

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

**1234 YILI ANONİM SÜRYANİ VEKÂYNAMESİ'NİN TERCÜME, TAHLİL, TENKİD
VE SUNUMU (7-13. YÜZYILLAR/İSLÂM SONRASI DÖNEME AİT KAYITLAR)**

Umut CAN

DANIŞMAN
Dr.Öğr.Üyesi Şükran YAŞAR

MANİSA - 2021

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “1234 Yılı Anonim Süryani Vekâynamesi'nin Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu (7-13. Yüzyıllar/İslâm Sonrası Döneme Ait Kayıtlar)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Umut CAN

İmza

ÖZET

1234 Yılı Anonim Süryani Vekâynamesi'nin Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu (7-13. Yüzyıllar/İslâm Sonrası Döneme Ait Kayıtlar)

Kimliği bilinmeyen bir yazar tarafından 13. Yüzyılda yazılan *1234 Anonim Süryani Kroniği*, Süryani tarih yazım geleneğinin en önemli örneklerinden biridir. Pek çoklarının yapmış olduğu gibi eserini Yaratılış'tan başlatan yazar, M.1234 yılına kadar gerçekleşen siyasi olayların kaydını tutmuştur. Tez çalışmasında ele alınan bölüm İslâm Peygamberi'nin ortaya çıkışı ile başlamakta ve sırasıyla Dört Halife Devri, Emevî ve Abbâsî devletlerinin tarihsel süreci üzerine bilgiler vermektedir. Ardından kronolojiye uygun olarak Türkler'in Ortadoğu'da başlayan siyasi faaliyetlerini konu edinen eser, bu süreçte Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri hakkında önemli bilgiler paylaşmakta ancak bu noktada eserin ilgisi daha ziyade Suriye, Mezopotamya ve Filistin'de gerçekleşen hadiseler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada da eserin önemli bir kısmını Atabegler dönemi oluşturmaktadır. Eserde ayrıca tüm bu verilen bilgilere paralel bir tarihi süreçte Roma İmparatorluğu'nda cereyan eden hadiselerle ilgili bilgiler de verilmektedir. Bununla birlikte yine eserin önemli bir bölümünü de Haçlı Seferler kayıtları ve Haçlılarla Müslümanlar arasında yaşanan mücadele oluşturmaktadır. Eser, Mısır Eyyûbî Devleti hükümdarı Melikü'l-Kâmil'in Anadolu seferinin kayıtları ile sona ermektedir.

ABSTRACT

Translation, Analysis, Criticism and Presentation of the 1234 Anonymous Syrian Chronicle (7-13th Centuries/ Records of the Islamic Period)

The 1234 Anonymous Syriac Chronicle, written by an unknown author in the 13th century, is one of the most important examples of Syriac history writing tradition. The author, who started his work from Creation, as many did, kept a record of the political events that took place until year 1234. The chapter discussed in the thesis work begins with the emergence of the Prophet of Islam and provides information on the historical process of the Four Caliphs, the Umayyad and Abbasid states, respectively. Then, in accordance with the chronology of the Turks in the Middle East, the political activities started in the subject, this process shares important information about the Great Seljuk and Anatolian Seljuk states, but at this point, the interest of the work mainly focuses on events in Syria, Mesopotamia and Palestine. At this point, an important part of the work is the Atabegler period. The book also provides information about the events that took place in the Roman Empire in a historical process parallel to this information. Nevertheless, an important part of the work is the records of the Crusades and the struggle between the Crusaders and Muslims. The work ends with the records of Malik al-Kamil's Anatolia campaign, ruler of the Egyptian Ayyubid State.

ÖNSÖZ

Türk tarihçiliği Orta Çağ kavramını her iki Roma imparatorluğunun yıkılışları arasına tarihlemektedir. Batılı tarihçiler bu zaman aralığını farklı tarihler ve olaylarla sınırlandırmış olsalar da bizim, Türk tarihçilerinin yapmış olduğu bu tasnife çok da itiraz etmeyeceğimiz yaklaşık bin yıllık bu süreç, eski dünyanın bugünkü siyasal, sosyal, dini, demografik ve kültürel şekline evrilmesinin büyük ölçüde gerçekleştiği dönemdir. Yani aslında, her şeyin olmasa da çok şeyin başladığı dönemdir. Gerçekten de Antik Çağ medeniyetinin bir sonraki seviyeye taşındığı bu uzun dönem, iyi okunması ve iyi anlaşılması gereken sayısız hadiselerin kaydedildiği bir tarihi süreçtir.

İnsanoğlu Antik Çağ'dan itibaren sonraki kuşaklara kendilerini anlatabilecek çok şey bırakmıştı. Bunlar taşlara, ağaç kabuklarına ya da papirüslere kazınmış ya da yazılmış metinler fakat pek çoğu da bu medeniyetleri okuyabileceğimiz tarihi kalıntılardı. İnsanlar, yazı yazma tekniklerini ve yetilerini ilerlettikçe ortaya çıkan yazılı metinler hem miktar olarak arttı hem de sonraki nesillerin çok daha kolay anlayabilecekleri hale büründü. Bu metinler kimi zaman şiir ve hikâye gibi edebi ya da resmi ve hukuki yazılardı. Kimi zaman ise hatta özellikle Hıristiyanlık ve daha sonra İslâmiyet itibarıyla daha ziyade dini içerikli yazıldı. Fakat çok eski dönemlerden beri insanların, ilgi gösterdikleri bir yazın türü daha bulunuyordu: Tarih yazmak. Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühim bir iştir*" sözünden asırlar önce bu bilince erişmiş bazı insanlar, ellerinden geldiğince tarihi hadiseleri bir yerlere kaydetme gereği duymuşlardır.

Tarih yazma geleneğinin çok eskiden beri var olduğunu söyledik. Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki Türk milleti, tarih yazmanın önemine çok geç vâkıf olmuş bir millettir. Zira Türkler çok uzun asırlar boyunca tarih yapan bir millet konumundayken, tarihi yazmak işiyle pek ilgilenmemişlerdir. Bu nedenden dolayıdır ki biz, Türk tarihi ile ilgili geçmiş bilgileri çok zaman diğer milletlerin kayıtlarından temin edebildik. Bu durum şüphesiz bazı dezavantajları beraberinde getirdi. Türklerin Orta Asya'daki tarihi ile ilgili bilgilerin büyük çoğunluğunu Çin kayıtlarından edinirken, bunları dâhi çoğunluğu Alman ve Macar olan bilim insanlarının çalışmaları neticesinde elde edebildik. IX ve X. yüzyıl itibarıyla batıda ve üzerinde yaşamış olduğumuz coğrafyadaki varlığımızla ilgili bilgileri edinebileceğimiz daha fazla ve çeşitli kaynağımız oldu. Ancak bu defa da kayıtları tutanlar ya Arap ya da İranlılar oldu ve bu kaynakları XX ve XXI. yüzyıllara taşıyanların büyük çoğunluğu yine batılı tarihçilerdi. Türklerin İran, Ortadoğu, Suriye ve Anadolu coğrafyalarına yerleşmesiyle

birlikte, Türkler hakkında yazan milletlerin çeşitliliği de arttı. Bu defa bu bölgelerin eski yerlileri olan ve Türklerle kimi zaman dostane, kimi zaman ise hasmane ilişkiler içerisinde bulunan ve yazma gelenekleri çok eski zamanlara dayanan Grekler, Ermeniler ve Süryaniler, yazmış oldukları tarihi vesikaların içinde Türklere geniş sayfalar ayırdılar. Maalesef ki biz bu eserlerin de pek çoğunun hem varlığını hem de içeriklerini batıdan öğrenebildik.

Neyse ki XX. yüzyıl itibarıyla zihinlerde ve genlerde olan tarih bilinci pratikte de kendisini göstermeye başladı ve bu asırda Türkiye’de yetişen çok sayıda bilim insanı, bahsi geçen tüm bu kaynakların ehemmiyetine binaen, üzerlerinde çalışmalara başladı. Çalışmalarda öncelik doğal olarak Türk, İslâm ve Türk-İslâm tarihi üzerine yapılmış çalışmalara verildiyse de hemen arkasından, Türk ve İslâm medeniyetlerinin şekillenmesindeki dış faktörler üzerine de geniş kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu nokta itibarıyla yalnız Arap ve İran kaynakları değil, ilgili coğrafyanın diğer unsurları olan milletlerin de tutmuş oldukları kayıtların değerlendirilmesi, bu çalışmaların kaçınılmaz bir evresiydi. Dolayısıyla Grek, Ermeni ve Süryani kaynakları bu minvalde elden geldiğince incelenerek, tarihi hadiseleri farklı bir pencereden değerlendirme ve yeni çalışmalara ışık tutma olanağı sağlandı. Ancak yine de eksiklikler bulunmaktaydı ve bunların belki de en önemlisi dil problemiydi. Ülkenin bilim insanlarının pek çoğu, özellikle batılı yabancı dillere aşinaydı ve Arapça ve Farsça konusunda çok yetkin akademisyenlerimiz bulunuyordu. Fakat yerel diller konusunda, dil bilen yeterli sayıda elemanın olmaması el yazması belgelerin, kendi orijinal metinlerinden değerlendirilmesini neredeyse olanaksız kılmaktaydı. Bu nedenle de bu eserlerin başta İngilizce, Fransızca ve Latince olmak üzere batı dillerine yapılmış tercümelerine müracaat ediliyor ve bu defa da araştırmalar, bu tercümelerin verdiği bilgilerle sınırlı kalmak ve hatta bu bilgilerin doğruluğuna itimat etmek gibi zorunluluklar doğuruyordu. Böylesi durumlarda da aynı hadiseleri kaydetmiş bulunan Müslüman müelliflerin eserleriyle karşılaştırma yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılıyordu.

Akademik hayatımıza başladığımız zamanlarda değerli hocalarımız vasıtasıyla bu sorunu tespit, akademik hayatımız boyunca da pek çok örneklerle tatbik ettik. Zaman geçtikçe de bunun aslında Türk tarihçiliğinin en önemli sorunlarından biri olduğuna defalarca şahit olduk. Bu nedenle doktora tezimize başlamadan önce, yüksek lisans tezi olarak Süryaniler üzerine çalışmamızın da etkisiyle, Süryani dili üzerine çalışmaya başladık. Süryani dili üzerinde, sözlük yardımıyla da olsa bir tercüme

yapabilecek kadar mesafe kat ettikten sonra, bahsi geçen çalışmayı doktora tezimizin konusu olarak tespit ettik ve çalışmalarımıza başladık.

Tercüme tarafımızca, ilgili bölümde daha detaylı biçimde irdeleneceğimiz üzere; J-B Chabot'nun Süryanice tahkikli metni esas alınmak suretiyle yapılmıştır.

Metne ait ve ilk iki Haçlı Seferi'ni içeren bölümler Tritton tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayınlanmış (A. S. Tritton, *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle*), VII. yüzyıla ilişkin kayıtları ise bazı pasajları açısından Palmer tarafından (Andrew Palmer, *The Seventh Century in the West-Syriac Chronicles*), kısmi olarak İngilizce'ye tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Ayrıca metnin Geç Antik Çağ'a ilişkin bazı bölümleri de Zafer Duygu'nun Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antik Çağ isimli kitabında, Türkçe olarak yer almaktadır.

Tritton ve Palmer'ın bahsi geçen bu çalışmalarının ilgili bölümlerini, Chabot'nun Süryanice versiyonuyla karşılaştırma da yaparak, İngilizceden Türkçeye tercüme yoluyla çalışmamızda kullandık. Eserin Süryanice versiyonunun tercümesini yaparken takıldığımız, zorlandığımız bazı noktalarda Süryanice hususunda Prof. Dr. Mehmet ÇELİK ve yine Süryanice, İbranice ve Latince hususlarında Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK'ın yardımlarına müracaat ettik. Eserin yine Chabot tarafından neşredilen ve ilgili bölümde bilgisini vereceğimiz Latince versiyonu ile yapılan karşılaştırmalarda yine Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK'ın önemli katkıları olmuştur. Ayrıca yine Süryanice, Grekçe ve Latince metin ve kelimelerin tercümesinde Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN'ın da çalışmamıza çok değerli katkılar vermiştir. Bununla birlikte Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK, çevirinin tamamlanmış halini bütün halinde okuyarak değerlendirmiş ve bu noktada gözden kaçan hata ve eksiklerimizin nihai olarak giderilmesinde önemli katkılar sunmuştur.

Henüz lisans öğrencisi iken, yaşadığımız coğrafyada asırlardan beridir konuşula gelen ve pek çok yazılı eser de üretmiş bulunan klasik dillerin, Türk bilim ortamında ne derece yetersiz oranda kullanıldığı ve bu konuda yaşanan sıkıntıları paylaşarak, mütemadiyen yapmış olduğu çarpıcı tespitleri dile getirirken Grekçe, Ermenice ve Süryanice gibi dillerin bu ülkede mutlaka okutulmasının ne denli gerekli ve hayati bir husus olduğunu bana aşıl原因 ve bu şekilde aslında tarihçilik anlayışımı da şekillendiren çok değerli hocam Prof. Dr. Mehmet ÇELİK'e, bu vesileye sonsuz teşekkür ve minnet borçlu olduğumu düşünüyorum. Bugüne kadar yapmış olduğum lisans, yüksek lisans ve şimdiki doktora tezi çalışmalarım, benim için bir danışmandan çok daha öte ve bugünlere gelmemde büyük emeği olan kıymetli hocam

Dr. Öğr. Görevlisi Şükran YAŞAR'a tüm emeği, anlayışı ve desteği için minnettarım. Klasik bir dil üzerine çalışma noktasında fikirleriyle beni yönlendiren, motive eden ve elindeki her türlü imkânıyla beni destekleyen değerli hocam, arkadaşım ve dostum Doç. Dr. Zafer DUYGU'ya ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Gerek Süryanice eğitimim konusunda bana vermiş oldukları büyük destek ve göstermiş oldukları ilgiden dolayı gerekse, başta Süryanice metinden yapmış olduğum tercüme olmak üzere İngilizce, Latince, Grekçe ve Fransızca dillerinden yapmış olduğumuz tercümeler hususundaki çok önemli yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK ve Dr. Öğr. Görevlisi Kutlu AKALIN'a burada edeceğim teşekkürlerin yetmeyeceğinin bilincindeyim. Tüm bunların yanında tez çalışmamı 2019-041 proje numarasıyla Bilimsel Araştırma Projesi olarak destekleyen Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon (BAP) birimine sonsuz şükranlarımı sunarım.

Umut CAN
İzmir-2021

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖZSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XXIV
GİRİŞ	XXV
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	XXVI
2. Araştırmanın Yöntemi	XXVIII
3. 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin Tanıtımı	XXXI
4. Kroniğin Tahlil ve Değerlendirilmesinde Kullanılan Kaynaklar	XXXIV
a. Süryani Tarihçilerin Eserleri	XXXIV
b. Grek Kaynakları	XXXVII
c. İslâm Kaynakları	XXXIX
d. Haçlı Kronikleri	XLI
e. Diğer Kaynaklar ve Telif Eserler	XLII
1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu	1
[94] Arapların Krallığının Başlangıcı ve Kendisini Allah'ın Peygamberi ve Elçisi Olarak Adlandırdıkları Muhammed Hakkında	1
[95] Öğretileri ve Yasaları Üzerine	5
[96] Muhammed'in Geldiği Yıl Dünyada Olan Olaylar Hakkında	6
[97] Kesru'nun İşgali Altındaki Urhoy'dan Çıkış Emri Hakkında	8
[98] Pers Ordusunun Konstantinopolis Üzerine Seferi Hakkında	9
[99] İrakli'nin Pers Ülkesine Saldırması	15
[100] Kesru'nun Öldürülmesi ve Oğlunun Hükümdarlığı Hakkında	20
[101] Teodorik'in Urhoy'a Gelişi Üzerine	22
[102] İrakli'nin Urhoy'a Gelişi Hakkında	24
[103] Şiru'nun Ölümü, Oğlunun Katledilmesi ve Şahrbaraz'ın Hükümdarlığı Hakkında. Haç İnancının Eğilmezliği	25
*[103] Haç İnancının Eğilmezliği	26
[104] Şahrbaraz'ın Öldürülmesi ve Bu Zamanda Olan Olaylar Hakkında	29

[105] Müslümanlar'ın İlk Lideri ve Kralı Muhammed'in Ölümü Hakkında	30
[106] Ebu Bekir'in Hükümdarlığı Hakkında	32
[107] Araplar Çıkınca Olanlar ve İrakli'nin Antyukyā'ya Gelişi Hakkında	35
[108] Rumların Filistin'de Araplara Yenilmeleri Hakkında	38
[110] İmparatorun Kardeşi Teodorik'in Müslümanlara Karşı Sefere Çıkması Üzerine	40
[111] Darmsuq Üzerine Sefer ve Şehre Yapılan Saldırı. Ebu Bekir'in Ölümü ve Peşinden Ömer'in Hükümdarlığı Hakkında	43
[112] Ebu Bekir'in Ölümü ve Ömer Bar Hattab'ın Hükümdarlığı Hakkında	47
[113] Perslerin Krallığının Sonu Hakkında	49
[114] Darmsuq'un Alınmasına Dair	55
[115] Arapların Fenike Bölgelerine Seferleri ve Hıms ile Geri Kalan Yerlerin Alınması	56
[116] İmparator İrakli Tarafından Antyukyā'dan Araplara Karşı Yollanan Kuvvet ve Yermük Nehri Yakınlarında Yenilmeleri Hakkında	58
[117] İrakli'nin Suriye'den Ayrılması Hakkında	62
[118] Meşreyn'in Araplar'a Ne Şekilde Boyun Eğdirildiği ve (Meşreyn'in) Patrik Benyamin'in Elleri Teslim Edilmesi Üzerine	63
[119] Haleb ve Geri Kalan Bölgelerin Araplarca Ele Geçirilmesi	70
[120] Urişlem Üzerine Sefer ve Oranın Ömer Bar Hattab'a Teslim Edilmesi	73
[121] Beyt Nahreyn ve Antiyukyā'nın Ele Geçirilmesi	84
[122] Ermeni David'in Ortaya Çıkışı ve Onunla Birlikte Beyt Nahreyn'de Cereyan Eden Hadiseler	89
[123] Arapların Gelmesi ve Ermeni David'in Yenilerek Ortadan Kalkması Hakkında	90
[124] Kayseriyā ve Avkitā'nın Alınması ve Tahrip Edilmesi Üzerine	91
[125] İmparator İrakli'nin Ölümü Üzerine	96
[126] İmparator İrakli'nin Oğlunun (Konstantinos) Oğlu Kostas'ın Hükümdarlığı Hakkında	98
[127] Müslümanların Halifesi Ömer'in Öldürülmesi ve Muhammed'in Damadı Osman Bar Affan'ın Hükümdarlığı Üzerine	101
[128] 'Amr Bar Sa'd'ın, Kiliselerdeki Haçların İndirilmesini Emretmesine Dair	105

[129] Patrik Yuhanon'un Emîr 'Amr Tarafından, İncil'i Süryani Dilinden Arapça'ya Tercüme Etmesi İçin Çağırılması Hakkında	106
[130] Günümüzde Kalkedoncular'ın Kiliselerinde Yaygın Olan Maksimino Sapkınlığının Nereden ve Nasıl Başladığı Üzerine	107
[131] Q'nnaşrin Manastırı'ndaki Münzevilerin Nasıl Hastalandığına Dair Muaviye'nin Kıbrıs'a Gelmesi, Orayı Ne Şekilde Ele Geçirdiği ve Bu Esnada İnsanların Başlarına Gelenler	109
[132] Arapların Kıbrıs'a Yaptıkları İkinci Akın Denizdeki Müstahkem Şehir Arad'ın Nasıl Alındığı	116
[133] Kral Yazdgird'in Öldürülmesi ve Pers Krallığı Döneminin Kesin Olarak Son Bulması Hakkında	118
[134] Muaviye'nin İmparatorluk Şehrini Kuşatmak Amacıyla Yollayacağı Donanmayı Hazırlaması ve Araplarla Rumlar Arasında Denizde Meydana Gelen Savaş Üzerine	123
[135] Arapların Halifesi Osman Bar Affan'ın Öldürülmesine Dair	128
[136] Ali'nin Hükümdarlığı ve Muaviye Karşısında Çöküşü Ali'nin Öldürülmesine Dair Harran Halkının Katledilmesi Üzerine	134
[137] İmparator Kostas'ın, Devletin Merkezini, Eskiden Olduğu Gibi Roma'ya Taşımak İstemesine Dair	143
[138] Rumların İmparatoru Kostas'a Karşı Olan İsyana Dair	152
[139] Kostas'ın Ölümü ve Ermeni Mzizi'nin Gayrımüşru Hükümdarlığı	153
[140] Konstantinos Bar Kostas'ın Hükümdarlığı Hakkında	155
[141] Konstantinos Döneminde Olan Hadiseler ve Lübnan Dağı'nda Yaşayan Mridoye ve (Rumların) Onların Üzerine Gitmesine Dair	160
[142] Muaviye'nin Ölümü ve Konstantinos'un, Oğlunu Hükümdar Yapmak İstemesi Nedeniyle Kardeşlerini Yönetimden Uzaklaştırmasına Dair	163
*[142] Konstantinos'un, Oğlunu Hükümdar Yapmak İstemesi Nedeniyle Kardeşlerini Yönetimden Uzaklaştırmasına Dair	166
[143] Yezid'in Ölümü ve Onun Ölümünün Ardından Arap Krallığında Ortaya Çıkan Karışıklıklar Hakkında	167
[144] Mervan Bar Hakem'in Hükümdarlığı Hakkında	168
[145] Mervan Bar Hakem'in Ölümü ve Oğlu Abdülmelik'in Hükümdarlığı Hakkında	173
	178

[146] Kibirli Justînius'un Hükümdarlığı	178
[147] Abdülmelik Zamanında Arap Krallığında Olanlara Dair	180
[148] Haccac ve Muhammed Bar Mervan'ın Bölgelerinde Yapmış Oldukları Zulümler	184
[149] Atanasios Bar Gumoye'nin Abdülmelik Zamanında Sivrilmesi ve Ünlenmesi Hakkında	186
[150] Rumların Araplara Savaş Açmasına Dair	187
[151] Justînius'a Karşı İsyân ve Patrirkos Leontios'un Hükümdarlığı Üzerine	192
[152] Justînius'un Hâkimiyetini Yeniden Kurması	196
[153] Abdülmelik'in Ölümü ve Oğlu Velid'in Hükümdarlığı Hakkında	198
[154] Justînius'un Ölümü ve İsyancı Filippikus'un Hükümdarlığı	202
[155] Anastasyus'un Hükümdarlığı ve Onun Döneminde Gelişen Hadiseler	204
[156] Teodosyus'un Hükümdarlığı ve Anastasyus'un Tahttan İndirilişi	205
[157] Arapların Konstantinopolis Üzerine Sefer Hazırlıkları	206
[158] Teodosyus'un Tahttan İnmesi ve Leon'un Hükümdarlığı	213
[159] Mesleme'nin Harekete Geçmesi ve Konstantinopolis Karşısına Karargâhını Kurması	215
[160] Allah'ın Her İki Tarafı Da Terk Edip Onları Perişan Etmesi Hakkında	217
[161] Süleyman'ın Ölümü ve Amcasının Oğlu Ömer'in Hükümdarlığı	218
[162] Halife Ömer ve Dönemi Hakkında	222
[163] Yezid Bar Abdülmelik'in Halifeliği	224
[164] Hişam Bar Abdülmelik'in Halifeliği Hakkında	229
[165] Sahte Tiberi Hakkında	235
[166] Yezid'in Kûfe'deki İsyânı ve Halife Hişam Zamanında Olan Diğer Hadiseler Üzerine	237
[167] Konstantinos'un Hükümdarlığı, Babası Leon'un Ölümü ve Kendisine Karşı Yapılan İsyân Hakkında	240
[168] Hişam'ın Ölümü, Velid Bar Yezid'in Hükümdarlığı ve Onun Döneminde Dünyada Meydana Gelen Hadiseler	243
[169] Velid'in Öldürülmesi ve Abbas'ın Kardeşi Yezid'in Halifeliğine Dair	246
[170] Yezid'in Öldürülmesinin Ardından Araplar Arasında Yaşanan Karışıklıklar	248
[171] Yezid'in Ölümü ve Kardeşi İbrahim'in Halifeliği	251

[172] Mervan'ın Halifeliği, Masrûr'un Öldürülmesi, Süleyman'ın Mağlubiyeti ve Velîd'e Bağlı Olan Kişilerin Öldürülmeleri	254
*[172] Süleyman'ın Mağlubiyeti ve Velîd'e Bağlı Olan Kişilerin Öldürülmeleri	258
[173] Bu Zamanda Allah Tarafından Ülkeye Gönderilen Açlık ve Veba Cezası Hakkında	261
[174] Mervan'ın Batı'ya Hareketi ve Kendisine Karşı Başlatılan Çok Sayıda İsyan Hareketi Hakkında	262
[175] Mervan ile Hâricî Dahhâk Arasında Mardin Yöresinde Yapılan Savaş	268
[176] Ebu Müslim ve Aslının Nereden Olduğuna Dair	270
[177] İsyancıların İbn Hübeyre ile İkinci Savaşı ve Ebu'l-Abbâs'ın Doğu'daki Hükümdarlığı Hakkında	274
*[177] Ebu'l-Abbâs'ın Doğu'daki Hükümdarlığı Hakkında	274
[178] Bu Dönemde Batıda Gerçekleşen Deprem ve Meydana Gelen Yıkımlar ile Mabug Şehrinin Harabeye Dönüşmesi Üzerine	276
[179] Abdullah Ebu'l-Abbâs'ın Mervan ile Yaptığı Savaş, Mervan'ın Ninova'daki Yenilgisi ve Büyük Çöküşü Üzerine	279
[180] Mervan'ın Harran'dan Kaçması ve Tamamen Çöküşüne Dair	282
[181] Mervan'a Karşı Kazanılan Zaferden Sonra Abdullah Bar Ali ve Abdullah Ebu Câfer'in Araplara Karşı Bitmek Bilmeyen Zulümleri ve Arapların Onlara Karşı İsyan Etmesine Dair	287
[182] Abdullah Bar Ali'nin Ordugâhında Meydana Gelen Mucizevî Hadise Hakkında	294
[183] Rumların İmparatoru Konstantinos'un Melitene'ye İlerlemesi ve Hayattayken Oğlunu Hükümdar Yapması Üzerine	295
[184] Emirler Yani Ebu'l-Abbâs'ın İdare Yetkisi Vermiş Olduğu Yöneticiler ve Ölmeden Önce Kimlerin İdareci Olduğu Üzerine	302
[185] Ebu Câfer Döneminde Meydana Gelen Hadiseler Hakkında	308
[186] Mehdî'nin Halifeliği ve Ebu Câfer'in Ölümü Hakkında	311
[187] Reşîd Olarak da Adlandırılan Hârûn'un Halifeliği Hakkında	313
[188] Rumların Krallığında Olan Hadiseler Hakkında	319
[189] Nikeforos'un Hükümdarlığı	321
[190] Urhoy'da Ruşafâyâ Evi'nde Bulunmuş Olan Gömü Hakkında	322
[191] Hârûn'un Rum Topraklarına Girmesine Dair	324
[192] Hârûn'un Ölümünden Önceki Hadiselere Dair	325

[193] Nikeforos'un Bulgarlar ile Yapmış Olduğu Savaş Hakkında	328
[194] Muhammed Bar Hârûn'un Bağdâd'daki Halifeliği Hakkında	329
[195] Hârûn'un Oğulları Muhammed ve Memûn'un Birbirleriyle Yaptıkları Savaş Hakkında	331
[196] Muhammed ile Kardeşi Arasındaki Mücadele Sırasında Bölge İdarecileri Olan Emirler ve Urhoy Surlarının Yeniden İnşa Edilmesine Dair	332
[197] Harran Emiri İbrahim'in Kiliselerin Tahrip Edilmesi Yönündeki Emrine Dair	335
[198] Muhammed'in Öldürülmesi ve Memûn'un Halifeliği ile Onun Zamanında Cereyan Eden Savaşlara Dair	336
[199] Memûn'un Batı Bölgelerine Gönderdiği Komutan Hakkında	338
[200] Stavraki'nin Hükümdarlığı	340
[201] Mikail'in Hükümdarlığı	342
[202] Leon'un Hükümdarlığı Hakkında	343
[203] Memûn'un Yolladığı Komutan Tâhir'in Ölümü ve Oğlu Abdullah Hakkında. Ayrıca Nasr'ın İsyanının Çöküşüne Dair	344
[204] Abdullah b. Tâhir'in Meşreyn Bölgesine Girmesine Dair	350
[205] Meşreyn Bölgesinde Bulunan Tanis'teki Hristiyanlara Dair	353
[206] Tell Mahreli'nin Meşreyn'de Gördüğü Diğer Hadiseler	355
[207] Denizde Ortaya Çıkan Balık Hakkında	355
[208] Meşreyn Bölgesindeki Dikili Taşlar ve Kral Mezarları Üzerindeki Tapınaklar Hakkında	356
[209] Diğer Mikail'in Hükümdarlığı ve Leon'un Öldürülmesi	357
[210] Teofilâ Bar Mihail'in Hükümdarlığı	359
[211] Memûn'un Bağdad'dan Hareket Ederek Urhoy'a ve Rum Topraklarına Gelişine Dair	363
[212] Müslümanların Rum Topraklarında Yaptıkları Kötü Eylemlere Dair	366
[213] Memûn'un Rum Topraklarına İkinci Defa Gelişine Dair	367
[214] Mehdi'nin Kürtlerin Başına Geçmesi Hakkında	370
[215] Memûn'un Üçüncü Defa Rum Topraklarına Seferi	371
[216] Memûn'un Rum Topraklarında Ölmesi ve Kardeşi Ebu İshak'ın Halifeliğine Dair	374
[217] Memûn'un Ölümüyle Birlikte Beyt Nahreyn'de Yaşanan Karışıklıklar	376

[218] Ebu İshak'ın Bağdâd'a Gelişine Dair	377
[219] Urhoy'da Meydana Gelen Büyük Sel Baskını ve Harran'daki Tapınaklar Hakkında	378
[220] Nubyalıların Kralının Arapların Halifesi Ebu İshak'ın Huzuruna Gelişi Hakkında	379
[221] Ebu İshak'ın Rum Topraklarına Gelişine Dair	381
[222] Amurin Üzerine Yapılan Sefere Dair	384
[223] Ebu İshak'ın Bağdâd'a Geri Dönmesi ve Ölümüne Dair	396
[224] Rum İmparatoru Teofilâ'nun Ölümü Hakkında	398
[225] Mikail Bar Teofilâ'nun Hükümdarlığı	399
[226] Hârûn Bar Mu'tasım'ın Halifelik Dönemi ve Bu Dönemde Gerçekleşen Hadiseler	402
[227] Musul Şehrinin Cezalandırılması Üzerine	404
[228] Türklerin Hâkimiyetlerine Dair	404
[229] Rum İmparatorlarının Konstantinopolis'teki Yönetimlerine Dair	407
[230] Romanos'un Hükümdarlığına ve Onun Döneminde Yaşanan Olaylara Dair	419
[231] Şumuşki Olarak Adlandırılan Iwannis'in Hükümdarlık Dönemine Dair	428
[232] Romanos'un İmparatorluğu ve Onun Döneminde Cereyan Eden Hadiselere Dair	438
[233] Urhoy'un Araplar'dan Nasıl Alındığına Dair	443
[234] Konstantinos'un Hükümdarlığı	448
Türklerin Hükümdarlığının Başlangıcı	450
[235] Mor Bar Şawmo Manastırı'nın Yağmalanmasına Dair	455
[236] Romanos Diogenes'in Hükümdarlığı Hakkında	455
[237] Türklerin Şehirleri Nasıl Aldığına Dair. Ayrıca Süleyman'ın Ölümü ve Ebu'l Feth'in Hükümdarlığına Dair	467
[238] Sultan Ebu'l Feth'in Batıya İlerlemesi ve Antıyukyâ, Urhoy ve Geri Kalan Yerlerin Ele Geçirilmesi Hakkında	472
[239] Meliţene'nin Türklerin Eline Geçmesi Hakkında	477
[240] Bölgeleri Yöneten Türkler Hakkında	479
[241] Urhoy'un Yeniden Hristiyanlara Dönmesi Hakkında	484
[242] Suriye ve Filistin Üzerine Frenklerin Harekâtı, İcraatları ve Türklerden Aldıkları Şehirlere Dair	487

[243] Frenklerin Rum Topraklarına Giriş ve Yunanlıların İmparatorunun Onları Aldatması	490
[244] Nikyā'nun Ele Geçirilmesi ve Frenklerin Kilikya'ya Girmesi	494
[245] Frenklerin Urhoy Şehrine Gelmesi	497
[246] Urhoy Hâkimi Teodoros Bar Hatem'in Öldürülmesi	499
[247] Frenklerin Antyukyā Üzerine Seferi ve Orayı Ele Geçirmeleri	500
[248] Kürboğa'nın Urhoy Üzerine Yürümesi, Antyukyā Üzerine Seferi ve Frenkler Karşısında Yenilgiye Uğraması	503
[249] Bu Dönemde Suriye ve Kilikya Bölgelerinde Kimlerin Egemen Olduğuna Dair	509
[250] Frenklerin Kudüs Üzerine Seferi ve Orayı Ele Geçirmeleri	510
[251] Kont Sangil'in Tripolis Şehri Üzerine Seferi	515
[252] Antakya Hâkimi Baymund'un, Kapadokya Hükümdarı Danuşman'a Esir Düşmesi	520
[253] Pıtabin Kralının Seferi, Ordusunun Bozguna Uğraması ve Yalnız Başına Geri Dönmesi	522
[254] Kudüs Kralı Gufro'nun Ölümü Hakkında	525
[255] Emir Danuşman'ın Melitene Üzerine Seferi ve Şehrin Türklerin Eline Geçmesi	528
[257] Seruc'un Nasıl Frenklerin Eline Geçtiğine Dair	530
[258] Seruc'un Müslümanlardan Alınmasının Ardından Yaşanan Hadiseler, Bagdin ile Sukman'ın Karşı Karşıya Gelmesi ve Şehirdeki Müslümanların Katledilmeleri Hakkında	531
[259] Cigirmiş'in Urhoy Üzerine İlerlemesi ve Yaşanan Korkunç Hadiseler	533
[260] Şamişat ve Gerger Bölgelerinin Frenklerin Eline Nasıl Geçtiği	535
[261] Frenk Krallarının Urhoy'da Toplanması ve Başlarına Gelen Büyük Felaket Hakkında	537
[262] Frenk Krallarının Ayrılığa Düşmeleri Hakkında	537
[263] Frenklerin Balikh Nehri Üzerindeki Yenilgileri ve Urhoy Hâkimi Bagdin ile Tel Başer Kontu Cuslin'in Esir Düşmeleri Hakkında	538
[264] Urhoy Valisi Rişart ve Urhoylulara Yaptığı Kötülükler	542
[265] Bagdin ve Cuslin'in Özgürlüklerine Nasıl Kavuştuklarına Dair	543
[266] Bagdin ile Antyukyā Hâkimi Tancrı Arasındaki Savaş ve Bagdin'in Yenilgisi Hakkında	547

[267] Memdud'un Urhoy Üzerine Seferi	551
[268] Frenklerin Urhoy'a Yardıma Gelmelerine Dair	556
[269] Frenklerle Birlikte Fırat'a Gitmek İçin Çıkan Halkın Yağmalaması ve Katledilmesine Dair	558
[270] Memdud'un Urhoy Üzerine İkinci Seferi ve Hainlerin İhanetinin Hikâyesi	560
[271] Memdud'un Öldürülmesi ve Antyukyā Hâkimi Tancrı'nin Ölümü Hakkında	565
[272] Frenklerin Azez Kalesi Üzerine Seferi	568
[273] Maraş'ı Yerle Bir Eden Deprem ve Bagdin'in Cuslin'e Öfkesi	569
*[273] Bagdin'in Cuslin'e Öfkesi	571
[274] Memdud'dan Sonraki Asur Askeri Valisi, Onun Suriye Seferi ve Yenilgisi Hakkında	573
[275] Birto Kalesi'nin Frenklere Nasıl Teslim Olduğu Hakkında	577
[276] Urişlem Kralının Ölümü, Yerine Urhoy Hâkimi Bagdin'in Urişlem Kralı Olması ve Cuslin'in Urhoy Hâkimi Olması	579
[277] Türk Belek'in Gerger Bölgesinde Neden Olduğu Kötü Olaylar Hakkında	582
[278] Galeran'ın Türkmenlere Aniden Saldırması ve Yağmalaması Hakkında	584
[279] Mardin Hükümdarı Gazi'nin Batı Yönünde Çıkarak Urhoy Üzerine Gelmesi	585
[280] Antyukyā Hâkimi Rucil'in Yenilgisi	586
[281] Urişlem Kralının Gelişi ve Türklerin Mağlubiyeti	589
[282] Cuslin'in Urhoy'daki Hükümdarlığı	593
[283] Gazi'nin İberyalıları Yenilmesi, Ölümü ve Oğlunun Hükümdarlığı	596
[283] Yunanlıların İmparatoru Iwanni'nin Hükümdarlığı	600
[284] Altın Çıkarılan Dağ Hakkında	601
[285] Bar Danuşman Yönetimindeki Meliþene Hakkında	602
[286] Urhoy Kontu Cuslin ile Birto Hâkimi Galeran'ın Türklerin Eline Esir Düşmesi Hakkında	606
[287] Urişlem Kralı Bagdin'in Gelmesi	611
[288] Bagdin'in Belek Tarafından Tekrar Ele Geçirilmesi ve Esareti Hakkında	614
[289] Belek'in Yeniden Frenk Bölgelerine Gelmesi ve Yol Açtığı Kötü Sonuçlar	618
[290] Hısnı Ziyâd'da Yaşananlar ve Kont Cuslin'in Kurtuluş Fidyesi Hakkında	621

[291] Cuslin'in Haleb Üzerine Seferi ve Haleb'de Hıristiyanların Elinden Alınan Mabetler Hakkında	627
[292] Belek'in Mabug Şehrinde Frenklerle Yaptığı Savaş; Yenilgisi, Ölümü ve Kardeşi Davud'un Hükümdarlığı Hakkında	629
[293] Venedikliler Olarak Adlandırılan Başka Frenklerin Yola Çıkması ve Deniz Kıyısındaki Şur Şehri Üzerine Yaptıkları Sefer Hakkında	633
[294] Şur'un Frenklerin Elleriine Teslim Edilmesi	639
[295] Bagdin'in Özgürlüğüne Kavuşması ve Galeran'ın Öldürülmesi Hakkında	640
[296] Frenklerin Haleb Şehri Üzerine Seferi Hakkında	642
[297] Burzki'nin Azez Üzerine Seferi ve Frenkler Karşısında Mağlup Olması	647
[298] Baymund'un Antyukyā'daki Hükümdarlığı ve Banyas'ın İsmailîler'e Teslim Edilmesi	654
*[298] Banyas'ın İsmailîler'e Teslim Edilmesi	655
[299] Rupin Oğulları Ermenilerin Kötülükleri Hakkında	655
[300] Antyukyā Hâkimi Baymund ile Gazi Bar Danuşman Arasında Kilikya'da Meydana Gelen Savaş ve Baymund'un Öldürülmesi Hakkında	657
[301] Türklerin Büyük Sultanının İsfahan'da Ölmesine Dair	659
[302] Kont Cuslin'in Urhoy'daki Hükümdarlığı	660
[303] Zengi Hanedanının Asur, Musul ve Tüm Beyt Nahreyn'de Ortaya Çıkışı Hakkında	663
[304] Zengi'nin Batı Seferi ve Şin Kalesi'ni Ele Geçirmesi Hakkında	666
[305] Şam ve Zengi'nin Baalbek Şehri Üzerine Yaptığı Sefer Hakkında	667
[306] Urişlem Kralının Zengi Karşısında Yenilmesi ve Bunun Ardından Aralarında Barış Yapılması Hakkında	671
[307] El Tarib'in Fethi Hakkında	674
[308] Kapadokya Bölgesi ve Gazi'nin Oğulları Hakkında	677
[309] Yunanlıların İmparatoru Iwanni'nin Suriye Seferi Hakkında	678
[400] Adana Şehrinin Ele Geçirilmesi ve Orada Yaşayanların Türkler Tarafından Perişan Edilmeleri	688
[401] Urhoyluların Kervanının Baskına Uğraması ve Büyük Bir Halk Kitlesinin Patel'de Yok Edilmesi Hakkında	690
[402] Yunanlıların İmparatorunun Suriye Topraklarına Girmesine Dair	692
[403] Yunanlıların İmparatorunun Güçlü Şeyzer Kalesi Üzerine Seferi	695

[404] Biza'a Kalesi'nin Yeniden Müslümanların Eline Geçmesi ve Esirlerin Serbest Bırakılması	701
[405] Yunanlıların İmparatorunun Oğullarının Ölmesi ve Hayal Kırıklığı İçinde Ülkesine Geri Dönüşü Hakkında	702
[406] Yunanlıların İmparatorunun İkinci Kilikya Seferi ve Ölümü Hakkında	703
[407] Al(m)anların Kralının Çıkışı ve Beraberindeki Kuvvetler	705
[408] Anfuş İsmindeki Başka Bir Hükümdarın Seferi ve Başarısızlığı Hakkında	712
[409] Frenklerin Darmsuq Şehri Üzerine Seferi	713
[410] Zengi ile Artuklular Arasında Meydana Gelen Savaş ve Zengi'nin Urhoy Kontu Cuslin'e Olan Kızgınlığı	718
[411] Zengi'nin Urhoy Üzerine Seferi	720
[412] Urhoy'un Ele Geçirilmesi ve Şehir Sakinlerinin Korkunç Akıbeti	728
[413] Kale Kapısı Önündeki Acıklı Boğulma Hadisesi Hakkında	730
[414] Kalenin Zengi'ye Teslim Edilmesi	732
[415] Frenkler'in Urhoy Kalesi'nde Yaptıkları	733
[416] Zengi'nin Urhoy'dan Ayrılması ve Verdiği Emirler Hakkında	736
[417] Seruc Üzerine Sefer ve Müstahkem Birto Kalesi'nin Kuşatılması Hakkında	736
[418] Birto'nun Yardımına Gelen Frenkler Hakkında	738
[419] Nasırüddin'in Musul'da Öldürülmesi ve Birto'nun Kısa Süre İçinde (Frenkler Tarafından) Geri Alınması	740
[420] Nasırüddin'in Musul'da Nasıl Öldürüldüğü	742
[421] Urhoy ve İlk Fethin Ardından Kilisenin Çocuklarının Birbirlerine Yapmış Olduğu Kötülöklere Dair	743
[422] Zengi'nin Urhoy'a Gelişi	745
[423] Urhoy'un Dışındaki Cüzamlılar Kuyusu Hakkında	747
[424] Hastalanan Zengi'nin Kuyudaki Suyu Yıkması Hakkında	748
[425] Zengi'nin Urhoy'dan Ayrılması	748
[426] Zengi'nin Câ'ber Kalesi Üzerine Seferi ve Kötü Biçimde Ölmesi; Karargâhında Ortaya Çıkan Karışıklık, Ordusunun Dağılması ve Oğullarının Hükümdarlığı	749
[427] Son Sefer ve Urhoyluların, Kendilerini Yıkıma Götüren Kararı	753
[428] Frenklerle Birlikte Çıkmaya Kalkışan Halkın Başına Gelen Feci Olaylar	758

[429] Frenklerin Yanlış Kararı Sonucu Tamamen Bozguna Uğramaları ve Urhoyluların Perişan Olmalarına Dair	760
[430] Şehrin Son Ele Geçirilişi Sırasında Yaşanan Yıkım, Yağma ve Diğer Kötü Hadiselere Dair	761
[431] Bu Zorlu İşgal Döneminde Eski Süryani Kilisesinde Ortaya Çıkarılanlar ve Aynı Dönemde Yaşanan Birtakım Yağma Hadiselerine Dair	761
[432] İşgalden Kaçanlar ve Öldürülenler; Diğer Bölgelerde Urhoyluların İyi Karşılanması Hakkında	762
[433] Frenk Krallarının Hristiyanlara Yardım Etmek İçin Bölgeye Doğru Harekete Geçmelerine Dair	763
[434] Frenklerin Darmsuq üzerine seferi	764
[435] Zubar Bölgesindeki Manastırlar ve Kalenin Ele Geçirilmesine Dair	766
[436] Cuslin'in Mor Bar Şavmo Manastırı'nı Yağmalanması ve Orayı Tamamen Harabeye Çevirmesi	769
[437] Nureddin Bar Zengi'nin Yagra Bölgesindeki Yenilgisi	771
[438] Frenkler'in Nureddin Karşısında Mağlup Olmaları ve Urhoym Kontu Cuslin'in Yakalanmasına Dair	774
[439] Frenklerin Askalan Şehri Üzerine Seferi ve Orayı Müslümanların Elinden Almaları	777
[440] (AG) 1470 Yılı Hadiseleri	780
[441] Frenk Krallarının Deniz Yoluyla Harekete Geçmeleri, Harim'in Müslümanlardan Alınması, Müslüman Topraklarının Ele Geçirilmesi, Yunanlıların İmparatorunun Çıkışı ve Bu Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair	783
*[441] Yunanlıların İmparatorunun Çıkışı ve Bu Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair	785
[442] Bu Dönemde Pontus ve Kuzey Bölgelerinde Cereyan Eden Hadiselere Dair	791
[443] Halep Yakınlarındaki Harim Kalesi'nin Ele Geçirilmesi ve Bu Kalenin Önünde Frenklerin Büyük Bir Yenilgiye Uğramaları	793
[444] Urişlem Kralının Meşreyn Topraklarına Girmesinin Sebebi ve Nureddin'in Liderlerinden Şirikun'un Meşreyn'e Gelişi; Bu Dönemde Bu Bölgede Yaptıkları İcraatlar Hakkında	798

[445] Şaver'in Meşreyn'den Çıkmasına Dair	800
[446] Esedüddin Tarafının Şaver'e Öfkesi Hakkında	801
[447] Esedüddin Şirikun'un İkinci Defa Meşreyn'e Gelmesi	803
[448] Urişlem Kralının Meşreyn'e Üçüncü Defa Gelmesi, Bulbis'in Alınması, Şaver'in Ölümü ve Meşreyn'de Esedüddin'in Hükümdarlığı	804
[449] Şalaḥeddin'in Meşreyn'de Olduğu Sırada Nureddin'in Doğu Bölgelerini ve Suriye'yi Ziyaret Etmesi	809
[450] Nureddin'in Ölümü Hakkında	814
[451] Nureddin'in Kim ve Nasıl Bir İnsan Olduğu Hakkında	814
[452] Bar Nureddin'in Hükümdarlığı, Urişlem Kralının Ölümü ve Urhoy Kiliselerinin Yıkılması Hakkında	817
[453] Musul Hükümdarının Batıya Doğru Hareket Etmesi ve Urhoy'a Karşı Karargâh Kurması	820
[454] Melikü'n-Nasır Olarak da Bilinen Şalaḥeddin Yusuf Bin Eyyub'un Hükümdarlığının Başlamasına Dair	822
[455] Türklerin Sansun Bölgesinde Ele Geçirdikleri Kaleler Hakkında	825
[456] Ermenistan bölgesindeki Ani şehri hakkında	826
[457] Mardin'deki Hadım Eminüddin'in Öldürülmesi Hakkında	827
[458] Melitene'nin Alınışı ve Şehrin Hâkiminin Öldürülmesi	828
[459] Kilikya Hâkimi Ermeni Mlih'in Öldürülmesi Hakkında	830
[460] Bağdâd'daki Halifeye Karşı Başlatılan İsyan Hakkında	832
[461] Büyük Hükümdar Şalaḥeddin'in Suriye Seferi ve Hâkimiyet Sahasının Genişlemesi	834
[462] Fırat'ın Doğusundaki Hükümdarların Şalaḥeddin ile Yaptıkları Savaş ve Musul Hâkimi Seyfeddin'in Yenilgisi	836
[463] Seyfeddin'in Şalaḥeddin ile Savaşmak İçin Harekete Geçmesi ve Aldığı Ağır Yenilgi	837
[464] Mabug Üzerine Sefer	840
[465] Azez Üzerine Sefer ve Bu Bölgedeki Kaleler ile Bazı Yerlerin Alınması	841
[466] İkonun Sultanı ve Pontus Bölgesine Dair. Yunanlıların İmparatorunun Hıristiyanlara Yardım Etmek İçin Harekete Geçmesi, Hiçbir Sonuç Elde Edemedi Kötü Bir Durumda Geri Dönmesi Hakkında	842
[467] Yunanlıların İmparatorunun Neokayseryâ Şehri Üzerine Gönderdiği Ordu Hakkında	844

[468] İmparatorun İlerleyişini Sürdürmesi ve Ordularıyla Birlikte Tüm Mallarını Kaybederek Başkente Perişan Biçimde Geri Dönmesine Dair	847
[469] Çölden Taşıp Çıkan Kalabalık Arap Halkı Hakkında	852
[470] Sultan Kılıçarslan'ın Meliţene Üzerine Seferi Hakkında	853
[471] Sultan'ın Kardeşinin Frenklerin Eline Düşmesi Hakkında	854
[472] Şalaḥeddin'in Askalan'da, Remle Diye Bilinen Yerde Frenklere Mağlup Olması Hakkında	855
[473] Hadım Kumuşṭigin'in Öldürülmesi ve Frenklerin Antyukyā Yakınlarında Bulunan Hısnı Harim Üzerine Yaptıkları Sefere Dair	858
[474] Şalaḥeddin'in Suriye'ye Gitmek İçin Meşreyn'den Hareket Etmesi; Musul Hâkimi Seyfeddin'in Ölümü ve Kardeşinin Hükümdarlığı; Bu Dönemde Yaşanan Diğer Hadiseler Hakkında	862
[475] Urhoylular'ın Yöneticilere Karşı İthamları Hakkında	864
[476] Melikü's-Şalih Bar Nureddin'in Ölümü ve Haleb'de İzzeddin'in Hükümdarlığı Hakkında	866
[477] Şalaḥeddin'in Doğuya Doğru Harekete Geçmesi	867
[478] Şalaḥeddin'in Urhoy Üzerine ve Musul'a Kadar Olan Beyt Nahreyn Şehirleri Üzerine Seferi	870
[479] Türkmenlerin Kürtlerle Yaptığı Savaş Hakkında	873
[480] Şalaḥeddin'in İyileşmesi ve Nasırüddin'in Ölümü Hakkında	875
[481] Haleb Şehrinin Ele Geçirilmesine Dair	876
[482] Şalaḥeddin'in Yeniden Doğu Seferine Çıkması	878
[483] Frenklerle Yapılan Savaş ve Mağlup Edilmeleri; (Frenklere Ait) Şehirlerin Ele Geçirilerek Tahrip Edilmesi ve Toprakların Yağmalanması; Urişlem'in Alınması ve Orada Yaşayanların Tamamen Mahvolmaları	880
[484] Urişlem'in Alınmasına Dair	892
[485] Frenklerin Yeniden Harekete Geçmeleri ve Akka Üzerine Seferleri; Alman Kralının Karadan Yürüttüğü Hareket ve Kilikya'da Ölmesi Hakkında	897
[486] Akka'nın Frenkler Tarafından Alınmasına Dair	904
[487] Şalaḥeddin'in Ölümü Hakkında	906
[488] Doğu'nun Hâkimlerinin Ayaklanması Hakkında	909
[489] Şalaḥeddin'in Oğlu Melikü'l-Azîz'in İsyanı ve Darmsuq Üzerine Gitmesi Hakkında	911

[490] Frenklerin Tibnin Kalesi Üzerine Seferi	913
[491] Mardin Üzerine Sefer, Melikü'l-Azîz'in Ölümü ve Bu Dönemde Cereyan Eden Diğer Hadiselere Dair	917
[492] Mardin Kalesi'nin Kurtulması Hakkında	920
[493] Melikü'l-Kâmil'in Darmsuq Gitmesi ve Gittiği Şehirde Cereyan Eden Hadiseler Hakkında	922
[494] Melikü'l-Kâmil'in Meşreyn'deki Hükümdarlığı ve Aynı Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair	924
[495] Konya Sultanı Rükneddin'in Seferi Hakkında	925
[496] Amid Hükümdarının Ölümü ve Musul'daki Kiliselerin Yağmalanması Hakkında	927
[497] Meliþene Hakkında	929
[498] Doğuluların Bir Araya Gelerek Darmsuq Üzerine Yürümleri ve Melikü'l-Âdil'in Meşreyn'den Hareket Etmesi Hakkında	929
[499] Mardin Üzerine Sefer, Rükneddin'in İberyalılar Karşısında Yenilgisi ve Bu Dönemde Meydana Gelen Diğer Hadiselere Dair	934
*[499] Rükneddin'in İberyalılar Karşısında Yenilgisi ve Bu Dönemde Meydana Gelen Diğer Hadiselere Dair	935
[500] Ordunun Mardin'den Geri Dönüşüne Dair	936
[501] Meşreyn'de Meydana Gelen Salgın Hakkında	939
[502] Frenk Krallarının Konstantinopolis'e Çıkmasına Dair	939
[503] Melikü'l-Eşref'in Doğu Seferi ve Doğulularla Yapılan Savaş	944
[504] Sultan Rükneddin'in Ölümüne Dair	946
[505] Keyhüsrev Şah'ın Melikü'l-Eşref Karşısındaki Yenilgisi	947
[506] Ermenistan'ın Klat Şehrini Tarihi Hakkında	948
[507] Melikü'l-Evhad Bar Melikü'l-Âdil'in Klat'dan Çıkmasına Dair	950
[508] İberyalılar Yani Gürcüler'in Erzun Hükümdarına Yardım Etmek İçin Harekete Geçmeleri	951
[509] Melikü'l-Âdil'in Doğu Seferi ve Şayger'e Yolladığı Ordu. İberyalıların Yani Gürcülerin Lideri Zakari'nin4201 Kardeşi İbanis'in Ele Geçirilmesi Hakkında	952
[510] Kilikya ve Oranın Hükümdarı Leon'un Planı Hakkında	953
[511] Sultan Keyhüsrev Şah'ın Öldürülmesi Hakkında	955
[512] Klat Hâkimi Melikü'l-Evhad'ın Ölümü Hakkında	957

[513] Melikü'l-Âdil'in Urhoy'a Gelişi	959
[514] Kuraklık Nedeniyle Geçen Kötü Yıllar ve Acımasızca Tüketen Amansız Çekirge İstilasası Hakkında	961
[515] Urhoylular'ın Yaptığı Yakarış	962
[516] Bar Şawmo ile Birlikte Olan Keşişlerin Suçlanması	962
[516] Urhoylular'ın Yaptığı Yardımlar ve Kutsal Pazar İçin Saçlarını ve Kâküllerini Kesmelerine Dair	963
[517] Macarların Kralı ile Frenklerin Akka Şehrine Çıkmaları ve Meşreyn Yakınındaki Dimyat Şehri Üzerine Seferleri	964
[518] Urişlem'in (AG) 1536 Yılında Harap Edilmesi Hakkında	969
[519] Pers Ülkesinin Kralı, Büyük Sultan Celaleddin'in Ermenistan'daki Klat'a Doğru Gelmesi. Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref'in Kardeşleri, Darmsuq Hükümdarı Melikü'l-Muazzam'ın (AG) 1539 Yılındaki Ölümü	972
[520] Darmsuq'un, Melikü'l-Eşref ve Melikü'l-Kâmil'in Kardeşinin Oğlunun Elinden Çıkışı	977
[521] Frenk Krallarının En Büyüğü Efrur'un Çıkışı ve Urişlem'i Melikü'l-Kâmil'den Alması Hakkında	978
[523] Türk Dilinde Tatar, Süryanice'de ise Hunlar Olarak Adlandırılan ve Kuzeyden Gelerek Perslerin Büyük Hükümdarı Celaleddin'in Ülkesini Tahrip Eden Dinsiz Türklerin Ortaya Çıkışı	980
[524] Yunanlıların 1543 Yılında Tatarların İkinci Gelişi	988
[525] Melikü'l-Kâmil'in Amid Üzerine Seferi ve Şehri Ele Geçirmesi	989
[526] Erbil Hâkimi Muzafferüddin'in Ölümü ve Erbil Halkının Başına Gelen Kötü Olaylara Dair	992
[527] Melikü'l-Kâmil'in, Kapadokya Halkıyla Savaşmak İçin Suriye'ye Doğru Hareket Etmesi ve Ertesi Yıl Yaşanan Şarap Kıtlığı Hakkında	994
SONUÇ	998
KAYNAKÇA	1001

Kısaltmalar:

AA: Anno Armeniacorum

AABS: Australian Association for Byzantine Studies

AG: Anno Graecorum

AM: Anno Mundi

Ar: Arapça

AÜİFY: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

BNP: Bibliothèque Nationale de Paris

CSCO: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium

CFHB: Corpus Fontium Historiae Byzantinae

EOI: Encyclopedia Of Islam

Fr: Fransızca

Gr: Grekçe

H: Hicrî

İSAM: İslâm Araştırmaları Merkezi

JMS: Journal of Mesopotamian Studies

JRAS: Journal of Royal Asiatic Society

Lat: Latince

LSA: Libraire de la Société Asiatique

M: Miladî

MJH: Mediterranean Journal of Humanities

ODB: Oxford Dictionary of Byzantium

OSB: Oxford Studies in Byzantium

Rum: Roma, Romalı, Roma Ülkesi

SAT: Sources of Armenian Tradition

SUP: Stanford University Press

Sry: Süryanice

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Tr: Tercüme/Translate

Yay: Yayınları/Yayınlayan

GİRİŞ

Süryanice, eski Aramice'nin Urfa yöresinde konuşulan diyalektiğinin ismidir. Bu dil kullanılarak ortaya çıkarılan eserler İsa'dan önceki yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Ancak en önemli eserlerini II. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır. Bu eserlerin toplamı modern bilim dünyasında "Süryani Literatürü" şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim bu literatür şiir, teolojiye dair yazılar, çeviri eserleri, felsefi metinler ve hagiyografi (Azizlerin biyografileri) gibi birçok alt disiplinden oluşmaktadır¹. Tarih yazıcılığı da (Historiyografi) Süryani literatürünün seçkin bir parçası olarak gösterilmektedir. VI-XIII yüzyıllar arasında Süryanice kullanan Hristiyan yazarlar tarafından üretilmiş olan Süryani tarih yazıcılığı, bu zaman aralığının sonrasında ise büyük oranda gözden kaybolmuştur. Süryani tarihçiler, Hristiyan tarih yazıcılığının da temsilcileri olarak, Tanrı iradesinin beşerî hadiselerde ne şekilde tecelli ettiğini ispatlama ve batılı dindaşları tarafından "sapkın" olarak nitelendirilen kendi Hristiyanlık görüşlerini müdafaa gibi amaçlarla tarih yazmışlardır. Bu bağlamda onlar Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Ortadoğu ve eski İran coğrafyası başta olmak üzere birçok bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik ve bilhassa dini yapısı hakkında kayıtlar kaleme almışlardır.

Süryani literatürünün en verimli dönemi, "Altın Çağ" olarak addedilen IV-XIV. yüzyıllar arasındaki dönemdir². Bilindiği kadarıyla Süryani tarih yazıcılığı geleneği VI. yüzyılda kısa kayıtlardan oluşan küçük çaplı birtakım metinlerin yanı sıra, yanlışlıkla Zacharias'a atfedilen Kilise tarihi ya da Ephesus'lu Yuhanna'nın Kilise Tarihi örneklerinde de görüldüğü üzere, hacim olarak daha büyük eserlerce de temsil edilmiştir. Söz konusu geleneğin İslâm sonrası dönemdeki ilk büyük örnekleri, Zuqnin Kroniği ile Nisibisli İliyo'nun tarih çalışmasıdır³. XII. ile XIII. yüzyıllarda, günümüzde yapılan pek çok tarih araştırmalarında başvuru kaynağı olacak eserlerin ortaya çıktığı, bir nevi zirve dönemini yaşamıştır⁴. Bunun en temel sebebi Süryani

¹ Konuya dair detaylar için bkz, Kutlu AKALIN-Zafer DUYGU (Edt-Haz-Çev), Süryani Literatürü, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2017

² Konuya ilişkin detaylar için bkz, Zafer DUYGU, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslâm, Siyasi Tarih, Divan Yayınları, İstanbul, 2017, s.14

³ Zuqnin Kroniği'ne dair detaylar için bkz, Zafer DUYGU, "Zuqnin Kroniği veya Pseudo Tell Mahre Kroniği", Süryani-Arap ve Kürt Klasikleri, Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri, Ed: M. Nesim DORU-A. KIRKHAN-Y. AYKAÇ, 15-17 Mayıs 2017, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 3-16. Nisibisli İliyo Kroniği değerlendirmesi için bkz, Witold WITAKOWSKI, "İliyo Bar Şnoyo 'nun Kroniği", makale tercümesi, Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığında..., s. 533 vd

⁴ Süryanice tarih yazıcılığı geleneğinin ilk örneklerine ilişkin değerlendirmeler için bkz, Andy Hilken, The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources, University of Gent, Gent, 2014, s.27; Efrem Barsawm, History of Syriac Literature and Science, Passeggiata Pres, Pueblo, 2000

tarihçiliğinin en kıymetli parçaları olarak kabul edilen üç eserin söz konusu bu dönemde yazılmış olmasıdır. Bu eserlerin ilki M.1195 yılında Miafizit Antakya Süryani Kilisesi patriği Mihael Rabo'nun (ö. 1199) tarih çalışmasıdır⁵. Bir diğeri ise aynı kilise bünyesinde Doğu Mafıryanlığı⁶ görevi yürüten Bar Hebraeus (ö. 1285) tarafından kaleme alınmıştır⁷. Aynı çerçevede ismi zikredilen üçüncü büyük eser ise bu tezimizin konusunu teşkil eden *1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği*'dir⁸. Eser, adından da anlaşılacağı gibi, Orta Çağ tarih yazıcılığında benzer örnekleri bulunan ve kim ya da kimler tarafından kaleme alındığı konusunda bilgi sahibi olmadığımız pek çok kronikten biridir⁹. Orta Çağ'da yazılmış olan eserlerin genellikle başlangıç ya da son kısımlarının kayıp olması nedeniyle, eğer metin içerisinde bir şekilde belirtilmemişse ya da bu metne atıf yapan bir başka yazar tarafından isim verilmemişse, bu eserlerin yazarlarının kimliği meçhul kalmaktadır ki, elimizdeki eser de bunlardan biridir.

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı:

Türkiye'de Orta Çağ Tarihi ana bilim dalında yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu Türk-İslâm Tarihi üzerinde gerçekleşmektedir. Bu çalışmaların hemen tamamı da birinci el kaynaklara ve onların verdiği bilgilerin doğruluğuna dayanmaktadır. Türk-İslâm tarihi araştırmalarında çoğunlukla başvuru yapılan çalışmalar doğal olarak, Müslüman müverrihlerin kayıtlarına dayanan tarih kitaplarıdır. İkincil başvuru kaynaklarını ise Müslümanların egemenliği altındaki bölgelerde ya da bu

⁵ 1166-1199 yılları arasında Antakya Süryani Kilisesi'nin patrikliğini yapan Mihayel Rabo'nun yazmış olduğu evrensel tarih çalışması, Süryani literatürünün en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Kendisinden önceki pek çok çalışmayı da içeren ve yaratılıştan kendi zamanına kadar olan olayları aktardığı bu çalışma 1598 yılında Serto alfabesiyle yazılmış bir el yazmasında bulunmuştur. Mihayel'in kendi el yazmasından kopyalanan bir başka el yazmasından alınan bu kopya, Jean-B. Chabot tarafından dört cilt halinde Fransızca olarak neşredildi. Daha sonra çeşitli dillere tercümesi yapılan eserin, Hrant D. Andreasyan tarafından 1943 yılında Türk tarihi ile ilgili bölümleri 520 sayfalık bir tercümeyle çevrilmiş olup henüz basımı yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızda, tercümesi Matti Moosa tarafından yapılan ve ABD'nde Beth Antioch Press vasıtasıyla neşredilen İngilizce versiyonu kullandık.

⁶ Antakya Süryani Kilise hiyerarşisinde, patrikten sonra ikinci sıradaki dini lider. Patrik yetkileriyle kilisenin doğu bölgesinin yöneticisi.

⁷ Arapça ismi Ebu'l-Farac, 1225-1286 yılları arasında yaşamış olan Süryani yazar ve din adamı (Doğu bölgesi Mafıryanı). Pek çok eseri arasında, yaratılıştan kendi dönemine kadar olan tarihi olayları içeren bir kronoloji çalışması bulunmaktadır. Bu eser ilk defa olarak, Paul Bedjan tarafından *Gregorii Barhebrei Chronicon Syriacum* ismiyle 1890 yılında Paris'te neşredilmiş daha sonra Wallis Budge tarafından 1932 yılında İngilizce'ye çevirisi yapılmıştır ki bizim de bu çalışmamızda başvuruda bulunduğumuz bu eserdir. Wallis Budge'nin İngilizce tercümesinin Türkçe çevirisi ise *Abu'l-Farac Tarihi* ismiyle Ömer Rıza Doğrul tarafından 1945 yılında yapılmış ve Türk Tarih Kurumu'na yayımlanmıştır.

⁸ Metin içerisinde *1234 Kroniği* olarak kullanılacaktır.

⁹ Süryanice tarih yazıcılığı geleneğinin ilk örneklerine ilişkin değerlendirmeler diğer anonim çalışmalar için bk. Hilken, *The Anonymous Syriac*, s.27-28; Konu hakkında ayrıca bkz, Barsawm, *History of Syriac*, s.51-54.

bölgelerle bir şekilde ilişki içerisinde bulunan coğrafyalardaki gayrimüslim yazarların eserleridir. Bu noktada da Roma, Ermeni ve Latin kaynakları ön plana çıkmaktadır. Ancak bu kaynakların yanında, Orta Çağ boyunca Müslümanlarla iç içe yaşamış olan ve bu süreçte son derece önemli tarihi vesikalar kaydetmiş bulunan Süryanilerin, geçmişten gelen yazım gelenekleriyle ortaya çıkarmış olduğu tarih çalışmaları, Orta Çağ tarih araştırmaları için başvuru olma noktasında kendilerine hatırı sayılır bir yer edinmişlerdir.

Ülkemizde Süryaniyat alanındaki çalışmaların, dünya geneline bakıldığında pek de arzu edilen seviyede olmadığını müşahade ediyoruz. Bu sonucun başlıca nedeni olarak, Süryaniceyi akademik çalışma yapacak düzeyde bilen kişi sayısının çok az olmasını gösterebiliriz. Bu durum, birinci el Süryanice kaynakların değerlendirilmesi noktasında önemli eksiklikler ortaya çıkarmakta ve araştırmacıları, başta batı dilleriyle yazılanlar olmak üzere çeşitli alternatif kaynaklara yönelmek zorunda bırakmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda atılan birtakım adımlar, yavaş yavaş sonuç vermeye başlamış ve ortaya kayda değer akademik çalışmaların çıkmasına vesile olmuştur¹⁰.

Batıda ise durum daha farklıdır. Batı bilim dünyası Orta Çağ araştırmalarının bizim coğrafyamızı ilgilendiren sahasında, başvuru kaynağı olabilecek üç önemli Süryani tarihçinin eserlerini uzun bir süreden beri kullanmaktadır. Bunların biri Mihael Rabo, bir diğeri de Bar Hebraeus kronikleridir. Ancak çok önemli bir eser daha vardır ki bu da bizim çalışmamızda konu edinmiş olduğumuz *1234 Anonim Süryani Kroniği*'dir. Fransız müverrih J-B Chabot tarafından derlenen ve bir bütün halinde Süryanice formuyla neşredilen eser, çeşitli bölümler halinde İngilizce, Fransızca, Latince ve Rusça gibi dillere tercüme edilmesine rağmen, eserin günümüze kadar bir bütün halinde hiçbir dile çevirisi yapılmamıştır. Bizim yapmış olduğumuz çalışma, eserin Süryanice orijinal metninden Türkçeye tercüme edilmesi ve metnin tahlil ve tenkidi üzerinedir. Bu bağlamda 1234 Kroniğinin bugüne kadar yapılmış tam bir tercümesi Türkçe olarak değerlendirilebilir. Eserin Türk bilim dünyasına kazandırılmasıyla birlikte, ilgili konular üzerine çalışma yapacak olan araştırmacıların başvuruda bulunabilecekleri önemli bir kaynak olacağı kanısındayız.

¹⁰ Umut CAN, “*Suruçlu Yakup, Şiirleri ve Dünya Görüşü*”, Süryani-Arap ve Kürt Klasikleri, Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri, Ed: M. Nesim DORU-A. KIRKHAN-Y. AYKAÇ, 15-17 Mayıs 2017, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 27-38

2. Araştırmanın Yöntemi:

Yapmış olduğumuz tez çalışmasında öncelikle *1234 Kroniği* metninin ilgili bölümünün, literal tercüme yoluyla Türkçeye tercümesi yapılmış ve buradan çıkarılan malzemenin, öncelikle dönemin diğer Süryani kaynaklarıyla mukayesesi yapılmıştır¹¹. Bu bilgiler daha sonra ve yine öncelikle ilgili dönemlere ait bilgiler içeren İslâm, Bizans ve Haçlı tarihleri kayıtlarıyla karşılaştırılmış, nihayetinde tüm bu eserlerin ışığında yapılmış olan modern çalışmaların verdiği bilgiler de ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeleri yaparken, yorum getirilmesi gerektiğini düşündüğümüz kısımlara kendi yorumlarımızı da dâhil ettik; bu gerekliliği hissetmediğimiz bölümlerin ise yalnızca, diğer kaynaklarda verilmiş olan bilgileri karşılaştırarak ele almayı uygun gördük.

1234 Kroniği metninin iki ayrı bölümü, 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin Tanıtımı başlıklı bölümünde de değerlendireceğimiz üzere, evvelce İngilizce'ye tercüme edilerek yayınlanmıştır (Tritton ve Palmer tercümeleri). Biz tercümemizi yaparken önceliği daima eserin Süryanice metnine verdik ancak bu çalışmaları da göz önünde tutarak yapmış olduğumuz tercümenin ne derece sağlıklı olduğunu karşılaştırma ve kıyaslama olanağı bulduk. Bu noktada tercüme ettiğimiz herhangi bir ifadeyi bu çalışmalarla karşılaştırdık ve kurgularının daha iyi olduğuna kanaat getirdiğimiz kimi cümlelerde adı geçen yazarların ifadelerini kullanmayı uygun gördük. Bunun dışında *Önsöz* kısmında da değinmiş olduğumuz üzere, takıldığımız ya da içinden çıkamadığımız durumlarda da aynı bölümde isimlerini zikretmiş olduğumuz değerli hocalarımızın yardımlarına müracaat ettik.

Üzerinde çalıştığımız *1234 Kroniği* metni, eserin tanıtım bölümünde de bilgisini vereceğimiz üzere J-B Chabot tarafından, elde bulunan nüshalara dayanılarak orijinal Süryanice metin Estrangelo hattıyla neşredilmiştir. Chabot'nun metninin, orijinal içeriğine mümkün olduğu kadar yakın yazma olduğu kanaatini taşımaktayız. Ancak başka herhangi bir nüshası elimizde bulunmadığı için, istinsah edilen metnin ne derece aslına uygun olduğu konusunda bilgi sahibi değiliz. Chabot'nun çalışmasında bu hususla ilgili edinebileceğimiz yegâne ipucu onun, ele aldığı nüshada yer alan varak numaralarını, kendi eserindeki sayfa sütunlarında kaydetmiş olmasıdır.

¹¹ Eserinin Süryanice orijinalinden Türkçeye tercümesi sırasında, manasını bilmediğimiz kelimelerin karşılıklarının tespiti için Jesse Payne Smith'in A Compendious Syriac Dictionary isimli Süryanice-İngilizce sözlüğünü kullandık (A Compendious Syrac Dictionary Founded Upon the Thesaurus Syriacus of R. Payne SMITH, Ed: Jessie Payne Smith (Margoliouth), Clarendon Press, Oxford, 1903).

Biz çalışmamızda, Chabot'nun verdiği sayfa numaralarını esas aldığımız için, onun kullanmış olduğu nüshada belirtilen sayfa numaralarını dikkate almadık.

Metnin en belirgin özelliklerinden biri, her paragrafın giriş cümlesinin aynı zamanda o paragrafın başlığı oluşu ve yazar tarafından bu paragraflara verilen başlık numaralarıdır. Ne var ki yazarın belli bir düzen oluşturma amacıyla tercih etmiş olduğu bu yöntemin, metnin içerisinde çok da işe yaramadığına müşahade ettik. Metin içerisindeki paragraflarda yazar, her ne kadar bu numaralandırmaya riayet etmeye gayret etse de kimi bölümlerde numara vermeyi atladığını, kimi bölümlerde ise birbirini takip eden iki paragrafa aynı numarayı verdiğini gördük¹². Yazarın eserin herhangi bir yerinde başlık ya da başlık numarası vermemesi durumunda, içeriğe riayet etmek bakımından biz de aynı şekilde ilgili bölüme herhangi bir başlık ya da başlık numarası vermeden ve bu durumu ilgili birer dipnotla belirterek kayıt altına aldık ve “İçindekiler” bölümünü de buna göre düzenledik.

Paragraflarla ilgili dikkat çeken bir başka nokta ise yazarın, birbiriyle alakası olmayan hadiseleri aynı paragraf içerisinde kaydetmiş olmasıdır. Metnin değerlendirilmesinde sorun teşkil edebilecek bu durumun doğuracağı karışıklığı önlemek amacıyla bu tür bilgiler veren paragrafları bölmeyi ve hadiseleri kendi içinde değerlendirmeyi daha uygun bulduk. Bunu yaparken izlediğimiz yöntem, bahsi geçen paragrafı, ilgili paragraf numarasını ve konu başlığının tamamını verdikten sonra, aynı paragraf numarasını tekrar vererek, konu başlığında verilen diğer konu ile ilgili başlığı yeniden vermek suretiyle paragrafı bölmek olmuştur¹³. Paragraf numaralarını vermede tekrara düşmemek için, aynı paragraf numarasıyla verilmiş olan ikinci konu başlığını, ilgili paragrafın başına bir (*) işareti koyarak belirginleştirdik. Aynı konu içerisindeki farklı detay ve hadiselerin kayıtlarında ise, tek bir paragrafın altına uzun bir değerlendirme yapmanın dikkat dağınıklığına yol açabileceği düşüncesiyle, herhangi bir başlık atmadan paragrafı iki ya da üç parçaya bölerek, her bir detayı kendi içinde değerlendirmeyi uygun gördük.

¹² Eserin ikinci cildinde, [309] no'lu paragrafın ardından [310] no'lu paragraf gelmesi gerekirken, bir anda paragraf numaraları [400]'e geçerek buradan devam etmesi bu hatanın en belirgin şeklidir. Bu nedenle eserin içinde [310]-[399] arası konu başlığı ve paragraf numarası bulunmamaktadır.

¹³ Metin içeriğine sadık kalma bakımından bu gibi durumların gerçekleştiği paragraflarda önce, paragraf numarası ve paragraf başlığının tamamı, ardından aynı paragraf numarası verildikten sonra, paragraf başlığının ilgili bölümü, yeni bir başlık halinde verilmiştir. Örneğin;

[103] Şiru'nun Ölümü, Oğlunun Katledilmesi ve Şahrbaraz'ın Hükümdarlığı Hakkında.

Haç İnancının Eğilmezliği: İlgili bölümün değerlendirmesi, ardından;

*[103] Haç İnancının Eğilmezliği: İlgili bölümün değerlendirmesi.

Yazarın yazım üslubu olarak dikkatimizi çeken bir detay, metin değerlendirmesinde de mütemadiyen değinecek olduğumuz tarihlendirmelerle ilgilidir. Eserin yazarı, hadiseleri tarihlendirirken çok zaman, Latince *Anno Graecorum* (AG) şeklinde isimlendirilen Selevkos Takvimi'ni kullanmaktadır¹⁴. Yazar metin içerisinde çok defalar tarih verirken, hepsi Selevkos Takvimi'ni işaret eden çoğunlukla “*Yunanlıların...yılında*” ya da nadiren “*Rumların...yılı*” veya “*İskender'in...yılı*” ifadelerini kullanmaktadır ancak, kimi bölümlerde bu ifadeleri kullanmadan yalnızca tarih vermektedir. Bu durumun oluşturabileceği karışıklığın önüne geçmek için biz, yalnızca tarih olarak verilen değerlerin önüne (AG) ifadesini koyarak bu tarihin, Selevkos Takvimi'ne göre verildiğini belirtmenin uygun olduğunu düşündük. Yazar eserin kimi bölümlerinde de Hicrî Takvim kullanmakta ve bu takvimi kullandığı her bölümde “*Arapların...yılında*” ifadesiyle, verdiği tarihin Hicrî olduğunu belirtmektedir.

Eserin Süryani bir yazar tarafından kendi dilinde yazılmış olması, özellikle metin içerisinde kullanılan isimlerin ya Süryanice telaffuzu ya da doğrudan bu isimlerin Süryanice olması sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada çoğunlukla kişi adları Süryanice telaffuzlarıyla, yer adlarının çoğu ise Süryanice isimleriyle verilmektedir¹⁵. Biz, eserin tercüme kısmında, metin içerisinde yer alan bu isimleri yazarın verdiği haliyle kaydettik¹⁶. Ancak değerlendirme kısmında ise bu isimlerin, günümüzde kullanılan formlarını kullanmayı uygun bulduk. Süryanice'de “*oğlu*” anlamına gelen ܒܪ (bar) ifadesini metnin tercümesinde aynı şekliyle verirken, değerlendirme kısmında aynı ifadenin Arapça karşılığı olan ܒܢ (bin) ifadesini kullandık. Kişi isimleri, kaynağın orijinine göre pek çok farklı formlarda kaydedilebilmektedir. Bu nedenle, tercüme kısmında bu isimleri yazarın verdiği şekilde, değerlendirme kısmında ise kendi orijinal formlarına sadık kalarak vermeye gayret gösterdik¹⁷. Etnik olarak Arap olan kişilerin isimlerinin, genelde uzun bir künyeden oluşması nedeniyle bu isimleri, en sık kullanılan biçimiyle kullandık¹⁸. Sonradan Arap isimleri kullanmaya başlayan Türklerin ise bu uzun künyelerinde

¹⁴ Selevkos Takvimi hakkında bilgiyi, ilgili bölüme ait dipnotta vermiş bulunuyoruz.

¹⁵ Yazar Ioannes (İwanni), Joscelin (Cuslin), Tancred (Tancrı), Saint Gilles (Sangil), Porsuk (Burski) gibi kişi isimlerini Süryanice telaffuzlarıyla vermekte, Mesreyn (Mısır), Antıyukyā (Antakya), Darmsuq (Şam), Urhoy (Urfa), Urişlem (Kudüs) gibi yer isimlerini ise çoğunlukla Süryanice olarak zikretmektedir.

¹⁶ Memdud, Cigirmiş, Şalaḥeddin, Kumuştekin.

¹⁷ Justininos, Romanos, Aleks, Bagduin (ya da Bagdin), Bohemond, Rişart vb.

¹⁸ Ömer bin Hattâb, Ali bin Ebu Talib, Übeyde bin Cerrah, Mesleme bin Abdülmelik vb.

çoğunlukla en az bir Türkçe isim bulunması ve bu kişilerin bu Türkçe isimlerle anılması nedeniyle, bizler de bu isimleri kullanmayı uygun bulduk¹⁹. Bunun yanında çok bilindik isimleri ise günümüz Türkçesi'nde kullanılan biçimleriyle kullanmayı daha uygun bulduk²⁰.

Metinde anlatılan hadiseler, Türk-İslâm tarihi, Roma tarihi ve Haçlı Seferleri tarihi başta olmak üzere pek çok farklı araştırma sahasını doğrudan ilgilendirdiği için, ilgili alanların birinci el kaynakları, metnin değerlendirilmesinde diğer başvuru noktalarını teşkil etmiştir. Tarihi süreç içerisinde hadiselerin çok fazla iç içe olması, tek bir hadiseyi çok farklı kaynaktan tetkik etme gerekliliğini doğurmuş, bu nedenle belirli bir hadise hakkında verilen bilginin tahlili esnasında yalnızca diğer Süryani kaynakları değil, verilen bilgiyi doğrudan ya da dolaylı olarak aktaran eldeki tüm kaynaklar tetkik edilmiştir.

Bilindiği üzere modern tarih çalışmaları, birinci el kaynakların ve bu kaynaklar üzerine sonraki dönemde yapılan çalışmaların verdiği sonuçlara göre şekillenmiştir. Bu noktada son yüz yılı hesaba kattığımızda ortaya yüzlerce modern tarih çalışması çıkarıldığını ancak özellikle batılı çalışmalar göz önüne alındığında, bu çalışmaların içerisinde pek azının tarihi gerçeklikleri olduğu gibi aksettirme kaygısı içerisinde ve özgün ifadelerle sahip olduklarını biliyoruz. Bu nedenle çalışmamızda kullanacağımız bu tür eserleri seçerken azami dikkat göstermeye ve alanında en iyi eserler oldukları uluslararası akademik çevrelerce de kabul gören çalışmaları dikkate almaya özen gösterdik.

Takip eden bölümde çalışmamız esnasında kullanmış olduğumuz kaynakların bazılarını ilgili başlıklara göre ayırarak, hem bu kaynakları bir miktar tanıtmayı hem de çalışmamız sırasında kaynaklardan ne şekilde faydalandığımızı ifade etmeye çalışacağız.

3. 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin Tanıtımı:

Eser batı bilim dünyasında genellikle *1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği* ya da bizim de çalışmamızın genelinde kullanacağımız şekli ile kısaca *1234 Kroniği* şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye'de ise daha ziyade *Anonim Süryani Vakayinamesi* olarak bilinmektedir. Çalışmanın *1234 Kroniği* şeklinde tanımlanması kaleme alındığı muhtemel yıla ya da metinde kaydedilmiş bulunan son hadisenin tarihine atfendir. Zira

¹⁹ Alparslan, Tutuş, Aksungur, Tuğtekin.

²⁰ Ömer, Ebu Bekir, Osman, Ali, Alparslan, Kılıçarslan vb.

Mısır Eyyubi Sultanı Melikü'l-Kâmil'in Anadolu seferine ilişkin kayıtlar eserin en son kısmını oluşturmaktadır ve bu hadise 1234 yılına tekabül etmektedir²¹.

1234 Kroniği'nin bilinen ilk ve tek nüshası XIV. yüzyıla tarihlenmekteydi ve bu durum, bu el yazmasının muhtemelen orijinalinden yapılmış bir istinsah olduğunu düşündürmekteydi. 24x16 cm ölçülerinde ve 846 sayfa olan bu tek nüsha XIX. yüzyılın sonlarında aslen Urfa Siverekli olup, İstanbul'da patrik vekilliği görevini yürütmekte olan Timotheos Pawlos Fehim'in²² kütüphanesinde yer almaktaydı. Fehim'in kütüphanesinde yer alan bu el yazmalarından dönemin Süryani din adamlarının bazılarının haber olduğu anlaşılmaktadır. Zira gelecekte Süryani-Katolik patriği olacak olan Efrem Rabula Rahmani, 1899 yılında bu el yazmalarını Fehim'in kütüphanesinde bulduktan sonra 1904 yılında ilk baskısını yapmıştı. Bu baskı Yarutılış'tan Abbâsî halifesi Mehdi'nin oğlu Hâdî'nin tahta çıktığı döneme kadar olan bölümü içermekteydi. Ancak bu ilk baskıdaki metin, dağınık bir haldeydi ve pek çok sayfası eksikti. Bu eksik sayfalar zaman içerisinde yapılan çalışmalar neticesinde tamamlanabilmiştir. Rahmani'nin bulunduğu el yazmalarının diğer bir kısmı 1911 yılında yayımlandı ve her iki baskı da birinci ve ikinci fasikül olarak Charfeh-Beyrut'da yapıldı. Fehim'in 1914 yılındaki ölümünün ardından bahsi geçen yirmi bir adet el yazmasının bazıları el değiştirirken bir kısmı da kayboldu²³. Bu el yazmalarından İstanbul'da kalan ikisi 1960 yılında Arthur Voöbus tarafından bulundu. Dört tanesi Bibliothèque Nationale de Paris²⁴, beş tanesi de Yale Üniversitesi²⁵ tarafından satın alınmıştı. Ancak geri kalan on adet el yazmasının akıbeti belli değildir²⁶.

Fransız tarihçi J-B Chabot, Efrem Barsawn'ın yardımıyla eserin geri kalanı üzerinde çalışmaya başlamış ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle aralarındaki bağlantının kopması sonucu Chabot çalışmalarını tek başına yürütmek zorunda kalmıştır. Chabot, eserin Süryanice metninin bir kısmını 1917 yılında CSCO'da yayımlandı²⁷. Bu çalışma

²¹ Umut CAN, “1234 Anonim Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı (636) İlgili Kısımın Tercüme ve Tahlili”, Journal of Mesopotamian Studies (JMS), Cilt: 3, Sayı: 1, 2018, s. 4

²² d: XIX. yy ilk yarısı-ö: 9 Şubat 1914. 1887-1914 yılları arası İstanbul patrik vekili.

²³ Bu el yazmalarından İstanbul'da kalan ikisi 1960 yılında Arthur Voöbus (1909-1988), dört tanesi Bibliothèque Nationale de Paris () ve beş tanesi de Yale Üniversitesi () tarafından satın alınmış ancak geri kalan on adet el yazmasının akıbeti belli değildir (Hilkens, s. 7).

²⁴ BNP, Syr.395-8

²⁵ Yale, Syr. 7-11

²⁶ Hilkens, aynı yer

²⁷ CSCO, Anonymi Auctoris Chronicon ad Annum Christi 1234 pertinens, II, Ed: J-B Chabot, Paris, 1917

eserin ikinci cildi olarak sunuldu. Daha sonra, 1920 yılında CSCO Bölüm I'de²⁸ ve II'de²⁹ yayınladı. Bu çalışma ise eserin birinci cildini içermekteydi. François Nau, 1907 ve 1908 yıllarında Rahmani'nin baskısını esas alarak Kroniğin içinden bazı seçme pasajları Fransızca'ya çevirmiş ve *Revue de l'Orient Chrétien*'de yayınlamıştır³⁰. Arthur Stanley Tritton (1881-1973) 1933 yılında eserin Birinci ve İkinci Haçlı Seferi ile ilgili bölümlerini İngilizceye tercüme etti ve H. A. R. Gibb'in de notlarıyla katkıda bulunduğu bu çalışma "*The First and the Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle*" ismiyle yayınladı³¹. Chabot neşrinin ikinci cildinin 54-160 sayfalarından oluşan bu bölüm her ne kadar metnin küçük bir bölümünü ve yalnızca belirli bir dönemini içeriyor olsa da araştırmacılar tarafından çok sık kullanılmaktadır. Ülkemizde daha önce bir defa Türkçe'ye çevrilerek yüksek lisans bitirme tezi olarak değerlendirilen bölüm³², son dönemlerde Türkçe'ye bir defa daha tercüme edilerek yayınlanmıştır³³.

Eserin VII. yüzyılın hadiselerini içeren bölümü Andrew Palmer, Sebastian Brock ve Robert G. Hoyland tarafından tercüme edilerek "*Seventh Century in the West Syrian Chronicles*" ismiyle yayınlanmıştır³⁴. Bu yayının bazı bölümleri Zafer Duygu tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayınlandı³⁵.

Chabot 1937 yılında eserin birinci cildinin Latince versiyonunu yayınladı; Jean-Marc Fiey ve Albert Abouna, Chabot'nun notlarına dayanarak eserin ikinci cildini Fransızca'ya çevirdi fakat Fiey'in 1947 tarihindeki ölümünden sonra bu tercüme ancak 1974 yılında yayınlanabildi (CSCO 354/154)³⁶. Abouna bu ikinci cildin Arapça tercümesini 2009 yılında yayınladı³⁷.

Chabot'nun neşrettiği iki ciltlik Süryanice versiyon, bizim tez çalışmamızda esas aldığımız metni teşkil eder. Bu nüshanın birinci cildi 341 sayfadan oluşmaktadır

²⁸ CSCO 81/36, Chronicon ad A.C. 1234 pertinens, I. Praemissum est Chronicon anonymum ad A.D. 819 pertinens curante Aphram Barsaum.

²⁹ CSCO 82/37, Anonymi auctoris chronicon ad A.C. 1234 pertinens, II.

³⁰ Umut CAN, "1234 Anonim Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı..."

³¹ A. S. Tritton, The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle, JRAS, London 1933. Tritton metinde gereksiz bilgi olarak gördüğü bazı detayları çıkarmıştır.

³² Sebahattin ÇELİK, Anonim Süryani Vakayinamesine Göre I. Haçlı Seferi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2006

³³ Anonim Süryani Kroniği, Çev: İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul, 2019

³⁴ The Seventh Century in the West Syrian Chronicles, Ed: Andrew Palmer, Liverpool University Press, Liverpool, İngiltere, 1993

³⁵ Zafer DUYGU, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslâm, Siyasi Tarih, Divan Yayınları, İstanbul, 2017

³⁶ Hilken, s. 8

³⁷ Chronicle of the Unknown Edessan (Abraham Nuro Library), Translated into Arabic by Albert Abouna, Gorgias Press, New Jersey, 2009

ve Yaratılış'tan başlayarak, Abbâsî Halifesi Mehdi'nin tahta çıktığı dönem hakkında verdiği bilgilerle sona erer. 350 sayfadan müteşekkil olan ikinci cilt ise Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd'in hilafet makamına çıkmasıyla başlamaktadır ve yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Melik el-Eşref'in Suriye seferi ile ilgili kayıtlarla birlikte, 240. Sayfanın sonunda bitmektedir. 241. sayfayla birlikte, ikinci cildin sonuna kadar olan, yaklaşık 110 sayfalık *Kilise Tarihi* bölümü başlamaktadır.

1234 Kroniği içeriğinde, günümüze ulaşmayı başaramamış Tell Mahreli Dionysios, Malatyalı İgnatios, Urfalı Theophilos gibi yazarların eserlerini ihtiva etmesi bakımından da son derece önem arz etmektedir³⁸.

4. Kroniğin Tahlil ve Değerlendirilmesinde Kullanılan Kaynaklar:

a. Süryani Tarihçilerin Eserleri:

Araştırmamızda, evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere pek çok birinci el kaynak kullanılmıştır. Öncelikle, çalışmamızda ele aldığımız eserin Süryani bir yazarın elinden çıkmış olması nedeniyle mukayese için ilk başvuru noktalarımızdan biri, diğer Süryani tarihçilerin eserleri olmuştur. Bu bağlamda Mihael Rabo Kroniği, Bar Hebraeus Kroniği, Pseudo Dionysios olarak da anılan Zuqnin Kroniği, Nisibisli İliyo Kroniği ve 754-813 Kroniği gibi çalışmalar en önemli başvuru kaynaklarımızı oluşturmuşlardır.

Mihael Rabo Kroniği:

Bilim dünyasında ismi genellikle Süryani Mihael olarak geçen Mihael Rabo M.1126 yılında Malatya'da doğmuştur. Mor Bar Sawmā Manastırı'nda dini eğitim gören Mihael, M.1166 yılında Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi patrikliği makamına yükseltilmiş ve M.1199 yılındaki ölümüne kadar bu makamda kalmıştır. Mihael Rabo din adamlığı vazifesini yürütürken bir yandan da Yaratılış'tan M.1196 yılına kadar cereyan eden hadiseleri kaydettiği kapsamlı bir tarih kitabı yazmıştır. Eserin ilk neşri 1868 yılında Fransız Victor Langlois (1829-1869) tarafından Fransızca olarak yapılmıştır. XIII. yüzyılda Ermeni tercüman Vardan Areveltsi (1198-1271) tarafından Ermenice tercümesi yapılan eserin bu versiyonu ilk olarak 1870 ve 1871 yıllarında neşredilmiş, daha sonra, bizim de çalışmamızda kimi karşılaştırmalar için kullanmış olduğumuz bu versiyon Robert Bedrosian tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir³⁹. Ancak eserin en çok bilinen nüshası Fransız tarihçi J-B Chabot (1860-1948) tarafından, 1898-

³⁸ Bu eserlerle ilgili daha detaylı bilgi için Hilken's'in çalışmasına bakılabilir.

³⁹ Robert BEDROSIAN, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians, Sources of the Armenian Tradition*, Long Branch, New Jersey, 2013, s. 2

1918 yılları arasında beş cilt halinde neşredilen Fransızca olarak Paris’te yayınlanmış olanıdır. Eser daha sonra önemli bölümleri seçilerek Matti Moosa tarafından İngilizce’ye tercüme edilmiş ve Beth Antioch tarafından 2014 yılında yayınlanmıştır. Bizim de çalışmamızın büyük bölümünde faydalandığımız versiyon Matti Moosa versiyonu olacaktır. Ancak metin içerisinde kimi boşluklar bulunmaktadır ve bu boşluklar, eserin Chabot versiyonunda yazar tarafından Bar Hebraeus kroniği kullanılarak doldurulmuştur. Bu durumlarla karşılaştığımız noktada başvuru noktamız ise Chabot’nun Fransızca neşri olmuştur. Yazarın ismini metin içerisinde *Mihael Rabo* olarak zikretmemize rağmen verdiğimiz dipnotlarda, atıfta bulunduğumuz eserin orijinaline sadık kalmak gayesiyle, eserin İngilizce versiyonunu kullandığımız durumlarda *Michael*, Fransızca versiyonunu kullandığımız durumlarda ise *Michel le Syrien* olarak yazmayı uygun gördük.

Bar Hebraeus Kroniği:

Bar Hebraeus ya da Türkiye’de daha çok bilinen şekliyle Ebû’l Farac, M.1225 yılı civarında Malatya’da ya da Malatya yakınlarında doğdu. Dini eğitim alan ve ruhban sınıfına dâhil olan Bar Hebraeus, M.1264 yılında Doğu Mafıryanlığı görevine getirildi. 30 Temmuz 1286 tarihinde ölen Bar Hebraeus, din adamlığı yanında yazarlığıyla da önemli bir kariyere sahiptir. Yazmış olduğu pek çok eser bulunan Bar Hebraeus’un en önemli eserlerinden biri de ilk cildi, Yaratılış’tan M.1286 yılına yani Bar Hebraeus’un ölüm tarihine kadarki hadiseleri kapsayan siyasi tarih kitabı, ikinci ve üçüncü ciltleri ise kilise tarihindeki hadiseleri ele alan büyük tarih çalışmasıdır. Nispeten daha erken tarihte keşfedilen Bar Hebraeus kronografyası ilk olarak, Edward Pococke (1604-1691) tarafından bazı fragmanlarıyla M.1650 tarihinde neşredildi. Bu tarihten itibaren çeşitli bölümleri parça parça olarak da olsa yayınlanan eserin Süryanice metni, bütün halinde Paul Bedjan tarafından 1890 yılında Paris’te yayınlandı⁴⁰. Eserin, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe’ye tercümesine malzeme olan İngilizce çevirisi ise Ernest Wallis Budge tarafından, Bedjan’ın Süryanice metninden yapılarak 1932 yılında İngiltere’de Oxford Üniversitesi’nde yayınlandı. Biz çalışmamızda çoğunlukla Ömer Rıza Doğrul’un yapmış olduğu Türkçe versiyonu kullanmakla birlikte, kimi zaman da Wallis Budge tercümesine başvurma ihtiyacı hissettik. Her ne kadar çoğunlukla eserin Türkçe tercümesinden faydalanmış olsak da

⁴⁰ Bar Hebraeus, Abû’l Farac Tarihi, Süryanice’den İngilizce’ye Çeviren: E. A. WALLIS BUDGE, Türkçe Tercüme: Ömer Rıza DOĞRUL, 2 Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1945, Cilt: I, s. 9 vd

yazarın ismini bu çalışmada verildiği şekliyle *Abû'l Farac* olarak değil, daha ziyade bilinen ismiyle, *Bar Hebraeus* olarak kullanmayı uygun gördük.

Zuqnin Kroniği:

Bilim dünyasında *Zuqnin Kroniği* ya da Dionysius'a Atfedilen *Kronik* isimleriyle bilinen Süryanice tarih çalışması, VIII. yüzyıldan günümüze intikal etmiştir ve Kuzey Mezopotamya'da kaleme alınmıştır. Yazarı meçhuldür. Bu tarih çalışmasının yazarı olarak genellikle Antakya Süryani Kilisesi patriği Tell Mahre'li Dionysius'a (ö. 845) atıf yapılır. Nitekim bu yaygın kullanım, Süryanice metnin standart basımında da sürdürülmüştür. Fakat sonraki dönemlerin araştırmaları, bu tarih çalışmasının yazarının aslında Zuqnin Manastırı'nda yaşamış olan ve ismi bilinmeyen başka bir ruhban olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, eserin *Zuqnin Kroniği* adıyla yaygın olarak kullanılan ikinci bir ismi daha vardır⁴¹.

Bugün Vatikan Kütüphanesi'nde muhafaza edilmekte olan elyazması, Vatikan Kütüphanesi'ne Süryanice bir yazma koleksiyonu kazandırmış olan Guiseppe S. Assemani tarafından, 1715 yılında, Mısır'da bulunan Meryem Ana (Deyru's-Seyyidetü'l-'Azra' es-Suryân) Manastırı'ndan alınarak Vatikan'a getirilmişti. Bu el yazmasının eksik bazı kısımları ise yine aynı manastırdan 1842 yılında H. Tattam tarafından alınmış ve İngiltere'ye götürülmüştür. Nitekim bu yazma da günümüzde Britanya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir⁴².

Assemani, el yazmasının tarihî bir kaynak olarak içerdiği önemi takdir etmişti. Bu yüzden, *Bibliotheca Orientalis* diye bilinen eserinde kroniğin pek çok pasajını ele almıştı. XIX. yüzyılda kroniğin iki kısmî basımı daha yapılmıştı: İlk bölümü O. F. Tullberg, dördüncü bölümü de J-B Chabot tarafından yayınlanmıştı. Tam metnin standart basımı yine Chabot tarafından 1927-33 yılları arasında *CSCO*⁴³ için hazırlanmıştı. Chabot, 1949 yılında ölmeden önce metnin ilk bölümünün Latince tercümesini yayınlamıştı⁴⁴. Eser, bizim de çalışmamızda takip edeceğimiz biçimiyle, Amir Harrak tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek 1999 yılında basımı yapılmıştır.

⁴¹ Duygu, s. 55-56

⁴² Duygu, s. 58

⁴³ Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (Doğu Hristiyanlığı El Yazmaları).

⁴⁴ Duygu, ss. 59-60

Nisibisli İliyo Kroniği:

Doğu Süryani cemaati mensubu olarak 11 Şubat 975 tarihinde Dicle Nehri üzerindeki Sena'da (Shena) doğdu. 15 Eylül 994 tarihinde rahip olarak atandı ve henüz 33 yaşındayken, 26 Aralık 1008 tarihinde Nusaybin metropoliti tayin edildi ve 18 Temmuz 1046'daki ölümüne kadar bu görevde kaldı. Hem Süryanice hem de Arapça bilen İliyo, döneminin en önemli Doğu Süryani yazarı olarak görülür. Yazmış olduğu pek çok eserin içerisinde bir de tarih çalışması bulunur.

İliyo'nun Kroniği, Britanya Kütüphanesi'nin mülkiyetinde bulunan tek bir el yazmasından ve bir Berlin el yazmasının, üç uzun yapraklık seçilmiş parçalarından bilinmektedir. Londra el yazması, geniş ve bolca üretilmiş cilt, maalesef başsızdır ve bazı yapraklar kayıptır. Örneğin M.S. 785-878 (H. 169-264) ile M.S. 972-994 (H. 361-384) eksiktir. Dahası, metnin bazı kısımları günümüzde okunamaz bir durumdadır. 1910 yılında L.-J. Delaporte bütün bir Kroniği, Süryanice metin ve Fransızca bir tercüme halinde, her iki bölüm de kısmen Doktora tezinin bir parçası olarak Ecole Pratique des Hautes Etudes'de hazırladı. Bununla birlikte sadece tercüme metin basıldı. Aynı yıl CSCO Süryanice yazarların serisinde, ilk bölüm E. W. Brooks, ikinci bölüm J-B Chabot tarafından hazırlanmak suretiyle standart basım ortaya çıktı. Böylece hem Arapça ve hem de Süryanice metinler yayınlanmış oldu. Corpus'un o zamanki politikasına göre Latince tercüme de yapıldı⁴⁵. Biz çalışmamızda Brooks'un 1910 yılında CSCO'daki neşri olan Arapça-Süryanice versiyonu kullandık.

b. Grek Kaynakları

Theophanes Kroniği:

Romalı bir asilzade olarak yaklaşık 760 yılında Konstantinopolis'te doğan Theophanes, dindar bir yaşam tarzını benimseyerek keşiş oldu. Yakın dostu Gergios Syncellus'un Yaratılış'tan Diokletianus'un dönemine kadar getirmiş olduğu tarih çalışmasını, Syncellus'un isteği ve malzemeleriyle 813 yılında imparator I. Mihail Rangabe'nin (H.d: 811-813) tahttan inişine kadar olan süreyi kapsayacak şekilde genişletti. Kendisinden sonra çalışması *Oi meta Teofanin* (Theophanes'ten sonrakiler) ismiyle 961 yılına kadar uzatıldı. Theophanes'in çalışmamızda kullandığımız versiyonu Cyril Mango ve Roger Scott'un tercüme ederek yorumladığı ve 1997 yılında Clarendon Press tarafından baskısı yapılan çalışmadır.

⁴⁵ WITAKOWSKI, Witold, “İliyo Bar Şnoyo'nun Kroniği”, makale tercümesi, Zafer DUYGU, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ, s. 533 vd.

Anna Komnena Kroniği:

Roma imparatoru I. Aleksios Komnenos'un (H.d: 1081-1118) büyük kızı olan Anna Komnena (1083-1153), babası Aleksios'un imparatorluk döneminde cereyan etmiş olan hadiseleri kaydettiği Aleksiad isimli eserin yazarıdır. Eser, her ne kadar içeriğinde Anna'nın ciddi hatalarını barındırsa da Aleksios dönemi ve Birinci Haçlı Seferi ile ilgili kayıtlar içermekte ve Roma ile Haçlıların ilişkisi noktasında önemli bilgiler paylaşmaktadır.

Türkiye'de birinci el kaynakların değerlendirilmesi noktasında Grekçe kaynaklar, Süryanice kaynaklardan daha fazla itibar görmüştür. Bu sayede birkaç önemli Roma kaynağının Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır ki bunlarda bir tanesi de Anna Komnena'nın Aleksiad isimli eseridir. Eser Bilge Umar tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1996 yılında İnkılâp Kitabevi tarafından neşredilmiştir. Bizler de çalışmamızda bu tercüme eseri kullandık.

Niketas Khoniates:

Roma İmparatorluğu'nda devlet görevlisi olduğunu bildiğimiz Khoniates (y.1155-1213) aynı zamanda bir vakanüvistir. Yazmış olduğu *Historia* isimli eseri, Roma imparatorları II. Ioanes Komnenos ile I. Manuel Komnenos dönemleri hakkında son derece detaylı bilgiler vermektedir. Eser oldukça uzun bir zamandan beri bilinmekte ve kullanılmaktadır. İlk defa 1557 yılında Hieronymus Wolf tarafından Latince olarak yayınlanmış, 1835 yılında yine Latince olarak *CSHB*'de Immanuel Bekker tarafından basılmıştır. Müteaddid baskıları zaman içerisinde yapılan eser, Fikret Işıltan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1995 yılında TTK tarafından basımı yapılmıştır.

Ioannes Kinnamos:

Niketas Khoniates ile hemen aynı dönemin bir başka tarihçisi olan Ioannes Kinnamos (y: 1143-1185 sonrası), imparator I. Manuel Komnenos'un sekreteriydi. Bu görevi dolayısıyla imparatorun faaliyetlerinin pek çoğuna şahitlik etme fırsatını bulmuştur. Yazmış olduğu *Historia*, tıpkı Khoniates gibi II. Ioannes ve I. Manuel dönemlerini kapsamaktadır. Yazar eserinde II. Ioannes dönemi ile ilgili yalnızca duyduklarını aktardığını ancak I. Manuel ile ilgili, “*Onun dönemini benden daha iyi anlatabilecek biri var mı? Bilmem*” diyerek Manuel dönemindeki hadiselerle ne kadar hâkim olduğunu ifade eder⁴⁶. Kinnamos'un eseri *CSHB*'de A. Meineke tarafından

⁴⁶ Kinnamos, Ioannes Kinnamos'un *Historia*'sı, Yay. Haz: Işın DEMİRKENT, TTK Basımevi, Ankara, 2005, s. 5

Grekçe-Latine olarak neşredilmiştir. C. M. Brand bu versiyonun 1976 yılında İngilizce tercümesini yapmış, Işın Demirkent de Meineke versiyonunu esas alarak, Brand tercümesinden eserin Türkçe'ye çevirisini yapmıştır⁴⁷.

Grek kaynakları çalışmamızın önemli bir dayanağını teşkil etmektedir. Şanslıyız ki, bu noktada başvuruda bulunabileceğimiz pek çok esere sahibiz. Ancak eser tanıtımı yaptığımız bu bölümü daha fazla uzatmamak amacıyla diğer kaynakları Kaynakça bölümünde vermeyi uygun görüyoruz.

c. İslam Kaynakları

İslâm kaynakları çalışmamızın diğer bir önemli ayağını teşkil etmekte ve bu alanda yine pek çok başvuru kaynağımız bulunmaktadır. Ancak yine aynı gerekçe nedeniyle bu bölümde birkaç tanesine değinmekteyiz.

Taberî:

İslâm tarihinin en önemli yazarlarından Ebû Câfer Muhammed bin Cerîr Taberî (839-923), günümüzde İran'ın Mâzenderan eyaleti olan Taberistan'da doğdu. Küçük yaşta Kur'an ve Hadis üzerine eğitim gören Taberî bir süre sonra ilim tahsili için yaşadığı yerden ayrıldı Bağdâd, Basra, Vâsıt, Kûfe, Suriye ve Mısır gibi bölgeleri dolaştıktan sonra yeniden Bağdâd'a döndü. Hayatının tamamını İslâmî ilimlere ve tarih çalışmalarına vakfetti. Taberî'nin en önemli eserlerinden ikisi de bu alanlardadır. Eserlerinden biri Taberî Tefsiri olarak da bilinen *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'ayi'l-Kur'an*, bir diğeri ise ünlü tarih çalışması *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* isimli ve çoğunlukla Taberî Tarihi olarak bilinen eseridir⁴⁸. Eserin Türkçe'ye de çeşitli çevirileri bulunmaktadır. Ancak bu çeviri çalışmalarının pek çoğunun, kısaltılmış birer özet mahiyetinde olması nedeniyle biz çalışmamızda, eserin ABD'de basımı yapılan ve 40 ciltten oluşan İngilizce tercümesini kullanmayı uygun gördük.

İbnü'l Esir:

12 Mayıs 1160 tarihinde bugünkü Cizre'de doğan İzzeddin İbnü'l Esir, babasının konumu itibarıyla varlıklı bir aileden gelmekteydi. Diğer kardeşleri Mecdüddin ve Ziyâeddin ile birlikte dönemin en iyi hocaları tarafından eğitildi. Daha sonra ailesiyle birlikte Musul'a yerleşerek eğitimine burada devam eden İbnü'l Esir Şam, Haleb, Bağdad ve Kudüs gibi yerleri dolaştı. Kudüs'ün fethinden sonra Selâhaddîn Eyyûbî ile görüştü ve onun Antakya seferine katıldı. Daha sonra Musul'a dönen İbnü'l Esir, 1233 yılındaki ölümüne kadar Atabeg Bedreddin Lü'lü'nün

⁴⁷ Kinnamos, s. XVII

⁴⁸ Mustafa FAYDA, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, TDVİA, Cilt: 39, 2010, ss. 314-318

himayesinde burada kaldı. İbnü'l Esir, kendisine Orta Çağ'ın en önemli İslâm tarihçilerinden biri olma unvanını getiren *el-Kâmil fi't-Târih* isimli eserin yazarıdır. Bu eser ilk defa Carl Johan Tornberg tarafından yayınlanmış, daha sonra Türkçe dâhil pek çok dile çevrilmiştir⁴⁹.

İbn Kesir:

Ebû'l Fidâ İbn Kesir, 1302 yılı dolaylarında Busra'da dünyaya geldi. Küçük yaşta babasını kaybeden İbn Kesir'in eğitimiyle ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb ilgilendi. 1307-1308 yıllarında ailesiyle birlikte Şam'a göç etti ve burada eğitime devam etti. Burada dönemin hocalarından ders aldı ve zaman içerisinde Şam'da bilinen bir kişi haline gedi. Şam'daki pek çok medresede hocalık yaptı ve bu zaman zarfında birtakım devlet görevlerini de icra etti. Hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybeden İbn Kesir, 20 Şubat 1373 tarihinde Şam'da öldü. İbn Kesir'in, İslâmî ilimler üzerine yazdığı pek çok kitabının yanında, onu en büyük İslâm tarihçileri arasına koyan *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli tarih çalışmasının da yazarıdır. İbn Kesir'in bu eseri Mehmet Keskin tarafından Türkçe tercümesi yapılarak ve on beş cilt halinde baskısı gerçekleştirilmiştir⁵⁰.

İbn Kalânîsî

Künyesi Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürüesâ el-Amîd Hamza bin Esed bin Alî bin Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî'dir. Yaklaşık 1073-1082 yıllarında Şam'da doğdu. Şam'da tarih, ilahiyat ve fıkıh alanlarında eğitim gördü. Bunun ardından Dîvânü'r-Resâil ve'l-inşâ'da kâtip olarak çalışmaya başladı. Bir süre sonra buranın reisliğine yükseldi. Aynı zamanda Dîvânü'l-harâc reisliği yaptı. 27 Mart 1160 tarihinde Şam'da vefat etti. En önemli eseri *Târihu Dımaşk*'tır. Bu eser muhtemelen es-Sâbî'nin eserinin devamı hüviyetindedir ve bu nedenle Zeyl olarak anılmaktadır. Eser XX. yüzyılın başında Henry F. Amedroz tarafından Zeylû Tarihi Dımaşk adıyla yayınlanmıştır. Süheyl Zekkar ise bu eseri Tarihu Dımaşk ismiyle yayınlamıştır. H. A. R. Gibb 1932 yılında, eserin Haçlı Seferleri ile ilgili bölümlerini *The Damascus Chronicle of the Crusades* ismiyle yayınlamıştır. Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiş ve basılmıştır⁵¹.

⁴⁹ Abdülkerim ÖZAYDIN, “İbnü'l-Esir, İzzeddin”, TDVİA, Cilt: 21, 2000, ss. 26-27

⁵⁰ Abdülkerim ÖZAYDIN, “İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ”, TDVİA, Cilt: 20, 1999, ss. 132-134

⁵¹ Abdülkerim ÖZAYDIN, “İbnü'l Kalânîsî”, TDVİA, Cilt: 21, 2000, ss. 99-100; İbn Kalânîsî, Zeylû't-Târih-i Dımaşk (Şam Tarihinin Devamı), Tr: Onur Özatağ, İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2015, Sunuş, s. viii

d. Haçlı Kronikleri

Fulcherius Carnotensis:

Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi'ne bizzat katılmış ve ilk Kudüs kralı I. Baudouin'in maiyetinde yer almakta ve Baudouin'in şahsi rahibiydi. Anlaşıldığı kadarıyla 1100 yılından 1127 yılına kadar Kudüs'te kalmış ve bu süreçte 1118 yılındaki ölümüne kadar sürekli olarak Baudouin ile birlikteydi. Bu konumu ona şahit olduğu hadiseleri kaydedebilmek için önemli bir avantaj sağlamıştı. Carnotensis, edinmiş olduğu bilgileri üç kitaplık bir tarih çalışmasına kaydetti. Birinci kitabında Haçlı Seferi'nin başlangıcından itibaren 1100 yılına kadar cereyan eden gelişmeleri kaydetmiş, ikinci kitapta ise 1100-1118 yılları arası olaylarını yazmıştır. Üçüncü kitapta da 1118 yılından 1127 yılına kadarki kral II. Baudouin dönemi hadiseleri yer alır⁵². Carnotensis'in çalışması pek çok dile olduğu gibi Türkçe'ye de tercüme edilmiş ve bizim elimizde bulunan nüshası, "Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)" ismiyle yayınlanmıştır.

Willermus Tyrensis

Yaklaşık olarak 1130 yılında Kudüs'te doğan Willermus, 6 Haziran 1175 tarihinde Sûr şehrinin piskoposluğu makamına getirildi. Bu nedenle de daima Sûr piskoposu Willermus olarak anılmıştır. Willermus bir din adamı olmasının yanında, çeşitli yazılar da kaleme almaktaydı. Tahminen 1170 ile 1184 yılları arasında yazmış olduğu tarih çalışması onun en önemli eseridir. 23 kitaptan oluşan bu çalışma Birinci Haçlı Seferi ile başlamakta ve 23. kitabın sonunda *Trablus kontu Raymond Kudüs'ü Kurtarabilir miydi?* sorusuna aradığı cevapla bitmektedir. Willermus'un eseri bu dönemde Haçlılar'ın hüküm sürdüğü bölgeler ve buralarda cereyan eden hadiseler hakkında detaylı bilgi vermektedir. Willermus'un eseri Türkçe'ye de çevrilmiştir ancak biz, nispeten bir özet mahiyetindeki bu eser yerine Babcock ve Krey tarafından yapılan İngilizce tercümesini kullanmayı daha uygun gördük. Kullanmış olduğumuz eserin İngilizce olması hasebiyle yazarın ismini genel olarak bilindiği haliyle *Willermus Tyrensis* olarak değil *William of Tyre* şekliyle kullandık.

Anonim Haçlı Tarihi:

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz bir diğer Latin kaynağı ise *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum* olarak bilinen Anonim Haçlı Tarihi isimli

⁵² Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak), Tr: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009, ss. 17-20

eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere yazarı meçhul olan bu eser Birinci Haçlı Seferi'nin başlangıcından itibaren tuttuğu kayıtlarını Kudüs'ün Haçlılarca alınmasıyla birlikte sona erdirmektedir. Engin Ayan tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılan eser, 2013 yılında Selenge Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

e. Diğer Kaynaklar ve Telif Eserler

Tez çalışmamızda en çok başvuruda bulunmuş olduğumuz çalışmalar, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Süryani, Grek ve İslâm kaynaklarıdır. Ancak bunların yanında yine ilgili dönemde kaleme alınmış bulunan başka eserler de mevcuttur. Gerçekleşen hadiseler farklı bir bakış açısı sınıması bakımından önem arz eden bu eserler içerisinde en önemlileri şüphesiz Ermeni kronikleridir. Ermeni kronikleri içerisinde ilk göze çarpan ise Urfalı Mateos'un kroniğidir. XI. yüzyılın ikinci yarısında doğan ve tahminen 1144 yılında öldüğü düşünülen Mateos, Urfa'nın yerlisi olan Ermeni bir din adamıdır. 952-1136 yılları arasında cereyan eden hadiseleri kaydettiği kronolojisi, Papaz Grigor isimli ve yine Ermeni bir din adamı olan biri tarafından, hadiselerin kayıtlarını 1162 yılına kadar uzatan bir zeyl yazılmıştır. Mateos'un eseri Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek TTK tarafından yayınlanmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer Ermeni kroniği Sebeos'un çalışmasıdır. Hayatı hakkında çok az bilgi olan ve VII. yüzyılda yaşamış olduğu anlaşılan Sebeos, Sâsânîler'in Ermenistan'da üstünlüğü ele geçirdikleri dönemden (V. yüzyılın ikinci yarısı) 661 yılındaki İslâm fetihlerine kadar olan dönemi ele alan bir tarih çalışmasının sahibidir.

Hakkında Urfalı Ermeni bir din adamı olması ve bir dönem Kilikya Ermeni kralı III. Leon'un sekreterliğini yapmış olması dışında pek bir bilgi bulunmayan Ermeni Vahram'ın yazmış olduğu kronik, Haçlı devletleri döneminde, özellikle Kilikya Ermeni Krallığı hakkında bilgiler veren bir başka Ermeni kaynağıdır.

Son olarak tüm bu birinci el kaynaklarda verilmiş olan bilgileri, uzun soluklu çalışmaların ürünleri olarak ortaya çıkan modern tarih çalışmalarıyla mukayese ederek, metinde verilen bilgilerin ne derece sağlıklı olduğunu tespit etmeye çalıştık. Bu noktada, kendi alanlarında otorite kabul edilen ve yapmış oldukları çalışmalar hala güncelliğini muhafaza etmekte olan araştırmacıların eserlerini kullanmaya özen gösterdik. Bunu yaparken yalnızca birinci el kaynakların verdikleri bilgileri değil fakat aynı zamanda batılı modern çalışmalarla birlikte, bu çalışmaları da mukayese edebileceğimiz yerli kaynakları da kullanmaya özen gösterdik. Genel olarak İslâm

tarihi ya da Büyük ve Anadolu Selçuklu devletleri, Beylikler ve Atabegler gibi konuları değerlendirirken pek bir sıkıntı yaşamadık. Zira ülkemizde bu konular üzerine yapılmış son derece değerli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki doğrudan İslâm tarihini ya da Türk tarihini ilgilendiren olaylar haricinde, genel olarak Roma ya da Haçlı Tarihi üzerine Türkiye’de çok fazla özgün çalışma bulunmaması nedeniyle bu konudaki veriler biraz kısır kalmaktadır. Zira yurt dışında genel Roma ya da Haçlı tarihleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmışken, ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalar birkaç adedin üzerine çıkamamaktadır. Bu nedenle örneğin Roma tarihi için çoğunlukla Ostrogorsky ve Vasiliev’in eserlerini, kimi zaman da yine aynı konu üzerine yapılmış diğer batılı çalışmaları değerlendirmeye aldık⁵³.

Diğer yandan, Haçlı Seferleri ile ilgili kayıtları incelerken gerek Türkiye’de gerekse dünyada hala üzerine çıkabilecek bir çalışma olmadığına inandığımız Steven Runciman’ın Haçlı Seferleri Tarihi isimli çalışmayı kullandık. Ancak bu defa elimizde bulunan ve Runciman’ın eseriyle aynı nitelikleri taşıdığına inandığımız, ismi Urfa Haçlı Kontluğu olmasına ve Runciman’ın eserine oranla hacmi daha küçük olmasına rağmen, genel olarak Haçlılar ve Müslüman-Haçlı mücadeleleri üzerine son derece önemli bir çalışma olduğunu düşündüğümüz Işın Demirkent’in Urfa Haçlı Kontluğu isimli çalışmasını da değerlendirmeye aldık.

Ayrıca metinde verilen bilgilerin değerlendirmesini yaparken, belirli bir konu, kişi ya da kavram üzerine yazılmış olan akademik makaleleri de inceleyerek, ilgili konular üzerinde yapılabilecek spesifik değerlendirmeleri de gözden kaçırmamaya gayret ettik.

Mütemadiyen belirtmiş olduğumuz üzere *1234 Kroniği*’nin anlattığı hadiseler çok uzun bir zaman dilimiyle birlikte geniş bir coğrafyayı da kapsamaktadır. Dolayısıyla metnin içinde çok sayıda kişi, yer ve kavrama ait isimler yer alır. Kronik yazarının çok defa yanlış ya da farklı telaffuz ettiği bu isimlerin çoğunu diğer kaynaklardan tespit etme olanağını bulduk ve bu isimleri dipnotlarla tanımlamaya çalıştık. Ancak özellikle yer isimleri çoğunlukla eski isimler olduğu ve yazar tarafından bu isimler Süryanice formlarıyla verildiği için, içlerinden bazılarını tespit etme şansını bulamadık; bu gibi durumları da dipnotlarda belirtmeye özen gösterdik. Diğer yandan kroniğin vermiş olduğu bu isimler içerisinde İslâm dairesi içinde yer

⁵³ Vasiliev’in Bizans Tarihi isimli eseri bilindiği üzere iki ciltten oluşmaktadır ancak yalnızca birinci cildinin Türkçe tercümesi vardır. Biz çalışmamızda bahsi geçen birinci cildin yanında, ikinci cildin İngilizcesi’ni kullandık ve bu durumu ilgili yerlerde dipnotlarla belirttik.

alanları, kimi zaman metindeki bilgileri karşılaştırmakta da başvurmuş olduğumuz Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi vasıtasıyla tanımlayarak dipnotlarda ifade ettik⁵⁴. Bu isimler kimi zaman bir şahıs, kimi zaman bir yer ya da bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve önemli tarihi karakterlerin yanında, metinde ismi bir defa geçse dâhi, bu verilen ismin karşılığını bulmaya özen gösterdik. Nadiren de olsa, TDV İslâm Ansiklopedisi içerisinde yer verilmemiş olan bazı isimleri ise Encyclopedia of İslâm isimli eserin içerisinde temin edebildik⁵⁵.

Öte yandan benzer durumlar Roma İmparatorluğu özelinde de karşımıza çıktı ve özellikle Roma İmparatorluğu'nda kullanılan bazı resmi unvan, askeri rütbe, Thema ve yer isimlerinin karşılıklarını da çoğu zaman Oxford Dictionary of Byzantium isimli eserden temin ettik⁵⁶. Bununla birlikte önemli tarihi kişilerin doğum ve ölüm tarihlerini, bulundukları mevkii, görev ve unvanlarını, gerekli görüldüğü durumlarda ailevi bağlarını da yine burada bahsi geçen kaynaklardan, kimi zaman da çeşitli internet sitelerinden, vermiş oldukları bilgileri çeşitli kaynaklarla kıyaslayarak dipnotlarda gösterdik.

Metin içerisinde geçen yer ve kişi adlarını teyit edebilmek için internet hizmetinden de faydalandık. Bu noktada özellikle ismi verilen yerlerin tespiti ya da kişilerin doğum ölüm tarihleriyle birlikte, idari sınıfa mensup olanların, bu görevlerinin başlangıç ve bitiş sürelerinin tespitinin teyidi için çok zaman wikipedia.org ya da tr.wikipedia.org internet sitesinden faydalandık. Bu sitelerdeki verilerin doğruluğunu teyit edebilmek için İslâm dairesi içerisinde geçen kişi isimlerini TDVİA ya da EOI, Roma'ya ait olan isimler için de ODB'deki bilgilerle ile karşılaştırdık.

⁵⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA): İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988-2014

⁵⁵ Encyclopedia of Islam (EOI) Yeni Baskı: H.A.R Gibb ve diğerleri, 24 Cilt, Brill, Leiden, 1986

⁵⁶ Oxford Dictionary of Byzantium: Ed: Alexander KAZHDAN, 3 Cilt, Dumbarton Oaks, Oxford University Press, New York, 1991

1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin⁴⁶ Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu

s.227

[94] Arapların Krallığının Başlangıcı ve Kendisini Allah'ın Peygamberi ve Elçisi Olarak Adlandırdıkları Muhammed Hakkında:

“Yunanlıların 933⁴⁷ yılında ve İrakli⁴⁸ on ikinci ve Kesru'nun⁴⁹ 33. Yılında, Kureyş⁵⁰ soyundan Muhammed diye biri Yetrib⁵¹ bölgesinde ortaya çıktı. Kendisinin onların üzerine peygamber olduğunu söyledi. Şimdi (burada) genel olarak bereketli Arabistan denilen yerden ve ortak isimleri Tayāye⁵² olan Araplardan⁵³ bahsedeyim. Burası kuzeyden güneye doğru uzanan, yerleşime uygun bir bölgedir. [Fırat Nehri'nden Güney Denizi'ne kadar]⁵⁴. Batıdan doğuya, Kızıl Deniz'den Pers Denizi körfezine kadar. Onların (Arapların) önceki nesillerinden gelen çok sayıda (farklı) unvanları vardır. Böylece bu bahsettiğimiz Muhammed, alım satım ticareti için, genç yaşta kendi şehri Yetrib'den Filistin'e gitmeye başladı. Orada tek bir Allah'tan bahseden anlatımların belirttiği şeyleri dinleyince hoşuna gitti. Kabilesinin insanların yanına gittiğinde bu inancı onların önüne koymuştu. İçlerinden az sayıda olanı

⁴⁶ Bundan sonra 1234 Kroniği şeklinde yazılacaktır.

⁴⁷ Metin içerisindeki tarihler Süryani Takvimi olarak da adlandırılan Selevkos Takvimi'ne göre verilmiştir. Bu takvim, Selevkoslar Devleti'nin kuruluş tarihi olan MÖ. 1 Ekim 312 yılını başlangıç yılı olarak almaktadır. 1 Ekim gününü yılbaşı olarak kabul eden Selevkos Takvimi, aynı zamanda İskender Takvimi ya da daha genel olarak Grek Takvimi olarak da adlandırılır. Birçok batılı çalışmada Latince “Anno Graecorum (Greklerin/Yunanların yılı)” ifadesi AG ifadesiyle kısaltılarak kullanılır.

⁴⁸ ܠܝܟܠܝܐ , kimi yerde ܠܝܟܠܝܐ ya da ܠܝܟܠܝܐ Heraklios ya da Heraklius (y: 575-11 Şubat 641). 5 Ekim 610-11 Şubat 641 yılları arasında Doğu Roma imparatoru. Heraklios Hanedanı'nın (610-711) ilk hükümdarı. Metinde bundan sonra İrakli olarak zikredilecektir.

⁴⁹ ܟܝܣܪܐ. Kisra. II. Hüsrev. 590-628 yılları arasında Sâsânî hükümdarı. Kisra, Sâsânî Devleti'nin iki hükümdarının (I ve II. Hüsrev) ismidir. Ancak bu ismin Süryanice'deki telaffuzu olan Kesru, Arapça'ya da geçmiş ve zaman içerisinde Arapça'da Sâsânî hükümdarlarını tanımlamak için bir unvan olarak kullanılmıştır. Detaylı bilgi için, Casim AVCI, “Kisra”, TDVİA, İSAM, 1988-2014, Cilt: 26, 2002, ss. 71-72

⁵⁰ ܟܘܪܝܫ Kureyş kabilesi. Metnin kimi yerlerinde ܟܘܪܝܫ olarak da geçmektedir.

⁵¹ ܝܬܪܝܒ Yesrib. Medine'nin eski ismi.

⁵² Yazarın Arapları Tayāye olarak isimlendirmesi, Süryanilerin yaşadığı coğrafyadaki Arap halkının önemli bir kısmının Tay Kabilesi'ne mensup olmalarından dolayıdır. Esasında Tayāye kavramı metinde Araplardan başka, genel olarak Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır. Zira metnin ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi Arapların dâhil olmadığı birtakım hadiselerde bu isim, Arap olmayan Müslümanları da örneğin, Türkleri işaret edecektir. Bununla birlikte yazar kimi yerde Arapları Arap olarak, kimi yerde de İsmail peygambere ithafen İsmailî ya da İbrahim peygamberin eşi Hacer'e ithafen Hacerogulları olarak da isimlendirmektedir. Mihael Rabo bunlara ek olarak, İbrahim peygamberin diğer bir eşi Sara'ya ithafen Sarakenler ya da yine İbrahim peygamberin bir başka eşi Kentura'nın oğlu Medan'a ithafen Medayinliler olarak da adlandırdıklarını ifade etmektedir (Michael, s. 47). Tay Kabilesi hakkında detaylı bilgi için Âdem APAK, “Tay (Benî Tay)” TDVİA, Cilt: 40, 2011, ss. 187-188

⁵³ ܐܪܥܐ Bir önceki dipnotta da belirttiğimiz gibi yazar Arapları, etnik bir unsur olarak ifade ederken kimi zaman bu ifadeyi kullanmaktadır.

⁵⁴ Chabot Notu: Bu ilave Mihael'den (Mihael Rabo) alıntıdır

inanmış ve onun takipçisi olmuşlardı ve onların önünde Filistin ülkesini övüyor ve onlara “İnandıkları tek Allah tarafından onlara güzel bir ülke ve nesil verildiğini” söylüyordu.”

Kroniğin *seküler tarih* bölümü, İslâm kaynaklarından çok sayıda bilgiyi ihtiva etmektedir. Bu malzemenin bir kısmı yazara, el-Zuhrî'den⁵⁵ çok sayıda alıntı yapmış bulunan Tell Mahreli Dionysios'tan aktarılmış olmalıdır. Ne var ki Dionysios Tarihi'nde olup da Mihael tarafından alıntılanmamış verileri, Anonim yazarın herhangi bir İslâmî kaynaktan alıp almadığını ayırt edebilmek çok zor olmaktadır⁵⁶. Bununla birlikte Anonim yazarın sahip olduğu ancak Mihael'de olmayan veriler, farklı İslâmî kaynaklardan beslenmiş olabileceklerini de göstermektedir. Yedinci yüzyıla ait diğer veriler ise çoğunlukla Urfalı Teofilos'tan⁵⁷ alıntılanmıştır⁵⁸.

Metnin bu bölümünde yazarın vermiş olduğu AG.933 yılı, Muhammed'in peygamber olarak ortaya çıkış tarihini ifade etmektedir. Bu, M.621-622 yıllarına tekabül etmektedir; bu bilgi İslâm Peygamberi'nin dini tebliğ tarihiyle örtüşmemektedir. Zira Muhammed tebliğine M.614 yılı civarında başlamıştır. Bahsi geçen tarih, Muhammed'in Mekke'den Medine'ye gerçekleştirdiği hicretin tarihidir. Bunun yanında Mihael Rabo aynı tarihi yani AG.933 yılını, Heraklios'un 12, II. Hüsrev'in 33. yılı olarak vermektedir⁵⁹. Zuqnin Kroniği AG.932 yani M.620-621 yılını Araplar'ın krallığının başlangıcı olarak verir⁶⁰. Bar Hebraeus bu tarihi, AG.933 yılı ve ayrıca Yaratılış'ın 6113⁶¹, İsa'nın 624. yılı olarak vermektedir. Bar Hebraeus Araplar'ın ay takviminin bu yıl ile birlikte başladığını da ekler⁶². Agapius, Araplar'ın devletinin başlangıcını AG.935 (M.623-624) yılına tarihlerken, bu tarihin Heraklios'un dördüncü hükümdarlık yılı olduğunu söylemektedir⁶³. Bu bilgiler

⁵⁵ İbn Şihab Zuhri (ö: 741/2). Erken dönem Siyer toplayıcılarından. Önemli Hadis bilginlerinden kabul edilir.

⁵⁶ Andy HILKENS, The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources, Doktora Tezi, University of Gent, 2014, s. 371

⁵⁷ Edessalı Teofilos ya da Teofilos ibn Tuma (695-785). Astrolog ve tercümandır.

⁵⁸ Hilken, s. 372

⁵⁹ Michael Rabo, The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great) A Universal History from the Creation, Translated: Matti MOOSA, Beth Antioch Press, New Jersey, USA, 2014, s. 446

⁶⁰ Amir HARRAK, The Chronicle of Zuqnin Parts III and IV A.D 488-775, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1999, s. 141

⁶¹ Yaratılış ya da Bizans Takvimi olarak da adlandırılır. Başlangıç olarak MÖ 1 Eylül 5509 tarihini esas alan takvim sistemidir. M.691-1728 tarihleri arasında Rum Ortodoks Kilisesi, 988-1453 yılları arasında Doğu Roma Devleti'nin resmi takvimi olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla, Latince Annus Mundi (Dünyanın yaratılışı) kelimelerinin baş harfleri (AM) ile yazılır.

⁶² Bar Hebraeus, I, s. 170; Eserin İngilizce karşılaştırması için: Bar Hebraeus, Chronography, Translated from Syriac: E. A. Wallis BUDGE, London, 1932, Bölüm: X

⁶³ Agapius (Mahbub bin Konstantin), Kitab Al-Unvan-Historia Universale (Arapça-Fransızca metin), Premiere Partie II, Tr: Alexander VASILIEV, Patrologia Orientalis, Paris, 1909, s. 451. Eserin aynı

oldukça yanlıştır zira Heraklios'un dördüncü yılı M.614 yılına tekabül etmekte, yazarın verdiği AG.935 yılı ile yaklaşık on yıllık bir fark oluşmaktadır. Theophanes ise herhangi bir detay vermeden Muhammed'in dokuz yıllığına Araplar'ın lideri olduğu bilgisini M.623-624 yılları olayları arasında verir. Ancak Theophanes'in kronolojisinde bu tarih Bar Hebraeus'dan farklı olarak Yaratılışın 6116 yılı olarak gösterilir⁶⁴.

Dikkat çeken bir başka ifade de Peygamber'in ortaya çıktığı yer ile ilgilidir ki yazar bunu yanlış biçimde Yesrib olarak ifade etmiştir. Aynı yanlışlık Mihael Rabo'da da görülür. Mihael, "*Yesrib bölgesindeki Kureyş kabilesinden, Muhammed denilen biri peygamber olduğunu ilan etti*" ifadesine yer vermektedir⁶⁵. Bar Hebraeus ise, "*Babası Abdullah, henüz Muhammed küçük bir çocukken öldü ve amcası Ebu Talib'in onu büyüüttü. Sonra Hatice isimli zengin bir dul kadın ile evlendi ve bu kadının serveti ve develeriyle birlikte tüccar oldu ve Yesrib'den Filistin bölgesine gitti*" şeklinde hikâyeye daha detaylı bir giriş yapmaktadır. Bu noktadan hareketle, tebliğe başladıktan sonra Mekke'nin ileri gelenlerinin baskıları neticesinde, şehirden ayrılarak Yesrib'e gitmesi ve oradaki halkın kendisini kabul etmesi gibi detayları vermektedir⁶⁶. İliyo bar Shinaye⁶⁷, X. yüzyılda yazdığı tarih çalışmasında bu bilgiyi, "*Müslümanlar'ın peygamberi ve ilk kralları olan Abdullah oğlu Muhammed, (AG) 933 yılında Yesrib'e giderek hükümdar oldu*" şeklinde, gerçeğe daha yakın bir ifadeyle vermektedir⁶⁸. Kiliseler arası ayrılıktan olması muhtemeldir ki Antakya Kilisesi'ne bağlı olan üç büyük Süryani tarihçi bu kroniğe itibar etmemiştir.

Coğrafi konumlandırmada Chabot'nun, Mihael Rabo'dan alıntılanarak vermiş olduğu ek bilgi, Fırat Nehri'ni içermesi bakımından kafa karıştırıcıdır. Çünkü Fırat Nehri, adı geçen coğrafyada Kuzeybatı-Güneydoğu yönünde bir hat çizmekte ve Kuzey Arabistan'ın sadece bir bölümü, bu nehrin batısında yer almaktadır. Ayrıca bu nehir ile Arabistan arasında Suriye bulunmaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda verilen bilgiler doğrudur. Batısında Kızıldeniz ve doğusunda günümüzdeki Basra Körfezi yer

müellif tarafından İngilizce neşri de yapılmıştır. Çalışmamızda kullanacağımız metin, eserin Vasiliev tarafından yapılan, tertullian.org'dan edinmiş olduğumuz İngilizce versiyonudur.

⁶⁴ Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History A.D 284-813, Tr: Cyril MANGO, Roger SCOTT, Clarendon Press, Oxford NY, 1997, s. 445

⁶⁵ Michael, s. 446

⁶⁶ Bar Hebraeus, I, s. 172

⁶⁷ İliyo bar Şinaye ya da Nisibisli İliyo, (11 Şubat 975-18 Temmuz 1046). M.1008-1046 yılları arası Doğu Asurî Kilisesi Nusaybin piskoposu.

⁶⁸ İliyo, Eliae Metropolitae Nisibeni, Opus Chronologicum (Süryanice metin), CSCO III-VII, Scriptorum Syri, Paris, 1910, s. 126

almaktadır. Basra Körfezi'nin o dönemde Pers Denizi ismiyle anılıyor olması gayet muhtemeldir.

Arapların eski nesillerinden beri kullanmış oldukları lakâplar hakkında örneklendirmeye gitmeyen yazar İslâm Peygamberi'nin, ticari seyahatlerinde duyduğu tek Tanrı inancı ve bu inanç ile ilgili konu ve kavramları benimseyerek bunları kendi ülkesindeki insanlara anlattığından bahsetmektedir. Bu durum, günümüzde İslâm tarihi üzerine çalışan pek çok batılı bilim insanının, İslâmiyet'in ortaya çıkış nazariyelerinden biridir. Yazar bu konuyu ya kendisi de böyle düşündüğü için ya da alıntı yaptığı kaynaktan doğruca aktardığı için metnin içine almıştır. Benzer ifadeler biraz daha detaylandırılmış şekilde Mihael Rabo ile Bar Hebraeus'da da yer almaktadır. Bu durumda bu detayların verilmesinde bir İslâm kaynağının tercih edilmediği açıktır.

s.228

Ayrıca eklemiştir ki “Eğer siz de beni dinlerseniz, Allah size de süt ve bal akan güzel bir ülke verir.”⁶⁹

“Söylediklerini desteklemek için onları çok sayıda ganimet ve esirle dönecekleri Filistin ülkesine baskın yapmaya götürdü. Onlara verdiği sözü tutmuş oldu ve kaybı olmadı. Bundan sonra, sahip olma dürtüsüyle daha fazla yağma seferlerine gidip gelmişler ve onların büyük kısmının bu şekilde zenginleştiğini görenler herhangi bir baskıya maruz kalmadan O'nun itaati altına girmeye istekli hale gelmişlerdi. Peşinden gelen adamların sayısı ve gücü çoğaldıktan ve kendisi de Yetrib'de onurlu bir (makama) oturduktan sonra onları (adamlarını), kendileri için yeterli olamayacak olan Filistin'e yollamadı. Bunun yanında uzaklara yaptıkları seferlerde öldürerek, sürgün ederek, el koyarak, esir alarak ve yağmalayarak yayılmalarını sürdürdüler. Ancak aldıkları vergilerin artmaması, kuracakları hükümdarlıkları için yeterli değildi. Böylece, yavaş yavaş güçlendiler, genişlediler ve büyüdüler, öyle ki Rum ülkesinin⁷⁰ bir kısmını

⁶⁹ Mihael Rabo'nun kroniğinde benzer şekilde “Eğer beni dinlerseniz ve bu sahte putlardan vazgeçerek tek bir Tanrı'ya inanırsanız, Tanrı sizlere o güzel dünyayı verecektir” ifadesi yer almaktadır (Michael, s. 446).

⁷⁰ Rum ülkesi tabiri, Doğu Roma Devleti topraklarını işaret etmektedir. İmparator Heraklios'un Filistin ve Suriye'yi Sâsânîler'den geri almasıyla adı geçen bölgeler Rum ülkesi olarak anılmışlardır. İslâm Devleti'nin yayılma sürecinde Doğu Roma'dan kazanılan ilk bölgeler Suriye ve Filistin bölgeleri olduğu için burada kast edilen de bu bölgeler olmalıdır. Rum ismi Roma Devleti, bu devletin coğrafyası ve vatandaşlarına Araplar tarafından verilen isimdir ki aynı isim Kur'an'da da bir sûreye verilmiştir. Bu ismi Süryaniler de kullanmaktadır. Sonraki dönemlerde Türkler de Rum ismini kullanmışlar fakat bu isim başlangıçta Anadolu'yu işaret etmek için kullanılırken, Osmanlı Devleti zamanında, Avrupa kıtasında gerçekleştirilen fetihlerden sonra da Trakya ve Balkan bölgelerini tarif etmek için kullanılmıştır.

ve tüm Pers⁷¹ krallığını ellerine aldılar. Bu şekilde liderliğin bir adamdan diğerine geçtiği büyük, güçlü ve sağlam bir krallık oluşturdular. Bunlar, günahlarımız yüzünden bizi cezalandıran, adil olan Allah'ın isteğiyle gerçekleşti.

Kroniğin yazarı bu paragrafta İslâm Devleti'nin gelişimini hızlı bir biçimde ifade etmiştir ancak bahsedilen gelişmelerin çoğu Muhammed'in vefatından sonra gerçekleşmiştir.

[95] Öğretileri ve Yasaları Üzerine:

Biz şimdi bir yandan Arapların birinci kralı Muhammed'in icraatlarından ve gelişen olaylardan bahsederken diğer yandan Allah'ın O'na verdiği ve onların üzerine koyacağını söylediği yasaları ve emirlerinden de bahsedeceğiz.

s.229

Onlar ilk olarak, Her şeyi yaratan tek bir Allah'a inanmayı kabul edeceklerdi. Baba, oğul, ruh (Kutsal Ruh) isimler kullanılmayacaktı. Bunun yerine O'nun ilahi şahsiyetinin birliğini ve O'nun var oluşunun birliğini yani doğurmamış ve doğmamış olduğunu ve (bir) ortağının (eşinin) olmadığını kabul ettiler. Mesih'in çarmıha gerildiğini kabul etmemesi haricinde Musa'yı, kitabı ve Evangelium'u⁷² kabul etmişti. Mesih'i ise, mucizeler gösterdiğini ve ölüleri dirilttiğini ve Âdem gibi Tanrı sözünün bir tezahürü ile bir bakireden cinsel ilişki olmaksızın doğmuş adaletli bir insanoğlu ve onurlu bir nebi olduğunu kabul etmişti. Ama çarmıha gerildiğini kabul etmemişti, zira (ona göre) Yahudiler ellerini Mesih'e uzattıklarında yani onu ele geçirdiklerinde, onlara (Yahudilere) O'nun gibi görünen başka birini çarmıha germişlerdi. Mesih göğün dördüncü katına yükseldikten sonra, orada sona yani kıyamete kadar kalacak ve sonra yeryüzüne ikinci defa gelecek ve Allah'ın emirleriyle insanlara kıyamet gününde hüküm verecekti. Onlar ayrıca kıyamete ve yaptıklarının cezalandırılacağına da inanırlardı. Yasaya göre inanan herkes, altın yataklar ve kilimlerin bulunduğu, süt ve bal ırmaklarının aktığı cennete gidecekti. Yasaya kulak asmayarak günah işleyenlere gelince, her biri günahına göre cezasını çekecek ve ondan sonra oradan çıkarak cennete gidecekti. (Erkekler) alabildikleri kadar kadınla evlenebilmeleri için izin vardı. Kitaba Musa'nın yasasındaki gibi yasal olarak boşanma hakkını da koydu. Onlara ilk olarak günde beş kere dua (namaz) yükümlülüğünü koydu ve duadan önce onlar kendilerini temizlemek

⁷¹ *همنيم* Persler. Yazarın Persler ifadesiyle kast ettiği bu dönem itibarıyla, MS 224-651 yılları arasında eski İran sahasında hüküm sürmüş bulunan Sâsânî Devleti'dir. Yazar, Sâsânîler'in yıkılmasının ardından aynı ifadeyi, İran coğrafyasında yaşayan İranlılar, Abbâsîler ve Türkler için de kullanmaktadır. Sâsânî Devleti hakkında geniş bilgi için, Esko NASKALİ, "Sâsânîler", TDVİA, Cilt:36, 2009, ss. 174-176

⁷² *انجيل* İncil.

zorundaydılar. Ayrıca Ramazan ayı olarak belirtilen, yılda 30 gün oruç günleri vardı. Gündüzleri oruç tutarlardı, geceleri ise yemek yemekte serbesttiler. Erkekleri de kadınları da sünnet olurlar.

s.230

Dua anlarında ibadetlerini güneşdoğuya doğru yapıyorlardı. Muhammed'in söylediği şeyler, Allah tarafından melek vasıtasıyla onun zihnine (gönderilmişti) ve insanların duyup anlayabilmesi için kendi lisanını kullanmıştı ve onu (Kuran'ı) "Kutsal Kitap" diye isimlendiriyorlardı.

Yazar burada İslâm inancının bazı yönlerini vurgularken, Hristiyan inancıyla da küçük bir karşılaştırma yapmaktadır. Bununla birlikte, yine Hristiyanlıkta ve Musevilikte bulunan birtakım anlayışların İslâm'da da yer aldığını vurgulamakta, son olarak da İslâm inancında bulunan oruç, namaz gibi bazı ibadetlere değinmektedir. Bar Hebraeus da Müslümanlar'ın inanç esaslarına ve ibadetlerine değinirken⁷³, Mihael Rabo bu bilgileri daha detaylı aktarmaktadır⁷⁴.

[96] Muhammed'in Geldiği Yıl Dünyada Olan Olaylar Hakkında:

Bu yılda Şahrbaraz⁷⁵ Galatya'daki⁷⁶ Ankurā'yı ve denizdeki çok sayıda adayı ele geçirdi ve çok kişiyi katletti. Bu dönemde insanlar, kazandığı zaferlerden dolayı mağrur ve kendini beğenmiş olan Kesru'nun sebep olduğu felaketler ve katliamlar yüzünden acılara katlanmak zorunda kaldılar. Kim, o zamanda insanların maruz kaldığı çile ve katliamın acılarını ağıtlarını anlatmaya yeterli olabilir ki? Nice acı sürgünler, yağmalar, tecavüzler, kibirli ve acımasız talepler ve zalim vergiler. Nice sütunlar, tabletler, levhalar, mermer vaftizlikler, altın ve gümüş çerçeveler Pers ülkesine götürüldü. Bu zamanda, Urhoy'un⁷⁷ büyük kilisesindeki tüm gümüş süslemeler Pers ülkesine, kral Kesru'ya gönderildi. Bunun sebebi Urhoy valisi Kirus'a haset eden insanların, kendilerine kötü muamele yaptığı gerekçesiyle onu Kesru'ya şikâyet etmeleri idi. Bunun üzerine Kirus, büyük kilise de dâhil olmak üzere, şehirdeki tüm tapınakların mallarına el koydu. Büyük Kilisedeki tüm sütunlarda ve sunağın önündeki sütunlarda bulunan ve kilisenin ortasında yer alan vaiz kürsüsündeki tüm gümüşü aldı. Bunların hepsi 112 bin litre ediyordu ve hepsini Kesru'ya gönderdi.

⁷³ Bar Hebraeus, I, ss. 173-174

⁷⁴ Michael, ss. 447-448

⁷⁵ *ܫܠܝܬܐ*. Şahrbaraz ya da Şahrvaraz (ö: 9 Haziran 630). Sonradan III. Ardeşir'den tahtı alarak 27 Nisan 630-9 Haziran 630 tarihleri arasında çok kısa bir süre için hükümdar olan Sâsânî generali.

⁷⁶ *ܐܢܩܘܪܐ* Galatya. Bugünkü Ankara'yı da içine alan Roma eyaletidir.

⁷⁷ *ܐܘܪܗܝܐ* Urfa.

Adalardan bahsetmemekle birlikte, Şahrbaraz'ın Ankara'yı ve ardından Rodos'u alması hadisesi Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da da yer almaktadır⁷⁸. İliyo bar Shinaye, "*Persler Urfa'yı yağmaladılar ve Rodos Adası'nın ele geçirerek yağmaladılar*"⁷⁹ ifadesiyle Rodos'un ele geçirilmesinden bahsetmiş ancak Ankara konusunda bilgi vermemiştir. Bunun yanında İliyo bu hadiseyi AG.938 (M.626-627) yılına tarihleyerek diğer kroniklerden farklılık göstermektedir. Ayrıca bu hadiseler, İliyo'nun eserinin içerisinde Miladî 31 Mart 627 tarihinde cereyan eden Hendek Savaşı'nın hemen ardından yer almakta, bu açıdan kendi içerisinde tutarlı olmakla birlikte diğer eserlerle tezat oluşturmaktadır. Theophanes ise komutan ismi zikretmeden Ankara'nın Persler tarafından miladi M.618-619 yıllarında alındığını söyler⁸⁰. Agapius, Rodos'un Heraklios'un on beşinci yılında Persler tarafından ele geçirildiğini ifade eder⁸¹. II. Hüsrev'in en önemli komutanlarından olan Şahrbaraz'ın, bu dönem için asıl önem arz eden seferi, Filistin ve Mısır üzerine yapılan ve sonucunda tüm kıyı şeridi de dâhil olmak üzere Suriye ve Filistin, Kudüs, Mısır ve Libya'ya kadar olan Kuzey Afrika'nın Persler'in idaresi altına alınmış olduğu M.613-614 tarihli seferdir. Doğu Roma'ya çok ağır bir darbe vuran bu seferde Şahrbaraz'ın yolu Anadolu'ya düşmemiştir. Ancak eğer Theophanes'in dediği gibi M.618-619 yıllarında Ankara Şahrbaraz tarafından alındıysa, adı geçen komutanın kısa bir süre içerisinde, deniz aşırı bir yer olan Rodos'u almış olma ihtimali düşük görünmektedir. Kimi kaynaklarda bu başarıların ona atfedilmesi, muhtemelen bu dönemin en ünlü Pers komutanı olması nedeniyledir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi pek çok kaynak Rodos'un Persler tarafından alındığını söylemekle birlikte pek çoğunda hangi komutan tarafından alındığı yer almamaktadır. Daha sonraki kayıtlar Şahrbaraz'ın, Avarlarla birlikte, M.626 yılındaki Konstantinopolis kuşatmasına dâhil olduğunu belirtirler. Bununla birlikte hemen tüm kaynaklar bu olaylarda çok sayıda insanın öldürüldüğü ve esir alındığı konusunda hemfikirdir. Ayrıca özellikle Şahrbaraz'ın bahsi geçen seferinde Doğu Roma şehirleri büyük bir tahribata maruz kalmış, çok sayıda önemli ve değerli eşya ve malzeme Persler tarafından el konularak ülkelerine götürülmüştür. Agapius, herhangi bir şehir ismi vermeden Persler'in ele geçirdikleri şehirlerde bulunan tüm kiliselerin mermerlerini Ktesifon'a götürdüklerini ve bunun Heraklios'un

⁷⁸ Mihael, s. 449; Bar Hebraeus, I, s. 170

⁷⁹ İliyo, s. 128

⁸⁰ Theophanes, s. 434

⁸¹ Agapius, s. 192

on beşinci yılında gerçekleştiğini söylemektedir⁸². Persler'in el koyarak götürmüş olduğu eşyaların içerisinde en önemlisi, şüphesiz Kudüs'ten alınarak Ktesifon'a götürülen ve kilisenin Gerçek Haç⁸³ olduğunu iddia ettiği tahta haç idi⁸⁴.

Mihael Rabo, Urfa halkından bazılarının valinin öldürülmesini sağlamak için bir komplo düzenlediklerini ve bunu öğrenen valinin şehir halkına öfkelenerek onları cezalandırmak istediğini söylemektedir. Vali, şehirdeki gümüş bolluğunu Kisra'ya bildirmiş ve onun emriyle şehirdeki tüm gümüşlere el koyarak hükümdarına göndermiştir. Mihael Rabo bu gümüşün miktarının 120 bin libre ettiğini aktarır⁸⁵.

[97] Kesru'nun, İşgali Altındaki Urhoy'dan Çıkış Emri Hakkında:

İrakli'nin krallığının 18. yılında Kesru, işgal altındaki Urhoylular'ın Pers ülkesine gitmelerini emretti.

s.231

Urhoy'daki yönetici Marzban'a⁸⁶ de çabuk hareket etmesi doğrultusunda bir emirname yazdı. Marzban, sakin, iyi huylu ve merhametliydi; bu emri almak hoşuna gitmedi. Yine de emri uygulamaya koydu ama nüfusu küçük gruplar halinde yolladı. Çünkü kraldan bir bağışlama bekliyordu. Bu nedenle onları kısım kısım yollamaya başladı. İrakli'nin Pers ülkesine gittiği haberi duyulduğunda Urhoy, bu sınır dışı etme nedeniyle iki sokak haricinde boşalmıştı ve halkı Fırat yoluyla Skrtā'ya⁸⁷ gönderilmişti. Şehrin önde gelenlerinden de gidenler oldu ki bunlardan biri, daha önce bahsettiğimiz şekilde annesiyle birlikte sürgün edilen Iwennis Ruşāfāyā'nın oğlu Sergis de onlarla birlikte gitmişti. Bu yılda, Ekim'den Haziran'a kadar güneş karardı ve küresinin yarısının ışığı gitti⁸⁸. Öyle ki insanlar (güneş) küresinin tekrar eskisi gibi olmayacağını söylediler.

⁸² Agapius, s. 192

⁸³ Hristiyanların İsa'nın çarmıha gerildiğine inandıkları tahta haçtır.

⁸⁴ Auguste Bailly, Heraklios ve tebaasının Filistin'in elden çıkmasının gelecekte ne gibi sonuçlar doğuracağını kestiremediklerini zira onları asıl endişelendiren konunun, Tanrı'nın İmparatorluk üzerindeki himayesinin sembolü olan Kutsal Haç'ın kayıpla ziyadesiyle müteessir olduklarını ifade etmektedir (Auguste BAILLY, Bizans Tarihi, 2 Cilt, Tr: Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, Cilt: I, s. 124).

⁸⁵ Michael, s. 446

⁸⁶ مازبان Marzbnā. Uç beyi ya da sınır karakolu komutanı gibi bir anlamı vardır.

⁸⁷ Bar Hebraeus, E.A. Wallis Budge tercümesinde "Sakutha", Bar Hebraeus, s. 171; Mihael Rabo, Matti Moosa tercümesinde "Sqrta", Michael, s. 450. Dastgird ya da Dastagird. Başkent Ktesifon yakınlarında eski bir Sâsânî şehri. Roma hâkimiyetinde bulunduğu daha eski dönemde Grekçe ismi Artemita idi.

⁸⁸ Bu ifade Miladî takvime göre kafa karıştırıcı olabilir ancak Süryani takviminde yılın ilk ayı olan Teşrin Kadim (ܬܝܪܝܢ ܕܩܕܝܡ) Ekim ayına, dokuzuncu ay olan Hızirān (ܚܝܙܝܪܐܢ), miladi takvimde de aynı isimle anılan Haziran ayına tekabül etmektedir.

Güneş küresinin yarısının ışığının kaybolması hadisesi Agapius, Bar Hebraeus ve Mihael’de “*Ekim’den Haziran’a kadar*” ifadeleriyle geçmektedir. Ancak verilen tarihler farklılık göstermektedir. *1234 Kroniği* hadiseyi Heraklios’un 18. yılına (M.628), Agapius 15. yılına (M.625), Bar Hebraeus Muhammed’in 6. yılına (M.628) tarihlendirmektedir. Mihael’de ise durum daha da karışıktır. Zira Mihael Rabo bu hadiseyi AG.932 yılına tarihlerken aynı zamanda Muhammed’in 6, Heraklios’un ise 17. yılına tarihlemektedir ki bu durum bir çelişkidir. Çünkü AG.932 yılı Miladî olarak 620-621 yıllarına tekabül ederken, Muhammed’in 6. yılı yine Miladî olarak 628 yılına, Heraklios’un 17. yılı da M.627 yılına tekabül etmektedir. Her şeyin ötesinde Mihael Rabo, Muhammed’in ortaya çıkışını hâlihazırda AG.933 yılı yani Miladî 621-622 yılı olarak vermektedir.

[98] Pers Ordusunun Konstantinopolis⁸⁹ Üzerine Seferi Hakkında:

(AG) 936 yılında. İrakli’nin 14, Kesru’nun 35 ve Muhammed’in 3. yılı. Kesru, Pers komutanları Şahrbaraz ve Kardigan’ı⁹⁰ çok sayıda kuvvet ve savaş malzemesi ile gönderdi. Şehrin batısından gelerek Konstantinopolis’i kuşattılar. Kuşatma dokuz ay boyunca sürdü⁹¹ ve bu sırada şehirde olan İmparator İrakli, Persler tarafından baskı gördü⁹².

Öncelikle AG.936 yılı, M.624-625 yıllarına tekabül etmektedir. Hâlbuki Konstantinopolis Kuşatması M.626 yılında gerçekleşmiştir. Mihael Rabo da AG.936 yılını vermekte⁹³; Bar Hebraeus hadiseyi, Araplar’ın dördüncü yılına yani M.626 yılına tarihlemektedir⁹⁴. Agapius bu olayı Heraklios’un sekizinci yılına⁹⁵, Theophanes M.624-625 yıllarına tarihlendirir⁹⁶.

Bu kuşatmada Hüsrev’in ünlü komutanı Şahrbaraz’ın adı pek çok kaynakta zikredilmekle birlikte Kardigan ismi sadece Süryanice kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca metin, Pers ordusunun şehri batıdan kuşattığını söylemektedir ki diğer iki Süryani kaynağı da bu bilgiyi verir. Hem Mihael Rabo hem de çalışmasının pek çok

⁸⁹ İstanbul.

⁹⁰ Mihael Rabo ve Teophanes’e göre Kardigan. Özellikle Roma-Sâsânî savaşlarında Şahrbaraz ile birlikte ön plana çıkmış bir Pers generali.

⁹¹ Kuşatma 29 Haziran-7 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

⁹² Kaynakların ortak görüşüne göre Heraklios bu sırada şehirde değildi. İmparator, kuşatma gerçekleştiği esnada başka yönden Pers ülkesine doğru ilerlemekteydi. Başkentin savunması ise Patrik Sergius (ö: 9 Aralık 638) ve patrisyen Bonus (ö: 627) tarafından yönetiliyordu.

⁹³ Michael, s. 449

⁹⁴ Bar Hebraeus, I, s.170

⁹⁵ Agapius, s. 192

⁹⁶ Theophanes, s. 447

bölümünde Mihael Rabo'yu takip etmiş bulunan Bar Hebraeus, Pers ordularının şehri Trakya üzerinden yani batıdan kuşatmış olduğunu ifade ederler⁹⁷. Nikeforos, Persler'in Asya, Avarlar'ın ise Trakya bölgelerini tahrip ettiklerini ifade eder⁹⁸. Gerçekte de Şahrbaraz, orduyu Kalkedon'a⁹⁹ konuşlandırmıştır. Üç Süryani kroniğinde de aynı bilginin verilmiş olması her üçünün de aynı kaynaktan ya da birbirlerinden alıntı yapmış olduğunu göstermektedir. Batı yönünden gelenler Avarlar ve Slavlar'dan oluşan diğer orduydı. Bu ordu her ne kadar Perslerle müttefik olarak hareket etmişse de kuşatma boyunca iki ordu arasında yaşanan iletişim eksikliği, kuşatmanın başarısızlığında en önemli etken olmuştur.

Bir başka mesele de kuşatmanın süresi ile ilgilidir. Metinde kuşatmanın dokuz ay sürdüğü ifadesi yer almaktadır. Mihael Rabo kuşatmanın bir yıl sürdüğünü¹⁰⁰ söylerken Theophanes, yalnızca denizden yapılan saldırıların on gün sürdüğünü ve savaş sonunda kuşatmacıların mağlup olduğu bilgisini vermektedir¹⁰¹. Kuşatma üzerine uzunca bir vaazı bulunan *synkellos*¹⁰² Theodoros, yaşanan hadiseleri günü gününe anlattığı bu vaazında savaşın on gün sürdüğünü ifade etmektedir¹⁰³. Theodoros'un vaazında dikkati çeken nokta, Persler'den ziyade batıdan gelenlere karşı duymuş oldukları nefrettir. Avar Kağanı'nı iblis, şeytan, doymak bilmeyen canavar gibi ifadelerle niteleyen Theodoros, Pers kralı ya da komutanı için *Babil'in zorbası* gibi nispeten daha tesirsiz bir ifade kullanmıştır. Bunun nedeni, aralarında asırlardan beridir süre gelen bir savaş olmasına rağmen başkentte, Avarlar'ın Persler'den daha büyük bir tehdit olduğu algısının yerleşmiş olması olabilir.

Konstantinopolis kuşatıldığında Heraklios'un şehirde olduğu ifadesi yalnızca *1234 Kroniği*'nde yer almaktadır. Diğer Süryani kaynakları Bar Hebraeus ve Mihael'de İmparator'un o sırada nerede olduğuna dair bir bilgi yoktur. Bizans kaynakları ve sonraki dönemlere ait çalışmalar, İmparator'un kuşatma başlamadan bir süre önce başkentten ayrılarak Pers ülkesine karşı sefere çıktığında hemfikirdirler.

⁹⁷ Bar Hebraeus, I, s. 170; Michael, s. 449

⁹⁸ Nikephoros, Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historicum*, Ed&Tr: Cyrillus MANGO, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* (CFHB), XIII, Dumbarton Oaks, Washington, 1990 s. 59

⁹⁹ Bugünkü Kadıköy.

¹⁰⁰ Michael, s. 449

¹⁰¹ Theophanes, s. 447

¹⁰² Konstantinopolis Kilisesi'nde bir makamdır. Synkelloslar genellikle, görevdeki patriğin ardından yeni patrik olarak kutsanırlardı.

¹⁰³ Theodore the Syncellus, *Homily on the Siege of Constantinople in AD 626*, Bölüm: XVIII-XXXVII, 2006, Kaynak: tertullian.org

Nikeforos İmparator'un, çocuklarını patrik Sergios'a, şehri de *patrisyen* Bonus'a emanet ettikten sonra Karadeniz yoluyla Lazika'ya¹⁰⁴, oradan da Pers ülkesine hareket ettiğini ifade eder¹⁰⁵. Theophanes İmparator'un orduyu üç kola ayırdığını ve bunlardan birincisinin başkentin müdafaası ile görevlendirildiğini söyler. Theophanes, İmparator'un kardeşi Theodoros'un komuta ettiği ikinci ordunun Pers komutanı Şahin¹⁰⁶ ile savaşmak için gönderildiğini ve bizzat İmparator'un komuta ettiği içincü ordunun da Lazika'ya gittiğini söylemektedir¹⁰⁷. Vasiliev ise İmparator'un o sıralarda Kafkaslar'da Hazarlar ile bir ittifak arayışı içerisinde olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁸. Auguste Bailly bu detaylara hiç girmeden Heraklios'un Hazarlarla ittifak kurduğunu, Kafkasya'ya giren Hazarlar'ın Tiflis'i kuşattığı sırada Media ile Asur bölgesi arasındaki dağları aşarak Ninova'da Persler'i perişan ettiğini ifade eder¹⁰⁹.

Ancak sonrasında Persliler, kendi krallarına karşı isyan ettiler ve İrakli ile barış yaptılar. Hadisenin nasıl olduğuna gelince, komutan Şahrbaraz'ın, kralı küstah ve ahlaksız olmakla ve adamlarına kötü muamele yapmakla suçladığı yani ona (krala) hakaret ettiği iddia edildi. Kesru da Şahrbaraz ile birlikte başkomutan olan Kardigan'a bir yazı yazarak Şahrbaraz'ın tutuklanmasını ve başının vurulmasını emretti.

Kaynaklar Hüsrev ile Şahrbaraz arasında yaşanan bu gerginliğin gerekçeleri konusunda neredeyse hemfikirdirler. Mihael Rabo, Şahrbaraz'ın Hüsrev'i küçümsediği ve kazanılan zaferlerin onun değil kendi başarısı olduğu haberinin, hükümdarın kulağına gittiğini söyler¹¹⁰. Bar Hebraeus'a göre, (Mihael Rabo'nun verdiği bilginin Hüsrev'e nasıl gittiğini açıklarcasına) birtakım Pers ileri gelenleri Şahrbaraz'ı hükümdara şikâyet etmişlerdir. Buna göre Şahrbaraz hükümdarla alay etmekte ve yine Mihael'in aktardığı gibi kazanılan zaferlerin kendi başarısı olduğunu söylemektedir¹¹¹. Agapius, Şahrbaraz'ın “*Tüm bunlar benim eserim, bu zaferleri kim kazandı*” diyerek hükümdarı aşağıladığını ve kraliyet gücünü eline geçirmek istediğini

¹⁰⁴ Lazika, bugünkü Doğu Karadeniz Bölgesi ile Gürcistan'ın bir kısmını içine alan eski bir coğrafi bölge.

¹⁰⁵ Nikephoros, s. 55

¹⁰⁶ Şahin Vahmanzadegan (ö:626). II. Hüsrev döneminin önemli Pers komutanlarından.

¹⁰⁷ Theophanes, s. 448

¹⁰⁸ A.A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi Cilt: I, Çev: A. Müfid Mansel, Maarif Matbaası, ANKARA, 1943, s. 251

¹⁰⁹ Bailly, I, s. 129

¹¹⁰ Michael, s. 450

¹¹¹ Bar Hebraeus, I, s. 170

kaydetmektedir¹¹². Theophanes de hükümdarla komutanın arasının “*Kimi Persliler’in kışkırtmaları sonucu*” açıldığını söyler¹¹³. Netice itibarıyla tüm kaynaklar Hüsrev’in Kardigan’a bir mektup yolladığını ve bu mektupta Şahrbaraz’ın öldürülmesini emrettiğini not etmişlerdir.

s.232

Emirnameyi taşıyan elçi, Galatyâ’da Romalılarca yakalandı ve esir edilerek İmparator İrakli’ye gönderildi. Böylece, gizlice pusuda bekleyen Persliler tarafından fark edilmeden krallık şehrine yani başkente geldi. İrakli elçiden, gönderilen mesajı ve sebebini tam olarak öğrenince Şahrbaraz’a gizli bir davet yolladı ve gelmesinin onun için iyi olacağına dair yemin etti. İrakli ona, Kesru’nun Kardigan’a yazmış olduğu mektubu gösterdi. Elçi tekrar huzura getirildi ve Şahrbaraz onu görür görmez tanıdı ve mektupları okuyup da elçiden de doğruluklarını teyit edince, İrakli’nin huzurundan ayrıldı ve yapması gereken en doğru şeyin ne olacağını düşüneceği karargâhına gitti. Yapmayı planladığı entrikayı iyi düşündü ve Kesru’nin mektubunu değiştirdi ve itibarlı ve seçkin Persliler’den 300 tanesinin Şahrbaraz ile birlikte öldürüleceğini içeren yeni bir mektup yazdı. Mektubun üzerine gerçekliğini kanıtlayıcı bir mühür de koydu ve Kardigan ile birlikte Perslerin önde gelenlerine toplanmaları için çağrıda bulundu. Daha sonra onların önünde¹¹⁴ bu mektubu okudu ve Kardigan’a, “Bunu kabul ediyor musun?”¹¹⁵ Ve siz ey lordlar, siz ne diyorsunuz?” dedi. Öfke dolu olan lordlar Kesru’ya hakaretler etmeye başladılar. Kendi aralarında İrakli ile bir antlaşma yapmaya karar verdiler ve isteklerini İrakli’ye yolladılar. Ondan Kesru’nun gazabına karşı kendilerine yardım etmesini istediler. Antlaşmayı desteklemek için İrakli’ye rehineler yolladılar ve İrakli bunu kabul etti ve aralarında antlaşma yapıldı. Onların (Rehinelerin) içinde Şahrbaraz’ın oğlu da vardı.

Theophanes, elçinin yakalandıktan sonra başkent Konstantinopolis’e yollanarak İmparator’un oğlu Heraklonas Konstantinos’a teslim edildiğini, genç hükümdarın durumu öğrendikten sonra da onu babasına gönderdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Theophanes, Hüsrev’in mektubuna sonradan eklenen Pers soylularının sayısının dört yüz kişi olduğunu söyler¹¹⁶. Diğer Süryani kaynaklarında konu ile ilgili verilen bilgiler 1234 *Kroniği* ile hemen hemen aynıdır. Agapius’un anlatımı ise biraz

¹¹² Agapius, s. 461

¹¹³ Theophanes, s. 452

¹¹⁴ Bar Hebraeus’a göre askerlerin önünde okudu. Bar Hebraeus, I, s. 170

¹¹⁵ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus’da “Bunu yapmak hoşuna gider miydi?”

¹¹⁶ Theophanes, s. 452

daha farklılık gösterir. Agapius, “*Hüsrev’e öfkelenen Pers satrapları ve soylularının Heraklios’a gelerek yemin verdiklerini ve itaat bildirdiklerini*” söylemektedir¹¹⁷. Yapılan anlaşmanın teminatı olarak (pek çok Pers soylusunun oğullarıyla birlikte) Şahrbaraz’ın oğlunun İmparator’a rehin verildiği kaynakların hemfikir olduğu bir noktadır.

s.233

Antlaşmaya göre Persler karargâhlarını tahliye edecekler ve şehirden ayrılacaklar; İrakli de Kesru’ya karşı yapılacak olan seferde Rum ordusunun başında yer alacaktı. Böylelikle Persler Avrupa’dan Asya’ya döndüler. İrakli daha sonra Hazarlar¹¹⁸ kralına haber yollayarak kendisine Hazar bölgesinden 40 bin kişilik takviye kuvvet yollamasını istedi. Kral Kağan¹¹⁹ ona şöyle cevap verdi: “Nerede istersen sana onları gönderiyorum.” İrakli de kızı Evdukyā’yı¹²⁰ Kağan’a eş olarak verdi. Bu zamanda İrakli, vücut ateşiyle kudurmuştu ve hem Allah’ın hem de kilisenin kanunlarına ve doğanın yasalarına karşı gelerek, erkek kardeşinin kızı Martina’yı¹²¹ kendisine eş olarak aldı ve ilk karısından olanların yanında ondan İraklyuno¹²² isminde gayrimeşru bir oğul doğurttu.

Yapılan antlaşma üzerine Şahrbaraz, Sâsânî ordusunu Asya’ya doğru geri çekti. İmparator Heraklios ise, II. Hüsrev üzerine yapacağı askerî harekât için Hazarlar’dan destek istedi. Yukarıda da ifade edildiği üzere Lazika’ya gitme nedeni de buydu.

Ancak kaynaklar İmparator’un Kağan’ın yanına gitmesi ve haber göndermesi arasında farklılık göstermektedir. *1234 Kroniği* İmparator’un Kağan’a haber gönderdiğini söylerken, Nikephoros önce çeşitli hediyelerle birlikte haber gönderdiğini, ardından da Kağan ile bir araya geldiğini ifade etmektedir. Nikephoros’un aktardığına göre İmparator, Kağan ile bir araya geldikten sonra ona kızının resmini göstermiş ve “*Tanrı bizimle birliktedir. Seni oğlum yaptı. Bak bu benim kızım, Roma prensesi. Eğer düşmanlarıma karşı bana yardım edersen onu seninle*

¹¹⁷ Agapius, s. 461

¹¹⁸ 𐌆𐌆𐌇𐌆 Hazarlar. Burada bahsedilen Batı Göktürk Kağanlığı olmalıdır. Bu devlet, Göktürk Devleti’nin (M.552-744) ikiye ayrılmasının ardından Tardu Kağan (ö:603) tarafından kurulmuştur. Hazar Devleti’nin kuruluşu M.651 yılıdır. Kronik yazarlarının Hazarlar olarak isimlendirmesinin nedeni, Göktürk ordusunun Kafkasya’da bulunan kolunun Hazarlar’dan müteşekkil olmasıdır.

¹¹⁹ 𐌆𐌆𐌇𐌆 Burada kast edilen Tong Yabgu Kağan (ö: 628) olmalıdır.

¹²⁰ 𐌆𐌆𐌇𐌆 Evdokia Epifaneia (d: 7 Temmuz 611). Heraklios’un ilk eşi Fabia Evdokia’dan olan tek kızıdır. Metinde ifade edildiği gibi Tong Yabgu Kağan değil, onun oğlu Se-Yabgu Kağan ile evlendirilmek istenmiş ancak Tong Yabgu’nun ölümü üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir.

¹²¹ 𐌆𐌆𐌇𐌆 Martina (ö: 641 sonrası). Heraklios’un kardeşi Martinus’un kızıdır.

¹²² 𐌆𐌆𐌇𐌆 Heraklonas (M.626-641). Şubat-Eylül 641 tarihleri arası Doğu Roma imparatoru.

evlendiririm” demiştir. Hazar Kağanı, kızın resmini görünce âşık olmuş ve İmparator’un teklifini kabul etmiştir¹²³.

Mihael Rabo, İmparator’un Hazarlar’ın Kağan’ına haber göndererek 40 bin kişilik bir orduyla destek istediğini, Kağan’ın cevaben, “*Ordu Hazar Geçidi’nden çıktı ve nerede istersen seninle buluşacak*” dediğini aktarır. İmparator, bu yardım karşılığında kızı Evdokia’yı Hazar hükümdarına eş olarak verecekti¹²⁴. Bar Hebraeus da aynı şekilde İmparator’un Kağan’dan, Persler’e karşı yapacağı sefer için 40 bin adam istediğini ve karşılığında kızı Evdokia’yı Kağan’a eş olarak vermeyi vaat ettiğini söylemektedir¹²⁵. Agapius, Heraklios’un Persler’e karşı savaş hazırlığı yaptığını ve Kağan’ın da kayınpederi olarak gördüğü İmparator’a 40 bin kişilik bir ordu yolladığını söyler¹²⁶.

Heraklios’un ilk eşi Fabia Evdokia¹²⁷ 13 Ağustos 612 tarihinde ölmüştü. İmparator daha sonra, kaynakların yasal olmadığı hususunda hemfikir olduğu şekilde yeğeni Martina ile evlendi. Martina, Heraklios’un kız kardeşi Maria ile Martinus isminde birinin kızıdır. *1234 Kroniği* hatalı bir şekilde Martina’nın, Heraklios’un erkek kardeşinin kızı olduğunu ifade eder. Aynı hata Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’da da görülür. Bar Hebraeus, Heraklios’un yasaları çiğneyerek erkek kardeşinin kızı ile evlendiğini söyler¹²⁸. Mihael Rabo, Heraklios’un erkek kardeşinin kızını eş olarak almasını, yasalara karşı uygulanmış bir şiddet olarak görür¹²⁹. Muhtemelen aynı kaynaktan alıntı yaptıkları için Martina’nın kimin kızı olduğu noktasında hatalı olan Süryani tarihçiler, Heraklios’un Martina’dan Heraklonas isminde bir oğlu olduğunu aktarmaktadır. Esasında Heraklios ve Martina’nın evliliğinden çok sayıda çocukları olmuştur. Ancak yazarların Heraklonas’ı dikkate almış olmalarının nedeni belki de daha sonra imparator olarak tahta geçtiği içindir.

Theophanes, M.612-613 yıllarına tarihlediği bu evliliğe herhangi bir eleştiride bulunmadan, Martina’nın Augusta olarak, patrik Sergios’un elinden taç giydiğini

¹²³ Nikephoros, ss. 56-57

¹²⁴ Michael, s. 450

¹²⁵ Bar Hebraeus, I, s. 171

¹²⁶ Agapius, ss. 462-463

¹²⁷ Doğumu M.580 yılı civarı. 5 Ekim 610 tarihinde Heraklios ile evlenerek Augusta unvanı almıştır. Nikephoros, ölüm nedeninin epilepsi olduğunu kaydetmiştir (Nikephoros, s. 41). Ostrogorsky de Fabia Evdokia’nın, oğlunun (III. Konstantinos) doğumundan birkaç ay sonra aynı hastalıktan öldüğünü ifade etmektedir (George OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, TTK Yayınları X. Dizi, Sayı: 7, Çev: Fikret İŞILTAN, 7. Baskı (Tıpkıbasım), TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 104).

¹²⁸ Bar Hebraeus, I, s. 175

¹²⁹ Mihael, s. 451

belirtir¹³⁰. Nikephoros, yine yasadışı olduğunu belirterek Heraklios'un kız kardeşinin kızıyla evlendiğini, bu evlilikten Fabius¹³¹ ve Teodosios¹³² isminde iki oğlu olduğunu kaydeder. Ayrıca bu evliliğin hiçbir şekilde hoş karşılanmaması ve onaylanmaması nedeniyle Heraklios'un, başkentten her ayrılışında başına bir şey gelmesin diye Martina'yı da beraberinde götürdüğünü söylemektedir¹³³.

Tetkik eserlerin müellifleri de birinci el kaynakların verilerini değerlendirmişler ve Heraklios ile Martina'nın bahsi geçen evliliklerinin hem kilise hem de devletin yasalarına aykırı olduğunu savunmuşlardır. Ostrogorsky, kilise ve devletin kanunlarına aykırı olan bu evliliğin başkentte büyük bir nefret uyandırdığını ifade eder. Ancak İmparator, sevincini ve kederini paylaştığı ve en zorlu seferlerde ona eşlik eden eşine büyük bir aşkla bağlıydı¹³⁴. Ostrogorsky'nin bu beyanı, İmparator'un eşini hiçbir şekilde başkentte yalnız bırakmadığını işaret etmesi bakımından Nikephoros'u destekler niteliktedir. Gibbon¹³⁵ ve Kaegi¹³⁶ gibi araştırmacıların eserlerinde de benzer ifadeler yer alır. Ancak Romalı tarih yazarlarının verilerinden derlenen bu bilgilerin ne derece doğru olduğu bu çalışmaların hiçbirinde değerlendirilmemiştir. Kilisenin ve kiliseyi takip eden halkın *ensest* olarak nitelediği bu birlikteliğin, Roma yasalarında ve imparatorlar için yapılan düzenlemelerde ne şekilde karşılığı olduğu aydınlatılmamıştır.

[99] İrakli'nin Pers Ülkesine Saldırması:

İrakli, daha sonra büyük bir kuvvetle krallık şehrinden harekete geçti ve Ermenistan¹³⁷ üzerine ilerledi. Gittiği her yerde Persleri şehirlerden çıkarıyor ve yerlerine Rum hâkimiyetini tesis ediyordu. Kesru, Şahrbaraz ve Pers kuvvetlerinin kendisine isyan ettiğini ve İrakli'nin yola çıkarak ülkesine doğru geldiğini duyunca korkuya kapıldı. Zira Pers kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Suriye, Filistin ve Meşreyn¹³⁸ gibi batı bölgelerinde dağılmışlardı. Ama yine de

¹³⁰ Theophanes, s. 430

¹³¹ Felçliydi ve genç yaşta ölmüştür.

¹³² Sağır ve dilsizdi, Şahrbaraz'ın kızı Nike ile evlenmiştir.

¹³³ Nikephoros, s. 53

¹³⁴ Ostrogorsky, s. 104

¹³⁵ Edward GIBBON, History of The Decline And Fall Of The Roman Empire, Tr: Asım BALTACIGİL, 5 Cilt, Cilt: 4, Bölüm: 48, s. 113

¹³⁶ Walter E. Kaegi, Byzantium and the Early Islamic Conquests, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 213

¹³⁷ ܐܪܡܝܢܝܐ Armenyā= Ermenistan.

¹³⁸ ܡܫܪܝܢ Meşreyn. Yukarı ve Aşağı Mısır'dan müteşekkil olması hasebiyle “İki Mısır” anlamında kullanılır. Meşreyn kelimesi metin içinde her ne kadar Mısır ülkesini kast ederek kullanılıyor olsa da, kimi kısımlarda Kahire şehrini ifade etmek için de kullanılmıştır. Bununla birlikte yine metin içerisinde tüm Mısır sahası kast edilerek ܡܫܪܝܢ (Egiptus) kelimesi de kullanılmaktadır.

bulabildiği kadar adam toplayarak bunların başına Rozvehan¹³⁹ isminde birini koydu ve İrakli ile savaşmak için gitmelerini emretti. Bunun üzerine Rozvehan gitti ve İrakli ile savaşacağı Asur¹⁴⁰ ülkesine ulaştı. Diğer yandan İrakli, Ermenistan'dan çok sayıda Ermeni ile ve Perslerle ve ayrıca Kağan tarafından gönderilen Hazarlılarla birleşmişti.

s.234

İrakli ordusuyla Azerbaycan'daki Medya¹⁴¹ bölgesine ulaştı ve onun gelişini haber alan Rozvehan, aceleyle Asur bölgesine gitti. Zab Nehri yakınlarında iki kuvvet karşılaştı ve çetin bir savaş cereyan etti¹⁴². Rumlar, Persleri püskürterek kaçırdılar ve Rozvehan da dâhil olmak üzere pek çoğunu öldürerek Pers karargâhını da ele geçirdiler. Kral Kesru olup biteni haber alınca başkentten, tüm erzak ve hazinesini bıraktığı bir kaleye kaçtı ki burası Kaşifun'un¹⁴³ iki fersah doğusunda inşa ettiği Skrtâ denilen yerdi¹⁴⁴. İrakli onu oraya kadar kovaladı ve zor kullanarak aldı. Krallığın saraylarında bulduğu her şeyi yağmaladı ve kaleyi de alevler içinde bıraktı. Ayrıca tüm Arami¹⁴⁵ ülkesini de yağmaladı ve harap etti.

Heraklios'un hükümdarlığında Doğu Roma Devleti, gerçekten de son derece sıkıntılı zamanlar geçirmişti. Batıda mütemadiyen devam etmekte olan Avar, Slav ve Bulgar tehditlerinin yanında doğuda, asırlardan beri Sâsânî Devleti ile süregelen savaş, devletin hem ekonomik hem de askeri yönden zayıflaması neticesini doğurmuştu. Bu zafiyet neticesinde özellikle doğu bölgelerde büyük toprak kayıpları yaşanmıştı. Büyük Pers İmparatorluğu'nun enkarnesi mahiyetindeki Sâsânî Devleti, bu dönemde Roma'ya karşı büyük kazançlar elde etmeye muvaffak olmuştu. M.611 yılında Suriye, hemen ardından Filistin, Sâsânîler lehine el değiştirmiş, M.614 yılında Kudüs'ün elden çıkması, şehirde yaşayan yaklaşık 60 bin Hristiyan'ın katledilmesi ve dahası Mukaddes Haç'ın el konularak Ktesifon'a götürülmesi Roma Devleti'nde ağır bir manevi travmaya sebebiyet vermişti. Daha sonra M.618-619 yıllarında Mısır elden çıkmış ve bu kayıp Roma Devleti'ne telafisi mümkün olmayan ekonomik kayıplar

¹³⁹ رزوهان Rhahzadh (ö:12 Aralık 627). Kaynaklarda ismi farklı verilmektedir. Bar Hebraeus (İng) X'da *Ruzbihan* ve muhtemelen baskı hatası sonucu Doğrul, s. 171'de *Buzbihan*; Mihael s. 450'de *Ruzbihan*; Nikephoros 61'de *Razates*; Theophanes 449'da *Razates*; Sebeos 44'de *Roh Vahan*. Öldüğü tarih olan Miladî 12 Aralık 627'de Doğu Roma ile Sâsânî orduları arasında yapılan Ninova Savaşı'nda Sâsânî ordusunun başındaki Ermeni generali.

¹⁴⁰ آشور Asur. Ktesifon'un güneyinde yer alan bölge.

¹⁴¹ مديا Media. Kuzeybatı İran ve Güney Azerbaycan bölgesi.

¹⁴² 12 Aralık 627 tarihinde gerçekleşen Ninova Savaşı.

¹⁴³ كتيفون Ktesifon. Sâsânî Devleti'nin başkenti. Sekiz yüzyıldan daha uzun bir süre, önce Part İmparatorluğu'na, ardından da Sâsânî Devleti'ne başkentlik yapmış olan antik Mezopotamya'nın en önemli şehirlerinden.

¹⁴⁴ İki şehrin arası yaklaşık seksen kilometredir.

¹⁴⁵ آرامي Ktesifon, Selevkia ve Babilonya'yı da içine alan antik coğrafi bölge.

verdimiştir. Bu dönemde devletin tek askeri başarısı, İmparator'un kardeşi Theodoros'un, Sâsânî komutanı Şahin'e karşı M.626 yılında Anadolu'da kazandığı savaş olmuştur. Sâsânî ordusunun ağır bir yenilgiye uğratıldığı bu savaş, netice itibarıyla bir zafer olmaktan öteye gitmemiş ve herhangi bir getiri de sağlamamıştır.

Ne var ki tüm bu yaşanan kayıplara rağmen İmparator sürekli bir çaba içerisindeydi. Yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde, bahsetmiş olduğumuz bu kaotik dönemde İmparator, devleti ve orduyu ayağa kaldırmaya muvaffakiyet sağlayacak birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu yeniden yapılanma süreciyle ilgili kaynaklar ne yazık ki son derece yüzeysel bilgiler ihtiva etmektedir¹⁴⁶. Bununla birlikte Heraklios'un, devlet hazinesinin boş olması nedeniyle başkentte ve vilayetlerdeki kiliselerin mallarına el koyduğu ve buradan elde edilen altın ve gümüşün sikkeye çevrilerek maddi açıdan bir rahatlama sağlandığı, kaynakların hemfikir olduğu bir noktadır¹⁴⁷. Ayrıca Heraklios, Anadolu'da *thema* yapılanmasını ortaya çıkararak eski sisteme son vermiş ve bu tarihten itibaren Doğu Roma askeri sisteminin omurgasını oluşturacak olan yeni mekanizmanın temellerini atmıştır¹⁴⁸.

M.626 yılında gerçekleşen Konstantinopolis kuşatmasının İmparatorluk lehine sonuçlanması, Doğu Roma'ya batıdaki düşmanlara karşı psikolojik bir üstünlük sağlamakla birlikte, Avar kağanıyla yapılan barış neticesinde İmparator artık doğu ile ilgilenebilecek hale gelmişti. Bu noktadan hareketle hâlihazırda Kafkaslar'dan güneye sürekli akınlarda bulunarak Sâsânîler'i rahatsız eden Hazarlar ile bir ittifak sağlandı ve İmparator M.627 yılının sonbaharında harekete geçti¹⁴⁹.

1234 Kroniği yazarı bu noktada İmparator'un büyük bir ordu ile kraliyet şehrinden harekete geçtiğini ifade etmektedir. Ancak gerçekte İmparator'un, Konstantinopolis'in kuşatılmasından önce başkentten ayrılmış ve Lazika'ya gitmiş olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Pek çok kaynak İmparator'un Ermenistan üzerine doğru yürüdüğünü ifade eder ancak hareket noktası olarak verilen bilgiler farklıdır. Bar Hebraeus, Hazarlar ile yapılan ittifaktan sonra İmparator'un harekete geçtiğini

¹⁴⁶ Ostrogorsky, s. 89

¹⁴⁷ Vasiliev, I, s. 250; Ostrogorsky'e göre kilise bunları kendi iradesiyle vermiştir (Ostrogorsky, s. 94)

¹⁴⁸ *Thema* sistemi için Ostrogorsky, s.89 vd; Alexander KAZHDAN, "Theme", Oxford Dictionary of Byzantium (ODB), Ed: Alexander KAZHDAN, 3 Cilt, Dumbarton Oaks, Oxford University Press, New York, 1991, Cilt: 3, ss. 2034-2035

¹⁴⁹ Zekeriyâ KİTAPÇI, Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet, Yedi Kubbe Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 40-41; Norman H. BAYNES, "Successors of Justinian", Cambridge Medieval History, Cilt: II, The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 297

belirtirken herhangi bir güzergâh vermemektedir¹⁵⁰. Mihael Rabo ise yine Kağan ile yapılan ittifak sonrası İmparator'un Ermenistan'a doğru harekete geçtiğini söyler¹⁵¹. Nikephoros, Türkler'in desteğiyle birlikte İmparator'un Pers ülkesini işgal ettiğini ifade ederken¹⁵² Theophanes, İmparator'un Türklerle müttefik bir biçimde Eylül ayı itibarıyla Pers ülkesini işgale başladığını kaydeder¹⁵³.

1234 Kroniği'nde de olduğu gibi bazısı rakam vermemekle birlikte, İmparator'un Hazarlar'dan 40 bin kişilik bir takviye aldığını hemen tüm kaynaklar ifade etmektedir. Ancak Theophanes, İmparator'un giriştiği bu harekâtın kış ayları boyunca sürecektir olması nedeniyle Hazar kuvvetlerinin, soğuk havayı gerekçe göstererek, kısım kısım ayrılıp geri döndüklerini belirtmektedir¹⁵⁴. Kaynaklar arasında Roma ordusunun mevcudu ile ilgili bilgi veren yegâne kaynak VII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Sebeos'dur. Sebeos, İmparator'un ordusunun 120 bin kişiden oluştuğunu ifade eder. Bununla birlikte Sebeos, İmparator'un öncelikle Caesarea'ya geldiğini, burada ordusuyla birleştikten sonra harekete geçerek, Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Gandzak'a geldiğini bildirir¹⁵⁵. Diğer kaynaklardan farklı bir veri sunan Sebeos'un bu ifadesi muhtemelen çok yanlıştır. Zira diğer kaynaklar İmparator'un Lazika'dan (Doğu Karadeniz) harekete geçtiğini aktarmaktayken, Sebeos'un çizmiş olduğu güzergâh, Khalkedon, Caesarea ve nihayet İmparator'un gitmiş olduğunu söylediği Gandzak isimli yerleşim yeridir. Eğer tarihte bu isimde bir başka yer yoksa burası, Heraklios'un rotasının çok uzağına düşmektedir. Theophanes metninde, birazdan ismini zikredeceğimiz Sâsânî generali Rhahzadh'ın Gazakos isminde bir yere geldiğini söylemektedir¹⁵⁶. Eğer bu Gazakos, Sebeos'un Ermenice olarak ismini vermiş olduğu Gandzak ise Sebeos bir yanılgıya düşmüş olabilir. Zira biz Rhahzadh'ın II. Hüsrev tarafından Heraklios'a karşı gönderildiğini ve ordusuyla güneye ilerleyen İmparator'a karşı kuzey yönünde bir ilerleme gerçekleştirdiğini bilmekteyiz. Yine Theophanes'in ifadesine göre Rhahzadh, Gazakos'a geldikten sonra Roma ordusunu arkadan takip etmeye başlamıştır¹⁵⁷. Bu durumda Heraklios'un ordusunu bilerek ya da bilmeyerek karşılama olanağı bulamayan Pers ordusu, manevra yaparak Roma

¹⁵⁰ Bar Hebraeus, I, s. 171

¹⁵¹ Michael, s. 450

¹⁵² Nikephoros, s. 57

¹⁵³ Theophanes, s. 448

¹⁵⁴ Theophanes, s. 448; Ostrogorsky, s. 96

¹⁵⁵ Sebeos, History, Tr: Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985, s. 43

¹⁵⁶ Theophanes, s. 449

¹⁵⁷ Theophanes, s. 449

ordusunun arkasına geçmiş olabilir. Ayrıca Sebeos'un, Roma ordusuna destek olarak gönderilen 40 bin kişilik Hazar birliğinden de haberi olmadığı açıktır.

Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev, İmparator'un bu ilerleyişi karşısında endişeye kapıldı ve aceleyle toplayabildiği kadar asker toplayarak bir ordu oluşturdu. Bu ordunun başına Ermeni asıllı bir Sâsânî generali olan Rhahzadh'ı geçirdi ve onu Heraklios'un karşılamaya gönderdi. Kisra'nın iki büyük komutanından biri olan Şahin, İmparator'un kardeşi Theodoros karşısında aldığı yenilginin acısıyla boğuşurken, diğer büyük komutan olan Şahrbaraz ise hükümdarına karşı isyan etmiş ve Heraklios ile yapmış olduğu antlaşma uyarınca ordusu ile Suriye'ye çekilmişti.

İmparator Heraklios'un bizzat komuta ettiği Roma ordusu Ninova şehrinin yakınlarına gelerek kamp kurdu. Hemen ardından da Rhahzadh komutasındaki Sâsânî ordusu bölgeye ulaştı. İki ordu arasında 12 Aralık 627 tarihinde gerçekleşen savaşta ağır bir yenilgi alan Sâsânî ordusu dağıldı. Ordunun başındaki Rhahzadh da bu savaşta öldürülenler arasındaydı. Nikephoros, savaşla ilgili bir anekdot vermektedir. Buna göre, usta bir okçu olan Rhahzadh meydan okuduğu İmparator'a bir ok fırlatır ve bu ok, Heraklios'un dudağını sıyrır. Ardından ikinci ok fırlatır ve bu ok da İmparator'un ayak bileğini yaralar. Bunun üzerine İmparator'un hemen önünde bulunan yakın korumalarından biri, kılıcıyla Rhahzadh'ı omzundan yaralar. Rhahzadh bu darbeye atından düşer ve İmparator ona önce mızrağını saplar, ardından da kılıçla başını keser¹⁵⁸. Theophanes'de de benzer bir anlatım vardır: Ordusunun başında düşman üzerine atılan İmparator savaş meydanında Rhahzadh ile karşılaşır ve onu mağlup eder. Ardından bir başka Persli karşısına çıkar ve onu da devirir. Daha sonra üçüncü bir Pers askeri ona mızrağıyla saldırır ve İmparator'u dudağından yaralar. Ancak İmparator bu askeri de kılıcıyla öldürür¹⁵⁹. İmparator'un kahramanlığını betimleme gayesi içerisindeki bu anlatımlar yalnızca Grek kaynaklarında yer almakta, diğer kaynaklarda savaşın detayı ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Savaşın kaybedildiği haberi Hüsrev'in kulağına gidince Sâsânî hükümdarı korkuya kapıldı ve tüm mal varlığını arkasında bırakarak, karargâhının bulunduğu Dastgird'den kaçtı. Peşinden giden İmparator Ktesifon'a girdi ve her şeyi ateşe verdi. Ardından da Dastgird'e girerek Kisra'dan geriye kalan ne varsa hepsine el koydu¹⁶⁰. Dastgird şehri bu hadiseden sonra tarih sahnesinden silinmiştir.

¹⁵⁸ Nikephoros, s. 61

¹⁵⁹ Theophanes, s. 449

¹⁶⁰ Bar Hebraeus, I, s. 171; Michael, s. 450; Theophanes, s. 451; Ostrogorsky, s. 96

[100] Kesru'nun Öldürülmesi ve Oğlunun Hükümdarlığı Hakkında:

*Şiru*¹⁶¹ Kesru'nun oğluydu. Babası tarafından zindanda esir olarak tutuluyordu. Babasının İrakli'nin önünden kaçtığını duyunca, zindandan çıktı ve babası Kesru'nun peşine düştü. Şubat'ın dokuzunda onu öldürdü ve ondan sonra hükümdar oldu. Kesru otuz sekiz yıl hükümdarlık yaptı¹⁶². İrakli ise zaferin ardından Kesru'nun krallığını yağmaladıktan sonra geri dönmüş ve Asur ile Ermenistan arasında konaklamıştı. Kesru'nun oğlu tarafından öldürülmüş olduğunu bilmediği için hala onun peşinden gitmeyi düşünmekteydi. İrakli Şiru'nun babasını öldürdüğünü ve hükümdarlığı devraldığını kendisine gönderilen bir elçi vasıtasıyla öğrendi ve ikisi arasında bir barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Rumların ellerindeki bölgeler İrakli'nin olacak, Persler ise önceki sınırları içerisinde kalacak ve batı bölgelerinde bulunanlar Pers birlikleri de (eski sınırlar içindeki) Pers ülkesine gideceklerdi.

s.235

Şiru, İrakli'nin 19, Muhammed'in ise 7. yılında Perslerin hükümdarı oldu. Daha sonra İrakli doğudan hareket ederek Suriye'ye geldi. Önünden yolladığı kardeşi Teodorik¹⁶³, daha önce Şahrbaraz ile yapılan ve şimdi de Şiru ile aralarında yapılmış olan antlaşmalar uyarınca Perslileri bulundukları şehirlerden çıkarma işine koyulmuştu.

1234 *Kroniği*'nde Şiro ya da Şiru olarak zikredilen¹⁶⁴ Kavad, II. Hüsrev ile Roma imparatoru Mauricios'un¹⁶⁵ kızı Maria'nın¹⁶⁶ oğluydu. Kısra'nın oğulları içinde yaş olarak en büyüğüdü¹⁶⁷ ve babasının doğal olarak ilk halefi olması bekleniyordu. Ne var ki hükümdar onu değil, bir diğer eşi Şirin'den olan oğlu Merdanşah'ı¹⁶⁸ veliaht olarak göstermişti. II. Hüsrev bunu sağlamak için de büyük oğlu Kavad'ı zindana attırmıştı¹⁶⁹. Kavad, Ninova Savaşı'nın kaybedildiğini ve babasının kaçtığını duyunca, birtakım Sâsânî soylularının da yardımıyla, hapsedildiği yerden çıktı ve babasının peşinden gitti. Theophanes, henüz isyan başlamadan önce Kavad ile Heraklios'un

¹⁶¹ 𐭪𐭥𐭥𐭥. II. Kavad (590-628). Şubat 628'de babasının muhaliflerinin desteğiyle babasını ve on sekiz erkek kardeşini öldürterek Sâsânî Devleti'nin tahtına çıktı ancak kısa bir süre hükümdarlık yaptıktan sonra öldü.

¹⁶² M.590-628 yılları.

¹⁶³ 𐭪𐭥𐭥𐭥Theodore. İmparator Heraklios'un kardeşi ve onun döneminde ordu komutanıdır.

¹⁶⁴ İsim kaynaklarda farklı olarak geçmektedir. Nikephoros'da *Seiroes*, Theophanes'de *Siroes*, Sebeos'da *Kawad* olarak zikredilir. Bar Hebraeus ile Mihael Rabo'da ise ismi hatalı olarak *Şirin* şeklinde geçmektedir. Fakat Şirin, II. Hüsrev'in eşinin ismidir.

¹⁶⁵ Mauricios (539-602). 13 Ağustos 582-27 Kasım 602 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹⁶⁶ Kaynaklarda Maria ya da Meryem olarak geçmektedir.

¹⁶⁷ Theophanes, s. 454

¹⁶⁸ ö: 628

¹⁶⁹ Michael, s. 450; Bar Hebraeus, I, s. 171

elçiler vasıtasıyla haberleştiğini aktarmaktadır. Buna göre Heraklios ordusuyla birlikte Barzan isminde bir köye gelmiş ve burada konaklamıştı. O sırada Şahrbaraz'ın komutanlarından Goundabousan¹⁷⁰, İmparator'un huzuruna gelerek Hüsrev'in, yanına valiahtı olarak gördüğü Merdanşah'ı alarak nehri geçtiğini ve tahtın gerçek varisi olması gereken Kavad'ı ve ailesinin geri kalanını ise arkasında bırakarak kaçtığını, Kavad'ın kendisine itaat edeceğini bildirdi. İmparator ise cevaben ondan zindanları açmasını ve Romalı esirleri serbest bırakarak silahlarını geri vermesini, ardından da babasının peşinden gitmesini istedi. Kavad da aynen öyle yaptı. Babası yakalandı ve zincire vurularak saraylardan birinin zindanına hapsedildi¹⁷¹. Kavad ona yemek ve su verilmemesini emretti ve önüne çok sayıda altın yığarak, “*Bırakın, uğruna birçok insanı aç bıraktığı ve dünyayı kuruttuğu altınlarını yesin*” diyordu¹⁷². Daha sonra Kavad, eline geçirdiği Merdanşah ve diğer çocukları babalarının gözleri önünde öldürttü¹⁷³. Ardından da onu aşağılasınlar, vursunlar, yüzüne tükürsünler diye babasının düşmanlarını ona gönderdi. Beş gün süren bu uygulamanın ardından Kavad, babasının oklanarak öldürülmesini emretti. Böylelikle yaptıklarının bedelini yavaşça can vererek ödeyecekti¹⁷⁴.

İmparator Heraklios ilk başta, 1234 *Kroniği* yazarının da ifade ettiği gibi, II. Hüsrev'in öldürüldüğünü muhtemelen bilmiyordu. Zira Theophanes'in aktardığına göre, Ninova Savaşı'nı kazanmasının ardından Pers ülkesi içerisinde ilerlemesini sürdürürken dahi, Kisra'ya barışın tesis edilmesi yönünde mektup yazmıştı. Ancak Kisra, bu güç durum içerisinde bile İmparator'un teklifini geri çevirmişti¹⁷⁵. İşte isyanlar da bu reddetme üzerine çıkmış ve olasıdır ki kısa zaman içinde her şey olup bitmişti. Kısa bir süre sonra II. Kavad'ın gönderdiği elçilik heyeti, beraberinde çeşitli hediyeler ve barış teklifiyle geldiler. Sebeos'un aktardığına göre II. Kavad yanındakilere, “*İmparatorla barış yaparak, sınırları terk etmeli ve bir mutabakata varmalıyız*” demişti. Ardından da İmparator'a, onu zaferinden dolayı tebrik eden ve

¹⁷⁰ Cyril Mango notu: Aspad-Gusnasp.

¹⁷¹ Theophanes, ss. 453-454

¹⁷² Theophanes, s. 454; Nikephoros, Kavad'ın babasına yemek ve su vermediğini, önüne altınları koyarak, “*Çılgınca arzuladığın ve topladığın bu şeylerle eğlen*” dediğini ifade etmektedir (Nikephoros, s. 62).

¹⁷³ Sebeos'a göre, Kavad'ın ileri gelenlerinden biri, “*Bunların yaşaması mesele oluşturur*” dedi ve II. Hüsrev'in çocuklarının da içinde olduğu kırk kişi aynı anda öldürüldü (Sebeos, s. 44).

¹⁷⁴ Theophanes, s. 455

¹⁷⁵ Theophanes, s. 453

yücelten bir mektup yazmış, çok değerli hediyelerle birlikte Rash isminde bir soyluyla İmparator'a göndermişti¹⁷⁶.

İmparator, huzuruna gelen elçilik heyetini kabul etti ve getirdikleri mektubu okudu. Kavad, gönderdiği mektubunda kısaca “*Babasını öldürdüğünü ve barışı sağlamak istediğini*” söylüyordu. İmparator bu gelişmeden çok memnun olmuştu. Hemen ellerindeki esir İranlılar'ın serbest bırakılması yönünde emir verdi¹⁷⁷. Ardından da Kavad'a, “*oğlum*” diye hitap ettiği¹⁷⁸ bir mektup yazarak barışın sağlanacağı üzerine yemin etti ve bu mektubu muazzam hediyelerle birlikte yeni hükümdara gönderdi. Böylelikle iki devlet arasında barış sağlanmış oldu. Barışın ana maddeleri, 1234 *Kroniği* yazarının da belirttiği şekildeydi. Kısaca, Sâsânîler'in Roma'dan ele geçirmiş oldukları Suriye, Filistin, Kudüs ve Mısır bölgeleri Roma'ya iade edilecek ve İranlılar, eski sınırlarına geri çekilecekti. Antlaşmanın Roma açısından belki de en değerli maddesi ise, İranlılar'ın el koydukları Haç'ı iade edecek olmalarıydı. Zira geri alınan bölgeler Roma Devleti açısından ne kadar önemliyse, Kutsal Haç'ın geri alınması da koyu Hristiyan Roma toplumunun maneviyatı açısından bir o kadar önem arz etmekteydi.

Böylece Doğu Roma İmparatorluğu daha birkaç yıl öncesine kadar kendisine büyük acılar yaşatmış olan Sâsânî Devleti ile hesabını kapatmış oluyordu. İmparator Heraklios'un başarılı uygulamaları, kısa bir süre önce Sâsânîler lehine olan başarı ibresinin yönünü Roma'ya çevirmişti. İmparator Heraklios, başarılarının haklı gururunu ve iktidarının en mutlu günlerini yaşarken, iç karışıklıklara boğulan Sâsânî devleti ise son günlerini yaşamaktaydı.

[101] Teodorik'in Urhoy'a Gelişi Üzerine:

İmparatorun kardeşi Teodorik daha sonra Beyt Nahreyn'deki¹⁷⁹ şehirlere geçerek, oralarda bulunan Perslilerin (bu şehirlerden) çıkarak kendi bölgelerine gitmeleri konusunda onlara tebliğde bulundu. Aslında Persliler, Şahrbaraz ve Şiru'nun mektuplarından Rumlar ile Persler arasında yapılmış bulunan antlaşmayı biliyorlardı. İmparator, kardeşinin peşi sıra ilerledi ve şehirlere valiler atadı, Roma garnizonları yerleştirdi. Teodorik Urhoy'a varınca, oradaki Perslere kralın gelişini haber verdi. Persler ise bu durumu kınadılar ve ne onu ne de söylediklerini kabul etmediler ve ona, “Biz Şiru'yu

¹⁷⁶ Sebeos, s. 46

¹⁷⁷ Sebeos, s.46

¹⁷⁸ Nikephoros, s.63

¹⁷⁹ ^{بیت نهرین} Beyt Nahreyn: İki nehir arası, Mezopotamya.

tanımıyoruz, şehri de Rumlara teslim etmeyiz” dediler. Urhoy’da yaşayan Yahudiler de Perslilerin yanında surların üzerinde duruyorlardı. Hem Hristiyanlara karşı olan nefretleri hem de Persleri hoşnut etmek istemeleri nedeniyle Rumlarla alay ettiler ve Teodorik, onların ağır hakaretlerini ve küfürlerini dinlemeye mecbur kaldı. Sonrasında ise Teodorik şehre karşı acımasızca bir savaş başlattı. Mancınıkların fırlattığı taşların gücü altında ezilen şehirdeki Persler, şehirden çıkıp kendi memleketlerine gitmek zorunda kaldılar. Yusuf isminde bir Yahudi, kendilerine katliam yapılacağı korkusuyla hızlıca surlardan aşağı indi ve İrakli’nin huzuruna gitti. Onu Tella’da¹⁸⁰ buldu ve ondan kardeşi Teodorik’e yapmış oldukları hakaretler nedeniyle kendilerini affetmesini ve intikam almaması için kardeşine onu ikna edecek bir elçi yollamasını istedi.

s.236

Teodorik ise bu arada Urhoy’a girmiş ve şehre hâkim olmuştu. Perslileri çıkarıp ülkelerine yolladıktan sonra kendisiyle alay eden Yahudilerin hepsini topladı. Yahudi Yusuf, İmparator’un kardeşine yolladığı ve onlara zarar vermemesi yönündeki emri aldığı sırada Teodorik, katliamlara ve öldürmelere başlamıştı bile.

1234 Kroniği yazarının aktardığı bu hadise muadil kaynaklar içerisinde bir tek Mihael Rabo’da yer almaktadır. Mihael Rabo’nun anlatımı, 1234 Kroniği yazarı ile neredeyse aynıdır¹⁸¹. Bir diğer önemli Süryani kroniği Bar Hebraeus, yalnızca Kısra’nın esir olarak götürmüş olduğu Urfalılar’ın geri döndüğünden bahseder¹⁸². Theophanes, İmparator’un kardeşi Theodoros’u, Kavad ile yapılan barış antlaşmasını içeren mektuplarla birlikte Urfa, Filistin, Kudüs ve diğer Roma şehirlerinde bulunan İranlılar’ın, buralardan barışçı yollarla çıkarılması ve zarar görmeden Roma arazisinden geçerek ülkelerine gitmeleri için gönderdiğinden bahseder¹⁸³. Sebeos, on iki Yahudi kabilesini temsilen Urfa’da toplanan Yahudiler’in, İranlılar’ın ayrılmasının ardından şehrin kapılarını kapatarak tahkimat yaptıklarını ve Roma idaresi altına girmeyi reddettiklerini ifade eder. Bunun üzerine Heraklios şehrin kuşatılmasını emretmiştir ve askeri olarak Roma ordularıyla baş edemeyeceklerini anlayan Yahudiler, Heraklios’a barış istediklerini söyleyerek şehrin kapılarını açmışlardır¹⁸⁴. 1234 Kroniği ve Mihael Rabo’nun anlatımıyla Sebeos’un anlatımı arasında önemli farklılıklar bulunsa da muhtemelen Sebeos’un anlattığı da aynı hadisedir.

¹⁸⁰ ܐܕܬܐ. Viranşehir.

¹⁸¹ Mihael, s.450

¹⁸² Bar Hebraeus, I, s. 175

¹⁸³ Theophanes, s.457

¹⁸⁴ Sebeos, s.50

[102] İrakli'nin Urhoy'a Gelişi Hakkında:

Bu sırada Teodorik Urhoy'dan hareket etti, Fırat'ı¹⁸⁵ geçti ve Mabug'a¹⁸⁶ gitti. Benzer şekilde Persleri Suriye ve Fenike'den¹⁸⁷ de çıkarmaya başladı. Aynı günlerde İmparator İrakli de Urhoy'a vardı ve su kaynağının başındaki saraya yerleşti. Günlerden bir gün, Büyük Kilise'ye komünyon almaya gittiğinde şehrin metropoliti Yeş'aya, büyük kıskançlığının da tahrikiyle ona karşı gelmişti. Doğru söylemek gerekirse o, cahil ve beceriksiz biriydi. İmparatora "İlk önce Kalkedon Konsili'ni¹⁸⁸ ve Leon'un Tomus'unu¹⁸⁹ lanetlemezsen sana komünyon vermiyorum" dedi. Bu durum karşısında öfkelenen İmparator, episkoposu kiliseden kovdu ve onun görevini kendi inancından Kalkedoncu birine devretti. Bu zamanda Urhoy'da ileri gelen aileler şunlardı: Ruşafâyâ ailesi, Tel-Mahrâyâ ailesi, Kosmâ Bar Arbay hanesi ve Nolar hanesi. Onlar atalarının tüm altın ve gümüş hazinelerini ve bahçelerini, değirmenleri ve dükkânlarıyla, büyük kiliseye bağışta bulunmuşlardı. İmparatorun emrine karşı koyacak durumda değillerdi. Ancak İmparator Rum ülkesine dönüp gittikten sonra yeniden kiliselerine geri dönmeyi ve episkopolarıyla birlikte mülklerine sahip olmayı umuyorlardı.

s.237

Bunun yanında, hakkını her şekilde alan ve yeryüzündeki insanlardan istediğini hükümdar yapabilen Allah, istediğini güçlü kılabilirdi. Rumların bize ve kilisemize karşı günahlarının arttığını ve inancımızı yıkmaya yakın olduklarını görünce intikam için, güney bölgesinden İşmoil'in halkını¹⁹⁰ gönderdi. Bunlar yeryüzünde bilinen en aşağılık halktı ancak biz kurtuluşumuzu onların elleriyle sağladık. Rum hükümdarlığının zorbalığıyla İrakli'nin bizden ve Katoliklerden zorla aldığı ve kendi dindaşları olan Kalkedonculara verilen kiliseleri, bu günlere kadar ellerinde tutmaya devam ettiler. O zamanlar, Araplar tarafından fethedildikleri için, şehirler onların sözlerini kabul etti. Onlar (Araplar) da ellerine geçen her bir tapınağı inanç sahiplerine verdiler. Bu yolla Urhoy'un Büyük Kilisesi'ne ve Harran'dakine hâkim oldular ve bu şekilde birer birer tüm batıda, Urişlem'e kadar ilerlediler. Tüm Beyt Nahreyn şehirleri ise (bu

¹⁸⁵ ܦܝܪܬ ܕܢܗܪܝ Fırat Nehri

¹⁸⁶ ܡܘܢܒܝܥ Münbiç.

¹⁸⁷ ܦܢܝܩܐ Fenike. Bugünkü İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye'nin bir bölümünü de içine alan, Akdeniz'in doğu sahil kesimi.

¹⁸⁸ ܟܠܟܝܕܘܢ ܕܟܢܨܝܝܐ Kalkedon ya da Kadıköy Konsili. M.451 yılında bugünkü İstanbul'un Kadıköy ilçesinde yapılmış olan ve genel olarak tüm Hristiyan mezheplerinin dördüncü Ekümenik konsil olarak kabul ettikleri konsil.

¹⁸⁹ M.449 yılında II. Efes Konsili'nde Roma Katolik Kilisesi Papası I. Leo'nun, Konstantinopolis Kilisesi Başpiskoposu Flavianus'a elçiler vasıtasıyla gönderdiği ve Batı Kilisesi'nin inanç esaslarının bildirildiği mektup biçiminde yazılmış bildirge. Bilgi için Mehmet ÇELİK, Süryani Tarihi, Ayraç Yay, Ankara, 1996, s. 173 vd.

¹⁹⁰ Soylarının İbrahim Peygamber'in oğlu İsmail'den geldiğine inanılan Araplar kast edilmektedir.

durumdan) muaf oldular zira zulmün asıl olduğu yer göstermiş olduğumuz gibi Urhoy idi.

Müslümanların Suriye ve Filistin'e yaptığı askerî akınlar, bölge tarihini bütünüyle değiştirirken, asırlardan beri Roma Devleti ile yaşamış oldukları teolojik kavgalar nedeniyle büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kalan Doğu Hristiyanlarının kaderi de değişmeye başlamıştır. *1234 Kroniği* yazarına göre Müslümanlar, Romalıların kendilerine karşı işlemiş oldukları suçların cezalandırılması için Tanrı tarafından gönderilmiştir. Ancak hem “*kurtuluşumuzu onların elleriyle sağladık*” diyerek müteşekkirdir hem de “*yeryüzünde bilinen en aşağılık halk*” diyerek, kendi inancına göre kâfir olan bu millete karşı hiçbir sempatisi olmadığı ortaya koymak ister gibi bir tavır içerisindedir. Zira her ne kadar Müslümanların ellerine geçirdikleri şehirlerdeki mabetleri inanç sahiplerine verdiklerini söylese de Urfa ve Harran'daki durumun farklı olduğunu ve buralarda, ibadethanelerine el koymak suretiyle, Müslümanların da kendilerine zulmettiğini ifade etmektedir.

[103] Şiru'nun Ölümü, Oğlunun Katledilmesi ve Şahrbaraz'ın Hükümdarlığı Hakkında. Haç İnancının Eğilmezliği:

İrakli, Urhoy'dan yola çıktıktan sonra Fırat'ı geçti ve Urişlem'e kadar gitti. Daha sonra Antyukyā'ya¹⁹¹ gitti ve oradan Mabug'a geri döndü. Bu sırada Perslerin kralı Şiru öldü ve Ardeşir¹⁹² ismindeki oğlu hükümdar oldu. Ancak onun hükümdarlığı kısa sürdü. Şahrbaraz onu öldürdü ve yerine hükümdar oldu. Şahrbaraz Rumlarla yapılan antlaşma uyarınca Meşreyn ve Filistin'de bulunan Perslilere, bulundukları bölgeleri boşaltmaları ve Pers ülkesine gitmeleri yönünde mektuplar yazdı.

s.238

941 yılında ve İrakli'nin 19, Muhammed'in 8. yılında Perslerden Fırat'ı geçmeyen kimse kalmamıştı. Bu sırada Persler arasında, Şahrbaraz'ın taraftarları ile Kardigan'ınkiler arasında bir iç savaş ortaya çıktı. Şahrbaraz, isteği üzerine İrakli'nin gönderdiği Rum takviyesiyle Kardigan ile yaptığı savaşı kazandı ve onu öldürdü. Böylece Pers tahtında tek kaldı.

İmparator Heraklios, kardeşi Theodoros'un peşinden ilerlemeye devam etmekteydi. Theodoros gittiği şehirlerde bulunan İranlılara gerekli tebliğleri yapıyor ve onların şehirleri terk etmelerini sağlıyordu. Ardından da İmparator şehre gelerek gerekli düzenlemeleri ve atamaları gerçekleştiriyordu.

¹⁹¹ ܐܢܬܝܩܝܐ Antakya.

¹⁹² ܐܪܕܝܫܝܪ. III. Ardeşir (621-27 Nisan 630). II. Kavad'ın oğludur. M.628 yılında, yedi yaşındayken tahta çıkmış ancak 18 ay sonra Şahrbaraz tarafından tahttan indirilerek öldürülmüştür.

Diğer yandan zor günler geçirmekte olan İran devletinin genç hükümdarı II. Kavad, yakalandığı vebadan kurtulamayarak öldü¹⁹³. Yerine henüz yedi yaşındaki oğlu III. Ardeşir geçti. Şahrbaraz bu sıralarda Roma sınırlarındaydı. Gerek II. Hüsrev gerekse de II. Kavad, önemli meselelerde kendisine danışırldı. Ancak bu defa III. Ardeşir tahta çıkarılırken kendisine danışılmamıştı ve Şahrbaraz bu durumu, başkente yürümek ve iktidarı ele geçirmek için bir fırsat olarak kullandı¹⁹⁴. Roma'nın desteği ve başkentteki kimi ileri gelenlerden edindiği müttefiklerle Şahrbaraz, kısa sürenhükümdarlığının ardından Ardeşir'i öldürerek Sâsânî tahtına çıktı¹⁹⁵. Şahrbaraz, tahta çıktıktan hemen sonra Roma ile yapılan antlaşma uyarınca, bir süre önce ele geçirilen bölgelerin boşaltılması işine devam etti. Ancak II. Hüsrev'in bir diğer ünlü komutanı Kardigan, onun tahtı bu şekilde gasp etmesine rıza göstermedi ve ikisi arasında bir mücadele başladı. Aralarındaki iyi ilişkileri kullanarak Heraklios'tan yardım isteyen Şahrbaraz, İmparator'un gönderdiği desteğin yardımıyla Kardigan'ı bertaraf ederek öldürdü ve iç savaşı lehine sonuçlandırdı¹⁹⁶.

***[103] Haç İnancının Eğilmezliği:**

Sonra İrakli'nin de Şahrbaraz'dan bir isteği oldu. İrakli'nin 6. yılında, Şahrbaraz Urişlem'i ele geçirdiği sırada alıp götürdüğü tahta haçın (Gerçek Haç) iadesini istedi. Şahrbaraz tahta haçı büyük bir tören eşliğinde memnuniyetle iade etti. O sırada Mabug'da bulunan İrakli, Haçı karşılamak üzere yola çıktı ve onu resmi bir törenle devraldı. Bu zamanda Patrik Atanasios¹⁹⁷, Mabug'da bulunan İrakli'nin huzuruna çağırıldı. Bizim, Kilise Tarihimizde de anlattığımız gibi o ve 12 episkopos gelerek İrakli'nin huzuruna çıktılar¹⁹⁸.

İmparator Heraklios ile II. Kavad'ın yapmış olduğu antlaşmanın maddelerinden biri de Roma toplumu için son derece değerli olan Gerçek Haç'ın iadesi meselesiydi. Mihael Rabo'nun ifadesine göre Münbiç'in Romalı komutanı, Haç'ı

¹⁹³ Miladî 6 Eylül 628.

¹⁹⁴ Taberî, The History of Al-Tabarî, Tarikh al-rusul wa'l-mulûk, 40 Cilt, Cilt: V, The Sasanids, the Byzantines, the Lakhmids and Yemen (Sâsânîler, Bizanslılar, Lahmîler ve Yemen), Tr: C. E. Bosworth, SUNYP, New York, 1999, s. 401

¹⁹⁵ Mihael, 1 yıl 10 ay, s. 450; Bar Hebraeus, 1 yıl 9 ay, s. 175; Theophanes, 7 ay, s. 459

¹⁹⁶ Michael, s. 450; Bar Hebraeus, I, s.175; Theophanes, s. 459

¹⁹⁷ ܐܬܢܐܨܝܘܣ I. Atanasios Gammolo (ö: 631). M.595-631 yılları arası Antakya Süryani patriğidir.

¹⁹⁸ Bu kısım ne yazık ki orijinal Süryanice metinde de bulunmamaktadır. Üzerinde çalıştığımız Chabot neşrinin II. Cilt, 261. sayfasına ve Kilise Tarihi bölümüne tekabül eden kısımda sekiz sayfalık bir eksiklik olduğu not düşülmüştür. Bu bölüm, adı geçen patrik I. Atanasios Gammolo dönemi hadiselerini aktarmaktayken, bahsettiğimiz eksik kısım sonrasında, bir sonraki patrik III. Yuhanon Sedreli'nin (M.631-648) patrik seçilmesi ile devam etmektedir.

Şahrbaraz'dan alarak yine Münbiç'te bekleyen Heraklios'a teslim etti. İmparator aldığı kutsal emanetle birlikte Kudüs'e gitti ve 21 Mart 630 tarihinde, büyük bir tören eşliğinde onu ve İranlılar'ın Kudüs'ü ele geçirdikleri zaman almış oldukları diğer kutsal eşyaları yerlerine geri koydu. Vasiliev'in Sebeos'tan aktardığına göre, *"(İmparator ve karısının) Kudüs'e girdikleri gün büyük bir heyecan vardı. Ağlama ve hıçkırık sesleri, bolca gözyaşı, kalplerde büyük bir yangın, İmparator'un, prenslerin, askerlerin ve halkın yüreklerindeki yoğun duygu nedeniyle hiç kimse ilahi dahi okuyamıyordu. İmparator Haç'ı ve diğer eşyaları yerine koydu ve tüm kiliselere ve şehir ahalisine çeşitli hediyeler dağıttı."*¹⁹⁹

1234 Kroniği yazarının Kilise Tarihi'nde anlattığını söylediği ancak belirttiğimiz üzere kayıp olan kısımda geçen hadise Mihael Rabo'nun ifadesine göre şu şekildedir:

"İran etkisi ortadan kalktığında ve Romalılar Suriye ve Mezopotamya'daki şehirleri kontrol ettiğinde, İmparator Heraklios Suriye'ye geldi ve Urhoy'a ulaştı. İnsanlar, din adamları ve rahipler onu ağırlamaya başladı. Büyük sayıları karşısında şaşırды, ama inançlarını öğrendiğinde, beraberindeki bazı kişilere, "Bu kadar iyi insanları neden kendimizden uzak tuttuk?" dedi. Şehre girdi ve her iki tarafı da (Kalkedoncular ve muhalifleri) uzlaştırmaya çalıştı. Festivalde Ortodoks kilisemize gitti ve cemaat için büyük saygı gösterdi. Komünyon kutlamalarının sonunda, imparatorların geleneklerine göre kutsal gizemleri almaya devam etti. Bununla birlikte, kentin piskoposu Yeş'aya, "Kalkedon Konsilini ve Leon'nun Tomus'unu yazılı olarak lanetlemeden size Komünyon'u sunmayacağım" dedi. İmparator buna çok sinirlendi ve piskoposu büyük kiliseden çıkardı ve orayı Kalkedoncular'a verdi. Arbay oğlu, Kosmas ve Tell Mahre ailelerinin liderleri de dâhil olmak üzere, kiliseyi içindeki eşyalar ve mülkleriyle birlikte piskopostan ayırdılar. Onlar, piskoposlarla birlikte, İmparator'un ayrılmasından sonra yeniden kiliselerine dönmeyi bekliyorlardı.

İmparator Münbiç'e gittiği zaman, on iki piskopos ile birlikte Patrik Atanasios onun huzuruna geldi. Atanasios'un yanındakiler, Palmira piskoposu Toma, Humus piskoposu Basil, Urd piskoposu Sergios, Kiros piskoposu Yuhanon, Menbiç piskoposu Toma, Harran piskoposu Daniel, Urhoy piskoposu Yeş'aya, Kinnesrin piskoposu Severos, Arabisos piskoposu Atanasios, Kilikya'daki Epiphania piskoposu Kosmas ve

¹⁹⁹ Vasiliev, I, s. 252

Şamişat²⁰⁰ piskoposu Severos idi. Onlar İmparator ile dini mevzular üzerinde tartışarak on iki gün geçirdiler. İmparator, onlardan yazılı olarak inanç bildirgesi istedi. Piskoposlar ona belgenin bir kopyasını verdiler²⁰¹. Belgeyi okuduktan sonra, onların inançlarını övdü ve kendisine komünyon verip veremeyeceklerini ve hazırlanmış olan ve Kurilos'un da söylediği gibi, Mesih'te bir irade ve bir enerjiden müteşekkil iki tabiat bulunduğunu itiraf eden görüşü kabul edip edemeyeceklerini sordu. Patrik ve yanındakiler bu görüşlerin Kurilos'un değil, Nestorios ve Leon'un görüşleri olduğunu ileri sürerek reddettiler. Onların bu tavrı Heraklios'u öfkeliendirdi. İmparator, ülkenin dört bir yanına emirnameler yazarak, "Kalkedon Konsili'ni kabul etmeyen herkesin, burnu ve kulaklarının kesilmesini ve evlerinin yağmalanmasını" emretti. Zulüm uzun süre devam etti. Sonuç olarak, keşişlerin büyük çoğunluğu Kalkedon Konsili'ni kabul etmek zorunda kaldı. Çok sayıda Marun Manastırı²⁰² keşişi, Münbiç cemaati, Humus ve güney bölgelerinin cemaatleri, inançsızlıklarını göstererek, Khalkedon Konsili'ni kabul etti ve kiliseler ile manastırları gasp ettiler. Heraklios, Khalkedon yanlısı olmayan hiçbir Ortodoks'un huzuruna çıkmasına ve kiliselerinin gasp edildiğini şikâyet etmesine izin vermiyordu. Bununla birlikte, yalnız başına her şeye güç veren, krallıkları değiştiren ve gücü istediğini veren ve istediğini güçsüz kılan; kilise ve manastırları canlarının istediği gibi yağmalayan Romalıların ihanetini gören Tanrı, onlardan intikam almak için İsmail'in (Araplar) çocuklarını güneyden getirdi ki böylece onlar aracılığıyla Romalıların elinden kurtulabilelim. Kalkedoncular tarafından gasp edilen kiliselere gelince, ellerinde kaldılar, çünkü Urhoy'a girdikten sonra Müslümanlar, her mezhebin kiliseleri ellerinde tutmasına izin verdi. Bu dönemde büyük Urhoy kilisesini ve Harran kilisesini kaybettik. Ancak, Romalıların zulmünden kurtulmuş olduğumuz için bizim kazancımız hiç de az değildi.²⁰³”

Theophanes bu buluşmayı Grek perspektifinden anlatır. Buna göre İmparator Heraklios, Hierapolis'te²⁰⁴ iken, Yakubiler'in patriği Atanasios onun yanına gelmiş ve

²⁰⁰ ~~Şamişat~~ Samsat.

²⁰¹ Verdikleri belge Michael, s. 448-449'da “Patrik Atanasios'un İmparator Heraklios'a cevabı” başlıklı bölümde yer almaktadır.

²⁰² Aziz Marun Manastırı ya da Keşişler Mağarası. Lübnan'da Bekaa Vadisi'nde bulunan Marunî manastırı.

²⁰³ Michael, s. 451-452; Krş: Zafer DUYGU, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ, Hristiyanlık, İslâm, Siyasi Tarih, Divan Yayınları, 2017, s. 434; Chronique Michel le Syrien (Fransızca Metin), Tr: J-B Chabot, Ed: Ernest Leroux, 3 Cilt, Paris, 1901, Cilt: II, s. 412-413

²⁰⁴ Pamukkale.

ikisi din üzerine uzun süre tartışmışlardı. Daha sonra Heraklios Atanasios'a, eğer Kalkedon Konsili kararlarını kabul ederse, kendisini Antakya patriği yapacağına dair söz vermişti. Atanasios, bunu kabul etmiş gibi davrandı ve İmparator'a ayrıca, Mesih'teki enerji ve iradeyi, tek tabiat ya da çift tabiat bakımından nasıl açıklanabileceğini sordu. Bu hikâye dilinden sıkılan İmparator, Konstantinopolis patriği Sergios'u ve Mesih'teki tek irade ve tek enerji konusunda Sergios ile aynı fikirde olduğunu bildiği Phasis²⁰⁵ piskoposu Kiros'u²⁰⁶ çağırdı. Suriye kökenli Yakubi bir aileden gelmekte olan Sergios, Mesih'in tek irade ve tek enerji inancı üzerine bir itirafname yazdı. İmparator her iki piskoposun görüşleriyle ikna olmuş ve Atanasios'un da onların görüşlerini paylaştığını görmüştü. Bunun üzerine Roma'daki papa Ioannes'e²⁰⁷ bir reddiye yazdı.

Ancak Sophronios²⁰⁸ Kudüs patriği olunca, etrafına pek çok piskopos topladı ve tek tabiat inancını lanetleyen bir bildiriye hem Konstantinopolis patriği Sergios'a hem de Roma'daki papa Ioannes'e gönderdi. Heraklios bunu haber alınca yaptığından utandı ancak eylemlerinden de geri adım atmak istemedi. Yine de bunu kınayamadı. Bunun üzerine büyük bir iş yaptığı düşüncesiyle ne tek tabiat ne de çift tabiatı itiraf etme zorunluluğunun olmadığını içeren *Ekthesis* isimli mektubunu yayınladı.²⁰⁹

[104] Şahrbaraz'ın Öldürülmesi ve Bu Zamanda Olan Olaylar Hakkında:

(AG) 941 yılında ve Irakli'nin 20, Muhammed'in 9. yılında Şahrbaraz, Kesru'nun bir yakını tarafından öldürüldü ve Kesru'nun kızı²¹⁰, Persliler'in kraliçesi oldu. Fakat kısa bir müddet sonra o da öldü ve yerine kız kardeşi Zrimandukt²¹¹ geçti. Bu yıl Patrik Atanasios vefat etti. İki yıl sonra Pers halkından bazılarının Kesru'nun oğlu Yazdgird'i²¹² hükümdar olarak görmek

²⁰⁵ Günümüzde Gürcistan'daki Poti şehri.

²⁰⁶ İskenderiyeli Kiros. M.631-641 yılları arası İskenderiye patriği. Arap kaynaklarında Mukavkis olarak geçmektedir ancak Kiros'un Mukavkis olduğu tartışmalı bir durumdur. Detaylı bilgi için, Nadir ÖZKUYUMCU, "Mukavkis", TDVİA, Cilt: 31, 2006, s.137-138

²⁰⁷ Ioannes yanlıştır. I. Honorius (M.625-638) olmalıdır. Hadisenin cereyan ettiği döneme en yakın tarihte Roma'da papalık makamına çıkan kişi IV. Ioannes'dir. Ancak o da M.640-642 yıllarında bu makamda bulunmuştur ki bu tarih I. Atanasios'un (M.631) ve patrik Sergios'un (M.638) ölümlerinden sonraki bir tarihtir.

²⁰⁸ 560-11 Mart 638. 634-11 Mart 638 tarihleri arası Kudüs'ün Romalı patriğidir.

²⁰⁹ Monothlisme ve Ekthesis hakkında bilgi için bkz, Mehmet ÇELİK, Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar), Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, ss. 66-68; Ostrogorsky, s.101; Bailly, I, s. 133

²¹⁰ Purandokht ya da Buran (M.590-628). II. Hüsrev'in kızıdır. Şahrbaraz öldürüldükten sonra kısa bir süre ülkeyi yönetmiştir.

²¹¹ 𐭮𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥. Zrimandukht ya da Azarmidokht. M.630-631 yıllarında, kız kardeşi Purandokht'un ardından, kısa bir süreliğine tahta çıkmıştır.

²¹² 𐭮𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥. III. Yazdgird (ö: 651). 16 Haziran 632-651 yılları arası Sâsânî hükümdarı.

istemeleri Persleri yeni bir kargaşaya sürükledi. Diğerleri ise ismi Hurmizd²¹³ olan bir başkasını hükümdar yapmak istemekteydi. Neticede Hormizd'e karşı galip gelindi ve Yazdgird, Zrimandukt ile birlikte tahtta kaldı.

Şahrbaraz, III. Ardeşir'i öldürdükten sonra Sâsânî hükümdarı olmuş, buna karşı çıkan generâl Kardigan'a karşı verdiği mücadeleyi de Roma imparatoru Heraklios'un desteğiyle kazanarak tahtını sağlamlaştırmıştı. Ancak kraliyet ailesi mensubu olmadığı gerekçesiyle bir kısım İran soylusu tarafından kabul görmüyordu²¹⁴. Tahta çıktıktan kırk gün sonra bir tören esnasında Farrukh isminde biri tarafından öldürüldü²¹⁵. Bu suikast II. Hüsrev yanlıları tarafından planlanmıştı ve Şahrbaraz'ın öldürülmesinin ardından tahta II. Hüsrev'in kızı Purandokht çıktı. Onun ardından kız kardeşi Azarmidokht ve ondan sonra son resmi Sâsânî hükümdarı olarak tarihe geçecek olan III. Yazdgird tahta geçmişlerdir²¹⁶.

[105] Müslümanlar'ın İlk Lideri ve Kralı Muhammed'in Ölümü Hakkında:

(AG) 943 ve İrakli'nin 21. yılında²¹⁷, Müslümanların kralı Muhammed öldü.

s.239

On yıl hükümdarlık yaptıktan sonra, ölümünden itibaren Müslümanların başına, eşi Ayşe'nin babası Ebu Bekir'in²¹⁸ geçmesini emretti. Muhammed, Arapların atası, İbrahim oğlu İsmail'den türeyen nesildendi. Bu nedenle İsmail şu oğulların atası olmaktaydı: İlk doğan Nebayut²¹⁹.. ve Kedar²²⁰.. ve Arbel/Erba²²¹.. ve Mebsem/Mebam²²².. ve Meşmaa²²³.. ve Rumo/Ruma²²⁴.. ve

²¹³ هُرمِزْد. Hürmüz.

²¹⁴ Taberî, V, s.402

²¹⁵ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bir yıllık bir hükümdarlığın ardından öldürüldüğünü ifade ederlerken (Michael, s. 450; Bar Hebraeus, I, s. 175) Theophanes de bu sürenin iki ay olduğunu bildirir (Theophanes, s.459).

²¹⁶ III. Ardeşir'den itibaren Sâsânî Devleti'nin son dönemleri için bkz, Parvaneh Poursheriati, Decline and Fall of the Sasanian Empire, I.B Tauris, New York, 2008, s.178 vd.

²¹⁷ Doğrusu 22. yılında olacak, Heraklios'un 21. Yılı, M.631 yılına tekabül etmektedir.

²¹⁸ عَبدُ اللهِ Ebu Bekir (y. 573-23 Ağustos 634). M. 632-634 yılları arası ilk İslâm halifesi.

²¹⁹ نَبِيت Nabit

²²⁰ كَدَار Kedar ya da İbn Kesir'deki biçimiyle Kayzer veya Kaydar (قيدار) olarak geçen kişi Nabit'in kardeşidir. Bkz, İbn Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 304. İbn Hişam da İsmail oğullarının en büyüklerinin Nabit olduğunu, kardeşlerinden birinin isminin de Kayzer olduğunu ifade etmektedir. Bilgi için bkz. İbn Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye), I. Cilt, Çev: İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi, XCVI, AÜ Basımevi, Ankara, 19771, s.2

²²¹ اربل Ezbul olabilir

²²² مَبْسَم İsmail'in oğullarından Mebşa olabilir.

²²³ مَبَام İsmail'in oğullarından Misma' olabilir.

²²⁴ رُمَا

Msa/Mesa/Musa²²⁵.. ve Hadar/Hedar²²⁶.. ve Teymo/Timo²²⁷.. ve Natur/Ntur/Nzur²²⁸.. ve Napaş/Nefaş²²⁹.. ve Qadem/Qodem²³⁰.. ve Akid²³¹.. Akid'den sonra Hamel'in²³² babası olan.. ve Hamel, Selman/Salman'in²³³.. ve Selman, Nabat'in²³⁴.. ve Nabat, Hamise'nin²³⁵ babası.. ve Hamise, Daad'in²³⁶ babası.. ve Daad, Ad'in²³⁷ babası.. ve Ad, 'Adin'in²³⁸ babası.. ve 'Adin, Ma'ad'in²³⁹ babası.. ve Ma'ad, Nizar'in²⁴⁰ babası.. ve Nizar, Rabi'eh'in²⁴¹ babası.. ve Rabi'eh, Murad'in²⁴² babası.. ve Murad, İlyas'in²⁴³ babası.. ve İlyas, Müdrike'nin²⁴⁴ babası.. ve Müdrike, Kuzeyme'nin²⁴⁵ babası.. ve Kuzeyme, 'Anan/'Enan'in²⁴⁶ babası.. ve 'Anan, Nadr'in²⁴⁷ babası.. ve Nadr, Malik'in²⁴⁸ babası.. ve Malik, Fur'un²⁴⁹ babası..ve Fur, Galib'in²⁵⁰ babası.. ve Galib, Luy'un²⁵¹ babası.. ve Luy Ka'b'in²⁵² babası.. ve Ka'b, Kalb'in²⁵³ babası.. ve Kalb, Kuş'un²⁵⁴ babası.. ve Kuş, Abdühalif'in²⁵⁵.. ve Abdühalif, Haşim'in²⁵⁶ babası.. ve Haşim, Abd El-Mutalib'in²⁵⁷ babası.. ve Abd El-Mutalib,

225 إسماعيل İsmail'in oğullarından Maşi.

226 نادى

227 تيمو Teyruh ya da Teyrah ya da İsmail'in oğullarından Teyma olabilir.

228 نادر Nadr

229 يثور İsmail'in oğullarından Yetur olabilir.

230 فادر

231 راسد

232 نادل

233 هاليف

234 كابل

235 كوزيمه

236 راسد

237 ابن Kesir'de Udd (ya da Udad); İbn İshak'ta Edeb, Muhammed İbn İshak, Siyer, Haz: Muhammed Hamidullah, Çev: Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988, s. 71 vd.

238 ادنان Adnan

239 ماد Ma'd ya da Ma'ad

240 نزار Nazzar ya da Nizar

241 مودار

242 مراد Murad değil Mudar olacak.

243 امير

244 امير يا da Amir

245 حوزيمه Hüzeyme

246 كنانه Kinane

247 نادى

248 فادر

249 فاهر Fihir

250 كابل

251 لؤي Lüeyy

252 كابل

253 كابل Kilab

254 كوسى Kusay

255 عبدمناف Abdümenaf ya da Muğire

256 هاشم Haşim ya da Amr

257 عبدالمطلب Abdülmuttalib ya da Şeybe

Abdullah 'ın²⁵⁸ babası.. ve sonraki on iki kardeşi²⁵⁹.. ve Abdullah, Muhammed'in babası ki o bahsettiğimiz gibi Arapların ilk lider ve kralları oldu.

1234 Kroniği yazarının aktardığı İslâm Peygamberi'nin neseb listesi, geniş ölçüde İslâm kaynakları ile örtüşmektedir. Ancak listede bulunan kimi isimler ile İslâm kaynaklarında verilenler arasında önemli derecede farklılıklar bulunmaktadır. Kronik yazarı ya da onun alıntı yapmış olduğu kaynak ya da kaynaklar, bu bilgileri olasıdır ki bir Arap kaynağından almıştır. Bu durumda bilgiler aktarılırken, isimlerin telaffuzu değişime uğramış olabilir. Metin içerisinde yer alan isimlerin pek çoğunun Süryanice ya da İbranice telaffuzlarıyla yazıldığı açıktır. Soy ağacını âdem Peygambere dayandırma geleneğinin Hristiyanlık ve Yahudilikte de olduğunu göz önüne alırsak yazar ya da onun alıntı yaptığı kaynak, bahsi geçen kişilerin isimlerinin Süryanicesini ya da belki de İbranicesini kullanmış olabilir. İslâm kaynakları soy ağacı listesini verirken küçük telaffuz farkları dışında birbirleriyle neredeyse aynıdır. Ancak *1234 Kroniği* yazarının verdiği isimlerin bir kısmı hiçbir İslâm kaynağında geçmemektedir. Bir başka deyişle *1234 Kroniği*, Peygamber'in soy ağacını verirken İslâm kaynaklarından daha uzun bir liste oluşturmaktadır. Buna sebebiyet veren de soy ağacında dikkate değer bir hata olarak Nebayut/Nabit'ten sonra gelen isimlerin çoğunun, onun çocuk ve torunlarının değil, kardeşlerinin isimleri olması ve bu isimlerin yukarıdan aşağıya soy ağacına dâhil edilmiş olmasıdır.

[106] Ebu Bekir'in Hükümdarlığı Hakkında:

Muhammed'in ölümünden sonra Ebu Bekir hükümdar oldu. Hükümdarlığının ilk yılında Araplardan oluşan 30 bin kişilik bir kuvveti, orayı fethetmeleri için Suriye bölgesine gönderdi. Ordunun başına dört kişi koydu. Birincisi, Ebu Übeyde bar Cerrah olarak anılan Amr bar Abdullah bar Cerrah²⁶⁰.

²⁵⁸ *عبد الله*

²⁵⁹ On erkek ve altı kız kardeşirler. Erkeklerin isimleri için bkz, İbn Kesir, s. 395, kızlar için s. 401

²⁶⁰ *عمر بن عبد الله بن جراح* Amr bin Abdullah bin Cerrah (M.583-638). Halife Ömer döneminde İslâm orduları komutanı olmuştur.

s.240

İkincinin başında, 'Amr bar Sa'id bar Aş²⁶¹ ve üçüncünün başı, Şerahbaş bar Hasene²⁶² ve dördüncünün başı, Yezid bar Ebu Süfyan²⁶³. Ayrıca onlarla birlikte yollanan on iki bin kişilik Yemenli bir kuvvet ve onların da başında Ebu El-Kulâb²⁶⁴. Arap kuvvetleri kendi şehirlerinden çıkarken, Ebu Bekir de onları uğurlamaya onlarla birlikte çıktı onlara şöyle seslenerek emir verdi:

"O ülkeye gittiğiniz zaman yaşlıları, küçük çocukları ve kadınları öldürmeyin. Sütunlarında bulunan münzevileri yerlerinden etmeyin, onlar kendilerini Allah'ın hizmetine adanmışlardır. Hiçbir dikili ağacı kesmeyin, ekinlere, çiftlik hayvanlarına, çobanlara ve sürülere zarar vermeyin. Sizi kabul edecek olan şehirler ve halklara, kendi yasaları gibi benimseyecekleri güvenilir teminatlar verin. Onlarla, verecekleri vergiler konusunda anlaşma yapın ve onları kendi bölgelerinde inançlarıyla baş başa bırakın. Sizinle anlaşma yapmak istemeyenlerle savaşın. Emir ve yasalara Allah'ın peygamber eliyle verdiği şekliyle riayet edin ve Allah'ı kızdırmayın²⁶⁵."

Anladığımız kadarıyla *1234 Kroniği* yazarının Muhammed dönemi gelişmeleri konusunda çok fazla bilgisi yoktur. En başta Peygamber'in tebliğinden, İslâm dininin ortaya çıkışından ve dinin birtakım esaslarından bahseder ancak sonraki dönem hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Kroniğin yazıldığı dönem itibarıyla yazarın, bu hadiseler üzerine bilgi verebilecek kaynaklara ulaşabileceğini kestirmek zor değildir. *1234 Kroniği* de dâhil olmak üzere üç büyük Süryani tarihçi ne alıntı yaptıkları kaynaklarda ne de kendi metinlerinde bu dönemlere yer vermemektedirler. Yukarıda da değindiğimiz üzere Muhammed dönemi hadiseleri ne bu çalışmada ne Bar Hebraus'da ne de Mihael Rabo'daki konuların arasında yer almamaktadır. Üç tarihçi de aynı usul üzere gitmiş, Muhammed'in tebliği ve İslâm dininin bazı esasları gibi, Müslüman müfessirlerden edinmiş oldukları bilgileri verdikten sonra, Roma-Sâsânî mücadeleleri ana tema olacak şekilde siyasi hadiselerle yoğunlaşmışlardır.

²⁶¹ ^{حاحا} ^{حاحا} ^{حاحا} Buradaki isim meşhur komutan Amr bin As ile karıştırılmamalıdır. Amr bin Said bin As, bu dönemde henüz küçük yaşta. Kardeşi Halit bin Sad bin As (İbn Kesir, C:VI, s.435 vd, C: VII, s.9 vd) sıklıkla ilk generaller arasında anılır (Taberî, The History of al-Tabarî, XI, The Challenge To Empires (İmparatorluklara Meydan Okuma), Tr: Khalid Yahya BLANKINSHIP, SUNYP, New York, 1993, s. 100). Dionysios ya da onun kaynağı, Halit ile Amr bin As'ı karıştırmış olabilir, Duygu, s.436

²⁶² ^{ܡܚܢܐ ܒܢ ܚܫܢܐ} Şurabil bin Hasene (M.573/4-639). Önceleri Peygamber'in vahiy katibi, daha sonra ordu komutanı.

²⁶³ ^{ܝܝܕܝܢ ܒܢ ܫܘܦܝܢ} Yezid bin Ebu Süfyan (ö:639).

²⁶⁴ ^{ܟܘܠܒ ܒܢ ܕܐܠܝܐ}. Bu belki de Zü'l-Kal'a; el-Ezdî, s. 9-10'da aynı şekilde, Ebu Bekir tarafından atanmış olan dört generalin arasında ondan da bahseder ve onun, Yemen'den geniş bir kitleyle birlikte Ebu Bekir'e geldiğini öne sürer (Duygu, s.436).

²⁶⁵ Krş. Taberî, The History of al-Tabarî, Cilt: X, The Conquest of Arabia (Arabistan'ın Fethi), Tr: Fred M. DONNER, SUNYP, New York, 1993, s. 16

İslâm Peygamberi'nin vefatının ardından başlayan Ebu Bekir'in halifelik dönemi ile birlikte Müslümanların siyasi ve askeri faaliyetleri *1234 Kroniği*'nin konuları arasında yerini almaya başlamıştır. Ancak metin, tıpkı Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da da değinildiği gibi Ebu Bekir tarafından oluşturulan dört ordu ve bu orduların faaliyetleri hakkında yüzeysel bilgiler vermektedir.

Kaynaklar Ebu Bekir'in gönderdiği komutanlar hakkında çelişkili bilgiler vermekle birlikte, çoğunluğu aynı isimler üzerinde hemfikirdirler. Belazurî, Ebu Bekir'in üç komutana sancak verdiğini ve bunların, Halid bin Said bin As, Şurahbil bin Hasene ve Amr bin As olduğunu söylerken²⁶⁶ Yakubî yalnızca Suriye komutanı olarak Übeyde bin Cerrah'ın ismini vermektedir²⁶⁷. Vakıdî, Amr bin As'ın 9 bin kişilik bir orduyla Filistin'e doğru yola çıktığını, bundan bir gün önce Halife'nin Ebu Übeyde bin Cerrah'ı tüm İslâm ordularının komutanı yaparak el-Câbiye yönüne gönderdiğini ve Halid bin Velid'i de 900 süvari ile birlikte Hire²⁶⁸ üzerine yolladığını ifade eder²⁶⁹. İbnü'l Esir, Ebu Bekir'in Hicrî 13 yılında Şam üzerine ordu göndermeye karar verdiğini ve bu ordunun başına Halid bin Said bin As'ı koyduğunu ancak daha yola çıkmadan onu azlederek bu görevi Amr bin As'a verdiğini ifade eder. Ardından bir başka orduyu da Übeyde bin Cerrah komutasında Humus üzerine yolladı. Yezid bin Ebu Süfyan ise Filistin bölgesine gitmişti ve burada Romalılarla birkaç küçük çatışma yaşamıştı. Şurahbil bin Hasene de önden giden ordunun peşinden giderek onlara katılma emri almış ve Şam'a doğru yola çıkmıştı²⁷⁰. İbn Kesir Ebu Bekir'in öncelikle Halid bin Velid'i Irak'a gönderdiğini, Amr bin As'ı önce Şam'a ardından Filistin'e gönderdiğini söyler. Şam'a gönderilen bir diğer komutan Velid bin Ukbe'dir. Halid bin Said bin As Teyma'ya gönderilmiş, Yezid bin Ebu Süfyan da Tebuk üzerine gitmiştir. Ebu Bekir, Humus'a ise Übeyde bin Cerrah'ı göndermiştir²⁷¹. Ebu Bekir'in düzenlediği ordular ile ilgili en yüksek rakamı Taberî vermektedir. Taberi, Halife'nin İslâm ordusunu on bir parçaya ayırdığını ve her birinin başına birer komutan tayin

²⁶⁶ Belazurî, *The Origins of the Islamic State*, Translation of Kitab Futû al-Buldân, Cilt: I, Tr: Philip Khuri HITTİ, Columbia University, 1916, s. 165

²⁶⁷ Yakubî, *The Works of Ibn Wâdih al-Ya'qûbî*, An English Translation, Ed: Matthew S. GORDON ve diğerleri, Brill, Leiden ve Boston, 2018, s.33

²⁶⁸ Güney Irak'ta bir şehirdir. M.300-602 yılları arasında hüküm süren Arap Lahmi krallığının başkentidir.

²⁶⁹ Vakıdî, *The Islamic Conquest of Syria*, A Translation of Futuhussam, Çev: Mawlana Sulayman al-Kındi, Ta-Ha Press, London, 2003, s. 30-31

²⁷⁰ İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, Cilt: II, Çev: M. Beşir Eryaysoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 369 vd

²⁷¹ İbn Kesir, VII, s. 11-12

ederek görevlendirdiğini söyler²⁷². Farklı zamanlarda farklı yönlelere doğru hareket eden bu ordular, yaşanan savaşlar nedeniyle Suriye ve Filistin bölgesinde sürekli yer değiştirerek hareket etmişlerdir.

Mihael Rabo ve Bar Hebraeus aynı ifadelerle Ebu Bekir'in ordusunu dörde böldüğünü ve bunları, Filistin, Mısır, Pers ülkesi ve Hristiyan Araplar üzerine gönderdiğini söylerken komutan ismi zikretmezler²⁷³. Theophanes, Ebu Bekir'in dört general gönderdiğini ve Hire ve tüm Gazze yöresinin alındığını ifade etmektedir²⁷⁴. Agapius yine Ebu Bekir'in dört komutan görevlendirdiğini ve bunların ordularıyla birlikte Filistin, Mısır, Pers ülkesi ve Hristiyan Araplarla savaşmak için gönderildiklerini söyler²⁷⁵. Sebeos, herhangi bir isim vermeden Arapların ordularını üç parçaya ayırdıklarını ve bunların birincisinin, İskenderiye'ye kadar Mısır'ı almak için gönderildiğini söyler. İkinci ordu Roma ile savaşmakla görevlendirilmiştir ve bunlar göz açıp kapayıncaya kadar bir sürede denizden Fırat kıyılarına kadar olan sahayı, Urfa ve diğer Mezopotamya şehirleri de dâhil olmak üzere ele geçirmişlerdir. Üçüncü ordu ise İran devleti üzerine gönderilmiştir²⁷⁶. Görüldüğü üzere Sebeos, herhangi bir halifeyi işaret etmeden İslâm fetihlerinin ilk dönemini hızlıca vermektedir.

Yakın dönem araştırmacılarından Fred McGraw Donner yine aynı şekilde dört komutanın görevlendirildiğini ifade etmektedir. Bu komutanlar, Amr bin As, Halid bin Said bin As yerine Yezid bin Ebu Süfyan, Şurahbil bin Hasene ve Ebu Übeyde bin Cerrah'tır. Donner, bu komutanlardan hangisinin önce gönderildiği ve hangilerinin daha sonra bağımsız ordular ya da daha önce gönderilmiş olan kuvvetlere takviye olarak gönderildiğinin geleneksel açıklamalardan tespit edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir²⁷⁷.

[107] Araplar Çıkınca Olanlar ve Iraklı'nın Antyukyâ'ya Gelişi Hakkında:

Ebu Bekir tarafından yollanan kuvvetler çıkıp çöl yolundan Şam'ın güneyindeki Mu'ab²⁷⁸ bölgesine giderken, durumu haber alan Heraklios da Rumlar ve Hristiyan Araplardan topladığı kuvvetleri, Darmsuq'da kendisine katılmaya

²⁷² Taberî, X, s. 52, Ordular ve tayin edilen komutanlarla ilgili bilgi için bkz Taberî, X, s. 53 vd

²⁷³ Michael, s. 452; Bar Hebraeus, I, s. 174

²⁷⁴ Theophanes, s. 467

²⁷⁵ Agapius, s. 209

²⁷⁶ Sebeos, s. 51

²⁷⁷ Fred McGraw DONNER, The Early Islamic Conquests, Princeton University Press, New Jersey, 1981, s. 114

²⁷⁸ ^{ܡܘܥܒܐ} ya da Moab. Gr: Areopolis, Günümüz Ürdün sınırları içinde yeralan Rabba şehri.

çağırdı. Onlara şehirlerdeki güvenliğini sağlamalarını emretti. Orduyu da bölgeyi koruması ve onları sürmesi için Arapları karşılamaya yolladı. İrakli de Antyukyâ'ya gitmek için yanında çok sayıda kuvvetle ayrıldı.

s.241

Ebu Bekir tarafından gönderilen dört komutanlı kuvvetlerin biri söylediğimiz gibi, Mu'ab bölgesine, Filistin civarına doğru geldi. Bir başkası, Meşreyn ve Aleksandriyâ'ya²⁷⁹ doğru; üçüncüsü ters istikamete Persler tarafına gitti. Bir diğeri ise aksi yöne, Rumların emri altındaki Hristiyan Araplara gitti.

Kaynaklar her ne kadar isimler üzerinde genel bir uzlaşa içinde görünseler de bu isimlerin nereye gönderildikleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Net olarak bilinen Halid bin Velid'in Irak tarafına gönderildiği ve en nihayetinde tüm orduların komutanlığına Ebu Übeyde bin Cerrah'ın tayin edildiğidir. Vasiliev bu belirsizliği daha da derinleştirerek M.630-640 yılları arası askerî harekâtların kronolojisinin oldukça karanlık olduğunu ifade eder. Vasiliev muhtemel kronolojinin Busra (M.634) ve Şam (M.635) fetihlerinin ardından Yermük Savaşı (M.636) ile Suriye'nin tamamen Müslümanların egemenliği altına girmesi ve ardından Kudüs'ün fethi (M.637/638) olarak sıralanabileceğini söylemektedir²⁸⁰. Karışıklığın temelinde muhtemelen İslâm kaynaklarındaki tutarsızlık yatmaktadır. Zira yukarıda da değinmiş olduğumuz ordular, komutanlar ve gittikleri yerler hususundaki tutarsızlık aynı zamanda kronolojiye de yansımaktadır. Örneğin İbn Kesir, Miladî 30 Temmuz 634 tarihli Ecnadeyn Savaşı'nı Hicri 15. yılın hadiseleri arasına koyarken, Miladî 15-20 Ağustos 636 tarihlerinde cereyan etmiş olan Yermük Muharebesi'ni Hicri 13. yıl olayları arasında zikreder²⁸¹. İbnü'l Esir ise her iki hadiseyi de Hicri 13 yılına tarihler; her ne kadar kronolojik olarak Yermük Savaşı'nı önce anlatsa da bu savaşı Hicri Cemaziyevvel ayına, Ecnadeyn Savaşı'nı ise aynı yılın Cemaziyelahir ayına tarihler²⁸².

İmparator Heraklios ve Roma ileri gelenleri, başlangıçta pek ehemmiyet vermedikleri Müslüman hareketlerinin kendilerine bu kadar erken ve yıkıcı tesir edeceklerini tahmin edememişlerdi. Belki de Vasiliev'in ifade ettiği gibi onların Hristiyanlığın, Aryanizm'e yakın rafizî bir kolu²⁸³, ya da Kaegi'nin belirttiği gibi bir

²⁷⁹ *إسكندرية* İskenderiye.

²⁸⁰ Vasiliev, I, s. 269

²⁸¹ İbn Kesir, VII, Yermük, s. 12; Ecnadeyn, s. 93

²⁸² İbnü'l Esir, II, Yermük, s. 376; Ecnadeyn, s. 382

²⁸³ Vasiliev, I, s. 263

Yahudi mezhebi olduklarını düşünüyorlardı²⁸⁴. Bu nedenle belki de güçlü Ortodoks Grek imparatorluğuna karşı herhangi düşmanca bir tutum sergilemekten imtina edeceklerini zannetmekteydiler. Zira çok yakın bir geçmişte, asırlar boyu süren savaşların ardından ezeli düşman Sâsânî Devleti dizlerinin üzerine çöktürülmüş ve Roma'nın egemenliği tüm eski dünyada yeniden tesis edilmişti.

Ancak Arap akınlarının başlaması bir gerçeği ortaya çıkarmıştı ki Roma ordusu bitkindi ve daha da önemlisi Roma'nın doğu eyaletlerindeki ve Mısır'daki vatandaşlarıyla Kalkedon Konsili'nden beridir süre gelen dini kavgaları aradaki ilişkileri düşmanlığa kadar getirmişti.

Arap fütuhatını İslâm kaynakları dini sebeplere, gayrimüslim kaynaklar ise maddi gerekçelere bağlamaktadır. Her iki görüşün de haklılık payı olmakla birlikte sebebi ne olursa olsun Müslümanlar artık çölden çıkmışlardı. Önce Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdılar, ardından yönlerini Roma'ya çevirdiler.

Halife Ebu Bekir'in Suriye ve Filistin'e gönderdiği kuvvetler, çeşitli bölgelerde Roma birlikleriyle yaptıkları mücadelelerde başarı elde ettikten sonra orduların bir kısmı birleşti ve daha büyük bir ordu Şam yönüne doğru ilerlemeye başladı²⁸⁵. Müslümanlarla savaşmış olan Romalı komutanlar Heraklios'a durumu bildiren raporlar göndermeye başladılar. İbnü'l Esir Heraklios'un bu haberleri Kudüs'te iken aldığını söylerken²⁸⁶, İbn Kesir ise İmparator'un bu sırada Humus'ta bulunduğunu ifade eder²⁸⁷. Taberi'nin ifadesi ise İmparator'un haberi aldıktan sonra harekete geçtiği ve Humus'a gelene kadar durmadığı şeklindedir²⁸⁸. İmparator Şam'da bulunan görevlilerden, verginin yarısını Araplara vererek barış yapmalarını istedi²⁸⁹. Ancak bir yandan da olası bir savaşın hazırlıklarını yapmaktaydı.

²⁸⁴ Walter E. KAEGI, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 230

²⁸⁵ Arap ordusunun Suriye ve Filistin bölgelerindeki ilk mücadeleleri için bkz Belazurî, s. 168 vd.

²⁸⁶ İbnü'l Esir, II, s. 372

²⁸⁷ İbn Kesir, VII, s. 93

²⁸⁸ Taberî, XI, s. 83

²⁸⁹ İbn Kesir Heraklios'un cevabını şu şekilde nakletmektedir: “Yazıklar olsun size. Bana uyun da Şam haracının yarısını kendilerine vermek üzere onlarla barış antlaşması yapın ki Roma dağları sizin elinizde kalmaya devam etsin. Eğer bu tavsiyeme uymazsanız onlar sizden Şam'ı alırlar ve sizi Roma dağlarında sıkıştırırlar.” İbn Kesir, VII, s. 13

[108] Rumların Filistin’de Araplara Yenilmeleri Hakkında:

Bahsi geçen komutan beraberindeki kuvvetlerle Filistin’e geldi. Karşı tarafta ise, Filistin’deki Kayseri’ye²⁹⁰ patrikos Sergios yerleştirildi. Zira İrakli tarafından şehir ve bölge ona teslim edilmişti. Arap kuvvetlerinin geldiğini fark edince, onlara karşı bulabildiği kuvvetleri topladı ve Şmirye²⁹¹ halkından beş bin piyadeyi Araplarla savaşıma gönderdi²⁹². Araplar Sergis’in hazırlıkta olduğunu duyunca bir araya toplandılar ve akılcıca hareket ederek pusuya yattılar ve Rumları beklemeye başladılar. Rumlar ise düşüncesizce bir hareketle pusuya düşerek telef olacakları bölgeye doğru ilerlediler. Büyük bölümü piyade olan patrikos Sergis’in maiyeti, yorgunluk yüzünden sıkıntı çekmekte ve biraz dinlenmek istemekteydi. Patrikos buna rıza göstermemiştir ve tam da bu sırada pusuya düştüler. Sergis, düşmanların yaklaştığını öğrenince borularını öttürmelerini davulları çalmalarını emretti. Ağır silahlarla donanmış olan Araplar daha sonra pusudan çıkarak büyük bir gürültüyle ve çılgınlıkla atarak üzerlerine geldi. İlk düşenler, Şmiriler’den ilk gelenlerdi ve Arapların karşısına yorgun olarak çıkmışlardı. Nihayetinde Şmirilerin hepsi kılıçtan geçirildi ve yok edildiler. Tüm bu olayları gören patrikos, kurtulmak için sığınağına doğru fırladı ve kaçıma başladı.

s.242

Araplar peşlerine takılarak onları kovaladı ve aynı orakçının ekinleri biçtiği gibi onları biçtiler. Patrikos Sergis atının üzerinden düştü ve yakınındakiler onu tekrar atının üzerine bindirdiler. Atının üzerinde biraz durduktan sonra ikinci defa düştü ve bu nedenle yanındakiler onu tekrar bindirdiler. Biraz ilerledikten sonra üçüncü defa yere düştü; yanındakiler gelip tekrar bindireceklerken onlara şöyle söyledi: “Beni bırakın, kendinizi kurtarın. Yoksa ölümün kadehini ben ve siz birlikte içeceğiz.” Bunun üzerine yanındakiler Sergis’i bırakarak hızlıca uzaklaştılar. Onları takip eden Müslümanlar yanına varınca onu orada öldürdüler ve bu şekilde Rumları akşama kadar takip ettiler ve öldürdüler. Rumların bazıları geceleyin ağaçlara, mağaralara ve üzüm bağlarına gizlenerek kendilerini kurtardılar ve Araplar bu şekilde Kayseri’ye girdiler.

1234 Kroniği’nin Filistin’e geldiğini söylediği ancak ismini vermediği bu komutan Yezid bin Ebu Süfyan’dır. Ancak bahsi geçen mücadelelerde Arap ordusunun komutanı olarak Ebu Ümeyme el Bahilî’nin ismi zikredilir. Belazurî’nin

²⁹⁰ ^{ܩܝܨܪܝܬܐ} Caesarea Maritima. Günümüz İsrail sınırları içerisindeki eski yerleşim bir yerleşim yeridir. Muhtemelen, ismi aynı anlama gelen (Caesarea=Kayser ya da imparatorun şehri) Kapadokya’daki Caesarea (Kayseri) ile ayırt edilmesi amacıyla *Deniz Caesarea’sı* manasına gelen Caesarea Maritima ifadesi kullanılmıştır. Ancak çok zaman Maritima ifadesi terk edilerek ziyadesiyle Caesarea şeklinde söylenmiştir.

²⁹¹ ^{ܫܡܝܪܝܐ} Samiriye. Filistin’in kuzey bölgesinde yeralan dağlık bir bölgedir.

²⁹² Sergios’un topladığı 5 bin kişilik kuvvet bilgisi hemen tüm kaynaklarda aynıdır.

Müslümanlarla Romalılar arasında cereyan eden ilk savaş olarak nitelendirdiği²⁹³ bu mücadelede, Yezid bin Ebu Süfyan'ın *patrikos* 'u ararken Romalıların el-Arabah'da toplandıkları haberini aldığını ve Ebu Ümeyme'yi onların üzerine gönderdiğini söyler. Ebu Ümeyme, altı komutan ve 3 bin askerden müteşekkil Roma ordusunu mağlup etmiştir²⁹⁴. İbn Kesir ise Müslümanlar ve Romalılar arasında cereyan etmiş olan ilk savaşta, Romalılar'ın Filistin'de Âriye isminde bir yerde toplandıklarını ve Ebu Ümeyme'nin onların üzerine giderek mağlup ettiğini ve büyük bir komutanlarını öldürdüğünü ifade eder²⁹⁵. Bu bilgi, yer ismi tamamen aynı olmamakla birlikte Belazurî'yi destekler niteliktedir. İbnü'l Esir, Üsame bin Zeyd'in Seriyesi'nden²⁹⁶ sonra Şam bölgesinde cereyan eden ilk savaş olduğunu belirttiği hadisede, Romalıların Filistin'deki Arabe denilen bir yerde toplandıklarını ve Yezid bin Ebu Süfyan'ın gönderdiği Ebu Ümeyme el-Bahilî'nin onları bozguna uğrattığını aktarır²⁹⁷. Taberî de aynı şekilde Arabah'da toplanan Romalılara karşı Yezid bin Ebu Süfyan'ın Ebu Ümeyme el Bahilî'yi gönderdiğini ve bu savaşın Üsame'nin seferinden sonra Suriye'de cereyan eden ilk savaş olduğunu söylemektedir²⁹⁸.

Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, *1234 Kroniği* yazarı gibi komutanın ismini vermemekte ve her iki tarihçi de *1234 Kroniği* yazarıyla aynı bilgileri paylaşmaktadırlar²⁹⁹. Nisibisli İliyo Kroniği'nde ise yalnızca Arapların Romalılarla Filistin'de savaştıkları ve Romalıların mağlup olarak çoğunun öldürüldüğü bilgisi vardır³⁰⁰. Theophanes bu hadise ile ilgili herhangi bir komutan ismi vermeden yalnızca Arapların Filistin'deki Hire ve Gazze'ye ilerlemeleri üzerine Caesarea'dan *patrikos* Sergios'un az sayıda askerle onlara karşı gittiğini ve yapılan savaşı Arapların kazandığını söyler. Agapius, Caesarea'da bulunan Grek valisi Sergios'un Araplara karşı gittiğini ancak savaşı kaybedince kaçtığını ve adamlarının öldürüldüğünü

²⁹³ Belazurî, I, s. 167

²⁹⁴ Belazurî, I, s. 168

²⁹⁵ İbn Kesir, VII, s. 12

²⁹⁶ Seriyeye Peygamber'in bizzat dâhil olmadığı askeri seferler.

²⁹⁷ İbnü'l Esir, II, s. 372

²⁹⁸ Taberî, XI, s. 108

²⁹⁹ Sergios, Romalılar ve Samiriyelilerden teşkil ettiği 5 bin kişilik bir orduyla Arapların karşısına çıkmak için harekete geçmiş ancak Araplar tarafından pusuya düşürülünce savaşı kaybetmişlerdir. Neticede kaçmak zorunda kalan Sergios yakalanmış, kendisi ve beraberindeki çok sayıda asker öldürülmüştür (Michael, s. 452; Bar Hebraeus, I, ss. 174-175).

³⁰⁰ İliyo, s. 131

söylemektedir³⁰¹. Nihayetinde yine Theophanes'in verdiği bilgiye göre vâli Sergios, yapılan bu savaşta 300 askeriyle birlikte öldürülmüştür³⁰².

Yakın dönem araştırmacılarından Philip Hitti ve John Bagnell Bury de Arapların komutanının Yezid bin Ebu Süfyan olduğunu kaydederler³⁰³. Walter E. Kaegi'nin görüşüne göre Suriye'nin fethi aslında, Yezid bin Ebu Süfyan komutasındaki Arap ordusunun, El Arabah vadisinde Romalılara indirdiği darbe neticesinde, bölgede kilit bir konumda olan Moab'ı ele geçirmeleriyle başlamıştır³⁰⁴. Moab, Suriye'de Araplara teslim olan ilk Roma şehridir³⁰⁵. Zira burası ele geçirilinceye kadar Araba Vadisi'nin batısında askeri faaliyetlerde bulunmak Müslümanlar için tehlike arz ediyordu³⁰⁶. Kaegi, İslâm kaynaklarının çoğunlukla Dathin Savaşı ile Yermük Savaşı'nı birleştirdiklerini, hâlbuki Grek kaynaklarında bunların farklı savaşlar olduğunu belirtildiğini ifade etmektedir³⁰⁷. Örneğin Theophanes, Romalıların Araplar karşısında aldıkları yenilgileri sayarken Gabitha (Cabiye), Hiermouchas (Yermük) ve Dathesmos (Dabiyye) olarak bu savaşları farklı isimlerle anmaktadır³⁰⁸.

[110]³⁰⁹ İmparatorun Kardeşi Teodorik'in Müslümanlara Karşı Sefere Çıkması Üzerine:

İmparator İrakli, patrikos Sergis'in öldürüldüğünü ve Rumlarla Şmiriyeliler ittifakının kaybettiğini duyunca bir emirnameyle kardeşi Teodorik'e, Fırat'ın batısında bulunan bütün Rumları toplamasını emretti. Toplanan ordu hep birlikte huzuruna vardıklarında, adam sayısının çokluğuna ve zırhlarının ve silahlarının görkemine güvenerek coşku ve neşeyle büyük bir yürüyüşe geçtiler. Konakladıkları yerlerde dans edip şarkılar söylediler ve içki içtiler. Başlarını sallayarak şöyle diyorlardı: "Müslümanlar sayıca bizden üstünler ama onlar ölmüş köpekler gibiler..." Hımş bölgesine, el-Cusiye köyüne vardıklarında sütunun üzerinde ayakta duran Kalkedoncu bir adam buldular.

³⁰¹ Agapius, s. 195

³⁰² Theophanes, s. 437

³⁰³ Philip Hitti, *History of Syria*, MacMillan Company, London, 1951, s. 411-412; Carl H. Becker, "The Expansion of the Saracens", *The Cambridge Medieval History, The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire*, Cilt: II, Bölüm: XI, ss. 329-364; Ed. J.B. Bury, Bölüm: 11, s. 329-364, MacMillan, New York, 1913, s. 340

³⁰⁴ Kaegi, *Byzantium...*, s. 67.

³⁰⁵ Kaegi, *Byzantium...*, s. 85

³⁰⁶ Kaegi, *Byzantium...*, s. 86

³⁰⁷ Kaegi, *Byzantium...*, s. 98

³⁰⁸ Theophanes, s. 462

³⁰⁹ [109] paragraf numarası kullanılmamış.

s.243

Adam Teodorik'in huzuruna getirildi ve çilesinde özgür bırakıldı. Sonra birbirleriyle uzun uzun konuştular. Sütuncu³¹⁰ Teodorik'e diyordu: "Eğer savaştan sağ salim ve galip olarak dönersen, Severus'un insanlarını³¹¹ yok edecek ve onlara acılar yaşatarak gözyaşı döktürecek misin?" Patrikos Teodorik bunu şöyle cevapladı: "Ben zaten sen söylemeden Severus'un insanlarına kovuşturma, zulüm ve bunun gibi birçok kötülük için emir vermiştim." Orada bulunan onurlu bir Ortodoks asker, onların konuştuklarını duyunca öfkeden içi yanmıştı ama Teodorik komutanı olduğu için bir şey diyememişti. Daha sonra Rumlar bulundukları yerden ayrıldılar ve büyük bir kibir ve şatafat ile Araplarla karşılaşacakları yere vardılar ve Arap ordugâhının yakınına kendi ordu kamplarını kurdular. Her iki taraf da karşılıklı tehditler ve gözdağı vermeler ile Mayıs ayından Ekim ayına kadar bekledi. Sonra, birbirlerine karşı savaş için saf tuttular. İlk başta, bir saat kadar Rumlar Araplara karşı üstündü; hızla üzerlerine saldırdılar ve düzenlerini bozdular. Ancak Araplar çabucak toparlandılar ve Rumların üzerine hücum ettiler ve Rumlar bocalamaya başladı. Zayıflayan ve birliklerin arasındaki bağlantısı kopan Rumlar kaçmaya başladılar. Ama kaçamadılar. İlahi korumadan mahrum kaldılar ve kendilerini tamamen kılıçtan geçiren düşmanların ayaklarının altında çiğnendiler. Gece karanlığının yardımıyla kurtulan Teodorik ve birkaç adamı hariç hiçbiri kendini savunmayı başaramadı. Sonra bir adam ki o, az önce bahsetmiş olduğumuz askerdi, Teodorik'in dehşete düştüğünü ve gözlerinin karardığını görünce cesaretlendi ve ona şöyle dedi:

s.244

"Ne diyordun ey Teodorik? Sütuncunun senin huzurunda söylediği sözler gibi güzel bir unvanla dönüyorsun. Bu zaferinin haberleri İmparator'a ulaşacak mı?" Patrikos bu sözleri duydu ama cevap vermedi. Böylece Teodorik kurtulmayı başarıp, hükümdara doğru kaçarken geride kalan tüm Rum ordusu yok edilmişti. Araplar ise yönlerini güçlü Rum karargâhına çevirmişler ve sayısız miktarda altın, gümüş, değerli giysiler, köleler ve cariyeler ele geçirmişlerdi.

İran'a karşı yapılan seferlerde bizzat ordunun başında yer alan Heraklios, ilginçtir ki Araplara karşı verilen mücadelelerde daha ziyade geri planda kalmayı

³¹⁰ Sütuncu tabiri, Hristiyan tasavvufunda münzevilerin bir çile türünü karşılar. Buna göre Hristiyan bir münzevi, zemine bir merdiven vasıtasıyla bağlı olan ve genellikle açık havada bulunan bir platform ya da bir sütun üzerinde durarak tasavvufi çilesini çeker. Geniş bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, ŠEVČENKO, Nancy Patterson, "Stylite", ODB, Cilt: 3, s. 1971

³¹¹ Yazarın Severus'un insanları ifadesiyle kast ettiği, Antakya Süryani Kilisesi'ne bağlı ve Yakubi tesmiye edilen Süryanilerdir. Bahsi geçen Severus (y:460-8 Şubat 538), M.512-538 yılları arasında Antakya Süryani Kilisesi'nin lideriydi ve Kalkedon Konsili kararlarını kabul etmediği için İmparator I. Justinos tarafından sürgün edilmişti.

tercih etmiş ve askerî harekâtların çoğunu Antakya'dan yönetmişti³¹². Esasında İmparator'un Arap tehdidinin ciddiyetini ne zaman fark ettiği muallâktır. Heraklios, M.634 yılının başlarında ya da ortalarında Suriye ve Filistin bölgesinden çok sayıda Romalının dönmekte olduğunu duydu. Arap akınlarına karşı savunmayı teşkil etmesi ve bu bölgelerde imparatorluğun hâkimiyetini yeniden tesis etmesi için kardeşi Theodoros'u zaten görevlendirmişti. Theodoros, Sâsânîlerle yapılan antlaşma sonrasında İranlıları ve diğer devlet karşıtı güçleri Yukarı Mezopotamya'dan çıkarırken yeteri kadar tecrübe edinmişti. Bu deneyimi sırasında Arapları da tanıma fırsatı bulmuştu. Ancak Theodoros Araplara hakaret ediyor ve onları “*Haceroğulları kimdir? Ölü köpekler*” diyerek aşağılıyordu³¹³. Mihael Rabo da Theodoros'un “*Haceroğulları ölü köpeklerden başka nedir ki?*” dediğini ifade eder³¹⁴.

Ecnadeyn Savaşı'nın seyri ve sonrası hakkındaki bilgiler, kısmen farklı anlatımlarla olmakla birlikte, hemen tüm kaynaklarda yer almaktadır. İslâm kaynakları olayı çok daha detaylı biçimde aktarmaya özen gösterirken, Grek kaynaklarında savaşla ilgili bilgiler çok yüzeyseldir. Örneğin Theophanes bu savaşla ilgili “*İmparatorun kardeşi Theodoros, onlarla (Araplarla) karşılaştı ancak yenilerek, Urfa'da bulunan İmparator'un yanına gitti*” demektedir³¹⁵. Arap kaynaklarının, İmparator'un bu esnada nerede olduğuna dair verdiği bilgiler de benzer yöndedir. Kaegi de el Ezdî ve el Basrî'ye dayanarak verdiği bilgide Heraklios'un Antakya'dan ayrılarak Urfa'ya gittiğini belirtir³¹⁶. Zuqnin Kroniği de İmparator'un Urfa'ya hareket ettiğini ve ondan sonra Cabiye Savaşı'nın³¹⁷ gerçekleştiğini bildirir³¹⁸.

Netice itibarıyla Miladî 30 Temmuz 634³¹⁹ tarihinde cereyan eden Ecnadeyn Savaşı, Theodoros'un (ve muhtemelen Vahan ile birlikte³²⁰) komuta ettiği Roma ordusunun Arap ordusu karşısında çok ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlanmış ve

³¹² Ostrogorsky, s.103

³¹³ Kaegi, Heraclius..., s.230

³¹⁴ Michael, s. 455

³¹⁵ Theophanes, s. 468

³¹⁶ Kaegi, Heraclius..., s. 247

³¹⁷ Cabiye Savaşı, Yermük Savaşı sürecinde cereyan eden çatışmalardan biridir.

³¹⁸ Zuqnin Kroniği, s. 143

³¹⁹ Savaşın tarihi ile ilgili bilgiler yalnızca Arap kaynaklarında mevcuttur. Arap kaynaklarının pek çoğu savaşın tarihini “*Cemaziyelevvel ayının bitimine iki gün kala*” yani Hicrî 28 Cemaziyelevvel 13 tarihi olarak belirtir. Bilgi için bkz Taberî, X, s. 128; Yakubî, s. 758; İbnü'l Esir, s. 382. Sadece Belazurî, savaşın “*Cemaziyelevvel ayının bitimine on iki gün kala*” yani 18 Cemaziyelevvel 13 tarihinde cereyan etmiş olduğunu ifade eder (Belazurî, I, s. 175)

³²⁰ Kaegi, Byzantium..., s. 98; Baanus, Vahan ya da Vahram (ö:627). Heraklios döneminde Roma ordusunda görev yapmış Ermeni asıllı generâldir.

Theodoros, sağ kalan askerleriyle birlikte Antakya’da bulunan İmparator’un yanına gitmiştir. Araplar ise bu zaferle birlikte Filistin’in kontrolünü önemli ölçüde ele geçirmişlerdir.

Metinde geçen *Sütuncu* hikâyesi yalnızca *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo’da yer almaktadır³²¹.

İrakli bu defa büyük bir ordu toplayarak, komutan Baanus ve babası öldürüldüğünden beri İmparator’un yanında bulunan Şahrbaraz’ın oğlunu, Urhoy patrikos’u sakellarios³²² ile birlikte, Arapların şehirlere girmelerini engellemek ve korumak için Darmsuq’a yolladı. Hımş’a vardıklarında Arap emirlerinden Halid bar Velid³²³ ile karşılaştılar ve Rumlar, Araplar önünde bozguna uğradılar ve büyük çoğunluğu katledildi. Aralarında Baanes ve sakellarios’un da bulunduğu öldürülenlerin sayısı 40 bini buluyordu. Şahrbaraz’ın oğlu ise canlı kurtulmayı başardı ve Araplarla bir antlaşma yaptı. Ona bağışlanma verdiler ve Hımş şehrine yerleştirdiler.

1234 Kroniği yazarının bu paragrafta aktardığı hadiselerin tamamı, Yermük Savaşı sürecinde cereyan etmiştir. Bar Hebraeus, Ömer’in dördüncü yılına tarihlediği bu olayı Yermük Savaşı olarak aktarmaktadır³²⁴.

[111] Darmsuq Üzerine Sefer ve Şehre Yapılan Saldırı. Ebu Bekir’in Ölümü ve Peşinden Ömer’in³²⁵ Hükümdarlığı Hakkında:

Araplar, Rumlar karşısında kazandıkları büyük zaferle³²⁶ nam yapınca, yanlarında Halid bar Velid ile birlikte Baalbek³²⁷ bölgesine geldiler ve önlerine çıkan ne varsa yok ettiler ve yağmaladılar. İsmi (عمر بن الخطاب)³²⁸ olan Rumlardan bir komutan, yirmi bin kişilik bir kuvvetle geldi ve Cenadin’de³²⁹ Araplarla savaştı.

s.245

Arapların üzerine burada çok sayıda ok yağdı ve onların pek çoğu atlarıyla birlikte öldü. Ancak savaş şiddetlenince Rumlar yenildi ve komutanları da

³²¹ *1234 Kroniği*, Cilt: I, ss. 242-244; Michael, s. 455

³²² سَكَلَرِيوس Sakellarios burada isim olarak kullanılmakla birlikte genel anlamda imparatorun hazinedarı için kullanılan bir unvandır.

³²³ هَالِدُ بْنُ وَلِيدٍ Halid bin Velîd (M.585-642). Erken dönem İslâm ordusu komutanlarından.

³²⁴ Bar Hebraeus, I, s. 176

³²⁵ عُمَرُ بْنُ حَتَّابٍ Ömer bin Hattab (581-3 Kasım 644). M.634-644 yılları arasında ikinci İslâm halifesi.

³²⁶ Muhtemelen Vadi el Araba ve Dabiyye savaşları.

³²⁷ بَابُكْ Baalbek. Lübnan’da Bekaa Vadisi’nde bulunan tarihi bir Fenike şehri.

³²⁸ قَيْقِلْوَس ya da قَبْقَلَار muhtemelen *Cubicularus* unvanı kast edilmiştir. Metinde komutanın ismi değil unvanı kullanılmıştır. Bilgi için bkz, Alexander Kazhdan “Koiton”, ODB, Cilt: 2, s. 1137

³²⁹ عِنَادَيْن Ecnadeyn.

öldürüldü. Sonra Halid bar Velid, Arap ordusunu sevk ederek Darmsuq önüne getirdi ve Doğu Kapısı'nın karşısında bulunan bir manastırda karargâh kurdular. Ebu Übeyde, Cabitā³³⁰ Kapısı'na, Yezid ise Havari Toma³³¹ Kapısı'na konuşlandı. Şehrin kapıları onlara kapalı tutulduğu için onlar da şehrin surlarını çepeçevre sardılar ve ardından çetin bir mücadeleye giriştiler. 50 bin kişilik Rum kuvveti gelerek Araplarla savaşımaya başladığı sıralarda şehir halkı Arap baskısı altındaydı ve korkuyorlardı. Araplar, Rumlar gelmesine rağmen vazgeçemediler, şehri almanın ne kadar önemli olduğunu bildikleri için Rumlarla savaşımaya devam ettiler.

1234 Kroniği yazarının kronolojiyi karıştırdığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi İslâm kaynaklarının bu döneme ait kayıtlarında da belirgin bir kronoloji hatası olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Zira Ecnadeyn Savaşı ile ilgili kayıtların ardından, aslında doğru bir şekilde Yermük Savaşı ile ilgili hadiseler hakkında bilgi vermektedir. Ne var ki tekrar Ecnadeyn Savaşı'na dönerek bu savaşla ilgili, muhtemelen bir başka kaynaktan edinmiş olduğu bilgileri aktarmaktadır. Aşağıda da göreceğimiz gibi yazar, tekrar ve çok daha detaylı bir şekilde Yermük Savaşı ile ilgili kayıtları verecektir.

Netice itibarıyla Arap ordusu, Ecnadeyn Savaşı'nın kazanılmasının ardından yönünü Şam'a çevirmiştir. Ancak Müslüman müelliflerden kaynaklanan karışıklık burada daha belirgin biçimde kendini göstermektedir. İslam kaynakları bu dönemin hadiselerini farklı kronolojilerle vermektedirler. Taberî'nin kronolojisi önce Ecnadeyn Savaşı³³² ardından Yermük Savaşı³³³, Şam'ın fethi³³⁴ ve Fihl Savaşı³³⁵ olarak sıralanmaktadır. İbnü'l Esir ise bu kronolojiyi, Yermük, Ecnadeyn, Şam'ın fethi ve Fihl Savaşı olarak düzenlemiştir³³⁶. İbn Kesir, kaynak olarak İbn İshak'ı gösterir ve sıralamayı Yermük, Ecnadeyn, Fihl ve Şam olarak yapar³³⁷. İbn Kesir, Hicrî 13 yılı olayları arasında Mercüssafer Savaşını³³⁸ zikretmektedir³³⁹. Belazurî, Ebu Miknat'ı kaynak göstererek Mercüssafer Savaşı'nın, Ecnadeyn Savaşı'ndan yirmi gün sonra

³³⁰ *قَابِيتَا* Şam'ın batıya açılan Câbiye kapısı. Yazar burada ismi *قَابِيتَا* (Cabitā) olarak yazmış ancak ilerleyen bölümlerde *قَابِيتَا* (Câbiye) olarak düzeltmiştir.

³³¹ *قَابِيتَا* Şam'ın doğuya açılan kapısı.

³³² 28 Cemaziyevvel 13 (30 Temmuz 634), Taberî, XI, s. 128

³³³ 7-12 Receb 15 (15-20 Ağustos 636), Taberî, XI, s. 169

³³⁴ Receb 14 (Eylül 635), Taberî, XI, s. 161

³³⁵ Zilkade 13 (Aralık 634 ya da Ocak 635), Taberî, XI, s. 160

³³⁶ İbnü'l Esir, II, ss. 392-393

³³⁷ İbn Kesir, VII, s. 35

³³⁸ 18 Cemaziyelahir 13 (19 Ağustos 634)

³³⁹ İbn Kesir, VII, s. 55

gerçekleştiğini, bu olayı Şam'ın fethinin izlediğini ve Fihl Savaşı'nın da bundan sonra meydana geldiğini kaydeder³⁴⁰. Belazurî ayrıca Fihl Savaşı'nın Ömer'in halife olmasından beş ay sonra Hicrî 13 yılının Zilkâde ayında gerçekleştiğini belirtir³⁴¹.

Mihael Rabo, Arapların Romalıları yendikten sonra Şam'a gittiklerini ve şehir halkı ile çevre şehirlerin sakinlerine güvenlik teminatı sunduklarını söylemektedir³⁴². Mihael'in verdiği bu bilgi Yermük Savaşı kayıtlarının ardından verildiği için bu, Şam'ın Araplarca ikinci defa alınmasına³⁴³ tekabül etmektedir³⁴⁴.

Bir diğer Süryani kaynağı Nisibisli İliyo da Arapların altı aylık bir kuşatmanın ardından Şam'ı aldıklarını ve Receb ayında şehre girdiklerini kaydeder. Ayrıca o yılın Zilkâde ayında Humus ve Baalbek'i de ellerine geçirdiklerini söyler³⁴⁵.

Theophanes AM.6126 yılı (M.633-634) kayıtlarında, Romalıların Yermük'te Araplarla karşılaştığını, büyük bir yenilgi alarak içlerinden 40 bin kişinin öldüğünü ve Arapların bu zaferden sonra Şam'a gelerek teslim aldıklarını ifade eder bu bilgi de yine Şam'ın ikinci defa alınmasını işaret etmektedir³⁴⁶.

Kaegi Arapların, Fihl Savaşı'nı kazanmalarının ardından kuzey yönüne ilerlediklerini ve önce Şam'ı ele geçirdiklerini ardından da Humus'a yöneldiklerini ifade etmektedir³⁴⁷. Bury, Arapların Fihl Savaşı'nı kazandıktan sonra Şam'a yöneldikleri söyler. Ancak Baanes Mercüsafer'de onların karşısına çıkmıştır ve aralarında gerçekleşen savaşı Araplar kazanmış ve bu zaferden iki hafta sonra Araplar, Şam kapılarının önlerine gelmişlerdir³⁴⁸. Donner'a göre bu kronolojinin sırası Ecnadeyn Savaşı, Fihl Savaşı, Şam'ın fethi ve Yermük Savaşı çizgisindedir³⁴⁹.

Arapların Şam önlerine ne zaman geldiklerine dair kaynaklar çok fazla bilgi içermemektedir. Belazurî, İslâm ordularının Mercüsafer'de on beş gün kadar bekledikten sonra harekete ederek, Hicrî 16 Muharrem 14 tarihinde Şam önüne geldiğini söyler³⁵⁰. Yakubî, kuşatmanın Ebu Bekir'in ölümünden 4 gün önce

³⁴⁰ Belazurî, I, ss. 183-183

³⁴¹ Belazurî, I, s. 176

³⁴² Michael, s. 457

³⁴³ Aralık 636

³⁴⁴ Zilkâde 15 (Aralık 636)

³⁴⁵ İliyo, s. 131

³⁴⁶ Theophanes, s. 470

³⁴⁷ Kaegi, Byzantium..., s. 112

³⁴⁸ Becker, "The Expansion...", s. 342

³⁴⁹ Donner, ss.128-129

³⁵⁰ Belazurî, I, s. 186

başladığını ifade eder ancak burada bir hata vardır³⁵¹. Ebu Bekir'in vefat tarihi Miladî 23 Ağustos 634 tarihidir ve bu tarihten 4 gün öncesi, Mercüssafer Savaşı'nın cereyan ettiği gündür. Dolayısıyla Arapların bu tarihte Şam kuşatmasına başlamalarına imkân bulunmamaktadır. Diğer İslâm kaynaklarında hadisenin tarihiyle ilgili bilgi yoktur.

Arapların ordusu, Şam kapılarına geldikten sonra kısımlara ayrıldı ve her bir komutan şehrin ayrı bir kapısını tuttu. *1234 Kroniği* yazarının verdiği bilgiyi İslâm kaynakları da desteklemektedir. Bu noktada, Ebu Übeyde'nin Câbiye, Halid bin Velîd'in de Doğu Kapısı'nın karşılarında kamplarını kurdukları tüm kaynakların istisnasız biçimde hemfikir olduğu noktadır. İbn Kesir'in notlarına göre Halid, Doğu Kapısı ile birlikte Kaysan Kapısı'nı, Übeyde Câbiye, Yezid de Küçük Kapı'yı tutmuştur. Diğer iki kapıda da (Faradis ve Tuma) Şurahbil bin Hasene ile Amr bin As bulunmaktadır³⁵². Belazurî³⁵³ ve Yakubî³⁵⁴, İbn Kesir ile tam olarak aynı bilgileri verirken, Vakıdî'nin verdiği listede daha fazla komutan ismi göze çarpmaktadır. Vakıdî'ye göre Halid, Doğu Kapısı; Übeyde, Câbiye, Yezid, Küçük Kapı; Kays bin Hübeyre, Kaysan Kapısı; Râfi bin Ümeyre, Halid ile birlikte Doğu Kapısı; Şurahbil bin Hasene, Tuma Kapısı ve Amr bin As da Faradis Kapısı'nı tutmuşlardır³⁵⁵. Bu andan itibaren de şehrin kuşatması başlamıştır.

Tüm müellifler Şam şehrinin, Hicrî Receb 14 yani Miladî Ağustos-Eylül 635 tarihinde fethedildiği hususunda hemfikirdirler. Ancak kuşatmanın süresi, kaynakların çeliştiği bir başka noktadır. Çeşitli kaynaklar bu kuşatmanın dört ay, altı ay, bir yıl ya da on dört ay sürdüğünü ifade eder³⁵⁶. İbn Kesir³⁵⁷ ve İbnü'l Esir³⁵⁸ aynı ifadelerle, geliş tarihi vermeden kuşatmanın süresi hakkında rivayetler olduğunu söylerler. Buna göre kuşatma 70 gün sürmüştür ancak kimi rivayetlere göre dört, altı hatta on dört ay sürdüğü bile söylenmektedir. Taberî, İbn İshak'a dayanarak kuşatmanın altı ay sürdüğünü söyler³⁵⁹. Belazurî ise fetih için aynı tarihi verir ancak Halid'in Şamlılarla yapmış olduğu teslimiyet antlaşmasının tarihinin Rebiülahir 15 (M.13 Mayıs-11 Haziran 636) tarihli olduğunu belirtir. Bunun nedeninin de ilk yapmış oldukları

³⁵¹ Yakubî, s. 765

³⁵² İbn Kesir, VII, ss. 37-38

³⁵³ Belazurî, I, s.186

³⁵⁴ Yakubî, s. 766

³⁵⁵ Vakıdî, s. 122

³⁵⁶ Donner, s. 132

³⁵⁷ İbn Kesir, ss. 38-39

³⁵⁸ İbnü'l Esir, II, ss. 42-43

³⁵⁹ Taberî, XI, s. 169

antlaşmaya Halid'in tarih koymaması, daha sonra Yermük Savaşı'na giden süreçte şehirdeki piskoposun gelerek yeni bir antlaşma yapmak istemesi ve yapılan bu antlaşmanın tarihinin de bahsi geçen tarih olması şeklinde vurgulamaktadır³⁶⁰.

[112] Ebu Bekir'in Ölümü ve Ömer Bar Hattab'ın Hükümdarlığı Hakkında:

Arap kuvvetlerinin Darmsuq kuşatması sürdüğü sırada iki buçuk yıl hükümdarlık yapan Ebu Bekir'in ölüm haberi geldi. Ondan sonra Ömer bar Hattab yerine geçti ve Arabistan'ın Balkā³⁶¹ yöresine bir birlik gönderdi ve Busra'yı³⁶² ele geçirdi ve geri kalan köyleri ve şehirleri harap etti.

İslâm orduları Şam şehrini kuşatma altına aldıktan kısa bir süre sonra Halife Ebu Bekir'in ölüm haberi karargâha ulaştı. Bu bilgi tüm kaynaklar tarafından kabul edilmektedir. Ancak *1234 Kroniği* 'nde yer alan Busra'nın fethi olayı Ömer döneminde değil, Ebu Bekir döneminde gerçekleşmiştir. Busra'nın fethi Haziran-Temmuz 634 tarihinde gerçekleşmiş, Ömer'in halifelik makamına geçmesi ise Ağustos ayının sonlarında olmuştur. Belazurî Busra'nın fethini, Ecnadeyn Savaşı'nın hemen öncesindeki kayıtlarda vermektedir³⁶³. İbn Kesir de Busra'nın Şam bölgesinde fethedilen ilk şehir olduğunu söylemektedir³⁶⁴. Mihael Rabo da aynı hatalı bilgiyi paylaşarak Busra'nın Ömer'in halifeliğinde fethedildiğini söyler³⁶⁵. Kronik yazarının Ömer'in halifelik dönemi olarak işaret ettiği yer Basra olabilir. Ancak Basra şehri fethedilmemiş, Müslümanların Irak bölgesini ele geçirmelerinin ardından Halife Ömer tarafından askeri bir garnizon şehri olarak kurulmuştur³⁶⁶. Nisibisli İliyo, AG.948 yılı olayları arasında "*Kûfe ve Basra şehirlerinin kurulduğu*" bilgisini vermektedir. İliyo'nun verdiği bu bilgi doğrudur zira Kûfe de Basra gibi Ömer döneminde bir askeri garnizon olarak kurulmuştur³⁶⁷. Vasiliev, Agapius Kroniği'ne yapmış olduğu Fransızca tercümede şu şekilde bir bilgiyi paylaşmaktadır: "*(Ömer) İlk yılında ordularını el-Balka üzerine gönderdi, (bu ordu) Basra ve civardaki pek çok kale ele*

³⁶⁰Belazurî, piskoposun antlaşmaya Ebu Übeyde ve diğer Müslümanların da tanıklık etmesini istediğini ve bunun üzerine Halid bin Velid'in bu antlaşmaya şahitler olarak, Ebu Übeyde bin Cerrah, Yezid bin Ebu Süfyan ve Şurahbil bin Hasene'nin isimlerini de yazdığını belirtir (Belazurî, I, s. 189).

³⁶¹ⲙⲁⲕⲁ Bugünkü Ürdün'de İsrail sınırına yakın bölge.

³⁶²ⲙⲁⲕⲁ Şam'ın yaklaşık 120 km güneyinde yer alan antik şehir. Daha önce ismi zikredilen Balkā bölgesi ile arası yaklaşık 100 km'dir.

³⁶³Belazurî, I, s. 172

³⁶⁴İbn Kesir, VII, s. 15

³⁶⁵Michael, s. 455

³⁶⁶Bilgi için bkz Abdülhalik BAKIR, "*Basra*", TDVİA, Cilt: 5, 1992, ss. 112-114

³⁶⁷İliyo, s. 132

geçirildi ve Yesrib'e geri döndü"³⁶⁸. Öncelikle Agapius'un vermiş olduğu bilgi, diğerleri gibi yanlıştır. Ancak burada Vasiliev'in yapmış olduğu bir hata da dikkati çekmektedir. Arapça metinde geçen (بصرى) ifadesini Basra şeklinde verirken, aynı metnin bir başka yerinde geçen (البصرة) ifadesini de Basra olarak tercüme etmiştir³⁶⁹. Arapça metinde ilk ifade Busra'yı karşılarken, ikinci ifade ise Basra olmalıdır. Fakat Fransızca metinde her iki isim de Basra olarak kaydedilmiştir.

Daha sonra ise Sa'd bar Vakkas'ın³⁷⁰ Persler üzerine yolladı. Araplar geldiler ve yolları üzerindeki Mardā Dağı'na³⁷¹ çıkararak orada çok sayıda manastır görevlisini ve münzeviyi katlettiler. Özellikle de Riş'aynā³⁷² Dağı'ndaki "tomurcuk" olarak da ifade edilen Büyük Manastırdakileri.

Bu hadisenin kayıtları Mihael Rabo'da da bulunmaktadır. Buna göre Resulayn yakınlarındaki Mardin Dağı'na gelen Araplara, buralardaki Qadr (Qidr, Qidar) ve Bayd (Yumurta) manastırlarının rahiplerinin casusluk yaptıkları söylenmişti. Bunun üzerine Araplar bu manastırlarda bulunan çok sayıda insanı öldürmüşlerdi³⁷³.

Bu zamanda, Araplarla anlaşarak Hımş'a yerleştirildiğini daha önce söylediğimiz Şahrbaraz'ın oğlu, Ömer'in hükümdar olduğunu duyunca ona şöyle seslenerek mektuplar yazdı:

s.246

"Eğer bana bir Arap kabilesinin komutanlığını verirsen, Pers ülkesine gider, düşmanlarımla savaşır ve tüm ülkeyi sana itaat eder ve vergi verir hale getiririm..." Mektuplar Ömer'e ulaşınca, içeriğini duyan ve Ömer'in huzurunda serbest olarak bulunan Kesru'nun kızı ve oğlu, korkusuzca şu sözleri söylediler: "Şahrbaraz'ın oğlunun söylediği sözlere aldanma sakın ey hükümdar. O bir hilekârdır ve sana yazmış olduğu her şeyin tersini yapmak istemektedir. Eğer ülkesine gitmesine izin verirseniz size uymayacaktır ve kendi insanlarını, yabancılarını gibi öldürecektir. O sadece bir bahane istiyor. Güçlendiği zaman sana meydan okuyacak ve sana karşı gelecek." Ömer bunları duymasının ardından, Hımş'a bir mesaj gönderdi ve Şahrbaraz oğlunun tahta kazığa oturtulmasını emretti. Ömer'in bu emri ulaştığında da Hımş'un kapısında yapılması istenen gerçekleştirildi.

³⁶⁸ Agapius, s. 209/469

³⁶⁹ Vasiliev, I, s. 485

³⁷⁰ سعد بن عبيدة Sa'd bin Ebu Vakkas (y:595-y:674). İlk sahabelerden ve ordu komutanı.

³⁷¹ Mardin Dağı.

³⁷² رسلان Resulayn.

³⁷³ Michael, s. 455

Bu hadiseyle ilgili İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *1234 Kroniği* ile birlikte Bar Hebraeus ve Mihael Rabo da bilgileri aynı küçük farklarla birlikte vermektedir. *1234 Kroniği*, Ömer'in huzurunda Kisra'nın kızı ve oğlu olduğunu söylerken Mihael ve Bar Hebraeus bir oğuldan bahsetmemekte ve *kızları* ifadesini kullanmaktadır. Bununla birlikte *1234 Kroniği* ve Bar Hebraeus³⁷⁴, Şahrbaraz oğlunun kazığa oturtulduğunu söylerken Mihael, çarmıha gerildiğini ifade etmektedir³⁷⁵.

[113] Perslerin Krallığının Sonu Hakkında:

Önceden de söylediğimiz gibi Ömer tarafından Pers ülkesine gönderilen Sa'd bar Vakkas, günümüzde Arapların Kadisiye³⁷⁶ dedikleri ve Aqulo yani Kûfe'den³⁷⁷ beş fersah uzaklıktaki Kadaş Çölü'nün kenarında bulunan Kadaş Köyü'ne ulaştı ve burada karargâhlarını kurdular. Yazdgird de kuvvetlerini toplayarak Araplara karşı yolladı.

Sâsânî Devleti'nde cereyan eden iç savaş sonrasında III. Yazdgird, İran aristokrasisi tarafından tahta çıkarılmış ancak yaşının küçük olması nedeniyle hükümdarlık erki, yine kendisini tahta çıkaran aristokratların elinde olmuştur³⁷⁸. III. Yazdgird hükümdar olduktan sonra Sâsânî Devleti'nde işler görece düzene girdi. Sevad³⁷⁹ bölgesindeki halk³⁸⁰, İslâm Devleti ile yapmış oldukları anlaşmaları bozmaya hatta yer yer isyana başlamışlardı³⁸¹. Diğer yandan Sâsânî Devleti'nin ileri gelenleri Roma yönetiminin Suriye'deki korkunç çöküşü karşısında endişeye kapıldılar³⁸². Devlet idarecileri tüm kaynaklarını, Fırat Nehri'nin ötesinde yapılacak ve Arap tehdidini bütünüyle ortadan kaldırmaya yönelik belirleyici bir savaş hazırlığı için seferber etmeyi kararlaştırdı³⁸³. Halife Ömer Irak'ta yaşanan gelişmeleri haber alınca, bölgeye gidecek bir ordu hazırlamaya başladı. Başlangıçta ordunun başına kendi geçmeyi düşünüyordu ancak İslâm ileri gelenleriyle görüştüğten sonra bu

³⁷⁴ Bar Hebraeus, X

³⁷⁵ Michael, s. 457

³⁷⁶ كاديسيye. Bağdâd'ın yaklaşık 150 km güneyindedir.

³⁷⁷ كوفه Kûfe. Kadisiye'nin yaklaşık 75 km batısında yer alır.

³⁷⁸ Poursheriati, s. 220

³⁷⁹ Irak'ın güney bölümü. Daha sonra genel olarak tarım bölgelerini ifade etmek için kullanılan bir isim haline dönüşmüştür.

³⁸⁰ İbn Kesir'e göre Medainliler, VII, s. 61

³⁸¹ Yakubî, s. 770

³⁸² Becker, "The Expansion...", s. 346

³⁸³ Abdul Malik Mujahid, The Battle of Qadisiyyah, Tr: M. A. Aziz, Darussalam, Riyad, 2013, s. 12

düşüncesinden vazgeçti³⁸⁴. Ordunun komutanlığına Abdurrahman bin Avf'ın tavsiyesiyle, S'ad bin Ebu Vakkas'ı tayin etti³⁸⁵.

S'ad bin Ebu Vakkas Medine'den yola çıktı ve ordusuyla Kadisiye ve Udhayb civarına gelerek, burada kamp kurdu³⁸⁶. Kaynaklar, Sa'd bin Ebu Vakkas'ın Medine'den hareket ederken yanındaki asker sayısını 4 ile 12 bin kişi arasında vermektedir³⁸⁷. Bu ordunun mevcudu, yoldaki katılımlar ve Ömer'in daha sonra gönderdiği takviyelerle Kadisiye'ye vardığında 30 bin civarında bir sayıya ulaşmıştır³⁸⁸.

Pers ordusunun başında Rüstem Ferruhzâd³⁸⁹ bulunuyordu. Diğer komutanlar arasında Behman³⁹⁰, Hürmüz³⁹¹ ve Fehmi³⁹² gibi İran aristokrasisinin önemli isimleri bulunmaktaydı. İbn Kesir, Pers ordusunun mevcudunun 80 bin kişi olduğunu, kimi rivayetlere göre ise 120 bin kişilik bir ordu ve arkadan gelen 80 bin kişilik bir takviye kuvvet bulunduğunu ve ayrıca orduda 33 tane de fil olduğunu bildirir³⁹³. Taberî, Pers ordusunun mevcudunu farklı verir. Bir yerde, savaşta yer aldığını ifade eden çeşitli kaynaklara dayanarak Rüstem'in, sayı vermediği bir muhafız birliğinin arkasından 60 bin kişilik bir orduyla ilerlediğini söyler³⁹⁴; bir başka yerde ise 120 bin olduğunu ifade eder³⁹⁵. Sebeos bu rakamın 80 bin kişi olduğunu ifade eder³⁹⁶. Dönemin tarihçisi olması nedeniyle Sebeos'un verdiği rakamın doğru olma ihtimali daha yüksektir.

³⁸⁴ İbn Kesir, VII, s. 61; Hayrettin YÜCESOY, “Kadisiye Savaşı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 24, 2001, ss. 136-137

³⁸⁵ İbn Kesir, VII, s. 61; Taberî, The History of al-Tabarî, XII, The Battle of al-Qadisiyyah and the Conquest of Syria and Palestine (Kadisiye Savaşı ve Suriye ve Filistin'in Fethi), Tr: Yohanan FRIEDMAN, SUNYP, New York, 1992, s. 6

³⁸⁶ Belazurî, I, s. 409; İbnü'l Esir, s. 415

³⁸⁷ İbn Kesir, 3 bini Yemenli, bin kişi de diğer kabilelerden olmak üzere 4 bin kişi demektir (İbn Kesir, VII, s. 62); Taberî de aynı rakamı, biraz daha detaylandırarak vermektedir ancak bu sayının 8, 9 ya da 12 bin olduğunu söyleyenler bulunduğunu da söylemektedir (Taberî, XII, s. 10). Taberî, Sa'd'ın Kadisiye'ye geldiğinde ordu mevcudunun 12 bin kişi olduğunu da ifade eder (Taberî, s. 75)

³⁸⁸ İbn Kesir, sonradan gelen takviyelerle sayının 30 bini bulunduğunu ancak 36 bin diyenlerin de olduğunu söylemektedir (İbn Kesir, VII, s. 62). Taberî ve İbnü'l Esir'in vermiş olduğu rakamlar da aynıdır (Taberî, XII, s. 15; İbnü'l Esir, II, s. 414)

³⁸⁹ ö:19 Kasım 636. İran asilzadesi ve ordu başkomutanı. İbn Kesir'in ifadesine göre Rüstem bin Ferahzad el-Ermenî (İbn Kesir, VII, s. 65).

³⁹⁰ ö: Kasım 636. Savaş sırasında Ka'ka bin Amr tarafından öldürüldü.

³⁹¹ ö:644. Halife Ömer'e yapılan suikastin düzenlenmesine karıştığı gerekçesiyle Ömer'in oğlu Ubeydullah tarafından öldürüldü.

³⁹² Savaş sırasında öldürüldü.

³⁹³ İbn Kesir, VII, ss. 65-66;

³⁹⁴ Taberî, XII, s. 15

³⁹⁵ Taberî, XII, s. 53

³⁹⁶ Sebeos, s. 52

Ancak Sebeos, İslâm ordusunun mevcudu hakkında bilgi vermemektedir. Agapius, herhangi bir detay vermediği metinde bu hadiseyi, ana hatlarıyla aktarmaktadır³⁹⁷.

William Muir bu ordunun mevcudunun 150 bin kişi olduğunu kaydeder³⁹⁸. Ancak Muir bu bilgiyi verirken herhangi bir kaynağı referans olarak göstermemektedir. Muir muhtemelen bu bilgiyi bir Arap kaynağından edinmiştir. Donner İslâm ordusunun Medine’den 4 bin kişi olarak hareket ettiğini, sonraki eklemelerle birlikte, dönemin kaynaklarının genel kabulü olarak mevcudunun 12 bin kişi civarında olduğunu ifade etmektedir³⁹⁹. Buna karşın Pers ordusunun mevcudunun ise kaynaklarda 30 bin ile 210 bin kişi gibi büyük farklılıklar gösteren sayılarla verildiğini belirtir⁴⁰⁰.

Her ne kadar modern çalışmalarda bu savaşın kaydı Miladî 16-19 Kasım 636 tarihi olarak verilse de savaşın gerçek tarihi başka bir tartışma konusudur. İslâm kaynakları Yermük Savaşı’ndan kısa süre sonra gerçekleştiğini ifade etseler de yine de kesin tarih konusunda bir fikir birliği yoktur. Taberî bir yandan bu hadiseyi H.14 yılı olayları içinde aktarırken diğer yandan da İbn İshak’ın H.15, el-Medainî’nin de H.16 tarihini verdiklerini aktarır⁴⁰¹. Belazurî’nin görüşü bu hadisenin H.15 yılında başladığı ve H.16 yılında sonuçlandığı yönündedir⁴⁰². İbnü’l Esir’e göre bu savaş H.14 yılında cereyan etmiştir fakat H.15 ya da H.16 diyenler de bulunmaktadır⁴⁰³. Yakubî, savaşla ilgili tarih vermez ancak savaşın sonuna bağladığı Medain’in fethini H.16 yılı olarak gösterir⁴⁰⁴.

1234 Kroniği’nin kronolojisine göre bu hadise Şam’ın ilk fethedilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Zira Kadisiye ve Nihavend savaşları sonrası Pers İmparatorluğu’nun çöküşünün anlatıldığı bölümün ardından sırasıyla, Şam şehrinin fethedilmesi, Fenike bölgesinin ele geçirilmesi ve Yermük Savaşı anlatılmaktadır. *1234 Kroniği*’nin burada vermiş olduğu Şam’ın fethedilmesi Mihael Rabo’da “*Arapların Şam civarına gelmesi*”⁴⁰⁵ olarak verilir ki bu Yermük Savaşı’na giden süreçtir. Mihael Rabo, hatalı olarak Ömer’in beşinci yılı olaylarını verirken kaydettiği Sa’d bin Ebu Vakkas’ın Medine’den harekete geçmesini, Yermük Savaşı sonrasında

³⁹⁷ Agapius, ss. 210-211

³⁹⁸ William MUIR, *The Caliphate, It’s Rise, Decline and Fall*, John Grant, Edinburgh, 1915, s. 173

³⁹⁹ Donner, s. 208

⁴⁰⁰ Donner, s. 203

⁴⁰¹ Taberî, XII, s. 5 vd

⁴⁰² Belazurî, I, s. 409 vd

⁴⁰³ İbnü’l Esir, II, s. 445

⁴⁰⁴ Yakubî, s. 773

⁴⁰⁵ Michael, s. 456

Şam'ın ele geçirilmesi ile birlikte “*aynı anda*” ifadesiyle kaydetmektedir⁴⁰⁶. Bar Hebraeus'un ifadeleri de birebir aynıdır ancak o bu hadiseleri, yine hatalı bir biçimde Ömer'in dördüncü yılına tarihlemektedir⁴⁰⁷. Yine de Bar Hebraeus'un kronolojisini ilk baştan beri takip ettiğimizde, tarihlemeler hatalı olmakla birlikte bilgilerin, kendi içinde tutarlı olduğunu görürüz.

Bar Hebraeus bu hadise ile ilgili tarih vermemekle birlikte III. Yazdgird'in kaçarak beş yıl kadar saklandığını ve onun öldürülmesinin ardından Perslerin Devleti'nin sona erdiğini ifade eder⁴⁰⁸. III. Yazdgird'in öldürülmesi ve devletin yıkılmasının AG.956/M.644-645 yıllarında gerçekleştiği ve savaşın bu olaydan beş yıl önce olduğu ifadesi bu savaşı M.639-640 yıllarına tarihlediğini gösterir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz tutarlılık burada kendini göstermektedir. Bar Hebraeus'un kronolojisine göre İslâm Peygamberi M.624 yılından itibaren devleti M.634 yılına kadar on yıl yönetmiş, O'nun ardından Ebu Bekir M.636 yılına kadar halifelik yapmıştır. Bar Hebraeus'un hesabına göre bu hadise, M.636 yılında halife olan Ömer'in tam olarak dördüncü yılına isabet etmektedir.

Mihael Rabo, aynı hadiseleri verdiği kayıtlarında farklı tarihler çıkarır⁴⁰⁹. Mihael Rabo'nun kronolojisine göre Peygamber, M.622 yılında devletin başına geçmiş ve yedi yıllık bir yönetimden sonra idareyi M.629 yılında iki yıllığına Ebu Bekir devralmıştır. Bu durumda Ömer'in halife olması M.631 yılına tekabül eder. Mihael Rabo hadiseyi Ömer'in beşinci yılı olayları içerisinde anlattığına göre bu durumda verdiği tarih M.636 yılıdır ki bu tarih modern çalışmaların hemfikir olduğu tarihtir.

Nisibisli İliyo bu hadiseyi AG.948/M.636-637 yılı kayıtlarında vermektedir⁴¹⁰. Theophanes AM.6131/M.638-639 yılı kayıtlarında, savaş hakkında detay vermeden “*Arapların Pers ülkesini işgal ettiklerini ve Pers Devleti'ni ortadan kaldırdıklarını*” ifade eder⁴¹¹. Sebeos ise bu hadiseyi tarih vermeden, Roma imparatoru Heraklios'un ölümünden önceki olaylar içerisinde anlatır⁴¹².

⁴⁰⁶ Michael, s. 457

⁴⁰⁷ Bar Hebraeus, I, s. 176

⁴⁰⁸ Bar Hebraeus, I, s. 177

⁴⁰⁹ Michael, ss.457-458

⁴¹⁰ İliyo, s. 132

⁴¹¹ Theophanes, ss. 473-474

⁴¹² Sebeos, s. 51

Donner, bu hadiseyle ilgili kaynaklarda çok farklı tarihler verildiğini ve bu nedenle kesin bir tarih saptamanın mümkün olmayacağını belirtmektedir⁴¹³. Muir ise bu olayı H.21-22/M.642-643 yıllarına tarihlemektedir ki bu diğer kroniklerdeki verilerin kronolojileri karşılaştırıldığında pek olası görünmemektedir⁴¹⁴. Parvaneh Poursheriati, birtakım nümizmatik kanıtların bu savaşı M.634-635 ya da bir yıl sonrasına işaret ettiğini ifade eder. Ancak İslâm fetih hareketinin Arabistan dışına taşmaya başladığı dönem aynı zamanda III. Yazdgird'in tahta çıktığı dönemle yakın olması ve Arap fütuhatının ilerlemesi boyunca Sâsânî tahtında III. Yazdgird'den başka hükümdar bulunmaması sebebiyle, olayları Sâsânî Devleti penceresinden tarihlemek mesele olmaktadır⁴¹⁵. Zira bu dönemde tedavülde olan Pers paralarının en yenileri, III. Yazdgird döneminde basılanlardır. Bu dönemde henüz İslâm Devleti'nde para basımı yapılmadığı için piyasalarda kullanılan paralar Roma altın dinarı ya da Perslerin gümüş dirhemidir. Roma paralarının en yenisi de uzun zamandan beri tahtta bulunan Heraklios'un bastırdığı paralardır. Dolayısıyla Arap fetihlerinin, Arabistan dışına çıktığı dönemin nümizmatik delilleri, bu hadiselerin tarihlenmesinde yeterli olmayacaktır.

Persler, Kûfe yakınında Fırat (nehri) kenarına geldiler ve Arap karargâhını gözetlemesi için Hira'lı birini yolladılar. Bu Hira'lı, (Pers vatandaşı olmasına rağmen⁴¹⁶) Arap ırkındandı ve Arap lisanını akıcı biçimde konuşuyordu. Böylece güven içinde Arap karargâhına sokulmayı başardı.

s.247

Oraya vardığında, (içeriden çıkarak), karargâhın etrafında çömelmiş ve tuvaletini yapmakta olan Ma'adlılar'dan⁴¹⁷ birini gördü. (Adam bir yandan) ekmek yiyor (bir yandan da) elbisesindeki bitleri ayıklıyordu. Hira'lı bahsi geçen Ma'adlıyı görünce ona kendi Arap lisanıyla sordu: "Ne yapıyorsun?" Aldığı cevap, "Gördüğün gibi yenileniyorum, eskiden çıkıyorum ve düşmanlarımı öldürüyorum." Hira'lı, Ma'adlı'nın ne demek istediğini anlayacak kadar akıllı ve becerikliydi ve kendi kendine şöyle dedi: "Yani üzerimize yeni bir halk geliyor ve eskisi gidiyor ve Persliler yok edilecek." Hira'lı daha sonra dönüp Perslilerin yanına geldi ve şöyle dedi: "Gördüğüm halk, iğrenç, yalınayak, çıplak ve zayıf ancak özgüvenleri çok fazla. Kalanı ise sizin işiniz." Yine de komutana,

⁴¹³ Donner, s. 212

⁴¹⁴ Muir, 173

⁴¹⁵ Poursheriati, s.220

⁴¹⁶ Duygu, s. 445

⁴¹⁷ ^{٢٤٧} Çoğunluğu güney Arabistan'lı olan göçebe Arap kabileleri.

gördüklerini ve duyduklarını ve bunların kendisini ne kadar tedirgin ettiğini gizlice anlattı.

Perslerin Arap karargâhına Hire’li bir casus göndermesi ve bu casusun tanık olduklarının anlatıldığı bu detay hakkında İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu anlatı yalnızca Süryanice yazılmış olan kaynaklarda yer alır.

Persler birleştiler ve Kadaş’a ilerlediler ve (burada) Araplarla savaştılar. Ancak bozguna uğradılar ve Araplar Persleri, Kaşisfun kapısına kadar kovaladılar. Burada yeniden toplanan Persler, Araplar geçemesinler diye Dicle Nehri⁴¹⁸ üzerindeki köprüleri kestiler. Bu sırada Arap atlıları, atlarının üzerinde naralar atıyor ve birbirlerine, “Bizlere karada yardım eden Allah, suda da bizi koruyacaktır” diyorlardı. Atlarını Dicle’ye sürdüler ve ilerleyerek (nehri) geçtiklerinde içlerinden hiçbiri (suda) boğulmadı. Tek bir hayvan bile. Ardından onlar Pers karargâhına çöktüler ve onları takip ederek öldürdüler ve karargâhtaki ganimetleri ve sonra da Kaşisfun’u ele geçirdiler. Kralın hazinelerine ve tahıl ambarlarına el koydular ve (şehirdeki) önemli kişileri esir aldılar. Yazdgird, Cavlā⁴¹⁹ isimli bir yerde onları üçüncü defa topladı fakat Araplar onları burada da yakaladı, takip etti ve öldürdü⁴²⁰.

Kadisiye’de yapılan savaşı Müslümanlar kazandı, kaybeden ve kaçmakta olan Pers ordusu iki gruba ayrıldı. Bunların bir kısmı Nihâvend yönüne kaçarken bir kısmı da başkent Ktesifon yönüne kaçmaya başladı⁴²¹. Müslümanlar ikinci grubun peşine düştü ve onları başkent Ktesifon’a kadar takip ettiler ve M.637 yılının Mart ayında şehri fethettiler⁴²². III. Yazdgird, başkentini kaybettikten sonra yeni bir ordu teşekkül ederek bu orduyu Celûla bölgesine gönderdi. Sa’d bin Ebu Vakkas bu gelişme üzerine 12 bin kişilik orduyu aynı bölgeye sevk etti ve iki ordu arasında meydana gelen savaş yine Müslümanların zaferiyle sonuçlandı⁴²³.

⁴¹⁸ ܕܝܠܥܐ ܕܢܗܪܐ Dicle Nehri

⁴¹⁹ ܕܐܘܠܐ Celûla. Bağdad’ın yaklaşık 120 km kuzeydoğusunda bir yerleşim birimi.

⁴²⁰ Bu savaşla ilgili Mihael Rabo ve onu takiben Bar Hebraeus’un aktardığı, bir Pers askeri, bir çiftçi ve bir Müslüman askerin anekdotuna yer verilen bir hikâye bulunmaktadır. Ancak her iki Süryani kaynağında zikredilen bu hikâye, 1234 Kroniği’nde yer almamaktadır. Bu anlatı için bkz, Michael, s. 457; Bar Hebraeus, I, ss. 176-177.

⁴²¹ İbn Kesir, VII, s. 103

⁴²² Ktesifon ya da Medain’in fethi için bkz Belazuri, s. 417 vd; Taberî, The History of al-Tabarî, XIII, The Conquest of Iraq, Southwestern of Persia and Egypt (Irak, Güneybatı İran ve Mısır’ın Fethi), Tr: Gautier H. A. JUYNBOLL, SUNYP, New York, 1989, s. 77 vd; İbnü’l Esir, s. 467 vd; İbn Kesir, VII, s. 103 vd

⁴²³ Celûla Savaşı’nın tarihi de tartışmalıdır. Savaşın seyri ve tarihi konusundaki tartışmalar için bkz Poursheriati, s. 234 vd

s.248

Persler yeniden, Nihâvend⁴²⁴ olarak anılan şehrin yakınındaki Medya Dağı'nda dördüncü defa toplandılar. Araplar buraya da geldiler ve bu defa hepsini yok ederek sonlarını getirdiler. Bir yıl içerisinde Araplar, Pers ülkesinin efendisi haline geldiler. Yazdgird, Sicistan⁴²⁵ bölgesine kaçtı.

Kadisiye Savaşı'nda alınan yenilgi, ardından Ktesifon'un düşmesi ve Celûla Savaşı'nın da kaybedilmesi neticesinde III. Yazdgird, İsfahan'a çekildi. Arap ordusunun ilerlemesini durdurabilecek yeni bir savaş için Rey, Kûmis, İsfahan, Hemedan ve Mâh halklarını Nihâvend'de toplanmaya çağırdı⁴²⁶. Bu çağrısıyla birlikte büyük bir ordu topladı⁴²⁷ ve bu ordunun başına Firuz Hüsrev'i komutan olarak tayin etti⁴²⁸.

Halife Ömer İranlıların hazırlıklarını duyunca, ordunun başına Numan bin Mukrin'i⁴²⁹ koydu ve Nihâvend bölgesine gönderdi. Burada iki ordu arasında cereyan eden savaş bir defa daha Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlandı ve III. Yazdgird, Horasan bölgesine, Merv şehrine kaçtı⁴³⁰.

[114] Darmsuq'un Alınmasına Dair:

Şimdi Allah'ın yardımıyla, Darmsuq ve çevresindeki şehirlerin Rumlardan nasıl alındığına döneceğiz. Araplar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, şehir için savaştan vazgeçemediler ve şehirde de halkı kurtarabilecek kimse olmadığı için halkın şevki söndü ve savaşa isteklerini kaybettiler. Halid bar Velid'den, kendi yasalarını muhafaza edebileceklerine dair yemin istediler. Halid, onların bu isteklerini içeren bir anlaşma yazılmasının emrini verdi ve bu şekilde şehir, Araplarca alınmış oldu. Ancak, batı tarafındaki Arap emirlerinden bir tanesi, şehrin bu taraftaki kapısını kılıç gücüyle açmayı başarmıştı. Ancak sözler zaten verilmiş, ahitname de yazılmıştı ve Halid bar Velid, verdiği sözün arkasında durdu ve onları vergi ödeyenler olarak adlandırdı. (İki tarafın yaptığı) bu anlaşmanın arabulucusu Sargun'un oğlu diyakoz Yuhanon idi ki kendisi de

⁴²⁴ نِهَافَند Nihavend. Günümüzde İran'ın Hemedan eyaleti içinde eski bir şehir.

⁴²⁵ سِجِسْتَان Sistan. Günümüzde bir bölümü Afganistan, bir bölümü de İran sınırları içinde yer alan eski bir bölge.

⁴²⁶ İbrahim Sarıçam, “Nihâvend”, TDVİA, Cilt:33, 2007, ss. 98-99

⁴²⁷ Kaynaklarda bu ordunun mevcudu 60 bin ile 150 bin kişi arasında değişmektedir. Taberî, 150 bin kişilik bir ordudan bahsederken (Taberî, XIII, s. 193), İbn Kesir de aynı rakamı vermektedir (İbn Kesir, VII, s. 178). Belazurî ise bu ordunun mevcudunun 60 ile 100 bin kişi arasında olduğunu söyler (Belazurî, I, s. 471). Arap ordusunun mevcudunun 30 bin kişi olduğu tüm kaynakların ortak görüşüdür.

⁴²⁸ Firuz Hüsrev ya da İslâm kaynaklarına göre Firûzan (ö:642). Nihâvend Savaşı sırasında öldürülmüştür.

⁴²⁹ Numan bin Mukrin ya da Numan bin Mukarrin (ö: Aralık 641). Nihâvend Savaşı sırasında ölmüştür.

⁴³⁰ Belazurî'ye göre İstahr'a kaçtı (Belazurî, I, s. 490)

Darmsuqluydu ve Araplar tarafından tanınan ve sevilen biriydi. Böylece Hicri 13 yılında Darmsuq ele geçirilmiş oldu.

Şam şehri Miladî 19 Eylül 634 tarihinde Halid bin Velîd tarafından ele geçirilmiş ancak İmparator Heraklios'un gönderdiği büyük ordu karşısında, daha iyi bir savunma yapabilmek için Müslümanlar *tekrar gelmek üzere* şehri boşaltarak güneye çekilmişlerdi. Bu hadise, Yermük Savaşı'na giden süreçte yaşanmıştı. Ancak *1234 Kroniği* bu olayı metinde, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi kronolojik bir hata nedeniyle Yermük Savaşı kayıtlarından önce vermektedir. Metinde de görüldüğü üzere yazar da bu hadiseyi H.13/M.634 yılı olarak göstermektedir. Esasında burada bahsedilmesi gereken, Aralık M.636 tarihinde gerçekleşen Şam şehrinin ikinci defa alınması hadisesi olmalıdır. Biz bu nedenle ve kronolojik akışa sadık kalabilmek amacıyla bu ikinci fetih hadisesini Yermük Savaşı kayıtlarından sonra değerlendirmeye alacağız.

[115] Arapların Fenike Bölgelerine Seferleri ve Hımş İle Geri Kalan Yerlerin Alınması:

Halid bar Velid ve Darmsuq'dan gelen Arap ordusu hareket ederek, Yordnan⁴³¹ ve Balka civarındaki yörelere ve Havran bölgesine ulaştılar. Araplar onları esir almak ve yağma yapmak istiyorlardı ancak Ebu Übeyde, halife Ömer'in emriyle onlara engel oldu ve onları vergiye tabi kıldı.

s.249

Daha sonra oradan ilerleyerek Baalbek ve Tedmür'e⁴³² geldi ve oradan da Hımş'a, Rasan⁴³³ kapısı önüne vardı. Kapıları tutan Hımş şehrinin insanları surların üzerine çıktılar ve Araplara seslenerek şöyle söylediler: "Rumların imparatoruyla savaşmaya gidin, eğer onları mağlup ederseniz size kapıları açarız. Ama yapmazsanız bilin ki biz sizlere kapıları açmıyoruz." Ne var ki Araplar bu sözlere aldırmandan şehre saldırmaya başladılar. Hımşlılar ise kendilerini kurtaracak takviye kuvvet gelmesini bekledilerse de gelen olmadı. Sonrasında savaşma iradeleri kalmayınca barış istemek durumunda kaldılar. Araplardan yemin istediler ve aynı Darmsuqluların yaptığı gibi, kendi yasalarını uygulayabileceklerine can güvenliklerine dair yazılı bir antlaşmayı, 110 bin dinar vergi karşılığında aldılar⁴³⁴. Ardından kapıları açtılar ve şehri Araplar

⁴³¹ ܐܘܪܢܐ Ürdün. Bu dönemde yalnızca bölge ismi olarak geçmektedir.

⁴³² ܬܕܡܘܪ Tedmür. Tarihi Palmira antik kenti.

⁴³³ ܕܘܓܪܫܘܐ Doğrusu Rastan Kapısı. Humus'un kuzeye açılan kapısı.

⁴³⁴ Yakubî'ye göre 170 bin dinar (Yakubî, s. 767)

yönetmeye başladı. Vergiyi toplaması için şehre yerleştirilen kişinin ismi Habib bar Mesleme⁴³⁵ idi. Filistin ve sahilindeki insanlar ise Urişlem’de toplandılar.

1234 *Kroniği*’nin bu kayıtlarının bir kısmı Yermük Savaşı öncesine hatta Suriye ve Filistin bölgesine yapılan ilk akınların sonuçlarını içeren hadiselerdir. Halid bin Velid’in Ürdün ve Balka üzerine yapmış olduğu harekât ya da Baalbek ve Tedmür akınları, muhtemelen Şam’ın birinci fethi ile Yermük Savaşı arasında, M.634-636 yılları arasında gerçekleşen hadiseler olsa gerektir.

Suriye ve Filistin’de Müslümanlar ile Roma arasında cereyan eden savaşların seyrine bakıldığında, hâkimiyet elde etmenin yanında, sonraki mücadeleler için bir nevi taktik strateji de izlenmeye çalışıldığı görülür. Arapların Filistin’e girmelerinin önüne geçemeyen Roma, Arap ordularının arkasına sarkarak onların merkez ile olan bağlantılarını kesmeye çalışmıştı. Arap orduları da aynı şekilde, özellikle Filistin’de kontrolü tesis ettikten sonra kuzey yönünde yaptığı ilerlemelerle (henüz Mısır ele geçmediği için) Kahire-Antakya hattını koparmaya yönelik faaliyetler içerisindeydi. Bu nedenle Busra’nın Arapların eline geçmesi Roma’ya alarm vermiş ve Ecnadeyn Savaşı’na giden süreci başlatmıştır. Miladî 30 Temmuz 634 tarihinde gerçekleşen bu savaştan sonra Müslümanların ordusu ikiye ayrılmış, Şurahbil bin Hasene ve Amr bin As komutasındaki ordu Filistin’in fethini tamamlamak için güneye doğru yol alırken Halid bin Velid ve Übeyde bin Cerrah komutasındaki diğer ordu ise yönünü kuzeydeki Şam’a doğru çevirmişti. Bunun sonucunda Araplar, Şam yolunda karşı karşıya geldikleri Roma ordularını önce M.634 yılının Ağustos ortalarında Yakuşa’da ve ardından 19 Ağustos 634 tarihinde Mercüsafer’de mağlup ettiler.

21 Ağustos tarihinde Şam önüne gelen Arap orduları şehri kuşatma altına aldılar ve 19 Eylül 634 günü şehre girerek kontrolünü ele geçirdiler. Şam’ın alınmasından sonra İslâm orduları kuzey yönündeki hareketlerine devam ederek Humus ve Kınnesrin gibi Kuzey Suriye şehirlerine yöneldi. Bu noktada kuşatılan Humus şehri Miladî Mart 636 tarihinde Müslümanların eline geçti⁴³⁶.

Metinde aksettirilen ve “*Rumların imparatoruyla savaşmaya gidin...*” ifadeleriyle başlayan görüşme, Şam ve pek çok Suriye şehrinin elden çıkması karşısında, Antakya’da bulunan İmparator’un gönderdiği ordunun haberinin gelmesi üzerine gerçekleşmiştir. Müslümanlar Humus halkıyla bir yıllığına bir saldırmazlık antlaşması yapmışlar ancak Roma ordusunun bölgeye gelmesi üzerine bu antlaşma

⁴³⁵ *حبيب بن مسleme* Habib bin Mesleme el-Fihri (ö:662). Erken dönem İslâm ordusu komutanlarından.

⁴³⁶ Humus şehrinin fethi için bkz Vakıdî, s. 156 vd; Belazurî, ss. 200-206

uzun süreli olamamıştır. Antakya'dan büyük bir ordunun harekete geçtiği haberinin gelmesi Müslüman idarecileri yeni tedbirler almak zorunda bırakmıştı. Suriye'deki orduların komutanı olan Übeyde bin Cerrah diğer komutanlara, Suriye'de fethedilen tüm bölgelerin boşaltılarak güneye çekilmelerini emretti.

[116] İmparator İrakli Tarafından Antıyukyā'dan Araplara Karşı Yollanan Kuvvet ve Yermük Nehri⁴³⁷ Yakınlarında Yenilmeleri Hakkında:

İmparator İrakli bu haberleri duyunca, Ermeniler, Suriyeliler ve Rumlardan müteşekkil üç yüz bin kişilik bir ordu topladı ve (bu ordunun başına) üç general koydu. Ermeni Grigor, Qantris ve Ardigun. Söylediğimiz gibi ordunun büyük bölümü, onlarla birlikte (generallerle) Hımş'daki Araplarla savaşmak için Antıyukyā'dan hareket etti. Onların haberlerini alan Araplar, onların önüne çıkmaya korktular. Fethettikleri şehirlerden ayrılacaklarını ve ülkelerine dönmek zorunda kalacaklarını düşünerek endişeye kapıldılar. (Bu sırada) (Arapların) idarecileri (ise) birbirlerine, "Eğer bu bereketli ülkeyi bırakırsak, eğer oradan çıkarsak, Rumlarla savaşmadan tekrar oraya dönemeyiz" dediler."

s.250

Ömer tarafından Arapların (Arap ordusunun) başına konan Ebu Übeyde, Habib bar Mesleme'ye emir vererek, Hımş'a gitmesini ve Hımşlılara, onlardan almış oldukları vergiyi iade etmesini ve onlarla bir yeminleşme (antlaşma) yaparak şu mesajı iletmesini söyledi: "Biz Rumlarla savaşmaya gidiyoruz ve yenilsek dahi (bu) yeminimizden dönmeyeceğiz" Böylece Araplar Hımş'dan ayrılarak Şam'a doğru yola çıktılar. Emir Ebu Übeyde, Said bar Kultum'a⁴³⁸ Şamlılardan alınmış olan verginin iade edilmesini emretti. O (Said), şehrin valisi olarak bunun toplanmasından sorumluydu. Onlara (Şam halkına) şöyle dedi: "Eğer dönersek onu (vergi) sizden alırsınız. Ancak eğer ki yenilir ve gücümüz sizi Rumlardan kurtarmaya yetmezse o zaman sizin sözünüz sizindir ve biz, kendi hakkımızdan feragat eder ve sizi affederiz" dedi. Ve Araplar Şam'dan ayrılarak Yermük Nehri yakınına gitti ve kamplarını kurdular.

Rumlar da aynı bölgeye geldi. Rumlar yollarında ilerlemekteyken karşısına çıkan tüm köy ve şehirleri Arapları desteklememeleri için tehdit ettiler ve türlü kötülükleri tekrar tekrar yaptılar. Onların yaptığı çirkinlikleri akla bile getirmemek gerekir.

Birbirlerine karşı gelmelerini takip eden günlerde, barışı sağlamak ve savaşı durdurmak hakkında iki taraf birbiriyle görüşmeler yaptı ancak karşılıklı istekleri üzerinde anlaşma sağlanamadı ve savaş hazırlıklarına başlandı. Savaş hazırlıkları sürdüğü sırada Arap ordusundan Ebu Süfyan (askerleriyle) ulaştı.

⁴³⁷ ܕܡܝܬܐ ܕܝܪܡܝܬܐ Yermük Nehri.

⁴³⁸ ܣܝܕ ܒܪ ܕܝܠܕܐ Said bin Amr (ö. y. 641).

Araplar, naralar atarak davulları çaldılar boruları üflediler. Araplar bütün gün gece karanlığına kadar savaştılar ve Rumları yendiler ve onları kaçırdılar. Rumlar Arapların önünden kaçtı; (Araplar) geri kalanları ise kılıçtan geçirdiler. (Rumlar ise) Nereye kaçacaklarını bilemediler ve onlardan pek çoğu acı verici ateşin parlak ışığına doğru gitti. (işte) onlar saldırı başladığında kaçmak isterken kayalık bir yerden düştüler ve parçalanarak öldüler. Yine onların (Rumlar) binlercesi de savaşta öldürüldü.

s.251

Neticesinde ise Araplar büyük bir zafer ve mutlulukla Darmsuq'a döndüler ve Darmsuq halkı da onları karşılamak için dışarı çıktı. Sevinç içinde karşılaştılar ve onları kabul ettiler. (Böylelikle) vermiş oldukları sözü yerine getirmişlerdi⁴³⁹.

Arap fütuhatı genişlemekte ve ilk olarak Sâsânî Devleti'ni vurmaktayken, diğer bir yandan Roma İmparatorluğu ile de çeşitli kereler çatışmalar yaşanmış ve bu mücadelelerde Arapların çok zaman galip geldiği görülmüştü. Bu durum İmparator Heraklios'u birtakım tedbirler almaya yöneltse de bu tedbirler, özellikle Suriye'deki Arap akınlarını durdurmaya muvaffak olacak türden değildi. Arap yayılması sürerken, en son Humus'un da Roma'nın elinden çıkması İmparator'u Arap tehdidine nihai bir son verecek büyük bir askerî harekâta mecbur etti. Heraklios böylesi bir sefere katılacak güçlü bir ordu için hazırlıklara başladı⁴⁴⁰.

⁴³⁹ Belazuri burada verilen bilgiye ek olarak, Hristiyan ve Yahudiler'in yaşadığı tüm şehirlerde aynı şekilde karşılandıklarını söylemektedir (Belazuri, I, s. 211).

⁴⁴⁰ *1234 Kroniği*, Roma ordusu mevcudunun üç yüz bin kişi olduğunu söylemekte ancak bu rakam kaynaklarda değişiklik göstermektedir. Örneğin Mihael Rabo Urfa'dan gelen 10 bin kişilik kuvvetin, Humus'daki 60 bin kişi ile birleştiğinden söz eder (Michael, s. 456). Bar Hebraeus ise komutan Baanis'in Şahrbaraz'ın oğlu ile birlikte 60 bin süvari topladığını ifade eder (Bar Hebraeus, I, s. 176). Theophanes, Theodore ve Baanes'in komuta ettiği 40 bin kişilik bir ordunun bu savaşta yer aldığını ve ordunun tamamının Araplar tarafından yok edildiğini söyler (Theophanes, ss. 469-470). Belazuri'nin verdiği rakama göre Roma ordusunun mevcudu 200 bin kişidir (Belazuri, I, s. 135). Vakıdî, Roma ordularının beş ordunun birleşiminde oluştuğunu söylemekte ancak sayı vermemektedir (Vakıdî, s. 259). Taberî'nin verdiği rakam 200 bindir (XI, s. 96). İbnü'l Esir'de tıpkı Taberî gibi Roma ordusunun mevcudunun 200 bine kadar çıktığını söylemekte ancak mevcudun 100 bin olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir (İbnü'l Esir, II, s. 376). İbn Kesir de mevcudun 100 ile 200 bin kişi arasında değiştiğinden bahseder (İbn Kesir, VII, s. 12 vd).

1234 Kroniği Arapların ordu mevcudu hakkında bilgi vermemektedir. Bu rakam İslâm kaynaklarında da net olarak verilmemekle birlikte genel kabul, 20 ile 40 bin kişi arasında olduğu yönündedir. İslâm ordusunun mevcudu ile ilgili en yüksek sayıyı Taberî vermektedir. Taberî ordu mevcudunun 46 bin kişi olduğunu söyler (Taberî, XI, s. 88). Belazuri ise 24 bin rakamını verir (Belazuri, I, s. 135). Donner da Belazuri ile aynı sayıyı vererek Arap ordusunun mevcudunun 24 bin kişi olduğunu söyler (Donner, *The Early Islamic...*, s. 133.). Bu ayrıntı hakkında en detaylı bilgiyi İbnü'l Esir vermektedir. İbnü'l Esir Müslümanların 27 bin kişi olduklarını, daha sonra Halid bin Velid'in 9 bin kişilik bir orduyla gelerek bu sayıyı 36 bine çıkardıklarını ve ayrıca İkrime bin Ebu Cehil'in komutasında destek kuvvet olarak 6 bin kişilik bir kuvvet daha bulunduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, II, s. 376). İbn Kesir ise ordunun mevcudunun 24 bin ile 36 bin kişi arasında değiştiğini ifade eder (İbn Kesir, VII, s. 12 vd). İbn Kesir'in bu ifadesi İbnü'l Esir'in verdiği bilgiyi desteklemekle birlikte, yazarın bu bilgiyi verirken İbnü'l Esir'in sahip olduğu detayları bilmediğini göstermektedir.

Kaynakların verdiği bilgiye bakıldığında Ömer bin Hattab hilafet makamına geldikten sonra Halid bin Velid'i ordu komutanlığı görevinden alarak yerine Ebu Übeyde bin Cerrah'ı tayin etmiştir⁴⁴¹. Übeyde bin Cerrah, Yermük Savaşı'ndan hemen önce Habib bin Mesleme'yi Humus'a göndererek şehir halkı ile bir antlaşma yapmasını istemiştir. Humus bilindiği gibi henüz kısa bir süre önce Arapların eline geçmiştir şehirde hala çok sayıda Yahudi ve Hristiyan halk bulunmaktadır. Arapların Humus'un çoğunluğu gayrimüslim olan halkı ile bu yönde bir antlaşma yapmak istemesi, muhtemelen bu insanların yüzlerini yeniden Roma'ya çevirebilecek olma olasılıklarıdır ve bunun önüne geçmek istemişlerdir. Şehir halkının bu antlaşma talebine karşı gösterdiği tavır ise Arapları memnun edici bir mahiyette tezahür etmiş, Roma baskısından bunalan yerli halk da bu talebe olumlu karşılık vermiştir. Belazurî, Humus halkının Müslümanlara: *“Biz sizin hüküm ve adaletinizi, içinde bulunduğumuz zorbalık ve baskı durumuna tercih ediyoruz. Sizin amelinizin de yardımıyla Heraklios ve ordusunu şehirden kovacağız”* şeklinde cevap verdiğini hatta Yahudiler'in: *“Tevrat üzerine yemin ederiz ki biz yenilip buradan çıkarılmadıkça, Heraklios'un valisi bu şehre giremeyecek”* dediğini kaydetmektedir⁴⁴². Mihael Rabo da Arapların Şam ve diğer şehirlere güvenliklerinin temin edileceği yönünde söz verdiklerini belirtir⁴⁴³.

Ardından her iki ordunun Yermük Vadisi'nde karşı karşıya geleceği süreç başladı. Humus ve Şam gibi şehirlerden emin olan Araplar harekete geçerek Yermük Vadisi'ne doğru ilerlediler. Carl H. Becker Araplar'ın bu yeri özellikle seçtiklerini zira Yermük Vadisi'nin fiziki koşullarının, kalabalık düşman ordusu karşısında kendilerine hareket ve mevzilenme kolaylığı sağlayacağı gibi savaşın kaybedilmesi durumunda, çöl ya da Medine istikametine geri çekilmelerinin de kolay olacağını ifade etmektedir⁴⁴⁴.

Arap ve Roma orduları arka arkaya Yermük Vadisi'ne geldi. Bu arada Romalılar, yol üzerindeki tüm şehir, kasaba ve köyleri, Arapları desteklememeleri yönünde tehdit etmişlerdir. Bu ifade Romalıların, muhtemelen Arapların Humus halkı ile yaptığı antlaşmalardan haberdar olduğunu ve bu nedenle böylesi bir tavır içerisine girdiklerini göstermektedir. Ancak bu şehirlerdeki Hristiyan ve Yahudi topluluklar da

⁴⁴¹ Vakıdî, s.30; Taberî XI, s.95; Belazurî, I, s.166; Becker, *“The Expansion...”*, s. 344; Hugh KENNEDY, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 2. baskı, Pearson, Londra, 2004, s. 60; Donner, *The Early Islamic...*, s. 130.

⁴⁴² Belazurî, I, s. 211.

⁴⁴³ Mihael Rabo, s. 457.

⁴⁴⁴ Becker, *“The Expansion...”*, s. 343.

ihhtimal ki adı geçen antlaşmadan haberdardırlar ve bu noktada Humus'taki dostlarından bilgi almış olmalıdır. Sonuç olarak Humus'un gayrimüslim halkının Arap iktidarına karşı bir güven duygusu içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu haleti ruhiye, diğer şehirlerdeki gayrimüslim unsurlara da sirayet etmiş olmalıdır. Bu nedenle bu şehirlerde yaşayanlar, Romalıların bu tehditlerine pek kulak asmamış olmalıdır. Zira “Eğer Heraklios ve ordusu Müslümanları yenerse bizler eski konumumuza (Roma baskısı altındaki) döneriz. Ama Müslümanlar kazanırsa mevcut durumumuzu (Humusluların söylediği adalet ortamı) koruyacağız” demektedirler⁴⁴⁵.

İki ordunun karşı karşıya gelmesinin ardından yaşanan süreçle ilgili, diğer kaynakların verdiği bilgiler 1234 Kroniği yazarının verdikleriyle uyum içerisindedir. Buna göre iki ordu karşı karşıya gelmelerinin ardından savaş başlamamış, bir süre boyunca iki taraf arasında görüşmeler gerekleřtirilmiřtir⁴⁴⁶. Becker, Arapların bir yandan Roma ile görüşürken diğer yandan da takviye kuvvetlerin gelmesini beklediklerini söyler. Becker'e göre Roma ordusunda da komutanlar arasında birtakım kıskanılılardan kaynaklanan anlaşmazlıklar yařanmaktaydı⁴⁴⁷. Neticede yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmamış ve her iki ordu savaş durumuna geçmişti.

Araplar ve Romalılar arasında cereyan eden Yermük Savaşı, modern çalışmaların ortak görüşüne göre 15-20 Ağustos 636 yılında meydana gelmiştir. Bu konuda 1234 Kroniği herhangi bir tarih vermemektedir. Mihael Rabo bu hadiseyi Halife Ömer'in 5. yılına tarihlendirir ki bu tarih, M.639-640 yıllarına tekabül eder ve yanlıřtır⁴⁴⁸. Bar Hebraeus'un verdiği tarih, Halife Ömer'in 4. yılıdır⁴⁴⁹. Bu tarih de M.638-639 yıllarını gösterir. Dolayısıyla Bar Hebraeus'un verdiği tarihte de en az iki yıllık bir hata bulunmaktadır. Zuqnin Kroniği savaş hakkında bilgi vermez. Yalnızca M.632-633 yılında Roma imparatoru Heraklios'un Urfa üzerine gittiğini söyler. Zuqnin kroniği aynı yıl Araplarla İranlılar arasında Câbiye Savaşı'nın cereyan ettiği bilgisini verir⁴⁵⁰. Nisibisli İliyo savaşın tarihini AG.947/M.935/6 yılı olarak vermektedir⁴⁵¹. Savaş hakkında kısa bir bilgi veren eski anonim bir Süryanice metinde

⁴⁴⁵ Belazurî, I, s. 211.

⁴⁴⁶ Kaegi'ye göre bu, iki ya da üç ay kadar bir süredir (Kaegi, Byzantium..., s. 119).

⁴⁴⁷ Becker, “The Expansion...”, s. 343.

⁴⁴⁸ Michael, s. 456.

⁴⁴⁹ Bar Hebraeus, I, s. 176

⁴⁵⁰ Zuqnin Kroniği, s. 143; Duygu, s. 356.

⁴⁵¹ İliyo, s. 131

ise savaşın, Selevkos takvimine göre 20 Ağustos 947 yılında meydana geldiği yazar ki bu da Miladî 635 yılını gösterir⁴⁵².

Agapius, Heraklios'un tahta çıkma yılını AG.922/M.610-611⁴⁵³ olarak vermekte, Yermük Savaşı'nı da İmparator'un 22, AG.943/M.631-632 yılına tarihlemektedir⁴⁵⁴. Agapius vermiş olduğu bu bilgilerde, Heraklios'un tahta çıkış tarihini doğru olarak vermekte ancak Yermük Savaşı'nın tarihinde kronoloji hatası yapmaktadır. Theophanes, pek fazla detay vermediği savaşla ilgili olarak, savaşın tarihi olarak Heraklios'un 25, Ömer'in ilk yılı ve miladî olarak da 633-634 yıllarını vermektedir⁴⁵⁵. İslâm kaynaklarının geneli, savaşın tarihini Hicrî 15 yılının Receb ayı, Miladî Temmuz-Ağustos 636 olarak vermektedirler⁴⁵⁶.

[117] İrakli'nin Suriye'den Ayrılması Hakkında:

Antyukyâ'dan Hristiyan bir Arap İrakli'ye gelerek Rumların büyük bir kayıp yaşadıklarını/mahvolduklarını söyledi ve onlardan hiçbirinin kaçamadığını haber verdi. İmparator İrakli (bunun üzerine) büyük bir üzüntüyle Antyukyâ'dan ayrılarak Konstantinopolis'e doğru hareket etti. Yola çıkarken, orayı görme/orada bulunma konusunda umudunu yitirmiş olduğu için, Suriye'ye barış dileğinde bulundu ve dedi: "Sozu (sozou) Suriya (Barışla kal Suriye)! Sen düşman için ne harika bir ülkesin." Sonra elinde tuttuğu asayı (havaya) kaldırdı ve yanında bulunan kuvvetlere işaret verdi/harekete geçmelerini emretti ve karşılıklarına kim çıkarsa/ne çıkarsa yağmalamalarını/yakıp yıkmalarını emretti. O zamandan sonra Suriye, düşmanların eline geçmiş oldu. İrakli Beyt Nahreyn, Ermenistan, Meşreyn ve geri kalan baskı altındaki bölgelere bir emirname yollayarak, Araplarla savaşmamalarını ve efendilerinin (bu) emrine itaatsizlik

⁴⁵² Abdurrahman Acar, "Müslümanlarla Bizans Arasındaki Yermük Savaşı'nı Anlatan En Eski Süryanice Metin", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt: 5, Sayı: II, s. 71-76.

⁴⁵³ Agapius, s. 189

⁴⁵⁴ Agapius, s. 193

⁴⁵⁵ Theophanes, s. 469.

⁴⁵⁶ İslam kaynaklarından İbn İshak, Vakıdî, Halife bin Hayyât ve Medainî Hicrî 15 tarihini vermişler, İbn Âsâkir, eserinde Hicrî 15 yılına ait birtakım rivayetleri aktardıktan sonra bu hadiselerin Yermük Savaşı ile ilgili olduğunu söylemiştir (Mustafa Fayda, "Yermük", s. 486). İbn Kesir, Seyf bin Ömer'in Yermük Savaşı'nın Hicrî 13 yılında, Şam'ın fethinden önce yapıldığını söylemiş olduğunu kaydeder. Ancak Hâfız bin Asâkir'in Yezid bin Ebu Übeyde ve Ebu Maşer gibi isimlerden naklettiğine göre savaşın Hicrî 15 yılında Şam'ın fethinden sonra gerçekleşmiş olduğunu da eklemektedir. Ayrıca Halife bin Hayyât, İbn Kelbî'nin de Yermük Savaşı, Hicrî 15 yılında, Receb ayının beşinci günü, Pazartesi yapıldığını söylemiştir. İbn Kesir, bu noktadan sonra Seyf bin Ömer'in verdiği tarihe başka kimsenin itibar etmediğini söylemektedir (İbn Kesir, VII, ss. 12-13). Taberî, Vakıdî ve İbn İshak'a göre savaşın Hicrî 15 yılının Receb ayında yani Temmuz-Ağustos 636 tarihinde gerçekleştiğini söyler ancak kendi kronolojisinde bu hadiseyi Hicrî 13 yılı olayları arasında anlatır (Taberî, XI, s.74 vd.). Belazurî de savaşın tarihi olarak Hicrî Receb 15 yılını verir (Belazurî, I, s. 210). İbnü'l Esir ise net bir tarih vermemekle birlikte savaşı, kronolojik olarak Ecnadeyn Savaşı'nın önüne koymaktadır (İbnü'l Esir, II, s. 376).

etmemelerini bildirdi. Bu emre (tüm Roma) şehirleri ve (vasal) ülkeler uyacaktı zira mesele onun gücünü aşıyordu.

Heraklios, savaşın kaybedildiği haberini aldıktan sonra Antakya'dan ayrılmıştır⁴⁵⁷. Bu yenilginin ardından Suriye'yi kaybettiğini anlayan Heraklios, kaynakların verdiği bilgiye göre yola çıkarken “Sozu (Sozou) Suriya! (Barışla kal Suriye)” demiştir⁴⁵⁸. Taberî ayrıca Heraklios'un, “Bu, arzusunu yerine getiremeden senden ayrılan ve geri dönüşü olmayan bir adamın vedasıdır” dediği de geçmektedir⁴⁵⁹. İbnü'l Esir Heraklios'un, “Selam sana Suriye! Bir daha görüşmemek üzere selam! Bundan sonra sana hiçbir Romalı, uğursuz çocuk dünyaya gelmedikçe korkusuzca giremeyecektir. Keşke bu çocuk doğmasa” dediğini kaydetmiştir⁴⁶⁰. Heraklios'un, kendisiyle birlikte hareket eden Roma birliklerine son emri ise, “önlerine çıkan her şeyi yakıp yıkmaları” yönünde olmuştur ki, Mihael Rabo'ya göre Heraklios'un bu emri sonrası Romalılar, bu bölgelere Araplardan çok daha fazla zarar vermişlerdir⁴⁶¹.

[118] Meşreyn'in Araplar'a Ne Şekilde Boyun Eğdirildiği ve (Meşreyn'in) Patrik Benyamin'in⁴⁶² Ellerine Teslim Edilmesi Üzerine:

Arapların giderek güçlendiği bu dönemde 'Amr bar As beraberindeki kuvvetleri sevk ederek Meşreyn bölgesi üzerine geldi. Meşreynlilerin hikâyelerinden ve anlattıklarından anladığımız kadarıyla Benyamin⁴⁶³ bu sıralarda Meşreyn'in Ortodoks patriği idi ve Meşreyn'in Kalkedoncu patriği Kiros'a⁴⁶⁴ duyduğu antipati ve düşmanlık nedeniyle Meşreyn'i Arapların komutanı 'Amr bar As'a teslim etti.

s.252

Dediklerine göre Kiros patriklikle birlikte İrakli'den tüm Meşreyn'in valilik yetkisini de almıştı. Kendine ait hizmetçileri ve silahlı görevlileri vardı. Hem piskoposluğunu hem de yetkisinin gücünü göstermek için dilediği zaman koyu kırmızı terlik, dilediği zaman da papaz sandalı giydiği söylenir. Bu nedenle

⁴⁵⁷ Taberî Heraklios'un bu haberi aldığı Humus önünde olduğunu söyler (Taberî, XI, s. 104).

⁴⁵⁸ *سوزو سوريّا* Sozou Suriya. Bu ifade metin içerisinde de aynı şekliyle, yani Grekçe haliyle yer almaktadır.

⁴⁵⁹ Taberî, XII, s. 182

⁴⁶⁰ İbnü'l Esir, II, s. 453

⁴⁶¹ Michael, s. 459

⁴⁶² *صبر* (ö:16 Ocak 662). M.623-662 yılları arası İskenderiye Kıpti Kilisesi patriği.

⁴⁶³ 17 Eylül 623-16 Ocak 662 yılları arasında Mısır Kıpti Kilisesi patriği.

⁴⁶⁴ *كيس* (ö:21 Mart 642). M.631-641 yılları arası Mısır Rum Ortodoks Patriği ve aynı zamanda Doğu Roma'nın son Mısır valisi. Arap kaynaklarına göre Mukavkis. Ancak Mukavkis Arap kaynaklarında, Mısır yöneticilerine verilen genel bir isim olarak geçmektedir ve bu dönemin Mukavkis'i Kiros'dur (Becker, “The Expansion...”, s. 350)

İmparator'dan aldığı gücü zorbalıkla kullanmış ve Ortodokslara çok kötülükler yapmıştı. (Kiros) Patrik Benyamin'i kiliselerinden uzaklaştırdı ve hepsine el koydu. Kiros, 'Amr bar As'ın geldiğini duyunca çıktı, onun huzuruna gitti ve ona Arapların Meşreyn'e girmemeleri karşılığında yıllık 200 bin dinar ödemeyi kabul etti. Bunun üzerine (bir grup) insan, Meşreyn'in altınını alıp Araplara verdiği gerekçesiyle Kiros'u İrakli'ye şikâyet ettiler. İrakli de bir emirnameyle onu Meşreyn valiliğinden aldığını bildirdi ve onun yerine Ermeni milletinden Manuel⁴⁶⁵ isminde bir kişiyi gönderdi. Bir yıl sonra Arap elçileri alışıldığı üzere vergiyi almaya Meşreyn'e geldiler ve Manuel'i Babilonya'da, bugün Fustat⁴⁶⁶ denilen yerdeki kurmuş olduğu kampında buldular. Karşılarına (görüştükleri) birini istediler ve altınları talep ettiler. Manuel onlara şöyle cevap verdi: "Ben size altın veren Kiros değilim. O zırh değil, tunik giyinen birisidir. Ama ben gördüğünüz gibi zırhlıyım. (Şimdi) uzaklaşın ve bir daha buraya geri gelmeyin." Elçiler dönüşlerinde Emirlerine Kiros'un (artık) Meşreyn valisi olmadığını söylediler.

s.253

'Amr bar As Meşreyn'e gitmekten korktu. Ortodokslar'ın patriği Benyamin çıktı ve 'Amr bar As'ın yanına gitti. Tüm kiliseleri kendi yetkisine vermesi ve Kalkedoncuları temizlemesi karşılığında, tüm Meşreyn'i onun ellerine teslim etmeyi kabul etti. Sonra Benyamin Meşreyn' döndü ve insanlara ne yaptığını anlattı ve onlara Kalkedoncularla birlikte öldürülmemeleri için (ayırt edici bir) işaret olarak sünnet olmalarına izin verdi ve daha sonra onları Rumlara karşı isyana ve ülke yönetimini Arapların eline teslim etmeye ve (böylece) Rumların zalim baskılarından kurtulmaya teşvik etti. Çünkü Rumların inançları nedeniyle onlara yaptığı zalim eziyetler onları hiç rahat bırakmıyordu. Kalkedoncular, Ortodoksları zorla efhariistik ayinlere sokarak, kutsal gizemleri çığnetiyor ve en aşağılık barbarlıkları yapıyorlardı. Meşrin'de ve Mısır'da bugüne kadar yapılır ki, (bir) diyakoz kutsal gizem zamanında doğuda ayakta bekler ve eğer zorbalar içeri girerse, rahibe söyleyerek, onlar ulaşmadan gizemi yok ederlerdi. Böylece Aleksandriyâ'nun ve Meşrin'in ileri gelenleri Benyamin'in etrafında birleştiler ve 'Amr geldiğinde şehri ona teslim ettiler. Araplar şehre girdiler ve Rumların üzerine çökerek onları öldürdüler. Kiros ve Manuel, Arapların kuvvetlerini görünce kilisede buldukları altın, gümüş taşıyabilecekleri ne varsa aldılar ve küçük bir gemiye binerek Konstantinopolis'e kaçtılar. Böylece Benyamin Aleksandriyâ ve bütün Mısır'ın yetkili patriği oldu ve o zamandan beri Kalkedoncular tüm Mısır'da bir daha ayağa kalkamadılar ve deniz kıyısındaki köylere ve kalelere dağıldılar.

⁴⁶⁵ ܡܢܘܐܠ Manuel.

⁴⁶⁶ ܦܘܨܬܐ Fustat, Kâhire'nin eski ismidir.

Roma-Sâsânî savaşlarının İranlılar lehine geliştiği dönemlerde Mısır, M.618-619 tarihinde Sâsânî ordularının işgaline uğramıştı. Doğu Hristiyanlarıyla Roma Devleti arasında asırlardan beri süregelen teolojik ihtilaflar, Mısır halkının Pers işgalini memnuniyetle karşılamaları sonucunu vermişti⁴⁶⁷. Ancak yaklaşık on yıllık bir dönemin sonunda Roma, Sâsânîlere karşı üstünlük sağlamış ve bu süreçte Mısır yeniden Roma'nın idare sahasına dâhil olmuştu. M.627-628 yıllarında Mısır yeniden ele geçirildikten kısa bir süre sonra İskenderiye patriği I. Grigorios ölmüş ve yerine eski Phasis piskoposu Kiros, yeni İskenderiye patriği statüsüyle atanmıştı⁴⁶⁸. İmparator Heraklios Kiros'a İskenderiye Patriği unvanının yanında Mısır'ın tüm idari yetkisini de vermişti⁴⁶⁹. Bunun nedeni muhtemelen kiliseler arasındaki teolojik ayrılıkları ortadan kaldıracak ve kiliseler arası birliği tesis edecek hamleleri hem dini yollarla hem de devlet eliyle ve gerekirse zor kullanarak uygulamaya koymak istemesiydi. Kiros'un faaliyetleri de zaten bunu göstermekteydi. Gerçekten de Kiros, Mısır'daki Kıptî cemaatine karşı son derece sert uygulamalarda bulunmaktaydı⁴⁷⁰. Bu yolda Kıptîlerin kendi ibadet şekillerini yasakladı ve din adamlarına işkence ve sürgün cezaları verdi⁴⁷¹. Bu nedenle ülkedeki Kıptî cemaati ve onların dini önderi olan Patrik Benjamin, Kalkedonculara ve onların temsilcisi sıfatıyla Kiros'a karşı nefret duygusu içerisindeydiler.

Kudüs'ün fethedilmesinden sonra⁴⁷² Halife Ömer, Amr bin As'ı Mısır fethi ile görevlendirmişti. Amr bin As, 3500 kişilik bir ordunun başında Mısır yönüne hareket etti. Halife, Amr'ın peşinden Zübeyr bin Avvam'ı da 12 bin kişilik bir orduyla Amr bin As'ın ordusuna takviye olarak peşinden gönderdi⁴⁷³. Mısır yolunda önce Hicrî Muharrem 19/Ocak 640⁴⁷⁴ tarihinde Farama ele geçirildi, ardından da Babilon Kalesi⁴⁷⁵ alınarak Mısır'a girildi.

Kaynakların ifadeleri Mısır'ın fetih süreci ile ilgili büyük farklılık göstermektedir. Özellikle Grek kaynakları Müslümanların Mısır'ı fethi konusunda oldukça kısıtlı bilgi vermektedirler. Mısır'ın Roma'nın elinden çıkmasıyla ilgili

⁴⁶⁷ Vasiliev, I, s. 250

⁴⁶⁸ Theophanes, s. 461

⁴⁶⁹ Becker, "The Expansion...", s. 349

⁴⁷⁰ Kiros'un uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bkz, Alfred J. Butler, Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion, Oxford, Clarendon Press, 1902, s. 168 vd

⁴⁷¹ Becker, "The Expansion...", s. 349

⁴⁷² Kudüs şehri Miladî Nisan 637 tarihinde fethedilmiştir. Ancak 1234 Kroniği bu hadiseyi Mısır'ın fethinden sonra kaydetmektedir.

⁴⁷³ Belazurî, I, s. 338; Taberî, XIII, s. 166

⁴⁷⁴ Ahmet ÖNKAL, "Amr bin As", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt.III, 1991, ss. 79-81

⁴⁷⁵ ܩܠܥܬܐܢܝܢ Nil Deltası içerisinde yer alan antik bir kale.

Nikephoros, Heraklios'un henüz doğu bölgelerindeyken Barkania'lı Ioannes'i Mısır'a, Araplarla savaşmaya gönderdiğini ancak yaptığı savaşta Ioannes'in yenildiğini ve öldürüldüğünü söyler. Ardından İmparator, Trakya birlikleri komutanı Marinos'u göndermiş ancak o da yaptığı savaşı kaybetmiş, pek çok askeri öldürülmüş kendisi ise güçlkle kurtulabilmiştir. Daha sonra ise bir başka ordu komutanı Marianos'u Mısır'a göndermiştir. Bu sırada İskenderiye patriği Kiros'tan bir mesaj gelmiştir. Buna göre Kiros, Arapların komutanı Ambros (Amr) ile belirli bir vergi karşılığında bir antlaşma yapacağını ve bu arada İmparator'un diğer kızı Evdokia'yı onunla evlendirmek için bir teklifte bulunulmasını ve bu şekilde Ambros'un Hristiyan yapılarak Kiros'un emrine girmesinin sağlanmasını önermiştir. İmparator ise bu teklifi reddetmiş, aynı zamanda Marianos da Kiros'un bu önerisine katılmayarak Araplarla savaşa girmiş ve çok sayıda askeriyle birlikte öldürülmüştür⁴⁷⁶. Nikephoros'un bu anlatımı en başından hatalıdır. Zira İmparator Mısır fethi başladığı zaman doğuda değil, başkenttedir. Yermük Savaşı sırasında Antakya'da olan İmparator, savaşın kaybedilmesinin ardından Konstantinopolis'e gitmiştir. Ayrıca bu savaşın cereyan ettiği dönemde henüz Suriye ve Filistin'in fethi tam olarak bitirilmemiş, Kudüs henüz fethedilmemiş ve doğal olarak henüz Mısır'a karşı herhangi bir sefer düşünülmendiği için Mısır'da bir Arap ordusundan söz etmek mümkün değildir.

Bir diğer Grek tarihçi Theophanes ise birazdan değineceğimiz Kiros'un Amr ile görüşmesi hadisesini AG.6126/M.633-634 yılları olayları içerisinde değerlendirmiş ve Mısır'ın fetih süreci ile ilgili başka bir detaya yer vermemiştir⁴⁷⁷.

Mısır'ın Araplar tarafından fethi konusunda en detaylı bilgileri veren yerel kaynak VII. yüzyıl sonlarında Mısır Kıpti Kilisesi'nin Nikiu piskoposu olan Ioannes'in *Kroniği*'dir⁴⁷⁸. Yaratılıştan M.640 yılına kadarki olayları içermekte olan bu kronik hem Mısır'ın Araplar tarafından fetih süreci hem de Romalıların Mısır'daki son dönemleri hakkında bilgiler içermektedir. Ioannes, Nikephoros'un da ismini zikrettiği Barkania'lı Ioannes'in öldürülmesinden sonra, İskenderiye *Augustalis*'i⁴⁷⁹ Theodoros'un Mısır'daki orduların komutanı olduğunu ifade eder. Düzensiz ve güven vermeyen bir orduyla mücadelesini sürdüren Theodoros, nihayetinde İskenderiye'ye

⁴⁷⁶ Nikephoros, ss. 71-73

⁴⁷⁷ Theophanes, s. 470

⁴⁷⁸ Ioannes ve Kronik hakkında bilgi için bkz, Robert H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, Williams&Norgate, London, 1916, s. iii

⁴⁷⁹ Bir tür devlet görevlisi unvanıdır. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "Augustalios", ODB, Cilt: 1, s. 232

çekilmek zorunda kalır. Ardından başkente çağırılır ve bir süre sonra İskenderiye patriği Kiros ile birlikte yeniden Mısır'a gönderilir. Kiros Araplarla barış müzakerelerini yürüttükten sonra Theodoros, Mısır'daki tüm Roma birlikleri ve Arapların serbest bıraktıkları esirleri de toplayarak Mısır'dan ayrılır ve Kıbrıs'a geçer⁴⁸⁰.

Bar Hebraeus ve Mihael Rabo bu hadiseyi “*Ömer Mısır'a gitti ve Kiros onu karşılamak için geldi. Kiros Ömer'e, Arap ordularının Mısır'a girmemeleri karşılığında yıllık 200 bin denarii vermeyi teklif etti. Ömer bu teklifi kabul ederek geri döndü*” şeklinde bildirmektedirler⁴⁸¹. Her iki yazar ek olarak, Mısır halkından bazılarının, Mısır'ın altınlarını Araplara vermekle itham ettikleri Kiros'u, İmparator Heraklios'a şikâyet ettiklerini ve buna öfkelenen İmparator'un Kiros'u başkente geri çağırdığını ifade etmektedirler. Theophanes'de de Süryani kronikleriyle paralel bilgiler yer alır. Üç Süryani kroniği ile birlikte Theophanes de Kiros'un başkente çağırıldığını ve onun yerine Manuel isminde bir Ermeni'nin tayin edildiğini söylemektedir⁴⁸². Theophanes ayrıca Kiros'un başkentte toplanan kalabalık bir halk kitlesinin önünde kendisini savunmasından da bahsetmektedir⁴⁸³.

Bu noktada Araplarla müzakerede bulunan ve nihayetinde bir anlaşmaya varan kişinin İskenderiye Patriği Kiros olduğu sonucu çıkmaktadır. Theophanes bu noktada Kiros'un kiminle görüştüğünü söylememektedir. Yalnızca “*Arapların geldiğini duyunca, onların yanına giderek teklif sunduğu*” ifadesine yer vererek sonraki süreci aktarır⁴⁸⁴. *1234 Kroniği* Kiros'un Amr bin As ile görüştüğünü söylerken⁴⁸⁵, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'a göre Kiros'un görüştüğü isim Halife Ömer'dir⁴⁸⁶. Üç Süryani kroniği ve Theophanes, Kiros'un 200 bin *denarii* ödemeyi teklif ettiğini söylemektedir ancak bu görüşmenin nerede gerçekleştiğine dair bir belirti yoktur. Görüşme yeri olarak bilgi veren kaynak ise Ioannes'dir. Ona göre Kiros, Amr'ın yanına henüz daha Babilon Kalesi'nde iken gitmiştir ve Kiros'u gayet iyi karşılayan Amr ile patrik arasında çeşitli koşulları içeren bir anlaşma yapılmıştır⁴⁸⁷. Ioannes'in ifadesine göre bu şartlar altında barış tesis edilmiştir ancak Ioannes burada Kiros'un Amr bin As'a

⁴⁸⁰ Ioannes, s. 178 vd

⁴⁸¹ Bar Hebraeus, I, s. 178; Michael, s. 459

⁴⁸² *1234 Kroniği*, s. 252; Michael, s. 457; Bar Hebraeus, I, s. 178; Theophanes'e göre *Augustalis* unvanıyla (Theophanes, s. 470)

⁴⁸³ Theophanes, s. 470

⁴⁸⁴ Theophanes, s. 470

⁴⁸⁵ *1234 Kroniği*, s. 252

⁴⁸⁶ Michael, s. 459; Bar Hebraeus, I, s. 178

⁴⁸⁷ Ioannes, s. 193

ne kadar bir ödemeyi taahhüt ettiği bilgisini vermemiştir. Bu hususta hemen tüm kaynaklar hemfikir olmaktadır ancak Butler bu konunun bir mit olduğunu savunur. Ona göre Kiros, yalnızca Babilon Kalesi kuşatıldığı esnada bir ödeme teklif etmiştir ve ondan sonra da başkente çağırılmıştır⁴⁸⁸. Butler bu iddiasını özellikle Ioannes'e dayanarak öne sürer. Zira Ioannes, yukarıda da değindiğimiz üzere Kiros'un, Babilon'da bulunan Amr bin As'ın yanına bir anlaşma yapmaya gitmiş olduğunu kaydetmiştir.

Bir başka dikkat çekici detay ise Mısır'da bulunan Romalı komutanın kimliği konusudur. Üç Süryani kroniği ve Theophanes'in burada verdiği isim, Kiros'un görevden alınmasının ardından Mısır'a komutan olarak tayin edilen Ermeni Manuel'dir. Nikephoros'un zikrettiği isimlerden⁴⁸⁹ bir tek Barkania'lı Ioannes, Nikiu'lu Ioannes kroniğinde geçmekteyken⁴⁹⁰, diğer iki isim hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Ioannes, Mısır'ın fethi süresince, en azından Kiros'un başkentten dönmesinden sonra Mısır'daki Roma orduları komutanının ismini Theodoros olarak vermektedir. Kimi modern çalışmalar da Amr bin As'ın Babilon Kuşatması esnasında Theodoros'un da kalede olduğunu ifade etmektedir.

İskenderiye patriği Benjamin'in Mısır'ı Amr bin As'a teslim etmesi hadisesi kronikler içerisinde yalnızca *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo'da yer almaktadır. *1234 Kroniği* bunu doğrudan bilgi olarak verirken, Mihael Rabo ise kimi kaynakların böyle söylediğini belirtir⁴⁹¹. Ancak hiçbir metinde kronoloji net olarak verilmediği için bu hadisenin, eğer gerçekten olduysa ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiği muammadır. Verilerin ışığında, Kiros'un Konstantinopolis'te olduğu esnada gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Mısır'ın fethi İslâm kaynaklarında çok daha farklı ifadelerle anlatılmaktadır. İslâm kaynakları Mısır'ın fethini çok daha uzun ve detaylı olarak verirler. Hadiseler hikâyeleştirilmiştir ve pek çok diyalog geçmektedir. Bununla birlikte, başta Amr bin As olmak üzere karakterler öne çıkarılmış, yapılan anlaşmalardan daha çok savaşlar ve kazanılan zaferler belirginleştirilmiştir. Ancak biz analizimizde *1234 Kroniği*'nin ifadelerini esas almış bulunduğumuz için, metinde bahsedilmeyen savaşları ve

⁴⁸⁸ Butler, s. 535 vd

⁴⁸⁹ Ioannes, Marinos ve Marianos.

⁴⁹⁰ Ioannes, s. 178 vd

⁴⁹¹ Michael, s. 464

gelişmeleri, Mısır'ın fetih süreci ve fethin kronolojisini değerlendirmeye tabi tutmayacağız.

Öncelikle bu kaynaklarda Theodoros, Manuel, Kiros ve Benjamin isimlerinin hiçbiri yoktur. İbnü'l Esir, Müslümanların Babilon'u ele geçirdikten sonra Mısır'a girdiklerini ifade eder⁴⁹². İbn Kesir, Babilon ismini zikretmeden orduların Mısır'a girdiğini söyler⁴⁹³. Bu noktadan sonra her iki müellif de İskenderiye valisi Mukavkıs'ın, İskenderiye başpiskoposu Ebu Meryem'i Amr bin As ile görüşmeye gönderdiğini söylerler. Burada dikkati çeken nokta Mukavkıs'ın kim olduğudur. İslâm kaynaklarında Mukavkıs, Mısır'ın idarecisine verilen genel bir isim olmakla birlikte bu dönem bu isimden kast edilen kişi İskenderiye patriği Kiros idi⁴⁹⁴. Yani Kiros, Mukavkıs'ın ta kendisidir. Ancak İbnü'l Esir ve İbn Kesir, İskenderiye patriği ve Mukavkıs'ı iki ayrı kişi olarak göstermekte ve Mukavkıs'ın kim olduğu karanlıkta kalmaktadır. Bununla birlikte Mukavkıs'ın Amr bin As ile görüşmeye Mısır başpiskoposu Ebu Meryem ile Ebu Mîryâm isminde iki kişiyi gönderdiğini söylemektedirler. Eğer Mukavkıs isminden kast edilen Kiros ise (ki öyle olmalıdır) bu durumda Ebu Meryem'in bir başkası olması gerekmektedir. Bu durumda bu kişi muhtemelen 1234 *Kroniği*'nde de ismi verilen Kıptî Kilisesi patriği Benjamin olmalıdır. Bu, aynı zamanda Alfred Butler'ın da görüşüdür⁴⁹⁵. Butler da bu kişinin Benjamin'den başkası olamayacağını ifade etmektedir. Ancak bu durumda karşımıza bir başka mesele çıkmaktadır ki o da Süryani kroniklerinin Kiros'tan nefret ettiğini ifade ettiği Benjamin'in Kiros tarafından Amr ile görüşmeye nasıl gönderildiğidir. Süryani kroniklerinin Benjamin ve Kiros arasındaki ilişki hakkında verdikleri bilgiler doğruysa, bu durumda İslâm kaynakları hatalı bilgiler vermişlerdir. Eğer İslâm kaynaklarının verdiği bilgiler doğru ve metinlerde adı geçen Ebu Meryem, Benjamin ise bu durumda Süryani kaynakları hatalıdır. Böylesi bir durumda Butler'ın görüşü doğruysa ve Ebu Meryem Benjamin ise, ortaya çıkacak olan sonuç, İslâm kaynaklarının hatalı bilgi verdiğidir. Zira Taberî, Ebu Meryem'in, tüm ailesi Hristiyan olmasına rağmen İslâm'ı seçtiğini söylemektedir⁴⁹⁶.

⁴⁹² İbnü'l Esir, II, s. 515

⁴⁹³ İbn Kesir, VII, s. 162

⁴⁹⁴ Becker, "The Expansion...", s. 350

⁴⁹⁵ Alfred Butler, Taberî, Makrızî ve Suyûtî'nin kayıtlarından yola çıkarak, kısaca Abba (baba) Benjamin'in Araplar'ın dilinde zaman içerisinde önce Ebu Mayamin, daha sonra da Ebu Meryem şekline evrilmiş olabileceğini ifade eder. Butler, s. 513 vd

⁴⁹⁶ Taberî, XIII, s. 165

Doğu Hristiyanlarının ve özellikle Süryani cemaatinin Roma Devleti'ne bakışı göz önüne alındığında, tıpkı Suriye ve Mezopotamya'da olduğu gibi, onlarla aynı paralelde bulunan Mısır Kıptî Kilisesi cemaatinin de Mısır'da Müslümanların idaresini Roma idaresine tercih edecekleri sonucu çıkmaktadır. Dikkat edilirse Benjamin Süryani kaynaklarında, cemaatinin iyiliği için davranan bir karakter olarak görünmektedir. Bu durumda patrik statüsünde birinin, İslâmiyet'i seçmiş olması, dindar Hristiyanların ellerinden çıkmış olan kroniklerde çok da iyi anılmayacaktır. Hepsinden öte yapılan çalışmalar bize, İskenderiye'nin fethinden sonra Kiros'un akıbeti belirsizken⁴⁹⁷ Benjamin'in yeniden kilisesine dönmesine izin verildiği ve M.662 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürdüğünü göstermektedir. Aziz S. Atiya da Amir bin As'ın Benjamin'e saygılı davrandığını ifade eder ve bu şekilde, neredeyse tamamı Mısır'ı terk eden Romalıların ardından Kıptîlerin Mısır'da çok daha özgür bir hayata kavuştuklarını dile getirir⁴⁹⁸.

s.254

[119] Haleb ve Geri Kalan Bölgelerin Araplarca Ele Geçirilmesi:

Halid bar Velid geldi ve Haleb'in kapısının karşısına yerleşti ve tüm kapılarını tuttu. Halepliler ondan tüm isteklerine karşılık söz aldılar ve şehri teslim ettiler. Bu şekilde Kneşrin⁴⁹⁹ ve geri kalan bölgeleri de teslim ettiler. Arapların komutanı Ebu Übeyde, Himş emiri Habib'i Kneşrin bölgesine yolladı. Çünkü burası da vergisini Himş ile birlikte ödeyecekti. Bu vaziyet, Yezid bar Muaviye⁵⁰⁰ döneminde Kneşrin, Himş otoritesinden ayrılana kadar devam etti⁵⁰¹. Said bar Yezid, Darmsuq emiri olarak tayin edildi.

Yermük Savaşı'na kadar olan süreçte Arap orduları görece daha dağınık fetih hareketlerinde bulunmaktaydılar. Ebu Bekir döneminde önce Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine birlikler gönderilmiş, buradaki egemenlik tesis edildikten sonra, yukarıda da göstermiş olduğumuz üzere ana ordu, 3 ya da 4 bin kişiden müteşekkil kollara ayrılarak çeşitli bölgelere gönderilmişti. Bu ordular gittikleri yerlerde de kendi

⁴⁹⁷ Bazı kaynaklar Manuel ya da Theodoros ile birlikte başkente gittiğini, bazıları da İskenderiye'de öldüğünü söylemektedir.

⁴⁹⁸ Aziz Suryal ATIYA, Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 104-105

⁴⁹⁹ Halep'in güneyindeki şehir, Qennesre diye de anılan aynı isimli Fırat üzerindeki manastırla karıştırılmamalıdır (Duygu, s. 456).

⁵⁰⁰ *عبد الله بن محمد* Yezid bin Muaviye ya da I.Yezid (647-11 Kasım 683). 26 Nisan 680-11 Kasım 683 yılları arası ikinci Emevî halifesidir.

⁵⁰¹ Taberî'ye göre Ali bin Ebu Talib ile olan çekişmesi sürecinde Muaviye bin Ebu Süfyan yapmıştır (Taberî, The History of al-Tabarî, XVII, The First Civil War (İlk İç Savaş), Tr: G. R. HAWTING, SUNYP, New York, 1996, s. 35 vd)

içlerinde kollara ayrılmış ve civardaki köy, kasaba ve şehirlerin fetihleri için Suriye ve Filistin bölgelerine dağılmışlardı. Buralarda Roma birliklerine karşı verilen mücadelelerde kazanılan başarılar motivasyonu artırırken, Roma'nın bölgeye sevk ettiği daha organize ordular karşısında Arap orduları da birleşerek daha büyük kuvvetler haline gelmeye başladılar. Bu süreçte cereyan eden Ecnadeyn Savaşı'nın Araplar lehine sonuçlanması Müslümanlara Şam yolunu açmış ve önce Şam sonra da Humus'un ele geçirilmesi bölge hâkimiyeti noktasında ibreyi Müslümanlara çevirmişti. Ancak Arap fetihlerinin çok hızlı gerçekleşmesi ve ele geçirilen her bölgeye küçük de olsa bir askeri birlik bırakılması yine ordunun dağınık halde olması sonucunu doğurdu. Nihayetinde Arapların Humus'u ele geçirmeleri karşısında bölgenin elinden çıkmaya başladığını gören İmparator, gönderdiği devasa ordu ile bu mücadeleye bir son vermeyi amaçlamıştı. Ancak gönderilen ordunun büyüklüğü Arap ordularının yeniden bir araya gelmesini sağlamış ve bu amaçla Araplar, ele geçirmiş oldukları Şam ve Humus gibi şehirleri boşaltmışlardı.

Yermük Savaşı'nda kazanılan zafer, İslâm Devleti'nin Suriye, Filistin ve Mısır'daki geleceği için son derece belirleyici bir sonuç doğurdu. Arap ilerleyişine karşı Roma'nın çıkarabileceği son büyük ordunun bu savaşta mağlup olması, bu devlet için bu bölgeleri bir daha organize biçimde savunamayacağı ve elinde tutamayacağı anlamını taşımaktaydı. Art arda gelen yenilgiler, kaybedilen ordular ve şehirler, Roma Devleti'nin buralardaki varlığını geri dönüşü olmayacak biçimde ortadan kaldırmaktaydı. İmparatorluğun elinde bölgeyi savunacak bir ordunun kalmayışı Arapların ilerlemesini kolaylaştırıyor ve şehirlerin savunulması yalnızca, kalelerin içinde bekleyen zayıf garnizonların eline bakıyordu.

Savaşı kaybeden Roma ordusundan kaçan askerlerin yönü Antakya idi. Bu istikamet doğal olarak onları takip etmekte olan Arapları yeniden Şam ve Humus'a getirdi. Elinde ordusu kalmayan İmparator, Antakya'dan ayrılıp başkente dönünce bölgedeki garnizonlar da kaderlerine terk edilmiş oluyordu. Savaştan sonra iki kola ayrılan Arap ordusunun kuzeye giden kolu ciddi bir engelle karşılaşmadan ilerlemesine devam etti. Şam ve Humus'ta kontrolü yeniden ele alan Araplar, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya girdiler ve Kınnesrin, Haleb, Antakya ve Fırat'ın doğusuna kadar olan bölgeleri süratle ele geçirdiler⁵⁰². Bu dönemde yalnızca, bir yıllık

⁵⁰² Donner, s. 150

bir mütareke yapılan Yukarı Mezopotamya, İslâm Devleti'nin toprakları dışında kalmıştı⁵⁰³.

İslâm kaynakları, Humus'un ele geçirilmesinin ardından Übeyde bin Cerrah'ın Halid bin Velid'i Kınnesrin'in fethi için gönderdiğini ifade eder. Buna göre Halid, Kınnesrin havalisine gelmiş ve kampını kurduğu sırada Minas⁵⁰⁴ komutasındaki Roma ordusu saldırıya geçmiş ve yapılan savaşı Müslümanlar kazanmıştır⁵⁰⁵. Bu savaşın kazanılmasının ardından Kınnesrin halkı barış için Humus'a verilen kapitülasyonların aynısını istemiş ancak Halid bunu kabul etmeyerek şehri harap etmiştir⁵⁰⁶. Kınnesrin'i Halid bin Velid'in aldığı konusunda İslâm kaynakları genelde aynı görüştedir yalnız Belazurî, Übeyde'nin Kınnesrin'e gittiğini ve Halid'in de sonradan ona katıldığını ifade eder.⁵⁰⁷ Kınnesrin ele geçirildikten sonra Übeyde bin Cerrah şehirde birtakım düzenlemeler yapmış ve oradan ayrılarak Haleb üzerine gitmiştir. Şehir kısa bir süreliğine muhasara altına alındıktan sonra Halebliler teslim olmayı kabul ederek Müslümanlarla anlaşmışlardır ve böylelikle Haleb şehri de İslâm Devleti hâkimiyet sahasına dâhil edilmiştir⁵⁰⁸.

1234 Kroniği burada Humus emiri olarak Habib ismini zikretmektedir. Kastedilen kişi muhtemelen Habib bin Mesleme'dir. Ancak Taberî, Habib bin Mesleme'nin Cezire emiri olduğunu belirtmektedir⁵⁰⁹. Diğer yandan İbn Kesir, Ömer'in Übeyde'nin ardından Humus emiri olarak Said bin Amr'ı görevlendirdiğini söyler⁵¹⁰. Şam emiri olarak da kaynaklarda Said bin Yezid ismi geçmemektedir. Ömer'in halifeliği döneminde önce Yezid, ardından kardeşi Muaviye bin Ebu Süfyan Suriye genel valisi iken, Şam emiri olarak ismi geçen kişi Umeyr bin Said'dir. Umeyr bin Said aynı zamanda Humus, Havran, Kınnesrin ve Cezîre'nin de idaresinden sorumludur⁵¹¹. Yakubî de Humus yöneticisi olarak aynı ismi vermektedir⁵¹².

⁵⁰³ Kaegi, Byzantium..., s. 67

⁵⁰⁴ Minas ya da Menas. İslâm kaynaklarında o dönem için Heraklios'tan sonra en güçlü kişi olarak zikredilir.

⁵⁰⁵ Miladî Haziran 637 tarihinde gerçekleşen Haçir Savaşı

⁵⁰⁶ Taberî, XII, s. 179; İbnü'l Esir, II, s. 452; İbn Kesir, VII, ss. 90-91

⁵⁰⁷ Belazurî, I, s. 223 vd

⁵⁰⁸ Ekim 637

⁵⁰⁹ Taberî, XIII, s. 89

⁵¹⁰ İbn Kesir, VII, s. 171. İbn Kesir'e göre Übeyde'ye bu görevi, henüz Humus fethedilmeden önce onu bölgeye gönderen Ebu Bekir vermiştir (İbn Kesir, VII, s. 11).

⁵¹¹ İbn Kesir, VII, s. 188

⁵¹² Yakubî, s. 795

1234 Kroniği burada da kronolojiyi karıştırmaktadır. Kınnesrin ve Halep şehirlerinin fetihleri Haziran ve Ekim 637 tarihlerinde, Mısır'ın alınmasından daha önce gerçekleşmiştir.

[120] Urişlem Üzerine Sefer ve Oranın Ömer Bar Hattab'a Teslim Edilmesi:

Ebu Übeyde bar Cerrah emrindeki Arap ordusuyla Urişlem önüne geldi. Şehir halkı dışarı çıkarak, Araplarla savaşmak için saflar halinde dizildi. Araplarla savaştilar ve şehre geri döndüler. Araplar da şehir için savaştilar. Orası için iki taraf da azimle savaştilar. İçeridekiler kendilerine gelecek bir yardım olmadığını görünce Arapların komutanı Ebu Übeyde'ye bir elçi göndererek, halife Ömer bar Hattab ile şehrin teslim edilme şartlarını görüşmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Araplar Ömer'e gelmesi yönünde bir mektup yazdılar ve Ömer, 946 yılında, İrakli'nin 26, Araplar'ın 15. yılında, Urişlem'e doğru yola çıktı. Onunla birlikte çok sayıda savaşçı ve Kureyş boyundan önemli kişiler ve Abbas bar Abdülmuttalib de geldi ki o, Arapların peygamberi Muhammed'in amcasıydı. Yetrib'deki yönetim makamını, Muhammed'in kızı Fatma ile olan evlilik bağı nedeniyle (Muhammed'in damadı olması nedeniyle) Ali bar Ebu Talib'e⁵¹³ bıraktı. Ömer Urişlem'e, altına semer koyduğu bir deve üzerinde geldi. Semerin bir yanında arpa unundan ekmek, diğer yanında hurmalar, su ve üzüm asması taşıyordu.

s.255

Arap orduları, onunla buluşmaya gelerek onu karşıladılar. Daha sonra komutanları Ebu Übeyde geldi. İkisi, hayvanlarından inerek birbirleriyle kucaklaştılar ve selamlaştılar. Şehre vardıklarında, şehrin ileri gelenleri de onu karşılamak için huzuruna çıktılar. Bunlardan biri Ebu Cueydid⁵¹⁴ diye bilinen bir Arap, diğeri de piskopos Sofronyus⁵¹⁵ idi. Aralarında mutabakat yapıldı ve Ömer onlara (Hristiyanlara) kiliseleri ve gelenekleri üzerine çok istedikleri taahhütleri yazılı olarak verdi ve (onlar) tüm Filistin için söz ve yeminler aldılar ve (ayrıca) Urişlem'de hiçbir Yahudi'nin yerleşimine izin verilmeyecekti. Anlaşma (iki tarafca da) kabul edilip yazıya dökülünce Ömer, Urişlem'in kralı oldu. İlk iş olarak Süleyman Tapınağı'nın yerine bir cami, yani Arapların ibadet edebileceği bir yapı yapılmasını emretti. Piskopos Sofronyus halife Ömer'i yıpranmış ve eski kıyafetleri içinde görünce ona elbise ve bir kaftan (hediye etmeyi) teklif etti ve ondan bunları kabul etmesini istedi. (Ancak Ömer) tüm

⁵¹³ علي بن أبي طالب Ali bin Ebu Talib (599-28 Ocak 661). M.656-661 yılları arası İslâm Devleti'nin dördüncü ve Dört Halife Devri'nin son halifesidir.

⁵¹⁴ عبيد الله بن جراح Ebu Cuayd (Cuaydid bir hata gibi görünmektedir) Arap kaynaklarında Yermük Savaşı'ndaki rolü ve Kudüs'ün teslimi konuları vasıtasıyla iyi tanınan bir isimdir (Duygu, s. 457)

⁵¹⁵ إسفرانيوس I.Sophronius (y:560-11 Mart 638). M.634-638 yılları arası Kudüs Rum Ortodoks patriği.

ısrarlara rağmen onların bu isteğini, “Hiç kimseden hiçbir şey kabul edemem” diyerek geri çevirdi. Çünkü Ömer, daima palmye ağaçlarının kamışlarını bükme suretiyle yelpaze yaparak zamanını geçirir ve bu emeğinin karşılığında kazandığıyla kıyafetlerini alır ve geçinirdi. Piskopos çok ısrar edince ona şöyle söyledi: “Israrınız ve onurlu dostluğunuzu bildiğim için bana bir iyilik yapınız ve onları (elbiseleri) (buraya) getiriniz. Siz benim bu kirli elbiselerimi yıkaturken ben onları giyeceğim. Ama ben elbisemi geri alınca sizin olanları size geri vereceğim. Öyle yaptı. Halifenin temizlenen kirli elbiseleri ona geri verildi ve piskoposunkiler de ona geri verildi. Ömer, Urişlem’de bir süre kaldıktan sonra Yatrib şehrine geri döndü. Arapların 18. yılında, Ömer şehrine gittikten sonra, tüm Filistin bölgesinde bir salgın hastalık⁵¹⁶ ortaya çıktı. Arapların komutanı ve emiri olan Ebu Übeyde de bu hastalığa yakalandı ve Filistin bölgesinde bir şehir olan ‘Amvas’ta⁵¹⁷ öldü. Onun yerine Mu’az bar Cebele⁵¹⁸ göreve getirildi.

Kudüs ya da İliya⁵¹⁹ şehri, yalnız Hristiyanlar ve Yahudiler değil, İslâmiyet için de önemli bir şehir olmuştur⁵²⁰. Öyle ki, Kudüs’ün bulunduğu Filistin bölgesi, Kur’an-ı Kerim’de daima “bereketli topraklar”, “arz-ı mukaddes” gibi sıfatlarla anılmış ve Kur’an metni içerisinde bu bölgeden defalarca söz edilmiştir⁵²¹. Buna ek olarak ilk dönemler Müslümanların namaz kıblesi Beytü’l- Makdis de denilen Kudüs’teki Mescîd-i Aksâ olmuştur⁵²². Bu nedenden dolayıdır ki, Kudüs şehrinin fethedilmesi, Müslümanların öncelikli amaçlarından biri olmuştur.

Yermük Savaşı’nın kazanılmasının ardından, Übeyde bin Cerrah komutasındaki Arap ordularının bir kısmı Kudüs önlerine geldi ve şehri kuşatma altına aldı. Vakıdî, Übeyde bin Cerrah’ın Şam’da bir ay kadar kaldıktan sonra bir konsey toplayarak bir sonraki seferin nereye yapılması gerektiğini görüştüklerini ve bu seferin Kudüs üzerine yapılmasını kararlaştırdıklarını söyler⁵²³. Vakıdî ayrıca, Übeyde bin Cerrah’ın 35 bin kişilik bir ordu ve yedi tane de komutanla bu seferi organize etmiş

⁵¹⁶ Veba salgını.

⁵¹⁷ ^{٤٤٤} ‘Amvas ya da ‘Amus. İncil’de Emmaus olarak geçer. Veba salgınının başladığı düşünülen Kudüs yakınlarında bir şehir.

⁵¹⁸ ^{٤٤٤} (M.605-640). Fıkıh âlimi ve vahiy katibi. Uzun süre Yemen valisi olarak görev yapmış, Übeyde bin Cerrah’tan ordu komutanlığı görevini aldıktan kısa süre sonra o da vebadan hayatını kaybetmiştir.

⁵¹⁹ İliya, Kudüs’e Romalıların vermiş olduğu Aelia isminin Araplarca telaffuz edilen şeklidir. Bilgi için bkz, Ömer Faruk HARMAN, “Kudüs”, TDVİA, C:26, 2002, ss. 334-338

⁵²⁰ Muir, s. 131

⁵²¹ Kur’an metni içerisinde Kudüs ifadesi hiç geçmemektedir. Ancak, kullanılan ifadeler Kudüs ve Filistin yöresini betimlemektedir. Bkz, Kur’an-ı Kerim, 3:37, 3:39; 5:20-26; 7:137; 17:1, 17:7; 19:11 vb.

⁵²² Kible, Hicretten yaklaşık bir buçuk yıl kadar sonra Bakara Sûresi’nin 144. Âyetiyle birlikte Mekke’de bulunan Kâbe yönüne dönmüştür.

⁵²³ Vakıdî, s. 377

olduğunu bildirir. Bahsi geçen yedi komutan, Halid bin Velîd, Yezid bin Ebu Süfyan, Şurahbil bin Hasene, el-Mirkal⁵²⁴, Musayyib bin Necebe el Fazarî⁵²⁵, Kays bin Hubeyre ve Ukve bin Muhalil olarak verilmiştir⁵²⁶. İbn Kesir, Cafer bin Cerî'ye dayandırdığı rivâyete göre Ebu Übeyde'nin Şam'ı fethettikten sonra Kudüslülere bir mektup yazdığını ve onları İslâm'a davet ettiğini, kabul etmezlerse *cizye* ödemelerini, aksi takdirde savaşıacaklarını söylediğini ifade eder. Ebu Übeyde, Kudüslüler'in bu tekliflerin hiçbirini kabul etmemeleri üzerine Şam'da yerine Said bin Zeyd'i bırakarak Kudüs üzerine harekete geçmiştir⁵²⁷. İbnü'l Esir, Artabon⁵²⁸ Kudüs'e girince Amr bin As'ın da Gazze'yi fethettiğini, bu sırada Halife'ye yazmış olduğu bir mektup üzerine, Halife Ömer'in Medine'den yola çıkarak Şam'a geldiğini ifade etmektedir⁵²⁹. Ancak yine İbnü'l Esir bir başka rivâyete dayanarak, Übeyde bin Cerrah'ın Kudüs'ü kuşattığı sırada Halife'ye bir haber gönderdiğini ve şehrin yalnız kendisine teslim edileceğini ve bu nedenle gelmesi gerektiğini bildirir⁵³⁰. Taberî'de de İbnü'l Esir'in ilk ifadesiyle aynı bilgiler yer almaktadır. Ecnadeyn Savaşı'nın akabinde Amr bin As ile Artabon arasında cereyan eden hadiseleri aktaran Taberî, ardından Amr'ın Halife'ye mektup yazarak kendisinden yardım istemekte olduğunu belirtmektedir⁵³¹. Ancak buradaki sorun şudur ki, Ecnadeyn Savaşı Ağustos 634 tarihinde cereyan etmiş, Kudüs'ün fethedilmesi ise 637/8 yıllarını bulmuş ve bu iki tarih arasında, Ağustos 636 tarihli Yermük Savaşı meydana gelmiştir. İbnü'l Esir, İbn Kesir ve Taberî gibi tarihçiler kronolojik olarak Yermük Savaşı'nı Ecnadeyn Savaşı'ndan önce gösterdikleri için bu karışıklık ortaya çıkmaktadır. Esasında Kudüs kuşatmasının Yermük Savaşı'ndan sonra meydana gelmesi tarihi sürece uygun olandır. Zira bu hadisenin ardından Amr bin As, nihayetinde Mısır'ın fethedileceği hareketine devam edecektir. Belazurî, Halife'nin gelmesi konusunda farklı rivâyetler olduğunu ve bunların bazılarının Kudüs kuşatması esnasında ve cereyan eden çatışmalarda, ordunun başında bizzat Halife'nin olduğunu da söylendiğini belirttikten sonra, genel kabul gören anlatımı tekrarlamaktadır⁵³². Muir ise Yermük Savaşı'ndan sonra Amr'ın Filistin bölgesinde

⁵²⁴ Haşim bin Utbe bin Ebu Vakkas (ö.657). Sa'd bin Ebu Vakkas'ın yeğenidir. Sıffin Savaşı'nda ölmüştür.

⁵²⁵ ö.684

⁵²⁶ Vakıdî, s. 378

⁵²⁷ İbn Kesir, VII, s. 96

⁵²⁸ Hakkında Filistin'deki Roma birliklerinin komutanı ya da komutanlardan biri olması dışında bilgi yoktur. Batılı kaynaklarda ismi Areteon olarak verilir.

⁵²⁹ İbnü'l Esir, II, ss.458-459

⁵³⁰ İbnü'l Esir, II, s. 459

⁵³¹ Taberî, XII, ss. 188-189

⁵³² Belazurî, I, s. 213 vd

ilerlediğini ve onun yaklaşması karşısında Artabon'un ordusunu Mısır'a çektiğini ifade etmektedir⁵³³. Taberî bu çekilmenin Halife'nin Cabiye'ye gelmesi üzerine gerçekleştiğini ifade eder ve kronolojisinde bunu Ecnadeyn Savaşı'nın sonrasına yerleştirir⁵³⁴. Donner da aynı şekilde bu bilgiyi Yermük değil Ecnadeyn Savaşı sonrası olarak vermektedir⁵³⁵. Bu durumu, tarihleri ya da hangi olaydan sonra gerçekleştiğini dikkate alınmamak kaydıyla ihtimal dâhilinde kabul edebiliriz zira Mısır fethinin ilk bölümünde, Artabon ile Amr arasındaki mücadelenin halen devam ettiği çeşitli kaynaklarda gösterilmektedir.

Kudüs kuşatması İslâm kaynaklarında, diğer kaynaklara oranla daha fazla detay içermektedir ancak yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere bu çeşitlilik aynı zamanda çelişkileri de ortaya çıkarabilmektedir. Yine de kaynakların genel itibarıyla hemfikir olduğu husus, İslâm ordularının Kudüs şehrini kuşattıkları ve yaklaşık dört aylık bir kuşatmanın ardından Kudüs şehrinin, birtakım şartlar öne sürülerek Halife'ye teslim edildiğidir.

Übeyde bin Cerrah'ın mesajı üzerine Medine'den hareket eden Halife Ömer, kendisine vekil olarak Ali bin Ebu Talib'i Medine'de bıraktı. *1234 Kroniği*'nin aktardığı, *Peygamber'in* amcası Abbâs bin Abdülmuttalib'in de bu sefere katıldığı bilgisini İbn Kesir de destekler. İbn Kesir, Abbâs'ın öncü kuvvetlerle birlikte yola çıktığını ifade etmektedir⁵³⁶. Taberî ve İbnü'l Esir'in anlatımlarında Abbâs bin Abdülmuttalib'in ismi, Ali bin Ebu Talib ve Halife Ömer arasında geçen bir diyalogda zikredilmektedir. Buna göre Ali, Halife'nin Kudüs'e gitmesine karşı çıkarak “*Neden sen kendin gidiyorsun? Sen kudurmuş bir düşmanın üzerine gidiyorsun*”⁵³⁷ sözü üzerine Halife'nin “*Abbâs'ın vefatından önce bir cihada çıkmak istiyorum. Çünkü sizler Abbâs'ı yitirecek olursanız, kötülükler peş peşe gelecektir*” cevabını verdiğini ifade ederler. Vakıdî, Abbâs isminin geçmediği bir konuşmada, İbnü'l Esir ve Taberî'nin aksine Ali'nin Ömer'i, Kudüs'e gitmesinin Müslümanlar için çok iyi sonuçları olacağını söyleyerek teşvik ettiğini belirtir⁵³⁸. Diğer kaynaklarda Abbâs bin Abdülmuttalib'in ismi geçmemektedir.

⁵³³ Muir, s. 131

⁵³⁴ Taberî, XII, s.

⁵³⁵ Donner, s. 140

⁵³⁶ İbn Kesir, VII, s. 96

⁵³⁷ Taberî, XII, ss. 190-191; İbnü'l Esir bunu “*köpek tabiatlı bir düşman*” olarak kaydeder (İbnü'l Esir, II, s. 459)

⁵³⁸ Vakıdî, s. 389

Halife Ömer'in Kudüs'e gelişi noktasında farklı anlatımlar bulunduğu sabit olmakla birlikte, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu ve Halife'nin mütevazılığının betimlendiği detaylara benzer bilgiler Vakıdî ile İbn Kesir'de de yer almaktadır. Vakıdî, Halife'nin kızıl bir deve üzerinde yolculuk ettiğini ve heybesinde hurma ve mısır bulunduğunu, önünde deriden bir su kabı ile arkasında bir kâse olduğunu ifade eder⁵³⁹. İbn Kesir ise Halife'nin Kudüs'e giderken siyah bir deveyle Cabiye'ye geldiğini ve yanında, altına semer olarak koyduğu bir minder olduğunu söyler. Ayrıca lif astarlı bir heybesi olduğunu ve yan tarafları sökülmüş pamuklu bir gömlek giydiğini de eklemektedir⁵⁴⁰.

1234 Kroniği Halife'nin Hicrî 15 yılında Kudüs'e doğru yola çıktığını bildirmektedir. Bu bilgi Bar Hebraeus⁵⁴¹ ve Mihael Rabo'da da aynıdır. Nisibisli İliyo bu hadiseyi AG.949/M.637-638 yılına tarihler⁵⁴². Theophanes ise AM.6127/M.634-635 yılı olayları içinde vermektedir⁵⁴³. İbnü'l Esir bu hadiseyi Hicrî 15 yılı olayları içerisinde vermekte ancak H.16 yılının Rebiülevvel ayında olduğunu da söyleyenler olduğunu belirtmektedir⁵⁴⁴. İbn Kesir, Ebu Übeyde'nin H.15 yılında Kudüs halkına hitaben, kendilerini İslâm'a davet eden bir mektup yazdığını, Kudüslülerin reddetmesi üzerine Filistin'e giderek Kudüs'ü kuşattığını ifade eder. Bununla birlikte şehrin fethinin H.16 ya da 17 yılında gerçekleştiğini belirten rivayetlerin de bulunduğunu ekler⁵⁴⁵. Belazurî açık biçimde H.15 yılını verirken⁵⁴⁶, Taberî de bu vakayı H.15 yılı olayları içerisinde anlatmaktadır⁵⁴⁷. Modern çalışmaların genel görüşü bu hadisenin tarihinin M.637 yılının ikinci yarısı ya da M.638 yılı başlarında gerçekleştiği şeklindedir ki bu da aynı şekilde, H.16 yılının ikinci yarısı ya da bir ihtimal H.17 yılının başlarına tekabül etmektedir.

Kudüs'ün fethi hadisesini anlatan eserlerin genel hatları, Müslümanların şehre karşı yaptıkları dört aylık bir kuşatmanın ardından şehrin ileri gelenlerinden birinin şehri teslim edeceğini ancak bunu yalnızca Halife Ömer'e yapacağını ifade etmesi üzerine, Halife'nin Kudüs'e giderek şehri teslim aldığı yönündedir. Kimi çalışmalarda bu kişinin Kudüs'ün Romalı patriği Sophronius olduğu söylenmektedir. Ancak bu

⁵³⁹ Vakıdî, s. 389

⁵⁴⁰ İbn Kesir, VII, s. 107

⁵⁴¹ Bar Hebraeus, I, s. 178; Michael, s. 459

⁵⁴² İliyo, ss. 133-134

⁵⁴³ Theophanes, ss. 471-472

⁵⁴⁴ İbnü'l Esir, II, s. 458

⁵⁴⁵ İbn Kesir, VII, s. 99

⁵⁴⁶ Belazurî, I, s. 213

⁵⁴⁷ Taberî, XII, s. 189 vd

bilgi İslâm kaynaklarında belirsizdir. Vakıdî, Kudüs'ün fethi hadisesini İslâm kaynakları içerisinde en detaylı olarak veren tarihçilerdendir. Vakıdî, eserinin bir bölümünde Müslümanların şehri kuşatması üzerine korkuya kapılan Hristiyanların, Diriliş Kilisesi'ndeki patriğin yanına gittiklerini söyler. Patrikle Hristiyanlar arasında geçen konuşmada patriğin cemaate, *“Eskilerden bizlere miras kalan bilgilerden, onların Peygamberi Muhammed'in yoldaşlarından Ömer isminde kızıl-kahverengi birinin ülkeleri fethedeceğini öğrendik. Eğer o gelirse onunla savaşmanın bir anlamı yoktur zira ona gücümüz yetmez. Bu nedenle onu görmem gerekir. Eğer o ise teslim olur ve ne isterse kabul ederim. Ama eğer gelen o değilse o zaman asla teslim olmayız. Burayı ancak Ömer fethedebilir⁵⁴⁸”* dediğini ifade eder. Vakıdî ayrıca Ebu Übeyde ile (isim vermeden) patrik arasında geçen bir diyalogda patriğin aynı şekilde *“Siz bu şehri yirmi yıl da kuşatsanız, size teslim olmayız. Ancak sadece bir kişi, kutsal yazılarımız ve ilmimizde tanımlanan bir kişi tarafından fethediliriz. Bu kişi, daha sonra Faruk olarak adlandırılacak olan, Muhammed'in yoldaşlarından olan Ömer isimli biridir”* dediğini bildirir. Daha sonra Ebu Übeyde'nin diğer komutanlarla yaptığı toplantıda komutanların *“Öyleyse hemen haber ver ve Halife gelsin burayı bizim için alsın”* dediklerini ekler⁵⁴⁹. Daha sonra Halife'yi gören patrik kendi halkına bu kişinin kendilerine anlatılan kişi olduğunu söylemiş ve bu şekilde Kudüs halkı Halife'ye teslim olmuştur⁵⁵⁰. Gerçekten ziyade bir menkıbe olduğu açık olan bu diyalog ve hadiselerde bahsi geçen kişi, Diriliş Kilisesi'ndeki patrik olması dolayısıyla Sophronius olmalıdır. Ancak Vakıdî'nin verdiği bu detay diğer kaynaklarda yoktur. Yakubî isim vermeden, Ebu Übeyde'nin şehirden bir yetkili ile görüştüğünü söyler⁵⁵¹. Bununla birlikte Yakubî, Kudüs antlaşmasının kimilerine göre Yahudilerle kimilerine göre de Hristiyanlarla yapılmış olduğunu belirtmektedir⁵⁵². Diğer kaynaklarda Yahudiler ile ilgili gösterilen koşullar göz önüne alınırsa, bu antlaşmanın Hristiyanlar ile yapılmış olması daha olası görünmektedir. Belazurî de Sophronius ismini vermez; Halife'nin şehrin teslim müzakerelerini Kudüs halkıyla yaptığını söyler⁵⁵³. Ancak Kudüs halkı genel bir tabir olarak görülmelidir ve görüşmelerin halkı temsil eden birileriyle yapılmış olması gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. Taberî'nin görüşü,

⁵⁴⁸ Vakıdî, ss. 381-382

⁵⁴⁹ Vakıdî, ss. 385-386

⁵⁵⁰ Vakıdî, ss. 399-400

⁵⁵¹ Yakubî, s. 775

⁵⁵² Yakubî, s. 775

⁵⁵³ Belazurî, I, s. 214

Halife'nin Cabiye'de Kudüs halkıyla antlaşma yaptığını şeklindedir⁵⁵⁴. İbnü'l Esir'e göre ise, Ebu Übeyde'nin Kudüs'ü kuşatması üzerine şehir halkı, Şam yöresi şehirleri ile yapılan barış şartlarının aynlarıyla barış yapılmasını ve Müslüman tarafını Halife'nin teslim etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Ebu Übeyde Halife'yi Kudüs'e çağırılmış ve Halife gelerek şehri teslim almıştır⁵⁵⁵. İbn Kesir, yine herhangi bir isim zikretmeden, Halife'nin Kudüs'teki Hristiyanlarla görüşüğünü bildirmektedir⁵⁵⁶.

Kudüs şehrinin Halife Ömer'e patrik Sophronius tarafından teslim edildiği bilgisinin açık biçimde yer aldığı tek kaynak grubu *1234 Kroniği*, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, yani Süryani kronikleridir. Bu kronikler bahsi geçen hikâyede adeta ağız birliği etmişlerdir. Bar Hebraeus, M.636 yılında cereyan ettiğini söylediği vakanın içeriğinde genel hatlarıyla *1234 Kroniği* ile aynı bilgileri vermektedir⁵⁵⁷. Mihael Rabo da bu hadiseyi AG.948, Heraklios'un 26 ve Arapların 15 yılına tarihlendirir ve yine genel olarak aynı bilgileri verir⁵⁵⁸. Eser üslubu olarak kısa paragraflarda kısa bilgiler veren Nisibisli İliyo hadiseyi yalnızca, AG.949/M.636-637 tarihli kayıtlarda vermektedir. İliyo'nun kayıtlarında “*Ömer bar Hattab Yesrib şehrinden çıkarak Urişlem'e geldi ve şehre girerek oranın hâkimi oldu. Süleyman Mabedi'nin bulunduğu yere camii yaptırdı. Şehirde on gün kaldı ve Muaviye bar Ebu Süfyan'ı oranın yöneticisi olarak tayin ettikten sonra Yesrib'e geri döndü*” ifadeleri yer almakta ve başka herhangi bir detaya yer verilmemektedir⁵⁵⁹.

Grek kaynakları bu hadiseyle ilgili kısır bilgiler içerir. Bu konuda bilgi veren ve şehrin Sophronius tarafından Halife'ye teslim edildiğini söyleyen en önemli kaynak Agapius'tur. Agapius ihtimaldir ki Süryani yazarlarla aynı kaynakları kullanmıştır zira vermiş olduğu bilgiler onlarla aynıdır⁵⁶⁰. Theophanes, Ömer'in şehri iki yıl kadar kuşattıktan sonra kapitülasyon vererek aldığını söyler ancak burada Halife'nin muhatabının Sophronius olduğunu net olarak belirtmez. Yalnız Halife şehri aldıktan sonra Sophronius'un tüm Filistin bölgesi için bir nevi imtiyaz almış olduğunu ifade eder⁵⁶¹. Bu anlatım her ne kadar hikâyeye paralel gibi görünse de Theophanes'in

⁵⁵⁴ Taberî, XII, s. 191

⁵⁵⁵ İbnü'l Esir, II, s. 459

⁵⁵⁶ İbn Kesir, VII, s. 96

⁵⁵⁷ Bar Hebraeus, I, s. 178

⁵⁵⁸ Michael, s. 459

⁵⁵⁹ İliyo, s. 132

⁵⁶⁰ Agapius, ss. 215-216

⁵⁶¹ Theophanes, ss. 471-472

ifadesi, patriğin şehrin teslim edilmesinde herhangi bir rolünün olmadığı, bu imtiyazları daha sonra edindiği gibi bir intiba bırakmaktadır.

Yakın dönem araştırmacılarından Muir, isim vermez ancak barış talebini ileten kişinin patrik olduğunu söyler⁵⁶². Bury ise meselenin özünü dini perspektiften ele alır ve Doğu Hristiyanları ve Yahudilerin, Roma Devleti'ne karşı olan nefretleri ve Heraklios'a karşı duydukları korku nedeniyle, kurtarıcı olarak gördükleri Müslüman idaresini memnuniyetle kabul ettiklerini ifade eder. Diğer yandan Müslümanlar da çok sayıda Hristiyan Arap kabilesi ve hatta Aramlılarla olan kan bağıını memnuniyetle karşılamışlardır. Ayrıca Arapların talep ettiği vergilerin ağır olmaması ve tam bir dini özgürlüğe müsaade etmeleri de şehrin teslim edilmesinde son derece etkili olmuştur. Bölge genelindeki gayrimüslim unsurların, Müslüman fetihlerini kolaylaştırıcı bu tavrına bakıldığında, bölgenin iki şehri bahsetmiş olduğumuz bu genel tavırla tezat oluşturmaktaydı. Bunlar, Hellen yapının ve Kalkedon teolojisinin oldukça güçlü olduğu Caesarea ve Kudüs şehirleriydi⁵⁶³. Özellikle Kudüs şehri kozmopolit bir yapı arz etmekteydi ve şehir Roma egemenliği altında olmakla birlikte, içinde farklı Hristiyan cemaatleri ile birlikte yine Roma'nın baskı ve zulümlerine sıklıkla maruz kalan çok sayıda Yahudi'yi barındırmaktaydı. Bunlara ek olarak, Suriye ve Filistin bölgelerinde bir yandan bahsi geçen cemaatlerin tercihinin mazhar olan İslâm hâkimiyeti, diğer yandan da Roma Devleti ile sürekli bir savaş halindeydi. Bu doğrultuda eğer İbn Kesir'in ifadesini göz önüne alacak olursak, Halife'nin Roma'nın patriği olan Sophronius değil de diğer Hristiyan gruplarla görüşmüş olma ihtimali daha yüksek görülebilir. Tetkik eserlerde de yer alan ve çoğunluğu Taberî'ye dayanan Halife Ömer'in vermiş olduğu bildiride, *1234 Kroniği*'ne paralel olarak Yahudilerin Kudüs'te yaşamalarına izin verilmeyeceği, ek olarak Romalılar ile hırsızların şehri terk edecekleri ifadeleri bulunmaktadır⁵⁶⁴. Hatta bu noktada İbn Kesir Halife'nin, Romalıların şehirden üç gün içerisinde kovulmasını istediğini belirtir⁵⁶⁵. İbnü'l Esir, Artabon ile birlikte bu antlaşmayı kabul etmeyen Romalıların ayrılarak Mısır'a gittiklerini söylemektedir⁵⁶⁶. Eğer bu noktadan bakılacak olursa, bu uygulamanın tüm Romalıları kapsamadığı sonucu çıkmaktadır. Ancak bu ifade yalnızca İbnü'l Esir'de yer almakta, diğer kaynaklarda bu yönde bir veri bulunmamaktadır. Tüm bu ifadeler

⁵⁶² Muir, s. 131

⁵⁶³ Becker, "The Expansion...", s. 345

⁵⁶⁴ Metnin tamamı için bkz, Taberî, XII, ss. 191-192

⁵⁶⁵ İbn Kesir, VII, s. 96

⁵⁶⁶ İbnü'l Esir, II, s. 460

Halife'nin görüşmeyi Sophronius ile değil, şehrin belki de içlerinde hiç Romalı bulunmayan ileri gelenleriyle yapmış olma olasılığını güçlendirmektedir. Kaldı ki gerek kaynakların gerekse de sonraki dönem tetkik eserlerin pek çoğu Sophronius'un, Halife'nin Kudüs'e girmesinden sonra şehirde yaptığı geziye eşlik ettiğini belirtmekte ancak daha öncesine ait bir görüşmenin kaydını vermemektedirler. Kudüs Yahudileri hakkında alınan kararlar ilgili Agapius'da göze çarpan bir detay yer almaktadır. Buna göre Halife, Sophronius'a birtakım güvenceler verdikten sonra onun için (ya da onun isteği doğrultusunda) yapmayı kabul ettiği eyleme istinaden *“Kudüs'te bulunduğumuz her Yahudi bugünden itibaren, yasaların korumasından mahrum kalacak; bulacağımız her Yahudi saç, görünümü ve parası yüzünden cezalandırılacak”* şeklinde bir emir çıkartmıştır⁵⁶⁷.

Gerek Hıristiyan gerekse Müslüman inancının temsilcilerinin tarih boyunca sıcak ilişkiler kurmak için çaba göstermediği Yahudiler için verilen şehirden çıkarılma kararı, Halife ve patrik açısından bakıldığında ilk etapta akla yatkın gelmektedir. Ancak bu antlaşma ya da Halife'nin bildirisinde, Romalılar ve Yahudiler dışında kalan gayrimüslimler ile ilgili hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Sophronius, Kudüs'ün fethinden kısa bir süre sonra ölmüştür⁵⁶⁸. 451 Kalkedon Konsili ile piskoposluk seviyesinden patriklik seviyesine yükseltilen ve devlet politikalarına bağlı olarak Konstantinopolis'in etki sahasına dâhil edilen Kudüs Kilisesi'ne Sophronius'un ölümünden sonra yaklaşık M.681 yılına kadar, resmi bir patrik ataması yapılmamıştır ve Kudüs'teki Rum Ortodoks Kilisesi, patrik vekili statüsündeki din adamları tarafından idare edilmiştir. Modern çalışmalarda yaklaşık M.681 yılından M.705-706 yılına kadar Kudüs patriği olarak gösterilen II. Anastasius, Theophanes kroniğinde hiç yer almamaktadır. Theophanes'in çalışmasında Sophronius'un ardından uzun bir boşluk vardır ve bir sonraki Kudüs patriği olarak V. Ioannes'in⁵⁶⁹ ismi geçmektedir⁵⁷⁰. Bu durumda Halife'nin, İbn Kesir'in dediği gibi Romalıların ya da İbnü'l Esir'in dediği gibi, antlaşmayı kabul etmeyen Romalıların şehirden tahliye edildiği ancak Sophronius'un, muhtemelen yaşından ya da daha zayıf bir ihtimal olarak makamından dolayı şehirde kalmasına izin verdiği düşünülebilir. Bu göz önüne alındığında, Halife ile Sophronius arasında kroniklerde kaydedilen türde bir ilişki ve diyalog süreci

⁵⁶⁷ Agapius, s. 215

⁵⁶⁸ Miladî 11 Mart 638

⁵⁶⁹ V. Ioannes, M.706-735 yılları arasında Kudüs patrikliği yapmıştır.

⁵⁷⁰ Theophanes, s. 524

yaşanmış olabilir. Meselenin dikkat çekici bir başka yönü, Kudüs Ermeni patrikliğinin, Kudüs'ün fethedilmesi ve Sophronius'un ölümü ile yaklaşık aynı dönemde kurulmuş olmasıdır. Ancak Sophronius'un ardından şehre bir Roma piskoposunun atanmamış olması ve aynı dönemde Ermeni piskoposluk merkezinin kurulmuş olması, Müslümanların Romalılardan ziyade Doğu Hristiyanları ile daha iyi ilişkiler kurmuş olma ve Halife'nin şehri Sophronius değil, şehrin diğer Hristiyan temsilcilerinden teslim almış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yahudilerin Kudüs'ten çıkarılmasına ilişkin aksi yöndeki bir görüş William Muir'e aittir. Muir, Cabiye'de yapıldığını söylediği antlaşma metninde, “*Yahudiler, Hristiyanlarla birlikte Aelia'da (Kudüs'te) yaşayacak ve onlar gibi cizye ödeyecekler*” detayını vermektedir⁵⁷¹. Ancak Muir, bu detayla ilgili herhangi bir kaynak ismi vermeden, bu detay hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermeyen geleneksel Müslüman anlatımlarını işaret eder.

Bu konudaki bir başka görüş de İsraili tarihçi Moshe Gil tarafından ortaya atılmaktadır. Moshe Gil, IX ve X. yüzyıl Yahudi yazarların verilerinden aktardığı bilgilerle Yahudiler'in, Roma idaresi altındaki Kudüs'e beş yüz yıldan fazla bir süre boyunca giremediğini, girmeye kalkanların öldürüldüğünü, ancak İsmail'in (Araplar'ın) krallığının muzaffer olduğunu ve o tarihten sonra Kudüs'e girmelerine ve orada yaşamalarına izin verildiğini ifade eder. Gil, aksi yöndeki bilgilerin Hristiyan yazarların kayıtlarından beslenen ve çoğunluğunu Kerait⁵⁷² yazarların oluşturduğu müellifler tarafından derlendiği bilgisini paylaşmaktadır⁵⁷³.

Muir'in pek de dayanağı olmayan iddiasına karşılık Moshe Gil'in vermiş olduğu bilgiler bizim de aklımıza yatmaktadır. Zira bizim de yukarıda değerlendirmiş olduğumuz üzere Halife Ömer ile Kudüslüler arasında yapılan antlaşmada Yahudiler'in durumu ile ilgili bilgi veren kaynaklar Hristiyan yazarlara aittir ve Müslüman müellifler bu detay üzerinde sessiz kalmaktadır. Kaldı ki *1234 Kroniği*'nin de aralarında olduğu bu kaynaklar belki de tıpkı bir zamanlar Kudüs', ele geçirmeleri sırasında Yahudiler'in Persler'e yardım etmiş olduğu iddiaları⁵⁷⁴ gibi şimdi de Müslümanlar'ın şehri almasında yine Yahudiler'in etkisi olduğu izlenimine sahip

⁵⁷¹ Muir, s. 134

⁵⁷² Kerait ya da Karaim, Yahudiliğin bir mezhebidir. Geniş bilgi için bkz, Saime Leyla GÜRKAN, “*Yahudilik*”, TDVİA, Cilt: 43, 2013, ss. 226-232

⁵⁷³ Moshe GIL, A History of Palestine 634-1099, Tr: Ethel Broido, Cambridge University Press, İngiltere, 1992, s. 69 vd

⁵⁷⁴ Bailly, I, s. 123

olmuşlardır. Netice itibarıyla, diğer kaynaklar bir yana *1234 Kroniği* yazarı biraz ilerideki bölümlerde aktardığı ve Kudüs'te cereyan ettiğini söylediği hadiselerde Yahudiler'in şehirdeki varlığından bahsederek kendisiyle çelişecektir.

1234 Kroniği, Halife Ömer'in Kudüs'ü aldıktan sonra ilk iş olarak Süleyman Mabedi'nin yerine bir cami yaptırdığını ifade etmektedir⁵⁷⁵. Benzer ifadeler diğer Süryani kaynaklarında da görülmektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da Halife'nin Süleyman Tapınağı arsasının üzerine bir cami yapılmasını emrettiğini söylemektedir⁵⁷⁶. Aynı şekilde Nisibisli İliyo da Halife'nin Süleyman Mabedi'nin olduğu yerde bir cami yaptırdığını ifade eder⁵⁷⁷. Sebeos, biraz daha detaylı olacak şekilde daha farklı bir hikâye sunmaktadır. Buna göre Süleyman Tapınağını yeniden inşa etmek isteyen Yahudiler, tapınağın kaidesini inşa etmeye başlamışlar ancak onları gören Araplar bunu kıskanarak Yahudileri oradan uzaklaştırmış ve yerine, kendi ibadethanelerini yapmışlardır⁵⁷⁸. Theophanes, Ömer'in şehre girdikten sonra Yahudilerin Süleyman için yapılmış olan mabedini, kendi inancının ibadet yeri yapmak için istediğini belirtir⁵⁷⁹.

İslâm kaynaklarında örneğin Vakıdî, Halife'nin Pazartesi günü şehre girdiğini ve Cuma gününe kadar orada kaldığını, bu arada doğu tarafında, daha sonra Ömer Camii olacak olan bir yeri tespit ettiğini belirtir⁵⁸⁰. Taberî ise doğrudan Süleyman Mabedi'ni işaret etmektedir. Taberî'de geçen ifadeye göre Halife şehre girdikten sonra camiye⁵⁸¹ girmiş ve Davud Peygamber'in mihrabına gitmiş ve orada gece vakti dua etmiştir. Daha sonra (muhtemelen sabah namazı için) cemaati çağırılmış ve birinci rekâta Sâd Sûresi'ni, ikinci rekâta ise İsrâ Sûresi'ni okumuştur. Ardından beraberindeki Ka'bü'l-Ahbar'a caminin nereye yapılması gerektiğini sormuş, Ka'b'ın cevabı ise "*Kayaya*⁵⁸² *doğru*" olmuştur⁵⁸³. Taberî'nin eserinin on ikinci cildinin tercümesini yapan Yohanan Friedmann, Taberî'nin bu anlatımının oldukça belirsiz olduğunu söyler. Ancak Suyutî'nin *İthaf el-Akişa fî Fedai'l-Mescîd-i Aksa* isimli eserindeki versiyonun daha anlaşılır olduğunu ifade eder. Buna göre Halife, caminin

⁵⁷⁵ 1234 Kroniği, I, s. 255

⁵⁷⁶ Michael, s. 459; Bar Hebraeus, I, s. 179

⁵⁷⁷ İliyo, s. 133

⁵⁷⁸ Sebeos, s. 52

⁵⁷⁹ Theophanes, s. 471

⁵⁸⁰ Vakıdî, s. 400

⁵⁸¹ Friedmann, Taberî'nin burada cami derken kast ettiği yerin, Kudüs'teki Tapınak Dağı yani İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinde bahsedilen Mescid-i Aksa olduğunu ifade etmektedir (Taberî, XII, s. 195, Dn. 724).

⁵⁸² Peygamber'in üzerine basarak Mirac'a çıktığına inanılan kaya.

⁵⁸³ Taberî, XII, ss. 194-195

ne tarafa yapılması gerektiğini sorduğunda Ka'b'ın cevabı “*Camiyi Kaya'nın arkasına yerleştirin. Böylece hem Muhammed'in hem de Musa'nın ibadet yönü birbiriyle birleşmiş olur*” dediğini ifade etmektedir⁵⁸⁴. İbn Kesir Halife'nin, Mescid-i Aksa'nın karşısında bir cami yaptırdığını ve bu caminin Ömer Camii olarak isimlendirildiğini söylemiştir⁵⁸⁵. İbn Kesir de Taberî'nin de aktardığı hadiseleri vermektedir. Ancak onun versiyonunda Ka'b'ın “*Kaya'nın arkasına*” ifadesinin Halife'yi kızdırdığı ve camiye Kaya'nın önüne yaptırdığı detayı yer almaktadır⁵⁸⁶.

Netice itibarıyla bugün Ömer Camii olarak bilinen yapı Mescid-i Aksâ'nın hemen yanında bulunan Kubbetü's-Sahrâ'dır. Burası Halife'nin, Kudüs'ün ilk fethinin ardından Mescid-i Aksâ'nın yıkıntılarının temizleterek açılan alanda inşa ettirdiği ilk mescidin bulunduğu yerdir⁵⁸⁷.

1234 Kroniği'nin bize aktardığı ve Halife ile patrik Sophronius arasında geçen, Halife'nin eskimiş elbisesinin temizlenmesi hadisesi diğer Süryani kaynaklarında da yer almakta ancak İslâm kaynaklarında pek değinilmemektedir. Bu noktada, örneğin İbn Kesir'de bir kıyafet hikâyesi anlatmakta ancak bu hikâyenin içeriği Süryani kroniklerinden çok daha farklıdır⁵⁸⁸.

1234 Kroniği'nin bahsettiği salgın hastalık muhtemelen H.17-18 yıllarında ortaya çıkan ve yaklaşık 30 bin kişinin ölümüne sebep olan veba salgınıdır. İslâm kaynaklarında Amvas ya da Amavas Vebası olarak kaydedilen bu salgında, metinde isimleri zikredilen Übeyde bin Ebu Cerrah ve Mu'az bin Cebele'nin yanında kimi İslâm kaynaklarına göre Yezid bin Ebu Süfyan, Haris bin Hişam ve Şurahbil bin Hasene gibi önemli isimler de hayatlarını kaybetmişlerdir⁵⁸⁹.

s.256

[121] Beyt Nahreyn ve Anıyukyâ'nın Ele Geçirilmesi:

Bir yıl sonra İyaz bar Ganm⁵⁹⁰ komutasındaki Arap ordusu Suriye şehirlerine gelerek onlara sözler verdi ve bütün Suriye Araplara tabi kılındı. İralki tarafından Beyt Nahreyn'in savunulması için bırakılmış olan Iwannis Kneşrin'e, İyaz bar Ganm'ın yanına geldi ve onunla, Arapların Fırat'ın doğusuna

⁵⁸⁴ Taberî, XII, s. 195, Dn. 723

⁵⁸⁵ İbn Kesir, VII, s. 97

⁵⁸⁶ İbn Kesir, VII, ss. 100-101

⁵⁸⁷ Bilgi için bkz, Nebi BOZKURT, “*Kubbetü's-Sahre*”, TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 304-308; Nebi BOZKURT, “*Mescid-i Aksâ*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 268-271

⁵⁸⁸ İbn Kesir, VII, s. 102

⁵⁸⁹ Şurahbil bin Hasene'nin ismi Yakubî, s. 780'de geçmektedir. Diğer isimler ise genel olarak tüm İslâm kaynaklarında aynıdır.

⁵⁹⁰ ܐܝܝܝܐ ܒܪ ܓܢܡ (y:582-641). İslâm ordusu komutanlarından.

geçmemeleri karşılığında tüm Beyt Nahreyn için yıllık yüz bin darik⁵⁹¹ vermek üzere bir antlaşma yaptı. Aralarındaki sınırlar belirlenince Iwannis geri döndü ve bir yıllık vergiyi toplayarak onu İyaz'a gönderdi. İrakli bunu duyunca Iwannis'e öfkeleni ve ona bir azilname yolladı ve onun yerine ismi Ptolemus olan birini görevlendirdi. Çünkü Allah elini (yardımını) Rumların krallığından çekmişti.

Bir yıl sonra Halife Ömer, Muaviye bar Ebu Süfyan'ı⁵⁹² bütün Suriye üzerine yetkili kılarak gönderdi. Muaviye, şehri almak için Antıyukya önlerine geldi; etrafındaki köylere baskınlar yaparak yağmaladı... Muaviye bir kısım Arapları, Ptolemus'tan vergi istemeleri için Beyt Nahreyn'e gönderdi. İstenen vergi verilmeyince, (AG) 951 yılında Fırat'ı geçtiler ve Urhoy önlerine geldiler. Urhoylular, söz almak ve antlaşma yapmak için şehirden dışarı çıktılar. Ayrıca Harranlılar da aynısını yaptılar. Urhoy'daki ilk Arap yönetici Ebu Bedir oldu ve Urhoylular, Ptolemus ve beraberindeki Rumlar için de söz aldılar ve onlar kendi topraklarına döndüler.

İyaz bar Ganm Tela⁵⁹³ şehri havalisine geldi. Rumlar, kendilerine verilen sözleri kabul etmediler ve Araplarla savaştılar. İyaz onların üzerine güçlü bir saldırı yaptı ve şehri alarak orada bulunan Rumlardan üç yüz tanesi öldürüldü. Ardından da Dara şehrine gitti. Aynı şekilde oraya da saldırı ve şehri alarak bulduğu Rumların hepsini öldürdü.

s.257

Sonrasında Riş'ayno, Mardin⁵⁹⁴ ve Amid'i⁵⁹⁵ söz, antlaşma ve yeminler karşılığında aldı. Ne var ki İyaz bar Gnam Amid'de öldürüldü ve orada defnedildi.

1234 Kroniği'nin yazarı Şam ve Humus şehirlerinin fethinden sonra anlatımını Yermük Savaşı ve sonraki süreçte cereyan eden Mısır ve Filistin fetihleriyle sürdürmekte ve Mezopotamya'nın fethi ile ilgili kayıtlara buradan devam etmektedir. Kronolojik olarak Yermük Savaşı'ndan sonra Mısır'ın fethini ele almış, ardından başa dönerek yine aynı savaştan sonra ve tarihi kronolojiye göre Mısır'dan önce gerçekleşen Kudüs'ün fethini kaydetmiştir. Bu noktada ise Kudüs'ün fethinden sonra Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da cereyan eden fetihleri yine kendi kronolojisiyle kayıt altına almıştır. Bu dönem, Urfa, Harran, Mardin, Dara, Resulayn gibi şehirlerin

⁵⁹¹ Driykuno: I. Darius adıyla anılan ve onun bastırıldığı düşünülen Pers altın sikkesi.

⁵⁹² عمر بن الخطاب Muaviye bin Ebu Süfyan (M.602-Nisan ya da Mayıs 680). İslâm Devleti komutanlarından, Dört Halife'den sonra gelen ilk halife, Emevi Devleti'nin kurucusu ve M.661-680 yılları arası ilk hükümdarı. Bilgi için İrfan AYCAN, "Muaviye bin Ebu Süfyan", TDVİA, Cilt:30, 2005, ss. 332-334

⁵⁹³ الدر Viranşehir.

⁵⁹⁴ مدين Mardin.

⁵⁹⁵ اميد Amid ya da Diyarbakır.

Müslümanların eline geçtiği, sonrasında Antakya'nın fethiyle nihayete erecek olan süreçtir.

İslâm kaynaklarına göre Suriye valisi Übeyde bin Cerrah ölümünden kısa bir süre önce, amcasının oğlu olduğu söylenen⁵⁹⁶ İyaz bin Ganm'ı Suriye üzerine yetkili kılmış, ancak Halife Ömer önce Yezid bin Ebu Süfyan'ı, onun ölümünün ardından da kardeşi Muaviye'yi Suriye valisi olarak tayin etmiş, İyaz'ı ise Mezopotamya'nın fethi ile görevlendirmişti⁵⁹⁷. Kudüs'ün fethinden yaklaşık bir yıl kadar sonra İyaz, Halep'e gelerek şehrin kontrolünü sağlamış ve ardından Cezire üzerine hareket etmişti. İyaz bin Ganm'ın yanında Ebu Musa el-Eşarî ve Ömer bin Sa'd bin Vakkas gibi başka komutanlar da bulunuyordu⁵⁹⁸. İyaz beraberindeki komutanları farklı şehirler üzerine gönderdi ve bu şehirlerin fetihleri gerçekleştirildi.

Bu fetih hareketinde İslâm kaynakları farklı komutan isimleri de zikretmekle birlikte tamamı bu hareketin başında İyaz bin Ganm olduğu konusunda hemfikirdirler. Theophanes de İyaz bin Ganm komutasındaki Arap ordusunun Fırat'ı geçerek tüm Mezopotamya'yı kontrol altına aldığını ifade etmektedir⁵⁹⁹. Süryani kaynaklarından Mihael Rabo da aynı şekilde İyaz bin Ganm komutasındaki Arapların, haraç elde edememeleri nedeniyle Fırat'ı geçtiklerini ifade eder⁶⁰⁰. İliyo kroniği bu hadiseleri AG.950/M.638-639 yılı hadiseleri içinde verir ve bu yılda İyaz bin Ganm'ın Kalinikus, Amid ve Tell Muzlat'ı⁶⁰¹, Ömer bin Sa'd'ın da Resulayn'ı ele geçirdiğini ifade eder. Aynı yazar, yukarıda zikretmiş olduğumuz veba salgınını da yine bu yılın olayları içinde göstermektedir⁶⁰². Süryani kaynaklarında farklılık gösteren tek eser Bar Hebraeus'un kroniğidir. Bar Hebraeus, Fırat'ı geçerek Urfa önlerine gelen kişinin bizzat Halife Ömer olduğunu söylemektedir⁶⁰³. Agapius ise Ebu Übeyde'nin Abbas bin Asım isminde birini kalabalık bir orduyla birlikte Suriye şehirlerinin fethi için gönderdiğini söylemektedir ki bu isim başka bir kaynakta yer almamaktadır⁶⁰⁴.

M.634-640 yılları arasındaki dönem hem İslâm Devleti hem de Roma İmparatorluğu açısından, geleceklerinin şekillenmesi noktasında son derece belirleyici

⁵⁹⁶ Asrî ÇUBUKÇU, “İyaz bin Ganm”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, s. 488-489

⁵⁹⁷ Yakubî, İyaz'ı Cezire bölgesine gönderen kişinin Ebu Übeyde olduğunu ifade etmektedir (Yakubî, s. 780).

⁵⁹⁸ İbn Kesir, VII, s. 126

⁵⁹⁹ Theophanes, s. 473

⁶⁰⁰ Michael, s. 460

⁶⁰¹ Muhtemelen Suriye'deki Tell Mozan köyü.

⁶⁰² İliyo, s. 133

⁶⁰³ Bar Hebraeus, I, s. 178

⁶⁰⁴ Agapius, s. 216

olmuştur. Bu dönemde cereyan eden mücadelelerin çoğunlukla Müslüman taraf lehine sonuçlanması ve özellikle Yermük Savaşı'nda Roma'ya karşı kazanılan önemli zafer sonrasında İslâm orduları, geniş çaplı bir hareket sahasına kavuşmuşlardır. Filistin ve Suriye bölgelerini ele geçiren Arapların buralarla yetinmeyeceği ve egemenlik sahalarını Roma sınırları aleyhine genişletecekleri açıktı. Bu amaç doğrultusunda ilerleyen Arap orduları, İyaz bin Ganm komutasında kuzey Suriye'ye ilerlemekteydiler.

Henüz Roma'nın elinde bulunan Osroene⁶⁰⁵ eyaleti valisi Ioannes Kataias, Kınnesrin'de bulunan İyaz bin Ganm ile Arapların Fırat Nehri'nin doğusuna geçmemeleri karşılığında yıllık yüz bin dinar karşılığında bir antlaşma yaptı⁶⁰⁶. Agapius, İslâm kaynaklarında değinilmeyen bu antlaşmada Müslümanların tarafında yukarıda ismini verdiğimiz Abbas bin Asım'ın olduğunu söylemektedir⁶⁰⁷. Antlaşmanın ardından Urfa'ya dönen Ioannes, söz verdiği miktarı toplayarak İyaz'a gönderdi. Ne var ki İmparator Heraklios bu yapılan antlaşmayı haber alınca Ioannes'i görevden alarak başkente çağırdı ve ardından sürgüne göndererek yerine Ptolemaios isminde bir generali görevlendirdi⁶⁰⁸.

1234 *Kroniği*'nin ifade ettiği ve Halife'nin Muaviye bin Ebu Süfyan'ı tüm Suriye üzerine yetkili kıldığı bilgisi ya da bu yetkinin alanı tartışmalıdır. İbn Kesir, İbn İshak'a dayanarak Yezid bin Ebu Süfyan'ın ölümü üzerine Halife'nin, Yezid'in kardeşi Muaviye'yi Şam ordularının komutanı ve o bölgenin vergisinin toplanmasının sorumlusu yaptığını söylerken⁶⁰⁹, Belazurî ise Halife'nin önce Yezid'i, onun ölümünün ardından da Muaviye'yi tüm Suriye üzerine yetkili kıldığını söylemektedir⁶¹⁰. Theophanes ise Muaviye'nin Halife tarafından Mısır'dan Fırat'a kadar olan tüm bölgenin yetkilisi olarak tayin edildiğini ifade etmektedir⁶¹¹. Agapius'un yaklaşımı daha farklıdır. Agapius, Halife Ömer'in Ebu Übeyde'yi Suriye valiliğinden alarak yerine Muaviye'yi tayin ettiğini söylemektedir⁶¹². Vaziyet modern

⁶⁰⁵ Osroene ya da Edessa Krallığı veya bir başka deyişle Abgar Hanedanı, MÖ 132-MS 244 yılları arasında Urfa merkezli bir devletin ismidir. Daha sonraki yüzyıllarda Roma devlet sistemi içerisinde aynı bölgeyi işaret eden eyaletin ismi olarak kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz, Mehmet ÇELİK, Şükran YAŞAR, "Kuruluşundan İslâm Fethine Kadar Edessa'nın Siyasi Tarihi", Edessa'dan Urfa'ya, Ed: Mehmet ÇELİK, 2 Cilt, Desen Ofset, Ankara, 2007, Cilt: 1, s. 127 vd

⁶⁰⁶ Theophanes, s. 472; Kaegi, Heraclius..., s. 255

⁶⁰⁷ Agapius, s. 216

⁶⁰⁸ Theophanes, s. 472; Agapius, s. 216

⁶⁰⁹ İbn Kesir, VII, s. 130

⁶¹⁰ Belazurî, I, s. 269

⁶¹¹ Theophanes, s. 473

⁶¹² Agapius, s. 217

çalışmalarda da tam olarak tespit edilememiştir. Kimi alışmalarda Muaviye'nin Suriye genel valisi olması Halife Osman dönemine tarihlenirken⁶¹³, kimi çalışmalarda ise bu atamanın Halife mer döneminde gerçekleştiği ifade edilmektedir⁶¹⁴.

Kaynaklarda tartışmalı görünen bir başka mesele de Antakya şehrinin kim tarafından fethedildiğidir. Buradaki ihtilaf da Ebu beyde ile Muaviye arasındadır. Belazur Antakya'yı alan kişinin Ebu beyde olduğunu sylerken⁶¹⁵, İbn Kesir, Ebu beyde'nin Amr bin As'ı gönderdiğini ve onun da Haleb, Münbiç ve Antakya şehirleri ile cizye ödeme karşılığında barış anlaşmaları yaptığını ifade etmektedir⁶¹⁶. Bununla birlikte H.20/M.640-641 yılında yani şehrin alınmasından yaklaşık iki yıl kadar sonrası ile ilgili bir detayda Muaviye'nin Ürdün, Filistin, kıyı şeridi ve Antakya'nın yöneticisi olduğunu kaydetmektedir⁶¹⁷. Vakıd Antakya'nın fethinde ordunun başında Ebu beyde'nin olduğunu belirtir⁶¹⁸. Antakya'nın fethi hadisesi diğer Süryani kaynaklarında yer almamaktadır. Theophanes, AM.6129/M.636-637 yılında Arapların Antakya'yı ele geçirdiğini ve Muaviye'nin, Mısır'dan Fırat'a kadar olan bölgenin idarecisi olduğunu ifade eder⁶¹⁹. Ancak bu iki bilgiyi birbirine bağlayacak herhangi başka bir ifadesi yoktur. Tetkik eserlerde de Antakya şehrinin Ebu beyde komutasında fethedildiği bilgisi yer almaktadır⁶²⁰.

Antakya fatihinin kaynaklarda tartışmalı olmasının yanında Urfa'nın İyaz bin Ganm tarafından fethedildiğine dair herhangi bir kuşku ve ihtilaf bulunmamaktadır. İbn Kesir'in şeyh Zeheb'den aktardığı bilgi haricinde hemen tüm kaynaklar Antakya'nın fethinden bir yıl kadar sonra İyaz komutasındaki Arap ordusunun Fırat'ı geçerek Urfa önlerine geldiğini ve şehrin pek bir direniş göstermeden bazı güvenceler alınarak teslim olduğunu ifade etmektedirler⁶²¹. İyaz'ın bu seferinde Urfa ile birlikte Harran, Viranşehir, Nusaybin, Mardin, Amid ve daha pek çok Mezopotamya şehri İşlm Devleti'nin hkimiyetinin altına girmişlerdir. Bu şehirlerin bazılarında, örneğin metinde bahsi geçen Tela ve Dara gibi yerlerde, küçük Roma garnizonlarının

⁶¹³ İrfan AYCAN, "Muaviye bin Ebu Süfyan"

⁶¹⁴ Muir, s. 143, 156; Julius WELLHAUSEN, Arap Devleti ve Sktu, ev: Fikret İşILTAN, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s. 26

⁶¹⁵ Belazur, I, s. 226

⁶¹⁶ İbn Kesir, VII, s. 121

⁶¹⁷ İbn Kesir, VII, s. 188

⁶¹⁸ Vakıd, s. 455 vd

⁶¹⁹ Theophanes, s. 473

⁶²⁰ Donner, s. 149; Muir, s. 130

⁶²¹ İbn Kesir'de şeyh Zeheb'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Urfa ve Samsat, Hicr 17 yılında Ebu Musa el-Eşar tarafından zor kullanılarak alınmıştır (İbn Kesir, VII, s. 153). Ancak bu bilgiyi doğrulayacak başka bir kaynak bulunmamaktadır.

direnışleri olmuşsa da bu çabalar, gcl Arap ordularının baskıları karşısında başarıya ulaşmamıştır. Tela şehrinin ele geçirilmesinde  yüz Romalı'nın öldürüldüğü bilgisini Theophanes'de de gryoruz⁶²². Bununla birlikte Dara'daki mücadelenin daha sert geçtiği kaynaklarda verilmektedir. Theophanes, yine savaş yoluyla alınan şehirdeki pek çok insanın öldürüldüğünü sylerken⁶²³, Mihael Rabo sayı vermeden her iki şehrin de Araplara teslim olmadığını ve bu nedenle savaş yoluyla alındıklarını ve bu esnada her iki şehirde de çok sayıda Romalı'nın öldürüldüğünü syler⁶²⁴. Agapius da şehrin savaş yoluyla alındığını ve orada bulunan Romalıların ldrldğ, Dara hariç diğer Mezopotamya şehirlerinin kapitülasyon olarak teslim olduklarını syler⁶²⁵. Zuqnin Kroniği'nin AG.952/M.640-641 yılı hadiselerinde verdiği bilgiye göre, Araplar bu yılda Dara'yı kuşatmışlar ve şehre saldırmışlardır. Yapılan savaşta her iki taraftan ancak özellikle Araplardan çok sayıda kişi ölmüştür ve daha sonra şehir halkına verilen güvenceler sonucunda şehir Araplara teslim olmuřtur⁶²⁶.

1234 Kroniği yazarının İyaz bin Ganm'ın Amid'de öldürüldüğü bilgisini hangi kaynaktan aldığı meçhuldür. Zira ulaşabildiğimiz kaynakların hiçbirinde bu yönde bir bilgi yoktur. Bunun yanında İyaz'ın ölümü üzerine bilgi veren kaynakların tümü onun Humus'ta ölmüş olduğunu ifade etmekte ve öldürülmüş olduğu yönünde de herhangi bir bilgi vermemektedirler. İbn Kesir İyaz bin Ganm'ın öldüğünde altmış yaşında olduğunu belirtir⁶²⁷.

[122] Ermeni David'in Ortaya ıkışı ve Onunla Birlikte Beyt Nahreyn'de Cereyan Eden Hadiseler:

Bu zamanda Rumların komutanı olan David, bölgesinden çıktı; batıdan da ismi Valentin olan bir başkası ıktı. Birbirlerine elçiler yollayarak, Araplar'a batı ve doğudan birlikte saldırmayı planladılar. Ancak Araplar bunu sezdiler ve önce davranarak Valentin'e saldırdılar ve yapılan savaşta Valentin'i yendiler ve ordusunun tamamını yok ettiler. Ardından David Beyt Nahreyn'e vardı ama Arapların bu bölgede olmadığını öğrendi ve Valentin ve beraberindeki Rumların yağma faaliyetlerine dhil olmak için, onların yanına gittiler. Ermeni David ordusuyla ilerleyerek Beyt Made köyünün karşısına kamplarını kurdular. (Bu köyde) ok büyük kötülükler yaptılar. Köyü uzun süre yağmaladılar ve yer altına

⁶²² Theophanes, s. 473

⁶²³ Theophanes, s. 473

⁶²⁴ Michael, s. 460

⁶²⁵ Agapius, s. 217

⁶²⁶ Zuqnin Kroniği, s. 143

⁶²⁷ İbn Kesir, VII, s. 171

gömülmüş olan hazineleri bulabilmek için erkeklerle birlikte kadınları da acı verici işkencelere maruz bıraktılar. Tüm insanlarda feryat, yardım çağrısı, ağlama ve sızlanmadan başka ses yoktu. Dahası, asilzade kadınlar ve soylu adamların kızlarıyla, kocalarının ve babalarının ve tüm insanların gözleri önünde utanmazca ve şehvet düşkünü bir biçimde açıkça zina yapıyorlardı. Onlarla birlikte şehirlerden çıkıp giden Tito (Titus) isminde bir komutan vardı ki o Süryani ırkındandı. Ermeni David'in yandaşlarının yapmış oldukları kötülükleri görünce onlara yaklaştı ve şöyle dedi:

s.258

“Siz Hristiyanların ve Hristiyan bir kralın, başka Hristiyanları bu şekilde mahvetmenize müsaade etmesi doğru değildir. Bu Hristiyanların Rum Devleti'ne karşı işledikleri bir suç yoktur. Kral bunları duyunca seni methetmeyecek.” Bunun üzerine Ermeni David, bölgedeki hiç kimseye kötülük yapılmasını emretti.

[123] Arapların Gelmesi ve Ermeni David'in Yenilerek Ortadan Kalkması Hakkında:

İyaz, David ve ordusunun hareketlerini duyunca Şam bölgesinden ayrıldı ve görgü tanıklarının söylediklerine göre ordu Urhoy civarına varana kadar hayvanlarını (atlarını) değiştirmediler. Ermeniler Arapların geldiklerini duyunca paniğe kapıldılar. Korku ve şaşkınlık içerisindeydiler. Yanlarında bulunan ve tüm Beyt Nahreyn'de yaptıkları yağmalar sonucu elde ettikleri esirler, ganimetler ve hayvanları bir gece vakti arkalarında bıraktılar ve hızla kaçtılar. Araplar geldiklerinde Ermeniler'in karargâhını buldular ve göz alıcı ganimetleri gördüler. Ancak Emir onlara, “Eğer ganimet için düşmanı takip etmekte gecikerseniz Allah hepinize lanet eder. Onları elimize geçirdiğimizde, ağırlığınızca altın, gümüş, kumaşlar ve onların ellerinde bulunan atlar ve (diğer) hayvanların hepsini alacağız. Şimdi onların üzerine gidiyoruz” diyerek bağırdı... Ardından hızla onları kovaladılar ve kısa zamanda yetiştiler. Onları tıpkı koyunlar gibi ellişer ve yüzer kişilik gruplara ayırarak bölüyorlar ve kılıçlarını ve mızraklarını merhametsizce onlara saplıyorlardı... Tito ve ona bağlı olan Süryani birlikleri ise ayrı bir yanda duruyorlardı. Araplar onlara da el uzatmayı istediler fakat adamların cesaretini görünce onları bıraktılar ve David'in üzerine gittiler.

s.259

Alçak David ise Tito'ya, “İşte bu andır ki, Roma Devleti'ne olan sevgini bu savaşa parlayarak göstereceksin” diyerek seslendi. Tito'nun ona yanıtı ise, “Eğer sana yardım edersem, ben Allah'tan yardım alamam. Böylece Tito, David'den ayrıldı ve kendini kurtardı. David ve beraberindeki ordu ise helak oldu ve onlardan geriye kimse kalmayınca kadar kılıçla katledildiler.

Kronik eserlerde kimi zaman oldukça yerel hadiseler de değinilmekte ve bu türden olaylar genellikle diğer kroniklerde bulunmamaktadır. Yukarıda yer alan ve *1234 Kroniği* yazarının aktarmış olduğu hadise de bu tür vakalar arasında görülebilir. Zira bu hadise bu kronikten başka herhangi bir eserde yer almamaktadır.

Metinde ismi verilen David muhtemelen o dönemde Osroene eyaletinde bulunan Ermeni asıllı Roma asilzadesi David Saharuni'dir. Ancak bunu destekleyecek herhangi başka bir veri bulunmamaktadır. Bunun yanında metnin bize verdiği bir diğer isim olan Valentinus da ihtimaldir ki daha sonra Heraklios'un oğlu III. Konstantinos tarafından Asya ordularının başına getirilecek olan Valentinus Arsacidus'tur. Valentinus, Heraklonas'ın imparatorluğu sırasında onu, II. Konstans'ı ortak imparator yapması için zorlayan ve daha sonra Heraklonas'ı tahttan indirerek annesi Martina ile birlikte sürgüne gönderen kişidir. Tüm bunların yanında yine bu metin özelinde bu kişinin Valentinus Arsacidus olduğunu destekleyecek başka bir yerde bilgi yoktur.

[124] Kayseri ve Avkiā'nın⁶²⁸ Alınması ve Tahrip Edilmesi Üzerine:

Yunanlılar'ın 950. Yılında Muaviye, Kayseri şehri üzerine geldi. Onlara karşı çetin ve şiddetli bir savaş vererek tüm bölgeyi birer birer eline geçirdi. Saldırıları gece ve gündüz boyunca devam etti. Şehri korumak için gönderilen yedi bin kişilik Roma birliği kılıç zoruyla boyun eğdirilince, buldukları her şeyi harap ettiler ve yok ettiler. Şehirdeki sınırsız miktardaki altın ve gümüşe el koydular ve arkalarında acı ve feryatlar içinde bir şehir bıraktılar ve orayı vergiye tabi kıldılar. Daha sonra oradan, başka feryatların yükseleceği tüm Rum bölgelerine doğru devam ettiler. Bu şekilde el koyarak, yok ederek Avkiā'ya kadar geldiler ki orası (BLSTYN)⁶²⁹ idi. Kimse şehir halkını uyarmamıştı. Şehir halkı hasat zamanı olması nedeniyle bağlara dağılmıştı. Arapların ordusunu gördükleri zaman bunların, Rumların müttefiki olan Hristiyan Araplar olduğunu düşündüler ve bu nedenle kaçmak bir yana, bulundukları yerden kıpırdamadılar bile. Araplar geldiklerinde şehrin kapılarını açık ve insanları korkudan uzak bir şekilde otururken buldular. Şehre girerek ele geçirdiler ve yüklü miktarda ganimet kaldırdılar. Kadınları, genç erkek ve kızları da yanlarında götürmek için esir olarak aldılar ki şehrin valisi bile esirler arasındaydı. Mutlu bir şekilde memleketlerine dönerken arkalarında bomboş ve perişan bir şehir bıraktılar.

⁶²⁸ عسك Eski ismi Euchaita. Avkat, Bugünkü Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Beyözü Köyü sınırlarında antik şehir.

⁶²⁹ بلستين Bu kelime Paflagonya ya da Bukellarion temasını karşılıyor olabilir. Zira Avkat'ın bulunduğu bölge VIII. yy'a kadar Paflagonya, bu yüzyılın ortalarından itibaren ise Bukellarion olarak anılmıştır.

Öncelikle metinde bahsedilen *Caesarea* Filistin'deki olmalıdır⁶³⁰. Zira Filistin'deki *Caesarea*'nın fethi kroniğin başka bir yerinde verilmemektedir. Bununla birlikte *Caesarea*'nın isminin, Orta Anadolu'da bulunan Avkat ile birlikte geçmesi kafa karıştırıcı olabilir. Muaviye'nin, aşağıda da değineceğimiz üzere Anadolu'ya da seferleri vardır ve bunlardan bir tanesi Kapadokya'daki *Caesarea* yani Kayseri üzerinedir. Ancak bu sefer çok daha sonra gerçekleşmiştir. Bunula birlikte, kroniğin yazarı burada Kapadokya'daki *Caesarea*'yı kast etmiş olsa bile, kronolojiyi doğru aktarabilmek açısından biz bu noktada Filistin'deki *Caesarea*'nın fethini değerlendirmeyi uygun görmekteyiz.

1234 Kroniği bize *Caesarea*'nın AG. 950/M.639 yılında Muaviye tarafından fethedildiğini söylemektedir. Şehri fetheden kişinin Muaviye olduğu görüşü çoğu kaynakta kabul görmekteyse de örneğin Belazurî, kimi kaynaklarda farklı isimlerin zikredildiğinden bahsetmektedir. Buna göre Muaviye'nin isminin yanında şehrin fatihi olarak İyaz bin Ganm ve Amr bin As isimleri de verilmektedir. Ayrıca Belazurî Amr bin As'ın Mısır'a gitmesi üzerine kendi yerine oğlu Abdullah'ı bıraktığını ifade eder⁶³¹. Abdullah'ın bu yetkilendirme üzerine yapmış olduğu faaliyetlere değinmemekle birlikte Belazurî'nin verdiği bu bilgi ışığında, bilgiyi edinmiş olduğu kaynak ya da kaynakların şehrin fethini Abdullah'ın gerçekleştirdiğini belirttiği yönünde bir intiba uyandırır. Ayrıca Belazurî şehrin Müslümanlarca ilk defa Amr bin As tarafından Hicrî 13 yılının Cemaziyevvel ayında kuşatıldığını belirtmektedir. Ancak Belazurî bu kuşatma ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Devamında ise Amr, Ecnadeyn, Fihl ve Yermük savaşlarının ardından Filistin'e dönmüştür. Kudüs'ün fethinden sonra ise *Caesarea*'yı bir kere daha kuşatmıştır⁶³². Belazurî'ye göre Yezid bin Ebu Süfyan, Suriye valisi olduğu zaman kardeşi Muaviye'yi *Caesarea* kuşatmasının baskısını artırması için oraya göndermiştir⁶³³. Taberî de Muaviye'nin *Caesarea*'ya gönderilmesi emrini Halife'nin verdiğini ve bu doğrultuda Yezid'e bir mektup yazdığını ve sürmekte olan kuşatmaya desteğe gitmesini istediğini kaydeder. Halife aynı zamanda bir mektup da Muaviye'ye yazmış onun *Caesarea*'ya gitmesi emrini vermiştir⁶³⁴. İbn Kesir, Halife'nin Yezid'e yazdığı mektuptan bahsetmeden yalnızca Muaviye'ye bir emirname gönderdiğini ve kendisini Kisariye (*Caesarea*)

⁶³⁰ Bkz, Dn: 287

⁶³¹ Belazurî, I, s. 216

⁶³² Belazurî, I, s. 216

⁶³³ Belazurî, I, s. 216

⁶³⁴ Taberî, XII, s. 183

valisi yaptığını bildirdiğini söylemektedir⁶³⁵. Ayrıca İbn Kesir şehri Muaviye'nin Halife Ömer döneminde aldığını açık olarak belirtmektedir⁶³⁶.

Konu ile ilgili tartışmalı bir başka detay ise kuşatmanın süresi ve fethin tarihi ile ilgilidir. Kaynaklar bu noktada çok farklı tarihleri vermektedirler. İslâm kaynakları genellikle H.15 yılını işaret etseler de çeşitli rivayetlerin farklı tarihler vermekte olduğunun da altını çizmektedirler. Taberî kroniğinde bu hadise H.15 yılı olayları arasında verilmektedir⁶³⁷. İbn Kesir'in verdiği tarih de Hicrî 15 senesidir. İbnü'l Esir de aynı şekilde bu hadisenin H.15 yılında cereyan ettiğini söyleyenler arasındadır. İbnü'l Esir ayrıca bu olayın H.19 ya da 20 yılında meydana geldiğini rivayet edenlerin de olduğunu belirtir⁶³⁸. Belazurî Muaviye'nin şehri, yedi yıllık bir kuşatmanın ardından Hicrî Şevval 19 senesinde aldığını ifade etmekte⁶³⁹ ancak kimilerinin bu fethin H.18 yılı bitmeden önce, H.19 yılında ya da H.20 yılının başlarında olduğunu söylediklerini de belirtir. Yakubî de fethin Şevval 19 tarihinde gerçekleştiğini söylemektedir⁶⁴⁰.

Caesarea kuşatmasının yedi yıl sürdüğü bilgisi Theophanes'te de yer almaktadır. Theophanes hadiseyi, AM.6133/M.640-641 yılı olaylarında aktarır⁶⁴¹. Ancak Theophanes kroniğinde bu hadisenin gerçekleştiği yıl aynı zamanda Heraklios'un oğlu Heraklonas'ın tahta geçtiği ilk yılda gerçekleşmiştir. Nisibisli İliyo bu olayı AG.951/M.639-640 yılı olarak işaret eder. İliyo, kuşatmanın ne kadar sürdüğünü belirtmeden, bu yılda Muaviye'nin Caesarea'yı aldığını ve yaklaşık yüz bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedir İliyo bu olayın gerçekleştiği yılı, İyaz bin Ganm'ın Nusaybin ve Tur Abdin'i aldığı ve İmparator Heraklios'un öldüğü yıl olarak da kaydetmiştir⁶⁴². Agapius da İliyo gibi bu olayın Heraklios'un öldüğü yılda gerçekleştiğini söyler. Ancak Agapius, İliyo'dan bir yıl sonrasını AG.952/M.640-641, Hicrî 19/M.640-641 yılını vermektedir⁶⁴³. Bar Hebraeus bu hadiseyi Halife Ömer'in ölümünden sonraki kronolojiye yani Halife Osman dönemine koymaktadır. Bar Hebraeus'a göre Ekim'den Mayıs'a kadar süren bir kuşatma sonucunda Muaviye şehri

⁶³⁵ İbn Kesir, VII, s. 92

⁶³⁶ İbn Kesir, VII, s. 99

⁶³⁷ Taberî, XII, ss. 183-185

⁶³⁸ İbnü'l Esir, II, s. 456

⁶³⁹ Belazurî, I, s. 217

⁶⁴⁰ Yakubî, ss. 166-167

⁶⁴¹ Theophanes, s. 475

⁶⁴² İliyo, s. 133

⁶⁴³ Agapius, s. 218

almış ve şehirde bulunan yaklaşık yedi bin Romalı kayıklara binerek kaçmışlardır⁶⁴⁴. Zuqnin Kroniği'nin verdiği tarih AG.953/M.641-642'dir⁶⁴⁵. En farklı tarihi veren kronik ise Mihael Rabo'nun yazmış olduğudur. Mihael Rabo bu hadiseyi Halife Osman dönemi olayları arasında vermektedir. Buna göre AG.961/M.649-650 yılında Muaviye, Caesarea'ya gelerek şehri karadan ve denizden kuşatmıştır. Aralık ayından Mayıs'a kadar süren kuşatma sonunda şehir Arapların eline geçmiş ve bin tanesi şehri koruyan, toplam yedi bin Romalı gemilere binerek kaçmıştır⁶⁴⁶.

Gayrimüslim kaynaklardan yalnızca Nisibisli İliyo'da verilen kuşatma esnasında yüz bin kişinin öldürüldüğü bilgisi bazı İslâm kaynaklarında da yer almaktadır. İbnü'l Esir, İbn Kesir ve Taberî aynı ifadelerle bu vaka esnasında, şehirden Araplarla savaşmak için çıkanlardan 80 bin, toplamda ise 100 bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedirler⁶⁴⁷. Belazurî öldürülenlerle ilgili bir sayı vermemektedir ancak Muaviye'nin şehri aldığı anda orada 700 bin asker, 30 bin Samiriyeli ve 20 bin Yahudi bulunduğunu belirtmektedir⁶⁴⁸. Bu rakamlardan özellikle 700 bin asker sayısı oldukça mübalağalı olmalıdır. Zira yine Belazurî tüm bu rakamlardan sonra şehirden yalnızca 4 bin kişinin esir alındığını söylemektedir⁶⁴⁹.

Netice itibarıyla Caesarea şehrinin Muaviye tarafından alındığı konusunda kaynaklar güçlü veriler vermektedirler. Bizler, Hicrî 15 yılında gerçekleştiği neredeyse kesin olan Yermük Savaşı'nın ardından Amr bin As'ın güneye, Mısır yönüne doğru hareket ettiğini yine kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. Bunun yanında anlatımlarda ismi geçen İyaz bin Ganm'ın da Mezopotamya'daki fetihler için gönderildiği ve eğer Nisibisli İliyo'nun vermiş olduğu, Caesarea'nın, İyaz'ın Nusaybin ve Tur Abdin'i fethettiği yıl içerisinde alındığı bilgisini doğru kabul edersek, ismi geçen komutanın fetih esnasında orada olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca Yezid bin Ebu Süfyan'ın Şam valiliği Yermük Savaşı'ndan hemen sonra gerçekleşen Şam'ın ikinci fethinden hemen sonra başlamıştır. Dolayısıyla Caesarea kuşatmasının, şehre oldukça yakın olan Şam şehrinin idarecisinin tasarrufunda bulunması da beklenebilecek bir durumdur. Bunun yanında rivayetlerde ismi geçen Abdullah bin Amr bin As'ın da herhangi bir kaynakta ismi açık bir biçimde şehrin fatihi olarak verilmemektedir.

⁶⁴⁴ Bar Hebraeus, X

⁶⁴⁵ Zuqnin Kroniği, s. 143

⁶⁴⁶ Michael, ss. 462-463

⁶⁴⁷ İbnü'l Esir, II, s. 456; İbn Kesir, VII, s.93; Taberî, XII, s. 183

⁶⁴⁸ Belazurî, I, s. 217

⁶⁴⁹ Belazurî, I, s. 218

Fethin tarihi konusuna tekrar gelecek olursak, İslâm kaynaklarının bir kısmı bu tarihin Hicrî 15 yılı olduğunu belirtmektedirler. Ancak Müslüman müellifler kronolojik olarak bu hadiseyi çoğunlukla Kudüs'ün fethinden sonra vermişlerdir. Üzerinde çalıştığımız *1234 Anonim Kroniği* yazarının da kronolojik hataları bulunduğunu göze alarak, aynı hataları Müslüman müelliflerin de yapmış olduğunu düşünebiliriz. Fakat burada da başka bir detay karşımıza çıkmaktadır. İsmine en son Kudüs'ün fethinde ve Amvas vevasında rastladığımız Ebu Übeyde bin Cerrah, bu vakalara kadar Suriye ve Filistin bölgesinde gerçekleştirilen askeri seferlerde, ordu komutanı sıfatıyla son derece aktif rol üstlenmiştir. Ancak Caesarea şehrinin fethedilmesi sürecinde, doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir şekilde ismine rastlamamaktayız. Bu da bize bu hadisenin Übeyde bin Cerrah'ın ölümünden sonra gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Kaldı ki Übeyde bin Cerrah'ın ölümünden sonra onun görevine getirilen Muaz bin Cebele'nin ismi de karşımıza hiçbir şekilde çıkmamaktadır. Son olarak, adı geçenlerin ölümlerinin ardından Şam bölgesi valisi olan Yezid bin Ebu Süfyan'ın, Suriye genel valiliğine getirildiğini de yine bize kaynaklar söylemektedirler. Tüm bu verilerin ışığında Caesarea şehrinin, söylendiği gibi Hicrî 15 yılında değil, daha sonraki bir tarihte fakat Mihael Rabo'nun vermiş olduğu M.649-650 yılları değil, henüz Halife Ömer'in sağlığında yani M.644 yılından önce, muhtemelen M.639 ile M.641 yılları arasında bir tarihte fethedildiği sonucuna ulaşabiliriz.

1234 Kroniği'nin bahsettiği ve Muaviye'nin Avkat'a kadar ilerlediğini söylediği sefer muhtemelen, Anadolu içlerine yönelik gerçekleştirdiği ve Yaz ve Kış seferleri olarak adlandırılan seferlerden biridir. Muaviye, Suriye'nin sahil kesiminin fethini tamamladıktan sonra Kıbrıs'a bir sefer yapmayı planlamış ancak Halife Ömer buna müsaade etmemiştir⁶⁵⁰. Bunun ardından Muaviye karadan Roma topraklarına seferler düzenlemiş ve bu seferlerden birinde Roma'nın önemli şehirlerinden biri olan Amorium'a⁶⁵¹ kadar ilerlemiştir. Anadolu'nun batı kısmında yer alan Amorium'a kadar ulaşılan bu sefer sırasında, Orta Anadolu'da bulunan Avkat şehrinin de ele geçirilmiş olması muhtemel görünmektedir. Belazurî bu seferin H.25/M.645-646 tarihinde

⁶⁵⁰ Belazurî, I, s. 235; Taberî, *The History of al-Tabarî*, XV, *The Crisis of the Early Caliphate (Hilafetin İlk Krizleri)*, Tr: R. Stephen HUMPHREYS, SUNYP, New York, 1990, ss. 25-26

⁶⁵¹ Amorium, bugünkü Afyonkarahisar sınırları içinde, Emirdağ ilçe merkezine 13 km uzaklıkta antik bir şehirdir.

gerçekleştiğini söyler⁶⁵²; İbn Kesir'e göre bu tarih H.23/M.643-644 senesidir⁶⁵³. Ostrogorsky bu seferin tarihini M.647 yılı olarak vermektedir⁶⁵⁴.

s.260

[125] İmparator İrakli'nin Ölümü Üzerine:

Rumların 952, Arapların 19 ve Arapların halifesi Ömer bar Hattab'ın 7. yılında, İmparator İrakli, otuz yıl beş aylık hâkimiyetinin ardından öldü. Onun yerine Rumların yönetimine büyük oğlu Konstantinos⁶⁵⁵ geçti. Ancak dört ay sonra, babasının yasa dışı eşi Martina tarafından zehirlenerek öldü. Onun ardından gelen hükümdar, İrakli'nin adı geçen Martina'dan olma oğlu olan İraklinā⁶⁵⁶ oldu. Ne var ki senato üyeleri bu durumdan hoşnut olmayarak onu azlettiler ve onun yerine yönetimi İrakli'nin torunu, Konstantinos'un oğlu Kosmas'a⁶⁵⁷ verdiler.

Roma imparatoru Heraklios'un, 11 Şubat 641 tarihinde öldüğü kabul edilir. *1234 Kroniği*'nin verdiği AG.952 tarihi Miladî 640-641 yıllarını işaret etmesi bakımından doğrudur. Ancak İslâmî takvime göre bu tarihin H.19 değil, H.20 olması gerekmektedir. Birincisi Hicrî 19 yılının son günü olan 30 Zilhicce 19 tarihi, Miladî olarak 21 Aralık 640 yılına tekabül etmektedir ki bu durumda en yakın ihtimalle bile olsa, yaklaşık 40 günlük bir fark ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, Halife Ömer'in yedinci yılı da Miladî 641 yılına tekabül etmektedir⁶⁵⁸.

Heraklios'un ölüm tarihi de yine kaynaklarda farklı biçimde verilmektedir. Bar Hebraeus bunu AG.951/M.639-640 yılı olarak verir⁶⁵⁹. Mihael Rabo ise *1234 Kroniği* ile birebir aynı tarihleri vermektedir⁶⁶⁰. Nisibisli İliyo'da da verilen tarih AG.952/M.640-641 yılıdır⁶⁶¹. Nikephoros Heraklios'un 30 yıl 4 ay ve 6 gün hükümdarlık yaptıktan sonra 66 yaşında vücudundaki ödem nedeniyle öldüğünü kaydetmiştir⁶⁶². Theophanes Heraklios'un ölümünü AM.6132/M.639-640 yılı

⁶⁵² Belazurî, I, s. 254

⁶⁵³ İbn Kesir, VII, s. 232

⁶⁵⁴ Ostrogorsky, s. 108

⁶⁵⁵ Կոստանտինոս III. Konstantinos (3 Mayıs 612-24 Mayıs 641). Şubat-Mayıs 641 tarihleri arası Doğu Roma imparatoru.

⁶⁵⁶ Իրակլիոս Heraklonas (M.626-641). Şubat-Eylül 641 tarihlerinde Doğu Roma imparatoru. Şubat 641'de babası Heraklios'un ölümü üzerine üvey ağabeyi Konstantinos ile ortak imparator oldu. Konstantinos'un Mayıs 641'deki ölümünden sonra, tahttan indirildiği Eylül ayına kadar tek imparator olarak tahtın sahibi oldu.

⁶⁵⁷ Կոսմաս II. Konstans (7 Kasım 630-15 Eylül 668). M.641-668 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

⁶⁵⁸ Ömer M.634-644 yılları arasında halifelik yapmıştır.

⁶⁵⁹ Bar Hebraeus, I, ss. 178-179

⁶⁶⁰ Michael, s. 460

⁶⁶¹ İliyo, s. 134

⁶⁶² Nikephoros, s. 77

olaylarında vermektedir. Theophanes İmparator'un 30 yıl 10 aylık bir iktidarın ardından o yılın Mart ayında ödem nedeniyle öldüğünü ifade etmektedir⁶⁶³. İslâm tarihçilerinden İbn Kesir ise Roma imparatorunun ölümünü H.20/M.641 yılı olarak vermektedir⁶⁶⁴.

Heraklios'un ilk eşi Fabia Evdokia'dan olan büyük oğlu III. Konstantinos, babası tarafından M.613 yılında ortak imparator olarak ilan edilmişti⁶⁶⁵. Heraklios'un ölümünün ardından vasiyeti uyarınca ikinci eşi ve evlilikleri, İmparator'un yeğeni olması hasebiyle gerek kilise gerekse halk tarafından tepkiyle karşılanan ve bu nedenle *1234 Kroniği*'nde de "yasa dışı" olarak belirtilen, Martina'dan olan oğlu Heraklonas, Konstantinos ile birlikte ortak imparator olarak ilan edildi. İmparator'un vasiyeti aynı zamanda Heraklonas'ın annesi Martina'nın da iki imparatorla birlikte hükümete iştirak etmesini içeriyordu. Ne var ki imparatorluğun ileri gelenleri iki imparatoru onaylarken, Martina'ya açıkça muhalefet etmekteydiler. Durum karşısında Martina, istemeyerek de olsa geri adım atmak zorunda kalmıştı⁶⁶⁶. İlerleyen süreçte ise hadiseler Martina'nın lehine gelişti ve Konstantinos, ilerleyen hastalığına yenik düşerek⁶⁶⁷ dört aylık bir hükümdarlık döneminin ardından öldü. Theophanes bu noktada Konstantinos'un, üvey annesi Martina tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmektedir⁶⁶⁸. Bu görüşü Bar Hebraeus da desteklemektedir. Bar Hebraeus, Konstantinos'un dört aylık bir hükümdarlıktan sonra babasının eşi Martina tarafından zehirlendiğini ve yerine "*Yeni David*" olarak anılan Heraklonas'ın tahta çıkarıldığını belirtir⁶⁶⁹. Mihael Rabo ise Konstantinos'un, Martina tarafından gözlerinin kör edildiğini ve yerine kendi oğlu, "*Yeni David*" denilen Heraklonas'ı geçirdiğini ifade etmektedir⁶⁷⁰. Sebeos ise detay vermez ancak Konstantinos'un iktidarının, Martina'nın komplosu nedeniyle kısa sürdüğünü belirtir⁶⁷¹. Nihayetinde imparatorluk tacı tek imparator olarak Heraklonas'a kalmış oldu.

Heraklonas'ın tek imparator olmasıyla Martina yeniden gücü eline almaya başladı. En büyük yardımcısı ise bu durumdan istifade etme şansı bulan

⁶⁶³ Theophanes, s. 474

⁶⁶⁴ İbn Kesir, VII, s. 169

⁶⁶⁵ E. W. BROOKS, "Successors of Heraclius to 717", Cambridge Medieval History, Cilt: II, Rise of the Saracens and the Foundation of Western Empire, Ch: XIII, pp. 391-417 MacMillan Company, New York, 1913, s. 391 vd

⁶⁶⁶ Ostrogorsky, s. 104

⁶⁶⁷ Ostrogorsky'e göre veremden.

⁶⁶⁸ Theophanes, s. 474

⁶⁶⁹ Bar Hebraeus, I, s. 179

⁶⁷⁰ Michael, s. 460

⁶⁷¹ Sebeos, s. 54

Konstantinopolis patriği Pyrhus⁶⁷² idi. Pyrhus ile birlikte, Konstantinos'un kaldırmak istediği monothelit kilise siyaseti yeniden geçerlik kazandı⁶⁷³. Bu dönem yukarıda değindiğimiz İskenderiye patriği Kiros'un yeniden Mısır'a gönderildiği zamana tekabül etmektedir.

Halk ve senato ne kadar Konstantinos ve Heraklonas'ın ortak hükümdarlıklarını desteklemişlerse de Martina'nın iktidar ortağı olmasını da o kadar kabul etmemişlerdi. Martina da bu nedenle kendini geri çekmişti⁶⁷⁴. Heraklonas'ın tek imparatorluk döneminde Martina'nın ipleri tekrar eline alması ve Konstantinos'a yakın olan isimleri görevlerinden uzaklaştırarak yerlerine kendi adamlarını tayin etmesi, tepkilerin yeniden artması neticesini doğurmuştu. Bununla birlikte Konstantinos'u Martina'nın öldürttüğü dedikodusu da imparatorluğun her yerine yayılmıştı. Konstantinos'un hasta yatağında doğu orduları komutanı olarak atadığı Valentinus Arsadicus, başkentten gelen tepkiler üzerine orduyla birlikte Kalkedon'a kadar gelmişti. Müteveffa İmparator Konstantinos'un en büyük destekçilerinden olan generalin gelişi, başkentteki muhalefeti daha da cesaretlendirdi. Halktan ve senatodan gelen baskılar üzerine Heraklonas, Konstantinos'un oğlu Konstans'ı ortak imparator olarak ilan etmek zorunda kaldı. Ancak bu durum da uzun sürmedi ve M.641 yılının Eylül ayının sonlarında Heraklonas, bir hükümet darbesiyle tahttan indirildi; İmparator'un burnu, annesi Martina'nın ise dili kesilerek Rodos'a sürgüne gönderildiler⁶⁷⁵. Onların ardından patrik Pyrhus da azledilerek sürgüne gönderildi ve yerine II. Pavlos⁶⁷⁶ yeni patrik olarak atandı. Böylelikle II. Konstans tek imparator olarak tahtın sahibi olmuş oldu.

[126] İmparator İrakli'nin Oğlunun (Konstantinos) Oğlu Kostas'ın Hükümdarlığı Hakkında:

İrakli'nin Martina'dan doğmuş olan oğlu İraklinā'nın tahttan indirilmesinden sonra, babasının ardından dört aylığına ülkeyi yöneten İrakli'nin büyük oğlunun (Konstantinos) oğlu Kostas, Rumlar üzerine hükümdar oldu. Hükümdar olmasından bir yıl sonra yani Yunanlıların 954 yılında, komutan Valitus'un⁶⁷⁷

⁶⁷² 20 Aralık 638-29 Eylül 641 ve 9 Ocak-1 Haziran 654 yıllarında iki defa Konstantinopolis patriği.

⁶⁷³ Ostrogorsky, s. 105

⁶⁷⁴ Gibbon, Cilt: 4, s. 113

⁶⁷⁵ Ostrogorsky, s. 105; Bar Hebraeus II. Konstans'ın iki amcası ile Heraklios'un karısı Martina'yı öldürttüğünü söyler (Bar Hebraeus, I, s. 179).

⁶⁷⁶ M.641-653 yılları arasında Konstantinopolis patriği.

⁶⁷⁷ ⲙⲁⲗⲓⲧⲟⲥ. Valentinus. Anadolu'da bulunan bir Doğu Roma ordusu generâlidir. M.644 yılında sarayda darbe yaparak imparator olmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır.

başlattığı isyan bastırıldı ve Valitus öldürüldü ve beraberindekiler hükümdara boyun eğdirildi. Bir sonraki sene ise Afrika'da⁶⁷⁸, patrikos Grigoriyus'un⁶⁷⁹ önderliğini yaptığı başka bir isyan çıktı. O yıl, Araplar da Afrika'ya akınlar yapıyordu. Araplar, İmparator'a karşı isyan etmekte olan Grigoriyus ile karşı karşıya geldiler. Aralarında cereyan eden savaşta ağır bir bozguna uğrayan ve ordusunun büyük bölümünü kaybeden Grigoriyus, kaçarak İmparator'a teslim oldu.

Valentinus'un darbe girişimi, Ermeni asıllı olması hasebiyle Sebeos kroniğinde daha detaylı verilmektedir. Sebeos'a göre, darbe yaparak imparator olmak isteyen Valentinus, bu amacını gerçekleştirmek için senatoyu baskı altına almaya çalışmış ve komutanı Antoninus da kiliseyi basmıştı. Ancak halkın verdiği tepki üzerine Valentinus'un girişimleri başarıya ulaşmamış ve yakalanarak öldürülmüştür⁶⁸⁰. Theophanes, Valentinus'un isyan etmesi üzerine İmparator'un onun öldürülmesi ve emrindeki ordunun kendisine itaat ettirilmesi emrini verdiğini belirtir⁶⁸¹.

Bu dönemde Roma'nın Afrika *eksarhı patricien* Gregorios⁶⁸² İmparator'a isyan etti. Bu isyan görünüşte monotelizm temelli dini gerekçelerden kaynaklanmaktaydı ancak asıl nedeni belki de Arapların Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte ortaya çıkan endişeydi⁶⁸³. Belki de Diehl'in dediği gibi Afrika'nın güçlü valisi Gregorios bu durumu, buradaki topraklarını savunmaktan aciz olan, uzaktaki bir imparatorluktan kopmak için bir fırsat olarak görmüştü⁶⁸⁴. Taberî'ye göre bu isyanın nedeni, İmparator'un Afrika'ya gönderdiği elçiler vasıtasıyla buradan yıllık 300 pound⁶⁸⁵ altın talep etmesidir⁶⁸⁶. Bu dönem Arapların Mısır fethini tamamlayıp, Afrika'nın kuzey sahili boyunca batı yönünde ilerlemeye devam ettikleri dönemdi ve bir süre sonra, M.647 yılında Arap ordusu ile Gregorios, Sufetula Savaşı'nda karşı karşıya geldiler⁶⁸⁷. İki ordu arasında cereyan eden savaş, Arapların lehine sonuçlandı ve savaş sonunda Gregorios, Arap kaynaklarına göre bu savaşta öldürüldü; gayrimüslim kaynaklarına göre ise sürüldü, kovuldu ya da başkente kaçarak

⁶⁷⁸ Afrika.

⁶⁷⁹ Flavius Gregorios (ö:647). Kartaca ya da Afrika (Tunus-Cezayir bölgesi) Eksarhı (Eksarh: Başkente uzak vilayetlerin geniş yetkili valisi).

⁶⁸⁰ Sebeos, s. 55-56

⁶⁸¹ Theophanes, s. 476

⁶⁸² ö:647

⁶⁸³ Gregory hakkında bilgi için bkz, Paul A. HOLLINGSWORTH, "Gregory", ODB, Cilt: 2, s. 875

⁶⁸⁴ Charles DIEHL, L'Afrique Byzantine: Historie de la Domination Byzantine en Afrique (533-709), Paris, 1896, s. 555

⁶⁸⁵ 1 pound= y. 450 gr.

⁶⁸⁶ Taberî, XV, ss. 23-24

⁶⁸⁷ Kaegi, Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa, Cambridge University Press, 2010

İmparator'a bağlılığını bildirdi. Belazurî onun öldürüldüğünü söyleyenlerdendir⁶⁸⁸. İbn Kesir ve İbnü'l Esir Grigorios'u bizzat Abdullah bin Zübeyr'in öldürdüğünü söylerler⁶⁸⁹. Theophanes, onun sürüldüğünü belirtirken⁶⁹⁰, Bar Hebraeus ise başkente gittiğini ifade eder⁶⁹¹. Mihael Rabo da aynı görüştedir ve ona göre Grigorios başkente giderek İmparator'a bağlılığını bildirmiştir⁶⁹². Diehl ve Louth da onun savaşta öldüğünü söyleyen araştırmacılarıdır⁶⁹³.

Bu yılda, çok şiddetli bir rüzgâr esti ve büyük ağaçları kökünden söktü ve münzevilerin bulunduğu sütunları yıktı. Bu sıralarda Araplar da Urusalim'de bir tapınak inşa etmekteydiler ki bu fırtınada o yapı da zarar görmüştü. Onlar, bunun sebebini Yahudilerden öğrenmek istediklerinde pislik Yahudiler onlara şöyle söylüyorlardı:

s.261

“Tapınağın karşısındaki Zeytin Dağı'nda bulunan haçı kırmazsanız, tapınağı yapamayacaksınız.” Onlar haçı alaşağı edince yapılarını yeniden düzelttiler.

Metinde verilen ve Arapların Kudüs'te bir tapınak inşa ettikleri hadisesi Mihael Rabo'da da geçmektedir. Mihael Rabo, Arapların Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa etmekte olduklarını ancak binanın çöktüğünü anlatır. *1234 Kroniği* ile paralel biçimde Müslümanların, Yahudilerin tavsiyesi üzerine Zeytin Dağı'ndaki haçı indirdiklerini Mihael de aktarır. Mihael ek olarak haçı kaldırmalarından sonra yapının sağlam kalmasını bahane ederek Müslümanların orada bulunan tüm haçları indirdiklerini ve bu zamandan sonra, haç nefretinin tüm Müslüman krallığında sürdüğünü ve haç kutsadıkları için Hıristiyanlara daima zulmettiklerini de ifade eder⁶⁹⁴.

⁶⁸⁸ Belazurî, s. 361

⁶⁸⁹ İbn Kesir bu hadiseyi Abdullah bin Zübeyr'in ağzından nakletmektedir (İbn Kesir, VII, s. 250); İbnü'l Esir, III, s.97

⁶⁹⁰ Theophanes, s. 478

⁶⁹¹ Bar Hebraeus, I, s. 180

⁶⁹² Michael, s. 468

⁶⁹³ Diehl, s. 560; Andrew LOUTH, “Byzantine Transformation”, The Cambridge History of the Byzantine Empire (c.500-1492), Ed: Jonathan Shephard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 221-250, s. 231

⁶⁹⁴ Michael, s. 463

[127] Müslümanların Halifesi Ömer'in Öldürülmesi ve Muhammed'in Damadı Osman Bar Affan'ın⁶⁹⁵ Hükümdarlığı Üzerine:

Arapların halifesi Ömer, 12 yıllık hâkimiyetinin ardından 4 Kasım Perşembe günü öldürüldü. Onun öldürülmesinin sebebi şudur ki; Kureyş'li birinin⁶⁹⁶ Rum bir kölesi vardı⁶⁹⁷. Köle, efendisinin kendisini zorla zincire vurduğunu⁶⁹⁸ birkaç defa Ömer'e şikâyet etmişti. Ömer ise ya unuttuğu için ya da memleket meseleleriyle çok meşgul olduğu için bu durumu ihmal etti. İşte bu köle, Ömer camide namaz kılarken ona saldırdı ve bıçakla karnını yarıp açtı. Ömer anında orada öldü. Onun yerine Osman bar Affan hükümdar oldu ki o çok paragöz birisiydi ve egemenliği süresince bu tamahkârlığı daha da arttı ve çok fazla altın topladı. O yasayla birlikte aynı zamanda, daha önce bahsetmiş olduğum hükümdarlar Muhammed, Ebu Bekir ve Ömer'in alçakgönüllü tutumlarını da terk etti. Bazı Arapların toplanarak kendisini öldürmek istemeleri üzerine, bundan sonra kötü yoldan dönerek yasaya ve kendinden önceki hükümdarlara riayet edeceğini beyan etmişti. Osman Arapça üzerine mahirdi ve dünyevi konularda da oldukça becerikliydi. Araplardan birinin dediğine göre O, Kur'an'ı yani, içinde Allah'ın sözlerinin olduğu ve gökten inmiş olan kitabı topladı ve düzenledi. Muhammed'den duymuş oldukları her şeyin, bölümler halinde, kimde ne varsa toplanmasını ve kopyalanmak üzere kendisine getirilmesini emretti. Hepsini toplanınca bunları bir kitap halinde düzenledi ve adına da Kur'an dedi. Derler ki, bazı günler dinlenmek için kendini geri çekerdi ve insanlardan uzaklaşırdı. Ona ne yaptığını sordukları zaman da "Kur'an'ı sıraya koyuyorum" diyordu.

s.262

Bu Osman, Kureyş kabilesinden değildi fakat Ümeyye boyundandı.

İslâm Devleti'nde, Hulefâ-i Râşidîn döneminin ikinci halifesi olan Ömer, kaynakların genel kabulüne göre 23 Zilhicce 23/31 Ekim 644 tarihinde sabah namazı için gitmiş olduğu camide uğradığı bıçaklı saldırıda almış olduğu yaralar nedeniyle üç gün sonra, 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 tarihinde hayatını kaybetti.

İslâm kaynaklarının doğal olarak daha detaylı biçimde aktardığı hadisenin gelişimi, bazı farklılıklar dışında, genel itibarıyla tüm kaynaklarda aynı görünmektedir. İbn Kesir'in anlatımına göre, Halife Ömer'e "Emîrül-Mü'minîn" lakabını veren⁶⁹⁹ Mugire bin Şu'be, İranlı kölesi Ebu'l Firuz Lü'lü'den günlük iki

⁶⁹⁵ عثمان بن عفان Osman bin Affan (M.574/576-17 Haziran 656). M.644-656 yılları arasında İslâm Devleti'nin üçüncü halifesi. Bilgi için bkz, İsmail YİĞİT, "Osman", TDVİA, Cilt: 33, 2007, ss. 438-443

⁶⁹⁶ İsim veren kaynakların tamamı Mugire bin Şu'be isminde birleşir.

⁶⁹⁷ Ebu Lü'lü Firuz en-Nihavendî, Rum değil, İranlı bir Sâsânî generalidir.

⁶⁹⁸ Andrew Palmer zorla cinsel ilişki olarak çevirmiştir (Duygu, s. 466).

⁶⁹⁹ İbn Kesir, VII, s. 226

dirhem haraç istemekteydi ve yapmakta olduğu işlerin kazancını göz önüne alınca bunun artırılması için Halife’ye başvurmuştu. Halife de bu konuyu değerlendirmiş ve Ebu’l Firuz’un aylık haracının yüz dirheme çıkarılmasını uygun bulmuştu. Buna içerleyen Ebu’l Firuz, Hicr 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 Pazartesi gününün sabahı, camide sabah namazını kıldığı bir sırada Halife’yi  bıçak darbesiyle yaralamıřtı⁷⁰⁰. Taber, Ebu’l Firuz’un günde iki dirhem haraç aldığı için Mugire bin şu’be’yi Halife’ye şikyet ettiğini belirtir ve ardından yaklaşık aynı hikyeyi aktarır⁷⁰¹. Taber tarih olarak 27 Zilhicce 23/5 Kasım 644 Sal gününü vermekte ve Halife’nin ertesı gün yani 28 Zilhicce 23/6 Kasım 644 arşamba günü defnedildiğini bildirmektedir. Bununla birlikte bu hadisenin 1 Muharrem 24/7 Kasım 644 günü yaşandığını söyleyenlerin bulunduğunu da belirtir⁷⁰². İbn Kesir defin gününün H.24 yılının başında ve Pazar günü olduğunu syler⁷⁰³. İbnü’l Esir de Taber ile aynı bilgileri vermektedir⁷⁰⁴. Yakub de 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 tarihini verir ve Ebu’l Firuz’un Halife’yi zehirli bir haerle öldürdüğünü belirtir. Ayrıca Yakub Halife’nin öldüğünde 63 yaşında ve 10 yıl 8 aylık bir süreden beri halife olduğunu eklemektedir⁷⁰⁵. İbn Kesir Halife’nin, 10 yıl 5 ay ve 21 gün hükümdarlık yaptığını syler⁷⁰⁶.

Süryani kaynaklarından Zuqnin kroniği yalnızca AG.956/M.644-645 yılı olaylarında “*Arapların halifesi mer, öldü*” şeklinde bilgi verirken⁷⁰⁷, Nisibisli İliyo bu hadiseyi AG.955/M.645-646 yılı olayları içinde, “*Ömer bin Hattab, Ebu l’l tarafından öldürüldü*” bilgisiyle vermektedir⁷⁰⁸. Bar Hebraeus biraz daha detay vererek, Halife’nin kendisine şikyetlerde bulunduğu bir nakkaş tarafından, 12 yıllık hükümdarlığın ardından namaz kıldığı bir sırada karnından bıçaklanarak öldürüldüğünü syler⁷⁰⁹. Mihael Rabo, bir dekoratrn Halife’ye Kureyşli efendisini kendisine çok baskı yaptığını için iki defa şikyet ettiğini, Halife’nin ya bunu umursamadığını ya da devlet işleriyle çok meşgul olduğu için unuttuğunu, bu duruma

⁷⁰⁰ İbn Kesir, VII, s. 227. İbn Kesir altı bıçak darbesi olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu söylemektedir ki kaynaklar da genel olarak altı darbeden bahsetmektedirler.

⁷⁰¹ Taber, The History of al-Tabar, XIV, The Conquest of Iran (İran’ın Fethi), Tr: G. Rex SMITH, SUNYP, New York, 1994, s. 87 vd

⁷⁰² Taber, XIV, s. 93

⁷⁰³ İbn Kesir, VII, s. 238

⁷⁰⁴ İbnü’l Esir, III, s. 55 vd

⁷⁰⁵ Yakub, s. 793

⁷⁰⁶ İbn Kesir, VII, s. 228

⁷⁰⁷ Zuqnin Kroniği, s. 144

⁷⁰⁸ İliyo, s. 135

⁷⁰⁹ Bar Hebraeus, I, s. 179

kızan adamın da dua ettiği (namaz kıldığı) bir sırada Halife'yi karnından bıçakladığını ifade eder. Mihael Rabo da Halife'nin 12 yıl hüküm sürdüğünü söylemektedir⁷¹⁰. Theophanes de Halife'nin 12 yıllık halifeliğın ardından bir Persli tarafından öldürüldüğünü aktarır⁷¹¹.

Metin Halife'nin hemen orada öldüğünü söylemektedir fakat kaynaklar ölüm hadisesinin üç gün sonra gerçekleştiğinde ve bu üç günlük sürede, yaralı Halife'nin talepleri doğrultusunda yeni halifenin seçimi ile ilgili bir şura toplandığı konusunda hemfikirdirler⁷¹². Bu toplantı sonrasında Osman, halife olarak seçilmiştir.

1234 Kroniği Halife Osman'ı paragöz bir kişilik olarak tanımlar ve halifeliği süresince çok fazla altın topladığından bahseder. İfadenin bu şekilde olması Tell Mahreli'nin bu bilgiyi, Halife Osman'a muhalif bir Arap kaynağından almış olabileceğini akla getirmektedir. Eğer ki durum böyleyse Mihael Rabo da aynı kaynağı ya da bir başka kaynakta bulunan aynı ifadelere ulaşmıştır zira Mihael Rabo da Osman'ın altın topladığını ve önceki halifelerin yolundan ayrıldığını söylemektedir⁷¹³. Bu yöndeki veriler diğer gayrimüslim kaynaklarında bulunmamaktadır ancak İslâm kaynaklarında bu konuda birtakım ipuçları görülmektedir.

İslâm kaynakları Halife Osman'ı hiçbir şekilde paragöz ve tamahkâr bir insan olarak zikretmemiştir. Bununla birlikte bu kaynaklar, gerçekleştirilen fetihler ve kazanılan yüklü ganimet neticesinde İslâm Devleti'nde belirgin bir refah artışından hatta lüks bir yaşamdan söz ederler⁷¹⁴. Buna mukabil, Halife'nin bahsi geçen bu lüks yaşamın neresinde olduğu net değildir. Zira Halife Osman'ın, daha Müslüman olmadan önce bile, Mekke'nin en zengin insanlarından biri olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte Halife'nin, Peygamber ve önceki halifelerin yolundan ayrılmış olduğu düşüncesi, metinlerin içindeki detaylarda belirlemektedir. İbn Kesir, Ali bin Ebu Talib'in Halife ile yaptığı bir görüşmede O'na, cemaate giderek Ebu Bekir ve Ömer'in yolundan gideceğini, onların çizdikleri yoldan çıkmayacağını taahhüt etmesi gerektiğini kaydetmiştir⁷¹⁵.

⁷¹⁰ Michael, s. 462

⁷¹¹ Theophanes, s. 477

⁷¹² Toplanan şura ile ilgili detaylar için bkz Taberî, XIV, s. 87 vd; İbn Kesir, VII, s. 220 vd; İbnü'l Esir, III, s. 55 vd

⁷¹³ Michael, s. 462

⁷¹⁴ İsmail Yiğit, "Osman"

⁷¹⁵ İbn Kesir, VII, ss. 283-284

İslâm Devleti'nde iç karışıklıkların ilk defa olarak görülmeye başladığı dönem Halife Osman'ın dönemidir. Metinde de bahsedilen, Arapların Halife'yi öldürmek istemesi, doğal olarak kaynaklarda kendine geniş yer bulmuştur. Müslüman tarihçiler, Osman döneminde ortaya çıkan meselelerin Mısır, Basra, Kûfe gibi, Medine'ye uzak vilayetlerde ve özellikle bu bölgelerin valilerinin uygulamalarına karşı yükselen muhalif seslerden kaynaklandığını belirtirler. Halifeliğinin ilk yıllarından itibaren Osman'ın ya da valilerinin uygulamaları çeşitli grupların şikâyetlerine neden olmuş ve bu rahatsızlık Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısında daha da belirginleşmiştir. Muhaliflerin eleştirilerinin baş amili ise Halife'nin bölge ve şehir yönetimlerine kendi akrabalarını tayin ediyor olmasıydı⁷¹⁶. Hatta Ali bin Ebu Talib Halife'yi, “*Akrabalarına karşı yumuşak olmakla*” eleştirmiş ve özellikle Muaviye nedeniyle aralarında bir tartışma da yaşanmıştı⁷¹⁷.

Halife'ye yönelik eleştiriler metnin bu bölümünde yer almadığı için bu konu üzerinde tartışmayı, ilgili bölümde yapacağız.

İslâm kaynaklarına göre Halife Osman, henüz Peygamber zamanında Kur'an'ı ezberlemişti ve o dönemde fetva veren birkaç kişiden biriydi. Hadisleri doğru rivayet etme konusunda titiz davranırdı. Ebu Bekir döneminde bir araya getirilen Kur'an'ı yedi nüsha halinde çoğaltarak Mekke, Basra, Yemen, Kûfe, Şam ve Bahreyn'e göndermişti. Son nüshayı ise Medine'de bırakmıştı⁷¹⁸.

Son olarak metinde ifade edilen ve Osman'ın Kureyş kabilesinden olmayıp, Ümeyye soyundan olduğu bilgisi yanlıştır. Zira Ümeyye, Kureyş kabilesini oluşturan soylardan biridir. Anlaşıldığı üzere Tell Mahreli burada da bir Arap kaynağından faydalanmıştır. Zira metinde ifade edilen ve başka hiçbir Süryani kaynağında yer almamış olan, Halife Osman'ın Kur'an'ı topladığı bilgisi buna bir kanıt olarak görülebilir. Ancak Kureyş ile ilgili bilgilerin hatalı olması, bu bilginin dolaylı bir kaynaktan edinildiğini göstermektedir⁷¹⁹. Ayrıca yazarın, Arapların kabile ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmadığını anlaşılmaktadır⁷²⁰.

⁷¹⁶ İsmail Yiğit, “*Osman*”

⁷¹⁷ İbnü'l Esir, III, s. 157

⁷¹⁸ İsmail Yiğit, “*Osman*”; Yakubî, s. 811

⁷¹⁹ Duygu, s. 467

⁷²⁰ Hilken, s. 374

[128] ‘Amr Bar Sa’d’ın⁷²¹, Kiliselerdeki Haçların İndirilmesini Emretmesine Dair:

Bu zamanda Arapların ‘Amr bar Sa’d ismindeki komutanı, ülkesindeki kötü niyetli insanların kıskırtmasından etkilenince, Darmsuq civarında bulunan Hristiyanlara eziyet etmeye ve onların gurur ve şereflerini lekelemek için aşağılamaya başladı. Haçların, duvarlardan, umuma açık ve gözle görülen yerlerden sökülüp atılmasını emretti. Kiliselerde, ayinlerde kullanılmasını ve teşhir edilmesini, zorbaca tehditler savurarak men etti. Bu yapıları gören Yahudiler ise çok sevindi. Hepsini birlikte koşarak kutsal tapınaklar ve kiliselerin çatılarındaki, sokaklardaki ve duvarlardaki yüce haçları tahrip ettiler. Bu olanlar nedeniyle Hristiyanlar derin bir mateme büründüler. Daha sonra şehrin tanınmış, inançlı ve Allah korkusu olan ve ‘Amr ile görüşebilme imkânına sahip Hristiyanlardan biri, Emir’in huzuruna çıktı ve ona şöyle söyledi: “Ey kıymetli emir, inancımızın düşmanı olan Yahudileri bize üstün kılmak ve onların kiliselerimize çıkarak gizemlerimiz ve haçlarımızla alay etmesine müsaade etmek, adaletsizliktir.” Sonra Allah, Emir’in aklına şu cevabı koydu: “Ben öyle bir emir vermedim. Sadece gelip geçerken sürekli gördüğümüz, ortalık yerlerdeki haçların kaldırılmasını emrettim.” Ardından yanında bulunan adamlardan birine dışarı çıkmasını ve kiliselerin çatılarında bulduğu tüm Yahudileri tepe üstü aşağı atmasını emretti. O sırada Yahudi’nin biri, çatıdaki haçı aşağı atmak için büyük tapınak yani Vaftizci Yahya Kilisesi’nin çatısına tırmanmıştı. Emir’in gönderdiği komutan, Yahudi’yi görünce haçı ondan aldı ve onun başına sert bir darbe vurdu.

s.263

Darbe öyle şiddetliydi ki Yahudi’nin beyni burun deliklerinden dışarı çıktı ve düşerek öldü. Böylelikle Hristiyanlara yönelik bu şiddetli tehdit bertaraf edilmiş oldu.

Süryani tarihçiler her ne kadar eserlerinin içerisinde Romalıları kötüler ve Müslümanların yönetimi altında olmayı Roma yönetimine tercih etmiş olduklarına dair ipuçları sergilese de kimi zaman onların da kendilerine karşı olumsuz tutumlarının bulunduğunu göstermek istemişlerdir. Bu nedenle Süryani kroniklerinde zaman zaman Müslüman yöneticilerinin ve halkın, Hristiyanlara karşı zulüm olarak nitelenebilecek davranışları yer almaktadır.

Üç Süryani kroniği değerlendirildiğinde, seküler boyutu diğer ikisine oranla daha ağır basan *1234 Kroniği* de kimi zaman menkıbe kabul edilebilecek hadiseler

⁷²¹ *أمر بن سآء*. Amr bin Sa’d. Bu kişi büyük bir ihtimalle Halife Ömer döneminde Şam ve Humus valisi olarak atanan Ümeyr bin Sa’d el-Ensari olmalıdır. Taberî, XIV, s. 15’te onun Şam valisi olduğunu ve H.21 yılında buradan Cezire fethi için orduyla hareket ettiğini bildirir. Belazurî de aynı yılda Halife Ömer’in onu büyük bir orduyla Roma topraklarına göndermiş olduğunu söyler (Belazurî, s. 209).

ve bu tür yerel olaylara yer vermektedir. [128] numaralı paragrafta aktarılan hadise, Tell Mahreli Dionysius tarafından, muhtemelen Hıristiyan bir kaynaktan aktarılmış ve aynı kaynak Mihael Rabo tarafından da kullanılmıştır⁷²². Zira bu hadise *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo haricinde, Bar Hebraeus dâhil başka hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Şu da bilinmektedir ki, cizye ve vergilerini ödedikleri sürece yaşayışları ve ibadetlerine pek müdahale edilmeyen gayrimüslimler kimi zaman, bulundukları bölgenin idarecilerinin keyfi baskılarına maruz kalmışlardır.

[129] Patrik Yuhanon'un Emîr 'Amr Tarafından, İncil'i Süryani Dilinden Arapça'ya Tercüme Etmesi İçin Çağırılması Hakkında:

Emir İbn Sa'd ya Hıristiyanlara karşı nefreti yüzünden ya da onların Mesih'in adına Allah denmesinin önüne geçmek amacıyla Patrik Yuhanon'a bir emirname yazdı ve yanına çağırdı. Patrik yanına geldiğinde (aralarında cereyan eden) konuşma sıra dışıydı. Emir'in sorduğu sorular kurnazcaydı ve patrik Allah'ının gücüyle tüm sorularının cevabını verdi. Emir patriğin cesaretini ve özgüvenini görünce ona şöyle dedi: "Bana İncil'in Arap diline tercümesini yap ve içindeki hiçbir şeyin yerini değiştirme; sadece Mesih'in Allah olarak isimlendirilmesi, vaftiz ve haç (kavramlarını) içine koyma." Patrik bunları duyduğu zaman (Kutsal) Ruh'un gücüyle ve korkusuzca cevap verdi: "Allah'ım olan Mesih, cephanenizdeki bütün mızraklar içimden geçse dahi, İncil'den ne bir zerreyi ne de bir satırı çıkarmam için bana fırsat vermesin. Onu hiç yazmamayı tercih ederim." Emir patriğin mertliğini ve inancındaki cesareti görünce, "Git ve istediğin gibi yaz" dedi. Patrik daha sonra bazı Allah dostu insanları Tanuk ve Aqulo kabilelerinin yanına yolladı ve onlar içinden hem Süryanice hem de Arapça dillerini iyi bilen ve tercüme yapabilecek beceriye sahip olanları seçti. Onlara İncil'i bir dilden diğerine yani Süryanice'den Arapça'ya temiz bir biçimde tercüme etmelerini emretti. Emri alanlar büyük güçlükler altında İncil'i tercüme ettiler ve pek çok farklı biçimde düzenleyerek kopyaladılar. Hatalarını temizlediler ve düzgün bir biçimde yaldızlı yapraklara özenle ve kusursuzca yazarak vâli Amr bar Sad'ın huzuruna getirdiler.

Bir önceki paragrafın devamı olarak kabul edilebilecek olan bu madde de yine seküler tarihler içinde yalnızca *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo'da kendisine yer bulmuştur ve yine muhtemelen aynı kaynaktan edinilmiştir. Bar Hebraeus bu hadiseye Kilise Tarihi'nde yer vermekte ancak diğer ikisi kadar detay vermemektedir. Bar

⁷²² Michael, ss. 463-464

Herbaeus'un versiyonu, *1234 Kroniği*'nde de verilen ifadeyle, emirin “*Git ve istediğin gibi yaz*” ifadesiyle bitmektedir⁷²³.

s.264

[130] Günümüzde Kalkedoncular'ın Kiliselerinde Yaygın Olan Maksimino⁷²⁴ Sapkınlığının Nereden ve Nasıl Başladığı Üzerine:

Maksimino'nun ardından, fikir ayrılığı yaşadığımız Kalkedoncular arasında yayılmış olan bahsi geçen sapkınlık hakkında. Qennesre Manastırı'ndaki yaşlı birinden duymuşlar ki onlara şöyle söylemiş: “İlk olarak sapkın Teodoros tarafından başlatıldı.” Ardından manastırlardaki münzeviler arasında yayıldı ki, (bu manastırlar) Kudüs'te iki fırkaya ayrılmışlardı. (bunların biri) Origenes'in fikirlerinin arkasından giderken, diğerleri ise Platon'un görüşlerini benimsemişlerdi ki her iki doktrin de putperestliğe dayanmaktaydı. Başlangıçta gizlice yürütülen bu anlayış sonradan, Beyt Nahreyn'li Fukara Sergis denilen bir din adamı tarafından açığa çıkarıldı. Sergis, Urişlem'e ibadet etmeye giderken, buranın yerlilerinden bu öğretiyi duydu. Daha sonra Sergis bunların bulunduğu manastıra gidince, onun geldiğini gören manastırdakiler çok sevindiler. Zira Sergis oldukça tanınmış biriydi. Buradaki din adamları “bizlerin de kabul ettiği Origenes'in düşüncesine göre, insanlar, hayvanlar ve böceklerin ruhlarının tüm günahları, melekler yaratılmadan önce de vardı. Yeryüzünde sürgün bedenlerin içinde yaşayan ve acı çeken her bir ruh, Allah'ın sevgisi ve inayetiyle, acısını çektikten sonra kurtuluşa erecektir.”

s.265

Buna da apokatastasis⁷²⁵ diyorlardı. Buna göre, önce günahkâr ruhların üzerine bir ceza inecek, ardından onlar cezalarını çektikten sonra, önceki şereflerini geri kazanacaklar ve o şekilde dirileceklerdi. Yani beklenen, ruhun bedenden özgür kılınmasıyla ve saflaşan ruhlar ve iblisler de dâhil olmak üzere, günahlarından arınacak ve eski hallerine, melekler gibi saf hallerine geri döneceklerdi. Manastırın başındaki kişi şöyle söylüyordu: “Ben önceden baş melek idim. Sonra Mesih, baş melek oldu. Yani bizden daha yüce bir varlık yoktur. Bu nedenle, yüzü olan Tanrı yani Mesih'in bizden daha ağır bir yükü yoktur.” Aslında gerçek diriliş, ruhların bedenden ölüm vasıtasıyla özgür kılınmasıdır.

⁷²³ Bar Hebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum* (Süryanice/Latince metin), Tomus: I, Joannes Baptista ABBELOOS, Leuven, Belçika, 1892, s. 276; Ignatius Ephrem Barsoum, *History of Syriac Literature and Science*, Tr: Matti Moosa, Passeggiata Press, Pueblo, 2000, s. 19

⁷²⁴ ⲙⲁⲕⲟⲩⲙⲓⲛ İtirafçı Maksim (y:580-13 Ağustos 662). Devlet adamı ve ilahiyatçıdır. Maksim hakkında detaylı bilgi için bkz, Joseph P. FARRELL, *Free Choice in St. Maximus*, St Tikhon's Seminary Press, Pennsylvania, 1989

⁷²⁵ ⲁⲓⲓⲁⲓⲁⲓⲁⲓ Apokatastasis. Tüm yaratılanların, Tanrı'nın şefkatiyle nihai olarak yeniden yaşama kavuşması. Bir başka deyişle her bir ruhun nihayetinde kurtulacağı, melekler, insanlar ve tüm diğer canlıların, Tanrı'nın kutsal krallığında bir uyum halinde yaşayacakları öğretilisidir. Origenes'e göre bu, sonsuz bir cehennemin yadsınması anlamına gelmektedir.

Çünkü beden, arzusundan dolayı ruhu incitirken, ruh da arzusundan dolayı bedeni incitmektedir.

Bunları duyan bu namuslu münzevi, onların manastırından ayrılarak İmparator Yustinian'a⁷²⁶ gitti ve tüm bunları ona bildirdi. Yustinian, onların manastırlarından çıkarılarak sürgün edilmelerini emretti ve ardından bir sinod⁷²⁷ topladı ki bu beşinci sinod olarak bilinir. Bu sinodda bu doktrin reddedildi ve Mesih'in iki ayrı tabiatı ve iki ayrı irade olduğu görüşü kabul edildi. Bir zaman sonra, İrakli imparator olduğunda, bu sapkınlığı duydu ve o da "iki ayrı tabiat ve iki ayrı irade" diyerek bunu reddetti.

s.266

İrakli ölümünden sonra, oğlunun oğlu Kosmas imparator olduğunda da bu sapkınlık yeniden ortaya çıkarak kendine taraftar buldu. İşte bu dönemde bu sapkınlığın başında Maksimino dedikleri adam vardı. Maksimino, Taberiye şehri civarında doğmuştu⁷²⁸. Maksimino, Afrika'ya gittiğinde orada günah işlemekte olan Nasturi⁷²⁹ kadınlarla karşılaştı. Onlara kendi inancını kabul ettirdi ve ardından Roma patriği Martino'nun⁷³⁰ yanına gitti ve onu da ikna etti. Müslümanlar Afrika'ya girdiği zaman bu bahsettiğimiz Nasturiler kaçarak Roma'ya, Martino'ya gittiler. Papa onları kendi inancının insanları olarak kabul etti ve onlara yerleşmeleri için bir de manastır verdi. Maksimino ise Konstantinopolis'e gitti ve burada inancını tebliğ etmeye başladı. İmparator Kosmas onun yaptıklarını duyunca, tüm Rum ülkesinden bir sinod topladı. Burada yapılan tüm tartışmalara rağmen Maksimino, kâfirliğinden geri adım atmadı ve İmparator onun bir kadınlar manastırına hapsedilmesini ve burada acemi bir öğrenci gibi eğitilmesini istedi. Ne var ki Maksimino kendi inancını burada da yaymayı başardı ve buradaki münzevileri kandırdı. Faaliyetleri yayılınca bunlar İmparator'un kulağına geldi ve onların bir kısmının ateşte yakılmalarını emretti. Maksimino'nun da dili kesildi ve böylece kötülüğünü yaymasının önüne geçildi. Ancak Maksimino bu sefer de yazdığı mektuplar vasıtasıyla inancının propagandasını yapmaya başladı. Bunun üzerine sağ elini kestiler.

⁷²⁶ I. Justinianos (M.482/3-15 Kasım 565). 1 Ağustos 527-13/14 Kasım 565 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

⁷²⁷ İkinci Konstantinopolis Konsili. 5 Mayıs-2 Haziran 553 tarihinde düzenlenen ve Origenes'in görüşlerinin mahkûm edildiği beşinci ekümenik konsil.

⁷²⁸ Golan Tepeleri'nin Taberiye Gölü'ne bakan kısmındaki Haspin ya da Hispin.

⁷²⁹ نسطورية Adını M.428-431 yılları arasında Konstantinopolis patriği olan Nestorius'tan (y:386-450) almış olan Diofizit görüşe sahip Hristiyan mezhebi. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "Nestorianism", ODB, Cilt: 2, ss. 1459-1460

⁷³⁰ مارتن Papa I. Martin (M.590-600 arası-16 Eylül 655). 21 Temmuz 649-16 Eylül 655 yılları arası Roma Katolik Kilisesi papası.

s.267

Maksimino yine de vazgeçmemiş bu defa da sol eliyle yazmaya başlamıştı. Böyle yapınca bu sefer de sol elini kestiler ve Ermenyâ'ya⁷³¹ sürgüne gönderdiler ve orada öldü. Böylelikle Maksimino'nun yazmış olduklarına karşı Qennesreli Şem'un'un yazdıkları kabul edildi. Ancak yazdığı bu kirli düşünceleri ve sapkınlığı daha sonra Rumlar tarafından yeniden getirildi ve kabul edildi⁷³².

Metnin bu bölümü kristolojik tartışmalar ve hikâye içerdiği için değerlendirmeye almayacağız. Konu Mihael Rabo kroniğinde, patrik III. Yuhanon'un Tikrit metropoliti Marutha'ya yazdığı mektuplar ve Marutha'nın cevaben yazmış oldukları özelinde daha detaylı olarak verilmektedir⁷³³. Ayrıca Bar Hebraeus da bu konuya Kilise Tarihinde değinmektedir⁷³⁴.

[131] Kneşrin Manastırı'ndaki Münzevilerin Nasıl Hastalandığına Dair:

(AG) 960⁷³⁵ yılında Seruc havalisinde ve Fırat üzerinde Zoybono olarak anılan bir köy vardı. Köylüler, köyün yakınlarında bir miktar toprak elde edebilmek amacıyla kazı yapıyorlardı. Kazı yaparken, üzerine Med alfabesiyle yazılmış ve içlerinden hiçbirinin okuyamadığı, on üç sütunluk taştan bir kitabe buldular. Taşın altını kazmaya devam ettiklerinde ise, içerisinde küçük pirinç bir heykelciğin olduğu pirinçten bir kazan buldular. Heykelciğin boyun kısmında da bir zincir bulunuyordu. Hemen kâhinleri ve büyücüleri getirttiler. Onların söylediğine göre bu heykelcik oraya çok önceden gömülmüştü ve yine onların dediğine göre bunlar (heykelciği gömen büyücüler), onun (heykelin) üzerine büyülerini fısıldamışlardı, ta ki heykel onlarla konuşuncaya dek. Heykel onlara, içinde hapsedilmiş 60 bin şeytanın olduğunu söyledi. Şeytanlar, "Neyi emrediyorsunuz, nereye gidelim?" diye sorduklarında büyücüler, "Gidin, Kneşrin Manastırı'ndaki münzevilerin içine girin" diye cevap verdiler. O zamandan sonra o manastırın papazlarında çok fazla kötülükler ve hastalıklar ortaya çıkmaya başladı. İçlerine çok sayıda kötü ruh girince onlar, horoz gibi ötmeye ve keçiler gibi melemeye ve kutsal varlıklarla alay etmeye başlamışlardı. Petrus'a "Aptal balıkçı", Pawlus'a "Kafası yüzülmüş", Toma'ya "Tek hayâli", Aftunyo'nun oğlu Yuhanon'a "Fırça sakal", Aziz Efreml'e "Buruşuk kel çeneli", Aziz Theodore'a "Kör Herif" gibi (lakaplar veriyorlardı). Tüm bu yaptıklarından sonra ise pek çoğu kendini manastırın yakınındaki nehre atmışlar ve boğulmuşlardı.

⁷³¹ Tsageri, Gürcistan.

⁷³² Maksimus'un görüşleri III. Konstantinopolis Konsili'nde (7 Kasım 680-16 Eylül 681) onaylanmış ve kabul edilmiştir.

⁷³³ Michael, ss. 465-468

⁷³⁴ Bar Hebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum*, ss. 278-280

⁷³⁵ M.648-649

Dini bir hikâye olarak göze çarpan bu hadisenin doğruluğu tabii olarak çok şüphelidir. Bu anlatının çok yakın bir benzerine Mihael Rabo da yer vermiştir⁷³⁶. Mihael Rabo metnin sonuna eklediği notta bu hikâyelerin şüphe götürmez olduğunu, çünkü bu bilgilerin doğru sözlü bir adam olan patrik Dionysios'un (Tell Mahreli) kitabında da yer aldığını ifade etmektedir ki burada atıfta bulunduğu bilgiler, yukarıda anlatılan öyküde geçenlerdir.

s.268

Muaviye'nin Kıbrıs'a Gelmesi, Orayı Ne Şekilde Ele Geçirdiği ve Bu Esnada İnsanların Başlarına Gelenler⁷³⁷:

İskender'in 960. yılı⁷³⁸ sürerken, Hacer oğulları⁷³⁹, Kıbrıs Adası'nın ele fethetmeye karar verdiler. Emir Muaviye'nin toplayıp gönderdiği sayısız gemi ve çok sayıda küçük tekne, deniz kıyısına demirledi. Aleksandriyâ'daki komutan da Muaviye'den, hazırlığını yaparak, kendisine destek olacak çok sayıda birliği acilen gemilerle yollamasını istediği bir mektup aldı. Hazırlıklarını yaparak hızla çıkıp gittiler ve tüm gemiler birbirlerine katıldılar. Şimdi, denizin yüzeyine yayılmış çok sayıda gemi direğiyle deniz, tıpkı denizin büyüklüğü gibi devasa derin bir ormana benziyordu. Yelkenlerini kaldırdıklarında sanki karlı tepeler gibiydiler. Söylendiğine göre, karaya çıkarlarken yeri sarsmışlar ve yerde derin yarıklar oluşturmuşlardı. Sonra, bin yedi yüz gemi, çapalarını çözerek hep birlikte hareket etti. Denizin dalgaları bu örtünün altında görünmez olurken, onları görenler ise hayrete düşüyordu. (Gemilerin üzerinde) ayakta duran cesur ve güçlü adamların hepsi silahları ve zırhlarıyla savaşa hazır dılar ve şimdiye kadar hiçbir zaman ne bir egemen güce ne bir yıkıma ne de vergi ödemeye maruz kalmamış olan Kıbrıs'ın cennet gibi güzel olan şehirlerinin kaderini değiştirmek için acele etmekteydiler. İlerlediler ve adaya az bir mesafe kala Muaviye, gemilerin kıyıya yerleştirilmesini ve yelkenlerin toplanmasını emretti. O, adada yaşayanlarla savaşmak, yağmalamak ve yakıp yıkmak yerine, merhamet göstererek anlaşma yapmayı ve onlara bu şekilde boyun eğdirmeyi düşünüyordu.

s.269

Gemisini, tüm gemilerin önüne koymuş ve arkadaşlarına şöyle demişti: "Burada bekleyeceğiz ve Kıbrıslıların memleketleri ve hayatlarının mahvolmasını engellemek için itaat bildirmeye gelip gelmeyeceklerine bakacağız." Aradan bir

⁷³⁶ Michael, ss. 461-462

⁷³⁷ Paragraf numarası verilmemiş.

⁷³⁸ Bu ifade Selevkos Takvimi'ni karşılamaktadır. Yazarın verdiği AG.960 yılı Kıbrıs'ın fetih tarihi olan Miladi 648/9 yılını karşılaması bakımından doğru kabul edilebilir.

⁷³⁹ Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, Arapların soyunun İbrahim peygamberin eşi Hacer'in oğlu İsmail'den geldiğine inanılır. Bu nedenle Hacer oğulları ya da İsmail oğulları olarak da anılırlar.

gün geçti; ikinci gün de beklediler ancak ne barış yapmak için ne de adanın yağmalanmaması için istekte bulunmaya hiç kimse gelmedi. Bununla birlikte, Meşreyn'den gelmiş olan savaşçılar öfkelenmeye, suçlamaları ve hakaretlerini ona (Muaviye) yöneltmeye başladılar. Zira Muaviye istilayı ertelemiş ve onların adaya çıkmasını yasaklamıştı. Ne var ki Aleksandriyâ'dan gelenlerin baskılarına daha fazla dayanamadı ve onlara akınlarına devam etmeleri için izin verdi. Onlara adaya sessizce yaklaşarak saldırılarını emretti. Kıbrıslılar, gözlerini kaldırınca yaklaşmakta olan çok sayıdaki gemiyi gördüler ve ilk başta bunların, Deniz yoluyla gelmekte olan Rum savaşçıları olduğunu düşündüler. Araplar ise bu şekilde geldiler ve karaya ulaştılar. Demir atarak (karaya) çıktılar ve saldırarak onları esir aldılar ve şiddetli eziyetler yaptılar. Karaya çıktıktan sonra kısa zaman içinde tüm adaya yayıldılar. Onlar müsamaha göstermeksizin yakıp yıkar, ganimet toplar ve öldürürken Muaviye ve beraberindeki komutanları ise ülkenin başkenti Kustantinâ'ya⁷⁴⁰ yöneldi ve büyük bir şevkle geldikleri bu şehri, göğün altında bütün milletlerden insanların olduğu sınırsız bir bolluk içinde yaşayan, zengin ve müreffeh bir muhit olarak buldular. (Muaviye) Şehrin zenginliğini, muazzam saraylarını ve binalarının çokluğunu görünce göğsü kabardı ve gururlandı. Hele ki savaşmasına bile gerek kalmadan bulduğu hazineleri gördüğünde sevincinden başı dönmüştü. Kılıç ve fetih, şehri onun hâkimiyetine vermişti. Aynı zamanda kilisenin başrahiplerinin de konutu olan episkoposun evini, orada kalbini dilediği gibi dinlendirdiği ve kurnasız şehvetini dilediği gibi yaşadığı, kendisi için ikametgâh haline getirdi.

s.270

Allah'ın tüm bunların olmasına izin verdiğini düşünüyorum. Çünkü (eskilerin) varisleri ve hizmetkârları olan din adamları ve idareciler, azizleri tanımadılar ve inançtan ve onun muhteşem öğretilerinden dönerek yerlerine kötü şeyleri koydular ki onlar Aziz Efişanyus⁷⁴¹ zamanında konulmuşlardı ve kutsaldılar. Orada yapılmış olan çok sayıdaki fenalığı saymayı artık bırakıyorum. Ne Allah'ın hiçe sayıldığı yasa ve düzenleri ne de aşırı şehvet düşkünlüğü ve Allah'a karşı edilen küfürleri... Ruhbanların tapınaklarında nasıl küfre battıklarını ve oraları kendi kirli çıkarları için ve menfaatleri için nasıl lekelediklerini ve hırsızlar mağaralarına çevirdiklerini; tevazudan, temizlikten ve kutsallıktan kendilerini nasıl uzaklaştırdıklarını (anlatmayacağım). Onlar tüm bunların yerine hafifmeşrepliği, aşırılığı, zina ve fuhşu getirdiler. Bundan sonra idareciler, tüm pisliklerin üstlerini mor cübbeleriyle⁷⁴² örtse bile, rezaletin ateşi her yere yayıldı. Evvelce de söylediğim gibi, barbarların birlikleri tüm

⁷⁴⁰ سلاطین. Salamis. Günümüzde KKTC'nin Gazimağusa şehrinin kuzeyinde yer alan antik şehir. IV. Yüzyılda yaşanan depremlerde büyük hasar görmüş, Doğu Roma imparatoru II. Konstantinus tarafından yeniden imar edildikten sonra Konstantina ismi verilmiştir.

⁷⁴¹ عیسیٰ Epiphanius (y. 310/329-403). Salamis/Konstantina'nın piskoposu, tarihçi.

⁷⁴² Erguvan. Doğu Roma hükümdarlarının sembolik rengi.

ülkeye yayılıp altın, esir ve değerli kumaşları topluyor ve bunları deniz yoluyla Kuşanînâ'daki komutan Muaviye'ye getiriyorlardı. Muaviye ise yanındakilerle birlikte tüm bu ganimetleri gördüğü zaman büyük bir sevinç yaşıyordu. Bahsetmiş olduğum tüm ganimeti, erkekler ve kadınları, altını ve gümüşü, kalan her şeyle birlikte ölçülerine göre ayırdı ve iki parçaya böldü. Suriyeliler (ordunun Suriye'den gelen kolu), ganimetin bir parçasını Mısır'dan gelen kuvvetlere bıraktılar ve kendileri de kalanına sahip oldular. Daha sonra orada geçirdikleri birkaç güzel günün ardından ganimetle birlikte esirleri de kelimelerle anlatılamayacak feryatlar, gözyaşları ve iniltilelerle birlikte, gemilerine bindirdiler. Babaları oğullarından, anneleri kızlarından, kardeşleri birbirlerinden ayırıyorlardı.

s.271

Onların kimi Aleksandriyâ'ya, kimi ise Suriye'ye gönderildi. Böylelikle sessiz ve sakin bir biçimde gemileriyle ülkelerine geri döndüler.

Arabistan çöllerinden başlayan İslâm fetihleri kısa zamanda büyük ilerleme kaydetmiş ve bu süreçte Suriye, Filistin, Irak, İran, Mısır ve Kuzey Afrika'nın önemli bir bölümü Müslümanların idaresi altına girmişti. Karadan yapılan harekâtlarda büyük başarı kazanan Arap komutanları, sahillere ulaştıkları zaman, deniz aşırı da gidebilmek için bir deniz kuvveti oluşturmanın gerekliliğini fark ettiler. Özellikle Roma'ya karşı verilen mücadelenin güçlü bir donanma olmadan yürütülemeyeceğini ilk fark eden Arap devlet adamı Muaviye olmuştur⁷⁴³. Bu farkındalık paralelinde Muaviye, özellikle Mısır merkezli olmak üzere bir donanma oluşturulması yönünde girişimlere başlamıştır. Bu noktada Mısır'a bir parantez açmak icap eder ki burası, Roma'nın en önemli lojistik merkezi olması sebebiyle, dönemin gelişmiş gemi yapım tekniklerinin kullanıldığı büyük tersaneleri olan bir yerdir ve Mısır, artık Müslümanlar'a aittir.

Muaviye Kıbrıs üzerine bir deniz seferi düzenlemek için Halife Ömer'den izin istemiş ancak aldığı cevap olumsuz olmuştu⁷⁴⁴. Halifelik makamına Osman geldiğinde Muaviye bir defa daha izin istemiş ve bu kez kendisine izin verilmişti. Bunun üzerine Muaviye hemen bir donanma hazırlığına girişti ve ortaya çıkan 1700 gemiden müteşekkil büyük bir deniz gücünü, ilk olarak Kıbrıs üzerine gönderdi⁷⁴⁵.

Bu seferle ilgili 1234 Kroniği'nin vermiş olduğu AG.960/M.648-649 tarihi Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'ta da aynı verilmektedir⁷⁴⁶. Nisibisli İliyo bu seferi

⁷⁴³ Ostrogorsky, s. 108

⁷⁴⁴ İbnü'l Esir, III, s. 101; Belazurî, I, s. 235

⁷⁴⁵ İrfan Aycan, "Muaviye bin Ebu Süfyan"

⁷⁴⁶ Michael, s. 469; Bar Hebraeus, I, s. 180

AG.959/M.647-648 tarihi olaylarında verir⁷⁴⁷. Theophanes AM.6140/M.647-648 tarihinde ve Halife Osman'ın üçüncü yılı olarak kaydetmiştir⁷⁴⁸. Agapius da Halife Osman'ın üçüncü yılı demektedir fakat Agapius, Ömer'in halifeliğinin başlangıcını AG.946/634-635 ve H.13/M.634-635 yılları olarak verdikten sonra O'nun 12 yıl halifelik yaptığını söyler. Bu durumda Osman'ın halifeliğinin başlangıcı AG.958/M.646-647 yıllarına tekabül eder ki bu hesabın Hicrî karşılığı 25, Miladî olarak ise 645-646 yıllarıdır. Agapius'un hesabına göre Kıbrıs seferinin tarihi H.28/M.648-649 tarihi olmaktadır⁷⁴⁹.

İslâm tarihçileri Kıbrıs seferinin tarihi olarak H.27/M.647-648 ile H.29/M.649-650 yıllarını verirler. İbnü'l Esir H.28/M.648-649 yılında olduğunu, H.29 ya da H.33/M.653-654 yılı olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu ancak H.33 tarihinin, aradaki anlaşmaya rağmen ada halkının Müslümanlara kötü muamelesi nedeniyle Kıbrıs'ın ikinci fethinin tarihi olduğunu kaydeder⁷⁵⁰. Belazurî seferin H.28'de gerçekleştiğini ancak kimilerinin H.29 yılını verdiklerini söyler⁷⁵¹. İbn Kesir H.28 yılı olaylarını bu seferle başlatmaktadır⁷⁵². Taberî H.28 yılını verirken Ebu Mashar'ın bu olayın H.33 yılında gerçekleştiğini, bazılarının da H.27 yılını verdiklerini de eklemektedir⁷⁵³. Yakubî'nin verdiği tarih H.27 senesidir⁷⁵⁴. Modern çalışmaların ortak kabul ettiği tarih ise M.649/H.28-29 yılıdır.

Sayı veren tüm kaynaklar Muaviye'nin donanmasının 1700 gemiden oluştuğunu söylemektedir⁷⁵⁵. Bu donanmanın büyük bölümünü İskenderiye'den gelen Abdullah bin Sa'd komutasındaki birlikler oluşturuyordu⁷⁵⁶. Müslümanlar hemen karaya çıkmadı ve ada halkına haber göndererek kendilerinden barış şartlarını görüşmelerini istediler. Ancak Kıbrıslılar bu talebe olumsuz yanıt verince ordu adaya çıktı ve adanın başkenti Konstantina'ya kadar ilerledirler. Bu noktadan sonra ada

⁷⁴⁷ İliyo, s. 136

⁷⁴⁸ Theophanes, s. 478

⁷⁴⁹ Agapius, s. 220. Agapius eserinin bir başka bölümünde bu hadisenin, AG.954 yılında tahta geçen II. Konstans'ın 6. yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu tarih, M.642-643 yılına tekabül eder. Ancak kayıtlar II. Konstans'ın M.641 yılında tahta çıktığını söylemektedir ve bu tarihin AG türünden karşılığı 952 ya da 953 yılı olmalıdır. II. Konstans M.641 yılında tahta çıktığına göre, Agapius'un verdiği tarih M.646-647 olmalıdır. Bu durumda Agapius'un Kıbrıs'ın Müslümanlar tarafından alınması ile ilgili verdiği tarihlerden, Osman'ın hilafeti üzerinden yapmış olduğu hesap gerçeğe daha yakındır.

⁷⁵⁰ İbnü'l Esir, III, s. 101

⁷⁵¹ Belazurî, I, s. 235

⁷⁵² İbn Kesir, VII, s. 251

⁷⁵³ Taberî, XV, s. 28

⁷⁵⁴ Yakubî, s. 802

⁷⁵⁵ İslâm, Grek ve Süryani kaynakları aynı rakamı vermektedirler.

⁷⁵⁶ Taberî, XV, s. 30

yöneticilerinden barış isteği gelmiş ve Taberî'ye göre, Şam'ın kıyı kesimindeki yerleşim yerleriyle aynı şartlarda bir barış yapılmıştır. Taberî bu antlaşmanın şartlarını şu şekilde vermektedir:

- Ada halkı yıllık 7 bin dinar cizye verecektir. Bu miktarın aynısı Roma'ya da verilecektir ve her iki taraf, adanın bir diğerine özeyeceği vergiye karışmayacaktır.

- Kıbrıslılar, Romalıların yapacağı herhangi bir keşif seferini Müslümanlara haber vereceklerdi.

- Müslümanların adada bulunan imamı/müftüsü, ada halkının *patrisyenini* yine onların arasından atayacaktı⁷⁵⁷.

İbnü'l Esir bu antlaşma şartlarına bir madde daha eklemektedir. Buna göre Kıbrıs halkı, Müslümanlara adadan geçiş izni verecek ve Müslümanlar, Roma ülkesine gitmek üzere buradan ordu sevk edebileceklerdi⁷⁵⁸. İbn Kesir'de antlaşmayla ilgili yalnızca 7 bin dinarlık vergi hususu yer almaktadır⁷⁵⁹. Belazurî ise bu miktarın 7200 dinar olduğunu ve aynı şekilde her iki tarafa da ödeneceğini ve bir tarafın, diğer tarafa yapılacak ödemeye karışmayacağını ifade etmektedir⁷⁶⁰.

Müslümanlar ile Kıbrıs halkı arasında bir antlaşma yapıldığı bilgisini veren elimizdeki tek yerel Hıristiyan kaynağı Nisibisli İliyo kroniğidir. Bu kronikte verilen tek bilgi de yine aynı şekilde yıllık 7 bin dinarın hem Müslümanlara hem de Romaya ödeneceğidir⁷⁶¹. Theophanes, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, bu antlaşmadan bahsetmemektedirler. Ancak her üç kaynak da 1700 gemiden oluşan bir Müslüman donanmasının Kıbrıs'a geldiğini bildirmektedir⁷⁶². Bununla birlikte bu kaynaklar daha çok Müslümanların, Kıbrıs halkını soyduklarını, yağmaladıklarını ve esir aldıklarını söylemektedirler.

Burada muğlâk olan bir nokta da Muaviye'nin bu sefere iştirak edip etmediğidir. Bu noktada İbnü'l Esir, elimizdeki diğer tüm kaynaklardan farklı biçimde Muaviye'nin Kıbrıs'taki varlığı ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. İbnü'l Esir Muaviye'nin bu sefer için Abdullah bin Kays'ı komutan tayin ettiğini, Abdullah bin Sa'd bin Ebu Serh'in Mısır'dan gönderdiği donanma ile birleşen Arap ordusunun

⁷⁵⁷ Taberî, XV, s. 30

⁷⁵⁸ İbnü'l Esir, III, s. 102

⁷⁵⁹ İbn Kesir, VII, s. 252

⁷⁶⁰ Belazurî, I, s. 236

⁷⁶¹ İliyo, s. 136

⁷⁶² Theophanes, s. 478; Michael, s. 469; Bar Hebraeus, I, s. 180

Kıbrıs'a çıktığını ifade eder ve bu detayların içerisinde Muaviye'nin Kıbrıs'taki herhangi bir varlığından söz etmez⁷⁶³. İbn Kesir, Halife Osman'dan izin alan Muaviye'nin Kıbrıs'a gittiğini, Abdullah bin Sa'd bin Ebu Serh komutasında gelen Mısır donanmasıyla Kıbrıs'ta birleştiklerini söylemektedir⁷⁶⁴. Benzer bilgileri veren Belazurî de Muaviye'nin Kıbrıs'a gittiğini iddia eden tarihçilerdendir. Hadiseyi Vakıdî'den aktaran Belazurî, sefere Muaviye komutasında çıkıldığını ve Kıbrıslılar ile Müslümanlar arasında yapılan antlaşmada, Müslümanların tarafında Muaviye'nin bulunduğu bilgisini açık biçimde vermektedir⁷⁶⁵. Taberî de aynı şekilde Halife'den izin almış olan Muaviye'nin Kıbrıs'a gittiğini ifade eder⁷⁶⁶.

1234 Kroniği gibi Muaviye'nin Kıbrıs'a gitmiş olduğunu Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da söylerler. Her iki yazar da Muaviye'nin Mısır'dan getirttiği 1700 parçalık donanma ile Kıbrıs'a gittiğini ve adayı ele geçirdiklerini kaydetmektedirler⁷⁶⁷. Nisibisli İliyo da Muaviye'nin AG.959/M.648 yılında Kıbrıs'ı ele geçirdiğini söylemektedir⁷⁶⁸. Diğer kaynaklarla aynı görüşü Theophanes de paylaşmaktadır. Theophanes de Muaviye'nin 1700 parçalık bir donanmayla Kıbrıs'a gitmiş olduğunu söylemektedir⁷⁶⁹.

Modern çalışmalara baktığımızda genel görüş, ilk deniz seferine Muaviye'nin kumanda ettiği yönündedir. Her ne kadar Vasiliev bu konuda çok açık bir ifade kullanmasa da Ostrogorsky net biçimde bu seferin başında bizzat Muaviye'nin bulunduğunu zikreder⁷⁷⁰. Humphreys⁷⁷¹, Louth⁷⁷² gibi araştırmacılar da Muaviye'nin Kıbrıs'a gitmiş olduğu yönünde kanaat belirtirler.

1234 Kroniği yazarı Kıbrıs halkının başına gelen bu felaketlerin sebebinin, Hristiyanların ve özellikle din adamlarının Tanrı'nın yolundan ayrılarak sapkınlığa düşmüş olmaları olarak görmektedir. Mihael Rabo da aynı görüşü paylaşmaktadır. İslâm kroniklerinde ise bu bakış açısı, Müslümanların anlayışıyla verilmektedir.

⁷⁶³ İbnü'l Esir, III, s. 102

⁷⁶⁴ İbn Kesir, VII, ss. 251-252

⁷⁶⁵ Belazurî, I, s. 236

⁷⁶⁶ Taberî, XV, s. 30

⁷⁶⁷ Michael, s. 469; Bar Hebraeus, I, s. 180

⁷⁶⁸ İliyo, s. 136

⁷⁶⁹ Theophanes, s. 478

⁷⁷⁰ Ostrogorsky, s. 108; Vasiliev'in verdiği bilgi yalnızca Arapların Roma kara sularına girdikleri ve Kıbrıs'ı ele geçirdikleri şeklindedir. Vasiliev hadisenin öznesine Arapları koymakta ve tıpkı İbnü'l Esir gibi, Muaviye'nin varlığından söz etmemektedir (Vasiliev, I, s. 270).

⁷⁷¹ R. Stephen HUMPHREYS, *Mu'awiya ibn Abi Sufyan, From Arabia to Empire*, Oxford, London, 2006, s. 54

⁷⁷² Louth, "Byzantine Transformation", s. 230

Taberî⁷⁷³, İbnü'l Esir⁷⁷⁴ ve İbn Kesir⁷⁷⁵ aynı hikâyeyi paylaşarak hadiseyi Müslümanların gözünden değerlendirmişlerdir. Buna göre, Kıbrıs Adası fethedildiği zaman Müslümanların arasında bulunan Cübeyr bin Nüfeyr, Ebu Derda'nın ağlamakta olduğunu görmüştür. Kendisine “*Allah'ın İslâm'ı yücelttiği böyle bir günde neden ağladığını*” sormuş, Ebu Derda ise cevaben “*Burada güçlü ve müreffeh bir millet vardı. Sonra onlar Allah'ın emirlerini terk ederek yolundan saptılar ve Allah onlara esareti verdi. Eğer Allah bir millete esareti verdiyse, onlar için hiçbir şekilde kurtuluş olmaz*” demiştir. Bu hikâyeyi değerlendirdiğimizde, Tell Mahreli Dionysios'un bu bilgiyi bir Arap kaynağından aldığı, eserini okuyacak Hristiyanlara bir ibret vesikası olması amacıyla kendi uyarlamasını yaptığı olasılığı akla gelmektedir. *1234 Kroniği* yazarı ile Mihael Rabo da güvindikleri bu kaynaktan almış oldukları veriyi aynı şekilde kullanmış olmalıdırlar.

Ganimet toplama ve esir alma konusunda İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgiler gayrimüslim kaynaklarda yer alır. Ancak kazanılan bir savaş ya da gerçekleşen bir fetih hareketinin sonunda esir alma ve ganimet elde etme, neredeyse bir Ortaçağ geleneğidir. Bu nedenle Kıbrıs Adası'na yapılan askeri seferde bu gibi sonuçların olması gayet doğal görünmektedir.

[132]⁷⁷⁶ Arapların Kıbrıs'a Yaptıkları İkinci Akın:

Şimdi ise Tanrı tarafından bu adaya, iyilikler değil de kötülükler konuldu ve oradaki tüm halkları aşağılamak ve lanetlemek için, kısa bir zaman sonra barbarları, Ebu'l 'Avar⁷⁷⁷ isminde bir komutanla ikinci defa Kıbrıs Adası'na gitmeleri için teşvik etti. Çünkü adanın yeniden kalabalık bir halk kitlesiyle dolduğunu ve ayrıca oraya hiç de küçük olmayan bir Rum kuvveti geldiğini duymuşlardı. Bunun üzerine gemiler hazırlandı ve içleri çok sayıda Müslüman kuvvetiyle dolduruldu. (Demir alarak yola çıktılar) ve sakin bir havada, denizin dingin dalgaları arasında ilerlemeye başladılar. Diğer yandan ada halkından kalabalık bir topluluk, saklanmakta oldukları mağaralardan çıkmış, dağlardan aşağı inmişti ve Kıbrıs'ta bulunan Roma birlikleri onları, kendilerine güvenmeleri yönünde teşvik etmekteydiler. Onlara, “Bulunduğunuz yerde kalın, korkacak bir şey yok, her şey güven içinde” şeklinde boş güvenceler veriyorlardı. Ne var ki Müslümanlar karaya doğru geldiğinde onları gören

⁷⁷³ Taberî, XV, s. 31

⁷⁷⁴ İbnü'l Esir, III, s. 103

⁷⁷⁵ İbn Kesir, VII, s. 252

⁷⁷⁶ Paragraf başlık numarası Chabot tarafından eklenmiştir.

⁷⁷⁷ *أبو أوار* Ebu'l Avar. İslâm ordusu komutanlarından. Erken dönem İslâm Tarihi'nin pek çok önemli hadisesinde ismi geçmesine rağmen doğum ve ölüm tarihleri konusunda bilgi yoktur.

Rumlar ve ada halkı korkudan nereye kaçacaklarını bilemediler. İçlerinden bazıları kaçarak kurtuldu ki onlar, kendilerine ait tekneleri olan zenginlerdi ve Roma ülkesine kaçmak vesilesiyle kurtulmuş oldular. Geri kalanlar ise kendilerini ölümden ve esaretten kurtarabilmek için, adada bulunan Lapetus⁷⁷⁸ adındaki başka bir şehre kaçtılar. Rumlar ise adanın güvenliğini sağlamak için yeterli sayıda olmadıklarını görünce gemilerine atlayarak kaçıp gittiler.

s.272

Böylelikle de kendilerini Arapların akınından kurtarmış oldular. Arapların gemileri sahile ulaşınca, birlikler kuru topraklara ayakbastılar. Dağları ve ovaları doldurarak topladıkları insanları esir ediyorlar ve arazilere ve tüm zenginliklere el koyuyorlardı. İnsanları mağaralardan ve saklandıkları deliklerden tıpkı kuluçkada bırakılmış yumurtaları toplar gibi dışarı çıkarıyorlardı. Daha sonra komutan Ebu'l 'Avar, Konstantina isimli şehre gitti ve orada kırk gün kadar kalarak esir toplamaya, yiyip içmeye ve tüm adayı yağmalamaya devam etti. İşleri bitince bir araya gelerek, istediklerini almak için Lapetus şehri karşısında toplandılar ve bir süre burada, karşı tarafa barış sözleri vererek ama her an savaşa hazır vaziyette beklediler. Nihayetinde şehir halkı ikna olmayınca bu defa şehrin banliyölerini yoğun mancınık atışıyla ağır bir baskı altına aldılar. Öyle ki fırlatılan taşlar çok ciddi hasarlara yol açmıştı. Şehir halkı her şeyi yani kendilerine hiçbir yardımın gelmeyeceğini tüm çıplaklığıyla gördü ve komutandan kendi hayatlarına dokunulmayacağı ve tüm şehre merhamet gösterileceğine dair, sağ elini havaya kaldırarak yemin vermesini istediler. Komutan onların bu isteklerine razı oldu ve onlara kendi isteklerini bildirdi ve şöyle dedi: “Şehirde bulunan altın, gümüş ve tüm zenginlikler benimdir. Karşılığında size teminat ve güvenilir bir sözleşme veriyorum. Sizden dileyenler Rum ülkesine gitmekte özgürdür, kalmak isteyenler ise hiçbir şekilde esir edilmeden hayatlarına devam edebileceklerdir.” Böylece şehir fethedildi. Şehirden toplanan altın, gümüş ve tüm hazineleri, çok sayıda esirle birlikte gemilerine yükleyerek denize açıldılar ve memleketleri Suriye’ye zaferle döndüler.

Ebu'l Avar'ın M.650 yılında Kıbrıs Adası'na yapmış olduğu söylenen sefer, İslâm kaynaklarında yer almamakta, yalnızca üç Süryani kroniğinde geçmektedir. İslâm kaynaklarından yalnızca Belazurî, ikinci bir Kıbrıs seferinden bahseder ancak Belazurî, H. 32/M.652-653 yılında gerçekleştiğini söylediği bu seferi de Muaviye'nin yapmış olduğunu belirtir⁷⁷⁹. Bu bilginin doğru olma ihtimali vardır zira kimi kaynaklar Muaviye'nin Kıbrıs'a ilk fetihten beş yıl kadar sonra ikinci bir sefer düzenlemiş

⁷⁷⁸ Kıbrıs Adası'nın kuzey sahilindeki Lapta şehri.

⁷⁷⁹ Belazurî, I, s. 236

olduğunu söylemektedirler⁷⁸⁰. Ancak ne Belazurî ne de diğer kaynaklar Ebu'l Avar'ın ismini vermemektedirler. Verilen bilgilerde meydana gelen karışıklığın bir nedeni de ilk seferin tarihinin kimi kaynaklarda ikinci seferin tarihi olarak zikredilmesi olabilir. İbn Kesir, İbn Ma'ser'in Muaviye'nin Kıbrıs'ı H.33/M.653-654 yılında fethettiğini söylemiş olduğu bilgisini vermektedir⁷⁸¹. İbn Ma'ser ya da onu referans alan kaynakları kullanan sonraki dönem tarihçiler bu karışıklığa neden olmuş olabilirler. Süryani kronik yazarları ya da onların referans almış oldukları kaynaklar bu bilgiyi Kıbrıslı yerel bir kaynaktan almış olabilirler. Ancak elimizde bunu ortaya net biçimde koyacak bir veri bulunmamaktadır.

Yakın dönem araştırmacılarından George Hill Kıbrıslıların, düzenlenecek bir sefer için gemilerini Roma'ya tevdi etmeleri ya da kroniklerin de söylediği gibi Romalıların adaya askeri birlik göndermeleri üzerine Hicrî 33/M.653-654 yılında Muaviye'nin, 500 gemiden oluşan bir donanmayı Ebu'l Avar komutasında Kıbrıs'a gönderdiğini ifade etmektedir⁷⁸². Ancak Hill'in bu hadiseyi aktarırken kullanmış olduğu ifadeler Süryani kronikleriyle birebir aynıdır. Bu nedenle modern çalışmaların da bu konuya açıklık getiremedikleri anlaşılmaktadır.

s.273

Denizdeki Müstahkem Şehir Arad'ın Nasıl Alındığı⁷⁸³:

Arad Konstanîni⁷⁸⁴ ismiyle de anılan Ardu⁷⁸⁵ şehri, Antaradus'un⁷⁸⁶ karşısında, ondan üç mil kadar mesafede, denizde yer alan bir adadır. Muaviye buranın savaşıarak alınamayacağını anlayınca onlara, ismi Toma olan bir piskopos yolladı ve onlardan şehirden ayrılmasını istedi ve bu şekilde çıkıp gideceklerin zarar görmeyeceklerini bildirmişti. Ne var ki episkopos şehre girdiğinde alıkonuldu ve geri dönmesine de izin verilmedi. Akabinde de şehir Muaviye'ye teslim olmadı. Muaviye ise bu gelişmeyle birlikte Şam'a geri döndü. Zira kış gelmişti ve kış zamanında şehre karşı bir savaş başlatmak sıkıntı verecekti. Ancak bahar geldiğinde Muaviye öncekinden çok daha hazırlıklı, güçlü ve büyük bir orduyla ikinci defa Arad önlerine geldi. Arad halkı, Muaviye'nin şehirlerine

⁷⁸⁰ İrfan AYCAN, "Muâviye b. Ebû Süfyan"

⁷⁸¹ İbn Kesir, VII, 273

⁷⁸² George HILL, A History of Cyprus, Cambridge University Press, London, 1940, s. 285

⁷⁸³ Paragraf için başlık numarası verilmemiş.

⁷⁸⁴ ܐܪܕܐ ܬܡܐ Şehir M.346 yılında İmparator II. Konstantius tarafından yeniden inşa edilmiş ve bu nedenle Arad Konstantini olarak anılmaya başlamıştır.

⁷⁸⁵ ܐܪܕܐ Arvad Adası. Tartus'un iki km. kadar açığında yer alan ada.

⁷⁸⁶ ܐܢܬܪܐܕܘܨ Suriye'nin Tartus şehri. Şehrin bir diğer isminin Antaradus olmasının nedeni, tarihi kayıtlarda Arvad adasından sonra kolonileştiği için Grekçe'de Arad'ın karşısı anlamına gelen Anti-Aradus'tan gelmiş olmasındandır.

karşı başlattığı bu çetin savaşı gördüklerinde, hayatları için kendilerine verilen güvenceye rıza göstermek zorunda kaldılar. Onlardan, hayatlarını nerede sürdürmek istiyorlarsa ya Rum ülkesi ya da Suriye'ye gitmeleri istenmişti. Adada yaşayanlar şehirden çıktıktan sonra Muaviye, surların yıkılmasını ve binaların ateşe verilmesini ve şehrin bir daha asla inşa edilmemesini ve oturulmamasını emretti.

Hristiyan kaynakları Arvad Adası'nın hikâyesini, Kıbrıs'ın fethinden sonraki kronolojiye yerleştirirler. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus AG.965/M.653-654 yılını verirler⁷⁸⁷. Zuqnin Kroniği'nde bu hadisenin tarihi AG.960/M.648-649 yılı olarak verilir ve Kıbrıs ile aynı yıl fethedildiği bilgisi bulunur⁷⁸⁸. Theophanes'in verdiği tarih AM.6141/M.648-649 yılıdır⁷⁸⁹. Agapius ise bu hadiseyi, Halife Osman'ın üçüncü yılında Muaviye'nin Kıbrıs seferinin hemen arkasına koyar ve onun ifadesine göre Kıbrıs'ı fetheden Muaviye, üzerine gönderilen Roma ordusunun haberini alınca adadan ayrılmış ve Arvad üzerine giderek burayı kuşatmıştır⁷⁹⁰. İslâm kaynakları ise müştereken H.54/M.673-674 tarihini vermektedirler. Hristiyan ve Müslüman tarihçilerin verdiği tarihlerin arasında yaklaşık yirmi yıllık bir tarih farkı bulunmaktadır. Ancak aradaki zamanı dolduran hadiseler neredeyse tüm kaynaklarda aynıdır. Belazurî dışında kalan tüm kaynaklar bu hadiseden sonra Rodos Adası'nın fethini ve Konstantinopolis kuşatmasını kronolojik olarak vermektedirler⁷⁹¹. Theophanes araya Roma Devleti'nde cereyan eden birkaç hadiseyi eklemiştir ancak onun kronolojisi de aynıdır. Bu nedenle iki kaynak grubunun vermiş olduğu tarihlerin neden bu kadar farklı olduğunu tespit edebilmek güçtür. Bu noktada muhtemelen 1234 *Kroniği*, Mihael Rabo ve Agapius aynı kaynaktan, Bar Hebraeus ise aynı kronolojiyi takip etmiş olan farklı bir kaynaktan bu bilgiyi edinmiş olmalıdır. İslâm tarihçileri ise daha farklı kaynakları kullanmış olmalıdırlar.

Bir başka dikkat çeken nokta ise Hristiyan kaynakları adanın Muaviye tarafından alındığını söylerken, İslâm kaynakları bu kişinin Cünâde bin Ebu Ümeyye⁷⁹² olduğunu söylemektedirler. Hristiyan kaynaklarının tümü bu hadiseyi Halife Osman dönemine tarihlemektedirler. Bu dönemde Suriye valisi olan Muaviye'nin bu yüzden bu fethi gerçekleştirmiş olması mümkündür. Ancak İslâm

⁷⁸⁷ Michael, s. 469; Bar Hebraeus, I, s. 181

⁷⁸⁸ Zuqnin kroniği, s. 144

⁷⁸⁹ Theophanes, s. 479

⁷⁹⁰ Agapius, ss. 220-221

⁷⁹¹ Belazurî Rodos'un fethini H.52/M.672 yılına tarihlemektedir (Belazurî, I, s. 376)

⁷⁹² Cünâde bin Ebu Ümeyye (ö:700?). Muaviye dönemi donanma komutanı. İslâm kaynakları Arvad'ın yanında Rodos ve Girit'in de Cünâde tarafından fethedildiği hususunda hemfikirdirler.

kaynaklarının işaret ettiği dönem, Muaviye'nin halifelik dönemidir ve Cünâde bin Ebu Ümeyye'nin ismi bu dönem için Arap donanma komutanı olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Arap kroniklerinde Cünâde bin Ebu Ümeyye ismi ilk olarak Rodos Adası'nın fethedilmesi hadisesinde geçmektedir⁷⁹³. Her ne kadar Arap kroniklerinin verdikleri tarihler farklı da olsa, yine de Cünâde ismi H.53 tarihinden önce hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Nihayetinde bu durum da yukarıda değindiğimiz referans kaynaklarla ilgili vaziyeti desteklemektedir.

Metnin anlatmış olduğu hikâyeye baktığımızda, Muaviye'nin ada halkına göndermiş olduğu piskopos Thomas ismini yine yalnızca *1234 Kroniği*, Mihael Rabo ve Agapius'ta görmekteyiz⁷⁹⁴. Diğer Hıristiyan kaynakları ve Arap müelliflerin eserlerinde bu bilgiler yer almamaktadır.

[133] Kral Yazdgird'in Öldürülmesi ve Pers Krallığı Döneminin Kesin Olarak Son Bulması Hakkında:

Ertesi yıl Halife Osman, oğlu Said'i Pers hükümdarı Yazdgird'in peşinden gönderdi. Ancak Yazdgird, Said'in üzerine geldiğini duyunca Sicistan'dan ayrıldı ve Horasan'ın başkenti olan Merv'e gitti ve burada Said'in önünden kaçan bir kaçak olarak iki yıl bekledi. Sonrasında ise Said, onun peşinden Merv'e ulaştı ve kurtulamamaktan korkan Yazdgird, şehirden çıkararak bir değirmene saklandı. Ne var ki değirmenci onu saklandığı yerde buldu ve öldürdü.

s.274

Ardından onun başını şehirdeki valiye götürdü. Vali, efendisinin başını görünce Merv'i Araplar'a teslim etti. Said, Pers krallarının taktığı tacı alarak Osman'a gönderdi. Osman da onu, Kâbe diye anılan ibadethaneye koydu ki o taç bugün bile hala orada durmaktadır.

Metnin [133] paragraf numaralı bölümü “*Ertesi yıl*” ifadesiyle başlamaktadır ancak Muaviye'nin Kıbrıs seferinden sonra⁷⁹⁵, bu bölüme gelene kadar başka bir tarih verilmemiştir. Arap kaynakları ikinci seferin bir yıl sonra düzenlendiği bilgisini vermektedirler. Bu durumda bu tarihi AG.961/649-650 olarak kabul edersek, metindeki “*Ertesi yıl*” ifadesi en yakın ihtimalle AG.962/M.650-651 yılını işaret etmektedir.

⁷⁹³ Belazurî, s. 375; Taberî, XVIII, s. 167; İbn Kesir Cünâde'den ilk bahsetmesinde Rodos ismini vermez ancak H.58/M.677-678 yılında Roma şehirlerine karşı deniz seferine çıktığını söyler (İbn Kesir, VIII, s. 144)

⁷⁹⁴ Michael, s. 469; Agapius, ss. 220-221

⁷⁹⁵ AG.960/M.648/649

İslâm kaynakları Yazdgird'in ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedirler. Belazurî, kesin ölüm tarihini vermemekle birlikte H.29/M.649-650 yılında İran'ın büyük bölümünün Müslümanların eline geçtiğini söyler ve Yazdgird'in öldürülmesi ile ilgili bilgileri bu ifadenin ardından verir⁷⁹⁶. İbn Kesir, İbnü'l Esir ve Taberî müştereken H.31/M.651-652 tarihini vermektedirler⁷⁹⁷. Bar Hebraeus konuyla ilgili tarih vermezken Mihael Rabo, Halife Osman'ın oğlu Said'i AG.961/M.649-650 yılında Yazdgird'in peşine yolladığını belirtir⁷⁹⁸. Nisibisli İliyo'daki bilgi ise yalnızca Yazdgird'in AG.954/M.642-643 yılında Merv'e kaçtığı şeklindedir⁷⁹⁹. Agapius bu hadisenin Arvad Adası'nın fethiyle aynı yıl olduğunu söylemektedir⁸⁰⁰. Sebeos tercümesinde Bedrosian, M.652 tarihini vermektedir⁸⁰¹. Modern çalışmalara göre Yazdgird, M.651 yılında, 26-27 yaşlarında ölmüştür.⁸⁰²

Üç Süryani kroniği de aynı şekilde Halife'nin oğlu Said'i Yazdgird'in peşinden gönderdiğini söylemektedirler. Ancak Ömer Rıza Doğrul, Bar Hebraeus tercümesi Abû'l Farac Tarihi'nde müellifin, yine kendi eseri olan Muhtasar üd-Düvel isimli çalışmasında gönderilen ismin Abdullah bin Amir olduğunu söylediğini belirtir⁸⁰³. İslâm kaynakları da aynı bilgiyi desteklemektedir. Zira kaynaklar Said bin Osman'ın Muaviye döneminde, H.56 yılında⁸⁰⁴ Horasan'a vali olarak atanmış olduğunu bildirmektedirler⁸⁰⁵.

Kaynaklar Yazdgird'in kaçışının Merv'de son bulduğu hususunda hemfikirdirler. Genel olarak verilen hikâye, çeşitli farklı anlatımların ışığında gelişen hadiselerden sonra Merv'e gelen Yazdgird, şehre girememesi üzerine yakınlardaki nehrin kıyısında bulunan ve değirmen taşı yapan bir adamın evine sığınmıştır. Yazdgird burada, değirmencinin evinde öldürülmüştür. Ancak kim tarafından ve nasıl öldürüldüğü de yine farklı tartışmaları beraberinde getirmektedir.

⁷⁹⁶ Belazurî, I, s. 490 vd

⁷⁹⁷ İbn Kesir, VII, s. 260; İbnü'l Esir, III, s. 124; Taberî, XV, s. 78

⁷⁹⁸ Michael, s. 462

⁷⁹⁹ İliyo, s. 134

⁸⁰⁰ Agapius'a göre Arvad M.647-648 yılında fethedilmiştir (Agapius, s. 221)

⁸⁰¹ Sebeos, s. 61

⁸⁰² Pourshariati, s. 257

⁸⁰³ Bar Hebraeus, I, s. 179, Dn. 1

⁸⁰⁴ Hasan KURT, “*Saïd bin Osman bin Affân*”, TDVİA, Cilt:35, 2008, ss. 572-573

⁸⁰⁵ Belazurî, The Origins of Islamic State, Translation from the Kitâb Futû al-Buldân of al-Balâdhuri, Cilt: II, Tr: Francis Clarke MURGOTTEN Columbia University, New York, 1924, s. 172; The History of al-Tabarî, XVIII, Between Civil Wars: The Caliphate of Mu'awiyah, Tr: Michael G. MORONY, SUNYP, New York, 1987, s. 187; İbnü'l Esir, III, s. 513

Belazurî Yazdgird'in, Nihâvend Savaşı'nın ardından Medain'den Horasan'a kaçtığını bildirir. Oradan sırasıyla Taberistan, Kirman, Sicistan, tekrar Horasan ve Merv'e gitmiştir. Burada sığındığı değirmencinin evinde kimine göre şehrin valisi, kimine göre şehir halkı, kimine göre de bizzat değirmenci tarafından öldürülmüştür⁸⁰⁶. İbn Kesir, İbn İshak ve Medainî'den yaptığı alıntılarda değirmenci tarafından öldürüldüğünü söylemektedir⁸⁰⁷. İbnü'l Esir de bu konu üzerinde farklı görüşlerin bulunduğunu bildirmektedir. İbnü'l Esir bazılarına göre Yazdgird'i öldürenin Türkler olduğunu da söyler⁸⁰⁸. Benzer anlatımlar Taberî'de daha detaylı olarak ele alınmıştır⁸⁰⁹. Yazdgird'in değirmenci tarafından öldürüldüğünü belirten kaynaklar, Yazdgird'i takip edenlerin değirmencinin evine geldikten sonra onun öldürüldüğünü görünce değirmenci ve ailesini öldürdüklerini eklemektedirler. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, İbnü'l Esir gibi çoğul ifade kullanmadan, Yazdgird'in bir Türk tarafından öldürüldüğünü belirtirler⁸¹⁰.

Kaynakların ihtilafı olduğu bir başka nokta da Yazdgird'in öldürüldükten sonra cesedinin akıbetinin ne olduğu konusudur. Burada da kaynakların çoğu, üzerindeki kıyafetleri ve takıları alındıktan sonra cesedinin nehre atıldığı yönündedir. Belazurî⁸¹¹ ve Taberî bu görüşü destekleyenler arasında bulunur⁸¹². İbn Kesir Medainî'den, cesedin nehirden alınarak tabuta konulduğunu ve İstahr'a gönderildiğini aktarır⁸¹³. İbnü'l Esir bu konuda çok farklı rivâyetleri aktarmaktadır. Ancak hikâye hepsinde Yazdgird'in cesedinin nehre atılmasıyla bitmektedir. Bu rivâyetlerin bazılarına göre de bir papaz, Yazdgird'in cesedini nehirden alarak bir tabuta koymuş ve İstahr'a götürerek orada ya da bir başka rivâyete göre bulundukları yerde gömmüştür.

Bu yılda (Doğu Roma imparatoru) Kosşas, barış yapmak amacıyla Suriye emiri Muaviye'ye bir elçi gönderdi ve iki taraf arasında barış tesis edildi. Araplar, Iraklı'nın kardeşi Teodorik'in oğlu Grigorios'u barış rehinesi olarak aldılar. Ancak bu Grigorios ertesi yıl öldü ve cesedi mumyalanarak Konstantinopolis'e gönderildi ve barış da bozulmuş oldu.

⁸⁰⁶ Belazurî, I, s. 490 vd

⁸⁰⁷ İbn Kesir, VII, s. 260 vd

⁸⁰⁸ İbnü'l Esir, III, s. 124 vd

⁸⁰⁹ Taberî, XV, s. 78 vd

⁸¹⁰ Bar Hebraeus, I, s. 179; Michael, s. 462

⁸¹¹ Belazurî, I, s. 493

⁸¹² Taberî, XV, ss. 84-86

⁸¹³ İbn Kesir, s. 261

Roma imparatoru II. Konstans, Şam valisi Muaviye'ye, barış görüşmeleri için bir elçilik heyeti göndermişti. Agapius bu ifadeyi biraz daha açarak İmparator'un, o dönemde Mısır'da bulunan Manuel'i bir grup Romalıyla birlikte Şam'da bulunan Muaviye'ye barışı tesis etmek için gönderdiğini söyler. Ardından Muaviye Manuel'e, beraberinde gelenlerden bazılarını barışın teminatı olması için rehine olarak bırakırsa barış yapabileceklerini söylemiştir. Agapius bu hadiseyi, Halife Osman'ın üçüncü yılına yani M.647 yılına tarihlemektedir⁸¹⁴. Theophanes ise AM.6142/M.649-650 yılına tarihlediği hadisede İmparator'un, elçi olarak Prokopius'u gönderdiğini ve müteveffa İmparator Heraklios'un kardeşi Theodoros'un oğlu Grigorios'un bu barışın teminatı sıfatıyla Şam'da rehin olarak bırakıldığını belirtmektedir⁸¹⁵. Yine Theophanes AM.6144/M.651-652 yılında adı geçen Grigorios'un Heliopolis'te öldüğünü ve cesedinin mumyalanarak başkent Konstantinopolis'e gönderildiğini ifade eder ancak bu hadisenin aradaki barış antlaşmasına nasıl etki ettiğini belirtmemektedir⁸¹⁶. Bununla birlikte elimizdeki İslâm kaynaklarında yapılan barış ve bozulması ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

[134] Muaviye'nin İmparatorluk Şehrini Kuşatmak Amacıyla Yollayacağı Donanmayı Hazırlaması ve Araplarla Rumlar Arasında Denizde Meydana Gelen Savaş Üzerine:

Yunanlılar'ın 966, Araplar'ın 37, Kosşas'ın 13 ve Osman'ın 9. yılında Muaviye, Konstantinopolis'e yapılacak bir deniz seferi için büyük bir donanma hazırlanmasını emretti. Tüm bu hazırlıklar, Tripolis⁸¹⁷ şehri sahilinde yapılmıştı. Bu büyük donanma hazırlıklarını tamamlayınca Muaviye, (başına komutan olarak) Ebu'l 'Avar'ı koydu ve onlar da denize açılarak Likya⁸¹⁸ sahilindeki Fenike'ye geldiler. Burada Yunanlıların imparatoru Kosşas ve kardeşi Teodosyus ile beraberindeki çok sayıda gemiyle karşılaştılar ve her iki taraf da karşılıklı olarak savaş hazırlıklarına başladı. Bu sırada İmparator bir gece uyurken rüyasında Teselotenikā'da⁸¹⁹ olduğunu gördü. Bir rüya tabircisi, bu rüya kendisine sorulduğunda şöyle dedi: "Ey İmparator, keşke hiç uyumasaydınız da bu rüyayı görmeseydiniz. Çünkü Teselotenikā, zaferin düşmana meylettiğini gösterir.

⁸¹⁴ Agapius, ss. 221-222

⁸¹⁵ Theophanes, s. 479

⁸¹⁶ Theophanes, s. 480

⁸¹⁷ لُبْنَان Lübnan'ın Trablus ya da Trablusşam şehri.

⁸¹⁸ Anadolu'nun güneyinde Teke Yarımadası'nı kapsayan antik bölgenin adı.

⁸¹⁹ سَلَانِيك Selanik.

s.275

Thes-elo-ten-niqo, (kelime anlamı olarak) zaferin diğer tarafta olması demektir.” Rüyasına yapılan bu yorumu küçümseyen İmparator, derhal savaşa girilmesi için emir verdi. Neticede, deniz üstünde yapılan bu uzun savaşta Yunanlılar yenilgiye uğradılar. Eğer borazancının oğlu olmasaydı imparator neredeyse düşmanların eline düşecekti. O, kraliyet gemisine atlayarak İmparator bir başka gemiye götürdü ve kendisi İmparator’un gemisinde kaldı. Onun imparator olduğunu düşünen düşmanlar etrafını sardılar ve böylelikle onu öldürdüler. Ancak O, ölmeden önce onlardan çok kişiyi öldürmüştü. Araplar, Rumları peşlerinden Rodos’a kadar kovaladılar. Anlatılanlara göre deniz üzerinde yapılan bu savaş o denli şiddetliydi ki, kuru topraktan yükselen toz gibi gemilerin arasında köpükler yükselmisti. Ebu’l ‘Avar, Rumların cesetlerinin denizden çıkarılmasını emretti ki onlar 20 bin kişinin cesedini çıkardılar. Böylece Araplar, büyük bir zaferin yanında çok sayıda esir ve zenginliği de ele geçirerek memleketlerine döndüler.

Arap halkı çölden çıktıktan sonra, sadece birkaç yıl içerisinde geniş sahalara yayılmış ve çok geniş bir coğrafyayı Doğu Roma Devleti’nin elinden almıştı. Suriye, Filistin, Mısır ve son olarak Kartaca’yı kaybeden Roma’nın kayıpları bunlarla da bitmemiş ve imparatorluk, Müslümanların Akdeniz’de bulunan adalara da birer birer el koymaya başladığına şahit olmaktaydı.

Gerçekten de Muaviye’nin deniz gücünün önemini kavraması ve kısa zamanda güçlü bir donanma teşkil etmesi, sonuçlarını da aynı şekilde çabucak vermekteydi. Kıbrıs’ın fethinin ardından M.653-654 yıllarında Rodos, Kos ve Girit üzerine yapılan Arap akınları, Müslümanların asıl niyetlerinin Roma başkentine ulaşmak olduğu izlenimini vermekteydi⁸²⁰. Arapların kara yanında denizde de bu kadar hareketli ve muvaffak olmaları imparatorluğu birtakım tedbirlere başvurmak zorunda bıraktı⁸²¹. Bu noktada Roma imparatoru II. Konstans, Arap kaynaklarının ifadesine göre görülmemiş büyüklükte bir ordu ve 500-600 gemilik bir donanma vücuda getirdi⁸²².

Çalışmada değerlendirdiğimiz kaynakların farklı tarih kullanmaları ve bu kaynakların edindiği bilgilerin çoğunun temelini sözlü rivayetlere dayanması, tıpkı diğer hadiselerde olduğu gibi bu olayın kesin tarihini de karanlıkta bırakmaktadır. Modern araştırmacılar bu kaynakların verilerini değerlendirerek ortaya belirli bir tarih

⁸²⁰ Ostrogorsky, s. 108

⁸²¹ Arap kaynakları ittifak halinde Roma İmparatoru’nun, Müslümanların ilerlemesinin önüne geçmek için çareler aradığını belirtirler.

⁸²² İbnü’l Esir, III, s. 123; Taberî, XV, s. 76 bu bilgiyi Vakıdî’ye dayanarak vermektedir.

koyma uğraşı içine girmişlerse de yine de ortaya tatmin edici bir sonuç çıkarmak mümkün olmamıştır.

İbnü'l Esir bu savaşı H.31/M.651-652 yılı olayları içerisinde değerlendirir. Ancak müellif H.34/M.654-655 diyenlerin de bulunduğunu belirtir⁸²³. Taberî de Vakıdî'nin H.31/M.651-652, Ebu Ma'ser'in ise H.34/M.654-655 tarihlerini verdiğini kaydetmiştir⁸²⁴. Ebu Ma'ser ve Vakıdî'nin verdiği tarihleri İbn Kesir de bildirmektedir.

1234 Kroniği bu savaşın tarihini, AG.966, Arapların 37, Konstans'ın 13 ve Osman'ın 9. yılı olarak vermektedir. AG.966 yılı Miladî olarak 954-955 yıllarına, Arapların 37 yılı ise M.657-658 yıllarına tekabül etmektedir. Konstans'ın 13. yılı M.654 ve Halife Osman'ın 9.yılı ise M.653 yılına karşılık gelmektedir. Bu kronolojik karışıklık diğer Hristiyan kaynaklarında da aynı şekilde bulunmaktadır. H.37 yılını kullanan diğer kaynak Bar Hebraeus'dur ve yazar bundan başka bir tarih de vermemektedir⁸²⁵. Mihael Rabo, *1234 Kroniği* ile birlikte aynı Selevkos yılını yani AG.966/M.654-655 yılını verirken, Arap yılı olarak ise H.35/M.655-656 yılını vermektedir⁸²⁶. Ayrıca Mihael Rabo bu hadisenin Konstans'ın 10, Osman'ın ise 9. yılında meydana geldiğini söyler ki Konstans'ın 10.yılı, M.651, Osman'ın 9. yılı ise M.653 tarihidir. Nisibisli İliyo'nun verdiği tarih AG.965/M.653-654 yılıdır⁸²⁷. Zuqnin Kroniği'nde verilen tarih AG.963/M.651-652 yılıdır⁸²⁸. Theophanes AM.6146/M.653-654 yılını verirken bu yılın Konstans'ın 13, Halife Osman'ın ise 9. yılı olduğunu belirtmektedir⁸²⁹.

Tüm bu sayı karmaşası içerisinde verilen bir tarih dikkat çekmektedir ki bu da hadisenin Halife Osman'ın 9. yılında gerçekleştiği bilgisidir. Özellikle Hristiyan tarihçilerin hepsi bu noktada aynı tarihi vermektedirler. Diğer takvimlere göre verilen tarihlerin gösterdiği farklılıkları göz önüne alır ve “*Osman'ın 9. yılı*” ifadesi üzerinden gidersek bu savaşın, Miladî 652 ya da 653, Hicrî 32 ve Selevkos takvimine göre de 964 ya da 965 yılında gerçekleştiği sonucunu çıkarabiliriz. Bununla birlikte yakın dönem araştırmacılarının çoğu, M.654 ya da M.655 yılını savaşın tarihi olarak verir⁸³⁰.

⁸²³ İbnü'l Esir, III, s. 122

⁸²⁴ Taberî, XV, s. 72 vd

⁸²⁵ Bar Hebraeus, I, s. 181

⁸²⁶ Michael, s. 471

⁸²⁷ İliyo, s. 138

⁸²⁸ Zuqnin Kroniği, ss. 144-145

⁸²⁹ Theophanes, ss. 481-482

⁸³⁰ Ostrogorsky, s. 108; Louth, “*Byzantine Transformation*”, s. 230; Humphreys, s. 18

İslâm kaynakları savaşın nedeninin Roma imparatorunun Müslümanların ilerlemesini durdurmak istemesine, Hristiyan kaynakları ise Muaviye'nin başkent Konstantinopolis'e gitmek için bir ordu hazırlığına girişmesine bağlamaktadırlar ki esasında bu iki neden de her iki taraf için doğru olarak kabul edilebilir. Arapların Akdeniz'de bulunan Roma adalarına yaptığı baskınlar ve gerçekleştirilen fetihler, klasik fetih hareketleri gibi görülebileceği gibi aynı zamanda Roma'nın Akdeniz'deki etki sahasını daraltarak, Anadolu içlerine ilerleyen Arap ordularının arkasına deniz yolunu kullanarak geçmeye çalışacak Roma ordularının önünü kapatmak için stratejik bir hamle olarak da değerlendirilebilir. Buna karşın Roma'nın hareketi de İslâm kaynaklarının söylediği gibi Müslümanların ilerlemesini durdurabilmek için atılan bir adım olarak görülebilir. Ancak Roma'nın uzun vadedeki asıl amacının Akdeniz'deki Arap deniz gücünü kırarak, kaybedilen adaları geri almakla birlikte, karada ve denizdeki Arap gücünü kırarak, nihayetinde Mısır'a ulaşarak burayı geri kazanmak olduğu da düşünülebilir. Zira Roma için Araplara karşı kaybedilen tüm coğrafya içerisinde Mısır, imparatorluğun ekonomik durumu göz önüne alındığında, esasında en önemli kayıptı.

İslâm kaynaklarıyla Hristiyan kaynaklarının çeliştiği bir başka nokta da bu savaşta Müslüman donanmasının başındaki kişinin kimliğidir. İslâm kaynakları bu ismi Mısır valisi Abdullah bin Sa'd bin Ebu Serh, Hristiyan kaynakları ise Ebu'l Avar olarak vermektedirler. Burada muhtemelen İslâm kaynaklarının vermiş olduğu bilgi doğrudur. Hristiyan kaynakları Ebu'l Avar'ın ismini, ikinci Kıbrıs hareketinden ve diğer adalara yapılan akınlardan bilmektedirler. Bununla birlikte, böylesine büyük bir orduya karşı verilecek savaşta, Mısır'ın desteğinin ancak Mısır'ın valisinin bu hadiseye dâhil edilmesiyle mümkün olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca önceki bilgilerimizden, Ebu'l Avar'ın Muaviye'nin halife olmasından sonra donanma komutanı yapıldığını bilmekteyiz ki bu da en erken M.661 yılında ya da bundan sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda bu savaşta deniz gücünün başında Abdullah bin Sa'd'ın olma ihtimali daha güçlü görünmektedir.

Savaşın hikâyesi hemen her kaynakta aynıdır. İki donanma Likya'daki Phoneix⁸³¹ açıklarında karşı karşıya gelmişler ve ilk gün herhangi bir çarpışma yaşanmamıştır.

⁸³¹ Finike.

Metinde bahsi geçen İmparator'un rüyasında Selanik'te olduğunu görmesi ve bunu bir rüya tabircisine yorumlatması, diğer Hristiyan kaynaklarının da içeriğinde bulunmaktadır. Anlatılan hikâye diğer kaynaklarda da bire bir *1234 Kroniği* ile aynıdır⁸³².

Araplarla Romalılar arasında cereyan eden ilk büyük deniz savaşı olan Zatüssavari ya da (çok fazla sayıda gemi ve gemi direği olmasından dolayı) Gemi Direkleri Savaşı, Roma donanmasının ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Roma imparatorunun bu savaşta yaralandığı ve orada bulunan bir Romalı askerle kıyafetlerini değiştirmesi sayesinde kurtulmayı başardığı bilgisi hem İslâm hem de Hristiyan kaynaklarında verilmektedir. İmparator ve beraberindeki az sayıda kişi güçlkle başkente kaçabilmişlerdir. Hristiyan kaynakları İmparator'un başkente kaçtığını söylerken İslâm kaynaklarında bu durum biraz daha karışıktır. Taberî, istikamet belirtmeden Konstans'ın *kuyruğunu kıştırarak* kaçtığını ifade eder⁸³³. Dikkat çekici bilgiyi veren ise İbnü'l Esir'dir. İbnü'l Esir İmparator'un kalan gemileriyle birlikte Sicilya'ya kaçtığını belirtir. Buna göre Sicilya'ya giden İmparator, halkın "*Hristiyanlığı rezil ettiği*" yönündeki tepkileriyle karşılaşmış ve ardından bir hamama sokularak öldürülmüştür⁸³⁴. Bu ifadeler değerlendirildiğinde İbnü'l Esir'in bu bilgiyi nereden aldığını kestirmek güçtür. Bu bir Hristiyan kaynağı ya da bir Müslüman kaynağı olabilir. Zira bilgi oldukça hatalıdır. İmparator Konstans'ın ilerleyen dönemde Sicilya'ya yerleştiği ve burada hamamda olduğu bir sırada öldürüldüğü bilinmektedir ancak bu hadisenin vukuu bulması bu savaştan yaklaşık on ya da on iki yıl kadar sonradır.

Savaşta öldürülen Romalı sayısını Bar Hebraeus ile Mihael Rabo da aynı şekilde 20 bin kişi olarak vermektedir⁸³⁵. Theophanes, Romalıların ağır bir yenilgi aldığını söylediği bu savaşta denizin Romalıların kanlarıyla boyandığını söyler ancak herhangi bir rakam vermez⁸³⁶. İslâm kaynakları bu savaşta çok sayıda Müslümanın şehid edildiğini fakat Romalıların kaybının çok daha fazla, hesabı olmayan miktarda olduğunu söylerler.

⁸³² Michael, s. 471; Bar Hebraeus, I, s. 181; Theophanes, s. 482

⁸³³ Taberî, XV, s. 75. Taberî bu hadisede Roma İmparatoru'nun ismini, Heraklios'un oğlu Konstantinos olarak vermektedir (Taberî, XV, s. 74).

⁸³⁴ İbnü'l Esir, III, s. 124

⁸³⁵ Bar Hebraeus, I, s. 182; Michael, s. 473

⁸³⁶ Theophanes, s. 482

İslâm kaynaklarında bu savaşın detayları arasında dikkati çeken başka bilgiler bulunmaktadır. Buna göre savaş sırasında Arap ordusunun içinde Muhammed bin Huzeyfe ile Muhammed bin Ebu Bekir de bulunmaktaydı. İnkâmet yerleri Mısır olan adı geçenler, Halife Osman'a muhaliftiler ve Halife'yi Ebu Bekir ile Ömer'in uygulamalarından farklı hareket etmekle suçlamakta ve bu uygulamaları yapan kimselerin kanının mübah olduğunu, bunu Peygamber'in dahi söylediğini ifade etmekteydiler.

Halife Osman'a karşı yapılan muhalif hareketlerden yukarıda bahsetmiştik. Muhammed bin Huzeyfe ile Muhammed bin Ebu Bekir bu muhalefetin Mısır ayağının başını çeken kişilerdi ve her ikisi de aynı zamanda, Abdullah bin Sa'd'ın Mısır ve Muaviye'nin Şam valiliğine karşıydılar.

Aslına bakılırsa, İslâm Devleti'nde ilk iç karışıklıkların başladığı Osman döneminde, Halife'nin uygulamaları gerekçe gösterilmek suretiyle ülkenin her yerinden muhalif sesler yükselmekteydi. Bunun yanında Muhammed bin Huzeyfe ve Muhammed bin Ebu Bekir, Halife Osman'ın öldürülmesi sürecinin en önemli aktörleri arasındaydılar.

[135] Arapların Halifesi Osman Bar Affan'ın Öldürülmesine Dair:

Arapların Osman'a kızgın olduklarını daha önce söylemiştik. Çünkü O, selefleri olan Muhammed, Ebu Bekir ve Ömer gibi tevazu ve ibadet yolundan gitmemekteydi ki bu yol, nebilerin (peygamberlerin) yoluydu. Onun kendine ait (atlı) arabaları ve renkli armaları vardı ve (o bir yere giderken) önünde çalan davulları, trampetleri ve borazanları vardı. Dahası, dua yaparken (minberde) Muhammed'in durduğu basamağın üzerinde durmıyordu. Muhammed öldükten sonra Ebu Bekir onun yerine geçmiş ve tevazu göstererek (O'nun durduğunun) bir alt basamağına inmiş ve gelenekleri üzere namaz kıldıkları zaman verdikleri hutbeyi burada vermişti.

s.276

Aynı şekilde Ebu Bekir öldükten sonra yerine geçen Ömer bar Hattab da hutbe verirken onun durduğu basamağın bir alt basamağında durarak tevazusunu göstermiş ve gelenekleri olan hutbeleri bu şekilde vermişti. Ömer'in ölmesiyle onun yerine hükümdar olan Osman ise, Muhammed'in durmuş olduğu en üst basamağa çıkarak orada durmuştu ve (bu hareketiyle) Arap halkının öfkesini üzerine çekmişti. (Bu sebepten dolayı) onu öldürmeyi istiyorlardı. Ancak Osman'ın öldürülmesinin sebebi başka bir hadiseydi. Muhammed peygamberin büyüğü olan Ebu Bekir'in oğlu ki onun adı da Muhammed'di. (Muhammed) Osman'dan, Muaviye'yi azlederek Darmsuq'un yöneticiliğini kendisine

vermesini istemekte ve Osman da bu talebine rıza göstermediği Muhammed bar Ebu Bekir'den baskı görmekteydi. Osman rıza göstermedikçe Muhammed'in ona olan öfkesi artmaktaydı. Anlatıldığına göre, Muhammed peygamberden sonra hükümdar olmak isteyen ancak bunu elde edememiş olan Ali bar Ebu Talib de Darmsuq'un idaresini alması için Muhammed'i kışkırtmaktaydı. Muhammed'in bu taleplerinden rahatsız olan Osman, Muaviye'ye hitaben bir mektup yazdı ve mühürleyerek ona (Muhammed'e) verdi ve gidip Darmsuq'un idaresini almasını söyledi. Ancak esasında mektupta (Muaviye'ye), "Huzuruna geldiği zaman onu öldür" diye yazmıştı. Mektubu eline alan Muhammed, sevinç içerisinde Ali bar Ebu Talib'in yanına gitmişti. Ali ise Osman'ın Muaviye'yi görevden alabilecek durumunun olmadığını biliyordu. Çünkü ikisi de aynı kabiledendi. Muhammed'e şöyle dedi: "Bu mektup senin idareyi alman için değil, öldürülmen için yazıldı." Nitekim mektubu açtığına da düşüncesinde haklı olduğunu gördüler. Ali tarafından kışkırtılan Muhammed, mektubu eline alarak Cuma günü Arapların toplanmış olduğu camiye gitti.

s.277

Osman, her zamanki gibi, hutbe okumak için minbere çıktığı sırada, Muhammed elinde tuttuğu mektupla birlikte ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey müminlerin emiri ve Allah'ın peygamberinin vekili! Bir Arap, kendisine karşı bir hatası olmayan Arap bir adamı öldürürse, bunun cezası nedir?" Osman'ın cevabı, "Cezası ölümdür" oldu. Bunun üzerine Muhammed, tüm Arapların önünde elindeki mektubu açtı ve şöyle söyledi: "Sen, sana karşı hiçbir hatam olmadığı halde benim öldürülmemi istedin." Osman ise bunu reddederek, "Ben yazmadım" dedi. Ancak mektubu yazan kâtip çağırıldığında, yazması için emri verenin Osman olduğunu itiraf etti. Ardından ayaklanan Araplar, onu öldürmek maksadıyla Osman'ın kapısında toplandılar. Osman, Ali bar Ebu Talib'e giderek, kendisini koruması için ona sığındı. Ali, iki oğlu Hasan ve Hüseyin'i gönderdi ve onlar Osman'ın kapısını kuşatan Arapları uzaklaştırdılar ve orada bekleyerek onu korumaya başladılar. Ne var ki öfkeden deliye dönmüş olan Araplar, bir başka duvarı yıkarak içeri girmeyi başardılar ve üzerine saldırarak, Osman bar Affan'ı Yatrib'de öldürdüler.

Halife Osman bin Affan'ın öldürülmesiyle sonuçlanacak olaylar dizisinin temeli gerek İslâm gerekse Hristiyan kaynaklarında müşterek biçimde Halife'nin uygulamalarına bağlanır. Ancak İslâm kaynakları her ne kadar Halife'nin yanlış birtakım uygulamaları olduğunu belirtse de Hristiyan kaynaklarında anlatıldığı gibi Halife'nin tamahkâr, paragöz ve şatafat düşkünü bir kişiliği olduğuna dair ifadelerle yer vermemektedirler. Yine de İslâm müellifleri, Halife'nin gerek dini gerekse dünyevi

uygulamalarında birtakım hatalar bulunduğunu da saklamamışlardır⁸³⁷. Bununla birlikte İslâm âleminde ilk ayrışmanın nedeni olan bu olaylar dizisinde, Osman'ın halife olarak seçilmesi ve sonrasında yaşanan hadiselerin kimileri tarafından çarpıtıldığı iddiaları da yine kaynaklarda yerini almıştır. İbn Kesir bazı tarihçileri suçlayarak onların, bilmedikleri kişilerin rivayetlerinden alıntılar yaptıklarını belirtmektedir. Bu şekilde bu tarihçilere göre örneğin Ali bin Ebu Talib, Osman'ın halife ilan edilmesi sırasında ona biad ederken tereddüt etmiş, Abdurrahman bin Avf'a kendisini aldattığını söylemiş ve halifeye biad eden en son kişi olmuştur. İbn Kesir bu gibi havadislerin kötü niyetli raviler ve Rafizîler tarafından uydurulduğunu ve bu gibi asılsız şeylerin sahabelerde olamayacağını düşündüğünü belirtmektedir⁸³⁸.

Bu ilk hizip döneminin ardından İslâm toplumunda yaşanan ayrılıkların her birinde, bu akımların mensubu bulunan müelliflerin, karşı görüşün temsilcilerine karşı olumsuz tutum sergilemesi beklenebilecek bir durumdur ve bu nedenle özellikle şii tarihçilerin ilk üç halifeye karşı son derece sert ifadeler kullanabildiklerini bilmekteyiz. Bu noktadan hareketle Tell Mahreli Dionysios'un Halife Osman hakkındaki bu görüşleri en erken, Ümeyye'den olmayan, belki Abbasi dönemi veya belki de bir Şîi kaynağından edinmiş olması muhtemeldir.

Halife'nin sonunu hazırlayan gelişmelerin yine bizzat Halife'nin uygulamalarından kaynaklandığı konusunda kaynakların hemfikir olduğunu belirtmiştik. Bu uygulamalar içinde en çok eleştirilen ve en ağır muhalefet geliştirilen nokta ise Halife'nin önemli yerlerin valiliklerine kendi yakın akrabalarını atıyor olmasıydı. Yakubî, Halife'nin akrabalarına ve kan bağı bulunan kimselere karşı son derece cömert davrandığını kaydetmiştir⁸³⁹. Özellikle Ömer'in hilafetinde Şam valisi olan Muaviye, Osman döneminde Suriye genel valiliğine atanmış ve kaynakların da ortak görüşüne göre burada, Halife'den bağımsız pek çok faaliyete girişmişti. Bunun yanında İskenderiye'deki ayaklanmayı bastıran Amr bin As, pek çok kişiyi esir edip Medine'ye gönderdi. Ancak Halife, tüm bu insanları Mısır'a geri gönderdi ve muhtemelen bu tutumu nedeniyle Amr'ı görevden alarak yerine Abdullah bin Sa'd'ı tayin etti. Yakubî'ye göre Halife'nin bu davranışı nedeniyle Amr bin As ile halife arasında düşmanlık başladı⁸⁴⁰. Taberî de Vakıdî ve başka ravilere dayanarak Halife'nin

⁸³⁷ Metinde bahsi geçen ve Halife'nin Peygamber'in durduğu basamakta durması hadisesi İslâm kaynaklarında da geçmektedir. *Bkz.* İbn Kesir, VII, s. 244

⁸³⁸ İbn Kesir, VII, ss. 241-242

⁸³⁹ Yakubî, s. 816

⁸⁴⁰ Yakubî, s. 799

bu kararı sonrasında Amr'ın Halife'ye karşı yoğun bir nefretle dolduğunu ifade etmektedir⁸⁴¹. İbnü'l Esir'in ifadesine göre Amr, “*Dağ başındaki çobanlara varıncaya kadar herkesi Osman aleyhine kışkırtıyordum*” demiştir⁸⁴². Ayrıca Halife, Basra ve Kûfe gibi garnizon şehirlerine de yine kendi yakın akrabalarını tayin etmişti ve onların uygulamaları da bu şehirlerin sakinleri tarafından şiddetle eleştirilmekteydi.

Halife'ye karşı başlatılan bu muhalif harekette, metinde ismi geçmeyen karakterlerden biri olan ve bu olaylardan kısa bir süre önce Müslüman olduğu söylenen Yahudi kökenli Abdullah bin Sebe'nin rolü de unutulmamalıdır⁸⁴³. İslâm tarihçileri Abdullah bin Sebe'yi bu fitne hareketini başlatan kişi olarak görmekte ve göstermektedirler. İslâm kaynaklarına göre Abdullah bin Sebe, özellikle Mısır'da yaptığı muhalif söylemleri ile insanları Halife'ye karşı kışkırtmış ve kendisine önemli sayıda yandaş toplamıştır⁸⁴⁴. İbn Sebe sonraki süreçte Cemel Vakası hadisesinde de önemli rol oynayacaktır.

İbnü'l Esir, Halife'nin yanında kendisinden menfaat elde eden çok sayıda kişinin bulunduğunu ve geri kalan insanların bundan rahatsızlık duyduğunu belirtir. İbnü'l Esir'e göre yaşlı Halife çok yanlış yönlendirilmekteydi ve bunun başını da amcasının oğlu Mervan bin Hakem çekmekteydi⁸⁴⁵. Bu durumdan rahatsız olan Müslümanlar Halife ile konuşup onu bu tutumundan vazgeçirmesi için Ali bin Ebu Talib'e gitmişlerdi.

İslâm Devleti'ndeki nüfuzu dolayısıyla Müslümanların büyük saygı duydukları Ali, bu şikâyetleri Halife'ye iletmış ve hatta Halife ile görevlendirmiş olduğu kişiler ve özellikle de Muaviye bin Ebu Süfyan ve Mervan bin Hakem nedeniyle tartışmışlardı. Halife, Ali'nin sözlerinde haklılık payı olduğunu düşünerek ona bu yanlışlarını telafi edeceğini söylemiş ve camide halka bu doğrultuda bir hitapta bulunmuştu.

Ancak vaziyet değişmemiş ve ne yapılan uygulamalar ne de bu uygulamalara karşı verilen tepki azalmamıştır ve olaylar bir süre sonra bir isyana dönüşmüştür. Mısır, Basra ve Kûfe'den Medine'ye gelen isyancı grupları şehrin dışında kamp kurarak Halife'yi bu tutumundan vazgeçmeye çağırmışlar aksi takdirde kendisini

⁸⁴¹ Taberî, XV, s. 23

⁸⁴² İbnü'l Esir, ss.169-170

⁸⁴³ Abdullah bin Sebe hakkında bilgi için bkz, Ethem Ruhi FİĞLALİ, “*Abdullah b. Sebe*” TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 133-134

⁸⁴⁴ İbn Kesir, VII, s. 276; Taberî, XV, s. 126 vd

⁸⁴⁵ İbnü'l Esir, III, s. 156 vd

azledeceklerini ya da onu öldürerek bu meseleyi kökten çözeceklerini bildirmişlerdir. İbnü'l Esir Mısır'dan gelenlerin hilafet makamında Ali'yi, Basra'dan gelenlerin Talha'yı⁸⁴⁶ ve Kûfe'den gelenlerin de bu makamda Zübeyr'i⁸⁴⁷ görmek istediklerini söylemektedir⁸⁴⁸.

Ali, Mısır'dan gelen grupla görüşmüş ve onları geri dönmeye ikna etmişti ancak Mısırlılar ayrıldıktan bir süre sonra Medine'ye geri döndüler. Dediklerine göre yolda, kendilerinin cezalandırılması yönünde, Halife tarafından yazılmış bir mektubu Mısır valisi Abdullah bin Sa'd'a götüren bir haberci yakalamışlardı⁸⁴⁹. İslâm kaynakları bu noktada bu mektubun *1234 Kroniğinin* söylediği gibi Muaviye'ye değil Mısır valisi Abdullah bin Sa'd'a gönderildiğini belirtmektedirler. İbn Kesir, Basra ve Kûfe'den gelenlerin de aynı şekilde Talha ve Zübeyr tarafından geri döndürüldüklerini ancak aynı hikâyeyle birlikte tekrar Medine'ye geldiklerini belirtir⁸⁵⁰. Halife bu iddiaları şiddetle reddetmişse de isyancıları ikna etmeyi başaramamıştı.

Bu noktadan sonra olayların önünü almak mümkün olmamıştır. İslâm toplumunun önde gelenleri ve özellikle Ali bin Ebu Talib, Zübeyr bin Avvam ve Talha bin Übeydullah'ın çabaları sonuç vermemiş, isyancılar Medine'ye girerek Halife Osman'ın evini kırk gün süreyle muhasara altına almışlardır. Bu süre zarfında da isyancılarla pek çok defalar görüşülmüş ancak isyancılar, Halife'nin ya görevden çekilmesini ya da azledilmesini, aksi takdirde kendisini öldürecekleri beyanından geri adım atmamışlar ve nihayetinde Halife'nin evine girerek onu öldürmüşlerdir.

Halife'nin suikast sonucu öldürülmesiyle neticelenen olaylar dizisinin başlangıcının kaynaklarda genellikle aynı sebeplere dayanmakta olduğunu belirtmiştik. Ancak olayların gelişim sürecinde kaynaklarda pek çok farklı detay verilmektedir. Bunların içinde belki de en önemlisi, bu süreçte Ali bin Ebu Talib'in oynadığı roldür. Zira Ali, olayların başından sonuna kadar Halife'nin safında yer tutmuş ve tüm muhalifleriyle Halife'nin arasında sürekli bir arabulucu konumunda yer almıştır. Ancak İbn Kesir'in "*kötü niyetli raviler ve Rafızîlerin uydurduğu asılsız şeyler*" olarak nitelediği anlatımların da gerçeklik paylarının olabileceğini unutmamak gerekmektedir. Metinde geçen ve Muhammed bin Ebu Bekir'in, Ali'nin

⁸⁴⁶ Talha bin Übeydullah (M.598-656). İslâm'ı ilk kabul eden ve İslâm inancına göre cennetle müjdelenen on sahabelen biridir.

⁸⁴⁷ Zübeyr bin Avvâm (M.594-656). Peygamber'in halasının oğludur. İslâm'ı ilk kabul eden ve cennetle müjdelendiğine inanılan on sahabelen biridir.

⁸⁴⁸ İbnü'l Esir, III, s. 164

⁸⁴⁹ Taberî, XV, s. 184

⁸⁵⁰ İbn Kesir, VII, s. 288

“kışkırtmasıyla”⁸⁵¹ Halife’ye gittiğini ifade eden bilgi, bahsi geçen çarpık rivayetler ya da rivayetlerin çarpıtılması olabileceği gibi, bunda gerçeklik payı da olabilir. İbnü’l Esir Mervan bin Hakem’in Ali’ye, “*Bizi helak ettin ve tüm bu tuzakları bize sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında bu dünyayı senin başına yıkacağız*” dediğini kaydetmiştir⁸⁵². Ayrıca Mervan ve Ali’nin arasının son derece kötü olduğu yine kaynaklarda belirtilmektedir. Yakubî, birbirlerine hakaretler yağdırdıklarını söylemektedir⁸⁵³. İsyancılarla arabuluculuk yapmaya çalışan Ali, diğer yandan Halife’yi de sürekli Mervan’ın dediğini yapmakla eleştirmekteydi. Taberî’nin sinsi ve art niyetli davrandığını söylediği⁸⁵⁴ Mervan’ın Halife ile olan ilişkisinin farkında olan isyancılar Halife’den, halifeliği bırakmasa bile Mervan’ı kendilerine teslim etmesini istemişlerdi⁸⁵⁵. Mervan, Osman’ın ardından hilafet makamına seçilen Ali’ye biad etmemiş ve kendisi gibi düşünenlerle birlikte Medine’den ayrılarak Mekke’ye gitmiş ve orada Ali’ye karşı başlatılan harekete dâhil olmuştu⁸⁵⁶. Bu hareketin içinde, isyan sürecinde kaynakların isimlerini sürekli Ali ile birlikte zikrettikleri ancak Osman’ın öldürülmesinden sonra Ali’nin katilleri bir türlü bulup cezalandırmamasını gerekçe göstererek ona karşı tavır alan Talha bin Übeydullah ve Zübeyr bin Avvam da bulunmaktaydı. Talha ve Zübeyr ile birlikte bu hareketin içinde yer alan bir başka önemli isim ise Peygamber’in eşlerinden Ayşe bint Ebu Bekir’di. Suriye valisi Muaviye bin Ebu Süfyan ise ismi geçenlerle benzer ifadeleri kullanan ve ileride de değineceğimiz gibi Ali’ye karşı muhalefetin, karşısına büyük bir ordu çıkarabilecek, en önemli ismiydi. Tüm bunların ışığında ortaya çıkan sonuç, bahsi geçen dönemde İslâm Devleti’nin önemli isimleri, Halife Osman’ın öldürülmesinden ya da en azından öldürenlere karşı gösterilen tutumdan dolayı bir sonraki halife Ali’yi suçlamaktaydı.

Süryanice yazan tarihçilerden Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’nun kaynakları bu noktada, 1234 *Kroniği*’nden ayrılmış gibi görünmektedir. Bar Hebraeus’ta bu hadise şu şekilde verilmektedir: Halife “*fena huylarından vazgeçmedi*” ve uyarıldığı zaman da “*Ben hükümdarım! İstediğim gibi davranırım*” şeklinde bir cevap verdi.

⁸⁵¹ Metinde verilen ifade *هناك من هو مهملا لحسنه* şeklindedir. *هناك* (hpağ ya da hfağ): önemli, layık, değerli anlamındadır. PAEL kalıbındaki fiil kullanımı *هناك* (hapağ ya da hafağ): teşvik etmek, cesaretlendirmek, kışkırtmak anlamında kullanılır.

⁸⁵² İbnü’l Esir, III, s. 167

⁸⁵³ Yakubî, s. 815

⁸⁵⁴ Taberî, XV, s. 179 vd

⁸⁵⁵ İbn Kesir, s. 296

⁸⁵⁶ İrfan AYCAN, “Mervan I”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 225-227

Buna öfkelenen Arapların silahlanarak geldiler ve “*Ya huylarını değiştirirsin ya da seni öldürürüz*” dediler. Osman, Muaviye’ye bir mektup yazarak kendisini koruması için bir ordu göndermesini istedi. Muaviye de Habib⁸⁵⁷ komutasında bir orduyu gönderdi ancak bu ordu Medine’ye ulaşmadan Osman Araplar tarafından öldürüldü⁸⁵⁸. Mihael Rabo’nun verdiği bilgi de neredeyse Bar Hebraeus’un verdiğiyle aynıdır. Her iki yazarın ifadelerinde *1234 Kroniği*’nin verdiği detaylar yer almamaktadır. Zuqnin kroniği de AG.967/M.655-656 yılına tarihlediği hadisede Arapların halifesinin öldüğünü ve ardından iç savaşın patlak verdiğini, beş yıl süren bu savaşlarda çok fazla kan döküldüğünü bildirmektedir⁸⁵⁹. AG.967 yılını Bar Hebraeus ve Mihael Rabo da vermektedir ancak onlar bu tarihi Halife’nin öldürüldüğü değil, bu hadiseden sonra yaşanan ve Muaviye ile Halife Ali safında İslâm toplumunun ikiye bölünmesinin tarihi olarak vermektedirler. Nisibisli İliyo bu olayın tarihini AG.966/M.654-655 yılı olarak verir⁸⁶⁰. Theophanes ise bu olayı AM.6147/M.654-655 yılında gösterir ve Halife’nin ölümünün ardından Arap toplumunun Ali ve Muaviye’nin şahıslarında ikiye ayrıldığını belirtir⁸⁶¹. İslâm kaynaklarının bu olayla ilgili verdiği tarih müştereken Hicrî 35 yılıdır. İslâm kaynaklarında Halife’nin öldürüldüğü tarih 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 günüdür.

[136] Ali’nin Hükümdarlığı ve Muaviye Karşısında Çöküşü:

Osman’ın öldürülmesinin hemen ardından Ali, (devlet yönetimindeki) yetkisine dayanarak acil bir mektup yazdı ve bunu Muhammed bar Ebu Bekir’e verdi ve ona, Darmsuq’a giderek Muaviye’den görevi devralmasını emretti. Ancak Muhammed Darmsuq’a gelip mektupları Muaviye’ye gösterdiğinde o bunları kabul etmeyerek Ali’nin hükümdarlığını tanımadı ve şunları söyledi: “Ali bana Osman’ın katilini bulup göndermedikçe ve ben ondan (katilden) intikam almadıkça, Ali’nin Araplar üzerine olan hâkimiyetini tanımıyorum.” Meşreyn valisi, bilge ve becerikli Amr bar As ve batıda bulunan Arapların tümü bu hadisede Muaviye’nin yanında yer almaktaydılar. Böylelikle Muhammed, yanında Osman’ın katillerini isteyen Muaviye’nin elçisiyle birlikte Ali’nin yanına, Kûfe’ye döndü. Ali, Cuma günü gelenek olduğu üzere minbere çıktı ve camide toplanmış bulunan Araplara şöyle hitap etti:

⁸⁵⁷ Habib bin Mesleme. Bu bilgiyi İslâm kaynakları da İbn Kesir, VII, s. 296; Taberî, XV, s. 207’de teyit etmektedir.

⁸⁵⁸ Bar Hebraeus, I, s. 182

⁸⁵⁹ Zuqnin Kroniği, s. 145

⁸⁶⁰ İliyo, s. 139

⁸⁶¹ Theophanes, s. 483

s.278

“Muaviye'nin gönderdiği bu adam Osman'ın katillerini istemektedir. Şimdi, Osman'ın öldürülmesine dâhil olanlar, bu hadisede sorumluluğu bulunanlar yere otursun.” Camidekilerin hepsi yere oturdu. Ali onlara tekrar seslendi: “Osman'ın öldürülmesine dâhil olanlar, bu hadisede sorumluluğu bulunanlar ayağa kalksın.” Bu defa da orada bulunanların tümü hep birlikte ayağa kalktılar. Sonra, Ali elçiye şöyle dedi: “İşte, kendi gözlerinle de görmüş olduğun gibi, Osman'ı öldüren tek bir kişi değil, şehirdeki Arapların hepsidir. Bu yüzden git ve emirine güzellikle boyun eğmesini ve şeriata karşı gelmemesini söyle.” Elçi, geri döndüğünde Muaviye, hemen hazırlıklarını yaptı ve 120 bin kişilik bir ordu topladı. Aynı şekilde Ali de hazırlandı ve 90 bin kişilik bir orduyla Darmsuq'a doğru harekete geçti. Muaviye de Darmsuq'dan yola çıktı. İki ordu, Fırat (Nehri) üzerindeki Kalinikus yakınlarındaki Sıffin⁸⁶² olarak bilinen yerde birbirleriyle karşı karşıya geldiler ve birbirleriyle savaştılar. İki taraftan toplam 60 bin kişi öldürüldü. Savaşın ardından Ali Kûfe'ye, Muaviye de Şam'a döndü. Ancak Arapların arasındaki iç savaş, ondan sonraki zaman boyunca devam etti. Bütün batıda ve Darmsuq'da ibadet zamanlarında Ali lanetlenirken, bütün doğuda ve Kûfe'de ise Muaviye lanetlenmekteydi. Nihayetinde Araplar bir araya gelerek bu ayrılığın giderilmesi ve barışın tesis edilmesi gerektiğini düşündüler. İki tarafın yaptığı anlaşmaya göre, bir tanesi Ali'nin, bir tanesi de Muaviye'nin destekçilerinden olmak üzere iki tane temsilci seçeceklerdi. Halk da bu iki temsilcilerin kararlarının sonucunu kabul edecekti. Bu iki temsilci, Muaviye ya da Ali'den hangisini seçerlerse hükümdarlık hakkı onun olacaktı ve halk da (ve tabii hem Muaviye hem de Ali), söylediğim gibi bu kararların sonucunu itiraz etmeksizin kabul edecekti. Muaviye cephesinden seçilen kişi Amr bar As idi ve Ali cephesinden seçilen kişi ise el-Eş'ârî⁸⁶³ olarak da bilinen Ebu Musa idi. Bu ikisi yolda giderlerken Amr bar As, el-Eş'ârî'yi sınamak istedi.

s.279

Çünkü o (Amr) kurnaz bir adamdı ve Ebu Musa'ya “Kulağınızı yaklaştırsın, sana bir sır vereceğim” dedi. Ebu Musa kulağınızı yaklaştırdı Amr bar As onun saf biri olduğunu anladı. Orada bulunanların konuşmalarını duymalarından rahatsız olan Ebu Musa kulağınızı daha da yaklaştırdı. Böylece Amr ona şöyle söyledi: “Benim tavsiyemi kabul et, ey Ebu Musa! Kızın ile oğlumun birbirlerine eş olmaları için sağ ellerimizi birbirimize verelim ve sonra hükümdarlığı (benim) oğluma verelim. Sen Cuma günü minbere çıktığın zaman halka de ki, “Parmağımdan bu yüzüğü çıkardığım gibi hükümdarlığı da Ali'den çıkarıyorum.” Sonra ben minbere çıkarım ve şöyle söylerim: “Hükümdarlığı falan oğluma, bu yüzüğü parmağıma taktığım gibi veriyorum.” Ebu Musa

⁸⁶² سِيفِین Sıffin.

⁸⁶³ عَصَارِی. Ebu Musa el-Eş'ârî (ö: 662/3). Sahâbîdendir.

(Amr'ın) bu planını kabul etti. Şam'a vardıklarında minbere çıktı ve Amr bar As'ın kendisine öğrettiklerini söyledi: "Ali'yi hükümdarlıktan alıyorum." Ardından Amr minbere çıktı ve şöyle dedi: "Hükümdarlığı Muaviye'ye veriyorum ve Ali'den alıyorum." Bu olanlar hiçbir getiri sağlamadığı gibi umumi öfke ve karışıklıkları daha da artırdı ve yine her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. Aralarında cereyan eden (karşılıklı) cinayetler ve mücadele ne Ali yaşadığı süre zarfında ne de onun ölümünden sonra son bulmadı. Ki olacakları ileride anlatacağım.

Süryani kroniklerinde Halife Osman'ın öldürülmesinden, Ali ve Muaviye arasında cereyan eden mücadele dönemine kadar cereyan eden hadiseler yer almamaktadır. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo doğrudan Ali ile Muaviye'nin savaşından bahsederken, farklı bir kaynaktan yararlandığı belli olan *1234 Kroniği* hadiseleri biraz daha detaylandırmaktadır. Ancak bu noktada *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgiler de tartışmalıdır.

Öncelikle Halife Ali'nin Muhammed bin Ebu Bekir'i Muaviye'nin yerine görevlendirdiği bilgisi yanlıştır. Ali, Muhammed bin Ebu Bekir'i Cemel Vakası'nın ardından Kays bin Sa'd'ın yerine Mısır valisi olarak tayin etmiştir⁸⁶⁴. Taberî'nin aktardığına göre Halife, Muaviye'nin yerine Suriye'ye Abdullah bin Abbas'ı vali olarak göndermek istemiş ancak Abdullah, can güvenliğini gerekçe göstererek bunu geri çevirmiştir⁸⁶⁵. Yine Taberî, Mugire bin Şu'be'nin Halife'ye "*İstediğin herkesi görevden al ama Muaviye'yi yerinde bırak*" dediğini ancak Halife'nin bunu kabul etmediğini belirtir⁸⁶⁶.

İslâm kaynakları bundan sonraki süreçte Halife'nin Muaviye'ye defalarca haber gönderdiğini ancak valinin bunlara itibar etmediğini kaydetmektedirler. Dahası, Halife Osman'ın öldürülmesinin ardından Numan bin Beşir, maktul Halife'nin kanlı gömleğini ve eşi Naile'nin kopan parmaklarını Şam'a, Muaviye'ye götürmüş ve Muaviye bunları uzun süre propaganda malzemesi yapmıştır⁸⁶⁷.

Muaviye ya yakın akrabası olan Halife Osman'ın katillerinin gerçekten cezalandırılmasını istemekteydi ya da bu durumu iktidarını güçlendirmek ve belki de tek başına sahiplenmek için bir fırsat olarak görmektedir. Zira yeni halifeye biad etmemiştir ve söylemleriyle onu sürekli olarak zan altında bırakmaktaydı. Bu noktada

⁸⁶⁴ Taberî, *The History of Al-Tabari*, Cilt: XVI, *The Community Divided (Bölünmüş Toplum)*, Adrian BROCKETT, SUNYP, New York, 1997, s. 187

⁸⁶⁵ Taberî, XVI, s. 22

⁸⁶⁶ Taberî, XVI, s. 23

⁸⁶⁷ İbn Kesir, VII, s. 367; İbnü'l Esir, III, s. 196

fikri manada kendisi gibi düşünen çok sayıda insan bulunduğunu da bilmekteydi. İçlerinde Zübeyr bin Avvâm ve Talha bin Übeydullah gibi önemli sahabeler ile Ayşe bint Ebu Bekir gibi, Peygamber'in eşi sıfatıyla büyük itibara sahip olan kişiler de Halife'nin bu konuda işi ağırdan aldığını düşünmekteydiler. Bu düşünceler ışığında yeni halifeye karşı, özellikle Mekke'de etkili bir muhalefet vücuda gelmekteydi. Bu isimlerden Talha ve Zübeyr, Ali'nin yanına giderek Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılmalarını istemiş ancak Halife bu insanların, kendilerine yardım eden birtakım destekçilerinin olduğunu ve bu meselenin hemen çözülemeyeceğini söylemişti. Aynı zamanda Talha Halife'den Basra'nın, Zübeyr de Kûfe'nin valiliğini istemiş ancak Halife kendilerini, istişare edebilmek amacıyla yanında istediğini beyan ederek, bu isteklerini geri çevirmişti⁸⁶⁸.

Halife, makama geldikten bir süre sonra bazı önemli bölge ve şehirlere yeni valiler atamıştı. Ancak, kendisine karşı yürütülen muhalefet bazı bölgelerde öylesine etkili bir noktaya gelmişti ki, bu bölgelerde bulunanlar yeni valileri şehirlere sokmayarak geri göndermişlerdi. Ali, Abdullah bin Abbas'ın kabul etmediği Şam valiliğine Sehf bin Hanif'i tayin etmiş, Sehf bin Hanif, görevi devralmak için Şam'a giderken Tebük'te Muaviye'nin adamlarınca engellenerek geri gönderilmiştir. Aynı şekilde Kûfe'ye vali olarak atanan Umare bin Şihab da şehre girmeden geri dönmek zorunda kalmıştır⁸⁶⁹.

Bu arada Mekke'de toplanan muhalifler yapılması gerekeni tartışmaktaydılar. Hepsinin ortak görüşü Halife Osman'ın katillerinin bir an önce yakalanarak cezalandırılmasıydı. Ancak yeni halifenin tutumundan da emin değillerdi. Bu nedenle Ayşe bint Ebu Bekir'in Medine'ye gidilmesini önermesine rağmen çoğunluk, Basra'ya giderek orada bulunan ordunun desteğini almaya ve Osman'ın katilleri içinden, Basra'da bulunanları cezalandırmaya karar verdi. Bu karar, Cemel Vakası⁸⁷⁰ adı verilen savaşa giden süreci başlatan karardı⁸⁷¹.

Cemel Vakası, metnin konusu içerisinde yer almadığı için biz de bu hadiseyi değerlendirmeye almayacağız. Metinde verilen ifadelerle bakıldığında, öncelikle Halife Ali'nin Kûfe'de bulunduğunu görüyoruz. Bu durumda bu anlatım Cemel

⁸⁶⁸ İbn Kesir, VII, s. 368

⁸⁶⁹ İbn Kesir, VII, s. 370

⁸⁷⁰ Miladî 7 Kasım 656 tarihinde gerçekleşen ve Müslümanlar arasındaki ilk iç savaş olarak bilinen hadise.

⁸⁷¹ İbn Kesir, VII, s. 372; İbnü'l Esir, III, s. 209

Vakas ı sonrası hadiselerini içeriyor diyebiliriz. Zira Halife Ali, Cemel Vakası'n ın ardından Basra'dan ayrılarak K ıfe'ye gitmiřti⁸⁷².

1234 Kroniği Halife'nin Muhammed bin Ebu Bekir'i şam valisi olarak tayin ettiğini ve Muhammed'in Halife'nin mektubunu Muaviye'ye g sterdikten sonra Muaviye'nin verdiği cevabı paylaşmaktadı. Kronik yazarı ayrıca Mısır valisi Amr bin As' ın da Muaviye'yi desteklediğini belirtmektedir. Amr bin As' ın bu m cadelede Muaviye'yi desteklemiş olması ve Muaviye'nin Halife'ye karşı olan tutumu haricinde burada verilen diğer bilgiler yanlıştır. ncelikle Halife'nin şam valiliğine Muhammed bin Ebu Bekir'i değil Sehf bin Hanif'i tayin ettiğini hatta Muaviye'nin askerlerinin onu Suriye'ye sokmadan geri g nderdiklerini yukarıda aktarmıştık. Bunun yanında Amr bin As da bu d nemde Mısır valisi değildir. Amr, eski halife Osman tarafından, yerine Abdullah bin Sa'd tayin edildiğinde bu g revden alınmış ve Halife'nin kuşatıldığı sırada onun l um unu g rmemek için Medine'den ayrılarak Filistin'e gitmiş, daha sonraki s rete ise şam'a Muaviye'nin yanına gitmiřtir⁸⁷³. Bu d nemde Mısır valisi, resmi olarak Osman tarafından tayin edilen Abdullah bin Sa'd'dır ancak Medine'de yaşanan kargaşa esnasında, muhalefetin g l  olduğu Mısır'da bulunan Muhammed bin Huzeyfe, Abdullah'a karşı bir hareket başlatarak Mısır'a h kim olmuştur. Halife daha sonra Mısır valiliğine Kays bin Sa'd bin Ubade'yi tayin etmiřtir⁸⁷⁴.

Bu durumda Muhammed bin Ebu Bekir'in şam'dan K ıfe'ye, beraberinde Muaviye'nin elçisi ile gelmesi hadisesi de gerçeği yansıtmamaktadır. İşl am kaynakları Ali'nin, halife olduktan sonra biad almak için Muaviye'ye defalarca mektup yazdığını ve elçiler g nderdiğini belirtirler. Halife en son Cer ır bin Abdullah'ı elçi olarak g ndermiş ancak Muaviye'nin ona verdiği cevap da aynı olmuştur: "*Osman'ın katillerini isterim.*"

Metinde bahsedilen ve Muhammed bin Ebu Bekir ile birlikte K ıfe'ye geldiği s ylenen elçi, İşl am kaynaklarında geçmemektedir. İşl am kaynakları bu noktada Muaviye'nin Ali'ye bir mektup yazdığını ve Osman' ın katillerinin bulunarak kendisine teslim edilmesini aksi takdirde biad etmeyeceğini ve savaşacağını beyan etmiş olduğunu s ylemektedirler. Mektup, Ali'nin bulunduğu K ıfe'deki b y k

⁸⁷² İbn 'l Esir, III, s. 284

⁸⁷³ İbn 'l Esir, III, ss.282-283

⁸⁷⁴ İbn Kesir, VII, s. 370

camide okunduğu zaman camide bulunanların hepsi bir ağızdan “*Osman’ın katilleri biziz*” diye haykırmışlardır⁸⁷⁵.

Bu gelişmelerin ardından her iki taraf da savaş için hazırlıklara başlamıştır. Kaynaklarda orduların asker mevcudu değişiklik göstermekle birlikte genel olarak Irak ordusunun mevcudu 100 bin kişi civarında, Şam ordusunun ise 120-130 bin kişi civarında olduğu söylenir⁸⁷⁶. İki ordu Fırat Nehri üzerindeki Sıffin denilen yerde karşı karşıya geldiler ve aralarında 26-28 Temmuz 657 tarihinde cereyan eden savaş çok sayıda Müslümanın ölümüyle sonuçlandı⁸⁷⁷. Daha sonra Amr bin As’ın önerisiyle Şam ordusu mızraklarının ucuna Kur’an sayfalarını taktılar ve iki taraf arasında Allah’ın kitabının hakemlik yapmasını teklif ettiler. Yapılan bu hareket her ne kadar yanlış olarak görülse de taraflar savaştan yorulmuş olduğu için öneri kabul edildi. Neticede her iki taraf da umduğunu elde edemedi ve sonucu belirleme işi, “*Hakem Olayı*” olarak bilinen hadiseye kalmış oldu.

Savaşın ardından Halife Kûfe’ye, Muaviye de Şam’a geri döndü. Karşılıklı yazışmaların ardından Muaviye’yi temsilen Amr bin As, Ali’yi temsilen de Ebu Musa el-Eşarî, hakem olarak tayin edildi. İslâm kaynakları Ali’nin başta kendisini temsilen Abdullah bin Abbas’ı görevlendirmek istediğini ancak daha sonra Hâriciler olarak anılacak grubun buna karşı çıktığını ve “*Ne senin ne de Muaviye’nin yakını olan birini hakem olarak görmek istemeyiz; Ebu Musa el-Eş’arî’den başkasının hakem olmasına razı olmayız*” diyerek Halife’ye baskı yaptıklarını ve bu şekilde Ebu Musa’nın hakem olarak görevlendirildiğini söylerler⁸⁷⁸.

Hakem olarak tayin edilenler ve beraberindekiler buluşma yerine doğru hareket ettiler⁸⁷⁹. Kaynaklarda görüşme yeri olarak Dûmetü’l-Cendel ve Ezruh bazen iki ayrı yer, bazen de Dûmetü’l-Cendel’deki Ezruh olarak aynı yer verilmektedir. Bir kısım araştırmacılar ise bu verilerden iki ayrı toplantı yapıldığı sonucunu çıkarmışlardır⁸⁸⁰.

Amr bin As ile Ebu Musa el-Eşarî bir araya geldiklerinde Amr bin As, Ebu Musa’yı Muaviye’nin halifeliğine iknaya çalışmış ancak Ebu Musa buna

⁸⁷⁵ Hasan YAŞAROĞLU, “*Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek, Ali Muaviye Mütarekesi*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, Cilt: 9/1, Winter, 2014, pp. 623-635, Ankara, s. 625; İsmail YİĞİT, “*Sıffin Savaşı*”, TDVİA, Cilt: 37, 2009, ss. 107-108

⁸⁷⁶ İbn Kesir her iki ordunun da 150 bin kişi olduğunu ancak bazı kaynakların Irak ordusunun 100, Şam ordusunun 130 bin kişi olduğunu iddia ettiklerini ifade etmektedir (İbn Kesir, VII, s. 422)

⁸⁷⁷ Metin değerlendirmemizi metnin içeriğine göre yaptığımız için Sıffin Savaşı ile ilgili detaylara girmiyoruz.

⁸⁷⁸ İbn Kesir, VII, s. 444; İbnü’l Esir, III, s. 324; Taberî, XVII, s. 100

⁸⁷⁹ İslâm kaynakları her iki tarafın da 400’er kişilik gruplarla yola çıktığını belirtirler.

⁸⁸⁰ İsmail Yığit, “*Sıffin Savaşı*”

yanaşmamıştır. Ardından Amr bin As kendi oğlu Abdullah'ı öne sürmüş ancak Ebu Musa bu teklifi de geri çevirmiştir⁸⁸¹. Amr ile Ebu Musa arasında geçen konuşmada, *1234 Kroniği*'nin bahsettiği gibi Amr'ın oğluyla Ebu Musa'nın kızının evlendirilmesi yönündeki bir diyalog geçtiği İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Kroniğin vermiş olduğu bu bilginin herhangi bir gayrimüslim kaynağından edinilmesi zor görünmektedir. Bu ifade ihtimaldir ki günümüze kadar ulaşamayan ya da belki bizim ulaşamadığımız erken dönem bir Arap kaynağında yer alıyor olabilir. Ancak elimizde bulunan ve hadiselerle ilgili genel olarak birbirine oldukça yakın bilgiler içeren diğer İslâm kaynaklarının hiçbirinde bu yönde bir bilgi olmaması, muhtemelen bu verinin zayıf bir rivayet olmasından kaynaklanmaktadır.

Amr'ın öne sürmüş olduğu isimleri geri çeviren Ebu Musa kendi halife adayı olarak Ömer bin Hattab'ın oğlu Abdullah'ın ismini teklif etmiştir. Ancak Amr bu ismi de reddetmiştir. Nihayetinde vardıkları karar, her iki ismi de yani hem Ali'yi hem de Muaviye'yi azletmek ve yeni halifenin ismini belirleme işini, daha önce de yapıldığı üzere Müslümanları şûrasına bırakmak yönünde olmuştur. Bu kararın ardından Amr ve Ebu Musa, kendilerini bekleyen insanların yanına gitmiş ve Amr, kendisinden daha yaşlı ve Peygamber'e daha yakın bir sahabe olduğunu belirterek ilk önce Ebu Musa'nın konuşmasını istemiş, Ebu Musa da bunu kabul etmiştir⁸⁸².

Ebu Musa konuşmasında, aldıkları karar uyarınca her iki halifelik adayını da azlettiklerini ve halifenin seçiminin Müslümanların şûrası tarafından yapılmasını uygun bulduklarını söylemiştir. Ardından söz alan Amr bin As, *“Duyduğunuz üzere bu adam temsil ettiğini (Ali) azletti. Ben de onun temsil ettiğini azlediyorum ve Muaviye'yi yerinde bırakıyorum. O, Osman'ın dostu ve velisidir ve onun yerine geçmeye daha layık birisidir”*⁸⁸³ diyerek halifeliği Muaviye'ye resmen verdiğini açıklamıştır.

Her ne kadar kararın açıklanmasının ardından kısa bir arbede yaşanmışsa da yapılan anlaşmayı her iki taraf da daha önce teyit etmiş olduğu için sonuç değişmemiştir. Ancak Halife, Amr'ın hilesini ve çıkan sonucu haber aldığı zaman namazında ya da hutbelerinde Muaviye, Amr bin As, Habib bin Mesleme, Dahhak bin

⁸⁸¹ İbn Kesir, VII, ss. 455-456; İbnü'l Esir, III, 338; Taberî, XVII, s. 106

⁸⁸² Ebu Musa konuşmaya başladığı sırada Abdullah bin Abbas'ın onu uyarak, Amr'ın hilekâr biri olduğunu söylemiş ve önce Amr'ın konuşmasını istemiştir ancak Ebu Musa *“Biz ortak bir karara vardık”* diyerek Abdullah bin Abbas'ın önerisini geri çevirmiştir (İbnü'l Esir, III, s. 339; Taberî, XVII, s. 109)

⁸⁸³ İbn Kesir, VII, s. 456; İbnü'l Esir, III, s. 339; Taberî, XVII, s. 109

Kays, Abdurrahman bin Halid bin Velid ve Velid bin Utbe gibi isimlere lanet okumaya başlamıştır. Buna mukabil Ali'nin bu tutumu Muaviye'nin kulağına gidince o da Ali, Hasan, Hüseyin ve Abdullah bin Abbas'ın isimlerini lanetlemiştir.

Netice itibarıyla görülmektedir ki Hakem Olayı, hilafet meselesini çözmediği gibi aradaki kavgayı ve ayrışmayı daha da ileri bir safhaya götürmüştür ve *1234 Kroniği*'nin de belirttiği gibi bu kavga ne Ali bin Ebu Talib'in sağlığında ne de onun ölümünden sonra nihayete ermemiştir.

Hristiyan kaynakları içerisinde, elimizdekilerin hiçbiri bahsi geçen hadiseyi *1234 Kroniği* kadar detaylı vermemektedir. *1234 Kroniği*, her ne kadar verdiği bilgilerde önemli eksiklikler ve birtakım hatalı bilgiler bulunsa da Ali ile Muaviye mücadelesini en kapsamlı veren yerel Hristiyan kaynağıdır. Mücadelelerin yaşandığı dönemde, siyaseten ikiye bölünmüş olan Müslüman toplumu içinde yaşayan gayrimüslimler, muhtemelen kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen bu kavganın dışında kalmak istemişler ancak yine de bulundukları coğrafyaya göre bir ismin arkasında durma zorunluluğu da hissetmişlerdir. Bu nedenle Suriye ve Mısır'da yaşayan gayrimüslümlerin Muaviye'yi, El Cezire, Irak ve İran'daki gayrimüslümlerin de Ali'yi desteklediklerini ya da en azından öyle göründüklerini düşünmek yanlış olmaz. Bununla birlikte Hristiyan tarihçileri bu meseleye biraz temkinli yaklaşmışlar ve hadiseleri aktarırken adeta bir haber bülteni gibi tarafsız tutum sergilemeye özen göstermişlerdir. Bu yazarlar, gerek halifelik dönemi kısa sürdüğü için, gerek mücadelenin kaybeden tarafı olduğu için ve gerekse de Ali'nin Müslümanlar nazarındaki kıymetini idrak etmedikleri için meselenin Ali kısmıyla pek ilgilenmemektedirler. Bununla birlikte Muaviye'nin halifeliği ve Emevi iktidarının İslâm dünyasını ne şekilde değiştirdiği neticesine bakılırsa, aslında bu mücadelenin İslâm âlemi için erken bir milat olduğu söylenebilir. Zira ihtimaldir ki, Emevi dönemi Arap kaynaklarını referans olarak kullanan Süryani kronik yazarları, Halife Osman'ı muhteris bir kişi olarak göstermekten çekinmezken, aşağıda da değineceğimiz gibi Muaviye'yi gayet insancıl bir karakter olarak betimlemektedirler.

Theophanes, Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin Savaşı'na değinir ve ikisinin AM.6148/M.655-656 tarihinde Kaisarion'daki Barbalissos'da karşı karşıya geldiklerini söyler⁸⁸⁴. Ayrıca hâlihazırda savaşmak istemeyen Muaviye'nin burada hiç

⁸⁸⁴ Mango, bahsi geçen yerin AM.6151/M.658-659 yılı olaylarında ismi verilen Sıffin olması gerektiğini belirtmektedir (Theophanes, s. 483, Dn.2)

zahmet çekmeden bir zafer kazandığını da eklemektedir⁸⁸⁵. Theophanes kroniği, Ali ile Muaviye arasında cereyan eden ve beş yıl kadar sürdüğü bilinen mücadeleler hakkında başka bir bilgi vermemektedir. Theophanes kroniğindeki bilgilerde bir nokta ayrıca dikkati çekmektedir. Theophanes kroniğinin işleyiş biçimine göre yazar, bahse konu olan hadiselerin gerçekleştiği tarihi verdikten sonra, o yıl makamlardaki kişilerin isimlerini ve o makamlardaki kaçınıcı yıllarında olduklarının bilgisini verir ve ardından gelişen hadiseleri aktarır. Örneğin, bu kayıtlardan bir önceki maddede, AM.6147/M.654-655 yılı olaylarında Halife Osman 10, II. Konstans 14 ve Antakya patriği Petrus da 3. iktidar yılındadır. Theophanes'in kayıtlarına göre bu yıl, Halife Osman'ın son yılıdır ve Osman bu yılda öldürülmüştür. Bahsi geçen madde ise ertesi yılın olaylarını konu alır ve tarih AM.6148/M.655-656 yılıdır. Theophanes bu bölümde Konstans'ın 15, Petrus'un 4, Muaviye'nin ise ilk iktidar yılı olduğunu belirtir. Özetle Theophanes kroniği, Ali'yi İslâm Devleti'nin hükümdarı olarak görmemekte ve bunu hiçbir şekilde belirtmemektedir. Theophanes'in verdiği bilgiye göre Muaviye ile Ali arasında Osman'ın ölümünden sonra yaşanan mücadele bir yıl kadar sürmüştür ve Muaviye, Sıffin Savaşı'nı kazandıktan sonra devletin başına geçmiştir. Dolayısıyla Muaviye'den önceki halife, Osman bin Affan'dan başkası değildir.

Zuqnin Kroniği AG.967/M.655-656 yılı olaylarında Halife Osman'ın öldürüldüğünü ve bu yüzden Araplar arasında bir iç savaş çıktığını ve çok fazla kan akıtıldığını ifade eder. Kronik bunun nedenini, Arapların tek bir lidere teslim olmak istememeleri ve her birinin lider olmak istemesi şeklinde ifade eder. Kronik, batı bölgelerinin komutan Muaviye'yi, doğu bölgelerinin ise Abbas isminde başka birini desteklediklerini belirtir. Bu nedenle aralarında beş yıl boyunca savaş olmuş ve çok sayıda insan ölmüştür⁸⁸⁶. Kronik, ertesi yıl Muaviye ve Abbas arasında Sıffin'de bir savaş yaşandığını ve yine çok sayıda insanın öldüğünü aktarır⁸⁸⁷. Zuqnin Kroniği burada Ali bin Ebu Talib'in ismini vermemekte, onun yerine Abbas ismini zikretmektedir. Muhtemelen kronik yazarı Ali bin Ebu Talib ile Abbasî Devleti'ne ismini vermiş olan amcası Abbas'ı ya da daha zayıf bir ihtimal olarak bu dönemde Ali'nin yanında aktif bir rol oynayan ve kendisinden daha ziyade Ebu Abbas olarak bahsedilen, Ali'nin amcasının oğlu Abdullah bin Abbas'ı birbirine karıştırmıştır.

⁸⁸⁵ Theophanes, s. 483

⁸⁸⁶ Zuqnin Kroniği, s. 145

⁸⁸⁷ Zuqnin Kroniği, s. 146

Diğer Süryani kaynaklarından Bar Hebraeus, hadiseyi çok kısa geçmekte ancak Ali'nin halife olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Ali ve Muaviye'nin iki defa savaştıklarını ve pek çok insanın öldüğünü de ekleyen Bar Hebraeus, anlatımını aşağıda değineceğimiz ve Halife'nin ölümüyle sonuçlanacak olan plana bağlamaktadır⁸⁸⁸. Mihael Rabo da tıpkı Bar Hebraeus gibi iki tarafın savaştığını, ilkinden bir sonuç çıkmayınca bir defa daha savaştıklarını ve bunun ardından üç bağınaz kişi tarafından kendilerini öldürecek bir plan yapıldığını belirtir⁸⁸⁹. Her ne kadar Halife ile Muaviye ve her ikisinin taraftarları arasında çeşitli çatışmalar yaşanmış olsa da kaynaklar, Halife Osman'ın ölümünden sonra iki önemli savaştan bahsetmektedirler ki bunlar Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı'dır. Zuqnin Kroniği bu noktada beş yıl içinde yapılan pek çok savaş olduğunu söylerken, Sıffin Savaşı'nı ismiyle vermektedir. Ancak Bar Hebraeus ile Mihael Rabo, bir savaş ve ardından bir savaş daha derken muhtemelen bahsettiğimiz Cemel Vakası'nı da Ali ile Muaviye arasında cereyan eden savaşlardan biri olarak düşünmüşlerdir.

Ali'nin Öldürülmesine Dair⁸⁹⁰:

Araplar arasında yaşanmakta olan bu iç savaş, üç kişiyi bir plan yapmaya itti. Buna göre bunlar, bahsi geçen iç savaşın müsebbibi olduğunu düşündükleri üç kişiyi, yani söylediğim gibi Ali, Muaviye ve Meşreyn'de bulunan Amr bar As'ı gidip öldürmeye karar verdiler. Meşreyn'e gitmekte olan⁸⁹¹ yakalandı ve öldürüldü. Muaviye'nin karargâhına giden diğeri⁸⁹² de aynı şekilde yakalanarak öldürüldü. İsmi Abdurrahman bar Mülcem⁸⁹³ olan bir diğeri ise Kûfe'ye ulaştı ve şafak vakti camiye girerek saklandı. Ali, namaz kılmak için camiye geldiğinde ona arkadan yaklaştı ve kılıcının darbesiyle onu öldürdü. Camiden çıkarken, içeri girenler tedirgin davranışlarını görerek onu yakaladılar. İçeri girdiklerindeyse Ali'yi yerde buldular ve ona sordular: "Sana kim vurdu?" Ali cevapladı: "Abdurrahman bar Mülcem yaptı. Eğer ölürsem ona kılıçla bir darbe vurun. Eğer ölürse onun şansıdır. Ama eğer hayatta kalırsa bırakın gitsin. Çünkü o bana sadece bir darbe vurdu." İki gün sonra Ali öldü ve Araplar da Abdurrahman'ı öldürdüler. Ali ölünce, onun yerine oğlu Hasan halef oldu ancak kısa bir süre sonra verilen bir zehir yüzünden zehirlendi ve öldü. Onun yerine ise kardeşi Hüseyin geçti. Ali'nin bu iki oğlu, Arapların peygamberi olan

⁸⁸⁸ Bar Hebraeus, I, s. 183

⁸⁸⁹ Michael, s. 473

⁸⁹⁰ Paragraf başlık numarası verilmemiş.

⁸⁹¹ 'Amr bin Bekir el-Tamimî.

⁸⁹² Haccâc el-Tamimî.

⁸⁹³ *عبد الرحمن بن ملجم* Abdurrahman bin Mülcem.

Muhammed'in ismi Fatma olan kızından olmaydılar. Arapların iç savaşının hala bitmemişti ve bu savaş esnasında Muaviye, Hüseyin ile savaşmak için doğuya geldi. Aralarında bir savaş cereyan etti ve Hüseyin'in tarafı savaşı kaybetti. Kerbelâ olarak anılan bu yerde Hüseyin de dâhil olmak üzere birçok kişi öldürüldü. Hüseyin'e öldürülmeden önce onu susuz bırakarak işkence yaptılar. (Hüseyin'i) Araplardan Şimr⁸⁹⁴ isminde biri öldürdü. Muaviye taraftarları Ali'nin soyundan çok kişiyi öldürdüler. Kadınlarını ve çocuklarını alarak onlara, eziyet verici işkenceler yaptılar. Bu andan itibaren ise ülkenin tamamı Ümeyye soyundan gelen Muaviye bar Ebu Süfyan'a ait oldu. Muaviye'nin bir oğlu doğdu ve ona ölen kardeşini hatırlatması için, Yezid'in ismini verdi. (Muaviye) ülkenin başkentini ve tüm tahıl depolarını Darmsuq'a taşıdı. Yirmi yıldan beri Araplara komutanlık yapıyordu ve merhameti ve insanlığı sınırsız görünen onurlu bir adamdı.

s.281

Kendisine yapılan aşağılamaları ve alay etmeleri duyar fakat önemsemezdi. Bundan dolayı Araplar arasında değerini artırmıştı. Muaviye'nin taraftarlarının artmasından dolayı Arap orduları ikiye bölünmüş ve daha önce de gösterdiğimiz gibi, bir yanda Yetrib ve Babil (Irak), diğer yanda Meşreyn ve Darmsuq olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu ayrılık o zamandan bugüne kadar devam etti. Muaviye bar Ebu Süfyan ile ilgili bu anlatacağım, onun ne kadar hoşgörülü olduğunu açıkça gösterecektir. Bir Arap, Muaviye'nin küçük oğluna vurmuştu ve (bu yüzden) oğlan ölmüştü. Adam yakalandı ve Muaviye'nin huzuruna getirildi. Muaviye ona çocuğu neden öldürdüğünü sordu. Adamın cevabı, "Hayatın için ey hükümdar, çocuğa asla öldürmek kastıyla vurmadım. Artık sen engen merhametinle bana nasıl istersen öyle muamele et." Muaviye'nin ona cevabı ise şöyle oldu: "Git, çünkü sen Allah'ın katında masumsun."

Sıffin Savaşı'nın ardından Halife'nin Kûfe'ye dönmesi sonrası, Hakem Olayı sürecinde Ali'nin ordusu içinde yer alan bir grup, Halife'yi ve Muaviye'yi, Allah'ın emirlerine karşı gelmekle suçlamış ve Halife'nin ordusundan ayrılarak çöle çekilmiş ve orada kendi düşüncelerini yaymaya başlamıştı. İslâm âleminde *Hâricîler* olarak anılagelen bu grup, Ali'nin hilafeti kaybetmesinin ardından kendisini en fazla meşgul eden meselelerden biri haline gelmişti⁸⁹⁵. Bahsi geçen Hâricîler'den üç kişi, özellikle Hâricîler ile Ali yanlılarının arasında meydana gelen Nehrevan Savaşı'nın Hâricîler'in aleyhine sonuçlanmasının ardından, İslâm âleminin içinde bulunduğu tüm bu

⁸⁹⁴ *شمر* Şimr bin Zi'l-Cevşen.

⁸⁹⁵ Hâricîler hakkında detaylı bilgi için bkz, Ethem Ruhi FİĞLALİ, "*Hâricîler*", TDVİA, Cilt: 16, 1997, ss. 169-175

sıkıntılarını Ali, Muaviye ve Amr bin As yüzünden yaşandığını düşünmekteydiler. Bu nedenle üçünün de öldürülmesine karar vermişlerdi.

Bahse konu olan üç Hâricî'den Amr bin Bekr et-Temimî Amr bin As'ın, Berk ya da Burek bin Abdullah et-Temimî es-Suraymî Muaviye'nin ve Abdurrahman bin Mülcem el-Muradî de Ali'nin öldürülmesi işini üstlenmişlerdi⁸⁹⁶.

Amr bin As'ı öldürmek için Mısır'a giden Amr bin Bekr, mide rahatsızlığı geçirdiği için namaza gelmeyen Amr bin As yerine, onun namına namazı kıldirmaya gelen Hârice bin Ebu Habîbe'yi öldürdü. Ardından yakalandı ve öldürüldü. Muaviye için Şam'a gelen Berk bin Abdullah ise sabah namazı için çıkan Muaviye'ye saldırmayı başardı ancak onu sadece bacağından yaralayabildi. Olayın hemen ardından yakalanan Berk bin Abdullah da öldürüldü. Berk bin Abdullah öldürülmeden önce Muaviye'ye, *“Sana bir müjde verirsem beni bırakır mısın?”* diye sormuş, Muaviye ne olduğunu sorunca da *“Arkadaşım bu gece Ali bin Ebu Talib'i öldürdü”* diye cevaplamıştır. Muaviye ise *“İnşallah arkadaşın buna güç yetirememiştir”* diyerek öldürülmesi emrini vermiştir.

Kûfe'ye giden İbn Mülcem ise yanına aldığı Verdan ve Şebîb bin Necde isminde iki kişiyle birlikte, sabah namazı için evinden çıkan Ali bin Ebu Talib'e saldırmış ve başına bir kılıç darbesi vurmuşlardı. İslâm kaynakları bu noktada Ali'nin öldürüleceğini bildiği ya da bunu hissettiğine dair pek çok farklı menkıbeyi paylaşmaktadırlar. Ancak hepsinin hemfikir olduğu şekliyle, Halife yaralandıktan sonra Şebîb kaçmayı başarmış, Verdan öldürülmüş ve İbn Mülcem yakalanmıştı. Halife, eğer bu kılıç yarası nedeniyle ölürse İbn Mülcem'e de bir kılıç darbesi vurulmasını, eğer ki yaşarsa onun hakkındaki hükmü kendisinin vereceğini söylemiştir. Ancak Halife iki gün sonra, kaynakların ortak görüşüne göre Hicrî 17-20 Ramazan 40/Miladî 24-27 Ocak 661 tarihinde hayatını kaybetmiş ve ardından İbn Mülcem de öldürülmüştür.

İslâm kaynaklarına göre kimi rivayetlerde, Ali bin Ebu Talib'in öldüğü gün, kimi rivayetlerde de öldükten birkaç gün sonra Ali'nin büyük oğlu Hasan bin Ali'ye halife olarak biad edildiğini söylerler⁸⁹⁷.

İbnü'l Esir, Ali'nin Muaviye'ye karşı bir sefere çıkmak üzere 40 bin kişilik bir ordudan biad aldığı bir sırada öldürüldüğünü söyler⁸⁹⁸. İbn Kesir'e göre ise

⁸⁹⁶ İbn Kesir, VII, s. 511; İbnü'l Esir, III, s. 397; Taberî, XVII, s. 214

⁸⁹⁷ İbn Kesir, VIII, s. 29

⁸⁹⁸ İbnü'l Esir, III, s. 412

Azerbaycan valisi Kays bin Sa'd bin Übeyde⁸⁹⁹, emrindeki 40 bin kişilik orduyla Şam üzerine sefere çıkılması için Hasan'a baskı yapmıştır⁹⁰⁰. Hasan da Kays bin Sa'd'ı valilikten alarak yerine İbn Kesir'e göre Übeydullah bin Abbas'ı atadı. Bu noktada kaynakların verdiği bilgi biraz karmaşıktır zira İbn Kesir bu bilgiyi verirken Taberî, bazı rivayetlere göre Hasan'ın Kays'ı ordu komutanlığından azlederek yerine Abdullah bin Abbas'ı tayin ettiğini söylemektedir. Ancak başka rivayetlerin de Hasan'ın Kays bin Sa'd'ın başında olduğu 12 bin kişilik bir kuvveti önden göndermiş olduğunu söylediklerini de eklemektedir⁹⁰¹. Yakubî ise Hasan'ın Übeydullah bin Abbas'ı 12 bin kişilik bir orduyla Muaviye'nin üzerine gönderdiğini ve Kays bin Sa'd'ın da bu ordunun içinde yer aldığını söylemektedir⁹⁰². Ancak tüm kaynaklar esasında Hasan'ın savaş istemediğini ancak yine de orduyla birlikte Medain'e kadar gittiğini kabul etmektedir. Hasan bin Ali'nin savaş istememesi nedeniyle, kendisine ilk biad eden kişi olan ve Şam'a bir sefer yapılması için kendisine baskı yapan Kays bin Sa'd'ı ordu komutanlığından almış olma ihtimali bulunmaktadır.

İslâm kaynakları Hasan ve ordusunun Medain'de bulunduğu bir sırada ordu içerisinde Kays bin Sa'd'ın öldüğüne dair bir haber yayıldığını ve bu nedenle orduda karmaşa çıktığını söylemektedirler. Öyle ki, galeyana gelen askerler Hasan'ın bulunduğu yere kadar gelerek ona saldırmış ve onu yaralamışlardır. Hasan, kendine bağlı askerlerin koruması sayesinde saldırıdan kurtulmayı başarmıştır.

Bu olayın ardından Hasan Muaviye'ye bir mektup yazmış ve birtakım şartlar öne sürmüştü. Eğer Muaviye bu şartları kabul ederse halifelikten feragat ederek idareyi bütünüyle Muaviye'ye bırakacağını söylemekteydi⁹⁰³. Muaviye Hasan'ın şartlarını kabul etmiş⁹⁰⁴ ve Hasan, kardeşi Hüseyin bin Ali'nin itirazlarına rağmen hilafet iddiasından vazgeçmiştir.

Muaviye ile anlaşma sağlayan Hasan önce Kûfe'ye, oradan da ailesini alarak Medine'ye gitmiş ve siyasetten uzak bir yaşamı seçmiştir. Ancak birkaç yıl sonra, rivayete göre Yezid bin Muaviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden

⁸⁹⁹ Kays bin Sa'd bin Übeyde el-Ensârî el-Hazrecî (ö:60/680). Peygamber'in sancaktarlarından. İslâm kaynakları onun Hasan bin Ali bin Ebu Talib'e ilk biad eden kişi olduğunda hemfikirdirler.

⁹⁰⁰ İbn Kesir, VIII, s. 29

⁹⁰¹ Taberî, XVIII, s. 3

⁹⁰² Yakubî, s. 882

⁹⁰³ Hasan'ın Muaviye'ye sunduğu şartlar ile ilgili bilgi için bkz, Ethem Ruhi FİĞLALİ, "Hasan", TDVİA, Cilt: 16, 1997, ss. 282-285

⁹⁰⁴ İbnü'l Esir'e göre Muaviye, Hasan'ın istediklerinin kat kat fazlasını vaad etmiş ancak daha sonra vaad ettiklerinin bir kısmından geri dönmüştür (İbnü'l Esir, III, s. 414)

Ca'de bint Eş'as bin Kays tarafından zehirlenerek öldürülmüştür⁹⁰⁵. Hasan'ın Ca'de bint Eş'as tarafından öldürüldüğü bilgisi, İbnü'l Esir ve İbn Kesir'de de yer almaktadır ancak Ca'de'ye Yezid ile evlenme vaad edilmesi yalnızca İbn Kesir'de bulunmaktadır. Burada verilen bilgilere göre Yezid Ca'de'ye, Hasan'ı öldürürse kendisiyle evleneceğini söylemiş, Ca'de Hasan'ı öldürüp Yezid'e haber verince Yezid'in cevabı *"Biz seni Hasan'a layık görmemiştik, kendimize mi göreceğiz"* şeklinde olmuştu. Ancak İbn Kesir bu rivayetin sahih olamayacağını zira Yezid'in babası Muaviye'nin böyle bir şeyi yapmasının düşünülemeyeceğini belirtmektedir⁹⁰⁶. Ne var ki bu görüş, İbn Kesir'in kendisine aittir ve Yezid ile Muaviye üzerindeki şaibeleri ortadan kaldırmamaktadır. Muaviye'nin iktidarı eline almak için uyguladığı siyasetin detaylarına bakıldığında onun böylesi bir yol izlemesi hiç de mantığa aykırı gelmemektedir. Zira onun yanında yetişmiş olan oğlu Yezid döneminde Hüseyin bin Ali'nin başına gelecek olanlar da göz önüne alındığında gerek Muaviye gerekse Yezid'in, iktidarı muhafaza edebilmek için meşrû görülmeyecek birtakım şaibeli yöntemlere başvurabilecekleri öngörülebilir bir durumdur. Bunun yanında yaşı ilerlemiş olan Muaviye'nin, kendisinden sonra oğullarının hilafeti sürdürüp sürdüremeyeceği endişesi hâsıl olmuş olabilir. Böyle bir durumda oğullarının karşısına, Peygamber'in torunları sıfatıyla İslâm dünyasında büyük sevgi ve saygı gören, üstelik iki tane güçlü rakip çıkacaktır. Bu durumda Muaviye, gelecekte yaşanabilecek olası sorunlar için önlem almak istemiş olabilir. Bu noktada William Muir de Muaviye'nin gelecek ile ilgili endişeleri bulunduğunu belirtmektedir⁹⁰⁷.

Ali bin Ebu Talib öldürüldükten sonra bir grup Müslüman, Ali'nin oğlu Hasan'ın etrafında birleşerek onu halife ilan etmişti. Ne var ki Hasan'ın halifeliği uzun sürmemiş, yukarıda değinmiş olduğumuz hadiseler neticesinde, önce bu makamdan feragat etmiş ve ardından da iddiaya göre zehirlenerek öldürülmüştü. Hasan'ın ölümünden sonra yine Müslümanlardan bir grup, Muaviye'ye karşı olan mücadelelerine devam edebilmek amacıyla bu defa da Hasan'ın kardeşi Hüseyin'in etrafında birleşmişlerdi.

1234 *Kroniği* yazarı bu noktadan sonra Muaviye dönemi ile ilgili çok fazla bilgi vermeyecektir. Metinde de görüldüğü üzere Hasan'ın ölümünden sonra cereyan eden hadiseleri kısa bir özet şeklinde vermekte ve bu hadiselerle, Hasan'ın ölümünden

⁹⁰⁵ Ethem Ruhi Fırlı, *"Hasan"*

⁹⁰⁶ İbn Kesir, VIII, s. 77

⁹⁰⁷ Muir, *The Caliphate*, s. 305

yaklaşık on yıl kadar sonra gerçekleşen Kerbela olayını aynı cümle içinde birbirine bağlamaktadır. Bununla birlikte metinde verilen bilgilerde hata vardır. Yazar, Muaviye'nin Hüseyin ile savaşmak için doğuya geldiğini söylemektedir ancak Kerbela olayı, Muaviye'nin ölümünden yaklaşık 6 ay kadar sonra, oğlu I. Yezid döneminde gerçekleşmiştir⁹⁰⁸. *1234 Kroniği*'nin hızlı bir özet şeklinde aktardığı bu hadiseyi, az da olsa detay belirtmesi ve İslâm tarihindeki önemi bakımından, fazla içeriğine girmeden değerlendirmeyi uygun görmekteyiz.

İslâm tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri olan Ali ile Muaviye arasındaki mücadele yalnız siyasi değil, etkisi günümüze kadar sürecek olan ve İslâm'da mezhepleşmelerin kıvılcımlarının ateşlendiği çatışmaların da yaşanması bakımından, ayrıca dini boyutu da yüksek olan bir mücadele dönemidir. Ehl-i Beyt ile Ümeyye'nin iktidar mücadelesi olarak görülen bu mücadelenin ilk safhası Ali'nin öldürülmesiyle sonuçlanmış, ardından oğlu Hasan'ın kısa bir halifelik dönemi olmuş ve onun ölümünün ardından kardeşi Hüseyin ön plana çıkmıştır.

Bu dönemle ilgili oldukça detaylı bilgiler aktaran İbn Kesir, Ali'nin ölümünün ardından Hasan ve Hüseyin'in Muaviye ile görüşüklerini ve onu her yıl ziyarete gittiklerini ifade etmektedir. İbn Kesir Hüseyin'in, Hasan'ın ölümünden sonra da yine Muaviye ile görüşüğünü belirtir. Hatta Muaviye'nin oğlu Yezid'in, Konstantinopolis üzerine düzenlediği bir sefere Hüseyin'in de iştirak ettiğini söylemektedir⁹⁰⁹.

Ancak Muaviye'nin ölümünden ve Yezid'in hilafet makamına geçmesinden sonra işler değişmiştir. Yezid hâlihazırda pek çok kişiden halifeliği üzerine biad almış ancak Abdullah bin Zübeyr, Abdurrahman bin Ebu Bekir, Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Abbas ve Hüseyin bin Ali gibi isimler Yezid'e itaat göstermemiştir⁹¹⁰. Yezid, ilk icraatlarından biri olarak amcasının oğlu olan Medine valisi Velid bin Utbe'ye bir mektup göndermiş, İbnü'l Esir'in ifadesine göre Hüseyin bin Ali, Abdullah bin Ömer ve Abdullah bin Zübeyr'i "*itaat edene kadar zorlamasını*"⁹¹¹, Taberî'ye göre "*Onları yakalamasını, itaatlerini temin edinceye kadar hiç müsamaha göstermemesini ve sert davranmasını*" emretmiştir⁹¹². Babası Muaviye hasta yatağında

⁹⁰⁸ Muaviye Hicrî 60 yılının Receb (Miladî Nisan 680) ayında ölmüştür. Kerbela olayı bundan yaklaşık 5 ya da 6 ay sonra cereyan etmiştir.

⁹⁰⁹ İbn Kesir, VIII, ss. 252-253

⁹¹⁰ İbn Kesir, VIII, s. 253; İbnü'l Esir, El Kâmil fi't-Tarih, C: IV, Çev: M. Beşir ERYAYSOY, İstanbul, 1991, s. 19

⁹¹¹ İbnü'l Esir, IV, s. 19

⁹¹² Taberî, The History of al-Tabari, Cilt: XIX, The Caliphate of Yazid b. Mu'awiyah (Yezid bin Muaviye'nin Halifeliği), Tr: I.K.A. HOWARD, SUNYP, New York, 1985, ss. 2-3

iken ona, kurmuş olduğu düzende kendisiyle çekişebilecek ismi geçen dört kişi haricinde hiç kimse bulunmadığını ve eğer Hüseyin kendisine isyan ederse, Peygamber’e olan büyük yakınlığı dolayısıyla onu affetmesini söylemiştir⁹¹³. Ancak Yezid, babasının bu nasihatına uymamıştır.

Muaviye’nin ölüm haberini ve Yezid’in biad talebini Velid bin Utbe vasıtasıyla öğrenen Hüseyin bin Ali ve Abdullah bin Zübeyr bu talebi onaylamadan, Medine’den ayrılarak Mekke’ye gittiler. Hüseyin Mekke’de bulunmaktayken kendisine Kûfe’den, Kûfe halkının onu Yezid’e karşı vereceği mücadelede destekleyeceklerini ifade eden çok sayıda haber ve mektup gelmiştir. Tüm bu çağrılarının sonunda Hüseyin bin Ali, etrafındakilerin tüm vazgeçirme çabalarına rağmen Kûfe’ye gitmek üzere yola çıktı. Kendisi yola çıkmadan önce, Kûfelilerin kendisini ne derece desteklediğini soruşturması için amcasının oğlu Müslim bin Ukayl’ı Kûfe’ye göndermiş, Müslim ilk etapta ciddi bir destek sağlamıştı. Ancak gelişmeleri haber alan Yezid, Kûfe valisi Numan bin Beşir el-Ensari’yi görevden alarak onun yerine Basra valisi Übeydullah bin Ziyad’ı görevlendirdi ve Übeydullah’ın aldığı tedbirler sonucu Müslim bin Ukayl yakalanarak öldürüldü. Müslim, öldürülmeden önce Hüseyin’e, Kûfe halkının desteğini aldığı yönünde bir haber yollamış ve bu haber doğrultusunda Hüseyin, Kûfe’ye doğru yola çıkmıştı⁹¹⁴. Ancak ondan sonra yaşanan gelişmelerden Hüseyin’in haberi olmamıştı.

Hüseyin bin Ali, yolcuğunda Necef yakınlarındaki Kerbela denilen yere ulaştığında, Kûfe’nin yeni valisi Übeydullah bin Ziyad tarafından O’nu karşılamak için gönderilen Rey valisi Ömer bin Sa’d bin Ebu Vakkas’ın elçisi Hüseyin’e geldi. Hüseyin elçiye, kendisini Kûfelilerin çağırdığını ancak izin verirlerse geri dönebileceğini ve Yezid’e biad edeceğini ifade etti. Übeydullah ise Ömer’e emir vererek Hüseyin’in kendisine teslim olmasını sağlamasını istedi; aksi takdirde onunla savaşmasını ve eğer bu görevi yerine getiremeyecekse, kendisi yerine Şimr bin Zi’l-Cevşen’i görevlendireceğini bildirdi.

Ertesi gün Ömer’in başında olduğu kuvvetler, Hüseyin ve beraberindeki sayıca çok daha az olan gruba saldırdı ve kısa sürede dirençlerini kırdılar. Savaşın son bölümünde, etrafında kendisiyle birlikte savaşanların hepsi öldürülen ve yalnız kalan Hüseyin, Şimr bin Zi’l-Cevşen’in önderliğindeki grubun saldırmasıyla öldürüldü. Hüseyin bin Ali, savaşın ilerleyen saatlerinde susamış ancak yakındaki ırmağa gidip

⁹¹³ İbn Kesir, VIII, s. 198

⁹¹⁴ Ethem Ruhi FİĞLALI, “Hüseyin”, TDVİA, Cilt: 18, 1998, ss. 518-521

su içmesi engellenmişti. Bu noktada kroniğin verdiği bilgi doğrudur ancak Hüseyin bin Ali'yi öldüren kişi İslâm kaynaklarına göre, *1234 Kroniği*'nin dediği gibi Şimr değil, onun askerlerinden Zür'a bin Şerik et-Temimî'dir⁹¹⁵. Daha sonra Hüseyin'in başı Sinan bin Ebu Amr bin Enes en-Nehaî tarafından kesilmiş ve aile efradından geri kalanlarla birlikte Şam'a, Yezid bin Muaviye'ye gönderilmiştir.

1234 Kroniği bundan sonra iktidarın Ümeyye soyuna tamamen geçtiğini belirtmektedir. Ancak iktidar zaten Ali bin Ebu Talib'in öldürülmesinden sonra Muaviye'ye ve onunla birlikte Ümeyye'ye geçmiştir. Hasan ve Hüseyin'in başında bulunduğu hareket ise her ne kadar Peygamber'in torunları olmaları nedeniyle İslâm dünyasında çok özel bir yere sahip olsalar da politik olarak pek destek görmemiş ve objektif bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse, isyan olarak görülebilecek bir harekettir. Ayrıca kronik Muaviye'nin, halife olduktan sonra Yezid isminde bir oğlu olduğunu ifade etmektedir ki bu bilginin hatalı olduğunu ve Yezid'in bu olaydan çok daha önce doğmuş olduğunu, Kerbela olayı yaşandığı sırada Muaviye'nin ölmüş ve Yezid'in halifelik makamına geçmiş olduğunu yukarıda belirtmiştik.

1234 Kroniği Muaviye'nin Araplara 20 yıl komutanlık yaptığını ifade etmektedir. Ancak bu ifade pek açıklayıcı değildir. Zira Muaviye Şam bölgesine çok uzun zaman önce gönderilmiştir. İlk İslâm fetihleri döneminde, henüz Ebu Bekir'in hilafetinde Muaviye, ilk gönderilen ve dört koldan teşkil edilen İslâm ordularında yardımcı komutan konumundadır. Daha sonra Ömer döneminde M.638 yılında Şam valisi, Osman döneminde ise M.644 yılında Suriye genel valisi olmuştur. İslâm kaynakları onun halifeliğini Hasan bin Ali'nin kendisine biad etmiş olduğu M.661 yılından başlatır ve genel olarak 19 yıl 3 ay bir halifelik dönemi olduğu noktasında birleşirler. Ancak metin hükümdar değil "*Arapların komutanlığı*" ifadesini kullanmaktadır ve bu durum (halifenin aynı zamanda başkomutan olduğunu da hesaba katarsak) çok daha uzun bir süreyi kapsamaktadır. Muaviye'nin Suriye ve tüm İslâm Devleti üzerinde etkili olduğu süre toplamda yaklaşık 42 yıl kadardır. Bar Hebraeus da muhtemelen İslâm kaynaklarından edinmiş olduğu bilgiyle Muaviye'nin 19 yıl hükümdarlık yaptığı sonucunu içeren benzer bir hesap yapmıştır. Ona göre Muaviye, Ali'den sonra 19 yıl hükümdarlık yapmış, ayrıca Osman döneminde Filistin'de 15 yıl yöneticilik yapmış ve bu görevi 5 yıl da Ali'nin döneminde sürdürmüştür. Bar

⁹¹⁵ İbn Kesir, VIII, s. 310; İbnü'l Esir, IV, s. 80

Hebraeus bu hesaba göre Muaviye'nin toplamda 39 yıl yöneticilik yapmış olduğunu söylemektedir⁹¹⁶.

1234 Kroniği Muaviye'nin karakteri üzerine de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Her ne kadar vermiş olduğu örneği biz elimizdeki kaynaklarda görememiş olsak da bazı İslâm kaynakları da Muaviye'den, *1234 Kroniği*'ne paralel ifadelerle, iyi bir insan olarak bahsetmektedir. İbnü'l Esir, İbn Kesir ve Taberî'de bunu içeren pek çok örnek bulunmaktadır. Bununla birlikte yine de Muaviye ile ilgili Müslüman yazarların görüşü çok belirgin değildir. Zira Muaviye hem sahabe olması hem de kimi kaynakların ifade ettiği üzere Peygamber'in vahiy kâtibi unvanıyla O'na yakın olması dolayısıyla dini yönden itibarlı bir kişiliktir. Ancak Muaviye'nin belirgin bir tarihi figür haline gelmesinin dini kişiliğiyle bir ilgisi yoktur. O'nu ön plana çıkaran asıl meziyetleri, başarılı bir komutan, vali ve hükümdar olmasıdır. Suriye ve Filistin'deki etkili iktidarı ile Roma'ya karşı vermiş olduğu başarılı mücadeleler, Muaviye'yi öncelikle kendi bölgesinde ve genel olarak tüm Müslümanların gözünde son derece itibarlı bir konuma getirmiştir. Ancak sonraki dönemde Ali bin Ebu Talib ile olan mücadele sürecinin sonunda, kimi İslâm yazarlarının ona bakışında değişiklikler görünmektedir. Stephen Humphreys özellikle Hâricî ve Şîî kökenli yazarların gözünde Muaviye'nin geçimsiz bir insan ve kötülüğün sembolü olduğunu, ayrıca Peygamber'le alay edencesine dünyayı, İslâm öncesindeki Câhiliye Dönemi'ne döndürmek istediğini ifade etmektedir⁹¹⁷. Bununla birlikte ilk Abbâsî halifesi Saffâh'ın da Kûfe'deki ilk konuşmasında Beni Ümeyye'yi lanetlediğini, onu takip eden pek çok Abbâsî halifesinin de Emevî halifelerini “*ikiyüzlü ve yozlaşmış kanlı tiranlar*” olarak tanımladıklarını ve pek çoğunun siyasetinin bir bölümünü Emevi hilafetine karşı nefret politikaları üzerine bina ettiklerini belirtmektedir⁹¹⁸. Abbâsî döneminde Ümeyye ailesine karşı izlenen bu siyaset zamanla tüm Müslümanlar üzerinde de etki bırakmış olmalıdır. Zira iş sonunda öyle bir noktaya gelmiştir ki, özellikle Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra Muaviye ve Yezid'in isimleri hiçbir Müslüman çocuğuna verilmez olmuş, bu isimler İslâm âleminden kalıcı olarak silinmiştir.

Tüm bu verilerden ortaya çıkacak sonuç, Muaviye'nin tek yönlü bir değerlendirmeye tâbi tutulamayacağı yönünde olmalıdır. İlk dönemde İslâm'a karşı en

⁹¹⁶ Bar Hebraeus, I, s. 183

⁹¹⁷ Humphreys, s. 3

⁹¹⁸ Humphreys, ss. 4-5

sert mücadeleleri vermiş bir aileden gelmekte olan Muaviye'nin, İslâm'a dâhil olmasından sonra, özel yaşamında dindar ve kimi kaynakların dediği gibi yumuşak huylu bir insan olmuş olması muhtemeldir. Ancak işin siyasi boyutu farklıdır. Zira “*Araplar'ın dört dâhisi*”⁹¹⁹ olarak anılan isimlerden biri olan Muaviye'nin sahip olduğu mevki ve politik deha, O'nun siyasi bir ihtiras içine girmiş olmasını ihtimal dâhiline almaktadır. Özellikle Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra izlediği tutum ve Ali bin Ebu Talib gibi İslâm âlemindeki yeri tartışmasız olan birine karşı, üstelik karşısına bir orduyla çıkabilecek kadar ileri götüreceği biçimde mücadele etmeyi göze almış olması da bu yönde ipuçları vermektedir.

Harran Halkının Katledilmesi Üzerine⁹²⁰:

Ali ile Muaviye arasında yaşanan savaş sırasında Ali, Muaviye'ye karşı kendisine yardımcı olmaları için tüm Beyt Nahreyn halklarına elçiler gönderdi. Kendisi Fırat üzerindeki Sıffin'e vardığında, (aynı şekilde) Harranlılara da elçi yolladı. Harranlılar da kendisine Muaviye'ye karşı yardımcı olmayı kabul ettiler. Ancak Muaviye, Ali ile savaşıma geldiği zaman Harranlılar, Muaviye'nin safına geçip, ona yardım ettiler. Muaviye Darmsuq'a gidince Ali, Harran'a geldi ve akan kan, şehrin kapısından çıkana kadar, şehir halkından çok kişiyi kılıçtan geçirdi. Bu nedenle (Ali'ye karşı yapılan) bir sonraki savaşta, pek çok Harranlı gidip Muaviye'nin safında yer aldılar. Bugüne kadar da (Harranlılar) Ali taraftarlarına olan düşmanlıkları nedeniyle, Muaviye'nin oğlu Yezid'i onurlandırmaktadırlar.

1234 Kroniği'nin bu bölümde verdiği bilgiler tartışmaya son derece açıktır. Elimizdeki kaynakların hiçbirinde Ali'nin Harran'a elçi gönderdiğine dair bir işaret bulunmamakla birlikte, Muaviye karşısında vermiş olduğu mücadelede Ali bin Ebu Talib'in, İslâm egemenliği altındaki bölgelere, Harran da dâhil olmak üzere elçiler göndermiş ve destek istemiş olması muhtemeldir. Ayrıca, eğer Harranlılar şeklinde bir ayırım yapılacaksa bu durumda, Muaviye'nin egemenlik sahası olması nedeniyle bahsi geçenlerin Muaviye safında yer alması zaten daha olasıdır. Sıffin Savaşı'nın ardından Muaviye'nin Şam'a dönmesiyle birlikte Ali'nin de Kûfe'ye dönmüş olduğu tüm

⁹¹⁹ Diğerleri için Amr bin As, Mugire bin Şu'be ve Ziyad bin Ebih (Ziyad bin Süfyan) isimleri verilmektedir.

⁹²⁰ Başlık numarası belirtilmemiş. Yazar burada *هؤلاء* yani Harran halkı derken, metnin ilerleyen bölümünde ise *هؤلاء* Harranlılar/Harranîler ifadesini kullanmaktadır. İkinci ifade, genel olarak Harran halkına istinaden, Harranlılar anlamına gelebileceği gibi aynı zamanda Harran merkezli çok tanrılı bir inancın mensupları olan ve ileri dönem tarihi kayıtlarda Sâbiî olarak da anılan Harranîler kast edilmiş de olabilir. Zira yazar Harran halkının inancı üzerine bilgi vermemekle birlikte bu dönem Harran'da bu toplumun mensuplarının sayısı oldukça fazla olmalıdır.

kaynakların ittifak ettiği bir durumdur. Bununla birlikte Sıffin Savaşı'ndan kısa bir süre Hakem Olayı cereyan etmiş ve bu iki hadise arasında başka bir savaş yaşanmamıştır. Bundan sonra da Ali'nin taraf olduğu tek savaş, Hâricîler ile yapılan Nehrevan Savaşı'dır. Dolayısıyla yazarın belirttiği ve ne bir Arap kaynağını ne de bir Hristiyan kaynağını çağrıştıran, “*bu nedenle bir sonraki savaşta pek çok Harranlı gidip Muaviye'nin safında yer aldılar*” ifadesi havada kalmakta ve herhangi bir noktayı göstermekten uzak olmaktadır.

s.282

[137] İmparator Kos'tas'ın, Devletin Merkezini, Eskiden Olduğu Gibi Roma'ya Taşımak İstemesine Dair:

*Kos'tas, kardeşini öldürerek tahta geçmişti ve bu nedenle askerlerin kendisinden nefret etmekte olduklarını biliyordu*⁹²¹. *Öldürüleceği ihtimalinden korkarak Konstantinopolis'ten çıktı ve Roma'ya giderek orada ikamet etmeye başladı. Çok geçmeden senatörlerin şikâyetleri başladı. Mırıldanmalar arasında şöyle diyorlardı: “Bu durum uygun ve kabul edilebilir olmadığı gibi, hükümetin Roma'da bulunması da doğru değildir. Çünkü orası Araplardan çok uzaktır.” Bunun üzerine Kos'tas, Roma'dan ayrılarak Sicilya Adası'na gitti. Oradan da Sicilya'nın*⁹²² *Siraküza*⁹²³ *şehrine vardı. Burayı beğendi ve yerleşmeye karar verdi. Beraberindeki adamlarına, kendilerine burada saraylar yapmalarını ve çiftlik hayvanları ile araziler edinmelerini emretti. Konstantinopolis'deki oğullarını, yanına gelmeleri için çağırdı. Fakat şehir halkı, “Sezarlarımızın bizi bırakıp gitmelerine izin vermiyoruz” diyerek onların gitmelerine mâni oldu. Yunanlıların 976, Kos'tas'ın 23, Arapların ise 44. yılında, (Hristiyanlar arasında) Paskalya üzerine bir tartışma oldu. Hristiyanların bir kısmı Hoşana'yı*⁹²⁴ *kutlarken, diğerleri bunu bir sonraki Pazar günü kutlamak istiyorlardı. Ertesi yılda güneş tutulması oldu ve yıldızlar görüldü. Yine aynı yılda hem efendimiz Patrik Yuhanon*⁹²⁵ *hem de efendimiz Urhoy metropoliti Şemun, bir ay arayla öldüler. Aynı dönemde Kneşrin episkoposu Severus Sabukt ve Halebli*

⁹²¹ Konstans kardeşini öldürmemişti, babası III. Konstantinos'un üvey kardeşi olan Heraklonas'ın tahttan indirilmesi sonucu imparator oldu.

⁹²² Sicilya.

⁹²³ Siraküza. Antik Yunan döneminde koloni şehri olarak kurulmuş, Sicilya'nın güneydoğu ucunda yer alan şehir.

⁹²⁴ Paskalya'dan önceki Büyük Perhiz'in altıncı ve son Pazar'ı.

⁹²⁵ Yazarın vermiş olduğu tarih, Miladî 664-645 yıllarına tekabül etmektedir fakat, bu tarihlerde Antakya Kilisesi'nde Yunanon isminde bir patrik tarih kayıtlarında görülmemektedir. Bu tarihe en yakın olan Yuhanon, M. 648 yılında ölmüş olan patrik III. Yuhanon'dur. Bu tarihte Antakya Kilisesi'nin başında Teodoros bulunmaktadır ve onun da ölüm tarihi kaynaklarda M.667 yılı olarak zikredilmektedir.

Matta, bilgelikleri ile meşhur oldular. Muaviye, beşinci yılında tüm Mısır ülkesini ele geçirdi ve orada buldukları beş binden fazla Romalıyı yok etti.

Müslümanların dünyası iç savaşıla çalkalandığı sıralarda Roma'da da durum pek parlak değildi. İmparator, yukarıda bahsettiğimiz üzere, İtirafçı Maksimus ve Papa I. Martinus ile yapmış olduğu mücadeleyi, her ikisinin de sürgüne gönderilerek burada ölmelerine neden olacak bir neticeyle, lehine tamamlamıştı. Ancak İmparator'un bu iki din adamına karşı izlediği politika, Romalı dindar kimselerin ona karşı olan sempatisinin azalmasına neden oldu. Konstans üç oğlu Konstantinos, Heraklios ve Tiberios'u M.650'li yıllar içerisinde müşterek imparator olarak ilan etti. M.660 yılında kardeşi Theodosios'u ihanet suçundan önce rahip olarak bir manastıra kapattı, ardından da öldürdü⁹²⁶. İmparatorun bu davranışının nedeni muhtemelen oğullarının karşısına bir taht namzeti çıkmasının önüne geçmek istemesiydi. Ne var ki bu son hadise başkentte büyük tepkiye yol açtı. Gelişmeler üzerine İmparator başkentten ayrılarak, görünüşte Avrupa'daki toprakları ziyaret etmeyi amaçlayan bir geziye çıktı. Bir süre Trakya'da oyalandıktan sonra İtalya'ya gitti ve oradan da Sicilya Adası'na geçti. Burada Siraküza'ya yerleşerek buranın yeni başkent olmasına karar verdiğini açıkladı⁹²⁷.

Paragrafin başlığında yazar İmparator'un, devletin merkezini eskiden olduğu gibi Roma'ya taşımak istediğini ifade etmektedir. Ancak metinde de görüleceği gibi İmparator Roma'ya değil Sicilya'ya gitmiştir. Başlıktaki ile içerikteki farklılığın kaynağının, 1234 *Kroniği* yazarı ya da Chabot'nun hangisinden kaynaklandığını belirlemek güçtür. Ya da belki de İmparator'un asıl niyeti, baskı altında olduğu Konstantinopolis'ten ayrılarak iktidar merkezini yeniden Roma yapmaktır. Ancak Roma'nın Lombard tehdidi altında olması İmparator'u, burayı Lombardlardan arındırmaya kadar geçici bir başkent olarak Siraküza'ya yöneltmişti. Her hâlükarda elimizde bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır ve kaynaklar İmparator'un seçiminin nedeniyle değil, sonuçlarıyla daha çok ilgilenmektedirler. Kaynaklarda ve tetkik çalışmalarda İmparator'un Konstantinopolis'ten ayrılma nedenleri tartışılmakta fakat neden Sicilya'ya gitmiş olabileceği tartışma konusu yapılmamaktadır. Bunun yerine Sicilya'ya gitmesinin ardından yaşananlar değerlendirilmektedir.

⁹²⁶ Theophanes, Theodosios'un öldürülmesini AM.6151/M.658-658 yılına tarihler ve bu hadisenin Arapların Sıffin'de bulunduğu sırada gerçekleştiğini söyler (Theophanes, s. 485)

⁹²⁷ Ostrogorsky, s. 113

Ostrogorsky İmparator'un Sicilya seçiminin yerinde olduğu görüşündedir. Çünkü burası, Germen kökenli Lombardların tehdidi altındaki İtalya ile Arapların sürekli akınlarla rahatsız ettikleri Kuzey Afrika arasında stratejik bir konumdaydı⁹²⁸. İmparator daha sonra kaynakların da belirttiği üzere, ailesinin ve oğullarının da Sicilya'ya gelmesini istedi. Ancak anlaşılan o ki başkent in soyluları aynı fikirde değillerdi ve gitmelerine izin vermediler. Zira başkenttekiler İmparator'un Araplardan bu kadar uzağa gitmiş olmasını da eleştirmektedirler. İmparator oğullarını yanına çağırınca da “*Sezarlarımızın bu kadar uzağa gitmelerine izin vermiyoruz*” diyerek onları göndermediler⁹²⁹. İmparator ise Siraküza'ya yerleşmekte kararlıydı zira kendisini “*İkinci Kabil*” diye isimlendiren askerleri tarafından öldürülmekten korkmaktaydı.

[138] Rumların İmparatoru Kosıas'a Karşı Olan İsyana Dair:

Hükümdarlığının 26. yılında, ismi Şabur⁹³⁰ olan komutanlardan biri, Kosıas'a karşı isyan etti ve Arapların kralı Muaviye'ye, ismi Sergis olan birini elçi olarak gönderdi. Elçi Muaviye'ye, eğer kendilerine bir ordu gönderir ve Kosıas'ı öldürmelerine yardımcı olursa Rum ülkesini kendisine boyun eğdireceklerini iletti.

s.283

Kosıas'un Konstantinopolis'te bulunan oğlu Konstantinos bu gelişmeyi öğrenince o da Muaviye'ye, İmparator'un mabeyninden ismi Andreo olan bir hadımı elçi olarak gönderdi. Beraberinde de yüklü miktarda hazine ve kraliyet armağanları yollayarak, Muaviye'den isyana destek vermemesini ve bu saldırıya yardım etmemesini istedi. Hadım Andreo, atının üzerinde süratle Şam'a ulaştı. Burada Şabur'un yolladığı elçisi Sergis ile karşılaştı ki o (Sergis), Muaviye'nin huzuruna çoktan çıkmış ve iyi biçimde karşılanmıştı. Halife Muaviye, Andreo'nun gelmekte olduğunu duyunca onu da kabul etti çünkü o, hadım olmasına rağmen güçlü bir idareci ve sözünde cesur ve ismi Araplarca da bilinen biriydi. Yine de Muaviye, Kosıas'a duyulan antipati nedeniyle, içeri önce Sergis'in alınmasını emretti. Hadım Andreo ise daha sonra girecekti. Öyle de oldu. Sergis içeri girdi ve Muaviye'nin yanında oturdu. Daha sonra Andreo'ya da içeri girmesi emredildi ve o da içeri girerek Muaviye'nin önündeki yerine geçti. Bu sırada Sergis aniden ayağa fırlayarak, Andreo'nun karşısına geçti ve önünde (saygı gösterir biçimde) eğildi. Bu manzarayı gören Muaviye,

⁹²⁸ Ostrogorsky, s. 114

⁹²⁹ Theophanes, s. 486; Bar Hebraeus, I, s. 185; Michael s. 471

⁹³⁰ ܫܒܘܪ Roma'nın Ermenistan valisi Saborios. 1234 Kroniği ve Theophanes, İranlı olduğu görüşündedir ve bu nedenle ismini Şapur olarak verirler ancak modern çalışmalar onun Ermeni olduğu görüşünü destekler.

Sergis'e öfkeleni ve şöyle dedi: "Seni akılsız! Seni korkak! Ne oluyor sana? Neden bu adamın karşısında eğildin? Eğer bir köleden ayağa kalkıp önünde eğilecek kadar tedirgin oluyorsan, seni buraya yollayanı (kralını) gördüğünde neler yapmazsın." Sergis şöyle cevapladı: "Bunu alışkanlıktan yaptım, ondan korktuğum için değil." Sonra Muaviye, Andrev'e sordu: "Nereden geliyor ve ne istiyorsun?" Andreo şöyle cevapladı: "Emir, ben sana imparatorum tarafından, eğer istersen, huzurunda oturmakta olan bu adamı buradan sürgün etmen için gönderildim." Muaviye ise şöyle yanıtladı:

s.284

"Senin imparatorun ve (diğer) elçiyi yollayan (komutan) ve kalanlarınızın hepsi bizim düşmanlarımızdır. Bununla birlikte hanginiz bizim davamızı kabullenir ve bizim için çaba gösterirse, benim desteğimi almış olur. Bu nedenle eğer senin imparatorun bizim istediğimiz miktarda altını bize verirse biz de ona karşı isyan etmiş bulunan zorbaya karşı, ona yardım ederiz. Ancak onun (isyancının) gönderdiği daha fazla verir ve bizim şartlarımızı da kabul ederse onu (isyancı komutanı) (hükümdarlığa) yükselteceğiz. Andrev karşılık olarak şu yanıtı verdi: "Gerçekten de ey Emir, her ikisi de yani hem benim imparatorum hem de ona karşı isyan eden kişi sizin düşmanlarınızdır. Ancak tıpkı bir arkadaşın diğerinden daha iyi olması gibi, bir düşman da diğerlerinden daha iyidir. Bir efendi ile bir köle asla mukayese edilemez. Efendi olan biri, meselelerle asil ve özgür bir biçimde başa çıkarken, hayatı kölelere yakışan bir uşak ise, (meseleleri) kölelere özgü bir biçimde halleder. (Ve) aslında alt tabakaya yakışır biçimde büyük sözler verecek ama (o sözleri asla) tutmayacaktır. Bu yüzden eğer ki benim imparatorum size, yapacaklarını söylediği şartları sunan bir antlaşma teklif ediyorsa, onun vaatleri bir zorbaninkilerden daha düşük olsa bile ona güvenmelisiniz ve onunla fazla bir pazarlık yapmamalısınız. (Ve) eğer ki zorba size daha fazla vaat verirse bilin ki o bir yalancıdır ve sözünü tutmayacaktır. Bu herhalde, imparatorun ona verdiklerine karşı nankörlük etmiş birinden, size verdiği sözleri tutmasını beklemek olacaktır. (Öyleyse) düşmanınız kimdir? Siz de nasıl düşünüyorsanız öyle söyleyin ve öyle de yapın." Muaviye'nin bu sözlerle yanıtı şöyle oldu: "Söylediklerin güzeldi fakat şimdi sana müsaade verildi. Git ve benden duyduklarını düşün ve yarın tekrar gel." Andreo çıkınca Muaviye, Sergis'e, "Sen de kaldığın eve doğru yola çık ve yarın buraya ilk önce sen gel ve hadıma karşı bugün yaptığın gibi saygı gösterme." Ertesi gün Sergis, Andreo'dan önce gelerek Muaviye'nin huzuruna çıktı.

s.285

Muaviye ona oturmasını emretti. Daha sonra Andreo da geldi ve ona da oturması emredildi. Sergis bu defa alıştığı gibi onun önünde ayağa kalkmadı. Sergis'in bu tavrı karşısında şaşırان Andreo ona öfkeyle Yunan dilinde, "Ey ümidi tükenmiş zavallı! Muaviye'nin önünde yüzüstlüğüne gurur duyduğun için

mi, ben içeri girdiğimde bir köleye yakışır biçimde yerinden kalkmadın.” Sergis’in buna karşılık cevabı sert ve aşağılayıcı oldu. Onu (Andreo’yu) adam ya da kadın ve hatta her ikisinden biri olarak değil, efemine olarak anıyor ve aşağılıyordu. Sonra Andreo şöyle dedi: “Eğer efendim bana hayatımı başışlarsa, sana bu yaptığının bedelini ödeteceğim. Senin hayâlarını yerinden söküüp, onları senin avuçlarına vereceğim.” İkisi, susmaları emredilinceye kadar Muaviye’nin önünde tartıştılar. Sonra Muaviye Andreo’ya cevaben şöyle dedi: “Ne diyorsun? Bizimle, Sergis ile aynı şartlar altında bir antlaşma yapıp, onun verdiği sözleri verecek misin?” Andreo cevap verdi: “Antlaşma neyi gerektirmektedir, ey Emir?” Muaviye ona şöyle dedi: “Krallığının unvanı ve ismi sizindir. Ancak gelirleriniz ve topraklarınız Araplara aittir. Eğer bu sizin için uygunsa, antlaşmaya koyalım, eğer uygun değilse selametle gidebilirsin.” Andreo ise şunları söyleyerek cevapladı: “Ey Emir, sizin bu istediklerinizle tüm maddi varlık Araplara kalacak bize ise tek bir mülk kalmaksızın sadece gölgesi kalacak. Eğer istiyorsanız Sergis ile anlaşabilirsiniz, bizler ise, Rumların ülkesine yardım etmesi için, sizden daha güçlü olan Allah’ın korumasına sığınacağız.” Böylelikle Andreo, katurının üzerine binerek Şam’dan ayrıldı ve yönünü, Sergis’in, kendisini gönderene (isyancı komutana) geri döneceği yol üzerinde bulunan Melitene’ye⁹³¹ çevirdi ve sarp bir geçidin tepesine pusu kurulmasını ve Sergis buradan geçerken yakalanmasını emretti.

s.286

Sergis ise, Şapur’a yardım etmesi için bir Arap ordusu göndermesi konusunda Muaviye ile anlaşma sağlamıştı. Ardından da isyancıya ordunun gelmekte olduğunu bildirmek için önceden yola çıktı. Bahsi geçen kişi sarp geçide vardığında, vadinin içindeyken pusuya düştü ve yakalandı. Kendisi ve yanındakiler bağlandı ve teşrifatçı Andreo’nun huzuruna gönderildiler. Andreo’nun önüne geldiğinde yüz üstü yere kapaklandı ve çamurun içinde, kendisini affetmesi için ona yalvardı. Andreo ona şöyle dedi: “Sen, hayâlarının olmasıyla övünen Sergis, Muaviye’nin önünde gururlu olan ve beni efemine diye çağıran!” Sonra onları (hayâlarını) çıkartmalarını emretti ve onu (Sergis’i) tahta bir kazığa oturtmadan önce onları onun ellerine verdi. Andreo’nun Sergis’ten aldığı intikam bu şekilde olmuştu. Bu sırada Muaviye, Sergis ile yapmış olduğu antlaşma uyarınca, komutanı el-Fadıl’ı kalabalık bir Arap ordusuyla birlikte isyancı Şapur’a yardım etmesi için yolladı. Ordu, (bahsi geçen) tirana ulaştığında o, atına binmiş ve bulunduğu yerin kapısından çıkmaktaydı. Bu sırada atı şahlandı ve Arap ordusu Melitene’de iken, başı kapı ile duvar arasına sıkıştı ve öldü. El-Fadıl bu gelişmeleri Muaviye’ye haber verdi. Muaviye de oğlu Yezid’i Fadıl’a yetiştirmesi ve onunla birlikte Rum topraklarını istila ve yağma etmesi için gönderdi. O (Yezid) da tüm bunları yaptı. Sonra

⁹³¹ حلب Malatya.

(Arapların bu icraatları karşısında) müşkül duruma düşen Rumlar, hediyeler vererek Araplarla barış yaptılar ve onlar da kendi topraklarına geri döndü. Bu yılın 4 Teşrin Ahir günü (Kasım) gece yarısı Urhoy'da büyük bir su taşkını oldu ve sular surları ve kapıları yıkarak şehri doldurdu. Oradaki sel yüzünden binlerce insan boğularak öldü.

Yukarıda 1234 Kroniği'nin hızlıca bir özet geçtiğini belirtmiştik. Yazar, Muaviye ile Ali bin Ebu Talib arasındaki mücadeleyi, Ali'nin oğlu Hasan ve ardından da Hüseyin ile devam eden hikâyesine bağlamıştı. Bu noktada ise yazar yeniden Ali sonrası döneme yani Muaviye'nin tek halife olarak iktidarı eline aldığı dönemin başlarına giderek kronolojisini devam ettirmektedir.

Roma imparatoru Konstans'ın başkenti oğullarına bırakarak Sicilya'ya yerleşmesi yalnız başkentte rahatsızlığa neden olmakla kalmamış, İmparator'un bu kadar uzakta olması, Anadolu themalarının Arap saldırılarına açık hale gelmesine sebebiyet vermişti. Ali bin Ebu Talib'le giriştiği hâkimiyet mücadelesi, Ali'nin öldürülmesi neticesinde lehine sonuçlanan ve İslâm Devleti'nin tek hükümdarı konumuna gelen Muaviye, İmparator'un yokluğunda Anadolu içlerine pek çok defalar ordu göndermişti. Ancak Anadolu'daki otorite boşluğunu fırsat olarak değerlendiren yalnızca Muaviye değildi. Roma'nın Armenikon themasının valisi⁹³² Saborios, İmparator'un yokluğunda M.667 ya da M.668 yılında ona karşı bir isyan hareketi başlattı. Saborios, generallerinden Sergios'u Muaviye'ye göndererek, İmparator'a karşı yürüttüğü mücadelede kendisine destek olmasını, bu desteğin karşılığında Roma ülkesini O'na diz çöktüreceğini haber verdi. Diğer yandan İmparator'un başkentteki oğlu (ve gelecekteki imparator) Konstantinos, bu gelişmeyi haber alınca, savaş ve diplomasideki becerileriyle ünlü Andreas isimli bir hadımı Muaviye'nin yanına gönderdi.

Bundan sonra Muaviye, Sergios ve Andreas arasında geçen diyalog motifleri, Mihael Rabo, Bar Hebraeus ve Theophanes'de de aynı şekilde verilmektedir⁹³³.

Burada Muaviye'nin tavrı dikkat çekmektedir. Halife önce isyancının teklifini dinlemiş ardından da imparatorluk elçisine söz vermiştir. İsyancı Saborios'un elçisi Sergios, yukarıda da değindiğimiz üzere, İmparator'a karşı Arapların yapacağı yardım karşılığında tüm Roma ülkesini Halife'ye diz çöktüreceğini vaat etmiştir. Muaviye,

⁹³² Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Saborios'u Armenikon ordularının komutanı olarak verir (Michael, s. 474; Bar Hebraeus, I, s. 183). Ayrıca Mihael Rabo diğer kaynaklardan farklı olarak Saborios'un soyadını ya da lakabını Aparasitgan olarak vermektedir (Michael, s. 474).

⁹³³ Michael, ss. 474-475; Bar Hebraeus, I, s. 183; Theophanes, ss. 488-490

Andreas'a sunduğu şartta “Devletinizin ismi sizindir ancak vergileri bizimdir” diyerek aslında Sergios’un sunmuş olduğu şartları ondan talep etmiştir. Yani Muaviye, aynı şartlar altında bir isyancı ile değil, resmi otorite ile anlaşma yolunu seçmiştir. Ancak Andreas’ın Halife’nin isteğini geri çevirerek ayrılmasından sonra Sergios’u yani Saborios’u destekleme kararını almıştır.

Muaviye, Ali bin Ebu Talib ile arasındaki hilafet mücadelesi sürerken, bu durumu fırsat bilerek Arap topraklarına akınlar yapan Roma birliklerini uzak tutabilmek amacıyla M.659 yılında İmparator ile bir barış antlaşması yapmış ve Roma Devleti’ne (en azından iç savaş bitene kadar) vergi ödemeyi kabul etmişti⁹³⁴. Kaynaklarda bu barışın ne kadar sürdüğüne ve ne zaman ve hangi şartlar altında sona erdiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ihtimaldir ki Ali’nin M.661 yılındaki ölümünün ardından Muaviye yeniden Roma topraklarına akınlar düzenlemeye devam etmiştir. Sonraki süreçte ise Roma’daki bu hassas durumu ve olası bir iç savaşın her iki tarafının da kendisinden yardım istemesini, kendi lehine kullanmak için bir fırsat olarak görmüştür.

Muaviye Sergios ile anlaşmasından sonra, ismi batı kaynaklarında Phadalar olarak verilen, *1234 Kroniği*’nin el-Fadıl⁹³⁵ olarak zikrettiği bir komutanın başında bulunduğu birliği Saborios’u desteklemek için Malatya üzerine gönderdi. Saborios, Sergios’u gönderdiği sırada Malatya’daydı ve Andreas’da Sergios’u Malatya yolu üzerinde tuzağa düşürüp öldürmüştü. Ancak bazı kaynakların ifadelerinde anlaşılabileceği üzere Saborios, Sergios’u gönderdikten sonra Malatya’dan ayrılmıştır. *1234 Kroniği* Saborios’un Malatya’da öldüğü bilgisini vermektedir. Theophanes ise onun Adrianapolis’te öldüğünü söyler ancak Mango, Kapadokya’da Adrianapolis isminde bir şehrin bulunmadığını, bunun Pisidia’daki Adrianapolis olabileceğini belirtir⁹³⁶. Agapius ise bu şehrin ismini Awdina olarak vermektedir⁹³⁷ ancak bu ismin nereyi işaret ettiğine dair bir bilgi yoktur. J.B. Bury Saborios’un bu sırada Bitinya’daki Adrianapolis’te olduğunu söylemektedir⁹³⁸. Roma’nın Anadolu’daki themaları içinde, ismi Adrianapolis olan tek şehir Paflagonya theması içerisinde yer alan şehirdir. Bitinya theması VII. yüzyıldan itibaren, Paflagonya’nın büyük bölümünü içine alacak

⁹³⁴ Ostrogorsky, s. 109; Bahriye ÜÇÖK, Emevî-Abbâsî Devletleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1968, s. 30

⁹³⁵ Muhtemelen Fedâle bin Übeyde (ö: 673)

⁹³⁶ Theophanes, ss. 489-490

⁹³⁷ Agapius, s. 229

⁹³⁸ John Bagnel BURY, A History of the Later Roman Empire, From Arcadius to Irene (395 to 800 AD), Cilt: II, MacMillan and Co, London, 1889, s. 307

şekilde yeniden düzenlenmiştir ve bu şekilde buradaki Adrianapolis Bitinya içinde yer almış olabilir. Bu durumda ise şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır ki, Saborios, başkente bu kadar yakın bir şehirde bulunuyorken neden Muaviye'nin gönderdiği ordu Malatya'ya gitmiştir? Bu sorunun birden çok cevabı olabilir. Bir ihtimal Saborios, Muaviye'nin kendisine yardım etmeyeceğini düşünerek, cevabı beklemeden yola çıkmıştır. Ya da Arap ordusu Saborios'un halen Malatya'da olduğunu düşünerek oraya yönelmiştir. Belki de Muaviye, iki taraf arasında her halükârda bir savaş yaşanacağını düşünerek ordusunu uzak olmayan bir yere gönderip, bu savaşın sonucuna göre, hangi taraf kazanırsa kazansın, daha toparlanmasına fırsat vermeden kazanan orduya hücum ederek Konstantinopolis yolunu temizlemek istemiştir. Agapius, Muaviye'nin göndermiş olduğu ordunun Malatya'ya ulaştığında Saborios'un ölüm haberini aldığını ve burada beklemeye geçerek el-Fadıl'ın durumu Muaviye'ye bildirdiğini kaydetmiştir⁹³⁹. Agapius'un verdiği bu bilgiye göre ordunun hemen geri dönmemesi ve beklemeye geçmesi, Anadolu içlerine bir seferin de hesaba katılmış olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Görülüyor ki Muaviye bu gelişmeye rağmen, ya yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalmak amacıyla ya da bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş olması nedeniyle ordusunu geri çağırمامış, bilakis ordunun seferine devam etmesini istemiş ve takviye de göndermiştir. Nitekim *1234 Kroniği* ile birlikte hadiseyi aktaran diğer kaynaklar da Muaviye'nin, Saborios'un ölüm haberini alır almaz oğlu Yezid komutasındaki bir orduyu el-Fadıl'a destek olarak Konstantinopolis üzerine gönderdiğini ifade etmektedir.

[139] Kostas'ın Ölümü ve Ermeni Mzizi'nin⁹⁴⁰ Gayrimeşru Hükümdarlığı:

Yunanlıların 980, Kostas'ın 27 ve Muaviye'nin 9. yılında İmparator Kostas, kraliyetin ikametgâhı olarak belirlemiş olduğu Sicilya'nın Sirakuza şehrinde öldürüldü. Nasıl olduğuna gelince; Trolus oğlu Andreo onunla birlikte hamama girmişti. Andreo İmparator'u yıkarken, gözlerini açamasın diye başının tamamını sabunla köpüklemişti. Daha sonra Andreo, İmparator'un önüne koymuş olduğu gümüş kovayı alarak başına vurdu ve kafatasını kırdı. Acele bir şekilde hamamdan çıktı ve bu nedenle kimseye de yakalanmadı. Yaralanmış olan İmparator'u, kraliyet sarayına taşıdılar ve o, iki gün sonra öldü. Sonra Rumlar, patrirkos olan Mzizi isimli bir Ermeni'yi kendilerine hükümdar ettiler.

⁹³⁹ Agapius, s. 229

⁹⁴⁰ م.م. Mizizios (622-669). M.668-669 yılları arasında Sicilya'da kısa süreliğine imparatorluk tahtına oturmuştur.

Konstantin, babasının öldürüldüğünü duyunca, büyük bir kuvvetle Sicilya'ya doğru yola çıktı. Mzizi'yi yakaladı ve hem onu hem de babasının öldürülmesinde sorumlu bulunanların hepsini öldürdü ve Konstantinopolis'e geri döndü.

Konstans önce büyük oğlu Konstantinos'u M.654 Nisan'ında *Augustus* ilan etmiş, M.659 yılında da diğer oğulları Heraklios ve Tiberios'u da aynı unvana yükseltmişti⁹⁴¹. Hemen ardından kardeşi Theosodios'un öldürülmesi onun Konstantinopolis sokaklarında “*Kabil*” sıfatıyla anılmasına vesile olmuş ve İmparator'a karşı sesler iyice yükselmişti⁹⁴². Bu gelişmelerin ardından Sicilya'ya giden İmparator, burada Siraküza şehrine yerleşerek, devleti buradan idare etmeye başlamıştı. Bu şekilde bir yandan, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Arap akınlarına karşı daha güvenli bir noktada bulunacak, diğer yandan da İtalya'yı Lombardlardan temizleme işiyle ilgilenebilecekti⁹⁴³. Ancak Konstans burada uğradığı bir suikast sonucu öldü.

Konstans'ın öldürülmesi hakkında bilgi veren Hıristiyan kaynakları, aşağı yukarı aynı bilgileri paylaşırlar. Bu konu Theophanes'de doğal olarak biraz daha detaylandırılmıştır. Theophanes İmparator'un, Papa Martinus ve İtirafçı Maksimus'a yaptığı muameleler yüzünden halkın tepkisini çektiğini, kardeşi Theodosios'un öldürülmesinin baş şüphelisi olmasının bu tepkilerin nefrete dönüşmesine neden olduğunu belirtir. Bundan sonra İmparator'un Sicilya'ya gitmesi ve İmparatoriçe ile üç oğlunu da buraya getirerek tahtı da Sicilya'ya nakletmek istemesi başkentte endişelere neden olmuştur. Onun bu çabalarını Koloneia'daki⁹⁴⁴ *cubicularius*lar Andreas ve Theodoros engellemeye çalışmaktaydı⁹⁴⁵. Hikâyenin bundan sonraki bölümü diğer kaynaklarla hemen hemen aynıdır. İmparator⁹⁴⁶ yıkanmak için hamama⁹⁴⁷ girmiştir ve burada Troilos'un⁹⁴⁸ oğlu Andreas tarafından, başına metal bir kovayla⁹⁴⁹ vurulmak suretiyle, kimi kaynaklara göre hemen orada, kimi kaynaklara göre ise bu darbe sonucu yaralandıktan iki gün sonra ölmüştür.

⁹⁴¹ Brooks, “*Successors of Heraclius...*”, s. 394

⁹⁴² Ostrogorsky, s. 113

⁹⁴³ Louth, “*Byzantine Transformation*”, s. 232

⁹⁴⁴ Bugünkü Şebinkarahisar.

⁹⁴⁵ Theophanes, ss. 490-491

⁹⁴⁶ Agapius hadisenin, İmparator'un Slavlara karşı gerçekleştirdiği bir seferden dönüşünde meydana geldiğini söyler (Agapius, s. 230)

⁹⁴⁷ Theophanes bu hamamın isminin Dafne olduğunu belirtir (Theophanes, s. 490). Ancak bu isim, hamamın bulunduğu yerin ismi de olabilir.

⁹⁴⁸ Cyril Mango Troilos'un *patricien* olduğunu belirtir (Theophanes, s. 491, Dn. 2).

⁹⁴⁹ Agapius'a göre kovanın içine saklanmış olduğu bir vazo ile (Agapius, s. 230)

II. Konstans Miladî 15 Eylül 668 tarihinde ölmüştür. *1234 Kroniği*’nin vermiş olduğu AG.980 tarihi, M.668 yılına tekabül etmektedir; aynı zamanda M.641 yılında tahta geçtiği göz önüne alınırsa 27. yılı bilgisi doğrudur. Ancak Muaviye’nin halifeliği, Ali bin Ebu Talib’in ölümü itibarı ile başlatıldığından ve bu tarih de M.661 yılı olduğundan, burada verilen *Muaviye’nin 9.yılı* bilgisi hatalıdır, 7. yılı olmalıdır. Mihael Rabo bir önceki paragrafta aktardığı hadiseyi AG.980 yılı ve H.54 yılı olarak belirlerken, bu olayı da AG.980 yılı olarak tarihlemektedir⁹⁵⁰. Ancak vermiş olduğu H.54 yılı Miladî olarak 673/674 yılını göstermektedir ve yanlıştır. Theophanes’in bu olayla ilgili gösterdiği tarih AM.6160/M.667-668 yılıdır⁹⁵¹. Doğru kabul edilebilecek bu tarihin yanında Theophanes olayı, Muaviye’nin 13. yılı olarak gösterir ki bu hatalı bilgi yaklaşık M.674 yılına işaret eden bir tarihtir.

İmparator Konstans’ın öldürülmesi muhtemelen birkaç kişinin tertibinden daha fazlasıydı. Onun ölümüne sebebiyet veren gelişmeler, İtalya ya da Balkanlar’da yapmış oldukları değil, Konstantinopolis’teki eylemlerinden dolayı olsa gerektir. Kaynakların hiçbirinde İmparator’un belirli bir gerekçeyle öldürülmüş olduğundan bahsedilmemektedir. Ancak II. Konstans dönemine bakıldığında pek çok farklı unsurun İmparator II. Konstans’ın ortadan kaldırılması neticesini doğuracağı öngörülebilmektedir. Ostrogorsky, İmparator’un cinayetinin tertiplenmesinde pek çok Romalı ve Ermeni ailesinin de katkısı olduğunu iddia etmektedir ki ordunun bir sonraki imparator olarak Ermeni asıllı Mizizios’u ilan etmesi de bu iddiayı kuvvetlendirmektedir⁹⁵².

Mizizios’un, Sicilya’da bulunan ordular tarafından imparator ilan edildiği hususunda tüm kaynaklar aynı görüştedir. Kaynakların birbirinden ayrıldığı nokta ise, babasının ölüm haberini alan başkentteki genç İmparator Konstantinos’un bu meseleyi halletme şeklidir. Hristiyan kaynakları Konstantinos’un, babasının ölüm haberini alınca bizzat ordunun başında Sicilya’ya giderek Mizizios’un gasıp imparatorluğuna son verdiğini ifade etmektedirler⁹⁵³. Sonraki dönemde yapılan çalışmalarda ise Konstantinos’un bizzat Sicilya’ya gitmediğini belirtmektedirler. Brooks⁹⁵⁴, İtalya,

⁹⁵⁰ Michael, s. 474

⁹⁵¹ Theophanes, s. 490

⁹⁵² Ostrogorsky, s. 114

⁹⁵³ Michael, s. 474; Theophanes, s. 491; Agapius, s. 231; Ioannes Zonaras (Grekçe-Latince Metin), III, *CSHB*, Ed: Theodorus BÜTTNER-WOBST, Imprensis Ed. Weberi, Bonn, 1879, ss. 221-222

⁹⁵⁴ Brooks, “*Successors of Heraclius...*”, s. 395

Sardunya ve Afrika kuvvetlerinin birleşerek Sicilya'ya gittiklerini söylerken Ostrogorsky⁹⁵⁵, bu isyanı Ravenna *eksarhı*'nın bastırıldığını ifade etmektedir.

[140] Konstanınos⁹⁵⁶ Bar Kosas'ın Hükümdarlığı Hakkında:

Yunanlıların 981, Araplar'ın 49 ve Muaviye'nin 10. yılında Konstanınos, iki kardeşi Tiberi ve İrakli ile birlikte Rumların hükümdarı oldu. Senato üyelerinin hepsini toplayarak onlara, kendine ve kardeşlerine karşı iyi vatandaş olmalarını emretti. Onlardan, (üç kardeşten) birini diğerinden daha öne çıkaracak tutumlardan uzak durmalarını ve aralarına nifak sokmaya yeltenmemelerini istedi. Onun hükümdarlığının ilk yılında Arap orduları Afrika üzerine sefer yaptılar ve 80 bin civarında esir alarak ülkelerine geri döndüler.

İmparator II. Konstans henüz başkentte iken büyük oğlu Konstantinos'un, ardından da diğer oğulları Tiberios ve Heraklios'un *Augustus* olduklarını ilan etmişti. Bu nedenle İmparator Konstans Sicilya'da öldürüldükten sonra Konstantinopolis'te üç imparatorlu bir yönetim ortaya çıkmış oldu. Kaynakların ifadelerine göre Konstantinos, diğer kardeşleri için de devlet kademesinden biad almış ve birini diğerinden öne çıkarılmayacak şekilde değerlendirilmesini emretmişti. Ancak İmparator daha sonra iki kardeşini yönetimden uzaklaştırmak için girişimlerde bulunacak ve bu büyük çaplı bir tepkiye neden olacaktır. Bu konuyu ilgili kısımda değerlendireceğiz.

Metinde bahsi geçen, Arapların Kuzey Afrika'ya sefer yaptıkları ve 80 bin esirle döndükleri bilgisinde kast edilen muhtemelen, Muaviye bin Hudeyc tarafından M.669 yılında Barka'ya yapılan sefer olmalıdır⁹⁵⁷.

s.288

[141] Konstanınos Döneminde Olan Hadiseler ve Lübnan Dağı'nda Yaşayan Mridoye⁹⁵⁸ ve (Rumların) Onların Üzerine Gitmesine Dair:

Konstanınos'un hükümdarlığının dördüncü yılında Pazartesi'yi Salı'ya bağlayan gecenin üçüncü saatinde gökyüzünde tam bir hare şeklinde gökkuşağı görüldü. Güneş yerin altındayken gerçekleşen bu olay, oldukça sıra dışı bir doğa olayıydı. Hâkimiyetinin 9. yılında, Rumlardan çok sayıda insan gemilerle Şur ve

⁹⁵⁵ Ostrogorsky, s. 114

⁹⁵⁶ IV. Konstantinos (652-685). 669-685 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

⁹⁵⁷ Bu sefer hakkında bilgi için bkz, Agha Ibrahim AKRAM, *The Muslim Conquest of Egypt and North Africa*, Ferozsons Ltd, Lahore, Pakistan, 1977, s. 195 vd

⁹⁵⁸ **مردية** Lübnan Dağı'nda yaşayan, etnik kökenleri tartışmalı olan ve Ermeni, İranlı, Gassani ya da Arami kökenli oldukları düşünülen topluluk. Maruniler ile de ilişkilendirilirler.

Sidon⁹⁵⁹ kıyılarına geldi ve oradan Lübnan Dağı'ndaki Mridoye olarak anılan bu insanların üzerine gitti. (Bunlar) Celile Dağı'ndan Kara Dağ'a kadar olan bölgeyi ellerinde tutuyorlar ve sürekli yağma ve yıkım için Arapların topraklarına giriyorlardı. (AG) 950 yılında, Diriliş Pazar'ında büyük bir deprem oldu ve Suruç harap oldu. Aynı zamanda Urhoy'un büyük kilisesinin cephesinin iki yanıyla birlikte mezarları da yıkıldı. Muaviye, kilisenin yıkılan kısımlarının yeniden yapılmasını emretti. Bu zamanda Muaviye, Abdurrahman'ı Rum ülkesine gönderdi. O, orada iki yıl kaldı ve ülkeyi harabeye çevirerek ahalisini esir etti. Ali'nin oğlu Hüseyin, Muaviye ile yaptığı savaşı kaybetti.

1234 Kroniği bu bölümde, Merdaitlerden bahsetmekte ve onların Sur ve Sayda'ya gemilerle gelen Romalılar oldukları bilgisini vermektedir. Arap kaynakları bu mesele ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemektedir bu nedenle değerlendirmeyi Hristiyan kaynakları üzerinden yapmak durumundayız.

Kaynakların pek çoğu Merdaitlerin Lübnan dışından geldiklerini söylese de onların Lübnan'ın yerli halkı olduğu da iddia edilir ve Marunîler ile ilişkilendirilir. Kimi kaynaklar da Merdaitlerin Ermeni ya da İran asıllı olduklarını belirtmektedir⁹⁶⁰. Etnik kökenleri tartışmalı olmakla birlikte Merdaitler hakkında *1234 Kroniği*'nin verdiği hikâyeyi, diğer birinci el kaynaklar da desteklemektedir. Ancak diğer kaynaklara bakıldığında *1234 Kroniği*'nin oldukça az bilgi vermiş olduğu görülmektedir. Bar Hebraeus Merdait ismini vermeden aktardığı hikâyede, İmparator Konstantinos'un Romalı eşkıya ve asilerini gönderdiğini ve onların Celile Dağı'ndan Kara Dağ'a (Amanos Dağları) kadar olan bölgeyi işgal ederek Arapları pek çok felaketlere uğrattıklarını anlatmaktadır⁹⁶¹. Mihael Rabo da aynı ifadeleri kullanmaktadır ve Merdaitlerin sürekli olarak Araplara yağma akınları yapmakta olduklarını ifade söyler⁹⁶². Ancak her iki Süryani kaynağı da nihayetinde Arapların Merdaitlere galip geldiklerini ve bir kısmını öldürüp, bir kısmını da kör etmiş olduklarını söylemektedirler.

Theophanes ise aynı temelde fakat sonu farklı biten bir anlatım vermektedir. Theophanes, Merdaitlerin gelerek Kara Dağ'dan Kutsal Şehir'e (Kudüs) kadar Lübnan'ın (dağlarının) zirvelerini ele geçirdiklerini, daha sonra birçok köle, esir ve yerli halktan onlara katılan olduğunu ve böylece sayılarının kısa zamanda attığını ifade

⁹⁵⁹ Lübnan'daki Sûr ve Sayda şehirleri.

⁹⁶⁰ Merdaitler için bkz, P. A. HOLLINGSWORTH, "Mardaites", ODB, Cilt: 2, s. 1297

⁹⁶¹ Bar Hebraeus Merdait ismini vermemekte ancak onların, Süryanilerin onlara Gargumoye dediği Liporeler olduğunu belirtmektedir (Bar Hebraeus, I, s. 185). Ancak Lipore ismini veren tek kaynak da Bar Hebraeus'tur.

⁹⁶² Michael, s. 476

eder. Theophanes devamında, Muaviye ve danışmanlarının bunu öğrendikleri zaman, “*Tanrı’nın Roma Devleti’ni koruduğunu*” düşünerek korktuklarını ve Muaviye’nin elçilerini göndererek İmparator’dan barış istediğini belirtir⁹⁶³. Böylece iki taraf arasında Araplar’ın, Roma’ya her yıl 3 bin altın ve elli at ile elli esiri iade etmeleri koşuluyla barış yapılmıştır. Zonaras, sayılarının 12 bin olduğunu söylediği Merdaitler yüzünden Arapların büyük korku yaşadığını ve bu nedenle bundan kurtulmak için Roma ile antlaşma yapmak zorunda kaldıklarını ifade eder⁹⁶⁴. Agapius da onları denizden gelerek Sur ve Sayda kıyılarına çıkan ve Lübnan Dağları’nı ele geçiren Romalılar olarak tarif eder ve onları oraya İmparator’un gönderdiğini ekler⁹⁶⁵.

Kaynakların ifadelerine göre, Merdait meselesinin arkasında İmparator Konstantinos’un olduğu görülmektedir. Yalnızca onları İmparator’un göndermiş olduğu bilgisi değil, İslâm halifesinin de İmparator ile anlaşma yoluna gitmek istemesi bu bilgiyi desteklemektedir. Kaegi de Merdaitleri, Roma’nın en uzaktaki müttefikleri olarak değerlendirmektedir⁹⁶⁶.

1234 Kroniği ve Mihael Rabo bu olayın tarihini Konstantinos’un 9. yılı olarak vermektedir. Bu tarih M.677 yılına tekabül eder ki Theophanes’in vermiş olduğu tarih de AM.6169/M.676-677 yılıdır. Agapius bu hadise ile ilgili tarihleme yaparken, Muaviye’nin 17. yılı olduğunu belirtir. Muaviye’nin 17. yılı M.678 yılını işaret etmektedir ki bu tarih diğer kaynakların vermiş olduğu tarihe uzak değildir.

Verilen tarihlerden de anlaşılacağı üzere bu hadise, Muaviye döneminde Arapların, Roma başkenti Konstantiopolis’e karşı yapmış olduğu, uzun soluklu seferin sonrasında cereyan etmiş olmalıdır. M.673-674 yıllarında başlayan ve *1234 Kroniği*’nde yer verilmediği için bizim de değerlendirmeye almayacağımız bu sefer, sonuçları itibarıyla Müslümanlar için yıkıcı, Roma için ise itibarını yüceltici olmuştur. Yaklaşık dört yıl sürmüş olan bu seferin sonunda Müslümanlar herhangi bir başarı elde edemezken, ciddi kayıplar da vermişlerdir. Bu kayıplar eşliğinde geri çekilmek durumunda kalan hilafete karşı Roma’nın elindeki diploması kozlarından biri de bahsi geçen Merdaitler olmuştur⁹⁶⁷. Muhtemelen Muaviye de Merdaitlerin Roma güdümünde olduklarına vakıftı ve hem Konstantinopolis seferinin ağır kayıpları hem

⁹⁶³ Theophanes, s. 496

⁹⁶⁴ Zonaras, III, s. 229

⁹⁶⁵ Agapius, s. 232-233

⁹⁶⁶ Walter E. KAEGI, “*Confronting Islam: Emperors versus Caliphs (641-c850)*”, CHBE, Bölüm: 9, s. 378

⁹⁶⁷ Kaegi, “*Confronting...*”, s. 382

de Merdaitlerin adı geçen bölgelerdeki sürekli tacizkâr hareketleri Halife'yi, Roma ile yapılacak bir barışa mecbur kılmıştır.

**[142] Muaviye'nin Ölümü ve Konstantinos'un, Oğlunu Hükümdar
Yapmak İstemesi Nedeniyle Kardeşlerini Yönetimden Uzaklaştırmasına
Dair:**

Arapların 59, Konstantinos'un 11. yılında Arapların halifesi Muaviye öldü ve Darmsuq'da defnedildi. Muaviye, Suriye'de yirmi bir yıl boyunca komutanlık yapmış, ardından bir yirmi yıl da hükümdarlık yapmıştı. Oğlu Yezid⁹⁶⁸ Darmsuq'da onun yerine hükümdar oldu.

Muaviye bin Ebu Süfyan, Ali bin Ebu Talib ile sonra eren Hulefâ-i Râşidîn döneminin ardından hilafet makamına yükselmiş olan beşinci İslâm halifesi ve bundan sonraki dönemde Emevî Devleti (M.661-750) adını alacak olan İslâm Devleti'nin kurucusu ve ilk halifesidir. Daha önce de kaydetmiş olduğumuz gibi M.638-644 arası 6 yıl Şam valiliği ardından, M.644-661 arası 17 yıl Suriye genel valiliği ve nihayet M.661 yılından sonra da halife sıfatıyla 19 yıl, toplamda 42 yıl idarecilik yaptıktan sonra M.680 yılının Nisan-Mayıs ayında (Hicrî Receb 60) Şam'da öldü.

İslâm tarihçileri Muaviye'nin Hicrî 60 yılının Receb ayında öldüğü noktasında hemfikirlerdir. Ancak Hıristiyan tarihçilerinde Muaviye'nin ölüm tarihi farklılıklar göstermektedir. *1234 Kroniği* Arapların 59, Konstantinos'un 11. yılında demektedir ve her iki tarih de Miladî 679 yılını göstermektedir. Zuqnin Kroniği Muaviye'nin ölüm tarihi olarak AG.988/M.676-677 yıllarını vermektedir⁹⁶⁹. Nisibisli İliyo'da bu tarih AG.991/M.679-680 yılı⁹⁷⁰, Mihael Rabo'da ise AG.992/M.680-681 yılıdır. Mihael Rabo, Muaviye'nin ölüm yılını Hicrî tarihe göre de vermiştir ve bu tarihi H.63 yılı olarak kaydetmiştir⁹⁷¹. Ancak H.63 yılı M.682-683 yılına tekabül etmektedir ki bu tarih yanlıştır. Bar Hebraeus, Muaviye'nin ölüm haberini vermemektedir, yalnızca onun ölümünün ardından yerine oğlu Yezid'in geçtiğini söylemektedir. Bu bilgiyi de herhangi bir tarih vermeden, AG.989/M.677-678 yılında cereyan eden bazı doğa olaylarını aktardıktan sonraki kısımda vermektedir⁹⁷². Agapius'un verdiği tarih AG.991 yılının İyar (Mayıs) ayının 6. günüdür⁹⁷³. Bu tarih de yıl olarak M.679-680

⁹⁶⁸ *أخبار* Yezid bin Muaviye (M.646-683). M.680-683 yılları arasında Emevi Devleti'nin ikinci halifesi.

⁹⁶⁹ Zuqnin Kroniği, s. 146

⁹⁷⁰ İliyo, s. 146

⁹⁷¹ Michael, s. 483

⁹⁷² Bar Hebraeus, I, s. 186

⁹⁷³ Agapius, s. 233

yılına işaret etmektedir. Theophanes ise Muaviye'nin ölümünü AM.6171/M.678-679 yılına tarihler ve bu yılın aynı zamanda Konstantinos'un 11, Muaviye'nin 24 ve Konsantinopolis patriği Grigorios'un⁹⁷⁴ ikinci yılı olduğunu belirtir⁹⁷⁵.

***[142] Konstantinos'un, Oğlunu Hükümdar Yapmak İstemesi Nedeniyle Kardeşlerini Yönetimden Uzaklaştırmasına Dair:**

İki yıl sonra Konstantinos, kardeşlerini yönetimden uzaklaştırdı. Bunu yapmasının nedeni, ismi Jus̄tininus⁹⁷⁶ olan küstah ve şımarık oğlunun, babası (kendisi) gibi iyi bir yönetici olmaya vakıf olduğu düşüncesiydi.

s.289

Bunun yolunu açmak için de kardeşlerini tahttan uzaklaştırdı. (O) çeşitli hile ve dalaverelerle pek çok Romalı asilzadenin desteğini almayı başarmıştı. Ancak ismi Leon olan güçlü ve ünlü bir adam, onun imparator olmasını istemiyordu. Şöyle diyordu: "Denarius yani darik üzerinde yer alan üç tane yüz, İmparator ile birlikte ülkeyi yönetenleri gösterir ki bunu reddetmek doğru değildir. Ancak ben bu ihanete onay vermiyorum." İmparator, onun dilinin kesilmesini ve "Göklere hükmeden teslistir, yeryüzüne de hükmeden teslistir. Gökteki teslisi reddetmiş olacağımdan, yerdeki teslisi inkâr etmiyorum" diye bağırıcaya kadar yerde sürüklenmesini emretti. (Ve O) bu şekilde bağırırken hüküm yerine getirildi. Ardından İmparator, Rumların ileri gelenlerini topladı ve kardeşlerini de ortaya alarak şöyle dedi: "Ey Tiberi ve sen İrakli, benim kim olduğum hakkında ne söylersiniz? Kardeşiniz miyim yoksa imparatorunuz mu? Eğer imparatorumuzsun dersiniz, sizi kardeşlerim olarak bileceğim. Eğer ki kardeşimizsiniz dersiniz de sizi düşmanlarım olarak bileceğim. (Kardeşleri) onu şöyle yanıtladı: "Seni büyük kardeşimiz olarak anmaya itiraz etmeyiz. Ancak seni imparatorumuz olarak da isimlendirmeyiz. Çünkü biz de seninle birlikte hükümdarlığı paylaşmaktayız." Bunu dediler çünkü senato üyelerine güveniyorlardı. Ancak onların (senatörlerin) kendilerinin yanında olmadıklarını ve İmparator'un, onlar üzerindeki gücünü gördükleri zaman, hükümdarlıktan azledildiler.

Önceki bölümlerde ifade etmiş olduğumuz gibi eski imparator II. Konstans, büyük oğlu Konstantinos'u M.654 yılında, diğer oğulları Heraklios ve Tiberios'u M.659 yılında Augustus ilan etmişti. M.668 yılında Konstans ölünce yerine geçen büyük oğlu IV. Konstantinos da kardeşlerini kendisiyle eşdeğer tutmuş, hatta bu dönemde basılan paralarda üç imparatorun resimleri birlikte yer almıştı.

⁹⁷⁴ I. Grigorios. M.679-686 yılları arası Konstantinopolis patriği.

⁹⁷⁵ Theophanes, s. 497

⁹⁷⁶ 𐌶𐌿𐍂𐌸𐌹𐌶𐌹 II. Justinianos.

Başarılı bir hükümdarlık dönemi geçiren İmparator, özellikle Arapları Konstantinopolis önlerinden geri çekilmeye ve Muaviye'yi anlaşıma yapmaya mecbur bıraktıktan sonra hem kendi ülkesinde hem de batıda büyük itibar kazanmıştı. Bu itibarını oğlu Justinianos'a da aktarmak istercesine, diğer iki kardeşi Tiberios ve Heraklios'un yetkilerini azaltarak, oğlunu ortak imparator yaptı. Ne var ki İmparator'un bu hareketi özellikle Anadolu'daki askerlerin tepkisine yol açtı ve buradaki ordu Chrysopolis'e⁹⁷⁷ gelerek İmparator'u tehdit etmeye başladı. İmparatora heyet gönderen isyancılar Teslis inancını öne sürerek, "*Kutsal üçlemeye inandıkları gibi, üç imparatorun yönetiminine de inandıklarını*" ifade etmekteydiler. Talepleri kabul edecek gibi görünen İmparator, isyancılarla müzakere etmesi için Koloneia⁹⁷⁸ komutanı Theodoros'u göndererek, isyancıları geri dönmeye ikna etmesini ve isyanın elebaşlarının başkente getirilmesini sağlamasını istedi. Theodoros, İmparator'un verdiği görevi başarıyla yerine getirdi ve isyan eden ordu geri dönerken, isyancı elebaşları da başkente getirilerek Sycae'de⁹⁷⁹ asılarak idam edildiler. İmparator daha sonra bu isyana dâhil olduklarını öne sürerek iki kardeşinin burunlarını kestirdi⁹⁸⁰. Böylelikle sakat kalan iki kardeş, imparatorluk tahtından uzaklaştırılmış bulunuyordu.

Metinde verilen detaylar yalnızca Bar Hebraeus Kroniği ve Agapius'ta yer almaktadır⁹⁸¹. Bar Hebraeus muhtemelen *1234 Kroniği* ile aynı kaynağı kullanmış olduğu için verilen bilgiler birebir aynıdır. Agapius İmparator'un kardeşlerini azlettiği bilgisini verirken, anlatımına Leon ile ilgili bölümü de ekler fakat İmparator'un kardeşleriyle olan diyaloguna yer vermemiştir. Mihael Rabo'da bu konu hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi Theophanes de yalnızca İmparator'un kardeşlerini yönetimden uzaklaştırdığını ve oğlu Justinianos ile birlikte idareye devam etmiş olduğunu belirtmektedir⁹⁸².

[143] Yezid'in Ölümü ve Onun Ölümünün Ardından Arap Krallığında Ortaya Çıkan Karışıklıklar Hakkında:

*Konstantinos'un 14. Araplar'ın 63. yılında, Arapların halifesi, Muaviye'nin oğlu Yezid öldü*⁹⁸³.

⁹⁷⁷ Bugünkü Üsküdar.

⁹⁷⁸ Bugünkü Şebinkarahisar.

⁹⁷⁹ Bugünkü Galata.

⁹⁸⁰ Brooks, "*Successors of Heraclius...*", s. 405; Bury, *A History...*, II, ss. 308-309

⁹⁸¹ Bar Hebraeus, I, ss. 185-186; Agapius, s. 234

⁹⁸² Theophanes, s. 502

⁹⁸³ Şam yakınlarındaki Huvvarin Köyü'nde bir av partisi sırasında ölmüştür.

s.290

O üç yıl ve beş ay hükümdarlık yapmıştı. Bu dönemde Aqulo bölgesinde bir isyan başladı ve ismi Muhtar⁹⁸⁴ olan yalancı ve sahtekâr bir adam, peygamber olduğunu söyleyerek bu bölgenin idaresini eline geçirdi. Çünkü Yezid'in (yerine), hükümdarlık yapabilecek yaşta bir oğlu olmadığı⁹⁸⁵ için Araplar arasında karışıklıklar baş göstermişti. Doğudakiler ve Yetrib'de bulunanlar, Abdullah bar Zübeyr⁹⁸⁶ isminde birini kendilerine hükümdar olarak belirlediler. Buna karşın, Darmsuq ve Filistin'dekiler Muaviye hanedanına bağlı kalmışlardı ve Yezid'in oğullarından birinin büyüüp, kendilerine hükümdar olmasını bekliyorlardı. Diğer yandan Fenike ve Suriye'dekiler ise kendilerine hükümdar olarak Dahhak bar Kays'ı⁹⁸⁷ seçmişlerdi. Dahhak, Zübeyr'in yanında savaştığını gibi görünerek Darmsuq'a geldi. Esasında hâkimiyeti kendi namına elde etmek istemekteydi. Muhtar ise ne Bar Zübeyr ne de Muaviye hanedanına itaat etmeyi düşünmüyordu.

1234 Kroniği gibi diğer Hristiyan kronikleri de Yezid bin Muaviye dönemi hakkında çok az bilgi vermektedirler. Yukarıda değerlendirmiş olduğumuz Hüseyin bin Ali bin Ebu Talib ve taraftarlarının Kerbela'da öldürülmesi hadisesi Yezid döneminde cereyan etmiş olmasına rağmen *1234 Kroniği* bunu, Muaviye dönemi olayı gibi aktarmış ve konu hakkında bilgi veren diğer Hristiyan tarihçiler de benzer bir yaklaşım göstermişlerdir. Tıpkı *1234 Kroniği* gibi diğer Hristiyan yazarlar da anlatımlarında yalnızca Yezid'in ölüm tarihini ve yerine kimin geçtiği bilgisini vermektedirler. Esasında metinde bahsi geçen Muhtar es-Sekafi isyanı Yezid döneminde başlamıştır ancak *1234 Kroniği* bu hadiseyi sanki Yezid'in ölümünden sonra ortaya çıkmış gibi anlatmaktadır. Mihael Rabo da tıpkı *1234 Kroniği* gibi hadiseyi Yezid'in ölümünden sonra vermektedir⁹⁸⁸. Bar Hebraeus da aynı şekilde Muhtar es-Sekafi isyanının Yezid'in ölümü üzerine çıktığını ifade eder⁹⁸⁹. İsyanın Yezid döneminde çıktığını gösteren kaynaklardan biri Theophanes'tir. Theophanes isyanın AM.6174/M.681-682 yılında çıktığını, Yezid'in ise AM.6175/M.682-683

⁹⁸⁴ موطأ. Muhtar es-Sekafi (M.622-Mart 687). Bilgi için bkz, İsmail YİĞİT, *Muhtâr es-Sekafi*", TDVİA, Cilt: 31, 2006, ss. 54-55

⁹⁸⁵ Yezid'in oğlu vardır ve II. Muaviye (M.661-684) unvanıyla ve üçüncü Emevi halifesi olarak M.683 yılında tahta çıkmış ancak yaşanan olumsuzluklar üzerine kısa süre sonra, M.684 yılında tahttan feragat etmiştir. Bundan iki hafta sonra da ölmüştür.

⁹⁸⁶ صحاح. (M.624-692). Sahabelerden. Halife Ebu Bekir'in torunudur.

⁹⁸⁷ صحاح. Dahhak bin Kays el-Fihri (y.625/626-684). Sahabe, Kays kabilesinin reisi ve Emevi dönemi komutanlarından. Bilgi için bkz, Hakkı Dursun YILDIZ, "*Dahhâk b. Kays*", TDVİA, Cilt: 8, 1993, ss. 409-410

⁹⁸⁸ Michael, ss. 483-484

⁹⁸⁹ Bar Hebraeus, I, s. 186

yılında öldüğünü kaydeder⁹⁹⁰. Kaynakların geneli Yezid'in 3 yıl 5 ay ile 3 yıl 8 ay arası halifelik yaptıktan sonra öldüğünü ifade ederler. İslâm kaynakları ise Yezid bin Muaviye dönemini, diğer hükümdarlar gibi, eldeki veriler uyarında detaylı biçimde vermeye özen göstermişlerdir.

Muhtar es-Sekafi, İslâm tarihinde “*İkinci Fitne*” olarak kabul edilen dönemin baş aktörlerinden biridir. Ancak Muhtar es-Sekafi, Hıristiyan yazarların bahsettiği gibi peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmamıştır⁹⁹¹. Muhtar es-Sekafi başlarda Ali bin Ebu Talib yanlısı olarak görünür. Hüseyin bin Ali'nin öldürülmesinden sonra ise O'nun intikamını alacağını söyleyerek Kûfe ve Basra'da propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Ardından Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr'in yanına giderek onu, halifelik için biad almaya teşvik etmişse de ikna edememiştir. Ertesi yıl ise Abdullah bin Zübeyr'in biad almaya başlaması üzerine tekrar Mekke'ye gitmiş ancak beklediği ilgiyi göremeyince, Ali taraftarlarının desteğini alacağını söyleyerek Kûfe'ye dönmüştür⁹⁹².

Hüseyin bin Ali'nin öldürülmesinin ardından Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr, muhalefetin lideri konumuna gelmişti⁹⁹³. Abdullah bin Zübeyr, Mekke'de kendisi için biad almaya başlamış, Muhtar ise Kûfe'deki Mevâlileri⁹⁹⁴ örgütlemekteydi. Diğer yandan ise Kerbela olayına dâhil olarak Hüseyin bin Ali'nin öldürülmesinde rolü bulunanları öldürterek evlerini yaktırdı. Ancak bu süreçte Abdullah bin Zübeyr ile olan ilişkisi bozuldu ve Muhtar'ın giderek daha tehlikeli olmaya başladığını düşünen Abdullah bin Zübeyr, kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'i Barsa valiliğine tayin etti. Kûfe'den gelen Arapların da eklenmesiyle ordusu güçlenen Mus'ab, dört aylık bir kuşatmanın ardından Kûfe'yi ele geçirdi ve Muhtar es-Sekafi yakalanarak öldürüldü⁹⁹⁵.

Muhtar es-Sekafi her ne kadar başlangıçta Ali taraftarı olarak görünse ve sonrasında da Hüseyin'in intikamını alacağını söyleyerek propaganda yapmışsa da onun bu hareketlerinin yalnızca Emevî hilafetine karşı yapılmış eylemler olduğunu düşünmek yanlış olur kanaatindeyiz. Diğer yandan, Yezid bin Muaviye'ye karşı hareketin önderi konumundaki Abdullah bin Zübeyr'e yaklaşmaya çalışmış ancak

⁹⁹⁰ Theophanes, s. 502

⁹⁹¹ *1234 Kroniği* gibi Theophanes de Muhtar'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığını ve bir sahtekâr olduğunu ifade eder (Theophanes, s. 502). Mihael Rabo da aynı bilgileri vermekte (Michael, s. 483), Bar Hebraeus ise peygamberlik iddiasından bahsetmeden yalnızca Muhtar'ı sahtekâr ve hilekâr biri olarak tanımlamaktadır.

⁹⁹² İsmail Yiğit, “*Muhtâr es-Sekafi*”

⁹⁹³ Hakkı Dursun YILDIZ, “*Abdullah bin Zübeyr bin Avvâm*”, TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 145-146

⁹⁹⁴ Mevâli: Arap olmayan Müslümanlar.

⁹⁹⁵ İsmail Yiğit, “*Muhtâr es-Sekafi*”

beklediği karşılığı alamayarak, daha sonra onunla da düşman saflarında yer almıştır ki ölümü de ibn Zübeyr'in gönderdiği Mus'ab bin Zübeyr vasıtasıyla olmuştur. Bu noktada Yezid bin Muaviye hem Mekke'deki Abdullah bin Zübeyr'in hem de Kûfe'deki Muhtar es-Sekafi'nin isyanlarıyla karşı karşıya kalmaktaydı. Ancak bir zaman sonra Muhtar ile ibn Zübeyr'in karşı karşıya gelmesi işini kolaylaştırmış ve ismi geçenlerin birincisi, ikincisi tarafından ortadan kaldırılmıştı. Bu noktada şöyle bir düşünce ortaya atılabilir: Muhtar es-Sekafi başlangıçta Yezid'e karşı Abdullah bin Zübeyr'in halifeliğini desteklemiş görünmektedir. Ancak onunla arasının bozulmasından sonra, kendisi hiç dile getirmemiş de olsa ve kaynaklarda bu yönde bir bilgi bulunmasa da belki gelişmeler doğrultusunda ileride halifelige kendisi geçmeyi düşünmüş olabilir. Zira Muhtar hem Yezid hem de Abdullah bin Zübeyr ile çatışmaktaydı ve bu mücadeleyi ikisine karşı yürütüp, ihtimaldir ki kazanmış olsa bu durumda yeni birinin hilafet makamına geçmesi gerekeceğini de bilmekteydi. Bu nedenle *1234 Kroniği* ve diğer Hristiyan kaynaklarının dediği gibi peygamberlik değil, belki halifelik düşüncesinde olmuş olabilir. Zira İslâm kaynakları da onun halifelik gibi bir düşüncesi olduğunu açıkça beyan etmemiş ancak bir lider gibi hareket etmekte olduğunu kaydetmişlerdir⁹⁹⁶.

Muhtar es-Sekafi'nin yapmış olduğu eylemler ve söylemler onun sağlığında pek işe yaramamış gibi görünse de ileride olacak hadiseler için büyük önem taşımaktaydı. Zira Muhtar, Kûfe'deki mevâli ile Ali taraftarlarını birleştirerek ve Arap olmayan Müslümanları da hadiselerin içine sokarak, yalnızca Kerbela'nın intikamını almakla kalmamış, gelecekte Emevî Devleti'nin yıkılışıyla nihayete erecek olan siyasi ve dini hareketin temellerini atmıştır. Muhtar'ın fikirleri ilerleyen dönemde gelişerek Abbâsî daveti halini alacak ve Emevî Devleti'nin yıkılış sürecini hazırlayacaktır⁹⁹⁷.

1234 Kroniği'nin kayıtlarından, Yezid'in ölümünün ardından yerine geçecek bir oğlu olmadığı için bir fetret dönemi yaşandığı ve Muhtar es-Sekafi'nin de bu dönemde ortaya çıktığı şeklinde bir izlenim edinilmektedir. Bu görüş Mihael Rabo'da da geçerlidir⁹⁹⁸. Her iki kaynak da Muaviye bin Yezid'in ismini burada zikretmemektedir. Bar Hebraeus ise hadisenin Yezid'in oğlu Muaviye'nin döneminde gerçekleştiğini açık biçimde ifade eder⁹⁹⁹. Hadisenin Yezid'in döneminde başladığını

⁹⁹⁶ İbn Kesir, VIII, s. 423 vd; İbnü'l Esir, IV, s. 195 vd

⁹⁹⁷ İsmail Yiğit, "Muhtar es-Sekafi"

⁹⁹⁸ Michael, s. 483

⁹⁹⁹ Bar Hebraeus, I, s. 186

net biçimde belirten Hristiyan kaynakları ise Agapius ve Theophanes'tir. Agapius, Yezid bin Muaviye'nin öldüğünü ancak onun ölümünden önce Muhtar'ın Kûfe'de ortaya çıktığını belirtmektedir. Bununla birlikte Yezid'in yetişkin bir oğlu olmadığını Agapius da söyler. Fakat Agapius, Muhtar es-Sekafi hadisesini bununla bağdaştırmaz ve Yezid'in geriye yetişkin bir oğul bırakmadan ölmesi nedeniyle Arap dünyasının karıştığını ifade eder¹⁰⁰⁰. Theophanes bu olayın, AG.6174/M.681-682 ve Yezid'in üçüncü yılında cereyan ettiği bilgisini vermektedir¹⁰⁰¹. İslâm kaynakları da bize Muhtar es-Sekafi'nin Yezid henüz hayattayken isyan hareketlerine başladığını göstermektedir. Bunun yanında Yezid'in, yerine geçecek bir oğlu olmadığı bilgisi de yanlıştır. Yezid öldüğünde 20'li yaşların başında olduğu anlaşılan oğlu Muaviye bin Yezid, M.683 yılı sonlarında II. Muaviye unvanıyla hilafet makamına yükselmiştir.

Diğer yandan Yezid'e karşı halifelliğini ilan etmiş bulunan Mekke'deki Abdullah bin Zübeyr de Yezid'in gönderdiği Husayn bin Numayr es-Sekunî komutasındaki Şam ordusunun kuşatması altındaydı. Kaynaklar Yezid'in ölüm haberi Mekke'ye ulaşınca Husayn'ın Abdullah bin Zübeyr ile buluşarak onu Şam'a çağırdığını ve hilafete geçmesi durumunda kendisine biad edeceklerini bildirdiğini ifade etmektedir¹⁰⁰². Ancak Abdullah bin Zübeyr bu teklifi geri çevirmiş ve bu sırada Şam'da, Yezid bin Muaviye'nin oğlu II. Muaviye bin Yezid halife ilan edilmiştir.

II. Muaviye'nin halife olması hiçbir sorunu çözmediği gibi ülkedeki siyasi ihtilaflar daha da belirginleşti. Abdullah bin Zübeyr Mekke ve Medine'de halife olarak tanınmış ve kısa zaman sonra Mısır ve Filistin ile Übeydullah bin Ziyad'ın terk etmesi sonrasında Kûfe de onun halifelliğini tanımıştı. Kaynakların hasta olduğunu ve hilafeti hiçbir zaman istemediğini söylediği II. Muaviye, Mekke'deki Abdullah bin Zübeyr'e iki defa haber göndererek hilafeti onun lehine bırakabileceğini iletmış ancak Abdullah bin Zübeyr her iki teklifi de geri çevirmiştir. Abdullah bin Zübeyr muhtemelen Ümeyyeoğulları'nın Şam'da güçlü olmaları nedeniyle bu şehre gitmek istememişti; ancak hilafet iddiasından da vazgeçmemiş ve Hicâz bölgesinde faaliyetini sürdürmeye devam etmişti. Muaviye bin Yezid bu gelişmelerden kısa bir süre sonra kendi isteğiyle halifelikten çekilmiş ve bundan yaklaşık iki hafta sonra da ölmüştür¹⁰⁰³.

¹⁰⁰⁰ Agapius, s. 234

¹⁰⁰¹ Theophanes, s. 502

¹⁰⁰² İbnü'l Esir, IV, s. 124; İbn Kesir, VIII, s. 368

¹⁰⁰³ 7 Receb 64/29 Şubat 684

II. Muaviye'nin ölümünün ardından Emevîler'in Süfyanî kolu sona ermiş ve Mervan bin Hakem'in hilafete geçmesiyle Mervanîler dönemi başlamıştır¹⁰⁰⁴.

[144] Mervan (Bar) Hakem'in¹⁰⁰⁵ Hükümdarlığı Hakkında:

Tüm bu karışıklığın ortasında, ismi Mervan (bar) Hakem olan Kureyş'den biri, oğullarıyla birlikte Yetrib'den çıkarak Darmsuq'a geldi. Yezid'in hanesine yerleşti ve Yezid hanedanına bağlı olanları, Darmsuq'un ileri gelenlerini ve Muaviye'nin kölelikten azat ettiği kişileri topladı. Onlara şöyle hitap etti: "Efendiler, beni dinleyin! Ben şu anda Kureyş'in en yaşlısından bile daha da yaşlı bir adamım. Yetrib'den buraya, Allah'ın inayetiyle iki tarafı birleştirmek maksadıyla geldim. Bir soydan gelen insanların birbirlerine düşman olması doğru değildir. Allah'ın seçeceği birine rıza gösterilmelidir. Eğer sizin için de uygunsa, üç adam seçilsin ve onların isimleri üç okun üzerine yazılsın.

s.291

Bu okları, ne yaptığımızı bilmeyen hakkaniyetli birinin ellerine verelim. O kişi bu (okları) ellerinde çevirsin ve bir tanesini ortaya atsın. (Ortaya atılan) okun üzerinde kimin ismi yazıyorsa onu kendimize hükümdar yapalım." Muaviye safında bulunanlar, Mervan'dan duydukları bu planı beğenmişler ve uygulamaya karar vermişlerdi. (Bunun için) Muaviye hanedanının destekçisi olan Ürdün emiri Hasan bar Malik'in¹⁰⁰⁶ yanına, Câbiye'ye¹⁰⁰⁷ gittiler. Mervan'ın önerisini ona anlattıklarında, bu plan üzerinde mutabık kaldılar. (Böylece) üç okun üzerine üç tane isim yazıldı; Amr bar Said'in¹⁰⁰⁸ ismi, Abdullah bar Zübeyr'in ismi ve Mervan bar Hakem'in ismi. (Sonra) Hasan bar Malik okları eline aldı ve karıştırarak, içlerinden birini fırlattı. Çıkan isim Mervan bar Hakem'in ismiydi. (Orada bulunanlar) bağlılık ve sadakat nişanesi olarak hemen Mervan'a ellerini verdiler ve onu kendilerine hükümdar yaptılar. Gelişmeleri duyan Dahhak, birkaç adamıyla birlikte Câbiye'ye geldi ve bir casus gibi Mervan ve Hasan'ın karargâhlarına yaklaştı. Ancak yakalandı ve Mervan'ın huzuruna getirildi. (Burada) istemediği halde sadakatini ilettiler. Gece olduğunda ise kaçtı ve kendi karargâhına döndü. Şafak vakti (kaçtığı anlaşıldı) ve bulunamadı. (Bunun üzerine) Mervan, Câbiye'den ayrıldı ve onun peşinden

¹⁰⁰⁴ Mehmet Ali KAPAR, "Muaviye bin Yezid", TDVİA, Cilt: 30, 2005, ss. 335-336

¹⁰⁰⁵ مَرْوَانَ بْنِ حَكَمٍ (Bar) Mervan bin Hakem (M.623-685). M.684-685 yılları arasında dördüncü Emevî halifesi.

¹⁰⁰⁶ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ هَاشِمِ بْنِ مَالِكِ بْنِ بَاهْدَلٍ (Ebu Süleyman Hassan bin Malik bin Bahdel (ö: y. 609). Kelb kabilesinin lideri ve Yezid bin Muaviye'nin dayısıdır.

¹⁰⁰⁷ شَامٌ Şam'ın 80 km kadar güneyinde bulunan eski bir yerleşim yeri. Câhiliye devrinde Gassaniler'in idari merkezi, İslâm fetihlerinden sonra Şam bölgesinin askeri üssü olmuştur. Abbasi döneminden itibaren önemini yitirmiştir.

¹⁰⁰⁸ أَمْرُ بْنُ سَائِدٍ 'Amr bin Said bin el-As el-Eşdak (ö: y. 690).

gitti. (Mervan ona yetişti ve) aralarında cereyan eden savaşta¹⁰⁰⁹ Dahhak öldürüldü ve onunla birlikte olanlar Mervan'a sadakat yemini ettiler. Mervan bunun ardından Darmsuq'a gitti ve Yezid'in (dul) karısını eş olarak aldı ve hükümdarlığını sağlamlaştırdı. Ardından da itaatsiz Meşreyn için hazırlıklara başladı zira (Meşreyn) onun otoritesine boyun eğmemişti.

Mervan bin Hakem, erken dönem İslâm tarihinin önemli figürlerinden biridir. Özellikle Halife Osman döneminde etkin bir rol oynayan Mervan, Osman'ın öldürülmesinden sonra Mekke'ye giderek Ali'ye karşı olan muhalefete katılmış ve Cemel Savaşı'nda da Ali'nin karşısında yer almıştır. Daha sonra Ali'ye biad ederek Medine'ye gitmiş, Muaviye ile Ali arasındaki mücadelede Muaviye'yi açıktan desteklememiştir. Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid'den daha fazla yakınlık görmüş, Yezid'in oğlu Muaviye'nin ölümünden sonra ise durumu iyice güçlenen Abdullah bin Zübeyr'e meyil göstermişti¹⁰¹⁰.

Mervan bin Hakem'in hikâyesi bu noktadan sonra Süryani kaynaklarında değişiklik göstermektedir. Nisibisli İliyo Kroniği verdiği kısa bilgilerde Muaviye'nin AG.994/M.682-683 yılındaki ölümünün ardından Abdullah bin Zübeyr'in halife olduğunu ifade eder. İliyo'ya göre Mervan bin Hakem ertesi yıl, AG.995/M.683-684 yılında Suriye ve Filistin halkları tarafından, kendilerine hükümdar yapılmıştır¹⁰¹¹. Mihael Rabo ve onu takip eden Bar Hebraeus ise muhtemelen aynı kaynaktan yararlandıkları için *1234 Kroniği* ile aynı bilgileri vermektedirler¹⁰¹². Mervan'ın halife olması hadisesi Theophanes'te de kısa bilgilerle verilir. Theophanes, AM.6175/M.682-683 yılında Yezid'in öldüğünü ve Medine'deki Arapların Abdullah bin Zübeyr'in etrafında toplandıklarını; diğer yandan Fenike ve Filistin halkının da Şam'da toplanıp, Mervan'a el verdiklerini söylemektedir¹⁰¹³.

Elimizdeki Hıristiyan kaynakları içinde Muaviye'nin ismini vermesi bakımından İliyo'nun kroniği öne çıkmaktadır. Ancak yine de Nisibisli İliyo'nun verdiği bu bilgi, kısmen doğru olmasına rağmen eksiktir. Zira Abdullah bin Zübeyr her ne kadar halifeliği için biad almışsa da bu durum, ülkenin geneline yayılmış olan bir kabul değildir. Theophanes'in verdiği bilgi ise doğru olarak kabul edilebilir.

¹⁰⁰⁹ Mercürahit Savaşı (Ağustos 684). Dahhak bin Kays, kaybettiği bu savaşta Zahme bin Übeydullah el-Kelbi, İbn Kesir'e göre Zahme bin Abdullah (İbn Kesir, VIII, s. 392), İbnü'l Esir'e göre Dihye bin Abdullah (İbnü'l Esir, IV, s. 143) tarafından öldürüldü.

¹⁰¹⁰ İrfan Aycan, "Mervan I"

¹⁰¹¹ İliyo, s. 148

¹⁰¹² Michael, s. 484; Bar Hebraeus, I, ss. 186-187

¹⁰¹³ Theophanes, s. 502

1234 *Kroniği* Mervan bin Hakem'in Medine'den çıkarak Şam'a geldiğini ifade etmektedir. Ancak Mervan'ın Medine'den çıkışı kendi isteğiyle değil, Abdullah bin Zübeyr'in talimatı doğrultusunda gerçekleşmiştir. İbn Kesir'in ifadesine göre Abdullah bin Zübeyr, içlerinde Mervan bin Hakem'in de olduğu Ümeyyeoğulları'nın Medine'den çıkarılması emrini vermiştir¹⁰¹⁴. Jullus Wellhausen hadiseyi neticesi itibarıyla değerlendirerek, Mervan'ın kendi gayreti olmadan, hatta bunu bizzat istemeden Medine'den kovulması sayesinde Dımaşk'taki (Şam) tahta kurulduğunu söylemektedir¹⁰¹⁵. Ümeyyeoğulları Medine'den çıktıktan sonra Şam'a giderken, Şam yönünden gelen Müslim bin Ukbe komutasındaki orduyla karşılaştı.

Hüseyin bin Ali'nin öldürülmesinden sonra Medine halkı Abdullah bin Hanzele önderliğinde Emevî yönetimine karşı isyana başlamış ve Medine'deki Ümeyye kolu mensuplarına baskı uygulamaktaydı. Şehirdeki Ümeyye ailesi mensupları Mervan bin Hakem'in evine sığınmış ve Medineliler tarafından kuşatılmışlardı. Yezid bin Muaviye bu haberi aldığı anda bu isyanı bastırması Müslim bin Ukbe'yi göndermiş bu sırada Medineliler, şehri terk etmeleri karşılığında kendilerine zarar verilmeyeceğini bildirerek Ümeyye ailesi mensuplarını şehirden çıkarmıştı. İbn Kesir'in şehirden çıkarıldıklarını söylediği nokta burasıdır. Ancak yolda Müslim ile karşılaşan Mervan ve diğerleri onlarla birlikte Medine'ye geri dönmüş ve sonucunda Medine şehrinin üç gün boyunca yağmalandığı ve yakılıp yıkıldığı Harre Savaşı (Zilhicce 63/Ağustos 683) gerçekleşmiş ve Mervan ve beraberindekiler bu hadiseden sonra Yezid bin Muaviye tarafından Şam'a davet edilmişlerdi¹⁰¹⁶.

Mervan bin Hakem ve beraberindekilerin, Ürdün valisi Hasan bin Malik ile Cabiye'de buluştuklarını İslâm kaynakları da onaylamaktadır. Buna göre ülke genelinde Abdullah bin Zübeyr'e biad edenlerin giderek artması ve en son da Dahhâk bin Kays'ın ona biad etmiş olması Ümeyyeoğulları'nın elini zayıflatmıştı. Çünkü Dahhâk'ın elinde güçlü bir ordu bulunmaktaydı. Bu durum karşısındaki hareket tarzını belirlemek için Ümeyye ailesinin ileri gelenleri, Mervan bin Hakem, Amr bin Sa'd ve Yezid'in oğulları Halid ve Abdullah, Cabiye'ye giderek Hasan bin Malik ile görüştiler. Hasan bin Malik ise yeğeni Halid bin Yezid'in halife olması taraftarıydı. Görüşmenin ardından Mervan, hilafetini tanımak ve Ümeyyeoğulları adına güvence

¹⁰¹⁴ İbn Kesir, VIII, s. 391

¹⁰¹⁵ Wellhausen, s. 86

¹⁰¹⁶ İrfan Aycan, "Mervan I"

almak için Abdullah bin Zübeyr'in yanına gitmeye karar verdi¹⁰¹⁷. İbnü'l Esir, Mervan ve beraberindekilerin Cabiye'ye giderken yanlarında Dahhâk bin Kays'ın da olduğunu ancak yolda yanındakilerden birinin, daha önce İbn Zübeyr lehine biad alırken neden şimdi fikrini değiştirdiğini sorduğunu ve bu yüzden Dahhâk'ın ayrılarak Şam'a geri döndüğünü belirtir¹⁰¹⁸. İbnü'l Esir ayrıca Mervan'a ilk biad'ın Cabiye'de olduğunu söylemektedir¹⁰¹⁹. Dahhâk'ın Mervan ile birlikte Cabiye'ye doğru yola çıktığını ve sonra geri döndüğünü İbn Kesir de doğrulamaktadır. İbn Kesir ayrıca Mervan'ın Cabiye'den Şam'a döndükten sonra Abdullah bin Zübeyr'in yanına gitmek için Şam'dan ayrıldığını, yolda ilerlerken Irak'tan gelmekte olan Übeydullah bin Ziyad ile karşılaştığını belirtir. Yanlarında Huseyn bin Numayr ile Amr bin Sa'd da bulunmaktadır. İbn Ziyad Mervan'ın niyetini öğrenince bunu yapmamasını ve Kureyş'in en yaşlısı olarak kendisi için biad alması gerektiğini söyler.

Bu görüşme muhtemelen Cabiye'deki toplantıdan önce olmuştur. Zira Übeydullah ile Mervan görüştüktan sonra Übeydullah, Şam'daki Dahhâk'ın yanına gitmiş, Mervan da muhtemelen Cabiye'ye Hasan bin Malik'in yanına gitmiştir. Zira Cabiye'deki görüşmede Übeydullah bin Ziyad'ın ismi geçmemekte; kaynaklar bu sırada onun Şam'da Dahhâk ile görüştüğünü ifade etmektedir. Bu durumda İbnü'l Esir'in verdiği, Mervan'a ilk biadın Cabiye'de olduğu bilgisi doğru görünmektedir. Zira Yakubî ve Taberî'nin görüşleri de aynı yöndedir¹⁰²⁰.

Übeydullah daha sonra Mervan'a, Dahhâk ile İbn Zübeyr'in arasını açacağını söylemiş ve Şam'a giderek Dahhâk'a kendi adına biad alması gerektiğini telkin etmiştir. İbn Ziyad'ın tavsiyelerine uyan Dahhâk bir süre kendi adına biad almış ancak beklediği desteği alamadığını görünce yeniden Abdullah bin Zübeyr yönünde faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁰²¹.

Bu dönemdeki halifelik mücadelesi bir yandan Ümeyye ve Hâşimî ailelerinin iktidar mücadelesi gibi görünürken, diğer yandan da asırlardan beri birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi veren ve kavga halinde olan Kelb¹⁰²² ve Kays¹⁰²³ kabilelerinin

¹⁰¹⁷ İbn Kesir, VIII, s. 391

¹⁰¹⁸ İbnü'l Esir, IV, ss. 140-141

¹⁰¹⁹ İbnü'l Esir, IV, s. 142

¹⁰²⁰ Yakubî, s. 952; Taberî, The History of al-Tabarî, The Collapse of Sufyanid Authority and the Coming of the Marwanids (Süfyânî İktidarın Çöküşü ve Mervanîler'in Gelişi), Tr: G. R. HAWTING, SUNYP, New York, 1989, s. 53

¹⁰²¹ İbn Kesir, VIII, ss. 391-392

¹⁰²² Kelb kabilesi hakkında detaylı bilgi için bkz, Nadir ÖZKUYUMCU, "Kelb (Benî Kelb)", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 203-204

¹⁰²³ Kays kabilesi hakkında detaylı bilgi için bkz, Ahmet ÖNKAL, "Kays Aylân (Benî Kays Aylân)", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 91-92

mücadelesi olarak görülebilir. Zira bu mücadelede Kelb kabilesinin mensupları Ümeyye ailesinden çıkacak olan halifeyi desteklemekteyken, Kays kabilesi mensupları ise Abdullah bin Zübeyr'in arkasında yer almaktaydılar.

Görüldüğü üzere *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgilerin büyük çoğunluğu İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Muhtemelen Mervan bin Hakem'in halifeliğinin adilâne olduğunu gösterme çabası içerisinde olan erken dönem bir Emevî kaynağından alınmış olan bu bilgiler, yine aynı ya da benzer bir başka kaynaktan beslendiği anlaşılan Agapius, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo dışındaki Hıristiyan kaynaklarında yoktur¹⁰²⁴. Bununla birlikte bu dört kronik, yanlış bilgilerle olsa dahi, bu hadise hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Kroniklerin anlattığı “*ok üzerine isim yazma*” hikâyesi, elimizdeki İslâm kaynaklarından hiçbirinde bulunmadığı gibi, bu oklardan birinin üzerinde ismi yazdığı söylenen Amr bin Sa'd'ın da halifelik istediği İslâm kaynağında pek net değildir. Ancak bunu destekleyen görüşler de yok değildir. Jullus Wellhausen, Cabiye'deki görüşmelerde Halid bin Yezid'in hilafetini isteyen Hasan bin Malik'in Mervan'ın halifeliğini kabul etmesinin şarta bağlı olduğunu ve buna göre Mervan'dan sonra hilafet makamına Halid bin Yezid, onun ardından da ailesi halifelik isteyen Amr bin Sa'd geçmesi üzerine anlaştıklarını ifade etmektedir¹⁰²⁵. Amr bin Sa'd ise, Cabiye'de yapılan görüşmede Mervan'ı, “*Kureyş'in en yaşlısı olması hasebiyle hilafete en layık*” olarak gören isimlerden birisidir.

İbn Kesir, Übeydullah'ın telkinleri üzerine Dahhâk'ın kendi adına biad almaya başladığını ancak ilgi görmemesi nedeniyle yeniden İbn Zübeyr lehine faaliyet gösterdiğini ifade eder. Ancak Dahhâk'ın bu hareketleri onun kamuoyu nezdindeki itibarını düşürünce Übeydullah bin Ziyad bu sefer ona şehre değil çöle gitmesi gerektiğini söylemiştir. Dahhâk da bu öneriye uyarak Mercürâhit bölgesine giderek oraya kamp kurmuştur¹⁰²⁶. İbnü'l Esir'in ifadesine göre Cabiye'de biad alan Mervan da buradan hareketle Mercürâhit'e giderek Dahhâk'ın karşısına çıkmıştır¹⁰²⁷. İslâm kaynakları Hicrî Muharrem 65/Miladî Ağustos-Eylül 684 tarihinde iki tarafın yirmi gün süreyle savaştıklarını ve Dahhâk bin Kays ile birlikte pek çok adamının bu savaşta öldürüldüğünü kaydetmektedir.

¹⁰²⁴ Agapius, ss. 234-236; Bar Hebraeus, I, s. 187; Michael, ss. 483-484

¹⁰²⁵ Wellhausen, s. 82

¹⁰²⁶ İbn Kesir, VIII, s. 392

¹⁰²⁷ İbnü'l Esir, IV, ss. 142-143

s.292

[145] Mervan Bar Hakem'in Ölümü ve Oğlu Abdülmelik'in¹⁰²⁸ Hükümdarlığı Hakkında:

Mervan, (hükümdarlıkta) bir yılı doldurmadan Darmsuq'da öldü. Yerine oğlu Abdülmelik, (AG) 996 yılında hükümdar oldu. Çevresindeki savaşların çokluğundan, özellikle de Lübnan Dağı'ndaki Mridoye'nin (vermiş olduğu rahatsızlıktan) dolayı Rumlarla barış yapmak istedi. Bu isteğini İmparator Konstantinos'a bildirdi ve (kral da bunu onaylayınca) aralarındaki savaş bitirildi.

Bu sırada Kosas'ın oğlu İmparator Konstantinos, on altı yıllık saltanatının ardından öldü. Yerine oğlu Justininus geçti.

İslâm kaynakları Mervan bin Hakem'in 8 ile 10 ay arasında halifelik yaptıktan sonra öldüğü bilgisini vermektedir. Mervan, Yezid bin Muaviye öldükten sonra onun dul kalan eşi ve Halid bin Yezid'in annesi Ümmü Haşim bint Utbe ile evlenmişti. Kaynaklar Mervan'ın Halid'i toplumda küçük düşürmesi ve annesine sürekli hakaret etmesi nedeniyle Ümmü Haşim'in, H.65 yılının Ramazan ayında, Miladî Nisan-Mayıs 685 tarihinde, yastıkla boğarak öldürdüğünü belirtirler¹⁰²⁹. Mervan öldükten sonra yerine, zaten veliaht tayin etmiş olduğu oğlu Abdülmelik bin Mervan geçti. Abdülmelik'in halife olma tarihini 1234 *Kroniği* AG.996/684-685 olarak vermektedir ki bu tarih Hicrî 65 tarihiyle örtüşmektedir. Her iki tarih de Abdülmelik'in halife olduğu Miladî 685 tarihini karşılamaktadır.

Mervan bin Hakem'in ölümünden birkaç ay sonra, Eylül 685 tarihinde Roma imparatoru IV. Konstantinos da Konstantinopolis'te öldü ve yerine halef tayin etmiş olduğu üzere oğlu II. Justinianos geçti. IV. Konstantinos, 1234 *Kroniği*'nin söylediği gibi 16 değil, 17 yıl tahtta kalmıştır.

[146] Kibirli Justininus'un¹⁰³⁰ Hükümdarlığı:

(AG) 997 yılında Justininus hükümdar oldu ve saltanatının ilk yılında barışı tesis etmek için Abdülmelik'e (bir mektup) yazdı ve ondan Mridoye'yi Lübnan Dağı'ndan çıkarmasını ve Arap topraklarında yaptıkları haydutlukları engellemesini istemişti. Aralarındaki anlaşmada Mridoye'nin Lübnan Dağı'ndan çıkarılması şartı konulmuştu. On yıllık bir süreyi kapsayacak olan barış antlaşmasına göre Abdülmelik her bir gün için Rumlara bin denarii, bir at

¹⁰²⁸ *أحمد بن محمد* Abdülmelik bin Mervan (646-8 Ekim 705). M.685-705 yılları arası beşinci Emevi halifesi.

¹⁰²⁹ İbn Kesir, VIII, s.413; İbnü'l Esir, IV, s. 177; Taberî, XX, s. 161

¹⁰³⁰ II. Justinianos (669-7 Aralık 711). M.685-695 ve M.705-711 yılları arasında iki dönem Doğu Roma imparatoru. Heraklios Hanedanı'nın son imparatorudur.

ve bir köle verecekti. Ayrıca bu on yıllık barış süresince Kıbrıs, her iki tarafa da eşit miktarda vergi ödeyecekti. Lübnan Dağı'nda toplanmış on iki bin tane isyancı Mridoye bulunmaktaydı.

Abdûlmelik ve II. Justinianos peşpeşe ülkelerinin tahtlarına oturdular. Bu dönemde Roma Devleti, IV. Konstantinos zamanında Arap saldırısının bertaraf edilmesi ve peşinden Muaviye ile yapılmış olan antlaşma nedeniyle doğu sınırlarını nispeten emniyete almış bulunuyordu. Esasında yalnız doğu sınırları değil, bu dönemde imparatorluk genel durumu oldukça sakindi. Muaviye'den sonra çalkantılı bir dönem geçiren Emevî Devleti'nde ise Abdûlmelik bin Mervan'ın halifeliği meseleleri çözmemişti. Suriye, Filistin ve Mısır gibi batı bölgeleri Abdûlmelik'in, Hicâz ve Irak gibi doğu bölgeleri ise Abdullah bin Zübeyr'in hilafetine biad etmekteydi. Bir de her ikisiyle birden mücadele etmekte olan Muhtar es-Sekafi bulunmakta ve bunların yanında bir dönem ibn Zübeyr'in safında savaşan Hâricîler onunla anlaşmazlığa düşmüşler ve aralarında çatışmalar cereyan etmişti. Bu hadiselerin detaylarını ilgili konu başlıkları altında vereceğiz.

İslâm kaynakları bu dönemde Abdûlmelik ile II. Justinianos arasında yapılan bir antlaşmadan bahsetmemektedir. Buna mukabil Hıristiyan kaynakları bu antlaşma ile ilgili bilgiler içermektedir. Ancak muhtemelen bu talep İmparator'dan değil Halife'den gelmiş olmalıdır. Bir önceki paragrafta değindiğimiz üzere babası Konstantinos'tan güçlü bir devlet alan II. Justinianos'a karşılık Halife Abdûlmelik, son derece sıkıntılı süreçten geçen bir devletin meseleleriyle boğuşmaktaydı. Bu nedenle özellikle Lübnan bölgesinde Arap otoritesine ciddi sorunlar çıkaran Merdaitleri bir şekilde def edebilmek için Roma imparatoruna çağrıda bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Elimizdeki kaynaklar içerisinde bunu destekleyen tek kaynak Agapius'un kroniğidir. Agapius'un kayıtlarında Halife Abdûlmelik, İmparator II. Justinianos'a bir mektup yazarak Merdaitleri Lübnan Dağı'ndan çıkarmasını istemiştir. Karşılık olarak vaat ettiği, 1234 *Kroniği*'nin verdikleriyle aynıdır¹⁰³¹.

Vasiliev de bu görüştedir ve İmparator'un, Halife'nin vermeyi taahhüt ettiği meblağ karşılığında Merdaitleri bölgelerinden çıkararak Roma'nın iç vilayetlerine yerleştirmeyi kabul ettiğini söylemektedir¹⁰³². Aynı görüşü destekleyen Ostrogorsky de yapılan bu antlaşmayla Roma'nın kazanımlarının arttığını söylemektedir. Buna göre yalnız Halife'nin ödeyeceği meblağ artmakla kalmamış, aynı zamanda Kıbrıs,

¹⁰³¹ Agapius, s. 237

¹⁰³² Vasiliev, I, s. 273

Ermenistan ve Gürcistan üzerinde, bu ülkelerin gelirlerini her iki devlet arasında tanzim eden yeni bir anlaşmaya da varılmış oluyordu¹⁰³³. Ostrogorsky'nin verdiği bu detay biraz farklı ifadelerle Bar Hebraeus ve Mihael Rabo da da yer almaktadır. İki Süryani tarihçi, Kıbrıs hususunda aynı bilgiyi verirken, Ermenistan, Gürcistan, Erzen (Arzanene) ve Azerbaycan'ın, Roma'ya tabi olacaklarını ifade etmektedirler¹⁰³⁴.

Theophanes'in ifadesine göre, Abdülmelik'in halife olduğu ilk yıl¹⁰³⁵ ülkede büyük bir kıtlık ve aynı zamanda veba salgını yaşanmıştır. Aynı dönemde bir de Merdaitlerin saldırılarıyla yüzleşmek zorunda kalan Halife, İmparatora elçiler göndererek Muaviye döneminde yapılan antlaşmayı yenilemeyi talep etti¹⁰³⁶. Theophanes barış antlaşmasının Abdülmelik'in halifeliğinin üçüncü yılında gerçekleştiğini belirtir¹⁰³⁷. Theophanes'deki antlaşma şartları diğer Hristiyan kroniklerinden biraz daha detaylı ve farklıdır. Buna göre Halife, Lübnan'daki Merdaitleri bölgeden çıkarması karşılığında İmparator'a, Süryani kroniklerinin de söylediği gibi her bir gün için bin *denarii*, bir at ve bir köle verecektir. Ayrıca Kıbrıs, Ermenistan ve İberya'nın (Gürcistan) gelirlerini de eşit olarak paylaşacaklardı¹⁰³⁸.

İmparator antlaşmayı onaylamak için *magistratus* Paulos'u Halife'ye göndermiş ve yazılı bir teminat düzenlenmişti. *1234 Kroniği*'nin, İmparator'un Abdülmelik'e yazdığını söylediği mektup, muhtemelen bu yazılı antlaşmanın metnidir.

Bahse konu olan Merdaitlerin sayısı tüm kaynaklarda müstereken 12 bin olarak verilmektedir. Theophanes bu 12 bin Merdaitin bölgeden çıkarılmasının Roma Devleti'ne zarar verdiğini ve Merdaitlerin saldırıları neticesinde ıssız kalmış bulunan, Misis'ten Ermenistan'a kadar olan sınır boylarındaki tüm şehirlerin bundan böyle Araplarca iskân edildiğini ve Roma ülkesinin Arapların elinden korkunç acılar çektiği yorumunda bulunmaktadır¹⁰³⁹.

[147] Abdülmelik Zamanında Arap Krallığında Olanlara Dair:

İki devlet arasında barış yapılıncı Abdülmelik, Muaviye'nin kardeşi Zeyd'i sahtekâr Muhtar'a karşı yolladı. Ancak yapılan savaşta Zeyd öldürüldü.

¹⁰³³ Ostrogorsky, s. 121

¹⁰³⁴ Michael, s. 484; Bar Hebraeus, I, s. 187

¹⁰³⁵ AM.6176/M.683-684

¹⁰³⁶ Theophanes, s. 503

¹⁰³⁷ AM.6178/M.685-686

¹⁰³⁸ Theophanes, s. 506

¹⁰³⁹ Theophanes, s. 506

Abdûlmelik, Zeyd'in öldürüldüğünü duyunca Beyt Nahreyn yönünde Fırat'ı geçti. Riş'aynâ'ya vardığında ise bu defa Amr bar Said bar As'ın Darmsuq'da (kendisine) başkaldırdığını işitti ve Darmsuq'a geri dönerek (şehir) üzerine büyük bir saldırı başlattı. Sonrasında, Amr'a kendisine bir zarar verilmeyeceğinin sözünü verdi ve şehrin kapılarını açtırdı. Bir zaman sonra ise bir hile ile Amr öldürüldü. Abdûlmelik, Bar Zübeyr'in doğuda giderek güçlendiğini görünce, kan dökücü ve merhametsiz iki güçlü adamını, kardeşi Muhammed ve Haccac bar Yusuf'u komutan olarak atadı.

s.293

Kardeşi Muhammed'in yönetimine tüm Beyt Nahreyn, Musul ve Ermenistan'ı, Haccac'ın yönetimine ise tüm Pers ülkesini verdi. Abdûlmelik'in kardeşi Muhammed, öncelikle Urhoy'a geldi ve herhangi bir çatışma olmadan buraya yerleşti. Kısa bir zaman içerisinde, Büreyde (بُريدة)¹⁰⁴⁰ kontrolü altındaki Nişibin¹⁰⁴¹ hariç tüm bölgeyi ele geçirdi. Diğer yandan Haccac bar Yusuf da Abdullah bar Zübeyr ile savaşmak için Yetrib'ye gitmişti. Abdûlmelik, kardeşi Muhammed'e bir elçi göndererek ondan, kuvvetlerini toplamasını ve Haccac'ın yardımına gitmesini istemişti. (Bu birleşik ordu) Abdullah bar Zübeyr ile karşılaştı ve ordusu bozguna uğratılan Bar Zübeyr mağlup oldu¹⁰⁴². Zübeyr'in komutanı İbrahim el-Eşter¹⁰⁴³ öldürüldü. Abdullah bar Zübeyr son anda kaçarak Kâbe'ye yani peygamber ve takipçilerinin Mekke'deki ibadet evi olan mescide sığındı¹⁰⁴⁴. Peşinden takip eden Haccac onları, yapının içinde buldu ve etraflarını kuşattı. Ardından mancınıklar vasıtasıyla çevreleyen duvarları yıktı¹⁰⁴⁵ ve bu şekilde içeriye girme fırsatı bularak Abdullah bar Zübeyr'i ele geçirdiler ve onu öldürdüler¹⁰⁴⁶. Başını keserek Abdûlmelik bar Mervan'a yolladılar. Sonra da (mabedi) tekrar inşa ettiler. (Bu başarısı üzerine) Abdûlmelik Haccac'ı, Küfe, Yetrib, Mekke ve tüm Irak'ın idarecisi yaptı.

Abdûlmelik bin Mervan'ın hilafeti devraldığı dönemin genel hatlarını yukarıda çizmiştik. Abdûlmelik'in Roma'dan barış talep etmesinin en önemli nedeni, ülkesinde yaşanmakta olan büyük karışıklıklarda bir de Merdaitlerle uğraşmak zorunda kalmak istememesiydi. Zira hem Abdullah bin Zübeyr hem de Muhtar es-Sekafi'nin başını çekmekte olduğu hareketlerin ortadan kaldırılması çok daha hayati görünmekteydi. Bu

¹⁰⁴⁰ Chabot Notu: Mihayel ve Bar Hebraeus'da: ميهل وبار

¹⁰⁴¹ نيسابين Nusaybin.

¹⁰⁴² Burada bahsi geçen Abdullah bin Zübeyr değil, kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'dir (647/657-Ekim 691). Savaşın Emevî cephesinin başında ise Muhammed bin Mervan ya da Haccac bin Yusuf değil, bizzat Abdûlmelik bin Mervan vardır ve bu savaş Hicaz bölgesinde değil Suriye ile Irak arasında Deyrûlcâselik denilen çöllük bir alanda cereyan etmiştir. Mus'ab bin Zübeyr bu savaşta öldürülmüştür (Ekim 691).

¹⁰⁴³ عبيد الله بن مالك عيثر Ebu Numan İbrahim bin Maliki Eşter (d: 637/8-ö: 690/1).

¹⁰⁴⁴ Abdullah bin Zübeyr Mekke'ye kaçmamıştır. Haccac onun üzerine geldiği sırada Abdullah birkaç aydan beri zaten Mekke'dedir.

¹⁰⁴⁵ İbn Kesir, bu saldırılarda Kâbe'nin kuzey duvarının yıkıldığını söyler (İbn Kesir, VIII, s. 404)

¹⁰⁴⁶ Miladî 1 Ekim 692.

dönemdeki üç siyasi aktör yani Abdülmelik bin Mervan, Abdullah bin Zübeyr ve Muhtar es-Sekafî'nin üçü de birbirine düşmandı.

1234 *Kroniği*, Abdülmelik'in Muaviye'nin kardeşi Ziyâd'ı¹⁰⁴⁷ Muhtar üzerine gönderdiğini söylemektedir. Buradaki kişi Ziyâd değil, oğlu Übeydullah bin Ziyâd olmalıdır¹⁰⁴⁸. Ziyâd olarak ismi verilen Ziyâd bin Ebîh, Muaviye'nin üvey kardeşi olarak bilinir ve M.673 tarihinde ölmüştür. Übeydullah bin Ziyâd, Mervan bin Hakem'in halifeliğinde Kûfe'de ortaya çıkan Tevvâbîn hareketine karşı, isyanı bastırmak için görevlendirilmişti¹⁰⁴⁹. Übeydullah, hareketin lideri Süleyman bin Surad'a karşı Aynülverde Savaşı'nı¹⁰⁵⁰ kazanmış, ardından Abdullah bin Zübeyr'e biad eden Karkisiye üzerine gönderilmişti. Bu sırada Mervan bin Hakem'in ölüm haberi gelmiş ve yeni halife Abdülmelik onu görevinde bırakmıştı. Ardından Muhtar es-Sekafî'nin üzerine gönderdiği İbrahim bin Malik el-Eşter komutasındaki orduyla Musul yakınlarındaki Hazir ırmağı kıyısında yapılan savaşı kaybetti ve kendisiyle birlikte pek çok adamı da öldürüldü¹⁰⁵¹.

Diğer yandan Irak'ta Muhtar ile Abdullah bin Zübeyr arasındaki mücadeleler devam etmekteydi. Bu sırada Muhtar'ın öldürülmesi üzerine komutanı İbrahim bin Malik el-Eşter, Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'ın safına geçti. Abdülmelik, el-Eşter'i kendi safına çekmek istemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Halife, Mus'ab üzerine sefere çıkmaya karar vermiştir¹⁰⁵². Bu sefere çıktığı sırada Şam'da Amr bin Said bin As el-Eşdak'ın isyan ettiği haberi gelmiştir. Halife Şam'a geri dönmüş ve şehre karşı şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Amr bin Said, iddiasından vazgeçerek Halife'ye biadını tekrarlamış ve şehrin kapılarını açmıştır. Halife, Amr'ın yeniden bir isyana kalkışabileceği düşüncesiyle onu kendi eliyle öldürmüştür¹⁰⁵³.

Halife Abdülmelik, Amr bin Said tehlikesini bertaraf ettikten, diğer yanda Muhtar es-Sekafî'nin de ortadan kalkmış olmasının ardından dikkatini tamamen Abdullah bin Zübeyr'e verdi. Bunun için de öncelikle Abdullah'ın Basra'ya vali tayin etmiş olduğu kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'in üzerine bir sefer düzenlendi. Haccâc bin

¹⁰⁴⁷ Metinde Zeyd olarak geçmektedir.

¹⁰⁴⁸ Übeydullah bin Ziyâd hakkında bilgi için bkz, Ahmet Turan YÜKSEL, “*Ubeydullah bin Ziyâd*”, TDVİA, Cilt: 42, 2012, ss. 29-30

¹⁰⁴⁹ Tevvâbîn hareketi için bkz, İsmail YİĞİT, “*Tevvâbîn*”, TDVİA, Cilt: 41, 2012, ss. 49-50

¹⁰⁵⁰ Aynülverde Savaşı. 24 Cemaziyelevvel 65/ 6 Ocak 685.

¹⁰⁵¹ Hazir Savaşı. 9 Muharrem 67/ 5 Ağustos 686.

¹⁰⁵² Hakkı Dursun YILDIZ, “*Abdülmelik bin Mervan*” TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 266-270

¹⁰⁵³ Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Eşdak*”, TDVİA, Cilt: 11, 1995, ss. 460-461

Yusuf es Sekafî bu seferde artçı birliklerin komutanıydı ve onun Emevî Devleti'ndeki etkinliği bu seferle birlikte başlamıştır¹⁰⁵⁴.

İslâm kaynakları Muhammed bin Mervan'ı Cezire bölgesine bizzat babasının gönderdiğini söylemektedir. İbn Kesir, Mervan'ın Muhammed'i Cezire'ye gönderdiğini ve bu kişinin son Emevî halifesi II. Mervan el-Himar'ın babası olduğunu ifade eder. Taberî de aynı şekilde Mervan'ın Muhammed'i Mezopotamya'ya gönderdiğini söylemektedir¹⁰⁵⁵. Muhammed bin Mervan ile ilgili erken veriler bu dönemde bu kadardır. Muhammed bin Mervan'ın ismi, Cemaziyelevvel 72/Ekim 691 tarihinde cereyan eden Meskin Muharebesi¹⁰⁵⁶ ile birlikte öne çıkmaktadır¹⁰⁵⁷. İbnü'l Esir Muhammed bin Mervan'ın bir yıl sonra, H.73 yılında Abdülmelik tarafından Cezire valisi olarak tayin edildiğini söylemektedir¹⁰⁵⁸. İbn Kesir, Muhammed'in vali olmasının tarihini vermemekte, H.73 yılında onun Romalılara karşı bir yaz seferi düzenlediği bilgisini vermektedir¹⁰⁵⁹. İbn Kesir Muhammed'den vali olarak ilk defa, Hâricilerin lideri Şebib bin Yezid üzerine ordu gönderdiği H.76 yılında bahsetmektedir¹⁰⁶⁰. Taberî de aynı şekilde Muhammed'in H.73 yazında Romalılara karşı bir seferinden bahsetmekte ancak onun el-Cezîre valisi olduğunu açık şekilde beyan etmemektedir¹⁰⁶¹. Ancak Taberî, H.75/M.694-695 yılında Muhammed'in, Maraş yakınlarına saldıran Romalılara karşı bir yaz seferine çıktığını kaydetmektedir¹⁰⁶². Bu bilgiden Muhammed'in aslında bölge valisi olabileceği sonucu çıkmaktadır. Muhammed bin Mervan'ın vali olarak atanmış olduğu tarih net olmasa da bir sonraki halife Velid bin Abdülmelik döneminde, H.91/M.710-711 tarihinde Mesleme bin Abdülmelik'in, Muhammed bin Mervan'ın yerine Cezire, Ermenistan ve Azerbaycan valiliğine atanmış olduğu bilgisi kayıtlarda yer almaktadır.

Muhammed bin Mervan'ın isminin Meskin Muharebesi ile öne çıkmış olduğunu belirtmiştik. *1234 Kroniği* bu savaşın taraflarını Muhammed ve Haccâc'a karşı Abdullah bin Zübeyr olarak vermektedir. Ancak bu bilgi doğru değildir; bu kişi Abdullah bin Zübeyr değil, kardeşi Mus'ab bin Zübeyr'dir. Savaşın Emevî cephesinin

¹⁰⁵⁴ İrfan AYCAN, “*Haccâc bin Yûsuf es-Sekafî*”, TDVİA, Cilt: 14, 1996, ss. 427-428

¹⁰⁵⁵ İbn Kesir, VIII, s. 421; Taberî, XX, s. 175

¹⁰⁵⁶ Meskin Muharebesi kaynaklarda, Deyrûlcâselik Muharebesi olarak da geçmektedir.

¹⁰⁵⁷ İbn Kesir, VIII, s. 501 vd

¹⁰⁵⁸ İbnü'l Esir, IV, s. 327

¹⁰⁵⁹ İbn Kesir, VIII, s. 552

¹⁰⁶⁰ İbn Kesir, IX, s. 25

¹⁰⁶¹ Taberî, XXI, The History of al-Tabarî, The Victory of the Marwanids (Mervanîler'in Zaferi), Tr: Michael FISHBEIN, SUNYP, New York, 1990, s. 233

¹⁰⁶² Taberî, XXII, The History of al-Tabarî, The Marwanid Restoration (Mervanî Yapılanması), Tr: Everett K. ROWSON, SUNYP, New York, 1989, s. 13

başında ise Muhammed bin Mervan ya da Haccac bin Yusuf değil, bizzat Abdülmelik bin Mervan vardır ve bu savaş Hicaz bölgesinde değil Suriye ile Irak arasında Deyrülçâselik denilen çöllük bir alanda cereyan etmiştir. Mus'ab bin Zübeyr bu savaşta öldürülmüştür.

Haccâc bin Yusuf, Meskin Muharebesi'nin kazanılmasından sonra halife tarafından Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr'in üzerine gönderildi. Haccac Mekke'ye gelerek şehri kuşattı ve mancınıklar vasıtasıyla şehre saldırıya başladı. Kaynakların yaklaşık altı ay sürdüğünü ifade ettiği kuşatmanın ardından beraberindeki adamları iyice azalan¹⁰⁶³ Abdullah bin Zübeyr, yanındaki az sayıda kişiyle Kâbe'ye sığındı. Ardından kuşatmayı yarmak amacıyla bir çıkış hareketi yaptı ancak başarısız oldu ve öldürüldü. İslâm kaynakları Haccâc'ın Mekke'ye yaptığı mancınıklı saldırı sırasında Kâbe'nin de ciddi zarar gördüğünü belirtmektedir. Kâbe daha önce Yezid bin Muaviye döneminde, Husayn bin Numayr komutasındaki ordunun Mekke'yi kuşattığı sırada mancınıkların hedefi olmuş ve bazı duvarları yıkılmış ve kısmen yanmıştı. Daha sonra Abdullah bin Zübeyr, Kâbe'yi temeline kadar yıkarak baştan yaptırmıştı. Bu seferki saldırıda hasar gören Kâbe'yi, yine ona zarar vermiş olan Haccâc bin Yusuf yaptırmıştır.

Haccâc'ın yaptığı saldırıda Kâbe'nin zarar görmesi bazı Hristiyan kaynaklarında da yer almaktadır. Bar Hebraeus Abdullah bin Zübeyr'in "*Mekke'ye giderek, Müslümanların ibadet yaptığı yere girdi*" şeklinde ifade ederken Mihael Rabo aynı konuyu, Kâbe'nin ismini de vererek aktarmaktadır¹⁰⁶⁴. Her iki yazar da mancınıklarla duvarların yıkıldığını belirtirler. Theophanes de Kâbe'nin ismini vermemekte, bunun yerine "*onların pagan mabedini, tapındıkları idoller ile birlikte yaktı*" ve ifadelerini kullanmaktadır¹⁰⁶⁵.

[148] Haccac ve Muhammed Bar Mervan'ın Bölgelerinde Yapmış Oldukları Zulümler:

Haccac, Pers ülkesinde merhamet göstermeksizin tahribat yapmaya başladı.

s.294

Hatta Arapların önde gelenlerini bile öldürtüyor, evlerini yağma ediyordu.

Muhammed bar Mervan da ileri gelenleri acımasızca katlederek aynı şeyleri kendi idaresi altındaki bölgelerde yapmaktaydı. Ayrıca, Hristiyanların önde

¹⁰⁶³ İbn Kesir, Abdullah bin Zübeyr'in yaklaşık on bin adamının Haccâc'ın tarafına geçtiğini söyler (İbn Kesir, VIII, s. 525).

¹⁰⁶⁴ Michael, s. 484; Bar Hebraeus, I, s. 188

¹⁰⁶⁵ Theophanes, s. 509

gelenlerine de çeşitli suçlamalar yönelterek onları da öldürüyor ve evlerini yağmalyordu. Nişibin'in idarecileri olan Zarnuş'un oğlu Merdanşa ile onun oğlunu ve Halugo'lu Nuno'nun oğlu Şimeon'u da tahta kazığa oturttarak öldürdü. Ermenilerin ileri gelenlerini de kiliselerden birer birer topladı ve onları ateşe verdi ve yakarak öldürdü. Sonra Urhoy'un yöneticisi olan Anastas bar Andreo'yu da öldürdü ve evini yağmaladı. Bununla birlikte Hristiyanlar hala Arap topraklarında kâtiplik, liderlik ve yöneticilik yapmaktaydılar.

Haccâc bin Yusuf es-Sekafî İslâm kaynaklarında, kötü şöhretiyle anılan bir kişiliktir. Bunun başlıca sebepleri, Abdullah bin Zübeyr'i öldüren ordunun komutanı olması, Mekke kuşatması sırasında mancınıklarla Kâbe'nin duvarını yıkması gibi hadiselerdir. Daha sonra Hicaz ve Yemen valiliğine getirilmiş ardından Irak ve tüm doğu illerinin valisi olarak atanmıştır. Özellikle bu son görevinde sergilediği aşırı katı idari tutum onun Haccâc-ı Zâlim/Zalim Haccâc olarak anılmasına vesile olmuştur. Tüm bu kötü şöhretinin yanında Emevî Devleti'nin Mervanî idaresine son derece sadıktı ve bütün gücünü Emevî hanedanının ayakta kalması için kullanmıştır¹⁰⁶⁶.

Emevîlere muhalif olan her harekete şiddetli yöntemlerle mukavemet eden Haccâc, Irak valiliği döneminde özellikle Hâricîlerin İran, Medain, Musul ve Horasan'daki isyanlarını kanlı bir şekilde bastırmış ve bu dönemde *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu gibi, Arap soyundan önde gelen pek çok kişiyi de öldürtmüştür. Bununla birlikte *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu diğer detayların İslâm kaynaklarında bulunduğunu söylemek zordur. Hristiyan kaynaklarında verilen bilgiler ise *1234 Kroniğini* destekler niteliktedir. Mihael Rabo, bu noktada *1234 Kroniği* yazarı ile aynı paraleldedir. Mihael, *1234 Kroniği*'nin verdiği bilginin birebir aynısını aktarmaktadır¹⁰⁶⁷. Bar Hebraeus Gazarta¹⁰⁶⁸ şehrinin emiri olarak bahsettiği kişinin¹⁰⁶⁹ eşrafı haksız yere kazığa oturttuğunu ya da çarmıha gerdiğini, bunların arasında Simon ve Nusaybinli Mardanşa ve oğlunun da bulunduğunu belirtir¹⁰⁷⁰. Nisibisli İliyo ise Ermenistan'da yaşanan hadiseleri aktarırken Muhammed bin Mervan'ın ismini vermez ve bu eylemleri yapanın Haccâc olduğunu söyler. Ayrıca Haccâc'ın, Hristiyan önde gelenlerinden hiçbirinin bırakılmamasını emrettiğini söyler. İliyo buna ilaveten Ermenistan'daki kiliselerin dağıtılarak bunların başsız bırakıldığını ve bu durumun

¹⁰⁶⁶ İrfan Aycan “Haccâc es-Sekafî”

¹⁰⁶⁷ Michael, s. 486

¹⁰⁶⁸ Cizre.

¹⁰⁶⁹ Bu kişi Muhammed bin Mervan'dır.

¹⁰⁷⁰ Bar Hebraeus, I, s. 188

Haccâc'ın ölümüne kadar sürdüğünü belirtir¹⁰⁷¹. Ancak İliyo bu kişilerin yakılarak ya da başka bir şekilde öldürüldüğü bilgisini vermemektedir.

Paragrafın son cümlesinde verilen bilgi ise başta verilen ile çelişki göstermektedir. Zira Hristiyanların İslâm yönetimlerinde çeşitli görevlerde bulundukları bilinen bir durumdur ve bu, belirli bir döneme özgü değil, neredeyse tüm İslâm devletlerinde var olan bir vaziyettir. Bu nedenle burada verilen spesifik örneklerin, zamanın şartlarına göre gelişen hadiselerin sonuçları olduğu düşünülebilir. Bildiğimiz üzere Cezire valisi olan Muhammed bin Mervan, Roma ile sürekli bir mücadele halindedir. Bu durumda bahsi geçen kişilerin Romalılarla iş birliği yapmış olduklarının ya da buna benzer bir başka teşebbüsün mensupları olmalarının tespit edilmiş ve bu nedenle cezalandırılmış olmaları muhtemeldir. Diğer yandan Haccâc bin Yusuf'un sert ve cezalandırıcı bir yöntem uyguladığını da bilmekteyiz. Öyle ki, ona Haccâc-ı Zâlim unvanını Arapların verdiği de bilinmektedir. Bu paralelde Haccâc'ın, kendi idari sahası içerisindeki gayrimüslim unsurlara karşı da belki daha bile zalim bir tutum içerisinde girmiş olması ihtimal dâhilindedir.

[149] Atanasios Bar Gumoye'nin Abdülmelik Zamanında Sivrilmesi ve Ünlenmesi Hakkında:

Abdülmelik'in hükümdarlığı döneminde Urhoy şehrinde Atanasios bar Gumoye, ünlü biri olmuştu. Abdülmelik onun eğitilmiş ve yazma işinde yetenekli bir adam olduğunu duyunca, onu Darmsuq'a çağırarak, Meşreyn emiri yaptığı küçük kardeşi Abdülaziz'i¹⁰⁷² onun vesayetine teslim etti. Ona (Atanasios'a) kâtiplikle birlikte yönetici olmasını emretti. Yani tüm emir ve yetki Atanasios'ta olacak, sadece hükümdarlık unvanı Abdülaziz'de olacaktı. Bu şekilde Meşreyn'e gitti ve buranın idarecisi olarak burayı yönetti ve vergiyi belirledi. Atanasios'un oğulları da Gundo (?) bölgesinin yöneticileriydi. Patra'yı ki o kardeşlerin en büyüğüydü, Urhoy'daki mülklerini koruyup idare etmesi için oraya gönderdi. Anlatılanlara göre, zenginlikleri ve hükümdardan almış oldukları imtiyazların yanında oğulları da sayısı otuz bini bulan ordudaki ücretli adamların her biri için yıllık bir denarii alıyorlardı.

s.295

Onların Meşreyn'de kaldıkları süre yirmi bir yıldır. Bu Atanasios bir bilge olduğu kadar gayretli bir Ortodoks ve aynı zamanda şerefli bir başrahip idi. Pek çok (yeni) kilise kurmuş ve (eskilerinin) de onarımını yaptırmıştı. Çakıl taşları gibi

¹⁰⁷¹ İliyo, s. 153

¹⁰⁷² عبد العزيز بن مروان Abdülaziz bin Mervan (ö:705). Mısır valisi, sekizinci Halife Ömer bin Abdülaziz'in babası.

topladığı altın ve gümüşü yetimlere ve dul kalmış (kadınlara) dökerdi. Kendi parasıyla satın aldığı dört bin kölesi, köyleri, bahçeleri ve krallığa yaraşır mülkleri vardı. Urhoy'da üç yüz dükkânı ve dokuz tane de hanı vardı. Meşreyn'in Fustat şehrinde iki tane tapınak yapmış, Urhoy'daki görkemli Meryem Ana kilisesini ve bir diğer ihtişamlı yapıyı da vaftizhane olarak yenilemişti. Tıpkı Piskopos Amazonios'un Urhoy'un antik ve büyük kilisesinde yapmış olduğu gibi o da bu yapı için güçlendirilmiş su kanalları yaptırmıştı. Ayrıca bu binayı etrafları altın ve gümüşle çevrili mermer levhalarla süslemişti. Abdülaziz Meşreyn'de öldüğü zaman Atanasios, maiyeti, oğulları, malları ve sahip olduğu çok sayıda köle ile birlikte yola çıktı ve Darmsuq'a geldi. Burada Abdülmelik'in kâtipliğini yapan Khalkedoncu Sergis bar Mansur onu kıskandı ve halifenin huzurunda onu suçlayarak şöyle dedi: "Bar Gamoye Meşreyn'in hazinesinin tümünü boşaltmış ve beraberinde getirmiş." Halife Abdülmelik ise huzurundaki Atanasios'u sakın ve barışçıl biçimde karşılamış ve ona şöyle demişti: "Bizler bu büyüklükte bir zenginliğin Hristiyan bir adama ait olmasını adil bulmayız. Sen onun bir kısmını bize ver ve bir kısmını da kendine al." (Söylendiği) şekilde yaptılar ve (Halife) ondan büyük bir miktar aldı ve Atanasios'a kalan ise hala çok fazlaydı.

Bir önceki paragrafın sonunda verilen ifadeleri tamamlar nitelikteki bu bölüm, Süryanilerin İslâm devletlerinde önemli makamlara gelebildiklerini ortaya koyması bakımından, Süryani tarihçilerce verilen örneklerden birini teşkil etmektedir. Bar Hebraeus¹⁰⁷³ ve Mihael Rabo'da biraz daha detaylandırılarak anlatılan bu hikâye, yine onların ifadesiyle Tell Mahreli Dionysios'tan aktarılmaktadır. Dionysios'un kroniğini kaynak olarak kullanan ve günümüzde var olmayan bu kroniği içinde barındırdığı bilinen *1234 Kroniği* yazarının bunu belirtmemesi dikkat çekicidir. Bu konu ile ilgili İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgi olmadığı gibi bizim ulaşabildiğimiz çalışmalar içerisinde de çok cüzi bilgiler verilmektedir.

[150] Rumların Araplara Savaş Açmasına Dair:

Şimdi memleketlerin tarihine dönerek Abdülmelik zamanında cereyan eden hadiseleri anlatalım.

s.296

Bu zamanda Abdülmelik, altın ve gümüş tüm sikkelerde, resim olmaksızın, her iki tarafının da Arapça yazılı olarak basılmasını emretti. Böylece (sikkelerin) bir yüzünde kendi peygamberleri Muhammed'in ismi, diğer tarafta ise Abdülmelik'in ismi yazıldı. Sonraki Arap hükümdarları da bunu bugüne kadar uyguladılar ki her biri kendi zamanında, (kendi dönemini) işaret etmesi

¹⁰⁷³ Michael, s. 487; Bar Hebraeus, I, s. 189

açısından kendi ismini yazdırmıştır. Abdülmelik ayrıca Suriye ve tüm Beyt Nahreyn şehirlerindeki domuzların öldürülmesini emretti. Yunanlıların 1002 yılında Abdülmelik, yapılan antlaşma uyarınca Kıbrıs halkının Araplara vereceği haracı vermemeleri için onları sürgüne yollayan Justininus'un bu tavrı karşısında yükümlülüklerinden kurtuldu. Ne var ki (insanları taşıyan) gemiler yolda giderken battı ve içindekiler suda boğuldular. Kurtulanlar ise kral tarafından Quzikus¹⁰⁷⁴ şehrine yerleştirildi. Abdülmelik bunu duyunca Justininus'un antlaşmayı bozduğunu düşünerek, Beyt Nahreyn idarecisi olan kardeşi Muhammed'e hiç vakit kaybetmeden Rumların topraklarına girmesini ve burayı yağmalamasını ve esir toplamasını emretti. Bu zamanda Ermenilerin ismi Simbat olan patrirkos'u Ermenistan'ı¹⁰⁷⁵ Muhammed bar Mervan'ın ellerine teslim etti. Bu zamanda İsmaililerden (Araplardan) ismi Şebib olan biri, Haccac'ın idaresi altındaki bölgeye saldırarak büyük kötülükler yapmış ve çok sayıda cinayet işlemişti. Onun bu eşkıyalıklarına karşı durabilecek kimse yoktu. Fakat en sonunda Haccac onu Fırat'ta yakaladı ve boğdurdu.

Abdülmelik dönemine kadar Emevi ülkesinde Roma ve Sâsânî paraları kullanılmaktaydı. Abdülmelik, kullanımı çeşitli sıkıntılara vesile olan bu paralar yerine ilk İslâmî paraları altın (dinar) ve gümüş (dirhem) olarak bastırmıştır. Esasında kaynaklar Abdülmelik bin Mervan döneminden önce İslâm idarecilerinin para basma ve piyasaya sürme girişimleri bulunduğundan bahsetmektedirler¹⁰⁷⁶. Ancak bu girişimler çeşitli sebeplerle başarısız olmuş ve hâlihazırda tedavülde bulunan Roma ve Pers sikkeleri kullanılmaya devam etmiştir.

İslâm tarihçileri, ilk İslâm paralarının Abdülmelik bin Mervan döneminde ve Hicrî 76/M.695-696 yılında basıldığı konusunda ittifak halindedirler. İbn Kesir, farklı rivayetlerin farklı tarihler verdiğini de belirtir ancak onun görüşü de diğerleriyle aynıdır¹⁰⁷⁷. İbnü'l Esir Abdülmelik'in para basmasının nedeninin Emevîlerle Romalılar arasında yaşanan bir meseleden kaynaklandığını ifade eder. Buna göre Halife, Roma'ya yazdığı mektupların başında “*Kul hûvellahû ahâd*”¹⁰⁷⁸ ifadesiyle birlikte Peygamber'in ismini ve tarihi yazmaktaydı. İmparator buna cevaben bu hitapları kaldırmalarını aksi takdirde basacakları paraların üzerine Peygamber ile ilgili, hoşlarına gitmeyecek ifadeleri koyacaklarını belirtti. Bu duruma öfkelenen Halife,

¹⁰⁷⁴ كوزيکوس Kyzikos. Bugünkü Balıkesir sınırları içinde Erdek yakınlarında antik bir yerleşim yeridir.

¹⁰⁷⁵ Chabot Notu: Ermenistan derken kast edilen, Ahlât, Meyyafarikin, Sason Dağı (Aydınlık Dağları), Erzen ve bu bölgelerin civarlarıdır.

¹⁰⁷⁶ Bu girişimler hakkında bkz, Belazurî, II, s. 262 vd

¹⁰⁷⁷ İbn Kesir, IX, s. 28

¹⁰⁷⁸ Kur'an 112:1

kendi paralarını basma kararını aldı¹⁰⁷⁹. Sonraki dönemlerde de, *1234 Kroniği* 'nde de belirtildiği gibi her halife bastığı paranın üzerine kendi ismini yazdırmıştır.

Emevî halifesi Abdülmelik bin Mervan, en önemli rakiplerinden kurtulmuş ve hâkimiyeti tek elde toplamayı başarmıştı. Geriye sadece, özellikle doğu bölgelerinde isyan etmekte olan bazı Hâricî grupların vermekte olduğu sıkıntılar kalmıştı ve bu sıkıntılara karşı yürütülen mücadeleler Haccâc bin Yusuf gibi, Mervanîlere sadakatle bağlı bir vali tarafından başarılı bir şekilde devam etmekteydi.

Diğer tarafta Roma imparatoru II. Justinianos, Abdülmelik ile yapılan antlaşmanın verdiği güvence ile devletin doğusunu güvence altına almış ve seferlerinin yönünü batıya çevirmişti. İmparator, M.687-688 yıllarında Balkanlar'daki Bulgarlar ve Slavlar üzerine bir sefer düzenlemiş¹⁰⁸⁰ ve başarılı geçen bu seferin sonunda, Slav halkından kalabalık bir halk kitlesini, uzun zamandır süren savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle nüfusu azalmış bulunan Anadolu'ya getirerek buralara iskân etmişti¹⁰⁸¹. İmparator ayrıca, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz antlaşma mucibince, Lübnan'dan çıkarmayı Halife'ye taahhüt etmiş bulunduğu Merdaitleri de Anadolu'nun Pamfilya ve Peloponnes gibi bölgelere yerleştirdi¹⁰⁸². İmparator son olarak Kıbrıs halkının bir kısmını, M.674-678 yılları arasındaki Konstantinopolis seferinde Arapların üs olarak kullandıkları, bu nedenle çok sıkıntı çeken ve tecrübeli denizcilere ihtiyaç duyan Kyzikos'a yerleştirdi¹⁰⁸³.

1234 Kroniği İmparator'un, Araplara vergi vermemeleri için Kıbrıs halkını adadan çıkardığını söylemektedir ancak buradan tüm halkın çıkarıldığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Konu hakkında bilgi veren diğer tüm kaynaklar halkın bir kısmının çıkarıldığını belirtirler. Bunun yanında Kıbrıslıların Kyzikos yolunda gemilerinin battığı ve pek çoğunun öldüğü bilgisi diğer Süryani kaynaklarında yer almamakla birlikte bu bilgi, Theophanes'te de vardır¹⁰⁸⁴. Bar Hebraeus'un verdiği bilgi ise daha farklıdır. Bar Hebraeus İmparator'un barış şartlarını yerine getirmemek için Kıbrıs'taki Arapları esir ettiğini; buna mukabil Kardü Adası (?) emiri Muhammed'in onunla savaşmaya gittiğini söylemektedir¹⁰⁸⁵. Mihael Rabo da Bar Hebraeus ile paralel

¹⁰⁷⁹ İbnü'l Esir, IV, ss. 374-375

¹⁰⁸⁰ Theophanes, s. 508

¹⁰⁸¹ Ostrogorsky, s. 122

¹⁰⁸² Vasiliev, I, s. 273

¹⁰⁸³ Ostrogorsky, s. 123

¹⁰⁸⁴ Theophanes, s. 509

¹⁰⁸⁵ Bar Hebraeus, I, s. 188

bilgiler vermekte ve İmparator'un, saltanatının yedinci yılında Kıbrıs'ı işgal ettiğini ifade etmektedir¹⁰⁸⁶.

İmparatorun bu son hareketi, vergi geliri düşeceği anlamına gelmesi nedeniyle Halife'nin tepkisini çekti. Halife'nin İmparator'a bu konu hakkında yapmış olduğu müracaatlar İmparator'un, Ostrogorsky'e göre üstünlüğüne güvenmesi¹⁰⁸⁷, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya göre kibirlenmesi¹⁰⁸⁸ nedeniyle karşılık görmedi ve iki taraf için savaşın yolu açıldı.

İslâm kaynakları Emevîlerle Roma arasında M.691/692 tarihinde cereyan eden Sebastopolis Savaşı hakkında bilgi vermemektedir. Emevî ordusunun komutanlığını Muhammed bin Mervan'ın yapmış olduğu savaş ile ilgili İbnü'l Esir H.73/M.692-693 yılı kayıtlarında, Muhammed'in Romalılara karşı yapmış olduğu bir sefer olarak bahseder ve hiçbir bilgi vermez¹⁰⁸⁹. Aynı şekilde İbn Kesir ve Taberî de H.75 yılı olayları arasında Muhammed'in Romalılara karşı başarılı bir sefer yaptığını ifade etmektedirler¹⁰⁹⁰. Ancak Muhammed bin Mervan'ın Cezire valisi olması hasebiyle Roma'ya karşı mütemadiyen çeşitli seferlere çıktığını ya da Roma'nın bölgeye yapmış olduğu çeşitli akınlarda karşılarına yine Muhammed bin Mervan'ın çıktığını bilmekteyiz. Bu nedenle İslâm tarihçilerinin verdikleri bu bilgilerden Muhammed'in hangi seferinin kast edildiğini anlamak mümkün görünmemektedir. Zira Sebastopolis mücadelesinin tarihi kaynaklarda M.691/692 yılı olarak verilmekte ve bu tarih de Hicrî olarak 72 yılına karşılık gelmektedir. İslâm kaynaklarında Muhammed bin Mervan'ın bu tarihte herhangi bir seferinin ya da savaşının kaydı bulunmamaktadır.

Hristiyan yazarlarının, savaşa giden süreçte İmparator II. Justinianos'u kabahatli gördükleri açıktır. Zira Süryani tarihçiler onun barışı bozmasını “*kibir*” olarak görürken Theophanes, daha ziyade “*aptallık*” olarak nitelemektedir¹⁰⁹¹. Zonaras ise İmparator'un yeni kurduğu ve içinde 30 bin kişilik Slav birliği bulunan ordusuna çok güvendiğini belirtir¹⁰⁹². Savaşın sebebi ise bir kısım yazara göre, Arapların imparatorluğa yapacakları ödemeyi kendi bastıkları paralarla yapmak istemeleri ve

¹⁰⁸⁶ Michael, s. 484

¹⁰⁸⁷ Ostrogorsky, s. 123

¹⁰⁸⁸ Michael, s. 484; Bar Hebraeus, I, s. 188

¹⁰⁸⁹ İbnü'l Esir, IV, s. 328

¹⁰⁹⁰ İbn Kesir, IX, s. 17; Taberî, XXII, s. 12

¹⁰⁹¹ Theophanes, s. 509

¹⁰⁹² Zonaras, III, ss. 229-230

İmparator'un bunu reddetmesi, bir kısmına göre de burada değinmiş olduğumuz üzere Kıbrıs halkının bir kısmının adadan tehcidir¹⁰⁹³.

Netice itibarıyla iki ordu Sebastopolis'te¹⁰⁹⁴ karşı karşıya gelmiş ve savaşın erken safhalarında Roma ordusu Araplara galip gelmişti. Ne var ki İmparator'un Anadolu'ya tehcir ettirmiş ve içlerinden 20 ya da 30 bin kişilik bir ordu teşkil etmiş olduğu Slav birlikleri, savaş esnasında saf değiştirerek Emevîler'in tarafına geçmiş ve bunun sonucunda Roma ordusu bozguna uğratılmıştır. Bu savaşla ilgili İmparator'a en ağır eleştiriyi, yukarıda da belirttiğimiz gibi Theophanes yapmaktadır. Barışı bozmasını "*aptallık*" olarak nitelediği İmparator'un daha sonra Slavlardan oluşturduğu ve isimlerini "*seçilmiş insanlar*" koyduğu ordusuna güvenerek Araplara, barış şartlarına uymayacağını bildirdiğini söyler. Arapların ise barışı korumaya çalıştıklarını hatta barış şartlarının yazıldığı antlaşma metnini bir mızrağın ucuna geçirerek Romalıları gösterdiklerini¹⁰⁹⁵ ancak İmparator'un yine de savaştan geri adım atmadığını belirtir. Bununla birlikte Arapların komutanı Muhammed, çeşitli sözler ve hediyelerle Slavları kendi yanına çekmeyi başarmış ve savaşı kazanmalarını sağlamıştır.¹⁰⁹⁶ Müslümanların safına geçen Slav sayısı değişmekle birlikte diğer kaynaklar da savaşın neticesini Slav birliklerinin saf değiştirmesinin belirlediği noktada hemfikirdirler¹⁰⁹⁷.

1234 Kroniği'nin Simbat'ın Ermenistan'ı Muhammed bin Mervan'ın ellerine teslim etmesi bilgisi Theophanes'te daha açıklayıcı olarak kaydedilir. Burada ismi geçen Simbat, M.691-711 yılları arasında Roma'ya bağlı özerk Ermenistan prensliğinin idarecisi olan VI. Smbat Bagratuni'dir ve Theophanes'in kayıtlarına göre

¹⁰⁹³ Theophanes ve onu referans alan Bury savaşın, ödemelerin yapılış biçiminden kaynaklandığını savunurlar (Theophanes, s. 510; Bury, A History..., II, s. 322). Brooks da aynı görüştedir ve Halife'nin barışı bozma yönündeki protestosuna rağmen İmparator'un, üzerinde Kur'an'dan ifadeler bulunan yeni Arap paralarıyla yapılacak ödemeyi reddettiğini belirtir (Brooks, "*Successors of Heraclius*", s. 407). Ostrogorsky'nin görüşü ise Kıbrıs halkının adadan tehcirinin antlaşmayı bozduğu yönündedir (Ostrogorsky, s. 123).

¹⁰⁹⁴ Sebastopolis'in yeri de tartışmalıdır. Theophanes buranın Kilikya'da deniz kenarında bir yer olduğunu söylemektedir (Theophanes, s. 511). Theophanes'in sözünü ettiği mevkii, bugünkü Mersin sınırları içinde yer alan Elaiussa Sebaste olmalıdır. Mihael Rabo orduların, Kapadokya'daki Kayseri'de savaştıklarını ifade eder (Michael, s. 484). Bar Hebraeus da muhtemelen Mihael Rabo'dan aldığı bilgiyle, iki ordunun Kayseri civarında karşı karşıya geldiklerini söylemektedir (Bar Hebraeus, I, s. 188). Ancak modern araştırmacılar buranın, bugünkü Tokat ili sınırları içinde yer alan Sulusaray mevkii olduğunu belirtmektedirler. Bu ihtimali değerlendirirsek, her ne kadar Theophanes'in işaret ettiği yer coğrafi konumu açısından iki ordunun karşı karşıya gelmesine daha müsait gibi görünse de, Süryani tarihçilerin verdiği Kapadokya bilgisi de göz ardı edilmemelidir ve coğrafi yakınlık göz önüne alındığında son verilen bilgi daha doğru görünmektedir.

¹⁰⁹⁵ Brooks, "*Successors of Heraclius*", s. 407

¹⁰⁹⁶ Theophanes, s. 511

¹⁰⁹⁷ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus 7 bin rakamını verirler (Michael, s. 484; Bar Hebraeus, I, s. 188). Bury ise bu rakamı iki-üç bölük olarak ifade etmektedir (Bury, A History..., II, s. 322).

Sebastopolis Savaşı'nın Müslümanlar lehine sonuçlanması haberini aldığı zaman Emevîlere itaatini bildirmişti¹⁰⁹⁸.

Metinde ismi verilen Şebib, Hâricîlerin önemli isimlerinden Şebîb bin Yezid bin Nuaym eş-Şeybanî'dir¹⁰⁹⁹. İbn Kesir Şebîb bin Yezid'i, Hâricîlerin kahramanı olarak tanımlar; halifelik iddiasında bulunduğunu ve eğer ölmemiş olsa mutlaka halife olacağını belirtir¹¹⁰⁰. Şebîb bin Yezid, Abdülmelik döneminde Basra ve Kûfe bölgelerinde giriştiği eylemlerle Emevîleri en çok rahatsız eden iç tehdit ve Haccâc bin Yusuf'un en çekindiği ve onu en çok uğraştıran kişi olmuştur. İbn Kesir Şebîb'in, Haccâc'ın üzerine gönderdiği ve sayıları kendi adamlarından çok daha kalabalık olan orduları sürekli biçimde mağlup ettiğini ve en zorda kaldığı durumlarda bile bir şekilde kurtulmayı başardığını belirtir¹¹⁰¹. Ancak Şebîb bin Yezid, H.77/M.696-697 yılında Medain yakınlarında yapılan savaşta köprüden geçerken atının şaha kalkması sonucu dengesini kaybederek suya düştü ve boğularak öldü¹¹⁰². Böylece bu sorun kendiliğinden halloldu.

s.297

[151] Justininus'a Karşı İsyan ve Patrirkos Leontios'un¹¹⁰³ Hükümdarlığı Üzerine:

Rumların önde gelenleri on yıl boyunca Justininus'un bitmek bilmeyen öfkesine ve merhametsizce yapmış olduğu zulümlere maruz kalmışlardı. (Nihayetinde) ona karşı bir araya geldiler ve onu yakalayıp burnunu keserek Pontus'un ötesine sürgüne yolladılar¹¹⁰⁴. Onun yerine kendilerine imparator olarak yaşlı ve memleket idaresinde miskin bir adam olan, Ermenistan'daki patrirkos Leontios'u getirdiler. Yunanlıların 1007 ve Abdülmelik'in 12. yılında¹¹⁰⁵ Leontios, üç yıllık bir hükümdarlığın ardından, büyük bir orduyla birlikte Kilikya'dan Konstantinopolis'e gelen ve ismi Apsimarus¹¹⁰⁶ olan bir adam tarafından hükümdarlıktan indirildi. (Apsimarus) ona herhangi bir zarar vermedi ve yaşamasına izin verdi. Bununla birlikte Apsimarus Rumların imparatoru oldu. (AG) 1013 yılında Abdullah bar Abdülmelik Rum ülkesine

¹⁰⁹⁸ Theophanes, s. 512

¹⁰⁹⁹ ö: H.77/M.696-697

¹¹⁰⁰ İbn Kesir, IX, s. 37

¹¹⁰¹ İbn Kesir, IX, s. 25 vd

¹¹⁰² İbnü'l Esir, IV, s. 388; İbn Kesir, IX, s. 36; Taberî, XXII, ss. 122-123

¹¹⁰³ ܠܝܘܬܝܘܣ Leontios (ö: 705). M. 695-698 yılları arasında Doğu Roma imparatoru.

¹¹⁰⁴ Kırım Yarımadası'nın batısında bulunan Hersonisos şehrine gönderildi.

¹¹⁰⁵ Yunanlılar'ın 1007 yılı, Miladî 695 yılına, Abdülmelik'in 12 yılı ise Miladî 697 yılına tekabül eder, Tiberios'un tahta çıktığı yıl M.698 yılıdır.

¹¹⁰⁶ ܐܦܫܡܪܘܫ Apsimarus. III. Tiberios unvanıyla M.698-705 yılları arasında Doğu Roma imparatoru.

saldırıldı, tahribatta bulundu ve ganimet olarak Kilikya'ya döndü. Mişıştā'yu¹¹⁰⁷ tahkim ederek buraya, şehri korumaya yetecek kadar bir kuvvet bıraktıktan sonra (Şam'a) geri döndü. Ertesi sene Ermenilerin ileri gelenleri, Araplara karşı bir isyan tertiplediler. Muhammed bar Mervan, Ermenistan'a gelmiş bulunan Rumları bozguna uğrattı ve Ermenistan yeniden Arapların kontrolü altına girmiş oldu.

Roma tahtındaki on yıllık döneminin ardından M.695 yılında İmparator II. Justinianos'a bir darbe yapıldı ve tahttan indirildi. II. Justinianos da tıpkı adaşı I. Justinianos gibi imar faaliyetlerine büyük önem vermekteydi ancak bu çalışmalar büyük bir mali yük getirmekteydi. İmparator özellikle zengin aristokratları ağır vergilerle zorlamaktaydı ve bu tavrı, kendisine karşı günden güne artan bir muhalefeti doğurdu. Theophanes, İmparator'un hazinedarları Stephanos ve Theodotos'un bu vergileri toplamak için çok sayıda insana işkence dahi yaptıklarını ve gerek saraydakilerin gerekse şehir halkının çok sıkıntılar çektiğini ve bunun İmparator'a karşı olan nefreti artırdığını söylemektedir¹¹⁰⁸. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, İmparator'un Romalı asilzadeleri öldürttüğünü ifade etmektedir¹¹⁰⁹.

Araplara karşı verilen Sebastopolis Savaşı'nda Roma ordusunun komutanlarından biri olan Anatolikon theması komutanı Leontios, savaşın sonunda İmparator tarafından hapsedilmiş, üç yıllık bir hapis hayatının ardından yine İmparator tarafından affedilerek Hellas themasının başına getirilmişti¹¹¹⁰. Ancak Leontios hapiste geçirdiği dönemde çok sayıda Romalı aristokrat tarafından ziyaret edilmiş ve bu ziyaretler onda tahta geçme düşüncesini oluşturmuştu. Serbest kaldıktan sonra da bu amacı doğrultusunda faaliyetlere başladı ve özellikle başkentteki yandaşlarından aldığı destekle M.695 yılında II. Justinianos'u devirerek tahtın sahibi oldu. Devrik İmparator, burnu kesilerek¹¹¹¹, bir zamanlar büyükbabası II. Konstans'ın Papa Martin'i sürgüne gönderdiği Hersonisos'a sürgün edildi.

Ancak Leontios'un imparatorluğu kimsenin hayal ettiği gibi sürmedi ve Roma Devleti'nin tüm dengelerini bozdu¹¹¹². Kaynakların, tıpkı *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi pasif olarak nitelediği ancak esasında dış ilişkilerden ziyade imparatorluğun iç

¹¹⁰⁷ ميسشتا Mopsuestia ya da Misis. Adana sınırları içerisinde antik yerleşim yeridir. Taberî H.84 yılında Abdullah'ın Misis'i fethettiğini belirtir (Taberî, XXIII, The History of al-Tabarî, The Zenith of the Marwanid House (Mervanî Hanedanının Zirvesi), Tr: Martin HINDS, SUNYP, New York, 1990, s. 72)

¹¹⁰⁸ Theophanes, s. 513; Nikephoros, s. 95

¹¹⁰⁹ Michael, s. 486; Bar Hebraeus, I, s. 188

¹¹¹⁰ Bury, A History..., II, ss. 327.328

¹¹¹¹ II. Justinianos bu nedenle, kesik burunlu anlamına gelen *Rinotmethos* olarak anılır.

¹¹¹² Ostrogorsky, s. 131

işleriyle meşgul olma yoluna giden Leontios'un döneminde Roma, en büyük kaybını Kuzey Afrika'nın tamamen kaybedilmesiyle yaşadı.

İç mücadele nedeniyle Emevîlerin gerekli dikkati veremediği Kuzey Afrika, Abdülmelik'in huzuru tesisinden sonra yeni seferlerin rotası oldu. Berberîlere karşı verilen mücadeleyi kazanan Araplar Kartaca'yı ele geçirdiler. İmparator Leontios'un, deneyimli bir amiral olan Ioannes komutasında gönderdiği donanma karşısında geri çekilmek zorunda kalsalar da ertesi yıl daha kalabalık gelerek yeniden bölgeye hâkim oldular ve Romalılar Kuzey Afrika'yı tamamen boşatmak zorunda kaldılar¹¹¹³.

Bu kayıp Roma açısından yeni meseleler doğurdu. Ioannes komutasındaki donanma, başkente dönüş yolundaki Girit'te bulunduğu sırada birtakım memurlar ve askerlerin büyük bölümünün dâhil olduğu bir isyan çıktı. İsyan sonucunda İmparator tahttan indirilerek yerine, Kibirreoton¹¹¹⁴ themasının komutanı olan Aspimaros, III. Tiberios ismiyle yeni imparator olarak tahta geçti¹¹¹⁵.

1234 Kroniği yeni İmparator'un, Leontius'a herhangi bir zarar vermediğini ifade etmektedir ancak Theophanes ve Nikephoros gibi meseleye daha hâkim olan Grek kaynakları Tiberios'un, Leontios'un burnunu kestirip onu Delmatos Manastırı'na gönderdiğini söylerler¹¹¹⁶.

Theophanes, Aspimaros ya da tahttaki ismiyle Tiberios'un kardeşi Heraklios'u Kapadokya'ya devriye ve düşmandan gelebilecek herhangi bir saldırı durumunda savunmayı organize etmesi için gönderdiğini söyler¹¹¹⁷. Bu kayıt AM.6190/M.697-698 yılıdır. Muhtemelen bu kampanyanın devamı olarak gösterdiği hadisede Roma ordusunun, AM.6192/699-700 yılında Samsat'a kadar gelerek 200 bin Arap öldürdüklerini, çok sayıda esir ve ganimet toplayarak evlerine döndüklerini ifade eder¹¹¹⁸. Bar Hebraeus farklı bir ifadeyle İmparator'un, Roma'ya isyan etmiş olan (Küçük Asya'daki) Slavları cezalandırdığını ve Samsat'a kadar giderek Araplardan 5 bin kişiyi öldürdüğünü kaydeder¹¹¹⁹. Mihael Rabo ise İmparator'un, Araplarla savaşıması için bir ordu gönderdiğini ve bu ordunun Samsat'a kadar giderek

¹¹¹³ Ostrogorsky, s. 131

¹¹¹⁴ Bugünkü Alanya'yı içine alan Roma'nın denizcilikle ilgili theması. Donanma ve asker teminiyle görevliydi. Bilgi için bkz, Clive F. W. FOSS, "*Kibyrrhaiotai*", ODB, Cilt: 2, s. 1127

¹¹¹⁵ Theophanes, ss. 516-517; Nikephoros, s. 99; Zonaras, III, ss. 233-235; Ostrogorsky, s. 131; Bury, A History..., s. 352 vd

¹¹¹⁶ Theophanes, s. 517; Nikephoros, s. 101

¹¹¹⁷ Theophanes, s. 517

¹¹¹⁸ Theophanes, s. 518

¹¹¹⁹ Bar Hebraeus, I, s. 188

Araplardan 5 bin kişiyi öldürdüğünü belirtir¹¹²⁰. Hristiyan kaynaklarının vermiş olduğu bu bilgi, İslâm kaynaklarına göre Muhammed bin Mervan'ın, Halife'nin oğlu Abdullah bin Abdülmelik ile birlikte, Haccâc'ın komutanlarından olan ancak daha sonra ona baş kaldıran Abdurrahman bin Eş'as'ın isyanı dolayısıyla Irak'ta olduğu dönemi işaret etmektedir¹¹²¹. İsyân bastırıldıktan sonra ise Muhammed bin Mervan Musul'a, Abdullah bin Abdülmelik de Suriye'ye döndü¹¹²².

Ermenistan olarak anılan ve yukarıda kapsamını belirtmiş olduğumuz Erzen ya da Arzanene bölgesi Roma kontrolünde ve Muhammed bin Mervan'ın hüküm sahası olan Cezîre'ye sınırdı. Bu nedenle valiliği döneminde Muhammed'in bölgeye pek çok defalar sefer düzenlemiş olduğunu bilmekteyiz. Metinde bahsi geçen hadise muhtemelen Muhammed'in H.82/M.701-702 yılında yaptığı seferdir. Bu seferinde Ermenistan üzerine giden Muhammed, bölgenin Roma valisi Baanes'in barış talebini kabul ederek geri dönmüştür. Ancak onun dönmesinin ardından Ermeniler isyan ederek Emevî idaresini reddetmişler ve Muhammed, bir defa daha Ermeniler üzerine gitmiştir. Theophanes, AM.6195/M.702-703 yılına tarihlediği olayda Ermenilerin, Araplara isyan ederek Ermenistan'daki Arapları öldürdüklerini ve Asparos ile temas kurarak Romalıları Ermenistan'a çağırdıklarını söyler. Bunun üzerine Muhammed, Ermenistan üzerine gider ve onlardan pek çoğunu öldürerek Ermenistan'ın Araplara itaatini sağlar. Muhammed, Ermeni liderlerini de bir yerde toplamış ve onları yakarak öldürmüştür¹¹²³. Yakubî de benzer bir hikâyeyi vermektedir. Yakubî'ye göre Muhammed, (Romalıları yendikten sonra) Ermeni şeflerine haber göndererek onları Ahlât civarında bir kiliseye toplamış, ardından kilisenin yakılmasını emretmiştir¹¹²⁴. Yakubî'nin aktarmış olduğu bu olay, muhtemelen 1234 *Kroniği*'nin [148] paragraf numaralı bölümünde, "*Ermenilerin ileri gelenlerini de kiliselerden birer birer topladı ve onları ateşe verdi ve yakarak öldürdü*" şeklinde aktarılan hadisedir. İbn Kesir, H.84 yılında Muhammed'in Ermenistan üzerine bir sefer yaptığını, onlardan çok sayıda adam öldürerek şehirlerine el koyduğunu ve kiliselerini camiye çevirdiğini söylemektedir¹¹²⁵. İbn Kesir'in verdiği bu bilgi muhtemelen Muhammed'in aynı seferi

¹¹²⁰ Michael, s. 48

¹¹²¹ Hakkı Dursun Yıldız, "*Abdülmelik b. Mervan*"

¹¹²² Taberî, XXIII, s. 44

¹¹²³ Theophanes, ss. 519-520

¹¹²⁴ Yakubî, s. 973

¹¹²⁵ İbn Kesir, IX, s. 90

ile ilgilidir ki bu konu hakkındaki tahlilimizi ilgili başlığın altında yapmış bulunuyoruz.

[152] Jus̄tininus'un Hâkimiyetini Yeniden Kurması:

Aynı yıl Jus̄tininus, sürgüne gönderilmiş olduğu yerden kaçtı ve Hazarların hükümdarı Kağan'ın yanına gitti. Ondan evlenmek üzere kızını¹¹²⁶ istedi ve onu (kızını) eşi yaptıktan sonra Bulgarlardan koruma talep etti¹¹²⁷. Yanına bir ordu topladıktan sonra Konstan̄tinopolis'e doğru harekete geçti. Apsimaros, onun gelmekte olduğunu duyunca korkuya kapıldı ve kaçarak şehri terk etti. Şehre gelen Jus̄tininus, herhangi bir direnişle karşılaşmadan ve on yıllık bir aranın ardından yeniden hükümdarlığına geri döndü.

s.298

Apsimaros yakalandı ve zincire vurularak huzuruna getirildi ve o (imparator) da öldürülmesi emrini verdi. Ayrıca üç yıl boyunca hükümdarlık yapmış olan Leontios da öldürüldü ve Rumlar içerisindeki pek çok düşmanını da merhametsizce yok ederek intikamını aldı. Rum ülkesindeki önemli adamlardan geriye kimse kalmayınca dek onları öldürdü. (Jus̄tininus başkente) dönüşünde altı bin Arap esir buldu ve kendisi de Rum ülkesinde esir olan Harranlı Araoğlu Elustriya'nın teşvikleriyle hepsini serbest bıraktı ve ülkelerine gönderdi. (Elustriya'yu) da beraberinde vermiş olduğu hediyelerle serbest bırakarak gönderdi.

Bir darbe sonucunda tahtından indirilerek Kırım'daki Hersonisos'a sürgüne gönderilen II. Justinianos, kendisini deviren Leontios'un da tahtından edildiğini haber alınca yeniden tahta geçebilmek için planlar yapmaya başladı. Öncelikle Hersonisos'da kendisine taraftar toplamaya başlayan II. Justinianos'un hareketleri şehrin yöneticilerini tedirgin etti ve onu başkente göndermeye karar verdiler. Ancak II. Justinianos bunu öğrendi ve erken davranarak kendini Hazarlar Devleti'nin topraklarına atmayı başardı. Hazar kağanı Busir onu iyi karşıladı ve kız kardeşi ile evlendirdi. II. Justinianos'un hareketlerini takip eden ve Hazar prensesi ile evlendiğini öğrenen İmparator Tiberios, endişeye kapıldı ve Hazarlara bir heyet göndererek II. Justinianos'un kendilerine teslim edilmesini, büyük armağanlar vaat ederek talep etti. Roma ile olan ilişkilerinin bozulmasını istemeyen ve vaat edilen armağanların

¹¹²⁶ Theophanes (s. 521) ve Mihael Rabo (s. 488) da *1234 Kroniği* gibi Kağan'ın kızı demektedir, Nikephoros (s. 101) ve Zonaras (s. 235) ise kız kardeşi olduğunu belirtmektedirler ki doğru olan ikincisidir. II. Justinianos, Kağan'ın kızı değil kız kardeşi ile evlenmiştir. Evlendikten sonra II. Justinianos, I. Justinianos'un eşinin ismine atfen ona Theodora ismini vermiştir.

¹¹²⁷ Bulgar kralı Tervel (M.700-721) ile yaptığı anlaşma uyarınca Bulgarlar, II. Justinianos'un tahtı ele geçirmesine yardım edecek, karşılığında II. Justinianos Tervel'e Sezar unvanıyla taç giydirecek ve kızı Anastasia'yı eş olarak verecekti.

cazibesini de reddedemeyen Kağan, bu talebi kabul etti. Ne var ki müstakbel İmparatoriçe Theodora, ağabeyinin bu planını önceden öğrendi ve eşini uyardı. II. Justinianos, bulundukları yerden birkaç balıkçı kayığı temin ederek Karadeniz'in batı kıyılarına, Bulgar Krallığı'nın topraklarına gitti. Burada Bulgar kralı Tervel ile temasa geçti ve Bulgar kralını *Sezar* ilan etmesi ve kızını da gelin olarak vermesi karşılığında tahtını geri alması konusunda yardım etme sözünü kraldan aldı. M.705 yılında II. Justinianos, Kral Tervel'in ordusunun desteğiyle başkent Konstantinopolis önlerine geldi. Ancak şehrin muazzam surları karşısında hiçbir şey yapamadılar. Üç gün bu şekilde bekledikten ve imparatorluk iddiaları alaylı sözlerle karşılık bulduktan sonra, surların arasındaki bir yağmur suyu giderinden birkaç adamıyla birlikte şehre girmeyi başardı. II. Justinianos'un şehre girmesi şehirde büyük panik yarattı ve içerideki destekçileriyle birlikte II. Justinianos, beraberindekilerle birlikte Blakernai Sarayı'nı ele geçirmeyi başardı. II. Justinianos'un zaferinin haberini alan Tiberios başkenti terk ederek Bitinya'ya kaçtı¹¹²⁸. Böylelikle devrik İmparator, on yıllık sürgün hayatının ardından yeniden imparatorluk tahtına oturdu.

II. Justinianos'un tahta çıktıktan sonra ilk işi, Bulgar kralı Tervel'e vermiş olduğu sözü yerine getirmek oldu. Onu başkentlilerin huzurunda *Sezar* unvanıyla tasdik etti ve büyük armağanlarla şereflendirdi. Ardından, kendisini desteklemiş olanlara büyük ikramlarda bulundu ve zamanında kendisine ihanet etmiş bulunanlardan da aynı büyüklükte intikam aldı. Çok sayıda saray görevlisi, bürokrat ve subayın idam edildiği bu intikam sürecinde, Leontios'un başına tacı koyan Konstantinopolis patriği Kallinikos¹¹²⁹, makamından indirildi, gözlerine mil çekildi ve bir manastıra sürgüne gönderildi¹¹³⁰.

İmparator şüphesiz en sert intikamını ise Leontios ve Tiberios'tan aldı. Tiberios kaçmış olduğu Bitinya'da yakalandı ve Leontios da sürgün edildiği yerden getirildi; her ikisi de zincire vurulmuş biçimde şehirde dolaştırıldı ve halk tarafından tahkir edildiler. En sonunda Hipodrom'a getirildiler ve burada başları kesilmek suretiyle idam edildiler.

İmparator'un kendini desteklemiş olanlara büyük armağanlar vermiş olduğu kaynaklarda verilmekle birlikte başkentteki 6 bin Arap esirin serbest bırakılması

¹¹²⁸ Ostrogorsky, ss. 132-133; Bailly, I, ss. 146-147

¹¹²⁹ I. Kallinikos. M.693-705 yılları arası Konstantinopolis patriği. Kallinikos, Leontios'u hapiste bulunduğu dönemde ziyaret etmiş ve rüyasında onun imparator olduğunu gördüğünü söylemiş, belki de bu fikri Leontios'un aklına o sokmuştu.

¹¹³⁰ Ostrogorsky, ss. 132-133; Nikephoros, ss. 101-105; Zonaras, ss. 236-240; Theophanes, ss. 520-523

hadisesi yalnızca 1234 Kroniği ve Mihael Rabo’da yer almaktadır. Bununla birlikte Mihael Rabo, yalnızca 6 bin Arap esirin serbest bırakıldığını söylemekte, Harranlı Araç oğlu Elustria gibi detaylara girmemektedir.

[153] Abdülmelik’in Ölümü ve Oğlu Velid’in¹¹³¹ Hükümdarlığı Hakkında:

Yunanlıların 1017, Justininus’un geri dönüşünün ikinci ve Arapların 87. yılında Abdülmelik, 22 yıllık hükümdarlığının ardından Şubat ayında öldü. Onun ardından hükümdar olan oğlu Velid, ülkenin dizginlerini eline aldığı gibi Darmsuq’daki kiliseleri yok etmeye başladı. Büyük ve ihtişamlı Vaftizci Yahya Kilisesi’ni yıktı ve onun yerine kendi ibadetleri için bir camii yaptırdı¹¹³². Etrafına başka binalar da yaptı ve bunları çeşitli yaldızlı resim ve levhalarla süsledi. (AG) 1019 yılında Velid’in kardeşi Mesleme bar Abdülmelik¹¹³³, Rum topraklarına girerek Tawnā’yi¹¹³⁴ kuşattı ve dokuz ay boyunca muhasara altında tuttu. (Şehre yardım için) gönderilen Teofilakt komutasındaki kalabalık bir kuvvet Araplarla karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Rumlar bozguna uğradılar ve içlerinden 40 bin tanesi öldürüldü. Böylece Araplar şehre girdiler ve aldıkları ganimetle birlikte Suriye’ye döndüler. Bu yılda Arapların halifesi Velid, divan denilen teşkilatta Yunanca yazılmasını yasakladı ve sadece Arapça kullanıldı. O zamana kadar Arap hükümdarlarının kayıtları daima Yunanca tutulurdu.

s.299

Bu Velid eğitilmiş bir adamdı ancak isteklerinin beklentilerinin yüksek olması ve vergileri artırması genel sıkıntıları, seleflerine oranla çok artırmıştı. Arapların 89. yılında (Velid) Muhammed’e¹¹³⁵ haber yollayarak onu Beyt Nahreyn’in idaresinden azlettiğini ve yerine kardeşi Mesleme’yi atadığını bildirdi. Mesleme, Beyt Nahreyn’e geldiğinde tüm el-Cezire’nin idaresini üstlendi. Tarım yapılacak arazinin belirlenmesi, meyve bahçeleri, çiftlik hayvanları ve insanların sayılması için bir ekip oluşturdu. Her bir insanın boynuna kurşun mühürler asıldı. Mesleme ayrıca Rum topraklarına da saldırı düzenledi ve yüklü bir ganimet elde etti. Elde ettiği ganimet ve kölelerle birlikte ilerlerken Amasya şehrini de yağmaladı¹¹³⁶.

Beşinci Emevî halifesi ve İslâm tarihinde “*Halifeler Babası*”¹¹³⁷ olarak anılan Abdülmelik bin Mervan, 20 yıllık halifeliğinin ardından 14 Şevval 86/8 Ekim 705

¹¹³¹ Velid bin Abdülmelik (668-715). M.705-715 yılları arası altıncı Emevi Devleti halifesi.

¹¹³² Şam’da bulunan Emevî Camii.

¹¹³³ Mesleme bin Abdülmelik (685-24 Aralık 738).

¹¹³⁴ Tyana.

¹¹³⁵ Amcası Muhammed bin Mervan.

¹¹³⁶ Mesleme bin Abdülmelik, M.707-708 ve M.711-712 yıllarında Anadolu’da gerçekleştirdiği askerî harekâtlarda Amasya, Amorium, Eskişehir gibi pek çok yeri ele geçirmeyi başarmıştır.

¹¹³⁷ Abdülmelik bin Mervan’a bu unvan dört oğlu, Velid, Süleyman, Yezid ve Hişam’ın halifelik yapmış olması dolayısıyla verilmiştir.

tarihinde Şam'da vefat etti¹¹³⁸. İslâm kaynakları bu tarihte hemfikirdir ancak 1234 *Kroniği*'nin verdiği tarihler yaklaşık olmakla birlikte, kendileri arasında çelişkilidir. Zira AG.1017 yılı M.705-706 yılını karşıladığı gibi II. Justinianos'un ikinci yılı M.707 yılına tekabül etmektedir. Ayrıca Arapların 87. yılı da M.706 yılıdır ve Abdülmelik, 1234 *Kroniği*'nin söylediği gibi 22 yıl değil, M.685-705 yılları arası 20 yıl halifelik yapmıştır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da Abdülmelik'in ölüm yılını AG.1017/M.705-706 yılı olarak vermekte; Ayrıca Mihael Rabo hatalı biçimde, Halife'nin Misis'e gittiğinde öldüğü hatta kimine göre öldürüldüğü bilgisini vermektedir¹¹³⁹. Theophanes Halife'nin ölüm tarihi olarak AM.6197/M.704-705 yılını verir ancak bu hadiseyi 1234 *Kroniği* gibi II. Justinianos döneminde değil, henüz Tiberios'un tahtta olduğu dönem içinde gösterir¹¹⁴⁰. Bunun yanında Halife'nin öldüğü Miladî Ekim ayının Süryani takvimindeki karşılığı Teşrin-i Kadîm¹¹⁴¹ ayıdır. Hâlbuki 1234 *Kroniği* onun Şubat¹¹⁴² ayında ölmüş olduğunu söyler ki bu yanlıştır.

Velîd bin Abdülmelik, İslâm tarihinin ikinci büyük fetih hareketini başlatan halife olarak anılır¹¹⁴³. Bu büyük fetih hareketleri sonucunda gelişen iktisadi hayatın yansımalarından biri de imar faaliyetleri olmuştur. Bu çalışmalara önem verdiği bilinen Halife Velîd döneminin en önemli eserlerinden biri de Şam'da bulunan Emevî Camii'dir. Bu cami ilk olarak Şam'ın fethedildiği dönemde Übeyde bin Cerrah tarafından M.635 yılında, Jüpiter tapınağının büyük salonunun camiye çevrilmesiyle ortaya çıktı. Zaman içinde ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle Halife Velîd bin Abdülmelik tarafından, batı tarafındaki kilisenin yerine, daha önce oluşturulan yapıya ilave yapıldı¹¹⁴⁴. 1234 *Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu hadise budur ve 1234 *Kroniği*'nin de dediği gibi cami, Vaftizci Yahya Kilisesi'nin bulunduğu yere yapılmıştır. Ancak bu dönemde Şam'da ya da başka bir yerde kiliselerin yıkılması ve yok edilmesine dair ciddiyeyle ele alınabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Zira İslâm tarihi boyunca pek çok Müslüman hükümdar, haklı ya da haksız yere pek çok şehirde pek çok kilisenin yıkılması emrini vermiş; ancak aynı şekilde pek çok Müslüman hükümdar döneminde de yeni kiliseler bina edilmiştir.

¹¹³⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervan”

¹¹³⁹ Bar Hebraeus, I, s. 190; Mihael Rabo'nun, Halife'nin bazılarına göre öldürülmüş olduğu yönünde verdiği bilgi son derece zayıf bir görüştür ve başka hiçbir yerde geçmemektedir (Michael, s. 488).

¹¹⁴⁰ Theophanes, s. 522

¹¹⁴¹ ܬܝܫܪܝܢ ܕܩܕܝܡ, Teşrin Kadim (Ekim)

¹¹⁴² ܫܒܬܐ, Şbot (Şubat)

¹¹⁴³ Mevlüt KOYUNCU, “Velîd P”, TDVİA, Cilt: 43, 2013, ss. 30-31

¹¹⁴⁴ Tâlib YÂZÎCÎ, “Emeviyye Camii”, TDVİA, Cilt: 11, 1995, ss. 109-111

Yakubî, Abdülmelik öldüğünde arkasında on dört oğlunu bıraktığını söyler¹¹⁴⁵. Bu on dört erkek evladın dört tanesi zaman içerisinde hilafet makamına geçmiştir. Bir başka oğlu Mesleme bin Abdülmelik ise muhtemelen annesinin bir cariye olması nedeniyle hiçbir zaman ismi hilafet için anılmamasına rağmen¹¹⁴⁶, gerek bu dönemin gerekse de erken dönem İslâm tarihinin en önemli komutanlarından biri olmuştur. Henüz Abdülmelik'in sağlığında Anadolu içlerine düzenlenen seferlerin başında bulunan Mesleme, kardeşi Velîd'in hilafetinde ve yeğeni Abbâs bin Velîd ile birlikte H.87-88/M.707-708 yıllarında Anadolu'ya yeni bir sefer düzenlemiş ve bu seferde Amorium'a kadar ilerleyerek Eskişehir'i ve H.88 yılının Cemaziyelevvel/Nisan-Mayıs 707 ayında¹¹⁴⁷, Roma'nın müstahkem kalesi Tyana'yı fethetmiştir¹¹⁴⁸.

1234 Kroniği'nin ifadesi, Mesleme'nin sanki doğrudan Tyana üzerine giderek şehri kuşattığı gibi algılanmaktadır. Gerçekte ise bu kuşatma Mesleme'nin bu dönemde Anadolu içlerine yaptığı seferin bir bölümünü kapsamaktadır. Ancak Mihael Rabo da bu konuda *1234 Kroniği* ile aynı görüşte olup Mesleme'nin Tyana'yı 9 ay boyunca muhasara ettiğini söylemektedir¹¹⁴⁹. Mihael Rabo, İmparator'un Arapların üzerine bir ordu gönderdiğini söylerken, bu ordunun çiftçilerden ve düzensiz askerlerden müteşekkil olduğunu belirten Theophanes, *1234 Kroniği*'nin verdiği Theophylaktos ismini teyit etmekte¹¹⁵⁰, ayrıca Theodore Karteroukas isminde bir başka komutanın da ismini vermektedir¹¹⁵¹.

Süryani yazarlar haricinde diğer kaynaklar kuşatmanın ne kadar sürdüğü hususunda net bir bilgi vermezler. Mihael Rabo ve bilgiyi ondan aldığı anlaşılan Bar Hebraeus da kuşatmanın 9 ay sürdüğünü ve Romalılardan 40 bin kişinin öldürülmüş olduğunu müstereken beyan etmektedirler¹¹⁵². Ancak genel olarak Arapların, İmparator'un gönderdiği orduyu yenmesinin ardından ümitleri tükenen Tyana halkının çareyi teslim olmakta bulduğunu ifade etmektedirler¹¹⁵³. Bu kaynaklar arasında bir tek Nikephoros daha farklı bir hikâyeyi paylaşmaktadır. Buna göre Mesleme ve Abbâs komutasındaki Arap ordusu Tyana'yı kuşatmışlar ancak şehrin güçlü savunmasını bir türlü aşamadıkları için geri dönmeye karar vermişlerdi. Bu sırada İmparator'un

¹¹⁴⁵ Yakubî, s. 986

¹¹⁴⁶ Hasan KURT, "Mesleme b. Abdülmelik", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 318-319

¹¹⁴⁷ İbn Kesir, IX, s. 126; İbnü'l Esir, IV, s. 476

¹¹⁴⁸ Ostrogorsky, s. 133

¹¹⁴⁹ Michel le Syrien (Fr), II, s. 478

¹¹⁵⁰ Theophanes bu komutanın tam adını Theophylaktos Salibas olarak vermektedir.

¹¹⁵¹ Theophanes, s. 526

¹¹⁵² Michael, ss. 488-489; Bar Hebraeus, I, s. 190

¹¹⁵³ Ostrogorsky, s. 133; Theophanes, s. 526

göndermiş olduğu köylülerden müteşekkil Roma ordusu ile karşılaşmışlar, onları yenmişler ve cesaretlenerek bir kez daha Tyana'ya saldırmışlardı. İmparatorun gönderdiği ordunun yenildiğini ve kendileri için başka bir ümit kalmadığını anlayan şehir sakinleri de mecburen teslim olmuşlardı¹¹⁵⁴.

Netice itibarıyla Mesleme ve Abbâs komutasındaki Arap ordusunun Tyana şehrini bu tarihte fethetmiş oldukları tüm kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Bununla birlikte yine tüm kaynaklar fethin ardından Arapların ganimeti alarak şehirden ayrıldıklarını ve şehrin ıssızlaştığını söylemektedirler. Böylesine stratejik bir noktada bulunan müstahkem bir kalenin neden kaderine terk edildiği ise hiçbir kaynak tarafından açıklığa kavuşturulmamıştır. Şehrin Hıristiyan halkından esir alınmayanlar, muhtemelen son Arap taarruzunun vermiş olduğu korkuyla şehri terk ederek başkente daha yakın yerlere göç etmiş olmalıdırlar. Buna karşın Emevîlerin bu kaleyi neden elde tutmadıkları bir soru işaretidir. Zira kendileri için gönderilen ordunun sayıca kalabalık olsa dahi, çiftçilerden ve köylülerden oluşan zayıf bir kuvvet olduğunu görmüşler ve kolaylıkla üstesinden gelmişlerdi. Ayrıca Tyana şehrinin konumu, Roma üzerine yapılacak olan seferlerde her bakımdan üs olarak kullanılabilirdi ve bu konum sayesinde Kapadokya'nın kontrolü tamamen Arapların eline geçebilirdi. Kaldı ki Araplar çok yakın bir tarihte, yine Mesleme bin Abdülmelik komutanlığında Konstantinopolis'e bir sefer düzenleyecekler ve bu seferde yaşayacakları en büyük sıkıntı, lojistik desteğin yetersizliği olacaktır.

1234 Kroniği Halife Velid bin Abdülmelik'in devlet teşkilatında Grekçeyi yasakladığını ve bu dönemden sonra artık tüm yazışmaların Arapça yapılmasını emrettiğini söylemektedir. Bu bilgi hatalıdır. Bürokratik işlemlerde Grekçe yerine Arapçanın kullanılması Velid değil, babası Abdülmelik bin Mervan döneminde uygulamaya geçirilmiştir¹¹⁵⁵. H.D Yıldız ve C.H Becker, Emevî Devleti'nde bunu uygulamaya ilk koyan kişinin, Mısır valisi olduktan sonra, Abdülmelik'in oğlu Abdullah olduğunu söylemektedirler¹¹⁵⁶.

Muhammed bin Mervan'ın Cezire valiliği ve faaliyetlerine yukarıdaki bölümlerde değinmiştik. Gerek Roma'ya karşı yürütülen seferlerde gerekse valiliğini

¹¹⁵⁴ Nikephoros, ss. 106-107

¹¹⁵⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “*Abdülmelik b. Mervan*”; H.A.R GIBB, “*Abd al-Malik b. Marwan*”, The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Cilt: I, H.A.R Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 77

¹¹⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “*Abdülmelik b. Mervan*”; Becker, “*Abdullah b. Adb al-Malik*”, EOI, Cilt: I, s. 42

yapmakta olduğu Cezire bölgesi ve Ermenistan’da, Emevîler lehine başarılı eylemleri olmuştı. Ancak hilafet makamına Velid bin Abdülmelik’in geçmesinden sonra, yeğeni ve Halife’nin kardeşi Mesleme bin Abdülmelik ön plana çıkmaya ve daha aktif rol üstlenmeye başladı. Bir süre sonra da Halife Velid, Muhammed bin Mervan’ı Cezire valiliğinden azlederek yerine kardeşi Mesleme bin Abdülmelik’i tayin etti. 1234 *Kroniği* bu atamanın H.89 yılında yapıldığını söylemektedir ancak bu tarih Miladî 707-708 yılına tekabül eder ki, doğru değildir. Bu konuda doğru tarihi veren Süryani yazar Mihael Rabo’dur. Mihael AG.1021/M.710 yılını bu atamanın tarihi olarak vermektedir¹¹⁵⁷. Mesleme’nin atanması ile ilgili tarih veren müelliflerden İbn Kesir, açık biçimde H.91 yılı olduğunu ifade eder. İbnü’l Esir ve Taberî belirli bir tarih vermemektedir ancak onların anlatımlarında H.90 yılında Roma üzerine seferler düzenleyen Mesleme, H.91 yılında bu sefer Ermenistan ve Azerbaycan’da görünmektedir. Buradan da Mesleme’nin bu tarihte bu bölgede görevlendirilmiş olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. İslâm tarihçileri ve modern araştırmalara göre Mesleme’nin valiliğe tayin edilmesinin tarihi, H.91/M.709-710 yılıdır¹¹⁵⁸. Bu zamana kadar Kınnesrin¹¹⁵⁹ valiliği görevinde bulunan Mesleme, bu tarih itibarıyla Cezire, Ermenistan ve Azerbaycan valiliği görevini üstlenmiştir¹¹⁶⁰.

[154] Jus̄tininus’un Ölümü ve İsyancı Filippikos’un¹¹⁶¹ Hükümdarlığı:

(AG) 1021 yılında patrirkos Filippikos, diğer bazı Rumlarla birlikte İmparator’a karşı isyan etti ve İmparator ile birlikte oğlu Tiberi’yi de öldürdüler¹¹⁶². Başını bir sopanın ucuna geçirerek şehirde dolaştırdılar. (Jus̄tininus) birincisi on, ikincisi de altı yıl olmak üzere toplamda on altı yıl hükümdarlık yapmıştı. Bu Filippikos iyi eğitimli biriydi. Öğrenme ve hitabet konusunda yetenekliydi. Dini olmayan eğitimin içeriği hakkında bilgi sahibiydi. Tüm Ermenilerin ülke topraklarından sürülmesini emretti ki (bu sürgün edilen Ermeniler) Araplara sığındılar¹¹⁶³. Araplar bunları Melițene ve sınırlarına yerleştirdiler¹¹⁶⁴. Ertesi yıl Filippikos’u (tahttan) indiren Rumlar onun gözlerini çıkardılar.

¹¹⁵⁷ Michael, s. 489

¹¹⁵⁸ Hasan Kurt, “Mesleme b. Abdülmelik”

¹¹⁵⁹ İbn Kesir Mesleme’nin bu göreve getirilmeden önce Irakeyn valisi olduğunu söyler (İbn Kesir, IX, s. 537).

¹¹⁶⁰ G. ROTTER, “Maslama b. Abd al-Malik b. Marwan”, EOI, Cilt: VI, s. 740

¹¹⁶¹ ﻓﯩﻠﯩﭙﭙﯩﻜﻮﺱ Filippikos Bardanes (ö: 713). M.711-713 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹¹⁶² II. Justinianos’un öldürüldüğünü haber alan annesi Anastasia, 6 yaşındaki torunu Tiberios’u günümüzde Ayvansaray olarak bilinen Blakernai’deki Meryem Ana Kilisesi’ne götürmüş ancak Filippikos’un adamları onu burada bularak öldürmüşlerdir.

¹¹⁶³ Esasında Filippikos da Ermeni idi.

¹¹⁶⁴ Bu bilgi Bar Hebraeus (I, s. 191), Theophanes (s. 532) ve Agapius’ta da (s. 240) yer almakla birlikte İslâm kaynaklarının hiçbirinde bulunmamaktadır.

II. Justinianos'un ilk taht dönemi, eleştirilen dini politikaları, aristokratlara karşı takındığı sert tutum, tehcir ve iskân politikası ve imar faaliyetlerine harcadığı büyük miktarların, halka ağır vergiler olarak yansıtılması gibi meseleler nedeniyle isyanla ve tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştı. İkinci defa tahta çıktığında ise insanlar, aslında pek bir şeyin değişmediğini gördüler. Üstelik tüm bunlara bir de İmparator'un intikam duygusu eklenmişti. İlk döneminde kendisine karşı olan tutumları nedeniyle İtalya'ya, Ravenna üzerine M.709 yılında bir sefer tertipleyen İmparator, buranın halkını başkente getirerek idam ettirmişti¹¹⁶⁵. Ertesi yıl İmparator hedefine bir zamanki sürgün yeri olan Hersonos'u koydu ve Ravenna'dan daha kanlı bir hesaplaşmanın müsebbibi oldu. Ancak Hersonos, İmparator'un da sonunu hazırladı. Burada başlayan isyan hareketi, kısa zamanda ordu ve donanma içine de sirayet etti ve ordudaki generallerden Bardanes isimli biri, Filippikos adıyla imparator ilan edildi. M.711 yılı başlarında donanma ile birlikte başkente gelen Filippikos'a şehrin kapıları açıldı. O sırada şehirde bulunmayan II. Justinianos, bir süre sonra yakalandı ve başkente götürülürken yolda idam edildi. Başkentte bulunan, henüz altı yaşındaki oğlu ve ortak imparator olan Tiberios da Filippikos'un adamları tarafından yakalandı ve öldürüldü¹¹⁶⁶. II. Justinianos'un ölümüyle birlikte, yüz yıl boyunca Roma Devleti'ni yönetmiş bulunan Heraklios Hanedanı sona ermiş oldu.

Ne var ki kan dökerek ele geçirdiği Roma tahtında Filippikos da uzun süre kalamadı. Ateşli bir *monothelist*¹¹⁶⁷ olan İmparator, bu doktrinin mahkûm edildiği VI. Ekümenik konsilin¹¹⁶⁸ kararlarını lağvetti ve bu konsilin mahkûm etmiş olduğu ruhanilerin de itibarlarını iade etti. İmparator'un bu kararı patrik Kyros¹¹⁶⁹ tarafından reddedildi. Bu tavrı patriği makamından etti ve Kyros azledilerek yerine, İmparator'un dini siyasetini destekleyen Ioannes¹¹⁷⁰ getirildi. Ancak İmparator'un dini politikasını onaylamayan yalnızca Kyros değildi; Roma'daki papa Constantinus¹¹⁷¹ da bu kararı

¹¹⁶⁵ Ostrogorsky, s. 134

¹¹⁶⁶ Ostrogorsky, s. 134; Bury, A History..., s. 363 vd; Theophanes, ss. 527-530; Nikephoros, ss. 107-113

¹¹⁶⁷ Monothlisme, İmparator Heraklios'un Doğu Hristiyanları ile birliği sağlamak amacıyla, Konstantinopolis patriği Sergios eliyle yayınladığı ve İsa Mesih'te tek irade olduğunu ileri süren düşünce. Geniş bilgi için bkz, Mehmet ÇELİK, Bizans ..., ss. 67-68

¹¹⁶⁸ M.7 Kasım 680-16 Eylül 681 tarihleri arasında on sekiz genel oturum şeklinde düzenlenen VI. Konstantinopolis Ekümenik Konsili. Geniş bilgi için bkz, Mehmet ÇELİK, Bizans ..., ss. 70-71

¹¹⁶⁹ M.705-711 yılları arası Konstantinopolis patriği.

¹¹⁷⁰ VI. Ioannes. M.712-715 yılları arası Konstantinopolis patriği.

¹¹⁷¹ Papa Constantinus. 25 Mart 708-9 Nisan 715 tarihleri arası Roma Katolik Kilisesi Papa'sı. M.710 yılında Konstantinopolis'i ziyaret etmiştir. O'nun ziyaretinden sonra, 1967 yılında Papa VI. Paulus'un ziyaretine kadar bu şehre hiçbir papa gelmemiştir.

reddetti. Bu durum Roma Kilisesi ile ilişkilerin kısa bir süreliğine de olsa kesilmesine vesile oldu¹¹⁷².

Diğer yandan imparatorluk, siyasi yönden de sıkıntılı bir döneme girdi. Tervel'in emrindeki Bulgarlar, merhum İmparator II. Justinianos'un intikamını almak bahanesiyle Trakya içlerinden başkent Konstantinopolis önlerine kadar gelmişlerdi¹¹⁷³. İmparator ise bu tehdidi bertaraf etmek için *Opsikion* teması birliklerini Küçük Asya'dan Trakya'ya kaydırmak gibi bir çare düşünmüştü. Ancak bu sefer de Küçük Asya savunması zaafa uğramış ve Araplar da bu fırsatı kaçırmayarak, Anadolu içlerine yaptıkları seferlerini sıklaştırmışlar ve pek çok Roma şehrini ellerine geçirmişlerdi.

Bu zor koşullar altında, Anadolu'dan Trakya'ya gönderilen ordu, M.713 yılının Mayıs ayında isyan etti ve kısa bir süre sonra Filippikos'u tahttan indirerek onun yerine İmparator'un başkâtibi¹¹⁷⁴ Artemios, II. Anastasios adıyla imparator ilan edildi. Filippikos ve ondan birkaç gün sonra destekçileri olan iki *patrisyen* Theodoros Myakos ve Georgeos Bouraphos, gözleri kör edilerek Thesselonika'ya sürgüne gönderildiler¹¹⁷⁵.

[155] Anastasyus'un¹¹⁷⁶ Hükümdarlığı ve Onun Döneminde Gelişen Hadiseler:

Filippikus'un tahttan indirilmesinin ardından Rumlar kendilerine Anastasyus'u hükümdar yaptı.

s.300

(Anastasyus'un) hükümdarlığının ilk yılında, Şubat ayında büyük bir deprem oldu ve Antıyukyā, Haleb ve Kneşrin civarındaki pek çok yerler harap oldu. En büyük zarar ise kilise ve tapınaklarda olmuştur. Yunanlıların 1026, Anastasyus'un ilk ve Arapların 96. yılında Arapların halifesi Velid, Şubat ayında öldü¹¹⁷⁷ ve onun yerine kardeşi Süleyman¹¹⁷⁸, Darmsuq'da Arapların hükümdarı oldu.

¹¹⁷² Ostrogorsky, s. 143; Vasiliev, I, s. 289

¹¹⁷³ Bury, A History..., s. 368; Ostrogorsky, s. 143; Vasiliev, I, s. 290

¹¹⁷⁴ Başkâtip unvanı çalışmaların genelinde verilen şeklidir. Ostrogorsky (s. 143) bu makamın ismini *protasekretis* olduğunu belirtir. *Protasekretis*'in Oxford sözlüğünde verilen karşılığı İmparatorluk Sekreteri'dir. Bkz, Alexander KAZHDAN, "Protasekretis", ODB, Cilt: 3, s. 1742

¹¹⁷⁵ Theophanes, s. 533; Nikephoros, s. 117

¹¹⁷⁶ ܐܢܬܐܨܝܘܨ II. Anastasios (ö: 718). M.713-715 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹¹⁷⁷ 24 Şubat 715.

¹¹⁷⁸ ܣܘܠܝܡܢ ܒܢ ܐܒܕܘܡܠܝܩ Süleyman bin Abdülmelik (675-717). M.715-717 yılları arası yedinci Emevi halifesi.

Emevî Devleti'nin altıncı halifesi Velîd bin Abdülmelik, 14 Cemaziyelahir 96/24 Şubat 715 tarihinde Şam'da vefat etti¹¹⁷⁹. Yerine kardeşi Süleyman bin Abdülmelik geçti ve Remle'de kendisine biad edilmesiyle Emevî Devleti'nin yedinci halifesi oldu¹¹⁸⁰.

[156] Teodosyus'un¹¹⁸¹ Hükümdarlığı ve Anastasyus'un Tahttan İndirilişi:

Anastasyus hükümdarlığının ikinci yılında, düşmanlarıyla savaşmaları için ordularını batıya gönderdi. Ancak bu ordular, kendi komutanlarına karşı isyan ettiler ve ismi Teodosyus olan birini kendilerine hükümdar yaptılar. Komutanlarını ise öldürdüler. Orduların isyan ettiği ve Teodosyus'u kendilerine hükümdar yaptıkları haberi gelince korkan Anastasyus, Bitinya'daki Nikyā'ya¹¹⁸² kaçtı. Teodosyus ise onu yakalamaları için peşinden bir ordu yolladı. Bu sırada kendisi de Konstantinopolis'e ilerlemekteydi. (Halk) onu burada büyük bir katılım ve sevinçle onu imparator olarak kabul etti. Anastasyus'u yakalamak için Nikyā'ya yollananlar ise (onu yakaladılar) başını tıraş ederek, onu sürgüne yollayacak olan Teodosyus'a gönderdiler. Tüm bunlar, onun (Anastasyus'un) bir yıl üç aylık hükümdarlığının ardından olmuştu.

Filippikos'un iktidar döneminde Bulgarların başkent önlerine kadar gelmesi imparatorluğun tüm dikkatini batı yönüne vermesini mecbur kılmış, bu doğrultuda Anadolu'dan Trakya'ya ordu sevk edilerek bu tehdidin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Ancak bu tedbir imparatorluğun doğu savunmasını zayıflatmıştı ve bu boşluğu değerlendiren Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki Arap ordusu, Anadolu içlerine sürekli akınlar yapmaktaydı. Araplar, M.714 yılındaki seferde Galatya'ya kadar gelmişlerdi. Bu açık tehdit, İmparator Anastasios'u Araplardan barış istemek mecburiyetinde bıraktı. Zira Konstantinopolis Emevî ordularının hem karadan Anadolu üzerinden hem de Ege ve Marmara denizleri üzerinden donanmanın nihaî hedefi halindeydi. İmparator barışı tesis etmek niyetle Şam'a bir elçilik heyeti göndermiş ancak yapılan görüşmeler herhangi bir sonuç vermeden, bu heyet geri dönmek zorunda kalmıştı¹¹⁸³.

Bu girişiminin sonuçsuz kalması ve Arapların hâlihazırda tehditkâr durumu İmparator'u başka bir hamleye sevk etti ve Araplara saldırmaya karar verdi. Bu esnada

¹¹⁷⁹ Mevlüt Koyuncu, “Velîd I”

¹¹⁸⁰ İbn Kesir, IX, s. 270; Yakubî, s. 1004

¹¹⁸¹ ١١٨١ م III. Teodosios. Mayıs 715- 25 Mart 717 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹¹⁸² ١١٨٢ م İzmit.

¹¹⁸³ Paul A. HOLLINGSWORTH, “Anastasios II”, ODB, Cilt: 1, s. 87; Bury, A History..., s. 371

İmparator'a, Arap donanmasının İskenderiye'den hareket ederek Fenike'ye doğru ilerlediğinin haberi geldi. İmparator Roma ordusunun ve donanmanın Rodos Adası'nda toplanmasını istedi¹¹⁸⁴. Ne var ki ordu daha yeni bir araya gelmişken Opsikion theması isyan etti ve nedeni hala bir muamma olmakla birlikte, bir vergi memuru olan Theodosios'u imparator olarak ilan ettiler¹¹⁸⁵. 1234 *Kroniği*'nin öldürüldüğünü söylediği komutan, Opsikion themasının isyan ettiği esnada Opsikion ordularının başına İmparator tarafından atanmış olan General Ioannes'dir. Bununla birlikte yine *Kroniğin* yazarı, Anastasios'un İznik'e kaçtığını ve İmparator'un onu yakalamak için peşinden ordu gönderdiğini söylemektedir. Bu görüş Theophanes, Nikephoros ve Zonaras gibi Grek tarihçileri tarafından da desteklenmektedir. Anastasios'un başkent Konstantinopolis'ten hangi şartlarda çıktığını bildirmeyen Grek yazarlar Theodosios'un, Anastasios'un başkentteki memurları ile birlikte patrik Germanos'u¹¹⁸⁶ Nikea'ya gönderdiğini ve İmparator'un teslim olmaya ikna edildiğini söylemektedirler. Kendisine herhangi bir zarar verilmeyeceğinin güvencesini alan Anastasios, tahttan feragat ederek Thesselonika'daki bir manastıra keşiş olarak sürgüne gönderildi¹¹⁸⁷.

1234 *Kroniği* Anastasios'un bir yıl üç ay tahtta kaldığını söylemektedir. Aynı bilgiyi Theophanes de verir¹¹⁸⁸. Mihael Rabo'nun verdiği süre iki yıl beş aydır¹¹⁸⁹. Onu takip eden Bar Hebraeus da aynı şekilde iki yıl beş ay demektedir¹¹⁹⁰. Bu rakamlar içerisinde doğruya en yakın olanı veren kaynak Mihael Rabo'nun çalışmasıdır. Zira Anastasios, Miladî Haziran 713 yılında imparator olmuştur ve Germanos'un patrikliğe yükselmesi Ağustos 715 tarihidir. Germanos'un Nikea'ya, Anastasios ile görüşmeye patrik olarak gittiği göz önüne alındığında Anastasios'un tahtta kalma süresi en az iki yıl iki ay olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁹¹.

[157] Arapların Konstantinopolis Üzerine Sefer Hazırlıkları:

*Anatolikon*¹¹⁹² komutanı Leon, Teodosyus'un hükümdarlığını kabul etmemiş ve Anastasyus'un safında onunla mücadeleyi sürdürmüştü. Ertesi sene

¹¹⁸⁴ Theophanes, s. 535; Nikephoros, s. 117; Bury, A History..., s. 372; Ostrogorsky, s. 144

¹¹⁸⁵ Theophanes, s. 536; Ostrogorsky, s. 144

¹¹⁸⁶ I. Germanos. M.715-730 yılları arası Konstantinopolis patriği.

¹¹⁸⁷ Theophanes, s. 536; Nikephoros, s. 119; Zonaras, s. 247

¹¹⁸⁸ Theophanes, s. 536

¹¹⁸⁹ Michael, s. 489

¹¹⁹⁰ Bar Hebraeus, I, s. 191

¹¹⁹¹ Mango, Theophanes, s. 537, dn: 11

¹¹⁹² *أناطوليكون* Anatolikon. Kapadokya'dan Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne kadar uzanan, Anadolu'nun güney batı ve kuzey batı bölümlerini içermeyen bir Bizans askerî eyaletidir. Sonradan doğuda

Müslümanların halifesi Süleyman, Mesleme'ye Rum ülkesi üzerine yapılacak ve Konstaninopolis'i muhasara edecek bir sefer için hazırlık yapmasını emretti. (O da) 200 bin kişilik bir ordu topladı ve 5 bin tane gemi inşa ettirdi. Ardından bu orduyu ve gerekli erzakı gemilere bindirdi ve bu ordunun başına, Mesleme'nin emrine tabii olan Ömer bar Hubeyre'yi¹¹⁹³ koydu. 12 bin işçi ve 6 bin deve, işçiler ve çiftlik hayvanlarının erzakını taşıyacak olan 6 bin katır topladı.

s.301

Çok sayıda silah ve mancınığı develere yükledi ve yıllar boyu yetecek kadar erzak hazırladı. Çünkü Süleyman şöyle demişti: "Orayı alana ve ıssız bir Arap toprağı haline getirene kadar, Konstaninopolis ile savaşımdan vazgeçmeyeceğim." Sonra, Arapların gönüllüler diye andıkları yaklaşık üç bin tane evsizin de aralarında olduğu insanlar gemilere bindiler¹¹⁹⁴. Ayrıca, ordu için hayvan tedarik ederek (savaşın) finansmanına katkıda bulunan pek çok Arap sermayedar da onlarla birlikteydi ki bunlar, imparatorluğun başkentinden elde edilecek ganimetle yatırımlarının karşılığını alacakları beklentisi içindeydiler. Mesleme, Süleyman bar Ma'vud el-Bektari'ye karadan, Ömer bar Hubeyre'ye de deniz yoluyla gitmesini emretti. İlerleyen el-Bektari ve Süleyman, Amurin¹¹⁹⁵ şehrine ulaştılar. Burada evvelce bahsettiğimiz gibi Teodosyus'a karşı direnen komutan Leon ile karşılaştılar. (Leon) onları Konstantinopolis'i ele geçirmelerine yardım edeceğine inandırarak Araplarla bir anlaşma yaptı. (Bu anlaşma) arkalarından yola çıkan ve peşlerinden gelmekte olan Mesleme'ye yazılı olarak bildirildi. Leon'un vermiş olduğu sözlere memnun olan Mesleme, Arap ordusunun onun eyaletine zarar vermesine müsaade etmeyeceğine dair Leon'a söz verdi. Arap ordusu bölgeye vardığında Mesleme, hiç kimsenin rahatsız edilmemesini ve hatta tek bir ekmeğe bile dokunulmamasını emretti. Leon da Arap ordusu için bir pazar alanı oluşturulması emrini verdi. Burada Rumlar da herhangi bir korku duymaksızın, güven içinde alışverişlerini yapabiliyorlardı. Leon'un gerçek tutkusu ise Rum krallığına, kendi namına sahip olmaktı. Araplar Leon'un arazisinden geçip gittikten sonra, Rum ülkesinde gittikleri her yerde türlü kötülükler yaptılar.

s.302

Kilise ve evleri yakıp yağmaladılar ve insanların kanını döktüler ve çocukları esir aldılar ve ele geçirdikleri çok sayıda şehri yağmalayıp harabeye çevirdiler. Erkekleri öldürüyor, kadınlar ve çocukları ise köleleştirmek için kendi memleketlerine götürüyorlardı. Araplar o kışı Asya'da geçirdiler. Mesleme,

Kapadokya, batıda Pargamum ve Efes'i de kapsayacak şekilde Thrakesion, Kilikya'daki Seleucia da dâhil olmak üzere güneyde Seleukia (Silifke), Amorium ve Iconium da dâhil merkezde Anadolikon şeklinde bölünmüştü. Eyaletin generali, aynı zamanda eyalet valisiydi. Duygu, s.522

¹¹⁹³ عمار بن عبد الله Ebu'l-Müsenna Ömer bin Hubeyre (ö: 728). Emeviler'in Irak genel valilerinden.

¹¹⁹⁴ Mihael Rabo bunların sayısının 30 bin olduğunu söyler (Michael, s. 491).

¹¹⁹⁵ Agapius'a göre Nikaea'ya gelmişlerdir (Agapius, s. 241).

Süleyman bar Ma'vud'u 12 bin kişilik bir kuvvetle Kalkedon şehrini kuşatması ve Konstantinopolis'in ikmal yollarını kesmesi ve (genel olarak) Rum arazisinde yağma ve tahribat yapması için gönderdi. Teodosyus, Leon'un Mesleme ile yapmış olduğu anlaşmadan haberdar olunca, (Leon'un) ailesinin hapsedilmesi için adamlarını Amurin'e gönderdi ve şehrin valisine de onları emniyetli bir biçimde muhafaza etmesini emretti. Bu gelişmeyi duyan Leon, ordusuyla birlikte yola çıktı ve Kalkedon'da bulunan Süleyman bar Ma'vud'un yanına geldi. Zira Mesleme ve (asıl büyük) Arap ordusu Asya'da bulunuyordu. (Leon) Süleyman'dan, Amurin'e giderek halkı korkutmak ve ailesinin kendisine teslim edilmesini sağlamak için bir ordu istedi. (Süleyman) kendisine refakat etmek üzere yanına 7 bin atlı verdi. Leon, Amurin'e gelerek şehrin karşısına karargâhını kurdu. Kuşatma altında olduklarını gören şehir halkı Leon'dan korktu. Leon şehrin surlarının önüne gelerek şehrin ileri gelenleriyle konuştu. (Konuşmalar sonucunda şehrin ileri gelenleri) Leon'un amacının Roma'ya ihanet etmekten uzak olduğunu anlamışlardı. Mesleme ile kurmuş olduğu ilişki karşılığında kendi bölgesi yok edilmekten kurtulmuştu. Ayrıca Teodosyus'un devleti yönetme konusunda yetersiz olduğunu ve Rumlar içinde de, devlete idare erki sunabilecek Leon gibi bu işe uygun başka birinin olmadığını görmüşlerdi. Bu durum karşısında ona bağlılık yemini ettiler ve ailesini iade ettiler.

s.303

Sonra Leon, beraberindeki Arapları, her birine on iki dinar vererek gönderdi.

Roma'nın başkenti Konstantinopolis, Araplar tarafından Muaviye döneminde bir kez kuşatılmış ancak bu başarısız kuşatmanın sonuçları Araplar için ağır olmuştu. Bu başarısızlık, Roma imparatoru IV. Konstantinos için büyük bir gurur kaynağı olurken, Emevîler içinse önemli miktarda asker ve malzemeye birlikte büyük de bir itibar kaybıydı. Peygamber'in müjdesine nail olmak hevesiyle Müslümanlar için kıymetli bir gaye olan Konstantinopolis, bu amaçla gerçekleşen bir sonraki Arap kuşatmasını ise bu tarihten yaklaşık kırk yıl sonra yaşayacaktı.

Velîd'in ölümünün ardından hilafet makamına gelen Süleyman bin Abdülmelik, Roma başkenti Konstantinopolis üzerine yapılacak bir seferin hazırlıklarına girişti ve kaynaklarda sayıları farklı olarak verilen büyük bir ordu oluşturmaya başladı. Teşkil ettiği ordunun başına kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'i koydu ve orduya, şehri fethetmeden ya da kendilerine geri dönmeleri yönünde emir verilmeden geriye dönmemelerini emretti¹¹⁹⁶. Halife'nin topladığı ordunun mevcudu hakkında *1234 Kroniği* ile birlikte diğer Süryani kaynakları da aynı rakamları

¹¹⁹⁶ Taberî, XXIV, s. 39

vermektedir¹¹⁹⁷. Bu ordunun asker mevcudu ile ilgili İslâm kaynaklarından yalnızca İbn Kesir, 120 bin kişinin karadan bir o kadarının da denizden gittiği bilgisini vermektedir¹¹⁹⁸. Bunun haricinde ne İslâm kaynaklarında ne de Grek kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin Theophanes bu konuyu Süryani tarihçilerinden daha uzun ve detaylı olarak vermektedir ancak buna rağmen anlatımında bu yönde bilgiler bulunmamaktadır. Süryani tarihçilerin vermiş olduğu bilgilerin birebir aynı olduğu göz önüne alınırsa, aynı kaynaktan aktarım yapmış oldukları aşikârdır. Ne var ki vermiş olduğu detaylara bakıldığında bir Müslüman kaynağı olabileceğini düşündüren bu kaynağın, gerçekten bir Müslüman tarihçi mi yoksa gayrimüslim bir tarihçi mi olduğunu net biçimde anlamak da pek mümkün görünmemektedir.

Diğer yandan bu hadisede önemli bir figür de geleceğin Roma imparatoru Leon'dur. Theophanes ve onu kaynak olarak alan çalışmaların verdiği bilgiye göre Germanikeialı¹¹⁹⁹ ancak aslen İsaerialı¹²⁰⁰ olan Leon, II. Justinianos'un tehcir uygulamaları zamanında ailesiyle birlikte Trakya'ya gitmiş, daha sonra adı geçen imparatorun ikinci defa tahta geçme sürecinde yararlılık gösterince gerek II. Justinianos gerekse de onun ardıllarının dönemlerinde sürekli yükselmiştir. Nihayet II. Anastasios Leon'u Anatolikon theması *strategos*'u olarak tayin ederek, Roma'nın en büyük eyaletlerinin birinin başına getirmiş oldu¹²⁰¹. Anlaşıldığı üzere Leon, yeni imparator Theodosios'a itaat etmemiş ve onu tahta çıkaran Opsikion theması ile arasında bir mücadele hâsıl olmuştu. Ostrogorsky esasında bunun Anatolikon ve Armenikon themaları ile Theodosios'un tarafını tutan Opsikion theması arasındaki bir mücadele olduğunu söylemektedir¹²⁰². Bu nedenle kimi araştırmacılara göre Leon bu mücadelesinde, karşılığında kızını ve *kuropalates*¹²⁰³ unvanını vermeyi vaat ederek desteğini almak amacıyla, yine Anastasios tarafından Armenikon *strategos*'u yapılan Artabasdos ile bir ittifaka girmiştir. Bu bilgiler ne Theophanes ne Süryani kronikleri ne de İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Bununla birlikte İslâm kaynaklarında, (belki de bu ittifakın görüşmelerinin ardından) Leon'un Ermenistan'dan geldiği bilgisi

¹¹⁹⁷ Michael, s. 491; Bar Hebraeus, I, s. 192

¹¹⁹⁸ İbn Kesir, IX, s. 283

¹¹⁹⁹ Germanikeia, bugünkü Kahramanmaraş. İhtimal ki Leon burada doğmuştur.

¹²⁰⁰ İsaeria: Konya şehrini de içine alan Orta Anadolu'nun güney bölümü.

¹²⁰¹ Theophanes, ss. 542-543; Ostrogorsky, s. 144

¹²⁰² Ostrogorsky, s. 145

¹²⁰³ Kuropalates: Saray nâzırı. Bkz, Alexander KAZHDAN, "Kouropalates", ODB, Cilt: 2, s. 1157

verilir¹²⁰⁴. İslâm kaynakları Mesleme'nin Konstantinopolis üzerine yapmış olduğu seferde Leon'un ismini, birazdan anlatacağımız veçhile sıklıkla anmaktadırlar. Zira bu süreç aynı zamanda Leon'un imparatorluğa yükselme sürecidir.

Theophanes'in bu hadise ile ilgili verdiği bilgiler, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere, birbiriyle aynı bilgileri veren Süryani kroniklerine göre daha detaylıdır fakat genel olarak aynı hikâyeyi anlatmaktadır. İslâm kaynaklarında ise mesele biraz daha muallâk bir hal almaktadır. İbn Kesir, Halife Süleyman bin Abdülmelik'in H.96/M.714-715 yılında, Konstantinopolis üzerine sefer yapmak için bir ordu hazırladığını¹²⁰⁵; H.98/M.716-717 yılında ise kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'i, daha önce göndermiş olduğu orduya takviye olarak gönderdiğini söyler¹²⁰⁶. Diğer kaynakların vermiş olduğu bilgiyi dikkate alırsak, Halife'nin H.96 yılında hazırladığı ve (bu yönde bir ifade o yılın kayıtlarında verilmemekle birlikte) muhtemelen gönderilmiş olan ordunun başında metinde de ismi verilen Süleyman bin Mev'ud olmalıdır. Ancak İbn Kesir, önceden gönderilmiş olan ordunun ne zaman gittiği ve başında bulunan komutanın kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermez. Bununla birlikte esasında bu hazırlıkları müteveffa Halife Velîd başlatmıştır¹²⁰⁷ ve aradaki iki yıllık süre göz önüne alındığında muhtemelen Halife, ağabeyinin başlamış olduğu hazırlıkları devam ettirmiş ve en iyi ihtimalle orduyu ertesi sene yola çıkarmıştır. İbnü'l Esir daha farklı ve muhtemelen yanlış bir bilgiyle, Halife'nin bu sefere kardeşi Mesleme ile birlikte çıktığını ve Dâbık'a kadar gittiklerini, burada Roma imparatorunun ölüm haberini, bizzat Leon tarafından aldıklarını söylemektedir. Ardından Halife ve Mesleme Konstantinopolis üzerine gitmişlerdir¹²⁰⁸. Taberî de İmparator'un ölüm haberini Dâbık'da bulunan Halife Süleyman bin Abdülmelik'e Leon'un verdiğini bildirmektedir¹²⁰⁹. Öncelikle İbnü'l Esir muhtemelen Mesleme ile birlikte Konstantinopolis'e gittiğini söylediği Halife ile Süleyman bin Mev'ud'u birbirine karıştırmış olmalıdır. Zira tüm diğer kaynaklar Halife'nin Dâbık'a kadar gittiğini söyler ancak bu noktadan sonraki hikâyede halifeden bahsedilmez. Bir başka nokta ise İmparator'un o sıradaki akıbeti hakkındadır. Tüm İslâm kaynakları Leon'un, İmparator'un ölüm haberini getirdiğinden bahsederler ki biz bu sırada İmparator

¹²⁰⁴ Taberî, XXIV, s. 40; İbnü'l Esir onun Azerbaycan'dan geldiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, V, s. 32).

¹²⁰⁵ İbn Kesir, IX, s. 275

¹²⁰⁶ İbn Kesir, IX, s. 282

¹²⁰⁷ İsmail YİĞİT, "Süleyman b. Abdülmelik", TDVİA, Cilt: 38, 2010, ss. 80-81

¹²⁰⁸ İbnü'l Esir, V, s. 31. Aynı bilgiyi İbn Kesir de vermektedir (İbn Kesir, IX, s. 283).

¹²⁰⁹ Taberî, XXIV, 2. 41

Theodosios'un hayatta olduğunu bilmekteyiz. Bu bilgi muhtemelen erken dönem ve sahih olmayan bir rivayetin müelliflerce alıntılanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İmparator hakkındaki anlatımlarda Hristiyan kaynakları daha güvenilir görünmektedir.

Süleyman bin Mev'ud, Süryani kroniklerinde ve Theophanes'te önden giden ordunun komutanıdır ve o, Amorium'a geldiğinde Mesleme henüz Kapadokya'ya yeni varmıştır. Hristiyan kaynakları İslâm kaynaklarının aksine Leon ile yapılan ilk görüşmeleri, Mesleme adına Süleyman bin Mev'ud'un yaptığını ancak iki taraf arasında oluşan güvensizlik nedeniyle Leon'un daha sonra bizzat Mesleme ile görüşmek istediğini ifade ederler¹²¹⁰. Buna göre Süleyman bin Mev'ud Amorium'a geldiğinde bu bölgenin komutanı Leon'un İmparator'a karşı bir isyan halinde olduğunu öğrenmiş ve ona haber göndererek birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Önceleri bu teklife sıcak bakan Leon, daha sonra Müslümanların kendi şehri Amorium'u kuşatmış olmaları nedeniyle Süleyman ile anlaşamayacağını düşünerek, Mesleme ile irtibata geçmiş olmalıdır.

Ancak burada bir mantık hatası ortaya çıkmaktadır ki o da şöyle özetlenebilir: Öncelikle Arapların tek hedefi Konstantinopolis'i ele geçirmektir ve orada bulunan hükümdarın kim olduğuyla ilgilenmemektedirler. Diğer yandan Leon'un tek amacı da Theodosios'u devirip, tacı kendi başına takmaktır. Bu durumda Leon'un, (eğer tahtı ele geçirirse) imparator olur olmaz uğraşmak zorunda kalacağı büyük bir sorunu olacaktı ve bu nedenle yaklaşık yüz bin kişilik bir Arap ordusunu, donanmalarıyla birlikte başkentin önüne getirmesi büyük bir hata olacaktı.

Ayrıca biz, Anadolu'daki ilerlemesi esnasında Mesleme'nin herhangi bir çatışmaya girmediğini de biliyoruz. Ancak bu durumun Leon ile bir anlaşma yapılmış olmasından dolayı mı yoksa bu esnada Mesleme'nin karşısına çıkabilecek yeterlilikte bir Roma gücü olmadığından dolayı mı olduğunu bilmemekteyiz. Bu durumda bir tahmin yürütmek gerekirse, iki sebepten dolayı muhtemelen sondaki seçenek nedeniyle olmalıdır. Bu iki sebepten bir tanesini, Leon'un hareketlerini takip ettiğimizde tespit edebiliriz. Mesleme Kapadokya'da iken Leon'un en azından Amorium dolaylarında olduğunu kaynaklar bize söylemektedirler. Leon, Emevîlerle bir anlaşma yapmış olsa dahi, nihai amaçlarını bildiği için, Araplar gelmeden evvel, bir an önce başkente girebilmek amacıyla tüm dikkatini ve kuvvetini bu yöne

¹²¹⁰ Michael, ss. 491-492; Bar Hebraeus, I, s. 193; Theophanes, ss. 538-541

odaklamış olmalıdır. Sebeplerin ikincisi ise Theodosios cephesidir. Buna göre hem Leon'un hem de Arapların hareketlerinin haberlerini almakta olan İmparator, tüm savunmasını başkentte yapmak üzere hazırlığını yapmış olabilir. Bu düşüncüyü destekleme mahiyetinde verilebilecek örnek ise, Leon'un Artabasdos ile yaptığı söylenen ittifakın, İmparator'un en büyük destekçisi Opsikion bölgesini rahatlıkla geçmiş olması ve yalnızca ki eğer doğruysa, başkente oldukça yakın olan Nikomedia'da Roma birlikleriyle bir çatışmaya girmiş olmasıdır. Ancak bu nazariyeye göre gidildiğinde, Nikomedia'daki savaşın Theodosios aleyhine sonuçlanması ve oğlunun burada esir düşmesi, İmparatorun tüm planlarını alt üst etmiş olmalıdır.

Konunun bu kadar karanlık olmasının en büyük sebebi, aynı olayın iki farklı hikâye ile anlatılmış olması ve iki hikâyenin de birbirleriyle, isimler haricinde hiçbir benzerliğinin bulunmamasıdır. Nihayetinde Roma başkentine ilerlemekte olan iki güç vardır ve bunların biri tacı, diğeri de şehri hedeflemektedir. Bu noktada Leon'un gerçekten Araplarla bir teması olmuş mudur ya da olmuşsa bu ne mahiyettedir, kaynakların verdiği bilgilerle açıklamak zordur. Araplar açısından, eğer böyle bir anlaşmaya yanaşmışlarsa bunun akla yatkın tek noktası, Roma tahtına oturtacakları bir İmparator'u istedikleri gibi yönlendirebileceklerini düşünmüş olmalarıdır. Ancak bu noktada İbn Kesir'in Vakıdî'den yapmış olduğu bir nakli değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, Konstantinopolis'e yapılacak sefer üzerine yapılan bir görüşmede Musa bin Nusayr Halife'ye Konstantinopolis'e kadar olan tüm şehirleri almasını, böylelikle başkentini düşmesinin de kolay olacağını söylemiş, Mesleme ise tam tersine, doğruca başkente gitmesini ve eğer orayı alırsa diğer tüm şehirlerin teslim olacağını söylemiştir. Halife de ikinci görüşü onaylayarak, doğruca Konstantinopolis'e gidecek bir ordu için hazırlıklara başlamıştır¹²¹¹. Bu rivayeti doğru kabul edersek Emevîlerin asıl niyetinin, Konstantinopolis'i alarak Roma Devleti'ni ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Leon açısından Artabasdos ittifakı, Nikomedia'da kazanıldığı söylenen savaş, genç *caesar*'ın esir edilerek İmparator'un bir anlaşmaya mahkûm edilmesi görüşü daha akla yatkın görünmektedir. Zira biz General Leon'un, başkente girip de III. Leon unvanıyla imparatorluk tacını başına taktıktan sonra vaadini gerçekleştirdiğini ve Armenikon *strategos* 'u unvanının yanında Artabasdos'a bir de *kuropalates* unvanının verildiğini biliyoruz. Ancak Leon'un, tüm bunları gerçekleştirme sürecinde başkente

¹²¹¹ İbn Kesir, IX, s. 283

doğru ilerleyen Arap ordularını oyalamak, bir de onlarla açık alanda savaşmak zorunda kalmamak için Araplarla temas kurması da hiç uzak bir ihtimal değildir. Bahsi geçen diğer kaynaklar gibi *1234 Kroniği* de Leon'un Araplarla yapmış olduğu antlaşma ile aynı zamanda Amorium'un da helak olmasının önüne geçtiğini belirtmektedir. Gerçekten de Araplar bu seferde Amorium şehrine dokunmamışlardır. İslâm kaynaklarına göre Süleyman bin Mev'ud burada Mesleme'nin gelmesini beklemiş, Hristiyan kaynaklarından anlaşıldığına göre de Leon, Araplar Amorium'da iken Konstantinopolis'e gitmiştir. Mesleme'nin önünde hareket etmekte olan Leon, belki de kaynakların da belirttiği gibi Araplarla bir antlaşma yaparak onları Amorium'da tutmayı başarmış ve bu şekilde kazandığı zamanı da iyi değerlendirerek amacına ulaşmış olabilir. Leon'un taç giymesi Miladî 25 Mart 717 tarihi iken, Arapların Konstantinopolis önüne gelmelerinin ancak Ağustos ayını bulması da Leon'un yeteri kadar zaman kazanmış olduğunu göstermektedir.

[158] Teodosyus'un Tahttan İnmesi ve Leon'un¹²¹² Hükümdarlığı:

Leon, Arap kuvvetlerini gönderdikten sonra Konstantinopolis'e doğru yola çıktı ve deniz kıyısında harap bir şehre gelerek karargâhını kurdu. Onlar orada kamp kurmuşlarken, İmparator Teodosyus'un göndermiş olduğu bir ordu, bulundukları yere vardı. (Bu ordunun) gönderilme amacı Leon ile savaşmak ve onu mağlup ederek, yanlarında bu orduya komuta etmek için gelmiş olan Teodosyus'un oğlunu hükümdar yapmaktır. Beraberlerinde, Leon'u yendikleri zaman (İmparator'un) oğlunun giyeceği taç ve krallık erguvanları da bulunmaktaydı. Ancak (İmparator'un yolladığı ordu) karargâha ulaşp Leon'un ordusuyla karşılaşınca, Leon'un yanındaki Rumlarla İmparator'un yolladıkları birleşerek Leon'u hükümdar ilan etme konusunda anlaştılar. Ardından yanlarında getirdikleri tacı Leon'un başına koydular ve erguvanı giydirdiler. Teodosyus'un oğlunu da ona teslim ettiler. Sonra hep birlikte, halkın kendilerini büyük bir coşkuyla karşılayacağı başkente doğru yola çıktılar. Teodosyus, bir yıl dört aylık bir iktidarın ardından tahttan indirildi ve Leon, (AG) 1028¹²¹³ yılında hâkimiyeti eline geçirdi. Leon'un hükümdar olduğunu duyan Mesleme çok sevinmişti. Zira artık sözünü yerine getireceğini ve şehri kendisine teslim edeceğini zannediyordu. Tahta çıktıktan sonra Leon, sürekli olarak Mesleme'ye mektuplar yazıyor fakat boş vaatlerle onu oyalıyordu. Bir yandan şehri tahkim ediyor ve erzak depoluyor, diğer yandan da düşmanlarıyla savaşabilmek için ordu topluyor ve gemiler yaptırıyordu. Şehrin bu işlerine yardım etmeleri için

¹²¹² III. Leon (645-741). M.717-741 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹²¹³ AG.1028 tarihi, M.716-717 yılını karşılaması bakımından doğru bir tarihlemidir.

Bulgarlarla anlaşmıştı. Şehri ele geçirilemez kılmak için ne gerekiyorsa yapıyordu.

Leon kanaatimizce Arapları Anadolu'da oyalarken, kendisi de başkente doğru harekete geçti. Nikomedia'ya geldiğinde, İmparator tarafından gönderilen ve başlarında bizzat İmparator'un oğlunun bulunduğu bir Roma ordusu ile karşı karşıya geldi. Bury'nin Opsikion ordusu olduğunu söylediği¹²¹⁴ bu Roma kuvveti ile Leon'un ordusu arasında bir savaşın olup olmadığı çok net değildir. Bu noktada kimi yazar Leon'un, İmparator'un oğlunu tüm maiyetiyle birlikte esir ettiğini, kimi yazar da İmparator'un oğlunun emrindeki Roma birliklerinin Leon'un safına geçerek bu isimsiz Roma prensini Leon'a teslim ettiklerini söylemektedir. Theophanes birinci görüşü savunanlardandır ve muhtemelen onu referans alan Bury, Brooks ve Ostrogorsky de aynı görüştedir¹²¹⁵. Eğer bahsedildiği gibi bir esir alma hadisesi gerçekleşmişse bu, bir çatışmanın yaşanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Diğer yandan Mihael Rabo, içinde erguvanın ve tacın geçmediği anlatımında tıpkı *1234 Kroniği* gibi İmparator'un oğlunun bizzat başında bulunduğu Roma birliği tarafından Leon'a teslim edildiğini söyler¹²¹⁶. Bu noktada bir savaştan değil, belki de Anatolikon ve Armenikon themalarının ittifakı karşısında duramayacaklarını fark eden Opsikion askerlerinin teslimiyetinden söz edilebilir. Diğer Süryani kaynaklardan Bar Hebraeus İmparator'un oğlundan bahsetmeden Leon'un karşısına çıkan Romalılara, Arapları geri çevirdiğini söylediğini ve bunun üzerine bahsi geçen Romalıların onu imparator yaptıklarını söylemektedir¹²¹⁷. Zuqnin Kroniği ise detaylara yer vermeden Theodosios'un, Leon'un güçlü bir orduyla üzerine gediğini öğrenince korkup tacı bıraktığını belirtir¹²¹⁸. İmparatorun oğlu ile ilgili en farklı bilgiyi, Leon'un onu öldürdüğünü söyleyerek Agapius vermektedir ki bu bilgi yalnızca Agapius'da yer almaktadır¹²¹⁹. Ancak ne Agapius'un söylediği gibi İmparator'un oğlu ne de İslâm kaynaklarının söylediği gibi İmparator Theodosios bu süreçte ölmemişlerdir.

¹²¹⁴ Bury, *A History...*, s. 383

¹²¹⁵ Theophanes Leon'un, İmparator'un oğlunu yakaladığını ifade eder (Theophanes, s. 540). Bury (*A History...*, s. 383) ve Ostrogorsky (s. 145) de aynı görüştedir. Brooks, İmparator'un *Augustus* yapılmış bulunan oğlunun Leon'un gücüne yenik düştüğünü söyler (Brooks, "*The Successors of Heraclius*", s. 417

¹²¹⁶ Michael, s. 492

¹²¹⁷ Bar Hebraeus, I, s. 193

¹²¹⁸ Zuqnin Kroniği, ss. 150-151

¹²¹⁹ Agapius, s. 242

İmparator ve oğlu tahtı terk ettikten sonra keşiş olmuşlar ve Efes'te bir manastıra gitmişlerdir¹²²⁰.

s.304

[159] Mesleme'nin Harekete Geçmesi ve Konstantinopolis Karşısına Karargâhını Kurması:

Kışın ardından, Leon'un kendisini yanlış yönlendirerek aldattığını anlayan Mesleme harekete geçti. Ordusunu ve gemilerini hazırlayarak, aynı yılın Haziran ayında diğer kıyıya geçti. Leon ise Mesleme'nin hareketinden haberdar olunca, (Mesleme'nin geleceği yön olan) şehrin tüm batı tarafını ateşe verdi. Mesleme'nin ordusu ise şehrin kenar mahallelerine altı mil kadar bir mesafede kamp kurdu. Mesleme, beraberindeki dört bin atlı ile birlikte, önündeki karargâhın on mil kadar gerisindeydi. Rumlara yardıma gelen Bulgarlar, gece vakti beklenmedik bir şekilde onların üzerine hücum ettiler ve ordunun büyük kısmını öldürdüler. (Mesleme) güçlükle kurtuldu ve tüm ordunun toplanmış olduğu batıdaki büyük karargâha gitti. Ardından da şehrin Altın Kapı¹²²¹ olarak adlandırılan kapısının karşısındaki surların yakınına karargâhlarını kurdular. Önerine, şehrin olduğu tarafa ve arkalarına Bulgarlar'ın olduğu tarafa hendekler kazdılar. Sağ ve sol yanları denizdi ve 30 bin kişilik Arap kuvveti de buradaki gemilerde bulunuyordu. Deniz üzerine konuşlandırılan Mısırlı denizciler, gemilerini Rum gemilerine karşı savunacaklardı. Şurahil bar Übeyde ile gönderilen 20 bin kişilik ilave kuvvet, Bulgarlara karşı ve denizden de Rum gemilerine karşı güvenliği sağlayacaktı. Denizin diğer kıyısında ise Arapların ikmal yolunu kesmeye çalışan Rum öncü birlikleriyle çatışmalar yaşanmıştı. Günlerden birinde Bulgarlar toplanarak Şurahil ve beraberindeki kuvvetlere saldırdılar ve yaptıkları savaşta onlardan (Araplardan) pek çoğunu öldürdüler. Öyle ki Araplar, Rumlardan çok Bulgarlardan korkar hale gelmişlerdi. Arapların ikmal yolları kesilmiş ve beraberlerindeki hayvanlar yem kıtlığı nedeniyle telef olmuştu.

s.305

Suriye'nin hiçbir yerinde onlarla ilgili bir şey duyulmuyordu. Zira deniz ve Rum öncü birlikleri tarafından kuşatılmışlardı. Bu nedenle deniz yoluyla karargâha biri ne girebilirdi ne de oradan çıkabilirdi. Şehrin içinde Rumlardan, dışında ise Araplar, üzerilerine gelen ve sert geçecek bir kışın karşısında zor bir durumdaydılar. Hepsi ümitsiz bir durumda olan Araplar, Halife'nin izni olmadan geri dönmekten korkuyorlardı. Kaldı ki denizin hiddeti hâlihazırda onların bulundukları yerden kumildamalarına da olanak vermiyordu. Diğer

¹²²⁰ Paul A. Hollingsworth, "Theodosius III", ODB, Cilt: 3, s. 2052

¹²²¹ Konstantinopolis'in kara surlarının bugünkü Yedikule tarafında, imparatorların zafer alayı başında şehre giriş yaptıkları, eski ismi Porta Aurea (Altın Kapı) olan ana tören kapısı.

yandan da batılarında bulunan Bulgarlardan korkuyorlardı. Böylece, her yandan kendilerini sıkıştıran kaçınılmaz ölümün ellerine teslim olmaktaydılar. Mesleme ise, Rumların şehri bugün yarın teslim edecekleri beklentisiyle Arap ordusunu oyalıyordu. Onları Arapların halifesi Süleyman'dan kendilerine gönderilen çeşitli hediye ve erzakın gelmekte olduğu güvencesiyle avutuyordu. Ancak bir süre sonra aldatıldıklarını anlamışlardı ve o andan itibaren (Mesleme) onlara doğruyu söylese dahi ona inanmamaya başladılar.

Mesleme bin Abdülmelik'in Konstantinopolis kuşatması İslâm kaynaklarından ziyade Hristiyan kaynaklarında daha berraktır ve daha fazla detay içermektedir. İmparator III. Leon, tahta oturduktan sonra, Araplarla yapmış olduğu antlaşmaya binaen verdiği sözleri tutmamış; bir yandan Mesleme'yi oyalarken, diğer yandan da şehrin savunmasını kuvvetlendirmekle meşgul olmuştu. Kaynaklar bu süreçte Mesleme'nin sürekli olarak İmparator'a mektuplar gönderdiğini ve vermiş olduğu sözleri tutmasını talep ettiğini aktarır. Ancak bir süre sonra Mesleme, Leon'un kendisini aldattığını ve sürekli oyaladığını anlamış ve harekete geçmiştir.

Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki ordu, Bergama'dan hareket etti ve kuzey yönünde devam ederek Abydos'a¹²²² ulaştı. Çanakkale Boğazı'nı geçen Arap ordusu, M.717 yılının Ağustos ayının ortalarında Konstantinopolis surlarının önüne gelmiş, Eylül ayının başında da donanma şehrin önünde görünmüştü. Böylece Roma başkenti karadan ve denizden tam bir kuşatma altına alınmış oluyordu. Mesleme ile Leon arasında bu dönemde de haberleşme olmuş ve İmparator, Arapları oyalamaya devam etmiştir. Ancak oyalanmaya daha fazla tahammül göstermeyen Arap ordusu bir süre sonra taarruza geçti. Ne var ki şehrin surlarının sağlamlığı kara ordusuna geçit vermemekte, denizde ise Romalıların ünlü Grejuva Ateşi, Arap donanmasına büyük kayıplar verdirmekteydi. Surlarda, içeri girebilecekleri gediği bir türlü açamayan, bu nedenle zaman ve moral kaybı yaşayan Arap ordusu, mevsimin kışa dönmesi ile soğuk ve açlıkla karşı karşıya kaldı. M.717-718 kışı çok sert geçti ve buna bir de yiyecek stoklarının tükenmesi eklenince Arap ordusu için sonuçları çok ağır olacak bir dönem başladı.

İslâm kaynaklarının büyük bir bozgun olarak gördüğü ve tüm sebebini, tamamen Leon'un Mesleme'yi kandırmış olmasına bağladıkları ve çok da detayına inmedikleri bu hadise, Hristiyan kaynaklarında daha derinlemesine verilmektedir. Hristiyan müelliflerin genel hatlarıyla benzer ifadelerle aktardıkları olayda, şehir

¹²²² Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında antik bir yerleşim yeri.

surlarının etkili savunması, sur dışında Bulgar kuvvetlerinin Arap ordularına yapmış olduğu saldırılara ek olarak soğuk iklim ve kıtlık, kuşatmanın seyri açısından etkili olmuştur.

Tüm bu zor koşullara rağmen Mesleme bin Abdülmelik Konstantinopolis'i almaya kararlıydı. Ancak kuşatmanın uzaması, havanın soğuması ve yiyecek sıkıntısının artması, ordu içerisinde huzursuzluğa neden olmaktaydı. Mesleme, askerlere yardım geleceğini söyleyerek onların morallerini muhafaza etmeye çalışmaktaydı. Esasında, eğer Theophanes ve Nikephoros'a bakılırsa, yardım gelmişti. Sert geçen kışın ardından baharda önce Süfyan komutasındaki bir Mısır donanması, 400 parça gemiyle gelmişti. Onun hemen arkasından da 360 parçalık bir donanmayla Yezid geldi. Her iki donanma da destek ve yiyecek getirmişti. Ancak Yezid'in getirdiği donanmada çok sayıda Hristiyan Mısırlı bulunmaktaydı ve bunlar bir gece vakti gizlice ayrılarak başkente gittiler ve İmparator'a bilgi verdiler. Mısırlıların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Romalılar, bu gemileri de yaktılar ve malzemeleri ele geçirdiler¹²²³. İki Grek tarihçinin verdiği bu bilgileri doğru kabul edersek bu son hadise Arap ordusunun moralini iyice dibe çekmiş olmalıdır.

[160] Allah'ın Her İki Tarafı Da Terk Edip Onları Perişan Etmesi Hakkında:

Esasında bahsettiğimiz bu büyük felaket (kış), her iki tarafı da vurmaktaydı. Ancak Arapların açlıktan dolayı yaşadığı sıkıntı daha büyüktü. (Bu korkunç şartlar altında) onlar için bir kurtuluş ışığı parıldadı. Rumlar, Arapları (dışarıdaki) tutsakları gibi görmelerine rağmen (esasinda) onlar Araplardan daha büyük bir felaketin içindeydiler. Zira bir süre sonra onlarda da kıtlıktan kaynaklanan sıkıntılar baş göstermeye başlamıştı. (Rumlar) Araplara öyle bir eziyet çektirmişlerdi ki, onlar bir zaman sonra ceset ve gübre yemeye başlamışlardı.

s.306

Arap karargâhında bir modius¹²²⁴ buğdayın fiyatı on denarii¹²²⁵, ölü bir hayvanın başı ise üç denarii etmekteydi. İçlerinden çoğu, gemilerin yanına giderek üzerlerindeki zifti kazıyor ve tüm gün boyunca bunu çiğniyordu.

¹²²³ Theophanes, s. 546; Nikephoros, ss. 123-124

¹²²⁴ 1 modius= y. 13 kilogram.

¹²²⁵ Denarius, III. Yüzyıla kadar Roma'da resmi para birimi olarak kullanılmış, daha sonra yerini Antoninianus denilen para birimine bırakmıştır. Ancak denarius ya da denarii ismi (ki günümüzde bazı Arap ülkelerinde kullanılan para birimi Dinar'ın ismi de buradan gelmektedir) sonraki dönemlerde çeşitli para birimlerini tanımlamak için kullanılmış olsa da bu paraların neden bu isimle anıldıkları ve ne değerleri ne de içeriklerindeki altın ya da gümüş oranları bilinmemektedir. Zira bu durum kullanıldıkları dönemin ekonomik şartlarına göre sürekli değişim göstermektedir.

1234 *Kroniği*'nin diğer kroniklerden önemli bir farkının, genel olarak daha objektif bir bakış açısına sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Kroniğin yazarının burada kullanmakta olduğu ifadeler, bu yaklaşımın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Konstantinopolis kuşatması sırasında Arap ordusunun maruz kaldığı sıkıntılı süreç tüm kaynaklarda verilirken, Romalıların da esasında benzer meselelerle yüzleşmek zorunda kaldığını bir tek 1234 *Kroniği* söylemektedir. Bu zor şartlar altında Arap ordu mensuplarının ölü hayvanları hatta ölen insanları ve gemilerin üzerindeki ziftleri kazıyıp yedikleri kaynaklarda müstereken bahsedilen hadiselerdir¹²²⁶. Kronik yazarının verdiği bilgiye göre, şehrin içindeki Romalılar da çok farklı bir durumda değildir.

Netice itibarıyla M.717 yılının Ağustos ayında başlayan ve M.718 yılının Ağustos ayına kadar tam bir yıl boyunca devam eden Konstantinopolis kuşatması, Arapların bu şehre karşı son hamlesi olmuş, bu tarihten sonra hiçbir Arap ordusu bir daha Roma başkentinin surlarının önünde görünmemiştir. Bu kuşatmanın son Arap kuşatması olması haricinde bir başka özelliği de Haliç'in zincir çekilerek kapatılmasının ilk defa denenmiş olmasıdır. Arapların Konstantinopolis'te yaşadığı ağır hezimet, tıpkı kırk yıl önce IV. Konstantinos gibi III. Leon'a da büyük bir itibar kazandırmış, Leon'un tahta çıkmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu tarihinde Isauria¹²²⁷ Hanedanı¹²²⁸ başlamıştır.

[161] Süleyman'ın Ölümü ve Amcasının Oğlu Ömer'in¹²²⁹ Hükümdarlığı:

Bu son derece sıkıntılı dönemde Halife Süleyman bar Abdülmelik öldü. Araplar, babasının yerine oğlu Eyyüb'e el vererek biat ettiler. Ne var ki o, kış başlarken Ekim ayında öldü¹²³⁰. Yerine ise Ömer bar Abdülaziz bar Mervan hükümdar yapıldı. O, dindar, sabırlı, Allah'tan korkan, merhameti bol ve kötülükten uzak duran biriydi. Hükümdar olunca tüm gayretini Rum ülkesinde bulunan Arapları nasıl geri getirebileceği konusuna verdi. Zira onlardan hiçbir haber gelmemekteydi. Güvenilir bir adamını, yanına refakatçi bir birlik de vererek Rum ülkesine gönderdi ve ona, Mesleme ile beraberindeki ordu hakkında doğru bilgiler edinmeden geri dönmemesini emretti. (Ömer'in gönderdiği adam)

¹²²⁶ Michael, s. 492; Bar Hebraeus, I, s. 193; Theophanes, s. 546

¹²²⁷ Günümüzde Konya'nın Bozkır ilçesinden başlayarak Kilikya'ya doğru uzanan, Toros dağları silsilesi içerisinde kalan dağlık bölgenin ismidir. Bilgi için bkz, Clive F. W FOSS, "Isauria", ODB, Cilt: 2, s. 1014; aynı yazar, "Isauria", ODB, Cilt: 2, s. 1014

¹²²⁸ M.717-802

¹²²⁹ Ömer bin Abdülaziz bin Mervan (679-10 Şubat 720). M.717-720 yılları arası sekizinci Emevi halifesi.

¹²³⁰ Eyyüb bin Süleyman, henüz Süleyman bin Abdülmelik hayattayken ölmüştü. Bu nedenle amcasının oğlu ve damadı olan Ömer bin Abdülaziz'i kendine veliaht olarak seçmiştir.

Arapların karargâhına ulaşınca ordunun durumunu öğrendi ve Ömer'e teslim etmesi için Mesleme ona, ordunun durumunun çok iyi olduğunu ve şehrin fethedilmesinin yakın olduğunu ifade eden mektupları verdi. Bu adam Ömer'in yanına döndüğü zaman ona, Mesleme'nin mektubunda söylediklerinin tam tersi şeyler anlattı. Halife (Ömer), Arap ordusunun harap bir durumda olması karşısında büyük üzüntü yaşadı ve gözyaşları döktü. Sonra kışın geçmesini bekledi ve Arap ordusunun perişan olmasına sebebiyet verdiği için, sert bir mektup yazdığı Mesleme'ye başka bir elçi gönderdi. Mektupta orduyu geri çekmesini ve ayrılmasını istiyordu. Orduya da eğer Mesleme emirleri dinlemez ve ayrılmaz ise onu bırakıp gelmeleri yönünde bir mektup yazdı. Halife Ömer tarafından yollanan elçi, Mesleme'ye ulaştı ve mektubu kendisine teslim etti.

s.307

(Mesleme ise) emri ordudan gizlemek için bir plan yaptı ancak planı açığa çıktı; ordu Halife'nin emrini öğrenmiş ve karargâhta açıkça ilan etmişlerdi: "Halife Ömer, (savaşı bırakıp) ayrılmanızı ve kendi topraklarınıza dönmenizi emretmektedir." Bu güzel haberi alınca büyük bir sevinçle doldular, dahası Ömer bar Abdülaziz'in hükümdarları olduğunu duyunca daha da sevindiler. Sonra Mesleme oradan isteksizce ayrıldı. İki taraf da birbirlerine hakaretler yağdırmaktaydı ve gemilerine binen Rumlar onlarla (bir kez daha) savaştı ve (Arapların) gemilerinden çoğunu yaktılar. (Sonrasında) denizde giderlerken üzerlerine bir fırtına geldi ve gemilerinin çoğu (da burada) battı. İçlerinden hasar gören bazıları da barbarların ülkelerinde karaya vurdu. Nihayetinde, Rumların ülkesinde geçen iki yılın ardından Arap ordusunun sonu kötü oldu. Halife Ömer onları (kalanları) getirmek için 20 binden fazla katır ve at yollamıştı. Çünkü çoğu yaya olarak çıkmışlardı. Ayrıca her bir adama onar dinar verilmek üzere çok sayıda altın da yollamıştı. Bunun yanında Mesleme ile birlikte olan kardeşlerini bekleyen ailelere de haber yollayarak gidip onları karşılamalarını ve destek olmalarını bildirmişti ve onların pek çoğu da (aileleri) gittiler ve onları karşıladılar.

Emevîler'in yedinci halifesi Süleyman bin Abdülmelik, H.99/M.717 yılında Kınnesrin'e bağlı Dâbık'ta vefat etti¹²³¹. Sağlığında veliaht olarak önce oğlu Eyyûb'u tayin etmiş¹²³² ancak onun erken yaşta ölmesi üzerine sırasıyla, önce amcasının oğlu Ömer bin Abdülaziz'in ve ondan sonra da kardeşi Yezid bin Abdülmelik'in Emevîler'in halifesi olmasını istemişti¹²³³.

Ömer bin Abdülaziz'in hilafet makamına geçmesi, Mesleme bin Abdülmelik'in Roma başkenti Konstantinopolis'i kuşatma altında tuttuğu sıralardır.

¹²³¹ İbn Kesir, IX, s. 296; Taberî, XXIV, s. 61

¹²³² Yakubî, s. 1010; Taberî, XXIV, s. 41

¹²³³ Taberî, XXIV, s. 71; İbnü'l Esir, V, s. 40

Bir önceki Halife Süleyman bin Abdülmelik tarafından gönderilen ordunun Konstantinopolis'i kuşatmasından yaklaşık iki ay sonra Halife ölmüş ve yerine Ömer bin Abdülaziz geçmiştir. Fakat Halife'nin ilk işi, Roma'daki Arap ordusunu geri getirmek değil, oradaki gelişmeler hakkında malumat edinmek olmuş olmalıdır. Zira henüz kış bastırmamış ve ordu, yukarıda anlatmış olduğumuz zorlu kış şartları ve kıtlıkla yüzleşmemiştir. Kaldı ki Ömer bin Abdülaziz M.717 yılının Ekim ayında hilafete geçmiş, ordunun kuşatmayı kaldırarak Konstantinopolis önlerinden ayrılması ise M.718 yılının Ağustos ayını bulmuştur. Bu nedenle Halife önce kuşatmanın seyri ve ordunun durumunu öğrenmek için Roma başkentine haberciler göndermiş, bu habercilerin gerekli malumatı getirmesi ise muhtemelen Miladî takvim yılının sonlarını bulmuştur. Yine muhtemelen yapılan durum değerlendirmesinde ordunun geri çağırılmasına karar verilmiş ve bu noktadan sonra belki de metinde de anlatılan ve Mesleme'nin geri dönmek için çeşitli gerekçeleri sunması durumu gerçekleşmiştir.

Mesleme gerek kardeşinin isteğini yerine getirmek gerekse Peygamber'in öngörüsünü gerçekleştiren kişi olabilmek tutkusuyla, kuşatmayı kaldırmak istememiş olabilir. Ömer bin Abdülaziz'in halife olmasıyla kuşatmanın kaldırılması arasında geçen yaklaşık on aylık zaman da Mesleme'nin Konstantinopolis önlerinde oyalandığını düşünmeye yetecek bir süredir. Ancak gelişen koşullar, zorlu kış ve açlığa maruz kalma durumları ve kendilerine yardım gelmemesi ya da Grek tarihçilerin söylediği gibi gelen yardımın kendilerine ulaşmaması gibi sonuçlar göze alındığında, Mesleme'nin bu kuşatmayı bu kadar sürdürmüş olması anlamsızdır. Aynı mantık problemi, Leon'un imparator olması ile Mesleme'nin Konstantinopolis'i kuşatması arasında geçen yaklaşık beş aylık süre için de geçerlidir. Bu durumda Mesleme ya çok inatçıdır ya da tutkusu düşünce yetisinin önüne geçmiştir. Böyle bir halet-i ruhiye ile Mesleme'nin, Süryani kroniklerinin dediği gibi Halife'nin gönderdiği elçileri, ordunun genel durumunun iyi olduğunu beyan ederek geri göndermek istemesi ya da Süleyman bin Abdülmelik'in ölüm haberini ordudan gizlemesi gibi tutumları anlaşılır olmaktadır. Hristiyan kaynaklarının tarihi bir hezimet olarak verdiği bu başarısız kuşatmadan sonra Mesleme, her ne kadar Cezire valiliğinden azledilmiş de olsa, özellikle Kûfe'de Yezid bin Mühelleb isyanı karşısında gösterdiği başarının ardından Horasan valiliğine tayin edilmiş ve döneminin en etkili isimlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Ancak Mesleme'nin Cezire valiliğinden azledilme nedeni, Hâricî

isyanını bastırmak için görevlendirilmiş olmasıdır¹²³⁴. Bu da Mesleme'nin hala Halife'nin güvenine mazhar bir kişilik olduğunu göstermektedir. Yani Konstantinopolis kuşatmasının başarısızlığı Mesleme'nin itibarını düşünül­düğü kadar zedelememiştir. Buradan yola çıkarsak, her ne kadar sonu başarısızlık da olsa Konstantinopolis kuşatması, Hristiyan kaynaklarının anlattığı gibi felaket koşullar altında geçmemiş olabilir. Kışın çok sert geçmesi ve özellikle gıda temininin güç yapılıyor olması muhtemelen doğrudur ancak Romalıların, Arapların yiyeceklerini almaları ve Arapların gemi ziftlerini kazımaları ya da ölen askerleri yemek zorunda kalmış olmaları gibi detaylar oldukça abartılı görünmektedir.

Ne var ki İslâm kaynakları meselenin bu yönleriyle ilgilenmezler. Arap müellifler Ömer bin Abdülaziz'in halife olduktan sonra ilk işinin Mesleme'yi geri çağır­mak ve orada bulunan orduya giyecek ve gıda malzemesi göndermek olduğunu ifade ederler¹²³⁵. İslâm kaynakları Mesleme'nin ordusunun geri dönüşü hakkında bilgi vermemektedir. Bu bilgidен sonra kaynaklarda Mesleme'nin ismine H.100 yılında cereyan eden Hâricî isyanlarında Kûfe bölgesinde rastlamaktayız¹²³⁶.

Halife Ömer bin Abdülaziz'in Mesleme'yi geri çağırması ve Arap ordusunun maceralı dönüş yolculuğu Hristiyan kaynaklarında çok daha detaylandırılmış ve yine muhtemelen oldukça da abartılmıştır. Öncelikle, kuşatmanın sürdüğü esnada iki ayrı komutan liderliğinde iki donanmanın Arap ordusunun yardımına geldiğini ancak bunların da Romalılar tarafından yok edildiğini yukarıda aktarmıştık. Yalnızca Theophanes ve Nikephoros'un paylaşmış olduğu bu bilgilerin yanında diğer Hristiyan kaynakları kuşatma sırasında gelen bir yardımdan bahsetmemektedirler. Aksine, kendilerine hiçbir şekilde yardım gelmediğini ve onların haberlerinin Arap başkentine ulaşmadığını ifade ederler. Süryani kroniklerinin söz etmiş olduğu tek yardım, dönüş yolunda yaşanan felaketler üzerine Halife'nin gönderdiği ve 1234 *Kroniği*, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un müştereken 20 bin at ve kişi başı on dinar olarak belirttikleri yardımdır¹²³⁷. Bu noktada İslâm kaynaklarının vermiş olduğu 500 at bilgisi daha doğru gelmektedir. Zira İslâm kaynakları da bu yardımı, Halife'nin geri dönüş emrinden

¹²³⁴ Hasan Kurt, “*Mesleme b. Abdülmelik*”

¹²³⁵ İbn Kesir (IX, s. 298) ve Taberî (XXIV, s. 74) bol miktarda yiyecek ve 500 at gönderildiğini söyler. İbnü'l Esir (V, s. 43) onlara besili atlar ve bol miktarda yiyecek gönderildiğini ve Halife'nin, halkı onlara yardıma çağırdığını ifade eder. Yakubî gönderilen birliğin başındaki komutanın ismini Amr bin Kays olarak vermektedir (Yakubî, s. 1016).

¹²³⁶ İbn Kesir, IX, s. 303; Taberî XXIV, s. 77

¹²³⁷ Bar Hebraeus, I, s. 194; Michel le Syrien (Fr), II, s. 486. Mihael Rabo'nun İngilizce tercümesinde bu rakam, baskı hatası sonucu 2 bin at olarak verilmiştir (s. 493)

sonra vermektedirler ve ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla bu yardım, önemli bir miktar askerini kaybetmiş olan ordunun geri dönüş yolundaki ihtiyacını karşılamak içindir.

Grek tarihçilerden Theophanes ve Nikephoros, Arap donanmasının dönüş yolculuğu ile ilgili bilgiler vermektedirler. Nikephoros yalnızca Arapların dönüş yolunda ve özellikle Kıbrıs dolaylarında fırtınaya tutulduklarını ve gemilerinden pek çoğunun batarak askerlerinin büyük kısmının da boğulduğunu söylemektedir¹²³⁸. Theophanes ise hadiseyi daha abartılı biçimde vermektedir. Theophanes'e göre Arap donanması Ege Denizi'nde bulunduğu sırada gökyüzünden ateşli bir dolu yağarak suları kaynama noktasına getirmiş, bu nedenle gemilerin omurgaları parçalanmış ve Arapların hepsi burada ölmüşlerdir. Geriye yalnızca on kişi kalmış, bunların beşi Romalıların eline geçmiş, kalan diğer beş kişi ise Tanrı'nın kendilerini nasıl cezalandırdığını anlatmak için Suriye'ye kaçmışlardır¹²³⁹. Yani Theophanes'e göre 100 bin kişilik Arap ordusundan geriye (en azından deniz gücünden) yalnızca beş kişi kalmıştır.

[162] Halife Ömer ve Dönemi Hakkında:

Abdülaziz oğlu Ömer, Arapların 99. yılında halife oldu. O, adaleti ve dürüstlüğü seven, kötülükten uzak duran iyi ve merhametli bir adamdı. Ancak Hristiyanlarla arasında, önceki halifelere oranla daha fazla anlaşmazlık vardı. Kiliselerinde yüksek sesle ibadet etmelerini, müzik aleti çalmalarını ve ata eyerle binmelerini yasakladı.

s.308

Ayrıca eğer bir Arap bir Hristiyan'ı öldürürse ve buna karşılık olarak 5 bin zuze fidye verirse kısas gereği öldürülmeyecekti. (Ömer) iki yıl beş ay halifelik yaptıktan sonra öldü.

Ömer bin Abdülaziz, İslâm kaynaklarında da *1234 Kroniği*'nde bahsedildiği gibi anılmaktadır. Tüm kaynaklar onun son derece dindar, mütevazı, adaletli ve dürüst bir insan olduğunu çeşitli örneklerle ifade etmektedirler¹²⁴⁰. Bu vasıfları nedeniyle Ömer bin Abdülaziz, Hulefâ-i Râşidîn'in beşincisi olarak anılır. İbnü'l Esir'in naklettiği, Süfyân-ı Sevrî'nin¹²⁴¹ "*Halifeler beştir. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve*

¹²³⁸ Nikephoros, s. 125

¹²³⁹ Theophanes, s. 550

¹²⁴⁰ İbn Kesir, IX, s. 311 vd; İbnü'l Esir, V, s. 58 vd; Taberî, XXIV, s. 93 vd

¹²⁴¹ Ebu Abdullah Süfyân bin Said bin Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö: 161/778). Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebi Sevrîlik mezhebinin kurucusu olan muhaddis. Detaylı bilgi için bkz, Recep ÖZDİREK, Ali Hakan ÇAVUŞOĞLU, "*Süfyân es-Sevrî*", TDVİA, Cilt: 38, 2010, ss. 23-28

Ömer bin Abdülaziz. Bunların dışındakiler, kıyıda köşede kalan kişilerdir” ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir¹²⁴².

Gerçekten de Ömer bin Abdülaziz, hilafet makamındaki uygulamalarıyla öncellerinden ayrılmaktadır. Kendi dönemine kadar görev yapan Emevî halifelerinin biriktirmiş olduğu tüm malları, kendi malları da dâhil olmak üzere hazineye iade etmesi Ömer bin Abdülaziz’in, hilafet makamında olsa dahi bir zühd hayatını benimsediğini gösterir. Devlet idaresinde yeni vergi sistemi, hadislerin derlenmesi ve iç barışı sağlama noktasında mevâliyi, Arap Müslümanlarla eşit konuma getirmesi ve Hâricîlere karşı sürdürdüğü ikna politikası ile mecbur kalmadıkça silahlı tedbirlere başvurmaması onun döneminin en dikkat çekici uygulamalarıdır. Hâricîler gibi Ali bin Ebu Talib’in ailesinin de yönetimle barış içinde olmasını sağladı. Muaviye tarafından Mervan bin Hakem’e tahsis edilen ve bu şekilde kendisine kadar gelen Fedek arazisini, Peygamber’in hane halkı olarak bilinen Ehl-i Beyt’e iade etti¹²⁴³. Yine Muaviye döneminden beri süregelen, Ali bin Ebu Talib’e hutbelerde hakaret edilmesini kaldırdı¹²⁴⁴. Ömer bin Abdülaziz’in bu uygulamaları O’nun İslâm tarihinde en değer verilen, belki de tek sevilen Emevî halifesi olmasına vesile olmuştur. Öyle ki kanlı Abbâsî ihtilali zamanında mezarı saldırıya uğramayan tek Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz’dir¹²⁴⁵.

Ömer bin Abdülaziz’in bu karakterinin yanında, Hıristiyan kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerde de doğruluk payı olabileceğini düşünmek gerekmektedir. *1234 Kroniği* her ne kadar Hıristiyanlara zulmetmiş olduğunu dile getirse de yine de Halife’nin tabiatına karşı olumlu görüşler bildirmektedir. Ancak diğer Süryani kronikleri ve Theophanes aynı görüşte değildir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Mesleme’nin Konstantinopolis önünde uğradığı hezimetin ardından Halife’nin zaten sevmediği Hıristiyanlara karşı daha da kinlendiğini ve bu nedenle bahsi geçen tedbirleri aldığını söylerler¹²⁴⁶. Theophanes ise bu kadar detaya girmeden ve herhangi

¹²⁴² İbnü’l Esir, V, s. 63

¹²⁴³ Fedek: Hayber’in fethinden sonra barış yoluyla alınan ve yarısı Peygamber’e tahsis edilen köy. Detaylar için bkz, Hüseyin ALGÜL, “*Fedek*”, TDVİA, Cilt: 12, 1995, ss. 294-295

¹²⁴⁴ Ömer bin Abdülaziz’in hilafetteki uygulamaları için bkz, İsmail YİĞİT, “*Ömer b. Abdülaziz*”, TDVİA, Cilt: 34, 2007, ss. 53-55

¹²⁴⁵ Abbâsî hareketi sırasında Şam’da bulunan Emevî halifelerinin mezarları açılmış ve bu kişilerin kemiklerinden bile intikam alınmıştır. Bu esnada ilk Emevî halifesi Muaviye bin Ebu Süfyan’ın mezarına da saldırılmış ancak cesedine dokunulmamıştır. Ömer bin Abdülaziz’in mezarına karşı ise hiçbir harekette bulunulmamıştır.

¹²⁴⁶ Michael, s. 494; Bar Hebraeus, I, s. 194

bir sebep belirtmeden yalnızca Halife'nin uygulamaya koymuş olduğu eylemlerin bir kısmından bahsetmektedir¹²⁴⁷.

Halife'nin bu yönde bir tavrı olup olmadığını ya da emirlerinin ne kadarının gerçek olduğunu tam olarak belirleyebilmek zordur. Bu konuda ancak İslâm kaynaklarının satır aralarından bir fikir edinebiliriz. Halife'nin Hristiyanlara karşı olan tutumu hakkında en açık bilgiyi İbn Kesir vermektedir ancak onun verdiği bilgiye göre Halife bu tutumunu yalnız Hristiyanlara değil tüm gayrimüslimlere karşı sergilemiştir. İbn Kesir'in aktardığına göre Halife, bölgelerdeki valilerine yazmış olduğu mektuplarda, *1234 Kroniği* ve diğer bahsi geçen kaynaklarda ifade edildiği kadar geniş kapsamlı olmamakla birlikte, bu türden yasakları içeren emirler vermiştir¹²⁴⁸. İbnü'l Esir'de verilen malumat bu kadar açık değildir. Buradaki bilgide, valilere yazmış olduğu mektuplarında, Kur'an ayetlerinden verdiği örneklerin içeriğinden Halife'nin gayrimüslimlere bakış açısını kestirebiliriz¹²⁴⁹. Ancak bu uygulamaların, en azından İslâm kaynaklarında geçenlerinin, idari ve sosyal hayatı düzenlemeye yönelik olduğunu düşünebiliriz. Zira Halife'nin ruhban sınıfından ve tebaa içinde durumu olmayanlardan cizye vergisini geçici olarak kaldırmak gibi gayrimüslimlerin lehine uygulamaları olduğu da bilinmektedir¹²⁵⁰.

Halife Ömer bin Abdülaziz iki yıl beş aylık görev süresinin ardından Receb 101/Şubat 720 tarihinde Humus yakınlarındaki Deyrsem'ân'da, kimi iddialara göre zehirlenerek, kimine göre hastalıktan 39 ya da 40 yaşında iken vefat etti¹²⁵¹.

[163] Yezid Bar Abdülmelik'in¹²⁵² Halifeliği:

Arapların 101. yılında Abdülmelik oğlu Yezid, amcasının oğlu Ömer bar Abdülaziz'in yerine halife oldu¹²⁵³. Yezid, hilafet makamına geçer geçmez, Doğu Araplarından ismi Yezid bar Mühelleb¹²⁵⁴ olan biri, yanına çok sayıda destekçi olarak ona karşı isyan etti. (Halife) Yezid, kardeşi Mesleme'yi isyanı bastırmak için büyük bir orduyla onun üzerine yolladı. (Mesleme) doğuya gelerek isyanı

¹²⁴⁷ Theophanes, s. 550

¹²⁴⁸ İbn Kesir, IX, s. 337

¹²⁴⁹ İbnü'l Esir, V, s. 64. İbnü'l Esir bu mektuplarda Halife'nin, Kur'an'da geçen ve “*Yahudiler ile Hristiyanların dost edinilmemesi*” ifadelerini içeren 3:118 ve 5:51 ayetlerini kullandığını belirtir.

¹²⁵⁰ İsmail Yiğit, “*Ömer b. Abdülaziz*”

¹²⁵¹ İbn Kesir Ömer bin Abdülaziz'in veremden öldüğünü söyler (İbn Kesir, IX, s. 340)

¹²⁵² Yezid bin Abdülmelik (687-723). 720-723 yılları arası dokuzuncu Emevi halifesi.

¹²⁵³ Süleyman bin Abdülmelik'in vasiyeti gereği.

¹²⁵⁴ يَزِيدُ بْنُ مَهْلَبٍ Yezid bin Mühelleb (673-24 Haziran 720). Emevîler'in Horasan Valisi.

bastırdı ve ordusunun büyük bölümü harap olan¹²⁵⁵ isyancı öldürüldü¹²⁵⁶. Mesleme böylece Doğu'yu yeniden itaat altına aldı ve zaferle geri döndü. Ertesi sene Mesleme, kardeşi Halife'nin talimatı üzerine, tapınaklarda, duvarlarda ve evlerde bulunan tüm ikonaların kaldırılmasını emretti. Ayrıca onların kitabelerinin ve taştan, ahşaptan veya kemikten oyularak yapılan tüm figürlerin de kırılmasını emretti. Bu dönemde Urhoy'dan ismi Severus olan kurnaz ve açığız bir Süryani ki, Mardin yöresinde bulunan Gesko köyünde yaşamaktaydı, para toplama ümidiyle Yahudilerin yanına gitti. Onları, "Ben Mesih'im" diyerek aldattı ve onlardan çok sayıda altın topladı. (Onun yaptıkları) Mesleme'ye kadar gitti. O da onu sürgün ederek, toplamış olduklarını da elinden aldı. Bu dönemde Rumların imparatoru Leon, Yahudilere karşı bir kovuşturma başlattı ve onlara Hristiyan olmaları için baskı yaptı. (AG) 1034 yılına doğru Suriye'ye çok sayıda çekirge geldi. O yılda Abs bar Velid Rum ülkesine gönderildi ve orada büyük çaplı yağma faaliyetleri yaptı. Ardından Kilikya'yı ele geçirdi ve Hısnı Maridā'ya saldırdı.

s.309

Aynı yıl, emir Cerrah¹²⁵⁷ büyük bir orduyla Türklerin ülkesine saldırdı ve beş şehri ezip geçti ve hiç vakit geçirmeden yağmalayarak geri döndü. Beyt Nahreyn'in idarecisi olan ve ismi Dahhak olan biri, ülkede bir nüfus sayımı yaparak büyük, küçük ve bebek herkesi kayıt altına aldı. Ayrıca tarıma uygun arazileri de tespit ettirdi ve ülkede bulunmakta olan tüm esirlerin topluca tıraş edilmelerini istedi. Ertesi yıl Halife Yezid, dört yıllık bir hükümdarlığın ardından öldü ve yerine kardeşi Hişam¹²⁵⁸ geçti.

Ömer bin Abdülaziz'in ölümünün ardından, bir önceki Halife Süleyman bin Abdülmelik'in vasiyeti üzerine kardeşi Yezid bin Abdülmelik, 21 Receb 101/6 Şubat 720 tarihinde hilafete geçti. Bu tarih Zuqnin Kroniği ile Mihael Rabo'da AG.1034/M.722-723¹²⁵⁹, Nisibisli İliyo'da AG.1030/718-719¹²⁶⁰, Theophanes'te ise AM.6162/M.719-720¹²⁶¹ yılı olarak kaydedilmiştir.

Yezid döneminin en önemli meselelerinden biri, Yezid bin Mühelleb'in isyanıdır. Ancak Yezid bin Mühelleb'in hareketi, *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi, II. Yezid'in tahta geçişiyle başlamamıştır. Babası Horasan valisi olan Yezid, onun

¹²⁵⁵ Aslında savaş alanından kaçan, Fatma ODABAŞI, "Yezid b. Mühelleb", TDVİA, Cilt:43, 2013, ss. 522-523

¹²⁵⁶ İki kardeşiyle birlikte (Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik").

¹²⁵⁷ عیاض Ebu Ukbe Cerrah bin Abdullah el-Hakemî (ö.730).

¹²⁵⁸ هاشم Hişam bin Abdülmelik (691/92-743). M.724-743 yılları arası onuncu Emevi halifesi.

¹²⁵⁹ Zuqnin Kroniği, s. 155; Michael, s. 494

¹²⁶⁰ İliyo, s. 162

¹²⁶¹ Theophanes, s. 553

ölümünden sonra Irak valisi Haccâc bin Yusuf es-Sekafî ile sorunlar yaşamış ve Haccâc'ın Halife Abdülmelik bin Mervan'a yaptığı telkinler üzerine önce görevinden azledilmiş ardından bir sonraki Halife Velid bin Abdülmelik döneminde, yine Haccâc'ın ısrarı üzerine tutuklanarak hapse atılmıştı. Dört yıl kadar hapiste kalan Yezid daha sonra kaçarak Süleyman bin Abdülmelik'e sığınmış ve Halife Velid'in ölümü üzerine, yeni Halife Süleyman tarafından önce Irak ardından da Horasan valiliğine tayin edildi. Ömer bin Abdülaziz halife olduğu zaman Yezid, fetihlerden ve hükmü altındaki bölgelerden elde etmiş olduğu geliri Şam'a göndermeyince yeniden tutuklandı ve bu defa iki yıl hapiste kaldı. *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu kısım, hikâyenin bundan sonraki bölümüdür. Ömer bin Abdülaziz ölüp, yerine II. Yezid halife olduğu sıralarda Yezid bin Mühelleb, hapisten kaçarak Irak bölgesine gitti. Burada Emevî hilafeti aleyhine kendisine taraftar toplamaya başladı ve bölgedeki pek çok şehri ele geçirdi. İsyanın büyümesi üzerine Halife bölgeye Mesleme bin Abdülmelik komutasında büyük bir ordu gönderdi. Mesleme'nin ordusu, 14 Safer 102/24 Ağustos 720 tarihinde Yezid'in ordusu ile karşı karşıya geldi ve yapılan savaşta ailesi ve yanındaki pek çok adamıyla birlikte Yezid bin Mühelleb de öldürüldü ve isyan bastırıldı¹²⁶².

1234 Kroniği'nde bahsi geçen ve uygulanışı Mesleme özelinde aktarılan, Halife II. Yezid'in ikonaların kaldırılması yönünde emir verdiği bilgisi diğer Hristiyan kaynaklarında da yer almaktadır. Ancak kaynakların geneli benzer ifadelerle hadiseyi aktarırken Theophanes başka bir hikâye vermektedir. Theophanes, Yezid'in yanına gelen Laodikeialı bir Yahudi'nin Halife'ye, "*Hristiyan kiliselerindeki ikonaları yok ettiği takdirde, halkına kırk yıl boyunca hükmedeceğini*" söyleyerek onu ikna etmiş ve Halife de bunu uygulamaya geçirecek bir emir yayınlamıştır. Theophanes aynı hatayı bir süre sonra Roma imparatoru Leon'un da yaptığını eklemektedir¹²⁶³. Bu noktada Ostrogorsky de *ikonoklast*¹²⁶⁴ hareketi başlatan kişi olarak kabul edilen, Suriye kökenli Leon'un da Arap ve Yahudi kültüründen etkilenmiş olabileceğini ifade etmektedir¹²⁶⁵. Mihael Rabo da Roma imparatoru

¹²⁶²Yezid bin Mühelleb ve isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz, Fatma Odabaşı, "*Yezid b. Mühelleb*"

¹²⁶³Theophanes, s. 555

¹²⁶⁴Türkçe'ye Tasvir Kırıcılık olarak tercüme edilen terim, Doğu Roma İmparatorluğu'nda III. Leon ile başlayan, M. 726-785 ve 814-843 yılları arasında iki dönem halinde zuhur eden, dini mekanlardaki tasvirlerin kaldırılması ve tasvirlerle ilgili her türlü uygulamanın yasaklandığı dönemdir. Geniş bilgi için bkz, Mehmet Çelik, Bizans ..., s. 73 vd; Bailly, I, ss. 164-197

¹²⁶⁵Ostrogorsky, s. 150

Leon'un, bu konuda Arapların halifesinin örneğini takip ettiğini ifade etmektedir¹²⁶⁶. *İkonoklast* hareket meselesine ileride, ilgili bölümde değineceğiz.

Zuqnin Kroniği'nde yer alan bir başka bilgiye göre Halife, ülkedeki tüm beyaz renkli köpek, güvercin ve horozların da öldürülmesini emretmiş, bu emir de çabucak uygulanmıştır. Böylece Tanrı'nın "*Verimli olun ve çoğalın, toprağı doldurun ve toplayın, kuşların uçmasına ve hayvanların yeryüzünde çoğalmasına izin verin*" emrine karşı gelerek, kendilerini yaratılışın düşmanları yaptıklarını ifade etmektedir. Kronik ayrıca Halife'nin daha sonra da tüm mavi gözlü insanların öldürülmesini emrettiğini ancak Tanrı korkusu olanlar tarafından bunun engellendiğini de eklemektedir¹²⁶⁷. Elimizdeki kaynaklarda bu ifadeleri destekleyecek ikinci bir veri bulunmamakla birlikte Zuqnin Kroniği'nde yer alan bu ifadeler, ikonoklast girişimi yüzünden Halife'yi tahkir etmek isteyen yazarın, abartılı ve gerçek olmayan birtakım argümanları da ortaya atmış olabileceği şüphesini doğurmaktadır.

Ostrogorsky'e dönecek olursak, tarihçi Roma tarihinde nadir görülen Yahudi kovuşturmalarından birinin yaşandığı III. Leon döneminde Yahudi aleyhtarı hareketin nedeninin, bu devirde Yahudi tesirinin kuvvetlenmiş olmasına bağlamaktadır. Buna delil olarak da Roma teoloji literatüründe, Hristiyanlık üzerindeki Yahudi hücumlarına karşı VII. yüzyıldan itibaren yazılan polemiklerin sayısındaki artışı gösterir¹²⁶⁸. Bununla birlikte bazı kaynaklar yalnızca Yahudiler'in değil, Kalkedon akidesini kabul etmeyen diğer Hristiyanların da çeşitli kovuşturma ve zulümlere maruz kaldığını söylemektedir¹²⁶⁹. Bu kovuşturma sürecinde pek çok Hristiyan, Kalkedon yasasını kabule zorlanmış, diğer yandan pek çok Yahudi zorla vaftiz edilmiş, pek çoğu da Kalkedon'u kabul etmeyen Hristiyanlar gibi Suriye'ye kaçarak Araplara sığınmıştır¹²⁷⁰. Theophanes, kronolojik olarak Yezid'in emirlerinden önceye koyduğu¹²⁷¹ bu kovuşturma sürecinde İmparator'un, Yahudiler ve Montanistleri vaftiz olmaya zorladığını ifade eder ve Kalkedon karşıtlarından söz etmez. Theophanes, Yahudilerin bu inancı isteklerinin dışında kabul ettiklerini ancak yaptıklarıyla inancı

¹²⁶⁶ Michael, s. 495

¹²⁶⁷ Zuqnin Kroniği, s. 155

¹²⁶⁸ Ostrogorsky, s. 150

¹²⁶⁹ Bar Hebraeus, I, s. 194

¹²⁷⁰ Michael, s. 495

¹²⁷¹ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, tıpkı *1234 Kroniği* gibi bu hadisenin aktarımını, Yezid'in tasvir kırıncı emrinden sonra vermektedirler.

kirlettiklerini söylerken, Montanistlerin ise kendi aralarında belirledikleri bir günde bir eve girerek kendilerini yaktıklarını söylemektedir¹²⁷².

Mardin yöresinde ortaya çıkan “*Sahte Mesih*” Severus hakkında diğer Süryani kaynakları da bilgi vermektedirler ancak bu konu hakkında elimizdeki diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmadığı için konu üzerinde bir tartışma yapamıyoruz.

1234 *Kroniği*’nin Cerrah ismiyle bahsettiği kişi, Ebu Ukbe Cerrah bin Abdullah’tır. Cerrah bin Abdullah, H.99 ya da 100/M.717-718-719¹²⁷³ yılında, Yezid bin Mühelleb’in yerine Horasan valiliğine atanmış ancak yönetim anlayışının sertliği nedeniyle aynı yıl görevden alınmıştır¹²⁷⁴. Cerrah bin Abdullah, İbn Kesir’de verilen bilgiye göre H.104/M.722-723 yılında yeniden Horasan valisi olarak görünür¹²⁷⁵. Ancak İbnü’l Esir Cerrah’ın H.104 yılında İrminiye (Ermenistan) valisi olduğunu söyler¹²⁷⁶. Taberî’nin verdiği bilgi de İbnü’l Esir’i desteklemektedir. Taberî, Cerrah’ın H.104 yılında Ermenistan ve Azerbaycan valisi olduğunu belirtir¹²⁷⁷. Bu çelişkili bilgilerin yanında her üç İslâm kaynağı da Cerrah bin Abdullah’ın bu yıl içerisinde Türklere karşı yapmış olduğu seferden bahsetmektedir. Ancak bu seferin Derbend üzerine yapılmış olması İbnü’l Esir ve Taberî’nin verdiği bilgiyi doğrular. Zira Derbend seferi Kafkasya’ya, Hazarlar üzerine yapılmıştır ve Cerrah’ın Ermenistan valisi sıfatıyla orada bulunması görüşünü desteklemektedir. Ne var ki verdiğimiz bilgiden de anlaşılabileceği gibi bu seferin tarihi 1234 *Kroniği*’nin söylemiş olduğu gibi H.101 yılı değil, H.104 yılıdır¹²⁷⁸.

Diğer yandan Horasan bölgesinde Maveraünnehr ve Türkistan üzerine yapılan Arap akınlarının başında ise daha erken bir dönemde Kuteybe bin Müslim bulunmaktadır. Kuteybe bin Müslim, Haccâc bin Yusuf es-Sekafî tarafından ya da halife I. Velîd tarafından M. 702-705 arası bir tarihte Horasan valisi olarak

¹²⁷² Theophanes, ss. 554-555. Montanistler hakkında bilgi için bkz, Timothy E. GREGORY, “*Montanism*”, ODB, Cilt: 2, ss. 1401-1402

¹²⁷³ İbn Kesir ve İbnü’l Esir Cerrah’ın H.100/M.718-719 yılında Horasan valisi olduğunu belirtirler (İbn Kesir, IX, s. 304; İbnü’l Esir, V, s. 49) ancak Taberî bu atamanın H.99/M.717-718 yılında yapıldığını söyler (Taberî, XXIV, s. 75)

¹²⁷⁴ Hakkı Dursun YILDIZ, “*Cerrâh b. Abdullah*”, TDVİA, Cilt: 7, 1993, s. 414

¹²⁷⁵ İbn Kesir, IX, s. 374

¹²⁷⁶ İbnü’l Esir, V, s. 95

¹²⁷⁷ Taberî, XXIV, s. 182

¹²⁷⁸ Cerrah bin Abdullah’ın Derbend seferi ve Hazarlar ile mücadeleleri hakkında detaylı bilgi için bkz, Hakkı Dursun Yıldız, “*Cerrâh b. Abdullah*”

görevlendirilmiş ve valilik döneminde Türklere karşı pek çok askerî seferler düzenlemiştir¹²⁷⁹.

1234 Kroniği Halife II. Yezid döneminde el-Cezîre valiliği yapan Dahhak isminde birinden bahseder. Ancak elimizdeki İslâm kaynaklarında bu dönemde Dahhak isminde bir el-Cezîre valisinin ismi geçmemektedir. II. Yezid döneminde ismi Dahhak olan tek idareci, H.103 yılında tayin edilen ancak uygunsuz davranışları sebebiyle Halife tarafından ertesi yıl görevden alınacak olan, Dahhak bin Kays'ın oğlu, Mekke ve Medine valisi Abdurrahman bin Dahhak'tır. Kaynaklar bu dönemde el-Cezîre valisinin kim olduğu konusunda bilgi içermemektedir. Bununla birlikte bir sonraki Halife Hişam bin Abdülmelik H.107 yılında, Hazarlar karşısında aldığı ağır yenilgi üzerine Cerrah bin Abdullah'ı görevinden azlederek¹²⁸⁰, el-Cezîre, Ermenistan ve Azerbaycan valiliğine Mesleme bin Abdülmelik'i tayin edecektir¹²⁸¹. Bu durumda *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu el-Cezîre valisinin Cerrah bin Abdullah olması daha yüksek bir olasılıktır. Cerrah bin Abdullah ihtimal ki Ermenistan ve Azerbaycan valiliği görevinden alınarak el-Cezîre'de görevlendirilmiş olabilir.

Dokuzuncu Emevî halifesi Yezid bin Abdülmelik, H.105 yılının Şaban ayında, yakalandığı hastalık nedeniyle 38-40 yaşlarında Ürdün'deki Balka'da vefat etti. İbn Kesir Yezid'in veremden öldüğünü söylerken İbnü'l Esir "*Sill*" isminde bir akciğer hastalığından öldüğünü ifade etmektedir¹²⁸². İslâm kaynakları Yezid'in en gözde cariyesi olan Habâbe'nin ölümü nedeniyle çok acı çektiğini ve muhtemelen de bu nedenle öldüğünü belirtirler. II. Yezid'in ölümünün ardından, vasiyeti gereği kardeşi Hişam bin Abdülmelik, onuncu Emevî halifesi olarak devletin başına geçti.

[164] Hişam Bar Abdülmelik'in Halifeliği Hakkında:

Hişam bar Abdülmelik, halife olduktan sonra artırdığı vergilerle, kendinden önceki halifelerden çok daha fazla baskı uygulamaya başladı. Tüm ülkede eğitim kurumları, hanlar dükkânlar ve çeşitli hizmet binalarının yapılması için emir verdi. Ayrıca çölde su çıkarılması için çalışmalar yapılmasını, kuyular açılmasını ve ekilebilecek arazinin artırılmasını ve kimi bölgelerde bu ihtiyacın

¹²⁷⁹ İsmail YİĞİT, "*Kuteybe b. Müslim*", TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 490-491. Kuteybe bin Müslim'in Horasan valiliği ve Türkler'e karşı girişmiş olduğu mücadele hakkında detaylı bilgi için bkz, Zekerîya KİTAPÇI, Araplar'ın Türkistan'a Girişi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 77 vd. Ayrıca bkz, Zekerîya KİTAPÇI, İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları, 4. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 35 vd.

¹²⁸⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "*Cerrâh b. Abdullah*"

¹²⁸¹ Hasan Kurt, "*Mesleme b. Abdülmelik*"

¹²⁸² İbn Kesir, IX, s. 379; İbnü'l Esir, V, s. 102. İbnü'l Esir'in Türkçe tercümesinde "*Sill*" olarak verilen hastalık muhtemelen baskı hatasından kaynaklanan "*Still*" hastalığıdır.

Fırat Nehri'nden çekilecek su kanallarıyla sağlanmasının emrini verdi. Kalinikus'un yukarı kesiminde de aynı şekilde ekim yapılmasını ve çeşitli bahçeler oluşturulmasını ve bunun için gerekli teçhizatın da sağlanmasını emretti. Tüm bunları yapmak da ağır bir vergi yükü gerektirmekteydi. 1037 yılında Mesleme Rum topraklarına girdi ve Pontus'taki¹²⁸³ Neoksaryā'ya¹²⁸⁴ kadar ilerledi. Burada savaşlar yaptı, bölgeyi talan etti ve neticesinde yalnız siviller değil, zırhlı askerler de harap oldu. Ertesi yıl, Halife Hişam'ın oğlu Muaviye, Rum ülkesine girdi ve çok sayıda esir elde etti ve büyük bir zaferle geri döndü.

s.310

Bir sonraki yıl, Hazarlar'ın kralı Kağan'ın oğlu¹²⁸⁵, Azerbaycan ve İran bölgelerine geldi ve Ermenistan'da, beraberinde büyük bir Arap gücü bulunan Emir Cerrah ile karşılaştılar. Aralarında zorlu bir savaş cereyan etti ve Cerrah (bu savaşta) öldürüldü. Hazarlar onun karargâhını yağmaladılar ve ülkelerine zaferle geri döndüler. Bir sonraki yılda Mesleme, kalabalık bir Arap ordusuyla Hazar topraklarına girdi; Hazarlar da yanlarına çok sayıda Türk alarak ona karşı birleştiler ve onlarla savaşa tutuştular. Her iki taraftan da çok sayıda insanın maktul düşmesi Mesleme'yi tedirgin etti ve o da bir hileye başvurarak ordusunu parçalara ayırdı ve Hazar ülkesinden bu şekilde çıktılar. (AG) 1040 yılında Hişam oğlu Muaviye, yeniden Rum topraklarına girdi ve Çankırı'yı yıkıp geçerek Nikyā'ya saldırdı. Şehre karşı kırk gün savaştıktan sonra Rum kuvvetleri geldi ve binlercesi şehre girdi. Onlar da oradan ayrılmak durumunda kaldılar. Sonraki yıl İmparator Leon, (Kağan'ın) kızıyla oğlu Konstantinos'u nişanlaması ve onu gelin olarak saraya getirmesi için Hazarların kralı Kağan'a bir elçi yolladı. Aynı yıl Halife Hişam, Mervan bar Muhammed'i Ermenistan ve etrafındaki tüm bölgenin yöneticisi olarak atadı. Bu Mervan, Mayferkaṭ'ı¹²⁸⁶ kendi taht merkezi yaptı ve orayı hükümdarlık şehri olarak isimlendirdi. Günümüze kadar da orası Mervan'ın soyunun insanları tarafından bu isimle anıla gelmiştir. Bir sonraki sene Muaviye, Rum topraklarına girdi ve yağma yaparak ve esirler alarak geri döndü. Ertesi yıl Muaviye tekrar Rum ülkesine saldırdı ve Asya'yı yağmalayarak geri döndü. Sonraki yıl bahsettiğimiz Muaviye'nin kardeşi, Süleyman bar Hişam, Rum ülkesine girdi fakat herhangi bir kazanç elde edemedi geri döndü. Bir sonraki yıl Muaviye yine Rum topraklarına girdi ve çok sayıda esir aldı. Dönüş yolunda ise atından düşerek öldü.

¹²⁸³ ܡܥܨܪܝܐ Pontus, Anadolu'nun kuzey kıyı kesiminin Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölümü.

¹²⁸⁴ ܢܝܟܝܐ Neoksaryā (Neokayserya). Esasında bu, Niksar şehrinin ismidir ve bu noktada 1234 Kroniği'nin "Pontus'taki Neoksaryā" ifadesi doğrudur. Ancak metnin bu bölümünde bahsi geçen hadise Caesarea yani Kayseri'nin fethidir ve yazar muhtemelen iki şehrin ismini birbirine karıştırmıştır.

¹²⁸⁵ Baryık ya da Barcık.

¹²⁸⁶ ܡܝܦܪܟܬܐ Mayferkat ya da Meyyâfarikîn. Bugünkü Silvan.

Hişam bin Abdülmelik Emevî Devleti'nin başarılı uygulamalarıyla anılan son halifesidir. Kaynaklar, hilafet makamında kaldığı yaklaşık on dokuz yıl boyunca Hişam bin Abdülmelik'in pek çok alanda yapmış olduğu başarılı çalışmaları vermektedir. Bu faaliyetler arasında *1234 Kroniği*'nin de aktarmış olduğu imar faaliyetleri, tarım ve sulamaya dönük çalışmalar da yer almaktadır¹²⁸⁷.

Hişam bin Abdülmelik'in gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, tarım ve sulamaya yönelik çalışmalar İslâm kaynaklarında yer almakla birlikte, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu vergilerin artırılması gibi detaylara yalnızca Hıristiyan kaynaklarında yer verilmiştir. Mihael Rabo, Bar Hebraeus, Theophanes ve Agapius'un eserleri bu konu ile ilgili bilgileri, çeşitli detaylarıyla birlikte paylaşmaktadırlar¹²⁸⁸. Ancak verilerin hepsinin birbirine benzemesi, bu bilgilerin tek ve muhtemelen Hıristiyan bir kaynaktan derlenmiş olduğunu göstermektedir.

Hişam bin Abdülmelik'in hilafet dönemi hem fetihlerin hem de iç karışıklıkların yoğun olduğu bir dönemdir. Ülkenin her yerinde mevâliye karşı Arap milliyetçiliği fikri artış göstermiş bunun yanında Arap kabilelerinden Kelb ve Kays arasındaki çatışma da had safhaya çıkmıştır. Ayrıca Şîi ayaklanmaları, Abbâsî propagandaları ve Hâricî isyanları bu dönemde peş peşe meydana gelmiştir¹²⁸⁹. Ancak bu iç meseleler yaşanmaktayken diğer yandan da Roma ve Hazarlar üzerine pek çok askeri sefer düzenlenmiştir.

Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Halife Hişam bin Abdülmelik, H.107 yılında Hazarlar karşısında mağlup olan Cerrah bin Abdullah'ı görevinden azlederek yerine Mesleme bin Abdülmelik'i tayin etti. Mesleme görev bölgesinde düzeni sağladıktan sonra, H.108/M.726-727 yılında Roma topraklarına girerek Kayseri şehrini fethetti¹²⁹⁰. Bu bilgi diğer Hıristiyan kaynaklarda da yer almaktadır¹²⁹¹ ancak Kayseri şehrinin yeri ile ilgili *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu *Pontus* ifadesi yanlıştır. Zira Kayseri Pontus'ta değil, bildiğimiz ve Theophanes'te de açık şekilde ifade edildiği gibi Kapadokya'dadır¹²⁹². Ayrıca diğer kaynaklar yalnızca Mesleme'nin Kayseri'yi fethettiği bilgisini verirken Zuqnin Kroniği bu fethin, şehirde yaşayan Yahudiler vasıtasıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Zuqnin Kroniği Yahudilerin

¹²⁸⁷ Theophanes, s. 557, Ayrıca bkz, Nadir ÖZKUYUMCU, "*Hişâm b. Abdülmelik*", TDVİA, Cilt: 18, 1998, ss. 148-150

¹²⁸⁸ Bar Hebraeus, I, s. 195; Michael, s. 495; Theophanes, s. 557; Agapius, s. 245

¹²⁸⁹ Nadir Özkuyumcu, "*Hişâm b. Abdülmelik*"

¹²⁹⁰ Hasan Kurt, "*Mesleme b. Abdülmelik*"

¹²⁹¹ Agapius, s. 246; İliyo, s. 164; Bar Hebraeus, I, s. 195; Theophanes, s. 559; Zuqnin Kroniği, s. 161

¹²⁹² Theophanes, s. 559

gizlice Mesleme'nin yanına giderek onunla bir anlaşma yaptıklarını ve şehrin kapılarını Araplara açtıklarını söyler. Böylece Araplar şehre girmiş ve Yahudiler dışında kalan şehir halkının tamamını köleleştirerek götürmüşlerdir¹²⁹³. 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilgilere paralel olarak H.107-108 yıllarında Mesleme bin Abdülmelik'in haricinde Halife'nin oğulları Muaviye ve İbrahim bin Hişam da Anadolu içlerine çeşitli akınlar düzenleyerek fetihlerde bulunmuşlardır¹²⁹⁴.

Emevî ordularının bir diğer hareket sahası da Azerbaycan ve Kafkasya coğrafyasıydı. Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Anadolu içlerine yapılan Emevî akınları, Roma'yı buralardan uzak durmak zorunda bırakırken, Roma'nın geri planda durması Müslümanların dikkatini Hazar Devleti'ne yoğunlaştırmasına olanak vermektedir.

VII. asırda cereyan eden ilk Arap fütuhâtı döneminde Hazarlarla karşı karşıya gelen Arap orduları daha M.640'lı yıllarda Abdurrahman bin Rebia komutasında Belencer civarında çeşitli muharebeler ve fetihler gerçekleştirmişti¹²⁹⁵. Ancak VII. asrın ikinci yarısı boyunca mütemadiyen devam eden Arap iç savaşı ve diğer iç hadiselerle birlikte, dışarıya dönük askeri seferlerin yönünün çoğunlukla Roma toprakları üzerine olması, Arapların Hazar coğrafyasına yapmış oldukları akınları akamete uğrattı. Bu tarihten itibaren kaynaklarda bir sonraki hadise, Emevî ordularının Konstantinopolis'i kuşattıkları sırada, M.717 yılında Hazar ordularının Ermenistan bölgesine girmesidir. Hazarlar Kafkasları aşarak Azerbaycan ve Ermenistan'a girmişler ancak Arap orduları tarafından püskürtülmüşlerdi¹²⁹⁶. VIII. asrın ilk çeyreğinin bitiminden itibaren ise Araplarla Hazarlar arasında cereyan eden mücadelelerde artış görülmektedir.

1234 *Kroniği*'nin ertesi yıl olarak verdiği tarih AG.1039/H.109/M.725-726 yılıdır. Kaynaklarda H.107 yılı ile H.112 yılı arasında Emevîler ile Hazarlar arasında cereyan eden çeşitli savaşlardan bahsedilmektedir¹²⁹⁷. Ancak Cerrah bin Abdullah'ın öldüğü savaş, 1234 *Kroniği*'nin belirtmiş olduğu tarihte değil, daha sonra cereyan eden

¹²⁹³ Zuqnin Kroniği, s. 161

¹²⁹⁴ İbn Kesir, IX, s. 418; İbnü'l Esir, V, s. 119; Taberî, XXV, The History of al-Tabarî, The End of Expansion, Tr: Khalid Y. BLANKINSHIP, SUNYP, New York, 1989, s. 30. Kroniklerde Muaviye bin Hişam'ın Roma topraklarında bir kaleyi ele geçirdiği bilgisi yer alır. Bu kale ile ilgili isim veren tek kaynak olan Theophanes, kalenin isminin Ateous olduğunu söyler. Cyrill Mango bu kalenin Frigya ya da Galatya'da olduğunu söyler (Theophanes, s. 563, Dn.1)

¹²⁹⁵ Ahmet ÖNKAL, "Bâhili, Abdurrahman b. Rebia", TDVİA, Cilt: 4, 1991, ss. 483-484

¹²⁹⁶ Ahmet TAŞAĞIL, "Hazarlar", TDVİA, Cilt: 17, 1998, ss. 116-120

¹²⁹⁷ Emevîler ile Hazarlar arasında cereyan eden mücadeleler, Agapius, ss. 246-247; İliyo, ss. 164-166; Theophanes, ss. 563-567'de verilmektedir.

bir savaştır. Bu mücadele dönemini kısaca özetlememiz gerekirse; Kroniklerde Kağan'ın¹²⁹⁸ oğlu ya da bizzat kendisi olarak tesmiye edilen Barcık komutasındaki Hazar ordusu Kafkasları aşarak Azerbaycan içlerine doğru ilerledi. Hazar ordusunun karşısına Emevî komutanı Cerrah bin Abdullah çıktı ancak dağınık durumundaki ordusuyla Hazarlar karşısında tutunamadı ve bu yenilgi, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi, Cerrah bin Abdullah'ın Halife tarafından azledilmesine ve yerine Mesleme bin Abdülmelik'in tayin edilmesine neden oldu¹²⁹⁹. Mesleme döneminde Emevîler, Hazarlara karşı başarılı birtakım faaliyetlerde bulundular ancak Halife, neden olduğu kaynaklarda zikredilmeyen biçimde Mesleme'yi valilik görevinden aldı¹³⁰⁰ ve yerine tekrar Cerrah bin Abdullah'ı tayin etti¹³⁰¹. Cerrah yeniden memur edildiği Kafkasya seferinde Belencer'i ele geçirerek, Hazarların başkenti Semender'e kadar ilerledi. Ancak daha fazla ilerleyemeyen Cerrah'ın kışı geçirmek üzere Azerbaycan'a dönmesini fırsat bilen Hazarlar toparlanarak Erdebil'e kadar ilerlediler ve H.112/M.730 yılında burada yapılan savaşta Arap ordusu büyük bir yenilgi yaşadı. Çok sayıda askerle birlikte komutanları Cerrah bin Abdullah da öldürülenlerin arasındaydı. Cerrah'ın öldürülmesinden sonra bölgeye yeniden Mesleme bin Abdülmelik tayin olundu. Mesleme'nin, H.112-114/M.730-732 yılları arasında Hazarlara karşı yapmış olduğu çeşitli mücadelelerin ardından yeniden azledildiğini ve yerine Mervan bin Muhammed'in atandığını görmekteyiz. Mervan, M.737 yılında büyük bir ordu ile Hazar ülkesine girerek, yeni başkent İdil'e doğru ilerledi. Hazar hükümdarının göndermiş olduğu 40 bin kişilik orduyu mağlup eden Araplar, nihayetinde Hazar ülkesinde İslâm'ı tanıtmaya şartını da içeren bir antlaşma yaparak geri çekildiler. Nitekim bu önemli seferin ardından Araplarla Hazarlar arasındaki ilişkiler daha dostane bir niteliğe bürünmüştür¹³⁰².

Diğer yandan Roma imparatoru III. Leon, Emevîler ile Hazarlar arasında cereyan eden mücadeleleri takip etmekte ve muhtemelen, Küçük Asya'yı sürekli tehdit eden Arap ordularına karşı Hazarlarla bir ittifakın planlarını yapmaktaydı. Bu amaçla M.732 yılında Hazarlara bir elçilik heyeti gönderdi ve iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin bir evlilik bağıyla güçlendirilmesini teklif etti. Hazar kağanı bu teklife olumlu yaklaştı ve Leon'un, gelecekte V. Konstantinos olarak tahta geçecek olan oğlu

¹²⁹⁸ Eğer Barcık kağanın kendisi değilse bu dönemde Hazar kağanı Bihar olmalıdır.

¹²⁹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Cerrâh b. Abdullah"

¹³⁰⁰ Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik"

¹³⁰¹ H.111/M.729-730

¹³⁰² Ahmet Taşağıl, "Hazarlar"

ile Hazar kağanı Bihar'ın kızı Çiçek evlendirildi. Çiçek evlendikten sonra İrene ismini aldı ve bu evlilikten, M.775-780 yılları arasında IV. Leon olarak tahta çıkacak olan oğulları oldu.

1234 Kroniği burada hadiseleri kronolojiye uygun vermektedir. Ancak biz, içerik bütünlüğünü sağlaması açısından önce Emevîler ile Hazarlar arasındaki mücadele dönemini nihayete erdirmeyi uygun gördük. Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Emevîler ile Hazarlar arasındaki mücadelenin en çetin safhaları, Konstantinos ile İrene'nin evliliğinin ardından gerçekleşmiştir. Vasiliev, İmparatorun bu dönemde biri bu evlilik vasıtasıyla olmak üzere Hazarlar ve Bulgarlarla iki güçlü ittifak yaptığının altını çizer. Ancak bu ittifakların, en azından Araplara karşı bir sonuç vermediğini görmüş olacak ki, buna rağmen Arapların İznik'e kadar ulaşabildikleri seferlerine devam ettiklerini de belirtir¹³⁰³. Nitekim kaynaklarda da iki devlet arasında evlilik bağıyla pekiştirilen bu ilişkilerin siyasete ne şekilde yansıdığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamaktadır. Zira bu süreçte yaşanan Emevî-Hazar mücadelesinde, herhangi bir savaşta Hazar ordusuna destek veren bir Roma birliğinden ya da Roma topraklarında yaşanan bir Arap-Roma mücadelesinde Roma ordularını destekleyen bir Hazar kuvvetinden bahsedilmemektedir.

Bu bölümdeki diğer detaylara baktığımızda eser bize, Mervan bin Muhammed'in AG.1041/M.729-730 yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan valiliğine getirildiğini söylemektedir. Taberî'nin vermiş olduğu tarih daha doğru bir tespitle, H.114/M.732-733 yılıdır¹³⁰⁴. Ancak Mervan'ın Meyyâfarikîn'i merkez yapması ve sonradan bu şehrin Mervan'ın soyuyla ilişkilendirilmesi hata olmalıdır. Muhtemelen *1234 Kroniği*'nin kaynağı Mervan bin Muhammed'i, X ve XI. yüzyıllar arasında bu bölgede hâkimiyet tesis etmiş bulunan Mervanîler ile karıştırmış olmalıdır. Zira kaynaklar, uzun süre el-Cezîre valiliği yapan ve daha sonra II. Mervan unvanıyla hilafete geçmiş bulunan Mervan bin Muhammed'in Meyyâfarikîn'i bir idare merkezi yapmış olduğu konusunda bilgi vermemektedir.

Bir diğer husus ise Halife'nin oğulları Süleyman ve Muaviye bin Hişam'ın Roma topraklarına yapmış olduğu akınlarla ilgilidir ki bu konuya daha önce temas etmiş bulunmaktayız. Halife'nin oğullarından Muaviye'nin böyle bir seferin dönüşünde öldüğü kaynaklar tarafından verilmekle birlikte bu bilginin İslâm

¹³⁰³ Vasiliev, I, ss. 301-302

¹³⁰⁴ Taberî, XXIV, s. 98

kaynaklarından ziyade Hıristiyan kaynakları tarafından verilmiş olması dikkat çekicidir¹³⁰⁵.

s.311

[165] Sahte Tiberi Hakkında:

(AG) 1048 yılında Rum halkından biri Hagarlı yani Arap kılığında, Halife Hişam'ın oğlu Süleyman'a geldi. Kendisinin İmparator Justininus'ın oğlu Tiberi olduğunu ve Asya'daki Pergamus'tan¹³⁰⁶, önceden anlatmış olduğumuz Abdülmelik bar Mervan döneminde, ismi Beşir olan biri tarafından esir alındığını söylüyordu. Anlattığına göre bu Beşir, Harran'da bulunan ortağı, Teofantus adında kör¹³⁰⁷ bir Rum'un yanına gelmişti. Onunla bir tezgâh düşündüler. Buna göre Süleyman'a giderek bu kör adamla birlikte onu Tiberi imiş gibi teslim edecekti...¹³⁰⁸ Süleyman kendisine anlatılanları duyunca eline büyük bir şey geçtiğini düşündü ki eğer bu gerçekten Tiberi ise. Beşir, yaptığı hizmetine karşılığında kendisine birtakım sözler ve güzel bir mükâfat verilmesini istemişti. Sonra da bu sahte Tiberi'yi Süleyman'ın ellerine teslim etti. Süleyman onun gerçekte Tiberi olmadığını anlamamıştı. Sonra bu adam Süleyman'ın önüne yaklaşıncaya korktu ve "Ben Tiberi değilim" diye haykırdı. Ancak Süleyman ona baskı yapınca mecburen "Benim" demek zorunda kaldı. Sonra Süleyman olayı babası, Müslümanların halifesi Hişam'a bildirdi. Hişam haberi alınca, oğlunun Rum imparatorunun oğlunu yakalamış olması nedeniyle onu yüceltmek istedi. Süleyman'a, bu adama kraliyet elbisesi giydirerek kendisine getirmesini ve geçtiği tüm şehirlerde onu takip etmesini bildiren bir emir yazdı. Ayrıca geçtikleri yerlerde onu onurlandırmasını da istedi. Böylece yola çıktılar ve ilk önce Urhoy'a geldiler. Urhoylular onların geldiğini haber alınca, karşılamak için çıktılar ve ona karşı büyük ilgi gösterdiler. Bu sahte Tiberi de Rum imparatorlarının geleneği olduğu üzere kurban almak için sunağa girdi. Bunu, Halife Hişam'a gelinceye kadar uğradıkları tüm şehirlerde yaptı. Hişam onu büyük bir ilgiyle karşıladı ve onurlandırdı. Yanında bir süre beklettikten sonra başkente¹³⁰⁹ elçiler gönderdi ve Rumları kışkırtmaya çalıştı. Ne var ki sonunda gerçek ortaya çıktı ve Süleyman onun Urhoy'da çarmıha gerilmesini emretti.

s.312

Ertesi yıl Süleyman, Rum topraklarına girdi. Babası Hişam da Emir Mesleme ile birlikte Melitene'ye kadar geldi. Mesleme ile birlikte yapabildikleri kadar yağmayı yaptıktan sonra geri döndüler.

¹³⁰⁵ Agapius, s. 248; İliyo, s. 167; Theophanes, s. 570

¹³⁰⁶ Bergama.

¹³⁰⁷ Bar Hebraeus onun saralı olduğunu söyler (Bar Hebraeus, I, s. 196)

¹³⁰⁸ Boşluk.

¹³⁰⁹ Konstantinopolis.

Roma imparatoru II. Justinianos'un kati olarak tahttan indirilme sürecini yukarıdaki bölümde değerlendirmiştik. Bu süreçte İmparator'un henüz altı yaşındaki oğlu Tiberios, gasıp İmparator Filippikos Bardanes'in adamları tarafından öldürülmüştü. Metnin bu bölümündeki hikâyede bahsi geçen kişi burada ismini verdiğimiz Tiberios'dur. *1234 Kroniği*'nin aktarmış olduğu bu hadisenin diğer bazı Hristiyan kaynaklarında da yer aldığını görmekteyiz. Theophanes'in şöyle bir değindiği hadise Bar Hebraeus'da biraz daha uzun ve farklı detayları içerecek biçimde, Mihael Rabo'da ise *1234 Kroniği*'nin içeriğine eş değerde detaylara haiz olarak verilmektedir¹³¹⁰. Bu noktada modern tarih çalışmaları esasında iki ayrı *Sahte Tiberios* vakasını kaydetmektedirler. Bunlardan biri Arapların, M.717 yılındaki Konstantinopolis kuşatması esnasında meydana gelmiştir. Theophanes ve Zonaras'ın kayıtlarında da değinilen bu hadise özetle, Sicilya *strategos*'u Sergios'un, başkentini Araplar tarafından kuşatılmasını fırsat bilerek giriştiği bir isyan hareketidir. Bu isyan hareketinde Sergios, Basileos isminde birini Tiberios namıyla imparator ilan etmiş ancak İmparator'un gönderdiği kuvvetler bu isyanı bastırmıştır¹³¹¹. Ne var ki bu hadisede ismi geçen Tiberios'un kendisini II. Justinianos'un oğlu olarak nitelendirdiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Diğer hikâyeye ise daha akla yatkındır ve az evvel de zikretmiş olduğumuz üzere gayrimüslim kaynakları bu hadise ile ilgili bilgileri aktarmaktadır.

Emevî orduları muhtelif komutanların liderliğinde Roma topraklarına sürekli olarak seferler düzenlemekteydi. Bu nedenle *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu ve AG.1049/M.737-738 yıllarına Süleyman bin Hişam'ın Anadolu içlerine yaptığı sefer bilgisi doğrudur ve İslâm kaynakları da bunu H.120/M.738-739 yılı kayıtlarındaki bilgilerle teyit etmektedir. İbn Kesir bu bilgiyi yalnızca Süleyman bin Hişam'ın gaza yaptığı şeklinde verir¹³¹². İbnü'l Esir H.120 yılında Süleyman'ın Sendere'yi fethettiğini söyler¹³¹³. Taberî de bu yeri Sindira olarak verir ve yine H.120 yılına tarihler¹³¹⁴. Theophanes AM.6230/M.737-738'e tarihlendiği hadisede bu yerin ismini Sideron olarak verirken Agapius ise bu olayın tarihinin Hişam'ın halifeliğinin 12. yılı

¹³¹⁰ Theophanes, s. 570; Bar Hebraeus, I, s. 196; Michael, ss. 501-502

¹³¹¹ Theophanes, ss. 547-548; Zonaras, III, ss. 253-255

¹³¹² İbn Kesir, IX, s. 531

¹³¹³ İbnü'l Esir, V, s. 188

¹³¹⁴ Taberî, XXV, s. 167

(M.737) olduğunu söyler ve yerin ismini Soudour olarak verir¹³¹⁵. Ancak her halükârda bu isimlerle kast edilen yerin neresi olduğu bilinmemektedir.

Kaynaklar aynı dönemde Mesleme bin Abdülmelik'in de Roma arazisine çeşitli seferlerinden bahseder ancak bunların hiçbirinde Malatya şehrinin ismi verilmemektedir. Bununla birlikte Hişam bin Abdülmelik'in herhangi bir seferinden bahsedilmezken, bu dönemde Mesleme ile ilgili tek kayıt, H.121/M.739 yılında yapmış olduğu bir seferdir Mesleme bu seferinde, bugünkü Niğde ile Aksaray arasında bulunan ve Matamir ismiyle anılan bir kaleyi ele geçirmiştir¹³¹⁶.

[166] Yezid'in¹³¹⁷ Kûfe'deki İsyanı ve Halife Hişam Zamanında Olan Diğer Hadiseler Üzerine:

Yunanlıların 1050¹³¹⁸ yılında Aquilo yani Kûfe'de ismi Yezid bar Hüseyin¹³¹⁹ olan biri ortaya çıktı ve Kûfe halkıyla anlaşarak ayaklandı. İsyan başladıktan sonra kendini halife olarak ilan etti. (Bu durum karşısında) Hişam, Kûfe'ye yollanan ordu geldiği zaman (ordunun) içinden biri onunla (isyana) yardım etmemesi yönünde bir anlaşma yaptıysa da yine o yakalandı ve Peygamber soyundan gelmiş olmasına rağmen öldürüldü.

Erken dönem İslâm tarihinde, Kureyş Kabilesi'nin teşkil eden önemli ailelerden Ümeyye ve Hâşimîler arasındaki süregelen mücadele, Muaviye bin Ebu Süfyan ile Ali bin Ebu Talib çekişmesinde savaşa kadar gidecek bir noktaya gelmişti. Bu mücadeleyi Muaviye'nin kazanmış olması ile Ümeyye ailesi hâkim konuma gelmiş ve bu hâkimiyet, Emevî Devleti'nin kurulmasıyla taçlanmıştı. Ne var ki iki ailenin arasındaki çekişme zaman içerisinde bitmemiş, bilakis çeşitli hadiselerle altı sürekli sıcak kalmıştı. Ali bin Ebu Talib'in öldürülmesinden sonra oğlu Hasan bin Ali'nin hilafet iddiası barışçıl yoldan çözülmüşse de kardeşi Hüseyin bin Ali'nin aynı iddia ile harekete geçmesi ve Kerbela'da Emevî ordusu tarafından öldürülmesi, genel olarak İslâm âleminde acı bir hatıra yol açmış, aynı zamanda aradaki nefreti de körüklemişti. Aradan geçen zaman Ehl-i Beyt'in bilinçaltındaki hilafet hakkının kendilerine ait olduğu düşüncesini ortadan kaldırmamış ve bu noktada hilafet iddiası, Zeyd bin Ali'nin şahsında yeniden gündeme gelmişti. Ne var ki tarihin acı tekerrürü,

¹³¹⁵ Theophanes, s. 571; Agapius, s. 248

¹³¹⁶ İbn Kesir, IX, s. 534; İbnü'l Esir, V, s. 201; Taberî, XXVI, The History of al-Tabarî, The Waning of the Umayyad Caliphate, Tr: Carole HILLENBRAND, SUNYP, New York, 1989, s. 3

¹³¹⁷ يَزِيد Yezid olarak verilmiş ancak isyanı gerçekleştiren Zeyd bin Ali'dir (699-740).

¹³¹⁸ AG.1050/M.738-739. Zeyd bin Ali'nin isyanı M.740 yılında gerçekleşmiştir.

¹³¹⁹ Doğrusu Zeyd bin Ali Zeynelabidin bin Hüseyin bin Ali bin Ebu Talib (y.699-740).

daha önce Ali bin Ebu Talib ve Hüseyin bin Ali örneklerinde olduğu gibi yine Kûfe’de tecelli etmiş ve Zeyd bin Ali’nin hilafet iddiası bu şehirde son bulmuştur.

İslâm kaynaklarında H.121/M.739 yılı olaylarında zikredilen Zeyd bin Ali’nin faaliyetleri, eldeki veriler ışığında tüm detaylarıyla verilmektedir¹³²⁰. H.121 yılını propaganda faaliyetleri ile geçiren Zeyd bin Ali, kendisine yeterli desteği bulunduğunu düşünerek, H.122 yılının Safer ayının başında harekete geçmeye karar vermiştir. Ancak Irak genel valisi Yusuf bin Ömer es-Sekafî, durumu önceden öğrendi ve Kûfe valisi Hakem bin Salt’a haber göndererek Kûfe halkını şehrin en büyük camisinde toplamasını ve bu şekilde Zeyd ile olan bağlantıyı kesmesini söyledi. Vali kendisine gönderilen talimatı aynen uyguladı ve Zeyd’in destekçileri ile olan irtibatını ortadan kaldırdı. Yine de vazgeçmeyen Zeyd, caddeler boyu çatışarak camiye ulaşmayı başardıysa da kalabalık Emevî gücüne karşı koyamayarak öldürüldü¹³²¹.

Ali bin Ebu Talib’in öldürülmesiyle farklı bir boyut kazanan Ümeyye nefreti, her aşamada ve Ali evladının maruz kaldığı her cinayette biraz daha alevlenmiş ve son olarak Zeyd bin Ali’nin öldürülmesi ile son safhasına gelmiştir. Ali bin Ebu Talib’in soyundan gelen ve hilafet iddiasında bulunduğu için öldürülen son kişi Zeyd bin Ali’nin oğlu Yahya bin Zeyd’dir ve onun öldürülmesi, Hâşimî ailesinin Emevî hilafetine karşı açıktan propagandasına dönüşmüştür. Bu olaydan sonra daha da hız kazanacak süreçte Hâşimîler etrafında vücut bulacak olan Abbâsî Daveti, gün geçtikçe güçlenecek ve Emevî hanedanının lağvedilerek yerine Abbâsî Devleti’nin kurulacağı nihayetle birlikte Ümeyye ailesinin kesin yenilgisiyle son bulacaktır.

Ertesi sene Adar¹³²² ayının 24. günü, sabahtan akşama kadar, göğün delindiğini düşündüren müthiş bir yağmur yağdı. (Yağmur) şehirlerde ve pek çok yerde korkunç bir tahribata yol açtı. Deniz taşı ve büyük bir sel baskını şehirleri yok ederek evlerle çiftlikleri harabeye çevirdi. Taşan nehir, antik kiliseyi ve çevresini yıkıp geçti. Suyu tahliye etmek için, şehrin doğu tarafının kapıları acilen açıldı. Zira bütün şehir tamamen suya batmıştı.

1234 *Kroniği* bu bölümde, AG.1051/M.739-740 yılında yaşanan doğal afetlerden bahsetmektedir ancak nerede olduğuna dair bilgi vermemektedir. Denizin nerede taşıdığı, neredeki antik kiliseden bahsettiği ya da “tamamen suya batmıştı” dediği şehrin hangi şehir olduğu, yalnız 1234 *Kroniği*’nin ifadelerine bakıldığında

¹³²⁰ İbn Kesir, IX, s. 534 vd; İbnü’l Esir, V, s. 190 vd; Taberî, XXVI, s. 4 vd; Yakubî, s. 1044 vd

¹³²¹ Saffet KÖSE, “Zeyd b. Ali”, TDVİA, C: 44, 2013, ss. 313-316

¹³²² Mart. Süryani takviminde altıncı ay.

Hıristiyan kaynaklarının bahsetmiş olduğu ve Hişam'ın Hıristiyan esirlerin öldürülmesi yönündeki emrinin doğru olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilginin tarihini bir sonraki bilgiyle teyit edebiliriz. Antakya Kilisesi'nin patriklik makamına seçilen I. Iwannis'in göreve başladığı yıl M.740 yılıdır. Dolayısıyla bu atamayı Hişam'ın verdiği emrin ertesi yılı olarak gösteren 1234 *Kroniği* ile Theophanes'in vermiş olduğu yıl müşterek biçimde M.739 yılıdır. Bu durumda Mihael Rabo'nun vermiş olduğu AG.1042/M.730-731 yılı, oldukça hatalı bir tarihlemedir.

[167] Konstantinos'un¹³³⁰ Hükümdarlığı, Babası Leon'un Ölümü ve Kendisine Karşı Yapılan İsyan Hakkında:

Yunanlıların 1052¹³³¹, Arapların 123. yılında Romalıların imparatoru Leon, 24 yıllık hükümdarlığının ardından öldü ve yerine oğlu Konstantinos imparator oldu. Ertesi yıl İmparator'un eniştesi¹³³² Artbas¹³³³ isyan etti. İmparator başkentte değilken, Konstantinopolis'e gelerek tahta oturdu ve kendini hükümdar ilan etti. Konstantinos, eniştesinin kendisini imparator ilan ettiğini duyunca, asker toplamak amacıyla Anatolikon'a gitti ve kendisine yardım edecek birtakım anlaşmalar yaptı. Edindiği kuvvetlerle birlikte Konstantinopolis'e doğru yola çıktı. Tüm yaz boyunca şehrin yakınlarında bekledi ve daha sonra ayrılarak, Asya'daki Amurin'e geldi. Burada kışın geçmesini bekledi. Yılbaşı zamanı Artbas, büyük bir ordu toplayarak Konstantinopolis'ten çıktı ve İmparator'a karşı gitti.

s.314

İki ordu karşı karşıya geldikten sonra yapılan savaşta bozguna uğrayan Artbas, tek başına ve mahvolmuş biçimde kaçtı. Daha sonra ise dönerek İmparator'a teslim oldu.

M.741 yılına gelindiğinde Roma imparatoru III. Leon, 24 yıllık bir hükümdarlığın ardından öldü¹³³⁴. Ardında, henüz iki yaşındayken kendisine taht ortağı yapmış olduğu genç imparator V. Konstantinos ve ikonalara karşı uyguladığı siyaset nedeniyle dini yönden karmaşa içinde olan bir devlet bıraktı. Ölümünden bir yıl önce, M.740 yılında Akronion'da Emevî ordularını durdurmayı başarmış ve bu mağlubiyet, Arapların Anadolu seferlerini bir süre ertelemelerine vesile olmuştu.

¹³³⁰ V. Konstantinos (718-775). M.741-775 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹³³¹ AG.1052 yılı Miladî 740 yılına tekabül eder; hâlbuki Leon'un ölüm tarihi M.741 yılıdır. Hicrî olarak verilen 123 yılı ise Miladî 741 yılını karşıladığı için doğrudur.

¹³³² Kızkardeşi Anna'nın eşi.

¹³³³ Artabasdos. Haziran 741- Kasım 743 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

¹³³⁴ Nikephoros Leon'un ödem nedeniyle öldüğünü söyler (Nikephoros, s. 133)

Kaldı ki Emevî hanedanı için de pek parlak bir dönem değildi. Araplar kendi aralarında yeniden harlanan iç çekişmelerle boğuşmaktaydı ve bu noktada İran ve Irak'ı etkisi altına alan Abbâsî propagandasının yanında bir de son olarak Zeyd bin Ali'nin isyanı ile meşgul olmak durumunda kalmışlardı.

Yeni imparator henüz ilk yılında, Arapların iç karışıklığını lehine değerlendirmek amacıyla doğuya bir sefer düzenledi. Ordusuyla birlikte Opsikion'dan geçmekteyken, babasının tahta geçmesine yardımcı olan eniştesi, Opsikion ve Armenikon themaları komutanı ve *kuropalates* unvanına sahip Artabasdos'un baskınına uğradı ve mağlup edildi¹³³⁵. Yenilen İmparator, kendisine destek sözü veren Anatolikon themasının merkezi Amorium'a sığınmak zorunda kaldı¹³³⁶. Bu noktada Nikephoros ve Theophanes, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgiyi desteklemektedir. Buna göre yenilgiye rağmen Konstantinos, Anatolikon ordusunu yanına alarak Artabasdos'u takip etmiş ve Chrysopolis'e kadar ilerlemiştir. Ancak bu noktadan ileri gidememiş ve geri dönerek kışı Amorium'da geçirmiştir. Bu bilgi kronolojik akışa uygun görünmektedir. Zira Leon M.741 Haziran'ında ölmüştür ve Konstantinos, tahta geçmesinin hemen ardından doğuya sefere çıkmıştır. Tarihi kayıtlar ve modern çalışmalar Konstantinos ve Artabasdos'un hükümdarlıklarını, kısa zaman içerisinde peş peşe olarak tanımlarlar. Bu durumda Konstantinos, tahtı kaybetmesi ile geri alması arasında iki kış geçirmiştir ve bu iki kışın arasında, bir orduyla birlikte başkente ilerlemiş olması mümkün görünmektedir.

Diğer yandan Artabasdos ise yönünü başkente çevirerek imparatorluk şehrine girdi ve tahtın sahibi oldu. Artabasdos başkente geldiğinde, Konstantinos'un taht naibi olarak şehirde bıraktığı Theophanes Monuthes ile müzakere etmiş ve hem onu hem de şehrin önemli isimlerini yanına çekmeyi başarmıştır. Ostrogorsky, Artabasdos'un Konstantinopolis'e herhangi bir güçlük çekmeden girdiğini söylerken bunun nedenini, müteveffa İmparator Leon'un ikonoklast politikalarına bağlamaktadır. İkonofil yani tasvirlerle ibadet yanlısı olan Artabasdos bu özelliğiyle şehirdeki ikonoklazm muhaliflerinin desteğini almıştır ve aslında bu durum, Leon'un en yakınındakilerin bile İmparator'un bu politikasını desteklemediğini gösterir¹³³⁷. Fakat bu kabilden bir görüşü tümünden kabul etmek hata olmalıdır. Zira başkentte Leon'un ikonoklast

¹³³⁵ Ostrogorsky, s. 154; Detaylar için bkz, Theophanes, s. 575; Nikephoros, s. 133; Bury, A History..., s. 451

¹³³⁶ Theophanes, s. 575; Bury, A History..., s. 451

¹³³⁷ Ostrogorsky, s. 154

politikasını hâlihazırda destekleyen ve bu paralelde genç Konstantinos'u da destekleyecek pek çok kişi de bulunmaktadır. Theophanes ve Nikephoros, Artabasdos'un Konstantinopolis'e geldikten sonra Theophanes Monuthes ile görüştüğünü ve Monuthes'in Konstantinopolis halkına İmparator Konstantinos'un öldüğünü ilan etmiş olduğunu ifade etmektedirler¹³³⁸. Şüphesiz Artabasdos'un bu sonucu almasında, taraf değiştirerek ikonofil görüş safına geçen ve hatta Konstantinos'u sapkın ilan ederek aforoz ettiğini açıklayan Konstantinopolis patriği Athanasios'un¹³³⁹ bu tutumu da etkili olmuştur. Netice itibarıyla Artabasdos, Leon'un damadı ve Konstantinos'un eniştesi sıfatıyla hanedan üyesi sayılacağı için muhtemelen tacı meşru sayılmış olmalıdır.

Ancak aldığı yenilgi Konstantinos'u tahttan vazgeçirmemiş bilakis devrik İmparator'u tacını geri almak için arayışlara yöneltmiştir. Konstantinos, Artabasdos ile yapacağı mücadelede yalnızca Anatolikon'un desteğinin kendisine yeterli olmayacağını düşünmüş olmalı ki ilk fırsatta Thrakesion themasına¹³⁴⁰ haber göndermiş ve her iki themanın ordularını, Thrakesion theması *strategos*'u Sisinnius komutası altında birleştirdi¹³⁴¹. Buna mukabil Artabasdos da Theophanes Monuthes'in oğlu Nikephoros'un *strategos* olduğu Thrakia themasının desteğini alarak bu orduyu başkent muhafazasına memur etmişti. Ayrıca büyük oğlu Nikephoros'u yanına ortak imparator olarak tayin etmiş, küçük oğlu Niketas'ı da Armenikon themasının başına geçirerek ordu komutanı yapmıştı. Böylelikle Artabasdos'un elinde Thrakia, Opsikion ve Armenikon themaları, Konstantinos'un elinde de Anatolikon ve Thrakesion themaları bulunmaktaydı.

Thrakia themasını başkentte bırakan Artabasdos, belki de büyük bir hata yaparak, oğlunun başında olduğu Armenikon ordusunu beklemeden Opsikion birlikleriyle harekete geçerek Thrakesion'a doğru ilerledi. Konstantinos'un ordusuyla Sardes yakınlarında M.743 yılının Mayıs ayında karşı karşıya geldiler ve Konstantinos rakibini burada bozguna uğrattı. Hemen ardından Armenikon'dan gelmekte olan Niketas'ın üzerine giden Konstantinos, buradan da zaferle ayrılarak aynı yılın Eylül ayında başkent surlarının önüne geldi. Kısa süren bir kuşatmanın ardından 2 Ekim günü şehre girdi ve tahtını geri aldı.

¹³³⁸ Theophanes, s. 575; Nikephoros, s. 134

¹³³⁹ Konstantinopolisli Athanasios. M.730-754 yılları arasında Konstantinopolis patriği.

¹³⁴⁰ Anatolikon themasının batısında, bugünkü Aydın, Denizli ve Manisa'yı içine alan thema.

¹³⁴¹ Bury, A History..., s. 451

V. Konstantinos, tacını geri aldıktan sonra zalimane bir intikama girişti. Öncelikle Artabasdos ve iki oğlu, aynı zamanda Konstantinos'un yeğenleri olan Nikephoros ve Niketas, Hipodrom'da çeşitli aşağılanmalara maruz bırakıldıktan sonra kör edildiler. Artabasdos ile birlikte hareket edenlerin bir kısmı idam edildi, bir kısmının da çeşitli uzuvları kesilerek cezalandırıldı. Patrik Athanasios ise bir eşeğe bindirilerek Hipodrom'da dolaştırıldı, aşağılandı ancak buna rağmen, yeniden ikonoklast görüşe sadık olacağını belirtmesi üzerine görevinde bırakıldı¹³⁴².

[168] Hişam'ın Ölümü, Velid Bar Yezid'in¹³⁴³ Hükümdarlığı ve Onun Döneminde Dünyada Meydana Gelen Hadiseler:

Yunanlıların 1054 yılında Arapların halifesi Hişam öldü. Onun yerine halifelige Velid bar Yezid geçti. Halife olunca her şeyden önce, Hişam hanedanı üyelerine büyük kötülükler yaptı. Kâtiplerine, hazinedarlarına ve idarecilerine acımasız işkencelerde bulundu ve evlerini yağmaladı. Abbâs bar Velid'i¹³⁴⁴ tüm ülke idaresi üzerine yetkili kıldı. Bu Abbâs, günümüzde Abbâsî Halifeliği olarak isimlendirilen Bağdâd merkezli oluşumun temellerini atan kişiydi ve isimleri de ondan gelmekteydi. (Onların ismi) Araplar'ın düşündükleri ya da bildikleri şekilde söyledikleri gibi, yani Peygamber Muhammed'in amcası olan Abbâs'ın adından gelmiyordu. Abbâs, tüm ülke hazinesinin yöneticisi oldu ve o, Hişam taraftarlarının hükümdarlığı Velid'den geri almak isteyeceklerini biliyordu. Bu nedenle Arap ileri gelenlerini çeşitli hilelerle ondan uzaklaştırmaya başladı. Çünkü hepsinin nefreti Velid'e yönelikti. Halife ise Abbâs'a, kendine güvendiği kadar güvenmekteydi.

Emevîlerin halifesi Hişam bin Abdülmelik, 6 Rebiülahir 125/6 Şubat 743 tarihinde Rusâfe'de öldü¹³⁴⁵. Yerine Emevî hanedanının on birinci halifesi olarak Velid bin Yezid, II. Velid namıyla geçti.

II. Velid'in babası Yezid bin Abdülmelik, kendisinden sonra kardeşi Hişam'ı, onun ardından da oğlu Velid'i veliaht tayin etmişti. Velid, babası öldüğünde on beş yaşındaydı ve amcası Hişam'ın yaklaşık yirmi yıl süren hilafeti süresince uzun bir veliahtlık dönemi yaşadı. Bu dönemin ilk yıllarında sarayda bir nevi göz hapsinde tutulmakla birlikte amcası Hişam kendisine yakın ilgi göstermiş ancak zaman içerisinde Velid'in gayri ahlakî bir hale bürünmesi bu ilişkilerin bozulmasına neden

¹³⁴² Ostrogorsky, s. 155

¹³⁴³ Velid bin Yezid (y: 709-744). M.743-744 yılları arası on birinci Emevi halifesi.

¹³⁴⁴ Abbas bin Velid bin Abdülmelik (ö: 750). Halife I. Velid'in oğlu ve Emevîler'in ordu komutanlarından.

¹³⁴⁵ Nadir Özkuyumcu, "Hişam b. Abdülmelik"

olmuştur. İçki ve sefahate olan düşkünlüğü Velid ile amcasının arasını açmış ve Hişam'ın tüm uyarılarına rağmen Velid'in tutumu değişmemiştir. Velid'in bir veliahta yakışmayan davranışları nedeniyle Hişam, onun yerine oğlu Mesleme'yi veliaht olarak düşünmüş ve onu hilafet adayı olma hususundan vazgeçirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır¹³⁴⁶. Amca-yeğenin ilişkileri, Hişam'ın halifeliğinin son yıllarında karşılıklı suçlamalara ve nefrete dönüşmüş ve Velid, amcasının yanından ayrılarak çöle çekilmişti¹³⁴⁷. Halife'nin ölüm haberini de buradayken aldı.

İbn Kesir, Velid bin Yezid'in halife olduktan sonra Hişam bin Abdülmelik'in mallarına tedbir koydurduğunu söyler¹³⁴⁸. İbnü'l Esir, *1234 Kroniği*'nin ismini vermiş olduğu Abbâs bin Velid bin Abdülmelik'i Rusâfe'ye göndererek, vaktiyle babasını Velid'e iyi davranması konusunda uyarmış olan Mesleme bin Hişam haricinde, Hişam'ın tüm mallarının sayılarak el konulmasını istediğini belirtir¹³⁴⁹. Bunun ardından kaynaklar II. Velid'in Hişam'ın ailesi ve taraftarlarına baskı uyguladığını ve bunun yanında, Irak valisi Yusuf bin Ömer es-Sekafi ve Horasan valisi Nasr bin Seyyâr hariç, Hişam'ın atamış olduğu tüm valileri görevlerinden azlederek, yerlerine kendi valilerini atadığını söylerler. Görevden aldığı yöneticilerin mallarını müsadere etti ve pek çoğuna çeşitli cezalar uyguladı¹³⁵⁰. Görüldüğü üzere Velid, amcası Hişam ve ailesine karşı intikam duygusuyla hareket etmektedir. Bu durum, hâlihazırda Abbâsî hareketi ve çeşitli iç isyanlar gibi nedenlerle zor günler geçiren Ümeyye hanedanının içten parçalanması ve belki de çöküşünü daha da hızlandıracak sürecin başlangıcı olmuştur.

Bu noktada *1234 Kroniği*'nde bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Yazarın ismini zikrederek II. Velid'in “*tüm ülke idaresi üzerine yetkili kaldı*” dediği Abbâs bin Velid'in tam künyesi, Abbâs bin Velid bin Abdülmelik bin Mervan'dır. Halife I. Velid bin Abdülmelik'in oğludur ve Mervanoğullarına mensuptur; Abbâsî hanedanı yani Hâşimî ailesi ile bir ilgisi yoktur. İslâm tarihi araştırmalarında karşılaşılan sorunlardan biri de aynı dönemde aynı ismi taşıyan birden fazla kişi olmasıdır ve muhtemelen *1234 Kroniği*'nin kaynağı burada isimleri karıştırmıştır. Bununla birlikte Abbâsî Devleti'nin kurucusu sayılan Ebu'l Abbâs'ın tam künyesi, Ebu'l Abbâs Abdullah bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbâs bin Abdülmuttalib'dir ve ne onun ne de ondan sonra

¹³⁴⁶ İsmail Hakkı ATÇEKEN, “*Velid II*”, TDVİA, Cilt:43, 2013, ss. 31-33

¹³⁴⁷ İbn Kesir, X, s. 16

¹³⁴⁸ İbn Kesir, X, s. 17

¹³⁴⁹ İbnü'l Esir, V, s. 223

¹³⁵⁰ İsmail Hakkı Atçeken, “*Velid II*”

gelen Abbâsî halifelerinin hiçbirinin künyesinde “Velid” isminin yer almaması da ayrı bir detaydır. Dolayısıyla Abbâs bin Velid ile Ebu’l Abbâs’ın aynı kişi olmalarına imkân yoktur. Bunun yanında İslâm kaynaklarında Abbâs bin Velid’in, Halife II. Velid’in hazinedarı olmasıyla ilgili herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Abbâs bin Velid, kardeşi ve bir sonraki halife III. Yezid bin Velid’in, II. Velid’e karşı yürüttüğü isyan hareketinde önceleri II. Velid’in yanında yer almış ancak daha sonra kardeşinin safına geçerek Halife’nin hâl edilmesinde rol oynamıştır. İhtimal ki ilk dönemde Halife’nin güvenine mazhar olmuş ve bu nedenle Halife tarafından kendisine bu türden bir görev verilmiş olabilir.

1234 Kroniği satır aralarında, esasında Abbâs bin Velid’in halifeliği ele geçirmeyi istediğini ima etmektedir. Bunu açıkça söyleyenler ise diğer iki Süryani tarihçi Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’dur. Bar Hebraeus konuyu çok kısa özetlemektedir ve Abbâs’ın, Velid’in yerine geçmek istediğini söylemektedir¹³⁵¹. Mihael Rabo daha fazla detay içerir. Buna göre Velid’in hazinedarı olan Abbâs, hazinenin büyüklüğünü görünce halife olmak istemiş, *1234 Kroniği*’nin de ifade etmiş olduğu gibi Arapların ileri gelenlerini Velid’e karşı kullanmaya çalışmıştır¹³⁵². Bundan sonra her iki kronik de Arapların, Abbâs’ın bir cariyenin oğlu olması nedeniyle kendisini desteklemediklerini ve onun yerine kardeşi Yezid bin Velid’in etrafında birleştiklerini söylerler. Bu detaylar, *1234 Kroniği*’nin bir sonraki başlığının altında verilmiştir.

Bir sonraki yıl içerisinde, kışın çok sert geçmesinden dolayı büyük nehirler bile dondu ve yağmurun çok az yağması yüzünden kıtlık yaşandı. Aynı zamanda geniş çaplı bir veba salgını da meydana geldi.

Ertesi yılda, 17 Haziran’da gökyüzünde üç sütunu andıran bir ışıık parıltısı görüldü.

Bu yılda Kalkedoncular’ın piskoposu, Arapların peygamberine hakaret ettiği gerekçesiyle Darmsuq’da Halife Velid’e teslim edildi ve onun dili kesilerek Yemen bölgesine gönderildi.

Sonraki yıl içinde gündüz vakti (kalkan) toz bulutu (öylesine yoğun ki) güneşin ışığını perdeledi engelledi.

¹³⁵¹ Bar Hebraeus, I, s. 197

¹³⁵² Michael, s. 501

Theophanes bu kişinin Şam piskoposu Petrus olduğunu söyler ve onun Arapların ve Maniheistlerin dinsiz olduklarını halka açık yerlerde dile getirdiği için Halife'nin emriyle dilinin kesildiğini ve sürgün edildiğini belirtir¹³⁵³.

s.315

[169] Velid'in Öldürülmesi ve Abbas'ın Kardeşi Yezid'in¹³⁵⁴ Halifeliğine Dair:

Yunanlıların 1055¹³⁵⁵ yılında, (Velid) şarap içmeyi ve avlanmayı sevdiği için gittiği kırsaldaki el-Bakrā¹³⁵⁶ bölgesinde bulunmaktaydı. Onun hilafetini destekleyen Abbās ise, bir hizmetçinin oğlu olması nedeniyle Arapların onun hükümdarlığını onaylamadıklarını biliyordu. Kardeşi Yezid, pek çok asilzadeyi yanına almıştı ve Darmsuq şehrine giderek, devlet hazinesine ve şehre el koydu. Şehrin kapılarını ele geçirdi ve Halife'ye haber gitmesini engellemek için her birine muhafız yerleştirdi. Şehrin idarecisini ele geçirip öldürdü. Hazineyi açarak kendileriyle birlikte olan kuvvetlerin başındaki adamlara 50'şer dinar verdi. Başına Abdülaziz'i¹³⁵⁷ koyduğu iki bin kişilik bir kuvveti Halife Velid ile çarpışması için yolladı. Kardeşi Abbās'ı da halifeliğe geçeceği zamanın hazırlıklarını yapması için bilgilendirdi. Velid ise bu ihanet karşısında sınırsız bir öfke duymaktaydı ve tüm dikkatini Abbās'ın kardeşinin bu girişimine vermişti. Muhalifler aniden saldırdığında yanındakilerin arasında Elbraş bar Velid¹³⁵⁸ denilen biri vardı. Bu adam ortak amaçları doğrultusunda, halifenin düşmanları gelene kadar hilelerle onu oyalamaya çalışıyordu... Halife'nin oyalanması neticesinde geldiler ve içeri girerek Halife'yi öldürdüler. Başını keserek bir mızrağın ucuna taktılar ve bu şekilde Darmsuq'a götürdüler. Alay ve hakaretler eşliğinde bir eşeğin üzerine koydular ve şehirde gezdirdiler. Halife'nin Hakem ve Osman isimdeki iki oğlunu da zindana hapsedtiler. Bu iki oğul babalarının ardından Arapların hükümdarları olarak veliaht tayin edilmişti.

s.316

Hapsettiklerinin arasında Halife Yezid bar Muaviye'nin oğlunun oğlu da vardı. Sonunda Yezid, Darmsuq'u ele geçirdi ve halife oldu. Bundan sonra da diğer bölgeleri birer birer eline geçirdi.

¹³⁵³ Theophanes, s. 577

¹³⁵⁴ Yezid bin Velid (691-744). 15 Nisan 744-Ekim 744 tarihleri arasında on ikinci Emevi halifesi.

¹³⁵⁵ AG.1055, M.742-743 yılına tekabül eder. Hadisenin cereyan ettiği tarih M.744 yılı olduğu için doğru tarihin AG.1056 olması gerekir.

¹³⁵⁶ ܐܠ ܒܚܪܐ Palmira civarındaki el-Bahra Kalesi.

¹³⁵⁷ Abdülaziz bin Haccac bin Abdülmelik. Yezid'in yeğenidir.

¹³⁵⁸ ܐܒܪܐܫ ܒܪ ܐܠܝܐܝܢ Abraş Sa'id bin Velid el-Kelbî. İbn Kesir'de, Halife'nin sığınmış olduğu kalede yaptığı mülakatlarda bir yerde ismi geçmektedir (İbn Kesir, X, s. 27). Taberî'nin kayıtlarında Hişam bin Abdülmelik döneminden itibaren ismi geçmektedir (Taberî, XXVI, s. 12 vd)

Yukarıda da değinmiş olduğumuz veçhile II. Velid, hilafet makamına geldikten sonra bile yaşamış olduğu hayattan vazgeçmedi; içki âlemlerini ve gönlünü eğlendirmeyi sürdürerek halkın tepkisini çekmeye devam etti. Ayrıca önceki Halife Hişam bin Abdülmelik'in ailesi ve taraftarlarına karşı yaptığı uygulamalar da kendisine karşı olan muhalefeti genişletiyordu. Diğer yandan Zeyd bin Ali'nin oğlu Yahya, Belh, Nişabur ve Serahs'tan kendisine katılanlarla birlikte ayaklanmış ve Horasan valisi Nasr bin Seyyâr ile Cûzcân'da yaptığı savaşta öldürülmüştü. Yahya'nın öldürülmesi bölgedeki Emevî aleyhtarı hareketin daha da şiddetlenmesine ve Abbâsî propagandasına katılımların daha da artmasına vesile oldu. Abbâsî davetine katılımları artıran bir başka olay da uzun süre Irak valiliği yapmış bulunan Hâlid bin Abdullah el-Kasrî'nin önce azledilip, ardından tutuklanması ve öldürülmesi oldu. Hâlid'in öldürülmesi, Irak'ta çok kalabalık olan Kelb kabilesinin mensuplarının şiddetli tepkisine neden olmuştur.

Tüm bu gelişmeler üzerine Ümeyye ailesi, dahası Mervanoğulları kendi içinde parçalandı. Önceki halifeler Velid bin Abdülmelik ile Hişam bin Abdülmelik'in oğulları, II. Velid'e karşı oluşan cephenin içinde yer aldılar. Tüm bu cephe, Yezid bin Velid bin Abdülmelik'in liderliğini yaptığı bir isyana dönüştü¹³⁵⁹. Yezid bin Velid, Halife II. Velid'in Şam'da bulunmadığı bir sırada, kendisine topladığı taraftarlarıyla şehre girerek kapıları kapattırdı¹³⁶⁰. Ardından yeğeni Abdülaziz bin Haccâc bin Abdülmelik komutasında iki bin kişilik bir birliği Velid'in üzerine gönderdi. Bahra'daki sarayda bulunan Halife II. Velid, kendisine sunulan Humus ya da Tedmür'e çekilme tekliflerini kabul etmedi ve saraya giren isyancılar tarafından 26 Cemaziyelahir 126/16 Nisan 744 günü öldürüldü.

Halife'nin öldürülmesi üzerine Şam'da bulunan Yezid bin Velid'e halife olarak biat edildi. Öldürülen II. Velid'in başı kesildi ve Şam'a getirildi ve III. Yezid'in emriyle bir mızrağın ucuna takılarak şehirde dolaştırıldı¹³⁶¹. II. Velid'in öldürülmesinin ardından kendisine veliaht tayin ettiği oğulları Hakem ve Osman Şam'da hapsedildi¹³⁶².

¹³⁵⁹ İsmail Hakkı Atçeken, “*Velid II*”

¹³⁶⁰ İbn Kesir, Şam'da yaşanan bir veba salgını nedeniyle, içlerinde Halife'nin de olduğu pek çok kişinin bu dönemde şehirden ayrıldığını söyler (İbn Kesir, X, s. 25)

¹³⁶¹ Süryani kaynakları ve Agapius, II. Velid'in kesik başının yanına bir de şarap kadehi konulduğunu ifade ederler hatta Agapius III. Yezid'in, II. Velid'in kesik başının bir mızrağın ucuna takılmasından sonra, üzerine şarap serpilmesini ve yanında da “*İşte burada şarap seven bir kafa var*” yazılmasını emrettiğini ifade eder (Agapius, s. 252)

¹³⁶² Diğer Hristiyan kaynakları arasında bu bilgiyi destekleyen tek eser Agapius'tur (s. 252).

[170] Yezid'in¹³⁶³ Öldürülmesinin Ardından Araplar Arasında Yaşanan Karışıklıklar:

Hımş halkı, şehirlerini ve bölgelerini tutarak, Yezid'in halifeliğinin destekçisi olduğu için şehrin emiri Bişr bin Abdullah'ı öldürdüler. Halife'nin öldürülmesinin verdiği öfkeyle, şehirlerinde Abbâs'a ait dükkân, han ne varsa tüm mal varlığını yerle bir ettiler.

Ayrıca Bryt Nahrin emiri Mervan bin Muhammed'in de Ermenistan idareciliği yapmış olduğu zaman, Velid'in öldürülmesine yardım ettiğini ve onun öldürüldüğü gün oğlu Harun'u hükümdar yaptığını söylüyorlardı. Velid'in öldürülmesinin ardından her bir yerel yönetici ordusunun başındaydı. Yezid zaten batıdayken yönetimde yaşanan ihtilafın başını çekmişti. Bir başkasının ismi, sapkın olduğu gerekçesiyle zincire vurulan Süleyman bin Hişam'dı. Musul'da Sa'id bin Behdel, Mürciye¹³⁶⁴ ismi verilen bir başka sapkınlığın lideriydi. Pers ülkesinde Halife Ömer'in (bar Abdülaziz) oğlu Abdullah, Ermenistan'da Mervan bin Muhammed, Horasan'da bar Sergis, Afrika'da Ebu Cehil¹³⁶⁵ ve daha pek çok Arap lideri bulunmaktaydı.

II. Velid'in öldürülmesine ilk tepkiyi Humus halkı verdi. İbnü'l Esir ve Taberî, II. Velid'in ölüm haberinin gelmesi üzerine Humus halkının, şehrin kapılarını kapattığını ve uzun süre yas tutarak gözyaşı döktüklerini söylerler¹³⁶⁶. Ancak İslâm kaynaklarından hiçbiri Humus emiri olarak Bişr bin Abdullah diye bir isim vermemektedirler. Bu dönemde valilik yaptığı bilinen Bişr adındaki tek kişi, Emevîlerin Kınnesrin valisi olan ve aynı zamanda Halife III. Yezid'in de kardeşi olan Bişr bin Velid'dir. Bu kişinin Mervan Bin Muhammed'in isyanı sırasında hapse atıldığı bilgisi kayıtlarda yer almaktadır ancak daha sonra serbest kaldığına ya da varlığını gösterecek herhangi bir icraatına kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bişr bin Velid muhtemelen hapisteyken ölmüş olmalıdır¹³⁶⁷. Eğer 1234 Kroniği 1234 “emir” ifadesiyle şehrin valisini kast etmekteyse Taberî'nin¹³⁶⁸ verdiği bilgiye göre bu kişi Mervan bin Abdullah bin Abdülmelik'dir. Buna karşın bir tek Yakubî Humus halkının, valileri olan Abdullah bin Şecere el-Kındî'yi öldürdüklerini söyler¹³⁶⁹. Ancak bu kişinin kim tarafından atandığı ya da kimin tarafında olduğu bilgisi verilmemektedir.

¹³⁶³ Velid olmalı.

¹³⁶⁴ Mürcie mezhebi. Bkz, Sönmez KUTLU, “Mürcie”, TDVİA, C: 32, 2006, ss. 41-45

¹³⁶⁵ Doğrusu Ebu Hudayl.

¹³⁶⁶ İbnü'l Esir, V, s. 245; Taberî, XXVI, s. 184

¹³⁶⁷ Laura Veccia VAGLIERI, “Bishr b. Al-Walid”, EOI, Cilt: I, s. 1244

¹³⁶⁸ Taberî, XXVI, s. 184

¹³⁶⁹ Yakubî, s. 1057

Bu bilinmezliğin bir nedeni de Yakubî'nin bu bilgiyi III. Yezid'in ölümünün ardından vermesidir.

Humusluların isyan süreci ve sonrasında yaşanan hadiseler *1234 Kroniği*'nde verilmediği için biz de bu süreci değerlendirme dışında tutacağız. Fakat konuyu bağlaması açısından bir detayı vermeyi uygun görmekteyiz. Humusluların isyanı ve bu isyana karşı Süleyman bin Hişam ve Abdülaziz bin Velid'in başında bulunduğu birliklerin çatışmasının ardından Humus halkından bir grup, Şam'da bulunan Halife'nin yanına gitti. Kaynaklar Halife'nin Humus heyetini oldukça iyi karşıladığını ve onlara ihsanlarda bulunduğunu ve Humusluların, III. Yezid'in halifeliğini bu noktadan sonra onayladıklarını belirtirler. İbn Kesir, III. Yezid'in Şam'da yanına gelen Humusluların, başlarına vali olarak seçmiş oldukları Muaviye bin Yezid bin Husayn'ı onayladığını, İbnü'l Esir ve Taberî ise bu ismi Halife'nin tayin ettiğini ve Humusluların da onayladığını belirtir¹³⁷⁰. Netice itibarıyla Yakubî'nin bahsetmiş olduğu Abdullah bin Şecere el-Kındî'nin ismi herhangi bir yere bağlanamamaktadır.

Diğer yandan Humus halkı tarafından, II. Velid suikastına yardım ettiği düşüncesiyle Abbâs bin Velid'in Humus'ta bulunan evinin yıkıldığı, mallarının yağmalandığı ve ailesinin zorla ele geçirildiği bilgisini diğer İslâm kaynakları da vermektedir¹³⁷¹. Bu noktada İslâm kaynaklarındaki tek istisna yine Yakubî'dir. Yakubî hatalı biçimde Abbâs bin Velid'i, Humus halkının desteğiyle III. Yezid bin Velid'e isyan edenler arasında göstermektedir¹³⁷². Ancak diğer İslâm müellifleri, Humus halkının ona karşı tavrı üzerine Abbâs bin Velid'in Şam'a, III. Yezid'in yanına gittiğini ifade ederler.

Emevî hanedanının son halifesi olarak tarihe geçecek olan Mervan bin Muhammed, II. Velid öldürüldüğü sırada Ermenistan ve Azerbaycan valisiydi. *1234 Kroniği*'nin rivayete dayanarak söylediği gibi II. Velid'in öldürülmesinde Mervan'ın ismi hiçbir şekilde geçmemektedir; hatta Mervan ilk başta, III. Yezid'in hilafetine de karşıdır. İbnü'l Esir II. Velid öldürüldüğü sırada Ermenistan'da bulunan Mervan'a, oğlu Abdullah'ın bir mektup yazarak durumu haber verdiğini ve acele gelmesini istediğini söylemektedir¹³⁷³. Burada ismi verilen Abdullah bin Mervan, halife olduğu zaman babası tarafından birinci veliaht olarak tayin edilecek, onun ardından da kardeşi

¹³⁷⁰ İbn Kesir, X, s. 31; İbnü'l Esir, V, s. 246; Taberî, XXVI, s. 189

¹³⁷¹ İbn Kesir, X, s. 30; İbnü'l Esir, V, s. 245; Taberî, XXVI, s. 184

¹³⁷² Yakubî, s. 1057

¹³⁷³ İbnü'l Esir, V, s. 258

Übeydullah, ikinci veliaht olacaktı¹³⁷⁴. Görüldüğü üzere İslâm kaynaklarında Mervan bin Muhammed'in Harun isminde bir oğlunun ne varlığından ne de veliahtlığından bahsedilmemektedir¹³⁷⁵.

Halife Osman bin Affan'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylar dizisi ve ardından Ali bin Ebu Talib ile Muaviye bin Ebu Süfyan arasında yaşanan mücadele İslâm tarihinde *Birinci Fitne* olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte Halife Osman'ın uyguladığı siyaset ve bu siyasete karşı ortaya çıkan bir muhalefet hareketi görülmektedir. Müslüman yazarların ifadelerine baktığımızda bu dönemde Mervan bin Hakem'i, Halife Osman'ı yönlendiren ve belki de bu süreci hazırlayan kişilerin başında görmekteyiz. *Birinci Fitne* dönemi, Muaviye'nin hilafeti tek elde toplamasıyla sona ermiş, her ne kadar Ali oğullarının hilafet iddiası her daim devam etmişse de bu durum Şam'daki güçlü hilafetin uğraşması gereken iç isyanlar olmaktan öteye gidememiştir. Muaviye ile başlayan Emevî hanedanı, II. Muaviye'ye kadar Ebu Süfyan'a atfen Süfyanîler kolu olarak anılmış, II. Muaviye'nin tahttan feragat etmesi ve Mervan bin Hakem'in halifeliği ile birlikte bu hanedan Mervanîler kolu olarak devam etmiştir.

Netice olarak, İslâm kaynaklarının da verdiği bilgiler ışığında Emevî Devleti'nin kurulma sürecinin önemli figürlerinden biri olan Mervan bin Hakem'in bu defa torunları, aynı devletin yıkılmasında da önemli rol oynamışlardır. İslâm'ın tebliğ edilmesinden önceki zamanlardan beridir süregelen Ümeyye-Hâşimî mücadelesinin son ve belirleyici hadisesi olan Abbâsî Devrimi'nin hemen öncesinde Mervanoğulları'nın, hilafeti gasp edenin öz amcaoğlunun kesik başını başkentin sokaklarında teşhir edecek kadar birbirine düşmüş olmaları dikkat çekici tarihi bir detaydır. Zuqnin Kroniği, Eski Ahit'te geçen “*Bu yüzden Rab diyor ki: Bu halkın önüne tökezler koyacağım, Babalar da oğullar da tökezleyip birlikte düşecek, komşu dostuyla birlikte yok olacak*”¹³⁷⁶ babını vererek, bunların hepsinin Arapların başına geldiğini ve “*kardeşlerin ve kuzenlerin, birbirlerinin liderliklerine karşı birbirlerini tökezlettiklerini*” ifade etmektedir¹³⁷⁷.

Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere III. Yezid'in hilafetine ilk karşı çıkan bölge Humus olmuştu. Bir süre sonra ise bu muhalefete başka yerler ve başka isimler

¹³⁷⁴ İbn Kesir, X, s. 49

¹³⁷⁵ Yakubî Mervan bin Muhammed'in, Abdülmelik, Abdullah, Übeydullah ve Muhammed olmak üzere dört oğlu olduğunu belirtir (Yakubî, s. 1072).

¹³⁷⁶ Eski Ahit, Yeremya, 6:21

¹³⁷⁷ Zuqnin Kroniği, s. 174

insanlardan daha fazla adanmış olduğu Allah'ın takdiriyle, Halife Hişam'ın Ermenistan hâkimi yapmış olduğu Mervan'a¹³⁸² bu makamı teslim etti.

Yezid bin Velid, II. Velid'in hilafetine karşı ayaklandığı zaman, Halife'nin şehirde olmamasını fırsat bilerek Şam'ı eline geçirmişti. Ardından gönderdiği kuvvetle onu öldürmüştü ve Şam'da halifeliğini ilan etmişti. Bu noktada *1234 Kroniği*'nin “*Şam'ı zorla aldı*” ifadesi doğru kabul edilebilir ancak ardından verdiği, “*Araplara büyük miktarlarda hediyeler verdi*” ifadesi, İslâm kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerle çelişkilidir. Zira İslâm kaynaklarının geneli III. Yezid'in hilafete geçtikten sonra, II. Velid'in artırmış olduğu askerlerin istihkaklarını azalttığını ve bu nedenle kendisine, *eksiltan*, *azaltan* anlamına gelen *el-Nâkis* lakabı verildiğini ifade etmektedirler¹³⁸³. Bu görüşte olmayan Yakubî'nin bu noktada da diğer İslâm tarihçileri ile çeliştiğini görmekteyiz. Yakubî, II. Velid öldüğü zaman hazinesinde 47 milyon dinar olduğunu ancak III. Yezid'in bu hazineyi son dinara kadar tükettiğini söylemektedir¹³⁸⁴.

Çalışmamızdaki şiarımız metnin içeriğine mümkün olduğu kadar sadık kalmak olduğu için III. Yezid döneminde meydana gelen mücadele safhasını değerlendirmeye almayacağız. Ancak meseleye ışık tutması açısından İbrahim bin Velid'in halifeliği ve Mervan bin Muhammed lehine tahttan feragat etmesi hadisesini biraz daha derinlemesine değerlendirmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

On birinci Emevî halifesi Yezid bin Velid bin Abdülmelik, H.127/M.744 yılının sonlarında vefat etti. Gerek İslâm kaynakları gerekse Hristiyan kaynakları hem hilafet süresi hem de ölüm nedeni hakkında farklı görüşler ifade etmektedir. İbn Kesir altı aylık bir halifeliğin sonunda veba nedeniyle öldüğünü söylerken¹³⁸⁵, İbnü'l Esir ölüm nedenini söylemeden onun beş ya da altı aylık bir dönemin ardından öldüğünü ifade eder¹³⁸⁶. Taberî de çeşitli rivayetleri vererek bu sürenin beş ay ile altı aydan biraz daha fazla bir süre aralığında olduğunu kaydeder¹³⁸⁷. Yakubî III. Yezid'in beş ay halifelik yaptığını söyler ancak ölüm nedeni olarak çok farklı bir bilgi verir. Yakubî, kardeşi İbrahim'in Halife'ye içmesi için zehir verdiğinin söylendiğini ifade eder¹³⁸⁸.

¹³⁸² Mervan bin Muhammed bin Mervan (693-6 Ağustos 750). II. Mervan. M.744-750 yılları arası on dördüncü ve son Emevi halifesi.

¹³⁸³ Yakubî, s. 1057; İbn Kesir (X, s. 29) ve İbnü'l Esir, (V, s. 244) bir rivayete göre III. Yezid'e bu lakabı takan kişinin Mervan bin Muhammed olduğunu söylerler.

¹³⁸⁴ Yakubî, s. 1057

¹³⁸⁵ İbn Kesir, X, s. 37

¹³⁸⁶ İbnü'l Esir, V, s. 259

¹³⁸⁷ Taberî, XXVI, s. 243

¹³⁸⁸ Yakubî, s. 1057

Ancak verdiği bilgi bu kadardır. Yani İbrahim'in bu zehri ne amaçla ve hangi koşullarda verdiğini söylememektedir. Eğer bu bilgi doğruysa bir ihtimal, Yakubî'nin bahsetmediği ve diğer kaynaklarda bahsi geçen hastalıkların biri nedeniyle intiharı seçmiş olabileceği düşünülebilir.

1234 Kroniği III. Yezid'in beş aylık bir halifeliğin ardından beyin tümörü nedeniyle öldüğünü ifade ederken Bar Hebraeus iki ay, Mihael Rabo da tıpkı *1234 Kroniği* gibi beş ayın ardından ülser nedeniyle öldüğünü belirtir¹³⁸⁹. Theophanes ölüm nedeni hakkında bilgi vermeden Halife'nin beş ayın ardından öldüğünü söyler¹³⁹⁰.

III. Yezid, hastalığının ilerlediği dönemde kardeşi İbrahim bin Velid'i veliaht olarak tayin etmişti ve ölümünün ardından, Hicrî 19 Zilhicce 126/2 Ekim 744 tarihinde İbrahim'e Şam'da halife olarak biat edildi¹³⁹¹. Ne var ki İbrahim'in hilafeti çok kısa sürdü ve özellikle II. Velid'in öldürülmesinden sonra ülkede iyiden iyiye artmış olan iç savaşlara hiçbir şekilde çözüm getiremedi.

Yalnızca Suriye'nin güney kesimindeki bazı Yemenli kabileler tarafından tanınan¹³⁹² İbrahim bin Velid'in halifeliğine, Şam'ın çok yakınındaki Humus bile itaat göstermedi¹³⁹³. Irak ve İran bölgelerinin ise herhangi bir Ümeyyeoğluna itaat göstermeye zaten niyeti yoktu. Emevî hanedanına bağlı faaliyet yürütenler içerisinde itaat göstermeyenlerin belki de en güçlüsü Mervan bin Muhammed idi. Mervan, Halife Hişam bin Abdülmelik tarafından Ermenistan ve Azerbaycan valisi olarak atanmış ardından II. Velid tarafından bu görevde bırakılmıştı. III. Yezid döneminde önce isyan etmeye niyetlenmişse de daha sonra bu isyandan vazgeçerek valilik görevine devam etmişti.

Mervan bin Muhammed, II. Velid öldürüldüğü ve III. Yezid'in halife olduğu dönemde, II. Velid'in intikamını alma ve onun taht varisleri olan oğulları Hakem ve Osman'ın taht haklarını savunma gerekçesiyle harekete geçmiş ancak III. Yezid'in onu Ermenistan ve Azerbaycan valiliğine devam etmesi yönünde ikna etmesi üzerine isyandan vazgeçerek geri dönmüştü. Sonrasında, III. Yezid'in ölümü ve İbrahim bin Velid'in halife olması üzerine aynı gerekçeleri öne sürerek yeniden harekete geçti ve el-Cezîre üzerinden Suriye'ye geldi. Şam'a doğru ilerlerken karşısına Halife'nin, Süleyman bin Hişam komutasında göndermiş olduğu büyük bir ordu çıktı. İki ordunun

¹³⁸⁹ Michael, s. 501; Bar Hebraeus, I, s. 197

¹³⁹⁰ Theophanes, s. 580

¹³⁹¹ İbrahim SARIÇAM, “İbrâhim b. Velid”, TDVİA, C: 21, 2000, s. 359

¹³⁹² Hasan KURT, “Mervân İP”, TDVİA, C: 29, 2004, ss. 227-229

¹³⁹³ İbrahim Sarıçam, “İbrâhim b. Velid”

Aynü'l-Cer mevkiinde yaptığı savaşı hilafet ordusu kaybetti ve Süleyman bin Hişam, Şam'a çekildi¹³⁹⁴. Savaşın kaybedilmesi ve Mervan ile hilafet merkezinin arasında bir engel kalmaması üzerine Şam'da tutuklu bulunan II. Velid'in iki oğlu Hakem ve Osman öldürüldü. Bu son hadise Mervan'a tahta giden yolu iyice açmış oldu; zira artık haklarını savunduğunu beyan ettiği veliahtlar olmadığına göre, hilafeti kendisi için isteyebilecekti. Mervan, Aynü'l-Cer Savaşı'nın ardından Şam'a girdi ve İbrahim'in tahttan çekilerek kendisine itaatini sunmasıyla halifeliğini ilan etti.

[172] Mervan'ın Halifeliği, Masrûr'un¹³⁹⁵ Öldürülmesi, Süleyman'ın Mağlubiyeti ve Velid'e Bağlı Olan Kişilerin Öldürülmeleri:

Söylemiş olduğumuz gibi Mervan, Velid'in oğullarını yeniden iktidar sahibi yapabilmek amacıyla, hasta bir halde Ermenistan'dan çıktı ve Harran şehrine ulaştı. O geldiği sıralarda Abbâs'ın kardeşi Halife Yezid, henüz ölmemişti. (Mervan) Harran'da bekledi ve zorba Yezid'in öldüğü ve yerine kardeşi İbrahim'in halife olduğu haberi gelince ordusuyla birlikte batıya doğru hareket etti. Hımş yakınlarına vardığında Velid oğlu Masrûr'un şehrin egemenliğini eline aldığını duydu zira Hımşlılar, İbrahim'in halifeliğini kabul etmemişlerdi. Sonra Mervan, beraberinde büyük bir orduyla, kardeşi Übeydullah'ı¹³⁹⁶ yolladı. Karşı karşıya gelmelerinin ardından yaptıkları savaşı kaybeden Masrûr, çok sayıda adamı ile birlikte öldürüldü ve kurtulanlar da 'Ayn Cerâ'yu¹³⁹⁷ muhasara eden Süleyman'ın ordusuna katıldılar. Ardından Mervan Hımş üzerine geldi ve şehri kuşattı. Hımşlılar, ona karşılık geldiler ve aralarında bir antlaşma yapıldı. Ardından Mervan, Haleb'de hâkimiyet için İbrahim ile çarpışmakta olan Süleyman'ın üzerine gitti. 1056 yılının Kasım ayında 'Ayn Cerâ'ya geldi ve burada Süleyman ile karşı karşıya geldiler ve Süleyman mağlup edilerek ordusundan da on iki bin kişi öldürüldü.

s.318

Geri kalanlarla birlikte Darmsuq'a kaçan Süleyman, burada kabul edilmeyeceğinden ve öldürüleceğinden korkunca yanına büyük miktarda hazine ve üç bin kişi civarındaki hizmetkârlarını da alarak, vaktiyle babasının da ikamet etmiş olduğu Hisno d'Ruşfâ'ya¹³⁹⁸, yani Ca'ber Kalesi'ne¹³⁹⁹ gitti ve orayı ele

¹³⁹⁴ İbrahim Sarıçam, "İbrâhim b. Velid"

¹³⁹⁵ Masrûr bin Velid. Halife III. Yezid'in kardeşi ve II. Velid'in oğludur.

¹³⁹⁶ Übeydullah Mervan'ın kardeşi değil, oğludur.

¹³⁹⁷ Aynü'l-Cer. Ortaçağ'da Baalbek-Şam yolu üzerinde, Şam yakınlarında bir mevki. Günümüzde Lübnan sınırları içerisindeki Anjar ya da Encer.

¹³⁹⁸ Sry: Sağlam, güçlü, müstahkem kale.

¹³⁹⁹ Câ'ber Kalesi. Rakka'nın 50 km. kadar batısında, bugünkü El-Esad Gölü kıyısında yer alır.

geçirdi. Zira burası, uzun bir zamanını burada geçiren Hişam'ın ailesine ait olmasından dolayı onun da eviydi.

Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Mervan, III. Yezid'in hilafetini tanımamış, II. Velid'in intikamını almak ve oğulları Hakem ile Osman'ın haklarını savunmak gerekçesiyle Ermenistan'dan hareket ederek Harran'a gelmişti. Harran'da bulunduğu sırada kendisini Ermenistan ve Azerbaycan valiliğine devam etmeye davet eden III. Yezid'in mektubunu aldı. Bu daveti kabul eden Mervan, iddiasından vazgeçti. Ne var ki III. Yezid'in ölmesi ve kardeşi İbrahim'in halife olması üzerine aynı iddiaları öne sürerek yeniden harekete geçti.

1234 Kroniği Mervan'ın, III. Yezid'in davetini kabul etmesinden sonra Harran'da beklediğini ve İbrahim'in halifeliği üzerine harekete geçtiğini ifade etmektedir. İslâm kaynakları da bu görüşü desteklemektedir. Hikâyenin başında II. Velid'in ölümü üzerine onun el-Cezîre valisi olan Abde bin Riyâh el-Gassâni, bölgeden ayrılıp Şam'a dönmüş ve onun yokluğunda Mervan bin Muhammed'in oğlu Abdülmelik bin Mervan, Harran ve el-Cezîre'yi ele geçirmişti. Ardından Ermenistan'da bulunan babasına bir mektup yazarak acele gelmesini istemişti¹⁴⁰⁰. Mervan bin Muhammed Harran'a geldikten sonra yukarıda bahsetmiş olduğumuz hadiseler cereyan etmiş ve Mervan, Halife'nin davetini kabul ederek isyanından vazgeçmişti. III. Yezid'in ölümü ve İbrahim'in halifeliğinin ardından bu durumu kabul etmeyen Mervan, İslâm kaynaklarına göre yanına el-Cezîre ordusunu alarak Şam üzerine harekete geçmişti ki bu bilgi Mervan'ın Harran'dan hareket ettiğini doğrulamaktadır. Mervan bu hareketi sırasında oğlu Abdülmelik'i 40 bin kişilik bir kuvvetle Rakka'nın muhafazası için bıraktı¹⁴⁰¹. Bu bilgi bize Mervan'ın olası bir olumsuz durum karşısında, arkasında bir takviye kuvvet bulundurmak istediği ya da yine olası bir mağlubiyette, Hilafet ordusunu Rakka'nın kuzeyine geçirmemek için burayı tutmak istediğini göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Mervan'ın el-Cezîre'deki hâkimiyetinin kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer yandan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Mervan'ın Ermenistan'dan hareket ettiğini ifade ederler ki İslâm müelliflerinden Yakubî de aynı görüştedir¹⁴⁰². Ancak ilk verilen bilgi daha akla yatkındır. Mervan'ın Ermenistan'dan hareket ederek gelmesi, yol üzerindeki el-Cezîre'yi ve İbrahim'in halifeliğini kabul etmemiş olan

¹⁴⁰⁰ İbnü'l Esir, V, s. 258

¹⁴⁰¹ İbnü'l Esir, V, s. 268; Taberî, XXVI, s. 249

¹⁴⁰² Michael, s. 503; Bar Hebraeus, I, s. 197; Yakubî, s. 1058

Humus'un da desteğini alması uzun bir zaman alacaktır. İbrahim'in halifeliğinin iki ay sürdüğünü ve Mervan'ın Şam yolunda önce Kınnesrin'in itaatini sağladığını, ardından bir de Aynü'l-Cer'de hilafet ordusuyla savaştığını hesaba katarsak, hareketine el-Cezîre'den başlamış olması daha güçlü bir olasılıktır.

Şam yönündeki hareketini sürdüren Mervan bin Muhammed, Kınnesrin'e geldi. Burada şehrin valisi, III. Yezid'in kardeşi Bişr bin Velid'i ve Kınnesrin halkını kendisine katılmaya davet etti¹⁴⁰³. Bişr bin Velid ise Mervan'a mukavemete hazırlanıyordu. Ne var ki Kınnesrin şehrinin diğer ileri gelenleri ile birlikte şehir halkı Mervan'ın safına geçti ve Bişr ile birlikte, Halife'nin bir diğer kardeşi Mesrur bin Velid'i Mervan'a teslim ettiler¹⁴⁰⁴. Mervan da bu ikisini hapse attırdı. Görüldüğü üzere *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu "*Mesrur'un Humus'un egemenliğini eline geçirdiği*" bilgisi yanlıştır. İbn Kesir, İbrahim bin Velid'in Humus idaresine Abdülaziz bin Haccâc'ı tayin ettiğini söylemektedir¹⁴⁰⁵. Abdülaziz, Halife'ye biat etmeyen Humus'u, biat etmeye zorlamak amacıyla kuşatma altına almış, durumu öğrenen Mervan ise aceleyle Humus üzerine gitmiştir¹⁴⁰⁶.

Mervan'ın Humus'a geldiği haberini alan Abdülaziz bin Haccâc, şehri terk etti¹⁴⁰⁷. Kınnesrin'den sonra Humus'a¹⁴⁰⁸ gelen ve bu şehrin halkının da desteğini alan Mervan, daha da güçlenmiş vaziyette Şam'a doğru ilerlemeye devam etti. Burada *1234 Kroniği*'nin kaynağının bilgileri karıştırdığı anlaşılmaktadır. Mervan bin Muhammed'in Kınnesrin'den yola çıktıktan sonra, Humus'a gelinceye kadar hilafet ordusu ile aralarında cereyan etmiş bir savaş kayıtlarda yer almamaktadır. Bu süreçte başka bir çatışmanın bilgisi kaynaklarda yer almadığı gibi kroniğin bahsettiği bu mücadelede hilafet tarafında Mesrur bin Velid'in olması da mümkün değildir. Zira Mesrur, henüz Mervan Kınnesrin'de iken kardeşi Bişr ile birlikte Mervan'a teslim edilmiş ve hapsedilmiştir. Bir ihtimal olarak şu düşünülebilir ki, Mervan henüz Kınnesrin'e gelmeden önce burada bulunan Mesrur, yanına aldığı bir kuvvetle Mervan'ın üzerine gitmiş, Mervan da bu gelen kuvvete karşı Übeydullah'ın

¹⁴⁰³ Agapius, bu şehrin Kınnesrin değil Halep olduğunu söylemektedir (Agapius, s. 253).

¹⁴⁰⁴ İbnü'l Esir, V, s. 268; Taberî, XXVI, s. 250; Agapius hatalı biçimde bu ikisinin, Abdülaziz'in oğulları olduğunu ifade eder (Agapius, s. 253)

¹⁴⁰⁵ İbn Kesir, X, s. 46

¹⁴⁰⁶ İbnü'l Esir, V, s. 268; Taberî, XXVI, s. 250; Agapius, Abdülaziz'in Humus'u kuşattığı sırada şehir halkının, Mervan'ın gelerek kendilerini kurtaracağını düşündüklerini, Mervan'ın ise Humus yerine yönünü Şam'a çevirdiğini belirtir. Ancak Agapius çelişkili biçimde, aynı bölümün devamında Mervan'ın Humus'a geldiği bilgisini de verir (Agapius, s. 253).

¹⁴⁰⁷ Diğer kroniklerde Abdülaziz'in yalnızca şehri terk ettiği bilgisi yer alırken Agapius, onun Şam'a gittiğini söylemektedir (Agapius, s. 253).

¹⁴⁰⁸ Theophanes hatalı biçimde Emesa (Humus) yerine Edessa (Urfa) demektedir (s. 580).

komutasında bir birlik göndermiş olabilir. Bunun yanında yine kronik bize o sırada Süleyman bin Hişam'ın Aynü'l-Cer'i muhasara ettiğini söylemektedir. Ancak Aynü'l-Cer, kayıtlarda Şam ile Baalbek arasındaki yol üzerinde bir mevkiinin ismi olarak verilir ve herhangi bir muhasaradan bahsedilmediği gibi muhasara etmeyi gerektirecek bir yer olduğu yani bir şehir ya da bir kale olduğu yönünde bir bilgi de mevcut değildir. Yine de Süryani kronikleri içerisinde *1234 Kroniği* ile Zuqnin Kroniği, Aynü'l-Cer ismini veren kaynaklar olarak göze çarpmaktadır¹⁴⁰⁹. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus yer ismi vermeden bu savaşın Fırat kıyısında gerçekleştiğini söylerler ki Humus ile Şam'ın coğrafi pozisyonlarına bakılırsa bu pek mümkün görünmemektedir¹⁴¹⁰. Aynü'l-Cer'in konumu ile ilgili Theophanes ve Agapius'un vermiş olduğu konumlama daha doğru gibidir. Her iki yazar da buranın Şam ile Lübnan arasına bulunduğunu ifade ederken Theophanes ayrıca bu savaşın *Lanetli Nehir* anlamına gelen Litas Nehri kıyısında cereyan ettiği bilgisini vermektedir¹⁴¹¹.

Netice itibarıyla Mervan, kayıtlarda 80 bin kişi olarak verilen ordusuyla Şam yolundaki Aynü'l-Cer mevkiine varmış ve burada Halife İbrahim'in Süleyman bin Hişam komutasında gönderdiği 120 bin kişilik hilafet ordusuyla karşı karşıya gelmiştir¹⁴¹². 7 Safer 127/18 Kasım 744¹⁴¹³ günü aralarında cereyan eden savaşta Şam ordusu ağır bir yenilgi almış¹⁴¹⁴ ve Süleyman bin Hişam beraberindekilerle Şam'a çekilmişti¹⁴¹⁵.

¹⁴⁰⁹ Zuqnin Kroniği, s. 175

¹⁴¹⁰ Michael, s. 503; Bar Hebraeus, I, s. 198

¹⁴¹¹ Agapius, s. 253; Theophanes, s. 580. Litas ya da Litani Nehri, Humus-Şam hattının batısında ve bugünkü Lübnan sınırları içerisinde. El-Cezîre'den gelen ve Kınnesrin-Humus güzergâhını takip ettiği söylenen Mervan'ın, Hilafet ordusu ile bu bölgede karşılaşmış olması oldukça muhtemeldir.

¹⁴¹² İbn Kesir, X, s. 46; İbnü'l Esir, V, s. 268; Taberî, XXVI, s. 251

¹⁴¹³ Yakubî, s. 1059

¹⁴¹⁴ İbn Kesir (X, s. 46) bu savaşta Şam ordusundan 17-18 bin, İbnü'l Esir (V, s. 269) ve Taberî (XXVI, s. 252) 17 bin, Mihael Rabo (s. 503) ve Bar Hebraeus (I, s. 197) 12 bin, Theophanes (s. 580) 20 bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedir.

¹⁴¹⁵ Mihael Rabo (s. 503) ve Bar Hebraeus (I, s. 197), Süleyman'ın Şam'a gittiği bilgisini vermez ve doğrudan Câ'ber Kalesi'ne gittiğini söyler. İslâm kaynakları ise Şam'a geldiği bilgisini vererek, ardından şehirden ayrıldığını söylerler fakat nereye gittiğini belirtmezler.

söylerler¹⁴²¹. İbnü'l Esir'e göre ise Yezid bin Hâlid, iki veliahtın öldürülmesi gerektiği fikrini ortaya atan, Hâlid'in azatlısı Ebu'l Esed de öldürülmeleri emrini veren kişidir¹⁴²². Ancak İbnü'l Esir, emirleri kimin uyguladığı konusunda bilgi vermemektedir. Bu bilgiyi veren Taberî'dir. Taberî, Ebu'l Esed'in hücreye girerek iki veliahtın başlarına sopayla vurarak öldürdüğünü söyler¹⁴²³. İslâm kaynakları II. Velid'in oğullarının öldürülmeleri esnasında yine onlarla birlikte hapiste bulunan eski Irak valisi Yusuf bin Ömer'in de öldürüldüğünü, Ebu Muhammed es-Süfyanî'yi öldürmeye çalışırken Mervan'ın atlılarının Şam'a girdiğinin öğrenilmesi üzerine onu öldüremeden kaçmak zorunda kaldıklarını belirtirler.

Aynü'l-Cer Savaşı'nı kazandıktan sonra Şam'a gelen Mervan, Şam halkının büyük bölümünün de desteğini aldı. İbrahim bin Velid ve Süleyman bin Hişam Tedmür'e kaçmışlardı. II. Velid'in azatlılarından bir grup Abdülaziz bin Haccâc'ın evini bastılar ve İbn Kesir'e göre onu, İbnü'l Esir'e göre evdeki herkesi öldürerek mallarını yağmaladılar¹⁴²⁴. Ardından III. Yezid'in cesedini mezarından çıkararak şehrin Câbiye Kapısı'na astılar. Daha sonra Hakem ve Osman bin Velid'in ve Yusuf bin Ömer'in cesetlerini Mervan'a getirdirler. Bu cesetler defnedildikten sonra, 1234 *Kroniği*'nin dediği gibi 2 Kasım'da değil, 26 Safer 127/7 Aralık 744 günü Mervan'a halifelik biadı yapıldı. Kaynaklara göre ona ilk biat eden kişi, ölümden kıl payı kurtulan Ebu Muhammed es-Süfyanî olmuştur. Bir süre sonra İbrahim bin Velid ve Süleyman bin Hişam da gelerek kendisinden af dilemişler ve Halife tarafından affedilmişlerdir¹⁴²⁵.

İslâm kaynaklarının müstereken bildirdiğine göre Mervan, halife olduktan sonra Şam'da çok kalmadan Harran'a döndü. Şam'da kaldığı süre zarfındaki icraatları hakkında İslâm kaynaklarında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Ancak bu bilgiler 1234 *Kroniği*'nin vermiş olduklarıyla oldukça çelişmektedir. Öncelikle İslâm kaynakları Mervan'ın Şam şehrinin hazinesini dağıtması ve şehri ıssızlaştırması gibi bir eyleminden bahsetmemektedirler. Bununla birlikte kaynaklar, Süleyman bin Hişam'ın, Mervan'ın Şam'a gelmesi üzerine hazineyi boşaltarak ve yanına İbrahim bin Velid'i de alarak şehirden kaçtığı bilgisini vermektedirler¹⁴²⁶. Dolayısıyla

¹⁴²¹ İbn Kesir, X, s. 47; Taberî, XXVI, s. 253

¹⁴²² İbnü'l Esir, V, s. 269

¹⁴²³ Taberî, XXVI, s. 253

¹⁴²⁴ İbn Kesir, X, s. 47; İbnü'l Esir, V, s. 269

¹⁴²⁵ İbn Kesir, X, s. 48; İbnü'l Esir, V, s. 270; Taberî, XXVII, The History of al-Tabarî, Abbasid Revolution (Abbâsî Devrimi), Tr: John Alden WILLIAMS, SUNYP, New York, 1985, s. 4

¹⁴²⁶ İbn Kesir, X, s. 47; İbnü'l Esir, V, s. 269

Mervan'a dağıtacak bir hazine kalmamıştır. Ancak bir süre sonra Süleyman bin Hişam'ın, tıpkı İbrahim bin Velid gibi Mervan'dan af dilediği ve bu bağışlanmayı elde edebilmek için, yanında götürmüş olduğu Şam hazinesini yeni halifeye iade etmiş olabileceği ihtimali de düşünülmelidir. Bunun yanında Mervan'ın Şam şehrini cezalandırması bu dönemde değil, bir süre sonra arka arkaya çıkan isyanlar neticesinde yalnız Şam değil pek çok Suriye şehrine karşı yaptığı bir eylemdir ve şehirleri ıssızlaştırmamış, yalnızca surlarını yıktırmıştır. Ayrıca kronik, Mervan'ın “*Yezid'e, kendisine ve Kayslılara karşı yaptığı savaşı bırakmasını emretti*” ifadesinde kast edilen kişi muhtemelen Yezid bin Hâlid'dir ancak Yezid bin Hâlid'in akıbeti hakkında, Yusuf bin Ömer'i öldürmesi nedeniyle hapse atıldığı bilgisini veren Yakubî haricinde diğer İslâm kaynakları bilgi vermemektedirler¹⁴²⁷. Bir başka bilgi ise “*Abdülaziz'in cesedinin Câbiye Kapısına asılmasını emretti*” şeklindedir ancak bununla ilgili bir bilgi de yine kaynaklarda verilmemektedir¹⁴²⁸. Zira kaynaklar, Mervan henüz Şam'a girmeden önce III. Yezid'in cesedinin mezarından çıkarılarak bahsi geçen yere asıldığı bilgisini aktarmaktadır. Buna karşın Abdülaziz'in cesedinin ne olduğu konusunda bir bilgi verilmemektedir. Bilgileri karıştırdığı anlaşılan Zuqnin Kroniği Mervan'ın Humus'u kuşattığını ve II. Yezid'i mezarından çıkarttırarak, ters bir biçimde çarpmıha gerdirdiğini söylemektedir¹⁴²⁹. Öncelikle bu kişinin II. Yezid olması mümkün değildir zira II. Yezid M.724 yılında yani yirmi yıl önce ölmüştür. Ayrıca II. Yezid'in mezarı, tıpkı diğer Emevî halifeleri gibi Şam'da bulunmaktadır. Bu kişinin III. Yezid olması gerekir ancak İslâm kaynakları Mervan'ın bu yönde bir eyleminden bahsetmemektedir; III. Yezid'in mezarından çıkarılmasıyla ilgili verilen bilgiler yukarıda verildiği gibidir. Bu konu hakkında Yakubî de oldukça hatalı bir başka bilgi vermektedir. Yakubî Abdülaziz bin Haccâc'ın, Humus halkının isyan etmesi üzerine buraya giden Mervan tarafından Şam yetkilisi olarak bırakıldığını söylemektedir¹⁴³⁰.

II. Mervan Şam'da kaldığı süre zarfında civardaki şehirlere haber göndererek, buraların halkına başlarında kimi görmek istediklerini sormuş ve gelen talepler doğrultusunda atamalar yapmıştır¹⁴³¹. Buna göre Şam'a Zamil bin Amr el-Cilbanî, Filistin'e Sabit bin Nuaym, Humus'a Abdullah bin Şecere el-Kındî ve Ürdün'e de

¹⁴²⁷ Yakubî, s. 1060

¹⁴²⁸ Bu bilginin tek destekleyicisi olan Agapius da bunu Mervan'ın yaptırdığını söylemektedir (Agapius, s. 254).

¹⁴²⁹ Zuqnin Kroniği, s. 175

¹⁴³⁰ Yakubî, s. 1060

¹⁴³¹ Hasan Kurt, “*Mervân II*”

Velid bin Muaviye bin Mervan'ı tayin etmiştir¹⁴³². Görüldüğü gibi Sabit bin Nuaym, *1234 Kroniği*'nin dediği gibi Şam değil, Filistin valisidir. Zuqnin Kroniği'nde Sabit bin Nuaym'ın, Halife İbrahim bin Velid tarafından Mervan'ın üzerine gönderilen ilk kuvvetin başında olduğu bilgisi vardır ancak bu bilgiyi destekleyecek başka bir veri bulunmamaktadır¹⁴³³. Sabit bin Nuaym'ın bu tarihten önceki faaliyetleri hakkında İslâm kaynaklarında bilgi bulunmadığı gibi Taberî, Mervan'ın onu Hişam'ın hapisanesinden çıkardığı bilgisini vermektedir¹⁴³⁴. Bu bilgi dikkate alınırsa Sabit bin Nuaym, II. Mervan'ın halifeliğinin öncesinde hapiste olmalıdır. Ancak dediğimiz gibi bu dönem hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Mervan'ın Şam'daki icraatları hakkında en farklı verileri Agapius vermektedir. Ona göre Mervan, Şam'ı aldıktan sonra Bedr Araplarından pek çok kişiyi cezalandırmış, bazılarının el ve ayaklarını kestirmiş, bazılarını idam ettirmiş ve bir kısmını da sürgün etmiştir. Ardından hazinenin kendi hazinesine taşınmasını emretmiştir. Bu sırada İbrahim bin Velid gelerek ondan özür dilemiş ve Süleyman bin Hişam Fenike çöllerine giderek bir süre orada saklanmıştır¹⁴³⁵. Ancak İbrahim bin Velid'in özü haricinde, geri kalan bilgilerin hiçbirisi diğer kaynaklarla uyuşmamaktadır.

[173] Bu Zamanda Allah Tarafından Ülkeye Gönderilen Açlık ve Veba Cezası Hakkında:

Bu dönemde Mervan, topladığı tüm altına el koydu. İdaresi altındaki emirler ve yöneticilerin bozularak aç gözlü hale gelmeleri, insanlara merhamet göstermeyip yağmacılık yapmaları, şehvet ve zina düşkünü olmaları ve bu şekilde kendisine ihanet ederek ülkeyi bir yıkıma sürükleyecekleri endişesiyle tüm ülkede koyduğu garnizonların sayılarını artırdı.

Tüm bunların üzerine Allah'ın sopası uzandı ve öyle bir veba dalgası yayıldı ki, kılıcın öldürdüğünden çok daha fazlasını veba öldürdü. Sadece Beyt Nahreyn'de 200 binden fazla insan öldü. Hastalığın daha şiddetli olduğu Busra ve Havran bölgesinde, bir ay içinde her bir günde 20 bin insan ölüyordu. Vebadan kurtulanlar ise kıtlıktan kırıldılar. Öyle ki çok sayıda köy çölleşti ve harabeye döndü. Anne-babalar, kendi evlatlarından uzak duruyorlardı. Yollarda olan çaresiz insanlar, hayvan dışkılarını toplayıp yiyorlar, kimi de üzümlerin kurutulduğu taşları ve kütükleri meşe ağaçlarıyla birlikte öğütüp yiyordu.

¹⁴³² İbn Kesir, X, s. 48; Taberî, XXVII, s. 3

¹⁴³³ Zuqnin Kroniği, s. 175

¹⁴³⁴ Taberî, XXVII, s. 3

¹⁴³⁵ Agapius, s. 255

Kimileri de yüzülmüş keçi ve koyunların derilerini yiyecek yapıyordu. Bu şekilde zorlu cezalara uğramalarına rağmen yine de insanlar kötülüklerinden vazgeçmemişlerdi. Açgözlü köpekler gibi bir türlü doymayan Mervan ve taraftarları, kapılarını yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine kapatmışlardı.

Pek çok kronikte olduğu gibi *1234 Kroniği* de zaman zaman yaşanan doğal afetler ve salgın hastalıklar hakkında bilgi vermektedir. Ancak burada verilen veba salgını diğer kaynaklarda gözümüze çarpmamaktadır. İslâm kaynaklarında bu döneme en yakın tarihlenen veba salgını, İbnü'l Esir ve Taberî'nin kayıtlarında geçmektedir ve H.130/M.747-748 yılında, *1234 Kroniği*'nin söylediği bölgelerde değil, Basra'da meydana gelmiştir¹⁴³⁶.

Bununla birlikte bu trajediyi Mervan ve yöneticilerinin kötü tabiatlarına bağlayan kronik, ihtimaldir ki bu bilgiyi bir Abbâsî dönemi Arap yazarından edinmiştir. Ancak yine de şüphelidir. Zira metinleri tahlil ederken kullanmakta olduğumuz Arap kroniklerinin pek çoğu Abbâsî dönemi tarihçilerine aittir ve hiçbirinde Mervan ya da idarecilerinin bu yönde ifadelerle eleştirildiği anlatımlar bulunmamaktadır. Elimizdeki Hıristiyan yazarlar içerisinde yalnızca Mihael Rabo bu meseleyi benzer ifadelerle ele almaktadır¹⁴³⁷. Ancak Mihael Rabo'nun bu bilgiyi *1234 Kroniği* ile aynı kaynaktan alıp almadığı da belli değildir. Zira Mihael Rabo, bahsi geçen benzer ifadeleri, Mervan'ın çeşitli şehirlere karşı yapmış olduğu eylemlerden bahsederken kullanmakta ve sanki Mervan'ın bu ihtirasını bu şekilde karşılama çabası içinde olduğu gibi bir izlenim yaratmaktadır. Mihael Rabo'nun burada ismini zikrettiği Humus, Baalbek ve Ninova gibi şehirlerin Mervan'ın hikâyesindeki yeri, bu şehirlerin isyancıların bulunduğu şehirler olmasıdır. Yani Mervan'ın bu gibi şehirlerde görünmesinin nedeni, kendisine karşı başlatılan isyanlara karşı giriştiği hareket nedeniyledir.

[174] Mervan'ın Batı'ya Hareketi ve Kendisine Karşı Başlatılan Çok Sayıda İsyân Hareketi Hakkında:

Tâbit'in'in isyanının ardından, tüm Arami ülkesini elinde tutan, göçebelerin¹⁴³⁸ lideri konumundaki Dahhak¹⁴³⁹ da Mervan ile savaşmak için çıkıp geldi.

¹⁴³⁶ İbnü'l Esir, V, s. 324; Taberî, XXVII, s. 121

¹⁴³⁷ Michael, s. 503

¹⁴³⁸ Hâricîler'in.

¹⁴³⁹ Dahhak bin Kays eş-Şeybani.

s.320

Mervan da kışın geçmesini bekledikten sonra Harran'dan hareket ederek Süleyman'ın karşısına çıkmayı tasarladığı Kalinikus'a geldi. Ardından onunla barış yapmak için (bir elçi) gönderdi. O da tüm azatlıları ile birlikte yanında, yaptığı savaşlarda Süleyman'ın yanında saftutmuş olan ve Mervan'ın Harran'a geldiğinde, öleceği zamana kadar hapsedeceği Darmsuqlular'ın hükümdarı İbrahim'i de getirerek Mervan'ın huzuruna geldi. Daha sonra Mervan, Fırat'ı geçti ve Tâbit'e karşı ilerledi. Tâbit ise Mervan'ın üzerine geldiği haberini alınca (bulunduğu yerden ayrılarak) Taberiye'yi kuşatmaya gitti.

Halife II. Mervan bin Muhammed, Şam'da işleri düzene koyduktan sonra Harran'a geri döndü. Hilafet yürüyüşü esnasında Kays kabilesine mensup Arapların çoğunlukta olduğu Harran'ı kendisine merkez yapmış ve taht mücadelesinde de Kayslıların büyük desteğini almıştı. Buna karşın Suriye, Kayslıların ezelden beri çekişme halinde olduğu ve önceki halifeler III. Yezid ve İbrahim bin Velid'in destekçisi olan Kelb kabilesine mensup Araplarla doluydu. Kelblilerin kendisine uzun süre sadık kalmayacaklarını düşünen Halife bu nedenle Harran'a geri dönmüş, hazinesini de getirerek Harran'ı hilafetin yeni merkezi yapmıştı. Hemen ardından da Mervan'ın korktuğu başına geldi. Suriye'nin ötekileştirilmesini kabul etmeyen Yemen asıllı Kelb Arapları isyan ettiler. İlk isyan haberi Humus'tan geldi. Mervan aceleyle Humus üzerine gitti ve yaklaşık dört ay süren bir kuşatmanın ardından şehre girerek sükûneti sağladı. İsyancılardan beş yüz ya da altı yüz kişi öldürüldükten sonra şehrin surlarının yıkılması emrini verdi. Agapius'un hatalı biçimde Bedr Arapları olarak isimlendirdiği ve Halife'nin kiminin el ve ayaklarını kestirdiğini, kiminin de öldürüldüğünü söylediği kişiler muhtemelen Humus isyanı sonrasında Halife tarafından cezalandırılan Kelb Araplarıdır. Aynı şekilde Mihael Rabo'nun, Halife'nin Humus şehrinin surlarını yıktırdığını kaydettiği hadise de bu olmalıdır.

Bu esnada Hımş'ta Kelbliler'den Simbat¹⁴⁴⁰ adında biri, yanına topladığı çok sayıda Kelbi ile birlikte isyan etti. Mervan gelerek şehri ve onları kuşatma altına aldı ve yaklaşık dört ay boyunca baskı altında tuttu. İsyancılar (ve şehir halkı) açlığa daha fazla dayanamayarak barış istemek zorunda kaldılar. Şehri alan Mervan, isyan eden Kelbliler'in bir kısmını idam etti, bir kısmını ise sürgüne yolladı. Şehrin surlarını yıktırdı ve birtakım anlaşmalar yapıldı.

¹⁴⁴⁰ *ܣܡܒܬ* Bu ifade muhtemelen Simbat olarak telaffuz edilmektedir ancak Simbad Ermeni ismidir. Yazar muhtemelen alıntı yapmış olduğu kaynaktan Sabit'in (bin Nuaym) ismini okuyamamıştır ya da isim bir şekilde bozularak gelmiştir. Bununla birlikte Sabit bin Nuaym, Humus isyanı sırasında şehirde değildir.

1234 *Kroniği*'nin burada verdiği bilgiler oldukça karmaşıktır. Öncelikle Sabit bin Nuaym'ın isyanı Humus isyanından sonradır ve İbnü'l Esir'e göre Humus'u isyana teşvik eden kişi, göndermiş olduğu mektuplar vasıtasıyla bizzat Sabit bin Nuaym'dır¹⁴⁴¹. Sabit'in ve başka birtakım kimselerin kışkırtmalarıyla isyan eden Humus, Tedmür'den de destek almıştır ancak Halife bu isyanı bastırmaya muvaffak olmuştur. Hemen sonrasında Şam'ın Guta mıntıkasındaki Araplar isyan etmişler ve şehrin valisi Zamil bin Amr'ı kuşatma altına alarak, başlarına Yezid bin Hâlid el-Kusarî'yi lider olarak tayin etmişlerdi. Bu esnada Humus'ta bulunan Halife, bu isyana karşılık bir kuvvet gönderdi ve bu kuvvet isyanı bastırdı. Zamil bin Amr, Yezid bin Hâlid'i öldürerek başını kesti ve Halife'ye gönderdi¹⁴⁴².

Mervan daha sonra Hıms'dan ayrılarak Arabistan bölgesine gitti ve Eyüb Manastırı'nda¹⁴⁴³ kamp kurdu. Taberiye halkı, Mervan'ın gelmekte olduğunu haber alınca Tâbit'e karşı cesaretlendiler ve onunla savaşıp, ordusundan pek çok kişiyi öldürdüler. Tâbit az sayıda adamı ile birlikte Sina Dağı'na¹⁴⁴⁴ kaçtı fakat Mervan'ın onun peşinden yolladığı birlikler onu yakalayarak huzuruna getirdiler. Mervan onun sağ elinin ve sol ayağının kesilmesini emretti. Sonrasında ise Darmsuq'a geldiklerinde Mervan onu, şehrin kapılarından birinin önünde idam etti.

Şam'daki isyanın ardından Filistin valisi Sabit bin Nuaym da isyan etti ve Taberiye şehrini kuşatma altına aldı. Şehrin valisi Velid bin Muaviye¹⁴⁴⁵, Halife'ye yardım çağrısında bulundu. Halife II. Mervan, Ebu'l Verd komutasındaki bir orduyu Taberiye'ye gönderdi. Hilafet ordusunun gelmekte olduğu haberini alan Taberiye halkı şehirden çıkarak Sabit'in ordusuna saldırdı ve mağlup etti. Yenilen Sabit Filistin'e geri döndü. Ebu'l Verd peşinden giderek ona yetişt ve aralarında bir çatışma meydana geldi. Sabit bin Nuaym bu çatışmayı da kaybetti ve kaçtı. Ebu'l Verd, Sabit'in üç oğlunu esir aldı ve onları Halife'ye gönderdi¹⁴⁴⁶. Halife, Sabit'in isyan etmesi üzerine Filistin valisi olarak görevlendirdiği Rumahis bin Abdülaziz'e Sabit'i yakalamasını emretti. İki aylık bir soruşturmanın ardından Sabit yakalandı ve

¹⁴⁴¹ İbnü'l Esir, V, s. 274

¹⁴⁴² İbn Kesir, X, s. 48; İbnü'l Esir, V, ss. 274-275

¹⁴⁴³ Eyüp Manastırı olarak ifade edilen Deyr Eyyûb, Filistin'de Remle yakınlarındaki bir köydür. Dolayısıyla Arabistan ifadesi yanlıştır, Filistin olmalıdır. J. A. Williams buranın Şam yakınında, Havran bölgesinde olduğunu belirtir (Taberî, XXVII, s. 6 Dn:14)

¹⁴⁴⁴ İslâm kaynaklarında Sina Dağı bilgisi bulunmamaktadır.

¹⁴⁴⁵ Mervan bin Hakem'in torunudur.

¹⁴⁴⁶ İbn Kesir Sabit'in oğullarının yaralı olarak ele geçirildiklerini ve Halife'nin, onların tedavi edilmelerini emrettiğini ifade eder (İbn Kesir, X, s. 49).

Halife'ye gönderildi. Halife Sabit ve beraberindekilerin el ve ayaklarının kesilmesini emretti ve onları Şam kapılarında astı¹⁴⁴⁷.

Darmsuq'dan ayrılan Mervan Karkisun'a¹⁴⁴⁸ gitti. Bu sırada Süleyman bar Hişam yanına aldığı Fenike ve Filistin Arapları ile birlikte isyana kalkıştı ve Mervan'dan önce Harran'a girebilmek için hızlıca yola koyuldu. Mervan ise bunu duyunca seferinden geri dönerek onun üzerine gitti ve onlara Cebula'da¹⁴⁴⁹ yetiştirdi ve Süleyman'ı mağlup ederek yaklaşık 7 bin adamını da kılıçtan geçirdi.

s.321

(Bu savaşın ardından) Tedmür şehri, çöl haline getirildi.

Son olarak Filistin'deki Sabit bin Nuaym isyanını ortadan kaldıran Halife, Irak bölgesinde isyan etmiş bulunan Hâricî lideri Dahhak bin Kays eş-Şeybanî'nin üzerine gitmeye karar verdi. Yezid bin Ömer bin Hübeyre'yi, Dahhak ile savaşması için önden gönderdi. Ancak bu sırada Tedmür'de başlayan yeni bir isyanın haberi geldi. Ebreş bin Velid vasıtasıyla bu isyan barış yoluyla çözüldü ve Tedmür halkının önemli bir bölümünün sadakati temin edilerek şehrin surları yıkıldı. Ancak *1234 Kroniği*'nin ifade ettiği gibi şehir çöl haline gelmedi, hatta İbn Kesir'in verdiği bilgiye göre şehrin surlarının tamamı değil, bir kısmı yıkılmıştı¹⁴⁵⁰. Halife bunun ardından yönünü Irak'a çevirdi. Beraberinde eski halife İbrahim bin Velid ile Süleyman bin Hişam da bulunmaktaydı¹⁴⁵¹. Halife'nin kafilesi Rusafe'ye geldiğinde Süleyman bin Hişam bir süre dinlenebilmek için Halife'den izin istedi. Süleyman'ı geride bırakan Halife yoluna devam etti. Bir süre sonra Şam askerlerinden kalabalık bir grup Süleyman'ın yanına gelerek, Mervan'a karşı yapılacak bir hareketin başında olmasını ve onun yerine hilafeti almasını teklif ettiler. Bu teklifi kabul eden Süleyman bin Hişam, çeşitli bölgelerle yazışarak kendisine taraftar toplamaya başladı¹⁴⁵². Bu gelişmeyi haber alan Halife, ordusunu geri çevirerek Süleyman'ın üzerine gitti ve Kinnesrin'de yaptıkları savaşta Halife'nin tarafı kazandı. *1234 Kroniği* savaşın sonunda Süleyman'ın

¹⁴⁴⁷ İbnü'l Esir, V, s. 275

¹⁴⁴⁸ كركيسون Gr: Ciresium, Ar: Karkisiye. Suriye'de, Deyrizor'un güneydoğusunda Busayra yakınlarında bir bölge.

¹⁴⁴⁹ جعبولا Cebula ismi İslâm kaynaklarında geçmemektedir. İbn Kesir (X, s. 50) ve İbnü'l Esir (V, s. 276) iki tarafın Kinnesrin'de savaştıklarını kaydederler.

¹⁴⁵⁰ İbn Kesir, X, s. 50

¹⁴⁵¹ İbn Kesir, X, s. 50; İbnü'l Esir, V, s. 275

¹⁴⁵² İbn Kesir, Mervan'ın Dahhak üzerine gönderdiği Yezid bin Ömer bin Hübeyre'nin de Süleyman'ın safına geçtiğini söyler (İbn Kesir, X, s. 50).

ordusundan 7 bin¹⁴⁵³ kişinin öldürüldüğünü söylerken İslâm kaynaklarının verdiği rakam 30 bindir¹⁴⁵⁴.

Mervan Kalinikus'a döndü ve birliklerine Hişam'ın mal varlığının yağmalanarak Fırat kıyısına getirilmesini emretti. Ardından da Hişam'ın azatlılarından 400 adamı aldı ve onların ellerini ve ayaklarını kestirdi. Hişam'ın iki kızını da alarak onları zorla kendi oğullarına verdi. Araplara, oğulları Abdullah ve Übeydullah'ı hükümdarları olarak kabul etmeleri için sağ ellerini vermeleri yönünde baskı yaptı. Darmsuq'dan yanında getirdiği 500 adamı, Harran surları üzerinde topluca idam ettirdi.

Öncelikle bu bölümde yer alan bilgilerin çoğu İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Yine de konu hakkında bir şeyler kaydetmiş olan tek kaynak 1234 *Kroniği*'dir. Yalnızca Hişam'ın azatlıları ile ilgili bilgiyi Agapius da vermektedir. Agapius bir miktar Hişam taraftarının Fırat üzerindeki bir kalede bulunduğunu, Mervan'ın bunların üzerine bir kuvvet göndererek içlerinden 400 kadarının öldürüldüğünü söylemektedir¹⁴⁵⁵. Süryani kaynaklarından Bar Hebraeus ve Mihael Rabo konuyu doğrudan Abbâsî hareketine bağlarken Zuqnin Kroniği araya bir de Dahhâk ile olan mücadeleyi koymaktadır. Theophanes ise bu sırada Roma Devleti'nde yaşanmakta olan hadiselerle ilgilenmektedir.

Bu bölümde yer verilen ve İslâm kaynaklarında da paylaşılan bilgi ise Mervan'ın iki oğlu, Übeydullah ve Abdullah'ı, Hişam bin Abdülmelik'in iki kızıyla evlendirmesidir. İslâm kaynakları Halife'nin, Filistin isyanı döneminde Deyr Eyyûb'da iken oğulları Abdullah ve Übeydullah'ın veliahtlığı için biat aldığını ve bu iki oğlunu Hişam bin Abdülmelik'in iki kızı Ümmü Hişam ve Aişe ile evlendirdiğini belirtirler¹⁴⁵⁶. Şam'da gerçekleşen bu düğüne Ümeyye ailesinin tüm fertleri katılmıştı ve Mervan muhtemelen bu şekilde Abdülmelik oğulları ile barışmak ve onları destekleyen Yemenli Arapları da yanına çekmek istemekteydi¹⁴⁵⁷.

Mervan, ordusunun bir bölümünü oğlu Abdullah'a vererek onu Nişibin'e yolladı. O esnada Dahhâk'ın da Nişibin'e gitmek için hazırlık yaptığını öğrendi.

¹⁴⁵³ Agapius ve Theophanes de aynı rakamı vermektedir (Agapius, s. 257; Theophanes, s. 584).

¹⁴⁵⁴ Krş, İbn Kesir, X, s. 51; İbnü'l Esir, V, s. 277

¹⁴⁵⁵ Agapius, ss. 257-258

¹⁴⁵⁶ İbn Kesir, X, s. 49; İbnü'l Esir, V, s. 275; Taberî, XXVII, s. 7

¹⁴⁵⁷ Hasan Kurt, "Mervân II"

Ordusunun bir başka birliğini de başlarına Yezid bar Hübeyre'yi¹⁴⁵⁸ koyarak Karkisun'a gönderdi. Onlara şu yönde bir emir vermişti: Eğer Dahhâk, Nişibin üzerine yürürse, Yezid bar Hübeyre de Aram ülkesine inecek ve Aqulo'ya yani Kûfe'ye girecek ve ele geçirecekti. Eğer Karkisun'a gelirse, bu defa Kûfe'yi Abdullah alacaktı. Bu planlar yapılırken Dahhâk serbestçe ilerleyerek Asur'a geldi ve kaleyi ele geçirerek, oranın Kadiran isimli komutanını öldürdü. Halife'ye ait 700 bin dinar ve Kadiran'a ait 150 bin dinarlık hazineye el koydu. Dahhâk daha sonra buradan ayrılarak Musul'a doğru ilerledi. Oranın yöneticisini de önce zincire vurdu, ardından da öldürdü. Sonra Musul'dan çıkarak, Abdullah bar Mervan'ın bulunduğu Nişibin üzerine geldi.

Mervan bin Muhammed, Süleyman bin Hişam'ın isyanını bertaraf ettikten sonra nihayet ülkenin doğusundaki karışıklığa karşı harekete geçebilirdi. Halife II. Velid'in öldürülmesinin ardından yaşanan karışıklıktan faydalanmak isteyen Sa'id bin Behdel, etrafına topladığı 4 bin kadar Hâricî ile birlikte Irak'ta isyan etmişti. Sa'id bin Behdel bir süre sonra vebaya yakalanarak öldü ve yerine Dahhâk bin Kays eş-Şeybanî geçti¹⁴⁵⁹. Diğer yandan II. Mervan, Irak valisi olan Abdullah bin Ömer bin Abdülaziz'in yerine bu göreve Nadir bin Sa'id el Hareşî'yi tayin etti ancak Abdullah, Nadir'e Irak'ı teslim etmedi ve iki taraf arasında çatışmalar yaşanmaya başladı. Dahhâk bunu öğrenince önce bu bölgeye gitti. Dahhâk'ın üzerlerine geldiğini haber alan Abdullah ve Nadir her ne kadar ittifak yaptılarsa da Dahhâk'ın karşısında tutunamadılar ve Dahhâk Kûfe'yi eline geçirdi. Ardından da Mervan'ın üzerine gitmek için Musul yönünde ilerledi¹⁴⁶⁰.

1234 *Kroniği*'nin burada verdiği bilgilere bakıldığında Mervan'ın Dahhâk ile mücadele etmesi için biri oğlu Abdullah bin Mervan, diğeri de Yezid bin Hübeyre komutanlığında iki ayrı ordu teşkil ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu bilgi yanlıştır. Dahhâk'ın Musul'u ele geçirdiğini öğrenen Mervan, oğlu Abdullah'ı, el-Cezîre'ye geçmesini önlemek için Dahhâk'ın üzerine Nusaybin'e göndermiştir. Ancak Abdullah, Dahhâk'ın kalabalık ordusu karşısında tutunamamış, bunun üzerine Humus önlerinde bulunan Mervan, Dahhâk'a karşı bizzat kendisi gitmiştir. Yezid bin Hübeyre, Nusaybin'de yapılan ve Mervan'ın galip geldiği savaşta Dahhâk'ın

¹⁴⁵⁸ Ebu Halid Yezid bin Ömer bin Hübeyre el-Fezari (M.706-750). Emevi Devleti'nin son Irak genel valisi.

¹⁴⁵⁹ Dahhâk bin Kays eş-Şeybanî ve isyanı hakkında bilgi için bkz, Laura Veccia VAGLIERI, "Al-Dahhâk b. Kays al-Shaybânî", EOI, Cilt: II, s, 90

¹⁴⁶⁰ İbnü'l Esir, üç aylık bir savaşın ardından Abdullah bin Ömer'in Dahhâk'a, Mervan'ın üzerine giderse kendisinin de onu destekleyeceğini bildirdiğini ve bu şekilde aralarında bir barış yapıldığını, bundan sonra Dahhâk'ın Mervan üzerine gittiğini belirtir (İbnü'l Esir, V, s. 289).

öldürülmesinden sonra Irak'ta kalan Hâricîlerle mücadele etmesi için Halife tarafından görevlendirilecektir¹⁴⁶¹.

[175] Mervan ile Hâricî Dahhâk Arasında Mardin Yöresinde Yapılan Savaş:

Mervan, Dahhâk'ın Nişibin üzerine gittiğini ve oğlu Abdullah ile çarpıştığını duyunca, harekete geçerek onun üzerine doğru geldi¹⁴⁶². Dahhâk ise Mervan'ın gelişini haber alınca o da Nişibin'den çıkarak ona karşı harekete geçti.

s.322

Beraberinde, yanındaki çok sayıda adamıyla kısa bir zaman önce Tedmür'den ayrılarak Dahhâk'a katılan Süleyman bin Hişam da bulunmaktaydı.

Dahhâk, beraberindeki Süleymanla birlikte, Dara ile Kefertutâ¹⁴⁶³ şehirleri arasında bulunan Tabyātā Köyü'nde karargâhlarını kurdular ki Mervan da (hemen arkalarından oraya) vardı. Karşı karşıya gelen iki taraf savaştılar. Savaşın ilk gününde her iki taraftan da çok ölen oldu ki Dahhâk da bunların arasındaydı.

Daha sonra Hâricîler toparlanarak 6 Ekim günü yeniden savaşa başladılar ve kalabalık bir biçimde Mervan'ın ordusu üzerine hücum ettiler. Bu hücum, yoğun olarak Mervan'ın bulunduğu tarafa doğru yapılmıyordu. Mervan bu baskı karşısında tutunamadı ve beraberindekilerle birlikte kaçtı; ordusundan ise çok sayıda adam öldürüldü. Öyle ki, adamlarının cesetleri Busi Nehri'nin¹⁴⁶⁴ sularının akışını durduracak kadar çok yığılmıştı. Eğer oğlu Abdullah ve yanındaki birlikler olmasaydı Mervan için yenilgi çok yakındaydı. Hâricîlere diğer taraftan saldıran Abdullah ve adamları, sayıları otuz civarında olan ve Mervan'ın çadırına girmiş olanların üzerine saldırarak onların hepsini öldürdüler. Nihayetinde Mervan, muzaffer oğlunun ardından yeniden karargâhına döndü.

Hariciler daha sonra ismi Şeybân¹⁴⁶⁵ olan birini başlarına lider olarak koydular ve oradan ayrılarak Musul'a gittiler. Mervan da peşlerine düştü. Hâricîler, geçtikleri yerlerdeki insanlara zarar vermeden ilerlerken, Mervan'ın taraftarları ise geçtikleri yerlerde türlü kötülükler yapıyorlardı. Hâricîler Dicle'yi geçerken Mervan da Ninova bölgesine ulaşmıştı. Her bir yanına hendek kazdırarak karargâhını tahkim etmişti ve ordusunun sayısını da 150 bin kişiye çıkarmıştı. Hâricîler'in sayısı ise 10 bin bile değildi. Ancak buna rağmen direnmeye devam ettiler.

¹⁴⁶¹ İbn Kesir, X, s. 57

¹⁴⁶² Esasında Abdullah, Nusaybin'de Dahhak'a yenilmiştir.

¹⁴⁶³ كفتوتة Kefertuta. Mardin'in batısında antik bir yerleşim yeridir. Harabeleri, Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı Koçlu Köyü'ndedir.

¹⁴⁶⁴ نهر بوسي Nehri Busi Mardin'in batısından akan ve Kızıltepe'nin içinden geçen Zergan Deresi.

¹⁴⁶⁵ عبيد الله Ebu Zülfâ lakabıyla bilinen Şeyban bin Abdülaziz Yeşkürî.

s.323

Sekiz ay süren bir savaşın ardından güçten düşmeye başlayan Hâricîler, burayı terk ettiler ve bir kısmı Medya'ya doğru, bir kısmı ise farklı bölgelere doğru gittiler. Ardından Mervan Harran'a döndü. Bu dönemde, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz, Mervan tarafından savaşta ele geçirilerek Harran'a götürülen, kısa bir süre Darmsuq'da hükümdarlık yapmış olan zorba Yezid'in¹⁴⁶⁶ kardeşi İbrahim, Harran'da hapis durumdaydı.

Halife II. Mervan ile Hâricî Dahhâk'ın orduları Nusaybin yakınlarında karşı karşıya geldiler. İslâm kaynakları da tıpkı *1234 Kroniği* gibi, Nusaybin'de yapılan savaşta Süleyman bin Hişam'ın Dahhâk ile birlikte olduğunu bildirmektedir. İbn Kesir, Dahhâk'ın öldürülmesinin ardından Hâricîlerin başına geçen Hayberî'nin etrafında toplananlar arasında Süleyman ve aile efradının da ismini vermektedir¹⁴⁶⁷. Nusaybin'de cereyan eden savaş Halife'nin tarafı kazandı ve Dahhâk bin Kays bu savaşta öldürülenler arasındaydı. Dahhâk'ın ölümünün ardından Hayberî'nin komuta ettiği bir birlik, doğrudan Mervan'ın bulunduğu yöne saldırmış ve Mervan'ın çadırına kadar ilerlemişti. Mervan ise geri çekilmek durumunda kalmıştı. Halife'nin ordusunun sol kanadını teşkil eden birliklerin başında bulunan Abdullah bin Mervan bu vaziyet üzerine harekete geçerek Hayberî ve beraberindekilere saldırdı ve onları öldürdü. Hayberî'nin öldürülmesi üzerine Hâricîler bu defa başlarına komutan olarak Şeyban isminde birini geçirdiler.

Bu noktaya kadar verilen bilgiler İslâm kaynaklarıyla birebir aynıdır. Bundan sonrasında ise İslâm kaynaklarının verdiği bilgilerle *1234 Kroniği*'nin verdikleri arasında farklar bulunmaktadır. *1234 Kroniği*, Şeyban önderliğindeki Hâricîlerin Musul'a gittiğini ve Mervan'ın da onların peşinden gittiğini söylerken İslâm kaynakları Şeyban önderliğindeki Hâricîlerin, Kerâdis denilen bir yerde Mervan ile tekrar savaştıklarını ve Mervan'ın Hâricîleri bir kere daha mağlup ettiğini söylemektedirler¹⁴⁶⁸. İslâm kaynakları bu son mücadelenin ardından, Süleyman bin Hişam'ın tavsiyesi üzerine Hâricîlerin Musul'a girdiğini ve Mervan'ın da gelerek onların karargâhının karşı tarafına kamp kurduğunu belirtirler. Burada aralarında çok sayıda çatışma yaşandığını ifade ederken bu savaşların içeriğinden bahsetmemektedirler. Bu noktada İslâm kaynaklarının verdiği tek bilgi Mervan'ın, Süleyman bin Hişam'ın yeğeni Ümeyye bin Muaviye bin Hişam'ı ele geçirdiği ve

¹⁴⁶⁶ III. Yezid.

¹⁴⁶⁷ İbn Kesir, X, s. 56

¹⁴⁶⁸ İbn Kesir, X, s. 57; İbnü'l Esir, V, s. 291

öldürttüğü bilgisidir. 1234 Kroniği'nin verdiği “sekiz ay süren savaş” bilgisini İslâm kaynakları vermemektedir. İslâm kaynaklarında bu noktadan sonra Mervan'ın, Yezid bin Hübeyre'ye bir mektup yazarak ve Irak'a gitmesini ve buradaki Hâricîler ile mücadele etmesini emrettiği bilgisi verilir¹⁴⁶⁹.

[176] Ebu Müslim¹⁴⁷⁰ ve Aslının Nereden Olduğuna Dair:

Ebu Müslim, zekâsı ve becerisiyle tanınırdı. İnsanların (bir kısmının) dediğine göre babası, Ebu Câfer'in azatlılarından. Kimileri de Mesleme'nin azat ettiği kölelerinden biri olduğunu söylemektedir. Amid şehrinde yaşamakta ve orada çalışmaktaydı...¹⁴⁷¹ Halife Velid'in öldürülmesinin ardından, kölesini, iş malzemelerini ve eşeğini satarak, Harran'da hapiste bulunan İbrahim'in yanına gitti ve orada İbrahim'in yanında, Muhammed'in¹⁴⁷² soyundan ve hanesinden olan insanların idareciliğini yaptı. İbrahim, Ebu Müslim'in kendi kutlu dileğini gerçekleştirmek için son derece uygun bir kişi olduğunu gördü ve onu Horasan bölgesine göndererek, Horasan'da yapılacak olan hazırlıklara liderlik etmesini emretti. Ebu Müslim Horasan'a vardığı zaman oranın halkından pek çok kişi onun liderliği altında birleşti ve 14 kişilik bir meclis tarafından (lider olarak) seçildi ve bu 14 adamla birlikte siyah elbiseler giydiler ve Muhammed'in bu hareketine taraftar kazanmak için insanlarla görüşmelere başladılar. Ancak bununla birlikte sayıları yeterli miktara ulaşınca dek, bu hareketi gizlilik içerisinde yürütmeye karar verdiler.

s.324

Bu hareketin yükünü omuzlayan Horasanlılar ve Pers milleti, bugüne kadar, bulundukları bölgelerden batıya çıkarak Araplar'ın düşmanlarıyla savaşırlardı ki bunu inançlarını yaymak için değil ganimet elde etmek için yaparlardı. Daha sonra, bu harekete katılanların sayısı günden güne arttı ve büyük bir teşkilat birlik haline geldiler. Ondan sonra da (harekete geçerek) bölgelerinde buldukları bütün Arapları öldürmeye başladılar.

Kaynaklarda gerçek ismi üzerine farklı rivayetler olduğu belirtilen Ebu Müslim, genel olarak Ebu Müslim-i Horasanî ismiyle bilinmektedir¹⁴⁷³. Nesebi hakkında da farklı görüşler olmakla birlikte çoğunlukla İsfahan ya da Kûfe'de doğmuş olduğu düşünülmektedir¹⁴⁷⁴. William Muir onun kesinlikle Arap olmadığını söyler ancak bunu dayandıracak herhangi bir delil de göstermez¹⁴⁷⁵. Horasan bölgesinde

¹⁴⁶⁹ İbn Kesir, X, s. 57; İbnü'l Esir, V, s. 293; Yakubî, s. 1061; Taberî, XXVII, s. 24

¹⁴⁷⁰ عهده مسلّم Ebu Müslim Horasanî (718/9-12 Şubat 755). Abbasi İhtilâli'nin önde gelen liderlerinden.

¹⁴⁷¹ Boşluk.

¹⁴⁷² İmam Muhammed bin Ali bin Abdullah. Metinde ismi geçen İbrahim'in babasıdır.

¹⁴⁷³ Hakkı Dursun YILDIZ, “Ebû Müslim-i Horasânî”, TDVİA, C: 10, 1994, ss. 197-199

¹⁴⁷⁴ İbn Kesir, X, s. 118

¹⁴⁷⁵ Muir, The Caliphate, s. 423

göstermiş olduğu etkiye bakılırsa İranlı olması yüksek ihtimaldir ancak bunu da kanıtlayabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Çocukluk yıllarını, Emevî aleyhtarı siyasetin merkezi konumundaki Kûfe’de geçirmiş ve bu nedenle Abbâsî fikrine yatkın bir politik görüşe sahip olmuştur.

Ebu Müslim ile ilgili anlatılan hikâyeye göre Abbâsî hareketinin öndegelen isimlerinden Süleyman bin Kesîr, Mâlik bin Heysem ve Kahtabe bin Şebîb, Hac yolunda Kûfe’ye uğramışlar ve İdris ve İsa bin Ma’kıl kardeşlerin yanında görüp tanıdıkları Ebu Müslim’in zekâsına hayran olmuşlardı. Mekke’ye gittiklerinde İmam Muhammed bin Ali bin Abdullah’a ondan bahsetmişler ve Ebu Müslim’in Abbâsî davetiyle ilk fiili buluşması bundan sonra olmuştur. İmam Muhammed’in ölümü üzerine yerine geçen oğlu İmam İbrahim bin Muhammed ile tanıştırılmış ve İmam İbrahim onu kendi fikirleriyle yetiştirdikten sonra Emîr-i Âl-i Muhammed unvanıyla, Abbâsî ihtilâlini yönetmesi için Horasan’a göndermiştir¹⁴⁷⁶.

Görüldüğü üzere *1234 Kroniği* birtakım bilgileri karıştırmaktadır. Ebu Müslim’in İmam İbrahim ile tanışması ve yanında bulunduğu süre, Harran’da değil Mekke’de geçmektedir. Her ne kadar İmam İbrahim bin Muhammed, II. Mervan tarafından tutuklanıp Harran’da hapsedilmişse de bu olay H.130/M.747-748 ya da H.131/M.748-749 tarihinde meydana gelmiştir ve bu tarih Ebu Müslim’in Horasan’a gitmesinden yaklaşık üç yıl sonradır¹⁴⁷⁷.

1234 Kroniği’nin 14 kişilik meclis dediği grubu İbn Kesir, 70 kişilik temsilciler olarak niteler¹⁴⁷⁸. Bu çekirdek grubun faaliyetleri Horasan’da kendisine hatırı sayılır miktarda taraftar topladıktan sonra Abbâsî yanlıları, İmam İbrahim’in göndermiş olduğu sancakları açarak faaliyetlerini açığa çıkardılar¹⁴⁷⁹. Zira o döneme kadar İmam İbrahim, *1234 Kroniği*’nin de vermiş olduğu gibi faaliyetlerini gizli yürütmelerini ve gittikleri yerde kendilerine nereye gittikleri sorulduğunda “*Hacca*” gitmekte olduklarını söylemelerini istemiştir¹⁴⁸⁰.

Abbâsî hareketinin yükünü omuzlayanlar yalnızca Horasanlılar ve Pers milleti değildi. Öncelikle bu hareketin asıl merkezi Kûfe ve dolayısıyla Irak’tı ve burada

¹⁴⁷⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “*Ebû Müslim-i Horasânî*”

¹⁴⁷⁷ Ebu Müslim’in Horasan’a gitmesi H.128/M.745-746 yılıdır.

¹⁴⁷⁸ İbn Kesir, X, s. 58

¹⁴⁷⁹ İbn Kesir, (X, s. 59) bu iki sancağa “*Şehâb (Bulut)*” ve “*Zıll (Gölge)*” isimlerinin verildiğini kaydeder. William Muir sancak renginin siyah olarak seçilmesinin nedeninin Peygamber’in sancağının da siyah renkli olması, bunun yanında mevalinin tercihi ya da Ümeyye’nin beyaz renginin aksine, intikam rengi olarak belirlenmiş olabileceğini ifade etmektedir (Muir, *The Caliphate*, s. 423, Dn:1)

¹⁴⁸⁰ İbnü’l Esir, V, s. 296

yoğun miktarda Arap nüfus da bulunmaktaydı. Yine de Abbâsî hareketi en büyük taraftar kitlesini Horasan'dan edinmişti ki Horasan'da da çok kalabalık bir Arap nüfus bulunmaktaydı.

Horasan'dan teşkil edilen ordular genellikle doğuya yapılan seferlerin başlıca unsuru olmaktadır, Irak'ta bulunan Basra ve Kûfe gibi garnizon şehirleri de genel olarak ülkenin doğu kesiminin emniyeti ve bu bölgelerde cereyan edecek askeri faaliyetlerde kullanılan orduların merkezleri konumundaydı. Emevî komutanlarının idaresi altındaki bu orduların en büyük motivasyon kaynaklarında biri, cihat ve fetih hareketlerinde elde edilen ganimetten alacakları pay olmaktadır ve bu nedenle orduların içerisindeki mevali unsurları da bu seferlerin önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Ne var ki iç çekişmelerin arttığı dönemlerde birleşik ordular parçalanmaya ve isyan etmekte olan vali, komutan ya da herhangi bir topluluk liderinin emrinde daha küçük askeri kıtalar haline gelmeye başladı. Abbâsî devriminin başlamasıyla birlikte Horasan'da bulunan ve *1234 Kroniği*'nin Persler olarak isimlendirdiği unsurlar, genel olarak Araplarla değil, Emevîlerle savaşmaya başlamışlardı. Zira Abbâsî ihtilâlinin merkezini yine Araplar teşkil etmekteydi.

Abbâsî ihtilâlinin hemen öncesinde Horasan'da bulunan Araplar arasındaki kabile çekişmeleri had safhaya ulaşmıştı. Ebu Müslim Horasan'a geldikten sonra kısa sürede pek çok yeri dolaşarak önce bu harekete büyük miktarda taraftar topladı ardından da Şîîlerin baş dâisi Süleyman bin Kesîr'in yerine geçerek hareketin liderliğini aldı. Nihayet 15 Haziran 747 tarihinde Sifezenç'te, İmam İbrahim'in göndermiş olduğu siyah sancaklar açıldı ve Abbâsî devrimi başladı. Emevî taraftarlarının toplanmasına fırsat vermeyen Ebu Müslim, kısa sürede Horasan'ın başkenti Merv'i ele geçirdi ve Emevîlerin Horasan valisi Nasr bin Seyyâr, Nişabur'a çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra ihtilâlin başkomutanı olarak tayin edilmiş bulunan Kahtabe bin Şebîb, Nasr bin Seyyâr'ın komutasındaki orduyu mağlup etti ve Nasr, Nişabur'u terk etmek zorunda kaldı.

Abbâsî ihtilâli hakkında en geniş bilgileri veren diğer Hristiyan kaynakları, Agapius, Zuqnin Kroniği ve Theophanes'tir ancak Agapius'u bu noktada diğer iki yazardan ayırmak gerekir. Zira Agapius, yanlışlarına birazdan değineceğimiz üzere gerek Zuqnin Kroniği gerekse Theophanes'e oranla hadiseleri daha detaylı ve hem *1234 Kroniği* hem de İslâm kaynaklarına paralel bilgilerle vermektedir. Abbâsî hareketini M.748-749 yılına tarihleyen Zuqnin Kroniği, bu tarihte İranlılar'ın

Suriye'ye hâkim olarak Arapları bıyın eğdirdiklerini söylemektedir¹⁴⁸¹. Amir Harrak, Zuqnin Kroniği'nin Emevîleri *Taylılar* olarak isimlendirirken Abbâsîleri ise *Persliler* olarak isimlendirmesinin nedeninin muhtemelen Abbâsî hareketinin Pers toprakları olan Horasan'da başlamış olması olarak açıklamaktadır¹⁴⁸². Theophanes de *Horasanlı Siyahlar* tesmiye ettiği Abbâsîler'in, AM.6240/M.747-748 yılında, İran'ın doğusunda Mervan'a karşı ayaklandıklarını söylemektedir¹⁴⁸³. Ancak meselenin işleyişi Theophanes'te oldukça farklıdır. Zira Theophanes, Mervan ile Abbâsîler arasındaki Zap Suyu Savaşı'nda Abbâsî ordusunun başına Hasan bin Kahtabe yerine babası, bir süre önce ölmüş olan Kahtabe bin Şebîb'i koymaktadır. Kahtabe'nin önce Amir bin Dubâre'yi ardından Yezid bin Ömer bin Hübeyre'yi yendiğini, daha sonra da Mervan ile karşılaştığını ifade etmektedir¹⁴⁸⁴. Hâlbuki Kahtabe'nin, Amir bin Dubâre'yi mağlup ettikten sonra Yezid bin Ömer ile yaptığı savaş esnasında öldüğünü bize diğer kaynaklar söylemektedir. Neticede her iki kronik de bu hadiselerin anlatımına detaylı biçimde yer verirken Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'daki veriler daha yüzeyseldir. Mihael Rabo, Ebu'l Abbâs'ın Horasan'da büyük bir ordu topladığını ve Zap Suyu kıyısında Mervan'ı mağlup ettiğini söyler ki bildiğimiz üzere Ebu'l Abbâs bu savaşta yer almamıştır. Savaşı kaybeden Mervan'ın Mısır'a gittiği ve buradaki Asvan'da öldürüldüğü Mihael Rabo'da yer alan diğer bilgilerdir¹⁴⁸⁵. Bar Hebraeus da konu hakkında neredeyse aynı bilgileri aktarmaktadır¹⁴⁸⁶.

Mervan, gelişmeleri öğrenince oldukça sarsıldı ve hemen Pers bölgesi komutanı Amr'ı¹⁴⁸⁷ isyanı bastırması için gönderdi. Amr, Fırat kıyısında isyancılarla karşı karşıya geldi ve aralarında yapılan savaşta Amr ağır bir yenilgi aldı ve çok sayıda adamıyla birlikte öldürüldü. Amr'ın karargâhını da ele geçiren isyancılar yönlerini, bu dönemde doğunun genel komutanı olan Yezid bin Hübeyre'ye çevirdiler.

Emevîler ile Abbâsîler arasında, ordu bazındaki ilk savaş, İsfahan yakınlarında meydana geldi. Emevîlerin Irak valisi Yazid bin Hübeyre, Amr bin Dubâre'ye, Horasan'da bu esnada faaliyet yürütmekte olan Abbâsîlerin ordu komutanı Kahtabe bin Şebîb'in üzerine gitmesini emretti. İki ordu 23 Receb 131/18 Mart 749 tarihinde

¹⁴⁸¹ Zuqnin Kroniği, s. 178

¹⁴⁸² Zuqnin Kroniği, s. 178 Dn:1

¹⁴⁸³ Theophanes, s. 587

¹⁴⁸⁴ Theophanes, s. 587

¹⁴⁸⁵ Michael, s. 503

¹⁴⁸⁶ Bar Hebraeus, I, s. 198

¹⁴⁸⁷ Âmir bin Dubâre.

Câbalk denilen bir yerde karşı karşıya geldi ve bu savaşı Abbâsî ordusu kazandı¹⁴⁸⁸. Amr bin Dubâre bu savaşta öldürüldü¹⁴⁸⁹. Abbâsî ordusu kazanılan bu zaferle birlikte batı yönünde ilerlemeye devam etti.

[177] İsyancıların Bar Hübeyre ile İkinci Savaşı ve Ebu'l-Abbâs'ın Doğu'daki Hükümdarlığı Hakkında:

Bar Hübeyre, büyük bir ordu toplayarak doğu yönünde Ktesifon'dan çıktı; fakat isyancıların geldiğini görünce geri çekilerek Dicle tarafına gitti. İsyancıların üzerine gelmesi onu daha da endişelendirince orduyu geri döndürerek, ihtiyacı olan daha güçlü bir ordu oluşturabileceğini düşündüğü Vâsıt'a kaçtı. İsyancılar ise, Yezid'in kaçmasının ardından onun karargâhını yağmaladılar ve büyük miktarda ganimet elde ettiler. Daha sonra da Aqulo'ya yani Kûfe'ye geldiler. Orada karşılarına, Ebu Müslim ile aynı görüşte olan ve ismi Ebu Seleme¹⁴⁹⁰ olan biri çıktı. Ondan ne yapacaklarına dair tavsiye aldılar.

Kahtabe yönetimindeki Abbâsî ordusu Fırat Nehri'ni aşarak batı yönünde ilerleyişini sürdürdü. Bu sırada Yezid bin Ömer de Felluce yakınlarında yine Fırat Nehri kıyısında ordugâh kurmuştu¹⁴⁹¹. Ardından iki ordu Fırat'ın iki yakasından Kûfe'ye doğru ilerlemeye başladı. Kahtabe'nin ordusu daha sonra nehrin karşı tarafına geçerek Yezid bin Ömer'in öncü birlikleriyle çarpıştılar. Bu çarpışma esnasında Kahtabe bin Şebîb bilinmeyen bir nedenle ölü olarak bulundu¹⁴⁹². Öncü birlikleri yenilen Yezid bin Ömer ise Vâsıt'a çekildi¹⁴⁹³.

***[177] Ebu'l-Abbâs'ın Doğu'daki Hükümdarlığı Hakkında:**

s.325

Bu dönemde, zorba Yezid¹⁴⁹⁴ ve Abbâs'ın¹⁴⁹⁵ kardeşi, Harran'da hapis olan İbrahim öldü. İbrahim'in taraftarları, o yakalandığı zaman kaçarak gitmiş oldukları Kûfe'de bir aradaydılar. İbrahim'in Harran'da hapiste öldüğü haberi gelince ailesi, kendilerine emretmiş olduğu gibi anne tarafından kardeşi olan Abdullah'a, Ebu'l Abbâs namıyla biat ettiler ki o bu dönemde Kûfe'de bulunuyordu. Horasanlılar, Ebu Seleme ile birlikte giderek Abdullah Ebu'l

¹⁴⁸⁸ Abdülkerim ÖZAYDIN, “Kahtabe b. Şebîb”, TDVİA, Cilt:24, 2001, s. 201; Taberî, XXVII, s. 127

¹⁴⁸⁹ İbn Kesir, X, s. 71

¹⁴⁹⁰ عمار بن عبد الله Ebu Seleme Hafs bin Süleyman el Hallâl (ö:750). Abbasi Devleti'nin ilk veziridir.

¹⁴⁹¹ İbn Kesir, X, s. 72

¹⁴⁹² İbnü'l Esir, V, s. 331

¹⁴⁹³ Abdülkerim Özaydın, “Kahtabe b. Şebîb”

¹⁴⁹⁴ III. Yezid bin Velid.

¹⁴⁹⁵ III. Yezid ve Abbâs bin Velid'in kardeşi.

Abbâs'ı¹⁴⁹⁶ aldılar ve kendilerine hükümdar yaptılar. Böylece, Bağdâd'daki Abbâsî Halifeliği'nin ilk doğuşu bu şekilde oldu. Ebu Abbâs, halife olunca Horasanlılar'dan oluşan ordunun bir kısmını Ebu Avn¹⁴⁹⁷ isminde birinin komutasında Asur'a doğru gönderdi. Diğer bir bölümünü ise, Hasan bar Kahtaba¹⁴⁹⁸ ile birlikte Vâsıt'a, Yezid bar Hübeyre ile savaşılmaya gönderdi. Mervan bu gelişmeleri duyunca, oğlu Abdullah'ı Asur üzerine, Horasanlıların bulunduğu bölgeye yolladı. Diğer oğlu Übeydullah'ı da bir başka orduyla Karkisiya'ya yolladı.

Aynı yıl, Rumların imparatoru Konstantinos'un Hazarların hükümdarı Kağan'ın kızından, babasının adını verdiği Leon¹⁴⁹⁹ isminde bir oğlu doğdu.

1234 Kroniği yine hatalı bilgi vermektedir. Yezid ve Abbas'ın kardeşi olan İbrahim, II. Mervan'dan önceki Halife İbrahim bin Velid'dir ve onun Harran'da hapsedildiğine dair bilgi hiçbir kaynaktan yer almamaktadır. İbrahim bin Velid, II. Mervan Şam'a girdiği ve hilafeti devraldığı sırada Süleyman bin Hişam ile birlikte önce Şam'dan kaçmış ardından geri gelerek II. Mervan'a bağlılığını sunmuştur. Bu andan itibaren İbrahim sürekli olarak Mervan'ın yanında yer almıştır ve Süleyman bin Hişam'ın giriştiği isyan faaliyetlerinde dahi İbrahim daima Mervan ile birlikte. Bu birliktelik, Emevî hilafetinin sona erdiği 11 Cemaziyelahir 132/25 Ocak 750 tarihli Zıp Suyu Savaşı'nda İbrahim bin Velid'in suya düşüp boğularak ölmesine kadar devam etmiştir. Harran'daki hapisanede ölen kişi İbrahim bin Velid değil, yukarıda ismini zikrettiğimiz ve II. Mervan tarafından yakalanarak hapsedildiğini belirttiğimiz İmam İbrahim bin Muhammed'dir.

İmam İbrahim bin Muhammed tutuklanarak hapse atıldığı zaman ailesine, kardeşi Ebu'l Abbâs'ı yerine tayin ettiğini ve ona biat etmelerini söylemişti¹⁵⁰⁰. Ailesi İmam İbrahim tutuklanınca Belka'dan kalkıp Kûfe'ye gitmişti¹⁵⁰¹. İmam İbrahim bin Muhammed öldüğü zaman Abdullah Ebu'l Abbâs, ailesiyle birlikte Kûfe'de bulunuyordu ve burada Ebu Seleme tarafından saklanıyorlardı. İbn Kesir bunun nedeninin, Ebu Seleme'nin hilafeti Ali bin Ebu Talib'in soyuna aktarmak istemesi olduğunu beyan etmektedir¹⁵⁰². Bu nedenle de Ebu Seleme, Ali evladının kaldığı yeri,

¹⁴⁹⁶ عهده عهده عهده Ebu'l Abbas Abdullah bin Muhammed (721-10 Haziran 754). M.750-754 yılları arası, Ebu'l-Abbâs ismi ve Seffâh lakâbıyla ilk Abbasi halifesi.

¹⁴⁹⁷ عهده عهده

¹⁴⁹⁸ عهده عهده عهده Hasan bin Kahtabe. Kahtabe bin Şebîb'in oğlu ve sonradan Abbâsîler'in Ermenistan valisi.

¹⁴⁹⁹ Kendisinden sonra IV. Leon unvanıyla tahta çıkacaktır.

¹⁵⁰⁰ Hakkı Dursun YILDIZ, "Ebû'l-Abbâs es-Seffâh", TDVİA, Cilt: 10, 1994, ss. 283-284

¹⁵⁰¹ İbn Kesir, X, s. 74

¹⁵⁰² İbn Kesir, X, s. 75

İmam İbrahim'in destekçileri olan Horasanlılar'dan saklayarak gelişmeleri takip etmeye başlamıştı. Bununla birlikte başka meseleler de vardı. Örneğin, Kûfe ile Horasan arasında bulunan Vâsıt hala Yezid bin Ömer'in kontrolü altındaydı ve buradaki Emevî garnizonu oldukça güçlüydü. Ayrıca her ne kadar doğu, Abbâsî hareketini desteklese de merkez ve batı bölgelerde Emevî hanedanı hala oldukça geniş bir taraftar kitlesine sahipti. Ancak tüm bunlara rağmen Abbâsî ileri gelenleri İmam İbrahim'in vasiyetine uydular ve Abdullah Ebu'l Abbâs, 12 Rebiülahir 132/28 Kasım 749 günü Kûfe Camii'nde ilk Abbâsî halifesi olarak biat aldı¹⁵⁰³.

Kûfe'deki durum tespit edildikten sonra Abbâsî ordularının komutanı Hasan bin Kahtabe'nin Ebu Avn komutasında gönderdiği ordu Küçük Zap Suyu kıyısında II. Mervan'ın oğlu Abdullah'ın komutasındaki Emevî ordusunu mağlup etti¹⁵⁰⁴. Bu yenilginin haberi gelince Harran'da bulunan Mervan ordusuyla Abbâsîlerin üzerine geldi.

1234 *Kroniği*'nin burada vermekte olduğu hadiselerin kronolojisi karışıktır. Kûfe'deki gelişmeleri haber alan II. Mervan, oğlu Abdullah bin Mervan komutasındaki bir orduyu göndermiş ve bu ordu yukarıda da bahsettiğimiz üzere Ebu Avn komutasındaki Abbâsî ordusu karşısında bozguna uğramıştı. Hasan bin Kahtabe'nin Vâsıt üzerine gitmesi ise birazdan değineceğimiz ve Emevî hanedanının sonunu getirecek olan Büyük Zap Suyu Savaşı'nın ardından gerçekleşecektir. Bu savaştan sonra Şam ile irtibatı kesilen Yezid bin Ömer bin Hübeyre, Vâsıt'ta bir süre daha Abbâsî kuvvetlerine direnecektir.

[178] Bu Dönemde Batıda Gerçekleşen Deprem ve Meydana Gelen Yıkımlar ile Mabug Şehrinin Harabeye Dönüşmesi Üzerine:

Yunanlıların 1060 ve Arapların 134. yılında tüm dünyayı bir kargaşa ve düzensizlik sardı. Bu, sadece kamusal alanda değil, bizim de söylemiş olduğumuz ve Kilise Tarihi kitabında da yazmış olduğumuz gibi, aynı zamanda kilisede de yaşandı. Patrik Iwennis¹⁵⁰⁵ ve Atanasios Sandlâyā¹⁵⁰⁶ dönemlerinde ihtilaflar ve tartışmalar, karşılıklı aforozlara ve kavgalara dönüşmüş ve zamanla sokaklara taşmıştı. İnsanlar tüm bu yaşananların, Allah'ın gazabının üzerlerine tecelli etmesi olduğuna inanıyorlardı¹⁵⁰⁷.

¹⁵⁰³ Hakkı Dursun Yıldız, “*Ebû 'l-Abbas es-Seffâh*”

¹⁵⁰⁴ Muir, *The Caliphate*, s. 427

¹⁵⁰⁵ I. Iwannis. M.750-754 yılları arası Antakya Süryani Patriği.

¹⁵⁰⁶ Athanasios Sandlâyā. M.756-758 yılları arası Antakya Süryani Patriği.

¹⁵⁰⁷ 1234 *Kroniği*, C: II, s. 242 vd

Öncelikle AG.1060 yılı M.748-749 yılına, H.134 yılı ise M.751-752 yılına tekabül etmektedir. Dolayısıyla birbirini karşıladığı ifade edilen bu tarihlerde yanlışlık bulunmaktadır. Ancak tarih saptamasındaki bu üç ya da dört yıllık hataya rağmen bahsi geçen dönem gerçekten karışıklığın hiç dinmediği bir dönemdir. Bunun yanında “*kamusal alan*” ifadesiyle kast edilmek istenen, Emevî Devleti’nin egemenlik sahası içerisindeki siyasi meseleler ve bunun yansıdığı sosyal ve ekonomik hayattır. Kiliseye yansıyan kısmı konumuz dâhilinde olmadığı için değerlendirmeye almamaktayız. *1234 Kroniği*’nin *Kilise Tarihi*’nde değindiği bu hadiseler, ayrı bir kilise tarihi bulunmayan Mihael Rabo’nun *Dünya Tarihi* olarak bilinen kroniğinde yer almaktadır¹⁵⁰⁸.

Şimdi de bu dönemde batıda cereyan eden hadiselerden bahsedilecek.

s.326

Deprem, sel baskınlarına, yangınlara çok çeşitli ölümlere neden olmuş ve köylerin, kalelerin yerlerini değiştirmişti. Öyle ki, ırmakların yatakları ve kaynak yerleri bile değişmişti. Yaşanan başka kötü olaylarla birlikte Mervan’ın da yaptıklarını anlamaya akıl yeterli gelmemektedir. O, Allah’ı yeteri kadar tanıımıyordu. Tâ ki onu duyuncaya kadar. Daha sonra kendi gözleriyle gördü ve dehşetle sarsıldı. Sonra da tüm insanları adaletsizliği elden bırakmaya iknâ etmek için, Arapların idaresi altındaki tüm bölgelere tövbe ve vaazlarla dolu mektuplar yazdı. Pişmanlık ve gözyaşlarıyla, nesillerinin cezalandırılmaması için Allah’a yalvardılar.

Bu dönemde yaşanan tabii afetlere birazdan değineceğiz. Öncelikle kroniğin burada Mervan ile ilgili ifadelerini değerlendirmek gerekmektedir. *1234 Kroniği* yazarının, Halife II. Mervan’ın durumunu abartılı biçimde dramatize ettiği aşikârdır. Bununla birlikte tam olarak neyi kast ettiği de anlaşılmamaktadır. Ancak siyasi süreci takip ettiğimizde birtakım çıkarımlar yapmak mümkün olmaktadır ki bu süreci hâlihazırda değerlendirmekteyiz. Buna göre burada ifade edilmek istenen muhtemelen, Mervan’ın hilafeti elde etme ve akabinde elde tutma süreci ile ilgili olmalıdır. Nihai olarak Zap Suyu Savaşı’nı kaybetmesinin ardından çeşitli Arap kabilelerine mektuplar göndererek onların desteğini istemiş ve bu noktada çeşitli pişmanlık söylemlerinde bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁵⁰⁸ Michael, ss. 504-505

Daha sonra tüm Darmsuq ve çevresinde günlerce süren bir deprem oldu. Orada (şehirde) Haccâc bin Yusuf'un büyük bir özen göstererek ve para harcayarak yaptırdığı bir kubbe vardı ve bu kubbe, depremde yıkıldı ve altında kalan sekiz yüzden fazla insana mezar oldu. Ayrıca şehirde de çok sayıda insan ölmüştü.

Busra ve Neva¹⁵⁰⁹ da tamamen (suya) batmıştı.

Baalbek'in büyük bölümü yıkıldığı gibi ayrıca su kaynakları da harap oldu. Daha sonra denizde alışılmadık, garip bir fırtına oluştu. Gökyüzüne doğru yükselen bir dalga, adeta ateş üzerinde bir kazanın kaynaması gibi kaynıyor ve taşıyordu. Gürültüsünü duyanların dehşete düştüğü fırtına birçok köyü vurarak perişan etti. Orada olanları yazmak da okumak da büyük sıkıntı vermektedir.

s.327

Ayrıca şunu da söyleyelim: Balkā yani Mu'ab bölgesinde, deniz kıyısında bir kale vardı ve Araplar bu kalenin sağ tarafında ikamet etmekteydiler. Dalgalar burayı vurunca, buradaki yapıları köklerinden sökerek, üç mil kadar ilerilere sürükledi.

Yine, Taberiye şehrinin tümü sarsıntı ile yıkıldı ki orada İsa Galbā diye bilinen bir adam hariç (herkes öldü) ... Yahudilerin, iki tane sinagogu da yine bu depremlerde yıkıldı...¹⁵¹⁰ Kral Süleyman'ın yaptırdığı hamam da tamamıyla yıkıldı. Yine orada Allah tarafından insanları tedavisi için verilmiş, iyileştirici özelliği olan bir sıcak su kaynağı vardı. İnsanlar buradan testilere doldurdukları suyu içebildikleri kadar içiyor ve ishal gibi hastalılara çare buluyorlardı.

Bu su kaynağının kıyısına Süleyman bar Abdülmelik çeşitli yapılar yaptırmıştı. Bu kaynaktan çıkan dere, bulunduğu yerden altı mil kadar uzağa gitmekteydi. Bu depremde Süleyman'ın bu dere üzerinde yaptırdığı tüm yapılar da yıkıldı.

s.328

Mabug da en az diğer şehirler kadar zarar gördü ve çok sayıda insan hayatını kaybetti. Kilisede ayin yaptıkları bir sırada, kilise yıkıldı ve oradaki rahiplerle halktan pek çok kişi, dışarı çıkmayı başaramadı ve yıkıntıların altında kalarak ezildiler. Onların iniltilerini ve ağlamalarını tüm şehir duymuştu. Ayrıca şehrin surlarının temelleri ve büyük zarar gördü.

Tüm bunların asıl sebebi, insanların kendi inançsızlıkları ve kötülükleriydi. Özellikle kiliselerde birbirlerine karşı aşırı bir baskı ve çekişme vardı ve bu baskıların yanında ağır vergiler, her yerde sürekli yaşanan savaşlar ve katliamlar insanları çok zorluyordu.

Neredeyse tamamı din adamı olan Ortaçağ Hristiyan tarihçilerinin ortak özelliği, yaşanan tabii afetleri ya da Hristiyan halkının başına gelen herhangi bir musibeti genellikle ilahî cezalandırmayla açıklama cihetine gitmiş olmalarıdır. Bu

¹⁵⁰⁹ ٢٤٣ Şam-Busra hattının batısında bir şehir.

¹⁵¹⁰ Boşluk.

nokta itibarıyla yazar, metnin bu bölümünde anlattığı hadiseleri de yine aynı gerekçeye dayandırmaktadır. Ancak bunun yanında dönemin şartlarının da ne kadar zorlu olduğunun altını çizmektedir. *1234 Kroniği*'nin AG.1060/M.748-749 yılına tarihlendirdiği bu hadise ile ilgili bilgi veren diğer Hristiyan kaynaklarının tarihlendirmeleri farklıdır. Nisibisli İliyo, AG.1059/M.747-748 yılına tarihlediği hadise ile ilgili özet bilgi verirken, *1234 Kroniği* gibi Menbiç'teki depremin Pazar ayını esnasında olduğunu ifade eder¹⁵¹¹. Zuqnin Kroniği de bu hadiseleri M.747-748 yılları olayları içerisinde aktarmakta ve daha detaylı bilgiler vermektedir¹⁵¹². Mihael Rabo bu olayı M.744-745 yıllarına tarihler ve neredeyse *1234 Kroniği* ile aynı bilgileri paylaşır¹⁵¹³. Filistin, Ürdün ve Suriye'de büyük bir depremin meydana geldiğini ve sayısız insanın öldüğünü; özellikle Kutsal Şehir'deki pek çok kilise manastırın yıkıldığını söyleyen Theophanes bu hadisenin, AM.6238/M.745-746 yılının 18 Ocak günü saat 4'te meydana geldiği detayını vermektedir¹⁵¹⁴. Büyük bölümü Müslümanların egemenliği altında olan coğrafyada gerçekleştiği bilgisi verilen bu deprem ve diğer tabii afetler hakkında İslâm kaynaklarında bilgi verilmemiş olması ilginçtir.

[179] Abdullah Ebu'l-Abbâs'ın Mervan ile Yaptığı Savaş, Mervan'ın Ninova'daki Yenilgisi ve Büyük Çöküşü Üzerine:

Horasanlılar tarafından Kûfe'de halife ilan edilen Abdullah, kendinden büyük olan ve Ebu Câfer olarak tanınan kardeşi Abdullah'ı¹⁵¹⁵, başlarına geçmesi ve idareyi devralması için Horasanlılara gönderdi. Ayrıca, amcası Abdullah bar Ali'yi¹⁵¹⁶ de Ebu Avn ve beraberindeki Horasanlılara, yine başlarına geçmesi ve idareyi devralması için yolladı.

Vâsıt'a giden Ebu Câfer, orada Hasan bar Kahtabe'yi şehre karşı kamp kurmuş vaziyette buldu. Vâsıt'a karşı yapılan saldırıların artırılmasını emretti ve bir süre buradaki savaşı takip etti.

Birinci Abbâsi Halifesi Ebu'l Abbâs Seffâh, halifeliği için biat aldıktan sonra, amcası Davud bin Ali'yi şehre vali olarak tayin etti ve Kûfe'den çıkarak şehrin

¹⁵¹¹ İliyo, ss. 171-172

¹⁵¹² Zuqnin Kroniği, s. 177-178

¹⁵¹³ Michael, ss. 505-506

¹⁵¹⁴ Theophanes, s. 585

¹⁵¹⁵ Bu iki kardeşten yaşça küçük olanı Ebu Abbâs Abdullah birinci, büyük olanı Ebu Câfer Abdullah, ikinci Abbâsî halifesidir. Her ikisinin isminde Abdullah olması karışıklığa yok açabileceği gibi, birincinin Seffâh, ikincinin Mansûr olarak anılması bu karışıklığı gidermektedir.

¹⁵¹⁶ عبدالله بن علي بن عبد الله Abdullah bin Ali bin Abdullah (M.714- y.761). İlk iki Abbâsî halifesi Ebu'l Abbâs Seffâh ve Mansûr'un amcasıdır.

yakınlarındaki ordugâhına gitti. Ardından bir diğer amcası Abdullah bin Ali'yi Şehrizor'da bulunan Ebu Avn'ın yanına, yeğeni İsa bin Musa'yı, Vâsıt'ta Yezid bin Ömer bin Hübeyre'yi kuşatmakta olan Hasan bin Kahtabe'nin yanına gönderdi.

Bu noktada Abbâsî ordusunun iki kola ayrıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi Hasan bin Kahtabe komutanlığında Vâsıt'ta bulunan Yezid bin Ömer liderliğindeki Emevî ordusunu kuşatma altına alırken, ordunun ikinci kolu ise daha sonra II. Mervan'ın karşısına çıkacak olan kısmı teşkil etmekteydi. Bu ikinci kısım ordu, Ebu Avn ve Abdullah bin Ali komutası altındaydı.

Ebu'l Abbâs kardeşi Ebu Câfer Mansûr'u, Horasan'da bulunan Ebu Müslim Horasânî ve Horasanlılar'ın biatlarını alması için bu bölgeye gönderdi. Ancak Ebu Câfer'in bu Horasan ziyareti ve Ebu Seleme konusunda Ebu Müslim ile düştükleri fikir ayrılığı, ileride Ebu Müslim'in öldürülmesine kadar gidecek olan yolu açmıştı. Bu konuyu yeri geldiğinde değerlendireceğiz.

(Diğer yandan) Mervan, Suriye'deki ordusunu toplayarak Asur üzerine gitti. Abdullah bar Ali de Horasanlılar'dan oluşan ordusuyla birlikte Asur'daki Zap Nehri üzerinde kamp kurdu.

s.329

Mervan'ın oğlu Abdullah ise nehrin batı kıyısına, Perslerin karargâhının karşısına kampını kurdu. Her iki taraf, Mervan ve ordusu gelinceye kadar savaşımadan bekledi.

Mervan, Dicle'yi geçerek Asur bölgesine girdi ve oğlu Abdullah'ı Zap Nehri'ni geçerek, diğer tarafta bulunan (düşman) karargâha saldırması ve karargâhı hendek ve siperlerle kuşatması için yolladı. Mervan da bizzat nehrin batı yakasını kuşatıyordu. Orduyu savaşa göndermek için Zap üzerine bir köprü kurdurdu. Ardından kendisi de savaş kıyafetlerini giydi ve atına zırh kuşandırdı. Piyade ve süvarileri, savaş düzeni almaları için gönderdi. Ordunun görüntüsü ve çıkardıkları sesler, karşı tarafa tesir ediyordu ve söylediklerinden anlaşıldığına göre, zafer kazanacaklarından şüpheleri yoktu. Nihayet savaş başladığında iki taraf da birbirinin üzerine atıldı. Perslerin kanadı, yıkılmaz bir duvar gibi sapasağlam durmaktaydı. Önlerinde kılıçlarını kınlarından çıkarmış olan piyadeler, Mervan'ın saflarını bir saat içinde yarıp geçmişlerdi. Bir süre sonra savaş, Mervan ve ordusu için hazin bir hale gelmeye başladı ve Persler ve Siyahlar¹⁵¹⁷ onları kovalamaya başladılar. Köprü üzerinde ve nehrin batı yakasında onları yakaladılar ve bir kısmı kılıçtan geçirilirken, daha büyük bölümü ise nehir sularında boğularak öldüler. Az bir kısmı ise düşman eline

¹⁵¹⁷ Abbâsî taraftarları.

geçmekten kurtularak kaçmayı başardı. Siyahlar, ele geçirdikleri Halife'nin oğlunun karargâhına girdiler ve çadırının içinde bulunan her şeyi yağmaladılar. Aynı şekilde Mervan'ın karargâhı da ele geçirildi ve altın, gümüş, kumaş, diğer ziynet eşyaları ve sayısı su damlaları kadar çok hayvanlardan müteşekkil, tüm malları yağmalandı.

s.330

Yaklaşık 700 çuval dinar ve sikke ile hükümdarların yanında getirmiş oldukları kıyafetler ve eşyaları aldılar.

Her şeyini arkasında bırakmak zorunda kalan Mervan, oğlu ve akrabalarını, otuz atla birlikte Harran şehrine kaçırdı. Mervan'ın Zap Nehri üzerindeki bu yenilgisi, 24 Kasım Cumartesi günü, Araplar'ın 132. yılında meydana gelmişti¹⁵¹⁸.

O tarihten itibaren hükümdarlık Ümeyye oğullarından (Emeviler) Haşim oğullarına (Abbâsîler) geçti ve Ebu'l-Abbâs olarak bilinen Abdullah bar Muhammed'in hükümdarlığı kurulmuş oldu.

Humus, Şam ve Filistin'deki isyanları başarılı bir şekilde ortadan kaldırmış bulunan Emevî Halifesi II. Mervan, yüzünü doğuya çevirdi. Horasan bölgesi uzun zamandan beri Emevî Devleti'ne karşı şiddetli muhalefetin merkezi konumuna gelmişti ve Horasan'daki hareketler daha yakındaki Irak bölgesinde de desteklenmekteydi. II. Mervan son olarak Ebu Müslim ve destekçilerinin faaliyetlerini haber alınca Harran'dan yola çıktı ve ordusuyla birlikte doğuya doğru ilerlemeye başladı¹⁵¹⁹. Ebu Avn da o sıralarda ordusuyla birlikte Musul yakınlarında bulunmaktaydı. Abdullah bin Ali'nin komutasındaki birliklerinde katılımıyla gücü artan Abbâsî ordusu, Zap Suyu kıyısında 2 Cemaziyelahir 132/16 Ocak 750 günü başlayan ve 11 Cemaziyelahir 132/25 Ocak 750 gününe kadar on bir gün boyunca devam eden savaşta II. Mervan'ın komutasındaki Emevî ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı¹⁵²⁰.

Abbâsî ordusunun düzeninin bozulmasına neden olacak ilk saldırıyı yapan Velid bin Muaviye komutasındaki Emevî birlikleri, Abdullah bin Ali'nin uyguladığı stratejinin olumlu sonuç vermesi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Bu geri çekilmenin ardından bu defa Emevî ordusunun düzeni bozuldu ve savaşın

¹⁵¹⁸ Savaşın tarihi ile ilgili bilgi veren İslâm kaynaklarında savaş, 11 Cemaziyelahir 132/25 Ocak 750 tarihinde sona ermiştir.

¹⁵¹⁹ İbn Kesir, X, s. 79; Taberî, Hasan bin Kahtabe tarafından Nihavend'den Şehrîzor'a gönderilen Ebu Avn'ın, Emevîler'in Şehrîzor valisi Osman bin Süfyan'ın ordusunu mağlup ederek, kendisini öldürmesini haber almasının ardından II. Mervan'ın, Harran'dan yola çıktığını söylemektedir (Taberî, XXVII, s. 162).

¹⁵²⁰ Büyük Zap Suyu Savaşı hakkında detaylar için bkz, İsmail YİĞİT, "Zap Suyu Savaşı", TDVİA, C: 44, 2013, ss. 126-127

kaybedildiğini gören Halife de savaş alanını terk etmek zorunda kaldı. Bu geri çekilme ve savaşta yaşanan hezimet, Emevî Devleti'nin fiili olarak sonu anlamına gelmekteydi.

Abbâsî birlikleri ele geçirdikleri II. Mervan ve Abdullah bin Mervan'ın karargâhlarını yağmaladılar. Çok sayıda silah ve malzemeye el koydular ancak karargâhlarda, Abdullah bin Mervan'ın cariyelerinden biri hariç hiç kimseyi bulamamışlardı¹⁵²¹.

[180] Mervan'ın Harran'dan Kaçması ve Tamamen Çöküşüne Dair:

Mervan söylediğimiz gibi, Asur'dan kovalandıktan sonra, oğluyla birlikte Harran'a vardı. Taşıyamayacağı için hükümdarlığa ait hazineyi Harran'da bırakmaya mecbur oldu ve ailesi, yakınları, hizmetkârları ve azatlılarından oluşan yaklaşık on bin kişiyi alarak Harran'dan ayrıldı. Yüklerini de yaklaşık üç bin deveye yüklemişlerdi. Fırat'ı geçti ve Suriye ile Filistin'i kat ederek, deniz kıyısındaki Askalan'a kadar ilerledi ve Ebu'l-Abbâs'tan haber gelene kadar orada bekledi.

Suriye'deki Araplar, Mervan'ın batıya geçtiğini görünce Ebu'l-Abbâs'a haber yolladılar. Ebu'l-Abbâs'ın amcası olan Abdullah bar Ali, beraberindeki Horasanlı birliklerle hareket ederek Harran'a geldi. Her şeyden önce Mervan'ın sarayının tahrip edilmesini emretti. Gerçekten de Mervan'ın, Harran yakınlarındaki Beyt Boten isimindeki köyde, Beyt Nahreyn'in başına konulmuş bir taç gibi duran bir kalesi vardı. Musa bar Ka'b isimli Horasanlı bir kişi, Abdullah bar Ali'nin bu emrini çabucak yerine getirdi.

s.331

Mervan'ın Darmsuq'da bulunan akrabalarından olan Velid¹⁵²², Abdullah'ın şehre gelmekte olduğunu duyunca Mervan'ın, (Abdullah'ın) ilerlemesini engellemesi ve onu bölgeden çıkarması yönünde vermiş olduğu emri doğrultusunda onunla savaşmaya karar verdi. Ki bunun için ya bir ordu toplayıp onunla savaşacak ya da kaçacaktı.

Abdullah, Darmsuq'a ulaşınca şehrin karşısına karargâhını kurdu ve surlara çıkmak için merdivenler yapıldı. Velid taraftarlarıyla çatışma halinde olanlar da içeriden yardım etmek için hazırlık yapmaktaydı. Bunlar, surlara çıktılar ve şehrin kapılarını içeriden açtılar ve şehrin içine büyük bir ordunun girmesini sağladılar¹⁵²³. Abdullah'ın ordusu şehre girince önüne kim çıktıysa kılıçtan geçirdi. Meydanlarda, dar sokaklarda ve evlerde bulunan insanlar, saat üçten saat altıya kadar katliama maruz kaldı. Abdullah daha sonra, şehrin yağmalamasının ve katliamın durdurulmasını emretti. Öldürülenler arasında,

¹⁵²¹ İbn Kesir, X, s. 81; Taberî, XXVII, s. 165

¹⁵²² Velid bin Muaviye. Mervan'ın damadıydı.

¹⁵²³ Miladî 25 Nisan 750.

Mervan'ın akrabası olan Velid de bulunmaktaydı. Araplarla birlikte çok sayıda Hristiyan ve Yahudi de öldürülmüştü.

Sonra Ebu'l-Abbâs, aralarından amcasının oğlu Sâlih bar Ali'yi¹⁵²⁴ yeterli miktarda bir ordu ile gönderdi. Ona Kadeş Çölü'ne varıncaya kadar gitmesini ve kardeşi Abdullah ile birleşerek Mervan'ın takip edilmesinde ona yardım etmesini emretti.

Mervan ise akrabasının (Velid) öldürüldüğünü ve Darmsuq'da yapılan katliam ve yağmayı duyunca kurtuluş ümidini tamamen yitirerek yönünü Meşreyn'e çevirdi. Bu arada Sâlih ise kardeşi Abdullah'dan önce hareket ederek Mervan'ın peşine düştü.

Mervan, Meşreyn'e girdiğinde Sâlih'in peşinden gelmekte olduğu haberini aldı ve Meşreyn'i terk ederek Nil Nehri'nin yukarısına, Nubya sınırındaki Syuwani¹⁵²⁵ şehrine doğru gitti¹⁵²⁶. Sâlih ise, ordunun bir bölümünü Amir¹⁵²⁷ (ya da Ömer) isminde birine vererek onu Mervan'ın peşinden, takibi hızlandırmak amacıyla yolladı.

s.332

Bunun üzerine Amir takibini hızlandırarak, bir gece vakti Nil kıyısında bulunduğu sırada Mervan'a yetişti ve gece karanlığında birbirleriyle savaşımaya başladılar. Birlikleri dağılan Mervan, tepelik bir yere çıkarak burada öldürülünceye kadar savaşımayı sürdürdü. İki oğlu Abdullah ve Übeydullah, gece karanlığında faydalanarak, Aswan'a kaçtılar. Ardından Abdullah, kardeşinden ayrılarak Kızıl Deniz'i geçti ve Mekke'ye geldi. Burada tanıdığı kişiler vasıtasıyla saklandı ve gözden kayboldu. Übeydullah ise Habeşistan tarafına gitti ve oradaki susuz topraklarda susuzluktan öldü. Amir, Mervan'ın cesedini kalan tüm eşyalarıyla birlikte alarak onları, Babilonya yani Fustat'ta bulunan Sâlih'e götürdü. Sâlih, Mervan'ın başının kesilmesini emretti ve başıyla birlikte cesedini de Halife Ebu'l-Abbâs'a gönderdi.

Mervan bin Muhammed, Zap Suyu kenarındaki savaşı kaybedince önce Musul'a çekildi, ardından da Harran'a döndü. Abdullah bin Ali ise peşinden Mervan'ı takip etmekteydi. Harran'da bir süre kalan Mervan, Abdullah bin Ali'nin kendisini takip ettiğini haber alınca, damadı Eban bin Yezid'i Harran'ın idaresine memur ederek oradan ayrıldı. Bir süre sonra Harran'a gelen Abdullah bin Ali, Eban bin Yezid tarafından karşılandı ve Abdullah bin Ali, Eban bin Yezid'in sunduğu bağlılığını kabul ederek onu görevinde bıraktı. Bu noktada İslâm kaynakları II. Mervan'ın Harran'daki sarayı ya da kalesi ile ilgili bilgi vermemektedirler. Musa bin Ka'b ismi ise önce Ebu

¹⁵²⁴ سَالِحُ بْنُ عَلِيٍّ Sâlih bin Ali (M.711-769). Ebu'l Abbâs'ın kardeşi ve Abbâsî komutanlarından.

¹⁵²⁵ أسوان Asvan. Yukarı Nil bölgesinde yer alan bir şehir.

¹⁵²⁶ بؤسیر Köyü, Hasan KURT, "Mervân II"

¹⁵²⁷ أمير bin İsmail el-Harisî. Abbâsî komutanlarından.

Abbâs'ın Harran valisi, daha sonra ise Horasan valisi olarak geçmektedir. Musa bin Ka'b'ın ismi son olarak Halife Mansûr'un ordu komutanı olarak zikredilmektedir. İbn Kesir ve İbnü'l Esir *1234 Kroniği*'nin aksine Abdullah bin Ali'nin Harran'da yalnızca İmam İbrahim bin Muhammed'in hapsedilmiş olduğu hapishaneyi yıktırdığını belirtir¹⁵²⁸.

Mervan, kısa süre kaldığı Humus'tan hareket ettikten sonra Humus halkından bazıları, beraberindeki kuvvetin az oluşu nedeniyle Mervan'ı alt ederek elindekileri alabilecekleri düşüncesiyle ona saldırdılar ancak Mervan bu saldırıyı bertaraf ederek Şam'a ulaştı. Şam şehrinin valisi, ismini yukarıda da zikretmiş olduğumuz Mervan'ın damadı Velid bin Muaviye idi. Mervan, “*Şamlılar yeniden bir araya gelinceye kadar onlarla savaş*”¹⁵²⁹ emrini verdiği Velid'i geride bırakarak Şam'dan ayrıldı ve Filistin'e doğru hareket etti. Abdullah bin Ali ise bir süre sonra Şam önlerine geldi ve Seffâh'ın gönderdiği kuvvetlerle birleşerek şehri kuşatma altına aldı. Bu kuşatma ve çatışma ortamında Şam valisi Velid bin Muaviye de öldürülmüştü. Kaynaklar bu kuşatmanın ne kadar sürdüğüne dair çeşitli rivayetler bulunduğunu belirtse de tümü şehrin kılıç zoruyla alındığı konusunda hemfikirler¹⁵³⁰. Ayrıca kuşatmanın sürdüğü zaman zarfında Şam halkının Emevî ve Abbâsîleri destekler biçimde ikiye bölündüğü ve şehrin ele geçirilmesinde, içerideki Abbâsî destekçilerinin de yardımı olduğu yine kaynakların not ettiği bir başka husustur.

Abdullah bin Ali'nin Şam'ı ele geçirmesi, başkentini kaybeden Emevî Hanedanı'nın tam olarak çöktüğü anlamına gelmekteydi. Bu zamandan sonra öncelikle Abdullah bin Ali tarafından Şam ve civarında, ardından tüm İslâm coğrafyasında Ümeyye ailesi mensuplarına karşı tam bir cadı avı başlatıldı. Öyle ki İbnü'l Esir, süt çocuklarıyla Endülüs'e kaçanlar haricinde hiçbir Ümeyye oğlunun Abbâsîler'in elinden kurtulamadığını ifade eder¹⁵³¹. İbn Kesir de Abdullah bin Ali'nin, Remle Nehri yakınında Ümeyye oğullarından 92 bin kişiyi bir gün içinde öldürdüğünü ve onların cesetleri üzerine sofra kurarak yemek yediğini ifade etmektedir¹⁵³². Bunun yanında Şam'daki Emevî halifelerinin mezarlarının açılarak cesetlerinin mezarlardan

¹⁵²⁸ İbn Kesir, X, s. 81; İbnü'l Esir, V, s. 346

¹⁵²⁹ İbnü'l Esir, V, s. 345; Taberî, XXVII, s. 171

¹⁵³⁰ İslâm kaynakları Abdullah bin Ali'nin, Abbâsî birlikleri şehre girdikten sonra üç saat boyunca Şamlıları'n kanını helal kıldığını belirtirler. İbn Kesir muhtemelen sayıyı abartarak, bu sürede şehirde 50 bin kişinin öldürüldüğünü ifade etmektedir (İbn Kesir, X, s. 82).

¹⁵³¹ İbnü'l Esir, V, s. 350

¹⁵³² İbn Kesir, X, s. 83

çıkarıldığı, kemiklerinin caddelerde sürüklendiği ve yakıldığı yine İslâm kaynaklarında bahsi geçen hadiselerdir¹⁵³³.

Abdullah bin Ali, Şam'da bir süre kaldıktan sonra Mervan'ı takibe devam etmek amacıyla şehirden ayrılarak Filistin'e gitti. Mervan'ın Mısır'a kaçtığını öğrenen Abdullah bin Ali onu takibini sürdürürken Halife Seffâh'tan, Mervan'ın peşinden Abdullah'ın kardeşi Salih bin Ali'nin gitmesini ve Abdullah bin Ali'nin naip sıfatıyla Şam'a dönerek burada ikâmet etmesini içeren bir emir geldi. Bunun üzerine Abdullah bin Ali, takibi bırakarak geri döndü ve Mervan'ın peşinden Salih bin Ali gitti. Başında Salih bin Ali, Ebu Avn ve Amir bin İsmail el-Harisî gibi komutanların bulunduğu Abbâsî kuvvetleri Mısır'a girdikten sonra birkaç kere Mervan'ın birlikleriyle karşılaşmışlar ve bunlara karşı üstünlük sağlamışlardı. Daha sonra ele geçirilen bir esirden Mervan'ın bulunduğu yeri öğrendiler ve Taberî ve İbnü'l Esir'e göre Bûsîr denilen bir yerdeki kilisede¹⁵³⁴, İbn Kesir'e göre Ebu Sir isminde bir kilisede¹⁵³⁵ saklandığını öğrendiler. Buraya baskın yapan Abbâsî kuvvetleri Mervan ve beraberindekilerle girdikleri çatışmada II. Mervan'ı öldürdüler ve başını keserek Halife Ebu'l Abbâs Seffâh'a gönderdiler.

Mervan'ın kaçıışı sırasında yanında bulunan iki oğlu Übeydullah ve Abdullah, Mervan'ın öldürülmesinin ardından Mısır'ın güneyine kaçtılar. *1234 Kroniği* kaçtıkları yerin Yukarı Mısır'da bulunan Asvan olduğunu söylemektedir ancak İbnü'l Esir onların Habeşistan'a (Etiyopya) kaçtıklarını söyler. İbnü'l Esir'e göre Habeşliler onları burada rahat bırakmamış ve aralarında cereyan eden bir savaşta Übeydullah öldürülmüş, Abdullah ise beraberindeki birkaç kişiyle, Mehdi'nin¹⁵³⁶ halifeliğine kadar burada saklanmış, bu dönemde Nasr bin Muhammed bin Eş'as tarafından yakalanarak Mehdi'ye gönderilmiştir¹⁵³⁷.

Abbâsî ihtilâline Hristiyan kaynakları da kayıtsız kalmamıştır. Kaynakların hemen hepsi bu hadiseler hakkında bilgi vermektedir ancak yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi konu üzerine en çok detay içeren çalışmalar Agapius, Zuqnin Kroniği ve Theophanes'tir. Tüm kaynaklar, eksik ya da hatalı bilgiler içermekle birlikte Emevî ve Abbâsî mücadelesinin, Zap Suyu kıyısında savaşa dönüştüğünü ve II. Mervan'ın bu savaşı kaybederek geri çekildiği bilgisini vermektedir. Ancak örneğin Zuqnin Kroniği,

¹⁵³³ İbn Kesir, X, s. 83; İbnü'l Esir, V, ss. 349-351

¹⁵³⁴ Taberî, XXVII, s. 173; İbnü'l Esir, V, s. 346

¹⁵³⁵ İbn Kesir, X, s. 84

¹⁵³⁶ M.775-785

¹⁵³⁷ İbnü'l Esir, V, s. 347

Mervan'ın savaştan sonra kaçtığını, tüm şehirlerin kendisine kapılarını kapattığını ve onun ve yanındakilerin ortadan kaybolduğunu anlatır. Kroniğe göre bunların bazıları zaman içinde bulunmuş, kimi öldürülmüş, kimi de hapsedilmiştir¹⁵³⁸. Anlaşıldığı üzere Zuqnin Kroniği'nin yazarı ya da yazarın kaynağı, eldeki tüm detayları işleyerek hadiseyi uzun biçimde anlatacak kadar elinde veri bulundururken, Mervan'ın sonu hakkında bilgi sahibi değildir. İslâm kaynaklarından edinmiş olduğumuz bilgilerle aktardığımız, II. Mervan'ın Zap Suyu Savaşı'ndan sonraki macerası üzerine Zuqnin Kroniği'nde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Diğer yandan Theophanes de Mervan'ın, adı geçen savaşın ardından kaçtığını ve Abbâsîler tarafından takip edilerek çetin bir mücadelenin ardından, Ebu Müslim tarafından gönderilmiş olan Salih bin Âlim tarafından öldürüldüğünü belirtir. Bundan sonra Theophanes Mervan'ın sağ kurtulan oğullarının önce Mısır'a oradan Libya'ya kaçtıklarını, ardından ise akrabalarının bulunduğu İspanya'ya gittiklerini söylemektedir¹⁵³⁹. Theophanes ya da onun kaynağı muhtemelen Mervan'ın oğullarıyla, Abbâsîler'in katliamından kurtularak İspanya'ya giden ve burada Endülüs Emevî Devleti'ni kuracak olan, Mervan'ın kuzeni Abdurrahman bin Muaviye'yi karıştırmış olmalıdır. Theophanes, bir önceki konu başlığında Mervan'ın hazinesini alarak Mısır'a kaçtığını söylemektedir ancak buradaki ifadesinden anlaşıldığına göre yazar, Mervan'ın Mısır'a ulaşmadan öldürüldüğünü düşünmektedir. Bar Hebraeus Mervan'ın Mısır'da, Asvan'da öldürüldüğünü söyler ancak hatalı biçimde Mervan'ı takip eden kişinin Ebu'l Abbâs olduğunu belirtir¹⁵⁴⁰. Mihael Rabo ise tıpkı Zuqnin Kroniği gibi Mervan ve beraberindekilerin ortadan kaybolduğunu ifade eder¹⁵⁴¹. Bu bilgiyi muhtemelen Zuqnin Kroniği'nden ya da bu kronikle aynı kaynaktan almıştır ancak Mihael Rabo'nun elinde başka bir bilgi olduğu da anlaşılmaktadır. Zira Mihael Rabo, Zuqnin Kroniği ile aynı bilgiyi verdikten hemen sonra “*Gerçekte Mervan, öldürüldüğü yer olan Yukarı Mısır'daki Busir'e kaçtı*” bilgisini de vermektedir. Görüldüğü gibi Mihael Rabo'nun elinde bu hadise ile ilgili bilgi veren en az iki farklı kaynak bulunmaktadır.

1234 Kroniği'ne paralel olarak bu hadiseler ile ilgili en detaylı ve doğru kabul edilebilecek bilgileri veren diğer Hıristiyan kaynağı Agapius'tur. Agapius'un Horasan'daki Abbâsî ihtilâli ile başlayan, Zap Suyu Savaşı ile devam eden ve nihayet

¹⁵³⁸ Zuqnin Kroniği, s. 179

¹⁵³⁹ Theophanes, s. 588

¹⁵⁴⁰ Bar Hebraeus, X

¹⁵⁴¹ Michael, s. 503

II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesiyle neticelenen süreçle ilgili vermiş olduğu bilgiler genel itibarıyla hem *1234 Kroniği* hem de İslâm kaynakları ile büyük oranda tutarlılık göstermektedir¹⁵⁴².

[181] Mervan'a Karşı Kazanılan Zaferden Sonra Abdullah Bar Ali ve Abdullah Ebu Câfer'in Araplara Karşı Bitmek Bilmeyen Zulümleri ve Arapların Onlara Karşı İsyan Etmesine Dair:

Bundan sonra Ebu'l-Abbâs lakaplı Abdullah, Enbar¹⁵⁴³ denilen Farsbur'un¹⁵⁴⁴ yanında bir şehir inşa edilmesini emretti. Şehrin inşası emredildiği üzere gerçekleştirilirken, o da kendisine, Fırat Nehri üzerinde, Bağdâd'ın batısına hâkim bir yere ikametgâhını yaptırdı.

Emevî hanedanının ortadan kaldırılmasıyla, yaklaşık beş asır hüküm sürecektir olan Abbâs oğulları iktidarı, İslâm topraklarında vücut bulmuş oluyordu. Ne var ki ilk Abbâsî Halife'si Ebu'l Abbâs Seffâh, hükümet merkezini ne Emevî başkenti Şam'da ne de ihtilalin başkenti konumundaki Kûfe'de ikâmet ettirmedi. Seffâh hükümet merkezini, hayatının sonuna kadar ikâmet edeceği Enbar'a, Fırat Nehri kıyısına yaptırdığı sarayına taşıdı. Seffâh ayrıca buraya Horasan ordusu için bir de şehir inşa ettirmişti¹⁵⁴⁵.

Ebu'l-Abbâs'ın Ebu Câfer lakaplı kardeşi Abdullah, uzun bir zamanını Vâsıt şehrine karşı savaş halinde geçirdi. Daha sonra (Yezid) İbn Hübeyre ve beraberindekilere, şehri teslim etmeleri halinde, kendilerine bir kötülük yapılmayacağını ve eman vereceğini söyleyerek antlaşma yaptı. Bu antlaşma üzerine şehrin kapıları Ebu Câfer'e açıldı ve Bar Hübeyre ve yanındakiler, Ebu Câfer'in huzuruna çıktılar. Ancak Ebu Câfer, verdiği sözden caydı ve Bar Hübeyre yakalanarak öldürüldü ve Vâsıt'taki varlığı böylece sona ermiş oldu. Ebu Câfer daha sonra şehirden ayrıldı ve kardeşi Ebu'l-Abbâs'ın yanına gitti.

Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz üzere Abbâsî ordusu iki kola ayrılmış ve birinci kol, Ebu Avn ve daha sonra gelen Abdullah bin Ali komutasında Musul'a doğru gitmiş ve Emevîlere karşı Zap Suyu Savaşı'nı vermişti. Ordunun ikinci kolu ise Hasan bin Kahtabe komutasında Vâsıt üzerine giderek burayı tutmakta olan Emevî valisi

¹⁵⁴² Agapius, s. 263 vd

¹⁵⁴³ Irak'taki Anbar ili. Günümüzde içinde pek çok şehri barındıran bir nevi eyalet statüsündedir. Ancak burada bahsi geçen yer tam olarak bugünkü Felluce'nin hemen yanbaşındadır. Anbar ya da Enbar şehri, Bağdad'ın M.762 yılındaki inşasına kadar ilk iki Abbâsî halifesinin ikâmet yeri olmuştur.

¹⁵⁴⁴ *پيروز* Piroz-Şapur ya da Peroz-Sabur (Şapur'un zaferi). Enbar'ın eski ismi. İsmi, şehrin kurucusu kabul edilen Sâsânî kirası II. Şapur'dan (M.309-379) almaktadır. Detaylar için bkz, Jena M. STRECK, "al-Anbâr" EOI, Cilt: I, ss. 484-485

¹⁵⁴⁵ Streck, "al-Anbâr"

Yezid bin Ömer'i kuşatma altına almıştı. Yezid bin Ömer'in Abbâsî saldırılarına karşı direnişi uzayınca Halife, Horasan'dan henüz gelmiş bulunan kardeşi Ebu Câfer'i Hasan'ın yardımına Vâsıt'a gönderdi. Uzun süren kuşatmanın ardından Yezid bin Ömer, Ebu Câfer'e teslim olmak ve barış yapmak istediğini bildirdi¹⁵⁴⁶. Ebu Câfer bir yandan bu talebine olumlu baktığı ibn Ömer ile görüşüyor, diğer yandan da gelişmeleri Halife Seffâh'a bildiriyordu. Yezid bin Ömer'in teslim olmasına ilk başta olumlu bakan Halife, Ebu Müslim'in telkinleri sonucunda Ebu Câfer'den Yezid bin Ömer'i öldürmesini istemişti. Halife bunun için kardeşini sıkıştırmaya başladı ancak Ebu Câfer buna yanaşmıyordu. Nihayetinde Halife'nin baskılarına daha fazla direnemeyen Ebu Câfer, Yezid bin Ömer'in öldürülmesi emrini vermek zorunda kaldı. Yezid bin Ömer'in öldürülmesi konusunda Halife'yi kışkırtan Ebu Müslim ile daha önce Ebu Seleme üzerine görüş ayrılığı yaşadığı Ebu Câfer'in arasının bu hadise ile daha da açılmış olması muhtemeldir.

s.333

Abdullah bar Ali, Mervan'ı takibinden döndükten sonra Filistin'de, Antipatris¹⁵⁴⁷ olarak bilinen yerde, karargâhını kurdu. 70 kadar adam, ondan ricacı olmak için huzurunda toplandı. Abdullah bar Ali de kendilerini cezalandırmayacağını ve hem kendilerinin hem de ailelerinin yeniden güven içinde olacaklarının sözünü verdi. Ancak sonrasında verdiği emirle birlikte onlar, demirden kırbaçlarla birer birer öldürüldü ve başları kesilerek Ebu'l-Abbâs'a gönderildi. Daha sonra da o kişilerin mallarının yağmalanmasını, aile ve akrabalarının tüm Filistin'de, Arabistan'da ya da her nerede bulunurlarsa yakalanarak öldürülmelerini emretti. (Bu sırada) Suriye Arapları, Perslerin önünde kendi insanlarının aşağılandığını, hakarete uğradıklarını ve şiddete maruz kalarak küçük düşürüldüklerini, kadınlarının taciz edilerek onurlarıyla oynandığını görünce öfkeyle doldular ve büyük çoğunluğu bir araya gelerek Halife'ye karşı isyan ettiler.

Arabistan'da¹⁵⁴⁸ Beni Kays'tan, ismi Habib bar Mürre olan biri isyan etti. Aynı şekilde Suriye'de Kayslılardan Ebu'l-Verd¹⁵⁴⁹ isminde bir başkasıyla, Beyt Nahreyn'de da ismi Mansur bar Cavnâ olan biri daha isyana kalkıştı. Bu dönemde yaşanan bu hadiseler ciddi karışıklıklar ve olaylara neden oldu...¹⁵⁵⁰ Zira Beni Haşim'in yaptıkları Araplara büyük sıkıntılar ve üzüntüler

¹⁵⁴⁶ İbn Kesir, X, s. 96; İbnü'l Esir, V, s. 358; Taberî, XXVII, s. 189

¹⁵⁴⁷ *Antipatris*. Filistin'de antik bir yerleşim yeridir.

¹⁵⁴⁸ Arabistan ismi hatalıdır, Filistin olmalıdır.

¹⁵⁴⁹ Ebu'l Verd bin Kevser. Muaviye'nin torunlarından ve Emevîler'in Kinnesrin valisi.

¹⁵⁵⁰ Boşluk.

yaşatmıştı...¹⁵⁵¹ Habib bar Mürre Darmsuq'a geldi fakat şehirde bulunan Horasanlılar tarafından geri püskürtüldü.

Diğer yandan, Suriye Araplarından büyük bir ordu toplamış olan Ebu'l-Verd, Abdullah bar Ali'nin üzerine yürüdü. Abdullah bar Ali bu gelişmeyi duyunca o da Humus üzerine geldi ve birbirleriyle, Zalim/Lanetli Çayır¹⁵⁵² diye adlandırılan bir çayırılıkta karşılaştılar ve savaşa tutuştular. Her iki taraftan da büyük kayıpların yaşandığı savaşın neticesinde zafer Abdullah bar Ali'nin oldu ve Ebu'l-Verd ve beraberindeki çok sayıda adamı öldürüldü. Böylelikle Suriye ve Fenike'de sükûnet sağlanmış oldu.

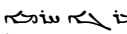
s.334

Darmsuq tarafına saldıran Habib bar Mure ve beraberindekiler ise başarısız oldular ve Darmsuq ve çevresi de isyancılardan temizlendi.

Abbâsî ihtilâlinin başarıya ulaşması ve Emevî hanedanının ortadan kaldırılması Arap devletinde sükûneti sağlamaya yeterli olmadı. Zira özellikle batıdaki bölgeler hala Emevîleri destekleyen kitlelerle doluydu. Şam ve çevresinde Abdullah bin Ali'nin Ümeyye ailesi mensuplarına karşı girişmiş olduğu kitle katliamları, yerel halkın Abbâsîlere tepki göstermesine vesile olmuştu. Çok geçmeden de Abbâsî Devleti'nde isyanlar ardı ardına çıkmaya başladı.

Ebu Abbâs Seffâh'ın halifeliğine ilk karşı çıkanlar, II. Mervan'ın komutanlarından Habib bin Mürre önderliğindeki Balka ve Havran bölgeleri oldu. Halife'nin amcası Abdullah bin Ali bölgeye giderek isyancılarla mücadele etmeye başladı ve İbnü'l Esir'in söylediğine göre isyancılarla defalarca savaştı¹⁵⁵³. Ancak bu sırada Kınnesrin'de bir başka isyan daha çıktı. Bu isyanın başında da bir dönem Mervan'ın komutanlarından olan ancak Mervan'ın yenilerek çekilmesi ile onu takip eden Abdullah bin Ali'nin gelişi üzerine Abbâsîlere itaatte bulunmuş olan Ebu'l Verd bin Kevser bulunmaktaydı. Kronikler bu isyanın sebebini Abdullah bin Ali'nin komutanlarından birinin Mesleme bin Abdülmelik'in eşleri ve çocuklarına yapmış olduğu kötü muameleye dayandırmaktadırlar¹⁵⁵⁴ ki bu gerekçeyi daha genel bir ifadeyle 1234 Kroniği de paylaşmaktadır. Ayrıca yine 1234 Kroniği'nin aktardığı bilgiye göre Abdullah bin Ali'nin, Antipatris denilen yerde iken kendisine gelen 70 kişilik bir grubu önce güvence verip ardından öldürülmelerini emretmesi gibi gerekçeler de bu isyanların sebeplerini teşkil etmektedir. Agapius da bu kişilerin

¹⁵⁵¹ Boşluk.

¹⁵⁵² Mercā Harmā

¹⁵⁵³ İbnü'l Esir, V, s. 351

¹⁵⁵⁴ İbnü'l Esir, V, s. 351; Taberî, XXVII, s. 176

Ümeyye ailesinin mensupları olduğunu beyan etmektedir ancak, bunların Abdullah bin Ali'ye değil, Salih bin Ali'ye geldiklerini ifade etmektedir¹⁵⁵⁵. Netice itibarıyla bu isyanların sebebi, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Abbâsîler'in Ümeyye ailesi mensuplarına yapmış oldukları zalimane uygulamalardır¹⁵⁵⁶. Bununla birlikte her iki isyanın taraftarları da Abbâsîlere karşı olan muhalefetlerini gösterir biçimde, Emevîler'in rengi olan beyaz kıyafetler giyinmekteydiler.

Abdullah bin Ali, Kınnesrin'deki isyanı haber alınca Habib bin Mürre ile barış yaptı, onun hayatını bağışladığını bildirdi ve hızla Kınnesrin üzerine doğru harekete geçti¹⁵⁵⁷. İbn Kesir, Habib bin Mürre ile barış yapan kişinin Halife Seffâh olduğunu ve bu barışı tesis ettikten sonra Halife'nin Kınnesrin üzerine yürüdüğünü ifade etmektedir. Diğer İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre ise bu kişi Abdullah bin Ali'dir ki bu bilgi akla daha yatkındır. Zira bu dönemde yeni iktidarın temellerini atmakla meşgul olan Halife'nin Filistin'e kadar gitmiş olması ihtimal dışıdır. Kaldı ki II. Mervan'ı takip etmekteyken, Halife'nin emriyle geri dönerek Suriye'de kalan Halife'nin amcası Abdullah bin Ali, buraya vali olarak tayin edilmiştir ve bu gibi meselelerle uğraşmak da onun görevidir.

Abdullah bin Ali Kınnesrin'e giderken yolda Şam'a uğradı ve Ebu Ganm et-Taî'yi, beraberinde 4 bin askerle birlikte yerine vekil olarak bıraktı¹⁵⁵⁸. Humus'a henüz varmıştı ki Şam halkının, Osman bin Abdülâ'lâ el-Ezdî liderliğinde isyan etmiş olduğu haberi geldi. Şam'da isyan eden grup, Ebu Ganm et-Taî'yi ve askerlerden bir kısmını öldürmüşler ve Abdullah bin Ali'nin mülklerini yağmalamışlardı. Ancak bu gelişme Abdullah bin Ali'yi Şam'a geri döndürmedi. Zira Kınnesrin'de başlayan isyan hareketi Tedmür ve Humus halkları tarafından da desteklenmekteydi. İsyancılar insanları, Ebu Süfyan'ın soyundan Ebu Muhammed bin Abdullah bin Yezid bin Muaviye'ye halifelik için biat etmeye çağırılmışlar ve bunun sonucunda isyan edenlerin sayısı 40 bini bulmuştu. Abdullah bin Ali ordusu ile birlikte Mercü'l- Ahrem denilen yerde isyancılarla karşı karşıya geldi. İki taraf için de ağır kayıpların verildiği şiddetli bir mücadele yaşandı ve nihayetinde isyancıların ordusu dağıldı. Ebu'l Verd, yanında kalan 500 kişi direniş gösterdiyse de hiçbirini öldürülmekten kurtulamadı. Halifelik

¹⁵⁵⁵ Agapius, s. 269

¹⁵⁵⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "*Ebü'l Abbas es-Seffâh*"

¹⁵⁵⁷ İbn Kesir, X, s. 93

¹⁵⁵⁸ İbnü'l Esir, V, s. 351; Taberî, XXVII, s. 177

iddiasıyla ortaya çıkan Ebu Muhammed ise az sayıda adamıyla birlikte Tedmür'e kaçmayı başardı¹⁵⁵⁹.

Ebu'l Verd ve Ebu Muhammed'in başını çektiği isyanı ortadan kaldıran Abdullah bin Ali bundan sonra bir başka isyancı şehir olan Şam'a gitti. Ancak onun gelmesi üzerine isyan etmiş olanlar korkuya kapıldılar ve dağıldılar. Abdullah bin Ali Şam'a herhangi bir çatışma olmadan girdi ve şehrin tekrar Abbâsî iktidarını tanınmasını sağladı¹⁵⁶⁰.

Edindiği bilgileri ihtimal ki bir Arap kaynağından almış olan Tell Mahreli Dionysios, doğru ifadelerin yanında birtakım hatalı bilgiler de vermektedir. Öncelikle Habib bin Mürre Arabistan'da değil, Filistin'de isyan etmiştir ve Abdullah bin Ali ile aralarında gerçekleşen barıştan sonra İslâm kaynakları onun isminden bir daha söz etmemektedirler. Bu nedenle *1234 Kroniği*'nde yer alan ve "*Habib bar Mürre Darmsuq'a geldi fakat şehirde bulunan Horasanlılar tarafından geri püskürtüldü*" bilgisi yanlış gibi görünmektedir. Ancak Agapius'ta yer alan bir bilgi, zayıf da olsa bunu destekler niteliktedir. Agapius, Abdullah bin Ali'nin Ebu'l Verd'e karşı verdiği savaşı kazanmasının ardından Suriye'nin itaatini sağladığını ve Şam'a dönerek, Habib bin Mürre ile karşı karşıya geldiğini ve onu ve takipçilerini öldürdüğünü ifade etmektedir¹⁵⁶¹. Bununla birlikte diğer kaynaklar tarafından desteklenmeyen bir başka bilgi de *1234 Kroniği*'nin Mezopotamya'da isyan ettiğini söylediği Mansur bin Cavnâ isimli kişidir. Aşağıda değerlendirmeye alacağımız Mezopotamya'da gerçekleşen isyan hareketleri hakkında bilgi veren kaynakların, Agapius dışındaki hiçbirinde böyle bir isimden bahsedilmemektedir. Agapius'un vermiş olduğu bilgiyi de yine aşağıda değerlendireceğiz.

Urhoy şehrini ve kalesini elinde tutan Mansur bin Cavnâ, Kayslılar'dan büyük bir kuvvet oluşturdu ve savaşa hazırlandı. Aynı şekilde Şamişat'ı elinde bulunduran ve burada ikamet eden İshak bin Müslim de hazırlık yapmaktaydı. İshak bar Müslim, bu noktadan hareketle, Beyt Nahreyn'in tüm şehirlerini Arap idarecilerden birer birer aldı. Bahsettiğim şehirler içinde, Kalinikus, Karkisun, Nişibin, Dara, Tell Muzlat, Riş'aynâ, Amid, Mayferkat bulunmaktaydı. Daha sonra Beyt Nahreyn'deki Arapların tamamı, Horasanlılar'ın idaresi altındaki Harran'a karşı toplandı ve şehre sert bir taarruz başlattılar.

¹⁵⁵⁹ İbn Kesir, X, ss. 93-94; İbnü'l Esir, V, s. 352-353; Taberî, XXVII, ss. 177-178

¹⁵⁶⁰ İbn Kesir, X, s. 94; İbnü'l Esir, V, s. 353; Taberî, XXVII, s. 178

¹⁵⁶¹ Agapius, s. 270. Agapius bu bölümde Ebu'l Verd'in, Abdullah bin Ali ile yaptığı savaşı kaybettiğini ve kaçtığını ifade eder, öldürüldüğü bilgisini vermez.

Karşılarında ise şehri gayretle savunmakta olan Musa bar K'ab bulunmaktaydı. İki taraf savaştığı esnada, Ebu'l-Verd ve Habib bar Mürre'nin yenildikleri haberi geldi. Harran'ı kuşatmakta olan Araplar bu haberi duyunca dağıldılar ve hepsi kendi memleketlerine döndü.

Abdullah Ebu'l-Abbâs gelişmelerden haberdar olunca, kardeşi Ebu Câfer'i kalabalık bir orduyla birlikte Beyt Nahreyn'e yolladı. Ebu Câfer ilk önce Karkisun'a yöneldi ve orada ordunun bir bölümü ve Nasr isminde biriyle birlikte ayrılarak, şehre doğru ilerledi.

Karkisun'da Kureyş'den Menzir bar Zübeyr isminde biri bulunmaktaydı. Sonra Ebu Câfer, Harran'a geldi ve amcasının oğlu Abdullah bar Ali de Suriye'den Şamişat'a geldi.

Ebu Câfer Harran'dan çıktı ve Urhoy üzerine hareket etti. Şehrin surlarına doğru yaklaştığı sırada, içeriden çıkan Araplar, onun karargâhına saldırdılar ve çok sayıda kişiyi öldürdüler. Ebu Câfer bunun üzerine Medya Nehri'ne doğru çekildi.

s.335

Ardından da bu bölgeyi dokuz ay boyunca yağmalayarak talan etti ve oradan Dara şehrine giderek burayı eline geçirdi. Abdullah bar Ali de Şamişat'ı, Urhoy hâkimi Mansur bar Cavnâ kendi isteğiyle itaat edinceye kadar kuşatma altında tuttu. (Mansur'un müttefiki) Şamişat'ı elinde tutan İshak bar Müslim de yönetimi altındaki şehirleri teslim etti... Böylece Nasr, Karkisun'u zapt etti ve Karkisun hâkimi olan Menzir, Kaysılar'ı idam ettirdi. Ebu Câfer, Beyt Nahreyn'deki tüm şehirlerin surlarının yıkılmasını emretti. Ayrıca Mayferkaş ve Harran hariç, Urhoy ve civarındaki tüm şehirlerin de surlarının kaldırılmasını emretti.

Humus, Şam ve Filistin'de gerçekleşen isyan hareketleri Mezopotamya'da bulunan Emevî yanlılarını da cesaretlendirdi. Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinden toplanan bir grup, kendilerine liderlik edecek biri bulunmamasına rağmen harekete geçerek Harran şehrini kuşatma altına aldı. Bu isyana daha sonra Ermenistan'dan gelen İshak bin Müslim el-Ukaylî de dâhil oldu ve hareketin liderliğini aldı. Yanında 3 bin kadar askeri bulunan Harran valisi Musa bin Ka'b, şehrin kalesine çekilmiş ve iki ay boyunca kuşatma altında kalmıştı. Bu gelişmeyi haber alan Halife, Vâsıt'ta Hasan bin Kahtabe ile birlikte Yezid bin Ömer'i kuşatmış bulunan kardeşi Ebu Câfer'i derhal bölgeye gönderdi. Ebu Câfer Harran'a doğru ilerlerken Rakka ve Karkisiya'nın da isyan etmekte olduğunu gördü. Ebu Câfer'in gelmesi üzerine İshak bin Müslim, Harran'dan ayrılarak Urfa'ya gitti. Musa bin Ka'b da kaleden çıkarak Ebu Câfer'in ordusuna katıldı.

İshak bin Müslim'in kardeşi Bekkar bin Müslim, Rakka valisiydi ve bu gelişmeler üzerine Urfa'ya İshak'ın yanına gitti. İshak bin Müslim ise onu Mardin ve Dara bölgesine hâkim olan Rebia kabilesinin yanına gönderdi ve isyana destek olmalarını istedi. Rebia'nın başında Hâricîler'den Büreyke isimli biri bulunmaktaydı¹⁵⁶². Ebu Câfer de yönünü bu tarafa çevirdi ve Büreyke ile Ebu Câfer arasında cereyan eden savaşı Abbâsî tarafı kazanırken Büreyke pek çok adamıyla birlikte öldürüldü. Bekkar bin Müslim yeniden Urfa'ya kardeşinin yanına döndü. Rebia ile olan mücadeleyi kazanan Ebu Câfer tekrar Urfa üzerine döndü. Onun gelişini öğrenen İshak bin Müslim, Urfa'da vekil olarak kardeşi Bekkar'ı bıraktı ve ordusuyla birlikte Samsat'a gitti. Bu hareketi üzerine Halife, Abdullah bin Ali'ye Samsat üzerine gitmesini emretti.

Bundan sonra Urfa'da bulunan Bekkar bin Müslim ile Ebu Câfer arasında geçen hadiseler ile ilgili İslâm kaynakları yalnızca “*aralarında birtakım çatışmalar yaşandı*” ifadesinden başka bir bilgi vermemekte ve meselenin Samsat yönüyle ilgilenmektedirler.

Halife'nin emri üzerine Samsat'a giden Abdullah bin Ali, yolda Ebu Câfer ile birleşti ve birlikte Samsat'a giderek şehri yedi ay boyunca kuşatma altında tuttular¹⁵⁶³. Kuşatma sırasında karşılıklı gönderilen elçilerle iletişim sağlandı ve İshak bin Müslim, bir önceki halife Mervan'ı kast ederek boynunda ona sadakatini sunmuş olduğu bir ahidname olduğunu ve bu ahdin sahibi ölmedikçe bu yeminini bozamayacağını bildirdi. Daha sonra Mervan'ın ölmüş olduğuna ikna olan İshak, teslim olarak bağlılığını bildirdi ve karşılığında hayatı bağışlandı.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere *1234 Kroniği*'nin ismini Mansur bin Cavnâ olarak verdiği kişi aslında İshak bin Müslim el-Ukaylî gibi görünmektedir. Ancak elimizdeki kronikler içerisinde bu isyan hareketi hakkında bilgi veren *1234 Kroniği* dışındaki tek kaynak olan Agapius, İshak bin Müslim ve Mansur bin Cavnâ isimlerini ayrı ayrı vermektedir¹⁵⁶⁴. Fakat Agapius bu isimleri verirken Abdullah bin Ali'nin Samsat üzerine gitmesinden ve bu ikisine güvence verilmesinden bahseder. Yani

¹⁵⁶² Mezopotamya'da gerçekleşen bu isyan hareketleri hakkında çok fazla bilgi vermeyen Zuqnin Kroniği, ismi geçen Büreyke'nin Hâricîlere katılmasından sonra iç savaşın çıktığını ifade eder (Zuqnin Kroniği, s. 181). Ancak herhangi bir faaliyetinden söz etmez ve onun Dara yakınlarında Ebu Câfer'e karşı verdiği savaşı kaybederek kaçtığını aktarır (bilgi veren diğer kaynaklara göre bu savaşa öldürülmüştür). İslâm kaynakları onun Hâricîlere katılmasından bahsetmezler, doğrudan doğruya Hâricî olarak tanımlarlar.

¹⁵⁶³ İbnü'l Esir, V, s. 354; Taberî, XXVII, s. 184

¹⁵⁶⁴ Agapius, s. 271

Agapius'a göre hem İshak bin Müslim hem de Mansur bin Cavnā o sırada Samsat'tadır. Hadise üzerine bilgi veren diğer kaynaklarda İshak bin Müslim ile birlikte ismi verilen tek kişi, kardeşi Bekkar bin Müslim'dir. Bunun yanında İshak bin Müslim, İslâm kaynaklarının verdiği bilgilere göre Samsat ile birlikte Urfa'ya da hâkimdir yani *1234 Kroniği*'nin dediği gibi Samsat hâkimi İshak iken Urfa hâkimi Mansur ifadesi eğer doğruysa bu durumda Mansur bin Cavnā olarak ismi verilen kişinin Bekkar bin Müslim olması gerekmektedir. Ayrıca metinde bahsi geçmekte olan Nasr ve Münzir bin Zübeyr gibi isimler diğer kaynakların hiçbirinde bulunmamaktadır.

[182] Abdullah Bar Ali'nin Ordugâhında Meydana Gelen Mucizevî Hadise Hakkında:

O günlerde Abdullah bar Ali, batı bölgelerindeki karargâhında çadırındayken...¹⁵⁶⁵ bir anda oradaki herkesi dehşete düşüren bir feryat duyuldu ve herkes çadırlarından dışarı fırladı. Herkes, bu sesin nereden ya da kimden geldiğini öğrenmek için koşuştururken, Abdullah da konutundan ne olduğunu anlamak için dışarı çıktı.

s.336

Bir sürü insanla birlikte o da koşuşturmaya başladı. Böylece panik içinde bir mezarlığa kadar geldiler ve onlara, orada gömülü bulunan yedi ya da sekiz tane kadın göründü. Bunlar, yaşayanlar gibi görünüyor fakat dizlerinden yukarısı dışarıda, yerin altından çıkıyorlardı. Parmakları, Arapların hep olduğu gibi, bükülmüş eğri sopalar gibiydi. Kadınlar birleşip onlara doğru yaklaşıncı hiç kimse söyleyecek tek bir kelime dahi bulamadı. Bu mucizevî olay karşısında herkes korkudan titremişti. Sonra komutan oradakilere, onları oldukları gibi bırakıp ayrılmasını ve hiç kimsenin onlara yaklaşmamasını emretti. Ta ki onlar gelip de ne olduğunu söyleyene kadar. Zira böylesi bir olay duyulmuş bir şey değildi. Bu hadise tüm gün sürünce, onların olduğu yere muhafızlar bıraktılar ve herkes konutlarına geri döndü. Bir gün sonra tekrar oraya gittiklerinde onları aynen bıraktıkları gibi buldular. Sonra Emir Abdullah, herkesin geri dönmesini emretti ve onları orada bırakarak geri döndüler.

Muhtemelen dogmatik düşünceleri beslemek amacıyla insanları korkutmak için uydurulduğunu ve Dionysios'tan alındığını tahmin ettiğimiz bu hikâye, Dionysios'un kroniğini kaynak olarak kullanmış olan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'ta da yer almaktadır¹⁵⁶⁶. Her üç kronik yazarı da bire bir aynı öyküyü anlatmakla birlikte

¹⁵⁶⁵ Boşluk.

¹⁵⁶⁶ Michael, s. 511; Bar Hebraeus, I, s. 198

aradaki tek fark, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu hikâyedeki kişinin Ebu'l Abbâs olduğunu söylerken *1234 Kroniği* bunun Abdullah bin Ali olduğunu söylemektedir. Bu küçük fark, *1234 Kroniği* yazarının başka bir kaynağı daha kullanmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

[183] Rumların İmparatoru Konşanşinos'un Meliţene'ye İlerlemesi ve Hayattayken Oğlunu Hükümdar Yapması Üzerine:

O dönemde İmparator Konşanşinos'un karısı ölmüştü. İmparatorlar için konulmuş olan yasa gereği üç yıl dul vaziyette kalması ve gerekmedikçe ikinci bir eş alamamaktaydı. O da ismi Leon olan oğlunu imparator olarak ilan etti ve kendisi de ikinci bir eş aldı. Ne var ki hükümdar Leon olmasına rağmen yönetim hala Konşanşinos'un elindeydi. Zira tecrübeliydi ve düşmanlarını korkutuyordu.

s.337

Yunanlıların 1063 yılında imparator Konşanşinos büyük bir Rum ordusuyla birlikte Meliţene şehri üzerine sefere çıktı ve şehrin karşısında ordugâhını kurarak şehre saldırı başlattı. Nihayetinde surlarda bir gedik açarak içeri girdiler ve oradaki Araplara teminat vererek şehir halkının güvenliğini korudular. Bunun yanında köylerdeki meskûn Hristiyanları ise sürgün ettiler. Qludiâ¹⁵⁶⁷ ve Armen¹⁵⁶⁸ yöresini ele geçirerek, Qludiâ'yu ateşe verdiler. Rumlar Armen yöresindeyken, beraberinde güçlü bir Arap ordusuyla birlikte Urhoy'un hâkimi Halid bar Akiy bölgeye geldi ve iki taraf birbirleriyle savaştılar. Araplar yenildi ve Halid kaçtı. Ordusundan çok sayıda kişi ise öldürüldü. Rumlar, Armen yöresini ateşe verdiler ve sakinlerini Rum topraklarına sürgün ettiler.

Ebu Câfer bu sıralarda Ermenistan'da Türklerin sınırlarında bulunuyordu.

Arap devletindeki uzun süreli iç savaş bir yandan Emevî hanedanının sonunu getirmekle birlikte orduyu da büyük oranda zaafa uğratmıştı. VII. asrın ikinci yarısında ve VIII. asrın başlarında Roma'ya karşı yürütülen başarılı askeri faaliyetler özellikle Akroinon'daki¹⁵⁶⁹ yenilgiden sonra durmuştu. Her ne kadar çeşitli komutanlar önderliğinde Anadolu içlerine birtakım akınlar yapılmaktaysa da bunlar fetih amaçlı değil, daha ziyade ganimet elde etmek içindi. VIII. asrın ilk yarısının

¹⁵⁶⁷ ملطية Yazarın Qludiâ olarak isimlendirdiği bölgenin yerini tam olarak tespit edemedik. Ancak verilen bilgilerden Malatya dolaylarında bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde Malatya, eski ismi olan Melitene ismiyle hâlihazırda bir thema olarak anılmaktadır. Bu durumda Qludiâ, daha küçük bir bölgenin ismi olmalıdır.

¹⁵⁶⁸ ارمن Muhtemelen Arzanene. Ermenistan'ın, Van Gölü'nün batısında kalan ve bugünkü Bitlis, Muş, Batman ve Diyarbakır vilayetlerinin bazı bölümlerini içine alan kesimdir.

¹⁵⁶⁹ Akroinon, günümüzde Afyonkarahisar. M.740 yılında Afyon yakınlarında Roma ordusu ile Emevîler arasında cereyan eden ve Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanan savaş. Bu yenilginin ardından Araplar, uzun bir süre Anadolu içlerinde bu bölgelere kadar ilerleyemediler.

sonlarında şiddetlenen iç savaş ve nihayetinde Emevî iktidarının yıkılarak Abbâsî Devleti'nin teşekkül etmesi, Arap dünyasını yeni bir döneme sokmaktaydı. Yeni iktidarın, idare merkezini Şam'dan Irak'a taşınması, Müslümanları idari açıdan Roma'dan uzaklaştırmış bu arada Suriye ve Mezopotamya'da yeni yönetime karşı girişilen isyan hareketleri de bir süre daha bu bölgeleri Abbâsîler açısından emniyetsiz kılmıştı.

Arap devletinde yaşanan bu karışık ortam ve idarî merkezin Roma sınırından çok daha uzağa gitmiş olması Roma imparatoru V. Konstantinos için, kaybedilen toprakları geri kazanmak yönünde yeni bir fırsat doğurmuştu. Henüz Emevîler iktidardayken İmparator, M.746 yılında Araplar arasındaki kargaşadan faydalanarak Germanikeia'ya bir sefer düzenlemiş ve şehri zapt etmişti¹⁵⁷⁰. Burada ele geçirdiği çok sayıda Süryani esiri de daha önce Süryanileri kolonize etmiş olduğu Thrakion themasına göndererek buralarda iskân etmişti¹⁵⁷¹. Ertesi yıl Roma donanması, İskenderiye'den gönderilen bir Arap deniz gücünü Kıbrıs açıklarında imha etmiş¹⁵⁷² ve böylece Akroinon zaferini denizde de taçlandırarak Araplara karşı uzun zamandan beridir var olan psikolojik dezavantajını gidermeyi başarmıştı. Bu başarılı faaliyetlerle özgüveni de artan Roma Devleti ve V. Konstantinos, M.751-752 yılında Ermenistan ve Mezopotamya üzerine çok daha başarılı bir sefer gerçekleştirdi ve Theodosiopolis (Erzurum) ve Melitene (Malatya) Romalılar'ın eline geçti. Her ne kadar Araplar bir süre sonra toparlanıp kaybettikleri yerleri geri almışlarsa da bundan sonra Roma-Arap mücadelesi bir sınır çatışması karakteri halini alacak ve Roma artık taarruza uğrayan değil, çok zaman taarruz da eden bir hale bürünecekti¹⁵⁷³.

Metnin akışına sadık kalmak amacıyla önce yazarın bize vermiş olduğu Konstantinos'un evliliği ile ilgili bölümü değerlendirmeye alalım. Daha evvel de değinmiş olduğumuz üzere Konstantinos, babası III. Leon tarafından Hazar Kağanı Bihar'ın kızı Çiçek ile evlenmişti. Bu evlilikten M.750 yılında, ileride IV. Leon namıyla Roma tahtına geçecek olan oğulları doğdu. Çiçek ya da evlendikten sonra almış olduğu ismiyle İrene, muhtemelen Leon'un doğumu sırasında ya da ondan kısa bir süre sonra öldü. İmparator bunun üzerine ikinci eşi Maria ile evlenmiş ne var ki Maria da bir yıl sonra M.751 yılında, İmparatorun Malatya'yı ele geçirdiği bir sırada

¹⁵⁷⁰ Nikephoros, s. 139

¹⁵⁷¹ Theophanes, s. 584; Ostrogorsky, s. 155;

¹⁵⁷² Ostrogorsky, s. 156; Nikephoros, s. 141

¹⁵⁷³ Ostrogorsky, s. 156

bilinmeyen bir nedenle öldü. İmparator Maria'nın ölümünün ardından üçüncü eşi Eudokia ile evlendi. Ancak bu evliliğin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Theophanes bu evliliği, Konstantinos'un 28. Yılında ve AM.6260/M.767-768 hadiseleri içerisinde anlatırken bunun, yedinci indüksiyonun 1 Nisan'ında gerçekleştiğini söyler. Bu takvime göre bu yıl Miladî 769 yılıdır ve bu tarihi Nikephoros da vermektedir¹⁵⁷⁴. Ancak *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiye bakıldığında İmparatorun bu evliliği gerçekleştirebilmek için Leon'u tahta çıkardığını görüyoruz. Leon'un babası tarafından ortak imparator ilan edilmesinin tarihi M.751 yılı olduğuna göre bahsi geçen evliliğin, *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgilerle, Maria ile mi yoksa Eudokia ile mi olduğu anlaşılamamaktadır. Bu hususta diğer iki Süryani kroniği daha belirgin bilgiler vermektedir. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo AG.1063/M.751-752 tarihini vererek bu yılda Hakan'ın kızı olan imparatorun eşinin öldüğünü ifade ederler ki bu bilgi konuyu aydınlatmaya yeterli olmaktadır. Bu durumda doğru kronolojiye göre, İrene M.750-751 yılında ölmüş ve bir süre sonra İmparator Konstantinos, Roma İmparatorluğu'nun hükümdarların evlilikleri üzerine olan kuralları gereği evlenebilmek için oğlu Leon'u imparator olarak ilan etmiş, ardından da Maria ile evlenmiş olmalıdır.

Siyasi tarihe dönecek olursak, *1234 Kroniği*'nin verdiği AG.1063 tarihi Miladî 751-752 yıllarını karşılaması bakımından doğru bir tarihlemidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere İmparator V. Konstantinos bu tarihte doğu üzerine büyük bir sefer düzenlemiş ve Erzurum ve Malatya'yı ele geçirmişti. Bu hadiseye elimizdeki kaynakların hemen hemen tamamı yer vermektedir.

Zuqnin Kroniği M.749-750 yıllarına tarihlediği bu hadisede Konstantinos'un doğu seferini anlatır ancak burada Erzurum şehri ile ilgili olan bilgiler yer almamaktadır. Kronik yalnızca Malatya ile ilgili bilgi verir ve imparatorun Malatya'yı ele geçirdiğini, sakinlerine zarar vermediği ve onları el-Cezîre'ye gönderdikten sonra şehri ateşe verdiğini belirtir¹⁵⁷⁵. Mihael Rabo da tıpkı *1234 Kroniği* gibi AG.1063/M.751-752 tarihini vermektedir. Mihael Rabo, Hakan'ın kızının öldüğü yıl olarak da işaret ettiği yılda imparatorun Malatya'yı ele geçirdiğini, Araplara zarar vermediğini ancak şehrin surlarının bir kısmını yıktığını ve Ermenistan ile Klaudia ahalisini esir ettiğini söyler. Ayrıca Mihael Rabo bu yılı Ebu'l Abbâs'ın öldüğü yıl

¹⁵⁷⁴ Theophanes, s. 612; Nikephoros, s. 163

¹⁵⁷⁵ Zuqnin Kroniği, ss. 189-190

olarak belirtir¹⁵⁷⁶. Bar Hebraeus'un anlatımı da Mihael Rabo ile birebir aynıdır¹⁵⁷⁷. Nisibisli İliyo bu hadiseyi AG.1061/M.749-750 yılına tarihler ve yalnızca İmparatorun Araplar'ın elindeki Malatya'yı kuşattığı ve ardından ele geçirdiği bilgisini paylaşır.

Nikephoros imparatorun oğlu Leon'u tahta geçirdikten sonra Malatya üzerine gittiğini ve şehri ele geçirdiğini söyler ve bu sırada Maria'nın öldüğü bilgisini verir¹⁵⁷⁸. Theophanes bu hadiseden AM.6243/M.750-751 yılı olayları içinde bahsederken ilginç biçimde çok az detay vererek yalnızca Konstantinos'un bu yılda Erzurum ve Malatya'yı zapt ettiğini ve Ermenileri ele geçirdiğini söyler¹⁵⁷⁹. Ancak Theophanes, dört yıl sonrasının yani AM.6247/M.754-755 yılı kayıtlarında imparatorun, Erzurum ve Malatya'dan getirdiği Ermeni ve Süryanileri Trakya'da iskân ettirdiği ve bu sayede Paflikyanlar'ın¹⁵⁸⁰ da yayıldığı bilgisini verir¹⁵⁸¹. Nikephoros da aynı şekilde imparatorun Trakya'da birtakım şehirler inşa ettiğini ve buralara Ermeni ve Süryanileri yerleştirdiğini söylemektedir¹⁵⁸². Nikephoros bu bilgileri tıpkı Theophanes gibi birtakım hadiseler hakkında bilgi verdikten sonra aktarmakta ve o da imparatorun seferi ile iskân hareketinin arasında belirli bir zaman geçtiği izlenimini oluşturmaktadır. Zira Nikephoros iki hadisenin arasında, birazdan değineceğimiz Hieria Konsili ile ilgili bilgileri paylaşmaktadır. Bu noktada Ostrogorsky, Ermeni ya da başka bir isim vermeden İmparatorun ele geçirdiği esirleri daha önce yaptığı gibi Trakya'ya, Bulgar sınırına gönderdiğini söylemektedir¹⁵⁸³. Agapius'ta ise biraz daha farklı bilgiler bulunur. Agapius İmparatorun Erzurum'a gittiğini, Salih bin Ali'nin ona karşı geldiğini ancak başarı sağlayamadan geri dönmek zorunda kaldığını ifade eder. Ayrıca Agapius Grekler'in Ermenistan'dan getirdiği Ermenileri ve Alanları Suriye'ye yerleştirdiğini ve o tarihten itibaren Roma imparatorlarının Ermeniler'in sınıra yakın bölgelere yerleşmelerine izin vermediklerini belirtir¹⁵⁸⁴. Görüldüğü üzere Agapius Malatya'nın ele geçirilmesine yer vermemektedir ancak vermiş olduğu bilginin doğru

¹⁵⁷⁶ Michael, s. 510

¹⁵⁷⁷ Bar Hebraeus, I, s. 199; Michael, s. 510

¹⁵⁷⁸ Nikephoros, s. 143

¹⁵⁷⁹ Theophanes, s. 590

¹⁵⁸⁰ Ermeniler arasında ortaya çıktığına inanılan ve *Paulusçuluk* ya da *Paflikyanlık* olarak isimlendirilen ve sapkın kabul edilen dualist bir Hristiyan inancı. Bilgi için Gina G. GARSOIAN, "*Paulicians*", ODB, Cilt: 3, s. 1606

¹⁵⁸¹ Theophanes, s. 593. Cyril Mango, Bizans kaynakları içerisinde Paflikyanlar'dan en erken burada bahsedildiğine işaret etmektedir. *Bkz*, Theophanes, s. 594 Dn. 4

¹⁵⁸² Nikephoros, s. 145

¹⁵⁸³ Ostrogorsky, s. 156

¹⁵⁸⁴ Agapius, s. 278

olduğu düşünülürse, bu dönemde Roma Devleti'nin Ermeni halkına karşı olumsuz bir bakışının olduğu yönünde bir sonuç çıkarılabilir.

Konstantinos'un doğu seferi İslâm kaynaklarında da kendine yer bulmuştur ancak bu kaynaklarda verilen bilgiler yalnızca birer cümlelik kısa bilgiler halindedir. İbn Kesir, İbnü'l Esir ve Taberî, Hicrî 138/M.755-756 yılına tarihledikleri hadisede Konstantinos'un Malatya'ya girdiğini, surların bir kısmını yıktırdığını ve kendisine karşı savaşan pek çok kişiyi affettiğini söylerler¹⁵⁸⁵. İslâm kaynakları içerisinde en farklı bilgileri veren Yakubî'dir. Yakubî, Konstantinos'un Malatya üzerine gelerek şehri kuşattığını, Musa bin Ka'b'ın onun üzerine gittiğini ancak iki taraf arasında herhangi bir çatışma yaşanmadığını ifade etmektedir. Yine Yakubî'ye göre Ebu'l Abbâs gelişmeden Abdullah bin Ali'yi haberdar ederek ona emrindeki kuvvetlerle birlikte sınır bölgesine gitmesini emretmiş, Abdullah bin Ali bu emri yerine getirmek için hareket ettikten kısa bir süre sonra Ebu'l Abbâs'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine geri dönmüştür¹⁵⁸⁶.

Görüldüğü üzere hadise, birtakım farkların yanında genel hatlarıyla tüm kaynaklarda benzer biçimde aktarılmaktadır. *1234 Kroniği*'nde verilen ancak diğer kaynakların hiçbirinde yer almayan detay ise Halid bin Akiy olarak ismi verilen kişidir. Elimizdeki kaynakların hiçbirinde ne Halid bin Akiy ismi ne de kroniğin söylediği gibi yapmış olduğu savaşla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ertesi yıl Konstantinos bir episkoposlar sinodu topladı ve ikonalara ibadet edilmesini yasakladı¹⁵⁸⁷. Aynı sinodda Sergis, İwennis bar Mensur ve Şamlı Gewargi'yi mahkûm etti. Bu nedenle de Rumların bugüne kadar nefret ettiği bir hükümdar haline geldi. Zira o, figür ve ikonalara ibadet etmeyi yasaklamıştı.

Doğuda Arap devleti içerisinde yaşanan kargaşa bir hanedanı ortadan kaldırıp bir diğerini iktidara taşıırken, kendi kavgalarıyla meşgul olan Araplar, Roma ile ilgilenme fırsatını bulamamışlardı. Buna karşın imparator V. Konstantinos, Arapların

¹⁵⁸⁵ İbn Kesir, X, s. 128; İbnü'l Esir, V, s. 395; Taberî, XXVIII, The History of al-Tabarî, Abbasid Authority Affirmed (Abbâsî İktidarının Teyidi), Tr: Jane Dammen McAULIFFE, SUNYP, New York, 1995, s. 48

¹⁵⁸⁶ Yakubî, s. 1092

¹⁵⁸⁷ M.10 Şubat 754 yılında toplanan Hieria (bugünkü Fenerbahçe) Konsili. Yedinci Ekümenik konsil olarak kabul edilmekle birlikte, o dönemde var olan beş patriklikten hiç kimse katılmadığı için muhalifleri tarafından "*Sahte İstanbul Konsili*" ya da "*Başsız Konsil*" olarak anılır. 338 piskoposun katılımıyla gerçekleştirilmiş ve özünde, Meryem ve azizler de dâhil olmak üzere tüm ikonalar yasaklanmış, herhangi bir ikonayı bulunduran din adamlarının görevden uzaklaştırılacağı, sıradan bir insanın ise aforoz edilerek inanç ve devlet düşmanı olarak yargılanacağı kararına varılmıştır. Bu konsilde alınan tüm kararlar, M.787 yılında düzenlenen İkinci İznik Konsili tarafından iptal edilmiştir. Hieria Konsili hakkında detaylı bilgi için bkz, Mehmet Çelik, Bizans ..., ss. 98-103

içinde bulunduğu bu kaos ortamından faydalanarak doğu üzerine başarılı seferler gerçekleştirerek, bir süreliğine de olsa buralarda gücünü tesis etmişti. İmparator daha sonra yüzünü batıya dönmüş ve Bulgarlarla giriştiği çetin mücadelelerden de başarıyla çıkmıştı. Diğer yandan Langobardlar'ın baskısı nedeniyle sıkıntı yaşayan Roma Katolik Kilisesi de elinde kendisini koruyabilecek daha güçlü bir devlet bulunmaması nedeniyle Konstantinopolis'e biat etmiş görünmekteydi. Ancak şartlar bir süre sonra değişti. Roma Kilisesi batıda, kendisini Roma İmparatorluğu'na nazaran daha iyi himaye edebileceğini düşündüğü Frank Krallığı'na yanaşarak Roma İmparatorluğu'na arkasını döndü¹⁵⁸⁸. İmparatorluğun buna mukabil hamlesi, Güney İtalya eyaletleri Kalabria, Sicilya ve İlyricum'u Roma Kilisesi'nden ayırarak başkente bağlamak oldu¹⁵⁸⁹. Konstantinopolis ile Roma kiliseleri arasındaki gerginlik bu şekilde daha da artarken asıl büyük uçurumu oluşturan hamle ise V. Konstantinos'tan geldi.

Georg Ostrogorsky V. Konstantinos'un babasından çok daha mutaassıp ve daha koyu bir tasvir karşıtı olduğunu ifade eder¹⁵⁹⁰. Doğu ve batısındaki düşmanlarına üstünlüğünü gösteren ve Roma Kilisesi ile ipleri iyiden iyiye geren imparator, ateşli bir taraftarı olduğu tasvir karşıtı düşüncenin, kilise tarafından da tasdik edilmesini sağlamak amacıyla bir konsil topladı. Roma ve doğu kiliselerinin¹⁵⁹¹ hiçbirisi temsilci göndermemişti ve Atanasios'un M.753 yılı sonlarındaki ölümünden sonra henüz birinin atanmamış olması nedeniyle Konstantinopolis patrikliği de boş durumdaydı. Bu nedenle bu konsil çoğu kişi tarafından “*Başsız Konsil*” olarak isimlendirilmiştir. İmparator yine de tamamı tasvir karşıtı 338 piskoposun katılımıyla Miladî 10 Şubat-8 Ağustos 754 tarihleri arasında, Boğaz'ın karşı kıyısındaki Hiera Sarayı'nda konsili topladı. Konsilde tasvir karşıtı görüşler ihya edilirken tasvir yanlısı görüşler de mahkûm edilmişti. Bu arada tasvir yanlısı görüşleriyle bilinen ve konsilde kendileri hakkında “*İslâmiyet taraftarı, imparatorluğun düşmanı, dinsizliği yayan ve kutsal yazıları tahrif eden*” denilen Mansur yani Şamlı Ioannes ve “*tahtaya tapan*” denilen eski Konstantinopolis patriği I. Germanos'un da aralarında bulunduğu pek çok kişi de aforoz edilmişti¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁸ Bailly, I, s. 184

¹⁵⁸⁹ Ostrogorsky, s. 158

¹⁵⁹⁰ Ostrogorsky, s. 155

¹⁵⁹¹ Antakya, İskenderiye ve Kudüs kiliseleri.

¹⁵⁹² Vasiliev, I, s. 328; Şamlı Ioannes'in ismini tüm kaynaklar verirken Mihael Rabo, yine Şamlı olduğunu belirttiği bir başka piskopos, Gregorios (s. 511) ismiyle birlikte, Agapius (s. 273), Zonaras (s. 270) ve Theophanes'in (s. 592) de ismini vermiş oldukları Kıbrıslı Gregorios ismini de vermektedir.

Konsilin kararları hemen uygulanmaya başladı ve imparatorluğun egemenlik sahasındaki tüm aziz resimleri kaldırılarak yerlerine dünyevi figürler konuldu. Bunlar daha çok hayvan ve bitki resimleri ile hepsinden fazla, imparatoru yüceltecek savaş, av, araba yarışı gibi sahneleri tasvir eden resimlerden oluşmaktaydı¹⁵⁹³. Bunun yanında tasvirleri destekleyenler ise kovuşturmalara maruz bırakıldı. Pek çoğu hapse atıldı, kimi sürgüne gönderilirken, kimisi de idama mahkûm olmakla birlikte malları müsadere edildi¹⁵⁹⁴.

Ne var ki ikonoklast imparatorun tüm bu çabası toplumda dini figürlere olan eğilimi ortadan kaldırmaya yetmedi. Zira bu konsil, doğu kiliseleri ve Roma Kilisesi tarafından kabul görmezken Kalkenoncu görüşe sahip Hristiyanların da büyük tepkisine maruz kaldı. Öyle ki, Nikephoros ve Theophanes gibi Grek tarihçileri dâhi bu uygulaması nedeniyle V. Konstantinos için hakarete varan hitaplar kullanmışlardır¹⁵⁹⁵. İmparator ve beraberindekilerin Ekümenik Konsil olarak lanse etme çabalarına rağmen Hieria Konsili hiçbir zaman bu statü ile anılmadı ve bu konsilde alınmış bulunan kararlar, M.787 yılında toplanan ve ikonalara saygıyı yeniden ihya eden İkinci İznik Konsili tarafından kaldırıldı¹⁵⁹⁶.

Aynı dönemde Bitinya'daki Nikomediā şehrinin yakınlarında bazı insanlar, içinde şehrin kurucusu Kral Nikodimos'un¹⁵⁹⁷ gömülü olduğu bir mezar olan bir mağara buldular. Kral, üzerinde altın oymaların bulunduğu altından bir yatağa konmuş ve üzerine taşlar konularak suyun içine batırılmıştı. Yine, zümrütler ve karanlıkta parıldayan kırmızı zirkon taşlarla süslenmişti. Mezarı bulduklarında korkan bu insanlar, şehrin valisine haber vermişlerdi. Vali geldiği zaman bulunanlara dokunmamış ve mezarı bulanlar zengin olmuştu. Sonra imparator Konstantinos'a durumu bildirmek için birini yolladı ve imparator da mağarayı görmesi için birini gönderdi. (İmparatorun yolladığı kişi) gelip de kral Nikodimos'u, söylemiş olduğumuz gibi, çok sayıda altın ve değerli taşlarla birlikte mumyalanmış ve yatağa konmuş halde görünce, imparator bilgilendirmek için geri döndü...

¹⁵⁹³ Ostrogorsky, s. 161

¹⁵⁹⁴ Vasiliev, I, s. 328

¹⁵⁹⁵ Nikephoros “Ruhunu şeytanın yönlendirdiği” İmparator’un “Kilisenin onurunu kırmaya kararlı” olduğunu ifade ederken (Nikephoros, s. 143), Theophanes ise İmparator’u “dinsiz” ya da “dine saygısı olmayan” olarak nitelendirmektedir (Theophanes, s. 592).

¹⁵⁹⁶ Mehmet Çelik, Bizans ..., ss. 109-112

¹⁵⁹⁷ نيكوميدس Nikomedes I (M.Ö 278-255 yılları arası Bitinya kralı).

s.338

Sonra imparator mağaranın doldurularak, girişinin üç kat kesme taşla ve özenle kapatılmasını ve bir daha açılmayacak hale getirilmesini emretti. Ayrıca, “Onursuzca yaşamış olan kralların mecbur kaldığı ölümler” diyerek kendisini de büyük gösteriyordu.

Bu hikâye Mihael Rabo tarafından da verilmektedir¹⁵⁹⁸. Ancak Mihael Rabo’nun anlatımı,” *Halife Ebu Câfer vergileri artırdı ve insanlar baskı altında kaldı. Bazıları para bulmak ümidiyle mezarları kazmaya başladılar. Nikomedia’deki antik pagan mezarlarını kazarlarken...*” şeklindedir. Her iki yazar da anlattıkları hikâyenin Nikomedia’da geçtiğini belirtirler ancak Mihael Rabo’da Ebu Câfer detayı yer almaktadır. Ne var ki Nikomedia Abbâsîler’in egemenlik sahasının çok uzağında, Roma başkentinin ise oldukça yakınındadır. Dolayısıyla Mihael Rabo’nun vermiş olduğu bilgi biraz karmaşıktır.

Bar Hebraeus’un ifadesi ise daha belirgindir. O da aynı şekilde Ebu Câfer’in artırdığı vergilerle halkın ağır bir yük altında ezilmesinden bahsetmekte ancak Mihael Rabo’nun oluşturduğu karışıklığı, Abbâsî ülkesinde bunlar yaşanırken, “*Aynı sırada Romalılar, Nikomedia’da kazı yaparken Nikomedus’un cesedinin olduğu mağarayı buldular*” ifadesiyle gidermektedir¹⁵⁹⁹. Yani Mihael Rabo’nun oluşturduğu iki olayın birbirine bağlanmış izlenimi yerine, iki olayın aynı zamanda fakat farklı bölgelerde cereyan etmiş olduğunu açık şekilde dile getirmektedir.

[184] Emirler Yani Ebu’l-Abbâs’ın İdare Yetkisi Vermiş Olduğu Yöneticiler ve Ölmeden Önce Kimlerin İdareci Olduğu Üzerine:

((AG)1065 yılında Abdullah Ebu’l-Abbâs, Mervan döneminde çok sayıda depoya konulmuş olan, Harran’daki devlet hazinesinde bulduğu her şeyi, kurmuş olduğu şehre (Bağdâd) yolladı. Ardından da birtakım yetkilendirmelerde bulundu. Buna göre Sâlih bar Ali’yi tüm Meşreyn üzerine görevlendirdi. Sâlih’in kardeşi Abdullah bar Ali’yi de tüm Suriye, Darmsuq, Filistin ve Fenike, Ebu Câfer’i de Beyt Nahreyn ve Ermenistan yönetiminde yetkili kıldı. Kendi kardeşi Yahya’ya tüm Asur, Musul ve Ninova’nın idaresini verdi. Yahya bu yetkiyi aldıktan sonra Musul’da şehrin ileri gelenlerinden çok sayıda kişiyi bir camide topladı ve onları öldürdü. Diğerleri ise kaçarak kendilerini sakladı. Yahya’nın adamları içerisinde Bar Faysal olarak bilinen biri, Yahya’ya karşı öfkeli olan şehrin önde gelenlerinden otuz kadar adamı, bir şekilde kandırarak saklanmaları amacıyla yer altında bir yere götürdü. Ardından onları koyunlar

¹⁵⁹⁸ Michael, s. 515

¹⁵⁹⁹ Bar Hebraeus, I, s. 200

gibi birer birer öldürmeye başladı. Başlarını tabaklara koyarak üzerlerine mendiller örttü ve onları Yahya'ya gönderdi. Bunları gören herkesin itaat edeceğini düşünüyorlardı. Yahya, önüne getirilenleri görünce mutlu oldu ve ardından, bu insanların ailelerinin de öldürülmesini emretti.

s.339

Adamları kılıçlarını havada sallamaya başladılar ve ardından kadınları, genç kızları, genç erkekleri ve küçük çocukları katlettiler. Musul'da Yahya'nın yaptığı kötülükler anlatılacak gibi değildi.

Halife Ebu'l Abbâs, egemenliği eline aldıktan sonra hâkimiyetini tüm ülkede tesis etmek amacıyla çeşitli bölge ve şehirler kendi valilerini gönderdi. Bu noktada İslâm kaynaklarının verileri daha detaylı olmakla birlikte hemen hepsi 1234 *Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgilerle paraleldir. Tek çelişki Salih bin Ali üzerinedir. Zira Salih bin Ali Mısır değil, Filistin valisi olarak görevlendirilmiştir. Ebu'l Abbâs'ın Mısır valiliğine tayin ettiği kişi Ebu Avn bin Yezid'dir. Salih bin Ali, II. Mervan'ı Mısır'a kadar takip edip öldürdükten sonra geri dönmüş, yerine Ebu Avn'ı vekil olarak bırakmıştı; Halife de daha sonra Ebu Avn'ı Mısır valisi olarak tayin ederek yerinde bırakmıştı¹⁶⁰⁰.

Halife'nin gerçekleştirdiği atamalardan biri de kardeşi Yahya bin Muhammed'i Musul valisi yapmak oldu. Yakubî'nin verdiği bilgiye göre Halife, isyan eden ve valiye şehirden kovan Musul'a kardeşini vali olarak tayin etmiş, Yahya bin Muhammed şehre geldikten sonra halka karşı büyük bir katliam uygulamıştır. Yahya'nın tamamı saf Arap olan 18 bin kişiyi öldürdüğünü söyleyen Yakubî, onun bununla da yetinmeyerek onların kölelerini de tamamı yok edilinceye kadar öldürdüğünü ifade etmektedir¹⁶⁰¹. Bir yıl sonra görevden alındığı görülen Yahya bin Muhammed'in, Musul'da yaptıklarına diğer İslâm kaynaklarında pek değinilmemektedir. Elimizdeki kaynaklardan yalnızca İbnü'l Esir onun Musul halkını öldürdüğü ve halk üzerinde kötü bir izlenim bıraktığı için görevden alındığını ve öldürüldüğünü söyler ancak bu ifade dediğimiz gibi diğer kaynaklarda yer almaz¹⁶⁰². İbnü'l Esir'in hatalı ve belki de abartılı verdiği Yahya bin Muhammed'in öldürüldüğüne dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamakla birlikte bu Musul valiliğinin ardından yalnızca görevden alındığı bilgisi verilir ve bir daha kaynaklarda kendisinden bahsedilmemektedir.

¹⁶⁰⁰ İbn Kesir, X, s. 94 ve s. 98

¹⁶⁰¹ Yakubî, s. 1085

¹⁶⁰² İbnü'l Esir, V, s. 364

Halife Hişam'ın oğlu Süleyman, Mervan'ın korkusu nedeniyle kaçmıştı. Mervan'ın öldürüldüğü ve Ebu'l Abbâs'ın halife olduğu haberi kendisine ulaşınca, aceleyle kalkıp onun huzuruna geldi. Mervan'a olan husumeti dolayısıyla kabul göreceği ve hak ettiğini düşündüğü şerefi, Ebu'l Abbâs'tan alacağı beklentisi içindeydi. Ne var ki geldiğinde beklediğini bulamadı ve (Ebu'l Abbâs) onun ve oğlu İyab'ın bıçakla koyunlar gibi öldürülmelerini emretti.

Elimizdeki İslâm kaynakları içerisinde *1234 Kroniği*'nin aktardığına benzer bir hikâyeyi veren tek kaynak Yakubî'nin eseridir. Diğer Arap müverrihleri Süleyman bin Hişam'ın akıbeti hakkında açık bilgi vermezler ancak Hawting gibi bazı modern araştırmacıların görüşü onun Dahhâk'ın isyanından sonra Hindistan'a kaçtığı ve burada öldüğü yönündedir¹⁶⁰³. Yakubî ise *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiye paralel olarak Süleyman'ın Halife Ebu'l Abbâs'ın yanına geldiğini, Halife'nin önce kendisine ve iki oğluna iyi davrandığını ancak daha sonra veziri Ebu Cehm bin Atiye'nin teşvik etmesi sonucunda Halife'nin Süleyman bin Hişam ve iki oğlunun öldürülmeleri emrini verdiğini söylemektedir¹⁶⁰⁴.

Bu dönemde Ebu Müslim ve Ebu Câfer, ibadet için Mekke'ye gitti. Ebu'l Abbâs ise Abdullah bar Ali'ye, Araplar ve Perslerden bir ordu oluşturarak Rum topraklarına girmesini emretti. Abdullah, toplamış olduğu orduyla birlikte sınırdaki Meraga'nın¹⁶⁰⁵ yakınına geldiği esnada, 29 Haziran 1065¹⁶⁰⁶ tarihinde, Ebu'l Abbâs'ın öldüğü ve yerine kardeşi Ebu Câfer'in geçmesi için emir vermiş olduğu haberi ulaştı. Ebu Câfer ise o esnada ibadet etmek için gitmekte olduğu Mekke yolundaydı. Abdullah bar Ali, yanına topladığı kuvvet ile birlikte hükümdarlığını ilan etti. Ebu Câfer (gelen haber üzerine yolunu değiştirerek) hilafeti devralmak için Kûfe'ye geldi ve Ebu Sâlim'i¹⁶⁰⁷ Abdullah ile savaşması için gönderdi. Ardından iki taraf karşı karşıya geldi ve yapılan savaş Abdullah bar Ali kaybetti. Ebu Sâlim, batı bölgelerine döndü ve Ebu

¹⁶⁰³ G. R. HAWTING, *The First Dynasy of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661-750*, Routledge, Londra, 2002, s. 101

¹⁶⁰⁴ Yakubî, ss. 1086-1087

¹⁶⁰⁵ Meraga şüpheli görünmektedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Abdullah bin Ali, Halife ile Enbar'da görüştüktan sonra harekete geçmiştir; Halife'nin ölüm haberini aldıktan sonra ise Harran'a gitmiştir. Meraga bu noktada Enbar-Harran hattının oldukça doğusuna düşmektedir. İbnü'l Esir (V, s. 372), Abdullah bin Ali'nin Halife'nin ölüm haberini aldığı Saif'te bulunduğunu ifade eder.

¹⁶⁰⁶ *1234 Kroniği* burada Halife Ebu'l Abbâs'ın ölüm tarihini vermemiştir. Verilen tarih muhtemelen Abdullah bin Ali'nin, Halife'nin ölüm haberini aldığı tarih olmalıdır. İslâm kaynakları Halife'nin 11 Zilhicce 136/7 Haziran 754 (İbn Kesir, X, s. 103), 12 Zilhicce 136/8 Haziran 754 (Yakubî, s. 1091) ya da 13 Zilhicce 136/9 Haziran 754 (İbn Kesir, X, s. 103; İbnü'l Esir, V, s. 373; Taberî, XXVI, s. 212) tarihlerini vermektedir. Ebu'l Abbâs'ın ölüm tarihi üzerine bilgi veren Agapius bunun 7 Haziran Pazar günü olduğunu söylemekte (Agapius, s. 273) ve bu bilgi İbn Kesir'in verdiği 11 Zilhicce günüyle örtüşmektedir. Nisibisli İliyo'nun verdiği tarih ise Yakubî'nin verdiği 12 Zilhicce Pazar günü ile aynıdır ancak İliyo yıl olarak AG.1064/M.752-753 yılını vermektedir (İliyo, s. 174).

¹⁶⁰⁷ Ebu Müslim olacak.

Câfer'e onun kaçak asiyi aradığı söylendi. Aslında o, Suriye'de yaşanan kargaşaya önderlik ediyordu. Ebu Câfer, Ebu Sâlim'e biat etmiş olan Arapların çok olduğunu görünce onun, yumuşak sözler ve övgülerle ikna edilmesini ve yanına getirilmesini sağladı. Huzura geldiğinde ise, hizmetçilerine verdiği bir işaretle öldürüldü.

Abbâsî İhtilâli'nin hazırlanmasında ve uygulanmasında üstlendiği son derece önemli rol Ebu Müslim'in devlet içerisinde büyük itibar kazanmasına vesile olmuştu. Devrimin başarılı olmasının ardından Halife Ebu'l Abbâs tarafından Horasan valisi olarak görevlendirilen Ebu Müslim, buradaki karışıklıkları önleme, düzeni sağlama ve ardından gerçekleştirdiği imar çalışmalarıyla birlikte değerini daha da artırmıştı. Ne var ki Ebu Müslim'in gerek başarıları gerekse de bu başarıların kendisine kazandırdığı şöhret ve itibar, Halife'nin kardeşi Ebu Câfer tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Yukarıda da değindiğimiz üzere önce Ebu Seleme ardından da Yezid bin Hübeyre'nin öldürülmesi konularında yaşanan fikir ayrılıkları iki devlet adamının arasının açılmasındaki gerekçelerden bazılarını oluşturmaktaydı. Öyle ki Ebu Câfer, Ebu Müslim'in devlet içindeki pozisyonu konusundaki endişelerini Halife ile paylaşmakta ve ortadan kaldırılmasını önermekteydi. Fakat onun bu önerileri her defasında Halife'nin ret cevabıyla karşılanmaktaydı¹⁶⁰⁸. Halife Seffâh'ın otoritesinin altında her ikisi de karşılıklı hislerini dizginlemek ve birbirleriyle olan meselelerini bir kenara bırakmak durumunda kalmaktaydılar. Halife'nin ölümüyle birlikte bu durum değişti.

Ebu Câfer ve Ebu Müslim H.136/M.753-754 yılında birlikte Hacca gitmişler, dönüş yolunda ise Halife Ebu'l Abbâs Seffâh'ın ölüm haberi gelmişti¹⁶⁰⁹. Halife Ebu'l Abbâs ölümünden önce kardeşi Ebu Câfer'i, onun ardından da yeğeni İsa bin Musa'yı veliaht olarak tayin etmişti. Ebu'l Abbâs öldüğü zaman Hicâz'da bulunan Ebu Câfer Mansûr'un yerine halifelik biatını diğer veliaht İsa bin Musa, onun yerine almıştı. Daha sonra Ebu Câfer, Ebu Müslim ile birlikte Kûfe'ye döndü ve halifeliği devraldı. Abbâsî Devleti'nin tüm idarecileri yeni halifeye itaatlerini sundu ancak amcaları Abdullah bin Ali, halifeliğin kendi hakkı olduğunu iddia ederek Ebu Câfer'in halifeliğini tanımadı batıda kendi adına biat almak istedi.

¹⁶⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “*Ebû Müslim-i Horasânî*”; İbnü'l Esir Halife'nin, Ebu Câfer'in kendisine sunduğu Ebu Müslim'i öldürme önerisini önce kabul ettiğini ardından ise vazgeçtiğini belirtir (İbnü'l Esir, V, s. 373).

¹⁶⁰⁹ 1234 *Kroniği* Ebu Câfer'in, Halife'nin ölüm haberini Mekke'ye giderken aldığını söylemektedir ancak İslâm kaynaklarının bazısına göre Ebu Câfer bu haberi aldığı dönüş yolunda (İbn Kesir, X, s. 108), bazısına göre ise Mekke'de bulunuyordu (İbnü'l Esir, V, s. 374; Taberî, XXVIII, s. 2).

Ebu'l Abbâs, amcası Abdullah bin Ali'ye ölümünden hemen önce Roma üzerine bir gaza yapmasını söylemişti. Abdullah bin Ali, yanına aldığı orduyla yola çıkmış ne var ki bir süre sonra Halife'nin ölüm haberi gelince geri dönerek Harran'a gitmişti¹⁶¹⁰. Burada topladığı halka, zamanında Ebu'l Abbâs'ın, Mervan'ın üzerine kim giderse onu kendisine veliaht yapacağı sözünü verdiğini ve bu kişinin de kendisi olduğunu beyan ederek halifeliğin kendi hakkı olduğunu söyledi¹⁶¹¹.

İslâm kaynakları, Abdullah bin Ali'nin isyanı sürecinde Halife Ebu Câfer ile Ebu Müslim arasındaki gerilimin hafiflediğini belirtirler. İbnü'l Esir, Ebu Müslim'in Halife'ye, Abdullah bin Ali ile savaşmak da dâhil olmak üzere ne isterse onu yapacağını söylediğini ifade eder¹⁶¹². Bunun üzerine Ebu Müslim büyük bir orduyla Abdullah bin Ali'nin üzerine gitmiş ve aralarında cereyan eden savaşı kaybeden Abdullah bin Ali Basra valisi olan kardeşi Süleyman bin Ali'nin yanına kaçmıştı. Abdullah bin Ali daha sonra farklı anlatımlara göre, temeline ya da çatısına tuz konulan bir evin içerisinde hapsedilmiş ve evin çökmesi üzerine enkazın altında kalarak ölmüştür¹⁶¹³.

Ebu Müslim kazanılan zaferi Halife'ye bildirdi. Ancak Halife'nin azatlısı Ebu Hasib'i, İbn Kesir'e göre Abdullah'ın ordugâhından ele geçirilen malları sayması için, İbnü'l Esir'e göre ise uğranılan kaybın tespiti için göndermesi Ebu Müslim'i kızdırmıştı¹⁶¹⁴. Diğer yandan Halife, Abdullah bin Ali'nin isyanının bastırılması nedeniyle rahatlamış ancak Ebu Müslim'in bu zaferle birlikte itibarının daha da artmış olması nedeniyle tedirgin olmuştu. Bu nedenle Ebu Müslim'e haber göndererek onu kazandığı zafer nedeniyle önce tebrik etmiş ardından da Abdullah bin Ali'den elde ettiği ganimeti istemişti. Ebu Müslim bu talebe tepki gösterince Halife onun Horasan'a giderek bir isyan başlatmasından endişe ederek Ebu Müslim'i Suriye ve Mısır'a vali olarak atadığını bildirdi ve Şam'da kalmasını istedi. Ancak Ebu Müslim Halife'nin bu emrine kulak asmadı ve ordusuyla birlikte Horasan'a doğru yola çıktı. Bu gelişme ile endişesi daha da artan Halife, Ebu Müslim'i yanına getirtmek için elçiler gönderdi. Başta gelen elçileri geri çeviren Ebu Müslim, nihayet aile efradından gelenlerin ricasını kırmadı ve Medain'de bulunan Halife'nin yanına gitti. 27 Şaban 137/12 Şubat

¹⁶¹⁰ İbn Kesir, X, s. 108

¹⁶¹¹ İbn Kesir, X, s. 109; İbnü'l Esir, V, s. 372

¹⁶¹² İbnü'l Esir, V, s. 373

¹⁶¹³ Ethem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Ali b. Abdullah"

¹⁶¹⁴ İbn Kesir, X, s. 110; İbnü'l Esir, V, s. 380

755 tarihinde Ebu Müslim ve Halife birlikteyken, Halife'nin daha önce sarayın içine yerleştirdiği adamları, gizlendikleri yerden çıkarak Ebu Müslim'i öldürdüler¹⁶¹⁵.

Anlaşıldığı kadarıyla Hristiyan kaynakları Ebu Müslim ile Ebu Câfer arasında uzun zamandan beridir süregelen gerginlikten bihaberdir. Bu nedenle bu dönemin haberlerini verirken öncelikle Ebu'l Abbâs'ın ölümünün ardından Ebu Câfer ile Abdullah bin Ali arasında cereyan eden hilafet kavgasını ve Ebu Müslim'in Abdullah bin Ali'ye karşı zafer kazanarak onu bertaraf etmesini aktarırlar. Bundan sonraki bilgiler ise Ebu Müslim'in Halife'ye isyan ettiği şeklindedir. Her ne kadar Ebu Müslim'in hareketleri bir isyan gibi görünmekteyse de İslâm kaynakları bu haberleri verirken Ebu Müslim'in isyan ettiğini söylememektedirler.

Mihael Rabo önce Abdullah bin Ali'nin isyanına değinmekte ardından da Halife ile Ebu Müslim arasındaki meseleyi aktarmaktadır. Mihael Rabo da Ebu Müslim'in isyan ettiğini söyler hatta Ebu Müslim'in Halife'yi kaçırmayı dâhi denediği bilgisini verir¹⁶¹⁶. Nisibisli İliyo fazla detaya yer vermeden AG.1065/M.753-754 yılı olayları içinde, Abdullah bin Ali'nin Harran'a girerek burayı fethettiği ve Halife'nin Ebu Müslim'i öldürdüğü bilgilerini vermektedir¹⁶¹⁷.

Bar Hebraeus da tıpkı Mihael Rabo gibi Ebu Müslim'in isyan ederek şehirleri dolaştığını ve saltanatı ele geçirmek için uğraştığını söylemektedir¹⁶¹⁸. Bar Hebraeus Kroniği'nin Türkçe tercümesini yapan Ömer Rıza Doğrul verdiği dipnotta bu ifadede yanlışlık olduğunu belirtmekle birlikte bu yanlışlığın ne olduğu konusunda bilgi vermemektedir¹⁶¹⁹. Ancak Ömer Rıza Doğrul'un yapmış olduğu çevirinin İngilizce aslının sahibi Wallis Budge'nin metninde de aynı ifade yer almaktadır¹⁶²⁰. Dolayısıyla bu yanlışlığın kaynağının İngilizce tercümede mi yoksa orijinal Süryanice metinde mi olduğu noktası belirsizdir.

Zuqnin Kroniği'nde Ebu Câfer'in halifeliğini tanımayan Abdullah'ın el-Cezîre ve batı bölgelerdeki Araplar'ın desteğini aldığı, İranlılar'ın ise Ebu Câfer'i desteklediği bilgisi verilir. Bu andan sonra her iki taraf arasında çok kan döküldüğü ve nihayetinde Abdullah'ın Ebu Müslim tarafından mağlup edildiği anlatılır¹⁶²¹. Ancak

¹⁶¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî"

¹⁶¹⁶ Michael, s. 510

¹⁶¹⁷ İliyo, s. 174

¹⁶¹⁸ Bar Hebraeus, I, s. 199

¹⁶¹⁹ Bar Hebraeus, Ö.R. Doğrul notu, s. 199, Dn. 2

¹⁶²⁰ E. A WALLIS-BUDGE, The Chronography Of Bar Hebraeus Gregory Abû'l Faraj 1225-1286, Vol: 1, English Translation, Apa-Philo Press, Amsterdam, Hollanda, 1976, s. 113

¹⁶²¹ Zuqnin Kroniği, s. 196

Zuqnin Kroniği bundan sonraki dönemde Ebu Müslim ile Halife arasında cereyan eden olaylara yer vermez.

Konu üzerine Theophanes daha detaylı bilgiler vermektedir. Hadiseyi Ebu'l Abbâs'ın ölümünden itibaren aktaran Theophanes, Abdullah bin Ali'nin isyanı ve Ebu Müslim tarafından mağlup edilmesinin ardından Ebu Müslim'in Suriye'deki Araplar tarafından iktidarı ele geçirmesi yönünde kışkırtıldığını söyler. Ardından da Halife'nin Ebu Müslim'i çeşitli gerekçeler öne sürerek yanına çağırdığını ve daha sonra onu elleriyle öldürdüğünü belirtir¹⁶²².

Agapius'ta verilen bilgiler de benzerlikler gösterir ancak Ebu Müslim'in isyan ettiği ifadesi Agapius'ta yoktur. Agapius, Ebu Müslim'in savaş dönüşü Enbar ve Kûfe'ye giden yoldan ayrılarak Irak ile Azerbaycan arasında bulunan Hilvan'a gittiğini ve Ebu Câfer'e dönmemeye karar verdiğini söyler¹⁶²³. Bunun üzerine Halife, İsa bin Musa'yı Ebu Müslim'e göndermiş ve İsa da onu iltifatlar ve zekice sözlerle yumuşatarak Halife'nin yanına gelmeye ikna etmiş ve geldiği anda da Halife Ebu Müslim'i öldürmüştür¹⁶²⁴.

s.340

[185] Ebu Câfer Döneminde Meydana Gelen Hadiseler Hakkında:

1073 yılında Ebu Câfer, Dicle üzerinde ve Ktesifon'un yukarısında, ismi Bağdâd olan bir şehir inşa etti ve oraya geçerek yerleşti¹⁶²⁵. Ayrıca, Kalinikus tarafına da kapılarında görülmemiş bir işçiliğin olduğu Rafika¹⁶²⁶ isimli bir şehir daha yaptı. Şehrin kapılarının büyüklüğü ve üzerlerindeki sanat, şehrin harabeye dönmesinden sonra günümüze kadar varlıklarını sürdürdü.

Ebu Câfer Musul'un idaresini, kötü, merhametsiz ve Hristiyanlara düşman bir adam olan Musa bar Mus'ab'a verdi. O, İnsanlara dünyada görülmemiş işkenceler yaptı. Onları ağır vergi yükünün altında ezdi. Oyularak yapılmış insan suretlerini kaldırdı. O, insanların ellerinin başparmaklarını kesiyordu ve kelle vergisinin yanında kapı ve pencereler için vergi istiyordu. İnsanlar (onun bu taleplerini karşılayabilmek için), antik mezarları kazıyorlar ve oralardan altın ve gümüş çıkartıyorlardı.

¹⁶²² Theophanes, s. 592

¹⁶²³ Bu ifade, bir isyandan söz etmek için yeterli olmasa da arada en azından bir anlaşmazlık olduğunu göstermektedir.

¹⁶²⁴ Agapius, s. 277

¹⁶²⁵ Krş, 754-813 Kroniği, Duygu, s. 376

¹⁶²⁶ *مراك* Bu yerleşim yeri daha sonra Kalinikus yani Rakka ile birleşti ve Rafika ismi unutuldu. Krş, 754-813 Kroniği, Duygu, s. 379

Yine onun döneminde büyük bir kıtlık ve veba yaşandı. Öyle ki insanlar, ölümlerini gömecek yer bulamıyorlardı ve ortaya çıkan kurtlar çok sayıda insanı yemişlerdi. Bu kıtlık tüm dünyaya büyük sıkıntılar çekti.

Tüm bu yaşananların ardından ve Musul'da üç yıl idarecilik yaptıktan sonra Musa, görevden alındı ve tüm kazancı, eşleri ve çocukları elinden alındı.

Abbâsîler'in ilk yıllarında belirli bir başkentleri yoktu. Her ne kadar Haşimîler'in merkezi artık Kûfe ise de ilk halife Seffâh vaktini daha çok Enbar'da geçirmiş sonraki halife Ebu Câfer Mansûr ise bir dönem Enbar'da bir dönem Vâsıt, Kûfe ve Hâşimiye'de bulunmuştu. İbn Kesir'in aktardığına göre Kûfe'de, Râvendiyye¹⁶²⁷ mezhebinin mensuplarının Halife'ye karşı giriştiği hareket, Halife'nin Kûfe'ye yakın olmanın orduya olumsuz tesir edeceğini düşünmesine ve orduyu Kûfe'den çıkarıp yeni bir merkeze götürmek istemesine neden olmuştu¹⁶²⁸. Halife'nin bu noktada belirlediği yeni merkez ise eski bir kent olan Bağdâd'dı. İslâm kaynakları Halife'nin şehrin inşasını H.144/M.761-762 ya da H.145/M.762-763 başlattığını ve iki yıl sonra da şehre yerleştiğini söylemektedirler. Bunun yanında imar işleriyle yakından ilgilenen Mansûr, Hâşimiye ve Râfika şehirlerini de kurduran kişidir¹⁶²⁹.

*1234 Kroniği'*nde ismi verilen Musa bin Mus'ab oldukça tartışmalıdır. Zuqnin Kroniği ve Mihael Rabo'nun da ismini vermiş olduğu bu kişinin adı İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Musa bin Mus'ab ve icraatları hakkında en detaylı bilgiyi veren Zuqnin Kroniği'dir. Kronik M.769-770 yılları olaylarında, ismini verdiği Musa bin Mus'ab'ın Musul valiliğine atandığını ve onun dünyanın yaratıldığı zamandan beri gelmiş olan en kötü adam olduğunu ifade eder¹⁶³⁰. Bunun yanında Zuqnin Kroniği'nin oldukça uzun bir bölümünde Musa bin Mus'ab'ın da içinde bulunduğu hadiseler yer verilmektedir. AG.1083/M.771-772 yılı olaylarında bu ismi veren ve benzer ifadeleri kullanan Mihael Rabo, Musa bin Mus'ab'ın Yahudi olduğunu belirtir¹⁶³¹. Musa bin Mus'ab ismi 754-813 Kroniği'nde de geçmektedir ve aynı şekilde adaletsiz ve zalim bir kimse olarak anılır¹⁶³².

¹⁶²⁷ Râvendiyye ya da Keysâniyye hakkında bilgi için bkz, Mustafa ÖZ, “Keysâniyye”, TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 362-364

¹⁶²⁸ İbn Kesir, X, s. 165; İbnü'l Esir, V, s. 451

¹⁶²⁹ Nahide BOZKURT, “Mansûr”, TDVİA, Cilt: 28, 2003, ss. 5-6

¹⁶³⁰ Zuqnin Kroniği, ss. 223-226

¹⁶³¹ Michael, s. 515. Ancak Mihael Rabo'nun Musa bin Mus'ab için Yahudi ifadesini kullanması onun gerçekten Yahudi olduğu anlamına gelmeyebilir. Bunun nedeni Musa bin Mus'ab'ın Süryanilerce nefret edilen biri olmasından da kaynaklanabilir. Zira Antakya Süryanileri'nde, VI. yüzyılın Roma yanlısı Antakya Patriği Pavlos örneğinde de görülebileceği gibi, nefret ettikleri kişileri Yahudi olarak nitelemek bazen bir hakaret etme şekliydi. Nitekim Pavlos da kimi Süryani kaynaklarında Yahudi Pavlos olarak anılmaktadır. Duygu, s. 379, Dn.858

¹⁶³² 754-813 Kroniği, Duygu, s. 380

İslâm kaynakları ise Musa bin Mus'ab yerine Musa bin Ka'b ismini vermektedir. Ne var ki Abbâsî ihtilâlinde önemli roller oynamış olan ve bir dönem Harran valiliği yapmış bulunan Musa bin Ka'b'ın ismi Musul valiliğinde geçmediği gibi kaynaklar müşterek biçimde onun H.141/M.758-759 yılında öldüğünü söylemektedirler¹⁶³³. Bununla birlikte İbnü'l Esir, H.155/M.771-772 tarihinde Musul valiliğine Musa bin Ka'b'ın getirildiğini söyler¹⁶³⁴. Sonrasında ise İbnü'l Esir ile birlikte, Musa'nın atanması ile ilgili bilgi vermemiş olan İbn Kesir onun üç yılın ardından, H.158/M.774-775 yılında Musul valiliği görevinden alındığını ve yerine Halid bin Bermek'in atandığını ifade eder¹⁶³⁵. Taberî de H.155/M.771-772 yılı kayıtlarında Musa bin Ka'b'ın el-Cezîre bölgesinin *Harb* ve *Harac* divanlarının başına getirildiğini ifade etmektedir¹⁶³⁶. Taberî de yine diğer İslâm müellifleri gibi Halife'nin H.158/M.774-775 yılında Musa bin Ka'b'ı görevden aldığını ve yerine Halid bin Bermek'i tayin ettiğini söyler¹⁶³⁷. Bu noktada gerek İbnü'l Esir gerekse Taberî, Halife'nin Musa bin Ka'b'ı görevden alma sebebinin ona kızgın olması olduğunu söylerler ancak her iki yazar da bu kızgınlığın neyden kaynaklanmış olduğu bilgisini vermezler¹⁶³⁸.

Netice itibarıyla Musa bin Mus'ab ile Musa bin Ka'b aynı kişi gibi görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Hristiyan kaynaklarının hepsi aynı kaynaktan, İslâm kaynakları da Hristiyan kaynaklarının alıntı yaptığı kaynağın haricinde ama yine tek bir kaynaktan beslenmişlerdir. Hugh Kennedy Taberî tercümesinde El-Ezdî'nin Musa bin Ka'b'ın H.154/M.770-771 yılında el-Cezîre valisi olduğunu, H.155/M.771-772 yılında da azledildiğini ancak Ebu Câfer öldüğü sırada valinin Musa bin Ka'b olduğunu belirttiğini ifade etmektedir¹⁶³⁹. Teyide muhtaç olan bu bilgi anlaşıldığı kadarıyla yalnızca El-Ezdî'nin eserinde verilmektedir.

¹⁶³³ İbn Kesir, X, s. 134; İbnü'l Esir, V, s. 413

¹⁶³⁴ İbnü'l Esir, Cilt: VI, Çev: Abdullah KÖŞE, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 13

¹⁶³⁵ İbnü'l Esir Musa'nın Musul valiliğinden azledildiğini söylemektedir (VI, s. 21); İbn Kesir'de aynı bilgiyi verir ancak H.155 yılı kayıtlarında Musa bin Ka'b'ın Musul'a vali olarak atanması ile ilgili bilgi vermemektedir (X, s. 202).

¹⁶³⁶ Taberî, XXIX, The History of al-Tabarî, Al-Mansûr and al-Mahdî (Mansûr ve Mehdî), Tr: Hugh KENNEDY, SUNY, New York, 1990, s. 91

¹⁶³⁷ Taberî, XXIX, s. 84

¹⁶³⁸ İbnü'l Esir bu noktada "*Musa'nın hoşla gitmeyen icraatı*" demekte ancak detay vermemektedir (İbnü'l Esir, VI, s. 21). Ayrıca her iki tarihçi de Halife'nin, oğlu Mehdî'yi göndererek, Musa'yı zincire vurup kendisine göndermesi emrini verdiğini ifade ederler.

¹⁶³⁹ Taberî, XXIX, s. 71, Dn: 192

[186] Mehdî'nin Halifeliği ve Ebu Câfer'in Ölümü Hakkında:

Ebu Câfer, 23 yıl halifelik yaptıktan sonra öldü. Onun ardından yerine oğlu Mehdî¹⁶⁴⁰ geçti. Halife olduktan sonra tüm esirleri ve babasının hapse attırdığı tüm mahkûmları serbest bıraktı. Serbest bırakılanların arasında, Kilise Tarihi kitabında da yazmış olduğumuz üzere, dokuz yıl hapis yatan Patrik Gewargi¹⁶⁴¹ de bulunmaktaydı.

s.341

Dahası, dünyevi gerekçeler için, babası ve amcasının topladığı hazineyi açtı. Ancak bu harcamalar askeri giderler için değil, yalnızca erkeklerden kötü muamele görmekte olan kadınlar, cariyeler ve şarkıcılar için yapılmaktaydı. Mehdî daha sonra astronomi, büyü ve astroloji gibi konularla ilgilenmeye başladı ve (AG) 1096 yılında öldü. Ölümü uzun süre halktan saklandı. Sonrasında ise yerine oğlu Mûsa¹⁶⁴² halife oldu.

Abbâsîler'in ikinci halifesi Ebu Câfer Mansûr, 21 yıllık iktidarının ardından H.158/M.774-775 yılında Hac için Hicaz bölgesine giderken yolda rahatsızlandı ve 6 ya da 7 Zilhicce 158/8 ya da 9 Ekim 775 tarihinde, Bi'rimeymûn denilen bir yerde vefat etti. Ölümünün ardından yerine, veliaht tayin etmiş olduğu oğlu, Muhammed el-Mehdî Billâh geçti¹⁶⁴³.

Mehdî'nin hilafete geçmesinin ardından ilk icraatlarından birini mahkûmları serbest bırakmak olduğu bilgisini diğer Süryani tarihçiler Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ile birlikte İslâm tarihçileri de vermektedir¹⁶⁴⁴. Ancak bu durum Süryani tarihçilerin dediği gibi genel bir af değildir. İbn Kesir kan davası, fesatçılık ve gasp suçlarından hapiste olanlar haricinde diğer suçluların serbest bırakıldığını söylemektedir. Yakubî ise Halife'nin Talibîler¹⁶⁴⁵ ve bazı başka mahkûmların serbest bırakılması emrini verdiğini iade eder¹⁶⁴⁶. Mehdî, Mansûr döneminde Abbâsîler için tehlike arz eden ve Halife tarafından cezalandırılan Ali bin Ebu Talib soyuna ve taraftarlarına karşı ılımlı bir siyaset izledi ve hapsedilmiş bulunan pek çoğunu serbest bıraktı¹⁶⁴⁷.

¹⁶⁴⁰ ﻣﻮﻫﻤﻤﺪ ﺍﻟﻤﻬﺪﯨﺒﯩﻦ ﺍﺑﺪﯗﻟﻼﻩ ﻣﺎﻧﺴﯘﺭ (y.745-4 Ağustos 785). M.775-785 yılları arası üçüncü Abbasi halifesi.

¹⁶⁴¹ I. Georgios. Aralık 758- 1 Aralık 790 tarihleri arası Antakya Süryani patriği.

¹⁶⁴² Mûsa el-Hâdî (764-14 Eylül 786). M.785-786 yılları arasında Abbasi Devleti'nin dördüncü halifesi.

¹⁶⁴³ Bozkurt, "Mansûr"

¹⁶⁴⁴ Mihael Rabo, Halife Mehdî ve Roma imparatoru IV. Leon'un, babalarının esir aldıklarını serbest bıraktıkları bilgisini verir (Michael, s. 517).

¹⁶⁴⁵ Ebu Talib soyundan gelenler.

¹⁶⁴⁶ Yakubî, s. 1134

¹⁶⁴⁷ Nahide BOZKURT, "Mehdî-Billâh", TDVİA, Cilt: 28, 2003, ss. 377-379

Patrik Georgios hakkında Zuqnin Kroniği ve Mihael Rabo çok daha geniş bilgi vermektedir. Her iki kaynak da özetle, M.764-765 yılında Suruç'ta¹⁶⁴⁸ toplanan konsilin ardından Dara piskoposu David'in Halife Mansûr'a giderek patriği şikâyet ettiğini ve daha sonra Halife'nin sarayında yapılan toplantıda David'in Halife tarafından patrik olarak atanırken, Georgios'un Bağdâd'da hapsedildiğini söylemektedir. Zuqnin Kroniği Georgios'un, 9 yıl hapiste kaldıktan sonra Halife Mansûr'un ölümünün ardından serbest bırakılanların arasında bulunduğunu söyler¹⁶⁴⁹.

1234 Kroniği'nin yanında diğer Süryani tarihçiler de Halife Mehdî'nin müsrif biri olduğunu söylemektedirler¹⁶⁵⁰. Ancak İbn Kesir Mehdî'nin hazineyi halka ve ihtiyaç sahiplerine açtığını buna karşın kendi aile efradı ve azatlılarına bu hazineden hiçbir ödeme yapmadığını ifade etmektedir¹⁶⁵¹. Bununla birlikte Halife, devlet kurumlarının düzenli hale getirilmesi için yaptığı çalışmaların yanında imar faaliyetleri ve Hac yollarının bakımı ve düzenlenmesi gibi icraatlara da özen göstermiş ve bu doğrultuda harcamalar yapmıştır¹⁶⁵².

Elimizdeki diğer Süryani kroniklerine baktığımızda Mehdî dönemiyle ilgili en az bilgiyi *1234 Kroniği*'nin içerdiğini görmekteyiz. Mehdî'nin döneminde cereyan eden ya da en azından kroniklerin bu şekilde verdiği hadiselerin neredeyse hiçbiri *1234 Kroniği*'nde yer almamaktadır. Öyle ki, hadiseleri özet halinde geçen ve neredeyse hiç detaya girmeyen Nisibisli İliyo kroniğinde dahi, Mehdî dönemi hadiseleri daha geniş yer tutmaktadır¹⁶⁵³. Gerek Bar Hebraeus gerekse Mihael Rabo'nun *1234 Kroniği*'nin yazarı gibi erken dönem İslâm tarihi üzerine olan bilgileri Tell Mahreli Dionysios'dan edinmiş olduğunu göz önüne aldığımızda, bu dönem verilerinin ya *1234 Kroniği* ya da Mihael Rabo ve Bar Hebraeus tarafından bir başka kaynaktan edinilmiş olabileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

¹⁶⁴⁸ Suruç'ta toplanan konsil Zuqnin Kroniği'nde daha detaylı biçimde ele alınmaktadır. *Bkz.*, Zuqnin Kroniği, ss. 204-219

¹⁶⁴⁹ Zuqnin Kroniği, ss. 219-226; Michael, ss. 515-516

¹⁶⁵⁰ Bar Hebraeus, I, s. 203; Michael, s. 517

¹⁶⁵¹ İbn Kesir, X, s. 256

¹⁶⁵² Nahide Bozkurt, "*Mehdî-Billâh*"

¹⁶⁵³ İliyo, Mehdî dönemini H.158/M.774-775 yılı itibarıyla başlatmaktadır (s. 182) ancak metnin ilerleyen bölümlerinde dört sayfalık bir boşluk bulunduğu için, Mehdî döneminin sonu hakkında bilgi bulunmamaktadır. İliyo'nun anlatımı H.265/M.878-879 yılında yani son bıraktığı yerden yaklaşık 103 yıl sonra devam etmektedir (İliyo, ss. 182-186). Mehdî dönemi hakkında bilgiler Theophanes'te de geniş yer tutmaktadır. Theophanes, AM.6267/M.774-775 yılıyla birlikte Mehdî'yi olaylara dâhil etmekte ve AM.6276/M. 783-784 tarihindeki ölümüne kadar çeşitli hadiselerde Mehdî hakkında bilgiler vermektedir (Theophanes, ss. 619-631).

Üçüncü Abbâsî halifesi Mehdî-Billâh, yaklaşık on yıllık iktidarının ardından 22 Muharrem 169/15 Ağustos 785 tarihinde İran'daki Mâsebezân'da, kimi rivayetlere göre bir av kazasında, kimi rivayetlere göre ise zehirlenerek vefat etti. Vefat ettiği yılı AG.1096 yılı olarak veren *1234 Kroniği*, bu tarihin M.785 yılını karşılaması bakımından, Halife'nin ölümünü doğru vermektedir. Ayrıca yine kroniğin ifade etmiş olduğu “*Halife'nin ölümü uzun süre halktan saklandı*” bilgisini kısmen İbnü'l Esir de desteklemektedir. İbnü'l Esir, Halife öldükten sonra bir kısım Abbâsî ileri gelenlerinin, babasıyla birlikte Mâsebezân'da bulunan oğlu Hârûn'a, bu haberin asker içinde karışıklığa neden olabileceğini söyleyip, Halife'nin ölümünü başkente dönene kadar gizli tutmalarını önerdiklerini söylemektedir¹⁶⁵⁴. Ölümünün ardından yerine, sağlığında veliaht olarak tayin etmiş olduğu büyük oğlu Mûsa el-Hâdî, dördüncü Abbâsî halifesi olarak geçmiştir.

s.3

[187] Reşîd Olarak da Adlandırılan Hârûn'un¹⁶⁵⁵ Halifeliği Hakkında¹⁶⁵⁶:

Mehdî'nin oğlu Mûsa bir yıllık halifeliğinin ardından öldü ve yerine kardeşi Hârûn geçti. Babası Mehdî'nin zamanında büyük bir ordu ile birlikte Rum topraklarına girmiş ve çok sayıda esir elde etmişti. Ayrıca Semâlû ve İrakliyâ¹⁶⁵⁷ şehirlerini çığnemiş ve oraları ele geçirmişti. Herakliyâ şehrinin liderlerinin birinden oranın kalesini almış ve oraya İrakliyâ¹⁶⁵⁸ isminde bir şehir kurmuştu.

1234 Kroniği, Mûsa el-Hâdî dönemi hakkında, halife olması ve ölümü haricinde hiçbir bilgi vermemektedir. Mihael Rabo yalnızca Romalılar'ın Hades Kalesi'ne yaptığı saldırının bilgisini verir¹⁶⁵⁹. Aynı şekilde Bar Hebraeus kroniğinde de Hâdî dönemiyle ilgili olarak, yalnızca onun hilafete geçişinden hemen önce Urfa ve Suruç civarında yaşanan bir çekirge istilası ve Roma ordusunun Germanikeia'da bulunan Hadath ya da Hades Kalesi'ne¹⁶⁶⁰ yapmış oldukları bir saldırının haricinde bilgi verilmemektedir¹⁶⁶¹.

¹⁶⁵⁴ İbnü'l Esir, VI, s. 82

¹⁶⁵⁵ Hârûn Reşîd (17 Mart 763-24 Mart 809). Eylül 786-24 Mart 809 yılları arası, Abbâsî Devleti'nin beşinci halifesi.

¹⁶⁵⁶ Bu bölüm itibarıyla II. Cilt başlamaktadır.

¹⁶⁵⁷ كونا Konya Ereğli.

¹⁶⁵⁸ Bar Hebraeus, Hârûn Reşîd'in bu şehri Kallinikus yani Rakka'nın kuzeyinde inşa ettiğini ve Heraklios hanedanına mensup olan eşine atfen buraya Heraklia ismini verdiğini ifade eder (Bar Hebraeus, I, s. 209).

¹⁶⁵⁹ Michael, s. 518

¹⁶⁶⁰ Günümüzde Maraş Gölbaşı'da bulunan Göynük Kalesi.

¹⁶⁶¹ Bar Hebraeus, I, s. 205; Taberî, XXIX, s. 206

Hıristiyan kaynaklarında Mûsa el-Hâdî dönemi ile ilgili bilgilerin kısıtlı olmasının en önemli nedeni şüphesiz, halifeliğinin yalnızca bir yıl kadar sürmüş olmasıdır. Buna paralel olarak Hâdî dönemi, İslâm kaynaklarında da çok yer kaplamamaktadır. İslâm kaynakları, Hâdî döneminin en önemli hadisesi olarak görülen Ali bin Ebu Talib soyundan gelen Ebu Abdullah Hüseyin bin Ali'nin Medine'de başlattığı isyan hadisesi kadar, Hıristiyan kaynaklarında bahsi geçmeyen, hanedan içerisindeki meselelerle ilgilenmektedirler. Ebu Abdullah Hüseyin bin Ali'nin başını çektiği isyan hadisesi, Mekke yakınlarında cereyan eden Fah Savaşı'nda, Halife'nin gönderdiği ordunun isyancıları mağlup etmesiyle neticelenmiştir¹⁶⁶². Bu savaşın bir önemli neticesi de bu isyanda Hüseyin bin Ali'nin tarafında yer alan ve savaşın kaybedilmesi üzerine Mağrib'e kaçan İdris bin Abdullah'ın, Kuzeybatı Afrika'da yaklaşık yüz yıl kadar etkili bir siyasi güç oluşturacak olan İdrisîler hanedanını kurmasıdır¹⁶⁶³.

İslâm kaynaklarının üzerinde durduğu bir diğer önemli hadise de Halife'nin, kardeşi Hârûn'un yerine oğlu Câfer'i veliaht olarak tayin etmek istemesi ve anneleri Hayzurân'ın iki kardeş arasında kalarak daha ziyade Hârûn'un tarafını tutmuş olması gibi hanedanın iç meseleleridir. Halife, oğlu Câfer'i kendisinden sonra veliaht olarak göstermek istemiş ve bu amaçla bazı Abbâsî önderlerini kendi tarafına çekmeyi başarmıştı¹⁶⁶⁴. Ne var ki Hârûn ile birlikte olan Yahya bin Halid el-Bermekî, Hârûn'un veliahtlığını desteklemekte ve bu yönde Halife'ye telkinlerde bulunmaktaydı. Nihayetinde Halife Hâdî, bir yıllık bir iktidarın ardından öldü ve hilafet makamı, kardeşi Hârûn'a geçti¹⁶⁶⁵. Halife'nin ölümü üzerine çeşitli rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l Esir hastalık ya da iç organlarında meydana gelen bir yaradan kaynaklandığına dair rivayetlerin olduğunu söylemekte ancak bir rivayete göre Hâdî'yi, idari işlere çok karıştığı için aralarının açık olduğu ve Hârûn'un veliahtlığını destekleyen annesi Hayzurân'ın zehirlediğini ifade etmektedir¹⁶⁶⁶. İbn Kesir Halife'nin ölüm sebebi ile ilgili pek bilgi vermemekte, ancak annesi ile arasının açık olduğunu teyit ederek, Evzaî'ye dayandırdığı rivayette yine Hayzurân'ın Halife'yi zehirlediğini belirtmektedir¹⁶⁶⁷. Taberî de bir rivayete göre Halife'nin ölüm sebebinin ülser

¹⁶⁶² Fah Savaşı ile ilgili bilgi için bkz, Ethem Ruhi FİĞLALİ, “Fah”, TDVİA, Cilt: 12, 1995, ss. 73-74

¹⁶⁶³ İdrisîler hakkında bilgi için bkz, Muhammed RAZÛK, “İdrisîler”, TDVİA, Cilt: 21, 2000, ss. 495-497

¹⁶⁶⁴ İbnü'l Esir, VI, s. 89

¹⁶⁶⁵ 16 Rebiyülevvel 170/15 Eylül 786

¹⁶⁶⁶ İbnü'l Esir, VI, s. 92 vd

¹⁶⁶⁷ İbn Kesir, X, ss. 266-267

olduğunu belirtir ancak muhtemelen daha kuvvetli ihtimal olarak gördüğü, Halife'nin annesi Hayzurân'ın köle bir kız vasıtasıyla Halife'yi zehirletmesini daha uzun ve detaylı olarak vermektedir¹⁶⁶⁸. İslâm kaynakları Halife Hâdî'nin ölüm zamanı ile ilgili dikkat çekici bir detay vermektedirler. Buna göre Hâdî'nin öldüğü gece bir halife ölmüş, bir başkası halife olmuş¹⁶⁶⁹, bir başkası ise doğmuştu¹⁶⁷⁰.

Hârûn Reşîd henüz babası Mehdî'nin iktidarında Roma üzerine yapılan seferlere katılmıştı. *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu bu sefer muhtemelen H.165/781-782 yıllarında gerçekleşen ve Arap ordularının Konstantinopolis'e oldukça yaklaştığı ve Roma ile yapılan barış antlaşmasıyla nihayete eren sefer olmalıdır. Abdülmelik bin Salih, Yahya bin Halid el-Bermekî, İsa bin Mûsâ ve Hasan bin Kahtebe gibi ünlü komutan ve devlet adamlarının katıldığı bu seferde Hârûn, ordunun sevk ve idaresini yapmıştı¹⁶⁷¹. İbnü'l Esir ve İbn Kesir, yaklaşık yüz bin kişilik bir ordunun bu seferde, Boğaz'a kadar ilerlediğini ve Roma İmparatoriçesi'nin barış istediğini söylemektedirler. Her iki tarihçi de bu seferle ilgili bilgileri muhtemelen aynı kaynaktan edinmişlerdir. Zira her ikisi de benzer ifadeler kullanmakla birlikte, Arap ordusunun mevcudu, Hârûn'a babasının vermiş olduğu paranın miktarı, yapılan antlaşmada Roma'nın ne kadar ödeyeceği, alınan esirler ve öldürülen kişi ve hayvan sayıları birbirini tutmakta ya da birbirine çok yakın rakamlardır¹⁶⁷². Ancak İslâm kaynakları bu seferin süreci hakkında detay belirtmemektedirler.

İslâm kaynaklarının vermediği detayları Hristiyan kaynakları vermektedir. Bar Hebraeus, Halife'nin oğlu Hârûn'u Roma başkentine gönderdiğini ancak Romalılar'ın hileli bir plan vasıtasıyla Arapları Sangarius Nehri¹⁶⁷³ üzerinde durdurarak onları nehir ile dağ arasında sıkıştırdıklarını söyler. Araplar bunun üzerine Roma ile üç yıllık bir barış yapmak istemişler ve İmparatoriçe İrene'nin de her kadın gibi bunu kabul etmiştir¹⁶⁷⁴. Bar Hebraeus ile aynı kaynağı kullandığı anlaşılan ancak ihtimal ki en az bir kaynağa daha sahip olduğunu düşünebileceğimiz Mihael Rabo, Bar Hebraeus ile aynı bilgileri, biraz daha detaylı olarak vermektedir. Mihael Rabo,

¹⁶⁶⁸ Taberî, XXX, The History of al-Tabarî, The Abbasîd Caliphate in Equilibrium (Abbâsî Hilafeti'nde Denge), Tr: C. E. BOSWORTH, SUNYP, New York, 1989, s. 42

¹⁶⁶⁹ Hârûn Reşîd.

¹⁶⁷⁰ Abdullah Memûn. M.813-833 yılları arası Abbâsî halifesi olacak olan, Hârûn Reşîd'in oğullarından.

¹⁶⁷¹ Nahide BOZKURT, "Hârûnürreşîd", TDVİA, Cilt: 16, 1997, ss. 258-261

¹⁶⁷² İbn Kesir, X, s. 247 vd; İbnü'l Esir, VI, s. 64 vd. İbnü'l Esir, Roma'nın yıllık 70 bin dinar, İbn Kesir ise 700 bin dinar ödeyeceğini söylemektedir. Bu fark muhtemelen orijinal metnin okunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Vasiliev bu miktarı 70-90 bin olarak ifade eder (Vasiliev, I, s. 302).

¹⁶⁷³ Sakarya Nehri.

¹⁶⁷⁴ Bar Hebraeus, I, s. 204

Hârûn'un bu seferinde beraberinde, Nacolea'yı¹⁶⁷⁵ kuşatan Abdülmelik bin Salih, yaklaşık on bin Romalıyı öldürdüğünü söylediği Bournike'nin¹⁶⁷⁶ de olduğunu ve Hârûn'un başkente gittiğini ifade eder¹⁶⁷⁷. Mihael Rabo'nun bu ifadelerinden Arap ordusunun üç kol halinde ilerlediği görülmektedir. Mihael Rabo bundan sonra Bar Hebraeus ile aynı bilgileri vermekte ve Arap ordusunun Sangarius Nehri'nin kıyısında Romalılar'ın hileli planları sonucu sıkıştırıldığını söyler. Mihael Rabo ardından, böylesine güç bir durumda kalan Araplar'ın barış istemek zorunda kaldıklarını ve İmparatoriçe İrene'nin, Mihael'in Bar Heraeus ile aynı kaynağı kullanmış olduğunu bize düşündüren ifadesiyle, kadın düşüncesine binaen, üç yıllık bir barışı kabul ettiğini belirtmektedir¹⁶⁷⁸.

Hadisede taraf olması hasebiyle en detaylı bilgileri veren kaynak Theophanes'tir. Theophanes, AM.6274/M.781-782 yılı hadiselerinde Suriye, Mezopotamya ve çölden müteşekkil devasa bir Abbâsî ordusunun, Bounousos¹⁶⁷⁹ komutasında bir orduyu, Nacolea'yı kuşatmak ve asıl ordunun arkasını güvenlik altına almak için geride bıraktıktan sonra, Chrysopolis'e¹⁶⁸⁰ kadar ilerlediğini bildirir. Theophanes bundan sonra Hârûn'un Bourniche¹⁶⁸¹ komutasında 30 bin kişilik bir kuvveti Asya'ya gönderdiğini ve bunların Thrakesian teması *strategos*u Lakhanodrakon'un¹⁶⁸² askerleriyle savaştıklarını, ardından İmparatoriçe'nin *domestikos* Antonios komutasında bir *tagmata*¹⁶⁸³ gönderdiğini ve bu ordunun Bane'yi¹⁶⁸⁴ ele geçirerek Arapları durdurduğunu ifade eder. Ancak Bukellarion *strategos*u Tatzatios, saray *patrikios*u Stavrakios'a karşı olan düşmanlığı nedeniyle Araplara sığındı ve onlara Roma ile barış yapmalarını tavsiye etti. Ardından Araplar ve Romalılar, birbirlerine karşılıklı hediyeler göndermişler ve Roma'nın Araplara ödeyeceği vergiyi tespit ederek barış yapmışlardır¹⁶⁸⁵.

¹⁶⁷⁵ Seyitgazi, Eskişehir.

¹⁶⁷⁶ Yahya bin Halid el-Bermekî.

¹⁶⁷⁷ Michael, s. 517

¹⁶⁷⁸ Michael, ss. 517-518

¹⁶⁷⁹ Rabi' bin Yunus. Bu ismi İbnü'l Esir (VI, s. 64) ve Taberî (XXIX, s. 210 vd.) de vermektedir.

¹⁶⁸⁰ Üsküdar.

¹⁶⁸¹ Yahya bin Halid el-Bermekî.

¹⁶⁸² Mikhail Lakhanadrakon (ö: 20 Temmuz 792). Thrakesion teması komutanı ve ateşli bir ikonoklazm taraftarı. Bilgi için bkz, ODB, Cilt: 2, s. 1168

¹⁶⁸³ Roma'da imparatorun doğrudan komuta ettiği profesyonel orduya verilen isimdir. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "Tagma", ODB, Cilt: 3, s. 2007

¹⁶⁸⁴ Sapanca, Sakarya.

¹⁶⁸⁵ Theophanes, ss. 628-629

Hârûn Reşîd'in halifeliğinden önce Roma üzerine yapmış olduğu seferle ilgili kaynakların vermiş olduğu bilgiler bu şekildedir. Ancak *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu şehirler hakkında elimizdeki başka hiçbir kaynakta veri bulunmamaktadır. Ayrıca tarihi kayıtlar, Roma imparatorluk arazisinde pek çok Herakleia isminde şehir olduğunu belirtmekte ve bu nedenle metnin bahsetmiş olduğu Herakleia'nın hangi şehir olduğunu tespit etmek hayli güç olmaktadır. Elimizdeki bilgilere göre Anadolu'da bulunan ve Herakleia olarak isimlendirilen yerler, bugünkü Konya sınırları içinde yer alan ve günümüzde Konya'nın Ereğli ilçesi olan Herakleia Cybistra, Karadeniz kıyısında yer alan ve Karadeniz Ereğli olarak anılan Herakleia Pontika ilk akla gelen yerlerdir. Bunların yanında nispeten bilinirliği daha az olan, Batı Anadolu'daki Bafa Gölü yakınlarında, bugünkü Çanakkale yakınlarında, Güneybatı Anadolu'da bugünkü Aydın ili yakınlarında ve yine Batı Anadolu'da Ayvalık yakınlarında olmak üzere Herakleia olarak anılan başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Tüm bunların ışığında önemleri ve Arap ordularının muhtemel güzergâhları göz önüne alındığında burada ismi verilen Herakleia muhtemelen Konya Ereğli olarak anılan yer olmalıdır. Bununla birlikte bu karışıklığın nedeni, metinde verilen bilgiden değil, metnin kendisinden de kaynaklanıyor olabilir. Zira metin içerisinde pek çok yerde aynı ismin farklı şekilde yazılmış olduğunu defalarca müşahade etmiş bulunmaktayız ki bunlar içerisinde en sık rastladıklarımızdan biri de Roma imparatoru Heraklios'un isminin yazılışıdır.

Halife olduğu zaman, yaptığı kötülükler daha da sertleşti ki bu durum daha halifeliğinin başladığı yıl olmuştu. Hristiyanların vergisini artırdı ve onlardan pek çoğu memleketlerini terk ederek kaçtı. Arkalarında bıraktıkları topraklar da Müslümanların eline geçti.

Halifeliğinin ikinci yılında Abdülmelik'i birtakım imar işleri için görevlendirdi ve çeşitli bölgelerden iki binden fazla araba topladı. Daha sonra batıda bulunan kilise ve tapınakların yıkılmasını ve bu yapılardan elde edilecek olan kesme taşlardan sur yapılmasını emretti. Kışum'daki büyük kilise de bu amaçla yıkıldı.

Gerek *1234 Kroniği* gerekse diğer Hristiyan kaynakları anlatımlarının kimi bölümlerinde İslâm hükümdarlarının ya da valilerinin, egemenlik sahası içerisinde bulunan gayrimüslimlere özellikle de Hristiyanlara karşı takındıkları olumsuz tutumdan ya da onlara yapılan kötülüklerden bahsetmektedir. Kaynakların aktardığı bu tür hadiseler genellikle ya bir şehirde ya da belirli bir bölgede cereyan etmektedir

ve hiçbir kaynak bir hükümdarın (İslâmî uygulamalar hariç), ülke genelini kapsayacak bir uygulamasından bahsetmemektedir.

Örneğin metnin bu bölümünün ilk kısmında anlatılan hadise oldukça genel ve üstünkörü bir ifade olarak dikkati çekmektedir ve elimizdeki diğer Süryani kaynaklarının eşdeğer kısımlarında bu yönde bir bilgi verilmemektedir. İkinci kısımda verilen bilgiler Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da da yer almaktadır. Ancak tarihçilerin vermiş olduğu bilgiler birbirine paralel olmakla birlikte içerik bakımından farklılıklar göstermektedir. Bar Hebraeus, Halife'nin Abdülmelik'i göndererek Keysun'daki büyük kilisede bulunan 15 heykeli yıktırdığını ve bunlardan çıkan taşları iki bin arabaya doldurarak bunlarla, Romalılar'ın yıktığı Hades Kalesi'nin surlarını yeniden inşa ettirdiğini söylemektedir¹⁶⁸⁶. Mihael Rabo ise Halife'nin Abdülmelik'i, Hades şehrinin yeniden inşası için gönderdiğini, Abdülmelik'in bu amaçla batı bölgelerdeki pek çok kiliseyi yıktığını ve bu kiliselerden çıkan taşlarla kalenin onarımını yaptırdığını ifade eder. Mihael Rabo ayrıca Kişum'daki büyük kilise ve 15 mabedin de yıkıldığını eklemektedir¹⁶⁸⁷. Anlaşıldığı üzere her üç yazar da aynı kaynaktan beslenmekte ancak her biri muhtemelen elindeki bilgileri farklı biçimde yorumlamaktadır.

(AG) 1104 yılında Hârûn, Bağdâd'dan çıkarak yerleşmek için Kalinikus'a gitti ve orada kendine ikametgâh olarak bir kale yaptırdı ve orayı ikinci Bâbil yaptı. Daha sonra iki nehirden kanallar vasıtasıyla bölgeye su getirtti. Bunlardan biri Fırat'tan getirilirken, diğeri ise Seruc'dan kazılarak Rakka'ya indirilmişti. Aynı yıl Hârûn, Rum topraklarına ve Urhoy'a girdi ve oradaki Arapları şehirde topladı. Oradaki Hristiyanlara, onların Rum imparatorunun casusları olduğu gerekçesiyle iftira atıldı. Halife tüm sene boyunca orada olduğu için de kiliselerindeki ibadetlerini gizlice yaptılar. Sonra Hârûn'un halifeliği döneminde onun kâtibi konumundaki Yahya, isteklerini kabul etmediği Arapları oradan uzaklaştırdı.

İslâm kaynakları, sebebini belirtmemekle birlikte Halife'nin Bağdad'dan ayrılarak Rakka'ya gittiği bilgisini teyit etmektedirler. Bu kaynaklar hadiseyi H.180/M.797 yılına tarihlemekte, bu nedenle AG.1104/M.792-793 yılını veren 1234 *Kroniği* hadisenin tarihlendirilmesinde birkaç yıllık hata yapmaktadır. Ayrıca İslâm kaynakları Halife'nin burada yaptırmış olduğu ve metinde bahsedilen imar faaliyetleri

¹⁶⁸⁶ Bar Hebraeus, I, s. 205

¹⁶⁸⁷ Michael, s. 521

hakkında detay vermemekle birlikte genel olarak Hârûn Reşîd dönemini imar faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönem olarak nakletmektedirler. Diğer yandan 1234 *Kroniği* ile aynı kaynağı kullanan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da aynı bilgileri vermekte, “ikinci Babil” ifadesini Mihael Rabo da kullanmaktadır¹⁶⁸⁸.

1234 *Kroniği*’nin “aynı yıl” şeklinde ifade ettiği Halife’nin Urfa’ya gitmesini, diğer Süryani tarihçileri AG.1108/M.796-797 yılına tarihlemektedirler. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus buradaki hadiseyi biraz daha detaylandırarak verirler. Buna göre Halife Urfa’ya gittiğinde, şehirdeki Araplar’dan bazıları Halife’ye gelerek şehrin Hristiyanlarının Roma imparatoru lehine casusluk yaptıklarını ve İmparator’un da her yıl buraya gelerek kilisede ibadet yaptığını söyleyerek Halife’yi Hristiyanların kiliselerini yıkması ve çan çalmalarını engellemesi yönünde kışkırtmaya çalışmışlardı. Halife ise veziri Yahya bin Halid el-Bermekî’den meselenin iç yüzünün ortaya çıkarılmasını istemiş, yapılan tahkikatta bunların asılsız iddialar olduğu ortaya çıkınca bu iddiaları ortaya atmış olan Araplar, bizzat Halife’nin emriyle cezalandırılmıştı¹⁶⁸⁹.

s.4

[188] Rumların Krallığında Olan Hadiseler Hakkında:

(AG) 1104 yılında İmparator Konstanşinos, annesinin atamış olduğu Sicilya patrikosuna öfkeleni ve onun gözlerini çıkartmak istedi. Bu durum karşısında patrikos kaçarak Araplara sığındı. Daha sonra İmparator Konstanşinos bir emir yayınlarak, artık annesinin ana kraliçe olarak anılmayacağını ilan etti. Çünkü babasının hayattayken (ortak) imparator olarak ilan etmiş olduğu Konstanşinos, babası Leon öldüğü zaman yaşı küçük olduğu için, onun yerine imparatorluğun yönetimini annesi devralmıştı.

İki yıl sonra annesini yeniden imparatoriçe olarak ilan etti. Daha sonra ilk eşini¹⁶⁹⁰ boşayarak, ahlaksız ve düşüncesiz bir şekilde ikinci eşiyile¹⁶⁹¹ evlendi ve ilk eşiyile birlikte kızlarını gönderdi. Kendisi de gidip bir süre Trakya’da kaldı. Başkente döndüğünde annesi tarafından gözlerine kızgın yağ dökülmesi suretiyle kör edildi¹⁶⁹². Devlet işlerine yetkili olarak hadım Atyus¹⁶⁹³ konuldu.

¹⁶⁸⁸ Michael, s. 522

¹⁶⁸⁹ Michael, s. 522; Bar Hebraeus, I, ss. 206

¹⁶⁹⁰ Maria (y: 770-823 sonrası).

¹⁶⁹¹ Theodote. VI. Konstantin’in ikinci eşi. Eylül 795 tarihinde İmparator’la evlenmiş, Ağustos 797 tarihinde İmparator’un gözlerinin kör edilerek tahttan indirilmesiyle birlikte köşesine çekilmiştir. Bu tarihten itibaren ne kadar yaşadığı bilinmemektedir.

¹⁶⁹² *Krş*, 754-813 *Kroniği* (Duygu, s. 384). Adı geçen kronik hadisenin tarihini AG.1110/M.799 yılı olarak vermektedir.

¹⁶⁹³ ܐܬܝܘܫ Hadım Aetios. İmparatoriçe İrini’nin en güvenilir danışması olarak bilinir. Aetios bir dönem imparatorlukta en yetkili devlet adamı konumundaydı. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur.

(AG) 1106 yılında Müslümanlar Rum topraklarına girdiler ve çok sayıda yeri yağmaladılar, tahrip ettiler ve geri döndüler.

Roma imparatoru IV. Leon, oğlu Konstantinos'u M.776 yılında, henüz beş yaşındayken ortak imparator olarak tayin etmişti. Leon'un M.780 yılında ölmesi üzerine dokuz yaşındaki Konstantinos tek imparator olarak tahta geçmiş ancak yaşının çok küçük olması nedeniyle annesi İrene, taht naibi olarak ülkenin idaresini devralmış ve M.781 yılında Sicilya valiliğine Elpidios'u tayin etmişti¹⁶⁹⁴. Ancak bir süre sonra başkente Elpidios'un, taht için mücadele eden IV. Leon'un kardeşi Nikephoros lehine isyan etmeye hazırlandığı haberi geldi. İmparatoriçe, *strategos* Theodoros ya da Theophilos komutasında bir donanmayı Sicilya'ya gönderdi ve bu donanmayla birlikte gönderilen ordu Elpidios'a bağlı birlikleri mağlup etti. Kalkışmasında başarısız olan Elpidios, Kuzey Afrika'ya geçerek buradaki Arap idarecilere sığındı¹⁶⁹⁵.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Elpidios'un isyanı sırasında VI. Konstantinos henüz daha dokuz ya da on yaşındadır ve bu nedenle Sicilya *patrikosu* üzerine gönderilen ordunun İrene tarafından gönderilmiş olması daha muhtemeldir. Pek çok noktada aynı kaynakları kullanmakta olan *1234 Kroniği*, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus burada birtakım farklılıklar göstermektedir. Öncelikle bu hadiseyi Bar Hebraeus AG.1100/M.788-789 yılının ertesindeki olaylar içerisinde aktarırken Mihael Rabo, *1234 Kroniği* gibi AG.1104/M.792-793 yılı içerisinde vermektedir¹⁶⁹⁶. Buna karşın Theophanes bu hadiseleri AM.6273/M.780-781 yılı içerisinde verir ki kabul edilen tarih de bu tarihtir¹⁶⁹⁷. Bunun yanında Bar Hebraeus Elpidios'un, Konstantinos'un annesi ile zina yaptığını söylerken Mihael Rabo, aynı bilginin yanında bir de Elpidios'un kendisini imparator ilan ettiğini ve Sicilya'yı Araplara vermeyi taahhüt ettiğini söylemektedir. Theophanes ise Elpidios'un, Araplara sığındıktan sonra kendisini imparator olarak ilan ettiğini belirtir¹⁶⁹⁸. Warren Treadgold'a göre Araplar her ne kadar Elpidios'u bir imparator olarak karşılamışlarsa da onu çok da ciddiye almamışlardır¹⁶⁹⁹.

Bundan sonra gerçekleşen hadiseler ise tarihçilerin verdiği kronolojiyle uyum göstermektedir. Elpidios'un isyanından sonra annesinin naipliği altında kalmaya

¹⁶⁹⁴ Bury, A History..., s. 381

¹⁶⁹⁵ Theophanes, s. 627; Bury, A History..., ss. 381-382; Warren TREADGOLD, The Byzantine Revival 780-842, SUP, Stanford, California, ABD, 1988, s. 67

¹⁶⁹⁶ Bar Hebraeus, I, s. 206; Michael, s. 521

¹⁶⁹⁷ Theophanes, s. 626

¹⁶⁹⁸ Theophanes, s. 628

¹⁶⁹⁹ Treadgold, s. 67

devam eden İmparator, yaklaşık on yıl sonra M.790-791 yıllarında tahtı tek imparator sıfatıyla annesinden almak istemiş ve bunu başarmıştı. İmparatorun bunu başarmasında en önemli etken, ikonoklazm karşıtı politika uygulayan İrene'nin icraatlarının özellikle Armenikon themasında mukavemetle karşılanmasıydı. Bu mukavemet daha sonra Anatolikon ve diğer themalarda da destek bulmuş ve bu süreç, İrene'nin reddedilip VI. Konstantinos'un tek başına hükümdar ilan olunmasıyla son bulmuştu¹⁷⁰⁰. Ne var ki Konstantinos tek imparator olmayı başarmasına rağmen, devleti herhangi bir karışıklığa sokmamak için annesi ile arasının iyi olduğu izlenimi vermeye çalışmıştı. İrene ise bu yenilgiyi kabul etmemiş ve İmparator'un Bulgarlar üzerine yapmış olduğu seferde başarısızlığa uğramasını kendi lehine değerlendirerek yeniden imparatoriçe unvanını aldı. Konstantinos'un başarısızlığı kendi destekçilerini dahi rahatsız etmişti. Diğer yandan İrene'yi de istemeyen bir grup IV. Leon'un kardeşi ve VI. Konstantinos'un amcası olan Nikephoros'u başa geçirmek için çeşitli planlar yapmaktaydılar. Bu planlara İmparator'a karşı düzenlenecek bir komplo da dâhildi ve bunu haber alan Konstantinos, öncelikle bu hareketi şiddetli biçimde bastırarak amcasının gözlerini kör ettirdi. İmparator daha sonra ilk eşi Maria'yı boşadı ve metresi Theodote ile evlendi. Bu evlilik hem sarayda hem de Roma ahalisi içinde hem Roma imparatorluk geleneklerine hem de Hristiyan geleneklerine aykırı olduğu gerekçesiyle büyük tepki topladı. Konstantinos, bu evliliği de kendisi lehine bir koz olarak kullanan annesinin düzenlediği bir komplo ile karşı karşıya kaldı ve başkentten ayrılarak Anadolu'ya geçti. Ne var ki bir süre sonra yakalandı ve başkente getirildi. Bizzat annesinin emriyle gözlerine mil çekildi ve bundan birkaç gün sonra da öldü¹⁷⁰¹.

[189] Nikeforos'un Hükümdarlığı:

Rumlar, kadın bir hükümdarın idaresi altında savaştan uzun süre kaçamayacaklarını anlayınca, kazandığı zaferlerle ün yapmış, zengin ve güçlü bir adam olarak bilinen, Kapadokyalı Nikeforos'u¹⁷⁰² imparator olarak tanıdılar. Böylece Nikeforos, (AG) 1111 yılında Rum imparatoru oldu. İmparatoriçe İrene, Atina'daki bir manastırda rahibe oldu.

Roma'da bu gelişmeler yaşanırken batıda, Avrupa'da yeni bir devletin temelleri atılıyordu. Miladî 25 Aralık 800 tarihinde Roma'daki Aziz Petrus

¹⁷⁰⁰ Ostrogorsky, s. 167; Theophanes, s. 641

¹⁷⁰¹ Ostrogorsky, ss. 167-168; Bury, A History..., s. 383 vd; Treadgold, The Byzantine Revival, ss. 67-70

¹⁷⁰² نيكفوروس Nikeforos (ö: 26 Temmuz 811). M.802-811 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Nikeforos Hanedanı'nın ilk hükümdarı.

Kilisesi'nde Papa III. Leo tarafından başına imparatorluk tacı giydirilen Şarlman¹⁷⁰³ şahsında Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu yükselmeye başlamıştı. Şarlman ve papa III. Leo, doğu ile batıyı birleştirmenin yolunun Doğu Roma'nın da Şarlman'ı tanımasından geçtiğini biliyorlardı. Esasında şartlar da bunu gerçekleştirmeye uygundu zira Roma tahtında dul bir kadın tek başına oturmaktaydı. Bunu sağlamak amacıyla M.802 yılında Şarlman ve Papa'nın elçileri başkente geldiler. Ancak Roma aristokrasisi bu teklife şiddetle karşı çıktı ve aynı yılın sonlarında gerçekleşen bir saray darbesiyle İrene tahttan indirildi ve yerine imparator olarak I. Nikephoros getirildi¹⁷⁰⁴.

Bu detaylar 1234 *Kroniği*'nde yer almadığı gibi diğer Süryani kroniklerinde de pek yoktur. Süryani kronikçilerinin yüzeysel ve hatalı bilgilerle verdiği bu süreç Theophanes'in kroniğinde çok daha detaylı biçimde yer almaktadır. Theophanes'in verdiği bilgilere göre Nikephoros, Süryani tarihçilerin dediği gibi savaşlarda başarılar kazanmış bir komutan değil, sarayda üst düzey bir yöneticidir¹⁷⁰⁵. Ayrıca imparator olması AG.1111/M.799-800 değil, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun kaydetmiş olduğu gibi AG.1114/M.802-803 tarihidir. Tahttan indirilen İmparatoriçe İrene sürgün edilmiş ve sürgünde ölmüştür. Ancak Süryani tarihçilerin söylediği gibi gönderildiği yer Atina değil, Midilli Adası'dır.

[190] Urhoy'da Ruşafāyā Evi'nde Bulunmuş Olan Gömü Hakkında:

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi¹⁷⁰⁶ gömüyü Urhoy'da İwennis Ruşāfā'nın karısı gömmüştü. Oğlu Sergis ile birlikte Kisralar zamanında Perslere esir düştükten sonra dönüşünde gömüyü bulamamıştı.

s.5

Şimdi biz onun, Halife Harun döneminde nasıl bulunduğunu anlatacağız. (AG) 1115 yılında Kalinikus'ta iken İwennis Ruşāfā'nın çiftliği, gelenek üzerine onun kızlarından biriyle evlenmiş olan Silvestrus'a kalmıştı. Sonra o Silvestrus bu çiftliği, sayısız mal ve mülk ile birlikte küçük yaştaki oğullarına bıraktı. Bu çocuklar bu malları şehvetle dağıtıp tükettiler. Babalarından gömünün çiftlikte olduğunu duymuşlardı. Çiftlikte orayı burayı kazdılar ve gömüyü buldular. Ancak onun olağan dışı olduğunu ve ayrıca, yiyecek ve içeceklerin, binitlerin, av köpeklerinin ve kölelerle hizmetkârların yanında ihtiyatlı davranmaları

¹⁷⁰³ Charlemagne (y: 742-28 Ocak 814). Frank ve Lombard kralı, aynı zamanda Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun ilk hükümdarıdır.

¹⁷⁰⁴ Ostrogorsky, s. 173

¹⁷⁰⁵ *Genikon* (Hazine) sorumlusu. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "Genikon", ODB, Cilt: I, ss. 829-830. İbnü'l Esir de Nikephoros'un, imparator olmadan önce *Harac Divanı*'nın başında bulunduğunu söyler (İbnü'l Esir, VI, s. 167).

¹⁷⁰⁶ Bkz, [97] nolu paragraf.

gerektiğini bilmiyorlardı. Bu nedenle başları belaya girdi. Haber Kalinikus'ta bulunan Halife Hârûn'a kadar gitti. Halife, konuyu araştırıp öğrenmesi için Urhoy'a hadımlardan birini yolladı. Hadım, oradaki tüm mal ve mülke el koyarak bunları da hapse attırdı. Anlatılanlara göre onların malları ve altın ve gümüşleri aileden kalmaydı. Annelerini de tutukladı ve onlara, ellerindeki varlıkları göstermeleri için baskı yaptı. Onlar da altın ve gümüşten kaplar, kadehler, tabaklar ve sürahileri gösterdiler ki hepsi gümüş Rum dinarlarıyla doluydu. Ayrıca yine orada altın ve gümüşten yapılmış akrep ve yılanlar ve ilaç yapmak için kullanılan kimyasal maddeler de vardı.

s.6

Sonra bu hadım onların kız kardeşini de tutukladı ve Kalkedonculara ait bir binanın dördüncü katına hapsetti. Bu küçük kız, gece karanlığında kendisine saldıracaklarını düşünüp çok korktu ve kendini dördüncü katın penceresinden aşağı attı. Tüm iç organları parçalandı ve ertesi gün de öldü.

Hadım bunun üzerine bulduğu her şeyi aldı ve onu bu genç kızın ölümü hakkında bilgi vermek için Kalinikus'ta bulunan Hârûn'un yanına gitti. Çünkü bu hadise nedeniyle üzerinde baskı oluşmuştu. Sonra da bahsi geçen çocukları serbest bıraktı ve onlar da esaretten kurtulmuş oldular.

Evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere Süryani tarihçiler eserlerinde, Roma Devleti'nin Süryani toplumuna müteaddit defalar yapmış bulunduğu zulümlerden, Roma-Pers savaşları zamanında her iki devletin arasında kalmanın kendileri üzerinde oluşturduğu baskılardan bahsetmektedirler. Nihayetinde Arap fütuhâtı, Pers Devleti'nin ortadan kaldırırken, Roma'yı ise artık Süryanileri rahatsız edemeyeceği bölgelere geriletmiştir. Ne var ki siyasi ve askeri bir varlığı bulunmayan ve yalnızca dini tabanlı bir toplum olarak görmüş olduğumuz Süryaniler'in, Arap tahakkümünü kabul etmelerinin ve bu tahakkümü bir nevi kurtuluş olarak görmüş olmalarının yanında zaman zaman Arap egemenliği altında da çeşitli zulümlere maruz bırakıldıklarını ve işin özünde mazlum bir toplum profili çizdiklerini görmekteyiz.

Elimizdeki birinci el Süryani kaynakları içerisinde, olayları sadece kısa özetler halinde derleyen Nisibisli İliyo kroniğini ayrı tutarsak, geri kalan yazarlar içerisinde, bu tür hadiseleri en az paylaşan kaynak *1234 Kroniği*'dir. Ayrı bir Kilise Tarihi isimli eseri olmasına rağmen dini ve toplumsal hadiseleri Dünya Tarihi'nde de bolca değerlendirmeye alan Bar Hebraeus ve gerek dini gerekse siyasi ve toplumsal hadiseleri tek bir eserde toplamış bulunan Mihael Rabo'ya nazaran *1234 Kroniği*'nin içeriğinde bu tür olaylar daha sınırlı yer tutmaktadır. Yine de diğer iki yazarın da eserinde yer vermiş olduğu bu hadise, bizim kroniğimizin içerisinde de kendisine yer bulmuştur.

Her üç kronikte de benzer ifadelerle anlatılan bu öykünün, üç kroniğin de ortak kaynağı olan Tell Mahreli Dionysios'tan alınmış olduğu bilgisini Bar Hebraeus ve Mihael Rabo vermektedir¹⁷⁰⁷. Buna ek olarak, Tell Mahreli'nin kroniğini bütünüyle eserinin içinde barındıran *1234 Kroniği* yazarı, Dionysios'un ismini diğer iki yazara nazaran daha az zikretmektedir. Bunun yanında yalnızca ortak bir kaynaktan alıntı yapan üç Süryani kroniğinde yer almakta olan ve başka hiçbir kaynaktan yer almayan bu hikâyeyi, aynı nedenden dolayı tahlil etmeye gerek görmemekteyiz.

[191] Hârûn'un Rum Topraklarına Girmesine Dair:

(AG) 1116 yılında İmparator Nikeforos, Hârûn'a savaş hazırlığı yapmasını bildiren bir elçi gönderdi. (Hârûn) 15 Haziran'da yüz bin kişiyle Rum topraklarına girdi. Nikeforos da hazırlığını yaptı ve kalabalık bir ordu ile yola çıktı. (İki ordu) birbirlerinin yakınına geldiğinde iki ay kadar savaş yapmadan beklediler ve nihayetinde barış yapıldı. Mervan¹⁷⁰⁸ Rum toprağından döndüğünde, Kalinikus'un yukarısında, bahsetmiş olduğumuz Eraklea isimli şehrin inşa edilmesini emretti. Bu amaçla da tüm ülkeden çalıştırmak üzere işçiler ve ustalar getirildi.

M.803 yılında Halife'nin oğlu Kâsım'ın komuta ettiği bir Arap ordusu Anadolu içlerine doğru hareket etmiş, bu orduya mukavemet etmekle memur edilen Anatolikon theması *strategiosu* Bardanes, etrafında toplanan Anatolikon, Opsikion ve Bukhellarion themalarının askerleri tarafından imparator ilan olunmuştu. Ne var ki beraberindeki destekçileri birer birer yanından ayrılan Bardanes, İmparator'dan özür dilemiş ve isyan bu şekilde sona ermişti¹⁷⁰⁹.

Diğer yandan İmparator, Halife'ye göndermiş olduğu mektuplarda İrene ile akdedilmiş bulunan antlaşmaya uymayacağını ve vaat edilen vergiyi ödemeyeceğini bildirmişti¹⁷¹⁰. Halife bunun üzerine H.187/M.803 ve H.190/M.806 yıllarında bizzat komuta etmekte olduğu orduyla Anadolu'ya girdi ve H.190/M.806 yılında yaklaşık 130 bin¹⁷¹¹ kişiden müteşekkil bir ordunun başında Herakleia Cybistra'ya¹⁷¹² geldi. Halife'nin bu ikinci seferinde Herakleia (Ereğli), Iconum (Konya) ve Tyana (Niğde/Kemerhisar) fethedildi¹⁷¹³. İmparator her ne kadar bir ordu ile Araplara karşı

¹⁷⁰⁷ Michael, s. 524; Bar Hebraeus, I, ss. 206-207

¹⁷⁰⁸ Harun olacak.

¹⁷⁰⁹ Theophanes, s. 657 vd.

¹⁷¹⁰ İbnü'l Esir, VI, s. 167

¹⁷¹¹ Theophanes Abbâsî ordusunun mevcudunu abartılı şekilde 300 bin olarak kaydetmektedir (Theophanes, s. 661).

¹⁷¹² Konya Ereğli.

¹⁷¹³ Nahide Bozkurt, "Hârûrreşîd"

hareket etmişse de bir süre önce yaşanan Bardanes isyanı dolayısıyla sadakatinden emin olamadığı ve aynı zamanda Arap ordusuna karşı koyacak durumda olmadığını gördüğü orduyla savaşa girmedi ve Halife'ye barış teklif etti. Kendisi, oğlu¹⁷¹⁴ ve Roma halkı adına vergi ödemeyi kabul etti¹⁷¹⁵. İmparatorun teklifini kabul eden Halife, ordusuyla birlikte geri döndü.

1234 Kroniği'nin bu anlatımı, nispeten özet ve eksik bilgiler içermekle birlikte İslâm kaynaklarıyla örtüşmektedir. Hadise hakkında bilgi veren diğer Süryani kaynakları Mihael Rabo ve Bar Hebraeus muhtemelen farklı kaynaklar kullanmışlardır. Zira bu iki tarihçinin verdiği bilgilerle *1234 Kroniği*'nin verdikleri arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Her iki tarihçi de AG.1115/M.803-804 yılına tarihledikleri hadisede Halife'nin İran'da bulunduğu bir sırada Roma ordularının Mopsuestia (Misis) ve Anavarza dolaylarına saldırdığını ve buraları ele geçirdiklerini söylerler. Halife bu durumu haber alınca Romalılar'ın üzerine yürümüş ve Herakleia'yı zapt etmişti. Bunun üzerine Nikephoros ordusuyla birlikte harekete geçmiş ve Halife, Roma ordusunun büyüklüğünü görünce barış istemek zorunda kalmıştı¹⁷¹⁶.

[192] Hârûn'un Ölümünden Önceki Hadiselere Dair:

Halife Hârûn, hazinesinde bulunan altın ve gümüşle birlikte Ebu Câfer'in hazinesinde bulunan on bin zuzenin sayımını yaptırdı.

s.7

Aynı dönemde azatlı Velîd bar Târîf¹⁷¹⁷ yanına aldığı 36 bin kişiyle birlikte Nişibin şehrine gitti ve şehrin emiri 'Ady halkından B'aziz bar Behlül'ü öldürdü. Üzerine gönderilen Yezîd bar Mezyed¹⁷¹⁸ komutasındaki 12 bin kişilik kuvvet onları takip etti ve Velîd ve beraberindeki çok sayıda adamı öldürdü.

Velîd bin Târîf isyanı, *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi bu dönemde değil, yaklaşık on yıl kadar önce, H.178/M.794-795 yılında cereyan etmiştir. El-Cezîre bölgesinde isyan eden Hâricîlerden Velîd bin Târîf, etrafına topladığı kuvvetle bağımsızlığını ilan etti¹⁷¹⁹. Daha sonra Nusaybin üzerine giderek şehri iki ay kadar

¹⁷¹⁴ Stavrakios (ö:11 Ocak 812). M.803-811 yılları arasında, babası Nikephoros ile ortak imparator; babasının öldürülmesinden sonra, 16 Temmuz- 2 Ekim 811 arası Doğu Roma imparatoru. Nikephoros Hanedanı'nın ikinci hükümdarıdır.

¹⁷¹⁵ İbn Kesir, X, s. 344; İbnü'l Esir, VI, s. 167; Theophanes, ss. 661-662; Ostrogorsky, s. 182

¹⁷¹⁶ Michael, s. 526; Bar Hebraeus, I, s. 209

¹⁷¹⁷ *وَلَدٌ بَنِي هَارُونَ* Velîd bin Târîf eş-Şârî. İsyancı bir Hâricî komutanı.

¹⁷¹⁸ *يَزِيدُ بْنُ مَرْيَدٍ* Yezîd bin Mezyed eş-Şeybânî (ö: 801). Gelecekteki Şirvanşahlar Devleti (M.799-1607) onun soyundan gelenler tarafından kurulacaktır.

¹⁷¹⁹ İbn Kesir, X, s. 289

muhasara altında tuttu ve İbnü'l Esir'in ifadesiyle burada bulunan İbrahim bin Hazim bin Huzeyme'ye gaddarlık yaptı¹⁷²⁰. Üzerine gönderilen kuvvetleri yenen Velid bin Târif, isyanı bastırmakla görevli Yezid bin Mezyed tarafından öldürüldü¹⁷²¹.

Yine aynı dönemde Hârûn, Horasan'a gitmek için hazırlık yaptı. Zira orada kendisine karşı başlatılan bir isyan hareketi vardı. Bağdâd'a döndüğünde, Zübeyde'den¹⁷²² doğmuş olan oğlu Muhammed'in, kendisinden sonra veliaht olmasını emretti ve Bağdâd'dan ayrıldı. Oğlu Kâsım'a Suriye'nin, ismi Abdullah olan diğer oğlu Memûn'a ise Pers (bölgesinin) yönetimini verdi.

Bu Memûn bilgili ve liyakatli bir adamdı ve astronomi ve dilbilimi sanatlarında ustaydı. Günümüze kadar gelmiş ve astronomi evi diye isimlendirilen bir gözlemevi kurmuş ve orada astronomi ilmiyle ilgili kitaplar yazdırmıştı. Sonra Hârûn üç oğlunun idaresine de birtakım emirler verdi. Oğlu Muhammed'in oturacağı tahtın yerine, Ebu Câfer'in mallarından daha fazla olarak Memûn'a toplamda 10 milyon zuze verdi. Oğullarına, emirlerine uyacaklarına dair yemin ettirdi. Hârûn 1120 yılında, isyancılarla mücadele halinde olduğu Horasan'daki Tus şehrinde, 23 yıllık halifeliğinin ardından öldü. Yaptırmakta olduğu Heraklea şehri ise tamamlanamadı.

Halife Hârûn Reşîd'in son yıllarında Horasan'da birtakım karışıklıklar baş gösterdi. Horasan valisi olan Ali bin İsa'nın halka zulmettiği bilgisi kendisine ulaşınca, Halife bizzat Rey'e kadar gitti. Halife'nin niyeti Ali bin İsa'yı görevden almak belki de tutuklamak ya da öldürmektir. Ne var ki Ali bin İsa, İbnü'l Esir'in bildirdiğine göre Halife'nin yanına gelmiş ona ve aile efradına büyük miktarda hediyeler sunmuş ve bağlılığını bildirmişti. Ali bin İsa hakkında fikirleri değişen Halife onu yeniden Horasan valisi sıfatıyla bölgeye göndermişti¹⁷²³. H.191/M.806-807 yılında Halife, Ali bin İsa'yı yine benzer tutum sergilemesi nedeniyle Horasan valiliğinden azletmiş ve yerine Herseme bin A'yen'i tayin etmişti. İbnü'l Esir, Halife'nin Ali bin İsa'yı görevden almasının bir nedeninin de H.190/805-806 yılında isyan eden Semerkand valisi Rafi bin Leys karşısında aldığı yenilgi ve Rafi'nin korkusundan Belh şehrini terk etmesi olarak açıklar¹⁷²⁴. Halife, Ali bin İsa'nın bu davranışını Herseme bin A'yen vasıtasıyla onu tutuklattırıp, Bağdâd'da hapsedtirerek cezalandırmış ve bizzat kendisi

¹⁷²⁰ İbnü'l Esir, VI, s. 130. Taberî saldırıldığını söylemektedir (Taberî, XXX, s. 143) ancak her iki kaynakta öldürüldüğüne dair bir ifade yoktur.

¹⁷²¹ Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd"; Yakubî, ss. 1157-1158

¹⁷²² زُبَيْدَةُ Zübeyde bint Cafer (M.762-10 Temmuz 831). Halife Mansur'un torunu, Mehdi'nin yeğeni, Hârûn Reşîd'in eşi ve Emin'in annesidir.

¹⁷²³ İbnü'l Esir, VI, s. 173; Taberî, XXX, s. 250 vd.

¹⁷²⁴ İbnü'l Esir, VI, s. 183

Rafî bin Leys ile savaşmak için Horasan'a doğru yola çıkmıştı. Ne var ki ilerleyen hastalığına yenik düştü ve Hicrî 3 Cemaziyelahir 193/24 Mart 809 tarihinde Tûs şehrinde vefat etti¹⁷²⁵.

Nasıl ki Abdülmelik bin Mervan, kendisinden sonra dört oğlunun da hilafet makamına çıkması nedeniyle Emevî hanedanında “*Halifeler babası*” olarak anılmışsa, aynı unvanı kendisinden sonra gelen üç halifenin de oğulları olması nedeniyle Hârûn Reşîd için kullanabiliriz. Abdülmelik bin Mervan bu özelliğiyle Emevîler’de tek halife iken Abbâsî hanedanında pek çok halife bu özelliği taşımaktadır ancak Hârûn Reşîd bu özelliği taşıyan ilk Abbâsî halifesidir.

Hârûn Reşîd, H.186/M.802 yılında Hac için gittiği Hicâz’da iki oğlu Emin ve Memûn’u, daha sonra da bir diğer oğlu Kâsım’ı, ilk iki oğlunun ardından veliaht tayin etmiş, Emin’i Irak ve Suriye’ye, Memûn’u Hemedan’dan doğu sınırına kadar olan bölgeye ve Kâsım’ı da el-Cezîre bölgesine vali olarak atamıştı¹⁷²⁶. Ne var ki Kâsım bir süre sonra öldü.

Halife Hârûn Reşîd’in, oğullarından bazılarını veliaht olarak tayin etmesi ve onları çeşitli bölgelerin valiliğiyle görevlendirmesi, Mihael Rabo Bar Hebraeus’da da yer almaktadır. Ancak diğer detaylar bu tarihçilerin eserlerinde yer almadıkları gibi İslâm kaynaklarında da bulunmamaktadır. İslâm tarihçileri Halife’nin öldüğü zaman geride çok büyük bir hazine bıraktığını söylemekle yetinirler. İbn Kesir bu miktarın 700 milyon dinar olduğunu söylerken¹⁷²⁷, Taberî’nin verdiği rakam 900 milyondur¹⁷²⁸.

Hârûn Reşîd iktidar merkezi olarak Rakka’yı tercih etmiş ve halifeliği süresince idareyi buradan yürütmüştü. *1234 Kroniği* ve diğer Süryani kaynaklarının *Herakleia* ismiyle tarif ettikleri yer bir şehir değil, Rakka yakınlarında bulunan ve Hârûn Reşîd’in H.190/M.806 yılında gerçekleştirdiği Herakleia (Ereğli) fethinin şerefine bir zafer anıtı niteliğinde yaptırmış olduğu yapı olmalıdır. Zira diğer kaynakların hiçbirinde de Hârûn Reşîd’in Herakleia isminde bir şehrin imarını yaptığının bahsedilmemektedir. Hârûn Reşîd’in ardından halife olan oğlu Emîn’in hilafet merkezi olarak Bağdâd’ı tercih etmesiyle Rakka, iktidar merkezi vasfını yitirmiştir. Emîn’in dört yıllık hilafetinin büyük bölümünü meşgul eden, kardeşi

¹⁷²⁵ Nahide Bozkurt, “*Hârûnürreşîd*”; İbn Kesir, X, s. 376; İbnü’l Esir, VI, s. 189; Taberî (XXX, s. 304) 2 Cemaziyelahir 193/23 Mart 809 tarihini verirken Yakubî (s. 1182) 1 Cemaziyelevvel 193/20 Şubat 809 tarihini vermektedir. Süryani kaynakları da Hârûn’un ölüm tarihini AG.1120/M.809 yılı olarak kaydetmişlerdir (Bar Hebraeus, I, s. 210; Michael, s. 526; Duygu, s. 390).

¹⁷²⁶ İbnü’l Esir, VI, s. 155; İbn Kesir, X, s. 316

¹⁷²⁷ İbn Kesir, X, s. 377

¹⁷²⁸ Taberî, XXX, s. 335

Memûn ile yaşadığı iktidar savaşı ve Emîn'in Bağdâd'dan neredeyse hiç çıkmaması, babasının Rakka'da yaptırdığı bu yapının idamesine muhtemelen olanak vermemiştir.

[193] Nikeforos'un Bulgarlar ile Yapmış Olduğu Savaş Hakkında:

(AG) 1122 yılında İmparator Nikeforos, giderek güçlenen ve kendilerine karşı tehdit oluşturduğunu düşündüğü Bulgarlara karşı bir sefer düzenledi. Karşılarına gelen Bulgar ordusundan çok sayıda kişiyi öldürdü ve kalanları da başkentlerine kadar kovaladı. Şehri kılıçla ele geçirdiler ve her tarafını tahrip ettiler. Nikeforos ile ilgili anlatılanlara göre, onun bu zalim iktidarının sonu kendi çocuklarının elinden olacağı şeklindeydi. Öyle de oldu. Bulgarlar, onlara baskın yaptı ve Allah'ın ona olan öfkesi tecelli etti. Rumlardan biri ona vurdu ve öldürdü. Onun yerine oğlu Stavraki¹⁷²⁹ hükümdar oldu.

IX. asrın başlarında Doğu Roma Devleti için tek tehdit Abbâsîler değildi şüphesiz. Gelişme sürecinde olan Şarlıman liderliğindeki Kutsal Roma Devleti henüz Doğu Roma için bir tehdit teşkil etmese de Kuzeydoğu Avrupa'daki Avar Devleti'ni neredeyse tamamen yok etmişti. Avar Devleti'nin ortadan kalkması ise, onların sürekli tehdidi altında bulunan Bulgarlara geniş bir hareket alanı sağlamıştı. Kısa bir süre önce Bulgar tahtına geçen Krum'un hâkimiyeti altındaki Bulgarlar, Roma Devleti için giderek daha büyük bir tehdit haline gelmekteydi¹⁷³⁰. Bu tehlikeyi bertaraf etmek isteyen İmparator Nikephoros, başında bulunduğu büyük bir orduyla M.811 yılı ilkbaharında Bulgar topraklarına girdi. Bulgar kralı Krum'un tüm barış tekliflerini geri çeviren İmparator, Bulgar başkenti Priska'ya kadar ilerledi, ele geçirdiği şehri tahrip etti ve Bulgar hanının sarayını yaktırdı. Bulgar devletini ortadan kaldırmaya kararlı olan İmparator, gelen barış tekliflerini geri çevirmeye devam ederek ilerleyişini sürdürdü ve dağlık alanlara kaçmış olan Krum'un üzerine gitti. Ancak Roma ordusu dar ve sıkışık dağ geçitlerinden birinde Bulgarlar tarafından pusuya düşürüldü ve neredeyse tamamen yok edildi¹⁷³¹. Öldürülenler arasında İmparator I. Nikephoros da bulunmaktaydı. *1234 Kroniği* ile birlikte Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da Nikephoros'un bir Romalı tarafından öldürüldüğünü söylemektedirler¹⁷³². Theophanes de bu bilgiyi desteklemekte ancak o, İmparator'un beraberinde bulunan komutanlarca öldürüldüğünü belirtmektedir¹⁷³³. Nikephoros ile birlikte olan oğlu ve

¹⁷²⁹ *Stavrakios*.

¹⁷³⁰ Ostrogorsky, s. 183; Vasiliev, I, s. 352

¹⁷³¹ Priska Savaşı 26 Temmuz 811. Theophanes, ss. 672-674; Ostrogorsky, ss. 182-183; Vasiliev, I, s. 352

¹⁷³² Michael, s. 526; Bar Hebraeus, I, s. 207

¹⁷³³ Theophanes, s. 673

ortak İmparator Stavrakios da bu savaşta omzundan ağır biçimde yaralanmış ve güçlkle başkente götürülmüştü. Aldığı yara neticesinde fazla yaşamayacağı anlaşılan Stavrakios, formalite icabı da olsa imparator ilan olundu¹⁷³⁴.

s.8

Bu dönemde Mardin yöresinde Mor Hanonyā Manastırı¹⁷³⁵ inşa edildi. Ayrıca Müslümanların halifesi Hârûn, Zubtrā¹⁷³⁶ şehrini inşa etti¹⁷³⁷.

Süryani toplumu açısından önemli bir yere sahip olan Mor Hanonyo ya da diğer adıyla Deryülzafaran Manastırı esasında Asur güneş tanrısı Şamaş adına yapılmış bir tapınaktır. Daha sonraki asırlarda Roma orduları için kale olarak kullanılmış, Romalılar'ın ayrılmasından sonra M.493 yılında keşiş Şlemun tarafından manastıra çevrilmiştir. Manastır, M.793 yılında Mardin ve Kefertut piskoposu Mor Hanonyo'nun öncülüğünde yenilemeye tabi tutulmuş ve bu tarihten itibaren de Mor Hanonyo Manastırı ismiyle de anılır olmuştur¹⁷³⁸. 1234 *Kroniği*'nin inşa edildiğini söylediği hadise muhtemelen bu dönemde yapılan ve metinde bahsi geçen tadilat olmalıdır.

[194] Muhammed¹⁷³⁹ Bar Hârûn'un Bağdâd'daki Halifeliği Hakkında:

Hârûn'un, oğlu Abdullah Memûn ile birlikte Horasan'da iken ölmesinden sonra, Zübeyde'den olan oğlu Muhammed Bağdâd'da halife oldu. Babasının Kalinikus'taki hazinesiyle birlikte, Memûn'a babası tarafından verilmiş olan parayı da aldı. Babasının her üç oğluna da vermiş olduğu, birinden sonra diğerinin halife olması yönündeki emri uygulamaya koydu. Buna göre, ilk önce Muhammed, ardından Abdullah Memûn ve en son olarak da Kâsım hilafet makamına geçecekti. Babasının ölümüyle birlikte Bağdâd'da halife olunca, tüm bölgelere babasının bu emrinin aksine, kendisinden sonra tahta oğlunun¹⁷⁴⁰ geçeceği yönündeki emri yolladı ve buna uyulmasını istedi. Ne var ki bu gelişme, bazı Arapları huzursuz ettiği gibi kardeşi Abdullah Memûn da Kalinikus'ta bulunan kendine ait hazineyi aldığını duyunca, halifeliği kendi üzerine almak için onunla savaş hazırlıklarına girişti.

¹⁷³⁴ Ostrogorsky, s. 184

¹⁷³⁵ Deryülzafaran Manastırı.

¹⁷³⁶ زبتر Zubtro. Arap kaynaklarında Zibatra ya da Zibetra. Grek kaynaklarında Sozopetra. Bugünkü Doğanşehir/ Malatya.

¹⁷³⁷ Krş, Bar Hebraeus, I, s. 208; Michael, s. 524

¹⁷³⁸ Kaynak: www.deyrulzafaran.org, Erişim tarihi: 16.08.2019

¹⁷³⁹ مومن بن هرون Muhammed Emîn bin Hârûn Reşîd (787-813). M.809-813 arası altıncı Abbasi halifesi.

¹⁷⁴⁰ Mûsa bin Emîn.

Hârûn Reşîd öldükten sonra vasiyeti gereği oğlu Muhammed Emîn, Bağdâd'da halife ilan olundu. Emîn'in halifeliği herhangi bir itirazla mukavemet görmeden, Horasan'da bulunan kardeşi Memûn dâhil herkes tarafından kabul edildi. Emîn, babasının hükümet merkezi olan Rakka'ya itibar göstermedi ve halifeliği boyunca Bağdâd'dan neredeyse hiç çıkmadı. Rakka'da bulunan annesi ve aile efradını da beraberlerinde babasının mirasıyla birlikte Bağdâd'a getirmiş olması da onun hilafetini buradan yürütmeye kararlı olduğunun bir göstergesidir.

Hârûn Reşîd öldüğü sırada Horasan'da Tûs şehrinde bulunuyordu. Horasan valisi olan oğlu Memûn, daha doğudaki Merv'de, diğer oğlu ve hilafetin birinci sıradaki varisi Emîn ise Bağdâd'daydı. Hârûn Reşîd'in ölüm haberi Bağdâd'a ulaştıktan sonra Emîn, halife sıfatıyla insanlardan biat almaya başlamış ve Memûn da tıpkı diğer kardeşleri gibi ona bağlılığını bildirmişti. Ancak bir süre sonra Emîn, kendisinden sonra veliaht olan kardeşi Memûn yerine, oğlu Mûsa'yı veliaht yapmak ve Memûn'un veliahtlığını Mûsa'nın arkasına koymak istedi. Daha sonra veziri ve İslâm kaynaklarına göre Emîn'i Memûn'a karşı sürekli kışkırtan Fazl bin Rebî'nin¹⁷⁴¹ telkinleriyle Memûn'u tamamen azletti ve kendisinden sonra hilafet makamına oğlu Mûsa'nın geçeceğini ilan etti¹⁷⁴². Emîn'in bu kararı iki kardeş arasındaki ilişkiyi iyiden iyiye germişti. Emin'in bu kararına karşı Memûn da bulunduğu Horasan'da kendini halife ilan etti.

Abbâsî Devleti'nin gerek yüzölçümü gerekse nüfus bakımından en büyük vilayeti olan Horasan, tabii olarak İranlı unsurların çoğunlukta olduğu ve halkın büyük oranda Memûn'un safında bulunduğu bir yerdi. Merkez ise yani Bağdâd, Arap unsurların egemenliğindeydi ve bunlar Emîn'in yanındaydı. Emîn'in veziri ve akıl hocası Arap kökenli Fazl bin Rebî, Memûn'un veziri ve akıl hocası ise İran kökenli Fazl bin Sehl ya da İbnü'l Esir'in ifadesiyle Zû'r-riyâseteyn bulunmaktaydı. Hakkı Dursun Yıldız, Emîn ile Memûn arasındaki bu mücadelenin esasında Fazl bin Rebî ile Fazl bin Sehl'in şahıslarında Arap-İranlı mücadelesi olduğuna işaret etmektedir¹⁷⁴³. Bu tespit doğru kabul edilebilir zira İslâm kaynakları, Fazl bin Rebî'nin Emîn'i hilafette tutmak ve Memûn'un ortadan kaldırılması için, Fazl bin Sehl'in de Memûn'u

¹⁷⁴¹ İslâm kaynakları Fazl bin Rebî'nin, Memûn'un halife olması durumunda kendisini öldürteceğinden korktuğu için Emîn'i devamlı olarak, Memûn'un ortadan kaldırılması yönünde kışkırttığını ifade ederler.

¹⁷⁴² İbn Kesir, X, s. 382; İbnü'l Esir, VI, s. 202

¹⁷⁴³ Hakkı Dursun YILDIZ, "Emîn", TDVİA, Cilt: 11, 1995, ss. 112-114

hilafete getirmek için son derece yoğun biçimde faaliyetler yürüttüklerini ifade etmektedir.

[195] Hârûn'un Oğulları Muhammed ve Memûn'un Birbirleriyle Yaptıkları Savaş Hakkında:

Sonra Muhammed 30 bin kişilik ordusunun başına bir komutan koyarak onları Memûn üzerine gönderdi. Memûn da 24 bin kişilik bir ordunun başına Herseme bar A'yen¹⁷⁴⁴ ile Persler'den Tâhir bin Hüseyin'i¹⁷⁴⁵ koyarak Muhammed'e karşı yolladı. Birbirlerine karşılık geldiklerinde üç yıl sürecek bir savaşa başladılar. Muhammed, babasının önceki halifelerin ve kendisinin döneminde toplamış olduğu hazineye el koydu fakat bunu askerleriyle paylaşmadı.

s.9

Onun bu servet düşkünlüğüne tepki olarak ordusundaki çok sayıda insan bir gece vakti çıktı ve Memûn'un saflarına katıldı. Bundan sonra iki taraf da savaş düzeni aldılar ve yapılan savaşı, ordusunda ağır zayıat veren Muhammed kaybetti. Kazanan taraf olan Memûn'un ordusu, Horasanlılar ve Persler, onun tüm varlığını yağmaladılar ve tüm bu serveti atlarla ve sığırlarla (taşdılar).

Halife Emîn, babasının döneminde Horasan valisi olan ve halka zulmettiği gerekçesiyle Hârûn Reşîd'in görevden alarak Bağdâd'da hapsedtiği Ali bin İsa'yı hapisten çıkarmış ve mallarını iade etmişti¹⁷⁴⁶. Ardından onu H.195/M.810-811 yılında Hemedan ve İsfahan mıntikalarının valisi olarak görevlendirdi ve emrine verdiği 40 bin kişilik orduyla kardeşi Memûn'un üzerine gönderdi¹⁷⁴⁷. Memûn ise karşılık olarak Tâhir bin Hüseyin komutasında 4 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. İki ordu Rey şehri yakınlarında karşı karşıya geldiler. Tâhir bin Hüseyin'in galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta Emîn'in komutanı Ali bin İsa da öldürüldü¹⁷⁴⁸. Bu yenilginin ardından Halife bu kez Abdurrahman bin Cebele komutasında ikinci bir ordu gönderdi ancak bu ordu da Hemedan civarında Tâhir bin Hüseyin'in kuvvetlerine mağlup oldu.

¹⁷⁴⁴ *Herseme bin A'yen* (ö: H.200/M.816). Abbasiler'in önemli komutan ve valilerinden.

¹⁷⁴⁵ *Tâhir bin Hüseyin* (M.776-15 Kasım 822). Abbasi komutanlarından. M.821-873 yılları arasında Batı Türkistan'da Abbasi Halifeliği'ne bağlı olarak hüküm sürecek olan Tâhirîler Devleti'nin kurucusu.

¹⁷⁴⁶ Yakubî, s. 1192

¹⁷⁴⁷ İbn Kesir, X, s. 384

¹⁷⁴⁸ İbn Kesir Ali bin İsa'yı, Tâhir es-Sagir isminde birinin (X, s. 382), İbnü'l Esir (VI, s. 216) ve Taberî (XXXI, History of al-Tabarî, The War Between Brothers (Kardeşler Arasında Savaş), Tr: Michael FISHBEIN, SUNYP, 1992, s. 55) ise Dâvud Siyâh isminde birinin öldürdüğünü belirtirler.

Batıda ismi Nasr¹⁷⁴⁹ olan biri, yanına aldığı destekçileriyle birlikte bayrak açtı ve isyan etti ve önlerine çıkan her yeri işgal ederek yağmaladılar. El-Cezire'de yönetici olan ve ismi Kâzım olan birisi, Muhammed'in ordusunun kırıldığını duyunca, o da işgal ve yağmayı serbest bıraktı ve onlar merhamet göstermeksizin cinayetler işlediler ve ortalığı yakıp yıktılar.

Urhoy'da, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi Ebu Câfer yıktırdığı için, şehrin etrafını çevreleyen surları yoktu. İsyancılar gelip, şehri ele geçirmek ve mallara el koymak istediler. Ancak melikleri Yahya bar Sa'id'in akıllı davranması sayesinde bunu yapmadılar ve Yahya, Urhoy'un yıllık beş bin zuze ödemesi karşılığında şehir halkını serbest bıraktırdı¹⁷⁵⁰.

Doğuda Halife ile kardeşi arasındaki iktidar mücadelesi devam ettiği sırada batıda Ebu Süfyan'ın soyundan geldiğini iddia eden ve künyesini Ali bin Abdullah bin Halid bin Yezid bin Muaviye bin Ebu Süfyan olarak açıklayan biri isyan etti. Bu kişi Zilhicce 195/Ağustos 811 tarihinde kendisini halife ilan etti ve Abbâsîler'in Şam valisi Süleyman bin el-Mansûr'u şehirden kovdu¹⁷⁵¹. Bu haber üzerine Halife Emîn, Hüseyin bin Ali bin İsa'yı, Ali bin Abdullah'ın üzerine gönderdi ancak Hüseyin bin Ali Şam'a girmedi ve Rakka'da beklemeye başladı. Diğer yandan Memûn'un, Tâhir bin Hüseyin vasıtasıyla Halife'nin gönderdiği orduları birer birer saf dışı bırakması nedeniyle Bağdâd'daki durumu giderek kötüye giden Emîn, Hüseyin bin Ali komutasındaki orduyu başkente geri çağırdı.

Halife'nin kendisine yardımcı olması için Bağdâd'a çağırdığı Hüseyin bin Ali'nin Halife'ye karşı tutumu değişmişti ve başkente döndükten sonra Emîn'in hilafete uygun olmadığı yönünde görüş beyan etmeye başladı. Ardından Halife'nin gönderdiği kuvvetlerle çatışan Hüseyin bin Ali, Halife'yi yakaladı ve hapsedti¹⁷⁵². Ancak başkentte hala kalabalık olan Emîn taraftarları mukavemet göstererek Halife'yi kurtardılar ve Hüseyin bin Ali'nin birliklerini mağlup ederek Emîn'i yeniden hilafet makamına oturttular. Hüseyin bin Ali önce Halife tarafından başışlanarak Memûn ile savaşmakla görevlendirildiyse de daha sonra kaçmaya kalkışması nedeniyle Halife'nin peşinden gönderdiği birlikler tarafından öldürüldü.

1234 Kroniği'nin bu bölümde aktardığı el-Cezîre bölgesinde yaşanan isyan hareketleri ile ilgili bilgiler İslâm kaynaklarında da bahsedilen Ali bin Abdullah ve Nasr bin Şebes'in isyan hareketleridir. Ancak 1234 Kroniği burada Ali bin Abdullah'ın

¹⁷⁴⁹ نسر بن شيبه Nasr bin Şebes el-Ukaylî.

¹⁷⁵⁰ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da bu ödemenin yıllık olduğuna dair bilgi yoktur.

¹⁷⁵¹ İbn Kesir, X, s. 385; İbnü'l Esir, VI, s. 220; Taberî, XXXI, s. 88; Yakubî, s. 1197

¹⁷⁵² 11 Receb 196/29 Mart 812 (İbnü'l Esir, VI, s. 229).

isyanına değinmemiştir. Bizim bu isyanı değerlendirmeye almış olma nedenimiz, 1234 *Kroniği*'nin ifade ettiği “*Muhammed'in (Emîn) ordusunun kırıldığı...*” bilgisidir. Bu bilgi daha sonraki bölümlerde değerlendirmeye alacağımız Nasr bin Şebes'in isyan süreci ile ilgili olabilir ve bu isyanın Abbâsî Devleti'ne en büyük sıkıntıları yaşattığı dönem Emîn değil, Memûn dönemidir. Bu dönemde ise Halife'nin ordusu kırılmamıştır; yukarıda da değindiğimiz gibi geri dönmüştür.

Bu paragraf özelinde elimizdeki diğer Süryani kaynakları Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da aynı hadiselerle ilgili bilgiler vermektedir. Üç Süryani kaynağı da *Nasır* ismini verirken, Mihael Rabo ve bu hadiseyi çok daha uzun ve detaylı biçimde aktaran Bar Hebraeus'un kayıtlarında, 1234 *Kroniği*'nin ismini *Kazım* olarak verdiği kişi yer almamakta; bunun yerine *Ömer* isminde birinden bahsedilmektedir. Ayrıca 1234 *Kroniği* bu iki ismin birlikte hareket etmekte olduğuna dair herhangi bir ifadede bulunmamakta, diğer iki tarihçi ise Nasır ve Ömer'in bir süre sonra birleşerek ortak hareket ettiklerini ve Urfa'ya da bu şekilde geldiklerini kaydetmektedirler¹⁷⁵³. Bunlara ek olarak bu dönem ya da yakın dönem kayıtlarında İslâm kaynaklarında ismi geçen Yahya bin Sa'id isimli kimselerin hiçbirinin Urfa şehriyle bir bağlantısı bulunmamaktadır.

[196] Muhammed ile Kardeşi Arasındaki Mücadele Sırasında Bölge İdarecileri Olan Emirler ve Urhoy Surlarının Yeniden İnşa Edilmesine Dair:

Urhoy halkı, isyancıların elinden kurtulunca dikkatini şehrin surlarının yapımına verdi ve Ebu Şak Gnuyā isminde birinin ön ayak olmasıyla, şehrin önde gelen kişileri masrafları karşıladı ve bu şekilde surların inşası tamamlandı. Bahsettiğimiz Nasr, Riş Kafo, Seruc ve Kişum'u elinde tutuyordu. Abdullah bar Hişam'ın elinde Harran bulunmaktaydı ve o, bu sıralarda öldü. Onun yerine şehrin hâkimi İbrahim isminde bir Kureyşli oldu.

s.10

Tella havalisi 'Amr'ın elindeydi; Hubayb bar Gehm ise Riş'aynā'nun hâkimiydi. Anıyukyā, Kneşrin ve Apamea¹⁷⁵⁴ yöneticisi Osman; Kilikya'nınki ise Tâbit idi ki, oradaki insanlar kendi emri haricinde oradan çıkıp gelmesinler diye Karadağ yönüne nöbetçiler koymuştu.

Abbâsî Devleti'nde Halife Emîn ile kardeşi Memûn arasında cereyan eden taht kavgası, ülkenin özellikle batı bölgelerinde önemli bir otorite boşluğuna yol açmış ve

¹⁷⁵³ Michael, s. 529; Bar Hebraeus, I, ss. 212-213

¹⁷⁵⁴ ܠܚܒܐܢ Suriye'de bulunan antik Epemiye/Efemiyye kenti.

bunu fırsat bilen çok sayıda güç sahibi isyan etmiştir. Bu isyanların en önemlisi şüphesiz Nasr bin Şebes el-Ukaylî'nin isyanıdır. Emîn ile Memûn arasındaki mücadelede Emîn'in tarafını tutan¹⁷⁵⁵ ve bu tavrını Memûn'un hilafete geçmesinin ardından isyan hareketini sürdürerek gösteren Nasr bin Şebes, Ümeyyeoğulları'na mensuptu¹⁷⁵⁶. Bu mücadeledeki tarafını da yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Arap ve İranlı unsurların hâkimiyet mücadelesi olarak addedilen Emîn ve Memûn'un taht kavgasında Araplar'dan yana belirlemişti¹⁷⁵⁷. Memûn'u hayli uğraştıran bu isyan ancak H.209/M.824 yılında sona erecekti.

Bahsetmiş olduğumuz otorite boşluğu yalnızca Ali bin Abdullah ya da Nasr bin Şebes isyanlarına yol açmadı. Bu dönemde pek çok başka isyan hareketi de ortaya çıktı. Bu isyanlar hakkında İslâm kaynaklarında çok detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte *1234 Kroniği*'nin verdiği hikâyeye paralel bilgiler Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da da yer almaktadır. Adı geçen kaynaklar da Tell Mahreli'nin vermiş olduğu bu bilgilere itibar etmişler ve çalışmalarında yer vermişlerdir¹⁷⁵⁸. İslâm kaynakları içerisinde Yakubî, çeşitli bölgelerde isyan eden isimleri vermektedir ancak Yakubî'nin verdiği liste Emîn ile Memûn arasındaki iktidar mücadelesi dönemini değil, Memûn'un halifelik dönemini işaret eder. Bildiğimiz gibi Memûn'un hilafet makamına geçmesi, ülkedeki sorunları nihayete erdirmediği gibi bilakis pek çok yerde ardı ardına patlayan isyan hareketleriyle oldukça çalkantılı bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Bu hadiseleri yeri geldiğinde değerlendirmeye alacağız ancak *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgilerle karşılaştırması bakımından Yakubî'nin verdiği listeye değinmeyi uygun bulmaktayız.

1234 Kroniği'nin vermiş olduğu kişi ve yer isimleri, aynı kaynağı kullanmış olmaları nedeniyle Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da da benzerlikler göstermektedir. Esasında bu isimleri Yakubî de kısmen teyit etmektedir. Yakubî, Sabit bin Nasr bin Malik'in Kilikya'da sınır bölgesi komutanı olduğunu söylemektedir. İbn Kesir ve İbnü'l Esir de bu ismin H.192/M.807-808 yılında Roma ile gerçekleşen ve esirlerin takasını esas alan bir antlaşmanın mimarı olarak gösterirler¹⁷⁵⁹. Yakubî'nin zikrettiği diğer isimlerden, Kefertut ve Resulayn bölgelerinin hâkimi Habib bin Cehm,

¹⁷⁵⁵ İbnü'l Esir, VI, s. 258

¹⁷⁵⁶ Nahide BOZKURT, "Me'mûn", TDVİA, C: 29, 2004, ss. 101-104

¹⁷⁵⁷ İbnü'l Esir Nasr bin Şebes'in kendi ifadeleriyle, Abbâsoğullarına karşı mukavemet göstermesinin nedeninin onların İranlıları, Araplar'dan üstün tutmaları olduğunu belirtir (İbnü'l Esir, VI, s. 258).

¹⁷⁵⁸ Bar Hebraeus, I, ss. 212-219; Michael, s. 529 vd.

¹⁷⁵⁹ İbn Kesir, X, s. 350; İbnü'l Esir, VI, s. 188

Kınnesrin havalisinin hâkimi Osman bin Tumamâ da yine *1234 Kroniği*'nde isimleri verilen kişilerdir¹⁷⁶⁰. Yakubî'nin verdiği liste daha da uzundur ancak bu isimler, söylemiş olduğumuz gibi Memûn'un halifelik döneminde etkili olan isimlerdir ve bizim kronikte yer verilmedikleri için burada değerlendirmeye almıyoruz.

[197] Harran Emiri İbrahim'in Kiliselerin Tahrip Edilmesi Yönündeki Emrine Dair:

(AG) 1126¹⁷⁶¹ yılında Kureyşli İbrahim, Harran'daki putperestlerin ayinlerini bırakmalarını emretti ki onlar vergilerini veriyorlardı.

Günlerden birinde İbrahim, yüksek bir tepedeki gölgeğinde dinlenmekteyken, inşa edilen binalarla birlikte yeni sulama kanallarının da yapılmış olduğunu gördü ve bunları yapanın kim olduğunu sordu. Oradakiler şöyle cevap verdi:

“Bunu sizin döneminizde Hristiyanlar kendi kiliseleri için yaptılar. Hatta bu nedenle size kızan çok sayıda Arap, yapacak bir şeyleri olmadığı için ayrıldı.”

Bunun üzerine, yeni yapılan tüm yapıların gün batımına kadar sökülmesini ve Harran'daki Katolik kilisesinin yeni yapılan sunağının da bir saat içinde yıkılmasını emretti. Ayrıca Mor Gewargis tapınağı yakınında bulunan, başta Khalkedoncular olmak üzere, Nasturiler ve Yahudiler'in toplandıkları diğer başka tapınakların da yıkılmasını emretti. Gün ısıdığına ise Allah (onun) fikrini değiştirdi ve az bir zaman içinde yıkılan her şey, Allah'ın istediği şekilde yeniden yapıldı.

Bu dönemde Urhoy'un idarecisi Ebu Ali isminde biriydi ve Urhoylulara çok fazla kötülük yapmış, onlara çok baskı uygulamıştı.

Bu hadise de yine mütemadiyen karşılaştığımız ve yerel Hristiyanlar ile Müslüman idareciler arasında cereyan ettiği söylenen, münferit olarak değerlendirebileceğimiz hadiselerdendir. Bu nedenle çoğu zaman Süryani ya da Ermeni kronikleri dışında karşımıza çıkmayacak, İslâm kaynaklarında hiçbir surette bahsi geçmeyen vakalardır. *1234 Kroniği* yazarının burada aktardığı hikâye, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun da sayfalarında yer almaktadır¹⁷⁶².

¹⁷⁶⁰ Yakubî, s. 1207

¹⁷⁶¹ M.815.

¹⁷⁶² Krş, Bar Hebraeus, I, s. 216; Michael, s. 537

[198] Muhammed'in Öldürülmesi ve Memûn'un¹⁷⁶³ Halifeliği ile Onun Zamanında Cereyan Eden Savaşlara Dair:

Arapların 197 yılında Muhammed, Bağdâd'da öldürüldü ve halifelik makamı, Pers ülkesinde bulunan kardeşi Abdullah Memûn'a geçti. Memûn, Horasan'dan ayrıldı ve Bağdâd'a gelerek hilafet makamına oturdu.

s.11

Böylece insanlar rahat bir nefes aldılar. Memûn genel bir af çıkardı ve tüm suç işlemiş olanlar serbest kaldı. Ayrıca bölgelere de sükûneti sağlamak için yöneticiler gönderdi.

Evvelce de bahsetmiş olduğumuz gibi Halife Emîn kardeşinin üzerine peş peşe ordular göndermiş ancak Memûn'un komutanları her seferinde üzerlerine gelen bu askeri birlikleri mağlup etmeyi başarmıştı. Bunların üzerine bir de Hüseyin bin Ali'nin Halife'yi makamından indirip hapsetmesi, her ne kadar hemen ardından Halife yeniden makamına kavuşmuş olsa da itibarını oldukça zedelemiş ve Bağdâd ahalisi dışında kendisine inanan çok kimse kalmamıştı. Tüm bu gelişmelerin üzerine etkisini daha da artıran Memûn, Tâhir bin Hüseyin ve Herseme bin A'yen komutasındaki kuvvetleri Bağdâd üzerine gönderdi. Memûn'un ordusu Bağdâd'ı kuşatma altına aldıysa da bir yıl kadar süreyle ordu şehre giremedi¹⁷⁶⁴. Hiçbir kurtuluş ümidi kalmayan Emîn, babasının generallerinden Herseme bin A'yen'e, kendisine bir zarar verilmemesi karşılığında teslim olacağını bildirmiş ve Herseme bunu kabul etmişti. Ancak bu gelişmeyi haber alan Tâhir bin Hüseyin 24-25 Muharrem 198/24-25 Eylül 813 gecesini Emîn'i yakaladı ve başını keserek Memûn'a gönderdi¹⁷⁶⁵.

İç savaşın sona ermesi belki *1234 Kroniği*'nin dediği gibi insanlara rahat bir nefes aldirmişti ancak hemen ardından ortaya çıkan çeşitli isyan hareketleri yeni halifenin iktidarının kolay olmayacağını işaretlerini göstermekteydi.

Muhammed sağ iken onun komutanlarından olan ve Riş'aynâ'da ikamet eden Numayrî¹⁷⁶⁶ kabilesinden Hubayb isminde, savaşçı tabiatlı bir adam vardı. Bu Hubayb, Memûn halife olunca ona biat etmiş ve Memûn da ona yemin vererek, Beyt Nahreyn'deki tüm el-Cezîre bölgesini onun idaresine vermişti. Hubayb

¹⁷⁶³ Abdullah Memûn bin Hârûn Reşîd (14 Eylül 786-9 Ağustos 833). M.813-833 yılları arası yedinci Abbâsî halifesi.

¹⁷⁶⁴ Memûn'un ordusu Zilhicce 196/Ağustos 812 tarihinde kuşattığı Bağdâd'a Muharrem 198/Eylül 813 tarihinde girmeye muvaffak oldu (Yıldız, "Emîn").

¹⁷⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn"; Krş, Bar Hebraeus, I, ss. 214-215; Michael, s. 534; Çok daha detaylı biçimde İbn Kesir, X, s. 407 vd; İbnü'l Esir, VI, s. 248 vd; Taberî, XXXI, s. 182 vd; Yakubî, ss. 1201-1202

¹⁷⁶⁶ Bir Arap kabilesidir. M.990-1081 yılları arası Harran merkezli özerk bir emirlik kurmuşlardır.

Halife Memûn'un yanına, idaresine verilen bölgeyi almak için geldiğinde, Kefertuta'da (كفرتوتا) kabilesinden Abdullah bar Sa'id isminde bir emir bulunmaktaydı. Bu Abdullah, uzun süre ataları için yas tutmuştu. Hubayb, Beyt Nahreyn'in idarecisi olduğunda da ona boyun eğmek istemedi. Hubayb, Nişibin'e geldiğinde, Abdullah'ın getirilmesi için birilerini gönderdi. İsteddiği teslim olması değil, sadece itaatini bildirmesiydi. Ancak Abdullah bunun yerine Hubayb ile savaşmak için hazırlıklara başladı.

Abdullah, kendi kabilesinden ve (ساعة) ile (كفرتوتا) kabilelerinden kalabalık bir ordu topladı. Hubayb da Numayriler'in tamamı ile 'Adiy'den çok sayıda adam topladı ve yola çıkarak Dara şehrine geldi. Abdullah bar Sa'id onunla, 'Atpā (أطبا) diye söylenen, Dara ile Kefertuta arasında ve Kefertuta'nın doğusunda yer alan bir bölgede karşı karşıya geldi. Birbirleriyle yaptıkları savaşı Abdullah kaybederek kaçtı; ordusundan ise bin kişi öldürüldü. Hubayb ve ordusu Kefertuta'ya girdi ve 'Adiy kabilesi oranın idaresini devralarak erkeklerini öldürdü. Geri kalanlarını esir aldılar ve şehri yağmalayarak harabeye çevirdiler. Özellikle 'Adiy kabilesi mensupları, kendi kabilelerinden biri Nişibin'de, Abdullah bar Sa'id eliyle öldürüldüğü için onunla birlikte olan (ساعة) halkını düşman olarak görmekteydi. Bu nedenden dolayı da oldukça sert bir intikam alma faaliyetine giriştiler.

s.12

Hubayb daha sonra Riş'aynā şehrine geri döndü. Savaştan üç ay kadar sonra Abdullah bar Sa'id kendisine yeni bir ordu toplayarak Riş'aynā şehrini kuşatmaya gitti. 199 yılının Ekim ayı başlarında bir Cumartesi günü şehre karşı, şehrin doğu tarafından güçlü bir saldırı başlattı ve bu saldırıda çok sayıda insan hayatını kaybetti. Hubayb ile birlikte Riş'aynā'da toplanmış olan güçlü ve cesur 'Adiy kabilesi savaşçıları ve başta Hristiyanlar olmak üzere şehirde yaşayanlar, büyük bir sıkıntı içine düştüler. Çaresiz biçimde Allah'a dua ederek yardım etmesini ve onları bu durumdan kurtarmasını istediler. Allah onların dualarını duydu ve Abdullah ile birlikte Kefertuta'nın intikamını almak için orada toplanmış olan 13 bin atlı ve piyade kılıçlarını bile çekemediler. Saat dokuzda bir anda çıkan rüzgâr ve koyu bir toz bulutu, onlara doğru sert biçimde esti ve onları dehşete düşürdü. Hubayb ve beraberindekiler çıktılar ve onlardan üç bin kadar kişiyi kılıçtan geçirdiler. Rüzgâr gözlerini kör eden toz bulutunu onlara doğru savurdu ve onlar kaçarak dağıldılar ve ordugâhları da yağmalandı.

Çalışmamızın başından beri tekrar etmiş olduğumuz gibi, 1234 Kroniği'nin mukayesesini yapmış olduğumuz çalışmalardan bir kısmını, başta Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun kronikleri olmak üzere, diğer Süryani tarihçilerin eserleri oluşturmaktadır. Yine belirtmiş olduğumuz üzere her üç kroniğin ortak noktalarından biri de Tell Mahreli Dionysios'un tarih çalışmasını ana kaynak olarak kullanmış

olmalarıdır. Ancak bu kroniklerinin içeriklerinin Tell Mahreli ile paralel gitmekte olduğunu düşünmek yanlış olur. Zira yazarlar ilgili döneme ait ellerinde bulunan ve bir diğerinin sahip olmadığı kaynaklardan alıntı yaptıkları bilgileri de kendi eserleri içerisinde değerlendirmektedirler. Dolayısıyla bir çalışmada yer alan bilgi bir diğerinde olmayabilmektedir. Bunun neticesinde bu kaynaklar, her ne kadar mukayeseyi güçleştirse de elimizde daha zengin bilgi kaynaklarının olmasına vesile olmaktadır.

Bu noktadan hareketle burada aktarılan hadise de diğer Süryani kronikleri dâhil başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır¹⁷⁶⁷. Anlatımından bir Hristiyan yazarın elinden çıkmış olduğunu düşündüğümüz ve vermiş olduğu H.199/M.814-815 tarihine bakıldığında da geçmişe dönük bir hadiseyi paylaşan ve yine münferit olarak değerlendirebileceğimiz bu hikâye, oldukça fazla detay içermesi açısından dikkate değer olmakla birlikte, elimizde karşılaştırma yapabileceğimiz herhangi bir materyal bulunmamaktadır.

[199] Memûn'un Batı Bölgelerine Gönderdiği Komutan Hakkında:

Memûn, Araplar'ın 200 yılında, Perslerden Tâhir¹⁷⁶⁸ isimli birini Beyt Nahreyn'de sükûneti sağlaması için Cezîre'ye, beraberinde on bin atlı ile birlikte gönderdi. Onun bölgeye gelmesiyle birlikte, Riş Kapo ve Kışum'un hâkimi olan Nasr ona karşı isyan etti. Ardından Abdullah bar Sa'id, (Nasr'ın) bir gün eline geçirmeyi ümit ettiği Kefertuta'da boğucu rüzgâr nedeniyle öldü.

Memûn halifeliği devraldıktan sonra Bağdâd'a gitmedi. Fazl bin Sehl Memûn'u Merv'de kalma ve Irak, Fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen valiliklerini, kardeşi Hasan bin Sehl'e vermeye ikna etti. Memûn'un Merv'de kalması ve İran kökenli Fazl bin Sehl'i vezir tayin etmesi Arapları tedirgin etti ve yukarıda zikrettiğimiz isyanların ortaya çıkmasına vesile oldu¹⁷⁶⁹. Bahsi geçen bu isyanların en önemlilerinden birinin Nasr bin Şebes'in isyanı olduğunu belirtmiştik. Hasan bin Sehl, Nasr isyanını bastırma görevini el-Cezîre valisi olarak tayin ettiği Tâhir bin Hüseyin'e vermişti¹⁷⁷⁰. Tâhir bin Hüseyin Rakka'ya geldiğinde Nasr'a bir elçi göndererek itaat etmesini istedi ancak

¹⁷⁶⁷ Hadisenin tamamı Müslümanlar arasında geçmekle birlikte, elimizdeki İslâm kaynaklarının hiçbirinde bu hadise ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

¹⁷⁶⁸ Tâhir bin Hüseyin İranlı değil, Huzaa Kabilesi'ne mensup Araptır. Bilgi için Hasan KURT, “*Tâhir b. Hüseyin*”, TDVİA, Cilt: 39, 2010, ss. 399-400

¹⁷⁶⁹ Nahide Bozkurt, “*Me'mûn*”; Muir, The Caliphate, s. 495

¹⁷⁷⁰ Tam olarak Cezire, Şam, Mısır ve Mağrib valilikleriyle görevlendirildi (İbn Kesir, X, s. 412; İbnü'l Esir, VI, s. 258).

Nasr bu talebi olumsuz karşıladı ve iki taraf Keysun yakınlarında savaştı. Savaş, Nasr'ın galibiyetiyle sonuçlandı ve Tâhir, Rakka'ya geri çekildi.

1234 *Kroniği*'nin 10 bin atlı olarak verdiği sayıyı Mihael Rabo ve Bar Hebraeus 4 bin İranlı asker olarak vermektedir¹⁷⁷¹. İslâm kaynakları ise Tâhir bin Hüseyin'in kaç kişiden oluşan bir kuvvetle Nasr'ın karşısına çıktığı hususunda bilgi vermemektedir.

Aynı yıl içerisinde Hubayb'in kardeşi Kultum, Mekke'den dönüşünde yanındaki on beş kişiyle birlikte Hâriciler tarafından öldürüldü. Haberi alınca büyük üzüntü yaşayan Hubayb, yanına aldığı birlikler ile Hâriciler'in peşine düştü ve onları, Tikrit'in aşağı tarafında, Dicle üzerinde yakaladı.

s.13

Hâricilere ani bir baskın yapan Hubayb, komutanları Übeyde ile birlikte adamlarından 180 kişiyi kılıçtan geçirdi. Hubayb bunların tüm teçhizatlarına el koydu ve başlarını da Bağdâd'a gönderdi.

Aynı yıl Hubayb ile (سكس) kabilesi arasında barış yapıldı ve Hubayb onlardan öldürülmüş olanların onurlandırılacağı ve Numayriler'in istemiş oldukları mülkler karşılığında yüz gümüş para verileceği teminatını verdi. Öncesinde ise Araplar, onlar için hiç böyle bir şey yapmamışlardı.

Söylediğimiz gibi Tâhir, aralarındaki barışı sağlamıştı ve bu barış hepsini bağlıyordu. Tâhir onların hepsine kişi başı 15 gümüş para verdi ki bu 600 bin zuze etmekteydi. Böylelikle Tâhir'in değeri arttı ve Müslümanların gözünde daha da büyüdü.

Tâhir'in döneminde Kalinikus'ta bir sinod toplandı ve burada, Tell Mahre'li olarak bilinen Urhoylu Dionysios, Kilise Tarihi kitabında da gösterdiğimiz üzere, patriklik makamı için önerildi¹⁷⁷².

Tâhir bin Hüseyin bu dönemde Rakka valisidir; onun ardından ise oğlu Abdullah bin Tahir bu görevi yürütmüştür. İslâm kaynakları bu dönem için gerek Tâhir bin Hüseyin gerekse oğlu Abdullah bin Tâhir'in faaliyetlerini verirken, çoğunlukla Nasr bin Şebes ile yapılan mücadeleleri ele alırlar. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere bu kaynaklarda Hubayb isminde birinin faaliyetlerinden bahis açılmamaktadır. Dolayısıyla, diğer Süryani kaynaklarının da vermediği bu ayrıntılar noktasında 1234 *Kroniği* yalnız kalmaktadır.

Antakya Süryani Kilisesi patriği ve yazmış olduğu kronik vesilesiyle tarihçi olarak da niteleyebileceğimiz Tell Mahreli Dionysios'un patriklik makamına seçilmesi

¹⁷⁷¹ Michael, s. 535; Bar Hebraeus, I, s. 215

¹⁷⁷² M.818 yılında 48 piskopos tarafından oybirliğiyle seçildi.

M.818 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarih, Abbâsî hilafetinde Memûn'un olduğu gibi muhtemelen Tâhir bin Hüseyin'in el-Cezîre valiliği dönemine tekabül etmektedir. Bu nedenle *1234 Kroniği*'nde verilen bu bilgiyi doğru olarak kabul etmek gerekmektedir. Ancak *1234 Kroniği*'nin son kısmını oluşturan *Kilise Tarihi*'nin, elimizde bulunan ve değerlendirmeye aldığımız Chabot neşrinin 272 numaralı sayfasında verilen bilgi notu uyarınca, tam da bu dönemi ihtiva eden iki sayfa eksiktir. Dolayısıyla Tell Mahreli Dionysios'un patriklik makamına yükseltildiği Kalinikos'ta toplanan sinod ile ilgili olan bölümler elimizde mevcut değildir. Ancak bu konu hakkında bilgiye ulaşmak yine de mümkündür. Yazmış olduğu tarih çalışmasının yanında bir de Kilise Tarihi bulunan Bar Hebraeus, Tell Mahreli Dionysios'un patrikliğe yükselme süreci hakkında detaylı bilgiler vermektedir¹⁷⁷³. Ayrıca tüm kayıtlarını tek bir tarih çalışmasında toplamış bulunan Mihael Rabo'da da yine bu süreç ile ilgili bilgiler bulunmaktadır¹⁷⁷⁴.

[200] Stavraki'nin Hükümdarlığı:

(Nikiyos'un ölümünden sonra oğlu) Stavraki Rumlar üzerine hükümdar olunca çok defalar Bulgarlar ile savaş yapmak için sefere çıktı. Aynı dönemde Nasır, Qennesre Manastırı'na gelerek buranın idaresine el koydu ve bulduğu her şeyi yağmaladı ve oradaki görkemli tapınağı ateşe verdi. Diğer yandan bahsi geçen hükümdar yani Stavraki, Bulgarlarla savaşmakta iken kalçasından bir okla vuruldu ve öldü.

Roma imparatoru I. Nikephoros'un Bulgarlar üzerine yapmış olduğu seferden ve bu sefer sırasındaki ölümünden evvelce bahsetmiştik. Nikephoros'un öldüğü savaşta onunla birlikte olan oğlu Stavrakios da ağır biçimde yaralanmış ve bu halde Hadrianopolis'e¹⁷⁷⁵ getirilerek kötürum bir vaziyette imparator ilan edilmişti. Stavrakios'un bu vaziyette hükümdarlık yapamayacağı, dahası onun çok fazla yaşamayacağı giderek dillendirilmeye başlamış ve saray bürokrasisi bu noktada, İmparatoriçe Theophano ve kız kardeşi Prokopia'nın eşi *kuropalates* Mihail Rangabe tarafını tutanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Zira Stavrakios'un oğlu bulunmamaktaydı ve bu durumda en tabii taht varisi Mihail olarak görünüyordu. Ioannes Skylitzes esasında Mihail'in böyle bir niyetinin olmadığını, bu vasfından Ermeni Leon lehine feragat etmek istediğini ancak bir anda kendisini elinde imparatorluk esasını tutarken

¹⁷⁷³ Bar Hebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum* (Süryanice/Latince metin), Tomus: I, s. 344 vd.

¹⁷⁷⁴ Michael, ss. 537-538

¹⁷⁷⁵ Edirne.

bulduğunu belirtir.¹⁷⁷⁶ Ne var ki eski İmparatoriçe İrene'ye öykünmek niyetinde olan Theophano bu duruma itiraz etmekteydi. Bu sıkıntılı durumu çözüme bir saray darbesi kavuşturdu ve Mihail Rangabe, Miladî 2 Ekim 811 tarihinde hipodromda ordu ve senato tarafından imparator ilan olundu; birkaç saat sonra da Konstantinopolis patriği Nikephoros tarafından taçlandırıldı. Bu durum karşısında Stavrakios tahttan feragat ederek bir manastıra keşiş olarak gitti ve birkaç ay sonra da aldığı yaraların tesiriyle öldü¹⁷⁷⁷.

1234 Kroniği gibi diğer Süryani kronikleri Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da Stavrakios ile ilgili hatalı bilgiler vermektedirler. Mihael Rabo, beş aylık hükümdarlığının ardından başkente gelen Bulgarlar ile yapılan mücadelede Stavrakios'un uyluğundan yaralandığını, yarasının şiştiğini ve öldüğünü ifade eder. Bununla birlikte bir rivayete göre Nikephoros'un kızı ve Stavrakios'un kız kardeşi Prokopia'nın onu zehirlediğini ve bu şekilde kocasının tahta geçmesini sağladığını bildirmektedir¹⁷⁷⁸. Aynı hikâyeyi aktaran Bar Hebraeus, Stavrakios'un beş aylık hükümdarlığı döneminde Bulgarlar'ın, başkente kadar ilerlediklerini ve Stavrakios'u öldürdüklerini, bunun ardından Stavrakios'un damadı Mihail'in imparator olduğunu aktarır. Yine Bar Hebraeus da benzer bir rivayeti ekler ve buna göre Stavrakios'un kız kardeşi, onun gözlerini kör ederek kocasının tahta geçmesini istemiştir¹⁷⁷⁹. Theophanes de Prokopia'nın ona karşı bir komplo düzenlediğini belirtir¹⁷⁸⁰. Cyril Mango Prokopia'nın onu zehirlediğini söylediğini ve bu bilgiyi aktaran Mihael Rabo'nun, hadise hakkında bilgiyi Konstantinopolis'in yerlisi olan birinden edinmiş olan Tell Mahreli Dionysios'tan aktardığını belirtir¹⁷⁸¹. Bu durumda bu detaya yer vermeyen *1234 Kroniği*'nin yazarı ya bu hadise ile ilgili bilgiyi farklı bir kaynaktan edinmiştir ya da bir ihtimal atlamış da olabilir.

Anlaşıldığı kadarıyla Süryani tarihçilerin en az biri bu hadiseyi Dionysios'tan alıntılarken diğerleri de en az bir Grek kaynağını ya da bir başka kaynağı ortak kullanmışlardır. Ya da başka bir ihtimal, her üç tarihçinin de aynı kaynağı (ihtimal Dionysios) kullanmış, fakat bilgileri yanlış yorumlamış olmalarıdır. Zira *1234 Kroniği*

¹⁷⁷⁶ Ioannes Skylitzes, John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057, Tr: John WORTLEY, Cambridge University Press, Cambridge, İngiltere, 2010, s. 4

¹⁷⁷⁷ Theophanes, ss. 674-675; Ostrogorsky, ss. 183-184

¹⁷⁷⁸ Michael, s. 531

¹⁷⁷⁹ Bar Hebraeus, I, s. 213

¹⁷⁸⁰ Theophanes, s. 674

¹⁷⁸¹ Theophanes, s. 677, Dn: 27

Mihail Rangabe'nin, Stavrakios'un oğlu olduğunu (ܡܝܚܐܝܠ)¹⁷⁸² sözcüğüyle belirtirken diğer iki tarihçi Mihail'i, Stavrakios'un damadı veyahut da bacanağı olarak göstermektedirler¹⁷⁸³.

[201] Mikail'in¹⁷⁸⁴ Hükümdarlığı:

Stavraki ölünce yerine oğlu Mikail geçti ve onun döneminde Bulgar kralıyla birlikte ileri gelenleri Konstanınopolis'e geldiler. İsmi Leon olan bir patrikos'un başında olduğu Rum orduları şehirden çıkarak Bulgarları kovaladılar ve onlara karşı galip gelerek krallarını öldürdüler. Sadece peşlerinden kovalamakla kalmadılar, onları tamamen bitirene kadar geri dönmediler. İşleri bittiğinde ise büyük bir zaferle Konstanınopolis'e geri döndüler.

Mihail Rangabe'nin henüz Stavrakios hayattayken imparator ilan olunduğunu ve Stavrakios'un oğlu değil bacanağı olduğunu söylemiştik. Son derece dindar olduğu bilinen Mihail'in ikonoklazm karşıtı icraatları ve Batı İmparatoru Şarlman ile olan ilişkileri, aralarında cereyan eden görüşmeler ve yaptıkları antlaşma¹⁷⁸⁵ metnin konusu olmadığı için biz de değerlendirmeye almıyoruz. Buna karşın metin, Mihail döneminde Bulgarlar ile cereyan eden hadiseler hakkında bilgi vermektedir ancak görüldüğü üzere bu bilgiler hem kısıtlı hem de hatalıdır.

Roma Devleti, Mihail'in hükümdarlığında bir yandan dini politikalarını uygularken, bir yandan da bahsetmiş olduğumuz üzere Şarlman ile görüşmelerini sürdürmekteydi. Ancak bir başka husus daha vardı ki, Bulgarlar ile olan savaş halen devam etmekteydi. M.812 yılı ilkbaharında Bulgar Hanı Krum, Karadeniz kıyısındaki Develtos şehrini zapt ederek ahalisini kendi ülkesinin içlerine götürmüştü¹⁷⁸⁶. Bu hadisenin yarattığı korku Roma sınır şehirlerindeki halkın da iç kesimlere doğru hicret etmelerine vesile olmuş ve bu nedenle sınır bölgelerindeki nüfus yoğunluğu azalmıştı. Bunun ardından Krum, Roma Devleti'ne barış talebini iletmış ancak barış şartları Romalılar tarafından kabul edilmemişti. Roma'nın barış teklifini reddetmesi üzerine

¹⁷⁸² ܡܝܚܐܝܠ Süryanice'de en yaygın kullanımının Türkçe'deki karşılığı, *oğul/oğlu* ifadesidir.

¹⁷⁸³ Süryanice'de her iki ifadeyi karşılayan sözcük ܡܝܚܐܝܠ (hatnā).

¹⁷⁸⁴ ܡܝܚܐܝܠ I. Mihail Rangabe (y: 770- 11 Ocak 844). M.811-813 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Stavrakios'un oğlu değil eniştesidir. Nikiforos Hanedanı'nın üçüncü hükümdarıdır.

¹⁷⁸⁵ Şarlman hükümdarlığındaki Karolenj Devleti ile Roma arasında, her iki devletin hükümdarlarının da birbirlerini imparator unvanıyla tanımasına yönelik bir antlaşma yapılmıştı. Ostrogorsky, Roma'nın bu antlaşmaya yanaşmasının sebeplerini, Roma'nın Karolenj Devleti lehine kaybetmiş olduğu bazı yerleri geri alabilme gayesi ve batısında cereyan etmekte olan Bulgar tehdidine karşı bir de batı devletiyle anlaşmazlığın kendisi için doğurabileceği kötü sonuçları hesaba katması olarak açıklamaktadır. Antlaşmayla ilgili bkz, Ostrogorsky, s. 186; Vasiliev, I, s. 336

¹⁷⁸⁶ Theophanes, s. 679

Krum bu defa, yine Karadeniz kıyısında bulunan önemli liman kenti Mesembria'yı M.812 yılı Kasım ayında işgal etti. Gelişmeler karşısında hareket şeklini belirlemek amacıyla bir araya gelen İmparator ve kurmayları, İmparator'un danışmanı ve Studios Manastırı başrahibi olan Theodoros'un tavsiyeleri üzerine Bulgarlarla savaşa karar verdiler. Pliska Savaşı'nın ardından yeniden toparlanma sürecinde olan ve henüz büyük bir savaşa hazır olmadığı anlaşılan Roma ordusu harekete geçti ve Hadrianopolis yakınlarındaki Versinikia'da 22 Haziran 813 tarihinde Bulgar ordusu ile yüzleşti. Bu savaşta Roma ordularının bir kısmı düşmana hücum ederken, daha sonra imparator olacak olan Ermeni Leon'un komuta ettiği Anatolikon ve Armenikon themalarının orduları ise savaş alanından geri çekilmişti¹⁷⁸⁷. Bu düzensizlik Roma ordusuna pahalıya mal oldu ve savaşı kaybeden İmparator Mihail, 11 Temmuz 813 tarihinde tahttan indirildi ve yerine, beraberinde savaşmadan geri döndürdüğü ordusu bulunduğu halde 24 Haziran günü başkente gelmiş bulunan Ermeni Leon, V. Leon unvanıyla imparator ilan edildi¹⁷⁸⁸.

Görüldüğü gibi hadiselerin işleyişi *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğundan çok uzaktır. Diğer tarihçiler Bar Hebraeus ve Mihael Rabo da bu konuda *1234 Kroniği* ile söz birliği halindedirler¹⁷⁸⁹. Her üç tarihçinin bu konu hakkında verdikleri bilgi, tek bir ortak kaynağı kullanmış olmalarını işaret eder biçimde birebir aynıdır ki bu kaynak da muhtemelen yine Dionysios olmalıdır.

s.14

[202] Leon'un¹⁷⁹⁰ Hükümdarlığı Hakkında:

Leon'un Bulgar zaferi dönüşünde tüm şehir (Konstantinopolis) halkı onu karşılamaya çıktı ve palatin'e (saraya) kadar onu omuzlarında taşıdılar. Sonra Mikail'i tahttan indirdiler ve Leon'u imparator yaptılar. Mikail'in başını tıraş ettiler ve manastıra gönderdiler ve iki oğlunu hadım ettiler. Tüm bunlar Yunanlılar'ın 1123 yılında oldu.

V. Leon'un tahta geçiş sürecini ve aynı bilgilerin diğer Süryani kaynaklarında da verilmiş olduğunu yukarıda değerlendirdik. Ancak buradaki dikkat çekici detay, birbirinin aynısı olan bilgileri paylaşan kaynakların, hadisenin cereyan etmiş olduğu tarihi farklı göstermesidir. *1234 Kroniği* bu hadisenin AG.1123/M.811-812 yılı olarak işaret ederken Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un verdiği tarih AG.1124/M.812-813

¹⁷⁸⁷ Theophanes, ss. 684-685

¹⁷⁸⁸ Skylitzes, s. 8; Theophanes, s. 685; Ostrogorsky, s. 187

¹⁷⁸⁹ Michael, s. 531; Bar Hebraeus, I, s. 213

¹⁷⁹⁰ V. Leon (y:775- 25 Aralık 820). M.813-820 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

yılıdır¹⁷⁹¹. Her ne kadar aradaki bir yıllık fark önemsiz gibi görünse de bu durum, 1234 *Kroniği*'nin yazarının bir başka kaynağı da kullanmış olabileceğini akla getirmektedir. Selevkos Takvimi yerine Yaratılış Takvimi'ni esas alan Theophanes'in vermiş olduğu tarih ise AM.6305/M.812-813 yılıdır.

[203] Memûn'un Yolladığı Komutan Tâhir'in Ölümü ve Oğlu Abdullah Hakkında. Ayrıca Nasr'ın İsyanının Çöküşüne Dair:

Tâhir Bağdâd'a döndükten sonra orada öldü. Yerine oğlu Abdullah, tüm Beyt Nahreyn ve batı bölgesinin idarecisi olarak gönderildi. O bilgili, adil ve merhametli bir adamdı. Yanına aldığı kırk bin atlı ile birlikte geldi ve Beyt Nahreyn'e vardığında Nasr bin Şebes, beraberindeki Kayslılarla birlikte ona karşı harekete geçti. Abdullah onlarla pek çok defalar savaştı ve Nasr'ın tarafı zayıf düştü. Kışum ve Riş Kapo bölgesindeki çok sayıda Hıristiyan'a baskı yaparak onları yanına aldı ve yine çok sayıda hazine ve erzak topladı. Manastırların çoğu ise Müslümanların elindeydi ve oralardakileri götürerek Kışum'da yaptıkları hapisanelere kapattılar. Ardından da mancınıklar ve çeşitli saldırı aletleriyle surlara karşı hücum ettiler.

Tâhir bin Hüseyin, tayin edilmiş bulunduğu el-Cezîre, Şam, Mısır ve Mağrib valiliği görevini altı yıl kadar sürdürdü. Bu dönemde kendisini en çok uğraştıran hadise, Nasr bin Şebes'in isyanıydı ve esasında Tâhir bu isyanı ortadan kaldırmakta pek bir başarı gösteremedi. Bazı tarihçiler Tâhir'in başarısızlığını, bu görevi üstlenmeyi hiçbir zaman istememesine bağlamaktadır¹⁷⁹². İbn Kesir'in aktardığı bir detay da bu görüşü destekler niteliktedir. Veliaht olarak gösterdiği Ali er-Rıza¹⁷⁹³ ile yaptığı bir görüşmede Ali er-Rıza Memûn'a, kendisinin hilafet makamına yükselmesine yardım eden Tâhir bin Hüseyin'i Rakka'ya sürgün ettiğini ve onun orada hiçbir işe yaramadan oturduğunu söylemektedir¹⁷⁹⁴. Bu sürenin sonunda Halife H.204/M.819 yılında, veziri Fazl bin Sehl'a karşı olan güveninin de azalmasının etkisiyle Tâhir bin Hüseyin'i Bağdâd *sâhibü's-şurtalı*ğına¹⁷⁹⁵ getirdi. Tâhir'den boşalan Rakka'ya ise Tâhir'in oğlu Abdullah bin Tâhir gönderildi. Ancak bir süre sonra Tâhir bin Hüseyin, Halife'nin kendisi hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğu ve kendisini ortadan kaldırabileceği düşüncesiyle Bağdâd'dan ayrılmak

¹⁷⁹¹ Michael, s. 531; Bar Hebraeus, I, s. 213

¹⁷⁹² Hasan KURT, "Tâhir b. Hüseyin"

¹⁷⁹³ Ali er-Rızâ hakkında bilgi için bkz, Ahmet Saim KILAVUZ, "Ali er-Rızâ", TDVİA, Cilt: 2, 1989, ss. 436-438; İbnü'l Esir, VI, s. 283

¹⁷⁹⁴ İbn Kesir, X, s. 420

¹⁷⁹⁵ İslâm devletlerinde emniyet ve asayiş sağlamla yükümlü teşkilat. Detaylı bilgi için bkz, Metin YILMAZ, "Şurta", TDVİA, Cilt: 39, 2010, ss. 242-244

istedi¹⁷⁹⁶. Bu niyetle kendisini Horasan valiliği görevine tayin ettirdi¹⁷⁹⁷. Tâhir'in bıraktığı görev oğlu Abdullah'a verildi ve Abdullah Bağdâd'a geldi. İki yıl süren Horasan valiliğinde Halife ile arası daha da açılan ve Halife'nin ismini bastırdığı paralardan ve okuttuğu hutbelerden kaldıran Tâhir bin Hüseyin, bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederek, M.821-873 yıllarında Horasan bölgesinde yarı bağımsız bir devlet hüviyetinde teşekkül edecek olan Tâhirîler Devleti'nin temellerini attı¹⁷⁹⁸. Tâhir bin Hüseyin 25 Cemaziyelahir 207/15 Kasım 822 tarihinde Merv'de öldü.

Tâhir bin Hüseyin ve faaliyetleri hakkında, üç büyük Süryani kroniği içerisinde en az bilgi veren hatta neredeyse hiç bilgi vermeyen kaynak *1234 Kroniği*'dir. Hem Tâhir bin Hüseyin hem de oğlu Abdullah bin Tâhir'in özellikle el-Cezîre bölgesinde Nasr bin Şebes ile yapmış olduğu mücadele, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus kroniklerinde çok daha geniş yer tutmaktadır. Her iki yazar da valiler ve isyancı arasındaki çatışmaların haberlerini vermelerinin yanında Tahir'in ve Abdullah'ın bu bölgedeki başka icraatları hakkında da bilgiler paylaşırlar¹⁷⁹⁹. Bu dönemler için genellikle Tell Mahreli Dionysios'un kroniğini ortak kaynak olarak kullanan tarihçilerin bu hadisede birbirlerinden bu kadar uzak olması dikkat çekicidir. Bizler, Tell Mahreli Dionysios'un kroniğinin en iyi muhafaza edildiği eserin *1234 Kroniği* olduğunu biliyoruz. Bu durumda *1234 Kroniği*'nin yazarının hadiselerini aktarırken Tell Mahreli'den faydalanmış olduğunu düşünürsek, bu durumda Mihael Rabo ve çok zaman onu takip eden Bar Hebraeus, farklı tek bir kaynağı kullanmış olmalıdır. Ancak burada dikkat çeken bir başka önemli nokta daha vardır. Tâhir Bin Hüseyin ya da oğlu Abdullah bin Tâhir'in el-Cezîre'de bulunduğu dönem Tell Mahreli'nin kaynak kullanarak aktardığı bir dönem değil, bizzat kendi yaşadığı ve patriklik dönemi olan yani yazdıklarını eski rivayet ve kaynaklara göre değil, tamamen kendi gözlemlerine ve güncel anlatımlara dayandırdığı dönemdir. Biraz sonra da değerlendireceğimiz üzere *1234 Kroniği*, Tell Mahreli Dionysios'un Abdullah bin Tâhir ile çok yakın bir ilişki içerisinde bulunduğu iddiasındadır. Dolayısıyla gerek Tâhir bin Hüseyin'in

¹⁷⁹⁶ İbn Kesir (X, s. 439), İbnü'l Esir (VI, ss. 313-314) ve Taberî (XXXII, History of al-Tabarî, Reunification of the Abbasi Caliphate (Abbâsî Hilafeti'nin Yeniden Birleşmesi), Tr: C. E. BOSWORTH, SUNYP, New York, 1987, s. 99 vd), kardeşi Emîn'i öldürmüş olması nedeniyle Halife'nin Tâhir'den intikam almak istediğini ve Tâhir'in bunu öğrendiğini belirtirler.

¹⁷⁹⁷ Mihael Rabo Memûn'un Tâhir'i Horasan valisi yapmasının nedenini ona duyduğu güven olarak açıklamaktadır (Michael, s. 543).

¹⁷⁹⁸ Kurt, "Tâhir b. Hüseyin"; Tâhirîler Devleti için bkz, Hasan KURT, "Tâhirîler", TDVİA, Cilt: 39, 2010, ss. 403-404

¹⁷⁹⁹ Bar Hebraeus, I, ss. 212-220; Michael, ss. 537-539

gerekse Abdullah bin Tâhir'in icraatlarına yakın mesafeden tanıklık etmiş olmalıdır. Ancak tüm bu ayrıntılara rağmen, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun eserlerinde barındırdıkları bilgilere yer vermemiş olması, Mihael Rabo'nun ve muhtemelen ondan aktarım yapmış olan Bar Hebraeus'un farklı bir kaynak kullanmış olduğunu göstermektedir.

Arapların 206. yılında Abdullah bin Tâhir¹⁸⁰⁰, 40 bin atlı ve 10 bin okçu ile gelerek Kişum'u kuşattı. Surların etrafına hendekler kazdırdı ve şehre karşı taş ve alev fırlatan 30 tane mancınık kurdurdu. Şehirde yaşayanları, üzerlerine yağdırdığı taş ve ateş çemberiyle baskı altına aldı. Ancak genç Abdullah, merhametliydi ve bu merhametini gerek Nasr taraftarlarına gerek onların zulümlerine maruz kalanlara göstermişti. Karşı taraftan kendilerine zarar verilmemesi ve kusurlarının bağışlanması yönünde teminat isteyen çok sayıda talep gelince o da kendilerine herhangi bir zarar verilmeyeceğini ve öldürülmeyeceklerini bildiren bir haberci göndermişti.

s.15

Ayrıca sahip oldukları her şey yine onların ellerine bırakılacaktı. Abdullah onlarla yapmış olduğu anlaşmayı Halife Memûn'a da bildirmeyi ihmal etmedi. Kendisine gelen cevap, aynı şekilde devam etmesi yönündeydi. Böylelikle şehri eline geçirdi ve oradan Nasr'ın ordusuyla birlikte çıktı. Askerlere zarar vermedi ve Nasr'ı Bağdâd'a, Memûn'a gönderdi. Nasr orada zaman içinde silinip gitti.

Süryani kroniklerine baktığımızda Abdullah bin Tâhir ile Nasr bin Şebes arasında gelişen hadiseler üzerine en az bilgiyi, 1234 *Kroniği*'nin ihtiva ettiğini görmekteyiz. 1234 *Kroniği* Tâhir bin Hüseyin'in Bağdâd'a gittiğini bildiren tek Süryani kroniğidir. Ancak bu kroniğin verdiği bilgi de bu kadardır ve hatalı bir şekilde Tâhir'in Bağdâd'da öldüğü bilgisini verir. Tâhir'in başkente gidişi hakkında ne Mihael Rabo ne de Bar Hebraeus bilgi vermezler. Bununla birlikte Tâhir'in ölümü üzerine doğru bilgiyi veren tek Süryani tarihçisi Mihael Rabo'dur ve onun Horasan'da öldüğünü söylemektedir¹⁸⁰¹. Bar Hebraeus'ta ise Tâhir'in el-Cezîre'deki faaliyetlerinin dışında bilgi bulunmamaktadır. Yani Bar Hebraeus, Tahir'in el-Cezîre'den sonraki faaliyetleri hakkında bilgi sahibi değildir ya da bunları eserine koymaya lüzum görmemiştir. Buna karşın hem Bar Hebraeus hem de Mihael Rabo,

¹⁸⁰⁰ ٱﺑﺪﯗﻟﻠﻪﺏ ﺑﻦ ﺗﺎﮬﻴﺮ Abdullah bin Tâhir bin Hüseyin (M.798-26 Kasım 844). Abbâsî Devleti devlet adamı ve komutanlarından. Detaylı bilgi için bkz, Hakkı Dursun YILDIZ, "Abdullah b. Tâhir", TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 137-138

¹⁸⁰¹ Michael, s. 548

Tâhir'in oğlu Abdullah'ın el-Cezîre'de, özellikle Nasr bin Şebes'e karşı verdiği mücadele hakkında *1234 Kroniği*'ne oranla çok daha fazla bilgi vermektedirler.

Bar Hebraeus, Halife Memûn'un AG.1130/M.819 yılında Bağdâd'a geldiğini ve aynı yıl Tâhir'i Horasan valiliği ile görevlendirdiğini ve onun yerine de Cezire'ye oğlu Abdullah bin Tâhir'i gönderdiğini söylemektedir¹⁸⁰². Mihael Rabo da Halife'nin AG.1130/M.819 yılında Bağdâd'a geldiğini belirtir ve bu tarihi, *1234 Kroniği*'nde yer almayan ve bu nedenle bizim de değerlendirmeye almadığımız İbrahim bin Mehdî'nin halifelik iddiasıyla ortaya çıkışı üzerine Halife'nin başkente gelmesine bağlar. Tâhir bin Hüseyin'in Horasan'a vali olarak tayin edilmesinin tarihini AG.1132/M.821 olarak gösterir ve bu yılda Abdullah bin Tâhir'in, babasının yerine getirildiğini belirtir. Ardından da Süryani kronikleri içerisinde ismini veren tek kaynak olarak Halife'nin, Yahya'ya (bin Muaz) el-Cezîre'de kalmasını emrettiğini ifade eder¹⁸⁰³. Mihael Rabo Abdullah bin Tâhir'in babası yerine geçtiği bilgisini verirken bu görevin Bağdâd *sâhibü's-şurtalı*ğı olduğu yönünde bir detay vermemektedir. Biz Mihael Rabo'nun bu atamalarda vermediği detaylarda aslında neyi kast ettiğini, İslâm kaynaklarından edindiğimiz bilgiyle anlamaktayız. Ancak her halükârda arada bir tarih boşluğu bulunmaktadır ve bu boşluğu bahsi geçen Süryani kroniklerinden hiçbiri doldurmamaktadır. Tâhir bin Hüseyin, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere el-Cezîre ve diğer bölgelerin valilik sorumluluğunu aldıktan sonra Nasr'a karşı mücadelede başarı gösterememiş ve bir süre sonra Halife tarafından bölgeden geri çekilerek Bağdâd *sâhibü's-şurtalı*ğı makamına getirilmişti. Tâhir, başkente döndükten sonra, onunla birlikte el-Cezîre bölgesinde bulunan oğlu Abdullah'ı yerine vekil olarak bırakmıştı¹⁸⁰⁴. Yaklaşık bir yıl sonra ise Tâhir bin Hüseyin Horasan valiliğine gönderilirken, ondan boşalan Bağdâd *sâhibü's-şurtalı*ğına ise oğlu Abdullah bin Tâhir getirildi. Ondan boşalan el-Cezîre bölgesi valiliği de Yahya bin Muaz'a verildi¹⁸⁰⁵. Mihael Rabo'nun boş bıraktığı nokta işte burasıdır. Onun Tâhir bin Hüseyin'in Horasan valiliği ile görevlendirilmesi ve yerine oğlu Abdullah'ın getirilmesinde kast ettiği görev, Bağdâd *sâhibü's-şurtalı*ğıdır. Ancak Mihael Rabo'nun verdiği bilgiye bakıldığında burada bir başka detay ortaya çıkmaktadır ki bu da Yahya bin Muaz'a Halife'nin verdiği el-Cezîre'de kalma yönündeki emirdir. Yani Yahya bin Muaz bu

¹⁸⁰² Bar Hebraeus, I, s. 217

¹⁸⁰³ Michael, s. 543

¹⁸⁰⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “*Abdullah b. Tâhir*”; İbn Kesir, X, s. 430

¹⁸⁰⁵ İbn Kesir, X, s. 430; Yakubî'nin (s. 1220) ifadesine göre ölünceye kadar. Ancak Yakubî'nin ifadesinde kimin ölümüne kadar olduğu belirgin değildir.

durumda, Abdullah Bağdâd'da görevlendirilmeden önce el-Cezîre'ye gönderilmiş olmaktadır ki bu yanlıştır. Zira İslâm kaynakları Abdullah'ın Bağdâd'da görevlendirilmesi üzerine Halife'nin el-Cezîre'ye Yahya bin Muaz'ı görevlendirdiğini söylemektedir. Abdullah'ın tekrar el-Cezîre'ye gitmesi ise Yahya'nın ölümü üzerine gerçekleşmiştir. Zira el-Cezîre'de görevlendirilen Yahya bin Muaz bir süre sonra öldü ve yerine oğlu Ahmed bin Yahya'yı vekil olarak bıraktı. Halife Memûn ise Ahmed bin Yahya'nın vekâletini onaylamamış ve Abdullah bin Tâhir'i yeniden el-Cezîre'ye Nasr bin Şebes'in üzerine göndermişti¹⁸⁰⁶.

Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun aktarmış olduğu hadiseler işte bu atamanın ardından yaşananlardır. Gerek Bar Hebraeus gerekse Mihael Rabo, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilginin evveliyatını da notlarına dâhil etmektedirler ve Abdullah bin Tâhir'in Keysun'a gelmesinden önce Nasr bin Şebes'in bölgedeki eylemleri hakkında da bilgi sahibidirler¹⁸⁰⁷. Her iki yazar da bu bilgileri paylaştıktan sonra, Nasr bin Şebes'in bu faaliyetlerini haber alan Halife'nin, bunun üzerine Abdullah bin Tâhir'i Nasr bin Şebes'in üzerine gönderdiğini söylerler¹⁸⁰⁸.

Tâhir bin Hüseyin Nasr bin Şebes'in isyan hareketlerini durduramamış ve onun karşısında başarısız olmuştu. Halife'nin bu ünlü komutanı karşısında başarı gösteren Nasr için bundan sonra faaliyet sahasını genişletmek ve taraftarlarını artırmak daha da kolaylaşmıştı. Her ne kadar İslâm kaynakları bilgi vermese de biz, Yahya bin Muaz'ın da görev yaptığı bir yıllık zaman zarfında Nasr karşısında pek başarılı olmadığını öngörmekteyiz. Bu bir yıllık zaman da Nasr'ın güçlenmesine katkıda bulunmuş ve Nasr, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun detaylarını vermiş olduğu eylemleri gerçekleştirmişti.

Halife'nin verdiği görevle harekete geçen Abdullah bin Tâhir, Mihael Rabo'nun verdiği bilgiye göre beraberindeki 20 bin askerle AG.1134/823 tarihinde Rakka'ya ulaştı¹⁸⁰⁹. Görüldüğü üzere *1234 Kroniği*'nin 40 bin asker ve on bin okçu olarak verdiği ordu mevcudu Mihael Rabo'da 20 bin kişidir ve bu sayıyı Bar Hebraeus da vermektedir¹⁸¹⁰. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Abdullah bin Tâhir AG.1135/M.824 yılında Keysun üzerine hareket etti ve şehre karşı mancınıklar da

¹⁸⁰⁶ İbn Kesir, X, s. 438; İbnü'l Esir, VI, s. 316; Taberî, XXXII, s. 109

¹⁸⁰⁷ Michael, ss. 543-544; Bar Hebraeus, I, s. 212 vd

¹⁸⁰⁸ Michael, s. 547; Bar Hebraeus, I, s. 217

¹⁸⁰⁹ Michael, s. 547

¹⁸¹⁰ İslâm kaynaklarında Abdullah bin Tâhir'in ordu mevcudunun ne kadar olduğu bilgisi verilmemektedir.

kullandığı sert bir kuşatma gerçekleştirdi¹⁸¹¹. İslâm kaynakları da H.209/M.824 yılı olarak aynı tarihi vermektedir¹⁸¹². Kuşatmanın baskısı altında kalan Nasr bin Şebes, Abdullah ile görüştü ve kendisi ve ailesi için güvence istedi. Ailesinin şehirden çıkmasını sağladıktan sonra, oğlu Mansûr'u Abdullah'ın yanına rehine olarak verdi ve kendisinin yirmi gün sonra teslim olacağını bildirdi. Nasr'ın oğlu Mansûr'u yanına alan Abdullah Samsat'a gitti¹⁸¹³. Ne var ki Nasr, teslim olmadığı gibi Abdullah'a, kendisiyle savaşıacağını haber verdi. Bu gelişmeyi haber alan Halife Abdullah bin Tâhir'e, Nasr'ı avucunun içinden kaçırdığı için öfkelenmişti¹⁸¹⁴. Abdullah ise meseleyi kökünden halletmek için tekrar Keysun önlerine geldi ve önceki gibi şehre karşı mancınıklarını kurdu¹⁸¹⁵. Uzun süren kuşatma neticesinde şehirde kıtlık başladı ve bunun sonucunda Nasr bin Şebes teslim olmaya karar verdi. Abdullah bin Tâhir ele geçirdiği Nasr bin Şebes'i, beraberindekilerle birlikte Bağdâd'daki Halife'ye gönderdi ve böylelikle Nasr bin Şebes isyanı sona erdi. İbn Kesir ve Taberî, Nasr bin Şebes'in Bağdâd'a ulaştığında hiçbir askerin karşısına çıkmadığını, Ebu Câfer sarayına gittiğini ifade ederler¹⁸¹⁶. Nasr bin Şebes hakkında bundan sonra bilgi bulunmamaktadır.

(AG) 1132 yılında, kış boyunca yağmur yağmaması nedeniyle, tüm doğu ve batı bölgelerinde büyük bir mahsul kıtlığı yaşandı. Öyle ki bir ölçek buğdayın fiyatı 35 zuze'ye, iki yüz zuze¹⁸¹⁷ ağırlığındaki ekmek ise bir zuzeye satılıyordu. İnsanlar açlıktan kırıldı. Ardından da hem insanlarda hem de evcil hayvanlarda yaşanan salgın hastalıklar, insanları sabırlarının sonuna getirdi ve tüm ümitlerini tüketti.

Yunanlıların 1135 yılına gelindiğinde, tüm bu kıtlıktan geriye kalanların üzerine Allah'ın merhameti ve inayeti yayıldı. Neredeyse bütün ekinlerin tamamında çok bereketli bir hasat yapıldı ve dünyada bolluk oldu. İnsanlar rahata kavuştu ve özellikle Halife Memûn'un merhameti sayesinde tüm yollar refaha çıktı ve dünyada yeniden barış hüküm sürdü.

¹⁸¹¹ Bar Hebraeus, I, s. 217

¹⁸¹² İbn Kesir, X, s. 445; İbnü'l Esir, VI, s. 336; Taberî, XXXII, s. 140. Yakubî bu hadisenin H.210/M.825 yılında olduğunu belirtir (Yakubî, s. 1225).

¹⁸¹³ Bar Hebraeus, I, s. 219; Michael, s. 547

¹⁸¹⁴ Michael, s. 548

¹⁸¹⁵ Süryani kaynakları Abdullah'ın her iki kuşatmasında da Nasr bin Şebes'in, Keysun'daki Hristiyan kadın ve çocukların şehrin duvarlarına çıkarak feryat etmelerini emrettiğini ve iyi bir insan olarak tarif ettikleri Abdullah'ın bu durumu görünce mancınıkların şehrin içini değil yalnızca surlarını hedef almalarını emrettiğini bildirirler. Bar Hebraeus, Keysun şehrini beş duvar ve bir dış surun çevrelediğini belirtir ve ikinci kuşatma sırasında dış duvarın yıkılması üzerine Nasr'ın bu insanları iç kısımda kalan duvarların üzerine çıkardığını söyler.

¹⁸¹⁶ İbn Kesir, X, s. 446; Taberî, XXXII, s. 145

¹⁸¹⁷ Buradaki zuze ağırlık ölçüsüdür.

Daha sonra Halife, idaresi altındaki yöneticilerin hepsine adaleti ve hakkaniyetli bir yönetim sağlamalarını ve hiç kimseye herhangi bir iftira atılmamasını ya da haksızlık yapılmamasını emretti. Ayrıca Hristiyanların ikamet etmekte oldukları yerleşim yerlerinin huzurunun tesis edilmesini ve bu bölgelerde onları taciz edebilecek herhangi bir Arap ya da Persli, kimsenin bulundurulmamasını emretti. Bu zamanda, Memûn'un sağlığı için dua etmekte olan Hristiyanlar vardı.

s.16

Araplar'ın 210 yılında Hubayb, Beyt Nahreyn'deki 17 yıllık hükümdarlığının ardından, ayaklarındaki felç nedeniyle Bağdâd'da öldü. Ardında beş oğlunu ve çok miktarda para bıraktı. Kaleler yapmış, nehirlerin yataklarını kazarak yeni ekin alanları yaratmış ve sahip olduğu çok sayıda köleyi azat ederek onları kendi mülklerinin sahipleri yapmıştı.

Burada verilen bilgiler yalnızca 1234 Kroniği'ne özgüdür ve diğer kaynakların hiçbirinde bu bilgiler yer almamaktadır. Ne diğer Süryani kaynaklarında ne de İslâm kaynaklarında Memûn döneminde meydana gelen bir kıtlıktan bahis geçmemektedir.

[204] Abdullah Bar Tâhir'in Meşreyn Bölgesine Girmesine Dair:

O sene Abdullah bar Tâhir, Meşreyn'e girerek burada isyan halinde olan çok sayıda şehri ve yine isyan etmekte olan Aleksandryâ'yu ele geçirdi. İsyanıcılardan çoğunu yakaladı ve zincire vurarak, diğer idareciler ve hatta Halife tarafından görülmeyen adaletin doğruluğunu ve bilginin onurunu göstermenin bir yolu olarak, Bağdâd'daki Memûn'a gönderdi. Abdullah, bilgili ve çalışkan dostlarını çok severdi. Bunlardan biri de Urhoy metropoliti Teodosios idi. O, Felsefi konularda çok iyiydi ve hem Süryani hem Arap hem de Yunan metinlerine çok iyi açıklamalar ve yorumlar getirirdi. Sürekli onunla birlikte olur ve onu büyük bir nezaketle dinlerdi.

Memûn, Meşreyn'e girmek için hazırlık yaparken, yakın bir zamanda Horasan'dan gelmiş olan kardeşi genç Muhammed'i Kalinikus'a, tüm Beyt Nahreyn'in idarecisi olarak bıraktı. Ayrıca Urhoy'a da ismi Yakdan¹⁸¹⁸ olan birini yerleştirdi.

Harran, Urhoy ve Şamişat'tan toplanan Araplar, Abdullah'tan on yıldan daha yakın zamanda yapılmış olan kiliselerin yıkılmasını emretmesini istediler ancak iyi bir emir olan Abdullah onlara cevaben, bunların yakılan ve harap edilen kiliselerin bir bölümü yerine fakir Hristiyanlar tarafından yapıldıklarını ve bu nedenle onlara dokunmamalarını söyledi. Ayrıca onlara, Hristiyanları kendi yasa ve geleneklerini terk etmeye zorlamamalarını ve kiliselerine hiçbir şekilde

¹⁸¹⁸ ميخائيل رابو'da Yakzan (Michael, s. 552).

zarar vermemelerini emretti. Onun dönemi, Hristiyanlar için tam anlamıyla bir huzur ve barış dönemi olmuştu.

Mısır uzun süreden beri karışıklık içerisindeydi. Ülkede önceden beri süregelen Mudar ve Yemenli kabileler arasındaki mücadele, Emîn ile Memûn'un arasındaki hilafet kavgasında Mudarlılar'ın Emîn'i, Yemenliler'in Memûn'u desteklemesi üzerine savaşa dönüşmüştü. Bunun yanında Endülüs Emevî Devleti hükümdarı I. Hakem tarafından ülkeden sürülen kalabalık bir halk kitlesi Mısır'a gelmiş ve buradaki karışıklıktan faydalanarak İskenderiye şehrini ellerine geçirmişlerdi. Bunların üzerine bir de Mısır valisi Serî bin Hakem'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Übeydullah bin Serî de karışıklıklardan istifade ederek Halife Memûn'a isyan etmişti¹⁸¹⁹. Diğer tarafta Halife'nin sorumluluğuna Mısır'ı da dâhil etmiş olduğu Abdullah bin Tâhir, el-Cezîre bölgesinde Nasr bin Şebes ile uğraşmakta olduğu için Mısır ile ilgilenememişti¹⁸²⁰. Nasr isyanı halledildikten sonra Abdullah artık Mısır'a gidebilirdi.

H.210/M.825-826 yılında Abdullah bin Tâhir, Mısır'a hareket etti. Öncelikle Übeydullah bin Serî üzerine gitti ve onu kuşatarak teslim olmasını sağladı. Ardından Endülüs'ten gelmiş olanların ele geçirdiği İskenderiye'ye gitti. İskenderiye'dekilere haber göndererek Halife'ye itaat etmelerini aksi takdirde kendilerine saldıracağını bildirdi. Abdullah'ın bu tavrı İskenderiye'dekilerin teslim olmasını sağladı ve Abdullah bin Tâhir'in Mısır'a yapmış olduğu bu sefer başarılı bir şekilde sonuçlandı¹⁸²¹.

1234 Kroniği'nin ismini vermeden Abdullah bin Tâhir'in isyancıları Bağdâd'a gönderdiğini söylediği kişi, adını vermiş olduğumuz isyancı vali Übeydullah bin Serî'dir¹⁸²².

Abdullah bin Tâhir'in Mısır'a gitmesi ve burada önce Übeydullah bin Serî, ardından Endülüslüler ile yapmış olduğu mücadeleler, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun kayıtlarında daha detaylı biçimde verilmektedir. Bar Hebraeus notlarına Mısır'da Serî ve Gavri adında iki adamın isyan ettiğini, onların ölümünün ardından Serî'nin oğlu Übeydullah ile Gavri'nin oğlu Ahmed'in bu isyanı sürdürdüklerini söyleyerek başlar. Ardından Abdullah bin Tâhir'in AG.1137/M.826 yılında el-Ariş'e¹⁸²³ gelmesiyle Ahmed'in hemen teslim olduğunu, Übeydullah'ın ise 80 bin

¹⁸¹⁹ Nahide Bozkurt, "Me'mûn"

¹⁸²⁰ Muir, The Caliphate, s. 504; İbnü'l Esir, VI, s. 342

¹⁸²¹ İbnü'l Esir, VI, ss. 342-344; Taberî, XXXII, ss. 159-166

¹⁸²² Yakubî, s. 1226; Bozkurt, "Me'mûn"

¹⁸²³ Sina Yarımadası'nın kuzeyinde, Akdeniz kıyısında Mısır'a bağlı bir şehir.

kişilik bir orduya sahip olması nedeniyle Abdullah'a mukavemet gösterdiğini, nihayetinde Abdullah tarafından sıkıştırılarak teslim olmak zorunda bırakıldığını bildirir¹⁸²⁴. Aynı bilgiler Mihael Rabo tarafından da verilmektedir. Ancak Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler daha detaylıdır. Onun notlarında Abdullah bin Tâhir ile Übeydullah bin Serî arasında geçen diyaloglara da yer verilmektedir¹⁸²⁵. Bunun yanında her iki tarihçi de Übeydullah'ın, Abdullah'ın yanına geldiğini ve ikisinin birlikte oturarak yemek yediklerini söylerler ancak Übeydullah'ın Bağdâd'a gönderilmesi hususunda bilgi vermemektedirler.

Abdullah bin Tâhir'in Übeydullah bin Serî'nin isyanını ortadan kaldırdıktan sonra İskenderiye'deki Endülüslüler üzerine gitmesi yine Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da da yer almaktadır. Her iki yazar da Endülüslüler'in İskenderiye'yi ele geçirmelerinin ardından şehirdeki Hristiyan ve Yahudiler'i şehirden kovduklarını belirtirler. Ardından Abdullah'ın şehre teslim olmaları yönünde haber gönderdiği, İskenderiyeliler'in kabul etmemeleri üzerine AG.1138/M.827 yılında şehrin üzerine gelerek kuşattığı ve bu kuşatmanın sonunda şehri ele geçirdiği bilgilerini verirler¹⁸²⁶. Süryani kronikçilerinin verdiği bu bilgiler genel itibarıyla İslâm kaynaklarıyla uyum içerisindedirler. Kaynakların arasındaki tek fark, Süryani kroniklerinde kroniklerinde ismi zikredilen Gawri ve onun oğlu Ahmed'in isimlerinin İslâm kaynaklarında geçmemesidir.

Süryani tarihçilerin bu hadiselerle ilgili bilgileri Tell Mahreli Dionysios'tan almış olmaları ihtimal dâhilinde olabileceği gibi başka kaynaklardan da almış olabilirler. *1234 Kroniği* Abdullah bin Tâhir'in Mısır'ı itaat altına alması hadisesini çok kısa geçerken, diğer iki tarihçinin vermediği Übeydullah'ın başkente gönderilmesi detayını aktarmaktadır. Bu bilgiyi vermeyen diğer iki tarihçi ise hadiseyi çok daha detaylı vermekte, özellikle Mihael Rabo kroniğinde bu detayların daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Tell Mahreli'nin bu dönemin canlı tanığı olduğu göz önüne alınırsa, onun yazmış olduğu tarih çalışmasının bahsi geçen Süryani tarihçileri tarafından son derece önemli bir kaynak olarak ele alınacağı aşikârdır. Ancak anlatımlardaki bu farklılığın nedeninin yazarların başka kaynaklardan faydalandıkları mı yoksa meseleye verdikleri önem farklılığından kısa özet geçmeyi mi tercih ettikleri konusu karanlıkta kalmaktadır. Zira birazdan değineceğimiz ve Tell Mahreli

¹⁸²⁴ Bar Hebraeus, I, s. 220

¹⁸²⁵ Michael, s. 551

¹⁸²⁶ Michael, ss. 550-551; Bar Hebraeus, I, s. 220

Dionysios'un Mısır'daki gözlemlerinin aktarılması noktasında da her üç kronik yazarının da farklı verilerle karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bar Hebraeus bu konuda son derece az bilgi aktarırken, diğer iki tarihçiden Mihael Rabo çok daha fazla detay vermektedir.

Mihael Rabo'nun verdiği bilgi, *1234 Kroniği*'nin ismini verdiği ancak icraatlarından bahsetmediği Urfa valisi Yakdan (ya da Yakzan) ile bölge Hristiyanlarının arasında cereyan eden birtakım hadiselerle başlamaktadır. Buna göre Yakdan ve onun, Mihael'in Kalkedoncu olarak andığı Velîd adındaki yardımcısının Urfa ve civarındaki Hristiyanlara zulmetmeleri üzerine Tikritliler, onları şikâyet etmek için Mısır'a Abdullah bin Tâhir'e gitmişlerdir. Diğer yandan da onları bölgeye gönderilen *1234 Kroniği*'nin Abdullah'ın kardeşi olduğunu ifade ettiği Muhammed'e şikâyet etmişler, Yakdan da Muhammed'e Hristiyanların kiliselerinin yıkılmasını önermiştir¹⁸²⁷. Mihael Rabo burada, *1234 Kroniği*'nin vermediği detayları vermekte ve kronikte ismi hatalı bir şekilde Abdullah olarak verilen kişinin adının ise aslında Muhammed olduğunu ortaya koymaktadır. Metinde bu hadiseler hakkında daha fazla detay verilmediği için biz de bu konuyu değerlendirmeye almayacağız.

s.17

[205] Meşreyn Bölgesinde Bulunan Tanis'teki¹⁸²⁸ Hristiyanlara Dair:

Böylece Abdullah bar Tâhir'i ve Meşreyn bölgesine girişini yazmış bulunuyoruz. Bunun yanında, Patrik Dionysios'un kitabında ifade ettiği gibi, Tanis bölgesindeki Hristiyanlara karşı gösterdiği adaletli yaklaşım hakkında da biz de bir şeyler söylemek ve bu şekilde patriği ve Abdullah bar Tâhir'i hatırlatmak istiyoruz.

Bu dönemde Abdullah, Meşreyn idarecisiydi. Patrik Dionysios'u ve kardeşi olan Urhoy metropolitini¹⁸²⁹ çok severdi. Dionysios, Abdullah'ın huzuruna Meşreyn'e gittiği¹⁸³⁰ sırada kopan bir fırtına kiliselerini, daha doğrusu Beyt Nahreyn'deki çok sayıdaki kiliseyi harap etmişti. Kardeşiyle birlikte Meşreyn'de Abdullah'ın huzuruna çıkma hadiselerini, Kilise Tarihi kitabımızda anlatmış bulunuyoruz.

O dönemde patrik yine şöyle söylemekteydi: "Meşreyn bölgesine gittiğimizde Tanis şehrini ve orada yaşayan Hristiyanların ve diğer insanların ne kadar büyük bir fakirlik içerisinde olduklarını gördük. Kendilerine neden bu kadar

¹⁸²⁷ Michael, s. 552

¹⁸²⁸ Aşağı Mısır'da Nil Delta'sı içinde yer alan antik bir yerleşim yeri.

¹⁸²⁹ Bkz. [204] nolu paragraf.

¹⁸³⁰ M.826 yılı.

fakir olduklarını sorduğumuzda bize şu şekilde cevap verdiler: Şehrimiz her yanından denizle çevrili durumda. Ne ekecek tohumumuz ne biçecek ekinimiz ne de tarım yapacak yerimiz yok. Ayrıca içme suyumuz uzakta olduğu için hayvan beslemek gibi bir durumumuz da yok. Dört kap suyu bir zuzeye satın alıyoruz.

s.18

Yapabildiğimiz tek iş keten üretmek¹⁸³¹. Kadınlar iğde keten ipi eğirirken biz de bunları tezgâhlarda dokuyoruz. Ancak bu iş günden güne biktırıcı oluyor zira para kazanamıyoruz. Tam ağzımıza bir parça ekmek koyacakken, bu sefer de vergiye yakalanıyoruz¹⁸³². Yapmakta olduğumuz hapishane için her bir hane olarak beş dinar koyuyoruz. Az sayıdaki çadırlarımızdan insanlarımıza veriyoruz ve onlara çalışmaları için işler de veriyoruz. Eğer insanların eşleri ve kızları var ise onlar için de (ܐܠܬܐ) topluyoruz. Her sene vergi zamanı geldiğinde onların kurtuluş kefareti vermemiz ve onların buralardan atılmalarını önlememiz için bize yalvarıyorlar. Biz de bunu her bir çadır için dinar vererek sağlıyoruz. Böylece onların kızları ve oğulları tüm zamanlarını Araplara hizmet ederek geçiriyorlar.”

Patrik, Abdullah’a bunları anlattı ve şöyle söyledi: “İzin ver onlarla senin aranda patrik olarak arabulucu olayım.” Sonra Abdullah da tıpkı Beyt Nahreyn’de olduğu gibi sadece erkeklerden kişi başı 22 zuze olacak şekilde vergi vermeleri yönünde bir emir verdi¹⁸³³.

Söylemiş olduğumuz gibi bu uzunca hikâye Mihael Rabo’da çok daha detaylı verilmektedir. Mihael Rabo, Urfa ve yöresinde yaşanan ve yukarıda değinmiş olduğumuz olayları haber alan ve o sırada Nusaybin’de bulunduğunu ifade eden patriğin, bu gelişmeleri bildirmek için Mısır’a Abdullah bin Tâhir’in yanına gitmesini kendi ağzından anlatmaktadır. Patrik ve beraberindekiler deniz yoluyla Mısır’a gitmişler, yolda şiddetli bir fırtınaya tutulmuşlar ve güç bela Tanis’te kıyıya ulaşmışlardır. Ardından Patrik, İskenderiye patriği Yakup ile görüşmelerini anlatmaktadır. Mihael Rabo, Tell Mahreli ile Abdullah bin Tâhir’in arasında geçen bir diyaloga da yer vermektedir¹⁸³⁴. Buraya kadar verilen bilgiler *1234 Kroniği*’nde yer almamaktadır. Bu noktadan sonra *1234 Kroniği* de hadiseleri doğruca patriğin ağzından vermekte ancak Mihael Rabo’nun aktardığı İskenderiye patriğiyle ve Abdullah bin Tâhir ile yapılan görüşmelerden bahsetmemektedir.

¹⁸³¹ Mihael Rabo’da pamuk (Michael, s. 553).

¹⁸³² Mihael Rabo’da 5 dinar (Michael, s. 553).

¹⁸³³ Mihael Rabo’da yetişkinler için 48, orta halliler için 24 ve fakirler için 12 kuruş (Michael, s. 553).

¹⁸³⁴ Michael, ss. 552-553

[206] Tell Mahreli'nin Meşreyn'de Gördüğü Diğer Hadiseler:

Bunları, patrik Dionysios 'un Meşreyn 'de görüp yazmış olduğu hadiseleri tekrar hatırlatmak için söyleyeceğiz.

“Nil Nehri yakınlarında yapılmış ve bölgeyi dört parçaya ayıran eski bir bina vardı. Buranın ortasına taştan bir sütun dikilmiş ve üzerine basamaklarla birlikte birtakım ölçü işaretleri kazınmıştı. Bu işaretler, Eylül ayında Nil Nehri'nin ne kadar taşıdığını göstermekteydi. İnançlı insanlar evin içerisine gelir ve suyun kaç basamak yükseldiğini günbegün bu sütunun üzerinden takip ederlerdi.

s.19

Eğer ki nehrin taşma miktarı 14 basamağın üzerine çıkmışsa, suyun fazlasını Meşreyn arazisine boşaltırlar ve o yıl boyunca hasat olmayacağını ve vergi toplanmayacağını görürlerdi. Eğer nehir, hasat başladıktan sonra 14 ya da 15 basamak yükselmişse ve vergi toplayıcısı gelmişse, topladıkları kadarının vergisini verirlerdi. Su eğer 17-18 basamak yükselmişse de, tüm suyu Meşreyn sahasına boşaltırlar ve vergi bütünüyle yürürlükten kaldırılırdı. Taşkın 20 basamağı geçerse, devlet zararı tazmin ederdi ve yıl boyunca kesinlikle hasat yapılmazdı. İdareciler, sütunun durumuna bakarak ne yapmaları gerektiğini ve yıldan yıla ne kadar vergi alınacağını öğrenirlerdi. Biz, eski Aleksandryā patriği Kurillos'un yazdığı kitaptan, bu sütunu yaptığını ve basamaklarla ölçüleri, bu düzenlemeyi sağlamak için üzerine kazıdığını öğrendik.¹⁸³⁵”

[207] Denizde Ortaya Çıkan Balık Hakkında:

Patrik Dionysios yine o dönemde Meşreyn 'de meydana gelmiş bir hadiseyi şöyle yazmaktadır: Denizde, yarım mil¹⁸³⁶ uzunluğunda, o bölgede yaşayan ve inci çıkarmak için dipsiz denize dalmakta olan insanları korkutan çok büyük bir balık ortaya çıktı. Bu hadiseyi takip eden üç ay boyunca denizdeki bazı gemiler ortadan kaybolmuştu. Sonra Allah onlara, bir karış boyunda uzun burunlu küçük bir balık yolladı. Onlar (bu küçük balıkla)¹⁸³⁷ bu balığı öldürdüler ve o ölürken denizin dalgaları onu kıyıya taşıdı. İnsanlar onu yeteri kadar gördükten sonra üzerini örttüler zira kötü bir koku yaymaktaydı.

s.20

Daha sonra onu ateşe attılar ve piştikçe tuzladılar. Ardından da tokmakla döverek onu yediler.

¹⁸³⁵ Krş, Michael, s. 563

¹⁸³⁶ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya göre bir mil uzunluğunda.

¹⁸³⁷ Bar Hebraeus, I, s. 223; Michael, s. 564

Aynı hikâyeyi Mihael Rabo ve ondan almış olan Bar Hebraeus da nakletmektedir ancak her iki tarihçi de bu hadisenin Bahreyn Denizi'nde cereyan ettiğini söylerler¹⁸³⁸.

[208] Meşreyn Bölgesindeki Dikili Taşlar ve Kral Mezarları Üzerindeki Tapınaklar Hakkında:

Tell Mahreli, yazısını bitirirken şöyle söylemekteydi: Çok sayıda sütunlar gördük ki bunlar, Yusuf'un üvey babası Potifar'ın¹⁸³⁹ sütunlarıdır.¹⁸⁴⁰

Bunlar taştan yapılmışlar ve boyları 60 cubit'ten¹⁸⁴¹ daha fazla ve genişlik ve kalınlıkları altıya altı cubit'tir. Kaidelerinin üzerinde de 4 cubit boyunda sütunlar bulunmaktadır. Her birinin üzerinde yukarıdan aşağıya kadar putperestlerin resimleri kazınmış ve ayrıca hiyeroglifler yazılmıştır ki günümüzde bunları okuyabilecek hiç kimse yoktur. Mermer olmayan bu sert taşlara bunların yapılmış olması gerçekten hayret vericidir. Bunlara benzer şekilde yapılmış üçlü bir sütun da Baalbek'te bulunmaktadır. Bizim gördüklerimizin boyları 40 cubit kadarken bunların boyu ise 60 cubit'i geçmektedir. Bunları görenler, dağlardan kesilmiş olduklarını düşünür fakat nasıl bir güç tarafından çekilmiş ve ovanın ortasına kadar getirilerek, Meşreyn'in başkenti Heliopolis¹⁸⁴² şehrine konulmuştur? Ayrıca nasıl bir ustalık onları ayağa kaldırmış ve düzgün bir biçimde on cubit'lik kaidelerinin üzerine dikebilmiştir? Bunu yapmak için ancak bin tane adamın bir araya gelmiş olması gerekmektedir.

s.21

Bu sütunların her birinin üzerinde, birbirlerini dengede tutacak şekilde yerleştirilmiş ve bin litreden daha fazla hacimli bronzdan sütun başlıkları vardır. Üstelik bu şehir, Mesih'in gelmesinden bin yıl öncesinden beri harabe vaziyettedir. Zira oranın halkının içinde, başına bir Korintli miğferi geçirerek onlara önderlik edecek ne bir Mısırlı ne de bir Arap yoktu. Sonra Araplar burayı ellerine geçirince Orayı daha da tahrip ettiler ve oradan 3 bin tane Korintli miğferi aldılar.

Şehirde ayrıca, yüzleri köpek gibi resmedilmiş figürlerin olduğu, beş yüzden fazla yıkılıp parçalanmış sütun vardır.

¹⁸³⁸ Krş, Bar Hebraeus, I, s. 223; Michael, ss. 564-565

¹⁸³⁹ Potifar. Yusuf Peygamber'i köle pazarından satın alıp yetiştirdiğine inanılan kişi.

¹⁸⁴⁰ Chabot verdiği dipnotta Mihael'e ait şu ifadeyi vermektedir: "Mısır'ın başkenti Heliopolis'te ki Potifar oranın rahibi'dir" Esasında Potifar Firavun'un komutanlarından biridir.

¹⁸⁴¹ Cubit: Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeyi esas alan eski bir ölçü birimi. Yaklaşık olarak 45 cm olarak kabul edilir.

¹⁸⁴² Heliopolis şehrinin ismi Grekçe "Güneşin Şehri" anlamına gelmektedir. Eski bir pagan başkentidir.

Yine Meşreyn'de putperest krallar için yapılmış olan tapınaklar gördük ki bunların belirli bir girş kapıları da yoktur. Onların her birinin ölçüsü 500 cubit boyunda ve 500 cubit eninde ve 250 cubit yüksekliğindedirler. Eğik yapılarından dolayı bunlara piramitler¹⁸⁴³ ismini vermişler. Altlarında yine 500 cubit'lik bölümleri vardır. Bunları, taş ocaklarından getirilen ve her biri 6, 8, 10 cubit ölçülerinde olan taşlardan yapmışlar. Etraflarındaki her şeyden daha büyük, tüm Meşreyn ülkesinin her yanından görülebilen bir tepe şeklindedirler.

Tell Mahreli Dionysios'un gözlemlerine ve anlatımına dayanan bu veriler, 1234 Kroniği'nin yanında Mihael Rabo'da da aynı detaylarla verilmektedir¹⁸⁴⁴.

[209] Diğer Mikail'in¹⁸⁴⁵ Hükümdarlığı ve Leon'un Öldürülmesi:

(AG) 1132 yılında başkentte Mikail olarak bilinen biri, Leon'a karşı ayaklandı ve onu öldürerek onun yerine hükümdar oldu. Bu dönemde Muhammed bar Tâhir, Beyt Nahreyn'deki Hristiyanların kiliselerinin tahrip edilmesini emretti.

s.22

Patrik Dionysios, kardeşi Urhoy metropoliti Teodosios ile birlikte, Meşreyn'e doğru yola çıktı. Amacı, Muhammed'in kardeşi Abdullah bar Tâhir'den, kardeşinin vermiş olduğu bu zalim emri iptal ettirmesiydi. Patrik kendi dönemindeki bu çeşit hadiseleri, tarih kitabının Kilise Tarihi kısmında kaydetmiştir.

Diğer yandan Mikail ölmüş ve yerine oğlu Teofilâ hükümdar olmuştur.

Şimdiki Roma imparatoru V. Leon ile Amorialı Mihail'in geçmişleri eskiye dayanmaktaydı. Henüz daha I. Mihail'in (Rangabe) tahtta olduğu dönemde Leon Mihail'i *protostrator*¹⁸⁴⁶ makamına getirmiş, imparator olduktan sonra da *exkoubitoi*¹⁸⁴⁷ domestikosluğuna getirmiştir. Hatta kayıtlara göre Leon, Mihail'in oğlu Theophilos'un vaftiz babasıdır¹⁸⁴⁸. Ancak bir süre sonra İmparator ile Mihail'in arası açılmış, V. Leon Mihail'i kendisine karşı düzenlenen bir komplonun içinde yer almak suçlamasıyla hapsettirmiştir. AG.1132/M.820 yılının Noel arifesinde Mihail'in taraftarlarından bir grup, Ayasofya'ya giderek burada ayine eşlik eden İmparator'u suikast sonucu öldürdüler ve yerine Mihail'i imparator ilan ettiler¹⁸⁴⁹.

¹⁸⁴³ *ⲡⲓⲣⲁⲙⲓⲧⲏⲥ* Piramitler.

¹⁸⁴⁴ Krş, Michael, ss. 561-564

¹⁸⁴⁵ II. Mihail (y: 770- 2 Ekim 829). M.820-829 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Frigya Hanedanı'nın (M.820-867) ilk hükümdarı.

¹⁸⁴⁶ Roma'da yüksek rütbeli valiler ya da saray bürokratlarının hizmetindeki silahlı birliklerin komutanı. Detay için bkz, Akexander KAZHDAN, "protostrator", ODB, Cilt: 3, s. 1748

¹⁸⁴⁷ Exkoubitoi, Roma İmparatorluğu'nda imparatorların özel muhafız birliğidir. Detay için bkz, Alexander KAZHDAN, "Domestikos ton Exkoubiton", ODB, Cilt: 1, ss. 646-647

¹⁸⁴⁸ Paul A. HOLLINGSWORTH, "Michael II", ODB, Cilt: 2, ss. 1363-1364

¹⁸⁴⁹ Ostrogorsky, s. 190

1234 Kroniği'nin bu bölümde aktarmış olduğu diğer bilgiler önceki bölümde değerlendirmiş olduğumuz ve Patrik Dionysios'un Mısır'a gitmesini gerektiren hadiselerin farklı bir ifadesidir.

Bu bölümdeki son ifadeden, *1234 Kroniği* yazarının ya da Tell Mahreli'nin II. Mihail dönemi hadiseleri hakkında bilgi sahibi olmadığını anlamaktayız. Zira Mihael Rabo ve onu takip eden Bar Hebraeus, II. Mihail'in tahta geçişi üzerine aynı bilgileri ve tarihi vermektedirler¹⁸⁵⁰. Ancak bu iki tarihçi II. Mihail dönemiyle ilgili daha başka bilgiler de vermektedirler. Mihael Rabo, isyancı Nasr bin Şebes'in İmparator Mihail'e bir elçi göndererek ittifak kurmak isteğini sunduğunu ifade eder. Suruç'ta bulunan Nasr, İmparator'un gönderdiği heyetin Keysun'a geldiğini haber alınca, onların gelmesinden dolayı duyduğu gururu topladığı adamlarıyla paylaşmış ancak adamları kâfirlerle iş birliği yapanın da kâfir olacağı yönündeki telkinleri sonucu bu heyeti öldürtmüştür¹⁸⁵¹. Bu bilgi *1234 Kroniği*'nde olmadığı gibi Bar Hebraeus'ta da yoktur. Bar Hebraeus'un paylaştığı bilgi, Mihael Rabo'nun bahsi geçen hadisenin ardından aktarmış olduğu ve kroniğin metninde yer almadığı için bizim değerlendirmeyeceğimiz bir bilgidir. Her iki tarihçi de İmparator IV. Konstantinos'un oğlu olduğunu iddia eden Tuma ya da Thomas¹⁸⁵² isimli birinin hikâyesini vermektedir¹⁸⁵³. Ancak Mihael Rabo'da, yine Bar Hebraeus'ta olmayan bir paylaşım daha vardır. Mihael Rabo, bahsi geçen Thomas'ın Hârûn Reşîd döneminde bu iddiayla ortaya çıktığını ve Halife'den imparatorluğu geri almak için kendisine bir ordu vermesini istediğini belirtir¹⁸⁵⁴. Hârûn'un ölümünün ardından Memûn Thomas isimli bu şahsı, Roma başkenti Konstantinopolis'e göndermiş ve Thomas, şehri altı ay kadar kuşatma altına almıştır¹⁸⁵⁵. Daha sonra İmparator II. Mihail, şehirde esir tuttuğu Araplara, eğer kendileriyle birlikte Thomas'a karşı koyarlarsa onları serbest bırakacağını vaat etmiş, bu şekilde Romalılar ve Araplar, Thomas'a karşı birlikte savaşarak bu kuşatmanın kaldırılmasını sağlamışlardır. Thomas yakalanmış, elleri ve

¹⁸⁵⁰ AG.1124/M.813. Michael, s. 538; Bar Hebraeus, I, s. 213

¹⁸⁵¹ Michael, s. 538

¹⁸⁵² Bu iddiayı Mihael Rabo da kaydetmekle birlikte, ilgili bölümün sonunda Thomas'ın Mosmar isminde birinin oğlu olduğunu belirtir. Thomas'ın isyanı hakkında Ioannes Skylitzes çok daha detaylı bilgiler vermektedir bkz, Skylitzes, ss. 32-37; Ostrogorsky, ss. 192-193; Vasiliev, I, ss. 341-346

¹⁸⁵³ Vasiliev, anne tarafından Slav olduğunu belirttiği Thomas'ın isyanının iki yıl kadar sürdüğünü ve bu dönemde tüm Anadolu'nun desteğini arkasına alan Thomas'ın aynı zamanda Araplarca da desteklenmiş olduğunu ifade etmektedir. Thomas'ın isyanı üzerine bilgi ve tartışmalar için bkz, Vasiliev, I, ss. 343-344

¹⁸⁵⁴ Michael, s. 538

¹⁸⁵⁵ Bar Hebraeus anlatımını Memûn'un Thomas'ı göndermesiyle başlatmaktadır (Bar Hebraeus, I, s. 218).

ayakları kesilerek ve kazığa oturtulmak suretiyle öldürülmüştür. Ne var ki İmparator, mücadelenin kazanılmasının ardından Araplara verdiği sözü de tutmamıştır¹⁸⁵⁶.

İfade etmiş olduğumuz gibi bu bölümdeki verilerin hiçbirisi *1234 Kroniği*'nde bulunmamaktadır. Her üç kronik yazarında birinde çok az, birinde biraz daha fazla ve bir diğerinde çok daha fazla veri bulunması, üç yazarın her birinin, birbirinden farklı üç kaynak kullanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanında Thomas'ın Konstantinopolis kuşatması bölümünün Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da aynı ifadelerle aktarılmış olması, iki yazarın en azından bu bilgiyi ortak bir kaynaktan ya da çok zaman olduğu gibi Bar Hebraeus'un Mihael Rabo'dan almış olduğunu göstermektedir. Ancak ilk kaynağın Tell Mahreli'ye ait olup olmadığı hiçbir şekilde belli değildir.

[210] Teofilā¹⁸⁵⁷ Bar Mihail'in Hükümdarlığı:

Teofilā, Rumların hükümdarı olduktan sonra ordularını topladı ve Müslümanların hüküm sürdüğü bölgelerin sınırlarına doğru yola çıktı. Zipetra'ya kadar geldi ve burayı ele geçirerek ateşe verdi. Ardından tüm Hanzit¹⁸⁵⁸ bölgesini ele geçirdi ve Şamişat bölgesine gelerek burayı da eline geçirdi. Sonrasında da Meliţene'ye kadar ilerledi. Şehir halkına bir elçi vasıtasıyla şu mesajı gönderdi: "Eğer şehrin kapılarını açmaz ve şehri teslim edip hayatlarınız için aman dilemezseniz, size de Zipetra'ya yaptığımızın aynısını yaparız." Şehirde bulunan idareci ona dalkavukça sözlerle birlikte çok sayıda hediye göndererek, zaman kazanmaya çalıştı ve Arapların orduları gelene kadar onları oyalamayı başardı. Teofilā, Memûn'un gelmekte olduğu haberini alınca, Rum topraklarına geri dönmeye karar verdi ve oradan ayrılarak Konşanînopolis'e gitti.

İmparator II. Mihail, M.820 yılında tahta geçmesinden hemen sonra oğlu Theophilos'u ortak imparator olarak ilan etmişti¹⁸⁵⁹. Theophilos, babasının öldüğü M.829 yılından sonra ise tahtın tek sahibi olarak devletin başında kalmıştır. Babasının

¹⁸⁵⁶ Bar Hebraeus, I, s. 218; Michael, s. 538

¹⁸⁵⁷ ﺗﻪﻭﻓﯩﻠﺂ Theophilos (M.813-20 Ocak 842). 2 Ekim 829-20 Ocak 842 yılları arası Doğu Roma imparatoru. İkonoklast dönemin son imparatorudur.

¹⁸⁵⁸ ﺗﻪﻭﻓﯩﻠﺂ Harput.

¹⁸⁵⁹ Bar Hebraeus Theophilos'un, babasının ölümünden dört yıl önce (M.825) tacı başına taktığını ifade belirtmektedir (Bar Hebraeus, I, s. 220). Mihael Rabo, II. Mihail'in eşi Thekla'nın ölümünden sonra ikinci defa evlenmek istemesi üzerine Romalılar'ın onu tahttan indirdiğini ve yerine oğlu Theophilos'u geçirdiklerini, Mihail'in bundan sonra dört yıl daha yaşadığını ifade eder (Michael, s. 558). Ancak bir başka bölümde ise AG.1140/M.829 yılında II. Mihail'in öldüğünü ve yerine oğlu Theophilos'un imparator olduğunu belirtir (Michael, s. 546). Bu ifadeyle Bar Hebraeus'un verdiği bilgiyi desteklemekle birlikte diğer kaynaklar, II. Mihail'in Euphrosyne ile yaptığı evliliğin Roma aristokrasisi tarafından kınandığını belirtirler ancak bu durumun onu tahtından ettiği yönünde bir bilgi bulunmamaktadır.

okuma yazmayı ancak becerebildiği Theophilos, Roma sarayında iyi bir eğitim almış, yalnızca Roma kültürü değil aynı zamanda Arap kültürüne de ilgi duymuştu. Babası gibi Theophilos da tasvir kırıcı bir siyaset izlemiş ve aynı zamanda Arap kültürüne duymuş olduğu hayranlık onun dönemi, Roma dünyasının Arap kültürüne en yoğun maruz kaldığı dönem olmuştur¹⁸⁶⁰.

Theophilos, her ne kadar Arap kültürünün büyük bir hayranı da olsa bu durum onu Araplarla savaşmaktan alıkoymamıştır. Babası II. Mihail döneminde yaşanan, devlete büyük sıkıntılar veren ve can kayıplarına mal olan Thomas isyanı, uzun süreden beri sekteye uğramış olan Roma topraklarına Arap akınlarının yeniden canlanmasına vesile oldu. Esasında Abbâsî Devleti de çok zorlu süreçlerden geçmişti. El-Cezîre'deki Nasr bin Şebes, Mısır'daki Übeydullah bin Serî ve isyanı süresince Roma ile sürekli irtibat halinde bulunan Azerbaycan'daki Bâbek isyanları uzun süre devletin başına bela olmuştu. Yine de Memûn'un son dönemlerinde Anadolu'da yaşanan Roma iç savaşının sebep olduğu başıbozukluğu değerlendirmek isteyen Arap orduları Anadolu içlerine akınlar düzenlemeye başladılar. Roma Devleti ise Araplara tam bir mukavemet göstermekten uzaktı zira Araplar, aynı zamanda M.827 yılından itibaren Sicilya üzerine taarruzlarını sıklaştırmışlar ve nihayet M.831 yılında adanın başkenti Palermo'yu ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı¹⁸⁶¹. Roma'nın birden farklı cephede savaşmak zorunda kalması, doğu sınırında dengesiz bir savaş sürecinin yaşanmasına sebebiyet vermekteydi. M.830'lu yılların başlarında Roma ile Abbâsî devletleri arasında, bir zamanlarki Roma-Sâsânî savaşlarını anımsatacak mücadeleler yaşanmaktaydı. Bu dönem bir Roma'nın taarruzu, bir Araplar'ın taarruzu şeklinde devam etmiş, bu durum ancak bir sonraki halife Mu'tasım döneminde Araplar'ın ezici üstünlüğüne dönüşmüştü.

1234 Kroniği'nin bu bölümde bahsetmiş olduğu ve İmparator Theophilos'un Malatya üzerine gittiğini söylediği sefer, İslâm kaynaklarında H.223/M.837-838 yılına tarihlenmektedir¹⁸⁶². Bu tarih ise Memûn'un ölümünden yaklaşık beş yıl sonra ve Mu'tasım Billâh'ın iktidarda bulunduğu dönemdir. İslâm kaynaklarında bu tarihten önce Theophilos'un bu yönde bir seferinin kaydı bulunmamaktadır. Ancak Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, net bir tarih vermemekle birlikte AG.1141/M.830

¹⁸⁶⁰ Ostrogorsky, s. 193

¹⁸⁶¹ Ostrogorsky, s. 195

¹⁸⁶² İbn Kesir, X, s. 481; İbnü'l Esir, VI, s. 417; Yakubî, s. 1246; Taberî, XXXIII, History of al-Tabarî, Storm and Stress along the Northern Frontiers of the Abbasid Caliphate (Abbâsî Hilafeti'nin Kuzey Sınırlarında Fırtına ve Gerilim), Tr: C. E. BOSWORTH, SUNYP, New York, 1991, s. 93

sonrasında Theophilos'un Zibatra¹⁸⁶³ üzerine yaptığı bir seferden bahsetmektedirler. Bar Hebraeus, İmparator'un Bulgarları toplayarak Zibatra önüne geldiğini, şehri ele geçirdiğini ve erkeklerin hepsini öldürüp, kadınları ve genç kızları alıp götürdüğünü ve şehri yaktığını bildirmektedir¹⁸⁶⁴. Mihael Rabo'nun kayıtlarında da İmparator Zibatra'yı kuşatmış, adamları surlara dayadıkları merdivenlerden şehre girmiş ve ele geçirmişlerdir. Romalılar ve barbarlar şehri ele geçirdikten sonra erkekleri, kadınları ve çocukları merhametsizce öldürmüşler, pek çok kadını da çıplak vaziyette esir alarak götürmüş ve şehri de yakmışlardır¹⁸⁶⁵. Ancak Theophilos'un bu tarihlerde Malatya ya da Zibatra üzerine yapmış olduğu bir sefer hakkında diğer kaynakların hiçbirinde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte İslâm kaynaklarının yanında Grek kaynakları da İmparator'un, Mu'tasım döneminde ve M.837-838 yıllarında Malatya yönüne yapmış olduğu bir seferin kayıtlarını vermektedirler. Bu hadise her ne kadar metnin vermiş olduğu bilgilerin tarihinden yedi-sekiz yıl kadar sonra gerçekleşmişse de *1234 Kroniği*'nin kayıtlarında İmparator'un bu tarihte herhangi bir seferinin kaydı bulunmadığı için biz bu hadiseyi burada kısa bir değerlendirmeye tabi tutmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz.

İslâm kaynakları Roma imparatoru Theophilos'un H.223/M.837-838 tarihinde Malatya civarına bir sefer düzenlediğini kaydetmektedirler. İslâm kayıtlarında bu seferin nedeni, Abbâsî ordusunun Türk komutanı Afşin'in¹⁸⁶⁶, isyancı Bâbek'i sıkıştırdığı bir sırada Bâbek'in Theophilos'a bir mektup göndererek Afşin'in şu anda kendisiyle çok meşgul olduğunu, bu nedenle kendisine mukavemet gösteremeyeceklerini bildirmesi ve Theophilos'un bu haber üzerine harekete geçmesi olarak verilmektedir. Theophilos bu şekilde Zibatra'ya kadar gelmiş, şehri ele geçirmiş ve erkekleri öldürerek kadın ve çocukları esir etmiştir. Romalılar ayrıca Malatya ve çevresine de saldırılar düzenlemişler ve buralarda da yine çok sayıda insanı öldürüp pek çok kişiyi de esir etmişlerdir¹⁸⁶⁷.

Grek kaynakları da Theophilos'un Malatya daha doğrusu Zibatra üzerine yapmış olduğu sefer hakkında bilgiler vermektedir. Ancak Grek kaynaklarında Theophilos'un bu hareketinin nedeninin, Halife'nin Amorium'a yapmış olduğu

¹⁸⁶³ Grek kaynaklarında Sozopetra.

¹⁸⁶⁴ Bar Hebraeus, I, s. 221

¹⁸⁶⁵ Michael, s. 559

¹⁸⁶⁶ Afşin, Haydar bin Kâvûs (ö: 841). Memûn ve Mu'tasım dönemlerinin ünlü Türk komutanı. Detaylı bilgi için bkz, Hakkı Dursun YILDIZ, "Afşin, Haydar b. Kâvûs", TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 441-442

¹⁸⁶⁷ İbn Kesir, X, s. 481; İbnü'l Esir, VI, ss. 417-418; Yakubî, s. 1246; Taberî, XXXIII, s. 93 vd

saldırının bir nevi intikamını almak istemesi şeklinde gösterilmektedir¹⁸⁶⁸. Genesios'un kayıtlarında İmparator, Persler üzerine gittikten ve Arapları¹⁸⁶⁹ yendikten sonra hızla, Halife'nin doğum yeri olan Sozopetra üzerine giderek burayı ele geçirdi. Ancak İmparator'un bu hamlesi, çok sayıda insanın ölmesine sebep olmaktan başka bir işe yaramadı ve bu haberi alan Halife öfkelenerek, büyük ve güçlü bir orduyla Amorium üzerine yürüyüşe geçti¹⁸⁷⁰. Ioannes Skylitzes, Halife'nin Tarsus'ta bulunduğu sırada oğlu¹⁸⁷¹, Amr ve Malatya emirini Roma topraklarına gönderdiğini, bu gelişmeyi haber alan İmparator'un da onlara karşılık harekete geçtiğini bildirir¹⁸⁷². Skylitzes ile aynı kaynaktan aktarım yapan Theophanes Continuatus da yine aynı bilgileri paylaşmaktadır¹⁸⁷³.

Modern çalışmaların vermiş olduğu bilgiye göre Theophilos, Abbâsî ordusunun Bâbek isyanı ile uğraşmasını fırsat bilerek H.223/M.838 yılında Zibatra'ya saldırmış ve büyük bir katliam yapmıştır. Bunun üzerine Halife, Afşin'in Azerbaycan'dan dönmesinin ardından büyük bir ordu ile Amorium üzerine hareket etti. Halife Tarsus üzerinden Roma topraklarına girerken, Malatya üzerinden Anadolu'ya giren Afşin de kuzeyden ilerlemekteydi. İki ordu Ankara'da birleşerek Amorium üzerine yürüyecekti. Theophilos önce Afşin'in üzerine giderek bu tehlikeyi bertaraf etmek istediye de Kazova dolaylarında cereyan eden savaşı kaybederek Konstantinopolis'e geri döndü. Abbâsî ordusu ise planlandığı üzere Ankara'da

¹⁸⁶⁸ Genesios'un tercümesini yapan Anthony Kardellis Theophilos'un, Halife'nin, İmparator'un doğum yeri olan Amorium'a saldırmasını dengelemek amacıyla, Halife'nin doğum yeri olan Sozopetra'ya saldırdığını ve Genesios'un da içlerinde olduğu bazı Grek tarihçilerin Mu'tasım'ın doğum yeri olarak buranın ismini vermekte olduklarını belirtmektedir (Genesios, *On the Reigns of the Emperors*, Tr: Anthony Kaldellis, AABS, Canberra, 1998, s. 61, Dn: 260). Ancak Mu'tasım Bağdâd'da doğmuş olmakla birlikte Abbâsîler'in Amorium'u fethetmeleri, yine de Theophilos'un Zibatra'ya saldırmasının ardından gerçekleşmiştir.

¹⁸⁶⁹ Grek tarihçilerinin bir kısmı, Abbâsîleri İranlı olarak betimlemekte ve Arapları onlardan ayırmaktadırlar. Theophanes Abbâsîlere kadar olan dönemde Araplar için *Sarakenler* ifadesini kullanırken, Abbâsîler'den itibaren ya İranlı anlamına gelen *Persli* ya da *Mourophoroi* ifadesini kullanır. Genesios ise kimi yerde Arapları ifade eden *Haceroğulları* manasına gelen *Agarenoi*, kimi yerde yine Arapları karşılayan *İsmaililer*, kimi yerde ise *Persliler* ifadelerini kullanmaktadır. Ioannes Skylitzes'de de benzer ayrımlar görülmektedir. Örneğin s.78'de Persliler'in, Araplar'ın lisanıyla konuşarak, Araplarla bir anlaşma yaptıklarından bahseder.

¹⁸⁷⁰ Genesios, s. 61

¹⁸⁷¹ Halife'nin oğlunun kimliği İslâm kaynaklarında da net değildir.

¹⁸⁷² Skylitzes, s. 77. Skylitzes'in Amr olarak işaret ettiği kişinin İslâm kaynaklarındaki karşılığı Türk komutan Afşin'dir. Ancak Skylitzes, Amr'dan başka bir de Malatya emirinden bahsetmektedir. Esasında Amr olarak verdiği ismin Malatya valisi Ömer el-Aktâ (ö:863) olması gerekir. Bu durumda Skylitzes, Afşin ile Ömer el-Aktâ'yı birbirine karıştırmış olmalıdır. Afşin hem Skylitzes hem de İslâm kaynaklarının ifade ettiği şekliyle, Türklerden müteşekkil on bin kişilik bir ordunun komutanıdır.

¹⁸⁷³ Theophanes Continuatus (Grekçe/Latince metin), Tr: Immanuelis Bekkeri, Bonn, 1838, ss. 126-127

buluşarak Amorium'a gitti ve 17 Ramazan 223/12 Ağustos 838 tarihinde şehri ele geçirdi¹⁸⁷⁴.

1234 Kroniği bu noktadan sonra Memûn'un Roma topraklarına yapmış olduğu seferleri üç başlık halinde aktarmaktadır. Yukarıda aktarılan kronolojide *1234 Kroniği* Roma ile Abbâsîler arasındaki askeri hareketliliğin üstünkörü bir özetini vermektedir. Bundan sonraki bölümde ise bu özeti detaylandırmaktadır. Aslında Theophilos ve Memûn arasındaki askeri faaliyetleri tek bir bölümde toplamak mümkündür ancak metnin gidişatını göz önüne aldığımızda, içeriğe sadık kalmak bakımından biz de her bir paragrafı ayrı olarak değerlendirmeyi yerinde bulmaktayız.

[211] Memûn'un Bağdad'dan Hareket Ederek Urhoy'a ve Rum Topraklarına Gelişine Dair:

Yunanlılar'ın 1140, Araplar'ın 214 yılında Memûn, beraberindeki 200 bin kişilik kuvvetle birlikte Bağdâd'dan hareket etti. Yanında, kısa bir süre öncesine kadar patrikos olan ancak Teofilâ hanesine karşı gösterdiği düşmanca tutum nedeniyle asi durumuna düşen Manuel¹⁸⁷⁵ bulunmaktaydı. O da yanındaki elli atlıyla birlikte Memûn'un yanına gelmişti.

s.23

Manuel, Memûn'u Rumlarla savaşması için kışkırtmaktaydı. Memûn hazırlıklarını yaptı ve çok sayıda zırh ve savaş için gerekli olan tüm silahları hazır etti. Bununla birlikte yanına aldığı işçiler ve duvar ustalarıyla silahları develere yükledi. Para ve çok sayıda gerekli malzeme bunlarla taşındı. Memûn ilerleyerek Harran'a ulaştı ve burada Teodoros'un tanıdığı Ebu Kure olarak bilinen Harran piskoposu ile Hristiyanların inançları üzerine uzun uzun tartıştılar. Sonra o (Ebu Kure ya da Theodoros) bu tartışmaları okumak isteyenler için kendi kitabına yazdı. Memûn daha sonra Harran'dan ayrılarak Urhoy'a geldi ve onlara gayet nazik davrandı. Onlara öfkelerinden ve intikam isteği gibi duygulardan sıyrılmasını emretti. Memûn, Urhoy'daki büyük kiliseye girdi ve onun güzelliği karşısında çok etkilenerek metropolite buranın nasıl yapıldığını ve yapımının ne kadar sürdüğünü sordu. Metropolit cevaben, "Sizin zenginliğiniz ve inayetinizle oldu ey Halife. Ancak bizim kefaretimiz de yüklü oldu; zira ağır bir vergi olarak vermiş olduğumuz gümüşlerin buranın yapımına katkısı oldu." Bunun üzerine Memûn, kazanç ve arazi vergisi dışında, onların hanelerinden, tezgâh ve dükkânlarından ve hamamlarından vergi

¹⁸⁷⁴ Casim AVCI, "Mu'tasım-Billâh", TDVİA, Cilt: 31, 2006, ss. 380-382

¹⁸⁷⁵ إسماعيل إسماعيل İsim burada Emanuel olarak verilmektedir. Manuel ismi metin içerisinde genellikle إسماعيل şeklinde yazılmakla birlikte, burada ifade edilen ismin karşılığı da yine Manuel olmalıdır.

alınmamasını emretti. Ardından da şunu söyledi: “Zira her bir çatıya vergi koymak doğru değildir.”

Öncelikle belirtmek gerekir ki, metnin bu bölümünde ismi verilen Manuel hakkında İslâm kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Kesir hiçbir şekilde Manuel ismini zikretmezken İbnü’l Esir ve Taberî’nin vermiş olduğu tek bilgi ise Halife’nin Roma seferinin dönüşünde Resulayn’da oğlu Abbâs ve Manuel ile bir araya geldiği yönündedir¹⁸⁷⁶. Yakubî’nin verdiği bilgi ise şüpheli bir şekilde Halife’nin H.215/M.830 yılındaki seferinde Ankara’yı kısmen barışla, kısmen de kılıçla ele geçirdiğini ve *patrikos* Manuel’in oradan kaçtığı şeklindedir¹⁸⁷⁷. Ancak biz Memûn’un bu seferinde Ankara’ya hiçbir şekilde gitmediğini bilmekteyiz. İslâm tarihlerinde Ankara’nın ismi, Mu’tasım’ın H.223/M.838 tarihindeki seferinde Afşin komutasındaki orduyla buluşmasına kadar geçmemektedir.

Metinde ismi verilen Manuel bu dönem açısından dikkat çekici bir kişiliktir. Taberî Tarihi’nin 32. cildinin tercümesini yapan C. E. Bosworth, Marius Canard’a dayandırdığı görüşe göre Manuel’in, II. Mihail döneminde kaçarak Araplara sığınan bir *patrikos* olduğunu beyan etmektedir¹⁸⁷⁸. Paul A. Hollingsworth ise onun, Theophilos’un tahta çıkmasının hemen ardından kaçtığını söyler¹⁸⁷⁹ ki bu bilgi muhtemelen Genesios’dan alınmıştır¹⁸⁸⁰. Buraya kadar verilen bilgi Bar Hebraeus’un ifadeleriyle de kısmen desteklenmektedir. Bar Hebraeus, AG.1141/829-830¹⁸⁸¹ yılında asilzade Emanuel’in¹⁸⁸² Theophilos’a isyan ederek Memûn’un yanına gittiğini ve onu Roma’ya saldırmaya teşvik ettiğini söylemektedir. Bar Hebraeus’un Halife’nin bu seferiyle ilgili verdiği tek bilgi, Kapadokya’da dört kaleyi zapt ettiğidir¹⁸⁸³. Bar Hebraeus konunun giriş bölümünü muhtemelen Mihael Rabo’dan almıştır. Ancak daha sonra Mihael Rabo, Bar Hebraeus’tan farklı olarak, Halife’nin Roma üzerine sefere çıktığında geldiği Harran’da iki kilisenin yıkılmasını ve kendisi söylemedikten sonra başka bir kilisenin yıkılmamasını emrettiğini bildirir. Halife buradan, methini duyduğu Urfa Kilisesi’ni görmek için bu şehre gitmiş ve buranın piskoposuyla

¹⁸⁷⁶ İbnü’l Esir, VI, s. 361; Taberî, XXXII, s. 186

¹⁸⁷⁷ Yakubî, s. 1232

¹⁸⁷⁸ Taberî, XXXII, s. 186, Dn: 572

¹⁸⁷⁹ Paul A. HOLLINGSWORTH, “Manuel”, ODB, Cilt: 2, s. 1289

¹⁸⁸⁰ Genesios, s. 58

¹⁸⁸¹ Bar Hebraeus Kroniğinde AG.1140/M.828-829 olaylarının ertesi yılı olarak verilmektedir.

¹⁸⁸² Bu ifade, ismin *1234 Kroniği*’nde verilen şekline uymaktadır.

¹⁸⁸³ Bar Hebraeus, I, s. 222

görüşmüştür¹⁸⁸⁴. Görüldüğü gibi Süryani tarihçileri Manuel'in faaliyetlerini II. Mihail değil, Theophilos döneminde göstermektedirler.

Grek kaynakları doğal olarak Manuel hakkında daha fazla bilgi içermektedirler. Grek kaynaklarında Theophilos döneminin iki önemli yan figüründen biri olan Manuel¹⁸⁸⁵, I. Mihail döneminde *protostrator*, V. Leon döneminde ise Anatolikon ve Armenikon themalarının *strategos*udur¹⁸⁸⁶. Ancak Theophilos'un tahta geçmesinden bir süre sonra Manuel, muhtemelen birtakım saray komploları nedeniyle kaçarak Araplara sığındı¹⁸⁸⁷. Manuel'in Halife üzerindeki etkisini net biçimde ortaya koyacak bilgiler olmamakla birlikte kaynaklar genel olarak ve muhtemelen Roma'dan kendisine gelen böylesine üst düzey birinin söylemlerini ciddiye alacak biçimde, Halife'nin Manuel'i iyi karşıladığını ve ona yakın ilgi gösterdiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte Memûn'un Roma seferi de bu tarihe denk düşmektedir. Dolayısıyla Memûn'un bu sefere çıkmasında Manuel'in etkisinin olduğu düşünülebilir. Ancak bu seferin tarihi *1234 Kroniği*'nde bir yıllık bir hata payıyla verilmektedir. Zira AG.1140 yılı ve AH.214 yılı, Miladî 828-829 yılına tekabül etmektedir ki Memûn'un seferi bundan bir yıl sonra, AG.1141/H.215/M.830 yılında gerçekleşmiştir.

1234 Kroniği'nin bu bölümde vermiş olduğu diğer bilgiler, yukarıda Mihael Rabo'nun verdiğini söylediğimiz bilgilerin daha detaylandırılmış şeklidir ancak bu detaylar elimizdeki diğer kaynakların hiçbirinde yer almamaktadır.

¹⁸⁸⁴ Michael, s. 559

¹⁸⁸⁵ Bir diğeri de kimi tarihçilerin Bâbek el-Hürremî ile birlikte isyan eden ancak M.834 yılında kaçarak Roma'ya sığındığını, burada Hristiyan olduğunu ve gerçek isminin Nasr olduğunu söyledikleri Theophobos'tur (P.A. HOLLINGSWORTH, Anthony CUTLER, "Theophobos", ODB, Cilt: 3, s. 2067). Buna göre Thephobos ismi Nasr'a Greklerin vermiş olduğu isimdir. Anthony Kaldellis, M.837 yılında Halife Mu'tasım'ın ordularının Bâbek'i kuşattığı sırada İmparator'a haber göndererek onu Abbâsî topraklarına gelmeye teşvik eden kişinin de Theophobos olduğunu ifade etmektedir (Genesios, s. 45, Çevirmenin notu).

¹⁸⁸⁶ Treadgold, s. 198

¹⁸⁸⁷ Skylitzes, s. 67, Dn:61; Theophanes Continuatus'a (s. 148) göre ihanetle suçlandığı için. Genesios da Manuel'in savaşta İmparator'un hayatını kurtardığını ve başkente dönüşte Manuel'e karşı kıskançlık duyan bir takım saray bürokratlarının onu bir isyan hazırlığı içerisindeymiş gibi göstermesi nedeniyle Manuel'in kaçarak Halife'nin yanına gittiğini ifade eder (Genesios, ss. 57-58). Ancak Genesios'un Manuel'in İmparatorun hayatını kurtardığını söylediği savaş Miladî 22 Temmuz 838 tarihli Dazimon/Anzen Savaşı'dır. Bu savaş Mu'tasım döneminde Afşin ile Theophilos arasında cereyan etmiştir. Buna karşın Manuel'in yanına gitmiş olduğu Halife Memûn, M.833 yılında ölmüştür. Bu durumda Manuel'in Abbâsî Halifesi'nin yanına gitmesi M.833 yılından önce olmalıdır. Kaynaklar da bunu doğrulamaktadır. Ioannes Grammatikos, M.829-830 yılında Bağdâd'a gitmiştir. Treadgold, Ioannes'in İmparator'u, Manuel'in masum olduğuna ikna ettiğini ve esasında Bağdâd'a gitme nedeninin, Roma tahtına Theophilos'un çıktığını bildirmek, Arapların elindeki Romalı esirleri ziyaret etmek ve en önemlisi, eğer geri dönerse İmparatorun kendisinden özür dileyeceğini beyan edeceği Manuel'i geri dönmeye ikna etmek olduğunu ileri sürer (Treadgold, ss. 267-268). Ancak M.830 yılında Abbâsîler'in, Halife'nin oğlu Abbâs komutanlığında Bâbek'e karşı giriştiği bir askeri seferdeki varlığından, Manuel'in İmparator'un çağrısına hemen icabet etmediğini anlıyoruz.

[212] Müslümanların Rum Topraklarında Yaptıkları Kötü Eylemlere Dair:

Araplar'ın 215 yılında Memûn, Urhoy'dan ayrıldı. 72 kale ve şehirden topladığı orduyla Rum topraklarına girerek Semalu şehrine geldi. Şehri savaşıarak ele geçirdi ve şehirde kendilerine karşı savaşanlardan yaklaşık dört bin kişiyi öldürdü. Halkı kendisiyle anlaşmaya yanaşmayan şehrin surlarını yıktı ve insanlarını köleleştirdi.

s.24

Ancak sonrasında Memûn onlarla hayatları karşılığında bir anlaşma yaptı. Bir yandan onlara para ve erzak verirken diğer yandan da anlaşmaya uymamaları halinde onları yiyeceksiz ve erzaksız bırakmakla tehdit etti. İsyanı Rum Manuel'i de onların başına idareci olarak tayin etti. Şehir halkından, Araplara karşı herhangi bir hainlik ya da sahtekârlık yapmayacaklarına ve Rumlarla hiçbir şekilde ilişki kurmayacaklarına dair piskoposlar ve rahiplerin önünde yemin aldı. Daha sonra onlara bir yıl yetecek kadar erzak ve ihtiyaç malzemesi bıraktı. Manuel'e de bölgeyi korumaları amacıyla yeterli miktarda Pers ve Araplardan oluşan bir ordu bırakarak ayrıldı ve önce Beyt Nahreyn'e, oradan da Bağdâd'a geri döndü.

Kaynakların hemen hepsi Halife Memûn'un son döneminde Roma topraklarına üç sefer düzenlediği konusunda hemfikirdirler. Ne var ki *1234 Kroniği* bu başlıkta, bir önceki bölümden bağımsız bir başka sefer varmış gibi bilgi vermektedir. Aşağıda da göreceğimiz gibi kronik, Memûn'un ikinci ve üçüncü seferlerini ayrı başlıklar altında vermektedir. Ayrıca bir önceki bölümde Halife'nin seferini H.214/M.829-830 yılına tarihlerken yazar buradaki hadiseyi H.215/M.830-831 yılı olayı olarak göstermektedir. Her ne kadar yazar seferin tarihin H.214 yılı olarak vermişse de metin içerisindeki detaylardan aslında H.215 yılına tarihlenen seferden bahsetmekte olduğunu çıkarabiliriz¹⁸⁸⁸.

Memûn'un M.830 yılında çıkmış olduğu Roma seferi ile ilgili İslâm kaynaklarında birtakım veriler mevcuttur ancak bunların hiçbirinde *Semalu* isminde bir yerden bahsedilmemektedir. Şehirlerin isimlerinin İslâm, Süryani ve Grek kaynaklarında farklı verildiği gerçeğinden yola çıkarak bu ismi değerlendirdiğimizde herhangi net bir sonuca ulaşamamış bulunmaktayız. Yine de kroniğin bize verdiği bilgileri İslâm kaynaklarıyla karşılaştırdığımızda Halife'nin bu ilk seferinde anlaşma yapmış olduğu yerin, ismi İbnü'l Esir'de Kurre olarak verildiği yer olma ihtimali

¹⁸⁸⁸ *1234 Kroniği* Halife'nin ilk seferiyle ilgili bilgileri verirken onun Urfa'ya yapmış olduğu ziyaretle ilgili detaylara da değinmekte ve bu bölümde H.215 yılı olarak gösterdiği sefere de Urfa'dan hareket ederek gittiğini belirtmektedir.

doğmaktadır¹⁸⁸⁹. Bu konuda az da olsa detay veren İslâm tarihçileri İbnü'l Esir ve Taberî'dir. Her iki yazar da aynı ifadelerle, bir rivayete göre Memûn'un Kurre kalesini kuşattığı zaman kale içerisindeki halkın kendisinden güvenlikleri için teminat istediklerini ve Memûn'un da bu teminatı verdiğini ifade ederler¹⁸⁹⁰.

[213] Memûn'un Rum Topraklarına İkinci Defa Gelişine Dair:

Ertesi yıl isyancı Manuel, Memûn'a verdiği sözden caydı ve onun kendisine vermiş olduğu Arap kuvvetlerini de alarak İmparator Teofilâ'ya katılmaya gitti. İmparator onu kabul etti ve Rum toprakları içinde ona çeşitli araziler tahsis etti¹⁸⁹¹. Manuel'in bu ikiyüzlü davranışını duyan Memûn, kuvvetlerini toplayarak Rum ülkesine gitmek için harekete geçti. Beraberinde oğlu Abbâs ve kardeşi Ebu İshak¹⁸⁹² ile Rum topraklarına girdi. Şehirleri ve kaleleri ele geçirdi ve hiç merhamet göstermeksizin karşısına çıkanları öldürdü. Ayrıca çok sayıda köyü de işgal etti, yağmaladı ve ateşe verdi. Şehirlerin surlarını yıktırdı ki, orada yaşayan Rumları o şehirlere kısa bir zaman önce bizzat kendisi iskân etmişti. Onları korumaları için bırakmış olduğu kuvvetlerden de yaklaşık 20 bin kişinin ölüm emrini verdi. Öldürülenlerin aileleri de Müslümanların karargâhına götürülerek köle olarak satıldı. Hayvanları ve malları da yağma edildi. Halife, sayısı 200 bin kişiyi geçen ordusunu düşünerek ordugâhına sığırlar, koyunlar, yiyecek ve içecek getirtti.

s.25

Sonra Kişum'da bir hisar yapılmasını emretti ve oğulları, kardeşi ve insanlarıyla birlikte kışı orada geçirdi. Tüccarlar, yiyecek ve gerekli olan malzemeyi her bölgeden temin etmek için ona baskı yaptılar. Hepsi de karargâhta satılan malların fiyatlarını ona bildiriyorlardı. Kaldı ki tüccarlar da Memûn'un adaletli yönetimi, hoşgörüsü ve merhametinin bilincinde olarak onların tüm ihtiyaçlarına karşılık veriyorlardı.

Genesios Manuel'i geri dönmeye ikna eden kişinin, Roma İmparatoru'nun elçisi sıfatıyla Halife ile görüşmeye giden Ioannes Grammatikos¹⁸⁹³ olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Manuel'in Araplara sığınmasından bir süre sonra İmparator, Ioannes'i elçi olarak göndermiş ve Halife ile esirlerin serbest bırakılmasını da içeren

¹⁸⁸⁹ İbnü'l Esir, VI, s. 361; C. E. Bosworth, Grekçe ismi Koron olan bu kalenin Kapadokya'da bulunduğunu belirtir (Taberî, XXXII, s. 185, Dn: 566).

¹⁸⁹⁰ İbnü'l Esir, VI, s. 361; Taberî, XXXII, ss. 185-186

¹⁸⁹¹ Theophilos Manuel'e, *magistros* (Roma'da yüksek itibarlı bürokratik bir mevki) ve *domestikos ton scholon* (8-14 yy'lar arasında Roma İmparatorluğu'nda yüksek bir askeri rütbe) unvanlarını verdi. Manuel, bundan sonra kaynaklarda pek görünmese de Theophilos'un en yetkili ordu komutanı olduğu ve 837 yılında Theophilos'un Malatya seferine katıldığı bilinmektedir. Muhtemelen 22 Temmuz 838 tarihinde cereyan eden Anzin Savaşı'nda aldığı yaralar nedeniyle birkaç gün sonra ölmüştür.

¹⁸⁹² Mu'tasım. Memun'dan sonraki Abbasi halifesi.

¹⁸⁹³ VII. Ioannes Grammatikos. M.837-843 yılları arası Konstantinopolis patriği.

bir barış antlaşması yapmak istemiştir. Ioannes, Halife'nin yanına geldiği sırada burada bulunan Manuel ile de bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu şekilde onun İmparator'a geri dönmesini sağlamıştır. Her ne kadar Halife, barış için öne sürdüğü şartlardan geri adım atmamışsa da Ioannes'in Halife ve çevresindekiler üzerinde bir etkisi olmuş ve bazı esirlerin serbest bırakılmasını sağlamıştır¹⁸⁹⁴. Ancak bu bilgiler son derece tartışmalıdır. Zira Ioannes Grammatikos'un Bağdâd ziyaretinin amacı barış antlaşması değil, bir nevi nezaket ziyareti niteliğindedir. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Ioannes'in ziyaretinin asıl amacı, Theophilos'un tahta çıkışını haber vermek, Romalı esirleri ziyaret etmek ve en önemlisi, bir şekilde görüşebilmeyi umut ettiği Manuel'i geri dönmeye ikna etmektir. Kaynakların hemen hepsinin bize verdiği malumata göre bu dönemde Roma ile Abbâsî devletleri arasında kayda değer bir savaş ortamı bulunmamaktaydı¹⁸⁹⁵. Bu sebepten dolayı bir barıştan söz etmek de anlamsızdır.

İmparatorun Ioannes Grammatikos vasıtasıyla yapmış olduğu çağrı Manuel tarafından hemen karşılık görmedi. Warren Treadgold'a göre Manuel bundan kısa bir süre sonra, M.830 yılının sonlarına doğru Halife'nin oğlu Abbâs ile birlikte Bâbek üzerine giden ordunun içerisindeydi. Bu seferin dönüşünde Kapadokya'da Manuel, ordunun bir bölümü ve Romalı esirlerle birlikte Abbâs'tan ayrılarak İmparator'a geri döndü¹⁸⁹⁶. Manuel, bundan sonra kaynaklarda pek görünmese de Theophilos'un en yetkili ordu komutanı olduğu ve M.837 yılında Theophilos'un Malatya seferine katıldığı bilinmektedir. Muhtemelen 22 Temmuz 838 tarihinde cereyan eden Anzin Savaşı'nda aldığı yaralar nedeniyle birkaç gün sonra ölmüştür¹⁸⁹⁷.

İki devlet arasında uzun zamandan beri kayda değer bir savaş olmadığını söylemiştik. Bu durum Memûn'un H.215/M.830 yılındaki seferiyle değişti. Devlet için ciddi bir tehlike arz eden Bâbek ile Roma arasındaki irtibatın bilincinde olan Halife hem bu irtibatı koparmak hem de ülkenin Roma sınır boylarını güvence altına almak için H.215/M.830 yılında Anadolu'ya hareket ederek, Tarsus üzerinden Roma topraklarına girdi. Kapadokya bölgesinde birkaç kale fethedildikten sonra Şam'a döndü¹⁸⁹⁸. Roma İmparatoru'nun karşı hamlesi ise ertesi yıl, H.216/M.831'de

¹⁸⁹⁴ Genesios, ss. 58-59. İbn Kesir ve Taberî bunu Halife'nin H.217/M.832 yılındaki üçüncü seferine işaretlemektedir.

¹⁸⁹⁵ Nahide Bozkurt, "Memûn"; Vasiliev, I, s. 346

¹⁸⁹⁶ Treadgold, s. 273

¹⁸⁹⁷ Treadgold, s. 301;

¹⁸⁹⁸ Nahide Bozkurt, "Memûn"

gerçekleşti. Theophilos, bizzat başında bulunduğu orduyla birlikte Toros Dağları'nı aşarak Tarsus yakınlarına geldi. Bölgedeki Arap ordularını bozguna uğratarak yaklaşık 1600 kişiyi öldürdü ve 7 bin kişiyi de esir aldı.

1234 *Kroniği*'nin Memûn'un ikinci seferi olarak aktardığı, Halife'nin H.216/M.831 yılında yapmış olduğu seferdir. Manuel'in imparatorluğa geri dönüşü bu iki sefer arasında cereyan etmiş olmalıdır ancak bu ikinci seferin nedenini salt Manuel'in gitmiş olmasıyla açıklamak yanıltır. Halife, belki bu seferinde Manuel'in de kendisinin karşısına çıkacağı ve onu bir şekilde cezalandıracağı beklentisi içine girmiş bile olsa, seferin asıl nedeninin bundan ziyade, Theophilos'un Tarsus bölgesinde yapmış olduğu eylemlerin karşılığını vermek olduğu aşîkârdır.

Memûn'un Roma topraklarına yaptığı seferler ve Manuel hakkında kısa bilgiler veren diğer iki Süryani kaynağı Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Theophilos'un mukabil eylemleri hakkında bilgi vermemektedirler. Her iki yazar da Memûn'un seferleri üzerine detaya girmemekle birlikte Manuel'in, Halife'nin son seferinin öncesinde Arapları terk ederek Theophilos'un yanına döndüğünü bildirirler. Yazarların ifadelerine göre Memûn bu duruma çok öfkelenmiş ve Roma ülkesine saldıracağına ve hepsini tahakküm altına alacağına dair yemin etmiştir. Halife'nin bu niyetini öğrenen İmparator ise korkuya kapılarak barış istemiştir¹⁸⁹⁹. Halife'nin bu son seferi ile ilgili bilgiler, İmparator'un barış isteği ve Halife'nin vermiş olduğu cevaplar Süryani kaynaklarında olduğundan daha detaylı biçimde İslâm kaynaklarında yer almaktadır. İmparatorun Halife'ye göndermiş olduğu barış talebini içeren mektubu ve Halife'nin cevabı, Taberî'de her iki mektubun tam metinleri yer alacak biçimde bulunmaktadır¹⁹⁰⁰. Halife'nin cevabının özeti, hadiseden bahsetmekte olan kaynaklarda yer aldığı şekliyle “İslâm'a girmesi ve Halife'nin otoritesini kabul etme” şartını taşımaktaydı¹⁹⁰¹.

Memûn, Theophilos'un Tarsus üzerine yürümesinden birkaç ay sonra ordusuyla Niğde-Aksaray dolaylarına geldi ve bu bölgeyi eline geçirdi. Diğer yandan

¹⁸⁹⁹ Michael, s. 559; Bar Hebraeus, I, s. 222

¹⁹⁰⁰ Theophilos'un ve Halife'nin mektuplarının tam metinleri için bkz, Taberî, XXXII, ss. 195-197;

¹⁹⁰¹ İbnü'l Esir (VI, s. 385) Roma imparatorunun barış antlaşması yapmak istediğini ancak bu antlaşmanın gerçekleşmediğini söyler. Yakubî (s. 1239) de aynı şekilde detay vermeden bir antlaşma yaparak esirleri serbest bırakmalarını önerdiğini ancak Halife'nin bunu kabul etmediğini bildirir. İbn Kesir (X, s. 458) Halife'nin şart olarak, “İslâm'a girmeni kabul ederim; yoksa aramıza kılıç girer ve seninle savaşırm” dediğini ifade eder. Bar Hebraeus (I, s. 222) Halife'nin barış şartının “kendisini hükümdarı olarak tanımasını, buna mukabil verginin miktarının ne kadar olacağına bakmayacağı” şeklinde belirtirken, Mihael Rabo (s. 559), “miktarına bakılmaksızın haraç ödemelerinin yanında kendisini hükümdar olarak tanımalarını” istediğini ifade eder.

Halife'nin kardeşi Mu'tasım komutasındaki bir başka ordu da yine Kapadokya üzerine gitmiş ve buradaki Roma kuvvetlerini mağlup ederek çeşitli kaleleri ele geçirmişti. Arap ordularının Anadolu'yu kasıp kavuran akınları İmparator Theophilos'u, 100 bin dinar ödemek ve elindeki 7 bin Arap esiri serbest bırakmak karşılığında, Abbâsîler'in aldığı kaleleri geri vermeleri ve beş yıl geçerli olacak bir antlaşma yapmaları yönünde bir barış talebine mecbur bıraktı. Ne var ki Memûn, İmparator'un bu teklifini geri çevirmiş ve bir sonraki seferin hazırlıkları için Şam'a dönmüştü¹⁹⁰².

[214] Mehdî'nin Kürtlerin Başına Geçmesi Hakkında:

Bu dönemde inançsızlıklarından korkulan insanlar vardı. Bunlar Kürt milletiydi. Yazıldığı kadarıyla daha sonra kalelerinden çıkarak Müslümanların inancına girdiler ve zamanla liderlerini kaybederek başıboş vaziyette yaşamaya başladılar. Onlar Persler, Ermeniler ve paganlardan toplanarak bir millet haline gelmişlerdi. Kendi soylarının isimleriyle günümüze kadar geldiler ki onların atalarından gelmekte olan bir kehanetleri vardı. Buna göre içlerinden Mehdî isminde bir kral çıkacak ve kendisine inanan halkına önderlik edecekti. Allah onu çağırıp krallığıyla ilgili öğütler verecekti ve böylece krallığı sonsuza kadar hüküm sürebilecekti. İşte o zamanda bu ismini söylediğimiz Mehdî ortaya çıktı. Gelmesini sabırla bekledikleri oydu ve onun yüzüne bir örtü örttüler ve ilahi nebilerinin ismini çağırdılar. O günden sonra yoldaşları sürekli artıyordu ve Araplardan, Ermenilerden ve paganlardan çok sayıda kişi onun etrafında toplanmıştı. Onun ismiyle birlikte dağlarda haydutluk ve yağma yapmaya başladılar ve bu Kürtler, oralarda kendi yerleşim yerlerini oluşturdular.

s.26

Ona karşı duyulan korku, Cezîre ve Ermenistan üzerinde hüküm sürüyordu. Beyt Zabdai¹⁹⁰³ ve Tur Abdin bölgelerini perişan etmişti. Halkının tamamı da onu ve yapmış olduğu katliamları destekliyordu. Öyle ki Memûn bile ondan korktu. Onlar Kartmin Manastırı'nı yağmalamaya geldiklerinde bölgenin idarecisi Hasan, aniden üzerlerine düştü ve onları yendi ve kaçtı. O (Hasan) Hristiyanları çok memnun etmişti. Mehdî, bazı adamlarıyla Hasan'ın huzurundan kaçmaya çalıştı. Ermeni Aşot oğlu İshak onu yakaladı ve tuttu. Kürtler geceleyin toplandı ve krallarını kurtarmak için İshak'ın evine saldırdı, ancak İshak, Mehdî'nin kafasını kesti. Sonra onun parasını aldı ve ailesiyle birlikte kaçtı. Kürtler İshak'ın evine girdiğinde sadece Mehdî'nin cesedini gördü.

¹⁹⁰² Nahide Bozkurt, "Memûn"

¹⁹⁰³ بخت زبدای, Azek. Bugünkü İdil.

Kısa süre sonra İshak ve beraberindekiler Araplara savaş açtılar. Araplar kendisini ve ailesini beklemeye başladı, ama kâfir bir kadın köylülere pusu kurulduğunu söyledi.

s.27

İshak'ın karısının kardeşi olan keşişle birlikte çok sayıda insan kaleye girdi. Sonra Kürtler geldiler ve oradakileri (geride kalanları) öldürdüler. Hristiyanlar bir sığınak bulmak için uğraştılar. Bu dindar keşiş onlar için dua etti. O azizlerin kalıntılarını içeren bir kap taşıyordu ve Mesih'i övüyordu. Daha sonra kız kardeşi dua etmeye devam etmesi için onu çağırdı. Emzirdiği çocuğunu sunağın önüne koydu ve İsa'yı kutsadı. Dedi ki, "Rab İsa, yüzünde vaftizinin izleri hala görülen bu çocuğun uğruna hizmetçilerine merhamet et" Kürtler yaktıkları bir kapıdan kaleye girmeye çalışırken, münzevilerden biri bir mızrak aldı ve kendini duvardan aşağı attı. Kürtlerin mızrakları, Allah'ın yardımıyla ona zarar veremedi ve o yakınına gelerek, Kürtlerin Mehdî'den sonra başlarına koydukları adamı öldürdü. Ayrıca onlardan pek çoğunu da öldürdü. Geri kalanlar ise korkup kaçtılar.

Bu Mehdî'nin sonuydu ve onun destekçileri Mehdî'den sonra, Hârûn isminde birini başlarına geçirdiler. Ondan sonra da Pers ülkesinde pek çok kaleyi perişan eden Bâbek ortaya çıktı.

Elimizdeki üç Süryani kroniğinde de yer verilen bu hadise hakkında diğer kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Detaylarına baktığımızda bir Kürt grubunun isyan ya da eşkıyalık faaliyeti sebebiyle sıkıntı yaşayan yerel bir Hristiyan topluluğunun başından geçmiş gibi görülen bu hadisenin dikkat çekici kısmı ise ilk bölümüdür. Tıpkı başka inanışlarda olduğu gibi İslâm Dini'ne mensup bazı kesimlerin de geleceğine inanmış olduğu Mehdî'nin Müslüman Kürtlerde de olması doğaldır. Ancak burada tasvir edilen ve Mehdî olduğuna inanıldığı söylenen kişinin fiziksel özellikleri, Halife Mehdî-Billâh döneminde ortaya çıkan Mukanna el-Horasânî'ye oldukça benzerlikler göstermektedir¹⁹⁰⁴.

[215] Memûn'un Üçüncü Defa Rum Topraklarına Seferi:

(AG) 1144 yılında Halife Memûn, üçüncü defa Rum topraklarına girdi. Beraberinde oğlu Abbâs, kardeşi İshak¹⁹⁰⁵ ve erzak taşıyan 200 bin deve bulunuyordu. Bu hareket hem doğu hem de batı halklarını tedirgin etmişti. Zira pek çok insanda Halife'nin ordusuna eşlik edecek olmanın sıkıntısı vardı. Halife Memûn, Tawnâ¹⁹⁰⁶ şehrinin inşa edilmesini emretti ve tüm doğu, batı ve Rum

¹⁹⁰⁴ Mukanna el-Horasani hakkında bilgi için bkz, Mustafa ÖZ, "Mukanna' el-Horasânî", TDVİA, Cilt: 31, 2006, ss. 124-125

¹⁹⁰⁵ Bir sonraki halife Mu'tasım.

¹⁹⁰⁶ Tyana.

bölgelerinden işçiler ve çeşitli işlerde faydalanmak üzere insanlar topladılar. Halife orada yaklaşık beş ay kadar kaldı ve bu süre zarfında surların üzerine çıkarak oraya un öğütmek için değirmenler ve tezgâhlar koydurdu. Ayrıca korkmuş ve telaş içindeki insanlar için büyük de bir pazaryeri yaptırdı.

Halife Memûn Roma ile yeni bir savaş cephesi açmışken, H.216/M.831 yılında Mısır'da Abdûs el-Fıhrî'nin liderlik ettiği yeni bir ayaklanma ortaya çıktı. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Mısır'da Übeydullah bin Serî'nin başlattığı isyan, bölgeye giden Abdullah bin Tâhir vasıtasıyla bastırılmış ve Übeydullah Bağdâd'a gönderilmişti. Bundan bir süre sonra Abdullah bin Tâhir Azerbaycan valisi olunca Mısır'da yeniden isyanlar çıkmış bu defa Halife'nin kardeşi Ebu İshak Mu'tasım giderek bu isyanları bertaraf etmişti. İki yıl sonra Abdûs el-Fıhrî yeni bir isyana öncülük etmiş, Mu'tasım'ın Mısır'da bırakmış olduğu idarecilerden bir kısmını da öldürmüştü. Bu isyanın giderek daha tehlikeli bir hale gelmesi üzerine Halife Memûn, H.216/M.831-832 yılının sonu ya da H.217/M.832-833 yılının başında, Afşin ile birlikte bizzat Mısır'a giderek bu isyanların önüne geçmişti¹⁹⁰⁷. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Memûn'un Mısır'a gidişinde Patrik Dionysios'un da onunla birlikte olduğunu ifade etmektedirler¹⁹⁰⁸. Bar Hebraeus bu konuyu yalnızca tek cümlelik bir bilgi olarak verirken Mihael Rabo bu yolculuğu bizzat patriğin ifadeleriyle uzunca bir şekilde aktarmaktadır¹⁹⁰⁹. Mihael Rabo'nun Patrik Dionysios'un ifadelerine dayanarak aktarmış olduğu bu bilgiler, *1234 Kroniği*'nde de yer almaktadır. *1234 Kroniği* Mihael Rabo'dan farklı olarak, bu detayları Dionysios'un Mısır'a Abdullah bin Tâhir ile görüşmeye gittiği dönemin kayıtları arasında vermektedir.

Mısır'dan tekrar Şam'a dönen Memûn, buradan Roma topraklarına doğru yeni bir sefere çıktı ve Kapadokya'da bulunan Lulu'a ya da Lülü'e Kalesi'nin¹⁹¹⁰ üzerine gitti. İslâm kaynakları bu kalenin Halife tarafından yüz gün boyunca kuşatıldığını ve bu sürenin sonunda Memûn'un, kuşatmayı Uceyf bin Ansebe'ye bırakarak ayrıldığını belirtmektedirler. Halife'nin ayrılmasından bir süre sonra kaledelikler Uceyf bin Ansebe'yi ele geçirdiler ancak bir süre sonra Uceyf kurtulmayı başararak kuşatmaya devam etti. Ne var ki bu defa da bizzat Theophilos'un komuta ettiği Roma ordusu gelerek Arap ordusunu dıştan kuşattı ve Araplar kale ile Roma ordusunun arasında sıkışıp kaldılar. Haberin Memûn'a ulaşması üzerine kimi kaynaklara göre bizzat

¹⁹⁰⁷ İbnü'l Esir, Afşin'in daha önce gittiğini ima etmektedir (İbnü'l Esir, VI, s. 365).

¹⁹⁰⁸ Bar Hebraeus, I, s. 222; Michael, s. 561

¹⁹⁰⁹ Michael, ss.561-564

¹⁹¹⁰ Niğde'nin Ulukışla ilçesinde yer alan bir kale.

kendisi, kimi kaynaklara göre ise gönderdiği birlikler tekrar Lulu'a Kalesi'ne gitti. Theophilos Araplar'ın gelmekte olduğunu öğrenince çatışmaya girmeden geri çekildi. Kale daha sonra halkın isteğiyle Abbâsîlere teslim oldu¹⁹¹¹. İmparator geri çekildikten sonra Memûn'a haber göndererek barış yapmak istediğini bildirdi ancak Halife, İmparatorun bu teklifini de reddetti. Ardından da Roma üzerine yapılacak büyük bir sefer için Şam'da yoğun bir hazırlığa girişti. Theophilos Memûn'a gönderdiği barış isteğinde tüm Müslüman esirleri serbest bırakmayı taahhüt etmekteydi. Ancak Halife'nin önceki tekliflerin yanında, anlaşma zemini oluşturmak için çok daha cazip olan böylesine bir teklifi reddetmiş olması, Theophilos ile hiçbir surette barış yapmak istemediğini, bilakis teşkil edeceği büyük orduyla imparatorluğa ağır bir darbe vurmak, belki de tamamen ortadan kaldırmak istediğini göstermektedir¹⁹¹².

İslâm kaynakları *1234 Kroniği*'nin belirttiği gibi Halife'nin Tyana şehrinin tahkimine önem verdiğini belirtirler ancak İslâm kaynaklarında Halife'nin bunun için Tyana'ya gittiğine dair bilgi yoktur. Kaynaklar Halife'nin H.218/M.833 yılında bu iş için oğlu Abbâs'ı görevlendirdiğini ve ondan bu şehrin onarılmasını istediğini bildirirler. İbn Kesir, İbnü'l Esir ve Taberî'nin verdiği bilgilere göre Memûn, Abbâs'a Tyana'nın bir millik bir alana inşa edilmesini şehrin etrafına üç fersah¹⁹¹³ uzunluğunda sur yapılmasını emretmiştir¹⁹¹⁴. Anlaşıldığı üzere Halife bu uygulamalarıyla, Roma'nın bir zamanlar en önemli şehirlerinden biri olan Tyana'da kalıcı olmayı düşünüyordu. Muhtemelen şehrin tahkimini yaptıktan sonra buraya büyük bir Arap nüfusu ile birlikte kalabalık bir garnizonu da yerleştirerek, belki de hazırlığını yaptığı büyük seferinde ya da bundan sonra Roma'ya karşı yapılacak olan harekâtlarda burayı bir nevi ileri karakol olarak kullanmanın planlarını yapmaktaydı. Ancak gerek Tyana'nın tahkim edilmesi işi gerekse Roma üzerine yapılması düşünülen büyük sefer planları, Memûn'un ölümü üzerine yarım kaldı. Zira kardeşi Mu'tasım, Memûn'un

¹⁹¹¹ İbn Kesir, X, s. 458; İbn Kesir, VI, s. 365; Taberî, XXXII, s. 194; Yakubî, s. 1235

¹⁹¹² Nahide Bozkurt, "Memûn"

¹⁹¹³ 1 fersah= yaklaşık 5700 metre.

¹⁹¹⁴ İbn Kesir (X, s. 459) Halife'nin şehrin bir mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde bir alana yapılmasını ve şehrin surlarının üç fersah yükseklikte olmasını istediğini ifade eder. Ancak burada ya bilgiden kaynaklı ya da tercümeden kaynaklı bir hata olmalıdır. Zira bir surun üç fersah yükseklikte olması mümkün değildir. İbnü'l Esir (VI, s. 383) ise Halife'nin, şehrin surunun üç fersahlık (yaklaşık 18 bin metre) bir uzunlukta olmasını ve bu surlara dört kapı yapılarak, her bir kapının yanına bir kule inşa edilmesini emrettiğini söyler ki bu ifade İbn Kesir'dekine göre daha akla yatkındır. Taberî (XXXII, ss. 198-199) de İbnü'l Esir ile aynı görüştedir ve Halife'nin bir mil karelik bir alanda şehrin imarını, üç fersahlık bir sur yapılarak bu surlara dört kapı konulmasını ve her bir kapının yanında da bir kule bina edilmesini emrettiğini söyler.

ölümünden kısa bir süre sonra Tyana’da yapılan binaların yıkılmasını ve oraya götürülen silah ve malzemenin geri getirilmesini emretti¹⁹¹⁵.

s.28

[216] Memûn’un Rum Topraklarında Ölmesi ve Kardeşi Ebu İshak’ın¹⁹¹⁶

Halifeliğine Dair:

Halife Memûn, kurmakta olduğu şehrin inşasını bırakıp ayrıldı ancak kısa bir süre sonra hastalandı ve halifeliğinin 23. Arapların 218. yılında Temmuz ayının dördüncü günü öldü. Ölüm haberi tüm ülkeye yayıldı ve yaptırdığı şehrin inşası da yarıda kesildi. Ölümünün ardından ordusunun içinde karışıklık baş gösterdi. Ordu, halife olarak Memûn’un kardeşi İshak’ı başlarında görmek istiyordu. Üç gün sonra Abbâs bar Memûn çıktı ve yüksek bir sesle “Halifelik amcam Ebu İshak’ındır” dedi. İnsanların hayatlarını koruyabilmek için seferi yarıda bıraktılar.

Abbâsî Devleti’nin yedinci halifesi Memûn, 18 Receb 218/9 Ağustos 833 Perşembe¹⁹¹⁷ günü Tarsus yakınlarındayken vefat etti¹⁹¹⁸. Bu tarih ve yer bilgileri İslâm kaynaklarının üzerinde ittifak ettikleri bilgilerdir. Ancak elimizdeki Süryani kaynaklarında verilen bilgiler farklılık göstermektedir. Bar Hebraeus Halife’nin ölüm tarihini Hicrî takvime göre 8 Rebiülahir 218/3 Mayıs 833 olarak vermekte ve Halife’nin Tyana’da öldüğünü, Tarsus’ta gömüldüğünü söylemektedir¹⁹¹⁹. Mihael Rabo ise AG.1144/M.833 yılının Temmuz ayında Tyana’da öldüğünü ifade etmekte ancak gömüldüğü yer ile ilgili bilgi vermemektedir¹⁹²⁰. 1234 *Kroniği* Memûn’un halifelik süresini 23 yıl şeklinde vermektedir. İslâm kaynakları ise Memûn’un halifelik süresini 20 yıl beş ay olarak verirler. Ancak İslâm kaynakları Memûn’un kardeşi ile yaşamış olduğu hilafet kavgasında geçen iki yıllık sürenin buna dâhil edilmediğini de belirtirler¹⁹²¹. Zira Memûn, Emîn ile yaşadığı süreçte Horasan’da kendisini halife ilan etmiş bulunuyordu. Bu durumda eğer bu süreyi de sürece dâhil etmişse, 1234 *Kroniği*’nin verdiği bilginin hatalı olmadığı düşünülebilir. Zira Bar Hebraeus da

¹⁹¹⁵ İbn Kesir, X, s. 473; İbnü’l Esir, VI, s. 382; Bar Hebraeus X/222; Michael, s. 564

¹⁹¹⁶ Abbâs el-Mutâsım Billâh bin Hârûn Reşîd (18 Ekim 796-5 Ocak 842). M.833-842 yılları arası sekizinci Abbâsî halifesi.

¹⁹¹⁷ Taberî farklı olarak Çarşamba gününü vermektedir.

¹⁹¹⁸ İbn Kesir, X, s. 472; İbnü’l Esir, VI, s. 375; Taberî, XXXII, s. 231; Yakubî, s. 1239

¹⁹¹⁹ Bar Hebraeus, I, s. 222

¹⁹²⁰ Michael, s. 560

¹⁹²¹ İbn Kesir, X, s. 464; İbnü’l Esir (VI, s. 375) ve Taberî (XXXII, s. 231) Memûn’un halifelik süresinin tam olarak 20 yıl 5 ay ve 13 gün olduğunu belirtirler.

muhtemelen bu iki yıllık süreyi göz önüne almadan Memûn'un 20 buçuk yıl halifelik yaptığını ifade etmektedir¹⁹²².

Memûn'un ölümünün ardından kardeşi Mu'tasım'ın halife olmasının öyküsü hem İslâm kaynaklarında hem de Süryani kroniklerinde çok küçük farklılıklar dışında neredeyse aynıdır. Buna göre Memûn ölünce hilafet makamı kardeşi Mu'tasım'a verildi. Ordu içerisindeki bir grup ise Mu'tasım'ın değil, Memûn'un oğlu Abbâs'ın halife olmasını istemekteydi. Bunun üzerine Abbâs, kalabalığın önüne çıkarak amcası Mu'tasım'ın halifeliğini kabul ettiğini açıklayarak Mu'tasım'ın halifeliğine itiraz edenlerin de buna itaat etmelerini sağladı¹⁹²³.

Görüldüğü üzere Memûn'un hilafet dönemi hakkında *1234 Kroniği* oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Memûn döneminin kayda değer hadiseleri, Emîn ile olan mücadelesi, Tâhir bin Hüseyin ve oğlu Abdullah bin Tâhir'in faaliyetleri, Nasr bin Şebes başta olmak üzere çeşitli isyanlar kroniğin içeriğinde yer verilen hadiselerin bir kısmıdır. Bunların yanında Memûn'un hilafet döneminde Roma İmparatorluğu'nda cereyan eden birtakım hadiseler ve Abbâsî-Roma mücadelelerinin Memûn ile Theophilos şahsında büyük savaflara dönüştüğü süreç gibi pek çok detay *1234 Kroniği*'nin kayıtlarında yer almaktadır. Şüphesiz bunun başlıca nedeni, gerek *1234 Kroniği* yazarı gerekse diğer önemli Süryani tarihçileri Bar Hebraeus ve Mihael Rabo için son derece değerli bir kaynak hüviyetinde bulunan Tell Mahreli Dionysios'un bizzat kendisinin bu dönemde yaşamış olması ve pek çok hadiseyi birinci ağızdan aktarması olmalıdır.

Ancak dönemi bizzat yaşayan ve anlaşıldığı kadarıyla Abbâsî halifesi ve valileriyle iyi ilişkiler geliştirmiş bulunan Tell Mahreli'nin, Memûn döneminde yaşanmış pek çok hadiseye de değinmemiş olması dikkat çekicidir. Memûn'un iktidarının ilk yıllarında cereyan eden İbn Tabâtabâ ve Muhammed bin Câfer isyanları kroniğin sayfalarında yer almazken daha önemlisi Memûn'un henüz Horasan'da bulunduğu sıralarda Herseme bin A'yen'in öldürülmesi üzerine Bağdâd halkının Halife'ye tepki göstermesi ve Mansûr bin Mehdî'yi halife ilan etmelerine de değinilmemiştir. Ayrıca yine Bağdâd halkı ile Halife arasında gerilime ve Bağdâd halkının bu defa da Memûn'un yerine İbrahim bin Mehdî'yi halife olarak tanımalarına neden olacak olan, Memûn'un kendi yerine Ali er-Rızâ'yı veliaht göstermesi hadisesi

¹⁹²² Bar Hebraeus, I, s. 222

¹⁹²³ İbn Kesir, X, s. 473; İbnü'l Esir, VI, s. 382; Taberî, XXXIII, ss. 2-3; Yakubî, s. 1240; Bar Hebraeus, I, ss. 222-223; Michael, s. 564

de kroniğin konuları arasında yer almamaktadır. Yine Memûn döneminin hadiseleri arasında yer alan Basra'daki Zutlar isyanı ve hepsinden önemlisi Memûn döneminde başlayan ve ancak Mu'tasım döneminde halledilebilen Bâbek el-Hürremî isyanı hakkında hiçbir bilgi bulunmaması son derece dikkat çekicidir¹⁹²⁴.

Bunun yanında kaynaklar biri Abdullah bin Tâhir döneminde, diğeri bizzat Halife Memûn ile birlikte olmak üzere Tell Mahreli'nin Mısır'a iki sefer gittiğini işaret etmektedir¹⁹²⁵. Tell Mahreli'nin Mısır'a en az iki defa gitmiş olduğu kroniklerin vermiş olduğu bilgilerden anlaşılabilmektedir. Ancak her iki ziyaretin notlarının içeriğinde Mısır'da yaşanan siyasi hadiseler *1234 Kroniği*'nin içinde detaylı biçimde verilmezken, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da ise daha uzunca yer almaktadır. Bu durumda Bar Hebraeus ve Mihael Rabo bu verileri ya başka bir kaynaktan edinmişlerdir ya da *1234 Kroniği*'nin yazarı bu detayları kısa bilgilerle aktarmayı tercih etmiştir. Netice itibarıyla her üç yazarın da Memûn dönemi hakkındaki bilgileri paylaşırken farklı ifadeler kullanmaları ve birinde yer alan hikâyenin bir diğerinde yer almıyor olması, her birinin elinde daha başka kaynakların da bulunduğunun göstergesidir.

[217] Memûn'un Ölümüyle Birlikte Beyt Nahreyn'de Yaşanan Karışıklıklar:

Bu dönemde otoriteye uymayan Araplardan bir grup, Dara, Nişibin, Amid, Mardin ve Riş'aynâ gibi şehirlerden bir araya geldiler ve yollara düştüler. Önerine çıkan çok sayıda tüccarı öldürüp mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar. Ardından da Hıristiyan köylerini basıp pek çok kişiyi öldürdüler ve köyleri ateşe verdiler. Genç kız ve erkekleri köleleştirdiler ve korkunç eylemlerde bulundular. Halife Ebu İshak bu olayları haber alınca, kardeşinin ölümünden sonra başlayan bu olayları yatıştırmak ve ülkede barışı sağlamak için alelacele bir ordu gönderdi. Perslerden oluşan yaklaşık 5 bin kişilik bu ordu bölgeye varınca, isyancılara itaat etmeleri ve aldıklarını geri vermeleri yönünde çağrıda bulundular. Ancak Allah onların zihnine intikam duygusunu yerleştirmiş olduğu için onlar bu çağrıya uymadılar. Perslerle savaşmak için Dara şehrinin etrafında toplandılar. Persler de bunlara karşılık geldiler ve yaptıkları savaşta onlardan yaklaşık iki bin kişiyi öldürdüler. Geri kalan isyancılar kaçarak Dara şehrine girdi. Persler de onların ardından şehre girdi ve şehirde yakaladıkları Müslümanları kılıçtan geçirdiler.

¹⁹²⁴ Bâbek el-Hürremî'nin ismi metinde tek bir yerde, [214] numaralı paragrafta geçmektedir.

¹⁹²⁵ İlki AG.1136/M.825 sonrası (Michael, s. 552), ikincisi AG.1144/M.833 (Michael, s. 661).

s.29

Ardından da hem Müslümanların hem de Hristiyanların evlerini yağmaladılar. Böylece, Hristiyanlar hariç hiç kimse katliamdan kurtulamadan şehri harabeye çevirdiler. Persler, Persli ve dinsiz olduklarını gösteriyor ve acımadan herkesi öldürüyorlardı. Tüm bunlar, Sergis ve Bakus'un hatıralarında gösterdikleri üzere Yunanlıların takvimiyle 7 Ekim 1142 yılında olmuştu.

1234 *Kroniği* bu bölümde aktardığı olayların, Memûn'un ölümünün ardından Mu'tasım döneminde gerçekleştiğini belirtmektedir ancak vermiş olduğu AG.1142 tarihi M.830 yılına tekabül etmektedir ve bu tarih Memûn'un ölümünden üç yıl öncesidir. Eğer bahsi geçen hadiseler Mu'tasım'ın hilafetinin başlarında cereyan etmişse, verilen tarihte en az üç yıllık bir hata bulunmaktadır. Ancak verilen tarih hatalı olmakla birlikte aktardığı hikâyeye müstakil değildir. Aynı hadiseler Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da da 1234 *Kroniği* kadar ayrıntılı olmamakla birlikte yer almaktadır. Fakat Mihael Rabo ve bilgileri muhtemelen ondan almış olan Bar Hebraeus'un çalışmalarında bu hadiseler AG.1153/M.842 yılı kayıtlarında verilmektedirler¹⁹²⁶. Her iki tarihçi de bu hadiseleri Ebu Harb el-Müberka el-Yemânî'nin isyanı ile ilgili havadislerin peşi sıra vermektedirler. Metinde bahsi geçen hadiselerin hiçbirisi İslâm kaynaklarında yer almamakla birlikte bu kaynakların hepsi Ebu Harb isyanına dair bilgileri vermektedirler ve İslâm kaynaklarında Ebu Harb isyanı H.227/M.842 yılına tarihlenmektedir¹⁹²⁷. Dolayısıyla İslâm kaynakları, vermiş oldukları bu bilgilerle Süryani yazarların aktardıkları bu hadiseleri teyit etmemekle birlikte kronolojik açıdan Mihael Rabo Bar Hebraeus'u onaylamaktadırlar.

[218] Ebu İshak'ın Bağdâd'a Gelişine Dair:

Ebu İshak, kendisini halife ilan eden ve onay vermiş olan Araplar ve Perslerden oluşan ordusuyla hareket etti. Kendisine biat etmiş olan Abbâs bar Memûn ile buluşup, onunla birlikte büyük bir coşkuyla Bağdâd'a doğru yola koyuldular. Ebu İshak daha sonra Hâşimoğulları ve Kureyşilerin liderleriyle buluşmaya gitti. İdaresi altındaki insanlar onun haşmetinden dehşete düşmüşlerdi. Hiç kimse ona bir kötülük yapmayı aklından geçiremiyordu. Ebu İshak (AG) 1145 yılında Bağdâd'a geldi.

İslâm kaynakları Memûn'un, Roma üzerine sefere çıkmak üzereyken Tarsus dolaylarında ölmesinin hemen ardından vasiyeti üzerine kardeşi Ebu İshak el-

¹⁹²⁶ Michael, s. 575; Bar Hebraeus, I, s. 230

¹⁹²⁷ Ebu Harb el-Müberka el-Yemânî isyanıyla ilgili bkz, İbn Kesir, X, ss. 495-496; İbnü'l Esir, VI, ss. 457-458; Taberî, XXXIII, s. 203 vd.

Mu'tasım'ın hilafet makamına geçtiğini söylemektedirler. Mu'tasım'ın hilafetine, Memûn'un oğlu Abbâs lehine ordudan bir grup muhalefet ettiyse de Abbâs'ın amcasına itaat etmesinin ardından bu mesele büyümeden halledildi. Ancak yeni Halife Mu'tasım, daha ilk günden kendisine karşı oluşan muhalefetin tekerrür edebileceği ve ileride başka sorunlara yol açabileceği düşünmüş olmalıydı. Bu nedenle siyasi açıdan ortaya çıkabilecek bir istikrarsızlığın önüne geçmek düşüncesiyle Roma seferinden vazgeçerek 1 Ramazan 218/20 Eylül 833 tarihinde başkent Bağdâd'a geri döndü. H.218/M.833 tarihinin AG.1145 tarihini karşılması bakımından, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu tarih doğrudur. Fakat İslâm kaynakları Mu'tasım'ın ilk dönemi ile ilgili *1234 Kroniği*'nin bu bölümde vermiş olduğu “*Hâşimoğulları ve Kureyşilerin liderleriyle buluşmaya gitti*” şeklindeki yüzeysel bilgileri desteklemezler.

[219] Urhoy'da Meydana Gelen Büyük Sel Baskını ve Harran'daki Tapınaklar Hakkında:

(AG) 1146 yılında çok büyük bir su baskını yaşandı. Gece vakti insanlar uyurken su hızla yükseldi. Suyun gücü öylesine fazlaydı ki, şehrin surları bu güce dayanamadı ve yıkıldı. Şehre giren sular, tüm meydanları, yolları ve evleri doldurdu. Evlerin içinde olan yaklaşık üç bin kişi boğuldu; binaların büyük kısmı yıkıldı. Şehri boydan boya geçen su taşkını, doğu kanadındaki surları yıkarak çıktı ve aynı kaderi Rum sınırındaki Zibatra şehrine de yaşattı. Ayrıca benzer bir hadise de Bağdâd'da yaşandı. Taşan Dicle, şehirdeki çok sayıda evi yıkıp geçti ve pek çok insanın boğulmasına sebep oldu.

İslâm kaynaklarında yer almayan bu afet haberleri, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da da yer almaktadır. Ancak *1234 Kroniği* bu hadiseyle ilgili detayları Urfa şehri özelinde verirken aynı olayların Zibetra'da da yaşandığını, bilgi olarak aktarmaktadır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ise Zibetra'da yaşanan sel hadisesinin bilgisini verirler ancak Urfa'dan bahsetmezler. Üç yazar da ortaklaşa şekilde hadisenin AG.1146/M.835 yılında cereyan ettiğini söylemekte ve yine ittifakla 3 bin kişinin öldüğünü söylemektedirler. Ancak söylemiş olduğumuz gibi Bar Hebraeus ve Mihael Rabo bu sayıyı Zibetra'da ölenler için, *1234 Kroniği* ise Urfa'da ölenler için vermektedir. Nihayetinde her üç yazar da benzer olayların Bağdâd'da da Dicle Nehri sebebiyle cereyan etmiş olduğunu müştereken bildirirler¹⁹²⁸.

¹⁹²⁸ Michael, s. 565; Bar Hebraeus, I, s. 223

s.30

Aynı yıl, Harran'daki Araplar öfke duydukları Hristiyanlara savaş açtılar. Koşarak gittiler ve şehrin iki tapınağını yerle bir ettiler ki bunlardan biri Mor Gevargis, diğeri de Mor Ahudemeh kilisesiydi. Bunlar, Harran'daki Tikritliler'in ibadethaneleriydi. Ebu İshak'ın emriyle bunları baştan aşağıya yıktılar. Bu hadiseler, Arapların 221 yılında, Harranlıların bayram kutladıkları, Paskalya Arifesi olan Cumartesi günü meydana gelmişti.

Aynı şekilde, İslâm kaynaklarında bilgi verilmeyen hadiselerden biri de yine her üç Süryani kronikçinin aktarmış olduğu bu olaylardır. Üç tarihçi de aynı hadiseleri benzer ifadelerle vermektedirler. Aralarındaki tek fark Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu olayları, yukarıda bahsi geçen sel baskınının yaşandığı yıl (M.835) ile aynı yıl olarak verirken *1234 Kroniği*'nin H.221/M.836 yılını vermesidir.

[220] Nubyalılar'ın¹⁹²⁹ Kralının Arapların Halifesi Ebu İshak'ın Huzuruna Gelişi Hakkında:

(AG) 1147 yılının Kasım ayında Ebu İshak Bağdâd'dan ayrılarak, Bağdâd'ın iki yanından akarak tüm bu bölgeyi sulayan iki nehrin arasında yaşamak için çıkıp gitti. Zira burada kendisi ve ailesi için daha sakın bir ortam bulacağını düşünmekteydi.

Aynı dönemde Nubyalılar'ın kralı bir idari mesele yüzünden Bağdâd'a gelmekteydi. Yapılan bir anlaşmayla, bir zamandan beri Nubyalı krallarla Meşreyn'i idare eden Arapların arasına bir sınır konulmuştu. Buna göre de Arapların halifesine her yıl 360 zenci köle yepiyorlardı. Ayrıca yetenekli maymunlar, zürafa olarak isimlendirilen hayvanlar, fildişleri, leopar kürkleri ve bunun gibi hediyeler verirdi. Buna karşılık Arapların halifesi de Nubyalılara her yıl için arpa, buğday, şarap, bal, fasulye, mercimek, zeytinyağı gibi gıda maddeleri; giymek için görkemli elbiseler verirdi. Bunun yanında Nubya kralı, Nubyalılar'ın yaşadığı bölgeler için belirlenen yıllık vergiyi gönderecek ve bu anlaşma uyarınca Araplar, Nubyalılar'ın, Nubyalılar da Arapların yaşadıkları bölgelere girmeyeceklerdi.

Ne var ki aradaki anlaşmayla ilgili sıkıntılar baş gösterdi ve her yerde savaşlar ve kargaşa ortaya çıktı. Benim zamanımda Halife Harun'un insanları vasıtasıyla Arapların gücü artıyor ve hâkimiyet sahaları genişliyordu. Onlar Nubyalıları hor gördükleri için onlar da aralarında daha önce tesis edilen anlaşmayı yürürlükten kaldırmışlardı.

¹⁹²⁹ نوبة Yukarı Mısır.

s.31

Ancak Ebu İshak halifeliği alınca onlara bir elçi ile birlikte şu mesajı gönderdi: “Bizi sizin üzerinize yükümlü kılan bu yasalar eskiden olduğu gibi yürürlüktedir. Eğer buna uymazsanız, ülkenizi almak için Müslümanları yollayacağım.”

Elçi ülkeye geldiğinde kralın öldüğünü ve onun yerine naip olarak ismi Zekeriya olan birinin olduğunu gördü. Bu Zekeriya konuşkan, bilgili, cesur ve mert bir adamdı. Kralın yerine kraliyet soyundan başka biri olmadığı için, Zekeriya'nın kraliyetin uzak kolundan bir kadından olan oğlundan başka onlara liderlik ve krallık yapacak kimse kalmıyordu. Bu nedenle Zekeriya'nın adı Gewargi olan oğlunu kendilerine kral yaptılar ve kraliyet tacını başına koydular.

Kralın yaşı çok küçük olduğu için idareyi babası yürütmekteydi. Bu işi genç Gewargi güçlenene ve büyüyene kadar sürdürecekti. Zekeriya, Halife Ebu İshak'ın elçisini kabul ettiğinde Arapların sürekli olarak ülkelerine girdiklerini ve halkını soyduklarını gördü. Ardından oğlu, genç kral Gewargi'yi bir mesajla Halife Ebu İshak'a göndermeyi düşündü. Halife'nin, oğlunun yüzünde taşıdığı yükün ağırlığını görmesini ve böylece isteklerini kabul etmesini umuyordu. Elçiye şu şekilde cevap verdi: “Elinde zararınızı tazmin etmemizi isteyen bir mektup yok. Ama benim oğlum var. O bugün Nubyalılar'ın kralıdır. O, kralınızın hediyeleriyle birlikte ricasını ve selamını gönderir.”

Elçi, gelişmeleri Ebu İshak'a bildirdi. Ebu İshak, Nubyalılar kralının hareket ederek Meşreyn'e geldiğini duyunca, Meşreyn ile Bağdâd arasındaki tüm idarecilere birer mektup yazdı. Yolculuğunda ona, hediye yüklü develerle eşlik etmelerini ve bulunduğu yerlerden çıkışında ona günlük elli dinar vermelerini ve gittiği şehirlerde ve buraların yöneticileri tarafından onurlandırılmasını istedi.

s.32

Bu şekilde şehir şehir ilerleyerek Kalinikus'a geldi ve Beyt Nahreyn emiri onu karşılamak için şehirden çıktı. Aynı zamanda şehirdeki Araplar ve Hristiyanlar da onun ülkelerine gelişini izlemekteydi. Kral, bir devenin üzerine binmişti ve üst tarafında onu gölgeleyen bir şemsiye, onun üzerinde de altından bir haç duruyordu. Sağ ve sol tarafında yaya olarak ilerleyen genç Nubyalı erkekler, ellerindeki kılıçları kınından çıkarmış vaziyette tutuyorlardı. Ayrıca beraberinde tamamı zenci olan çok sayıda atlı ve bir çadır kiliseyle birlikte bir de episkopos yolculuk ediyordu. Kral, Kalinikus'ta Doğu Bayramı'nı kutladıktan sonra Bağdâd yoluna düştü ve görkemli bir şekilde karşılandığı şehre büyük bir ihtişamla girdi. Ancak Halife Ebu İshak ile görüşmesi gerçekleşmeyince Şubat ayı başından Ağustos başına kadar şehirde kurmuş olduğu kampında kaldı.

Arap topraklarındaki Nubyalılar'dan vergi toplayan Nubyalı biri vardı. Bu kişi iyiden iyiye zenginleştikten sonra Müslüman oldu ve Gewargi, Arapların ülkesine gitmek için yola çıktıktan sonra, ona isyan etti. İsyanı genişledikten ve

bazı şehirleri ele geçirdikten sonra Halife Ebu İshak'a, onu kendi liderliğine ikna etmek için kurnazca bir mektup yazdı ve şunları söyledi: "Şimdi senin yanına gelenler, Nubyalılar'ın bir kralı vardır diyecekler ancak onlar hilekârdırlar ve yalan söylüyorlar." Aklı karışan Halife bir mektup yazarak Meşreyn'e yolladı ve isyancının söylediklerinin doğru olup olmadığını ve bu nedenle Gewargi'nin Halife Ebu İshak'a gelmesinin engellenip engellenmediğinin öğrenilmesini istedi. Gelen cevap meşru kralın Gewargi olduğu yönündeydi.

s.33

Bunun üzerine Halife Ebu İshak, ordusuna harekete geçerek onunla buluşmaya gitmelerini ve kendisinin üstünlüğünü bildirmelerini istedi. Daha sonra tercüman aracılığıyla onun geliş sebebinin tamamen Halife'nin dostluğunu kazanmak amaçlı olduğunu öğrenince Nubya kralını sevinçle karşıladı ve ona krallara layık cömert hediyeler verdi. Burada bahsettiğim hediyeler arasında, para, çeşitli kıyafetler, deriler ve en hızlılarından yirmi tane deve vardı. Ayrıca ona, tüm bölge idarecilerine hitaben yazılmış ve krala saygı gösterilmesini ve ülkesine gidene kadar yapacağı masrafların karşılanmasını emrettiği mektuplar verdi.

Bu dönemde imanlı Ortodoks patriği Tell Mahreli Dionysios, kilisenin idari işleri nedeniyle Bağdâd'da bulunuyordu. Burada Nubyalılar'ın kralıyla bir araya gelmiş ve onunla birlikte ilahi söylemişti. Bu olanları, Kilise tarihi kitabında anlattık.

Nubya kralının Bağdâd'a yapmış olduğu bu ziyaret Tell Mahreli Dionysios'un kayıtlarından alınmıştır. Hadisenin seyri her üç Süryani kroniğinde de aşağı yukarı aynı ifadelerle uzunca bir metin halinde verilmektedir. Paragrafın son bölümünde yer alan bilgiyi *1234 Kroniği* Kilise Tarihi¹⁹³⁰ kısmında paylaşırken Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu detaylara siyasi tarihleri içinde yer vermektedirler¹⁹³¹. Bizim elimizde bulunan İslâm kaynakları ise ne Nubya kralından ne de onun Bağdâd'a yapmış olduğu ziyaretten bahsetmemektedirler.

[221] Ebu İshak'ın Rum Topraklarına Gelişine Dair:

(AG) 1149 yılında Ebu İshak, Rum topraklarına girmek için hazırlıklarını yaptı ve yola çıktı. Ordusunu ikiye ayırdı ve birinin başına bir komutan koydu¹⁹³². Bu ordu dar bir geçit üzerinden ilerlerken kendi ordusu da Tarsus geçidine girdi. Onunla birlikte, kendisinin ve ordusunun atları hariç, onu bu sefere teşvik eden

¹⁹³⁰ Cilt: II, ss. 272-273

¹⁹³¹ Michael, ss. 567-569; Bar Hebraeus, I, ss. 224-225

¹⁹³² Haydar bin Kâvûs (Afşin).

50 bin kişi, 30 bin tüccar ve onlara ait hayvanlarla, 50 bin deve ve onlarla birlikte olan 20 bin katır daha bulunuyordu.

İmparator Teofilâ, Halife'nin hareketinin haberini alınca zaten zayıf durumda olan ordu karargâhına geldi. İmparatorun savaşa gönderdiği ordu ağır bir yenilgi aldı ve İmparator'un kendisi de gece karanlığından faydalanarak kaçtı. Yenilginin ardından Halife Ebu İshak'ın huzuruna gelerek kendisini tanıttı. Halife bu sırada Ankara'yı kuşatmaktaydı. Şehri ele geçiren Halife, orada bulunan büyük siyah kesme taşlardan örülmüş olan şehir surlarını yıktırdı.

Memûn döneminde bir anda şiddetlenen Roma-Abbâsî savaşları, Memûn'un Roma üzerine yapacağı büyük seferin hemen öncesindeki ölümü nedeniyle başladığı gibi bir anda kesildi. O dönemde Arap orduları Anadolu'da karşı karşıya geldikleri Roma ordularını çok defalar mağlup etmiş ve bu nedenle İmparator Theophilos, Halife Memûn'un her seferinde reddetmiş olduğu barış taleplerini ardı ardına göndermişti. Diğer yandan Memûn döneminde başlayan ve bir türlü önu alınamayan Bâbek el-Hürremî isyanı gerek Memûn gerekse kardeşi Mu'tasım'ın hilafet dönemlerinde devleti ve orduyu en çok meşgul eden hadiselerin başında gelmişti.

Hürremîler isyanının başından beri, isyancılarla Roma Devleti arasında sürekli bir ilişki olduğunu bilmekteyiz. Uzun süren bu isyan döneminde Abbâsî kuvvetlerinin baskılarından kaçan pek çok isyancı Roma'ya sığınmış ve yine bunların pek çoğu Roma ordusunun içine dâhil olmuştu¹⁹³³. Roma Devleti açısından Abbâsîleri bu denli uğraştıran bir isyana destek vermek doğu sınırını bir nevi güvende tutacağından, hayati önem taşımaktaydı. Aslında Roma'nın bu siyaseti işe de yaramıştı. Zira yeni Halife Mu'tasım, bir yandan Basra ve Vâsıt dolaylarında soygunculuk ve eşkıyalık yapan Hint asıllı Zutlarla uğraşırken, diğer yandan çok daha büyük tehditler içeren, kardeşi Memûn döneminde Azerbaycan'da başlayan ve şimdi Horasan'ı da etkisi altına alan Hürremî isyanıyla uğraşmak zorundaydı. Bu gibi iç meselelerle boğuşmakta olan Halife'nin Roma'yı düşünecek hali pek yoktu. Bu arada yaşanan bu çatışmasızlık dönemi İmparator için de bir fırsat olmuştu ve savaşlarda yıpranan ordusunu yenileme şansını bulmuştu¹⁹³⁴. İmparator yeniden düzenlediği ordusunun başına Manuel'i, Theophobos adını alan Nasr'ı da 16 bin kişilik Hürremîlerden oluşan birliğin başına geçirmişti¹⁹³⁵.

¹⁹³³ Treadgold, s. 293

¹⁹³⁴ John J. NORWICH, Bizans Yükseliş Dönemi (MS 803-1081), Çev: Selen Hırçın RIEGEL, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 51

¹⁹³⁵ Warren TREADGOLD, A History of the Byzantine State and Society, SUNYP, Stanford, California, ABD, 1997, s. 441

İslâm kaynakları, Afşin komutasındaki büyük bir Abbâsî ordusunun Bâbek'i isyan hareketinin merkezi konumundaki Bezz şehrinde kuşattığı sırada Bâbek'in İmparator Theophilos'a haber gönderdiğini kaydederler. Buna göre Bâbek İmparator'a, Abbâsî ordusunun büyük bir bölümünün kendisini kuşatmakla meşgul olduğunu ve şimdi harekete geçerse büyük bir zafer kazanacağını bildirmiştir¹⁹³⁶. Sebebi gerçekten Bâbek'in çağrısı mıdır yoksa İmparator bu durumu başka bir şekilde mi öğrenmiştir, bu kesin değildir. Ancak Theophilos, Abbâsî ordularının meşgul durumda olmasını bir fırsat olarak değerlendirdi ve M.837 yılının baharında, 70 bin kişilik ordusuyla birlikte harekete geçti¹⁹³⁷. Doğruca Ermenistan üzerine gitti ve Zibatra şehrini ele geçirdi.

Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bunun Theophilos'un Zibatra'ya ikinci gelişi olduğunu söylemektedirler. Bar Hebraeus AG.1148/M.837 yılında Theophilos'un Zibatra'ya ikinci defa gelerek buradaki Arapları, Hristiyanları ve Yahudileri insafsızca mahvettiğini belirtir. İmparator daha sonra Malatya ve Samsat üzerine gitmiş ve burayı da yakıp yıkmış, Araplar'dan bir grup kendisine mukavemet göstermeye çalışmışsa da başarılı olamamışlardır. Ardından şehir halkı, Malatya halkını Zibatra gibi yapmakla tehdit eden İmparator'a çeşitli hediyeler vermiş ve ellerindeki Romalı esirleri serbest bırakmışlar, bunun üzerine İmparator bölgeden ayrılmıştır¹⁹³⁸. Benzer bilgileri aktaran Mihael Rabo, şehirlerdeki halkın, Abbâsî ordusunun Bâbek ile uğraşıyor olması nedeniyle kendilerine yardım edemeyecekleri düşüncesiyle İmparator ile anlaşma yoluna gitmiş olduklarını da eklemektedir¹⁹³⁹.

İbn Kesir, Theophilos'un 100 bin kişilik bir orduyla hareket ettiğini ve dağlarda saklanan Hürremîler'in de onlara katıldığını, bu şekilde Malatya'ya gelerek Müslümanları öldürdüklerini ve kadınları da esir alarak götürdüklerini kaydeder¹⁹⁴⁰. İbnü'l Esir, mevcudu 100 bin olan Roma ordusunun 70 bininin asker, 30 bininin ise dışarıdan katılan taraftarlar olduğunu not eder¹⁹⁴¹. Bu şekilde Zibatra'ya gelen

¹⁹³⁶ İbn Kesir, X, s. 481; İbnü'l Esir, VI, s. 417; Taberî, XXXIII, s. 94; Treadgold, The Byzantine Revival, s. 292

¹⁹³⁷ Taberî, XXXIII, s. 95; Treadgold, The Byzantine Revival, s. 293

¹⁹³⁸ Bar Hebraeus, I, s. 225

¹⁹³⁹ Michael, ss. 566-567

¹⁹⁴⁰ İbn Kesir, X, s. 481

¹⁹⁴¹ Taberî bu 30 bin kişinin takviye birlikler olduğunu söylemektedir (Taberî, XXXIII, s. 95). Theophilos'un Zibatra ve Malatya üzerine yaptığı sefer ve bu seferde yaşanan hadiseler Taberî'de daha geniş yer almaktadır. Bkz, Taberî, XXXIII, ss. 93-97

Romalılar erkekleri öldürüp, kadın ve çocukları da esir almışlar, aynı şeyi daha sonra gittikleri Malatya’da da yapmışlardı¹⁹⁴².

İmparator daha sonra başkente geri döndü ve elde ettiği bu zaferi görkemli biçimde kutladı¹⁹⁴³. Vasiliev bu kutlamaların, M.831 yılında Kilikya’da elde ettiği zaferin kutlamaları gibi son derece coşkulu olduğunu belirtmektedir¹⁹⁴⁴. Warren Treadgold, İmparator’un başkente girmeden önce Boğaz’ın doğu kıyısında, zaferlerinin hatırası için bir saray yapılmasını emrettiğini söylemektedir¹⁹⁴⁵. Ne var ki İmparator’un sevinci ve zafer kutlamaları çok uzun sürmedi. İmparator’un Ermenistan üzerine gitmesinden kısa bir süre sonra Bâbek ele geçirilmiş ve Hürremî isyanı sona erdirilmişti¹⁹⁴⁶. Bu mesele halledildikten sonra Mu’tasım tüm ilgisini Roma üzerine yapılacak sefere yöneltti ve hızla bunun hazırlıklarına girişti.

s.34

[222] Amurin¹⁹⁴⁷ Üzerine Yapılan Sefere Dair:

Ankara’nın tahrip edilmesinden sonra Halife Ebu İshak, Amurin şehri üzerine geldi. Şehrin karşısına tahkimat yaptırdı ve şehrin üzerine büyük taşlar fırlatan düzenekleri kurdurdu. Ayrıca surların altından kazılmış olan tünelleri tahrip ettirdi. Şehrin üzerine taş ve ok yağmuru başladı. Ok yağmuru öylesine yoğun ki, atılan oklar güneşin ışığını gölgeliyordu ve surlarda bulunan hiç kimse buna karşı koyamıyordu. Bu şekilde geçen iki günün ardından, yoğun biçimde fırlatılan taşlar, nihayet surlarda bir yarık oluşturdu ve Araplar hızla bu yarıktan içeriye girdiler. Şehirde bulunan Hristiyanlar, kiliseye sığınmış ve kapısını da sıkıca kapatmışlardı. Ne var ki Arapların kılıcı üstün geldi ve onlar, yorgun düşünceye kadar cesetleri üst üste yığarcasına katliam yaptılar. Şehirden kaçmaya çalışan insanlar da yakalandı ve bu süreçte 4 binden fazla insan da esir edildi. Kalanları da Türk kölelere vererek küçük düşürdüler¹⁹⁴⁸. Ardından şehirde yağma başladı ve buldukları her şeyi yağmaladılar; sonra da insanların feryatları arasında her şeyi ateşe verdiler. Çok sayıda insan da Arapların

¹⁹⁴² İbnü’l Esir, VI, ss. 417-418; Treadgold, The Byzantine Revival, s. 293

¹⁹⁴³ Vasiliev, I, s. 347; Norwich, ss. 51-52; Treadgold, ss. 294-295

¹⁹⁴⁴ Vasiliev, I, s. 347

¹⁹⁴⁵ İmparator, Kalkedon’un güneydoğusunda, Marmara Denizi’nin doğu yakasındaki Bryas’ta bir yeri seçmişti (Treadgold, The Byzantine Revival, ss. 294-295). Bryas Sarayı’nın kalıntıları bugünkü Üsküdar’da Küçük Çamlıca Tepesi’nde bulunmaktadır.

¹⁹⁴⁶ Afşin komutasındaki Abbâsî ordusu, Bâbek’in bulunduğu Bezz şehrini Ramazan 222/Temmuz-Ağustos 837 tarihinde ele geçirmiş, Bâbek Roma’ya gitmek amacıyla şehirden kaçmış ancak bir süre sonra yakalanarak, 3 Safer 223/4 Ocak 838 günü, Halife ve halkın önünde idam edilmişti. Detaylar için bkz, Hakkı Dursun YILDIZ, “Bâbek”, TDVİA, Cilt: 4, 1991, ss. 376-377

¹⁹⁴⁷ Amorium. Afyon sınırları içinde yer alan antik şehir. Bu dönemde Roma’nın Anadolu topraklarındaki en büyük şehriydi.

¹⁹⁴⁸ Yazarın “Türk köleler” ifadesinden kast ettiği, Abbâsî ordusu içerisinde bulunan Türk komutan ve askerler olmalıdır.

kılıcından kurtulmak için saklanıyordu ancak onlar da gizlendikleri yerlerde yakalandılar ve Halife onların öldürülmesini emretti. Bu şekilde 4 bin civarında genç insan öldürüldü. Geri kalanlar ise esir edilerek çeşitli bölgelere gönderildi ve buralarda köle olarak satıldı. Arapların çoğu, şehrin tekrar ellerinden çıkabileceği düşüncesiyle, şehirdeki karargâhın boşaltılmasının hata olacağını düşünmekteydi. Ayrıca Amurin'in daha ne kadar kendilerine boyun eğeceğini bilmediklerinden, ilerlemelerini sürdürmenin çılgınlık olduğuna inanıyorlardı.

1234 Kroniği Halife Mu'tasım'ın Tarsus'tan yola çıkışı ile Ankara'nın alınması arasındaki zaman dilimini yüzeysel ifadelerle vermektedir ancak bu zaman dilimi içerisinde cereyan eden hadiseler, Roma ile Abbâsî devletleri açısından sonuçları hiç de azımsanamayacak sonuçları barındırmaktadır. Mu'tasım'ın bu seferi esnasında Afşin komutasındaki bir diğer ordunun, Theophilos'un bizzat komuta ettiği Roma ordusu karşısında kazandığı başarı Halife'nin sorunsuz bir şekilde Ankara'ya ulaşmasını sağlayacağı gibi, iki ordunun birleşmesiyle Amorium üzerine yapılan seferin çok daha etkili olmasına vesile oldu.

Bâbek'in ele geçirilerek öldürülmesi ve Hürremî isyanının sona ermesinden sonra Mu'tasım kimi kaynakların ifadesine göre, Theophilos'un bir yıl önce Zibatra ve Malatya dolaylarında yaptığı eylemlerin intikamını almak için harekete geçti¹⁹⁴⁹. Genesios Halife'nin, Theophilos'un kendi memleketi olan Zibatra'ya yapmış olduğu hakarete çok öfkelenildiğini ve bu harekete mukabil, Theophilos'un memleketi olan Amorium'u hedef aldığını ve sancaktarlarına hedeflerinin Amorium olduğunu yazmalarını emrettiğini ifade eder¹⁹⁵⁰. Bu ifadeyi J. J. Norwich Halife'nin Samarra'daki¹⁹⁵¹ sarayından yola çıktığını ve sancağında tek bir kelime, imparatorluk ailesinin vatanı ve ülkenin ikinci büyük şehri konumundaki Amorium'un isminin yazılı olduğunu belirterek destekler¹⁹⁵². Ioannes Skylitzes ise daha farklı bir bilgi vererek, her bir savaşçının kalkanlarının üzerine Amorium'un ismini yazdığını

¹⁹⁴⁹ İntikam ifadesi hem İslâm kaynaklarında hem de Grek kaynaklarında müstereken verilmektedir.

¹⁹⁵⁰ Genesios, ss. 59-60

¹⁹⁵¹ Halife Mu'tasım, Türkler'den teşkil ettiği ordunun Bağdâd halkıyla birtakım sorunlar yaşaması üzerine idare merkezini Bağdâd'dan çıkararak başka bir bölgeye taşımak istedi. Bu amaçla Samarra (Ar: Surra man ra'a) şehrini askeri bir merkez olarak kurdu ve geliştirdi. Bilgi için bkz, Bahriye ÜÇÖK, İslâm Tarihi, Emevîler-Abbâsîler, AÜİFY, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 101. Abbâsîler ile Türkler arasındaki ilişkilerin Halife Hârûn Reşîd döneminde başladığı kabul edilir (Bozkurt, "Hârûnürreşîd"). Memûn döneminde ise Türkler askerî açıdan devletin önemli bir gücü haline gelmeye başlamışlar (Bozkurt, "Me'mûn"), Memûn'un Suriye ve Mısır genel valisi olarak görevlendirmiş olduğu Mu'tasım'a verilen görevlerden biri de Türkler'den askeri birlikler teşkil etmesi olmuştu. Mu'tasım tıpkı Memûn gibi çeşitli bölgelerden getirdiği Türkleri hem orduda hem de devlet kademesinde istihdam etmiş (Avcı, "Mu'tasım-Billâh"), Türkler'in Abbâsîler içinde esas yükselişi de onun döneminde gerçekleşmiştir. Öyle ki Mu'tasım, Samarra şehrini Türkler için kurdurmuştur.

¹⁹⁵² Norwich, Bizans'ın Yükselişi, s. 52

söyler¹⁹⁵³. Burada dikkati çeken bir nokta Grek kaynaklarının hemen hepsinin Sozopetra/Zibatra'yı Halife Mu'tasım'ın doğum yeri ya da anavatanı olarak gösterdiğidir. Genesios Zibatra'yı Halife'nin doğum yeri olarak gösterirken¹⁹⁵⁴, Skylitzes anavatanı olarak işaret eder¹⁹⁵⁵. Theophanes Continuatus ve Zonaras da baba toprağı ifadesiyle bu görüşü desteklemektedir¹⁹⁵⁶. Ancak Halife'nin Bağdâd'da doğduğu bilinmekle birlikte İslâm kaynaklarının hiçbirinde Mu'tasım'ın halifeliğinden önceki dönemde, valilik ya da herhangi bir başka görev dâhil, bu bölge ile olan bir bağlantısının izi bulunmamaktadır. Mu'tasım'ın Amorium şehrini hedef almasının nedenini ise İslâm kaynakları, Zibatra'da yaşananlardan duyduğu öfke üzerine Halife'nin, Roma'nın en müstahkem şehrinin neresi olduğunu sorması karşılığında Amorium cevabını almasına bağlar. Mu'tasım'a verilen bilgi, bu şehrin zapt edilmesinin zor olduğu, Hristiyanlığın merkezi konumunda bulunduğu bu nedenle Konstantinopolis'ten bile daha kutsal bir şehir olduğu ve İslâmiyet'in gelişinden beri hiçbir Müslüman'ın oraya gitmediği şeklindeydi¹⁹⁵⁷. Grek kaynaklarının Halife'nin memleketinin Zibatra olduğunu söylemesinin mukabilinde, İmparator'un memleketinin Amorium olduğunun Abbâsîler tarafından bilinmekte olup olmadığı bilgisi elimizde mevcut değildir. Theophilos'un tam net değilse de muhtemelen Konstantinopolis'te doğduğu, Roma'nın bu dönemine Amoriyalı Hanedanı isminin verilmesinin müsebbibi olan babası II. Mihail'in ise Amorium'da doğduğu bilinmektedir. Ancak bu bilgiye o dönemde Abbâsîler'in sahip olup olmadığı ise net değildir. Eğer Abbâsîler böyle bir bilgiye sahipse bu durumda Mu'tasım'ın, Zibatra ile bir bağlantısı olup olmadığı daha detaylı biçimde araştırılmalıdır. Abbâsîlerde böyle bir bilgi yoksa bu durumda Amorium'un hedef olarak seçilmesinin nedeninin, İbnü'l Esir ve Taberî'nin aktardığı haliyle olması daha muhtemel görünmektedir.

¹⁹⁵³ Skylitzes, s. 76

¹⁹⁵⁴ Genesios, s. 59

¹⁹⁵⁵ Skylitzes, s. 75

¹⁹⁵⁶ Theophanes Continuatus, s. 124; Zonaras, III, s. 377

¹⁹⁵⁷ İbnü'l Esir, VI, s. 418; Taberî, XXXIII, s. 97. Halife'ye daha önce hiçbir Müslüman'ın bu şehre gitmemiş olduğunun söylenmesi gerçek olsa dahi verilen bilgi yanlıştır. İslâm kaynakları daha önce, her ne kadar ele geçirilmemiş de olsa bu şehre giden Müslüman komutanların haberlerini vermektedir. Bu bilgileri diğer Süryani kroniklerinde olduğu gibi *1234 Kroniği*'nin içeriğinde de yer almaktadır. Daha önce değerlendirmiş olduğumuz üzere kaynaklar, Muaviye bin Ebu Süfyan'ın, halifelikten önceki döneminde H.23/M.643-644 ya da 25/M.644-646 yıllarındaki Anadolu seferinde Amorium'a kadar gittiğini söylemektedir. Bunun yanında yine kaynakların verdiği bilgilere göre Mesleme bin Abdülmelik, Velid bin Abdülmelik'in hilafetinde H.87-88/M.707-708 yıllarında [prg 153], ardından Süleyman bin Abdülmelik döneminde ünlü Konstantinopolis seferine giderken H.98/M.716-717 yılında [prg 157] Arap ordularının başında Amorium önlerine gitmişti.

İslâm kaynakları Mu'tasım'ın bu sefer için yapmış olduğu hazırlıkların, daha önce hiçbir halife tarafından yapılmadığı ölçüde büyük olduğunu belirtirler¹⁹⁵⁸. Bu kaynaklar, Süryani kronikleri gibi sayı vermemekle birlikte, misli duyulmamış miktarda savaş aletleri, yükler, develer, atlar ve katırlar hazırlandığını ve dağlar gibi büyük bir ordu teşkil edildiğini belirtirler¹⁹⁵⁹.

Halife'nin başında bulunduğu ordu Tarsus'tan hareket ederek kuzey yönünde Ankara'ya doğru ilerlerken Afşin'in ordusu, Halife'nin emri üzerine Tarsus'tan doğruya doğru, Suruc üzerinden Malatya'ya ilerledi ve ardından batıya dönerek Roma topraklarına girdi¹⁹⁶⁰. Bury Halife'nin ordusunu üç kola ayırdığını, Afşin ile birlikte gönderdiği ordunun yanı sıra kendi komuta ettiği ordunun bir kolunun başına da Türk komutan Ebu Câfer Eşnas'ı koyduğunu ifade eder¹⁹⁶¹. Taberî Halife'nin Eşnas'a önden ilerlemesini ve Orta Anadolu'da bulunan Safsaf Kalesi'nde kendisini beklemesini emrettiğini belirtir¹⁹⁶². İmparator Theophilos, Arapların ülkesinin topraklarına girdiğini öğrenince onlara karşı harekete geçmiş ancak Arap ordusunun iki gruptan oluştuğunu haber alınca ikilemde kalmıştır. İbn Kesir bu ikilemi, Theophilos'un hangi ordu üzerine gideceği noktasında kararsızlığa düşmesi olarak açıklar. Buna göre İmparator, Halife'ye giderse Afşin'in arkadan gelerek saldıracağını, Afşin üzerine giderse aynı şeyi Halife'nin ordusunun yapacağını düşünmektedir¹⁹⁶³. Genesios'a göre

¹⁹⁵⁸ İbn Kesir, X, s. 482; İbnü'l Esir, VI, s. 419; Taberî, XXXIII, s. 98

¹⁹⁵⁹ Bar Hebraeus Halife'nin Tarsus Kalesi'nden 20 bin askerle yola çıktığını, 30 bin kişilik bir orduyu da Afşin komutasında başka bir yönden gönderdiğini söylerken (Bar Hebraeus, I, s. 226), Mihael Rabo, *1234 Kroniği*'nin verdiği rakamların aynısını vermektedir (Michael, ss. 569-570).

¹⁹⁶⁰ İbnü'l Esir (VI, s. 419) ve Taberî (XXXIII, s. 98) Halife'nin Afşin'i Suruc üzerine gönderdiğini belirtirken Mihael Rabo (s. 570) Halife'nin Afşin komutasındaki orduyu Hades Kalesi boğazına gönderdiğini ifade eder. Hades Kalesi coğrafi konum olarak İbnü'l Esir ve Taberî'nin verdiği bilgiye uygun düşmektedir. Afşin'in ordusunun Suruc üzerinden yay çizerek Hades Geçidi'nden Roma topraklarına girmiş olması muhtemeldir. Ioannes Skylitzes (s. 77) doğrudan Amorium'a gitmenin uygunsuz olacağını düşünen Halife'nin ordusunu ikiye bölmek için nedeninin, İmparator'un gücünü sınamak için olduğunu iddia etmektedir. Yakubî'nin iddiası daha farklıdır ve aslında tarihi gerçeklere de pek uymamaktadır. Yakubî, Halife'nin gönderdiği el-Eşnas'ın Amorium'u kuşatma altına aldığını, İmparatorun bunu haber alınca ordusuyla birlikte harekete geçtiğini belirtir. İmparatorun gelmesi üzerine Halife, Afşin'i onun üzerine göndermiş ve iki ordunun karşılaşmasında Afşin, Theophilos'un ordusunu mağlup ederek pek çok askerini de öldürmüştür (Yakubî, s. 1247). Görüldüğü üzere Yakubî Dazimon Savaşı'nı Amorium kuşatmasının başlamasının arkasına koymakta ve savaşın yerini de Amorium yakınlarında göstermektedir. Ancak bilindiği üzere bu savaş Temmuz 838 yılında cereyan etmiş, Amorium kuşatması ise bu savaştan kısa bir süre sonra, Temmuz sonu Ağustos başı gibi başlamış ve yaklaşık iki hafta sürmüştür.

¹⁹⁶¹ Bury, "Mutasım's March Through to Cappadocia in AD. 838", Selected Writings of J. B. Bury (1888-1923), ss. 120-129, Derleyen Robert Bedrosian, 2016, s. 120; İslâm kaynakları ise Halife'nin Ankara'yı aldıktan sonra orduyu üçe ayırdığını, sağ tarafın başına Afşin, sol tarafın başına Eşnas'ın koyduğunu ve kendisinin de merkezden ilerleyen ordunun başında yer aldığını belirtir (İbn Kesir, X, s. 483; İbnü'l Esir, VI, s. 421; Taberî, XXXIII, s. 107).

¹⁹⁶² İbnü'l Esir, VI, s. 418; Taberî, XXXIII, s. 99

¹⁹⁶³ İbn Kesir, X, s. 482. İbn Kesir ayrıca İmparator'un bu kararsızlığı yaşadığı sırada kendi ordusuyla Halife'nin ordusunun arasında dört fersahlık (yaklaşık 23 km) bir mesafe bulunduğunu belirtmektedir.

Halife'nin amacını bildiği için İmparator'un, Amorium'un savunması konusunda endişeli olduğunu ve gerekenleri yapıp eğer ki başarılı olamazsa, Mu'tasım'a barış teklifi ile birlikte değerli hediyeler götürecek bir elçilik heyetini yollamayı düşünmekteydi. Yine Genesios'un ifadesine göre imparatorun göndermiş olduğu elçiler, Theophilos'un yaptıklarının intikamını almak isteyen Halife'yi ikna edememişlerdi¹⁹⁶⁴. Ancak Genesios'un kayıtlarında az sonra değinecek olduğumuz Dazimon/Anzen Savaşı'nın kayıtları yer almadığı için İmparator'un bu fikri savaştan önce mi yoksa sonra mı hayata geçirdiği noktası belirgin değildir.

Neticede Theophilos Afşin'in üzerine gitmeye karar verdi¹⁹⁶⁵ ve iki ordu 22 Temmuz 838/25 Şaban 223 tarihinde, Dazimon denilen mevkide karşı karşıya geldi¹⁹⁶⁶. Başlangıçta Roma ordusunun Araplara karşı bir üstünlüğü oldu ve bu ilk çarpışmada Arap ordusundan 3 bin kişi öldürüldü¹⁹⁶⁷. Bir süre sonra merkez kanadının zorlandığını fark eden İmparator, 2 bin kişilik bir kuvveti buraya gönderdi ve tam o sırada şiddetli bir yağmur başladı. Ortaya çıkan kargaşada Romalılar arasında İmparator'un öldürüldüğü söylencesi yayıldı ve bu kargaşayı daha da artırarak Roma ordusunda dağılmaya neden oldu. Yağmur durduğu zaman İmparator, etrafının Türk okçular tarafından kuşatıldığını gördü ancak bu kuşatmadan kurtulmayı başarak Konstantinopolis'e geri dönmeyi başardı¹⁹⁶⁸. Ancak Süryani kaynakları İmparator'un önce Amorium'a geldiğini, annesi tarafından gönderilen elçinin, Theophilos'un savaşta öldürüldüğünün düşünüldüğünü ve bu nedenle yerine yeni bir imparatorun belirleneceğini söylemesi üzerine Amorium'dan gizlice çıkarak hızla başkente gittiğini söylemektedirler¹⁹⁶⁹.

Afşin buradan ilerlemesine devam etti ve önceden planlanmış olduğu üzere Halife'nin ordusuyla Ankara önlerinde bir araya geldi. Abbâsîler Ankara'yı neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan kısa süre içerisinde ele geçirdiler¹⁹⁷⁰. Mihael Rabo ve onu

¹⁹⁶⁴ Genesios, ss. 59-60

¹⁹⁶⁵ *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi imparator buraya ordu göndermemiş, giden ordunun bizzat başında bulunmuştur.

¹⁹⁶⁶ Dazimon ya da Dazmana, Tokat'ın Turhal ilçesinin Akçatarla köyü civarı.

¹⁹⁶⁷ Michael, s. 570; Bar Hebraeus, I, s. 226. Ölen Arap askeri sayısı ne İslâm ne de Grek kaynaklarında yer almamaktadır. Bu bilgiyi yalnızca iki Süryani tarihçi vermektedir.

¹⁹⁶⁸ Genesios, s. 59; Skylitzes, s. 75; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 52; Treadgold, *A History of Byzantine...*, s. 441

¹⁹⁶⁹ Michael, s. 570; Bar Hebraeus, I, s. 226

¹⁹⁷⁰ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 52; Taberî (XXXIII, s. 105) Ankara'daki sivililerin taşlar ve mızraklarla karşı koyduklarını, Arapların onlardan çok kişiyi esir aldığını ve bunların pek çoğunun daha önce yaralanmış olduklarını gördüklerini ve bunun nedenini sorduklarında, İmparatorun Afşin ile yaptığı savaşta yaralandıklarını söylediklerini kaydeder. İbnü'l Esir ise bu hadisenin Ankara'da değil,

takip eden Bar Hebraeus Halife'nin, Ankara'ya gelmeden önce Nicaea'ya gittiğini ifade eder ancak bu bilgi başka hiçbir kaynak tarafından desteklenmemektedir¹⁹⁷¹. Kaldı ki bunu yapması için Mu'tasım'ın Ankara ile Amorium arasında bir yerden gitmesi gerekmektedir ve kendisine hedef olarak Amorium'u seçmiş olan Halife'nin bu şehri geçerek, Amorium'un yaklaşık 200 km kuzeybatısında bulunan Nicaea'ya gitmiş olması pek akla yatkın gelmemektedir.

Halife Mu'tasım Ankara'da bir araya gelen Abbâsî ordusunu üç kola ayırdı ve bu şekilde ordu Amorium üzerine hareket etti. Halife aralarında iki fersahlık mesafe bulunan her bir kolun da kendi içlerinde sağ ve sol cenahlar olarak ayrılmasını ve yolları üzerindeki köyleri yakıp yıkmalarını, buldukları herkesi esir etmelerini emretti. Ordu bu düzene riayet ederek Miladî Temmuz-Ağustos 838 tarihinde Amorium şehrinin önlerine geldi.

Üç koldan müteşekkil Abbâsî ordusu Amorium'un önüne geldikten sonra Halife, kurmaylarıyla birlikte son derece iyi tahkim edilmiş olan şehrin etrafını dolaştı ve kuşatma için gerekli tedbirleri aldı¹⁹⁷². Ardından ordu savaş düzeni alarak saldırıya başladı. Ioannes Skylitzes, *1234 Kroniği*'nin “*şehre taş ve ok yağmuru başladı*” ifadesini “*Türkler sürekli ok atmakta, Araplar ise surlara karşı mancınıkları kurmuşlardı*” sözleriyle açıklamaktadır¹⁹⁷³.

Kuşatmanın şekli ve nihayeti ile ilgili hemen tüm kaynaklar benzer bilgiler vermektedirler. Ancak süreçle ilgili kaynaklarda farklı detaylar bulunmaktadır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Theophilos'un başkentten gelen haber üzerine Amorium ordusunu harekete geçirdiğini, şehrin kapılarını kapattırdıktan sonra, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Konstantinopolis'e giderek, yerine birini seçmek isteyenleri cezalandırdığını söylemektedir. Diğer yandan Halife durumdan hoşnut olmadığı için geri dönmeyi düşünmüştür ancak beraberindekilerden Ahmed¹⁹⁷⁴ isminde birinin, “*bir hükümdarın seferden elinin boş dönmesi yakışık almaz. Amorium yakındır, gidelim ve alalım*” demesi üzerine sefere devam ettiğini ifade eder. Bundan sonra kuşatma üç gün sürmüştür ve bu süre zarfında içeriden ve dışarıdan çok sayıda insan ölmüştür¹⁹⁷⁵.

Ankara'dan kaçan insanların peşinden giden Abbâsî ordusundan bir grubun onlara yettiği Tuz Gölü civarında gerçekleştiğini belirtir (İbnü'l Esir, VI, ss. 420-421).

¹⁹⁷¹ Michael, s. 570; Bar Hebraeus, I, s. 226

¹⁹⁷² İbn Kesir, X, s. 483; İbnü'l Esir, VI, s. 422

¹⁹⁷³ Skylitzes, s. 79

¹⁹⁷⁴ Muhtemelen Taberî'de ismi verilen Ahmed bin el-Halil bin Hişam. Ancak Taberî'nin kayıtlarında bu şekilde bir diyalog bulunmamaktadır.

¹⁹⁷⁵ Mihael Rabo'ya göre her iki taraftan 3 bin kişi.

Üçüncü gün surlarda bir yarık oluşmuş, şehir halkı savunmayı bu yarığın üzerine oluştururken, diğer yandan biri şehrin piskoposu olmak üzere içlerinden üç kişiyi belirleyip Mu'tasım'dan şehri boşaltmak için izin istediler. Ne var ki Halife pek çok adamının ölümüne sebep oldukları için onlara izin vermedi. Bu üç kişi şehre geri dönerken içlerinden Bodin¹⁹⁷⁶ isminde biri tekrar Halife'nin yanına geldi ve kendi akrabalarına dokunulmaması karşılığında şehri teslim etmeyi taahhüt etti. Halife bu teklifi kabul etti ve bu kişi şehre girerek insanlara direnmenin anlamsız olduğunu, Araplar'ın şehri her halükârda alacaklarını telkin etti. İkna olan şehir halkı teslim olmayı kabul etti¹⁹⁷⁷.

Mihael Rabo bu noktadan sonra biraz daha detay vermektedir. Buna göre ismi geçen Bodin Halife'ye, “*Surun üzerine çıkıp sarığımı çıkardığım zaman askerleri yarıktan uzaklaştırdığımı anlayacaksınız*” demiştir. Diğer yandan piskopos Bodin'in yeniden Halife'nin yanına gittiğini görünce şehri teslim edeceğini anladı ve onun niyetini şehir halkına söyledi. Bunu gören halkın bir kısmı kiliseye sığınarak, bir kısmı da evlerinde kalarak Tanrı'nın yardımı için dua etmeye başladılar. Kısa bir süre sonra da Araplar şehre girdiler.

İslâm kaynakları, Süryani tarihçilerin ismini Bodin olarak verdiği kişinin, Romalılar tarafından daha önce esir edilen ve sonrasında Hıristiyan bir kadınla evlenerek bu dini benimseyen bir Müslüman olduğunu belirtirler ancak bu kişinin ismini vermezler. Bu kişi Halife'nin Amorium'a gelmesi üzerine tekrar Müslümanlar'ın safına geçmiş ve surlarda bulunan zayıf bir noktayı göstererek, saldırının bu noktaya yoğunlaşmasını sağlamıştı¹⁹⁷⁸. Yine İslâm kaynakları, surun bu kısmının bir sel baskını esnasında yıkıldığını, daha sonra ise eğreti biçimde onarılmış olduğunu söylerler. İbnü'l Esir İmparator'un surun bu yıkılan kısmının onarılması için şehrin valisine¹⁹⁷⁹ emir verdiğini ancak valinin gevşek davranarak bunu ihmal ettiğini, İmparator'un başkentten yola çıkarak Amorium'a geldiği sırada ise onun surları böyle görmesinden korkarak, yıkılan kısmı dış taraftan üst üste taşları yerleştirerek

¹⁹⁷⁶ Krş, Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 99; Theophanes Continuatus ve Zonaras bu kişinin isminin Boiditzes olduğunu belirtir (Th, Cont., s. 132; Zonaras, III, s. 378).

¹⁹⁷⁷ Michael, s. 571; Bar Hebraeus, I, ss. 226-227

¹⁹⁷⁸ İbn Kesir, X, s. 483; İbnü'l Esir, VI, s. 422; Taberî, XXXIII, s. 108; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 52

¹⁹⁷⁹ Şehrin valisi derken kast edilen muhtemelen, Theophilos'un şehrin savunması için görevlendirmiş olduğu Anatolikon teması *strategos*u Aetios'tur. Gelenek olduğu üzere Anatolikon *strategos*unun ikamet yeri Amorium şehriydi (Bury, A History..., s. 263). Bu ismi İbn Kesir, Münatis, İbnü'l Esir Natis, Taberî de Yatis olarak telaffuz etmektedir. Süryani kronikleri içerisinde Aetios'un ismini zikreden tek kaynak, ismi Aetis olarak veren Bar Hebraeus'tur.

ördürdüğünü ifade eder¹⁹⁸⁰. İbn Kesir bu zayıf noktayı Araplara bahsi geçen Müslüman kişinin gösterdiğini ve böylece saldırının bu noktaya yoğunlaşarak surun yıkılmasını sağladıklarını belirtir. Şehir halkı, birbirine bitiştirdiği ağaç gövdeleriyle bu yarığı kapatmaya çalışmışlarsa da mancınıkların yoğun biçimde fırlattığı taşlar nedeniyle başarılı olamamışlardır¹⁹⁸¹. Neticede Abbâsî ordusu açılan bu yarıktan içeri girmeyi başarmıştır ve şehir bu şekilde ele geçirilmiştir.

Amorium'un Abbâsîler eline geçmesinden sonra şehirde yapılanlar ve yaşananlar tüm kaynaklarda birbirine yakın ifadelerle verilmektedir. Hristiyan kaynakları Araplar'ın şehirde yaptıkları katliamdan ve esir edilen insanların miktarından, çektikleri sıkıntılardan bahsetmektedir. İslâm kaynakları da esasında bunları doğrulamakta fakat Halife'nin bu seferini Zibatra'nın intikamı olarak addettiklerinden, meseleye Ortaçağ'ın adetlerine uygun klasik bir fetih hareketi gözüyle bakmaktadırlar. Ayrıca İslâm kaynakları bir yandan Amorium'un fethini büyük bir başarı olarak görür ve gösterirken, diğer yandan kalenin düşmesinin nedenini de Romalılar'ın arasındaki anlaşmazlığa ve uyumsuzluğa, daha önemlisi bahsi geçen surun zayıf bölümünün onarımının önemsenmemesine bağlamaktadırlar. Esasında fethin can alıcı noktası da budur ve İslâm tarihçilerinin bu görüşü, başka tarihçiler tarafından da desteklenmektedir. Amorium'un düşmesiyle ilgili *1234 Kroniği*'ne nazaran daha fazla bilgi içeren Süryani tarihçiler Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da tıpkı *1234 Kroniği* gibi, yoğun mancınık atışı sonucu surlarda bir yarık oluştuğunu söyleseler de örneğin Bury ve Norwich gibi tarihçiler, bunun suçunu şehri savunan Romalı komutanlara ve görevlilere atmaktadırlar. Zira ihanet olarak görülebilecek bu sorumsuzluk yapılmamış olsaydı şehrin surlarının Arap saldırılarına dayanabilecekleri görüşünü savunmaktadırlar¹⁹⁸².

İmparator Theophilos Arap ordusu Amorium üzerine geldiği sırada başkent Konstantinopolis'te bulunmaktaydı. Abbâsîler'in Amorium'u kuşatması üzerine başkentten ordusuyla ayrıldı ve Nicaea üzerinden Dorylaion'a geldi¹⁹⁸³. Skylitzes'in söylediğine göre İmparator, burada bekleyerek gelişmeleri takip ediyor ve belki de şehri teslim almadan Halife'nin vazgeçerek kuşatmayı kaldıracağını ümit ediyordu¹⁹⁸⁴. Theophilos Dorylaion'da beklerken aklından ne geçiriyordu, bilinmez.

¹⁹⁸⁰ İbnü'l Esir, VI, s. 422

¹⁹⁸¹ İbn Kesir, X, s. 484

¹⁹⁸² Bury, A History..., s. 270; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 52

¹⁹⁸³ Genesisios, s. 64; Skylitzes, s. 79

¹⁹⁸⁴ Skylitzes, s. 79

Belki de Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un dediği gibi, bir yıl önce Zibatra'da yaşananlardan dolayı büyük bir pişmanlık duyuyor ve kendisini ayıplıyordu¹⁹⁸⁵. Zira ihtişamla gidip döndüğü ve başkentte günlerce kutlamasını yaptığı sefer, başına hiç de beklemediği ölçüde büyük bir dert açmıştı. Üstelik İmparator'un yanındaki ordu Araplara karşı koyabilecek kadar güçlü de değildi. Kısa bir süre önce Dazimon'da aldığı yenilgi çok sayıda adamının hayatına mal olmuş ve ordusunun geri kalanının önemli bir kısmı dağılmıştı. Bu da yetmezmiş gibi, Anadolu'yu savunabilecek en büyük ordu şu anda Amorium'da Arap taarruzunun karşısında yok olmak üzereydi. Çaresiz kalan İmparator, Genesios'un bahsettiği planı işleme koymaya karar verdi ve Halife'ye bir elçilik heyeti göndererek, bir önceki yıl Zibatra'da yaşanan katliamın sorumlusunun kendisi olmadığına, komutanlarından bir kısmının emirleri haricinde hareket ederek bu eylemleri gerçekleştirdiklerine onu ikna etmeye çalıştı. Dahası Zibatra'nın yeniden inşa edilmesi için gereken ne varsa kendisinin karşılayacağını ve elindeki Arap esirlerin hepsini serbest bırakacağını, çok sayıda hediyeyle birlikte taahhüt etti. Ne var ki Halife, İmparator'un bu teklifiyle ilgilenmedi ve onun göndermiş olduğu elçileri, kuşatmanın seyrini gözlemlemeleri için yanında tuttu¹⁹⁸⁶. Sonrasında elçiler İmparator'un yanına elleri boş ve Amorium'un düştüğü haberleriyle geldi. İmparator yaşanan felaketin büyüklüğü karşısında şaşkına dönmüştü. Theophilos Amorium'un başına gelenlere o kadar üzüldü ki hiçbir şey yiyip içmemeye başladı. Bu yaşananları kaldıramadı ve bir süre sonra dizanteriye yakalandı¹⁹⁸⁷.

Anadolu'nun en büyük ve başkent Konstantinopolis'in ardından imparatorluğun ikinci büyük kenti, aynı zamanda Anatolikon themasının başkenti ve bu dönem için belki de çok daha önem arz eden, hanedan sahiplerinin memleketi konumunda bulunan Amorium'un düşmesinin etkileri Roma Devleti açısından yıkıcı oldu. Hâlihazırda elden çıkmış bulunan Sicilya'nın yanında Girit'teki Arap varlığı ve en son Amorium'un elden çıkması İmparator'u, Abbâsî gücüyle tek başına başa çıkamayacağına ikna etti. Bu amaçla bir elçilik heyetini Frank kralı I. Ludwig'e¹⁹⁸⁸ gönderdi ve Suriye ya da Mısır'a saldırarak Halife'nin ordusunu dağıtmak için kendisine bir ordu göndermesini istedi. Ancak İmparator bu talebine olumlu bir yanıt

¹⁹⁸⁵ Bar Hebraeus, I, s. 226; Michael, s. 570

¹⁹⁸⁶ Genesios, s. 60; Treadgold, *The Byzantine Revival*, s. 302. Genesios'un İmparator'un planı olarak aktardığı ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz bilgi muhtemelen burada verilendir.

¹⁹⁸⁷ Skylitzes, s. 80

¹⁹⁸⁸ I. Ludwig ya da Dindar Ludwig (M.778-22 Haziran 840). 13 Eylül 813-22 Haziran 840 tarihleri arasında Kutsal Roma-Germen imparatorluğu hükümdarı.

alamadı. Theophilos bir başka elçilik heyetini de Abbâsîler'in doğal rakibi durumundaki Endülüs Emevî hükümdarı II. Abdurrahman'a¹⁹⁸⁹ gönderdi. Abdurrahman, ülkesinde çok fazla karışıklık olduğunu ve böylesi bir zamanda deniz aşırı bir sefere girişmesinin mümkün olmadığını ancak bu meseleleri çözdükten sonra kendisine bir donanma göndereceğini, Konstantinopolis'e yolladığı elçilik heyetiyle İmparator'a bildirdi. Ne var ki II. Abdurrahman bu sorunları kısa sürede çözemediği için vaat ettiği donanma hiçbir zaman gönderilemedi¹⁹⁹⁰.

Amorium'un kaybedilmesinin ileride ne gibi başka sorunlara yol açabileceğini kestiremeyen, Batı'dan da beklediği desteği bulamayan ve art arda yaşadığı yıkıcı felaketlerin etkisiyle depresyona giren İmparator, çareyi tekrar Halife'nin kendisinde buldu ve Mu'tasım'a ikinci defa barış teklif etti. Charsianon¹⁹⁹¹ birlikleri komutanı Basileos önderliğinde yeni bir heyeti Halife'ye gönderdi. Basileos, İmparator'un Halife'ye yazmış olduğu iki ayrı mektubu taşımaktaydı. Birinci mektupta İmparator, Zibatra'da gerçekleşen hadiselerden dolayı duyduğu pişmanlığı dile getirerek, Halife'ye belirli miktarda ödeme yapılacağını, Aetios'un teslim edilmesini ve Arap esirleri serbest bırakmayı teklif ediyordu. İkinci mektupta ise bu tekliflerinin geri çevrilmesi durumunda tehditkâr ifadeler içeren satırlar bulunmaktaydı¹⁹⁹². Halife ilk mektuba binaen paradan ziyade Theophobos ile Manuel'in kendisine teslim edilmesini istedi. Ne var ki Basileos, Manuel'in Dazimon Savaşı'ndan kısa bir süre sonra öldüğünü, Theophobos'un ise isyan halinde olması nedeniyle İmparator'un kontrolünde olmadığını, dolayısıyla bu istekleri yerine getirmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Halife bunun üzerine İmparatorun teklif ettiği 20 bin altın miktarıyla alay ederek, Amorium seferinin kendisine 100 bin altına mal olduğunu belirtti. Bunun üzerine Basileos Halife'ye, İmparatorun göndermiş olduğu, kınama ve tehdit içerikli ikinci mektubu verdi. Halife bunu okuduğu zaman öfkелendi ve

¹⁹⁸⁹ Abdurrahman bin Hakem (792-851). 23 Mayıs 822-851 yılları arasında dördüncü Endülüs Emevî hükümdarı.

¹⁹⁹⁰ Bury, A History..., s. 273

¹⁹⁹¹ Ya da Harsianon. Kapadokya bölgesinin bir bölümünü içine alan Roma teması.

¹⁹⁹² İbn Kesir Hatip Bağdâdî'den naklettiği bir rivayette, İmparator Theophilos'un Halife'ye tehdit içerikli bir mektup gönderdiğinden bahsetmektedir. Halife ise, "*Mektubunu okudum, hitabımı anladım. Cevabımı dinlemeyeceksin, göreceksin. Kâfirler bu diyarda iyi sonucun kime ait olduğunu yakında bileceklerdir*" şeklinde cevap vermiştir. Bu anlatım daha sonra yine Hatip Bağdâdî'nin, "*Mu'tasım H.223 yılında Roma ülkesine gazaya gitti. Onlara çok büyük darbeler vurdu. Amorium'u fethetti...*" ifadeleriyle devam etmektedir (İbn Kesir, X, s. 497). Bu rivayetin doğru olabileceğini düşünürsek İmparator, muhtemelen Zibatra seferinin hemen öncesi ya da daha yüksek ihtimalle sonrasında bu mektubu göndermiştir ve bu ifadeler, Halife'yi Amorium üzerine yapılacak sefer noktasında daha da hırslandırmıştır. Ancak bu bölümde bahsi geçen mektup kesin olarak Amorium'un fethinden sonra gönderilmiştir.

kendisine sunulan hediyeleri fırlatıp attı. Böylelikle elçiler herhangi bir sonuç elde edemeden geri döndüler¹⁹⁹³. İmparator Theophilos'un önce Dazimon Savaşı'nın, ardından Amorium'un kaybedilmesi gibi peş peşe iki büyük yıkımın ardından Halife'ye tehdit içerikli bir mektup yollaması, en iyi ihtimalle içinde bulunduğu ruh haliyle açıklanabilir. Zira Anadolu'daki orduların iki büyük felaket neticesinde perişan vaziyette, dağılmış ve bu yaşananların Roma kamuoyunun moral seviyesini alt üst etmiş olmasına rağmen İmparator'un Halife'ye bu üslupta bir mektup yazabilmesi, en hafif ifadeyle “*boş atıp dolu tutma*” çabası olarak görülebilir. Bir yıl önce Abbâsî şehirlerini talan eden muzaffer ordudan geriye pek bir şey kalmamıştır ve yeniden toparlanabilmeleri için bir yıl geçmesi gerekecektir. Diğer yandan, ihtişamlı bir zaferin gururunu yaşayan Araplar için Anadolu, rahatlıkla girip çıkabilecekleri boş bir araziden ibaret olmuştur. Netice itibarıyla Mu'tasım, Theophilos'un tehditlerini ciddiye alarak Roma üzerine yeni bir sefere çıkmaya karar verse, İmparator'un yapabileceği tek şey başkentini savunmaya çalışmaktan öteye gitmeyecektir. Yine de talih Theophilos'a olmasa bile Roma İmparatorluğu'na gülmüştür. İmparator bu hezimetlerden sonra çok fazla yaşamamıştır ve ancak onun kadar yaşama şansı bulabilecek olan Halife Mu'tasım da kalan birkaç yıllık iktidarı boyunca ülkesinde cereyan edecek olan iç isyanlarla mücadele edeceğinden, Roma ile ilgilenecek vakti olmamıştır. Bu süreçte yeniden toparlanma olanağı bulacak olan imparatorluk, yeni bir parlak devre girmeye hazırlanmaktadır.

Yine de bu yenilgilerin Roma üzerinde sosyal, siyasi, dini ve askeri anlamda çeşitli etkileri olmuştur. Amorium'un düşmesi Roma ordusu üzerinde çok belirgin bir olumsuzluk yaratmadı. Arapların Amorium'u ele geçirmelerinin ardından geri dönmeleri ve tekrar gelmemeleri, Roma'ya toparlanma şansı verdi. Bu süreçte, Dazimon'da bozguna uğrayan ve dağılan Roma ordusunun içerisindeki on beş bin kişilik Hürremî kuvveti Sinop'a kaçmış ancak ertesi yıl yeniden Roma'nın hizmetine girmişlerdi. Ankara ise bir süre sonra yeniden Roma hâkimiyetine girdi ve baştan inşa edildi. Amorium ise her ne kadar eski ihtişamını hiçbir zaman geri kazanamasa ve Anatolikon themasının merkezi Polybotus'a¹⁹⁹⁴ taşinsa da bir süre sonra bu unvanını geri aldı ve yeniden themanın merkezi konumuna geldi¹⁹⁹⁵.

¹⁹⁹³ Bury, A History..., s. 272; Treadgold, The Byzantine Revival, ss. 303-304

¹⁹⁹⁴ Bolvadin/Afyon.

¹⁹⁹⁵ Treadgold, The Byzantine Revival, ss. 313-314

Bu hadise Roma dünyasına dini açıdan daha derin etkiler bıraktı. Arap işgali en kalıcı zararı, ikonoklazmın ilahi yardımı taahhüt etmesi fikrine verdi. Çünkü ikonoklazmın askerî zaferleri sağlaması gerekiyordu. Ancak ne ordunun gösterdiği zafiyet ne de Bodin/Boiditzes'in yapmış olduğu söylenen ihanet, bunun “*herhangi bir ikonofil imparatorun en aşağılayıcı yenilgisine uyacak*” bir felaket olduğu gerçeğini değiştirmemişti. Bu felaket, ikonoklazmın yanlış olduğunu göstermiyordu ancak ikonoklazm savunucularının, bu düşüncenin savaşları kazandıracak yönündeki argümanlarının ciddi olarak sorgulanmasına neden olmuştu¹⁹⁹⁶. Nitekim tasvir karşıtı son imparator olan ve bu görüşü paralelinde tasvir yanlısı kilise ve manastırlara karşı sert bir politika izleyen Theophilos'un ölümünün ardından, imparatorun dul eşi Theodora, veliaht III. Mihail'in henüz çok küçük olması nedeniyle naibe sıfatıyla eline aldığı yetkilerini kullacak ve Mart 843 tarihinde topladığı sinodla ikonoklazmı mahkûm ettirerek tasvirlerinyeniden ihyasını sağlayacaktı¹⁹⁹⁷.

Kaynakların hemen hepsinin ifade ettiği şekilde Amorium'un fethi esnasında şehrin büyük kilisesi, içindeki insanlarla birlikte yakıldı. Bu felaket, Roma dünyasında başlı başına geniş bir yankı uyandırdı. Bunun yanında yine kaynaklarda sayıları farklı rakamlarla verilen halkın geri kalanı, esir edilerek götürüldü ve bunların pek çoğu yolda açlık, susuzluk ya da hastalık nedeniyle öldü ya da öldürüldü. Nihayetinde 42 kişi sağ olarak Samarra'ya ulaşabilmişti. Bu kişilere yedi yıl esir olarak tutulduktan sonra dinlerini değiştirmeleri, aksi halde öldürülecekleri tebliğ edilmiş, ne var ki bunu reddetmişler ve Miladî 6 Mart 845 tarihinde Dicle Nehri kıyısında başları kesilmek suretiyle öldürülmüşlerdir¹⁹⁹⁸. Bu tarih Rum Ortodoks Kilisesi tarafından Amorium'un 42 şehidini anma günü olarak belirlenmiştir ve günümüzde de anılmaktadır.

Kimi tarihçiler Amorium'un ele geçirilmesinden sonra Halife'nin İmparatoru hazırlıksız yakalamak amacıyla Dorylaion üzerine gitmek istediğini ancak bu sırada, kardeşi Memûn'un oğlu Abbâs'ın kendisine karşı bir isyan hazırlığı içerisinde olduğunu öğrenince bu düşüncesinden vazgeçtiğini söylemektedirler¹⁹⁹⁹. Fakat İslâm kayıtlarında bu yönde bilgi bulunmamaktadır. İslâm tarihçileri, Halife'nin Amorium'da 15²⁰⁰⁰ ile 25²⁰⁰¹ gün arası kaldıktan sonra Tarsus'a döndüğü bilgisini

¹⁹⁹⁶ Treadgold, The Byzantine Revival, s. 305

¹⁹⁹⁷ Mehmet Çelik, Bizans ..., ss. 130-132

¹⁹⁹⁸ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 53; Bury, A History..., ss. 270-271

¹⁹⁹⁹ Bury, A History..., s. 270; Treadgold, The Byzantine Revival, s. 303

²⁰⁰⁰ İbnü'l Esir, VI, s. 425

²⁰⁰¹ İbn Kesir, X, s. 486

verirler²⁰⁰². Abbâs bin Memûn'un isyan düşüncesi esasında bu sefer sırasında ortaya çıktı ve Amorium kuşatmasında belirginleşti. Halife ise bu durumu Amorium'dan Tarsus'a dönerken öğrendi²⁰⁰³.

s.35

[223] Ebu İshak'ın Bağdâd'a Geri Dönmesi ve Ölümüne Dair:

Halife Ebu İshak daha sonra Amurin'den ayrıldı. Zira yeğeni Abbâs'ın isyan hazırlığında olduğu haberini almıştı. Bağdâd'a geldikten sonra aşağı yukarı bir yıl kadar bekledi ancak bu sırada hastalandı ve öldü. Yerine oğlu Hârûn²⁰⁰⁴, halife oldu. Ebu İshak, oğluna, her bir ay için 300 bin drahmi gibi büyük bir servet bırakmıştı. Ölümünün ardından ona "Mu'tasım"²⁰⁰⁵ ismini verdiler. Hârûn, babasının ölümünün ardından 8 bin hizmetkâr satın aldı. Binmek için 40 bin at ve yük taşımak için de 20 bin katır ve ayrıca 30 bin köle satın aldı.

İslâm kaynakları Abbâs bin Memûn'un amcası aleyhine hilafeti ele geçirmek için niyetlenmesinin ardında Uceyf bin Anbese'nin bulunduğunu ifade ederler. İbn Kesir, Amorium kuşatması sırasında amcasıyla birlikte burada bulunan Abbâs'ı, Uceyf bin Anbese'nin, babası Tarsus'ta öldüğü zaman hilafeti almaması nedeniyle ayıpladığını ve onu amcası Mu'tasım'dan halifeliği alması yönünde kışkırttığını söyler²⁰⁰⁶. İbnü'l Esir ve Taberî ise Uceyf'in bu tutumunun nedeninin evveliyatını da vermektedir. Buna göre Theophilos Zibatra'ya gittiği zaman Halife Mu'tasım, Uceyf bin Anbese, Ömer el-Ferganî ve Muhammed Kûtâh'ı, Theophilos'un üzerine göndermiş, askeri harcamalarda Afşin'i yetkili kılarken, Uceyf'e bu konuda herhangi bir yetki vermemişti. Zira Halife Uceyf'e güvenmemekteydi. Uceyf, onun bu tutumunu öğrenince Abbâs'ı, babasının ölümünden sonra Mu'tasım'ın hilafetini kabul etmesinden dolayı ayıpladı ve daha önce kaçırdığı fırsatı yeniden yakalaması için onu cesaretlendirdi²⁰⁰⁷.

Diğer yandan Abbâsî ordusu içinde Türk kökenli komutanlar ile Arap kökenli olanlar arasında birtakım sorunlar yaşanmaktaydı. Bu sorunlar Amorium kuşatması sırasında kendini iyiden iyiye gösterdi²⁰⁰⁸. Türkler'in ordu ve devlet kademelerindeki yükselişini kabullenemeyen Araplar, Mu'tasım'ı tahttan indirerek yerine Abbâs bin

²⁰⁰² İbn Kesir, X, s. 486; İbnü'l Esir, VI, s. 425; Taberî, XXXIII, s. 117; Yakubî, s. 1247

²⁰⁰³ Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbâs b. Me'mûn", TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 26-27

²⁰⁰⁴ Hârûn el-Vâsık Billâh (6 Mayıs 812-10 Ağustos 847). 842-847 yılları arası dokuzuncu Abbâsî halifesi.

²⁰⁰⁵ Mu'tasım ismi, günahattan çekinen, Allah'ın ipine sıkıca sarılan anlamına gelmektedir.

²⁰⁰⁶ İbn Kesir, X, s. 486

²⁰⁰⁷ İbnü'l Esir, VI, s. 426; Taberî, XXXIII, ss. 121-122

²⁰⁰⁸ İbnü'l Esir, VI, ss. 423-424

Memûn'u geçirmek için harekete geçtiler²⁰⁰⁹. Abbâsî ordusu, adı geçen tüm komutanların da dâhil olduğu şekilde Amorium önlerindeyken özellikle Uceyf bin Anbese ve Ömer el-Ferganî'nin Abbâs'a yaptığı telkinler iyice arttı. Uceyf, Abbâs'ın adamlarından biri olan Haris es-Semerkindî isminde birini görevlendirdi ve bu kişi Abbâs'ın halifeliği adına bazı komutanlarla görüşmeler yaptı.

Ne var ki Halife durumu çok geçmeden öğrendi ve Abbâs'ın yakalanarak hapsedilmesini emretti. Ardından Haris es-Semerkindî'yi bizzat sorgulayarak yapılanları itiraf etmesini sağladı. Halife kendisine düzenlenen komployu açığa çıkardıktan sonra bu komploya dâhil olan komutanların yakalanmasını ve öldürülmelerini emretti. Abbâs bin Memûn daha sonra Menbiç'te hapsedildi ve bir süre sonra burada öldü²⁰¹⁰.

Sekizinci Abbâsî halifesi Mu'tasım-Billâh, 1 Muharrem 227/21 Ekim 841 tarihinde hastalandı ve 18 Rebiülevvel 227/5 Ocak 842 tarihinde Samarra'da öldü. Yerine oğlu Hârûn, Vâsık-Billâh unvanıyla halife oldu²⁰¹¹. Mu'tasım'ın ölümünün ardından geride bıraktıklarıyla ilgili diğer iki Süryani yazar da aynı bilgileri vermektedirler²⁰¹². Ancak bu bunun gibi detaylar İslâm kaynaklarının sayfalarında yer almamaktadır. Yine de Abbâsî Devleti'nin gücünün yerinde olduğu bir dönem ve Anadolu'ya yapılan sefer esnasında Amorium şehrinin ele geçirilerek yağmalanmasıyla elde edilen ganimet de hesaba katılırsa, Süryani kroniklerinin vermiş olduğu bilgilerin, rakamları tartışmalı ve belki de mübalağalı da olsa akla yatkın olabileceği düşünülebilir.

Mu'tasım'ın ölüm tarihini Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, AG.1154/M.843 yılı olarak vermektedirler²⁰¹³. Her iki tarihçinin eserlerinde Mu'tasım dönemiyle ilgili, *1234 Kroniği*'nde yer almayan çok daha fazla bilgi bulunmaktadır. *1234 Kroniği*, Mu'tasım'ın Amorium'dan dönüşünde, Abbâs bin Memûn'un hilafet iddiası ile ilgili çok kısa bilgi vermekte ancak bundan sonra geçen yaklaşık dört yıllık zaman dilimi ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Mu'tasım'ın son yıllarında Horasan'da cereyan eden Mazyar bin Karin²⁰¹⁴ isyanı ile ilgili bilgiler Süryani kroniklerinin hiçbirinde yer

²⁰⁰⁹ Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbas b. Me'mûn"

²⁰¹⁰ İbn Kesir, X, ss. 486-487; İbnü'l Esir, VI, s. 425 vd; Taberî, XXXIII, s. 121 vd; Yakubî, ss. 1247-1248; Yıldız, "Abbas b. Me'mûn"

²⁰¹¹ Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh"

²⁰¹² Michael, s. 575; Bar Hebraeus, I, s. 230

²⁰¹³ Michael, s. 575; Bar Hebraeus, I, s. 230

²⁰¹⁴ Mazyar bin Karin isyanı ile ilgili bilgi için bkz, İbn Kesir, X, s. 487; İbnü'l Esir, VI, s. 432; Taberî, XXXIII, s. 136 vd; Yakubî, s. 1248 vd

almazken, bu dönemin belki de en önemli hadiselerinden biri olan, Dazimon Savaşı'nın muzaffer komutanı Afşin'in gözden düşmesi, hapsedilmesi ve ölümü hakkında bilgiyi yalnızca Mihael Rabo vermektedir²⁰¹⁵. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo Halife'nin son yıllarında Roma arazisi üzerine yapılan kimi seferlerden ve çıkan bazı iç isyanlardan bahsederler. İki Süryani yazar da Ebu Sa'id isimli komutanın Roma topraklarına yapmış olduğu harekâtlardan ve Ebu Harb el-Müberka'nın isyanından bahsetmektedir ancak bu bilgilerin hiçbiri *1234 Kroniği*'nde yer almamaktadır. Her üç Süryani kronikçi, birbirinden bağımsız bilgileri aktarmış oldukları bu dönemle ilgili muhtemelen farklı kaynakları kullanmışlardır.

[224] Rum İmparatoru Teofilâ'nun Ölümü Hakkında:

Bu sıralarda Rumların İmparatoru Teofilâ öldü ve yerine küçük oğlu geçti. Aynı dönemde Melițene'de insanları endişeye sevk eden bir emir çıkarıldı. Buna göre kiliselerdeki haçlar, kilisenin boyunu geçecek ve açıktan görünecek şekilde olmayacaktı. Ayrıca ayrı bir yerde şehrin açık alanlarına da asılmayacaktı.

Abbâsî halifesi Mu'tasım-Billâh Miladî 842 yılının 5 Ocak gününde vefat etti. Ondan on beş gün sonra ise Roma İmparatoru Theophilos, 20 Ocak 842 tarihinde Genesios'un verdiği bilgiye göre dizanteri ve ishal nedeniyle öldü²⁰¹⁶. Ölüm tarihini Bar Hebraeus AG.1155/M.844 yılı olarak vermektedir²⁰¹⁷. Ancak Bar Hebraeus, bir önceki bölümde Mu'tasım'ın ölüm yılını AG.1154/M.843 olarak verir; Vâsık'ın hüküm sürmeye başladığı yılı ise Theophilos'un öldüğü yıl olarak kaydeder. Bu şekilde Mu'tasım'ın ölümü ile Vâsık'ın hilafeti arasına bir takvim yılı kadar boşluk koymaktadır. Mihael Rabo'nun vermiş olduğu bilgi, AG.1154/M.843 yılıdır. Mihael Rabo bu tarihlemeyi, diğer Süryani yazarların vermediği önemli bir bilgiyi paylaşırken yapmaktadır. Mihael Rabo bu noktada Tell Mahreli Dionysios'un her biri sekiz kitaptan oluşan iki ciltlik, toplamda on altı kitaptan müteşekkil olan eserinin tamamlandığını bildirmektedir. Bu çalışmanın kapsamı, AG.894-1154/M.573-834 yıllarını içermektedir ve sondaki tarihin, Roma İmparatoru Theophilos ile Abbâsî halifesi Mu'tasım'ın öldüğü yıl olduğunu belirtmektedir²⁰¹⁸.

²⁰¹⁵ Michael, s. 573. Mu'tasım döneminin en önemli komutanı olan Afşin'in akıbeti, doğal olarak İslâm kaynaklarında daha geniş yer tutmaktadır. Bilgi için bkz, İbn Kesir, X, ss. 492-494; İbnü'l Esir, VI, s. 446 vd; Taberî, XXXIII, s. 180 vd; Yakubî, ss. 1249-1250

²⁰¹⁶ Genesios, s. 67. Genesios, Theophilos'un ölüm sebebini doğru bir şekilde ancak ölüm tarihini dört günlük bir farkla 24 Ocak olarak vermektedir.

²⁰¹⁷ Bar Hebraeus, I, s. 230

²⁰¹⁸ Michael, s. 579

Theophilos Grek kaynaklarına göre on iki yıl üç ay hüküm sürmüştür; İbn Kesir onun 12 yıl tahtta kaldığını söylemektedir²⁰¹⁹. Theophilos'un beş kız, iki de erkek olmak üzere toplam yedi çocuğu vardı. Büyük oğlu Konstantinos'u henüz çocuk yaşta ortak imparator yapmıştı²⁰²⁰. Ne var ki Konstantinos, kısa bir süre sonra öldü. Theophilos öldüğü zaman ise tahtın tek varisi olarak Miladî 19 Ocak 840 tarihinde doğmuş olan ve babası öldüğünde yalnızca iki yaşında olan Mihail bulunuyordu²⁰²¹. Mihail küçük yaşına rağmen imparator ilan olundu²⁰²². Ne var ki yaşının bu denli küçük olması nedeniyle ülke yönetimi, taht naibi olarak annesi Theodora'nın²⁰²³ ellerindeydi.

[225] Mikail²⁰²⁴ Bar Teofilâ'nun Hükümdarlığı:

1155 yılında Teofilâ'nun oğlu genç Mikail, annesi Teodora'nın rehberliğinde imparator oldu. Aynı dönemde İmparatoriçe Teodora bir fermanla, tasvir ve ikonaların ihya edilmesini emretti. Ancak şehrin patriği²⁰²⁵ bunu reddetti ve bu yüzden sürgüne gönderildi.

1234 Kroniği Halife Mu'tasım'ın ölüm tarihini kaydetmemiştir. [221] paragraf numaralı bölümde Halife Mu'tasım'ın Roma topraklarına AG.1149/M.836-837 yılında girdiğini söylemektedir. Halife'nin Roma ülkesinde ne kadar süreyle kaldığı bilgisini de vermeyen kronik, onun Bağdâd'a döndükten bir yıl sonra öldüğünü ifade eder. Bu tarihin AG.1150/M.837-838 yılı olduğunu düşünürsek, kroniğin yazarı AG.1155/M.842-843 yılına kadar olan bir zaman dilimini boş bırakmaktadır. Esasında Halife'nin Amorium'dan döndüğü tarih olan M.838 yılı ile ölüm tarihi olan M.842 yılı arasında dört yıllık bir dönem bulunmaktadır ve bu dönemle ilgili kayıtların *1234 Kroniği* içerisinde yer almadığını yukarıda belirtmiş bulunuyoruz. Ancak kroniğin verdiği iki tarih arasında, yani AG.1150 ile AG.1155 yılı arasında beş yıllık bir zaman bulunmaktadır ve gerçekte dört yıl olan bu zaman farkı, Mihael Rabo'nun vermiş olduğu AG.1154/M.841-842 tarihini doğrulamaktadır. Kaldı ki *1234 Kroniği*'nin en

²⁰¹⁹ Genesios, s. 67; Skylitzes, s. 81; Th Cont., s. 139; İbn Kesir, X, s. 499

²⁰²⁰ Tahminen M.820'li yıllarda doğmuş olan küçük yaştaki Konstantinos, M.833-835 yılları arasında babasıyla ortak imparator oldu. Konstantinos öldüğü zaman, henüz Mihail doğmadığı için tahtın meşru bir varisi bulunmamaktaydı.

²⁰²¹ Bar Hebraeus'a göre Mihail üç yaşındaydı (Bar Hebraeus, I, s. 230).

²⁰²² Mihail esasında henüz bebekken, M.840 yılında ortak imparator olarak ilan edilmişti.

²⁰²³ İmparatoriçe Theodora (y.815-869 sonrası). İmparator Theophanes'in eşi ve III. Mihail'in annesi. İkonoklazmı lağvetmesi ve ikonaların kiliselerde yeniden kullanılmasını sağladığı için azize ilan edilmiştir. Yortusu 11 Şubat'tır.

²⁰²⁴ III. Mihail (19 Ocak 840-23/24 Eylül 867). Sarhoş Mihail. M.842-867 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Frigya Hanedanı'nın üçüncü ve son imparatoru.

²⁰²⁵ Ioannes Grammaticus.

başta vermiş olduğu tarih AG.1149/M.836-837 değil, AG.1150/M.837-838 yılı olmalıdır. Bu noktada Mu'tasım'ın bir yıl sonra Bağdâd'da öldüğü bilgisini göz önüne alırsak bu tarih AG.1151/M.838-839 yılı olur ve bu tarihle AG.1155/M.842-843 yılı arasındaki dört yıllık fark, *1234 Kroniği*'nin bir yıllık bir hata payıyla ilerlemekte olduğunu gösterir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere III. Mihail, AG.1155/M.842-843 tarihinde değil, AG.1154/M.841-842 tarihinde imparator oldu. Esasında o, hâlihazırda imparatordu. Zira babası, daha doğduğunda, M.840 yılında onu kendisine ortak imparator ilan etmişti. Ancak şimdi babası ölmüş ve tahta tek başına sahip olmuştu. Ne var ki yaşı oldukça küçüktü ve muhtemelen nerede olduğundan ve kim olduğundan bile haberi yoktu. Bu nedenle tüm idare, annesi Theodora tarafından devralındı.

Eşi Theophilos koyu bir İkonoklazm yanlısı olmasına rağmen Theodora İkonodul'dur. Yani Theodora ikonalara ibadet yanlısıdır. Onlar bu yönleriyle Diofizit görüşe sahip olan I. Justinianos ve onun Monofizit görüşlü eşi Theodora'yı andırmaktadırlar. Theodora, son ikonoklast imparator unvanlı eşi öldükten ve iki yaşındaki oğlunu taht naibi sıfatıyla yönetimi devraldıktan sonra ilk icraatlarından biri olarak, eşinin kilise politikasını değiştirerek ikonoklazmı lağvedici çalışmalarda bulundu. Bu doğrultuda, önceki imparatorların yürüttüğü ikonoklast görüşünün savunucularından Konstantinopolis patriği VII. Ioannes Grammatikos, görevinden alındı, aforoz edildi ve sürgüne gönderildi²⁰²⁶. Onun yerine patriklik makamına I. Methodios getirildi. M.843 tarihinde, Methodios başkanlığında Konstantinopolis'te toplanan bir sinodda, ikonalara tapınılmaması ancak saygı duyulması şartıyla ikonoklazm kaldırıldı ve ikonaların yeniden kiliselerde bulundurulması serbest bırakıldı²⁰²⁷.

Metnin bu noktasından itibaren *1234 Kroniği* yazarı için işler farklı bir durum almaktadır. Zira buraya kadarki tarih kayıtlarında yazarın en büyük iktibas kaynağı olan Tell Mahreli Dionysios'un çalışması sona ermektedir. Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere bunun bilgisini yalnızca Mihael Rabo, kendi çalışmasının 12. kitabının sonunda vermektedir²⁰²⁸. Mihael Rabo, özellikle Büyük Konstantinos döneminden beri (M.306-337) Roma İmparatorluğu'nda cereyan eden tarihi hadiseleri

²⁰²⁶ Anthony CUTLER, Alice-Mary TALBOT, "John VII Grammatikos", ODB, Cilt: 2, s. 1052; Vasiliev, I, s. 374

²⁰²⁷ Genesios, s. 73; Skylitzes, s. 85; Vasiliev, I, s. 374; Ostrogorsky, s. 205

²⁰²⁸ Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 111

aktarıırken en önemli iktibas kaynaklarının Tell Mahreli Dionysios ve Malatya metropoliti İgnatios'un çalışmaları olduğunu ifade etmektedir²⁰²⁹. *1234 Kroniği*'nin yazarı, eserinde Tell Mahreli Dionysios'a pek çok defalar atıf yapmakla birlikte, hiç atıfta bulunmadığı İgnatios'un çalışmasını, özellikle Roma İmparatorluğu ile ilgili hadiselerin aktarılmasında kullanmıştır. Ne var ki İgnatios'un üslubu, tıpkı Nisibisli İliyo gibi hadiseleri kısa bilgiler halinde aktarmaktır. Bu nedenle *1234 Kroniği*'nin, Tell Mahreli Dionysios'tan alıntılacağı bilgiler daha detaylı bir içeriğe sahipken, bu çalışmanın sona ermesinin ardından Roma Devleti hakkında verilen bilgiler de aynı şekilde kısa bilgiler mahiyetine bürünmektedir. Bununla birlikte çalışmanın bizim ele aldığımız bölümünde, bu noktaya kadar iki önemli öznesi bulunmaktadır. Bunların biri Arap dünyası iken bir diğeri de Roma'dır. Bir başka deyişle, yazar çoğunlukla Arap Devleti'nde ve Arapların hükmettiği coğrafyada yaşanan hadiseleri aktarıırken, Roma İmparatorluğu'nda cereyan eden hadiseler de bu bölüme kadar metin içerisinde önemli yer tutmakta ve eldeki bilgiler ışığında pek çok detay içermektedir. Ancak bu noktadan sonra metnin kronolojisinin oldukça hızlı ilerlediğini ve detayların Roma İmparatorluğu özelinde azaldığını görmekteyiz. Kroniğin yazarı, Tell Mahreli Dionysios'un çalışmasının bittiği M.842 yılından itibaren, M.1071 yılında cereyan eden Malazgirt Muharebesi'ne kadarki bölümü birkaç sayfada özetlemektedir ve Roma İmparatorluğu ile ilgili bilgilerin, metnin bundan sonraki bölümü itibarıyla en fazla olduğu kısmı da burasıdır. Ancak söylemiş olduğumuz gibi birkaç başlık haricinde, bu bölümde de verilen bilgiler kısa özetler biçimindedir. Andy Hilkins *1234 Kroniği* yazarının İgnatios'un Roma devleti ve imparatorları ile ilgili vermiş olduğu bilgilere sahip olduğunu ancak nispeten daha uzun olan birtakım bilgileri kısaltarak verdiğini ileri sürmektedir²⁰³⁰. Gerçekten de *1234 Kroniği* III. Mihail ile IV. Romanos Diogenes arasındaki bu dönemi, belirttiğimiz şekilde hızlıca geçmektedir ve Haçlı Seferleri'nin başlamasından sonraki kısımda artık Roma İmparatorluğu ile pek ilgilenmemektedir²⁰³¹. Haçlılar'ın metne dâhil olmasının ardından Roma İmparatorluğu ile ilgili verilen bilgiler, birkaç çok önemli hadise dışında oldukça azalmaktadır. Bu durum Malatyalı İgnatios'u kaynak alan diğer iki Süryani yazar Mihael Rabo ve ondan pek çok aktarımda bulunan Bar Hebraeus için de aynı şekilde geçerlidir. Her iki yazar da tıpkı *1234 Kroniği* gibi bahsi geçen dönemi birkaç sayfada

²⁰²⁹ Hilkins, s. 385

²⁰³⁰ Hilkins, s. 388

²⁰³¹ Hilkins, s. 388

geçmekte, ardından XI. yüzyıl itibarıyla eserin temposu düşmekte, aktarılan hadiselerle ilgili detaylar ise artmaktadır. Yine her iki tarihçi Abbâsî-Roma ilişkilerinde, arada cereyan eden hadiseleri Arap kaynaklarından aktarmakta, imparatorlara dair bilgiler ise yalnızca imparator değişikliklerinin haberleriyle sınırlı kalmaktadır.

s.36

[226] Hârûn Bar Mu'tasım'ın Halifelik Dönemi ve Bu Dönemde Gerçekleşen Hadiseler:

Hârûn'un babasının ardından halife olmasına pek çok insan çok sevindi. Zira onlar Halife Ebu İshak'ın (Mu'tasım), kendi öncellerinden çok daha açgözlü olması nedeniyle çok sıkıntı çekmişlerdi. Yönetimi altındaki halkı, ayırım gözetmeksizin baskı altında tutmuş ve insanların her şeyini alarak büyük miktarda servet sahibi olmuştu. Nihayetinde herkes onun zalim ellerine düşeceklerini biliyordu. Yaptıklarından bir kısra anlatayım: Vaktiyle o, Darmsuq idaresine atanmıştı. O dönemde zengin bir adamın öldüğünü duydu. Oğullarını çağırdı ve onlara "Duydum ki sizler babanızı öldürmüşsünüz" dedi. Aldığı cevap, "Hayır biz öldürmedik, o vebadan öldü" oldu. Bunun üzerine öfkeden kudurdu ve şöyle dedi: "Evet, çünkü onu siz ikiniz öldürdünüz." Ardından onları hapse attı ve sabah olunca onları çağırarak "Eğer doğru söylüyorsanız babanızı mezarından getirip gösterin" dedi. Biraz daha sıkıştırınca onlar gittiler mezarı açmaya ve öldürülmüş halde buldular. Ardından onları ağır bir cezaya mecbur bıraktı ve her birine biner dinar ceza kesti.

Bir başka bölgede, develerini kaldırıp yola götürerek buraya idrarlarını yaptırmakta olan bir deve çobanıyla karşılaştı. Öfkeyle ona şöyle dedi: "Kaç tane devenin yola idrarını yaptırdın? Araplar bu yoldan geçerken bunlara basacak ve kayıp düşecekler.

s.37

Ardından da bu adamı ve develerini hapsetti ve tüm parasına el koydu. Daha sonra yine yolda, başından yaralanmış bir adamla karşılaştı. Ne olduğunu sorunca adam bunu eşeğinin yaptığını söyledi. Bunun üzerine insanlara zarar verebileceği düşüncesiyle eşeğin asılmasını emretti. Ancak adamın, eşeğinin acı çekmesine üzüldüğünü görünce vazgeçti ve adama eşeğine binmesini söyledi. Ona iki dinar vererek onu yolladı.

Bağ hasadı zamanında insanların hasat yapmalarına engel olurdu ve onların kış boyunca çadır kurmalarına izin vermiyordu. Aynı şekilde diğer hasat zamanlarında da şarap yapmalarına ve zeytin toplamalarına müsaade etmez ve onlara sadece bir ya da iki dinar verirdi. Yollarda ve şehirlerin kapılarında vergi

alacak kimse bulunmazdı. Tüm bu kötü kurallar Ahmed bin Ebu Davud tarafından konulmuştu. İnsanlar onlara sırtlanlar diyordu. Bu zamanda ne onların karşısında durabilecek ne de onların isteklerini karşılayabilecek hiç kimse yoktu. Zira insanlar zulümle yönetiliyor ve korkuyorlardı. Hristiyanlar da aynı şekilde kendi arazilerini sürmeye cesaret edemiyorlardı ve onlara karşı koyamadıkları için tarlalarındaki ürünler kuruyup gidiyordu. Böylece çaresiz kalıp onların hizmetkârları olmak zorunda kalıyorlardı.

s.38

Aynı şekilde pek çok köye bu vergiyi yükledi ve (ܐܬܝܬܐ) 'ın batısındaki köylülere de eziyet ediyordu. Bunların uygulanmasını da bizzat vali sağlıyordu. Hem Hristiyanlar hem de Araplar onlardan korkuyor ve saklanıyorlardı.

Şimdi burada, bunların dinsizliklerine ışık tutabilmek için araya bir hikâye koymak istiyorum. Onlar şöyle anlatıyorlar: Pagan bir kadının içine şeytan girmişti ve onun karnından konuşuyordu. Babası ona bir büyücü yolladı ki şeytanı onun karnından çıkarsın. Çok sayıda insan bu olayı görmek için toplandığı sırada şeytan, genç kızın karnından inlemeye ve öfkeyle büyücüye vurmaya başladı. Büyücünün tüm ustalığı ve becerisine rağmen, çabaları hiçbir işe yaramadı. Büyücünün parıldayan bir bıçağı ve kılıcı vardı ve onu öldürmek için kesmeye yeltendiği sırada, şeytan genç kızın karnından feryat ederek bağırmaya başladı ve şöyle seslendi: “Burada toplanan sizler bilin ki, bizler de bu ülkenin insanlarıyız. Yalnız, bu beni öldürmek isteyen (ܐܬܝܬܐ) neslinden değilim. Ben Ahmed bin Ebu Davud’un yoldaşıyım.” Büyücü, (ܐܬܝܬܐ) ismini duyunca bıraktı onları ve korkuyla evine gitti.

1234 Kroniği’nin bu bölümde uzunca bir metin halinde vermiş olduğu bilgiler oldukça spesifik olmakla birlikte teyide de bir o kadar muhtaçtır. Zira burada anlatılan bu hikâyelerin hiçbiri elimizdeki diğer kaynaklarda yer almamaktadır. Bar Hebraeus’un Vâsık-Billâh dönemiyle ilgili paylaştığı tek konu Roma ile yapılan bir barış görüşmesi sürecinde esirlerin mübadelesiyle ilgili bazı anlatımlardan ibarettir²⁰³². Mihael Rabo’nun vermiş olduğu bilgiler ise daha azdır. Mihael Rabo, 1234 Kroniği’nin yukarıda Mu’tasım döneminde yapılanlar olarak naklettiği hadiseleri, daha da özetlenmiş haliyle Vâsık dönemine koymaktadır²⁰³³. Ancak görüldüğü gibi 1234 Kroniği bu konuları isim vererek Mu’tasım döneminin kayıtları olarak verir ki bu durum, iki kaynak arasında tezat oluşturmaktadır.

²⁰³² Bar Hebraeus, I, ss. 230-231

²⁰³³ Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 113

s.39

[227] Musul Şehrinin Cezalandırılması Üzerine:

233²⁰³⁴ yılında, Mu'tasım oğlunun halife olmasından önceki sene Mart ayının altısında, gece şafak sökmek üzereyken Allah tarafından Musul üzerine büyük bir felaket gönderildi. Gökyüzü açıldı ve Darmsuqluların²⁰³⁵ üzerine, güçlü bir rüzgâr, gök gürlemeleri ve yıldırımlarla birlikte taş büyüklüğünde dolu yağmaya başladı. Şehir, tufanla birlikte bastıran sel tarafından ele geçirildi ve çok fazla insan boğularak öldü. Kurtulabilenler ise korku ve dehşet içerisinde çaresiz bir şekilde etrafa dağıldılar. Evleri yıkıldı ve hayvanları yitip gitti.

1234 Kroniği'nin burada aktarmış olduğu hadise yine oldukça spesifik ve diğer Süryani kaynakları dâhil başka hiçbir çalışmada rastlamadığımız bir anlatımdır. Bununla birlikte kroniğin vermiş olduğu 233 yılı, muhtemelen Hicrî takvime göredir ancak, "Mu'tasım oğlu" ifadesiyle kast ettiği kişi Vâsık ise bu tarih son derece yanlıştır. Zira H.233 yılı Miladî olarak 17 Ağustos 847-5 Ağustos 848 tarihleri arasındaki dönemi karşılamaktadır ve bu tarih, Vâsık'ın halife olduğu değil, en yakın ihtimalle öldüğü yılı göstermektedir. Ne var ki Vâsık'ın ölüm tarihi H.233 yılı değil, 232 yılının Zilhicce ayının 23'üncü günüdür ki bu da Miladî takvime göre 10 Ağustos 847 tarihidir. Yani bu Hicrî yılın son haftasında ölmüştür. Vâsık'ın hilafete geçmesi, babası Mu'tasım'ın Hicrî 18 Rebiülevvel 227/5 Ocak 842 tarihindeki vefatının hemen sonrasındır²⁰³⁶. Bu durumda burada bahsi geçen ve 1234 Kroniği'nin "Mu'tasım'ın oğlu" dediği kişi Vâsık değil, ondan sonra hilafete geçen kardeşi Mütevekkil-Alellâh olmalıdır. Bu durumda Halife Vâsık dönemi ile ilgili 1234 Kroniği'nde hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

[228] Türklerin Hâkimiyetlerine Dair:

Bahsetmiş olduğumuz üzere Türkler, Hârûn bar Ebu İshak zamanında, kendi topraklarından büyük bir güçle çıktılar ve karşılarında kendilerine direnebilecek bir güç olmadığını gördüler. Bu şekilde Câfer bar Hârûn²⁰³⁷ dönemine kadar sürekli olarak Araplarla savaştılar. Ardından barış yaptılar ve Araplar onlara

²⁰³⁴ H.233/M.847-848.

²⁰³⁵ Darmsuq ifadesi yanlıştır, Musul olmalıdır.

²⁰³⁶ İslâm kaynaklarında Mu'tasım'ın ölümü ve Vâsık'ın halifelğe geçmesiyle ilgili tarihlendirmelerde tutarsızlık bulunmaktadır. Elimizdeki Arap müelliflerin eserlerinde Halife Mu'tasım'ın ölüm tarihi 18 Rebiülevvel 227/5 Ocak 842 tarihi olarak verilmektedir (İbn Kesir, X, s. 499; İbnü'l Esir, VI, s. 462; Taberî, XXXIII, s. 207; Yalnızca Yakubî s. 1250'de 19 Rebiülevvel 227/6 Ocak 842 tarihini, yani bir gün sonranın tarihini vermektedir). Ancak aynı kaynaklar bir yandan Vâsık'ın halife olmasının, babası Mu'tasım'ın öldüğü gün olarak verirken, diğer yandan da bu tarihi 8 Rebiülevvel 227/26 Aralık 841 olarak vermektedirler (İbn Kesir, XI, s. 17; Taberî, History of al-Tabarî, XXXIV, Incipient Decline (Düşüşün Başlangıcı), Tr: Joel L. KRAEMER, SUNYP, 1989, New York, s. 3

²⁰³⁷ Bir sonraki halife Mütevekkil.

yerleşebilecekleri yerler verdiler. Bu yerleştikleri bölgelerde zamanla Arapların inancına dâhil oldular ve böylelikle, söylemiş olduğumuz gibi bu bölgelerin sahipleri konumuna geldiler.

Türkler ile Araplar arasındaki münasebetlerin tam olarak ne zaman başladığını tespit etmek zordur. Araplar'ın İslâmiyet'ten sonraki yayılma sürecinde çoğunlukla Maverâünnehr coğrafyasında gerçekleşen bir takım düşmanca karşılaşmaların ardından özellikle Mayıs 751 tarihinde cereyan eden Talas Savaşı iki taraf ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etti. Bu savaşta Çin ordusuna karşı birlikte mücadele veren Araplar ve çoğunluğunu Karluklar'ın oluşturduğu Türk boyları, uzun süren çatışma döneminin ardından birbirlerini daha yakından tanıma fırsatını buldular²⁰³⁸. Bu dönemden itibaren Türkler, Abbâsî coğrafyasında daha sık görünmeye başladılar ve ilk olarak Hârûn Reşîd döneminde Abbâsî askeri teşkilatının içerisinde yer almaya başladılar²⁰³⁹. Halife Memûn ise, Horasan'da yakından tanıma fırsatını bulduğu Türkleri, ülke içerisindeki Arap-İranlı çekişmesinde bir denge unsuru olarak kullanmayı düşündü ve özellikle hilafetinin son yıllarında askeri birlikler içinde Türklerle daha fazla yer verdi. Memûn döneminde Abbâsî ordusunda 8-10 bin civarında Türk bulunmaktaydı²⁰⁴⁰. Memûn'un oğlu Mu'tasım, Mısır-Suriye valiliği döneminde babası tarafından Türkler'den askeri birlikler teşkil etmekle görevlendirilmişti. Halifeliği döneminde ise ordunun büyük bölümü artık Türkler'den oluşmaktaydı. Mu'tasım, Bağdâd halkı ile sorunlar yaşamakta olan Türkler için Samarra şehrini kurmuş, hilafet merkezini dahi bu şehre taşımıştı²⁰⁴¹. Bu dönem itibarıyla Türkler, yalnız askeri alanda değil, idari sahada da yükselmeye başlamışlar, onların devlet içerisindeki bu yükselişini hazmedemeyen Arap ve İranlı unsurlar, yıllardan beri süregelen çekişmelerini bir kenara bırakarak, Türklerle karşı ittifaklar oluşturmaya başlamışlardı. Türkler'in Abbâsî Devleti içindeki yükselişi Mu'tasım'ın oğlu Vâsık-Billâh döneminde farklı bir boyut kazandı. Halife, Türk komutanlara büyük yetkiler tanıdı ve hatta H.228/M.842 yılında Eşnas et-Türkî'ye hil'at giydirerek onu sultan ilan etti. Eşnas, H.230/M.844 yılında öldüğünde hem Mısır valisi hem de Abbâsî ordularının başkomutanıydı²⁰⁴².

²⁰³⁸ Ahmet TAŞAĞIL, “Talas Savaşı”, TDVİA, Cilt: 39, 2010, s. 501

²⁰³⁹ Bozkurt, “Hârûnürreşîd”

²⁰⁴⁰ Nahide Bozkurt, “Me'mûn”

²⁰⁴¹ Casim Avcı, “Mu'tasım-Billâh”

²⁰⁴² Kadir KAN, “Vâsık-Billâh”, TDVİA, Cilt: 42, 2012, ss. 548-549

Görüldüğü üzere Türkler ve Araplar arasındaki yakın ilişkilerin tesisi ve gelişimi, 1234 *Kroniği*'nin vermiş olduğu dönemden daha öncesine dayanmaktadır. Yani Türkler'in Vâsık döneminde ortaya çıkıp, Mütevekkil dönemine kadar Araplarla savaştıkları bilgisi doğru değildir. Anladığımız kadarıyla, bölgede yeni bir gücün temsilcileri olmaları sebebiyle 1234 *Kroniği* yazarı, Türkler ile ilgili ayrı bir paragraf açarak onların Araplarla olan ilişkisini, genel hatlarıyla verme gereğini duymuştur. Bu gerekliliği, elinde bu yönde bilgi olması nedeniyle kullanmak istemesinden dolayı Mihael Rabo da duymuştur. Mihael Rabo'nun eserinde bu konu çok daha detaylı verilmekte ve Mihael Rabo, Türkler'in kökenine kadar giden bilgileri paylaşmaktadır²⁰⁴³. Mihael Rabo, 1234 *Kroniği*'nin vermiş olduğu hatalı bilgileri vermemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Mihael Rabo'nun elindeki veri, 1234 *Kroniği* yazarında bulunmamaktaydı, ya da diğer bazı mevzularda olduğu gibi yazar bu konuyu da özet halinde vermeyi uygun gördü. Mihael Rabo Türkler'in hikâyesini, Nuh peygamberin oğlu Yafes'ten başlatarak aktarmakta ardından Türkler'in karakteristik özelliklerini ve İran, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan, Filistin ve Mısır'a kadar yayılma süreçlerini anlatmaktadır²⁰⁴⁴. Mihael Rabo, Türkler ile Araplar'ın ilişkilerinin başlangıcını ise herhangi bir tarih vermeden, “*Kendilerinin güçten düşmeleri ve Romalılar'ın pek çok yeri ele geçirmeleri üzerine Araplar, gitmiş oldukları her yerden zaferle dönen Türkler'den yardım istemek zorunda kaldılar*”²⁰⁴⁵ şeklinde belirlemektedir. Mihael Rabo'nun Türkler'in kökenleriyle ilgili paylaştığı bilgiler, efsanelerle tezat oluşturmamakla birlikte, Araplarla olan ilişkilerinin başlangıcı da tarihi gerçekliklere pek uymamaktadır. Zira yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Türkler'in Abbâsî Devleti içine sokulmalarının başladığı dönem olan Hârûn Reşîd iktidarında, Abbâsî Devleti'nin zayıflığından söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak sonraki dönemde, Abbâsî otoritesinin zayıflaması, güçlü Türk beylerinin gerek ordu gerekse devlet yönetiminde söz sahibi olmaları ve daha sonraki dönemlerde, önce yarı bağımsız, ardından ise tam bağımsız siyasi teşekküller oluşturmalarını beraberinde getirecektir. Yine de bunun gerçekleşmesi için de biraz daha süre geçmesi gerekecektir.

İslâm kaynaklarında da Mihael Rabo'nun Türklerle ilgili vermiş olduğu bilgilere yakın bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda, Nuh peygamberin soyu

²⁰⁴³ Michael, ss. 599-600

²⁰⁴⁴ Michael, s. 599 vd

²⁰⁴⁵ Michael, s. 601

verilirken Türkler'in kökenleri ve tarihi süreçleriyle ilgili birtakım bilgiler de paylaşılmaktadır²⁰⁴⁶. İslâm dönemiyle birlikte, Türkler'in kendi coğrafyalarından çıkarak İslâm topraklarına yayılmaları hakkında spesifik bir bilgi verilmemekte, bu durum tarihi sürecin doğal akışı içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak belirgin bir tespit yapmak gerekirse, H.22/M.642-643 tarihinde Arap ordularının Türk illerine yapmış oldukları akınların ilk temaslara vesile olduğunu söyleyebiliriz²⁰⁴⁷.

s.40

[229] Rum İmparatorlarının Konşanşinopolis'teki Yönetimlerine Dair:

Teofilâ'nun oğlu İmparator Mikail'in ölümünden İwannis Şumuşki'nin imparatorluğuna yani Türklerin egemenliğinin başına kadar olan bölüm²⁰⁴⁸.

(AG) 1166 yılında İmparator Mikail öldü ve onun yerine Basillius²⁰⁴⁹ geçti. Ancak kısa bir zaman iktidarda kaldıktan sonra öldü²⁰⁵⁰. Onun yerine ise Leon²⁰⁵¹ imparator oldu ve o birtakım yeni emirler yayınladı. Buna göre Hristiyanlar üç ya da dört kadın alabileceklerdi ki öyle de yaptılar.

Bu dönemde Arapların devletinin başında Câfer bar Hârûn bar Mu'tasım²⁰⁵² bulunuyordu ki insanlar onu "Allah'a tevekkül eden" olarak çağırıyorlardı. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere devlet Türklere teslim edilince, Halife'nin ismi de bundan sonra sadece Mütevekkil olarak anılır olmuştu.

Onların zamanında Rum imparatorluğunun hükümdarı Aleksandros'tu²⁰⁵³ ve o, kısa bir zaman yaşayıp öldü. Onun yerine imparator olan Konşanşinos²⁰⁵⁴ ise 55 yıl hükümdarlık yaptı.

Bu zamanda Arapların devleti zayıflarken, Rumlarınki ise giderek güçleniyordu. Türkler ise bu fırsatı değerlendirmişler ve sık sık bulundukları yerlerden çıkarak Araplar ile savaşıyorlardı.

²⁰⁴⁶ İbn Kesir, II, s. 180 vd; İbnü'l Esir, I, Çev: M. Beşir ERYAYSOY, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32; Taberî, II, The History of al-Tabarî, Prophets and Patriarchs (Peygamberler ve Elçiler), Tr: William M. BRINNER, SUNYP, New York, 1987, s. 11

²⁰⁴⁷ İbn Kesir, VII, s. 204; İbnü'l Esir, III, s. 35; Taberî, XIV, s. 29

²⁰⁴⁸ 23 Eylül 867-11 Aralık 969 yılları arası.

²⁰⁴⁹ **باسيليوس** I.Basileos (y:811-29 Ağustos 886). M.867-886 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Makedon Hanedanı'nın (M.867-1056) ilk imparatoru.

²⁰⁵⁰ Basileos kısa bir süre değil 19 yıl kadar tahtta kalmıştır.

²⁰⁵¹ **ليون** VI. Leon (19 Eylül 866-11 Mayıs 912). Bilge Leon. M.886-912 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

²⁰⁵² Câfer el-Mütevekkil bin Muhammed Mu'tasım (Mart 822-Aralık 861). M.847-861 yılları arası onuncu Abbâsî halifesi. Yazarın verdiği künye yanlıştır zira Mütevekkil, Hârûn Vâsık'ın oğlu değil kardeşidir.

²⁰⁵³ **αλεξανδρος** Aleksandros (19 Eylül 866-6 Haziran 913). M.912-913 yıllarında Doğu Roma imparatoru.

²⁰⁵⁴ VII. Konstantinos Porfirogennetos (17/18 Mayıs 905-9 Kasım 959). Çeşitli dönemlerde naiplik altında ya da ortak imparator, M.945-959 yılları arasında tek başına imparator.

Konstanṭinos'un ardından imparator olan Romanos²⁰⁵⁵, Melitene'yi Araplar'dan almayı başardı. Ancak daha sonra öldü ve yerine eğitimli ve bilgili biri olan Konstanṭinos²⁰⁵⁶ geçti. Konstanṭinos, oğlu Romanos'u²⁰⁵⁷ Hemdân'ın oğluyla²⁰⁵⁸ savaşıma gönderdi. Şamişat'a kadar gelen Romanos, burayı eline geçirerek Arapları buradan uzaklaştırdı. Ardından İmparator Konstanṭinos, oğlu lehine tahttan çekildi ve Romanos yeni imparator oldu.

Yukarıda değinmiş olduğumuz ve 1234 *Kroniği*'nin hızlı bir biçimde özetlediğini söylemiş olduğumuz ve yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimini kapsayan bölüm burasıdır. Evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere, özellikle Tell Mahreli Dionysios'un çalışmasının sona ermesinin ardından Roma devleti ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşayan ve muhtemelen Malatyalı İgnatios'un kısa bilgiler içeren fragmanlarından faydalanan yazar, bu yüz yıllık dönemde Roma tahtına oturmuş olan imparatorlar hakkında kısa bilgiler vermektedir. Metnin içeriğine sadık kalmak bakımından biz de bahsi geçen imparatorların iktidar dönemleri hadiselerini yine metnin vermiş olduğu bilgiler ölçüsünde değerlendireceğiz.

1234 *Kroniği*'nin kaynak sıkıntısı daha ilk ifadeden kendisini göstermektedir. Yazar, muhtemelen başka bir kaynaktan teyit etme şansı bulamadığı İmparator III. Mihail'in ölüm tarihini AG.1166/M.854-855 yılı olarak vermektedir. Hâlbuki III. Mihail'in ölüm tarihi 23/24 Eylül 867'dir²⁰⁵⁹. III. Mihail'in ölümü ile birlikte Roma İmparatorluğu'nda, II. Mihail'in M.820 yılında tahta geçmesiyle başlayan ve üç imparatorun hükümdarlığı boyunca 47 yıl devam eden Frigya ya da Amorium Hanedanı da sona ermiştir. Ardından tahta geçen I. Basileios'un ise kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra öldüğü bilgisini verilmektedir ki I. Basileios, M.867 yılından 22 Ağustos 886 yılına kadar, yaklaşık 19 yıl tahtta kalmıştır. I. Basileios'un tahta geçişiyle Roma İmparatorluğu'nda, M.1056 yılında VI. Mihail'in tahta geçmesine kadar yaklaşık 190 yıl sürecek olan Makedonya Hanedanı başladı. I. Basileos'un tahta

²⁰⁵⁵ *Ῥωμανὸς* I. Romanos Lekapenos (870-948). Kızı Helena Lekapene (M.910-19 Eylül 961) VII. Konstantinos'un eşi idi. M.920-944 yılları arasında tahtı damadı ile paylaşmış ve gerçekte iktidarı elinde tutmuştur.

²⁰⁵⁶ I. Romanos'un ölümünden sonra VII. Kostantinos tahta tek başına hâkim olmuştur.

²⁰⁵⁷ II. Romanos Porphyrogennetos (939-15 Mart 963). M.959-963 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

²⁰⁵⁸ Seyfûddeve Ali bin Abdullah bin Hamdân (22 Haziran 916-8 Şubat 967). Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu ve M.944-967 yılları arasındaki ilk hükümdarı. Bilgi için *bkz.* Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Seyfûddeve el-Hamdânî*”, TDVİA, Cilt: 37, 2009, ss. 35-36

²⁰⁵⁹ Doğru bilgiyi Mihael Rabo vermektedir. Mihael Rabo III. Mihail'in 25 yıllık hükümdarlığının ardından AG.1179/M.867 yılında öldüğünü söylemektedir (Michel le Syrien, C: III, s. 116). Bar Hebraeus III. Mihail'in 25 yıllık hükümdarlığını teyit etmekle birlikte onun AG.1174/M.863 yılında öldüğünü ifade etmektedir (Bar Hebraeus, I, s. 237). Ioannes Skylitzes III. Mihail'in 24 yıl 11 ay imparatorluk yaptığı bilgisini verir (Skylitzes, s. 115).

geçışı ile ilgili diğer iki Süryani yazarın farklı bilgiler paylaştıklarını görmekteyiz. Bar Hebraeus bu konuda, tıpkı *1234 Kroniği* gibi hatalı bilgiler vermekte ve AG.1174/M.862-863 yılında Mihail'in öldüğünü, yerine geçecek bir oğlu olmadığı için, Basileios isminde birinin imparator olduğunu ve onun döneminin 5 yıl sürdüğünü ifade etmektedir²⁰⁶⁰. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler de dikkat çekicidir. Mihael Rabo, III. Mihail'in 25 yıllık hükümdarlığın ardından AG.1179/M.867-868 yılında öldüğü bilgisini doğru biçimde vermekte ancak o da Bar Hebraeus ile aynı bilgiyi paylaşarak, III. Mihail'in oğlu olmadığı için Basileios'un imparator olduğunu söylemektedir²⁰⁶¹. Gerçekte ise III. Mihail, Basileios'un tertiplediği bir suikast sonucu öldürülmüş ve Basileios'un tahta çıkışı da bu şekilde gerçekleşmişti. Mihael Rabo ayrıca Malatyalı İgnatios'un, "*Yunanlılar'ın kitaplarında Basileios'un kaç yıl hüküm sürdüğüne dair bir bilgi bulamadık. Hükümdarların tarihleriyle ilgili olarak Araplar'ın kitaplarında bu Basileios'a atfedilen iki yıllık bir hükümdarlık dönemi bulduk ve biz de öyle kullandık*" ifadesine muhalefet etmemekte ve kendisi de herhangi bir hükümdarlık süresi belirlememektedir²⁰⁶². I. Basileios'un ardından Roma tahtına *sophos/bilge* namıyla meşhur VI. Leon geçti.

1234 Kroniği'nin VI. Leon dönemi ile ilgili vermiş olduğu tek bilgi de yanlıştır. İmparator VI. Leon, dördüncü evliliğini yaptıktan sonra *1234 Kroniği* yazarının söylemiş olduğu yönde bir emir yayınlamamıştır. Bilakis, birkaç yıl önce ikinci evlenmeyi kınama, üçüncü bir evliliği ise kesin bir şekilde yasaklamaya yönelik bir emirname yayınlamıştı²⁰⁶³. Ancak İmparator'un evlilik konusunda şanslı bir türlü yaver gitmemişti. Babası²⁰⁶⁴ I. Basileios'un zorlamasıyla genç yaşında evlenmiş olduğu Theophano'nun²⁰⁶⁵ M.893 yılında manastıra kapanması ve M.897 yılındaki ölümünün

²⁰⁶⁰ Bar Hebraeus, I, s. 237

²⁰⁶¹ Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 116

²⁰⁶² Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 117

²⁰⁶³ Ostrogorsky, s. 242

²⁰⁶⁴ VI. Leon'un babasının I. Basileios olduğu şüphelidir. Leon'un annesi Eudokia Ingerina, Basileios ile evliken aynı zamanda da İmparator III. Mihail'in de metresiydi. Bu nedenle Leon'un gerçekte Basileios'un değil, Mihail'in oğlu olduğu yönünde çok fazla söylenti çıkmıştı. Her ne kadar Leon, M.870 yılında ortak imparator olarak taç giymişse de Basileios'un ilk doğan oğlu ve gözdesi Konstantinos, doğal olarak tahtın varisiydi ancak Konstantinos'un M.879 yılında ölmesi üzerine Basileios, bazı tarihçilere göre istemeyerek de olsa, hiç anlaşılamadığı Leon'u varis olarak göstermiştir. Leon'un, Basileios'a sade bir cenaze töreni düzenlemesi ve daha sonra III. Mihail'in cenazesini, gömülü olduğu Khrysopolis'ten törenle aldirarak Konstantinopolis'teki Havariler Kilisesi'ne defnettirmiş olması bu iddiaları güçlendiren deliller olarak görülmektedir (Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 93). Ostrogorsky (s. 226) ikisinin de birbirinden nefret ettiğini belirtir.

²⁰⁶⁵ Mihael Rabo hatalı biçimde Theophano'nun Basileios'un eşi ve Leon'un annesi olduğunu, ikisinin ülkeyi 12 yıl birlikte yönettiklerini ancak aralarında çıkan anlaşmazlık sonucunda Leon'un annesini gizlice öldürmek zorunda kaldığı bir noktaya vardıklarını ifade etmektedir (Michel le Syrien, C: III, s. 117).

ardından ertesi yıl metresi Zoe ile evlendi. Ne var ki Zoe de M.899²⁰⁶⁶ yılında öldü. İmparator bu defa M.900 yılında Eudokia Baiana ile evlendi. Bu üçüncü evlilik hem Roma kamuoyunda hem de Konstantinopolis Kilisesi'nde büyük tepkiyle karşılandı. 12 Nisan 901 tarihinde bu defa da Eudokia öldü. Üçüncü evliliği kilise ile arasını açmışken Leon bu sefer de Zoe Karbonopsina ile evlenmek için hazırlık yapmaya başladı. İlk üç evliliğinden erkek evladı olmayan ve bu nedenle tahtı teslim edecek kimsesi bulunmayan İmparator'a dördüncü eşi Zoe, M.905 yılında bir oğul verdi. İmparator'un veliahtı 6 Ocak 906 günü, patrik Nikolas Mystikos²⁰⁶⁷ tarafından, İmparator'un Zoe'den ayrılması şartıyla, Konstantinos ismiyle vaftiz edildi. Ancak İmparator Zoe'den ayrılmadığı gibi, vaftiz töreninden üç gün sonra Zoe ile evlenerek onu *augusta* ilan etti. İmparatorun bu hareketi çok daha büyük tepkilere neden olurken Patrik onun kiliseye girmesini yasakladı ve M.906 yılının Noel'i ile M.907 yılının Diriliş Bayramı kutlamalarında Roma İmparatoru, Aya Sofya Kilisesi'nin kapısından geri dönmek zorunda kaldı. Leon bunun üzerine Roma Kilisesi'ne başvurdu ve evlilik konularında Konstantinopolis Kilisesi'ne nazaran daha sert bir tutum içerisinde bulunan Roma da kendi patriğini bir kenara bırakarak Roma'ya müracaat eden İmparator'un bu talebini geri çevirmedi. Papa III. Sergius²⁰⁶⁸ İmparator'a özel bir izin verdi ve bu evliliği meşru olarak gördüğünü beyan etti. Papa'dan aldığı yetkiyi kullanan İmparator, Patrik Nikolas'ı istifa etmeye zorladı ve bunda muvaffak oldu²⁰⁶⁹. Bunun ardından Konstantinopolis'te bir konsil toplandı ve İmparator'un bu evliliğine onay verilmesi istendi ve bu amaçla azledilen patriğin yerine I. Eftimios²⁰⁷⁰ getirildi. Ancak bu da sorunları çözmeye yetmedi ve önceki patrik Nikolas'ın taraftarlarıyla diğerleri arasında büyük tartışmalar yaşandı. Sonuçta bu tartışmalara son verebilecek kişinin yine Nikolas olduğuna hükmeden İmparator, Eftimios'u azlederek sürgündeki Nikolas'ı yeniden patriklik makamına oturttu²⁰⁷¹.

Kronolojik süreci özetle bu şekilde olan VI. Leon'un evlilik hadiseleri üzerine Mihael Rabo da *1234 Kroniği* ile benzer ifadeleri kullanmıştır. Mihael Rabo da İmparator'un yapmış olduğu bu evliliklerin suçlamalarından kurtulabilmek için

²⁰⁶⁶ Mayıs 899

²⁰⁶⁷ Nikolas Mystikos (852-15 Mayıs 925). Mart 901-Şubat 906 ve Mayıs 912-15 Mayıs 925 yılları arasında iki dönem Konstantinopolis Patriği.

²⁰⁶⁸ III. Sergius (860-14 Nisan 911). 29 Ocak 904-14 Nisan 911 tarihleri arası Roma Katolik Kilisesi Papa'sı.

²⁰⁶⁹ Mehmet Çelik, Bizans, ..., ss. 152-154; Ostrogorsky, ss. 242-243

²⁰⁷⁰ I. Eftimios (y. 834-5 Ağustos 917). M.907-912 arası Konstantinopolis Patriği.

²⁰⁷¹ Vasiliev, I, s. 422

Romalı erkeklerin dört kadına kadar evlenebileceğini, aynı şekilde Romalı kadınların da dört erkeğe kadar evlenebileceklerini bildiren bir kanun çıkardığını belirtir. Mihael Rabo'nun aktardığına göre, annesi öldükten sonra tek imparator olarak kalan VI. Leon, bir yıl sonra eşinin ölmesi üzerine yasaları hiçe sayarak ikinci bir eş aldı. Bu hareketi onun küçümsenmesine neden oldu. Sonra bu ikinci eşini sebepsiz yere bırakarak kendisine yeni bir eş, onun ardından dördüncü bir eş daha aldı. Nihayetinde onun iki eşi bulunmaktaydı. Daha sonra bunu meşrulaştırmak için yukarıda bahsi geçen yasayı çıkarttı ancak kilise babaları onun bu hareketlerine tepki gösterdiler ve onun kiliseye girmesini yasakladılar²⁰⁷². Konu üzerine benzer bilgileri daha kısa bir özet halinde veren Bar Hebraeus da İmparator'un Romalılar'ın yasalarını çiğnediğini ve karısını terk ederek başka bir kadın aldığını, sonra onu da terk ederek bir başkasını ve dördüncü bir kadın daha aldığını, aynı anda iki kadınla birlikte yaşadığını ifade etmektedir²⁰⁷³.

Süryani kaynaklarının vermiş olduğu bu bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Zira diğer hiçbir kaynakta VI. Leon'un aynı anda iki kadınla birden evli bulunduğu bilgisi yer almamaktadır. Buna mukabil diğer kaynakların verdiği bilgilere bakıldığında VI. Leon'un evlilik konusunda bahtsız bir durumda olduğu görülmektedir. Ne var ki İmparator, bir erkek varis uğruna kiliseyi karşısına alacak kadar inatçı bir tutum sergilemiştir.

1234 Kroniği Roma'da bu hadiseler yaşanmaktayken Abbâsî Devleti'nin başında, hatalı bir şekilde Vâsık'ın oğlu olduğunu ifade ettiği, esasında kardeşi olan Câfer el-Mütevekkil'in bulunduğunu söylemektedir. Ancak yazarın “*bu dönemde*” ifadesiyle hangi tarih aralığını kast ettiği belli değildir. Zira Mütevekkil'in hilafet dönemi M.847-861 yılları arasındadır ve bu dönem (yine hatalı biçimde AG.1166/M.854-855 yılı olarak verdiği III. Mihail'in ölüm tarihini göz ardı edersek) Mütevekkil'in hayatta olduğu dönemle kesişmemektedir²⁰⁷⁴.

1234 Kroniği yazarının tam olarak neyi kast ettiğinin belirli olamadığı bir başka nokta da “*devlet Türklere teslim edilince*” ifadesidir. Abbâsî halifeleri, IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimi Türk idarecilerin, kendi bölgelerinde tesis etmiş oldukları yarı bağımsız siyasi oluşumları onaylamışlardır²⁰⁷⁵. Ancak devletin

²⁰⁷² Michel le Syrien (Fr.), C: III, ss. 117-118

²⁰⁷³ Bar Hebraeus, I, s. 240

²⁰⁷⁴ III. Mihail, Mütevekkil'den yaklaşık 6 yıl sonra ölmüştür.

²⁰⁷⁵ Bu yarı bağımsız devletler, Mısır'da kurulan Tolunoğulları Devleti (M.868-905), yine Mısır'da kurulan İhşidîler (M.935-969) ve hanedan soyunun Türk olduğu ancak İran ya da Arap olduğu da iddia edilen, Azerbaycan'da kurulmuş olan Sâcoğulları'dır (M.889-942).

yönetimini hiçbir zaman fiili olarak herhangi bir Türk hükümdarın idaresine teslim etmemişlerdir. Abbâsî halifelerinin Türk hükümdarlarına tanımış olduğu en yüksek yetki, en yakın tarih itibarıyla ancak H.449/M.1058 yılında Halife Kaim-Biemrillâh tarafından Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e verilmiştir. *1234 Kroniği* yazarının burada kast ettiği, bir ihtimal Abbâsî halifelerinin Türk komutanlara vermiş olduğu büyük vilayetlerin valilikleridir.

Roma İmparatorluğu'nda VI. Leon'dan sonra tahta I. Basileios'un bir diğer oğlu Aleksandros geçti²⁰⁷⁶. Aleksandros'un iktidarı *1234 Kroniği*'nin de söylediği gibi kısa sürdü. Esasında henüz 13 yaşındayken M.879 yılında babası onu ortak imparator olarak ilan etmişti ancak babasının M.886 yılındaki ölümünün ardından bu defa büyük kardeşi Leon imparator oldu ve Aleksandros, sırasının gelmesi için M.912 yılını beklemek zorunda kaldı. Ne var ki belirtmiş olduğumuz üzere Aleksandros'un hükümdarlığı yalnızca on üç ay sürdü. Yine *1234 Kroniği*'nin hiçbir detay vermediği Aleksandros'un iktidar dönemiyle ilgili Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, çok ehemmiyet arz etmeyen aynı bilgileri vermektedir. Her iki yazar da Aleksandros'un on üç aylık hükümdarlığında kendini sihir ve büyüye adanarak kalbini Tanrı'dan uzaklaştırdığını bu nedenle ilahi adaletin darbesine uğrayarak öldüğünü ifade etmektedirler²⁰⁷⁷. Mihael Rabo bu bilgilere yalnızca, Aleksandros'un öleceğini anlayınca imparatorluğu, kardeşinin oğlu Konstantinos'a emanet ettiği bilgisini eklemektedir.

Aleksandros'un ölümünün ardından yeğeni, VI. Leon'un son evliliğindeki eşi Zoe Karbonopsina'dan olma oğlu Konstantinos, VII. Konstantinos unvanıyla imparatorluk makamına yükseldi²⁰⁷⁸. Konstantinos, Miladî 17/18 Mayıs 905 yılında doğmuş ve muhtemelen 15 Mayıs 908 yılında ortak imparator olarak, henüz üç yaşındayken taç giymişti²⁰⁷⁹. Dolayısıyla VII. Konstantinos, *1234 Kroniği*'nin dediği gibi 55 yıl değil, 51 yıl imparator olarak kaldı. Ancak Konstantinos, bu 51 yıllık imparatorluk sürecinde gücün tek hâkimi konumunda bulunmuyordu. Öncelikle amcası Aleksandros öldüğünde henüz 13 yaşındaydı ve Aleksandros, ölümünden önce onu imparator olarak atamanın yanında tüm sorumluluğu Konstantinos'a naiplik

²⁰⁷⁶ Bar Hebraeus VI. Leon'un ölüm tarihini, oldukça hatalı biçimde AG.1207/M.896 yılı olarak vermektedir (Bar Hebraeus, I, s. 243). Mihael Rabo ise herhangi bir tarih vermeden VI. Leon'un 25 yıl 8 ay hükümdarlık yaptığını belirtir (Michel le Syrien, C: III, s. 117).

²⁰⁷⁷ Bar Hebraeus, I, s. 243; Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 118

²⁰⁷⁸ Bar Hebraeus bu hadisenin tarihini H.300/AG.1224/M.913 yılı olarak doğru şekilde vermektedir (Bar Hebraeus, I, s. 248).

²⁰⁷⁹ Alexander KAZHDAN, Anthony CUTLER, "Constantine VII Porphyrogennetos", ODB, Cilt: 1, ss. 502-503

edecek bir konseyin ellerine teslim etti ve bu konseyin başına da Patrik Nikolas Mystikos'u getirdi. Aleksandros, Konstantinos'un annesi Zoe Karbonopsina'nın bahsi geçen naipler konseyinin dışında yer almasını istemişti²⁰⁸⁰. Zoe ile Leon'un evliliğine en çok karşı çıkanlardan ve bu nedenle bir süreliğine patriklik makamından bile olan Nikolas, bu emri uygulamak istediye de Konstantinos, gelecekte uzun süre tahtı birlikte paylaşacağı I. Romanos'un kızı Helena Lekapene²⁰⁸¹ ile evlendiği M.920 yılına kadar annesi Zoe'nin etkisinde kaldı. Bu evliliğin ardından Romanos Lekapenos, *basileopator*²⁰⁸² olması sebebiyle *caesar* ilan olundu ve I. Romanos unvanıyla taç giyerek ortak imparator oldu. I. Romanos bu tarihten öldüğü M.944 yılına kadar görünüşte tahtı damadı VII. Konstantinos ile paylaşmıştı ancak asıl yetki ve otorite kendisindeydi. Bu yetkiyi de kullanarak M.924 yılında iki oğlu Stephanos²⁰⁸³ ve Konstantinos'a²⁰⁸⁴ ortak imparator olarak taç giydirmiştir. VII. Konstantinos'un tek imparator olarak gücü eline alması ancak I. Romanos'un M.944 yılında iki oğlu, Stephanos ve Konstantinos tarafından tahttan indirilerek Prote'ye²⁰⁸⁵ sürgüne gönderilmesinden sonra olmuştur²⁰⁸⁶. VII. Konstantinos, babalarını tahttan indirerek sürgüne gönderen diğer iki ortak imparator, Stephanos ve Konstantinos'u birkaç hafta sonra aynı akıbete uğrattı ve eşinin de yardımıyla onları da devirerek sürgüne gönderdi²⁰⁸⁷. Konstantinos bu şekilde tüm gücü elinde toplayarak tahtın tek hâkimi konumuna geldi.

Doğu Roma İmparatorluğu'nda iki dönem halinde zuhur eden İkonoklazm hareketi²⁰⁸⁸, devletin iç siyasetini olduğu kadar dış siyasetini de etkilemişti. Tasvir kırıncı imparatorların izlediği kilise siyaseti ve bu imparatorların özellikle imparatorluğun batısına karşı ilgisiz kalmaları, Roma Devleti ile batının kopma

²⁰⁸⁰ Bu naipler konseyinde imparatoriçeyle birlikte, ölen imparatorun ablası ve yeni imparatorun halası Thekla, imparatoriçenin kardeşleri ve yeni imparatorun dayıları Bardas ve Petronas, imparatoriçenin akrabalarından Sergios Niketiates ile Theoktistos bulunmaktaydı (Mehmet Çelik, Bizans, ..., s. 130, Dn. 33).

²⁰⁸¹ Helena Lekapene (y.910-19 Eylül 961).

²⁰⁸² Basileopator = İmparatorun babası. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "*Basileopator*", ODB, Cilt: 1, ss. 263-264

²⁰⁸³ Stephanos Lekapenos (ö: 18 Nisan 963).

²⁰⁸⁴ Konstantinos Lekapenos (ö: 646-648 arası).

²⁰⁸⁵ Marmara Denizi'ndeki Kınalıada.

²⁰⁸⁶ I. Romanos, ömrünün son yıllarını Prote/Kınalıada'daki manastırda keşiş olarak geçirdi ve 15 Haziran 948 tarihinde burada öldü.

²⁰⁸⁷ Alexander KAZHDAN, "*Lekapenos*", ODB, Cilt: 2, ss. 1203-1204; Ostrogorsky, s. 260

²⁰⁸⁸ I. İkonoklast dönem, M.730-787, III. Leon (M.717-741) ile VI. Konstantinos (M.780-797) arası; II. İkonoklast dönem ise M.813-842 V. Leon (M.813-820) ile Theophilos (M.829-842) arası dönemi kapsamaktadır.

sürecini hızlandırdı²⁰⁸⁹. Anadolu kökenli Isauria Hanedanı'nın imparatorluğun içine yerleştirdiği bu düşünce, çoğunluğunu yine Anadolu kökenli askerler ve doğudan alınarak Trakya bölgesine yerleştirilen Ermeniler'in oluşturduğu ordu tarafından desteklenmişti²⁰⁹⁰. Ne var ki zaman içinde özellikle askeri alanda yaşanan başarısızlıklar, daha önce de değinmiş olduğumuz üzere, bu düşüncenin sorgulanmaya başlamasını beraberinde getirdi. Gerçekten bu dönemde Roma Devleti, batıda Bulgarlar doğuda ise Abbâsîlere karşı kaygı verici bir savunma durumuna düştü²⁰⁹¹. Bu buhran döneminin birinci safhasında saray ile kilise arasında yaşanan görüş ayrılıkları, Roma Katolik Kilisesi'nin Roma İmparatorluk arazisi üzerinde daha da etkin olmasını sağlamıştı. İmparator Theophilos'un ölümünün ardından tasvir yanlısı eşi Theodora'nın başını çektiği karşı hareket M.843 yılında Konstantinopolis'te yaptığı konsil neticesinde aldığı kararlarla ikonalara saygıyı yeniden ihya etti ve bu konsil, bir nevi sarayla kilisenin barışmasına vesile oldu. Bundan sonra Roma İmparatorluğu için işler yoluna girdi ve doğuda Abbâsîler'in yaşadığı iç çekişmelerin de el vermesiyle Roma hem doğuda hem de batıda sınırlarını genişletmeye aynı zamanda Konstantinopolis Kilisesi de Roma'daki kiliseye karşı itibarını yükseltmeye başladı.

1234 Kroniği'nin tek bir başlık altında özetlemeye çalıştığı dönem, Roma İmparatorluğu'nun yükselişe geçtiği, bununla birlikte Abbâsî Devleti'nde ise birtakım meselelerin yoğun yaşandığı bir dönem olarak tarih kayıtlarında geçmektedir. Emevî Devleti'nin tek hâkim gücü Araplardır. Abbâsîler döneminde ise Araplarla birlikte, Abbâsî hareketinin doğduğu ve geliştiği bölgenin asli unsuru olan İranlılar da devlet içerisinde hatırı sayılır bir güç haline gelmişlerdi. Ancak ilerleyen zaman Abbâsî Devleti içinde yeni ve çok daha güçlü bir unsur olan Türkleri ön plana çıkarmaya başlamıştı ve Türk komutan ve valiler bir zaman sonra, bir halifeyi tahtından indirerek bir diğeri çıkaracak kadar güç sahibi olmuşlardı. Abbâsî Devleti'nde artık üçayaklı bir iktidar kavgası yaşanmaktaydı ve bu durum ülkeyi iç meselelerle daha fazla uğraştırırken, dışarıya yeterli ilginin gösterilmesine engel oluyordu.

Yukarıda gerekçelerini ve biçimini tarif ettiğimiz ve Roma İmparatorluğu'nun bu dönemini hızlıca özetlediğini söylediğimiz *1234 Kroniği*, bu dönem itibarıyla Abbâsî Devleti'ne olan ilgisini de tamamen kaybetmektedir. Bu noktadan itibaren

²⁰⁸⁹ Ostrogorsky, s. 203

²⁰⁹⁰ Vasiliev, I, s. 360

²⁰⁹¹ Ostrogorsky, s. 204

Roma İmparatorluğu'nda cereyan eden birtakım hadiseler hakkında yine özet bilgiler veren kronik, hadiselerin İslâm paydasında kalan bölümünü, artık Abbâsî halifeleri ve devleti özelinde anlatmayı bırakarak, çoğunlukla Türk hükümdarları merkeze alacak şekilde aktarmaktadır. Her ne kadar yaklaşık üç yüz yıl daha ayakta kalacak ve İslâm âlemine manevi yönden önderlik etmeye devam edecek de olsa Abbâsî Devleti ya da başka bir deyişle Abbâsî halifeleri, meselelerin bir tarafı değil, yalnızca konunun içerisinde detay olarak kalacaklardır.

Ancak Arap lisanına hâkim olduğunu bildiğimiz kronik yazarının, bahsi geçen tarihten²⁰⁹² itibaren yaşanan tüm süreçle ilgili, çok sayıda bilgi veren Arapça kaynak olmasına rağmen, neden bu konulara bu şekilde ilgisiz kaldığı hususu maalesef karanlıkta kalmaktadır. En baştan itibaren çoğunlukla aynı kaynakları kullandıklarını söylemiş olduğumuz Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da ise durum oldukça farklıdır. Mihael Rabo her ne kadar pek detay vermese de bazı Abbâsî halifelerinin tahta çıkışlarıyla ilgili bilgileri aktarmaktadır²⁰⁹³.

Anlaşıldığı kadarıyla Bar Hebraeus, diğerlerinden daha farklı bir kaynak kullanmıştır. Zira ne *1234 Kroniği* ne de Mihael Rabo'da bulunmayan, bahsi geçen döneme ait bazı bilgiler Bar Hebraeus'un kroniğinde yer almaktadır. Bar Hebraeus'un kroniğinde Abbâsî halifeleri açısından kronolojik bir kopukluk yaşanmamaktadır. Mu'tasım'ın ölümünün ardından Câfer Vâsık ile başlayan dönemde, tahta çıkan halifelerin tamamı ile ilgili bilgiler paylaşılmaktadır²⁰⁹⁴. Bar Hebraeus kroniği, bahsi geçen dönemde Abbâsî Devleti'nde cereyan eden hadiselerin yanında, Roma İmparatorluğu ile ilgili bilgiler de vermekte, ayrıca birtakım yerel hadiseleri de aktarmaktadır. Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bu bilgiler göz önüne alındığında yazarın, *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo'nun aksine hem İslâm kaynaklarından hem de Hristiyan kaynaklarından daha geniş ölçüde faydalanmış olduğu açıktır.

²⁰⁹² Mu'tasım'ın ölümünden sonraki dönem. M.842 yılı sonrası.

²⁰⁹³ Michel le Syrien (Fr.), ss. 117-119. Mihael Rabo hilafetlerini bildirdiği tüm Abbâsî halifelerini, Roma imparatorlarının hükümdarlık yıllarına göre vermektedir. Mihael Rabo, tarih vermemekle birlikte Leon'un Roma tahtına çıktığı sırada Bağdâd'da Muhtedî-Billâh'ın (M.869-870 yılları arası on dördüncü Abbâsî halifesi) öldüğünü ve yerine 23 yıl 8 aylığına (doğrusu 22 yıl 4 ay) Mu'temid-Alellâh'ın (19 Haziran 870-15 Ekim 892 arası on beşinci Abbâsî halifesi) geçtiğini bildirir. Bundan sonra VII. Konstantinos'un saltanatının başında (Bu bilgi yanlıştır. VII. Konstantinos M.905 yılında doğmuştur) Ebu'l Abbâs Mu'tazid-Billâh'ın (M.892-902 arası on altıncı Abbâsî halifesi) 20 yıl 8 ay 28 günlüğüne (doğrusu 10 yıl), yine Konstantinos'un 23. yılında Muktefi-Billâh'ın (M.902-908 arası on yedinci Abbâsî halifesi) 6 yıllığına, Konstantinos'un 29. yılında Muktedir-Billâh'ın (M.908-932 arası on sekizinci Abbâsî halifesi) 24 yıllığına, Konstantinos'un 53. yılında Kâhir-Billâh'ın (M.929 ve M.932-934 yılları arası iki dönem, on dokuzuncu Abbâsî halifesi) iki yıllığına ve nihayet Konstantinos'un 54. yılında Radî-Billah'ın 7 yıllığına (doğrusu 6 yıl) hilafet makamına geçtiklerini belirtir.

²⁰⁹⁴ Bar Hebraeus, I, s. 230 vd.

1234 Kroniği ise anlatımına VII. Konstantinos'un ardından I. Romanos'un tahta geçmesi ile devam etmektedir ki bu verdiği bilgi de yanlıştır. Her ne kadar I. Romanos, ortak imparator sıfatını taşıdığı dönemde, damadı VII. Konstantinos'a nazaran çok daha etkili bir yönetim göstermişse de VII. Konstantinos, onun öncesinde ve sonrasında halen tacın sahibidir ve I. Romanos onun ardından imparator olmuş değildir.

Roma ordularının Doğu Anadolu üzerine yapmış olduğu son büyük sefer, son ikonoklast imparator Theophilos tarafından M.837 yılında gerçekleştirilmişti. Bu seferde Malatya dolaylarını ve özellikle Zibatra şehrini talan eden İmparator bu zaferini başkente döndüğünde günlerce kutlamıştı. Ne var ki Abbâsî halifesi Mu'tasım, İmparatorun bu cüretini ona pahalıya ödetmiş, Anadolu'yu boydan boya kat ederek önce Ankara'yı ele geçirmiş ardından Theophilos'un ve Amorium Hanedanı'nın anavatanı Amorium şehrini fethederek yağmalamıştı. Bu büyük yıkım karşısında ağır bir travma yaşayan Roma dünyası, kendisine askeri zaferleri vaat eden ikonoklast düşünceyi önce sorgulamaya başlamış, daha sonra ise bunu tümünden kaldırıp atmıştı. İkonoklazm sonrası Roma Devleti'nin ivme kazandığını, bunda Abbâsîler'in de gerilemesinin önemli bir payı olduğunu yukarıda değerlendirmiştik. Gerçekten de Theophilos'un ardından başa geçen imparatorların başarılı iç ve dini siyaseti, öncelikle devletle kilisenin barışmasını sağlamış ve imparatorluğu ayakta tutan bu en önemli iki kurumun koordinesi, yeniden canlanma sürecini hızlandırmıştı.

Ancak Roma ordusunun doğu yönünde bir sefer tertiplemesi için yine de yaklaşık bir 90 yıl geçmesi gerekti. X. asrın başlarında Roma İmparatorluğu, bahsetmiş olduğumuz dönüşümleri geçirirken Abbâsî Devleti daha çok kendi iç meselelerine odaklanmak durumunda kalmıştı. Özellikle Muktedir-Billâh dönemi (M.908-932) Abbâsîler açısından oldukça sıkıntılı geçmiş, ülkenin pek çok yerinde ortaya çıkan isyanların yanında, meşru halifeyi hal ederek hilafet makamını yeniden düzenleme çabaları da bu halifenin döneminde birkaç sefer denenmişti. Bu çalkantılı dönem Abbâsî ordularını pek çok farklı iç meseleyle uğraşmak zorunda bırakırken, diğer yandan günden güne güçlenen Roma orduları ise, yaklaşık üç yüz yıldan beri içinde bulundukları savunma pozisyonundan çıkarak, Abbâsî nüfuz sahasını etkili biçimde taciz etmeye başladı.

I. Romanos'un ortak imparatorluk döneminin ilk yılları Bulgar tehlikesini bertaraf etmekle geçti. Uzun zamandan beri batıdan gerçekleştirdikleri akınlarla Roma Devleti'nin başını oldukça ağrıtan Bulgarlar'ın hükümdarı Simeon'un tek hayali Roma

tahtının sahibi olmaktı. Bu amaçla M.913 yılında Konstantinopolis önlerine geldiğinde, başkent patriği Nikolas Mystikos onunla müzakerede bulunmuştu ve verilen pek çok tavizin yanında, İmparator ile Simeon'un kızlarından birinin arasında bir evlilik yapılarak, akrabalık bağının tesis edilmesi sağlanacaktı. İmparator'un kayınpederi olma sıfatıyla taht ortağı olacağı düşüncesinde olan Simeon'un planları, VII. Konstantinos'un Helena Lekapene ile evlenerek, onun babası Romanos Lekapenos'u, Simeon'un hayalini kurduğu makama getirmesiyle bozulmuş oldu. Romanos'un imparatorluğa yükselmesi, Simeon'un yeniden Roma arazisine girmesi için yeterli bir sebep oldu. Güçlü ordusuyla Simeon için bu zor bir eylem değildi; asıl zor olan Konstantinopolis'in surlarını aşmaktı ve Simon bir kez daha gelmiş olduğu Konstantinopolis önünde bunu başaramayacağını gördü. Konstantinopolis'i almak için güçlü bir kara donanması yeterli değildi; aynı zamanda güçlü bir de donanma gerekliydi ve Simeon'un donanması yoktu. Bulgar kralı bu durumu lehine çevirebilmek amacıyla Mısır'daki Araplarla bir ittifak kurmaya yeltendiyse de bu girişimi Roma diplomasisi karşısında akamete uğradı. Romalılar, yıllık vergiler ve çeşitli hediyelerle Arapları Simeon'dan uzak tutmayı başardılar. Roma başkenti önündeki Simeon, surları aşamayacağını görünce çaresiz Roma ile anlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı²⁰⁹⁵.

Bulgar kralı Simeon'u hayallerinden vazgeçmek zorunda bırakan antlaşma, Roma için yeni fırsatlar doğurdu. Bu antlaşmayla batı sınırlarını güvence altına alan imparatorluk, gözünü sancılı zamanlardan geçmekte olan Arap devletinin topraklarına dikti. Bu amaçla I. Romanos M.926 yılında, Vasiliev'in ifadesiyle "*imparatorluğun birçok nesillerden beri yetiştirmiş olduğu en parlak asker*"²⁰⁹⁶ olan Ioannis Kurkuas²⁰⁹⁷ komutasındaki bir orduyu Arap devletinin sınırlarına, özellikle Ermenistan bölgesine gönderdi. Uzun süren bu seferde ilk önce Malatya önlerine gelen Roma ordusu şehri ilk etapta almaya muvaffak olamamakla birlikte, şehrin Müslüman emiri ile yaptıkları anlaşma neticesinde yüklü miktarda haraç almayı başardı. Malatya'nın etrafını yağmalayan ve bölgede pek çok şehir ve kaleyi ele geçiren Roma ordusu şehri, M.934 yılındaki taarruz sonucunda ele geçirmeyi başardı²⁰⁹⁸.

²⁰⁹⁵ Bar Hebraeus, I, s. 255; Michael, s. 583; Skylitzes, ss. 211-213; Ostrogorsky, ss. 246-247; Vasiliev, I, s. 402

²⁰⁹⁶ Vasiliev, I, s. 389

²⁰⁹⁷ Ioannis Kurkuas (900 öncesi-946 sonrası). Roma İmparatorluğu *domestikos ton skolonu* (İmparatorluk orduları başkomutanı).

²⁰⁹⁸ Vasiliev, I, s. 388; Treadgold, The History..., s. 481; Bailly, II, s. 235

1234 *Kroniği*'nin “*Romanos Melițene’yi Araplar’dan aldı*” şeklindeki son derece kısıtlı bir ifadeyle vermiş olduğu bilgi, Mihael Rabo *kroniği*nde çok daha detaylı verilmektedir. Mihael Rabo özetle, bu dönemde Romalılar arasında Cyriakos (Ioannes Kurkuas) isminde deneyimli bir askerin ortaya çıktığını ve bu kişinin Malatya’yı dört yıl boyunca kuşattığını söylemektedir. Bu dört yıllık kuşatma süresinde Romalılar şehri askeri yolla ele geçirmeyi başaramamış, şehir halkı da kendilerine yardım edilmesi için Halife’ye müracaat ederek, eğer kendilerine yardım gelmezse şehri Romalılara teslim edeceklerini bildirmek istemişlerdir. Ancak bu haberi Halife’ye ulaştırmakla görevli olan haberci, Romalılar tarafından yakalanmış ve yaptıkları plan neticesinde geceleyin şehrin kapılarını açtırarak şehre girmeyi başarmışlardır²⁰⁹⁹. Görüldüğü gibi Mihael Rabo, 1234 *Kroniği*'nin aksine Malatya’yı ele geçiren kişinin Romanos değil Ioannes Kurkuas olduğunu açıkça bildirmektedir. Bar Hebraeus bu konu hakkında bilgi vermemektedir.

Malatya’nın Romalılarca ele geçirilmesi İslâm kaynaklarında da yer alır. İslâm kaynakları Malatya’nın H.314/M.926-927 yılında kuşatıldığını ancak alınamadığını, daha sonra H.322/M.933-934 yılında ise Romalılar tarafından ele geçirildiğini bildirirler. Kaynaklar Malatya’yı ele geçiren kişiyi *domestikos* olarak tanımlarlar. İbnü’l Esir açık biçimde bu kişinin Roma *domestikosu* Kurkuas olduğunu söylerken, İbn Kesir bu ifadeyi “*Romalıların imparatoru Domestikos*” olarak vermektedir²¹⁰⁰.

Malatya’nın Romalılar tarafından ele geçirilmesi İmparator I. Romanos Lekapenos döneminde olmuştur. Ancak Romanos, 1234 *Kroniği*'nin söylediği gibi bu hadisenin ardından ölmemiştir. M.944 yılında, ortak imparator olarak taç giydirmiş olduğu oğulları Stephanos ve Konstantinos tarafından tahttan indirilmiş ve Prote Adası’na gönderilmiş, burada yaklaşık dört yıl sonra ölmüştür. Dolayısıyla 1234 *Kroniği*'nin verdiği “...yerine Konstantinos geçti” bilgisi de yanlıştır. Konstantinos, hâlihazırda ortak imparatorudur ve Romanos’un tahttan indirilmesinden birkaç hafta sonra diğer iki taht ortağı Stephanos ve Konstantinos’un da tahttan uzaklaştırılması neticesinde tacın ve tahtın tek sahibi konumuna gelmiştir.

VII. Konstantinos, Lekapenos ailesinin erkeklerini tahttan uzaklaştırdığı M.944 yılından öldüğü tarih olan M.959 yılına kadar tek imparator olarak ülkeyi yönetmiştir. Her ne kadar, kendisinden sonra tahta geçecek olan oğlu II. Romanos’u M.945 yılında ortak imparator olarak ilan etmişse de bu tarihte Romanos henüz daha

²⁰⁹⁹ Michael, ss. 584-585

²¹⁰⁰ İbnü’l Esir, VIII, s. 141, 147; İbn Kesir, XI, s. 271, 309

altı-yedi yaşlarında olduğu için idarede herhangi bir etkisinden söz etmeye imkân yoktur. Bununla birlikte bizzat II. Romanos tarafından Hamdânîler üzerine yapılmış bir sefer ne imparatorluğu öncesinde ne de imparatorluğu sürecinde kaydedilmemiştir. II. Romanos tahta çıktıktan sonra Nikephoros Phokas'ı, başına koyduğu orduyla Arapların elinde bulunan Girit Adası'nın ele geçirilmesine memur etti²¹⁰¹. Phokas'ın komutasındaki Roma ordusu, M.961 yılında Girit'i ele geçirerek buradaki Arap varlığına son verdi²¹⁰². Bundan sonra Nikephoros Phokas, doğuya Hamdânîler üzerine gönderildi. *1234 Kroniği*'nin bahsettiği ve “*Konstantinos, oğlu Romanos'u Hamdân'in oğluyla savaşıma gönderdi*” ifadesinin karşılığı aslında, imparatorluğu döneminde II. Romanos'un, Nikephoros Phokas'ı Seyfüddevle el-Hamdânî üzerine göndermesidir. II. Romanos'un tahta çıkması da *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi babası VII. Konstantinos'un oğlu lehine tahttan feragat ederek Romanos'u tahta çıkarması şeklinde değil, Konstantinos'un ölümü üzerine olmuştur.

[230] Romanos'un Hükümdarlığına ve Onun Döneminde Yaşanan Olaylara

Dair:

(AG) 1272 yılında İmparator Romanos, senato üyelerine baskı kurdu ve üstünlüğünü herkesin kabul etmesini sağladı.

Yeni imparator II. Romanos'un tahta çıktıktan sonraki ilk uygulamalarından biri, babasının döneminde görev yapan çok sayıda memuru görevlerinden alarak yerlerine kendisine bağlı olanları tayin etmek oldu²¹⁰³. Bu noktada *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilginin hatalı olduğu görülmektedir. Zira Skylitzes'in verdiği bu bilgi modern çalışmalar tarafından desteklenmekle birlikte diğer iki Süryani tarihçi, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da İmparator'un tam aksi yöndeki tavırları üzerine bilgiler içermektedirler. Her iki tarihçi de İmparator Romanos'un senato üyeleri ve soylulara karşı büyük saygı gösterdiğini ifade etmektedir²¹⁰⁴. Warren Treadgold ve Georg Ostrogorsky, silik bir profil çizen II. Romanos'un bu uygulamalarının yalnızca kendi inisiyatifinin bir ürünü olmadığını, onun döneminde ülkenin idaresini perde arkasından elinde tutmuş bulunan eşi Theophano'nun iradesinin de etkili olduğunu

²¹⁰¹ Leo the Deacon, The History of Leo the Deacon Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, Tr: Alice-Mary TALBOT, Denis F. SULLIVAN, Dumbarton Oaks Studies XLI, Washington 2005, s. 60

²¹⁰² Bailly, II, ss. 238-239

²¹⁰³ Skylitzes, s. 239

²¹⁰⁴ Bar Hebraeus, I, s. 260; Michael, s. 587

söylemektedirler²¹⁰⁵. Gerçekten de Theophano'nun II. Romanos üzerindeki etkisinin ne denli güçlü olduğu, İmparator'un tahta geçmesinden kısa bir süre sonra, annesi Helena'nın saraydan uzaklaştırılması ve beş kız kardeşinin de yine saraydan çıkarılarak her biri ayrı olmak üzere farklı manastırlarda rahibe olmaya zorlanması örneğinde anlaşılabilir²¹⁰⁶. Theophano, yalnızca II. Romanos dönemi için değil, onun ölümünün ardından Nikephoros Phokas ile yaptığı evlilik vesilesiyle Phokas'ın imparatorluk sürecinde, ardından tahta geçen oğulları II. Basileios ve VIII. Konstantinos dönemlerinde de ana imparatoriçe sıfatıyla, Roma Devleti tarihinin önemli kadın figürlerinden biri olmuştur²¹⁰⁷.

Aynı dönemde ismi Mütenebbî²¹⁰⁸ olan bir şair vardı ve onun Arap halkını yücelten, Arapça yazılmış bir şiir kitabı bulunmaktaydı.

s.41

Hamdân'ın oğlu sürekli olarak Rumlara karşı savaşırmaktaydı. İmparator Romanos, bu meseleyi halletmeleri için domestikos Nikeforos²¹⁰⁹ ve Iwannis Şumuşki'yi²¹¹⁰ bölgeye gönderdi. Rumlar, Haleb önlerine geldiler ve şehir halkına güvence verdiler. Nikeforos ve Iwannis Haleb'de bulunmaktayken, İmparator Romanos'un ölüm haberi onlara ulaştı. Bu haber üzerine oradan ayrılarak kendi bölgelerine döndüler ve Kayseri'deki buluşma noktasına geldiklerinde Rum ordusunun tamamı Şumuşki ile birlikte domestikos Nikeforos'u ortak imparator olarak ilan ettiler.

Sürecin sonrasında Nikeforos imparator olurken, Iwannis Şumuşki ise domestikos pozisyonundaydı. Sonra İmparator Iwannis'i, Hamdân'ın oğlu ile savaştırması için gönderdi. Iwannis, Suriye'ye geldikten sonra burada birtakım önemli mücadelelerde bulundu ve Kilikya'nın tamamını, Antyukyā'yı ve Suriye'nin geri kalan kısımlarını Araplardan almayı başardı. Arapları buralardan uzaklaştırdıktan sonra da başkente geri döndü.

1234 Kroniği II. Romanos dönemi askeri hadiseleri üzerine bilgi verirken, Girit Adası'nın Araplar'dan geri alınması ile ilgili herhangi bir paylaşımda bulunmamaktadır. Kroniğin yazarı, daha ziyade kendi coğrafyasını ilgilendirmesi

²¹⁰⁵ Ostrogorsky, s. 264; Treadgold, The History..., s. 494; Bailly, II, ss. 241-242

²¹⁰⁶ Skylitzes, s. 243

²¹⁰⁷ Alexander KAZHDAN, "Theophano", ODB, Cilt: 3, ss. 2064-2065

²¹⁰⁸ Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî (M.915-23 Eylül 965). Dönem itibarıyla Arap şiirinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen şairdir. Detaylı bilgi için bkz, İsmail DURMUŞ, "Mütenebbî", TDVİA, C: 32, 2006, ss. 195-200

²¹⁰⁹ II. Nikephoros Phokas (M.912-10/11 Aralık 969). M.963-969 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

²¹¹⁰ I. Ioannis Tzimiskes (M.925-10 Ocak 976). M.969-976 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

bakımından Roma ordusunun Haleb üzerine yapmış olduğu sefer ile ilgili bilgileri vermektedir.

Diğer yandan Abbâsî Devleti'nin Musul ve Haleb şehirleri ile bu şehirlere bağlı bölgelerin idareciliğini yürüten ve Hamdânîler olarak bilinen hanedan, özellikle Haleb şehrinde ve Seyfûddeve Ali el-Hamdânî şahsında Abbâsîlere önemli hizmetlerde bulunmaktaydı. Hamdânîler bu süreçte Hâricîler ve Karmatîler ile verilen mücadelelerde ve bazı yerel yöneticilerin girişmiş olduğu isyanların bastırılmasında önemli yararlılık göstermişlerdi. Ayrıca, Hamdânîler'in Haleb kolu bir yandan önce Mısır merkezli İhşidîlere, ardından yine Mısır'da etkili olmaya başlayan Fatımîlere karşı yürütülen mücadelelerde, Abbâsî Devleti'nin yanında önemli bir güç halinde durmaktaydılar²¹¹¹. Tüm bunlara ek ve belki de en önemli olarak, son yıllarda gücünü artırarak doğu yönünde askeri faaliyetlere girişen Roma'ya karşı verilen mücadelelerde Abbâsî Devleti'nin batı sınırının muhafızlığını yapmaktaydılar. Bu bağlamda Seyfûddeve ilk mücadelelerini I. Romanos devrinin başarılı komutanı Ioannes Kurkuas'a karşı verdi. Bu dönemde Roma devletinin sınırlarını doğu ve güneydoğu yönünde genişletme amaçlı seferlerin başındaki Kurkuas'ın karşısına çıkan isim çoğunlukla Seyfûddeve Ali olmuştur²¹¹². İslâm tarihi eserlerinde Seyfûddeve Ali'nin Roma'ya karşı giriştiği mücadeleler, H.337/M.948-949 tarihi itibarıyla kayda geçirilmeye başlanmıştır²¹¹³.

II. Romanos yaklaşık bir asırdan beri Arapların elinde bulunan Girit Adası'nın geri alınması için Nikephoros Phokas'ı görevlendirdi²¹¹⁴. Phokas bu görevi başarıyla tamamlamasının ardından bu defa doğuda Hamdânî emiri Seyfûddeve ile savaş halinde bulunan kardeşi Leon'a yardım etmek üzere gönderildi. Bu seferde kendisine eşlik edenlerden biri de kız kardeşinin oğlu ve gelecekteki imparatorlardan, şu an için Anatolikon theması *strategos* Ioannes Tzimiskes'di. Bu güçlü Roma ordusu Kilikya üzerinden ilerleyerek Haleb önlerine geldi ve Seyfûddeve liderliğindeki Hamdânî iktidarının başşehrini ele geçirdi.

1234 Kroniği ve Mihael Rabo'nun kısa ve yüzeysel bilgilerle aktarmış olduğu bu hadise, başka bir kaynaktan yararlanmış olduğu anlaşılan Bar Hebraeus kroniğinde

²¹¹¹ Nasuhi Ünal KARAARSLAN, “Hamdânîler”, TDVİA, Cilt: 15, 1997, ss. 446-447

²¹¹² Abdülkerim ÖZAYDIN, “Seyfûddeve el-Hamdânî”, TDVİA, Cilt: 37, 2009, ss. 35-36

²¹¹³ Seyfûddeve Ali'nin Roma üzerine seferleriyle ilgili bkz, İbn Kesir, XI, s. 378 vd; İbnü'l Esir, VIII, s. 412 vd.

²¹¹⁴ Skylitzes, s. 240; Leo, s. 81. Urfalı Mateos, Girit Adası'na karşı yapılan seferin başında bizzat İmparator'un bulunduğunu belirtmektedir (Matthew of Edessa's Chronicle, Tr: Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Bracnh, New Jersey, 2017, s. 21).

ise çok daha detaylandırılarak verilmektedir. Bar Hebraeus, AG.1272/M.960-961 yılında Roma ordusunun önce Amid bölgesine geldiğini, burada birtakım çatışmaların ardından geri döndüklerini belirtir. İslâm tarihçilerinden İbn Kesir de H.347/M.958-959 yılı hadiselerini aktarırken bu bilgiyi doğrulamaktadır²¹¹⁵. Bar Hebraeus'un kayıtlarına göre Roma ordusu ertesi yıl Kilikya'ya gelerek Anavarza'yı ele geçirmiş ve ardından Haleb üzerine giderek şehri işgal etmişlerdir. Bar Hebraeus, adı geçen şehirlere karşı yapılan kuşatmalar, Araplar'ın mukavemet gösterme çabaları ve Romalılar'ın bu şehirlerin ahalisine karşı yaptıkları uygulamalar hakkında detaylar verirken, cereyan eden birtakım hadiseleri de kısa hikâyeler halinde paylaşmaktadır²¹¹⁶.

II. Romanos'un kısa iktidar dönemi, Roma İmparatorluğu açısından iki büyük kazanıma sahne olmuştur. Bunlardan biri, imparatorluk donanmasının ve ticaret gemilerinin Akdeniz'deki varlığı için büyük tehdit oluşturan, Arap korsanların merkezi konumundaki Girit'in geri alınması²¹¹⁷, bir diğeri de gerçekleştirilen başarılı askeri seferler neticesinde doğudaki sınırların genişletilmesidir²¹¹⁸. Ancak II. Romanos bu zaferlerin tadını uzun süre çıkaramadı ve Miladî 15 Mart 963 tarihinde bir av dönüşünde aniden öldü²¹¹⁹. İmparatorun ölüm haberi doğuya ulaştığında ordu, Kapadokya'da Caeserea yakınlarında bulunuyordu.

1234 *Kroniği* Nikephoros ve beraberindekilerin İmparator II. Romanos'un ölüm haberini aldıklarında Haleb'de olduklarını iddia etmektedir ancak bu iddiasında yalnızdır. Diğer Süryani tarihçiler Roma ordusunun bu sırada Kapadokya'da bulunduğu görüşünü desteklemektedir. Bar Hebraeus her ne kadar Kapadokya ismini vermese de Roma ordusunun Simanda'da²¹²⁰ (ya da Simandu) olduğunu ifade ederken Mihael Rabo ordunun Kapadokya'daki Caeserea'ya henüz ulaşmış olduğunu belirtmektedir²¹²¹.

İmparatorun ani ölümü başkentte birtakım sıkıntıların doğmasına vesile oldu. Romanos'un vasiyeti uyarınca devlet işleri Josephos Bringas²¹²² tarafından yönetilmekteydi ve İmparatoriçe Theophano tahtın varisleri olan oğulları, biri beş

²¹¹⁵ İbn Kesir, XI, s. 399

²¹¹⁶ Bar Hebraeus, I, ss. 260-263

²¹¹⁷ Vasiliev, I, s. 390

²¹¹⁸ Ostrogorsky, s. 265

²¹¹⁹ Bailly, II. Romanos'un bizzat eşi Theophano tarafından zehirlendiğine dair Roma'da dolaşan dedikodulardan bahseder (Bailly, II, ss. 241-242).

²¹²⁰ Gr: Tzimandos. Bugünkü Melikgazi/Kayseri.

²¹²¹ Bar Hebraeus, I, s. 263; Michael, s. 587

²¹²² Roma İmparatorluğu'nda VII. Konstantinos ve II. Romanos dönemlerinin etkili bürokratu (ö: 965).

yaşındaki Basileios, diğeri üç yaşındaki Konstantinos'a niyabet makamında bulunuyordu. Ancak İmparatoriçe ve Josephos arasındaki ilişkiler gergindi ve Theophano, *parakoimomenos*²¹²³ Josephos'a güvenmemekteydi. İmparatoriçe o sırada Kapadokya'da kamp kurmuş ve askerleri tarafından hâlihazırda imparator ilan edilmiş bulunan Nikephoros'a gizlice haber göndererek hemen başkente gelmesini istemişti²¹²⁴. Georg Ostrogorsky burada dikkat çekici bir detay vermektedir ki buna göre taht niyabetinin fazla uzun sürmeyeceğini ve Bringas'ın bunun önüne geçmek için birtakım faaliyetlerde bulunacağını öngören Theophano, Nikephoros'a göndermiş olduğunu söylediğimiz haberde, onun bulunduğu yerde imparator ilan edilmesini sağlamıştır²¹²⁵. Çabucak Konstantinopolis'e ulaşan Nikephoros, gerçekten de Bringas'ın muhalefetiyle karşılaştı. Bringas'ın planlarının önüne geçmek için, Konstantinopolis'te kaldığı süre boyunca hemen her gün Theophano ile görüştü ve ikisi, II. Romanos'un oğulları Basileios ve Konstantinos'un taht haklarını korumak için Nikephoros'un da ortak imparator olması hususunda anlaştı. Ardından Nikephoros, Bringas'ı kendisine karşı komplo kurmakla suçladı ve desteğini almış olduğu Konstantinopolis Patriği Polyeuctus'un²¹²⁶ yardımıyla Aya Sofya Kilisesi'ne sığındı²¹²⁷. Ardından yine Bringas'ın tüm muhalefetine rağmen Doğu *domestikos ton skolonu* olarak tayin edildi ve yeniden Kapadokya'ya gitti. Bringas bu defa Anatolikon *strategosu* ve Nikephoros'un yeğeni olan Ioannes'e (Tzimiskes), dayısına karşı kendi yanında olursa onun görevine getirileceğini bildiren bir mektup gönderdi. Ne var ki Ioannes bu mektubu dayısı Nikephoros'a ulaştırdı ve imparator sıfatıyla harekete geçmesini önerdi²¹²⁸. Nikephoros Kapadokya'dan hareket ederek başkent Konstantinopolis'e yöneldi. Bringas, onu ve beraberindekileri durdurmak için tedbirler aldıysa da halkın da desteğini almış olan Nikephoros'un başkente girmesine mâni olamadı²¹²⁹. Nikephoros ve taraftarları ile Bringas taraftarları arasında üç gün kadar süren çatışmaların sonunda kazanan taraf, başkentteki ayaklanmayı organize eden I. Romanos Lekapenos'un gayrimeşru oğlu Basileios Lekapenos'un²¹³⁰ büyük

²¹²³ “İmparatorun odasının) yanında uyuyan” anlamındadır. IX ve X. yüzyıllarda yüksek bir saray bürokrasisi makamıdır ve hadımların yüксеlebileceği en yüksek mevkidir. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, “*Parakoimomenos*”, ODB, Cilt: 3, s. 1584

²¹²⁴ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 154

²¹²⁵ Ostrogorsky, s. 265

²¹²⁶ ö: 5 Şubat 970. M.956-970 yılları arasında Konstantinopolis patriği.

²¹²⁷ Leo, s. 85

²¹²⁸ Leo, s. 89

²¹²⁹ Bringas bu süreçte Nikephoros'un babası Bardas Phokas'ı rehin almıştı.

²¹³⁰ ö: y. 985. M.945-985 yılları arasında iki dönem *parakoimomenos* görevinde bulunmuştur.

yardımıyla Nikephoros oldu ve 16 Ağustos 963 günü Nikephoros Phokas, II. Nikephoros unvanıyla ve ortak imparator statüsüyle Roma imparatorluk tacını başına taktı²¹³¹.

II. Nikephoros imparatorluk tacını taktıktan sonra, beklendiği üzere yönetimde diğer iki çocuk imparatora oranla çok daha etkili olmuştur. Bu etkinliğini artıran amillerden biri de şüphesiz merhum İmparator II. Romanos'un dul eşi, İmparatoriçe Theophano ile yaptığı evlilik olmalıdır. Nikephoros, ilk icraatlarından biri olarak, tahta geçmesine karşı olan ve bu uğurda iç savaşı bile göze alan Josephos Bringas'ı sürgüne göndermiş, ondan boşalan *parakoimomenos* makamına, daha önce de bu görevde bulunmuş olan ve Bringas'a karşı verilen mücadelede katkısı yadsınamaz olan Basileios Lekapenos'u getirmiştir. İmparator olması hasebiyle artık sürdüremeyeceği Doğu *domestikos ton skolonluğu* görevine ise yeğeni ve büyük destekçisi Ioannes Tzimiskes'i getirmiş, kardeşi Leon Phokas'ı da *kouropalates* olarak görevlendirmiştir²¹³².

Ioannes Tzimiskes Anadolu ordularının başına getirilmekle birlikte, kaynaklar onun Araplar üzerine yapmış olduğu herhangi bir seferden, en azından bu dönem itibarıyla bahsetmemektedir. II. Nikephoros, başkentte işleri yoluna koyduktan bir süre sonra doğu üzerine bir sefere çıkmıştır ve Ioannes Tzimiskes de doğu orduları başkomutanı sıfatıyla, İmparator'un bu seferinde onun yanında olmalıdır. Ne var ki tarihçiler Nikephoros'un seferinden bahsederken Ioannes'in ismini yine vermemektedirler. Ioannes Skylitzes İmparator'un, iktidarının ikinci yılında büyük bir orduyla Kilikya üzerine geldiğini ve Anavarza, Adana, Tarsus ve Misis'i tahrip ederek kışı geçirmek için Kapadokya'ya geçtiğini söylemektedir. Bahar geldiğinde yeniden Kilikya'ya giden İmparator ikiye böldüğü ordusunun bir kolunu kardeşi Leon komutasında Tarsus üzerine gönderirken, kendi komuta ettiği kol ile Misis üzerine gitmiştir²¹³³. Abbâsî Devleti'nin kendi iç meseleleriyle boğuştuğu, bu nedenle Roma'ya hiçbir şekilde karşılık veremediği dönemde İmparator Kilikya, Suriye ve Fenike'de yüzden fazla şehir ve kaleyi ele geçirmiş, Lübnan'daki Trablus ile Suriye'nin Şam şehirlerini de haraca bağlamıştır²¹³⁴. Aynı dönemde, M.668 yılında IV. Konstantinos ile Emevî halifesi Abdülmelik bin Mervan arasında yapılan ve Kıbrıs

²¹³¹ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 154-158; Treadgold, ss. 498-499

²¹³² Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 158; Ostrogorsky, s. 266; Timothy E. GREGORY, A History of Byzantium, II. Baskı, Wiley-Blackwell, Malden, ABD, 2010, s. 315

²¹³³ Skylitzes, ss. 257-258

²¹³⁴ Skylitzes, s. 260

Adası'nın askerden arındırılması üzerine şarta bağlanan antlaşma çiğnenerek adaya Roma askeri çıkarılmış, adadaki Müslümanlar'ın mukavemet göstermemesi üzerine ada bir süre sonra Roma teması haline getirilmiştir²¹³⁵. Birkaç yıl önce bizzat kendisinin Araplar'dan geri aldığı Girit'in ardından Kıbrıs'ın da yeniden Roma idaresine girmesi imparatorluğu Akdeniz'de tekrar büyük bir güç haline getirmiş oluyordu. Ostrogorsky, II. Nikephoros'un asıl hedefinin Suriye'yi itaat altına almak olduğunu ve Kilikya ile Kıbrıs'ın alınmasıyla bunun yolunun açıldığını söylemektedir²¹³⁶. İmparatorun bundan sonraki eylemleri de bu görüşü desteklemektedir. Zira M.966 yılında Antakya önlerinde görünen fakat herhangi bir sonuç elde edemeyen Roma ordusu iki yıl sonra yeniden Suriye'ye gelmiş ve kıyı boyunca pek çok şehir ve kaleyi zapt ederek ilerlemiş, dönüşte ise yeniden Antakya önlerine gelmiştir²¹³⁷. Uzun süren kuşatmanın ardından Miladî 28 Ekim 968 tarihinde Antakya'nın Roma ordusunca ele geçirildiği haberi, başkent Konstantinopolis'e dönmüş olan İmparatora iletildi. Bundan birkaç ay sonra Halep şehri de düştü ve şehrin Müslüman valisi Roma ile ağır şartlar içeren bir antlaşma yapmak durumunda kaldı. Böylelikle asırlardan beri Müslümanlar'ın elinde olan ve esasında ebediyen kaybedilmiş gözüyle bakılan doğunun önemli merkezleri, Kilikya'nın tamamı, Antakya ve Suriye'nin bir bölümü yeniden Roma egemenliği altına girmiş bulunuyordu²¹³⁸.

1234 *Kroniği*'nin Ioannes Tzimiskes'i merkezine koyduğu Roma ordusunun doğu seferi ile ilgili benzer bilgileri diğer Süryani yazarlar da paylaşmaktadır. Mihael Rabo'nun detaylı, Bar Hebraeus'un ise daha detaylı aktarmış olduğu hadiselerin içinde yine Ioannes Tzimiskes'in ismini görmekteyiz. Ancak her iki yazar da öncelikle İmparator Nikephoros'un *domestikos* tayin ettiği Ioannes Tzimiskes'i doğuya gönderdiğini belirterek anlatımlarına başlarlar. Bar Hebraeus, Ioannes'in Misis üzerine geldiğini, şehri yedi gün kuşattığını ancak alamadığını, bunun üzerine Misis, Adana ve Tarsus civarını yakarak tahrip ettiğini söyler²¹³⁹. Mihael Rabo ise başta bu detayları vermeden yalnızca Ioannes'in, İmparator tarafından Araplarla savaşmak için gönderildiğini söylemekle yetinmektedir. Mihael Rabo daha sonra Ioannes'in Antakya'ya geldiğini ve burada bulunan Arapların kaçtığını, böylelikle Romalıların

²¹³⁵ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 162

²¹³⁶ Ostrogorsky, s. 269

²¹³⁷ Leo, s. 126 vd

²¹³⁸ Ostrogorsky, ss. 269-270

²¹³⁹ Bar Hebraeus, I, ss. 263-264

Suriye'ye hâkim olduklarını ifade eder²¹⁴⁰. Ancak Mihael Rabo'nun bu ifadesi diğer kaynaklar tarafından desteklenmemektedir.

Bar Hebraeus'un anlatımı ise söylemiş olduğumuz gibi daha detaylıdır. Bar Hebraeus Ioannes Tzimiskes'in ismini zikretmekle birlikte hadiselerin merkezine İmparator II. Nikephoros Phokas'ı koymaktadır. Yazar, İmparator II. Nikephoros'un AG.1276/H.354/M.965 yılında Konstantinopolis'ten çıkarak Kapadokya'ya geldiğini²¹⁴¹, bu sırada Tarsus halkından bazılarının İmparator'a bir elçi göndererek onun tabiiyetine girmek istediklerini ilettiklerini belirtir. Ancak İmparator bunu kabul etmeyerek Tarsus'u kuşatma altına almış ve zapt etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Bar Hebraeus bu bilgileri bir İslâm kaynağından, muhtemelen İbnü'l Esir'in de kullanmış olduğu bir kaynaktan edinmiştir. Zira her iki tarihçinin vermiş olduğu bilgiler, birbirlerine çok yakın ifadeleri içermektedir²¹⁴². Her iki tarihçi de İmparator Nikephoros'un önce Caeserea'ya gittiğini, burada iken kendisine Tarsus'tan elçilerin gelerek İmparator'a, kendilerine dokunulmadığı takdirde istediği miktarı ödeyeceklerini ve kendisine tabi olacaklarını bildirdiklerini söylemektedir²¹⁴³. Bar Hebraeus İmparator'un bunu kabul etmediğini, İbnü'l Esir ise önce kabul ettiğini ancak daha sonra fikrini değiştirdiğini ve nihayetinde Tarsus üzerine giderek şehri ele geçirdiğini eklemektedirler. Yine her iki yazara göre Nikephoros'un gelmesinden hemen önce Tarsus ve Misis'te büyük bir kıtlık ve veba salgını yaşandığını, insanların açlıktan sokaklardaki köpeklerin etini yediğini ve bu kıtlık ve veba yüzünden Tarsus'ta günde üç yüz kişinin öldüğünü aktarmaktadırlar²¹⁴⁴.

Benzer bilgileri İbn Kesir de paylaşmaktadır ancak onun kaynağı bilgileri biraz daha farklı ve daha özet halinde vermektedir. İbn Kesir'de hadisenin Caeserea kısmı ve burada İmparator'a yapılan teklif yer almamaktadır²¹⁴⁵. Ancak sonraki bilgiler üç kronikte de aynıdır. Buna göre İmparator Misis'e gelmiş ve burayı ele geçirerek halkın bir kısmını öldürmüş, yaklaşık 200 bin kişiyi de esir ederek götürmüştür. Ardından gittiği Tarsus halkı İmparator'dan eman dilemiş ve İmparator halka güvence vererek, onlardan şehri terk etmelerini ve başka yerlere gitmelerini istemiştir. Üç kaynak da

²¹⁴⁰ Michael, s. 588

²¹⁴¹ Urfalı Matteos Bedrosian versiyonunda, İmparator'un deniz yoluyla doğrudan Kilikya'ya gitmiş olduğunu söyler (Matthew, s. 22).

²¹⁴² Bar Hebraeus'un anlatımında Ermeniler'in de dâhil olduğu birkaç detay daha verilmektedir (X/265).

²¹⁴³ İbnü'l Esir Tarsus'un yanında Misis'ten de gelenler olduğunu ifade ederken Bar Hebraeus Tarsus ile birlikte "Çöl Halkının" İmparatora mektup gönderdiğinden bahseder.

²¹⁴⁴ Bar Hebraeus, X/264-267; İbnü'l Esir, VIII, s. 482. İbn Kesir günde 800 kişinin öldüğünü belirtir (XI, s. 434).

²¹⁴⁵ İbn Kesir, XI, s. 434

Tarsus'un 13 Receb 354/15 Temmuz 965 Cumartesi günü Romalılar tarafından ele geçirildiğini ifade etmektedir. İbn Kesir, İmparator'un İslâm ülkesine yakın olmak için Tarsus'ta yerleşmeyi düşündüğünü ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçerek başkent Konstantinopolis'e geri döndüğünü belirtir. İbnü'l Esir de aynı görüşü desteklemektedir ancak İbnü'l Esir İmparator'un yine aynı düşünceyle önce Caeserea'ya yerleşmeyi düşündüğünü hatta burada bir şehir kurarak ailesini de buraya getirdiğini ifade eder²¹⁴⁶. Skylitzes de bu süreçte ailesinin İmparator'un yanında olduğunu ve onları, Niğde yakınlarında bulunan Drizion Kalesi'nde²¹⁴⁷ bıraktığını söyler²¹⁴⁸.

İslâm kaynakları İmparator Nikephoros'un Kilikya seferi sırasında Ioannes Tzimiskes'in de onunla birlikte olduğunu teyit etmektedirler. İbn Kesir, Tarsus'ta yerleşmek isteyen ancak daha sonra kararını değiştirerek başkent Konstantinopolis'e dönen İmparator'un yanında Ermeni hükümdarı “*melun Domestikos'un*” da bulunduğunu ifade etmektedir²¹⁴⁹. İbnü'l Esir ise Tarsus'un alınmasının ardından İmparator ile birlikte olan *domestikos* İbn eş-Şemeşkik'in (Tzimiskes) Meyyâfarikîn üzerine gitmek istediğini ancak Nikephoros'un buna müsaade etmeyerek, kendisiyle birlikte Konstantinopolis'e gelmesini emrettiği belirtir²¹⁵⁰. Bu anlatımlarda görüldüğü üzere İbn Kesir, Tzimiskes'in unvanı olan *domestikos* ifadesini, onun ismi olarak vermektedir. Bu durumda İbn Kesir, Ioannes Tzimiskes'in ismini ya bilmemekte ya da verme gereği görmemektedir. Kaldı ki İbn Kesir'in metninde, kavramları karıştırdığı da görülmektedir. İbn Kesir, H.356/M.966-967 yılı kayıtlarında Ermenistan hükümdarı Nikephoros ile Roma İmparatoru Domestikos'un bu yılda öldüğü bilgisini vermektedir²¹⁵¹. İbnü'l Esir ise açık biçimde “*domestikos olan*” ifadesiyle bunun bir unvan olduğunu bilmekte ve ismini de Arapça olarak, İbn eş-

²¹⁴⁶ İbnü'l Esir, VIII, ss. 482-483

²¹⁴⁷ Niğde yakınlarında bulunan Kınık Höyük kazı alanı içerisindeki tarihi bir Roma kalesi.

²¹⁴⁸ Skylitzes, s. 257

²¹⁴⁹ İbn Kesir, XI, s. 434

²¹⁵⁰ İbnü'l Esir, VIII, s. 483

²¹⁵¹ İbn Kesir, XI, s. 450. İbn Kesir eserinin tamamında Nikephoros'un Ermeni hükümdarı olduğunu zikretmektedir. İbn Kesir'in ifadelerine bakıldığında Nikephoros'u Roma imparatoru mu yoksa Romalı bir general olarak mı gördüğü net değildir. Zira yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi aslında imparator olan Nikephoros'u bir Roma generali ve eylemleri göz önüne alındığında *domestikos*'un ta kendisi; gerçekte *domestikos* olan fakat ismini vermediği Ioannes Tzimiskes'i ya da bir başkasını da Roma imparatoru olarak görmemektedir. İbn Kesir, eserinin bir bölümünde (XI, s. 417 vd) “*Ermeni Hükümdarı Nikephoros'un Biyografisi*” başlığı altında uzun bir metin halinde ondan bahsetmektedir. İbn Kesir bu bölümde (eğer Türkçe tercümede bir hata yoksa ve eserin orijinali de aynı ifadeyi veriyorsa) aynı yıl Konstantinopolis hükümdarı ile Domestikos'un da öldüğünü söyleyerek, karışıklığı daha da artırmaktadır.

Şemeşkik şeklinde zikretmektedir. Bu son bölümde verilen ve Ioannes Tzimiskes'in isminin geçmiş olduğu bilgi, Bar Hebraeus'un kaydında bulunmamaktadır.

[231] Şumuşki²¹⁵² Olarak Adlandırılan Iwannis'in Hükümdarlık Dönemine Dair:

Iwannis başkente döndükten sonra Nikeforos'un karısı İmparatoriçe Teofani kocasına karşı bir komplo kurdu ve bir gece vakti Iwannis'i eski sarayın yatak odasına çağırdı. Iwannis, yatak odasına girerek saklandı. Biraz sonra, İmparator Nikeforos yatak odasına girmek için geldiğinde, Iwannis saklandığı yerden çıkarak onu öldürdü. Nikeforos böylece ortadan kaldırılmış oldu ve Iwannis, onun yerine imparator oldu ve Nikeforos'un eşi Teofani'yi de eş olarak aldı. Iwannis, savaşlarda üstün cesaret ve başarı göstermişti ve aynı zamanda yetenekli bir simyacıydı. Sürgüne gönderilenlerin hepsinin affedildiğini ilan etti ve yüce gönüllülüğünü herkese gösterdi. Yunanlılar, kazandığı pek çok zafer ve Araplardan koparıp aldığı çok sayıda şehirden dolayı onu çok seviyorlardı. Ayrıca O, Araplar bir daha buralarda yeniden güç kazanamamasınlar diye, birçok kaleyi yerle bir etmiş, yine birçok şehrin surlarını yıkmıştı.

s.42

Iwannis, üç yıl hükmettikten sonra öldü. Ardından imparatorluk makamını Romanos'un²¹⁵³ oğulları Basilliyos²¹⁵⁴ ve Konstantinos aldı²¹⁵⁵. Basilliyos, girmiş olduğu savaşlarda kazandığı hayranlık verici zaferler nedeniyle muzaffer bir imparator oldu. Ermeniler ve Bulgarlara boyun eğdirdi ve ülkesini adaletle yönetti.

İmparator II. Romanos'un ölümünden sonra henüz yirmi yaşında olan İmparatoriçe Theophano'nun, taht varisi olan oğullarının ve kendi naipliğinin muhafazası için Nikephoros ile bir anlaşma yapmış olduğunu ve bu doğrultuda Nikephoros'un da ortak imparator ilan edilerek taht ortağı yapıldığını paylaşmıştı. İmparator ve İmparatoriçe'nin bu ortaklığı, bir süre sonra aralarında tesis edilen evlilikle farklı bir boyuta gelmiş ve Nikephoros, ortak imparator olmasının yanında

²¹⁵² **ܫܡܝܫܟܝܟܝܐ** Bu ifade Tzimiskes isminin Süryanice telaffuzudur. Ioannes Tzimiskes, dönemin etkili Ermeni ailelerinden Kurkuas'lara mensuptu. Dolayısıyla soyadı da muhtemelen Kurkuas idi. Ancak hiçbir kaynakta bu isimle anılmamaktadır. Tzimiskes esasında Ioannes'in lakabıdır (Leo, s. 143) ve muhtemelen Ermenice'de "kırmızı çizme" ya da kısa boylu anlamına gelen Չմշկիկ (ch'mshkik) ifadesinin Grekçe telaffuzu olan Τσιμισκής (Tsimiskis) şeklinde söylenmesiyle türetilmiştir. Türkçe telaffuzu Çimişkes olarak okunan bu kelimenin Arapça telaffuzunu ise İbnü'l Esir İbn eş-Şemeşkik (modern Arapçayla بن إيشميشكيك) biçiminde vermektedir.

²¹⁵³ II. Romanos.

²¹⁵⁴ II. Basileios Bulgar-Kıran (955-15 Aralık 1025). M.960 yılından itibaren II. Romanos, II. Nikiforos ve VIII. Konstantinos ile ortak imparator, 10 Ocak 969-15 Aralık 1025 tarihleri arası VIII. Konstantin ile ortak imparator.

²¹⁵⁵ VIII. Konstantinos (960-11 Kasım 1028). M.962-1025 tarihleri arasında II. Basileios ile ortak, M.1025-1028 yılları arası tek başına Doğu Roma imparatoru.

hem İmparatoriçe'nin eşi hem de *basileopator* sıfatıyla meşru imparator olmuştu²¹⁵⁶. Ancak kaynakların hemfikir olduğu nokta, Nikephoros'un fiziksel görünüşünün hiç de cezbedici olmadığı hatta çirkin bile denilebileceği, üstelik yaşının da Theophano'ya göre hayli geçkin olduğu şeklindedir. Diğer yandan yine kaynakların ifadesi, kısa boyuna rağmen Ioannes Tzimiskes'in ise kadınların son derece beğenisini kazanan bir fiziksel görünüşü olduğu yönündedir. Belki tamamen fiziksel görünüşüne olan beğenisinden, belki de imparatorluğun en güçlü konumundaki isimlerden biri olması nedeniyle yine stratejik düşünmüş olduğundan Theophano, Nikephoros ile evlendikten bir süre sonra Ioannes Tzimiskes ile ilişki yaşamaya başlamıştı²¹⁵⁷.

Nikephoros Phokas son derece başarılı bir askerdir. Gerek tahta geçmesinden önceki gerekse imparator olduktan sonraki dönemde özellikle doğuda Araplara karşı vermiş olduğu savaşlardaki başarısı onu Roma kamuoyu tarafından çok sevilen bir kişilik haline getirmişti. Öyle ki, II. Romanos'un ölümünün ardından Bringas ile yaşamış olduğu mücadelede yalnız başkent halkının büyük bölümünün değil hem Patriğin hem de saray bürokrasisinin de desteğini almıştı. Nikephoros Phokas son Kilikya seferinden de son derece parlak zaferlerle dönmüş ve Roma İmparatorluğu için sonsuza dek kaybedildiği düşünülen pek çok şehir ve kalenin geri kazanılması onu halkın gözünde çok daha büyütmişti. Ne var ki askeri konularda böylesine başarılı olan İmparator, geri kalan hemen hiçbir konuda aynı başarıyı gösterememekteydi. Kazandığı başarılar nedeniyle hayli kibirli ve bir o kadar da sinirli ve geçimsiz bir kişiliğe bürünmüştü. Bunun yanında doğuda asker gücüyle kazandığı başarıları batı siyasetinde ne asker ne de diplomasi yoluyla kazanamamıştı.

VII. Konstantinos Porphyrogennetos döneminde Avrupa'nın en büyük siyasal gücü olan Kutsal Roma İmparatorluğu ile İmparator I. Otto²¹⁵⁸ şahsında iyi ilişkiler kurulmuş ve pek çok defalar karşılıklı elçilik heyetleri her iki imparatora iyi niyet mektupları ve çeşitli hediyeleri taşımıştı. İki imparator döneminde aradaki iyi ilişkiler

²¹⁵⁶ Nikephoros ile Theophano'nun evliliği, Nikephoros'un Theophano'nun çocuklarından bir ya da daha fazlasının vaftiz babası olması nedeniyle kabul görmemiş hatta Patrik Polyeuctos, Nikephoros'un Theophano'dan ayrılmaması halinde kiliseye girmesine müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Bu meseleyi çözmek için bir konsil toplayan Nikephoros yine de Patriği ikna edememiş ve Patrik, eğer Theophano ile olan evliliğini bitirmezse İmparatoru aforoz edeceğini beyan etmiştir. Ancak daha sonra Nikephoros'un babası Bardas, oğlunun Theophano'nun çocuklarının hiçbirinin vaftiz babası olmadığı yönünde yemin ederek beyanda bulunmuş, bunu inandırıcı bulmamasına rağmen, Bardas'ın Roma kamuoyundaki durumunu ve halkın ona olan sevgisini göz ardı edemeyen Patrik, istemeyerek de olsa bu evliliğe onay vermiştir.

²¹⁵⁷ Ostrogorsky, s. 272

²¹⁵⁸ I. Otto (23 Kasım 912-7 Mayıs 973). 2 Şubat 962-7 Mayıs 973 tarihleri arasında Kutsal Roma İmparatorluğu hükümdarı.

evlilik bağıyla güçlendirilmek istenmiş ve VII. Konstantinos, ilk eşi ölen oğlu Romanos'u, Otto'nun yeğeni Hedwig ile evlendirmek istemişti. Ancak Romanos'un Hedwig yerine Theophano'yu tercih etmesi, Otto'nun hoşnutsuzluğuyla karşılandı ve onun gözünde ukala ve terbiyesiz olan bu adam, babasının yerine imparator olduğu zaman da aradaki bu soğukluk devam etti. II. Romanos'un ölümünün ardından Otto, yine bu yönde bir ilişkiyi tesis etme umuduyla bu defa da Nikephoros'a elçi göndermiş ancak Otto'nun göndermiş olduğu elçi Kremonalı Liutprand'ın²¹⁵⁹ raporlarının olumsuzluğu iki devleti İtalya sahası üzerinde karşı karşıya getirmişti²¹⁶⁰. Diğer yandan Bulgar Devleti ve Kiev Prensi Svyatoslav ile olan ilişkilerinde de başarısızlığa uğramıştı. M.965 yılında Nikephoros, yanına gelen Bulgar elçilerini kırbaçlatmış ve hakaret ve tehditlerle ülkelerine geri göndermişti²¹⁶¹. İyice güçten düşmüş bulunan Bulgar devletini ortadan kaldırmak için kendisi uğraşmak istemedi ve bu işi, hatırı sayılı bir ödeme karşılığında Kiev prensi Svyatoslav'a teklif etti. Kiev prensi bu teklifi hemen kabul ederek büyük bir orduyla Bulgaristan'a girdi ve neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ülkenin tamamını eline geçirdi. Ancak Nikephoros'un bu planı yeni bir tehdidi doğurdu; sınır komşusu zayıf Bulgar devletinin yerini çok daha güçlü Kiev Prensiği almış oluyordu ve bu durum kaçınılmaz bir silahlı mücadelenin yaklaşmakta olduğu anlamına gelmekteydi²¹⁶².

Nikephoros dış politikada olduğu gibi iç politikada da pek çok hatalar yaptı. Orduyu ve Anadolu askeri aristokrasisini açık biçimde kayırmaktaydı. Bu arada İmparator'un arası eski dostlarıyla da açılmıştı ki bunların arasında Antakya fatihi Mihail Bourtzes ile Leon Balantes gibi önemli komutanlar ve en önemlisi Ioannes Tzimiskes de bulunmaktaydı. Bunun yanında küçük arazi sahiplerini ezen ve zenginlerin daha da zenginleşmesine neden olan çeşitli uygulamaları, artırdığı ve halka büyük bir yük getiren vergiler, kamuoyunda İmparator aleyhine olan sesleri yükseltmeye başladı. Diğer yandan hükümdarlığının başlarında, aşırı dindarlığıyla sempatisini kazanmış olduğu kilise, İmparator'un kendi onayı olmadan hiçbir piskoposun tayin edilemeyeceği yönündeki emriyle, otoritesini kaybetme endişesiyle Nikephoros'a karşı cephe almaya başladı²¹⁶³. Böylece İmparator'a karşı olan genel

²¹⁵⁹ Kremonalı Liutprand (M.920-972). Kremona piskoposu, tarihçi ve diplomat. Konstantinopolis'e yapmış olduğu ziyaretin notlarını *Relatio de Legatione Constantinopolitana ad Nicephorum Phocam* isimli eserinde toplamıştır.

²¹⁶⁰ Ostrogorsky, s. 270; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 164-167

²¹⁶¹ Leo, ss. 109-110

²¹⁶² Ostrogorsky, s. 271; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 170

²¹⁶³ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 168

hoşnutsuzluk arttı ve çok zaman tepkisini göstermekten çekinmeyen Konstantinopolis halkı yine aynı şekilde, Nikephoros'a karşı olan hissiyatını açık bir şekilde ifade etmeye başladı.

İmparatorun etrafında oluşan tüm bu negatif hava bir de uğradığı ihanetle zirveye çıktı. Tarihçilerin aralarında ilişki olduğu konusunda hemfikir oldukları Theophano ile Ioannes Tzimiskes, Nikephoros'a bir komplo düzenleyerek onu ortadan kaldırmaya karar verdiler. Kurmuş oldukları bu tertibin içerisinde yukarıda isimlerini zikretmiş olduğumuz generallerin yanında *parakoimomenos* Basileios gibi önemli bürokratlar da yer almıştı²¹⁶⁴. M.969 yılının 10 Aralık'ı 11 Aralık'a bağlayan gecesi, yapmış oldukları plan uyarınca Theophano, suikastçıları saraya aldı ve onları yatak odasının yakınındaki odalara sakladı. Gece olduğunda yatak odasının penceresinden sarkıtılan ip vasıtasıyla diğer suikastçılarla birlikte Ioannes Tzimiskes de İmparator'un yatmakta olduğu yere girdiler ve Nikephoros Phokas'ı öldürdüler²¹⁶⁵.

1234 Kroniği'nin değinmediği birtakım detaylar diğer iki Süryani tarihçinin satırlarında yer almaktadır. Bar Hebraeus İmparatorun, II. Romanos'un eşi Theophano ile rızası hilafında evlendiğini ifade etmektedir. Bar Hebraeus ayrıca Nikephoros'un bununla da yetinmeyerek, hükümdarlığın kendi soyunda kalması için iki ortak imparator, Basileios ve Konstantinos'u hadım etmek istediğini ve Theophano'nun bunun önüne geçebilmek için Ioannes ile bir anlaşma yaptığını belirtir. Bununla birlikte Mihael Rabo'nun, Malatyalı İgnatios'a dayanarak İmparatoriçe'nin Nikephoros'u, evliliklerine sadakati olmadığı için öldürttüğünü ve onun ölümünün ardından Theophano'nun Ioannes de dâhil, başka hiçbir erkekle yakınlaşmadığını söyler²¹⁶⁶. John J. Norwich, Theophano'nun Ioannes Tzimiskes'e deyim yerindeyse sırlıslıkla âşık olduğunu ancak Ioannes'in hislerinin aynı oranda karşılıklı olmadığını ifade etmektedir²¹⁶⁷. Bunun ispatını da Ioannes'in tahta geçtikten sonra, Patrik Polyuktos'un öne sürdüğü şartları hemen kabul etmesiyle ortaya koymaktadır. Patrik, Ioannes ile Theophano arasında hiçbir şekilde bir bağ kurulmamasını, daha önceki imparatorların kilise aleyhine çıkarmış oldukları tüm emirleri lağvetmesini, ayrıca Nikephoros'un öldürülmesi komplosuna dâhil olanların hepsinin isimlerini açıklamasını istedi. Ioannes Patriğin bu isteklerini kabul etti ve Theophano saraydan

²¹⁶⁴ Leo, s. 136

²¹⁶⁵ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 171-173; Ostrogorsky, s. 272; Bailly, II, s. 244

²¹⁶⁶ Bar Hebraeus, I, ss. 267-268

²¹⁶⁷ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 171

çıkarılarak Prote'ye gönderildi. Bu şekilde Ioannes Tzimiskes, M.969 yılının Noel'inde, Nikephoros'un öldürülmesinden iki hafta sonra imparatorluk tacını başına taktı²¹⁶⁸.

Theophano'yu büyük düş kırıklıklarıyla saraydan sürgün eden yeni imparator²¹⁶⁹, VII. Konstantinos'un kızı, bir zamanlar Theophano'nun eşi II. Romanos'a yaptığı telkinler neticesinde diğer kız kardeşleriyle birlikte manastırlara gönderilen, Basileios ve Konstantinos'un halası Theodora ile evlenerek konumunu güçlendirdi²¹⁷⁰. Ioannes Tzimiskes, son derece parlak zaferlerle dolu olan imparatorluktan önceki askeri kariyeri sayesinde Roma halkı tarafından çok sevilmekteydi. Her ne kadar tacı elde etme şekli korkunç ve halkı endişeye sürükleyebilecek bir izlenim doğurmuş olsa da Ioannes, tahta oturduktan sonraki uygulamalarıyla bu kanlı geçmişini halkın hafızasından temizlemeyi başardı ve Roma İmparatorluğu tarihinin en büyük hükümdarlarının arasındaki yerini aldı.

Ioannes Tzimiskes iç politikada öncelikle kilisenin sınırlandırılan mülkiyet hakkını iade ederek ruhban sınıfı ile devletin arasında barışı tesis etti. Ardından uyguladığı ekonomi politikalarıyla selefinin halkın üzerinde oluşturduğu ağır baskıyı hafifletti. İmparatorluk hazinesinin idaresini devralabilmesi için Patrik Polyeuktos'un öne sürdüğü, kendisine ait hazineyi bağışlaması şartını, hasadın çok verimsiz geçtiği Trakya'daki çiftçilere servetinin neredeyse tümünü bağışlayarak yerine getirdi. Dış politikada ise Roma İmparatorluğu'nun en başarılı dönemlerinden birine imzasını attı. Bulgaristan'ı ilhak etmiş bulunan Kiev Prenslığı'ni bu ülkeden çıkardı. Diğer yandan Kutsal Roma Devleti hükümdarı I. Otto ile bir müttefiklik antlaşması imzalayarak uzun zamandan beri iki devlet arasında yaşanan gerilimi hafifletti. Onun döneminde Roma orduları doğuda yine başarılı faaliyetlerde bulundular. M.970-971 tarihinde *patrikios* Nikolas Antakya yakınlarında Fâtımî ordusunu mağlup etti. M.975 yılında bizzat katıldığı bir doğu seferinde Şam şehrini haraca bağladı, Beyrut'u da ele geçirdi²¹⁷¹.

Ioannes Tzimiskes'in imparatorluk yaşamı, tıpkı öncesinde de olduğu gibi başarılarla dolu geçti. Ne var ki çok uzun sürmedi ve İmparator, Suriye seferinin dönüşünde hastalandı. Sedyeye üzerinde, güçlükle ulaşabildiği Konstantinopolis'te 10

²¹⁶⁸ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 175; Ostrogorsky, s. 274

²¹⁶⁹ Leo, s. 148

²¹⁷⁰ Skylitzes, s. 281

²¹⁷¹ Alexander KAZHDAN, Anthony CUTLER, "John I Tzimiskes", ODB, Cilt: 2, s. 1045

Ocak 976 tarihinde öldü. Ioannes Skylitzes onun *parakoimomenos* Basileios Lekapenos tarafından zehirlendiğini iddia etmektedir. Buna gerekçe olarak da İmparator'un Suriye'den dönerken Basileios'a ait olan geniş arazileri görmüş ve bunların haksız bir şekilde elde edilmiş olduğunu beyan etmiştir. İkisi arasında geçen bir konuşmada İmparator *parakoimomenos* Basileios'tan bunları iade etmesini istemiş, buna içerleyen Basileios da Bitinya'da verilen bir ziyafette İmparator'un şarabına zehir koydurmuştur²¹⁷². Diyakoz Leon da İmparator'u Basileios'un zehirletmiş olduğunu "*Onu zehirleyen kişinin hadım (Basileios Lekapenos) olduğu söyleniyor*" ifadesiyle desteklemektedir²¹⁷³. Bar Hebraeus da İmparator'un zehirlendiğini söylemektedir fakat ona göre İmparator Tarsus'ta bulunmaktayken Theophano'nun bir hizmetkârı onun içkisine zehir koymuştur ve İmparator bu nedenle hastalanarak, dört yıllık bir hükümdarlığın ardından ölmüştür²¹⁷⁴. Ioannes Tzimiskes ile ilgili en farklı hikâyeyi Urfalı Mateos vermektedir. Onun kayıtlarına göre İmparator, başarılı beş yıllık iktidarının ardından ölüm korkusu, daha doğrusu önceli Nikephoros'un kanını haksız yere döktüğü için Tanrı tarafından cezalandırılacağı korkusunu yaşamaya başlamıştır. Bu haleti ruhiye içerisinde başkent Konstantinopolis'te Roma senatosunu topladı ve onların huzurunda tacı kendi başından çıkararak, II. Romanos'un büyük oğlu Basileios'un başına taktı. Ardından yeni imparatoru, önünde secdeye kapanarak selamladı ve tüm devleti onun yönetimine bıraktı. Ioannes Tzimiskes bunun ardından tüm servetini de bırakarak rahip oldu, bir manastıra kapanarak kendini tamamen dine verdi ve bu şekilde Nikephoros'un kanının borcunu ödedi²¹⁷⁵. Urfalı Mateos'un paylaştığı bu bilgi, kaynağı konusunda hiçbir ipucu içermemektedir. Bununla birlikte elimizdeki diğer kaynakların hiçbirinde bu yönde bir bilgi olmaması nedeniyle pek de itibar gösterilecek bir bilgi gibi durmamaktadır.

Ioannes Tzimiskes'in ölümünün ardından tahta, Doğu Roma İmparatorluğu tarihinin en uzun süre tahtta kalacak olan ismi, II. Basileios geçti. Henüz daha küçük bir çocukken babası II. Romanos tarafından ortak imparator ilan edilmiş, önce babasının, ardından II. Nikephoros Phokas ve Ioannes Tzimiskes dönemlerinde, kardeşi (sonradan VIII. Konstantinos unvanıyla tahta geçecek olan) Konstantinos ile birlikte ortak imparator statüsünde tahtın sahibi olmuştur. Ancak bu dönemlerde

²¹⁷² Skylitzes, ss. 295-296

²¹⁷³ Leo, s. 219

²¹⁷⁴ Bar Hebraeus, I, s. 270

²¹⁷⁵ Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev: Hrant D. ANDREASYAN, TTK Yayınları, II. Dizi, S: 21, 3. Baskı, Ankara, 2000, s. 30

yaşının da küçük olması nedeniyle tahtın gücünü elinde bulunduran kişi o olmamıştır. Ioannes Tzimiskes'in ölümünden sonra ise her ne kadar yine kardeşi Konstantinos ile ortak imparator olmuşsa da 49 yıl boyunca gücün tek hâkimi konumunda devleti yönetmiştir.

İmparator II. Basileios'un lakabı *Bulgarkıran* manasına gelen *Bolgaroktonos*'tur. Bu lakabı almasında şüphesiz, onun döneminde Bulgar Devleti'ne karşı elde edilen büyük başarılar neden olmuştur. Roma İmparatorluğu, XI. yüzyılın başından itibaren bizzat İmparator II. Basileios'un da dâhil olduğu askeri seferlerle, X. yüzyılın son diliminde gerçekleşen kral Samuel önderliğindeki Bulgar genişlemesinin önüne geçmeyi başarmıştı. Daha sonra Miladî 29 Temmuz 1014 tarihinde cereyan eden Kleidion Geçidi Savaşı'nda Roma ordusu Bulgarları ağır bir yenilgiye uğrattı ve bundan sonra kısa bir süre içerisinde Bulgaristan'ın tamamını hâkimiyet sahasının içerisine kattı²¹⁷⁶. II. Basileios, Balkan sorununu çözdükten sonra bu defa da çeşitli karışıklıklara sahne olan Ermenistan üzerine gitti ve burada başarılı faaliyetlerde bulunarak Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın bir kısmını topraklarına kattı. Tarihçiler II. Basileios'un savaş meydanında son derece gaddar, ancak ele geçirdiği toprakların halklarına karşı da bir o kadar merhametli olduğunu kaydetmişlerdir. Uzun süren mücadeleler sonucunda eline geçirdiği Bulgaristan halkına karşı tutumu da bunun bir göstergesidir²¹⁷⁷.

1234 Kroniği Roma İmparatorluğu tarihinin bu en uzun süre tahtta kalan imparatoru hakkında başka bilgi vermemektedir. Kronik bu süreçte gerçekleşen Bulgaristan ve Ermenistan'daki kazanımları yalın bilgiler halinde vermekte, Roma İmparatorluğu içerisinde II. Basileios'a karşı gerçekleşen isyan hareketleri, İtalya'da yaşanan askeri hadiseler, Suriye'de Fatımîlerle Roma İmparatorluğu arasında cereyan eden hadiseler hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Bundan başka, belki de tarihin akışına dahi etkisi olacak olan ve II. Basileios döneminde meydana gelen, Rus halkının Hristiyanlaştırılması hadisesi de yine kroniğin satırları arasında bulunmamaktadır. Özetle Roma İmparatorluğu'nun bu en parlak elli yıllık dönemiyle ilgili verilen bilgiler son derece kısıtlıdır. Buna mukabil, anlatımının büyük bölümünde Mezopotamya ve Suriye'de cereyan eden hadiseleri aktarmakta olan Bar Hebraeus kroniğinde II. Basileios dönemiyle ilgili çok daha fazla bilgi yer almaktadır²¹⁷⁸. Mihael Rabo da Bar

²¹⁷⁶ Ostrogorsky, s. 288; Vasiliev, I, s. 405; Michael, s. 590; Bar Hebraeus, I, s. 288

²¹⁷⁷ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 211; Ostrogorsky, s. 288

²¹⁷⁸ Bar Hebraeus, I, ss. 270-288

Hebraeus kadar olmamakla birlikte II. Basileios döneminde cereyan eden birtakım hadiseler hakkında bilgiler vermektedir²¹⁷⁹. Her iki tarihçi de II. Basileios'un 55 yıl hükümdarlık yaptığını söylemektedir; Bar Hebraeus İmparator'un AG.1336/M.1024-1025 tarihinde öldüğünü söylerken Mihael Rabo'nun verdiği tarih hatalı biçimde M.1035 yılıdır²¹⁸⁰.

1234 Kroniği II. Basileios gibi kardeşi VIII. Konstantinos dönemi ile ilgili bilgi de vermemektedir. M.1025-1028 yılları arasında yaklaşık üç yıl tahtta kalan VIII. Konstantinos hakkında Bar Hebraeus, “*zarif ve yüksek ruhlu bir adamdı ve öldüğü zaman tahtı kardeşinin oğlu Romanos'a bıraktı. Bazı el yazmaları Romanos'un, kardeşinin oğlu değil, damadı olduğunu kaydetmektedir*” ifadesi haricinde bilgi vermemektedir²¹⁸¹. Mihael Rabo da benzer biçimde “*ihtiyatlı ve açık fikirli*” olarak tanımladığı VIII. Konstantinos'un ardından tahta, yeğeni Romanos'un geçtiğini kaydetmektedir²¹⁸².

Öncelikle Bar Hebraeus'un “*bazı el yazmalarının kaydettiğini*” söylemiş olduğu ve Romanos'un, VIII. Konstantinos'un yeğeni değil damadı olduğu bilgisi doğrudur. VIII. Konstantinos'un ardılı olan İmparator III. Romanos Argyros, Konstantinos'un kızı Zoi'nin²¹⁸³ eşidir ve Zoi, III. Romanos'un ardından IV. Mihail Paflagonyalı, V. Mihail Kalafates ve IX. Konstantinos Manomakos ile yapmış olduğu evlilikler neticesinde, dört farklı imparator döneminde imparatoriçe olarak Doğu Roma İmparatorluğu tarihinin en önemli kadın figürlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte VIII. Konstantinos Grek kaynaklarında, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun çizmiş olduğu profilin dışında bir karakter olarak gösterilir. Tahta geçtiği sırada 63 yaşında ve hâlihazırda yaşlı biri olan İmparator, tüm yaşamı boyunca devlet işlerinden uzak kalmış bir kişiliktir ve bu nedenle imparatorluk döneminde elle tutulur bir icraatı bulunmamaktadır²¹⁸⁴.

(AG) 1321 yılında Meşreyn hükümdarı Hâkim²¹⁸⁵, verdiği bir emir neticesinde Filistin ve Urişlem'in harap olmasına neden oldu. Kudüs piskoposu Tuma'nın

²¹⁷⁹ Michael, s. 590

²¹⁸⁰ Michael, s. 590; Bar Hebraeus, I, s. 288

²¹⁸¹ Bar Hebraeus, I, s. 289

²¹⁸² Michael, s. 590

²¹⁸³ İmparator VIII. Konstantinos'un ortanca kızı (y: 978-11 Haziran 1050).

²¹⁸⁴ Skylitzes, s. 349; Michael Psellos, Chronographia 1017-1078, Tr: Edgar R. A. ASHTON, Yale University Press, New Haven, 1953, s. 12

²¹⁸⁵ Hâkim-Biemrillâh (13 Ağustos 985-13 Şubat 1021). 14 Ekim 996-13 Şubat 1021 tarihleri arasında altıncı Fâtîmî halifesi.

zamanında Diriliş Kilisesi'nin kubbesi, Golgotha ve Konstantinos tapınağı büyük zarar gördü.

Mısır Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh tarihi kayıtlarda kararsız bir kişilik olarak anılmaktadır. Genç yaşında Fâtımî tahtına çıkan Hâkim'in, 25 yıl süren halifelik döneminde vermiş olduğu emirler ve gerçekleştirdiği uygulamalardaki tutarsızlıklar, bu kararsız karakterini ortaya koymaktadır. Hâkim, bir emir verir ancak bir süre sonra bu emri lağvederek, tam tersi yönde hareket edilmesini buyuran başka bir emir yayınlardı. İktidarı boyunca verdiği kararlarla hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaaya büyük sıkıntılar vermiştir. Ebu Bekir, Osman ve Ömer gibi İslâm'ın en önemli ve sevilen şahsiyetlerine hakaret edilmesini emretme, teravih namazını yasaklama, ezanın içeriğini değiştirme gibi uygulamalarla Müslümanları, Müslümanlarla aynı ortamlarda bulunmamaları, aynı hamamlara girmemeleri, Müslümanlar'dan ayırt edici kıyafetler giymeleri yönündeki emirleriyle de gayrimüslimleri sıkıntıya sokmaktaydı²¹⁸⁶. Ancak Hâkim-Biemrillâh'ın Müslümanlar tarafından en büyük tepki gören hareketi 1 Muharrem 408/30 Mayıs 1017 tarihinde, İsmailîler'den bir grubun desteğiyle Tanrı ilan edilmesi olmuştur²¹⁸⁷. Bu durum onun İslâm tarihçileri tarafından şeytan, kâfir ve melun gibi sıfatlarla anılmasına vesile olmuştur. İbn Kesir, Hâkim'in ölüm haberini verirken “*Müslümanlar'ın sevinip müjdelendiklerini*” ifade etmektedir²¹⁸⁸.

Hâkim-Biemrillâh gayrimüslimlere başka zulümleri de vardı. Onların Müslüman olmalarını ya da kendilerini daha güvende hissedecekleri Roma topraklarına gitmelerini emretmiş ancak daha sonra bu emirlerini yine aksi yöndekilerle değiştirmiştir²¹⁸⁹. H.398-399/M.1009-1010 yılında Mısır'da bulunan bazı kiliselerle birlikte Kudüs'teki Diriliş Kilisesi'nin yıkılmasını emretti ve bu emir üzerine adı geçen kilise büyük bir tahribata uğradı²¹⁹⁰. Fâtımî toprakları içindeki kiliselerin, özellikle de Diriliş Kilisesi'nin tahrip edilmesi, Fâtımîler ile Roma arasında birkaç yıl önce yapılan on yıllık barış antlaşmasının, İmparator II. Basileios tarafından bozulmasına neden olmuştu²¹⁹¹.

²¹⁸⁶ Mustafa ÖZ, “*Hâkim-Biemrillâh*”, TDVİA, Cilt: 15, 1997, ss. 199-201

²¹⁸⁷ Bu sürecin sonunda Dürzilik inancı ortaya çıkmıştır. Dürzilik hakkında bilgi için bkz, Mustafa ÖZ, “*Dürzilik*”, TDVİA, Cilt: 10, 1994, ss. 39-48

²¹⁸⁸ İbn Kesir, XII, s. 77

²¹⁸⁹ Krş, Bar Hebraeus, I, s. 280

²¹⁹⁰ İbn Kesir, XII, s. 40 vd; İbnü'l Esir, El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, C: IX, Çev: Abdülkerim ÖZAYDIN, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 170

²¹⁹¹ Mustafa ÖZ, “*Hâkim-Biemrillâh*”

Elimizdeki gayrimüslim kaynaklar içinde Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh dönemi hadiseleriyle ilgili en çok bilgiyi içeren çalışma, Bar Hebraeus kroniğidir. Yazar, Hâkim-Biemrillâh'ın H.386/M.996 yılında, babası El-Azîz-Billâh'ın²¹⁹² ölümü üzerine, onun yerine halife olduğunu söyleyerek anlatımına başlar ve onun döneminde yaşanan pek çok olay hakkında bilgiler verir. Bundan sonra, özellikle Hâkim'in öldürülmesini oldukça detaylandırarak anlatır²¹⁹³. Bu hadiseler arasında, yukarıda değinmiş olduğumuz ve gayrimüslimlerin uyması gereken emirleri içeren bölümler de mevcuttur. Bar Hebraeus Halife'nin bu yönde emirler çıkarmasının nedenini, Hristiyanlardan nefret ettiğini söylediği ancak ismini vermediği birine bağlamaktadır. Buna göre bu adam, bazı Hristiyanların Kudüs mabedinde Paskalya'yı kutladıkları sırada diğer Hristiyanları aldattıklarını, kabir üzerinde duran kandilin tellerini yağladıktan sonra, telin tepesini tutuşturmaları sonucu alevin yukarıdan aşağı inerek kandili yaktığını ve alevin gökyüzünden kabre inip kandili tutuşturduğunu iddia ederek ağlaştıklarını, böylece dinlerine bağlandıklarını anlatmıştı²¹⁹⁴. Aynı hikâyeyi anlatan İbn Kesir, Diriliş Kilisesi'nin yıkılmasına bu uygulamanın sebep olduğunu belirtir. İbn Kesir'in kayıtlarında, Hâkim'in gayrimüslimler ile ilgili vermiş olduğu emir de bu hadiseden sonradır²¹⁹⁵. Ancak Bar Hebraeus Diriliş Kilisesi'nin yıkılmasını buna ya da herhangi bir nedene bağlamamaktadır ve yalnızca Hâkim'in Kudüs'teki Diriliş Kilisesi'nin yıkılmasını emrettiğini ve mabedin tüm mallarının yağma edildiğini söyler. Bununla birlikte Mısır ülkesinde binlerce kilisenin de yıkıldığını ifade eder²¹⁹⁶. Bar Hebraeus, bahsi geçen emrin de bundan sonra verildiğini, bu emir

²¹⁹² El-Azîz-Billâh (10 Mayıs 955-14 Ekim 996). 21 Aralık 975-14 Ekim 996 yılları arası beşinci Fâtımî halifesi.

²¹⁹³ Bar Hebraeus, I, s. 276 vd. Bar Hebraeus kroniğinde yer alan Hâkim-Biemrillâh'ın öldürülmesi hadisesinin detayları, elimizdeki İslâm kaynaklarının verdiklerinden bile daha uzundur. Aktarmış olduğu tüm bilgileri İslâm kaynaklarından edindiği belli olan Bar Hebraeus, bunun yanında farklı kaynaklardan da alıntı yapmış olduğunu göstermektedir. Zira Hristiyan kaynaklarından derlenmiş olma ihtimali daha yüksek olan bilgilere dayanarak Halife'nin ölmediğini, çöle giderek rahip olduğunu iddia edenlerin de bulunduğunu belirtir ve ek olarak, Şam'da ikamet ettiği dönemde Mısırlı bazı kimselerden Hâkim hakkında duymuş olduğu birtakım hikâyeleri aktararak bu görüşleri desteklemeye çalışır. Aktarmış olduğu bu hikâyeler arasında İsa Mesih'in tıpkı Pavlos'a olduğu gibi Hâkim'e de görüldüğü ve Hâkim'in de bu andan itibaren Hristiyanlığa iman ettiği yönünde bir anlatım da bulunur. Koyu bir dindar olan Bar Hebraeus, muhtemelen bu rivayetlerin doğru olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara zulmettiğini belirttiği Hâkim hakkında, İslâm tarihçileri gibi hakarete varan ifadeler kullanmamaktadır. Bar Hebraeus'un vermiş olduğu diğer bilgiler arasında İbn Heysem ile ilgili olan ve oldukça dikkat çekici bir anlatım da bulunmaktadır.

²¹⁹⁴ Bar Hebraeus, I, s. 280

²¹⁹⁵ İbn Kesir, XII, s. 40

²¹⁹⁶ Benzer bir ifade İbn Kesir'de de yer almaktadır. İbn Kesir Mısır'da birkaç kilisenin de yıkıldığını söylemektedir (İbn Kesir, XII, s. 40). Bu dönemde Mısır'da kaç kilisenin tahrip edildiği hususunda hiçbir kaynakta bilgi olmamakla birlikte Bar Hebraeus'un kullanmış olduğu “binlerce” ifadesinin hayli mübalağalı olduğu açıktır.

üzerine pek çok Hıristiyan'ın Mısır'ı terk ettiğini, kalanların bir kısmının İslâmiyet'e geçtiğini belirtir. Bundan başka Mısır'da kalanların bir kısmı da dinlerini inkâr etmemişler, hatta Halife'nin hilafına boyunlarına gümüş ve altından yapılma haçlar takarak dolaşmışlardır. Buna öfkelenen Hâkim ise belirtilen şartlara uymayan gayrimüslimlerin ölüm cezasına çarptırılacağını ilan etmiştir²¹⁹⁷. Bar Hebraeus tüm bu uygulamaların nedeninin yukarıda bahsi geçen kişi olduğunu söylemektedir.

[232] Romanos'un²¹⁹⁸ İmparatorluğu ve Onun Döneminde Cereyan Eden Hadiselere Dair:

Basilliyos, 55 yıllık hükümdarlığının ardından öldü ve onun ardından kardeşi Konstantinos iki yıllığına imparator oldu ve nihayetinde o da öldü. Konstantinos'un ardından (AG) 1342²¹⁹⁹ yılında Romanos imparator oldu. Hükümdarlığının hemen başında, Araplarla savaşmak için sefere çıktı. Fakat yaptığı savaşı kaybederek kaçtı. Karargâhı ise Araplar tarafından yağmalandı.

II. Basileios M.1025 yılında ölmüş ve yerine kardeşi VIII. Konstantinos geçmişti. Yaşlı imparator kısa ve oldukça icraatsız geçen iktidar döneminin ardından M.1028 yılında öldü ve yerine III. Romanos Argyros geçti. Romanos, VIII. Konstantinos'un imparatorluk döneminde başkent Konstantinopolis *eparkhos*uydu²²⁰⁰. Bu görevi sırasında VIII. Konstantinos'un dikkatini çekmiş ve İmparator, ölüm döşeğindeyken Romanos'un eşinden ayrılarak kızı Zoi ile evlenmesini sağlamıştı. Hiç erkek evladı olmayan VIII. Konstantinos, muhtemelen kendisinin yerine geçmesini istediği için, takdir ettiği bu adamı kızıyla evlendirerek tahta geçmesinin önünü açmak istemişti. İsteddiği de oldu. Zoi ile Romanos, 12 Kasım 1028 tarihinde evlendiler ve bu tarihten üç gün sonra İmparator VIII. Konstantinos öldü ve tahtın varisi Zoi'nin eşi olarak Romanos, Roma İmparatorluğu tahtına çıktı.

Georg Ostrogorsky'nin tanımına göre tam bir aristokrat fakat hükümdarlık hasletlerinden uzak bir karakter olan III. Romanos, Roma tarihinin büyük imparatorlarından biri olma hayaliyle yaşadı. Bir Marcus Aurelius'a²²⁰¹ özenip felsefi

²¹⁹⁷ Bar Hebraeus, I, s. 280

²¹⁹⁸ III. Romanos Argyros (M.968-11 Nisan 1034). 15 Kasım 1028-11 Nisan 1034 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

²¹⁹⁹ AG.1342 yılı M.1030-1031 yılına tekabül etmektedir. III. Romanos'un tahta çıktığı yıl M.1028 yılıdır ve AG olarak karşılığı 1340 olmalıdır.

²²⁰⁰ Genellikle şehir valisi olarak görev yapan bürokrati tanımlayan kavramdır. Detay için bkz, Alexander KAZHDAN, "Eparch", ODB, Cilt: 1, s. 704

²²⁰¹ Marcus Aurelius Flavianus Augustus (26 Nisan 121-17 Mart 180). M.161-180 tarihleri arası Roma İmparatoru.

sohbetlerde bulunuyor, bir Justinianos'a²²⁰² özenip imar faaliyetlerine girişiyordu²²⁰³. Mihail Psellos da III. Romanos döneminin Konstantinopolis panoramasını çizerken benzer ifadeler kullanmaktadır. III. Romanos dönemi açısından Mihail Psellos'un kayıtları oldukça önem arz etmektedir. Zira Psellos, önceki imparatorlar II. Basileios ve VIII. Konstantinos zamanlarında yaşının küçük olduğunu ve bu nedenle onların dönemleriyle ilgili bilgileri başkalarından duyarak aktardığını, öte yandan III. Romanos'u gördüğünü hatta bir seferinde onunla konuştuğunu ifade etmektedir. Psellos, zarif bir konuşma tarzının ve her haliyle bir imparatora yakışan görkemli bir yapısının olduğunu söylediği İmparator'un, kendi bilgi yelpazesini ise abarttığını söyler. Grek edebiyatıyla yakından ilgili olan İmparator, Psellos'a göre iki önemi konuya çok dikkat etmiştir: Edebiyatın değerlendirilmesi ve savaşın bilimi. Ancak Psellos'a göre İmparator, özellikle ikincisi konusunda çok cahildi ve açıkçası tüm bildikleri yüzeysel bilgilerdi. Bu zorlama entelektüel tutum onu ciddi hatalara sürüklemişti²²⁰⁴.

III. Romanos bir süre sonra edebi ve felsefi tartışmaları bırakarak askeri faaliyetlere döndü. Zira o bir yandan da Trajan'a²²⁰⁵ özenmekteydi²²⁰⁶. Bu nedenle hem batıdaki hem de doğudaki düşmanlarıyla savaşmak için hazırlıklara girişti. Psellos'a göre batıda kazanılan zaferler kolay ve küçük zaferlerdi. Ancak doğuda kazanılacak bir zafer, ses getirecek ve ona şöhret kazandıracaktı. Böylesi bir seferde devletin kaynaklarını da daha rahat kullanabilirdi. Bu nedenle savaş için gerçek bir gerekçesi olmamasına rağmen Suriye üzerine bir sefer düzenledi²²⁰⁷. Bu seferin gerçekten bir gerekçesi bulunmuyordu zira Halep emiri ile aralarında bir barış antlaşması vardı ve İmparator ordusuyla Antakya'ya geldiğinde, onun niyetini öğrenmiş bulunan emirin elçileri gelerek ona aralarındaki antlaşmayı hatırlatmak

²²⁰² I. Justinianos (y: 482-14 Kasım 565). 1 Ağustos 527-14 Kasım 565 yılları arası Doğu Roma İmparatoru.

²²⁰³ Ostrogorsky, s. 298

²²⁰⁴ Psellos, s. 14. Psellos, Romanos döneminde bu türden felsefi tartışmaların çok fazla yapıldığını, Aristoteles'in doktrinlerinin ya da Platon'un alegorilerinin, gerçek anlamlarının anlaşılmasından çok uzakta, yalnızca basit tekrarlar olarak ele alındığını ifade etmektedir. Psellos bu tartışmacıların hiçbirinin uygun donanımına sahip olmadıkları için adı geçen filozoflar üzerine varmış oldukları yargıların tümünün yanlış olduğunu, sarayın o dönemde herkesin görmesi için *felsefe giyindiğini* ancak hiçbirinin ne gerçek bir sınav ne de gerçek bir arayış içinde olmadıklarını belirtir. Bununla birlikte Mihail Psellos'un bahsetmiş olduğu, III. Romanos'un ciddi hataların bir kısmı devlet işleriyle ilgilidir ve bizim metnimizin de içeriğinde yer almadığı için bu mevzuları değerlendirmemize dâhil etmiyoruz.

²²⁰⁵ Marcus Ulpius Nerva Traianus (18 Eylül 53-8 Ağustos 117). 23 Ocak 98-8 Ağustos 117 yılları arası Roma İmparatoru.

²²⁰⁶ Ostrogorsky, s. 298

²²⁰⁷ Psellos, s. 15

istediler²²⁰⁸. Ioannes Skylitzes de İmparator'un seferini belirli bir nedene bağlamadan, yalnızca öncellerinin başarılarını taklit etmek ya da yeni bir başarının altına imza atmak için böyle bir sefere kalkışmış olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Suriye'ye varması Ağustos ayına tekabül edecek olan Roma ordusunun yaşayacağı olası sıkıntılar hakkında Ioannes Khaldos gibi bazı komutanlar tarafından uyarılmasına rağmen İmparator'un yine de bu seferi sürdürmeye kararlı olduğunu ifade etmektedir²²⁰⁹. Bu görüşler ışığında İmparator'un, herhangi bir sebep gözetmeksizin, salt şöhretini artırmak amacıyla böyle bir maceraya atılmak istediği düşünülebilir.

Bar Hebraeus, Romanos'un bu seferinin nedenini diğer kaynaklarda yer almayan bir hadiseye dayandırmaktadır. Buna göre AG.1341/M.1030/H.420 yılında Antakya'dan hareket eden bir Roma ordusu Halep önlerine gelerek kamp kurmuş, Halep içindeki küçük bir Arap kuvveti ise bunlarla savaşarak mağlup etmiş ve pek çoğunu öldürmüştür. Daha sonra İmparator Romanos bunu haber almış ve 100 bin kişilik bir orduyla Konstantinopolis'ten hareket ederek Halep üzerine gelmiştir. Bar Hebraeus Roma ordusunun dağılmasına gerekçe olarak ise maiyetlerindeki askerlerle birlikte asıl ordunun önünden gitmekte olan iki Slav asilzadesinin bin kişilik bir Arap birliğiyle karşılaşmalarına bağlar. Bunun üzerine bahsi geçenler geri dönerek orduyu çok kalabalık bir Arap ordusunun üzerlerine gelmekte olduğu yönünde uyarması sonucu İmparator ve ordudaki askerler korkuya kapılarak gerisin geri Antakya'ya kaçmışlardır²²¹⁰. Bu bilgiyi muhtemelen bir Arap kaynağından edinen Bar Hebraeus'u destekleyen başka görüşlerde bulunmaktadır²²¹¹.

Sürece baktığımızda İmparator'un Antakya'dan ayrılarak Halep üzerine ilerlemeye devam ettiğini görmekteyiz. Roma ordusu Suriye'de Azez yakınlarına geldiğinde Araplar tarafından pusuya düşürüldü. Kısa bir zaman öncesine kadar çıktığı her savaş meydanından zaferle ayrılacak denli büyük bir güce sahip Roma ordusu, İmparator III. Romanos'un son anda atına atlayarak canını kurtarabildiği ve neye uğradığını bilememiş bir vaziyette dağılarak kaçmaya başladığı bir bozgunla yüzleşmek durumunda kaldı. Roma ordusu o kadar kısa bir sürede dağılmış ve askerler o kadar hızlı bir biçimde kaçmışlardır ki Psellos'un ifadesine göre Araplar bile bu

²²⁰⁸ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 218

²²⁰⁹ Skylitzes, s. 359. Skylitzes komutanların, böylesine sıcak bir mevsimde Suriye gibi bir bölgeye yapılacak olan bir seferde, askerin su ihtiyacının karşılanması çok zor olacağı ve bölgedeki hava sıcaklığının da yüksek olması nedeniyle tamamen zırhlı olacak olan ordunun büyük güçlük çekeceği konusunda İmparatoru uyardıklarını söylemektedir.

²²¹⁰ Bar Hebraeus, I, s. 288

²²¹¹ Bkz, Erdoğan MERÇİL, "Mirdâsiler", TDVİA, Cilt: 30, 2005, ss. 149-151

duruma şaşırmış ve bu şaşırtıcı zaferlerini izlemekle yetinmişlerdir²²¹². Ioannes Skylitzes'in anlatımı biraz Bar Hebraeus'un verdiği bilgileri andırmaktadır ancak biraz daha detaylıdır. Skylitzes İmparator'un Azez'e geldikten sonra kamp kurduğunu ve burada bekleyerek Arapların tutumunu gözlemlemek istediğini belirtmektedir. Burada beklemekteyken öncü birlik olarak *patrikos* Leon Koirosphaktes komutasındaki *exkubiton*²²¹³ birliklerini ileri göndermiş ve bu birlik Arapların saldırısına uğramıştır. Leon Koirosphaktes Araplara esir düşerken, kurtulanlar geri dönerek Araplar konusunda İmparator'u uyarmışlardır²²¹⁴.

Hadise üzerine pek detay vermeyen Mihael Rabo ise İmparator'un yenilerek kaçtığını söylemektedir. Yani herhangi bir detay vermemekle birlikte, iki kuvvet arasında bir savaşın yaşanmış olduğu kanısını uyandırmaktadır. Verilen bilgilerin tümüne bakıldığında ise gerçekte, eğer bir çatışma yaşanmışsa bunun İmparator'un göndermiş olduğu öncü birliklerle, sayıları ve mahiyetleri belirsiz olan Arap kuvvetleri arasında yaşandığına kanaat getirilebilir. Mihael Rabo bunun ardından İmparator'un karargâhına giren Arapların çok miktarda ganimet elde ettiklerini söylemektedir. Ayrıca, bu hadise sonrasında Arapların Romalılara ait pek çok yeri de ele geçirdiklerini ve Halep'e geldiklerinde, burada bulunan Romalıların, şehri terk ederek gittiklerini ve Halep şehrinin idaresini Araplara bıraktıklarını eklemektedir²²¹⁵. Ancak bu son bilgi hatalı durmaktadır zira bu dönemde Halep şehri Arap kökenli Şii Mirdâsîler'in elinde bulunmaktadır²²¹⁶.

İslâm kaynakları da III. Romanos'un Suriye seferine kayıtsız kalmamışlardır. İbn Kesir H.421/M.1030 yılında Roma imparatorunun 100 bin kişilik bir orduyla Konstantinopolis'ten hareket ederek Halep üzerine geldiğini ve amacının Şam ve çevresini yeniden Hristiyanlığa kazandırmak olduğunu söyler. Bu dönemde Halep emiri Şebelü'd-Devle Nasr bin Salih bin Mirdâs'dır. İbn Kesir'e göre Roma ordusunun çözülmesinin temelinde, maruz kaldıkları aşırı su sıkıntısı ve bunun yarattığı gerginlik nedeniyle ordunun içinde baş gösteren çeşitli görüş ayrılıkları olmuştur. İbn Kesir bu sefer esnasında İmparator'un yanında *domestikos*un da bulunduğunu söylemektedir ancak kimliği konusunda bilgi vermemektedir. İbn Kesir'e göre bahsi geçen bu

²²¹² Psellos, s. 16

²²¹³ Seçme İmparatorluk muhafız birliği. Bilgi için bkz, Alexander KAZHDAN, "Domestikos ton Exkubiton", ODB, Cilt: 1, ss. 646-647

²²¹⁴ Skylitzes, ss. 358-359

²²¹⁵ Michael, s. 592

²²¹⁶ Merçil, "Mirdâsîler"

komutan, İmparator'u ortadan kaldırmak ve tek başına tahtın sahibi olmak için, ordu içerisindeki askerlerin bir kısmıyla anlaşmıştı. Ne var ki bu planı öğrenen III. Romanos hemen başkent Konstantinopolis'e geri döndü. Onların kaçtığını gören Araplar onları takip etmeye ve yağmalamaya başladılar. Bu şekilde yüklü bir ganimet elde ederlerken Roma askerlerinin pek çoğu susuzluk nedeniyle öldü²²¹⁷.

İbnü'l Esir ise İbn Kesir'in ismini vermediği kişiyi, *domestikos* unvanını kullanmadan “*Dukas'ın oğlu*” olarak tanımlamaktadır. X. yüzyılın başlarından itibaren Roma İmparatorluğu içerisinde etkinlikleri bilinen ve M.1059 yılında X. Konstantinos Dukas'ın tahta çıkmasıyla bu etkinliği hükümdarlık makamına kadar yükselen Dukas ailesi, imparatorluk için önemli hizmetlerde bulunan fertlere sahiptir²²¹⁸. Ne var ki elimizdeki kaynakların, III. Romanos'un Suriye seferi ile ilgili kayıtlarında İbnü'l Esir'in haricinde herhangi birinde Dukas ismi yer almamaktadır. Yine de M.1006 yılında doğan ve bu sefer esnasında 24 yaşında olması vesilesiyle orduda görev alma ihtimali yüksek olan Konstantinos Dukas'ın, Roma İmparatorluğu'nun Moesia valisi Andronikos Dukas'ın oğlu olması İbnü'l Esir'in kullandığı “*Dukas'ın oğlu*” ifadesine uymaktadır²²¹⁹. İbnü'l Esir III. Romanos'un bu seferini İbn Kesir ile benzer detayları vererek aktarmaktadır ancak bu hadise ile ilgili iki rivayet bulunduğunu belirtir. Birinci rivayet İbn Kesir'in verdiğiyle hemen hemen aynıdır ve İbnü'l Esir'in anlatımında, İbn Kesir'in *domestikos* olarak verdiği kişi ve eylemleri, İbnü'l Esir'de “*Dukas'ın oğlu*” olarak tanımlanan kişiyle örtüşmektedir. İbnü'l Esir'in aktardığı ikinci rivayete göre az sayıdaki Arap birliği Romalılara baskın yapmış, durumu muhakeme edemeyen Romalılar ne yapacaklarını şaşırarak İmparator'a, izini kaybettirebilmesi amacıyla siyah ayakkabılar giydirmişlerdi. Daha sonra Araplar, kaçan Romalıların tüm mallarını ganimet olarak almışlardı²²²⁰.

İslâm tarihçilerinin bu hadise ile ilgili vermiş oldukları detaylardan biri de İmparator'a karşı bir komplo planlandığı yönündedir. Diğer kaynaklarda yer almayan bu bilgiyi destekleyen tek kişi Urfalı Mateos'tur. Urfalı Mateos, AA.479/M.1030²²²¹ yılında Roma İmparatoru'nun tüm ordusunu toplayarak Halep yakınındaki Azez'e geldiğini, Arapların ise sayılamayacak kadar kalabalık bir halde Romanos'a karşı

²²¹⁷ İbn Kesir, XII, s. 107

²²¹⁸ Alexander KAZHDAN, Anthony CUTLER, “*Doukas*”, ODB, Cilt: 1, ss. 655-656

²²¹⁹ Konstantinos Dukas'ın M.1057 yılında I. Isakios Komnenos'un tahta geçmesinden önceki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla III. Romanos'un Suriye seferine katılıp katılmadığı belirsizdir.

²²²⁰ İbnü'l Esir, IX, ss. 312-313

²²²¹ AA=Anno Armeniacorum. MS.551 yılını başlangıç olarak kabul eden Ermeni takvimi.

geldiklerini ifade eder. İmparator Arapları görünce korkmuş ve savaşmaya cesaret edememiştir. Zira Mateos'a göre Ortodoks inancını yani Kalkedon karşıtı olanları lanetleyen Romanos korkak, zayıf ve kötü niyetli biriydi²²²². Bu nedenden ötürü askerlerinin bir kısmı onu savaş meydanında yalnız bırakarak öldürülmesini sağlamayı planlıyordu. Bu plandan haberdar edilen İmparator çok korktu ve bir gece vakti kaçtı. Araplar İmparator'un kaçtığını öğrenince Romalılara saldırdı ve içlerinden 20 bin kadarını öldürdüler. On dört gün sonra Cyrrhus'tan bir köylü Romanos'u, ağaçların arasında donarak ölmüş vaziyette buldu²²²³. Urfalı Mateos'un aktardığı bilgilerin doğruluğu diğer kaynaklarla mukayese edilebilir olmakla birlikte son verdiği bilginin yanlış olduğu muhakkaktır. Zira III. Romanos hakkında bilgi veren kaynaklar ve bu kaynakların ışığında yapılan sonraki dönem çalışmaları, İmparator'un sarayda öldürülmüş olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Roma ordusunun bu şekilde geri çekilmesinin ardından Araplar savaş meydanında kalan askerlerin bir kısmını ele geçirmişler, bunların içinden önemli kişi olarak addettiklerini esir etmişler, diğerlerini ise serbest bırakmışlardır. İmparator Romanos ve ordu bu şekilde kaçarken arkalarında Psellos'un ifadesiyle sarayın kendisi kadar zengin olan karargâhlarını bırakmışlar ve Araplar, içinde çok kıymetli hazinelerin bulunduğu, kolayca sayarak bitiremedikleri devasa bir ganimet bulmuşlardır²²²⁴.

Bu büyük başarısızlık, III. Romanos için büyük bir yıkım olmuştur ve Roma kamuoyu nazarındaki, zorla edinmeye çalıştığı tüm itibarını tamamen yitirmiştir. Ancak bu ağır hezimetin iki yıl sonrasında Roma Devleti ve İmparator Romanos, General Georgios Maniakes vasıtasıyla Urfa şehrini ele geçirerek kaybettiği itibarını bir nebze de olsa düzeltmeyi başarmıştır.

[233] Urhoy'un Araplar'dan Nasıl Alındığına Dair:

Bu dönemde Musul ve Beyt Nahreyn'in hâkimi, ismi Kawm olan bir Arap idi.

Urhoy'da ise Salman adında biri hüküm sürüyordu. Şamişat ise Rumların

elindeydi ve orada Maniaki²²²⁵ adında yaşlı ve kurnaz bir adam vardı ki orada

Iwannis Şumuşki'yi zehirlemişti²²²⁶. Orada Urhoy hâkimi Salman'ın bir evi

²²²² Mihael Rabo da (s. 598) Romanos'un inananlara, yani Ortodokslara karşı yapmış olduğu zulümleri nedeniyle Tanrı'nın kendisinden memnun olmadığını ifade etmektedir.

²²²³ Mateos, ss. 39-40

²²²⁴ Psellos, s. 16

²²²⁵ (ö:1043). Roma askeri valisi ve generâli.

²²²⁶ Ioannes Tzimiskes'in ölümü ile ilgili bilgi veren kaynakların hemen hepsi İmparatorun zehirlendiğini söylese de Georgios Maniakes'in ismi bu hadiselerin hiçbirinde geçmemektedir.

vardı ve aralarında yaptıkları anlaşmayla sürekli birbirlerine bağışlar gönderirlerdi.

Bu sırada, önce Musul sonra da tüm Beyt Nahreyn'i eline almış olan Kawm öldü. Kawm'in, Şabilü'd-Devle isminde, cariyesinden olma bir oğlu vardı. Araplar, bir hizmetçinin oğlu olan bu kişiyi başlarında hükümdar olarak görmek istemiyorlardı.

s.43

Bu nedenle Şabil, babasının yerine geçtiği zaman birtakım fesatçılar ona "Salman, yani Urhoy hâkimine göre senin hükümdarlığın yanlıştır." Diğer yandan aynı kişiler Salman'a, Şabil'in kendisi için tehdit oluşturduğunu duyurdu. Şöyle diyorlardı: "O senin tahtını yıkacak ve seni hükümdarlıktan çıkaracak." Bu kişiler, her ikisinin birbirlerine karşı takınacakları tavrı dikkatle izlemekteydi. Sonra Salman hapsedildi ve o Yunanlıyı sevdiği için onu da beraberinde Urhoy'a yani kendi kalesine götürsün diye, Maniaki'ye gönderildi. O dönemde Urhoy'da çok sayıda Hristiyan ve Arap bulunmaktaydı. Her milletten bir araya gelmiş olan kalabalıktan sesler yükselmeye başladı.

Salman Maniaki'ye gönderilince ona şöyle bir haber gönderdi: "Sana hükümdarlığın yerine istediğin her şeyi veriyorum." Salman ise gönderdiği elçi vasıtasıyla şunu bildirdi: "Liderliğimi, mülklerimi ve benimle birlikte olanları muhafaza etmek için bir kale istiyorum." Maniaki'nin cevabı, "Rum imparatoruna, Rum topraklarındaki kalelerden birini sana verdiğimi yazılı olarak bildiriyorum." Ancak Salman, Şabil'in gelmesinden korktuğu için onun bu işi aceleyle halletmesini istemekteydi ve elçiler aracılığıyla ona baskı yapıyordu. Maniaki ise, bir araya gelmedikleri müddetçe bunun olamayacağını bildirdi. Bu gecikme Salman'ın kabilesinde kargaşaya neden olmaktaydı ve Salman Maniaki'ye "Emir verirsen ya biz sana geliriz ya da sen bize gel. Sözümüz şudur ki, kabilemizin soyluları, eğer birbirimizi göremezsek dağılıp gideceğimizi düşünmektedirler."

Salman (Maniaki) bu şartları kabul etmek zorunda kaldı ve ona gizlice gelerek kendisiyle buluşmasını söyledi. Geceleyin işaret vererek onları dağdaki kalenin batı kapısına yöneltti. Salman ile birlikte olanlar, onarlı ve yirmişerli gruplara bölünerek geldiler. Maniaki de beraberinde küçük bir birlikle geldi ve onları karşıladı. Salman, iki çocuğunu yanına alarak anlaştıkları üzere buluşacakları kapıya geldi ve kapıyı çalarak işaret verdi.

s.44

O içeride beklerken Maniaki de dışarıda bekliyordu. Salman daha sonra kapıyı açtı ve birbirleriyle buluştular. Onların dışında hiç kimsenin bunlardan haberi olmamıştı.

Salman ve Maniaki planlarını başarıyla uyguladılar ve aralarında yapmış oldukları anlaşma geçerliliğini sürdürdü. Salman, Maniaki'ye "Aramızdaki

anlaşma devam ediyor ve barışımız da sürüyor. Bu yaptığımız aramızda bir sır olarak korunacak” dedi. Bu şekilde kalenin kapısına geldiler ve Salman çocuklarını Maniaki’ye teslim ederek kalenin küçük kapısına doğru ilerledi. Maniaki’nin birlikleri pusuya düşme endişesiyle bir an önce harekete geçmek istiyorlardı. Salman ise kalenin kapısını almak istediysede başaramadı. Ardından Maniaki ve beraberindekiler vaktinde gelerek kale kapısını ele geçirdiler ve içeri girerek muhafızları öldürdüler ve kaleyi ele geçirdiler. Salman arkalarından beraberindeki insanlar ve mallarıyla geldi ve herhangi bir şeye zarar vermeden kaleye girdi. Gün aydınlanırken gece olan bitenin haberi şehirde yayıldı. Şehirde Salman’a muhalif olan Araplar dehşete düştüler ve şehri terk ederek civardaki başka şehirlere kaçtılar.

Ancak şehirde Maniaki ile birlikte şehri korumaya yetecek kadar bir kuvvet olmadığı ve Konstantinopolis’ten takviyenin ne zaman geleceği belli olmadığı için endişeliydiler. Maniaki, şehri Araplardan koruyacak kadar adam bulamadığı için İmparator Romanos’a haber yolladı. Bununla birlikte şehirde bulunan Hristiyanlar da kendi hayatları için endişe etmekteydiler ve Arap ordularının yakınlarda olduğunu haber alınca şehirdeki büyük kiliseye yani Aya Sofya kilisesinde toplandılar ve kapılarını tuttular.

s.45

Orada geçirdikleri üç günün ardından iyice ümitleri tükendi. Bu sırada Arap orduları da her yönden gelerek şehre girdiler ve yağma ve talana başladılar. Nihayetinde kiliseye yöneldiler ve kısa bir süre uğraştıktan sonra kilisenin kapılarını açmayı başardılar. İçeri girdikten sonra da orada bulunan tüm erkekleri kılıçtan geçirdiler ve genç kızlarla genç erkekleri esir olarak alıp gittiler.

Kısa bir süre sonra Musul hâkimi Şabil ve ordusu şehre geldi. Şehri harap bir vaziyette buldu ve o da kiliseleri ateşe verdi ve şehirden ayrıldı.

Bu dönemde iki tane Ortodoks kilisesi yakılmıştı. Bunların biri, yukarıda da bahsettiğimiz Bar Gumoye’nin Tanrı’nın Doğuşu Kilisesi, bir diğeri ise Mor Teodoros’un kilisesiydi. Böylece şehir, perişan edilerek ıssız bir çöl haline getirildi. Başkentten yardım gelene kadar kaleyi korumakta olan Maniaki hala şehirde kalmaktaydı. Patrirkos Ebu Ka’b ona yeni gelişmeleri ve şehirde endişeyle bekleyen bir grup insanın ne yapabilecekleriyle ilgili toplanmakta olduğu haberini gönderdi.

İmparator Romanos, beş yıllık hükümdarlığının ardından (AG) 1348 yılında öldü. Türkler ise kuzey bölgelerden çıkmak ve Arapların devletini ellerinden almak için hazırlık yapmaktaydılar.

M.1030 yılında Suriye’de yaşanan hezimetin ardından İmparator III. Romanos başkente geri döndü. Ancak bu başarısızlığa rağmen imparatorluğun doğu sınırında Araplara karşı yürütülen mücadele hız kesmeden devam etmekteydi. Bu mücadele

sürecinin önemli bir figürü de Roma'nın Samsat merkezli garnizon komutanı Georgios Maniakes'tir. Maniakes her ne kadar ismini ilk olarak Urfa şehrini ele geçirdiği zaman duyurmuş olsa da tarihi kayıtlar onu daha ziyade Sicilya'da Araplara karşı yürüttüğü mücadele ve son olarak İmparator IX. Konstantinos Manomakhos'a karşı başlattığı isyanla anmaktadır. Bunun muhtemel nedeni, dönemin kayıtlarını tutan Grek tarihçilerin de Maniakes'in Urfa'yı ele geçirmesi hadisesine pek ehemmiyet vermemiş olmalarıdır. Mihail Psellos bu konu hakkında neredeyse hiç bilgi vermezken Ioannes Skylitzes'in çalışmasında *1234 Kroniği*'nin içeriğindeki bilgilere eş değer bilgiler biraz daha özet halinde verilmektedir²²²⁷. *1234 Kroniği* Maniakes'in Urfa'yı ele geçirmesini, tıpkı Skylitzes gibi III. Romanos Argyros dönemi hadiseleri içerisinde vermektedir. Ancak diğer iki Süryani tarihçiden Bar Hebraeus bu hadiseyi İmparator IV. Mihail dönemine tarihlerken, bir diğeri Mihael Rabo ise daha da ileri bir tarihe, V. Mihail Kalaphates dönemine tarihlemektedir²²²⁸.

Bar Hebraeus, M.1030 yılında cereyan etmiş olan III. Romanos'un Suriye seferinin kayıtlarının ardından İmparator'un aniden öldüğünü belirtmektedir²²²⁹. Bu bilgi hatalı olmakla birlikte Bar Hebraeus, Urfa'nın Romalılar tarafından ele geçirilmesini de yine hatalı biçimde, bu hadisenin hemen arkasına koymaktadır²²³⁰. Ancak kronolojik hatasına rağmen Bar Hebraeus bu hadise ile ilgili, *1234 Kroniği* içinde yer almayan detaylar vermektedir. Bar Hebraeus'un anlatımına göre “*Bu dönemde iki Arap emiri yani Utayr oğlu ile Şibal oğlu, Edessa'da hüküm sürüyorlardı. Bunların her biri ayrı bir kaledeydi. Utayr oğlu, Roma imparatoru Mihail'e haber göndererek kendi kalesini, 20.000 dinar ile Roma diyarında kendisine verilecek 4 köy mukabilinde sattı*²²³¹. *Romalılar da geceleyin geldiler, kaleye girdiler, burada kuvvetli tahkimat vücuda getirdiler. Sonra bunların bir kısmı şehre inerek Arapların camiini tahrip ettiler. Nasrüddevle bu hadiseden haber alınca Edessa'ya karşı bir ordu göndererek burasını zapt etti ve onun askerleri şehrin surunu yıkarak şehre girdiler. Bunlar Hıristiyanların iltica ettikleri büyük kiliseyi de ele geçirerek bunlardan ve kadınlarından birçok ganimetler aldılar. Bunlar Roma kalesinin karşısında çadır*

²²²⁷ Skylitzes, s. 365

²²²⁸ Mihael Rabo'da “*Mihail'in döneminde Araplar Edessa'yı Romalılara teslim etti*” bilgisinin haricinde başka bilgi bulunmamaktadır (Michael, s. 598).

²²²⁹ Bar Hebraeus, I, s. 289

²²³⁰ Aynı kronolojik hatayı İbnü'l Esir de yapmaktadır. İbnü'l Esir bu hadisenin tarihi olarak H.422/M.1030-1031 yılını vermektedir.

²²³¹ İbnü'l Esir daha doğru bir ifadeyle İbn Utayr'ın, III. Romanos'a haber gönderdiğini bildirir (İbnü'l Esir, IX, s. 317).

*kurdularsa da kaleye yaklaşamadılar ve kar yağması üzerine kış bahane ederek şehri terk edip gittiler.”*²²³² Bar Hebraeus’un bu anlatımı İbnü’l Esir ile neredeyse aynıdır²²³³.

Ancak Bar Hebraeus bu bilgileri aktardıktan sonra “*AG.1343/M.1032 yılında Romalılar Edessa’ya girdiler*” ifadesiyle, sanki bir önceki hadisenin iki yıl sonrasında Romalılar Urfa şehrine bir defa daha girmişler şeklinde bir izlemin yaratmaktadır. Esasında bu ifade ile vermiş olduğu tarih, hadisenin gerçekleştiği tarihi yansıtmaması bakımından doğrudur. Ancak söylemiş olduğumuz gibi Bar Hebraeus kronolojik olarak hata yapmaktadır. Zira bu bölümde verdiği detaylar arasında, Romalıların Urfa’ya girmeleri üzerine Halep emiri Nasrüddevle’nin İmparator Mihail’e bir mektup göndererek Romalıların buradan çıkmasını istediğini aksi takdirde Arapların onları savaş yoluyla çıkaracaklarını bildirdiğini ifade eder. Mihail ise cevabında Urfa’yı savaş yoluyla değil, sahibinden satın alarak elde ettiklerini belirtmiştir ve bu ifade önceki paragrafta verilen bilgiyi doğrulamaktadır. Bar Hebraeus bundan sonra Romalıların Urfa çevresindeki yerleşimlere saldırdıklarını ve nihayetinde Harran hâkimi İbn Vessab’ın onlara haraç ödemeyi kabul ederek saldırılarını önlediğini söyler²²³⁴. Bu son bilgiler İbnü’l Esir tarafından da teyit edilmektedir. İbnü’l Esir, İbn Vessab en-Numeyrî’nin Harran ve Suruç şehirleri üzerine Romalılarla anlaşmaya vardığını belirtir²²³⁵.

Georgios Maniakes tarafından Urfa şehrinin ele geçirilmesi hadisesi hakkında en detaylı bilgiler Urfalı Mateos Kroniği’nde yer almaktadır²²³⁶. Urfalı Mateos’un içeriği genel hatlarıyla İbnü’l Esir, detay bakımından da *1234 Kroniği* ile oldukça yakın bilgiler içermektedir. Bu bakımdan *1234 Kroniği* yazarının Urfalı Mateos’tan ya da her ikisinin ortak bir kaynaktan beslenmiş olmaları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ancak Urfalı Mateos’un eserini Ermenice yazdığını ve *1234 Kroniği* yazarının da eser içerisinde herhangi bir Ermeni tarihçiye ya da Ermenice bir kaynağa atıfta bulunmadığını göz önüne alırsak bu ihtimali elemek durumundayız. Diğer bir olasılık, bir ihtimal Urfalı Mateos’un da kaynak olarak kullanmış olabileceği ve Andy Hilkins’in çalışmasında *1234 Kroniği* yazarının, Maniakes’in Urfa’yı ele geçirmesi

²²³² Bar Hebraeus, I, s. 289

²²³³ İbnü’l Esir, IX, ss. 317-318

²²³⁴ Bar Hebraeus, I, s. 290

²²³⁵ İbnü’l Esir, IX, s. 318

²²³⁶ Urfalı Mateos, ss. 39-42

konusunda kaynak olarak kullandığını açık bir şekilde belirttiği Urfalı Basileos'un²²³⁷ eseridir²²³⁸. Urfalı Basileos'un çalışması Mihael Rabo tarafından da kullanılmış, eserinin bir bölümünde Basileos'un çalışmasının, Urfa şehrinin tarihini içeren bir kısmını da olduğu gibi nakletmiştir²²³⁹.

[234] Konstantinos'un Hükümdarlığı²²⁴⁰:

Konstantinos, Rumların yeni imparatoru olmuş ve bolca dağıttığı hediyelerle büyüklüğünü göstermişti. İmparator Konstantinos, gut hastalığından muzdaripti.

İmparator III. Romanos Argyros altı yıllık bir hükümdarlığın ardından M.1034 tarihinde öldü²²⁴¹. Romanos'un ölümünün ardından İmparatoriçe Zoi, Paflagonyalı bir köylü olan ancak yakışıklılığıyla Konstantinopolis sosyetesinin dikkatini çeken genç Mihail ile evlendi ve onu IV. Mihail unvanıyla imparatorluk tahtına çıkardı²²⁴².

1234 Kroniği, III. Romanos'un ölümü ve sonrasında tahta geçen IV. Mihail²²⁴³ ve V. Mihail²²⁴⁴ dönemlerini tamamen atlayarak hiçbir bilgi vermediği gibi metnin bu bölümünde bahsetmiş olduğu IX. Konstantinos Manomakhos dönemi ile ilgili işe yarar

²²³⁷ Abu'l-Farac bar Shumono (ö:1169). M.1129 yılında Keysun metropoliti olarak atanmış ve Basil ismini almıştır. Ardından Urfa'da aynı görevi ölümüne kadar sürdürmüştür. Basil'in eseri Haçlı Seferleri sonrasında Urfa'da II. Joscelin dönemi ve M.1144 yılında şehrin Zengiler tarafından alınması ve sonraki süreç açısından önemli bir kaynaktır.

²²³⁸ Hilken, s. 403

²²³⁹ Michael, ss. 675-676

²²⁴⁰ Yazar bu noktada IV. (11 Nisan 1034-10 Aralık 1041) ve V. Mihail (10 Aralık 1041-20 Nisan 1042) dönemlerini atlamış ve IX. Konstantin Monomakhos (11 Haziran 1042-11 Ocak 1055) dönemine geçiş yapmıştır.

²²⁴¹ III. Romanos'un ölümüyle ilgili genel görüş, onun sarayın hamamındaki havuzda yüzerken bir grup hizmetkâr tarafından başı suyun içine bastırılarak nefessiz bırakılması sonucunda olduğu yönündedir. İmparator son anda sudan çıkarılmış ancak çok kısa bir süre sonra ölmüştür. Tarihçiler bu sonun, İmparatoriçe Zoi ile bir sonraki İmparator IV. Mihail'in (Paflagonyalı) komplosuyla gerçekleştiği yönünde hemfikirler. Ancak bu durum şüphelidir. Zira bu teorilerin en temel dayanağı olan ve bu işin içerisinde Zoi ve Mihail'in parmağı olduğunu iddia eden Mihail Psellos, tüm bu aktarıklarının "duydıkları" olduğunu ifade etmektedir (Psellos, s. 20). Bunun yanında Urfalı Mateos Romanos'un, İmparatoriçe Zoi tarafından içkisine karıştırılan bir zehirle öldürülmüş olduğunu söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 43). J.J. Norwich ise bunların ihtimal dâhilinde olabileceği gibi her iki teorinin bir arada da kabul edilebileceğini yani İmparatorun yavaş tesir eden bir zehirle zehirlendikten sonra, süreci hızlandırmak için bir suikaste kurban edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Norwich ayrıca İmparator Romanos'un hâlihazırda hasta olduğunu bu nedenle havuzda yüzerken bir felç ya da kalp krizi geçirmiş olabileceği ihtimalinin de bulunduğunu ancak bu ihtimalin pek de inandırıcı olmadığını söylemektedir. Bu son ihtimalin elenmesi durumunda (ki Norwich buna inanmak için saf olmak gerektiğini iddia eder) Norwich, geri kalan tüm ihtimallerde İmparatorun, Zoi tarafından öldürülmüş olduğunu belirtmektedir (Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 221-223).

²²⁴² Norwich Mihail'in M.1033 yılında yetimhane müdürü (Orfanotrophos) olan ağabeyi Ioannes tarafından saraya götürülerek İmparator ve İmparatoriçe ile tanıştırıldığını ve Zoi'nin Mihail'e görür görmez âşık olduğunu belirtir (Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 221).

²²⁴³ IV. Mihail Paflagonyalı (M.1010-10 Aralık 1041). 11 Nisan 1034-10 Aralık 1041 tarihleri arasında Roma imparatoru.

²²⁴⁴ V. Mihail Kalafates (M.1015-24 Ağustos 1042). 10 Aralık 1041-24 Ağustos 1042 tarihleri arasında Roma imparatoru.

bir bilgi vermemektedir. Bunun muhtemel nedeni, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Süryani tarihçileri açısından Roma devletinin bu dönemi ile ilgili en önemli kaynak olan Malatyalı İgnatios'un çalışmasında da bu iki imparator dönemi ile ilgili bilgi bulunmamasıdır. Zira aynı bilgi eksikliği Bar Hebraeus ve Mihael Rabo kroniklerinde de mevcuttur. Bar Hebraeus bahsetmiş olduğumuz gibi hatalı bir tarihlemeyle H.422/M.1030 yılından önce Romanos'un öldüğünü ve yerine Mihail'in imparator olduğunu söylemektedir. Mihail dönemiyle ilgili ise, İmparator'un akrabası olan ve ismi Kalapat olan birinin isyan ettiği ve beş ay sonra yakalanarak gözlerinin kör edildiği bilgisinin haricinde herhangi bir veri bulunmamaktadır²²⁴⁵. Mihael Rabo da Ortodokslara yapmış olduğu zulümler neticesinde Tanrı'yı gücendiren Romanos'un öldüğünü ve yerine oldukça yanlış bir tarihlemeyle AG.1354/M.1043 yılında Mihail'in geçtiğini bildirir. Mihael Rabo IV. Mihail dönemiyle ilgili olarak, İmparator'un akrabalarından Kalaphates isminde birinin isyan ettiğini ve onun isyanının, yakalanıp gözleri kör edilinceye kadar beş yıl boyunca sürdüğünü anlatır. IV. Mihail'in ölümünün ardından VIII. Konstantinos'un kızları Zoi ve Theodora'nın üç ay boyunca ülkeyi yönettiklerini de eklemektedir. Mihael Rabo ayrıca IV. Mihail döneminde Arapların Urfa'yı Romalılara teslim ettiklerini belirtir ki bu, evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere hatalı bir bilgidir²²⁴⁶.

Bar Hebraeus kroniğinin içeriği, IX. Konstantinos Manomakhos dönemi ile ilgili olarak *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo'dan ayrılmaktadır. *1234 Kroniği* tıpkı IV. ve V. Mihail dönemleri gibi IX. Konstantinos dönemi hakkında da bilgi vermemektedir. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler de aslında *1234 Kroniği*'nden çok farklı değildir. *1234 Kroniği* yazarının da işaret etmiş olduğu gibi IX. Konstantinos'un "yüce ruhlu ve cömert" aynı zamanda gut hastalığından muzdarip olduğunu söyleyen Mihael Rabo, yine yanlış bir tarihlemeyle onun AG.1361/M.1050 yılında Roma tahtına çıktığı bilgisini verir²²⁴⁷. Bar Hebraeus kroniğinde ise IX. Konstantinos dönemi ile ilgili daha fazla bilgi bulunmaktadır. Bar Hebraeus, İmparator Mihail'in çocuksuz olarak öldüğünü ve kızları Zoi ve Theodora'nın üç ay süreyle devleti yönettiklerini ifade etmektedir²²⁴⁸. Bar Hebraeus'a göre, bir süre sonra Romalılar imparator seçmek için üç aday belirlemişler ve bu üç kişinin isimlerini kâğıtlara yazarak, küçük bir

²²⁴⁵ Bar Hebraeus, I, s. 289

²²⁴⁶ Michael, s. 598

²²⁴⁷ Michael, s. 604

²²⁴⁸ Bar Hebraeus, I, s. 297

çocuğa kura çekirtmişlerdir. Kurada ismi çıkan kişi Manomakhos olmuş, Mihail'in kızlarından Theodora ile evlenmiş ve Konstantinos ismini alarak imparator olmuştur. İmparatoriçe olan Theodora, tahttaki hakkından dolayı kız kardeşi Zoi'ye bu hakkından dolayı dokuz kantar altın vermiştir. Bar Hebraeus da diğer iki Süryani yazar gibi İmparatorun büyük bir adam olduğunu, cömert biri olduğunu ve yine gut hastalığı çektiğini belirtir²²⁴⁹.

Görüldüğü üzere Bar Hebraeus pek çok şeyi birbirine karıştırmaktadır. Öncelikle Zoi ve Theodora Mihail'in değil, VIII. Konstantinos'un kızlarıdır. Ayrıca Bar Hebraeus'un burada kast ettiği eğer IV. Mihail ise bu kişi Zoi'nin eşidir; V. Mihail ise, IV. Mihail'in yeğenidir ve Zoi ile hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun yanında Bar Hebraeus'un, IX. Konstantinos'un tahta geçişi ile ilgili anlatmış olduğu süreç diğer kaynakların hiçbiri tarafından desteklenmemektedir. Ayrıca IX. Konstantinos Theodora ile değil, Zoi ile evlenmiştir. Psellos bu evlilik sürecinde Zoi'nin her birinin ismi ortak biçimde Konstantinos olan üç aday içinden Manomakhos ailesine mensup olanı seçtiğini söylemektedir²²⁵⁰.

Roma İmparatorluğu'nun bu dönemi ve bahsi geçen üç imparatorun icraatları ya da onların dönemlerinde gelişen hadiseler hakkında *1234 Kroniği* herhangi bir bilgi vermediği için bizler de bu devreyi değerlendirmeye almıyoruz. Metnin bundan sonraki bölümü, diğer iki Süryani tarihçinin de kayıtlarında aşağı yukarı aynı noktada atmış oldukları başlıklarla, ayrı bir bölüm şeklinde ele aldıkları ve Türk tarihini de yakından ilgilendiren konuları kapsamaktadır.

Türklerin Hükümdarlığının Başlangıcı²²⁵¹:

(AG) 1356 yılında Türkler'in hükümdarı Süleyman bar Saltuk²²⁵², Arap devletine bağlı bulunan kuzey bölgelerden çıktı. Bu dönemde Arap devletinin gücü zayıflamış ve Rumlar, bazı şehirleri Araplardan geri almaya muvaffak olmuşlardı. Bu şehirlerin arasında Meliğene, Samişat, Hısnı Mansur, Kişum ve Urhoy da bulunmaktaydı.

²²⁴⁹ Bar Hebraeus, I, s. 298

²²⁵⁰ Psellos, s. 43. Diğer adaylar Konstantinos Dalassenos, saraya çağrıldığı zaman saray bürokratlarına dahası bizzat İmparatoriçe'nin kendisine oldukça soğuk davranmış ve bu nedenden dolayı Zoi tarafından saraydan kovulmuştur. Bir diğer aday olan Konstantinos Artoklines ise planlanan evlilik töreninden birkaç gün önce gizemli bir biçimde ölmüştür (Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 243-244).

²²⁵¹ Bu paragraf numaralandırılmamış.

²²⁵² *سلجوق بن دعلج* Bu dönem Türk tarihinde Süleyman bin Saltuk isminde bir hükümdar yoktur. Saltuk isminden kast edilen muhtemelen Selçuk Bey, Süleyman isminden kast edilen de onun torunu olan Ebu Süleyman Davud Çağrı Bey bin Mikail (M.989-16 Temmuz 1060) olsa gerektir. Ancak yazarın bu iki farklı dönem ismini nasıl birleştirdiği anlaşılamamaktadır.

s.46

İşte Türkler bu dönemde çıktılar ve hükümdarları Süleyman tarafından gönderilmiş olan üç bin kişilik ordu, etrafını çevreleyen surları olmaması nedeniyle, kar, buz ve soğuk nedeniyle insanların ayakta bile durmakta zorlandığı bir zamanda, Melițene'yi kolayca ele geçirdi ve orada bulunan çok sayıdaki insanı katletti²²⁵³.

Metnin bu noktasına kadar olan bölümde *1234 Kroniği* yazarı da tıpkı diğer Süryani tarihçiler Mihael Rabo ve Bar Hebraeus gibi Türklerden bahsetmektedir. Ancak bu bahis, ya Afşin ve Eşnas gibi münferit Türk komutanların icraatlarından ya da Dazimon Savaşı veya Amorium Kuşatması gibi hadiselerde isim verilmeden ordu içerisinde bulunan belirli sayılardaki Türk kuvvetini işaret etmekten öteye gitmemektedir. Ancak buradan itibaren, tarihi sürece de uygun bir şekilde Türklerden bir ulus olarak bahsedilmekte, Türk devletleri, Türk hükümdar ve devlet adamları ile onların faaliyetleri, içeriğin önemli bir kısmını kapsamaktadır.

Konunun bu noktasında çalışmamızın metotlarından birine uygun olarak *1234 Kroniği*'ni, diğer kaynakları bir kenara bırakmak suretiyle yalnızca Mihael Rabo ve Bar Hebraeus kronikleri ile mukayese etmekteyiz. Zira bu üç önemli tarih çalışmasının ortak özelliği, her üç yazarın da Türklerle ilgili belirli bir başlık atarak anlatımlarını sürdürmeleridir. Ne var ki bu konu özelinde, atmış olduğu başlığın altını en az dolduran, *1234 Kroniği*'nin yazarıdır. *1234 Kroniği*'nin aksine Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ise attıkları başlıkların altında Türkler hakkında uzunca anlatımlar ve tanımlamalarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte içerik bakımından Bar Hebraeus ile Mihael Rabo da birbirinden oldukça farklı anlatımlara sahiptirler. Bar Hebraeus Türklerin hikâyesini Selçuklular ile başlatmakta, ayrıca Mihael Rabo'dan alıntı yaparak Türklerin kökeniyle ilgili birtakım bilgileri aktarmaktadır. Mihael Rabo ise çok daha gerilere gitmekte ve Bar Hebraeus'un kendisinden alıntılacağı fakat kısa ve yüzeysel biçimde vermiş olduğu Türklerin kökeni meselesini, çok daha uzun bir metin halinde tartışmaktadır²²⁵⁴. Bu nedenle, Hristiyan bir yazarın Türkler üzerinde yapmış olduğu değerlendirmeler bağlamında Mihael Rabo kroniği, diğer iki Süryani kroniğinin önüne geçmektedir.

²²⁵³ M.1057-58 yıllarında Emir Dinar komutasında gerçekleştirilen fetih. Bilgi için bkz, Urfalı Mateos, s. 107

²²⁵⁴ Bu konuya, Mihael Rabo Kroniği'nin İngilizce tercümesini yapan Matti Moosa da dikkat çekmiş ve Bar Hebraeus'un daha çok Selçuklu Türkleri'nin kökenleriyle ilgilendiğini belirtmiştir (Michael, s. 599, Dn.2007).

Meseleyi daha spesifik bir noktadan ele alan Bar Hebraeus'un aktarmış olduğu bilgiler, Türklerle ilgili çok daha geniş bir yer ayırmış olan Mihael Rabo'da olmaması nedeniyle önem arz etmektedir. Bar Hebraeus anlatımına, “*AG.1347/M.1036 yılında Guzlar²²⁵⁵ adını taşıyan kimseler Hyrcania'dan²²⁵⁶ gelen Selçuk emirleri ile birlikte Hun diyarından çıktılar*” şeklinde başlar. Bu ifadesiyle Bar Hebraeus, Selçuklular'ın Guzlar yani Oğuzlara önderlik ettiklerini ve Oğuzların bu şekilde *Hun Diyarı*'ndan (Orta Asya'dan) hareketle Batı'ya geldiklerini beyan eder. Bar Hebraeus'un bu ifadesi, Türk tarihinin genel kabul gören süreciyle herhangi bir tezat oluşturmamaktadır. Bunun ardından Mihael Rabo'ya atıfta bulunarak onun Türkler hakkında “*Bunlar Nuh'un oğlu Yafes'in oğlu Magog'un neslidir*” ifadesini kullanır ve Peygamber Ezeziel'in Magog'un nesli için yapmış olduğu bir kehaneti anlatır²²⁵⁷. Daha sonra, bizzat kendisinin gördüğü *Mülknâme* isimli Farsça bir eserde²²⁵⁸, Selçuklulara ismini veren Selçuk Bey hakkında müşahade etmiş olduğu bilgileri ve icraatlarını aktarmaktadır. Bar Hebraeus son bölümde Selçuklu Türkleri'nin İslâmlaşmaları ve Tuğrul ve Çağrı Beyler'in ilk dönemleri hakkında bilgiler vermektedir²²⁵⁹.

Türkler hakkında çok daha derin bilgiler verdiğini söylemiş olduğumuz Mihael Rabo ise Türklere ayırdığı bölümü alt başlıklara bölmüştür. İlk bölümde Türklerin kökenleri ve yaşadıkları bölgeleri ele almış, burada Bar Hebraeus'un kısaca değinmiş olduğu köken mevzusunu detaylı biçimde vermiştir²²⁶⁰. Bir sonraki başlıkta Türklerin karakteristik özellikleri ve davranışlarıyla ilgili²²⁶¹ bilgiler veren yazar daha sonra Türklerin İran, Suriye, Ermenistan, Mezopotamya, Kilikya, Filistin ve Mısır'a kadar uzanan coğrafya üzerine yaptıkları akınlar hakkında bilgi verir²²⁶². Mihael Rabo bunun ardından Türklerin yaşamış oldukları bölgeleri neden ve nasıl terk ettiklerini ve Araplarla nasıl ortak bir inanca dâhil olduklarını anlatır²²⁶³.

²²⁵⁵ Oğuzlar.

²²⁵⁶ Gr: Ὑρκανία Cürcan bölgesi ya da bu bölge içindeki Gürgan şehrinin Grekçe ismi

²²⁵⁷ Bar Hebraeus, I, s. 292. Bar Hebraeus bu kehaneti Ezeziel XXXI olarak işaret etmektedir ancak Ö. R. Doğrul bu konunun aslında Ezeziel XXXVIII'de geçtiğinin altını çizmiştir.

²²⁵⁸ *Mülkname* muhtemelen eserin ismi değil, niteliğidir. Zira tarih araştırmaları için önemli kaynak hüviyetinde olan *mülkname* ya da *temlikname* tesmiye edilen çalışmalar, çeşitli dönemlerde ve çeşitli bölgelerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. *Mülkname* ya da *Temlikname* hakkında detaylı bilgi için bkz, Mehmet İPŞİRLİ, “*Temliknâme*”, TDVİA, Cilt: 40, 2011, ss. 430-431

²²⁵⁹ Bar Hebraeus, I, ss. 292-293

²²⁶⁰ Michael, s. 599

²²⁶¹ Michael, s. 600

²²⁶² Michael, ss. 601-602

²²⁶³ Michael, ss. 602-603

Bu noktadan itibaren her üç tarihçi de siyasi tarih anlatımına geri dönmektedir ancak *1234 Kroniği*'nin bu bölümde yukarıda vermiş olduğu bilgiler oldukça yuvarlak ifadeler içermekte ve yüzeysel kalmaktadır. Bununla birlikte biraz sonra değineceğimiz IV. Romanos Diogenes dönemine kadar herhangi bir bilgi de vermemektedir. *1234 Kroniği*'nin bu bölümde vermiş olduğu ilk tarih AG.1356/M.1044-1045 yılıdır. Bar Hebraeus ise anlatımına AG.1347/M.1035-1036 yılından başlar. Mihael Rabo Türkleri anlatırken herhangi bir tarih vermemektedir zira bahsetmiş olduğumuz gibi yazar hadiseyi, tarihin belirsiz olduğu bir dönemden başlatmaktadır. Mihael Rabo siyasi tarih anlatımına ise AG.1361/M. 1049-1050 yılından devam etmektedir. Mihael Rabo bu tarihi, yukarıda da belirttiğimiz gibi hatalı bir şekilde IX. Konstantinos Manomakhos'un Roma tahtına çıktığı yıl olarak gösterir. Aynı dönemde Arapların başında ise (Abbâsî halifesi) Ebu'l Abbâs Kadir'in²²⁶⁴ bulunduğunu söyler ki bu da hatalı bir bilgidir. Zira Ebu'l Abbâs Kadir M.1031 yılında ölmüş ve yerine, uzun süre bu hilafet makamında kalacak olan Kaim-Biemrillâh²²⁶⁵ geçmiştir. Bununla birlikte aslında M.945 yılından, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdâd'a girdiği M.1055 yılına kadar Kadir de dâhil olmak üzere, Abbâsî halifelerinin Şii Büveyhilerin otoritesi altında kaldıklarını da eklemektedir²²⁶⁶.

Bu bölümde dikkat çeken detay üç yazarın da Türklerin İran'a gelişine kadarki faaliyetleri hakkında aslında bilgileri olmadığıdır. Yazarların her biri meseleyi farklı tarihler vermelerine rağmen, birbirlerine yakın bir dönemden itibaren ele almışlardır. Ancak söylemiş olduğumuz gibi, Selçukluların ortaya çıkışları hakkında bazı bilgiler veren Bar Hebraeus haricinde Türklerin faaliyetleri hakkında bilgi veren yoktur. Bar Hebraeus'un Selçukluların faaliyetleri hususunda verdiği bilgiler de tartışmalıdır. Bar Hebraeus, Selçuklu tarihini hızlıca Tuğrul ve Çağrı Bey'e getirir. Çağrı Bey'in Ermenistan ve Horasan'daki birtakım faaliyetlerinin ardından kardeşi Tuğrul Bey'e giderek bu bölgede güçlerinin yetmeyeceği rakipleri, Harezmşah Harun²²⁶⁷ ve Gazneli Mesud'un²²⁶⁸ olduğunu söyleyerek Ermenistan ve Horasan'a gitmeleri gerektiğini söylediğini ve Tuğrul Bey'in de bu öneriyi kabul ettiğini ifade eder²²⁶⁹. Ancak örneğin

²²⁶⁴ Ebu'l Abbâs Kadir (M.947-29 Kasım 1031). M.991-1031 yılları arası yirmi beşinci Abbâsî halifesi.

²²⁶⁵ Ebu Câfer el-Kaim-Biemrillâh (9 Ekim 1001-2 Nisan 1075). M.1031-1075 yılları arası yirmi altıncı Abbâsî halifesi.

²²⁶⁶ Michael, s. 604

²²⁶⁷ Yazarın burada kast ettiği kişi, Gazneliler'in Harezm bölgesi valisi olan Altuntaş el-Hâcib olmalıdır.

²²⁶⁸ Gazneli hükümdarı I. Mesud (M.998-17 Ocak 1040).

²²⁶⁹ Bar Hebraeus, I, s. 293

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecine büyük katkı sağlayan Dandanakan Savaşı²²⁷⁰ hakkında hiçbir bilgi vermemektedir.

Süryani tarihçiler, Selçukluların erken dönem faaliyetleri hakkında bilgileri büyük ihtimalle İslâm kaynaklarından edinmişlerdir. Bu nedenle, İslâm kaynaklarında geniş yer verilen bu dönem hadiselerinden bihaber olmaları düşük bir ihtimal olarak görünmektedir. Selçukluların erken dönem faaliyetleri hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermemiş olan *1234 Kroniği* için bu durum normal karşılanabilir. Ancak gerek Türklerin kökeni hakkında uzun uzadıya yazan Mihael Rabo, gerekse Selçukluların ortaya çıkışları üzerine bilgiler veren Bar Hebraeus'un çalışmalarında bu detayların atlanmış olması ilginçtir. Zira bu dönem hadiselerinin kayıtları İslâm kaynaklarında geniş yer tutmaktadır.

Abbâsî hilafeti ve dolayısıyla Arap egemenliğinin zamanla iktidar erkini yitirmeye başlamasıyla hâkimiyet zaman içerisinde Türklerin eline geçmeye başladı. Önceleri Abbâsî ordularında asker, daha sonra komutan, sonrasında vali ve nihayetinde özerk hanedan devletlerini teşkil eden Türkler, özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İslâm sahasının önemli bir kısmının tek egemen gücü haline geldiler. İslâmiyet'in ilk devirlerinde egemenliğin yegâne sahibi olan Araplar ve ilerleyen süreçte bu egemenliği ele geçirme ya da en azından ortak olma girişiminde bulunmuş olan İranlılar, yavaş yavaş Türklerin otoritesini tanımaya ve Türk hükümdarların tebaası olmaya başladılar. Bu durum Müslüman tarihçilerin, hadiselerin merkezine artık Türkleri yerleştirmelerini beraberinde getirdi. Bu noktadan itibaren Müslüman tarihçiler (ki çoğunluğu hâlâ Arap ya da İranlıydı) Türklerin kimliği, kökenleri, özellikleri gibi konularla ilgilenmeye de başladılar.

1234 Kroniği'nin metin tahlilini yaparken en sık başvurduğumuz İslâm kaynakları arasında yer alan ve içlerinde İbnü'l Esir, İbn Kesir ve Taberî gibi müelliflerin bulunduğu tarihçiler, Türklerin kökeni üzerine bilgileri çalışmalarının başlangıç bölümlerinde ele almaktadırlar. Bu tarihçiler yazım geleneği üzere, Yaratılıştan itibaren sürdürdükleri kronolojide Nuh Peygamber'in çocuklarından Yafes'in, Türklerin bilinen ilk atası olduğunu ifade etmektedirler²²⁷¹. Bahsetmiş

²²⁷⁰ Çağrı ve Tuğrul Bey'ler komutasındaki Selçuklular ile I. Mesud komutasındaki Gazneliler arasında 24 Mayıs 1040 tarihinde Horasan'da cereyan eden ve neticesi itibarıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini hızlandıran savaş.

²²⁷¹ İbnü'l Esir, erken dönemler için anlatılan efsanelerde Yafes'in, Türkler ve Yecüc ile Mecüc'ün atası olduğunu ifade etmektedir (İbnü'l Esir, I, Ç: M. Beşir ERYAYSOY, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 48). İbn Kesir bu konuda farklı kişilerin rivayetlerini vermekte ve nihayetinde Yafes'in oğullarının Türkler, Slavlar ve Yecüc ile Mecüc oluşunu belirtir (İbn Kesir, I, s. 159). Benzer rivayetleri Taberî de

olduğumuz gibi bu bilgileri veren tek Süryani tarihçi Mihael Rabo'dur ve Mihael Rabo da tıpkı Bar Hebraeus ve *1234 Kroniği* yazarı gibi Selçuklular hâkimiyeti başlayana kadar, yalnızca satır aralarında Türklerden bahsetmektedir. Müslüman tarihçiler ise Süryani tarihçilerden farklı olarak, Abbâsî Devleti içinde yarı bağımsız olarak kurulmuş olan Tolunoğulları, İhşidîler ve Sâcoğulları gibi Türk hanedan devletleriyle ilgili havadisleri de paylaşmaktadırlar. Müslüman tarihçiler Selçuklu dönemine giriş yaparken hadiseyi Selçuklu Devleti'ne ismi verilen Dukak oğlu Selçuk Bey'den alarak anlatırlar. Bu nokta itibarıyla Bar Hebraeus'un bu bilgileri bir İslâm kaynağından edinmiş olduğu açıktır. Ancak yakın dönem tarihçileri olan ve pek çok hadisenin anlatımında Müslüman tarihçilerden alıntı yapan diğer iki Süryani tarihçi, hatta özellikle Türklerin kökeni ile ilgili bu kadar detaylı bilgiler aktaran Mihael Rabo'da bu bilgilerin yer almıyor olması, müelliflerin farklı kaynaklardan faydalanmış olduklarını gösterdiği gibi bu detayların neden bu iki tarihçinin çalışmalarında yer almadığı sorusunu akla getirmektedir.

[235] Mor Bar Şawmo Manastırı'nın Yağmalanmasına Dair:

(AG) 1356 yılında yaklaşık 120 kişilik bir grup Kürt, gece vakti gelerek Mor Bar Şawmo Manastırı'na girdi. Manastırda buldukları her şeye el koyarak yağmaladılar ve oradaki pek çok münzevi ve hizmetkârı öldürdüler.

1234 Kroniği yazarının AG.1356/M.1044-1045 yılında gerçekleştiğini söylediği bu hadise, yalnızca bu eserde yer almaktadır. Ne Bar Hebraeus ne de Mihael Rabo'nun kayıtlarında böyle bir olay hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yazar bu bilgiyi ya sözlü rivayet yoluyla ya da günümüze ulaşmayı başaramamış ve diğer iki müellifin tesadüf etmediği bir belgeden edinmiş olabilir.

[236] Romanos Diogenes'in²²⁷² Hükümdarlığı Hakkında:

1380 yılında İmparator Romanos Diogenes, Türklerin hükümdarı Süleyman²²⁷³ ile savaşmak için ordusunu alarak harekete geçti. Bu Süleyman, Türklerin büyük

vermektedir ve Taberî de diğer müelliflerle aynı soyağacını işaret etmektedir (Taberî, *The History of al-Tabarî, II, Prophets and Patriarchs* (Peygamberler ve Patrikler), Tr: William M. BRINNER, SUNYP, New York, 1987, s. 11).

²²⁷² *ⲓⲛⲁⲓⲛⲁⲓⲛⲁⲓ* IV. Romanos Diogenes. M.1068-1071 yılları arası Doğu Roma imparatoru. Yazar burada dört imparator ve bir imparatoriçe dönemlerini atlamıştır (Sırasıyla, Theodora, VI. Mihail Bringas, I. Isakios Komnenos, X. Konstantinos Dukas ve VII. Mihail Dukas).

²²⁷³ Yazarın burada kast ettiği hükümdar Selçuklu Sultanı Alparslan (M.1039-1072) olmalıdır. Ancak Alparslan'ın tam künyesinde Süleyman ismi bulunmamaktadır. Zira Sultan Alparslan'ın künyesi Ebû Şucâ Muhammed bin Dâvûd Adudüddavle Burhânü Emîri'l-mü'mînîn şeklinde verilmektedir (İbrahim KAFESOĞLU, "Alparslan", TDVİA, Cilt: 2, 1989, ss. 526-530). Yazar burada Sultan Alparslan'ı, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine tahta çıkarılan ancak Alparslan lehine tahttan çekilen Çağrı Bey'in en

hükümdarlarının soyundan geliyordu. Tahta çıktıktan sonra Pers ülkesine geldi ve buradaki Arap egemenliğine son verdi. Bu zamandan sonra da sultan olarak anılır oldu. Arap hükümdarları ise halife olarak adlandırılıyorlardı ve Nebî'nin (Muhammed) vekilleri olarak kabul ediliyorlardı. Bağdâd'da otururlar ve tüm Arap devletini buradan yönetirlerdi. Ne var ki yavaş yavaş güçleri azalmaya başladı ve ardından tüm ülkenin hâkimiyeti Türklerin eline geçti.

İmparator Romanos, hazırlıklarını tamamladı ve Sultan Süleyman üzerine sefere çıktı. Ermenistan bölgesinde yaptıkları savaşı Rumlar kaybetti ve geri dönmek zorunda kaldılar²²⁷⁴. Büyük çoğunluğu öldürülen Rum ordusundan geriye kalanlar kaçtı. İmparator Romanos ise, Sultan Süleyman'ın zırhını taşıyan bir genç tarafından yakalandı. Genç silahtar tam onu öldürmeye kalkmıştı ki Romanos, "Beni öldürme, ben Rumlar'ın imparatoruyum" dedi. Bu genç adam onu aldı ve hükümdarın yani Sultan'ın huzuruna götürmek için yola koyuldu. Bu sırada yolda bir başka Türk ile karşılaştılar ve bu Türk genç silahtara "Kimdir bu sıkı sıkıya tuttuğun" diye sordu. Genç, "Bu Rum imparatorudur" dedi.

s.47

Bunun üzerine bu adam, elinde tuttuğu kılıcı gencin boğazına dayayarak İmparator'u onun elinden aldı. Övünerek yaralı İmparator'u Sultan'ın huzuruna götürürken, yanlarına usta bir asker yaklaştı ve İmparator'u onun elinden alarak bir atın üzerine bindirdi. Zira İmparator yaralı ama sağdı. Birlikte karargâha gittiler. Oradakiler zırhının içindeki yaralı İmparator'u görünce çok şaşırdılar ve onu getiren kişiye "Kimdir buraya getirdiğin?" diye sordular.

İmparator Romanos, Sultan'ı görür görmez ona "Beni biri yakaladı ve bu hale getirdi. Sonra bu adam geldi ve beni ondan kurtardı ve sana getirdi" dedi. Sultan onu selamladı, ayağa kaldırdı ve yanına oturttu. İyileşmesi ve sağlığına kavuşması için gerekenlerin yapılmasını emretti. Daha sonra ona çok miktarda hediyeler vererek zarar görmeden ülkesine dönmesi için onu serbest bıraktı.

Önceki bölümlerde *1234 Kroniği* yazarının, Tell Mahreli Dionysios kroniğinin sona ermesinin ardından Roma İmparatorluğu ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşadığını ve bu noktada elinde bulunan dikkate değer yegâne kaynağın, Mihael Rabo'nun da kullanmış olduğu ve imparatorluk ile imparatorlar hakkında kısa bilgiler içeren Malatyalı İgnatios'a ait eser olduğunu belirtmiştik. Bu paralelde, *1234 Kroniği* yazarının ilgili dönemde tahta çıkan Roma imparatorları ve dönemlerindeki hadiseler üzerine ya çok kısa bilgiler verdiğine ya da hiçbir bilgi paylaşmadığına müşahade etmiştik. Kroniğin yazarı bu bölümde, daha önce III. Romanos Argyros'un ölümünden sonra tahta geçen üç imparator, IV. ve V. Mihail ile IX. Konstantinos Manomakhos

küçük oğlu Süleyman ya da [237] numaralı paragrafta değerlendireceğimiz üzere, hatalı bir şekilde Sultan I. Melikşah'ın oğlu olarak gösterdiği Kutalmış oğlu Süleyman Şah ile karıştırmış olabilir.

²²⁷⁴ 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Savaşı.

dönemlerinde olduğu gibi²²⁷⁵ İmparatoriçe Theodora Porphyrogenneta²²⁷⁶, VI. Mihail Bringas²²⁷⁷, I. İsakios Komnenos²²⁷⁸, X. Konstantinos Dukas²²⁷⁹ ve VII. Mihail Dukas dönemlerini atlamıştır. Bu şekilde yaklaşık 33 yıllık bir dönemi neredeyse tamamen boş bırakarak doğruca IV. Romanos Diogenes dönemine geçiş yapmıştır. Ancak metnin içeriğinde de görüleceği üzere yazar esasında, Malazgirt Savaşı'na kadar olan süreçte IV. Romanos dönemiyle ilgili de herhangi bir bilgi sahibi değildir. Dikkat edilirse yazar IV. Romanos dönemi başlığı altında verdiği bilgilerde daha ziyade Selçuklu hükümdarı ve Abbâsî halifelerinin durumu ile ilgili bilgileri paylaşmaktadır.

1234 Kroniği yazarı, Malazgirt Savaşına kadar IV. Romanos Diogenes dönemi ile ilgili herhangi bir bilgi sahibi olmamasının yanında, savaşın seyri ile ilgili de bilgi vermemektedir. Savaşın başlangıcını “*İmparator Romanos, hazırlıklarını tamamladı ve Sultan Süleyman üzerine sefere çıktı*” ifadesiyle IV. Romanos penceresinden ele alan yazar bu bölümde Selçuklu cephesinden haber vermemektedir. Ardından ise yalnızca Ermenistan'da cereyan ettiğini bildirdiği savaş hakkında hiçbir bilgi vermeden, İmparator'un Türkler eline esir düşmesi hakkında ise oldukça detaylı bilgileri paylaşmaktadır. Diğer yandan Bar Hebraeus savaş öncesi dönemde Alparslan'ın faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bar Hebraeus Sultan'ın, Meyyafarikin, Amid ve Edessa şehirleri üzerine yapmış olduğu harekât üzerine bilgileri verdikten sonra İmparator Romanos'un göndermiş olduğu elçinin Münbiç²²⁸⁰ üzerine Sultan ile bir anlaşmaya vardığını ancak Selçuklu emiri Afşin'in²²⁸¹ telkinleri neticesinde Alparslan'ın Roma arazisi üzerine gitmeye karar verdiğini ifade etmektedir. Bar Hebraeus, Sultan'ın bu faaliyetleri üzerine İmparator'un harekete geçerek Ermenistan'a doğru sefere çıktığını belirtir. Roma ordusunun üzerine gelmesi karşısında ordu mevcudu, Roma ordusuna nazaran oldukça az olan Sultan, Savtegin isimli bir asilzadeyi İmparator'a gönderdi ve her iki ordunun

²²⁷⁵ Yazar IV. ve V. Mihail dönemleri hakkında hiçbir bilgi vermezken, IX. Konstantinos Manomakhos dönemi ile ilgili çok kısa ve aslında pek de kıymeti olmayan bilgiler vermektedir.

²²⁷⁶ M.980-31 Ağustos 1056. İmparator VIII. Konstantinos'un kızı. 19 Nisan 1042-31 Ağustos 1056 yılları arasında, bir dönem kız kardeşi Zoi ile daha sonra IX. Konstantinos Manomakhos ile ortak olarak tahtı paylaşan Roma imparatoriçesi.

²²⁷⁷ 31 Ağustos 1056-31 Ağustos 1057 yılları arasın Roma imparatoru.

²²⁷⁸ y: 1005-1061. 31 Ağustos 1057-22 Kasım 1059 yılları arası Roma imparatoru.

²²⁷⁹ 1006-22 Mayıs 1067. 24 Kasım 1059-22 Mayıs 1067 tarihleri arasında Roma imparatoru.

²²⁸⁰ Norwich'in ifadesine göre IV. Romanos doğuda tezahür eden Selçuklu tehdidinin ciddiyetinin farkına varmıştır ve hükümdarlığının erken döneminde bölgede çeşitli askeri faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyet sürecinde M.1069 senesinde Suriye'deki Münbiç şehrini de ele geçirmeyi başarmıştır (Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 272).

²²⁸¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde etkin olmuş komutanlardan. Emir Afşin hakkında bilgi için bkz, Faruk SÜMER, “Afşin”, TDVİA, Cilt: 1, 1988, ss. 440-441

kendi memleketlerine dönmesi üzerine bir antlaşma teklif etti. Ancak İmparator bu teklifi reddetti ve aralarına yalnızca kılıcın gireceğini söyledi²²⁸². Bar Hebraeus bu noktadan sonra savaş ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra İmparator Romanos'un Türklerin eline düşmesi hadisesi ile ilgili bilgileri vermektedir²²⁸³.

Mihael Rabo meseleyi Tuğrul Bey'in ölümünden itibaren ele alır ve onun ölümü üzerine aynı boydan Alparslan'ın Horasan'da hükümdar olduğunu söyler. Ardından akrabası olan Süleyman'ı sefer için Ermenistan'a gönderdiğini ve peşinden kendisinin de gittiğini bildirir. Alparslan'ın bu faaliyetleri üzerine İmparator büyük bir ordu toplayarak Sultan'ın üzerine gelmiştir. Mihael Rabo İmparator'un kibirli bir şekilde "*Türkleri yeneceğini, Sultan'ı ele geçireceğini ve onu ateşte yakacağını*" söylerken Sultan'ın ise, eğer Romalıları yener ve İmparator'u ele geçirirse, ona merhametle davranarak ülkesine geri göndermeyi düşündüğünü ifade etmektedir. Bu noktadan sonra birtakım Romalı komutanlar İmparator ile anlaşmazlığa düşmüş, Romalıların Kalkedon yanlısı görüşleriyle baskı uyguladığı Ermeniler de isyan ederek geri çekilmişlerdir. Diğer yandan birleşen Türkler, Romalıları mağlup etmişlerdir²²⁸⁴. Mihael Rabo bu savaşta dikkat çekici bir hadisenin gerçekleştiğini belirtir. Buna göre Sultan'ın kuzeni Süleyman²²⁸⁵ Alparslan'a savaşın idaresini kendisine bırakmasını ve bir tepeye²²⁸⁶ çıkıp oturmasını söylemiş ve Sultan da bu teklifi kabul etmiştir. Bunun üzerine Süleyman on iki oğlunu toplamış ve her birine bin atlı vererek savaşa dâhil olmuşlardır²²⁸⁷. Ancak Mihael Rabo'nun vermiş olduğu teyide muhtaç bu detay başka hiçbir kaynak tarafından desteklenmemektedir.

²²⁸² Bar Hebraeus I, ss. 320-321. Mihail Psellos da İmparatorun gerçekte barış istemediğini ve *barbarların* karargâhını savaşa gerek duymadan ele geçireceğini düşündüğünü belirtir. Psellos'a göre savaş ilmi yönünden cahil olan İmparator (ki bu zorlama bir aşağılamadır zira Romanos, imparator olmadan önceki yaşamında orduda yüksek rütbelere erişmiş bir subaydır), birliklerini gerektiği gibi düzene sokamamış ve bu nedenle düşmana karşı ordusunun tüm gücüyle değil, yarıdan daha az bir güçle mukavemet etmeye çalışmıştır (Psellos, s. 104). Urfalı Mateos ise savaş öncesinde Roma karargâhından birilerinin Sultan'a kaçmaması yönünde bir haber gönderdiklerini ve esasında Roma ordusunun büyük bölümünün kendisini desteklediklerini bildirdiklerini söyler. Mateos'a göre Sultan, bu haber üzerine Romanos'a barış yapılması yönünde bir teklif iletmış ancak İmparator bu teklifi reddetmiştir (Urfalı Mateos, s. 142).

²²⁸³ Bar Hebraeus, I, s. 321-322

²²⁸⁴ Michael, ss. 609-610

²²⁸⁵ Mihael Rabo'nun burada kast ettiği kişi Kutalmış oğlu Süleyman Şah olmalıdır. Süleyman Şah'ın babası Kutalmış ile Alparslan'ın babası Çağrı Bey, amca çocuklarıdır. Kutalmış'ın babası Arslan Yabgu ile Çağrı Bey'in babası Mikail kardeşlerdir.

²²⁸⁶ İbnü'l Adîm bu tepenin isminin *Funeydik Tepesi* olduğunu, bu savaşın ardından ise *Sultan Tepesi* olarak anıldığını belirtir (İbnü'l Adîm, Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler), Çev: Ali SEVİM, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s. 17).

²²⁸⁷ Michael, s. 610

Görüldüğü üzere Süryani yazarlar bu dönemde Roma'da cereyan eden hadiselerin yanında Anadolu'ya yapılan Türk akınlarından da ya habersizdirler ya da bu konuları eserlerinin içine dâhil etmemektedirler. XI. yüzyılda cereyan eden ve özellikle Selçukluların dâhil olduğu hadiselerin kayıtlarını çoğunlukla, Selçukluların faaliyetleri hakkında oldukça detaylı bilgiler veren İslâm kaynaklarından edinmiş olan Süryani tarihçilerin bu detaylara ulaşamaması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu durum göz önüne alındığında bahsi geçen yazarlar muhtemelen eserlerinin içeriğini daha fazla uzatmamak için belirli hadiseler dışında kalan detayları atlamış olmalıdırlar.

Meselenin özüne baktığımızda, Anadolu coğrafyası üzerinde bir süreden beri Roma İmparatorluğu ile Selçuklu Türkleri arasında bir mücadele yaşanmaktadır. M.1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'nın ardından hızla devletleşmeye giden Selçuklu Türkleri bir yandan da batı yönünde yoğun bir muhacerette bulunuyorlardı. Dandanakan Savaşı'ndan birkaç yıl sonra Çağrı Bey'in önderlik ettiği seferlerle Anadolu'da ilk Selçuklu akınları görülmeye başladı. M.1048 yılında Selçuklu beyi İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu ordusu Pasinler Ovası'nda Gürcü-Roma ittifakını mağlup ederek Anadolu içlerine seferlerini sürdürdüler²²⁸⁸. M.1068 yılında Roma İmparatoru X. Konstantinos'un ölümü üzerine sıkıntılı dönemlerden geçen imparatorluk ise bu zaman zarfında özellikle Anadolu'daki orduya yeterli destek verilmediği için, Selçuklu akınlarına mukavemet gösterebilecek düzenli bir Roma savunması da bulunmamaktaydı²²⁸⁹. Nihayet IV. Romanos Diogenes imparatorluk tacını başına taktığında Anadolu'yu tarumar eden Selçuklu akınlarına karşı birtakım tedbirler almak için çalışmaya başladı. M.1068-1070 yılları arasında kimi bizzat başında İmparator'un olduğu, kiminde de Philarites Brachamios ve Manuel Komnenos'un bulunduğu ordularla Selçuklulara karşı birtakım kazanımlar elde edildiyse de bunların hiçbiri kalıcı bir sonuç getirmedi. M.1070 yılına gelindiğinde İmparator Romanos, Anadolu'daki Selçuklu varlığını tümüyle ortadan kaldıracak ve kaybedilen bölgeleri Roma devleti lehine geri kazandıracak bir askeri faaliyetin hazırlıklarına girişti. Miladî Mart 1070 tarihinde başkent Konstantinopolis'ten hareket eden Roma ordusu, Sivas üzerinden Malazgirt yönüne doğru ilerledi. İmparatorun asıl niyeti, Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarının harekât üssü konumundaki Ahlât

²²⁸⁸ Bu dönem ve Anadolu'daki ilk Türk yerleşimleri hakkında Batılı bir görüş için bkz, Claude CAHEN, Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler, Tr: Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979, s. 82 vd.

²²⁸⁹ Sevim, Merçil, s. 55

Kalesi'nin ele geçirmektir²²⁹⁰. Bu sırada Sultan Alparslan ise Mısır Fâtımî Halifeliği'ne karşı yaptığı seferde, Haleb önlerindiydi. Romanos'un hareketini haber alınca hızla bölgeye doğru ilerlemeye başladı.

Nihayetinde iki ordu 27 Zilkâde 463/26 Ağustos 1071²²⁹¹ tarihinde, Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Malazgirt Ovası'nda karşı karşıya geldiler²²⁹². İki ordu arasındaki asker sayısındaki orantısızlığa rağmen Selçuklular bu savaştan büyük bir zaferle ayrıldılar²²⁹³. Romanos'un ordusunun bir kısmı kaçmış, Türklerden müteşekkil bir kısmı ise Selçukluların safına geçmişti. Yanında ordunun küçük bir bölümü olduğu

²²⁹⁰ Sevim, Merçil, s. 57

²²⁹¹ İslâm kaynakları savaşın tarihini, H.463 yılının Zilkâde ayı içerisinde bir Cuma günü olarak vermekten öteye gitmemektedirler. J. J. Norwich Bizans'ın Yükseliş Dönemi isimli çalışmasında (s. 276) savaşın olası tarihini tartışmaktadır ve Grek kaynaklarının ayın konumunu göz önüne alarak farklı ifadelerle tespit ettikleri savaşın en olası tarihinin 26 Ağustos 1071 olabileceğini belirtmektedir.

²²⁹² Mihael Rabo bu noktada bir detayı eklemektedir. Yazar Arapça bir kitapta, Amid yakınlarında Roma ile Türkler arasında cereyan etmiş olan bir savaşta Türklerin sultanının isminin *Ebû'l Feth* olduğuna müşahade ettiğini, bunun belki de Halife'nin Alparslan'ı sultan olarak ilan ettiğinde ona bir lakap olarak verilmiş olabileceğini ifade etmektedir (Michael, s. 610/611). Her ne kadar Ebû'l Feth olarak bilinen Selçuklu sultanı, Alparslan'ın oğlu Melikşah olsa da Ani Kalesi'nin fethinden sonra Halife Kaim-Biemrillâh'ın Alparslan'a da aynı lakabı verdiği bilinmektedir (İbrahim KAFESOĞLU, "Alparslan"; Ali SEVİM, Erdoğan MERÇİL, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 51). Büyük Selçuklu Devleti'nde aynı lakapla anılan başka bir hükümdar olmadığı göz önüne alınırsa, Mihael Rabo'nun bahsettiği eserde kast edilen kişi ya Alparslan ya da Melikşah olmalıdır. Bununla birlikte Malazgirt Savaşı'nın ardından Roma Devleti ordularının, yakın zamanda Doğu Anadolu'da tekrar görünmesi mümkün olmamıştır. Çünkü Malazgirt sonrası dönem Selçuklu beylerinin Anadolu içlerine akınlarını artırdığı ve artık Anadolu'da Türk yerleşiminin tesis edilmeye başladığı dönemdir. Ayrıca Sultan Melikşah'ın hükümdarlık döneminde, başında bulunduğu bir orduyla, herhangi bir Roma ordusuna karşı savaş meydanına çıkmadığını da bilmekteyiz (Detaylar için bkz, Abdülkerim ÖZAYDIN, "Melikşah", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 54-57). Tüm bu bilgilerin ışığında, Mihael Rabo'nun bahsetmiş olduğu eserde kast edilen kişi Melikşah değil, babası Alparslan olmalıdır. Bu durumda karşımıza bir başka mesele çıkmaktadır ki o da savaşı müteakip yüz yıl içerisinde yazılmış olan, bu nedenle vermiş olduğu bilginin göz ardı edilmemesi gereken ve Malazgirt Savaşı'nın, söylendiği yerde değil daha batıdaki Amid civarında cereyan etmiş olduğunu iddia eden en az bir Arapça kaynak bulunduğuudur. *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo savaşın Ermenistan'da cereyan ettiğini söylerler. Bar Hebraeus ise İmparator'un Ermenistan'daki Minazgerd (ܡܢܝܙܓܪܕ) üzerine gittiğini belirtir. Ancak ismi Minazgerd'e yakın olan ve tarihte Mezingirt ya da Ermenice Mezdgerd olarak anılan bir başka bölge, günümüzde Tunceli'nin Mazgirt ilçesidir. *1234 Kroniği* metnin bu bölümünde Malazgirt ismini kullanmaz ancak başka bölümlerde, Bar Hebraeus'un kullandığı ifadeden farklı olarak ve okunuşu Malazgirt ifadesinin batı dillerinde kullanılan formuna (Manzigert ya da Manzikert) yakın biçimde ܡܢܝܙܓܪܕ ifadesini kullanır. Bu durumda Bar Hebraeus'un ismini Minazgerd olarak verdiği bölgenin Mazgirt mi yoksa Malazgirt mi olduğu belli değildir. Grek kaynakları savaşın yeri ile ilgili yalnızca Ermenistan'da meydana geldiği bilgisini verirler. Urfalı Mateos'un Andreasyan tercümesinde ise Mandzgerd ismi verilmektedir (s. 141). Bu konuda belirleyici olan İslâm kaynaklarıdır. Bu kaynakların hemen hepsi savaşın, Ahlât ile Malazgirt arasındaki el-Zuhrâ bölgesinde cereyan ettiği bilgisini verirler (İbnü'l Esir, X, s. 71; Hillenbrand, s. 36 vd). Bunların yanında J.J. Norwich, savaşın Malazgirt Kalesi'nin yakınındaki bir bozkırda yapıldığını bilmemize rağmen, kesin yerinin tam olarak bilinmediğini belirtir (Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 276).

²²⁹³ İki ordunun asker mevcudu, özellikle Roma ordusu cephesinden çok farklı rakamlarla verilmiş, İslâm kaynaklarında genellikle 200 bin kişi olarak kabul görmüştür. Bu sayıyı 600 bin olarak verenler de bulunmakla birlikte modern araştırmacıların görüşü, Roma ordusunun mevcudunun 70-75 bin kişi olduğu yönündedir. Selçuklu ordu mevcudu ise en fazla 50 bin kişi olarak kabul görmektedir.

halde İmparator savaş meydanında çarpışmaya devam etmiş ancak yanında bulunan askeriyle birlikte Selçukluların eline esir düşmekten kurtulamamıştı.

İslam kaynakları Malazgirt Savaşı'na doğal olarak çok daha geniş yer vermektedirler. Sonuçları itibarıyla İslâm âleminde geniş yankı uyandıran bu hadise, meydana geldiği dönemden itibaren Müslüman yazarların kayıtları arasında oldukça detaylı biçimde yer almıştır²²⁹⁴. *1234 Kroniği*'nin yer vermediği savaş öncesi detayları da içinde barındıran İslâm eserleri, savaşın süreciyle birlikte neredeyse tüm kaynakların aktarmış olduğu, İmparator IV. Romanos'un Türklerin eline esir düşmesi ve Sultan Alparslan ile olan münasebeti üzerine de bilgileri paylaşmaktadırlar.

Bu noktadan itibaren, hadise ile ilgili bilgi veren hemen tüm kaynaklar, birtakım küçük detaylardaki farklılıklar haricinde aşağı yukarı aynı bilgileri içermektedir. Esir alınan İmparator, Sultan'ın huzuruna getirilir ve galip Sultan ile mağlup İmparator arasında bir konuşma gerçekleşir. Metnin içeriğinde de görüldüğü üzere *1234 Kroniği* yazarı İmparator Romanos'un, Sultan'ın silahtarı tarafından esir edildiğini söylemektedir. Bar Hebraeus'un ifadesine göre ise İmparator, *Kaharya* isminde bir haremağasının kölesi tarafından esir edilmişti. Hadise Sultan'ın kulağına gitmiş ancak Sultan buna inanmayarak, elçilik yapmış olması nedeniyle Romanos'u daha önce görmüş olan Şadi isminde birini göndermişti. Şadi İmparator'un yanına gelerek onu teşhis etmiş ve durumu Sultan'a bildirmişti²²⁹⁵. Mihael Rabo ise bu kişinin Sultan'ın yeğeni (kız kardeşinin oğlu) olduğunu söyler. Buna göre Sultan'ın yeğeni savaş meydanında Romanos'u yakalamış, İmparator kendisinin Roma imparatoru olduğunu söyleyince onu esir etmiştir. Ancak Romanos'u Sultan'ın yanına götürürken yolda karşılaştığı birinin, yanındakinin imparator olduğunu öğrenmesi üzerine, bu şerefe kendisi nail olmak için Sultan'ın yeğenini kılıçla yaralamış ve esiri elinden almıştır²²⁹⁶. Mihael Rabo'nun bu ifadesi *1234 Kroniği*'nin verdiği ile uyum gösterse de herhangi birinin, Sultan'ın yeğenini yaralayarak esiri onun elinden almış olması detayı pek akla yatkın durmamaktadır.

²²⁹⁴ Malazgirt Savaşı üzerine müstakil bir çalışma ortaya çıkaran tarihçi Carole Hillenbrand, pek çok Müslüman tarihçinin konu üzerindeki kayıtlarını tek bir çalışmada toplamış ve on beş farklı İslâm müfessirinin eserlerini yazılmış oldukları yüzyıllara göre tasnif ederek, ilgili hadisenin kayıtlarını vererek yorumlamıştır. Detaylı bilgi için, Carole HILLENBRAND, *Turkish Myth and Muslim Symbol, The Battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh, İskoçya, 2007, s. 26 vd. (Carole Hillenbrand, *Malazgirt Muharebesi*, Tr: Mehmet Morali, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2015).

²²⁹⁵ Bar Hebraeus, I, ss. 321-322. Bar Hebraeus bu rivayeti biri Arapça, diğeri Farsça olan iki farklı el yazmasında gördüğünü belirtir.

²²⁹⁶ Michael, s. 610. Mihael Rabo'nun bu anlatımına kendi eserinde Bar Hebraeus da yer vermiştir. Ancak bunun doğru olamayacağını zira herhangi bir Türk'ün, Sultan'ın yeğenine bu şekilde bir kasıta bulunmaktan korkacağını ifade ederek Mihael Rabo'nun bu anlatımına karşı çıkmıştır.

İbnü'l Esir, İmparator'u yakalayan kişinin Sultan'ın önemli komutanlarından Cevhereyn'in bir kölesi olduğunu, onu tam öldürmek üzereyken İmparator'un yanındaki birinin onun Roma imparatoru olduğunu söylemesi üzerine esir alarak Cevhereyn'e götürdüğünü ifade eder. Cevhereyn de daha sonra İmparator'u alarak Sultan'ın huzuruna çıkarmıştır²²⁹⁷. Savaş hakkında farklı ve aslında pek de doğru olarak addedilemeyecek bilgiler veren İbn Kesir ise İmparator'un bir Romalı tarafından esir edildiğini söyler²²⁹⁸. İbnü'l Adîm ise herhangi bir isim vermeden yalnızca İmparator'un esir edildiği bilgisini paylaşırken, İslâmiyet'in doğuşundan beri böyle bir zafer olmadığı gibi bundan önce de Romalıların bir imparatorunun Müslümanlar tarafından esir edilmemiş olduğunun altını çizmektedir²²⁹⁹.

Süryani tarihçiler dışındaki Hristiyan kaynakları konu hakkında çok detay vermemektedirler. Urfalı Mateos İmparator'un, beraberindeki pek çok Roma prensiyle birlikte yakalandığını belirtir. Birkaç günün ardından ise Sultan'ın İmparator ile sonsuza kadar sürecektir bir barış antlaşmasının yanında, Tanrı'ya yemin ederek İmparator'u kan kardeşi yaptığını ve çeşitli payelerle şereflendirdiği İmparator'u, başkent Konstantinopolis'teki tahtına gönderdiğini ifade eder²³⁰⁰. Mihail Psellos da isim vermeden, düşman başkomutanının İmparator'u ele geçirmesinden sonra bu zaferini beklenenin aksine yücelterek değil, daha ağırbaşlılıkla karşıladığını ifade eder. Psellos, Sultan'ın İmparator'a başsağlığı dilediğini, şerefli bir misafir olarak kabul ettiği İmparator ile masasını paylaştığını, pek çok Romalı esiri serbest bıraktıktan sonra, yanına koruma verdiği Romanos'u ülkesine gönderdiğini söyler²³⁰¹.

Sultan ve İmparator arasında geçen konuşmalar İslâm kaynakları ve Süryani kronikleri haricindeki eserlerde yer almamaktadır. Buradan da Süryani yazarların bu detayları Müslüman müelliflerden edinmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu noktada dikkat çeken bir detay görülmektedir. Elimizdeki İslâm kaynaklarından İbnü'l Esir ve İbn Kesir Sultan'ın İmparator'a, "*Eğer beni eline geçirseydin ne yapardın*" sorusu üzerine İmparator'un, "*Her türlü kötülüğü yapardım*" dediğini belirtirler²³⁰².

²²⁹⁷ İbnü'l Esir, X, s. 72

²²⁹⁸ İbn Kesir Romanos'un komuta ettiği Roma ordusunun Bağdâd'a girdiğini, daha sonra Şam şehrine saldırarak burayı Müslümanlardan aldığını belirtir (İbn Kesir, XII, ss. 212-213). Buna karşın İbn Kesir'in "*İmparatorun bir Romalı tarafından ele geçirildiği*" bilgisi, Yazıcızâde Ali'nin Selçuknâme'sinde de desteklenmektedir. İlgili bölüm için bkz, Abdullah BAKIR, Yazıcızâde Ali'nin Selçuknâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 45

²²⁹⁹ İbnü'l Adîm, Buğyetü't-Taleb..., ss. 16-17

²³⁰⁰ Urfalı Mateos, s. 85

²³⁰¹ Psellos, s. 105

²³⁰² İbnü'l Esir, X, s. 73; İbn Kesir, XII, s. 219

Mihael Rabo ise Sultan'ın bu sorusuna İmparator'un, “*Seni ateşe atarak yakmak isterdim*” şeklinde cevap verdiğini beyan eder²³⁰³. Ancak Bar Hebraeus Mihael Rabo'nun bu ifadesine, “*bir hükümdarın bir diğerine bu kadar kaba sözler söyleyemeyeceğinin aşikâr*” olduğunu ifade ederek itiraz etmektedir²³⁰⁴. Eserinin önceki bölümünde de İmparator'un bu yönde bir beyanı olduğunu zikreden Mihael Rabo'nun bu ifadesinin yanında Bar Hebraeus'un, İslâm kaynaklarıyla da örtüşen, “*Ben size her türlü kötülüğü yapardım zira bir düşman, düşmanına ancak kötülük yapar*” ifadesi daha doğru kabul edilebilir olmakta ve Mihael Rabo'ya yaptığı itirazında da haklı görünmektedir.

Netice itibarıyla Sultan Alparslan, Roma imparatoru IV. Romanos Diogenes ile bir antlaşma yaparak onu, beraberinde belirli sayıda bir askeri destek ile Roma başkenti Konstantinopolis'e gönderdi²³⁰⁵.

Konstantinopolis'teki insanlar, İmparator Romanos'un esir düştüğünü öğrenince, Konstantinos'un oğlu Mikail'i²³⁰⁶ onun yerine imparator olarak tahta çıkardılar. Kısa bir zaman sonra, Patrik Iwannis'in ricaları sonucu ikna etmesiyle Romanos başkente geldi. Ancak şehre girer girmez yakalandı ve gözleri oyularak ölünceye kadar kalacağı sürgün hayatına gönderildi.

Konu hakkında bilgi veren gerek İslâm kaynakları gerekse Hristiyan kaynaklarının tamamı, Malazgirt Savaşı'nın sonucu üzerinde aşağı yukarı aynı kaniya sahiptirler. Bu noktada, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere, örneğin İmparator'un kim tarafından yakalandığı ya da Sultan ile İmparator arasında geçen konuşmalar sonucu varılan antlaşmanın mahiyeti, İmparator'un vereceği kurtuluş fidyasının miktarı ya da Roma devletinin Selçuklulara ödeyeceği yıllık verginin miktarı gibi konular, kaynakların birbirinden farklı görüşler belirttiği detayları oluşturmaktadır. Kaynakların üzerinde hemfikir olduğu bir başka konu da Roma imparatoru Romanos'un, Sultan'ın yanından ayrıldıktan sonra, özellikle akıbeti üzerine yaşadıklarıdır.

J.J. Norwich, başta Dukaslar olmak üzere bazı nüfuz sahibi ailelerin muhalefетinin farkında olan İmparator'un, mecbur kalmadıkça başkentten ayrılmadığını ifade etmektedir. Bu durumun İmparator'a, ülkeyi başkentten yöneterek

²³⁰³ Michael, s. 610

²³⁰⁴ Bar Hebraeus, I, s. 323

²³⁰⁵ Sultan ile İmparator arasında geçen konuşmalar ve yapılan antlaşmanın koşulları metin dâhilinde olmadığı için bizler de bu detayları değerlendirmemizin dışında tutuyoruz.

²³⁰⁶ VII. Mihail Dukas (y:1050-1078). 1071-20 Aralık 1078 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

ekonomi politikalarını yerinden uygulamak, askerin ödemelerini zamanında yapmak ve ordunun koşullarının iyileştirilmesini sağlamak gibi çeşitli faydaları da olmuştur. Ancak Romanos, Selçuklu Sultanı ile yapmış olduğu anlaşmanın, imparatorluğun doğu sınırlarını ihlal ederek sürekli olarak Roma topraklarına tecavüz eden Türk akıncıları nedeniyle hükmünün kalmadığına kanaat getirmişti²³⁰⁷. İmparator bu meseleyi kökünden halletmek amacıyla, Malazgirt'te son bulacak seferine çıkmıştı. Ancak malum olduğu üzere savaşı kaybederek esir düştü.

Roma ordularının Malazgirt'te uğradığı hezimetin haberi kısa sürede başkente ulaştı. İmparator Romanos, Alparslan'ın elinde esirken ya da serbest bırakıldıktan sonra ve başkente dönüş yolundayken Konstantinopolis'te cereyan eden hadiseleri, IV. Romanos'un en şiddetli muhaliflerinden, dönemin yüksek rütbeli saray bürokratlarından tarihçi Mihail Psellos, detaylı biçimde aktarmaktadır. Psellos yenilginin birkaç gün sonrasında, savaş meydanından kurtululardan birinin başkente geldiğini ve bu kötü haberi verdiğini söyler. Ardından başka biri ve onun ardından da başkaları gelerek aynı kötü haberleri vermişlerdir. Bu gelenlerden bazıları İmparator'un öldüğünü, bazıları esir düştüğünü söylemişti. Başkentteki idareci sınıf bir araya gelerek İmparator'un ne durumda olduğunun görmezden gelinerek, yeni birinin tahta çıkarılması gerektiğini uygun bulmuştu²³⁰⁸. Bu hususta ismi üzerinde karar kılınan kişi, merhum İmparator X. Konstantinos Dukas'ın oğlu²³⁰⁹ Mihail oldu²³¹⁰. Romanos Diogenes bu haberi dönüş yolunda, Dukia'ya²³¹¹ vardığı zaman öğrendi. Burada, yeni imparator Mihail'e haber göndererek onu yeni makamı dolayısıyla tebrik etti ve kendisinin bundan sonra münzevi bir hayat yaşamak istediğini ifade ederek Sultan Alparslan ile yapmış olduğu antlaşma hakkında bilgilendirerek, bu antlaşmaya uyma konusunda son kararın kendisine ait olduğunu bildirdi²³¹². Ancak Romanos'un bu biati işe yaramadı, Ioannes Dukas²³¹³, onu tamamen bertaraf etmek

²³⁰⁷ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 272-273

²³⁰⁸ Psellos, s. 105

²³⁰⁹ Urfalı Mateos Mihail'in Diogenes'in oğlu olduğunu söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 144).

²³¹⁰ Psellos bu toplantıda iki görüşün ön plana çıktığını söyler. Buna göre birinci görüş, imparatorluğu tamamen Mihail ve kardeşlerinin (Andronikos ve Konstantinos Dukas) idaresine vermek yönündeyken, diğer bir görüş anneleri Eudokia'nın da yönetimde söz sahibi olması gerektiğini savunmaktaydı. Nihayetinde, Mihail'in amcası Ioannes Dukas'ın yoğun çabaları sonucunda Mihail, VII. Mihail unvanıyla Roma tahtına çıktı; annesi ve IV. Romanos'un eşi Eudokia ise bir manastıra kapatılarak yönetimden el çektirildi. VII. Mihail'in tahta çıkış sürecinin detayları hakkında bkz, Mihail Psellos, s. 105 vd; Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 279 vd.

²³¹¹ Tokat.

²³¹² İbnü'l Esir, X, s. 73; Bar Hebraeus, I, s. 324

²³¹³ ö: 1088. Andronikos Dukas'ın oğlu, imparator X. Konstantinos'un kardeşi ve VII. Mihail'in amcasıdır.

için üzerine bir ordu gönderdi. Romanos yanındaki az sayıdaki birliklerle direnmeye çalıştıysa da başaramadı ve Adana dolaylarına çekildi. Burada iken üzerine bu defa Andronikos Dukas komutasında bir başka ordu gönderildi. Romanos bu ordu karşısında da şansı olmayacağını anlayınca bir kez daha itaatini dile getirdi ve hafif bir ceza karşılığında Mihail'e teslim olmayı kabul etti. Ne var ki başkent Konstantinopolis'e getirildiğinde gözlerine mil çekildi ve Prote Adası'na gönderildi. Ancak gözleri kör edilirken enfeksiyon kaptı ve birkaç gün içerisinde de öldü²³¹⁴.

İmparator IV. Romanos'un Malazgirt Savaşı sonrasındaki durumu hakkında Grek kaynakları doğal olarak daha fazla bilgi vermektedir. J.J. Norwich, Romanos'un sonu üzerine iki Grek yazarın iki farklı ifadesinden konuya ışık tutmaktadır. Norwich önce Ioannes Skylitzes'in, *"Zalim ve zorba adam hiç acımadan onun gözlerini dağladığında, ona yardım etmek istemelerine rağmen bir şey yapamadılar. Çürümekte olan bir ceset gibi, ucuz bir yük hayvanı üzerinde taşındıktan sonra, oyulmuş gözleri ve kurtlarla kaplı başı ve yüzüyle, acılar içinde kıvranıp pis kokular saçarak halde birkaç gün daha yaşadı. Öldükten sonra da Proti Adası'nda kurdurduğu bir manastırda toprağa verildi"*²³¹⁵ satırlarını paylaştıktan sonra Romanos'tan daima nefret etmiş ve onu aşağılama fırsatını hiçbir zaman kaçırmamış olan Mihail Psellos'un, *"Asla yaşanmaması gereken bu olayı anlatmak içimden gelmiyor. Ancak sözlerimi biraz değiştirmeme izin varsa, bu hiç şüphesiz yapılması gereken bir şeydi. Bir yandan din, özünde acı verilmesini yasaklamıştır; ancak diğer yandan politik durum ve her iki tarafın da ani değişimi bu işi kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü imparatorluk konsilindeki daha istekli öge, Diogenes'in komplolarına devam etmesinden ve imparator sıkıntısı yaşanmasından korkuyordu"*²³¹⁶ ifadeleriyle Romanos'a yapılan muameleyi savunmaya çalıştığını ifade etmektedir.

1234 Kroniği İmparator Romanos'un başkente girer girmez yakalandığını ve gözlerinin oyularak ölünceye kadar kalacağı bir sürgün hayatına gönderildiğini söylemektedir. Bu doğru ama eksik bilgiyi Bar Hebraeus daha detaylı biçimde genişletmektedir. Ancak Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler, önemli bir kısmı Grek kaynaklarıyla örtüşmekle birlikte, son bölümü tartışmalıdır. Bar Hebraeus, Romanos'un Dukia'da iken Mihail'den kendisine gelen *"Eğer sen rahipsen neden bir kalede bulunuyorsun, senin yerin bir manastırdır"* sözüne kızarak Malatya'ya gittiğini

²³¹⁴ Mihail Psellos, s. 107; Ostrogorsky, s. 319; Bailly, II, s. 274

²³¹⁵ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, ss. 280-281

²³¹⁶ Norwich, Bizans'ın Yükseliş Dönemi, s. 281

ve burada bazı Ermenilerden bir miktar para temin ederek kendisine bir ordu kurduğunu ardından da Kilikya'ya geçtiğini söyler. Bundan sonra Ioannes Dukas gelerek, Mihail'in "*Zarar vermeyin, manastıra yerleştirmek için alıp bize getirin*" emrine rağmen Romanos'u yakalamıştır ve gözlerine mil çektirmiştir. Romanos bundan sonra başını duvara vurarak kendini öldürmüştür²³¹⁷. Bar Hebraeus'un anlatımının son bölümünü oluşturan bu detaylar Grek kaynakları tarafından desteklenmemektedir. Zira Grek kaynaklarına baktığımızda, Kilikya'da bulunan Romanos'u teslim alan kişi Andronikos Dukas'tır²³¹⁸. Ayrıca kaynakların müştereken verdiği bilgiye göre Romanos, gözlerinin kör edilmesi sırasında enfeksiyon kaparak, bu yaraların tesiriyle ölmüştür.

Mihael Rabo kroniği ise bu kadar detay vermemektedir. Mihael Rabo, Ioannes Dukas'ın, Romanos'un kurtulduğunu öğrenmesi üzerine İmparator Mihail'e bir bahane öne sürerek yola çıktığını ve Romanos gelince onu yakalayarak gözlerini kör ettiğini ve Romanos'un birkaç gün içinde öldüğünü ifade eder²³¹⁹.

Romanos'un akıbeti hakkında İslâm kaynakları ise çok farklı ve birbiriyle alakası olmayan bilgiler vermektedirler. İbn Kesir Romanos'un ülkesine vardığında, Romalıların kendisinin yerine bir başkasını hükümdar yaptıklarını öğrenince Sultan'a 300 bin dinar gönderip kendisinden özür dilediğini ve yün hırka giyerek züht hayatına girdiğini söyler. Ardından Ermeni hükümdarı onu yakalamış ve Sultan'ın gözüne girebilmek umuduyla Romanos'u Sultan Alparslan'a göndermiştir²³²⁰. İbnü'l Esir benzer bilgileri verdikten sonra Romanos'un Ermenilere ait olan yerleri ele geçirdiğini bildirmektedir²³²¹. Anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l Esir'in bu noktadan sonra Romanos'un akıbeti hakkında bilgisi yoktur. Ancak İbnü'l Esir'in buraya kadar vermiş olduğu bilgi, yani Ermenilere ait yerleri ele geçirmiş olduğu bilgisi, Bar Hebraeus'un verdiği bilgiyle benzerlik göstermektedir. İbn Cezvî'nin verdiği bilgiler daha ziyade İbn Kesir'in verdiklerine yakındır. Ancak İbn Cezvî'ye göre Ermeni hükümdarı Romanos'u Sultan'a göndermemiş, onu yakalayıp gözlerini kör ettiği hususunda Sultana bilgi vermiştir²³²². İbnü'l Adîm ise konu hakkında pek bilgi sahibi değildir; yalnızca İmparator'un kör olduğu ve bir süre sonra da öldüğünün söylendiğini

²³¹⁷ Bar Hebraeus, I, s. 324

²³¹⁸ Grek kaynaklarına göre Ioannes Dukas, Romanos Dukia'da bulunuyorken üzerine gitmiştir ancak Romanos Ioannes'i alt edemeyeceğini anlayınca Dukia'dan ayrılmış ve Kilikya'ya gitmiştir.

²³¹⁹ Michael, s. 610

²³²⁰ İbn Kesir, XII, s. 219

²³²¹ İbnü'l Esir, X, s. 73

²³²² Hillenbrand, s. 43

belirtir²³²³. Raşidüddîn ise çok daha farklı bilgiler vermektedir. Buna göre İmparator başkente döndükten sonra şeytan onun zihnine fesat koymuş ve Sultan'a söz verdiği ödemeyi göndermemiştir. Durum Sultana haber edildiğinde Alparslan öfkelenmiş ve komutanlarına Roma topraklarına girerek ilerleyebildikleri kadar ilerlemelerini emretmiştir²³²⁴.

Buradaki Hristiyanlar, iktidar sahiplerinden zulmü de şefkati de görmüşlerdi. Türkler'in Süleyman'ı, kazandığı savaşın ardından çeşitli hediyeler hazırlayıp gönderdi. İnsanlar onun kendilerini koruduğu ve ölümden kurtardığı için ona müteşekkirdiler. Bu nedenle Allah, hak etmiş olduğu için Rum topraklarını onun ellerine teslim etti.

1234 Kroniği yazarının Malazgirt Savaşı sonrası Sultan Alparslan hakkındaki bu yorumu, esasında ilk Müslüman Arap fetihlerinde bölgede yaşayan gayrimüslimlerin Müslüman idareciler için yapmış oldukları değerlendirmelerle benzerlikler gösterir. Zira aynı zamanda birer din adamı olan Süryani ve Ermeni tarihçilerin, tarihsel süreçte teolojik açıdan büyük kavgalar vermiş oldukları ve çok zaman zulümlerine maruz kaldıkları Roma İmparatorluğu hakkındaki olumsuz görüşlerine vâkıf bulunmaktayız. Dolayısıyla, elimizdeki kaynaklar içerisinde bu dönem itibarıyla benzer görüşlerini aktaran tarihçilere de rastlamaktayız. Bu noktada Urfalı Mateos, 1234 Kroniği yazarının ifadesine benzer biçimde Türklerin Ermenistan'ı Greklerin elinden aldıktan sonra Ermenilerin, Romalıların tüm kötülüklerinden kurtulduğunu kaydetmektedir²³²⁵.

[237] Türkler'in Şehirleri Nasıl Aldığına Dair. Ayrıca Süleyman'ın Ölümü ve Ebu'l Feth'in²³²⁶ Hükümdarlığına Dair:

1381²³²⁷ yılında Sultan Süleyman öldü ve yerine oğlu Ebu'l Feth hükümdar oldu. Daha sonra Süleyman ismindeki oğlunu Rum ülkesine gönderdi.

s.48

Süleyman başkent Konstaninopolis kapısına kadar tüm Rum topraklarını fethetti. Ayrıca tüm Filistin, Şur, Şidon, Darmsuq, Urişlem, Büyük Ermenistan ve tüm Kilikya arazisini de ele geçirdi.

²³²³ Hillenbrand, s. 77; Sevim, s. 13

²³²⁴ Hillenbrand, s. 94

²³²⁵ Urfalı Mateos, s. 112

²³²⁶ عهده Ebu'l-Feth Melikşah bin Alparslan (16 Ağustos 1055-19 Kasım 1092). 24 Kasım 1072-19 Kasım 1092 yılları arası Büyük Selçuklu Sultanı.

²³²⁷ AG.1381 tarihi yanlıştır. Bu tarih M.1069 yılına tekabül etmektedir ki Alparslan'ın ölüm tarihi M.1072 yılıdır.

Selçuklu hükümdarı Alparslan, Malazgirt zaferinin ardından Horasan bölgesine geri döndü. M.1072 yılında Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasır Han²³²⁸ üzerine bir sefere çıktı. Yolu üzerindeki Barzem Kalesi'nin ele geçirdikten sonra kale komutanı Yusuf Hârizmî'yi huzuruna kabul etti. Yusuf Hârizmî, çizmesinde sakladığı²³²⁹ bıçakla Sultanı ağır biçimde yaraladı ve Alparslan birkaç gün sonra, 10 Rebiülevvel 465/24 Kasım 1072 tarihinde öldü²³³⁰. Alparslan, ölümünden hemen önce veziri Nizamülmülk ve devletin ileri gelenlerine kendisinden sonra yerine oğlu Melikşah'ı getirmelerini emretti. Sultan'ın ölümünden sonra da vasiyeti gereği Melikşah, Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı olarak tahta çıktı²³³¹.

Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Alparslan'ın künyesinde Süleyman ismi geçmemektedir²³³². *1234 Kroniği*'nin zikretmiş olduğu *Ebu'l Feth* ismi ya da unvanı çoğunlukla Sultan Melikşah için kullanılır ve onun künyesinde verilmektedir²³³³. Aynı unvan Sultan Alparslan için de kullanılmışsa da künyesinde geçmemektedir. Bununla birlikte Sultan Melikşah'ın, yine kroniğin ismini verdiği üzere Süleyman diye bir oğlu da bulunmamaktadır²³³⁴. Bu dönemde adı Süleyman olup, ismi kaynaklarda zikredilecek faaliyetlerde bulunan ve Selçuklu hanedanına mensup olan tek kişi Kutalmış oğlu Süleyman Şah²³³⁵ olmalıdır. Ancak Süleyman Şah *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi Sultan Melikşah tarafından gönderilmiş değildir. Melikşah tahta çıktığı sırada hâlihazırda Güneydoğu Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunmaktadır²³³⁶.

M.1071 tarihindeki Malazgirt Savaşı'nın Türkler lehine sonuçlanması tarihin akışında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu savaş için büyük maddi kaynak tüketen Roma İmparatorluğu, savaşın kaybedilmesinin ardından Anadolu içlerine yapılan Türk akınlarına mukavemet gösterebilecek yeni bir orduyu bir daha teşekkül

²³²⁸ M.1068-1080 yılları arası Batı Karahanlı Devleti hükümdarı. İbnü'l Adîm'in verdiği künyesi, Şemsülmülk Tegin bin Tamgaç şeklindedir (İbnü'l Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, s. 23).

²³²⁹ İbnü'l Adîm'e göre kuşağının içinde (İbnü'l Adîm, s. 23).

²³³⁰ Kafesoğlu, "*Alparslan*"; Bar Hebraeus, I, s. 325. Süryani kronikleri içerisinde Alparslan'ın ölümü hakkında bilgi veren tek kaynak Bar Hebraeus kroniğidir.

²³³¹ Abdülkerim ÖZAYDIN, "*Melikşah*", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 54-57

²³³² Sultan Alparslan'ın künyesi Ebû Şücâ' Muhammed bin Dâvûd Adudüddeve Burhânü Emîri'l-mü'minîn olarak verilmektedir. Bkz, Kafesoğlu, "*Alparslan*"

²³³³ Sultan Melikşah'ın künyesi Ebû'l-Feth Celâlü'd-devle ve'd-dîn Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn Kasîmü emîri'l-mü'minîn Melikşâh bin Alparslan şeklinde verilir.

²³³⁴ Melikşah'ın Berkıaruk, Muhammed Tapar, Sencer, Ahmed, Davud, Tuğrul ve Emir Humar isminde sekiz oğlu vardı (Abdülkerim Özaydın, "*Melikşah*").

²³³⁵ ö: 4 Haziran 1086. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve 1077-1086 yılları arasında ilk hükümdarı. Bilgi için bkz, Ali SEVİM, "*Süleyman Şah I*", TDVİA, Cilt: 38, 2010, ss. 103-105

²³³⁶ Sevim, "*Süleyman Şah I*"

edememiş ve kısa zaman içerisinde, Roma başkenti Konstantinopolis yakınlarına kadar Anadolu'nun önemli bir bölümü Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren, yıkılışına kadar olan süreçte Roma İmparatorluğu, bir daha Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ve Selçuklular ile üzerinde çok mücadele verdiği Ermenistan'a girememiştir. Mihael Rabo bu süreci şu ifadelerle anlatmaktadır: *“Türkler tarafından mağlup edildikten sonra Romalılar, artık onlarla yüzleşmeye korkar olmuşlardı. Bu korku AG.1389/M.1078 yılında tahta geçen Mihail'i de yakaladı. Değersiz danışmanlarını dinledi, kendisini kraliyet sarayına hapsedti²³³⁷ ve Türklerin karşısına çıkmak için hiçbir şey yapmadı. Pontus bölgesinde kalan insanları toplayarak deniz yoluyla gönderdi²³³⁸ ve Pontus'ta, kale ve şehirleri korumakla görevli birkaç garnizondan başka hiçbir şey kalmadı. Türkler şaşırtıcı bir zafer kazanıp da Ermenistan'ı kontrol altına aldıklarında, Ebu'l Feth lakaplı Sultan, kuzeni Süleyman'ı²³³⁹ Kapadokya ve Pontus vilayetlerine gönderdi ve ona (ve diğerlerine) sultan olma şansı verdi. Romalılar ondan kaçtılar ve o (Süleyman) Nikaea ve Nikomedia şehirlerini ele geçirdi ve bütün ülkeyi Türklerle doldurdu. Şimdi biri Horasan'da, diğeri Roma topraklarında olmak üzere Türklerin iki sultanı vardı.”²³⁴⁰*

Diğer yandan İspanya, Kuzey Afrika, Mısır ve en sonunda Anadolu'nun neredeyse tamamının Müslümanların eline geçmesi Avrupa'da birtakım yeni fikir ve oluşumları beraberinde getirdi. Kısa bir süre sonra Roma tahtına çıkacak olan I. Aleksios Komnenos'un, Anadolu'nun büyük bölümünün kaybı karşısında batıdan yardım çağrısında bulunmasını değerlendiren Avrupa'nın egemenleri, dünya tarihini değiştirecek bir sürecin hazırlıklarına başlayacaklardı.

Malazgirt Zaferi'nin ardından, Sultan Alparslan ile IV. Romanos arasında yapılan antlaşma, Romanos'un tahttan indirilmesi ve ölümü üzerine hükmünü yitirmiş ve Anadolu coğrafyası, karşılarında ciddi bir direniş görmeksizin Türklere açılmış bulunuyordu. Zaferin hemen ertesinde Selçuklu Devleti'nin önemli beyleri Anadolu'nun fethi için yarımadanın içlerine akınlarını hızlandırdılar ve bunun neticesini pek çok yeri ele geçirerek aldılar. Ancak Malazgirt Savaşı öncesi yapılan akınlarla, savaştan sonra yapılan akınlar arasında çok önemli bir fark vardı ki, savaştan

²³³⁷ Bar Hebraeus İmparator VII. Mihail'in idrar yolu rahatsızlığından muzdarip olduğunu ve bu nedenle saraydan çıkamadığını ifade eder (Bar Hebraeus, I, s. 327).

²³³⁸ Michel le Syrien (Fr.), C: III, s. 172'de “denizin ötesine gönderdi”

²³³⁹ Mihael Rabo'nun burada kast ettiği kişi Süleyman Şah'tır ve yazarın ifadesi doğrudur. Alparslan ile Süleyman Şah, babalarının amca çocukları olması nedeniyle kuzendiler.

²³⁴⁰ Michael, ss. 611-612

önce yapılan akınların büyük çoğunluğu ganimet toplamak amacıyla yapılırken, savaştan sonra yapılan akınların sonunda Anadolu’da yoğun bir Türk yerleşimi yaşanmaya başladı. Yani gelen Türkler artık yerleşmek amacıyla geliyorlardı.

Malazgirt Savaşı’nı müteakip dönemde, bu savaşta Selçuklular safında yer almış olan içlerinde Mengüçük²³⁴¹, Sökmen el-Kutbî²³⁴², Artuk²³⁴³, Çaka²³⁴⁴, Danişmend²³⁴⁵, Dilmaç²³⁴⁶, İnal²³⁴⁷ ve Saltuk²³⁴⁸ gibi önemli Türk beyleri, Anadolu’nun çeşitli bölgelerini yurt edinerek kendi beyliklerini tesis ettiler. Şüphesiz bunların içinde en önemli olanı da *1234 Kroniği*’nin hatalı biçimde Sultan Melikşah’ın oğlu olarak tanımladığı, Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın kurucusu olduğu Anadolu Selçuklu Devleti’dir.

Bu dönemde Selevkiyâ²³⁴⁹, Tarsus, Anazarbâ²³⁵⁰ ve Melițene’den başka Antıyukyâ, domestikos Filarites’in²³⁵¹ elindeydi. Buraları Türklere karşı korumaktaydılar.

Kaynakların ittifak halinde kendisinden son derece zalim ve açgözlü olarak bahsettiği²³⁵², Roma’nın soylularından, Ermeni Brachamios ailesine mensup olan Philarites, IV. Romanos döneminde *strategos* görevindeydi. Malazgirt Savaşı

²³⁴¹ Mengüçük Gazi, M.1080-1228 yılları arasında Erzincan merkezli Mengüçükler Beyliği’ni kurmuştur. Bilgi için bkz, Faruk SÜMER, “*Mengüçükler*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 138-142

²³⁴² Sökmen el-Kutbî, M.1100-1208 yılları arasında Van Gölü çevresinde hüküm süren Ahlatşahlar Beyliği’ni kurmuştur. Bilgi için bkz, Faruk SÜMER, “*Ahlatşahlar*”, TDVİA, Cilt: 2, 1989, ss. 24-28

²³⁴³ Artuk Bey’in oğullarından Sökmen’in Mardin, kardeşi İlgazi’nin ise Hısnıkeyfa merkezli kurduğu Artukoğulları Beyliği, daha sonra bu iki şehire Harput kolunun da eklenmesi suretiyle, üç koldan müteşekkil M.1102-1409 yılları arasında bölgede etkili bir beylik haline gelmiştir. Bilgi için, Coşkun ALPTEKİN, “*Artuklular*”, TDVİA, Cilt: 3, 1991, ss. 415-418

²³⁴⁴ Çaka Bey, M.1081 yılında İzmir merkezli bir beylik kurmuştur. Bilgi için, Mücteba İLGÜREL, “*Çaka Bey*”, TDVİA, Cilt: 8, 1993, ss. 186-188

²³⁴⁵ Danişmend Gazi, M.1071-1178 Sivas merkezli Danişmendoğulları Beyliği’ni kurmuştur. Bilgi için, Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Dânişmendliler*”, TDVİA, Cilt: 8, 1993, ss. 469-474

²³⁴⁶ Dilmaçoğlu Alp Tegin Mehmed Bey tarafından, M.1085-1394 yılları arasında Bitlis ve Erzen civarında hüküm süren Dilmaçoğulları Beyliği kuruldu. Bilgi için, Ali SEVİM, “*Dilmaçoğulları*”, TDVİA, Cilt: 9, 1994, ss. 301-302

²³⁴⁷ Büyük Selçuklu Devleti tahtı için Suriye meliki Tutuş ile Sultan Berkayaruk arasında süren mücadele döneminde Diyarbakır civarında oluşan otorite boşluğunu değerlendiren Türk beylerinden biri olan İnal Bey, M.1098-1183 yılları arasında bu bölgede hüküm sürecektir. Bilgi için, Ali SEVİM, “*İnaloğulları*”, TDVİA, Cilt: 22, 2000, ss. 257-258

²³⁴⁸ Ebu’l Kasım İzzeddin Saltuk Bey, M.1071-1202 yılları arasında Erzurum merkezli Saltuklular Beyliği’ni kurdu. Bilgi için, Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Saltuklular*”, TDVİA, Cilt: 36, 2009, ss. 54-56

²³⁴⁹ Silifke.

²³⁵⁰ Anavarza. Adana’nın Kozan ilçesi içerisinde antik bir şehir.

²³⁵¹ Philarites Brachamios (ö: y. 1087), Ermeni asıllı Roma generali. Malazgirt Savaşı’nın kaybedilmesinin ardından Kilikya bölgesinde ortaya çıkan Roma otorite boşluğu üzerine kendi egemenliğini uygulamaya geçirmiştir.

²³⁵² Bar Hebraeus Philarites’in, yalnızca görünüşte Hristiyan olduğunu belirtir (Bar Hebraeus, I, s. 331); Michael, s. 612; Kendisi de Ermeni olan Urfalı Mateos, Philarites Brachamios için “*Şeytanın birinci oğlu*” ifadesini kullanmaktadır (Urfalı Mateos, s. 147).

sonrasında IV. Romanos'un tahttan indirilmesi ve ardından ölümü üzerine Philarites, Kilikya bölgesinde Roma devletinden bağımsız hareket eder hale geldi²³⁵³. Philarites'in egemenlik sahası, bölgede Roma devletinin otorite boşluğu ve henüz Selçuklu akınlarının bölgeyi tam olarak bir Türk yerleşimi haline getirmiş olmaması nedeniyle kısa zamanda, *1234 Kroniği*'nin de belirtmiş olduğu gibi Antakya, Maraş ve Urfa'yı da içine alacak şekilde Malatya'ya kadar yayıldı²³⁵⁴. *1234 Kroniği* yazarının Philarites için, adı geçen bölgeleri “*Türklerle karşı koruyordu*” ifadesi tartışmalıdır. Kronik yazarı bu ifadesiyle Philarites'in bu bölgeleri Roma İmparatorluğu lehine adeta bir ileri karakol komutanı gibi muhafaza ettiği yönünde bir intiba uyandırmaktadır. Dönemin siyasi sürecine bakıldığında, Malazgirt sonrası başkente kadar çekilen ve Mihael Rabo'nun da ifade ettiği gibi Türklerle yüzleşmekten kaçınan Roma otoritesinin bahsi geçen bölgede etkisinin hissedilmemesi, Philarites'in yalnızca Türkler ile mücadele halinde olduğunu göstermektedir. Gerçekte ise Philarites, IV. Romanos'un ölümünün ardından kendisini imparator ilan etmişti ve yeniden Roma imparatoru ile anlaşarak Antakya Dük'ü olarak görevlendirilinceye kadar bu unvanı muhafaza etmişti²³⁵⁵. Öyle ki Philarites, müşterek düşmanları Roma'ya karşı Süleyman Şah ile bir ittifak dâhi kurmuştu²³⁵⁶. Philarites diğer yandan da Melikşah ile

²³⁵³ Alexander KAZHDAN, “*Brachamios*”, ODB, Cilt: 1, s. 319; Claude Cahen, İmparator VII. Mihail'e karşı isyan halinde bulunan, bir sonraki imparator Nikephoros Botaneiates'in, kendisine verdiği destek karşılığında Kilikya, Antep, Maraş, Urfa ve Malatya'ya kadar olan bölgede dilediği gibi hareket etme serbestliği verdiğini söylemektedir (Cahen, s. 89).

²³⁵⁴ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Türklerin Anadolu akınlarının sürdüğü sırada elli kişilik bir Ermeni grubunun boşluktan yararlanarak yol kesip haydutluk yapmaya başladıklarını, içlerinden Philarites ismindeki bir gencin kuvvetli, hilekâr, soymaya ve öldürmeye cesaret gösterdiğini gördüklerinde onu başlarına lider yaptıklarını söylerler. Daha sonra Roma İmparatoru onların bu faaliyetlerinden haberdar olunca Philarites'i başkente çağırarak, başkentte büyük sevgi gösterileriyle karşılanan Philarites'e unvanlar verilmiştir. Ardından Kilikya bölgesine dönen Philarites, yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz bölgeleri eline geçirmiştir (Mihael Rabo s. 612; Bar Hebraeus, I, s. 331). Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un verdiği bu bilgilerin hatalı olduğu, metin içerisindeki açıklamalarla ortaya çıkmaktadır. Anna Komnena ise daha farklı bir hikâye anlatmaktadır. Anna Komnena, IV. Romanos'a çok bağlı olduğunu söylediği Philarites'in, Romanos'un tahttan indirilip kör edilmesinin ardından isyan ederek Antakya'nın yönetimine el koyduğunu ancak Türklerin her yerde olmaları ve ona göz açtırmamaları nedeniyle onlardan yana olarak sünnet olmaya (Müslüman olmaya) niyetlendiğini aktarır. Komnena'ya göre Philarites'in oğlu (ismini vermemektedir) babasının bu tavırlarından vazgeçirmeye çalışmış, başarılı olamayınca İznik'teki Süleyman Şah'ın yanına giderek Antakya'yı alması için onu teşvik etmiştir. Süleyman Şah bu teşvikin ardından harekete geçerek Antakya'ya gitmiş ve ilk saldırıda şehri ele geçirmiştir (Anna Komnena, s. 194).

²³⁵⁵ George FINLAY, *History of the Byzantine and Greek Empires, From 716 to 1453*, William Blackwood and Sons, Edinburgh&Londra, 1854, C: II, s. 50. Alexander Kazhdan, Philarites'in III. Nikephoros Botaneiates'in tahta çıkmasından sonra imparatorluk iddiasından vazgeçerek yeniden Roma İmparatorluğu hizmetine girdiğini ve *kouropalates* ve doğunun *domestikos ton scholonu* unvanlarının kendisine verildiğini ifade etmektedir (Kazhdan, “*Brachamios*”).

²³⁵⁶ Işın DEMİRKENT, Mustafa KORKMAZ, “*İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa'nın Siyasi ve Sosyal Tarihi*”, Edessa'dan Urfa'ya, Ed: Mehmet ÇELİK, 2 Cilt, Desen Ofset, Ankara, 2007, Cilt: II, s. 105

anlaşma yoluna giderek, mevcut şartlardan azamî derecede istifade etmeye çalışmaktaydı²³⁵⁷. Ancak iki Selçuklu hükümdarı ile yapmış olduğu anlaşmalar, Türkmenlerle yaptığı mücadelenin önüne geçmemişti. Zira bölgede faaliyet gösteren çok sayıda Türkmen beyi bulunmaktaydı ve bunlar kimi zaman Anadolu Selçukluları ile kimi zaman da birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla Philarites, bu bölgede bir yandan Selçuklu ve diğer Türkler ile mücadele halindeyken, diğer yandan da Roma'ya karşı bir bağımsızlık iddiası içerisindeydi ancak Philarites ile Roma arasında herhangi fiili bir çatışma meydana gelmemişti.

[238] Sultan Ebu'l Feth'in Batıya İlerlemesi ve Antıyukyā, Urhoy ve Geri Kalan Yerlerin Ele Geçirilmesi Hakkında:

(AG) 1396 yılında Sultan Ebu'l Feth Antıyukyā'yu aldı ve oradan Urhoy üzerine yürüdü. Şehri kuşattı ve komutanlarından Bozan'ı²³⁵⁸ orada bırakarak doğuya gitti. Urhoylular, başkentten kendilerine gelecek yardımı bekliyorlardı ancak Yunanlılardan kendilerine gelecek ne bir yardım ne de onları kurtaracak kimse vardı. Sonra komutan Bozan şehri teslim aldı.

O dönemde Urhoy'da birtakım lider ve yöneticiler bulunmaktaydı. Bunlar, oruç zamanının dördüncü günü, Mart ayının üçünde, orada yaşayanların isteğiyle ve Bozan'ın emriyle çarşıya gerildiler. Sonra Bozan beraberindeki Türklerden birini şehrin kalesine yerleştirdi ve Teodoros Bar Hatim'i²³⁵⁹ de şehre idareci olarak koydu. Böylece Bozan, Urhoy'u ele geçirmiş oldu. Şehrin merkezindeki iki kiliseyi aldı ki bunlardan biri Mor Yuhanon, bir diğeri de Tanrı'nın Doğuşu Kilisesiydi. Bu ikincisi, Araplar şehirde hâkimken Ömer zamanında mescit yani Müslümanların dua evi haline getirilmişti. Sonra Bozan, oraya bir minare yani gözetleme kulesi yapılmasını emretti ve bunun için de çok masraf etti.

s.49

Bu minare bugün bile yerinde durmaktadır. Şehir yedi yıl kadar Türklerin idaresinde kaldıktan sonra, ileride nasip olursa göstereceğimiz üzere, Bar Hatim vasıtasıyla yeniden Hristiyanlara döndü.

Ertesi sene Ebu'l Feth'in oğlu ve Antıyukyā'nun hâkimi Süleyman²³⁶⁰ yeniden harekete geçti ve adına Kasyana²³⁶¹ denilen Büyük Petrus Kilisesi'ni ele geçirdi.

Orayı mescit yani Müslümanların dua evi haline getirdiler. Orayı

²³⁵⁷ Demirkent, Korkmaz, “İslâm ...”, s. 106

²³⁵⁸ Emir Bozan (ö:1094). Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından.

²³⁵⁹ Թեօօրօս Բար Խատիմ Andreasyan'ın notu: Thoros veya Theodoros. Bir süre sonra Türk tâbiyetinden çıkarak Roma devleti hizmetine girecek, Roma devletinde *kouropalates* makamına kadar yükselecektir (Urfalı Mateos, s. 183, Dn. 186).

²³⁶⁰ Kutalmışoğlu Süleyman Şah (ö:4 Haziran 1086).

²³⁶¹ Կասյանա Kawsyana ya da Mor Kassianus Kilisesi.

Artukoğulları'ndan bir Türk ele geçirdi ki o daha sonra Kilikya'daki birçok şehri Yunanlılar'ın elinden aldı. Bahsettiğim şehirler, Tarsus, Anazarba, Mişistā ve Adana şehirleridir.

1234 Kroniği'nin Antakya'nın Türkler tarafından ele geçirilmesinin tarihi olarak vermiş olduğu AG.1396 yılı, M.1085 yılını karşılaması bakımından doğrudur ancak Antakya'yı ele geçiren kişi Sultan Melikşah değil Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tır. Kronik yazarı bu dönemde fetihleri gerçekleştiren Türk beylerinin Selçuklu Devleti hizmetinde olduğunu ve bu dönem Selçuklu hükümdarının Melikşah olduğunu göz önünde tutarak Süleyman Şah'ın Antakya'yı, Melikşah namına fethettiği sonucuna varmış olabilir ki bu yazarın düşüncesi için yanlış denemez. Zira Anadolu'daki Türkmen beyleri her ne kadar kendi iradeleri doğrultusunda faaliyet gösteriyor idilerse de nihayetinde hepsinin üst otorite olarak tabi olduğu mercii, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah idi. Bu nedenle Antakya'nın fetih haberi doğruca İsfahan'daki Sultan Melikşah'a ulaştırılmış ve şehirde büyük kutlamalar yapılmıştı²³⁶². Ancak kronik yazarı açık bir şekilde Sultan Ebu'l Feth'in Antakya'yı aldığını ve buradan da Urfa'ya yöneldiğini söylemektedir. Esasında bu bilgi yanlış değildir fakat Melikşah'ın bölgeye gelişi, Süleyman Şah'ın Antakya'yı aldığı M.1085 yılı başında değil, M.1086 yılının sonlarında gerçekleşmiştir.

Süleyman Şah Antakya'yı eline geçirdikten sonra Musul emiri Şerefüddevle Müslim, Antakya'nın eski yöneticisi Philarites'ten yıllık olarak almış olduğu vergiyi bu defa Süleyman Şah'tan istedi. Ancak Süleyman Şah, Philarites'in ödediği verginin cizye olduğunu ve bir Müslüman olarak kendisinin bunu ödemeyeceğini bildirdi. Bu mesele ile hararetlenen Süleyman Şah ile Müslim arasındaki ilişkiler iki tarafın Miladi 20 Haziran 1085 tarihinde Amik Ovası'nda yapmış oldukları savaşla neticelendi ve savaşı kaybeden Şerefüddevle Müslim, bu savaşta öldürüldü. Akabinde Süleyman Şah, el-Huteylî yönetimindeki Haleb'i kuşattı. El-Huteylî, Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş'a²³⁶³ haber göndererek şehri kendisine teslim etmek istediğini bildirdi ve bu haber üzerine Tutuş harekete geçti. Süleyman Şah bu defa Tutuş ile karşı karşıya geldi²³⁶⁴. Her iki hükümdarın ordusu Haleb yakınlarındaki Aynüseylem mevkiinde 4

²³⁶² Sevim, "Süleyman Şah I"

²³⁶³ Tacüddevle Ebu Said Tutuş (Ağustos 1066-Şubat 2095). Alparslan'ın oğlu ve Melikşah'ın kardeşi, Suriye Selçukluları'nın kurucusu ve ilk hükümdarı.

²³⁶⁴ Bar Hebraeus Tutuş'un ismini anmadan, Süleyman Şah'ın Emir Artuk ile savaştığını söylemektedir. Esasında bu bilgi kısmen doğrudur, zira Süleyman Şah ile Tutuş arasında cereyan eden savaşta, Süleyman Şah ile arasının açık olduğu söylenen Artuk Bey, Tutuş'un ordusunda yer almıştır. Ancak savaş Süleyman Şah ile Artuk Bey arasında değil, Tutuş arasında cereyan etmiştir. Bilgi için bkz, Sevim, "Süleyman Şah I"

Haziran 1086 tarihinde karşılaştılar. Süleyman Şah bu savaşı kaybetti ve genel kabul gören inanişaya göre tutsak olmayı kabullenemedi ve intihar etti²³⁶⁵. Süleyman Şah ile Tutuş arasındaki savaşı ve Süleyman Şah'ın ölüm haberini alan Sultan Melikşah, duruma çok üzüldü ve gönderdiği mektupla Tutuş'u sert sözlerle kınadı²³⁶⁶. Sultan bundan sonra bölgedeki meseleleri bizzat çözüme kavuşturmak için harekete geçti.

Diğer yandan hâkimiyet sahasına Urfa'yı da dâhil etmek isteyen Philarites, Romalı bir asilzade olan Basileios'u (Vasil) Urfa üzerine gönderdi. Basileios yaklaşık altı aylık bir kuşatmanın ardından Urfa'ya girdi²³⁶⁷. Ancak şehirde idarecilerle halk arasında yaşanan meselelerden dolayı Philarites, şehir üzerindeki tam hâkimiyetini ancak M.1083 yılında şehre bizzat gelerek kurabildi²³⁶⁸. Ne var ki bir yandan Müslim'in Suruç ve Harran'ı alması, diğer yandan Zaimüddeve Ebu'l Kâsım'ın Amid şehrini alması Philarites'in, Urfa'nın elinden çıkacağı endişesine kapılmasına sebep oldu²³⁶⁹. Philarites Urfa'daki hâkimiyetini emniyet altına alma amacıyla Sultan Melikşah ile görüşmek için yola çıktı. Sultan ile Mezopotamya'da buluşan Philarites, bağlılığını bildirdi ve kabul gördü. Ancak Philarites'in karakteri ve Urfa halkının ona karşı duyduğu nefretin bilincinde olan Sultan, bu şehri ona vermemiş yalnızca Maraş'ın yönetimini vermişti²³⁷⁰.

Philarites ile Sultan'ın karşılaşması, Sultan Melikşah'ın Suriye'ye gitmekte olduğu sırada gerçekleşti. Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Süleyman Şah'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine Sultan bizzat giderek bölgedeki meseleleri yoluna koymak istemişti ve doğrudan Musul'a geldi. Ardından da Harran'a gitti. Bu sırada Urfa halkını temsilen bir grup gelerek şehri Sultan'a teslim etmek istediklerini bildirdiler. Sultan da bu temsilcilerle birlikte bir amîd²³⁷¹ gönderdi. Ne var ki amîd gider gitmez halkın mal ve parasına el koymuş ve halka kötü muamele göstermişti. Şehir halkı Barsama²³⁷² isminde birinin etrafında toplandı ve amîdi şehirden çıkardılar. Melikşah bu durumu öğrenince Emir Bozan komutasında bir orduyu Urfa üzerine gönderdi. Bozan'ın Urfa kuşatması altı ay kadar sürdü ve bu sürede şehirde büyük kıtlık yaşanmaya başlayınca, başlangıçta Barsama'nın yanında olanlar dâhi ondan yüz

²³⁶⁵ Sevim, "Süleyman Şah I"

²³⁶⁶ Ali Öngül, Urfa Tarihi, İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517), Emek Matbaası, Manisa, 2004, s. 85

²³⁶⁷ Demirkent, Korkmaz, "İslâm ...", s. 107

²³⁶⁸ Demirkent, Korkmaz, "İslâm ...", s. 108

²³⁶⁹ Sevim, Merçil, s108; Demirkent, Korkmaz, "İslâm ...", ss. 108-109

²³⁷⁰ Bar Hebraeus, I, s. 333

²³⁷¹ Yönetici, önder, şef.

²³⁷² Muhtemelen Süryanice kökenli Bar Şawmā.

çevirdiler ve ona karşı ayaklandılar. Durumun pek vahim olduğunu gören Barsama, Bozan'a sığınmak istedi ve bu amaçla şehrin surlarında aşağı atladı. Ancak bu atlayışta beli kırıldı ve birkaç gün sonra da öldü. Bunun ardından şehir halkından bir heyet Bozan'ın karargâhına gelerek şehri teslim etmek istediklerini bildirdi²³⁷³.

Antakya'nın alınması hadisesi ile ilgili diğer Hristiyan kaynakları daha detaylı bilgiler vermektedirler. Bar Hebraeus, Philarites'in başka bir yerde olmasını fırsat bilen Süleyman Şah'ın, dağ tarafından gelerek şehri eline geçirdiğini, bunu yaparken de Philarites'in şehirde kendi yerine görevlendirdiği İsmail ismindeki valinin de ona yardım ettiğini aktarmaktadır. Bar Hebraeus Süleyman Şah'ın şehre girdikten sonra Mar Kassianus Kilisesi'ni camiye çevirdiğini, diğer yandan şehir halkına çok adaletli davrandığını ve onlara hiçbir şekilde zarar verdirtmediğini ifade etmektedir²³⁷⁴. Mihael Rabo ise Konya'da²³⁷⁵ ikamet eden Süleyman Şah'ın, Antakya'daki Romalıların son derece zayıf olduklarını, şehirde yalnızca birkaçının kaldığının haberini alınca, yanına 3 bin atlı alarak hızla buraya geldiğini ve onları şaşırtarak şehri ele geçirdiğini bildirmektedir²³⁷⁶.

Antakya ve Urfa'nın ele geçirilmesi hususunda şüphesiz en fazla bilgi içeren Hristiyan kaynağı Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi'dir. Mateos eserinde, Okyanus Denizi'nin sahilindeki Bitinya'nın Nikeia (İznik) şehrinde oturan Süleyman Şah'ın uzak yollardan gizlice Antakya'ya geldiğini, geceleyin onları hazırlıksız yakalayıp şehir, Halep kapısından girerek fethettiğini söyler²³⁷⁷. Urfalı Mateos'un bundan sonra verdiği detaylar diğerleriyle aşağı yukarı aynıdır. Mihael Rabo gibi Mateos da Süleyman Şah'ın şehri hazırlıksız yakaladığını ve bunu sağlamak için hızlı hareket ettiğini ifade etmektedir. Anna Komnena da Süleyman Şah'ın görünmemek için yalnız geceleri yolculuk ettiklerini, gündüz dinlendiklerini ve bu şekilde 12 günde Antakya'ya ulaştıklarını söyler ancak bunu ne maksatla yaptığı konusunda bilgi vermemektedir²³⁷⁸. Kimi tarihçilere göre Süleyman Şah'ın hızlı ve gizlice hareket etmesinin nedeni yalnızca Antakya şehrini hazırlıksız yakalamak değil, aynı zamanda

²³⁷³ Sevim, Merçil, s. 108; Ali Öngül, Urfa Tarihi, ss 85-86; Demirkent, Korkmaz, "İslâm ...", ss. 109-110

²³⁷⁴ Bar Hebraeus, I, s. 331

²³⁷⁵ Bu tarihte Anadolu Selçukluları'nın başkenti İznik'tir.

²³⁷⁶ Michael, s. 612

²³⁷⁷ Urfalı Mateos, s. 161

²³⁷⁸ Anna Komnena, s. 194

Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'in, kendisinin Antakya'ya geldiğini öğrenmesinin önüne geçmek içindir²³⁷⁹.

Görüldüğü üzere Antakya şehri *1234 Kroniği*'nin ifade ettiği gibi Melikşah değil, Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Kroniğin yazarı M.1085 yılını karşılayan AG.1396 yılını doğru olarak vermiştir ancak bu tarih Melikşah'ın geldiği yıl değil, Süleyman Şah'ın Antakya'yı aldığı yılın tarihidir. Zira Melikşah bölgeye geldiğinde Süleyman Şah ölmüştür ve Melikşah, Antakya şehrinin idaresine, şehrin M.1098 yılında Haçlılar tarafından ele geçirilmesine kadar şehri yönetecek olan Yağısiyan'a vermiştir. Ayrıca yine kroniğin söylediği gibi Melikşah Urfa'ya gitmemiş²³⁸⁰, yukarıda da değerlendirmiş olduğumuz üzere şehrin alınması için Emir Bozan'ı görevlendirmiş, şehir alındıktan sonra da Emir Bozan'ı Urfa'nın idaresiyle görevlendirmiştir.

Selçuklu Sultanı Melikşah, 16 Şevval 485/19 Kasım 1092 tarihinde Bağdâd'da öldü. Onun ölümüyle birlikte Selçuklu devletinde taht mücadelesi başladı. Suriye Meliki olan kardeşi Tutuş, tahtın kendi hakkı olduğu iddiasıyla kendini sultan ilan etti. Diğer yandan Melikşah'ın oğlu Berkyaruk²³⁸¹ ise aynı iddiayı İsfahan'da ileri sürmekteydi. Melik Tutuş öncelikle bölgenin önemli idarecileri Aksungur, Yağısiyan ve Bozan'ı da yanına alarak Berkyaruk'a karşı mücadelesini yürütmüş, ancak Aksungur ve Bozan daha sonra Tutuş'un yanından ayrılarak Berkyaruk'un safına geçmişlerdi. Tutuş ise gücünün azalması üzerine Berkyaruk ile savaşa girmekten kaçınarak Suriye'ye dönmüş, bir süre sonra Aksungur ve Bozan ile savaş meydanında karşı karşıya gelmişlerdi. Miladî 27 Mayıs 1094 tarihinde Haleb yakınlarında cereyan eden savaşı kaybeden Aksungur esir düşmüş ve huzuruna getirildiği Tutuş'un emriyle öldürülmüştü. Öte yandan Bozan ve Aksungur'a yardımcı olması için Sultan Berkyaruk tarafından gönderilmiş olan Emir Kürboğa ise Haleb şehrine sığındılar. Ne var ki Haleb kısa sürede Tutuş'a teslim oldu ve her iki emir yakalandı. Tutuş, Emir Bozan'ı hemen öldürttü. Ardından Bozan'ın idaresi altında olan Harran ve Urfa'ya

²³⁷⁹ Ali Sevim, "Süleyman Şah I"

²³⁸⁰ Bar Hebraeus da *1234 Kroniği* gibi Urfa'nın, Sultan'ın gelmesi üzerine kolayca teslim olduğunu söylemektedir. Ancak kaynakların da ifade ettiği gibi Sultan Melikşah Urfa'ya kendisi gitmemiş, Emir Bozan'ı göndermiştir. Emir Bozan'ın şehri alması ise altı aylık bir muhasaranın ardından gerçekleşmiştir. Gerek Bar Hebraeus gerekse *1234 Kroniği* yazarının müştereken kullanmış oldukları "*Sultan'ın Urfa'ya gitmesi ya da gelmesi*" ifadelerinde kast ettikleri muhtemelen Sultan'ın bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Zira her iki tarihçi de Sultan ile Urfa'yı ilişkilendirdikleri halde ne Melikşah'ın Urfa'ya girişi ne de Urfa'da bulunduğu dair bilgi vermemektedirler.

²³⁸¹ Ebu'l Muzaffer Rükneddin Berkyaruk (Haziran 1081-22 Aralık 1104). 3 Şubat 1092-22 Aralık 1104 tarihleri arasında Büyük Selçuklu Sultanı. Berkyaruk'un üvey annesi Terken Hatun ve kardeşi Mahmud ile yapmış olduğu taht mücadelesi metnin konusu olmaması nedeniyle değerlendirme dışıdır.

haber göndererek şehirlerin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Bozan'ın öldürülmüş olduğundan haberi olmayan şehirlerin idarecileri Tutuş'un bu talebini geri çevirdiler. Bunun üzerine Tutuş, Bozan'ın kesik başını bir mızrağın ucuna geçirtip bu iki şehre gönderdi ve bu durum karşısında Harran ve Urfa şehirleri Tutuş'a teslim edildi²³⁸².

1234 Kroniği'nin ismini verdiği Thoros (Theodoros) bar Hatem'i Urfa şehrine kimin tayin ettiği kaynaklarda ihtilaflıdır. *1234 Kroniği* bu kişinin Emir Bozan olduğunu söylemektedir ancak Urfalı Mateos Thoros'u Urfa valiliğine Tutuş'un tayin ettiğini söylemektedir²³⁸³. Mihael Rabo ise Thoros'un Urfa valisi olduğunu söylerken kullandığı ifade, "*Bozan'ın öldürülmesinin ardından Urfa'yı yöneten Theodore (Thoros)*" şeklindedir²³⁸⁴. Bu ifadeyle Thoros'u Urfa'ya yönetici tayin eden kişinin Bozan olmadığını ortaya koymaktadır. Mihael Rabo'nun bu ifadesine göre Thoros'u tayin edenin Tutuş olduğu sonucu çıkarılabilir. İbnü'l Esir ise çok başka bir görüntü çizerek Thoros'un Romalılardan olduğunu ve Urfa şehrini, yıllık bir ücret karşılığında Emir Bozan'dan aldığını belirtmektedir²³⁸⁵.

Tıpkı erken dönem İslâm fatihlerinin de yapmış olduğu gibi Türkler de ellerine geçirdikleri şehir ve kaleleri, buralara bir miktar Türk muhafız birlikleri yerleştirerek ve o bölgenin emirlerine bağlı olmak kaydıyla, yerli Hristiyan asilzadeler ya da şehrin veya kalenin yerli idarecilerinin yönetimlerinde bırakmışlardır. Bu uygulama çok sonraları özellikle Balkanlar'da ele geçirilen şehir ve bölgelerin idaresinde Osmanlı Devleti tarafından da uygulanacaktır. Bunun bir örneği de Ermeni Thoros'un Urfa şehrinin yönetimi ile görevlendirilmesidir. Thoros şehri sosyal ve ekonomik yönden idare ederken şehirdeki Türk garnizonu da asayişini temin etmekteydi²³⁸⁶.

[239] Melițene'nin Türklerin Eline Geçmesi Hakkında:

(AG) 1398 yılında *domestikos* Filartes, Sultan Ebu'l Feth'e gitmek için yola çıktı. Niyeti Melițene'yi ve bazı bölgelerle, Türklerin ellerinde kirletilen, emirleri altındaki kaleleri ele geçirmektir.

O dönemde Melițene'de yasaları uygulayan, şehrin Kalkedon'cu valisi Gabriel isminde biriydi. Filartes doğuya yani Sultan'ın yanına gittiği sırada Melițene'ye

²³⁸² Urfalı Mateos, ss. 182-183; İbnü'l Esir, X, ss. 197-198; İbn Kesir, X, s. 286

²³⁸³ Urfalı Mateos, s. 183

²³⁸⁴ Michael, s. 618

²³⁸⁵ İbnü'l Esir, X, s. 209

²³⁸⁶ Demirkent, Kormaz, "*İslâm ...*", s. 112; Ali Öngül, Urfa Tarihi, s. 91

Türk ordusundan ismi Alp-İlek²³⁸⁷ olan biri gönderildi ki onu Sultan göndermişti. Gabriel bu gelen adam vasıtasıyla Melițene 'yi Türklere teslim etti. Filartes bunun üzerine Sultan'dan barış istemeye mecbur kaldığı için Müslümanlarla barış yaptı ve onların inancını tanıdı (Müslüman oldu). Melițene kendisine karşılıksız olarak verildi ancak ona bundan başka bir şey verilmedi. Bu şekilde buradaki toprakların hepsi Türkler tarafından alınmış oldu. Bunun yanında Urişlem, Şur, Sidon ve tüm Filistin ile Anıyukya, Darmsuq ve Urhoy, tüm Suriye, Beyt Nahreyn ve Ermenistan da alındı.

s.50

Ayrıca Pontus bölgesinin tamamı, Konstanınopolis sınırına kadar alındı. Bölgelere Türklerin çeşitli emirleri yerleştirildi. Bu bahsi geçen emirler, kuzeyden, Arap ve Yunanlılar'ın ellerinden devletlerini almak için gelmiş olan ordu liderleri ve onların oğullarından oluşmaktaydı.

Philarites Brachamios yukarıda da değerdendirmiş olduğumuz üzere Malazgirt Savaşı'ndan sonra, hizmetinde bulunduğı IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirilip kör edilmesi ve kısa bir süre sonra ölmesinin ardından Kilikya bölgesinde bağımsız hareket etmeye başladı. Kısa zamanda hâkimiyet sahasını Antakya, Urfa, Maraş ve Malatya'yı da içine alacak şekilde genişletti. Malatya şehrini ele geçirdikten sonra burayı Thoros, Hareb, Balatianos²³⁸⁸ ve Gabriel isimli valiler aracılığıyla yönetti²³⁸⁹. Philarites, yukarıda bahsetmiş olduğumuz gerekçelerden dolayı Sultan Melikşah ile görüşmeye gittiğinde, Sultan Philarites'e önce Urfa'yı vermiş ancak Urfa halkının itirazı üzerine bundan vazgeçerek Maraş şehrini vermişti.

Elimizdeki kaynakların hiçbirinde bu dönem için Malatya şehri ayrı bir bahis konusu olarak ele alınmamaktadır. Metnin bu bölümü Philarites'in Melikşah ile görüşmesinin sonucunda ortaya çıkan durumu anlatmaktadır. Fakat *1234 Kroniğı* yazarı burada hatalı bir şekilde Philarites'e Malatya'nın verildiğini ifade eder. Oysa Philarites'in idaresine verilen şehir Maraş'tır. Bunun yanında Malatya'nın idaresinden

²³⁸⁷ *ﺍﻟﻤﻠﻚ* 1234 Kroniğı'nin Malatya'nın Türkler tarafından alınmasını aktardığı bu bölümde ismi verilen kişi, hadiseyi konu edinen diğer kaynaklarda geçmemektedir. Dolayısıyla burada ismi Süryanice telaffuzuyla zikredilen kişinin kim olduğunu anlamak, karşılaştırma yapılamaması nedeniyle mümkün olmamıştır. Ancak metnin ilerleyen bölümlerinde, [241] no'lu ve “*Urfa'nın yeniden Hristiyanlara dönmesi hakkında*” başlıklı paragrafta aynı isim karşımıza çıkmaktadır. Bu hadiseyi diğer kayıtlarla karşılaştırdığımızda, burada ismi verilen kişinin, ilgili bölüme ait dipnotta değerdendireceğimiz üzere, her ne kadar 1234 Kroniğı'nin bu kişi ile Malatya şehri arasında bir bağlantı göstermemesine rağmen, Alp-İlek olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Alp-İlek muhtemelen bahsi geçen kişinin ismi değil, unvanıdır zira eski bir Türk unvanı olan *İlek*, kimi zaman yine bir unvan olan *Alp* ile birlikte *Alp İlek* şeklinde de kullanılmıştır (Bilgi için bkz, Orhan F. KÖPRÜLÜ, “Alp”, TDVİA, Cilt: 2, 1989, s. 525). Biz, yazarın kullanmış olduğu *ﺍﻟﻤﻠﻚ* ifadesini, metinde geçtiğı yerlerde Alp-İlek olarak vermeyi uygun görüyoruz.

²³⁸⁸ Bu ismi yalnızca Mihael Rabo vermektedir.

²³⁸⁹ Michael, s. 612

sorumlu kişinin Gabriel olduğu bilgisi doğrudur. *1234 Kroniği* Gabriel'i Malatya'nın idaresine Emir Bozan'ın tayin ettiğini söylemektedir²³⁹⁰. Mihael Rabo, Gabriel'in Malatya'nın idareciliğine Philarites tarafından tayin edildiği bilgisini verir. Esasında iki bilgi de doğru olarak kabul edilebilir. Kaynaklar Gabriel'i Malatya'nın idaresine Philarites'in tayin ettiğini ifade etmektedirler ancak Urfa ile birlikte Malatya şehri, Sultan Melikşah tarafından Emir Bozan'a verildiğinde muhtemelen Bozan da Gabriel'i görevinde bırakmış olmalıdır. Diğer kaynaklarda ise Gabriel, hâlihazırda Malatya'nın idarecisi olarak zikredilir ancak kim tarafından bu göreve getirildiği konusunda bilgi verilmez.

Philarites Brachamios, yaptığı görüşmede Sultan Melikşah'a bağlılığını bildirmiş, hatta kimi kaynaklara göre bu sırada İslâmiyeti kabul etmiş, bunun karşılığında elindeki şehirleri Türklere teslim etmeyi de kabul etmişti. Sultan ise ona Maraş şehrini vermişti. *1234 Kroniği*'nin metnin bu bölümünde isimlerini vermiş olduğu ve Türklerin eline geçtiğini ifade ettiği yerlerin, şüphesiz Philarites ile bir ilgisi yoktur. Kroniği yazarı bu dönem itibarıyla Anadolu, Suriye ve Filistin'de oluşan konjonktürün bir panoramasını çizmektedir.

[240] Bölgeleri Yöneten Türkler Hakkında:

Sultan Ebu'l Feth'in ismi Sencer Şah²³⁹¹ olan başka bir oğlu vardı ve onu kendisine veliaht göstermişti. Ayrıca Melikşah²³⁹² isminde bir başka oğlu daha vardı. Öldüğü zaman bir de Melik Mes'ud²³⁹³ isminde bir oğul daha bırakmıştı ki bunlar, Pers ülkesi ve Bağdâd'ın hâkimleriydiler. Arap halifesi Bağdâd'da otururken, tüm Arap ülkesinde sadece onun adına hutbe okuturlardı. Ancak ondan sonra hutbeyi sultan adına okutmaya başladılar.

Burada başka iki Türk liderden daha söz etmemiz gerekmektedir: Saltuk ve Artuk. Saltuk, Süleyman'ın babası, Artuk ise Gazi Arslan'ın²³⁹⁴ babasıydı. Bunlar, Ktesifon'un doğusundaki bölgelerin hâkimleri olan Saltukoğulları idiler. Sonradan egemenlik sahalarını genişlettiler. Daha sonra Ebu'l Feth'in torunu harekete geçerek, daha önce bahsetmiş olduğumuz hizmetkârı ve komutanı Bozan vasıtasıyla, Kapadokya bölgesini eline geçirdi. Ermenistan,

²³⁹⁰ *1234 Kroniği*, s. 61, [252] no'lu paragraf.

²³⁹¹ *مليک شاهر* Muizzeddin Ahmed Sencer (M.1086-8 Mayıs 1157). M.1097-1118 yılları arası Horasan Selçuklu, M.1118-1157 yılları arası Büyük Selçuklu Sultanı.

²³⁹² *مليک شاهر* Burada bahsi geçen II. Melikşah olmalıdır, Ebu'l Feth'in yani I. Melikşah'ın oğlu değil, Berkıyaruk'un oğlu olması hasebiyle torunudur.

²³⁹³ *مليک شاهر* Gıyaseddin Mesud (y:1108-13 Eylül 1152). Sultan Sencer döneminde Irak Selçuklu Emiri. I. Melikşah'ın oğlu değil, Muhammed Tapar'ın oğludur yani I. Melikşah'ın torunudur.

²³⁹⁴ Sökmen bin Artuk (ö: 1104) ya da Necmeddin İlgazi bin Artuk (M.1062-8 Kasım 1122).

Mayferkaṭ, Amid ve Mardin bölgelerini de Artukoğulları aldı. Ayrıca Filistin, Urişlem, Anṭyukyā ve Suriye bölgeleri de Artuk oğlu Gazi'nin eline geçti. Tüm bölgelerde Bağdâd'daki halife adına hutbe okuturken daha sonra halifenin ardından yine Bağdâd'da bulunan Sultan Ebu'l Feth adına hutbe okutmuştu. Bu şekilde Aksin²³⁹⁵, Sukman²³⁹⁶ ve kardeşleri ile birlikte Sultan Ebu'l Feth bar Süleyman bar Selçuk, Selçukoğullarını oluşturunuyordu. Bunların yanında bir de Aksunkur²³⁹⁷, Bozan, Alp-İlek ve Tutuş'un olduğu bir nesil vardı. Bunların tamamı Sultan Ebu'l Feth'in hizmetindeydiler.

s.51

Anṭyukyā'ya Türkler'den ismi Aksin olan biri yerleştirildi. Büyük Sultan'ın torunu Süleyman²³⁹⁸ da Rum topraklarıyla Kilikya'nın yönetimine verildi. Urişlem ve tüm kıyı şeridi Artukoğlu Sukman ve kardeşine (İlgazi) verildi. Asur bölgesi Aksunkur'a, Urhoy ve Suriye ise Bozan'a verilmişti. Darmsuq ise Tutuş isminde yine Türklerden birinin olmuştu.

Sultan Melikşah öldüğü zaman oğullarından Berkayaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud hayattaydı²³⁹⁹. 1234 Kroniği yazarı burada Melikşah'ın oğullarıyla torunlarından bir kısmını birbirine karıştırmaktadır. Bu karışıklığın sebebi muhtemelen kroniğin yazarının alıntı yapmış olduğu kaynaktan gelmektedir. Zira görüldüğü üzere yazarın burada verdiği bilgiler kısıtlı ve yüzeyseldir. Bu da yazarın bu bilgileri başka bir eserle karşılaştırma olanağı bulamadığını göstermektedir. Bunun yanında Selçuklu sultanları ve Halife ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde de hata vardır. “Arap halifesi Bağdâd'da otururken, tüm Arap ülkesinde sadece onun adına hutbe okuturlardı. Ancak ondan sonra hutbeyi sultan adına okutmaya başladılar” ifadesinde kast ettiği eğer Selçuklu öncesi dönem ise bahsi geçen dönemde hutbelerde Abbâsî halifesinin ismi okunurdu. Yani bu bilgi her açıdan doğudur. Eğer kast edilen Selçuklu dönemi ise bu dönemde Tuğrul Bey zamanından beri Selçuklu sultanının ismi hutbelerde halifeden sonra zaten okunmaktaydı. Görünüşe göre kronik yazarı burada bir kıyas yapmakta ve sanki Selçuklu iktidarlarının bir süre sonra hutbelerden halifelerin isimlerini çıkarmış olduğu gibi bir izlenime yol açmaktadır. Ancak bu durumun böyle olmadığı açık biçimde bilinmektedir.

²³⁹⁵ ܐܚܨܝܢ Yağısiyan (ö:1098). Sultan I. Melikşah döneminin önemli komutanlarından ve Antakya valisi.

²³⁹⁶ ܐܚܨܝܢ Sökmen (ö:Ekim 1104) Artuk Bey'in oğlu, Hısnıkeyfa Artukluları'nın kurucusu.

²³⁹⁷ ܐܚܨܝܢ Aksungur el-Hacib. M.1086-1094 yılları arası Selçuklu Haleb emiri.

²³⁹⁸ Burada bahsedilen Süleyman Şah olmalıdır. Ancak Büyük Sultan ifadesinin kimin için kullanıldığı belli değildir. Zira Süleyman Şah, Arslan Yabgu bin Selçuk'un (ö:1032) torunudur ve Arslan Yabgu, hiçbir zaman sultan olarak anılmamıştır.

²³⁹⁹ Abdülkerim Özeydin, “Melikşah”

Kroniğin yazarı iki Türk komutana dikkat çekmektedir: Saltuk ve Artuk. Ancak burada bir karışıklık vardır. Yazarın bahsettiği Saltuk eğer Saltuklu Beyliği'nin kurucusu olan Saltuk Bey (M.1071-1102 yılları arası beyliğin hükümdarı) ise, onun Süleyman isminde bir oğlu yoktur. Eğer kastedilen yukarıdaki gibi Saltuk değil Selçuk Bey ise o zaman burada ismi geçen Süleyman, Çağrı bey olmalıdır. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı olan Süleyman Şah ise Çağrı Bey değil, Kutalmış'ın oğludur. Eğer yazar, Çağrı Bey'in kimliğini verirken yapmış olduğu hatayı burada da yapmışsa bu durumda kast ettiği Selçuk Bey'in torununun oğlu olan Süleyman Şah olabilir. Bir diğer Türk komutan olan Artuk ise kayıtlarda iki kişinin babası olarak geçmektedir: Artuk Bey'in ölümünden sonra Artuklular Beyliği'nin kurucuları olarak anılacak olan Sökmen ve Necmeddin İlgazi. Ancak her ikisinin künyesinde de Gazi Arslan ifadesi yer almamaktadır. Yine de *1234 Kroniği*'nin yazarının kast ettiği kişinin Necmeddin İlgazi olduğu düşünülebilir. Bunun yanında yazar her iki komutanla ilgili bu bilgileri paylaştıktan sonra bunların Ktesifon'un doğusundaki bölgelerin hâkimleri olan Saltukoğulları olduklarını söylemektedir. Daha önce de değinmiş olduğumuz üzere yazar Saltukoğulları ifadesiyle eğer Selçukoğullarını kast etmekteyse, onların hâkimiyet sahaları yalnız Ktesifon'un doğusu değildir. Ancak bu ifadeyle bir ihtimal hükümdarlık merkezlerini kast etmiş olabilir. Eğer kronik yazarı doğruca Saltukoğullarını kast etmekteyse bu durumda verdiği coğrafi bilgi hayli yanlıştır. Zira Saltukoğulları Malazgirt Savaşı'nın ardından Doğu Anadolu bölgesinde faaliyette bulunmuş ve aynı ismi taşıyan beyliklerini de Erzurum merkezli kurmuşlardır.

Bir başka nokta, Ebu'l Feth'in torununun Emir Bozan ile birlikte Kapadokya'yı ele geçirmesidir. Daha önce değerlendirmiş olduğumuz üzere Ebu'l Feth unvanı bu dönem için yalnızca Alparslan ve Melikşah'a verilmiştir ve bu unvanla anılan kişi daha çok Melikşah olmuştur. Melikşah'ın torunlarının faaliyetlerine baktığımızda, devlet içerisindeki taht kavgalarının en yoğun olduğu dönem Melikşah'ın ölümünden sonraki dönemdir. Bu mücadeleler çoğunlukla İsfahan ve Rey dolaylarında cereyan etmiştir ve bu dönemde Melikşah'ın torunlarının Kapadokya üzerine yapmış oldukları akınlardan söz etmek mümkün değildir. Öte yandan Melikşah M.1092 yılında, Emir Bozan ise M.1094 yılında ölmüştür. Dolayısıyla Emir Bozan'ın Melikşah'ın ölümünün ardından faaliyette bulunduğu iki yılı olmuştur ve bu dönemde Melikşah'ın torunlarından bahsetmek bir yana, Sultan öldüğünde en büyük oğlu olan Berkjaruk henüz 12-13 yaşlarında bir çocuktur.

İlk fetihlerin ardından Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı faaliyet gösteren pek çok beylik kurulduğundan daha evvel bahsetmiştik. *1234 Kroniği* yazarı metnin bu bölümünde bunlar hakkında bilgi vermektedir ancak yine belirgin hatalar göze çarpmaktadır. Öncelikle Artukoğullarının hâkimiyet sahasının içine Ermenistan dâhil değildir. Amid şehri M.1085 tarihinde Selçuklular lehine alınmıştır. Artuklu Beyliği'ne ismini veren Artuk Bey de bu sefere katılanlar arasındadır. Ancak bu sefer sırasında Selçuklular'ın Irak-ı Acem valisi Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düşen Artuk Bey'in, Sultan Melikşah ile de arası açıldı. Artuk Bey bundan sonra Suriye Melik'i Tutuş'un hizmetine girdi ve Tutuş, Kudüs bölgesini Artuk Bey'e verdi. Artuk Bey'in burada ölmesinin ardından onun yerine iki oğlu Sökmen ve İlgazi geçtiler. Bundan sonraki süreçte Sökmen, Artukluların Hısnıkeyfa, İlgazi ise Mardin kolunun kurucu hükümdarları oldular²⁴⁰⁰. Sökmen tarafından teşkil edilen Hısnıkeyfa Artukluları bir süre sonra sınırlarını genişleterek Amid civarını ele geçirmişlerse de şehir bu dönem için hiçbir zaman Artuklu egemenliğine girmemiştir. Amid şehri M.1095 tarihinden itibaren, M.1183 yılına kadar İnaloğulları Beyliği'nin egemenliği altında kalmıştır.

Diğer yandan Ermenistan kavramı çok geniş bir coğrafyayı işaret etmektedir ve yazarın Artukoğullarının Ermenistan'a hâkim olduğunu söylerken tam olarak nereyi kast ettiği de belirsizdir. Zira tarihi süreçte Ermenistan olarak kabul edilen coğrafyada bu dönem için Erzurum'da Saltuklular, Bitlis yöresinde ise Dilmaçoğulları egemendir. Daha doğuda kalan bölüm ise İran havzası içine girmektedir ve bizzat Selçuklu hükümdarlarının tayin etmiş olduğu melikler tarafından yönetilmektedir. Ayrıca kronik yazarı bir yandan Ermenistan, Meyyâfarikîn, Amid ve Mardin'in Artukoğulları idaresi altında olduğunu söylerken diğer yandan Filistin, Kudüs, Antakya ve Suriye'nin de Artuk'un oğlu Gazi'nin yönetiminde olduğunu söylemektedir. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi Kudüs, Tutuş tarafından Artuk Bey'e verilmiş, onun ölümünün ardından Sökmen ve İlgazi kardeşler babalarının yerine geçmiş ancak bir süre sonra Kudüs, Mısır Fâtımîleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu süreç aslında Artuklu beyliklerinin de kuruluşunu hazırlamaktadır. Ayrıca Antakya şehri hiçbir zaman Artuklular eline geçmemiş, şehri fetheden Süleyman Şah'ın ölümünden sonra bizzat Sultan Melikşah tarafından şehir Yağısiyan'ın idaresine teslim edilmiş ve Haçlı egemenliğine kadar da öyle kalmıştır. Suriye ise önce Tutuş, onun

²⁴⁰⁰ Coşkun ALPTEKİN, "Artuklular", TDVİA, Cilt: 3, 1991, ss. 415-418

ölümünün ardından oğulları Dukak ve Rıdvan tarafından idare edilmiş ve yine hiçbir şekilde Artuklular idaresine girmemiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla *1234 Kroniği*'nin yazarı ya elindeki bilgileri karıştırmış ya da hâlihazırda karışmış olan bilgileri aktarmıştır. Yazar kimin nereye hâkim olduğu konusunda net bilgi sahibi olmadığı gibi esasında kimin kim olduğu konusunda da bilgi sahibi değildir. Örneğin Sultan Melikşah'ın kardeşi olan Suriye meliki Tutuş'u, "*Türklerden biri*" olarak tanımlamış olması, Tutuş ile Melikşah arasındaki bağlantı hakkında bilgi sahibi olmadığının göstergesidir.

1234 Kroniği yazarı, okuyucuyu bir sonraki bölüme hazırlamak için, kısa bir zaman sonra gerçekleşecek ve tarihin akışında önemli değişikliklere yol açacak olan Haçlı Seferleri'nin öncesinde tüm coğrafyanın (Anadolu, Yakın Doğu, Mısır vb.) içinde bulunduğu siyasi durumun panoramasını çizmektedir. Benzer bir panorama Mihael Rabo'nun eserinde de mevcuttur. Mihael Rabo Haçlı Seferleri öncesindeki durumu şu şekilde özetlemektedir: "*Türklerin hükümdarlığı, yalnızca burada (muhtemelen Kuzey Mezopotamya'yı kast etmekte) ve Arap topraklarında, bazı Türk emirlerinin olduğu dönemde Beyt Nahreyn, Suriye ve Filistin'e kadar uzandı. Artık Araplar ve Türkler tek bir kişi gibi yaşamaktaydılar. Türkler ayrıca Büyük ve Küçük Ermenistan²⁴⁰¹, Kapadokya, Bitinya ve Pontus'u da kontrol ediyorlar ve daima Romalılar ile karşı karşıya duruyorlardı (mücadele halindeydiler). Horasanlı bir emir (herhangi bir Türk beyi) Anadolu'da bir bölgeyi ele geçirdiği zaman Horasan'daki Sultan Sencer ve Bağdâd'daki dini lider Halife tarafından, oranın hükümdarı ilan olunurdu²⁴⁰². Bu nedenle Büyük Ermenistan ismi Farsça Şahraman (Şah Ermen) olan, Sökmen ailesinden biri tarafından yönetilirdi. Beyt Nahreyn'e Artuklular isminde başka valiler atandı. Danişmend ailesi Sebastia (Sivas), Caeserea (Kayseri) ve Pontus'ta, Süleyman'ın (Süleyman Şah) ailesi Nikaea (İznik), Nikomedia (İzmit) ve Iconum'da (Konya) hüküm sürmekteydi. Böylece Türklerin krallığı Araplarınki ile birleşmişti.*"

²⁴⁰¹ Büyük Ermenistan, Kuzeybatı İran, Azerbaycan'ın batıda kalan bölümü ve Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünü içine alan bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılır. Küçük Ermenistan ise Büyük Ermenistan olarak tarif edilen sınırların kuzey bölümünü, Doğu Karadeniz ile Gürcistan'ı içine alan bölgedir.

²⁴⁰² Mihael Rabo, gençliğinde bizzat Sultan Sencer dönemini yaşamış olduğu için muhtemelen tüm Büyük Selçuklu Devleti sultanlarını Sultan Sencer'de kişileştirmektedir.

[241] Urhoy'un Yeniden Hıristiyanlara Dönmesi Hakkında:

Bu sırada sultan Ebu'l Feth öldü. Küçük yaştaki oğullarından ikisi Musul'da komutan Aksunkur'un yanındaydılar. Pers ülkesinin yönetim merkezi Horasan'da bulunan Hemedan'dı²⁴⁰³. Bu bölgeyi sultan adına, Pehlivan olarak anılan adında biri yönetmekteydi. Burada yaşamakta olan küçük oğlu sultan olarak kabul edildi²⁴⁰⁴. Suriye'de ise daha önce bahsetmiş olduğumuz valilerin her biri, birbirleriyle mücadele halindeydi ve şehirler birinden diğerinin eline geçip durmaktaydı.

Urhoy'un hâkimi Bozan, Tutuş ile savaşmak için Urhoy'dan hareket ederek Darmsuq'a gitti. Ancak aralarında yapılan savaşı kaybeden Bozan, yakalandı ve esir düştü. Bu gelişmenin ardından Tutuş, hazırladığı bir orduyu aceleyle Urhoy'a göndererek orayı teslim almak istedi. Fakat Urhoy halkı hiçbir şekilde teslim olmaya yanaşmadı. Kalenin komutanı onlara, "Siz beni öldürmedikten sonra, Bozan gelene kadar size bir taş bile vermem" dedi. Urhoylular, karşılarındaki Türklerin, kaleye doluşacakları ve şehri yağmalayacakları düşüncesiyle korkmaktaydılar. Bu esnada Teodoros bar Hatem, cesaretle hareket ederek, şehrin batısındaki nehir tarafında, güney kapısına kadar şehrin içine bir sur inşa etti. Böylece şehir ile iç kalenin bağlantısını birkaç gün içerisinde kesmiş oldu.

s.52

Tutuş, Urhoyluların tavrını öğrenince öfkeleni ve Bozan'ın başını keserek onu, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz Melițene hâkimi komutan Alp-İlek ile Urhoy'a gönderdi. Alp-İlek, Urhoy'a geldiğinde Bozan'ın kesik başını kale komutanına gösterdi. Bu durum karşısında kaleyi savunmakta olan komutan, çaresizce kaleyi teslim etti. Tutuş'un ordusu kaleyi ve tabii şehri teslim aldıktan sonra içeri girerek şehrin batı tarafında, Mor Yuhanon Kilisesi etrafına karargâh kurdu. Tutuş daha sonra Alp-İlek'e, Urhoyluların en başta teslim olmamaları nedeniyle, şehri yağmalamasını emretti. Ayrıca Alp-İlek kaleye girdiğinden beri, onunla birlikte olan diğer komutanlar, Alp-İlek'in onların yağma yapmasını engellediğini öne sürerek ona sürekli baskı yapıyorlardı.

²⁴⁰³ Hemedan hiçbir zaman Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olmamıştır. Sultan Melikşah dönemine kadar Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey şehridir. Daha sonra İsfahan başkent olmuştur. M.1118 yılında Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından küçük yaştaki oğlu Mahmud, Selçuklu tahtına çıkmış ancak yaşının küçük olması nedeniyle amcası Sencer sultanlığını ilan ederek Selçuklu tahtının yeni sahibi olmuştur. Bu tarihten sonra Sencer, Merv şehrini merkez edinerek devletin doğu kısmının, Mahmud ise Hemedan merkezli olmak üzere devletin batı kısmının hükümdarları olmuşlardır. Mahmud'un devraldığı devletin batı bölümü, daha sonra Irak Selçuklu Devleti olarak anılacaktır. Ancak bu paylaşım iki ayrı devlet anlamına gelmemektedir. Sencer "Sultan-ı Âzam (en büyük sultan)", Mahmud ise "Sultan-ı Muazzam (büyük sultan)" unvanlarını almış böylelikle Mahmud, amcası Sencer'e tabi olmuştur.

²⁴⁰⁴ I. Mahmud (M.1087-1094). M.1092-1094 yılları arası Büyük Selçuklu Sultanı. Babası Melikşah'ın ölümü üzerine annesi Terken Hatun tarafından beş yaşındayken sultan ilan edildi ancak büyük kardeşi Berkyaruk tahtı onun elinden aldı. Kısa bir süre sonra çiçek hastalığından öldü.

O günlerde ordu kalede büyük bir eğlence düzenledi. Şehrin tüm şarkıcıları ve fahişeleri oradaydı. Aynı zamanda ismi Bayan Celi olan Hristiyan bir kadın şarkıcı vardı. Şaraptan dolayı hayli keyiflenince komutanlardan birine yaklaştı ve şehirde yaptıkları yağmayı bitirmelerini ve şafakla birlikte bu yönde bir emir vermesini istedi. Komutanlar kendi aralarında Pers lisanıyla konuşuyorlardı ve kadın onların konuşmalarını anlıyordu. Kafasında çabucak bir plan kurdu ve elindeki kadehi bıraktı ve karnını tutarak komutanın yanına geldi. Karnının ağrıdığını ve tuvalete gitmek istediğini söyledi. Esasında numara yapıyordu. (Komutan) ona gidebileceğini söyledi. Kaleden inince doğruca Teodoros bar Hatem'in yanına gitti ve ona olanları anlattı. (Teodoros) ona, "Tüm şehrin kaderi senin elindedir ey kadın, kendini ve şehri nasıl özgür kılacağını göster" dedi ve ona kendisinde olan bir yüzüğü verdi. Kadın yeniden kutlamanın yapıldığı yere dönünce, onun geldiğini görenler sevinerek dansa kalktılar. Kadın da eline bir şarap kadehi aldı ve şehvetle dans etmeye başladı. Sonra yüzüğü kadehin içine batırdı ve Alp-İlek'e yaklaşarak kadehi ona uzattı. Alp-İlek kadehteki şarabı içtikten hemen sonra karnından gurultular yükseldi ve karnı ağrımaya başladı. (Kadın), "Efendim hemen tuvalete gidiniz, ben de sizinle geleyim" dedi. Tuvalete gittiklerinde elbiselerini çıkardı ve onunla birlikte içeri girdi. İçeri girdikten hemen sonra kendini geri çekti ve çıkarak, kapıda bekleyen hadımları ve hizmetkârları uyardı.

Urhoylular, hepsi silahlanmış bir şekilde büyük bir şevkle Türklere karşı saldırıya geçtiler ve pek çoğunu öldürdüler. Türkler, valiye haber vermek için tuvalete koştuklarında onun ölmüş olduğunu gördüler ve büyük bir paniğe kapıldılar. Ardından Urhoylular'dan kendilerini bırakmalarını ve şehirden çıkıp gitmeleri için izin vermelerini istediler. İzin verildi ve böylece onlar şehrin batı kapısından çıkarak memleketlerine gittiler. Sonra şehir halkı, şehrin orta bölümüne bir sur daha inşa ettiler ve Tutuş'a olan biteni haber ettiler. Tutuş, şehre karşı gelmek için büyük bir ordu hazırlamaya başladı ancak Allah'ın takdiriyle hastalandı ve öldü. Kalede kalan Türkler bunu duyduklarında tüm ümitlerini kaybettiler. Sonra Teodoros kale komutanına giderek kaleyi teslim aldı. Böylece Urhoy şehri ve kalesi, Frenkler gelip de burayı ele geçirinceye kadar yeniden Romalılara ait oldu.

Metnin bu bölümü, Urfa şehrinin Tutuş tarafından ele geçirilişi ve yeniden Roma iktidarı lehine geri kazanılışı ile ilgilidir. Urfa'nın Tutuş lehine ele geçirilmesi hadisesini yukarıda detaylarıyla vermiştik. Bu bölümde kronik yazarı, Urfa'nın yeniden Hristiyanların idaresine geçmesi üzerine bilgileri paylaşmaktadır.

Kimi tarihçilere göre Tutuş, kimilerine göre ise Emir Bozan tarafından Urfa'nın yöneticiliğine memur edilmiş bulunan²⁴⁰⁵ Thoros ya da *1234 Kroniği* yazarının ifadesiyle Thoros bar Hatem²⁴⁰⁶, Tutuş'un ölümünü fırsat bilerek Urfa'yı Selçuklu idaresinden ayırmak ve şehre kendisi hâkim olmak istemekteydi²⁴⁰⁷. Bu maksatla “*Maniakes*”²⁴⁰⁸ olarak isimlendirilen ve içinde bir Türk muhafız birliğinin bulunduğu İçkale'yi şehirden ayırmak için bir sur inşa etti²⁴⁰⁹. Ancak Thoros'un bu faaliyetleri civardaki Türk beylerini rahatsız etti ve başta Tutuş'un oğlu Melik Rıdvan ve Antakya hâkimi Yağısiyan olmak üzere bazı Türk beyleri, Urfa'yı yeniden Türk idaresine kazandırmak için harekete geçti²⁴¹⁰. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Türk beyleri Urfa üzerine yapmış oldukları harekâtlarında başarılı olamadılar. Bu sırada şehirdeki “*Maniakes*” olarak anılan İçkale'de yerleşmiş bulunan 30 kişilik bir Ermeni grup, liderleri Mhit'ar vasıtasıyla İçkale'yi Thoros'a teslim etmişler, böylece Urfa şehri İçkale ile birlikte tamamen Thoros'un eline geçmişti²⁴¹¹. Ancak Thoros, etrafı tamamen Türk idarecilerle çevrili bulunan Urfa şehrini, bu şartlar altında uzun süre elinde tutamayacağını öngörerek, Türklere karşı yine Türklerden destek alabileceği düşüncesiyle Kutalmışoğullarından yardım istedi. Bu yardım çağrısına icabet eden Alp-İlek²⁴¹² Urfa'ya geldi. Ancak Alp-İlek'in niyetinin Thoros'a yardım etmek değil, onu bertaraf ederek şehrin idaresini eline geçirmek olduğu kısa bir zaman içerisinde Thoros tarafından anlaşıldı. Alp-İlek'in niyetini anlayan Thoros, ona zehir vererek

²⁴⁰⁵ Bu konudaki tartışmalar için bkz, Ali Öngül, Urfa Tarihi, s. 91

²⁴⁰⁶ Urfalı Mateos, Thoros'un *kouropalates* unvanına sahip olduğunu belirtir ki bu bir Roma unvanıdır. Metnin [242] no'lu paragrafındaki ifadeyi göz önüne aldığımızda Thoros'un Roma lehine hareket ettiği ya da en azından bu yönde hareket ederek İmparator'dan beklenti içerisinde olduğu sonucu çıkarılabilir.

²⁴⁰⁷ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Urfa'da cereyan etmiş bulunan hadiseler, *1234 Kroniği*'nin aktarmış olduğu gibi Tutuş'un ölümünden önce değil, sonra gerçekleşmiştir. Kaldı ki Tutuş, yine *1234 Kroniği*'nde bahsedildiği gibi hastalanarak değil, Selçuklu tahtı için mücadeleye girişmiş olduğu Berkıyruk ile 26 Şubat 1095 tarihinde gerçekleşen Rey Savaşı'nda ölmüştür.

²⁴⁰⁸ Bu isim muhtemelen III. Romanos döneminde şehri ele geçiren Roma generali Georgios Maniakes'in ismine atfen konulmuştur.

²⁴⁰⁹ Metin içerisinde biri Tutuş'un saldırı ihtimaline karşı, diğeri ise Türkler şehirden çıkarıldıktan sonra yapıldığı söylenen iki farklı sur inşasından bahsedilmektedir. Ancak diğer kaynakların ifadeleri dikkate alındığında bahsi geçen surun Thoros'un şehre hâkim olmasından sonra değil önce yapıldığı ve aslında şehre hâkim olma çabasının bir ürünü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

²⁴¹⁰ Demirkent, Korkmaz, “*İslâm ...*”, s. 114

²⁴¹¹ Urfalı Mateos, s. 186; Demirkent, Korkmaz, “*İslâm ...*”, s. 115

²⁴¹² Alp-İlek kimi kaynaklarda, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kardeşi Resul Tegin'in oğlu olarak zikredilir (Bkz, Urfalı Mateos, s. 338, Dizin I, kişi adları). *1234 Kroniği*'nin Malatya'nın alınmasından itibaren ismini mütemadiyen zikrettiği kişinin de aslında Alp-İlek olduğu bu şekilde ortaya çıkmaktadır (bkz, 2343 no'lu dipnot). Urfalı Mateos bu ismi *Alfilag* olarak vermektedir (Urfalı Mateos, s. 186).

hamama gönderdi ve Alp-İlek hamama girer girmez öldü. Böylece Thoros Urfa'ya yeniden hâkim oldu²⁴¹³.

1234 Kroniği'nin Urfa'nın tekrar Hristiyanların egemenliği altına girmesinin hikâyesi olarak aktardığı bu hadise, son olarak Alp-İlek'in Urfa'ya gelmesi üzerine yaşananlar olmalıdır. Elimizdekiler içerisinde, *1234 Kroniği*'nin aktardığı bu hadiseyi veren başka bir kaynak bulunmamaktadır. İncelediğimiz tüm kaynaklar hadiseyi, Thoros'un Alp-İlek'i zehirlediği bilgisiyle vermektedir. Ancak tarihi olaylara baktığımızda, mevki sahibi birinin bir diğerini zehirleyerek öldürmesi işini çoğunlukla bizzat kendisinin yapmadığını, bunu görevlendirdiği birine yaptırdığını görmekteyiz. Dolayısıyla burada anlatılan hadisede de Alp-İlek'i Thodos'un bizzat değil fakat bir başkasının yardımıyla zehirlemiş olması ve bunun da bir eğlence ortamında ve bir kadın tarafından gerçekleştirilmiş olması çok yüksek bir olasılıktır.

s.54

[242] Suriye ve Filistin Üzerine Frenklerin²⁴¹⁴ Harekâtı, İcraatları ve Türklerden Aldıkları Şehirlere Dair:

(AG) 1405²⁴¹⁵ yılında, *Efendimiz'in teşrifinin 1098, Arapların 472²⁴¹⁶ ve Türklerin bu topraklarda hâkim oluşunun 51.²⁴¹⁷ yılında. Konstantinopolis'te*

²⁴¹³ Urfalı Mateos, ss. 185-186; Demirkent, Korkmaz, “İslâm ...,” ss. 115-116; Ali Öngül, Urfa Tarihi, s. 93

²⁴¹⁴ فتنك Frenk tabiri *1234 Kroniği* yazarının, Avrupa'dan gelerek Haçlı Seferleri'ne iştirak etmiş olan tüm halklara vermiş olduğu ortak isimdir. Aynı hitap şekli Süryani, Ermeni ya da Müslüman hemen tüm doğru yazarlar tarafından aynı şekilde kullanılmaktadır. Bahsi geçen bu yazarlar, isimlerin yanında nadiren kişilerin hangi milletten olduğunu ifade etmekte ancak, genel olarak Avrupalı kişi ya da toplulukları ifade ederken daima *Frenk* olarak isimlendirmektedirler. *Frenk* ifadesinin yanında farklı hitaplarda bulunan ve yine doğru olarak addedebileceğimiz yazarlar ise Grek tarihçilerdir. Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos özelinde Aleksiad isimli tarih çalışmasının yazarı ve aynı zamanda Aleksios'un kızı olan Anna Komnena da eserinin içerisinde kimi zaman Frenk, kimi zaman Kelt, Latin ve Barbar gibi ifadeler kullanmaktadır (Bilge Umar notu, Aleksiad, s. 15, Dn.3). Anna Komnena'nın eşi ve aynı zamanda kendine ait “*Tarihin Özü*” isimli bir çalışması bulunan Nikephoros Bryennios da Anna ile paralel şekilde Frank, Kelt ve Latin ifadelerini Haçlılar için kullanmaktadır. *Krş*, Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

²⁴¹⁵ AG.1405 yılı M.1093 yılına tekabül etmektedir ki bu tarih hatalıdır. M.1098 yılına tekabül etmesi bakımından doğru tarih, AG.1410 yılı olmalıdır.

²⁴¹⁶ H.472 yılı M.1079-1080 yılını karşılar ve bu tarih ve tıpkı AG.1405 yılı gibi hatalı bir tarihtir. Doğru tarih H.491 yılı olmalıdır.

²⁴¹⁷ Kronik yazarının bu tarihlemeyle tam olarak neyi kast ettiği anlaşılmamaktadır. Türklerin hâkimiyetinin 51. yılı, yine yazarın tarihlemesine göre AG.1405 yılı baz alınarak yapılmışsa bu tarih M.1042-1043 yılına tekabül eder ki bu tarih en iyi ihtimalle M.1040 yılındaki Dandanakan Savaşı ile ilişkilendirilebilir. Ne var ki *1234 Kroniği* yazarının, metin içerisinde hiç bahsetmediği Dandanakan Savaşı hakkında bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer yazar bu hesabı H.472 yılına göre yapmışsa bu tarih de M.1029-1030 yılına denk gelmektedir ve bu tarihte de henüz daha Selçuklu varlığından ya da en azından Türkler'in herhangi bir egemenlik başlangıcından söz etmek mümkün değildir. Geriye kalan tek tarih olan ve yazarın “*Efendimiz'in teşrifi*” olarak ifade ettiği M.1098 yılı (ki bu tarih Haçlıların doğuya geliş tarihleri olduğu için doğru kabul edilebilir) göz önüne alınırsa, buradan ulaşılabilecek sonuç M.1047 yılıdır. Bu tarih ise en iyi ihtimalle Selçuklular'ın Roma ile yaptıkları M.1048 tarihli Pasinler Savaşı'na işaret eder. Ancak bu savaş *1234 Kroniği*'nin içerisinde hiç değinilmediği gibi savaşın Selçuklular lehine bitmiş olması da Türklerin hâkimiyetinin başlamış olduğunu göstermemektedir.

Yunanlılar'ın İmparatoru Aleks²⁴¹⁸ iken, Antyukyā'da ise yukarıda da değindiğimiz gibi, Büyük Sultan Ebu'l Feth tarafından burayı yönetmekle görevlendirilmiş olan Türk Aksin bulunuyordu. Meşreyn hükümdarı Efdal²⁴¹⁹, Türk Sukman ve kardeşleri Artukoğulları'ndan iki yıl önce aldığı Urişlem'de bulunuyor²⁴²⁰, aynı zamanda tüm sahil şeridi de Meşreynliler'in kontrolü altında tutuluyordu. Urhoy'da ise Teodoros bar Hatem ki yine yukarıda bahsettiğimiz gibi, o da orayı Türklerden almış ve Yunanlıların imparatorunun şehri kendi ellerine teslim etmesi beklentisindeydi.

Bu sıralarda pek çok Frenk kralı ve lideri ve onlarla birlikte bir ordu, her çeşit iş için işçiler binlerce hatta on binlerce, sonu olmayan bir kalabalık hazırlık yaparak yola çıktı. Bu ordunun başında dört kral bulunuyordu. Bunların birinin ismi Baymund²⁴²¹, diğerinin ismi Gufro²⁴²², bir diğeri Sangil²⁴²³ ve sonuncusunun adı da Tancrı²⁴²⁴ idi. Ayrıca yanlarında çok sayıda piskopos ve rahip de bulunmaktaydı.

s.55

Bunlar birbirlerine verdikleri destekle, karadan Rum topraklarına girmek ve ardından, iki denizin dar bir boğaz vasıtasıyla birbiriyle birleştiği Elispontus²⁴²⁵ yoluyla Konşanînopolis'e ulaşarak burada konaklamak üzere harekete geçtiler. Yunanlıların imparatoru Aleks'e elçiler göndererek hazırlıklarını yapması ve kendileriyle birlikte harekete geçmesini bildirdiler. Ayrıca, yönetimi altındaki bölgelere emir vererek, geçişlerinde kendileri ve ordunun ihtiyacı olan malzeme ve yiyeceğin hazırlanmasını istediler. İmparator Aleks, onların tüm ihtiyaçlarının karşılanacağı teminatını verdi.

Bu noktadan itibaren dünya tarihinde sebepleri, süreci ve sonuçları bakımından çok önemli yer tutmakta olan Haçlı Seferleri ve Haçlıların doğuya gelmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler *1234 Kroniği*'nin ana konusu haline gelmektedir. *1234 Kroniği*'ni,

²⁴¹⁸ ܐܠܝܟܣܝܐ I. Aleksios Komnenos (M.1048-15 Ağustos 1118). 4 Nisan 1081-15 Ağustos 1118 tarihleri arası Doğu Roma imparatoru. II. Komnenos Hanedanı'nın ilk imparatorudur.

²⁴¹⁹ ܐܠܝܬܝܠ El-Efdâl Şehinşah (M.1066-11 Aralık 1121). M.1094-1121 yılları arası Mısır Fâtûmî Halifeliği veziri.

²⁴²⁰ Sökmen ve kardeşleri (kaynaklarda bir kardeşinden, İlgazi'den bahsedilir) Kudüs'ü Artukoğullarından almamışlardır. Artuk bin Eksük'ün oğulları olarak bizzat kendileri Artukoğullarıdır.

²⁴²¹ ܒܝܡܘܢ I. Bohemond (y:1054-3 Mart 1111). Taranto ve Antakya prensi.

²⁴²² ܓܘܬܝܪܐ Godfrey de Bouillon (y:1060-18 Temmuz 1100). Anjou dükü ve M.1099-1100 yıllarında ilk Kudüs kralı.

²⁴²³ ܪܝܡܘܢ IV. Raymond de Saint-Gilles (M.1042-1105). Toulouse kontu.

²⁴²⁴ ܬܢܥܪܐ Tancrid (M.1075-Aralık 1112). Celile prensi.

²⁴²⁵ ܠܝܫܡܢܐ Helespont. Çanakkale Boğazı. Haçlı birliklerinin Helespont yoluyla Konstantinopolis'e gelmeleri için öncelikle Anadolu'ya girmiş olmaları gerekmektedir. Ancak Haçlı ordusu başkente geldikten sonra İstanbul Boğazı'nı geçerek yürüyüşüne Anadolu üzerinden devam edecektir. Yani Anadolu istikametine gidecek bir grubun, Anadolu üzerinden başkente gelmiş olması mantık dışıdır. Kaldı ki konu hakkında bilgi veren kaynakların hemen hepsi, Haçlı kafilesinin Trakya üzerinden geldiğini belirtirler. Bir ihtimal, deniz yoluyla gelerek Helespont civarında karaya çıkan başka bir Haçlı grubu, buradan karşıya geçerek başkente yürümüş olabilir.

en az bu kronik kadar önemli addedilen diğer iki Süryanice eser, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo kroniklerinden ayırt eden en önemli özelliklerinden birisi, anlattığı hadiseler üzerinde çok fazla neden-sonuç ilişkisi kurmamasıdır²⁴²⁶. *1234 Kroniği*'nin okuyucusu bu eseri, adeta bir gazate haberi okur gibi okumaktadır. Kroniğin yazarı aktardığı bir hadisenin evveliyatıyla genellikle ilgilenmemekte, bu hadisenin doğurduğu sonuçlar üzerinde çok fazla yorum yapmamakta, bir hadisenin sonucunda ortaya çıkan koşulları değerlendirmeye tabi tutmadan yalnızca bilgi olarak vermektedir. Örneğin, her üç yazarın da müştereken, ayrı bir başlık atarak aktardıkları “*Türklerin Hâkimiyeti*” ile ilgili bölümde Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, konuya uzunca birer giriş yapmışlar, *1234 Kroniği* yazarı ise çok kısa bir girişin ardından doğruca siyasi hadiseleri paylaşmaya başlamıştır.

Aynı durum her üç Süryani yazarın Haçlı Seferleri ile ilgili kayıtları için de geçerlidir. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo anlatımlarına, Frenklerin geliş nedenlerini vererek başlamaktadırlar. Her iki tarihçi de müşterek biçimde ve özetle, Suriye ve Filistin’e egemen olan Türklerin, özellikle Roma diyarından ve İtalya’nın çeşitli bölgelerinden Kutsal Topraklar’a hacı olmak için gelen Hristiyanlara zulmettikleri, onlara çeşitli güçlükler çıkardıkları ve pek çok hacı adayının bu zorbalıklar karşısında hayatlarını kaybetmeleri üzerine Frenk krallarının toplanarak bir ordu oluşturduklarını söylemektedir²⁴²⁷. Bu iki tarihçinin vermiş olduğu bu bilgilere muhtemelen *1234 Kroniği*'nin yazarı da sahiptir. Ancak işte bu nokta, yazarın üslubunun diğerlerinden farklı olduğunu, bu eseri yazarken belirli birtakım kıstaslar belirlediğini ve bu kıstaslara bağlı kalmaya özen gösterdiğini açıkça ortaya koyan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’nun girişlerine karşın *1234 Kroniği* bu kadar kısa bir özeti dâhi vermeden doğruca konuya girmektedir. Ancak bunun hemen öncesinde de Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’nun değinmediği detaylara yer vermektedir. *1234 Kroniği* yazarı Haçlı Seferleri’nin başlangıcının hemen öncesinde, bu hadisenin doğrudan muhatabı olacak olan bölgelerdeki siyasi durumun bir fotoğrafını çekmektedir.

²⁴²⁶ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo kroniklerinde, Müslüman müverrihlerin de sıkça kullandığı şekilde, “*Bunun nedeni şuydu...*” ifadesiyle başlayan pek çok anlatım bulunmaktayken, *1234 Kroniği*’nde bu ifadeye çok az rast gelir.

²⁴²⁷ Bar Hebraeus, *Abû’l Farac Tarihi*, Cilt: II, Çev: Ö. Rıza DOĞRUL, TTK Basımevi, Ankara, 1950, s. 339; Michael, ss. 617-618; *Krş*, Steven RUNCIMAN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III Cilt, Çev: Fikret İŞILTAN, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 61

Belirtmiş olduğumuz üzere *1234 Kroniği* yazarı, Haçlı Seferleri'nin nedenleriyle ve Avrupa'da bu düşüncenin ne şekilde ortaya çıkarak hayata geçirildiğiyle ilgilenmemektedir. Muhtemelen meselenin bu noktasıyla ilgili bilgi sahibi de değildir. Bizler de çalışmamızın başından beri takip ettiğimiz metot paralelinde, metnin içeriğinde bulunmayan konuları değerlendirmeden, Haçlı Seferleri'nin başlangıcını, Haçlı düşüncesini ortaya çıkaran amilleri ve hadisenin Avrupa ayağını, metnin içeriğine sadık kalmak ve çalışmayı gereğinden fazla uzatmamak amacıyla değerlendirme dışında tutmanın uygun olacağı düşüncesindeyiz. Ancak bunu yaparken *1234 Kroniği* yazarının vermiş olduğu bilgilerin havada kalmaması bakımından, Haçlı Seferleri'ne küçük bir giriş yaparak devam etmeyi uygun görmekteyiz.

[243] Frenklerin Rum Topraklarına Girişi ve Yunanlıların İmparatorunun Onları Aldatması:

Frenk ordusu ilerleyerek sınırlara ulaştığında bir kısmı karargâh kurdu²⁴²⁸ ... Piyadeler ve işçilerin çoğu, ordunun gelişinden önce gönderilmişti. Aleks, Nikyâ ve civarındaki Türklere, onlara baskın yaparak öldürmeleri için işaret yolladı. Zira öyle de oldu; çabucak harekete geçen Türkler, denizin kenarında onlara saldırdılar ve merhamet göstermeksizin kılıçtan geçirdiler. Böylece tüm öncü birlikler yok edildi. Frenk ordusu Konstanînopolis'e geldiğinde İmparator ve Yunanlıların ileri gelenleriyle bir araya geldiler ve birbirlerine karşılıklı yeminler ve sözler verdiler. Ardından İmparator Aleks, hazırlıkları şahsen organize etti ve onlarla birlikte fakat ayrı bir güzergâhtan Galatya'ya doğru hareket etti.

İdeolojisinin temeli en kısa ifadeyle, dini ve dünyevi gerekçeler olarak açıklanabilecek, ancak bu ideolojiyi yazıya döken kişilerin dünya görüşüne göre, bir gerekçenin diğerinin önüne geçirilebileceği Haçlı fikri bilindiği üzere Papa II. Urbanus'un²⁴²⁹ çabalarıyla hayata geçirildi. Özellikle Miladî 18-28 Kasım 1095 tarihinde düzenlenen Clermont Konsili'nde büyük heyecan yaratan ve çok geniş bir taraftar toplayan bu düşünce kısa sürede neredeyse tüm Avrupa'yı sardı²⁴³⁰. Papa II. Urbanus piskoposlardan Haçlı Seferi'ni her tarafta vaaz etmelerini istedi ve bu

²⁴²⁸ Boşluk.

²⁴²⁹ II. Urbanus (y: 1035-29 Temmuz 1099). 12 Mart 1088-29 Temmuz 1099 tarihleri arasında Roma Katolik Kilisesi ruhani lideri.

²⁴³⁰ Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'ndeki konuşması ve Haçlı çağrısı için bkz, Fulcherius CARNOTENSIS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak), Tr: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 47-53

doğrultuda ismi en çok öne çıkan kişi, gezgin bir vaiz olan Pierre l'Hermite²⁴³¹ oldu. Pierre'in yapmış olduğu propaganda kısa bir zamanda etrafında, Kutsal Topraklar'a gitmek için can atan ateşli fakat örgütsüz bir kalabalığın toplanmasını sağladı.

1234 *Kroniği*'nin öncü birlikler olarak işaret ettiği ve Nikaea civarında tamamının Türkler tarafından yok edildiğini söylediği grup aslında, Pierre l'Hermite'in önderliğinde harekete geçmiş olan, yaklaşık 20 bin kişiden müteşekkil ve tarihte "*Halkın Haçlı Seferi*" olarak bilinen hareketin mensuplarıdır. Adına ordu denilemeyecek bu kalabalık, çoğunluğunu köylülerin teşkil ettiği, bunun yanında şehirliler, şövalye ailelerinin küçük erkek çocukları, bir zamanlar eşkıyalık yapmış olanlar gibi çok çeşitli halk katmanlarından oluşan bir topluluktur²⁴³². Bu kontrolsüz grup Roma başkenti Konstantinopolis'e doğru zorlu bir yürüyüşe geçti. Ancak bu ilk Haçlı kafilesi, geçtikleri yerlerde pek çok soruna neden olmuş, bu durum karşısında İmparator Aleksios, her ihtimale karşı tedbir alarak bazı önemli komutanlarını gelen kalabalığı karşılamaya göndermişti²⁴³³. Keşiş Pierre önderliğinde hareket eden ilk grup²⁴³⁴ Konstantinopolis'e geldiğinde İmparator onları görünüşte iyi karşılamış ve onların Boğaz'ı geçerek Anadolu'ya gitmelerine yardımcı olmuştu²⁴³⁵.

1234 *Kroniği* yazarının, İmparator Aleksios'un Haçlıları aldatarak Türklerin kucağına attığı yönündeki iddiasının temelinde, Haçlı birliklerinin Konstantinopolis yolunda ve bizzat başkent önlerinde sergiledikleri vahşi ve disiplinsiz tavırlar yatmaktadır. İmparator, Kudüs'e gitmek için büyük bir şevk taşıyan bu grubu geldiği yöne geri gönderemeyeceğini bilmekteydi. Diğer yandan bunların Türklerin cirit attığı Anadolu'dan sağ salım çıkmayı başaramayacaklarını da muhtemelen öngörmekteydi. Ancak onları Konstantinopolis'te de tutamazdı. Zira bu başıboş grup daha gelir gelmez başkent etrafını yağmalamaya başlamış ve onların bu tavırları özellikle başkent

²⁴³¹ y: 1050-8 Temmuz 1115.

²⁴³² Runciman, I, s. 95. Augoste Bailly bunların çoğunun maczup, haydut ve sefil insanlar olduğunu belirtir (Bailly, II, s. 325).

²⁴³³ Anna Komnena, s. 305; Runciman, I, s. 99

²⁴³⁴ Birinci Haçlı Seferi, "*Halkın Haçlı Seferi*" ve "*Baronların ya da Hükümdarların Haçlı Seferi*" olmak üzere iki ayrı safhadan oluşmaktadır.

²⁴³⁵ Anna Komnena, s. 306; Runciman, I, s.100. Anna Komnena ve onu referans aldığı anlaşılan Steven Runciman, İmparator Aleksios Komnenos'un Pierre l'Hermite ile görüştüğünü ve arkadan gelmekte olan asıl büyük orduyu beklemeleri yönünde tavsiyede bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Ostrogorsky (s. 335) ve Vasiliev (A.A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire 324-1453, University of Wisconsin Press, Wisconsin, ABD, 1952, Cilt: II, s. 404) Konstantinopolis önlerine gelen Haçlılar'ın, yolda yapmış oldukları yağma ve talanı burada da yapmayı sürdürmeleri üzerine, İmparatorun onları karşı kıyıya geçirmek için acele ettiğini söylemektedirler. Nitekim Runciman da yine aynı bölümde ilk söylediğiyle tezat oluşturacak biçimde İmparatorun, Pierre'in başını çekmiş olduğu bu grubun gelişinden pek etkilenmediği ve disiplinsizliklerini görünce onları mümkün olan süratle başkentten uzaklaştırmaya mecbur hissettiğini söylemektedir (Runciman, I, s. 100).

ahalisinde büyük huzursuzluğa neden olmuştu. Aleksios halkının refah ve çıkarını düşünmenin yanında kendi iktidarının da bekasını düşünmek zorundaydı. Çünkü özellikle Konstantinopolis'te hala gizli veya açıktan kendisine muhalefet eden çok kimse bulunuyordu.

Öte yandan, İmparator'un kafasında kurduğu plana göre Avrupa'dan gelecek Haçlı ordularıyla birlikte Türkleri Anadolu'dan çıkaracak ve buradaki Roma hâkimiyetini yeniden tesis edecekti. Bu esnada Suriye ve Filistin'de kurulacak ve Haçlılara vereceği desteğin karşılığında istediği en önemli husus olan vassallık yeminini vererek, dahası buna sadık kalacak olan Hristiyan devletleriyle de bir şekilde durumu idare edebilecekti. Ancak İmparator'un beklediği ordu şüphesiz bu değildi. Aleksios, Türkleri Anadolu'dan çıkarmayı ve eski topraklarını geri kazanmayı ne kadar istese de bunu Pierre'in ordusuyla başaramayacağını anlamıştı. Beklediği türde bir ordunun gelip gelmeyeceği ya da ne zaman geleceği konusu belirsizdi. Zira büyük Haçlı ordusunun Konstantinopolis'e ulaşan ilk kısmını oluşturan, Godfrei de Bouillon'un önderliğindeki ordu, Pierre l'Hermite'in takip ettiği yoldan yani Macaristan yolundan fakat ondan yaklaşık beş ay kadar sonra gitmişti²⁴³⁶. Tüm bu şartları sağlayan İmparator, en iyi çıkış yolunun Pierre'in ordusunu bir an önce Anadolu'ya geçirmek olduğunu gördü; üstelik onların bu yolculuktan sağ çıkamayacaklarını bildiği halde. Netice itibarıyla İmparator Aleksios, 1234 *Kroniği*'nin söylediği gibi Haçlıları aldatmamış fakat onların tavırlarının vermiş olduğu rahatsızlıktan bir an evvel kendini ve ülkesini esirgeyebilmek amacıyla onlardan kurtulma yoluna gitmiştir.

Nitekim Haçlıların da beklemeye niyeti yoktu ve Anadolu'ya geçerek bulundukları bölgeyi yağmalamaya başladılar. Başlangıçta birtakım kazanımlar sağladılarsa da kısa bir süre sonra Selçuklu orduları, Miladî 21 Ekim 1096 tarihinde onların bulunduğu bölgeye düzenledikleri saldırıyla, bu ilk Haçlı kafilesini neredeyse tamamen yok etti. Geriye kalan küçük bir grup ise sığındıkları harabe bir sarayda tutunmaya çalışırken, İmparator'un gönderdiği gemilere binerek kurtulabildiler²⁴³⁷.

Böylelikle *Halkın Haçlı Seferi* büyük bir felaketle sonuçlanmış ve Runciman'ın da ifade ettiği gibi, “*Bu tecrübe, akıllılık ve soğukkanlılıkla el ele*

²⁴³⁶ Runciman, I, s. 113

²⁴³⁷ Runciman, I, s. 103; Ostrogorsky, s. 335; Vasiliev, II, ss. 404-405; Bailly, II, s. 325

yürümeyen bir hareketin, yalnızca inancın kuvvetiyle Kudüs yolunu açamayacağını dersini vermiş” olmaktadır²⁴³⁸.

Avrupa'nın önemli devlet adamlarının başında bulunduğu, zırhlı askerler ve şövalyelerden teşkil edilmiş profesyonel bir orduyla gerçekleştirilen ve “*Baronların Haçlı Seferi*” olarak anılan sefer, Birinci Haçlı Seferi'nin ikinci ve önemli safhasını oluşturur. *1234 Kroniği*'nin isimlerini verdiği Avrupalı egemenler, işte bu kafilenin içinde gelenlerdir. Ancak *1234 Kroniği* yalnızca dört hükümdarın ismini vermektedir. Buna karşın Mihael Rabo'da *1234 Kroniği*'nde verilenlere ek olarak Galeran, Baudouin ve Joscelin isimleri de yer almaktadır²⁴³⁹. Modern çalışmalarda ise bunlara ek olarak Vermandois kontu Hugh²⁴⁴⁰, Flanders kontu II. Robert²⁴⁴¹, Blois kontu Stephen²⁴⁴² gibi isimler de verilmektedir²⁴⁴³.

Anonim Haçlı Tarihi ise Haçlı ordularının üç kola ayrıldığını, Panonia (Macaristan) üzerinden giden ordunun Pierre l'Hermite, Godfrey de Bouillon, kardeşi Baudouin ve Baudouin von Hainault tarafından yönetildiğini ifade eder²⁴⁴⁴. Ancak bir ordu, aynı anda hareket etmişse üç kola ayrılır; hâlbuki Birinci Haçlı Seferi'nde tek bir ordu harekete geçmemiştir. Birbirinden bağımsız hareket eden kuvvetler farklı zamanlarda ve farklı yönlerden ilerleyerek, ortak buluşma noktaları olan Konstantinopolis üzerine gitmişlerdir.

Pierre l'Hermite'in tecrübesiz ve dağınık ordusunun Anadolu'ya geçer geçmez imha edilmesinin ardından asıl büyük ordu yavaş yavaş Konstantinopolis önlerinde toplanmaya başladı. Bu iyi techizatlı ve disiplinli ordu karşısında Aleksios, Haçlı liderlerinden vassallık ve Kudüs'e ilerlemeleri esnasında ele geçirilecek bölgelerin Roma'ya iadesi konusunda yemin almak istemekteydi. Bu yemini elde etmek Aleksios

²⁴³⁸ Runciman, I, s. 103

²⁴³⁹ Michael, s. 618. Ancak Joscelin ismi hatalıdır. Mihael Rabo, Tell Başer, Taberiye ve nihayet Urfa kontu olan Joscelin'in parlak bir kariyeri olması nedeniyle onu büyük Haçlı seferinin bir mensubu olarak görmüş olabilir fakat Joscelin'in doğuya gelişi Birinci Haçlı Seferi sırasında değil, ordularının neredeyse tamamının Anadolu'da yok edildiği 1101 Yılı Haçlı Seferleri zamanındadır. Konu hakkında bilgi için bkz, Işın DEMİRKENT, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146, 2 Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1994, Cilt: II, ss. 17-19

²⁴⁴⁰ Hugh le Maisne (Küçük Hugh-1057-18 Ekim 1101). Vermandois kontu. Fransa kralı I Henry'nin (4 Mayıs 1008-4 Ağustos 1060. 20 Temmuz 1031-4 Ağustos 1060 tarihleri arasında Fransa kralı) küçük oğlu ve I. Henry'den sonra tahta çıkan I. Philip'in (1052-29 Temmuz 1108-23 Mayıs 1059-29 Temmuz 1108 tarihleri arasında Fransa kralı) kardeşi. Fulcherius Carnotensis onun ilk giden Haçlı lideri olduğunu belirtir (Carnotensis, s. 56).

²⁴⁴¹ y: 1065-5 Ekim 1111.

²⁴⁴² y: 1045-19 Mayıs 1102.

²⁴⁴³ Vasiliev, II, s. 404

²⁴⁴⁴ Anonim Haçlı Tarihi, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Çev: Engin AYAN, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 51.

için pek kolay olmadıysa da nihayetinde Raymond de Toulouse dışındaki Haçlı liderleri Aleksios'a istediğini verdiler²⁴⁴⁵.

Haçlı orduları Anadolu'ya geçtiğinde ilk yapılması gerekenin, Anadolu Selçukluları'nın başkenti olan İznik'in alınması olduğuna karar verildi. İznik'in Selçuklular elinde bırakılması, Kudüs'e ilerleyecek olan Haçlı ordusunun geri ikmal ve irtibat yollarının tehlikede bırakılması demektir²⁴⁴⁶. Bu gerekçeyle Haçlı ordusu İznik üzerine hareket etti. Roma imparatoru ise *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi onlarla birlikte değildi. İzmit'e giden Bohemond'un ordusu Tancred tarafından idare edilirken, Bohemond Konstantinopolis'te kalarak İmparator ile ordunun ikmali üzerine görüşmekteydi²⁴⁴⁷. Diğer yandan İmparator, kuşatma aletleriyle birlikte küçük bir Roma istihkâm birliğini, Manuel Boutoumites komutasında Haçlı ordusuna refakat için gönderdi²⁴⁴⁸. Anna Komnena'nin ifadesine göre İmparator, Haçlı ordusuyla gitmeyip, Haçlıların hareketlerini ve Türklerin mukavemetini daha iyi gözlemleyeceğini düşündüğü Pelekanon'da²⁴⁴⁹ kalmayı uygun görmüştür. Anna Komnena, İznik'i Haçlıların ele geçirmesi ve kendisine verdikleri söz uyarınca Roma İmparatorluğu'na teslim etmelerine gerek duymadan bizzat İmparator'un ele geçirmek istediğini, bunun sağlanması amacıyla da en yakın adamı ve sırdaşı olan Boutoumites'i İznik'e gönderdiğini belirtir²⁴⁵⁰.

[244] Nikyâ'nun Ele Geçirilmesi ve Frenklerin Kilikya'ya Girmesi:

Frenkler ve Yunanlıların hepsi düz bir hat şeklinde geldiler ve Nikyâ şehri üzerine kamplarını kurdular. Ardından orayı Türklerden aldılar ve Yunanlıların imparatoruna teslim ettiler. Daha sonra oradan ilerleyerek Kilikya bölgesine girdiler.

s.56

Onlar ilerledikçe önlerindeki tüm bölgeler korkudan titriyordu. Bu şekilde Suriye'ye kadar geldiler ve kamplarını öncelikle, tüm Suriye bölgesinin başı olması nedeniyle, Antyukyâ şehrine karşı kurmayı tasarladılar. Şehre yakın bölgelere kamplarını kurdular ve giriş çıkışları kontrol altında tutmak amacıyla yolları kestiler. Ardından da civarda yağma faaliyetlerine giriştiler.

²⁴⁴⁵ Haçlılar ile Aleksios Komnenos'un Konstantinopolis'teki ilişkileri için bkz, Anna Komnena, ss. 313-324; Anonim Haçlı Tarihi, ss. 63-65; Runciman, I, ss. 110-131

²⁴⁴⁶ Runciman, I, s. 135

²⁴⁴⁷ Anonim Haçlı Tarihi, s. 66; Runciman, I, s. 136

²⁴⁴⁸ Runciman, I, s. 136

²⁴⁴⁹ Gebze'ye bağlı Eskihisar.

²⁴⁵⁰ Anna Komnena, s. 324

Haçlı ordusu İznik üzerine yürüdüğü sırada Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Kılıçarslan²⁴⁵¹ Malatya şehrinin muhasarasıyla uğraşmaktaydı. Haçlı ordusunun İznik'i kuşattığı haberini alınca bir öncü birliği şehrin savunmasına yardım etmek için gönderdi ve hemen arkalarından kendisi de ordusuyla yola çıktı. Mayıs ayının sonlarına doğru İznik'e ulaşan Kılıçarslan, öncü birliklerinin başarısız olduğunu gördü. Daha sonra bizzat kendi ordusuyla saldırıya geçtiyse de Haçlı kuşatmasını yarmayı başaramadı ve geri çekilmek durumunda kaldı. İmparator Aleksios'un da Haçlılarla iş birliği halinde olduğunu ve İznik Gölü'ne yerleştirilen gemiler vasıtasıyla kendilerine gelecek yardımın önüne geçildiğini, aynı zamanda yeni gelen takviyelerle birlikte Haçlı ordusunun daha da güçlendiğini gören Türkler, İmparator'un elçisi Boutoumites ile anlaşarak şehri ona teslim ettiler²⁴⁵². Anna Komnena Türklerin, Keltler (Haçlılar) eline düşmektense İmparator'a teslim olmayı tercih ettiklerini söylemektedir. Boutoumites İmparator'un, Anna'nın bahsetmiş olduğu ve yukarıda değindiğimiz planı uyarınca Türklere sürekli haber göndererek teslim olmalarını istemiş ve teslim olurlarsa İmparator'un onlara çeşitli lütuflarda bulunacağını bildirmiştir. İznik'teki Türkler de Haçlı ordusuna karşı direnemeyeceklerini anlayınca Boutoumites'e haber göndererek şehri kendisine teslim ettiler²⁴⁵³. Anonim Haçlı Tarihi'nin yazarı İmparator'un bu hamlesini aptallık ve düzenbazlık olarak nitelemekte ve kendilerinin bu şehri yedi hafta kuşatmış olduklarını ve bu uğurda pek çok dindar Hristiyan'ın canından olduğunu ifade ederek, İznik'in kendilerine değil de Roma imparatoruna teslim edilmesi karşısında hayıflanmaktadır²⁴⁵⁴.

Kayıtların anlattıklarında da anlaşılaacağı üzere İznik şehri, *1234 Kroniği*'nin ifade ettiğı gibi Haçlılar tarafından alınarak Roma İmparatorluğu'na verilmemiştir.

²⁴⁵¹ I. Kılıçarslan (M.1079-13 Temmuz 1107). M.1092-13 Temmuz 1107 tarihleri arasında Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı. Bilgi için bkz, Işın DEMİRKENT, "Kılıçarslan I", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 396-399

²⁴⁵² Semavi EYİCE, "İznik", TDVİA, Cilt: 23, 2001, ss. 543-545; Krş, Anna Komnena, s. 327 vd; Anonim Haçlı Tarihi, s. 67 vd; William, Archbishop of Tyre, A History of Deeds Done Beyond the Sea, 2 Cilt, Tr: Emily Atwater Babcock&A. C. Krey, Columbia University Press, New York, 1943, Cilt: I, III s. 162 vd; August C. KREY, The First Crusade, Princeton University Press, Princeton, ABD, 1921, Cilt: I, II, s. 101 vd.

²⁴⁵³ Anna Komnena, s. 325; Carnotensis, beş haftalık bir kuşatmanın ardından Türkler'in direncini kırabildiklerini ancak onların şehri İmparatora teslim etmiş olduklarını söylemektedir (Carnotensis, s. 67). Steven Runciman, Boutoumites ile İznik'teki Türkler arasındaki müzakerelerden Haçlı liderlerinin de haberdar olduğunu ifade eder. Yine de büyük saldırının yapılması kararlaştırılan 19 Haziran sabahında şehrin burçlarında Roma bayraklarının dalgalandığını gördüklerinde, o gece Türklerin şehri Boutoumites'e teslim etmiş olduklarını anlamışlardır. Ancak Haçlılar bu duruma pek kızmamışlar zira ellerinde kalmayacak olan bu şehir için uğraşmanın çok da gerekli bir durum olmadığını her halde düşünmüş olmalıydılar (Runciman, I, s. 138).

²⁴⁵⁴ Anonim Haçlı Tarihi, ss. 69-70

Şehirdeki Türkler tarafından bir tercih yapılmış ve bu tercihe binaen şehir İmparator Aleksios'a teslim edilmiştir. Yine de şehirde yaşayan Türkler daha fazla direnmeyi tercih etmiş olsalardı şüphesiz bu defa sonuç muhtemelen, kroniğin yazarının söylediği gibi olacaktı.

Haçlı ordusu, Anadolu'ya geçer geçmez Selçuklular'ın buradaki başkentinin Roma İmparatorluğu lehine ele geçirilmesini sağlayarak, İmparator'a vermiş oldukları sözü daha en başta tutmuştu²⁴⁵⁵. Diğer yandan Türkler karşısında kazandıkları bu başarının verdiği özgüvenle Anadolu'nun içlerine doğru hareket etmişlerdi. Runciman, İznik'ten hareket eden Haçlı ordusunun Suriye'ye gitmek için takip etmeleri gereken olası rotaları belirtmekte ancak hangi yolu seçerlerse seçsinler mutlaka Dorylaion'dan²⁴⁵⁶ geçmek zorunda olduklarını belirtmektedir²⁴⁵⁷.

Öte yandan başkenti İznik'i kaybeden Sultan I. Kılıçarslan, Haçlılarla mücadele edebilmek amacıyla Danişmendli Beyliği'nin hükümdarı Gümüştekin ile ittifak kurmuş ve oluşan müttefik orduyla birlikte Dorylaion'a gelerek Haçlı kuvvetlerini beklemeye başlamıştı. Miladî 1 Temmuz 1097 tarihinde Haçlılar bölgeye geldiğinde, Türkler yoğun bir saldırıyla birlikte başlarda başarılı olmuşlarsa da nihayetinde ağır bir yenilgi ile geri çekildiler²⁴⁵⁸. Savaştan zaferle çıkan Haçlı ordusu, bu andan itibaren Antakya'ya ulaşınca kadar ciddi bir direniş görmedi. Sultan Kılıçarslan, gerilla taktiği uygulayarak verdiği mücadelede yalnızca Haçlıları biraz yavaştatabilmiştir.

Haçlıların Anadolu'ya girişleri ve İznik'in alınması konusunda Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her iki tarihçi de yukarıda da belirttiğimiz gibi Haçlı Seferleri'ne kısa bir giriş yapmakta ardından hatalı bir bilgiye dayanarak Haçlıların Konstantinopolis'e karşı, Bar Hebraeus'a göre yedi, Mihael Rabo'ya göre dokuz yıl savaştıklarını söylerler. Bundan sonra her iki tarihçi de başka bilgi vermeden hadiseleri Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatılmasıyla sürdürmektedir²⁴⁵⁹. *1234 Kroniği*, diğer iki Süryani tarihçiye nazaran Haçlı

²⁴⁵⁵ Haçlı birlikleri, İmparatorun kendilerini ganimet hususunda kandırdığını düşünerek öfkelenmişlerdi. Zira onlar zengin İznik şehrini istedikleri gibi yağmalayacaklarını düşünmekteydiler. Buna mukabil ancak küçük birlikler halinde şehre alındılar ve sürekli olarak imparatorluğun kolluk kuvvetleri tarafından göz hapsinde tutuldular. Yine de İmparatorun askerlere yiyecek paketleri verilmesini emretmesi ve Haçlı liderlerine Sultan'ın hazinesinden hediyeler ve mücevherler vermesiyle bu kızgınlık bir nebze de olsa giderilmişti. (Runciman, I, s. 139)

²⁴⁵⁶ Eskişehir.

²⁴⁵⁷ Runciman, I, ss. 140-141

²⁴⁵⁸ Fulcherius Carnotensis, bizzat kendisinin de bulunduğunu söylediği bu hadiseyi detaylı biçimde vermektedir (Carnotensis, ss. 68-71).

²⁴⁵⁹ Bar Hebraeus, II, ss. 330-340; Michael, ss. 617-618

Seferleri'nin Konstantinopolis ayağıyla ve İznik şehri üzerine yapılan saldırıyla ilgili bilgileri vermekte ancak bundan sonra Haçlıların Anadolu içlerindeki faaliyetleri ve örneğin yukarıda bahsi geçen Doryleion Savaşı ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. *1234 Kroniği* anlatımına Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'dan farklı olarak, Antakya'dan önce Urfa'nın Haçlılarca ele geçirilmesiyle devam etmekte, Antakya'nın ele geçirilmesi hadisesini ise bunun ardından vermektedir²⁴⁶⁰.

[245] Frenklerin Urhoy Şehrine Gelmesi:

Bu dönemde evvelce de bahsettiğimiz üzere Urhoy şehrinin hâkimi Teodoros bar Hatem'di. Urhoy halkı, Frenklerin gelip de Antakya sınırlarında kamp kurduklarını duyunca Teodoros bar Hatem'in yanına geldiler ve ona, "Frenk askerlerinin şehri Türklere karşı korumakta bize yardım etmeleri için haber göndermek istiyoruz" dediler. Teodoros bu görüşte değildi fakat Urhoy halkının yeteri kadar gücü olmadığını gördüğü zaman, gelmelerinden hiç de memnun olmayacağı halde, öyleymiş gibi davranmaya karar verdi. Dahası, şehir halkının nefretinin hedefi olmaktan da korkuyordu.

Bu nedenle Frenklere, daha doğrusu Frenk ordularının en başındaki isim olan Dük Gufro'ya, bölgeyi korumak için kendisine ordu gönderilmesi isteğini iletecek olan elçiler gönderdi. Frenkler, Urhoy hâkimi Teodoros'un mektuplarını okudukları zaman son derece sevindiler ve Gufro'nun kardeşi, inançlı, Allah'tan korkan ve cesur bir savaşçı olan Bagdin²⁴⁶¹ komutasında Frenklerden bir ordu gönderdiler.

Urhoy bu dönemde büyük ve refah içinde bir şehirdi. Farklı halklardan insanların seslerinin yankılandığı, ünlü ruhbanların ve rahiplerin ve başka birçok insanın bulunduğu bir yerdi. Arazisinde çok sayıda malikâneler, büyüklü küçüklü köyler bulunmaktaydı.

Haçlı düşüncesinin temelinde iki farklı görüşün yatmakta olduğunu belirtmiştik ki bunlar dini ve dünyevi gayelerdi. Haçlı orduları içerisinde yer alan rütbesiz ya da düşük rütbeli olanlar için bu iki gerekçeden hangisinin daha önemli olduğunun bir önemi bulunmamakla birlikte Haçlı liderlerinin, en azından içlerinden bazılarının dünyevi gerekçelerinin dini gerekçelerin önüne geçtiği zaman içerisinde ortaya çıktı. Bazı Haçlı liderleri, henüz daha Kutsal Topraklar'a adımlarını dahi

²⁴⁶⁰ Bar Hebraeus Urfa'nın alınması ile ilgili yalnızca AG.1414/M.1103 yılı kayıtlarında "*Bunlar (Haçlılar) Edessa'yı aldılar*" ifadesini kullanmaktadır (II, s. 343). Mihael Rabo her ne kadar anlatımına Antakya kuşatması ile devam etse de tarihi sürece uygun olarak, Haçlıların Antakya'yı kuşattığı sırada bunu haber alan Urfa hâkimi Thoros bar Hatem'in Haçlılara haber göndererek kendisine yardıma gelmelerini istediğini ve şehri Dük Godfrei'ye teslim edeceğini söylediğini ifade etmektedir (s. 618).

²⁴⁶¹ بوجدان Baudouin de Boulougne (M.1058-2 Nisan 1118). M.1098-1100 yılları arası Urfa kontu, 25 Aralık 1100-2 Nisan 1118 tarihleri arası, I. Baudouin unvanıyla ikinci Kudüs kralı.

atmamışken birtakım siyasal çıkarların peşine düştüler ve güçlerini yetirebilecekleri uygun bölgelerde, kendilerine ait devletleri oluşturabilmek için harekete geçtiler. Bu amaçla, Haçlı ordusu henüz Heraklea’da iken Tancred, şansını denemek için ana ordudan ayrıldı ve Çukurova üzerine gitti. Esasında Baudouin’in niyeti daha doğudaki Ermeni devletçiklerini kendi iradesi altında toplamaktı. Runciman onun aslında baştan beri böyle bir niyeti olduğunu, bir süreden beri Ermeni sorunlarıyla ilgilenmekte olmasıyla açıklamaktadır²⁴⁶². Anonim Haçlı Tarihi’ne göre Baudouin’in bu ilgisi Bagrat ile tanışınca başlamıştır ki bu ifade daha akla yatkındır²⁴⁶³. Baudouin henüz İznik’te iken Maraş dolaylarında faaliyet gösteren Ermeni Kogh Vasil’in²⁴⁶⁴ kardeşi Bagrat ile bir dostluk kurmuş ve Bagrat, Baudouin’in maiyetine girmişti. Bagrat da muhtemelen, ailevi ilişkilerle bağlı bulunduğu Fırat boylarındaki Ermeni devletçiklerine Baudouin’in yardımını sağlamak arzusunda idi. Bu nedenle Baudouin de tıpkı Tancred gibi ana ordudan ayrıldı ve Tancred’in peşi sıra Çukurova yönünde gitti. Bu bölgede kısa bir süre Tancred ile bir hâkimiyet mücadelesi yaptıysa da daha sonra yeniden büyük orduya dâhil olarak Çukurova bölgesinden çekildi. Zira Baudouin’in asıl amacı Fırat bölgesindeki Ermenilerin sahasına gitmekti. Bu niyetle, büyük ordu Maraş üzerinden Antakya’ya hareket ederken Baudouin Haçlı ordusundan yine ayrıldı ve yönünü doğuya çevirdi²⁴⁶⁵. Kendisine katılan bölgenin Ermeni liderleriyle birlikte M.1097 kışının başlarında Râvendân ve Tell Başer’i ele geçirdi²⁴⁶⁶.

Urfalı Mateos, Baudouin’in AA:547/M.1098-1099 tarihinde Tell Başer’i ele geçirdiğini duyan Thoros’un çok sevindiğini ve düşmanlarına karşı kendisine yardım etmeye davet ettiğini yazar²⁴⁶⁷. Carnotensis de aynı bilgileri paylaşmaktadır²⁴⁶⁸. Mihael Rabo ise farklı bir hikâyeyle Urfa kontu Thoros’un Frenkler’in Antakya’yı muhasara altına aldıklarını öğrenince Dük Godfrei’e bir mektup yazarak Urfa’yı kendisine teslim edeceğini bildirdiğini ifade eder. Bunun üzerine Frenkler, “*Urfa İsa’ya Kudüs’ten daha önce inanmıştı. Bu nedenle Rab bize Kudüs’ten önce Urfa’yı verdi*” diyerek bu mektuba çok sevindiler ve Godfrei, şehrin yönetimi için kardeşi

²⁴⁶² Runciman, I, s. 151

²⁴⁶³ Anonim Haçlı Tarihi, s. 36

²⁴⁶⁴ ö: 12 Ekim 1112. I. Haçlı Seferi sırasında Raban ve Keysun civarında kurmuş olduğu küçük bir Ermeni devletinin hükümdarıdır.

²⁴⁶⁵ Runciman, I, ss. 155-156

²⁴⁶⁶ Runciman, I, s. 156

²⁴⁶⁷ Urfalı Mateos, ss. 193-194

²⁴⁶⁸ Carnotensis, s. 73

Baudouin'i gönderdi²⁴⁶⁹. Ancak hikâyenin Mihael Rabo'nun aktardığı gibi ilerlemediği, diğer kaynakların verdiği bilgilerle sabittir.

s.57

[246] Urhoy Hâkimi Teodoros Bar Hatem'in Öldürülmesi:

Frenkler ve bahsetmiş olduğumuz Bagdin, Urhoy'da belirli bir süre kaldıktan sonra, Urhoylular içinden bir takım art niyetli kişiler, Frenklerle Teodoros'un arasına nifak sokmaya başladı. Kalplerine dolan kötülük iyice artınca, kendi valilerini öldürüp Frenkleri kendilerine yönetici yapmayı planladılar. Ancak bunu Frenkleri sevdiklerinden değil, sebep olduğu kötülüklerden dolayı Teodoros'tan nefret etmelerinden dolayı istemekteydiler. Baharın başında, heyecan ve öfke dolu büyük bir kalabalık halinde bir araya geldiler ve kaleden inerek gürültü yapmaya başladılar. Teodoros onların yanına gelmeye kalktığı anda öfkeyle ona doğru koşmaya başladılar. Bunun üzerine Teodoros onların önünden kaçmaya başladı ve şehrin doğu kapısının üzerine yaptırdığı alt kaleye girdi. Kalabalık ona saldırdığında onlardan, eşi ve çocuklarıyla birlikte, yanlarına hiçbir şey almadan, sefalet içinde gitmeleri için izin vermelerini istedi. Bunu kabul ederek ona yemin verdiler ve onlara kapıyı açtılar. Ancak sözlerini tutmayarak ona ihanet ettiler ve yukarı çıkarak onu yakaladılar. Onu döverek yaraladılar, elbiselerini çıkardılar ve bir iple bağlayarak, üzerinde sadece bir peştamal olduğu halde surların şehrin içine bakan kısmından aşağıya bıraktılar...²⁴⁷⁰ Bar Hatem ve hanesi yok edildi. Bagdin, Teodoros'a ait olan her şeyi ve şehirdeki iki kaleyi aldı.

Baudouin Tell Başer'de iken Urfa'dan, şehrin piskoposu ve şehir eşrafından 12 kişilik bir heyet gelerek onu şehirlerine davet etti²⁴⁷¹. Bu davet üzerine Urfa'ya gelen Baudouin, şehrin yöneticisi Thoros ve şehir halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı ve Thoros Baudouin'i manevi oğlu olarak ilan etti. Bu aynı zamanda Baudouin'in ortak hükümdar ve Urfa şehrinin yönetiminin vârisi olduğu anlamına gelmekteydi²⁴⁷². Ancak kısa süre sonra şehirde Thoros aleyhine birtakım muhalif hareketler başladı ve bu durum Thoros'un öldürülmesine kadar gitti²⁴⁷³. Thoros ortadan kaldırıldıktan sonra Baudouin, sahip olduğu sıfatlar vesilesiyle idareyi tek

²⁴⁶⁹ Michael, s. 618

²⁴⁷⁰ Boşluk.

²⁴⁷¹ Demirkent, Korkmaz, "İslâm ...", s. 121

²⁴⁷² Carnotensis, s. 74

²⁴⁷³ Carnotensis Baudouin'i, Thoros'un öldürülme planlarının dışında tutma gayreti içerisinde ve Baudouin ve adamlarının Thoros'un öldürülmesini engelleyemedikleri için çok üzülüklerini söyler (Carnotensis, s. 75).

başına eline alarak 10 Mart 1098 tarihinde Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdu. Böylelikle Haçlılar'ın Doğu'daki ilk siyasi teşekkülü vücuda getirilmiş bulunuyordu.

1234 Kroniği Thoros'un öldürülmesini kötü niyetli kişilere bağlarken Urfalı Mateos da Thoros'un “Şehre yapmış olduğu bunca iyilikten sonra ona karşı yapılan bu muamelenin hiç de yakışık almadığını, çünkü Urfa'nın onun akıllı idaresi ve cesareti sayesinde zalim Müslümanların tabiiyetinden kurtulabildiğini” ifade etmektedir²⁴⁷⁴.

[247] Frenklerin Antıyukyā Üzerine Seferi ve Orayı Ele Geçirmeleri:

Frenkler, Bagdin'in Urhoy şehrini ele geçirdiğini duyunca çok sevindiler ve Antıyukyā şehrinin yakınlarına kamplarını kurarak, şehri yoğun bir kuşatma altına aldılar.

s.58

Savaş giderek sertleşince ve bu savaşı bitirebilecek kimse olmadığı anlaşılınca içeriden bazıları²⁴⁷⁵, komutan Baymund'a elçi göndererek şehri tamamen onun yönetimine teslim edeceklerini bildirdiler. Aralarındaki bu ittifak tesis edilince bir grup Frenk, şehir surlarına çıkarak surları ele geçirdi ve hızla şehir içine akmaya başladılar. Aksin, şehrin düştüğünü gördüğünde afalladı ve kalenin tepe üzerinde bulunan kapısından kaçarak...²⁴⁷⁶ ...dağının güneydoğusuna sığındı. Nihayetinde Antıyukyā şehri, içeriden yapılan bir ihanet sonucunda, doğu tarafındakilerin teslim olmasıyla alınmış oldu.

Kudüs yolundaki Haçlı ordusunun hem yolunun üzerinde oluşu hem de gerek stratejik açıdan gerekse Hristiyanlık için son derece önemli bir şehir olması, Antakya şehrinin ele geçirilmesini Haçlılar için hayati derecede önemli kılmaktaydı. Gerçekten de Haçlılar bu büyük müstahkem mevkiî ellerine geçirmeden güneye, Filistin'e ilerlemeyi akıllarına dahi getiremezlerdi²⁴⁷⁷. Hristiyanlar için son derece özel bir yere sahip olan bu şehrin alınması hem moralleri yükseltecekti hem de Avrupa ve Roma'ya

²⁴⁷⁴ Urfalı Mateos, ss. 194-195

²⁴⁷⁵ Kaynakların ekserisi, Antakya'nın alınması sürecinde Bohemond ile şehirden birinin gizlice anlaştığını belirtir. Bu kişinin ismi genellikle Firûz olarak verilmektedir ve Hristiyanlıktan İslâmiyet'e geçmiş, Yağsıyan'ın subaylarından biri olarak tarif edilir. Anna Komnena onun yalnızca Ermeni olduğunu ifade ederken (s. 334), Anonim Haçlı Tarihi'nin yazarı Firûz ismini vermektedir (Anonim Haçlı Tarihi, s. 102). Mihael Rabo isim vermeden iki Ermeni kardeşten bahseder (Michael, s. 619). Bar Hebraeus ise Ruzbah ismini zikreder (II, s. 339). İslâm kaynaklarından İbnü'l Esir'in verdiği isim Rûzbe'dir ve onun bir zırh ustası olduğunu belirtir (X, s. 229). İbn Kesir ise belirli birinden bahsetmez ve yalnızca *burçlardaki muhafızlardan bazıları* ifadesini kullanır (XII, s. 303). Detaylı bilgi için bkz, Serkan ÖZER, “Antakya'yı Haçlılara Teslim Eden Hain Zırh Ustası Firûz”, AÜEF Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 58, Haziran 2017, ss. 175-202

²⁴⁷⁶ Boşluk.

²⁴⁷⁷ Runciman, I, s. 164; Ali ÖNGÜL, Selçuklular Tarihi, Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, 2 Cilt, Emek Matbaası, Manisa, 2007, Cilt: I, s. 185

karadan ulaşımın en önemli ikmal noktalarından biri Hristiyanların eline geçmiş olacaktı. Bu nedenle büyük Haçlı ordusu, Anadolu'dan geçerek doğrudan Antakya şehri üzerine geldi²⁴⁷⁸.

Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinin rivayetleri hemen her kaynakta aşağı yukarı benzer bilgilerle verilmektedir. Kaynakların arasındaki farklılıklar, yalnızca bu hadiseyi kaydetmiş bulunan tarihçilerin aidiyet duygusuna göre, detaylarda görünmektedir. Örneğin, Roma imparatoru I. Aleksios, Anadolu geçişi esnasında Haçlı ordusuna refakat ve muhafızlık etmesi için Tatikios komutasında bir birlik vermiştir. Tatikios'un görevi, her şart altında Haçlılara yardımcı olmak, Anadolu'da ilerlerken onların güvenliğini sağlamak ve Haçlılar tarafından ele geçirilen yerleşim yerlerinin idaresini Roma adına devralmaktır²⁴⁷⁹. Bu sorumlulukla ilerleyen Tatikios komutasındaki Roma takviye birliği, Haçlı ordusuyla Antakya'ya kadar gelmişti. Burada da Haçlı ordusu ile birlikte Antakya şehri ele geçirilecek ve tıpkı diğerleri gibi şehrin idaresini İmparator namına devralacaktı. Ancak Anna Komnena bu noktada, Antakya'yı İmparator'a teslim etmeyip, bizzat kendi idaresine kazandırmak isteyen Bohemond'un Tatikios'u bir hile ile kandırarak şehirden uzaklaştırdığını iddia etmektedir. Anna'ya göre Bohemond Tatikios'a, İmparator'un Sultan ile bir ittifak yaptığını ve Horasan'dan büyük bir ordunun üzerlerine geldiğini, bunu haber alan diğer Haçlı liderlerinin onu öldürmeyi planladıklarını söyleyerek Tatikios'u korkutmuştur. Hâlihazırda ordusunda açlık sıkıntısı baş gösteren Tatikios da bu haber üzerine Haçlı ordusundan ayrılarak, limandaki gemilere binmek vasıtasıyla Kıbrıs'a gitmiştir²⁴⁸⁰. Diğer yandan Tatikios'u kendilerinin düşmanı ve yalancı biri olarak niteleyen Anonim Haçlı Tarihi ise Türklerin üzerlerine saldıracağını işittiğini söyleyen Tatikios'un, Haçlı ordusunun içinde bulunduğu erzak ve malzeme sıkıntısını bahane göstererek, geri dönmek için izin istediğini belirtir. Yazara göre Tatikios, gittikten sonra tüm ihtiyaçların karşılanmasıyla bizzat ilgileneneceğini ve bu sözünü yerine getirene kadar, kendisine ait olan karargâhı, içindeki tüm malzemeyle birlikte Haçlılara rehin bırakacağını eklemektedir²⁴⁸¹. Anonim tarih yazarı bundan

²⁴⁷⁸ Anna Komnena Haçlıların bir an önce Antakya'ya varmak istemiş olmalarını ima ederek, “*Hızlı Yol*” olarak isimlendirdiği ve dosdoğru Antakya'ya giden yoldan gittiklerini, yol üzerinde ele geçirebilecek pek çok yer olmasına rağmen bunlarla ilgilenmediklerini ifade etmektedir (Anna Komnena, s. 333). Anna Komnena'nın bu ifadesi göz önüne alındığında Haçlıların gerçekten de mümkün olan en hızlı şekilde Antakya'ya ulaşmak istedikleri sonucu çıkarılabilir.

²⁴⁷⁹ Anna Komnena, s. 332

²⁴⁸⁰ Anna Komnena, s. 334

²⁴⁸¹ Anonim Haçlı Tarihi, s. 91

başka Tatikios'un gitmesi ile ilgili bilgi vermemektedir ancak ifadelerinden Tatikios'un gittiği ve vermiş olduğu vaatlerin hiçbirini yerine getirmediği sonucu çıkmaktadır. Anonim yazar bunun ardından Türkler eliyle çok büyük sıkıntılara maruz kaldıklarını, pek çokları Kıbrıs'a ve dağlara kaçarken kendilerinin denize kadar bile gidemediklerini söylemektedir²⁴⁸².

Haçlılar Antakya üzerine geldikleri sırada bölgedeki Türk beyleri kendi aralarında hararetli bir mücadele halindeydiler²⁴⁸³. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Antakya'nın idaresine memur edilmiş olan Yağısiyan²⁴⁸⁴ da bu mücadeleler de etkin olarak bulunmaktaydı. Yağısiyan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan²⁴⁸⁵ ve Artukoğlu Sökmen²⁴⁸⁶ ile birlikte Şayzer'de iken Haçlı ordusunun Antakya üzerine geldiğinin haberini aldı²⁴⁸⁷. Süratle Antakya'ya döndü ve şehri muhafaza etmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Bir yandan surları güçlendirirken bir yandan da Hristiyan halkı olası ihanetlerine karşı şehir dışına çıkardı. Bu sırada civardaki Türk hükümdarlardan Halep Meliki Rıdvan, Şam Meliki Dukak, Humus Emiri Cenâhüddevle, Suruç Emiri Artukoğlu Sökmen ile Musul valisi Kürboğa'dan ve diğer emir ve beylerden yardım istedi. Melik Rıdvan bir miktar kuvvet gönderdiyse de kendisi gelmedi. Bu sırada Haçlılar Antakya önlerine gelerek şehri kuşatma altına aldılar. Yağısiyan, Halep ve Şam'dan gelecek kuvvetleri beklerken küçük birliklerle sürekli Haçlıların üzerine saldırılar düzenleyip onları dağıtmaya çalıştı. Bu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un Musul Emiri Kürboğa idaresinde yardıma gönderdiği ordu zamanında şehre ulaşamadı. Kürboğa önce ilk Haçlı Kontluğu'nun kurulduğu Urfa'yı kuşatıp almaya kalktı. Ancak üç hafta süren bu kuşatma başarısız olmasının yanında, Haçlılara da zaman kazandırdı. Bu arada Haçlı liderlerinden Bohemond, Yağısiyan'ın komutanlarından Ermeni asıllı Fîrûz'un ihaneti neticesinde

²⁴⁸² Anonim Haçlı Tarihi, s. 92. Aynı kişi üzerinden verilen bu iki örnek, iki farklı dünyanın temsilcisi olan yazarların bakış açısını resmetmesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak bu iki hikâyede içerik farkının yanında bir önemli fark daha vardır. Anna Komnena'nın anlatımı, bu hadiseden sonra Haçlıların Antakya'yı ele geçirmeleri ile devam ederken, Anonim Haçlı Tarihi bu olayı, Antakya'nın Kürboğa tarafından kuşatıldığı dönemde yaşanmış olarak göstermesidir.

²⁴⁸³ Bu mücadeleler hakkında detaylı bilgi için Selçuklu Tarihi çalışmalarının ilgili bölümlerine bakılabilir.

²⁴⁸⁴ Kaynaklarda Bagisyan (İbn Kesir, XII, s. 303), Gaisan ya da Aghusin (Michael, s. 619), Gaisgan (Bar Hebraeus, II, s. 339).

²⁴⁸⁵ Rıdvan bin Tutuş (ö: 10 Aralık 1113). M.1095-10 Aralık 1113 yılları arasında Halep Selçuklu Meliki.

²⁴⁸⁶ Sökmen bin Artuk (ö: Ekim 1104). Artukluların Hısnıkeyfâ kolunun kurucusu ve M.1102-1104 tarihleri arasında ilk hükümdarı.

²⁴⁸⁷ Ebru ALTAN, "Yağısiyan", TDVİA, C: 43, 2013, ss. 177-179

şehre girmeyi başardı. Haçlılar şehirde büyük bir katliama girişirken²⁴⁸⁸, Yağisiyan kurtuluş ümidi kalmadığını görerek şehri terk etti. Fakat ertesi sabah, topladığı kuvvetlerle iç kaleye kapanan oğlu Şemsüddeve'nin direndiğini duyunca çok pişman oldu. Derin bir üzüntü içinde bir dağ patikasında yol alırken bayılarak atından düştü ve ağır biçimde yaralandı. Adamları onu tekrar atına bindirmek istedilerse de ölmek üzere olduğunu görünce bırakıp oradan uzaklaştılar. Bu sırada civarda odun kesmekte olan bir Ermeni, Yağisiyan'ı gördü ve öldürüp kesik başını Bohemond'a götürdü²⁴⁸⁹. Böylece 21 Ekim 1097 tarihinde Antakya'ya karşı başlatılan kuşatma, yaklaşık yedi ay sonra 3 Haziran 1098 tarihinde şehrin Haçlılara teslim olmasıyla sona ermiş oldu²⁴⁹⁰.

[248] Kürboğa'nın Urhoy Üzerine Yürümesi, Antıyukyā Üzerine Seferi ve Frenkler Karşısında Yenilgiye Uğraması²⁴⁹¹:

Frenklerin Antıyukyā'yu kuşattığı esnada, doğudan Kürboğa²⁴⁹² olarak anılan biri çıktı ve Urhoy üzerine gelerek şehrin kapısına kadar ulaştı. Tüm bölge, sayısız denilecek kadar yaşayan, ikamet eden insanlarla, sığır ve koyun sürüleriyle doluydu. Kürboğa burada büyük bir yıkıma sebep oldu. Çok sayıda insanı tahribat, katliam, yağma ve köleleştirmeye maruz bıraktı. Ardından da Antıyukyā'ya gitmek için Haleb'e doğru yola çıktı. Haleb'e vardığında, Antıyukyā'nın Frenkler tarafından kuşatılarak alındığını öğrendi. Hemen harekete geçerek Antıyukyā üzerine gitti ve daha önce Frenklerin kamp kurduğu yerde kendi kampını kurdu. Beraberinde Bağdâd, Asur ve Beyt Nahreyn'den büyük bir ordu getirmişti. Şehri kuşattı ve saldırıya başladı.

Şehirdekiler, bölge harabeye döndüğü için gıda ve atları için yem sıkıntısına düşmüşlerdi. O yıl boyunca ihtiyaçlarını giderecek hiçbir yardım şehre gelmedi.

s.59

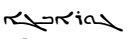
Şehirde binlerce Frenk ve çok kalabalık bir insan nüfusu bulunuyordu ve bu nedenle büyük bir kıtlık yaşandı. Öyle ki bir eşeğin başı yirmi dinara satılıyordu.

²⁴⁸⁸ Runciman, 3 Haziran günü akşam olurken Antakya şehrinde bir tane bile canlı Türk'ün kalmadığını belirtir (Runciman, I, s. 179).

²⁴⁸⁹ Ebru ALTAN, “Yağisiyan”; Krş, Anonim Haçlı Tarihi, s. 105; William of Tyre, I, V, s. 225 vd; Carnotensis, s. 83; Bar Hebraeus, II, ss. 339-340; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, I, ss. 185-187; Sevim, Merçil, ss. 378-382; Runciman, I, ss. 179-180. İbn Kalânisî Yağisiyan'ın atından düşerek öldüğünü söyler ve ondan sonraki hikâyeye hiç değinmez (İbn Kalânisî, Zeylû't-Târih-i Dimâşk (Şam Tarihinin Devamı), Tr: Onur Özatağ, İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2015, s. 3).

²⁴⁹⁰ Halil SAHİLLİOĞLU, “Antakya”, TDVİA, C: 3, 1991, ss. 228-232

²⁴⁹¹ Kürboğa'nın bu seferi diğer iki Süryani kroniği, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun kayıtlarında yer almamakta, yalnızca 1234 Kroniği'nin kayıtlarında bulunmaktadır.

²⁴⁹² Ebu Saîd Kıvâmüddeve Kürboğa ya da Gürboğa (ö:1102). Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul emiri.

Dahası şehirde buğday ve arpa hiç görünmüyordu. Onları bu sıkıntılı durumdan, içlerindeki bir piskoposun rüyası kurtardı. Bu piskopos rüyasında, Büyük Kasyan Kilisesi'nin altında bir yerde, tıpkı Yahudilerin Taberiye şehrinde yaptıkları gibi, bir İsa figürüyle birlikte saklı bir mızrak olduğunu gördü. Oradaki insanlara, "Onu alın, önünüzde götürün ve dışarı çıkarak düşmanlarınızın üzerine gidin ve onları yenin" dedi. Gerçekten de Frenkler bu mızrağı buldular ve çok sevindiler. Ardından dışarı çıkarak Türkler ile savaşmak için hazırlık yaptılar. Bu hadise onları motive etmişti; dahası onlar, yaşadıkları kutluk yüzünden ümitlerini kaybetmişlerdi ve dışarı çıkarak düşmanla savaşırken ölmeyi, kadınlar gibi içeride kalıp mahvolmaya tercih etmişlerdi. Haç işaretini, buldukları mızrağın ve kendi mızraklarının başına koyarak dışarı çıktılar ve Allah onlara zaferi nasip etti. Türkler onların önünde kırıldı ve kaçtılar. Türklerin pek çoğunu öldürdükten sonra onların kamplarına yöneldiler ve orada buldukları sayısız zenginliği, gıda malzemesini ve atlarını yağmaladılar. Frenklerin kazandığı bu zaferin haberi hızla etrafa yayıldı ve Türk hükümdarlarının yüreğine korku düşürdü. Sadece Türk hükümdarlar değil, bölgedeki tüm hükümdarlar korkuya kapıldı.

Önceki bölümde de belirtmiş olduğumuz üzere, Haçlıların Antakya üzerine gelmesi başta Antakya'nın yöneticisi Yağısıyan olmak üzere civar Türk hükümdarlarını tedbir almaya icbar etmişti. Yağısıyan'ın yardım talebi üzerine Selçukluların Musul hükümdarı Emir Kürboğa büyük bir ordu ile batı yönünde harekete geçti. Öte yandan Urfa, Antakya'dan önce Haçlılar tarafından ele geçirilmişti ve Baudouin'in hükümdarlığında burada bir Haçlı kontluğu tesis edilmişti. Urfa'nın Haçlıların eline geçmesi bölgedeki Türk hükümdarlarında endişeye neden olmuş ve hükümdarlar bu teşekkülü ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başlamıştı²⁴⁹³. Şüphesiz bu düşünceye Kürboğa da sahipti ve o, ordusunun sağ kanadını tehdit edebilecek olan bir Frenk ordusu Urfa'da bulunduğu müddetçe Antakya'ya ilerlemek istememekteydi. Bu nedenle önce Urfa üzerine gitti. Ancak pek çok tarihçiye göre bu büyük bir hataydı zira Kürboğa Urfa ile meşgul iken Haçlılar Antakya'yı zapta muvaffak olmuşlardı²⁴⁹⁴. Kürboğa 25 Mayıs 1098 tarihinde Urfa muhasarasını kaldırdı ve ilerlemeye devam etti. Mercidâbık'ta Şam Meliki Dukak, Atabeg Tuğtekin, Humus hâkimi Cenâhüddevle Hüseyin, Sincar hâkimi Arslantaş ve Artuklu Beyi Sökmen'in de katılımıyla güçlenen Selçuklu ordusu Antakya yönüne ilerledi²⁴⁹⁵.

²⁴⁹³ Runciman, I, s. 162

²⁴⁹⁴ Runciman, I, s. 177; Işın Demirkent, Urfa ..., s. 3. Işın Demirkent Kürboğa'nın ordusunun birbirine güvenmeyen, birlik düşüncesinden uzak ve isteksiz bir ordu olduğunu belirtmektedir.

²⁴⁹⁵ İbnü'l Esir, X, s. 230; Işın DEMİRKENT, "Kürboğa", TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 562-563

Kürboğa nihayet Antakya önüne geldiğinde Haçlılar iki gün önce zapt etmiş oldukları şehre daha yeni yerleşmeye başlamışlardı²⁴⁹⁶. Kürboğa ordusunu, Antakya kuşatmasına başladıkları zaman Haçlıların konuşlandıkları bölgeye yerleştirdi²⁴⁹⁷. Kürboğa şehir surları önünde Haçlılarla yaptığı ilk savaşı kazandıysa da şehre girmeye muvaffak olamadı. Bunun üzerine müteveffa vali Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve'nin idaresinde bulunan İçkale'den şehre sızmayı planladı ve kalenin savunulması için güvenilir adamı Ahmed bin Mervan'ı görevlendirdi. Öte yandan Haçlı liderleri Kürboğa'nın bu planını öğrendiler ve İçkale ile şehir istihkâmını birbirinden ayırabilmek için araya bir duvar ördüler²⁴⁹⁸. Haçlı liderleri, şehrin muhafazasının en zayıf noktası olarak gördükleri bu kısmı yine bizzat Haçlı komutanlarının nöbetleşe korumasına karar verdiler ve bu şekilde Ahmed bin Mervan'ın yapmış olduğu ilk saldırıyı püskürtmeyi başardılar²⁴⁹⁹. Haçlıların yaptığı duvar işe yaramıştı ve Kürboğa, şehre buradan da giremeyeceğini anladı. Bu andan itibaren Kürboğa, şehre saldırmaktan ziyade sıkı bir kuşatmayla Haçlıları açlığa mahkûm ederek, iyice zayıfladıkları bir anda taarruz etmeye karar verdi²⁵⁰⁰. Tüm orduyu surlara yaklaştırarak şehri her yönden muhasara altına aldı. Haçlılar buna mukavemet için bir çıkış hareketi yaptılarsa da başarılı olamayarak geri çekildiler²⁵⁰¹.

Diğer yandan İmparator Aleksios, Anna Komnena'nın ifadesine göre ordusuyla harekete geçerek Antakya'ya, Haçlılara yardıma gitmeyi istemekteydi. Ancak bunu yapabilmek için hala çok tehlikeli bir bölge olan Batı Anadolu'yu kat etmesi gerekmekteydi. Bu nedenle kayınbiraderi Ioannes Dukas'ı, emrine verdiği bir orduyla önden sefere gönderdi²⁵⁰². Ioannes Dukas Lydia'dan Phrygia'ya doğru ilerlemiş ve Haçlıların ilerlemelerinde kullanmış olduğu anayola varmıştı. Bu şekilde

²⁴⁹⁶ Carnotensis bunun, Haçlıların Antakya'ya girmesinin ertesi günü olduğunu söylemektedir (Carnotensis, s. 85). Carnotensis bu sırada muhtemelen I. Baudouin ile birlikte Urfa'da bulunduğu için, Antakya'nın Haçlılarca alınması ve Kürboğa'nın kuşatması hakkında vermiş olduğu bilgiler kısıtlıdır.

²⁴⁹⁷ Runciman, aynı ifadelerle *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiyi desteklemektedir.

²⁴⁹⁸ Işın Demirkent, “*Kürboğa*”; Anonim Haçlı Tarihi'nin yazarı, Haçlıların bu duvarı yapmak için Türklerin mezar taşlarını kullandıklarını söyler (s. 99).

²⁴⁹⁹ Runciman, I, s. 182

²⁵⁰⁰ İbnü'l Esir, açlıktan muzdarip olan Haçlıların Kürboğa'ya haber göndererek şehri teslim etmek ve şehirden güvenle çıkıp gidebilmek için izin istediklerini ancak Kürboğa'nın bunu kabul etmeyerek “*Siz ancak kılıçla çıkarılacaksınız*” dediğini iddia etmektedir (İbnü'l Esir, X, s. 230). Bu ifadeyi Runciman da desteklemektedir. Runciman'a göre, Pierre l'Hermite'in de içinde olduğu bir elçilik heyeti huzuruna geldiğinde Kürboğa, kendi gücü azalmasına rağmen Haçlıların kayıtsız şartsız teslim olmasını istemişti (Runciman, I, s. 190).

²⁵⁰¹ Anonim Haçlı Tarihi, s. 114; Runciman, I, s. 182; Işın Demirkent, “*Kürboğa*”

²⁵⁰² Anna Komnena, ss. 336-337

güneye inen yolu temizlemiş oluyordu²⁵⁰³. Aleksios ordusuyla Philomelion'a²⁵⁰⁴ geldiğinde Guillaume de Grantmesnil, Etienne de Blois gibi Haçlı liderlerinden bazıları onun yanına geldi²⁵⁰⁵. Bu kişiler, Türklerin kuşatması altındaki Antakya'nın muhtemelen düştüğüne inanıyorlardı. Aynı sıralarda Komana'da²⁵⁰⁶ idareci olan Pierre d'Aulps İmparator'un yanına gelerek, doğudan büyük bir Türk ordusunun harekete geçtiğini ve Antakya'ya varmadan İmparator'un ordusuna saldıracaklarını haber verdi. Antakya'nın Türklerin eline geçmiş olma ihtimali ile birlikte, Türklerin bununla yetinmeyerek Anadolu'da kaybettikleri sahaları geri kazanmak için saldırılarına devam edeceklerini öngören İmparator, planlarını değiştirerek geri dönmeye karar verdi²⁵⁰⁷. İmparator'un başkente geri döndüğünün haberi Antakya'ya ulaştığında Haçlılar buna çok kızmışlardı. İmparator'un bu ricatı muhtemelen Antakya'yı Roma İmparatorluğu'na geri vermek istemeyen Haçlı liderlerinin, özellikle Bohemond'un çok hoşuna gitmiş olmalıdır²⁵⁰⁸. Zira İmparator, Antakya'yı kendisine teslim etmek istemeyen Haçlılara son derece geçerli bir bahane vermiştir.

İmparator'un yardımından ümidini kesen Antakya'daki Frenkler tüm morallerini yitirmiş vaziyette adeta kendilerini kurtaracak bir mucizeyi bekler haldeydiler²⁵⁰⁹. O mucize, düşündükleri gibi dışarıdan değil, bizzat şehrin içinden geldi. Bu mucize olarak addedilen hadise, detaylardaki bazı farklar dışında hemen tüm kaynakların müştereken aktarmış olduğu ünlü “*Mızrak*” hadisesidir. Buna göre İsa

²⁵⁰³ Runciman, I, s. 183

²⁵⁰⁴ Akşehir.

²⁵⁰⁵ Anna Komnena bu kişilerin, Türklerin kuşatması altındaki Antakya surlarından gece ip sarkıtarak kaçtıklarını ifade eder (s. 340).

²⁵⁰⁶ Günümüzde Tokat ili yakınlarındadır.

²⁵⁰⁷ Anna Komnena, ss. 340-341; Runciman, I, ss. 183-184; William of Tyre, I, VI, ss. 277-278

²⁵⁰⁸ Runciman, I, s. 184

²⁵⁰⁹ Anna Komnena Haçlıların içine düştüğü bu ümitsiz durumu, onların karakteristik özelliklerini, kendi namına tasvir ederek açıklamaktadır. Anna'ya göre Keltler (Frenkler, Haçlılar) bağımsız ruhlu, öğüt dinlemeyi sevmeyen, askerlik disiplini ve sanatına aşına olmayan ancak iş savaşmaya geldiğinde içlerindeki azim açığa çıkan ve hele ki bir de karşılarındaki düşman en küçük bir zafiyet göstermişse, karşı konulamaz olan bir mizaca sahiptirler. Fakat eğer ki karşılarında, askerlikte mahir ve pusu atmasını bilen, askerliğin kurallarına göre savaşan bir düşman varsa tüm bu meziyetleri tersine dönmekte ve yılgınlığa düşmektedirler. Kısaca Keltler, ilk saldırılarında durdurulamaz ancak sonrasında gerek savaş malzemelerinin ağırlığı gerekse de yapılarındaki düşüncesizce hareket etme eğilimi yüzünden çok kolay yenilebilirler (Anna Komnena, s. 340).

Mesih'e ait bir mızrak²⁵¹⁰, Antakya'daki Büyük Kasyan Kilisesi'nin²⁵¹¹ altında bir yerde gömülüdür ve o sırada şehirde bulunan piskoposlardan bazıları²⁵¹² rüyalarında İsa Mesih'i görmüşler, İsa Mesih onlara bu mızrağı almalarını, onun ardından giderek düşmanlarına saldırmalarını ve bu şekilde muzaffer olacaklarını söylemiştir. Bu mucize kabilinden gerçekleşen olay neticesinde şehirdeki Hristiyanlar büyük bir dini şevke ve savaşma isteğine kavuşmuştu. Zira hepsi açlıktan ölmek üzereydi ve esasında, *1234 Kroniği*'nin de belirtmiş olduğu gibi, savaşmaktan başka çareleri de bulunmuyordu. Haçlılar, Miladî 28 Haziran 1098 tarihinde Antakya şehrinden dışarı çıkarak tüm güçleriyle Kürboğa'nın ordusuna saldırdı. Kürboğa'nın Arap komutanlarından olan Vessâb bin Mahmud, şehir kapısından çıkan Haçlıları görünce Kürboğa'ya saldırmaları konusunda ısrar etti. Ne var ki böyle bir saldırıyla yalnızca düşmanın öncü birliklerini imha edebileceklerini düşünen Kürboğa bunu reddetti. Bekleyecek olursa tüm Haçlı ordusunu toptan yok edebilecekti. Ancak Kürboğa Haçlıların tüm ordularıyla üzerlerine geldiğini görünce planının tutmayacağını anladı ve mütareke yapmak için bir elçi gönderdi. Fakat Haçlılar bu elçiye itibar göstermeden ilerlemeye devam ettiler ve Kürboğa ordusunu geri çekmek zorunda kaldı. Yine de Haçlılar gelmeye devam etti ve Türk ordusu burada büyük bir bozguna uğradı. Ordunun büyük bölümü kılıçtan geçirilmiş, geri kalan az miktardaki grup, içlerinde

²⁵¹⁰ Anna Komnena bu nesneyi Kutsal Çivi olarak tanımlar ancak herhangi bir betimlemede bulunmaz (s. 342). Anonim Haçlı Tarihi yazarı ise bu nesneyi, İsa Mesih çarmıhta asılı iken ona saplanan mızrak olarak tanımlar (s. 118). Anonim tarihçinin bu tanımı, detayları farklı olmakla birlikte, diğer kaynaklardaki *mızrak* tanımıyla uymaktadır. Muhtemelen Anna Komnena, İsa Mesih'in çarmıha gerildiği çivilerden birini işaret etmektedir. İbnü'l Esir ise bunun İsa Mesih'e ait bir mızrak olduğunu söyler. İbnü'l Esir bu mızrağı bulan rahibin, aslında onu oraya gömen kişi olduğunu da belirtir (X, s. 231). Konu hakkında detaylı bilgi için bkz, Runciman, I, ss. 185-189

²⁵¹¹ Kimi kaynaklar kilise ismi vermemektedir (Anna Komnena, s. 342; İbnü'l Esir, X, s. 231). Surlu William Havarilerin Prensi Kilisesi ismini verirken (William of Tyre, I, VI, s. 281), Anonim Haçlı Tarihi'nde verilen isim ise Aziz Petrus Kilisesi'dir (s. 118). Steven Runciman da Aziz Petrus ismini kullanmaktadır (Runciman, I, s. 188).

²⁵¹² Anonim Haçlı Tarihi bu piskoposun isminin Pierre Bartholomeos olduğunu söyler (s. 118). Steven Runciman, Pierre'e tamamen inanmış olan Raimundus Aguliers'in, Pierre'nin hikâyesini daha geniş bir şekilde verdiğini belirtir. Runciman Pierre'den sonra Etienne isminde bir papazın da benzer bir vizyon gördüğünü belirtmektedir (Runciman, I, ss. 185-187). Anna Komnena'nın anlattığı hikâyede konunun muhatabı, Helenopolis (Hersek-Yalova) yakınlarında yenilgiye uğramış olan Pierre'dir. Anna'nın ifadesine göre Pierre Haçlılara, Kudüs yolunda çok günah işledikleri için Tanrı'nın onlara yardımını esirgediğini söylemiştir. Bu nedenle bir an önce tövbe etmeleri ve Tanrı'nın yardımını yeniden kazanmak için uğraşmaları gerekmektedir (Anna Komnena, ss. 341-342). Ancak Anna'nın burada kast ettiği kişi Halkın Haçlı Seferi'nin başındaki Pierre l'Hermite'dir. Anna muhtemelen Pierre l'Hermite ile Pierre Bartholomeos'u birbirine karıştırmaktadır. Esasında Pierre l'Hermite de bu esnada Antakya'dadır ve Kürboğa'nın kuşatmasının baskısının attığı bir sırada, Haçlıların ona gönderdiği bir elçilik heyetinde bulunmuştur (Runciman, I, ss. 189-190). William da bu kişinin ismini Pierre olarak vermektedir (I, VI, ss. 280-281).

tüm itibarını yitirmiş olan Kürboğa ile birlikte, güçlkle kaçarak Musul'a varabilmişti²⁵¹³.

Kürboğa'nın bu savaşı kaybetmesinin nedenini yalnızca Haçlıların, gerçekliği şüphe götürecek bir hikâyeyle morallerinin artmasına bağlamak zorlama bir iddia olacaktır²⁵¹⁴. Haçlılar ve Antakya halkı surların içinde açlıktan kırılmaktayken, esasında dışarıda muhasır vaziyetteki Türk garnizonunda da işler pek yolunda gitmemektedir. Kürboğa'nın otoriter tavrı diğer Türk beylerinde rahatsızlığa yol açmakta, ordu içerisinde de Türkler ile Araplar arasında sürekli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Kuşatmanın sürdüğü dönemde Türk garnizonunu terk ederek geri dönen insan sayısı hiç de küçümsenecek miktarda değildi²⁵¹⁵. Nihayetinde Haçlılar saldırıya geçtiklerinde ise başta Şam Meliki Dukak olmak üzere çok sayıda Türk komutan, ordusuyla birlikte savaş alanını terk etmişler ve Kürboğa'nın yanında yalnızca Artukoğlu Sökmen ile Humus Emiri Cenâhüddevle Hüseyin kalmıştı²⁵¹⁶.

Türklerin geri çekilmesiyle Antakya'yı elinde tutmayı başaran Haçlılar, Bohemond'un idaresinde Antakya Haçlı Prensliği'ni kurdular ve Urfa'nın ardından bölgedeki ikinci Haçlı siyasi teşekkülü hayata geçirilmiş oldu. Haçlıların bundan sonraki hedefi ise Kutsal Topraklar yani Kudüs olacaktır.

²⁵¹³ Anonim Haçlı Tarihi, ss. 129-133; William of Tyre, I, VI, ss. 286-294; Anna Komnena, ss. 342-343; İbnü'l Esir, X, s. 231; Runciman, I, ss. 190-191

²⁵¹⁴ Kaynakların hemen hepsinin aktarmış olduğu bu hadisenin gerçek olup olmadığını tartışmak yersizdir. Ancak böylesine mucize kabilinden hadiselerin sıkça yaşandığının anlatıldığı ve bu hadiselerle inananların hiç de azımsanamayacak miktarda olduğu Ortaçağ şartları göz önüne alındığında, gerek Antakya'daki sivil halkın gerekse Haçlı ordusu içerisindeki insanların bundan ne denli etkilenecekleri açıktır. Şehirde bulunan tüm insanların bu denli çaresiz olduğu bir anda, gerçekleşecek bir mucizenin insanlar üzerinde nasıl bir etki yaratacağı, yine dönemin idarecileri tarafından malum olmalıdır. Bu nedenle Haçlı liderleri ve din adamları müştereken ya da içlerinden herhangi birinin münferit hareket ederek, insanlara ihtiyaç duydukları mucizeyi vermiş olması düşüncesi çok daha akla yatkındır. Steven Runciman da gerçekte ne olup bittiği üzerinde bir gayret göstermenin anlamsız olduğunu ve belki de Pierre Bartholomeos'un, ne zaman olduğunu söylemediği Antakya'ya dönüşünde, temizlik işlerinde çalıştırıldığı kilisenin herhangi bir yerine bir demir çubuk gömmüş olabileceğini ifade etmektedir (Runciman, I, s. 188). Bununla birlikte bu hadisenin gerçekliği, olaydan kısa bir süre sonra Haçlılar arasında da tartışma konusu olacak, ilk başta tüm Hristiyanların bir araya gelmesini sağlayan bu *Kutsal Mızrak* daha sonra Haçlıları, olayın gerçekliğine inanan ve inanmayanlar olarak ikiye bölecektir (Runciman, I, ss. 195-196).

²⁵¹⁵ Runciman, I, s. 189

²⁵¹⁶ Runciman, I, s. 191

[249] Bu Dönemde Suriye ve Kilikya Bölgelerinde Kimlerin Egemen Olduğuna Dair:

Baymund Antıyukyā'da, kız kardeşinin oğlu Tancrı ile birlikte hüküm sürmekteydi. Seruc ise o dönemde Türklerin elindeydi. Zeugma²⁴⁷¹ ve Fırat kıyılarına Ermenilerden Basig isimli biri hâkimdi. Kışum ve Ra'ban'a yine Ermenilerden Hırsız Basil²⁴⁷² hâkimdi. Ona bu isim, bölgeden geçen yolcuları sürekli olarak soyduğu için verilmişti.

s.60

Şamişat'ta ise Baladuklar'dan²⁴⁷³ Türk, Gazi isminde biri hâkimdi. Maraş ve Kara Dağ'ın hâkimleri domestikos Filarites'in oğullarından Hristiyanlar; Anazarba ve Kilikya'yı da Rupen'in²⁴⁷⁴ oğullarından Ermeniler yönetmekteydi. Frenkler ise Tarsus, Mişiş ve Adana'yı Yunanlılardan ele geçirmişlerdi.

1234 Kroniği yazarı tıpkı I. Haçlı Seferi öncesinde yapmış olduğu gibi, Antakya'nın Haçlılarca ele geçirilmesinin ardından değişen siyasi konjoktürü, yeni haliyle göstermektedir. Ancak yine birtakım hatalar göze çarpmaktadır. Öncelikle Frenkler Tarsus, Misis ve Adana şehirlerini Romalılardan değil, Türklerden almışlardı. Yukarıda da değinmiş olduğumuz veçhile bu şehirler, büyük Haçlı ordusundan ayrılarak bölgede kendi siyasi teşekküllerini oluşturma çabası içinde olmakla birlikte, aynı zamanda birbirleriyle de çekişme halinde olan Tancred ve Bohemond'un ilerleyişi sırasında, bu orduların gelmekte olduğunu müşahede eden Türk garnizonlarının şehirleri boşaltmasının ardından Haçlı hâkimiyetine dâhil olmuştur. Her iki Haçlı lideri de bu bölgede kendileri için pek bir fayda bulunmadığına kanaat getirmiş ve adı geçen şehirlere küçük garnizonlar ve birer idareci bırakarak ilerlemelerini sürdürmüşlerdir²⁴⁷⁵. Steven Runciman, Çukurova bölgesindeki bu Haçlı faaliyetinin en büyük faydasını, dağlardaki Ermenilerin gördüğünü ifade eder. Buna göre ovadaki Türk kuvvetinin kırılması ve Haçlıların buralarda güçlü bir oluşuma gitmemesi

²⁴⁷¹ ܒܝܡܘܢܬ ܐܢܬܝܟܝܐ, Gaziantep'in Nizip ilçesinde antik bir yerleşim yeri.

²⁴⁷² ܒܝܠܝܬ ܠܠܗܝܠܐ Kogh Vasil ya da Hırsız Vasil (ö: 12 Ekim 1112). I. Haçlı Seferi döneminde Raban ve Keysun dolaylarında küçük bir Ermeni devletinin idarecisiydi. Hrant D. Andreasyan, belki de aynı milletin mensupları olmaları ve bu ifadenin bir nevi aşağılayıcı gibi görünmesi nedeniyle, onun *Hırsız* lakabını *düşmanlarına ani baskınlar yaptığı* için aldığını iddia etmektedir ancak bu iddia biraz uydurma gibi durmaktadır. Zira bu şekilde hareket ettiği iddia edilen birinin, *hırsız* olarak anılması pek mantıklı gelmemektedir. Kaldı ki Kogh Vasil hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda da Vasil'in hırsız olarak anılmasının nedeni olarak, aşağı yukarı 1234 Kroniği'nin gösterdiği neden verilmektedir. Örneğin Bar Hebraeus Vasil için eşkiya tabirini kullanır (Bar Hebraeus, II, s. 342). Mihael Rabo tercümesini yapan Matti Moosa da Suriye'den Ermenistan'a kadar olan bölgede, Roma ve Müslümanların arazisindeki pek çok sınır kalesini yağmaladığı için bu ismin kendisine verildiğini ifade eder (Michael, s. 621, Dn. 2076).

²⁴⁷³ ܡܘܬܡܝܠܐܢ ܐܪܬܘܟܘܕܘܠܐܢ Muhtemelen Artukoğulları'ndan. Urfalı Mateos (s. 194) ve William (I, VII, s. 308) bu kişiyi emir Balduk, Runciman, emir Baldak olarak zikreder (Runciman, I, s. 156).

²⁴⁷⁴ ܪܘܦܝܢ I. Rupen. M.1080-1095 yılları arası birden fazla dönemde Kilikya Ermeni kralı.

²⁴⁷⁵ Runciman, I, ss. 152-155

dağlardaki Ermenilere, zaman içinde köylere ve kasabalara nüfuz ederek, gelecekte bu bölgede kurulacak olan Kilikya Ermeni Krallığı'nın²⁴⁷⁶ temelini atma olanağını vermiştir²⁴⁷⁷.

1234 Kroniği'nin vermiş olduğu bu idari taksimatın panoraması, diğer Süryani tarihçilerde verilmemektedir. Bununla birlikte yazar, Haçlı Seferleri'nin başlangıcında olduğu gibi genel bir panorama vermemiş, yalnızca ve muhtemelen elindeki bilgi sadece bu kadar olduğu için, belirli bir bölgede kimlerin hüküm sürdüğü üzerine verileri paylaşmıştır.

[250] Frenklerin Kudüs Üzerine Seferi ve Orayı Ele Geçirmeleri:

Frenkler iyice güçlendikten sonra gidip Urişlem'i kuşatmaya hazırlandılar. Karadan ve denizden harekete geçtiler ve ilk önce, Filistin'in sahil kesimindeki Yafa²⁴⁷⁸ üzerine gittiler. Burayı kısa sürede ele geçirdiler ve oradan ayrılarak Urişlem önlerine geldiler. Şehri her bir taraftan kuşatarak kamplarını kurdular. Ahşap kuleler ve merdivenler yaptılar ve ardından şehre karşı yoğun bir saldırı başlattılar. Bu dönemde şehirde kalabalık bir nüfusun yanında bir Meşreyn ordusu ve çok sayıda silahla savaş gereçleri bulunmaktaydı. Saldırı daha da sertleşince, şehrin valisi, seferlerinin ikinci yılında yani Yunanlıların 1409 yılının Temmuz ayında, Urişlem'i Frenklerin ellerine teslim etti. Hristiyanlar, Frenkler gelmeden önce şehri boşaltmıştı ve Frenkler orada 30 bin Müslüman'ı katlettiler. Frenklerin lideri Grandük Gufro, Urişlem'in kralı oldu. Frenkler bölgeye yayılarak Filistin'deki çok sayıda köyü, kaleyi, şehri ve tüm Celile bölgesini ele geçirdiler.

Haçlı Seferi fikri ilk vaaz edildiği dönemde, bu hareketin en büyük amacının, Kutsal Toprakları kâfirlerin elinden kurtarmak ve bu bölgeye gitmek isteyen mümin Hristiyan hacılarının güvenliklerini temin edilmesini sağlamak olduğu dile getirilmişti. Bu dini gaye ile birlikte, büyük Haçlı kafilesinde yer almak için sivil hacılardan rütbesiz askerlere ve en yüksek rütbeli asil kontlara kadar çok sayıda dindar Hristiyan Avrupalı, bu şerefe nail olabilmek amacıyla yollara düşmüş, pek çoğu henüz daha yoldayken, bu uğurda canını vererek, inancı üzere şehitlik mertebesine

²⁴⁷⁶ M.1198-1375 yılları arasında Çukurova civarında hüküm sürmüş devlet.

²⁴⁷⁷ Runciman, I, s. 155

²⁴⁷⁸ Bugünkü İsrail sınırları içinde bir kıyı kenti. Yafa'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle ilgili kaynaklarda belirgin bir bilgi yoktur. Yalnızca Haçlıların Kudüs'ü kuşattığı esnada, kuşatma için gerekli malzemeleri taşıyan altı tane Hristiyan gemisinin, boş buldukları Yafa limanına girdikleri ve onların girmesinden önce şehirde yaşayan Müslümanların şehri gizlice terk ettikleri bilgisi verilmektedir (Runciman, I, s. 217). Söylendiği gibi Müslümanlar şehri terk etmiş ve şehir boş bir durumdaysa, Haçlılar için burayı ele geçirmek son derece kolay olmuştur. Bununla birlikte aynı bilgiyi, yine aynı ifadelerle Mihael Rabo da vermektedir (Michael, s. 619).

yükselmşti. Binbir güçlkle ilerleyen Haçlı kafilesi, nihayet Antakya önlerine gelebilmeyi başarmştı. Haçlılar Antakya önündeyken, Baudouin'in Urfa'yı ele geçirdiğini büyük bir sevinçle öğrenmişler ve bu haber, amaca olan inançlarını kamçılammştı. Ne var ki Baudouin şanslıydı ve o, Urfa şehrinden aldığı davete icazet etmesi ve bu noktadan sonra gelişen olayların tamamının lehine sonuçlanması neticesinde bu başarıyı yakalayabilmişti. Diğer yandan Antakya'daki Haçlılar bu kadar kolay bir zafer elde edememiş, zaferi elde ettikten sonra ise bunu hemen kutlama şansını bulamamışlardı. Daha şehre tam olarak yerleşmeden üzerlerine gelen Kürboğa'nın ordusu, belki de Haçlıların yürüyüşünü, Kudüs'ü göremeden sonlandırabilecekti. Ancak I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasının en büyük nedeni olan, bölgedeki Türk beylerinin kendi aralarındaki mücadeleleri, Kürboğa'nın ordusunda da kendisini göstererek bu ordunun çözülmesine neden olmuştu. Bununla birlikte bir de muhtemelen uydurma olan *Kutsal Mızrak* hadisesinin şehirdeki Hristiyanları aşka getirmesi ile belki de bir mucize gerçekleşmiş ve Haçlılar, henüz ellerine geçirdikleri Antakya'yı muhafazaya muvaffak olmuşlardı.

Ancak ne Kutsal Toprakları kurtarma arzusu ne de bu yolda güdülen dini şevk, Haçlı liderlerinin ihtiraslarını uzun süre gölgeleyemedi. Haçlılar Antakya'da yaklaşık on beş ay kadar kaldılar. Bu süre içerisinde salgın hastalıklar ve kıtlıklar yaşandı. Sivil halkın ve ordunun durumu aslında hiç de iyi değildi. Ancak ilerleyebilmek için ordunun iaşesinin sağlanması gerekmektedir ve bu hiç kolay olmayan iş için bu süre zarfında, civardaki kale ve şehirlere sürekli yağma seferleri tertiplendi. Diğer yandan Haçlı reisleri, Kürboğa'nın yenilgisinin ardından bir an önce Kudüs üzerine sefere çıkmak için müzakereler yürütmüşler, ne var ki bu seferden her biri farklı beklentiler içerisinde olan bu liderler, bir türlü ortak bir karar almayı başaramamışlardı.

Baudouin Urfa'da kurduğu Haçlı kontluğuyla, en azından bu dönem için yetinmeyi düşünürken, anlaşıldığı kadarıyla Bohemond da Antakya'da aynı şeyi düşünmekteydi. Haçlılar arasındaki bariz görüş ayrılıkları ve rekabet de Antakya'da bulundukları sırada iyice kendini gösterdi²⁴⁷⁹. Haçlı liderleri Miladî 5 Kasım 1098 tarihinde Antakya'daki Aziz Petrus Kilisesi'nde birbirleriyle tartışırken, dışarıda bekleyen, ettikleri yemine binaen bir an önce Kudüs'e varmak isteyen ordu ve hacılar sabırsızlanmaktaydı. Bir süre sonra, peşlerinden gitmekte oldukları reislerini, hemen

²⁴⁷⁹ Haçlı kontları arasındaki tartışmalar ve ortaya çıkan anlaşmazlıklar hakkında detaylı bilgi için bkz, Anonim Haçlı Tarihi, ss. 137-138; William of Tyre, I, VIII, s. 299 vd.

harekete geçmedikleri takdirde şehrin surlarını yerle bir edeceklerini açıkça dile getirerek tehdit etmeye başladılar²⁴⁸⁰.

Nihayet Baudouin'i Urfa'da, Bohemond'u²⁴⁸¹ da Antakya'da bırakan Haçlı ordusu, belki de en başından beri bu şerefli seferin başkomutanı olma hayalini kuran Toulouse kontu Raymond St. Gilles liderliğinde, güney yönünde ilerlemeye başladı. Yol üzerindeki ilk durak, ordunun sol kanadını güvende tutabilmek için mutlaka itaat altına alınması gerektiğine inandıkları Maaratünnuman şehri oldu²⁴⁸². Zorlu bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirmeyi başaran Haçlı birlikleri, Miladî 13 Ocak 1099 günü Maaratünnuman şehrinden ayrılarak Kudüs yönünde ilerlemeye devam etti. Bohemond buradan ileriye gitmedi ve Antakya'ya geri döndü²⁴⁸³. Bohemond'un geri dönmesiyle birlikte Haçlı Seferi'nin başında artık resmen Raymond bulunuyordu²⁴⁸⁴. Haçlı ordusu ilerleyişini sürdürdü²⁴⁸⁵ ve Miladî 7 Haziran 1099 tarihinde Kudüs önlerine geldi²⁴⁸⁶.

Kudüs şehri kısa bir süre öncesine kadar Artukoğlu Sökmen tarafından idare olunuyordu. Miladî 1098 yılının Temmuz ayında Mısır Fâtımî ordularının başkomutanı emirü'l-ümerâ el-Efdal'in, kalabalık bir ordunun başında Filistin üzerine geldiğinin haberi ulaşınca Sökmen ve kardeşi İlgazi, Antakya'ya yardım istemeye gitmişler, Kürboğa'nın başarısız Antakya kuşatmasına katıldıktan sonra Kudüs'e geri dönmüşlerdi. Ancak geldiklerinde Fâtımîler şehri kuşatmış bulunuyordu ve kırk günlük bir kuşatmanın ardından şehir düştü. El-Efdal iki emirin maiyetleriyle birlikte

²⁴⁸⁰ Runciman, I, ss. 198-199

²⁴⁸¹ Bohemond daha sonra harekete geçecek ve Maaratünnuman şehrinin kuşatıldığı sırada Haçlı ordusuna katılacaktır (Anonim Haçlı Tarihi, s. 140; Runciman, I, s. 199). Carnotensis, Antakya'daki ordunun bir kısmının Kudüs yürüyüşünü biraz ertelemek istediklerini ve bu arada Suriye'nin içlerine yönelediklerini söyler ve bu grubun liderliğini de Bohemond ve Raymond'un yaptığını belirtir. Carnotensis'in ifadesine göre, Bohemond ve Raymond'un başında olduğu birlikler ilk olarak el-Bara ve Maaratünnuman şehirleri üzerine gittiler (Carnotensis, ss. 95-96).

²⁴⁸² Haçlıların Maaratünnuman şehrini ele geçirmeleri hadisesine *1234 Kroniği* kayıtlarında yer verilmemektedir. Bar Hebraeus yalnızca Haçlıların Maaratünnuman şehrini zapt ettiklerini, 100 bin kişiyi öldürüp pek çok ganimet aldıktan sonra, 40 gün kaldıkları bu şehri terk ettikleri bilgisini verir (Bar Hebraeus, II, s. 340). Mihael Rabo ise Haçlıların Antakya'yı tamamen kontrol altına alması üzerine Mezopotamya'daki Türklerin buraları terk ederek, Beni Usayr kontrolündeki Maaratünnuman ve Suruç'a gittiklerini ifade eder (Michael, s. 619). Carnotensis, Antakya'daki ordunun bir kısmının Kudüs yürüyüşünü biraz ertelemek istediklerini ve bu arada Suriye'nin içlerine yönelediklerini söyler. Bu grubun liderliğini de Bohemond ve Raymond'un yaptığını belirtir (Carnotensis, ss.95-96). Haçlıların Maaratünnuman'ı kuşatmaları ve ele geçirmeleri hadisesini İbn Kalânîsi de detaylarıyla vermektedir. *Bkz* İbn Kalânîsi, ss. 4-5. Marratünnuman şehrinin zaptı hakkında detaylı bilgi için *bkz*, Anonim Haçlı Tarihi, ss. 140-142.

²⁴⁸³ Anonim Haçlı Tarihi, s. 143

²⁴⁸⁴ Runciman, I, s. 201

²⁴⁸⁵ Haçlı ordusunun Antakya'dan ayrıldıktan sonra Kudüs'e kadar yapmış oldukları yolculuğun detayları *1234 Kroniği*'nin içeriğinde yer almadığı için biz de bu kısımları değerlendirmeye almıyoruz.

²⁴⁸⁶ William of Tyre, I, VIII, s. 348; Runciman, I, s. 214.

serbestçe gitmesine müsaade etmiş ve böylece Kudüs şehri Fâtımîlerin eline geçmişti²⁴⁸⁷. Ne var ki Fâtımîlerin Kudüs hâkimiyeti ancak bir yıl sürebildi.

Haçlı ordusu Kudüs önüne geldiğinde şehir, Fâtımî valisi İftiharüddeve tarafından idare edilmekteydi. İftiharüddeve, Haçlıların gelmekte olduğunu haber aldığı andan itibaren şehrin savunmasını güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmıştı. Esasında şehrin surları iyi durumdaydı ve şehirde Arap ve Sudanlı birliklerden müteşekkil güçlü bir garnizon bulunuyordu. İftiharüddeve yine de tedbiri elden bırakmamış ve şehir surları dışında kalan su kuyularını kapatmış ya da zehirlemiş, şehrin etrafında bulunan hayvan sürülerini de daha uzak bölgelere göndermişti. Bunun yanında İftiharüddeve, *1234 Kroniği*'nin söylediği “*Hristiyanlar, Frenkler gelmeden önce şehri boşaltmıştı*”²⁴⁸⁸ ifadesinin aksine, şehirdeki nüfusları Müslümanlardan daha fazla olan Hristiyanları, herhangi bir ihanet teşebbüsüne karşı şehirden sürdü²⁴⁸⁹.

Haçlılar, şehir önüne gelir gelmez kuşatmaya başladılar ancak, sayıları şehri bütünüyle kuşatmaya yetecek kadar olmadığı için, surlara daha yakın olabilecekleri bölgeleri seçtiler. Sayı azlığının yanında, Haçlı ordusunun şehri kuşatmak için yeterli malzemesi de bulunmuyordu ve hiç de alışık olmadıkları sıcak iklim ve susuzluk bir başka büyük sorunu teşkil etmekteydi. Diğer yandan şehrin içinde yeteri kadar erzak ve su bulunuyor, bu durum şehrin müdafilerini her açıdan avantajlı konuma getiriyordu. Haçlıların imdadına Yafa limanına gelen ikisi Ceneviz, dördü İngilizlere ait toplam altı geminin getirmiş olduğu malzeme yetişmişti²⁴⁹⁰. Ancak bu defaki sorun, gerekli savaş aletlerini yapmaya yetecek kadar kereste bulunmamasıydı. Bu sorunu da Tancred ve Robert de Flandre'nin, Samaria civardaki ormanlardan temin ettikleri ağaçlar vasıtasıyla aşan Haçlı birlikleri, 14 Temmuz akşamı yapmış oldukları kulelerle birlikte büyük bir saldırı başlattılar. Ertesi gün, 15 Temmuz 1099 tarihinde, Tancred'in komuta ettiği kuvvetler surlardan içeri sızmayı başardılar ve bunu diğer Haçlı

²⁴⁸⁷ İbnü'l Esir Fâtımîler'in Kudüs'ü ele geçirmelerinin tarihi olarak H.489/M.1096 yılını vermektedir (İbnü'l Esir, X, s. 235); Amin MAALOUF, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev: M. Ali KILIÇBAY, Telos Yayıncılık, İstanbul, 2. Basım, Nisan 1998, s. 72

²⁴⁸⁸ *1234 Kroniği*'nin yazarı ihtimaldir ki bu ifadeyi Müslüman bir tarihçiden kopyalamıştır. İşin gerçeği, eğer bir ihanet olasılığına karşı şehirdeki Hristiyanlar İftihârüddeve tarafından çıkarılmışsa (Tetkik çalışmalarda da genellikle kabul edilen budur), bu gerekçe son derece akla yatkındır. Ancak gerekçesi ne olursa olsun bu yapılan bir tehcidir ve yapanı zan altında bırakabilecek bir uygulamadır. Bu nedenle bu ifadeyi kullanmış olan Müslüman tarihçiler (bizim elimizdeki İslâm kaynaklarında bu ifadeyi içeren bir belge yoktur) Hristiyanların kendilerinin gittiklerini ifade ederek bunun bir tehcir değil hicret olduğunu belirtmek istemiş olmalıdırlar.

²⁴⁸⁹ Runciman, I, s. 216

²⁴⁹⁰ Bu gemiler, kuşatma için gerekli olan halat, çivi ve kereste gibi malzemeleri getirmişti (Runciman, I, s. 219).

birliklerinin şehre girmesi takip etti. Şehrin kaybedildiğini gören vali İftiharüdevle, hayatlarının bağışlanması şartıyla kaleyi teslim edeceğini bildirdi²⁴⁹¹. Raymond, valinin bu talebini kabul etti ve İftiharüdevle, maiyetiyle birlikte şehirden ayrılarak Askalan'daki Müslüman garnizonuna gitti. Şehirde kalan diğer Müslümanların tamamı, şehre giren Haçlılar tarafından kılıçtan geçirildi. Aynı zamanda şehirdeki büyük sinagoga sığınmış bulunan Yahudiler de bu sinagogun ateşe verilmesi üzerine burada yanarak öldüler²⁴⁹². Böylece Kudüs şehri, yaklaşık dört buçuk asır İslâm hâkimiyetinde kalmasının ardından, yeniden Hristiyan egemenliği altına girmiş oldu²⁴⁹³.

Haçlılar'ın rüyası gerçek olmuş ve Kutsal Şehir ele geçirilmişti. Bundan sonra yapılacak olan buradaki Hristiyan egemenliğinin yerleşik hale gelmesini sağlayacak adımları atmaktı. Kudüs'te dini ve dünyevi işleri yürütecek birtakım adımlar atılması ve bu işlerin başına geçecek kişilerin tespit edilmesi gerekmektedir. Papa II. Urbanus'un temsilcisi olarak Haçlı Seferi'ne iştirak eden Le Puy piskoposu

²⁴⁹¹ Bu teklifin Raymond tarafından edildiğini söyleyenler de vardır (Maalouf, s. 77).

²⁴⁹² Şehirde öldürülen insanların sayısını kaynaklar çok farklı vermektedir. Batılı Hristiyan kaynakları bu hadisede çok sayıda insan öldürüldüğünü ifade etmekle birlikte pek çoğu sayı vermemektedir. Anonim Haçlı Tarihi Haçlıların, Süleyman Mabedi'ne kadar olan mesafede gördükleri tüm Müslümanları öldürdüklerini, Mabedi'nin her yerinden kan damladığını ifade eder (Anonim Haçlı Tarihi, s. 156). Sur piskoposu William yalnızca Süleyman Mabedi'nde öldürülenlerin sayısının 10 bin olduğunu ifade ederken, genel itibarıyla öldürülenler hakkında bir sayı vermez. Ancak o da katliamın son derece büyük olduğunu, her yerde kan izleri ve ceset parçaları bulunduğunu belirtir (William of Tyre, I, VIII, s. 372). William ile aynı bilgiyi vermekte olan Carnotensis, yalnızca Süleyman Mabedi'nde on bin Müslüman'ın boynunun vurulduğunu ifade etmekte, kadın, çocuk ayırt edilmeden tüm Müslümanlar'ın katledildiğini söylemektedir (Carnotensis, s. 104). Anna Komnena da Haçlıların, Müslüman ya da Yahudi pek çok kişiyi kılıçtan geçirdiklerini aktarır (Anna Komnena, s. 343). Doğu Hristiyanlarının eserlerinde ise muhtemelen Müslüman yazarlardan almış oldukları bilgiler ışığında rakam verilmektedir ve verilen bu rakamlar hayli yüksektir. 1234 *Kroniği* metindeki gibi 30 bin rakamını verirken Bar Hebraeus, Kudüs'ün alınması sırasında Haçlıların 70 binden fazla Arap öldürdüklerini söyler (Bar Hebraeus, II, s. 340). Mihael Rabo sayı vermemekle birlikte çok sayıda Arap'ın öldürüldüğünü ve her yerin cesetlerle dolduğunu söyler (Michael, s. 619). Urfalı Mateos da sayı verenlerdendir ve onun verdiği rakam, 65 binden fazla kişi şeklindedir (Urfalı Mateos, s. 199). Müslüman tarihçiler de büyük rakamlardan bahsetmektedirler. İbn Kesir, 1 milyon Frenk askeri ile alınan Kudüs şehrinde 60 binden fazla Müslüman'ın öldürüldüğünü söyler (İbn Kesir, XII, s. 305). İbnü'l Esir'e göre ise bu sayı daha fazladır ve o, ölen Müslümanların sayısının 70 binden fazla olduğunu beyan etmektedir (İbnü'l Esir, X, s. 236). İbn Kalânisi sayı vermez hatta bu bölümü çok kısa biçimde geçmektedir. İbn Kalânisi yalnızca şehir halkının büyük bölümünün öldürüldüğünü söylemekte ve Yahudilerin sinagogda toplandığını ve Frenklerin sinagogu ateşe vererek onu Yahudilerin başına yıktığını ifade eder (İbn Kalânisi, s. 6). Modern araştırmacılarından Steven Runciman Kudüs'te öldürülenlerin sayısı hakkında kesin bir karar verilemeyeceğini belirtir ancak bilinen gerçeğin, şehirdeki tüm Müslüman ve Yahudilerin öldürüldüğü yönünde olduğunu ifade etmektedir (Runciman, I, s. 221). Amin Maalouf da Runciman ile aynı görüşü paylaşır ve rakamları doğrulamanın olanaksız olduğunu ifade eder (Maalouf, s. 78).

²⁴⁹³ Kudüs kuşatmasının ve şehrin Haçlılarca ele geçirilmesinin detayları için bkz, Anonim Haçlı Tarihi, ss. 154-157; Daha geniş detaylar için, William of Tyre, I, VIII, ss. 348-373; Runciman, I, ss. 215-222

Adhemar²⁴⁹⁴ Antakya'da ölmemiş olsaydı muhtemelen Kudüs cemaatinin başına geçecekti. Ancak onun yokluğunda Haçlılar, adaylar içerisindeki (pek çok muhalefet olmasına rağmen) Arnoul, Kudüs Haçlı Devleti'nin ilk piskoposu seçildi. Diğer yandan Godfrei de Bouillon da Kudüs'ün ilk kralı ilan olundu²⁴⁹⁵.

1234 Kroniği bu noktadan itibaren Haçlıların yayılarak, Filistin'deki pek çok şehir, kasaba ve köyle birlikte, tüm Celile bölgesini ele geçirdiklerini söylemektedir. Bu ifade kısmen doğru olmakla birlikte hatalar da içermektedir. Öncelikle bu ifadeye bakıldığında Filistin'in, Celile'nin bir bölümü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ki doğrusu tam tersidir. Yani Celile Filistin'in, yalnızca bir bölümüdür²⁴⁹⁶. Ayrıca Haçlılar, Kudüs'ü almadan önce, Antakya'dan ilerledikleri istikamette sahil kesimine yakın bazı kale ve şehirleri ele geçirmişler, pek çoğunu ise Kudüs'ün alınmasından sonra almışlardır. Ancak ilk dönem itibarıyla ele geçirdikleri yerler çoğunlukla, Antakya Kudüs hattı üzerinde olan ve yine çoğunluğu deniz kıyısında ya da deniz kıyısına yakın olan yerleşim yerleridir. İlk dönem Kudüs ile Mısır arasındaki şehirlerin hemen hepsi Fâtımîlerin elinde olduğu için Haçlılar buralarda ilerleme kaydedememişler, örneğin Kudüs'ün yalnızca 60 km batısında bulunan Askalan şehrini, ancak M. 1153 yılında ele geçirebilmişlerdir²⁴⁹⁷.

[251] Kont Sangil'in Tripolis²⁴⁹⁸ Şehri Üzerine Seferi:

Frenklerle birlikte gelen ordu liderlerinden Kont Sangil, yanına kalabalık bir ordu alarak Tripolis şehrini kuşattı ve şehre güçlü bir saldırı başlattı.

s.61

Şehir üç sağlam surla tahkim edilmiş ve her iki surun arasına derin hendekler kazılmıştı. Küçük bir şehirdi ancak içeride savaş cesareti yüksek kalabalık bir garnizon bulunmaktaydı. Sangil şehrin dışına, Lübnan Dağı eteklerine bir kale

²⁴⁹⁴ M.1045-1 Ağustos 1098. Papa II. Urbanus'un temsilcisi sıfatıyla, I. Haçlı Seferi'nin dini lideri konumundadır.

²⁴⁹⁵ Bar Hebraeus, II, s. 341; Michael, s. 619; Anna Komnena, s. 343; Anonim Haçlı Tarihi, s. 158; Carnotensis, s. 106. Godfrei ilk Kudüs kralı olmasına rağmen bu unvanla anılmak istememiş ve kendisinin *Advocatus Sancti Sepulchri* (Kutsal Mezar'ın Savunucusu) olarak isimlendirilmesini istemişti (Runciman, I, s. 226). Krş, William of Tyre, I, IX, s. 382; Carnotensis, s. 106

²⁴⁹⁶ Filistin bölgesi, sınırları tartışmalı olmakla birlikte genel olarak kuzeyden güneye Suriye ile Mısır arasında ve batıdan doğuya Akdeniz ile Şeria Nehri arasında kalan bölge olarak kabul edilir. Bu bölgenin toplam yüzölçümü yaklaşık 27 bin km² dir. Celile ise bu toprak parçasının kuzey bölümünde yer alan, Taberiye Gölü doğudaki sınırı olarak görülen ve buradan batıya doğru uzanan yaklaşık 2800 km² yüzölçümüne sahip, yani Filistin'in yaklaşık onda biri kadar yüzölçümüne sahip bir bölgedir.

²⁴⁹⁷ Eymen Fuâd SEYYİD, "Fâtımîler", TDVİA, Cilt: 12, 1995, ss. 228-237

²⁴⁹⁸ Trablus ya da Trablusşam. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde biri Lübnan'da, diğeri Libya'da olmak üzere iki tane Trablus şehri bulunuyordu. Bu nedenle Şam'a yakın olması nedeniyle Lübnan'dakine Trablusşam, Libya'dakine ise batıda olması nedeniyle Trablusgarp adı verilmiştir. Bilgi için bkz, Ahmet KAVAS, "Trablusgarp", TDVİA, C: 41, 2012, ss. 288-291

yaptı ve burada, günümüze kadar varlığını sürdüren, şehir benzeri kalabalık nüfuslu bir yerleşim yeri oluşturdu. Şehre karşı sürdürülen savaş, yedi sıkıntılı yıl boyunca sürdü ve nihayetinde şehrin valisi şehri teslim etti. İçeri giren Frenkler, şehrin tüm zenginliklerine el koydular ve içeride ellerine geçirdikleri Arapların hepsini öldürdüler. Frenkler Tripolis ile birlikte şehrin tüm havalisini ve kıyı kesimini ele geçirdiler. Sadece Şur, Aşkalun yani Askalan²⁴⁹⁹ dışında ki buralar bir süre daha Meşreynliler'in elinde kaldı. Bunun yanında Darmsuq, Hımş, Tedmür²⁵⁰⁰, Buşra ile Baalbek, Hama, Haleb, Kilis, Mabug, Harran ve Kalinikus²⁵⁰¹ şehirleri ise Türklerin elindeydi ve Türkler, Frenklerin elinde bulundurduğu bölgeler için tehdit oluşturunuyordu.

Görüldüğü üzere 1234 *Kroniği* yazarı, Kudüs'ün M. 1099 yılında Haçlılarca alınmasından sonra bu bölgedeki gelişmelerden ya bihaberdir ya da bu gelişmeleri yazmamıştır. Kudüs alındıktan sonra cereyan eden birtakım önemli hadiseler, örneğin Haçlılarla Fâtımîler arasında cereyan eden ve sonucu itibarıyla Kudüs şehrinin Haçlıların elinde kalmasını sağlayan, Miladî 12 Ağustos 1099 tarihli Askalan Savaşı kroniğin kayıtlarında yer almamaktadır²⁵⁰². Yazar bu noktada kronolojiyi de biraz karıştırmaktadır. Zira bu dönem itibarıyla anlatımına, Kudüs'ün alınmasından yaklaşık üç yıl sonra gerçekleşen, Raymond St. Gilles'in Trablus kuşatmasıyla devam ederken, iki yıl kadar önce Danişmendîlere esir düşen Bohemond'un hikâyesini, M. 1102 yılında başlayan Trablus kuşatmasının ardından vermektedir. Bunun yanında, Godfrei'nin iki yıllık hükümdarlığının ardından ölümü ve yerine I. Baoudouin'in geçmesi ile M. 1101 yılında gerçekleşen Haçlı Seferi'ne ait kayıtları da yine bundan sonra verecektir²⁵⁰³.

I. Haçlı Seferi ile ilgili bilgiler diğer Süryani tarihçiler Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya nazaran 1234 *Kroniği*'nde daha detaylıdır. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun I. Haçlı Seferine olan ilgileri daha ziyade Antakya kuşatması ile başlarken 1234 *Kroniği* bu hadiseyi, Haçlıların Konstantinopolis'e gelişlerinden itibaren ele almaktadır. Ancak Antakya'nın Haçlılar eline geçmesinden itibaren Kudüs'ün alınmasına kadar geçen süreç, her üç kaynakta da yüzeysel bilgilerle verilmektedir. Bu nedenle, Haçlı Seferi üzerine doğal olarak çok daha detaylı bilgiler veren Latin

²⁴⁹⁹ *سور* ya da *سور* her iki ifade de Askalan şehrini işaret etmektedir.

²⁵⁰⁰ *بوصرا* Palmira antik kenti.

²⁵⁰¹ Rakka.

²⁵⁰² Metin içeriğinde yer verilmeyen bu hadiseleri biz de değerlendirme dışında bırakıyoruz.

²⁵⁰³ 1234 *Kroniği* belirtmiş olduğumuz üzere kronolojik hatalar yaparken diğer iki Süryani tarihçi Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, Raymond St. Gilles'in Tripolis kuşatmasının kayıtlarını vermeden önce, kronolojiye uygun bazı olayların bilgilerini vermektedir.

kaynaklarında olduğu gibi, kişilerin isimleri pek zikredilmeden, hadiseler genel olarak *Frenkler* ismi üzerinden yürütölür²⁵⁰⁴. Ancak yazarların ellerindeki bilgiler detaylandıkça hadiseler bu defa kişiler etrafında dönmeye başlar. Bu kişilerden biri de Antakya'nın alınmasından sonra Kudüs'e doğru ilerleyen ordunun başına geçerek, I. Haçlı Seferi'nin lideri konumuna gelen ancak sonraları askeri başarısızlıkları ve siyasi kararları nedeniyle tepki çekerek, eski itibarını kaybedecek olan Raymond St. Gilles'tir. Fakat *1234 Kroniği*, Haçlı Seferi'ne dâhil olduktan sonra pek çok olayda ismi geçen hatta Steven Runciman'ın da I. Haçlı Seferi'ni bir nevi onun perspektifinden anlattığı Raymond'un, yalnızca kariyerindeki son hadiseyi konu edinmektedir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere I. Haçlı Seferi'ni gerçekleştirenler, Antakya'dan yola çıktıktan sonra güvenlikleri gerekçesiyle, güçlü Türk hükümdarların yönetimi altında bulunan iç bölgelere pek girmemişler, daha ziyade kıyıya yakın bir güzergâh izlemişlerdi. Takip ettikleri bu güzergâh üzerinde bulunan iki önemli Arap emirliği, şayzer hâkimi Münkızîler ve Trablus hâkimi şii Arap Beni Ammâr ile nispeten dostane ilişkiler içine girmeyi, en azından onların tarafsızlığını sağlamayı tercih etmiřlerdi²⁵⁰⁵. Bu süreçte, bir an evvel Kudüs'e ulaşmak amacıyla hareket eden Haçlı liderleri, pek çok bölge ve şehrin ele geçirilmesi işini de Kudüs'ün alınmasından sonraya bırakmıştı.

Haçlı liderlerinin bir kısmı, Kudüs'ün alınmasının ardından civar beldeleri de ele geçirmek ve Filistin'de kurmak istedikleri Hristiyan devletinin mümkün olduğunca güven içerisinde ve sağlam temellere oturtulması amacıyla faaliyetlerine devam etmekteydi. Ancak içlerinden bazıları ise Kudüs'ün alınmasıyla birlikte, yemin etmiş bulundukları kutsal vazifelerini yerine getirmiş olmanın manevi tatminiyle, Avrupa'ya geri dönmeyi düşünmekteydi. Bu düşünceye haiz Normandiya dükü II. Robert ile Flandre kontu II. Robert, ölkelerine geri dönmek amacıyla M.1099 yılının yaz sonlarında Kudüs'ten ayrıldılar. Yanlarında Kudüs'te aradığını bulamamış olan Raymond St. Gilles de vardı ancak Raymond, Avrupa'ya geri dönmeyi düşünmüyordu. Raymond, tıpkı Baudouin ve Bohemond'un yapmış oldukları gibi kendine bağımsız bir hükümdarlık kurmayı istemekteydi. Bunun için de hem

²⁵⁰⁴ Bu nedenden dolayıdır ki I. Haçlı Seferi'nin en etkili isimlerinden biri olan Raymond St. Gilles'in ismi bu noktaya kadar, yalnızca Haçlı Seferi'nin başlamasıyla ilgili bilgi verilirken, bu sefere katılan önemli kişilerin arasında ve yalnızca bir defa geçmektedir.

²⁵⁰⁵ Runciman, I, s. 206

Türklerden hem de Mısırlılardan uzakta ve emniyette olan, ayrıca hiç de savaşçı olmayan Beni Ammâr'ın hüküm sürmekte olduğu bölgeyi seçmişti²⁵⁰⁶.

Antakya ve Urfa şehirleri daha önceden alınmış ve bu şehirlerde Hristiyanların hâkimiyeti tesis edilmişti. Daha sonra Kudüs ve Filistin'deki bazı şehir ve kasabaların da ele geçirilmesiyle, Antakya ve Urfa'daki yapının bir benzeri de burada vücuda getirilmişti. Ancak Antakya ve Urfa ile Kudüs arasındaki coğrafyada bulunan ve denize kadar uzanan Müslüman egemenliği, iki bölgenin birbiriyle olan ilişkisini kesme tehlikesini barındırıyordu ve bu nedenle bu bölgenin Müslümanlardan temizlenmesi ve kuzey ile güneyi birbirine kesintisiz biçimde bağlamak zarureti ortaya çıkıyordu²⁵⁰⁷. Bu zaruret Raymond'a, yapmak istediği şey için Hristiyanların gözünde meşruiyet kazandıracak yeterli bahaneyi vermekteydi. Zira tam da burada kuracağı kendi devleti, hem Antakya ve Urfa ile Filistin'in kesintisiz bağını tesis edecek hem de Trablus şehrinin uygun limanı sayesinde muazzam bir deniz ticaretine hükmedebilecekti.

M. 1101 yılındaki felaketle sonuçlanan Haçlı Seferi'nden sağ kurtulan liderlerin bazılarıyla birlikte Kudüs'e gitmek için hareket eden Raymond, kabileyle birlikte girdiği Tartus'ta kalmaya ve burayı kendi hâkimiyetinin merkezi yapmaya karar verdi²⁵⁰⁸. Hemen ardından Trablus şehri üzerine bir muhasara gerçekleştirdi. Bu sırada Trablus hâkimi Beni Ammâr ailesinin reisi konumundaki Fahrülmülk Ebu Ali, yakındaki Müslüman hükümdarlardan yardım istemiş ve Raymond'un üç yüz kişiden biraz fazla olan kuvvetini gözüne kestiren Müslümanlar, onu Trablus önlerinde yok edebilecekleri düşüncesiyle harekete geçtiler. Ancak kendi ordusundan çok daha kalabalık olan Müslüman ordusuna karşı Raymond, şaşırtıcı bir zafer kazandı. Bu zaferle yitirmiş olduğu itibarını geri kazanmıştı ancak hala Trablus'u alacak kadar güçlü değildi. Trablus hükümdarından yüklü mükterda haraç alan Raymond, kuşatmayı kaldırdı ve Tartus'a geri döndü. Ertesi yıl ise daha güçlü olarak geldi ve Trablus'u yeniden kuşattı. M. 1104 yılında ise Trablus şehrinin karşısına bir kale bina etti ve kuşatmayı bizzat buradan sürdürdü. Aynı yılın yaz sonlarına doğru Fahrülmülk'ün askerleri bir çıkış hareketi yaparak, şehirle Raymond'un kalesi arasında bulunan varoş yerleşimlerini yaktılar. Bu yangında Raymond da çöken bir

²⁵⁰⁶ Runciman, I, ss. 229-230; Krş, Carnotensis, s. 110

²⁵⁰⁷ Runciman, II, s. 46

²⁵⁰⁸ Runciman, II, ss. 47-48. Runciman, birlikte yolculuk ettikleri ve kendilerini Kudüs'e götüreceklerini düşündükleri Raymond'un bu kararına diğer Haçlı liderlerinin çok öfkeli olduğunu belirtir.

çatı parçası nedeniyle yaralanmıştı. Birkaç ay sonra, almış olduğu yaraların bir türlü iyileşmemesi nedeniyle 28 Şubat 1105 tarihinde Raymond St. Gilles öldü²⁵⁰⁹. Raymond'un yerine kuşatmaya, akrabası Guillaume-Jourdain devam etti. Raymond'un ölümünün şehrini kurtarmaya yetmediğini gören Fahrülmülk, Bağdâd'da bulunan Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım almak ümidiyle yola çıktı. Ancak onun gitmesinin ardından, şehri emanet etmiş olduğu Ebu'l-Menakib bin Ammâr, Fâtımîlere haber göndererek şehri kendilerine teslim edeceklerini bildirdi. Bu yeni gelişmeyle birlikte şehrin idaresi M.1108 yılında beklenmedik biçimde Fâtımîlerin eline geçti. Ancak şehri Fâtımîler de uzun süre ellerinde tutamadılar.

M. 1109 yılında Fransa'dan gelerek, babasının mirasını devralan Raymond'un oğlu Bertrand, diğer Haçlı liderleri ve Kudüs kralı Baudouin'in de desteğiyle Trablus şehri üzerine büyük bir muhasara gerçekleştirdi²⁵¹⁰. Şehri Fâtımîler adına yöneten Şerefüddeve, halkın serbestçe ayrılmasına müsaade ederlerse şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu şartları kabul eden Haçlılar, Miladî 12 Temmuz 1109 tarihinde Trablus'a girerek şehri ellerine geçirdiler²⁵¹¹.

Netice itibarıyla Trablus şehri, *1234 Kroniği*'nin de söylemiş olduğu gibi ilk kuşatmanın yedi yıl sonrasında alınabilmiştir. Ancak bu şehrin yedi yıl boyunca aralıksız bir kuşatmaya maruz kaldığı anlamına gelmemelidir. Zira Raymond, şehri ilk kuşatmasını kaldırdıktan sonra bir sonraki yıl şehri yeniden kuşatmış, hatta kuşatmanın kalıcı olmasını sağlamak için şehrin karşısına bir kale de yapmış fakat araya Raymond'un ölümü de dâhil olmak üzere pek çok hadise girmişti. Aradan geçen bu sürede ise Trablus şehri ile kuşatmacıların arasında, birbirine komşu iki düşman gücün rutin ilişkisi husule gelmiştir. Hadise Bar Hebraeus'ta da yer almaktadır. Ancak Bar Hebraeus, Raymond ile Müslüman ordusu arasındaki savaşın Kilikya'da olduğunu, Müslümanların Raymond'a Tarsus'ta iken saldırdığını, Raymond'un Müslümanları mağlup ettikten sonra Kilikya'dan çıkarak Trablus'u kuşattığını söylemektedir²⁵¹². Mihael Rabo ise çok daha kısa bilgi vererek H.500/M.1106-1107 yılında Frenklerin Trablus'a karşı şiddetli bir saldırı yaptıklarını, askerlerini öldürdükten sonra halkını da

²⁵⁰⁹ İbnü'l Esir'e göre yaralandıktan on gün sonra ölmüştür (İbnü'l Esir, X, s. 331).

²⁵¹⁰ Bu tarihi, "*Kudüs'ün alınmasından on bir yıl sonra*" diyerek Carnotensis de teyit etmektedir (Carnotensis, s. 175).

²⁵¹¹ Runciman, II, ss. 56-57

²⁵¹² Bar Hebraeus, II, s. 343. Müslüman ordusu Raymond'a Tarsus değil, Tartus'ta saldırmıştır. Burada bir okuma hatası olduğu görülmektedir. Ancak bu hata Ö.R. Doğrul'un yapmış olduğu Türkçe tercümede değil, Wallis Budge'ın yaptığı İngilizce tercümeden kaynaklanmaktadır. Zira metnin Süryanice'den İngilizce'ye yapılan tercümesinde de *Tarsus* ifadesi verilmektedir.

esir ederek tüm bölgeyi ellerine geçirdiklerini söyler²⁵¹³. Hadise üzerine İbnü'l Esir daha tafsilatlı bilgi vermektedir. İbnü'l Esir, Trablus'un içinde bulunduğu şartları, önce Sultan Alparslan dönemiyle ardından da kendi zamanında, Moğollar ile Haçlılar arasında kalan Müslümanların durumu ile de kıyaslamaktadır. Bir dönem gayrimüslimler karşısında Müslümanların ne denli üstün olduklarını ancak daha sonraları bu üstünlüğün el değiştirmiş olduğunu belirterek, bu durumu esasında Müslümanları zafere götürecek bir hükümdar olmamasına bağlamaktadır²⁵¹⁴.

[252] Antakya Hâkimi Baymund'un, Kapadokya Hükümdarı Danuşman'a²⁵¹⁵ Esir Düşmesi:

Bu dönemde Meliþene'nin hâkimi Gabriel isminde Kalkedoncu biriydi. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi onu Meliþene idaresine komutan Bozan tayin etmişti. Bozan öldürüldükten sonra şehir onun hâkimiyetinde kaldı. İşte bu Gabriel, Antyukyā hâkimi Baymund'a elçiler göndererek, Meliþene'ye gelmesini ve Kira Murpia²⁵¹⁶ adındaki kızını eş olarak almasını istedi. Bununla birlikte şehri de çeyiz olarak kızıyla birlikte kendisine vereceğini bildirdi. Gelen bu teklif üzerine Baymund, Meliþene'ye gitmek üzere yola çıktı. Şehrin yakınlarına geldiği sırada, Pontus ve Kapadokya bölgelerinin hükümdarı Danuşman saldırdı ve beraberindeki Frenkleri öldürerek Baymund'u esir aldı. Bir süre esir kaldıktan sonra büyük miktarda altını kurtuluş fidyesi olarak veren Baymund, kız kardeşinin oğlu Tancrı'nin idaresi altındaki Antyukyā'ya geldi.

s.62

Daha sonra da deniz yoluyla memleketine döndü ve orada öldü. Tripolis'i eline geçirmiş bulunan Sangil de buranın idaresini oğluna teslim etti ve o da deniz yoluyla kendi ülkesine geri döndü²⁵¹⁷.

Önceden de belirtmiş olduğumuz üzere kroniğimiziz yazarı kimi yerlerde kronolojiyi karıştırmaktadır. Bu bölümde verilmiş olan hadise de esasında Raymond'un Trablus kuşatmasından önce cereyan etmiş olan hadiselerden biridir. Bununla birlikte ortaya çıkan bir detay şudur ki, Süryani tarih yazıcıları, Filistin gibi uzak bölgelerden haber almakta güçlük çekerken, kendi yaşadıkları coğrafyalara yakın yerlerden, muhtemelen sözlü rivayetlerin ve yazılı belgelerin de fazla olması sayesinde

²⁵¹³ Michael, s. 639

²⁵¹⁴ İbnü'l Esir, X, ss. 331-332

²⁵¹⁵ ^{ⲁⲛⲟⲩⲙⲉⲛ} Danişmend Ahmed Gazi (ö:1084). Danişmendli Beyliği'nin kurucusu olarak kabul edilir.

²⁵¹⁶ ^{ⲙⲉⲗⲓⲥⲁⲛⲉ} ya da Malatyalı Morfia (ö:1126/7).

²⁵¹⁷ Raymond St. Gilles, Trablus kuşatması sırasında aldığı yaralar nedeniyle 28 Şubat 1105 tarihinde öldü.

daha detaylı bilgi almaktadırlar²⁵¹⁸. Malatya'nın üzerinde dönen olaylar ve bu bölümde bahsedilmiş olan Antakya hükümdarı Bohemond'un Danişmendliler eline esir düşmesi hadisesi de bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Ancak bu hadise özelinde *1234 Kroniği* ile diğer iki Süryani kroniği arasında önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Pek çok olayda Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya oranla daha detaylı bilgiler aktaran *1234 Kroniği*'nin kayıtları bu hadisede, diğer iki kroniğin kayıtlarına oranla kısır kalmaktadır.

1234 Kroniği'nin yüzeysel bilgilerle paylaştığı hadisenin oldukça tafsilatlı anlatımlarını Mihael Rabo ve Bar Hebraeus yapmaktadır. Buna göre, Danişmendli tehdidi karşısında bunalan Malatya hâkimi Gabriel, şehri teslim etmek ve kızını gelin olarak vermek karşılığında Antakya hükümdarı Bohemond'a haber gönderdi. Davete icabet eden Bohemond da Malatya'yı egemenlik sahasına katmak için harekete geçti. Kendinden emin ve temkinsiz bir şekilde ilerleyen Bohemond'a karşı, Malatya'ya kadar olan bölgeyi eline geçirmesi halinde kendilerini buralardan süreceğini düşünen Ermeniler, Danişmendlileri durumdan haberdar ettiler. Diğer yandan Gabriel de Bohemond'un gelişini Danişmendlilerle aynı zamana denk getirmek için tedbirler almaktaydı. Kendisine gelen ihbar üzerine harekete geçen Danişmend Beyi Gümüştekin, Capna ya da Gapna Köyü'ne ulaştığı sırada Bohemond'a pusu kurarak onu ve beraberindeki pek çok Haçlı şefini ele geçirdi. Bohemond ve beraberindekiler zincire vurularak önce Sivas'a, ardından da daha güvenli addettikleri Niksar'a götürüldüler²⁵¹⁹.

Konu hakkında detaylı bilgi veren bir diğer kaynak da Urfalı Mateos Vekayinâmesi'dir. Urfalı Mateos, tüm bilgileri detaylı biçimde aktarırken diğer kaynakların vermiş olduğu "*Ermenilerin Danişmendli Gümüştekin'e haber göndermesi*" detayını vermemektedir²⁵²⁰. Mateos'un bu bilgiye sahip olması, kendi yaşadığı dönem olması itibarıyla çok muhtemeldir. Ancak bu olay özelinde, Ermenilerin Hristiyanlara ihanet etmiş olması fikrini ya kabullenmek istememiş ya da bunu satırlarında paylaşmak istememiştir.

²⁵¹⁸ Bunun şüphesiz en önemli sebebi de Urfa, Tur Abdin ve Malatya üçgenindeki Süryani manastırlarının XII-XIII. yüzyıllarda oldukça faal olmaları ve Süryani yazarların bu manastırların hemen hepsinde bulunabilecek pek çok yazılı belgeye çok daha kolay ulaşım olanağı bulmuş olmalarıdır.

²⁵¹⁹ Michael, ss. 621-623; Bar Hebraeus, II, ss. 341-343; Carnotensis, ss. 117-118; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II. Cilt, ss. 35-36

²⁵²⁰ Urfalı Mateos, ss. 204-206

[253] Piřabin²⁵²¹ Kralının Seferi, Ordusunun Bozguna Uğraması ve Yalnız Başına Geri Dönmesi:

Pişabin adındaki başka bir Frenk lideri, Frenklerin Suriye ve Filistin topraklarında pek çok yeri ele geçirdiklerini duyunca harekete geçti ve Pamfilya²⁵²² ve Kapadokya üzerinden Kuzey bölgeleri eline geçirmeyi planladı. Bu şekilde yola çıkarak Konstantinopolis'e geldi ve imparator Aleks'e danışarak, ondan yolu bilen ve rehberlik edebilecek birilerini istedi. İmparator Aleks ise, ona ihanet etti ve onu yanlış yönlendirdi. Yanlarına verdiği kişilere, onları yoldan saptırarak suyun ve yiyeceğin olmadığı farklı yerlere yönlendirmelerini ve bu arada Türklere de haber vererek onları sarmalarını emretti. Onlar da aynen söyleneni yaptılar. Türkler, çok kalabalık bir şekilde bulundukları yere gelerek onları çevrelediler. Açlık ve susuzluktan yorgun düşmüş olan bu ordu, savaştacak güçleri ve kaçacak yerleri olmayınca, kendilerini kuşatan Türklerin ok yağmuruyla delik deşik edildi. Büyük çoğunluğu Türklerin keskin kılıçlarının ağzında kırılıp gitti. Türkler onlardan, altınlar ve gümüşlerden oluşan büyük bir ganimet elde etti. Liderleri Pişabin ise az sayıdaki adamıyla kaçmayı başardı ve ülkesine geri döndü.

İlk Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasının haberi M. 1099 yılı sonlarında Avrupa'ya ulaştığında büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı. Tüm Avrupa bu büyük başarının sevincini paylaşıırken, bir yandan da bunun sürdürülebilir kılınması için Kutsal Topraklar'da daha fazla insana ihtiyaç duyulduğu gerçeği dile getirilmekteydi. Daha fazla asker ve daha fazla muhacir için orada hala ele geçirilmeyi bekleyen pek çok yer ve pek çok zenginlik bulunuyordu²⁵²³. Bu söylemler yeni bir Haçlı hareketini gerekli kılmaktaydı ve bu dönemde birbiri ardına üç ayrı ordu Kudüs'e gitmek için yola çıktı.

Milano piskoposu Anselm de Buis, Albert de Biandrate, Guibert de Parme gibi liderlerin öncülüğündeki, büyük çoğunluğu Lombardlardan müteşekkil ilk Haçlı kafilesi M. 1101 yılının yaz aylarının sonlarında hareket etti. Yol boyunca sürekli saldırgan ve kontrol edilemez tavırlar sergileyen, hatta Konstantinopolis'te imparatorun sarayına dâhi girmeye çalışan bu grup ile imparatorluğun arasındaki uzlaşmayı Raymond St. Gilles sağladı. Raymond, tecrübesi mucibince imparator Aleksios tarafından bu ordunun Antakya'ya götürölmesi için yetkilendirildi. Ancak

²⁵²¹ ^{هيويتري} Poitiers olmalıdır. Ancak kralın değil, geldiği yerin ismidir. Burada bahsi geçen sefer 1101 Yılı Haçlı Seferleri'dir. Birbirini izleyen üç ordu halinde Anadolu'ya giren Haçlılar, Anadolu Selçuklu Devleti ve Danişmendli Beyliği ittifakı neticesinde çok ağır kayıplar vermişler ve başarısızlığa uğramışlardır.

²⁵²² ^{پامفيليا} Pamfilya. Güney Anadolu'da Antalya'nın doğusunda kalan antik bölgenin ismidir.

²⁵²³ Runciman, II, s. 15

Lombardlar Antakya'ya gitmeden önce Niksar'da esir durumda bulunan Bohemond'u kurtarmak için doğuya gitmek istediler ve bu isteklerini kabul ettirdiler. Haçlıların bu kararı Orta Anadolu'da birleşik Danişmendli ve Selçuklu kuvvetlerince çok ağır biçimde cezalandırıldı. Haçlıların üstüne saldıran Türkler, geriye çok azı kaçma olanağı bulacak şekilde ordunun büyük bölümünü kılıçtan geçirdiler ve kafilenin içindeki sivillerin çoğunu da esir aldılar²⁵²⁴.

İlk ordunun İzmit'ten yola çıkmasının birkaç gün sonrasında, kont II. Guillaume de Nevers komutasındaki Fransızlardan müteşekkil, çok daha disiplinli ikinci bir ordu Konstantinopolis'e ulaştı. Başkentte fazla oyalanmadan yürüyüşüne devam etmek isteyen kont, bir önceki ordunun peşinden Ankara'ya kadar gitti. Ancak buraya vardığında önündeki ordunun yerini kimsenin bilmediğini öğrenince geri dönerek I. Haçlı Seferi'ndeki ordunun izlediği güzergâhı takip etmeye başladı. Ne var ki Türkler, onların gelişini haber almışlardı ve Haçlı ordusu Ereğli yakınlarındayken yaptıkları baskınla, bir önceki grupla aynı kaderi paylaşmalarına vesile oldular. İçlerinde Guillaume'nin de bulunduğu az miktarda kurtulanın dışında geri kalanların hepsi savaş alanında kılıçtan geçirilerek öldürüldü²⁵²⁵.

Guillaume de Nevers'in Anadolu'ya geçişinden birkaç gün sonra Fransızlar ve Almanlardan oluşan daha kalabalık ve güçlü bir ordu başkent Konstantinopolis'e ulaştı. Bu ordunun başında Aquitania dükü IX. Guillaume ile birlikte Bavyera dükü Welf bulunuyordu. Kendilerinden birkaç gün önce hareket etmiş olan Guillaume de Nevers'e yetişmek için hızlı biçimde Konya üzerine ilerlemeye başladılar. Ancak Konya'da bulunan garnizon ve halk, bu gelen ordunun büyüklüğü karşısında şehri tamamen boşlatmış ve giderken tüm yiyecek maddelerini de beraberlerinde götürmüşlerdi. Diğer yandan da yol üzerindeki su kuyuları Türkler tarafından doldurularak kurutulmuştu. Açlık ve susuzluk içerisinde ilerlemeye çalışan Haçlı ordusu Ereğli'ye ulaştığında bir akarsuya ulaştı. Ancak Türkler burada pusu kurmuştu ve Haçlılar susuzluklarını gidermek için dereye koştururken bulundukları yerlerden çıkarak Haçlı ordusunu kuşattılar. Birbiri ardına gelen Haçlı ordularının üçüncüsünün akıbeti de diğer ikisi gibi oldu. Haçlı ordusunun büyük bölümü bulundukları yerde yok edildi ve geriye kalan az sayıdakiler, güçlükle Antakya'ya ulaşmayı başardılar²⁵²⁶.

²⁵²⁴ Runciman, II, ss. 15-20

²⁵²⁵ Runciman, II, ss. 21-22

²⁵²⁶ Runciman, ss. 22-24

Böylece M. 1101 yılında arka arkaya üç Haçlı ordusu tarafından gerçekleştirilen bu sefer büyük bir felaketle sonuçlandı. Türklerin Anadolu'dan çıkarılamayacağı gibi, Anadolu'dan geçen karayolu güzergâhının da Avrupa'dan gelerek Filistin'e gitmek isteyenler için son derece tehlikeli bir yol olacağı kesinleşmiş oldu.

1234 Kroniği 1101 Yılı Haçlı Seferi'nin yalnızca üçüncü ayağını kendisine konu edinmektedir. Burada *Pitabin kralı* olarak zikrettiği kişi ise Aquitania dükü Poitiers'li IX. Guillaume'dir²⁵²⁷. Ancak her ne kadar bu seferin tek bir bölümünü konu edinse de 1101 Yılı Haçlı Seferi üzerine bilgi veren tek Süryani kaynağı *1234 Kroniği*'dir²⁵²⁸. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un eserlerinde bu hadise ile ilgili hiçbir bilgi yer almamaktadır. Hadise üzerine çok daha detaylı bilgiyi veren Doğu Hristiyan kaynağı ise Urfalı Mateos'tur. Ancak Mateos yalnızca iki Haçlı ordusu hakkında bilgi verirken, her iki ordunun başına gelenler için de imparator Aleksios'u suçlar. Mateos'un hikâyesini paylaştığı ordulardan birincisi, aralarında Raymond'un da bulunduğu ilk gelen ordudur ve Mateos, imparator Aleksios'un Haçlılara ihanet ederek, onların gelişini Kılıçarslan'a haber verdiğini ve Kılıçarslan'ın da 100 bin kadar Frenk'i kılıçtan geçirdiğini bildirir²⁵²⁹. Mateos, Guillaume de Nevers'in komuta ettiği ikinci Haçlı ordusunun akıbeti hakkında bilgi vermemektedir. Bahsetmiş olduğu diğer ordu, *1234 Kroniği*'nin de hikâyesini vermiş olduğu IX. Guillaume önderliğindeki ordudur. Mateos burada da yeminlerini tutmayıp, vaat etmiş oldukları şehirleri kendisine teslim etmedikleri için Frenklere kin duyan imparatorun, Haçlıların yanına verdiği refakatçilere onları çölden götürmelerini emrettiğini ve bu şekilde onları susuzluğa mahkûm ettiğini ifade eder²⁵³⁰.

1101 Yılı Haçlı Seferi İslâm kaynaklarında pek yer verilen bir hadise değildir. Işın Demirkent bunu, muasır Müslüman yazarların dahi Haçlı Seferleri'nin ciddiyetini doğru dürüst kavrayamamış olmalarına bağlamaktadır. Demirkent bu konuyu, 1101 Yılı seferinin çağdaşı olan tarihçi el-Azimî'nin hadiseye iki cümle ile değinirken, diğer bir çağdaş tarihçi İbn'ül Kalanisi'nin hiçbir şekilde bahsetmeyişiyle açıklar. Ayrıca sonraki dönem çalışmaları arasında da İbnü'l Esir ve Aksarayî dışında başka bir kaynakta bu hadise ile ilgili bilgi bulunmadığını, İbnü'l Esir'in yetersiz bilgi

²⁵²⁷ Urfalı Mateos Poitiers kontunu kast ederek IX. Guillaume'nin ismini Poitu olarak vermektedir (Urfalı Mateos, s. 216).

²⁵²⁸ Işın DEMİRKENT, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 20

²⁵²⁹ Urfalı Mateos, ss. 214-215

²⁵³⁰ Urfalı Mateos, ss. 215-218

vermesinin yanında Aksarayî'nin de verdiği kısa bilginin karmaşık olduğunu eklemektedir²⁵³¹.

İbnü'l Esir bu hadiseyle ilgili Raymond St. Gilles'in 100 bin kişilik bir orduyla Kılıçarslan'ın karşısına çıktığını, az sayıdaki kuvvetiyle Kılıçarslan'ın St. Gilles'i mağlup ettiğini ve yenilen St. Gilles'in 300 kişiyle Suriye'ye gittiğini bildirmektedir. İbnü'l Esir, yukarıda değerlendirmiş olduğumuz Raymond'un 300 kişilik bir kuvvetle Trablus'u kuşatması sırasında Müslümanların kendisine saldırmasını da bu hadiseye bağlamaktadır. Buna göre Raymond'un yanında az sayıda bir kuvvet olduğunu haber alan Trablus hâkimi Fahrülmülk, Şam hükümdarı Dukak'a haber göndererek, Raymond'u bu şekilde yakalamışken saldırmanın tam zamanı olduğunu bildirmiş ve bunun üzerine evvelce bahsetmiş olduğumuz savaş cereyan etmiştir²⁵³². İbnü'l Esir tüm bu hadiselerin evveliyatını ise Danişmendli Gümüştekin'in Bohemond'u esir etmesiyle ilişkilendirmektedir. İbnü'l Esir'e göre olaylar, Danişmendli Gümüştekin'in Bohemond'u esir alması üzerine beş Haçlı kontunun deniz yoluyla gelerek Bohemond'u kurtarmak istemesiyle başlamaktadır. Bu Haçlı ordusu Ankara'yı ele geçirerek içindeki Müslümanları öldürmüş ardından Gümüştekin'in bulunduğu bir başka kaleyi muhasara etmişlerdir. Gümüştekin ise topladığı orduyla Haçlılara saldırmış, geceyi fırsat bilerek kaçan 3 bin kişinin haricinde bu 300 bin kişilik Haçlı ordusundan geriye kimse kalmamıştır²⁵³³. İbnü'l Esir'in verdiği bu bilgi, Haçlı ordusunun sayısının oldukça mübalağalı olmasının yanında, Raymond'un eşlik ettiği 1101 Yılı Haçlı Seferi'nin ilk grubunun başına gelenlerle örtüşmektedir.

[254] Kudüs Kralı Gufro'nun Ölümü Hakkında:

Kudüs kralı Gufro, kardeşi Urhoy hâkimi Bagdin'i kendisinden sonra kral olarak atadıktan...²⁵³⁴ yıl sonra öldü.

s.63

Haber kendisine ulaştıktan sonra Bagdin Urhoy şehrini, Frenklerin liderlerinden ve kendisiyle aynı ismi taşıyan, akıllı bir adam olan bir başka

²⁵³¹ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 19. I. Haçlı Seferi esnasında genç yaşta olmasına rağmen dönemin tanığı olan İbn Kalânîsî, 1101 Yılı Haçlı Seferi ile ilgili bilgi vermediği gibi ilk Haçlı Seferi'nin iki safhasını oluşturan “*Halkın Haçlı Seferi*” ve “*Baronların Haçlı Seferi*” sürecini de tek bir cümlede ve I. Kılıçarslan üzerinden, “*Frenklerin pek çoğunu kılıçtan geçirdi, sonra Frenkler ordularını onun üzerine çevirdiler ve onu yendiler*” ifadeleriyle çok yüzeysel bir biçimde vermektedir (İbn Kalânîsî, s. 1).

²⁵³² İbnü'l Esir, X, ss. 280-281

²⁵³³ İbnü'l Esir, X, ss. 247-248. Urfalı Mateos da Haçlı ordusunun mevcudunu 100 bin kişi olarak verirken, sağ kurtulanların sayısının 300 kişi olduğu bilgisini vermektedir (Urfalı Mateos, s. 216).

²⁵³⁴ Boşluk. Eksik kısımdaki ifade “*iki yıl*”dır.

Bagdin'e²⁵³⁵ teslim etti. (Bagdin) Urhoy'dan ayrılarak Urişlem'e gitti ve kardeşinin yerine oranın kralı oldu. Urhoy'un yeni hâkimi(diğer) Bagdin'in akrabası olan Cuslin²⁵³⁶ Mabug havalisi içerisindeki Tel Başir'in²⁵³⁷ idarecisi olarak bulunuyordu. Bu sözünü ettiğimiz Bagdin, Urhoy hâkimi olduktan sonra, daha önce bahsettiğimiz Melitene hâkimi Gabriel, kızını onunla evlendirmek için Bagdin'e gönderdi. Aslında kızı, daha önce söylediğimiz gibi Baymund ile evlendirmek için hazırlanmıştı. Netice Gabriel'in istediği gibi oldu ve Urhoy hâkimi Bagdin, Gabriel'in kızı Kira Murphia ile evlendi ve onu Urhoy'a aldı.

Kudüs'ün ilk kralı²⁵³⁸ Godfrei de Bouillon, bir yıl kadar süren bir hükümdarlık döneminin ardından rahatsızlandı. Urfalı Mateos Godfrei'in sefer dönüşü uğramış olduğu Caeserea şehrinin idarecisinin, kendisi için vermiş olduğu ziyafette zehirlendiğini iddia etmektedir²⁵³⁹. Runciman ise Godfrei'in muhtemelen tifüs hastalığına yakalanmış olduğunu beyan eder²⁵⁴⁰. Sebebi ne olursa olsun, yaklaşık bir ay kadar süren sürecin sonunda Godfrei, Miladî 18 Temmuz 1100 tarihinde öldü. Ancak Godfrei öldüğünde *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi yerine herhangi birini tayin etmemişti. Yalnızca hasta yatağındayken idari işleri yürütmesi için yeğeni Warner de Gray'i görevlendirmişti ki Godfrei öldüğü sırada şehirde idareci sıfatıyla bulunan tek kişi de Warner'dı. Diğer Haçlı liderleriyle birlikte patrik Daimbert de Kudüs dışında askeri bir seferdeydi.

Godfrei'in ölüm haberi yayıldığı zaman liderler, Godfrei'in kardeşi ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun hükümdarı Baudouin'e haber göndererek, gelmesini ve kardeşinin mirasını devralmasını istediler. Ancak Kutsal Şehir'in idaresini kendisi devralmak isteyen Daimbert²⁵⁴¹, arasının en iyi olduğu Haçlı reislerinden Tancred ile beraber bu durumun önüne geçmek istemekteydi. Daimbert eğer şehri kendisi alamayacaksa, arasının oldukça iyi olduğu Antakya hâkimi Bohemond'un bu işi yüklenmesini istemekteydi. Diğer yandan Haçlı Seferi'nin erken dönemlerinde Baudouin ile Çukurova'da bir hâkimiyet mücadelesine girişmiş olan ve bu nedenle Baudouin ile

²⁵³⁵ Baudouin du Bourg (M.1060-21 Ağustos 1131). M.1100-1118 yılları arasında Urfa kontu. 14 Nisan 1118- 21 Ağustos 1131 yılları arası II. Boudouin unvanıyla üçüncü Kudüs kralı.

²⁵³⁶ جوسلين جوسلين de Courtenay ya da I. Joscelyn (ö:1131). Urfa kontu.

²⁵³⁷ غازي Gaziantep ilçesi Oğuzeli'de eski bir yerleşim yeri.

²⁵³⁸ Evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere, her ne kadar tetkik eserlerde *kral* tesmiye edilse de birinci el kaynaklar Godfrei için *Advocatus Sancti Sepulchri* yani Kutsal Mezar'ın Koruyucusu unvanını kullanmışlardır.

²⁵³⁹ Mateos'a göre zehirlenen yalnızca Godfrei değildi. Mateos, Godfrei'in maiyetinden kırk kişinin daha zehirlendiğini ve hepsinin birkaç gün sonra öldüklerini söyler (Urfalı Mateos, s. 203). Ancak Mateos'un bu iddiasını destekleyecek ikinci bir kaynak bulunmamaktadır.

²⁵⁴⁰ Runciman, I, s. 247

²⁵⁴¹ Godfrei hasta yatağındayken Kudüs şehrini Daimbert'e vasiyet ettiğini bildirmişti (Runciman, I, s. 244).

arası bozuk olan Tancred de teyzesinin oğlu²⁵⁴² Bohemond'un Kudüs hükümdarlığını desteklemekteydi. Daimbert, Tancred ile yaptığı iş birliği neticesinde Antakya'daki Bohemond'a bir mektup yazarak, Urfa hükümdarı Baudouin'in Kudüs'e gelmesini engellemesini istemişti. Ancak Daimbert'in kâtibi Morellus'un taşıdığı mektup, Antakya yolunda uğradığı Lazkiye'de ele geçirildi. Mektubu tercüme eden Raymond'un adamları Morellus'u tutukladılar ve bu mektup Bohemond'un eline hiçbir zaman ulaşmadı. Kaldı ki Bohemond da o günlerde Gabriel'in çağrısına icabet ederek Malatya'ya gitmek üzere yola çıkmaktaydı ve kısa bir süre sonra Danişmendli Gümüştekin'in eline esir düşecekti.

Baudouin, Bohemond'un esaret haberini alınca öncelikle Malatya üzerine gitti. Zira Gümüştekin, kazanmış olduğu zaferin nişanesi olan Haçlı şövalyelerinin kesilmiş başlarını göstermek için Malatya önündeydi. Ancak Baudouin'in gelişini haber alınca kendi bölgesine çekilmiş, Baudouin onu bir süre takip etmişse de bu bölgede kolayca pusuya düşebileceği düşüncesiyle Malatya'ya dönmüştü. Malatya'da Gabriel tarafından sevinçle karşılanan ve bu şehri vassallığına alan Baudouin Urfa'ya geri döndü. Şehre gelişinde ağabeyinin ölüm haberini ve Kudüs'e hükümdar olmak üzere getirilen daveti aldı. Hemen Antakya'da bulunan kuzeni Baudouin du Bourg'a haber göndererek onu Urfa'ya çağırdı ve kendi vassallığı altında Urfa'nın hâkimiyetini ona teslim etti. Ardından yola çıkan Baudouin, Kudüs'e giderek 11 Kasım 1100 tarihinde Kudüs'ün kralı unvanını aldı²⁵⁴³.

Baudouin du Bourg ya da başka deyişle II. Baudouin bir süre sonra yanına gelen teyzesinin oğlu Joscelin de Courtenay'a Tell Başer merkez olmak üzere, ülkesinin Fırat'ın batısında kalan bölgesinin tamamını verdi²⁵⁴⁴.

Diğer yandan üzerinde sürekli Danişmendli tehdidini hissedен Malatya hâkimi Gabriel, ilk geldikleri zamandan beri Haçlılarla ilişkilerini sağlam temellere oturtmak çabasındaydı. Bunun en iyi yolunun da bu ilişkileri evlilik bağıyla kuvvetlendirmek olduğu kanaatindeydi. Danişmendli Gümüştekin Malatya'ya geldiği sırada, Antakya hükümdarı Bohemond'dan yardım istemiş ve karşılığında şehri ve kızı Kira Morphie'yı kendisine eş olarak vermeyi vaat etmişti. Ne var ki bu davet üzerine gelen Bohemond, yolda Danişmendliler tarafından esir edilince Gabriel'in planı suya

²⁵⁴² Tancred ile Bohemond arasındaki akrabalığın detayları için *Bkz*, Urfalı Mateos, s. 203, Andreasyan Notu, Dn. 243

²⁵⁴³ Runciman, I, s. 252

²⁵⁴⁴ Runciman, II, s. 31

düşmüştü. Gabriel yine de bu bağı kurma konusunda ısrarcı davrandı ve en sonunda kızı Kira Morphia'yı, Urfa'nın yeni hükümdarı II. Baudouin ile evlendirdi.

[255] Emir Danuşman'ın Meliþene Üzerine Seferi ve Şehrin Türklerin Eline Geçmesi:

Emir Danuşman yani iç Kapadokya'nın sultanı, Baymund'u ele geçirip ondan yüklü miktarda altın aldıktan sonra daha da güçlendi. Ordusunu toplayarak Meliþene önlerine geldi ve kampını kurarak şehri ağır bir baskı altına aldı. Şehrin içindekiler güçleri nispetinde savaşımaya çalıştılar ancak savaş giderek sertleşti. Şehrin piskoposlarından bazıları ki onlar, insanları savaşmak için teşvik ediyor ve onlara gece gündüz dua ediyorlardı, yapacak başka bir şey olmadığını düşünerek şehrin idarecisi Gabriel'e barışı kabul etmeleri gerektiğini tavsiye ettiler. Savaşın en şiddetli anlarından birinde piskopos, Gabriel'i ikna etmeye çalışıyordu fakat bu melun adam başka planlar düşünüyordu. İçine şeytan girmiş olan bu adam piskoposu ve şehirdeki pek çok onurlu Hristiyan'ı öldürmeye cesaret etti. Bu yaptığına kendisine yardımcı olacağını ve kurtulacağını düşünüyordu ama bu, onun felaketi oldu. Bu sırada şehirde piskopos Yuhanon Said bar Sabuni²⁵⁴⁵ de bulunmaktaydı.

s.64

Sonuçta şehri kuşatanlar galip geldi ve şehri ele geçirdiler. Danuşman, şehrin hâkimi oldu, Gabriel öldürüldü ve hanesi tamamen yok edildi.

Danışmendli hükümdarı Gümüştekin Malatya'yı ele geçirmeyi ve hâkimiyet alanını bu bölgeye doğru genişletmeyi istemekteydi. I. Haçlı Seferi sırasında Anadolu Selçukluları ile birlikte Haçlı ordusuna direnmeye çalışmışlarsa da ağır zırhlı Haçlı ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur kalmışlardı²⁵⁴⁶. Haçlı ordusunun geçip gitmesinin ardından Gümüştekin, Malatya şehrini üç yıl sürecek bir muhasaranın altına aldı. Bu uzun soluklu kuşatmanın sonunda Gümüştekin'in baskısına direnemeyeceğini anlayan şehrin valisi Gabriel, evvelce de bahsetmiş olduğumuz üzere, Antakya hükümdarı Bohemond'u yardıma çağırmış ancak Bohemond, Gümüştekin tarafından esir alınarak Niksar'a götürülmüştü. Gümüştekin bu zaferin de etkisiyle Malatya'yı alacağını düşünmekteydi ancak beklenmedik bir gelişme Gümüştekin'in planlarını bir süre daha ertelemesine neden oldu. I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşarak doğuda bazı Haçlı devletlerinin kurulmuş olması Avrupa'dan yeni bir Haçlı dalgasının harekete geçmesine vesile oldu ve 1101 yılında peşpeşe üç büyük Haçlı ordusu Anadolu'ya

²⁵⁴⁵ سید یوحنا سوریانی ilahiyatçı ve din adamı (ö:1095). Danışmendlilerin Malatya'yı kuşatması sırasında şehrin metropolitidir.

²⁵⁴⁶ Abdülkerim ÖZAYDIN, "Dânişmendliler", TDVİA, Cilt: 8, 1993, ss. 469-474

girdi. Bu üç ordunun, yukarıda da değerdendirmiş olduğumuz üzere Anadolu'daki Türk kuvvetleri tarafından yok edilmesinin ardından Gümüştekin tekrar Malatya'nın muhasarası işine geri döndü.

Diğer yandan kızını Urfa kontu II. Baudouin ile evlendirerek güçlü bir müttefik kazandığını düşünen Gabriel ise Danişmendli baskısına karşı müttefikinin yardımına gelmesini bekliyordu. Ancak Baudouin'den beklenen yardım gelmedi. Malatya'da ise M.1097²⁵⁴⁷ yılında I. Kılıçarslan'ın şehri kuşattığı dönemde yaşanan bazı hadiseler nedeniyle Gabriel ile şehrin Süryani ve Ermeni sakinleri arasında gerginlik yaşanmış ve durum bugüne kadar da böyle gelmişti²⁵⁴⁸. Bu karışıklık sürecinde Gabriel ve onu destekleyen Romalılar, şüphelendikleri Ermeni ve Süryanileri işkenceye tabi tutuyor ve mallarını müsadere ediyorlardı. Gabriel'in bu nefret uyandırıcı eylemlerinin yanında, Gümüştekin'in tüm yaz süren kuşatması nedeniyle şehirde yaşanan kıtlık sonucunda, şehirdeki askerlerden bazıları şehrin kapılarını açarak Danişmendlilerin şehre girmesini sağladılar. Böylece Gümüştekin, hiçbir direnişle karşılaşmadan Miladi 18 Eylül 1101 tarihinde Malatya'ya girdi. Şehirde yaşayanların canlarına zarar verilmediği gibi Gümüştekin, kendi idare bölgesinden çok sayıda gıda maddesi ve hayvan getirerek şehrin ihtiyaçlarını da karşıladı²⁵⁴⁹. Gabriel ve ailesi ise öldürüldü²⁵⁵⁰.

²⁵⁴⁷ Bar Hebraeus I. Kılıçarslan'ın Malatya kuşatmasını ve dolayısıyla Said Bar Sabuni'nin öldürülmesini H.488/M.1095 ve AG.1406/M.1095 yılı olarak kaydetmektedir (Bar Hebraeus, I, ss. 335-336).

²⁵⁴⁸ Kılıçarslan Malatya'yı kuşattığı sırada şehrin Süryani metropoliti Yuhanon Said bar Sabuni, Sultan'ın elçileriyle görüşmüş ve bunun sonrasında Gabriel'e, Türklerin şehri almasının zor olduğunu ancak yine de onların buradan çekilmesi için Sultan'a, onu ikna edici birtakım hediyeler verilmesi gerektiğini söylemişti. Said bar Sabuni'nin bu tavrı karşısında çok öfkelenen Gabriel, onun öldürülmesini emretmişti (Michael, s. 621; Bar Hebraeus, I, ss. 335-337).

Malatya'nın yerlisi olan bu din adamı, Yuhanon ismiyle şehrin metropolitliğine yükselmiş ve bundan kısa bir süre sonra da Gabriel'in emriyle öldürülmüştür. Said bar Sabuni aynı zamanda şairdir ve Süryani literatüründe "*Sedraların yazarı*" olarak bilinir (Sedra, ilahi duanın ikinci kısmıdır ve genellikle papaz sunağa doğru ilerlerken söylenir, Bilgi için bkz, Ephrem BARSOUM, History of Syriac Literature and Sciences-Kitab al-Lulu al-Manthur fi Tarikh al-Ulum wa al-Adab al-Suryaniyya, Tr: Matti Moosa, Passeggiata Press, Pueblo, ABD, 2000, s. 195). Süryani Kilisesi'nin geç dönem şehitlerinden olması ve ölüm emrini (etnik olarak Ermeni de olsa), Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlı bir Romalı'nın vermiş olması Said bar Sabuni'yi Süryaniler açısından çok önemli bir kişilik haline getirmektedir. Onun ölüm emirini veren Gabriel, Süryani yazarlar tarafından *melun*, *hain* gibi ifadelerle anılır.

²⁵⁴⁹ Bar Hebraeus, II, ss. 342-343; Michael, s. 622; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 37-38

²⁵⁵⁰ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo Gabriel'in, şehrin içkalesini teslim etmemek için hile yaptığı gerekçesiyle Türkler tarafından öldürölüp, cesedinin köpeklere atıldığını söylerler.

[257]²⁵⁵¹ Seruc'un Nasıl Frenklerin Eline Geçtiğine Dair:

Urhoy havalisi içinde yer alan Seruc, Artukoğulları Türklerinden Belek²⁵⁵² isminde biri tarafından yönetilmekteydi. Şehir bu dönemde, içinde yaşayan çok sayıda Müslüman ve Hristiyan'la dolu zengin ve refah içinde bir yerdi. Urhoy Frenkleri şehri bir yandan baskı altına almışken, Ermeniler de Frenklerin komutası altında, başka bir yönden, Fırat kıyısı üzerinden şehri zorluyordu. Belek, şehrin Hristiyan topraklarının ortasında bu şekilde daha fazla devam edemeyeceğini görünce, Urhoy hâkimi Bagdin'e elçiler gönderdi ve şartlarını kabul etmesi ve bunun, aralarında yapacakları bir antlaşmayla garanti altına alınması durumunda Seruc şehrini ona teslim edebileceğini bildirdi. Bagdin, Belek'in elçilerini kabul etti ve onlara tüm isteklerinin kabul edileceğini bildirdi. Ardından Seruc şehri ve kalesi Bagdin'e teslim edildi. Bagdin oraya Frenkler'den tanınmış biri olan Futşir²⁵⁵³ isminde birini koydu. Bu Futşir, Seruc'da hâkim olduktan sonra şehirden çok sayıda altın ele geçirdi. Şehrin önde gelenlerinden ve idarecilerinden olan Ubeyde ismindeki Müslüman bir Arap'ı, kardeşi ve akrabalarıyla birlikte ele geçirdi ve onların evlerine ve yüklü miktardaki mal varlıklarına el koydu. İşte bu Futşir bu şekilde çok zengin oldu.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra taht mücadelesi veren kardeşi Tutuş, Urfa hâkimi Bozan'ı öldürttükten sonra Suruç'u Artukoğlu Sökmen'e vermiş, Sökmen de burayı yeğeni Belek'e vermişti²⁵⁵⁴. Ancak bir süre sonra Haçlılar, Suruç şehrini ele geçirdiler. Bu ele geçirmenin ise ne şekilde olduğu kaynaklarda belirgin değildir. Kimi kaynaklara göre Belek, şehir halkının kendi yönetiminden memnun olmaması nedeniyle şehri, M.1098 yılında Urfa kontu I. Baudouin'e teslim etmiştir²⁵⁵⁵. Fakat dönemin koşulları göz önüne alındığında böylesine önemli bir şehrin, halkının talebi üzerine Haçlılara devredilmiş olması pek akla yatmamaktadır. Elimizdeki kaynakların büyük çoğunluğu XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyılın ilk yılları itibarıyla Suruç ve Belek ilişkisi hakkında çok fazla bilgi vermemektedirler. Buna mukabil, Belek'in faaliyetleri kaynaklarda çoğunlukla, M.1110'lu yıllardan itibaren yer almaktadır. Suruç'un Belek tarafından Baudouin'e teslim edilmesi konusunda ne diğer Süryani kaynaklarında ne de Urfalı Mateos gibi döneme tanıklık etmiş bir

²⁵⁵¹ [256] no'lu paragraf başlığı bulunmamaktadır.

²⁵⁵² ^{ⲉⲃⲗⲉⲕ} Belek bin Behram bin Artuk (ö:5 Mayıs 1124). Türkmen emiri ve komutanı. M. 1112 yılında bölgenin hâkimi Çubukoğlu Mehmet Bey'in ölümü üzerine, Harput vr çrvresindeki kasabalar hariç olmak üzere, Mehmet Bey'e ait tüm araziye aldı ve Palu merkezli bir beylik kurdu. Bilgi için bkz, Coşkun ALPTEKİN, "Belek b. Behrâm", TDVİA, Cilt: 5, 1992, ss. 402-403

²⁵⁵³ ^{ⲉⲃⲗⲉⲕ} Foucher de Chartres. Bu isim, Fulcherius Carnotensis isminin Fransızca söylenişidir. Ancak bu kişi, I. Haçlı Seferi'nin kayıtlarını tutan tarihçi ve din adamı Fulcherius Carnotensis değildir.

²⁵⁵⁴ Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm"

²⁵⁵⁵ Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm"

Urfalı'nın kroniğinde bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda Suruç'un teslimi konusunda, yukarıdaki gerekçeden ziyade *1234 Kroniği*'nin sunmakta olduğu gerekçe daha akla yatkındır. Birinci Haçlı Seferi sırasında Antakya'nın Haçlıların eline geçmesi üzerine, Kürboğa'nın şehre yaptığı saldırının Haçlıların lehine sonuçlanması hem Antakya'da hem de Urfa'daki Haçlı idaresini sağlamlaştırmış oldu. Bunu müteakip dönemde hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışan Urfa kontu I. Baudouin, Samsat ile birlikte Suruç'u da egemenlik sahasına katmıştı²⁵⁵⁶. Ali Öngül zamane tarihçilerinin bu hadiseyi gelenek haline getirdikleri biçimde, Urfa Haçlı Kontluğu'nun kuruluşunun hemen sonrasına koymuş olmalarının hata olduğunu, bunun ancak Kürboğa'nın yenilgisinin ardından gerçekleşmiş olabileceğini iddia etmektedir²⁵⁵⁷. Bu kabul edilebilir bir görüştür zira her ne kadar Urfa Haçlıların eline geçmişse de şehrin etrafı hala güçlü Türk beylerinin egemenliği altındadır. Baudouin ise Türkler tıpkı Kürboğa örneğinde olduğu gibi ağır bir kayıp yaşamadıktan sonra henüz onları bu bölgelerden tek başına çıkarabilecek kadar güçlü değildir. Bu nedenle Türk ordularının Antakya önündeki yenilgisinin ardından Antakya-Urfa hattı Haçlıların üstün duruma geldiği bir bölge olacaktır ve böylesi bir durumda Belek, *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi Ermeni ve Haçlıların tazyiki karşısında şehri teslim etmeyi teklif etmiş olmalıdır²⁵⁵⁸.

s.65

[258] Seruc'un Müslümanlardan Alınmasının Ardından Yaşanan Hadiseler, Bagdin ile Sukman'ın Karşı Karşıya Gelmesi ve Şehirdeki Müslümanların Katledilmeleri Hakkında:

Belek'in amcası Artukoğlu Sukman, Seruc'un Frenklerce alındığını duyunca büyük bir ordu topladı ve Seruc'a gitti. Şehirdeki Müslüman varlığının sayısına da güvenerek, orayı kuşatma altına aldı. Urhoy hâkimi Bagdin, bu gelişmeden haberdar olunca çıktı ve Sukman ile savaşmak için bölgeye gitti. İki ordu birbirine yaklaştığı sırada Frenkler Türklerin hem önlerinden hem de arkalarında kurmuş oldukları pusuya düştüler. Frenklerin çoğu öldürüldü, Bagdin ise Urhoy'a kaçtı. Ardından aceleyle Fırat'ı geçti ve yeni bir ordu oluşturmak ve hem Seruc'u hem de esir düşen Futşir'i²⁵⁵⁹ kurtarabilmek

²⁵⁵⁶ Demirkent, Korkmaz, “İslâm ...”, s. 123

²⁵⁵⁷ Ali Öngül, Urfa Tarihi, s. 99; İşin Demirkent de Baudouin'in, Kürboğa'nın yenilgisinin ardından Urfa civarında yalnızca güçsüz Türk birliklerinin kalmış olmasından yararlanarak Samsat ve Suruç'u ele geçirerek, durumunu sağlamlaştırdığını ifade etmektedir (Demirkent, Urfa ..., II, s. 3).

²⁵⁵⁸ Krş, William of Tyre, I, VII, ss. 306-308

²⁵⁵⁹ Yazar burada hatalı bilgi vermektedir. Suruç'un idarecisi olan Foucher, bu savaşta öldürülmüştür. Krş, Urfalı Mateos, s. 206; Runciman, II, s. 30

amacıyla Antakya'ya gitti. Seruc'daki Hristiyanlar, kendileriyle birlikte olan Papyus ismindeki Urhoy Frenk piskoposu ile birlikte kaleye sığındılar. Yanlarında işçiler, marangozlar ve demirciler bulunmaktaydı. Frenkleri mağlup eden Türkler, gelerek kaleyi kuşattılar ve kaledeki Hristiyanlara karşı şiddetli bir saldırı başlattılar. Savaş gece ve gündüz devam ederken, Bagdin'in elçisi geldi ve "Siz içeridekiler, hazır olun" dedi. Şafak sökerken Frenkler, meşaleleri yakarak mızraklarının ucuna koydular ve yeri titreten gürültüleriyle geldiler. İçeridekiler de onlara yardım etmek amacıyla kaleden dışarı çıktı. Korkuya kapılan Türkler, onların önünde kırıldılar ve pek çoğu kılıçtan geçirildi. Ardından Frenkler, Türklerin ordugâhına yöneldiler ve buradaki sınırsız ganimeti yağmaladılar. Şehirde bulunan Müslümanlar bu gelişme üzerine, Frenklerin kendilerine merhamet göstermeyecekleri düşüncesiyle korktular ve toplanarak şehrin kapılarını tuttular ve bir Müslüman Türk ordusunun gelip kendilerini kurtarması ümidiyle Frenklere direnmeye çalıştılar.

s.66

Frenkler, onlara zarar vermeyeceklerini, öldürmeyeceklerini söyleyerek onları bu inatlarından vazgeçirmeye çalıştılar ancak ikna edemediler. Sonra, Frenkler şehirdeki Hristiyanlara çağrıda bulunarak, "Şehirdeki tüm Hristiyanlar, haç sembolünü taksın" dediler. Bunun ardından aslanlar gibi kükreyerek kaleden atladılar ve kasaplar gibi şehrin içine daldılar. Şehirdeki Müslümanları genç yaşlı demeden kılıçtan geçirdiler. Şehir öldürülen on binlerce insanın cesetleriyle doldu. Şehrin tüm zenginlikleri tahrip edildi ve şehirdeki Hristiyanlar ise orada kalmaya zorlandı ve kalenin etrafında toplanarak orada sefalet içinde yaşamak zorunda kaldılar.

Yukarıda I. Haçlı Seferi'nin ardından Suruç şehrinin Haçlıların eline ne şekilde geçmiş olduğunun değerlendirmesini yapmıştık. Bu hadiseden birkaç yıl sonra, M. 1101 yılının başlarında Artukoğlu Sökmen, Suruç şehrini Haçlıların elinden almak için harekete geçti. Sökmen'in Suruç üzerine geldiğinin haberini alan Urfa kontu II. Baudouin, ordusunu topladı ve Sökmen'in karşısına çıktı. Aralarında cereyan eden savaş Türklerin galibiyetiyle sonuçlandı²⁵⁶⁰. Haçlı ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve şehrin yöneticisi Foucher de dâhil olmak üzere pek çoğu öldürüldü. Savaşı kaybeden Baudouin, yeni bir ordu teşkil etmek için Antakya'ya gitti. Zira kaybedilen savaşta Urfa ordusundan çok sayıda asker öldürülmüştü. Diğer yandan savaşı kazanan taraf olan Sökmen'in ordusu Suruç önüne gelerek şehre girdi. Ancak şehrin içkalesi,

²⁵⁶⁰ Bu savaşta Haçlıların, Türklerin önden ve arkadan kurmuş oldukları pusuya düştüğü bilgisini veren tek kaynak 1234 Kroniği'dir. Konu hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda iki tarafın karşı karşıya gelerek savaştıkları bildirilir.

Urfa'nın Latin piskoposu Benedictus²⁵⁶¹ komutasında direnmeye devam etmekteydi. Benedictus'un direnişi Baudouin'in yanına aldığı ordu yardımı gelene kadar sürdü. Baudouin, yeni ordusuyla birlikte Sökmen ve ordusunu Suruç'tan çıkarmaya muvaffak oldu. Baudouin, Türklerle iş birliği yaptığı tespit edilenleri öldürttü²⁵⁶².

Artukoğlu Sökmen'in Suruç şehrini Haçlılardan geri alma teşebbüsü hakkında en detaylı bilgiler *1234 Kroniği*'nde verilmektedir. Konu hakkında bilgi veren bir diğer kaynak olan Urfalı Mateos Vekayinâmesi de dikkate değer bilgiler paylaşır ancak içerdiği detay bakımından *1234 Kroniği*'nin gerisinde kalmaktadır.

[259] Cigirmiş'in²⁵⁶³ Urhoy Üzerine İlerlemesi ve Yaşanan Korkunç Hadiseler:

Kürboğa'nın yukarıda bahsettiğimiz mağlubiyetinin ardından, Seruc'a yapılan saldırı ve Sukman'in mağlup olması ile Seruc'daki Müslümanların yaşadığı felaketlerden sonra, doğudan Cigirmiş isimdeki bir komutan hazırlık yaptı. Yanına aldığı büyük bir orduyla birlikte Frenklerle savaşmak ve bu bölgeleri muhafaza etmek için harekete geçti. İlk önce Urhoy'a geldi ve bölgeyi yağmaladı. Öldürdü, esir topladı, yakıp yıktı ve canının istediğini yaptı. Daha sonra şehrin üzerine geldi. Frenkler Urhoy'da bulunuyordu. (Frenkler) Türkleri şehrin kapılarına yaklaştırmamak için doğu kapısından savaşıma çıktılar. Bu esnada Urhoylular içinden düşüncesizce hareket eden bir grup, kalkanlarını ve kılıçlarını alarak, kendilerinden emin bir halde şehirden dışarı çıktılar ve Türklerle savaşıma gittiler. Türkler, onların dağınık ve aceleci biçimde geldiklerini görünce, doğu köprüsü önündeki düzlüğe yayılmaları için onlara alan bıraktılar.

s.67

Sonra birbirlerini kışkırtarak, üzerlerine atılmak için fırsat kolladılar. Sur üzerinde olanlar, bu iki grubun birleşip tek bir ordu haline gelerek şehre saldırmalarından korktular ve bu nedenle şehrin kapılarını kapattılar. Türkler, savaşıma gelen Urhoylulara yöneldi ve onlara saldırdılar. Urhoylular bu saldırı karşısında kaçtılar ancak şehir kapılarının kapalı olduklarını görünce, surların arasında bulunan hendek üzerindeki köprüye ulaşamayacaklarını

²⁵⁶¹ *1234 Kroniği* ve Urfalı Mateos adı geçen piskoposun ismini Papyos olarak vermektedir. Mateos kroniğinin tercümesini yapan Andreasyan bunun bir isim değil, Doğu kiliselerinde patrik, metropolit ve piskoposlara verilen bir unvan olduğunu, Grek kiliselerinde de sıradan papazlara bu unvanın verildiğini belirtmektedir (Urfalı Mateos, s. 206, Dn. 251). Mihael Rabo bu kişinin ismini Brikha olarak vermektedir (Michael, s. 624). Benedictus ismini ise Runciman vermektedir (Runciman, II, s. 30).

²⁵⁶² Runciman, II, s. 30. Urfalı Mateos, Suruç halkının Baudouin'e itaat etmemesi üzerine Haçlıların şehre saldırarak ele geçirdiklerini, tüm halkı kılıçtan geçirerek şehri yağmaladıklarını ve pek çok kişiyi de esir ettiklerini bildirir (Urfalı Mateos, s. 207).

²⁵⁶³ Çökmüş Bey (ö:1106). Bir dönem Musul valiliği de yapmış olan Selçuklu komutanıdır.

düşünerek dehşete kapıldılar. Hepsi, biri bir yandan biri diğer yandan hendeğin içine düştüler. Türklerin piyadeleri peşlerinden hendeğin içine girerek merhamet göstermeden hepsini öldürdü. Hendek bir anda öldürülenlerin cesetleriyle doldu ve onların kanı hendekten aşağıya nehir gibi akmaya başladı. Böylelikle bölge harap edildi ve ateşe verildi. Ardından Cigirmiş çıkıp gitti.

Kürboğa'nın Antakya önündeki yenilgisi ve sonrasında Suruç merkezinde yaşanan hadiseleri kronolojiye uygun biçimde aksettiren *1234 Kroniği* yazarı, bu noktada yine kronolojik bakımdan aksamalar yaşamaktadır. Yazar burada, Miladî 7 Mayıs 1104 tarihinde cereyan eden Harran Savaşı'ndan sonra 23 Şubat 1105 tarihinde Çökürmüş'ün Urfa şehri üzerine yapmış olduğu kuşatmanın kayıtlarını, Harran Savaşı'nda önce vermektedir²⁵⁶⁴. Hadiselerin gerçekleşme tarihinin yazarın malumu olmadığını göz önüne alacak olursak, tarihleri birbirine yakın olan bu iki hadisenin kronolojisini karıştırmış olması gayet doğaldır. Ancak bu durumda ortaya çıkan bir başka durum vardır ki o da yazarımızın hadiselerin seyrini de takip etmediğidir. Zira yazar, Harran Savaşı'nın ardından yaşandığı bilinen Urfa'nın kuşatılması hadisesini aktarırken Çökürmüş'ü, "*Doğudan çıkıp gelen*" şeklinde tanımlayarak sanki Çökürmüş ilk defa bu olayda ortaya çıkmış gibi bir intiba uyandırmaktadır. Bununla birlikte biraz sonra değerlendirmeye alacağımız Harran Savaşı ile ilgili kayıtlarda, savaşa bizzat dâhil olmuş olan Çökürmüş'ün ismini vermediği gibi, savaşın Türkler tarafında kimlerin olduğu konusunda da malumat sahibi olmadığı görülmektedir.

Çökürmüş'ün Urfa'yı ikinci defa kuşatması da tıpkı Suruç hadisesi gibi, Süryani kaynaklarının içerisinde yalnızca *1234 Kroniği*'nde yer almaktadır. Bu olay hakkında bilgi veren diğer tek kaynak da Urfalı Mateos'tur. Yani bu hadise ile ilgili bilgi veren yegâne kaynaklar *1234 Kroniği* ve Urfalı Mateos'tur. Modern Haçlı tarihi yazarlarının hemen hepsi Çökürmüş'ün Urfa'yı ikinci defa M.1105 yılında kuşatmış olduğunda hemfikirdirler. Ancak bu hadiseyi eserlerine aktarırken kaynak olarak yalnızca Urfalı Mateos'u göstermiş, vermiş olduğu bilgiler daha detaylı olmasına rağmen *1234 Kroniği*'ni göz ardı etmişlerdir²⁵⁶⁵. Bunun muhtemel nedeni, bu

²⁵⁶⁴ Aslında Çökürmüş, Harran Savaşı'ndan sonra Urfa şehrini iki defa kuşatmıştı. İlk kuşatma Harran Savaşı'ndan yaklaşık iki hafta sonra gerçekleşti. Çökürmüş, Haçlılara vurulan bu darbenin onları zayıflattığını ve bu sayede şehri kolayca ele geçirebileceğini düşünerek, beraberindeki az sayıda kuvvetle Urfa'ya geldi (Demirkent, Urfa ..., I, s. 94). Zira Urfa'nın hükümdarı II. Baudouin ve en iyi müttefiki Joscelin esir edilmiş ve Haleb'e götürülmüştü. Diğer yandan Bohemond ve Tancred'in, Harran Savaşı'nın ardından Urfa'ya gittikleri bilinmektedir. Çökürmüş'ün Urfa'ya yaptığı ilk muhasarada şehrin savunmasını Tancred yapmıştır (Çökürmüş'ün birinci Urfa kuşatmasının detayları için Bkz, Demirkent, Urfa..., I, ss. 94-98). Ancak ikinci kuşatmada Urfa'da Richard bulunmaktadır (Urfalı Mateos, ss. 227-228).

²⁵⁶⁵ Demirkent, Urfa..., I, ss. 102-103

araştırmacıların çoğunun bu hadise ile ilgili verileri Heinrich Hagenmeyer'in *Chronologie de la Première Croisade (1094-1100)* isimli çalışmasını takip etmelerine bağlamaktadır. Urfalı Mateos'un kroniğinin, I. Haçlı Seferi'ni konu edinen kısmı 1850 yılında Edouard Dulaurier tarafından tercüme edilerek neşredilmişti²⁵⁶⁶. Dolayısıyla Hagenmeyer, 1898-1902 yıllarında yayınlıyacak olduğu eserinde I. Haçlı Seferi'ni çalışırken, konu üzerine bilgi veren elindeki tek kaynak Urfalı Mateos'un kroniği idi. Malumumuz olduğu üzere o tarihte *1234 Kroniği*'nin Chabot neşri henüz hazırlanmamıştı. Chabot neşrinin ardından, metnin ilk iki Haçlı Seferi'ni konu edinen bölümünün İngilizce'ye tercümesi ise 1933 yılında Tritton tarafından yapılmıştı. Dolayısıyla Chabot neşrinin ve dahası Tritton tercümesinin ortaya çıkışına kadar I. Haçlı Seferi ile ilgili çalışmalarda, konu ile ilgili yalnızca Urfalı Mateos'a atıfta bulunmuş olan Hagenmeyer'in çalışmasının önemli bir başvuru eseri olduğu görülmektedir. Bu nedenle XX. yüzyılın erken dönem Haçlı Tarihi araştırmacılarının *1234 Kroniği*'ni değil, Hagenmeyer'in çalışmasını esas almaları doğaldır. Ancak bu durum şüphesiz, Haçlı Seferleri'ni konu edinen ve Doğulu Hristiyan yazarların eserlerini kaynak olarak kullanmış olan tetkik eserlerin, ikincil kaynak olarak kullanılması durumunda geçerlidir. Zira Haçlı Seferleri'nin Latin kaynakları, en erken dönemlerden beri Avrupalı araştırmacıların elinde bulunmakla birlikte bu araştırmacılar aynı zamanda Arapça, Grekçe, Ermenice ve Süryanice yazan tarihçilerin eserlerinin pek çoğuna da sahiptiler.

[260] Şamişat ve Gerger²⁵⁶⁷ Bölgelerinin Frenklerin Eline Nasıl Geçtiği:

Bu dönemde Şamişat'ı Baladuklu biri yönetiyordu. Beraberinde az sayıda Türk bulunmaktaydı. O, kaleyi aldığı altın karşılığında Frenklere teslim ederek oradan ayrıldı.

Gerger'in kuzey bölgelerinde Ermeniler yaşamakta ve orada Sanbil'in oğulları Gaştandin²⁵⁶⁸, Tabtug ve Cristopher hüküm sürmekteydi. Kalabalık bir nüfusun yaşadığı bu bölgede, aynı zamanda çok sayıda manastır ve rahip bulunmaktaydı. Bunların bir tanesi Merdivenler Manastırı olarak da bilinen, Fırat kayalıklarının alt tarafındaki Mor Abhay Manastırı, bir diğeri Paskin'in Çıplak Ayaklılar Manastırı, Mor Gewargis Manastırı, Mor Şabetai ve Malkus manastırlarıydı. Ayrıca burası, kalabalık köyler, küçük köyler ve geniş arazilerle

²⁵⁶⁶ Urfalı Mateos, Önsöz, XXIV

²⁵⁶⁷ Günümüzde aynı isimle Adıyaman ilçesi.

²⁵⁶⁸ Gerger hâkimi Ermeni Konstantin. Bu kişi I. Baudouin'in Urfa'ya gelmesinden sonra Urfa hâkimi Thoros'a suikast planlayanların içindedir (Runciman, I, s. 158).

doluydu. Kalabalık halkın hepsi Ortodoks'tu ve onları bahsetmiş olduğumuz Ermeniler, Frenklerin idaresi altında yönetiyordu.

Anonim kroniğin yazarı yine kronolojide bir geri bir ileri gidip gelmektedir. Samsat şehrinin Haçlıların eline geçmesi I. Baudouin'in hâkimiyetinin başladığı döneme tesadüf etmektedir. Baudouin, Urfa hâkimi Thoros'un daveti üzerine Urfa'ya gittikten sonra, şehir için en büyük tehdidi oluşturan Samsat'taki Türkler üzerine bir sefere çıkmıştı. Başarısız geçen ve pek çok adamını kaybeden Baudouin, bildiğimiz gibi sefer dönüşünde Thoros'un öldürülmesi üzerine Urfa şehrinin tek hâkimi oldu. Bundan hemen sonra, Thoros'un almış olduğu vergilerden oluşan hatırı sayılır bir hazineyi şehrin içkalesinde bulmasının ardından Baudouin, maddi olarak da kuvvetlendi. Bu sırada Baudouin'in Urfa hâkimi olduğunu ve dahası, kendi üzerine bir sefer tertiplelediğini öğrenen Samsat hâkimi Baldak, Urfa'ya haberciler göndererek şehrinin on bin Roma altını karşılığında satmak istediğini bildirdi. Baudouin bu teklifi kabul etti ve törenle Samsat'a girerek şehrin yönetimini devraldı²⁵⁶⁹. Böylece Samsat'taki Türk tehdidi ortadan kaldırılmış olmakla birlikte Baudouin'in nüfuz alanı da genişlemiş oluyordu.

Öte yandan *1234 Kroniği*'nin Gerger ile ilgili vermiş olduğu bilgiler, daha sonraki yıllara aittir²⁵⁷⁰. Burada dikkati çeken nokta başlığın, adı geçen yerlerin Haçlıların eline ne şekilde geçtiği yönünde olmasına rağmen, *1234 Kroniği* yazarı yalnızca Samsat'ın Haçlıların eline geçmesini ki onu da oldukça kısa ve kronolojiye aykırı bir yerde vermekte, Gerger bölgesinin Haçlılar eline geçmesiyle ilgili bilgi vermemektedir. Metinde ismi verilen kişiler, bu dönemde Gerger havalisinin idaresini ellerinde bulunduran Ermeni yöneticilerdir. Bu isimler diğer Süryani kaynaklarında da yer almaktadır. Ancak Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un, bu dönemki Ermeni hükümdarlar hakkında vermiş oldukları bilgiler, *1234 Kroniği*'nin verdiği gibi yalnızca Gerger özelinde değil Kilikya, Keysum ve Raban gibi bölgeleri de kapsamaktadır ve oldukça karışık ifadelerle aktarılmaktadır²⁵⁷¹. Bar Hebraeus bu bilgileri olayların akışı içerisinde “*Bu sırada...*” ifadesiyle ayrı bir paragraf olarak vermekte, Mihael Rabo ise önce, “*Bu dönemde Kilikya ve Suriye'nin müstahkem yerlerine hükmeden Ermenileri kayıt altına alıyoruz*” şeklinde bir giriş cümlesi kullanmaktadır. Urfalı Mateos ise kendisi bizatihi Ermeni olması ve anlatımının

²⁵⁶⁹ Runciman, I, s. 160; Krş, William of Tyre, I, VII, s. 308

²⁵⁷⁰ Bar Hebraeus bu bilgileri H.508/M.1114 yılı kayıtlarının ardından verirken (II, s. 352), Mihael Rabo'nun bu detaylara girmeden önce vermiş olduğu son tarih bilgisi AG.1425/M.1114 tarihidir.

²⁵⁷¹ Michael, ss. 628-629; Bar Hebraeus, II, ss. 353-354

merkezinine çoğunlukla Ermelileri koymas1 sebebiyle bu şekilde bir taksimata gitmeyerek, bu isimleri çalışmasının içerisinde ilgili yerlerde vermiştir.

s.68

[261] Frenk Krallarının Urhoy'da Toplanması ve Başlarına Gelen Büyük Felaket Hakkında:

(AG) 1414²⁵⁷² yılında Frenkler güçlerinin zirvesindeyken, tüm kralları ve devasa orduları toplanarak Urhoy'a geldiler. Niyetleri doğuya geçerek oradaki bölgeleri ele geçirmektir. Ne var ki tabiatları kötü olduğu için hiç kimse bu onuru bir başkasının eline vermek istemiyordu. Frenk kralları, Türklerin elindeki yerleri paylaşma konusunda birbirleriyle tartışarak Urhoy'da bir süre zaman geçirdiler. Biri Mayferkağ'ı isterken, bir diğeri Amid'i istiyordu. Biri Musul'u almak istiyordu, bir başkası ise Nişibin'i. Eşit bir paylaş1ma bir türlü karar verememeleri, onları alay konusu yapıyordu. Nihayet, Nişibin üzerine yürümeye karar verildi ve hazırlıklara başladılar.

Diğeryandan Türkler, Frenklerin gerçekleştirdiğı toplantıyı duydukları zaman onlar da toplanmaya başladı. Frenkler, Urhoy'da Türklere ait bölgeleri nasıl paylaşacaklarını tartışırken Türkler binler ve on binler olarak toplanmaya başladılar. Ardından da Frenklere saldırmak için onların çıkmasını beklemeye başladılar.

[262] Frenk Krallarının Ayrılığa Düşmeleri Hakkında:

Frenkler Urhoy'dan ayrılınca, Müslümanlar ve Türklerin idaresi altındaki bölgeleri ele geçirerek, zenginliklerini yağmalamak ve onları esir etmek isteyen çok sayıda Urhoy yerlisi de onlarla birlikte çıktılar. Böylelikle devasa bir ordu haline geldiler. Harran düzlüklerine geldikleri zaman, şehrin doğu tarafına geçtiler ve Dahbone²⁵⁷³ denilen yerde, Müslümanların ibadet evi olan büyük bir caminin olduğı İbrahim Evi'ne ulaştılar. Harran halkı Frenklerden korktu ve şehrin anahtarlarını alarak onların huzuruna geldiler ve itaatlerini gösterdiler.

s.69

Urhoy hâkimi Bagdin, Harran'ın tüm havalisiyle kendisine ait olduğunu ve diğerylerinin buraya kamp kurmaları halinde krallar ve kalabalık orduların şehre girerek her yeri yağmalayacaklarını şehri zayıf düşüreceklerini, bunun da kendisi için dezavantaj olacağını düşündü. Bu düşünceyle şehrin anahtarlarını iade etti ve onlara şöyle söyledi: "Sizler benim insanlarımsınız. Geri dönün ve

²⁵⁷² AG.1414/M.1102-1103.

²⁵⁷³ ܡܕܢܝܐ Diğery kaynaklarda böyle bir yer ismi geçmemektedir. Urfalı Mateos Haçlı ordusunun Avşud denilen bir şehirden iki gün uzaklıktaki bir bölgeye gittiğinden bahseder (s. 224) ancak bu yerin ismi de diğery kaynaklarda verilmemektedir. Pek çok kaynak Haçlı ordusunun doğruca Harran şehrinin üzerine gittiğini ifade eder.

ben gelene kadar şehri koruyun. Ta ki, bizimle beraber olan yabancı insanlar dağılana ve bizler geri dönene kadar.” Antakya hâkimi Tancrı ve geri kalan krallar bunları duyunca, ona gücendiler ve öfkelenildiler. Bagdin’e şöyle söylediler: “Bu yaptığın iyi bir şey değil. Ama bu güçlü şehrin alınmış olması ve kontrol altında olması bizim için iyi. Zira yanımızdaki fazlalıkları buraya bırakabilir ve düşmanlarımızın olduğu bölgelere daha hafiflemiş olarak gidebiliriz. Bu şekilde eğer Allah bize zaferi bahşederse, bu şehri hiç kimse senden almayacak. Dahası düşmanımız olan Türkler bu şehri ele geçirdiğimizi duyduğunda ümitsizliğe kapılacaklar. Allah korusun, olur da mağlup olursak, o zaman da burası bizim için kaçabileceğimiz yakın bir sığınak olacak.” Fakat Bagdin bunu kabul etmedi.

[263] Frenkler’in Balikh Nehri²⁵⁷⁴ Üzerindeki Yenilgileri ve Urhoy Hâkimi Bagdin ile Tel Başer Kontu Cuslin’in Esir Düşmeleri Hakkında:

Frenkler, Dahbone’dan çıktılar ve Balikh Nehri’ne doğru ilerlemeye başladılar. Gelişmelerden dolayı öfkeli olan Tancrı, sürekli olarak en arkadan ve ön gruptan ayrı gidiyordu. Nehre geldiklerinde Türklerin on binlercesi bir anda üzerlerine hücum etti. Türklerin yağmur bulutunu andıran okları Frenkleri delip geçiyordu. Frenkler dehşete düştü. Ardından Türkler, kılıçlarını kınlarından çıkardı ve Frenkleri katletmeye başladılar.

s.70

Tancrı ve beraberinde gelmiş olanlar, gözleri önünde yaşanan bu katliamı görünce, önlerindeki orduyu terk ederek geri dönüp kaçtılar. Bu şekilde Türkler daha da güçlenmiş oldu ve üzerilerine atılarak onları kılıçtan geçirdiler ve pek çoğunu da esir aldılar.

Canlı olarak ele geçirilenlerin arasında Urhoy hâkimi Bagdin ve akrabası, cesur bir adam olan Tell Başer kontu Cuslin de bulunmaktaydı. Onları ağır zincirlere vurdular ve kamplarını yağmalayarak, silahlarını, atlarını ve sınırsız mallarını ele geçirdiler. Türkler, Bagdin ve Cuslin’i bağlı bir şekilde Musul’a götürdü. Orada, onların da bekledikleri gibi karmakarışık bir düzende hüküm sürüyorlardı.

Diğer yandan Antyukyâ hükümdarı Tancrı, Urhoy’a gitti ve bir süre orada dinlendi. Yedi, içti ve canının istediği gibi hareket etti. Şehirden yüklü miktarda mallar ve atlar aldı. Oraya kendi adamlarından biri olan Rişart²⁵⁷⁵ vali olarak bıraktıktan sonra Antyukyâ’ya geri döndü.

Haçlılar, evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere, bölgedeki Türk ve Arap hükümdarların birbirleriyle yaptıkları mücadeleleri kendileri açısından fırsata

²⁵⁷⁴ فیرات Firat’ın kollarından biri olan Belih Irmağı.

²⁵⁷⁵ ریشارت Richard de Salerno (M.1060-29 Kasım 1114). Maraş hükümdarı, Robert Guiscard’ın yeğeni, Tancred ve Bohemond’un kuzenidir.

çevirerek başta Urfa, Antakya ve Kudüs olmak üzere pek çok yeri ele geçirmiş ve buralarda kendi hâkimiyetlerini tesis etmeyi başarmışlardı. Diğer yandan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden beri doğu, içine düşmüş olduğu büyük kargaşadan bir türlü yakasını kurtaramamış ve Haçlıların bahsi geçen yerlerdeki ilerlemeleri ve kazanımlarına engel olamamışlardı. Ancak bu durum tabii olarak Müslüman hükümdarların Haçlılara teslim olduğu anlamına gelmiyordu. Bölgede hala Haçlı teşekkülleri için büyük tehdit oluşturabilecek yönetimler bulunmaktaydı.

Haçlı liderleri Urfa ve Antakya'nın fethinden sonra, bölgede Maraş, Samsat ve Gerger gibi, Ermenilerin idaresindeki yerleri de vassalliklerine almışlardı. Bu şekilde Antakya'dan Malatya'ya doğru bir güvenlik hattı oluşturacak biçimde, kendilerine karşı Anadolu'dan gelecek tehditlerin önüne geçmeyi başarmışlardı. Ancak ellerindeki bölgeler doğudan gelecek saldırılara halen açıktı.

Haçlı liderleri bundan sonra doğudan kendilerine gelebilecek tehditleri bertaraf etme cihetine gittiler. Bohemond M.1104 yılının Mart ayında Haleb Meliki Rıdvan'ın arazisine girerek, Antakya Haleb yolu üzerindeki Basarfut kasabasını eline geçirdi. Joscelin de Haleb'in doğusuna yapmış olduğu akınla, şehrin Fırat ile olan irtibatını kesmişti. Ancak Suriye ile İran ve Irak Müslümanlarının bağlantısının kesilmesi için öncelikle alınması gereken yer, Urfa ile Fırat Nehri arasındaki araziye kontrol altında tutabilecek bir konumda olan güçlü Harran şehriydi. Harran şehri yakın bir zamana kadar Selçuklu Sultanı Melikşah'ın adamlarından Karaca isimli birinin idaresindeydi. Ancak Karaca'nın sert ve zalimane idaresinden bunalan şehir halkı, isyan ederek şehrin yönetimine İsfahanlı Muhammed isminde birini getirtmişti. Bu Muhammed ise Karaca'nın adamlarından olan Çavlı isminde biri tarafından öldürülmüş ve Çavlı, Harran'ın yeni hâkimi olmuştu. Bu dönemde Harran, Haçlıların şehir yakınlarına kadar gelerek ekinleri tahrip etmeleri sebebiyle büyük sıkıntı içerisindeydi²⁵⁷⁶.

Haçlı kontlarının bu faaliyetlerini takip eden ve tedirgin olan Mardin'deki Sökmen ve Musul'daki Çökürmüş, aralarında bir süreden beri var olan anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, müşterek bir ordu tesisiyle Urfa üzerine hareket ettiler. Diğer yandan Türklerin, Urfa'nın yakınlarındaki Resulayn'a kadar geldiklerini haber alan Urfa hâkimi II. Baudouin, Joscelin, Bohemond ve Tancred'i yardıma çağırarak Türklerin bu taarruzunu karşılamayı önerdi²⁵⁷⁷. Haçlılar birleşik orduyla birlikte, Türk ordusu Urfa üzerine giderken, Harran üzerine yola çıktı. Haçlı ordusu Harran önlerine

²⁵⁷⁶ Runciman, II, ss. 33-34

²⁵⁷⁷ Runciman, II. S. 34

geldiği zaman şehirdeki zayıf Müslüman garnizonu direnemeyeceğini öngörerek, müzakere talep etti. Ne var ki bu esnada Baudouin ve Bohemond arasında, şehrin surlarına kimin sancağının çekileceği hususunda tartışma çıktı. Bu tartışmayla kaybettikleri vakit sonucunda, onların Harran önünde toplanmış oldukları haberini alan Türk ordusu, yön değiştirerek doğruca Haçlı ordusunun üzerine geldi.

1234 Kroniği'nin bu bölümde üç başlık halinde vermiş olduğu ve birbirleriyle tamamen bağlantılı olmaları nedeniyle bizim de tek bir bölümde değerlendirmeyi uygun gördüğümüz hadise, Miladî 7 Mayıs 1104 tarihinde cereyan eden Harran Savaşı ile ilgilidir²⁵⁷⁸. Harran Savaşı, I. Haçlı Seferi ile gelerek, konumuza bahis mevzuu olan Haçlı devletlerini kuran kontların ve birleşik ordularının, ilk büyük mağlubiyetleri olması nedeniyle önemli ve bu öneme binaen pek çok kaynakta bahsi geçen bir hadisedir. *1234 Kroniği*'nin gerekçesini, adeta modern bir tarih çalışması gibi net bir ifadelerle verdiği bu savaş, ilginç biçimde Ber Hebraeus'un kayıtlarında yer almamaktadır. Mihael Rabo'nun eserinde Harran Savaşı'nın kayıtları olmakla birlikte, diğer kaynaklar ile farklılık ve tutarsızlık gösteren ifadeler içermektedir. Mihael Rabo, Türklerin birbirleriyle savaştığını gören Haçlıların cesaretlendiğini, Bohemond'un Elbistan'ı ele geçirdiğini ve tüm Malatya havalisinin onun olduğunu yazmaktadır ki, Bohemond'un Elbistan'ı ele geçirdiği doğru olmakla birlikte Malatya bu dönemde Danişmendlilerin elindedir²⁵⁷⁹. Mihael Rabo Haçlıların ülkenin mülkiyeti ve şehirlerin taksim edilmesi gibi konular üzerine günlerce tartıştıklarını, Türkler toplanıp üzerlerine geldiğinde Harran'a kaçtıklarını ve bu esnada dâhi tartışma içerisinde olduklarını eklemektedir. Bununla birlikte Mihael Rabo, Harran'a gelen Haçlıların şehir halkı tarafından sevinçle karşılandıkları ve şehrin anahtarının Haçlılara verildiği yanlışlığına düşmektedir. Mihael Rabo'ya göre II. Baudouin, Türklerin şehri mahvedebilecekleri ve halkını öldürebileceklerinden endişe ederek şehre girmemiş ve onun bu tavrı Haçlılar arasındaki tartışmaları daha da alevlendirmişti²⁵⁸⁰. Görüldüğü gibi Mihael Rabo hadisenin içine pek girememiş ve bariz hatalar yapmıştır. Urfalı

²⁵⁷⁸ [261], [262] ve [263] paragraf numaralı başlıkların tümü Harran Savaşı hakkındaki bilgileri içermektedir.

²⁵⁷⁹ Malatya-Elbistan arası yaklaşık 100 km'dir ve dağlık bir bölgedir. Böylesine bir mesafe dönemin şartları için oldukça uzak bir mesafe olarak kabul edilebilir. Bunun kıyaslaması için Urfa ile Harran arasındaki mesafeye bakılabilir. İki şehrin arası yaklaşık 40 km olmakla birlikte bu dönemde bu mesafe, iki düşman gücün aynı anda var olmasına yetecek bir uzaklıktı. Mihael Rabo'nun hatasını Urfalı Mateos düzeltmektedir. Mateos, Bohemond'un Maraş üzerine sefer yaptığını, şehri Ermeni prensi Tatul'dan istediğini ancak alamadığını, şehri olmasa bile, Maraş havalisini eline geçirdiğini ifade etmektedir (Urfalı Mateos, s. 204).

²⁵⁸⁰ Michael, s. 626

Mateos ise daha evvel de müşahade etmiş olduğumuz üzere *1234 Kroniği*'ne paralel bilgileri daha özet biçimde vermekle birlikte *1234 Kroniği*'nin vermediği bazı detayları da içermektedir. Ancak bu detaylar Mateos'un anlatımının *1234 Kroniği*'ne oranla daha detaylı olduğu anlamına gelmez. Zira Mateos'un verdiği bir iki detayı vermemesine rağmen, Harran Savaşı konusunu en detaylı biçimde aktaran yegâne yerel Hristiyan kaynağı *1234 Kroniği*'dir. Mateos'un anlatımı, diğer kaynaklarda olmayan ve şehrin kapısının önünde yaşandığını söylediği bir anekdot, 30 bin kişinin savaş alanında, savaştan sonra kaçan 10 bin kişinin de Harranlılar tarafından civarda öldürüldükleri bilgilerini içermektedir²⁵⁸¹. Konu hakkında bilgi veren Latin kaynaklarından biri Sur piskoposu William'dır. William Bohemond'un, Urfa yakınındaki Harran şehrini ele geçirmek için diğer Haçlı liderlerini topladığını ve hepsinin Urfa'ya gelerek burada toplandıklarını bildirir²⁵⁸². Bundan sonra birleşik orduyla birlikte Harran'a gitmişler, Haçlı ordusunu şehir önünde gören Harran halkı kuşatmacılara, şart ileri sürmeden teslim olmak istediklerini bildirmişlerdir. Ne var ki tam bu sırada, Haçlı liderlerinin arasında birbirlerine duydukları kıskançlık nedeniyle tartışma çıkmış ve özellikle Bohemond ile Baudouin tartışmaya başlamışlardı. Haçlılar bu tartışma nedeniyle ertesi güne kadar oyalandılar²⁵⁸³.

İslâm kaynaklarında da bu hadise ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. İbn²⁵⁸⁴ Kesir, H.497/M.1104 yılı hadiselerine ait kayıtlar içerisinde çok kısa değindiği olay hakkında hatalı biçimde, Haçlıların Şam'a saldırdıklarını, Müslümanların onlarla savaşarak içlerinden 12 bin kişiyi öldürdüklerini ve Urfa valisi Brodil'in (Baudouin) esir alındığını söyler. İbnü'l Esir ise konu üzerine en detaylı bilgileri vermektedir. İbnü'l Esir de tıpkı aynı beyanda bulunmuş olan kaynaklar gibi, Müslüman hükümdarların birbirleriyle olan mücadelesinden faydalanan Haçlıların Harran üzerine geldiklerini ifade eder. İbnü'l Esir, Harran'ın Karaca, Muhammed İsfahanî ve Çavlı arasındaki el değiştirmesine de kısaca değinmektedir. Haçlıların Harran'a gelmeleri üzerine Çökürmüş ve Sökmen'in aralarındaki anlaşmazlığı bir kenara bırakarak birleştiklerini ve Haçlıların üzerine geldiklerini belirtir²⁵⁸⁵.

²⁵⁸¹ Urfalı Mateos, ss. 223-225

²⁵⁸² William of Tyre, I, X, s. 456. Yerel Hristiyan kaynaklar içerisinde Haçlı liderlerinin Urfa'da toplandığını bildiren tek eser *1234 Kroniği*'dir.

²⁵⁸³ William of Tyre, I, X, s. 458

²⁵⁸⁴ İbn Kesir, XII, s. 316

²⁵⁸⁵ İbnü'l Esir, ss 303-304

Bundan sonraki süreç savaştır ve savaşla ilgili bilgiler, birtakım detaylar dışında hemen tüm kaynaklarda aynıdır. Savaş Haçlı ordusunun büyük bir hezimete uğramasıyla sona ermiş, Urfa kontu II. Baudouin ile Tell Başer hâkimi Joscelin esir düşerken²⁵⁸⁶, Tancred ve Bohemond ise Urfa'ya çekilmişlerdir. Urfa'ya gittikleri zaman şehir halkı ve şehrin piskoposu, Baudouin serbest kalıncaya kadar şehri Tancred'in idare etmesini istediler. Tancred bu öneriyi memnuniyetle kabul ederek Urfa'da kaldı, Bohemond ise Antakya'ya döndü²⁵⁸⁷.

Harran Savaşı'nın Haçlılar açısından olumsuz sonuçlanması, yalnızca savaş alanındaki bir yenilgiyle sınırlı kalmamıştır. Bundan sonraki senelerde Haçlılar arasında, kökeni bu savaşa dayanan düşmanlıklar ortaya çıkacaktır.

[264] Urhoy Valisi Rişart ve Urhoylulara Yaptığı Kötülükler:

Urhoy'un valisi olan Rişart, kötü, açgözlü, zalim ve adaletsiz biriydi. Urhoylular, tam da kendi kötülüklerine uygun bir ortam bulmuşlardı. Birbirlerine iftira atıyorlar, bir başkasına kin duyan herkesin eline mutlaka bir fırsat geçiyordu. Rişart, insanlara çok zulüm etti, onlara işkenceler yaptı, hapsetti, toplum önünde rezil etti. Ayrıca kendi namına büyük miktarda para topladı. Zira o, Urhoy'un gerçek anlamda valisi olmadığını ve geçici olduğunu çok iyi biliyordu.

Mihael Rabo Salerno'lu Richard'ın, Harran bozgununun ardından Urfa'ya giden Tancred tarafından şehrin valisi olarak tayin edildiğini söyler²⁵⁸⁸. Ancak Mihael Rabo'nun verdiği bu bilgi hatalıdır. Önceki bölümde de belirtmiş olduğumuz üzere Harran Savaşı'nın ardından şehre gelen Tancred, II. Baudouin esir düştüğü için şehir halkının talebi üzerine Urfa'nın yönetimini ele almıştır. Diğer yandan savaşın ardından Antakya'ya dönmüş olan Bohemond, Çukurova bölgesine gerçekleşen Roma saldırıları karşısında çareyi, Avrupa'ya giderek buradan takviye kuvvetler toplamaya çalışmakta bulmuştur. Antakya'da toplanan ve Tancred'in de dâhil olduğu bir istişare meclisinde Bohemond bu niyetini açıklayarak, Tancred'i Antakya'ya kendi yerine niyabet makamına getirdi²⁵⁸⁹. Tancred Urfa'yı Antakya'dan yönetmesinin zor olacağı düşüncesiyle, kuzeni Salerno'lu Richard'ı Urfa'nın yönetimine tayin etti²⁵⁹⁰.

²⁵⁸⁶ Carnotensis Urfa piskoposu Benedictus'un da esir edildiğini ancak kısa bir süre içerisinde bir Haçlı şövalyesi tarafından kurtarıldığını söyler (Carnotensis, s. 161).

²⁵⁸⁷ Sur piskoposu William, Bohemond'un da Joscelin'e ait olan Tell Başer'i kontrolüne aldığını belirtmektedir (William of Tyre, I, X, s. 459).

²⁵⁸⁸ Michael, s. 626

²⁵⁸⁹ Tancred bu işi kendisinin yapmasını önermiş, Bohemond onun Avrupa'da yeteri kadar nüfuzunun olmaması nedeniyle kendisinin gitmesinin uygun olacağını belirtmişti.

²⁵⁹⁰ Runciman, II, ss. 38-39

Richard'ın Urfa'daki yönetiminden şehir halkının memnun olmadığı aşikârdır. 1234 *Kroniği*'nin kayıtlarına paralel olarak Mihael Rabo, hiçbir detay vermeden Richard'ın Urfa halkına çok acı çektirdiğini belirtirken²⁵⁹¹, biraz daha fazla detayı Urfalı Mateos vermektedir. Mateos, Tancred ile Baudouin arasında cereyan edecek olan, ileride değineceğimiz bir savaşın neticesinde, Baudouin'in öldüğünü düşünen Urfa halkının, şehrin yeniden Tancred'in eline geçmesinden ve onun da yine Richard'ı şehrin idaresi görevine getirmesinden korktuklarını söylemektedir. Mateos halkın bu korkusunun nedeninin, Richard'ın Urfa'yı yönettiği dönemde pek çok insanın ölümüne sebep olması olarak açıklamaktadır²⁵⁹².

[265] Bagdin ve Cuslin'in Özgürlüklerine Nasıl Kavuştuklarına Dair:

Urhoy hâkimi Bagdin ve akrabası Cuslin, Musul'da esir tutuluyorlardı ve hiç kimse onları kurtarmak için sıkıntıya girmiyordu.

s.71

Tancrı onlara kızgındı ve Rişart ise onların topraklarını elinde bulunduruyor ve canı nasıl isterse öyle hareket ediyordu. Hapisteki hükümdarlar Bagdin ve Cuslin düşünüyorlardı. Sonra Bagdin Cuslin'e şöyle dedi: "Benim ismimin öneminden dolayı serbest kalmam çok zor. Bu yüzden öncelikle senin serbest kalmanı sağlamamız gerekiyor. Sen serbest kalınca daha sonra benim serbest kalmam için çalışırsın." Cuslin için 12 bin dinarlık fidyeye belirlendi ve yakın arkadaşlarından on iki saygıdeğer kişi, Cuslin bu fidyeyi ödediği zaman serbest kalacak şekilde rehine olarak verildi. Cuslin serbest kaldıktan sonra, Bagdin için belirlenen fidyeye miktarını toplamak için uğraştı. O bunu yaparken, rehine olarak Musul'da bulunan on iki kişi, bulundukları hapishanenin duvarını yıkarak, güvenli bölgeye kaçtılar. Böylece hem Cuslin hem de bahsi geçen on iki kişi, hiçbir ücret ödmeden serbest kalmış oldular. Çaresiz kalan Bagdin, Fırat üzerinde Câ'ber Kalesi olarak bilinen kalenin sahibi, iyi bir arabulucu olarak tanınan bir Müslüman'ın sayesinde kurtuldu²⁵⁹³.

Bagdin için istenen kurtuluş fidyesi 70 bin mikila²⁵⁹⁴ dinardı. Cuslin, yaklaşık 25 bin dinar topladı, onları aldı ve Câ'ber Kalesi'ne bizzat gitti. Paranın geri kalan kısmının yerine kefil olarak kendini koydu. Emir, parayı elçileriyle birlikte Musul'a gönderdi ismi ...²⁵⁹⁵ Cuslin'in namını duymuştu ancak kendisini şahsen

²⁵⁹¹ Michael, s. 626

²⁵⁹² Urfalı Mateos, s. 235

²⁵⁹³ İbnü'l Esir (X, s. 369) bu kişinin ismini Sâlim bin Mâlik olarak vermektedir.

²⁵⁹⁴ *حاصل* Roma imparatoru VII. Mihail (M.1071-1078) tarafından bastırılan para. Bu dönemde El-Cezire ve Suriye'de yoğun olarak kullanılmaktaydı. Ali MIYNAT, "İslâmî Dönemde Diyarbakır'daki (Amid) Sikke Basım Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", Türk Tarihine Dair Yazılar, ANKARA, 2018, s.391

²⁵⁹⁵ Boşluk. Chabot notu: *لورا* Çavlı.

görmemişti. Cuslin'in paranın geri kalan kısmı karşılığında kendisini kefil olarak Müslümanlara verdiğini işitince onu görmeyi çok istedi.

s.72

Elçiler beraberlerindeki 25 bin dinar ve Câ'ber Kalesi emirinin teminatı olan 45 bin dinarla birlikte geldikleri zaman, Kont Bagdin'i serbest bıraktı. Cesur bir savaşçı ve büyük bir adam olduğunu duyduğu Cuslin'e de kendisini görmek istediği haberini yolladı. Daha sonra Câ'ber Kalesi emiri Cuslin'e kıyafetler verdi ve ona Frenk silahları kuşandırarak Musul'a gönderdi. Cuslin, Musul'a varınca şehrin valisi ordusunu tam teçhizatlı bir şekilde topladı ve onu tören alanında karşıladı. Kendisine beraberinde at sürmesini söyledi. Cuslin, bir yandan atını sürüyor, bir yandan da elinde tuttuğu mızrağı bir o yana bir bu yana çeviriyordu. Onun bu hareketleri valiyi çok memnun etmekteydi. Sonra vali, Bagdin'in fidyesinden on bin dinarı bağışladığını söyledi. Cuslin bunu duyunca atından indi, toprağı öptü ve ona teşekkür etti. Cuslin'in bu şekilde diz çökmesi valiyi daha da mutlu etti ve bir on bin dinar daha bağışladığını söyledi. Şehre girdiklerinde de vali Cuslin şerefine bir ziyafet düzenledi ve bu ziyafette bir on bin dinar daha bağışladığını açıkladı. Cuslin'in Musul'da kaldığı birkaç gün boyunca vali ona çok nazik davrandı ve birbirlerine hayatta oldukları sürece birbirleriyle savaşmama ve hatta ihtiyaç duydukları anda birbirlerine yardımcı olma sözü verdiler. Vali daha sonra Bagdin'in tüm fidyesini bağışladı ve Cuslin'e hediyeler vererek onu tamamen serbest bıraktı ve güven içinde gönderdi. Böylece Allah'ın yardımıyla her ikisi de hürriyetlerine kavuşmuş oldular.

Harran Savaşı'nda Haçlıların yaşadıkları bozgunun yanında, Doğu'nun iki güçlü hükümdarı, Urfa kontu II. Baudouin ve Tell Başer hâkimi Joscelin de esir düşmüşlerdi. Bu hadisenin ardından yaşanan gelişmeleri yukarıda değerlendirmiştik. Bu süreçte yaşanan hadiseler hakkında pek çok kaynak bilgi vermektedir. Ancak Baudouin ile Joscelin'in hürriyetlerini kazandıkları süreç, en tafsilatlı biçimde 1234 *Kroniği*'nde verilmektedir. Buna mukabil 1234 *Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgilerde de hatalar bulunmaktadır.

Öncelikle kronik her iki Haçlı liderinin de esir edilerek Musul'a götürüldüğünü ve burada esir tutulduklarını ifade etmektedir ki bu bilgi yanlıştır. Savaşın ardından Sökmen'in birlikleri, Çökürmüş'ün ordusuna nazaran daha fazla ganimet ve esir elde etmişti ki bu esirlerin arasında Baudouin ve Joscelin de bulunuyordu. Bu duruma kızan Çökürmüş, Sökmen'in karargâhına saldırarak Baudouin'i kaçırdı ve böylelikle

Baudouin ve Joscelin birbirlerinden ayrıldı²⁵⁹⁶. Kronik ayrıca, Baudouin ile Joscelin'in esir düşmelerinin ardından, Haçlı cephesinin takındığı tavırdan habersizdir²⁵⁹⁷.

1234 Kroniği'nin hikâyesi bu noktadan itibaren karışmaktadır. Yazar, Joscelin'in kurtuluş fidyesinin 12 bin dinar olduğunu ve bu miktar ödenene kadar, onun yerine on iki kişinin rehin olarak kaldığını ve bu kişilerin de firar etmesi neticesinde Joscelin'in hiç fidye ödemedi serbest kaldığını bildirir. Ancak daha sonraki kayıtlarda yine Joscelin'in, bu defa Baudouin'in hürriyeti için, kaçmış olduğu Musul'a geri dönmüş ve Çavlı ile görüşmüştür. Hikâyenin bu bölümünde bir tezat vardır. Çavlı'nın, elinden kaçan Joscelin'i bu şekilde karşılaması pek akla yatmamaktadır. Bir başka deyişle, Joscelin'in kaçarak kurtulduğu bir yere kendi isteğiyle bir defa daha dönmesi, ne gibi bir tepkiyle karşılaşacağını kestirilememesi nedeniyle büyük hata olabilecektir. Bu durumda ortaya başka bir vaziyet çıkmaktadır ki o da Joscelin'in, eğer *1234 Kroniği*'nin belirtmiş olduğu şartlarda hürriyetine kavuşmuşsa, Çavlı'dan ve Musul'dan değil, bir başka yerden kaçmış olduğudur. Işın Demirkent Joscelin'in Artuk oğullarından bu şekilde kurtulmuş olmasının muhtemel olduğunu ve bu durumda Sökmen'in yerine geçen İlgazi tarafından serbest bırakılmış olacağını belirtmektedir²⁵⁹⁸. Steven Runciman ise bunu bir olasılık olarak değil, bir kesinlik olarak belirtir ve Joscelin'in, Sökmen'in ölümü üzerine kardeşi İlgazi'nin eline geçtiğini, paraya ihtiyacı olan İlgazi'nin Joscelin'i, 20 bin dinar ve askeri yardım vaadiyle serbest bıraktığını ifade etmektedir²⁵⁹⁹.

Joscelin'in serbest kaldıktan sonra tüm dikkatini Baudouin'in serbest kalmasına verdiği, kaynakların müşterek olduğu noktadır. Kendisi esaretten kurtulmuş olan Joscelin, Baudouin'in de serbest kalması için onu elinde tutan Çavlı ile irtibat kurdu. Baudouin'in serbest kalma süreci hakkında en tutarlı bilgileri İbnü'l Esir'in

²⁵⁹⁶ Demirkent, Urfa..., I, s. 105; Runciman, II, s. 36

²⁵⁹⁷ Runciman, Albertus Aquensis'in kayıtlarından yola çıkarak, Çökürmüş'ün Urfa kuşatması sırasında, kuşatmanın kaldırılmasına neden olan, Urfalılar'ın yapmış olduğu çıkış hareketi sırasında Tancred'in, Çökürmüş'ün karargâhından bir Selçuklu prensesini esir ettiğini söyler. Çökürmüş, kendisi için son derece değerli olduğu belli olan bu prensesi kurtarabilmek için Haçlılara müracaat ederek, bu hanım için kurtuluş fidyesi olarak 15 bin Roma altını ödemeyi ya da onu Baudouin ile takas etmeyi teklif etmiştir. Hadiseden haberdar olan Kudüs kralı I. Baudouin de Bohemond'a bir mektup yazarak derhal bu koşulların yerine getirilmesini emretmiştir. Diğer yandan Bohemond ve Tancred'in ise paraya ihtiyacı vardır ve Tancred, Baudouin'in serbest kalmasının ardından, onun yerine vekâleten dâhi olsa hâkim olduğu bölgeleri kaybederek, yaniden Antakya'ya dönmek durumunda kalacaktır. Bu nedenle Kudüs kralına verdikleri cevapta, bu teklifi hemen kabul etmelerinin diplomatik olarak hata olacağını, bir süre daha beklerlerse Çökürmüş'ün teklifini artıracığını bildirmişlerdir. Ancak diğer yandan para hususunda Çökürmüş ile anlaşmışlar ve bu sebepten Baudouin'in esareti devam etmiştir (Runciman, II, s. 37).

²⁵⁹⁸ Demirkent, Urfa..., I, ss. 107-108

²⁵⁹⁹ Runciman, II, ss. 91-92

verdiğini düşünebiliriz. İbnü'l Esir, Çavlı'nın Baudouin'i serbest bırakmasını, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile yaşadığı anlaşmazlığa bağlamaktadır. Sürece baktığımızda Sultan, kendisine karşı itaatsizlikte bulunan Çavlı'nın elinden Musul'u almak için, içlerinde Porsuk oğlu, Aksungur el-Porsukî, Sökmen el-Kutbî ve Mevdûd bin Altuntekin gibi komutanların bulunduğu bir orduyu Çavlı üzerine gönderdi. Çavlı bu durum karşısında Musul şehrinin idaresini ve savunmasını, Porsuk'un kızı olan eşine bırakarak, yardım bulabilmek amacıyla şehirden ayrıldı. Yardım için başvurduğu İlgazi'nin çekimser kalmasından sonra Çavlı, Makisin denilen bir yerde, yaklaşık beş yıldan beri esarette bulunan Baudouin'i serbest bıraktı. Çavlı Baudouin'den, serbest bırakmanın karşılığında fidyeye ödemesini, Urfa'da bulunan Müslüman esirlerin serbest bırakılmasını ve talep etmesi durumunda askerleriyle birlikte kendisine yardıma gelmesini şart koşmuştu²⁶⁰⁰.

Hadisenin bundan sonraki kısmını yine en tafsilatlı haliyle anlatan İbnü'l Esir'dir ve hem Bar Hebraeus hem de *1234 Kroniği* onun verdiği bilgilerle aynı paraleldedir²⁶⁰¹. İbnü'l Esir, her iki tarafın şartlar üzerine anlaşmasından sonra Çavlı'nın Baudouin'i Câ'ber Kalesi'ne göndererek, buranın sahibi Salim bin Malik'e teslim ettiğini belirtir. Baudouin, Joscelin gelerek kendisinin yerine rehin olarak kalıncaya dek burada kalmıştır. Daha sonra Çavlı Joscelin'i de serbest bırakmıştır. İbnü'l Esir, Çavlı'nın Joscelin'i serbest bırakmasının gerekçesini ise Baudouin'e

²⁶⁰⁰ Demirkent, Urfa..., I, ss. 109-110; Süreç hakkında detaylı bilgi için bkz, İbnü'l Esir, X, ss. 365-369. Runciman, Bar Hebraeus ve İbnü'l Esir'i kaynak göstererek bu görüşmenin, ikili henüz Musul'da iken gerçekleştiğini, bu müzakereler devam etmekteyken Çavlı'nın, kendisine yardım etmeyi reddederek Mevdûd'a kale kapılarını açan Musullular tarafından şehirden kovulduğunu ve Çavlı'nın bundan sonra el-Cezîre'ye yerleşerek burada Baudouin'i serbest bıraktığını söylemektedir (Runciman, II, s. 92). Ancak Runciman ile her iki tarihçinin verdiklerini söylemiş olduğu bilgilerde büyük çelişki vardır. Gerek Bar Hebraeus gerekse İbnü'l Esir'de, Runciman'ın söylemiş olduğu gibi bu müzakerelerin Musul'da cereyan ettiklerine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte her iki tarihçi de Çavlı'nın, eşini Musul'da bırakarak şehirden ayrıldığını söylerken Runciman, onların Çavlı'nın şehir halkı tarafından Musul'dan kovulduğunu söylediklerini ifade eder. Her iki tarihçi de Çavlı'nın Musul'dan ayrılırken Baudouin'i de yanında götürdüğünü söylemekte, aralarında yapılan anlaşmanın kayıtları da çok açık biçimde Çavlı'nın Musul'dan çıkmasından sonra verilmektedir. (İbnü'l Esir'in çok daha detaylı verdiği bilgileri ve Bar Hebraeus'un ifadelerini Runciman ile karşılaştırmak için bkz, İbnü'l Esir, X, ss. 365-369; Bar Hebraeus, II, ss. 347-348). Carnotensis bu konu hakkında hiçbir detay vermeden, aşağı yukarı beş yıl boyunca zincire vurulan Baudouin'in fidyeye ödeyerek serbest kaldığını, hapisten kurtulmasında ona en çok yardım eden kişinin Joscelin olduğunu söylemektedir (Carnotensis, s. 162).

²⁶⁰¹ Bar Hebraeus, İbnü'l Esir'den farklı olarak, o dönemde Antakya'nın yöneticisi konumunda olan Tancred'in 30 bin dinarla birlikte Halep'ten esir edilmiş erkek ve kadın 100 Arap esirini, Çavlı'ya götürmesi için Joscelin'e verdiğini ifade eder (Bar Hebraeus, II, s. 348; Krş, Demirkent, Urfa..., I, s. 110).

yardım etmesi, onun Müslüman esirleri bırakması için teşvik etmesi ve vaat ettiği para ve diğer şeylerin gönderilmesini sağlaması olarak açıklamaktadır²⁶⁰².

[266] Bagdin ile Antıyukyā Hâkimi Tancrı Arasındaki Savaş ve Bagdin'in Yenilgisi Hakkında:

Bagdin ve Cuslin özgürlüklerine kavuştuktan sonra, Urhoy hâkimi Rişart, şehirden zorla aldığı her şeyi topladı ve kendi bölgesi olan Maraş'a gitti. Bagdin ve Cuslin, Urhoy'a geldiklerinde Tancrı ve Rişart'ın neler yaptıklarını öğrendiler ve bunun sonucunda daha önce birbirlerine karşı oluşan öfke ve düşmanlık yeniden alevlendi.

s.73

Her iki taraf da birbirlerine karşı savaş hazırlığı yapmaya başladı. Cuslin, Musul valisine haber gönderdi ve vali de yardımcı olmaları için onlara kalabalık bir Türk ordusu gönderdi. İki ordu Kurus²⁶⁰³ ile Dalek arasında bir yerde karşı karşıya geldi²⁶⁰⁴. Savaşa başladıkları gün iki ordunun çıkardığı toz bulutu gökyüzüne kadar ulaştı. Türkler kaçtı ve Antıyukyālular, onların peşlerinden giderek çabucak yakaladılar ve onları kılıçtan geçirdiler. Bagdin ve beraberindekiler de kaçtı ve böylece savaş sona erdi. Bir süre sonra ise birbirleriyle barıştılar ve aralarındaki dostluk yeniden tesis edildi.

Harran Savaşı ile ilgili değerlendirmemizi yaparken, bu savaşın Haçlılar açısından tek olumsuz sonucunun ağır bir mağlubiyet olmadığını ve Haçlılar arasında, temelleri bu savaşın neticesiyle atılmış olan bazı düşmanlıkların da oluştuğunu belirtmiştik. Aralarındaki anlaşmazlıklar, kıskançlıklar ve rekabet, kendi ülkelerine dayanan Haçlı liderleri, I. Haçlı Seferi sırasında ve henüz daha elle tutulur bir başarıya imza atmamışken ve herhangi bir bölgeyi ele geçirmemişken dahi, birbirlerine karşı olan hissiyatlarını çok zaman gizleme gereği duymamışlardı. Ancak birtakım kazanımlar edindikten ve özellikle Urfa, Antakya ve Kudüs gibi önemli şehirlerin ele geçirilmesi ve tüm bu bölgelerdeki Haçlı yerleşimi ve hâkimiyeti tesis edildikten sonra aradaki anlaşmazlıklar kimi yerde yavaş yavaş düşmanlığa dönüşmekte ve bu düşmanlık kimi zaman gerçek düşmanlarıyla ittifaklar kurmayı gerektirebilecek boyutlara ulaşmaktaydı. Diğer yandan bölgenin Müslüman egemenleri hâlihazırda bir

²⁶⁰² İbnü'l Esir, X, ss. 368-369

²⁶⁰³ ܡܕܝܢܐ Kyrros. Suriye'nin kuzeyinde yer alan antik bir şehir.

²⁶⁰⁴ Kilis ile Anteb arasında bir yerde. Runciman'a (II. s. 93) göre Münbiç yakınlarında, Demirkent'e (Urfa..., I, s. 112) göre Tell Başer yakınlarında. Aslında her iki tarihçinin vermiş olduğu bilgi de doğru kabul edilebilir. Bu dönem itibarıyla yakınlığın göreceli olduğunu göz ardı etmeden düşünersek, her iki tarihçinin belirtmiş olduğu yerlerin birbirlerine olan uzaklığı yaklaşık 40 km'dir. Urfalı Mateos (s. 234) ve Bar Hebraeus (II, s. 349) da Tell Başer ismini vermektedir.

hâkimiyet mücadelesini uzun yıllardan beri sürdürmekte (ki zaten I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasının en büyük nedeni de buydu) ve birbirlerine karşı artık Haçlı liderleriyle ittifak kurmakta da sakınca görmemekteydiler. Bunun ilk örneği ise Urfa kontu Baudouin ile Antakya hâkimi Tancred arasında cereyan eden hadisede yaşandı.

Harran Savaşı'nda esir düşen Urfa kontu II. Baudouin ve Tell Başer hâkimi Joscelin, uzun süren esaretten kurtulduktan sonra Baudouin, kendi şehri Urfa'ya, Joscelin de kendi şehri Tell Başer'e döndü. Ne var ki Bauoduin'in yokluğunda Urfa'yı Salerno'lu Richard eliyle yönetmekte olan Tancred, bu şehri Baudouin'e teslim etmek niyetinde değildi²⁶⁰⁵. Gerekçe olarak da Bauoduin'in kendisine vassallik yemini etmesini şart koşmasıydı. Baudouin ise Kudüs kralına bağlılığı bulunduğunu öne sürerek, bunu yerine getirmekten imtina etmekteydi. Baudouin, Tancred'in tavrı karşısında Urfa'dan ayrılarak Tell Başer'e, Joscelin'in yanına gitti. İkisi birlikte, Çavlı'dan yardım istediler. Durum karşısında Tancred de Tell Başer üzerine yürüdü ve burada birtakım küçük çaplı çatışmalar yaşandıktan sonra meselenin yeniden müzakeresi için bir araya geldiler. Ne var ki bu müzakerelerden de bir sonuç çıkmadı ve iki Haçlı reisi birbirleriyle savaşıacakları sürece girdiler. Baudouin, 160 Müslüman esiri serbest bırakarak Çavlı'ya gönderdi. Ardından kuzeydeki Kogh Vasil'in yanına giderek onun desteğini talep etti. Vasil'in yardım vaadine ek olarak Roma'nın Kilikya valisi Ermeni Oşin de Baudouin'e 300 ücretli Peçenek askeriyle destek verdi. Diğer yandan Ermeniler'in daha fazla tepkisini almak istemeyen Tancred, istemeyerek de olsa Richard'ı Antakya'ya geri çağırdı. Böylece Baudouin yeniden, sevinçle karşılandığı Urfa'ya geri döndü²⁶⁰⁶.

Mesele halledilmiş gibi görünüyordu ancak Çavlı ile Baudouin arasında kurulan ittifak gittikçe dostluğa dönüşmekte ve her iki taraf da karşılıklı jestlerle bir diğerinin gönlünü hoş etmekteydi. Çavlı ile Baudouin'in ittifakı, Haleb Meliki Rıdvan'ı son derece rahatsız etmiş ve Rıdvan'ın, Çavlı'nın sarayına giden bir konvoyu saldırmasına misilleme olarak Çavlı'nın, Haleb yakınlarındaki Bâlis şehrine saldırarak Rıdvan'ın maiyetinden olanları idam ettirmesi üzerine Rıdvan da Tancred'den yardım istemişti. Tüm bu hadiselerin üzerine savaş artık kaçınılmaz görünmekteydi. Çavlı ve

²⁶⁰⁵ Işın Demirkent, Bohemond'un Avrupa'ya gitmeden önce Tancred'e, Baudouin'in esaretten geri dönmesi halinde Urfa'yı ona teslim etmesini istediğini hatırlatmakta ve Urfa üzerine yapılan bu anlaşmayı, Antakya patriği Bernhard'ın da Bohemond'un tavsiyesine riayet etmek suretiyle Baudouin lehine teyit ettiğini belirtir (Demirkent, Urfa..., I, s. 112 ve 115). Runciman da aynı şekilde Bernhard'ın nüfuzunu Baudouin lehine kullandığını ifade eder (Runciman, II, s. 93).

²⁶⁰⁶ Runciman, II, ss. 92-93

Baudouin-Joscelin ittifakına bölgedeki Beni Mezyed kabilesi reisi Sadaka da yaklaşık 500 bedevi ile destek vermiş, birleşik ordunun mevcudu yaklaşık 2 bin kişi olmuştur. Diğer yandan Rıdvan'ın yaklaşık 600 kişilik ordusuna Tancred 1500 civarında bir birlikle destek verdi. Savaşın başlarında Çavlı'nın birlikleri Antakya'dan gelen Haçlı kuvvetlerini büyük zayıflatarak geriletmişlerse de Baudouin'in lüzumunda kullanmak için beklettiği atları gören bedeviler, bunları çalarak kaçırmaya başladılar. Çavlı'nın birlikleri bedevilerin kaçtığını görünce, bu defa onlar da kaçırmaya başladı ve böylece Çavlı-Baudouin ittifakı kazanabilecekleri bir savaşı kaybetmiş oldular²⁶⁰⁷.

Konu hakkında bilgi veren kaynaklarda da savaşın seyri genel hatlarıyla aynıdır. Ancak savaşın evveliyatıyla ilgili kaynakların arasında birtakım çelişkiler bulunmaktadır. Işın Demirkent'in ifadesine göre Urfalı Mateos, Fulcherius Carnotensis ve Surlu William, Baudouin'in serbest kaldıktan sonra Antakya'ya gittiğini, Tancred'in Baudouin'e Urfa'ya gitmesini yasakladığını ve bunun üzerine Baudouin'in ittifak arayışına girdiğini iddia etmektedirler²⁶⁰⁸. Bu görüşü İbnü'l Esir de paylaşmaktadır. İbnü'l Esir, Baudouin'in Urfa'yı Tancred'den istediğini, ret cevabı alması üzerine Tell Başer'e gittiğini söyler. Tancred'in ise asker toplayıp iyice güçlenmeden ve Çavlı yardımlarına gelmeden önce, savaşa girmek maksadıyla onların üzerine yürüdüğünü belirtir. İbnü'l Esir, Tancred'in Urfa meselesini halletmeden Antakya'ya döndüğünü, bunu gören Baudouin ve Joscelin'in Tancred'e ait bazı kaleleri ele geçirdiklerini ve ardından da Kogh Vasil'e sığındıklarını ifade eder. Kogh Vasil'in yardım vaadinin ardından İbnü'l Esir de Bohemond'un Avrupa'ya gitmeden önce, Urfa ile ilgili Tancred'e söylediklerini hatırlatarak, Antakya patriğinin de buna şahadet ettiğini ve böylece Tancred'in istemeyerek de olsa Urfa'yı Baudouin'e verdiğini belirtir. İbnü'l Esir bundan sonra hadiseleri Çavlı'yı merkeze koyarak aktarır ve onun bu sıradaki durumu hakkında tanımlamalar yapar. İbnü'l Esir savaşın da Çavlı ile Tancred arasında cereyan ettiğini belirtmektedir²⁶⁰⁹.

²⁶⁰⁷ Runciman, II, ss. 93-94. Carnotensis bu savaşla ilgili çok kısa, çok farklı ve yanlış bilgiler vermektedir. Carnotensis, Tancred'in Urfa'yı Baudouin'e teslim etmemesi üzerine iki tarafın savaştığını, Tancred'in özürleri ve barış için yalvarmalarına itibar göstermeyen Baudouin ve Joscelin'in savaşmakta direttiklerini ve Joscelin'in yanına almış olduğu 7 bin Türk ile birlikte, savaşa hazırlıksız olan Tancred ve askerlerini yendiğini ifade eder (Carnotensis, s. 162). Carnotensis ne Tancred'in Rıdvan ile ne de Baudouin-Joscelin'in Çavlı ile yapmış olduğu ittifaklar hakkında hiçbir şey söylememektedir.

²⁶⁰⁸ Demirkent, Urfa..., I, s. 112

²⁶⁰⁹ İbnü'l Esir, X, ss. 369-373. İbnü'l Esir, Rıdvan'ın Tancred'e mektup yazarak Çavlı'nın yaptıklarını anlattığını ve ona eğer Çavlı Haleb'i ele geçirirse bu durumda Haçlıların Suriye'de barınamayacaklarını anlattığını bildirir. Tancred de buna mukabil Çavlı'yı Suriye'den uzaklaştırmak için harekete geçmiş, Rıdvan da kendi adamlarından 600 süvariye Tancred'in hizmetine göndermiştir. Çavlı da bu durum karşısında Urfa kontuna haber göndererek yardımına gelmesini istemiştir.

Urfalı Mateos ise Antakya ve Urfa'dan bahis açmadan Baudouin ile Joscelin'in doğruca Kogh Vasil'in yanına geldiklerini, Vasil'in onlara 800 asker ile birlikte Roma'nın Misis'te bulunan bir Peçenek²⁶¹⁰ müfrezesini onların yardımına gönderdiğini ifade eder. Mateos, Baudouin ve Joscelin'in diğer yandan Çavlı'ya haber gönderdiklerini ve 5 bin askerle birlikte onu yardıma çağırdıklarını belirtir. Savaşta ise Tancred'in Baudouin'in mağlup ettiğini, ardından Çavlı'ya saldırıp onu da ağır bir hezimete uğrattığını belirten Mateos, bu savaşta 2 bin Hristiyan'ın maktul düştüğünü de eklemektedir. Savaşın sonunda Tancred Antakya'ya, Joscelin Tell Başer'e dönerken, Baudouin ise Râvendan Kalesi'ne gitmiştir²⁶¹¹. Mateos anlatımına, bu yenilgiden sonra Urfa halkının Baudouin'in öldüğünü de düşünerek çok üzüldüğünü ve şehrin başına yeniden Salerno'lu Richard'ın geçmemesi için şehrin Latin patriğiyle görüştüklerini, ertesi gün ise Baudouin ile Joscelin'in Urfa'ya geldiklerini anlatarak devam etmektedir. Işın Demirkent, bu ifadeleriyle Mateos'un kendi içinde çelişkiye düştüğünü ifade eder. Zira Mateos, anlatımının başında Tancred'in Baudouin'e eski arazini vermediğini ve savaşın da zaten bu nedenle çıktığını belirtmektedir. Bu durumda savaş sırasında Salerno'lu Richard'ın Urfa'da olması gerekmektedir. Ancak görüldüğü üzere Urfa halkı, savaşın ardından patriğe Richard'ın geri dönmesini istemediklerini söylemektedirler. Bunun yanında, eğer Urfa halen daha Tancred'in kontrolünde idiye Baudouin ve Joscelin'in, Mateos'un ertesi gün olarak gösterdiği Urfa'ya gelişlerinin ne şekilde mümkün olduğunu da açıklamamaktadır²⁶¹².

Savaşın gerekçesini diğerlerine göre çok farklı veren kaynak Bar Hebraeus'tur. Bar Hebraeus, Çavlı'nın itaat göstermeyen tutumu karşısında Sultan Gıyaseddin'in²⁶¹³, Atabey oğlu Hüseyin namında bir emiri göndererek Çavlı'dan teslim olmasını ve görev bölgesine dönmesini istemiştir. Ancak Çavlı Sultan'ın emrine itaat etmemiş ve Bâlis şehrini hücumla zapt ederek büyük tahribat yapmıştır. Haleb hâkimi Rıdvan, Çavlı'nın kendisine ait bir şehre yapmış odluğu saldırı karşısında Antakya kralı Tancred'den yardım istemiş, Tancred de 1500 atlı ile birlikte, Rıdvan'ın 600 atlısının yanına gelerek ona katılmıştır. Çavlı da Baudouin ile Joscelin'e haber göndermiş ve kendisine yardıma gelmelerini istemişti. İki taraf Tell Başer yakınlarında

²⁶¹⁰ Urfalı Mateos'ta *Padzinag* olarak geçmektedir.

²⁶¹¹ Urfalı Mateos, ss. 234-235. Mateos bu hadisede açık biçimde Tancred'in tarafını tutmakta ve Baudouin ve Joscelin'in Çavlı'dan yardım isteyerek Tancred'e savaş açmalarını, Tanrı'ya karşı işledikleri bir günah olarak kabul etmektedir.

²⁶¹² Demirkent, Urfa..., I, s. 113

²⁶¹³ Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar.

karşı karşıya gelmiş ve Frenklerle Rıdvan'ın Türkleri, Frenklerle Çavlı'nın Türkleri'ne karşı galip gelmişlerdir. Savaşın sonunda Baudouin ve Joscelin Tell Başer'e kaçmış, bir grup Türk de onlara katılmıştır. Bu Türkler, yaralarının tedavisinin ardından Çavlı'ya gönderilmiş, diğer yandan savaşı kaybeden Çavlı da Sultan'a itaatini arz etmekten başka çare bulamamıştır²⁶¹⁴.

İfadelerde de görüldüğü üzere kaynaklar, savaşın seyri ile ilgili müşterek bilgiler vermekle birlikte, özellikle savaşın evveliyatı ve sebebi üzerinde birbirleriyle çelişmektedirler. Bu kaynakların tamamı, savaşın bir cephesinin mensubu olan Haleb Meliki Rıdvan'ın Tancred'i yardıma çağırdığı hususunda hemfikirdirler ancak savaşın diğer cephesi ile ilgili vermiş oldukları bilgiler karışıktır. Kaynakların büyük kısmı savaşın hikâyesini Baudouin ve Joscelin'in, Tancred'e karşı Çavlı'dan yardım istemesi üzerine bina ederken İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus bu savaşı, Çavlı ile Tancred arasında telakki edip, Çavlı'nın Tancred'e karşı Baudouin ve Joscelin'den yardım istediğini ileri sürmektedir. Kaynakların vermiş olduğu bilgiler ışığında meselenin iç yüzünü ortaya çıkarmak hayli zor görünmektedir. Ancak meselenin kaynağının en önemli noktası, Çavlı ve Baudouin-Joscelin ittifakından birinin, diğerini yardıma çağırmış olması değil, hadiselerin geldiği noktada hem Rıdvan-Çavlı mücadelesinin hem de Baudouin-Tancred mücadelesinin aynı zaman denk gelmesi olmalıdır. Rıdvan'ın Tancred'in yardımını talep etmesiyle birlikte, Tancred ile hâlihazırda bir mücadeleye girişmiş olan Baudouin, diğer yandan da Rıdvan ile mücadele halinde olan Çavlı'nın, yapmış oldukları ittifakı hayata geçirmeleri olmalıdır.

[267] Memdud'un²⁶¹⁵ Urhoy Üzerine Seferi:

(AG) 1417²⁶¹⁶ yılında, Frenk krallarının birbirleriyle barıştığı dönemde, doğudan ismi Memdud olan bir hükümdar devasa bir ordu hazırladı ve öncelikle Urhoy'a geldi. Kasas Kalesi'nin etrafındaki düzlüklerin doğusunda kamp kurdu. Çok sayıda atlıyı bölgeyi tahrip etmeleri için gönderdi ki onlar, bahçeleri dağıttılar ve ağaçları kestiler. Bölgeyi berbat hale getirdiler ve manastırları yok ettiler. Ancak şehre karşı savaşacak bir görüntü vermediler, savaş aletlerini ve mancınıkları kurmadılar. Sadece bölgede göründüler ve gittiler.

²⁶¹⁴ Bar Hebraeus, II, ss. 348-349

²⁶¹⁵ ۱۱۱۷ ya da ۱۱۱۸ Mevdüd bin Altuntekin (ö: 10 Ekim 1113). Büyük Selçuklu Devleti Musul valisidir.

²⁶¹⁶ AG.1417 yılı M.1105 yılına tekabül eder. Memdud'un ilk Urfa seferinin tarihi M.1110 yılıdır. Bunun da AG olarak karşılığı 1422 yılı olmalıdır.

I.Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasının belki de en önemli nedeninin, Anadolu, Suriye, Irak ve Filistin'deki Müslüman hükümdarların birbirleriyle girmiş oldukları hâkimiyet mücadelesi sebebiyle, Haçlı ordularına karşı gereken mukavemeti gösterecek birliği tesis edememiş olmaları olduğunu, daha önceki bölümlerde mükerrer olarak belirtmiştik. Aslında adı geçen bu bölgelerde Emevî devrinden beri tam bir siyasal birlikten söz etmek de mümkün değildir. Gerek Emevî devrinde gerekse Abbâsî devrinde, bazı güçlü hükümdarların dönemleri istisna, daimî bir isyan ve karışıklık durumu, tarihi bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Ancak Emevî döneminin tamamında ve Abbâsî iktidarının ilk asrında bu durum, tek bir siyasi teşekkülün içerisindeki iktidar kavgalarından ibaretti. Henüz daha VIII. asırda Endülüs ve Kuzey Afrika'da bağımsız ya da yarı bağımsız devletle ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durum, merkezi Bağdâd gibi, adı geçen bölgelere çok uzak olan Abbâsî Devleti için belki de kabul edilebilir ya da sineye çekilebilir bir vaziyetti. IX. asrın sonlarına doğru ise Abbâsî Devleti'nin içerisinde ve çok daha yakın ve merkeze bağlı eyaletlerden çıkan yarı bağımsız devletler ise sürecin gelecekte alacağı boyutun, Abbâsîler açısından şimdikinden daha da kötü olacağının göstergesiydi. Abbâsî iktidarının giderek zayıfladığı ve hilafet merkezinin dahi halifenin kontrolünden çıktığı XI. yüzyılın ilk yarısında kuzeydoğudan gelen, İslâm davasının yeni müdafisi ve İslâm sancağını taşımaya namzet Selçuklu Türkleri, sahip oldukları siyasal ve askeri gücün paralelinde İslâm sahasına hızla yayıldılar. Selçuklular, Abbâsî iktidarının yitirmiş olduğu İslâm birliğinin muhafazası işini, Mısır dışında tüm doğuda yeniden tesis etmeyi başarmışlardı. Ancak çok geçmeden Selçuklular içinde de güç ve hâkimiyet kavgaları kendini gösterdi. Henüz daha kuruluş aşamasında Kutalmış ile Mikail oğulları arasındaki veraset kavgası, Kutalmış oğullarının Anadolu'ya giderek burada kendi iktidarlarını tesis etmesiyle, bir süre tehir olmuş gibi duruyordu. Şüphesiz mesele yalnızca Kutalmış'tan ibaret değildi. Henüz daha ilk sultan, Tuğrul döneminde Resultekin, İbrahim Yınal, ardından Alparslan döneminde kardeşi Kavurd gibi devletin önemli beylerinin isyanları, kuruluş aşamasındaki devleti ciddi sıkıntılara sokmuştu. Büyük Selçuklu Devleti'nin zirveye çıktığı dönem ise sultan Melikşah dönemi idi. Melikşah'ın M.1092 tarihindeki ölümünün ardından, ülke içinde çok daha büyük bir kargaşaya sebebiyet veren hâkimiyet mücadelesi yaşanmaya başladı. Pek çoğu birbiriyle akraba, hatta kardeş olan Türk beylerinin egemenlik mücadelesi, bölgedeki siyasi birliği tamamen yok etmişti. Cihadın anlayışının (ki en baştan beri bunun en önemli muhatabı Roma İmparatorluğu idi) neredeyse hiçbir kıymeti

kalmamış, bunu en azından dönemin şartları içerisinde hakkıyla yerine getirmeye çalışan ya da öyle görünenler, yalnızca Anadolu'daki Selçuklular ve Danişmendli Beyliği idi (ki onlar da birbirleriyle sürekli kavga halindeydiler). Bu nedenle, XI. yüzyılın sonunda Anadolu'ya gelen büyük Haçlı ordusuna mukavemeti yalnızca, I. Kılıçarslan liderliğindeki Anadolu Selçukluları ile Danişmendli Beyliği göstermeye çalışmış ancak onların çabası Haçlı ilerlemesini durduramamıştı. Haçlılar'ın Urfa ve Antakya'yı ele geçirerek buralarda kendi devletlerini kurmaları Suriye, Irak ve Filistin'deki Müslüman hükümdarlar için nihayet bir uyarıcı olmuş, ancak Kürboğa komutasındaki birleşik Müslüman ordusunun Antakya önlerinde bozguna uğraması, geç kalmış bu mukavemetin de akim kalmasına neden olmuştu. Bundan sonra bölgedeki Türk beyleri, yine hiçbir şey olmamış gibi birbirleriyle olan mücadelelerini sürdürmeye devam ettiler. Haçlılar ise birbirleriyle olan mücadelelerine yeni bir heyecan getiren, farklı inanç, giyime ve görünüme sahip yeni bir düşman, kimi zaman da müttefik profilinden öteye geçmemişti.

Sultan Melişah'ın ölümünü müteakip yaşanan iç karışıklıklar, Melikşah'ın oğulları Berkjaruk ve Muhammed Tapar'ın mücadelesiyle sürmüş, Berkjaruk'un ölümü üzerine Muhammed, Selçuklu tahtında tek başına kalmasına rağmen yine de beklenen birliği tam olarak oluşturamamıştır²⁶¹⁷. Ancak Çavlı eliyle Kılıçarslan ve Çökürmüş'ün ortadan kaldırılması el-Cezîre'nin yeniden Sultan'ın otoritesine bağlanmasına vesile oldu. Emir Çavlı ise her ne kadar bundan sonra Sultan'ın hilafına hareket etmişse de özellikle Mevdûd'un gelmesi üzerine Musul'u, hemen ardından Tell Başer yakınlarında Tancred-Rıdvân koalisyonuna karşı yapılan savaşı da kaybetmesi sonucu, Sultan'ın yanına giderek özür dilemiş ve Sultan namına, Çavlı meselesi halledilmişti.

M. 1110 yılı Urfa Haçlı Kontluğu tarihinde ve genel olarak Haçlı Seferleri tarihinde bir dönüm noktası oldu. Zira bu yıl, İslâm'ın Haçlılara karşı kesin olarak taarruza geçtiği yıl olmuştur. Müslümanlar, o zamana kadar bazı önemli yenilgilere uğramakla birlikte gücü kırılmamış olarak muhtelif istikametlere doğru genişlemekte olan Haçlılara karşı doğrudan hücum ederek, özellikle Büyük Selçuklu Devleti ile

²⁶¹⁷ Örneğin Sultan Muhammed, ülkesinin ortasında bulunan Musul'u, kendi otoritesine karşı uzun süre direnen Çökürmüş'ün ellerine bırakmak zorunda kalmıştı. Diğer yandan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklu hâkimiyet sahası içerisindeki el-Cezîre bölgesinde, Sultan'ın otoritesine karşı oluşturduğu durum ve Sultan adına Anadolu Sultanı'nın arz ettiği tehlikeyi bertaraf eden Çavlı'nın bir süre sonra Irak'ta Mezyed oğulları ile iş birliği yaparak merkezi iktidar aleyhine çalışmış olması, Sultan Muhammed'in 1108 yılına kadar istenilen istikrarı sağlayamadığını göstermektedir (Demirkent, Urfa..., I, s. 121).

Suriye bölgesi arasına sokulmak isteyen Urfa kontluğunu savunma durumuna girmek zorunda bırakmıştır²⁶¹⁸.

Mevdûd bin Altuntegin'in tarih sahnesine çıkışı, Sultan Muhammed tarafından M.1108 yılında, Çavlı'nın yerine Musul valisi olarak tayin edilmesiyle başlar. Bu dönem ayrıca, yukarıda da değerlendirmiş olduğumuz üzere, İslâm dünyasında Haçlılara karşı cihad fikrinin yavaş yavaş yükselişe geçtiği dönemdir. Mevdûd Musul'daki ilk iki yılında, şehirde ve çevredeki işleri düzene koymakla uğraştı. Diğer yandan ülkesinde istikrarı temin eden Selçuklu Sultanı Muhammed, Aralık 1109 tarihinde Haçlılarla mücadele fikrini tüm bölgelerin yöneticilerine göndermiş olduğu mektuplar vasıtasıyla duyurdu²⁶¹⁹. Konu hakkında bilgi veren İslâm kaynaklarının hemen hepsi, Sultan'ın hükümdarlara haber vererek, Haçlılara karşı yapılacak olan mücadeleye katılmalarını istediğini söylemektedir²⁶²⁰. Ancak bunun nedeni konusunda farklı rivayetler öne sürmektedirler.

İbnü'l Esir'in H.504/M.1110-1111 yılı hadiseleri dâhilinde verdiği bilgiye göre bu yıl, imparator Aleksios'un bir elçisi Sultan'a gelmiş, Haçlılara karşı kendisinden yardım isteyerek, onu Haçlılarla mücadeleye ve onları İslâm ülkelerinden uzaklaştırmak için savaşmaya teşvik etmişti. İbnü'l Esir ayrıca Haleb halkının da Sultan'ın huzuruna gelerek, *"Roma imparatorunun Müslümanlara karşı senden daha hamiyetli davranmasından dolayı Allah'tan korkmaz mısın? O, Haçlılara karşı cihad etmek için sana elçi gönderdi"* dediklerini eklemektedir²⁶²¹. Bununla birlikte İbnü'l Esir'in kayıtlarında, Mevdûd'un Urfa üzerine yaptığı ilk sefer H.505/M.1111-1112 tarihinde verilmektedir ki bu tarihleme yanlıştır²⁶²².

İbn Kalânîsî yine H.504/M.1110-1111 yılı hadiselerinde Haleb ahalisinden olup Hâşimî eşrafına mensup bir adamla fakih, tacir ve sûfilerden oluşan bir grubun Bağdâd'daki Sultan Camii'ne giderek hatibi indirdiklerini feryat ve figan ederek Frenklerin yapmış oldukları mezalimi anlattıklarını, aynı hareketi bir sonraki Cuma namazında bu defa Halife Camii'nde tekrarladıklarını ve İslâm'ın artık harekete

²⁶¹⁸ Demirkent, Urfa..., I, s. 121

²⁶¹⁹ Işın DEMİRKENT, "Mevdûd b. Altuntegin", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 427-429

²⁶²⁰ İbn Kalânîsî Sultan'ın cihad çağrısını, H.503 yılının Cemaziyelevvel ayına yani M.1109 yılının Aralık ayına tarihlemektedir. Bkz, İbn Kalânîsî, s. 37

²⁶²¹ İbnü'l Esir, X, s. 387; İbn Kalânîsî, s. 49. Ali Öngül diğer kaynaklara dayanarak bu anekdotu, Mevdûd'un, Tell Başer ve Haleb'e kadar gitmiş olduğu ikinci Urfa seferinin öncesinde vermektedir (Ali Öngül, Urfa Tarihi, ss. 111-112).

²⁶²² İbnü'l Esir, X, s. 388

geçmesi gerektiğini söylediklerini kaydeder²⁶²³. İbn Kalânîsî'nin verdiği bu bilgi Bar Hebraeus'ta da yer alır. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Haleb ahalisinden, İslâm şeriatına vakıf bir Arap Bağdâd'a gelerek, Frenk istilasını nedeniyle bağırıp çağırmaya başladı. Kendisini destekleyen halk ile birlikte Cuma Namazı vaktinde büyük camiye gittiler, minberi yıkarak ibadeti durdurdular. Halife ve Sultan'ı din gayretinden uzak olmakla suçladılar. Sultan bu gelişmeleri haber alınca Mevdûd'un oğlu Mes'ud'u, beraberinde büyük bir orduyla Frenklere karşı cihad yapması için harekete geçirdi ve Musul'a gönderdi²⁶²⁴. Mihael Rabo yalnızca, H.502/M.1108 yılında Sultan Gıyaseddin'in (Muhammed), Haçlılara karşı savaşması için Mevdûd'u görevlendirdiğini ifade etmektedir²⁶²⁵.

İlginç biçimde Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun kayıtlarında, buradaki ve birazdan değerlendirmeye alacağımız Mevdûd'un diğer seferleri üzerine kayda değer pek bilgi bulunmamaktadır. Her iki tarihçi de Mevdûd'un seferleri içinden yalnızca M.1111 tarihli, İslâm ordularının Tell Başer'i kuşattığı ve ardından Haleb'e gittiği ikinci seferi konu edinirler. Bu seferle ilgili vermiş oldukları bilgilerin içeriği ve kullanmış oldukları ifadelerin benzerliği her iki tarihçinin de bu bilgileri ya ortak bir kaynaktan aldıklarını ya da Bar Hebraeus'un çok zaman yaptığı gibi doğrudan Mihael Rabo'dan almış olduğunu gösterir. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun oldukça hatalı bilgilerle vermiş olduğu Mevdûd'un bu seferinin kayıtları da yine ilginç biçimde 1234 *Kroniği*'nin kayıtları arasında yer almamaktadır.

Urfalı Mateos AA.554/M.1110-1111 tarihinde Urfa kontunun, Antakya hükümdarı Tancred'e karşı tekrar savaşmaya karar verdiğini, Tancred'den nefret eden Baudouin ile Joscelin'in, bir Hristiyan'a yakışmayacak biçimde Musul'a adam göndererek Mevdûd'dan yardım istediklerini ifade eder. Harekete geçerek Harran'a gelen Mevdûd, Baudouin'i yanına çağırması ancak Baudouin korkup, Mevdûd'un yanına gitmemiştir. Kandırıldığını düşünen Mevdûd ise öfkeyle harekete geçmiş ve Urfa üzerine giderek şehri kuşatmıştır²⁶²⁶. Işın Demirkent Albertus Aquensis'in,

²⁶²³ İbn Kalânîsî, s. 48; Demirkent, Urfa..., I, s. 132. Işın Demirkent İbn Kalânîsî'nin verdiği bilgilerin, İbnü'l Adîm ve Sıbt bin el-Cezvî tarafından da hemen hepsinin tekrarlandığını belirtir. Demirkent ayrıca, Müslüman kaynaklarının birbirine uygun olan bu ifadelerine bakıldığında, bugüne kadar düşmanca ilişkiler içerisinde bulunmuş olan Türk beylerinin, tek bir ordu halinde müşterek biçimde hareket etmelerinin temelinde Sultan'ın buyruğunun yatmakta olduğunu açık biçimde görüldüğünü belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., I, s. 122 ve s. 123).

²⁶²⁴ Bar Hebraeus, II, s. 350. İbnü'l Esir de Sultan'ın Sökmen, İlgazi ve Porsuk oğullarına, Mevdûd ve Mes'ud'a iltihak etmeleri emrini verdiğini söylemektedir.

²⁶²⁵ Michael, s. 638

²⁶²⁶ Urfalı Mateos, ss. 237-238

Beyrut'u kuşatmakta olan Kudüs kralı I. Baudouin'in Urfa kontundan, Tancred tarafından teşvik edilen Sökmen, İlğazi²⁶²⁷ ve Mevdûd isimindeki Türk hükümdarlarının büyük bir kuvvetle Urfa'ya geldikleri, şehri kuşatıp çevresine büyük zarar verdikleri yönünde bir haber aldığını kaydettiğini verir. Demirkent bu suretle Aquensis'in, Mateos'un iddiasına uygun fakat aksi yönde bir rivayeti dile getirmekte olduğunu ifade etmektedir²⁶²⁸.

Kaynakların tüm bu paylaşımlarının yanında *1234 Kroniği*, Mevdûd'un seferinin ne maksatla ya da hangi koşullar altında gerçekleştiği yönünde bilgi vermemekte ve doğrudan Mevdûd'un Urfa'yı kuşatmasını konu edinmektedir. Bununla birlikte kronik, Urfa'nın kuşatılması sırasında Haçlıların tavrından ve hareketlerinden hiçbir şekilde bahsetmemekte ve bu paragrafı, yalnızca Türklerin cephesinden ve yüzeysel bilgilerle vermektedir. Yazar, bir sonraki kısımda ise Haçlıların Urfa kuşatması karşısındaki tedbirleri üzerine bilgileri paylaşmaktadır.

[268] Frenklerin Urhoy'a Yardıma Gelmelerine Dair:

Antyukyā'daki Frenkler, Memdud'un Urhoy üzerine yapmış olduğu seferi haber alınca endişeye kapılarak alelacele toplandılar ve yola çıkarak Fırat'ı geçtiler. Türkler, Frenklerin gelmekte olduğunu duyunca Caleb²⁶²⁹ deresi yakınlarındaki kamplarına gittiler.

s.74

Frenkler ise kamplarını Memdud'un kampının olduğu yere kurdular. Urhoy'a yardıma gelen Frenklerin arasında, ilk Urhoy kontu ve şimdiki Urişlem kralı Bagdîn, Kont Sangil'in Trablus hâkimi olan oğlu ve Antyukyā hükümdarı Tancrı bulunuyordu. Beraberlerinde ise büyük bir orduyla çok sayıda at getirmişlerdi. Ancak ne kendilerine yiyecek ne de atlarına yetecek kadar yem bulunmuyordu. Memdud da bölgeyi harabeye çevirmiş ve çok sayıda köylüyü şehrin içine hapsedmişti. Onlar açlığın ve Frenklerin kötü tabiatları olan sabırsızlıklarının kurbanı olmaktaydı. Bu nedenle, düşman gözlerinin önünde olduğu halde, Fırat'ı geçerek batıya gitmeyi düşünmekteydiler.

Mevdûd'un Urfa'yı kuşatması Haçlıların birlik haline gelmelerine vesile oldu. Şehir kuşatma altında büyük bir baskı altındayken, diğer tarafta Haçlı reisleri Tancred, Trablus kontu Bertrand de St. Gilles ve Kudüs kralı I. Baudouin, Müslümanlara karşı

²⁶²⁷ İbnü'l Esir İlğazi'nin kendisinin gelmediğini, yerine oğlu Ayaz'ı gönderdiğini belirtir (İbnü'l Esir, X, s. 388).

²⁶²⁸ Demirkent, Urfa..., I, ss. 122-123

²⁶²⁹ Urfa yakınlarında bulunan Colap Deresi.

savaşmak üzere toplanmışlar ve beraberce Urfa yönüne harekete geçmişlerdi²⁶³⁰. Mevdûd ise Urfa'yı iki aydan beri kuşatmasına rağmen, şehrin surlarını aşmayı başaramamıştı. Haçlı ordularının geldiğini gördüğünde de onları pusuya düşürebilmek amacıyla kontrollü olarak geri çekilmeyi kararlaştırdı²⁶³¹.

Haçlı ordusu Urfa önüne geldiğinde II. Baudouin, kuzeni olan Kudüs kralını karşılamak için şehirden çıktı ve ilk yaptığı işlerden biri Tancred'i krala şikâyet etmek oldu. Kral, duydukları üzerine Tancred'e haber göndererek, birleşik Hristiyan ordusuna katılması ve hakkındaki şikâyetlere cevap vermesi için derhal gelmesini talep etti. Tancred önce gelmekte tereddüt gösterdiyse de danışmanlarının tavsiyeleri üzerine Urfa'ya geldi ve burada kralın huzurunda yapılan müzakereler sonucunda Baudouin du Bourg'un Urfa hâkimiyetini, istemeyerek de olsa tanımak zorunda kaldı²⁶³².

Işın Demirkent, bu noktadan sonra hadiselerin Haçlı cephesini Albertus Aquensis'in satırlarından takip etmektedir. Urfa önündeki toplantının ardından, kendisine karşı cephe almış olan Haçlı reislerine, istemeyerek de olsa dâhil olan Tancred, birleşik Haçlı ordusuna da kerhen dâhil olmuştu²⁶³³. Diğer yandan kaynakların ittifakla birleştikleri cihetle büyük Haçlı ordusu, Harran istikametinde ilerledikten ve Mateos'un ifadesine göre buradaki Şenav Kalesi'ne karşı giriştikleri başarısız mücadelenin ardından Urfa'ya ve buradan da Samsat'a doğru, Fırat kıyılarına çekildiler²⁶³⁴. Demirkent bu çekilmenin Haçlıların birbirlerine karşı olan güvenin sarsılmış olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir²⁶³⁵. Mateos bu çekilmenin sebebinin, Tancred'in diğer Haçlı komutanlarının kendisine karşı besledikleri kötü niyetleri haber alarak, ordusunu geri çekmesi ve diğer Haçlı birliklerinin de onu takip etmesi olarak açıklar²⁶³⁶. Demirkent de 1500 zırhlı şövalyeye komuta eden Tancred'e karşı duyulan

²⁶³⁰ Runciman, Mevdûd'un Urfa'yı kuşatması üzerine II. Baudouin'in, Kudüs kralından yardım istemek ve Tancred'i, düşmanı desteklediği yönünde şikâyet etmek için Joscelin'i süratle Kudüs'e gönderdiğini belirtir. Diğer yandan Kudüs kralı bu sırada Beyrut'u kuşatma altına almış ve şehri zapt etmeden herhangi bir harekette bulunmak yönünde ikna edilememişti. Nihayetinde Beyrut'u teslim alan kral, Antakya'ya hiç uğramadan doğruca Urfa üzerine yöneldi (Runciman, II, s. 95).

²⁶³¹ Runciman, II, s. 195. Demirkent, Mevdûd'un bu geri çekilmeyle birlikte, Harran Savaşı'nda da olduğu gibi Haçlıları üslerinden uzaklaştırarak toptan yok etme gayesi güttüğünü tüm kaynakların müştereken verdiğini belirtir (Demirkent, Urfa..., I, s. 126).

²⁶³² Runciman, II, s. 96; Demirkent, Urfa..., I, ss. 126-127

²⁶³³ Demirkent, Urfa..., I, s. 127

²⁶³⁴ Urfalı Mateos, s. 240. Samsat şehri, Urfa'nın kuzeybatısında ve şehre yaklaşık 50 km uzaklıktadır. Samsat, Fırat Nehri'nin Urfa'ya en yakın geçiş noktasının hemen karşı kıyısında yer alır. Haçlıların Samsat üzerine çekilmesinin nedeni, bu yakınlık dolayısıyla en çabuk biçimde Fırat'ı geçmek istemeleri ve Samsat'ın bu dönem Haçlılara tâbi Ermenilerce idare ediliyor olmasıdır.

²⁶³⁵ Demirkent, Urfa..., I, s. 128

²⁶³⁶ Urfalı Mateos, s. 240

güvensizlikten kaynaklanmış olabileceğini belirterek, Mateos'un söylemiş olduğunun karşı cephesinden hadiseye bakmaktadır. Demirkent, bir ihtimal de Şam hâkimi Tuğtekin'in²⁶³⁷, Mevdûd'a yardımcı olmak için Şam'dan yola çıkarak gelmekte olduğu haberinin Haçlılar arasından yayılmasının, bu geri çekilmenin bir nedeni olabileceğini de eklemektedir²⁶³⁸.

Runciman Haçlı ordusunun Şenav Kalesi'nin önünden ayrılmasını, Haçlıların aralarındaki anlaşmazlıklara değinmeden Tancred'in, Haleb hâkimi Rıdvan'ın Antakya'ya bir baskın hazırlığı içerisinde olduğu haberini almasının yanı sıra, Filistin'den de Mısırlıların Kudüs'e doğru ilerlemekte olduğunu bildiren habercilerin gelmesine bağlamaktadır. Bunun üzerine Haçlı ordusu el-Cezîre seferinden vazgeçti ve Tancred, Samsat'a çekildi. Urfa kontu ise Kralın tavsiyesi üzerine, Fırat'ın doğusunda kalan bölgenin savunulmasının mümkün olmayacağına kanaat getirdi. Runciman'a göre II. Baudouin bundan sonra iki müstahkem şehir Urfa ve Suruç ile civardaki birkaç kalede garnizonlar bırakmak fakat sınırları korumak için herhangi bir girişimde bulunmamak düşüncesindeydi. Hıristiyan halka, arazilerini terk etmeleri ve Fırat'ın çok daha iyi savunulan ve güvenli olan batı yakasına geçmeleri tavsiye olundu. Bu cihetle bölge halkı, eşyalarını topladı ve karşı kıyıya geçmek amacıyla Fırat'a doğru yola koyuldu²⁶³⁹.

[269] Frenklerle Birlikte Fırat'a Gitmek İçin Çıkan Halkın Yağmalaması ve Katledilmesine Dair:

Sonu olmayan kalabalık halk kitlesi Şamişat yolundayken onlara çok sayıda bölge insanı da dâhil oldu. Bu esnada lorduna karşı duyduğu nefret yüzünden şeytanca işler yapan Frenklerden biri Türklerin Caleb'deki kampına giderek Memdud'a Frenklerin kalabalık bir halk kitlesiyle birlikte kaçmakta olduğunu ve açlık ve yorgunluktan bitap düştüklerini anlatarak şöyle dedi: "Peşlerine düşmekte acele edersen, onlara büyük kayıplar verdirirsin." Memdud emir verdi ve karargâhta müjdeciler bağırmaya, davullar çalmaya başladı. Güçlü savaşçılar atlarına binerek, neler olduğundan haberi olmayan ve ne önlerine ne de arkalarına bakmayan Frenklerin peşine düştüler.

²⁶³⁷ زاهر زاهر Zahirüddin Tuğtekin (ö: 12 Şubat 1128). Böriler Atabegliği'nin kurucusu. M.1104-1128 yılları arası Büyük Selçuklu Devleti Şam Melik'i. Tuğtekin hakkındaki kısa bilgi, isminin metin içerisinde ilk defa bu bölümde geçmesi nedeniyle burada verilmiştir.

²⁶³⁸ Demirkent, Urfa..., I, s. 128

²⁶³⁹ Runciman, II, s. 96

s.75

Frenkler Fırat'a ulaştıklarında karşıya önce savaşçılar geçerken yayalar ve malzemeler arkada bekliyordu. Allah bu insanlara, özellikle de buradaki kalabalığı oluşturan Urhoylulara kızgındı. Türkler bir anda saldırdı ve merhamet göstermeksizin onları kasaplar gibi doğradılar ki çoğu da boğulmuştu. Türkler mızraklarıyla saldırıyor, içlerinden bazılarını esir alıyordu. Ardından Türkler yağmaya ve ganimet toplamaya başladılar. Böylelikle Frenklerin bu yolculuğu çok kötü bir şekilde sonlandı. Memdud ise kendi ülkesine geri döndü.

Haçlı liderlerinin Fırat'ın doğu yakasını tahliye etmeleri yönündeki tavsiyelerine uyan bölgenin yerli Hristiyan halkı, Fırat'ın batı kıyısına geçmek için kalabalık bir topluluk halinde ilerlemekteydi. Ne var ki Mevdûd'un gözcüleri ve casusları tüm bu hareketliliği ona bildirmişlerdi²⁶⁴⁰. Mevdûd'un bu yürüyüşten haberdar olduğunu bilmeyen Haçlı liderleri ve ordunun büyük bölümü önden giderek nehri geçmişlerdi; sivil halk ve ordunun ağırlıkları ise henüz daha nehrin doğu kıyısında bulunuyordu ki Mevdûd'un birlikleri arkadan yetişti²⁶⁴¹. Kaynaklar bundan sonra Mevdûd'un ordusunun büyük bir katliama giriştiği hususunu müstereken paylaşırlar²⁶⁴².

Runciman iki büyük salın, üzerlerindeki ağırlığa dayanamayarak battığını ve bu esnada sivil halkın henüz karşıya geçmediğini belirtir. Mevdûd'un birlikleri hemen bunların üzerine saldırmış ve silahsız olan bu kişilerden hiçbirini kurtulamamıştır²⁶⁴³. Işın Demirkent karşıya geçemeyen herkesin kılıçtan geçirildiğini ve Haçlı ordusunun geride kalmış olan tüm ağırlıklarının da ganimet olarak Türklerin eline geçtiğini belirtir²⁶⁴⁴. Urfalı Mateos hadiseyi biraz daha dramatize etmekte, Mevdûd'un ilahi hiddeti büyük bir şiddetle icra ettiğini ve Fırat Nehri'nin kanla boyandığını ifade etmektedir. Yine Mateos'un ifadesine göre, karşıya geçmek isteyen sayısız kişi suda boğulmuş, pek çoğu hiçbir şeye bakmadan kayıklara hücum ettiği için beş-altı tane

²⁶⁴⁰ Runciman gözcüler ve casuslar demektir (II, s. 96). Urfalı Mateos ise *1234 Kroniği*'ni destekler mahiyette Hristiyanlardan iki kişinin (*1234 Kroniği* bir kişi demektir) Mevdûd'un yanına giderek dinlerini inkâr ettiklerini ve tüm Frenklerin kaçmakta olduğu bilgisini verdiklerini söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 240).

²⁶⁴¹ Urfalı Mateos, nehri geçenleri tanımlarken net bir ayırım yapmaktadır. Mateos, Mevdûd'un ordusunun geldiği sırada Frenklerin karşı kıyıya geçmiş olduklarını, geride kalanların Hristiyan ahali olduğunu söylemekte yani nehri henüz geçmemiş olanların büyük çoğunluğunun yerli Hristiyan siviller olduğunu belirtmektedir (Urfalı Mateos, s. 240).

²⁶⁴² Carnotensis'in kayıtlarında katliam ifadesi yer almamaktadır. Carnotensis, Haçlıların Fırat'ı geçtikleri sırada Türklerin baskın yaptığını ve yaya askerlerden pek çoğunu esir ederek İran'a götürdüklerini, bunların ekserisinin de Ermeniler olduğunu belirtir (Carnotensis, s. 179).

²⁶⁴³ Runciman, II, ss. 96-97

²⁶⁴⁴ Demirkent, Urfa..., I, s. 129

kayık batmıştı. Karşı kıyıda bulunan Frenk askerleri ise bu manzarayı gözyaşları içinde izliyor ancak ellerinden hiçbir şey gelmiyordu²⁶⁴⁵.

Steven Runciman, Hristiyanlığın ilk dönemlerinden beri bu bölgede yerleşik olan, esasında siyasi açıdan pek de güvenilir olmayan fakat çalışkan ve zengin olan bu Ermeni kitlesinin bu şekilde yok edilmesinin, bir daha unutulmayacak çok ağır bir darbe olduğunu beyan eder. Bununla birlikte, Urfa'daki Haçlı kontlarının bir süre daha bu bölgede hüküm sürmelerine rağmen, Fırat'ın öte yakasında bir hâkimiyet tesisinin başarısızlığa mahkûm olacağının açık bir şekilde ortaya konulduğu; Haçlı hâkimiyetinin bu büyük başarısızlığının, bu idareye güvenip tâbi olan yerli Hristiyanlar için yıkım ve felaket anlamını taşıdığının da yine açıkça anlaşılmış olduğunu ifade eder²⁶⁴⁶.

[270] Memdud'un Urhoy Üzerine İkinci Seferi ve Hainlerin İhanetinin Hikâyesi:

Ertesi yıl²⁶⁴⁷ hasat zamanında Asur hâkimi komutan Memdud, beraberindeki sayısız kuvvetle birlikte ikinci defa harekete geçti ve doğruca Urhoy üzerine geldi. Etraftaki yiyecek kaynaklarını, bahçeleri ve ağaçları tahrip ederek şehrin önünde kamp kurdu. Şehrin üzerine büyük bir baskı oluşturdu ve şehre karşı, tüm yaz boyunca süren şiddetli bir savaş başlattı. Baskı dozunu artırdıkça şehirde yaşayanların dirençleri azalmaktaydı. Zira ekinler ekiyorlar ancak bunları biçemiyorlardı. Memdud şehir halkına sözler vererek şöyle söylüyordu: “Şehri benim ellerime teslim ederseniz, çektiğiniz bu sıkıntıların yerine büyük iyilik görürsünüz.” Ancak Urhoylular ona barışa yönelik hiçbir cevap göndermediler.

Şehirdeki Ermenilerden yaklaşık yirmi kişi, Memdud ile gizli bir komplo yaparak şehre ihanet etti. Bu doğrultuda Memdud, çadırlarını sökerek karargâhını Suru'a taşıdı. Böylelikle şehirdeki insanlar onun gittiğini düşünecek ve surların güvenliğini de ihmal edeceklerdi²⁶⁴⁸.

s.76

Kısa bir müddet sonra bir Pazar gece yarısı, şehrin doğu tarafındaki çitler ve bahçelerin arasından, kimseye duyurmadan hızlıca geldiler. İçlerinden bazı güçlü ve cesur savaşçıları, şehrin doğu surunun yanındaki kararlaştırdıkları yere gönderdiler. Buradaki surun içinde, altındaki hendekte suyun aktığı alçak bir köprü bulunuyordu. Orada yapacakları iş için uygun kuytu bir köşe ve

²⁶⁴⁵ Urfalı Mateos, s. 240

²⁶⁴⁶ Runciman, II, s. 97

²⁶⁴⁷ M.1112 yılı.

²⁶⁴⁸ Bu hadise Mevdûd'un Urfa'ya üçüncü gelişinde yani M.1112 yılında gerçekleşmiştir.

hareket edebilmeleri için bir açıklık vardı. Ayrıca orada büyük bir köşe kule vardı ve onun muhafızı şehirde iyi tanınan Kiros isminde biriydi.

Anlaştıkları gibi orada buluştular ve orayı tutmuş olan hainler aşağıya ipler sarkıtarak merdivenleri diktiler ve ham ipeklerle merdivenleri duvara bağladılar. Ardından sura tırmanmaya başladılar. Muhafızlar onları görünce “Düşmanlar surun üstünde” diye haykırmaya başladı. Şehrin batı tarafında dışarıda bekleyen düşmanlar onların çığlıklarını duyunca, kendileri de bağırma, davulları çalmaya ve boruları üflemeye ve gürültü çıkarmaya başladılar. Bu şekilde şehirdeki halka orada bir savaş olduğunu düşündürerek, hepsinin o tarafa gitmesini sağlayacaklardı. Böylelikle hainler daha rahat hareket edecek ve kendi adamları da sura çıkabileceklerdi. Böyle de yaptılar ve orada karşılırlarına çıkan ve teslim olmayan herkesi öldürdüler. Kiros, korkusundan kıpırdıyamadı ve onların tüm planlarını uygulamalarına izin verdi.

Yaklaşık 60 kişi kuleye çıktığında şafak sökmüştü. Herkes tarafından surların üzerinde görünen Türkler, oraya buraya dağılmaya başladı. Frenklerin yöneticileri, ihanetin şehrin içinden yapıldığını görünce paniğe kapıldılar. Düşman dışarıdaydı, Türkler surların üzerindeydi ve şehir halkının hepsi evlerine, çocuklarına doğru kaçırmaktaydı.

s.77

Tell Başer kontu Cuslin o sırada Urhoy’da bulunuyordu. Bir kahraman gibi hareket ederek o taraftaki sura çıktı ve düşmanların bulunduğı yere doğru yaklaştı. Onun geldiğini gördükleri zaman hepsi büyük kuleye toplandılar ve çatının üzerine çıkarak durdular. Ardından Cuslin’in üzerine ok ve taş yağdırmaya başladılar. O ise kendini cesaretlendirerek, çatısının üzerinde durdukları kuleye girdi. Ok atmak için yapılmış olan pencerenin birinden kılıcını çıkardı ve üzerinde tırmanan pek çok adamın olduğu merdiveni kesti. Merdivenle birlikte hepsi yere düşerek öldüler. Onun bu yaptığını görenler (Türkler) ümitsizliğe kapıldılar. Cuslin hemen ardından kulenin çatısına tırmanarak, Türklerin yanına gitti. Yukarıdan iki sefer çıkarak taş attılar ve kalkanını kırdılar. Muhafızların üzerinde uyuduğı saman çuvallarından bir tane aldı ve onu başının üzerinde tutarak cesurca aralarına çıktı. Cuslin yukarı çıkınca onlar kaçtı. Bazıları onun kılıcıyla devrildi bazıları ise kendini aşağıya attı ve öldü. Böylece güçlölkle başlayan plan başarısız oldu. Memdud kendi ülkesine geri döndü. Frenkler Memdud’un gitmesinin ardından gözlerini hainlere çevirdiler. Suçlu ya da suçsuz pek çok kişi yakalandı, elleri ve burunları kesildi, gözleri oyuldu. Bazıları kendiliğinden öldü, bazıları ise öldürüldü.

Fırat kıyısında cereyan eden hadisenin ardından Mevdûd, geri döndü ve Urfa'yı bir süre daha kuşattı. Ancak muhtemelen kışın yaklaşması nedeniyle bu kuşatmayı kısa sürede kaldırarak Harran üzerinden Musul'a geri döndü²⁶⁴⁹.

Mevdûd ertesi yıl (M.1111) bir defa daha birleşik İslâm ordusu ile Urfa önlerine geldi ancak burada oyalanmayan ordu, Fırat'ı geçerek önce Tell Başer üzerine ardından Haleb'e gitti²⁶⁵⁰. Mevdûd'un, *1234 Kroniği*'nde bahsedilmemesinden dolayı bizim de değerlendirme dışında tutacağımız bu seferinde, Haçlılar ile herhangi ciddi bir mücadele yaşanmadı ve Mevdûd, bu seferin ardından sonbaharda Musul'a döndü²⁶⁵¹.

Mevdûd bir sonraki yıl (M.1112) bu defa yalnızca kendi ordusuyla Urfa önlerine bir kez daha geldi. Haçlı kaynaklarının hiçbirinde yer verilmeyen bu hadise ile ilgili detaylar, en tafsilatlı biçimiyle *1234 Kroniği*'nde verilmektedir. Hadise hakkında diğer yerel kaynaklardan Urfalı Mateos ile İbnü'l Kalanisi ve ifadelerinden İbnü'l Kalanisi'den nakil yaptığı anlaşılan İbnü'l Esir de bilgi vermektedir²⁶⁵².

Ancak *1234 Kroniği* ile Urfalı Mateos'un aktarımlarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. *1234 Kroniği*'nin tarih vermediği ve yalnızca “*Ertesi yıl*” olarak

²⁶⁴⁹ Demirkent, Urfa ..., I, ss. 129-130

²⁶⁵⁰ Tüm bu hadiseler cereyan ederken, olayların içine pek dâhil olmayan Haleb hâkimi Rıdvan, İslâm dünyasında uyanan bu cihad düşüncesine katılarak, o zamana kadar genelde iyi ilişkiler içinde bulunduğu Antakya prensliğine karşı harekete geçti. Rıdvan, Tancred'e ait olan birtakım yerlere saldırılarda bulundu (Rıdvan'ın Haçlılara karşı olan tavrının değişmesinde cihad düşüncesine katılmasının yanında şüphesiz, Haçlıların Fırat üzerindeki yenilgilerinin payı vardır). Haçlıların bu saldırılara cevabı daha şiddetli oldu ve Tancred, Rıdvan'ın elinde bulunan Esârib, Zerdana, Bıkisrail ve Nakira şehirlerine baskınlar yaparak halkı öldürdü ve arazilerini talan etti (Demirkent, Urfa..., I, ss. 131-132). Haçlıların bu taarruzları karşısında Mevdûd, Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle Urfa bölgesine ertesi yıl (M.1111) bir sefer daha düzenledi. Şabaktan bölgesine giderek buradaki bazı Haçlı kalelerini ele geçirdi. Burada kendisine Sökmen, Porsuk'un oğulları İlbegi ve Zengi ile birlikte İlgazi'nin oğlu Ayaz katıldı. Birleşik İslâm ordusu bu seferinde Urfa önlerine geldiyse de şehirle ilgilenmediler ve Fırat'ı geçerek Tell Başer üzerine gittiler (Ordunun Urfa'da durmayarak Tell Başer'e gitmesi, muhtemelen bu şehri ele geçirerek Urfa ile Antakya'nın bağlantısını tamamen koparmak içindi). Ancak ordunun Tell Başer kuşatması fazla uzun sürmedi. Bir yandan Tell Başer hâkimi Joscelin'in, Merâga emiri Ahmedîl'i çeşitli vaat ve hediyelerle kendi tarafına çekmek ve kuşatmayı kaldırtma girişimleri, diğer yandan Haleb Meliki Rıdvan'ın, Tancred'e karşı daha fazla direnemeyeceğini ve bir an önce yardımına gelmelerini talep ettiği mektupları nedeniyle ordu, Tell Başer önünden ayrılarak Haleb'e gitti (Mevdûd'un bu seferi hakkında detaylı bilgi için bkz, Demirkent, Urfa..., I, ss. 131-138).

²⁶⁵¹ Işın Demirkent, çok daha geniş bir alanı kapsayan Mevdûd'un ikinci seferinde Haçlıların, ilk seferde olduğu gibi Müslüman ordularını Fırat'ın doğusunda karşılayamadıklarını, Fırat'ın batısına geçen Müslüman ordularının Tell Başer'i kuşatmalarının ardından asıl hedefin Suriye olduğunu belirtir. Haçlı ordularının Müslümanları, Kudüs kralının da katılımıyla ancak Asi Nehri kenarında durdurarak, daha batıya ve güneye inmelerini engellemiş olduklarını; bununla birlikte Fırat'ın doğusunda tutunmalarının gelecekte mümkün olamayacağını da anladıklarını ifade eder (Demirkent, “*Mevdûd b. Altuntegin*”). Mevdûd'un Haleb seferi hakkında bkz Runciman, II, ss. 99-101

²⁶⁵² Demirkent, Urfa..., I, s. 139

gösterdiği²⁶⁵³ hadise ile ilgili Mateos, AA.561/22 Şubat 1112-20 Şubat 1113 yılını işaret etmektedir. Mateos, Mevdûd'un bu tarihte ve şehir halkının hiç beklemediği bir anda, aniden Urfa'ya geldiğini söylemektedir. Mateos, *1234 Kroniği*'nin bahsetmiş olduğu, Mevdûd'un Urfa halkından yirmi Ermeni ile iş birliği yaptığına hiç değinmeden, o sırada Joscelin'in 100 kadar atlı ve bir o kadar da piyade ile Suruç'a girdiğini söyler. Joscelin, Suruç'a karşı gelen 1500 Türk'ten 150 kadarını öldürüp, liderlerinden de beş kişiyi esir etmiş, kurtulanlar ise Urfa'daki Mevdûd'un yanına kaçmışlardır. Mevdûd bu gelişme üzerine Suruç'a hareket ederken Joscelin de gizlice Suruç'tan çıkarak Urfa'ya gitmiştir. Joscelin'in Suruç'ta olmadığını gören Mevdûd, şehir önünde yedi gün kaldıktan sonra yeniden Urfa'ya dönmüştür. Urfalı Mateos, *1234 Kroniği*'nin söylediği anlaşmayı, Mevdûd'un Urfa'ya dönüşü sırasında karşısına çıkan *birtakım hain adamlar* ile yaptığını söylemekte ve bu kişilerin, Mevdûd'un kendilerine para vermesi halinde Urfa'yı ona teslim edeceklerini vaat ettiklerini bildirir. Daha sonra bu kişilerin şehri Türklere teslim ettiklerini söylemektedir²⁶⁵⁴.

Görüldüğü üzere Mateos'un hikâyesi *1234 Kroniği*'nden oldukça farklıdır. Buna mukabil Mateos, *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu Mevdûd'un Urfa önünde yaptıklarından bahsetmemektedir. Bu dönemin şartları göz önüne alındığında Mevdûd'un, Urfa civarındaki gıda kaynaklarını yok ederek şehri baskı altına almış olması ve bunun karşısında şehir halkına teslim olmaları yönünde çağrıda bulunması son derece doğal bir kuşatma taktiğidir. Bu durumda Işın Demirkent'in tespit ettiği şekilde, Urfalılar'ın genelinin Mevdûd'un teklifine yanaşmamalarına rağmen, şehirdeki Ermenilerden bir grubun, özellikle M.1108 yılından itibaren II. Baudouin ve Joscelin'in yapmış oldukları Ermeni takibatından sonra, artık Haçlılarla bir arada yaşamalarını mümkün görmemeleri üzerine, bölgeye hâkim olacakları artık belli olan Türklerle irtibat kurmaya çalıştıkları görülmektedir²⁶⁵⁵.

İbn Kalânisî de tıpkı *1234 Kroniği* ve Mateos gibi, Mevdûd'un bundan sonra Suruç üzerine gittiğini belirtmektedir. İbn Kalânisî ve onu müteakip olarak İbnü'l Esir,

²⁶⁵³ *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgide Mevdûd'un, Urfa kuşatması sırasında şehrin etrafındaki bahçe ve ağaçları tahrip etmek suretiyle tüm yaz boyunca Urfa halkını büyük sıkıntıya düşürdüğünü söylemektedir. Yazarın bu ifadesi, Mevdûd'un H.505 yılının Zilkâde ayından (Nisan-Mayıs 1112) H.506 yılının Muharrem ayına (Haziran-Temmuz 1112) kadar Urfa önünde kaldığını söyleyen İbnü'l Kalânisî ile örtüşmektedir (Demirkent, Urfa..., I, s. 139).

²⁶⁵⁴ Urfalı Mateos, s. 246. Mateos bu kişilerin Ermeni olduğunu hiçbir şekilde dile getirmez. Ancak onları bir taraftan hain olarak nitelendirirken, diğer yandan onların açlıktan dolayı ne yaptıklarını bilmediklerini söyleyerek, bunu bir nevi çaresizlik içerisinde yaptıkları izlenimi oluşturur. Mateos'un bu nitelermelerinden, her ne kadar kendisi itiraf etmek istemese de bu kişilerin Ermeni olduğunu bildiği neticesi çıkmaktadır.

²⁶⁵⁵ Demirkent, Urfa..., I, s. 140

Mevdûd'un Suruç'a gittikten sonra tıpkı Urfa'da yapmış olduğu gibi hayvanlarını şehrin civarında otlatarak ekinlere zarar verdiğini ancak bunu yaparken Haçlılara karşı gereken tedbirleri almadığı için Joscelin'in üzerlerine ani bir baskın gerçekleştirerek çok sayıda askeri öldürdüğünü ifade ederler²⁶⁵⁶. İslâm tarihçileri Mevdûd'un Suruç'a gitme nedenini karanlıkta bırakmakla birlikte bundan sonraki süreç için sessizdirler. Buna mukabil diğer kaynakların vermiş olduğu bilgiler hem Mevdûd'un Suruç'a gitme nedenini hem de Müslüman ordusunun Suruç'ta yenilmiş olduğu bilgisini veren İslâm kaynaklarının yanlışlığını ve eğer ortada bir başarısızlık varsa bunun Suruç'ta değil, Urfa'da gerçekleşmiş olduğunu gösterecek mahiyettedirler²⁶⁵⁷.

Nitekim Mevdûd'un Urfa'yı ele geçirme teşebbüsü, İslâm kaynaklarının konu dışı kalmaları itibarıyla, *1234 Kroniği* ve Urfalı Mateos'ta benzer hadiselerin aktarılması halinde devam etmektedir. İster Mateos'un, ister *1234 Kroniği*'nin verdiği biçimiyle olsun neticede Mevdûd, birileriyle anlaşarak Urfa'ya gizlice sızmayı planlamıştır²⁶⁵⁸. Bu plan doğrultusunda her iki kaynağın da müştereken belirttiği şekilde şehrin doğu tarafındaki surlarda bulunan en yüksek kulesi Mevdûd'un adamlarına teslim edildi. Türklerden 60²⁶⁵⁹ kişi kadar bir grup kuleye çıktı; Türkleri surların üzerinde gören şehir halkı ümitsizlik içerisinde evlerine kapanırken Joscelin, beraberindeki adamlarla birlikte bahsi geçen kuleye çıkarak, aşağıdakilerin tırmanması için sarkıtılan ipleri kesmek vasıtasıyla yukarıdakilerle aşağıdakilerin bağlantısını kopardı. Bunun ardından surların ve kulenin üzerinde kalanlara hücum etti ve buradaki Türkleri de imha ederek, Mevdûd'un planının başarısızlığa uğramasını sağladı²⁶⁶⁰.

Konunun Urfa'da cereyan eden bu bölümü hakkındaki detaylar Urfalı Mateos'a nazaran *1234 Kroniği*'nde daha fazladır. Bu bölümde dikkat çekici bir detay Mateos tarafından verilmektedir ki bu, Mateos'un üslubuyla ilgilidir. Mateos, eserinin muhtelif bölümlerinde Joscelin-Baudouin ikilisi ile Tancred arasında geçen hadiselerde çok zaman Tancred'in menfaatine ifadeler takınmış²⁶⁶¹ ve Baudouin ile Joscelin'i de *Tanrı'ya karşı günah işleyen ya da bir Hıristiyanı yakışmayacak işler yapan* kişiler olarak tanıtmıştır. Ancak Urfa'nın kurtuluşu sırasındaki çabasını ise

²⁶⁵⁶ İbn Kalânîsî, s. 60; İbnü'l Esir, X, s. 394

²⁶⁵⁷ Demirkent, Urfa..., I, ss. 140-141

²⁶⁵⁸ Demirkent, iki tarihçinin verdiği bilgilere bakıldığında Mevdûd'un Suruç'a gitmesini *1234 Kroniği*'nin daha inandırıcı bir sebebe dayandığını belirtmekte ve hadisenin bundan sonraki kısmını da yine *1234 Kroniği*'nin ifadeleriyle aktarmaktadır (Demirkent, Urfa..., I, s. 141).

²⁶⁵⁹ Mateos'a göre bu sayı 100 kişidir (Urfalı Mateos, s. 246).

²⁶⁶⁰ Demirkent, Urfa..., I, s. 141

²⁶⁶¹ Mateos eserinin muhtelif yerlerinde Tancred'den bahsederken onu, *İsa'nın askeri, dindar* gibi ifadelerle nitelemektedir.

büyük bir kahramanlık olarak göstermekte, Joscelin'i de *Tanrı'nın kahraman komutanı* şeklinde nitelendirmektedir. Diğer yandan Mateos, Baudouin ile birlikte Çavlı ile ittifak yaparak Tancred-Rıdvan ittifakına karşı kaybetmiş oldukları Tell Başer yakınlarındaki savaştan dönüşlerinde Urfa'da söylenen sözleri düşmanlık olarak kabul ettiklerini ve çok kişilere fenalıklar yaptıklarını ifade eder. Ancak, Mevdûd'un Urfa kuşatmasının bertaraf edilmesinin ardından Haçlıların şehirde yaptıkları kovuşturma ve cezalandırmalarda, masum insanlara zarar vermelerinin sorumluluğunu ise birtakım hilekâr ve art niyetli kişilere atmaktadır.

Urfalı Mateos'u teyit eden ve metnin içeriğinde de yer alan kovuşturma ve cezalandırma süreci şehrin içinde devam ederken, Urfa'yı, en azından bu zamanda alamayacağını anlayan Mevdûd, toparlandı ve Musul'a geri döndü.

[271] Memdud'un Öldürülmesi ve Antyukyâ Hâkimi Tancrı'nin Ölümü Hakkında:

Birkaç yıl sonra²⁶⁶² Memdud, batı yönünde hareket ederek Darmsuq'a geldi. Ardından Filistin ve Celile bölgelerine giderek buralarda büyük tahribata yol açtı. Yağma yaptı, çok sayıda esir topladı. Ardından Darmsuq'a geri döndü. Bir Cuma günü, oradaki büyük camiye girerken, Müslüman geleneğine göre ibadet eden İsmaililer²⁶⁶³ tarafından öldürüldü.

s.78

Aynı yıl içerisinde Antyukyâ hâkimi Tancrı de öldü²⁶⁶⁴. Hiç oğlu olmadığı için yerine kız kardeşinin oğlu, gururlu bir genç olan Rucil²⁶⁶⁵ geçti.

Urfa'daki başarısızlığın ardından Musul'a dönen Mevdûd ertesi yıl, bu defa Şam hâkimi Tuğtekin'in çağrısı üzerine batıya yeni bir sefere çıktı. Tuğtekin'in Mevdûd'u çağırmasının nedeni ise Kudüs kralı I. Baudouin'in Şam çevresindeki Beseniye, Havran ve Sevâd yörelerine yapmış olduğu saldırıya karşı kendisinin desteğini istemiş olmasıydı. Mevdûd'un Fırat'ı geçerek batıya ilerlemekte olduğu haberi Kudüs kralını tedirgin etti. Bu sıralarda Urfa kontu II. Baudouin ile arası açılan Joscelin de Kudüs kralının yanına gitmiş ve Celile bölgesi onun yönetimine verilmişti. Kral Baudouin ile Joscelin, durumun daha da kötü bir hal almasının önüne geçmek amacıyla Tuğtekin'e bir anlaşma teklif etmişler ancak Tuğtekin bu teklifi reddetmiş

²⁶⁶² Birkaç yıl ifadesi yanlıştır. Mevdûd ertesi yıl, M.1113 yılında Şam'a gelmiştir.

²⁶⁶³ *الهاشمية* Haşhaşiler.

²⁶⁶⁴ 12 Aralık 1112.

²⁶⁶⁵ *روجر* Roger de Salerno (ö:28 Haziran 1119). M. 1112 yılında Tancred ölünce yerine II. Bohemond (M.1107/08-Şubat 1130) geçti. Ancak yaşı çok küçük olduğu için Roger, öldüğü M.1119 yılına kadar onun naibi olarak görev yaptı.

ve Mevdûd ile buluşmak için harekete geçmişti. İki Türk ordusu, Humus'un kuzeydoğusundaki Selemiye'de buluşarak güney istikametinde ilerlemeye başladı.

Öte yandan Kudüs kralı Mevdûd'un üzerine gelmekte olduğunu bilmesine rağmen Şam yöresine yaptığı akınlarını sürdürüyordu. Mevdûd'un yakınlarla geldiği haberini alınca, onunla savaşmak için hazırlık yaptı. Ancak her iki ordu da diğerinin yerini tam olarak bilmemekteydi ve bu nedenle aralarında cereyan eden savaş hiç beklenmedik bir anda başladı. Türkler Haçlı ordusunu bozarak, içlerinden 2 bin kadarını öldürdüler ve çok sayıda da esir ele geçirdiler. Ele geçirilenlerin arasında Kudüs kralı da bulunuyordu ancak kimse onu tanıyamadığı için kaçıp kurtulmayı başardı. Savaşın ardından Türk orduları Haçlıların elindeki Kudüs ve Yafa üzerine o yılın Ağustos ayına kadar çeşitli akınlarda bulundular.

Mevdûd ve Tuğtekin savaşın ardından muzafferane biçimde Şam'a döndüler. Mevdûd bir süre Şam'da Tuğtekin tarafından ağırlandı ve kendisine büyük saygı gösterildi. Miladî 10 Ekim 1113 tarihinde Cuma namazından çıkmakta olan Mevdûd, bir Batınî tarafından bıçaklanarak ağır yaralandı ve aynı gün öldü²⁶⁶⁶.

1234 Kroniği yazarı bu paragrafın başında “*Birkaç yıl sonra*” ifadesini kullanarak kronolojiyi muğlâk hale getirmektedir. Ancak biz, elimizdeki bilgilerden Mevdûd'un bir önceki bölümde bahsedilmiş olan hadiselerden bir yıl sonra, yani M.1113 yılında öldüğünü bilmekteyiz. Bununla birlikte kroniğin “*Aynı yıl*” ifadesiyle verdiği Tancred'in ölümü ise Miladî olarak Mevdûd'dan yaklaşık bir yıl kadar öncedir.

Kronik yazarının muhtelif bölümlerde olduğu gibi burada da kronolojiyi karıştırmasının yanında metnin bu bölümlerinde tarih bilgisini de pek vermediğini

²⁶⁶⁶ Demirkent, “*Mevdûd b. Altuntegin*”; Runciman, II, s. 104. Urfalı Mateos Mevdûd'un Şam'da bulunduğu sırada Tuğtekin'i ortadan kaldırarak şehri zapt etmek istediğini, onun bu düşüncesinden haberdar olan Tuğtekin'in hapisteki bir İranlı'ya, özgürlüğünü bahşedeceğini söyleyerek ve 500 dinar da para vererek Mevdûd'u öldürmesi istediğini ifade eder. Mateos, Mevdûd'un öldürülme anını da detaylı vermektedir. Buna göre Mevdûd camiden çıktığı zaman, avludaki kırmızı bir sütunun yanında dururken bahsi geçen İranlı ona yaklaşır, sol tarafından bıçakladı. Mevdûd hemen orada ölürken İranlı da bulunduğu yerde öldürüldü (Urfalı Mateos, s. 252). İbn Kesir, Mevdûd'u öldüren Batınî'nin ona dilenci kılığında yaklaşarak bir şeyler istediğini Mevdûd'un da çıkarıp verdiğini ve ardından bu Batınî'nin onu kalbinden bıçakladığını söyler. Ancak İbn Kesir bu hadiseyi H.505/M.1111-1112 yılı kayıtları aradında verirken, İbn Saî rivayetine göre bu hadisenin tarihinin H.507/M. 1113-1114 yılı olduğunu söylemektedir ki doğru olan tarih de budur. İbn Kesir ayrıca Mevdûd'un öldürülmesinden sonra, bu işi Tuğtekin'in yaptırdığı yönünde rivayetlerin çıktığını ifade ederek, Mateos'un verdiği bilgilerin doğru olabileceğini göstermektedir (İbn Kesir, XII, s. 332 ve 336). İbn Kalânîsî, Mevdûd'un öldürülmesini detaylı biçimde aksettirmektedir (İbn Kalânîsî, ss. 68-69). İbnü'l Esir Mevdûd'un 21 Rebiülevvel 507 günü Şam'a geldiğini, aynı ayın içerisinde Cuma namazının ardından camiden çıktığı sırada bir Batınî tarafından dört yerinden bıçaklandığını ve aynı gün öldüğünü söylemektedir (X, s. 396). Bar Hebraeus da benzer bir hikâye anlatmakta ve ek olarak bazı kimselerin bu cinayete ilgili Haleb emiri Rıdvan'ı işaret ederken bazılarının da Urfalı Mateos'un anlattığı hikâyenin paralelinde Tuğtekin'i suçladıklarını belirtmektedir (II, s. 352); Runciman, II, s. 104

görmekteyiz. Mevdûd'un ölümünün bilgisinin verildiği bu paragraftan önce verilen son tarih, [267] numaralı paragrafta verilen AG.1417/M.1105-1106 yılıdır ki bu paragrafta da Mevdûd'un, esasında M. 1110 yılında gerçekleşen, birinci Urfa seferinin bilgisi yanlış bir tarihlemeyle verilmiştir. Bundan sonraki iki paragrafta²⁶⁶⁷ herhangi bir tarih verilmezken, [270] numaralı paragrafta ise yine “*Ertesi yıl*” ifadesi kullanılmaktadır. Bu bölümden sonra da yine iki paragrafta²⁶⁶⁸ tarih bilgisi verilmemekte ve [273] numaralı paragrafta, II. Baudouin'in Joscelin'i hapsedmesinin bilgisinin verildiği ve esasında M. 1112 yılında gerçekleşen, AG.1422/M.1110-1111 yılı verilmektedir.

Diğer kaynaklara ve sonraki dönem çalışmalarına baktığımızda kronolojinin, Mevdûd'un birinci Urfa seferi (M. 1110)²⁶⁶⁹, II. Baudouin'in Joscelin'i hapsedmesi (M. 1112)²⁶⁷⁰ ve Mevdûd'un ölümü (M. 1113)²⁶⁷¹ şeklinde olmalıdır. Ancak Miladî kronolojiye bakarsak Tancred ile Mevdûd'un ölümleri arasında yaklaşık on aylık bir süre vardır. İbn Kalânîsî Tancred'in ölüm tarihini net biçimde Hicrî 18 Cemaziyelahir 506/Miladî 10 Aralık 1112 olarak vermekte, Mevdûd'un ölüm tarihini ise H.507 yılının Rebiülahir ayının son Cuma'sı olarak zikretmektedir²⁶⁷² ki bu da Ekim 1113 yılına tekabül etmekte ve aradaki on aylık zamanı tam olarak karşılamaktadır. Urfalı Mateos Tancred'in AA.561 yılının Mareri ayının 18.günü öldüğünü söylemektedir ki bu tarih M.1112 yılını karşılamaktadır. Mateos Mevdûd'un ölümünü ise AA.562/M.1113 yılına ait kayıtlarda vermektedir²⁶⁷³. Sur piskoposu William da Tancred'in ölüm tarihini M. 1112 olarak verir²⁶⁷⁴. Bu bilgi Fulcherius Carnotensis'te de aynıdır²⁶⁷⁵. Bu durumda Mevdûd'un ölüm tarihinin AG olarak karşılığı 1424 yılı olmalıdır. *1234 Kroniği* yazarının “*Aynı yıl*” olarak ifade ettiği Tancred'in ölüm tarihi de muhtemelen ya aynı yılın hemen başları ya da AG.1423 yılı olmalıdır.

Tancred'in ölümünden kısa bir süre önce bölgenin en etkili Ermeni hükümdarlarından Kogh Vasil, Miladî 12 Ekim 1112 tarihinde öldü ve yerine evlatlığı Dığa Vasil geçti²⁶⁷⁶. Bu durumu Kogh Vasil'in memleketini ele geçirmek için bir fırsat

²⁶⁶⁷ [268] ve [269] numaralı paragraflar.

²⁶⁶⁸ [271] ve [272] numaralı paragraflar.

²⁶⁶⁹ AG.1420

²⁶⁷⁰ AG.1422

²⁶⁷¹ AG.1423

²⁶⁷² İbn Kalânîsî, s. 63

²⁶⁷³ Urfalı Mateos, s. 248 ve 252

²⁶⁷⁴ William of Tyre, I, XI, s. 493

²⁶⁷⁵ Carnotensis, s. 185

²⁶⁷⁶ Bar Hebraeus Tancred'in ölümünü H.507/M.1113 yılına tarihlemektedir (II, s. 352). Mihael Rabo ise bu tarihi bir ya da iki yıllık bir hatayla AG.1425/M.1114 olarak vermektedir. Urfalı Mateos'un

telakki eden Tancred, hemen harekete geçti ancak yolda rahatsızlandı ve Antakya'ya geri döndü²⁶⁷⁷. Tancred bundan kısa bir süre sonra 12 Aralık 1112 tarihinde öldü²⁶⁷⁸. Kaynakların hemen hepsi Tancred'in ölümünün arkasında herhangi bir şüphe zikretmezken Urfalı Mateos, onun öldürüldüğünü ifade etmektedir²⁶⁷⁹. Ancak aynı Mateos, diğer kaynakların ittifakla belirttiği ve Tancred'in, Kogh Vasil'in ülkesini ele geçirmek gibi bir niyeti olduğundan ise bahsetmemektedir.

Tancred hasta yatağında yatmaktayken, kendisinden sonra Antakya'nın idaresine, kuzeni ve bir dönem Urfa'da da yöneticilik yapan Salerno'lu Richard'ın oğlu Roger'i tayin etti. Ancak, M. 1111 yılında Apulia'da ölen Bohemond'un, kendi adını taşıyan oğlu Bohemond'un doğuya gelmesi durumunda Antakya'yı onun ellerine teslim edeceğine dair Roger'dan yemin aldı. Diğer yandan Trablus kontu Bertrand'ın oğlu ve Raymond St. Gilles'in de torunu olan Pons'tan²⁶⁸⁰ da eşi, Fransız prensesi Cécile ile evlenmesini istedi²⁶⁸¹.

[272] Frenklerin Azez Kalesi Üzerine Seferi:

Antyukyā'da Tancri'nin ölümünün ardından hükümdar olan bahsettiğimiz Rucil, onurlu bir adamdı ve aynı zamanda gösterişli bir fiziğe sahipti. Ordusunu ve askerlerini topladı ve Urhoy hâkimi Bagdin'in kız kardeşini kendisine eş olarak aldı²⁶⁸². Ardından ordusunu harekete geçirerek, Kurus düzlüklerinde bulunan müstahkem Azez Kalesi üzerine kampını kurdu ve kaleye şiddetli bir saldırı başlattı. Yeraltına surun altına kadar ulaşan tüneller kazdı ve içerisine ahşaptan girişler koydurdu. Sonra bu girişleri ateşe verdi ve sur yıkıldı. Frenkler açılan yarıklardan girdiler ve kaleyi ele geçirerek içeride bulunan Müslümanların tümünü öldürdüler. Böylece Rucil bu ünlü kaleyi almış oldu.

verdiği tarih AA.561/M.1112 yılıdır (Urfalı Mateos, s. 248). İbnü'l Esir ise Tancred'in ölümünü H.506/M.1112-1113 yılı olayları içerisinde vermekte ve ölüm tarihini 8 Camaziyelahir 506/30 Kasım 1112 gününe tarihlemektedir (İbnü'l Esir, X, s. 394).

²⁶⁷⁷ Runciman, Tancred'in yola çıkmadan evvel, hazırlık yaptığı aşamada rahatsızlandığını belirtir (Runciman, II, s. 103).

²⁶⁷⁸ Demirkent, Urfa..., I, s. 143; Runciman, II, s. 103

²⁶⁷⁹ Urfalı Mateos, s. 248. Hrant Andreasyan, XII. yüzyıla ait Ermeni bir kronograf olan Ani'li Samuel'in, Tancred'in Rudolph adındaki Antakya patriği tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü söylediğini kaydetmektedir. Ancak buradaki patrik ismi yanlıştır zira bu dönemde Antakya'nın Latin patriği, M.1100-1135 yılları arasında bu makamda kalan Valens'li Bernard'dır. Runciman Tancred'in zehirlenmiş olduğu söylentilerinin çıktığını ancak Tancred'in muhtemelen tifüs hastalığı nedeniyle öldüğünü ifade eder (Runciman, II, s.103).

²⁶⁸⁰ Trablus kontu Pons (y.1098-25 Mart 1137). M.1112-1137 yılları arasında Trablus şehrinin hükümdarı.

²⁶⁸¹ Runciman, II, s. 103

²⁶⁸² Cecilia du Bourg (ö:1126 sonrası). Rethel kontu I. Hugh'un kızı ve Urfa hâkimi II. Baudouin'in kız kardeşidir.

1234 Kroniği'nin yazarı bu bölümde yine kronolojik bir hata yapmakta ve bir önceki bahsettiği hadise olan Mevdûd'un M.1113 yılındaki ölümünden beş yıl ileriye gitmektedir²⁶⁸³. Muhtemelen bu hadisenin tarihi ile ilgili bilgi sahibi olmadığı için Azez Kalesi'nin Haçlılara tarafından ele geçirilmesini bu bölüme yerleştirmektedir. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun hiç değinmediği bu hadisenin kaydını verdikten sonra, kronolojide tekrar geriye dönecektir. Yazarın bu kronolojik şaşmasının muhtemel nedeni, bu hadisenin kaynakların pek çoğunda yer almaması nedeniyle olsa gerektir. Hadise üzerine Urfalı Mateos da detay vermektedir ve o da hadiseyi AA.567/M.1118-1119 yılına tarihlemektedir. Bununla birlikte Mateos, Azez kuşatmasını Ermeni prensi Leon'un kahramanlık destanına çevirmekte ve şehrin onun ve Ermeni askerlerinin gayretleri sayesinde alındığı izlenimini yaratmaktadır. Mateos, 1234 Kroniği'nin Haçlıların kaleye nasıl girdikleri üzerine vermiş olduğu bilgileri vermemektedir. O bunun yerine Ermeni askerlerinin, üzerlerine saldıran Türkleri püskürttüğünü ve kale kapısına kadar onları kovaladıklarını ve kaleye giren Türklerin bir daha saldıramadıklarını belirtir. Bunun ardından da Roger'ın onları kalede sıkıştırarak teslim olmaya mecbur ettiğini söyler²⁶⁸⁴.

[273] Maraş'ı Yerle Bir Eden Deprem ve Bagdin'in Cuslin'e Öfkesi:

Yunanlıların 1422 yılının 29 Kasım Pazar günü şafak sökerken tüm Germanikā²⁶⁸⁵ yani Maraş'ı yerle bir eden şiddetli bir deprem meydana geldi. Deprem bölgeyi tamamen tahrip etti; manastırlar harap oldu ve tüm surlar yıkıldı. Orada, yabancılar hariç 24 bin insan öldü. Yüzden fazla keşiş ve rahip öldü. Ayrıca Hısnı Mansur²⁶⁸⁶ ile birlikte pek çok yer yıkıldı ve silinip gitti.

1234 Kroniği'nin müellifi bu bölümde tek bir başlık altında üç ayrı hadise ile ilgili bilgi vermektedir. Bunları yaparken de yine kronolojiyi karıştırmaktadır. Bunlardan birincisi olan ve Maraş ve Hısnı Mansur'un yıkıldığı depremle ilgili kayıtlar, 1234 Kroniği'nde AG.1422/M.1111 yılına aittir. Hadise, diğer Süryani kaynakları Bar Hebraeus ve Mihael Rabo ile birlikte Urfalı Mateos ve Latin kroniklerinde de yer almaktadır. Mateos'taki kayıtlar çok daha detay içermekle birlikte

²⁶⁸³ Haçlıların Azez Kalesi'nin ele geçirmelerinin tarihini Urfalı Mateos, AA. 567/M.1118-1119 yılı olayları arasında zikretmektedir. Steven Runciman da Urfalı Mateos ve İbnü'l Âdim'e (RHC Or (Fr), III, s. 614) dayanarak M.1118 yılını verir (Runciman, II, s. 111).

²⁶⁸⁴ Urfalı Mateos, ss. 263-264. Mateos hadisenin tarihini, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın ölümü ile aynı yıl olarak vermektedir. Muhammed Tapar'ın ölüm yılı M.1118 olarak kaydedildiğine göre, aslında her iki yazarın da hadise ile ilgili verdiği tarihin doğru olduğu ve tıpkı 1234 Kroniği gibi Mateos'un da kronolojide ileri gittiği anlaşılmaktadır.

²⁶⁸⁵ ܡܪܥܬܐ Germanikeia. Kahramanmaraş'ın Dulkadiroğlu ilçesinde eski bir Roma şehridir.

²⁶⁸⁶ ܡܢܨܪܐ Hısnı Mansur. Adıyaman'ın eski ismi ve şehrin merkezindeki kale.

Mateos bu olay ile ilgili AA.563/M.1114-1115 tarihini vermektedir²⁶⁸⁷. Mateos'un verdiği bilgiye göre bu deprem yalnızca Maraş ve Hısnı Mansur'da değil, aynı zamanda Keysun, Raban, Sis²⁶⁸⁸ ve Samsat'ta da hissedilmiş ve bu yerlerde büyük yıkım ve can kaybı olmuştur²⁶⁸⁹. Mateos verdiği detaylarda, harap olan yerlerin hepsinin Haçlılara ait olduğunu, diğer bölgelerde ve Müslümanlara ait olan yerleşim yerlerinde herhangi bir zarar bulunmadığını belirtmektedir²⁶⁹⁰. Mihael Rabo öncelikle hadisenin gerçekleştiği tarihi detaylı olarak verir. Buna göre bahse konu olan deprem AG.1426/M.1115 yılında Son Teşrin (Kasım) ayının 29 ve Araplar'ın 6.ayının (Cemaziyelahir) 29. günü gerçekleşmiştir. Mihael Rabo bu tarihte çok şiddetli bir deprem meydana geldiğini ve bu nedenle bütün Maraş şehrinin yer altına gömülerek, tüm halka mezar olduğunu söyler. Samsat'ta da çok sayıda ev yıkılmış, bu arada Gerger hâkimi (Ermeni) Konstantin de enkaz altında kalarak ölmüştür²⁶⁹¹. Mihael Rabo ayrıca Urfa surlarındaki kulelerden 13 tanesinin yıkıldığını, benzer yıkımların Harran, Balas ve Keysun'da da yaşandığını belirtir²⁶⁹². Bar Hebraeus da aynı tarihi vermekle birlikte Mihael Rabo'nun vermiş olduğu bilgilerin neredeyse aynısını paylaşmaktadır²⁶⁹³.

Bu kadar detaylı olmamakla birlikte benzer bilgileri William da vermektedir. Deprem tarihini diğer tarihçiler gibi M.1114 yılı olarak veren William, olayın tüm Suriye, Kilikya, İsaoria²⁶⁹⁴ ve Coelesyria'da²⁶⁹⁵ da hissedilen çok büyük bir deprem olduğunu söylemektedir. Korkunç bir yıkım ve can kaybının yaşandığı bu felaketin, yalnızca belli bir bölgeyle sınırlı kalmadığını, çok uzak bölgelere kadar yayıldığını ifade etmektedir²⁶⁹⁶. Fulcherius Carnotensis bu deprem hakkında bilgi veren bir başka Haçlı kaynağıdır. Fulcherius, 10 Ağustos 1114 tarihinde Yortu Bayramı sırasında bir deprem olduğunu ancak 13 Kasım'da Misis'in bir bölümünü yerle bir eden başka bir deprem daha yaşandığını belirtir. Fulcherius, bugüne kadar duyulan en büyük deprem

²⁶⁸⁷ *1234 Kroniği* bu hadiseyi de diğer pek çoğunda olduğu gibi gayet yalın, objektif ve laik bir ifadeyle vermektedir. Urfalı Mateos'un anlatımı çok detaylıdır ve hadiseyi yine dini gerekçelere bağlayarak ve Hristiyan din adamlarını, hükümdarları ve genel olarak halkı suçlayarak, işlenen günahlara karşılık insanların Tanrı cezalandırılması olarak gösterir. Mateos bunu yaparken uzun betimlemeler ve olayı dramatize eden ifadeleri bolca kullanmaktadır (Urfalı Mateos, s. 253).

²⁶⁸⁸ Kozan.

²⁶⁸⁹ Mateos yalnızca Maraş'ta 40 bin kişinin öldüğünü söyler.

²⁶⁹⁰ Urfalı Mateos, ss. 254-256

²⁶⁹¹ Bu bilgiyi [277] no'lu paragrafta *1234 Kroniği* yazarı da teyit etmektedir.

²⁶⁹² Michael, s. 629

²⁶⁹³ Bar Hebraeus, II, s. 354

²⁶⁹⁴ Bugünkü Konya civarı.

²⁶⁹⁵ Suriye'nin Filistin ve Lübnan Dağları'nın doğusunda kalan kesimidir.

²⁶⁹⁶ William of Tyre, I, XI, s. 500

olarak zikrettiği depremde Antakya'nın da sallandığını, pek çok büyük şehrin surlarının ve binalarının yıkıldığını, en büyük hasarı ise, şehir halkının tamamının öldüğü, Antakya'nın 60 mil kuzeyinde bulunan Maraş şehrinin gördüğünü belirtir²⁶⁹⁷.

***[273] Bagdin'in Cuslin'e Öfkesi:**

Aynı yıl Urhoy hâkimi Bagdin, yönetimdeki anlaşmazlıkları nedeniyle Cuslin'e öfkeleni ve onu hapsederek ona eziyet etti. Serbest kaldıktan sonra Cuslin, Urişlem kralı Bagdin'in yanına gitmek için Urişlem'e gitti. Kral onu sevgiyle karşıladı ve ona çok iyi davrandı. Cuslin'e Taberiye şehri ile birlikte tüm Celile bölgesinin yönetimini verdi. Cuslin'in orada ismi Cuslin olan bir oğlu oldu.

s.79

Aynı dönemde Haleb hâkimi Rıfvan²⁶⁹⁸ öldü.

1234 Kroniği bu deprem hadisesi ile ilgili bilgilerin ardından Urfa kontu II. Baudouin ile Tell Başer hâkimi Joscelin de Courtenay arasında yaşanan gerilimi aktarmaktadır. Bilindiği üzere Urfa Haçlı Kontluğu bulunduğu konum itibarıyla, doğudan gelecek olan Müslüman akınlarının ilk karşılandığı bölgeydi. Bu nedenle doğudan gelen Müslüman orduları her gelişlerinde, kontluğun merkezi olan Urfa şehrini en az bir defa almayı denemişti. Buradaki Haçlıların mukabil hareketlerinin çoğunluğunu da güney yönündeki kale ve şehirleri ele geçirerek doğu ile Suriye'nin irtibatını kesme girişimleri oluşturmaktaydı. Gerek Müslüman ordularının yapmış olduğu seferlere gösterilen mukavemette gerekse de bahsetmiş olduğumuz güney şehir ve kaleleri üzerine yapılan saldırılarda bu dönem Haçlıları için en önemli iki aktör, II. Baudouin ile Joscelin'den başkası değildi. Aralarındaki ilişki yalnızca Haçlı ideolojisine olan bağlılıkla sınırlı olmayan, aynı zamanda birbirlerinin kuzeni olan ikilinin arasını açılması kaynaklarda belirtilen şekliyle, ekonomik kaygılar nedeniyledir.

Işın Demirkent, Baudouin ile Joscelin'in arasının açılmasının Kogh Vasil ile Tancred'in ölümünün ardından gerçekleştiğinin altını çizerek, Müslümanlar'ın peş peşe gerçekleştirmiş oldukları akınlar sırasında Urfa civarındaki ekili arazileri tahrip etmesinin Urfa kontluğunu ciddi bir ekonomik sıkıntıya düşürdüğünü belirtmektedir. Diğer yandan, her ne kadar bir dönem kuşatma altına alınmışsa da Urfa kadar badire yaşamayan, Fırat'ın diğer tarafındaki Tell Başer ise ekonomik yönden çok daha rahat

²⁶⁹⁷ Carnotensis, s. 189

²⁶⁹⁸ Fahrülmülk Rıdvan bin Tutuş (ö:10 Aralık 1113). Alparslan'ın torunu, Tutuş'un oğlu ve M.1095-1113 yılları arası Suriye Selçukluları'nın Haleb emiri.

bir konumdadır. Bununla birlikte yine Türk taarruzları neticesinde Urfa kontluğu, elindeki pek çok müstahkem yeri kaybetmiş, Kogh Vasil'in ölümünün ardından onun bölgelerini ele geçirerek bunu telafi etme yoluna gitmiştir²⁶⁹⁹. Diğer yandan Tancred'in ölümünün Urfa kontluğu için çok olumlu sonuçları olmuş, M. 1104 yılındaki Harran Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Antakya ve Urfa arasındaki düşmanlık, Tancred'in yerine Antakya'nın yöneticisi olan Roger'in, II. Baudouin'in kız kardeşiyle evlenmesi neticesinde dostluğa dönüşmüştür. Antakya ile ilişkilerini düzelter ve bu taraftan kendisine herhangi bir tehdit olmadığını gören II. Baudouin, bundan sonraki mesaisini, daha önceki kayıplarının telafisi için harcamıştır²⁷⁰⁰.

Konu hakkında bilgi veren William, Fırat'ın güvenli tarafında olan Lord Joscelin'in ülkesinin, bol ve bereketli ürünlere sahip olduğunu, ancak Joscelin'in aptal ve nankör olduğunu belirtir. William'a göre Joscelin, kendisine sahip olduğu bu toprağı veren hükümdarı ve akrabasına, müthiş derecede ihtiyaçları olduğunu bilmesine rağmen, ülkesinin ambarlarından dolup taşan bu ürünlerden hiç vermemiştir.

William'ın hikâyesine göre, Antakya'ya özel bir iş için gitmekte olan Baudouin'in elçileri Joscelin'in ülkesinden geçtikleri sırada²⁷⁰¹ Joscelin'in adamlarından bazıları, elçiler ve onların efendileri Baudouin'in fakirliğiyle alay ederken, kendi efendilerinin zenginliğini överek, bu elçilere hakaret etmişlerdi. Elçiler dönüşlerinde Baudouin'e tüm olan biteni anlatmışlar; duydukları karşısında çok üzülen ve öfkelenen Baudouin, bunların Joscelin'in kendi düşüncelerinden kaynaklandığına kanaat getirmişti. Ardından Joscelin'e haber göndererek çok hasta olduğunu bildirmiş ve bir an önce gelmesini istemişti.

II. Baudouin Urfa'ya gelen Joscelin ile şiddetli bir münakaşaya tutuşmuş ve kendisine vaktiyle vermiş olduğu Tell Başer ve tüm arazisini iade etmeye razı oluncaya kadar hapsedmiştir. Joscelin'in hapis hayatı, Baudouin'in istediğini yerine getirinceye kadar devam etmiş ve ancak bunu yerine getirdikten sonra serbest kalabilmiştir²⁷⁰².

²⁶⁹⁹ Demirkent, Urfa..., I, s. 143

²⁷⁰⁰ Demirkent, Urfa..., I, ss. 143-144; Runciman, II, s. 107

²⁷⁰¹ Joscelin'in arazisi, Urfa-Antakya yolu üzerindeydi.

²⁷⁰² William of Tyre, I, XI, ss. 498-499

Joscelin serbest kaldıktan sonra Kudüs kralı I. Baudouin'in yanına gitmiş²⁷⁰³, kendisini çok iyi karşılayan Baudouin, Taberiye şehrini ve tüm Celile bölgesini onun idaresine vermiştir²⁷⁰⁴.

M. 1112 ve 1113 yıllarında, bölgenin önemli hükümdarları peş peşe öldüler. Önce M.1112 yılının Ekim ayında Kogh Vasil, onu takiben de Tancred öldü. Bundan on ay kadar sonra ise Mevdûd bin Altuntegin, Şam'da uğradığı bir suikast sonucu öldürüldü. Mevdûd'un ölümünün üzerinden henüz iki ay geçmişti ki bu defa da Haleb hükümdarı Rıdvan bin Tutuş, H. 28 Cemaziyelahir 507/M.10 Aralık 1113 tarihinde öldü²⁷⁰⁵.

[274] Memdud'dan Sonraki Asur Askeri Valisi, Onun Suriye Seferi ve Yenilgisi Hakkında:

Türklerin büyük sultanları Pers topraklarında ikamet etmelerinden dolayı batıdaki bölgelere, her bir bölgeyi ayrı ayrı yönetmek maksadıyla sürekli olarak, kendi emirleri altında görev yapmakta olan askeri valiler gönderirlerdi. Bu valilerden biri olan Memdud, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Darmsuq'da öldürülünce, Asur bölgesine Burski²⁷⁰⁶ isminde başka bir komutan gönderildi. Burski, kalabalık bir orduyla birlikte hareket ederek ilk önce Urhoy önlerine geldi ve kamp kurdu. Ekili arazileri yok etti ve bölgeye büyük zarar verdi. Ardından Fırat'ı geçerek Haleb bölgesinde yeniden kamp kurdu ve bu bölgedeki Hristiyan arazilerini elinden geldiği kadar tahrip etti. Ardından Asur'a döndü. Yaklaşık bir yıl sonra yeniden harekete geçti ve yine ilk önce Urhoy'a geldi. Bölgeyi ve tüm ekili araziye harabeye çevirip Haleb'e gitti ve burada Frenklerle savaş hazırlıklarına başladı. Frenkler de ordularını Haleb ve Antıyukya'da topladı ve (AG) 1427²⁷⁰⁷ yılında savaş düzeni alarak boruları üflediler ve davulları çaldılar. Allah Frenklere zaferi verdi ve Türkler yenildi ve öldürüldü. Kampları dağıtıldı ve Burski, yanında kalan az sayıdaki adamıyla kaçtı.

Mevdûd'un batı yönünde yapmış olduğu ve her seferinde Urfa'yı da hedef alan seferlerin, Urfa hâkimi II. Baudouin ile kuzeni ve en iyi müttefiki, Tell Başer hâkimi

²⁷⁰³ Urfalı Mateos, II. Baudouin'in Joscelin'e çok kötü davrandığını, açlığa ve susuzluğa mahkûm ettiğini ve yabancı memkeletlerde hizmet etmeye mecbur bıraktığını ifade eder (Urfalı Mateos, s. 266).

²⁷⁰⁴ William of Tyre, I, XI, ss. 499-500; Urfalı Mateos, s. 266; İbn Kalânîsî, s. 64; Demirkent, Urfa ..., I, s. 144; Runciman, II, s. 102

²⁷⁰⁵ İbn Kalânîsî, s. 71; İbnü'l Esir, X, s. 397; İbnü'l Âdim, RHC Or (Fr), III, s. 602

²⁷⁰⁶ Mevdûd'un ölümü üzerine Musul valisi olan Aksungur el-Porsukî (ö: 1126). Aynı dönemde Selçuklu ordu komutanı olan Emir Porsuk bin Porsuk (ö:1116) ile karıştırılmamalıdır. Tam ismi Ebu Saîd Kâsımüddeve Aksungur, Selçuklu komutanlarından Porsuk Bey'in Memlûk'ü olduğu için efendisine nispetle Porsukî unvanıyla anılmıştır. Bilgi için bkz, Coşkun ALPTEKİN, "Aksungur el-Porsukî", TDVİA, Cilt: 2, 1989, s. 297

²⁷⁰⁷ 15 Eylül 1115.

Joscelin de Courtenay'ın arasını açacak kadar Urfa ve çevresine zarar verdiğini değerlendirmiştik. Joscelin'in bölgeden ayrılmasından sonra Urfa kontu II. Baudouin, bahis mevzuu olan hadiselerin neticesinde fakirleşmiş ve birinci el kaynaklar içerisinde yalnızca Urfalı Mateos'un kaydetmiş olduğu üzere, M.1113 yılında şehirdeki Ermenileri'in tehcir edilmesi sebebiyle oldukça da ıssızlaşmış olan Urfa yerine, Tell Başer'de ikamet etmeyi tercih etmişti²⁷⁰⁸.

Diğer yandan, yapmış olduğu akınlar neticesinde Urfa üzerine büyük tehdit oluşturan ve şehrin, yukarıda değerlendirdiğimiz üzere, fakir ve ıssız bir hale gelmesine bir açıdan vesile olan Mevdûd'un ölümü, Urfa ve Urfa Kontluğu üzerindeki tehlikelerin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Haçlılara karşı yapılan cihadı sürdürme gayretinde olan Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Mevdûd'un öldürülmesi üzerine Musul valiliği görevine Aksungur el-Porsukî'yi getirmiş ve onu Haçlılara karşı cihada devam etmek ve bu doğrultuda yeni bir orduyu vücuda getirmekle görevlendirmiştir²⁷⁰⁹.

Aksungur el-Porsukî'nin M.1114 yılında yapmış olduğu seferi, bu hadiseyi kaydeden tek İslâm tarihçisi İbnü'l Esir ile diğer gayrimüslim yerel tarihçiler tarafından oldukça tafsilatlı biçimde ve meselenin özüne bakıldığında birbirlerini destekler mahiyette anlatılmaktadır²⁷¹⁰.

İbnü'l Esir, H.508/M.1114-1115 yılı hadiselerini anlatırken Selçuklu Sultanı Muhammed'in, Mevdûd'un öldüğü haberini alınca onun yerine Musul valisi olarak Aksungur'u tayin ettiğini belirtir. Sultan, oğlu Melik Mes'ud'u da Aksungur ile göndermiş ve onlara Haçlılara karşı cihad etmelerini emretmiştir. Diğer yandan bölgedeki tüm beylere de haber göndererek, Aksungur'a itaat etmelerini bildirmiştir²⁷¹¹. Bu bilgiler Urfalı Mateos'ta da aynen verilmektedir. Mateos, AA.563/M.1114-1115 yılı olayları içerisinde İran Sultanı Tafar'ın²⁷¹² asker topladığını ve Pursuk adlı büyük bir emiri bu ordunun başına koyduğunu, bu kişinin, Sultan'ın henüz pek genç olan oğlu Mes'ud'u da yanına alarak Urfa üzerine gittiğini ifade etmektedir²⁷¹³. Aynı ifadeler Mihael Rabo tarafından da verilmektedir. Mihael Rabo,

²⁷⁰⁸ II. Baudouin'in Urfa Ermenileri'ne yönelik tehcir kararı ve uygulaması için bkz, Urfalı Mateos, ss. 249-250, bu hadisenin değerlendirmesi için, Demirkent, Urfa..., I, ss. 145-146

²⁷⁰⁹ İbnü'l Esir, X, s. 399; Demirkent, Urfa..., I, s. 146; Runciman, II, s. 106

²⁷¹⁰ Demirkent, Urfa..., I, s. 146

²⁷¹¹ İbnü'l Esir, X, s. 399. İbnü'l Esir Aksungur'un yanında, gelecekte çok önemli bir figür ve bölgenin önemli bir siyasi gücü haline gelecek olan Zengiler Hanedanı'nın kurucusu, İmadeddin Zengi'nin de bulunduğunu kaydeder.

²⁷¹² Muhammed Tapar.

²⁷¹³ Urfalı Mateos, ss. 253-254

H.508/M.1114-1115 yılında Sultan Gıyas el-Dünya ve'd-Dîn'in²⁷¹⁴ oğlu Ebu'l Feth Mes'ud'a ve Aksungur'a, Haçlılara karşı savaşmalarını emrettiğini söyler²⁷¹⁵.

İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre Aksungur komutasındaki 15 bin kişilik Türk ordusu önce Cizre'ye, oradan da Mardin'e gitti²⁷¹⁶. Daha sonra ordu Urfa önlerine geldi ve H.508/M.1114-1115 yılının Zilhicce ayında şehri muhasara altına aldı²⁷¹⁷. İki aydan biraz daha fazla süren bu kuşatmada Haçlılar direniş gösterdiler, yaptıkları bir baskınla dokuz Müslüman'ı ele geçirerek, şehrin surlarında çarmıha gerdiler²⁷¹⁸. Buna mukabil Türkler de ellerine geçirdikleri 50 Haçlı şövalyesini öldürmüşler, ancak uzun süren bu kuşatmadan bir sonuç alamayınca ve yiyecek sıkıntısı da başlayınca kuşatmayı kaldırarak Urfa'dan ayrılmışlardır²⁷¹⁹.

Urfalı Mateos Aksungur'un (Cizre ve Mardin'den bahsetmeden) doğrudan Urfa üzerine geldiğini söyleyerek, Sahmi ayının 24'ünde²⁷²⁰, Cuma günü şehri kuşatma altına alarak, 30 gün boyunca şehre şiddetle saldırdığını anlatır. Mateos Aksungur'un daha sonra kuşatmayı kaldırarak Fırat Nehri kıyısına gittiğini, buradaki bölgeleri tahrip ettikten sonra tekrar Urfa'ya geldiğini ve oradan da Nusaybin'e gittiğini söyler. Aksungur'un Nusaybin'e gitmesi üzerine İlgazi ve Belek'in, Aksungur ile savaşıklarını, onu mağlup ederek çekilmesini sağladıklarını ve Sultan'ın oğlunu önce esir edip, ardından serbest bıraktıklarını bildirir²⁷²¹.

Mihael Rabo, Aksungur'un nereye gittiğini söylememektedir. Buna karşın, onun dönüşü sırasında yaşanan birtakım hadiseler üzerine bilgiler verir. Urfa kuşatması ve bu süreçte yaşananlar üzerine hiçbir kaydı olmayan Mihael Rabo yalnızca İlgazi'nin, Aksungur'a oğlu Ayaz idaresinde 300 kişilik bir kuvvet

²⁷¹⁴ Sultan Muhammed Tapar.

²⁷¹⁵ Michael, s. 639

²⁷¹⁶ İbnü'l Esir, X, s. 399. İbnü'l Esir Aksungur'un Mardin'i kuşattığını ve nihayetinde İlgazi'nin Aksungur'a boyun eğerek oğlu Ayaz komutasında bir kuvveti onun yanına verdiğini söyler. İbnü'l Esir'in ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla İlgazi'nin başta bu orduya destek vermek gibi bir niyeti bulunmamaktadır. Ancak Aksungur'un yapmış olduğu baskı, onu bu desteği vermeye mecbur bırakmış ve bahsi geçen askeri kuvveti Aksungur'a göndermiştir. Mihael Rabo İlgazi'nin Aksungur'un ordusuna 300 kişilik bir birlik verdiğini söyler ancak, Aksungur'un Mardin'i kuşattığı bilgisini vermez, tam tersine İlgazi'nin onları, özellikle Sultan'ın oğlu Mes'ud'u memnuniyetle karşıladığını söyler. (Michael, s. 639).

²⁷¹⁷ Mayıs-Haziran 1114.

²⁷¹⁸ Urfa şehri, hâlihazırda Türklerin bu bölgedeki öncelikli hedeflerinden biriydi. Aksungur'un Urfa şehri üzerine gelmesinin en önemli nedeni bu olmakla birlikte, muhtemelen bu dönemde, yukarıda bahsetmiş olduğumuz gerekçeler neticesinde, Urfa kontunun da artık burada yaşamıyor olması ve eskisi kadar müstahkem olarak görülmemesi nedeniyle, belki de kolaylıkla ele geçirileceği düşüncesini taşıması olmasındandır.

²⁷¹⁹ İbnü'l Esir, X, s. 399

²⁷²⁰ Andreasyan, 15 Mayıs gününe tekabül eden bu tarihin, İbnü'l Esir'in vermiş olduğu tarihe uyduğunu belirtir (Urfalı Mateos, s. 254, Dn. 93).

²⁷²¹ Urfalı Mateos, s. 254

vermesinden sonra Haçlılara, onları cesaretlendirmek için haber gönderdiğini kaydeder²⁷²².

Bu dönemde, birbirine çok yakın bir coğrafyada aktif olan iki kişi vardır ve isimleri birbirine çok benzemektedir. Bunların biri, Selçuklu ordusu komutanı olan Emir Porsuk'un aynı ismi taşıyan oğlu Porsuk, bir diğeri ise Mevdûd'un öldürülmesinin ardından Musul valiliğine tayin edilen, Emir Porsuk'un gulamlarından Aksungur el-Porsukî'dir. *1234 Kroniği*'nin burada hikâyesini verdiği kişi, ismini verdiklerimizden ikincisi yani Aksungur el-Porsukî'dir. Ancak anlaşıldığı üzere *1234 Kroniği*'nin yazarı bu bölümde hem isimleri hem de hadiseleri birbirine karıştırmaktadır. Aksungur el-Porsukî, M.1114 yılında Urfa üzerine yapmış olduğu seferde Fırat'ı geçerek Haleb üzerine gitmemiştir. Aksungur'un Haleb'e gitmesi çok daha sonraları, M.1125 yılında gerçekleşmiştir.

1234 Kroniği Aksungur'un, ilk seferinde Urfa'ya ve oradan da Fırat'ı geçerek Haleb'e gittiği bilgisini vermektedir. Hâlbuki Aksungur'un Urfa seferi üzerine en detaylı bilgiyi veren İbnü'l Esir, Aksungur'un ordusunun Suruç ve Samsat'a gittikten sonra Şabaktan bölgesine geri döndüğünü ifade eder²⁷²³. *1234 Kroniği* yazarı Aksungur'un bir yıl sonra aynı güzergâhı izleyerek ikinci defa geldiğini ve bu defa Haçlılar karşısında mağlup olduğunu bildirir. *1234 Kroniği* yazarının vermiş olduğu bu bilgilerin çok benzerini Urfalı Mateos da vermektedir. Ancak Mateos bu bilgiyi bir yıl sonra, AA.564/M.1115-1116 yılı kayıtlarında vermektedir. Mateos da tıpkı *1234 Kroniği* gibi Aksungur'un bir yıl sonra Urfa üzerine geldiğini, burada birkaç gün kaldıktan sonra Fırat'ı geçerek Haleb üzerine gittiğini ve nihayetinde Haçlılar karşısında mağlup olarak bölgeden kaçtığını bildirir²⁷²⁴. Ne var ki onun vermiş olduğu bu bilgi de hatalıdır. Zira M.1115 tarihli bu seferi yapan kişi Aksungur değil, Porsuk bin Porsuk'tur²⁷²⁵. Aksungur, Urfa kuşatmasından dönüşünde İlgazi ile mücadeleye girişmiş, Dârâ yakınlarında İlgazi'ye kaybeden Aksungur, Sultan tarafından Musul valiliği görevinden alınarak, kendisine verilmiş olan Rahbe'ye çekilerek, Sultan Muhammed'in ölümüne kadar orada kalmıştır²⁷²⁶.

²⁷²² Michael, s. 639. Mihael Rabo'nun bu ifadesi, yukarıda İbnü'l Esir'in, Aksungur'un Mardin'i kuşattığını söylediği bilgiye yapmış olduğumuz yorumu destekler niteliktedir. Buna göre İlgazi, Aksungur'un ordusunun bir parçası olmak istememiş, oğlu Ayaz'ı da mecbur kaldığı için göndermiş olmalıdır. Kaldı ki İlgazi kısa süre sonra Sultan'a isyan edecektir. Bkz, İbnü'l Esir, X, ss. 400-401

²⁷²³ İbnü'l Esir, X, s. 399

²⁷²⁴ Urfalı Mateos, ss. 257-258

²⁷²⁵ Abdülkerim ÖZAYDIN, "Porsuk", TDVİA, Cilt: 34, 2007, ss. 325-326

²⁷²⁶ Alptekin, "Aksungur el-Porsukî"

1234 *Kroniği* ve Mateos'un hatalı biçimde Aksungur'a mal ettiği M.1115 yılı Haleb seferini, Porsuk yapmıştır. Sultan Muhammed Tapar, yine Haçlılara karşı cihadı sürdürmek maksadıyla Porsuk komutasındaki büyük bir orduyu bu yılda batıya gönderdi. Haleb'e kadar gidip karargâhını burada kurmayı düşünen Porsuk, yolda Artuk oğlu Necmeddin İlgazi ve Şam emîri Tuğtekin'in Sultan'a karşı isyan ettikleri haberini alınca, yönünü Tuğtekin'i itaate mecbur kılmak için onun egemenliği altındaki Hama üzerine çevirdi. Humus valisi Kayırhan bin Karaca ile birlikte Hama'yı alan Porsuk, Sultan'ın emriyle burayı Kayırhan'ın idaresine teslim ettikten sonra Kefertâb üzerine gitti. Öte yandan Tuğtekin ve İlgazi, Porsuk'a karşı Kudüs kralı Baudouin ile Trablus kontu Pons'tan yardım istemişlerdi. Pons'un gelmekte olduğu haberini alan Porsuk, kuzeye doğru, el-Cezîre'ye çekildi. Ardından tekrar Kefertâb üzerine gelen Porsuk, burayı da ele geçirerek Münkız oğullarına teslim ettikten sonra Tell Danis üzerine ilerlerken Haçlıların baskınına uğradı. Bu beklenmedik saldırı karşısında, ordusu dağınık vaziyette olan Porsuk toplanamadı ve Haçlılar onun karargâhını ele geçirdi. Beraberindeki komutanların ısrarı neticesinde geri çekilmek zorunda kalan Porsuk, bu şekilde esir düşmekten de kurtuldu. Sonuçta Porsuk ve Selçuklu ordusu, herhangi bir netice elde edemedi el-Cezîre'ye geri dönmek durumunda kaldı²⁷²⁷.

[275] Birto Kalesi'nin²⁷²⁸ Frenklere Nasıl Teslim Olduğu Hakkında:

Müstahkem bir kale olan Birto Kalesi, Ebu'l Garib isimli bir Ermeni'nin kontrolündeydi. Urhoy hâkimi Bagdin, genç akrabası Galeran ve büyük bir orduyla gelerek kaleyi kuşattı.

s.80

Ancak güçlü bir şekilde saldırmasına rağmen kaleyi alamadı ve kuşatma uzadı. Bununla birlikte kuşatma da dediğimiz gibi uzun sürdü ve Ebu'l Garib, kendisine yardım gelmeyeceğini görünce kaleyi anlaşılarak teslim etmeyi uygun gördü. Buna göre kaleyi Bagdin'e teslim etti ve yaptıkları anlaşma uyarınca Ebu'l Garib, kızını Galeran ile evlendirdi. Bunun yanında Birto Kalesi de kızın çeyizi olarak verildi. Böylece Frenkler bu güçlü kaleyi ele geçirmiş oldu.

Şimdiki Kudüs kralı I. Baudouin, Urfa yöneticisi Thoros tarafından şehre davet edildiği zaman Urfa'ya gelmiş ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Ermeniler ile Haçlılar arasındaki yakın ilişkiler zaman içerisinde farklı bir boyut kazandı ve

²⁷²⁷ Abdülkerim Özaydın, "Porsuk"; İbnü'l Esir, X, ss. 405-407; Runciman, II, ss. 108-109

²⁷²⁸ ܒܝܪܬܐ ܕܝܠܕܐ Birecik Kalesi.

Ermeniler, Haçlıların esasında düşündükleri kadar iyi niyetli olmadığını gördüler. Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu Urfa ve çevresine, özellikle II. Baudouin'in Urfa hükümdarı olduğu dönemde, Mevdûd tarafından yapılan seferlerde Haçlılar Ermenilerin sürekli ihanet içerisinde olduklarını düşünerek çok sayıda Ermeni vatandaşına zulmetmişler, sürgün etmişler hatta öldürmüşlerdi. Öte yandan Haçlılar, kendi aralarındaki ittifakları da kaybetmeye başlamış ve yukarıda değerlendirdiğimiz üzere Urfa kontu II. Baudouin, Tell Başer hâkimi Joscelin'i bölgeden çıkararak hâkimiyet sahasını genişletmişti. Tam bu sırada Mevdûd Urfa'ya bir defa daha gelmiş ve bu sırada Tell Başer'de bulunan II. Baudouin'e de Urfa'daki Ermenilerin isyan ederek şehri Mevdûd'a teslim edecekleri haberi gelmişti. Gelen haber üzerine Baudouin, Suruç'daki komutanı Paganus'u, Urfa'daki Ermenilerin şehirden çıkarılması için görevlendirdi. Elimizdeki kaynaklar içerisinde yalnızca Urfalı Mateos'un kaydını tuttuğu hadisede, şehirde büyük bir tehcir uygulanmış ve Urfa şehri, içerisinde kalan 80 kişi haricinde tamamen ıssızlaştırılmıştı. Şehirden gönderilenler ise Samsat'a gitmişlerdi²⁷²⁹.

Diğer yandan Kogh Vasil ölmüş ve onun ölümü, Antakya hâkimi Tancred'e bu bölgeleri ele geçirmek için bir fırsat doğurmuştu. Ne var ki Tancred de çok yaşamadı ve Vasil'den iki ay sonra o da öldü. Tancred'in yerine Antakya'nın idaresini üstlenen Salerno'lu Roger, tam da Urfa kontunun isteyeceği türden bir tutum sergiledi. Kız kardeşini Roger ile evlendiren II. Baudouin, bu şekilde Antakya tehdidini bertaraf etmiş ve artık tüm dikkatini Ermenilerin elindeki yerlere vermişti. Üzerine gelen Haçlı tehdidi karşısında ittifak arayışında olan Kogh Vasil'in halefi Dığa Vasil, çareyi Kilikya Ermeni hükümdarı Thoros'ta buldu. Ne var ki Thoros, bir evlenme anlaşması bahanesiyle yanına davet ettiği Vasil'i yakaladı ve (muhtemelen gizlice anlaşmış olduğu) Baudouin'e sattı. Vasil, ancak tüm ülkesini Baudouin'e terk edeceğini vaat etmekle kurtulabildi. II. Baudouin bu şekilde, M.1116 yılında Ermenilerin en önemli şehirleri Keysun ve Raban'ı eline geçirmiş oldu. Baudouin bunun ardından bölgedeki diğer Ermeni kale ve şehirlerini de aynı şekilde ele geçirmek için faaliyetlerini sürdürmeye devam etti²⁷³⁰.

1234 Kroniği'nin Frenklerin eline geçiş hikâyesini anlatmış olduğu Birto ya da Birecik Kalesi de II. Baudouin'in bu dönemde ele geçirdiği yerlerden biridir. Hadise, Urfalı Mateos'ta daha detaylı olarak anlatılmaktadır. Mateos AA.566/M.1117-1118

²⁷²⁹ Urfalı Mateos, ss. 249-250

²⁷³⁰ Urfalı Mateos, s. 259; Demirkent, Urfa..., I, s. 150; Runciman, II, ss. 106-107

yılı kayıtlarında bu olaya yer vermekte ve bu bölümde, özellikle II. Baudouin başta olmak üzere Haçlıların Ermenilere yapmış oldukları muamele ve zulümleri, biraz da dramatize ederek paylaşmaktadır. Bunun yanında Mateos'un hadise ile ilgili vermiş olduğu bilgiler, 1234 *Kroniği*'nin verdikleriyle, küçük farklar dışında örtüşmektedir²⁷³¹.

[276] Urişlem Kralının Ölümü, Yerine Urhoy Hâkimi Bagdin'in Urişlem Kralı Olması ve Cuslin'in Urhoy Hâkimi Olması²⁷³²:

(AG) 1427 yılında Urhoy hâkimi Bagdin, ibadet etmek için Urişlem'e gitti. Urişlem kralı Bagdin ise ordusunu toplamış ve Meşreyn ve Farama²⁷³³ bölgesine gitmişti. Kral burada öldü. Cesedinin, kardeşi Gufro'nun yanına gömülmesini ve kendisinden sonra, Urhoy hâkimi Bagdin'i kendilerine kral olarak seçmelerini emretmişti. Aynen de öyle yapıldı ve Bagdin, Urişlem'in yeni kralı oldu. Kral olunca Taberiye'den Kont Cuslin'i çağırttı ve barıştılar. Böylece bu dönemde Bagdin Urişlem'de, Cuslin de Taberiye'de hükümdar olmuşlardı. Cuslin Taberiye'ye, çok zaferler kazanmış ve çevredeki herkesi korkutan biri olarak gelmişti.

Kuzeyde bu gelişmeler yaşanırken, Kudüs krallığı ile Fâtımîler arasındaki mücadele de devam etmekteydi. Kudüs kralı Baudouin, M.1118 yılı başlarında Fâtımîler üzerine bir sefere çıkmış ve Mısır'daki Farama'ya kadar ilerlemişti. Buraya geldiğinde aniden rahatsızlandı²⁷³⁴. Aceleyle bir sedyeye konularak Kudüs'e götürülmeye çalışıldı ancak 2 Nisan 1118 tarihinde Kudüs yolunda öldü. Kudüs tahtındaki bu beklenmedik boşluk, Haçlı liderlerini hemen yeni kral arayışına yöneltti²⁷³⁵. Yeni kralın kim olacağı tartışılırken, ilk aday olarak ilk iki kralın büyük

²⁷³¹ Urfalı Mateos, ss. 259-260. 1234 *Kroniği*, Ebu'l Garib'in kendisine yardım gelmeyeceğini görünce, anlaşma yaparak kaleyi teslim ettiğini söylerken Mateos, bir yıl süren kuşatmanın vermiş olduğu sıkıntılar sonrasında Ebu'l Garib'in çaresiz kalarak kaleyi teslim ettiğini söyler. Işın Demirkent bu noktada 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilginin daha doğru olacağını ve Ebu'l Garib'in belirli şartlar karşılığında kaleyi teslim etmiş olmasının daha muhtemel olduğunu belirtir (Demirkent, Urfa..., I, s. 151).

²⁷³² 1234 *Kroniği*'nin müellifi, Joscelin'in Urfa hâkimi olması konusunu başlıkta vermekle birlikte, metnin içerisinde bu yönde bilgi vermemiştir.

²⁷³³ Tell el-Farama, Roma dönemi ismi, Pelusium. Bugün Mısır'da bulunan Baluza şehri.

²⁷³⁴ Fulcherius Carnotensis ve Sur piskoposu William kralın eski bir yarasının ağrıların yeniden nüksettiğini ve ciddi biçimde hastalandığını söylerler (Carnotensis, s. 200; William of Tyre, I, XI, s. 515).

²⁷³⁵ 1234 *Kroniği* I. Baudouin'in, kendisinden sonra kral olacak kişiyi ve gömülmek istediği yeri vasiyet ettiğini bildirirse de Latin kaynaklarında bu yönde bilgi yoktur. Kral I. Baudouin gerçekten de kardeşi Godfrei'in yanına, Kutsal Mezar Kilisesi'ndeki Golgotha Şapeli'ne gömülmüştür ancak bunun bir vasiyet sonucu olup olmadığı belli değildir. Bununla birlikte kaynakların hiçbirisi, I. Baudouin'in yerine geçecek kişinin, bir vasiyet ya da bir veliaht tayini şeklinde önceden belirlenmiş olduğu yönünde bilgi vermemektedirler. Buna mukabil kaynakların hepsi yeni kralın, birtakım istişareler ve öneriler sonucunda belirlendiği hususunda hemfikirdirler. Urfalı Mateos'un anlattığı hikâye, doğru ya da yanlış

kardeşleri Boulougne kontu III. Eustache önerildi. Kendisine gelen Kudüs krallığı teklifini isteksizce kabul ederek yola çıkan Eustache, Apulia'ya geldiğinde krallık tacının başkasına verildiğini öğrendi ve hiçbir şekilde hak iddia etmeden geriye, ülkesine döndü. Kudüs'te ise krallığın etkili isimlerinden olan Joscelin de Courtenay, yeni kral adayı olarak Urfa kontu, kuzeni ve yakın dönemde yaşadıkları meseleler nedeniyle aralarının açık olduğu Baudouin du Bourg'un ismini ortaya attı²⁷³⁶. Joscelin'in bu önerisine en büyük destek, çok etkili bir başka isim olan Kudüs patriği Arnoul'dan geldi. Bu sırada, tuhaf bir tesadüf olarak, ancak hiçbir kaynakta açıklaması yapılmayan biçimde II. Baudouin, kralın cenazesinin defnedildiği gün Kudüs'e geldi²⁷³⁷. Baudouin'in bu sürpriz gelişi, tam da adının Kudüs krallığı için geçtiği bir dönemde gerçekleşmesi, şehirde sevinçle karşılandı ve Baudouin, ittifakla Kudüs'ün yeni kralı seçilerek 14 Nisan 1118 günü Paskalya Pazar'ında Arnoul tarafından Kudüs kralı ilan olundu ve taç giydi²⁷³⁸.

Diğer Süryani kaynakları arasında yalnızca Mihael Rabo, Kudüs kralının ölümü ve yerine II. Baudouin'in geçmesi hakkında bilgiler vermektedir. Ancak Mihael'in verdiği bilgiler hatalarla doludur ve tartışmalıdır. Mihael, Joscelin'in Urfa kontunun esaretinden kurtulduktan sonra Kudüs'e gittiğini ve burada Kudüs kralının atından düşerek yaralandığını gördüğünü söyler. Mihael'e göre, Kudüs kralının ölmekte olduğunu gören Joscelin, I. Baudouin'in yerine, Urfa kontu II. Baudouin'in Kudüs kralı olmasını emretmiştir²⁷³⁹.

İslâm kaynaklarında da Baudouin'in ölümü üzerine birtakım bilgiler mevcuttur. İbn Kalânîsi kralın, kendisine uzun süreden beri musallat olan bir illet nedeniyle öldüğünü belirtmekle yetinmektedir²⁷⁴⁰. İbnü'l Esir'in verdiği bilgiler ise

ayrımı yapmaksızın hem *1234 Kroniği*'ni hem de diğer kaynakların verdiklerini birleştirmektedir. Urfalı Mateos kralın, ölmeden önce "*Urfa'ya adam gönderip Baudouin'i getirin, kardeşim (III. Eustache) gelene kadar Kudüs'ün kralı o olsun*" şeklinde bir vasiyeti olduğunu belirtir. Mateos ayrıca I. Baudouin'in Golgotha'da defnedildiğini ve tam o sıralarda II. Baudouin'in Kudüs'e geldiğini söylemektedir. Mateos bundan sonra Kudüs'teki liderlerin II. Baudouin'i vekâleten kral yaptıklarını, fakat tahtı kati olarak isteyen Baudouin'in buna razı olmayarak bir yıl beklemeyi, kralın kardeşi gelmediği takdirde, kendisinin kral olup tacı takma hakkının verilmesini istediğini ifade eder (Urfalı Mateos, ss. 261-262). Konu hakkında detaylı bilgi için bkz, Runciman, II, s. 87 ve s. 119 vd.

²⁷³⁶ William of Tyre, I, XII, ss. 519-521; Runciman, II, s.119. William, Joscelin'in bu düşüncesinin arkasında, Baudouin'in Kudüs kralı olma durumunda Urfa'yı kendisine vereceği beklentisinin yattığını ifade etmektedir (William of Tyre, I, XII, s. 520).

²⁷³⁷ Runciman'a göre en kuvvetli ihtimal, Baudouin du Bourg'un, kralın bir yıl önceki hastalığını ışıtmış olması ve Paskalya'yı bahane ederek Kutsal Topraklar'a hacca gitmesidir (Runciman, II, s. 120).

²⁷³⁸ Carnotensis, s. 203; William 2 Nisan tarihini vermektedir. Ancak William'ın eserinin çevirmenleri bu tarihin Baudouin'in kral olarak seçildiği tarih olduğunu, taç giymesinin ise Carnotensis'in verdiği tarih olan 14 Nisan'da gerçekleştiğini belirtirler (William of Tyre, I, XII, s. 522, Dn.15).

²⁷³⁹ Michael, s. 627

²⁷⁴⁰ İbn Kalânîsi, s. 80

genel hatlarıyla diğer kaynaklarla örtüşür. İbnü'l Esir, kralın Mısır'da iken Nil Nehri'nde yüzmesi dolayısıyla yarasının açıldığını, öleceğini hissedince Kudüs'e döndüğünü ve burada öldüğünü ifade eder. İbnü'l Esir de kralın kendi yerine Urfa kontunun Kudüs kralı olmasını vasiyet ettiğini iddia edenlerdendir ve tesadüfen onun bu sırada Kudüs'e geldiğini bildirir. Buna göre kralın vasiyeti kendisine bildirilen II. Baudouin, bunu kabul ederek Kudüs'ün yeni kralı olmuştur²⁷⁴¹.

Runciman, II. Baudouin'in Kudüs kralı olduğunu, Joscelin'in de beklediği gibi, üstelik I. Baudouin'in Kudüs kralı olduğu dönemde II. Baudouin'in sahip olduğu şartlar altında Urfa kontu olduğunu ifade etmektedir²⁷⁴². Ancak Runciman'ın vermiş olduğu bu bilgi tartışmalıdır. Zira eğer II. Baudouin, Kudüs kralı olduğu sırada Joscelin için böyle bir tayinde bulunmuşsa bile, Joscelin'in Urfa kontu konumuna gelmesi hemen gerçekleşmemiştir. Runciman bunu William'ın kayıtlarına dayanarak vermektedir ancak William'ın kayıtlarında II. Baudouin'in Kudüs kralı olduğu sırada Joscelin'i Urfa kontu yaptığına dair bir ifade bulunmamaktadır. William'ın burada kullandığı ifade "*Joscelin Urfa'ya sahip olacağı yönünde bir sadakat yemini aldı*"²⁷⁴³ şeklindedir ki bu, kralın birtakım düzenlemeler ya da beklenti içerisinde bulunduğu bazı gelişmelere bağlı olarak yakın bir gelecekte Urfa'nın idaresini Joscelin'e tevdi edeceğinin sözünü vermiş olduğu olarak anlaşılabilir²⁷⁴⁴.

Carnotensis, II. Baudouin'in kral sıfatıyla Antakya'ya gittiğinde Urfa halkına Türklere karşı toplanarak savaşmalarını emrettiğini bildirir²⁷⁴⁵. İbnü'l Esir de I. Baudouin'in vasiyetini kabul eden II. Baudouin'in Kudüs ve Urfa'nın hâkimiyetlerinin sahibi olduğunu zikrederken Joscelin'in atanmasıyla ilgili bilgi vermemektedir²⁷⁴⁶. Işın Demirkent de kaynakların hiçbirinde bu yönde bir bilgi olmadığını, konu hakkında bilgi veren tek kaynak olan *1234 Kroniği*'nin verdiği ve Baudouin'in kendi yokluğunda Urfa'yı, Birecik hâkimi olan kuzeni Galeran'a emanet etmiş olduğu bilgisinin doğru olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Demirkent bu bilginin, bizim de biraz sonra değerlendireceğimiz M.1119 yılında vuku bulan "*Kanlı Meydan Savaşı*" öncesinde Antakya hâkimi Roger'in yardım çağrısına icabet eden

²⁷⁴¹ İbnü'l Esir, X, s. 431

²⁷⁴² Runciman, II, s. 120.

²⁷⁴³ William of Tyre, I, XII, s. 522

²⁷⁴⁴ Konu üzerine tartışmalar ve yorumlar için bkz, Demirkent, Urfa..., II, ss. 15-17

²⁷⁴⁵ Carnotensis, s. 206

²⁷⁴⁶ İbnü'l Esir, X, s. 431. İbnü'l Esir, birazdan değerlendirmeye alacağımız Kanlı Meydan Savaşı ve sonrasında yaşanan hadiseler sırasında Joscelin'in Taberiye bölgesindeki Arap kabileleriyle yapmış olduğu mücadeleleri anlatmaktadır (İbnü'l Esir, X, s. 441).

Urfa birliklerinin başında Galeran'ın bulunuyor olmasıyla teyit edilebileceğini ifade etmektedir²⁷⁴⁷.

Gerçekte ise Joscelin'in Urfa kontu olarak tayin olunması Kanlı Meydan Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Steven Runciman, biraz evvel tartışmış olduğumuz ifadesini bu bölümde tekzip ederek, Kanlı Meydan Savaşı'nın ardından Antakya'ya gelen kral II. Baudouin'in, savaşta ölen asilzadelerin mülkleri üzerine yapmış olduğu düzenlemeler sırasında Urfa kontluğunu da Joscelin'e verdiğini belirtir. Ayrıca, şehrin meşru varisi ve bu sıralarda henüz on yaşında olan II. Bohemond rüşünü ispat edene kadar, başsız kalan Antakya'nın Kudüs kralının idaresi altında olmasına karar verilmiştir²⁷⁴⁸. Demirkent bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Bir yılı aşkın bir süreden beri Kudüs kralı olan II. Baudouin, aynı zamanda Urfa kontluğunu da elinde tutmaktaydı ve şimdi bir de Antakya'nın idaresini üstlenmişti. Kuzeyde bulunan bu iki Haçlı devletçığının geleceği, gittikçe baskısını artıran Türk saldırıları karşısında tehlikeye düşmüş bulunuyordu ve bu toprakların uzaktan ya da vekâleten idaresi mümkün değildi. Bu nedenle II. Baudouin, bölgeyi eskiden beri iyi tanıyan ve kuvvetli bir şahsiyet olan Joscelin'i, fakat kendi vassalı olarak Urfa kontluğunun başına göndermek durumunda kalmıştır²⁷⁴⁹.

[277] Türk Belek'in Gerger Bölgesinde Neden Olduğu Kötü Olaylar Hakkında:

Bu dönemde Gerger yöresine ismi Konşan'tin oğlu olan Ermeni biri hâkimdi. Konşan'tin, Şamişat'ta hapisteyken, Maraş'ı yerle bir eden depremde toprak altında kalarak ölmüştü. İşte bu Konşan'tin'in oğlu Mikail, genç bir adamdı ve tüm bölgelerde eşkıyalık ve haydutluk yaparak insanlara çeşitli kötülüklerde bulunmuştu.

Hanzit ve Hısnı Ziyâd²⁷⁵⁰ bölgelerinin sahibiyse, bir dönem Seruc hâkimi olan Artukoğullarından Belek idi.

²⁷⁴⁷Demirkent, Urfa..., II, s. 10. Demirkent aralarında Grousset ve Runciman'ın da bulunduğu bazı modern Haçlı tarihçilerinin bu iddiayı savunduklarını, bunun da Sur piskoposu William'ın çalışmasındaki bir rivayete dayandıklarını ifade eder. Bahsi geçen rivayet William'ın aktardığı ve Joscelin'in, II. Baudouin'in kral olması durumunda Urfa'nın kendisine verileceği beklentisi içinde olduğunu ifade ettiği kısımdır.

²⁷⁴⁸Runciman, II, s. 126. Runciman Kanlı Meydan Savaşı'ndan sonraki süreçte bölgede II. Baudouin ile İlgazi arasında cereyan eden çatışmaların ardından kralın yeniden Antakya'ya dönüşünü anlattığı bölümde, kralın Joscelin'i Urfa kontu olarak tayin ettiğini ifade eder (II, s. 128). Dolayısıyla Runciman kralın Joscelin'i iki farklı tarihte Urfa'ya tayin ettiği bilgisini vermektedir ve her iki atama da kral Antakya'da iken gerçekleşmiştir. Runciman'ın bu ifadeleri, daha önce vermiş olduğu, II. Baudouin'in Kudüs kralı olmasının ardından Joscelin'i Urfa kontu olarak tayin ettiği bilgisiyle çelişmektedir.

²⁷⁴⁹Demirkent, Urfa..., II, s. 15

²⁷⁵⁰Harput Kalesi.

s.81

Belek, adı geçen Mikail'e sürekli olarak eşkıyalıktan vazgeçmesi ve haydutluktan sakınması ve yollardaki tüccarlarla yolcuları soymaması yönünde uyarılar gönderiyordu ancak Mikail bu uyarılara kulak asmıyordu. İnsanlarsa sürekli Belek'e gelerek Mikail'i şikâyet ediyordu. Bu durum karşısında Belek daha fazla sabredemedi ve çetin Kanun²⁷⁵¹ ayında Türkmenlerden bir ordu topladı ve Gerger bölgesine geçtiler. Efendimiz'in isteği, yoldaşlığı, yardımı ve yol göstermesi sayesinde, önlerindeki zorlu Fırat Nehri dondu ve onlar, kayıklarla belki de beş günde ancak geçebilecekleri nehri hemen o anda geçme fırsatı buldular. Akşam üzeri bölgeye vardılar ve Belek, ordusunu sarp dağların arasına sakladı ve geldiklerini hiç kimse fark etmedi. Efendimiz, bu bölgenin sakinlerine öfkeliydi. Gece olduğunda yoğun bir kar yağışı başlamış ve Türkmenler, köylerinden çıkarak dağlara ve yaylalara kaçmak isteyenleri kardaki ayak izlerini takip ederek bulmuş ve kimini öldürmüşler, kimini de esir olarak almışlardı. Ardından Türkmenler, sel baskını gibi bölgeye yayıldılar; evleri ve köyleri yaktılar ve tüm çevreye büyük zarar verdiler.

Artuk Bey'in soyundan gelen Behram oğlu Belek karşımıza ilk olarak, Birinci Haçlı Seferi'nin erken döneminde Suruç hâkimi olarak çıkmıştı²⁷⁵². Suruç'u Haçlılara kaybeden Belek, daha sonra amcası Sökmen ile birlikte Suruç'u geri alma teşebbüsünde bulunmuşsa da başarılı olamayarak geri çekilmişti. Sonraları diğer amcası Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgazi'nin hizmetine giren Belek, M.1112 yılında Çubukoğlu Mehmed Bey'in ölümü üzerine etrafına topladığı Türkmenlerle birlikte harekete geçerek, Mehmed Bey'e ait olan bölgeyi Hısnı Ziyâd ve etrafındaki yerleşimler hariç olmak üzere eline geçirdi ve Palu merkezli bir beylik kurdu. Belek bu tarihten itibaren bölgenin en önemli figürlerinden biri haline geldi²⁷⁵³.

Belek'in hâkimiyet sahası, Ermeni nüfusun yoğun olduğu ve bazı Ermeni liderlerinin son derece aktif biçimde faaliyet yürüttüğü bir bölgeydi. Belek ile Ermeni Mihail arasında yaşanan bu hadise, yalnızca diğer iki Süryani müellifin konuları arasında yer almakta, Urfalı Mateos bu konuya değinmemektedir. Ancak Mihail Rabo ve Bar Hebraeus'un kayıtlarında hadisenin başlangıç kısmı, *1234 Kroniği*'ne göre farklıdır. Her üç tarihçi de Gerger bölgesindeki birtakım Ermeniler'in, sürekli olarak

²⁷⁵¹ (ܡܐܬܐ) (Aralık) ya da (ܝܢܐܪ) (Ocak) olarak belirtilmemiş.

²⁷⁵² [257] no'lu paragraf.

²⁷⁵³ Coşkun ALPTEKİN, “*Belek b. Bahrâm*”, TDVİA, Cilt: 5, 1992, ss. 402-403. M.1107 yılında ölen Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın küçük oğlu Tuğrul Arslan, Malatya'da sultan ilan edildi. Tuğrul Arslan'ın yaşının henüz çok küçük olması nedeniyle annesi Ayşe Hatun, önce Emir İlarşan ile evlenmiş daha sonra İlarşan'ı hapsedirerek, M.1113 yılında Belek ile evlenmişti. Bu evlilik için Malatya'ya gelen ve Tuğrul Arslan'ın atabegi olan Belek bu sayede Malatya, Elbistan ve çevresini de topraklarına katmış, M.1115 yılında da Hısnı Ziyâd'ı da ele geçirmişti.

Belek'e ait bölgeleri tahrip ettiklerini ve soygunculuk yaptıklarını söylerler. Ancak Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, *1234 Kroniği*'nin söylediği “*Mihail'in bu hırsızlıklardan vazgeçmesi*” yönündeki ifadesinden farklı olarak Belek'in Mihail'den, kendisine üç köy ve her yıl için bin yük buğday vermesini istediğini söylemektedirler. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Mihail'in bu hırsızların kendi memleketinde bulunmadığına dair defalarca yemin ettiğini ancak hırsızların yine de aynı faaliyetleri sürdürdüğünü ifade eder. Ayrıca Mihael Rabo, Belek'in istemiş olduğu şeyleri Mihail'in taahhüt ettiğini ancak sözünü tutmadığını belirtir. Bununla birlikte Ermeniler köylere saldırmaya ve eşkıyalığa devam ediyorlardı.

Bu noktadan sonra Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un anlatımları birbirinin neredeyse aynısıdır ve *1234 Kroniği*'ne nazaran daha fazla detay içermektedir. Gerger'deki Ermeniler'in yaptıkları ve Mihail'in kayıtsızlığı üzerine öfkelenen Belek, AG.1432/M.1121 yılının Ocak ayında, donmuş Fırat Nehri'ni ve karlarla kaplı dağları aşarak Gerger'e gitti ve burada ani bir baskın yaparak bölge halkını, hayvanlarıyla birlikte ele geçirerek götürdü. Her iki tarihçi de Belek'in ele geçirdiği insanlara ve hayvanlara hiçbir surette zarar vermediğini, onları Hanzit bölgesine yerleştirdiğini ve Gerger'e geri dönmeyeceklerine dair yemin ettirdiğini, geri dönmeleri halinde ise bağışlanmayacaklarını söylediğini ifade etmektedir²⁷⁵⁴. Mihael Rabo bu satırlara ek olarak Belek'in ertesi yıl Gerger'e gittiğini, burada bulduklarını esir aldığını ve Joscelin'in üzerine geldiği haberini alınca dağlara çekildiğini bildirir. Haçlılar Belek'e ulaşamayınca geri dönmüşler, Belek de kendi bölgesine gitmiştir.

[278] Galeran'ın Türkmenlere Aniden Saldırması ve Yağmalaması Hakkında:

Bagdin, ibadet etmek için Urişlem'e gittiği zaman, Birto hâkimi Galeran'ı, Urhoy'un idaresi için görevlendirmişti. Galeran, toplayabildiği kadar kuvveti bir araya getirerek, Hesmi Dağ²⁷⁵⁵ düzlüklerinde kamp kurmuş bulunan Türkmenlere ani bir baskın yaptı. Bu bölge, o sıralarda burada bulunmayan Artukoğlu Gazi'nin sınırları içerisindeydi. Bu saldırıda, pek çok savaşçı öldürüldü ve kadın-erkek yaklaşık 500 kişi esir alındı. Ayrıca, 1200 tane at ve yaklaşık 100 bin adet sığır, deve ve koyun-keçi ele geçirildi. (AG) 1429 yılının Mart ayında gerçekleşen bu hadise pek çok kötü olayın sebebi oldu.

²⁷⁵⁴ Michael, ss. 632-633; Bar Hebraeus, II, s.357

²⁷⁵⁵ *ܡܫܬܪܬܐ ܕܥܝܪܝܫܠܝܡ* Adı geçen bu dağın yerini tespit edemedik ancak Işın Demirkent, buranın muhtemelen Urfa'nın doğusunda yer alan Şabaktan bölgesi içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bkz, Demirkent, Urfa..., II, s. 12, Dn.18

[279] Mardin Hükümdarı Gazi'nin²⁷⁵⁶ Batı Yönünde Çıkarak Urhoy Üzerine Gelmesi:

Yaşanan hadise nedeniyle öfkelenen Mardin hükümdarı Gazi ki o, bu dönemde Artukoğulları hanedanının lideriydi, büyük bir ordu toplayarak Urhoy önlerine geldi. Şehrin tarım arazilerinin biraz uzağına kamp kurdu. Ardından şehirdekilerle arasında barış yapıldı ve Urhoylular, ellerindeki esir Türkmenleri ona verdiler. Gazi, şehre hiçbir zarar vermeden ayrıldı ve Harran'a giderek, burayı ele geçirdi. Daha sonra Fırat'ı geçti ve Haleb'e giderek burayı ve yöresini idaresi altına aldı. Gazi bu şekilde daha da güçlendi ve diğer Türk komutanlardan, hatta Asur bölgesindekilerden bile daha güçlü hale geldi. Gazi bunun ardından, Anfyukyā üzerine gitmek için büyük bir ordu topladı.

[278] numaralı paragrafın başlangıç ifadesi, II. Baudouin'in Kudüs'e giderek, I. Baudouin'in yerine Kudüs kralı olduğu dönemi işaret etmektedir ve evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere, kendi yerine Urfa'nın idaresini kuzeni ve Birecik hâkimi Galeran du Puiset'e tevdi etmiştir. 1234 *Kroniği*'nin [278] numaralı paragrafta paylaştığı hadise ve bir sonraki paragrafta paylaşılan ve Galeran'ın bu eylemine Mardin Artuklu Emiri İlgazi'nin gösterdiği misillemeyi içeren detaylar, Galeran'ın Urfa'ya vekâlet ettiği dönemde cereyan eden ve yalnızca bu kaynakta bahsi geçen bir hadisedir²⁷⁵⁷. Bu nedenle bu olayın gerçekliğinin ölçüsünü ve içeriğini, bir başka birinci el kaynakla karşılaştırma olanağı bulunmamaktadır.

Metnin son bölümünde İlgazi'nin Haleb'e gitmesi ve buranın idaresini eline alması, diğer kaynaklarda da yer alan bir bilgidir. Ancak kaynaklar bu hadisenin tarihini H.511/M.1117-1118 yılı olarak vermektedir²⁷⁵⁸. Bu durumda 1234 *Kroniği*'nin söylediği bu hadise, Kudüs kralı I. Baudouin'in ölümünden önce ve II. Baudouin'in halen Urfa kontu olduğu dönemde cereyan etmiştir. Hal böyle olunca bu dönem itibarıyla İlgazi'nin, Galeran'ın faaliyetlerine karşı bir harekette bulunduğunu düşünmek olanaksızdır. Bununla birlikte Urfalı Mateos İlgazi'nin AA.568/M.1119-1120 yılında Antakya üzerine sefere gittiğini ve bu esnada Urfa önlerine gelerek dört gün kaldığını bildirmektedir²⁷⁵⁹. Mateos'un bahsetmiş olduğu İlgazi'nin bu seferi, sonu *Kanlı Meydan Savaşı* olarak isimlendirilen savaşla bitecek olan seferidir. Her ne kadar Mateos İlgazi'nin Urfa'dan ayrıldıktan sonra gittiği yerler arasında Haleb

²⁷⁵⁶ Necmeddin İlgazi.

²⁷⁵⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 12

²⁷⁵⁸ İbnü'l Esir, X, s. 423; İbn Kalânîsî, s. 80

²⁷⁵⁹ Urfalı Mateos, s. 264

şehrinin ismini vermese de biz diğer kaynaklardan bunu teyit etmekteyiz²⁷⁶⁰. Sonuç olarak Galeran'ın, İlgazi'nin arazisine girmesi ve İlgazi'nin buna mukabil eylemi, İlgazi'nin Haleb'in idaresini ele almasından çok sonra gerçekleşmiştir.

Işın Demirkent el-Azimî'nin kaydına dayanarak Haçlıların, H.512/M.1118-1119 yılında Şabaktan bölgesindeki es-Sinn kalesini ele geçirdikleri ve kale hâkimi Menî bin Utayr'ı öldürdükleri bilgisini paylaşır ki bu bilgiyi İbnü'l Esir de teyit etmektedir²⁷⁶¹. Verilen bu bilgilere atfedilen tarih, Galeran'ın Urfa yöneticisi olduğu döneme uyum göstermektedir²⁷⁶². *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgi, muhtemelen Galeran'ın İslâm kaynaklarının da bahsetmiş olduğu bu faaliyetleri üzerinedir. Bu durumda İlgazi, hâlihazırda batı yönünde sefere çıkmışken Galeran'ın üzerine Urfa'ya gelmiş, Mateos'un dediği gibi dört gün kalmış ve *1234 Kroniği*'nin dediği gibi iki taraf arasında barış yapılmış ve İlgazi, Haleb yönüne devam etmiş olmalıdır.

[280] Antyukyâ Hâkimi Rucil'in Yenilgisi:

Antyukyâ hâkimi Rucil, Gazi'nin kendi bölgesi üzerine geldiğini haber alınca, onun karşılamak için Antyukyâ'dan çıktı. Urişlem kralı Bagdin ve ayrıca Urhoy hâkimi Galeran da Rucil'in yardımına gitmek için hazırlık yapmaktaydı. Ancak genç Rucil'in onları beklemeye niyeti yoktu. O, Türkleri tek başına yenebileceğini ve böylelikle zaferle birlikte böylesi bir onuru da üzerine alacağını düşünmekteydi. Bu düşünceler içerisinde cesurca Türklerin ordugâhına yaklaştı. Ancak Türkler de bu sırada Frenklerin bir an önce gelmelerini istiyorlardı. Frenkler gelince Türkler onları adeta bir çember gibi kuşattılar ve yağmur yüklü bulutlar gibi onların ordusunun üzerine ok yağdırmaya başladılar. Zira Efendimiz Frenklere kızgındı. Dehşete düşmüş olan Frenkler, Rucil'den yüz çevirdiler. Rucil ise bu savaşta öldü ancak cesedi ne öldürülenlerin ne de esir edilenlerin arasında bulunamadı. Sonra Türkler, Frenklerin elinde ne varsa hepsini yağmaladılar.

1234 Kroniği'nin Roger'ın yenilgisi olarak işaret ettiği savaş, daha evvel ismini zikretmiş olduğumuz Kanlı Meydan Savaşı'dır²⁷⁶³. Bu savaş neticesi bakımından M. 1104 tarihli Harran Savaşı'nın ardından Haçlıların en ağır yenilgiyi yaşadıkları ikinci

²⁷⁶⁰ İbnü'l Esir, Haçlıların Haleb'i kuşatması üzerine İlgazi'nin buraya yöneldiğini, ancak onun gelişini haber alan Haçlıların şehrin önünden ayrılarak Afrin tarafına gittiklerini ifade eder. İbnü'l Esir'e göre burada cereyan eden büyük savaşın ardından İlgazi, Haleb'e gelmiştir (İbnü'l Esir, X, ss. 439-440). İbn Kalânîsî ise Şam Atabegi Tuğtekin'in, aralarında yapmış oldukları anlaşma uyarınca İlgazi ile buluşmak için Haleb'e geldiğini bildirir (İbn Kalânîsî, s. 81).

²⁷⁶¹ İbnü'l Esir, X, s. 433. Demirkent İbnü'l Esir'in bu bilgiyi el-Azimî'den aldığını beyan eder.

²⁷⁶² Demirkent, Urfa..., II, s. 13

²⁷⁶³ Batılı kaynaklarda Ager Sanguinis (Lat: Kanlı Meydan) Savaşı olarak geçen, Suriye'nin Sarmada şehri yakınlarında meydana gelen Kanlı Meydan Savaşı (28 Haziran 1119).

savaştır. Kudüs ve Urfa'dan yardım için çağırıldığı kuvvetleri beklemeden, yüksek bir özgüvenle İlgazi'ye karşı hareket eden Antakya hükümdarı Roger ile birlikte, Antakya'nın o zamana kadar hâkim zümresini teşkil eden Norman asilzadelerinin hemen hepsi bu savaşta öldürülmüşlerdir²⁷⁶⁴. Bu savaşla ilgili kayıtlar hemen her kaynakta yer almaktadır.

İslâm kaynakları bu savaşı nedenini Haçlıların Haleb üzerine yürütmesine bağlamaktadırlar. İbn Kesir, H.513/M.1119-1120 yılında Haçlıların Haleb'e saldırdıklarını, şehri zor kullanarak ele geçirdiklerini ve ahalinin bir kısmını öldürdüklerini kaydetmiştir²⁷⁶⁵. İbnü'l Esir de benzer bir ifadeyle, aynı yıl kayıtlarında Haçlıların kendi bölgelerinden çıkarak Haleb üzerine geldiklerini ve şehri muhasara altına aldıklarını söyler. Ancak İbnü'l Esir, İbn Kesir'in ifade ettiği gibi Haçlıların şehri aldığını söylememektedir. İbnü'l Esir, Haleb şehrinde ancak bir ay kadar yetecek erzak olması nedeniyle şehir halkının sıkıntıya düştüğünü ve Haleb çevresindeki araziler üzerine Haçlılarla bir anlaşma yaptıklarını, bu sırada Bağdâd'a da yardım çağrısı gönderdiklerini ifade etmektedir. İbnü'l Esir ayrıca Haleb'in hâkimi olan İlgazi'nin bu sıralarda, Haçlılar üzerine yapılacak büyük bir harekât için asker toplamak amacıyla Mardin'de bulunduğunu belirtir²⁷⁶⁶. İbn Kalânîsi de İlgazi'nin bu sırada aynı amaçla Mardin'de bulunduğunu söylemektedir. İbn Kalânîsi, H.512/M.1118-1119 yılı kayıtlarında Frenklerin, İslâm ülkeleri üzerine büyük bir sefere hazırlanmakta olduklarının haberinin gelmesi üzerine Şam Atabegi Tuğtekin ile Artuklu hükümdarı İlgazi'nin, Haçlılar üzerine muadil bir sefer yapmak için anlaştıklarını ve İlgazi'nin bu seferin hazırlıklarını yapmak ve asker toplamak için Mardin'e gitmiş olduğunu söyler²⁷⁶⁷.

Süryani tarihçilerden Bar Hebraeus, AG.1430/M.1118-1119 yılında Haleb emirinin, Antakya hükümdarı ile yapmış olduğu anlaşmayı ancak 4 ay sürdürebildiğini ve bundan sonra Roger'ın Haleb üzerine geldiğini beyan etmektedir²⁷⁶⁸. Mihael Rabo da aynı tarihi vermekte, savaşla ilgili herhangi bir gerekçe vermeden Danişmend oğlu

²⁷⁶⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 14

²⁷⁶⁵ İbn Kesir, XII, s. 348

²⁷⁶⁶ İbnü'l Esir, X, s. 439

²⁷⁶⁷ İbn Kalânîsi, ss. 80-81

²⁷⁶⁸ Bar Hebraeus, II, s. 356

Gazi'nin 7 bin Türk'ten müteşekkil bir orduyla Antakya yöresini işgal ettiğini söylemektedir²⁷⁶⁹.

Urfalı Mateos AA.568/M.1119-1120 yılı başlarında İlgazi'nin, 80 bin kişilik bir ordunun başında Antakya kontu Roger'a karşı yürüdüğünü, Urfa önüne gelerek burada 4 gün kaldığını ve şehre karşı herhangi bir girişimde bulunmadan devam ederek Fırat'ı geçtiğini söyler. Diğer yandan Roger'ın kendine çok güvendiğini ve doğru dürüst bir hazırlık yapmadığını belirtir. Mateos'un ifadesine göre Roger, kendi milletin azamet ve gururunu hissederek, Türkleri hor görmekteydi. Bu nedenle de Roger, diğer Frenkleri yardıma çağırmamıştı. Mateos ayrıca Haçlı ordusunun mevcudu hakkında da bilgi vermektedir ve ordunun, 100 Haçlı şövalyesi²⁷⁷⁰, 500 Ermeni süvari, 400 piyade ve 10 bin kişi kadar da karışık askerden oluşmakta olduğunu söylemektedir²⁷⁷¹.

Latin kaynaklarından Fulcherius Carnotensis ne savaşın öncesi ve ne de süreciyle ilgili neredeyse hiçbir bilgi vermemektedir²⁷⁷²; yalnızca Antakya hâkimi Roger'ın, adamları ve halkıyla Türklere karşı savaştıklarını ve Artah²⁷⁷³ şehri yakınlarında 7 bin adamlarının öldürüldüğünü, Türklerden ise yalnızca 20 kişinin öldüğünü belirtmektedir²⁷⁷⁴. Ancak Carnotensis'in ifadesinden ya savaş hakkında bilgisi olmadığı ya da böylesine bir sonuca sebep olduğu için Roger'a karşı öfkeli olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira savaşla ilgili bilgi vermeyen Carnotensis, onun yerine, kronolojinin tam da bu noktasında Roger'ın ahlaki zafiyetinden ve günahlarından bahsetmektedir²⁷⁷⁵.

Diğer yandan William daha detaylı bilgiler verir. William Roger'ın, İlgazi'nin gelmekte olduğu haberini alınca, Joscelin, Pons ve hatta krala da haber göndererek yardıma gelmelerini istedi ancak onların gelmesini beklemeden yola çıktı. Roger, ordunun iaşesinin kolay olacağı ve geriden destekleme olanağının bulunduğu, Haçlı topraklarına yakın olan Artasium'da²⁷⁷⁶ karargâhını kurdu. Burada kralın ve diğer

²⁷⁶⁹ Michael, s. 632. Mihael Rabo'nun vermiş olduğu bilgi şüphesiz biçimde hatalıdır. Mihael, Danişmendli Emir Gazi ile Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgazi'yi birbirine karıştırmış olmalıdır.

²⁷⁷⁰ Andreasyan eserin Fransızca tercümesinde Haçlı şövalyesi sayısının 600 olarak verildiğini belirtir (Urfalı Mateos, s. 264, Dn. 114).

²⁷⁷¹ Urfalı Mateos, s. 264

²⁷⁷² Carnotensis, M.1119 yılı olaylarını anlatırken kendi ağzından, "Bu yılda Antakya yöresinde meydana gelen talihsiz olayları hikâyeye eklemek istemiyorum" demektedir.

²⁷⁷³ Reyhanlı.

²⁷⁷⁴ Carnotensis, s. 204

²⁷⁷⁵ Carnotensis, s. 204, Dn. 555 Çn.

²⁷⁷⁶ Muhtemelen Haleb'in yaklaşık 40 km batısında Reyhanlı yolu üzerinde bulunan yer.

kontların gelmesi için bir süre beklediyse de askerden gelen talepleri de dikkate alarak, Antakya piskoposu Bernard'ın beklmeleri yönündeki tüm uyarılarına rağmen harekete geçti. 700 şövalye, 3 bin eğitimli piyade ve pek çok tüccarın da içinde bulunduğu ordusuyla, bu ordunun neredeyse tamamen yok edileceği Sarmada Ovası'na, Kanlı Meydan'a gelerek kampını kurdu²⁷⁷⁷.

28 Haziran 1119 sabahı Haçlı ordusunun gözcüleri Roger'a etraflarının tamamen kuşatılmış olduğu haberini verdi. Roger ordusuna savaş düzenini aldırarak hücum emrini verdi ancak netice daha başından belli olmuştu. Mevcudu hâlihazırda Türklerden daha az olan Haçlı ordusu kuşatmayı yarmayı başaramadı²⁷⁷⁸. Muhtemelen Türk tarafının, savaşı artık kesin biçimde kazanmış oldukları düşüncesiyle kuşatmanın saflarını bozmaları sebebiyle, Haçlılardan bazı küçük gruplar kaçmaya muvaffak olmuşsa da içlerinde Antakya hükümdarı Roger'ın da bulunduğu ordunun, kuşatmadan kurtulamayan büyük bölümü kâmilten kılıçtan geçirildi²⁷⁷⁹.

s.83

[281] Urişlem Kralının Gelişi ve Türklerin Mağlubiyeti:

Rucil'in mağlup olup ölmesinin ardından Urişlem kralı Bagdin, büyük bir orduyla geldi. Aynı anda Tripolis kontu ve Urhoy'dan da Galeran geldiler. Antyukyâlular da çıkararak krala dâhil olmaya gittiler. Bagdin idareyi devraldı ve savaşılabilecek olan askerleri de alarak Gazi'nin karşısına çıktı ve aralarında savaş başladı. Efendimiz bu defa Türklere kızmıştı ve Gazi savaşı kaybetti. Ordusundan pek çok kişi kılıçların ağızında can verdi; kendisi de gece vakti güçlüğükle Haleb'e kaçabildi.

Haçlı ordusunun Sarmada Ovası'ndaki savaşta yok edildiği haberi ulaştığında Kudüs kralı II. Baudouin, Lazkiye'ye yeni varmıştı. Trablus kontu Pons ise ondan yaklaşık bir günlük mesafede, arkasından gelmekteydi. Haberi alan kral hızlı bir yürüyüşler Antakya'ya ulaştı. Burada birtakım idari düzenlemeleri yaptıktan sonra 700 atlı ve birkaç bin yaya askerle birlikte hareket ederek Müslümanlar'ın üzerine gitti. Diğer yandan Tuğtekin ile birleşen İlğazi, 11 Ağustos 1119 tarihinde Âsi Nehri'nin doğusunda bulunan kaleleri ele geçirmek için harekete geçti ve önce Esârib, ardından Zerdanâ kaleleri teslim oldu. Baudouin, en azından Esâribî kurtarabileceğini

²⁷⁷⁷ William of Tyre, I, XII, ss. 528-529

²⁷⁷⁸ Runciman, II, s. 124

²⁷⁷⁹ Bar Hebraeus, s. 356; William of Tyre, I, XII, ss. 528-531; İbnü'l Esir, X, ss. 439-440; İbn Kesir, XII, s. 348; İbn Kalânisi, ss. 80-83. İslâm kaynakları 1234 Kroniği'nin "Roger'ın cesedinin bulunamadığı" ifadesinin aksine cesedinin bulunduğu ve başının kesilerek Bağdâd'a gönderildiğini bildirirler.

düşünerek o yöne ilerlemiş fakat yolda Esârib'den gelen garnizonla karşılaşınca, Müslümanlar'ın daha güneye, Maaratünnuman tarafına gideceğini düşünerek, onlardan önce bölgeye varmak için hızlanmıştı. 13 Ağustos'ta Tell Dânis yakınında ordugâhını kuran kral, Zerdanâ'nın düştüğü haberini alınca biraz daha kuzeye, Antakya'ya daha yakın bir bölgeye çekildi. Bu sırada İlgazi de yaklaşmıştı ve Haçlıları Hâb Köyü yakınlarında uykuda yakalamayı düşünmekteydi. Ancak Baudouin hazırlıklıydı ve orduyu savaşa hazırladı²⁷⁸⁰.

Runciman, Kanlı Meydan Savaşı'ndan sonra Kudüs kralı II. Baudouin ve İlgazi'nin bölgede yapmış oldukları hamleleri bu şekilde özetlemektedir. Bu hamleler sonucunda her iki taraf 14 Ağustos 1119 tarihinde savaş meydanında karşı karşıya gelmişler fakat bu savaşın sonucu, yine Runciman'ın ifadesine göre açık bir sonuç arz etmemektedir. Zira her iki taraf da zaferin kendilerine ait olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir²⁷⁸¹.

Gerçekten de kaynaklara baktığımızda, Hristiyan kaynakları bu savaştan Haçlıların zaferle çıktığını belirtirken, İslam kaynakları da aynı payeyi Müslüman orduları için vermektedirler. Savaşın Antakya'dan 24 mil uzaklıktaki Zerdanâ yakınlarında cereyan ettiğini vurgulayan ve ifadesinde dini motifleri her zamanki gibi fazlaca kullanan Carnotensis, çok şiddetli bir savaşın yaşandığını ve Tanrı, Türkleri kaçmaya mecbur bırakana kadar savaşın galibinin kim olacağını belli olmadığını söylemektedir. Carnotensis savaşın başında Türkler'in Haçlıları dağıttıklarını ve onları Antakya'ya kadar kovaladıklarını söyler, bundan sonra ise sebep belirtmeden Tanrı'nın Türkler'in ordusunu dağıttığını ve Türkler'in kaçtığını ifade etmektedir²⁷⁸². Sur piskoposu William da Carnotensis gibi savaşın başında Türkler'in üstün olduğunu ifade etmektedir. William, Türklerin özellikle piyadeler üzerine bir üstünlük kurduklarını ve Haçlı ordusundan çok sayıda yaya askerin kılıçtan geçirildiğini

²⁷⁸⁰ William of Tyre, I, XII, ss. 531-535; Runciman, II, ss. 126-127

²⁷⁸¹ Runciman, II, s. 127

²⁷⁸² Carnotensis, s. 207. Carnotensis ayrıca Haçlı ordusunun mevcudunu 700 olarak verirken Müslümanlar'ın ise 20 bin kişi olduklarını söylemektedir (s. 206). Runciman da 700 atlı bilgisini başka kaynaklardan teyit etmektedir ancak Müslüman ordusunun mevcudu hakkında bilgi vermemektedir. Bununla birlikte Carnotensis'in Müslüman ordusu için verdiği sayı abartılı durmakta, İslâm kaynakları ise bu savaşta Müslümanlar'ın ordu mevcudu hakkında bilgi vermemektedirler. William İlgazi'nin, kral Bauoduin ile Trablus kontu Pons'un Kara Dağ'a ulaştıklarını duyunca, seçme askerlerden 10 bin atlıyı gönderdiğini, bu ordunun üçe ayrıldığını, birinin St. Simeon Limanı'na giderken diğer ikisinin farklı yönlerden kralın üzerine gittiğini ancak yalnızca birinin Baudouin ile çatışmaya girdiği bilgisini vermekte, Müslümanlar'ın başka bir ordusu ya da bu ordunun mevcudu hakkında bilgi vermemektedir. William ayrıca, kralın yanında 700 şövalye olduğunu söyler ancak piyadelerden de bahsetmekle birlikte bunların sayısı hakkında bilgi vermez. (William of Tyre, I, XII, s. 531 ve 533).

bildirmektedir. Ancak bundan sonra kral Baudouin ve beraberindeki şövalyeler, sahneye çıkmış ve Türkler'den pek çoğunu kılıçtan geçirmişlerdir. William savaşın sonunda Haçlılardan 700 piyade ve 100 şövalyenin, buna mukabil Müslümanlar'dan ise 4 bin kişinin öldüğünü ve çok sayıda Müslüman'ın da ölümcül şekilde yaralandığını ve esir edildiğini söylemektedir. William'a göre İlgazi ve Tuğtekin, askerlerini savaş alanında ölüme terk ederek kaçmışlardır²⁷⁸³.

Savaş hakkında Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da kısa bilgiler vermektedirler. Haçlı ordusunun yok edildiği savaşa giden süreci farklı kaynaklardan aldıkları belli olan ve birbirinden farklı bilgilerle aktaran tarihçilerin, bu bölümdeki bilgileri ortak bir kaynaktan aldıkları ya da muhtemelen Bar Hebraeus'un, Mihael Rabo'dan aktardığı açıktır. Zira her iki tarihçi de bu süreci birbirine çok yakın ifadelerlerle aktarmaktadırlar. Bar Hebraeus, Kanlı Meydan'da yaşanan bozgunun haberini alan kral II. Baudouin'in Türkleri takip ettiğini, Türklerin kurmuş oldukları bir pusuyu tahrip ettikten sonra kralın, bunlara karşı tekrar hareket ederek hepsini kırdığını ve İlgazi'nin peşinden giderek elindeki tüm ganimeti aldıktan sonra Antakya'ya geri döndüğünü söyler²⁷⁸⁴. Mihael Rabo, Kanlı Meydan Savaşı ile ilgili önceden paylaşmış olduğumuz ve çoğu hatalı olan bilgileri takiben, Türklerin bölgeyi perişan ederek alınmaz kaleleri aldıklarını, Kara Dağ'da bazı ruhanileri öldürdüklerini ifade eder. Bundan sonra II. Baudouin, Türklerin kurmuş olduğu pusuyu ordusuyla arkadan gelerek ortadan kaldırmış ve ardından onları kovalayarak yok etmiştir. Mihail daha sonra kralın İlgazi'nin peşine düştüğünü ve Türkler'in pek çoğunun Haleb'e kaçtığını, İlgazi ile kalanların ise o gün çok büyük bir darbe aldıklarını söylemektedir. Haçlılar ise Türkler'in, ellerinden almış olduklarını geri alarak Antakya'ya dönmüşlerdir²⁷⁸⁵.

İslâm kaynakları arasında bu hadise ile ilgili bilgi verenlerden biri İbnü'l Esir'dir fakat verdiği bilgi çok kısadır. İbnü'l Esir, savaştan sağ kurtulan Frenklerin diğerleriyle birleştiklerini ancak İlgazi'nin onları bozguna uğrattığını söyler. İbnü'l Esir'e göre İlgazi, Esârib ve Zerdanâ kalelerini onlardan alarak Haleb'e geri döndü²⁷⁸⁶. Dönemin önemli kaynaklarından İbn Kalânisî'nin bahsetmeden geçtiği hadise ile ilgili detaylı bilgiyi İbnü'l Adîm vermektedir²⁷⁸⁷.

²⁷⁸³ William of Tyre, I, XII, s. 533

²⁷⁸⁴ Bar Hebraeus, II, s. 356

²⁷⁸⁵ Michael, s. 632

²⁷⁸⁶ İbnü'l Esir, X, s. 440

²⁷⁸⁷ İbnü'l Adîm, Kemaleddin, Chronique d'Alep, Recueil des Historiens des Croisades (RHC), 10 cilt, Imprimerie Nationale, Paris, 1884, Seçme bölümler, Cilt: III, Historiens Orientaux (Arapça-Fransızca metin), ss. 620-621

İbnü'l Adîm Tuğtekin'in Artah'ı, İlgazi'nin de Esârib'i aldıklarını, İlgazi'nin Zerdanâ Kalesi'ni ele geçirdikten sonra buranın Frenk komutanının Baudouin'in yanına giderek onu, Türklere saldırması için teşvik ettiğini, Türkler'in yağma yapmak için civara dağılmış vaziyette olduklarını, İlgazi'nin yanında az miktarda bir kuvvet bulunduğunu ve bu durumdan faydalanılması gerektiğini söylediğini zikreder. Ancak bu sırada İlgazi, aldığı takviyelerle ordusunu büyütmüş ve ağırlıklarını Kınnesrin'e göndererek Tell Dânis'e yönelmişti. İbnü'l Adîm'e göre İlgazi 13 Ağustos 1119 tarihinde buraya geldiği zaman, 400 süvari, çok sayıda piyade ve 200 çadırdan müteşekkil Haçlı kampını buldu. Ertesi gün yaşanan savaşta Haçlı şövalyeleri Şam, Humus ve diğer Türkmen birliklerine saldırarak onları kaçırmaya zorladı ancak Müslüman birliklerinin geri kalanı Baudouin'e saldırdı ve ağır kayıplar verdirerek onu çekilmeye icbar etti. İlgazi, Tuğtekin ve Dilmaç oğlu Togan Arslan²⁷⁸⁸ Haçlı ordusunun geri kalan kısmına saldırdılar ve pek çoğunu öldürdüler ya da geri püskürttüler ve ganimetlerini alarak Hâb Kalesi'ne gönderdiler. Üç emir kazandıkları zaferin keyfini süremeden savaş alanının başka bir yerindeki kayıpların haberini aldılar ve verilen bunca kayıp karşısında büyük üzüntü yaşadılar²⁷⁸⁹.

Runciman savaşın seyrini şu şekilde anlatmaktadır: Başlangıçta Tuğtekin'in birlikleri Pons'un idaresi altındaki Haçlı ordusunun sağ kanadını geriye püskürttü ancak Trablus birliklerinin safları hala düzgündü²⁷⁹⁰. Türk ordunun ise merkez ve sol kanadı yerinde durmaktaydı. Baudouin bu anda karşı tarafa saldırıya geçmiş ve Türk ordusunun bu bölümünü dağıtarak kaçmalarını sağlamıştı. Buna karşın Runciman, İlgazi'nin ordusunun savaş alanını muntazam bir düzende ve uzun bir esir kafilesiyle terk ettiğini söylemektedir²⁷⁹¹.

Bu andan itibaren hem Haleb'e hem de Antakya'ya zafer müjdeleri gitti. Zira savaşın Müslüman tarafı çok sayıda esir ve ganimet elde ettiği için kendini galip sayarken Haçlılar da savaş alanında çok sayıda Müslüman'ı öldürmüş olmanın ötesinde Türkler'in daha ileriye giderek Antakya'yı ve kıyı şehirlerini tehdit etmesinin önüne geçtikleri için ellerindekini zafer telakki etmekteydiler. İbnü'l Adîm de İlgazi'nin, savaştaki kayıplar nedeniyle üzgün biçimde Haleb'e dönmesinden iki saat

²⁷⁸⁸ Savaşta Dilmaç oğullarından Togan Arslan'ın bulunduğunu zikreden yegâne kaynak İbnü'l Adîm'dir.

²⁷⁸⁹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 620-621

²⁷⁹⁰ Bu bilgi muhtemelen William ve Fulcherius'un "*Savaşın başlarında Türkler üstündü*" ifadesinin karşılığıdır.

²⁷⁹¹ Runciman, II, s. 127

sonra habercilerin zafer müjdesiyle şehre girdiklerini, Haçlıların da hâlihazırda kendi memleketlerine zaferi müjdeleyen haberleri göndermiş olduklarını ve Haçlı memleketlerinin her yanında büyük sevinç yaşandığını bildirmektedir²⁷⁹².

[282] Cuslin'in Urhoy'daki Hükümdarlığı:

Savaşın ardından Bagdin, mutlu ve muzaffer bir halde Antıyukya'ya döndü. Oradan da Urişlem'e geldi. Cuslin'i Taberiye'den çağırarak onu Urhoyluların mutluluğu için Urhoy'un yönetimiyle görevlendirdi ve (AG) 1432 yılında oraya gönderdi. Galeran da kendi yerine yani Birto Kalesi'ne döndü. Cuslin, Urhoy hâkimi olduktan sonra büyük bir ordu topladı ve bölgedeki Türkmenlere saldırarak içlerinden pek çok kişiyi esir etti. Bu hadisenin haberi çabucak Beyt Nahreyn'in kuzeyine yayıldı ve onun korkusu civardaki tüm Türklerin üzerine düştü. Esir alınanların yakınları, Mardin hâkimi Gazi'ye giderek ondan yardım istediler ve onu Urhoy üzerine bir sefer yaparak intikamlarını alması için ikna etmeye çalıştılar. Gazi uçsuz bucaksız bir ordu toplayarak hareket etti ve Urhoy'a gelerek burada kamp kurdu. Bölgenin ekinlerini tükettiler, tarlaları harap ettiler ve gittiler.

Joscelin'in Urfa kontluğunun başına getirilmesi hadisesini, bunun hangi gerekçeyle ne zaman ve ne gibi şartlar altında gerçekleşmiş olduğu hususlarını daha evvel değerlendirmiştik²⁷⁹³. Kanlı Meydan Savaşı'nın ardından, çeşitli çatışmalar dizisi halinde cereyan eden ve yalnızca Miladî 14 Ağustos 1119 tarihinde ve geniş bir sahada, birden çok cephede yapıldığını bildiğimiz, bu nedenle belli bir ismi dâhi olmayan bu savaşın ardından Kudüs kralı II. Baudouin, bir zafer alayıyla önce Antakya'ya gitti²⁷⁹⁴. Burada birkaç ay kalarak, evvelce almış oldukları kararların uygulanmasını sağladı. Bundan sonra Antakya'yı şehrin patriği Bernhard'a tevdi ettikten sonra da Kudüs'e gitti²⁷⁹⁵.

Kral Kudüs'e gittikten sonra Joscelin'i Taberiye'den çağırarak Urfa kontluğuna tayin etti. Joscelin, kaynakların genel mutabakatına göre M.1119 yılının yaz sonlarına doğru Urfa'ya geldi²⁷⁹⁶. Joscelin'in Urfa kontu olduktan sonraki ilk icraatları hakkında yerel kaynaklar son derece kısır kalırken Haçlı yazarlarının

²⁷⁹² İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 621

²⁷⁹³ Bkz, [276] no'lu paragraf.

²⁷⁹⁴ Bu savaş bazı modern tarihçiler tarafından Tell Dânis Savaşı olarak adlandırılırken, kimileri de Hâb Savaşı olarak zikretmektedir. Her iki nokta arasında yaklaşık 10 km'lik bir mesafe vardır ve bu nedenle savaşın tam yerinin neresi olduğu tartışmalıdır.

²⁷⁹⁵ Runciman, II, s. 128. Runciman bu bölümde kralın Joscelin'i Urfa'ya tayin ettiğini de söylemektedir ancak daha önce yapmış olduğumuz değerlendirmede bu bilginin yanlış olduğuna kanaat getirmiş olduğumuz üzere bu bölümde bu bilgiye yer vermedik.

²⁷⁹⁶ 1234 Kroniği'nin verdiği AG.1432 tarihi, Miladî 1120 yılını karşıladığı için yanlıştır.

eserlerinde ise hiçbir bir bilgi bulunmamaktadır. Haçlı kronikleri bu dönem Kudüs krallığı ile İlgazi ve Tuğtekin arasında cereyan etmiş olan büyük hadiselerle ilgilenmekte, Urfa merkezli yerel hadiselerle itibar göstermemektedirler²⁷⁹⁷. Yerel Hristiyan kaynaklar içerisinde de bir tek Urfalı Mateos, AA.568/M.1119-1120 yılı kayıtlarında Joscelin'in Urfa kontu olarak tayin olunduğunu bildirir ancak, AA.569/1120-1121 yılı kayıtlarında anlattığı, İlgazi'nin Antakya seferine kadar olan bir yıllık dönemde Joscelin'in faaliyetleri hakkında bilgi vermez²⁷⁹⁸. Süryani tarihçiler ise tıpkı Haçlı kronikleri gibi tamamen sessizdir. Bar Hebraeus, H.516/M.1122 yılı hadiselerinde, eşi ölen Joscelin'in Antakya hükümdarı Roger'ın kızını ikinci eş olarak aldığını söylediği bölüme kadar uzun süre Joscelin'den bahsetmemektedir²⁷⁹⁹. Mihael Rabo'nun kayıtlarında Joscelin'in ismi en son, H.502/M.1108 yılında II. Baudouin ve Müslüman emirlerle yapmış olduğu ittifakla, Rıdvan-Tancred ittifakına karşı yaptığı savaşın haberlerinde geçmektedir. Bunun ardından, AG.1438/M.1127 yılında Antakya'nın yeni hükümdarı II. Bohemond ile olan ilişkisi ile ilgili bölüme kadar Joscelin'in ismi, uzun bir süre boyunca verilmemektedir²⁸⁰⁰.

Joscelin'in erken dönem faaliyetleri hakkında en tafsilatlı bilgileri veren yazar, Müslüman müelliflerden İbnü'l Adîm'dir. İbnü'l Adîm'e göre Joscelin, kral II. Baudouin Sermîn'i zapt ettiği sırada yanına gelmiş ve kendisine Urfa ve Tell Başer bölgeleri verilmişti. Joscelin hiç vakit kaybetmeden Müslüman arazileri üzerine iki akın düzenlemişti. İbnü'l Adîm Joscelin'in, Vadi Batnân ile Fırat'ın batısındaki araziye düzenlediği saldırıda etrafı yağmalayarak binlerce insanı öldürdüğünü ya da esir aldığını, Münbiç, Nakira ve Haleb'in doğusuna düzenlediği ikinci saldırısında da yine çok sayıda esir aldığını ifade eder. İbnü'l Adîm bundan sonra Joscelin'in, Fırat Nehri'ni geçmiş olan bir Türkmen grubunu Râvendan'a kadar takip ettiğini, ne var ki bu Türkmenler tarafından bozguna uğratılarak, Frenklerden bir kısmının da öldürüldüğünü belirtmektedir²⁸⁰¹. İbn Kalânîsi de H.514/M.1120-1121 yılı kayıtları arasında kısa bir bilgi olarak Joscelin'in Sıffin'deki Arap ve Türkmenlerin üzerine bir

²⁷⁹⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 20

²⁷⁹⁸ Urfalı Mateos, s. 266

²⁷⁹⁹ Bar Hebraeus, II, s. 357. Bu bölümden önce Joscelin'in isminin geçtiği son yer, Bar Hebraeus'un H.507/M.1113, AG.1425/M.1114 yılı olayları olarak kaydettiği ve Mevdûd ile Haçlılar arasında cereyan eden Taberiye Gölü yakınlarındaki savaşın kayıtlarıdır.

²⁸⁰⁰ Michael, ss. 638-639 ve ss. 643-644

²⁸⁰¹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 623; Krş, Demirkent, Urfa..., II, s. 20. Demirkent İbnü'l Adîm'in verdiği bilginin son bölümünün doğru olamayacağını söylemektedir. Demirkent'e göre bu kısım, İlgazi'nin M.1121 yılı ilkbaharında yapmış olduğu sefere ait olmalıdır. Bununla birlikte Türklerin Joscelin'in önünden Râvendan'a çekilmeleri de anlamsızdır zira burası, tüm bölgeyle birlikte M. 1098 yılından beri Haçlılara aittir (Demirkent, Urfa..., II, s. 21).

akın düzenlediğini, onlardan bir kısmını ve Fırat kıyısındaki sürülerinin bir miktarını ele geçirdiğini ve dönüşünde de Buzâ'a Kalesi'ni yıktırdığını söylemektedir²⁸⁰².

İslâm kaynakları bu bilgilerden sonra İlgazi'nin bahsi geçen seferi üzerine bilgiler vermektedir. İbnü'l Esir İlgazi'nin H.514/M.1120-1121 yılında Haleb bölgesinde Zâtü'l-Bakl denilen bir yerde Haçlılarla karşılaştığını ve onlara karşı zafer kazandığını belirtir²⁸⁰³. İbn Kalânisî aynı yılın kayıtlarında herhangi bir savaştan bahsetmemekte fakat İlgazi ile Haçlılar arasında yapılan bir barış anlaşmasından bahsetmektedir²⁸⁰⁴. İbn Kalânisî elle tutulur bir bilgi vermemekle birlikte İlgazi'nin Haçlılarla bir şekilde karşı karşıya geldiğini ve dolayısıyla Suriye'de bulunduğunu belirtmektedir. İbnü'l Adîm de İlgazi'nin H.514/M.1120 yılında kalabalık bir Türkmen ordusuyla Fırat'ı geçerek Tell Başer'e geldiğini, burada vakit kaybetmeden almayı düşündüğü Azez üzerine gittiğini, bu sırada adamlarına bölge arazisinde tahribat yapmamalarını emrettiğini daha sonra, önünde yalnızca bir gün kaldığı Antakya'ya gittikten sonra Kınnesrin'e doğru uzaklaştığını belirtir²⁸⁰⁵.

İlgazi'nin bahsi geçen seferinin gerekçesi hakkında bilgi veren tek kaynak *1234 Kroniği* olmakla birlikte, İlgazi'nin bu seferinin sebebinin gerçekten bu nedenden dolayı olup olmadığı şüphelidir. Zira İlgazi eğer *1234 Kroniği* müellifinin söylediği gibi Joscelin'in yaptıklarını kendisine şikâyet eden ahalinin ısrarı üzerine harekete geçmiş olsaydı, doğrudan Joscelin'in üzerine giderdi. Ne var ki kaynakların hiçbirinde İlgazi'nin Joscelin üzerine bir harekâtından bahis açılmamaktadır. Örneğin Urfalı Mateos İlgazi'nin seferinden bahsederken, Urfa önlerine geldiğini belirterek *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiyi destekler. Mateos İlgazi'nin Urfa önünde dört gün kaldıktan sonra Suruç üzerine gittiğini, askerlerinin bir kısmını Fırat'ın karşı kıyısına geçirdiğini ve ardından kendisinin de Fırat'ı geçerek pek çok köyü imha ettiklerini belirtir. Mateos Joscelin'in bu sırada Raban'da bulunduğunu, Türklerin Fırat'ı geçmeleri üzerine onları takip etmeye başladığını ve bu sırada Kudüs kralının da Türklerin karşısına çıkmak için Azez'e doğru ilerlediğini belirtir²⁸⁰⁶. Mateos Joscelin'in daha sonra Antakya'ya giderek kralla birleştiğini, Türklerle Haçlıların bir

²⁸⁰² İbn Kalânisî, s. 84

²⁸⁰³ İbnü'l Esir, X, s. 451

²⁸⁰⁴ İbn Kalânisî, s. 83

²⁸⁰⁵ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 623-624

²⁸⁰⁶ Fulcherius Carnotensis, İlgazi'nin ordusuyla birlikte Fırat'ı geçerek Antakya üzerine gittiği haberinin gelmesinin ardından Kudüs kralının da ordusuyla birlikte hareket ederek Antakya'ya gittiğini ve onların gelmekte olduğunu haber alan Türklerin Haleb'e doğru çekildikleri bilgisini vermektedir. Carnotensis'in bu ifadesi, İbnü'l Adîm'in verdiği, İlgazi'nin Antakya önünde yalnızca bir gün kalarak Kınnesrin'e gitmesine de açıklama getirmektedir (Carnotensis, s. 209-210).

süre birbirleri karşısında beklediklerini ancak herhangi bir savaş yaşanmadan İlgazi'nin geri çekildiğini ifade etmektedir²⁸⁰⁷. Dolayısıyla Mateos'un ifadesi İlgazi'nin Joscelin üzerine değil, tam tersi Joscelin'in İlgazi üzerine gittiği şeklindedir.

Bundan sonraki süreçte Carnotensis'in de ifade etmiş olduğu gibi kral II. Baudouin savaşmak istemiş, ancak Türkleri bir türlü savaşa çekememişti²⁸⁰⁸. Runciman, iki ordu arasında bir süre kovalamaca yaşandığını, ordusundan bazı birliklerinin ayrılması nedeniyle gücü azalan İlgazi'nin Baudouin'in önünden çekildiğini ve Carnotensis'in de ifade ettiği gibi savaşmak isteyen kralın onu sürekli olarak takip ettiğini bildirir. Nihayetinde Müslümanlar bu kovalamadan bıkmıştır ve Tuğtekin Şam'a dönerken İlgazi de II. Baudouin ile bir anlaşma yapmıştır²⁸⁰⁹.

[283] Gazi'nin İberyalılara²⁸¹⁰ Yenilmesi, Ölümü ve Oğlunun Hükümdarlığı:

Gazi, söylemiş olduğumuz gibi daha da güçlendi. Gerek kendi hâkimiyet bölgesi gerekse de kardeşi Sukman'ın oğullarının ve amcasının oğlu Dâvud'un sahip olduğu, Asur, Ermenistan ve İberya toprakları gibi bölgeler neticesinde daha da yükseldi.

s.84

Akrabaları tüm Ermenistan'ın hâkimleriydi. Sonra Gazi ile İberyalıların kralı David²⁸¹¹ arasında birtakım sorunlar ortaya çıktı. Gazi, kendi soydaşlarından kalabalık bir kuvvet topladı ve İberya bölgesine girmeye cüret etti. İberyalıların kralı David bunu haber alınca ordusunu topladı ve onu karşılamak için harekete geçti. İki taraf karşı karşıya gelerek birbirleriyle savaştı ve savaş Gazi'nin yenilgisiyle sonuçlandı. İberyalılar, Türklerin peşine düştü ve onların pek çoğunu öldürerek mallarını yağmaladılar²⁸¹². Gazi, utanç içerisinde İberya bölgesinden ayrıldı ve ülkesine kaçtı. Kısa bir süre sonra hastalandı ve öldü. Onun yerine oğlu Timurtaş²⁸¹³ Mardin, Dara ve Mayferkaç'ın hükümdarı oldu. Amcasının oğlu Belek ise Harput ve Hanzit yöresini elinde tutuyordu.

²⁸⁰⁷ Urfalı Mateos, s. 567. Mateos Kudüs kralının Azez üzerine gittiğini söyleyerek, İlgazi'nin Azez'i almayı düşündüğünü ve bu nedenle buraya yöneldiğini söyleyen İbnü'l Adîm'i de teyit etmektedir.

²⁸⁰⁸ Carnotensis, s. 210

²⁸⁰⁹ Runciman, II, s. 131

²⁸¹⁰ مرقس مۆ y. 302-MS 580 yılları arasında Güney Kafkasya'da Gürcistan merkezli kurulmuş olan krallık. XII. yüzyılda bölge halkı olan Gürcülere, aynı zamanda İberyalılar da denmekteydi. Yazar eser içerisinde bölge halkına Gürcüler diye de hitap etmektedir.

²⁸¹¹ IV. David, M.1089-1125 yılları arası Gürcistan kralı.

²⁸¹² Kaynakların hiçbirinin isim vermediği bu savaş, Miladî 12 Ağustos 1121 yılında cereyan eden Didgori Savaşı'dır.

²⁸¹³ تیمورتاش Hüsameddin Timurtaş. M.1122-1154 yılları arası Mardin Artuklu hükümdarı.

Müslümanlar güneyde Haçlılar ile olan mücadelelerini sürdürürken kuzeyde de Gürcülerle uğraşmak durumunda kaldılar. Kral IV. David yönetiminde, bölgedeki yerli Hristiyanlar üzerinde hâkimiyetini tesis eden Gürcü devleti egemenlik sahasını Aras Nehri'nin güneyine kadar genişletmiş ve burada Selçuklu hanedanından Tuğrul²⁸¹⁴ ile çatışmıştı. Ancak durum şüphesiz *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi değildi. Her ne kadar Selçuklular, Gürcülerin sınır komşusu ve bu nedenle doğal olarak rakibi idiyseler de metinde söylendiği gibi İlgazi ile kral IV. David arasında, aralarında bir sorun oluşacak türden bir ilişki yoktu. Çünkü İlgazi ile IV. David'in sınırları birbirine uzaktı. Bu nedenle İlgazi ile David'in karşı karşıya gelmesi ancak aradaki başka sebepler ve kişiler vasıtasıyla olabilirdi; öyle de oldu. Gürcü kralı IV. David ile yaptığı mücadeleyi kaybeden ve Gürcülerin, kendi aleyhine toprak kazanımlarının önüne geçemeyen Tuğrul, İlgazi'den kendisine yardımcı olarak Gürcülere karşı yapacağı mücadelede destek istemişti²⁸¹⁵.

Müslümanlar açısından oldukça kötü sonuçlar doğuran bu hadise hakkında İslâm kaynaklarında muhtelif bilgiler yer almaktadır. Konu ile ilgili en detaylı bilgiyi aktaran Müslüman müellif İbnü'l Esir'dir. H.514/M.1120-1121 yılına ait kayıtlarda İbnü'l Esir, eskiden beri Türklere ait bölgelere saldırmakta olan ancak Sultan Melikşah ve Muhammed dönemlerinde buna cesaret edemeyen Gürcülerin, bu dönemde yeniden saldırılara başladıklarını bildirir. İbnü'l Esir, Errân ile Aras'a kadar tüm Nahçıvan topraklarının hâkimi olan Tuğrul ve atabegi Gündoğdu ile birlikte İlgazi ve Dübeyş bin Sadaka'nın da katıldığı yaklaşık 30 bin kişilik bir orduyla Tiflis'e doğru hareket ettiklerini söylemektedir. İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre, Türk ordusu Gürcüler karşısında dağılmış, içlerinden birçoğu öldürülmüş ve 4 bin kadarı da esir alınmıştı. İlgazi, Dübeyş ve Melik Tuğrul bu felaketten kurtulmayı başarırken Gürcüler, Tiflis'i muhasara ettiler. Tiflis'teki Müslümanların büyük sıkıntı içerisine düştüğü bu muhasara H.515/M.1121-1122 yılına kadar devam etmiş ve Gürcüler bu tarihte Tiflis'i ele geçirmişlerdir²⁸¹⁶.

İbnü'l Esir'in verdiği bu bilgiler genel olarak diğer kaynaklar tarafından da onaylanmaktadır²⁸¹⁷. Ancak mesela İbn Kalânîsî, hadise üzerine çok farklı ve diğer

²⁸¹⁴ Irak Selçukluları Sultanı Mahmud'un kardeşi.

²⁸¹⁵ Runciman, II, s. 132

²⁸¹⁶ İbnü'l Esir, X, s. 450

²⁸¹⁷ İbn Kesir'in bu hadise üzerine verdiği bilgiler İbnü'l Esir'in verdikleriyle neredeyse aynıdır. İbn Kesir yalnızca Müslüman ordularının başında bulunan komutanların isimlerini vermemektedir (İbn Kesir, XII, s. 351). İbnü'l Adîm daha kısa ve detay içermeyen kaydında savaşta önce Müslümanların

kaynaklarla örtüşmeyen bilgiler vermektedir. İbn Kalânîsî, Melik Tuğrul, İlgazi ve Dübeys'in müştereken oluşturdukları orduyla Gürcülerin üzerine gittiklerini, Gürcülerin korku içinde kaçtıklarını ancak Türklerin onları Durûb'da sıkıştırarak kılıçtan geçirdiklerini ardından (muhtemelen Gürcüleri kast ederek) Tiflis üzerine gittiklerini ve şehri zorla ele geçirerek sakinlerini öldürdüklerini ifade etmektedir²⁸¹⁸.

Hadise hakkında uzunca bilgi veren Urfalı Mateos, anlaşıldığı kadarıyla bazı bilgileri karıştırmakta ya da başka hiçbir kaynağın sahip olmadığı bilgiye sahip gibi görünmektedir. Mateos hadiselerin çıkış noktasını, Gürcü kralı IV. David'in tabiiyetinde bulunan Gazi isminde zalim ve küstah bir idareciye dayandırmaktadır. Buna göre bahsi geçen Gazi, yanına aldığı 30 bin kişilik bir Türk kuvvetiyle birlikte Gürcü topraklarına girdi ve halkın pek çoğunu esir ederek geri döndü. Kral IV. David bu durumu haber alınca onların üzerine asker gönderdi ve bu askerler gizlice geldikleri bölgede Türklere baskın yaparak 30 bin kişiyi kılıçtan geçirdiler. Bu baskından sağ kurtulmayı başaran küçük bir grup, Muhammed Tapar'ın oğlu Melik'in yanına giderek feryat etmişlerdi²⁸¹⁹. Bir başka grup ise Artuk oğlu İlgazi'nin yanına giderek ondan yardım istemişlerdi. Mateos bundan sonra İlgazi'nin 150 bin kişilik bir ordu topladığını ve Dübeys bin Sadaka'nın da beraberindeki 10 bin kişiyle ona katıldığını söylemektedir. Diğer yandan Melik de 400 bin kişilik bir süvari ordusuyla Tiflis tarafından Gürcistan'a girmişti. Karşı tarafta ise IV. David'in 40 bin kişilik askeri, Kıpçaklardan 15 bin kişi ve 100 kadar Frenk şövalyesi bulunuyordu. İki ordu 15 Ağustos Perşembe günü karşı karşıya geldi. Mateos Gürcülerin Tanrı'nın yardımıyla çok büyük bir zafer kazandıklarını, Türklerden 400 bin kişinin öldürüldüğünü ve 30 bin kişinin de esir alındığını ifade etmektedir. Bundan sonra İlgazi ve beraberindekiler, savaştan sağ kurtulan yaklaşık 20 bin kişi ile birlikte ve mahcup bir vaziyette geri dönerken kral IV. David, aynı yıl Tiflis'i ele geçirmiştir²⁸²⁰. Mateos'un özellikle savaşın sonucu hakkında vermiş olduğu bilgiler, diğer kaynaklarla paralellik gösterse de savaşın öncesi ve süreci hakkında söylemiş oldukları başka hiçbir kaynaktan edinmiş olduğu bilgileri karıştırmış ve IV. David'in karşısına hem Gazi hem de İlgazi olarak (muhtemelen her ikisi de aynı kişidir) iki farklı karakter çıkarmıştır. Bunun yanında Mateos'un Gürcü

galip durumda olduğunu ancak hemen arkasından Gürcülerin çok saldırgan bir şekilde geri dönerek Müslümanları yenilgiye uğrattıklarını söylemektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 628).

²⁸¹⁸ İbn Kalânîsî, s. 85

²⁸¹⁹ Melik Tuğrul olsa gerek.

²⁸²⁰ Urfalı Mateos, ss. 268-270

ordusunun mevcudu üzerine vermiş olduğu bilgi, konu hakkında bilgi veren bazı kaynaklar tarafından desteklenmekle birlikte, Türk ordusunun mevcudunun son derece abartılı olduğu görünmektedir.

Buna karşın Selçuklu tarihçilerinin vermiş olduğu bilgiler, hadisenin farklı gerekçelerle tezahür ettiğini göstermektedir. Buna göre Gürcü kralı IV. David'in, kendilerine uyguladığı baskılardan bunalan Tiflis ve yöresinde yaşayan Müslüman ahali, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un kardeşi ve Erran, Nahcivan ve Aras yöresinin hâkimi Melik Tuğrul'dan yardım istemişlerdi. Melik bu talep karşısında Mardin emiri İlgazi'ye de haber göndererek, Gürcüler üzerine yapacağı seferde kendisine katılmasını istemişti. İlgazi bir yandan sefer hazırlıklarını yaparken diğer yandan da Bitlis ve Erzen hâkimi Togan Arslan'a haber göndermiş ve sefere hazırlanmasını istemişti. Birbirinden bağımsız halde harekete geçen bu müttefik ordusu yaklaşık 30 bin kişiden müteşekkildi ve buluşma yeri olarak Tiflis önünü kararlaştırmışlardı. İlgazi, kendi birlikleriyle Tiflis'e yarım günlük bir mesafede iken Gürcü kralı IV. David ve ordusunun baskınına uğradı. İlgazi bu noktaya kadar ne Melik Tuğrul ne de Togan Arslan'ın ordusuyla karşılaşmamıştı; dolayısıyla ordu mevcudu yukarıda verdiğimiz 30 binin çok altındaydı. İlgazi bahsi geçen Didgori Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldı ve ordusundan yaklaşık 4 bin kişi esir düştü²⁸²¹.

İlgazi bu yenilginin ardından Mardin'e döndü. Bu sırada Haleb'in idaresi için bıraktığı oğlu Süleyman'ın, kendisine isyan ettiği haberini aldı ve derhal buraya giderek bu isyanı tertip edenleri cezalandırdı ve yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ı Haleb'in yönetimine memur etti²⁸²². İlgazi daha sonra yeğeni Belek ile Suriye'ye gitti; kendisine katılan Tuğtekin ile birlikte Zerdanâ Kalesi'ni kuşattı ancak bu sırada rahatsızlandı. Haleb'de tedavi olduktan sonra Mardin'e döndü; buradan Meyyâfarikîn'e gitmekteyken, 17 Ramazan 516/19 Kasım 1122 tarihinde yolda öldü²⁸²³. İlgazi'nin ölümünün ardından oğlu Hüameddin Timurtaş Mardin'de, diğer oğlu Süleyman Meyyâfarikîn'de ve yeğeni Bedrüddevle Süleyman da Haleb'de hüküm sürmekteydi²⁸²⁴.

²⁸²¹ Sevim, Merçil, ss. 235-236

²⁸²² İbnü'l Esir, X, s. 468 ve s. 478

²⁸²³ Ali SEVİM, “İlgazi, Necmeddin”, TDVİA, Cilt: 22, 2000, ss. 89-90

²⁸²⁴ İbnü'l Esir, X, s. 478

[283]²⁸²⁵ Yunanlılar'ın İmparatoru İwanni'nin²⁸²⁶ Hükümdarlığı:

Yukarıda bahsettiğimiz Yunanlıların imparatoru Aleks, henüz hayattayken oğlu İwanni'yi tahtın varisi olarak belirlemişti. Ancak annesi²⁸²⁷ tahta onun değil damadının²⁸²⁸ geçmesini istiyordu. Bu nedenle İwanni tarafıyla damadının tarafı arasında bir düşmanlık bulunuyordu. İmparator Aleks ölünce İwanni geldi ve saraya girmek istedi. Ne var ki kapılar annesi ve eniştesinin emirleri üzerine muhafızlarca önceden tutulmuştu. Bunun üzerine İwanni, kendisiyle birlikte olan savaşçılara ortaya çıkmalarını ve saraya girerek tacı ve orada bulunan her şeyi almalarını söyledi. Bu ordu her yerden sarayın duvarlarına hücum etti ve duvarları aşarak saraya girdiler. Hemen kapıları açtılar ve oradaki hazineyi, altın, gümüş, inciler, değerli kumaşlar, ne buldularsa hepsine el koydular. Böylelikle İwanni tahtı ele geçirdi ve tüm şehirde onun hükümdarlığı ilan edildi ki, karşı gelecek hiç kimse de yoktu.

İmparator Aleksios, Roma tahtında alışılageldiği üzere oğlu Ioannes'i henüz beş yaşındayken ortak imparator ilan etmiş ancak bu, her dönemde olduğu gibi sembolik bir atama olmakla birlikte tüm güç ve yetki Aleksios'un ellerinde kalmıştı. M.1118 yılına gelindiğinde imparator Aleksios son günlerini yaşamakta, diğer yandan ailesi ise iktidar kavgasındaydı. Babası tarafından ortak imparator ilan olunmuş bulunan Ioannes Komnenos, Aleksios henüz ölmemişken, saraya giderek tahtı devraldı. Diğer yandan Aleksios'un eşi ve Ioannes'in annesi olan Irene, büyük kızı Anna Komnena ile birlikte tahta, Anna'nın eşi olan ve imparator tarafından caesar ilan olunmuş bulunan Nikephoros Bryennios'u getirmenin çarelerini aramaktaydı²⁸²⁹. Ne var ki Aleksios'un ölümünün ardından Ioannes, ele geçirdiği tahtı bırakmadı ve yeni Roma imparatoru olarak taç giydi²⁸³⁰.

1234 *Kroniği* yazarı paragrafın sonunda “*karşı gelecek hiç kimse yoktu*” ifadesini kullansa da aslında karşı gelecek birileri vardı ve bu kişiler bizzat annesi ve ablasıydı. Ioannes tahta geçmesinin üzerinden bir yıl kadar geçtikten sonra, içinde ablası Anna Komnena ve eniştesi Nikephoros Bryennios'un da bulunduğu bir suikast girişiminin hedefi oldu. Ancak başta Nikephoros'un, Khoniates'in ifadesiyle

²⁸²⁵ Metinde bu başlık numarası yazım yanlışlığı nedeniyle bir üsttekiyle aynı yazılmış.

²⁸²⁶ II. Ioannes Komnenos (13 Eylül 1087-8 Nisan 1143). M.1118-1143 yılları arası Doğu Roma imparatoru.

²⁸²⁷ Irene Dukena (M.1066-19 Şubat 1123 ya da 1133). İmparator I. Aleksios Komnenos'un eşi.

²⁸²⁸ Nikephoros Bryennios (M.1062-1137). Aleksios'un kızı Anna Komneni'nin (1 Aralık 1083-1153) eşi. Romalı general, devlet adamı ve tarihçidir.

²⁸²⁹ İmparator Aleksios'un son günleri ve ölümü Anna Komnena'nın Aleksiad isimli eserine oldukça tafsilatlı ve mübalağalı betimlemeler eşliğinde anlatılmaktadır. Detaylar için bkz, Anna, s. 515 vd.

²⁸³⁰ Aleksios Komnenos'un son günleri ve Ioannes Komnenos'un imparator olma süreci ile ilgili bkz, Niketas KHONIATES, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, ss. 3-6

alışlagelmiş ağırlığı ve umursamazlığı olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı bu suikast planı başarılı olmamıştı²⁸³¹. Bu başarısız suikast girişimi Ioannes'in iktidarını daha da kuvvetlendirdi. İmparator, annesi ve ablasını görünüşte affetmekle birlikte, daha fazla tehdit oluşturmamaları amacıyla, her ikisinin de hayatlarının son günlerine kadar kalacakları Theotokos Kecharitomene Manastırı'na²⁸³² gönderdi.

1234 Kroniği gibi Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da Aleksios'un ölümü ve II. Ioannes'in tahta çıkma süreci hakkında bilgiler vermektedir. *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu detaylarla bir adım önde olduğu hadisenin kayıtları, Mihael Rabo ile onu takip eden Bar Hebraeus'da birebir aynıdır. Ancak *1234 Kroniği* yazarının farklı bir kaynaktan alıntı yaptığı açıktır. Zira bahsetmiş olduğumuz gibi *1234 Kroniği* bu hadise ile ilgili daha farklı ifadeler kullanmakla birlikte, bir sonraki paragrafta konu ile bağlantılı olarak değindiği “*altın çıkarılan dağ*” hakkındaki bilgiler ne Mihael Rabo ne de Bar Hebraeus'un kayıtlarında yer almamaktadır.

s.85

[284] Altın Çıkarılan Dağ Hakkında²⁸³³:

Bu Iwanni kendisine eş olarak Macar kralının kızını²⁸³⁴ almıştı ve ona çeyiz olarak bir dağın altın çıkarılan kısmı verilmişti. Sonra Iwanni annesini rahibe yaptı, eniştesini ise sürgüne gönderdi²⁸³⁵. Bu bahsettiğimiz altın çıkarılan dağın idaresi, kısa bir süre önce, oradaki bir Süryani'nin eline geçmişti. O, şehirlerden birinden geçerken testi yapmakta olan bir çömlekçi gördü ve kendisinden çamurun içinden çıkan altın hadisesini açıklamasını istedi. Testici ona anlattı. Buna göre, onun fakir bir yardımcısı vardı ve o, günlerden bir gün fırındaki külleri avucuyla temizlerken, tesadüfen altından yapılmış bir kalıp bulmuştu. Uzun zaman boyunca buradan çok sayıda altın toplamıştı. Yeteri kadar altın toplayıp sakladığını düşündükten sonra, hadiseyi Macar kralına bildirmeye gitti. Kral bunu öğrenince, altının çıktığı yere bu altını işlemek için işçiler koydu ve

²⁸³¹ Khoniates, ss. 6-7. Ancak kimi tarihçiler Nikephoros'un tahtı hiçbir zaman istemediğini ve bu nedenle bu suikast işinde bilinçli bir şekilde isteksiz davrandığını belirtmektedirler. Bu tarihçiler bu iddialarını Ioannes'in iktidar döneminde onunla yakın ilişki içerisinde olmasına hatta Anna Komnena'nın (Anna, s. 11) ifadesine dayanarak, imparatorun M.1137 yılında Antakya ve Suriye üzerine yapmış olduğu seferde kendisine eşlik etmesi ile desteklemektedirler. Bilgi için Alexander KAZHDAN, “*Bryennios, Nikephoros the Younger*”, ODB, Cilt: 1, s. 331

²⁸³² İstanbul'da Suriçi'nde kalan tarihi yapı. İlerleyen asırlarda önce St. Mary ismiyle Katolik kilisesi, XVII. yüzyıldan itibaren camiye çevrilerek Odalar Camii ismiyle anılmıştır; günümüzde harabe durumundadır.

²⁸³³ Metnin bu bölümünde verilen bilgiler çok spesifik olmakla birlikte diğer kaynaklar tarafından teyide muhtaçtır. Herhangi bir dayanağı ya da önemi olmayan bu hikâyeyi tercüme etmekle birlikte, metin tahlili noktasında değerlendirmeye almıyoruz.

²⁸³⁴ Macar kralı I. Ladislav'ın kızı Macaristanlı Irini (1088-13 Ağustos 1134). İmparator I. Manuel'in annesidir.

²⁸³⁵ Bu bilginin hatalı olduğunu belirtmiştik.

bu şekilde oradan çok altın çıkartıyorlardı. İşte bu Süryani de bu nedenle çok zengin olmuştu.

[285] Bar Danuşman Yönetimindeki Meliþene Hakkında:

Danuşman oğullarından sonra Meliþene'yi, Türklerin büyük krallarının ailesinden biri yönetiyordu²⁸³⁶. Onun ölümünün ardından geriye iki küçük oğluyla anneleri kalmıştı. Konya'da ve Rum topraklarının içine uzanan bölgelerde ilk doğan oğul Mesud hüküm sürmekteydi²⁸³⁷. Sebastîâ²⁸³⁸, Kayserîâ²⁸³⁹ ve Neakayseryâ'da²⁸⁴⁰ ise Danuşman oğlu Gazi'nin²⁸⁴¹ güçlü yönetimi vardı. Gazi, gözünü Meliþene'ye dikti ve şehri ele geçirerek sahibi olmak için ciddi planlar yaptı. Şehri ve şehrin valisini ele geçirebilmek için her yolu denedi ki buna valinin kızıyla evlenmek istemesi de dâhildi²⁸⁴². Ancak bu şekilde bir sonuç elde edemeyince bu defa niyetini açıkça gösterdi.

s.86

Bir ordu topladı ve gelip Meliþene'ye karşı karargâhını kurdu. Şehre karşı büyük baskı uyguladı ve içeridekiler kıtlık yüzünden ciddi sıkıntılar yaşadı. Neticesinde Danuşman oğlu Gazi, 1434²⁸⁴³ yılında şehri ele geçirerek oranın hâkimi oldu. Böylelikle gücü daha da artan Gazi, Kapadokya, Meliþene ve aradaki tüm şehirlerden, Hazarlar'ın kuzeydeki denizine kadar tüm sahanın hâkimi oldu. Sürekli olarak Yunanlılar'ın sınırlarından içeri girerek yağma yapıyordu. Bahsettiğim yerler, Galatya, Kolonia ve Erakliyâ'ya kadar olan bölgelerle, Kuzey Denizi'nin tüm sahil kesimi. Esir alıyordu, yakıp yıkıyordu ve daha birçok kötülüğe sebep oluyordu.

İmparator İwanni, sefere çıkmak ve Gazi'den intikam almak için hazırlıklar yaptı. Ne var ki, bölgeye geçecek ne uygun bir yol ne de bu seferde hayvanların beslenmesi için yem bulamadığı için geri çekilmek zorunda kaldı.

²⁸³⁶ Burada kast edilen kişi Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'dır. Yazarın "Türkler'in büyük kralları" ifadesinden kastı, Selçuklu Hanedanı'dır. Yazarın bu ifadesinden Anadolu Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasındaki akrabalığın bilincinde olduğunu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Malatya'nın başında I. Kılıçarslan'ın oğlu Melik Tuğrul ve annesi, aynı zamanda Belek ile evli bulunan Ayşe Hatun bulunmaktadır. Dolayısıyla Malatya şehri, esasen Belek'e aittir.

²⁸³⁷ 1234 Kroniği Malatya'nın Danişmendlilerce alınması sırasında Anadolu Selçuklu tahtında İzzeddin Mesud'un olduğunu beyan etmektedir ki bu bilgi doğrudur. Ancak Mesud'un, Kılıçarslan'ın ilk doğan oğlu olduğu bilgisi tartışmalıdır zira kimi tarihçilere göre Melikşah, yaş itibarıyla Mesud'dan daha büyüktür (Bkz, Faruk SÜMER, "Mesud I", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 339-342). Mesud, üvey kardeşi Melikşah ile yaptığı saltanat mücadelesini M.1116 yılında kazandıktan sonra, Anadolu Selçuklu Devleti sultanı olmuş ve kendisini bu mücadelede destekleyen kayınpederi Danişmend Emîri Gazi'ye sadık kalarak, ölümüne kadar onun hizmetinden çıkmamıştır. Bilgi için bkz, Faruk SÜMER, "Mesud I"

²⁸³⁸ سivas Sivas.

²⁸³⁹ Kayseri Kayseri.

²⁸⁴⁰ Niksar Niksar.

²⁸⁴¹ Emir Gazi bin Gümüştekin. M.1104-1134 yılları arası Danişmendli Beyliği hükümdarı.

²⁸⁴² Bu bilgiyi destekleyecek başka bir kaynak bulunmamaktadır.

²⁸⁴³ AG.1434 yılı M.1122 yılını karşılaması bakımından hatalıdır. Bu noktada doğru olan tarihlendirme Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun vermiş oldukları AG.1436/M.1124 yılıdır.

Bu dönemde Yunanlıların, Macar kralının kızı olan imparatoriçesi öldü²⁸⁴⁴. İmparatorun ismi Alek²⁸⁴⁵ olan bir oğlu vardı. Onun da İberyalılar kralının kızı olan eşi öldü²⁸⁴⁶.

Anadolu'da Selçuklular'ın haricindeki en güçlü Türk devleti olan Danişmendli Beyliği, özellikle Gümüştekin'in oğlu Emir Gazi döneminde ve bilhassa I. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra, Kılıçarslan'ın oğulları arasında cereyan eden taht kavgalarından da faydalanarak, hâkimiyet sahasını daha da genişletmişti. Emir Gazi bu süreçte, aynı zamanda damadı olan Kılıçarslan'ın oğlu Mesud'un, kardeşi Melikşah ile olan saltanat mücadelesini desteklemiş ve nihayetinde Mesud, kayınpederinin bu destekleri sayesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçmeyi başarmıştı.

Sultan I. Kılıçarslan'ın ölümünün ardından iki oğlu Melikşah ve Mesud saltanat mücadelesi verirken, Sultan'ın diğer bir oğlu olan Melik Tuğrul ve annesi Ayşe Hatun, kendilerini himayesine alması için Belek'e başvurmuştu. Belek, Ayşe Hatun ile evlenerek hem Melik Tuğrul'un üvey babası hem de Ayşe Hatun'un eşi sıfatıyla Malatya şehrini de hâkimiyeti altına almıştı. Ancak bilindiği gibi Belek son derece dinamik bir kariyere sahip bulunduğu için, Malatya'da pek fazla vakit geçirmemiştir. Bunun bir sonucu olarak şehrin idaresi Melik Tuğrul ve annesi Ayşe Hatun tarafından yürütülmüştür. Bölgenin en güçlü figürlerinden biri olan Belek 19 Rebiülevvel 518/6 Mayıs 1124 tarihinde ölünce Malatya şehri, kendisini koruyan müstahkem surları ve şehirde bulunan küçük garnizonun dışında, dışarıdan gelecek düşmanca tehditlere karşı tamamen savunmasız kalmıştı. Diğer yandan iktidarını ve egemenlik alanını daha da büyüten Emir Gazi, Belek'in ölümünü fırsat olarak gördü ve babasının ölümünün ardından Selçuklulara verilen Malatya'yı geri almak için harekete geçerek şehri kuşatma altına aldı.

²⁸⁴⁴ Ölüm tarihi 13 Ağustos 1134'tür. Öldükten sonra Konstantinopolis Kilisesi tarafından azize ilan olunmuştur.

²⁸⁴⁵ Aleksios Komnenos (1106-2 Ağustos 1142). M.1122-1142 yılları arası ortak imparator.

²⁸⁴⁶ Gürcü kralı IV. David'in kızı Irene Katay ya da Kiev prensi I. Mstislav'ın kızı olan Dobrodeia. Bu belirsizliğin nedeni genç Aleksios'un eşinin kim olduğunun hiçbir kaynakta net bir şekilde açıklanmamış olmasıdır. Bunun bir başka nedeni de Irene Katay'ın tam olarak ne zaman öldüğünün de bilinmemesidir. Diğer yandan Dobrodeia 16 Kasım 1131 tarihinde ölmüştür ve onun ölümüyle ana kraliçe Irene'nin ölümü arasında üç yıl vardır. Kronolojiyi sürekli karıştırdığını bildiğimiz *1234 Kroniği* yazarının aradaki bu üç yıllık zamanı göz ardı ederek kayıt tuttuğunu hesaba katarsak, Aleksios'un eşinin Dobrodeia olduğunu düşünebiliriz. Bununla birlikte Dobrodeia'nın ölümünden sonra genç Aleksios'un 12 yıl daha yaşadığını düşünürsek, bu defa önce Dobrodeia ile onun ölümünün ardından Irene ile evlenmiş olma ihtimali de ortaya çıkmaktadır. XII. yy'a ait bir Gürcü kroniğinde Aleksios'un Irene Katay ile evlenmiş olduğu açıkça beyan edilmekte ancak Dobrodeia hakkında bilgi verilmediği için hangi evliliğin daha önce gerçekleşmiş olduğu belirsizdir.

Emir Gazi'nin Malatya'yı kuşatması ve bir süre sonra alması, şehirdeki nüfusları göz önüne alındığında, yerel Hristiyan kaynakların da ilgi gösterdiği bir hadisedir. Bu konu üzerine bize en detaylı tasviri Mihael Rabo yapmaktadır. 1234 *Kroniği* konunun girişinde küçük bir panorama çizmekte ve bunu Danişmendliler perspektifinden yapmakta iken Mihael Rabo da yine küçük bir panoramayı, bu defa Belek'in ölümü üzerine Haleb, Hısnı Ziyâd, Gerger ve Malatya üzerinden oluşturmaktadır.

Mihael Rabo Danişmendliler'in Malatya şehrini bir ay boyunca kuşattıklarını ve şehre yoğun bir baskı uyguladıklarını ifade eder. Mihael Rabo'ya göre Emir Gazi orduyu, Malatya yakınlarındaki Saman Köyü'nde oğlu Muhammed'e²⁸⁴⁷ teslim etmiş ve şehre, özellikle hiç kimsenin girip çıkmaması için kapılara, sürekli biçimde saldırıda bulunulmasını emretmişti²⁸⁴⁸. Mihael Rabo'nun bu ifadesine göre Emir Gazi, Malatya'dan ayrılmıştır ancak yazar Emir Gazi'nin nereye ve neden gittiğini belirtmemektedir. Bu konuya açıklık getiren kişi ise Bar Hebraeus'tur. Bar Hebraeus, Mihael Rabo ile aynı bilgileri verdikten sonra Arap²⁸⁴⁹ isminde birinin Danişmendli memleketine eşkıya gibi saldırılarda bulunduğunu söylemektedir²⁸⁵⁰. Kuşatma sırasında şehirde yaşanan sıkıntı hakkında üç Süryani yazar da benzer ifadeleri kullanmakta ancak detayları Bar Hebraeus ve Mihael Rabo vermektedir. Her iki yazar, acınacak hale gelen şehir halkının aynı anda üç darbe ile karşı karşıya kaldığını söylemektedir. Buna göre şehirden kaçmak isteyenler kuşatmacılar tarafından öldürülüyor, içeride kalanlar ise kıtlık yüzünden mahvoluyorlardı. Bunun yanında bir de ikinci İzabel²⁸⁵¹ rolünü oynayan valide sultan vardı (Ayşe Hatun) ki insanların

²⁸⁴⁷ Melik Muhammed bin Gazi. M.1134-1142 yılları arasında Danişmendli Beyliği hükümdarı.

²⁸⁴⁸ Michael, s. 641

²⁸⁴⁹ Bar Hebraeus'un kimliği hakkında detay vermediği bu kişi Mesud'un kardeşi, Ankara ve Kastamonu şehirlerinin hâkimi Melik Arap'tır. Melik Arap, kardeşi Mesud'un Emir Gazi ile birlik olup Malatya'yı diğer bir kardeş olan Melik Tuğrul'dan alarak Danişmendlilere vermek istemesi nedeniyle isyan etmiş, 30 bin kişilik bir ordu ile Sultan Mesud'un üzerine yürümüş ve onu mağlup etmiştir. Mağlup olan Mesud, Roma imparatoru II. Ioannes'ten yardım alarak yeniden Emir Gazi'nin yanına gitti. Emir Gazi ile Sultan Mesud'un müşterek ordusu Melik Arap'ı mağlup etti ve Ankara şehrini onun elinden aldılar. Melik Arap daha sonra mücadeleden vazgeçmiş ve bir süre sonra da ölmüştür (M.1128 ya da 1129). Bilgi için Faruk Sümer, “*Mesud I*”. Ancak bu hadiseler Malatya'nın Emir Gazi tarafından alınmasının ardından gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bilgi hatalı olsa gerektir.

²⁸⁵⁰ Bar Hebraeus, II, s. 359

²⁸⁵¹ Ya da Jezebel. Eski Ahit'te Sayda kralı Etbaal'in kızı ve İsrail kralı Ahab'ın (MÖ. 874-853) eşi olarak geçer. Eski Ahit'e göre İzabel, kocası Ahab'ı Baal dinine yönlendiren ve Rab'in peygamberlerini öldüren kötü bir karakterdir. *Bkz*, Eski Ahit, Krallar 16: 31; 18: 3-13-19. Mihael Rabo da İzabel ifadesini kullanmaktadır. Bar Hebraeus Ayşe Hatun için “*mel'un kadın*” ifadesini kullanmaktadır.

elindeki paralarını almak için onlara zulüm yapıyordu²⁸⁵². Bundan sonra Mihael Rabo, Malatya hâkiminin gizlice şehirden çıkarak, şehri savunmaya gelmeleri için 30 bin dinar karşılığında Frenklerle anlaştığını ancak Frenklerin, Haleb kuşatmasını gerekçe göstererek Malatya'ya gelmediklerini söylemekte ancak bu bilgi diğer kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Nihayetinde her iki yazar da Tanrı'nın Malatya halkına merhamet ettiğini belirterek, AG.1436/M.1125 yılının 10 Aralık tarihinde şehrin hükümdarı, annesi ve onları takip eden Türkler'in şehri terk ettiklerini ve Emir Gazi'nin şehre girerek Malatya'nın hâkimi olduğunu söylerler. Emir Gazi şehre girdiğinde şehir halkının perişan vaziyetteki durumunu görmüş, onlara tohum vererek her yerden inek, öküz ve koyun sürüleri getirterek şehri yeniden refaha kavuşturmuştur.

Mesele hakkında Urfalı Mateos da aynı bilgileri, daha kısa biçimde vermektedir. Mateos Emir Gazi'nin Malatya'yı muhasara ettiğini ve şehir halkının büyük sıkıntı çektikten sonra şehri Emir Gazi'ye teslim ettiğini ifade eder²⁸⁵³. Bundan sonra şehrin hâkimleri ve Kılıçarslan'ın karısı, Malatya'dan ayrılarak Mişar Kalesi'ne²⁸⁵⁴ gitmiştir²⁸⁵⁵.

1234 Kroniği'nin aynı paragraf numaralı bölümde değindiği bir başka konu da Roma imparatoru II. Ioannes'in Emir Gazi'den intikam almak için Anadolu üzerine sefere çıkmak istemesi ancak çeşitli gerekçeler nedeniyle bu seferinden vazgeçmek zorunda kalmasıdır. II. Ioannes'in planladığı seferin gerçekleşmesi ancak M.1130 yılı sonrasında mümkün olmuştur.

II. Ioannes Roma tahtına çıktıktan kısa bir süre sonra M.1119 yılında, Aleksios'un ölümü üzerine Roma ile yapmış oldukları antlaşmaya riayet etmeyerek Meandros Nehri²⁸⁵⁶ kıyısı üzerinde bulunan Phrygia şehirlerine saldıran Türklere karşı bir sefere çıktı. Bu seferinde kısmi başarılar kazanan imparator Laodikeia'yı eline

²⁸⁵² Bu baskı altında insanlar kıtlığa düştüler ve büyük sıkıntı çektiler. Kıtlık öylesine bir hal aldı ki insanlar deriden yapılmış şeyleri yemeye başlamışlardı. Bir eşek yükü buğday 36 altın dinara satılır olmuş, şehirde hiç kedi, köpek ve eşek kalmamıştı (Michael, s. 641; Bar Hebraeus, II, s. 359).

²⁸⁵³ Urfalı Mateos muhasaranın altı ay sürdüğünü söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 282).

²⁸⁵⁴ Malatya'nın yaklaşık 30 km kuzeyinde, bugün Elazığ sınırları içerisinde bulunan Fırat Nehri kıyısındaki Masara Kalesi.

²⁸⁵⁵ Urfalı Mateos, s. 282. Hrant Andreasyan (Mihael Rabo'nun da aynı ifadeyi kullanmış olduğunu gözden geçirerek) Bar Hebraeus'un kullanmış olduğu "*İkinci İzebel*" ifadesini dayanak ve dipnot olarak göstermiş, Kılıçarslan'ın eşinin isminin Isabelle ve muhtemelen Hristiyan olduğunu iddia etmiştir. Ancak Bar Hebraeus'un böyle bir iddiasının olmadığı ve bu noktada herhangi bir çeviri hatasının bulunmadığı, Mihael Rabo'nun eserinin hem İngilizce (s. 641'de *second Jezebel/ikinci Jezebel*) hem de Fransızca metinde (Cilt: III, s. 220'de *nouvelle Jézabel/yeni Jezebel*) benzer şekilde geçmekte olduğu veçhile bunun bir isim değil, benzetme amacıyla bir lakap olarak kullanıldığı açıktır.

²⁸⁵⁶ Menderes Nehri.

geçirdikten sonra Konstantinopolis'e geri döndü ve bu tarihten sonra imparatorluğun batı arazisi üzerindeki meselelerle uğraştı. İmparatorun bu uğraşı yaklaşık olarak on iki yıl sürdü ve bu süreçte, M.1123 yılına kadar Peçenekler, bu tarihten M.1128 yılına kadar Sırlar ve M.1128-1130 yılları arasında da Macarlar ile mücadele etti. II. Ioannes'in dikkatini tekrar doğuya vermesi ise bu tarihten sonra mümkün olabilmiştir²⁸⁵⁷. Dolayısıyla imparatorun M.1130 yılından önce böylesi bir sefere girişip girişmediğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak bu tarihten sonra Danişmendliler üzerine yapmış olduğu seferlerden genellikle istediği sonuçları almayı başaran imparatorun, herhangi bir gerekçeyle geri çekilmediğini de bilmekteyiz. Yazarın aynı bölümde, ölümlerinin arasında üç yıl kadar bir süre olduğu bilinen Irini ile Aleksios'un eşinin ölüm haberlerini de vermiş olması, imparatorun doğuya yaptığı seferin tarihini tespit etmeyi de güçleştirmektedir.

[286] Urhoy Kontu Cuslin ile Birto Hâkimi Galeran'ın Türkler'in Eline Esir Düşmesi Hakkında:

Urhoy kontu Cuslin, Antıyukyā hâkimi Rucil'in kızıyla²⁸⁵⁸ evlenmişti ve onunla birlikte çeyiz olarak Azez Kalesi'ni almıştı. Eşini Urhoy'a götürmek için yola çıktı, Fırat'ı geçti ve geceyi geçirmek için Birto Kalesi'ne gitti. O esnada, aşağı vadiden ve Birto'nun civarından birtakım adamlar aceleyle gelerek, Türklerin akşam vakti gelip bölgede baskınlar yaptıklarını ve buldukları her şeye el koyduklarını haber verdiler. Bu baskınları düzenleyenler, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Hanzit ve Hısnı Ziyâd bölgelerinin emiri Belek'in ordusundandı. Belek, beraberindeki 4 bin Türk atlısıyla birlikte Haleb'den gelmekteydi. Yanındaki adamlarını, bölgeyi tahrip ettirmek için oraya buraya göndermişti.

²⁸⁵⁷ Khoniates, ss. 8-12; Ioannes Kinnamos, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Yay. Haz: Işın Demirkent, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s. 6; Ostrogorsky, ss. 349-350

²⁸⁵⁸ I. Joscelin'in ilk eşinin ismi Beatrice idi ve Ermeni kralı I. Konstantin'in (M.1045/50-1102/3) kızıydı. Beatrice'in ölümü üzerine Joscelin, Antakya hükümdarı Salerno'lu Roger'ın kız kardeşi Maria ile evlendi. Joscelin'in Roger'ın kızıyla evlendiğini iddia eden Bar Hebraeus (II, s. 357) bu evliliğin tarihini H.516/M.1122 yılı olarak vermekte, Mihael Rabo ise AG.1434/M.1123 yılı olarak tespit etmektedir. Ancak Salerno'lu Maria Roger'ın kızı değil kız kardeşidir. Roger, Rethel kontu I. Hugh'un kızı ve Kudüs kralı II. Baudouin'in kız kardeşi Cecilia ile evliydi ve bu evlilikten çocukları olmamıştı. Bunun yanında Maria ile Joscelin'in evliliğinde söylendiği gibi Azez Kalesi çeyiz olarak verilmişse de bu durumda bu evliliğin ya da en azından bunun sözünün Roger'ın henüz hayatta olduğu bir sırada yapılmış olması gerekirdi. Kaldı ki Roger ve Cecilia kaynaklara göre, M.1113 tarihinde evlenmişlerdi ve eğer bu evlilikten bir çocukları olmuş olsa idi, Roger'ın öldüğü tarih olan M.1119 yılında bu çocuk en fazla 5 ya da 6, Bar Hebraeus ya da Mihael Rabo'nun vermiş olduğu evlilik tarihlerine göre de en fazla 10 yaşında olması gerekirdi. Dolayısıyla bu kişinin Roger'ın kızı olması mümkün görünmemektedir.

s.87

Kendisi de Heyc²⁸⁵⁹ denilen ve Urhoy yöresinin hayat kaynağı olan bir pınarın başında kampını kurmuştu. Burası Riş Keyfâ bölgesinin karşısında yer alan ünlü bir kale idi. Frenkler bunu haber alınca bu grubun peşine düşmek için heveslendiler ancak, Belek'in tüm ordusu ile birlikte bölgede olduğundan haberleri yoktu. Dahası Galeran, bölgesinde bulunan Cuslin'i de teşvik etti. Galeran, Cuslin ve diğer Frenkler gece vakti aceleyle harekete geçtiler; atlarına atlayıp onları Riş Keyfâ civarında yakalayacakları düşüncesiyle hızla yola koyuldular. Kısa bir süre sonra peşlerinde olduklarının izlerine ulaştılar ve takibi sürdürdüler. Bu şekilde gecedен ertesi gün ortasına kadar peşlerinden gitmeye devam ettiler. Ne var ki susuzluk, toz ve sıcak onları yakmaya başlamıştı. Nihayetinde bu kovalamaca, Belek'in kurmuş olduğu kampa kadar devam etti. Frenkler, at sürmekten ve yolculuktan bitap düştikleri bir anda büyük bir kalabalığın karşısında olduklarını gördüler. Türkler onları gördü ancak onlar geri dönemediler. Atlarını sulamaya gittikleri sırada Türkler onları nehir kıyısında yakaladı ve Frenklerin hepsini, atlarıyla birlikte ok yağmuruna tuttu. Onları kuşattılar ve Galeran, Cuslin ve bazı şövalyeleri esir aldılar²⁸⁶⁰. Onları, bu kralların bir anda esir edilmesinin ancak bir rüya olabileceğini düşünen ve bu duruma inanamayan Belek'in huzuruna getirdiler. Böylelikle bu iki ünlü hükümdar, hem de hiç beklemedikleri bir anda esir edilmiş oldular.

s.88

Belek, şehri teslim alma beklentisi içinde onları Urhoy'un kapısına götürdü ancak Urhoylular onu tahkir ettiler ve şehri teslim etme üzerine tek kelime etmediler. Belek bunun üzerine oradan ayrıldı ve beraberindeki esirleri Hısnı Ziyâd Kalesi'ne hapsetti.

Yazarımız kronolojide yine bir ileri bir geri gidip gelmekte ve Belek'in ölümünün ardından Danişmendli Emir Gazi'nin Malatya'yı alması hadisesinin haberlerini kronolojik olarak erkene almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazar, hadiselerin kronolojisini takip etmediği gibi, kimi zaman süreçleri de takipten uzaktır. Pek çok örnekte de görülebileceği üzere yazar hadiseleri aktarırken, bu hadiselerde rol oynayan kişilerin yaşam sürelerini dikkate almadan olaylar silsilesini kaba bir tasnife tabi tutarak sıralamaktadır. Bunu yaparken de hadiselerin tarihini karıştırmakta, örneğin Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un doğru bir tarihleme ile AG.1436/M.1124 yılı olarak işaret ettiği Malatya'nın Emir Gazi tarafından alınmasını AG.1434/M.1122 yılı olarak vermektedir. Malatya'nın el değiştirmesi hadisesinde yazar, Belek ismini hiç zikretmemektedir. Yazar muhtemelen edinmiş olduğu bilgiyi doğrudan kullandığı

²⁸⁵⁹ Yerini tespit edemedik.

²⁸⁶⁰ 13 Eylül 1122.

için bu hadisenin Belek'in ölümüyle olan bağlantısını görmemiş ve muhtemelen bu olaylar cereyan ederken Belek'in, her zaman olduğu gibi Haçlılarla mücadelede ve uzakta olduğunu düşünmüş olmalıdır. Bu nedenle de kullandığı kaynakta verilen AG.1434/M.1122 tarihini sorgulamadan, olduğu gibi aktarmıştır. Zira bundan sonra aktaracağı bilgiler gerçek kronolojiyle daha bir uyum içerisinde olacaktır.

Yazar Belek'in, Müslümanlar'ın gözündeki değerini yücelten, Haçlılar cephesinde ise sakınılması gereken bir düşman olarak telakki edilmesine neden olan önemli icraatlarını bu noktadan itibaren paylaşmaktadır. Bu hadiseler içerisinde en önemli olanları şüphesiz, önce Urfa kontu Joscelin ardından da Kudüs kralı II. Baudouin'in esir alınmasıdır. Bu bölümden önce, Malatya'nın Emir Gazi tarafından ele geçirilmesi olayı ile ilgili vermiş olduğu yüzeysel bilgilerin aksine Belek'in faaliyetleri hakkında oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir. Işın Demirkent, Joscelin ve II. Baudouin'in esareti üzerine en geniş tasviri *1234 Kroniği*'nin yaptığını ifade etmektedir²⁸⁶¹. Demirkent, anonim yazarın verdiği bilgileri paylaştıktan sonra, bu bilgileri diğer kaynaklarla da karşılaştırarak güzel bir metin tahlili yapmakta ve bu açıdan bizlere de yardımcı olmaktadır.

Steven Runciman *1234 Kroniği*'nin, Joscelin'in karısını Urfa'ya götürmek için yola çıktığını yazdığını ancak Maria'nın esir düştüğüne dair hiçbir kaynakta bilgi bulunmadığını belirterek, Roger'ın kız kardeşine Azez Kalesi'ni çeyiz vermesi de düşünülürse, bu evliliğin Roger hayattayken yani M.1119 öncesinde olmuş olması gerektiğini ifade ederek, bu bilginin şüpheli olduğunu düşündüğünü göstermektedir²⁸⁶². Işın Demirkent, Runciman'a yönelttiği eleştirisinde anonim yazarın, Joscelin'in Maria ile evlenir evlenmez onu Antakya'dan alarak Urfa'ya götürdüğü iddiasında bulunmadığını söylese de *1234 Kroniği*'nin ifadesi Runciman'ı, en azından *1234 Kroniği*'ne dayanma noktasında haklı çıkarmaktadır²⁸⁶³. Zira kroniğin yazarı Joscelin'in Roger'ın kızı ile (esasinda kız kardeşi) evlendiğini, Azez Kalesi'ni çeyiz olarak aldığını ve eşini Urfa'ya götürmek için yola çıktığını söylerken bu hadiselerin peş peşe cereyan ettiği izlenimini doğurmaktadır.

Ancak aynı Runciman, çalışmasının pek çok yerinde *1234 Kroniği*'ne atıfta bulunmasına rağmen, Işın Demirkent'in yukarıda da belirttiğimiz ifadesiyle, bu hadise ile ilgili en detaylı tasviri yapan *1234 Kroniği*'nin verilerini göz ardı ederek, daha

²⁸⁶¹ Demirkent, Urfa..., II, s. 29 vd.

²⁸⁶² Runciman, II, s. 133, Dn.34

²⁸⁶³ Demirkent, Urfa..., II, s. 30, Dn. 115

ziyade Urfalı Mateos'un verilerini göz önüne alması dikkat çekicidir. Mateos, beraberinde 100 kadar şövalye bulunan Joscelin ve Galeran'ın, 800 atlı ile kendilerine bataklık bir bölgede pusu kuran Belek'e yakalandıklarını söylemektedir²⁸⁶⁴. Runciman da bu ifadeden hareketle Joscelin ve Galeran'ın, Suruç yakınlarında küçük bir süvari birliğiyle dolaşmakta oldukları sırada Belek ile karşılaştıklarını söylemektedir. Düşmana taarruz etmelerine rağmen şiddetli yağın yağmurun ovayı bataklık haline getirmesinden dolayı, Haçlıların atları kaymış ve hafif silahlarla donatılmış olan Türkmenler için Haçlıları çevirmek hiç de zor olmamıştır. Runciman ayrıca Joscelin, Galeran ve beraberlerindeki 60 kadar adamın esir edildiğini ve Belek'in, Urfa'yı teslim etmeleri karşılığında kendilerini serbest bırakmayı önerdiğini ancak Joscelin'in bu teklifi duymak bile istemediğini eklemektedir. Belek bunun üzerine esirleri, kendisine ait Harput Kalesi'ne götürmüştür²⁸⁶⁵.

Runciman'ın burada olayı yüzeysel ifadelerle geçiştirdiği ve hadise hakkında birkaç cümleden başka bir şey söylemeyen Carnotensis ve William gibi hareket ettiği görülüyor²⁸⁶⁶. Runciman bu hadise ile ilgili İslâm müelliflerinden yalnızca İbnü'l Adîm'i kaynak gösterir ki İbnü'l Adîm'de de konuyla ilgili yalnızca birkaç cümlelik bilgi bulunmaktadır²⁸⁶⁷. Esasında bu hadise ile ilgili İbnü'l Esir'de de bilgi vardır ve anlaşıldığı üzere Runciman bu detayı ya kaçırmış ya da göz ardı etmiştir. İbnü'l Esir, Haçlıların atlarının bataklık arazide ilerleyemediklerini, silahlarının ağırlığı nedeniyle Haçlı askerlerinin de rahat hareket edemediklerini ve Türklerin onları ok yağmuruna tutuklarını söylemektedir. İbnü'l Esir'e göre Haçlılardan kurtulan olmamıştır ve Joscelin esir edilmiştir. Esir edilen Joscelin'e Urfa'yı teslim etmesi teklif edilmiş ancak o, bunu kabul etmemiştir. Joscelin Belek'e kendisini serbest bırakması halinde çok sayıda para ve esiri serbest bırakmayı vaat etmiş ancak onun bu teklifini de bu defa Belek kabul etmemiştir. İbnü'l Esir, Joscelin ile birlikte Galeran ve çok sayıda Haçlı şövalyesinin de esir edildiğini ve hepsinin Harput Kalesi'ne götürüldüğünü söyler²⁸⁶⁸.

²⁸⁶⁴ Urfalı Mateos, s. 271

²⁸⁶⁵ Runciman, II, s. 133.

²⁸⁶⁶ Carnotensis Joscelin ve akrabası Galeran'ın esir edilerek 100 kadar adamlarının da öldürüldüğünü, onlara bu pusuyu kuran kişinin ise Belek olduğunu söylemektedir (Carnotensis, s. 214). William da benzer şekilde Belek'in ani bir baskınla Joscelin ve Galeran'ı esir ederek hapsedtiklerini ifade eder (William of Tyre, I, XII, s. 540).

²⁸⁶⁷ İbnü'l Adîm, H.516 yılının Receb ayında (Eylül 1122) Joscelin ile teyzesinin oğlu Galeran'ın, 60 kadar adamla birlikte Suruç yakınlarında Belek tarafından esir edildiğini söylemekte ancak bunun hangi şartlar altında gerçekleştiğine değinmemektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 633-634).

²⁸⁶⁸ İbnü'l Esir, X, s. 469. İbnü'l Esir'in son ifadesi, "*Haçlılardan kurtulan olmadı*" ifadesiyle çelişmekle birlikte, muhtemelen burada kast ettiği Joscelin ve beraberindekilerin ya esir alındığı ya da öldürüldüğü, kimsenin kaçmayı başaramadığıdır.

Hadise hakkında kısa bir bilgiyi de H.516/M.1122 yılının Receb ayında Belek'in ordusunu toplayarak Urfa üzerine gittiğini, Suruç'ta Frenkleri yenilgiye uğratarak Joscelin ve teyzesinin oğlu Galeran ile birkaç komutanlarını esir aldığını bildiren İbn Kalânîsi vermektedir²⁸⁶⁹. İbn Kesir de Belek'in Urfa üzerine gittiğini söylemektedir. Ona göre H.515/M.1121 yılında İlğazi'nin kardeşinin oğlu Melik bin Behram²⁸⁷⁰, Urfa şehrini kuşatma altına alarak aralarında Joscelin'in de bulunduğu bazı önemli Haçlı liderlerini esir ederek Harput Kalesi'nin zindanlarına atmıştır²⁸⁷¹.

Joscelin ve Galeran'ın Belek tarafından esir alınması ile ilgili bilgiler, diğer iki Süryani kaynağı Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da karışık ve açıkçası iki yazar da pek işe yarar şeyler söylememektedirler. Özellikle Bar Hebraeus bu konuda diğer kaynakların hiçbirisiyle örtüşmeyen bilgiler vermektedir. Bar Hebraeus H.516/M.1122 yılında Joscelin'in Antakya kontu Roger'ın kızıyla evlendiğini, onu Urfa'ya götürmek isterken Belek'in onlara pusu kurduğunu ve kadını esir ederek Bula Kalesi'ne gönderdiğini söyler. Bar Hebraeus bundan sonra AG.1434/M.1123 yılında, Frenklerin Sanga Nehri üzerinde karargâh kurdukları bir sırada Belek'in askerlerinin saklandıkları pusudan çıkarak onlara saldırdıklarını ve kral II. Baudouin'i esir ettiklerini belirtir. Bunun üzerine tüm yaz boyu hazırlık yapan Joscelin ve Galeran, Türklerle savaşa girdilerse de kırılmışlar ve bu ikisi de Türklere esir düşmüştür. Belek üç Haçlı reisini de Ziyâd Kalesi'ndeki bir mağaraya kapatmıştır²⁸⁷². Bar Hebraeus'un verdiği bu karmakarışık ve hiçbir kaynak tarafından desteklenmeyen bilgilerinin yanında Mihael Rabo daha kısa bir şekilde, Antakya kralının kızıyla evlenen Joscelin'in dönüş yolunda Belek'in pususuna düştüğünü ve esir edilerek Bula'ya götürüldüğünü söylemekte, bu başarısıyla birlikte Belek'in büyük bir şöhret kazandığını ve etrafına çok fazla insan toplandığını belirtmektedir²⁸⁷³.

Demirkent'in tahliline dönecek olursak, tarihçi öncelikle her iki tarafın asker sayısını değerlendirmektedir²⁸⁷⁴. Belek'in yanındaki kuvvet en fazla *1234 Kroniği*'nde 4 bin kişi olarak verilmektedir ki bu rakama en yakın miktarı veren yazar, 800 kişiyle Urfalı Mateos'tur. Mateos ayrıca *1234 Kroniği*'nin sayısını belirtmediği Haçlıların

²⁸⁶⁹ İbn Kalânîsi, s. 86

²⁸⁷⁰ İbn Kesir Belek'in ismini Melik olarak vermekte, muhtemelen bunu bir isim olarak değil unvan olarak kullanmaktadır.

²⁸⁷¹ İbn Kesir, XII, s. 354

²⁸⁷² Bar Hebraeus, II, ss. 357-358

²⁸⁷³ Michael, s. 635

²⁸⁷⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 30 vd

100 kişi olduklarını söyler²⁸⁷⁵. Sayı veren kaynaklardan biri de İbnü'l Esir'dir. Ona göre Belek, Urfa'yı kuşatmış ancak alamayınca geri çekilmiş, ordusu kendisinden ayrıldığı için yanında yalnızca 400 kişi kalmıştır. Ancak İbnü'l Esir de Joscelin'in yanında kaç kişi olduğu üzerine malumat vermemektedir²⁸⁷⁶.

Demirkent bundan sonra hadisenin cereyan etmiş olduğu yer ve Belek'in ele geçirdiği esir sayısı üzerine kaynakların vermiş olduğu bilgileri paylaştıktan sonra, bizim de yukarıda değinmiş olduğumuz veçhile hadisenin Latin kaynaklarındaki yansımalarını değerlendirmekte ve ardından Belek'in, özgürlüğü karşılığında Joscelin'den Urfa'yı istemesi konusunu tartışmaktadır²⁸⁷⁷.

Belek'in Joscelin'in özgürlüğü karşılığında Urfa'yı alma düşüncesi ve bu düşünce içerisinde Urfa'ya gitmesi 1234 *Kroniği* haricinde yalnızca İbnü'l Adîm'in kayıtlarında yer almaktadır. İbnü'l Adîm, Belek'in bu başarısından, Urfa'yı ele geçirmek için faydalanmak istediğini söyleyerek, 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilgiye uymaktadır. İbnü'l Adîm'e göre Belek, Joscelin ve Galeran'dan ellerindeki müstahkem yerleri teslim etmelerini istemiş ancak Joscelin, “*Bizim ile ülkemiz, deve ile yüküne benzer; nasıl ki bir deve ölünce yükü başka bir deveye yüklenirse, biz ölünce de ülkemiz başka birinin idaresine verilir. Bu yüzden bizim topraklarımız artık bize ait değildir*” cevabını vererek Belek'in bu teklifini reddetmiştir²⁸⁷⁸. Ancak İbnü'l Adîm, Belek ve esirlerinin Urfa'ya gelmiş olduğundan söz etmemektedir. Urfalı Mateos Belek ile Joscelin arasında geçen herhangi pazarlıktan bahsetmemekte ve Belek'in Urfa'ya gittiği yönünde bilgi vermemektedir. Mateos esirlerin doğrudan Harput'a götürüldüklerini söylemekle yetinir²⁸⁷⁹.

[287] Urişlem Kralı Bagdin'in Gelmesi:

Bu hadiseler yaşanırken Antıyukyâ'da bulunan kral Bagdin, gelişmeleri haber alınca aceleyle Urhoy'a gitti ve burada kaldı. Şehri korumak için bir garnizon oluşturdu ve Belek'in esirlerine ne olduğunu görene kadar da bölgenin idaresine, Gufro Almuin²⁸⁸⁰ isimli bir din adamını koydu.

Aynı dönemde Gerger hâkimi, yukarıda zikrettiğimiz Ermeni Mikail, Türklerin tacizlerinden bunalmıştı ve elindeki kuvvetle kaleyi uzun süre elinde

²⁸⁷⁵ Urfalı Mateos, s. 271

²⁸⁷⁶ İbnü'l Esir, X, s. 469

²⁸⁷⁷ Demirkent, Urfa..., II, ss. 31-32

²⁸⁷⁸ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 634; Krş, Demirkent, Urfa..., II, s. 32

²⁸⁷⁹ Urfalı Mateos, s. 272

²⁸⁸⁰ *الحاكم الغفر* Steven Runciman ve Işın Demirkent bu kişinin Maraş idarecisi Keşiş Goeffroy olduğunu ifade eder (Runciman, II, s. 134; Demirkent, Urfa..., II, s. 33).

tutamayacağını biliyordu. Bu nedenle kaleyi kral Bagdin'e teslim etti ve karşılığında hayatını idame ettirebileceği başka yerler ve destek aldı.

Joscelin ve Galeran'ın Belek tarafından esir edilmesi Haçlılar için ağır bir darbe olmuştu. Runciman, bu esaretin Haçlı devletlerini askeri kuvvet açısından pek etkilemediğini ve Urfa şövalyelerinin Joscelin'in yokluğunda bölgedeki Müslüman arazilerine başarılı akınlar yapmış olduklarını belirtir²⁸⁸¹. *1234 Kroniği*'nin bir önceki bölümde verdiği ve Belek'in Joscelin'in özgürlüğü karşılığında Urfa'yı teslim etme talebine Urfalıların vermiş olduğu tepki göz önüne alınırsa Runciman'ın pek de haksız olmadığını görebiliriz. Gerçekten de Urfa şehri hala kendini müdafaa edebilecek kadar güçlü bir garnizona sahip ve Urfalıları, şehrin istikbalini Joscelin'in özgürlüğünden daha üstün tutmuş olmalıdırlar. Runciman Urfa'nın gücünün hala yerinde olmasını, doğudan gelebilecek en büyük tehlikenin kaynağı olan Mardin Emiri İlğazi'nin de tam bu sıralarda ölmüş olmasıyla, onun varislerinin mirasını paylaşma derdine düşmüş olmalarına da bağlamaktadır. Yine de Runciman bu durumun Haçlıların şöhretine büyük bir darbe vurduğunu ve Kudüs kralının tüm dertlerinin yanında bir de Urfa ile ilgilenmek zorunda kalacağını belirtmektedir²⁸⁸².

Işın Demirkent ise Haçlılar açısından daha karamsar bir tablo çizmektedir. Ona göre Haçlılara vurulan bu ağır darbe onların, Türklere karşı kuzey bölgelerdeki kuvvet dengesini bozmuştu. Joscelin gibi aktif bir liderden mahrum kalmak Urfa Kontluğu'nun geleceği açısından endişe vericiydi²⁸⁸³.

Demirkent II. Baudouin'in, Joscelin'in esir düştüğünü Kudüs yolunda iken bulunduğu Trablus'da öğrendiğini söyler ve bunun için William ile Carnotensis'i kaynak gösterir²⁸⁸⁴. Ancak bahsi geçen Haçlı tarihçilerinin elimizdeki nüshalarında bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki Runciman da Demirkent'in referans gösterdiği aynı kaynaklara dayanarak tam tersi yönde bilgi vermektedir. Runciman Baudouin'in sefer için yanına almış olduğu Kutsal Haç'ı Kudüs'e gönderdikten sonra Antakya'ya gittiğini söylemektedir²⁸⁸⁵. Gerçekten de elimizdeki nüshasında William, Joscelin'in esir düşmesinden önce kralın Antakya'ya geldiğini açıkça ifade

²⁸⁸¹ Runciman, II, s. 133

²⁸⁸² Runciman, II, s. 133

²⁸⁸³ Demirkent, Urfa..., II, s. 32

²⁸⁸⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 32

²⁸⁸⁵ Runciman, II, s. 133

etmektedir²⁸⁸⁶. Elimizdeki diğer kaynaklarda kral II. Baudouin'in çıkış noktası ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Demirkent Joscelin'in esir düştüğü haberini alan Kudüs kralının hemen Urfa'ya hareket ederek, kontluğun idaresi için gereken tedbirleri almaya koyulduğunu söylerken²⁸⁸⁷ Runciman, kralın önce kısa bir süre önce Müslümanlar tarafından ele geçirilen Esârib Kalesi üzerine gittiğini ve burayı, zayıf olan Haleb'in yeni yöneticisinden sulh yoluyla geri aldığını belirtir²⁸⁸⁸. Runciman'ın verdiği bilgiyi İbnü'l Esir ve İbn Kalânîsi de desteklemektedir. İbnü'l Esir, H.517/M.1123-1124 yılının Safer ayında (Nisan-Mayıs 1123) Haçlıların Esârib Kalesi'ne hücum ettiklerini, Haleb hâkimi Bedrüddevle Süleyman'ın burayı savunacak gücü olmaması nedeniyle Haçlılarla, Esârib Kalesi'ne karşılık Haleb civarından çekilmeleri üzerine bir anlaşma yaparak kaleyi Haçlılara teslim ettiğini bildirir²⁸⁸⁹. İbn Kalânîsi de aynı şekilde H.517 yılının Safer ayında Esârib Kalesi'nin Bedrüddevle Süleyman tarafından Haçlılara teslim edildiğini ve bu şekilde barışın tesis edilerek yolların herkes için güvenli hale geldiğini ifade etmektedir²⁸⁹⁰. Ancak Kalânîsi bu bilginin hemen akabinde paylaştığı detayda, aynı yılın aynı ayının dokuzunda (9 Safer 517/8 Nisan 1123) Baudouin'in Haleb iline doğru Karkar Kalesi'ni²⁸⁹¹ kuşatmış olan Belek'e saldırmak için ilerlediğini söylemektedir²⁸⁹². İbnü'l Adîm, Esârib'in teslim antlaşmasının Bedrüddevle Süleyman ile Antakya lordu Baudouin arasında yapıldığını söylemekte ve bu antlaşmanın 10 Safer 517/9 Nisan 1123 tarihinde yapıldığını eklemektedir. Baudouin hemen ardından Gerger Kalesi'ne Behram oğlu Belek'in üzerine gitmiştir²⁸⁹³.

Kaynakların verdiği bilgiden de anlaşılacağı üzere, Belek'e esir düşmesinin hemen öncesinde II. Baudouin, Haleb dolaylarındadır. Ancak Joscelin ile II. Baudouin'in esir düşmeleri arasında yaklaşık yedi aylık bir zaman vardır ve

²⁸⁸⁶ William, kendisine yapmış olduğu sadakat yemininden cayan Trablus kontu Pons'u cezalandırmak için büyük bir orduyla hareket eden kralın Trablus'a geldiği sırada, Pons'un kralın yanına geldiğini ve barışın tesis edilmesinin ardından kralın yürüyüşünü sürdürerek Antakya'ya vardığını belirtir (William of Tyre, I, XII, ss. 539-540). Carnotensis ise Joscelin ve Galeran'ın ardından kral II. Baudouin'in de Belek'e esir düştüğünü söyler ancak bunun ne şekilde olduğunu belirtmez (Carnotensis, s. 217).

²⁸⁸⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 33. Demirkent kaynak belirtmeden paylaştığı bu bilgiyi, "*kaynakların rivayetlerinden anlaşıldığına göre*" ifadesiyle açıklamaktadır. Bu noktada ismi verilmeyen kaynaklardan biri de 1234 *Kroniği* olmalıdır.

²⁸⁸⁸ Runciman, II, s. 134

²⁸⁸⁹ İbnü'l Esir, X, s. 483

²⁸⁹⁰ İbn Kalânîsi, s. 86

²⁸⁹¹ Gerger.

²⁸⁹² İbn Kalânîsi, s. 87

²⁸⁹³ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 635

Baudouin'ın Esârib Kalesi'ni ele geçirmesi ve Haleb dolaylarında bulunması, Belek'e esir düşmesinin hemen öncesidir. Bir başka ifadeyle bahsi geçen yedi aylık zaman diliminin sonudur. Bu ifadelerden yola çıkıldığı zaman Baudouin'ın Urfa'ya geldikten hemen sonra Belek'in üzerine gitmediği, burada birtakım düzenlemeleri yaptıktan sonra, muhtemelen İlgazi'nin ölümünün sonucu ortaya çıkan Müslüman otoritesinin zafiyetinden faydalanmak için bazı kazanımların peşine düştüğü sonucu çıkmaktadır.

Diğer yandan Belek, Joscelin ve Galeran'ı esir ederek Harput Kalesi'ne gönderdikten sonra Gerger Kalesi üzerine giderek burayı muhasara altına almıştı. Durumun vahameti karşısında Gerger hâkimi Ermeni Mikhail, Haçlılara müracaat ederek kendisine yardımcı olmalarını istemiş ve Gerger'i II. Baudouin'e teslim etmiştir. Kudüs kralı da Gerger'e karşılık Mikhail'e Dülük kasabasını vermiştir. Kaynakların verileri ışığında bu hadise Baudouin'ın Urfa'ya gitmesiyle, Esârib Kalesi'nin ele geçirmesi arasında, muhtemelen Baudouin Urfa'da iken olmuştur. Ancak Esârib'i aldıktan hemen sonra Belek'in Gerger'i tekrar kuşattığı haberini almış ve Belek'i bölgeden uzaklaştırmak için bölgeye hareket etmiştir²⁸⁹⁴.

[288] Bagdin'in Belek Tarafından Tekrar Ele Geçirilmesi ve Esareti Hakkında:

Söylemiş olduğumuz gibi Mikail, Gerger kalesinden ayrıldı ve kendisine verilmiş olan Dalik'e²⁸⁹⁵ gitti. Bagdin de Antıyukā'ya döndü. Belek ise yeniden Gerger bölgesini taciz etmeye başladı. Tüm gücüyle Gerger, Şamişat ve Hısnı Mansur bölgelerinde yağma ve talan yapıyordu. Kral Bagdin, yeniden bölgenin yardımına giderek, Kışum ve Şamişat'tan Gerger'e tahıl getirmek için yola çıkma ihtiyacı duydu. Belek, Bagdin'in Kışum'a geldiğini haber alınca ordusunu topladı ve onunla karşılaşmak için, Kışum ile Şamişat arasında bulunan Sinca Nehri²⁸⁹⁶ üzerine gitti. Belek'in yakınlarında olduğunu bilmeyen Bagdin, Kışum'da Diriliş Bayramı'nı kutladıktan sonra Salı günü yola çıktı ve temkinsiz biçimde ilerlemeye başladı. Singa Nehri üzerindeki köprüyü yaklaşık bir fersah kadar geçmişlerdi ve süvarilerin çoğu kraldan uzaktaydı.

s.89

Daha doğrusu kral, beraberindeki az sayıda refakatçiyle onların önündeydi. Tam bu sırada Belek'in ordusu, akşam kurtları gibi her bir yönden, hazırlıklı ve teçhizatlı bir halde, kurmuş oldukları pusudan çıkarak üzerlerine saldırdı. Kral Bagdin'in etrafını çember gibi çevirdiler ve bir anda hem onu hem de kız

²⁸⁹⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 35

²⁸⁹⁵ دالىك Gaziantep'e bağlı Dülük.

²⁸⁹⁶ نهر سينكا Samsat yakınlarındaki Göksu Çayı.

kardeşinin genç oğlunu, yanlarındaki pek çok kişiyle birlikte yakaladılar. Arkadan gelen Frenk ordusu da köprüye vardığında, içlerinden birçoğu öldürüldü. Sonra Belek, kralı ve esirleri alarak Gerger Kalesi önüne geldi ve burada krala kaleyi teslim etmesi için zorlu işkenceler yaptı. Nihayetinde kral kaleyi teslim etti. Böylece bu bölge, kendisini fakirleştiren haydutluk ve yağmadan da kurtulmuş oldu. Tüm bölgede barış ve refah ortamı sağlandı. Belek hakkında şöyle bir rivayet vardır, denilir ki: Eğer bir Türk, fakir birinin yiyeceğinden zorla bir parça dahi alsın, onu kazığa oturtabilirdi. Hristiyanların sözle dahi incitilmesine asla müsaade etmezdi.

Belek Gerger Kalesi'ni aldıktan sonra kaleyi muhafaza etmek için oraya bir garnizon yerleştirdi ve kendisi de kralı ve diğer esirleri yanına alarak onları, Cuslin ve Galeran'ın da hapsedildikleri Hısnı Ziyâd Kalesi'ne götürdü. Cuslin, Eylül ayında yakalanmıştı ve onun yakalandığı haberi Urhoy'a, Haç Bayramı günü akşamı gelmişti. Bu nedenle o yıl Urhoy'da Haç töreni yapılmamış, onun yerine ağıtlar yakılmıştı. Nisan ayında da salı günü, söylediğimiz gibi Bagdin yakalandı. Anlatılanlar bu şekilde. Belek Hısnı Ziyâd'dan çıkarken Cuslin ve Galeran'a, "Allah'ın izniyle kralınız Bagdin'i size getirmeye gidiyorum" demişti.

s.90

Öyle de oldu. Bagdin, altı ay kadar sonra onların yanına geldi ve Hısnı Ziyâd'da hapsedildi.

1234 Kroniği bu bölümde yukarıda kaynakların farklı ifadeler kullanması nedeniyle tartışmak durumunda kalmış olduğumuz hikâyeye açıklık getirmektedir. Ermeni Mikhail'den Gerger'i alan kralın Antakya'ya gidip gitmediğinden emin değiliz. Zira kaynaklarda bu küçük detay verilmemektedir. Ancak bundan sonra kralın Haleb'e gittiğini ve burada Haleb hâkimi Süleyman ile bir antlaşma yaparak ondan Esârib Kalesi'ni aldığını biliyoruz. Kudüs kralı Haleb civarındayken, Belek'in Gerger ve civarına yeniden saldırdığının haberini aldı ve buna mukabelede bulunmak için hemen harekete geçti.

II. Baudouin'in Belek tarafından esir edilmesi, tıpkı Joscelin ve Galeran'da olduğu gibi yine en tafsilatlı haliyle yerli Hristiyan müelliflerin eserlerinde verilmektedir. Bar Hebraeus yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere hadiseleri çok yüzeysel aktarmakla birlikte sırasını da karıştırmış ve Baudouin'in, Joscelin ve Galeran'dan önce esir edildiğini hatta Joscelin ve Galeran'ın, kralı kurtarmak için yaz boyu hazırlık yapmalarına rağmen Türkler karşısında mağlup olarak, kendilerinin de esir düştüklerini ifade eder²⁸⁹⁷. Mihael Rabo hadiseye kısa ama doğru bilgilerle

²⁸⁹⁷ Bar Hebraeus, II, s. 358

değmektedir. Mihael Rabo Baudouin'in Gerger'i Mikhail'den aldıktan sonra buradaki garnizona yerleştiğini, tüm gücünü etrafına topladığını ve Türkleri Hısnı Mansur ile Keysun'dan çıkardığını bildirir. Ancak daha sonra Sinca Nehri (Göksu Irmağı) kıyısında kamp yaptıkları sırada Belek'in kendilerine kurduğu pusudan çıkararak kralı ele geçirdiğini ve yanındakilerin hepsini öldürdüğünü ifade eder²⁸⁹⁸.

Daha fazla detay içeren kaynak Urfalı Mateos'tur. Mateos AA.572/M.1123-1124 yılı kayıtlarında Kudüs kralı Baudouin'in, hapsedilmiş olan Joscelin ve Galeran'ın intikamını almak için Belek'e karşı yürüyerek Raban şehrine geldiğini, Belek'in ise yağma yapmak ve esir toplamak için daha önce bu eyaletin sınırlarına gelmiş olduğunu söyler. Her iki ordunun birbirlerine yaklaştıklarının farkında olmadıklarını söyleyen Mateos Kudüs kralının, Şençl Gandar'a (Sinca Köprüsü) gelerek nehri geçtiğini ve Köpek Suyu denilen yere geldiği sırada, Belek'in kendisine pusu kurduğunu söylemektedir. Ardından kralın atmaca avlamak için çıktığı bir sırada Belek'in tüm askerleriyle onlara saldırdığını ifade eder. Kralı ve kız kardeşinin oğlunu esir alarak zincire vuran Belek onları Joscelin'in bulunduğu yere götürürken, kralın yanında bulunan askerlerin de hepsi öldürülmüştür²⁸⁹⁹.

Hadiseyi diğer kaynaklardan tetkik eden Işın Demirkent, Latin kaynaklarının kesin bir bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Gerçekten de örneğin Carnotensis, daha önce Joscelin ve Galeran'ı esir eden Belek'in bu defa da Kudüs kralını esir ettiğini ve bunun Müslümanlar için ne kadar sevindirici bir hadiseyse, Hristiyanlar için de bir o kadar korkunç olduğunu dile getirmekte ancak hadise ile ilgili hiçbir detay vermemektedir²⁹⁰⁰. Bir başka Latin kaynağı olan Sur piskoposu William ise biraz daha detay vermekle birlikte, Joscelin'in esir düşmesinin ardından Kudüs kralının Tell Başer'den yola çıktığını, Urfa'ya gitmekteyken bir gece vakti Belek'in saldırısına maruz kaldıklarını ve uyku mahmurluğundaki kralın, bizzat Belek tarafından esir edildiğini söylemektedir²⁹⁰¹. Ancak William'ın verdiği bu bilgileri destekleyecek hiçbir başka kaynak bulunmamaktadır.

İslâm kaynaklarına bakıldığında, bu eserlerde verilen bilgiler kısa fakat özellikle *1234 Kroniği* ve Urfalı Mateos'u destekleyen mahiyettedir. Demirkent İslâm müelliflerinin tamamlayıcı bilgilerinin yanında belki de en önemli bilgiyi İbnü'l

²⁸⁹⁸ Michael, s. 635

²⁸⁹⁹ Urfalı Mateos, ss. 272-273

²⁹⁰⁰ Carnotensis, s. 217

²⁹⁰¹ William of Tyre, I, XII, s. 540

Adım'ın, savaşın Uruş isimli bir yerde cereyan ettiğini söyleyerek verdiğini ifade etmektedir²⁹⁰². İbnü'l Adım, iki ordunun Sinca Nehri üzerindeki köprüünün yakınlarında Uruş denilen bir yerde karşı karşıya geldiklerini bildirmektedir²⁹⁰³. İbnü'l Adım'ın ismini Uruş olarak verdiği yer, eskiden Turuş olarak anılan Adıyaman'a bağlı Kuyulu Köyü'dür. Bu yerin konumu Sinca/Göksu Deresi'ne aşağı yukarı bir fersah uzaktadır ve bu bilgi, *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgiyi tam olarak teyit etmektedir.

Kaynakların hemen hepsi Baudouin ile birlikte olanların pek çoğunun öldürüldüğünü, Kudüs kralı, yeğeni ve bazı adamlarının ise esir edilerek, Joscelin ve Galeran'ın da bulunduğu Harput Kalesi'ne götürüldüğünü söylemektedir. Ancak *1234 Kroniği* Belek'in Baudouin'i Gerger Kalesi önüne götürerek, burada kaleyi kendisine teslim etmesi için ona işkence yaptığını ve nihayet kralın kaleyi Belek'e teslim etmek zorunda kaldığını bildirir. Işın Demirkent kaynakları karşılaştırırken Urfalı Mateos ve *1234 Kroniği*'nin bu hadiseyi, birbiriyle tam bir uyum içerisinde aktardıklarını ancak *1234 Kroniği*'nin Mateos'tan ayrıldığı tek noktanın, Belek'in savaştan sonra Gerger hâkimini tutup, kaleyi kendisine teslim edinceye kadar işkenceye tabi tuttuğunu bildirmiş olması olduğunu söylemektedir. Demirkent bunun gerçeğe ilgisi olmadığını, bilindiği gibi Gerger'in sahibi Ermeni Mikhail'in kalesini Dülük'e mukabil krala vermiş olduğunu bildirenin de yine *1234 Kroniği* yazarı olduğunu söylemekte ve bu noktada *1234 Kroniği*'nin Tritton'a ait çevirisini kaynak olarak vermektedir²⁹⁰⁴. Ancak anladığımız kadarıyla Işın Demirkent burada hata yapmıştır. Zira gerek Tritton'un İngilizce çeviri metninde gerekse Chabot'nun yapmış olduğu Süryanice metin neşrinde Ermeni Mikhail değil, bizzat kralın kendisinden bahsedilmektedir²⁹⁰⁵.

1234 Kroniği başka hiçbir kaynağın değinmediği bu detayı verdikten sonra, diğer kaynaklar gibi Belek'in, Baudouin ve beraberindekileri, Joscelin ve Galeran'ın bulunduğu Hısnı Ziyâd yani Harput Kalesi'ne götürdüğünü söylemektedir. Bunun yanında yazarın, paragrafın son bölümünde Joscelin ve Baudouin'in yakalanma tarihleri üzerine vermiş olduğu bilgiler de yine diğer kaynaklar tarafından müştereken teyit edilmekle birlikte Belek'in Hısnı Ziyâd'dan çıkarken Joscelin ve Galeran'a söylediğini iddia ettiği sözler başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Eğer yazarın

²⁹⁰² Demirkent, Urfa..., II, s. 37

²⁹⁰³ İbnü'l Adım, RHC Or (Fr), III, s. 635

²⁹⁰⁴ Demirkent, Urfa..., II, ss. 35-36

²⁹⁰⁵ Chabot neşri, Cilt: II, s. 89'da ملك Malkā ifadesi verilirken, Tritton neşri, s. 91'de de açık biçimde king ifadesi kullanılmaktadır. Sonuç olarak kaynakların burada kast ettiği kişi kral olmalıdır.

vermiş olduğu bu bilgi doğruysa bu durumda Belek'in tüm faaliyetlerinin yanında Kudüs kralını da ele geçirebilmek için özel bir çaba içerisinde olduğu ve yapmış olduğu eylemlerde, aslında kralı da üzerine çekmek istediği yönünde bir sonuç çıkarılabilir.

[289] Belek'in Yeniden Frenk Bölgelerine Gelmesi ve Yol Açtığı Kötü Sonuçlar:

Belek aynı yıl içinde bir kere daha ordularını topladı ve Urhoy etrafına kamp kurdu. Bahçeleri ve ürünleri tahrip ederek bölgeyi harabeye çevirdi ve oradan ayrılarak Harran'a giderek burayı teslim aldı. Ardından gittiği Haleb de ona teslim oldu. Daha sonra ise Frenk bölgelerine girerek Tell Başer, Dalek ve Azez'i işgal etti. Esir topladı, yağma yaptı ve birçok köyü dağıtarak halkını kendi bölgesine gönderdi. Hısnı Mansur ve Klatyā'ya²⁹⁰⁶ ele geçirdi ve bu sene içerisinde Frenk topraklarında büyük kötülükler yaptı.

Belek'in önce Joscelin ve Galeran, ardından Kudüs kralı II. Baudouin gibi Haçlıların önemli liderlerini esir alması, Carnotensis'in de söylediği gibi Hristiyanlar için ne derece korkunç idiyse, Müslümanlar için de bir o kadar sevinç vesilesi olmuştu. Bu başarısı Belek'e, bugün dâhi kendisini tanımlarken kullanılan *Gazi* unvanını kazandırdı. Ardından Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Müslüman ordularının başkomutanı ilan olundu ve Haleb şehrinin menşuru²⁹⁰⁷ kendisine gönderildi. Ancak Belek bu büyük başarısını ve kazanmış olduğu haklı şöhretin gerekliliklerini yerine getiremedi. Modern tarihçiler Belek'i, böylesine ağır bir travmaya mahkûm ettiği Haçlılara bitirici bir darbe vurmak yerine, tüm dikkatini Haleb şehrini ele geçirmek üzerine yoğunlaştırdığına dikkat çekmektedirler²⁹⁰⁸. Gerçekten de Belek, özellikle Urfa ve Antakya'nın başsız kaldığı bu dönemde buralarla ilgilenmemiş ve tüm dikkatini, amcasının oğlu Bedrüddevle Süleyman'ın hükümdarlığı altında olan Harran ve Haleb üzerine yoğunlaştırmıştı. Belek'in bu tavrının iki nedeni olabilir. Bunlardan birincisi, yukarıda da belirttiğimiz üzere Irak Selçuklu hükümdarı Mahmud'un kendisini Haleb şehrinin hükümdarı olarak tayin etmesi üzerine, Sultan'dan aldığı yetkiyi kullanmak istemesidir. Ancak bu durumda kaynakların hâlihazırda zayıf olduğunu söyledikleri Bedrüddevle Süleyman'ın, adı geçen iki şehri, hele ki arada bir

²⁹⁰⁶ *قلاطيا* Yazar burada muhtemelen daha önce *قلاطيا* Qludyā olarak zikrettiği bölgeyi kast etmektedir. *قلاطيا* ifadesi her ne kadar Galatya'ya da çağrıştırıyor olsa da metnin içerisinde verilen diğer isim olan Hısnı Mansur, coğrafi konum itibarıyla adı geçen bölgenin Qludyā olduğunu düşündürmektedir.

²⁹⁰⁷ Haleb şehrinin valiliğine dair berat.

²⁹⁰⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 37; Runciman, II, s. 134; Alptekin, "Belek b. Behrâm"

de Sultan'ın emri varken, hiçbir mukavemet göstermeksizin teslim etmiş olması gerekirdi. Şartların böyle olduğunu ve Süleyman'ın Haleb'i teslim etmek istemediğini göz önüne alırsak belki de Runciman'ın dediği gibi²⁹⁰⁹, Haleb halkının Belek'i sevmemesi nedeniyle Süleyman halkın, şehrin teslim edilmemesi yönündeki talebini uygulamaya koymuş olabilir. Belek'in tavrının olası bir diğer nedeni ise bizce akla daha yatkın olanıdır.

Bilindiği ve dünya tarihinde onlarca örneği bulunduğu şekliyle, merkezi otoritenin zayıfladığı durumlarda valiler, komutanlar, emirler ya da prensler, çoğu zaman bunu merkezin adına yaptıklarını söyleseler de aslında merkezin bu durumlarla başa çıkacak güçleri olmadığını bilinciyle, devlet otoritesini üzerlerine alarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Belek Gazi'nin son derece aktif bir rol oynadığı bu dönemde de durum tam da tanımını yapmış olduğumuz bir görünüm arz etmekteydi. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından oğlu Mahmud onun yerine sultan olmuşsa da bir süre sonra Sencer bu makamı ondan devralmış ve ülke fiilen ikiye bölünmüş duruma gelmişti. Devletin doğu kanadının hükümdarı Sultan-ı Âzam Sencer batıda, cereyan eden hadiselerle hiç ilgi göstermemekte ve mücadelesini kendi egemenlik sahasında sürdürmekteydi. Sencer'i meşru sultan olarak kabul etmiş bulunan ve Sencer tarafından Irak Selçukluları tahtına oturtulan II. Mahmud ise Irak merkezli hadiselerle ilgilenmekte, bu nedenle Suriye, Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'daki tüm mücadele, buradaki yerel Türkmen beyleri tarafından yürütülmekteydi. Haçlı Seferleri ile demografik ve siyasi yapısında büyük değişiklikler husule gelen bahsi geçen coğrafyalarda bu nedenle Selçuklu sultanlarının değil, bu söylediğimiz yerel Türkmen beylerinin isimleri ön plana çıkmıştır. Bu kişiler, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere bağlı bulundukları devletin ve bu devletin sultanlarının, kendi bölgeleri üzerinde etkili bir tasarruf olanakları olmadığı ortaya çıkınca, özellikle Haçlılarla yapılan mücadelelerde kendi inisiyatiflerini kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde bu bölgelerde Çökürmüş, Çavlı ya da İlgazi gibi Türk beylerinin isimleri sultanların isimlerinin önüne geçmiştir. Bu kişiler, almış oldukları sorumluluk paralelinde mücadelelerini sürdürmek, tebaalarının ihtiyaçlarını karşılamak ve ordularını güçlendirmek için, etraflarında zayıf gördükleri hükümdarları, kim olduklarına bakmadan bertaraf ederek, onların topraklarını da kendi topraklarına katmakta bir beis görmemişlerdir.

²⁹⁰⁹ Runciman, II, s. 134

Belek Gazi de aslında yukarıda ismini vermiş olduğumuz Türk beyleriyle aynı düşünceye sahiptir. Bu doğrultuda hem stratejik önemi hem de hemen tüm kaynakların zayıf bir iktidarı olduğunu söylediği Süleyman'ın, üstelik Haçlıların taarruzlarını iyice artırdıkları böylesi bir dönemde, Haleb'i uzun süre elinde tutamayacağını artık anlaşılmış olması nedeniyle Belek Haleb'e, ama ondan önce yine Süleyman'ın egemenliği altındaki Harran'a karşı hareket etti. Harran'ı kısa bir muhasaranın ardından Bedrüddevle Süleyman'ın idarecilerinin elinden alan Belek, Haleb önüne geldi.

1234 Kroniği Belek'in önce Urfa üzerine gittiğini, bölgeyi tahrip ettikten sonra ayrılarak Harran üzerine giderek burayı teslim aldığını söylemektedir. Ancak kroniğin verdiği bu bilgiyi teyit edecek ikinci bir kaynak bulunmamaktadır. Işın Demirkent, bu haberin doğru olma ihtimali olsa dâhi bunun, Urfa kontluğuna karşı bir hareket olmadığını, yani doğrudan Urfa üzerine düzenlenen bir sefer değil, fakat Haleb yolu üzerindeki kontluk arazisinde birtakım tahribatta bulunmaktan öte bir eylem olmayacağını ifade etmektedir²⁹¹⁰.

Belek'in Haleb'i zaptı hakkındaki bilgileri İslâm kaynaklarından edinmekteyiz. İbnü'l Esir ve onun kaynak olarak kullandığı İbn Kalânîsî'nin birbirleriyle aynı ifadelerle aktardıkları habere göre Harran'ı zapt eden Belek, aynı yılın Rebiülevvel ayında Haleb önlerine gelerek şehri kuşattı²⁹¹¹. Şehrin giriş çıkış yollarını keserek erzak sevkiyatını engelledi ve tüm ekinleri yakarak şehir halkını müşkül durumda bıraktı. Haleb hâkimi Bedrüddevle Süleyman, durumun vahameti karşısında daha fazla direniş göstermeden ve aldığı teminatlar karşılığında, Cemaziyelevvel ayının birinci günü/27 Haziran 1123 tarihinde şehri Belek'e teslim etti²⁹¹².

Verilen tarihlerden anlaşılacağı üzere Belek'in Haleb şehri üzerine yapmış olduğu muhasara bir aydan daha uzun sürmüştür. Belek'in gücünün zirvesinde olduğu bu dönemde Haleb önünde bu denli vakit harcaması, Bedrüddevle iktidarının zafiyetine karşın şehrin savunmasının muhkem olması ve Runciman'ın ifadesini doğru kabul edersek, Belek'in Haleb'de sevelememesinin bir sonucu olarak, şehir halkının da ona teslim olmamak için direniş göstermesi nedeniyle olmalıdır.

²⁹¹⁰ Demirkent, Urfa..., II, s. 38

²⁹¹¹ İbnü'l Esir, Süleyman'ın Esârib'i Haçlılara devretmesinin Belek'in ağına gittiğini ve Süleyman'ın Haleb şehrini uzun süre elinde tutamayacağını düşünmesi üzerine Belek'in Haleb'i almaya karar verdiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, X, s. 483).

²⁹¹² İbnü'l Esir, X, s. 483; İbn Kalânîsî, s. 87

İbn Kalânisi Belek'in aynı yılın Rebiülevvel ayının ilk on günü içerisinde Haleb'in güneybatısındaki Haçlı arazisi içerisinde yer alan el-Bâra Kalesi'ni ele geçirdiğini söylemektedir²⁹¹³. İbn Kalânisi'nin verdiği bu tarih, Haleb'in muhasarasından hemen öncedir. Ancak İbnü'l Adîm, el-Bâra'nın Haleb'in zaptından sonra alındığını iddia eder ki bu, Haleb ile el-Bâra'nın fiziki koşulları²⁹¹⁴ göz önüne alındığında akla daha yatkındır²⁹¹⁵.

Belek'in Haleb'i ele geçirdikten sonra Haçlılara ait bölgelere akınlar yaptığı hususunda kaynaklar hemfikir olsa da pek çoğu farklı yerlerin isimlerini vermektedir. Bar Hebraeus'un suskun kaldığı bu hadiseler hakkında Mihael Rabo Belek'in Tell Başer'i Araplardan ve üç kaleyi daha Araplar ve Frenklerden aldığını söylemektedir²⁹¹⁶. Ancak bu bilginin doğru olması mümkün değildir zira Tell Başer, Urfa Haçlı Kontluğu'nun ikinci önemli şehridir ve birazdan değineceğimiz şekilde Joscelin, Harput Kalesi'nden kaçtıktan sonra bu şehre gelecektir²⁹¹⁷.

[290] Hısnı Ziyâd'da Yaşananlar ve Kont Cuslin'in Kurtuluş Fidyesi Hakkında:

(AG) 1435²⁹¹⁸ yılının Ağustos ayında, Keysun Dağı'ndaki Kaleler Evi olarak bilinen güçlü bir kalenin hizmetindeki yaklaşık yirmi kadar Ermeni askeri²⁹¹⁹, Gufro Almuin ve kraliçe ile birlikte gizli bir plan yaptılar. Fakir askerler olarak Hısnı Ziyâd'e gittiler. İçlerinden on kadarı üzüm, meyve ve tavuk taşıyordu. Bölge köylerindenmiş gibi davranarak büyük Ziyâd Kalesi'ne çıktılar ve kendilerinin muhafız olarak kabul edilmelerini istediklerini söylediler. Geri kalanlar ise arkalarında, dışarıda beklemekteydi ve içeri girenler harekete geçince, onlar da plana dâhil olacaktı. Taşındıkları yüklerle birlikte kalenin üst kapısına kadar çıktılar ve kapıdaki muhafızlara geliş sebeplerini bildirdiler. Onlara, kalenin idarecisi konuşurken kapıların arasında beklemeleri söylendi.

²⁹¹³ İbn Kalânisi, s. 88

²⁹¹⁴ El-Bâra Haleb'in yaklaşık 80 km güneybatısındadır ve bu dönem için Haçlıların kontrolündeki bölgenin içerisindeydi. Dolayısıyla Belek'in Haleb'i almadan el-Bâra'ya gitmiş olması pek akla uygun düşmemektedir.

²⁹¹⁵ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 637

²⁹¹⁶ Michael, s. 636

²⁹¹⁷ Demirkent, Urfa..., II, ss. 38-39. Carnotensis de aynı şekilde Joscelin'in Harput Kalesi'nden kaçtıktan sonra doğruca Tell Başer'e geldiğini söyler (Carnotensis, s. 228).

²⁹¹⁸ M.1123 tarihi diğer kaynaklarla uyum göstermektedir.

²⁹¹⁹ Urfalı Mateos bunların Behesni'den (Besni) gelen on beş kişi olduklarını söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 273). Carnotensis ise nereden geldiklerini açıkça söylemediği ancak Harput civarından olduklarını ifade ettiği elli kişilik bir Ermeni gruptan bahsetmektedir (Carnotensis, s. 224). Bar Hebraeus bu kişileri şehirde (Harput) bulunan Ermeniler olarak ifade ederken (Bar Hebraeus, II, s. 358), Mihael Rabo da aynı şekilde bunların şehirde bulunan ve bir şeyler inşa eden Ermeniler olduklarını söylemektedir (Michael, s. 636).

s.91

Zira o gün, kalenin önde gelenlerine bir ziyafet düzenlenmekteydi. Orada toplanmış olan kalabalık neşe içinde şarap içmekteydi. Etraftaki muhafızların çoğu da onlara bakmakta ve kapılarda sadece iki ya da üç kişi beklemekteydi. O muhafızlar da kapıda bekleyenlerin gelme nedenlerini kale yöneticisine bildirmeye gittiklerinde berikiler atılarak kapıların üzerinde asılı olan kılıçları aldılar ve yakınlardaki muhafızları öldürdüler. Hemen dışarıda bekleyenlere de işaret ettiler ve onlar da gelerek içeridekilere katıldılar ve kale kapılarını ele geçirdiler. Ziyafet için toplanan kalabalığın peşine düştüler ve pek çoğunu ya öldürdüler ya da yaraladılar. Ardından hapishaneyi açtılar ve içeridekileri serbest bıraktılar. Böylece kaleyi ele geçirerek hâkim oldular. Şehirde yaşayan pek çok Ermeni de ellerinden geldiğince onlara katıldılar ve o gün şehirde korkunç eylemler yaptılar.

Hısnı Ziyâd'da meydana gelen hadisenin haberi, o sırada Haleb'de olan Belek'e çok çabuk ulaştı. Türkler, gece gündüz her yönden gelerek çember gibi kalenin etrafını kuşatmaya başladılar. Öyle ki, hiç kimsenin ne içeri girmesi ne de dışarı çıkması mümkün değildi.

Kuşatmanın daha ilk gecesi Cuslin, kaçmak için hazırlık yaptı. Kral Bagdin'e, Urişlem'e varıncaya kadar durup dinlenmeyeceğine ve kaleyi basmak için bir ordu toplayıp getireceğine dair yemin etti. Ardından yanına iki kişi daha alarak yaya olarak kaleden çıktı²⁹²⁰, kuşatmayı yardı ve Allah'ın isteği üzere kaçmayı başardı. Önce Keysum'a, ardından Tell Başer'e, oradan Antyukyā'ya ve nihayet Urişlem'e ulaştı. Herkes, seve seve onunla birlikte gitti ve hep birlikte Hısnı Ziyâd'ı basarak hem kral Bagdin ve Galerani kurtardılar hem de kaledeki sınırsız zenginlikleri ele geçirdiler.

s.92

Belek, hükümdarlığının ve hazinesinin merkezi, kendisine Gazi hanedanı tarafından verilen, güçlü kalesi Hısnı Ziyâd'da yaşananları haber alınca aceleyle ordusunu toparladı ve hızla hareket ederek dört günde, olaylardan on gün sonra kaleye ulaştı. Hemen kaleye karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Tüm savaş silahlarını, Frenkler gelmeden bir an önce içeriye girmek için durup dinlenmeden kalenin surlarına yöneltti. Birkaç gün içinde surlarda bir yarık oluştu. Belek kalenin teslim olmasını istedi. Kimsenin canına ve onuruna zarar gelmeyeceğine söz verdi ve kaleyi kılıçla almak istemediğini bildirdi. O sırada su deposu olarak kullanılan büyük bir kule yerle bir edildi. Bu durum içeridekilerin son ümidinin de kaybolmasına yol açtı ve Galerani, bizzat kendisi Belek'in yanına gelerek onurları ve hayatlarının korunması ile ilgili söz istedi.

²⁹²⁰ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Joscelin'in yanına aldığı bir Ermeni ile kaçtığını söylemektedir (Michael, s. 636; Bar Hebraeus, I, s. 358). Mateos bu kişinin bir piyade askeri olduğunu söylemekte (Urfalı Mateos, s. 273), Carnotensis ise Joscelin'in üç hizmetkârıyla kaçtığını ifade etmektedir (Carnotensis, s. 226).

Belek onlara bunun sağlanacağına dair yemin etti ve böylece kaleyi teslim ettiler. Böylelikle Belek kaleye girdi, ilk iş ihanet eden Ermenileri yakaladı ve onlara ağır işkenceler yaptı. Ardından pek çoğunun derisini yüzdürdü. Kral Bagdin ve Galeran ise daha önce bulundukları hapis haneye geri döndüler.

Birecik hâkimi Galeran, Urfa kontu Joscelin ve Kudüs kralı II. Baudouin, Belek tarafından esir edilmiş ve beraberindekilerle birlikte bir süreden beri Harput Kalesi'nin zindanlarında tutulmaktaydı. Bu esnada hem içerideki esirler hem de dışarıdaki Haçlı ileri gelenleri bu kıymetli esirleri kurtarabilmenin çarelerini aramaktaydı.

Bu ünlü esirlerin zindandan kurtuluş hikâyeleri üzerine bilgiler Latin, İslâm, Ermeni ve Süryani kaynaklarının hepsinde mevcuttur. Bu noktada kaynakların vermiş olduğu bilgiler, detaylardaki birtakım farklılıklar haricinde, olayların seyri bakımından birbirine paraleldir. Işın Demirkent, büyük hadiseler bakımından bile oldukça tafsilatsız kalabilen bu kaynakların, bu hadise üzerine en ince teferruat olarak görülebilecek detaylara yer vermiş olmalarına dikkat çekmektedir²⁹²¹.

Hadise gerçekten de tüm kaynaklarda değerlendirilmekte, özellikle Carnotensis ve verdiği bilgileri ondan aktaran William gibi Latin kaynakları bu hadiseyi detaylıca ve uzun bir şekilde ele almaktadırlar²⁹²². Yerel Hristiyan tarihçilerden Urfalı Mateos da aynı şekilde tafsilatlı bilgilerle olayı aktarırken²⁹²³, *1234 Kroniği* dışındaki diğer iki Süryani tarihçi Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bilgiler daha kısa birer özet gibi olmakla birlikte, yine de kıymetli detaylara haizdirler²⁹²⁴.

Kaynakların bu denli atıfı içerdiği hadise üzerine, aynı kaynakları referans almakta olan modern tarihçiler de uzunca değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi isimli çalışmada, yalnızca küçük detaylar bakımından birbirlerinden ayrılan kaynakların genel olarak aynı hikâyeyi anlatması sebebiyle, hadise hakkında bilgi veren herhangi bir kaynağın ele alınabileceğini öne sürmekte ve kendi değerlendirmesinde Carnotensis'i takip etmekte, ardından da bu bilgileri diğer kaynakların vermiş olduğu detaylarla mukayese etmektedir²⁹²⁵. Diğer

²⁹²¹ Demirkent, Urfa..., II, s. 39

²⁹²² Carnotensis, ss. 224-232; William of Tyre, I, XII, ss. 541-545

²⁹²³ Urfalı Mateos, ss. 273-274

²⁹²⁴ Michael, s. 636; Bar Hebraeus, II, s. 358

²⁹²⁵ Demirkent, Urfa..., s.39 vd.

yandan Runciman da anlatımının merkezine Carnotensis'i yerleştirmekte ve detayları Ordericus Vitalis'in eseriyle desteklemektedir²⁹²⁶.

Ancak kaynakların arasındaki bu ittifak, Joscelin'in kaçışından sonra Belek'in vermiş olduğu tepki noktasında bozulmaktadır. Öncelikle, başta Joscelin ve diğerlerinin Hısnı Ziyâd'ı basarak hem Baudouin ve Galeran'ı kurtardıkları hem de kaledeki sınırsız zenginlikleri ele geçirdiklerini söyleyen ancak Belek'in müdahalesi karşısında kaleyi teslim etmek zorunda kalan Baudouin ve Galeran'ın tekrar hapsedildikleri yere döndüklerini söyleyen *1234 Kroniği*, önce kendisiyle sonra da diğer kaynaklarla çelişmektedir. Zira kroniğin yazarı, hapisteki kralı kurtarmaya gelenlerin içerisinde Joscelin'in de olduğunu söylemekte, ancak daha sonra yalnızca Baudouin ve Galeran'ın ismini vererek Joscelin'in akıbeti hakkında bilgi vermemektedir. Yazar bu bölümdeki çelişkisini bir sonraki paragrafta düzeltecektir.

Diğer kaynaklara bakıldığında ise Joscelin'in Harput Kalesi'ne gitmediğini anlıyoruz. Hadisenin bundan sonraki bölümü hakkında çok kısa bir bilgi veren Bar Hebraeus, Joscelin'in kaçmasının ardından Belek'in Harput'a geldiğini, kaleye karşı mancınıklar yerleştirerek zapt ettiğini, 70 Frenk ve Ermeni'yi öldürdüğünü, ardından Baudouin ile Galeran'ı da yanına alarak Münbiç'e gittiğini söylemekle yetinmektedir²⁹²⁷. Mihael Rabo'da da benzer ifadeler olmakla birlikte farklı detaylar da vardır. Mihael Rabo, Joscelin'in gitmesinin ardından Belek'in gelerek kaleye karşı dört mancınık kurdurduğunu ve bu sayede surları yıkarak kaleyi ele geçirdiğini söyler. Belek kaleye girdikten sonra Haçlılardan 70 kişiyi öldürmüş, geri kalanını ise serbest bırakmıştır. Ardından Baudouin ve Galeran'ı yanına alan Belek, Münbiç'i kuşattığı sırada şehir halkı Joscelin'e bir mesaj göndererek, kendilerini Belek'ten kurtarması durumunda ona vergi ödeyeceklerini bildirmiş, Joscelin'in bunu kabul ederek gelmesi üzerine şafak vaktinden akşama kadar Belek ile aralarında bir savaş meydana gelmiş ve bu savaşta Keysun hâkimi Goeffroy öldürülmüştür²⁹²⁸.

Urfalı Mateos, Belek'in Harput'u almasını biraz daha tafsilatlı biçimde tasvir etmektedir ve Belek'in saldırısının şiddeti karşısında Hristiyanların dehşete düştüklerini ve nihayetinde Galeran'ın Belek'in yanına gelerek kaleyi ona teslim ettiğini ifade etmektedir. Mateos'a göre Belek kaleye girdikten sonra sayıları 65 olan esirleri öldürmüş ve 80 kadar da güzel kadını surlardan aşağıya atarak ölmelerine

²⁹²⁶ Runciman, II, ss. 134-136

²⁹²⁷ Bar Hebraeus, II, s. 358

²⁹²⁸ Michael, s. 636

neden olmuştur. Son derece öfkeli olan Belek, kralı, Galeran'ı ve ismini vermediği kralın yeğenini yeniden hapse attı. Bu sırada Joscelin ve Goeffroy'un²⁹²⁹ başında bulunduğu Haçlı ordusu onların yardımına gelmekteydi. Belek'in kaleyi eline geçirdiği ve esirleri yeniden zindana attığını haber aldıklarında üzülmüşler ve her biri geldiği yere geri dönmüştü²⁹³⁰.

Belek'in mukabil hareketi hakkındaki bilgiler Carnotensis ve onu takip eden William tarafından çok daha detay içerecek biçimde verilmektedir. Carnotensis, Harput'ta olanları ve Joscelin'in kaçtığını haber alan Belek'in hemen kaleye gittiğini ve Baudouin'e övgü dolu sözler söyledikten sonra, kaleyi kendisine teslim etmeleri karşılığında güven içinde Urfa ya da Antakya'ya gitmelerini temin edeceğine dair söz verdiğini ifade etmektedir. Aksi takdirde sonuç her ikisi için de kötü olacaktır. Ne var ki Kudüs kralı bu öneriyi reddetmiştir ve kralın bu tutumuna öfkelenen Belek, kalenin altına tüneller kazdırarak buraları kereste ile doldurmuş ve ateşe vermiştir. Tünellerdeki yangın, surun bir bölümünün ve yakındaki kulelerden birinin çökmesine yol açmış, korkudan dehşete düşen Baudouin ve adamları Belek'in merhametine teslim olmuşlardır. Baudouin, Galeran ve kralın yeğeninin canını bağışlayan Belek onları Harran'a götürmüş, bu sırada krala yardım eden Ermenilerden bazılarını asmış, bazılarının derilerini yüzdürmüş ve bazılarını da kılıçla ikiye böldürmüştür.

Carnotensis, Harput'ta bunlar yaşanırken Joscelin ve yanına aldığı Haçlı ordularının Tell Başer'e ulaştıkları sırada Harput Kalesi'nin yeniden Türklerin eline geçtiğini ve kral ile yanındakilerin de tekrar zindana atıldıklarını öğrendiklerini, bu durum karşısında Haleb şehrine yöneldiklerini söylemektedir. Haleb önlerine gelen Haçlılar şehrin etrafını yakmış ve tahrip etmişler, dört gün burada kaldıktan sonra, yiyecek sıkıntısının ortaya çıkması nedeniyle geri dönmüşlerdir²⁹³¹.

Carnotensis'in açık bir ifadeyle, çok uzaklarda cereyan ettiği için zar zor haber alabildikleri ve bu nedenle bunları başkalarından duyduğunu söylediği hadiseler hakkında William da Carnotensis ile aynı bilgileri paylaşmaktadır. William,

²⁹²⁹ Urfalı Mateos bu kişinin bu dönemde tüm Haçlı ordularının komutanı olduğunu ve büyük bir cesaretle Kudüs, Antakya ve Urfa'yı Türklere karşı müdafaa ettiğini söylemektedir. Ancak biz yukarıdaki değerlendirmemizde Goeffroy'un Maraş şehrinin hâkimi olup, Joscelin'in yokluğunda Urfa'nın da idaresi için görevlendirildiğini belirtmiştik. Kaldı ki diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre II. Baudouin'in esir düşmesi üzerine onun sorumluluğunda olan diğer iki şehir yani Kudüs ve Antakya'nın idaresi de Sidon ve Caeserea hâkimi Eustache Garnier'e tevdi edilmiş, onun 15 Haziran 1123 tarihindeki ölümünün ardından bu göreve Taberiye hâkimi William de Bures geçmiştir. Bilgi için bkz, Carnotensis, s. 217 ve s. 223.

²⁹³⁰ Urfalı Mateos, s. 274

²⁹³¹ Carnotensis, ss. 230-231

Carnotensis'ten edinmiş olduğu bilgileri biraz daha ağdalayarak ve özünde farklı hiçbir bilgi vermediği haliyle, daha uzun anlatmaktadır²⁹³².

Konu hakkında bilgi veren İslâm kaynakları, Latin yazarlar kadar detay vermemektedir. Müslüman müellifler hadiseyi genel bir özet şeklinde vermekle birlikte birtakım bilgileri de hatalı verilerle paylaşmaktadırlar. İbn Kalânisî'nin kayıtlarının dönemi kapsayan bölümünde bir boşluk olması nedeniyle, hadise hakkında ne kadar detay verdiğini kestirme olanağı yoktur. Yine de İbn Kalânisî'nin kayıtlarının elde olan kısımlarından hadisenin genel hatlarını öğrenebilme olanağımız bulunmaktadır. Buna göre Baudouin, Joscelin, Haçlı komutanları ve diğer esirler, aralarında çevirdikleri bir hile neticesinde kaleyi ele geçirerek kaçmışlardı²⁹³³. Baudouin kaçmayı başarmış ve kurtulmuştu. Aynı ay içerisinde Nûrüddevle Belek ordusuyla birlikte kaleye geldi ve burayı Frenklerden geri alıncaya kadar kaleyi kuşattı²⁹³⁴. Paylaştığı bilgilerin çoğunluğunu İbn Kalânisî'den derleyen İbnü'l Esir, Harput Kalesi'nde esir tutulan Haçlı liderlerinin hileyle bazı askerleri kendi taraflarına çektiklerini, sonra üstünlüğü ele alarak kaleye hâkim olduklarını bildirir. İbnü'l Esir Baudouin'in, bulduğu bir deveye binerek gece vakti kaçtığını, kralın kaçtığı ve kalenin ele geçirildiğini haber alan Belek'in gelerek kaleyi muhasara ettiğini, Haçlıları sıkıştırdığını ve kaleyi geri almaya muvaffak olduğunu söyler²⁹³⁵.

Görüldüğü üzere İbn Kalânisî konu hakkında fazla bilgi sahibi değildir ve kaleden kaçanın Baudouin değil, Joscelin olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla ondan alıntı yapan İbnü'l Esir de pek detay vermemekte ve İbn Kalânisî'nin hatasını tekrar etmektedir. Bu noktada İbnü'l Adîm'in verdiği bilgiler daha doğrudur. İbnü'l Adîm öncelikle kaleden ayrılan kişinin Joscelin olduğunu teyit etmekte ve olayların gidişatını genel hatlarıyla vermektedir. Bunun yanında Belek'in Harput Kalesi'nin ele geçirme tarihini veren tek kaynak olan İbnü'l Adîm, bu tarihi 23 Receb 517/16 Eylül 1123 olarak vermektedir²⁹³⁶. Joscelin'in Harput'tan kaçışı ve sonrasında gelişen olaylar sürecini İbnü'l Adîm, el-Azîmî ve Carnotensis'in verdiği bilgilerle tartışan Demirkent, İbnü'l Adîm'in verdiği tarihin doğru olması gerektiğini ileri sürmektedir²⁹³⁷.

²⁹³² William of Tyre, I, XII, ss. 544-545

²⁹³³ Buradaki ifade “zindandan kurtulmuşlardı” şeklinde olmalıdır.

²⁹³⁴ İbn Kalânisî, s. 88

²⁹³⁵ İbnü'l Esir, X, s. 485

²⁹³⁶ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 637

²⁹³⁷ Hadiselerin kronolojisi üzerine tartışmalar için bkz, Demirkent, Urfa..., II, ss. 43-44

olduğu çelişkiyi de gidermektedir²⁹⁴². Joscelin'in Harput'tan kaçmasının ardından gittiği yerleri önceki kısımda aktaran yazar burada, Joscelin'i Kudüs'ten alarak doğruca Haleb önlerine getirmekte, bu süreçle ilgili detayları ise atlamaktadır. Bu arada Haçlıların, Harput'un Belek tarafından tekrar ele geçirildiğini Haleb'de öğrendiklerini söylemektedir. Ancak diğer kaynaklar bu noktada farklı görüş belirtmektedirler. Örneğin Carnotensis ve takipçisi William, Haçlıların bu haberi Tell Başer'e geldikleri sırada öğrendiklerini söyler²⁹⁴³. Haçlı kroniklerinin verdiği bu bilgiyi modern tarihçiler de kabul etmektedir. Zira kaçtıktan sonra Tell Başer ve Antakya üzerinden Kudüs'e giden ve yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra geri dönen Joscelin'in, Harput'a gitmek için acele ettiği görülmektedir²⁹⁴⁴. Bu nedenle Haleb değil, doğruca Harput üzerine gitmesi ve yolda da kendi arazisi olan Tell Başer'e uğramış olması son derece muhtemeldir.

Ne var ki Joscelin ve beraberindeki Haçlı kuvvetleri Tell Başer'e geldiklerinde, Belek'in Harput Kalesi'nin yeniden eline geçirdiğini, düzeni sağlayarak Baudouin, Galeran ve diğerlerini yeniden zindana atmış olduğunu öğrendiler. Haçlı ordusu, muhtemelen büyük bir şaşkınlıkla karşıladığı bu haber karşısında devam etmenin yersiz olduğunu düşünmüş olacak ki geri dönerek Haleb üzerine gitti²⁹⁴⁵.

Haçlı ordusunun Haleb önlerine geldiğinde, *1234 Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi şehrin karşısındaki Cevşen Dağı'nda kamp kurmuş olması muhtemeldir. Kaldı ki bu bilgiyi teyit edecek ya da çürütecek başka bir kaynağımız bulunmamaktadır. Fakat burada şöyle bir detay verilmektedir ki, diğer kaynakların hemen hepsi, Haçlıların Haleb civarını yakıp yıktıklarını ve büyük bir tahribata yol açtıklarını söylemektedir²⁹⁴⁶. *1234 Kroniği* buna ek olarak Haçlıların iki tane de camiye tahrip

²⁹⁴² Yazar bir önceki paragrafta Joscelin ve beraberindekilerin Harput'a gelerek Baudouin, Galeran ve diğer esirleri kurtardığını söylemekte ancak Belek'in gelerek kaleyi ele geçirmesi sırasında yalnızca Baudouin ve Galeran'ın ismini zikrederek, Joscelin'den bahis açmamaktadır.

²⁹⁴³ Carnotensis, s. 230; William of Tyre, I, XII, s. 545

²⁹⁴⁴ Joscelin'in Harput'tan kaçtıktan sonraki hareketlerinin kronolojisi için bkz, Demirkent, Urfa..., II, s. 44

²⁹⁴⁵ Steven Runciman Belek'in Harput'a, çağdaşlarını dâhi şaşırtacak derecede bir hızla gittiğini ifade etmektedir (Runciman, II, s. 135). Runciman ayrıca Joscelin ve Haçlıların, Belek'in Harput'u ele geçirdikten sonra esirleri alarak onları Harran'a götürdüğünü ancak Haçlıların Harran'a bir sefer yapacak durumda olmadıklarını ifade ederek Haleb üzerine döndüklerini söylemektedir (Runciman, II, s. 136). Işın Demirkent'e göre Joscelin'in Harput'a gitmemesinin nedeni Belek'in hala orda olmasıdır (Demirkent, Urfa..., II, s. 45). Demirkent Belek'in Haleb'e dönüşünün M.1124 yılının Ocak ayının ortalarında olduğunu ve aradaki zaman zarfında Haçlıların Haleb bölgesine büyük zarar verdikleri saldırılarının cereyan ettiğini belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 47). Netice itibarıyla hangi tarihinin vermiş olduğu bilgi doğru olursa olsun Joscelin, Belek'in yokluğunu da fırsat olarak değerlendirmiş ve Haçlılar Haleb üzerine gitmişlerdir.

²⁹⁴⁶ Joscelin'in Haleb civarında yapmış olduğu saldırı ve yağma hareketinin detayları için bkz, İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 637-638; Krş, Demirkent, Urfa..., II, ss. 45-46

ettiğini söylemektedir. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde Haleb'deki Müslüman ahali ve yöneticilerin, şehir içerisindeki Hristiyanlara ve mabetlere yönelik tutumlarının alt yapısı daha sağlam bir temele oturmaktadır.

Işın Demirkent'e göre Joscelin'in vahşi yağma hareketleri Haleb'deki Müslümanları galeyana getirmiş, Haleb kadısı İbnü'l Haşâb ve şehrin ileri gelenlerinin muvafakati ile şehirde bulunan kiliselerin mihrapları yıkılmış ve pek çoğu camiye çevrilmiştir. Neticede Hristiyanlar için yalnızca iki kilise bırakılmıştı²⁹⁴⁷. Runciman Belek'in Haleb'deki idarecilerinin, Haçlıların bu icraatları karşısında şehirdeki kiliseleri camiye çevirmekten başka bir şey yapamadıklarını ifade etmektedir. Runciman'a göre bu yapılanlar Latinlerin kılını bile kıpırdatmazken, yerli Hristiyanları Müslümanların aleyhine döndürmekten başka bir işe yaramamıştır ki son tahlilde Runciman'ın bu yorumu doğrudur.

Joscelin'in Haleb civarında yaptığı faaliyetleri en tafsilatlı biçimde aktaran İbnü'l Adîm aynı zamanda şehir içerisinde gerçekleşen hadiseleri de vermektedir. İbnü'l Adîm bu noktada *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgileri destekler mahiyettedir. Ancak şehrin içerisinde yaşanan hadiseler üzerine *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu detaylar başka hiçbir kaynakta yer almaması bakımından önem arz etmektedir.

[292] Belek'in Mabug Şehrinde Frenklerle Yaptığı Savaş; Yenilgisi, Ölümü ve Kardeşi Davud'un Hükümdarlığı Hakkında:

Emir Belek, Cuslin'in Haleb'i kuşatmak için bir ordu topladığını haber alınca aceleyle kendi ordusunu topladı ve Mabug yakınlarına gelerek kamp kurdu. Mabug halkı kendisine boyun eğmeyince bölgeyi tahrip etti. Cuslin de onunla savaşmak için hazırlıklarını tamamladı, ordusunu topladı ve yanına Gufro Almuin, bir başka Gufro ve Mahi'yi²⁹⁴⁸ alarak Mabug yakınlarında Belek ile karşılaştı.

s.94

Aralarında meydana gelen savaşta Belek yenildi ve ordusundan pek çok kişiyi kaybetti. Mabug'a geri döndü ve savaşta kendisine yardım etmedikleri için şehir halkından intikam almak istedi. Bu sırada surlardan atılan bir okla vuruldu ve hayatını kaybetti. Onu Haleb'e götürdüler ve Artukoğulları'ndan ayrı bir yere gömdüler.

Haçlı Seferleri'nin başladığı dönemden itibaren, Haçlı kabileleri ilk etapta Anadolu'da, Anadolu Selçukluları ve Danişmendliler tarafından durdurulmaya

²⁹⁴⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 46

²⁹⁴⁸ , Anteb, Dülük ve Raban hâkimi Mahuis.

çalışılmış, özellikle Halkın Haçlı Seferi ve 1101 Yılı Haçlı Seferleri olarak anılan girişimler bahsi geçen Anadolu Türkleri'nin mukavemeti neticesinde tamamen ortadan kaldırılmıştı. Ancak Anadolu Selçukluları ve Danişmendliler, I. Haçlı Seferi ya da Baronların Haçlı Seferi olarak isimlendirilen büyük hareketin önüne geçememiş ve bu seferde gelen Avrupalı Hristiyanlardan oluşan ordular Suriye'ye ulaşarak, burada bir takım siyasi teşekkülleri tesis etmeye muvaffak olmuşlardı. Suriye ve Irak Müslümanlarının, Antakya'da Yağisiyan ve ardından Kürboğa'nın yenilgileri ile başlayan Haçlılara mukavemeti, zaman içerisinde Haçlılar karşısında edindikleri kazanımlar vesilesiyle uzun soluklu bir mücadeleye dönüşürken bu bölge, Müslümanları için önemli bir cihad kapısı olmuştu. M.1098 yılından beri süre gelen bu mücadele devresinde kimi isimler, Haçlılar karşısında kazandıkları başarılarla daima ön planda olmuşlardır. Çökürmüş, Çavlı, Mevdûd ve İlğazi gibi önemli Türk bey ve komutanları, zaman içinde Haçlılara karşı büyük zaferler kazanmış ve Urfa haricinde Haçlıları Fırat Nehri'nin batı kesiminde ve özellikle Akdeniz'in sahil kesimi ve buraya yakın bölgelerde tutmayı başarmışlardır. Bu isimlere en son eklenen ise Mardin Artuklu Emiri İlğazi'nin ölümünün ardından Haçlılarla mücadelede başrole soyunmuş olan Belek'tir. Belek, altı ay gibi bir zaman içerisinde Urfa kontu Joscelin, Birecik kontu Galeran ve Kudüs kralı II. Baudouin'i esir ederek çok büyük bir başarıya imza atmanın yanında, Haçlılar için en korktukları düşman, Müslümanlar için ise gerçek bir kahraman kisvesine bürünmüştür. Bu nedenden dolayı Belek'in ölümü de üzerinde çok konuşulan bir hadise olarak görülmüş ve Müslüman tarihçiler fakat daha ziyade Hristiyan tarihçiler tarafından en tafsilatlı bir biçimde çalışmalarındaki yerini almıştır.

İslâm tarihçileri Belek'in ölümü üzerine Hristiyan tarihçiler kadar detaylı bilgi vermemekle birlikte, yine de hadisenin açıklamasına yönelik bilgilerin çoğunluğunu paylaşmaktadırlar. Işın Demirkent, Joscelin ve II. Baudouin'in esareti ile Joscelin'in maceralı kaşışı üzerine kaynakların sayfalarında genişçe yer ayırmasına rağmen, İbnü'l Adîm dışındaki kaynakların bundan sonraki hadiseler konusunda son derece kısır bilgiler verdiklerini söylemektedir. Bununla birlikte bu kaynaklar, Belek'in son faaliyeti ve ölümüyle yeniden harekete geçmişler ve bu nedenle de çeşitli rivayetler²⁹⁴⁹ ortaya çıkmıştır. Demirkent, bu dönem hakkında bilgi veren İslâm kaynakları içerisinde en eskisi ve hadisenin en yakın şahidi olan Azîmî'nin, kısa fakat yoğun

²⁹⁴⁹ Demirkent, Urfa..., II, s. 48

rivayetinde olayın tüm şahıslarına ve Belek'in ölüm şekline, birer kelime ile dahi olsa temas ederek diğer kaynakların vermiş olduğu bilgilerin değerlendirilmesinde önemli bir ölçü olduğunu ifade etmektedir²⁹⁵⁰.

Belek'in ölümü hakkında bilgi veren tarihçilerden İbnü'l Esir onun H.518 yılının Safer ayında (Mart-Nisan 1124) Münbiç hâkimi Hasan el-Baalbeki'yi²⁹⁵¹ tevkif ettiğini ve Münbiç üzerine yürüyerek burayı zapt ettiğini söyler. Ancak şehrin kalesi teslim olmamış ve bu sırada Haçlılar, Münbiç'e yardıma gelmişlerdir. Haçlıların geldiğini haber alan Belek, ordusunun bir kısmını muhasarayı sürdürmeleri için bırakarak Haçlıların üzerine gitmiş ve onları mağlup ederek pek çoğunu öldürmüştür. Bu savaşın ardından Münbiç'e geri dönen Belek, bu sırada kaleden atılan bir ok yüzünden yaralanmış ve ölmüştür²⁹⁵².

İbn Kalânisi'nin hiçbir bilgi vermediği Belek'in ölümü hadisesi üzerine en tafsilatlı bilgiyi İbnü'l Adîm vermektedir²⁹⁵³. İbnü'l Adîm Joscelin'in Haleb civarında yapmış olduğu saldırıları detaylı biçimde anlattıktan sonra Belek'in Tell Başer üzerine yapmak istediği sefere katılması için Münbiç hâkimi Hasan'ı getirmesi için amcasının oğlu Timurtaş'ı görevlendirdiğini söyler. İbnü'l Adîm'e göre Belek'in asıl niyeti, bağlılığından şüpheye düştüğü Hasan'ı ele geçirmektir ve Timurtaş Hasan'ı getirdiği zaman Belek onu tutuklamıştır. Ardından Timurtaş Münbiç'e gelerek şehri ele geçirmişse de Hasan'ın kardeşi İsa, içkaleye çekilerek savunmayı sürdürmüştür. İsa bir yandan kaleyi savunurken diğer yandan da Joscelin'e, kendisine yardıma gelmesi için haber göndermiş ve Münbiç'i kendisine teslim edeceği vaadinde bulunmuştur. Bunun üzerine Joscelin Kudüs, Trablus ve Haçlılara ait diğer bölgelerden topladığı 10 bin kişilik bir orduyla Münbiç üzerine geldi²⁹⁵⁴. Joscelin'in gelmekte olduğunu haber alan Belek ona karşı gitti ve iki taraf 18 Rebiülevvel 518/5 Mayıs 1124 tarihinde karşı

²⁹⁵⁰ Demirkent, Urfa..., II, s. 48

²⁹⁵¹ Bu kişinin ismi kimi kaynaklara göre Hasan bin Gümüştekin'dir.

²⁹⁵² İbnü'l Esir, X, s. 489

²⁹⁵³ Işın Demirkent, Belek'in icraatları üzerine ayrıntılı bilgiler vermiş olan İbn Kalânisi'nin çalışmasının, Belek'in ölümünü de içeren bir parçasının kaybolmuş olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 48).

²⁹⁵⁴ Demirkent, İbnü'l Adîm'in bu kaydının Röhrich, Hagenmeyer ve Nicholson gibi tarihçiler tarafından, Haçlıların bu sırada Sûr şehrini kuşatmakla meşgul olmaları nedeniyle kendisine yardım edemeyeceklerini öne sürerek reddettiklerini bildirmektedir. Ancak Demirkent bu tavrın adı geçen tarihçilerin Joscelin'in mağlubiyetini mazur gösterme çabası olduğunu, bu iddianın her ne kadar Carnotensis'in Joscelin'in yanındaki asker miktarının az olduğunu söylemesiyle desteklense de Urfalı Mateos'un, Maraş hâkimi Geoffroy ve Dülük, Anteb ve Raban kontu Mahuis'in de Joscelin'i ordularıyla desteklediğini söylediğini hatırlatarak, hâlihazırda Urfa ve Antakya birliklerine de sahip olan Joscelin'in ordusunun hiç de azımsanamayacak bir kuvvette olduğunu altını çizmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 50, Dn.209).

karşıya geldi. Aralarında cereyan eden savaşta Haçlılar yenildi ve Müslümanlar günün sonuna kadar kaçan Frenkleri kovaladı; bir kısmını öldürdüler, bir kısmını da esir aldılar²⁹⁵⁵. Zaferle Münbiç'e dönen Belek tüm geceyi ibadetle geçirdi ve Haçlılara karşı giriştiği mücadelede zaferlerini sürdürebilmesi için dua etti. Ertesi gün Münbiç'in içkalesi üzerine yapılacak saldırıda kullanılacak olan mancınıklara uygun bir yer belirlemek için Münbiç'in içkalesine yaklaştı. Üzerinde beyaz bir elbise ve elinde kalkanı vardı. Bir yandan mancınıkları uygun yere yerleştirmeye çalışırken diğer yandan da Münbiç'in muhasarasını Timurtaş'a bırakıp, Sûr şehrine yardıma gitmeyi düşünüyordu. Tam bu sırada içkaleden, kimi rivayetlere göre bizzat İsa'nın atmış olduğu bir ok köprücük kemiğine saplandı. Oku kendi eliyle çekip çıkaran Belek, okun üzerine tükürerek “*Bu, bütün Müslümanları öldürecek*” dedikten hemen sonra öldü²⁹⁵⁶.

Müslüman müelliflerinin ifadelerine karşın Haçlı kronikçilerin söyledikleri çok farklıdır. Fulcherius Carnotensis ve onu takip ederek hikâyesini daha da geliştiren Sur piskoposu William'ın kayıtlarına baktığımızda bambaşka bir hikâye ile karşılaşmaktayız. Carnotensis, kendilerinin Sûr şehrinin dışında kuşatma makinelerini hazırlamakla meşgul bulundukları bir sırada Belek'in ordusunu ve müttefiklerini bir araya getirdiğini ve 5 bin atlı ile 7 bin yayadan müteşekkil bu ordunun Haleb'den yola çıkarak Mayıs ayının başında Hieropolis'e (Münbiç) ulaştıklarını söyler. Carnotensis'in hikâyesinin devamında, Belek Münbiç'i kuşatmış, bu sırada gönderilen ulaklar Antakya'da bulunan Joscelin'e olanları anlatmış ve Joscelin hızla Münbiç'e gitmiştir. Joscelin beraberindeki az sayıda Hristiyan'la birlikte korkmadan ilerlemiş ve çok geçmeden beklenen savaş gerçekleşmiştir. Savaşta Türkler üç defa püskürtülmelerine rağmen geri gelmişler ve bu sırada Belek ölümcül biçimde yaralanmıştı. Belek'in öldüğünü gören adamları ise kaçmaya başlamışlardı. Joscelin savaşın ardından Belek'in kesin olarak ölüp ölmediğini öğrenmek amacıyla adamlarını onun cesedini aramaya göndermişler, adamları Belek'i ünlü zırhından tanımışlar ve

²⁹⁵⁵ Urfalı Mateos, şiddetli bir muharebe olduğunu, Müslümanların sayıca fazla Hristiyanların ise az olduğunu söylemektedir. Buna karşın Haçlıların Türkleri geri püskürttüklerini, Türklerin bir grubunun kaçmaya başladığını, Joscelin'in de Türklerin ordusunun bir başka kolunu kılıçtan geçirdiğini, ancak tam bu sırada Türk ordusunun başka bir kolunun Maraş askerleriyle Joscelin'i çember içine aldıklarını ve pek çoğunu öldürdüklerini eklemektedir. Mateos'a göre mağlup olan Joscelin savaş alanından kaçmış ve ertesi gün Tell Başer'e gitmiştir (Urfalı Mateos, s. 277).

²⁹⁵⁶ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 641-642; *Kırş*, Demirkent, Urfa..., II, ss. 49-51. Steven Runciman Belek'in son sözlerinde yanılmadığını, Haçlıların bugüne kadar gördükleri en cesur ve akıllı komutanın Belek olduğunu ve onun ölümünün ardından Artukoğullarının büyük kudretinin (en azından Suriye için) kısa zamanda çökeceğini söylemektedir (Runciman, II, s. 136).

içlerinden biri Belek'in başını keserek Joscelin'e götürmüştür. Joscelin, başarısının bir işareti olarak Belek'in kesik başının Antakya'ya götürülmesini emretmişti. Carnotensis bu hikâyeyi kendisine bu savaş sırasında orduda yer alan ve Belek'in kesik başını bir çuval içerisinde Sûr ve Kudüs'e taşıyan birinin anlattığını belirtmektedir²⁹⁵⁷.

Görüldüğü üzere Carnotensis'in hikâyesi tamamen diğer kaynaklardan farklı, teyide muhtaç ve inanılması güç ifadelerle doludur. Demirkent, Carnotensis'in bizim elimizde olmayan farklı bir versiyonunda yazarın, Belek'in daha evvel görmüş olduğu bir rüyanın gerçekleşmesi olarak gösterdiği hadisede Joscelin'in çarpışma sırasında Belek'i fark etmeden öldürdüğünü, sonrasında bu kişinin Belek olduğunu anlayınca onun başını keserek zaferinin bir nişanesi olarak Antakya'ya gönderdiğini ve bu büyük zaferini her tarafa ilan ettiğini söylemektedir²⁹⁵⁸. Demirkent Willermus'un da aynı hikâyeyi, daha da süsleyerek anlattığını ve buna ek olarak Belek'in başını getiren genç bir Hristiyan askerinin Trablus kontu Pons tarafından Sûr şehrinin önünde şövalyeliğe yükseltildiğini ifade etmektedir²⁹⁵⁹.

[293] Venedikliler²⁹⁶⁰ Olarak Adlandırılan Başka Frenkler'in Yola Çıkması ve Deniz Kıyısındaki Şur Şehri Üzerine Yaptıkları Sefer Hakkında²⁹⁶¹:

(AG) 1435 yılında Hısnı Ziyâd'daki olaylar yaşanırken, Frenklerin soyundan Venedikliler olarak adlandırılan bir millet büyük bir kalabalıkla birlikte harekete geçti. Çok sayıdaki gemiye binerek, kralları Dukus²⁹⁶² ile birlikte deniz

²⁹⁵⁷ Carnotensis, ss. 240-241

²⁹⁵⁸ Carnotensis'in anlattığına göre Belek bir gece rüyasında gözlerinin Joscelin tarafından oyulduğunu görmüş, bu rüyayı ilk önce papazlara yorumlatmış ve papazlar ona eğer Joscelin'in eline düşerse başına bu tür bir kötülük geleceğini söylemişlerdi. Belek bunun üzerine Joscelin'i öldürtmek için adamlarını Harput Kalesi'ne göndermiş ancak bu adamlar ulaşmadan önce Joscelin kaleden kaçmayı başarmıştır (Carnotensis, ss. 225-226). Carnotensis'in Belek'in rüyasıyla ilgili anlattıkları elimizdeki versiyonda bulunmasına rağmen, daha sonra Belek'in öldürülmesi hadisesine dair kayıtları bizim elimizdeki versiyonda yer almamaktadır.

²⁹⁵⁹ Demirkent, Urfa..., II, s. 51. Demirkent'in bu ifadesine rağmen biz, William'ın elimizdeki versiyonunda bu yönde bir bilgiye rast gelemedik fakat Demirkent'in verdiği bu bilgiyi Carnotensis'in çalışmasında bulduk. Buna göre bahsi geçen Hristiyan askeri Joscelin'in uşağıdır ve bu sevindirici haberi Sûr şehrinin önündeki Haçlılara getirdiğinde, Trablus kontu tarafından şövalye silahlarıyla donatılarak şövalye silahtarlığına terfi ettirilmiştir (Carnotensis, s. 241). Eğer Demirkent, elindeki William versiyonunda bu bilgiyi görmüşse bu durumda William bu bilgiyi Carnotensis'ten almış olmalıdır. Ancak çalışmasında defalarca Carnotensis'in eserinden alıntı yapmış bulunan Demirkent'in, esasında Carnotensis'te yer alan bu bilgiyi atlamış olması, muhtemelen tarihçinin elindeki Carnotensis versiyonunda bu bilginin bulunmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Kaldı ki bizim elimizdeki William versiyonunda da Belek'in öldürülmesine dair bilgiler yer almamakta ve yazar yalnızca, Münbiç yakınlarında düşmanla yapılan savaşta Hristiyanların, hazırlıksız yakaladıkları düşmana karşı büyük bir zafer kazandıkları ve pek çoğunu öldürdükten, kadın ve erkek pek çok kişiyi de esir olarak aldıktan sonra geri döndüklerini anlatmaktadır (William of Tyre, I, XII, s. 545).

²⁹⁶⁰ **صليبيون** Venedikliler.

²⁹⁶¹ Venedik Haçlı Seferi (M.1122-1124).

²⁹⁶² **دوگه** Doge: Eski Venedik şehir devletlerinde başkanlık unvanı. Burada ismi zikredilmeyen Venedik Doge'si Domenico Michiel'dir (ö: 1130). M.1117-1130 yılları arası Venedik Doge'si.

yoluyla ilerleyip Filistin'de karaya çıkmayı planladılar. Filistin'e vardıktan sonra Şur ve Şidon kıyılarına gittiler ve burada gemilerini sahile çıkardılar. Frenkler onların gediğini duyunca, kral Bagdin esir olduğu için Frenklerin Urişlem patriği²⁹⁶³ onlara geldi. Kalabalık bir nüfusa sahip olduğu ve hala Müslümanların elinde olduğu için Şur şehrini kuşatma altına aldılar. Zira bölgede Frenklerin elindeki yerlerden kaçan herkes, Müslümanlar kendilerini kabul ettiği için oraya gitmekteydi. Frenkler şehre karşı, karadan ve denizden şiddetli bir saldırı başlattılar. Şehre karşı her türlü savaş aletlerini ve büyük mancınıkları kullanarak gece gündüz saldırmaya devam ettiler. Her bir katı on cubit²⁹⁶⁴ yüksekliğinde yedi katlı iki sağlam ahşap kule yaptılar.

s.95

Neft yağı zarar vermesin diye etraflarını ıslak meşe levhalarla çevirdiler. Bitirdiklerinde onları surlara yaklaştırdılar. Ancak şehri çevreleyen bir değil üç tane sur vardı ve iki dış surun arasında derin hendekler bulunmaktaydı. Surların üzerindeki iyi silahlanmıştı ve Şurlular cesur savaşıyorlardı. Kuşatma yedi ay kadar sürdü ve bu sürenin sonunda nihayet surlarda bir gedik açıldı. Bu sürede pek çok kule de tahrip edilmişti. Şehrin içindekiler, gıda maddeleri yeteri kadar olduğu için endişe etmemekteydi. Ancak ne zaman ki yiyecek azalmaya başladı işte o zaman şehirdekiler için sıkıntılar baş gösterdi. Şehrin Meşreynli idarecisi de onlara ümit veremiyordu. Daha sonra Darmsuq valisine, kendilerine yardım etmesi ve yönetmesi yönünde talepte bulundular. Aralarındaki haberleşme kuşlar vasıtasıyla gerçekleşti. Çünkü Frenklerin kuşatması nedeniyle ne içeri biri girebiliyordu ne de dışarı çıkabiliyordu. Darmsuq valisi, onların yardımına gitmek için büyük bir ordu topladı ve güvercin yoluyla şu mesajı gönderdi: "Birkaç güne kadar güçlü bir orduyla yanınıza geliyorum. Güçlü olun, cesur olun, vazgeçmeyin." Ancak Allah'ın takdiri üzere mesajı taşıyan güvercin, Frenklerin kampına düştü. Frenkler mektubu okudular ve onun yerine şehirdekiler aksi yönde bir mektup yazdılar. Mektupta şunlar yazılıydı: "Siz, Şur halkına bildiririz ki, siz bize yardımınıza gelmemiz için yazdınız fakat bizim sizin yardımınıza gelecek ne gücümüz ne de sizi kuşatanlara karşı koyabilecek hazır bir ordumuz yok. Size ümit veremiyoruz. Sizler, hayatlarınız üzerine yemin alın ve şehri teslim edin." Sonra mektubu bir güvercine bağlayarak gönderdiler. Şehirdekiler mektubu alınca, gıda maddelerinin de yetersiz olmasından dolayı ümitsizliğe düştüler.

²⁹⁶³ Gormond de Picquigny (ö: 1128). M.1118-1128 yılları arasın Kudüs'ün Latin patriği.

²⁹⁶⁴ 1 cubit= 45.72 cm. Bu hesaba göre her bir kule en az 32 m olmalıdır ancak bu dönemde böylesine yüksek bir ahşap kulenin yapılıp yapılamayacağı tartışmalıdır. Günümüzde eski Sûr şehrinin kalıntılarında antik dönemden kalma sütunlar bulunmaktadır ve bu sütunların yüksekliği 1234 Kroniği yazarının vermiş olduğu rakama yakındır (35 m). Yazar bu bilgiyi ne şekilde elde etmiş olursa olsun, edindiği bilgide sütunlar ile kulelerin ölçüleri birbirine karıştırılmış olabilir ya da bu hatayı bizzat yazarımız yapmış da olabilir.

Büyük İskender'in²⁹⁶⁵ Şur'u kuşattığı zamanla ilgili bir rivayet vardır.

s.96

İskender'in Şur üzerine yaptığı saldırı tüm şiddetiyle devam etmesine rağmen orayı almaya gücü yetmemişti. Şehir halkı bir türlü itaat etmeyince, yetenekli bir ustanın yapmış olduğu bir ayna getirdiler. Sonra o aynayı güneşe karşı sabitleyerek, oradan gelen parlak ışığı şehre doğru çevirdiler. Bu ışık, üzerine vurduğu her şeyi yakıyordu. Şehir halkı bunu görünce surlardan kaçmaya başladı. Şur şehri sakinleri bilge insanlardı ve liderleri de yaşlı ve bilgili biriydi. Çok sayıda keçeden yapılmış halıyı aldılar ve onları ıslatarak surların üzerine Aleksander'in aynasına karşı astılar. Ancak bir saat kadar sonra, Aleksander'in aynasının bitmek bilmeyen ışığı nedeniyle halılar kurumaya hatta bazıları yanmaya başladı. Yanan halıların kokusu etrafa yayılmıştı. Böylece onların bu planı Aleksander'in harika icadı sayesinde başarısız olmuştu. Şurlulara şöyle dedi, "Bana bu becerikli adamı verirseniz buradan ayrılırım." Sonra bu adam onun yanına giderek gemisine bindi ve onunla birlikte gitti.

Haçlı Seferleri başladığı andan itibaren hedef daima Kudüs olmuştu. İlk Haçlı seferi ile birlikte gelen Avrupalı hükümdarlar, Kudüs ile birlikte ele geçirmiş oldukları şehir ve bölgeleri kendi aralarında taksim ederek, merkezdeki Kudüs Krallığı'na bağlı vassal devletler vücuda getirmişlerdi. Bu noktada Antakya'da kıyı şeridi boyunca güneye doğru pek çok sahil şehri de Haçlıların eline geçmişti. Ancak yine de, biri Kudüs'ün yaklaşık 60 km güneybatısında yer alan Askalan, bir diğeri Kudüs'ün yaklaşık 160 km kuzeyinde yer alan ve bu dönem için Müslümanların Suriye'nin sahil kesiminde ellerinde kalan tek şehir olan Sûr şehirleri Haçlılar tarafından alınamamıştı. Her iki şehir de Mısır'daki Fâtımî halifeliğine bağlıydı ve Askalan, Kudüs'e olan yakınlığı nedeniyle tehlike arz etmekte, Sûr ise Kudüs'ün kuzeyle olan bağlantısını kesintiye uğratabilecek bir pozisyondaydı. Ayrıca her iki şehir de son derece elverişli limanlara sahipti.

Doğu'daki Haçlı devletlerinin ilk dönemdeki parlak başarılarının geride kalması ve Müslümanların her geçen gün daha da artan baskıları, son olarak Urfa kontu Joscelin ve Kudüs kralı II. Baudouin gibi önemli Haçlı liderlerinin esir düşmesi, Haçlı liderlerini yeni arayışlara itmiş ve çareyi yine Avrupa'dan yardım istemekte bulmuşlardı. Yardım talebinin bu seferki muhatabı, Avrupa'nın ticaret yükünün büyük

²⁹⁶⁵ Büyük İskender. Makedon hükümdarı (MÖ: Temmuz 356-MÖ: Haziran 323). Metinde Makedonyalı İskender olarak geçmektedir.

bölümünü karşılayan, kıtanın en zengin devletlerinden biri olan ve aynı zamanda son derece güçlü bir de donanmaya sahip olan Venedik Cumhuriyeti idi²⁹⁶⁶.

Venedikliler doğudaki Haçlı devletlerinin çağrısına cevap vermişlerdi ancak onların dini gayretler ya da Kutsal Topraklara hizmet etmek gibi kaygıları bulunmuyordu. Bu nedenle Filistin'e ayak basar basmaz buradaki Haçlı devletlerinin liderleriyle, çoğunluğu kendi lehlerine olan imtiyazları içerecek ticari antlaşmalar yapmışlar, yardım talebinin gereksinimlerini ise ancak bunun ardından yerine getirmişlerdi²⁹⁶⁷.

Buna göre M. 1124 yılının Noel'ini Kudüs'te birlikte kutlayan Venedikliler ile Kudüslüler, kendi aralarında hangi şehir üzerine gidilmesi gerektiğine karar vermeye çalışmışlar ve nihayet karar Sûr yönünde çıkmıştı²⁹⁶⁸. Yılbaşı'nın hemen ardından Akka'da yeniden bir araya gelen Kudüs yöneticileri ve Venedikliler, yukarıda bahsi geçen antlaşmayı gerçekleştirmişler ve vakit kaybetmeden Haçlı ordusu karadan, Venedikliler ise donanmalarıyla birlikte Sûr üzerine hareket etmişlerdi. M. 1124 yılının Şubat ayının 15'inde Sûr muhasarası başladı²⁹⁶⁹.

1234 Kroniği Venedik donanmasının Filistin kıyılarında sona eren yolculuğu hakkında bilgi vermemektedir. Esasında yerel Hristiyan kaynaklarının hiçbirinin Venediklilerin yolculuğu hakkında bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır²⁹⁷⁰. Bahsi

²⁹⁶⁶ Fulcherius Carnotensis, Kudüs kralı II. Baudouin'in Belek'e esir düşmesinin ardından Haçlıların, biri karadan diğeri denizden yaklaşan iki ayrı Mısır ordusuna karşı, gönderdikleri haberciler vasıtasıyla Venedikliler'den yardım istediklerini söylemektedir (Carnotensis, s. 217). William da Doğu Krallığı'nın sıkıntıda olduğunu haber alan Venedik dogesi Domenico Michiel'in kırk kadirge, yirmi sekiz tane yüz kürekli ve daha geniş tipte kadirge ve dört adet de büyük ticaret gemisi ile doğuya doğru yola çıktığını belirtir (William of Tyre, I, XII, s. 548). Runciman, M.1119 yılındaki Kanlı Meydan Savaşı'nın ardından kral Baudouin'in yardım talebiyle Venediklilere bir mektup gönderdiğini bilgisini paylaşır (Runciman, II, s. 137).

²⁹⁶⁷ Venediklilerle Kudüs Krallığı arasında yapılan antlaşma ve bu antlaşmanın koşulları hakkında bkz, Runciman, II, s. 138. Sûr şehrinin kuşatılması üzerine iki taraf arasında yapılan antlaşmanın tam metni için bkz, William of Tyre, I, XII, ss. 552-556

²⁹⁶⁸ Carnotensis, s. 232 ve s. 233; Runciman Judaealılar (Caesarea) Askalan, Celilelilerin ise Sûr üzerine gidilmesi taraftarı olduklarını, nihayetinde Venediklilerin Sûr üzerine karar kıldıklarını söylemektedir (Runciman, II, s. 138).

²⁹⁶⁹ Runciman, II, s. 138

²⁹⁷⁰ Venedik donanması yelken açtıktan sonra doğruca Filistin'e gitmedi. Roma imparatoru Ioannes Komnenos'un, Venedik'in ticari haklarında kısıtlama yapma teşebbüsüne misilleme olarak imparatorluğa bağlı olan Korfu Adası'nı kuşattı. Altı aylık bu kuşatmadan bir sonuç elde edilemediği gibi, M.1123 yılı Nisan ayında Kudüs kralının esir düştüğü haberinin gelmesi üzerine kuşatmaya son verildi ve Filistin'e doğru yeniden yelken açıldı (Runciman, II, s. 137). Venedik donanması Filistin'e vardığı sırada Mısır donanmasının yakınlarda olduğu haberi geldi. Venedik dogesi, donanmanın küçük bir bölümünü Mısır donanmasının üzerine gönderdi. Mısırlılar kolay bir galibiyet elde edecekleri düşüncesiyle Venedik gemilerine saldırdı ancak arkadan gelen asıl donanma tarafından kuşatılarak imha edildiler (Carnotensis, ss. 221-222; William of Tyre, I, XII, s. 548; Runciman, II, ss.137-138). Bahsi geçen Mısır donanması Carnotensis'in ifade ettiği ve birinin karadan diğeri denizden geldiğini söylediği Mısır ordusunun deniz koludur. Mihael Rabo'nun verdiği bir cümlelik detayı saymazsak, yerel Hristiyan kaynaklarının hiçbirinde bu süreç ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

geçen yazarlarkonu ile ilgili bilgileri ancak Venediklilerin karaya çıkmasından sonra edinmişler ve bu andan itibaren cereyan eden hadiseler, Haçlıların Sûr muhasarası ve şehri ele geçirmeleri hususunda bilgileri çalışmalarında paylaşmışlardır. Bununla birlikte, Mihael Rabo'nun hızlı özeti²⁹⁷¹, Bar Hebraeus'un neredeyse hiçbir şey söylemediği bir cümlelik paylaşımı²⁹⁷² ve Urfalı Mateos'un hatalı bilgilerine²⁹⁷³ nazaran, Haçlıların Sûr muhasarası ve şehri ele geçirmeleri konusunda *1234 Kroniği*, vermiş olduğu dikkat çeken detaylarla, diğer yerel Hristiyan kaynaklar içerisinde ayı bir yere sahiptir. *1234 Kroniği*'nin verdiği genel bilgilerin Haçlı ve İslâm kronikleriyle de uyum gösterdiği, bunun yanında elimizdeki kaynakların hiçbirinde yer almayan önemli ayrıntıları da içeriğinde barındırdığını görmekteyiz²⁹⁷⁴.

İslâm kaynaklarından İbn Kalânîsî, Venediklilerin gelişine hiç değinmez ancak Sûr şehrinin yakın dönem hikâyesi, muhasarası ve şehrin Haçlıların eline geçmesi üzerine oldukça tafsilatlı bilgiler verir. İbn Kalânîsî H.506/M.1112-1113 yılı hadiselerini aktarırken Haçlıların Sûr şehrini tehdit etmesi üzerine endişeye kapılan şehir halkının Şam meliki Tuğtekin'e haber göndererek, şehrin o anki Fâtımî valisi İzzülmülk'ün yerine kendilerini yönetmesi için bir vali istediklerini söyler. Tuğtekin de bu talebe karşın onlara, Seyfüddevle Mes'ud isminde birini vali olarak göndermiştir²⁹⁷⁵. Sûr bu zaman zarfında Tuğtekin'in valisi Mes'ud tarafından yönetilmişse de şehirde Mısır'daki Fâtımî halifesi adına hutbe okutulmaya ve sikke basılmaya devam etmişti. Bahsi geçen vali Mes'ud H.516/M.1122-1123 yılında Fâtımîler tarafından Sûr'dan alınarak Mısır'a götürülmüş ve ardından Şam'a gönderilmişti²⁹⁷⁶. Durum kendisine bildirildiğinde Tuğtekin, bu gelişmeye herhangi

²⁹⁷¹ Mihael Rabo, Carnotensis'i destekler mahiyette Mısır ordusunun hem karadan hem de denizden olmak üzere iki koldan ilerlediğini söylemekte, kara ordusunun mümin Frenklerle karşılaştığını ve Tanrı'nın yardımıyla Frenklerin bu savaşı kazandıklarını ifade eder. Mihael Rabo aynı şekilde Mısır donanmasının da hac için gelmekte olan Venedikliler tarafından yok edildiklerini söylemektedir (Michael, ss. 635-636). Mihael Rabo her iki hadiseyi anlatırken bunların insanların tarafından değil, bizzat Tanrı'nın sayesinde kazanılmış başarılar olduğunu ısrarla belirtmektedir.

²⁹⁷² Bar Hebraeus Cebele'yi alan Frenklerin, Venedikliler gelene kadar Sûr'u kuşattıklarından başka hiçbir şey söylememektedir (Bar Hebraeus, II, s. 360).

²⁹⁷³ Urfalı Mateos gelenlerin kim olduğunu dâhi bilmemektedir ve Frenklerin memleketinden birçok askerle birlikte bir *dük*'ün geldiğini söylemektedir. Mateos ayrıca tüm Sûr kuşatmasını ve şehrin alınmasını da bu kişiye mal etmektedir. Mateos verdiği bilgide Frenk memleketinden gelen bu dükün Sûr şehrini karadan ve denizden kuşattığını, ağaçtan büyük kuleler yaptırarak, surlara karşı mancınıklar kurdurduğunu ve bu şekilde şehir halkını sıkıştırdıktan sonra teslim mecbur bıraktığını söylemektedir. Sûr halkı, canları için güvence aldıktan sonra Şam'a gitmiş, İsa Mesih'in kabri olan Sûr şehri boşaltıldıktan sonra bu dük, askerleriyle birlikte memleketine dönmüştür (Urfalı Mateos, s. 280).

²⁹⁷⁴ *1234 Kroniği* yazarı bu bilgileri, belki savaşta bizzat bulunmuş ve o sıralarda oldukça genç olan birinden ya da arada en fazla bir râvi olacak şekilde ikinci bir ağızdan bizzat kendisi edinmiş olmalıdır.

²⁹⁷⁵ İbn Kalânîsî, ss. 60-61

²⁹⁷⁶ İbn Kalânîsî, ss. 85-86. Ancak aynı İbn Kalânîsî s.71'de Mes'ud'un 10 Şevval 507/20 Mart 1114 tarihinde vefat ettiğini söylemektedir.

bir olumsuz tepki vermedi. İbn Kalânîsî, Mes'ud'un Sûr'dan ayrılmış olduğu haberini alan Frenklerin bu şehir için iştahlarının yeniden kabardığını söylemektedir ve aynı yılın Rebiülevvel ayında Sûr şehrini muhasara altına aldıklarını bildirir²⁹⁷⁷.

İbn Kalânîsî'nin verdiği tüm detayları aktaran ve Sûr'un Haçlıların eline geçmesinin İslâm âlemi için büyük bir felaket olduğunu dile getiren İbnü'l Esir de anlatımına İbn Kalânîsî gibi şehrin Fâtımî valisi İzzülmülk'ten, Tuğtekin'in gönderdiği Mes'ud'un eline geçmesiyle hikâyesini başlatmaktadır. Ancak İbnü'l Esir bunu yaparken İbn Kalânîsî gibi kronolojik bir sırayla değil, tek bir başlığın altında hikâyeyi bir bütün olarak paylaşmayı tercih etmektedir²⁹⁷⁸.

1234 Kroniği yazarı metnin bu bölümünde, tek ortak noktası Sûr şehri kuşatması olan tarihi bir olaya da değinmektedir. Yazarın, rivayet olarak nitelediği hadise Büyük İskender'in Sûr şehrini kuşattığı sırada yaşanan birtakım olaylarla ilgilidir. Ancak Andy Hilken bu rivayetin, yani metinde bahsi geçen ayna hadisesinin, MÖ.213-212 yıllarında cereyan eden ve Romalıların Sicilya Adası'ndaki Siraküza şehrine yapmış olduğu kuşatmaya dayanmakta olduğunu iddia etmektedir²⁹⁷⁹. Diğer yandan Sûr şehrinin tarihi üzerine Carnotensis ve ondan daha uzun olacak şekilde William da bilgiler vermektedir. Latin tarihçiler, Eski ve Yeni Ahit'ten yapmış oldukları pek çok alıntıyla detaylandıkları Sûr tarihini İsa'dan çok önceki asırlardan başlatmakta ve tarihi süreçte şehre kimlerin hâkim oldukları ile ilgili uzun uzun bilgiler vermektedirler²⁹⁸⁰. Bizim elimizdeki diğer Hristiyan kaynaklarında hiçbir şekilde değinilmeyen bu tali bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, belki de Hilken'sin bahsettiği Siraküza hikâyesinin, Sûr şehrinin kuşatılmasına yansıtıldığı biçimini, şehrin geçmişi ile ilgili birtakım rivayetlere evrildiği, hatta bunların yazılı bazı eserler vasıtasıyla XIII. yüzyılda Suriye ve Lübnan bölgelerinde mevcut bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

1234 Kroniği kuşatmanın detayları hakkında bilgiler verirken Steven Runciman da Sûr şehrinin konumu ve kuşatmanın ne şekilde yapıldığı hususunda

²⁹⁷⁷ İbn Kalânîsî, s. 89

²⁹⁷⁸ İbnü'l Esir, X, s. 489; *Krş*, Runciman, II, s. 139

²⁹⁷⁹ Hilken, s. 419. Bu kuşatmada Siraküza şehri, dönemin ünlü bilimadamı Archimedes tarafından yapılan silahlarla korunmaktaydı ve bunlardan bir tanesi de *1234 Kroniği*'nde de anlatıldığı şekilde iş gören bir aynaydı. Hilken bu efsanenin İskender'e mal edilmesinin nedeninin, onun daha iyi görebilmek için gözetleme kulesine ayna yerleştirmesi efsanesiyle birleştirilmiş olmasından kaynaklanabileceği olarak ifade etmektedir. Hilken bu karışıklığı *1234 Kroniği* yazarının mı yoksa onun kaynak olarak kullandığı Urfalı Basil'in mi yaptığının anlaşılmasının mümkün olamayacağını da eklemektedir.

²⁹⁸⁰ Carnotensis, ss. 234-239; William of Tyre, II, XIII, ss. 1-8

önemli detaylar vermektedir²⁹⁸¹. Her ne kadar Runciman bu bilgileri paylaşırken *1234 Kroniği*'ne hiç atıf yapmasa ve aslında farklı bilgileri verse de Runciman'ın vermiş olduğu bilgiler, *1234 Kroniği*'nin söylediklerini tamamlamaktadır. Sûr kuşatması sırasında Kudüs'te olduğu ve bu sırada Askalan'dan gelen bir Mısır ordusunun taarruzuna maruz kaldıklarını anlatan Carnotensis, Sûr kuşatmasının süreci hakkında, pek kayda değer olmayan münferit bazı hadiselerin bilgisini vermektedir²⁹⁸². Diğer yandan Runciman, Kudüs üzerine Askalan'dan gelen Mısır birliğinin bu hareketinin, Sûr'u kuşatmakta olan Haçlıların dikkatini başka yöne çekme girişimi olduğunu ve Sûr'u kurtarmak için yeterli olmadığını ifade eder²⁹⁸³.

Mısırlıların hiçbir sonuç elde edemedikleri bu girişiminin temelinde Sûr halkının yardım çağrısı yatmaktadır. *1234 Kroniği*'nin de altını çizdiği gibi Sûr şehri zengin ve kuşatma altına alındığı sırada şehirdeki yiyecek stoku hayli yeterliydi. Ancak şehrin su ihtiyacını karşılayan su kemerleri Haçlıların bulunduğu taraftan gelmekteydi ve Haçlılar, kuşatmanın ilk günü suyollarını kesmişlerdi. Her ne kadar kış yağmurları şehrin sarnıçlarını doldurmuşsa da uzun süren kuşatma hem yiyecek hem de su sıkıntısına neden olmuştu²⁹⁸⁴. Bu müşkül durum karşısında Sûr halkı hem Mısır'a hem de Şam meliki Tuğtekin'e, kendilerine yardıma gelmeleri için haber göndermişti. Tuğtekin hem gelişmeleri yakından takip etmek hem de gerekirse müdahale etme düşüncesiyle Banyas'a gitmiş ve bu arada Mısır'a da kendisine destek olacak takviyeyi göndermesi için mektuplar göndermişti. Ne var ki Mısır'dan hiç kimse gelmedi ve Tuğtekin de Haçlılarla tek başına mücadele etmek gibi bir maceraya atılmak istemedi.

[294] Şur'un Frenklerin Elllerine Teslim Edilmesi:

Şur halkı, şehirden bilinen birini Frenklere, onların lideri Dukus'a ve patriklerine gönderdi. Bu kişi, hayatları için teminat istedi ve aralarında bu durum kararlaştırıldı. Buna göre isteyen şehirde kalabilecek, isteyen ise aileleri, çocukları ve mallarıyla barış ve güven içinde çıkıp istediği yere gidebilecekti. Sonra şehrin kapılarını açtılar ve Temmuz ayında Frenkler şehre girerek

²⁹⁸¹ Runciman, II, s. 139

²⁹⁸² Carnotensis Askalan'dan gelen Fâtımî birliğine karşı Kudüs'ü nasıl savunduklarını ve Mısırlıların geri çekilmeleri sırasında yaşananları anlatmakta (s.233), ardından Sûr kuşatmasında şehir halkından bir grubun çıkış hareketi yaparak Haçlıların üzerine saldırdığını fakat öldürüldüklerini söylemekte ve bir grup Venedikli'nin kıyıda bulunan bir evi basarak oradakileri öldürüp, mallarına ve kayıklarına el koymaları gibi önemsiz ve teyide muhtaç hadiseleri aktarmaktadır (ss. 242-243).

²⁹⁸³ Runciman, II, s. 140

²⁹⁸⁴ Runciman, II, s. 139

yönetimi devraldılar. Bunlar olurken Bagdin, Cuslin²⁹⁸⁵ ve Galeran hala Hısnı Ziyâd'da hapisteydi.

Sûr halkı, kurtuluş ümitleri kalmayınca ve şehrin resmi hâkimi Fâtımîler'den de destek gelmeyince teslim olmak için Haçlılarla görüşmeye başladılar. Bu arada şehrin Haçlılara teslim edileceği haberi Tuğtekin'e ulaştı. Şam meliki Haçlılara haber göndererek müzakere talebinde bulundu. İbn Kalânisî ve Carnotensis, başka çare olmadığını gören Tuğtekin'in, Haçlılarla şehrin teslimi üzerine görüşmeler yaptıklarını bildirirler²⁹⁸⁶. İbn Kalânisî anlaşma süreciyle ilgili detay vermemekte ve yalnızca, iki taraf arasında şehir halkının şehirden güven içerisinde çıkması koşulu altında Sûr'un Haçlılara teslim edildiğini söylemektedir. Carnotensis ise arada uzun süreli bir pazarlığın yapıldığını ve esirlerin karşılıklı değiş tokuş edildikten sonra Hristiyanların şehre barış içinde girdiklerini ifade eder²⁹⁸⁷.

Nihayetinde varılan anlaşma uyarınca Sûr halkından, gidebilecek olanlar yanlarına alabilecekleri kadar eşyayı alarak şehri terk etmiş, gidemeyecek durumda olanların ise şehirde yaşamalarına müsaade edilmişti.

İbn Kalânisî Sûr'un Haçlıların eline geçtiği tarihi 23 Cemaziyelevvel 518/8 Temmuz 1124 olarak verirken, onu takip eden İbnü'l Esir de aynı tarihi vermektedir²⁹⁸⁸. Carnotensis ise bir gün öncesini, 7 Temmuz tarihini verir²⁹⁸⁹.

s.97

[295] Bagdin'in Özgürlüğüne Kavuşması ve Galeran'ın Öldürülmesi Hakkında²⁹⁹⁰:

Bu dönemde, Haleb ile Antyukyâ arasında Frenklere karşı aldığı yenilgiden yukarıda bahsetmiş olduğumuz Burzki²⁹⁹¹, Musul'da bulunuyordu²⁹⁹². Bir Cuma günü şafak vakti rüyasında, etrafını çeviren on bir köpek tarafından parçalandığını gördü. Sabah olduğunda bu rüyayı bir rüya tabircisinden açıklamasını istedi. Bu kişi ona, "Kendine dikkat et ve bugün camiye gitme"

²⁹⁸⁵ Joscelin Hısnı Ziyâd'dan kaçmıştı.

²⁹⁸⁶ İbn Kalânisî, s. 90; Carnotensis, s. 243; *Krş*, Runciman, II, s. 140. İbn Kalânisî Tuğtekin'in, şehirden gitmek isteyen asker ve sivillerin, yanlarına alabildikleri kadar malzeme alarak güvenlik içerisinde şehirden ayrılmalari, kalmak isteyenlerin de kalması şartıyla şehir Haçlılara teslim edecek bir anlaşmaya varıncaya dek kimi zaman ince ve hoş sözlerle, kimi zaman da tehdit ve tahrik içerikli ifadelerle müzakereleri sürdürdüğünü belirtmektedir.

²⁹⁸⁷ Carnotensis, s. 244

²⁹⁸⁸ İbn Kalânisî, s. 90; İbnü'l Esir, X, s. 491

²⁹⁸⁹ Carnotensis, s. 244

²⁹⁹⁰ Yazarın atmış olduğu başlıkla, altında anlatılan hadise birbirleriyle ilgisizdir.

²⁹⁹¹ Aksungur el-Porsukî.

²⁹⁹² Yazarın burada bahsettiği kişi, [274] no'lu paragrafın değerlendirmesinde açıklamış olduğumuz üzere, Emîr Porsuk oğlu Porsuk ile karıştırdığı Aksungur el-Porsukî'dir.

dedi. Ancak Burzki, “Büyük Cami’deki Cuma namazını kaçıramam” diyerek bu öneriyi reddetti. Öğle vakti, Müslümanların geleneği olduğu üzere kapıdan içeri girdi. On bir tane İsmailî²⁹⁹³, etrafını çevirdi ve ellerindeki bıçakları ona saplayarak öldürdüler. Onun yerine Musul ve Asur bölgesi hükümdarı, aynı isimdeki oğlu Burzki oldu.

Aksungur el-Porsukî’nin öldürülmesinin detayları İbnü’l Esir’de de verilmektedir ve 1234 *Kroniği*’nin vermiş olduğuyla neredeyse aynıdır²⁹⁹⁴. Bu benzerlik yazarın bu bilgiyi Müslüman bir müelliften almış olduğuna kesinlik kazandırmaktadır ancak ilginç olan, yazarın Aksungur el-Porsukî ile Emîr Porsuk’u hala birbirleriyle karıştırıyor olmasıdır²⁹⁹⁵. Konu hakkında bilgi veren İslâm kaynaklarının hepsinde Aksungur el-Porsukî’nin ismi açık biçimde verilmesine rağmen 1234 *Kroniği* yazarı bu hatasında ısrar etmekte ve hatta onun öldürülmesinin ardından Musul ve Asur bölgesinin aynı ismi taşıyan oğluna verildiğini söylemektedir. Ancak tüm kaynaklar Aksungur el-Porsukî’nin öldürülmesinin ardından onun yerine oğlu İzzeddin Mes’ud’un geçtiğini söylemektedirler²⁹⁹⁶.

1234 *Kroniği*’nin yazarı bu hadiseyi aktarırken yine kronolojide ileri gitmiş ve H.520/M.1126-1127 yılında cereyan etmiş olan bir hadiseyi vermiştir. Yazar bundan sonraki anlatımında Aksungur’un icraatlarını yine Porsuk ismiyle verecektir ve belki de bu noktadan sonra Porsuk olarak anacağı kişinin, kendi ifadesiyle Porsuk’un ölümünün ardından aynı isimdeki oğlu olarak ifade ettiği Porsuk olduğunu düşünmektedir.

Metnin bu bölümünün en dikkat çekici yanı şüphesiz başlık ile içeriğin alakasız olmasıdır. Yazar ya da eseri neşreden Chabot’nun hatası sonucu ortaya çıkan bu durum nedeniyle, II. Baudouin’in serbest kalma süreci ile Birecik kontu Galeran’ın öldürülmesi hadiselerini 1234 *Kroniği*’nin kayıtlarından takip etme olanağını bulamamaktayız²⁹⁹⁷.

²⁹⁹³ İmam Câfer es-Sâdık’tan sonra yerine büyük oğlu İsmâil bin Câfer es-Sâdık’ın geçmesi gerektiğini iddia eden bir Şiî düşünce akımıdır (Mustafa ÖZ, Mustafa Muhammed eş-ŞEK’A, “İsmâiliye”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, ss. 128-133. Ayrıca bkz, Hasan ONAT, “İsmâil bin Câ’fer es-Sâdık”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, ss. 91-92; Mustafa ÖZ, “Câ’fer es-Sâdık”, TDVİA, Cilt: 7, 1993, ss. 1-3; Mustafa ÖZ, “Haşîşîyye”, TDVİA, Cilt: 16, 1997, ss. 418-419

²⁹⁹⁴ İbnü’l Esir, X, s. 501. İbnü’l Esir Aksungur’un 8 Zilkâde 520/25 Kasım 1126 tarihinde öldürüldüğünü söylerken, İbnü’l Adîm 9 Zilkâde 520/26 Kasım 1126 tarihini vermektedir (İbnü’l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 654). İbn Kalânîsi gün bilgisi vermeden Zilkâde 520/Kasım-Aralık 1126 tarihinde öldürüldüğünü söyler (İbn Kalânîsi, ss. 93-94). Konu hakkında kısa bilgi veren İbn Kesir hadiseyi H.519/M.1125-1126 yılı kayıtlarında vermektedir (İbn Kesir, XII, s. 365).

²⁹⁹⁵ Emîr Porsuk M.1097, oğlu Porsuk bin Porsuk ise M.1116 yılında ölmüştür.

²⁹⁹⁶ İbnü’l Esir, X, s. 501; İbn Kalânîsi, s.94; İbn Kesir, XII, s. 365

²⁹⁹⁷ Kudüs kralı II. Baudouin’in serbest kalması konusunda kaynaklarda çok küçük bilgi kırıntılarından başka bir şey bulunmamaktadır. Tıpkı 1234 *Kroniği* gibi Mihael Rabo kralın 100 bin dinar karşılığında

[296] Frenklerin Haleb Şehri Üzerine Seferi Hakkında:

Bu sıralarda Frenkler toplanmışlardı. Kral Bagdin, Trablus Kontu Sangil²⁹⁹⁸ ve Urhoy Kontu Cuslin ile birlikte yanlarında, Hille²⁹⁹⁹ ve Irak'ın hâkimi olan fakat buralardan sürgün edilmiş olan Müslüman emîrlerden Dubey³⁰⁰⁰ de bulunmaktaydı. Dubey, Antıyukya'ya gelerek Frenklerin hizmetine girmişti. Hepsi birlikte büyük bir orduyla gelerek Haleb'i, dokuz ay sürececek bir kuşatma altına aldılar ve şehre her yönden saldırmaya başladılar. Şehirdeki erzak yetersizliği insanlar üzerinde öylesine baskı oluşturdu ki haram olan hayvanları bile yediler. Dokuz ay sonra şehirdekilere Asur hâkimi Burzki'nin "Yardıma geliyorum" mesajı ulaştı. Daha sonra bu bahsetmiş olduğumuz Dubey, Frenklere bir teklif sundu.

s.98

"Eğer bana bir ordu verirseniz, gidip Burzki'nin Fırat'ı geçmesine engel olurum. Siz şehri ele geçirinceye kadar onun buraya gelmesini önlerim" dedi. Ancak inatçı ve dik kafalı Frenkler onun bu önerisini kabul etmediler. Burzki Fırat'ı geçti ve gece vakti şehre ulaştı. Sabah olduğunda Halebliler, şehrin kapılarını açtılar; dışarı çıkarak Burzki ile birlikte Frenklere karşı savaştılar ve onları şehirden uzaklaştırdılar. Frenkler, Cevşen Dağı üzerinde kamplarını kurdular. On gün kadar bekledikten sonra da bölgeden ayrılarak Antıyukya'ya doğru harekete geçtiler. Türkler ve Burzki, onların peşine düştü ve onları

serbest kaldığından başka hiçbir şey söylememektedir (Michael, s. 643). Bar Hebraeus Belek'in ölümünden sonra Timurtaş'ın, Baudouin ve yeğeni için 100 bin dinar aldığını ve bu şekilde kral ve yeğeninin serbest kaldığını söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 358). Urfalı Mateos ise Joscelin ve kraliçe Morphia'nın Timurtaş ile pazarlık yaptıklarını, 100 bin dinar ve rehine olarak kralın kızı ile Joscelin'in oğlunun yanında on beş kişiyi daha aldıktan sonra Timurtaş'ın kralı serbest bıraktığını ancak Galeran ve kralın yeğenini öldürdüğünü ifade eder (Urfalı Mateos, s. 278). Işın Demirkent, Joscelin'in serbest kalmasını uzun uzun anlatan Haçlı kroniklerinin, II. Baudouin'in serbest kalmasını ise kısaca geçiştirmelerini eleştirmektedir (Demirkent, Urfa..., II, ss. 53-54). Gerçekten de örneğin Carnotensis kralın 29 Ağustos 1124 tarihinde Türklerin elinden kurtulduğunu, ancak karşılığında rehineler vermesi gerektiği için tam anlamıyla serbest kalamadığını ve bu yüzden zorunlu olarak Haleb'i kuşattığını söyler (Carnotensis, ss. 249-250). William da aynı tarihi ve miktarı vermekten öteye gitmemektedir (William of Tyre, II, XIII, s. 21). İslâm kaynakları ve hatta genel kaynaklar içerisinde bu konuyu en detaylı veren müellif İbnü'l Adîm'dir. İbnü'l Adîm 10 Cemaziyelevvel 518/25 Haziran 1124 tarihinde Timurtaş ile Kudüs kralı II. Baudouin'in 20 bini peşin, 80 bin dinar ve Esârib, el-Cisr, Kefertâb ve Azez kalelerinin teslimi ve Dübey bin Sadaka'ya karşı yapılacak hareketlerde asker desteği sağlaması gibi koşullar karşılığında anlaştıklarını ve böylece kralın serbest kaldığını bildirir. İki taraf arasındaki anlaşmada aracılığı Şeyzer Emîri Ebu'l-Asâkir el-Münkizî yapmış ve II. Baudouin, Timurtaş'a verdiği sözü yerine getirinceye kadar Timurtaş'a rehine olarak vereceği kızı Jovetta, Joscelin'in oğlu ve yine Haçlı asillerinden on iki kişi ile birlikte fidyenin peşinatı olan 20 bin dinarı verdikten sonra 17 Receb 518/30 Ağustos 1124 tarihinde serbest bırakıldı (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 643-644). II. Baudouin'in esaretten kurtuluşu hakkında detaylı bilgi ve karşılaştırmalar için bkz, Demirkent, Urfa..., II, ss. 55-56; Runciman, II, s.141.

²⁹⁹⁸ Burada kast edilen kişi Trablus kontu Pons'tur. Yazar, Raymond Saint-Gilles'in torunu olması hasebiyle bu ifadeyi kullanmış olabilir.

²⁹⁹⁹ بغداد Bağdad'ın yaklaşık 100 km güneyinde şehir.

³⁰⁰⁰ دوبيس Dübey bin Sadaka (M.1071-25 Eylül 1135).

Tarib'e³⁰⁰¹ kadar takip ettiler. Bir yandan onları takibini sürdürüyor, diğer yandan da onların geride kalan mallarına el koyuyordu. Ardından Burzki büyük bir coşkuyla Haleb'e geri döndü.

II. Baudouin serbest kaldıktan sonra Antakya'ya gitti. Ancak kral, Timurtaş ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalmadı. Antakya patriği Bernhard, Baudouin'in Anyakya'nın yalnızca yüksek hâkimi olduğu ve buranın gerçek hükümdarı II. Bohemond'a ait olan hükümdarlık arazisini başkasına vermeye hakkı olmadığı yönünde onu uyardı. Hâlihazırda antlaşmaya uymaya niyeti olmayan kral, eline geçen bu çok geçerli bahane ile birlikte Timurtaş'a haber gönderdi ve patriğin isteğine karşı gelemeyeceğini bildirdi³⁰⁰².

Diğer yandan Dübeys bin Sadaka³⁰⁰³, halife el-Müsterşid-Billâh ile yaptığı mücadeleyi kaybederek Câber Kalesi'ne kaçmış ve II. Baudouin ile Joscelin'e haber göndererek, Haleb'i ele geçirmesine yardım etmeleri durumunda onların hâkimiyetlerini tanıyacağını bildirmişti³⁰⁰⁴. Timurtaş'a, Dübeys'e karşı kendisine yardım sözü vermiş olan Kudüs kralı, Dübeys'in bu teklifini kabul etti. Bunun sonunda, 30 Eylül 1124 tarihinde Timurtaş ile II. Baudouin'in anlaşması tamamen ortadan kalktı ve kral, Joscelin'in de tüm gücüyle yanında bulunduğu ordusuyla Haleb'i kuşatmak için harekete geçti³⁰⁰⁵.

Kudüs kralının esaretten kurtuluşu hakkında bilgi vermeyen İbn Kalânîsî ve İbnü'l Esir, dolayısıyla Haleb kuşatmasının evveliyatından habersizdirler³⁰⁰⁶. İbn Kalânîsî'nin anlatımı doğrudan Haleb'in kuşatılması ile başlarken İbnü'l Esir ise kendince birtakım gerekçeleri vermektedir³⁰⁰⁷. Diğer yandan Haleb şehrinin yerel tarihçisi olması nedeniyle, Haçlıların Haleb muhasarası üzerine en fazla bilgiyi veren tarihçi İbnü'l Adîm'dir.

³⁰⁰¹ Yazarın Tarib ifadesinden kastı, Haçlıların kuşatmayı kaldırdıktan sonra çekildikleri Esârib'dir.

³⁰⁰² Demirkent, Urfa..., II, s. 56; Runciman, II, s. 142

³⁰⁰³ Hille şehri Emîri (ö: 1135).

³⁰⁰⁴ Demirkent Dübeys bin Sadaka'nın, henüz İlgazi'nin elindeyken Haleb'e göz koyduğunu, Timurtaş'ın zaafını değerlendirmek maksadıyla casuslar ve para ile şehri ele geçirmek istediğini ancak planının ortaya çıkmasının ardından kendisiyle iş birliği edenlerin Timurtaş tarafından ağır biçimde cezalandırıldığını, şimdi ise Timurtaş ile II. Baudouin arasındaki istişare sürecinde yeniden harekete geçtiğini ifade eder (Demirkent, Urfa..., II, s. 57).

³⁰⁰⁵ Demirkent, Urfa..., II, s. 58

³⁰⁰⁶ Demirkent, Urfa..., II, s. 59

³⁰⁰⁷ İbn Kalânîsî, s. 90. İbnü'l Esir, Sûr şehrini zapt eden Haçlıların cesaretlerinin artarak Suriye'deki tüm şehirleri ellerine geçirebilecekleri yönünde bir inanca kapıldıklarını ve Haleb üzerine gelmek için ordularını topladıklarını, bu sırada Dübeys bin Sadaka'nın da onlara katılarak Haçlıları teşvik ettiğini söyler (İbnü'l Esir, X, s. 492).

İbnü'l Adîm Baudouin'in 26 Şaban 518/8 Ekim 1124 tarihinde Haleb önlerine geldiğini, burada Tell Başer'den gelen Joscelin ve Dübeyş bin Sadaka ile birleştiklerini söyler. Bu orduya daha sonra eski Haleb meliki Rıdvan'ın oğlu Sultanşah ve Bâlis hâkimi, İlgazi'nin yeğeni olan Yağısiyan bin Abdülcebbar bin Artuk da katıldı. Ayrıca Dübeyş'in yanında Câber Kalesi'nin hâkimi Sâlim bin Mâlik'in oğlu İsa da bulunmaktaydı³⁰⁰⁸. Işın Demirkent tam da bu noktada *1234 Kroniği*'ni, hadisenin kaydını tutmuş olan diğer tüm müelliflerin eserlerinden bir adım öne çıkaran bir detaya dikkat çekmektedir. Konu hakkında bilgi veren tüm kaynaklar Haçlı ordusunun Antakya ve Urfa'dan müteşekkil olduğunu belirtirken *1234 Kroniği*, bu sırada Trablus kontu Pons'un da Antakya'da bulunduğunu ve Trablus ordusunun da bu sefere dâhil olduğunu belirtmektedir ki bu durum, Kudüs krallığı ordusu dışındaki hemen tüm Haçlı ordularının bu sefere katıldığını gösterir³⁰⁰⁹. Bu detayın doğru olduğunu göz önüne alırsak II. Baudouin ve Haçlıların, Haleb şehrini almak için hemen tüm imkânlarını seferber etmiş olduğu yönünde bir sonuca varılabilir.

Muhasara ve Haleb halkının yardım arayışları hakkında verilen bilgiler genel olarak tüm kaynaklarda birbiriyle uyumludur; bunlara birazdan değineceğiz. Ancak önce, muhasara esnasında yaşanan birtakım hadiseleri kaydetmiş olan İbnü'l Adîm'in verdiği dikkat çekici detaylara bakmak gerekmektedir.³⁰¹⁰ İbnü'l Adîm Haçlıların Haleb'e saldırdıklarını, ağaçları kesip çok sayıda türbeyi harap ettiklerini ve Müslümanlara ait mezarları soyarak, mezarlardan çıkardıkları tabutları yiyecek sandığı olarak kullandıklarını, henüz tam çürümemiş olan ölüleri mezarlardan çıkararak yerlerde sürüklediklerini söylemektedir. Haçlı süvarileri atlarının arkasında sürükledikleri cesetleri Müslümanlara göstererek, “*İşte sizin peygamberiniz Muhammed*”, “*İşte sizin Ali'niz*” diyerek alay etmekte, Kur'an'ı iple atının arkasına

³⁰⁰⁸ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 646; *Krş*, Demirkent, Urfa..., II, ss. 59-60. Urfalı Mateos bu orduya Malatya hükümdarı olan I. Kılıçarslan'ın oğlunun da dâhil olduğunu belirtmektedir (Urfalı Mateos, s. 281). Mateos'un tercümesini yapan Andreasyan, Bar Hebraeus'un verilerinden yola çıkarak, müellifin vermediği ismin I. Kılıçarslan'ın oğullarından Arap olduğunu iddia etmektedir. Ancak bildiğimiz kadarıyla Arap bu dönemde Ankara ve Kastamonu hâkimidir ve M.1124 yılının sonunda Malatya'nın Danişmendilere teslim edilmesinin ardından kardeşi, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud ile mücadeleye girişmiştir. Dolayısıyla aşağı yukarı aynı tarihlerde cereyan etmiş olan Haleb kuşatmasında yer almış olma ihtimali düşüktür. Diğer yandan aynı tarihte Malatya şehri Danişmendililer'in muhasarası altında ve kaynaklar, Malatya Melik'i Tuğrul Arslan'ın da muhasara sırasında şehirde olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Urfalı Mateos'un verdiği bilgi tartışmalıdır. Zira Malatya 10 Aralık 1124 tarihinde Danişmendilere teslim oldu ve bu tarih, Haleb kuşatmasının başlamasından sonra ve hâlihazırda devam etmekte olduğu tarihtir.

³⁰⁰⁹ Demirkent, Urfa..., II, s. 60, Dn. 250

³⁰¹⁰ Işın Demirkent, Haçlıların doğuda sergiledikleri vahşeti göstermek açısından İbnü'l Adîm'in vermiş olduğu bilgilerin önemine dikkat çekmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 60).

bağlayarak “*Ey Müslümanlar kitabınıza ne yaptığımızı görün*” diyen bir Haçlı süvarisi at kitabın üzerine pisledikçe kahkaha atarak ellerini çırpıyordu. Haçlılar yakaladıkları Müslümanların ellerini ve organlarını keserek geriye gönderiyor, Müslümanlar da ellerindeki Frenk esirlerine aynısını yaparak karşılık veriyordu. Surlardaki Müslümanlar, “*Dübeys, rezil!*” diye bağıyorlardı³⁰¹¹.

Uzun süren kuşatma nedeniyle Haleb halkının ümitleri azalmaya başladı³⁰¹². Haleb halkı ilk olarak şehrin resmi hâkimi konumunda bulunan Mardin Artuklu Emîri Timurtaş’a bir elçilik heyeti göndererek yardım istedi³⁰¹³. Ne var ki Timurtaş, kısa süre önce ölen kardeşi Meyyâfarikîn emîri Şemsüddavle Süleyman’ın mirasından kendine pay çıkarma ve onun topraklarını itaati altına alma çabasıındaydı ve bu nedenle Haleb’le ilgilenmedi. Bunun üzerine Haleb heyeti, Musul’da bulunan Aksungur el-Porsukî’ye müracaat ederek yardımını talep etti. Aksungur Haleb heyetinin talebine olumlu karşılık verdi ve hemen harekete geçti. Aksungur, ordusu ile öncelikle kendisine ait olan Rahbe’ye³⁰¹⁴ geldi ve buradan Şam meliki Tuğtekin ve Humus hâkimi Samsameddin Kırhan’a haber göndererek kendisine katılmalarını istedi. Bunun ardından Bâlis üzerinden Haleb’e yönelen Aksungur, 22 Zilhicce 518/30 Ocak 1125 tarihinde Haleb önüne geldi³⁰¹⁵.

Bu noktada *1234 Kroniği*’nin vermiş olduğu bir detay dikkati çekmektedir. Buna göre Aksungur’un gelmekte olduğu haberi ulaşınca Dübeys Haçlılara, kendisine bir ordu verilirse Aksungur’a mâni olabileceğini ve Haçlılar şehri ele geçirinceye kadar onu oyalayabileceğini söylemiş ancak yazarın *inatçı* ve *dik kafalı* olarak nitelendirdiği Frenkler buna müsaade etmemiştir. Hiçbir kaynakta yer almaması nedeniyle dikkate değer olan bu bilginin doğru olma ihtimali vardır. Zira Dübeys’in bundan önceki kariyeri, böyle bir girişimde bulunabileceğine dair ipuçları vermektedir³⁰¹⁶. Bununla birlikte, yine bu detaydan yola çıkıldığında kronik yazarının

³⁰¹¹ İbnü’l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 646-647; *Krş*, Demirkent, Urfa, II, s. 60

³⁰¹² *1234 Kroniği* herhangi bir tarih vermeden kuşatmanın 9 ay, Carnotensis ise yaklaşık 5 ay sürdüğünü bildirir (Carnotensis, s. 250). İbnü’l Adîm hadise ile ilgili tarih vermektedir ve verdiği tarih 26 Şaban 518/8 Ekim 1124 ile Zilhicce ayının bitiminden sekiz gün önce yani 22 Zilhicce 518/30 Ocak 1125 tarihleri arasındır. İbnü’l Adîm’e göre Haleb kuşatması toplam 3 ay 22 gün sürmüştür (İbnü’l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 646 ve s. 649).

³⁰¹³ İbnü’l Adîm gönderilen elçilik heyetinin içinde, büyük dedesi ve Haleb kadısı Ebu Ganem Muhammed bin Hibetullah’ın da olduğunu belirtmektedir (İbnü’l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 647).

³⁰¹⁴ *الرحبة* Rahbe Kalesi, Suriye’de Fırat Nehri’nin kıyısında, Mayadin şehrinde.

³⁰¹⁵ Demirkent, Urfa..., II, ss. 61-62. İbnü’l Esir gün vermez ancak o da Aksungur’un Hicrî 518 yılının Zilhicce ayında (Ocak-Şubat 1125) Haleb’i ele geçirdiğini söyler (İbnü’l Esir, X, s. 492). Carnotensis’in verdiği tarih 29 Ocak 1125’tir (Carnotensis, s. 250).

³⁰¹⁶ Dübeys bin Sadaka’nın faaliyetleri için *bkz*, Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Dübeys b. Sadaka*”, TDVİA, Cilt: 10, 1994, s. 14

Haleb'in alınamamış olmasında bu ihtimali göz ardı eden Haçlıları sorumlu tuttuğu görülmektedir.

Aksungur'un ordusunun kuvveti karşısında kuşatmacıların kurduğu ittifakın dağıldığını görmekteyiz. Ancak bu nokta itibarıyla kaynakların hiçbiri 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilgileri teyit etmemektedir. Zira 1234 *Kroniği*, Aksungur'un gelmesiyle birlikte Haleb halkının şehirden çıkarak Haçlılara saldırdığını, geri çekilen müttefiklerin on gün kadar Cevşen Dağı'nda beklediklerini, ardından toplanıp gittiklerini ve Türklerin onları Esârib'e kadar kovaladıklarını söylemektedir. Bu bilgilerin hiçbiri diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Carnotensis, düşmana karşı üstün gelemediklerini söyleyerek, ertesi gün Esârib'e çekildiklerini söyler³⁰¹⁷. William da düşmanın muazzam ordusu karşısında kralın beraberindekilerle Cerep (Esârib) Kalesi'ne çekildiklerini, buradan da herkesin kendi ülkesine dağılacağı Antakya'ya gittiklerini söylemektedir³⁰¹⁸. Urfalı Mateos, 1234 *Kroniği*'nin aksine, Frenklerin hiçbir zarara uğramadan geri çekildiklerini söyler ancak nereye gittikleri hakkında bilgi vermez. Mateos ayrıca Arap hükümdarının (Dübeys) da Musul ve Aksungur'a ait olan diğer bölgelere akın yaptığını, Aksungur'un ise birkaç gün Haleb'de kaldıktan sonra Şam'a giderek Tuğtekin ile bir ittifak kurduğunu söyler³⁰¹⁹. İbnü'l Esir ise 1234 *Kroniği*'nin tam aksine Aksungur'un, Haçlılara saldırmak isteyen öncü birliklerine, *"Biz onların şerrinden kurtulduk, onları kendi hallerine bırakmak daha doğru olur. Biz önce Haleb'deki işlerimizi halledelim, daha sonra üzerlerine yürür ve onlarla savaşırız"* diyerek mâni olduğunu söylemektedir³⁰²⁰.

Netice itibarıyla kuşatmayı kaldıran Haçlıların önce Esârib'e, oradan da Antakya'ya gittiği konusunda kaynaklar ittifak halindedirler. Ancak bu süreçte Haçlılar ile müttefik olan diğer hükümdar ya da komutanların akıbeti hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Örneğin Carnotensis kral Baudouin'in Antakya'ya gittiğini ve Joscelin'in de onunla birlikte olduğunu söyler ancak bundan başka bilgi vermez³⁰²¹. Dübeys bin Sadaka ile ilgili Urfalı Mateos ile İbnü'l Esir'in birbiriyle çelişen ve muhtemelen İbnü'l Esir'in söylediğinin doğru olduğu iki ifade bulunmaktadır³⁰²².

³⁰¹⁷ Carnotensis, s. 250

³⁰¹⁸ William of Tyre, II, XIII, s. 22

³⁰¹⁹ Urfalı Mateos, s. 281. Öte yandan Carnotensis de Mateos gibi Haçlıların zarara uğramadıklarını, kendilerini takip eden Türkler'den ikisinin öldüğünü, buna mukabil kendilerinde ise bir sivil ile altı çadırdan başka zayıat olmadığını belirtir (Carnotensis, s. 250).

³⁰²⁰ İbnü'l Esir, X, s. 493

³⁰²¹ Carnotensis, s. 251

³⁰²² Urfalı Mateos, s. 281. Runciman da Dübeys'in doğruya gittiğini söylemektedir ancak nereye gittiği hakkında bilgi vermemektedir (Runciman, II, s. 142). İbnü'l Esir ise Dübeys'in Haleb'den ayrıldıktan

Kuşatmanın ardından Haçlıların önce Esârib'e, ardından Antakya'ya gittiğini söyleyen ve kuşatma öncesinde çeşitli isimler vermiş olan İbnü'l Adîm bu kişilerin kuşatma sonrasındaki durumlarıyla ilgili bir şey söylememektedir³⁰²³. Haçlı kaynaklarında bu hadise ile ilgili verilen son bilgi Kral II. Baudouin'in Antakya'da kısa bir süre kaldıktan sonra, uzun süredir ayrı kaldığı Kudüs'e geri döndüğü şeklindedir³⁰²⁴.

[297] Burzki'nin Azez Üzerine Seferi ve Frenkler Karşısında Mağlup Olması:

Burzki, Frenklerin Haleb'den ayrılmasının ardından Azez Kalesi'ne giderek burayı kuşatma altına aldı. Surları gece gündüz döven büyük mancınıklarla kaleye karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Yerin altından surlara kadar ulaşan tüneller kazdırdı ve kaleyi ağır bir baskı altına aldı. Frenkler bunu haber alınca, Urişlem kralı Bagdin ve Urhoy hâkimi Cuslin, Antıyukyâ'da bir araya geldi. Ancak Türk ordusunun büyüklüğünden dolayı, Azez'in yardımına gitmeye korkuyorlardı. Kaledekilerin üzerindeki baskı iyice artmış ne içeriye biri girebiliyor ne de dışarıya biri çıkabiliyordu. En sonunda kaledekilerden biri hırsından kudurmuş vaziyette şöyle dedi: "Ben Allah'ın izniyle, içinde bulunduğumuz sıkıntıyı krala haber vermek için gidiyorum. Bir an önce gelmesi için onu acele ettireceğim." Kaledekiler, eğer beraberindekilerle sağ salim geri dönerse ona ödül vereceklerine söz verdiler. Bu kişi, güçlü bir ata atladı ve bir eline kılıcını aldı, göğsünde de bir güvercin vardı. Yıldırım hızıyla kalenin kapısından çıktı ve kapıyı gözetleyen piyadelerin ve kazılmış olan derin hendeklerin üzerinden birer birer atlayarak diğer tarafa geçmeyi başardı.

s.99

Düşmanlar onu görünce üzerine atıldılar fakat yakalamayı başaramadılar. Hızla at sürerek Antıyukyâ'ya geldi ve kralın huzuruna çıkarak Azez halkının içinde bulunduğu sıkıntıyı ona anlattı. Bu durum Frenkleri cesaretlendirdi ve ümitlerini Allah'a bağlayarak yola çıktılar. Azez halkına bir mektup yazarak güvercinle yolladılar. Mektupta, "Bugün itibarıyla sizleri kurtarmaya geliyoruz, güçlü olun ve sakın korkmayın" yazıyordu. Ne var ki bu güvercin Türklerin karargâhına geldi. Onlar mektubu okuyunca, bu mektup yerine Cuslin'in ağzından başka bir mektup yazdılar: "Bizden sizlere ümit yok. Kral, etrafını kuşatmış olan Meşreynlilerle uğraşmaya gitti. Siz, hayatlarınız üzerine güvence alın ve orayı teslim edin."

sonra Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Tuğrul'un yanına giderek onu Halife'ye karşı kışkırttığını belirtir (İbnü'l Esir, X, s. 493).

³⁰²³ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 650

³⁰²⁴ Carnotensis, s. 251; William of Tyre, II, XIII, s. 22; Demirkent, Urfa..., II, s. 62; Runciman, II, s. 142

Kaledekiler mektubu okuyunca kendi aralarında bölündüler ve şöyle dediler: “Bizler dayanacağız. Belki de Şur’daki güvercin gibi bu da sahte bir mektuptur.” Bu yüzden güçlü olmaya ve dayanabildikleri kadar dayanmaya karar verdiler. Sonra ellerinden geldiği kadar direnmeye ve teslim olmak yerine ölmeye hazırlandılar.

Türkler bu hilenin hiçbir fayda sağlamadığını görünce bazı ağırlıklarını, Frenklerin eline geçmesin diye Haleb’e geri gönderdiler. Ardından, Frenklerin ne zaman çıktıklarını öğrenmek için Antıyukya’ya kadar casuslar yolladılar. Birkaç gün sonra casuslar geri geldi ve Frenklerin gelmekte olduğunu bildirdiler. Bu defa Türkler, tüm malzemelerini Haleb’e gönderdiler ve mancınıklarla diğer savaş makinelerini ateşe verdiler. Geride sadece savaşmakta olan askerler ve onların zırhlarıyla silahlarını bıraktılar. Frenkler, Kurus’a geldiklerinde malzemelerini Kiliz Köyü’nün yukarısındaki büyük düzlüğün karşısındaki tepeye bıraktılar.

Türkler, Frenklerin geldiğini görünce bulundukları yerden ayrılarak, yukarı-aşağı ve sağa-sola dağıldılar.

s.100

Daha sonra çok az sayıdaki Frenk, herhangi bir çatışma olmadan aralarından geçerek, daha önce Türklerin kamp kurmuş oldukları yerde kamplarını kurdular. Türkler, onların sayısının az olduğunu görünce cesaretlendiler ve şöyle düşündüler: “Eğer dururlarsa, burada açlıktan kırılıp giderler; eğer devam ederlerse bu, onların korktuğunu gösterir ve biz de peşlerine düşeriz.”

Frenklerin bazıları daha sonra kaleye girdiler ve oradakilere şöyle dediler: “Biz şimdi dinlenmek, yemek yemek ve atlarımızı sulamak için biraz uzaklaşacağız (Zira Azez’de yeteri kadar su yoktu). Eğer düşmanlarımız peşimizden gelirse, kalenin üzerinden dumanla işaret verin. Efendimiz nasıl istiyorsa öyle olsun. Eğer Efendimiz bize mağlubiyeti verir de bizi helak ederse sizler, güçlü olun ve dayanabildiğiniz kadar dayanın.” Kalede Frenk liderlerinden, ismi Sirayc olan güçlü ve cesur bir adam vardı.

Sabah olunca Frenk orduları hareket etti ve Antıyukya’nın yolunu tuttu. Düşmanlar bunu görünce onların peşine düşerek takip etmeye başladılar. Esasında Frenkler, kaçıyormuş gibi yapıyorlardı. Türkler, cesaretlendi ve hepsi saklandıkları yerden çıktı ve başladılar onların peşinden gitmeye.

Kaledekiler bunu görünce, aralarında anlaşmış oldukları üzere dumanla işaret verdiler. Frenkler dumanı görünce kral emir verdi ve boruları öttürerek kraliyet sancaklarını geriye döndürdüler. Efendimiz Türklere kızgındı, onlara yenilgiyi verdi ve kılıcın ağzında harap oldular. Onlardan öldürülenlerin sayısı yaklaşık iki bin kişi kadardı ve sadece yanında az bir adamla kurtulan Porsuk haricinde hiç kimse kurtulamadı. Frenkler onları Haleb’e kadar kovaladılar.

s.101

Böylelikle, Burzki'nin Asur'dan başlayan yükselişi, kötü bir şekilde son buldu.

Burzki, yönünü Musul'a çevirdi ve Fırat Nehri üzerindeki Rahbe'de öldü³⁰²⁵.

Kaynaklar Aksungur'un Haleb'i aldıktan sonra aynı bölgede faaliyetlerine devam ettiğini müstereken belirtmektedirler. Bu noktada Aksungur, Haleb üzerine giderken kendilerine haber göndermiş olduğu Humus hâkimi Samsameddin Kırhan ve Şam hâkimi Tuğtekin ile birleşerek Haçlılara karşı bir taarruza hazırlanmaktadır. Aksungur ve müttefiklerinin seferi, biri Haleb'in güneyine Kefertâb, diğer ise Haleb'in kuzeyine Azez olmak üzere iki ayrı safhada cereyan etmiştir³⁰²⁶.

Süryani tarihçilerin, Aksungur'un Kefertâb üzerine yapmış olduğu sefer hakkında bilgisi yoktur³⁰²⁷. Urfalı Mateos ise yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Aksungur'un Haleb'i aldıktan sonra Şam'a giderek Tuğtekin ile bir ittifak kurduğunu ifade etmekte ancak bundan sonraki detaylara girmeyerek doğruca Azez üzerine yapılan seferi, üstelik oldukça uzun bir biçimde vermektedir³⁰²⁸.

Haçlı tarihçisi Carnotensis, Frenklerin Haleb'den çekilmelerinin ardından II. Baudouin'in yaklaşık iki yıldır ayrı kaldığı Kudüs'e döndüğünü; büyük bir coşkuyla karşılanan kralın Kudüs'te çok fazla kalamadan, Türklerin çevresini harap etmekte olduğu Antakya'ya gitmek zorunda kaldığını ifade eder. Carnotensis bu Türk ordusunun başındaki kişinin Borsequinus (Aksungur el-Porsukî) olduğunu belirtir. Carnotensis Aksungur'un günden güne büyüttüğü ordusuyla Kefertâb şehrine saldırdığını, şehirdekilerin onun büyük ordusuna dayanamayacaklarını anlamaları üzerine şehri ona teslim ettiklerini eklemektedir. Suriye'nin güneyini ayakları altında çiğneyen Aksungur bundan sonra Zerdanâ Kalesi üzerine gitti ancak burada başarılı olamayınca yönünü Azez'e doğru çevirdi³⁰²⁹.

Çoğu zaman olduğu gibi bu konuda da Carnotensis'i takip etmekte olan Sûr piskoposu William da aynı bilgileri vermekte ve Aksungur'un, Antakyalılar'ın yardıma çağırdığı kral gelmeden önce Kefertâb'ı kuşattığını ve ağır saldırıların baskısı altında bunalan kaledekilerin, can güvenlikleri karşılığında kaleyi teslim ettiklerini söyler. Başarılarının devam edeceği ümidiyle Aksungur, bir sonraki hedefi Zerdanâ

³⁰²⁵ Aksungur el-Porsukî Rahbe'de değil, Musul'da camide ve suikast sonucu ölmüştür. Rahbe'de ölen Aksungur'un oğlu Mes'ud'dur (Bkz, İbnü'l Esir, X, s. 508).

³⁰²⁶ Demirkent, Urfa..., s. 63

³⁰²⁷ Bar Hebraeus'ta ne Kefertâb ne de Azez üzerine yapılan seferle ilgili hiçbir bilgi bulunmazken Mihael Rabo'da yalnızca Azez üzerine yapılan seferle ilgili kısa bir bilgi yer almaktadır (Michael, s. 642).

³⁰²⁸ Urfalı Mateos, s. 281 ve s. 282

³⁰²⁹ Carnotensis, ss. 251-254

üzerine gitti ancak burayı almaya muvaffak olamayınca, istihkâmın daha zayıf olduğu Azez üzerine gitmeye karar verdi³⁰³⁰. Aksungur'un Kefertâb'ı aldıktan sonra Zerdanâ üzerine gittiği bilgisi yalnızca Carnotensis'te ve dolayısıyla William'da yer almaktadır.

İslâm müelliflerinden İbnü'l Esir Aksungur'un Haleb'i almasının ardından anlatımına ara vermekte ve Aksungur'un Kefertâb'ı ele geçirmesini bir sonraki yılın, H.519/M.1125-1126 yılının kayıtları arasında vermektedir. İbnü'l Esir bu yılda Aksungur'un asker toplayarak Frenklerin elindeki Kefertâb üzerine gittiğini, şehri kuşattıktan sonra da aldığını söylerken, diğer kaynakların Aksungur'un Haleb'i aldıktan sonra Samsameddin ve Tuğtekin ile yapmış olduğunu söylediği ittifaktan habersiz gibidir ve bu hadiseyi yeni bir sefer olarak göstermektedir³⁰³¹.

Konu üzerine en detaylı bilgiyi veren kaynak ise yine İbnü'l Adîm'dir. İbnü'l Adîm Aksungur'un Haleb'i aldıktan sonraki süreçte birtakım faaliyetlerini verir³⁰³² ve ardından Tuğtekin'in kendisine katılacağı Hama bölgesine gittiğini, buradan da Kefertâb'a giderek şehri kuşattığını, 3 Rebiülahir 519/9 Mayıs 1125 tarihinde de eline geçirdiğini ve buranın yönetimini Samsameddin'e teslim ettiğini söylemektedir. İbnü'l Adîm Aksungur'un bundan sonra Azez üzerine gittiğini bildirir³⁰³³.

Aksungur Kefertâb'ı aldıktan sonra Azez Kalesi üzerine gitti. Ancak Aksungur Azez'de beklemediği bir dirençle karşılaştı. İslâm kaynakları Aksungur'un Azez kuşatmasını ve burada almış olduğu mağlubiyeti kısa cümlelerle fakat birbirleriyle uyum halinde vermektedirler. İbnü'l Esir Aksungur'un Kefertâb'ı aldıktan sonra, Joscelin'in elinde bulunan Azez üzerine gittiğini, Haçlıların onu uzaklaştırmak için toplanıp geldiklerini ve iki taraf arasında çetin bir savaşın vuku bulduğunu ifade eder. İbnü'l Esir, savaş Müslümanların kaybettiğini, içlerinden binden fazlasının

³⁰³⁰ William of Tyre, II, XIII, s. 24

³⁰³¹ İbnü'l Esir, X, s. 497

³⁰³² İbnü'l Adîm Aksungur'un, öncelikle II. Baudouin'in serbest kalmasını temin için Haleb'de rehin olarak tutulan Münkız oğullarını özgür bıraktığını, ardından H.519 yılı Muharrem ayının sonlarında (M.1125 yılının Mart ayının başları) Tell Sultan'a giderek birkaç gün kaldıktan sonra Şeyzer'e gelerek, Emîr Ebu Asâkir'in yanında rehin bulunan kralın kızı Joveta ile Joscelin'in oğlunu ve diğer Frenk çocuklarını alarak bunları 80 bin dinar karşılığında sattığını söyler (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 651; Krş, Demirkent, Urfa..., II, ss. 63-64).

³⁰³³ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 651. Işın Demirkent İbnü'l Adîm'in rivayetini, Carnotensis'in verdiği bilgilerle doğrulama olanağının olduğunu, Aksungur'un Kefertâb'dan Azez üzerine yürürken yolu üzerindeki Zerdanâ'yı zorlamış olmasının mümkün olabileceğini belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 64).

öldürüldüğünü, pek çoğunun da esir edildiğini ve savaşı kaybeden Aksungur'un Haleb'e döndüğünü söyler³⁰³⁴.

Haleb ve civarında cereyan etmiş olan hadiselerle ilgili verdiği detaylarla dikkati çeken İbnü'l Adîm'in, Aksungur'un Azez kuşatması ve yenilgisi üzerine verdiği bilgilerin azlığı da bir o kadar dikkat çekicidir. İbnü'l Adîm'in verdiği tek bilgi, Aksungur'un 16 Rebiülahir 519/22 Mayıs 1125 tarihinde Frenklere karşı mağlup olduğu şeklindedir³⁰³⁵. Ancak İbnü'l Adîm, diğer kaynakların vermediği bir bilgi vermektedir ki o da bu savaşın ardından Aksungur ile Haçlıların, 20 Şaban 519/21 Eylül 1125 tarihine kadar geçerli olacak, dört ay süreli bir antlaşma yapmış olmalarıdır. İbnü'l Adîm'in verdiği bilgiye göre savaşı kaybeden Aksungur dönüşünde birkaç gün Kınnesrin'de kalmış, burada ordusunu dağıtarak askerlerini memleketlerine göndermiş, Haleb'de bazı düzenlemeler yaptıktan sonra Haçlılarla bahsi geçen antlaşmayı yaparak Musul'a geri dönmüştü³⁰³⁶.

Yerel Hıristiyan kaynaklarının bu hadiseye göstermiş oldukları ilgi hayli dengesizdir. Bar Hebraeus konuya hiç değinmemekte, Mihael Rabo ise üstünkörü bir cümleyle geçiştirmektedir³⁰³⁷. Bunun yanında Urfalı Mateos ise konuyu *1234 Kroniği* gibi uzun ve detaylı bir şekilde vermekle birlikte, *1234 Kroniği* ile benzerlikleri olan biraz daha farklı bir hikâye anlatmaktadır. Ancak Mateos'un anlattığı hikâyede, verilen rakamlar abartılı ve içeriğinde de biraz mantık hataları bulunmaktadır³⁰³⁸. Mateos AA.574/M.1125-1126 yılı kayıtlarında İranlı komutan Aksungur'un Tuğtekin ile birlikte 40 bin kişilik bir orduyla Azez üzerine geldiğini söyler. Kaleye karşı on iki mancınık kurduran ve lağımlar açtıran Aksungur, kalenin iki burcunu yıktı. Kale içerisindeki garnizon tüm ümidini kaybettiği sırada Kudüs kralı bu saldırıyı haber alarak Antakya'ya gitti. Burada kendisine Trablus kontu Pons, Urfa kontu Joscelin ve Dülük hâkimi Mahuis de katıldı ve 1300 Frenk, 500 Ermeni atlısı ile 4 bin yayadan müteşekkil birleşik ordu³⁰³⁹, Azez üzerine harekete geçti. İranlı komutan (Aksungur)

³⁰³⁴ İbnü'l Esir, X, s. 497

³⁰³⁵ Işın Demirkent İbnü'l Adîm'in verdiği bu tarihin, Kefertâb'ın alınmasından yalnızca 13 gün sonrası olduğuna dikkat çekerek, Carnotensis'in vermiş olduğu Miladî 11 Haziran 1125 tarihinin daha olası bir tarih olduğunu belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 65).

³⁰³⁶ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 651; Krş, Demirkent, Urfa..., II, s. 65

³⁰³⁷ Mihael Rabo AG.1436/M.1124-1125 yılı kayıtlarında, Aksungur'un Haleb'i aldıktan sonra cesaretinin arttığını fakat Azez üzerine gittiğinde, Kudüs kralının bir orduyla ona karşı geldiğini ve yapılan savaşı kaybeden Aksungur'un birkaç adamıyla birlikte Haleb'e kaçtığını ifade eder.

³⁰³⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 66

³⁰³⁹ Runciman 1100 atlı ve 2 bin yaya rakamını verirken (Runciman, II, s. 143) kaynak göstermemektedir ancak bu bilgiyi, aynı rakamları veren Carnotensis'ten aldığı anlaşılmaktadır. Carnotensis Haçlı ordusunun mevcudu için Runciman'ın verdiği bilgiye referans olmakla birlikte Türk

Frenklerin gelmekte olduğunu öğrenince Haleb yakınına geldi³⁰⁴⁰. Haçlı ordusu Azez’e yaklaştığında şehrin neredeyse harabeye dönmüş ve Müslümanların eline geçmek üzere olduğunu gördüler.

İranlılar (Türkler) Frenklerin üzerine hücum ederek onları kuşattılar ve aç bırakarak üç gün boyunca sıkıştırdılar. Ümitleri tükenen ve son saatlerini yaşadıklarını düşünen Frenklerin bu vaziyeti üzerine Kudüs kralı bir çare düşündü ve “*Hadi hep birlikte Esârib’e doğru yürüyüşe geçelim. Türkler bizim firar ettiğimizi düşünecek ve puslu kurmuş olanlar peşimize düşeceklerdir. Biz de o zaman onlara saldırırız ve İsa’nın bize ne yapacağını görürüz*” diyerek Haçlı ordusunu geri çekmeyi kararlaştırdı. Diğer yandan da Azez Kalesi’ne haber göndererek Türklerin kendilerini takip etmeye başlamaları durumunda dumanla işaret vermelerini istedi. Kral ordusuyla birlikte Esârib yönüne çekilmeye başlayınca Aksungur onların kaçmakta olduklarını zannederek peşlerine düşme emri verdi. Türkler iki mil kadar ilerledikten sonra Azez Kalesi’nden söylendiği şekilde dumanla işaret verildi. İşareti gören Haçlılar geri dönerek İranlıların üzerine saldırdı, onları geri püskürttüler ve dağıttılar; onları Haleb’e kadar takip ederek içlerinden 5 bin kadarını da öldürdüler. Aksungur ve Tuğtekin büyük bir mahcubiyet içinde geri gittiler; çünkü onların içinden on beş emîr öldürülmüştü. Hristiyanlar ise büyük bir zafer ve ganimetle birlikte geri döndüler. Mateos bu hadisenin Miladî 11 Haziran 1125 tarihine tekabül eden Dre ayının 24’ünde cereyan ettiğini söyler³⁰⁴¹.

Işın Demirkent Mateos’un ifadelerine bakıldığında Kudüs kralının Haçlı ordusuna, Türklerin öteden beri uygulamakta olduğu *sahte ricat* taktiğini uygulattığı³⁰⁴², üstelik savaşın başında son derece müşkül durumda gösterdiği Haçlıların, sonradan böylesine bir saldırı gerçekleştirdikleri söylemekle kendisiyle çeliştiğini ifade ederek itiraz etmektedir. Demirkent’e göre Mateos’un bu ifadesinden edinebilecek intiba, Azez’i kuşatmakta olan Türk kuvvetlerinin, ani olarak geriden bastıran ve sonra da kaçır gibi yaparak güneye yönelen Haçlı birlikleriyle çıkış

ordusunun mevcudunun 15 bin kişi olduğunu belirtmektedir (Carnotensis, s. 256). William da Carnotensis’ten aldığı bilgileri aynen aktarmakta ve Haçlı ordusunun 1100 atlı ve 2 bin yaya, Müslümanların ise 15 bin kişilik bir ordudan müteşkil olduklarını söyler (William of Tyre, II, XIII, s. 24).

³⁰⁴⁰ Işın Demirkent Aksungur’un Haçlıların gelmekte olduğunu haber alınca Haleb yakınlarına geldiği bilgisinin muhtemelen bir tercüme hatası olduğunu, doğrusunun *1234 Kroniği* ve Carnotensis’in rivayetlerinde olduğu gibi Haçlıların gelmekte olduğunu öğrenince ağırlıklarını Haleb’e göndererek emniyet altına aldığı şeklinde olması gerektiğini söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 66).

³⁰⁴¹ Urfalı Mateos, ss. 282-284

³⁰⁴² Demirkent dile getirmemekle birlikte Türk ordusunun, Haçlıların bu tuzağına düşmeyeceklerini ima etmektedir.

hareketi yapan Azez garnizonu arasında, iki ateş arasında kalarak mağlup edilmiş olmasıdır³⁰⁴³.

Haçlı kaynaklarına baktığımızda, ne *1234 Kroniği* ne de Mateos'un verdiği detayları görmemekteyiz. Ne Carnotensis ne de onun takipçisi William'da Türklerin ve Haçlıların durumları ve özellikle Haçlılar için anlatılan hikâyeler yer almamaktadır. Carnotensis, Zerdanâ'yı kuşatan ancak başarılı olamayan Aksungur'un, Azez'i kuşattığını ve Tuğtekin'in de onun yardımına geldiğini söyler. Onun ifadesine göre Aksungur, Kudüs kralı II. Baudouin'in ordusuyla yaklaştığını haber alınca çadırlarını söktü, eşyalarıyla birlikte uzağa gönderdi. Azez düşmek üzereyken Haçlı ordusu mükemmel düzendeki on üç bölük adamıyla geldi³⁰⁴⁴. Türkler ise yirmi bir tabur halindeydi ve sayıları gerçekten çok fazlaydı³⁰⁴⁵. Yaylarını germiş ve kılıçlarını çekmiş olan Türkler birdenbire saldırıya geçtiler. Kudüs kralı kısa bir süre tereddüt ettiyse de "*Tanrı bize yardım eder*"³⁰⁴⁶ diyerek adamlarını cesaretlendirmiş ve Türklere saldırmışlardı. Türkler başta cesurca direniş gösterecekler de sonradan dağılmışlar ve büyük bir katliama maruz kalmışlardı³⁰⁴⁷. William da Carnotensis ile aynı bilgileri vermekte, kılıçların birbirlerine karşı aynı şevkle vurduğu son derece çetin bir savaşın meydana geldiğini söylemektedir³⁰⁴⁸. Bundan sonra her iki yazar da bahsi geçen savaşın sonunda Müslümanlardan 2 bin kişinin, Haçlılardan ise Carnotensis'e göre 25, William'a göre 24 kişinin öldüğünü söylemektedirler³⁰⁴⁹.

³⁰⁴³ Demirkent, Urfa..., II, ss. 65-66

³⁰⁴⁴ William Haçlı ordusunun üç koldan oluştuğunu söylemektedir. Buna göre Haçlı ordusu birinci kolda, yani ordunun sağ kanadında Antakya'nın liderleri, ikinci kolda yani ordunun sol kanadında, her biri kendi ordusuyla gelmiş olan iki kont (Joscelin ve Pons kast edilmektedir) ve merkezde de kralın komuta etmekte olduğu üçüncü koldan müteşekkildir (William of Tyre, II, XIII, s. 24).

³⁰⁴⁵ William'a göre Türk ordusu yirmi tabura bölünmüştür.

³⁰⁴⁶ Carnotensis'in krala atfettiği bu ifade, diğer kaynaklarda verilen ifadelerle oranla çok yavan durmakta, detayları savaşa katılanlardan edinmiş olan Carnotensis'in belki de kendisine nakledilen ifadeleri unutmuş olduğu ve kralın muhtemelen buna benzer bir şeyler söylediğini düşünerek yazdığı izlenimini vermektedir. Zira Carnotensis bu savaşla ilgili kayıtların sonunda yaşının altmış altı olduğunu söylemektedir.

³⁰⁴⁷ Carnotensis, ss. 254-256

³⁰⁴⁸ William of Tyre, II, XIII, ss. 24-25

³⁰⁴⁹ Carnotensis, Türklerden ölenlerin sayısını bu savaşa katılanlardan öğrendiğini, Türklerin de bu sayıyı doğruladıklarını söylemekte, aynı zamanda sıcak yüzünden pek çok atın da telef olduğunu ve yine sıcak nedeniyle, ölenler kadar kendinden geçerek bayılanların da olduğunu eklemektedir. Carnotensis, savaşlarda ölenlerin sayısının tahmin edilebileceğini, ancak tespit edilemeyeceğini, buna rağmen kimi yazarların salt dalkavukluk yapmak için yalan yanlış konuşmaktan da çekinmeyeceklerini ifade eder. Carnotensis bu yazarların, zaferi kazananların kendi ülkelerinden olduğu durumlarda, bugün ve gelecekteki nesillere gösteriş yapmak için kendi ülkelerinin gücünü övmeye çalıştıklarını, bu nedenle utanmadan yalan söyleyebileceklerini ve öldürülen düşmanların sayısını abartıp, kendi kayıplarını ise azaltmak isteyebileceklerini söyleyerek kimi tarih yazarlarını eleştirmektedir. Ancak aynı Carnotensis'in Joscelin ile yaptığı savaşta Belek'in öldürülerek başının kesildiği ve zaferin bir nişanesi olarak Antakya'ya götürüldüğü şeklinde hayali hikâyeleri olduğunu da unutmamak gerekir.

İbnü'l Esir savaşta ölen Müslüman askerinin sayısının bin kişiden fazla olduğunu söylemekte ve Carnotensis'in verdiği sayıya yaklaşmaktadır³⁰⁵⁰. Müslümanların kaybını Carnotensis ile aynı miktar, 2 bin kişi olarak veren *1234 Kroniği* Aksungur ile birlikte çok az sayıda adamın sağ olarak kurtulduğunu söylemektedir. Yazarın bu ifadesinden Aksungur'un ordusunun ne Mateos'un abartılı biçimde verdiği 40 bin, ne de Carnotensis'in söylemiş olduğu gibi 15 bin mevcudunda olmadığı, muhtemelen 2 bin kişinin biraz üzerinde olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

[298] Baymund'un Anıyukyā'daki Hükümdarlığı ve Banyas'ın İsmaililer'e Teslim Edilmesi:

Bagdin, Danuşman'ın elindeki tutsaklığından kurtulduktan sonra ülkesine giden, Antakya'nın önceki hükümdarı I. Baymund'un oğlu Baymund'u³⁰⁵¹ Frenk ülkesinden getirterek kızıyla³⁰⁵² evlendirdi ve onu Anıyukyā'nın hükümdarı yaptı. Ayrıca Kont'un neslinden olan, Fuk³⁰⁵³ isimdeki bir başkasını da diğer bir kızıyla³⁰⁵⁴ evlendirdi ve onu da Urişlem kralı olarak ilan etti.

M.1126 yılının sonlarına doğru, evvelce bahsetmiş olduğumuz Antakya prensliğinin kurucusu olan I. Bohemond'un oğlu II. Bohemond, Antakya'ya geldi³⁰⁵⁵. Bohemond'un gelmekte olduğu haberini alan II. Baudouin, Kudüs'ten Antakya'ya gitti ve Saint Symeon Limanı'nda³⁰⁵⁶ karaya çıkan Bohemond'u, Antakya'da hazır bulunarak karşıladı. Kudüs kralı hiç vakit kaybetmeden II. Bohemond'a, varisi bulunduğu tüm araziye devretti. Önceden kararlaştırıldığı üzere, Antakya'ya gelirken yanında getirmiş olduğu kızı Alice ile II. Bohemond'un nikahı kıyıldı ve Antakya ile Kudüs, evlilik bağıyla birbirine bağlanmış oldu.

Siyasi olduğu çok açık olan bu evlilikle II. Baudouin, II. Bohemond'un şahsında Antakya prensliğini kendisine bağlamıştı. Bu noktada Urfalı Mateos Kudüs kralının, kendisinin ölümünden sonra Kudüs tahtını II. Bohemond'a vereceğini vaat

³⁰⁵⁰ İbnü'l Esir, X, s. 497

³⁰⁵¹ II. Bohemond (1107 ya da 1108-Şubat 1130). M.1126-1130 yılları arasında Antakya hükümdarı.

³⁰⁵² Antakyalı Alice (M.1110 civarı-1136 sonrası). Kudüs kralı II. Baldwin ile Ermeni prensesi Malatyalı Morphia'nın kızıdır. Kudüs doğumlu olduğu için kimi tarihçiler tarafından Kudüs'lü Alice olarak da anılır.

³⁰⁵³ ٱفك Anjou'lu Foulques (M.1089/1092-13 Kasım 1143). Anjou kontu olarak V. Fulk, M.1131-1143 yılları arası Kudüs kralı.

³⁰⁵⁴ Melisende (M.1105-11 Eylül 1161). Kudüs kralı II. Baldwin ile Ermeni prensesi Malatyalı Morphia'nın en büyük kızıdır.

³⁰⁵⁵ Carnotensis, s. 278; William of Tyre, II, XIII, s. 32. II. Bohemond Antakya'ya, Eylül ayı sonlarında ya da Ekim ayının başlarında gelmiştir. Bar Hebraeus (II, s. 361) ve Mihael Rabo (s. 643) II. Bohemond'un Antakya'ya geliş tarihini AG.1438/M.1126-1127 yılı hadisesi kayıtlarında vermektedir.

³⁰⁵⁶ Samandağ.

ettiğini söylemektedir³⁰⁵⁷. Başka hiçbir kaynakta yer almayan bu bilgi muhtemelen yanlışır ya da sonraki dönemde kral fikrini değiştirmiştir. Zira II. Baudouin, henüz II. Bohemond'un hayatta olduğu bir sırada, M.1129 yılında büyük kızı Melisende'yi, Anjou dükü Foulque ile evlendirmiş ve M.1131 yılında ölüm döşeğinde iken de bu kişiyi, kızı ile birlikte Kudüs tahtına çıkardığını ilan etmişti³⁰⁵⁸.

***[298] Banyas'ın İsmailîler'e Teslim Edilmesi:**

Bu dönemde Darmsuq emîri Türklerden Tuğtekin isminde biriydi. O ayrıca Banyas şehrinin de hâkimiydi. Tuğtekin, her tarafı Frenk topraklarıyla çevrili durumda olan Banyas'ı daha fazla elinde tutacak gücü olmadığını anlayınca orayı, İsmailîlerden Behran³⁰⁵⁹ isminde birinin ellerine teslim etti. Behran, yaklaşık beş yüz kişi toplayarak burayı teslim aldı ve Frenk kralına sürekli hediyeler göndererek bağlılığını bildirdi.

1234 Kroniği bu bölümde Banyas şehrinin, Tuğtekin tarafından İsmailî dâîsi Behram'a teslim edildiğinden bahsetmektedir. Bu bilgiyi İslâm kaynakları da vermekle birlikte, Banyas Kalesi'nin Behram'a verilmesinin gerekçesini 1234 Kroniği'nden farklı vermektedirler. İbn Kalânîsî ve İbnü'l Esir, birbirini takip eden rivayetlerinde, toplumdan gizlenerek propaganda faaliyetlerini yürütmede çok başarılı olan Behram'ın Halep halkında uyandırdığı tedirginlik nedeniyle, şehrin hâkimi İlgazi tarafından, Şam hâkimi Tuğtekin'in yanına gönderildiğini, aynı faaliyetleri burada da yürüten Behram'ın, kısa zamanda etrafına geniş bir taraftar kitlesi toplamayı başardığını söylerler. Behram Şam'da bulunduğu süre içerisinde, Tuğtekin'in veziri Ebu Ali Tâhir bin Sa'd el-Mazdakânî tarafından himaye edilmişti. Ancak Behram, İbnü'l Esir'in ifadesine göre Şam halkından kabalık görünce, onların hiddetlerinden çekinerek Tuğtekin'den kendi ve adamları için sığınabilecekleri bir kale istemiş ve Tuğtekin, vezirinin önerisi doğrultusunda Banyas Kalesi'ni Behram ve adamlarına vermiştir³⁰⁶⁰.

[299] Rupin Oğulları Ermenilerin Kötülükleri Hakkında:

Bu dönemde Kilikya bölgesi ve buradaki kaleleri Rupin oğullarından Ermeniler ellerinde tutuyordu. Kapadokya ve Meliğene'nin güçlü hükümdarı Danuşman

³⁰⁵⁷ Urfalı Mateos, s. 285

³⁰⁵⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 76; II. Baudouin'in kendi yerine geçecek birini bulma gayreti, Foulque ile Melisende'nin evliliği ve II. Baudouin'in ölümünden hemen önce, kızını varisi ve damadını Kudüs kralı ilan etmesi süreci Runciman'da detaylı biçimde verilmektedir (Runciman, II, s. 146 ve s. 152).

³⁰⁵⁹ Behram

³⁰⁶⁰ İbn Kalânîsî, ss. 94-95; İbnü'l Esir, X, s. 500

oğlu Gazi ile sürekli çatışma halindeydiler. Ermeniler devamlı biçimde buraların sınırlarından içeri giriyor ve yağma yapıyorlardı. Aynı şekilde Belek'in Gerger bölgesine de tacizde bulunuyorlardı. Gazi, iyiden iyiye güçlendikten sonra Yunanlıların krallarına karşı harekâtlar düzenlemeye başlamıştı ve Rum topraklarını tahrip etmekteydi.

s.102

Ancak Ermenilerin faaliyetlerine öfkelenildi ve yönünü onlara çevirerek, topraklarını ele geçirmek için hazırlık yapmaya koyuldu. Diğer yandan Antyukyā hâkimi Baymund da Ermenilerin bu tacizlerinden muzdaripti ve o da Kilikya bölgesini ele geçirmek için hazırlıklara girişti.

Henüz daha Birinci Haçlı Seferi sürecinde Tancred ile I. Bohemond'un Kilikya'ya girmesi, bu bölge şehirlerdeki Türk direnişini kırmış, ancak Haçlılar da buralara gereken ilgiyi göstermeyince Türklerden boşalan yerlere Ermeniler nüfuz etmeye başlamışlardı³⁰⁶¹. Roger'ın ölümünün ardından, II. Bohemond'un gelerek prensliği devralmasına kadar geçen sürede Antakya şehri, Kudüs kralının niyabetiyle yönetilmiş, bu zaman zarfında çoğunlukla doğudaki Türklerle yapılan mücadeleler nedeniyle Antakya'nın batısındaki Kilikya bölgesi ihmal edilmişti. Her ne kadar Tarsus ve Adana hala Haçlıların elinde ve bu şehirler Roger'ın dul eşi ve Baudouin'in kız kardeşi Cecile'in şahsi mülkü olarak addedilmekte ve Misis'te de bir Haçlı garnizonu bulunmakta idiye de iç kesimlere doğru Anavarza, Rupen Hanedanı'ndan Thoros'un eline geçmişti. Thoros M.1129 ya da 1130 tarihinde öldü ve yerine oğlu Konstantin geçti. Ne var ki Konstantin de kısa bir süre sonra bir saray entrikası nedeniyle ve muhtemelen zehirlenerek öldü ve taht, Thoros'un kardeşi I. Leon'a kaldı. Antakya'nın yeni hükümdarı II. Bohemond, Haçlı nüfuzun azaldığı Kilikya bölgesini ve Anavarza'yı geri almak için harekete geçti³⁰⁶².

Diğer yandan Danişmendli Emir Gazi, Anadolu Selçuklu tahtına damadı I. Rükneddin Mes'ud'un geçmesinden sonra, batı sınırlarının emniyete alınmasından da faydalanarak daha etkin bir politika izlemeye başlamıştı. M.1124 yılında Belek'in ölümü üzerine, Selçukluların Malatya meliki Tuğrul Arslan'ın elinden bu şehri almış, damadı Mes'ud ile onun kardeşi Melik Arap arasındaki mücadelede Mes'ud'a verdiği desteğin ardından da Ankara ve Kayseri'yi topraklarına katmıştı. M.1129 yılına

³⁰⁶¹ Runciman, I, s. 155

³⁰⁶² Runciman, II, s. 150; Demirkent, Urfa..., II, s. 92. William II. Bohemond'un Kilikya bölgesine, ülkesini Haleb hükümdarı Rıdvan'a karşı korumak için gittiğini söylemektedir (William of Tyre, II, XIII, s. 43). Ne var ki bu bilgi itibar gösterilemeyecek kadar gerçek dışıdır. Rıdvan, hiçbir zaman Kilikya bölgesinin sahibi olmadığı gibi M.1114 yılında da ölmüştür.

gelindiğinde Çankırı ve Kastamonu ile birlikte Karadeniz sahillerini de eline geçiren Emir Gazi, Anadolu'nun en güçlü devletinin tahtında oturmaktaydı³⁰⁶³.

Thoros'un ve ondan kısa süre sonra oğlu Konstantin'in ölmesi ve tahta Leon'un geçmesi, Antakya hükümdarı II. Bohemond'u harekete geçirdiği gibi Danişmendlilerin de dikkatinin Kilikya bölgesine çekilmesine vesile oldu. Yukarıda belirttiğimiz gibi II. Bohemond, Kilikya Ermenilerine kaybedilen yerleri geri almak için harekete geçmişti. Bu nokta itibarıyla Danişmendliler de hadiseye dâhil olmaktadır ancak onları dâhil oluş gerekçeleri kaynaklarda farklı verilmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki elimizdeki kaynakların hiçbirinde Danişmendli Emir Gazi'nin Kilikya'ya girme sebebi, *1234 Kroniği*'nin verdiği gerekçeyle açıklanmamaktadır. Bar Hebraeus, Emir Gazi'nin Kilikya'ya gitme sebebini basitçe yağma kastı olarak verirken³⁰⁶⁴, Mihael Rabo herhangi bir gerekçe göstermeden, Thoros'un öldüğü haberini alan Emir Gazi'nin, saldırmak amacıyla ordusunu Kilikya'ya gönderdiğini belirtmektedir³⁰⁶⁵. Ancak bazı modern tarihçiler Emir Gazi'nin, II. Bohemond'un gelmesi üzerine bizzat I. Leon tarafından yardıma çağrıldığını söylemektedirler³⁰⁶⁶.

[300] Anıyukyâ Hâkimi Baymund ile Gazi Bar Danuşman Arasında Kilikya'da Meydana Gelen Savaş ve Baymund'un Öldürülmesi Hakkında:

Anıyukyâ hâkimi Baymund, ordusuyla birlikte Kilikya'yı işgale başladığı sırada, bir başka noktadan da Gazi bölgeyi işgale başladı. Frenkler ve Türkler bir anda karşı karşıya geldiler ve bölge bu iki kuvvetin işgali nedeniyle harabeye döndü. Türklerin ordusu Baymund'un etrafını sardı ve ordusunu, hiç kimseyi sağ bırakmayacak biçimde yok etti. Genç ve soylu Baymund, öldürüldü ve başı alındı. Soylu saçından dolayı kesik başının derisini yüzdüler ve kafa derisi ile birlikte, kalkanlar, Frenk mızrakları ve eyerler gibi başka değerli pek çok

³⁰⁶³ Mihael Rabo, Kapadokya'daki Türkler (muhtemelen Selçukluları kast etmektedir) üzerine zafer kazanan Emir Gazi'nin bu dönemde Anadolu'nun en güçlü hükümdarı olduğunu belirtmektedir. Mihael Rabo Emir Gazi'nin daha sonra Karadeniz kıyıları üzerine gittiğini ve bu bölgenin Romalı yöneticisi Cassianus'un gönüllü biçimde Emir Gazi'nin yanına giderek, Karadeniz bölgesinde bulunan Roma kale ve şehirlerini ona teslim ettiğini bildirir. Emir Gazi de Cassianus'a kendi topraklarından bir bölgenin yönetimini vererek onu kendi ordusuna dâhil etmiştir (Michael, s. 645). Bar Hebraeus da Mihael Rabo'dan derlediği anlaşılan bilgilerle, Casianus isminde bir Roma valisinin Emir Gazi'ye giderek Pontus bölgesindeki pek çok şehir ve kaleyi kendisine teslim ettiğini ifade eder (Bar Hebraeus, II, s. 363).

³⁰⁶⁴ Bar Hebraeus, II, s. 363

³⁰⁶⁵ Michael, s. 645

³⁰⁶⁶ Runciman, II, 150; Abdülkerim ÖZAYDIN, “*Dânişmendliler*”. Işın Demirkent, Süryani tarihçilerin verilerinin, Danişmendlilerin Kilikya'ya girme nedeninin, II. Bohemond ile aynı sebepten olduğuna işaret ettiklerini belirtir (Demirkent, Urfa..., II, s. 92).

malzemeyi, zaferin bir armağanı olarak İsfahan'daki³⁰⁶⁷ Büyük Sultan'a gönderdiler. Böylece iki hükümdar birbirini yok etti ve Ermeniler de hareket özgürlüğü kazanmış oldu.

Çok ilginç bir şekilde, Gazi'nin babası Danuşman, bu Baymund'un babası olan büyük Baymund'un ordusunu yok ederek onu esir almıştı³⁰⁶⁸. Danuşman'ın oğlu Gazi ise o Baymund'un genç oğlu olan şimdiki Baymund'un ordusunu yok ederek onu öldürmüştü.

Sebebi ister yağma, isterse de Leon'un yardım çağrısı olsun, II. Bohemond'un ordusuyla Kilikya'ya girdiği sıralarda, Emir Gazi'nin ordusu da başka bir noktadan bölgeye girdi. İki ordunun, Mihael Rabo'nun söylemiş olduğu gibi birbirlerinden habersiz ilerleyip ilerlemediğini kesin olarak bilememekteyiz³⁰⁶⁹. Ancak tahta henüz geçmiş bulunan I. Leon'un, henüz iktidarını sağlamlaştıramadan II. Bohemond'un saldırısına maruz kalmış olması, bize göre Emir Gazi'nin yardımını talep etmesini gerektirecek bir sebep doğurmaktaydı. Modern görüşlerin de desteklediği bu olasılığı göz önüne alırsak, Emir Gazi'nin ordusunun doğruca II. Bohemond'un üzerine gittiği ve Türk ordusunun Haçlıların yerini bildikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim II. Bohemond ve ordusunu kolaylıkla ortadan kaldıran Danişmendlilerin, Leon'un üzerine gitmedikleri ve muhtemelen Leon'un, Emir Gazi'ye vermiş olduğu vaatleri yerine getirmemiş olmasından dolayı, Emir Gazi'nin M.1131 yılında yeniden Kilikya'ya girdiğini ve Leon'u yıllık haraç vermeye icbar ettiğini görmekteyiz. Kaldı ki yine Mihael Rabo, Türklerin Bohemond'u öldürmesi ve bölgedeki Haçlı gücünü zayıflatması fırsatını değerlendiren Leon'un Kalisura'yı ele geçirerek, buradaki pek çok Haçlıyı da öldürdüğünü söylemektedir³⁰⁷⁰.

II. Bohemond'un öldürülmesi hadisesi, elimizdeki kaynakların pek çoğunda ve fakat kısa bir bilgi halinde verilmektedir. Hadise üzerine en geniş yer tutan bilgileri Süryani kaynakları ile birlikte William vermektedir. Ancak William'ın vermiş olduğu bilgi deyukarıda da izahatını yapmış olduğumuz gibi baştan yanlıştır ve yalnızca Bohemond ve beraberindekilerin hepsinin öldürüldüğü bilgisi itibara şayandır. İslâm kaynaklarında da bu konuda yine birer cümlelik bilgi verilmektedir³⁰⁷¹.

³⁰⁶⁷ Orta İran'da bulunan ve aynı isimdeki eyaletin merkezi konumundaki şehir. M.1051-1118 yılları arası Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur.

³⁰⁶⁸ Bkz, [252] no'lu paragraf.

³⁰⁶⁹ Mihael Rabo, her iki ordunun da hedefinin Ermeniler olduğunu, ancak birbirlerinin faaliyetlerinden haberdar olmadıklarını ifade etmektedir (Michael, s. 645).

³⁰⁷⁰ Michael, s. 645

³⁰⁷¹ Demirkent, el-Azîmî ve İbnü'l Esir'in kısaca Antakya hükümdarının öldürüldüğünü ifade ettiklerini belirtir (Demirkent, Urfa..., II, s. 92). Krş, İbnü'l Esir, X, s. 526

Bununla birlikte detay veren kaynakların hepsi, savaş meydanındaki Türklerin Bohemond'u tanımadıkları için öldürdüklerini, sonra da başını kestiklerini ifade ederler³⁰⁷². Bu noktadan sonra *1234 Kroniği* Bohemond'un başının İsfahan'daki Büyük Selçuklu Sultanı'na³⁰⁷³ gönderildiğini ifade ederken, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo Bohemond'un başının Bağdâd'daki Halife'ye³⁰⁷⁴ gönderildiğini söylerler³⁰⁷⁵. William Bohemond ve beraberindekilerin öldürüldüğünü söyler ancak sonrası hakkında bilgi vermemektedir. Eserinin son bölümünde, AA.577/M.1128-1129 yılı ile AA.585/M.1136-1137 yılı arasında boşluk bulunan ve bu tarih aralığındaki hadiseleri ihtiva etmeyen Urfalı Mateos'ta da bu konu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

[301] Türklerin Büyük Sultanının İsfahan'da Ölmesine Dair:

(AG) 1442 yılında Türklerin İsfahan'daki Büyük Sultanı öldü. Horasan'da çok can kaybına sebep olan büyük depremler meydana geldi.

s.103

Müslümanların Bağdâd'daki halifesi, bizim ülkemiz de dâhil olmak üzere hüküm sürdüğü bölgelerde, diğer tüm Türk hükümdarlardan daha güçlü olması nedeniyle, Kapadokya ve Meliğene'nin hükümdarı Gazi'ye hükümdarlık yetkisi verdi.

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın M. 1118 yılındaki ölümünün ardından tahta geçen ancak amcası Sencer'in Selçuklu tahtına çıkması karşılığında, onun yüksek hâkimiyetini tanıyarak Irak Selçuklu Devleti hükümdarı ilan olunan Mahmud, Hicrî 15 Şevval 525/10 Eylül 1131 tarihinde öldü. Ancak ölüm yeri İsfahan değil Hemedan'dır³⁰⁷⁶.

I.Kılıçarslan'ın ölümünün ardından Anadolu Selçukluları tahtında yaşanan çekişmeler ve nihayetinde tahta damadı Sultan Mes'ud'un çıkması, Danişmendli Emir Gazi'nin Anadolu'daki iktidarının güçlenmesine vesile oldu. M.1129 yılına gelindiğinde Ankara, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini de egemenlik sahasına katan Danişmendliler, Malatya'dan Sakarya'ya kadar olan sahanın mutlak hâkimi ve

³⁰⁷² Bu kaynakların hiçbirinde verilmeyen detay, eğer hadise gerçekten böyle olmuşsa, muhtemelen öldürüldükten sonra Bohemond'u tanıyan biri onu teşhis etmiş olmalıdır.

³⁰⁷³ Yazar burada Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'u kast etmektedir. Bu dönemde Selçuklular'da *Büyük Sultan (Sultan-ı Âzam)* olarak tesmiye edilen kişi Sencer'dir. Mahmud'un unvanı ise *Sultan-ı Muazzam'dır*. Ancak Sencer'in batı bölgelerdeki hadiselerle ilgi göstermemesi ve bizim konu edinmiş olduğumuz olayların geçtiği coğrafyanın Irak Selçukluları'na tabi olması nedeniyle Sultan olarak Sencer değil, Mahmud'un biliniyor olması doğaldır.

³⁰⁷⁴ El-Müstersid-Billâh.

³⁰⁷⁵ Bar Hebraeus, II, s. 363; Michael, s. 646

³⁰⁷⁶ Abdülkerim ÖZAYDIN, "Mahmûd b. Muhammed Tapar", TDVİA, Cilt: 27, 2003, ss. 371-372

Anadolu'nun en güçlü devleti konumuna gelmişlerdi. Üst üste kazandığı bu başarılar neticesinde Abbâsî halifesi el-Müsterşîd-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer Emir Gazi'ye, *Melik* unvanının verildiğini gösteren bir menşur ile birlikte, altın bir asa ve dört siyah sancak gönderdiler. Ne var ki bu hediyeler kendisine getirildiğinde Emir Gazi ölüm döşeğindeydi ve birkaç gün sonra öldü. Bu nedenle bu menşur ve hediyeler onun yerine oğlu Melik Muhammed'e verildi³⁰⁷⁷.

[302] Kont Cuslin'in Urhoy'daki Hükümdarlığı:

Aynı yıl, yaşlanmasına rağmen savaşıma hiç ara vermeyen Urhoy hâkimi Cuslin, Haleb ile Mabug arasında bulunan ve Tell Arran³⁰⁷⁸ olarak bilinen kalede yaşayan ve sürekli haydutluk ederek bölgeyi talan eden bir grubu cezalandırmak için harekete geçti. Ordusunu topladı ve kaleyi yerinden söküp atmak için oraya gitti. Kale duvarını yıkmak ve içeri girecek bir yarık oluşturmak için, surların altına tüneller açtırdı. Kont, açılan tünelleri bizzat görmek için içeri girdiği bir sırada duvar üzerine çöktü ve toprağın altında kaldı. Adamları panikle toprağı kazdılar ve son nefesini vermek üzereyken onu çıkardılar. Ardından, vücudundaki çok sayıdaki kırık nedeniyle bitkin ve hasta düşen Cuslin'i Tell Başer'e taşıdılar. Cuslin bu haldeyken, Gazi'nin ordusunu harekete geçirerek Ermeni Rupin oğullarının bölgelerine girmekte olduğunu haberini aldı. Hemen ordularına toplanma emri verdi ve onu da hasta yatağında taşıyarak Gazi'nin karşısına çıkmaya gittiler. Ancak Gazi, Cuslin'in geldiğini duyunca, geri döndü ve ülkesine gitti. Cuslin, Dalik'e ulaştığında öldü ve oradaki kiliseye defnedildi. Onun ardından, aynı isimdeki oğlu genç ve bilgisiz Cuslin, hükümdar oldu.

Aynı yıl, Urişlem kralı Bagdin de öldü. Yerine damadı Sör Fuk³⁰⁷⁹ geçti. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere kayınpederi onu henüz hayattayken, kendi yerine kral olarak tayin etmişti.

Antyukyâ'da ise Baymund oğlu Baymund'un öldürülmesinin ardından yerine, daha önce bahsettiğimiz, ordusu Rum topraklarında perişan edilen ve memleketine dönen Piṭabin'in oğlu yine aynı isimdeki Piṭabin geçti³⁰⁸⁰.

M. 1131 yılı pek çok önemli şahsiyetin tarih sahnesinden çekildiği bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Önce 21 Ağustos 1131 tarihinde Kudüs kralı II. Baudouin

³⁰⁷⁷ Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, C: II, ss. 288-289

³⁰⁷⁸ ܬܠܠ ܐܪܪܢ Kaynaklar içerisinde bu ismi bir tek *1234 Kroniği* vermektedir. Işın Demirkent buranın, Rene Dussaud'un Haleb'in 20 km güneydoğusunda haritaladığı ve Yâkût'un Tell 'Aran olarak zikrettiği yer olması gerektiğini söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 98, Dn.408).

³⁰⁷⁹ Anjou'lu Foulques.

³⁰⁸⁰ Raymond de Poitiers (y.1099-29 Haziran 1149). M.1136-29 Haziran 1149 tarihleri arasında Antakya prensliği hükümdarı. 1101 Yılı Haçlı Seferi'ne katılan ve ordusu Selçuklu-Danişmend orduları tarafından yok edilen Aquitania dükü IX. William'ın oğludur.

ölmüş³⁰⁸¹, ondan kısa bir süre sonra yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Irak Selçuklu sultanı Mahmud ölmüştü. Nihayet, Urfa Haçlı Kontluğu'nun üçüncü hükümdarı ve uzun bir süreden beri bölge siyasetinin en önemli figürlerinden biri olan Joscelin de Courtenay da aynı yıl öldü.

Joscelin'in ölümü hakkındaki en detaylı bilgiler *1234 Kroniği* haricinde Mihael Rabo ve Sur piskoposu William'ın eserlerinde yer almaktadır. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler, *1234 Kroniği* ile neredeyse aynıdır. William daha tafsilatlı ve diğer iki tarihçinin vermiş oldukları bilgilere uygun olmakla birlikte, Joscelin'in son seferinde, üzerine gitmiş olduğu Türk hükümdarının kimliği hakkında hataya düşmektedir³⁰⁸².

Üç tarihçi de Joscelin'in Halep ile Münbiç arasında bulunan Tell Arran kalesini kuşatmaya gittiğini söyler³⁰⁸³. Kuşatma esnasında Joscelin, kalenin düşmesini kolaylaştırmak için surların altına tünel kazdırdı ve tüneli kontrol etmek için içeri girdiği sırada tünel çöktü ve Joscelin, enkazın altında kalarak ağır yaralandı. Enkazın altından güçlkle çıkarıldığında, Joscelin'in vücudunda çok sayıda kırık bulunuyordu³⁰⁸⁴. Joscelin hemen Tell Başer'e götürüldü; ne var ki durumu ağırdı. Joscelin Tell Başer'de tedavi edilmeye çalışılırken haberciler yeni bir bilgi getirdiler³⁰⁸⁵.

Bu noktadan sonra kaynakların verdiği bilgiler arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. *1234 Kroniği*'ne göre gelen habere göre Emir Gazi ordusunu harekete geçirerek Rupin oğullarının ülkesine girmişti. Mihael Rabo'ya göre bu haber, Emir Gazi'nin ordusunu toplayarak Joscelin'in ülkesine girdiğini bildirmektedir³⁰⁸⁶. William'a göre Joscelin'e gelen haber, Konya sultanının³⁰⁸⁷ Keysun'u kuşattığını söylemekteydi³⁰⁸⁸. Bu ifadelerden Joscelin'in nereye gitmekte olduğunu saptamak zor görünmektedir. Ancak kesin olan Urfa kontunun Danişmendli Emir Gazi'nin üzerine gittiğidir. William Joscelin'in, kendisinden sonra II. Joscelin namıyla Urfa kontu olacak olan oğlunu bu sefer için görevlendirdiğini ancak onun, Urfa ordusunun zayıf

³⁰⁸¹ *1234 Kroniği* ilginç biçimde, metnin büyük bölümünde faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler verdiği II. Baudouin'in ölümünü kısa bir cümleyle geçiştirmekte ve bunu da Joscelin'in ölümünün ardından vermektedir. II. Baudouin'in ölümü için bkz, William of Tyre, II, XIII, ss. 45-46; Runciman, II, ss. 152-153

³⁰⁸² Demirkent, Urfa..., II, s. 98

³⁰⁸³ Mihael Rabo da tıpkı *1234 Kroniği* gibi bu kalenin soygunculuk yapan bazı Müslüman kimselerin elinde bulunduğunu söylemektedir. William ise yalnızca düşman kalesi olduğunu belirtir.

³⁰⁸⁴ Bu son detayı William vermektedir.

³⁰⁸⁵ Michael, s. 648; William of Tyre, II, XIV, ss. 51-52

³⁰⁸⁶ Michael, s. 648

³⁰⁸⁷ I. Rükneddin Mes'ud.

³⁰⁸⁸ William, II, XIV, s. 52

olmasını gerekçe göstererek bu görevi reddettiğini ve baba Joscelin'in, sedyede yatar vaziyette ama bizzat ordunun başında bu sefere çıktığını bildirir³⁰⁸⁹.

1234 *Kroniği* gibi William da Joscelin'in gelmekte olduğu haberini alınca Türk hükümdarının³⁰⁹⁰ geri döndüğünü belirtirler³⁰⁹¹. Mihael Rabo ise çok farklı bir bilgi paylaşmaktadır. Buna göre Emir Gazi, Joscelin'in öldüğünü öğrenince büyük bir âlicenaplık göstermiş ve Haçlılara adamlarını göndererek, “*Kralınız öldüğü için sizi yendiğim söylenmesin diye bugün sizlerle savaşmayacağım. Beni ve ordumu dikkate almadan yavaşça ve barış içerisinde ilerleyebilirsiniz ve yasalarınızın gerektirdiği gibi kendinize bir lider bulabilirsiniz*” diyerek Haçlı ordusuyla savaşa girmemiştir³⁰⁹².

Diğer yandan 1234 *Kroniği*, Antakya prensi II. Bohemond'un ölümünün ardından yerine Piṭabin'in, aynı isimli oğlu Piṭabin'in getiğini söyler ki aslında burada kast ettiği, IX. William'ın oğlu Poitiers'li Raymond'un geçtiğidir³⁰⁹³. Bu bilgi esasında doğru fakat eksiktir. Raymond'un Antakya'ya hükümdar olması, M.1136 yılında gerçekleşmiştir ve bu durum II. Bohemond'un, kendisi öldüğünde henüz iki yaşında olan ve prensliğin varisi konumunda bulunan kızı Constance ile evlenmesiyle mümkün olabilmıştır³⁰⁹⁴.

³⁰⁸⁹ William, II, XIV, s. 52

³⁰⁹⁰ 1234 *Kroniği*'ne göre Danişmendli Emir Gazi, William'a göre Konya Sultanı Mes'ud.

³⁰⁹¹ William, yolda ilerlemekte olan Joscelin'e Türklerin geri çekildiği haberini getiren kişinin Keşiş Goeffroy olduğunu söylemektedir. Ancak bildiğimiz üzere Keşiş Goeffroy, M.1124 yılında Münbiç yakınlarında, Belek'e karşı yapılan bir savaşta öldürülmüştür (Bkz, [290] no'lu paragraf). Işın Demirkent William ile birlikte, onu takip eden ve eserini Frenkler için bir destan haline getirmeye çalıştığını söylediği René Grousset'yi, bu bilgiyi kullanmış oldukları için eleştirmektedir (Demirkent, Urfa..., II, ss. 99-100, Dn. 412). Ancak William'ın vermiş olduğu ismin doğru olabileceği ihtimali düşünülürse, bu durumda bir isim benzerliğinden bahsetmek mümkün olabilir.

³⁰⁹² Michael, s. 649

³⁰⁹³ Yazar, daha evvel de belirttiğimi gibi, Piṭabin olarak telaffuz ettiği Poitiers'in, hala kişi adı olduğunu düşünmektedir.

³⁰⁹⁴ II. Bohemond'un ölümünün ardından eşi ve aynı zamanda Kudüs kralı II. Baudouin'in kızı olan Alice, çok küçük yaşta olan tahtın varisi kızının niyabetini üzerine almış, bir süre sonra hâkimiyeti tek başına elde etmek istediğine dair bazı şikâyetler babası II. Baudouin'in kulağına gitmişti. Kudüs kralı Antakya'ya gitmek için harekete geçtiğinde Alice, Haleb'deki Atabeg Zengi'ye haber göndererek, hâkimiyeti üzerine kendisine garanti vermesi durumunda ona biat edeceğini bildirmişti. Bu gelişmeyi haber alan kral, Antakya'ya girdiği zaman Alice kendisinden af dilemiş, kral kızının ömrünü kabul etmişti. Ancak Alice'nin naipliğini lağvetmiş ve Constance'ı Joscelin'in vesayetine vermişti (Runciman, II, ss. 151-152). II. Baudouin ve Joscelin'in peş peşe ölümlerinin ardından Alice iktidarı yeniden ele geçirmek istemişse de Antakya'da bulunan Frenk asilzadeleri buna müsaade etmemiş ve yeni Kudüs kralı Foulque'dan niyabeti üstlenmesini istemişlerdi. Diğer yandan Urfa kontu II. Joscelin de Alice ile evlenerek Antakya'nın da hükümdarı olmak istemiş ancak kralın müdahalesi sonucunda bu planından vazgeçmek durumunda kalmıştı. Alice, her ne kadar iktidarı sağlam değil idiyse de M.1136 yılına kadar kızına niyabet etmeyi başardı. Bu yılda, bizzat Kudüs kralının davetiyle Antakya'ya gelen ve Alice'in kendisiyle evleneceğini düşündüğü Raymond, Antakya'nın Latin patriği Raoul'un alelacele kıydığı bir nikâhla Constance ile evlendirildi ve Antakya prensliğinin yeni hükümdarı oldu (Runciman, II, ss. 155-164).

s.104

[303] Zengi Hanedanının Asur, Musul ve Tüm Beyt Nahreyn’de Ortaya Çıkışı Hakkında:

Burzki’nin, yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, Rahbe’de ölmesinin ardından (AG) 1443 yılında³⁰⁹⁵ Büyük Sultan³⁰⁹⁶, Aksungur oğlu Zengi’yi³⁰⁹⁷, doğunun başkomutanı olarak tayin etti³⁰⁹⁸. Aksungur, Frenklerin gelişinden önce anlattığımız Bozan’ın arkadaşıydı ve her ikisi de Tâcü’l-Mülûk yani Melikler’in Tâci lakaplı Tutuş tarafından öldürülmüşlerdi³⁰⁹⁹. Bağdâd’da bulunan Sultan Mes’ud³¹⁰⁰, domestikos Filarites zamanında Suriye’ye giren ve Yağısıyan’ı³¹⁰¹ Anfyukyâ’ya, Bozan’ı Urhoy’a ve Tuğtekin’i de Darmsuq’a tayin etmiş olan Ebu’l-Feth Melikşah’ın oğlu Sencerşah’ın³¹⁰² yeğeniydi³¹⁰³. Ebu’l-Feth’e büyük kralıçeden, Sincar olarak okunan Şigar’da³¹⁰⁴ doğdu ve Sencerşah olarak anıldı³¹⁰⁵. Sencerşah’ın yeğeni olan Mes’ud bu dönemde İsfahan, Horasan, Irak, Bağdâd ve tüm güneydoğu bölgelerinin hâkimiydi. Asur’dan kuzeybatıya kadar olan tüm bölgeler de ona boyun eğmişti. Sonra bir emirle Musul’a, Türkler’in Atabek³¹⁰⁶ dediği bir komutanı vali olarak koydu ve o vali, tüm Beyt Nahreyn’e, kuzeye, Haleb ve tüm Fenike bölgesinin idaresinden sorumlu oldu. Bu dönemde Musul’da, Sultan’ın nüfuzu altında Şalaheddin, Nasireddin ve Zeyneddin Ali

³⁰⁹⁵ Bu tarih Miladî 1131 yılını karşılaması nedeniyle yanlıştır. İmadeddin Zengi’nin Musul’a tayin edilmesi M.1127 yılıdır ve bunun AG karşılığı 1439 olmalıdır.

³⁰⁹⁶ Yazar *Büyük Sultan* olarak yine Sultan Mahmud’u işaret etmektedir.

³⁰⁹⁷ *إمام الدين زنگي بن أکسنگور* İmadeddin Zengi bin Aksungur (M.1085-14 Eylül 1146). M.1128-1146 yılları arasında Büyük Selçuklu Devleti’nin Musul ve Haleb emiri. Zengiler Hanedanı’nın kurucusu. Babası Kasımüddeve Aksungur el-Hacib (ö:1094), M.1086-1094 yılları arasında Haleb emiriydi.

³⁰⁹⁸ İmadeddin Zengi, Aksungur el-Porsukî’nin M.1126 yılında öldürülmesinin ardından Sultan tarafından Musul ve civarındaki bölgelerin valiliğine tayin edildi. Bu tarihte Irak Selçuklu Devleti’nin başında Sultan Mahmud vardır ve bu nedenle İmadeddin Zengi’yi Musul’a tayin eden yazarın söylediği gibi Sultan Mes’ud değil, Sultan Mahmud’dur. Bunun yanında yazar çalışmasında, Emîr Porsuk ile Aksungur el-Porsukî’yi zaman zaman karıştırmakla birlikte, İmadeddin Zengi’nin babası olan Aksungur ile ilgili bilgiyi doğru vermiş, iki Aksungur’u birbirine karıştırmamıştır. İmadeddin Zengi’nin babası olan İl-Turgan oğlu Kâsımüddeve Aksungur, Sultan Melikşah’ın ölümünün ardından başlayan taht kavgasında başlangıçta Tutuş’un safında yer almış fakat daha sonra Berkıyark’ın tarafına geçmişti. Bir süre sonra Tutuş tarafından mağlup edilmiş ve öldürülmüştü (Gülay ÖĞÜN BEZER, “*Zengî, İmâdüddin*”, TDVİA, Cilt: 44, 2013, ss. 258-261).

³⁰⁹⁹ Yazar burada Tutuş ile Böriler Hanedanı’nın ikinci Şam emiri olan Tuğtekin oğlu Tacü’l-Mülûk Börî’yi karıştırmaktadır. Zira Tutuş’un lakabı, Tacü’d-Devle’dir.

³¹⁰⁰ *مسعود* Gıyaseddin Mes’ud bin Muhammed Tapar (y:1108-13 Eylül 1152). M.1133-1151 yılları arası Irak Selçuklu Devleti hükümdarı. Sultan Sencer’in kardeşi Muhammed Tapar’ın oğludur.

³¹⁰¹ Yazar daha evvel *ياغيسىيان* şeklinde verdiği Yağısıyan’ın ismini, bu defa daha doğru biçimde *ياغيسىيان* olarak vermektedir.

³¹⁰² *سencer شاه* Muizeddin Ahmed Sencer Şah (M.1086-8 Mayıs 1157). M.1097-1118 arası Horasan Selçukluları, M.1118-1157 yılları arası Büyük Selçuklu Sultanı.

³¹⁰³ Metin içinde “*kardeşinin oğlu*”. Yazar sözü biraz dolandırmaktadır; Sultan Mes’ud, Muhammed Tapar’ın oğlu olması vesilesiyle kısaca Melikşah’ın torunudur.

³¹⁰⁴ *سگار* olarak okunan *سگار* Her iki isim de aynı zamanda Şengal de denilen ve Irak’ta, Ninova ili içerisinde yer alan şehri işaret etmektedir.

³¹⁰⁵ Bu bilgi Sultan Sencer ile ilgilidir.

³¹⁰⁶ *اتابک* Atabeg. Selçuklu Devleti ve sonrasında, kimi Türk devletlerinde şehzadeleri yetiştirmekle memur edilmiş görevlilere verilen unvandır.

bulunmaktaydı. Bursukî³¹⁰⁷ ölünce bunlar, tüm doğu bölgelerinin idaresini aldılar. İmadeddin³¹⁰⁸ olarak çağrılan Aksungur oğlu Zengi'yi komutan olarak ataması için Sultan'a telkinde bulundular. Öyle de oldu ve Zengi, Asur, Beyt Nahreyn, Suriye ve Fenike bölgelerine komutan olarak tayin edildi.

s.105

Sultan Mes'ud iki küçük oğlunu, bu bölgelerin şehzadeleri olarak koruyup gözetmesi için Zengi'ye verdi. Bu sıralarda İsfahan'daki Büyük Sultan Mes'ud öldü. Onlar hakkında yukarıda yazmıştık. Mes'ud'un ardından Süleyman Şah, Hemedan'da³¹⁰⁹ hükümdar oldu³¹¹⁰.

1234 Kroniği yazarı bu bölümde, merkezinde İmadeddin Zengi ve Zengiler Hanedanı'nın bulunacağı yeni bir dönemin girişini yapmaktadır. Bu nedenle durumun evveliyatına ve hem İmadeddin Zengi hem de hatalı biçimde onu tayin ettiğini söylediği Sultan Mes'ud hakkında kısa bir bilgi vermektedir. Ne var ki yazar burada, biraz hatalı ve birbirinden kopuk bilgileri sıralamaktadır.

Öncelikle, dipnotlarda da belirtmiş olduğumuz üzere İmadeddin Zengi'nin babası olan Aksungur ve onunla birlikte öldürüldüğünü söylediği Bozan ile ilgili verdiği bilgiler doğru olmakla birlikte, onların karşısında bulunan Tutuş'un lâkabı yanlıştır. Tutuş'un lâkabı Tâcü'd-Devle'dir; Tâcü'l-Mülûk, Tuğtekin'in ölümünün ardından Şam yönetiminin başına geçen oğlu Böri'nin lâkabıdır³¹¹¹.

Bilindiği gibi Aksungul el-Porsukî, Musul'da öldürüldükten sonra yerine oğlu İzzeddin Mes'ud geçti. Ne var ki İzzeddin'in iktidarı kısa sürdü ve Rahbe'de öldü. Onun ölümünün ardından yerine, Aksungur'un küçük oğlu geçti. İbnü'l Esir ismini vermediği Aksungur'un bu oğlunun iktidarında, Aksungur'un memlûklerinden Çavlı'nın³¹¹² idareyi üstlendiğini ifade eder. Çavlı Sultan'a elçiler göndererek, idareyi Aksungur'un oğluna tevdi etmesini istemişti. Çavlı'nın gönderdiği elçiler kadı Bahaüddin eş-Şehrezûrî ve Aksungur'un emîr-i hâcibi Selâhaddin Muhammed'di. Her ikisi de Çavlı'dan tedirgin olan elçiler Musul'da, İmadeddin'in naibi olan Nâsırüddin Çakır ile bir araya geldiler ve aralarında yaptıkları görüşme sonucunda Sultan'ın veziri

³¹⁰⁷ Yazar daha önce *بورسوكى* şeklinde verdiği Porsukî ismini *بورسوك* şeklinde de vermektedir.

³¹⁰⁸ *إماد الدين زنگي بن أکسنگور* İmadeddin Zengi bin Aksungur.

³¹⁰⁹ *اورام* Orta Batı İran'da aynı isimle anılan eyaletin merkezi. M.1118-1194 yılları arasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Batı başkentiydi.

³¹¹⁰ Sultan Mes'ud'un ölümünden sonra M.1151-1153 yılları arasında Melikşah, M.1153-1159 yılları arasında da Muhammed Şah sultan olmuştur. Yazarın bahsetmiş olduğu Süleyman Şah'ın tahta geçmesi M.1159 yılında gerçekleşmiştir.

³¹¹¹ *Bkz, İbn Kalânisi, s. 99*

³¹¹² Mihael Rabo bu hadisedeki Çavlı'yı, M.1116 yılında ölmüş olan Emîr Çavlı Sakavu ismiyle vermektedir.

Şerefüddin'in yanına giderek meseleyi aktardılar. Vezir, konuyu Sultan'a açtı ve Sultan Mahmud, yapmış olduğu kısa bir istişarenin ardından ilgili bölgeye İmadeddin Zengi'yi tayin etti³¹¹³.

1234 Kroniği'nin kısa ve üstünkörü aktardığı bilgilerin aksine Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler hem daha çok detay içermekte hem de İbnü'l Esir'in verdiklerine çok yakındır. Bar Hebraeus'un paylaşımı ile İbnü'l Esir arasındaki tek fark, İbnü'l Esir elçilerin isim vermediğini ve İmadeddin Zengi isminin, Sultan'ın yaptığı istişarelerde ortaya atılan birkaç isimden biri olduğunu söylerken, Bar Hebraeus elçilerin doğruca İmadeddin Zengi'yi işaret ettiklerini söylemiş olmasıdır³¹¹⁴. Hadiseyi daha uzun ve detaylı biçimde ele alan Mihael Rabo ise giriş kısmında aynı hikâyeyi anlatır ancak Zengi'nin ismini Bahaüddin ile Selâhaddin'e, Nâsırüddin'in tavsiye ettiğini söyler. Mihael Rabo iki elçinin daha sonra Zengi ile bir araya geldiklerini ve Zengi'nin onların kendisinden istediğini yapacağına dair yemin ettiğini, nihayetinde Sultan ile Halife'nin Zengi'ye Musul valiliğini teklif ettiklerini ve Zengi'nin de bunu kabul ettiğini kaydeder³¹¹⁵. Bundan sonra her iki yazar da Zengi'nin Musul'a gidişini, Çavlı'nın onu karşılamak için şehirden çıkmasını, Zengi'nin Rahbe'yi Çavlı'ya vermesi ve Musul Kalesi'nin idaresini Selâhaddin'e, Musul ve çevresinin baş kadılığı görevini de Bahaüddin'e vermesinin bilgilerini paylaşırlar.

İbnü'l Adîm İmadeddin Zengi'nin Sultan Mahmud'un iki oğlunu Musul'da, yanında yetiştirmiş olmasından dolayı Kasımüddeve oğlu Atabeg olarak anıldığını bildirir³¹¹⁶. Kimi tarihçiler İmadeddin'in, Sultan'ın yalnızca Alparslan ismindeki oğluna atabeg olduğunu söylerken³¹¹⁷, kimi tarihçilere göre Alparslan'ın yanında Sultan'ın Ferruhşah ya da Ferruhzad isminde bir diğer oğlu daha bulunduğunu ve İmadeddin'in her ikisinin de atabegi olduğunu söylemektedirler³¹¹⁸.

Bu bölümle ilgili son olarak söylenecek husus, metnin son bölümü ile ilgilidir. Yazar aynı dönemde Sultan Mes'ud'un öldüğünü ve yerine Süleyman Şah'ın geçtiğini söylemektedir ki bu bilgi son derece hatalıdır. Öncelikle İmadeddin Zengi'nin Musul'a tayin edilme tarihi M. 1127 yılıdır ve bu tarihte Irak Selçuklu Devleti'nin tahtında,

³¹¹³ İbnü'l Esir, X, ss. 508-510

³¹¹⁴ Bar Hebraeus, II, s. 360

³¹¹⁵ Michael, s. 647

³¹¹⁶ İbnü'l Adîm, Buğyetü't-Taleb..., s. 157

³¹¹⁷ Gülay Ögün Bezer, "Zengî, İmâdüddin"

³¹¹⁸ Işın Demirkent Bunderî'nin, *Zubdet el-Nusra* isimli eserinde bu iki şehzadenin isimlerini Alparslan ve Ferruhşah olarak verdiğini, Köymen ve Kafesoğlu'nun yapmış oldukları Selçuklu secerelerinde, diğer oğullarının yanında Alparslan ve Ferruhzad isimlerinin de yer aldığını söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 86, Dn. 351).

söylemiş olduğumuz gibi Mahmud bulunmaktadır. Sultan Mahmud'un ölümü ile Süleyman Şah'ın Selçuklu tahtına çıkması arasında ise hayli uzun bir zaman bulunmaktadır³¹¹⁹.

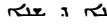
[304] Zengi'nin Batı Seferi ve Şin Kalesi'ni³¹²⁰ Ele Geçirmesi Hakkında:

(AG) 1443 yılında Zengi, ordusuyla ilerleyerek Urhoy yakınlarına kadar geldi. Şehrin doğu tarafında bulunan ve vaktiyle Frenkler'in Usayr oğlu Mani' isimli bir Arap'tan hile ile ele geçirmiş oldukları bir kaleyi kuşattı. Zengi bu Şin Kalesi'ni aldı ve Urhoy'a doğru ilerledi. Urhoylulara elçiler göndererek, Frenklerle savaşmak istemediğini ve barış yapmak istediğini söyledi. Şehirden ona barış nişanesi olarak çeşitli hediyeler, yiyecek ve içecekler gönderildi ve o da oradan ayrılarak Haleb'e gitti.

Kronik yazarı bu noktada hadiselerin sırasını tekrar karıştırmaktadır³¹²¹. İmadeddin Zengi'nin Musul valisi olma tarihini AG.1443/M.1131 yılı olarak veren yazar, Zengi'nin Urfa üzerine gitmesini de aynı yılın olayı olarak vermektedir. Zengi'nin Musul valisi tayin edilmesinin gerçek tarihi M.1127 yılı olduğuna göre, yazarın burada paylaştığı ve aynı yıl içinde cereyan etmiş olduğunu, verdiği tarihlemeyle gösterdiği hadise de yine M.1127 yılında ya da en iyi ihtimalle, ertesi yıl cereyan etmiş olmalıdır. Ki, bu durumu elimizdeki diğer kaynaklar da teyit etmektedir.

İbnü'l Esir, Zengi'nin Musul'a vali tayin olunmasının ardından önce Ceziret ibn Ömer (bugünkü Cizre) üzerine gittiğini, ardından Nusaybin ve Sincar üzerine

³¹¹⁹ Sultan Mahmud, M.1131 yılında öldüğü zaman yerine, kısa bir süreliğine oğlu Dâvud (M.1131-1132), daha sonra bizzat Sultan Sencer tarafından tahta oturtulan Tuğrul (M.1132-1134) geçti. Tuğrul'un hükümdarlığı da uzun sürmedi ve M.1134 yılındaki ölümü üzerine, 1234 Kroniği yazarının ölümünü duyurduğu Mes'ud, M.1152 yılına kadar yani yaklaşık 18 yıllığına geçmiştir. Mes'ud'un Eylül ya da Ekim 1152 yılındaki ölümünün ardından Selçuklu tahtına bu defa Sultan Mahmud'un oğlu Melikşah oturdu (M.1152-1153). Ne var ki kötü bir idare sergilemesi nedeniyle tahttan indirildi ve bu defa tahta ağabeyi Muhammed (M.1153-1159) çıkarıldı. Hasta ve zayıf olan Muhammed M.1159 tarihinde genç yaşta ölünce, Muhammed Tapar'ın hayatta kalan tek oğlu Süleyman Şah (M.1159-1161), Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına çıktı (Faruk SÜMER, "Irak Selçukluları", TDVİA, Cilt: 36, 2009, s. 387)

³¹²⁰ Tritton Sin Kalesi'nin, Küçük Zap Suyu ile Dicle Nehri'nin birleştiği noktada bulunduğunu söylemektedir (Tritton, s. 273). Ancak bu bilgi son derece hatalıdır. Zap Suyu ile Dicle Nehri'nin birleşim noktası Musul'un yaklaşık 40 km Güneydoğu'sunda El-'Adiye Köyü yakınlarındadır. Bilindiği üzere Haçlılar hiçbir zaman bu kadar doğuya gidememişlerdir. 1234 Kroniği yazarı Zengi'nin Şin Kalesi'ni, Urfa yakınlarına geldiğinde aldığını söylemektedir. Urfa yakınlarında bu isimle bir kalenin varlığını tespit edemedik. Ancak Harran yakınlarında bulunan Soğmatar antik yerleşiminin, M. II. yüzyıldan itibaren aynı zamanda kale olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kale içerisinde Sabiiler'e ait bir Sin (Ay tanrısı) tapınağı olduğu düşünülen bir yapı yer almaktadır. Bir ihtimal, kale o dönemde bu isimle anılmış olabilir.

³¹²¹ Kroniğin yazarı kronolojiyi ve hadiseleri karıştırmış olmasına rağmen, metin içerisinde vermiş olduğu bilgiler diğer kaynaklarda yer alması nedeniyle teyide muhtaç olduğu kadar doğru olabilecekleri ihtimalinden dolayı, aynı zamanda da önemlidir. Yazarın, Zengi'nin aldığını söylediği Sin Kalesi ve Haçlıların bu kaleyi daha önce kimden ve hangi koşullar altında aldıkları hususunda bilgi veren yegâne kaynak 1234 Kroniği'dir.

giderek bu şehirleri idaresi altına aldığını ifade eder. İbnü'l Esir'e göre, daha sonra Habur'u da ele geçiren Zengi, buradan Harran'a gitti. Urfa'ya yakınlığı nedeniyle sürekli Haçlıların tehdidine maruz kalan Harran halkı, İmadeddin'in gelmesi üzerine onu karşılamaya çıktılar ve büyük bir sevinçle şehri onun yönetimine teslim ettiler. Zengi Harran'a hâkim olduktan sonra Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek kendisiyle mütareke yapmak istediğini iletti³¹²². Bu sırada Antakya hâkimi II. Bohemond ile ihtilaf halinde olan Joscelin de bu mütarekeye sıcak baktı ve iki taraf arasında bir saldırmazlık antlaşması tesis edildi³¹²³.

[305] Şam ve Zengi'nin Baalbek Şehri Üzerine Yaptığı Sefer Hakkında:

Tâcü'l-Mülûk, babası Tuğtekin İsmaililer tarafından öldürüldükten sonra Şam'ın idarecisi oldu. Ancak Tâcü'l-Mülûk'un kardeşleriyle küçük olan iki oğlu bu durumu onaylamadılar. Tâcü'l-Mülûk'un yanındaki emirlerden biri olan Yunar³¹²⁴, onun oğullarından birinin adına Darmsuq'u ele geçirdi. Bir diğer oğlu da Baalbek şehrini aldı. Vali Zengi, ordusunu alarak Baalbek'i kuşatmaya gitti ve şehre ağır bir saldırı düzenledi. Güçlü mancınıklar, bu muazzam yapıyı gece gündüz dövüyordu. Öyle ki, bir günde bin kadar büyük taş kalenin surlarına fırlatılıyordu.

s.106

Nihayetinde katlanmak zorunda kaldıkları ağır baskıdan usanan içeridekiler, kaleyi teslim etmeye karar verdiler. Böylece Zengi, Baalbek Kalesi'ni ele geçirdi ve hemen ardından Darmsuq'a karşı uzun süreli bir mücadelenin içine girdi.

İmadeddin Zengi de kendisinden öncekiler gibi tüm gayretini Haçlılarla mücadeleye vakfetmiş bir komutandı. Zengi de selefleri gibi bunu yapabilmek için önce İslâm topraklarındaki birliği tesis etmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu nedenle kendi idare bölgesi ve merkezi Musul'un batısında kalan bölgelerin tek elde toplanması gerektiğini düşünmekteydi. Özellikle Şam, Haleb, Hama ve Humus gibi önemli şehirler, Haçlı devletlerine olan coğrafi yakınlıkları nedeniyle daimi bir tehdit altındaydı. Buna ek olarak Haleb hâkimi Aksungur ve Şam hükümdarı Tuğtekin'in

³¹²² İbnü'l Esir, X, s. 511. İbnü'l Esir'in bu kayıtları H.521/M.1127-1128 yılı olaylarını içermektedir.

³¹²³ Demirkent, Urfa..., II, s. 87

³¹²⁴ ^{۳۰۷} Mu'ineddin Unur ya da Üner (İbn Kalânîsî, s. 145). Unur önceleri Humus'un idaresinden sorumluydu. Zengi daha önce Humus'u iki defa kuşatmış ancak bu kuşatmaların ikisi de yarım kalmıştı. Zengi nihayet M.1138 yılında Humus üzerine gitti ve Şam atabegi Şihabeddin Mahmud'a, annesi Zümrüd Hâtun (İbn Kalânîsî bu kişinin ismini Hâtun Sefvetü'l-Mülk olarak zikreder) ile evlenmeyi ve Humus'un da kendisine çeyiz olarak verilmesini talep etti. Zengi Humus'u alınca iyi niyetinin bir göstergesi olarak şehrin valisi Unur'a, kısa bir süre önce Haçlılardan alınmış olan Montferrand Kalesi (Ba'rin Kalesi) ve civarındaki bazı yerleri iktâ olarak verdi. Ancak Unur Montferrand'da kısa bir süre kaldıktan sonra Şam'a gitti (Runciman, II, s. 185).

ölümünün ardından onların yerine bu şehirlerin hâkimleri olanlar, öncellerinin iktidar gücüne ulaşamamışlardı. Zengi, öncelikle buraların ve Suriye ile el-Cezîre’de bulunan diğer şehirlerin tek bir yönetim altında toplanması düşüncesiyle, Musul valisi olmasının hemen ardından harekete geçti. Ancak bu süreçte Zengi, Haçlılar ile büyük çaplı bir mücadeleye girmemeye özen göstermişti. Hatta yukarıda da değinmiş olduğumuz veçhile Urfa dolaylarına geldiği ve Sin Kalesi’nin ele geçirdiği zaman Urfa kontu Joscelin ile bir antlaşma dâhi akdetmişti³¹²⁵.

Musul valisi tayin olunduktan hemen sonra Nusaybin, Sincar, Cizre ve Harran gibi şehirleri yönetimi altına alan Zengi, kısa bir süre sonra da Haleb şehrini ele geçirdi³¹²⁶. Haleb’i ele geçirdikten sonra Şam hükümdarı Böri’ye haber göndererek, Haçlılar üzerine yapacağı bir sefer için kendisine destek vermesini istemiş, Böri bu talep karşısında Hama’nın idarecisi olan oğlu Sevinç’i 500 kişilik bir kuvvetle Zengi’nin yanına Haleb’e göndermişti. Ancak Zengi, yanına gelen Sevinç’i hapsederek, savunmasız kalan Hama’yı kolaylıkla ele geçirdi. Ancak Zengi’yi bu süreçte en fazla uğraştıran şehirler Humus ve Şam şehirleri olmuştur. Zengi, Sevinç’e yaptığı bir benzerini de kendisine itaat arz etmiş olduğu halde, Humus yöneticisi Hayır Han’a yapmış, onu tutuklayarak Humuslulara, şehri kendisine teslim etmelerini istemiştir. Ne var ki Humus halkı bu talebi geri çevirerek şehri Zengi’ye teslim etmemişlerdir. Bunun üzerine Zengi, Humus’u kuşatmışsa da kışın yaklaşması nedeniyle bir sonuç elde edemeden oradan ayrılarak Musul’a dönmüştür.

Zengi’nin erken döneminde, Suriye’deki faaliyetlerinin ardından doğuda, Halife ve Selçuklu Sultanı arasında cereyan etmiş olan hadiselerle etkin biçimde müdahil olduğunu görmekteyiz. Bu dönem yaklaşık olarak M.1130 yılının sonlarında başlamış ve Zengi, M.1136 yılına kadar da bu meselelerle daha çok ilgilenmiş ve batı bölgelerinde cereyan eden hadiselerle çok fazla dâhil olmamıştır³¹²⁷.

³¹²⁵ Işın Demirkent, Joscelin ile yapmış olduğu antlaşmayla, bölgesinin dış emniyetini sağlamlaştıran Zengi’nin gayet planlı ve uzak görüşlü bir siyaset takip ettiğini, kendi bölgesi içindeki birliği tesis etmeden Haçlılara karşı aceleyle hareket etmeyi ve bu şekilde olası ucuz ama kısa ömürlü başarılar elde etmek düşüncesinde olmadığını söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 87). Runciman da aynı şekilde, kendisini Haçlılara karşı baş mücadeleci olarak gören Zengi’nin tam anlamıyla hazır olmadan harekete geçmek niyetinde olmadığını ve Joscelin ile yapmış olduğu iki yıllık barış süreci sırasında Suriye’deki iktidarını sağlamlaştırdığını dile getirmektedir (Runciman, II, s. 149).

³¹²⁶ Miladî 28 Haziran 1128. Zengi’nin ilk dönem hâkimiyeti altına aldığı şehirler için bkz, İbnü’l Esir, X, s. 507 vd; Demirkent, Urfa..., II, s. 85 vd; Runciman, II, s. 149 vd.

³¹²⁷ İmadeddin Zengi’yi, Musul ve batı bölgelerine vali tayin eden kişi Irak Selçuklu Sultanı Mahmud olsa da onun bağlılığının daha ziyade Büyük Sultan Sencer’e olduğu anlaşılmaktadır. Müsterşid-Billah’ın sorun yaşadığı Hille Emiri Dübeyş bin Sadaka’nın Şam hâkimi Tâcü’l-Mülûk Böri tarafından yakalandığı sırada Halife, Dübeyş’in kendisine teslim edilmesini istemiştir. Ancak araya giren Zengi Böri’ye, Dübeyş’i kendisine teslim etmesi karşılığında para ve esir tuttuğu oğlu Sevinç’i serbest

İmadeddin Zengi anlaşıldığı kadarıyla, ülküsünü gerçekleştirmek için meşru ya da gayrimeşru, dürüst ya da değil, pek çok farklı yöntemi denemekten çekinmemiştir. Bu bağlamda, yukarıda da gördüğümüz gibi, kimi zaman yardım çağrısına gelen bir hükümdarı, kimi zaman da hâlihazırda kendi safında yer alan bir başkasını tutuklamakta ya da esir almakta bir sakınca görmemiştir. Kimi zaman da mesela Baalbek'i aldığı anda yaptığı gibi, hayatları üzerine teminat verdiklerini, istediğini aldıktan sonra öldürtmekten çekinmemiştir.

Bu noktada *1234 Kroniği*'nin, Zengi'nin Baalbek'i ele geçirmesi ile ilgili vermiş olduğu detaylara sıra gelmektedir. Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki yazar kronolojide oldukça ileri, M.1139 yılına gitmektedir. Bunu yaparken de birtakım ciddi yanlışlara düşmektedir. Ancak vermiş olduğu hatalı bilgilere rağmen, Zengi'nin Baalbek şehrini ele geçirmesi hakkında bilgi veren tek yerel Hristiyan kaynağı da *1234 Kroniği*'dir.

Tuğtekin'in oğlu Tâcü'l-Mülûk Böri, M. 1132 yılında öldü ve yerinde oğlu Şemsü'l-Mülûk İsmail geçti³¹²⁸. İsmail'in Şubat 1135 tarihinde öldürülmesinin

bırakmayı taahhüt etmiş, bu teklif karşısında Böri Dübeys'i, Zengi'ye teslim etmiştir. Zengi de Sultan Sencer'in isteğiyle Dübeys'i serbest bırakmıştır. Bu andan itibaren Zengi ile Halife arasında bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümünün ardından Zengi, atabegi olduğu şehzade Alparslan adına hutbe okutmak istemiş ancak Halife, Alparslan'ın yaşının küçük olduğunu gerekçe göstererek buna müsaade etmemiştir. Diğer yandan Irak Selçuklu tahtına Mahmud'un oğlu Dâvud çıkarılmış, Mes'ud bin Muhammed Tapar ise bu durum karşısında, taht iddiasında bulunan kardeşi Selçuk Şah'a karşı Zengi'nin desteğini istemiş, ordusuyla Musul'dan hareket eden Zengi, Selçuk Şah'ın atabegi Karaca tarafından Bağdâd yolunda mağlup edilmişti. Ancak Mes'ud ile Selçuk Şah bundan sonra aralarındaki meseleyi hallederek, Sultan Sencer ve Dâvud'a karşı Halifenin de desteğini alarak birleşmişler, Sencer de bu ittifaka karşı Zengi'ye Bağdâd'a giderek duruma müdahale etmesini emretmişti. Zengi ise Halife'nin makamına saygı göstererek onun üzerine gitmemiş, Halife ise Zengi'nin geri çekilmesini fırsat bilerek Musul'u muhasara etmiş, ne var ki şehrin başarıyla savunulması karşısında kuşatmayı kaldırarak Bağdâd'a geri dönmek durumunda kalmıştı. Daha sonra Halife'ye çeşitli hediyeler gönderen Zengi, onunla arasını düzeltti. Zengi'nin bu tavrı Sultan Sencer ile arasının açılmasına neden oldu. Halife ise Hemedan'da bulunan Mes'ud ile giriştiği mücadelede esir düşmüş, o sıralarda Şam'ı kuşatmakla meşgul olan Zengi'den yardım istemişti. Sultan Sencer ise Halife'nin belirli bir savaş tazminatı sonucu serbest kalmasını sağlamış ancak Halife bundan kısa bir süre sonra Bâtınîler tarafından, bizzat Sultan'ın sarayında öldürülmüştü. Müsterşid-Billâh'ın ölümünün ardından Abbâsi hilafet makamına çıkan Râşid-Billâh da Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud'a karşı kurulan bir ittifakın içinde yer almaktaydı. Halife, Melik Alparslan adına hutbe okutacağı vaadiyle Zengi'yi de yanına çekmişti ancak daha sonra hutbe, Dâvud adına okununca Mes'ud, Bağdâd'ı kuşattı. Zengi Halife'yi düşmek üzere olan Bağdâd'dan çıkararak beraberinde Musul'a götürdü. Bu sırada Sultan Sencer'in onayıyla Râşid-Billâh, hilafetten azledildi ve yerine Muktefi-Liemrillâh getirildi. Öte yandan Mes'ud'un kuvvetleri Zengi ve Râşid-Bilâh'ı takip ettiler ve Musul'a ulaşmalarına yakın Halife, Zengi'nin tavsiyesiyle şehirden çıkarak İsfahan'a gitti. Ancak İsfahan'da Bâtınîler tarafından öldürüldü. Tüm bu hadiselerin ardından Zengi, Sultan Mes'ud ve halife Muktefi-Liemrillâh adına hutbe okutmaya başladı ve bu şekilde Sultan Sencer ile de arası düzeldi (Gülay Ögün Bezer, “*Zengî, İmâdüddin*”; Krş, İbnü'l Esir, X, s. 527 vd, XI, s. 17 vd; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, C: I, ss. 302-315). İmadeddin Zengi bu hadiselerin ardından dikkatini yine Haçlılar ile yapacağı mücadelelere verdi.

³¹²⁸ Şemsü'l-Mülûk İsmail iktidarının başında Banyas, Baalbek ve Hama gibi şehirleri ele geçirerek parlak bir başlangıç yapsa da daha sonra son derece zalim bir yönetim sergilemeye başladı. Bu zulüm evresinde kendi kardeşi Sevinç'i dâhi öldüren İsmail, babasının en güvenilir danışmanlarından olan

ardından Şam şehrinin idaresi, kardeşi Şihâbeddin Mahmud'a geçti. Mahmud da 22 Haziran 1139 gecesi yatağında uyumaktayken öldürüldü. Bu sırada Şam'da bulunan Muineddin Unur, Mahmud'un üvey kardeşi ve Baalbek hâkimi Cemaleddin Muhammed'i Şam'a çağırarak şehrin idaresini ona tevdi etti. Muhammed de bu iyiliğine karşı Unur'a annesini ve Baalbek şehrini verdi³¹²⁹. Zengi, Mahmud'un öldürülmesinden istifade ederek bir defa daha Şam üzerine yürümek istedi³¹³⁰. Bu amaçla harekete geçen Zengi M. 1139 yılının yaz aylarında, büyük bir orduyla Baalbek önlerine geldi³¹³¹.

Yanında getirdiği on dört mancınıkla şehre şiddetli bir saldırı başlatan Zengi³¹³², birkaç gün içerisinde şehrin dış surlarını aşarak içeri girmeye muvaffak oldu. Ne var ki içkaledeki garnizon direnmeye devam etmekteydi. Zengi buradakilere teslim olmaları durumunda canlarının güvende olacağını teminatını verdi³¹³³. Ancak içkaledekiler teslim olduktan sonra Zengi bunların öldürülmelerini emretti³¹³⁴.

Yusuf bin Firûz'u da öldürtmeyi planladı. İsmail diğer yandan, kendi sarayında bile güvende olmadığı düşüncesiyle, Zengi'ye bir mektup yazdı ve kendisine yardım etmesi durumunda, onun yüksek hâkimiyetini tanıyacağını, aksi takdirde şehri Haçlılara teslim edeceğini bildirdi. Zengi bu çağrıya cevaben harekete geçse de henüz yolda iken Yusuf bin Firûz, İsmail'i ortadan kaldırdı ve şehrin başına İsmail'in kardeşi Şihâbeddin Mahmud geçirildi (İbn Kalânîsi, ss. 127-130; Runciman, II, s. 161).

³¹²⁹ Runciman, II, s. 186

³¹³⁰ İbn Kalânîsi ve İbnü'l Esir Zengi'nin Şam üzerine gitmesinde, Şihâbeddin Mahmud'un annesi olan Zümrüd Hâtun'un etkisinden bahseder. Buna göre oğlunun öldürülmesine son derece üzülen Zümrüd Hâtun, Musul'da bulunan Zengi'ye mektup yazarak, oğlunun intikamını almasını istemiştir (İbn Kalânîsi, s. 145; İbnü'l Esir, XI, s. 68).

³¹³¹ İbnü'l Esir, Zengi'nin büyük bir orduyla üzerlerine geldiği haberini alan Şamlıların, gerekli hazırlık ve tahkimatları yaparak Zengi'yi beklemeye koyulduklarını, bunu haber alan Zengi'nin, Şam'a gitmekten vazgeçerek Baalbek üzerine yönediğini ifade eder (İbnü'l Esir, XI, s. 68). İbn Kalânîsi de Şamlıların, Zengi'nin gelmekte olduğu haberini alınca aynı şekilde hazırlandıklarını söylemektedir ancak o, Zengi'nin herhangi bir fikir değişikliğinden bahsetmemektedir (İbn Kalânîsi, s. 145). İbnü'l Esir, İbn Kalânîsi'ye nispeten verdiği bu küçük detayda hataya düşmektedir. Zira Zengi'nin asıl hedefi Şam'dır ve olayların seyrine baktığımızda Zengi'nin Baalbek'i alır almaz Şam'a doğru hareket ettiğini görmekteyiz. Zengi'nin Baalbek üzerine gitmesi muhtemelen, Şam'a karşı yapacağı muhasarada, buradan şehre gelebilecek desteğin önüne geçmek istemesi olmalıdır.

³¹³² On dört mancınık rakamını İbnü'l Esir vermektedir, İbn Kalânîsi "*birkaç mancınık*" demekle yetinmektedir. Runciman da mancınık sayısını İbnü'l Esir'den naklen on dört olarak vermektedir.

³¹³³ İbn Kalânîsi, s. 145-146; İbnü'l Esir, XI, s. 69; Runciman, II, s. 186. Runciman, İbn Kalânîsi ve İbnü'l Esir'i kaynak göstererek Zengi'nin, içkaledekilerin hayatlarını bağışlayacağına dair "*Kur'an'a el basarak*" yemin ettiğini söylemektedir ancak biz, her iki kaynakta da böyle bir ifadeye rast gelemedik.

³¹³⁴ İbn Kalânîsi, Zengi'nin bu hareketinin arkasında içten içe Baalbek halkına duyduğu öfkenin yattığını ifade etmektedir. Ayrıca insanların Zengi'nin bu ihanetinden dehşete düştüklerini de eklemektedir (İbn Kalânîsi, s. 146). İbnü'l Esir ise başkalarının, özellikle Şam ahalisinin, Zengi'nin bu hareketi karşısında korkuya kapıldıklarını, "*Eğer Şam'a hâkim olsaydı, onlara yaptığıнын aynısını bize de yapardı*" diyerek Zengi'den daha çok nefret ettiklerini ve onunla savaşmak için daha da gayret sarf ettiklerini belirtir (İbnü'l Esir, XI, s. 69). Runciman da yine İbnü'l Esir ve İbn Kalânîsi'ye dayandırdığı düşüncesinde Zengi'nin bu katliam ile Şam halkına gözdağı vermek istediğini ancak bu hareketiyle onların mukavemet inançlarını kamçıldığını ve Şam halkının kendisini tam bir düşman olarak addetmelerine neden olduğunu ileri sürmektedir (Runciman, II, s. 186).

İmadeddin Zengi Baalbek'i ele geçirdikten sonra tüm dikkatini Şam şehrinin alınmasına verdi ve Baalbek şehrinde birtakım tahkimatları tamamladıktan sonra Şam üzerine harekete geçti³¹³⁵.

[306] Urişlem Kralının Zengi Karşısında Yenilmesi ve Bunun Ardından Aralarında Barış Yapılması Hakkında:

Darmsuq emiri Yunar, Zengi'nin giderek güçlendiğini ve ona karşı koyacak yeterli gücü olmadığını görünce, Urişlem kralına müracaat etti ve yardımına gelmesi ve Zengi'yi buralardan sürmesi için ona çok sayıda altın verdi. Urişlem kralı ordularını topladı ve hareket ederek Zengi'nin yakınlarına kadar ilerledi. Zengi, kralı zekâsıyla aldattı ve o bölgenin içine iyice girene kadar, önünden kaçıyormuş gibi yaptı. Sonra birden geri dönerek şiddetle saldırdı ve kralın ordusunu dağıttı. Türkler, kılıcın ağızıyla onları yok ettiler. Kral, az sayıdaki adamıyla gece vakti kaçtı ve Tripolis sınırları içinde yer alan ve Hısn el-Ekrâd³¹³⁶ olarak bilinen bir kaleye sığındı. Ardından Zengi geldi ve kaleyi kuşatma altına aldı. İçeridekiler atları ve eşekleri, tuzları bile olmadan yemek zorunda kalıncaya dek, ağır bir baskıya maruz kaldılar³¹³⁷. Sonra kral, Antyukyâ hâkimi Piṭābin³¹³⁸ ve Urhoy hâkimi genç Cuslin'e³¹³⁹ haber göndererek ordularını toplamalarını ve yardımına gelmelerini istedi. Onlar toparlanıp gelene kadar kral büyük bir baskı altında kalmıştı.

Zengi, Frenkler'in telaş içinde toplanıp gelmekte olduklarını ve ayrıca kralın da büyük sıkıntı içinde olduğu haberini alınca kaleye bir elçi gönderdi. Ayrıca krala erzak ve çeşitli hediyeler gönderdi ve birbirlerine karşılıklı yeminler ve sözler vererek onunla bir barış ve dostluk antlaşması yaptı. Ardından Zengi oradan ayrıldı. Kısa bir süre sonra Frenk orduları kaleye ulaştı.

s.107

Frenkler, Zengi'nin peşine düşmek istedilerse de kral, Zengi ile yapmış olduğu antlaşma nedeniyle onlara müsaade etmedi. Zengi, artık daha da güçlüydü. Sürekli olarak Darmsuq bölgesiyle savaş halindeydi ve çöldeki Tedmür de dâhil olmak üzere etrafındaki bölgenin tamamını eline geçirmişti.

1234 Kroniği, muadillerine nispetle tafsilatlı ve doğru bilgiler vererek aktardığı ancak ismini, hatalı biçimde Hısn el-Ekrâd olarak verdiği Montferrand Kalesi'nin (Ba'rin Kalesi) Zengi tarafından ele geçirilmesi hadisesini, kronolojide yanlış yere

³¹³⁵ İbn Kalânîsî, s. 147; İbnü'l Esir, XI, s. 72

³¹³⁶ **حسنة** Hısn el-Ekrâd (Kürtlerin Kalesi). Haçlı kroniklerinde Krak (ya da Crac) des Chevaliers (Fr: Şövalyeler Kalesi) olarak zikredilen kale hakkında metinde verilen bilgi yanlıştır. Zengi'nin muhasara altına aldığı kale, Müslüman kaynaklarında Ba'rin olarak isimlendirilen ve Hısn el-Ekrâd'ın yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda yer alan Montferrand Kalesi'dir.

³¹³⁷ Bu detayı İbnü'l Esir de vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 55).

³¹³⁸ Poitiers'li Raymond.

³¹³⁹ II. Joscelin.

koymaktadır. Kalenin Zengi tarafından alındığı tarih H.531/M. Ekim 1136-Ekim 1137 yılıdır ki bu tarih, Baalbek şehrinin Zengi'nin eline geçtiği 10 Ekim 1139 tarihinden iki yıl öncedir. Bunun yanında kronik yazarının *Şam Emîri* olarak işaret ettiği Unur, kroniğin de söylemiş olduğu gibi, Baalbek'in alındığı dönemde Şam şehrinin yöneticisidir ancak bahsi geçen dönemde yani Montferrand Kalesi'nin kuşatıldığı sırada Humus şehrindeydi. Unur'un Haçlıları Zengi'ye karşı yardıma çağırması da bu dönemde değil, daha ileri bir tarihte, Zengi'nin Şam'ı muhasara ettiği bir sırada gerçekleşecektir.

Kaynakların bize verdiği bilgiye göre H.531/M.1136-1137 yılında Zengi, Muineddin Unur'un idaresi altındaki Humus şehrini bir defa daha muhasara altına aldı³¹⁴⁰. Humus önünde yine büyük bir direnişle karşılaşan Zengi'nin, daha sonra buradan ayrılarak Montferrand Kalesi üzerine gittiğini görmekteyiz. Bazı Müslüman tarihçiler Zengi'nin Humus'u muhasara etmesi karşısında bir Haçlı ordusunun Humus'a yardım için harekete geçtiğini ve Zengi'nin de üzerine gelen bu orduyu karşılamak için Humus önünden ayrıldığını iddia etmektedirler³¹⁴¹. Işın Demirkent ise Zengi'nin Trablus kontu Pons'un ölümü üzerine, bu durumdan istifade etmek için Montferrand Kalesi'ni zapt etmek amacıyla harekete geçtiğini iddia etmektedir³¹⁴².

Yine de tüm kaynakların ortak görüşü, Zengi'nin ilerlemesine mukavemet göstermek için harekete geçen bir Haçlı ordusu olduğu yönündedir. Bu ordunun başında, babası kısa bir süre önce ölen ve onun yerine Trablus kontu olan II. Raymond³¹⁴³ bulunmaktadır. Ancak Raymond, Zengi'nin gücü karşısında tutunamayacağını görmüş ve Kudüs kralı Foulque'dan kendisine yardımcı olmasını istemişti. Aynı anda Roma taarruzu tehdidi altında bulunan Antakya'dan da yardım

³¹⁴⁰ Bilindiği üzere Zengi, M.1130 yılında Humus'u muhasara etmiş ancak almaya muvaffak olamamıştı.

³¹⁴¹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 672-673; Işın Demirkent, İbn Kalânîsî (bizim elinizdeki versiyonda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır) ve Azîmî'nin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.

³¹⁴² Işın Demirkent, modern tarihçilerin pek çoğunun da bu bilgiye itibar ettiklerini ifade etmektedir. Demirkent, Trablus kontunun henüz birkaç ay önce Şam orduları tarafından öldürülmüş olmasına karşın Haçlıların, Şam'a bağlı bir şehir olan Humus'a yardım etmek istemelerinin mümkün olamayacağını ileri sürmektedir (Demirkent, Urfâ..., II, s. 114, Dn. 487). Demirkent bu görüşünü muhtemelen William'a dayandırmaktadır. Zira William Zengi'nin, Trablus kontunun savaşı kaybederek öldürüldüğünü ve Trablus kontluğunu savunacak ciddi bir ordu kalmadığını haber alınca doğrudan Montferrand üzerine gittiğini ifade ederek, Demirkent'in görüşüne temel oluşturmaktadır ki bizce de bu görüş, diğerlerine nazaran daha gerçekçi olmalıdır (William of Tyre, II, XIV, 85).

³¹⁴³ II. Raymond de Toulouse ya da Tripoli (y:1116-1152). M.1137-1152 yılları arası Trablus kontu.

çağrısı alan Kudüs kralı, hızla Trablus'a gelmiş, burada yapılan istişareler sonucunda Zengi üzerine gidilmesi kararlaştırılmıştı³¹⁴⁴.

Birleşik Haçlı ordusunun Trablus'tan hareket ettiğini haber alan Zengi, alışıldık Türk taktiğini uygulayarak, önden göndermiş olduğu birliklerin geri çekilmeleriyle Haçlıları üzerine çekti ve pusuya düşen Haçlılara şiddetli bir saldırı gerçekleştirdi. Bu ani baskın karşısında Haçlı kuvvetleri mukavemet gösteremedi ve pek çoğu savaş alanında öldürüldü³¹⁴⁵. İçlerinde yeni Trablus kontu II. Raymond'un da bulunduğu çok sayıda Haçlı unsuru, Zengi'ye esir düştü. Kudüs kralı Foulque ise, beraberindeki az sayıda adamıyla birlikte, güçlkle Montferrand Kalesi'ne sığındı³¹⁴⁶. Zengi de peşinden giderek kaleyi muhasara altına aldı.

1234 Kroniği'nin, Zengi'nin Montferrand Kalesi'ni kuşatmasının ardından yaşanan gelişmeler üzerine vermiş olduğu bilgiler, hadiseyi doğru bir şekilde aktardığı kabul edilen diğer kaynaklarla tam bir uyum halindedir³¹⁴⁷. Buna göre Zengi Montferrand Kalesi'ni tam bir kuşatma altına almış, kuşatma altında zor bir durumda kalan Kudüs kralı Foulque, bir yandan Kudüs patriği William'a, diğer yandan da Antakya hâkimi Raymond ile Urfa kontu II. Joscelin'e, kendisine yardıma gelmeleri için çağrıda bulunmuştu³¹⁴⁸. Kralın yardım çağrısı karşılık buldu ve Kudüs, Urfa ve Roma saldırısı tehdidi altında olmasına rağmen Antakya'dan ordular, kral ve beraberindekileri kurtarmak için harekete geçtiler³¹⁴⁹. Ancak Foulque'u kurtaran, yardımına gelen Haçlı orduları değil, Roma imparatoru II. Ioannes Komnenos'un Antakya üzerine ilerlediği haberinin Zengi'ye ulaşması oldu. Olası bir Haçlı-Roma ittifakından çekinen Zengi, çaresizlik içerisinde kendisine barış şartlarını soran Kudüs

³¹⁴⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 114; Runciman, II, ss. 166-167. Demirkent Zengi'nin Montferrand'ı muhasara etmesi üzerine Raymond'un Kudüs kralının yardımını istediğini ifade ederken Runciman, bu yardım çağrısının Zengi Montferrand'ı kuşatmadan önce, kaleye doğru ilerlemekteyken yapıldığını ileri sürmektedir.

³¹⁴⁵ İbnü'l Adîm'e göre 2 bin kişi (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 673).

³¹⁴⁶ William of Tyre, II, XIV, s. 86. William ayrıca çok sayıda mal, at ve yük hayvanının da Haçlılar aleyhine kaybedildiğini söylemektedir.

³¹⁴⁷ Krş, İbn Kalânîsî, ss. 137-138; İbnü'l Esir, XI, ss. 54-55; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 673; William of Tyre, II, XIV, ss. 85-87

³¹⁴⁸ İbnü'l Esir bu sırada papaz ve rahiplerin Roma ve Haçlı egemenliğindeki bölgelere giderek, halkı Müslümanlara karşı mücadele etmeye çağırdıklarını ve Müslümanların asıl hedefinin Kudüs'ü ele geçirmek olduğunu söyleyerek tüm Hristiyanları bu mücadeleye destek olmaya çağırdıklarını belirtir (İbnü'l Esir, XI, s. 54). Mihael Rabo bu çağrıyı kraliçenin (muhtemelen Kudüs kraliçesi Melisandre) yaptığını söylemektedir. Konu hakkında kısa bir bilgi veren Mihael Rabo, kuşatmanın 40 gün sürdüğünü ve bu sürenin sonunda Zengi'nin, Frenklerin kendisiyle savaşmak için toplandıklarını haber alınca Kudüs kralıyla barış yaptığını söyler. Mihael Rabo bu hadisenin tarihini AG.1449/M.1138 yılı olarak vermektedir (Michael, s. 656).

³¹⁴⁹ William, Roma saldırısı tehlikesi nedeniyle Antakya hâkiminin kısa bir tereddüt yaşadığını ancak daha sonra kralın yardım çağrısına karşılık verdiğini belirtir.

kralına beklemediği ölçüde ılımlı yaklaştı. Zengi kraldan yalnızca Montferrand Kalesi'ni istedi; bunun karşılığında hiçbir fidye talebinde bulunmadan, işlerinde Trablus kontu II. Raymond'un da bulunduğu esirleri iade edecek ve hepsinin serbestçe ülkelerine dönmesine izin verecekti. Çaresizlik içerisindeki kral bu teklifi hiç tereddüt etmeden kabul etti³¹⁵⁰.

Kral Foulque ve yanındakiler serbest kaldıktan kısa bir süre sonra, kendilerini kurtarmaya gelmekte olan Haçlı ordularıyla karşılaştılar. Bu noktada Runciman Haçlıların bazılarının, biraz daha sabretmeleri durumunda kurtarılacaklarını anlayarak hayıflandıklarını ancak daha uzak görüşlü olanların, bu şekilde ucuz kurtulmaktan dolayı haklı olarak sevindiklerini ifade etmektedir³¹⁵¹. Runciman bu düşüncesini, William'ın ifadelerine dayandırmaktadır. William kralın da bu duruma üzüldüğünü ancak bu şekilde kurtulmuş olmaları nedeniyle yine de mutlu olduğunu dile getirmektedir³¹⁵². Ancak Işın Demirkent bu ifadelerin pek de geçerli olamayacağını; zira her iki tarafın da böylesine ucuz bir başarı ya da yenilgiden yakınmaması gerektiğini, çünkü her iki tarafın da bölgenin dengesini değiştirme hazırlığında olan Roma imparatoru nedeniyle endişe içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir³¹⁵³. Demirkent'in bu görüşü bizce de doğru olmalıdır. Zira bu andan itibaren hem Müslümanlar hem de Haçlıların, Roma imparatorun bölgeye yaklaşması karşısında, tüm dikkatlerini buraya verdikleri görülmektedir.

[307] El Tarib'in³¹⁵⁴ Fethi Hakkında:

Zengi Frenkler'in kralıyla yaptığı antlaşmadan sonra onlarla tekrar savaşmayıp, tüm dikkatini Müslüman bölgelerinde, onları emir altına almaya yöneltti. Haleb'in yakınlarında Tarib, ya da bir başka isimle Hadadnâ³¹⁵⁵ denilen bir kale vardı ve kalenin hâkimi Frenklerden idi. Bu kişi, ordusunu alarak Haleb bölgesine geldi ve burada yağma yaptıktan sonra gitti. Zengi, bunu haber alınca ordusunu alarak gitti ve bu kaleyi kuşattı. Kalede yaşayanlar baskıyı

³¹⁵⁰ Demirkent, Urfa..., II, s. 115; Runciman, II, s. 168. Runciman Zengi'nin göstermiş olduğu ve tarih yazarlarını dâhi hayrete düşüren bu müsamahasının altında, esasında onun ne yaptığını bildiğinin yattığını söylemektedir. Runciman Montferrand'ın değersiz bir mükâfat olmadığını, Müslümanların bu kaleye sahip olmakla, Haçlıların bundan sonra yukarı Âsi Nehri havzasına girmelerinin güçleştiğini, ayrıca bu kale ile Hama ve Humus şehirlerinin daha kolay kontrol edilebileceğini ifade eder. Runciman'a göre Zengi, tıpkı Haçlılar gibi, kuzeyden gelen haberlerden (Roma imparatorunun gelişinden) endişelenmiş olmalıdır.

³¹⁵¹ Runciman, II, s. 168

³¹⁵² William of Tyre, II, XIV, s. 91

³¹⁵³ Demirkent, Urfa..., II, s. 116

³¹⁵⁴ ٢١٨٤ Esârib Kalesi.

³¹⁵⁵ ٢١٨٥ Bu isim muhtemelen Süryaniler'in verdiği isimdir ancak biz bu ifadeyi başka hiçbir kaynaktan bulamadık.

görünce Zengi'den hayatlarına dair güvence istedi. Zengi, "Hepinizi Antyukyā kapısına götüreceğime dair yemin ederim" diyerek onları kandırdı. Kaledekiler kapıyı açınca erkek, kadın, genç erkekler ve genç kızların hepsini dışarı çıkardılar. Onları Haleb'de, Antyukyā Kapısı denilen yere götürdüler ve aslında sözlerini de tutmuş oldular. Orada erkeklerin hepsini kılıçtan geçirdiler ve kadınları, genç kızları ve çocukları köle yaptılar.

İmadeddin Zengi'nin Suriye'de faaliyet göstermeye başladığı ilk dönemde Haleb'e kadar ilerleyerek bu şehri aldığını ve buradan, Haleb civarındaki birtakım kalelere çeşitli akınlar düzenlediğini biliyoruz. Antakya hükümdarı II. Bohemond'un öldürülmesinin ardından Antakya hâkimesi Alice, iktidarı tek başına eline almaya kalkmış, bu teşebbüsü bizzat babası, Kudüs kralının gelerek meseleyi halletmesiyle akim kalmıştı. Ancak Alice, iktidarının meşruluğuna dışarıdan destek almak amacıyla, Haleb'e kadar gelmiş bulunan İmadeddin Zengi'ye haber göndererek, kendisine yardımcı olması durumunda onun yüksek hâkimiyetini tanıyacağını bildirmişti. Zengi, her ne kadar bu teklif hoşuna gitse de bu dönemde Haçlılar ile doğrudan bir savaşa girmek istemediği için, Alice'in hareketini dışarıdan desteklemişti. Zengi bunu yaparken, Haleb havalisinde bulunan bazı Haçlı kalelerini de taciz ederek, Esârib'de bulunan Haçlıların sürekli biçimde Haleb yakınlarına gelerek buraları yağma etmesi nedeniyle mezkûr kalenin üzerine gitti. İbnü'l Esir'in kayıtlarına göre, Zengi'nin Esârib'i kuşatması üzerine Haçlılar harekete geçerek kalenin yardımına gittiler. Haçlı ordusunun yaklaştığını haber alan Zengi, kuşatmayı kaldırarak onları karşılamak için üzerlerine gitti. İki tarafın karşı karşıya gelmesi üzerine cereyan eden savaşı Zengi kazandı ve Haçlı ordusu geri püskürtüldü³¹⁵⁶. İbnü'l Esir, Haçlıları mağlup eden Zengi'nin daha sonra Esârib üzerine döndüğünü ve kaleyi zapt ettiğini, H.524/M.1129-1130 yılı kayıtlarında verir³¹⁵⁷. Ancak İbnü'l Esir Zengi'nin, kaleyi ele geçirdikten sonra tamamen yıktırdığını ve kalenin kendi döneminde dâhi harabe olarak kaldığını belirtmektedir ki bu ifade, diğer kaynaklarla çelişki oluşturmaktadır.

Zengi bu tarihten sonra uzun müddet, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları ve Halife ile Sultan Sencer'in de dâhil olduğu hadiselerle uğraşmak durumunda kalmış, Suriye ve Haçlılarla tekrar ilgilenmeye başlaması ise M.1135 yılını bulmuştur. Zengi Suriye'ye döndükten sonra yukarıda

³¹⁵⁶ İbnü'l Esir, H.584/M.1188-1189 yılında buradan geçtiğini ve bahsi geçen savaşta ölenlerin kemiklerinin o zamana kadar kaldığının söylendiğini belirtir.

³¹⁵⁷ İbnü'l Esir, X, ss. 523-524. Zengi'nin bu tarihte Kefertâb, Zerdanâ, Maarratünnuman ve Esârib kalelerini ele geçirdiği diğer kaynaklarda da belirtilir ancak Esârib'in yıkıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

değerlendirmiş olduğumuz üzere³¹⁵⁸, Şam hâkimi Böri'nin ölümü üzerine yerine geçen oğlu İsmail'in çağrısına icabet ederek Şam üzerine gitmeye kalkmış, ancak İsmail'in öldürülmesi ve yerine Şihabeddin Mahmud'un geçmesi üzerine Haleb'e geri dönmüştü. Bu tarihten sonra Zengi, komutanı Savar'ı Tell Başer, Azez ve Ayntab bölgelerine göndermiş ve bu şekilde Urfa ile Antakya'nın birbirlerine vereceği desteğin önüne geçmişti. Kendisi de süratle Haçlı sınır kaleleri olan Kefertâb, Maaratünnuman, Zerdanâ ve Esârib üzerine gitmiş ve bu kaleleri birbiri ardına fethetmişti³¹⁵⁹. Ancak bu gelişmeler yaşanmadan önce, Roma imparatoru II. Ioannes Komnenos'un Antakya, Urfa ve Suriye üzerine yaptığı sefer bölgedeki tüm dengeleri değiştirmekle birlikte Romalılar, Maaratünnuman, Bizâa, Kefertâb ve Esârib'in de içinde bulunduğu kaleleri ele geçirmişlerdi³¹⁶⁰. İbnü'l Adîm'e göre Esârib'de bulunan Müslüman garnizonu, Roma ordusuna mukavemet edemeyeceğini görünce tüm kaleyi ateşe vererek terk ettiler ve bu nedenle Roma ordusu yalnızca, harap olmuş ve içinde kimsenin bulunmadığı bir kale ele geçirdi³¹⁶¹. Bu tarihten sonraki süreçte, bizlerin de ileride değerlendireceğimiz üzere Roma ordusu geri çekilecek ve Ioannes Komnenos'un Suriye'deki kazanımları süratle elden çıkacak, Romalıların elinden çıkan ve tekrar Haçlıların eline geçmiş bulunan, Kefertâb, Maaratünnuman, Bizâa ve Esârib kaleleri, yeniden ve hızla Zengi tarafından feth olunacaktı.

Görüldüğü üzere Esârib Kalesi, İbnü'l Esir'in dediği gibi H.524/M.1129-1130 yılında Zengi tarafından alındıktan sonra yıkılmamıştır. En yakın ihtimalle ve İbnü'l Adîm'in kaydettiği şekilde, Romalıların eline geçeceği vakit kaledeki Müslüman garnizonu tarafından yakılmış ancak bu halin, kalenin sonu olmadığı, kalenin bu tarihten sonra da varlığını sürdürmeye devam ettiği ve Zengi tarafından bir defa daha ele geçirildiği görülmektedir. Bu durumda *1234 Kroniği* ile İbnü'l Esir'in, Zengi'nin Esârib Kalesi'ni alması üzerine vermiş olduğu bilgiler farklı zamanlara ait olmalıdır. Ancak *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu detaylar, diğer kaynaklarda zikredilmediği için mukayesesini yapma olanağı yoktur. Esârib Kalesi'nin yıkılmasına dair bir bilgi İbnü'l Adîm'in kayıtlarında yer almaktadır ve İbnü'l Adîm'e göre Esârib Kalesi, Zengi'nin eline geçtiği 3 Safer 533/10 Ekim 1138 tarihinden on gün sonra, aynı ayın

³¹⁵⁸ Bkz, [307] no'lu paragraf değerlendirmesi.

³¹⁵⁹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 670-671; Runciman, II, s. 162

³¹⁶⁰ Nisan 1138. Niketas Khoniates, s. 18; Runciman, II, s. 177; Demirkent, Urfa..., II, ss. 121-122

³¹⁶¹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 676

13'ünde yani Miladî 20 Ekim 1138 günü meydana gelen bir deprem sonucunda tamamen yıkılmıştır³¹⁶².

[308] Kapadokya Bölgesi ve Gazi'nin Oğulları Hakkında:

Danuşman oğlu Gazi'nin³¹⁶³ ölümünün ardından devletinin yönetimini oğlu Muhammed devraldı. Muhammed iyiden iyiye güçlenince, hükümdarlığı altındaki Kapadokya'da sert bir tutum içerisine girdi. Özellikle de Melițene halkına karşı. Halka, genel ve kişisel vergilerle baskı yapıyordu. Ama Allah, kötü bir hastalıkla onun canını aldı. Gazi'nin iki oğlu daha vardı. Birinin adı Devle³¹⁶⁴, diğerinin ise Yakub'du³¹⁶⁵. Muhammed öldükten sonra onun yerine Devle geçti.

Danişmendli hükümdarı Emir Gazi H.528/M.1133-1134 tarihinde öldü ve yerine oğlu Melik Muhammed geçti. Melik Muhammed tahta geçince kardeşleri Aynüddeve ve Yağan isyan ettiler³¹⁶⁶. Melik Muhammed iktidarının ilk yıllarında bir yandan kardeşlerinin isyanlarıyla uğraşırken, diğer yandan da Emir Gazi'nin ölümünün ardından Danişmendli tahtında yaşanan çekişmeleri fırsat bilen ve Kastamonu ile Çankırı'yı ele geçiren Roma imparatoru II. Ioannes Komnenos'un saldırılarına karşı koymak durumunda kalmıştı³¹⁶⁷. İmparator bunu yaparken, Emir Gazi'nin damadı olan Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud'un da desteğini almaktaydı. Ancak Muhammed, Mes'ud ile bağlantı kurarak bu ittifakı çözmeyi başarmış ve bu sayede Romalıların geri çekilmelerini sağlayarak Kastamonu ve Çankırı'yı geri almayı başarmıştı. Melik Muhammed daha sonra Kilikya'yı Ermenilerden almaya teşebbüs ettiyse de bunda başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Diğer yandan taht iddiacılarından Yağan öldürülmüş, Aynüddeve ise Malatya'ya kaçmıştı. Muhammed daha sonra Aynüddeve'nin üzerine gittiyse de Elbistan ve Ceyhan yörelerini eline geçirdi³¹⁶⁸ fakat Malatya'ya gitmedi. Aynüddeve ise önce Hanzit'e, sonra Amid'e ve oradan da Urfa kontu Joscelin'e sığınmak için Urfa'ya gitti; Muhammed'in bölgeden

³¹⁶² İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 679. İbnü'l Esir de aynı tarihte Suriye ve El-Cezîre'de pek çok depremin meydana geldiğini, özellikle Suriye'deki depremlerin çok büyük zarara ve can kayıplarına yol açtığını ayrıca Haleb şehri başta olmak üzere pek çok şehrin harabeye dönüştüğünü söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 70). İbnü'l Adîm'in kaydetmiş olduğu hadise burada bahsi geçen olmalıdır.

³¹⁶³ Danişmend Gazi'nin oğlu Emir Gazi.

³¹⁶⁴ دوله Aynüddeve.

³¹⁶⁵ ياغي Yağıbasan ya da Yakub Arslan (ö:1164).

³¹⁶⁶ Emir Gazi arkasında Muhammed, Yağan, Yağıbasan ve Aynüddeve isminde dört oğlunu bırakmıştı.

³¹⁶⁷ Niketas Khoniates, ss. 13-14; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 289; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler"

³¹⁶⁸ Michael, s. 656; Bar Hebraeus, II, s. 374

ayrılmasının ardından Malatya'ya geri döndü. Melik Muhammed ile birlikte Danişmendliler, M.1140 yılında Karadeniz sahilini Roma'dan geri aldılar. Bundan sonra Muhammed, Elbistan'a saldıran Haçlıları geri püskürttü.

Melik Muhammed Miladî 6 Aralık 1143 tarihinde Kayseri'de öldü. Arkasında Zünnun, Yunus ve İbrahim adında üç oğlunu bırakmış ve bunların içinden Zünnun'u kendisine veliaht olarak tayin etmişti. Ne var ki Muhammed'in kardeşi ve Sivas Melik'i olan Yağıbasan, Melik Muhammed'in eşiyle evlendi ve Kayseri'de yönetime hâkim oldu. Bu gelişme karşısında çekilen Zünnun, bir süre sonra Kayseri'ye geldi ve idareyi tekrar eline aldı. Bu şekilde Danişmendli hanedanı, Kayseri'de Zünnun, Sivas'ta Yağıbasan ve Malatya'da Aynüddeve olmak üzere üç kola bölünmüş oldu. Bu durum, Danişmendli hanedanının çöküşüne neden olacak olan büyük mücadelenin başlangıcını oluşturdu³¹⁶⁹.

Bu detayların hemen hiçbiri *1234 Kroniği*'nin sayfalarında yer almamaktadır. Kroniğin yazarı, muhtemelen önemli gördüğü için bu hadiselerle yer vermiş ancak elindeki bilginin azlığı nedeniyle yalnızca üstünkörü biçimde bunları aktarmıştır. Bar Hebraeus ve Mihael Rabo kroniklerinde Melik Muhammed'in faaliyetleri hakkında çok daha tafsilatlı kayıtlar bulunmaktadır³¹⁷⁰. Bu tarihçilerin verdiği bilgilerde de Melik Muhammed'in kişiliğinden ziyade icraatları hakkında bilgiler yer almaktadır ve *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgiler bu nedenle teyide muhtaç kalmaktadır.

s.108

[309] Yunanlılar'ın İmparatoru İwanni'nin Suriye Seferi Hakkında:

(AG) 1447 yılında Yunanlıların imparatorunda, Suriye'ye gitmek için şiddetli bir istek oluştu. Yunanlılar, Frenkler, Almanlar³¹⁷¹ ve Macarlardan³¹⁷² oluşan yaklaşık 400 bin kişilik bir ordu topladı ve Kilikya sahiline gitmek için hazırlık yaptı. Deniz kıyısında olmanın kendisi için avantajlı olacağını ve bu şekilde orduyu ve ihtiyacı olan her şeyle birlikte yiyecek ve diğer gıda malzemelerini gemilerle taşıyabileceğini düşünmekteydi.

Bu dönemde Kilikya'nın hâkimiyeti, Urhoy hâkimi genç Cuslin'in dayısı, Ermeni Rupin oğlu Leon'un elindeydi. Antıyukyā hâkimi Baymund, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi, Gazi tarafından kendi topraklarında öldürülünce

³¹⁶⁹ Cahen, s. 109; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 291

³¹⁷⁰ Bar Hebraeus, II, ss374-376; Michael, s. 656 vd.

³¹⁷¹ Chabot dipnotta bu kelimenin Almanlar (آلمانی) olabileceğini belirtmektedir. Yazar metnin muhtelif yerlerinde Almanlar için آلمانی ifadesini de kullanmaktadır.

³¹⁷² Yazar Macarlar kelimesini daha önce (مجار) olarak yazmıştır. Bkz, *1234 Kroniği*, Cilt: II, s. 85, [284] no'lu paragraf.

Leon, Frenkler üzerinde yeniden etkili olmaya başladı. Deniz kıyısında bulunan ve Tagro³¹⁷³ denilen bölgeye girerek Tarsus ve Mişiş'i ele geçirdi ve Frenklere ağır kayıplar verdirdi. Pişabin'in Antyukyā'yu yönettiği dönemde, var olan düşmanlık daha da büyüdü. Leon bir yandan da sürekli Yunanlıların topraklarına girerek yağmalamakta ve imparatoru öfkeliendirmekteydi.

İmparator sefere çıktığı sırada Pişabin de ordularını topladı ve yağmalamak için Kilikya bölgesine girdi. Leon ise bu fırsatı değerlendirmek istedi ve onunla karşılaşmak için harekete geçti. Ne var ki Frenklerin kurmuş olduğu pusudun haberi yoktu ve yakalandı. Esir alınarak Antyukyā'ya, Pişabin'e götürüldü. Leon Antyukyā'da esir tutulmaktayken, Yunanlıların orduları Kilikya kapılarına varmıştı. İmparator, Frenklere elçiler göndererek "Otoritesi altında mutlu olmak isteyen herkesin gelip saygısını sunmasını" istedi. Urhoy hâkimi Cuslin ve Antyukyā hâkimi Pişabin, bağlılıklarını bildirmek için imparatorun huzuruna geldiler. Tarsus'un ötesinde buluştular ve imparator tarafından sevinç içinde kabul edildiler.

s.109

Ardından her ikisi de şehirlerine geri döndü. İmparator Tarsus, Mişiş ve Adana'yı ele geçirdi. Sonra da Anazarba'yı kuşattı ve orayı da aldı. Antyukyā'nun geniş düzlüklerinde ilerledi. Dağlara ve ovalara yayılan ordusu, Hristiyan köylerinde büyük kötülükler yapıyordu. Daha sonra Antyukyā ve Urhoy hükümdarları, bağlılıklarını sunmak için yeniden imparatora geldiler. İmparator, ordunun ağırlıklarını ve kendi hazinesini rehin olarak Antyukyā'da bırakmak istedi. Müslüman topraklarını fethettiğinde hazinenin yerine buraları Antyukyā hâkimine verecekti. Ancak Antyukyā hâkimi bunu kabul etmedi. Böylece imparator büyük ordusu, yüklü hazinesi, dört oğlu, kardeşleri, damatları ve tüm maiyetiyle birlikte hareket etti. Böylece o, zaferi, iktidarı ve kralların selametine ancak Allah tarafından bahşedilebileceğini düşünmekteydi.

Antyukyā hükümdarı Pişabin şehre döndükten sonra Ermeni Leon'u serbest bıraktı ve o da ülkesine döndü. Ardından Leon, kendisini, oğullarını ve hane halkını esir olarak Konstantinopolis'e göndermesi için ricada bulunmaya, imparatorun yanına gitti.

II. Ioannes Komnenos, babası Aleksios'un M.1118 yılındaki ölümünün ardından tahta çıktığında Anadolu Türkleri ve Haçlılar, Roma İmparatorluğu açısından sorun teşkil etmekte idiyse de imparator önceliği, batıdaki meselelerin çözümüne vermek durumunda kaldı. Batıda sırasıyla Venedik Cumhuriyeti, Peçenekler, Sırlar ve Macarlarla olan sorunları halledebilmek için imparatorun on iki yılını vermesi

³¹⁷³ Bu bölgenin neresi olduğunu tespit edemedik.

gerekti³¹⁷⁴. İmparator II. Ioannes ancak M.1130 yılından itibaren Anadolu ve doğudaki bölgelere dikkatini verebildi. Böylece batıda sükûneti sağlayan imparator yönünü doğuya, öncelikle Anadolu'ya ve bu dönemde Anadolu'nun en etkili gücü olan Danişmendlilere çevirdi³¹⁷⁵. Birkaç yıllık mücadelenin ardından, M.1135 yılında Danişmendlileri mağlup eden ve Anadolu'daki Danişmendli gücünü kıran imparator, bir sonraki hedefine ise Kilikya bölgesini koydu. Hazırlıklarını tamamlayan imparator, M.1137 yılı başlarında Antalya'dan hareket ederek Kilikya'ya girdi³¹⁷⁶. İmparatorun öncelikli hedefinde, Kilikya'daki eski Roma şehirlerini ele geçirmiş bulunan Ermeniler bulunuyordu³¹⁷⁷.

Roma imparatoru II. Ioannes'in bizzat kumada ettiği M.1137-1138 yılı Kilikya ve Suriye seferi, taşıdığı önem nedeniyle ve çeşitli yönleriyle dönemin hemen tüm

³¹⁷⁴ II. Ioannes Komnenos'un M.1118-1130 yılları arasında batı ile olan ilişkileri ve mücadeleleri için bkz, Khoniates, ss. 5-12; Kinnamos, ss. 5-13; Ostrogorsky, ss. 349-350; Vasiliev, II, ss. 412-414

³¹⁷⁵ İmparator Danişmendlere karşı harekete geçerek M.1130 yılında Kastamonu'yu Türklerin elinden aldı. Ancak bu, imparatorluğun Antakya istikametinde Anadolu'da güvenle kullanabileceği bir yol açtığı anlamına gelmemekteydi; Danişmendliler hala büyük tehdit oluşturmaktaydılar. Zira kısa zamanda bunu göstermişler ve Kastamonu'yu geri alarak buradaki Romalı garnizonu kılıçtan geçirmişlerdi. Bu sırada Danişmendli Emir Gazi'nin ölümü üzerine Türkler arasında başlayan kargaşa ortamından faydalanmak isteyen imparator, Konya'da bulunan Sultan Mes'ud ile bir ittifak yapmış, ne var ki Danişmendli tahtına babasının yerine geçen Melik Muhammed'in çabaları neticesinde bu ittifak uzun ömürlü olmamıştı. Ioannes yine de geri dönmeyerek önce bir defa daha Kastamonu'yu, ardından büyük bir güçle saldırarak Çankırı'yı ele geçirmişti (Niketas Khoniates, s. 13). Kinnamos Çankırı'da bulunan Türklerin aslında kendi hürriyetlerini elde edebilecek durumda olduklarını ancak şehri kendi istekleriyle Romalılara teslim ederek imparatorun gözüne girdiklerini ve bundan sonra da Roma ordusuna hatırı sayılır miktarda asker verdiklerini söyler (Kinnamos, s. 13).

³¹⁷⁶ Demirkent, Urfa..., II, s. 116. Demirkent, Niketas Khoniates'in imparatorun Kilikya geçitlerinden geçerek Çukurova'ya indiği yönündeki bilgisinin (Khoniates, s. 14) hatalı olması gerektiğini zira bu dönemde bu dağ geçitlerinin Danişmendliler tarafından kontrol edildiğini ifade etmektedir (Bkz, Khoniates, s. 14, Dn. 497). Steven Runciman da imparatorun Antalya'dan hareket ettiğini ve ordunun karadan ilerlemesinin, denizden ilerlemekte olan donanmanın muhafazası altında gerçekleştiğini belirtir (Runciman, II, s. 174). İbnü'l Esir, imparatorun deniz yoluyla Antalya'ya gelerek, silah ve ağırlıklarını getirecek gemileri beklediğini ve buradan Nikya üzerine yürüdüğünü şeklinde bilgi veren, elimizdeki tek kaynaktır (İbnü'l Esir, XI, s. 56). Sur piskoposu William ise imparatorun Hellespont'tan denize açılarak karşı kıyıya geçtiğini ve buradan Antakya üzerine yürüdüğünü söylemekte ancak bu güzergâhın detayı hakkında bilgi vermemektedir (William of Tyre, II, XIV, s. 84).

³¹⁷⁷ Roma imparatoru I. Aleksios Komnenos, ilk Haçlı kabileleri topraklarından geçerken Haçlı liderleriyle bir anlaşma yapmış ve buna göre Haçlılar, evvelce Roma'nın elinde olan fakat artık Türklerin egemenliği altında bulunan yerleri geri alarak Roma İmparatorluğu'na iade etmeyi taahhüt etmişlerdi. Ne var ki henüz Kudüs'ün alınmasından önceki kazanımlar bile Haçlı liderlerine ettikleri yemini unutturmuştu ve özellikle I. Bohemond'un Antakya'da, I. Baudouin'in ise Urfa'da kurmuş olduğu devletler, Roma imparatorlarının gözüne batmaktaydı. I. Haçlı Seferi sırasında imparator Aleksios'un Antakya'ya gelmekten vazgeçmesinden beri Doğu'nun Avrupalıları, Roma devletine hiç önem vermemekteydi. Haçlılar Roma'nın, imparatorluğun batı bölgelerinde yaşadığı sorunları çok iyi bilmekteydi ve Haçlıların bundan başka tüm Kilikya şehirlerini de egemenlikleri altına almaları ve fiilen Roma idaresinde bulunan, Suriye'nin sahil şehri Lazkiye'yi de ele geçirmeleri, Haçlılarla İmparatorluğun arasında önemli meselelerin yer etmesine ya da var olan meselelerin artmasına vesile olmuştu (Runciman, II, ss. 169-170). Antakya devletinin sorunlu zamanlarında Kilikya'daki şehirler Roma orduları tarafından geri alınmışsa da bu defa Rupin oğullarından Ermeniler Misis, Adana, Tarsus ve Silifke gibi şehirleri ele geçirmişler ve buradaki Roma egemenliğine son vermişlerdi (Demirkent, Urfa..., II, ss. 116-117).

kaynakları tarafından ele alınmaktadır. Konu üzerine bilgi veren kaynak yazarlarının hemen hepsinin kendi perspektiflerinden aktardığı hadise hakkında en detaylı bilgileri Grek kaynakları vermektedir. Bu noktada Niketas Khoniates ve Ionnes Kinnamos'un çalışmaları ön plana çıkar. Kendi yaşadıkları bölgeleri de ilgilendirmesi bakımından, yerel Hristiyan kaynakları da bu önemli sefer hakkında dikkate değer bilgiler vermektedirler³¹⁷⁸.

1234 Kroniği dışındaki Süryani kaynakları Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, konu hakkında bilgi vermekte fakat bizim kroniğimize oranla kısa birer özet halinde hadiseleri aktarmaktadırlar. Bar Hebraeus AG.1148/M.1137 yılında Roma imparatorunun büyük bir öfkeyle Ermeni Leon'a karşı hareket ederek Tarsus, Adana ve Misis'i zapt ettiğini ve Leon ile ailesini esir alarak Konstantinopolis'e gönderdiğini söylemektedir. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre daha sonra Urfa kontu Joscelin imparatorun yanına gelmiş ve Romalıların Suriye'deki Haleb ve diğer şehirleri ele geçirerek Joscelin'e vermesi karşılığında onun da Antakya'nın Romalılara verilmesini sağlaması üzerine anlaşma yapmışlardır. Romalılar daha sonra Haleb üzerine gitmişler, Bizâa Kalesi'nin ele geçirmişler ve Şeyzer'i kuşattıkları sırada Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud'un Adana'ya saldırdığı haberinin gelmesi üzerine imparator, kuşatmayı kaldırarak Kilikya'ya gitmiş ve Mes'ud ile barış yaparak Konstantinopolis'e geri dönmüştür³¹⁷⁹. Bar Hebraeus'un verdiği bu bilgilere bakıldığında imparatorun hedefinde yalnızca Kilikya Ermenileri olduğu, Urfa kontunun kendisine müracaatı sonrasında Suriye üzerine gitmeye karar verdiği yönünde bir sonuç çıkarılabilir. Zira Bar Hebraeus Ioannes'in seferinin Antakya ile ilgili olan kısmına hiç değinmemektedir. Mihael Rabo'da ise bu konu ile ilgili daha çok bilgi bulunmaktadır. Mihael Rabo da Bar Hebraeus ile aynı şekilde, imparatorun büyük bir şiddetle Kilikya'yı vurduğunu ve Tarsus, Adana ve Misis'i ele geçirdikten sonra Leon ve ailesini esir ederek başkente gönderdiğini söyler³¹⁸⁰. Mihael Rabo bundan sonra Bar Hebraeus'un vermediği detayı vererek imparatorun Kilikya'dan Antakya üzerine gittiğini fakat şehri alamadığını ifade eder. Mihael Rabo'ya göre Joscelin imparatorun yanına gelmiş ve Bar Hebraeus'un da bahsettiği anlaşmayı yapmışlar, bu sırada Antakya hâkimi Raymond da imparatorla buluşmuş ve Ioannes

³¹⁷⁸ Ioannes Komnenos'un Kilikya ve Suriye seferi hakkında detaylar için *bkz.* Khoniates, ss. 14-20; Kinnamos, ss. 14-18

³¹⁷⁹ Bar Hebraeus, II, s. 374

³¹⁸⁰ Mihael Rabo Leon'un, gönderildiği Konstantinopolis'te öldüğünü, ailesinin ise daha sonra Kilikya'ya dönerek yönetimi yeniden ele geçirdiklerinin bilgisini vermektedir.

Antakya'ya girmiştir. Ancak imparator Haçlıların kendisini aldatacaklarından şüphelenerek Kilikya'ya çekilmiş, Frenkler ise onun peşinden giderek onunla yeni bir anlaşma yapmışlardır. Mihael Rabo'nun içeriği hakkında bilgi vermediği bu anlaşmanın üzerine Ioannes, Haçlılarla birlikte Haleb'e gitmiş ve Bizâa Kalesi'ni alarak Şeyzer üzerine asker göndermiştir. İmparatorun Haleb dolaylarında olduğu sırada Konya Sultanı Mes'ud Kilikya'ya saldırmış, Adana'yı savaş yoluyla ele geçirmiş, şehrin halkını ve din adamlarını esir ederek Malatya'ya göndermiştir. İmparator bu gelişmeyi haber alınca Kilikya'ya dönerek Sultan Mes'ud ile bir barış antlaşması yapmış ve ardından başkente geri dönmüştür³¹⁸¹.

II. Ioannes'in seferi hakkında bilgi veren bir başka yerel kaynak ise Urfalı Mateos'un kroniğini, ondan sonra sürdüren ve çalışmasına bu hadisenin kayıtlarıyla başlamış olan Papaz Grigor'dur. Papaz Grigor da metninde, Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya benzer ifadeler kullanmakla birlikte, meselenin yalnızca Ermeni krallığı ile ilgili kısmına değinmekte ve imparatorun Suriye'ye de gitmiş olduğunu yalnızca bilgi olarak vermektedir. Papaz Grigor'un AA.586/M.15 Şubat 1137-14 Şubat 1138 yılı kayıtlarına göre Roma imparatoru Ioannes³¹⁸², tıpkı Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun da ifadesinde olduğu gibi büyük bir şiddetle Anavarza'ya saldırmıştır. Şehri otuz yedi gün boyunca muhasara altında tutmuş, zor durumda kalan şehir halkı sonunda teslim olmuştur. İmparator, Ermeni prensi Leon'u ailesi ve bir Meryem Ana tasviri ile birlikte yanına alarak başkent Konstantinopolis'e götürmüştür. İmparator daha sonra Bizâa Kalesi'ni almış ve Frenkler onu aldatarak Şeyzer'e, oradan da Antakya'ya götürmüşlerdir³¹⁸³.

İfadelerden de anlaşılacağı gibi 1234 *Kroniği* dışındaki diğer yerel Hristiyan tarihçiler kısa olmakla birlikte, küçük detaylar haricinde birbirlerini teyit eder durumdadırlar. Ioannes'in seferinin Kilikya Ermenileri üzerine olduğu kanısında olan

³¹⁸¹ Michael, ss. 655-656

³¹⁸² Papaz Grigor II. Ioannes'i Komnenos değil, *porphyrogennetos* olarak tesmiye etmektedir (Gr: Πορφυρογέννητος kelimesi *Mor (odada) doğan* anlamındadır ve bir babanın, imparator olmasından sonra doğan erkek çocuklar için kullanılır. Kız çocuklar için de aynı anlama gelen *porphyrogenneta* (Gr: Πορφυρογέννητη) ifadesi kullanılır). İmparator çocuğu olarak sarayda doğan ve sonradan imparatorluk makamına yükselen pek çok Romalı bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların hepsi esasında bu sıfatla anılabilir. Ancak Roma tahtına çıkmış olan isimler içerisinde bir tek VII. Konstantinos, *porphyrogennetos* sıfatıyla anılmaktadır. Bu ayrıcalığa sahip diğer imparatorlar için bu sıfat kullanılmamıştır. Dolayısıyla Papaz Grigor bu ifadeyi imparatorun ismi olarak değil, unvanı olarak kullanmış olmalıdır. Zira II. Ioannes de babası I. Aleksios tahta çıktıktan sonra doğmuştur ve o da bir *porphyrogennetos*dur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz, Michael McCormick, "Porphyrogennetos", ODB, Cilt: 3, s. 1701

³¹⁸³ Urfalı Mateos, s. 293

üç tarihçi, bundan sonraki gelişmeleri imparatorun Haçlılarla olan münasebetlerinin sonucu olarak göstermekte ve aslında bundan sonraki süreçle pek de ilgilenmemektedirler. *1234 Kroniği*'nin yazarı ise ortaya belirli bir neden koymamaktadır; yazar yalnızca imparatorun Suriye'ye gitmek istediğini, ancak bu arada Kilikya Ermenileri üzerine de bir harekette bulunduğunu ifade ederek, diğer üç tarihçinin ana sebep olarak gösterdiği hadiseyi, ikinci plana koymaktadır.

Esasında II. Ioannes'in Kilikya ve Suriye üzerine yaptığı bu sefer için Grek kaynakları dışında neredeyse hiçbir kaynak tam bir sebep ortaya koymamaktadır. Örneğin, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere *1234 Kroniği* dışındaki yerel Hristiyan tarihçiler bu seferin hedefine Leon'u koyarken William, bu seferin yalnız ve yalnız Haçlılar üzerine yapıldığını iddia etmektedir³¹⁸⁴. Müslüman tarihçilerde de durum pek farklı değildir. İbnü'l Adîm'in ifadelerinden imparatorun hedefinin Antakya ve Haçlılar olduğunu ancak Leon'un parlak bir zafer kazanmak istemesinin, Roma imparatorunun dikkatini o yöne vermesine sebep olduğu anlaşılmaktadır³¹⁸⁵.

İslâm kaynakları içerisinde Ioannes'in seferi ile ilgili en net gerekçeyi sunan yazar İbnü'l Esir'dir. İbnü'l Esir Haçlıların, imparatora elçiler göndererek Zengi'nin yaptıklarını haber verdiklerini ve ellerinde kalan yerleri ele geçirmeden önce Zengi'ye karşı kendilerine yardım etmelerini istediklerini, Zengi'nin bölgeyi eline geçirdikten sonra gelmesinin ise hiçbir fayda vermeyeceğini söyleyerek onu teşvik ettiklerini ifade eder³¹⁸⁶.

Bu dönemin Grek kaynakları olan Khoniates ve Kinnamos ortaya farklı gerekçeler koymaktadırlar. Khoniates imparatorun öncelikli hedefinin Leon olduğunu, bu sorunu hallettikten sonra gittiği Antakya'da ise Müslümanlar'ın elinde olan Suriye ve Fenike şehirleri üzerine bir sefer yapmaya karar verdiğini söyler³¹⁸⁷. Kinnamos ise imparatorun Kilikya'ya gitmesinin iki nedeni olduğunu söylemektedir. Bunlardan

³¹⁸⁴ William of Tyre, II, XIV, ss. 83-84. Işın Demirkent William'ın, Aleksios'un Haçlılara vermiş olduğu yardım sözünü tutmadığını ifade ederek, II. Ioannes'in giriştiği bu seferin haksızlığını ortaya koymaya çalıştığını belirtir (Demirkent, Urfa..., II, s. 118, Dn. 500).

³¹⁸⁵ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 673-674. İbnü'l Adîm imparatorun ordusuyla Antakya'ya geldiğini, Frenklerin ise ona direndiğini söyler; ancak bu direnişin ne şekilde meydana geldiği bilgisini vermez. İbnü'l Adîm ayrıca, imparatorun gelmekte olduğu haberini alan Haleb ahalisinin savunmayı güçlendirmek için hendekler kazdıklarını da eklemektedir. Ancak bu arada Ermeni kralı Leon, imparatora karşı bir zafer kazanmak istemiştir. İbnü'l Adîm bu noktadan sonra imparatorun tüm gücüyle Leon'un üstüne gittiğini söyler ancak Leon ve Ermenilerin akıbeti hakkında hiçbir bilgi vermez.

³¹⁸⁶ İbnü'l Esir, XI, s. 56. Işın Demirkent, Kilikya Ermenileri meselesinin halledilmesinin ardından imparatorun, Haçlılarla kolayca anlaşmaya vararak yönünü Suriye'deki Müslümanlara çevirmesi göz önüne alındığında, İbnü'l Esir'in iddiasının hiç de haksız olmadığını savunmaktadır (Demirkent, Urfa..., II, s. 118).

³¹⁸⁷ Khoniates, s.14 ve s. 17

birincisi, diğer kaynakların da belirtmiş olduğu üzere Kilikya'nın Ermeni hâkimi Leon iken ikincisi, diğer kaynaklarda bahsi geçmeyen bir gerekçedir. Buna göre II. Bohemond öldükten sonra Antakya ileri gelenlerinden bazıları imparatora haber göndererek, Bohemond'un kızı Constance ile imparatorun en küçük oğlu Manuel arasında bir evlilik tesis etmeyi ve bunun ardından Antakya'yı imparatora teslim etmeyi teklif etmişlerdir. Ancak imparator Kilikya'ya girdiği zaman bu kişiler tavırlarını değiştirmişler ve Ioannes'e düşmanca bir tutum içerisine girmişlerdir³¹⁸⁸.

Yerel Hıristiyan yazarlar içerisinde bu hadiseyi en detaylı veren, 1234 Kroniği'nin yazarıdır. Ancak bu uzun ve detaylı anlatım, beraberinde birtakım hataları da getirmekte ve yazar, vermiş olduğu bilgilerin bazılarının kronolojilerini karıştırmaktadır. Yazar öncelikle, bir yıllık bir hata payıyla da olsa tarihi doğru vermektedir³¹⁸⁹. Bundan sonra ordu hakkında bilgi veren yazar, mevcudu 400 bin kişi gibi inanılması güç bir sayı halinde vermektedir³¹⁹⁰. Bunun yanında, açık biçimde ifade etmese de ordunun deniz yoluyla gittiğini ya da en azından gerekli malzemenin gemilerle taşındığını söyleyerek, bu duruma kani olan modern tarihçilere de temel teşkil etmektedir. Daha sonra II. Bohemond'un ölümünün ardından Kilikya Ermenilerinin Leon önderliğinde Çukurova'daki şehirleri ele geçirmelerini de doğru ifadelerle aktaran yazar, Leon'un Roma imparatorluk arazilerine saldırdığını ve bu nedenle imparatoru öfkeliendirdiğini belirtmektedir³¹⁹¹.

³¹⁸⁸ Kinnamos, s. 14. Kinnamos ayrıca bahsi geçen Antakyahılar'ın Roma ordusuna güç yetiremeyeceklerini görünce hapiste tuttukları Leon'u serbest bırakarak kendi taraflarına çekmeye çalıştıklarını da eklemektedir (Kinnamos, s. 14).

³¹⁸⁹ AG.1447 yılı M.1136 yılına tekabül etmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında bu tarihin, en iyi ihtimalle Ioannes'in Kilikya'ya gitmek için hazırlık yaptığı dönem olduğu görülebilir. Niketas Khoniates imparatorun seferini M.1136 yılı sonuna ya da M.1137 yılının başına tarihlemektedir (Khoniates, s. 14). Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, müşterek biçimde AG.1148/M.1137 tarihini vermektedirler (Michael, s. 655; Bar Hebraeus, II, s. 374). Papaz Grigor hadiseyi, AA.568 yılının başlarında yani Miladî Şubat 1137 tarihinin sonrasına tarihlemektedir (Urfalı Mateos, s. 293). İslam tarihçileri de meseleyi H.531/M. Ekim 1137-Ekim 1138 yılı kayıtları arasında değerlendirmektedirler. İbn Kalânisî imparatorun H.530 yılının Zilkâde (Ağustos 1136) ya da H.531 yılının Muharrem (Ekim 1136) tarihinde yola çıktığını söylerken (İbn Kalânisî, s. 136), İbnü'l Esir imparatorun H.531 yılının Zilkâde ayında (Temmuz-Ağustos 1137) Antakya'yı kuşattığı bilgisini verir (İbnü'l Esir, XI, s. 56). Konuyla ilgili hiçbir detay vermeyen İbn Kesir de hadisenin tarihini H.531/M.1137-1138 yılı olarak vermektedir.

³¹⁹⁰ Verdiği rakam çok yüksek olmasına rağmen, yine de Roma ordusunun mevcudu hakkında bilgi veren tek kaynak 1234 Kroniği'dir. 1234 Kroniği dışındaki kaynaklar herhangi bir sayı vermezken, yalnızca William ordunun, her milletten ve her dilden sayısız insandan müteşekkil olduğunu belirtmektedir (William of Tyre, II, XIV, s. 84).

³¹⁹¹ Bu son bilgi tartışmalıdır; zira Kilikya'daki Ermeni devletinin etrafı Selçuklu ve Danişmendli Türkleri ile Antakya Haçlı prensliği tarafından çevrilidir ve Leon'un taciz edebileceği tek Roma arazisi, bölgenin batısında kalmaktadır. Ancak kaynaklarda Leon'un, en azından bu dönem için bu yönde bir faaliyetinin bulunduğu bilgisi bulunmamaktadır.

Antakya'nın yeni hükümdarı Raymond, M.1136 yılının Nisan ayında geldiği Antakya'da kısa bir süre sonra II. Bohemond'un küçük yaştaki kızı Constance ile evlenmiş ve şehrin hâkimi konumuna yükselmişti³¹⁹². Raymond öncelikle, II. Bohemond'un ölümünden sonra Çukurova'daki pek çok Haçlı şehrini ele geçirmiş olan Ermeniler üzerine bir harekât yaparak, hem bu bölgeleri yeniden Antakya Devleti'nin sınırlarına dâhil etmeyi hem de Zengi'nin karşısına çıkmadan evvel, arkasını emniyete almayı istemekteydi³¹⁹³. Bu bilgiler ışığında 1234 *Kroniği*'nin söylemiş olduğu ve imparatorun yola çıktığı sırada Raymond'un Kilikya bölgesini yağmalamak için harekete geçtiği bilgisi hatalı olmalıdır. Raymond'un M.1136 yılı yaz başında Antakya hükümdarı olduğu ve ilk hareketinin Çukurova'ya karşı olduğu bilinmekte olup, Raymond'un bu seferi aynı yılın yaz sonlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ioannes henüz harekete geçmemişti ve en olası ihtimalle yapacağı seferin hazırlıklarını sürdürmekteydi.

Antakya hâkimi Raymond, Kudüs kralı Foulque'un onayıyla ve Maraş ile Keysun hâkimi Baudouin ile birlikte, hedefinde Leon ve Kilikya Ermenileri olduğu halde Çukurova'ya girdi. Diğer yandan Leon, Kudüs kralına bağlı olduğu halde aynı zamanda yeğeni olan Joscelin tarafından desteklenmekteydi³¹⁹⁴. Joscelin ve Leon'un oluşturduğu ittifak, Raymond ve Baudouin'den müteşekkil Antakya ordusunu geri püskürttü. Ne var ki kazandığı başarının verdiği özgüvenle Baudouin ile şahsen bir araya geldiğinde, onun tarafından yakalanarak Antakya'ya götürüldü ve hapsedildi³¹⁹⁵. Ancak Leon'un esareti, 1234 *Kroniği*'nin söylediği gibi Roma imparatorunun Kilikya kapılarına gelişine kadar sürmedi. Leon'un esir düşmesi sonrasında üç oğlu birbirine girdi ve en büyük oğlu Konstantin, kardeşleri tarafından yakalanarak gözleri kör edildi. Leon'un oğullarının kavgası Haçlılar için bir fayda getirmemekteydi ve bu nedenle Raymond, Çukurova'daki şehirleri vermesi karşılığında Leon'u serbest bıraktı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra Leon verdiği sözden caydı ve M.1137 yılı başlarında, Joscelin'in araya girmesiyle sağlanan barışa kadar iki taraf sürekli olarak savaştı³¹⁹⁶.

Bu bilgilere baktığımızda Leon'un, imparator gelmeden önce serbest kaldığını görmekteyiz. Bunun yanında kroniğin yazarı, Zengi'nin Montferrand Kalesi üzerine yapmış olduğu kuşatmayı ve Kudüs kralının da içlerinde olduğu bir Haçlı grubunu

³¹⁹² William of Tyre, II, XIV, s. 79; Runciman, II, s. 164

³¹⁹³ Runciman, II, s. 165

³¹⁹⁴ Joscelin'in annesi Leon'un kız kardeşiydi; dolayısıyla Leon, II. Joscelin'in dayısıydı.

³¹⁹⁵ Demirkent, Urfa..., II, ss. 112-113; Runciman, II, s. 165

³¹⁹⁶ Demirkent, Urfa..., II, s. 113; Runciman, II, s. 165

burada sıkıştırması ile ilgili bilgileri daha evvel vermiş olması, burada hata yapmasına vesile olmuştur. Zira yazar Leon'un Antakya'da esir bulunmaktayken Roma imparatorunun Kilikya'ya geldiğini ve bu sırada Raymond'un da imparatorun yanına gittiğini ifade etmektedir. Ancak görüldüğü üzere bu iki nokta arasında belirli bir süre geçmiştir ve bu zaman zarfında Raymond, Zengi'nin kuşatması altında bulunan Kudüs kralı Foulque'a yardım amaçlı, II. Joscelin ile birlikte Montferrand Kalesi'ne gitmek için Antakya'dan ayrılmıştır.

Roma imparatoru II. Ioannes'in ordusuyla birlikte Kilikya'ya gelmesi, bölgenin tüm egemenlerinin dikkatini buraya çekti. Bu noktada Roma ordusuna ilk direnişi de Kilikya hâkimi Leon'un göstermiş olması beklenecek bir durumdur. Ne var ki Leon, güçlü Roma ordusu karşısında tutunamayarak geri çekildi ve imparator Mersin, Adana, Tarsus ve Misis'i kolaylıkla zapt etti. Roma ordusu buradan yönünü müstahkem Anavarza Kalesi'ne çevirdi. Leon bu güçlü kalenin Roma ordularını durduracağını ümit etmekteydi³¹⁹⁷. Anavarza Kalesi, Papaz Grigor'un da söylediği gibi, otuz yedi gün boyunca Roma taarruzlarına karşı direndi ancak saldırıların ağırlığı karşısında kalenin surları harabeye dönmüş ve içeridekilerin de hiçbir kurtuluş ümidi kalmamıştı. Nihayetinde kale imparatora teslim edildi. Anavarza'yı da kaybeden Leon, Toros Dağları'nın iç kesimlerine çekildi; imparator onu takip etmeyip, Ağustos 1137 tarihinde Antakya önüne geldi³¹⁹⁸.

Roma ordusu Antakya'yı kuşatma altına aldığı sırada Raymond, Montferrand'dan dönmekteydi ve Runciman'ın ifadesiyle Romalılar henüz kuşatmayı tam olarak gerçekleştiremedikleri için³¹⁹⁹, Demirkent'in ifadesiyle, şehrin büyüklüğü nedeniyle tam olarak kuşatamadıkları için³²⁰⁰, şehre girmeyi başardı. Bu noktadan sonra Raymond ile imparator arasında birtakım müzakereler gerçekleştirilmiş, Raymond'un imparatora yaptığı, kendisinin vekili sıfatıyla şehri yönetmesine müsaade

³¹⁹⁷ Runciman, II, s. 174

³¹⁹⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 119; Runciman, II, s. 174. Runciman, Ioannes'in Antakya önüne geliş tarihini 29 Ağustos olarak vermektedir. Işın Demirkent, Keşiş Romanos isminde bir Süryani tarafından 20 Ağustos tarihinin verildiğini, Chalandon'un bir hata sonucu bu tarihi yanlışlıkla 29 Ağustos olarak verdiğini ve onu takip eden Grousset ve Runciman'ın da aynı hatayı tekrarladıklarını ifade etmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 119, Dn. 507). Demirkent İbn Kalânîsi'nin verdiği tarihin 1 Zilkâde 531/21 Temmuz 1137 olduğunu ancak bu tarihin doğru olamayacağını da eklemektedir. Demirkent'in İbn Kalânîsi'nin verdiğini söylediği tarihle ilgili yapmış olduğu yorum doğru olmakla birlikte bizim elimizdeki İbn Kalânîsi versiyonunda verilen tarih, Zilkâde ayının sonudur (İbn Kalânîsi, s. 118). Bu tarih Miladî 19 Ağustos 1137 tarihine tekabül etmektedir ve diğer kaynakların verdiği tarihe çok yakındır.

³¹⁹⁹ Runciman, II, s. 174

³²⁰⁰ Demirkent, Urfa..., II, s. 119

ettiği takdirde, imparatorun yüksek hâkimiyetini tanıyacağı teklifi Ioannes tarafından reddedilmişti³²⁰¹. Neticede varılan anlaşmaya göre Raymond, imparatorun yanına bizzat giderek vassallık yemini edecek ve imparatorun şehrin iç kalesine serbestçe girmesi sağlanacak, Haçlıların da yardımıyla Haleb, Hama, Humus, Şeyzer şehirler ele geçirildiği zaman, bunlar Raymond'un idaresine teslim edilecek, karşılığında ise Antakya, Roma'ya bırakılacaktı³²⁰². Bu müzakereler esnasında imparatorun ağırlıklarının Antakya'da kalması yönünde bir karar alınıp alınmadığı, diğer kaynaklarda bahsedilen bir konu değildir. Ancak Çukurova ve Antakya'nın direniş göstereceği önceden öngörülmüşse, Antakya'nın itaatinin ardından Suriye üzerine yapılacak bir seferde Haçlı desteğinin de bulunacağı düşünüldüğünde imparatorun, ordunun ilerlemesini yavaşlatacak savaş makinelerini, ya da en azından bir kısmını Antakya'da bırakmış olması muhtemeldir.

1234 Kroniği yazarının bu paragrafın son bölümünde verdiği bilgiler son derece hatalıdır. Öncelikle yukarıda da bahsettiğimiz gibi Raymond'un Leon'u serbest bırakması, imparatorun bölgeye gelişinde önce olmuştur. Zira yine evvelce söylediğimiz gibi Roma ordusuna ilk mukavemeti Leon ve Kilikya Ermenileri göstermiş; Leon bu girişiminde başarılı olamayınca Toros Dağları'nın içlerine çekilmişti. Bununla birlikte Leon'un imparatorundan kendisi ve ailesini esir alarak başkente göndermesini istemiş olması da hem diğer hiçbir kaynak tarafından desteklenmemekte hem de mantıklı gelmemektedir. Zira imparator II. Ioannes, Raymond ve Haçlılar ile yapmış olduğu antlaşmanın ardından kışı geçirmek ve Çukurova'nın tamamen kontrolünün sağlanması için bu bölgeye gitti. Bu süreçte Roma ordusu, halen Leon'a ait olan müstahkem Vahka (Feke) Kalesi'ni ele geçirdi. Bundan kısa bir süre sonra da Leon, oğulları Ruben ve Thoros ile birlikte esir edilerek başkent Konstantinopolis'e gönderildi³²⁰³. Leon'un diğer üç oğlu Mleh, Stephan ve Kör Konstantin, kuzenleri olan Urfa kontu II. Joscelin'e sığındılar. Kaynakların müştereken verdiği bu bilgi, *1234 Kroniği*'nin ifadesiyle çelişmektedir.

³²⁰¹ Runciman, müzakerelerin sürdüğü sırada Raymond'un Kudüs kralına bir mektup yazarak fikrini almak istediğini, kralın cevabında Antakya'nın zaten Roma'ya ait olduğunu ve Türklerin bu şehri onların elinden aldığını ifade ederek bu konuda Raymond'u yalnız bıraktığını söylemektedir (Runciman, II, s. 175).

³²⁰² William of Tyre, II, XIV, s. 93; Demirkent, Urfa..., II, ss. 119-120; Runciman, II, s. 174

³²⁰³ Bar Hebraeus, II, s. 374; Michael, s. 655; Urfalı Mateos, s. 293; Runciman, II, s. 176 Demirkent, Urfa..., II, s. 120

[400]³²⁰⁴ Adana Şehrinin Ele Geçirilmesi ve Orada Yaşayanların Türkler Tarafından Perişan Edilmeleri:

İmparator henüz Anıyukyā ovalarındayken ve onunla birlikteymiş gibi hareket eden Frenkler tarafından aldatılmaktayken, Adana şehrinden, adaletin acı bir tecellisinin sebep olduğu gözyaşı ve feryatların kötü haberleri geldi.

s.110

Adana şehri, Hristiyan nüfus bakımından çok zengindi ve bunların hepsi Yakubi Hristiyanlardı. Bu dönemde orada, Urhoylu Iwannis yani Yeşu bar Arikā isminde bir metropolit vardı. Yunanlıların imparatoru şehri eline geçirince oraya bir muhafız birliği bırakarak Anıyukyā'ya gitti. Halk, Frenklerin koyduğu pek çok vergiyi kaldırarak üzerlerindeki baskıdan kurtulmalarını sağladıkları için Yunanlıların yönetiminden memnun olmuştu.

Şehir halkının hiçbir şey hissetmediği bir Pazar gününün şafağında Türklerin orduları geldi ve şehrin etrafını bir hendek gibi sardı. Bir anda şehre karşı, ölümcül bir ateş gibi şiddetli bir saldırı başlattılar. Saldırıyı, surlara dayadıkları merdivenlerle desteklediler ve surlara çıkmak için atıldılar. Surlardakiler, merdivenlerin birini aşağıya atsalar, bir başka taraftan yeniden dikiyorlardı. İçeridekiler ok ve taş yağmuru ve etraflarını saran ateş çemberi nedeniyle zayıf düştüler. Baskıya sabahtan gün ortasına kadar direnebildiler. Ne var ki Tanrı yüzünü onlardan çevirmişti ve düşmanların ellerine teslim oldular. Söyleyene korkunç, dinleyene inanılmaz bir örnek: Türklerden biri surlara dayanmış bir merdivene tırmandı. Merdivenin ucuna ulaşınca, surun üstünün daha yukarıda olduğunu gördü. Surda çıkıntı yapan bir taşa tutundu ve o sırada surun üstündeki muhafızlardan biri elindeki mızrakla onu dürterek aşağıya atmak istedi. Ne var ki bu Türk, mızrağın ucunu sıkıca yakaladı ve adam onu siperlere çekti. Sonra kılıcını kendisini yukarıya çeken adamdan daha erken davranarak salladı ve o adam aşağıya düştü. Olayı yakından görenler dehşete düştü ve kaçıştılar.

s.111

Cesaretlenen Türkler, bu öncünün peşinden tırmanarak suru ele geçirdiler. Surun üzeri bir anda Türklerle doldu. Aşağıya inerek kapıları açtılar ve Türklerin ordusu şehrin içine girdi. Allah Adana ve içinde yaşayanlara kızmıştı. Halkı bulundukları yerlerden dışarı çıkardılar ve erkekleri diz çöktürüp kılıçtan geçirdiler. Sonra evleri, manastırları ve kiliseleri yağmaladılar ve büyük ganimet elde ettiler. Genç erkekleri ve genç kızları gruplar halinde toplayarak esir ettiler. Metropolit, rahipleri ve diyakozları da acıklı biçimde esir ederek iplerle bağladılar. Şehri harabeye çevirdiler ve o şekilde bırakarak memleketlerine döndüler. İmparator Iwanni, haberi alınca ordusunu Türklerin peşinden gönderdi ancak onlar yedi gün önce çıkmış oldukları için Türkleri

³²⁰⁴ Paragraf numarası [310] olması gerekirken, [309]'dan sonra [400]'e geçilmiş.

yakalayamadılar. Esir alınanlar, başta Meliþene olmak üzere çeþitli bölgelerde satıldılar. Kaçabilmiþ olanların hepsi, sonradan þehre geri döndüler. İmparator Iwanni onlarla ilgilendi ve hayatlarını sürdürebilmeleri için ihtiyacı olan her þeyi onlara verdi.

Adana'nın yıkımı, Yunanlıların imparatorunun sefere çıkmasından beþ ay sonra gerçekleşti. Ardından kış geldi ve imparator kışı ordusuyla birlikte Kilikya'da geçirdi. Bu sırada hastalıklar ve ölümler yaşandı.

İmparator II. Ioannes, Haçlılarla yaptığı antlaşmanın ardından kışı geçirmek ve Çukurova'nın tamamını itaat altına almak için bu bölgeye gitmişti. Bu süreçte Kilikya Ermenileri ile ilgilenen Ioannes M.1138 yılı başlarında, Haçlı müttefikleri ile birlikte Suriye'ye gitmek için yola koyuldu³²⁰⁵. Roma ordusunun Suriye'de bulunduğu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud, ordusuyla birlikte Çukurova'ya girdi ve Adana'ya şiddetli bir saldırı gerçekleştirdi.

Selçuklu Türklerinin Adana'ya yaptığı akın, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus tarafından da ele alınmaktadır. İsmi geçen iki yazar, birbirleriyle tutarlı ve doğru addedilecek bilgiler vermekle birlikte, bu hadiseyi çok kısa bir özet olarak geçmektedirler³²⁰⁶. Konuyu çok daha detaylı biçimde aktaran *1234 Kroniği*'nin diğer iki kaynakla karşılaştırıldığında tek eksiği, saldırıyı gerçekleştiren Türklerin, Sultan Mes'ud'un komuta ettiği Anadolu Selçukluları olduğu yönünde bilgi vermemiş olmasıdır. Bununla birlikte verdiği detaylar son derece dikkat çekicidir. Yazarın özellikle Adana'nın alınması sırasında yaşananlar üzerine yaptığı canlı tasvir, oldukça etkileyici ve aynı zamanda başka hiçbir kaynakta yer almaması nedeniyle kıymetlidir. Yazarın burada vermiş olduğu bilgiler, Ortaçağ'da cereyan eden bir muhasaranın ve dışarıdakilerin bir kaleye ne şekilde nüfuz edebileceği hususunda, hadiseyi okuyucuların gözünde canlandırabileceği güzel bir hikâye teşkil etmektedir.

1234 Kroniği'nin kayıtlarında ayrıca, Çukurova'da cereyan eden bu hadiseyi haber alan imparatorun, ordusunu Türklerin peşinden gönderdiği bilgisi verilmektedir. Ancak diğer kaynaklara baktığımızda imparatorun bu esnada Şeyzer önünde, şehrin kuşatılması ile meşgul olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla böylesi bir durumda Ioannes'in Çukurova'ya bir ordu göndermiş olması pek akla yatkın gelmemektedir. Diğer yandan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Türklerin Çukurova'ya saldırması

³²⁰⁵ İmparatorun Suriye seferi ile ilgili değerlendirmeleri ilgili bölümde yapacağımız için burada ele almıyoruz.

³²⁰⁶ Mihael Rabo ve onu takip eden Bar Hebraeus bu konu hakkında, “*Konya sultanı Mes'ud Kilikya'ya hücum etti, Adana şehrini zapt etti ve ahalisi ile piskoposunu esir ederek Malatya'ya götürdü*” demektedir (Michael, s. 656; Bar Hebraeus, II, s. 374).

üzerine, Şeyzer'i muhasara etmiş olan Roma imparatorunun kuşatmayı kaldırıp, mancınıkları ateşe vererek Şeyzer önünden ayrıldığını ve geri döndüğünü, Sultan Mes'ud ile bir barış antlaşması yaptıktan sonra başkent Konstantinopolis'e gittiğini belirtmektedirler.

Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un, doğru kabul edebileceğimiz ancak eksik olan bilgileri birtakım kaynaklar tarafından da desteklenmektedir. Niketas Khoniates, imparatorun geri çekilmesine neden olan birkaç nedeni sıralarken, imparatorun Suriye'de bulunmasını fırsat olarak gören Selçukluların, Roma imparatorluk arazisine akınlar yaptığını da söyler³²⁰⁷; Steven Runciman da imparatorun geri çekilme nedenleri arasında bu hadiseyi de vermektedir³²⁰⁸. Ancak bunun başlı başına bir sebep olduğu düşünülemez; hatta bu, diğerlerinin yanında nispeten daha önemsiz gerekçe olarak durmaktadır. İmparatorun geri çekilme sebepleri arasında bulunan diğer etkenleri, ilgili bölümde değerlendirmeye alacağımız için burada değinmiyoruz.

Yazarın bu paragrafın son bölümünde bu hadisenin, imparatorun sefere çıkmasından beş ay sonra meydana geldiğini söylemektedir. İmparator II. Ioannes, M.1138 yılının ilkbaharında Suriye'ye gitmek için harekete geçmiş ve 25 Receb 532/8 Nisan 1138 tarihinde ilk olarak Bizâa Kalesi'ni ele geçirmiştir³²⁰⁹. Ardından yürüyüşüne devam eden imparator, birazdan değerlendireceğimiz süreç içerisinde Şeyzer önüne gelmiş ve nihayet 21 Mayıs 1138 tarihinde kuşatmanın kaldırılmasını ve geri dönülmesini emretmiştir³²¹⁰. Bu durumda bu hadise belki *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi imparatorun sefere çıkmasından beş ay sonra değil fakat en fazla iki ay içerisinde gerçekleşmiş olmalıdır.

[401] Urhoylular'ın Kervanının Baskına Uğraması ve Büyük Bir Halk Kitlesinin Patel'de³²¹¹ Yok Edilmesi Hakkında:

O yılın Ekim ayı sonunda, imparator Kilikya'da iken, Şamişat'ta büyük bir kalabalık Urhoy'a gitmek için toplandı. Zira eğer büyük bir kalabalık halinde toplanmasalardı, yolları kuşatan ve sürekli pusu kuran düşmanların korkusundan gidemeyeceklerdi. Bu muazzam kalabalık, sayısız miktarda insan

³²⁰⁷ Niketas Khoniates, s. 20. Khoniates bu bilgiyi vermekle birlikte Selçukluların, Roma arazisinin hangi bölgesine saldırdıklarının detayını vermemektedir.

³²⁰⁸ Runciman, II, s. 179

³²⁰⁹ Demirkent, Urfa..., II, s. 121

³²¹⁰ Demirkent, Urfa..., II, s. 124

³²¹¹ 𐤀𐤌𐤍 Işın Demirkent bu köyün ismini Patel olarak zikretmektedir ve yeri tespit edilememiş olmasına rağmen, hadiselerin gelişimine bakıldığında Urfa'nın kuzeyinde olması gerektiğini ifade etmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 126, Dn. 556).

ve yem, şarap ve yaşam için gerekli olan her türlü malzemeyi taşımakta olan hayvanlardan oluşuyordu.

s.112

Ayrıca onlarla birlikte, atlı yaya olarak Frenkler'den de katılanlar vardı. Bu büyük kalabalık, Fırat Nehri'ni geçmiş ve Urhoy'a birkaç millik mesafedeyken Artukoğlu Gazi'nin oğlu, Mardin ve Mayferkaş hâkimi Timurtaş'a bağlı on bin atlıdan müteşekkil bir kuvvetin baskınına uğradı. (AG) 29 Ekim 1447 Cuma günü akşamüstü başlayan savaş tüm gece sürdü ve o acıklı günün şafağından itibaren kervan, gün ortasına kadar baskı altında kaldı. Efendimiz'in adaleti tüm kervan üzerine gürledi ve Urhoy yolu üzerindeki Patal Köyü'nün yanında hepsi kılıcın ağzına düştü. İçlerinden sayısız miktarda insan öldürüldü, binlercesi esir edildi ve yağmalandı. Sayılamayacak kadar çok sayıda at, koyun, katır ve eşeği ele geçirdiler. Esir edilenleri aldılar ve sıra sıra dizdikleri esirleri, surların dibinden götürerek Urhoy kapısına geldiler. Sonra Timurtaş Urhoylulara hitaben, "Ey zavallılar! Neyi bekliyorsunuz? Şehri bana teslim edin, ben de esirlerinizi serbest bırakayım" dedi. Ancak onlardan beklediği cevabı alamayınca, herhangi bir hazırlığı ve şehre karşı yanında savaş teçhizatları olmadığı için oradan ayrıldı ve gitti.

Anonim müellifin burada aktarmış olduğu hadise, Ioannes'in Suriye'de bulunduğu ve bazı kaynaklarla birlikte onları takip eden modern tarihçilerin de Romalıların, Şeyzer önünden çekilerek geri dönmelerine neden olacak olaylar silsilesi içerisine dâhil ettiği detaylardan biridir. Hadise yerel bir mahiyet taşımakta ve yalnızca Süryani yazarlar tarafından ele alınmaktadır. Bununla birlikte bu hadiseden bîhaber olan diğer kaynaklardan bir kısmı, aynı sırada Urfa'nın Türkler tarafından kuşatıldığı bilgisini vermektedir. *1234 Kroniği* yazarının burada aktarmış olduğu hikâyenin son kısmında Timurtaş'ın Urfa önüne gelmiş olduğu bilgisi dikkate alındığında bu hadisenin, bahsi geçen kuşatma esnasında cereyan ettiği anlaşılabılır. Hadise bu yönüyle diğer kaynakların verdiği bilgilerle örtüşmektedir³²¹².

1234 Kroniği yazarı hadiseyi aynı yılın Ekim ayına tarihlemektedir. Bu tarih AG.1147/M.1136 yılıdır ve hatalıdır. Buna karşın Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, daha doğru bir tespitle AG.1449/M.1138 yılını vermektedir. Ayrıca Mihael Rabo ve muhtemelen onun bilgilerini aynen iktibas eden Bar Hebraeus, bu halk kitlesinin 4 bin kişi olduğunu ve aralarında da 300 kadar Frenk atlısının bulunduğunu belirtirler³²¹³. *1234 Kroniği*'nde yer verilmeyen bu detayların ardından anlatılan hikâyeye, her üç

³²¹² Niketas Khoniates imparatorun, Urfa'nın Türkler tarafından kuşatıldığı ve hemen yardıma gelmezse tehlikelerin en büyüğüyle karşı karşıya kalacağı bilgisini aldığını söyler (Khoniates, s. 19).

³²¹³ Bar Hebraeus, II, s. 375; Michael, s. 656

yazarın eserinde de aynıdır. Buna göre Mardin Artuklu Emîri Hüsameddin Timurtaş bahsi geçen kafilaya pusu kurmuş ve içlerinden pek çoğunu öldürmüş, geri kalanları da esir etmiştir.

Bu bilgilerin ardından Bar Hebraeus ve Mihael Rabo, *1234 Kroniği* yazarından ayrılır ve Timurtaş'ın, Kissos Kalesi'ni Haçlıların elinden aldığını söylerler. *1234 Kroniği* ise metinde de gördüğümüz şekilde Timurtaş'ın esirlerle birlikte Urfa önüne geldiğini ve şehrin kendisine teslim edilmesini istediğini belirtir. Bu noktada *1234 Kroniği*, Niketas Khoniates'in verdiği, Türklerin Urfa'yı kuşattıkları bilgisini desteklemektedir. Işın Demirkent Azîmî, İbn Kalânîsî ve İbnü'l Adîm'in rivayetlerini ele alarak, İslâm kaynaklarının imparatorun Şeyzer kuşatmasını yarım bırakmasına sebep olarak Türklerin büyük bir kuvvetle Fırat'ı geçmesini göstermeleri (bu kuvvetlerin başında Timurtaş değil, Kara Arslan bin Davud'u göstermiş olmalarına rağmen) ve bu noktada Süryani müellifler ile Khoniates'in kayıtlarıyla gösterdikleri uyuma dikkat çekmektedir³²¹⁴.

Kaynaklar arasındaki bu uyuma rağmen *1234 Kroniği* yazarının kronolojisinde, henüz imparatorun Suriye'deki macerasına değinilmediği için bu verilen bilgiler havada kalmaktadır. Bu bilgilerin altının doldurulması ise şimdi değerlendireceğimiz bölüm sayesinde mümkün olacaktır.

[402] Yunanlılar'ın İmparatorunun Suriye Topraklarına Girmesine Dair:

Kış geçip de bahar geldiğinde³²¹⁵, Yunanlılar'ın imparatoru Suriye'ye girmek için hazırlandı. Bilgi vermek için Frenk liderlerine haber gönderdi. Ardından harekete geçerek önce Maraş'a, daha sonra Dalik, Anteb, Tell Başer üzerinden Mabug'a geldi. Urhoy hâkimi Cuslin onu, Mabug ile Haleb arasında bulunan Biza'a Kalesi'ni³²¹⁶ kuşatması için yönlendirdi. İmparator kaleyi aldı, yağmaladı ve içindekileri de esir aldı. Ardından kaleyi Cuslin'e teslim etti.

Bu noktadan itibaren yazar, kronolojinin normal seyrine dönmekte ve bizlerin diğer kaynaklar vasıtasıyla M.1138 yılının ilkbaharında gerçekleştiğine kani olduğumuz, II. Ioannes'in Suriye seferi hakkındaki bilgileri vermeye başlamaktadır.

İmparatorun, birinci safhası Kilikya yöresini, ikinci safhası ise Suriye'yi hedefine koyan bu uzun seferi, evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere, hemen tüm kaynakların hakkında bilgi verdiği mühim bir hadisedir. Bu konu üzerine yerli

³²¹⁴ Demirkent, Urfa..., II, ss. 126-127

³²¹⁵ Diğer kaynakların ifade ettiği gibi M.1138 yılı ilkbaharı.

³²¹⁶ ܡܒܘܓ ܐܠܝܐܬܪܐ Tritton, s.278

Hristiyan yazarlar, seferin birinci safhası olan ve imparatorun Kilikya bölgesindeki faaliyetlerini içeren kısmı ile ilgilenir ve Suriye üzerine yapılan seferi yalnızca bilgi olarak aktarırken, Müslüman yazarlar da tam tersine Kilikya’da yaşanan hadiselerle pek ilgi göstermeden, Suriye’de cereyan eden kısımla ziyadesiyle alakalıdır. Müslüman yazarlar açısından, kendi coğrafyalarını doğrudan ilgilendirdiği için, dikkatlerinin Suriye’ye yoğunlaşmış olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak örneğin, bölge Hristiyanları açısından büyük önem arz eden Urfa şehrini dahi etkilemiş olmasına rağmen, yerli Hristiyan yazarların, seferin bu safhasına ilgi göstermemiş olmaları hususuna bir açıklama getirebilmek güçtür³²¹⁷. Bu dikkat çekici detayın tek istisnası ise *1234 Kroniği*’dir. II. Ioannes’in doğu seferini başından sonuna kadar ele alan tek yerli Hristiyan kaynağı olması, bu eseri diğerleri arasından öne çıkarmaktadır. Bu niteliği taşıyan yani imparatorun seferini, en başından itibaren takip eden diğer kaynaklar ise Grek yazarlar Niketas Khoniates ve Ioanes Kinnamos ile Haçlı müellifi, Sur piskoposu William’dır. Bununla birlikte konumuz imparatorun Suriye seferi olduğu için, hadisenin bu bölümüne yoğun ilgi göstermiş olan İslâm kaynakları da önemli birer başvuru kaynağıdır.

Hikâyeye dönecek olursak, evvelce söylemiş olduğumuz gibi M.1137-1138 kışını Çukurova’da geçiren imparator, M.1138 yılının başlarında ordusuna ve komutanlarına haber göndererek, Suriye üzerine yapılacak sefer için hazırlıklara başlamalarını istedi. Aynı şekilde Antakya hâkimi Raymond ve Urfa kontu II. Joscelin’e haber gönderildi ve yapılacak seferde imparatora eşlik etmeleri istendi³²¹⁸. Bu şekilde hazırlıkların tamamlanması neticesinde, aynı yılın ilkbaharında ordu Antakya önünden hareket etti.

Ordunun izlemiş olduğu güzergâh konusunda *1234 Kroniği*’nin verdiği bilgi İbnü’l Adîm ve İbn Kalânîsî tarafından desteklenmektedir. Anonim müellif imparatorun Maraş, Dülük, Anteb, Tell Başer yolundan Münbiç’e ulaştığını bildirirken, ismi geçen yazarlar da imparatorun ordusunun, Hristiyanların Kutsal

³²¹⁷ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo’nun çok kısa bilgiler verdiğini daha önce dile getirmiştik. Papaz Grigor ise imparatorun Suriye seferi ile hiç ilgilenmezken, bu sefer esnasında Keysun’da yaşanan birtakım hadiseler hakkında bilgi vermektedir. Papaz Grigor, Keysun’da yaşanan hadiselerin nedenini, imparatorun seferine katılmak için giden Keysun senyörü Baudouin ve askerlerinin şehri korumasız bırakmasına bağlamaktadır (Urfalı Mateos, s. 294).

³²¹⁸ William of Tyre, II, XV, s. 94

Perşembe'sinde³²¹⁹ el-Balât'ta³²²⁰ aniden ortaya çıktığını ifade etmektedir³²²¹. Müslüman topraklarına giren Roma ordusu doğruca Bizâa Kalesi üzerine giderek, kaleyi muhasara altına aldı³²²². Kaledekiler birkaç günlük direnişin ardından teslim oldular³²²³. *1234 Kroniği*, Bizâa üzerine giderken imparatorun rehberliğini Joscelin'in yaptığını ve Bizâa'nın alınmasından sonra bu kalenin, imparator tarafından Joscelin'e verildiğini söylemektedir ki bu bilgiyi Niketas Khoniates de desteklemektedir³²²⁴. Bu bilginin doğru olduğu öngörülürse, İbnü'l Esir'in verdiği ve Işın Demirkent'in de akla yatkın bulduğu, “*Haçlıların, Zengi'nin başarılı faaliyetleri karşısında Roma imparatorundan yardım istediler*” bilgisi gerçeklik kazanmaktadır. Her ne kadar, işin başında imparatorun asıl niyetinin Suriye üzerine gitmek olduğuna dair kaynaklarda bir ipucu olmasa da en azından, imparatorun Antakya önünde Haçlı liderleriyle yaptığı müzakerelerin sonucunda bu yönde bir karar aldığı ve vardıkları antlaşmayı da ilk ele geçirilen kale olan Bizâa ile hayata geçirdiği düşünülebilir.

³²¹⁹ Paskalya Pazarı'ndan önceki hafta kutlanır. Paskalya'nın kesin olarak belirlenmiş bir günü yoktur; Mart ayının üçüncü haftası ile Nisan ayının sonu arasındaki bir tarihte kutlanır, bu nedenle Kutsal Perşembe'nin de kesin bir günü bulunmamaktadır.

³²²⁰ El-Balât, Maraş yakınlarında Karasu üzerinde bulunmaktaydı (Demirkent, Urfa..., II, s. 121, Dn. 522).

³²²¹ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675; İbn Kalânîsî, s. 141. Işın Demirkent'in ifadesine göre imparator, önce Maraş bölgesine gitmiş, buradan güneye dönmüş ve alışılmadık bir yol izleyerek Bizâa üzerine gitmiştir (Demirkent, Urfa..., II, s. 121).

³²²² İbnü'l Adîm kalenin 21 Receb 532/3 Nisan 1138 tarihinde kuşatıldığını söylemektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675). İbn Kalânîsî bahsi geçen günün Paskalya günü olduğunu söyler (İbn Kalânîsî, s. 141). Steven Runciman müttefik ordunun Miladî 1 Nisan 1138 tarihinde sınırı geçtiğini ve 3 Nisan günü de Bizâa önüne geldiğini söyler. Runciman, nerede olduğu konusunda bilgi vermediği kale komutanının eşinin, kaledeki savunmayı organize ettiğini ve kalenin bu şekilde beş gün direndiğini ve ardından teslim olduğunu eklemektedir. Bunu takip eden bir hafta içinde Romalılar, çevreye dağılmış olan Müslüman savaşçıları takip etmişler ve pek çoğunu, saklandıkları el-Baba mağaralarından, mağara ağzında ateş yakarak ve duman nedeniyle çıkmalarını sağlayarak ele geçirmişlerdir (Runciman, II, s. 176). Bu bilgi İbn Kalânîsî'de verilmektedir (İbn Kalânîsî, s. 141). Işın Demirkent ise Bizâa'nın, bir haftalık bir kuşatmanın ardından 25 Receb 532/8 Nisan 1138 tarihinde düştüğünü söylemektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 121).

³²²³ İslâm kaynakları Bizâa'nın emanla teslim olmasına rağmen, kaleyi teslim almasından sonra imparatorun çok sayıda insanı öldürttüğünü ifade etmekte ve bu yüzden imparatoru verdiği yemine ihanet etmekle suçlamaktadırlar (İbn Kalânîsî, s. 142; İbnü'l Esir, XI, s. 59; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675).

³²²⁴ Khoniates, s. 18; *Krş*, Demirkent, Urfa..., II, s. 121. Kinnamos böyle bir bilgi vermemekle birlikte Bizâa Kalesi'ni ele geçiren imparatorun buradan muazzam bir ganimet ve esir elde ettiğini ve bunları Thomas isimindeki bir sekreteriyle birlikte Antakya'ya gönderdiğini kaydeder (Kinnamos, ss. 16-17).

s.113

[403] Yunanlılar'ın İmparatorunun Güçlü Şeyzer³²²⁵ Kalesi Üzerine Seferi:

(AG) 1448³²²⁶ yılında imparator Biza'a'dan ayrıldı ve Haleb güzergâhından ilerledi. Ordusunun görünümü sonsuz sayıdaki bir çekirge sürüsünü andırıyordu. Halebliler, onların kendilerine saldıracaklarını düşünerek korktular. Eğer imparator saldırırsa kısa bir sürede şehri alacağını düşünüyorlardı. Ancak onunla birlikte ilerlemekte olan sahtekâr Frenkler, onun böyle bir başarı elde etmesini istemedikleri için onu yanlış tarafa yönlendirdiler ve şu an için Haleb'e saldırmamasını tavsiye ettiler. Onun yerine çok daha tehlikeli ve ölümcül bir tavsiyede bulunarak ona, son derece müstahkem bir yer olan Şeyzer Kalesi'ni kuşatmasını önerdiler. Burası, bir dağın tepesine konumlandırılmış, dağın eteğinden bir de nehrin akmakta olduğu, son derece çetin bir kaleydi. Kale, soylu Arap kabilelerinden Beni Münkız'ın³²²⁷ hâkimiyetindeydi. Bunlar, yukarıda bahsetmiş olduğumuz, Bagdin'in fıdye ödeyerek Musul'dan kurtulmasına aracılık eden Câ'ber Kalesi'nin sahiplerinin akrabalarıydı. İyi huylu, insanları seven ve daima iyi arabuluculuk yapmış olan iyi insanlardı³²²⁸.

Bu hadiseler cereyan ederken Haleb'de bulunan Zengi, Yunanlılar ve Frenklerin kötü yönetimlerini gördüğü zaman çok sevindi. Zira onların ırklarında doğruluk olmadığını biliyordu. Dahası, hedeflerinin çaktığını ve bunun doğru zaman gelene kadar kendisine savaştan kaçınma fırsatı vereceğini biliyordu. Frenkler ve Yunanlılar Şeyzer Kalesi'ni kuşatma altına alınca, Zengi marifetini ortaya koydu ve kendi sınırlarını koruma altına alarak Yunanlıların karargâhının yakınına kadar sokuldu. Yunanlılar ona saldırdılarsa da herhangi bir netice elde edemediler zira devasa ordu açlığın pençesine düşmüştü. Ayrıca Zengi akıllıca hareket ederek onların ikmal yollarını kapatmıştı. Ordugâhtaki kutluk tehlikeli boyutta artınca ve bu yeri savaşarak almaya çalışmanın hiçbir sonuç getirmeyeceği anlaşıncaya imparator, bu kaleyi kuşattırarak kendisine zaman kaybettiren Frenklerin ihanetini fark etti.

s.114

Sonra kale içindekiler Yunan imparatoruna elçiler gönderdiler ve şöyle dediler:

“Ey imparator! Frenkler seni kandırıyor ve yanlış yönlendiriyorlar. Sen burayı ele geçirmeye geldin ama biz hiç kimseye yanlış bir şey yapmadık ve Hristiyanlara da zarar vermedik.” Ayrıca imparatora, altın ve gümüşten kutsal eşyalar, ataları zamanından kalma, onlar tarafından muhafaza edilmiş olan ve

³²²⁵ ^{ܡܫܝܚܐ} Suriye'de Hama'nın 20 km kadar kuzeybatısında, Orontes/Asi Nehri üzerinde eski bir şehir.

³²²⁶ Bu tarih M.1137 yılını karşılaması bakımından yanlıştır, doğrusu M.1138 yılına tekabül eden AG.1149 tarihi olmalıdır.

³²²⁷ ^{ܡܡܢܐ ܡܡܢܐ} Münkız oğulları. M.1081-1157 yılları arasında Suriye'de, Şeyzer merkezli hüküm sürmüş bir Arap hanedanı.

³²²⁸ Bkz, [265] no'lu paragraf.

Yunan imparatorlarının elde etmiş olduğu, zaferlerin altın haçları gibi çeşitli hediyeler de gönderdiler. İmparator oradan ayrılarak Antıkyā'ya gitti ve ardından Anavarza'ya geçti ve tüm yaz mevsimi boyunca hiçbir faaliyette bulunmadı.

İmparator Ioannes her ne kadar Haçlılarla bir antlaşma gerçekleştirmişse de muhtemelen onlara güvenmemekteydi. Zira çok değil, daha babasının zamanında Haçlı liderleri verdikleri sözlerin neredeyse hiçbirini tutmamışlardı. Diğer yandan gerek *1234 Kroniği* gerekse Niketas Khoniates'in söylediği gibi imparatorun Suriye seferinde, II. Joscelin ve Raymond ona hem refakat hem de rehberlik etmekteydi. Bununla birlikte imparator, Müslüman topraklarında ilerlerken karşısına çıkabilecek en büyük gücün İmadeddin Zengi olduğunu elbette biliyor olmalıydı ve kaynaklarda söylenmemesine rağmen ihtimal ki, göndermiş olduğu casuslar vasıtasıyla onun hareketlerini de takip ediyor olmalıydı. Bizâa'yı ele geçiren müttefik Hristiyan ordusu, burada fazla oylanmayarak Haleb üzerine yola çıktı³²²⁹.

Haleb halkı ise Romalıların Bizâa'yı ele geçirdiklerini haber almışlar ve o sırada Humus'u muhasara altında tutan Zengi'ye haber göndererek yardım etmesini istemişlerdi³²³⁰. Zengi, kendisi gelemeyeceği için komutanı Savar'ı, beraberindeki 500 atlıyla birlikte gönderdi³²³¹. Bu takviye kuvvet 26 Receb 532/9 Nisan 1138 günü Haleb'e girdi. Bu destekle maneviyatı yükselen Haleb müdafilerinin çabaları sayesinde müttefik ordu, hiç beklemediği bir direnişle karşılaştı³²³².

1234 Kroniği yazarının ifadesine bakıldığında imparatorun, Haleb'e gitmediği ya da gitmişse dahi herhangi bir eylemde bulunmadan, Haçlıların kendisini aldatması nedeniyle Şeyzer üzerine yönlendirildiği sonucu çıkmaktadır. Ancak işin aslı farklı olabilir. Konu hakkında bilgi veren diğer kaynakların çoğu, Haleb önünde yaşanan çatışmalardan bahsetmektedir. Niketas Khoniates, Roma ordusunun şehrin önüne

³²²⁹ Niketas Khoniates imparatorun, Bizâa'nın geniş bir ovada bulunması nedeniyle güvenli bir üs olamayacağını düşündüğü için Münbiç yanından geçerek, Antakya hükümdarı Raymond'un tavsiyesi üzerine Haleb ve Esârib üzerine gittiğini söylemektedir (Khoniates, s. 18). Bu bilgi *1234 Kroniği*'nin, "Frenkler imparatora, Haleb'e saldırmamasını tavsiye ettiler" ifadesini boşa çıkarmaktadır, zira diğer kaynaklarda bu şekilde bir bilgi olmadığı gibi müttefik ordusu Haleb'e saldırmıştır.

³²³⁰ İbn Kalânisî, s. 142; İbnü'l Esir, XI, s. 59; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675

³²³¹ İbn Kalânisî, s. 142; İbnü'l Esir sayı vermez ancak Zengi'nin çok sayıda asker gönderdiğini belirtir (İbnü'l Esir, XI, s. 59); İbnü'l Adîm ise Zengi'nin 500 atlının yanında, içlerinde Zeyneddin Ali Küçük'in de bulunduğu dört büyük emîr gönderdiğini ifade eder (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675).

³²³² Demirkent, Urfa..., II, s. 122. Runciman imparatorun, tıpkı Bizâa'da olduğu gibi Haleb'i de ani bir baskınla kolayca alacağını düşündüğünü ancak şehrin önüne geldiğinde son derece kuvvetli bir savunmayla karşılaştığını ifade eder (Runciman, II, s. 177). Niketas Khoniates bu manzarayı, "İmparator Haleb'e (bir zamanlar ki isminin Berrhoia olduğunu söyler) geldiğinde karşısında, zengin bir nüfusa sahip, surları içinde çok büyük ve ağır donanımlı bir ordu bulunan bir şehir buldu" ifadeleriyle tasvir etmektedir (Khoniates, s. 18).

geldiğini gören müdafilerin, sonuç elde edemedikleri birkaç çıkış hareketi yaptıklarını bildirir. Bununla birlikte Haleb'i savunanların, arada sırada şehrin etrafını gezerek surları inceleyen imparatora, uzun menzilli atış yapabilen mancınıklarla saldırmaya çalıştıklarından da bahsetmektedir³²³³. İbn Kalânîsî ve onu takip eden İbnü'l Esir de Kuveyk Irmağı yanında kamp kuran imparatorun, ertesi gün şehre güney ve batı yönünden hücum ettiğini, Haleblilerin de buna mukabil saldırıya geçtiklerini ve yaşanan çatışmayı Haleb müdafilerinin kazanmış olduğunu ifade ederler³²³⁴.

1234 Kroniği Haçlılar tarafından aldatılan imparatorun Haleb'e gitmediğini söylemektedir. Bu bilgiyi farklı bir gerekçeyle veren tek kaynak Kinnamos'tur. Kinnamos'a göre imparator, Haleb önlerinde geldiğinde şehrin etrafının tamamen susuz ve kurak olduğunu görmüş ve burada hiç vakit yitirmeden Hama ve Kefertâb üzerine giderek buraları ele geçirmiş, ardından da Şeyzer üzerine gitmiştir³²³⁵.

1234 Kroniği ve Kinnamos'un dışındaki kaynakların verilerini göz önüne alırsak Ioannes, Haleb'i ele geçiremeyeceği düşüncesiyle kuşatmanın kaldırılmasına ve çekilmeye karar verdi. Birkaç gün daha Haleb önünde kalan ordu daha sonra Esârib Kalesi üzerine harekete geçti³²³⁶. İslâm kaynakları, müttefik ordunun geri çekilmesini Haleb'li Müslümanların güçlü savunmasına bağlamaktadır³²³⁷. Niketas Khoniates ise çekilme nedenini, ordunun iase sıkıntısı yaşayama başlamasıyla açıklamaktadır³²³⁸. *1234 Kroniği* Niketas'ın öne sürdüğü bu gerekçeyi, Şeyzer kuşatmasının sona erdirilmesinin nedeni olarak verir.

II. Ioannes'in komutasındaki müttefik Hristiyan ordusu Haleb önünden çekilerek Esârib'e gitti. Roma ordusunun üzerine geldiği haberini alan Esârib'deki garnizon, kaledeki her şeyi ateşe vererek kaleyi terk etti³²³⁹. Boş kalan kale kolayca ele geçirildi ve kaynakların ifadesine göre Bizâa'dan ele geçirilen esirler buraya yerleştirildi³²⁴⁰.

³²³³ Khoniates, s. 18

³²³⁴ İbn Kalânîsî, s. 142; İbnü'l Esir, Romalılardan öldürülenlerin olduğunu, bunların içinde büyük nüfuz ve itibara sahip bulunan bir patriğin de bulunduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 59).

³²³⁵ Kinnamos, s. 17

³²³⁶ *1234 Kroniği* seferin bu safhasına değinmemektedir.

³²³⁷ İbn Kalânîsî, s. 142; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 675; İbnü'l Esir, XI, s. 59

³²³⁸ Khoniates, s. 18. *Krş*, Demirkent, Urfa..., II, s. 122

³²³⁹ İbn Kalânîsî ve İbnü'l Esir, Esârib'deki garnizonun 9 Şaban 532/22 Nisan 1138 günü, üzerine gelmekte olan ordudan korkarak, kaledeki tüm teçhizatı ateşe verdiklerini ve kaçtıklarını söyler (İbn Kalânîsî, s. 142; İbnü'l Esir, XI, s. 59). İbnü'l Adîm ek olarak günlerden Perşembe olduğu bilgisini paylaşmaktadır (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 676).

³²⁴⁰ Niketas Khoniates, Haleb önünden çekilen imparatorun, daha ilk saldırıda kaleyi ele geçirdiğini söylemektedir. Khoniates ayrıca imparatorun bu kaleyi, Antakya kontlarından birine verdiğini söyler ancak bu kişinin ismini vermemektedir (Khoniates, s. 18). İslâm kaynakları ise kalenin yakıldığı ve

İmparator bundan sonra Maarratünnuman ve Kefertâb'ı ele geçirdi ve ardından Şeyzer'e ilerledi³²⁴¹. Müttefik ordu Nisan ayının sonlarında Şeyzer önüne geldi ve vakit yitirmeden muhasara başladı³²⁴². Kaynaklar, Roma ordusunun Şeyzer'e büyük bir şiddetle saldırdığını ifade ederken özellikle Grek ve Haçlı kaynakları bu noktada imparatorun gayretinden de bahsetmektedir³²⁴³. Ancak tüm bu gayretlerin sonucunda yalnızca Şeyzer'in dış mahalleleri ele geçirildi fakat yüksek bir yere kurulmuş olan kaleyi almak mümkün olmadı³²⁴⁴. Bir aydan biraz kısa süren kuşatma³²⁴⁵, belki de hayal kırıklığına uğramış olan imparatorun geri çekilme emri vermesiyle son buldu ve ordu Antakya yönünde geri çekilmeye başladı.

İmparatorun geri çekilmesi hususunda kaynaklarda farklı ifadeler yer almaktadır. Müslüman müellifler imparatorun uğradığı bu başarısızlığı, Şeyzer müdafilerinin gayretleri olduğu kadar Zengi'nin de varlığı ve onun çabalarının neticesinde diğer Müslüman yöneticilerin de sahneye çıkmış olmasıyla ilişkilendirmektedir. İbn Kalânîsî Romalıların, birleşen Türkmen kuvvetlerinin haberini almaları üzerine geri çekildiklerini belirtirken Emîr Kara Arslan bin Davud bin Artuk'un³²⁴⁶ Romalılarla savaşmak için Fırat'ı geçtiği, Zengi'ye katılmak için

garnizonu tarafından terk edildiğini haber alan Roma ordusundan bir grubun giderek kaleyi ele geçirdiğini ifade ederler (İbn Kalânîsî, s. 143; İbnü'l Esir, XI, s. 59). İbnü'l Adîm daha farklı bir detay vererek, Esârib'in durumunu öğrenen Greklerin, Bizâa'dan ele geçirmiş oldukları esirlerle birlikte Frenklerden bir kuvveti Esârib'e gönderdiklerini söyler (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 676).

³²⁴¹ Niketas Khoniates, imparatorun Kefertâb'dan ayrıldıktan sonra, Şeyzer yolunda Istrion Kalesi'ni ele geçirdiğini ve burayı, kaleyi ele geçiren Kuman birliklerine yağmalattığını söyler (Khoniates, s. 18). Işın Demirkent bu kalenin ismini Hısn-el Cısr olarak vermektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 122, Dn. 533).

³²⁴² İbnü'l Esir Şeyzer'in hiçbir zaman Zengi'nin eline geçmediğini ve Romalıların, bu nedenle onun burayı savunmak için çok bir gayret göstermeyeceğini düşündüklerini söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 59).

³²⁴³ William of Tyre, XV, ss. 95-96; Khoniates, s. 19; Runciman, II, s. 177; Demirkent, Urfa..., II, s. 124

³²⁴⁴ Niketas Khoniates Şeyzer kuşatması sırasında cereyan eden hadiselerle ilgili oldukça canlı tasvirlerde bulunmaktadır. Khoniates, muazzam bir kuvvet toplayan Şeyzer ahalisinin ilk başta bir çıkış hareketinde bulunduğunu ancak zayıf silahları nedeniyle ağır bir bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldıklarını söyler. Khoniates'e göre bundan sonra Roma ordusu bütün gücüyle Şeyzer'e saldırmış, günlerce süren çatışmalarda çok sayıda insan ölmüş, mancınıkların fırlattığı taşlar surları harabeye çevirmiş ancak müdafilerin sayısının çok olması nedeniyle direniş bir türlü kırılmamıştır (Khoniates, ss. 18-19).

³²⁴⁵ İbnü'l Adîm 16 Şaban 532/29 Nisan 1138 tarihinde başladığını söylediği kuşatmanın 9 Ramazan 532/21 Mayıs 1138 tarihinde sona erdiğini ifade eder (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 677 ve s. 678). Bu hesaba göre kuşatma 23 gün sürmüştür. İbnü'l Esir Roma ordusunun geri çekilme tarihi hakkında gün vermeden Ramazan ayında gerçekleştiğini söylerken, kuşatmanın 24 gün sürdüğü bilgisini vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 60). İbn Kalânîsî ise kuşatmanın 28 gün sürdüğünü söyler fakat kaldırılma tarihi hakkında bilgi vermez. İbn Kalânîsî, imparatorun kuşatmayı kaldırdıktan sonra H.532 yılının Ramazan ayının sekizinde (20 Mayıs 1138) Antakya'ya vardığını belirtir (İbn Kalânîsî, s. 143).

³²⁴⁶ Hüsameddin Timurtaş olmalıdır. Bkz, Demirkent, Urfa..., II, s. 127

Şam'dan da büyük bir birliğin hareket ettiğini söylemektedir³²⁴⁷. İbnü'l Esir daha ziyade İmadeddin Zengi'yi ön plana çıkarmaktadır³²⁴⁸.

Niketas Khoniates, endişe edilecek birtakım haberlerin ulaşması nedeniyle imparatorun, hiç de istemeyerek kuşatmayı kaldırmak zorunda olduğunu söylemektedir. Khoniates'e göre eğer bu haberler gelmiş olmasaydı, Roma ordusu kısa süre içerisinde Şeyzer'i ve tüm zenginliklerini ele geçirebilecekti. Khoniates'in endişe edilecek haber olarak verdiği bilgi de Urfa'nın Türkler tarafından kuşatıldığı ve hemen yardıma gelmezse şehrin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağıydı³²⁴⁹. Ancak imparatorun Urfa'ya gitmemesi ve doğrudan Antakya yönüne çekilmesi, bu bilginin doğru olmadığını ya da imparatorun Urfa ile ilgilenmediğini göstermektedir. Bu ihtimallerden ikincisini değerlendirecek olursak, sefer boyunca Raymond ve Joscelin'in tavırlarının buna sebep olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Zira William da bu başarısızlığın sorumluları olarak bu iki hükümdarı göstermektedir. William Raymond ve Joscelin'i, diğerleri tüm enerjilerini savaşa verirken, onlara katılmak yerine çadırlarında karşılıklı şans oyunu oynayarak vakit geçirdikleri için suçlamaktadır³²⁵⁰. Runciman da Zengi'nin Romalılar ile Haçlılar arasındaki anlaşmazlığa vakıf olduğunu, gizlice gönderdiği casusları vasıtasıyla, aradaki anlaşmazlıkları sürekli olarak körüklediğini beyan eder³²⁵¹. Kinnamos ise ne Haçlı liderlerinin davranışları ne de başka bölgelerden gelen haberlerden bilgi sahibi değildir. Kinnamos imparatorun Şeyzer'e girdikten sonra iç kaleye saldırmak üzereyken şehirdekilerin kendisine para

³²⁴⁷ İbn Kalânîsî, s. 143

³²⁴⁸ İbnü'l Esir'e göre Romalıların Şeyzer'i kuşatmaları karşısında şehrin hâkimi Ebû'l Asâkir, Zengi'den yardım istemiş, Zengi bu yardım çağrısı üzerine hemen harekete geçerek bölgeye yakın bir yerde kamp kurmuş ve her gün Şeyzer'e giderek gelişmeleri takip etmişti. Zengi daha sonra imparatora haber göndererek onu açık alanda yapılacak bir savaşa çağırıyordu. Zengi diğer yandan da aralarında büyük bir güvensizlik olduğunu bildiği Haçlılar ile imparatorun arasını açmak için çaba gösteriyordu. İbnü'l Esir Zengi'nin, henüz Roma ordusu Bizâa'yı kuşattığı sırada Kadı Kemaleddin eş-Şehrezûrî'yi, Bağdâd'daki Sultan Mes'ud'a göndererek yardım istediğini de eklemektedir (İbnü'l Esir, XI, ss. 59-60). Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud, Zengi'nin bu çağrısını başta ciddiye almamış ancak bizzat Zengi'nin gönderdiği birinin Cuma namazında halkı galeyana getirmesi sonucu oluşan ayaklanma neticesinde bir takviye kuvveti göndermek zorunda kalmıştı (İbnü'l Esir, XI, s. 60; Runciman, II, s. 177). Evvelce bahsetmiş olduğumuz Hüsameddin Timurtaş'ın Urfa üzerine yapmış olduğu sefer de bu çağrının bir sonucudur (*Bkz.*, [401] no'lu paragraf değerlendirmesi). Runciman da Zengi'nin çağrısının karşılık bulmasından sonra Artuklu hükümdarı Davud'un (aslında Kara Arslan bin Davud) 15 bin Türkmen'den müteşekkil bir ordu göndermeyi taahhüt ettiğini, Danişmendli emirine ise Anadolu'da düşmanı oyalayıcı saldırılar yapmasının söylendiğini ifade eder (Runciman, II, s. 177). Bu noktada kimi tarihçiler, Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud'un da Çukurova'ya yapmış olduğu akının asıl nedeninin, imparatorun geri dönmesini sağlamak için olduğunu söylemektedir (Faruk SÜMER, "*Mesud I*", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 339-342).

³²⁴⁹ Khoniates, s. 19

³²⁵⁰ William of Tyre, XV, s. 95. Bu noktada kaynaklarda, seferin başından beri Joscelin ile Raymond arasındaki kimi zaman nefrete varan bir çekişmenin olduğu da zikredilmektedir.

³²⁵¹ Runciman, II, ss. 177-178

ve yıllık haraç 6demeyi teklif ettiklerini ancak kaleyi alacağından emin olan imparatorun bu teklifi reddettiğini s6yler. Ne var ki imparator, i kaleye peş peşe yaptığı saldırılardan bir sonuç alamayınca, ikinci defa gelen elçi heyetini ve tekliflerini kabul etmiş, b6y6k miktarda bir para aldıktan sonra Kilikya'ya doğru geri ekilmiřtir³²⁵².

M6sl6man ve Hıristiyan yazarların ortaya koyduğu gerekçelerin pek çoğunu bir defada veren tek kaynak ise *1234 Kroniği*'dir. Yazar kuşatmanın başarsızlığa uğramasının en 6nemli nedenini, M6sl6man m6ellifler gibi Zengi'ye mal etmekte, hatta bu noktada Zengi'yi M6sl6man m6elliflerden daha fazla şereflendirmektedir. Bununla birlikte yazar, Zengi'nin ikmal yollarını keserek Hıristiyan ordusunu açlığa mahk6m ettiğini de s6yler. Bu bilgi her ne kadar Khoniates tarafından Haleb kuşatmasının sona erdirilmesinin gerekçesi olarak verilse de şeyzer için de aynı durumun gerçekleşmiş olması m6mk6nd6r. Zira İbn6'l Esir de Zengi'nin, ağrılıklarını Fırat'ın 6tesindeki Rakka'ya g6nderdiğini ve Romalıları takip etmek ve ikmal ollarını kesmek için bir s6vari birliğini g6revlendirdiğini s6ylemektedir³²⁵³. İbn6'l Esir'in bu ifadeyle desteklediği bilginin doğru olma ihtimali y6ksektir. Ağrılıklarını g6ndererek ordusunu hafifleten ve bu şekilde daha kolay manevra yapabilecek olan Zengi'nin, sabit bir konumda şeyzer 6n6nde bulunan Roma ordusuna gelebilecek olan her t6rl6 ikmalin 6n6ne geçebilme şansı daha da artmış olmalıdır.

Netice itibarıyla imparator, şeyzer em6rinin g6ndermiş olduğu elçilerin talebini kabul etmiş, şeyzer'den y6kl6 bir haraç almış ve kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. İsl6m kaynakları bu detayı vermemektedirler ancak Niketas Khoniates de tıpkı *1234 Kroniği*'nin s6ylemiş olduğu gibi imparatorun y6kl6 bir haraç aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdığını s6yler. *1234 Kroniği*'nin imparatora verildiğini s6ylediği değerli armağanlardan Khoniates ve Kinnamos da bahsetmektedir³²⁵⁴.

³²⁵² Kinnamos, ss. 17-18. Kinnamos bu bilgileri verirken, bunların 6zet olduğunu, kendisinin bu d6nemde yaşamadığı için yalnızca duyduklarını aktardığını, yine de kendi d6ř6ncesine g6re imparatorun talihinin yaver gittiğini ve bu nedenle iki yıl içerisinde çok şeyi başardığını ifade etmektedir (Kinnamos, s. 18).

³²⁵³ İbn6'l Esir, XI, s. 59

³²⁵⁴ Khoniates imparatora değerli m6cevherler, soylu atlar, altın sırmalı ipekli kumaşlar ve g6r6lmeye değer g6zellihte bir masa verildiğini ancak t6m bu hediyeler içerisinde en değerli olanın, kristal ya da mermerden yapılmış bir ha olduğunu s6yler. Khoniates şeyzer Arapları'nın bu masa ve haçı atalarının Romanos Diogenes'in çadırından almış olduklarını s6ylediklerini ifade eder (Khoniates, ss. 19-20). Kinnamos da y6kl6 miktarda paranın yanında imparatora, vaktiyle imparator B6y6k Konstantinos'un yaptırmış olduğu kırmızımsı renkli bir taştan oyularak yapılmış, fevkal6de g6zellihte bir ha verildiğini s6ylemektedir (Kinnamos, s. 18). William bu detaylara girmemekte ve imparatorun yalnızca para aldığını ifade etmektedir (William of Tyre, II, XV, s. 96).

Şeyzer'deki muhasarayı kaldıran imparator, ordusuyla birlikte Kilikya bölgesine geri döndü. William, yaptıkları hatayı fark eden Raymond ve Joscelin'in imparatora müracaat ederek, davranışları nedeniyle özür dilediklerini ve imparatoru geri döndürmeye çalıştıklarını ancak Ioannes'in verdiği karardan geri dönmediğini bildirir³²⁵⁵.

[404] Biza'a Kalesi'nin Yeniden Müslümanlar'ın Eline Geçmesi ve Esirlerin Serbest Bırakılması:

Zengi, Biza'a Kalesi üzerine yürüdü ve orayı alarak içinde bulunan Frenk ordularından herkesi öldürdü. Frenklerin oradan esir alarak götürdüğü insanlar Azez Kalesi'nde bulunuyordu. Açlık nedeniyle her gün çıkıp fasulye tarlalarından ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyorlardı. Zengi, tarlalara dağılmış olan bu insanların üzerine güçlü bir birlik gönderdi ve onlara pusu kurarak hepsini ele geçirdiler. Muhafızların çoğunu öldürdüler ve serbest kalan esirler Biza'a Kalesi'ne geldiler.

Roma imparatoru II. Ioannes'in, Şeyzer önündeki başarısızlığın ardından Antakya'ya doğru çekilmesi³²⁵⁶, Müslümanlara kaybettikleri yerleri geri alma olanağı verdi³²⁵⁷. Müttefik Hıristiyan ordusunun geri çekilmesi ile içlerinde Bizâa, Esârib ve Kefertâb'ın bulunduğu kaleler kısa zamanda Müslümanlar adına geri kazanıldı. Bu noktada *1234 Kroniği* doğru bilgi vermektedir ancak bu bilgilerde karışıklık ve hatalar bulunmaktadır. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Bizâa Kalesi'nden ele geçirilen esirler yazarın söylediği gibi Azez'e değil, Esârib'e götürülmüştü ve bu esirler, Esârib'in ele geçirilmesinin ardından Emîr Savar tarafından serbest bırakılmıştı. Bununla birlikte yazar, esirlerin Azez'e götürülmüş olduğunu söylemekte fakat hemen arkasından, Zengi'nin Bizâa'yı ele geçirdikten sonra esirleri serbest bıraktığını söylemektedir. Haçlıların eline geçmiş olan Bizâa'da da mutlaka bir miktar esir bulunuyor olmalıdır ancak burada bahsi geçen ve diğer kaynaklarda da belirtilen,

³²⁵⁵ William of Tyre, II, XV, s. 97; *Krş*, Demirkent, Urfa..., II, s. 124

³²⁵⁶ *1234 Kroniği* Şeyzer kuşatmasının kaldırılmasının ardından, bir dahaki Suriye seferine kadar, Antakya'da Haçlı liderleri ile olan münasebetleri de dâhil, imparatorun faaliyetleri ile ilgilenmemektedir.

³²⁵⁷ Ancak örneğin İbn Kalânîsi'nin verdiği bilgilere bakılırsa Müslümanlar, imparator henüz Suriye'den ayrılmadan önce kaybettiklerin kimi yerleri geri almayı başarmışlardı bile. İbn Kalânîsi, Romalıların ayrılmasının ardından Zengi'nin komutanı Emîr Savar'ın, Haleb birlikleriyle Esârib'e saldırdığını ve oradaki Roma garnizonunu mağlup ettikten sonra esirlerin pek çoğunu serbest bıraktığını belirtir. İbn Kalânîsi bu hadisenin tarihini 1 Şaban 532/14 Nisan 1138 olarak verir (İbn Kalânîsi, s. 143). İbnü'l Adîm'in, Şeyzer kuşatmasının 16 Şaban 532/29 Nisan 1138 tarihinde başladığı yönündeki ifadesini göz önüne alırsak, İbn Kalânîsi'nin verdiği tarihin doğru olabileceğini düşünebiliriz. Öte yandan Kefertâb Kalesi, Şeyzer kuşatmasının kaldırıldığı gün Zengi'nin Hama valisi Selâhaddîn Yağısiyanî tarafından geri alınmıştı (Demirkent, Urfa..., II, s. 130).

Bizâa'nın sakinleri olan halk olmalıdır. Bu halk kitlesi önceden de söylemiş olduğumuz gibi Esârib'e götürülmüştür.

[405] Yunanlılar'ın İmparatorunun Oğullarının Ölmesi ve Hayal Kırıklığı İçinde Ülkesine Geri Dönüşü Hakkında:

Yunanlıların imparatoru Kilikya'da bulunmaktayken, büyük oğlu Aleks öldü. Onu mumyaladılar ve başkente gönderdiler. Kısa bir zaman sonra bir diğer oğlu da öldü ve onu da mumyalayarak başkente gönderdiler. Derin bir üzüntü duyan imparator Konstantinopolis'e geri döndü.

s.115

Müslümanlardan tek bir ev bile alamamış, tek bir zafer bile elde edememişti.

İmparator II. Ioannes Suriye seferinden döndükten sonra bir süre başkentte kalmış daha sonra Anadolu Türkleri ve özellikle Danişmendliler ile birtakım mücadelelere girişmişti. Khoniates'in kayıtlarından takip ettiğimiz bu sürecin ardından imparator, M.1142 yılında Antalya'ya gitti³²⁵⁸. Bu sırada büyük oğlu, M.1122 yılında ortak imparator ilan olunmuş olan Aleksios Komnenos³²⁵⁹, yakalandığı şiddetli ve ateşli bir hastalık neticesinde öldü. Aleksios'un mumyalanan cesedi başkent Konstantinopolis'e gönderildi. Aleksios'un naşının götürülmesine refakat eden kardeşi Andronikos³²⁶⁰ da yolda hastalandı ve o da öldü³²⁶¹.

Bu verilerdeki ana kaynağımız olan Khoniates ile *1234 Kroniği*'nin ifadelerinde, bu noktaya kadar herhangi bir çelişki yoktur. Ancak bundan sonra *1234 Kroniği* yazarı, “Müslümanlardan tek bir ev bile alamamış, tek bir zafer bile elde edememişti” ifadeleriyle başarısızlığına vurgu yaptığı imparatorun³²⁶², derin bir üzüntüyle başkente döndüğünü söylerken, Khoniates tam tersini ifade etmektedir. Khoniates, art arda gelen bu iki büyük acıya ve “sevdiklerinin ölümlerinin seferinin

³²⁵⁸ Aşağı yukarı üç yıl kadar süren bu mücadele dönemi, *1234 Kroniği*'nin kayıtları arasına bulunmamaktadır imparator II. Ioannes'in bu dönemi hakkında geniş bilgi için, Niketas Khoniates, ss. 20-25'e bakılabilir.

³²⁵⁹ Aleksios Komnenos (M.1106-1142). Ioannes Komnenos'un, Macaristanlı İrene'den doğan en büyük oğlu. M.1122-1142 yılları arasında ortak imparator.

³²⁶⁰ Andronikos Komnenos (y. 1108-1142). Ioannes'in Macaristanlı İrene'den doğan ikinci oğlu.

³²⁶¹ Khoniates, s. 25. Aleksios ve Andronikos'un naaşlarını başkente götürme vazifesi imparatorun bir diğer oğlu Isaakios'a verildi ve böylece seferde Ioannes'in yanında yalnızca küçük oğlu Manuel kaldı (Demirkent, Urfa..., II, s. 131).

³²⁶² Yazar bu ifadesinde çok da haksız değildir. Zira Ioannes'in büyük seferindeki dikkate değer tek başarısı Kilikya Ermenileri üzerine kazandığıdır. Bunun ardından gerçekleştirdiği Suriye seferinde ise kısa ömürlü birtakım başarılar elde etse de yukarıda da değerlendirmiş olduğumuz üzere, Şeyzer önündeki başarısızlığın ardından, ele geçirilen tüm kaleler kaybedilmişti. Bundan başka, bizim çalışmamızın konuları içinde yer almadığı için değerlendirmeye almadığımız fakat Khoniates'in eserinden takip edilebilecek olan Anadolu'daki mücadelelerinde de imparator, yine elle tutulur bir başarı sağlayamamıştı.

meşum habercisi olmasına rağmen” imparatorun planlarını değiştirmedğini ve Konstantinopolis’e dönmeyerek, önce Isauria, ardından da Suriye’nin yolunu tuttuğunu ifade etmektedir³²⁶³. İmparatorun oğullarının ölümü ile ilgili fazla detay vermeyen Kinnamos, Aleksios ve Andronikos’un öldüklerini, diğer bir oğlu Isaakios’un bedenlen sağlıklı olmadığını ve cenazelerle birlikte başkente döndüğünü, imparatorun bu şekilde Kilikya’ya ulaştığını ve Manuel’in imparatorluk tahtına yükseldiğini belirtir³²⁶⁴.

[406] Yunanlılar’ın İmparatorunun İkinci Kilikya Seferi ve Ölümü Hakkında:

Ertesi yıl Yunanlıların imparatoru Iwanni hazırlığını yaptı ve harekete geçerek Tarsus’a kadar geldi. Frenk şeflerine haber gönderdi ve önceki seferde meydana gelen olaylar yüzünden onları suçladı. Daha sonra onlarla, evlilik yoluyla kurulacak bir birliktelik düzenledi. Bunu gerçekleştirmekteyken boş bir gününde avlanmaya gitti. Av sırasında önüne bir geyik çıktı³²⁶⁵. Geyiği vurmak için yayına bir ok yerleştirirken okun ucu sol elini yaraladı. Bu yara kısa sürede iltihaplandı ve kolu tamamen şişti. Bundan birkaç gün sonra da bu yüzden öldü. Iwanni’nin yanında, o henüz hayattayken imparator olarak ilan etmiş olduğu, ismi Emanuel olan küçük oğlu da bulunmaktaydı. Ordu, Iwanni’nin cesedini mumyalayarak oğlu ile birlikte, büyük bir üzüntü içinde Konstantinopolis’e döndü.

Bu yılda, yani (AG) 1449’da³²⁶⁶, başta Kilikya ve Suriye olmak üzere pek çok yerdeki şehirleri yerle bir eden, şiddetli bir deprem meydana geldi. Müstahkem El-Tarib Kalesi, sanki hiç var olmamışçasına yerin dibine gömüldü³²⁶⁷.

Aynı dönemde Urişlem kralı öldü. Yerine oğlu Bagdin³²⁶⁸ hükümdar oldu³²⁶⁹.

Niketas Khoniates imparatorun gönlünde yatan arzunun, Antakya’yı Konstantinopolis ile birleştirmek, oradan da Kutsal Ülke’ye bir sefer yaparak, Kutsal

³²⁶³ Khoniates, s. 25

³²⁶⁴ Kinnamos, s. 21

³²⁶⁵ Kimi kaynaklara göre yaban domuzu.

³²⁶⁶ Tarih çok yanlış verilmiştir. AG.1449 tarihi Miladî olarak 1138 yılına tekabül etmektedir. İmparator II. Ioannes’in öldüğü tarih M.1143 yılıdır. Dolayısıyla bu tarihin AG.1454 olması gerekmektedir.

³²⁶⁷ Esârib Kalesi’nin yıkılması ile ilgili değerlendirmemizi daha evvel yapmıştık.

³²⁶⁸ III. Baudouin (M.1130-10 Şubat 1163). Dördüncü Kudüs kralı Foulque ile Melisende’nin büyük oğlu. 25 Aralık 1143-10 Şubat 1163 yılları arası beşinci Kudüs kralı.

³²⁶⁹ Kudüs kralı da tıpkı II. Ioannes gibi bir av kazasında ölmüştür. Miladî 10 Kasım 1143 tarihinde Akra’da bulunduğu sırada bir ava katılan kral, av esnasında atından düşmüş, başı atının eyeri altında kalmış ve üç gün komada kaldıktan sonra 13 Kasım 1143 tarihinde ölmüştür (William of Tyre, II, XV, s. 134). 1234 *Kroniği* her ne kadar yılı yanlış vermekteyse de Ioannes ile Foulque’un aynı yıl ölmüş oldukları bilgisi doğrudur. Foulque’un yerine oğlu Baudouin, III. Baudouin unvanıyla Kudüs’ün yeni kralı olarak taç giymiştir. III. Baudouin’in tahta çıkma süreci ve kişiliği üzerine bilgiler için bkz, William of Tyre, II, XVI, s. 136 vd.

Mezar'ın etrafındaki barbarları buralardan uzaklaştırmak olduğunu söylemektedir³²⁷⁰. Gerçekten de imparator M.1137-1138 yıllarında gerçekleştirmiş olduğu seferinde, bunu istediğini eylemleriyle belli etmiştir. Uzun zaman alacağını öngördüğü bu macera için önce Anadolu'daki Danişmendlileri³²⁷¹, ardından Kilikya'daki Ermenileri sahneden çeken imparator, zor kullanarak alma şansının düşük olduğunu bildiği için, Antakya şehrini pazarlık sonucu almak istemişti. Bu pazarlıkta Antakya hâkimi Raymond'a, Suriye'nin cazip şehirlerini sunmuş ve bunu gerçekleştirmesi durumunda, karşılığında Raymond'dan Antakya'nın sözünü almıştı. Ne Raymond ne de Joscelin'e zerre kadar güvenmemesine rağmen ve aslında hedefinde olmayan Suriye'ye onlarla birlikte gitmişti. Suriye'de başta elde edilen birtakım başarılar şevkini kamçılamışsa da imparator, Haleb önünde hayal kırıklığı yaşamıştı. Haleb'de yaşadığının acısını Şeyzer'den çıkarmak istercesine bu şehre var gücüyle saldıran imparator asıl büyük hayal kırıklığını burada yaşamış ve Haçlılara güvenmemekte ne kadar haklı olduğunu bir kere daha tecrübe etmek zorunda kalmıştı. Aradan geçen birkaç yıllık dönem imparatoru amacından saptırmamış, M.1142 yılının ilkbaharında başladığı yolculuğunda, daha yolun yarısında iki oğlunu kaybetmenin acısına rağmen geri dönmemiş ve bu defa Antakya'yı kesin olarak itaat altına almak için harekete geçmişti.

Khoniates'in aktardığına göre imparator seferin hedefini, Ermenistan'a yapmış olduğu ilk seferde zapt edilen yerlerin emniyet altına alınması ve hem birbirleriyle hem de devletle olan bağlarını güçlendirmek olarak açıklamıştı. Ancak imparatorun asıl hedefi, belirtmiş olduğumuz üzere Antakya idi³²⁷². İmparator Isauria ve Kilikya'yı hızla kat ederek Urfa kontluğu arazisine girdi ve kontluğun ikinci büyük şehri Tell Başer önünde kampını kurdu. Urfa kontu Joscelin bunu beklemiyordu ve süratle imparatorun yanına gelerek, kendisinden istediği rehine olarak, kızı Isabella'yı

³²⁷⁰ Khoniates, s. 25

³²⁷¹ İmparatorun ilk Suriye seferinden dönüşünden sonra Anadolu'da Danişmendlilerle yapmış olduğu mücadeleler, çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in ölümünün ardından kardeşleri ve oğulları arasında başlayan taht kavgaları sayesinde imparator (Anadolu için endişe etmesine gerek kalmadan) Suriye meselesini tekrar ele alma olanağını bulmuştur (Demirkent, Urfa..., II, s. 130).

³²⁷² Khoniates, s. 25. Ioannes Kinnamos imparatorun, Antalya, Kıbrıs ve Antakya'yı birleştirerek küçük oğlu Manuel için bir devlet kurmayı düşündüğünü ifade etmektedir (Kinnamos, s. 20). Işın Demirkent, Roma devletinde böyle bir uygulama olmadığını, imparatorun yalnızca Antakya dükalığını küçük oğlu Manuel'in idaresinde ihya etmek istemiş olabileceğini söyleyen Chalandon'a hak vermek gerektiğini belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 131, Dn. 574). William ise imparatorun, Antakya hâkimi ve halkı tarafından sürekli olarak çağrıldığı için harekete geçtiğini söylemektedir (William of Tyre, XV, 123; Krş, Demirkent, Urfa..., II, s. 131).

imparatora takdim etti³²⁷³. İmparator Antakya'yı da aynı şekilde hazırlıksız yakalamak için hızlıca hareket ederek Miladî 25 Eylül 1142 tarihinde Bagras Kalesi'ne geldi ve Raymond'a haber göndererek, daha önce yapmış oldukları antlaşmaya binaen Antakya şehrini ve iç kalesini kendisine teslim etmesini istedi. Ancak Raymond imparatora, şehri başkasına teslim etme hakkı olmadığına dair bir cevap göndererek imparatorun talebini geri çevirdi. İmparator her ne kadar bu cevaba öfkeleniyse de kış yaklaştığı için Antakya'yı zorla alma işini bahara bıraktı ve Tarsus dolaylarına çekildi³²⁷⁴.

Ioannes, M.1143 yılının Mart ayında Antakya üzerine yapacağı seferin hazırlıklarını yaptığı bir sırada yaban domuzu avına çıktı. Av esnasında, kullandığı zehirli ok uçlarından biriyle elinden yaralandı. İmparatorun başlangıçta önemsemediği bu yara kısa sürede enfeksiyona yol açtı ve onu ölümün eşiğine getirdi. İmparator Ioannes, ölüm döşeginde küçük oğlu Manuel için komutanlarından ve yüksek rütbeli bürokratlarından biat aldı ve imparatorluk tacını oğlunun başına bizzat kendisi taktı³²⁷⁵. İmparator II. Ioannes Komnenos, 8 Nisan 1143 tarihinde öldü.

[407] Al(m)anlar'ın³²⁷⁶ Kralının Çıkışı ve Beraberindeki Kuvvetler:

(AG) 1455³²⁷⁷ yılında Almanların kralı³²⁷⁸, beraberindeki 295 bin Frenkle birlikte harekete geçti. Aynı şekilde bir başka Frenk kralı³²⁷⁹ da 100 bin kişilik bir ordunun başında bulunuyordu.

s.116

Bunlar Konstanthinopolis'e kadar ilerlediler. Burada Yunanlıların imparatorundan, kendilerine karadan ilerlemek için rehberlik edecek birilerini istediler. İmparator, onların yanına rehberleri verdi ve Yunanlıların kötü tabiatı üzerine onlara, Frenkleri ıssız yerlere doğru götürmeleri emrini verdi. Ardından da Kapadokya bölgesindeki Türkleri de bu gelenlerin icabına bakmaları için

³²⁷³ William of Tyre, XV, ss. 123-124; Runciman, II, s. 183; Demirkent, Urfa..., II, s. 132. Demirkent Ioannes'in seferinin Tell Başer kısmından ne Grek tarihçilerin ne yerli Hristiyan ne de Müslüman yazarlarının haberi olmadığını belirtir. Gerçekten de hem Niketas Khoniates hem de Ioannes Kinnamos imparatoru doğrudan Antakya önüne getirmektedir.

³²⁷⁴ Khoniates, ss. 25-26; William of Tyre, II, XV, s. 124; Demirkent, Urfa..., II, ss. 132-133; Runciman, II, s. 183. 1234 Kroniği imparatorun seferinden ziyade ölümüyle daha çok ilgilendiği için seferin ayrıntıları hakkında bilgi vermemekte ve aradaki tüm hadiseleri atlayarak imparatoru, sanki doğrudan Tarsus'a gelmiş gibi göstermektedir.

³²⁷⁵ Khoniates, ss. 26-31; Kinnamos, ss. 21-24

³²⁷⁶ Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, bu ifade de Almanları karşılamaktadır.

³²⁷⁷ AG.1455 yılı Miladî 1144 yılını karşılaması bakımından yanlıştır. Yazarın burada bahsettiği hadise, M.1147-1149 yıllarında cereyan eden II. Haçlı Seferi'dir. Ancak yazar kronolojiyi karıştırmış ve bu hadiseyi Urfa'nın Zengi tarafından alınmasının önüne koymuştur. Hadisenin doğru tarihi M.1147 yılına tekabül etmesi açısından AG.1458 yılı olmalıdır.

³²⁷⁸ Hohenstaufen hanedanının ilk kralı III. Konrad (M.1093-15 Şubat 1152). 13 Mart 1138-15 Şubat 1152 yılları arası Alman imparatoru.

³²⁷⁹ VII. Louis (M.1120-18 Eylül 1180). 25 Aralık 1137-18 Eylül 1180 tarihleri arası Fransa kralı.

uyardı. Rehberler, Frenklerin on gün önünde yol alıyordu ve onları hiçbir yerleşimin olmadığı ıssız bölgelere getirerek geri döndüler. Kısa bir süre sonra Frenk şövalyeleri açlıktan muzdarip olmaya başladı. Üstelik ortada alınacak ne bir şehir ne de bir bölge yoktu. Açlık ve susuzluktan perişan durumdaydılar ve tam bu sırada Türk kuvvetlerinin baskınına uğradılar. Türkler, adeta hasat yapar gibi onların üzerine atıldı ve kral, yanında çok az adamıyla denize kaçarak kurtulabildi. Önce Anıalyā'ya³²⁸⁰, oradan da gemiyle Anıyukyā'ya gitti. Türkler ise onların geride bıraktığı sınırsız altın ve gümüşü yağmaladı. Ayrıca sayısız kişiyi esir ederek alıp götürdüler. Böylece bu kralların seferi, Yunanlıların ihaneti sebebiyle kötü bir biçimde neticelendi.

1234 Kroniği yazarı, çalışmasında mükerrer biçimde yapmış olduğu ve bizlerinde mütemadiyen hatırlattığımız biçimde yine kronolojik bir hataya düşmekte ve en önemli gerekçelerinden biri, Urfa Haçlı kontluğunun sükûtu olan II. Haçlı Seferi'ni bu hadisenin önüne koymaktadır.

Malumumuz olduğu üzere M. 1144 yılında İmadeddin Zengi'nin Urfa'yı alarak buradaki Haçlı devletinin varlığına son vermesi, Avrupa'da geniş bir yankı uyandırmıştı³²⁸¹. I. Haçlı Seferi'nde Papa II. Urbanus ve Pierre l'Hermite'in göstermiş olduğu çabaları bu defa Clarivaux Manastırı başrahibi Bernard gösterdi ve özellikle Alman imparatoru III. Konrad ile Fransa kralı VII. Louis, onun telkinleri neticesinde yeni bir Haçlı seferi düzenlemenin hazırlıklarına giriştiler³²⁸².

³²⁸⁰ Metinde verilen ٱٱ ifadesi çok rahat biçimde ve hatalı olarak *İtalya* şeklinde okunabilir. İhtimal metin yazıya geçirilirken ٱ harfi atlanmış ve ٱٱ olarak yazılması gereken kelime bu şekilde yazılmıştır.

³²⁸¹ Urfa'nın düştüğü haberi Kudüs'e ulaştığında Kudüs kraliçesi Melisende, Antakya ile irtibata geçmiş, bu gelişmeyi Papa'ya arz etmek ve yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini sağlamak için Roma'ya bir elçi gönderilmesi hususunda istişarelerde bulunmuştu (Runciman, II, s. 205). Kinnamos Avrupa'da Haçlı seferi propagandası yapanların, Anadolu'ya geçerek Türklerle savaşıp, oradan da Filistin'e giderek Kutsal Topraklar'ı kurtaracakları iddiası gibi bahaneler ileri sürdüklerini ancak gerçek niyetlerinin Roma'nın topraklarını ele geçirerek, önlerindeki her şeyi ezmek olduğunu ifade etmektedir (Kinnamos, s. 55). Işın Demirkent Kinnamos'un verdiği bu bilginin, Roma ile ilgili olmasa da gerçeklerin çarpıtılması noktasında Latin kaynaklarına uyduğunu, İkinci Haçlı Seferi hazırlıkları sırasında Avrupa'da yapılan propagandalarda hep Kudüs ve oradaki Kutsal Kilise'nin Müslümanlardan geri alınması temasının işlendiğini söylemektedir. Demirkent Kudüs'ün zaten Hristiyanların elinde olduğunu ve Avrupa'nın ileri gelenlerinin bunu bilmemelerinin olanaksız olduğunu söyleyerek, toplumu galeyana getirmek için halkın çoğunun bilmediği Urfa yerine, herkes için büyük önem taşıyan Kudüs'ün kaybedildiğini söylemenin hiç şüphesiz çok daha etkili olacağını ifade etmektedir (Kinnamos, s. 55, Dn. 55).

³²⁸² II. Haçlı Seferi'nin Avrupa süreci için bkz, Runciman, II, s. 205 vd

Konrad komutasındaki Alman ordusu³²⁸³, M. 1147 yılının Mayıs ayında harekete geçti ve 10 Eylül 1147 tarihinde Roma başkenti Konstantinopolis'e ulaştı³²⁸⁴. Fransa kralı Louis komutasındaki ordu ise 8 Haziran tarihinde yola çıkmış ve Almanlardan yaklaşık bir ay kadar sonra onlar da Roma başkentine ulaşmışlardı³²⁸⁵. İmparator Manuel Komnenos, Haçlı liderleriyle henüz yolda oldukları sırada, göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla irtibat kurmuştu. Almanlar, yolculukları sırasında ihtiyaç duyacakları malzemeyi satın alabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş, bunu taahhüt eden imparator da onlardan, hiçbir savaş niyeti taşımadan, dindar hacılar olarak Roma topraklarından geçip gideceklerine dair yemin etmelerini istemişti³²⁸⁶.

Başkente ulaşan Alman imparatoru, Khoniates'in ifadesine göre Boğaz'ı geçip geçmeme kararının kendi iradesi dâhilinde olduğunu iddia etmesine rağmen bir an önce karşı kıyıya geçmeye zorlandı³²⁸⁷. Boğaz'da bulunan tüm deniz araçları Alman

³²⁸³ Runciman Alman ordusunun çok büyük olduğunu, bu ordunun görünüşünün etkisinde kalan kimi yazarların ordu mevcudunu bir milyon kişiye kadar çıkardıklarını ancak gerek sivil gerekse asker, tüm ordunun mevcudunun muhtemelen 200 bin kişi olduğunu söylemektedir (Runciman, II, s. 215). Runciman Louis'in ordusunun ise muhtemelen Konrad'ın ordusundan biraz daha küçük olduğunu eklemektedir (Runciman, II, s. 217). Khoniates Alman ordusunun mevcudunun muazzam olduğunu, bunların Anadolu tarafına geçişleri esnasında bizzat imparatorun, görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla tek tek kaydedilerek sayılarının çıkarılmasını istediğini, ancak çok kalabalık olmaları nedeniyle bu görevlilerin bir süre sonra bu işi yapamayarak bıraktıklarını söylemektedir (Khoniates, s. 44). Kinnamos ordunun büyüklüğünü "*Kserkses'in Hellespont'ta gemilerle köprü kurdurduğu zaman böyle onbinlerce adamı yoktu*" ifadesiyle ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Kinnamos, Khoniates'in söylediği, Haçlı ordularının Anadolu'ya geçişleri sırasında imparator tarafından sayılarının çıkarılmaları için Tuna Nehri'ni geçtikleri sırada yapıldığını söylemekte ve bu sayımda görevlilerin 900 bine kadar saydıktan sonra gerisini saymadıklarını belirtmektedir (Kinnamos, s. 56). Süryani yazarlardan Bar Hebraeus Konrad'ın ordusunun 90 bin atlıdan, Fransa ordusunun ise 50 bin atlı ile sayısız piyadeden oluştuğunu söylerken Mihael Rabo, Runciman'ın işaret ettiği gibi büyük ve inanılması güç rakamlar vermektedir. Mihael Rabo'ya göre Konrad'ın ordusu 900 bin kişi, Louis'nin ordusu ise 500 bin kişiden müteşekkildir (Bar Hebraeus, II, s. 384; Michael, s. 673).

³²⁸⁴ Alman ordusunun Konstantinopolis'e kadar olan yolculuğu hakkında bilgi için bkz, Khoniates, ss. 40-43; Kinnamos Roma ile Alman Haçlı ordusu arasında Edirne'de yaşanan çatışmalardan da bahsetmektedir (Kinnamos, s. 57).

³²⁸⁵ Runciman, II, s. 217

³²⁸⁶ Khoniates, s. 41. Khoniates iki taraf arasındaki bu anlaşmaya rağmen imparatorun Haçlılara güvenmediğini, onların kuzu postu altına saklanmış kurtlar olabileceği düşüncesiyle ordusunu hazır hale getirerek başkentin tahkimatını da güçlendirdiğini ifade etmektedir (Khoniates, s. 41). Steven Runciman bu bölümü biraz daha detaylandırmaktadır. Buna göre Manuel ile Konrad'ın ilişkileri önceleri iyiydi ve Manuel, Konrad'ın baldızı olan Sulzbachlı Bertha ile evlenmişti. Ancak sefer sırasında Konrad, Çanakkale Boğazı'ndan geçerek seferine devam etmesi yönünde kendisine yapılan teklifi reddedince Manuel endişeye kapılmıştı. Alman ordusu şehir surlarının dışındaki mahallerde birtakım yağma faaliyetleri yapınca bunları kontrol altına almak amacıyla bir Roma birliği gönderilmiş ve iki taraf arasında kimi zaman çatışmalar yaşanmıştı. Manuel zararın tazmini için Konrad'a başvurunca Alman imparatoru önce zararın önemsiz olduğunu iddia etmiş, daha sonra ise ertesi yıl gelerek Roma başkentini zorla alacağı tehdidinde bulunmuştu. Bu şekilde araları iyice açılan iki imparatorun arasını ise Konrad'ın baldızı olan Roma imparatoriçesi bulmuştu (Runciman, II, s. 221).

³²⁸⁷ Runciman imparatorun, Almanlarla Fransızların boğazı geçmeden önce birleşmelerinden çekindiğini ifade eder (Runciman, II, s. 217). Kinnamos ise Roma ordusu ile Alman ordusu arasında Konstantinopolis surları önünde de çatışmalar yaşandığını söylemektedir (Kinnamos, ss. 61-62).

ordusunu karşıya geçirme işine memur edildi ve ordu Anadolu'ya geçti³²⁸⁸. Konrad karşı kıyıya geçtikten sonra Manuel'den, Anadolu'daki yürüyüşlerinde kendilerine eşlik edecek, yolları iyi bilen rehberler istedi. İmparator Konrad'a, Vareg³²⁸⁹ alayının komutanı Stephanos'u gönderdi³²⁹⁰.

Niketas Khoniates imparatorun, Almanlara vaat etmiş olduğu gibi yolculuklarında ihtiyaç duyacakları iase malzemesini, çeşitli duraklarda temin etmiş olduğunu ancak bir yandan da uygun yerlerde onlara tuzaklar kurduğunu ifade eder. Bunun yanında şehirler onlara kapılarını kapatmış ve pazarlarına girmelerine müsaade etmemişlerdi. Haçlılar ile Romalılar arasındaki alışveriş, surlardan aşağıya sarkıtılan sepetler vasıtasıyla yapılıyor, çok zaman Romalılar aldıkları paranın karşılığında canlarının istediği kadar malzeme veriyordu. Khoniates Romalıların bu tavrının, rivayet edildiği gibi imparatorun emriyle olup olmadığını bilmediğini ancak herhangi bir şey satmak isteyen Haçlılara, bozuk ayarlı sikkelerin verildiğini ve bunun muhakkak ki imparatorun emri olduğunu belirtmektedir³²⁹¹.

15 Ekim tarihinde İznik'ten hareket eden Haçlı ordusu ilk hafta boyunca Roma arazisinde ilerlemiş ancak Türk topraklarında yapacakları yürüyüş için yeterli hazırlığı yapmamışlardı. Ordunun ilerleyişi sırasında özellikle su sıkıntısı baş göstermişti ve 25

³²⁸⁸ William Konrad'ın ordusunun Konstantinopolis'e ulaştıktan sonra birkaç gün dinlendiğini ardından Hellespont/Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya geçtiklerini, Bitinya üzerinden ilerleyerek Kalkedon'da kamp kurduklarını söylemektedir (William of Tyre, XVI, s. 166). William Konrad'ın seferinin Konstantinopolis ayağıyla ilgili, imparatorun onlarla ilgilendiği ve birkaç gün dinlendiklerinden başka bilgi verememektedir. Anlaşılan William'ın, diğer kaynaklarda bahsedilmekte olan hadiselerden haberi yoktur. Bununla birlikte Konrad'ın ordusunun izlediği güzergâhı da bilmediği açıktır. Zira ordunun Konstantinopolis'ten Hellespont'a dönmesi ve karşıya geçtikten sonra Kalkedon'a gitmiş olması pek akla yatkın değildir. William, Fransız ordusunun da Hellespont'tan Anadolu'ya geçtiğini söylemekte ve ordunun Nikaia'ya gittiğini ifade etmektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 172). Ancak William İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazını birbirine karıştırmamaktadır. Zira Fransız ordusunun gittiği Nikaia'nın, her iki boğazın bir parçası olduğunu ifade ederek bu iki boğazın farklı yerler olduğunu bildiğini göstermektedir.

³²⁸⁹ Ya da Varangian. X-XIV. yüzyıllar arasında Roma imparatorlarının şahsi muhafız birliği. Bilgi için bkz, Simon FRANKLIN ve Anthony CUTLER, "Varangians", ODB, Cilt: 3, s. 2152.

³²⁹⁰ Kinnamos bu kişinin unvanını *akoluthos* olarak vermektedir (Kinnamos, s. 63). Runciman imparatorun Konrad'a, I. Haçlı Seferi ordusunun izlediği yoldan değil, denize yakın bölgelerden ilerleyerek Antalya'ya gitmelerini, böylelikle Roma arazisi içerisinde güvende olacaklarını ayrıca savaşa gücü yetmeyen hacıları geri göndermesinin ordu için daha iyi olacağını tavsiye ettiğini söylemektedir. Ancak Konrad bu tavsiyelere kulak asmamış ve İznik üzerine gitmiştir. Alman imparatoru burada ordusunu ikiye ayırmış, savaşta işe yaramayacak olanları, Manuel'in tavsiye ettiği yönden Antalya'ya gönderirken kendisi, ilk Haçlı Seferinin takip ettiği yoldan gitmiştir (Runciman, II, s. 222). Kinnamos imparatorun Konrad'a, eğer kendisiyle ittifak yapar ve Türklerle savaşa girerse, kendisine yüklü miktarda ödeme yapacağını teklif ettiğini, adamlarıyla toplantı yapan Konrad'ın ittifakı reddederek Philomelion (Akşehir, Birinci Haçlı Seferi kfilesinin izlediği yol) yolunu tercih ettiğini bildirir (Kinnamos, s. 63).

³²⁹¹ Khoniates, s. 44. Khoniates ayrıca bazı Romalıların ekmeklerin ununa kireç katarak Haçlıları zehirlediklerini söylemektedir.

ya da 26 Ekim tarihinde Dorylaion³²⁹² yakınlarındaki Bathis (Sarısu) Çayı yanına geldiklerinde, ordu hayli bitkin bir durumdaydı. Tam bu sırada Türk atlıları şiddetli ve ani bir saldırı düzenledi. Gafil avlanan Alman ordusu, imparator Konrad'ın tüm çabasına rağmen karşılık veremedi ve ordunun çok büyük bölümü kılıçtan geçirildi. Konrad, beraberindeki az sayıda adamıyla İznik istikametine kaçmak zorunda kaldı³²⁹³.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, her ne kadar kronolojisi yanlış olsa da *1234 Kroniği*'nin II. Haçlı Seferi ile ilgili vermiş olduğu bilgilerin çoğunun doğru olduğunu görmekteyiz. Ancak bildiğimiz üzere II. Haçlı Seferi, birbirini yaklaşık bir aylık bir zaman farkıyla takip eden iki ordudan müteşekkildir ve *1234 Kroniği*'nin bu iki ordunun hikâyesini birbirine karıştırmış olduğu açıktır. Zira susuzluktan muzdarip olan ve Dorylaion yakınlarında neredeyse tamamı yok edilen ordu Konrad'ın ordusuyken, açlığın pençesine düşenler ise aynı zamanda soğuk nedeniyle de büyük sıkıntılar yaşamış olan Fransızlardı³²⁹⁴. *1234 Kroniği* susuzluktan muzdarip olan ordunun Türklerin hücumu neticesinde büyük kayıp verdiğini söylemekte ve kralın az sayıda adamıyla denize kaçarak canını kurtardığını belirtmektedir. Ancak denize yani Antalya'ya zar zor gidebilen, oradan da gemiyle Antakya'ya gitmiş olan kişi Fransa kralı VII. Louis'dir³²⁹⁵. Ayrıca *1234 Kroniği*'nin Türklerin, tüm mallarını ganimet

³²⁹² Eskişehir.

³²⁹³ Khoniates, s. 45; Kinnamos, s. 64; William of Tyre, II, XVI, ss. 171-172; Runciman, II, s. 222. Bar Hebraeus Alman kralının yalnızca üç kontla kaçtığını belirtir (Bar Hebraeus, II, s. 385); Bailly, II, s. 338

³²⁹⁴ Runciman Romalıların, Alman ordusunun geçeceğini planladıkları noktalara iase malzemesi bırakmış olduklarını söyler ancak bu malzemenin akıbeti hakkında bilgi vermez. Bu malzemeler bir ihtimal, Haçlı ordusunu karşılayan ve takip eden Türkler tarafından yağmalanmıştır.

³²⁹⁵ Niketas Khoniates Konrad'ın ordusunun başına gelenler hakkında bir cümleden fazla bilgi vermezken, anlatımının detayını Fransız ordusu üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Ancak Khoniates'in anlatımında Fransız ordusu, Menderes Nehri kıyısında Türkleri ağır bir bozguna uğratmış ve bundan sonra yoluna sorunsuz devam etmiştir. Hatta Khoniates bu anlatımında Fransa kralı VII. Louis'in, Menderes Nehri kıyısında yapılan savaşın hemen öncesinde ordusuna yapmış olduğunu söylediği ve yaklaşık iki sayfa kadar yer kaplayan uzun bir konuşmanın metnini de vermektedir (Khoniates, ss. 45-48). William ise daha farklı bir hikâye anlatmaktadır. William bir araya gelen iki ordunun Philadelphia (Alaşehir) ve İzmir üzerinden Efes'e geldiğini, burada Konrad'ın bilinmeyen bir nedenle bir gemiye binerek Konstantinopolis'e döndüğünü söyler. Birleşik ordu bundan sonra Louis komutasında ilerlemiş ve Laodikeia'ya (Denizli) geldiğinde Türklerin kurmuş olduğu pusuya düşmüşlerdir. William burada cereyan eden savaşı kesin olarak Türklerin kazandığını ifade eder. William, savaşı kaybeden Louis'nin kaçtığını söyler fakat nereye gittiğini belirtmez; ancak, daha sonra onun Suriye'ye gittiği bilgisini verir. Yaşanan yenilgi ve kralın kaçmasının ardından ordunun geri kalanı, zorlu bir yolculuktan sonra güçlkle Antalya'ya varabilmiştir (William of Tyre, II, XVI, ss. 176-178). Runciman da bu bilgileri derleyerek benzer bir hikâye anlatmaktadır. Buna göre Dorylaion yanında bozguna uğrayarak geri dönen Konrad, İznik'te VII. Louis ile buluştu ve iki kralın ordusu birleşerek, Manuel'in tavsiye ettiği yoldan ilerlemeye karar verdiler. Efes'e geldiklerinde Konrad rahatsızlandı ve Konstantinopolis'e döndü (Kinnamos, s. 67). Yoluna devam eden Louis, Menderes Nehri kıyısında Türklerle savaştı ve Türkler geri çekildi. Soğuk geçen Ocak ayında ilerleyişini sürdüren Fransız ordusu güçlkle Antalya'ya ulaştı. Burada şehrin Romalı valisi tarafından

olarak aldıklarını söylediği ordu da yine Konrad'ın ordusudur; Fransız ordusu ile ilgili bu yönde bir bilgi kaynaklarda verilmemiştir. Bu bilgiyi bizim tespit etmemiz gerekirse Türklerin, Fransızlara ait ganimeti elde edebileceği yerler ya Menderes Nehri kıyısındaki savaş alanı ya da Haçlı ordusu Antalya'ya girmeden önce Türklerin onlara baskın yaptığı noktadır. Eğer Menderes kıyısında yapılan savaşı William'ın söylediği gibi Türkler kazanmışsa, savaş alanındaki ölümlerin üzerindeki alması olabilirler. Ancak bu ihtimal tahminden öteye gitmemektedir.

Süryani tarihçiler de meseleyi diğer kaynaklarla aşağı yukarı benzer ifadelerle ele almaktadırlar. Gerek Mihael Rabo gerekse onu takip eden Bar Hebraeus'un anlatımlarının özünde, Greklerin Haçlılara ihaneti yer almaktadır. Hadiseyi AG.1459/M.1148 yılı olayları içinde kaydeden ve bu şekilde, bir yıllık bir hata ile de olsa 1234 Kroniği'ne nazaran doğru bir tarihlemeyle veren Mihael Rabo, Urfa'nın acıklı düşüşü üzerine İtalya'dan çok sayıda insan ve bu arada Almanların ve Fransızların krallarının, beraberlerinde çok sayıda soylu ile birlikte Doğu'ya geldiklerini söylemektedir. Mihael Rabo, Yunanlıların imparatorunun bu gelen büyük ordunun kendi devletini ortadan kaldırabileceğinden korktuğunu ve Türklerle iletişime geçtikten sonra Haçlıları çeşitli kurnazca bahanelerle iki yıl oyaladığını söyler³²⁹⁶. Ardından İmparator, onları aldatmayacağına ve yardımcı olacağına dair Kutsal Haç üzerine yemin etmiş, Haçlılar da ona inanarak barış yapmışlardır³²⁹⁷.

Verdiği bilginin çoğunu yine Mihael Rabo'dan aktardığı anlaşılan ve hadiseyi yine AG.1459/M.1148 yılına tarihleyen Bar Hebraeus Haçlıların, Yunanlıların hainliğini bildikleri için Konstantinopolis'e karşı savaş ilan ettikleri şeklinde bir bilgi

karşılanan ve yakın ilgi gösterilen kral, validen kendilerini Antakya'ya götürecek gemiler temin etmesini istedi. Ancak bu mevsimde bu büyüklükteki bir orduyu taşıyabilecek sayıda gemi bulunamadı ve Louis, bulunan az sayıdaki gemiye, kendi maiyeti ve komutanları ile birlikte binerek Antakya'ya geçti. Ordunun büyük bölümü, çok sayıda hacı ile birlikte Antalya'da kalmıştı (Runciman, II, ss. 223-227).

³²⁹⁶ Mihael Rabo'nun bu bölümle ilgili verdiği rakamlarda bir sıkıntı vardır. Yazar önce, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Haçlı ordularının sayısını oldukça abartılı vermekte, ardından Roma imparatorunun Haçlıları iki yıl gibi bir süre geciktirdiğini ifade etmektedir ki bu süre de tıpkı ordu sayıları gibi hem diğer kaynaklarla uyuşmamakta hem de hiç akla yatkın durmamaktadır. Kaldı ki bu hadise ile ilgili bilgileri çoğunlukla Mihael Rabo'dan almış bulunan Bar Hebraeus, orduların mevcudunu daha akla yatkın sayılarla verirken, imparatorun Haçlıları geciktirmesi ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir.

³²⁹⁷ Michael, ss. 673-674. Bu bilgiden Mihael Rabo'nun Konstantinopolis'te Romalılarla Haçlılar arasında yaşanan meseleler hakkında birtakım bilgilere sahip olduğu, belki de Runciman'ın aktardığı ve Konrad'ın Manuel'i, Konstantinopolis'i işgal etmekle tehdit ettiği vaka hakkında bilgisi olduğu ya da en azından bu bilginin bozulmuş olarak da olsa eline geçtiği sonucu çıkarılabilir. Her ne kadar Mihael Rabo bu dönem için Konstantinopolis önlerinde Romalılarla Haçlılar arasında bir savaştan bahsetmemiş olsa da iki taraf arasında bir barış yapıldığını söylemesi, arada bazı sorunların olduğunu ve söylemiş olduğumuz gibi Mihael Rabo'nun bundan haberdar olduğunu göstermektedir.

vermektedir³²⁹⁸. Ancak verdiği bilgi bununla sınırlıdır ve herhangi bir savaşın yaşanıp yaşanmadığı konusunda bilgi vermemektedir. Bu noktadan sonra Mihael Rabo ile Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bilgiler birbirinin aynısıdır ve her iki yazar da anlatımına, Manuel'in Frenkleri yanlış yönlendirdiğiyle devam etmektedir. Verilen bilgiye göre, yanlış yönlendirilen bu Haçlı ordusu dağlarda dolaştırıldıktan sonra, içlerinden binlercesi susuzluktan ölmüş ve bunların varlığından haber almış olan Türkler Frenklere saldırarak, ele geçirdiklerini öldürmüşlerdir. Bundan sonra sağ kurtularak deniz kıyısına gelenleri ise Yunanlılar, ekmeklerin içine kireç koyarak zehirlemişler ve pek çoğunun ölümüne sebep olmuşlardır³²⁹⁹.

Netice itibarıyla yalnızca *1234 Kroniği* yazarı değil, konu hakkında bilgi veren tüm kaynaklar Haçlı ordusunun yaşadığı bu felaketi, Romalıların ihanetine bağlamaktadır. Ortaçağ'da Süryani toplumunun Roma'ya karşı son derece olumsuz olan bakışı bir yana, bizzat Grek olan Niketas Khoniates de Haçlıların başına gelenlerde, başta imparator Manuel olmak üzere Romalıların parmağının olabileceğinin güçlü bir olasılık olduğunu belirtmektedir. Nitekim Khoniates Manuel'in, yolculuklarında Haçlıların yaşamış olduğu sıkıntıların müsebbibi olabileceği gibi aynı zamanda, Türklere Haçlıların gelişini haber verdiğini ve onları Haçlılarla savaşmaya teşvik ettiğini söyleyerek bir nevi *1234 Kroniği*'ne destek

³²⁹⁸ Bar Hebraeus, II, s. 384. Bar Hebraeus, Konstantinopolis önünde Haçlılarla Roma birlikleri arasında yaşanan birtakım çatışmaları, Haçlıların başkente saldırması olarak değerlendirmiş olabilir.

³²⁹⁹ Bu son bilgide verilen “*Deniz kıyısına gelenler*” ifadesindeki *deniz* tabiri, hem Wallis Budge tarafından İngilizce'ye çevrilen ve Ömer Rıza Doğrul'un Türkçeye çevirdiği Bar Hebraeus kroniğinde hem de Matti Moosa'nın İngilizce'ye tercüme ettiği Mihael Rabo kroniğinde *Pontus* olarak verilmektedir. Ancak bu bilgiyi diğer kaynaklarla karşılaştırdığımızda, bu zorlu ve felaketlerle dolu yolculuktan sonra Haçlıların ulaştığı tek noktanın Antalya, yani Akdeniz olduğunu görmekteyiz. Eğer ki çevirmenler, Grekçe *deniz* manasına gelen *Pont* ifadesinden yola çıkarak belirli bir ismi değil yalnızca denizi kast etmemişlerse, buradaki *Pontus* ifadesiyle neyi kast ettikleri anlaşılamamaktadır. Zira *Pontus* ifadesinin çoğunlukla *Pont Euxinus* yani Karadeniz'in kısaltması olarak bu bölge için kullanılageldiği bilinmektedir. Kaldı ki Mihael Rabo kroniğinin Chabot tarafından yapılan Fransızca tercümesinde kullanılan ifade “*Quant à ceux qui revinrent jusqu'au rivage de la mer...*” yani “*Deniz kıyısına geri gelenlere gelince...*” şeklindedir ve hiçbir şekilde *Pontus* ifadesi yer almamaktadır (Bkz, Michel le Syrien (Fr), III, s. 276). *Pontus* ifadesini Matti Moosa parantez içerisine alarak eklemektedir ve Chabot neşrinden de anlaşılabileceği üzere orijinal metinde yer almamaktadır. Wallis Budge çevirisinde verilen ifade ise *Pontus kıyısına döndüler* şeklindedir. Her iki yazar arasında orijinal bilgiyi kullananın Mihael Rabo olduğu ve Bar Hebraeus'un ondan aktarımında bulunduğunu göz önüne alırsak, Mihael Rabo'nun yapmış olduğu bir hatayı, tıpkı metnin başka bölümlerinde de gördüğümüz gibi Bar Hebraeus da tekrarlayabileceği açıktır. Bu sebeple değerlendirmeyi Mihael Rabo ve onun ifadeleri üzerinden yapmak akıllıca olacaktır. Eğer Mihael Rabo eserinde Süryanice'de çoğu zaman *geri dönmek* anlamında kullanılan ܩܪܝܢܐ ifadesini kullanmışsa, onu takip eden yazarların bu ifadeyi, Haçlıların Konstantinopolis ya da oraya yakın bir yere döndüklerini düşünerek *Pontus* kelimesini kullanmış olduklarını varsayabiliriz. Ancak elimizde Mihael Rabo kroniğinin Süryanice metni bulunmadığı için bu karşılaştırmayı yapamıyoruz. *1234 Kroniği* bu noktada, diğer Haçlı kronikleriyle paralel biçimde Fransa kralı ve beraberindekilerin kaçarak Antalya'ya ulaştığını ve oradan da Antakya'ya gitmiş olduğunu belirtir. Bu noktada bahsi geçen kaynaklar, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un aktarmış olduğu gibi, herhangi bir geri dönüş bilgisi vermemektedirler.

çıkılmaktadır³³⁰⁰. Her ne kadar Manuel'in ismini açıkça zikretmese de William da benzer görüştedir. William imparatorun Konrad'ın yanına vermiş olduğu Grek rehberlerin, ya efendilerinin emri doğrultusunda veyahut da Türklerden rüşvet aldıkları için Haçlı ordusunu bilerek çorak topraklardan geçirdiklerini ve Türklerin ülkesine soktuklarını söyler³³⁰¹.

Steven Runciman, Avrupalıların ve Avrupa menşeli tarihçilerin, özellikle Romalıların Türklerle gizlice anlaştığı iddiasını, Hristiyanlığa yapılmış bir ihanet olarak gördüklerini ve bu görüşün pek çok tarihçi tarafından bugüne kadar taşındığını ifade eder. Ancak Runciman gerçekte bu durumun bir ihanet değil, Roma için bir gereklilik olduğunu fakat Avrupalıların bunu bir türlü anlamak istemediklerini, eğer ortada bir ihanet varsa bunu, Manuel'in Türkleri Avrupa'nın doğusunda tutmak için mücadele verdiği bir zamanda, Roma topraklarına saldıran Sicilya kralı II. Roger'ın yaptığını söylemektedir. Runciman bu iddiasına, son yüzyıllarını Türklerle mücadeleyle geçirmiş olan Roma'nın yıkılmasının ardından Türklerin Viyana'ya kadar gelmiş olmalarını delil gösterir³³⁰². Her ne kadar konu üzerine çok fazla yorum yapmamışsa da Claude Cahen de muhtemelen kaynakların verdiği bilgileri doğru bulmuş olacak ki, Roma'nın Türklere yardım ettiğini söylemekte ve buna gerekçe olarak da Haçlıların onlara saygısızca davranmış olduklarını belirtmektedir. Cahen Türklerin bu noktada, Konstantinopolis ile aralarında yeniden bir barış tesis etmenin daha önem arz ettiğini düşündüklerini de eklemektedir³³⁰³.

[408] Anfuş³³⁰⁴ İsmindeki Başka Bir Hükümdarın Seferi Ve Başarısızlığı Hakkında:

Bu dönemde ismi Anfuş olan bir başka kral, beraberindeki bin kadar gönüllü süvariyle, deniz yoluyla Akka şehrine geldi. Trablus kontu, gelişini haber alınca onu görmek için Akka'ya gitti ve onun akrabası olduğunu öğrendi. Tripolis kontu, onun kendi mülkünü ele geçirebileceğinden korktu ve bunu önlemek için Anfuş'u alarak beraberinde Tripolis'e götürdü. Burada onun adına bir ziyafet

³³⁰⁰ Sur piskoposu William Türklerin sultanının Haçlı ordusunun gelişinden haberdar olduğunu ve büyük bir endişeye kapıldığını söylemektedir. Sultan, Haçlıların ilerlemesini durdurabilmek için her iki Ermenistan, Kapadokya, İsaoria, Kilikya, Medya ve İran'dan yardım istemiş ve büyük bir ordu vücuda getirmiştir (William of Tyre, II, XVI, ss. 167-168).

³³⁰¹ William of Tyre, II, XVI, s. 168

³³⁰² Runciman, II, ss. 227-230

³³⁰³ Cahen, s. 110

³³⁰⁴ توفيق Toulouse kontu Alphonse Jourdain (M.1103-1148). Birinci Haçlı Seferi'nin en önemli figürlerinden Raymond de Saint-Gilles'in Trablus'da doğmuş olan en küçük oğludur. Babası Raymond öldüğünde henüz iki yaşında olan Alphonse Avrupa'ya götürülmüştür. II. Haçlı Seferi'nin hemen öncesinde, bu sefere katılmayı kabul eden Avrupalı kontların arasındadır (Runciman, II, s. 211).

düzenledi ve bu ziyafet sırasında ona ölümcül bir zehir verdi. Anfıuş bu şekilde hayatını kaybetti.

Alphonse Jourdain, II. Haçlı Seferi'ne iştirak eden Avrupalı kontlar arasındaydı. Runciman'ın verdiği bilgiye göre eşi ve çocukları ile birlikte Konstantinopolis'ten deniz yoluyla hareket etmiş ve Konrad'dan birkaç gün sonra Akka'da karaya çıkmıştı³³⁰⁵. Alphonse, hac görevini tamamlamak amacıyla Kudüs'e gitmekteyken Caesarea'da konakladı ve burada aniden öldü. Runciman'a göre Alphonse muhtemelen bir hastalık nedeniyle ölmüştü ancak herkesin aklına ilk gelen zehirlenmiş olduğuydu. Alphonse'un oğlu Bertrand, babasının ölümüyle ilgili Trablus kontu Raymond'u suçladı. Bazıları ise kız kardeşi Raymond ile evli olan kraliçe Melisende'yi suçlamaktaydı³³⁰⁶. Ne var ki bu suçlamaların hiçbirisi, müspet bir sonuç vermedi³³⁰⁷.

[409] Frenkler'in Darmsuq Şehri Üzerine Seferi:

Bu sıralarda Urişlem kralı Bagdin, kardeşi Mari³³⁰⁸, Almanların kralı ve onlarla birlikte hareket eden bir başka kral hazırlık yaptılar ve ordularıyla gelerek Darmsuq şehrini kuşatma altına aldılar.

s.117

Sonra Almanların kralı, şehrin içerisindekiler zor durumda kalarak şehri teslim etmeye mecbur kalıncaya kadar, şehre şiddetli bir saldırı başlattı. Urişlem kralı Bagdin ise hadiseye müdahil olmuyordu. Zira Hristiyanların kötü alışkanlıkları üzere, artan rekabet nedeniyle eğer ki Alman kralı Darmsuq'u eline geçirirse, ardından Filistin ve Urişlem'i de hâkimiyeti altına alabileceğinden endişe etmekteydi. Bagdin, Darmsuq halkının teslim olmaya hazırlandığını görünce, onlara gizlice haber yolladı ve şöyle dedi: "Bu kralları şehirden uzaklaştırmam için bana ne verirsiniz?" İçeridekiler bu öneriye sevindiler ve ona 100 bin altın dinar vermeyi kararlaştırdılar. Bagdin daha sonra Alman kralına "Buradaki kuşatmayı kaldırıp şehri başka bir yönden kuşatmak daha uygun olur" dedi ve kralı ikna etti. Ayrıldıktan sonra onları aslında hiç de uygun olmayan, hatta su

³³⁰⁵ Runciman, II, s. 233. Runciman'ın Alphonse'un Konstantinopolis'e ne şekilde geldiği ile ilgili bilgi vermemesinin yanında William'da da bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Runciman büyük Haçlı şövalyesi Raymond de Saint-Gilles'in oğlunun, beraberinde kuvvetli bir birlikle gelişinin doğu Frenkleri için yeni ümit kapıları açtığını ancak bu durumun Raymond'un gayrimeşru oğlu Bertrand'ın torunu ve şimdiki Trablus kontu olan Raymond için iyi bir haber olmadığını ifade eder. Zira Alphonse'un Trablus üzerinde hak iddia etmesi durumunda, şimdiki Raymond'un bunu kabul etmeme gibi bir durumu olamayacaktı. Kaldı ki Alphonse da bu hakkını hemen dile getirmişti (Runciman, II, s. 233).

³³⁰⁶ Runciman, II, s. 233

³³⁰⁷ William of Tyre, II, XVI, ss. 181-182

³³⁰⁸ *وہو* bu kişi kral III. Baudouin'in kardeşi ve kendisinden sonra Kudüs kralı olacak olan Amalrik (Amaury) olmalıdır.

bile bulunmayan başka bir yöne sevk etti ve bu şekilde içeridekileri savaştan korumuş oldu. Alman kralı durumu fark edince öfkeleni ve oradan ayrılarak Akka'ya gitti. Daha sonra o ve beraberindeki diğer Frenk kralı, hiçbir şey yapmadan deniz yoluyla ülkelerine gittiler. Bağdin, 100 bin altın dinarı alınca hepsini paraya çevirdi ve onlarla su kanalları yaparak tümünü düşüncesizce harcadı.

1234 Kroniği yazarının bu bölümdeki bilgileri derlerken hiçbir surette bir İslâm kaynağından faydalanmadığı açıktır. Değerlendirmemizde de göreceğimiz üzere bu hadisede İslâm kaynakları sürekli olarak İmadeddin Zengi'nin iki oğlu Nureddin Mahmud ve Seyfeddin Gazi'nin isimlerini zikrederken, bu isimleri hiç kullanmayan yazarın, bu hadisenin İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra gerçekleşmiş olduğundan da haberi olmasa gerektir.

II. Haçlı Seferi'nde yaşadıkları korkunç tecrübelerin ardından güç bela Kudüs'e ulaşan ordular, tüm kayıplarına rağmen yine de buradaki Hristiyanları gelmelerine sevindirecek kadar kalabalıktılar³³⁰⁹. Alman ve Fransa krallarıyla birlikte, alt ya da üst tabakadan tüm soyluların bölgeye ulaşmasının ardından, yapılacak eylemin belirlenmesi amacıyla 24 Haziran 1148 tarihinde kral III. Baudouin ve kraliçe Melisende'nin davetiyle, Akka'da büyük bir toplantı tertiplendi. Harareti geçen bu toplantının ardından Haçlılar, tüm ordularını Şam üzerine yapılacak bir sefer için bir araya getirmeye kadar verdi³³¹⁰.

³³⁰⁹ İbn Kalânîsî, gelenlerin pek çoğunun savaş, hastalık ve açlık nedeniyle ölmüş olmasına rağmen sayılarının hala 100 bin kadar olduğunu söyler (İbn Kalânîsî, s. 164).

³³¹⁰ William of Tyre, II, XVII, ss. 184-185; Runciman, II, s. 233. William ayrıca, bu toplantıya katılan soylular ve din adamlarının isimlerini içeren uzunca bir liste vermektedir. Haçlıların Şam seferine karar vermeleri ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. William, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere bu kararın bir toplantı vasıtasıyla ve uzun süren tartışmalar neticesinde verildiğini söylemektedir ki, modern tarihçilerin de kabul ettiği bu görüş bizce de doğru olmalıdır. Bunun yanında örneğin Bar Hebraeus, Kudüs'e ulaşan Alman kralının, Kutsal Mezar'da dua ettikten sonra, orduyla birlikte Şam üzerine hareket ettiğini söylemekte fakat bu detaya yerel Haçlı liderlerini hatta Kudüs kralını bile dâhil etmemektedir. Yani Bar Hebraeus'un görüşüne göre bu sefer, Alman kralı tarafından gerçekleştirilmiştir (Bar Hebraeus, II, s. 384). Mihael Rabo'nun verdiği bilgi, William'ın görüşüne çok daha uygundur. Her ne kadar Mihael Rabo, sefer kararının bir toplantı neticesinde alındığı detayına değinmese de Alman kralının, Kudüs kralı ve buradaki Frenklerle müttefik olduğu bilgisini verir (Michael, s. 674). İslâm kaynakları da farklı görüşler vermektedirler. İbnü'l Esir, Alman imparatorunun Suriye'ye varmasından sonra buradaki Frenklerin onun yanına gelerek hizmetine girdiklerini, emir ve yasaklarına riayet ettiklerini ifade etmektedir. Buna göre Alman imparatoru Şam üzerine bir sefer yapmaya karar vermiş ve Haçlılara da kendisiyle birlikte gelmelerini emretmiştir (İbnü'l Esir, XI, s. 119). İbnü'l Esir bu ifadesiyle, Şam kuşatmasını Alman imparatorunun seferi olarak gören Bar Hebraeus ile aynı çizgidedir. İbn Kesir bu detaylara hiç değinmeden yalnızca Haçlıların gelerek Şam şehrini muhasara altına aldıklarını söylemektedir (İbn Kesir, XII, s. 411). Hadiseyi Sur piskoposu William gibi aktaran tek İslâm kaynağı ise İbn Kalânîsî'dir. İbn Kalânîsî Haçlıların, İslâm ülkelerinden hangisine saldıracaklarına dair aralarında görüş ayrılıkları olduğunu ve nihayetinde Şam'a saldırmaya karar verdiklerini ifade etmektedir (İbn Kalânîsî, s. 164). Kendi tarih çalışmasında bu dönemin kayıtları için çok zaman İbn Kalânîsî'yi takip eden İbnü'l Esir'in bu noktada başka bir kaynaktan istifade ettiği anlaşılıyor.

Runciman'ın, Haçlıların şimdiye kadar çıkarabildikleri en büyük ordu olarak ifade ettiği ordu, M.1148 yılının Temmuz ayı ortalarında Celile'den Banyas üzerine harekete geçti ve 24 Temmuz günü Şam etrafındaki meyve bahçeleri kenarında ordugâh kurdu³³¹¹. Şam'dan gönderilen birlikler Haçlıları bu noktada durdurmayı denedilerse de başarılı olamayarak, şehrin içine geri çekildiler. Diğer yandan Şam idarecisi Muineddin Unur, tehlikenin büyüklüğü üzerine civar bölgelere ve hatta ilişkilerinin hiç iyi olmadığı Haleb'e, İmadeddin Zengi'nin oğullarından Seyfeddin Gazi'ye dahi haber göndererek yardım istedi³³¹². Bir yandan Haçlılar Şam üzerine doğru ilerlerken, diğer yandan Unur'un yardım çağrısı karşılık bulmuş ve gönderilen takviye birlikler, şehrin içine girmeye başlamıştı. Şehir surlarının önüne kadar gelen bir Haçlı birliği, içeriden çıkan bir Müslüman kuvveti tarafından uzaklaştırılmıştı. Bundan sonra Şam birlikleri ve Şam etrafında bulunan bazı çeteler sürekli olarak Haçlı karargâhına saldırılarda bulunmaya başladı. Bu saldırıların giderek daha tehdit edici bir hale bürünmesi üzerine Konrad, Louis ve Baudouin ortak bir kararla ordugâhı şehrin doğu tarafındaki bir ovaya taşıdılar. Ancak bu gittikleri yerde susuzluk sorunu ortaya çıktı. Bu manevrayı büyük bir hata gören Haçlı savaşçılarından bazıları Kudüs kralına tavsiyelerde bulunan kimi Haçlı liderlerini açık biçimde, Muineddin Unur'dan rüşvet almakla suçlamaya başlamışlardı. Zira konuşlandıkları bu yeni bölgede şehri ele geçirmelerinin olanağı olmadığını anlamışlardı³³¹³.

³³¹¹ Runciman, II, s. 234. Runciman'ın Haçlılar için, "*şimdiye kadar çıkarabildikleri en büyük ordu*" dediği ordunun mevcudunu İbn Kalânisî, atlı ve piyade toplam 50 bin (İbn Kalânisî, s. 165), Bar Hebraeus ise 10 bin atlı, 60 bin piyade olarak vermektedir. Bar Hebraeus ayrıca Müslümanlar için de sayı vermekte ve bu sayıyı, atlılar hariç 130 bin kişi olarak dile getirmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 384). İbn Kesir Haçlıların 70 bin savaşçı ile birlikte sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok askerle geldiklerini söylerken, tıpkı Bar Hebraeus gibi o da Müslümanların mevcudunu 130 bin kişi olarak vermektedir. İbn Kesir ayrıca Muineddin Unur'un yardım çağrısı karşılığında Nureddin Mahmud Zengi ile kardeşi Seyfeddin Gazi'nin 70 bin kişilik bir orduyla yardıma geldiğini söyler ki bu rakam belki de Bar Hebraeus'un *atlılar hariç* diye verdiği mevcudun, atlı kısmının sayısıdır (İbn Kesir, XII, s. 411). Ancak her iki tarihçinin Müslümanların mevcudu ile ilgili müştereken vermiş olduğu bu rakamlar abartılı olmalıdır. Zira her iki tarihçinin de muhtemelen aynı kaynaktan derlemiş oldukları bu bilgiyi teyit edecek bir başka kaynak bulunmadığı gibi kuşatmanın sürecinde cereyan eden hadiselerle baktığımızda Müslümanların böyle bir gücünün olmadığı açıktır. Haçlı ordusu harekete geçtikten sonra hem Müslümanlar hem de Haçlılar birbirlerinin durumunu öğrenmek için sürekli olarak karşılıklı casuslar göndermiş olmalıdırlar. Böylesi bir durumda Müslüman tarafı, Haçlı ordusunun yaklaşık mevcudunu ve bu ordunun birleşik bir ordu halinde harekete geçerek arkasını boş bıraktığını mutlaka öğrenmiş olmalıydılar. Dolayısıyla eğer ellerinde bu denli büyük bir ordu olmuş olsaydı Haçlılarla ya Şam önünde savaşarlardı ya da geri çekildikleri sırada mutlaka peşlerinden giderlerdi. Zira bölgenin tüm Frenk gücünü bir arada yakalamış olmak Müslümanlara, onları ortadan kaldırmak ve başta Kudüs olmak üzere tüm bölgeyi onlardan temizlemek için eşi bulunmaz bir fırsat sunacaktı.

³³¹² İbnü'l Esir, XI, s. 120; İbn Kalânisî, s. 166; İbn Kesir, XII, s. 411

³³¹³ Runciman, II, s. 235

Bu noktadan itibaren Hristiyan kaynakları, tıpkı *1234 Kroniği* gibi ilgilerini Haçlı karargâhına yöneltmektedirler³³¹⁴. Zira burada yaşanan birtakım hadiseler, Şam şehrini kolaylıkla ele geçirebileceğini düşünen Hristiyanlar için büyük bir hayal kırıklığına neden olacaktı.

William bu başarısızlığın olası nedenlerini, ortaya atılan söylenti ve iddiaları derlediğini söylemekte ve bunları sıralamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu gerekçeleri sıralamasına rağmen William bu başarısızlığı herhangi elle tutulur bir gerekçeye değil fakat tıpkı diğer dindar yazarlar gibi günahkârlıklarına ve Tanrı'nın Hristiyanlara olan öfkesine bağlamaktadır. William'ın sunduğu rivayetlerden birine göre bazıları bunun sorumluluğunu, Şam şehrine hâkim olmak isteyen Flanders kontu Thierry'e yüklemektedir³³¹⁵. Runciman, Kudüs krallığı asillerinin kraliçe Melisende'nin de desteğiyle Şam idaresine Beyrut hâkimi Guy Brisebarre'ı düşündüklerini ancak Flanders kontunun Konrad, Louis ve üvey kız kardeşinin eşi olan Kudüs kralı Baudouin'in desteğini almış bulunduğunu ifade etmektedir. Kralların Flanders kontunu desteklediği haberi Kudüs asillerini öfkelen-dirmiş ve savaşa karşı isteklerini azaltmıştı. Bunların bazıları Şam seferine, daha başından karşı çıkmaktaydılar ve bu gelişme üzerine seslerini daha yüksek çıkarmaya başlamışlardı. Runciman, kaynaklarda bahsi geçen ve Şam hâkimi Unur ile temasa geçmiş bulunanların bunlar olabileceğini söylemektedir³³¹⁶.

Bir ihanet olasılığı William tarafından da dile getirilmekte ve o, bazı hikâyelerde aslında hiçbir şey olmadığı, yalnızca düşmanın bazı önemli kişilere rüşvet vermesinin, orduyu bu felakete sürüklediğinin anlatıldığını ifade eder³³¹⁷. Süryani tarihçiler yalnızca bu olasılığın üzerinde dururlar. Üstelik bu yazarlar bu rüşveti William gibi birtakım önemli kişilerin değil, bizzat Kudüs kralı Baudouin'in almış olduğunu söylemektedirler. Ancak aynı tema üzerinde olsalar da, Mihael Rabo ile bu bilgiyi ondan aldığını ifade eden Bar Hebraeus'un verdiği bilgilerle *1234 Kroniği* arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. *1234 Kroniği* Kudüs kralının, Alman imparatoru Konrad'ın Şam'ı ele geçirmesi durumunda kendi varlığının tehlikeye

³³¹⁴ Hristiyan kaynakları Şam muhasarasının başarısızlığını ittifak halinde, Haçlı liderlerinin arasında yaşanan çekişmelere ve özellikle Kudüs kralı III. Baudouin'in diğerlerine ihanet etmiş olma ihtimaline bağlamaktadır. İslâm kaynaklarında bu yönde bilgi yer almamaktadır. Küçük detaylar dışında İslâm kaynaklarının hepsi bu durumu, Şam şehrine yardıma gelen Müslüman ordularına ve çoğunlukla da İmadeddin Zengi'nin iki oğlu Nureddin Mahmud ve Seyfeddin Gazi'nin hadiseye dâhil olmasıyla açıklamaktadır.

³³¹⁵ William of Tyre, II, XVII, s. 193

³³¹⁶ Runciman, II, s. 235

³³¹⁷ William of Tyre, II, XVII, s. 194

düşeceğini düşünerek Şamlılarla temas kurduğunu söylemektedir ki bu görüş bizce doğru olmasa gerektir. Zira Baudouin böyle bir olasılığı, eğer varsa, henüz sefer başlamadan düşünmüş olmalıdır. Kaldı ki Alman imparatorunun Şam'ın alınmasından sonra buranın teslim edileceği yönetici hususunda Kudüs ve Fransa kralları ile anlaşmış olduğu diğer kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kronik yazarı Şamlılarla anlaşılan Baudouin'in, Alman imparatorunu ikna ederek ordunun yerini değiştirttiğini ifade etmekte ve diğer kaynaklarla uyum halinde bu başarısızlığı buradaki koşullara bağlamaktadır.

Diğer yandan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus tam tersi bir iddiayla, ümitsiz durumda kalan Şam halkının Kudüs kralına haber gönderdiğini ve geri çekilmeyi sağlaması durumunda ona 200 bin altın vereceklerini söylemektedirler. Her iki yazar da bundan sonraki süreci anlatmadan, altınları alanların Kudüs'e döndükleri zaman bunların sahte olduklarını fark ettiklerini söylerler³³¹⁸.

İslâm kaynakları ise söylediğimiz gibi Haçlıların kendi içlerinde yaşadığı çekişmelerden ve eğer varsa, birilerine verilmiş bulunan rüşvetten habersizdirler. İbn Kalânîsî Frenklerin, Müslümanların birleştiklerini ve kendilerine karşı cihad için hızla yaklaştıklarını haber alınca korktuklarını söyler. Yazar, felaketin yakın olduğunu gören Frenklerin, birbirleriyle danıştıktan sonra kaçtıklarını söylemektedir³³¹⁹. İbn Kesir de İbn Kalânîsî ile benzer şekilde, Nureddin Mahmud ile kardeşi Seyfeddin Gazi'nin, 70 bin kişilik bir orduyla yaklaştığını duyan Frenklerin, muhasarayı kaldırarak kaçtıklarını ancak onları takip eden askerlerin, içlerinden pek çoğunu öldürdüklerini söyler³³²⁰. Hadiseyi daha detaylı aktaran İbnü'l Esir, Seyfeddin Gazi'yi ön plana çıkarmaktadır. Seyfeddin Gazi'nin çağrısına olumlu yanıt verdiğini ve gelmekte olduğunu haber alan Muineddin Unur, Haçlılara haber göndererek Seyfeddin'in gelmekte olduğunu ve eğer çekilmezlerse Şam şehrini ona teslim edeceğini ve bunun kendileri için çok kötü sonuçları olacağını bildirdiğini söyler. İbnü'l Esir'e göre Seyfeddin'in gelmesi Haçlılar arasında endişeye sebep olmuş ve

³³¹⁸ Bar Hebraeus, II, s. 384; Michael, s. 674. Bar Hebraeus Şam halkının, 200 bin altını mektupla birlikte gönderdiklerini söylerken, Taberiye hâkimine (Elinald) de 50 bin altın verildiğini ifade eder. Bar Hebraeus, Mihael Rabo'dan aldığını beyan etmiş olduğu bu bilgileri verdikten sonra, beş ayrı Arapça yazmayı okuduğunu ve bu yönde bir bilgi bulamadığını, bunları yalnızca Mihael Rabo'nun kaydetmiş olduğunu söyler.

³³¹⁹ İbn Kalânîsî, s. 167

³³²⁰ İbn Kesir, XII, s. 411. İbn Kesir öldürülenlerin içinde, rüyasında İsa Mesih'i gördüğünü ve kendisine Şam'ın Haçlılar tarafından alınacağını vaat ettiğini söylediği İlyas isminde bir keşişin de bulunduğunu söyler.

Alman imparatoruna yaptıkları telkinler sonucunda Haçlılar, muhasarayı kaldırarak çekilmişlerdir³³²¹.

Bir de Alman imparatoru Konrad'ın aldatıldığını anlayarak öfke içinde geri dönmesi ve ardından ülkesine gitmesi durumu vardır ki yine Süryani tarihçileri bu detayda birleşmektedirler. Yalnızca Mihael Rabo ek olarak, Alman imparatorunun Frenkler ve Grekler tarafından aldatıldığını söylemektedir³³²². Eserin İngilizce tercümesini yapan Matti Moosa, Romalıların Haçlılara ihanet ettiğini gösteren bir bulgunun olmadığını söylemektedir³³²³. Ancak bize göre Mihael Rabo'nun kast ettiği Suriye'de değil, Suriye'ye gitmek için Anadolu'da yapmış olduğu yolculukta Romalıların Konrad'a ihanet etmiş olduğudur.

[410] Zengi ile Artuklular Arasında Meydana Gelen Savaş ve Zengi'nin Urhoy Kontu Cuslin'e Olan Kızgınlığı:

Türklerin büyük lideri ve doğu bölgeleri ile Haleb'in hâkimi Zengi, Hristiyan hükümdarlarla ilgili herhangi bir endişe duymadan Fırat'ı geçti ve Artukoğulları, Timurtaş ve Davud oğullarıyla savaştı ve bazı yerleri ele geçirdi.

s.118

Onlardan Dara, Tell Muzlat, Gumlin ve tüm Şabaktan'ı aldı. Ayrıca, Hanin, Araqnin ve Hamima'yı da topraklarına kattı³³²⁴. Onun baskısından bunalan Artukoğulları, Urhoy hâkimi Cuslin'den yardım istediler ve ona Gerger bölgesindeki Babulâ Kalesi'ni³³²⁵ verdiler. Cuslin, Artukoğulları'nın Zengi ile yaptıkları savaşa katılmak için hazırlandı. Zengi, söylediğimiz gibi akıllı ve becerikliydi; Cuslin'in onlara istedikleri yardımı sağlayamaması konusunda çok istekliydi ve bunu gerçekleştirmek için Artuklular ile barış yaptı. Zengi'nin Cuslin'e karşı öfkesi ve düşmanlığı daha da artmaktaydı. Urhoy'u ele geçirme konusundaki istekliliğini daima belli ediyordu ve şehirde ordu olup olmadığını öğrenmek için sürekli oraya casuslar gönderiyordu. Harran şehrinde ismi Fadlallah bin Cafer olan ve Urhoylulara karşı husumet duyan bir Müslüman reis vardı. Bu kişi kendisine gelen casusları sürekli yönlendiriyordu. Zengi bu sıralarda Amid şehrini kuşatmakla meşguldü.

³³²¹ İbnü'l Esir, XI, s. 121

³³²² Krş, Michel le Syrien (Fr), Cilt: III, s. 276

³³²³ Michael, s. 674, Dn. 2258

³³²⁴ Burada zikredilen isimlerin çoğu Süryanicedir. Dara ve Tell Muzlat'ın yerini biliyoruz; Şabaktan ise sınırları tam olarak bilinmede de Urfa'nın doğusunda, Urfa ile Mardin arasında bir bölgedir. İsmi verilen diğer yerler de Urfa ile Mardin arasında olmalıdır.

³³²⁵ ܕܠܠܐ ܕܡܝܕܐ Gerger'in 20 km kadar kuzeyinde Fırat Nehri üzerindedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 142, Dn. 616).

Roma imparatoru II. Ioannes Komnenos'un başarısız Şeyzer kuşatmasının ardından çekilmesi neticesinde rahatlayan İmadeddin Zengi, kendi mücadelesine geri döndü. Zengi M.1140 yılında, kendisine karşı Mardin Artuklu emîri Timurtaş ile iş birliği yapmış olan Artukluların Hısnı Keyfa kolu hükümdarı Davud ile mücadele etti ve ondan Behemrûd Kalesi'ni ele geçirdi³³²⁶. Davud'u mağlup etmesinden sonra Mardin Artuklu Emîri Timurtaş, Zengi'ye bağlılığını bildirmek zorunda kaldı³³²⁷. Zengi daha sonra kışın gelmesi nedeniyle Musul'a döndü.

H.536/M.1141-1142 yılında Zengi bu defa, kendisine karşı Davud'u desteklemiş olan Amid hâkiminin üzerine yürüdü; şehri almadıysa da bundan sonra Amid'de Zengi adına hutbe okunmaya başlandı³³²⁸. Ertesi yıl, H.537/M.1142-1143 yılında ise bu defa Hakkâri tarafına giderek Eşeb Kalesi'ni eline geçirdi. Zengi bu kalenin yıkılmasını ve yerine el-İmâdiye Kalesinin yapılmasını emretti³³²⁹. H.538/M.1143-1144 yılında Zengi yeniden Amid bölgesine gitti ve burada Tanza, Es'ard, Hizan, Katlis, Nâtâsâ ve Zülkarneyn gibi kaleleri eline geçirdi. Ardından Mardin yöresine giderek el-Muvazzir, Tell Mavzen ve Hamlin gibi yerleri de aldı³³³⁰.

Tüm bu süreçle ilgili kaynaklarda Artuklular ile Joscelin arasında bir ittifaktan ise hiç bahis açılmamaktadır. Zengi'nin yukarıda özet olarak vermiş olduğumuz faaliyetleri sırasında Joscelin'in adı da hiç zikredilmemektedir³³³¹. Buradaki karışıklığın kaynağı *1234 Kroniği*'nin Zengi'nin, Davud ve Timurtaş ile yaptığını söylediği mücadeleden kaynaklanmaktadır. Hemen tüm kaynaklar Zengi'nin Davud ile birden fazla defa karşı karşıya geldiğini söylemektedir ancak hiçbir kaynakta Zengi ile Timurtaş arasında bir mücadeleden bahsedilmemektedir. Bununla birlikte kaynaklar, Davud'un Joscelin ile bir ittifakından da hiçbir surette bahsetmemektedirler. Joscelin ile ittifak kuran Artuklu hükümdarı Davud değil, onun ölümünün ardından yerine geçen oğlu, Kara Arslan'dır. Bu bilginin değerlendirmesini ise müteakip bölümde yapacağız.

³³²⁶ İbnü'l Esir, XI, s. 78; Demirkent, Urfa..., II, s. 134

³³²⁷ Gülay Öğün Bezer, "Zengî, İmâdüddin"

³³²⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 86

³³²⁹ İbnü'l Esir, XI, s. 88

³³³⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 91; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 385; Demirkent, Urfa..., II, s. 135

³³³¹ Işın Demirkent bu dönemle ilgili yalnızca Azîmî'nin, H.537/M.1142-1143 yılı kayıtlarında Joscelin'in Şattü'l Fırat'a bir akın yaparak 900 kişiyi esir ettiğini ve aynı yıl içerisinde Joscelin ile Emîr Savar'ın, Haleb'in kuzeyinde bir araya gelerek bir barış yaptıklarını ifade ettiğini söyler (Demirkent, Urfa..., II, s. 135). Demirkent'in yalnızca Azîmî'ye atfetmiş olduğu Savar ile Joscelin'in barış yaptığı bilgisi esasında İbnü'l Adîm'de de verilmektedir. İbnü'l Adîm, Savar ile Joscelin arasında iki yıl geçerli olacak bir ateşkes antlaşması yapıldığını söylemektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 684).

Böylelikle Musul'daki egemenliğini sağlamlaştıran Zengi, uzun süreden beridir almayı kafasına koyduğu Urfa'yı, batı yönü hariç kuşatmış oluyordu. Zengi'nin bundan sonraki hedefi ise Urfa olacaktı.

[411] Zengi'nin Urhoy Üzerine Seferi:

Bu sıralarda Urhoy hâkimi Cuslin, ordularını toplamış ve Fırat kıyısına yakın bölgelerdeki Balis ve Rakka'ya baskına gitmişti. Daha önce bahsettiğimiz Harran'daki reis³³³², Amid'i kuşatmakla meşgul olan Zengi'ye aceleyle haber göndererek onu durumdan haberdar etmiş ve şehirde asker bulunmadığını bildirmişti. Zengi hemen ordusundaki en cesur savaşılarını, yukarıda da bahsettiğimiz Şalaheddin isimdeki cesur biriyle Urhoy'a gönderdi. Onlardan eğer başarabilirlerse Urhoy'u ele geçirmelerini, eğer başaramazlarsa, en azından tüm güçleriyle bunu deneyerek şehre tehdit oluşturmalarını istedi. Ayrıca eğer güçlü bir savunmayla karşı karşıya kalırlarsa ya geri dönecekler ya da saklanarak şehri gözetleyecek ve kendisi gelinceye kadar bekleyeceklerdi.

s.119

Gönderdiği birlik harekete geçtikten sonra Zengi de onların peşinden çıktı ve tüm gün ve gece yol alarak hızlıca ilerledi. Urhoyluların hiç beklemeyeceği bir şekilde gece vakti oraya ulaştı. Ancak tam o sırada çok şiddetli bir yağmur başladı. Gecenin koyu karanlığında ilerleyen ordu, şehrin yakınına geldiğinde, sabah ışıklarıyla birlikte aslında yollarını kaybettiklerini ve Harran yolunda ilerlediklerini gördüler. Geri döndüklerinde ise istedikleri gibi ani bir baskın yapamayacaklarını fark ettiler. (AG) 28 Teşrin Ahir 1455³³³³ Salı günü şafak vakti şehre hücum ettiler ve şehir mezarlığına kadar ulaştılar ve surların arasında bulunan bazı insanları öldürdüler. Zengi'ye de çabucak gelmesi için güvercinlerle haber uçurdular. Zengi, beşinci gün şafak vakti oraya ulaştı. Yanındaki ordunun sayısı gökyüzündeki yıldızlar kadardı ve şehrin etrafındaki düzlüklerin tamamını dolduruyorlardı. Şehri çevrelediler ve kenar mahallelerin etrafına çadırlarını kurdular. Çadırlarının siperlerin içinde kalmasına özen gösteriyorlardı. Zengi, kendi çadırını şehrin kuzey tarafına, Saatler Kapısı'nın³³³⁴ karşısında, İtirafçılar Kilisesi'nin yukarısındaki bir tepenin üzerine kurdu. Onun doğusunda, Sultan'ın oğlu, yukarıda bahsettiğimiz büyük hükümdarın çadırı kuruluydu. Kuzeyinde ise, akıllı bir Persli olan Cemaleddin'in çadırı kurulmuştu. Cemaleddin vezirdi ve Zengi'nin tüm ülkesinin vergisinin toplanmasından sorumluydu. O da çadırını Gözlemciler Tepesi'nin üzerine kurmuştu. Zengi'nin ordularının başı olan büyük lider ve

³³³² İbnü'l Adîm bu kişinin ismini Cemâleddîn Ebu'l Meâlî Fazlullah bin Mahân olarak vermekte ve onun Harran valisi olduğunu belirtmektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 686).

³³³³ M.28 Kasım 1144.

³³³⁴ ساعة Saatler Kapısı.

bilge Şalaḥeddin ise çadırını şehrin batı tarafına, Bahar Kapısı'nın karşısına, Mor Efrem'in de mezarının bulunduğu mezarlığın yukarısına kurmuştu.

s.120

Şalaḥeddin'in yukarısında, Süleyman Vadisi'nin başında, Erbil ve Şehrîzor hâkimi Zeyneddin Ali Kutşag³³³⁵ bulunmaktaydı. Kasas Kapısı'nın doğusunda da yukarıda bahsi geçen büyük emir, bir dönem Frenklerle birlikte olan, Babil'in karşısındaki alçak bölgelerin idarecisi Dübeys³³³⁶ kamp kurmuştu. Onun kuzeyinde, Bozan Bahçeleri'nde, Zafaran ve Araqnin hâkimi Ebu Ali'nin kampı bulunmaktaydı. Kuzeydoğuda, Sbabrek³³³⁷ ve Fırat kıyılarının hâkimleri Bagsac'ın oğulları; Kasas Kapısı'nın güneyinde, Şabaktan hâkimi Aynüddeve kamplarını kurmuşlardı. Onun güneyinde çeşitli Türkmen kabileleri ve Harran Kapısı'nın güneyinde de çok sayıda Kürt kamp kurmuştu. Kürtler'in yukarısında çok sayıda piyade, Arap ve Halepli bulunmaktaydı. Kalenin batı tarafının karşısında da Mabug emiri Hasan'ın kampı yer alıyordu.

Şehir çok savunmasızdı. Zira şehirde bir ordu yoktu. Sadece ayakkabı tamircileri, dokumacılar, ipek tacirleri, terziler, rahipler ve diyakozlar vardı. Ayrıca üç tane de piskopos bulunuyordu. Bunların biri olan Frenkler'den Papyus³³³⁸, şehrin idaresini ele almıştı. Süryani olan piskopos Basileos bar Şumnâ şehrin yerlisiydi. Ermeni olanın ismi ise Ahannis³³³⁹ idi. Bunlar cesurca savaştılar ve ellerinden geldiğince direnmeye çalıştılar. Ancak onlar dışarıya güçlü savaş makineleri yerleştirdiler ve her emîrin elinde surları döven mancınıklar vardı. Ardından şehre şiddetli bir saldırı başladı. Şehrin kuzey surlarının altından tüneller kazmaya başladılar. Saatler Kapısı'nın dışındaki köprüünün altını kazarak surların temeline doğru ilerlediler. Zengi, şehirdekilere sürekli barış yapılması için çağrıda bulunuyor fakat içeriden olumlu yanıt gelmiyordu.

s.121

Teslim olurlarsa şehir sakinlerine hiçbir zarar verilmeyeceğinin teminatını veriyor ve onlara şöyle diyordu: “Ey zavallılar! Görüyorsunuz ki hayatlarınızı kurtarabilmeniz için hiçbir ümidiniz yok. Neden hala bakıyorsunuz ve sefillik

³³³⁵ زین الدین علی کوچک Zeyneddin Ali Küçük (ö: 1167). İmadeddin Zengi'nin komutanlarından, Urfa'nın fethinden sonra şehrin ilk valisi. Bilgi için Coşkun ALPTEKİN, “Ali Küçük”, TDVİA, Cilt: 2, 1989, s. 410

³³³⁶ Muhammed bin Dübeys. Babası Dübeys bin Sadaka M.1135 yılında öldürüldü. Metindeki “Bir dönem Frenklerle birlikte olan” ifadesi onu değil, babası Dübeys bin Sadaka'yı işaret etmektedir.

³³³⁷ سببرك Siverek.

³³³⁸ پاپوس Yazarın Papyus ismiyle kast ettiği kişi, Urfa'nın Katolik cemaat lideri olan II. Hugue olmalıdır. Tritton onun metropolit olduğunu söylemekte ancak ismi konusunda bilgi vermemektedir (Tritton, s.282). Andreasyan'ın papyos ya da papyus isminin bir unvan olduğu yönündeki bilgilendirmesinin (Bkz, Dn. 2560) doğru olduğu düşünülürse, Tritton'un böylesi bir unvanın varlığından haberdar olmadığı ve bu ifadeyi, bir temrin değil kişinin ismi olarak telakki etmiş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

³³³⁹ ديمركنت Demirkent bu ismi Ananias (s. 144), Runciman ise Yohannes olarak vermektedir (s. 194).

çekiyorsunuz. Kendinize, oğullarınıza, kızlarınıza, eşlerinize, evlerinize ve şehrinize merhamet gösterin ki sakinlerinden kimseye zarar gelmesin ve ıssız kalmasin.” Şehirde onun sözünü kesebilecek bir lider olmadığı için her biri aslında onun istediğini yaptı ve bu şekilde kötü bir sona maruz kaldılar. Zengi’nin sözlerine aptalca, ölçüsüz hakaret ve küfürlerle cevap verdiler. Bahsetmiş olduğumuz Süryani piskopos, Frenk piskopos ile birlikte Zengi’ye bir mektup yazarak ateşkes isteyebileceğini ve yardım gelene kadar zaman kazanabileceğini düşündü. Bu iyi bir plan gibi göründü, bu şekilde avantaj kazanacaklarını düşünüyorlardı. Mektubu yazdılar ve onu artık hayatlarından ümidini kesmiş, tünellere karşı yeni yapılar yapmaktan yorgun düşmüş, yılgın halka okudular. Kadınlar, kızlar ve delikanlılar, çalışan ve savaşanlara taş, su ve diğer gerekli malzemeyi taşımaktan yorulmuş; dışarıdan mancınıkların ardı arkası gelmeden üzerlerine fırlattıkları taşlar onlara sonsuz bir sıkıntı vermekteydi. Bundan dolayı piskopos, biraz rahatlama sağlamak veya kendilerini tehdit etmekte olan gazabı erteleyebilmek için bir ateşkes yapılması gerektiğini düşündü.

Kullanılan savaş makinelerinin surların her yanını havaya uçurduğunu gözleriyle gördüler. Surların kuzey tarafının temelleri yıkılmış ve oluşan deliğe odun parçaları ve levhalar koyularak aralarındaki boşluk neft, yağ ve kükürtle doldurulmuştu.

s.122

Tıpkı bir meşale gibi bunları tutuşturarak duvarın yıkılmasını sağlıyorlardı. Sonra içlerinden, Hasnun³³⁴⁰ isminde cahil biri elini uzatarak mektubu aldı yırttı. Ardından bir kargaşa yaşandı ve faydalı olabilecek bu plan başarısız oldu. Öte yandan Zengi ise sürekli olarak onlara “Eğer ateşkes istiyorsanız ve eğer size bir yardım gelirse, bu ateşkesi hemen bugün sağlarız. Ancak böyle bir şey gerçekleşmezse, teslim olun ve hayatta kalın.” Esasında Zengi, hiçbir şekilde onların bedbaht olmasını istemiyordu. Ne var ki, Kitab’ın “Tanrı, kendi yıkımı için Firavun’un kalbini katılaştırdı” dediği gibi, onları ikna çabalarının hiçbir şekilde fayda getirmediğini gördü.

Urfa’nın İmadeddin Zengi eliyle Müslümanlar lehine geri kazanılması, bu dönem siyasi dünyası için son derece önemli ve Işın Demirkent’in tanımıyla “*Haçlı macerasında sonun başlangıcı*³³⁴¹” olarak nitelenebilecek bir hadisedir. Bu vasfıyla Urfa’nın fethi gerek çağdaş gerekse sonraki dönem müelliflerin detaylı biçimde aktarmaya özen gösterdiği ve modern zamanlarda da üzerinde hayli durulan ve

³³⁴⁰ Bu isim yalnızca 1234 Kroniği tarafından verilmektedir.

³³⁴¹ Demirkent, Urfa..., II, s. 139

araştırılan bir konu olma özelliğini taşımaktadır³³⁴². Dolayısıyla elimizdeki kaynakların tümünde bu hadise ile ilgili oldukça tafsilatlı bilgiler verilmektedir³³⁴³.

İslâm kaynakları İmadeddin Zengi'nin yalnızca iyi ve cesur bir komutan olmadığını aynı zamanda oldukça akıllı ve ileri görüşlü bir stratejist olduğunu ifade ederler³³⁴⁴. Gerçekten de Zengi bu dönemde bir yandan art arda aldığı kale ve şehirlerle birlikte hâkimiyet sahasını, almayı çok istediği Urfa'nın etrafını çevreleyecek biçimde şekillendirirken, diğer yandan Urfa kontu II. Joscelin ile olabildiğince az sorun yaşamak ve onu, kendisine karşı girişebileceği herhangi bir eylemin uzağında tutmak için uğraşıyordu³³⁴⁵. Nitekim Zengi, Urfa'ya saldırmak için en uygun anı kollamaktaydı.

Diğer yandan Zengi'nin hedefindeki Urfa'nın hâkimi II. Joscelin, Zengi'nin faaliyetlerinden haberdar olmalıydı. Ancak bu dönemde dahi, muhtemelen Zengi'yi üzerine çekmek istemediğinden, şehrin yaşayabileceği bir felaketi önlemek için tedbirler almak yerine, Zengi ve komutanı Savar ile iyi ilişkiler içine girmiş hatta bu tavırla, önceden beri aralarında belirgin bir anlaşmazlık olan Antakya hâkimi Raymond ile neredeyse tüm bağların kopmasını bile göze almıştı³³⁴⁶.

³³⁴² Işın Demirkent hadisenin bugünkü Türkiye sınırları içinde gerçekleşmesi ve fatihlerin Türkler olmasına rağmen bu olayları aktaracak Türkçe bir kaynağın bulunmamasından yakınmaktadır. Demirkent bu konudaki tüm literatürün batı kaynaklı olduğunu, ünlü Haçlı kronikçilerinin Türklere ve İslâm'a bakış açılarının, tüm hadiselerde olduğu gibi burada da değişmediğini ve kendi milli ve dini duygularından sıyrılmadıklarını, modern çalışmaların da tüm kaynakların birbirlerine yakın bilgiler verdikleri halde, olayın sebep ve sonuçlarını tahlil etmede tek taraflı olduklarını söylemektedir. Demirkent'in Urfa'nın fethiyle ilgili kaynak değerlendirmesi için bkz, Demirkent, Urfa..., II, ss. 139-141

³³⁴³ Kaynaklarımız arasında yalnız İbn Kesir H.539/M.1144-1145 yılı kayıtlarında Zengi'nin Urfa ve el-Cezîre'nin diğer kalelerini Haçlıların elinden aldığı gibi, diğer kaynaklarda verilen tarih bilgisini karşılaştırmaktan öte hiçbir işe yaramayacak son derece kısa ve yüzeysel bir bilgi vermektedir (İbn Kesir, XII, s. 404).

³³⁴⁴ Buna mukabil Demirkent, mesela Grousset'in Zengi için, *vahşi, kana susamış* ve *hain* gibi tabirler kullandığını belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 148).

³³⁴⁵ Öte yandan Zengi tam da bu dönemde bir de Irak Selçuklu Sultanı Mes'ud ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Zengi'nin arka arkaya yaptığı fetihler sonucu iyice güçlenmesi Mes'ud'u rahatsız etmiş ve Sultan, H.538/M.1143-1144 yılında Bağdâd'a gelerek, Zengi'nin üzerine gitmeye hazırlanmıştı. Ancak Zengi, oğlu Seyfeddin Gazi'yi Sultan'ın hizmetine bırakarak ve bir miktar da para ödeyerek onun itimadını yeniden kazanmıştı (Zengi ile Sultan Mes'ud arasında geçen bu hadise ve Zengi'nin Sultan'ın güvenini yeniden temin etmek için yaptığı akıllıca hamle için bkz, İbnü'l Esir, XI, ss. 90-91). İbnü'l Esir'in ifadesine göre Sultan yanına çağırdığı ancak Haçlılarla mücadele halinde olduğu için gelemeyeceğini beyan eden Zengi'ye, Urfa'yı almasını şart koşmuştu (Demirkent, Urfa..., II, s. 135).

³³⁴⁶ Henüz ortada Antakya ve Urfa devletlerinin olmadığı dönemde bu iki devletin kurucuları olan Tancred ve I. Baudouin arasındaki rekabet ve anlaşmazlık birtakım sorunlara yol açmış ve bu durum sanki bir gelenekmişçesine sonraki hükümdarların dönemlerinde de bir şekilde sürüp gitmişti. Raymond ve II. Joscelin'in, yalnızca Roma imparatoru II. Ioannes'in M.1137-1138 yılındaki doğu seferi sırasında düzgün sayılabilecek düzeyde olan ilişkilerinin, imparatorun geri dönmelerinden sonra daha da bozulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Raymond'un Antakya patriği Raoul de Domfront ile yaşadığı mesele üzerine patriğin, Papa II. Innocentius'un yanına gittikten sonra dönüşünde Antakya'ya alınmayıp, Joscelin tarafından Urfa'ya kabul edilmesi iki hükümdar arasındaki ilişkileri iyice germişti

Gelişen tüm koşullar Urfa'nın kaderini kaçınılmaz bir noktaya doğru sürüklemekteydi. Zira Urfa, herhangi bir tehdit karşısında, yardıma gelecek en yakın mesafedeki Antakya ile tüm bağlarını koparmıştı. Dahası kısa bir süre önce Haçlıların, yardımlarına gelebilecek yegâne büyük güç olan Roma ile araları açılmış³³⁴⁷, bunun yanında hem Antakya hem de Urfa'nın tabi bulundukları Kudüs'ün kralı da yeni ölmüş ve taht, henüz on yaşında olan III. Baudouin ile annesi Melisende'ye kalmıştı³³⁴⁸.

Siyasi durum Zengi açısından son derece uygun bir biçimde tezahür etmekteydi. Urfa'yı alması için önünde kalan tek engel, şehrin son derece müstahkem olan ünlü surlarıydı. Ancak Zengi işini şansa bırakmak istememiş ve son olarak şehre saldırmak için Joscelin'in şehirde bulunmadığı bir anı kollamak istemiştir. Işın Demirkent'e göre Zengi, Hısnı Keyfa Artuklu hükümdarı Davud'un ölümü ve yerine oğlu Kara Arslan'ın geçmesiyle aradığı fırsatı bulmuştur. Babası ile Zengi arasındaki mücadeleye vâkıf olan Kara Arslan, Zengi'nin olası bir saldırısı karşısında yardımını temin edebilmek için Joscelin'e müracaat etmiş ve ona bu yardım karşılığında Babulâ Kalesi'ni³³⁴⁹ vermişti. Zengi ise bu sıralarda Kara Arslan'a ait olan Amid'e saldırdı. Joscelin, Kara Arslan ile yapmış olduğu antlaşmaya riayet etmek amacıyla, ordusunun büyük bölümünü yanına alarak Urfa'dan yola çıktı.

Joscelin'in Urfa'dan yola çıktıktan sonra ne yöne gittiğine dair kaynaklarda çok farklı ifadeler yer alır. *1234 Kroniği* Joscelin'in Balis ve Rakka'ya gittiğini söylerken diğer iki Süryani müelliften Bar Hebraeus onun Antakya'ya gittiği bilgisini verirken Mihael Rabo, Kara Arslan'a yardım etmesi için bir ordu gönderdiğini, kendisinin ise, Bar Hebraeus'un da dediği gibi Antakya'ya gittiğini söylemektedir³³⁵⁰. İbnü'l Esir Zengi'nin ne zaman Urfa'yı almak istese Haçlıların derhal kendisine karşı

(Demirkent, Urfa..., II, ss. 136-137). İmparator II. Ioannes'in ölümünden sonra Raymond, yeni imparator Manuel'den Çukurova'nın kendisine verilmesini istemiş, aldığı ret cevabı karşılığında bu bölgeye saldırmıştı. Ancak Roma devleti buna, Porsuk isimindeki Türk bir komutanı göndererek hemen cevap vermişti (Khoniates s. 36'da imparatorun bu seferde orduların başına Ioannes ve Andronikos Kontostephanos isimli ve birbirlerinin kuzeni olan iki komutanla, savaş işlerinden iyi anlayan Prosukh isimli birini koyduğunu söyler ancak diğer çalışmalarda Türk olduğu söylenen ve ismi Porsuk olarak zikredilen bu kişinin milliyeti hakkında bilgi vermez). Roma ordusu Raymond'u Çukurova'dan çıkarmakla kalmayıp, Antakya önüne kadar da kovalamıştı. Çukurova'dan ümidini kesen Raymond bu sefer yönünü doğuya çevirerek Bizâa'ya kadar olan yerleri eline geçirmişti. Ancak tam bu sırada Joscelin, Emir Savar ile bir antlaşma yapmış ve arkasını emniyete alan Emir Savar, Antakya arazisine arka arkaya akınlar düzenlemeye başlamıştı. Joscelin'in Savar ile anlaşması, Antakya ile Urfa arasındaki tüm ilişkilerin kesilmesine neden oldu (Runciman, II, s. 193).

³³⁴⁷ Böyle olmasaydı dahi, tahta henüz geçmiş olan Manuel'in yardım konusunda ne kadar istekli ya da becerikli olabileceği de meçhuldü

³³⁴⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 141

³³⁴⁹ Ya da Babalu. Bir önceki paragrafta ismi verilen kale. Mihael Rabo'da Beth Bula (Michael, s. 665).

³³⁵⁰ Michael, s. 665; Bar Hebraeus, II, s. 378

toplanıyor olması nedeniyle, onların ellerindeki yerlere saldırmaktan vazgeçtiği izlenimini uyandırmak için Amid meselesiyle ilgilendiğini, Zengi'nin Amid'de olduğunu haber alan Haçlıların rahatladıklarını ve Joscelin'in Fırat'ı geçerek batıdaki şehirlere gittiğini söylemektedir³³⁵¹. İbn Kalânisî'nin detaylardan haberi olmadığı anlaşılıyor. İbn Kalânisî yalnızca Joscelin'in, "*kaderinde olan sebeplerden biri yüzünden oradan ayrı kalması gerektiği*" ifadesini kullanmaktadır³³⁵². İbnü'l Adîm ise yalnızca, Joscelin'in ordusunun büyük bir kısmı ile Urfa'dan ayrıldığını söyler³³⁵³. Işın Demirkent, Sıbt el-Cezvî'nin başka bir kaynaktan almış olduğu belli olan rivayetinde Joscelin'in askerleri ile birlikte Urfa'dan yola çıkarak Hısnı Mansur yönünde gittiğini söylemektedir. Demirkent, Zengi Amid'i muhasara ettiğine göre, yapılan antlaşma uyarınca Kara Arslan'a yardıma gitmek için Joscelin'in Hısnı Mansur ve Gerger üzerinden Amid'e doğru gitmesinin mantığa daha uygun gelmesi bakımından, bu rivayetin doğru olabileceğini ifade etmektedir³³⁵⁴. Steven Runciman ise Joscelin'in ittifak koşullarına uyarak ordusunun büyük kısmıyla birlikte Zengi'nin Haleb ile ikmal yollarını kesmek için Fırat'a doğru ilerlediğini söylemektedir³³⁵⁵. Tüm bu anlatılanlardan farklı olan tek bilgiyi ise William vermektedir. William Joscelin'in, öncellerinin tutumundan vazgeçerek, Tell Başer'de Fırat Nehri kıyısında kendisine kalıcı olarak oturacağı bir konut yaptırdığını, düşmanlarından uzakta bulunan bu noktada kendi keyfiyle meşgul olduğunu söylemektedir. William'a göre bu esnada Urfa'da, silah kullanmayı kesinlikle reddeden ve yalnızca ticaretle iştigal eden Kaldeliler ve masum Ermeniler bulunmaktadır³³⁵⁶.

Gittiği yön üzerine farklı görüşler belirten kaynakların, netice itibarıyla müşterek oldukları nokta, Zengi'nin Urfa üzerine gittiği sırada Joscelin'in Urfa'da bulunmadığıdır. Zengi, Joscelin'in Urfa'dan çıktığı haberi gibi daha pek çok bilgiyi, kurmuş olduğu casusluk şebekesinin başarısına borçludur. Bu dönemde bu şebekenin, Urfa'ya çok yakın olan Harran'da işlediğini görmekteyiz. Bu ayrıntıyı veren kaynakların hepsi, Joscelin'in Urfa'da olmadığı bilgisinin Zengi'ye Harran'dan gittiğinde hemfikirdirler³³⁵⁷.

³³⁵¹ İbnü'l Esir, XI, s. 91

³³⁵² İbn Kalânisî, s. 153

³³⁵³ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 685

³³⁵⁴ Demirkent, Urfa..., II, s. 143

³³⁵⁵ Runciman, II, s. 193

³³⁵⁶ William of Tyre, II, XVI, ss. 140-141. William Urfa'daki Süryanileri Katolik olarak görmekte ve onları Kaldeliler/Keldâniler tesmiye etmektedir.

³³⁵⁷ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Harran ahalisinin, Urfa'da asker bulunmadığı konusunda Zengi'yi bilgilendirdiğini söylerler (Bar Hebraeus, II, s. 378; Michael, s. 665). İbnü'l Adîm Harran valisinin

Joscelin'in Urfa'da olmadığı ve şehrin içinde bir garnizonun da bulunmadığı bilgisini alan Zengi, kaynakların çoğuna göre hemen Urfa üzerine harekete geçti. Bu noktada *1234 Kroniği*'nin verdiği bir bilgi, diğerlerinden farklılık göstermekte ve hiçbir kaynak tarafından teyit edilmemektedir³³⁵⁸. Buna göre Zengi Urfa üzerine bizzat gelmemiş, komutanı Selâhaddîn el-Yağısıyanî'yi göndermiştir. Bununla Zengi, Joscelin ve ordunun yokluğunda belki de Urfa'yı büyük bir muhasara ve savaşa gerek kalmadan alabileceğini düşünmüştür. Yazarın anlatımının devamı da bunu destekler niteliktedir. Zira Zengi Selâhaddîn'e şehri alabilirlerse ne âlâ, alamazlarsa da kendisi gelene kadar beklemelerini söylemiştir. Ancak göndermiş olduğu birlikler, yoğun biçimde yağın yağmur altında ve gece karanlığında yolunu şaşırmıştı. Kronik yazarının ifadesine göre Selâhaddîn komutasındaki bu birlikler, Miladî 28 Kasım 1144 günü Urfa önüne geldiklerinde ani bir baskın şansını kaçırmış olduklarını görmüşler ancak muhtemelen bu gecikmenin de tesiriyle plansız ve düzensiz bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Diğer yandan durumu Zengi'ye de haber vermişler ve Zengi, büyük bir orduyla beş gün sonra şehrin önüne gelmiştir. Anonim müellifin bu hesabında Zengi'nin geldiği günü esas alırsa, buna göre Urfa muhasarası resmen, 3 Aralık 1144 tarihinde başlamıştır. Ancak yazar muhtemelen Zengi'nin geldiği tarihi değil, şehre Selâhaddîn tarafından yapılan ilk saldırının tarihini esas almış olmalıdır³³⁵⁹.

1234 Kroniği, Urfa'nın Zengi tarafından ele geçirilmesine dair hikâyeyi, bazıları tartışmalı olsa da en ayrıntılı bilgilerle veren kaynaktır³³⁶⁰. Diğer kaynaklarda da kuşatma öncesi, süreci ve şehrin ele geçirilmesinden sonra yaşananlara dair pek çok

Zengi'yi Urfa'yı almak konusunda teşvik ettiğini ifade eder (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 685). İbnü'l Esir Harran'dan bahsetmeden, Joscelin'in gitmiş olduğunun casuslar tarafından Zengi'ye bildirildiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 91). İbn Kalânisî ise Joscelin'in büyük bir kuvvetle şehirden ayrıldığını ve Zengi'nin bu haberi aldıktan sonra Urfa'nın yolunu tuttuğunu paylaşır (İbn Kalânisî, s. 153).

³³⁵⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 143

³³⁵⁹ Steven Runciman muhasaranın başlamasını 28 Kasım olarak tarihlemektedir (Runciman, II, s. 194). Işın Demirkent de *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu 28 Kasım tarihinin genellikle Urfa muhasarasının başlangıç tarihi olarak kabul edildiğini söyler (Demirkent, Urfa..., II, s. 144, Dn. 628). Bu tarih üzerinde Mihael Rabo ile çok zaman onu takip eden ancak bu hadise ile ilgili çok kaynak olması hasebiyle, belki de daha doğru olduğunu düşündüğü bir kaynağı kullanan Bar Hebraeus, birbirinden ayrılmaktadır. Mihael Rabo hadiseyi 28 Kasım 1456/1145 olarak vermekte ve genel kabule bakıldığında, gün ve ay bilgilerinin doğruluğunun yanında bir yıllık bir hata yapmaktadır (Michael, s. 665). Bar Hebraeus ise ay ve günü 12 Kasım olarak verirken yılı, tıpkı Mihael gibi AG.1456/M.1145 olarak vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 379). William ise hadiseyi Kudüs kralı Foulque'un öldüğü 1143 yılıyla aynı yıl olarak vermektedir ki bu bilgi de genel kabul ile uyumsuzdur (William of Tyre, II, XVI, s. 140).

³³⁶⁰ Steven Runciman Urfa'nın Zengi tarafından alınması hadisesinin kayıtlarını, başka hiçbir yerde bulunmayan, teferruata kadar tafsilatlı veren tek kaynağın *1234 Kroniği* olduğunu ifade etmektedir (Runciman, II, s. 195, Dn. 27).

anlatım bulunmaktadır. Diğer iki Süryani tarihçi Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'ya baktığımızda, onların da oldukça uzun ve detaylı anlatımlarının olduğunu görürüz ancak daha ince ayrıntılara girildiğinde (Zengi'nin ordusunda bulunan emîr ve komutanlar ya da ordunun Urfa'nın etrafına ne şekilde yerleştirildiği gibi), bunların da *1234 Kroniği*'nin gerisinde kaldıkları görülmektedir³³⁶¹. *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgileri kaynakların geneli ile karşılaştırdığımızda ise, *1234 Kroniği*'nin tek bir başlık altında vermiş olduğu bilgilerin, ancak birkaç kaynağın bir araya getirilmesi sonucu derleneceği görülmektedir.

1234 Kroniği yalnızca kuşatmacıların değil, müdafilerin de genel durumu hakkında bilgiler vermektedir. Kaynaklar, içinde asker bulunmayan şehrin savunulması işine, *1234 Kroniği*'nin Papyrus tesmiye ettiği, şehrin Latin piskoposu II. Hugue'nin önderlik ettiğini söylemektedirler³³⁶². Diğer yandan şehirdeki Süryanilerin başında piskopos Basileos bar Şumana, Ermenilerin başında ise katolikos Ahannis bulunmaktaydı³³⁶³.

İmadeddin Zengi Urfa önüne geldiğinde şehir halkına teslim olmaları yönünde çağrıda bulunmuş ancak, şehrin savunmasını ele aldığını söylemiş olduğumuz din adamları tarafından bu çağrı geri çevrilmişti. Bu ret cevabında özellikle Hugue'un etkinliğinden söz edilebilir. Bilindiği gibi Urfa şehri Haçlıların, yani Katolik Hristiyanların elindeydi ve bu nedenle Hugue, diğer ki Doğu Hristiyan din adamının bir adım önündeydi (kaldı ki kaynaklar da savunmaya onun önderlik ettiği konusunda hemfikirdirler). Hugue, şehrin kuşatılması nedeniyle Antakya ve Kudüs'e haber

³³⁶¹ Andy Hilken, Mihael Rabo ile *1234 Kroniği* yazarının bu hadisenin kayıtlarının çoğunu Urfalı Basileios'tan aldıklarını ancak Mihael Rabo'nun kaynak malzemesini önemli ölçüde kısaltırken, *1234 Kroniği*'nin Basileios'un kayıtlarını daha iyi muhafaza etmekte olduğunu söylemektedir (Hilken, s. 407).

³³⁶² Demirkent, Urfa..., II, s. 144; Runciman, II, s. 195. Hugue ismini William vermektedir. William Hugue'un şehrin savunmasını üstlendiği bilgisini açıkça vermemekte fakat onu, sahip olduğu zenginliği, şehri koruyabilecek askeri birliklere vermek yerine cimrilik etmiş olduğuyla eleştirerek bu felaketin sorumluluğunu ona yüklemektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 143; Krş, Demirkent, Urfa..., II, s. 144, Dn. 630). Bar Hebraeus ve Mihael Rabo da bu ismi, *1234 Kroniği* gibi Papyrus ya da Papiyos şeklinde vermektedir.

³³⁶³ William Urfa kuşatması ile ilgili bilgileri verirken şehrin yapısı hakkında da detaylar vermektedir. Buna göre Urfa şehri son derece müstahkem surlarla çevrilidir ve şehrin üst tarafında oldukça yüksek kuleler bulunmaktadır. Surların aşılması ve şehrin ele geçirilmesi durumunda ise halkın kaçabileceği ve savunmayı buradan sürdürmelerine müsait olan bir iç kale bulunmaktadır (William of Tyre, II, XVI, s. 141). Papaz Grigor bu iç kalenin isminin Maniakes Kalesi olduğunu hatırlayan tek yazardır (Urfalı Mateos, s. 297). Evvelce de değinmiş olduğumuz gibi bu iç kale, Urfa'nın Hristiyanlara geri kazanılması sonrasında, bu süreçte önemli rol oynamış olan Roma'nın bölge valisi Georgios Maniakes'in adıyla anılır olmuştu (Bkz, [233] no'lu paragraf ve [241] no'lu paragraf değerlendirmesi).

göndermişti ve buralardan kendilerine yardım geleceğinden muhtemelen emindi³³⁶⁴. Onların ihtiyacı olan yalnızca biraz daha zamandı. *1234 Kroniği* bu zamanın kazanılması için Basileos ile Hugue'un, Zengi'ye bir mektup yazarak mütareke istediklerini, bunu halka açıklamak istedikleri bir sırada Hasnun isimli birinin mektubu alarak yırttığını ifade eder³³⁶⁵.

Zengi bir yandan şehre var gücüyle saldırıyor, diğer yandan da sürekli olarak teslim çağrısında bulunuyordu. Mancınıkları surları döverken, lağımcılar da surların altına galeriler açmakla meşguldü³³⁶⁶. İçlerinde asker bulunmayan ve hiç savaş deneyimi olmayan müdafiler ise beceriksizce, kuşatmacılar tarafından açılan bu galerilere mukabil tüneller kazıyorlardı. Diğer yandan da Türklerin altını oydukları surun, yıkılması ihtimaline karşılık ikinci bir sur inşa etmişlerdi³³⁶⁷.

Hadisenin bu noktasında oldukça dikkat çekici bir detay göze çarpmaktadır. Elimizdeki üç Süryani kaynağı da Zengi'nin şehir halkına sürekli olarak barış çağrısı yaptığını ve teslim olmalarını istediğini söylemektedir. Latin yazar William'da bu yönde bir bilgi yoktur. Meselenin dikkat çekici yönü ise elimizdeki bilgileri, modern batılı araştırmacıların da görüşleriyle karşılaştırmak amacıyla ele aldığımız, alanının en iyilerinden telakki edilen Steven Runciman'ın çalışmasında bu konuda tek kelime dahi edilmemiş olmasıdır. Gerçekten de Runciman, Urfa'nın Zengi tarafından alınması sürecini uzunca biçimde aktarırken, Süryani tarihçilerin belirtmiş olduğu (*1234 Kroniği*'nde birkaç defa) ve tabii eğer gerçekse, bu detayı görmezden gelmesi, Işın Demirkent'in bu konu üzerine yukarıda değinmiş olduğumuz eleştirisindeki haklılık payını düşündürmektedir. Aynı mesele özelinde daha da ilginç olan ise, bu detaya elimizdeki İslâm kaynaklarında da rastlamamış olmamızdır.

[412] Urhoy'un Ele Geçirilmesi ve Şehir Sakinlerinin Korkunç Akıbeti:

Sonra Zengi emir verdi ve surların dipleri ateşe verildi ve Urhoy'un tahrip edilmesi emredildi. Haberciler karargâha çağrıldı ve sur yıkıldığı zaman açılan yarıklardan şehre girerek savaşımaya hazır olmaları söylendi. Ayrıca askerlerin şehirde üç gün boyunca yağma yapmalarına izin verildi. Yağ ve kükürtle

³³⁶⁴ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus yardımın geleceğinden emin olan Hugue'un, Zengi'nin teklifini reddetmekten öte onunla alay ettiğini ve hakaret ettiğini ifade etmektedirler (Bar Hebraeus, II, s. 379; Michael, s. 665).

³³⁶⁵ Kronik yazarı aslında bu planın işe yarayabileceğinin notunu da düşmektedir.

³³⁶⁶ İbn Kalânîsî Horasan ve Halebliler'in bu işi iyi bildiklerini söylerken (İbn Kalânîsî, s. 154), İbnü'l Adîm de aynı şekilde bunların Halebli olduklarını ifade etmektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 686).

³³⁶⁷ Michael, s. 665

güçlenen alevler, kirişleri bir çırpıda tutuşturdu. Kuzeyden esen rüzgâr dumanı karargâha doğru savururken, onlar ateşi yağla besliyorlardı. Sur sallandı ve yıkıldı. Yıkılırken aslında surun iki ucunun da alçak olduğu anlaşıldı ve yıkıldıktan sonraki hali, Urhoyluların yapmış olduğundan daha yüksek değildi. Urhoylular açılan yarıklarda, 24 Aralık Cumartesi Doğu Bayramı gününde, şafaktan günün üçüncü saatine kadar savaştılar. Pek çoğu bu yarıklarda öldürüldü ve Türkler şehre girdi. Efendimiz, şehrin sakinlerine kızgındı ve hiç kimse kurtulamadan hepsi kılıçtan geçirildi. O gün orada yaklaşık 6 bin kişi öldürüldü.

Urfa kuşatması dört hafta kadar sürdü³³⁶⁸. Bu süre zarfında bir yandan şehrin surlarını mancınıklarla döven Zengi, bir yandan surların altına tüneller kazdırıyor ve diğer bir yandan da şehre sürekli teslim olmaları çağrısı yapıyordu³³⁶⁹. Ne var ki, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, yardımın mutlaka geleceği konusunda ümidini yitirmeyen müdafiler bu çağrılara olumsuz yanıt veriyorlardı. Zengi daha fazla beklemedi ve surların altına yerleştirilen düzeneğin ateşe verilmesini emretti³³⁷⁰. Kuşatmacılar, surlarda açılan yarıklardan süratle içeri girmeye başladılar³³⁷¹. Kuşatmacılarla Urfa halkı surlarda oluşan yarıkların arasında büyük bir mücadele verdiler ve iki taraftan da çok ölen oldu³³⁷². Nihayetinde şehir Türklerin eline geçti³³⁷³.

³³⁶⁸ Demirkent, Urfa..., II, s. 145; Runciman, II, s. 194

³³⁶⁹ Mihael Rabo ve onu takiben Bar Hebraeus, Zengi'nin Urfalıları haber göndererek, iki adamına karşılık iki adamlarını göndermelerini, bunların gelerek surların ve şehrin düşmek üzere olduğunu kendi gözleriyle görmelerini ve bu suretle, kılıçla helak olmadan bir an evvel şehri teslim etmelerini istediğini kaydederler (Michael, s. 665; Bar Hebraeus, II, s. 379).

³³⁷⁰ İbn Kalânisî, s. 154. İbnü'l Adîm Zengi'nin bizzat bu tünellere girerek durumu kendi gözleriyle gördüğünü ifade eder (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 686).

³³⁷¹ William surun büyük bir bölümünün yıkıldığını ve bunun 100 cubit (yaklaşık olarak 45 metre) uzunluğunda yarık oluşturduğunu söylemektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 143).

³³⁷² Kaynaklar şehrin ilk ele geçirilmesi esnasında çok sayıda insanın öldüğü bilgisini vermektedirler ancak rakam veren tek kaynağın 1234 Kroniği olduğunu görüyoruz. 1234 Kroniği verdiği bu rakamla, Urfa halkından ölenleri işaret etmekte fakat Türk tarafının kaybı ile ilgili herhangi bir rakam vermemektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, hadiseyi en dramatik ifadelerle aktaran yazarlardır. Bu iki tarihçi, kılıçlarını çeken Türklerin şehir halkının üzerine yüklendiğini ve kadın, erkek, çocuk, rahip, rahibe, bakireler, gençler kime rast geldilerse kılıçtan geçirdiklerini ifade ederler. Manzaranın anlatılamayacak kadar feci olduğunu belirten yazarlar, İsa Mesih'in dostu Kral Abgar'ın şehrinin ayaklar altında çiğnendiğini oğulların babalarını, babaların oğullarını tanımadığını, annelerin çocuklarına şefkat göstermeyi unutmış olduklarını söylerler (Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379). Bu zamana kadar suskun kalmış olan Papaz Grigor, Zengi'nin Urfa muhasarası ile ilgili hiçbir bilgi vermeden doğruca Zengi'nin Urfa'yı ele geçirdiğini söyler ve ardından, yaşlı ya da çocuk ayırt etmeden çok sayıda insanın öldürüldüğünü ifade eder (Urfalı Mateos, s. 297). William, şehre akın eden Türklerin, yaşına ve cinsiyetine bakmadan, önlerine kim çıktıysa kılıçtan geçirildiklerini söylemektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 143).

³³⁷³ İbn Kalânisî Urfa'nın 26 Cemaziyelahir 539/24 Aralık 1144 tarihinde fethedildiğini söyleyerek 1234 Kroniği'nin verdiği tarihi destekler (İbn Kalânisî, s. 154). Bu tarih, modern araştırmacıların da kabul ettiği tarihtir. İbnü'l Adîm bu tarihi, 16 Cemaziyellevvel 539/14 Aralık 1144 olarak vermektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 686). İbnü'l Esir ise 6 Cemaziyellevvel 539/4 Aralık 1144 tarihini vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 94). Mihael Rabo fethin tarihini 23 Aralık olarak vermekle, İbn Kalânisî ve 1234 Kroniği'ne yaklaşmaktadır ancak yanlış olarak yılı M.1145 olarak vermektedir (Michael, s. 666). Bar

Urfa'nın düşmesi, Haçlılar açısından ağır bir darbe oluştururken Müslümanlar için büyük bir sevinç vesilesi oldu. Zengi'nin İslâm âlemindeki değeri yükseltildi ve ona Müslümanların teveccühünü kazandı. Zengi Müslümanlar tarafından tebrik, hediye ve unvanlara boğuldu³³⁷⁴.

Hadisenin bundan sonraki bölümü Hristiyan kaynaklarında, bekleneceği üzere oldukça dramatize edilerek verilir. Özellikle yerli Hristiyan kaynaklar bu konuda acıklı hikâyeler anlatırlar.

s.123

[413] Kale Kapısı Önündeki Acıklı Boğulma Hadisesi Hakkında:

Türkler şehre girince, kadınlar, çocuklar ve gençler, düşmanın ve kılıcın önünden kaçabilmek için, şehrin yukarısındaki kaleye doğru koşmaya başladılar. Ancak Frenklerin kötülük dolu tabiatları nedeniyle kapının kapanmış olduğunu gördüler. Zira Frenklerin piskoposu onlara “Beni görmedikçe kapıyı açmayın” diye emretmişti. Böylece, öldürülme ya da esir düşme korkusuyla kapının önünde toplanan kalabalık, dalga dalga birbirinin üzerine binmeye ve birbirini ezmeye başladı. Korku dolu ve acınacak haldeki bu insanlar ezildiler ve boğuldular. İşte bu acıklı boğulma hadisesi böyle gerçekleşti. Orada beş bin kişiden fazla insan öldü.

On bin civarında genç erkek ve genç kız esir alınarak götürüldü. Zengi şehre girdi ve kale kapısının önüne geldi. Burada boğulmuş olan insanları görünce çok üzüldü ve savaşın durdurulmasını emretti. Frenklerin piskoposu kaleye giden yolda, başına vurulan bir balta darbesiyle ölmüştü. Ayrıca çok sayıda rahip, diyakoz, ruhani ve keşiş bu savaşta hayatlarını kaybetti.

Önceki bölümde kronik yazarı, Zengi'nin Urfa halkının bedbaht olmasını istemediğini, ne var ki Urfa halkının tavrından dolayı ortaya böyle bir sonucun çıktığını söyleyerek esasında bu felaket için Urfa halkını suçladığını gösterir³³⁷⁵. Bu bölümde ise ona göre asıl suçlunun Haçlılar ve özellikle patrik Hugue olduğunu açıkça belirtir. Bunun nedeni Urfalılar'ın şehrin kurtarılamaz biçimde düşmüş olduğunu fark

Hebraeus ise çok başka bir tarih vererek hadisenin Miladî 3 Ocak 1146 günü cereyan ettiğini söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 379).

³³⁷⁴ Bu konunun detayları, Zengi'ye verilen unvanlar ve Urfa'nın fethi ile ilgil menkıbeler için bkz, Demirkent, Korkmaz, “Urfa ...”, ss. 152-153, Dn. 575; Demirkent, Urfa ..., ss. 149-150

³³⁷⁵ Benzer bir suçlamayı, yine ilahi cezalandırmayı gerekçe göstererek Papaz Grigor da yapmaktadır. Papaz Grigor Urfa halkının, ilahi uyarıları unuttuğunu ve bu halleriyle, Allah'ı gazaba getirerek kendi yurtları olan Filistin'i görmemeye mahkûm edilen İsrail oğullarına benzediklerini, İsa Mesih'in iradesine karşı çıktıklarını ve akılsızca hareketlerinin cezasını bu şekilde çektiklerini söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 298).

ettikten sonra, son bir umut şehrin iç kalesine yönelmesinden sonra yaşanan hadiselerdir³³⁷⁶.

Bu konuda en tafsilatlı bilgiler yine yerel Hıristiyan yazarları tarafından verilmektedir. *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu bilgilere paralel olarak Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Hugue'un iç kaledeki muhafızlara, onun yüzünü görmedikten sonra kapıları açmamalarını emrettiğini söylerler³³⁷⁷. Ancak kalabalık bir şehir olan Urfa'nın halkı, son çare olarak gördüğü iç kaleye akın etmiş, ne var ki kapıların kapalı olması nedeniyle iç kale önünde büyük bir izdiham yaşanmıştır. İnsanlar, yaşadıkları korku ve paniğin etkisiyle birbirlerini ezmüşler ve çok sayıda insanın ölümüne sebebiyet vermişlerdir³³⁷⁸. Şehrin Latin patriği ve savunmayı organize eden kişi olan Hugue, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un ifadesine göre iç kaleye ilk girenlerin arasında değildir. Kale kapısı önünde yaşanan izdiham sırasında o da dışarıdadır ve kapıda yığılan cesetler nedeniyle içeri girememiş, atılan bir okun isabet etmesi nedeniyle ölmüştür³³⁷⁹.

Zengi'nin, şehre girdiği zaman gördüğü manzara karşısında üzülmüş olduğu ve askerlerine durmalarını emrettiği kaynaklarda verilen bir başka bilgidir. Bar Hebraeus, Mihael Rabo ve Papaz Grigor, Zengi'nin gördüğü manzara üzerine kılıçların kınına konulmasını ve katliamın durmasını emrettiğini söylerler³³⁸⁰. İslâm kaynaklarında da benzer bilgiler vardır fakat Müslüman müellifler, yerel Hıristiyan kaynaklarının verdiği detayları içermezler. Örneğin Zengi'nin yağma ve öldürmelerin durmasını emrettiğini söylerler ancak bunu neden yaptığını belirtmezler³³⁸¹.

³³⁷⁶ Bu noktada Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, diğer kaynaklarda yer almayan bir bilgiyi paylaşmaktadırlar. Surların ilk yıkıldığı sırada şehir halkı yarıklarda çarpışırken Türkler, surların üzerinde kimsenin olmadığını fark etmişler ve merdivenler vasıtasıyla surların üzerine çıkmışlardır. Şehir halkı surların ele geçirildiğini görünce, artık her şeyin bittiğini düşünerek son çare iç kaleye sığınmıştır (Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379).

³³⁷⁷ Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379. Papaz Grigor'un satırlarında bu detaya yer verilmemiştir.

³³⁷⁸ İç kalenin kapısı önünde yaşanan bu izdihamda ölenlerin sayısını *1234 Kroniği* 5 binin üzerinde olarak verirken Papaz Grigor'un verdiği sayı yaklaşık 2 bin kişidir (Urfalı Mateos, s. 298). Bu konuda başka hiçbir kaynaktan ölü sayısına dair bilgi yer almamaktadır. *1234 Kroniği* yazarı, Türklerin şehre girmesinin ardından yaşanan hadiselerde 6 bin kişinin öldüğünü, iç kalenin kapısının önündeki izdihamda da 5 binin üzerinde insanın öldüğünü söylemektedir. Bu ifadelerle, iki ayrı hadise ve iki ayrı ölü sayısı veren yazarın, bu hesaba göre toplamda 11 binin üzerinde bir ölü sayısı olduğunu ifade ettiği düşünülebilir. Ancak yazar bir sonraki paragrafta 6 bin ya da daha fazla insanın ya kılıçtan geçirildiğini ya da kale kapısı önündeki izdihamda öldüğünü söyleyerek, ölü sayısını tek bir rakamda toplamaktadır.

³³⁷⁹ Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379. Papaz Grigor Hugue'un izdiham sırasında ezilerek öldüğünü belirtir (Urfalı Mateos, s. 298). William da kale kapısı önünde yaşanan izdihamda çok sayıda insanın öldüğü bilgisini verdikten sonra patriğin de aynı şekilde öldüğünü söylemektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 143).

³³⁸⁰ Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379; Urfalı Mateos, 298

³³⁸¹ İbn Kalânisî, çok sayıda esir ve ganimet elde edildikten sonra Zengi'nin, talan ve öldürmenin durması yönünde bir emir verdiğini söyler ancak bunun nedenini belirtmez (İbn Kalânisî, s. 154). Aynı

[414] Kalenin Zengi'ye Teslim Edilmesi:

Zengi, üst kalenin kapısına vardığında insanlarla barışçıl biçimde konuştu ve onlardan teslim olurlarsa hayatlarını güvenceye alacaklarına söz verdi. İçlerinden biri ona doğru gelerek kalenin içindeki Frenkler için de güvence istedi. Onlardan, rahip olan (ama Allah'ın rahibi değil) İsmail'in Barşawm'ı³³⁸² olarak bilinen biri vardı. İsmi lekelenmiş ve yoldan çıkmış birisiydi. Allah'ın adaletine karşı gelirdi ve Allah korkusu yoktu. Gözlerinde Allah korkusu olmadığı için insanlar ona hürmet göstermezlerdi.

s.124

Ne uyduğu ne de koruduğu bir yasa yoktu. Mesih inancı yoktu ve ona ölümü hatırlatacak bir inancı da yoktu. Ne adalet korkusu ne cehennem inancı ne de diriliş inancı yoktu. Ancak konuşmadaki becerisi onu kalede göze çarpan biri haline getirmişti. Zengi'den yemin ve çeşitli güvenceler alarak, şehrin teslim alınmasından iki gün sonra kaleyi teslim etti. Ertesi gün Zengi, kamplardaki tüm esirlerin bir araya toplanmasını emretti ve bunlar Suriye'ye götürüldüler. Türklerin şehir halkına zarar vermemeleri için şehre muhafızlar yerleştirildi. Ayrıca giriş çıkışı kontrol altına almak için de kapılara muhafızlar konuldu. Urhoylular evlerine yerleşti ve Zengi onlara ihtiyaçları olan her şeyi vererek halkı memnun etti. İnsanlar tekrar kendi evlerinde oturmaya başladılar.

Urfa'nın Türkler tarafından ele geçirilmesinin ardından halk, Maniakes Kalesi olarak bilinen şehrin iç kalesine sığınmıştı. Bundan sonra şehrin yeni hâkimleriyle kaledekiler arasında müzakere yapıldı ve kaledekiler, can ve mal güvenlikleri üzerine teminat alarak, şehrin düşmesinden iki gün sonra iç kaleyi teslim ettiler³³⁸³. Bundan sonra kaynakların geneli, şehirdeki Süryani ve Ermeni milletinden olan halka

şekilde İbnü'l Adîm de Türklerin şehre girdikten sonra yağmaya, öldürmeye ve esir almaya başladıklarını ve büyük bir ganimet topladıklarını söyler. Ardından yine sebep göstermeden Zengi'nin, katliamı durdurduğunu, esirleri ve mahkûmları serbest bıraktığını, Urfa halkına iyi muamele ettiğini ve yıkıntıların yeniden yükselmeye başladığını söyler (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 686). İbnü'l Esir, Urfa ele geçirildikten sonra şehrin yağmalandığını, erkeklerin öldürülüp kadınların esir edildiğini ancak Zengi'nin Urfa'yı gördükten sonra bu şehrin tahrip edilmesini istemediğini ve yağmanın durdurulmasını, dahası alınan tüm malların sahiplerine iade edilmesini emrettiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 95).

³³⁸² *ܐܝܬܐ ܕܝܫܐܝܐ ܕܝܫܐܝܐ* muhtemelen İsmail oğlu Barsawm. Runciman, Tritton çevirisine dayanarak bu kişinin bir Yakubî din adamı olduğunu söylemektedir (Runciman, II, s. 195). Tritton ise muhtemelen konuyla doğrudan ilgisi olmadığını düşünerek, *1234 Kroniği* yazarının bu kişiyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmeleri çalışmasına dâhil etmemiş, verdiği bir dipnotta buradan itibaren on satırlık bölümün bu kişinin, çoğunlukla dini kişiliğinin tanımlanmasıyla geçtiğini yazmakla yetinmiştir (Tritton, s. 284, Dn. 1).

³³⁸³ İç kalenin teslimine dair *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiler, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un kayıtlarında bulunmamaktadır. İki yazar, bu defa *1234 Kroniği*'nde yer verilmeyen bir başka detayla, Zengi ile Urfa Süryanileri'nin piskoposu olan Basileos bar Şumnâ arasında geçen bir anekdotla ilgilenmektedirler (Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379). Papaz Grigor ise kalenin teslim edilmesini başka bir nedene bağlamaktadır ve kaledekilerin su sıkıntısı sebebiyle uzun süre dayanamadıklarını ve can güvenlikleri karşılığında kaleyi teslim ettiklerini söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 298).

dokunulmadığı ancak Frenklerden yakalananların hepsinin öldürüldüğünden³³⁸⁴, Zengi'nin yerli halka iyi davranmasından ve şehrin yeniden imarından bahsetmektedirler.

[415] Frenkler'in Urhoy Kalesi'nde Yaptıkları:

Şimdi de şehrin kalesinin içindekilere ne olduğunu anlatarak devam ediyoruz. Yukarıda da gösterdiğimiz üzere kale, Türklerin ellerine teslim edilince büyük bir kalabalık, yaklaşık iki bin kişi, kadınlar ve çocuklar, zorla alınarak esir edildi ve götürüldü. Ayrıca yaklaşık altı bin ya da daha fazla kişi de kılıçtan geçirildi ya da kalenin önündeki arbedede boğularak hayatını kaybetti. Vali de on bin civarında kişiyi askerlerden kurtararak serbest bıraktı. Bunlar, yer altında ya da iki kalede saklanarak kaçmışlardı.

İfade ettiğimiz üzere üst kale ele geçirilince, hayatları üzerine güvence aldılar. Zengi askerlerden birini, yukarıda ismini zikrettiğimiz metropolit Mor Basileus'a refakat etmesi için gönderdi. Daha sonra kalede bulunan halkı, tabii Frenkleri de eşleri ve çocuklarıyla birlikte dışarı çıkarmaya başladı.

s.125

Ayrıca rahipler ve diyakozlarla birlikte çok sayıda altın ve gümüş eşyalar, kıyafetler kaleden çıkarıldı. Zengi'nin, istedikleri yere gitmeleri için onları Fırat'ın karşısına geçirme sözü vermiş olması nedeniyle, birlikte gitmek için çok sayıda kasabalı da bu gruba dâhil oldu. İsmi Şalaheddin olan emir, kaleye girdi ve metropoliti elleriyle tutarak şöyle dedi: "Koruduğunuz Haç ve İncil üzerine bizi kabul ettiğinize dair sizden kutsal yemininizi istiyoruz. Zira biliyorsunuz ki, bizim yönetimimize karşı geldiğiniz ve bizim peygamberimizi hakir gördüğünüz için hepiniz ölmeyi hak ediyorsunuz. Biz şu anda size iyi davranmaya ve esirlerinizi serbest bırakmaya hazırız. Bu şehrin Müslümanlar tarafından alındıktan sonra iki yüz yıldan fazla onların hükümdarlığında bir başkent kadar zengin ve refah içinde olduğunu sizler çok iyi biliyorsunuz. Bugün ise, sizinde gördüğünüz üzere Frenkler şehirde ve civarında elli yıldır hüküm sürmektedir. Hükümdar, sizinle iyi geçinmeye, onun iktidarı altında barış ve güven içerisinde yaşamaya hazırdır. Onun sağlığı için dua edin."

Sonra kalede bulunan şehir halkını, Süryanileri ve Ermenileri kaleden çıkardılar ve onların her biri evlerine gitti. Frenkler ise sahip oldukları her şeyle birlikte yağmalandı. Altın ve gümüş, kiliseye ait eşyalar, kadehler, haçlar ve mücevherlerden ellerine geçirdikleri her şeyi aldılar. Rahiplerle asilleri ve liderleri ayırdılar, onları soydular ve esir olarak Haleb'e gönderdiler. Geri kalanların bir kısmı becerilerine göre ayrıldılar ve her biri mahkûm olarak kendi

³³⁸⁴ 1234 Kroniği [415] no'lu paragrafta 100 kadar Frenkin öldürüldüğünü ifade eder.

işinde çalışmaya başladı. Yüz civarında kişiye işkence yapıldı; bazıları okların hedefi oldu, bazıları ise kılıçtan geçirildi; nihayetinde hepsi öldürüldü.

Yazarın metnin bu bölümünde anlattıkları iki açıdan değerlidir. Bu bilgiler, hem başka hiçbir kaynakta yer almaması bakımından hem de Ortaçağ'da Müslümanların Hristiyanların elinden, üstelik kılıç zoruyla almış olduğu bir şehirdeki uygulamalarına yine Hristiyan bir yazarın, Müslüman ya da Hristiyan olsun, birinci el kaynak yazarlarının pek azının ve pek nadir olarak gösterdiği objektif tutumu sergilemesi bakımından önemlidir. Diğer tüm müellifler, Zengi'nin Urfa'yı alma sürecini, en son iç kale önünde yaşanan hadiseler, iç kalenin teslim edilmesi ya da Zengi'nin halka iyi davranması gibi bilgileri, üstelik oldukça kısa ifadelerle verdikten sonra bu bölümü noktalamaktadırlar³³⁸⁵. Ancak *1234 Kroniği* iç kalenin hangi şartlar altında teslim olduğu ve bundan sonra Urfa'da ne çeşit uygulamaların yapıldığına dair oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir.

1234 Kroniği yazarı metin içerisinde sürekli olarak Zengi'nin şehre ve şehir halkına zarar vermek istemediğini ve bu nedenle teslim çağrısını sürekli yinelediğini ifade etmektedir. Bu bilgi şüphesiz başka kaynaklarda da yer almaktadır ve diğer kaynaklar da tıpkı *1234 Kroniği* gibi şehrin ele geçmesinden sonra Zengi'nin yerli halka iyi muamele etmiş olduğunu belirtmektedirler. Bu kaynakların arasında *1234 Kroniği*, verdiği bilgilerle bunu detaylı bir şekilde örneklendirmekte ve Zengi'nin şehir halkına zarar vermek gibi bir düşüncesinin olmadığını, şehrin alınmasından sonraki uygulamalarıyla ispatladığını göz önüne sermektedir.

Kroniğimizin bize söylediğine göre Türkler, şehri zorla ele geçirmiş olmalarına rağmen İmadeddin Zengi, komutanlarından Selâhaddin el-Yağısiyanî'yi şehrin metropolitine göndererek yerel halktan biat alma cihetine gitmiştir ki bu önemli bir detaydır³³⁸⁶. Fatihlerin, onların itaatini Haç ve İncil üzerine bir yeminle tasdik etmek

³³⁸⁵ Bar Hebraeus Zengi'nin Urfa'yı aldıktan sonra Bira (Birecik) Kalesi üzerine gittiğini (Bar Hebraeus, II, s. 380), Papaz Grigor ise Câ'ber Kalesi üzerine gittiğini söyler (Urfalı Mateos, s. 298). Mihael Rabo ise Malatya yöresindeki bir piskoposun zina ile suçlandığı haberine geçmektedir (Michael, s. 666). İslâm kaynaklarına bakıldığında İbn Kalânisî, Bar Hebraeus'un verdiği bilgiyi teyit etmekte (İbn Kalânisî, s. 154), İbnü'l Esir ise bizim de birazdan değerlendirmeye alacağımız, Zengi'nin naibi Nasırüddin'in öldürülmesi hadisesini vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 96).

³³⁸⁶ Mihael Rabo bu bölümle ilgili başka bir hikâye anlatmaktadır. Zengi, şehrin Süryani metropoliti Basileos'u, şehri teslim etmedikleri için azarlayınca metropolit cesaretle, "*Her ne olduysa iyi ve güzel oldu*" şeklinde cevaplamış, Zengi'nin "*Peki bu nasıl oldu?*" sorusuna ise "*Endişelenmiş olduğunuz kadar gurur da duymalısınız. Zira bizleri kılıç yoluyla ele geçirdiniz. Bize gelince, Frenklerle olan anlaşmamıza sadık kalmamıza saygı duymanız gerekir; Yüce Tanrı bizim, sizlerin kölesi olmamıza hükmettiği için bizler de sizinle olan anlaşmamıza da sadık kalacağız*" şeklinde cevap vermiştir (Michael, s. 666). Bu diyalog bir ihtimal metropolit ile Zengi arasında değil, Selâhaddin arasında geçmiş de olabilir. Nitekim *1234 Kroniği* Selâhaddin'in metropolite söylediklerini verir ancak metropolitin verdiği cevaba değinmez.

istemiş olmaları, yerli Hristiyan halkın mümkün mertebe cezaya uğratılmayacağı, sürgün edilmeyecekleri ve galiplerin, onların şehirde yaşamaya devam etmelerine izin vereceklerini göstermektedir. Bununla birlikte Zengi, gitmek isteyenleri de serbest bırakmış, üstelik bunu yaparlarken Fırat kıyısına kadar yapacakları yolculuklarında onların güvenliğini sağlayacağını da teminatını vermiştir³³⁸⁷.

Malum olunduğu üzere Zengi'nin mücadelesinin öznesinde daima Haçlılar bulunmaktaydı ve Zengi, kariyeri boyunca yaptığı en önemli savaşları da Haçlılara karşı yapmıştı. Urfa şehri de Haçlı kontluğunun hem başkenti hem de en büyük ve en önemli şehriydi. Bununla birlikte şehrin ele geçirilmesinin ardından, şehirde yaşayan ve kaynaklarda herhangi bir sayı verilmemiş olmasına rağmen bizim, sayılarının hiç de az olmayacağını düşündüğümüz orandaki Frenk nüfusu, şehri savaşıarak almak durumunda kalan Zengi için, cezalandırılacak ilk zümreyi teşkil ediyor olmalıydı³³⁸⁸.

Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu konuda Türklerin, Frenklerden rast geldikleri herkesi öldürdükleri fakat Ermeni ve Süryanilere dokunmadıklarını söylemektedirler³³⁸⁹. Papaz Grigor da benzer şekilde şehirdeki Frenk esirlerinin, kendi gözleri önünde öldürüldüklerini, kadın ve çocuklarının da esir olarak götürüldüklerini; diğer yandan Zengi'nin, şehirdeki asayişini yeniden tesis etmek için Hristiyanlara dokunulmamasını emrettiğini söylemektedir³³⁹⁰. Papaz Grigor'un buradaki Hristiyanlardan kastı, şüphesiz Ermeni ve Süryanilerdir.

Ancak *1234 Kroniği*'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Zengi'nin Haçlılara muamelesi de çok ölümcül olmamıştır. Her ne kadar yerel Hristiyan kaynakları Bar Hebraeus, Mihael Rabo ve Papaz Grigor Türklerin, tüm Frenk esirlerini öldürdüklerini söylese de biz kaynakların bunu, Türklerin doğu Hristiyanlarına dokunmamış olduklarının vurgusunu öne çıkarmak için yaptıkları bir genelleme olduğunu düşünmekteyiz. Bizi bu yönde düşünmeye yönelten ise yine bizzat *1234 Kroniği*'nin verdiği detaylardır. Urfa'nın fethini diğer yerel Hristiyan kaynaklara oranla daha detaylı veren kroniğin verdiği ve esirlerin Haleb'e gönderildiği, kalanların ise becerilerine göre işlerle görevlendirildiği ve içlerinden, muhtemelen daha yüksek

³³⁸⁷ Steven Runciman da bu bilgiler ışığında Zengi'nin şehre müsamahalı davrandığını, yerli Hristiyanlara bir ölçüde muhtariyet tanıdığını ve Latin kiliselerinin tahrip edilmesine mukabil, yerli Hristiyanların kiliselerine dokunulmadığını hatta bunların, şehri yeniden insanla doldurmak için, dindaşlarını Urfa'ya çağırma teşvik edildiklerini söylemektedir (Runciman, II, s.195).

³³⁸⁸ Kaynaklar müşterek ifadelerle, şehrin savunulması işini üzerine alan kişinin, şehrin Frenk patriği Hugue olduğunu söylediğine göre, bu savunma çabası içerisinde en aktif kesimin de şehirdeki Frenk nüfus olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

³³⁸⁹ Michael, s. 666; Bar Hebraeus, II, s. 379

³³⁹⁰ Urfalı Mateos, s. 298

mevkiden ve şehrin teslim edilmemesinden sorumlu tutulan yüz kadar kişinin öldürülmüş olduğu bilgisi, bize göre akla daha yatkındır.

s.126

[416] Zengi'nin Urhoy'dan Ayrılması ve Verdiği Emirler Hakkında:

Daha sonra Zengi metropoliti çağırarak Müslümanlarla birlikte kurulmuş olan birliği korumak için ona pek çok emir verdi. Urhoylulara çiftlik hayvanları, öküzler ve yem verdi. Türk emirlerinden, Erbil ve Şehrizor hâkimi Zeyneddin Ali Kuşag isminde birini, beraberindeki yedi başka emirle birlikte şehre vali olarak koydu. Ayrıca şehri koruması için güçlü bir garnizon da bıraktı. Fetihden dört gün sonra Zengi şehirden ayrıldı ve Harran şehrini geçerek, Fırat üzerindeki Kalinikus'a gitti. Urhoylular, esirlerinin fidyesini verdiler ve gidip şehirde yerleştiler. Vali Zeyneddin iyi tabiatlı biriydi ve onlara çok iyi davrandı.

Zengi'nin bundan sonra yaptığı faaliyetler, şehrin yeniden imarı ve iskânını temin edici, daha evvel pek çok örneğini gördüğümüz türden çalışmalardır. Bu konuda da yerel halktan en çok Süryaniler ile iş birliği içerisinde oldukları görülmektedir³³⁹¹. Zengi'nin piskoposa ya da vali tayin ettiği Zeyneddin'e verdiği emirler konusunda bilgimiz olmamakla birlikte bunların, şehirdeki idarenin ve yaşamın düzenlenmesi noktasında olduklarını tahmin etmek zor değildir³³⁹².

[417] Seruc Üzerine Sefer ve Müstahkem Birta Kalesi'nin Kuşatılması Hakkında:

Urhoy kuşatmasından kırk gün sonra Zengi kuvvetlerini Seruc üzerine gönderdi. Seruc'daki Hıristiyanlar, Birta'ya kaçtılar ve Türkler Seruc'u ele geçirdiler. Ardından (AG) 1455 yılının Mart ayının dolunay zamanında Birta üzerine gittiler³³⁹³. Zengi de tüm ordusuyla birlikte şahsen gelerek kaleye karşı on tane

³³⁹¹ Steven Runciman Süryani metropoliti Basileos'un, sadakate ne kadar kabiliyetli olduğunu gösterdiğini ve bu nedenle fatihlerin teveccühünü kazandığını ancak Courtenay hanedanını daima sevmiş bulunan Ermenilerin bu yeni rejime alışmak konusunda pek istekli görünmediklerini söylemektedir (Runciman, II, s. 195). Her ne kadar sonraki gelişmeler (Runciman'ın Ermeniler ile ilgili kullandığı bu ifadeyi, sonraki gelişmelere bakarak söylediği açıktır) Runciman'ın Ermeniler konusunda haklı çıkaracaksa da tarihçinin burada Süryanileri, "girdiği kabın şekline bürünmek" tabirini hatırlatacak bir üslupla üstü kapalı biçimde eleştirdiğini düşünmeden geçemiyoruz.

³³⁹² Mihael Rabo Zengi'nin ölümden kurtardığı metropolite saygı duyduğunu ve şehirde yapılacak işleri ona tevdi ettikten sonra şehirden ayrıldığını ve Basileos'un şehirdeki bu konumunun Zengi'nin hükümdarlığı süresince, onun ölümüne kadar devam ettiğini söylemektedir (Michael, s. 666).

³³⁹³ Yazarın vermiş olduğu AG.1455 yılı Urfa'nın fethinin gerçekleştiği M.1144 yılına tekabül etmesi açısından doğru bir tarihtir. Ancak bu hadise Selevkos takvimine göre yılın başlarında cereyan etmiştir. Miladî takvime göre ise yılın son günlerine denk gelmektedir. Dolayısıyla yazarın Zengi'nin Birecik üzerine gittiğini söylediği tarih olan AG.1455 yılının Mart ayı da Miladî 1445 yılının Mart ayı olacaktır. Işın Demirkent aradaki takvim farkını gözden kaçırarak *1234 Kroniği*'nin, Birecik kuşatmasını M.1144 yılının Mart ayında gerçekleştiğini söylediğini ifade etmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 151, Dn. 657).

istihkâm yerleştirdi ve şiddetli bir saldırıya başladı. Kutsal Perşembe'den³³⁹⁴ Diriliş Pazarı'nın akşamına kadar aralıksız savaştılar ve Birtö'nün tüm surları tahrip edildi³³⁹⁵. Ardından da başka bir saldırı başladı, surlara çıktılar ve dış kaleyi ele geçirdiler. Yer yarılırcasına büyük bir gürültü oldu. İçeridekiler cesaretlendiler ve kılıçlarını çekerek Türklerin üzerine atıldılar; onları püskürttüler ve geri döndürerek kaleden çıkardılar.

İmadeddin Zengi'nin Urfa'dan ayrıldıktan sonra hangi yöne gittiği, kaynakların ittifak edemediği bir konudur³³⁹⁶. Ancak *1234 Kroniği*'nin Zengi'nin Harran'ı geçerek Rakka'ya gitmiş olduğu bilgisi, Harran'ın tam da Urfa ile Rakka arasındaki yol üzerinde olması bakımından doğru gibi gelmektedir³³⁹⁷.

Zengi'nin Urfa'dan çıktıktan sonra Suruç'a gittiğini söyleyen diğer kaynaklara mukabil *1234 Kroniği* onun Suruç'a bizzat gitmediğini, ordusunun bir bölümün gönderdiğini, kendisinin ise Rakka'ya gittiğini söylemektedir. Ancak verilerini değerlendirdiğimizde bu kaynaklar³³⁹⁸, yalnızca Zengi'nin Suruç'a gittiğini ve burayı ele geçirdiğini söylemekte fakat Suruç'un ele geçirilme süreci ile ilgili başka hiçbir detay vermemektedirler. Bir tek İbnü'l Esir, belirtmiş olduğumuz gibi Zengi'nin Suruç'tan sonra, Fırat'ın doğusunda bulunan Birecik dışındaki tüm Frenk kalelerini ele geçirdiğini söyler³³⁹⁹. Neticede tüm kaynakların ittifak ettiği konu, Zengi'nin en sonunda Birecik Kalesi'nin önüne geldiği noktasıdır.

Yazar Urfa kuşatmasının 28 Kasım tarihinde başlayıp, 24 Aralık tarihinde şehrin düşmesiyle bittiğini söylemektedir. Bu durumda iki tarih arasında (kuşatmanın sabahın ilk ışıklarıyla başladığını da hesaba katarsak ayın 28'i de dâhil olmak üzere) 27 günlük bir süre oluşmaktadır. Yazar fetihten sonra Zengi'nin Urfa'da dört gün kaldığını söylediğine göre toplam süre, yazarın paragrafın ilk cümlesinde söylediği gibi 40 gün değil, 31 gün olmaktadır. Bu durumda Zengi'nin Urfa'dan ayrılması ve Suruç üzerine ordu göndermesi aynı gün, Miladî 24 Ocak 1145 tarihinde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu tarih, hadiseleri aynı Hicrî yıl içerisinde kaydetmiş olan Müslüman müelliflerin tarihlendirmesine de uymakla birlikte, garnizonunun terk ettiği Suruç'un da M.1145 yılının Ocak ayında düştüğü bilinmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 151; Runciman, II, s. 195).

³³⁹⁴ Paskalya öncesi Perşembe.

³³⁹⁵ Bu ifadelerden kuşatmanın, Perşembe gününden Pazar gününe kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.

³³⁹⁶ *1234 Kroniği* Zengi'nin Urfa'dan çıktıktan sonra Rakka'ya gittiğini söylerken, Bar Hebraeus Birecik'e gittiğini (Bar Hebraeus, II, s. 380), Papaz Grigor ise Câ'ber Kalesi'ne gittiğini söylemektedir (Urfalı Mateos, s. 298). İslâm kaynaklarından İbn Kalânîsî Birecik'e (İbn Kalânîsî, s. 154), İbnü'l Esir ise önce önce Suruç'a gittiğini, ardından Fırat'ın doğusunda yer alan diğer tüm Haçlı kalelerini aldıktan sonra Birecik üzerine gittiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 95). İbnü'l Adîm de İbnü'l Esir ile aynı olarak önce Suruç'a sonra Birecik'e gittiğini söyler (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687).

³³⁹⁷ Yazar, Zengi'nin Birecik üzerine gitmesini AG.1455 yılının Mart ayının dolunay zamanı olduğunu söylediğine göre (ki bu da Mart ayının ikinci yarısında olmalıdır), Zengi'nin Urfa'dan ayrılmasıyla Birecik'e gitmesi arasında iki aylık bir zaman olduğu görülmektedir ki bu süre içerisinde Zengi'nin Rakka'ya gitmiş olma ihtimali kuvvetlidir.

³³⁹⁸ Zengi'nin Suruç'a gittiğini söyleyen diğer kaynaklar yalnızca İbn Kalânîsî, İbnü'l Adîm ve İbnü'l Esir'den müteşekkil İslâm kaynaklarıdır.

³³⁹⁹ İbn Kalânîsî de biraz daha detay içermeyen bir ifadeyle Zengi'nin, önünde ordugâh kurmadığı ve ona teslim olmayan ne bir yer ne de bir kalenin kalmadığını söylemektedir (İbn Kalânîsî, s. 154).

İmadeddin Zengi Birecik önüne geldikten sonra kaleyi muhasara altına alarak saldırı başlattı. *1234 Kroniği*'nin ifadesine ve başka hiçbir kaynağın vermediği bilgiye göre dış kale Türkler tarafından ele geçirildi ve kalenin müdafileri iç kaleye çekildiler. Yazarımızın dört gün sürdüğünü söylediği kuşatma³⁴⁰⁰, İslâm müverrihlerinin ifadeleriyle, tam da kale düşmek üzereyken gelen bir haber üzerine sona erdirildi³⁴⁰¹. Elimizdeki tüm kaynaklar Zengi'nin Birecik muhasarasını bu haberle noktalarken, *1234 Kroniği*'nde muhasara sırasında yaşanan birtakım hadiseler üzerine başka bilgiler de bulunmaktadır.

s.127

[418] Birto'nun Yardımına Gelen Frenkler Hakkında:

(Birto'daki) Savaş sürmekteyken Kont'un komutanlarından Şişman Robert³⁴⁰² geldi. Beraberinde, yine Robert isminde başka bir komutan vardı. Savaş deneyimi olan bu iki cesur adam, yanlarındaki iki yüz kişiyle birlikte, Birto Kalesi'ne yaklaşık bir günlük mesafede bulunan³⁴⁰³, Fırat üzerindeki Kal'a Rumoytā'ya³⁴⁰⁴ geldiler. Burada iki tekneye bindiler ve teknelere ahşap plakalar ve kalkanları yüklediler. Yanlarına ihtiyaç duyacakları malzeme ve silahları alarak nehre açıldılar. Kalenin yakınlarına geldiklerinde aptalca bir hata yaptılar ve trompetlerini çalmaya başladılar. Türkler, trompetlerin sesini duyunca büyük bir kargaşa içine girdiler ve aceleyle her yönden sesin geldiği yere doğru gittiler. Üzerlerine gelmekte olan tekneleri fark ettiklerinde, nehrin her iki kıyısından ve bir kısmı da kayıklarla nehrin ortasından saldırmaya başladılar. Kaledekiler, dışarıda neler olup bittiğini bilmiyorlardı ve trompetlerin sesini duyduklarında, düşman saldırısı altında olduklarını düşünmüşlerdi. Tekneler sahile yanaştığında, onlara ne ip atacak ne de tutunmaları için mızrak uzatacak kimse bulunmuyordu. (Teknedekiler) birer birer suya atladılar ve büyük bir korku içinde aceleyle sudan çıkmaya çalıştılar. Bazıları akıntıya kapılıp sürüklenirken, bazıları da düşmanlar tarafından yakalandı. Bazıları ise suyun içinde boğuldu. Şişman Robert'ın da içinde bulunduğu tekne, onu tutacak kimse olmadığı için akıntıyla kalenin önünden daha aşağıya, düşmanların bulunduğu yere sürüklendi. Ümidini kaybeden pek

³⁴⁰⁰ Kuşatmanın süresi hakkında başka bir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.

³⁴⁰¹ İbn Kalânîsî kuşatmanın, içridekilerin erzakları tükeninceye kadar sürdüğünü ve tam kale düşmek üzereyken haberin geldiğini söylemektedir (İbn Kalânîsî, s. 155). İbnü'l Adîm ve İbnü'l Esir de benzer şekilde, Zengi'nin bu müstahkem kaleyi almak üzereyken Musul'daki naibi Nasıreddin Çakır'ın ölüm haberini aldığını söylerler (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687; İbnü'l Esir, XI, s. 97).

³⁴⁰² *Robert le Fort* Bu kişinin kim olduğunu kaynaklarda tespit edemedik. Ancak yazarın söylediği gibi II. Joscelin'in komutanlarından biri olmalıdır.

³⁴⁰³ Yaklaşık 50 km.

³⁴⁰⁴ *كالاتو* Kalatü'r-Rûm. Günümüzdeki ismiyle Rumkale. Gaziantep'in Nizip ilçesinde, Fırat Nehri ile Merzimen Çayı'nın birleştiği noktada yer almaktadır.

çoğu tekneden atlamaya başladı ki o sırada Türkler de gelerek teknede bulunanları öldürdüler.

s.128

Şişman Robert kendini nehre attı ve çamurun içinde yürüyerek nehrin batı kıyısındaki bir köye ulaştı. Vücudu ağır olduğu için çok fazla ilerleyemedi ve samanla dolu bir ahıra girerek gizlenmeye çalıştı. Aynı gün köye saman almak için birkaç Türk gelmişti. Robert'ı saklandığı ahırda buldular ve onu yakalayarak büyük hükümdar Zengi'ye götürdüler. O da onu diğer esirlerle birlikte Haleb'e gönderdi. Diğer Robert ise beraberindeki az sayıda kurtulan ile kaleye girmeyi başardı. Ne var ki savaş esnasında gözünden okla yaralanmıştı ve çok geçmeden öldü. Böylece kale için yapılan savaş dört gün sürdü.

Başka hiçbir kaynakta yer almayan ve yazarın oldukça güzel ve canlı biçimde tasvir ettiği bu bilgiler, doğruluğu teyide muhtaç olmakla birlikte Haçlıların, en azından Birecik'i ellerinde tutarak Fırat'ın doğusunda tutunmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Birecik'e yardıma gelenlerin isimlerine bakıldığında bunların, Haçlı birlikleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yazar, iki yüz kişi olduklarını söylediği bu grubun önce Kalatü'r-Rûm'a geldiklerini söylemekle birlikte kim tarafından gönderildikleri ya da buraya nereden geldikleri konusunda bilgi vermemektedir. Yazarın *kont* ifadesinden kast ettiği II. Joscelin olmalıdır ancak onun da bu sırada nerede olduğu tam olarak belli değildir³⁴⁰⁵. Bu konuda bir tek Steven Runciman Birecik'in dayanma nedenini kaynağı belirli olmayan bilgiyle, Joscelin'in çok yakınlarda olduğu ve kraliçenin gönderdiği ordunun da yaklaşmakta olduğuna bağlamaktadır³⁴⁰⁶. Demirkent, kraliçenin gönderdiği ordunun bu sırlarda Antakya'ya vardığını ancak Urfa için yapacak bir şey kalmadığı düşüncesiyle bunların geri döndüklerini söyler³⁴⁰⁷. İbn Kalânisî de o yılın Ramazan ayında Frenklerin Urfa halkına yardım etmek için toplandıklarını, Zengi'nin onların üzerine Türkmenlerden oluşan bir ordu gönderdiğini ve bu ordunun Frenklere saldırarak onları mağlup ettiklerini, içlerinden pek çoğunu öldürdüklerini ve kalanların da geri çekildiklerini bildirir³⁴⁰⁸. İbn Kalânisî'nin bahsettiği ordu, Runciman ve

³⁴⁰⁵ Bu konuda başvuracağımız en önemli kaynak olan William, Urfa'nın kuşatılmasıyla birlikte Joscelin'in gayretle birliklerini toplamaya çalıştığını, hatta kavgalı olduğu Antakya hâkimi Raymond da dâhil olmak üzere civardaki tüm Hristiyan yöneticilere başvurarak yardım aradığını ifade etmektedir. William haberin ulaştığı Kudüs'ten, kraliçe Melisende'nin gönderdiği bir ordunun yola çıktığını ancak Antakya hâkiminin birtakım mazeretler öne sürerek istenilen yardımı reddettiğini eklemektedir. Bununla birlikte William'ın kayıtlarında Birecik'in kuşatılması ile ilgili bilgi yoktur (William of Tyre, II, XVI, s. 142; *Krş*, Demirkent, Urfa..., II, s. 146).

³⁴⁰⁶ Runciman, II, s. 195

³⁴⁰⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 151, Dn. 657

³⁴⁰⁸ İbn Kalânisî, s. 155

Demirkent'in söylemiş olduğu Kudüs'ten gönderilen ordu olmalıdır. *1234 Kroniği* yazarının bahsetmiş olduğu birlik ise bir ihtimal, Birecik'in kuşatıldığı haberinin gelmesi üzerine bu ordudan ayrılarak, farklı bir güzergâhtan ve hala Joscelin'e ait olan topraklardan ilerleyerek Kalatü'r-Rûm'a gelmiş bir kuvvet olabilir³⁴⁰⁹. Ancak söylemiş olduğumuz gibi bu bilgiyi karşılaştırma olanağımız bulunmamaktadır.

[419] Nasırüddin'in³⁴¹⁰ Musul'da Öldürülmesi ve Birto'nun Kısa Süre İçinde (Frenkler Tarafından) Geri Alınması:

Zengi'nin Birto'yu kuşatma altına alarak saldırdığı sırada, gece vakti, yıldırım hızıyla sürdüğü devesiyle bir elçi geldi ve Zengi'ye şu haberi verdi: "Sizin ikinci komutanınız Nasırüddin Musul'da öldürüldü ve Asur'da büyük bir karışıklık başladı. Ben oradan aceleyle çıktım. Sonrasında şehirde neler olduğunu bilmiyorum." Zengi çok şaşırdı ve sultanın küçük oğlunun kendisini hükümdar ilan ederek ona ait bölgeleri ele geçirmesinden ve ayrıca kendi ordusunu da yanına alması düşüncesiyle korkuya kapıldı. Aceleyle Erbil hâkimi olan ve kendisinin Urhoy'un yönetimine memur ettiği Zeyneddin'e haber gönderdi ve ondan derhal Musul'a giderek, Nasırüddin'in yerine geçmesini istedi. Kendisi de gece vakti, orada da bir karışıklık çıkabileceği endişesiyle Haleb'e gitmek için Birto'dan ayrıldı. Sabah olduğunda Zengi'nin kampı bomboştu ne bir çadır ne de bir insan vardı. Kaledelikler bunu büyük bir mucize olarak gördüler; ateş kendilerinden uzaklaşmıştı. Böylece Birto Kalesi, Zengi'nin onu kuşatmasından kırk gün sonra geri alınmış oldu.

1234 Kroniği yine, kendisinden başka hiçbir kaynağın vermediği detayları vererek hadiseleri aktarmaktadır. Diğer kaynaklarda Zengi'nin Birecik'in kuşattığı sırada, naibi Nasırüddin Çakır'ın öldürüldüğü haberi gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırarak Musul'a döndüğünden başka bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Zengi'nin Birecik önünde olduğu sırada, deve üzerinde gelen bir elçi ve onun kendisine söyledikleri ve Zengi'nin verdiği tepki, yalnızca *1234 Kroniği*'nin satırlarında yer almaktadır.

Zengi, Musul'daki hadiseleri haber alınca Urfa'daki valisi Zeyneddin Ali'ye haber göndererek ondan, derhal Musul'a giderek duruma müdahale etmesini istemiş, kendisi de Birecik önündeki muhasarayı çabucak kaldırarak, süratle harekete

³⁴⁰⁹ Steven Runciman, Urfa'nın fethinin ardından Joscelin'in Samsat'tan, vassali Baudouin'in bulunduğu Maraş üzerinden güneyde Birecik, Antep, Râvendân ve Tell Başer'e kadar olan sahaya hâkim olduğunu söyler (Runciman, II, s. 196, Dn. 30).

³⁴¹⁰ İmadeddin Zengi'nin Musul'daki naibi. Kaynaklarda ve modern çalışmalarda çoğunlukla Nasirüddin Çakır olarak geçmektedir. İbn Kalânisi ise onu Emîr Yakar bin Yâkub olarak anmaktadır (İbn Kalânisi, s. 155).

geçmiştir³⁴¹¹. *1234 Kroniği* Zengi'nin Birecik'ten ayrıldıktan sonra, yeni bir karışıklık yaşanabileceği endişesiyle Haleb'e gittiğini söylemektedir ki bu bilgi, Mihael Rabo tarafından da verilmektedir³⁴¹². Bar Hebraeus ise Zeyneddin Ali'den hiç bahsetmeden, Zengi'nin doğruca Musul'a gittiğini söyler³⁴¹³. İbn Kalânisî haberin gelmesinin, Zengi'nin Musul'daki vaziyeti öğrenmek için kuşatmayı kaldırmasına neden olduğunu söylemekle yetinirken İbnü'l Esir ise Zengi'nin Musul'a bir naip göndererek gelişmeleri beklemeye koyulduğunu ifade eder³⁴¹⁴. İbnü'l Adîm de yalnızca Zengi'nin Zeyneddin Ali'yi Musul'a gönderdiğini söylemektedir³⁴¹⁵.

Bizce de *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo'nun verdiği bilgi yani Zengi'nin Haleb'e gittiği bilgisi doğru olmalıdır. Zira hem kronik yazarının söylediği gibi, iktidarının diğer önemli şehri olan Haleb'de bir karışıklığı önlemek ve bu sırada Musul'daki şehzadenin, yönetimi tamamen eline alıp almadığını öğrenmek için ya da bu ihtimalin gerçekleşmiş olması durumunda, doğrudan şehzadeyle karşı karşıya kalmak istemediği için Haleb'e gitmiş olma olasılığı daha yüksek görünmektedir.

Zengi'nin ayrılmasının ardından Birecik'teki Haçlıların derin bir nefes aldığı muhakkaktır. Zengi'nin, Mihael Rabo'nun dediği gibi ayrılmadan önce Haçlılarla bir antlaşma yapıp yapmadığının belirsizliği yanında bir de Bar Hebraeus ve İbnü'l Esir, Birecik'teki Haçlıların Zengi korkusu nedeniyle kaleyi Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'a verdiklerini söylemektedirler³⁴¹⁶. Bu bilgileri vermeyen *1234 Kroniği* Haçlıların, Zengi'nin Birecik'i kuşatmasından kırk gün sonra şehri geri aldıklarını söylemektedir. Diğer kaynakların Zengi'nin yalnızca Birecik'i kuşattığı ancak alamadan geri döndüğü ifadelerinin yanında *1234 Kroniği* dış kalenin alındığını ve şehre girildiğini söyleyen tek kaynaktır.

³⁴¹¹ Michael, s. 668; Bar Hebraeus, II, s. 380; İbn Kalânisî, s. 155; İbnü'l Esir, XI, s. 95; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687

³⁴¹² Michael, s. 668. Mihael Rabo ayrıca Zengi'nin, Birecik'ten ayrılırken oradaki Haçlılarla bir antlaşma yaptığını da söylemektedir.

³⁴¹³ Bar Hebraeus, II, s. 380. Steven Runciman da aynı fikirdedir. Ancak onu verdiği hikâye daha başkadır. Buna göre Zengi, Birecik'i kuşattığı sırada Musul'da birtakım hadiselerin cereyan ettiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak Musul'a gelmiş ve buradaki Selçuklu şehzadesi Alparslan'ın, kendi nüfuz ve otoritesini korumak için Zengi'nin Musul naibi Nasırüddin Çakır'ı öldürmüş olduğunu öğrenmiştir (Runciman, II, s. 196). Runciman bu bilgiler için kaynak olarak *1234 Kroniği*, İbn Kalânisî, İbnü'l Esir ve İbn Fûrat'tan alıntı yapmış olan Claude Cahen'i göstermektedir (Runciman üslubu gereği, paragraf ne kadar uzun olursa olsun, her paragrafın sonuna tek bir dipnot numarası vermektedir ve bu nedenle hangi bilginin, kimden alınmış olduğu belirsizdir). Bizim elimizde Cahen ve İbn Fûrat'ın eserleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte elimizde bulunan diğer kaynakların hiçbirinde böyle bir hikâye yer almamaktadır.

³⁴¹⁴ İbn Kalânisî, s. 155; İbnü'l Esir, XI, s. 97

³⁴¹⁵ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687

³⁴¹⁶ Bar Hebraeus, II, s. 380; İbnü'l Esir, XI, s. 98. Işın Demirkent bunun yanlış olmakla birlikte M.1151 yılına ait bir bilgi olduğunu belirtmektedir (Demirkent, Urfa..., II, s. 151, Dn. 660).

s.129

[420] Nasırüddin'in Musul'da Nasıl Öldürüldüğü:

Bahsetmiş olduğumuz Nasırüddin'in öldürülmesi hadisesi şöyle gerçekleşti: Bu Nasırüddin, ordu üzerinde etkili, güçlü ve cesur bir adamdı. Musul'da ikamet etmekteydi ve tüm Asur halkı ondan çekinirdi. Bu bölgede Zengi'nin vekiliydi; sağduyulu ve bilge biriydi. Zengi'nin yanında, yukarıda şeceresini vermiş olduğumuz İran'daki büyük Türk Sultanı'nın iki oğlu da bulunmaktaydı³⁴¹⁷. Babaları ölünce amcaları olan Mes'ud, İsfahan'da tahta oturdu. Ardından bu iki oğlu, bahsi geçen bölgelerin idaresi için tayin ettiği Zengi ile birlikte yolladı. Zengi, bu bölgeler onlara verilmiş ve kendisi de onların koruyucusu ve ordularının komutanıymış gibi onları yanına aldı. Tüm hükümdarlık şereflerine haiz olan bu oğullardan biri Musul'da ikamet etmekte, diğeri ise bölgeyi onun namına idare etmekte olan Zengi ile birlikte hareket etmekteydi. İsmine bakılınca Zengi, onların hizmetinde gibi görünüyordu ancak gerçekte onlar Zengi'nin hizmetkârlarıydılar. Musul'da oturan büyüdüğü zaman bazıları ona şöyle söylediler: "Sen hükümdarsın. Senin ve babanın topraklarında senin üzerinde bir otorite yok. Sen artık adam oldun. Neden bekliyorsun? Efendi olman gerekirken hizmetkârların emri altındasın ve hükümdarlığı onlara bırakıyorsun." (Sultanın oğlu) Onları dinledikten sonra Nasırüddin'i öldürmeyi, Musul bölgesinin idaresini eline alarak Zengi hanesini ele geçirmeyi düşündü. Şafaktan önce, her zaman olduğu gibi Nasırüddin sultanın oğlunun yanına camiye geldi. Bu esnada orada bulunan köleler Nasırüddin'i büyük salonun kapılarının arasında öldürdüler. Haber şehirde hızla yayıldı ve ordu hemen toplandı.

s.130

Musul'da bulunan Kürt birlikleri ile Nasırüddin'in hizmetkârları galeyana geldiler. Bahsi geçen yere girerek sultanın genç oğlunu yakaladılar ve onu orada gözaltında tuttular. On gün sonra Zengi'nin görevlendirdiği Zeyneddin şehre ulaştı ve bu görevlendirmeye ilgili Zengi'nin vermiş olduğu mektubu gösterdi. Musul'dakiler, şehri, kaleleri, hazineyi ve tüm yetkiyi Zeyneddin'e devrettiler. Zeyneddin hâkimiyetini tesis ettikten sonra isyana kalkışanlardan pek çok kişiyi yakaladı ve onları kazığa oturttu. Sultanın oğlu da gizlice öldürüldü.

Nasırüddin Çakır'ın öldürülmesi hadisesi kaynaklarda genel olarak benzer ifadelerle anlatılmakta ancak bu kaynakların pek azı hadise ile ilgili detay vermektedir. Bu noktada 1234 Kroniği tafsilatlı bilgi veren tek Hristiyan kaynağıdır³⁴¹⁸. Doğal

³⁴¹⁷ Büyük Selçuklu sultanı Mahmud'un iki oğlu Alparslan ve Ferruhşah.

³⁴¹⁸ Bar Hebraeus ve Mihael Rabo yalnızca Nasirüddin'in öldürüldüğünü söylemekle yetinirken (Bar Hebraeus, s. 380; Michael, s. 668), Papaz Grigor'un kayıtlarında hadisenin hiçbir boyutu yer almamaktadır.

olarak bu hadisenin İslâm müverrihlerinin eserlerinde daha geniş yer tutması beklenir ancak bizim elimizde bulunan kaynaklar içerisinde, İbnü'l Esir'in eseri hariç, diğerlerinin de Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'dan pek bir farkı yoktur³⁴¹⁹. İbn Kalânîsî'nin Nasîrüddin'in öldürülmesiyle ilgili verdiği bilgi, Zengi'nin Birecik kuşatmasını kaldırmasının sebebi olarak ve yalnızca cümle içindeki bir detaydan ibarettir.

İbnü'l Adîm Nasîrüddin'i şehzadelerden Ferruḥşah'ın öldürttüğünü söylemektedir³⁴²⁰. İbnü'l Esir'e göre bu kişi, diğer şehzade Alparslan'dır ki modern araştırmacılar da bu cinayetin faili olarak onu görmektedirler. *1234 Kroniği* bu noktada belli bir isim vermeden, Zengi'nin yanında iki şehzade olduğunu ve bu eylemi, Musul'da bulunanın yaptığını belirtir. Bunun haricinde İbnü'l Esir ile *1234 Kroniği*'nin hikâyeleri birtakım detaylar dışında, genel olarak birbirleriyle uyum halindedirler³⁴²¹.

[421] Urhoy ve İlk Fethin Ardından Kilisenin Çocuklarının Birbirlerine Yapmış Olduğu Kötülülere Dair:

Zeyneddin'in yerine Urhoy'un idarecisi Şabaktan hâkimi Aynüddevele oldu. Harran şehrinin başında ise, şehrin alınmasını sağlayan ve hala orada bulunan Fazlullah bin Cafer³⁴²² bulunmaktaydı. Şehirde ikamet etmeye devam eden halk ise bu ilk ele geçirilişten sonra bile kötü alışkanlıklarından dönmemişlerdi. Bahsetmiş olduğumuz piskoposları Basileos, onlara sürekli kızıyor ve olanları hatırlatarak onları bu kötü huylarından ve gittikleri yoldan döndürmeye çabalıyordu. Özellikle liderleri, zenginleri ve birbirlerinden nefret etmekte olan ve biri diğerini sürekli olarak tahrik eden kilisenin çocukları için uğraşıyordu. Onlar ki, sürekli biçimde karşılıklı birbirlerine iftiralar atıyor, biri diğerini dolandırıyor, baskı ve şiddetle birbirlerine zulmediyorlardı. Aralarında nezaket yoktu ve öfkeyle diğerlerinin hayatlarına karşı birbirlerini kışkırtıyorlardı. Yıkıcı iftiralarla birbirlerini lanetliyorlar, kurtlar gibi parçalıyorlardı. Bu piskopos, şeytanı zafere ulaştıran bu günahları yüzünden onları ayıplıyordu.

³⁴¹⁹ İbnü'l Esir, XI, ss. 96-97

³⁴²⁰ İbnü'l Adîm Ferruḥşah'ın daha fazla güç kazanmak amacıyla Nasîreddin'i idam ettirdiğini iddia etmektedir (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687).

³⁴²¹ *1234 Kroniği* Nasîreddin'in caminin büyük salonunda öldürüldüğünü söylerken İbnü'l Esir onun, şehzadenin huzuruna çıktığı sırada öldürüldüğünü söyler. Ayrıca *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu, hadisenin sonunda şehzadenin öldürüldüğü bilgisini İbnü'l Esir vermemektedir.

³⁴²² ^{١٢٣٤} Kaynaklarda Zengi'nin ölümüne kadar, Urfa valisi olarak Zeyneddin Ali'nin ismi verilmektedir. Burada ismi verilen Fazlullah bin Câfer bir ihtimal, Zeyneddin Ali'nin idarecilerinden biri olabilir.

s.131

Bu zamandaki tüm bu kötülüklerin başında ise yaşlı Abdun bulunuyordu. Bu zamanda kilisede yaşanan öfke ve kargaşa nedeniyle, tüm günahlar ayağa kalkmış ve sonra hem şehri hem de kiliseyi felakete sürükleyen hadiseler yaşanmıştı. Bu taş kalpli zorba ise hiçbir şekilde yumuşamadı ve sekiz yıl kadar süren kötülüklerinden vazgeçmedi. Sonunda yaşlılık ona da dayandı ama onda iyiliğe yer yoktu. Kiliseye kötü gözle bakan, nefret eden, dine saygısı olmayanlarla birlikte dine küfrediyor, Elçileri yalanlıyor, kutsal metinlere inanmıyor ve azizlerin anlattıklarına kulak asmıyordu. Basileos yazdığı kitabında şöyle diyor: “Biz bunları başkalarından duyup öğrenmedik. Bizzat onun şeytani ağzından sürekli olarak duyuyorduk. Bizim hatamız, onun bunları yalanlarken sessiz kalmamız ve korktuğumuz için gerekli olduğu yerde gereken cevabı vermememizdi. Ancak eğer biz sessiz kalmaya devam edersek, Efendimiz beklemeyecek ve öfkesini hem bizim hem de onun üzerine gönderecek ve hepimizi aynı şekilde yok edecekti.”

Dine saygısı olmayan bir başkası da İsmail olarak çağrılan Bar Sawmo idi. Tamamen cahil ve küstah biriydi. Kitapları kabul etmiyor, Allah'ın gücünü tanıtmıyor ve Mesih'i anlamıyordu. Gözlerinde Allah korkusu yoktu. Frenklerin zamanından beri tüm yaşamı boyunca kötülükler yapmış, ilkelerden sapmış ve yasaları küçümsemişti.

s.132

Müslümanlar şehri aldıktan sonra Türklerin egemenliğini kabul etti. Onlarla birlikte hareket ederek müminlere iftira atıyor ve çeşitli ispatlarla onları küçümsemeye çalışıyordu. Kadınlar da yollarından dönmüş ve Türklere katılmışlar, onların isteklerini yerine getiriyorlardı. Bu şekilde bir yıl kadar Allah'ı gücendirmeye devam ettiler. Yüzden fazla kadın bu inançsızları kabul etmişti. Bu nedenle Allah onlara öfkeliydi ve onları reddederek işkencecilerin ellerine bıraktı.

Metnin buradan sonraki bölümü, fetihten sonra Urfa'da yaşanan birtakım hadiseler hakkındadır ve yazarın bu paragrafta, özellikle yerli Hristiyan topluma yöneltmiş olduğu eleştirileri paylaştığını görürüz. Özellikle şehirde yaşayan Abdun ve Bar Sawmo³⁴²³ isimli iki kişinin, kiliseyi ve Hristiyan toplumu ne şekilde sıkıntılara maruz bıraktıklarını anlatarak, aynı zamanda toplum üzerinde bir bozulma yaşandığının da altını çizmektedir.

Mihael Rabo da aynı dönemde Urfa'da birtakım tartışmaların yaşandığını söylemekte ancak o bu tartışmaların kendi kiliselerinde ortaya çıktığını ifade

³⁴²³ Bar Sawmo ya da İsmail ismindeki bu şahıstan, daha önce Urfa iç kalesinin Zengi'ye teslim edilmesi sırasında da bahsedilmişti. Runciman Urfa iç kalesini Türklere, bu kişinin teslim ettiğini söyler (Runciman, II, s. 195).

etmektedir. Bununla birlikte Urfa halkının, neden bu felaketlerin kendi başlarına geldiği, Tanrı'nın neden rahiplerin, kutsal askerlerin öldürülmelerine ve bakirelerin kirletilmelerine izin verdiği sorularının sorulmaya başlandığını ve tüm bu sorulara, o sırada Urfa'da bulunan Mardin metropoliti Yuhanon'un cevap vermeye çalıştığını anlatmaktadır³⁴²⁴.

[422] Zengi'nin Urhoy'a Gelişi:

Büyük hükümdar Zengi ya da bir başka ismiyle İmadeddin bin Aksungur, Haleb'de bir yıl kadar kaldıktan sonra oradan ayrılarak ikinci yılın hasat zamanında Urhoy'a geldi. Ordusunu Kasas Kalesi³⁴²⁵ ile Harran şehri arasında akmakta olan Calib³⁴²⁶ denilen nehir üzerinde bıraktı. Liderlerini, komutanlarını, velilerini ve geri kalan ileri gelenleri yanına alarak beş günde, Pentikost ortasında, Salı gününde şehre ulaştı. Metropolit, rahipler, diyakozlar ve tüm Hristiyan halk, şehrin bir tarafından onu karşılamaya çıktı. Şehirde bulunan Müslümanlar da diğer bir taraftan çıktılar. Hükümdar, Hristiyanları sevinçle kabul etti ve İncil'i alarak öptü. Metropolit selamlayarak onun durumunu sordu ve onlara şöyle söyledi: "Sizin için, ihtiyaçlarınızı gidermek için geldim." Ardından şehrin doğu kapısını geçti ve içeri girmek için şehrin fethedildiği yer olan kuzey kapısına gitti. Burada savaş esnasında surlarda oluşan yarıklar ve mancımıkların yıkılmış olduğu yedi tane kule onarılmış ve sağlam temeller üzerine daha güçlü biçimde inşa edilmişti.

s.133

Ayrıca üzerine Arapça, fethin hikâyesinin ve hükümdarın isminin yazıldığı bir de kitabe konmuştu. Şehrin dışındaki İtirafçılar Kilisesi'ni yıkmışlar ve onun taşlarından surları inşa etmişlerdi. Hükümdarın ikameti için, muazzam Mor Yuhanon Kilisesi'nin yanında yeni bir kale yapımına başlandı. Sonra, Frenklerin güzelleştirmiş olduğu bu kiliseye, hiçbir şekilde zarar gelmemesi için muhafızlar konuldu. Kilisenin çatısı değiştirildi ve kiremitleri yenilendi. Kilisenin yüze yakın penceresi bulunmaktaydı ve tamamına, ışığın girmesi fakat kuşlar ve uçan böceklerin girmemesi amacıyla kurşundan kafesler yerleştirildi. Kilisenin içinde, minberin arka tarafında çok sayıda piskopos ve patriğin de mezarı vardı ki bunların içinde, kuşatma esnasında öldürülen Papyus gibi Frenk piskoposları da bulunmaktaydı. Papyus'un mezarının üzerinde tıpkı patriklerinki gibi oyulmuş, kırmızı mermer bir taş bulunuyordu. Tüm mezarların üzeri bir taşla örtülmüştü. Ayrıca Havari Adday ve kral Abgar'ın bedenleri de

³⁴²⁴ Michael, ss. 668-669. Mihael Rabo Yuhanon'un bu sorulara, "Türklerin Urfa ve civarını ele geçirmesi ve böyle acımasız zulümlerin yaşanması, Tanrı'nın izniyle olmamıştır" şeklinde cevaplar verdiğini ve bu yaşananları Frenklerin zayıflığına bağladığını ifade eder.

³⁴²⁵ Günümüzdeki adıyla Kısas. Urfa'nın yaklaşık 13 km güneydoğusunda bir köydür.

³⁴²⁶ Bugünkü ismiyle Colap ya da Cüllâb Suyu.

kilisede altın kaplamalı gümüş tabutların içinde bulunuyordu. Şehir fethedildiği zaman bu tabutlar alınmış ve kemikler etrafa saçılmıştı. Ancak müminler onları çok sayıdaki parçalar halinde topladılar ve bir kabın içerisine yerleştirerek Süryanilerin Mor Theodore dediği kuzeydeki kilisenin hazine odasına koydular. Müslümanlar ayrıca Mor Stefanos ve Havari Toma'nın kiliselerine de el koydular zira Frenkler bu üçünde ibadet etmişlerdi. Havari Toma Kilisesi, atlar için ahır haline getirilirken, Mor Stefanos Kilisesi de saman ve valinin diğer gereksinimleri için depo yapıldı. Şehrin dışında kalan İtirafçılar Kilisesi ki yüz seneden daha az bir zaman önce yapılmıştı ve o da bahsetmiş olduğumuz gibi yok edildi.

s.134

Bunun yanında, şehrin güneydoğusundaki Mor Teodoros ve Melek Mikail kiliseleri de yıkılmış ve taşlarıyla surun o taraftaki yarıkların ve kapısında, insanların ezildiği üst kalenin onarımında kullanılmıştı. Müslümanlar, Frenk piskoposunun ikametgâh olarak kullanmış olduğu camiyi de tekrar onararak yenilediler.

Zengi, söylediğimiz gibi Saatler Kapısı denilen kuzey kapısından şehre girdi ve Mor Yuhanon Kilisesi'ne doğru gitti. Oradaki su pınarının başına inerek dikkatle inceledi. Sonra Havari Toma Kilisesi'ne giderek burada yemek yedi. Atına bindi ve eskiden var olan ancak uzun zaman önce yıkılan kral Abgar'ın sarayının bulunduğu, Abgarus denilen halka biçimli pınara gitti. Orada, bugün ismi hala Metropolitan olarak söylenen bir bahçe düzenlemesi yapıldı. Gece olduğunda ikamet edeceği ve etrafı devlet erkânının çadırlarıyla çevrili olan Mor Yuhanon Kilisesi'ne gitti. Sabah olduğunda metropoliti çağırttı ve ona şehrin güneyinde yer alan ve cüzamlıları iyileştiren kuyuyu sordu. Metropolit ona tüm hikâyeyi en başından anlattı.

1234 Kroniği yazarının ya da Urfa hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğunu derlemiş olduğu Urfa'lı Basileos'un İmadeddin Zengi'ye karşı bir sempatisinin olduğu anlaşılmaktadır³⁴²⁷. Urfa'nın fetih sürecinde, henüz şehir kuşatma altındayken Zengi'nin şehir halkına teslim olmaları yönünde yapmış olduğu çağrılar, İslâm kaynaklarının da ötesinde, insani gerekçelere dayandırma gayreti içerisinde olduğunu gördüğümüz yazar, bir yandan da Zengi'nin Urfa halkının zarar görmesini istemediğini ısrarla belirtmekteydi. Yazar bu paragrafa da Zengi'nin *büyük bir hükümdar* olduğunun vurgusunu yaparak girmekte ve görünüşe göre, aynı sempatisini sürdürmektedir. Yazarın bu tavrının temelinde şüphesiz Zengi'nin Urfa'nın yerli Hristiyanlarıyla ve özellikle de Süryani toplumuyla kurmuş olduğu iyi ilişkiler

³⁴²⁷ Bar Hebraeus da Zengi'yi mütevazı, liyakatli ve daha pek çok meziyete sahip iyi bir hükümdar olarak göstermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 382).

yatmaktadır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz, hatta Runciman'ın üstü kapalı biçimde eleştirdiği Urfa Süryanileri ve özellikle şehrin metropoliti Basileos'un çabaları bu sonucu doğurmuş ve aşağıda da değineceğimiz gibi, şehirdeki Ermenilerin sürgün edilmesinin ardından şehrin yerel Hristiyanlarının aslı unsuru haline gelen Süryaniler, çok daha geniş hak ve olanaklara kavuşmuşlardır.

Bununla birlikte yazar, Zengi'nin Urfa'ya gelişini oldukça ayrıntılı vermesine rağmen, neden geldiği hakkında bilgi vermemektedir. Nasirüddin Çakır'ın öldürülmesi üzerine Birecik kuşatmasını kaldıran Zengi, bir süre sonra Musul'a gitti. Bu esnada, Runciman'ın tabiriyle, Courtenay hanedanına daima sadık kalmış bulunan Urfa Ermenileri, II. Joscelin ile bağlantı kurarak ve şehirdeki Türk garnizonunun çok kuvvetli olmamasından faydalanarak, şehri yeniden Haçlı hâkimiyetine sokmak istediler. Ancak Ermenilerin planı açığa çıktı ve suçlular yakalanarak, bizzat Zengi'nin emriyle idam edildiler. Şehirdeki Ermenilerden bir kısmı sürgün edildi ve 1234 *Kroniği*'nde de birazdan değinileceği³⁴²⁸ üzere şehre üç yüz Yahudi ailesi yerleştirildi³⁴²⁹.

Zengi'nin Urfa'ya geliş hakkında, 1234 *Kroniği* kadar detaylı olmamakla birlikte Mihael Rabo da bilgiler vermektedir. Ancak onun verdiği bilgiler, 1234 *Kroniği*'nin anlattıklarının ana fikri gibidir ve son derece kısadır³⁴³⁰. Buna mukabil 1234 *Kroniği* yalnızca Zengi'nin Urfa'ya yaptığı ziyareti anlatmakla kalmamakta, bu hadisenin nasıl gerçekleştiğinin canlı bir tasvirini yapmanın yanında, belki de daha önemli addedilebilecek olan, Urfa şehrinin fetihten sonraki durumunun da bir portresini çizmektedir.

[423] Urhoy'un Dışındaki Cüzamlılar Kuyusu Hakkında:

Biz şimdi bu kuyunun hikâyesini anlatacağız. Efendimiz Mesih'in Urhoy kralı Abgar'a gönderdiği mendille onu nasıl iyileştirdiğini kâfi derecede yazmış bulunuyoruz³⁴³¹. Burada da sözü geçen kuyunun bu iyileştirme gücünü nasıl ve

³⁴²⁸ [425] no'lu paragraf.

³⁴²⁹ Demirkent, Urfa..., II, s. 152; Runciman, II, s. 196; İbn Kalânisî, s. 156; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687

³⁴³⁰ Mihael Rabo Zengi'nin Urfa'ya geldiğini, burada iki gün kaldığını ve bu süre zarfında tüm gücüyle şehirdeki Hristiyanlara şefkat gösterdiğini ve onları cesaretlendirdiğini söylemektedir (Michael, s. 669).

³⁴³¹ 1234 *Kroniği*, Cilt: I, ss 121-124. Bu bölümde Urfa kralı V. Abgar ile İsa Mesih arasında gidip gelen elçilerden ve birbirlerine gönderdikleri mektuplardan, ayrıca İsa Mesih'in kral Abgar'a gönderdiği ve onun hastalıklarını iyileştirdiğine inanılan Kutsal Mendil efsanesinden bahsedilir. Bu yazışmalar ve Urfa şehri hakkındaki efsanevi menkıbeler hakkında geniş bilgi için bkz, Mehmet ÇELİK, Şinasi GÜNDÜZ, Şükran YAŞAR, “Şehrin Dinî Yapısı”, Edessa'dan Urfa'ya, Cilt: 1, ss. 333-485, s. 394 vd.

nereden edindiğini ve ayrıca yine yukarıda bir yerde sözünü ettiğimiz, görkemli Mor Kuzmo Manastırı'na ismini veren ve Urhoy'da, arkadaşı Duminā ve kardeşi Ruhnoyā ile birlikte, insanları iyileştiren Günah Çıkaran Mor Kuzmo'dan bahsedeceğiz.

s.135

Onlar, kendilerine gelen herkesi verdikleri ilaçlarla ücretsiz olarak iyileştiriyorlardı. Onlar için yazılan hikâyeye göre, daha sonra ikisi şehit oldu ve Kuzmo'nun konulduğu yere bu sözünü ettiğimiz manastır inşa edildi. Dumino ise dağın üzerinde bir yere konuldu ve onun adına da orada güzel bir manastır bina edildi. Bir zaman sonra, Urhoy'da bulunmakta olan doğulu biri, Efendimiz'in Abgar'a göndermiş olduğu ve Urhoy'daki kilisede muhafaza edilen mendili, bulunduğu yerden çaldı ve bir akşam vakti şehrin güney kapısından çıktı. Geceyi Mor Kuzmo Manastırı'nda geçirdi. Oradayken mendilin içinde ateşe benzeyen bir parlaklık olduğunu fark etti. Elini yaklaştırdığında onu yaktı. Korkusundan mendili manastırda bulunan derin bir kuyuya attı ve kısa bir an sonra gökyüzünden kuyunun üzerine bir ışık sütunu indiği görüldü. İnsanlar neler olduğunu görmek için kuyuya baktıklarında kuyunun dibinde güneş gibi küre şeklinde bir parıldama gördüler. Ardından kuyuya indiler ve mendili çıkardılar. Daha sonra bu kuyunun suyuyla yıkanan manastırdaki hastalar iyileşmeye başladılar. Haber tüm bölgede duyulunca insanlar buraya akın etmeye başladılar. Özellikle de Kral Abgar ile aynı hastalıktan muzdarip olan cüzamlılar geliyor, kuyudaki suyla yıkıyor ve iyileşiyorlardı. Bizimle aynı inancı paylaşan Hristiyanlar, çok daha hızlı bir şekilde iyileşmekteydiler.

s.136

[424] Hastalanan Zengi'nin Kuyudaki Suyla Yıkanması Hakkında:

Zengi metropolitten kuyunun hikâyesini dinleyince, "Mesih'in kutsamasının hala etkili olabileceğine inanıyorum" dedi ve atına binerek kuyuya gitti. Zira Zengi, ayaklarındaki gut hastalığından muzdaripti ve bu nedenle çok sıkıntı çekmekteydi. Oraya varınca hemen kuyudan su çekti ve bu suyla ayaklarını yıkadı. Manastır, zaman içinde harabeye dönmüş sadece doğu tarafındaki sunak durmaktaydı. Daha sonra Zengi, hastaların ve civardaki diğer ihtiyaç sahiplerinin yararlanması için buraya bir han yapılmasını emretti. Ancak Allah ona bunu nasip etmedi. İleride de göstereceğimiz gibi hükümdarın ölümü nedeniyle bu iş tamamlanamadı.

[425] Zengi'nin Urhoy'dan Ayrılması:

Zengi daha sonra bizim Süryani kiliselerimize geldi ve onların güzelliklerini inceledi. Bu kiliselere iki büyük çan verilerek üzerlerine asılmasını emretti ve ardından gitmek için hazırlandı. Metropolite ve halka, şehri korumada dikkatli

ve gayretli olmalarını ve kendi hükümdarlığına karşı ihanette bulunmamalarını söyledi ve Pentikost ertesi, Cuma günü şehirden ayrılarak Harran'a, oradan da Rakka'ya gitti. Ordularını Câ'ber Kalesi bölgesine gönderdi ve buralarda birtakım yağma faaliyetleri gerçekleştirildi. Bu bölgede bulunan üç yüz hane Yahudi'yi, eşleri ve çocuklarıyla birlikte Urhoy'a iskân etti³⁴³².

Yalnızca 1234 Kroniği'nin satırlarında yer verilen bu ayrıntılar, spesifik bir hikâye anlatmasının yanında yazarın, İmadeddin Zengi ile Urfa Süryanileri arasında kurulan iyi ilişkileri göstermesi açısından dikkate değer örneklerdir. Ne var ki bu noktada ne Zengi ile metropolit arasındaki ilişkileri ne de burada anlatılan hikâyeyi teyit edebileceğimiz ikinci bir kaynağımız bulunmamaktadır. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiler kısa olmakla birlikte, Zengi ile Urfa Süryanileri arasındaki ilişkiler açısından kıymetli ipuçları barındırır fakat o, 1234 Kroniği yazarının aktardığı hikâyelere değinmemektedir. Bar Hebraeus'un eserinde ise bu konuların hiçbiri yer almamaktadır.

[426] Zengi'nin Câ'ber Kalesi Üzerine Seferi ve Kötü Biçimde Ölmesi; Karargâhında Ortaya Çıkan Karışıklık, Ordusunun Dağılması ve Oğullarının Hükümdarlığı:

Zengi, Rakka'da kısa bir müddet kaldıktan sonra ordusuyla birlikte oradan ayrıldı ve çetin Câ'ber Kalesi'ni kuşatmaya gitti.

s.137

Kale üzerine şiddetli bir saldırı başlattıysa da kalenin oldukça müstahkem olması nedeniyle kaleyi almaya muvaffak olamadı. Sürekli saldırarak kaleyi baskı altına almış ve burayı almadan geri dönmeyeceğine dair yemin etmişti. Ne var ki, Kutsal Haç bayramının³⁴³³ kutlanacağı Pazar gününün gecesi Zengi yatağında uyurken, güvendiği hadımlardan iki tanesi onu öldürdü ve kaçarak kaleye sığındı. Hükümdar Zengi'nin öldürülmesi haberi aynı gece duyuldu ve karargâhta büyük bir kargaşa ortaya çıktı. Öyle ki, orada bulunanlar birbirlerini yağmalamaya ve gücü eline geçirenler kin duydukları arkadaşlarından intikam almaya başladılar. Liderlerden ve komutanlardan beş

³⁴³² Urfa'ya 300 Yahudi ailesinin iskân edildiği bilgisi başka kaynaklarda da yer almaktadır ancak bunların nereden getirildiği bilgisini veren tek kaynak 1234 Kroniği'dir.

³⁴³³ Bu tarih 14 Eylül gününü işaret etmektedir. Bir sonraki paragrafta yazar, Haçlıların Urfa'ya geliş tarihini 27 Ekim ve şehrin Türkler tarafından alınmasından iki yıl sonra olarak ifade etmektedir. II. Joscelin ve Haçlılar, M.1146 yılının Ekim ayında Urfa'ya geldiğine göre yazarın, Zengi'nin ölüm yılını vermemesine rağmen, bunu AG.1457/M.1146 yılı kaydı olarak verdiği anlaşılmaktadır. İslâm tarihçilerinin bir kısmı 6 Rebiülahir 541/15 Eylül 1146 tarihini (İbn Kalânîsî, s. 156; İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 687), bir kısmı ise 5 Rebiülahir 541/14 Eylül 1146 tarihini vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 104; İbn Kesir, XII, s. 407). Mihael Rabo da AG.1457/M.1146 yılının 15 Eylül tarihini verir (Michael, s. 669). Bar Hebraeus, ay ve gün bilgisi vermeden yalnızca H.541/M.1146 yılını vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 381).

altı tanesi, kendi topraklarına kaçmak amacıyla gizli anlaşmalar yaptılar. Karargâhta bulunan ordunun geri kalanı, toplanmış olan halk ve tüccarlar ise yağmalandılar. Hükümdarın kampındaki tüm çadırlar yağmalandı; hükümdarın hazinesi, sahip olduğu malları, silahlar, sayısız çiftlik hayvanı ve atların tümü yağmalandı ve götürüldü. İnsanların her biri kendi yoluna gitti. O geceye kadar dünyaya korku salan Zengi, sabah olduğunda tek başınaydı ve onu gömecek hiç kimse yoktu.

Zengi'nin dört oğlu vardı; bunların en büyüğü Gazi Seyfeddin³⁴³⁴ Pers ülkesinde, Media ve Babil hükümdarıyla birlikteydi³⁴³⁵. Onun küçüğü olan Mahmud Nureddin³⁴³⁶, babası öldürüldüğü sırada onunla birlikte karargâhta bulunuyordu³⁴³⁷. Diğer iki oğlu Kutbeddin Memdud³⁴³⁸ ve Emir Emiran³⁴³⁹ Musul'da bulunuyordu. Yaşlı ve bilge emir Şalaḥeddin, Zengi'nin öldürüldüğünü duyduğu gibi, karargâhta bulunan Zengi'nin oğlu Mahmud'u yanına alarak, kendilerine katılan diğer liderlerle birlikte hızla Haleb'e gittiler ve orada Mahmud'u hükümdar ilan ettiler.

s.138

Orada devasa bir hazineyle birlikte büyük de bir mal varlığı bulunmaktaydı. Onlar (Şalaḥeddin ve beraberindekiler) Zengi'nin cenazesini defnetmeden bırakmışlar ancak daha sonra başkaları gelerek cenazeyi almış ve Rakka'ya götürerek orada defnetmişlerdi. İsmi zikrettiğimiz Kutbeddin Memdud Musul'u idaresi altına aldı ve Zeyneddin Ali de onun danışmanı oldu³⁴⁴⁰. Nureddin, (AG) 1458³⁴⁴¹ yılında Haleb ve Beyt Nahreyn bölgesinin hükümdarı

³⁴³⁴ ^{سيف الدين غازي} Seyfeddin Gazi (M.1107-1149). İmadeddin büyük oğlu ve M.1146-1149 yılları arasında Musul atabegi.

³⁴³⁵ İmadeddin Zengi öldürüldüğünde Seyfeddin Gazi, Irak Selçuklu sultanı Mes'ud'un kendisine vermiş olduğu Şehrizar'da bulunmaktaydı (Gülay Ögün BEZER, “*Seyfeddin Gazi I*”, TDVİA, Cilt: 31, 2009, s. 31). İbn Kalânîsî, Seyfeddin Gazi'nin bu sırada gözaltında tutulduğunu söylemektedir ancak bu gözaltının mahiyeti konusunda bilgi vermemektedir (İbn Kalânîsî, s. 156).

³⁴³⁶ ^{نور الدين محمود} Nureddin Mahmud (11 Şubat 1118- 15 Mayıs 1174). M.1146-1174 yılları arası Şam ve Haleb atabegi.

³⁴³⁷ Bu bilgiyi İbn Kalânîsî, (s. 157), İbnü'l Esir (s. 106), İbnü'l Adîm (s. 690) ve Bar Hebraeus (s. 381) da dile getirmektedir.

³⁴³⁸ ^{كوتب الدين ممدود} Kutbeddin Mevdûd (M.1131-1170). M.1149-1170 yılları arası Musul atabegi.

³⁴³⁹ ^{نصرت الدين مرميران} Nusretüddin Mirmîran. İmadeddin Zengi öldürüldüğü sırada Harran valisiydi (Bahattin KÖK, “*Mevdûd b. İmâdüddin Zengi*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 430-431

³⁴⁴⁰ Bu bilgi yanlıştır. İmadeddin Zengi öldüğünde Musul'un idaresini ele alan kişi, Zengi'nin büyük oğlu Seyfeddin Gazi'dir ve Zengi'nin en küçük oğlu olan Kutbeddin Mevdûd bu sıralarda henüz on altı yaşındadır. Mevdûd'un Musul hâkimi olması, ağabeyi Seyfeddin'in M.1149 yılındaki ölümünün ardından gerçekleşmiştir.

³⁴⁴¹ İmadeddin Zengi'nin öldürüldüğü tarih olan 15 Eylül 1146, Selevkos takvimine göre AG.1457 yılına karşılık gelmektedir. Hem Miladî hem de Selevkos takvimine göre bir sonraki ay olan Ekim ayı, Selevkos takviminde yılın ilk ayıdır. Buna göre İmadeddin Zengi, Selevkos takvimine göre yılbaşından 15 gün önce ölmüştür. Zengi'nin ölümü ile Nureddin'in Haleb'de iktidarı eline almasının arasında 15 günden fazla bir zaman farkı oluşmuş olabilir. Bu nedenle yazarın vermiş olduğu AG.1458 yılı, hala Miladî 1146 yılı içerisinde olacağı için, doğru kabul edilebilir. Zira kaynaklarda hem Nureddin Mahmud hem de Seyfeddin Gazi'nin bulundukları şehirlerin idaresini ele geçirmeleri M.1146 yılı içerisinde gösterilmektedir.

oldu. Ardından, babasının almayı başaramadığı Hama, Himş ve Darmsuq'u da eline geçirdi. Sonra Frenklerle barış yaptı; Cuslin ile buluştu ve birbirlerine karşılıklı sözler verdiler. O, babasından daha akıllı ve becerikliydi. Gücü arttı ve etki sahası genişledi; Azez'i ele geçirdi ve Baalbek'i Dahhak isimli bir Meşreyinli'nin elinden aldı³⁴⁴².

İmadeddin Zengi'nin bundan sonraki hedefi Şam şehriydi. Ancak Şam üzerine yürümeden önce, Suriye ve el-Cezîre'deki toprakları arasında kalan ve buradaki varlığıyla tehdit oluşturabilecek olan Câ'ber Kalesi'ni alması gerektiğini düşünüyordu. Câ'ber Kalesi uzun zamandan beri Arap Ukaylî hanedanının yönetimindeydi ve bir süreden beri, bu hanedanın bir mensubu olan ve Zengi'nin otoritesini tanımayan Sâlim bin Mâlik'in elinde bulunuyordu. Zengi, M.1146 yılının yaz sonlarına doğru Câ'ber üzerine gitti ve kaleyi muhasara altına aldı. Ancak *1234 Kroniği*'nin de söylediği gibi kuvvetli surlara sahip olan kaleyi almak mümkün olmadı. Muhasaranın uzaması üzerine Zengi, Sâlim bin Mâlik ile iyi ilişkiler kurmuş olan Münbiç hâkimi Hasan bin Gümüştekin'i, müzakere için kaleye gönderdi. Ne var ki Hasan bin Gümüştekin'in çabaları da kalenin teslim olmasını sağlayamadı³⁴⁴³. Zengi de bundan kısa bir süre sonra öldürüldü.

Kaynaklarda Zengi'nin öldürülmesi hususunda genellikle benzer bilgiler verilmektedir. Buna göre Zengi bir gece yatağında uyurken, kendi hizmetkârları tarafından öldürülmüştür. İbn Kalânîsi Zengi'nin, sevdiği ve dostluğundan hoşlandığı Yarankaş isimli, Frenk asıllı bir hizmetkârının, evvelce yapmış olduğu bir kötülük nedeniyle Zengi'ye kin beslediğini ve sarhoş olduğu bir sırada, gafletinden yararlanarak, hizmetkârlar arasındaki arkadaşlarıyla birlikte Zengi'yi uykusunda öldürdüklerini söylemektedir³⁴⁴⁴. İbnü'l Esir Zengi'yi birkaç hizmetkârının öldürdüğünü ve bunların hemen kaleye kaçtıklarını söylemektedir. Câ'ber'dekiler haberi alınca Zengi'nin askerlerine seslenerek, komutanlarının öldürülmüş olduğunu

³⁴⁴² Yazar paragrafın son bölümünde Nureddin Mahmud Zengi'nin kariyerinin bir özetini yapmaktadır. Bu konuları ilgili bölümlerde ele alacağımız için burada değerlendirmeyeceğiz.

³⁴⁴³ İbnü'l Adîm ve İbnü'l Esir'in aktardığına göre, Hasan bin Gümüştekin'i kaleye göndermeden önce Zengi'nin ona, “*Şayet kaleyi teslim razı olursa, benim adıma ona pek çok iktâlar ve çok miktarda para vereceğimi söyle. Eğer razı gelmezse kaleyi zorla alıncaya kadar muhasarayı kaldırmayacağıma ve ondan sonra kendisini sağ bırakmayacağıma yemin ettiğimi ve o zaman bana karşı seni kim müdafaa edecek dediğimi söyle*” demiştir. Hasan bin Gümüştekin, Sâlim'in razı gelmediğini görünce kendisine “*Zengi, bana karşı seni kim müdafaa edecek diye soruyor*” dediğinde Sâlim bin Mâlik'in cevabı, “*Belek'e karşı seni kim müdafaa ettiyse, beni de o edecektir*” olmuştur (İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 688-689; İbnü'l Esir, XI, s. 103). Bilindiği üzere Belek bin Behram, Münbiç'i kuşattığı sırada kaleden kimin attığı belli olmayan bir ok nedeniyle ölmüş ve Münbiç alınamamıştı. Belek Münbiç'i kuşattığı sırada şehrin hâkimi, kimi kaynaklara göre Hasan bin Gümüştekin idi.

³⁴⁴⁴ İbn Kalânîsi, ss. 156-157. İbn Kalânîsi suçluların kaçtığını ve Câ'ber Kalesi'ne sığındıklarını ve bu sırada hiç kimsenin olanlardan haberdar olmadığını eklemektedir.

söylediler; Zengi'nin adamları bunu duyunca hemen Zengi'nin yanına koşular ve onun öldürülmüş olduğunu gördüler³⁴⁴⁵. İbn Kesir Sâlim bin Mâlik'in, Zengi'nin adamlarına rüşvet vererek onu öldürttüğünü ifade eder³⁴⁴⁶. İbnü'l Adîm ise iki ayrı rivayet olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisine göre Zengi, Yaruktaş isimli hizmetkârına öfkelenmiş ve gün boyu onu azarlayarak tehdit etmiştir. Bir ikinci rivayete göre ise Zengi, hayli içki içtikten sonra uyuyakalmış, bir süre sonra uyandığında ise Yaruktaş ve birkaç hizmetkârını, kendi içkisinden içerlerken görmüştür. Zengi bu duruma öfkelenmiş ve onların cezalandırılmasını emrettikten sonra uyumaya devam etmiştir. Her iki rivayetin sonu aynıdır ve Yaruktaş ile arkadaşları, Zengi'yi öldürmeye karar verirler ve onu uyurken öldürürler³⁴⁴⁷.

Hristiyan tarihçiler de benzer bilgiler vermektedirler. Bar Hebraeus, tıpkı İbnü'l Adîm gibi iki farklı rivayetten bahseder. Bunlardan biri, kaynaklarda genel olarak anlatılan ve Zengi'nin sarhoş olduğu bir sırada üç hizmetkârı tarafından öldürüldüğüdür. Bir diğer rivayete göre ise Zengi, maden ustalarının kendisi için yapmakta olduğu altın bir kâseye bakmakta iken, arkasından yaklaşan hizmetlilerinden birinin onu arkadan vurduğu ve başını kestiği şeklindedir³⁴⁴⁸. Mihael Rabo, yüksek rütbeli komutanlarından birinin Zengi'ye ihanet ettiğini ve bu kişinin Zengi'nin özel hizmetkârlarından biriyle anlaşarak, içki içip sarhoş olduğu bir sırada, iki hizmetkârının Zengi'yi öldürdüğünü söyler³⁴⁴⁹. Papaz Grigor ise pek detaya girmeden, Urfa'nın alınmasının ardından Zengi'nin Câ'ber Kalesi'ne gittiğini ve burada bir gece, kendi adamlarından biri tarafından öldürüldüğünü söyler³⁴⁵⁰. William'ın verdiği hikâyeye de aynıdır ve bu yazar da Zengi'nin Sâlim bin Mâlik'in tertibi sonucu öldürülmüş olduğunu söylemektedir³⁴⁵¹.

³⁴⁴⁵ İbnü'l Esir, XI, s. 104. İbnü'l Esir babasının, Zengi'nin yakınındaki adamlarından birinden şöyle bir hikâyeye duyduğunu bildirir: “*Bu haberi alır almaz hemen yanına koştum. Gittiğimde Zengi henüz ölmemişti ve beni görünce kendisini öldüreceğimi zannederek, şahadet parmağıyla bana işaret yapıp merhamet diledi. Ben de “Ey, Efendim! Bunu size kim yaptı?” diye sordum fakat o, cevap vermeden hemen orada ruhunu teslim etti.*”

³⁴⁴⁶ İbn Kesir, XII, s. 407. İbn Kesir, Kadı İmad isimli birinin, Zengi'nin öldürüldüğünde sarhoş olduğunu söylediğini ifade eder.

³⁴⁴⁷ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, ss. 687-688

³⁴⁴⁸ Bar Hebraeus, II, s. 381. Bar Hebraeus da faillerin kaleye kaçtıklarını ve yaptıklarını anlattıktan sonra kaledekilerin Zengi tarafına seslenerek, “*Uyanın ve cesedi kokmadan efendinizi gömün*” diye bağırıklarını eklemektedir.

³⁴⁴⁹ Michael, s. 669. Mihael Rabo iki suikastçıdan birinin Câ'ber Kalesi'ne, diğerinin ise Rakka'ya kaçtığını söylemektedir.

³⁴⁵⁰ Urfalı Mateos, s. 299

³⁴⁵¹ William of Tyre, XVI, ss. 145-146

Modern araştırmacılar da Zengi'nin, Sâlim bin Mâlik tarafından düzenlenmiş olan bir komplo sonucu öldürülmüş olduğu konusunda hemfikirdirler³⁴⁵². Ancak görüldüğü üzere İbn Kesir dışındaki İslâm kaynakları, hepsi faillerin Câ'ber Kalesi'ne kaçtıkları bilgisine haiz olmalarına rağmen bu detayı vermemekte ve anlattıkları hikâyelerde Zengi'yi öldürenlerin bunu neden yaptıklarına değinmemektedirler. 1234 *Kroniği*'nin ifadeleri de bu noktada İslâm kaynaklarıyla örtüşmekte, diğer Süryani müverrihleriyle ise farklılık göstermektedir. Bu döneme ait kayıtların çoğunu Urfalı Basileos'tan takip ettiğini bildiğimiz 1234 *Kroniği* yazarı ile Mihael Rabo'nun kayıtları arasındaki fark, ikisinden birinin daha başka bir kaynaktan faydalandığını göstermektedir. 1234 *Kroniği*'nin kayıtları ile İslâm müelliflerinin kayıtlarının bir kısmı arasındaki benzerlik kronik yazarının, Zengi'nin öldürülmesi hadisesinin kayıtlarını Müslüman bir yazardan derlemiş olabileceğini göstermektedir.

Zengi'nin bu ani ölümü, ordusu ve iktidarında bir süreliğine karışıklıklar yaşanmasına neden oldu³⁴⁵³. Daha sonra Zeyneddin Ali, Savar ve Selâhaddîn el-Yağısiyanî gibi Zengi'nin önemli komutanları duruma el koydular. Zeyneddin Ali, Şehrizor'da bulunan Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek acele Musul'a gelmesini istedi. Zira İmadeddin Zengi öldürüldüğü sırada yanında bulunan Selçuklu şehzadesi Melik Alparslan, etrafına toplanan bir grup askerle birlikte, yönetimini devralmak üzere Musul'a gitmekteydi. Ancak Seyfeddin Gazi daha erken davrandı, Alparslan'ı yakalayarak hapsetti ve Musul'un idaresini ele geçirdi. Diğer yandan İmadeddin Zengi'nin bir diğer oğlu olan Nureddin Mahmud ise Haleb'e gitmiş ve buranın yönetimini eline almıştı³⁴⁵⁴.

[427] Son Sefer ve Urhoyluların, Kendilerini Yıkıma Götüren Kararı:

Frenk liderlerinin her biri kendi bölgelerinde barış içinde oturuyorlardı. Bir tek kont Cuslin, Urhoy nedeniyle üzgündü ve yapabileceği hiçbir şey yoktu. Ancak, Zengi'nin öldürüldüğünü duyduğu zaman, Müslüman liderlerin ve komutanların arasında çekişmelerin başlayacağını ve böylelikle Urhoy'u ihmal edeceklerini düşünerek çok sevindi. Kışum ve Maraş'ın hâkimi Bagdin de kendisine yardım edecekti ve hazırlıklara başladılar. Diğer yandan Antyukyâ hâkimi Pîtabin ise,

³⁴⁵² Demirkent, Urfa..., II, ss. 152-153; Runciman, II, s. 197

³⁴⁵³ İbn Kalânîsî Zengi'nin ölümü üzerine ordusunun dağıldığını, topladığı tüm zenginliğin yağmalandığını, cesedinin de daha sonra çıkarılıp Rakka'ya götürülmeden önce, burada ve kefensiz olarak defnedildiğini söyler (İbn Kalânîsî, s. 157). Mihael Rabo Zengi'nin ölümünün ardından ordusunun dağıldığını ve dört oğlunun hepsinin farklı yönlere gittiğini ifade eder (Michael, s. 669).

³⁴⁵⁴ İbnü'l Adîm, RHC Or (Fr), III, s. 690; İbn Kalânîsî, ss. 157-158; İbnü'l Esir, XI, s. 106; Bar Hebraeus, II, ss. 382-383; Michael, s. 669; Demirkent, Urfa..., II, s. 153; Runciman, II, s. 197

kendisine itaat etmedikleri için her ikisine de kızgındı ve bu nedenle onlara yardımcı olmadı. Zengi'nin öldürülmesinden kırk gün sonra bahsettiğimiz gibi Bagdin ve Cuslin, hazırlıklarını yaptılar ve ordularını Dalik şehrinde topladılar. Artık Urhoy üzerine yürümeye hazır dılar ve şehri geceleyin alabileceklerini düşündüler.

s.139

Haleb'deki ileri gelenler bu gelişmeyi haber alınca Urhoy liderlerine elçiler gönderdiler ve şu haberi iletiltiler: "Frenkler toplandı. Nereye gedeceklerini bilmiyoruz. Biz şimdi ordularımızı topluyoruz. Eğer Frenkler size doğru gelirlerse, biz de süratle geleceğiz. Sizler, kendinize dikkat edin ve şehri koruyun. Hristiyanlara yemin ettirin ve onlardan (sadakatleri için) rehineler alın." Bu emirler ulaştıktan sonra Hristiyanların arasından, inşaatçı, usta ve demircilerden yaklaşık elli kişi rehine olarak alındı. Bunun yanında şehrin kalelerinde kendilerine lazım olabilecek her türlü ihtiyaç için de hazırlıklar yaptılar.

Frenkler bir Pazar günü, 27 Ekim'de, şehrin (Müslümanlarca) ele geçirilmesinden iki yıl sonra Urhoy önlerine geldiler. Akşam oluncaya kadar kuru bir dere yatağının içinde gizlendiler. Hava kararınca, hazır durumda olan çok sayıda piyade harekete geçti ve şehre batı tarafından yaklaştı. Muhafız bulunmayan bir köşeyi belirleyerek surlara tırmandılar ve aşağı sarkıttıkları iplerle diğerlerini de yukarı çıkardılar. Muhafızlar onları fark edince, onlarla çatıştılar ve muhafızlardan bazılarını öldürdüler, bazılarını da surlardan aşağı attılar. Çığlıklar duyuldu ve büyük bir gürültü oldu. Surların üzerindeki Frenkler bağırarak Allah'a şükrettiler. Biraz ileride pusuda bekleyen ordu onların seslerini duydu ve bulundukları yerlerden fırlayarak, kalabalık bir şekilde şehre doğru harekete geçtiler. Frenkler, gecenin üçüncü saatinde şehre ulaştılar ve kapılara hücum ederek su kaynağının yanındaki batı kapısı açtılar ve Frenk atlıları ve piyadeleri şehre girdi. Akılsız ahmaklar, şehrin kalelerindeki muhafızlarla savaşmayı bıraktılar ve evleri ve dükkânları yağmalamaya giriştiler.

s.140

Hem Müslümanların hem de Hristiyanların evlerinin ve dükkânların kapılarını kırıp yağmaladılar ve bulabildikleri her şeye el koydular. Şehirdeki Müslümanlar bu yaşanan felaketi görünce kalelere sığınmak için koşuşturmaya başladılar. Kalelerin kapıları açıldı ve bu insanlar çocukları ve mallarıyla birlikte içeri alındılar. Şehrin daha önceki fethinde Frenklerin yaptığı kötülüğü yapmadılar. Zira o zamanda kalelerin kapıları açılmadığı için çok sayıda insan boğularak ya da ezilerek ölmüştü.

Müslümanlardan pek çoğu, surlardan atlayarak Harran'a kaçtı, zira peşlerinden de onları kimse takip etmemişti. Sabah olduğunda Kont,

Süryanilerin metropolitine haber göndererek, kalelere yapılacak saldırı için savaş araçlarının hazırlanmasını istedi. Hazırlıklar yapıldı ve aşağı kaleye şiddetli bir saldırı başlatıldı. Ne var ki bu kale yüksek ve güçlü bir yapıda olduğu için hiçbir sonuç elde edilemedi. Daha güçlü olan üst kalede ise çok fazla insan toplanmış olduğu için oraya saldıramadılar. Bu şekilde şehrin pes etmesi altı gün kadar sürdü. Frenkler şehrin kalelerini alamayacaklarını ve düşmanlarının her yönden kendilerine kolayca ulaşabileceklerini görünce paniğe kapıldılar ve çok korktular. Urhoylular Türklerin korkusundan her gece, Abgar Manastırı'nın yanındaki Frenk kampının çevresinde toplanıyorlardı. Sonra bir Cumartesi günü düşman tarafından bir casus geldi ve Cuslin'e, "Haleb ve Mabug'dan gelen Türkmenler ve çok sayıda milletten oluşan büyük bir ordu geldi. Şu anda tepelerde saklanıyorlar, yarın sizlerin etrafını çember gibi saracak. Şehirdekiler onlara saldırmaya ve yok etmeye hazır da olsalar, buna karşı sen ve yanındakiler yine de dikkatli olun" dedi.

s.141

Cuslin bunları duyunca korkudan sersemledi. Kalabalık Türk ordusu gelir de şehrin güneyindeki düzlüklere ve tepelere yayılırsa ne yapacağını bilmiyordu. Frenkler, kalelerdeki Müslümanlara ve güney düzlükleri ile tepelerde bulunan Türklere hissettirmeden, şehirden gece vakti gizlice ayrılmaya karar verdiler. Peki, binlerce insan, at ve hayvanı hiç kimseye fark ettirmeden tek bir kapıdan nasıl çıkaracaklardı? Eğer gündüz çıkarlarsa zaten görüleceklerdi. Böylelikle gecenin üçüncü saatine kadar beklediler ve sonra Saatler Kapısı olarak bilinen kuzeydeki kapıyı açtılar. Ordu dışarı çıkmaya başladı. Orada kadınları ve çocuklarıyla toplanmış olan Urhoylular, Frenklerin ayrıldığını ve kendilerini dinsiz zorbaların ellerine bıraktıklarını görünce dehşetten titrediler. Şehirde büyük bir panik başladı, kadınlar ve çocuklardan acı dolu feryatlar yükseldi. Anneler çocuklarını çağırıyor ancak yanıt alamıyordu. Kaybolan çocuklar orada burada dolanıyor ve acı feryatlarla annelerine sesleniyorlar ancak onları kimse bulamıyordu. Çok sayıda insan ve at başıboş biçimde sağa sola koşuşturuyor, yere düşüyorlar, atların ve diğer hayvanların toynakları altında eziliyorlardı. Gece karanlıktı ve hiç ışık yoktu. Böylece hepsi birden, kendilerini Saatler Kapısı'na götürecek cadde boyunca koştular. Zırhları içindeki askerler, atlar ve diğer hayvanlar, kadınlar, gençler ve çocuklar birbirlerine karışmışlar ve birbirlerini acımadan itiyor ve ezip geçiyorlardı. Frenklerin şehirden ele geçirmiş olduğu sığırlar, katırlar ve taylar yere düşüyor ve kimse onları ayağa kaldıramıyor ve yüklerini alamıyordu.

s.142

Çocuklar onların arasında sıkışıyor ve feci şekilde hayatlarını kaybediyorlardı. Bu şekilde şehrin tüm caddeleri insanlar ve hayvanlarla dolmuştu. Kadınlar, çocuklar ve gençler ayaklar altında korkunç biçimde eziliyorlar ve onlara

uzanacak bir yardım eli bulunmuyordu. İşte onların kaçma çabası böyle acıklı bir hal aldı. Onlar, içi malzeme ve ihtiyaçları olan her şeyin olduğu evlerini, kapıları açık, ışıkları yanık ve yatakları hazır vaziyette bırakmak zorunda kaldılar.

İmadeddin Zengi'nin ölümü, hâkimiyeti altındaki topraklarda kısa süreli bir iktidar boşluğu yaratmıştı. Her ne kadar iki oğlu, Nureddin ve Seyfeddin süratle hareket ederek biri Haleb, diğeri de Musul'un hâkimiyetlerini ele geçirmişlerse de bu kısa boşluk, Zengi'nin ölümü üzerine, devletin dağılacağını bekleyen düşmanları için bir fırsat teşkil etmişti. Şam'daki Muineddin Unur, hızla çıkarak Baalbek'i almış, Humus ve Hama şehirlerini de vassali konumuna getirmişti. Artuklular, Zengi'nin evvelce kendilerinden almış oldukları pek çok kaleyi tekrar ele geçirmişler, II. Joscelin de kaybettiği Urfa için harekete geçmişti. Diğer yandan Antakya hükümdarı Raymond ise ani bir baskın yaptığı, Haleb şehrinin surları önünde görünmüştü³⁴⁵⁵.

M. 1146 yılının Ekim ayı sonlarında³⁴⁵⁶ II. Joscelin, vassali olan Maraş ve Keysun senyörü Baudouin ile birlikte fakat yine Antakya hâkimi Raymond'un yardımından yoksun bir vaziyette, süratli davranmak ve etraftan görülmemek için az bir kuvvetle Urfa önlerine geldi³⁴⁵⁷. Kaynakların bildirdiğine göre II. Joscelin Urfa Ermenilerini ve onların vasıtasıyla Urfa'daki diğer Hristiyan halkı kendi yanına çekmeyi başarmıştı³⁴⁵⁸. Şehrin önüne gelen Frenk ordusundan bir grup, içerideki Ermenilerin surlardan sarkıttıkları ipler ve merdivenler vasıtasıyla geceleyin şehre girdi. İçeri giren bu grup, şehrin batı tarafındaki kapıyı açtı ve dışarıda beklemekte olanların içeri girmelerini sağladı. Ardından şehirde bir kargaşa meydana geldi ve bu

³⁴⁵⁵ Runciman, II, s. 197

³⁴⁵⁶ 1234 *Kroniği* İmadeddin Zengi'nin *Kutsal Haç Bayramı* gecesini yani 15 Eylül tarihinde öldürüldüğünü, Joscelin'in de onun ölümünden kırk gün sonra Baudouin ile birlikte Dülük'te ordularını topladığını söylemektedir. Bu bağlamda aradan aşağı yukarı 40 günlük bir süre geçmiş olduğu anlaşılmakta ve bu nedenle yazarın verdiği 27 Ekim tarihi doğru görünmektedir. Bar Hebraeus da Ekim ayını zikretmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 383). Mihael Rabo hadisenin Kasım ayında cereyan ettiğini söyler (Michael, s. 670). Papaz Grigor, AA.593/M.14 Şubat 1144-12 Şubat 1145 yılı kayıtlarında Raymond ve II. Joscelin hakkında birtakım bilgiler verdikten sonra, aynı yılda olduğunu beyan ettiği Zengi'nin Urfa'yı almasının haberini verir. Papaz Grigor, bu tarihten bir yıl sonra Zengi'nin öldüğünü söylemektedir. II. Joscelin'in Urfa'ya gelişinin tarihi için ise Zengi'nin ölümünden üç yıl sonrasını gösterir ki bu tarih, aşağı yukarı M.1148 yılına tekabül etmekte ve yazar tarihlemeyi, iki yıllık bir hatayla yapmaktadır (Urfalı Mateos, s. 299). İbn Kalânisî'nin verdiği tarih, Mihael Rabo'yu destekler niteliktedir. Müverrih hadisenin H.541 yılının Cemaziyelahir ayında (8 Kasım-7 Aralık 1146) meydana geldiğini bildirir (İbn Kalânisî, s. 158). Herhangi bir tarih vermeyen ancak hadiseyi H.541/M.1146-1147 yılı olayları arasında veren İbnü'l Esir, bu hadisenin Zengi'nin öldürülmesinin ardından gerçekleştiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, ss. 106-107).

³⁴⁵⁷ Demirkent, Urfa..., II, s. 153; Runciman, II, s. 197. Runciman Raymond'un, seferin kötü planlandığını gerekçe göstererek yardım etmeyi reddettiğini ifade eder ve bu konuda onu haklı görür.

³⁴⁵⁸ William, Nureddin'e bağlı küçük bir garnizonun olduğu Urfa şehrinin nüfusunun çok büyük bölümünü Hristiyanların oluşturduğunu ve bunların Joscelin'e gizlice haber göndererek, onu Urfa'ya çağdırdıklarını ifade eder (William of Tyre, II, XVI, s. 158).

sırada Frenkler, önlerine çıkan Müslümanların hepsini öldürdüler. Kurtulabilenler, şehirdeki Türk garnizonu ile birlikte iç kaleye çekildi³⁴⁵⁹. Haçlı liderleri, bu başarılarının haberini her yana duyurmak ve kendilerine şehri muhafazaya yardım etmeye gelinmesi için her yöne haberciler gönderdiler³⁴⁶⁰. Ancak bu sırada haber Nureddin'in de kulağına gitmişti. Kısa bir süre sonra Joscelin'e, Haleb'de bulunan Nureddin'e haber iletildiği ve Nureddin'in, Urfa'ya doğru yolda olduğu haberi geldi³⁴⁶¹. Bu haber Haçlılar arasında paniğe neden oldu. Zira az sayıda adamla şehri ele geçirmişlerdi ve şehir halkı içinden, kendilerine katkıda bulunabilecek askeri becerisi olan insan neredeyse yok gibiydi.

Nureddin Mahmud Zengi, bir rivayete göre Joscelin'in şehri ele geçirmesinden beş gün sonra, Runciman'a göre 2 Kasım günü Urfa önüne geldi³⁴⁶². Dışarıda Nureddin, içeride ise iç kaledeki garnizon arasında sıkışıp kalan Haçlılar ne yapacaklarını bilmez halde kaldılar. Nihayetinde hızlı bir çıkış hareketiyle kuşatmayı yararak kaçmayı denediler. Fakat *1234 Kroniği*'nin son derece güzel detaylarla ve canlı tasvirlerle betimlediği üzere Urfa halkı, belki de yaptıkları ihanetin bedelini ödemenin korkusuyla, Haçlıların peşine takıldı³⁴⁶³.

Metnin bu noktasından itibaren Süryani yazarlar, Urfa halkının kaçma girişimini ve bu sırada yaşanan acı hadiseleri, başka hiçbir kaynakta yer almayan ayrıntılarla vermektedirler³⁴⁶⁴. *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgilere bakıldığında

³⁴⁵⁹ William'a göre Türk garnizonu zaten iç kalededir ve Urfa halkı, Joscelin'e gönderdikleri haberde bunu bildirmişler ve şehrin adeta halka terk edilmiş bir vaziyette olduğunu söylemişlerdir (William of Tyre, II, XVI, s. 158).

³⁴⁶⁰ William of Tyre, II, XVI, s. 159

³⁴⁶¹ Bar Hebraeus Nureddin'in 10 bin kişilik bir orduyla geldiğini söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 383). İbnü'l Esir, Haçlıların Urfa'ya girmesi üzerine Seyfeddin Gazi'nin de şehre bir ordu gönderdiğini, ne var ki Nureddin'in şehri ele geçirdiğini öğrendiğinde bu ordunun geri döndüğünü söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 107).

³⁴⁶² Urfalı Mateos, s. 299; Demirkent, Urfa..., II, s. 154; Runciman, II, s. 198. Joscelin Urfa önüne 27 Ekim gecesi gelmiş, 28 Ekim sabahı şehir ele geçirilmiştir. Bu tarihten beş gün sonrası (şehrin ele geçirildiği günü hesaba katmazsak) 2 Kasım tarihine denk gelmektedir; bu nedenle iki ifade de doğru kabul edilebilir.

³⁴⁶³ William, şehri kuşatan ve kapıları tutan Türklerin, tüm Hristiyanları ölümle tehdit ettiklerini söyleyerek, çaresiz kalan Urfa Hristiyanlarının, “ölümden kötü kader yoktur” düşüncesiyle ve tüm tehlikesine rağmen, şehirden çıkma planını kabul ettiklerini ifade etmekte ve şehirden kaçma kararını belli bir unsura bağlamadan topluca alınmış bir karar olarak görmektedir (William of Tyre, II, XVI, s. 158). Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Haçlıların, Urfa halkını bir araya topladıklarını ve onları kendileriyle birlikte şehirden çıkmaya zorladıklarını, bu şekilde kalabalığın arasına karışarak, kuşatmayı yarıp çıkabileceklerini düşündüklerini söyler. Mihael Rabo Haçlıların halkı kendileriyle birlikte gelmeye mecbur etmek için, evlerini yaktıklarını da söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 383; Michael, s. 670).

³⁴⁶⁴ Bar Hebraeus'da ve hem ondan hem de *1234 Kroniği*'nden daha uzun ve detaylı biçimde Mihael Rabo'nun kayıtlarında da hadisenin bu ve bundan sonraki safhaları için benzer acıklı ifadeler yer almaktadır.

Haçlıların önce, şehirdeki halkı da yanlarında götürmeyi düşündükleri anlaşılır. Ne var ki Türkler şehrin tüm kapılarını tutmuştur ve çıkış hareketi ancak ve ancak tek bir kapıdan yapılmalıdır. Burada da şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır ki, kendileriyle birlikte o kadar insan ve hayvanı tek bir kapıdan çıkarıp götürmeleri çok zor olacaktır. Bu sebeple Joscelin ve Baudouin, halkı şehirde bırakıp kendileri kaçmayı düşünmüş olmalıydılar. Bunun için de gecenin ilerleyen saatlerini, halkın uykuda olduğu uygun bir zamanı beklemişlerdir. Fakat hesaba katmadıkları şey, dışarıdaki kuşatmacıların varlığı nedeniyle huzursuz olan halkın uyumamış olmasıdır ve halk Frenklerin şehirden çıkmaya hazırlandıklarını görünce, can havliyle onların peşine takılmıştır.

[428] Frenklerle Birlikte Çıkmaya Kalkışan Halkın Başına Gelen Feci Olaylar:

Frenklerin ordusuyla birlikte şehirden çıkmak için onlara katılan halk, İtiraççılar Kilisesi'nin önündeki bir kule, yani tek başına duran bir sütunun etrafında toplandılar. Türkler de gelip etraflarını bir çember gibi sardı ve üzerlerine şiddetli bir ok yağmuru başlattı. Ardından halkın içine girerek kasaplar gibi onları katletmeye başladılar. Öyle ki, çıkan sesler, ağaç kesen baltaların seslerini andırıyordu. Karanlık gecenin içinde büyük bir kargaşa yaşıyor ve Hristiyan ile Türk, birbirinden ayırt edilemiyordu. Frenk askerleri de halkın içine karışmış, korkudan her biri kendisini saklamaya ve kalabalığın ortasına ulaşmaya çalışıyordu. Frenklerin liderleri ve komutanları, ayakları üzerinde feryat ederek onlara sesleniyordu: "Tanrı aşkına! Halkın içinden çıkın ve erkek gibi savaşın, yoksa hepimiz kaybedeceğiz." Atlılar atlarından inerek halkın etrafını çevirdiler ve öylece beklediler. Sabah olunca Bagdin ve Cuslin kontrolü sağladılar ve Bagdin, halkın önüne geçti. Cuslin arkadan onu takip ediyor, piyadeler de halkın sağından ve solundan ilerliyorlardı. O acıklı Pazar günü, Mor Gregorios bayramının kutlanacağı gün, hep birlikte sessizce Şamişat yoluna koyuldular.

s.143

Etraflarını çevirmiş bulunan binler, on binler kalabalığındaki sayısız düşman, halktan ve askerlerden çok kişiyi öldürdü. Ancak askerler yine de yiğitçe savaştılar ve Türklerin halkın bulunduğu yere yaklaşmasına mâni oldular. Onların hepsi cesur okçulardı. İşte bu şekilde endişe ve tehlike içerisinde ilerlemeye devam ettiler. Acıyla boğuşan Urhoy halkının bu kötü ve perişan görüntüsünü kim anlatabilir? Hepsi ayakları çıplak vaziyette taşların, çaluların, diken ve çivilerin üzerinde yürüyordu. Ayakları bıçaklarla kesilmiş gibiydi ve kendi kanlarının üzerinde ilerliyorlardı. Birbirlerine karışmışlardı ve üzerlerine yağmur gibi yağın okların korkusundan biri diğerine yüklenerek düşmesine

neden oluyordu. Biri zayıftı ve düştü, diğeri güçlüydü ve güvenli yere doğru koştu; bir başkası düşüyordu ve kendini doğruya doğru uzatıyordu. Takipçiler geliyor ve onları koyun gibi boğazlıyorlardı. Çocuklar ve bebekler, çıplak ayaklarla acı içinde dikenlerin arasında koşuşturuyor ve sivri dikenler onların her yerini yaralıyordu. Dilleri susuzluktan dışarı sarkmış ve ağızları ödağacı gibi acıydı. Sıkışmışlar, kalabalığın içinde ezilmiş, atların ayakları altında çiğnenmişlerdi. Bununla birlikte gittikleri yolda önlerinde sık çalılıklar ve ağaçlık bir alan vardı ve düşmanlar bunu ateşe vererek hem önlerinden hem de çevrelerinden yollarını kapattı. Yanmış ayaklarıyla ateşle mücadele etmeden dönüp gidebilecekleri başka bir yön yoktu.

s.144

Bu belayla günün dokuzuncu saatine kadar uğraştılar. Etraflarını çeviren düşmanlar tüm gece ve gündüz boyunca hem onlarla savaşmış hem de onları takip etmişlerdi. Sonra geri dönmeye hazırlandılar; zira Frenklerin sivilleri bazı kalelere bırakarak kendilerine saldırmalarından endişe ediyorlardı. Bir kısmı da gidip şehri yağmalamak istemekteydi. Çünkü biliyorlardı ki şehrin kalelerinde çok sayıda adam bulunuyordu ve bunlar çıkıp şehrin zenginliklerini ve mallarını yağmalayabilirlerdi. Bu nedenle düşmanlar toplandı ve hazırlanıp geri döndüler. Halkın etrafında az sayıdaki Türkmen'den başka kimse kalmamıştı.

Hristiyanların şehirden çıkmaya kalkışmalarıyla birlikte ilk çatışmaların henüz şehrin içerisinde yaşandığı anlaşılmaktadır³⁴⁶⁵. Mihael Rabo insanların şehir kapısına ulaştıkları sırada, sivil halk ile Haçlıların birbirini sıkıştırdıklarını, o sırada iç kaleden inen Türklerin bunlara saldırdığını söyler. Mihael Rabo burada, ilk saldırıda ölenlerden daha fazla sayıda insan ve hayvan öldüğünü belirtmektedir³⁴⁶⁶. Yine de topluluğun önemli bir kısmı, şehrin kapısından çıkmayı başarmış ve Samsat'a gitmek amacıyla Fırat Nehri'ne yönelmişti. Ne var ki Nureddin'in ordusu bu kalabalığın karşısına çıktı. İç kaleden çıkan garnizonun arkadan saldırdığı kalabalığa Nureddin'in ordusu da önden saldırdı ve şehirden kaçmaya çalışan bu gruba ağır kayıplar verdirdiler.

³⁴⁶⁵ 1234 Kroniği'nin bahsettiği ve İtiraflılar Kilisesi'nin yanındaki kulede cereyan ettiğini söylediği savaş, İbn Kalânisî'nin kayıtlarında da yer alır. İbn Kalânisî, bahsi geçen kulenin Joscelin ve ona bağlı olan 20 kadar atlı tarafından tutulduğunu, kulenin yıkılması sonrasında Joscelin'in bir yolunu bularak kaçmayı başardığını söyler (İbn Kalânisî, s. 159).

³⁴⁶⁶ Michael, s. 670. Mihael Rabo ayrıca, kiliselere sığınanlar ve sakat ya da yaşlı olanların da bulundukları yerde öldürüldüklerini söylemektedir.

[429] Frenklerin Yanlış Kararı Sonucu Tamamen Bozguna Uğramaları ve Urhoyluların Perişan Olmalarına Dair:

Sonra Frenklerin aklına kötü ve ölümcül bir fikir geldi ve etraflarında bulunan Türklere saldırmaya karar verdiler. Topluluğun arkasında bulunan Kont Cuslin ve beraberindekiler, sol, yani batı tarafındaki Türklere hücum ettiler. Onların saldırdığını gören Bagdin de sağ tarafa doğru hamle yaptı. Frenk atlıları karmakarışık ve düzensiz şekilde hareket ettiler. Türkler oraya buraya dağılarak onların önlerine geçmelerine izin verdiler ve ardından onlara arkadan saldırarak dağıttılar. Frenkler ne topluluğun yanına ne de birbirlerine tekrar dönemeyeceklerini anladılar ve her biri ümitsizce kendi yoluna kaçmaya çalıştı. Mızrak ve kalkanlarını ve üzerlerindeki tüm silahları fırlatıp attılar.

s.145

Hatta onların eline geçeceği korkusundan ellerindeki kılıçlarını bile attılar. Yaklaşık iki bin³⁴⁶⁷ civarında piyade, sol taraflarında bulunan ve Kartal Tepesi olarak bilinen, yakındaki harabe bir kaleye ulaştılar³⁴⁶⁸. Onlar Urhoy'un cesur gençleri ve çocuklarıydılar. Kadınlar, çocuklar ve bebekler yağmaya ve köleliğe teslim edildiler. Cuslin okla kalçasından yaralandı ve dehşet içinde Şamişat'a kaçtı. Genç ve yakışıklı, daha önemlisi başarılı savaşçı Bagdin ise bu felaket esnasında, aldığı ok ve kılıç yaraları nedeniyle öldü ki o sırada onun kim olduğu bilinmiyordu. İlk savaştan kaçmayı başaran çok sayıda rahip, diyakoz ve keşiş de bu olay sırasında öldürüldü. Türkler şehri tamamen ele geçirdiler ve Cuslin, Bagdin ve tüm şehir halkının mallarına el koydular.

Türklerin sağ ve solundan takip ederek sürekli saldırdıkları grup, ok yağmuru altında ilerlemeye çalışırken Joscelin, daha etkili mukavemet gösterebilmek için saldırı emri verdi. Ancak saldırıları geri püskürtüldüğü gibi Haçlı ordusunda panik çıktı ve dağıldılar. II. Joscelin'in yaralandığı ve adamlarının yardımıyla, güçlükle Samsat'a ulaştığı olaylar sırasında halktan ve Haçlı askerlerinden çok sayıda insanla birlikte, Maraş ve Keysun senyörü Baudouin de öldürüldü³⁴⁶⁹; kadın ve çocuklar çoğunlukta olmak üzere çok sayıda insan da esir alındı³⁴⁷⁰. Süryani kaynakları az sayıda insanın civardaki harap bir kaleye sığınarak kurtulmayı başardıklarını söylemektedir³⁴⁷¹.

³⁴⁶⁷ Bar Hebraeus'a göre bin kişi (Bar Hebraeus, II, s. 384).

³⁴⁶⁸ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu kalenin ismini Yıldız Kalesi olarak verir (Michael, s. 671; Bar Hebraeus, II, s. 383).

³⁴⁶⁹ Kaynaklar öldürülen Baudouin'in cesedinin bulunamadığını söylerler.

³⁴⁷⁰ Mihael Rabo Urfa'nın her iki alınışında (M.1144-1146) toplamda 30 bin kişinin öldüğünü, 18 bin kişinin esir edildiğini söylemektedir (Michael, s. 671). Bar Hebraeus ise ölü sayısını Mihael Rabo ile aynı verirken esir sayısını ise 46 bin kişi olarak vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 383).

³⁴⁷¹ Bar Hebraeus, Frenk atlılarının pek çoğunun kaçtığını, kaçamayan piyadelerin ve onları takip eden çok sayıda sivilin *Yıldız Kalesi* olarak isimlendirilen bir yere sığındıklarını söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 383). Mihael Rabo'nun eserinde de aslında aynı isim verilmektedir. Ancak eserin

[430] Şehrin Son Ele Geçirilişi Sırasında Yaşanan Yıkım, Yağma ve Diğer Kötü Hadiselere Dair:

Türkler ve çeşitli başka kavimler, bu ünlü şehre girerek hâkimi oldular. Bu şehir Selevkoslar döneminde kurulduğu zamandan beri yani bin dört yüz altmış yıldan beri yağma görmemişti. Sadece ilk fethedildiği zaman iki gün süren bir tahribat ve yağma olmuştu ve o da Zengi'nin emriyle çabucak yasaklanarak şehir korunmuştu.

s.146

Sonra herkes evlerine ve mallarına geri dönmüştü. Ancak bu defa sadece iki gün değil tüm yıl boyunca sürdü ve yağmacılar, şehirde dolaşarak her yeri kazıyorlar, gizli yerleri ve evlerin çatılarını arıyorlardı. Bu şekilde, Babaların ve Yaşlıların zamanından kalan çok sayıda değerli eşyaya ulaştılar. Öyle ki, bunların hiçbirinden şehir halkının da haberi yoktu.

[431] Bu Zorlu İşgal Döneminde Eski Süryani Kilisesinde Ortaya Çıkarılanlar ve Aynı Dönemde Yaşanan Birtakım Yağma Hadiselerine Dair:

Bu aramalar sırasında, artık Katolik Kilisesi olarak kullanılan bizim eski Süryani Kilisemizin gizli kalmış yerlerinde büyük bir zenginlik ve kiliseye ait taşınabilir mallar buldular ve çıkardılar. Bunların içinde haçlar, İnciller, kadeh ve tabaklar, tütsü kapları ve büyük Murun kapları bulunmaktaydı. Ayrıca hepsi altın kaplama gümüşten başka eşyalarla birlikte, krallara ait örtüler, kıyafetler, sunaklar, amforalar bulundu. Bunlarla birlikte eski krallar ve liderler zamanında toplanarak buraya konulmuş başka eşyalar da vardı. Bu eşyaların çoğu o dönemlerde, İliyo isimli inançlı biri ve yine haça iman etmiş Kimos diye bilinen biri tarafından başkentten gönderilmişti. O zamanlar başkentte Urhoy kiliselerine özel bir önem verilmekte ve yıl boyunca kiliselere, manastırlara ve düşkün durumdakilere çok miktarda altın gönderilmekteydi. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi bu yardımlar gizli biçimde yapılmaktaydı. İşte böylece Urhoy şehri tahrip edildi, orada yaşayanların pek çoğu arazilerini bırakıp gitmek zorunda kaldı.

Nureddin'in ordusuyla Urfa önüne geldiğini gören ve yaptıkları ihanetin bedelinin ağır olacağını düşünen Urfa halkının korktuğu başına gelmişti ve bu hadiseden önce, şehirde yoğun bir nüfusa sahip olan Hristiyan halk neredeyse yok

Fransızca tercümesini yapan Chabot bu ismi, *Kaukeba* olarak vermiş (Michel le Syrien, III, s. 271), bu eseri İngilizceye tercüme eden Moosa da aynı ifadeyi kullanarak, kalenin ismini *Kawkab* olarak vermiştir. Bar Hebraeus'un vermiş olduğu ismi ipucu olarak değerlendirdiğimizde, bu kelimenin Süryanice *yıldız* anlamına da gelen ܟܐܘܟܒܐ (kawkab) olduğunu görmekteyiz.

olmuştu. Olayın ardından şehre dönen galipler, bu defa yalnızca halkı değil fakat şehri de ağır biçimde cezalandırdılar. Bildiğimiz gibi M.1144 yılında İmadeddin Zengi Urfa'yı aldığı anda yağmaya izin vermemiş, yapanların da aldıklarını iade etmesini emretmişti. Bu sefer böyle bir şey olmadı ve 1234 Kroniği ile Mihael Rabo'nun ifadelerinden anladığımız kadarıyla şehir, öylesine bir yağmaya maruz bırakıldı ki, Urfa'da neredeyse açılmamış kapı, altına bakılmamış bir taş kalmamıştı. Bu bilgi yalnızca yerli Hristiyan kaynaklarında geçmemektedir; İslâm kaynakları da Urfa'nın bu defa yağmalandığını söylerler³⁴⁷²

s.147

[432] İşgalden Kaçanlar ve Öldürülenler; Diğer Bölgelerde Urhoyluların İyi Karşılanaası Hakkında:

İşgal ve yağmadan kaçmak isteyen bazıları bu bahsettiğimiz kaleye sığındı³⁴⁷³. Hava kararınca da beşerli ve onarlı gruplar halinde dağıldılar; bazıları yakalandı, bazıları ise yakın olduğu ve gitmesi kolay olduğu için, o dönemde Frenklerin elinde bulunan Şamişat'a kaçmayı başardı. Ermenilerin piskoposu yakalandı ve Haleb'de esir olarak satıldı. İsmi zikrettiğimiz Süryanilerin piskoposu Basileos Şamişat'a kaçanların arasındaydı. Şehirde halkla birlikte olan rahiplerin az bir kısmı kaçabildi; bunlardan bazıları öldürüldü, bazıları ise esir olarak alındı.

Başrahip, daha doğrusu baş hizipçi Abdun, kilisenin büyük bölücüsü, gece vakti kaçmak isterken şehrin kapısının dışında yakalandı. Oradaki bir hendeğe düştü ve Hristiyanların kendisini tutup yukarı çıkaracakları beklentisiyle "Kim beni dışarı çıkarırsa benden yüz dinar alır" diye seslendi. Ancak hendeğe Türklerden biri indi ve onu orada öldürerek altın kesesini ve yanındaki eşyalarını aldı. Abdun'un cesedi ise köpeklere yem oldu ve ruhu ebediyen ceza çekmeye gitti. Eğer Tanrı birinden yüz çevirirse, cehennem onun için ebedi olur. Esaret ve yağmadan kaçmayı başaranlar uzun süre, esir edilmiş olan akrabalarını bulmak için dolaşıp durdular.

Bu dönemde Fırat'ın doğusundaki Hristiyanlar, başta Mardin, Şabaktan ve Sibabrek olmak üzere merhamet, sevgi ve insancılıkla ııldamaktaydı. Tanrı onların hepsine merhamet etsin. Onlardan Mardin piskoposu ve aslen Urhoylu

³⁴⁷² İbn Kalânisi, s. 159. İbnü'l Esir, hadisenin ardından Urfa'da neredeyse hiç Hristiyan kalmadığını belirtir ve halkın bir kısmının, şehrin İmadeddin Zengi tarafından yağmalandığını zannettiğini ancak gerçeğin böyle olmadığını, Urfa'nın asıl yağmalanmasının bu hadisenin ardından yaşandığını söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 107).

³⁴⁷³ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un *Yıldız Kalesi*, 1234 Kroniği'nin Kartal Tepesi olarak isimlendirdiği yer.

olan faziletli Mor Yuhanon³⁴⁷⁴ için söylenen methiyeler kelimelerin de ötesindedir. Onun hatırası Urişlem³⁴⁷⁵ üzerine kazınmıştır. Fırat'ın batısında ise Hristiyanlarda merhamet yoktu. Başta rahipler, keşişler ve piskoposlar arasında olmak üzere sadece günahkârlık, inatçılık, kalın kafalılık ve kötü düşünceler vardı.

Yazar metnin bu bölümünde, savaştan sağ kurtulanların akıbetleri hakkında bilgiler verirken, Ermeni ve Süryanilerin piskoposlarının başına gelenleri de aktarmaktadır. Bununla birlikte, önceki bölümlerde son derece sert ifadelerle eleştirmiş olduğu ve *hizipçi* olarak nitelediği Abdun'un, bu kargaşada öldürülmüş olmasını ve ölüm şekliyle birlikte cesedinin başına gelenleri, Tanrı'nın ona verdiği bir ceza olarak göstermekte ve ifadelerinden de bu durumdan hoşnut olduğu ve Abdun'un lâıyğını bulduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca yazar bu dönem için Hristiyanları, Fırat'ın doğusu ve batısındakiler olarak ayırmaktadır. Bu ayrımla birlikte yazar şüphesiz, Fırat'ın batısındakileri yani Latinler ve muhtemelen Romalıları da içine katarak günahkâr, inatçı, kalın kafalı ve kötü düşünceli olarak görürken, kendisinin de mensup olduğu Antakya Kilisesi Ekolü'nü, aslen Urfalı olduğunu söylediği Mardin Metropolitisi Yuhanon'un şahsında yüceltmektedir.

s.148

[433] Frenk Krallarının Hristiyanlara Yardım Etmek İçin Bölgeye Doğru Harekete Geçmelerine Dair³⁴⁷⁶:

(AG) 1458 yılında, Urhoy'un son fethinden sonra, Almanların ve Frenklerin kralları, beraberlerindeki 395 bin kişilik orduyla harekete geçti ve deniz yoluyla Yunanlıların başkentine ulaştı. Yunanlıların imparatoru, onları karşıya geçirdi ve yanlış yola sevk etti. Yanlarına vermiş olduğu rehberler onları yanlış yönlendirerek ne su ne de başka bir ihtiyaçlarını giderebilecekleri yerlere yönlendirecekti. Konstaninopolis'ten ayrıldıktan on gün sonraki on günlük yolculuklarında ne bir ev ne de herhangi bir şeyi temin edebilecekleri köylere rastlamadılar. Dahası, suları da tükenmişti. Rehberler onları kupkuru bir çöle götürmüştü ve nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Bunun yanında rehberler bir gece vakti onları bırakıp gitti, üstelik Kapadokya'daki Türklere de ihbar etti.

³⁴⁷⁴ (ö:12 Temmuz 1165). Aslen Urfalı olan dönemin Mardin metropolitidir. Urfa'nın Zengi tarafından ele geçirilmesini ilahi nedenlere bağlayanlara bir reddiye yazmış ve bunun, şehri muhafaza edecek bir ordu olmadığı için yaşandığını ileri sürmüştür. Süryani Kilisesi ve literatüründe önemli bir yere sahiptir. Detaylı bilgi için bkz, Barsoum, s. 142. Mihael Rabo, eserinin içerisinde Yuhanon'un, Urfa'nın düşmesi ile ilgili mektubu üzerine o dönemde yapılan tartışmalar hakkında bilgiler vermektedir (Michael, s. 670).

³⁴⁷⁵ Urfa olmalıdır.

³⁴⁷⁶ Bu bölüm daha önce ele alındığı için burada değerlendirme dışı bırakılmıştır (Bkz, [408] no'lu paragraf).

Melik Mes'ud, beraberindeki kalabalık orduyla geldiğinde onları çölde açlık ve susuzluktan perişan olmuş bir vaziyette buldu. Üzerlerine atıldılar ve pek çoğunu kılıçtan geçirdiler. Onların birçoğu da açlık nedeniyle öldü. Frenk ve Alman kralları, yanlarında az bir kuvvetle deniz kıyısına kaçarak Anşalyā'ya ulaştılar. Oradan da her şeylerini kaybetmiş vaziyette bir gemiyle Anşyukyā'ya gittiler. Türkler, onlardan aldıkları çakıl taşı gibi sayısız altın ve gümüş sayesinde çok zengin oldular.

Kısa bir süre sonra, ismi Anfuş³⁴⁷⁷ olan bir başka kral harekete geçti ve deniz yoluyla Akka'ya ulaştı. Beraberinde eşi, çocukları ve bin atlı bulunuyordu. Anfuş, Trablus kontunun yakın bir akrabasıydı.

s.149

Kont, Anfuş'un kendi topraklarına ortak olabileceğinden korktu ve hizmetkârlarından birini ölümcül bir zehirle ona gönderdi. Hizmetkâr zehri verdi Anfuş öldü.

[434] Frenklerin Darmsuq üzerine seferi:

Bu dönemde Urişlem kralı Bagduin³⁴⁷⁸ idi. Urişlem'de Almanların kralı ve diğer Frenk krallarıyla bir araya geldi ve birlikte Darmsuq şehrini kuşatma kararı aldılar. Darmsuq'a geldiklerinde şehri kuşattılar ve özellikle Almanlar şehre karşı yoğun bir saldırı başlattılar. Şehir halkı bu ağır baskı altında şehri teslim etmeyi düşünmekteyken, Frenklerin arasında kıskançlıktan kaynaklanan sorunlar baş gösterdi. Zira hiçbir diğerinin başarılı olmasını istememekteydi. Urişlem kralı, bu yabancıların Darmsuq'u almaları halinde daha da güçlenecekleri ve sonra da kendi elindeki toprakları almaya kalkabileceklerini düşündü. Sonra gizlice içeridekilere haber gönderdi ve onlara, "Bu yabancıları sizden uzaklaştırırsam bana ne verirsiniz, çünkü ben sizin komşunuzum ve sizin iyiliğinizi istiyorum" dedi. Garnizondakiler bunu duyduklarına çok sevindiler ve ona 100 bin altın dinar vermeyi taahhüt ettiler. Bunun üzerine Urişlem kralı diğerlerine, karargâhı bulunduğu yerden kaldırıp daha uygun bir yere taşımayı önerdi ve onlar karargâhı aslında uygun olan yerinden kaldırarak çok elverişsiz bir yere taşıdılar. Ancak bir süre sonra diğer krallar Urişlem kralının kendilerine karşı ikiyüzlü davrandığını anladılar ve bu duruma öfkelenerek hep birlikte Darmsuq'dan ayrılarak Akka'ya geldiler. Urişlem kralı, 100 bin dinarı aldıktan kısa bir süre sonra, aslında hepsinin altın değil pirinç olduğunu fark etti. Diğer krallar ise deniz yoluyla kendi ülkelerine geri döndüler.

Çalışmamızın çeşitli bölümlerinde yazarın kronolojik hatalar yaptığını ve hadiselerin yerlerini, gerçekleşme sıralarından farklı yerlere koyduğundan

³⁴⁷⁷ Daha önce de ismi zikredilen Alfonso Jourdain.

³⁴⁷⁸ Yazar, metin içerisindeki isimleri kimi zaman farklı biçimlerde yazmaktadır. Bunun bir örneğini de burada, daha önce باده asarak kaydedilen Baudouin'in ismini, باديه ifadesinde görmekteyiz.

bahsemiştik. Bu hadiselerden biri de II. Haçlı Seferi idi³⁴⁷⁹. Bu hadiseyi değerlendiren, Urfa'nın M.1144 yılında Zengi tarafından fethedilmesinin ardından cereyan ettiğini ve Urfa'nın, Hristiyanlar aleyhine elden çıkmasının Avrupa'da geniş bir yankı uyandırdığını ve bunun, M.1147-1149 yıllarında cereyan eden II. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesine vesile olduğunu belirtmiştik. Yazar çalışmasında II. Haçlı Seferi'ni, ardından Toulouse kontu Alphonse Jourdain'in Akka'da karaya çıkması, Caesarea'daki ölümü ve nihayet, müttefik Haçlı ordusunun Şam üzerine yapmış olduğu başarısız kuşatmanın kayıtlarını vermektedir.

Yazar metnin bu bölümünde aynı hadiseleri, aradaki farklılıkları biraz sonra belirteceğimiz haliyle, neredeyse aynı detaylarla tekrar vermektedir³⁴⁸⁰. Bu bölümdeki kayıtlarda, ilk kayıtlara göre bazı bilgilerde farklılıklar bulunmaktadır ve bizim, metnin değerlendirmesini yapmış olduğumuz bölümde, diğer kaynakların verileriyle karşılaştırarak ulaştığımız birtakım sonuçlara yazarın burada değinmekte olduğunu görmekteyiz. Bizce bunun muhtemel nedeni, yazarın bu bölümü kaleme almadan önce II. Haçlı Seferi ve müteakip hadiselerle ilgili yeni bilgilere ulaşmış ve bunların daha doğru bilgiler olduğunu düşünmüş olmasıdır. Yazarın neden aynı hadiseleri iki defa eserin içerisine aldığını bilmiyoruz. Ancak bunun nedeninin de eserin yazılma aşamasında bölümlerinin farklı yerlerde olması ve bir araya getirilme sürecinde bu ayrıntının atlanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Zira kayıtların neredeyse birebir aynı olması nedeniyle yazarın, bu bilgileri iki ayrı hadisenin verileri olarak değerlendirmiş olması mümkün görünmemektedir.

Söylemiş olduğumuz gibi *1234 Kroniği* yazarının eserin mükerrer bölümünde, ilk bölümde yapmış olduğu hataları düzelttiğini görüyoruz. Bunun ilk örneği hadisenin tarihidir. Yazar ilk kayıta II. Haçlı Sefer için AG.1455 yılını vermektedir ki bu tarih, M.1143 yılına tekabül etmesi nedeniyle yanlıştır ve II. Haçlı Seferi'nin fitilini ateşleyecek olan Urfa'nın Zengi tarafından alınması, henüz gerçekleşmemiştir. Bundan sonra yazar, Haçlı ordusunun Roma imparatoru tarafından yanlış yönlendirilmesi ve Anadolu'da Selçuklu Türkleri ile karşı karşıya kalmalarını ve güçlkle Antalya'ya ulaşmalarını, birinci kayda göre çok küçük ifade farklılıklarıyla aktarmaktadır. Toulous kontu Alphonse Jourdain'in Akka'ya gelmesi ve Caesarea'daki ölümü ile ilgili, ilk bölümde ayrı bir başlık atmış olan yazar, bu bölümde

³⁴⁷⁹ Bkz, [403] no'lu paragraf vd.

³⁴⁸⁰ Chabot, eserin Süryanice neşrinde bu hadiselerin, s. 116'da verilen bilgilerin mükerrer bir kaydı olduğunu belirtmektedir (*1234 Kroniği*, Cilt: II, s. 148).

hadiseyi Haçlı Seferi kayıtlarının içerisinde vermektedir³⁴⁸¹. Bunun ardından Alman imparatoru III. Konrad'ın komutanlığında gerçekleşen ve Haçlıların kendi meseleleri nedeniyle akamete uğrayan Şam kuşatmasıyla ilgili bilgileri vermektedir. Burada dikkat çeken detay, yazar birinci kayıta Kudüs kralı III. Baudouin'in Şam yöneticileriyle yapmış olduğu anlaşma karşılığında aldığı söylenen parayla ilgilidir. Yazar ilk bölümde Baudouin'in 100 bin altın dinar aldığını ve daha sonra bunu paraya çevirerek, su kanalları yaptığını ve parayı düşüncesizce harcadığını ifade eder. Ancak bu bölümde, diğer kaynakların vermiş olduğu bilgilere uygun olarak bu paraların sahte olduğunu anladığını söylemektedir³⁴⁸².

[435] Zubar³⁴⁸³ Bölgesindeki Manastırlar ve Kalenin Ele Geçirilmesine Dair:

O dönemde Melițene Emiri Devle bin Gazi bin Danuşman idi³⁴⁸⁴.

s.150

(Devle) Cuslin ve Urhoy halkının başına gelenleri ve bir de Kışum ve Melițene sınırına kadar olan Zubar bölgesindeki manastırların ve dağlık alanın hâkimi olan Bagduin'in ölümünü duyunca kalabalık bir ordu toplayarak bu bahsetmiş olduğumuz manastırlara geldi. Bu manastırlar Ermenilere aitti. Bu söylediğim, Zubar'ın büyük manastırı, Tacankar, Simanuc ve Sibakar manastırlarıydı. Bu manastırları ve etrafındaki köyleri üç gün içinde ele geçirdi. Bunlar güçlü, zengin, içleri malzeme ve tahıl dolu, eski zamanlardan beri tek bir düşmanın dahi ele geçiremediği yerlerdi. Buralarda yaşamakta olan yedi bin dört yüz kişiyi köleleştirdiler ve yağmaladılar. Yağmacılar, ellerine geçen zenginlik karşısında büyülenmişlerdi. Buldukları her şeyi yağmaladıktan ve halkı da köleleştirdikten sonra binaları ateşe verdiler ve orada bulunan şarap, üzüm, incir, ceviz, yem ve samanları, ayrıca her türden çok sayıda kitabı da yok ettiler. Aynı dönemde Türkler, Şamişat'ın yukarısındaki, Tell Adnâ ya da Agangatal olarak bilinen kaleyi ellerine geçirdiler. Kalede bulunan erkeklerin tamamını kılıçtan geçirdiler ve çok sayıda kadın ve çocuğu da alıp götürdüler. Kaleyi ateşe vererek harabeye çevirdiler. Yine o sıralarda, Tell Başer bölgesinde ismi Sirac

³⁴⁸¹ Bkz, [408] no'lu paragraf.

³⁴⁸² Bu bilgilerin değerlendirmesini ilgili bölümde yapmış olduğumuz için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz.

³⁴⁸³ Bu bölgenin yerini tespit edemedik. Mihael Rabo'nun eserinde Kogh Vasil'in Keysun, Raban ve Zubar Dağları civarında yerleştiği bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiden ismi Zubar olarak verilen yerin dağlık bir bölge olduğu ve ismini de bu dağlardan aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölge muhtemelen bugünkü Araban ile Çakırhöyük civarında olmalıdır.

³⁴⁸⁴ Aynüddevele, kardeşi Melik Muhammed'in M.1143 yılındaki ölümünün ardından Elbistan ve Malatya civarına hâkim oldu ve bu bölgeyi M.1152 yılındaki ölümüne kadar elinde tuttu. Bilgi için bkz, Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendîler"

olan bir başka kale Türkler tarafından ele geçirildi. Erkekleri öldürüldü ve kadınlarla çocuklar köleleştirildi. Ardından kale tahrip edildi.

Bu dönemde Artuk oğullarından Emîr Davud, Fırat'a karışan Arsinius Nehri³⁴⁸⁵ üzerinde bulunan Tell Arsinius'u aldı. Babaları öldükten sonra aralarında ayrılık meydana gelmişti³⁴⁸⁶.

s.151

Bu güçlü olanlar, bu yeri kılıçla ele geçirmişler ve oradan beş bin kadar Hristiyan'ı esir almışlardı ki bunların tamamı Süryani idi. Sonra buldukları her şeyi yağmaladılar ve oradan ayrıldılar.

Joscelin'in girişiminin ardından Urfa'nın kesin olarak Müslüman hâkimiyeti altına girmesinin önemli sonuçları olmuştu. Bunlar içerisinde en önemlisi şüphesiz, Avrupa'dan gelen ikinci büyük Haçlı dalgasıydı. M.1147 yılında başlayan ve M.1149 yılında Şam önündeki başarısızlıkla sona erdiğini söyleyebileceğimiz dönemde kaynaklarımızın hemen hepsinin ilgisi II. Haçlı Seferi ile bağlantılı olan hadiselerin üzerindedir. Ancak Anadolu'dan geçişleri sırasında Haçlı ordularına çok büyük darbeler vuran Anadolu Selçukluları ve kıtayı birlikte paylaştıkları Danişmendliler, bu tehdidin uzaklaştırılmasının ardından kendi siyasetlerine dönmüşlerdir. Sultan Mes'ud'un iktidârında hem Danişmendliler hem de ziyadesiyle Roma ile mücadele halinde olan Selçuklulara nazaran Danişmendliler, M.1143 yılında Melik Muhammed'in ölümüyle birlikte başlayan taht kavgalarını uzun süre sonlandıramamışlar, her biri kendi bölgesine hükmeden Danişmendli emirleri, konumları itibarıyla gerek siyasi gerekse askeri faaliyetlerine devam etmişlerdir.

M.1149 yılından itibaren Anadolu Türklerinin, Anadolu'da bulunan Haçlı ve Ermeni devletlerine saldırdıklarını görüyoruz. Anadolu Selçuklu hükümdarı Mes'ud, Elbistan hâkimi oğlu Kılıçarslan ile birlikte II. Joscelin'e ait olan Maraş üzerine yürüyerek, kısa bir kuşatmanın ardından şehri kolayca ele geçirdi³⁴⁸⁷. Ertesi yıl Danişmendli Aynüddeve, Hısnı Keyfa Artuklu hükümdarı Kara Arslan ile birlikte Gerger, Kâhta, Adıyaman ve Palu'yu ele geçirerek çok sayıda esir topladı³⁴⁸⁸.

Bu bilgilerin kayıtları yerel Hristiyan kaynaklarının hemen hepsinde, doğru addedilebilecek bilgileri içermekle birlikte, biraz dağınık ve her bir yazarın meseleleri

³⁴⁸⁵ Murat Suyu.

³⁴⁸⁶ Bu paragrafta isimleri verilen yerlerin hiçbirini tespit edemedik.

³⁴⁸⁷ Roma imparatoru Manuel Komnenos, M.1146 yılında Konya üzerine yürümüş, ancak Avrupa'dan Haçlı ordusunun gelmekte olduğunu öğrenince Sultan Mes'ud ile bir antlaşma akdetmiş ve geri çekilmişti. II. Haçlı Seferi kafiyesinin Anadolu'dan geçip gitmesinin ardından, Roma imparatorunun da dikkatini Balkanlar üzerine vermesi Sultan Mes'ud'un Anadolu'da daha rahat hareket olanağına kavuşmasına vesile olmuştu (Faruk Sümer, "Mesud I")

³⁴⁸⁸ Abdülkerim Özeydin, "Danişmendliler"

farklı boyutlarıyla ele aldıkları haliyle yer almaktadır. *1234 Kroniği*'nin saldırıya uğradığını söylediği bölgelerin hemen hepsi, Haçlı vassalı olan Ermeni bölgeleridir. Bu hadiselerin kayıtları diğer yerel Hristiyan kaynaklarında da verilmektedir. Bar Hebraeus, Konya Sultanı Med'ud ve oğlu Kılıçarslan'ın Maraş'a yaptıkları seferden ve burayı Frenklerden aldıklarından bahseder. Kılıçarslan, Maraş halkından gitmek isteyenlere izin vermiş ancak daha sonra bunların ardından gönderdiği kuvvetlerle yolda hepsini öldürmüştür³⁴⁸⁹. Bu dönemle ilgili Bar Hebraeus'un kayıtları daha ziyade Sultan Mes'ud ile ilgilidir ve AG.1461/M.1150 yılı için Sultanın, Raban, Keysun, Beyt Hısne (Behesni/Besni) ve Maraş'ın hâkimi olduğunu söylemektedir³⁴⁹⁰.

Mihael Rabo daha çok Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın faaliyetleri ile ilgilenir. Mihael Rabo AG.1460/M.1149 yılında Kara Arslan'ın Amid bölgesine saldırdığını, buradan çok sayıda esir aldığını fakat bir süre sonra bu insanların masum olduğunu dile getirerek onları serbest bıraktığını söyler³⁴⁹¹. Mihael Rabo Kara Arslan'ın aynı yıl, Haçlıların terk etmiş olduğu Fırat üzerindeki Babula'ya gittiğini, onun bu gelişinden endişeye düşen halkın Bar Sawmo Dağı'na kaçtığını söylemektedir³⁴⁹².

Papaz Grigor AA.598/M.1149-1150 yılında Sultan Mes'ud'un Maraş'a geldiğini ve kısa bir muhasaranın ardından şehri aldığını söyler ancak Bar Hebraeus'un verdiği, Kılıçarslan'ın şehirden gitmek isteyenleri öldürttüğü ile ilgili bilgi vermez. Papaz Grigor Mes'ud'un Maraş'tan sonra Tell Başer'e gittiğini ve karşısına çıkan herkesi öldürdüğünü söylemektedir³⁴⁹³. Papaz Grigor, bundan bir yıl önce olarak ifade ettiği tarihte (M.1148) Sultan Mes'ud'un, muazzam bir orduyla birlikte Keysun'a geldiğini ve içlerinde kendisinin de olduğunu ifade ettiği halkın büyük korkuya kapıldığını söylemektedir. Grigor Mes'ud'un bundan sekiz gün sonra Behesni, dört gün sonra da Raban'ın teslim olduğunu söylemekte ve bu anlamda, yukarıda Bar Hebraeus'un ifade ettiği, AG.1461/M.1150 yılında Raban, Besni, Keysun ve Maraş'ın Sultan Mes'ud'a tabi olduğu bilgisini desteklemektedir³⁴⁹⁴.

Görüldüğü üzere bahsi geçen hadiseler Urfa'nın düşmesinin ardından değil fakat II. Haçlı Seferi'nin ardından cereyan etmiştir. Yani yazarımız, kronolojide yine

³⁴⁸⁹ Bar Hebraeus, II, s. 386

³⁴⁹⁰ Bar Hebraeus, II, s. 388

³⁴⁹¹ Michael, s. 681

³⁴⁹² Michael, s. 682

³⁴⁹³ Urfalı Mateos, s. 301. Papaz Grigor, Türklerin karşısına çıkamadığını söylediği Joscelin'i de eleştirmektedir.

³⁴⁹⁴ Urfalı Mateos, s. 303

ileri gitmiştir. Yazarın bu hatası, özellikle bu süreçte olduğu gibi birleriyle ilgili hadiselerin değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bunun sonucunda da, metnin gidişatına sadık kalabilmek açısından bu hadiseleri evveliyatından bağımsız addederek ele almak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu boşluk da ancak, ilgili bölümün değerlendirilmesiyle birlikte dolabilmektedir.

[436] Cuslin'in Mor Bar Şavmo Manastırı'nı Yağmalanması ve Orayı Tamamen Harabeye Çevirmesi:

(AG) 1459 yılında, Urhoy'un elim biçimde ele geçirilmesinden bir yıl sonra³⁴⁹⁵ şeytan, Urhoy kontu Cuslin'in aklına kötü düşünceler yerleştirdi. O, gidip Meliţene ve Kaludiā bölgelerini yağmalamak istiyordu. Kaludiā'nun batı tarafındaki İzo denilen ırmağın kaynağının olduğu beyaz tepeye geldiğinde suyu zehirledi ve ardından Mor Bar Şawmo Manastırı'na yöneldi. 18 Haziran Cumartesi günü, gelmekte olduğunu bildirmeleri için elçilerini yolladı. Manastırdakiler, Hristiyanların kralının ibadet etmek için kendi manastırlarına geldiğini duyunca çok sevindiler ve hepsi onu karşılamak için ellerinde haçlar ve İncillerle manastırın üst tarafındaki kiliseye çıktılar. Bu art niyetli hain, katırından indi ve manastıra girdi; onunla birlikte ordusu ve deniz tarafındaki bölgelerden gelen diğer Frenkler de içeri girdi. Manastırdakiler, onların silahlarıyla içeri girmesini engelleyemediler. Zira onları kim engelleyebilirdi ki? O anda akılları tutulmuştu ve belki de diğer insanların da dediği gibi Frenkler, kendilerine çok miktarda altın verirlerdi. Bu yüzden kiliseyi süslediler ve kutsal eşyaları getirerek, Frenkleri kutsamak için tahtırevanın üzerine yerleştirdiler. Ancak o hilekâr, kutsalların önünden dönüp, masanın üzerine işaretli bir kâğıt bıraktı ve mabetten çıkıp dışarıdaki verandaya oturdu.

s.152

Sonra manastırdaki ruhanileri topladı ve onlara şöyle dedi: "Kuzenim Roma'dan ilk defa geldi ve manastırın üzerindeki kuleyi görmek istiyor." Sonra manastır reisine onu engellememesini emretti. Bu kişi ve beraberindekiler kaleye girdikten sonra kont piyadelere kulenin kapılarını tutmalarını ve surun kontrolünü almalarını emretti. Ardından manastırdakilere "Benim istediğim, manastırları ele geçirip yağmalayan ve tahrip eden valinin cezasını vermek için Meliţene bölgesine nasıl girileceğini buradan gözlemleyip ayrılmak. Ancak

³⁴⁹⁵ AG.1459 yılı Miladî 1148 yılına tekabül etmektedir. Yazarın burada kast ettiği Urfa'nın, Nureddin Mahmud Zengi tarafından ikinci defa ele geçirilmesinin tarihidir. Yazar Urfa'nın Zengi tarafından ele geçirilmesinin tarihi olarak AG.1455/M.1144, Nureddin tarafından alınmasını ise bundan iki yıl sonra yani AG.1457/M.1146 yılı olarak vermektedir. Bu tarihler doğrudur ancak burada verdiği hadisenin tarihini, son tarihten bir yıl sonra ifadesiyle AG.1459/M.1148 yılı olarak vermektedir. Bu tarih, yazarın dediği gibi bir yıl değil, iki yıl sonrasını işaret etmektedir ve hadise ile ilgili Mihael Rabo da AG.1459/M.1148 tarihini verdiği göre bu olay, Nureddin'in Urfa'yı almasından iki yıl sonra cereyan etmiş olmalıdır.

duydum ki siz burada Türklere ait pek çok malzemeyi gizlemiş ve muhafaza etmekteymişsiniz. Topraklarınızın hâkimleri şu anda sizin yanınızdadır.” Bu şekilde onlara baskı yapınca manastırdakiler, mabetlerde gizledikleri her şeyi getirip Cuslin’in önüne koydular. Cuslin, emir verdi ve ruhbanları bir fırının içine hapsetti. Sonra Frenk rahiplerini gönderdi ve kilisedeki taşınabilecek durumdaki her şeyi oradan çıkarttı. Bunların içinde kadehler, kâseler, tabaklar, haçlar ve İnciller bulunuyordu. Mabette bulunan her şeyi aldıktan sonra münzevilerin hücrelerini ateşe verdi ve hepsini tek tek yaktırdı. Her şeyi yağmalayıp manastırda bulduklarının hepsini aldıktan sonra bunları develerine ve manastıra ait on iki katıra yüklediler. Ardından da manastırdan çıkıp gitmesi için oradakilerden 12 bin dinar istedi. Manastırdakiler onun bu isteğini, “Neyimiz varsa aldınız, hiçbir şeyimiz kalmadı, bu istediğini sana nasıl verelim?” şeklinde cevapladılar. Cuslin manastıra iki tane yetkili kişi ile birlikte kaleye de bir komutan ve manastırı muhafaza etmeleri için adamlar yerleştirdi. Ayrıca onlara yiyecek ve çeşitli ihtiyaç malzemelerini bıraktı ve pek çok din adamı ile birlikte azizin sağ elini de yanına alarak manastırdan ayrıldı ve Gakti’ye doğru yola çıktı. Oraya vardıktan sonra da önce Hısnı Mansur’a, ardından da Tell Sbarta’ya geldi. Bu arada Tell Başer’deki Hristiyanlar onu, din adamlarının manastıra dönmelerine izin vermesi için ikna etmeye çalışıyorlardı.

s.153

Urhoylular da teminat verince Cuslin, onlara 10 bin dinarlık bir bedel biçti ve yaşlılardan beş ruhani ile birlikte azizin elini de alıkoyarak, geri kalan din adamlarının manastıra dönmelerine müsaade etti. Kendilerine izin verilerek manastıra dönenlerin kefareti ödleyen Kışum metropoliti İwannis idi ki o, İliyo idi.

Aynı yılın Ağustos ayında manastıra gelenler burayı eski halinden çok farklı, hücreler, sunaklar ve mabetleri yıkılmış ve ıssız bir halde buldular. Sonra hemen işe koyuldular ve binaları inşa ederek düzeni kurdular ve manastırı yeniden ayağa kaldırdılar. Manastırın başına yaşlı Lo’zor’u koydular. Sonra çıkıp müminlerden 5 bin dinar topladılar ve bunu, diğer 5 bini de vereceklerinin sözüyle birlikte, (AG) 1461 yılının Aralık ayında Cuslin’e gönderdiler. Cuslin de azizin sağ elini onlara verdi ve onlar da bunu alarak manastırdaki yerine koydular.

II. Joscelin’in bu dönemde Antakya Süryanileri’nin patriklik merkezi olan Bar Sawmo Manastırı’na giderek burayı yağmalaması ve harabeye çevirmesi, yalnızca Süryani kroniklerinde bahsi geçen bir hadisedir. Burada dikkat çeken bir nokta şudur ki, dönemi çalışan çağdaş tarihçilerin tamamı, 1234 Kroniği’nin kayıtlarını Chabot’nun orijinal Süryanice metninden değil, A. S. Tritton’un İngilizce

tercümesinden edinmişlerdir. Tritton neşrinde ise II. Joscelin'in Mor Bar Sawmo Manastırı'na yapmış olduğu baskınla ilgili kayıtlar yer almamakta, hadise yalnızca ve tek bir cümleyle, "*Joscelin Mor Bar Sawmo Manastırı'nı yağmaladı*" ifadesiyle belirtilmektedir³⁴⁹⁶.

Bar Hebraeus bu hadise ile ilgili seküler tarih çalışmasında bilgi vermemekte, yalnızca esaret altındaki Joscelin'in ölüme yakın bir haldeyken, başına gelenlerin Bar Sawmo Manastırı'na yapmış oldukları nedeniyle olduğunu itiraf ettiğini söylemekte ve bu hadisenin detaylarını *Kilise Tarihi* eserinde verdiğini ifade etmektedir³⁴⁹⁷.

Ayrı bir kilise tarihi çalışması olmayan ve kilise olaylarını da tarih çalışması içerisinde ayrı başlıklar altında kaydeden Mihael Rabo bu olayı en ayrıntılı biçimde veren kaynaktır³⁴⁹⁸. Mihael Rabo ayrıca, bu olay nedeniyle Malatya şehrinde cereyan eden hadiseleri de anlattığı uzun bir ek bilgi vermektedir³⁴⁹⁹.

[437] Nureddin Bar Zengi'nin Yagra³⁵⁰⁰ Bölgesindeki Yenilgisi:

Aynı yıl³⁵⁰¹ Nureddin ordusunu topladı ve Antıyukyā bölgesindeki Yagra Kalesi'ni kuşatmaya geldi ve kaleye karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Antıyukyā hükümdarı ise o sırada deniz kıyısındaki Cebele'de bulunmaktaydı. Haberi alır almaz ordusunu aldı ve hızla gelerek Türklere ani bir baskın yaptı ve onları mağlup etti. Nureddin beraberindeki iki yüz atıyla birlikte kaçtı ve Haleb'e gitti. Ordusundan yaklaşık 10 bin kişi öldürüldü. Frenkler Türklerin kampını yağmaladılar ve Nureddin'in çadırını ele geçirdiler. Çok miktarda altın, gümüş, erkek ve kadın köle ile birlikte davullar, borular ve şarkı söyleyen kadınları ve müzisyenleri aldılar. Hepsini Antıyukyā hükümdarı ve Frenkler ele geçirdi. Ardından da büyük bir sevinçle Antıyukyā'ya girdiler. Şehirde yaşayanlar da onları büyük bir coşkuyla karşıladı ve tüm Hristiyanlar çok sevinçliyidiler.

³⁴⁹⁶ Tritton verdiği dipnotta da detayların tercümeden çıkarıldığı bilgisini vermektedir (Tritton, s. 300).

³⁴⁹⁷ Bar Hebraeus, II, s. 387. Bar Hebraeus'un bu hadise ile ilgili kayıtları için, Bar Hebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum* (Lat.), Cilt: II, s. 504 vd. Papaz Grigor ise Joscelin'in, Gerger senyörü Vasil'i beraberinde az bir adamla Gerger'e gönderdiği ve bu şekilde hem Vasil'in hem de Gerger'in Kara Arslan'ın eline düştüğü için suçlamakta ve başına gelen esareti bu hatasının bir cezası olarak görmektedir (Urfalı Mateos, s. 301).

³⁴⁹⁸ Michael, s. 678

³⁴⁹⁹ Michael, ss. 678-679

³⁵⁰⁰ Tam yerini tespit edemedik ancak kaynakların ifadelerinden, Antakya ile Haleb arasında bir yerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

³⁵⁰¹ M.1448 yılı.

s.154

Frenkler ile birlikte Arap emirlerinden biri de vardı. Ali bar Vefa³⁵⁰² ismindeki bu emir Nureddin'e karşı kin duyuyor ve Antıyukā'nun hizmetinde faaliyetler yürütüyordu.

Evvelce de bahsetmiş olduğumuz üzere, II. Haçlı Seferi'nin sona ermesi ve Haçlıların Şam önünde yaşadıkları hayal kırıklığı, bölgenin Müslüman hükümdarlarına çeşitli fırsatlar sundu. Bu fırsatları değerlendirmeye çalışanlardan biri olan Anadolu Selçuklu sultanı Mes'ud, oğlu Kılıçarslan ile birlikte geldiği Maraş'ı kolayca ele geçirdi. Ardından II. Joscelin'in iktidar merkezi konumundaki Tell Başer'i kuşattı ancak daha sonra Joscelin ile bir antlaşma yaptı ve geri çekildi. Bu sıralarda Nureddin Zengi ise Antakya bölgesine saldırmıştı³⁵⁰³. Nureddin Antakya bölgesinde faaliyetini sürdürürken, Antakya Haçlılarıyla iş birliği içinde olan Ali bin Vefa'nın desteğiyle Antakya hâkimi Raymond, Nureddin'e ani bir baskın yaparak, onun Antakya bölgesinden geri çekilmesini sağladı.

1234 Kroniği Nureddin Zengi'nin uğradığı ve Antakya'dan çekilmesine vesile olan saldırının Yağra'da gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ancak kaynakların hiçbirinde bu hadisenin yeri, Yağra olarak verilmemektedir. William Nureddin'in Neva ismindeki bir kaleyi kuşattığı sırada Raymond'un onun üzerine geldiğini, Nuraddin'in başta savaşmak için beklediğini fakat Raymond'un büyük bir orduyla geldiğini duyunca, güvenli bir bölgeye çekildiğini söylemektedir³⁵⁰⁴. Bar Hebraeus AG.1459/M.1148 yılında Zengi'nin Apamea ve diğer bazı kaleleri Frenklerden aldığını, Antakya hâkiminin ona bir pusu kurarak, ordusunun önemli bir kısmını öldürdüğünü ve Zengi'nin, birkaç adamı ile kaçarak Haleb'e döndüğünü söyler³⁵⁰⁵. Mihael Rabo AG.1460/M.1149 yılının Ocak ayında Zengi'nin Antakya bölgesine saldırarak, tamamını yağma ettiğini ve Antakya hâkimi Raymond'un bulunmadığı bir sırada Yağra'yı da muhasara ettiğini söylemektedir. Raymond bu haberi alınca süratle gelmiş, Antakya'ya girmeden devam ederek, beraberindeki Arap bedevisi olan bir

³⁵⁰² رنصمان كى رفا Hakkında tek bilgi bu dönemdeki icraatlarından ibarettir. Runciman'ın ifadesiyle Nureddin'den, Hristiyanların ettiğinden daha fazla nefret eden bir Haşhaşıydı.

³⁵⁰³ William of Tyre, II, XVII, s. 197. Runciman Sultan Mes'ud'un Haçlı bölgelerine yapacağı taarruz öncesi Nureddin'e haber göndererek, bölgedeki Haçlı birliklerini oyalayacak saldırılar yapmasını istediğini kaydeder.

³⁵⁰⁴ William, II, XVII, s. 197. Eserin tercümesini yapan Babcock, Raymond'un Nureddin'in ordusunun yalnızca bir kısmının karşısında bir zafer kazandığını belirtir (William of Tyre, II, XVII, s. 197, Dn. 19).

³⁵⁰⁵ Bar Hebraeus, II, s. 386

Haşhaşi ile birlikte Zengi'nin karşısına çıkmıştır. Arap bedevinin ordusunun da yardımıyla Raymond, Türkleri mağlup ederek kaçırmıştır³⁵⁰⁶.

İslâm kaynaklarından İbn Kalânîsi H.543/M.1148-1149 yılı kayıtlarında Nureddin Zengi'nin Haleb'den çıkarak Frenk bölgelerine gittiğini ve önemli sayıda Frenk kalesini eline geçirdiğini söyler. Buna karşılık Antakya hükümdarı çok sayıda Frenk'i bir araya getirerek, gafil bir anında Nureddin'e saldırmış ve ona bazı kayıplar verdirmiştir. İbn Kalânîsi nerede olduğu konusunda bilgi vermediği bu hadisede Zengi'nin birliklerinin az miktardaki kaybına karşılık, Frenkler ise çok kayıp vermişlerdir³⁵⁰⁷.

Steven Runciman bu hadisenin M.1148 yılının Kasım ayında Famiye yanında, Antakya-Maraş yolu üzerinde bulunan Asvad Ovası'nda cereyan ettiğini, Nureddin'in iki önemli komutanı Şirkûh ile İbnü'd-Dâye'nin aralarının açık olması nedeniyle Şirkûh'un savaşa girmediğini ve bu nedenle Müslüman ordusunun panik halinde geri çekildiğini kaydeder³⁵⁰⁸.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Nureddin Zengi'nin, Antakya Haçlılarının baskınına uğradığı fakat akıbetinin ne olduğunun da çok açık biçimde verilmediği hadise Yağra'da değil başka bir bölgede cereyan etmiş olmalıdır. Bununla birlikte yalnızca Süryani kaynakları Nureddin'in ordusunda çok miktarda kayıp olduğunu söylemekte, bu kaynaklar dışındaki hiçbir yerde bu yönde bir bilgi yer almamaktadır. Nureddin'in kaybının on bin kişi olduğunu söyleyen tek kaynak olan 1234 Kroniği'nin verdiği bu sayı da gerçek olmaktan çok uzaktır.

Nureddin Zengi, bundan kısa bir süre sonra ve bizim de birazdan değerlendireceğimiz hadisede, 1234 Kroniği'nin söylediği yerde yani Yağra'da Haçlı ordusu ile karşılaşmış ve bu karşılaşma, Nureddin'in zaferiyle ve Antakya hükümdarı Raymond'un ölümüyle sonuçlanmıştır.

³⁵⁰⁶ Michael, ss. 680-681. Mihael Rabo bu hadisenin tarihini AG.1460/M.1149 yılının Ocak ayı olarak vermektedir ancak Bar Hebraeus, AG.1459/M.1148 yılı kayıtlarının son bölümünde bu hadiseden haber verir. İslâm kaynaklarında bu hadise tarih verilerek aktarılmamakta, yalnızca İbn Kalânîsi hadiseyi H.543/M.1148-1149 yılına ait kayıtlarda vermektedir (İbn Kalânîsi, ss. 168-169).

³⁵⁰⁷ İbn Kalânîsi, s. 169

³⁵⁰⁸ Runciman, II, ss. 272-273. Ancak Runciman'ın verdiği bilgideki yer isimleri şüphelidir. Yazarın Famiye'den kast ettiği Efemiye ya da Apamea olarak bilinen yer ise burası, Haleb-Antakya hattının yaklaşık 100 km kadar güneyinde kalmaktadır. Ayrıca Asvad Ovası olarak bilinen bölge, Antakya-Maraş hattının çok uzağında, Efemiye'nin de güneyinde yer alır ki bu durumda bu bilgi, diğer kaynakların verdiği bilgilerle büyük tezat oluşturmaktadır.

[438] Frenkler'in Nureddin Karşısında Mağlup Olmaları ve Urhoy Kontu Cuslin'in Yakalanmasına Dair:

Türklerin bahsettiğimiz mağlubiyetinden üç ay sonra³⁵⁰⁹ Nureddin, ordusunu topladı ve ismi Annab³⁵¹⁰ olan kaleyi kuşattı. Antıyukyā hâkimi Piṭabin, bu gelişmeyi haber alınca ordusunu aldı ve onunla savaşmak için yola çıktı. Nureddin, Frenkler geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak kaleden ayrıldı ve tepelere çekildi. Frenkler geldiler ve Tell Annab düzlüklerinde kamplarını kurdular. Nureddin, göndermiş olduğu casuslar vasıtasıyla Frenkler sayısının az olduğunu öğrendi; ordusunu düzene soktu ve boruları çalarak Frenkler üzerine saldırdılar. Allah bu sırada Frenklere öfkeliydi ve Frenkler dağıldılar ve kırıldılar. Maraş hâkimi Godfrey, Arap Ali bin Vefa ve ordudan pek çok kişi burada öldürüldü. Nureddin, dükkün elindeki bölgeyi aldı ve tahrip etti. Ayrıca Harim, Artah ve Harim kalesi etrafındaki tüm köyleri eline geçirdi. Aynı savaşta Antakya hükümdarı Piṭabin de öldürüldü ve bu olay Frenkler için müthiş bir yıkım oldu. Türkler muazzam miktarda köle, esir, atlar ve malları ellerine geçirdiler.

Urhoy kontu ve hâkimi Cuslin bu sırada Azez'de bulunuyordu. Antıyukyā hükümdarının öldürüldüğünü duyunca, az sayıdaki adamıyla, Antıyukyā'ya giderek oranın yönetimini eline almak için Azez'den hareket etti. Kurus'a geldi ve Şeyh'e gitmek için buradan çıktığında Türkmenler aniden, ağaçların arasından üzerlerine saldırdı ve onu yakaladılar. Yakalandığı zaman onlara, "Beni Azez'e götürürseniz, size ne isterseniz veririm" dedi. Türkmenler onu aldılar ve ismi Şeyhü'd-Dir olan bir köye gittiler³⁵¹¹. Ancak Türkmenler onun kim olduğunu bilmiyorlardı. Orada bulunan Hristiyanlar, onu tanıdılar ve Türkmenlerden satın almak istediler.

s.155

Cuslin'e 60 dinar değer biçtiler ancak Allah'ın isteği üzerine yaptıkları anlaşmadan vazgeçmeleri gerekti. Zira o esnada köyden geçmekte olan Yahudi bir boyacı Cuslin'i tanıdı ve Türkmenlere "Bu Cuslin'dir" dedi. Bunun üzerine Türkmenler onu aldılar ve Haleb'e götürdüler. Nureddin, onun gözlerinin

³⁵⁰⁹ Üç ay sonra ifadesi pek mümkün görünmemektedir. Bar Hebraeus AG.1460/M.1149 ve H.544/M.1149-1150 tarihlerini vermekte (Bar Hebraeus, II, s. 386), Mihael Rabo tarih vermemekle birlikte hadiseyi yine AG.1460/M.1149 yılı olayları içinde ele almaktadır. İbn Kalânîsi açık bir ifadeyle hadisenin 21 Safer 544/30 Haziran 1149 tarihinde cereyan ettiğini söylemektedir (İbn Kalânîsi, s. 171). Ebu Şâme el-Makdisî, Kitâbü'r-Ravzateyn'de aynı tarihi yani Safer 544/Haziran-Temmuz 1149 tarihini vermektedir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 62). William bir yıllık bir farkla hadisenin tarihini 27 Haziran 1148 yılı olarak verir (William of Tyre, II, XVII, s. 198). Runciman Haçlı birliklerinin bulundukları yere 28 Haziran 1149 tarihinde geldiklerini, savaşın ise ertesi gün yani 29 Haziran 1149 günü cereyan ettiğini söylemektedir (Runciman, II, s. 273).

³⁵¹⁰ Kaynaklarda İnâb ya da Innîb olarak da geçer. Antakya ile Haleb arasında bir kaledir.

³⁵¹¹ Tritton'a göre ve muhtemelen daha doğru biçimde köyün ismi Deyr el-Şeyh (دَيْرُ الشَّيْخِ), Tr, s.301.

çıkarılmasını ve zincire vurularak hapsedilmesini emretti³⁵¹². Cuslin burada dokuz yıl kadar hapiste kaldı ve orada da öldü.

Nureddin Zengi ertesi yıl yeniden Haçlılar üzerine hareket etti³⁵¹³. Antakya hâkimi Raymond, beraberinde Ali bin Vefa bulunduğu halde, Nureddin'in üzerine geldi. Haçlı ordusunun mevcudu hakkında mübalağalı sayılar duymuş olan Nureddin geri çekildi. Ancak daha sonra Haçlı ordusunun gerçek mevcudunu öğrenince, tekrar ilerledi ve onların üzerine gitti. William ve biraz daha edebi ifadelerle Mihael Rabo³⁵¹⁴ Haçlıların, daha evvel kazandıkları başarının verdiği kibirle düşüncesizce hareket ettiklerini, Ali bin Vefa'nın uyarılarına rağmen Raymond'un onu dinlemeyerek tedbirsiz davrandığını ve böylece Türklerin ortasında kaldıklarını ifade etmektedirler³⁵¹⁵. Nureddin'in ordusu gece karanlığından da faydalanarak gizlice ilerledi ve Haçlıların kampının etrafını kuşattı. Sabah olduğunda Raymond, yapılacak tek hareketin hızlı bir çıkışla birlikte kuşatmayı yarmak olduğunu düşündü³⁵¹⁶. Ancak arazinin şartları böyle bir hareket için uygun değildi ve aniden çıkan rüzgâr da Haçlı askerlerinin görüşünü perdeledi. Hem Haçlı ordusunu kuşatmış olmak hem de gerek arazi koşulları gerekse çıkan rüzgârın verdiği avantajla Nureddin'in ordusu kısa süre içerisinde Haçlı ordusunun büyük bölümünü imha etti³⁵¹⁷. Ölenlerin arasında Antakya hâkimi Raymond da bulunuyordu³⁵¹⁸. Raymond ile birlikte Ali bin Vefa ve Maraş senyörü Renaud da bu savaşta ölenler arasındaydı³⁵¹⁹.

³⁵¹² Nureddin'in Joscelin'in gözlerinin kör edilmesini emrettiği bilgisi yalnızca *1234 Kroniği*'nde kaydedilmiştir. Krş, Runciman, II, s. 274, Dn. 5

³⁵¹³ Kaynakların hepsi Nureddin'in Haçlılara karşı gittiğinde hemfikirlerdir ancak örneğin Bar Hebraeus onun Harim Kalesi üzerine gittiğini söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 386). Mihael Rabo bu konuda bilgi vermezken İbn Kalânisî, genel olarak Antakya bölgesini işaret eder (İbn Kalânisî, s. 170). İbnü'l Esir H.543/M.1148-1149 yılı olaylarında, Haçlıların üzerine yürüyen Nureddin'in onlarla, Yağra bölgesinde karşı karşıya geldiğini söylemekte, ardından H.544/1149-1150 yılı olaylarında ise bahsi geçen hadisenin kayıtlarını vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 123, s. 130). Makdisî, tıpkı *1234 Kroniği*'nin dediği gibi Nureddin'in İnab Kalesi'ni kuşattığını söylemektedir ki (Makdisî, RHC, IV, s. 62), Runciman da bu bilgileri esas alarak aynı görüşü paylaşır (Runciman, II, s. 273).

³⁵¹⁴ Mihael Rabo Haçlıların bu ilerleyişini, tuzağa doğru koşan bir ceylana, yenilgilerini ise kalbine ok giren bir geyiğe benzetmektedir.

³⁵¹⁵ Michael, s. 681; William of Tyre, II, XVII, s. 197. Mihael Rabo Ali bin Vefa'nın Raymond'a, "Ey kral! Düşman her tarafınızı kuşatırken nereye gidiyorsunuz? Ülkenizde kalın ve sınırlarınızı koruyun. Eğer ülkenize saldırmaya kalkarlarsa o zaman savaşsınız" dediğini kaydeder.

³⁵¹⁶ Mihael Rabo bu sırada Ali bin Vefa'nın Raymond'a, "Beni dinlemedin ve bu hale düştük. Bari şimdi dinle de kaçalım. Böylece belki birazımız kurtulmayı başarır. Eğer sabah olduğunda hala burada olursak, hepimiz yok oluruz" dediğini ancak Raymond'un Ali bin Vefa'nın bu tavsiyesini de duymazdan geldiğini ifade eder.

³⁵¹⁷ Runciman, II, s. 273

³⁵¹⁸ İbn Kalânisî, s. 171; Makdisî, RHC, IV, s. 62; İbnü'l Esir, XI, s. 130; Bar Hebraeus, II, s. 386; Michael, s. 681; William of Tyre, II, XVII, s. 199; Runciman, II, s. 273. Runciman Raymond'u bizzat Şirküh'un öldürdüğünü söyler.

³⁵¹⁹ *1234 Kroniği* haricindeki tüm kaynaklar bu savaşta Raymond'un yanı sıra Maraş ve Keysun senyörü Renaud'un da öldüğünü söylemektedirler. Yalnızca Bar Hebraeus isim vermeden Keysun valisinin de bu savaşta öldüğünü söylemekte, Mihael Rabo ise Renaud'yu Keysun valisi olarak zikretmektedir.

Raymond komutasındaki Haçlı ordusu Nureddin karşısında kırılırken Joscelin'in Azez'de mi yoksa başka bir yerde mi olduğunu bilmiyoruz. Runciman onun Haçlılara yardım etmek için hiçbir harekette bulunmadığı gibi, damadı Renaud'un ölümü üzerine ona ait olan Maraş'ı ele geçirmek için bu şehre gittiğini, her ne kadar şehre girmişse de Konya Sultanı'nın yaklaşması üzerine şehri terk ettiğini söylemektedir³⁵²⁰. Mihael Rabo onun Antakya'ya gitmek için iki yüz atlıyla birlikte Tell Başer'den yola çıktığını söyler³⁵²¹. Bar Hebraeus da Mihael Rabo ile aynı şekilde Joscelin'in, yanında iki yüz atlıyla Tell Başer'den yola çıktığını, ek olarak da Antakya'ya gelecek olan bir gemiyi karşılamaya gittiğini söyler³⁵²². William, babası gibi olmayan, tembel ve aylak biri olarak tanımladığı genç Joscelin'in, Antakya patriğinin çağrısı üzerine buraya gitmek için yola çıktığını ifade eder³⁵²³. İbnü'l Esir ise çok başka bir hikâye vermektedir. Buna göre Nureddin, Joscelin'e ait olan Tell Başer, Anteb, Azez ve diğer bazı yerleri almak için harekete geçti. Bunu haber alan Joscelin de ona karşı yürüdü. İki taraf karşılaşınca savaştılar ve Müslümanlar mağlup oldu. Nureddin, Joscelin'in üzerine orduyla giderek ele geçiremeyeceğini anlayınca, gönderdiği casuslar vasıtasıyla onu tuzağa düşürmeyi tasarladı³⁵²⁴.

Görüldüğü üzere Joscelin'in yakalandığı sırada nerede olduğu ya da nereye gittiğini, kaynakların verdiği bilgilerden kesin olarak belirleyemiyoruz. Bunun doğal bir sonucu olarak nerede ve hangi şartlar altında yakalandığı da belli değildir. Joscelin beraberindeki adamlarla ilerlerken, bir süreliğine adamlarından ayrı kalmış ve bu sırada bir grup Türkmen tarafından yakalanmıştır³⁵²⁵. Ardından zincire vurulan

Ancak bu kaynakların hiçbirinde Keysun ya da bir başka bölgenin senyörü olarak Godfrey ismi verilmemektedir.

³⁵²⁰ Runciman, II, s. 273

³⁵²¹ Michael, s. 684

³⁵²² Bar Hebraeus, II, s. 385

³⁵²³ William of Tyre, II, XVII, s. 201

³⁵²⁴ İbnü'l Esir, Nureddin'in silahtarının bu savaşta Joscelin'e esir düştüğünü, Joscelin'in bu silahtarı, *"İşte bu senin damadının silahtarıdır. Onun başına ne geldiyse, çok daha büyüğü yakında senin başına gelecektir"* yazılı bir mektupla birlikte Konya sultanı Mes'ud'a gönderdiğini ve bunun Nureddin'in çok ağrına gittiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 137).

³⁵²⁵ William'a göre doğal bir ihtiyacını gidermek için adamlarından ayrılmıştır (William of Tyre, II, XVII, s. 197); Runciman İbn Fûrat'a dayanarak Joscelin'in atıyla bir ağaca çarpması sonucu düşerek adamlarından ayrı kaldığını ifade etmektedir (Runciman, II, s. 274, Dn. 5). Mihael Rabo, kaçmaya başladıktan sonra onun hayali bir ağaca çarparak düştüğünü söyler ve bu durumu Tanrı'ya bağlar (Michael, s. 684). Bar Hebraeus ise Joscelin'in Türkmenlerle yolda giderken karşılaştığını ifade eder (Bar Hebraeus, II, s. 387).

Joscelin, Haleb'e getirilmiştir³⁵²⁶. Joscelin burada zindana atılmış ve ömrünün sonuna kadar, dokuz yıl boyunca burada kalmıştır³⁵²⁷.

[439] Frenklerin Askalan Şehri Üzerine Seferi ve Orayı Müslümanların Elinden Almaları:

(AG) 1463³⁵²⁸ yılında Urişlem kralı Bagduin hazırlıklarını yaptı ve ordusuyla birlikte Askalan şehrini kuşattı. Şehre karşı verilen bu mücadelede Frenklerin tanınmış kişilerinden olan Raymun³⁵²⁹ çok önemli işler yaptı. Sonra da kraldan, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi, savaşta öldürülen Antyukyā hükümdarının eşini kendisine eş olarak vermesini istedi. Kral ona izin verdi ve o Antyukyā kraliçesiyle evlendi ve şehrin yöneticisi oldu; kral Bagduin'in Askalan kuşatması devam etmekteyken de geri döndü.

Frenkler şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattılar. Ahşaptan sağlam bir kule yaptılar ki bu kule şehrin surlarının yanına getirildiğinde surlardan daha yüksek kalmaktaydı. Kulenin üzerine askerler ve şehre doğru taş ve oklar fırlatan teçhizatlar yerleştirdiler. Şehrin açık alanlarında ve caddelerinde bulunan ya da evlerinden çıkan herkes öldürülüyordu. Şehir halkı, sürüp gitmekte olan savaş

³⁵²⁶ 1234 Kroniği ile birlikte Mihael Rabo, Joscelin'i yakalayanların esasında onun kim olduğunu anlamadıklarını, gittikleri bir Müslüman köyünde karşılarına çıkan bir Yahudi'nin Joscelin'i tanıdığını söylemektedirler.

³⁵²⁷ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Haleb'deki zindanda kaldığı sürece Müslümanların Joscelin'e, İslâm'ı kabul etmesi için hediyeler teklif ettiklerini, kimi zaman da işkence yaptıklarını ancak onun tüm bunlara rağmen dinini değiştirmedini söylemektedirler.

³⁵²⁸ AG.1463 yılı M.1152 yılına tekabül eder, Askalan'ın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinin tarihi M.1153 yılıdır.

³⁵²⁹ رايون Raymond ya da Rainald. Raymond du Puy (M.1083-1160). Bu dönemde Hospitalier Tarikatı'nın liderlerindendir (Hastabakıcılar. Arapça ifadeyle İsbîtâriyye. M. 1070 yılı civarında kurulmuş ancak Kudüs Haçlı Devleti'ndeki faaliyetleriyle adını duyurmuş bir şövalye tarikatıdır. Detaylı bilgi için bkz, Ramazan ŞEŞEN, "Dâviyye ve İsbîtâriyye", TDVİA, Cilt: 9, 1994, ss. 19-21). 1234 Kroniği yazarı onun Askalan muhasarası sırasında önemli işler yaptığını ve bu sırada Antakya prensesi Constance ile evlenmek için kraldan izin aldığını ve bu şekilde Antakya şehrinin hükümdarı olduğunu söylemektedir. Ancak bu bilgide yanlışlık vardır. Zira Antakya prensesi Constance ile evlenen kişi Raymond du Puy değil, Renaud de Chatillon'dur ve bu kişi, Askalan muhasarasına katılmamıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Renaud, Constance'ın kendisiyle evlenmek istediğini bildirmesi üzerine Askalan önündeki ordugâhında bulunan kral Baudouin'in yanına giderek rızasını istemiş, bu şekilde Antakya'nın naipliğinden de kurtulacak olması nedeniyle kral, bu evliliğe onay vermiştir. Ardından Renaud Antakya'ya dönerek Constance ile evliliğini gerçekleştirmiştir (William of Tyre, II, XVII, s. 224; Runciman, II, s. 289). Yani Askalan'ın alınmasında, yazarın söylediği gibi bir rolü yoktur. Diğer yandan yazarın ismini verdiği ve yararlılıklarını dile getirdiği kişi, söylemiş olduğumuz gibi Hospitalier tarikatından Raymond du Puy ise William'ın kayıtlarında, kuşatmanın uzaması üzerine ümitsizliğe düşen Kudüs kralını, kuşatmayı sürdürmesi için cesaretlendiren kişilerin arasında geçmektedir (William of Tyre, II, XVII, ss. 228-229). Raymond du Puy ile ilgili verilen bu bilgi Bar Hebraeus'ta da verilmektedir. Mihael Rabo'nun İngilizce tercümesini yapan Matti Moosa, Mihael Rabo metninin bu bölümünün eksik olduğunu ve Chabot'unun, Fransızca neşrettiği Mihael Rabo versiyonundaki eksikliği, Bar Hebraeus'tan tamamladığını ifade etmektedir (Michael, s. 692). Ne var ki elimizde bulunan Wallis Budge'a ait İngilizce metinde ve bu metnin Doğrul tarafından yapılan Türkçe çevrisinde bu bilgiler yer almamaktadır. Ancak Moosa'nın belirtmiş olduğu gibi Mihael Rabo'nun Chabot'a ait olan Fransızca versiyonunda bu bilgiler yer almakta ve Chabot, ilgili bölümde vermiş olduğu dipnotla bunu ifade etmektedir (Michel le Syrien (Fr), III, s. 309).

ve açlık nedeniyle büyük baskı altında kalmıştı. Kuşatma uzamıştı. Sonra, kendilerini kurtaracak kimsenin olmadığını gördüler. Zira Meşreynliler o sırada, ileride de anlatacağımız üzere birbirleriyle savaş halindeydiler ve onlardan başka da şehir halkının yardımına gelecek kimse bulunmuyordu.

s.156

Çaresiz kalan şehir halkı, hayatları üzerine teminat istediler; şehrin ileri gelenleri, patrik ile birlikte olan kralın huzuruna giderek güvence aldıktan sonra şehri teslim ettiler. Buna göre isteyen herkes, Frenklerin idaresi altında şehirdeki hayatına devam edebilecek ya da Meşreyn'e gitmek isteyen olursa, ailesini ve mallarını da yanına alarak güven içerisinde gidebilecekti.

Askalan şehri Mısır Fâtımî Devleti'nin kuzey ucunda bir nevi sınır kalesi konumunda bulunuyordu. Kudüs'e olan yakınlığı ve kalenin içerisindeki garnizon nedeniyle Kudüs Haçlı krallığı için daimî bir tehdit oluşturmaktaydı. Fâtımî Devleti'nin nispeten güçlü olduğu dönemlerde bu noktadan Haçlı bölgelerine sürekli akınlar yapıyor, bu vesileyle Kudüs üzerindeki tehdit süreklilik arz ediyordu. Ancak bu şartlar vezir el-Efdâl'in³⁵³⁰ öldürülmesinden sonra, Mısır'da liyakatten uzak yöneticilerin iktidara gelmesiyle değişmeye başladı. Bu tarihten sonra, özellikle Miladî 7 Ekim 1130 tarihinde halife el-Âmir'in öldürülmesinin ardından Fâtımî hanedanı, vezirlerin arasındaki iktidar kavgaları nedeniyle çok daha sıkıntılı günler yaşamaya başladı³⁵³¹. Mısır'ın içinde bulunduğu bu durum, düşmanlarının ümitlerini ve ihtiraslarını artırmaktaydı³⁵³².

Diğer yandan II. Haçlı Seferi sonrası Kudüs'e gelen Alman imparatoru III. Konrad ile girişilen Şam seferi macerası, yerel Hristiyan liderler açısından büyük bir hüsrarla sonuçlanmıştı. Tüm bunların üzerine İmadeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud, babasından daha büyük bir komutan olduğunu gösterircesine bir faaliyete girişmiş ve babasının ölümüne sevinenleri pişman etmeye başlamıştı. Başarısız Şam muhasarasının ardından Alman imparatoru ülkesine geri dönmüş, Antakya ile Urfa Haçlı devletleri de Nureddin Zengi sebebiyle sıkıntılı zamanlar yaşamaktaydı. Bunların yanında bir de Kudüs kralı III. Baudouin, öz annesi kraliçe Melisende ile Kudüs krallığı üzerine ihtiraslı bir hâkimiyet mücadelesi vermekteydi³⁵³³. Dolayısı ile

³⁵³⁰ El-Efdâl Şehinşah (M.1066-11 Aralık 1121). M.1094-11 Aralık 1121 yılları arasında Mısır Fâtımî devleti veziri.

³⁵³¹ İbnü'l Esir bu dönemde Mısır'da vezirlerin sözünün geçtiğini, halifelerin ise yalnızca isimlerinin olduğunu, başka bir nüfuzlarının bulunmadığını ifade ederek *1234 Kroniği* yazarının verdiği bilgiyi desteklemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 163).

³⁵³² Fâtımî Devleti'nin bu süreci için bkz, Runciman, II, s. 282; Eymen Fuad SEYYİD, "*Fâtımîler*", TDVİA, Cilt: 12, 1995, ss. 237-240

³⁵³³ William of Tyre, II, XVII, s. 204

Haçlılar için işlerin pek de yolunda gitmediği bu dönemde Nureddin'e karşı yapılacak bir hareket, kötü sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle kral Baudouin gözünü güneye, uzun zamandan beri varlığıyla krallığı için tehdit oluşturan, taht merkezinin iktidar kavgalarıyla çalkalanmakta olduğu Askalan'a çevirdi. Baudouin bir yandan annesine karşı mücadelesini sürdürürken aynı zamanda Mısır'daki gelişmeleri de takip etmekteydi.

Kudüs kralının Askalan hakkındaki düşünceleri henüz M.1150 yılında Gazze'deki faaliyetleriyle kendini belli etmişti. Kral Baudouin bu tarihte, ihtimal ki güneyden yani Mısır'dan kara yoluyla gelebilecek takviyeleri durdurabilmek amacıyla Gazze'de bulunan tahkimatı güçlendirmişti³⁵³⁴. Nihayetinde annesine karşı vermiş olduğu iktidar mücadelesini de kazanan Kudüs kralı, krallığın bütün ordusu ve toplayabileceği tüm savaş ekipmanlarıyla birlikte Miladî 25 Ocak 1153 tarihinde Askalan önüne geldi³⁵³⁵.

1234 Kroniği'nin Askalan muhasarası ile ilgili vermiş olduğu bilgiler, pek çok kaynakta zikredilen ve Haçlıların yapmış olduğu, boyu şehrin surlarının üzerine çıkan ahşap kule ile ilgili olanlar dışında, aslında herhangi bir muhasara ile ilgili olabilecek genel bilgilerdir. Bahsi geçen ahşap kule ise belirtmiş olduğumuz gibi çeşitli kaynaklar tarafından da zikredilir³⁵³⁶. Bunun haricinde yazar, kuşatmanın süreciyle ilgili *1234 Kroniği*'nde pek detay vermemekte ve kule detayının ardından şehrin Haçlılara teslim edilmesiyle anlatımını sonlandırmaktadır³⁵³⁷.

Nihayetinde yazarın da ifade ettiği gibi şehir halkı daha fazla direnemeyeceklerini anlamış ve canları ve mallarının teminatı karşılığında şehri teslim etmeye razı olmuşlardır³⁵³⁸. Şehir halkının teslim olma koşulları ve Haçlıların buna

³⁵³⁴ William of Tyre, II, XVII, s. 202. Runciman Gazze'nin, Askalan üzerine yapılacak olan harekâta üs vazifesi göreceğini ifade etmektedir (Runciman, II, s. 282). Bu bilginin doğru olduğu düşünülebilir, zira Gazze şehri, Fâtımî yönetimindeki Askalan'ın güneyinde olmasına rağmen Haçlıların elindedir.

³⁵³⁵ Runciman kralın bu seferinde yanında, Hospitalier ve Tapınak Şövalyeleri tarikatlarının üstatları, krallığın tüm asilzadeleri, Kudüs patriği, Sûr, Caesarea ve Nazareth başpiskoposları ile Beytlehem ve Akka piskoposlarının da bulunduğu bilgisini verir (Runciman II, s. 283).

³⁵³⁶ William, surlardan daha yüksek olan ve hareket edebilen bu kule sayesinde, içerisinde yer alan askerlerin yalnızca surların üzerindeki müdafilerin değil, aynı zamanda şehir içerisinde bulunanların da ok atışı menziline alındığını ifade eder (William of Tyre, II, XVII, s. 226). Mihael Rabo, kuşatmayla birlikte Frenklerin, şehre karşı ahşap bir kule yaptıklarını, bu sayede 400 Kardeş'in (Tapınak Şövalyeleri'nden) şehrin içerisine girmeye muvaffak olduğunu bildirir (Michel le Syrien (Fr), III, s. 309). Runciman bunların, zaferin tüm şerefine kendilerine ait olmasını isteyen Tapınakçılar'dan 40 kişi olduklarını söylemektedir (Runciman, II, s. 284). İbn Kalânsî de bu kuleyi "*mel'un*" olarak zikretmekte ve bu ifadesiyle bu kulenin şehrin müdafilerine vermiş olduğu zararı işaret etmektedir (İbn Kalânsî, s. 187).

³⁵³⁷ Askalan muhasarası süreci için bkz, William of Tyre, II, XVII, s. 220 vd; Runciman, II, ss. 283-284

³⁵³⁸ İbn Kalânsî, Askalan'dan Nureddin'e sürekli yardım çağrısı gittiğini, Nureddin'in buna mukabil Şam hâkimi Mücireddin ile birleşerek Askalan'a yardıma gitmek için harekete geçtiğini ancak Banyas

mukabil halka verdikleri şehirden ayrılma özgürlüğü konusu William'ın kayıtlarında çok daha detaylı verilmekte, 1234 *Kroniği*'nin verdiği bilgi ise biraz yüzeysel kalmaktadır. Ancak yine de yazarın bu koşullardan haberi olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Bar Hebraeus'un kayıtlarıyla tamamlanan Mihael Rabo'nun eksik bölümünde bu bilgilere yer verilmemektedir³⁵³⁹.

İslâm kaynaklarında ise bahsetmiş olduğumuz üzere İbnü'l Esir şehrin zorla alındığını ifade ederken İbn Kalânisî ise halkın teslim olmayı tercih ettiği bilgisini vermektedir. Konu hakkında yalnızca bir cümle etmiş olan İbn Kesir, H.548/M.1153-1154 tarihinde Haçlıların Gazze sahilindeki Askalan'ı ele geçirdikleri bilgisinden başka hiçbir bilgi vermemektedir³⁵⁴⁰.

[440] (AG) 1470 Yılı Hadiseleri:

Bu yılda, Şeyzer'i yerle bir eden büyük bir deprem oldu³⁵⁴¹. Şehrin valisi, çocukları ve ev halkı da dâhil olmak üzere şehir halkından 4 bin kişi öldü. Dağın bir bölümü, yapılmış olan kalenin üzerine çöktü. Ayrıca Hama ve Selamiye'de ve buraların etrafındaki köylerde çok sayıda insan hayatlarını kaybetti.

Aynı yılda, Nureddin geldi ve Harran'ı kardeşi Emir Emirân'ın³⁵⁴² elinden aldı.

Beyt Hisne'yi de kuşattı ve ele geçirdi. Türkler, Barid Manastırı'nı ele geçirerek

yakınlarında anlaşılmaz biçimde ayrıldıklarını ve geri döndüklerini söyler. Diğer yandan Haçlılar, yapmış oldukları yoğun saldırının ardından surda açılan gedikten şehre girmeyi başarmış, çaresiz kalan şehir halkı da teslim olma cihetine gitmiştir (İbn Kalânisî, s. 187). İbnü'l Esir ise çok farklı bir hikâye vermektedir. Buna göre Askalan'daki müdafiler Haçlılara karşı çetin bir savunma yapmışlar, hatta içlerinden bazı gruplar şehirden çıkarak Haçlı kamplarına baskınlar düzenleyerek onlara ağır kayıplar verdirerek şehre dönmüşlerdi. Bu yaşananların üzerine moralleri bozulan Haçlılar tam kuşatmayı kaldırıp ayrılmak üzereyken şehirden gelen haberler üzerine kalmaya ve kuşatmayı sürdürmeye karar vermişlerdi. Şehirden gelen haberlere göre Askalanlılar arasında, Haçlılara karşı kazanılan başarıları her bir grup kendi üzerine almak istemiş ve bu nedenle aralarında ayrılık hatta çatışmalar çıkmış; bu çatışmalarda ölenler bile olmuştu. Şehrin müdafileri arasındaki bu ayrılığı değerlendiren Haçlılar, şehre var güçleriyle son bir saldırıda bulunarak, şehri almaya muvaffak olmuşlardı (İbnü'l Esir, XI, ss. 163-164).

³⁵³⁹ Bu kayıtlarda bazı Haçlı önderlerinin teşvikleriyle cesaretlenen kralın sabah olduğunda “*Haç ile birlikte şehre girmeyen Hristiyan değildir*” şeklinde haykırdığı ve Haçlıların şehre girerek ele geçirdikleri; bu süreçte şehir halkından 18 bin Müslüman'ın öldürüldüğü, geri kalanının ise Mısır'a kaçtıkları bilgisi verilmektedir (Michel le Syrien (Fr), III, s. 309).

³⁵⁴⁰ İbn Kesir, XII, s. 422. Hadisenin tarihi üzerine İbnü'l Esir ve İbn Kalânisî de aynı tarihi yani H.548/M.1153-1154 yılını vermekte ancak iki tarihçi de gün ve ay detayı vermemektedir. İbn Kalânisî'nin kayıtlarında bir sonraki hadise için aynı yılın Zilkâde ayı verilmektedir. İbn Kalânisî'nin verdiği bu tarih M.1154 yılının Ocak-Şubat ayına tekabül etmektedir. Yazarın kayıtlarına göre Askalan'ın Haçlılarca alınması bu tarihten önce gerçekleştiği açıktır. William ise hadisenin tarihi için Miladî 12 Ağustos 1154 tarihini vermekte ancak eserin İngilizce tercümesini yapan Babcock ve Krey bunun muhtemelen istinsah esnasında yapılan bir yanlışlıktan kaynaklandığını zira doğru olması gereken tarihin Miladî 22 Ağustos 1153 olduğunu ifade ederler (Willim of Tyre, II, XVII, ss. 233-234, Dn. 58).

³⁵⁴¹ Miladî Ağustos 1157.

³⁵⁴² Muhammed Nusretüddin Mirmirân.

oradaki dört din adamını öldürdüler. Aynı yıl Nureddin bu defa Anteb üzerine geldi ve orayı kılıç zoruyla eline geçirdi.

Yine aynı yılın Haziran ayında Meliþene’de Ermeni bir rahibin içine şeytan girdi. Yanına gelmiş olan bakire bir kıza saldırdı, onu yakaladı ve zorla tecavüz etti. Kızın çığlıklarının duyulmasından korkunca eliyle ağzını kapattı. Kızın acı çektiğini bilmiyordu ve kız, çektiği bu acı nedeniyle öldü. Bu utanç verici hadise bittiğinde onun ölmüş olduğunu fark etti. Sonra üzerindeki altın ve takıları çıkardı ve onu bir çuvala koyarak omzuna aldı. Cuma günü öğle vakti olduğu ve şehir kapısı kapalı olduğu için surun üzerindeki kulelerden birine giderek onu çöplerin toplandığı alana attı. Kaybolduğu anlaşılan genç kız, tüm şehirde aranmasına rağmen bulunamadı.

s.157

Komşularının hepsi sorgulandı ki o rahip de onların arasındaydı. Tüm baskılara rağmen kıza ne olduğunu söyleyecek hiç kimse bulunamadı. Baskılara rahip de direndi ve yaptığını itiraf etmedi. Ancak adaletin intikamı onu rahat bırakmadı. (Muhtemelen sorgu için) kapatıldıkları yerden kaçmayı planladı. Şehirden ayrıldıktan kısa bir süre sonra Türkler tarafından fark edildi ve yakalandı. İşkence ve baskıların ardından suçunu itiraf etti ve genç kıza attığı yere gitti. Kızı aşağıdaki çöplükten çıkardıklarında onun tüm güzelliğinin çürüdüğünü ve vücudunun bozulduğunu gördüler. Şehir halkı kızın bu acınacak halini, güzelliğinin nasıl da bozulduğunu görünce feryat etmeye, ağıtlar yakmaya başladı. Başta Türkler olmak üzere her biri acımasızca rahibe vuruyordu. Onun cesedini mezarlığa kadar taşıdılar. Öfkeleri kabarmıştı ve inançlı Ermenilerden biri şehrin valisinden, rahibin derisinin yüzülmesini ve oradaki herkesin göreceği şekilde şehrin kapısına asılmasını istedi. Bu olay nedeniyle Hristiyanlar, özellikle de rahipler halkın gözünde küçük düşmüşlerdi.

Başlıktan da anlaşılacağı üzere yazarın kronolojisinde yedi yıllık bir boşluk bulunmaktadır. Buna göre yazar AG.1461/M.1152 yılında gerçekleştiğini söylediği Askalan’ın Haçlılarca alınmasının ardından kayıtlarına AG.1470/M.1159 yılı kayıtlarıyla devam etmektedir. Ancak vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere yazar kronolojiyi yine karıştırmaktadır. Öncelikle, detaylarını aktarmış olduğu ve Suriye’de büyük yıkıma sebep olduğunu söylediği deprem, diğer kaynakların verileriyle karşılaştırıldığında M.1159 yılı değil, İslâm kaynaklarına göre H.552/M.1157-1158 yılında meydana gelmiştir³⁵⁴³. Mihael Rabo hadisenin tarihini

³⁵⁴³ İbnü’l Esir, XI, s. 185; İbn Kesir, XII, s. 430; İbn Kalânîsî, s. 195; Ebu Şame el-Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 84. İbnü’l Esir bu hadiseyi ayrı bir başlık altında ele almakta, Makdisî ise kayıtlarını İbnü’l Esir’in verilerine dayandırmaktadır. İslâm kaynaklarından bir tek İbn Kalânîsî, bu hadiseden bir yıl önce, 9 Şaban 551/27 Eylül 1156 tarihinde gerçekleştiğini söylediği bir depremden daha bahsetmektedir. İbn Kalânîsî, Ramazan ve Şevval aylarında da süren bu depremlerde Haleb ve Hama’da pek çok evin yıkıldığı, Efemiye’deki bir kulenin de yine yerle bir olduğu ancak Şam ve çevresine zarar

AG.1469/1158 yılı olarak verirken, hadisenin tarihini Hicrî tarih üzerinden veren ve aktardığı bilgileri Müslüman bir müverrihten, belki de İbnü'l Esir ya da Makdisî'den almış olan Bar Hebraeus da yine H.522/M.1157-1158 tarihini vermektedir³⁵⁴⁴.

Kaynakların birbirine yakın olmakla birlikte yine de farklı tarihlere yerleştirdikleri deprem hadisesi ile ilgili verdikleri bilgiler ise aşağı yukarı aynıdır. Buna göre Suriye'de büyük bir deprem meydana gelmiş ve anlaşıldığı kadarıyla pek çok şehrin yıkımına ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur³⁵⁴⁵.

Kroniğin bundan sonraki hadise ile ilgili vermiş olduğu ve “*aynı yıl*” ifadesiyle anlattığı, Nureddin'in Harran'ı alması tarih olarak İslâm kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır³⁵⁴⁶. Ancak İslâm kaynaklarında durum biraz daha farklı ve detaylı verilmektedir. İbnü'l Esir Harran'ın zaten Nureddin'e ait olduğunu, bu sıralarda ağır bir hastalığa tutulduğunu, Haleb'de yattığı esnada onun öldüğüne dair rivayetler yayıldığını ve bu durum karşısında bazı emîrlerin harekete geçerek bunu değerlendirme girişiminde bulunduklarını ifade eder³⁵⁴⁷. Nureddin'in kardeşi Nusretüddin Mirmirân bu fırsattan istifade etmek istemiş ve Harran'a giderek şehrin idaresini eline geçirmiştir. Nureddin iyileştikten sonra Harran'a gitmiş, şehri geri almış, kardeşi ise onun önünden kaçmıştır³⁵⁴⁸. İbn Kalânîsî ise daha farklı ve detaylı bir hikâye anlatır. İbn Kalânîsî'ye göre Harran şehri Nusretüddin Mirmirân'a aittir³⁵⁴⁹. İbn Kalânîsî, Nureddin'in ağır hasta olduğu sırada şehrin ileri gelenlerinin bazılarının Nusretüddin'e, ağabeyinin hayatından ümit kesildiği ve bir an önce Haleb'e gelerek idareyi eline almasını tavsiye eden bazı mektuplar yazıldığını, bu mektupların daha sonra Nureddin'in eline geçince, sorumluların cezalandırıldığını ve Nusretüddin'in de

gelmediğini, Şeyzer'deki pek çok evin insanların üzerine çöktüğü, Kefertâb halkının ise şehirden kaçtığını ifade eder (İbn Kalânîsî, s. 194). Steven Runciman, bu kayıtları birleştirmiş ve M.1156 yılının bahar aylarında başlayan, aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında tekrar eden ve nihayet M.1157 yılının Ağustos ayında yinelenen bir deprem silsilesi şeklinde tarif etmiştir. Runciman da kaynakların verdiği ifadeleri yinelemekte, çok sayıda şehrin harap olduğunu ve çok sayıda insanın ölmüş olduğunun bilgisini paylaşmaktadır (Runciman, II, s. 287).

³⁵⁴⁴ Michel le Syrien (Fr), III, s. 315; Bar Hebraeus, II, ss. 396-397

³⁵⁴⁵ Kaynakların hepsi son derece şiddetli olduğunu ifade ettikleri bu depremde özellikle Haleb, Hama, Şeyzer ve civar şehirlerin büyük zarar gördüklerini ve çok sayıda insanın öldüğünü söylemektedirler (İbnü'l Esir, XI, s. 185; İbn Kesir, XII, s. 430; İbn Kalânîsî, ss. 195-196; Makdisî, ss. 84-85; Bar Hebraeus, II, ss. 396-397; Michel le Syrien (Fr), III, ss. 315-316).

³⁵⁴⁶ İbnü'l Esir, XI, s. 209; İbn Kalânîsî, s. 209

³⁵⁴⁷ İbnü'l Esir bunlardan birinin de Nureddin'in en büyük Emîri Şirkûh olduğunu ve Nureddin'in ölüm haberi gelmesi üzerine onun Şam'ı ele geçirmeye teşebbüs ettiğini ancak kardeşi Necmeddin Eyyûb'un onu durdurduğunu söylemektedir.

³⁵⁴⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 209

³⁵⁴⁹ Ancak bu aidiyet muhtemelen Nureddin'in tasarrufundadır ve Harran şehri aslında Nureddin'e bağlıdır.

yerine (Harran'a) döndüğünü söylemektedir. Dolayısıyla İbn Kalânisî Nureddin'in Harran üzerine yaptığı bir hareketten bahsetmemektedir³⁵⁵⁰.

1234 Kroniği'nin bu bölümde bahsettiği bir başka hadise de Malatya'da cereyan ettiğini ifade ettiği, yerel ve münferit bir olaydır. Bu olay diğer Süryani yazarlar Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un kayıtlarında da yer almaktadır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus bu hadiseyi AG.1467/M. 1156 yılına tarihlemektedirler³⁵⁵¹. Hadise ile ilgili üç yazarın verdiği bilgi de aşağı yukarı aynıdır.

[441] Frenk Krallarının Deniz Yoluyla Harekete Geçmeleri, Harim'in Müslümanlardan Alınması, Müslüman Topraklarının Ele Geçirilmesi, Yunanlıların İmparatorunun Çıkışı ve Bu Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair:

(AG) 1470³⁵⁵² yılında, Frenk krallarının soyundan ünlü bir adam olan Gundfland³⁵⁵³ isminde biri beraberindeki kalabalık orduyla Urişlem'e geldi ve oradaki Frenkleri deniz kıyısında topladı. Burada sözünü ettiğim, Urişlem kralı, Trablus kontu ve Kilikya hâkimi Ermeni Toros idi. Bunlar bir araya gelerek büyük bir ordu haline geldiler ve Şeyzer Kalesi'ni kuşatmaya gittiler. Kaleyle birlikte tüm bölgeyi ele geçirdiler ve buldukları her şeyi yağmaladılar. Bölge halkından pek çok kişiyi öldürerek yaklaşık 5 bin kadın ve çocuğu da esir aldılar. Bununla birlikte sayısız altın ve gümüş de ele geçirdiler. Frenkler oradan ayrılarak Harim Kalesi'ne gittiler ve orayı barış yoluyla aldılar. Kalede bulunan Müslümanlar ise Haleb'e gitti.

Flanders kontu Thierry d'Alsace'ın gelişi Kudüs kralı için ekstra bir motivasyon kaynağı olmuştu. Ağır bir hastalığın pençesine düşen ve yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere hakkında öldüğüne dair rivayetler dahi çıkarılan Nureddin'in bu durumundan faydalanmak isteyen kral, bu fırsatı değerlendirerek evvelce Nureddin'e kaybedilmiş olan bazı bölgeleri geri alabileceğini düşünmekteydi³⁵⁵⁴. 1234 Kroniği'nin verdiği bilgiyi mukayese edebileceğimiz tek

³⁵⁵⁰ İbn Kalânisî, ss. 209-211

³⁵⁵¹ Bar Hebraeus, ss. 395-396; Michel le Syrien (Fr), III, ss. 314-315

³⁵⁵² AG.1170 tarihi Miladî 1159 yılına tekabül etmektedir, hâlbuki Thierry d'Alsace'ın Filistin'e geldiği tarih modern çalışmalarda M.1157 yılı olarak verilmektedir (Bkz, Runciman, II, s. 292).

³⁵⁵³ William bu kişinin, Flanders kontu Thierry d'Alsace olduğunu söylemektedir (William of Tyre, II, XVIII, s. 264; Runciman, II, s. 292). Flanders kontu, II. Haçlı Seferi kafesi içerisinde yer almış, Anadolu'da yaşadıkları büyük felaketlerin ardından sağ kurtulanlarla birlikte Kudüs'e ulaşmayı başarmıştı. Flanders kontu daha sonra başarısız Şam muhasarasında Kudüs kralı ile birlikteydi fakat muhtemelen bu deneyimin ardından ülkesine geri dönmüştü. William'ın verdiği bilgiye göre Flanders kontu bu tarihte, kralın aynı babadan olma kız kardeşi olan eşi Sybilla ile birlikte Kudüs'e geldi (William of Tyre, II, XVII, s. 234).

³⁵⁵⁴ İbn Kalânisî peş peşe yaşanan depremler sonucu tahribata uğrayan bölgelerin Frenklerin iştahını kabarttığını söylemektedir (İbn Kalânisî, s. 203).

bilgi kaynağı olan William bu süreci, Flanders kontunun karaya ayak basmasından itibaren detaylarıyla vermektedir. William da tıpkı *1234 Kroniği* gibi, karaya ayak bastığı sırada Flanders kontunun Kudüs kralı ve diğer önemli Haçlı liderleri tarafından, coşkulu bir halk kitlesiyle birlikte sevinçle karşılandığını söylemekte ancak bu karşılaşmada Kilikya hükümdarı Thoros'un ismini vermemektedir. William Thoros'un ismini, Kudüs kralının yapacağı sefer girişimi öncesinde, kendilerine katılmasını istediği bir davete binaen vermektedir. William'a göre, kendisine son derece dostça gönderilen bu daveti büyük bir mutlulukla kabul eden Thoros, sevgiyle karşılandığı Antakya'ya gitmiş ve burada Kudüs kralı, Antakya hükümdarı Renaud ve diğer Haçlı liderleriyle birleşerek hep birlikte Şeyzer üzerine gitmişlerdir³⁵⁵⁵.

Haçlı ordusu Şeyzer üzerine giderek şehri kuşatma altına aldı ve birkaç gün içerisinde şehrin dış surlarını aşarak, halkın iç kaleye çekilmesiyle boşattığı şehrin içine girmeyi başardı. Ne var ki bu sırada Haçlı liderleri arasında Şeyzer'in kimin yönetimine verileceğine dair fikir ayrılıkları oluştu. Kudüs kralı, şövalyeleri ile birlikte verdiği katkı yadsınamaz olan Flanders kontu Thierry d'Alsace'a şehri vaat etmişti. Ancak şimdi Antakya hâkimi Renaud da bölgenin, en baştan beri Antakya'ya ait olduğunu söyleyerek, idareyi kendi adına istemekteydi³⁵⁵⁶. Çıkmazda kalan Kudüs kralı çareyi kuşatmayı kaldırarak geri çekilmekte bulmuş, böylece her iki kontun da istediği olmamıştı. Haçlı ordusu, yüklü bir ganimet elde ettikten sonra kuşatmayı kaldırarak Antakya arazisi içlerine doğru geri çekildi³⁵⁵⁷.

Runciman Haçlı ordusunun Şeyzer önünden çekildikten sonra Efâmiye civarını işgal ettiklerini ve ardından Harim üzerine gittiklerini ve şehri, ağır bir mancınık taarruzunun ardından Şubat 1158 tarihinde ele geçirdiklerini söylemektedir³⁵⁵⁸. Aynı bilgiyi İbn Kalânîsî de verir. İbn Kalânîsî H.553/M.Şubat-1158-Ocak 1159 yılı kayıtlarında Frenklerin Harim Kalesi'ni kuşatma altına aldıklarını ve mancınıklarla sürekli olarak saldırdıkları şehrin kısa bir süre sonra düştüğünü söyler. İbn Kalânîsî bunun sebebini, Nureddin Mahmud'un ağır hastalığı nedeniyle İslâm ordularının

³⁵⁵⁵ William of Tyre, II, XVIII, ss. 264-266. Steven Runciman da Kudüs kralının önderlik ettiği bu sefere değinmektedir ancak Runciman, Thoros'un ismini zikretmemektedir (Runciman, II, s. 292).

³⁵⁵⁶ Runciman Renaud'nun, Münkizîler'in Antakya'ya haraç ödemekte olduklarını bu nedenle Thierry'nin Şeyzer namına kendisine vassallık yemini etmesini istediğini ancak kontun, Renaud gibi kendisinden düşük bir asalete mensup bulunan birine biat etmeyi asla kabul etmeyeceğini belirtmektedir (Runciman, II, s. 292).

³⁵⁵⁷ William of Tyre, II, ss. 267-268

³⁵⁵⁸ Runciman, II, s. 292. Runciman Harim'in Antakya arazisi içerisinde olduğunu ve bu nedenle hem Kudüs kralı hem de Flanders kontunun Renaud'ya yardıma hazır olduklarını, Harim'in alınmasından sonra, elbette Renaud'un vassali olarak Thierry'nin şövalyelerinden Renaud de St. Valery'in idaresine verildiğini söyler.

dağılmış olmasına bağlamaktadır³⁵⁵⁹. Makdisî de hem Haçlıların seferinin gerekçesini hem de bu sırada İslâm ordularının içerisinde bulunduğu durumun nedenini İbn Kalânîsî ile aynı gerekçelere bağlamaktadır. Ancak Makdisî'nin verdiği hikâye İbn Kalânîsî'nin verdiğiinden daha farklıdır. Makdisî, Nureddin Mahmud'un hastalığını fırsat bilen Haçlıların Şeyzer'e saldırdıklarını, etrafını yağmalayarak yakıp yıktıklarını söyler. Ancak bundan sonra Şeyzer'de bulunan bazı İsmailî grupları, çevreden gelenlerle de birleşerek Haçlılara karşı koymuş ve onları Şeyzer'den sürüp çıkarmışlardır³⁵⁶⁰. Makdisî Harim ile ilgili olarak da Ebu Ya'la ve daha başka ravilere dayandırdığı rivayetlere göre, H.553/M.Şubat 1158-Ocak 1159 yılının Muharrem ayının ilk on günü içerisinde (2-12 Şubat 1158) Frenklerin Harim'e gelerek şehre mancınıklarla saldırdıklarını, şehri ve civardaki pek çok yeri ellerine geçerek yağmaladıklarını söyler³⁵⁶¹. Tüm bu ifadelerden Harim Kalesi'nin, *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi barış yoluyla değil fakat cebren alındığı anlaşılmaktadır.

***[441] Yunanlıların İmparatorunun Çıkışı ve Bu Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair:**

Ertesi yıl³⁵⁶², Yunanlıların imparatoru Manuel Antıyukya'ya geldi. Haleb'i kuşatmaya gitmek amacıyla kampını 'Ufrin Nehri kıyısında kurdu. Nureddin, Asur, Beyt Nahreyn, Amid, Mardin ve Mayferkat'dan tüm Müslüman ordularını topladı ve Yunanlıların imparatoruyla savaşmaya geldi. Zira Müslümanlar bu gelişmeden dolayı korkuyorlardı. Tüm bunlar yaşanırken imparatora başkentten bir haber geldi; Andronikā³⁵⁶³ isimindeki soylulardan biri isyan etmişti. İmparator bunu duyunca Nureddin ile barış yaptı. Bu anlaşmaya göre, içlerinde yukarıda ismini zikretmiş olduğumuz ve Trablus kontu tarafından zehirlenerek öldürülen Anfuş'un oğlunun³⁵⁶⁴ da bulunduğu Haleb'deki esirler serbest

³⁵⁵⁹ İbn Kalânîsî, s. 206

³⁵⁶⁰ Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 93

³⁵⁶¹ Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 96

³⁵⁶² Yazar Manuel'in Antakya'ya gelişini Thierry d'Alsace'ın Filistin'e gelişinin ertesi yılı olarak söylemektedir ki bu zaman aralığı modern çalışmalara göre de bir yıldır. Ancak yazar Thierry'nin Filistin'e geliş tarihini AG.1470/M.1159 yılı olarak vermektedir ki bu bilginin yanlış olduğunu yine modern çalışmalar söylemektedir. Bu durumda Manuel'in Antakya'ya geliş, Thierry d'Alsace'ın Filistin'e gelmesinden bir yıl sonra fakat bu iki hadisenin tarihi M.1159 ve M.1160 yılları değil, M.1157 ve M.1158 yıllarıdır.

³⁵⁶³ Andronikos Komnenos (y:1118-12 Eylül 1185). Mayıs 1183-12 Eylül 1185 tarihleri arasında Doğu Roma imparatoru. *1234 Kroniği* yazarı Andronikos'un Roma soylularından biri olduğunu dile getirmekle birlikte o, aynı zamanda Manuel Komnenos'un kuzenidir.

³⁵⁶⁴ Bertrand de Toulouse. Nureddin Mahmud Zengi ile Roma imparatoru Manuel arasında yapılan antlaşma uyarınca Nureddin, sayısı 6 bini bulan elindeki Hristiyan esirleri serbest bırakacağını taahhüt etmiş, bu esirlerin arasında Tapınak Şövalyelerinin lideri Bertrand de Blancfort ile birlikte Bertrand de Toulouse de bulunmaktaydı (Runciman, II, s. 297).

bırakılacaktı. Böylelikle Yunanlıların imparatoru herhangi bir şey yapmadan başkente geri döndü.

Aynı yıl, Antıyukya hâkimi Raymun³⁵⁶⁵ ve Cuslin'in oğlu olan Harim hâkimi Cuslin, yağma yapmak için Haleb bölgesine girdi. Pek çok kişiyi esir ederek ve diledikleri gibi yağma yaparak güven içerisinde geri döndüler. Raymun Antıyukya'ya giderken Cuslin de köyün birinde kalmış ve yiyip içmekteyken Türkler geldi ve köye baskın yaparak onu ele geçirdiler ve Haleb'e götürdüler. Onu zincire vurarak babasının olduğu yere koydular. Aynı yıl içinde, kısa bir süre sonra Antıyukya hâkimi Raymun, Haleb bölgesini yine yağmaladı.

s.159

Ancak geri dönerken, Türklerin kuvvetleri ona Kara Nehir'de baskın yaptı. Yanındaki orduyu mağlup ettiler ve onu yakalayarak zincire vurdular. Aynı yıl, ilk Piṭabin'in oğlu³⁵⁶⁶ Antıyukya hükümdarı oldu. Annesini Liyudikyā'ya³⁵⁶⁷ sürgüne yolladı.

Roma imparatoru Manuel Komnenos, hedefinde Kilikya Ermenileri ve liderleri Thoros olduğu halde, M.1158 yılının sonbaharında büyük bir orduyla Çukurova üzerine geldi³⁵⁶⁸. Vasiliev, Ioannes Komnenos'tan sonra Kilikya Ermenileri'nin, Thoros önderliğinde isyan ettiklerini, Manuel'in üzerlerine gönderdiği iki Roma ordusunun da Thoros tarafından başarısızlığa uğratıldığını ve meselenin giderek daha tehlikeli bir hal alması üzerine imparatorun bizzat harekete geçtiğini ifade etmektedir³⁵⁶⁹. Niketas Khoniates herhangi bir gerekçe sunmadan imparatorun Kilikya'ya, buradan da Antakya'ya gittiğinin bilgisini vermektedir³⁵⁷⁰. Ioannes Kinnamos imparatorun Frigya'da Türklerle savaşarak ve büyük bir katliam yaparak, çevrede Türklere ait olan bölgeyi tahrip ettiğini, böylece Türklerle savaşmaya devam edeceği izlenimi vererek bir anda ve süratle Kilikya'ya girdiğini söyler. Kinnamos'a göre imparatorun niyeti, Thoros'u habersiz yakalamaktır³⁵⁷¹.

Sur piskoposu William imparatorun seferini iki sebebe dayandırmaktadır. Bunlardan birincisi, diğer kaynakların da belirtmiş olduğu gibi, hâkimiyetini Kilikya'nın dağlık kesimi ise sınırlamayan ve Çukurova'ya girerek buradaki Tarsus,

³⁵⁶⁵ Renaud.

³⁵⁶⁶ III. Bohemond (M.1144-1201). M.1163-1201 yılları arası Antakya hükümdarı. Antakya Prensesi Constance ile onun ilk eşi Poitiers kontu Raymond'un oğludur.

³⁵⁶⁷ لاودكية Laodikeia.

³⁵⁶⁸ Runciman, II, s. 294

³⁵⁶⁹ Vasiliev, II, s. 426

³⁵⁷⁰ Khoniates, s. 73

³⁵⁷¹ Kinnamos, s. 131. Kinnamos'un ifadesine göre imparator Thoros'u hiç beklemediği bir anda yakalamak için Seleukia bölgesinin yöneticisi olan Aleksios Kasianos'a yerel kuvvetleri toplayarak hazır beklemesini emretti. Ardından kendisi de ordunun en iyi teçhizatlı birliklerini alarak süratle Seleukia'ya gitti.

Anavarza, Misis, Kozan ve Adana gibi şehirleri eline geçiren ve buradaki Roma idarecilerini kovan Thoros üzerine, aldığı şehirleri geri almak ve Thoros'u cezalandırmak içindir. William'a göre seferin bir diğer sebebi ise, Kıbrıs halkına yönelik tehditlerine içerlemiş olduğu Antakya prensiydi³⁵⁷².

Hadiseyi Ermeniler cephesinden anlatan Papaz Grigor, Ioannes Komnenos'un M.1137-1138 yıllarında Kilikya bölgesine yapmış olduğu sefere atıfta bulunarak imparatorun Ermeni hükümdarı Leon ve ailesini başkent Konstantinopolis'e gönderdiğini, Leon'un oğlu Thoros'un iki yıl sonra buradan kaçarak Kilikya bölgesine geldiğini söyler³⁵⁷³. Papaz Grigor uzunca bir şekilde Thoros'un faaliyetlerini anlattığı bölümün ardından³⁵⁷⁴ imparator Manuel'in, AA.608/M.10 Şubat 1159-9 Şubat 1160 yılında, başında bulunduğu 500 bin kişilik ordusuyla Çukurova'ya geldiğini söylemektedir. Papaz Grigor'un ifadesine göre Thoros, ailesini ve adamlarını alarak dağlara kaçtı. Burada sürekli hareket halinde bulunmakta iken, bir yandan Kudüs kralının hem kendisi hem de Antakya prensi için aracı olmasını ümit ediyordu. Zira Thoros, yukarıda bahsi geçen ve Kıbrıs'a yaptığı baskınla imparatorun öfkesini üzerine çeken Renaud'a bu eyleminde yardım etmişti³⁵⁷⁵. Görüldüğü üzere Papaz Grigor, Thoros'un suçunu Renaud'ya yardım etmek şeklinde dile getirmekte, buna karşın diğer kaynakların ifade ettiği gibi Thoros'un Kilikya şehirlerini ele geçirmesi detayıyla ilgilenmemektedir. Papaz Grigor, imparatorun bir başka geliş sebebi olarak da gayri Hristiyan unsurlarla yapılacak mücadeleler ve kiliseleri kurtarmak gibi tedbirlerle ilgili Kudüs kralıyla görüşmek istemesi şeklinde ifade etmektedir. Papaz Grigor imparatorun, bizim de birazdan değerlendireceğimiz üzere Nureddin Mahmud Zengi ile imparator arasında akdedilecek olan antlaşmanın bir gereği olan Hristiyan esirlerin serbest bırakılması gibi konularla ilgilenmediğini söylemektedir³⁵⁷⁶. Papaz

³⁵⁷² William of Tyre, II, XVIII, ss. 275-276. Runciman da imparatorun, Renaud'nun Kıbrıs'a yapmış olduğu baskını affetmesinin pek mümkün olmadığını söyleyerek, imparatorun bu eyleme ne denli içerlemiş olduğunu belirtmektedir (Runciman, II, s. 292).

³⁵⁷³ Urfalı Mateos, s. 305. Ioannes'in seferi ve Leon'un Konstantinopolis'e götürülmesi hakkındaki detaylar için bkz, [309] no'lu paragrafın değerlendirmesi.

³⁵⁷⁴ Urfalı Mateos, s. 305 vd.

³⁵⁷⁵ Urfalı Mateos, ss. 322-323

³⁵⁷⁶ Urfalı Mateos, s. 323. Runciman da serbest bırakılan esirler içerisinde birkaç önemli olabilecek ismin dışında büyük çoğunluğunun II. Haçlı Seferi ile birlikte gelen Almanlar olduğunu ve Frenklerin bu esirlerin serbest kalmasına çok da mutlu olmadıklarını ifade eder. Aynı durum Roma imparatoru için de geçerli olabilir. Ancak Manuel'in bu koşulu kabul etmesinin nedeni, ya en büyük Hristiyan hükümdar sıfatıyla tüm esirlerin serbest kalmasını temin ederek yüce gönüllülük göstermiştir ya da bu esirlerin içerisinde Roma için de değerli olabilecek birkaç isim olmalıdır.

Grigor bundan sonraki gelişmeleri de diğer kaynakların verdiği şekilde aktarmaktadır³⁵⁷⁷.

Bir başka Ermeni yazar Vahram ise imparatorun, Frenklerle bir ittifak kurmak amacıyla Çukurova'ya geldiğini fakat burada Thoros'un kendi menfaatine yaptıklarını öğrendiğinde son derece öfkeli olduğunu ifade eder. Bunun ardından imparator Thoros'un bir mahkûm gibi kendisine getirilmesini emretmiş, Antakya prensinin aracılığıyla Thoros'u affettikten sonra Thoros, aldığı yerleri imparatora iade etmiş ve Kilikya'ya dönmüştür³⁵⁷⁸.

Runciman'ın verdiği bilgiye göre eniştesi Theodoros Vatatzes Tarsus'u işgal ederken büyük bir gizlilik içerisinde ve hızla ilerleyen Manuel, iki haftada tüm Çukurova şehirlerini ele geçirdi³⁵⁷⁹. İmparatorun gelişinden son anda haberdar olan Thoros ise dağlara çekilmişti³⁵⁸⁰. İmparator Antakya'ya girmeden önce Antakya prensi ve Kudüs kralı gibi Frenk hükümdarları kendisine itaatlerini arz etmişti. Böylece doğunun tüm Hristiyan krallarının yüksek hâkimiyetini tanıdığı imparator Manuel, eşine az rastlanır bir ihtişamla Antakya'ya girmiş ve şehirde, kendi şerefine düzenlenen etkinliklerle geçen hafta boyunca kaldıktan sonra doğuya doğru gitmişti³⁵⁸¹.

1234 Kroniği yazarı, Manuel'in Kilikya'daki faaliyetlerinden olduğu gibi, Antakya'da cereyan eden hadiselerden de habersizdir³⁵⁸². Ancak diğer iki Süryani tarihçi Bar Hebraeus ve Mihael Rabo'nun burada cereyan eden hadiseler hakkında

³⁵⁷⁷ Detaylar için bkz, Urfalı Mateos, s. 323 vd.

³⁵⁷⁸ Vahram, *The Chronicle of Vahram*, Ermenice orijinalinden Tr: Charles Fried NEUMANN, s. Oriental Translation Fund, Londra, 1831, ss. 35-37

³⁵⁷⁹ Bailly, II, s. 341

³⁵⁸⁰ Runciman, II, s. 292

³⁵⁸¹ Manuel'in yaklaşmakta olduğu haberi karşısında Kudüs kralı III. Baudouin ile kardeşi Amaury ve patrik Aimery, hızla çıkarak Antakya'ya geldiler. Diğer yandan Antakya hâkimi Renaud, bir süre önce Kıbrıs'a yaptığı baskın nedeniyle imparatorun tepkisini çekmişti ve imparatorun Antakya'ya geldiğini öğrenince hemen onun yanına giderek itaatini arz etmişti. Renaud bunu yapmak için tüm hükümdarlık alâmetlerini ve silahlarını bir kenara bırakarak, üzerine geçirdiği bir çul ile ve yalınayak vaziyette imparatorun huzuruna gitmiş ve bu şekilde imparatorun affına mazhar olmuştu. Kudüs kralı Antakya'ya varınca hemen imparatora müracaat ederek kendisiyle görüşmek istemiş, her ne kadar imparator bu talebi hemen kabul etmemişse de sonradan yaptıkları görüşme çok olumlu geçmiş hatta Baudouin imparatorun Thoros'u affetmesini dahi sağlamıştı. Bunun ardından Thoros, tıpkı Renaud'nun yapmış olduğu koşullar altında imparatorun yanına giderek özürlerini sunmuştu (Runciman, II, s. 295-296). İmparatorun Antakya'ya girişini Ostrogorsky (ss. 357-358) ile Vasiliev (II, ss. 426-427) detayları ile vermektedirler. Niketas Khoniates ise imparatorun Antakya'ya girişinin betimlemesini kısa tutarak, bundan ziyade şehirdeki etkinliklerle ilgilenmekte ve imparatorun onuruna düzenlenen mızrak oyunlarından bahsetmektedir (Khoniates, ss. 74-75).

³⁵⁸² Manuel'in Antakya'ya girişi ve burada cereyan eden hadiselerle ilgili bkz, Khoniates, ss. 73-76. Khoniates meselenin yalnızca Antakya bölümüyle ilgilenmekte ve burada imparatorun şerefine yapılan etkinlikleri uzun uzun anlatmaktadır. Benzer detayları Runciman da vermekle birlikte o, daha ziyade siyasi ortamla ilgilenmektedir (Runciman, II, ss. 294-298).

birtakım bilgilere sahip oldukları görülmektedir. Mihael Rabo ve verdiği bilgilerden, onu takip ettiği anlaşılan Bar Hebraeus birbirlerine paralel biçimde AG.1470/M.1159 yılında Roma imparatoru Manuel'in Kilikya bölgesine geldiğini, Tarsus, Anavarza ve diğer Kilikya şehirlerini ele geçirdiğini ve tüm kışı orada geçirdiğini söylemektedirler. Bunun dışında imparatorun Kilikya'ya gelmesi üzerine Thoros kaçmış, Kudüs ve Antakya'nın hükümdarları ile Frenklerin patriği, imparatora itaatlerini sunduktan sonra onunla bir antlaşma yaparak Thoros'un da affedilmesini sağlamışlardır. İmparator daha sonra Thoros'u, Kilikya'daki sahil şehirlerinin komutanı yaptı. Ardından Romalılar, Frenkler ve Ermeniler Haleb, Şam ve diğer Müslüman şehirlerini ele geçirmek için bir ittifak yapmışlar ancak bu sırada Konstantinopolis'ten, imparatora karşı bir komplo tertiplendiği yönünde gelen bir haber üzerine imparator geri dönmek zorunda kalmıştır³⁵⁸³.

Bahsi geçen bu komplo, *1234 Kroniği*'nin de zikrettiği Andronikos Komnenos'un başını çektiği hareket olarak ifade edilebilir. Ancak diğer kaynaklar imparatorun geri dönmesini bu konuya bağlamamaktadırlar. Niketas Khoniates'in kayıtlarına göre Andronikos bu dönemde hapistedir; bir sefer başarısız kaçma girişimine rağmen yakalanmış ve yeniden hapsedilmiştir ve kaçacağı M.1164 yılına kadar da orada kalacaktır³⁵⁸⁴. Khoniates imparatorun 2 Nisan 1159 tarihinde başkente dönmeye karar verdiğini bildirir ancak bunun için bir neden göstermemektedir³⁵⁸⁵. Kinnamos da aynı şekilde herhangi bir gerekçe göstermeden imparatorun başkente dönmeye hazırlandığını ifade eder³⁵⁸⁶. Runciman ise Süryani tarihçilerin dile getirdiği ve imparatorun, Frenk ve Ermenilerle birlikte, Müslümanlar'ın elindeki Haleb ve Şam gibi yerleri ele geçirme amaçlı ittifaka değinmeden, Antakya'da geçirdiği zamanın ardından doğuya doğru ilerlediğini söyler. Bu bilgi belki de Süryani tarihçilerin dediği gibi Haleb üzerine gitmek istediğini gösteriyor olabilir. Ancak imparator doğuya ilerlerken Nureddin'in elçileri Manuel'e gelmiş ve kendisiyle bir antlaşma vücuda

³⁵⁸³ Michel le Syrien, III, s. 316; Bar Hebraeus, II, ss. 397-398

³⁵⁸⁴ Andronikos'un hapsedilmesi ve ilk kaçıışı hakkında bkz, Khoniates, 69-73, ikinci kaçıışı için ss. 88-90. Khoniates Andronikos'un imparatorun Kilikya'da olduğu sırada hapisten kaçtığını ancak yakalanarak yeniden hapsedildiği bilgisinin Kilikya'da olduğu sırada imparatora iletildiğini söyler (Khoniates, s. 73). Kinnamos Andronikos'un ilk kaçışının hikâyesini anlatırken imparatorun nerede olduğunu söylememektedir. Bununla birlikte ikinci kaçıışı hakkında verdiği bilgiler Khoniates ile uyum hainedir (Kinnamos, ss. 97-99, ss. 169-170).

³⁵⁸⁵ Khoniates, s. 75

³⁵⁸⁶ Kinnamos, s. 139

getirmişlerdir. Bu yapılan antlaşma sonrasında imparator doğuya ilerlemesini durdurarak başkente dönüş yoluna girmiştir³⁵⁸⁷.

1234 Kroniği Antakya prensi Renaud ve Urfa kontu III. Joscelin de Courtenay'ın Türklerin eline esir düşmesini, birlikte yapmış oldukları eylemlere bağlamaktadır. Ancak diğer kaynaklara bakıldığında birbirlerinden bağımsız hareket ettikleri ve esir düşmelerinin de *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi peş peşe değil, biraz daha uzun bir zaman aralığında gerçekleştiği görülmektedir. Mihael Rabo AG.1471/M.1160 yılında genç Joscelin'in, Harim'den³⁵⁸⁸ çıkararak Haleb bölgesini yağmalaması üzerine Nureddin'in ona tuzak kurduğunu ve yakalayarak Haleb'de babasının da bulunduğu zindana attığını söylemektedir³⁵⁸⁹. Mihael Rabo Renaud ile ilgili olarak ise AG.1473/M.1162 yılı kayıtlarında Renaud'nun 120 atlı ve 500 piyade ile birlikte Haleb bölgesine geldiğini fakat sayıca az olmaları nedeniyle, düşükleri pusudan kurtulmasına rağmen teslim olmak zorunda kaldığını söyler³⁵⁹⁰. Bar Hebraeus'un Joscelin ile ilgili bilgileri Mihael Rabo'dan almış olduğu aşikârdır. Ancak Renaud'nun yakalanması konusunda hiçbir bilgi vermez, yalnızca yakalandığını ve Haleb'de hapsedildiğini, Constance ile III. Bohemond'un ikidar kavgasına giriştiklerini söylerken dile getirir³⁵⁹¹.

Renaud'nun esir düşmesiyle ilgili William'ın söyledikleri daha akla yatkın ve modern tarihçilerin de desteklediği bir görüştür. William, Renaud'nun casuslarının daha önce Urfa kontluğu arazisinde olan Maraş civarında çok sayıda hayvan

³⁵⁸⁷ Steven Runciman Manuel'in seferinin amacının, Lazkiye piskoposu Gerard'ın söylemiş olduğu gibi toprak kazanmak ya da savaşmak için değil fakat tamamen prestij için olduğunu kabul etmektedir (Runciman, II, s. 296). Bu nedenle Manuel, Antakya ve Kudüs'ün, ayrıca Ermeni Thoros'un itaatlerini kazandıktan sonra belki de doğuya doğru bir gövde gösterisi yapmak istemiş ve Nureddin'in karşı hamlesine bakılırsa bu yaptığı işe yaramıştı. Her ne kadar Haçlılar onun Haleb üzerine yürüyeceğini düşünmüş ve geri dönmesinden dolayı büyük bir hayal kırıklığıyla birlikte onun kendilerine ihanet etmiş olduğunu dile getirmişlerse de Runciman imparatorun, kendi ordusu ne kadar güçlü olursa olsun, kazansa dahi asker kaybının büyük olacağı Nureddin'e karşı bir savaşa girmek istemeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca imparator, Haçlıların yalnızca korktukları zaman Roma'nın yüksek hâkimiyetine sığındıklarını çok iyi bildiği için onların korkularının kaynağını kurutmanın kendi işine yaramayacağını düşünmektedir. Bunun yanında Nureddin, yaptıkları antlaşmaya binaen imparatora, Anadolu Selçuklularına karşı yapacağı mücadelelerde asker göndereceğinin sözünü vermiş ve imparator, bu şekilde elde edeceği bir avantajı da kaybetmek istememiştir (Runciman, II, s. 297). Runciman'ın görüşü Cahen'de de aynıdır. Cahen de Manuel'in Nureddin ile savaşın onu yenmesi durumunda Haçlıların Roma'nın yardımına gerek duymayacaklarını belirterek İmparator'un asıl amacının, Nureddin'i II. Kılıçarslan'a karşı kullanmak olduğunu ifade etmektedir (Cahen, s. 113).

³⁵⁸⁸ Yukarıda Harim'in Haçlılarca alınmasından sonra buranın idaresinin Thierry d'Alsace'ın şövalyelerinden Renaud de St. Valery'e verildiğine değinmiştik.

³⁵⁸⁹ Michel le Syrien (Fr), III, s. 316

³⁵⁹⁰ Michel le Syrien (Fr), III, s. 319

³⁵⁹¹ Bar Hebraeus, II, s. 398. Bar Hebraeus Joscelin'in yakalanması ile ilgili olarak Mihael Rabo'nun verdiği bilgilerin aynısını vermektedir.

sürülerinin bulunduğunu, bunun aksine kayda değer bir askeri gücün ise bulunmadığını bildirmesi üzerine bu bölgeye bir akın yaptığını söyler. Halkının büyük çoğunluğunu Süryani ve Ermeni Hristiyanların oluşturduğu bu bölgeye yapmış olduğu akın neticesinde Renaud, önemli miktarda ganimet toplamış ve büyük sayıda evcil hayvana el koymuştu. Renaud bu akının dönüşünde ise kendisinin bölgede bulunduğunu haber almış bulunan, Nureddin'in yakın dostu³⁵⁹² Mecdüddin tarafından pusuya düşürülmüş, çetin bir mücadele göstermesine rağmen sayıca az olmaları nedeniyle daha fazla direnemeyerek teslim olmuştur. Esir düşen Renaud, zincire vurularak Haleb'e götürülmüştür³⁵⁹³.

Antakya prensinin esir düşmesi, Antakya şehrinde yeni bir sorunu gündeme getirdi. Eşinin esir düşmesi üzerine Constance, iktidarın kendisine ait olduğunu iddia etti. Ancak şehrin ileri gelenleri Constance'ın ilk evliliği, yani Raymond'dan doğan oğlu III. Bohemond'un hukuki hakkını desteklemekteydi. Mesele Kudüs kralının kararıyla çözüme kavuştu ve Baudouin, III. Bohemond'un meşru hükümdar olduğunu, henüz on beş yaşında olması nedeniyle, rüşünü ispat edene kadar ise patrik Aimery'nin niyabetinde kalacağını ilan etti³⁵⁹⁴. Constance ilk olarak durumu imparator Manuel'e şikâyet etti, daha sonra Manuel'in göndermiş olduğu komutan Konstantinos Kolomanos'tan, Antakya'nın idaresini almak için askeri yardım istediye de bu girişiminin öğrenilmesi üzerine Antakya'da halk ayaklandı ve nihayetinde Constance, ölümüne kadar kalacağı Lazkiye'ye sürgüne gönderildi³⁵⁹⁵.

[442] Bu Dönemde Pontus ve Kuzey Bölgelerinde Cereyan Eden Hadiselere

Dair:

(AG) 1474 yılında ... (Kapadokya)³⁵⁹⁶ hâkimi İgubarslan³⁵⁹⁷ Kemah bölgesine girdi, yağmaladı ve çıktı. Ele geçirilenler arasında Ermeni bir rahibe ve iki oğlu

³⁵⁹² Runciman'a göre sütkardeşi (Runciman, II, s. 299).

³⁵⁹³ William of Tyre, II, XVIII, ss. 283-284; Runciman, II, s. 299

³⁵⁹⁴ Runciman, II, ss. 299-300; Michel le Syrien (Fr), III, s. 324; William of Tyre, II, XVIII, ss. 287-288. Bar Hebraeus daha farklı bir hikâye ile Constance'ın, eşinin esir düşmesinin ardından oğlunun tahta geçmesini istemediğini ve onunla kavga ettiğini kaydeder. Bunun ardından Constance damadı Manuel'den yardım istemiş ve Antakya'yı ona vermiştir. Patrik ile şehir eşrafı Kilikya'dan Thoros'u getirtmiş, Thoros da kraliçeyi şehirden atarak, oğlunun iktidarını sağlamlaştırmıştır (Bar Hebraeus, II, s. 400). Bar Hebraeus'un verdiği bu bilgi diğer kaynaklar tarafından desteklenmemekle birlikte modern araştırmacılardan da itibar görmemektedir.

³⁵⁹⁵ Runciman, II, ss. 304-305

³⁵⁹⁶ Boşluk. Metnin bu bölümündeki boşluk Chabot tarafından *مقدونيا* ifadesi ile doldurulmuştur (Cilt: II, s. 159, Dn. 1).

³⁵⁹⁷ *يغوبارسلان* Yakubarslan. Kimi kaynaklara göre Yağıbasan (ö: 4 Ağustos 1164). Danişmendli hükümdarı Emir Gazi'nin oğullarından, aynı zamanda bir sonraki hükümdar Melik Muhammed'in

bulunuyordu. Türkler ondan önce fahişelik yapmasını istediler sonra da onu satacaklardı. Kadın, inancının verdiği coşkuyla onlara şöyle dedi: “Sizlere kendim ve oğullarım için iki yüz dinar vereyim, bana dokunmayın. Çünkü bizim yasamız, başka bir adamın bir rahibeye yaklaşmasını yasaklar. Eğer bu olursa o adam da rahiplikten boşa çıkar. Şimdi bana ve kocama acıyın.” Ancak onlar buna küstahça cevap verdiler. Kısa bir süre sonra, akşama doğru kadın onlardan, Fırat Nehri kıyısına giderek oğullarının başlarındaki bitleri ayıklamak için izin istedi. Kendisine izin verilince nehir kıyısına gitti, haç işareti yaptı. Ardından bir oğlunu sağ eline, diğerini sol eline alarak nehre atladi. Böylece kendini iffetsizlikten, oğullarını da kölelikten kurtardı.

Bu dönemde aşırı miktarda yağmur yağdı ve Mor Bar Şawmo bölgesine de çok kar yağdı. Sonra nehirde büyük bir taşkın oldu. Sular Mor Bar Şawmo Manastırı'nın değirmenine girdi. Manastırdakiler yüksek yerlere çıkarak zarar görmekten kurtuldular. Değirmende, dökülmesin diye ağzı kapalı duran bir testi şarap vardı ve ayrıca yine değirmende, ışığı suların üzerine yansıyan ve sönmeyen bir de lamba vardı.

s.160

Bu sel baskınıyla birlikte kuzey bölgelerinde büyük de bir veba salgını yaşandı. Gerger yolu üzerindeki Alyus Köyü'ne bir Türk geldi ve onlara şöyle dedi: “Bu veba salgınında ilk kimin öldüğünü gördünüz mü?” Onlar bunu araştırdılar ve kim olduğunu öğrendiler. Sonra onun mezarını açtılar ve öldükten dört ay sonra çürümemiş vaziyette, gözleri ve ağzı bir karış ve dört parmak açık biçimde buldular. Sağ eli göğsünün yanına düşmüştü. Sonra o Türk onun ağzını büyük bir çiviyle kapattı ve o gün orada başka hiç kimse ölmedi.

Aynı yıl içinde Sbabrek'te de veba yaşandı ve Kasım ayından Mart'a kadar binden fazla insan öldü. O bölgede yer alan dört Kürt köyünde, eşleri ve çocukları dâhil herkes öldü. Bir insan hastalandıktan sadece iki gün sonra ölüyordu.

1234 Kroniği yazarı bu bölümde oldukça spesifik hadiselerle yer vermekte ve bu dönemde yaşanmış olan kimi doğal afetler ile salgın hastalıkların bilgilerini vermektedir. Siyasi tarihle ilgili vermiş olduğu tek bilgi Danişmendli Yağıbasan'ın Çemişgezek üzerine yaptığı bir akının haberidir. Bu bilgiler, yaklaşık ifadelerle Mihael Rabo, Bar Hebraeus ve Papaz Grigor'un kayıtları arasında da yer almaktadır. Ancak adı geçen tarihçilerin kayıtlarında, Ermeni rahibe ve oğulları ile ilgili bilgi yoktur. Kronik yazarı bu bilgiyi, muhtemelen sözlü bir rivayetten edinerek nakletmiş olmalıdır. Öte yandan Yağıbasan'ın Çemişgezek'e yaptığı akınla ilgili adı geçen

kardeşidir. Muhammed'in ölümünün ardından Danişmendli beyliğinde yaşanan taht kavgalarında Sivas merkezli bir hâkimiyet kurmuştur.

kaynaklar biraz daha fazla detay vermektedirler. Ancak bu bilgiler de “AG.1474/M.1163 yılında Yakub Arslan Çemişgezek Kalesi’ne gitti; erkek, kadın ve çocuk yüz bin kişiyi esir aldı ve çok sayıda da hayvanı ele geçirdi” diyen Mihael Rabo ve onu takip eden Bar Hebraeus ile meseleyi II. Kılıçarslan ile Yağıbasan’ın arasındaki mücadele içerisinde değerlendiren Papaz Grigor’un, “Yakub Arslan, memleketin 70 bin kişilik ahalisini beraberinde götürdü” ifadeleriyle sınırlıdır³⁵⁹⁸.

[443] Haleb Yakınlarındaki Harim Kalesi’nin Ele Geçirilmesi ve Bu Kalenin Önünde Frenklerin Büyük Bir Yenilgiye Uğramaları:

(AG) 1475³⁵⁹⁹ yılında Nureddin ordusunu topladı. Bu ordu, kardeşi Asur ve Musul hâkimi Kutbeddin, Erbil ve Sincar hâkimi Zeyneddin, Hısnı Keyfa ve Hanzit bölgesi hâkimi Fahrüddin, Mardin hâkimi Hüsameddin, Zeugma ve Birtto hâkimi Şahabeddin, amcasının oğlu Macidüddin ve Mabug ve Urhoy hâkimi Seyfeddin tarafından destekleniyordu. Büyük bir ordu hâline geldiler ve Harim Kalesi önlerine gelerek kamp kurdular. Bu orduda 60 bin atlı ve 100 bin piyade bulunmaktaydı. Kaleye karşı, mancınıkların desteklediği şiddetli bir saldırı başlattılar.

s.161

Kalenin Frenk komutanı Arnag³⁶⁰⁰ isminde cesur bir savaşçıydı ve Türklere karşı yiğitçe savaşıyordu. Diğer yandan Frenkler, Trablus kontu, Antıyukyâ hükümdarı ve Ermeni Toros komutasında 600 atlı ve 5 bin piyadeden müteşekkil bir orduyla, Harim’e gitmek için Antıyukyâ’dan hareket etti. Türkler, Frenklerin Antıyukyâ’dan çıkarak üzerlerine geldiklerini duyunca, kaleden ayrıldılar ve kaleye yakın bir köy olan Ğam Köyü’ne gittiler. Frenkler bölgeye ulaşınca kamplarını daha önce Türklerin kurmuş oldukları yere kurdular. Burada Kilikya hâkimi Ermeni Toros onlara şöyle dedi: “Kaledekiler kuşatmaya karşı yiğitçe direndiler. Şimdi biz içerideki zayıf olanları tahliye edip yerlerine cesur savaşçılar koyalım ve Antıyukyâ’ya dönüp şu anda Meşreyn’de olan Urişlem kralının gelmesini bekleyelim.” İleride de göstereceğimiz üzere Urişlem kralı o sırada ordusuyla birlikte Meşreyn’de bulunuyordu. Ancak Trablus kontu bu hükümdarı dinlemedi ve “Her neredelerse gidelim, Türklere saldıralım ve onları mağlup edelim” dedi. Türklerin sadece öldürülecek köpekler olduğunu düşünüyordu. Nihayetinde oradan ayrıldılar ve Ğam Köyü’ne geldiler. Frenkler köye yaklaştıklarında tepelerde bulunan Türkler, onların sayısının az olduğunu gördüler. Boruları üflediler ve üzerlerine atılarak etraflarını çember gibi

³⁵⁹⁸ Michel le Syrien (Fr), III, s. 321; Bar Hebraeus, II, s. 400; Urfalı Mateos, s. 314

³⁵⁹⁹ Miladî 1164 yılına tekabül eden AG.1475 tarihi, modern çalışmalar tarafından da desteklenmekle birlikte doğru kabul edilebilir.

³⁶⁰⁰ Renaud de St. Valery (M.1094-1166).

sardılar. Türkler orada Frenklere ağır bir darbe vurdular. Trablus kontu ve Toros kaçmayı başardı ancak Yunanlıların dükü yakalandı; piyadelerin tamamı kılıktan geçirildi. Ayrıca Antyukyā hükümdarı ve çok sayıda Frenk süvarisi de yakalandı. Aynı yılın Ağustos ayında meydana gelen bu hadisede sayısız miktarda at ve mal yok edildi.

s.162

Frenklere yaşattıkları hezimetin ardından Türkler, Harim'e gelerek burayı kuşattılar ve barış yoluyla teslim aldılar. Kaleyi ele geçirirken aynı zamanda düke ait olan toprakları da ele geçirmiş oldular. Ardından Yunanlılara ait olan büyük Sime'on Manastırı'na gittiler ve orayı yağmaladılar. Orada bulunan her şeyi, altınları, gümüşleri, ayin malzemelerini, kitapları, kadehleri, buhurdanlıkları, haçları, altın ve gümüşten figürleri ve daha birçok değerli eşyayı ele geçirdiler. Aynı zamanda manastırda bulunan din adamlarının da her şeylerini aldılar ve onları esir olarak Haleb'e götürdüler.

Harim'de yaşadıkları hezimette Frenkler, on binden fazla adam kaybetmişlerdi; Türklerin kaybı ise onlardan daha fazlaydı. Sonra Türkler buradan ayrılarak Banis Kalesi'ne gittiler ve burayı barış yoluyla aldılar. Urişlem kralı o sırada hâlâ Meşreyn'de bulunuyordu.

Burada bahsi geçen hadise diğer kaynaklar göz önüne alındığında ve tarihi süreç bakımından, esasında daha sonra değerlendireceğimiz ve Mısır merkezinde cereyan eden olayların bir yansımasının ürünüdür. Ancak kronik yazarının hadiseyi burada veriyor olmasından dolayı bizler de değerlendirmemizi bu bölümde yapmayı uygun buluyoruz.

Nureddin Mahmud Zengi'nin Harim üzerine yaptığı muhasaranın nedeni kimi kaynaklarda Bilbeys'de sıkışan Esedüddin Şirkûh'un üzerindeki baskıyı kaldırmak için, kimine göre ise Nureddin'in, Kudüs kralının Mısır'da olması sebebiyle Haçlı topraklarına, özellikle de Antakya bölgesine saldırmak için bunu fırsat olarak görmüş olması şeklinde verilmektedir. Bunun gerekçesi her ne olursa olsun Nureddin, Kudüs kralının Mısır'da olduğu ve Nureddin'in ordusunun bir bölümü ile birlikte önemli bir komutanını muhasara altına aldığı bir sırada; son tahlilde, her iki koşulun da gerçekleştiği bir anda Harim'e saldırmıştır.

Sonraki bölümlerde de değerlendireceğimiz üzere Mısır Fâtımî vezaretinden uzaklaştırılan Şaver, kendisine yardım etmesi için Şam'da bulunan Nureddin'in yanına gitmişti. Nureddin Şâver'in yardım talebi karşısında, komutanı Esedüddin Şirkûh komutasında bir orduyu Mısır'a göndermiş ve Şâver'in yeniden Fâtımî veziri olmasını sağlamıştı. Ne var ki Şâver bir süre sonra verdiği sözlerden cayarak Şirkûh'u Kâhire'den uzaklaştırmaya çalışmış, Şirkûh bunun üzerine Bilbeys'e giderek burayı

ele geçirmişti. Bu gelişme üzerine Şâver, Kudüs kralı I. Amaury'den yardım istemiş, Kudüs kralı da kendisine vaat edilenlerin karşılığında ordusunu toplamış ve Bilbeys üzerine giderek, Şirkûh'u muhasara altına almıştı. Nureddin Mahmud, bu hadise karşısında mı yoksa başka bir nedenden dolayı mı ya da bunlarla hiç ilgisi olmayacak biçimde, tamamen kendi politikası gereği mi Harim üzerine yürüdü bilemiyoruz. Neticede Nureddin, Harim üzerine gitti ve kaleyi muhasara altına aldı.

Bu noktadan itibaren kaynaklar Harim kuşatması ve sonrasında ilgili çelişkili bilgiler vermektedirler. Süryani yazarlar içerisinde hadise üzerinde en detaylı biçimde duran kaynak *1234 Kroniği* yazarıdır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus daha kısa bilgiler vermektedir. Mihael Rabo ve onu takiben Bar Hebraeus, Nureddin'in Harim'i kuşattığını belirtmekte ancak *1234 Kroniği*'nin paylaştığı olduğu detayları vermemektedirler. Her iki yazarın çalışmasında da Nureddin'in ordusuna hangi emîrlerin katkıda bulunduğuna değinmedikleri gibi, *1234 Kroniği*'nin sayısını çok abarttığı anlaşılan ordu mevcudu hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Harim kuşatması süreci de bu çalışmalarda yer almaz. Kuşatma sürecinden haberdar olmadıkları anlaşılan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Nureddin'in Harim'i kuşatması üzerine Antakya hâkimi, Trablus kontu, Roma'nın Tarsus valisi, Kilikya Ermeni hükümdarı Leon ve Frerlerin liderinden oluşan Hristiyan grubun, 13 bin kişilik bir orduyla Nureddin'in üzerine yürüdüklerini ancak büyük bir yenilgiye uğrayarak, Trablus kontu, Tarsus valisi ve Antakya hâkiminin esir düştüklerini söylerler. Bu yazarlara göre Hristiyanlardan pek çoğu, Frerlerin ise tamamı öldürülmüştür³⁶⁰¹.

Mesele İslâm kaynakları tarafından da farklı aksetmektedir. İbnü'l Esir ve çalışmasında İbnü'l Esir'den rivayet ettiğini ifade eden Makdisî Nureddin'in, H.557/M.1162 yılında askerlerini Haleb'de topladıktan sonra Harim üzerine gittiklerini, şehri kuşatıp saldırdıklarını ancak şehrin surlarının çok güçlü olması hem de kaledeki garnizonun başarılı bir direniş göstermesi nedeniyle amacına ulaşamadığını söylemektedirler. Diğer yandan bazı Hristiyan liderler Harim'in kuşatıldığı haberini alınca toplanmış ve Nureddin'i bölgeden uzaklaştırmak için harekete geçmişlerdir. Hristiyanların yaklaşması üzerine Nureddin onları savaşa davet etmiş, ne var ki karşı taraf savaşa yanaşmayarak gönderdikleri elçiler vasıtasıyla Nureddin'e, onunla iyi geçinmek istediklerini iletmışlerdir. Bunun üzerine Nureddin

³⁶⁰¹ Michel le Syrien (Fr), III, ss. 324-325; Bar Hebraeus, II, ss. 400-401

hem kaleyi alamayacağı hem de Hristiyanların kendisiyle savaşmak istememeleri nedeniyle kuşatmayı kaldırarak geri dönmüştür³⁶⁰².

İbn Kesir'in anlattığı hikâye, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ile benzer detaylar içerir. İbn Kesir, Ramazan 559/Temmuz-Ağustos 1164 yılında Nureddin'in Haçlılardan intikam almak için her yandan takviye istediğini ve oluşturduğu bu orduyla Harim üzerine yürüyerek buradaki Frenklerle savaştığını söylemektedir. İbn Kesir bu mücadelede Antakya hâkimi Bohemond, Trablus valisi Komes³⁶⁰³, Rum valisi Dük³⁶⁰⁴ ve Joscelin'in oğlunun esir düştüklerini ve Hristiyanlardan kimine göre on bin, kimine göre ise 20 bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedir³⁶⁰⁵. İbn Kesir Nureddin'in Haçlılardan intikam almak istediğini söylemekte ancak bu intikamın neyin karşılığı olduğunu belirtmemektedir. Bu konuda diğer kaynaklarda birtakım bilgiler yer almaktadır.

Sur piskoposu William Nureddin'in Trablus topraklarında Haçlıların baskınına uğradığını ve güçlkle kurtulabildiğini, bu nedenden dolayı son derece öfkeli olduğunu ve bu nedenle Harim'e giderek şehre saldırdığını söylemektedir³⁶⁰⁶. İbnü'l Esir Haçlıların Müslümanlara yaptığı baskından bahseder ancak Nureddin'in de orada olduğuyla ilgili bilgi vermemektedir. İbnü'l Esir H.556/M.1160-1161 yılında Haçlıların Sayda şehri hâkiminin Nureddin'e iltica ettiğini, Nureddin'in de ona eman vererek, kendisini Haçlılara karşı müdafaa etmesi için yanına bir askeri birlik verdiğini ve bu birliğin Haçlılar tarafından pusuya düşürüldüğünü, içlerinden çoğunun öldürüldüğünü söylemektedir³⁶⁰⁷. Benzer bir bilgi İbn Kesir'de de yer almaktadır ve İbn Kesir'e göre Nureddin de olayın içerisinde. İbn Kesir herhangi bir gerekçe göstermeden ya da hadisenin evveliyatı hakkında bilgi vermeden H.558/1162-1163 yılında Haçlıların Nureddin'e baskın yaptıklarını, askerlerinden çok sayıda öldürdüklerini ve Nureddin'in, bir Kürt'ün yardımıyla ve güçlkle kaçabildiğini söylemektedir³⁶⁰⁸. Mihael Rabo da İbn Kesir'in verdiği bilgilere çok yakın biçimde Nureddin'in, bölgeyi yağmalamak için Hısnı Ekrâd üzerine gittiğini, günün birinde,

³⁶⁰² İbnü'l Esir, XI, s. 233; Makdisî RHC Or (Fr), IV, s. 105

³⁶⁰³ Bu ifadeyle kast edilen kont olmalıdır ve II. Raymond'u işaret etmektedir.

³⁶⁰⁴ Bu ifade de bir önceki gibi bir unvan olup Roma'nın Tarsus valisi Konstantinos Kolomanos'u işaret etmektedir.

³⁶⁰⁵ İbn Kesir, XII, s. 449

³⁶⁰⁶ William of Tyre, II, XIX, ss. 306-307

³⁶⁰⁷ İbnü'l Esir, XI, s. 230

³⁶⁰⁸ İbn Kesir, XII, s. 446

öğle saatlerinde Haçlıların onlara saldırdığını ve Nureddin'in bir Kürt'ün yardımıyla kurtulmayı başardığını ifade eder³⁶⁰⁹.

Ioannes Kinnamos ise doğal olarak meseleyi Roma devleti ve Roma'nın Kilikya valisi olarak işaret ettiği Konstantinos Kalamanos'un üzerinden değerlendirmektedir. Kinnamos Nureddin'in adı geçenlerle savaştığını hatta başta Konstantinos Kalamanos tarafından mağlup edilerek neredeyse felakete uğrayacağını ancak talihinin dönmesiyle daha sonra hem Kalamanos'u hem de Renaud ve Raymond'u esir aldığını söyler. Kinnamos Kalamanos'un esir düşmesini, savaşın kazanılmakta olduğu bir sırada aptalca bir atılganlığa kapılarak Nureddin'i beceriksizce takip ettiğini ve bu nedenle de esi düştüğünü ifade etmektedir³⁶¹⁰. Kinnamos bu hadiseleri aktarırken savaşın nerede gerçekleştiği ya da Nureddin'in Harim kuşatmasından haber vermemektedir.

Netice itibarıyla kaynaklar bu hadiseyi farklı perspektiflerden ele almakta ve hadisenin tarihi seyri Nureddin'in önce Harim'i kuşattığı, ardından Haçlı ordusunun üzerine gelmesi karşısında çekildiği ancak bölgeden ayrılmadığı, ardından da bahsi geçen müttefik Hristiyan ordusuna saldırarak pek çoğunu öldürdüğü ve bazı önemli kişileri esir aldığı biçiminde ortaya konabilir. Bu noktada bu kayıtların belli bir bölümünü, özellikle savaş süreci ile ilgili verilen bilgilerde Mihael Rabo ile gösterdiği benzerlik de göz önüne alınırsa, Urfalı Basileos'tan aldığını düşünebileceğimiz 1234 *Kroniği* yazarının, Harim kuşatması ve Nureddin'in çekilmesi hususunda, elimizde bulunmayan en az bir kaynaktan daha yararlanmış olduğunu düşünebiliriz. Bu bölümde verilen bilgiler değerlendirildiğinde yazarın elindeki, en az bir tane olarak tanımladığımız kaynağın, Müslüman, Haçlı ya da bir başka yerel Hristiyan kaynağından hangisi olduğunu belirlemek güç görünmektedir. Yine de metin içerisindeki bazı ifadeler birtakım ipuçları vermektedir. Metinde bahsedilen Ğam Köyü, isminden de anlaşılacağı gibi Arapça ya da Süryanice olmalıdır. Ayrıca Renaud de St. Valery'nin isminin telaffuzu da bu bilginin yerel bir kaynaktan alınmış olabileceğini desteklemektedir.

³⁶⁰⁹ Michel le Syrien (Fr), III, s. 324

³⁶¹⁰ Kinnamos, ss. 157-158

s.162

[444] Urişlem Kralının Meşreyn Topraklarına Girmesinin Sebebi ve Nureddin'in Liderlerinden Şirikun'un³⁶¹¹ Meşreyn'e Gelişi; Bu Dönemde Bu Bölgede Yaptıkları İcraatlar Hakkında:

Bu dönemde Meşreyn'in sahibi, Müslümanların orayı aldığı zamandan beri gelenek haline getirdikleri üzere, Müslümanların halifesi idi ve halife, Ali bin Ebu Talib'in neslinden gelmekteydi. Meşreyn'deki halife, peygamber dedikleri Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Bağdâd'daki halifeye, "Oranın halifesi benim" diyerek karşı çıkarken diğeri de "Benim" diyordu. Batılılar, Meşreyn'deki halifeyle birlikte Meşreyn'i sahipleniyorlar ve diğerlerinin her şeylerine karşı çıkıyorlardı. Öte yandan Suriye ve Doğu, Türkler ve bölgenin diğer halkları ise Babil'deki³⁶¹² ile birlikte azimle tahta sahip çıkmaktaydılar. Meşreyn'deki, ülkesinin tamamının yönetimi için yetkilendirdiği ve öne çıkardığı veziri yani şahsi vekili vasıtasıyla perde arkasında kalıyor ve bu şekilde kendini koruyordu.

s.163

Meşreyn'de hiç kimse onu görmüyordu ve artık Meşreyn'deki halifenin hiçbir etkisi yoktu. Tüm iktidar bu kişinin ve Meşreyn'in önde gelenlerinin elindeydi ve birlikte ülkeyi yönetiyorlardı³⁶¹³. Halifeden ona kaftan, hükümdarlık kıyafetleri ve vezir sıfatıyla yetki verilmişti; o da bu şekilde Meşreyn'de kurulu olan düzeni yavaşça ortadan kaldırıyorlardı. Halife de sadece onunla görüşüyor ve sarayında birlikte yiyip içiyorlardı.

(AG) 1476³⁶¹⁴ yılında Meşreyn'deki halife, ismi Âdîd Lidînillâh³⁶¹⁵ isminde biriydi. Ayrıca tüm Meşreyn ve Mısır'ın idaresinden sorumlu kişi olarak ismi Şalîh bin Rûzzîk³⁶¹⁶ isminde biri bulunuyordu. Bakus³⁶¹⁷ ve batı bölgelerinin hâkimi ise Arap neslinden Şaver³⁶¹⁸ isminde biriydi. Bu vezir Şaver ile hükümdar Şalîh arasında düşmanlık başladı ve bir süre sonra Şalîh öldü. Onun ardından

³⁶¹¹ **عبدالله** Esedüddîn Şîrkûh bin Şadi bin Mervan (ö:1169). Nureddin Mahmud Zengi dönemi devlet adamı ve komutanlarından. Selâhaddîn Eyyûbî'nin amcası. Geniş bilgi için bkz, Mustafa KILIÇ, "Şîrkûh el-Mansûr", TDVİA, Cilt: 39, 2010, ss. 203-204. Şîrkûh bin Şâdi ve kardeşi ve Eyyûbî Devleti'ne adını veren, Selâhaddîn Eyyûbî'nin babası olan Necmeddin Eyyûb bin Şâdi'nin önceki dönemleri için bkz, Ramazan ŞEŞEN, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 36-37

³⁶¹² Bağdâd.

³⁶¹³ Bu dönemde Mısır'daki vezirlik makamı öylesine güçlenmişti ki Fâtîmî Devleti vezirleri kimi kaynaklarda Mısır Sultanı olarak gösterilmekteydi. Bkz, William of Tyre, II, XIX, s. 302 vd.

³⁶¹⁴ AG.1476 tarihi, Miladî 1165 yılına ve Âdîd Lidînillâh'ın dönemine tekabül etmektedir.

³⁶¹⁵ **أحمد بن محمد** Âdîd Lidînillâh (9 Mayıs 1151-13 Eylül 1171). 23 Temmuz 1160-Eylül 1171 tarihleri arası Mısır Fâtîmî halifesi. Fâtîmî Devleti'nin son halifesidir.

³⁶¹⁶ **علي بن أبي طالب** Salîh Ebu-'l Gârât Talâi bin Rûzzîk (M.1102-11 Eylül 1161). Fâtîmî Devleti'nin Ermeni asıllı veziri. Bkz, İbnü'l Esir, XI, s. 225

³⁶¹⁷ Bugünkü Port Said şehri.

³⁶¹⁸ **شاهر بن معز بن نزار** Şâver bin Mûcîr bin Nizâr es-Sa'dî (ö:1169). Âdîd Lidînillâh'ın veziri. Geniş bilgi için bkz, Cengiz TOMAR, "Şâver b. Mûcîr", TDVİA, Cilt: 38, 2010, ss. 382-383

yani onun yerine oğlu Rüzîk³⁶¹⁹ hükümdar oldu. Bunun üzerine Şaver Meşreyn'e gelerek orduyu ve ayrıca Tırgam³⁶²⁰ adında Meşreyn'in tanınmış emirlerinden birini yanına çekti. Sonra Rüzîk ile Şaver arasında meydana gelen savaşta Rüzîk yenildi ve kaçtı. Şaver Meşreyn'e (Kahire) girdi ve tüm Meşreyn'in idari yetkisini eline aldı.

1234 Kroniği'ni diğer pek çok birinci el kaynaktan ayıran en önemli özelliklerinden birinin, yazarı tarafından gayet sade ve anlaşılabilir bir dille yazılmış olması olduğunu evvelce de beyan etmiştik. Kronik yazarı bu bölümde de Fâtımîler hakkında kısa bir bilgi ile birlikte, Abbâsîler arasındaki ayrımı basit ve anlaşılır biçimde ortaya koymaktadır. Ancak bu devletlerin arasındaki siyasi ayrımı gösterirken, yazarın iki taraf arasındaki itikâdî farklılıktan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında aynı basit ve anlaşılır açıklamayı Mısır Fâtımî Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu siyasi ortam ve halife ile vezirlerin durumu hususunda da dile getirmektedir. Gerçekten de Fâtımîler hakkında bilgi veren diğer tüm kaynaklarda aşağı yukarı aynı bilgiler verilmekte ve bu noktada 1234 Kroniği, devletin içinde bulunduğu durumu, son derece kısa ama çok anlaşılır biçimde tanımlamaktadır. Son kırk yılında büyük bir gerileme içine düşen Fâtımî Devleti, son on yılını da vezaret makamı için büyük kavgaların ve çatışmaların yaşandığı, cinayetlerin birbiri ardına işlendiği, bunun yanında dışarıdan gelen saldırılara da cevap vermek durumunda kaldığı kaotik bir ortamda geçirmiştir ³⁶²¹.

1234 Kroniği metnin bu bölümünde, Fâtımî Devleti'nin artık iyice çöküş evresine girdiği, gelecekteki hâkimlerinin Mısır'a egemen olma sürecinin başladığı dönemi yani Nureddin Mahmud Zengi'nin dikkatinin Mısır'a çekilmesinden hemen önceki dönemi kısaca aktararak konuya giriş yapmaktadır.

M.1160 yılında son Fâtımî halifesi Âdîd Lidînillâh Mısır tahtına çıktığında, devletin tüm gücü vezir Talâi bin Rüzîk'in elinde bulunuyordu. Daha sonra Fâtımî Devleti'nin Yukarı Mısır valisi Şâver bin Mucîr, Talâi bin Rüzîk ve tüm ailesini ortadan kaldırarak vezaret makamına yükseldi³⁶²². Bir süreden beri devlet yönetiminde hiçbir etkisi bulunmayan Fâtımî halifelerinin sonuncusu olan Âdîd Lidînillâh tüm bu

³⁶¹⁹ Rüzîk bin Talâi. Talâi bin Rüzîk'in oğlu.

³⁶²⁰ Dırgam bin Amir bin Sevvâr el-Lahmî (ö:1164). Fâtımî vezir ve komutanı. Bilgi için bkz, Ramazan ŞEŞEN, "Dırgam b. Âmir", TDVİA, Cilt: 9, 1994, ss. 276-277

³⁶²¹ Fâtımîler hakkında bilgi için, Eymen Fuad SEYYİD, "Fâtımîler", TDVİA, Cilt: 12, 1995, ss. 228-237

³⁶²² İbnü'l Esir, XI, s. 237

gelişmeleri Kahire'deki sarayından takip etmekle birlikte, kati surette müdahale edebilme erkine sahip bulunmadığından, yalnızca izlemekle yetinmekteydi.

[445] Şaver'in Meşreyn'den Çıkmasına Dair:

Kısa bir zaman sonra Tırgam, haince davranmaya başladı ve hem Meşreyn ordusunu hem de Meşreyn'in yönetimini kendi yetkisi altında toplamaya başladı. Şehirdeki ileri gelenler de onun yanında yer almaya başlayınca Şaver'e karşı olan düşmanlık arttı.

s.164

Ardından aralarında savaştlar ve Şaver yenilerek kaçtı. Oğlu da bu savaşta öldürüldü. Bunun sonucunda Tırgam, Meşreyn'in ve Mısır'ın yönetimini eline geçirdi. Şaver ise Şam'a gelerek Nureddin'e sığındı ve ondan yardım istedi. Nureddin, Şaver'in yanına on bin asker ve yetenekli ve cesur bir komutan olan Esedüddin Şirikun'u verdi. Ayrıca onlara, Meşreyn'e kadar giden yolda bulunan Frenk kalelerinin hâkimi olan (فيلس بن عاصم)'ın kendilerine rahatsızlık vermemesi için ona verilmek üzere altın ve çeşitli hediyeler de verildi. Harekete geçen ordu Bulbis'e³⁶²³ kadar ilerledi. Tırgam Meşreyn ordusunu, kardeşi Farisü'l-Müslümin³⁶²⁴ komutasında onların üzerine gönderdi. İki ordu karşılaştı ve aralarında yapılan savaşı Meşreynliler kaybetti. Darmsuqlular onları yağmaladılar ve büyük ganimet elde ettiler. Ardından da Meşreyn'i kuşatmaya gelerek, şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattılar. Meşreyn ordusunun komutanları, adetleri olduğu üzere döneklik ettiler ve birer birer Şaver'in tarafına geçmeye başladılar. Birkaç gün sonra şehir düştü ve savaşı kaybeden Tırgam, atına atlayarak kaçmaya çalıştı. Ne var ki şehrin hemen dışında yakalandı ve öldürüldü. Böylece Şaver yeniden Meşreyn'in ve tüm bölgenin yönetiminin sahibi oldu. Şirikun şehrin dışında kampını kurmuştu ve Şaver her gün onu ziyaret ediyor, bağışlar ve hediyeler gönderiyordu.

Şâver bin Mücîr'in, Talâi bin Rüzîk'i ortadan kaldırma sürecinde ona önemli bir destek verdiği anlaşılan Dırgam bin Amir bir süre sonra Şâver ile ters düştü ve kendisini destekleyenlerle birlikte gerçekleştirdiği saray darbesi sonucunda Şâver'in elinden vezirliği aldı. Ancak Dırgam Şaver'i öldürmedi ya da öldüremedi. Dırgam'ın elinden kurtulan Şâver, gizlice Suriye'ye giderek Nureddin Mahmud'dan Mısır'daki vezirliğine dönebilmesi için destek istedi. Şâver, vereceği destek karşılığında Nureddin'e Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini vermeyi taahhüt etti. Nureddin Şâver'in bu talebine karşılık, Esedüddin Şirkûh komutasındaki bir askeri birliği Şâver ile

³⁶²³ بلبس Bilbeys ya da Belbes şehri. Kahire'nin kuzeydoğusunda bir yerleşim yeridir.

³⁶²⁴ فارس بن مسلم Doğrusu Nâsîrüddin Hümâm.

birlikte Mısır'a gönderdi. Şirkûh komutasındaki bu ordu Dırgam'ın gönderdiği Kahire ordusunu mağlup ederek şehrin önlerine geldi³⁶²⁵. Dırgam'ın bertaraf edilmesinin ardından Şâver yeniden Mısır'ın veziri oldu ancak daha önce Nureddin'e vermiş olduğu sözleri yerine getirmeyecek ve Nureddin'in Mısır'a müdahalesiyle sonuçlanacak ve gelecekte de Fâtımî Devleti'nin yıkılarak, Eyyûbî Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak olan olaylara sebebiyet verecekti.

Mısır'da yaşanan karışıklıklar ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz süreç yalnızca Mısır ve Fâtımî tarihi değil, aynı zamanda tüm bölgeyi doğrudan ilgilendiren sonuçlar doğurması bakımından son derece önem arz etmekte ve bu nedenle, dönemin hemen tüm kaynaklarınca, eldeki veriler ışığında ve mümkün olan en detaylı biçimiyle aksettirilmesine özen gösterilen bir süreçtir. Bu nedenden dolayı, biraz uzakta kalan bu hadiselerle pek ilgi göstermeyen Grek yazarlar dışındaki Müslüman, Haçlı ve yerel Hristiyan müellifler, Mısır merkezli cereyan eden bu hadiselerle kayıtsız kalmamışlardır. Bu süreç ile ilgili kayıtlarda verilen bilgiler, küçük bazı detaylar dışında birbirleriyle büyük benzerlik göstermekle birlikte doğru kabul edilmelerinde sakınca bulunmamaktadır.

[446] Esedüddin Tarafının Şaver'e Öfkesi Hakkında:

Şaver'in Meşreyn'e girmesinden az bir zaman sonra Esedüddin ile Şaver arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi ve bu durum daha sonra çatışmaya döndü. Dışarıdan Esedüddin, içeriden de Meşreynliler sürekli savaşımaya başladılar. Ne var ki Esedüddin yapacak bir şeyinin olmadığını görünce oradan ayrıldı ve Bulbis'e giderek şehri kuşattı ve yağmaladı. Bulbis üzerindeki baskı günden güne artınca Şaver, Frenklerin Urişlem'deki kralı Mari'ye³⁶²⁶ haber gönderdi ve kendisine, bölgesinden çıkıp yardımına gelmesi durumunda her gün için bin dinar vereceğini bildirdi.

s.165

Kalabalık bir orduyla gelen Mari, Bulbis'i kuşatma altına aldı. Diğer yandan Şaver de onunla bir araya gelmek için Meşreyn ordusuyla hareket etti. Frenkler, ordunun sürekli ihtiyaçlarını karşılamak için, bir evden diğerine girip çıkar gibi, her gün Meşreyn'e girip çıkıyorlardı. Ardından Bulbis'e karşı şiddetli bir saldırı

³⁶²⁵ İbnü'l Esir, XI, ss. 226-227; İbn Kesir, XII, ss. 448-449; Makdisî RHC Or (Fr), IV, ss. 107-108; Michel le Syrien (Fr), III, ss. 324-325; Bar Hebraeus, s. 401; William of Tyre, II, XIX, ss. 305; Runciman, II, ss. 307-308; Bahâeddin İbn ŞEDDÂD, Sîretü's-Salâhiddin, es-Sîretü'l-Yûsufiyye (Selâhaddin Eyyûbî'nin Hayatı), The Life of Saladin or What Befell Sultan Yûsuf, Tr: C. Reignier CONDER, New Taj Publishers, Yeni Delhi, I. Baskı: 1897, II. Baskı: 1988, s. 47; Şeşen, Salâhaddin ..., s. 42

³⁶²⁶ I. Amalrik, (M.1136-11 Temmuz 1174). M.1163-1174 yılları arası Kudüs Haçlı Devleti kralı. İsmi, Aimery ya da Amaury olarak da söylenir.

başlattılar. Ahşaptan bir kule de yapmışlardı. Savaş üç ay kadar sürünce içeridekiler açlık ve savaşın sebep olduğu ölümler nedeniyle büyük güçlük çeker hale gelmişlerdi. Esedüddin, çıkar yol olmadığını ve insanların hayatlarından ümitlerini kestiklerini görünce, hiçbir şey yanlarına almamaları koşuluyla çıkıp gitmelerine izin verilmesi için teminat istedi. Öyle de yapıldı. Urişlem kralı bölgeden ayrılırken, Esedüddin de beraberindeki az sayıda adamıyla Darmsuq'a geri döndü.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Dırgam bin Amir'in bertaraf edilerek öldürülmesinin ardından Mısır tahtına yeniden Şâver çıktı³⁶²⁷. Ancak bu mücadelesinde desteğini istediği Nureddin'e, karşılığında taahhüt ettiklerini vermediği gibi Şirkûh'dan da Mısır'ı terk etmesini istedi³⁶²⁸. Şâver'in bu tavrı karşısında Mısır'dan ayrılmayı reddeden Şirkûh, Bilbeys'i ve Mısır'ın doğusundaki yerleri ele geçirdi. Diğer yandan Şirkûh'u Mısır'dan çıkarmak isteyen Şâver, Kudüs kralı I. Amaury ile iletişime geçerek kendisine yardımcı olmasını istedi ve tıpkı Nureddin'e olduğu gibi ona da çeşitli vaatlerde bulundu³⁶²⁹.

I. Amaury'nin ordusuyla birleşen Şâver'in Kahire ordusu, Bilbeys'de bulunan Şirkûh'u muhasara altına aldı. Şirkûh ve beraberindekiler, etrafında bir hendeği hatta doğru dürüst bir suru bile olmayan şehri yaklaşık üç ay boyunca savunmayı başardılar³⁶³⁰. Üç ayın sonunda kuşatmacılara kuzeyden, Nureddin'in Harim'i kuşattığı ve Haçlı liderlerinin duruma müdahale etmek için bir araya geldikleri ancak yenildikleri ve içlerinden bazılarının esir düştüğü haberi ulaştı. Bu haberin Haçlılar arasında panik denemese bile, en azından bir kafa karışıklığına yol açtığı anlaşılmaktadır. Gelen haber üzerine Kudüs kralı, bir an evvel bu macerayı sonlandırarak ülkesine dönmek için acele etmiş ve bu amaçla Şirkûh'a barış yapmayı teklif etmiştir³⁶³¹.

İbnü'l Esir'in ifadesine göre Nureddin'in Harim'de ve sonrasındaki başarılarından henüz haberdar olmayan ve üç aylık kuşatma sonunda erzak sıkıntısı da çekmeye başlayan Şirkûh, kralın bu talebini memnuniyetle kabul etmiştir³⁶³².

³⁶²⁷ 1 Receb 559/25 Mayıs 1164 (İbnü'l Esir, XI, s. 244).

³⁶²⁸ Şeşen, Salâhaddîn, s. 44; William Şirkûh'un Mısır'daki bazı bölgeleri ele geçirmesi üzerine Şâver'in Kudüs kralından yardım istediğini söylemektedir (William of Tyre, II, XIX, s. 305).

³⁶²⁹ İbnü'l Esir Şâver'in Haçlılara, eğer yardıma gelmezlerse Nureddin'in Mısır'ı ele geçireceğini söylediğini, bunun gerçekleşmesinin Haçlılar için felaket olacağını düşünen Kudüs kralının da bu nedenle Şâver'in çağrısına karşılık verdiğini ifade eder.

³⁶³⁰ İbn Kesir kuşatmanın sekiz ay sürdüğünü söylemekte (İbn Kesir, XII, s. 448) ancak bu süre başka bir kaynak tarafından desteklenmemektedir.

³⁶³¹ Şeşen, Salâhaddîn, s. 44

³⁶³² İbnü'l Esir, XI, s. 245

Nihayetinde bir barış antlaşması yapılmış ve Şirkûh, Mısır'dan çıkararak Şam'a dönmeyi kabul etmiştir³⁶³³. Şirkûh tehdidinden geçici bir süreliğine de olsa kurtulan Şâver ile ondan hatırı sayılır bir ödeme aldığı anlaşılan Kudüs kralının yanında Şirkûh, 30 in dinar aldığı Şâver'in iktidarda kalmasını kabul ederek, Haçlılarla aynı zamanda Mısır'ı terk ederek Nureddin'in yanına döndü³⁶³⁴.

[447] Esedüddin Şirikun'un İkinci Defa Meşreyn'e Gelmesi:

(AG) 1478³⁶³⁵ yılında Esedüddin Şirikun, ordusunu alarak yeniden Meşreyn üzerine geldi. Şaver de yeniden Urişlem kralına elçiler göndererek kendisinden yardım istedi. Urişlem kralı gelince Esedüddin kaçtı ve Aleksandriyâ'ya giderek oranın idaresini ele aldı. Ancak Frenkler ve Meşreynliler peşinden onu takip ettiler ve Esedüddin onların gelmekte olduğunu duyunca, Aleksandriyâ'yu Şalaheddin³⁶³⁶ adındaki kardeşinin oğluna bıraktı ve Kus'a³⁶³⁷ gitti. Frenkler ve Meşreynliler Aleksandriyâ'yu kuşatma altına aldılar ve üç ay boyunca şehri baskı altında tuttular. Nihayetinde aralarında barış yapıldı ve şehri teslim aldılar. Esedüddin ise Kus'tan geldi ve Darmsuq'a gitti. Urişlem kralı Mari de yeniden Urişlem'e geri döndü. Ancak kısa bir süre sonra Meşreynlilerle Frenkler arasındaki barış bozuldu ve Urişlem kralı Meşreyn'e tekrar geldi.

Esedüddin Şirkûh Mısır'dan çok fazla ayrı kalmadı ve M.1164 yılında ayrıldığı Mısır'a M.1167 yılında yeniden gitti. Şirkûh, Mısır'da olmadığı süre boyunca Nureddin Mahmud Zengi'ye sürekli olarak Mısır'a bir sefer düzenlemenin gerekliliğini anlatmış ve nihayet bu seferi yapmak için ondan onay almıştı³⁶³⁸. Üstelik bu defa yanında yeğeni ve gelecekte çok önemli bir tarihi figür haline gelecek olan Selâhaddîn Eyyûbî de bulunmaktaydı³⁶³⁹. Şirkûh'un Mısır'a gelmekte olduğunu haber

³⁶³³ Bar Hebraeus, II, s. 402; Michel le Syrien (Fr), III, s. 325; İbnü'l Esir, XI, s. 245; İbn Kesir, XII, s. 449; Makdisî RHC Or (Fr), IV, s. 111; Mustafa KILIÇ, “Şirkûh el-Mansûr”

³⁶³⁴ Şeşen, Salâhaddîn, s. 44

³⁶³⁵ AG.1478 tarihi M.1167 yılına tekabül etmektedir. Bu tarih Müslüman tarihçilerin Şirkûh'un ikinci Mısır seferini H.562/M.1167 tarihine kaydetmeleriyle de teyit edilmektedir.

³⁶³⁶ ﺳﻼﻫﻪﺩﺩﯨﻦ ﻳﯘﺳﯘﻑ ﺑﯩﻦ ﻧﻌﻤﻪﺩﺩﯨﻦ ﻋﻴﻴﯘﺏ (1138-4 Mart 1193). Eyyûbîler Devleti'nin kurucusu ve 1169-1193 yılları arası ilk hükümdarı. Bilgi için bkz, Ramazan ŞEŞEN, “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, TDVİA, Cilt: 36, 2009, ss. 337-340

³⁶³⁷ ﺑﺎﻛﯘﺱ ya da bugünkü ismiyle Port Said şehri.

³⁶³⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 264; Şeşen, Salâhaddîn, s. 45; Mustafa KILIÇ, “Şirkûh el-Mansûr”; İbn Kesir Şirkûh'un, Haçlıların Mısır'a saldırdığı haberini alınca Nureddin'den Mısır'a gitmek için izin aldığını ifade eder (İbn Kesir, XII, s. 456). Ancak İbn Kesir'in Mısır ile ilgili edinmiş olduğu havadislerin kaynağında bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Zira tıpkı Bilbeys muhasarasının süresiyle ilgili verdiği bilgi gibi bu bilgi de diğer hiçbir kaynak tarafından teyit edilmemektedir. Steven Runciman Şirkûh'un Abbâsî halifesini, sapkın Fâtımîler üzerine sefer yapma konusunda ikna etmiş olduğunu belirtir (Runciman, II, s. 310). Runciman halifenin onayının, hastalığını atlattıktan sonra daha dindar bir hayat sürmekte olan Nureddin'in Şirkûh'a Mısır seferi için izin vermesinde etkili olduğunu eklemektedir.

³⁶³⁹ İbn Şeddâd, sefere gitmek istemeyen Selâhaddîn'i Nureddin'in zorladığını ifade etmektedir (İbn Şeddâd, s. 50).

alan Şâver, yeniden Haçlılardan yardım istedi³⁶⁴⁰. Yardım çağrısına icabet eden Kudüs kralı I. Amaury ve Şâver'in birlikleri o sırada Nil Nehri'nin batı kıyısına geçmiş bulunan Şirkûh ile karşı karşıya geldiler.

Kaynaklar sayıca az olmaları nedeniyle Şirkûh'un komutanlarından bazılarının geri dönmek için onu ikna etmeye çalıştıklarını ancak, içlerinde Selâhaddîn'in de bulunduğu bazılarının ise savaştan yana tavır koyduklarını söylemektedir³⁶⁴¹. Neticede savaş kararı alındı ve yapılan savaşta Şirkûh'un ordusu müttefik Mısır ve Kudüs ordularını bozguna uğrattı³⁶⁴². Şirkûh, yenilginin ardından Kahire'ye çekilen Amaury ve Şâver'e saldırmak için ordusunun yetersiz olduğu düşüncesiyle İskenderiye'ye yöneldi ve şehri ele geçirdi. Burada yeğeni Selâhaddîn'i naib olarak bırakan Şirkûh, Bakus'a gitti. Kaynaklarda Şirkûh'un neden İskenderiye'den ayrıldığı noktasında bilgi bulunmamaktadır ancak onun ayrılmasının hemen ardından, Şâver ile Amaury İskenderiye üzerine giderek şehri kuşatma altına aldılar. Amcasının yokluğunda şehri savunmak durumunda kalan Selâhaddîn, üç ay kadar süren bu kuşatmada başarılı bir savunma yürütmüş, nihayetinde Şirkûh'un İskenderiye'ye gelmesi üzerine Şâver ve Amaury, kuşatmayı kaldırarak barış teklif etmişlerdir. İki taraf arasında yapılan antlaşma mucibince Şirkûh, İskenderiye ve Mısır'dan ayrılarak yeniden Nureddin'in yanına döndü³⁶⁴³.

s.166

[448] Urişlem Kralının Meşreyn'e Üçüncü Defa Gelmesi, Bulbis'in Alınması, Şâver'in Ölümü ve Meşreyn'de Esedüddin'in Hükümdarlığı:

1480³⁶⁴⁴ yılında Urişlem kralı Meşreyn topraklarına girdi ve burada yağma faaliyetlerinde bulundu. Ardından Bulbis'i kuşattı ve şehre şiddetle saldırarak zorla eline geçirdi. Şehir halkından 4 binden fazla kişiyi öldürdü ve şehri harabeye çevirdi. Sonra da Meşreyn'e geldi ve şehre karşı kampını kurdu. Ağır baskı altında kalan Meşreynliler, Nureddin'e elçiler göndererek yardım istediler. Nureddin onlara, tanınmış kişilerin de aralarında bulunduğu,

³⁶⁴⁰ İbn Şeddâd Şirkûh'un Mısır ile ilgili planlarını gizlemeden, açıkça her ortamda dile getirdiğini, bunu duyarak korkuya kapılan Şâver'in ise Haçlılara haber gönderdiğini ifade eder (İbn Şeddâd, s. 49).

³⁶⁴¹ Ramazan Şeşen, Şirkûh'un komutanlarından Şerefüddîn Bozkuş'un söz alarak yaptığı konuşmanın, savaş kararının alınmasındaki etkisine işaret etmektedir (Şeşen, Salâhaddîn, s. 46). Bar Hebraeus Şirkûh'un ordusunun 2 bin kişi, Mısır ve Kudüs müttefik ordusunun ise 10 bin kişiden müteşekkil olduğunu söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 404). İbn Kesir ise müttefik ordusunun sayısını vermeden, Şirkûh'un yanında 2 bin süvari olduğunu ifade eder (İbn Kesir, XII, s. 456).

³⁶⁴² İbnü'l Esir savaşın el-Babeyn denilen bir yerde yapıldığını söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 265).

³⁶⁴³ Bar Hebraeus, II, ss. 404-405; Michel le Syrien (Fr), III, ss. 328-329; William of Tyre, II, XIX, s. 313 vd; İbnü'l Esir, XI, ss. 263-266; İbn Kesir, XII, ss. 456-458; Makdisî RHC Or (Fr), IV, ss. 109-111; Runciman, II, ss. 310-313; Antlaşmanın detayları için bkz, Şeşen, Salâhaddîn, s. 47

³⁶⁴⁴ AG.1480/M.1168. Bu tarih diğer kaynaklarca da desteklenmektedir.

Esedüddin komutasında kalabalık bir ordu gönderdi. Frenkler, gelen ordunun haberini alınca Meşreynlilerle barış yaptılar, onlardan yüklü miktarda altın alarak kendi topraklarına geri döndüler. Esedüddin bölgeye gelince Meşreynliler, şehrin yakınlarında onu karşılamak için şehirden çıktılar ve Nil Nehri üzerinde kamp kurdular. Şaver her gün şehirden çıkarak ona itaatini bildiriyordu. Ancak Esedüddin'in bekleyişi günler boyu sürünce Şaver onu ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başladı. Şehrin ileri gelenlerinin her birine, Esedüddin'in de dâhil olacağı ziyafetler tertiplemelerini emretti. Bununla birlikte Şaver, her birine Esedüddin ziyafete geldiği zaman, orada hazır edecekleri adamların onu öldürmelerini emretti. Ne var ki Esedüddin bu plandan haberdar oldu ve davet edildiği zaman, rahatsızlığını mazeret göstererek, ziyafete gitmedi. Bunun üzerine Şaver, onu bizzat davet etmek için atına atladı ve yanına gitti. Esedüddin'in çadırına vardığı sırada atından düştü. Esedüddin hemen kalkıp onu çadırın kapısında karşıladı ve çadırın kapısında, harekete hazır vaziyette bekleyen adamları Şaver'i öldürdüler. Esedüddin hemen Şaver'in atına atladı ve ordusuyla birlikte şehre, oradan da hükümdarlık sarayına girerek ziyafete katıldı. Ardından Meşreyn'in yönetimini eline aldı ve oranın hükümdarı oldu.

Halife ise o sırada kalede, yani şehrin saraya bağlı iç kalesinde hapis vaziyetteydi ve sıfatından başka hiçbir yetkisi bulunmamaktaydı. Esesüddin, Meşreyn'in sahibi sıfatıyla tüm yetkiyi eline aldı ve gün geçtikçe gücünü artırarak daha da yücelti. Meşreynliler, onun ağır taleplerini karşılamak zorunda kaldılar.

s.167

Esedüddin, Hristiyanlara karşı da gaddar bir yönetim sergiledi. Önce kelle vergilerini artırdı; ardından onların eski yasalarını tanımadığını ifade ederek kaldırdı. Hristiyanların kuşak takmalarını ve başlarının üzerine sarık koymalarını yasakladı. Ayrıca at ve katura binmeleri de yasaklandı. O yıl, Meşreyn bölgesinde Müslümanların sayısı 14 binden daha da fazlaydı.

Meşreyn'deki hükümdarlığı henüz bir yıl iki ay olmamışken Esedüddin öldü. Onun tahtı, cömert bir adam ve bilge bir hükümdar olan, kardeşinin oğlu Yusuf Şalaḥeddin bin Eyyûb'a verildi. Şalaḥeddin, hükümdarlığı almak istediği zaman, amcası Esedüddin'in liderlerinin ve kölelerinin kendisini istemediğini gördü. Bunun üzerine hazineyi çabucak taşıyarak Meşreyn'den çıkardı ve Darmsuq'a gönderdi. Sonra Meşreyn'i dilediği gibi yönetmeye başladı. Halifeye karşı bir plan yaparak onu ve ona vekâlet eden herkesi ortadan kaldırdı. Halifenin çocuklarını ve akrabalarının hepsini gözetim altına aldı. Meşreyn'de bulunan değerli mücevherler, inciler, hükümdarlığa ait dünya üzerinde benzeri görülmemiş eşyalardan oluşan hazineyi açığa çıkardı ve bunları Bağdâd'daki

halifeye gönderdi. Bağdâd halifesi de ona büyük bir onur verdi ve onu “Büyük Sultan” olarak ilan etti.

Şirkûh’un ilk iki seferi aynı ittifaka yani Şâver ile Kudüs kralı I. Amaury arasında gerçekleştirilen iş birliğine neden olmuştu. Şirkûh, ikinci seferinin ardından Şam’a döndüğünde, Mısır ile Kudüs arasındaki antlaşma yürürlükteydi. İslâm kaynakları Şirkûh’un üçüncü seferinin gerekçesini, Haçlıların Mısır üzerindeki emellerine bağlamaktadırlar. İbnü’l Esir bu seferin nedeninin Haçlıların (antlaşma gereği) Mısır’a yerleşmeleri ve orada güçlenmeleri olarak görmekte; Haçlıların Kahire’de görevlendirdikleri temsilcileri vasıtasıyla Müslümanlar üzerinde tahakküm kurduklarını söylemektedir. İbnü’l Esir’in ifade ettiğine göre Müslümanlara çeşitli zulümler yapan Haçlılar, kendilerine karşı gelebilecek bir gücün olmadığını görünce Kudüs kralına haber göndermişler ve Mısır’ı ele geçirmesi için onu çağırmışlardı³⁶⁴⁵. İbn Kesir de aslında İbnü’l Esir’in söylediklerine yakın şeyler söylemektedir. İbn Kesir Haçlıların Şâver’i kendi temsilcileri olarak bıraktıklarını, Mısır’ın tüm mallarına el koyarak Müslümanları yaşadıkları yerlerden sürdüklerini söyler. Haçlılar bundan sonra Mısır’ın bu durumunu değerlendirmek için her yerden harekete geçerek bu ülkeye gelmek için yola çıkmışlardır³⁶⁴⁶. Aynı bilgileri Makdisî de verir. Makdisî, ilk iki seferde Şirkûh’a karşı Şâver’e yardım eden Frenklerin Mısır hakkında, ülkenin zayıf olduğu yönünde bilgi aldıklarını ve burayı ele geçirme arzusuyla harekete geçtiklerini söyler³⁶⁴⁷. İbn Şeddâd da benzer şekilde seferin gerekçesini, Şirkûh ile barış antlaşması yaptıkları zaman vermiş oldukları sözlerden cayan Haçlıların, tüm ordularını toplayarak, ülkeyi ele geçirme ümidiyle Mısır’a saldırımları olarak görmektedir³⁶⁴⁸.

Hristiyan kaynakları da aynı gerekçeleri, bu defa Kudüs kralının Mısır seferi için vermektedir. Mihael Rabo ve hadiseleri ondan aksettiren Bar Hebraeus’un verdiği bilgiye göre, altın toplamak ve şehirlerin (Kahire ve İskenderiye) kapılarını kontrol altında tutmak için Mısır’da kalan Frenklerin, ülkede kendilerine karşı durabilecek bir güç olmaması nedeniyle krala haber göndermiş ve ülkeyi ele geçirmesi için onu çağırmışlardır. Bu çağrı Kudüs’te yankı bulmuş ve Kudüs’tekiler hemen harekete geçmek istemişlerdir. Kaynaklar dirayetli biri olan kralın, Mısır altınının zaten kendilerine geldiğini, ülkeye saldırımları durumunda ülke halkının Nureddin’e meyil

³⁶⁴⁵ İbnü’l Esir, XI, s. 272

³⁶⁴⁶ İbn Kesir, XII, s. 460

³⁶⁴⁷ Makdisî RHC Or (Fr), IV, ss. 111-112

³⁶⁴⁸ İbn Şeddâd, s. 52

gösterebileceğini öne sürerek saldırmanın yanlış olacağını öne sürdüğünü ancak bu sözünü onlara kabul ettiremediğini ve böylece sefere çıkıldığını söylerler³⁶⁴⁹.

Diğer yandan, Kudüs kralının bir orduyla üzerine geldiğini haber alarak büyük bir şaşkınlık yaşayan Mısır veziri Şâver, aralarındaki antlaşmayı bozması nedeniyle kızgınlık ve aynı zamanda korku duyduğu Kudüs kralına karşı, eski düşmanı Nureddin'den yardım istemek zorunda kaldı³⁶⁵⁰. Şâver bir yandan da Amaury'e elçiler göndererek aralarındaki antlaşmayı hatırlatmak istemiş ancak başarılı olamamıştı. Kral attığı adımın gerekçesini, Şâver'in oğlunun Şirkûh ile görüşmesi ve Avrupa'dan yeni gelen Haçlı şövalyelerinin de Mısır'a saldırmaya kararlı oldukları, kendisinin de onları kontrol altında tutmak gayesi ile geldiğini söyleyerek açıklamış ancak eğer yıllık haracın haricinde iki milyon dinar verilirse geri dönebileceğini söylemişti³⁶⁵¹. Şâver diğer yandan Nureddin'e haber göndererek, düşmanla şimdiye kadar yapmış olduğu antlaşmaların tamamen kendi rızası dışında olduğunu ve Kudüs kralıyla yaptığı antlaşmayı bozmaya hazır olduğunu, eğer kendisine yardım ederse bu defa Kudüs kralını tamamen terk edeceğini taahhüt etmişti³⁶⁵².

Neticede Şâver'in yardım çağrısı Nureddin cephesinde karşılık bulmuş ve Suriye hükümdarı, bu işi yine Şirkûh'a tevdi etmişti. Ancak anlaşıldığına göre Nureddin bu defa Şirkûh'tan, Mısır'ın idaresini eline almasını istemişti.

Mısır'a giren müttefik Hristiyan ordusu önce, Şâver'in oğlu Tayy³⁶⁵³ tarafından idare edilen ve bu orduya kapılarını açmayan Bilbeys'e saldırmış, şehirdekiler kralın beklemediği bir direniş göstermişlerse de üç gün süren kuşatma sonunda, 4 Kasım 1168³⁶⁵⁴ günü Bilbeys şehri Kudüs kralına teslim oldu. Kaynakların çoğu, Haçlı ordusunun şehre girdikten sonra büyük bir katliam ve yağma yaptığını söylemektedir³⁶⁵⁵. Steven Runciman bu katliamda asıl rolün, ilk Haçlılar gibi müthiş kanunsuz ve savaş gayretiyle dolu ve doğuya yeni gelmiş olan Nevers kontunun adamları olduğunu belirtmektedir. Zira bu kişiler, kontları IV. Guillaume'nin henüz

³⁶⁴⁹ Michel le Syrien (Fr), III, ss. 332-333; Bar Hebraeus, II, ss.406-407

³⁶⁵⁰ Kimi kaynaklara göre yardım talebinde bulunan Fâtımî halifesi Âdîd Lîdinillâh ve Kahire ileri gelenleriydi (*Bkz*, Cengiz Tomar, “*Şâver b. Mücîr*”). Kaynakların farklı ifadeleri göz önüne alındığında hem Şâver'in hem de halifenin birbirlerinden bağımsız olarak Nureddin'den yardım talep etmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir.

³⁶⁵¹ Runciman, II, s. 318

³⁶⁵² William of Tyre, II, XX, s. 350

³⁶⁵³ Ya da Târî, Şeşen, Salâhaddin, s. 49

³⁶⁵⁴ İslâm kaynaklarında hadisenin tarihi 1 Safer 564 günü olarak verilir ki bunun Miladî karşılığı 4 Kasım 1168 tarihidir.

³⁶⁵⁵ Michel le Syrien (Fr), III, s.333; Bar Hebraeus, II, s. 407; William of Tyre, II, XX, s. 351; İbnü'l Esir, XI, s. 273; İbn Kesir, XII, s. 460; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 113

sefer başlamadan önce Filistin’de ölmesi üzerine başsız kalmışlardı ve onları kontrol altına alabilecek kimse de yoktu³⁶⁵⁶. Bilbeys’in alınmasının ardından Haçlı ordusu Kahire önlerine geldi³⁶⁵⁷.

Haçlı ordusunun Kahire önüne geliş süreci ve Şâver’in bu durum karşısında almaya çalıştığı tedbirler, *1234 Kroniği*’nin sayfalarında yer almamaktadır. Kronik yazarı bu noktadan itibaren Şirkûh’un gelişi itibarıyla, müttefik Hristiyan ordusunun geri çekilmesi sonrasında Şirkûh ile Şâver arasındaki gelişmeleri konu edinmektedir.

Kaynaklar bu süreçte, Haçlı ordusunun Fustat üzerinden yaklaşması karşısında Şâver’in, halkı Kahire’ye topladıktan sonra bu bölgeyi yaktırdığını söyler³⁶⁵⁸. Bundan başka Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, savaşmaktan başka çareleri olmadığını gören Kahire halkının, şehrin surlarını güçlendirmeye çalıştıklarını söylemektedir. Ayrıca Şâver, Kudüs kralına mektup yazarak, uygun bir ödeme karşılığında geri çekilmelerini teklif etmiş ve Nureddin’in gelerek Mısır’ı alması durumunda kralın Mısır’dan elde ettiği tüm gelirini kaybedeceğini hatırlatmıştır³⁶⁵⁹.

İslâm kaynakları da benzer ifadelerle Şâver’in Kudüs kralına mektup yazdığını, kendisine karşı olan sevgi ve dostluğunu hatırlattığını ancak Halife ile halkın şehri ona teslim etmesine karşı çıktıklarını söyleyerek, geri dönmeleri halinde kendisine bir milyon dinar vermeyi taahhüt ettiğini söyler³⁶⁶⁰. Neticede Kudüs kralı I. Amaury, Şâver’in bu son teklifini kabul etti ve ordusuyla birlikte geri çekildi. İslâm kaynakları Haçlıların hem iyi bir ödeme vaat edilmesi hem de Şirkûh’un Mısır’a gelmekte olmasından dolayı endişeye kapıldıkları için geri çekildiklerini söylemektedir³⁶⁶¹.

Nureddin’in Şirkûh komutasında Mısır’a gönderdiği ordu Kahire’ye ulaştığında Haçlılar gitmişti. Müslüman tarihçilere göre Şirkûh, 7 Rebiülahir 564/8 Ocak 1169 günü Kahire’ye girdi ve aynı gün halife Âdîd ile görüştü. Bu andan itibaren

³⁶⁵⁶ Runciman, II, s. 318

³⁶⁵⁷ İbn Kesir Haçlı ordusunun Babu’l Barkiye isimli kapıdan Kahire’ye girdiklerini söylemektedir ancak diğer kaynaklar ordunun Fustat tarafından şehre yaklaşarak burada kamp kurduğunu bildirirler. Fustat her ne kadar Kahire’nin eski isimlerinden biri olsa da zaman içerisinde şehir kuzey ve batı yönünde genişlemiş ve Fustat olarak bilinen kesim, Kahire’nin doğu ve güney tarafında kalmıştır. Dolayısıyla diğer kaynakların bildirdiğine göre Haçlı ordusu Kahire’ye bu yönden yaklaşmıştır.

³⁶⁵⁸ İslâm kaynakları bu yangının elli dört gün sürdüğünü ifade ederler (İbnü’l Esir, XI, s. 273; İbn Kesir, XII, s. 460).

³⁶⁵⁹ Michel le Syrien (Fr), III, s. 333; Bar Hebraeus, II, s. 407

³⁶⁶⁰ İbnü’l Esir, XI, s. 273; İbn Kesir, XII, s. 461; Makdisî bu rakamın 100 bin dinar olduğunu söylemektedir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 115). İbnü’l Esir 100 bin dinarın peşin olarak ödenen meblağ olduğunu söylerken İbn Kesir peşin ödenen meblağın 800 bin dinar olduğunu söylemektedir.

³⁶⁶¹ Ramazan Şeşen, Şirkûh’un gelmekte olduğunu haber alan I. Amaury’nin, onunla baş edemeyeceğini bildiği için geri çekildiğini söylemektedir (Şeşen, Salâhaddîn, s. 50).

Şâver'in öldürülmesine kadar geçen süreç ve Şâver'in öldürülmesi hakkında verilen bilgiler de birbirleriyle benzerlik göstermektedir.

İslâm kaynakları Şâver'in, Şirkûh'un gördüğü itibardan rahatsız olduğunu ancak güçlü bir ordusu olması nedeniyle sesini çıkaramadığını ancak bir ziyafet tertipleyerek Şirkûh ve beraberindekileri burada tevkif etmeyi planladığını söyler³⁶⁶². Daha sonra Şâver'in kendilerini oyaladığını düşünen, Selâhaddîn'in de içinde olduğu bir grup, onun öldürülmesine karar verdiler. Günlerden bir gün Şâver, sürekli yaptığı üzere Şirkûh'un çadırına onu ziyarete gitti. Ancak Şirkûh o gün İmam Şâfî'nin mezarını ziyarete gitmişti³⁶⁶³. Selâhaddîn ve beraberindekiler, Şâver'i karşıladılar ve Şâver'in Şirkûh'un yanına gitmek istemesi üzerine beraber yola çıktılar. Yolda giderlerken Şâver'i atından aşağı düşürerek tutukladılar. Ancak Şirkûh'un onayı olmadan onu öldürmediler. Bu sırada halife Âdîd gelişmeden haberdar olmuş ve Şâver'in öldürülerek, başının kendisine gönderilmesini istedi. Bunun üzerine 18 Ocak 1169 tarihinde Şâver, başı kesilerek öldürüldü ve kesik başı halifeye gönderildi³⁶⁶⁴.

Bu bilgiler Hristiyan kaynaklarınca da teyit edilmektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da *1234 Kroniği*'nin vermiş olduğu ve İslâm kaynaklarından alındığı aşikâr olan bu bilgileri aynı şekliyle aktarmaktadır³⁶⁶⁵.

Şâver'in öldürülmesinin ardından Şirkûh, Mısır Fâtımî devleti veziri oldu. Ancak bu görevi iki ay kadar sürdürebildi ve iki ay beş günlük bir vezaretin ardından 22 Cemaziyelahir 564/23 Mart 1169 tarihinde, boğaz iltihabı nedeniyle Kahire'de öldü³⁶⁶⁶. Şirkûh'un ölümü üzerine yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî, 26 Mart 1169 tarihinde Mısır'ın yeni veziri oldu³⁶⁶⁷.

[449] Şalaheddin'in Meşreyn'de Olduğu Sırada Nureddin'in Doğru Bölgelerini ve Suriye'yi Ziyaret Etmesi:

(AG) 1481³⁶⁶⁸ yılında Nureddin, kardeşi Musul hâkimi Kutbeddin'in ölümü üzerine doğruya doğru hareket etti.

³⁶⁶² İbnü'l Esir'e göre Şâver'in bu planına oğlu Kâmil engel oldu (İbnü'l Esir, XI, s. 276).

³⁶⁶³ İmam Şâfî'nin türbesi Kahire'dedir.

³⁶⁶⁴ İbnü'l Esir, XI, s. 276

³⁶⁶⁵ Micel le Syrien (Fr), III, s. 333; Bar Hebraeus, II, s. 408. William Şâver'in öldürülme emrini Şirkûh'un verdiğini söylemektedir (William of Tyre, II, XX, s. 357).

³⁶⁶⁶ Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî" kalp rahatsızlığı olarak verir (Şeşen, Salâhaddîn, s. 51).

³⁶⁶⁷ Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî"

³⁶⁶⁸ AG.1481 tarihi, Kutbeddin Mevdûd'un ölüm tarihi olan H565/M.1170 yılını karşılaması bakımından doğrudur.

s.168

Nişibin'e geldiğinde oradaki Hristiyanları kiliselerini onarmakta iken buldular. Nureddin, onların son dönemde yaptıkları her şeyin yıkılmasını emretti. Nesturiler'in vasıtasıyla Mor Yakub Kilisesi'nin içindeki her şeyi boşalttılar. Ayrıca Yâkubiler'in Mor ...³⁶⁶⁹ Kilisesi'ni de aynı şekilde tahrip ettiler. Yine bu dönemde isyan etmekte olan bazı Müslümanlar da Kırk Şehit Kilisesi'ni ele geçirdiler.

Nureddin Musul'a geldiğinde, burayı ve Asur'un tüm şehirlerini aldı. Ayrıca kardeşi Kutbeddin Memdud'un³⁶⁷⁰ karısını da eş olarak aldı. Musul'da düzeni sağladıktan sonra kardeşinin küçük oğlu Seyfeddin Gazi'ye³⁶⁷¹ ve Kutbeddin zamanında, onun tarafından Musul ve diğer bölgelerin valiliğine tayin edilmiş bulunan ve ismi Fahrüddin Abdülmesih³⁶⁷² olan bir hadıma şehri bıraktı. Bu adam Hristiyanları kıskanmaktaydı ve onlara karşı yeni kötülükler planladı. Tüm yeni yapılmış bulunan kilise ve binaların yıkılmasını ve Hristiyanlara ait kitapların çıkarılmasını emretti. Ayrıca Hristiyanların ata ve katıra eyerle binmelerini yasakladı. Akıllı, bilgili ve zengin bir Süryani olan Abdun hariç tüm Hristiyan kâtiplerin saraydan çıkarılmasını istedi.

Nureddin Musul'dan ayrılarak Darmsuq'a gitti. Onun gitmesinin ardından Hristiyanlar, kendileri için iyi bir adam olan Nureddin'in yeğeni Seyfeddin'in, onların iyiliği için koymuş olduğu yasaları terk ettiler.

s.169

Bu dönemde Kürtler, Ninova'daki³⁶⁷³ Alfeş Dağı³⁶⁷⁴ üzerinde bulunan Mor Matay Manastırı'nı³⁶⁷⁵ ele geçirerek tüm mallarını aldılar. Oradaki 15 din adamını da öldürdüler. Ayrıca Moşe bar Kifo'da bahsedilen Mor Sergis Manastırı'nın da başına benzer hadiseler geldi.

(AG) 1482³⁶⁷⁶ yılında Antyukyâ'da şehri büyük oranda tahrip eden bir deprem meydana geldi. Bu depremde çok sayıda insan hayatını kaybetti.

M.1149-1170 yılları arasında Musul Atabegi olan, İmadeddin Zengi'nin oğlu ve Nureddin Mahmud'un kardeşi Kutbeddin Mevdûd bin İmadeddin Zengi, İbnü'l Esir'in bildirdiğine göre humma hastalığı nedeniyle öldü³⁶⁷⁷. İslâm kaynaklarının

³⁶⁶⁹ Boşluk.

³⁶⁷⁰ ^{كوتبدین ممدود} Kutbeddin Mevdûd bin İmadeddin Zengi (ö:1170). M.1149-1170 yılları arası Musul Atabegi.

³⁶⁷¹ ^{سيف الدين غازي} Seyfeddin Gazî bin Kutbeddin Mevdûd bin İmamüddîn Zengi (y:1150-29 Haziran 1180). M.1170-1180 yılları arası Musul Atabegi.

³⁶⁷² ^{فخر الدين عبدالمسيح} Fahrüddin Abdülmesih. İmamüddîn Zengi'nin Hristiyan asıllı kölelerinden. Bar Hebraeus onun aslen Antakyalı olduğunu ve zamanında esir düştüğünü söyler.

³⁶⁷³ ^{نينوا} Ninova. Irak'ta eski bir yerleşim yeri. Musul'un yaklaşık 80 km batısında yer alır.

³⁶⁷⁴ ^{ألف} Alf ya da Arapça ismiyle Maklub Dağı. Türkçe ismiyle Sincar Dağı.

³⁶⁷⁵ ^{منزلة} Mor Matay Manastırı. IV. yüzyılda kurulan en eski Süryani manastırlarındandır.

³⁶⁷⁶ AG.1482 tarihi Miladî olarak 1171 tarihine tekabül etmektedir. Hadise hakkında bilgi veren diğer kaynaklara bakıldığında, 1234 *Kroniği*'nin bu hadiseyi bir yıllık bir hata payıyla verdiği görülür.

³⁶⁷⁷ İbnü'l Esir, XI, s. 286

aktardığına göre Mevdûd, ölümünden önce büyük oğlu İmadeddin'i kendisine veliaht olarak tayin etmişti. Ne var ki Hıristiyan asıllı vezir Fahrüddin Abdülmesih³⁶⁷⁸, Mevdûd'un diğer oğlu Seyfeddin Gazi'nin annesi Zümrüd Hatun ile anlaşmış ve Mevdûd'u kararından vazgeçirmeyi başararak, Seyfeddin'in veliaht olarak belirlenmesini sağlamışlardı³⁶⁷⁹. İbnü'l Esir Fahrüddin Abdülmesih'in, küçük yaştan beri amcası Nureddin Mahmud'un yanında bulunması nedeniyle ona sadakatle bağlı ve aynı zamanda onun damadı da olan İmadeddin Zengi bin Mevdûd'dan pek hoşlanmadığını söylemektedir³⁶⁸⁰.

Veliahtlık hakkı elinden alınan II. İmadeddin Zengi iktidarı kendi üzerine alabilmek için, amcası ve kayınpederi olan Nureddin'den yardım istedi³⁶⁸¹. Yine İbnü'l Esir'in kayıtlarına baktığımızda yazar, Nureddin'in Fahrüddin'i pek sevmediğini ve Kutbeddin Mevdûd'un ölümünün ardından iktidarın Seyfeddin Gazi'ye verilmesine de kızdığını söylemektedir. Bunun sonucunda, *"Kardeşimin çocuklarını ve onların elindeki yerleri idareye ben herkesten daha lâıyığım"* diyerek harekete geçti ve Rakka üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Bunun ardından Habur ve Nusaybin üzerine giden Nureddin, bu şehirleri de aldıktan sonra Musul'daki bazı emîrlerin kendisini çağırması üzerine bu şehrin üzerine gitti. Seyfeddin ve Fahrüddin, Nureddin'e karşı Hemedân ve Azerbaycan hâkimi olan Atabeg Şemdeddin İldeniz'den yardım istediler. İldeniz, Nureddin'e gönderdiği mektupta ondan Musul'a girmemesini istediye de Nureddin, cevaben yazdığı mektupta kendisinin Haçlılara karşı tek başına mücadele ederek Müslümanların onurunu koruduğunu ve ayrıca kardeşinin çocukları olmaları nedeniyle kendisinin Seyfeddin ve İmadeddin'e ondan daha yakın olduğunu ilettili. Bu mektup karşısında İldeniz'den yardım gelmeyeceğini anlayan Fahrüddin, Nureddin'e haber göndererek, Musul'u Seyfeddin'in idaresine bırakması şartıyla şehri teslim edeceğini söyledi. Nureddin ise bu şartı kabul etti ancak Fahrüddin'in kendisiyle birlikte Suriye'ye gelmesi şartını ileri sürdü ki Fahrüddin de bu şartı kabul etmek durumunda kaldı. Böylece Nureddin, 13 Cemaziyelevvel 566/22 Ocak 1171 tarihinde Musul'a girdi. Nureddin, verdiği sözü tutarak Musul ve çevresini Seyfeddin Gazi'ye, Sincar ve civarını ise II. İmadeddin Zengi'ye verdi³⁶⁸².

³⁶⁷⁸ Bar Hebraeus onun görünüşte Müslüman ancak içten içe Hıristiyan olduğunu ifade etmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 412).

³⁶⁷⁹ Bahattin KÖK, *"Mevdûd b. İmâdüddin Zengî"*, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 430-431

³⁶⁸⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 286

³⁶⁸¹ Bar Hebraeus, II, s. 409; Michel le Syrien (Fr), III, ss. 339-340

³⁶⁸² İbnü'l Esir, XI, ss. 293-294; İbn Kesir Nureddin'in Rakka, Habur, Sincar ve Nusaybin'i İmadeddin'e, Musul ve Cezire'yi de Seyfeddin'e vererek, diğer kızını da onunla evlendirdiğini

Buraya kadar olan bilgiler, Müslüman ya da Hristiyan kroniklerinde yer almaktadır. Ancak *1234 Kroniği*'nin paylaştığı ve özellikle Nusaybin'deki kiliseler ile ilgili olan bilgiler yalnızca Süryani kaynaklarında yer alır. Bu noktada da *1234 Kroniği*, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, birbirlerinden ayrılmaktadır. *1234 Kroniği*'nin metin içerisinde verdiği bilgiler hilafına Mihael Rabo, Fahirüddin'in ismini vermemekte ve bu uygulamaları yapan kişinin, ismini Bar Azroun olarak verdiği, Nureddin'in bir akrabası olduğunu ifade etmektedir. Mihael Rabo Nureddin'in gelmesiyle Nusaybin'deki Müslümanların çok sevindiğini ancak bu durumun Hristiyanlar için pek sevindirici sonuçlar doğurmadığını söyler. Hristiyanların düşmanı olarak gösterdiği bu kişinin Nesturilerin kilisesi de dâhil olmak üzere pek çok kiliseyi yıktırdığını ifade etmektedir³⁶⁸³. *1234 Kroniği* ise kendi kiliselerinin Nesturiler yardımıyla yıkıldığını söylemektedir. Bar Hebraeus ise *1234 Kroniği*'nin aksine ve Mihael Rabo'nun ismini vermediği şekliyle, Fahirüddin'in aslında Hristiyan olduğunu, Hristiyanları koruyup kolladığını ve Arapların açıkça düşmanı olduğunu ifade etmektedir³⁶⁸⁴.

Diğer yandan kronik yazarının Kürtler'in Ninova'daki Mor Matay Manastırı'na yaptıklarını söylediği saldırı ile ilgili kayıtlar Mihael Rabo'da daha detaylı biçimde yer almaktadır³⁶⁸⁵. Mihael Rabo Ninova civarında yaşayan Kürtlerin, Hristiyanlar ile ilgili Nureddin'e yapılan şikâyetleri fırsat bilerek, manastırlara saldırmak için toplandıklarını söyler. Ancak manastırlarda bulunan keşişler ve civardaki Hristiyan halkın dikkatleri neticesinde yapılan saldırılar bertaraf edilmiş hatta Kürtlerden bazıları da öldürülmüştür. Bundan sonra Kürtler ile manastırlardaki ruhbanlar arasında, Mihael Rabo'nun söylediğine göre sahte bir barış yapılmış ve Hristiyanlar Kürtlerin sözlerinde duracağına itimat etmişlerdi. Ne var ki Kürtler kısa bir süre sonra, yaklaşık bin beş yüz kişiden müteşekkil olarak Mor Matay Manastırı'na saldırarak buradaki keşişlerin bazılarını öldürdüler; sağ kalanlar ise manastırın zindanlarına kaçarak kurtulmayı başardılar. Daha sonra Musul'a giden ruhbanlar, buradaki idarecilere başlarına gelenleri anlattılar. Musul hâkimleri Kürtlerin bu eylemini öğrenince Mor Matay Manastırı'na bir askeri birlik göndermişler ve bu birlik

söylemektedir (İbn Kesir, XII, s. 472). Bar Hebraeus Nureddin'in Suriye'ye götürdüğü Fahirüddin Abdülmesih'in ismini Abdullah olarak değiştirdiğini söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 411).

³⁶⁸³ Michel le Syrien (Fr), III, ss. 339-340

³⁶⁸⁴ Bar Hebraeus, II, s. 412

³⁶⁸⁵ Bar Hebraeus, diğer iki Süryani tarihçinin kayıtlarında yer verilen bu hadiseden bahsetmemektedir.

dokuz Kürt ve Nesturi köyünü basarak buradaki pek çok insanı öldürmüş ve mallarıyla hayvanlarını da ele geçirmişlerdi³⁶⁸⁶.

Diğer yandan M.1170 yılında, hemen tüm kaynakların bahsettiği şiddetli bir deprem olduğu görülmektedir. *1234 Kroniği*'nin bir yıllık hatayla M.1171 yılına tarihlediği bu hadise için Mihael Rabo AG.1481/M.1170 yılını verirken³⁶⁸⁷, tüm hadiseleri Mihael Rabo'dan aktaran hatta bazı kısımları doğruca Mihael Rabo'nun ağzından veren Bar Hebraeus hadise ile ilgili Hicrî tarih vermektedir. Bar Hebraeus bu depremin, 565 Arap yılının son ayına tekabül eden 29 Haziran Pazartesi günü yaşandığını söyler³⁶⁸⁸. Ancak Bar Hebraeus'un verdiği bu tarihin Miladî karşılığı 16 Ağustos-14 Eylül 1170 tarihidir. Bu depremin Haziran ayı içerisinde meydana geldiği, Sur piskoposu William tarafından da dile getirilir. William, Kudüs kralı I. Amaury'nin krallığının yedinci yılında, Haziran ayında tüm doğuyu etkilemiş olan büyük bir depremin meydana geldiğini söylemektedir³⁶⁸⁹. Ancak William'ın verdiği tarihte de tıpkı *1234 Kroniği* gibi bir yıllık bir hata bulunmaktadır. Bu hadise, M.1162 yılında tahta çıkan Amaury'nin iktidarının yedinci değil, sekizinci yılında cereyan etmiştir.

Bu büyük depremin haberleri, İslâm kaynaklarında da kendisine yer bulmaktadır. İslâm kaynakları, Bar Hebraeus'un yaptığı tarih hatasını, Miladî 29 Haziran 1170 yılına tekabül eden 12 Şevval 565 tarihini vererek düzeltmişlerdir³⁶⁹⁰.

Kaynakların hemen hepsi bu deprem hadisesinin Suriye ve el-Cezîre bölgesine büyük zararlar verdiğini, pek çok şehir ve kalenin yıkıldığını ve çok sayıda insanın hayatını kaybettiğini bildirmektedir³⁶⁹¹. Elimizdeki kaynaklar bu hadiseyi kendi aidiyetlerine göre değerlendirmektedirler. Örneğin William bu depremin, kendilerine ait olan şehirlere, Fenike, Filistin ve Antakya'ya verdiği zararı aktarırken Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ise daha ziyade Haleb, Hama, Şeyzer, Baalbek gibi şehirlerde yaşanan yıkımı daha ziyade ve bu şehirlerdeki kiliselerin durumlarıyla değerlendirmektedirler. İslâm kaynakları ise İslâm egemenliği altındaki şehirlerin durumları hakkında bilgiler vermektedir. İbnü'l Esir biraz daha detay vermekte ve depremin ardından Nureddin'in faaliyetlerini takip etmektedir. İbnü'l Esir, depremin

³⁶⁸⁶ Michel le Syrien (Fr), III, ss. 341-342

³⁶⁸⁷ Michel le Syrien (Fr), III, s. 337

³⁶⁸⁸ Bar Hebraeus, II, ss. 409-410

³⁶⁸⁹ William of Tyre, II, XX, s. 370

³⁶⁹⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 286; İbn Şeddâd, s. 58; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 150. Elimizdeki İslâm kaynakları içerisinde yalnızca İbn Kesir, hadisenin H.565/M.1169-1170 yılında gerçekleştiğini söylemekte ancak başka bir tarih vermemektedir (İbn Kesir, XII, s. 470).

³⁶⁹¹ Runciman bu depremin, M.1157 yılında meydana gelen deprem kadar büyük yıkıma neden olduğunu söyler (Runciman, II, s. 325).

ardından Baalbek’e gelen Nureddin’in, şehrin yıkılan yerlerinin tamir edilmesi için uğraştığını ancak aynı vaziyetin Humus’ta da olduğunu haber alınca Baalbek’e, şehrin imarı ve muhafazası için görevlendirmeler yaparak Humus’a gittiğini söyler. Nureddin Humus’ta da aynı şeyi yaptıktan sonra sırasıyla Hama ve Bâ’rin’e de gitmiştir³⁶⁹².

[450] Nureddin’in Ölümü Hakkında:

(AG) 1485³⁶⁹³ yılında Nureddin, bahsettiğimiz gibi Musul’dan ayrıldı. Niyeti Urişlem’e giderek orayı kuşatmaktı. Bu amaçla kendisine bağlı olan tüm bölgelere haber yolladı ve orduların hızlı bir şekilde toplanarak yanına gelmesini istedi. Asur, Beyt Nahreyn, Suriye, Filistin ve Mısır’daki ordular hazırlıklarını yapmaktayken Nureddin, 28 buçuk yıllık hükümdarlığının ardından Darmsuq’da aniden öldü.

[451] Nureddin’in Kim ve Nasıl Bir İnsan Olduğu Hakkında:

Kazandığı zaferler ve boyun eğdirdiği çok sayıda şehir ile ismini yüceltti. Akıllı ve kurnazdı ve yasaları uygulama konusunda düşünceli ve dikkatliydi. Şarabın sonunu içmezdi ve dediklerinin aksine, yanında yüksek sesle gülen biri olursa onu küçümsemezdi ve şarkıcılar, müzisyenler ve dansçılar, kralları önünde olmaktan keyif alırlardı. Çok eşli olmasına rağmen, Türklerin diğer hükümdarları gibi şehvet düşkünü değildi. Giyimde gösterişli kıyafetleri değil, gündelik işlere uygun sade elbiseleri tercih ederdi. Ölçülü, sakin ve dinginliği sever, boş vaktinde kitap okumak isterdi. Kadıların adil olmasına dikkat ederdi ve fakir Müslümanlara şefkatle yaklaşır ve Meşline³⁶⁹⁴ Hristiyanlara karşı da aynı tutumu gösterirdi. İslâmi kuralların ve çeşitli vergi yasalarının tüm bölgelerde tesisini ve uygulamasını dikkatle takip ederdi.

s.170

Hüküm sürdüğü tüm bölgelerde zorbalığı ve zorla el koymayı kesinlikle yasaklamıştı.

1234 Kroniği kayıtlarında Nureddin Mahmud Zengi’nin, M.1171 yılında Musul’u alması ile M.1174 yılındaki ölümüne kadar olan dönem hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eğer Nureddin Zengi, 1234 Kroniği yazarının çağdaşı olmamış olsaydı bu durum, yazarın kaynak eksikliği olarak değerlendirilebilir ve normal karşılanırdı. Ancak kroniğin yazarının, Nureddin ile yakın dönemde yaşadığını

³⁶⁹² İbnü’l Esir, XI, s. 286

³⁶⁹³ AG.1485 tarihi Miladî 1174 yılına tekabül eder. Bu nedenle yazarın Nureddin Mahmud Zengi’nin ölüm tarihi olarak verdiği bu tarih doğrudur.

³⁶⁹⁴ مەشڵێن Mesalyan. İsimleri Süryanice’de “Dua Edenler anlamına gelen ve IV. yüzyılda ortaya çıkan, Mezopotamya, Anadolu ve Trakya’da varlığını sürdürmüş, sapkın olarak kabul edilen bir Hristiyan mezhebi.

bilmektedir. Nureddin'in Musul'u almasıyla, ölümü arasında geçen süre içerisinde Nureddin merkezinde, kayda değer pek çok hadise olmuş ve bu hadiseler, dönemin kayıtlarını içeren pek çok kaynak gibi diğer iki Süryani yazar tarafından da kayıt altına alınmıştır³⁶⁹⁵. Eserin bütününe bakıldığında, pek çok kaynağın hatta diğer Süryani yazarların dahi değinmediği detaylara girebilecek kadar bilgi sahibi olabilen yazarın, böylesine aktif, hareketli ve bilhassa çağdaşı olduğu dönemin önemli bir bölümünü içeren süreç hakkında bilgi sahibi olmaması bize pek olası gelmemektedir. Bu nedenle bizim düşüncemiz yazarın, ya bir sebepten dolayı çalışmasına ara vermiş ve daha sonra da bu eksik bölümleri çalışmasının içine koymamış veya koyamamış ya da eserin bu dönemi kapsayan bölümü, zaman içerisinde bir şekilde kaybolmuştur. Her ne kadar eserin dünya üzerindeki tek nüshasının neşrini yapmış bulunan Chabot böyle bir eksiklikten ya da eserin belirli bir parçasının kaybından bahsetmemiş olsa da biz bu ikinci ihtimalin daha güçlü olduğunu düşünmekteyiz³⁶⁹⁶. Ancak mütemadiyen yinelediğimiz şekilde, bu durumun gerçekliğini teyit edebileceğimiz ikinci bir nüsha bulunmadığı için bizim görüşümüz de yalnızca bir faraziye olarak kalmaktadır.

Nureddin Mahmud Zengi, 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174 tarihinde Şam'da iken vefat etti. Vefat nedeni İslâm kaynaklarında boğaz enfeksiyonu olarak verilir³⁶⁹⁷; Bar Hebraeus bu hastalığın anjin olduğunu ifade eder³⁶⁹⁸.

1234 Kroniği, Nureddin'in ölümünden hemen önce Kudüs üzerine bir sefer yapmak için ordu toplamaya çalıştığını söylemektedir. Bu ifadeyi Mihael Rabo da destekler; hatta Mihael Rabo Nureddin'in, Kudüs ve Antakya'daki Haçlılar ile Anadolu'daki Bitinya bölgesi Türkleri üzerine gitmek için her yandan asker topladığını ifade etmektedir³⁶⁹⁹. Ancak İslâm kaynaklarının görüşü farklıdır. İslâm kaynakları Nureddin'in ölümünden hemen önce Mısır'a, Haçlılara karşı gerekli mücadeleyi vermediğini düşündüğü Selâhaddîn üzerine yapacağı bir seferin hazırlığı içerisindeydi³⁷⁰⁰.

³⁶⁹⁵ Bahsi geçen dönem hadiselerinin Süryani tarihçiler tarafından tutulan kayıtları için bkz, Michel le Syrien (Fr), III, ss. 342-352; Bar Hebraeus, II, ss. 412-417

³⁶⁹⁶ Eseri değerlendirirken pek çok yerde müşahade ettiğimiz üzere Chabot, metin içerisinde eksik olan bölümleri, genellikle vermiş olduğu dipnotlarda işaretlemektedir.

³⁶⁹⁷ İbnü'l Esir, XI, s. 322; İbn Şeddâd, s. 65; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 160

³⁶⁹⁸ Bar Hebraeus, II, s. 417

³⁶⁹⁹ Michel le Syrien (Fr), III, ss. 352-353

³⁷⁰⁰ Nureddin ile Selâhaddîn arasında ortaya çıkan ilk mesele, Nureddin'in Mısır'da, Abbâsî halifesi adına hutbe okutulması yönündeki emri nedeniyle yaşandı. Halkın büyük çoğunluğu Şîî olan Mısır'da bu emri uygulamakta tereddüt eden Selâhaddîn, Nureddin'in tepkisini çekmiş, ancak tam da bu dönemde Halife Âdîd-Lidînillâh'ın hastalanarak ölmesi neticesinde Selâhaddîn, hutbenin okunmasını sağlayarak meselenin halledilmesini sağlamıştı (İbnü'l Esir, XI, ss. 296-298). Daha sonra, Nureddin ile

Gerekçesi ister Müslüman müelliflerin söylediği gibi Mısır üzerine, ister de Hristiyan müelliflerin söylediği gibi Haçlılar üzerine olsun, Nureddin'in bir sefer hazırlığı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nureddin Mahmud Zengi bu sefer için hazırlıkları yürüttüğü bir sırada ve kaynakların hemen hepsinin ortak görüşüyle, yirmi sekiz yıldan biraz daha fazla süren bir hükümdarlığın ardından Şam'da hayatını kaybetmiştir.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde, Haçlı seferlerine mukavemet gösteren ve çoğu Türk olan komutan ve devlet adamlarının kariyerlerinden bahsetmiştik. Bu noktada Haçlı seferlerinin ilk dönemlerinden itibaren Haçlılarla yapılan mücadelede her dönem bir kişinin isminin, diğerleri arasından sıyrılarak öne çıktığını da belirtmiştik. Ağır bir yenilgiyle sonuçlanan Kürboğa'nın seferi ile başlayan bu mücadele evresinde, sonraki dönemlerde Çavlı Sakavu, Mevdûd bin Altuntekin, Belek bin Behram gibi çok önemli tarihi kişiliklerin, Haçlılar karşısında giderek yükselen bir başarı profili ortaya koyduklarına şahit olduk. Ancak bu dönemler, karşılıklı mücadelelerin cereyan ettiği ve henüz Haçlıların büyük toprak kayıplarına uğramadığı dönemler olarak kaydedilmiştir. Daha sonraki dönem yani İmadeddin Zengi ile başlayan dönem ise Haçlılara karşı kalıcı başarıların ortaya çıktığı, örneğin Urfa Haçlı Kontluğu'nun tarihten silinerek, Haçlıların Fırat Nehri'nin doğusuna geçebilme olasılıklarının tamamen ortadan kaldırıldığı dönem olmuştur. Ne var ki Haçlılara karşı bunca başarılı mücadeleler sergileyen İmadeddin Zengi, içeride yani Müslüman dünyasında birliği tesis edebilme başarısını gösterememişti. Bu ülküyü büyük oranda başaran kişi, İmadeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud oldu. Babasının alamadığı Şam'ı da egemenliği altına aldıktan sonra Suriye, Irak'ın batısı ve Cezîre bölgesinin tamamına hâkim olan Nureddin, bu konumu itibarıyla Haçlılara karşı yapılan mücadeleyi, daha az iç meseleyle uğraşarak yürütebilmeyi başardı. Nihayetinde, komutanları vasıtasıyla hükümdarlık sahasına kattığı Mısır ile birlikte, Filistin'deki Haçlı krallığının etrafını da kuşatmış olan Nureddin, kendi dönemine kadar olan süreçte, Haçlılara karşı verilen mücadelenin en başarılı uygulayıcısı olarak ön plana çıkmayı başarmıştır.

Selâhaddin arasında bu defa Haçlılar üzerine yapılacak bir sefer konusunda anlaşmazlık yaşanmış, Mısır'a dönen Selâhaddin'in danışmanlarıyla yaptığı toplantıda Nureddin ile savaşılmaması yönündeki ifadeler, Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'un sert tepki göstererek, Nureddin ile olan bağlılıklarının zarar görmemesi için oğluna telkinde bulunmuş ve bu mesele de en azından bu dönem için çözüme kavuşmuştu (İbnü'l Esir, XI, ss. 299-300).

Bu vasıfları nedeniyle Nureddin Mahmud Zengi, İslâm âleminde sevilen ve saygı duyulan bir figür haline geldiği gibi, kendisi hakkında yazan Müslüman müelliflerin de iltifatlarına mazhar olmuştur. Bu bağlamda elimizdeki İslâm kaynaklarının tamamında Nureddin doğal olarak, adaletli, cömert, halkını koruyup kollayan, güzel ahlâklı, dindar ve iyi bir hükümdar olarak resmedilir.

Gerek Müslüman gerekse de Hristiyan kaynakları Nureddin'i esmer, uzun boylu, yalnızca çenesinin altında bir tutam sakalı olan bir fizyolojiyle tarif ederler. Bununla birlikte kaynaklarda uygulamaları ve kişilik özellikleri ile ilgili farklı bilgiler de verilmektedir. Örneğin İbnü'l Esir Nureddin'in mezhep taassubu bulunmadığını söylerken³⁷⁰¹, Bar Hebraeus onun Ali bin Ebu Talib'in soyundan gelen Araplardan nefret ettiğini söyler³⁷⁰². Mihael Rabo Nureddin'in ölüm haberinin Hristiyanlar için sevindirici olduğunu söylemekte, Nureddin'in kamplarda şarap içilmesine, müzik ve dansa izin vermediğini ifade etmektedir³⁷⁰³. İbn Kesir de Mihael Rabo'nun bu ifadesini, “*Nureddin'in ölüm haberi geldiğinde yeğeni, Musul valisi Seyfeddin Gazi, şehirde tellal dolaştırarak, oyun ve eğlencenin, içki içmenin serbest olduğunu tef çaldırarak ilan ettirdi*” sözleriyle desteklemektedir³⁷⁰⁴.

[452] Bar Nureddin'in Hükümdarlığı, Urişlem Kralının Ölümü ve Urhoy Kiliselerinin Yıkılması Hakkında:

Nureddin'in ölümünün ardından yerine Haleb'de bulunan ve henüz 10 yaşında olan oğlu Melik Şalih³⁷⁰⁵ hükümdar oldu. Nureddin'in öldüğü haberini alan Urişlem kralı cesaretlelenerek Darmsuq bölgesine girdi ve bölgenin bazı yerlerini ele geçirerek yağmaladı. Ardından Banyas Kalesi'ni kuşattı ve baskı altına aldı. Ancak Allah'ın takdiri üzerine, hastalandı ve Akka şehrine döndü ve Nureddin'in ölümünden bir ay sonra öldü. Kralın genç yaşta ölmesi tüm Hristiyanları derin bir hüznə boğdu. Onun ardından yerine 15 yaşındaki genç oğlu geçti³⁷⁰⁶ ve Müslümanlarla barış yaptı.

Bu dönemde, güney tarafı ve batı tarafındaki sunağı dimdik ayakta duran Urhoy'daki büyük Ayasofya Kilisesi yıkıldı. Bu muazzam binayı temeline kadar

³⁷⁰¹ İbnü'l Esir, XI, s. 323.

³⁷⁰² Bar Hebraeus, II, s. 417

³⁷⁰³ Michel le Syrien (Fr), III, s. 353

³⁷⁰⁴ İbn Kesir, XII, s. 504. Bu bilgiler Bar Hebraeus tarafından da verilmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 417). Nureddin Mahmud Zengi'nin kişiliği ve nitelikleriyle ilgili bilgi için bkz. Şeşen, Salâhaddîn, ss. 63-64

³⁷⁰⁵ ملِكْ شَالِي El-Melikü's-Sâlih İmadeddin İsmail (M.1163-1181). Nureddin Mahmud Zengi'nin oğlu. M.1174 yılında babasının ölümü üzerine Şam ve Haleb Atabegi oldu.

³⁷⁰⁶ IV. Baudouin (Cüzzamlı, M.1161-16 Mart 1185). 11 Temmuz 1174-16 Mart 1185 tarihleri arasında Kudüs kralı.

söktüler ve taşlarını kale duvarı yapmak için, ondan sonra da Müslümanların Harran'daki mescidini onarmak için götürdüler. Bunun yanında hiçbir şekilde zarar görmemiş olan büyük Havariler Evi Kilisesi'ni de kuzey tarafından başlayarak yıktılar ve onun taşlarını da kaleye getirdiler.

s.171

Aynı şekilde Mor Stefanos Kilisesi ki o da ayakta idi, onu da temeline kadar sökerek taşlarını kalenin inşasında kullandılar. Yine aynı şekilde Müslümanların camisinin yakınındaki Kırk Şehit Kilisesi'ni de temeline kadar yıktılar.

Nureddin'in ölümü hükümdarlık sahasındaki birliği bozdu. Yerine geçen oğlu Melikü's-Sâlih'in yaşının henüz on bir olması bazı emîrlerin niyabet iddialarına sebep oldu. Şam'da Melikü's-Sâlih'in annesi İsmet Hatun³⁷⁰⁷ tarafından desteklenen Şemseddin bin Mukaddem, niyabeti üzerine alırken, Haleb valisi Gümüştekin de kendisini Haleb'de naip olarak ilan etti. Melikü's-Sâlih'in amcasının oğlu olan Musul hükümdarı Seyfeddin Gazi, bir sonraki paragrafta değerlendireceğimiz üzere, bu boşluğu değerlendirerek Nusaybin'i aldı ve Urfa'ya kadar olan tüm Cezîre bölgesini eline geçirdi. Diğer yandan Mısır hükümdarı Selâhaddîn de Şam'daki yöneticilere bir mektup göndererek, niyabet hakkının kendisinde olması gerektiğini bildirdi³⁷⁰⁸.

Nureddin'in ölümünü fırsat olarak değerlendirenlerden biri de Kudüs kralı I. Amaury oldu. Nureddin'in ölüm haberinin gelmesinden kısa bir süre sonra Amaury, kalabalık bir Haçlı ordusuyla Banyas üzerine yürüdü. Şemseddin bin Mukaddem, Amaury'nin Banyas'ı kuşatması üzerine ordusuyla buraya gitti ancak anlaşıldığı kadarıyla İbn Mukaddem'in niyeti Haçlılarla savaşmak değildi. Henüz daha yolda iken Amaury'e haber gönderdi ve belirli bir miktar ödeme ile birlikte, Şam'da bulunan Haçlı esirlerini serbest bırakmak, ayrıca Selâhaddîn'e karşı bir ittifak kurmayı teklif ederek, karşılığında kraldan muhasarayı kaldırmasını istedi.

Kaynaklarda bu hadise farklı detaylarla aktarılmaktadır. Örneğin Mihael Rabo Haçlıların Banyas'ı kuşatmaları üzerine Şam'dan bir elçilik heyetinin Kudüs kralına gittiğini söyler ve ne İbn Mukaddem ne de bir ordudan bahseder. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiye göre Amaury, kendisine sunulan barış teklifini reddetmiştir ve Müslümanları, Hristiyanlara yaptıkları nedeniyle cezalandırmaya karardır. Ne var ki kral, hastalığı nedeniyle istediğini gerçekleştirememiş ve Şamlılardan aldığı bir miktar

³⁷⁰⁷ İsmetüddîn Âmine bint Muinüddîn Unur (ö:1186). Şam emîri Muinüddîn Unur'un kızıdır. Nureddin'in ölümünden sonra, Ağustos 1176 tarihinde Selâhaddîn Eyyûbî ile evlendi. Bilgi için bkz, Hilal GÖRGÜN, “İsmet Hatun”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, s. 140

³⁷⁰⁸ Bar Hebraeus, II, s. 417; Michel, s. 703; İbnü'l Esir, XI, ss. 324-325; İbn Kesir, XII, ss. 504-505; İbn Şeddâd, s. 65; Makdisi, RHC Or (Fr), IV, ss. 161-162; Runciman, II, s. 333; Şeşen, Salâhaddîn, s. 64

para ile geri dönmeyi kabul etmiştir³⁷⁰⁹. İbnü'l Esir İbn Mukaddem'in Haçlılara önce yumuşak bir üslupla müracaat ettiğini, ardından ise Haçlıları, anlaşma olmaması halinde hem Seyfeddin hem de Selâhaddîn ile ittifak yapmakla tehdit ettiğini söyler³⁷¹⁰. Bunun üzerine Haçlılar, bir miktar mal almak ve esirlerinin serbest bırakılması karşılığında Şamlılarla anlaşma sağlamışlar ve barış yapılmıştır. İbnü'l Esir, Selâhaddîn'in bu antlaşmayı öğrendiğinde zoruna gittiğini de ekler³⁷¹¹. Verdiği bilgiyi İbnü'l Esir'den alan Makdisî'nin aktardığı detaylar da aynıdır³⁷¹². Sur piskoposu William ise İbn Mukaddem'in ismini zikretmez. Ona göre bu hadisenin bir tarafında Nureddin'in eşi, muhtemelen İsmet Hatun bulunmaktadır. William'a göre İsmet Hatun, Kudüs kralına haber göndererek kuşatmayı kaldırması karşılığında kendisine yüklü miktarda ödeme yapmaya hazırdır. Ancak kral, yine William'ın ifadesine göre, muhtemelen daha yüksek bir miktar elde etmek için önce bu teklifi hiç ciddiye almamış gibi yapmıştır. Kuşatmayla geçen elli günün ardından Türklerin direnişini kıramayacağını ve bu girişiminde başarı kazanamayacağını anlayan Amaury, bu defa İsmet Hatun'un teklifini kabul etmiştir³⁷¹³. Netice itibarıyla, Kudüs kralı I. Amaury ile muhtemelen İbn Mukaddem tarafından temsil edilen Şam arasında bir barış antlaşması yapılmıştır.

Şam ile anlaşma sağlayan Amaury, kuşatmayı kaldırarak Kudüs'e dönmek için yola çıktı. Ancak, Mihael Rabo'nun da kayıtlarında belirttiği gibi kral hastaydı; dizanteriye tutulmuştu. Dönüş yolunda rahatsızlığı ilerleyince orduyu terhis etti ve mahiyetindekilerle birlikte Taberiye'ye gitti. Ardından Nasıra ve Nablus üzerinden Kudüs'e döndü. Kısa bir süre sonra da öldü; ancak *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi Nureddin'den bir değil, yaklaşık iki ay sonra ölmüştür. Amaury'nin ölümü üzerine yerine, on üç yaşındaki oğlu IV. Baudouin Kudüs'ün yeni kralı oldu³⁷¹⁴.

1234 Kroniği yazarının Urfa'daki kiliselerin yıkılması ile ilgili vermiş olduğu spesifik bilgiler, yalnızca bu esere özgüdür. Diğer Süryani kaynakları bu dönemde Urfa ya da diğer şehirlerde insanların eliyle yıkılan kiliseler hakkında bilgi vermemektedir. Bu tür bilgiler, tarihi süreç anlatılırken bazı hadiselerin detaylarında verilmekle birlikte örneğin Mihael Rabo, yıkılan Urfa kiliseleri ile ilgili bir bilgi

³⁷⁰⁹ Michael, s. 705

³⁷¹⁰ İbn Kesir İbn Mukaddem'in Haçlılara, Selâhaddîn'in geleceğini söylememiş olması durumunda Haçlıların onunla ateşkes yapmayacaklarını söyler (İbn Kesir, XII, s. 504).

³⁷¹¹ İbnü'l Esir, XI, s. 327

³⁷¹² Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 161-162

³⁷¹³ William of Tyre, II, XX, s. 395

³⁷¹⁴ William of Tyre, II, XX, s. 395; Michael, s. 705; Runciman, II, s. 333

paylaşmaktadır ancak bunların hangi dönemde yıkıldıkları ile ilgili bilgi vermemektedir. Mihael Rabo bu bilgiyi genel bir ifadeyle, Urfa'nın Müslümanlar tarafından yönetildiği dönemde Urfa'da yıkılan kiliseler olarak verirken, hangi kilisenin kimin döneminde yıkıldığı bilgisini vermeden, yalnızca yıkıldığını söylediği kiliselerin isimlerini paylaşmaktadır³⁷¹⁵.

[453] Musul Hükümdarının Batıya Doğru Hareket Etmesi ve Urhoy'a Karşı Karargâh Kurması:

Nureddin'in kardeşinin oğlu, Musul hâkimi Seyfeddin Gazi, amcasının öldüğünü duyunca Musul'dan hareket ederek Nişibin üzerine geldi ve kampını kurduktan birkaç gün sonra şehri aldı. Amcasının kaldırmış olduğu bazı vergileri yeniden yürürlüğe koydu; şarabın alenen içilebilmesini emretti. Nureddin'in taş yazma kitabını, emirlerinin görülebilmesi için camii kapısının üzerine koydurdu. Sonra Mardin ve Hısnı Keyfa yöneticilerine haber yolladı ve kendisiyle müttefik olmalarını istedi. Büyük bir ordu toplayarak Harran üzerine geldi ve birkaç gün içerisinde burayı aldı. Oradan da Urhoy'a gitti ve Urhoylular, yıkılıp perişan olmalarına az kala, hayatları üzerine güvence alınca barış içinde şehri teslim ettiler. Oradan ayrılıp Seruc'a gitti ve orayı da aldı. Böylece Fırat etrafındaki tüm bölgeleri eline geçirdi. Sonra yönünü Haleb ve Darmsuq'a doğru çevirdi. Oralardakiler onun gelişyle korkudan titrediler ve ona ikna edici elçiler göndererek barış yapılmasını sağladılar. Ardından Seyfeddin Gazi, başkenti Musul'a geri döndü.

Yukarıda, Nureddin'in ölümünün ardından yaşanan gelişmeleri aktarırken kısaca değinmiş olduğumuz gibi yeğeni II. Seyfeddin Gazi, amcasının ölüm haberini alınca önce Musul'da onun koymuş olduğu birtakım yasakların kaldırıldığını ilan etti. Ancak bu esnada kendisinin Musul'da olup olmadığını bilemiyoruz. Zira İbnü'l Esir'in kayıtlarına göre, Nureddin'in Mısır üzerine yapacağı sefer için asker istemesi karşısında Seyfeddin Gazi, ordusuyla birlikte harekete geçerek yola çıkmıştı. Seyfeddin'in ordusunun başında, Nureddin'in Musul kalesinin muhafazasına memur ettiği Gümüştekin bulunuyordu. Ordu yoldayken Nureddin'in ölüm haberi geldi ve Gümüştekin, bir grup askerle birlikte kaçtı. Seyfeddin ise ordunun geri kalan bölümünü alarak Nusaybin üzerine gitti ve burayı kolayca eline geçirdi. Ardından batı yönünde ilerlemesini sürdürerek Habur ve kısa bir muhasaranın ardından Harran şehirlerini de aldı. Seyfeddin buradan da Urfa üzerine gitti ve burayı da bir süre muhasara ettikten sonra egemenlik sahasına dâhil etti. Öte yandan, gönderdiği bir ordu

³⁷¹⁵ Michael, s. 728

vasıtasıyla Rakka ve Suruç'u da ele geçirdi ve bu şekilde, Câ'ber Kalesi dışındaki tüm Cezîre bölgesinin sahibi oldu³⁷¹⁶.

II. Seyfeddin Gazi'nin bu faaliyetlerinden, amcasının ülkesinin yeni sahibi olmak istediği gibi bir sonuç çıkarılabilir. Zira evvel de söylediğimiz gibi Nureddin'in ölümünün ardından yerine henüz on bir yaşında bir çocuk geçmiş ve bazı emîrlar bu çocuğun naip namzedi olarak ortaya çıkmışlarsa da bunların hiçbirinin Seyfeddin Gazi karşısında şanslarının olması beklenemezdi. Seyfeddin Gazi'ye rakip olabilecek tek isim ise Mısır hâkimi Selâhaddîn Eyyûbî idi ve onunla mücadele edebilmesi için Seyfeddin'in Şam'a kadar olan bölgeyi eline geçirmesi gerekmektedir.

Burada Selâhaddîn Eyyûbî ile II. Seyfeddin Gazi arasında gizli bir güç mücadelesi olduğu görülmektedir. Selâhaddîn ısrarla Nureddin'e ve şimdi de oğluna bağlılığını bildirmekte ancak Şam'daki idarecileri yetersiz ve basiretsiz olmakla itham etmektedir. Diğer yandan Seyfeddin'in hareketi de Nureddin'in egemenlik sahasını tek elde toplamak gibi bir görüntü sergilemektedir. Bu noktada Şam'daki ileri gelenlerin tutumu belirleyici olacaktır. Muhtemelen Selâhaddîn'in Şam'a geleceğini haber etmesi üzerine, el-Meliüs-Sâlih'i Haleb'e götürmüşler ve bu şekilde Selâhaddîn'in Sâlih üzerinde etkili olmasının önüne geçmek istemişlerdir. Kaldı ki İbn Kesir'e göre Şamlılar bunu yapmadan önce, Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek Şam'a gelmesini istemişlerdir. Ne var ki bu davetin, kendisine kurulmuş bir tuzak olabileceğini düşünen Seyfeddin, bu çağrıya icabet etmedi³⁷¹⁷.

Seyfeddin Gazi de muhtemelen Selâhaddîn gibi Nureddin'in oğluna bağlılığını dile getirmekteydi. Belki de bu nedenle yani Melikü's-Sâlih'in Şam'dan Haleb'e gitmiş olması nedeniyle, kendisi de daha ileri gitmedi ve Musul'a geri döndü. Böylelikle Şam ileri gelenlerinin planı işe yaramış ve Melikü's-Sâlih, Selâhaddîn'in olası tahakkümünden kurtulmuş olmaktaydı. Ancak bu defa da Şam şehri, Selâhaddîn için kolay bir hedef haline gelmekteydi. Zira Selâhaddîn her ne kadar Melikü's-Sâlih'e bağlı olduğunu ifade etse de Nureddin'in ölümünün ardından hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını görebiliyordu. Ancak Mısır'da yaşanacak bazı gelişmeler Selâhaddîn'in bir süre daha Şam'dan uzak kalmasına neden oldu.

³⁷¹⁶ İbnü'l Esir, XI, ss. 325-326

³⁷¹⁷ İbn Kesir, XII, ss. 504-505

[454] Melikü'l Nasır Olarak Da Bilinen Şalaḥeddin Yusuf Bin Eyyub'un Hükümdarlığının Başlamasına Dair:

Meşreyn'in yönetiminin başında bulunan Şalaḥeddin, 1486³⁷¹⁸ yılında kardeşi Şemsü'l-Selam'r³⁷¹⁹, Yemen ve Yesrib bölgelerinin idaresi için gönderdi.

s.172

O, Nubya ve Habesistan sınırlarına kadar olan güney doğudaki tüm bölgeleri ele geçirdi. Şalaḥeddin'in altı tane kardeşi vardı. Bunlar, Melikü'l-Adil Seyfeddîn Ebû Bekir, Seyfü'l-Selam, Şahin Şah, Faruk Şah, Şemsü'l-Selam ve Tacü'l-Mülûk idi³⁷²⁰. Bunların hepsi çeşitli bölgelerin yönetimlerinden sorumluydu. İleride göstereceğimiz gibi bunlar, büyük bir orduyla Suriye'ye hareket etmek için hazırlandılar.

Müslümanların hükümdarlığı (AG) 933 yılından itibaren yani Yunanlıların imparatoru İrakli ve Perslilerin kralı Kesru zamanından beridir sürmekteydi ki Perslerin devleti sonradan ortadan kalkacaktı. Müslümanlar, söylediğimiz gibi 423 yıl iktidarın sahibi olduktan sonra, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, iskân edilmiş yerlerin çok ötelerinden gelen Türkler ortaya çıktı. Müslümanlarla birleşerek onların inançlarını kabul ettiler. Zira Muhammed'in dinini sadece Araplar değil, aynı zamanda Türkler, Kürtler ve Persler de kabul etmişlerdi.

Türkler geldiklerinde Müslümanların hâkimiyetinin zayıflamış olduğunu gördüler. Bunun üzerine, Hristiyanlara karşı onlara yardım etme ve Müslüman iktidarını güçlendirme vazifesini üstlendiler. Buradan itibaren yavaş yavaş yayıldılar ve hâkim konuma gelmeye başladılar. Başlangıçta Rum İmparatorluğu'nun şehir ve bölgelerini güç kullanarak ele geçiriyorlardı. Sonrasında ise Müslüman şehir ve bölgelerini de ellerine geçirmeye başladılar. Böylelikle 130 yıl kadar bir süre yani bizim zamanımıza yakın bir döneme uzanan bir sürede, Arapların hükümdarlığını bitirdiler ve doğunun ötelerinden Pontus Denizi'ne kadar olan bölgelerde iktidar sahibi oldular. Bağdâd'da bulunan ve hükümdar olarak değil, sadece Halife yani peygamberlerinin vekili olarak anılardan başka Arap milletinden ne bir kral ne de bir hükümdar kalmadı.

³⁷¹⁸ AG.1486 tarihi Miladî 1174 yılına tekabül eder ki bu tarih İslâm kaynaklarıyla örtüşmektedir.

³⁷¹⁹ *شمس الدين يوسف بن أيوب* Yazarın ismini Şemsü'l-Selam olarak verdiği kişi, Yemen Eyyûbî hanedanının kurucusu olarak bilinen Şemsüddevlle Fahirüddin Turanşah'tır.

³⁷²⁰ Selâhaddîn Eyyûbî'nin beş erkek, iki kız olmak üzere yedi kardeşi vardır. Bunlar, Ebû Bekir Seyfeddîn Melikül-Adîl (ö:1218), Şemsüddevlle Turanşah (ö:1180), Tacülmülk Ebû Said Bîrî (ö:1184), Melikü'l-Azîz Seyfülislâm Tuğtekin (ö: Ağustos/Eylül 1197), Nureddin Şahinşah (ö:1148), Sittî Rabia Hatun ve Sittî Şam Hatun'dur. Necmeddin Eyyûb'un, yazarın burada ismini verdiği Faruk Şah adında bir oğlu bulunmamaktadır. Necmeddin Eyyûb'un çocukları için bkz, İbn Şeddâd, s. xviii

s.173

Bir de Meşreyn'de bulunan ve peygamberin kızının soyundan gelen³⁷²¹ ve Meşreynlilerin kendisine Halife diye hitap ettikleri biri daha vardı ki bu durum da bugünlerde sona erdi. Zira Meşreyn'in hükümdarı Şalaheddin, bu halife Âdid Lidinillah'ı ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Halife bunu anlayınca yüzüğündeki mührü emdi. Zira onun içinde öldürücü bir madde vardı ve o da bunu emince öldü.

Bağdâd'daki halifeyle Meşreyn'deki halifenin inançlarında farklılıklar bulunuyordu ve Türkler, inanç yönünden Bağdâd'daki halifeye bağlıydılar. Bu nedenle Meşreyn'dekini ortadan kaldırdılar ve böylece tüm Müslüman dünyası için tek bir halife kalmış oluyordu.

1234 Kroniği yazarı bu bölümde eserinin, bizim de çalışmamızda ele almış bulunduğumuz, İslâm tarihi ile ilgili bölümünün kısa bir özetini geçmektedir. Bu noktada uzun süren bir Arap-İslâm egemenliğinin ardından, Arapların zayıflamaya başladığı bir dönemde ortaya çıkan ve yeni hâkim zümreyi teşkil eden Türklerin önce Roma, ardından ise Arap coğrafyasında yayılmalarından bahseden yazar, nihayetinde Türklerin İslâm dünyasının tek hâkim unsuru olması sürecini kısaca vermektedir.

Bu ifadelerden yazarın İslâm tarihini, en azından kendi zihninde ya da dünya görüşünde, Selâhaddîn'den önce ve Selâhaddîn'den sonra şeklinde iki ayrı evreye ayırdığını düşünebiliriz. Zira yazar, bu bölüme kadar olan süreçte, belirli bir konuya giriş yaparken kimi zaman eski dönemlere atıflarda bulunmuşsa da ilk defa tüm İslâm tarihini özetleyerek adeta, bundan sonra olacakların girişini yapmakta ve bir nevi Selâhaddîn dönemi ile birlikte önemli değişiklikler yaşanacağı izlenimini vermektedir. Yazarın böylesi bir izlenim oluşturmakta haklı olduğu da aşîkârdır. Çünkü bilindiği üzere Selâhaddîn Eyyûbî gerek kendi siyasi kariyeri gerekse kurduğu devlet vasıtasıyla Mısır, Arabistan, Filistin, Suriye, Irak ve Anadolu'da önemli siyasi değişikliklerin müsebbibi olmuştur.

Esedüddin Şirkûh'un ölümünün ardından Mısır'daki Fâtımî vezaretini devralan Selâhaddîn, artık siyasi hayatının sonuna gelmiş bulunan bir devlete ve isminden başka hiçbir sıfatı bulunmayan bir halifeye hizmet ettiğinin ve bu sürecin de sona ermesinin çok yakın olduğunun şüphesiz farkındaydı. Diğer yandan Mısır'daki kudretine rağmen, Nureddin Mahmud Zengi ile son dönemde yaşadığı gerilimler belki de Selâhaddîn'in siyasi kariyerini başlamadan bitirecekti. Zira bildiğimiz üzere

³⁷²¹ Evvelce de belirtmiş olduğumuz üzere Fatımiler isimlerini Peygamber'in kızı ve Ali bin Ebu Talib'in eşi, Fâtımâ'dan almaktadır. Hanedanın kurucuları Fâtımâ ve Ali yoluyla, Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia ederler. Bkz, Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımiler"

Nureddin, ölümünden hemen önce Mısır'a gitmeyi ve muhtemelen Selâhaddîn'i görevinden azlederek belki de onu cezalandırmayı düşünmekteydi. Ancak Nureddin'in ölümü, İslâm dünyasında yeni birtakım koşulları beraberinde getirdi. Steven Runciman'ın ifade ettiği gibi yalnızca Nureddin değil, Kudüs tahtının taca layık son kralı I. Amaury'nin de beklenmeyen ölümü Selâhaddîn'i kurtardığı gibi, onun parlak kariyerinin de önünü açmış oluyordu³⁷²².

Bu durum, Nureddin'in M.1174 yılındaki ölümünün öncesinde dahi kendini göstermeye başlamıştı. Nureddin henüz hayattayken Selâhaddîn, kendi idari bölgesi içerisinde yer alan bölgelerde yaşanan meseleler üzerine inisiyatif almakta ve sorunları kendi iradesi dâhilinde çözme yoluna gitmekteydi. Bunun örneklerinden biri de 1234 *Kroniği*'nin bahsettiği gibi Yemen'de yaşanan hadiselerdir.

Yemen'deki Zebîd şehri, Sünnî Necâhîler³⁷²³ ile Şîî Mehdîler³⁷²⁴ arasında yaşanan mücadelelerin ardından M.1159 yılında Mehdîler'in eline geçti. Zebîd hâkimi Abdünnebî'nin Abbâsî halifesinin ismini hutbelerden çıkararak bağımsızlığını ilan etmesi ve Fâtımî taraftarlarının Yemen'de sürekli karışıklık çıkarması üzerine Selâhaddîn, ağabeyi Turan Şah'ı Yemen'e gönderdi. Turan Şah Yemen'e giderken yol üzerinde Hicâz bölgesini kontrolü altına aldı. Ardından Yemen'e girdi ve Zebîd şehrini ele geçirerek Mehdîler'in egemenliğine son verdi. Bunun ardından Aden ve San'a gibi şehirlerle birlikte birtakım kaleleri de alarak, Yemen'in dağlık bölgesi dışında kalan yerlerinde egemenliğini kurmuş oldu. Böylece Eyyûbîler'in Yemen kolu ortaya çıktı³⁷²⁵.

Yemen'deki bu fetih hareketleri tabii olarak İslâm kaynaklarında da bahsi geçen konulardır ve kaynakların çoğu bu hadiselerin gerekçelerini ve sürecini, yukarıdaki gibi vermektedir³⁷²⁶. Ancak İbnü'l Esir, Yemen seferinin gerekçesini çok farklı bir nedene dayandırmaktadır. Buna göre Selâhaddîn ve ailesi, aralarındaki sorunlar yüzünden, Nureddin'in Mısır'a gelerek kendilerini cezalandırmasından dolayı endişe etmekteydi. Böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda Mısır'dan ayrılmak zorunda kalacakları düşüncesiyle kendilerine yerleşecek yeni bir yurt bulma gayesiyle birtakım çalışmalar yürütüyorlardı. İbnü'l Esir Turan Şah'ın bu maksatla

³⁷²² Runciman, II, s. 334

³⁷²³ Necâhîler hakkında bilgi için bkz, Eymen Fuâd SEYYİD, "Necâhîler", TDVİA, Cilt: 32, 2006, s. 474

³⁷²⁴ Mehdîler hakkında bilgi için bkz, Eymen Fuâd SEYYİD, "Mehdîler", TDVİA, Cilt: 28, 2003, ss. 382-383

³⁷²⁵ Cengiz TOMAR, "Zebîd", TDVİA, Cilt: 44, 2013, ss. 165-167

³⁷²⁶ Bkz, İbn Kesir, XII, s. 488; İbn Şeddâd, s. 62

Nubya'ya gittiğini, Mısır'a dönüşünde ise Yemen'den gelen haberin kendilerine daha iyi bir fırsat sunduğunu gördüklerini söyler. Bahsi geçen bu fırsat, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz, Abdünnebî'nin bağımsızlık girişimidir. Bu gelişmenin üzerine Selâhaddîn, Yemen'e müdahale etmek için Nureddin'den onay istemiş ve onayın alınmasının ardından Turan Şah, bölgeye gönderilmiştir³⁷²⁷. İbnü'l Esir bu noktada belki de gerçekten Selâhaddîn ve aile efradının aklındaki düşüncüyü paylaşmaktadır. Zira kaynakların verdiği bilgilere bakıldığında Selâhaddîn'in, Nureddin'e karşı çıkmak gibi bir durumu söz konusu değildir ve aralarındaki gerginlikler de göz önüne alındığında Selâhaddîn'in bu şekilde bir alternatif seçenek geliştirmiş olması muhtemel görünmektedir.

[455] Türklerin Sansun³⁷²⁸ Bölgesinde Ele Geçirdikleri Kaleler Hakkında:

Aynı yıl içerisinde Türkler, Mayferkaş'ın yukarı kesiminde yer alan Sansun Dağı'nı topraklarına kattılar. Orada bulunan kaleleri ele geçirerek, içlerinde yaşayan Ermenileri çıkardılar. Bu insanlar çok uzun zamandan beri ki bir rivayete göre Senharib oğlu Serahdun zamanından beri bu bölgenin hâkimiydiler. Esasen buralar Kürt bölgesiydi ancak Ermeniler, Sansun denilen bu dağlarda yaşamaktaydılar. Bu bölgenin sahibi olan Kürtler, kendilerini her taraftan çevrelemiş olan Türk egemenlerine de boyun eğmemektedirler.

Bundan beş yıl kadar önce Mayferkaş ve Mardin'deki Türkler ve Ermeniler arasında anlaşmazlıklar baş göstermişti. Aralarındaki düşmanlık giderek büyüyünce Mardin'deki Türk idareci sürekli olarak Ermeniler üzerine kuvvet gönderiyor ve onları yağmalyordu. Ermeniler, giderek sertleşen bu akınlar karşısında büyük sıkıntılar çekmekteydiler. Ermeniler bu şekilde Türklerin baskısı altında beş yıl geçirmişlerdi.

s.174

Sonunda Ermeniler iyice kuvvetten düşmüşlerdi. Buna bir de açlığın verdiği sıkıntı eklenince, ellerindeki kaleleri Klat'da³⁷²⁹ yaşayan büyük hükümdara yani Ermen Şah'a³⁷³⁰ teslim ettiler. Aynı dönemde dağdaki ve kalelerdeki Ermenilerin Bakin isimli bir lideri vardı. Bakin, elinde bulunan tüm köyleri vermiş ve kendisine bir kale verilmesi için Müslüman olmuştu.

³⁷²⁷ İbnü'l Esir, XI, ss. 318-319

³⁷²⁸ كلس Kelime bilgisinde ya da yazılışında bir hata olabilir. Sansun isminin doğrusu Sason olmalıdır.

³⁷²⁹ اهلأت Ahlât.

³⁷³⁰ Nasırüddin II. Sökmen (ö: 1185). M.1128-1185 yılları arasında Ahlâtşahlar Beyliği hükümdarı. Ahlâtşahlar'ın hükümdarları aynı zamanda Şah-ı Ermen ya da Ermen Şah isimleriyle anılırdı.

1234 *Kroniği*'nin aktardığı bu hadise, hemen aynı hatlarla Mihael Rabo ve Bar Hebraeus kroniklerinde de yer almaktadır³⁷³¹. Gerek 1234 *Kroniği* yazarı gerekse Mihael Rabo'nun çağdaş oldukları bu dönemle ilgili olan ve doğru olduğunu düşünebileceğimiz bu bilgiler XII. yüzyılın son çeyreğinin başlarında, Arzanene bölgesinin demografik yapısını ortaya koyması açısından önemlidir.

Diğer yandan kroniklerin verdiği bilgilere bakıldığında, bölgede bir arada yaşamakta olan Kürt, Ermeni ve Türk unsurlar arasında birtakım yerel çatışmaların yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ne 1234 *Kroniği* ne de Mihael Rabo, bu çatışma sürecine bir şekilde dâhil olmuş olan herhangi bir kimsenin ismini vermemektedirler. Hadisenin güncel ve haber alma olanağının daha yüksek olacağını tahmin ettiğimiz bu süreçle ilgili yazarların isim vermemesi, muhtemelen bu hadiselerin yerel halk ya da nispeten daha küçük yerleşim yerlerinin idarecileri arasında cereyan etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu sürecin sonunda birtakım sıkıntılara maruz kalmış olan Ermeniler, muhtemelen gıda tedariklerinin de kısıtlanmasıyla açlık da çekmeye başlamışlar ve ellerindeki yerleri Ahlâtşahlar'a teslim etmek durumunda kalmışlardır.

[456] Ermenistan bölgesindeki Ani³⁷³² şehri hakkında:

Aynı yıl, İberyâ hükümdarı, Ermenistan bölgesinde büyük bir şehir olan Ani'yi aldı. Şehirde yaşayan çok sayıda Hristiyan Ermeni, Müslümanların sert boyunduruğundan kaçtı.

Elimizdeki İslâm kaynaklarında Ani şehrinin Gürcü krallığı tarafından ele geçirilmesi konusunda hiçbir bilgi yer almamaktadır. Bunun yanında Süryani kroniklerinde de hadiseye birer cümle halinde değinilmektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus yalnızca, aynı yıl (M.1174) Gürcü kralının Ani şehrini İranlılardan aldığını söylemektedir³⁷³³. 1234 *Kroniği*'nin İberyâ kralı olarak kastettiği kişi Gürcistan kralı III. Georgi'dir³⁷³⁴. III. Georgi, M.1174 ya da 1175 yılında Şeddâdîler'in³⁷³⁵ idaresindeki Ani şehrini işgal etmiş ve şehrin idarecisi olan Şehinşah'ı, esir ederek

³⁷³¹ Michael, s. 708; Bar Hebraeus, II, s. 418. Bar Hebraeus hikâyeyi biraz daha farklı anlatmaktadır. Buna göre Meyyafârikîn hâkiminden rahatsız olan Sason Ermenileri, Ahlât emîri Şah Ermen'e haber göndererek, ellerindeki kaleleri ona teslim etmişlerdir.

³⁷³² ܐܢܝ Kars.

³⁷³³ Michael, s. 708; Bar Hebraeus, II, s. 418

³⁷³⁴ Georgi Bagratuni (ö: 27 Mart 1184). M.1156-1184 yılları arasında Gürcistan kralı.

³⁷³⁵ Şeddâdîler hakkında bilgi için bkz, Gülay Öğün BEZER, “Şeddâdîler”, TDVİA, Cilt: 38, 2010, ss. 409-411

Tiflis'e götürmüştü³⁷³⁶. Böylelikle şehirdeki Şeddâdî egemenliği sona erdi ve Ani şehri, Selçuklu ordusu III. Georgi'yi mağlup ederek onu, Ani'yi ve Şehinşah'ı iade etmeye mecbur kalıncaya dek, kısa bir süreliğine Gürcü hâkimiyetine geçti.

[457] Mardin'deki Hadım Eminüddin'in Öldürülmesi Hakkında:

(AG) 1486 yılında Eminüddin isminde Ermeni milletinden bir hadım vardı. Köle olarak alınarak hadım edilmiş, Amid şehrinde valinin sarayında yetiştirilmişti. Hükümet işlerinde danışmanlık ve idari konularda eğitilmiş, daha pek çok konuda da yetkin biriydi. Sonra Amid'den Mardin'e, şehrin hâkimi Necmeddin'in sarayına gelmişti. Burada sahip olduğundan daha fazla yetkisi bulunuyordu ve elindeki gücü kullanıyor, katillere ve hırsızlara müsamaha göstermiyor ve yapabildiği kadarıyla kararları kendisi veriyordu. Bu şekilde düzeni başarıyla yönetti. Böylece ismi tüm çevrede bilinir oldu ve o da yükseldiği bu konumu, başarılı idareciliğiyle hak etmişti.

Emir Necmeddin yaşlanmış ve akli eskisi kadar yerinde değildi. Hadım Eminüddin ise onun namına idareyi sağlıyor ve gücü elinde tutuyordu. Emir Necmeddin'in, Kutbeddin isminde genç ve yakışıklı bir oğlu bulunmaktaydı.

s.175

Ancak bu cesur adamın herhangi bir yetkisi ve yönetimde söz hakkı bulunmamaktaydı. Etrafındaki insanların da kıskırtmasıyla Kutbeddin'in, Eminüddin'e karşı duyduğu kıskançlık ve öfke artmaktaydı. Günlerden bir gün, 15 Ekim Pazar günü Eminüddin, Kutbeddin'in yanına Mardin Kalesi'ne geldi. Yanında kendi askerlerinden hiç kimse yoktu ve adetleri olduğu üzere, üzerinde kılıcı da bulunmuyordu. İçeri girince Emir'in küçük bir işaretiyle askerlerden biri ona bir kılıç darbesi vurdu ve Emir'in önünde başını kesti. Eminüddin'in kılıcını taşımakta olan adamı bunu görünce aceleyle kılıcını kınından çıkardı ve Kutbeddin'e vurmak için ona hamle yaptı. Ancak askerlerden biri erken davranarak onu öldürdü. Sonra Kutbeddin ayağa kalkarak Eminüddin'in başını ellerine aldı ve babasının yanına gitti. Vücudunu ise kalenin üzerinden şehre, endişeli bir şekilde bekleyen halkın önüne attılar. Ardından da çamura bulanmış biçimde caddelerde sürüklemeye başladılar. Herkes dehşete kapılmıştı; insanları sükûnete çağırarak birileri de olmayınca, hemen ardından şehirde katliam ve yağma başladı. Eminüddin'in askerleri ve ailesi yakalanarak öldürüldü. Büyük miktardaki malları, altınları, köleleri ve atları Kutbeddin'in hazinesine dâhil edildi. Ayrıca Eminüddin'in elinde tuttuğu kaleleri de savaştan ele geçirildi. Sonra Kutbeddin, hükümdar ilan edilerek babasının yanında yerini aldı.

³⁷³⁶ Gülay Ögün Bezer, "Şeddâdîler"

Tarihi olaylarla ilgili kayıtlar, onları kaydeden yazarların dönemine yaklaştıkça, yazarın gözlemi ya da birinci ağızdan edinilen rivayetlerle birlikte daha detaylı hale gelmenin yanında, daha yerel ve spesifik olaylar da bu kayıtların arasında kendilerine yer bulabilmektedir. *1234 Kroniği* yazarının bu bölümde aktardığı hadise de buna bir örnek teşkil etmekle birlikte, Mihael Rabo'nun verdiği birkaç cümlelik ayrıntı dışında başka hiçbir kaynakta yer almaması bakımından dikkate değer bir bilgidir.

Mihael Rabo hadise ile ilgili kısa ve *1234 Kroniği*'nden daha farklı detaylar vermektedir. Mihael Rabo, *1234 Kroniği*'nin olayla ilgili verdiği, AG.1486/M.1175 yılının 15 Ekim tarihinden farklı olarak, olayı aynı yılın 15 Aralık gününe tarihlemektedir. Bundan başka Mihael Rabo, Kutbeddin'in Eminüddin'i öldürdükten sonra kesik başını babasına götürdüğünü ve ona, "*Eğer ben onu öldürmeseydim, o beni öldürecekti*" dediğini, kafası karışık olan yaşlı adamın ise hiçbir şey söylemediğini ifade eder³⁷³⁷.

Kronik yazarı ihtimal ki bu hadise ile ilgili bilgileri, dönemin patriklik merkezi olan Mardin'den, birinci ağızdan edinmiş olmalıdır. Mihael Rabo'nun hadisenin gerçekleştiği sırada, patriklik merkezi olan Mardin'de bulunuyor olması muhtemeldir. Ancak Mihael Rabo bu olay ile ilgili, *1234 Kroniği* kadar detay vermemektedir. Görüldüğü üzere kroniğin yazarı, Eminüddin hakkında Mihael Rabo'ya oranla daha fazla bilgi sahibidir. Bu noktada Mihael Rabo'nun kayıt altına alma hususunda hadiseyi, *1234 Kroniği* yazarı kadar önemsemediği ya da *1234 Kroniği* yazarının daha farklı kaynaklardan bilgi edinmiş olabileceği düşünülebilir.

[458] Melițene'nin Alınışı ve Şehrin Hâkiminin Öldürülmesi:

Bu yılın Şubat ortasında Melițene emiri, ruhundaki acıyla birlikte çıktı ve şehirden ayrıldı. O gidince kardeşi, şehrin yeni hükümdarı oldu; fakat kısa bir süre sonra atından düşerek öldü.

s.176

Onun yerine bir diğer kardeşi emir oldu ve bu ölmüş olanın karısını eş olarak aldı ve Hısnı Zeyd Kalesi'nin hâkimi oldu. Bu bahsettiğimiz emîrin ismi Muhammed idi. Kendi bölgesinde dikkatsiz bir şekilde dolaşırken Nureddin tarafından yakalanmış ve bir süre hapsedilmişti. Daha sonra oradan kaçmış ve Antakya'ya gitmişti. Oradan da dediğimiz gibi aynı yılın Şubat ayında Hısnı Zeyd'e geldi. Melițene'ye gizlice geldi ve hiç kimseye fark ettirmeden yanındaki

³⁷³⁷ Michael, s. 708

iki adamıyla, hayatını hiçe sayarak, Şubat ayında bir Pazar gecesı, kardeşı uyumaktayken kalenin duvarına tırmandı. Sinsice ve hızlı hareket etti ve kardeşini öldürdü. Onun başını ve kalenin anahtarlarını aldı ve doğruca liderlerin yanına gitti. Onlara kardeşinin kesik başını gösterdi ve onların korkudan titremelerini sağladı. Böylece bu kişiler ona itaat ettiler. Şafak vaktinde kalenin üstüne çıktı ve yeni hükümdarın kendisi olduğunu haykırdı. Hemen ardından kale surları ve kapıları tutuldu ve nihayetinde savaşımaya gerek kalmadan kaleyi teslim aldı. Kardeşinin karısını kendisine eş olarak aldı ki o, daha önceki iki kardeşinin de eşi idi.

Danışmendli Beyliği'nin son dönemlerini ilgilendiren bu hadiselerin, Süryani nüfusun yoğun olduğu Malatya meydana gelmiş olması, Süryani tarihçilerin olaylar hakkında bilgi edinmesini kolay kılmıştır. Bu nedenle özellikle Mihael Rabo, bu hadiseler ile ilgili geniş ayrıntı vermektedir³⁷³⁸. *1234 Kroniği* yazarı da olay hakkında oldukça bilgi sahibidir ancak onun verdiği bilgilerde bazı küçük hatalar göze çarpmaktadır.

Zülkarneyn'in M.1162 yılındaki ölümünün ardından yerine, oğlu Nasırüddin Muhammed geçmişti. Ancak onun içki ve eğlenceye düşkün yaşamı halkın tepkisini çekmiş ve şehirden gelen baskılar üzerine Nasırüddin, Malatya'yı terk ederek birkaç yıl Suriye ve Anadolu'da dolaşmıştı. *1234 Kroniği*'nin *ruhundaki acıyla* ayrıldığını söylediği kişi Nasırüddin Muhammed olmalıdır. Ancak Nasırüddin Muhammed'in Malatya'dan ayrılması yazarın söylediği gibi AG.1486/M.1175 yılında değil, M.1170 yani AG.1181 yılındadır. Bundan sonraki hükümdar ile ilgili verilen bilgi, her ne kadar ismi zikredilmemişse de doğrudur. Bu süre zarfında Nasırüddin'in yerine tahta, kardeşi Fahirüddin Kâsım geçmişti. Fahirüddin M.1171 yılında Harput Artuklu beyi Fahirüddin Kara Arslan'ın kızıyla evlendi, ne var ki düğün günü bir gösteri sırasında atından düşerek öldü. Bu ani ölüm karşısında Malatya halkı, Fahirüddin'in kardeşi Feridun'u tahta çıkardı³⁷³⁹. Feridun, Fahirüddin Kasım ile evlenmek üzere gelmiş olan Kara Arslan'ın kızıyla evlendi.

Kronik yazarı bundan sonra Nasırüddin Muhammed'in Malatya'dan ayrıldıktan sonraki dönemi hakkında kısaca bilgi vermekte ve vermiş olduğu bu bilgiler, diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Hikâyenin bundan sonraki bölümü de gerek Mihael Rabo gerekse konu hakkında bilgi veren diğer kaynaklarla

³⁷³⁸ İlginç biçimde, pek çok hadisenin aktarılmasında Mihael Rabo kroniğini kendisine kaynak edinen Bar Hebraeus, bu hadiselerle ilgili hiçbir bilgi vermemektedir.

³⁷³⁹ Feridun'un ismi ne *1234 Kroniği* ne de Mihael Rabo kroniğinde geçmemektedir.

genel hatlarıyla örtüşmektedir. M.1175 yılının Şubat ayında³⁷⁴⁰ gizlice Malatya'ya gelen Nasirüddin, gece vakti saraya girerek kardeşi Feridun'u öldürmüş ve bunun ardından yeniden şehrin hâkimi olmuştur. Bu noktada *1234 Kroniği*'nde verilmeyen tek bilgi Mihael Rabo tarafından verilmektedir ki o da Mor Barsawm Manastırı'ndaki rahiplerin bazılarının Nasirüddin'e yardımcı oldukları yönündeki bilgidir. Buna mukabil Mihael Rabo'nun vermediği fakat *1234 Kroniği*'nde yer alan bilgi ise Nasirüddin'in kardeşini öldürdükten sonra onun eşiyle evlendiği bilgisidir ki eğer bu bilgi doğruysa, Fahirüddin Kara Arslan'ın kızı olduğunu bildiğimiz bu kişinin, Fahirüddin Kâsım ve Feridun'un ardından Nasirüddin ile evlendiği hususunda bilgi veren elimizdeki tek kaynak *1234 Kroniği*'dir.

[459] Kilikya Hâkimi Ermeni Mlih'in³⁷⁴¹ Öldürülmesi Hakkında:

Bu yıl içerisinde³⁷⁴² Kilikya bölgesinin hâkimi olan Mlih, son derece gaddar ve zorbaca bir yönetim sergilemekteydi. Yaptığı kötülükler ve haksızlıklar yalnız Hristiyan hükümdarlardan değil, Müslüman, hatta pagan hükümdarlardan bile çok daha fazlaydı. Onun bu tavırları halkın ve askerlerinin sabrını tüketmişti ve nihayetinde ordusu ona karşı isyan etti. Durumu fark eden Mlih, isyan eden bölgedeki kalelerden birine girmek için harekete geçti.

s.177

Ancak ...³⁷⁴³ ismindeki kalenin kapısına geldiğinde, kaledeki askerler dışarı çıktılar ve onu yakaladılar. Vücudunun uzuvlarını parça parça kestiler ve acı çekerek ölmesini sağladılar. Ardından parçaların hepsini köpeklerin önüne attılar. Ardından Tarsus'ta bulunan ve amcasının kötülükleri nedeniyle kaçmış bulunan yeğeni genç Raphan'ı³⁷⁴⁴ getirdiler. Mlih'in karısı ise, Ermeni Katolikos'u Krikor'un kız kardeşiydi. Mlih öldürülünce Raphan Katolikos'un yanına gitti ve onun kız kardeşini alarak Rum Kalesi'ne getirdi. Raphan ona Kilikya bölgesinden üç kale verdi. Bunlardan birinin ismi Sarnud Kayası, diğerinin ismi Sim'on ve bir diğerinin ismi de Banben Kalesi idi.

Birinci el tarihi kaynakların önemli bir kısmını detaylı biçimde irdeleme olanağı bulduğumuz çalışmamız boyunca, hemen her eser yazarının nevi şahsına

³⁷⁴⁰ Bu bilgiyi *1234 Kroniği* Şubat ayının ortası olarak verirken Mihael Rabo 15 Şubat tarihi olarak tespit etmektedir.

³⁷⁴¹ ملى Mlih ya da Mleh. I. Mlih (y: 1120- 15 Mayıs 1175). M.1170-1175 yılları arasında Kilikya Ermeni Devleti hükümdarı.

³⁷⁴² AG.1486/M.1175

³⁷⁴³ Boşluk.

³⁷⁴⁴ րաֆան Yazarın Raphan olarak verdiği isim, Rupin ya da Ruben olmalıdır. Burada kast edilen ise Mlih'in ardından Kilikya Ermeni Devleti'nin tahtına geçen III. Ruben'dir (M.1145-6 Mayıs 1187). M.1175-1187 tarihleri arasında Kilikya Ermeni Devleti hükümdarı.

münhasır özelliklerinin yanı sıra pek çoğunun ortak bir özellik olarak, kendi dini veya etnik aidiyetlerini merkeze alarak eserlerini kaleme almış olduklarına şahit olduk. Yazarlar tarih çalışmalarını vücuda getirirken, kendi aidiyetlerini etkileyen hadiseleri aktarmaya özen göstermişler, bunun dışında kalan hadiselerle pek az ilgilenmişlerdir. Nasıl ki Müslüman müverrihler eserlerini İslâm dünyası merkezli yazmışlarsa, Haçlı kronikleri ya da Grekçe yazan tarihçiler de aynı şekilde hadiseleri kendi perspektiflerinden ele almışlardır. Bu durum yalnızca Ortaçağ için değil fakat neredeyse tüm tarih devirlerinde kaleme alınan eserler için geçerlidir. Bu son derece doğal bir yaklaşımdır. Zira dinin siyaset üzerine büyük bir tahakkümünün olduğu dönemlerde, tarihi hadiseleri kayıt altına almış olan bu yazarlar, aynı zamanda kendi dini ve siyasi aidiyetlerinin bir nevi savunmasını da yapmışlardır. Bu vaziyetin kendisini en yoğun gösterdiği dönemler ise Geç Antikçağ ile Ortaçağ olmuştur. Ancak Süryanice yazan müverrihleri tam da bu noktada diğerlerinden biraz ayırmak gerekmektedir. Elimizdeki Süryani kronik çalışmaları içerisinde, *üç büyük* olarak addedilenler yani *1234 Kroniği*, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus kronikleri, her ne kadar son derece dindar Hristiyan din adamlarının elinden çıkmış olsa da siyasi hadiseler üzerine tutmuş oldukları kayıtlarda, diğer kültürlerle ait eserlere oranla daha objektif ve daha fazla detay içermeleriyle ayırt edici bir niteliğe sahiptirler. Süryani kronikleri bu özelliklerinin yanında bir başka önemli nitelik olarak, belki de ait oldukları dini, etnik ve kültürel ortamın, siyasi bir yaptırım gücü olmamasından dolayı, bulundukları coğrafyada cereyan eden ve bilgisine ulaşabildikleri hemen her olayı kaydetme çabası göstermişlerdir. Bu nedenle pek çok spesifik hadise diğer kaynakların sayfalarında yer almazken, bu hadiselerle ilgili kayıtlar Süryani kroniklerinde bulunabilmektedir.

Kilikya Ermeni hükümdarı Mlih'in öldürülmesi hadisesi de, Süryani kroniklerinin yukarıda bahsettiğimiz vasıflarından biridir. Süryani tarihçiler haricinde yalnızca Ermeni tarih çalışmalarında bahsi geçen bu hadise, Kilikya Ermeni krallığı iktidarında gerçekleşen bir darbe hareketi, yani küçük bir devletin iç işleri olması vesilesiyle, dönemin diğer kaynaklarınca itibar görmemiş ve değerlendirmeye alınmamıştır.

Kilikya hâkimi Ermeni Mlih'e karşı halkının ve askerlerinin kalkıştığı isyan hareketi, Süryani kaynaklarında aynı ifadelerle anlatılmaktadır. Bu hadise ile ilgili bilgileri *1234 Kroniği* yazarı ile Mihael Rabo muhtemelen aynı kaynaklardan edinmişler, Bar Hebraeus ise çok zaman yaptığı gibi Mihael Rabo'yu takip etmiş

olmalıdır³⁷⁴⁵. Hadise hakkında daha detaylı bilgiyi veren ise Vahram kroniğidir ve Vahram'ın verdiği bilgiler daha dikkat çekicidir.

Kilikya Ermeni hükümdarı I. Thoros'un oğlu olan Mlih, kardeşi II. Thoros ile verdiği iktidar mücadelesini kaybettikten sonra Nureddin Mahmud Zengi'nin yanına kaçmıştı. Bir süre sonra II. Thoros ölmüş ve geride küçük yaştaki oğlu, Thomas isminde Frenk asıllı birinin niyabetiyle kalmıştı. Mlih bu fırsatı değerlendirerek Nureddin'den bir miktar asker almış ve Kilikya'ya giderek iktidarı eline almıştı. Başlangıçta iyi bir yönetim gösteren Mlih, zaman içerisinde kendi halkına karşı zalimane bir tutum sergilemeye başlamıştı. Bu dönemde Mlih, Thomas'ı sürgüne göndermiş ve II. Thoros'un oğlunun öldürülmesi emrini vermişti. Mlih'in bu tutumu nihayetinde, halkın ve ordunun kendisine karşı isyanına neden olmuştu³⁷⁴⁶. Vahram kroniği bundan sonra Mlih'in kendi adamları tarafından öldürüldüğünü ve cesedinin Büyük Car isminde bir kiliseye gömüldüğünü söylemektedir ancak Süryani tarihçilerin vermiş olduğu, Mlih'in cesedinin parçalara ayrılarak köpeklerle atıldığı şeklinde bir bilgi vermemektedir. Mlih'in öldürülmesinin ardından yerine III. Ruben tahta çıkmıştır.

[460] Bağdâd'daki Halifeye Karşı Başlatılan İsyan Hakkında:

Aynı yıl içinde³⁷⁴⁷ Bağdâd'da da bir isyan çıktı. Halife'nin³⁷⁴⁸ Kutbeddin³⁷⁴⁹ isminde sevdiği ve yetkilendirdiği bir hizmetkârı bulunmaktaydı. Bu Emir'in, Halife'nin egemenlik sahası ve hanesi üzerinde geniş yetkisi bulunmaktaydı. Bu geniş yetki alanına Halife'nin kontrolü altında bulunan ve yönettiği tüm şehirler ve ordu da dâhil oldu. Sonra bu Kutbeddin'in aklına Halife'ye başkaldırma fikri geldi ve bu hizmetkâr, efendisine karşı isyana kalkıştı. Halife'nin ordularını ve yanındaki savaşçıları kendi etrafına topladı ve onları Halife'ye karşı savaşmaya zorladı. Halife, içinde bulunduğu durumun güçlüğü karşısında sarayının çatısına çıktı ve orada tüm halkın gözü önünde ve çıplak vaziyette feryat ederek halktan kendisine yardım etmelerini istedi. Bu çağrısı sonuç verdi ve şehirde bulunan halk binler, on binlerce insan toplandı ve isyancılara karşı savaşmak için hazırlandı.

³⁷⁴⁵ Michael, s. 408; Bar Hebraeus, II, ss. 420-421

³⁷⁴⁶ Vahram, ss. 40-41

³⁷⁴⁷ AG.1486/M.1175

³⁷⁴⁸ Müstazî-Biemrillâh (23 Mart 1142-28/30 Mart 1180). 20 Aralık 1170-28/30 Mart 1180 tarihleri arası Abbâsî halifesi.

³⁷⁴⁹ Kutbeddin Kaymaz (ö: 1175). Abbâsî halifesi Müstazî-Biemrillâh'ın ordu komutanı.

s.178

Kutbeddin ve beraberindeki isyancılar bu halk gücü karşısında yenildiler ve Musul yönüne doğru kaçmaya başladılar. Kutbeddin'in yanında 30 bin atlı ve yaya asker bulunmaktaydı. Bu ordu yaklaşık Musul hâkimi onlardan korktu ve barışı sağlamak için onlara çok sayıda elçiyi, eşleriyle birlikte gönderdi. Kutbeddin'in ordusu çöl yolundan Musul'a doğru ilerlemekteyken ve hiçbir yerleşim yerinin olmadığı bölgelerden geçerlerken, aniden üzerilerine yakıcı bir rüzgâr esti. Bir anda ortalık toz dumana karıştı ve kasvetli bir karanlık çöktü. Toz ve uçuşan kuru otlar nedeniyle nefes almak imkânsız hale geldi ve hepsi orada boğularak öldü. Cesetleri ateşte yanmış çubuklar gibi her yana dağıldı. Bu felaketten Kutbeddin ve beraberindeki şeflerinde yüz kadarı haricinde hiç kimse sağ kurtulamadı. Kısa bir süre sonra Musul'a ulaştılar ve Kutbeddin burada öldü³⁷⁵⁰.

1234 Kroniği yazarının Kutbeddin Kaymaz'ı tarif ederken doğru bilgiler verdiğini diğer kaynaklardan teyit etmekteyiz. Bu kaynaklara baktığımızda Kutbeddin'in, Müstazî'nin hilafet makamına yükselmesinde büyük rol oynadığı görülmektedir. Yeni halife de bu etkin rolü karşılığında Kutbeddin'e ordu komutanlığı görevini vermiştir³⁷⁵¹. Ancak bir zaman sonra Halife ile Kutbeddin Kaymaz'ın arası açıldı. İbnü'l Esir bunun nedeninin altında, Bağdâd'daki büyük emîrlerin tutumlarının yattığını söylemektedir³⁷⁵². Bu emîrlerin halka karşı olan tutumu ve nihayetinde Kaymaz'ın, Halife'nin yakın dostu ve hazinedarı Zahîrüddin el-Attâr'ın evini yaktırması, hadiselerin başlamasına vesile oldu. Hazinedara karşı bilinmeyen bir sebep nedeniyle saldırgan bir tutum takınan Kaymaz, el-Attâr'ın Halife'nin sarayına sığınması üzerine, şehrin diğer emîrlerini de yanına alarak saraya yürüdü. Durumun vahametini gören Halife, sarayın çatısına çıkarak halktan yardım istedi. Galeyana gelen halk ise Kaymaz'ın evine saldırdı ve evini yağmaladı. Durum aleyhine dönen Kutbeddin Kaymaz ve beraberindekiler, şehirden çıkarak Musul yönüne kaçmaya başladılar. Ancak yolda, içlerinde Kutbeddin Kaymaz'ın da bulunduğu pek çok isyancı, sıcak ve susuzluk nedeniyle öldü³⁷⁵³.

³⁷⁵⁰ İbnü'l Esir'e göre Kutbeddin Kaymaz, Musul'a varamadan ölmüştür (İbnü'l Esir, XI, s. 340).

³⁷⁵¹ Ali AKTAN, "Müstazî-Biemrillâh", TDVİA, Cilt: 32, 2006, ss. 128-129

³⁷⁵² İbnü'l Esir, XI, s. 340

³⁷⁵³ İbnü'l Esir, XI, ss. 339-340. Mihael Rabo Kutbeddin ve beraberindekilerin çoğunun, Musul'a giderken çok sıcak esen bir rüzgâr nedeniyle yolda öldüklerini, kurtulabilenlerin ise Musul'a vardktan sonra kısa süre içinde öldüklerini söyler (Michael, s. 708). Bar Hebraeus ise kaçakların yolda buldukları bir kuyudan içtikleri sudan zehirlendiklerini söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 420).

[461] Büyük Hükümdar Şalaḥeddin'in Suriye Seferi ve Hâkimiyet Sahasının Genişlemesi:

Aynı yılda yani (AG) 1486 yılında Şalaḥeddin, büyük bir ordu ve çok sayıda malzemeyle Meşreyn'den hareket etti ve devletini eskisi gibi ayağa kaldırmak için kendisinden yardım isteyen Nureddin'in oğlunun çağrısı üzerine, Darmsuq'a geldi. O şekilde de yaptılar. Şalaḥeddin Meşreyn'in idaresini kardeşi Seyfeddin Ebu Bekir'e bırakmıştı³⁷⁵⁴. Darmsuq'a geldiğinde şehir onun ellerine teslim edildi. Sonra oradan ayrılarak Hımş'a geldi. Hımş, Hama ve Haleb yakınlarına kadar olan tüm Fenike bölgesini kontrolü altına aldı. Nureddin'in oğlu Melikü's-Salih o sırada Haleb'de bulunuyordu ve Şalaḥeddin, Haleb yakınına kadar gelerek, burada beş ay süreyle kamp kurdu. Karşılıklı gönderilen elçiler vasıtasıyla Şalaḥeddin, ona itaatini bildirmişti. Buna göre Şalaḥeddin, Melikü's-Salih'in emri altında sadece ordu komutanı olarak kalacaktı ve devletin tüm unvan ve yetkileri Nureddin'in genç oğlunda olacaktı.

s.179

Ancak Melikü's-Salih, Şalaḥeddin'in ne kadar akıllı bir adam olduğunu çok iyi biliyordu ve bu nedenle onun Haleb'e girmek istemesine rıza göstermedi. Bir süre sonra Şalaḥeddin açıkça niyetini belli etmiş ve Nureddin'in oğluyla savaşmak için hazırlıklara başlamıştı. Lübnan Dağı eteklerini ve tüm Haleb bölgesini eline geçirdi.

Aynı yıl 11 Nisan Pazar günü sabah saatlerinde bir güneş tutulması oldu. Gök kubbe tamamen karardı ve yıldızlar, sanki geceymiş gibi net biçimde görünür hale geldiler. Yıl (AG) 1486'ydı.

Önceki bölümlerde de bahsetmiş olduğumuz üzere Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümünden sonra Şam'da bulunan oğlu el-Melikü's-Sâlih, devlet erkânının Haleb'de olmasının daha uygun olacağı yönündeki kararı neticesinde bu şehre, emîr Sadeddin Gümüştekin'in yanına götürülmüştü. Ancak Şam'daki emîrlar ve özellikle İbn Mukaddem, Şam'ın statüsü için endişe ederek Musul hâkimi Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek, gelip şehrin idaresini devralmasını istemişlerdi³⁷⁵⁵. Seyfeddin Gazi ise bu çağrının tuzak olabileceğini düşünerek icabet etmemişti³⁷⁵⁶. Seyfeddin'in Şam'a gitmemesi üzerine şehrin ileri gelenleri bu defa Mısır hükümdarı Selâhaddîn

³⁷⁵⁴ Başka bir deyişle Melikü'l-Âdil. İbn Kesir de Selâhaddîn'in Mısır'da naip olarak kardeşi Ebu Bekir'i bıraktığını söyler (İbn Kesir, XII, s. 509).

³⁷⁵⁵ İbn Kesir Selâhaddîn'in Şam'a gitme sebebini, bir taraftan Nureddin'in ölümünün ardından dağılan devlet otoritesini düzenlemek, diğer yandan da Haçlılara karşı şehri ve civarını müdafaa etmek olarak açıklar (İbn Kesir, XII, s. 509).

³⁷⁵⁶ Bkz, [450] no'lu paragraf değerlendirmesi.

Eyyûbî'ye haber göndermişler ve gelmesi durumunda şehri kendisine teslim edeceklerini bildirmişlerdi³⁷⁵⁷.

Selâhaddîn gelen çağrı üzerine hemen harekete geçti. İbnü'l Esir bu noktada *1234 Kroniği*'nin Selâhaddîn'in büyük bir orduyla hareket ettiği ifadesine katılmamakta, bu sefere yedi yüz atıyla birlikte çıktığını söylemektedir³⁷⁵⁸. Şam'a ulaşan Selâhaddîn, beklendiği üzere hiçbir olumsuz durum yaşamadan şehrin idaresini aldı ve burada kısa bir süre kaldıktan sonra Humus ve Hama şehirleri üzerine giderek buraları da ele geçirdi³⁷⁵⁹. İbnü'l Esir'e göre Selâhaddîn attığı her adımda, nasıl ki bir zamanlar Nureddin'in memlûku idiye şimdi de oğlu için aynı vazifeyi yürüttüğünü söylemekte ve yaptığı her icraatı, el-Melikü's-Sâlih namına yaptığını ileri sürmekteydi³⁷⁶⁰. İslâm kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Hama'nın alınmasının ardından Selâhaddîn ile Melikü's-Sâlih'in arasında birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Buna göre Hama şehrini, oranın idarecisi İzzeddin'in elinden alan Selâhaddîn bu kişiyi Haleb'e elçi olarak gönderdi. Ancak İzzeddin Haleb'e gittiğinde Gümüştekin'in emriyle tutuklandı ve zindana atıldı. Selâhaddîn, gönderdiği elçinin geri dönmemesi üzerine Haleb'e, şehrin idarecilerini kınayan bir mektup gönderdi. Halebliler'in cevabı ise hakaretler içeren bir mektupla geldi. Bu tavır üzerine Selâhaddîn, Hama'dan yola çıkarak Haleb üzerine gitti ve şehri muhasara altına aldı. Yaklaşık beş ay kadar süren muhasaranın ardından Selâhaddîn, Haçlıların Humus üzerine geldikleri haberini alınca kuşatmayı kaldırdı ve Haleb önünden ayrıldı³⁷⁶¹. Haçlılar Selâhaddîn'in üzerlerine geldiğini haber alınca Humus'tan ayrılarak geri döndüler. Bunun ardından Selâhaddîn, kendisiyle dost geçinmesi şartıyla, Haleb civarındaki birkaç kaleyi el-Melikü's-Sâlih'e bıraktı. Bu sırada Abbâsî halifesi el-Müstazî tarafından sultanlığı tanındı ve Suriye ile Mısır'daki hâkimiyeti onaylanmış oldu³⁷⁶². Böylelikle Selâhaddîn Eyyûbî bu seferiyle Suriye'nin önemli bir kısmını hâkimiyeti altına almış oldu.

³⁷⁵⁷ İbn Kesir, daha önce Selâhaddîn'e gönderdiği mektuplarda ona hakaret içeren ifadeler kullanan İbn Mukaddem'in, Selâhaddîn'in Şam üzerine gelmesi karşısında bu tavrının aksine daha yumuşak ifadeler kullandığını, hatta şehri kendisine teslim edeceğini söyleyerek onu gelmeye teşvik dahi ettiğini söyler (İbn Kesir, XII, s. 509).

³⁷⁵⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 332; Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 69

³⁷⁵⁹ İbn Kesir Selâhaddîn'in, Şam'ın idaresini kardeşi Seyfû'l-İslâm Tuğtekin'e bıraktığını ifade eder (İbn Kesir, XII, s. 510).

³⁷⁶⁰ Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 70

³⁷⁶¹ İslâm kaynakları Trablus kontu III. Raymond komutasındaki Haçlı birliğini Haleb ileri gelenlerinin çağırıldığını bildirmektedirler. Bununla birlikte Halebliler, Selâhaddîn'e düzenlenecek bir suikast için Haşhâşiler'den de yardım istemişlerdir (İbnü'l Esir, XI, s. 336; İbn Kesir, XII, s. 510; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 167-168). William ise Haçlıları Humus halkının çağırıldığını ifade eder (William of Tyre, II, XXI, s. 409).

³⁷⁶² Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî; Runciman, II, s. 342

İslâm kaynaklarının verdiği bilgiler Süryani kroniklerinde de aynen yer almaktadır ancak bu kaynaklar hadiseleri farklı biçimde ele almaktadır. Konu hakkında en detaylı bilgiyi veren yazar Mihael Rabo'dur ve çok zaman Mihael Rabo'nun takipçisi olan Bar Hebraeus, hem ona nazaran daha kısa bilgi vermekte hem de verdiği bilgilerin içeriği, Mihael Rabo'dan farklılık göstermektedir. Mihael Rabo, AG.1487/M.1176 yılında Selâhaddîn'in, Musul hâkimi Seyfeddin'in Harran ve Urfa'yı ele geçirmesi üzerine, Şam'ı ve Melikü's-Sâlih'i korumak bahanesiyle Mısır'dan ayrıldığını söyler. Mihael Rabo da tıpkı Müslüman müverrihler gibi Selâhaddîn'in, efendisinin (Nureddin) oğlunu kurtarmaya geldiğini ve bu bahaneyle Şam ve çevresini eline geçirdiğini ifade eder. Diğer yandan Halebliler'in Selâhaddîn'den korktuklarını ve Selâhaddîn'in sürekli olarak Melikü's-Sâlih'e hizmet etmek istediğini söylemesine rağmen Haleb'in kapılarını ona açmamaları nedeniyle öfkelenildiğini ve Humus ile Hama'yı ele geçirdiğini ekleyen Mihael Rabo Selâhaddîn'in, üzerine gönderilen orduları da mağlup ettiğini ifade etmektedir³⁷⁶³.

Bar Hebraeus, Seyfeddin Gazi'nin Melikü's-Sâlih'e bir mektup göndererek onunla barış yapmadığı için onu azarladığını, ardından 20 bin kişilik bir orduyla Haleb'e gelerek buradaki Frenk esirlerini, belirli fidyeler karşılığında serbest bıraktığını ve onlardan kendisiyle müttefik olacaklarına dair yemin aldığını söyler³⁷⁶⁴. Selâhaddîn ise Mısır ordularını toplayarak Şam üzerine gelmiş, Haleb ve Musul ordularını mağlup ederek mallarına el koymuştur. Bar Hebraeus Selâhaddîn'in Haleb'e karşı yaptığı muhasaradan bahsetmemekte ancak Haleb'den ayrıldıktan sonra Bizâa üzerine gittiğini söylemektedir³⁷⁶⁵.

[462] Fırat'ın Doğusundaki Hükümdarların Şalaḥeddin İle Yaptıkları Savaş ve Musul Hâkimi Seyfeddin'in Yenilgisi:

(AG) 1486 yılında yukarıda ismini zikretmiş olduğumuz, Nureddin'in yeğeni ve Musul ve Beyt Nahreyn hâkimi Seyfeddin, ordularını topladı ve etrafında bulunan diğer hükümdarlarla birlikte Şalaḥeddin ile savaşmak ve Haleb'deki amcaoğlunun yardımına gitmek için hazırlık yaptılar. Kalabalık bir ordu halinde Haleb yakınlarındaki düzlüklere geldiklerinde Seyfeddin onlarla birlikte değildi.

³⁷⁶³ Michael, ss. 709-710

³⁷⁶⁴ Bar Hebraeus'un, ismini verdiği esirler ve fidye miktarları, Trablus Kontu III. Raymond (80 bin), III. Joscelin (50 bin). Bar Hebraeus serbest kalan esirlerin arasında Antakya hükümdarının da olduğunu söylemektedir. Bu kişi Renaud de Chatillion olmalıdır. Bilindiği üzere Antakya hükümdarı Renaud de Chatillion, M.1160 ya da 1161 yılında, Nureddin'in komutanlarından Meceddin tarafından yakalanmış ve Haleb'de, III. Joscelin'in de bulunduğu zindana atılmıştı. Bkz, [441] no'lu paragraf değerlendirmesi.

³⁷⁶⁵ Bar Hebraeus, II, s. 421

Doğuluların ordusuyla Meşreyn ordusu burada birbirlerine karşı savaş düzeni aldılar ve Tanrı Meşreynlilere zaferi verdi. Doğulular ağır bir yenilgi aldılar ve kaçtılar. Karargâhları yağmalandı ve altlarında güçlü atları olanlar hariç, orada bulunanların hiçbiri kaçamadı. Şalaheddin'in ismi, kazandığı bu zaferle birlikte daha da yüceldi ve tüm hükümdarların yüreğine korku düştü. Şalaheddin daha sonra Darmsuq'a dönerek Frenklerle barış yaptı.

Yazarın bu paragrafta aktardığı hadise, bir önceki paragraf değerlendirmemizin son bölümünde değinmiş olduğumuz, Selâhaddîn'in Musul ve Haleb orduları karşısında elde ettiği galibiyet hakkındadır. İbnü'l Esir, Selâhaddîn'in Şam, Humus ve Hama'yı almasının ardından el-Melikü's-Sâlih'in amcaoğlu Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek, Selâhaddîn'e karşı birlikte hareket etmeyi teklif ettiğini söyler. Bunun üzerine Seyfeddin, Sincar hâkimi olan kardeşi II. İmadeddin Zengi'ye, Suriye'ye yapacağı sefer için kendisine katılmaya davet etti. Ne var ki daha önce Selâhaddîn ile irtibat kurmuş olan İmadeddin Zengi, kardeşinin bu davetine icabet etmedi. Bunun üzerine Seyfeddin, diğer kardeşi İzzeddin Mesud komutasında bir orduyu Haleb'e gönderirken, kendisi de Sincar'ı muhasaraya gitti³⁷⁶⁶.

Diğer yandan Selâhaddîn, haber gönderdiği Seyfeddin'e Şam, Humus ve Hama şehirlerini ona teslim etmeyi vaat etmiş ancak Seyfeddin'in cevabı ise Suriye'de aldığı yerlerin tamamını teslim etmesi yönünde olmuştu. Gelen haber Selâhaddîn'i savaş hazırlığı yapmak zorunda bıraktı. Ardından Selâhaddîn, İzzeddin Mesud'un üzerine yürüdü. İki taraf arasında 19 Ramazan 570/13 Nisan 1175 tarihinde Humus yakınlarında cereyan eden savaşı Selâhaddîn kazanınca, bunu haber alan ve o sırada Sincar'ı muhasara etmekte olan Seyfeddin Gazi, kardeşi İmadeddin ile barış yaparak Musul'a dönmek durumunda kaldı³⁷⁶⁷.

[463] Seyfeddin'in Şalaheddin ile Savaşmak İçin Harekete Geçmesi ve Aldığı Ağır Yenilgi:

(AG) 1487 yılında, yılsonuna doğru Seyfeddin yeniden hazırlıklara girişti. Çok büyük bir ordu toplayarak harekete geçti ve Urhoy'a kadar ilerledi. Burada Şalaheddin'e elçiler göndererek şu mesajı ilettiler: "Haleb'deki genç amcaoğlumdaki almış olduğun toprakları geri ver. Eğer bunu yapmazsan, savaşa hazır ol."

³⁷⁶⁶ İbnü'l Esir, XI, ss. 336-337

³⁷⁶⁷ İbnü'l Esir, XI, ss. 337-338; İbn Kesir, XII, ss. 514-515; İbn Şeddâd, ss. 70-71

Şalaḥeddin ise buna akıllıca bir cevap verdi: “Ben Nureddin’in oğlunun hizmetkârıyım. Onun devletini daha da güçlü kılmak amacıyla Meşreyn’den çıkıp geldim. Elimde sadece bana ait olan topraklar var. Ama senin şu anda elinde tuttuğun topraklar, onun babasına ait olan topraklardır. Bu yüzden ben, ona ait olanları geri almaya hazırım.” Aralarındaki bu diplomasinin ardından Seyfeddin, Haleb üzerine harekete geçti. İki taraf da daha önce savaşmış oldukları yerde tekrar hazırlık yapmaya başladılar. Seyfeddin’in ordusunda 100 binden fazla asker vardı; Şalaḥeddin’in ordusu ise zar zor 12 bini buluyordu. Ordular savaş düzeni aldıktan sonra davullara vurdular ve iki taraf da birbirine hücum etti. Doğulular, bir hilenin kurbanı oldular ve düşmanlarının önüne düşerek çok ağır bir yenilgi aldılar. Meşreynliler onların kaçmalarına fırsat vermediler ve sadece yalınayak ve yokluk içerisinde kaçanlar hariç, hiç kimse kurtulamadı. Güçlkle kurtulan Seyfeddin, altındaki atına sıkıca tutunarak Fırat’a kadar gelebildi. Ancak burada atı düşüp ölünce yaya kaldı. Savaşa hazırlandığı köye gitti ve orada kendisine verilenlerle birlikte Musul’a kaçtı. Yolda onu görenler, korkudan titreyen bu adamın kim olduğunu bilmiyorlardı. Böylelikle, Seyfeddin’in yapmış olduğu bu sefer çok kötü biçimde sonuçlanmış oldu. Meşreynliler ise ellerine geçen altın, gümüş, atlar, çiftlik hayvanları, çadırlar, her türden malzeme ve silahlarla çok zenginleştiler.

Kendisi, kardeşi II. İmadeddin’i cezalandırmak maksadıyla Sincar’ı muhasaraya giden ve Selâhaddîn’in karşısına diğer kardeşi İzeddin Mesud’u gönderen II. Seyfeddin Gazi, kardeşinin aldığı ağır yenilginin ardından Musul’a dönmüştü. Bir yıl sonra ordusunu alarak önce Nusaybin, ardından Haleb’e gitti. Burada el-Melikü’s-Sâlih’in naibi Sadeddin Gümüştekin ve Haleb ordusuyla bir araya geldi. Öte yandan Selâhaddîn Eyyûbî ise bir yıl önce kazandığı zaferin ardından Şam’a dönmüş, buradayken Haçlılarla bir barış imzalamış ve ordusunun büyük bölümünü terhis ederek Mısır’a göndermişti. Ancak Seyfeddin Gazi ile Haleb iş birliğini haber alınca orduya haber göndererek, acele Şam’a gelmelerini istedi³⁷⁶⁸.

Ordusunun gelmesinin ardından Selâhaddîn, Seyfeddin ile karşılaşmak için yola çıktı ve iki tarafın orduları Haleb yakınlarında, Tell-Sultan denilen bir yerde 10 Şevval 571/22 Nisan 1176 tarihinde karşı karşıya geldi³⁷⁶⁹. Cereyan eden savaş yine

³⁷⁶⁸ İbnü’l Esir, XI, s. 342; İbn Kesir, XII, s. 514; İbn Şeddâd, ss. 71-72. Ramazan Şeşen, Selâhaddîn’in huzuruna gelen Seyfeddin Gazi’nin elçisinin, Seyfeddin’in Sultan’a gönderdiği anlaşma mektubu yerine yanlışlıkla Seyfeddin ile Halebliler arasında yapılan gizli anlaşmanın metnini okuduğunu, hatta Selâhaddîn’in buna, “Anlaşılan bu işte bir yanlışlık var” ifadesiyle karşılık verdiğini belirtmektedir (Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 71). Bu bilginin doğru olduğunu kabul edersek, Selâhaddîn Eyyûbî’nin Haleb ile Seyfeddin arasındaki anlaşmadan bu şekilde haberi olmuş olmalıdır.

³⁷⁶⁹ Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 71. İbnü’l Esir Seyfeddin ve Halebliler’in, ordusu Mısır’da olan Selâhaddîn’e saldırmak için acele etmiş olsalar, bir zafer kazanacaklarını ancak bunu yapmak yerine

Selâhaddîn'in galibiyetiyle neticelendi ve Seyfeddin, geri çekilerek Musul'a döndü³⁷⁷⁰. Selâhaddîn ise Seyfeddin'in ordugâhını yağmaladı fakat ona ait olan pek çok şahsi eşyasını Seyfeddin'e geri gönderdi³⁷⁷¹.

Mihael Rabo, bir önceki ordusunun yenilgisinin ardından Seyfeddin'in, Mardin ve Hısnıkeyfâ hükümdarının da desteğiyle topladığı büyük bir orduyla hareket ederek Selâhaddîn'e karşı yürüdüğünü söyler. Mihael Rabo'nun verdiği bilgiye göre Selâhaddîn, gönderdiği elçiler vasıtasıyla Seyfeddin'e, *"Eğer ben yenilirim bunun pek bir anlamı olmaz. Zira ben efendisinden kaçan bir köleyim. Ancak eğer sen yenilirsen, bu senin için bir rezalet olur, zira sen bir hükümdarın oğlusun"* diyerek onu savaştan vazgeçirmeye çalışmıştı. Ancak Seyfeddin bunları dinlemedi, Selâhaddîn'i hor gördü ve hakaret etti. Ne var ki savaş başladığında, Selâhaddîn tarafından rüşvet verilmiş olan komutanlar, Seyfeddin'i terk ederek savaş alanından kaçtılar. Kaçınılmaz sonu gören Seyfeddin de bir deveye binerek güçlülkle Musul'a ulaştı ve burada, yenilgiden sorumlu tuttuğu kişileri cezalandırdı³⁷⁷².

Bar Hebraeus iki ordunun Türkmen Kuyusu³⁷⁷³ denilen bir mevkide karşılaştıklarını ve Selâhaddîn'in, Seyfeddin'in ordusunu mağlup ederek mallarını yağmaladığını söyler. Bar Hebraeus Selâhaddîn'in eline geçen ganimetin bir kısmını Seyfeddin'e barış hediyesi olarak gönderdiğini eklemektedir³⁷⁷⁴.

oyalanmayı seçtiklerini ve bu süre zarfında Selâhaddîn'in ordusunun Mısır'dan geldiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 342).

³⁷⁷⁰ İbn Kesir bu savaşta Seyfeddin'in 20 bin kişilik bir orduya sahip olduğunu, buna mukabil Selâhaddîn'in ise yanında yalnızca bin süvari bulunduğunu söylemektedir. İbnü'l Esir bu bilginin kaynağının İmadeddin el-Kâtib'in, el-Barku's-Şâmi isimli eseri olduğunu ancak bu bilginin yanlış olduğunu, Seyfeddin'in ordusunun en fazla 6 bin ya da 6 bin 500 kişi olabileceğini, yazarın bunu yaparken maksadının efendisini yani Selâhaddîn'i, az sayıda askerle büyük bir orduyu mağlup etmiş gibi göstermek istemesi olarak açıklamaktadır (İbnü'l Esir, XI, s. 343). Mihael Rabo'nun verdiği rakamlar daha yüksek olmakla birlikte benzer bir orana sahiptir. Mihael Rabo Seyfeddin'in ordu mevcudunu 60 bin, Selâhaddîn'in mevcudunu ise 12 bin kişi olarak verir (Michael, s. 710).

³⁷⁷¹ İbn Kesir, XII, s. 515. İbnü'l Esir iki ordunun karşı karşıya gelmesinin ardından bir savaşın yaşanmadığını, Seyfeddin'in komutanı Zülfendâr'ın sancakları çukur bir bölgeye dikmesi üzerine, askerlerin Seyfeddin'i göremediklerini ve onun savaş alanını terk ettiğini düşünerek kaçtıklarını ve o gün, bir kişinin haricinde hiç kimsenin ölmediğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 343).

³⁷⁷² Michael, ss. 710-711

³⁷⁷³ Türkmen Kuyusu ismini İbn Şeddâd da vermektedir. Bkz, İbn Şeddâd, s. 73

³⁷⁷⁴ Bar Hebraeus, II, s. 421

[464] Mabug Üzerine Sefer:

Haleb'de Seyfeddin'in yeğeni bulunuyordu³⁷⁷⁵. Ayrıca, Nureddin'in küçük oğlu, Kumuştiğin ³⁷⁷⁶ isminde hadım bir idareci ve Nureddin'in liderlerinin geri kalanları da onlarla birlikteydi. Şalaheddin bir süre sonra Haleb'den ayrıldı ve Mabug üzerine gitti.

s.181

Mabug hâkimi Kutbeddin bin Hasan isminde biriydi³⁷⁷⁷. Kutbeddin, Müslümanların Urhoy'u aldıkları zamandan, Nureddin'in gelip kendisinden aldığı zamana kadar şehri elinde tutmuştu. Nureddin burayı, Hama, Hımş ve Ba'rin hâkimi Mes'ud Fahrüddin'e teslim etmişti. İşte bu Mes'ud da Mabug'u, önceden babasına ait olan Kutbeddin'e verdi. Bu Kutbeddin, Urhoy'da iken çok sayıda altın toplamış ve hem servet hem de bilgelikte, hiç de geride kalmayacak şekilde, oldukça zenginleşmişti. Ancak halkın içinden bazıları ona ihanet ederek Şalaheddin'in Mabug'u birkaç gün içerisinde almasını sağladılar. Emir'i yakaladılar ve hapse attılar. Uzun zaman içerisinde toplamış olduğu tüm servetine de el koydular.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Münbiç şehrini alması, bir önceki paragrafta bahsedilen, II. Seyfeddin Gazi ile yaptığı mücadelenin lehine sonuçlanmasının devamındaki sürecin bir parçasıdır. Elimizdeki İslâm ve Süryani kaynakları Selâhaddîn'in Münbiç'i ele geçirmesini satır aralarında küçük bilgiler olarak vermektedir³⁷⁷⁸. İslâm kaynaklarından yalnızca İbnü'l Esir ve Süryani kaynaklarından da bir tek *1234 Kroniği* bu konu üzerine detay vermektedir. *1234 Kroniği*, daha önce Urfa valisi olması nedeniyle olacak, bu hadisede daha ziyade Kutbeddin'i öne çıkarmakta ve tarif etmektedir. İbnü'l Esir ise Selâhaddîn'in Münbiç'i alış sürecini aktarır. İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre Seyfeddin ile yaptığı savaşın ardından Bizâa üzerine giden ve kısa bir muhasaranın ardından bu kaleyi teslim alan Selâhaddîn, Bizâa'nın ardından, kendisine düşmanlık besleyen ve herkesi aleyhine kışkırtan Kutbeddin Yınal'ın hâkimi olduğu Münbiç üzerine gitti. İbnü'l Esir'in ifadesine göre

³⁷⁷⁵ Yazarın Seyfeddin'in yeğeni olarak kast ettiği kişi, II. İmadeddin Zengi'nin oğlu Kutbeddin bin İmadeddin olmalıdır. İbn Adîm'e göre Melikü's-Sâlih'in ölümünden sonra, Haleb şehrinin idaresini, Seyfeddin Gazi'nin kardeşi İzzeddin Mesud almıştır. Yani İbn Adîm'in verdiği bilgiye göre, *1234 Kroniği*'nin Seyfeddin'in yeğeni olarak işaret ettiği kişi, Melikü's-Sâlih'in sağlığında değil fakat ölümünden sonra Haleb'e gitmiştir. İzzeddin Mesud'un Haleb hâkimi olması üzerine Sincar hâkimi İmadeddin Zengi, İzzeddin Mesud ile bir antlaşma yapmış ve Haleb ile Sincar'ı takas etmişlerdir. İmadeddin Zengi, Haleb'in yönetimine oğlu Kutbeddin'i memur etmiştir (İbn Adîm, *Buğyetü't-Taleb...*, s. 178).

³⁷⁷⁶ Sâdeddin Gümüştekin. Melikü's-Sâlih'in naibi.

³⁷⁷⁷ İbnü'l Esir bu kişinin tam künyesini Kutbeddin Yınal bin Hasan el-Menbicî olarak verir (İbnü'l Esir, XI, s. 344).

³⁷⁷⁸ Michael, s. 710; Bar Hebraeus, II, s. 421; İbn Kesir, XII, s. 516; İbn Şeddâd, s. 74; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 182. William Selâhaddîn'i Suriye seferinde eline geçirdiği şehirlerin ismini vermekte ancak bu listede Münbiç şehrini saymamaktadır (William of Tyre, II, XXI, s. 405).

şehir fazla direniş göstermeden düştü ancak iç kale direnmeye devam etti. Nihayetinde Selâhaddîn'in ordusundaki lağımcıların surlarda açtığı gedikten giren askerler iç kaleyi de teslim aldı ve Kutbeddin Yınal esir edildi³⁷⁷⁹. Bu şekilde Münbiç de Selâhaddîn'in oldu.

[465] Azez Üzerine Sefer ve Bu Bölgedeki Kaleler ile Bazı Yerlerin Alınması:

Tell Başer ve Anteb'i savaşımadan alan Şalaḥeddin, Azez Kalesi önüne gelerek kamp kurdu. Kaleye karşı şiddetli bir saldırı başlattı ancak bu kuşatma esnasında kendi askerlerinden de çok sayıda kayıp verdi. Nihayetinde kaleyi ele geçirdi ve tahrip etti. Daha sonra oradan ayrılarak Haleb şehri üzerine geldi ve buraya da saldırdı. Haleb'dekiler Frenklerden yardım istediler ve Frenkler Meşreyn topraklarına girerek yağmalamaya başladılar. Frenklerin bir kısmı da Şalaḥeddin'in kampına saldırmaya hazırlanıyordu. Şalaḥeddin bu tehlikeyi sezince Haleb'den ayrılarak Darmsuq'a gitti.

Bu yılın Aralık ayında bir Cumartesi günü son derece şiddetli bir yağmur yağdı. Öğleden sonra esen kuvvetli rüzgârlar sayesinde hava değişti. Bu yağmur nedeniyle evler, çatılar ve tüm açık alanlar kırmızı kumla doldu. Öyle ki, tüm Beyt Nahreyn, Suriye ve Filistin'i kaplamıştı.

s.182

Aynı yıl, Mardin hâkimi Necmeddin öldü. İyi huylu biriydi ve nazik ve sevecen haliyle Hristiyanların, kiliselerin ve manastırların sevgisini kazanmıştı. Kendi topraklarında inşa edilen kiliselere Hristiyanlardan daha fazla dikkat etmekteydi. Özellikle manastırları gezmeyi severdi.

Ne *1234 Kroniği* ne de hadiseleri oldukça detaylı vermekte olan İbnü'l Esir'in kayıtlarında Tell Başer ve Anteb'in Selâhaddîn'e nasıl teslim olduğu ya da Selâhaddîn'in bu şehirleri hangi şartlar altında aldığına dair bilgi verilmemektedir. Paragrafın başında da görüleceği üzere *1234 Kroniği* bu şehirlerin barış yoluyla Selâhaddîn'in eline geçtiğini söylemektedir ancak detay vermemektedir. Bu konuda elimizdeki tek bilgiyi veren kaynak Mihael Rabo'dur. Mihael Rabo Selâhaddîn'in Münbiç'i almasından sonra Tell Başer, Anteb ve bölgedeki pek çok şehrin valilerinin Selâhaddîn'e gelerek bağlılıklarını bildirdiklerini söylemektedir³⁷⁸⁰. Mihael Rabo dışındaki kaynakların hepsi Selâhaddîn'in Münbiç'i almasından sonra başka bilgi vermeden, Azez üzerine gittiğini söylemektedir. Belirttiğimiz gibi bir tek Mihael Rabo arada bu bilgiyi vermektedir.

³⁷⁷⁹ İbnü'l Esir, XI, s. 344

³⁷⁸⁰ Michael, s. 710

Kaynakların genelinin verdiği bilgiye göre Selâhaddîn, Münbiç'i aldıktan sonra Azez üzerine giderek, şehri bir süreliğine kuşatma altına aldı. Azez kuşatmasının sürdüğü sırada bir grup Haşhaşî, Selâhaddîn'i öldürmeye çalışmış ancak başarılı olamamışlardı. Bu hadise ile ilgili bilgiler İslâm kaynaklarında yer aldığı gibi, Süryani kaynaklarında da bir tek Mihael Rabo'nun kayıtlarında bulunmaktadır. Pek çok hadise ile ilgili detaylı bilgi vermeye özen göstermiş olan *1234 Kroniği* yazarının bu ayrıntıyı atlamış olması dikkat çekicidir³⁷⁸¹.

Azez'in alınması Münbiç kadar kolay olmadı. Şehir, bir öncekine oranla daha güçlü bir direnç gösterdi. Ne var ki Azez Kalesi'ne karşı mancınıklarını kullanan Selâhaddîn, yaklaşık kırk günlük bir muhasaranın ardından kaleyi almaya muvaffak oldu³⁷⁸².

Aynı yıl, M.1153 yılından beri iktidarda olan Artuklular'ın Mardin hükümdarı Necmeddin Alpi öldü. İslâm kaynaklarının pek de üzerinde durmadığı bu ölüm, Artukoğulları'nın başkenti olan Mardin şehrinin, aynı zamanda patriklik merkezlerinin bulunduğu yer olması hasebiyle Süryani yazarların ilgi gösterdiği bir hadise olmuştur. Her üç Süryani yazar da Necmeddin Alpi'nin ölümü ve kişiliği hakkında bilgiler vermekte ve yorum yapmaktadır. Üç yazar da Necmeddin'in alçakgönüllü, iyiliksever ve Hristiyanları koruyup kollayan bir şahsiyeti olduğunun altını çizmekte ve bu nedenle ölümünü bir kayıp olarak görmektedirler³⁷⁸³.

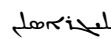
[466] İkonun³⁷⁸⁴ Sultanı ve Pontus Bölgesine Dair. Yunanlıların İmparatorunun Hristiyanlara Yardım Etmek İçin Harekete Geçmesi, Hiçbir Sonuç Elde Edemeden Kötü Bir Durumda Geri Dönmesi Hakkında: (AG) 1486 yılında Yunanlıların imparatoru Manuel, Şidon'da yaban domuzu avlarken, kalçasına isabet eden bir okla yaralandı ve öldüğü haberi yayıldı. Haberi bu şekilde alan Konya sultanı Kılıçarslan³⁷⁸⁵ cesaretlendi ve Pontus

³⁷⁸¹ Selâhaddîn Eyyûbî'ye düzenlenen bu başarısız suikast girişimi için, Şeşen, Salâhaddîn ..., ss. 71-72; İbnü'l Esir, XI, ss. 344-345; İbn Kesir, XII, s. 516; İbn Şeddâd, s. 74; Michael, s. 711; Runciman, II, s. 342

³⁷⁸² İbnü'l Esir Azez muhasarasının 3 Zilkâde 571/14 Mayıs 1176 tarihide başladığını söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 344). İbn Şeddâd bu tarihi 4 Zilkâde 571/15 Mayıs olarak verirken, Azez'in ele geçirilme tarihini de 14 Zilhicce 571/24 Haziran 1176 tarihi olarak vermektedir (İbn Şeddâd, s. 74). Makdisî kuşatmanın başlamasıyla ilgili tarih vermemekte ancak kalenin teslim olma tarihini 11 Zilhicce 571/21 Haziran 1176 olarak işaret etmektedir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 183) ; Runciman da Azez'in alınması hususunda 21 Haziran 1176 tarihini kabul etmektedir (Runciman, II, s. 342).

³⁷⁸³ Michael, ss. 711-712; Bar Hebraeus, II, s. 422

³⁷⁸⁴ Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya. Yazar başka bir yerde Konya ismini, şeklinde de vermektedir.

³⁷⁸⁵ Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II. Kılıçarslan (M.1113-26 Ağustos 1192). M.1155-26 Ağustos 1192 yılları arası Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı.

denizine doğru harekete geçti. İmparatorun iyileştiği haberi duyulunca, Danişmend hanedanının bakiyeleri Rumların imparatoruna sığındı ve ona Türklere karşı savaşa çıkması yönünde baskı yaptılar. Nihayetinde imparator başkentten çıkarak sınıra yakın bölgelere gitti ve burada karargâhını kurdu. Ardından da sultanı kışkırtmaya başladı. Bu şekilde iki taraf arasında pek çok savaş yaşandı ve Yunanlıların ordusundan çok kişi öldü. Türkler ise karargâhları ve kurulu çadırları ele geçirerek Yunanlıları kendi topraklarından topluyorlardı. Kapadokya, Ermenistan, Suriye ve Beyt Nahreyn, genç erkekler ve genç kızlarla doluncaya kadar onları her yerden topladılar. Onları köleleri ve hizmetçileri yaptılar. Ülkenin büyük bölümünü boşaltarak tüccarların ellerine teslim ettiler. Acınacak halde görünüyorlar ve feryat ediyorlardı.

1234 Kroniği yazarı bu bölümde Suriye bölgesinde cereyan eden hadiselere biraz ara vererek Anadolu Selçukluları ile Roma İmparatorluğu arasındaki mücadeleye dikkat çekmekte, Miryokefalon Savaşı'na giden süreci ve bu savaşı konu edinmektedir. Bu paragrafta yazar, bahsi geçen konunun girişini yapmakta ve bu sürecin sonuçlarıyla ilgili genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ancak yazarın, paragrafın başında vermiş olduğu imparator Manuel'in Sayda'da av esnasında kalçasından okla yaralandığı bilgisi son derece şüphelidir. Aynı bilgiyi Mihael Rabo da paylaşmakta ancak başta Grek kronikleri olmak üzere başka hiçbir kaynakta böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Buna ek olarak hiçbir kaynakta Manuel'in Sayda'ya gittiğinden bahseden bir kayıt da yoktur³⁷⁸⁶. Gerek 1234 Kroniği gerekse de Mihael Rabo bu teyide muhtaç bilgiyi, muhtemelen aynı kaynaktan edinmiş olmalıdırlar.

Kılıçarslan'ın cesaretlenmesine gelince; kaynaklara baktığımızda bunun, yalnızca 1234 Kroniği'nin söylemiş olduğu Manuel'in başına gelen kazayla değil fakat Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümüyle doğrudan ilişkili olduğunu görmekteyiz. Anadolu Selçukluları ve Roma devleti gerek Manuel gerekse de II. Kılıçarslan tarafında, birbirleriyle kimi zaman iyi kimi zaman da kötü olmak üzere yakın bir ilişki içerisindeydiler³⁷⁸⁷. Ancak II. Kılıçarslan'ın Anadolu'daki Türkleri tek iktidar altında toplama gayesi çok zaman çeşitli savaş durumlarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Son olarak Nureddin'in de dâhil olduğu hadiseler üzerine Kılıçarslan, kendisine

³⁷⁸⁶ Mihael Rabo bu hadiseden bahsetmekle birlikte Sayda ismini zikretmemektedir.

³⁷⁸⁷ Khoniates, daha ziyade Manuel'i suçlu gördüğü bu ilişkiyi şu şekilde izah etmektedir: “Sultan Kılıçarslan Roma arazisine sürekli akınlar yapmanın, kendisine servet ve Türklere fayda getirdiğinin farkına varmıştı. Bu yüzden hiç rahat durmuyordu ve imparator da sürekli ona karşı sefere çıkmak zorunda kalıyordu. İşin aslına bakılırsa çoğu zaman sultana rahat vermeyen bizzat imparatorun kendisiydi. Manuel, uyuyan canavarı kışkırtıyor, onu kızdırıp yuvasından çıkmaya zorluyor ve böylece onu savaşa itiyordu. Ne mütarekeler ne ittifaklar ve antlaşmalar ne de barış müzakereleri karşılıklı baskın ve akınları durdurabiliyordu” (Khoniates, s. 121).

biçilen role uymak durumunda kalmıştı³⁷⁸⁸. Ancak Nureddin Mahmud Zengi'nin M.1174 yılındaki ölümünün ardından II. Kılıçarslan'ın Anadolu'da daha serbest hareket ettiği görülmektedir. Bu tarihten sonra Kılıçarslan Sivas, Niksar ve Tokat gibi Danişmendli şehirlerini ele geçirdi; Mengüçükleri de kendisine tâbi kıldı. Kılıçarslan'ın bu faaliyeti, Galatya hâkimi kardeşi Şahinşah ile Danişmendli emîri Zünnûn'un imparatorudan yardım istemesine sebep oldu. Diğer yandan batı ile ilgili meselelerini halletmiş ve Anadolu ile ilgilenme fırsatını bulmuş ve bu zamanda, Kılıçarslan'ın Anadolu'da güçlenmesinden rahatsız olan Manuel Komnenos, Anadolu topraklarında birtakım faaliyetlere başladı. Öncelikle, eski savaşlar nedeniyle harabeye dönmüş olan Dorylaion'u (Eskişehir), ardından da Laodikeia (Denizli) bölgesindeki Sublaion Kalesi'ni inşa etmeye başladı³⁷⁸⁹. Roma imparatorunun bu faaliyetleri Kılıçarslan'ın dikkatini çekti ve iki taraf arasında yeni bir diplomasi başladı³⁷⁹⁰.

s.183

[467] Yunanlıların İmparatorunun Neokayseryâ³⁷⁹¹ Şehri Üzerine Gönderdiği Ordu Hakkında:

Aynı yıl Yunanlıların imparatoru, kız kardeşinin oğlunu³⁷⁹², beraberinde yaklaşık 30 bin kişilik bir ordu ve Danuşman oğullarından Zünnûn ismindeki bir emirle birlikte Neokayseryâ şehrini kuşatmaya gönderdi. Zira kendisi o sıralarda, uzun zaman önce tahrip edilmiş olan üç tane şehrin yeniden inşa edilmesiyle meşguldü. Gönderilen ordu Neokayseryâ'yu kuşatma altına aldı ve şehre karşı, 12 gün süren sert bir saldırı başlattı. Şehrin teslim olmasına yakın bir zamanda, içeride sıkışmış olan Türkler, dışarıdaki Yunanlılara, şehirde bulunan Hristiyanların ağzından Yunanca bir mektup yazdılar ve şunları söylediler: “Sizin buraya getirdiğiniz bu Zünnûn denen Türk, içerideki Türklerle

³⁷⁸⁸ Nureddin Mahmud ile II. Kılıçarslan nihayetle kabul ettikleri durum, Nureddin'in Selçuklular'dan ele geçirdiği Maraş, Göksun ve Behisni şehirlerini Selçuklular'a bırakacak, Kılıçarslan ise Zünnûn'un Sivas'taki ve diğer Danişmendli beylerinin bulundukları yerlerdeki egemenliğini tanıyacaktı. Bu süreçle ilgili detaylı bilgi için bkz, Sevim, Merçil, s. 443; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 75-76; Runciman, II, s. 344; Abdülkerim ÖZAYDIN, “Kılıçarslan I”, TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 399-403

³⁷⁸⁹ Khoniates, imparatorun bu inşa faaliyetine bizzat sırtında taş taşıyarak dâhil olduğunu belirtmektedir (Khoniates, s.121).

³⁷⁹⁰ Khoniates, s. 121 vd; Kinnamos, s. 206 vd; Runciman, II, s. 344

³⁷⁹¹ نیکسار Niksar.

³⁷⁹² Steven Runciman bu kişinin, imparatorun amcasının oğlu olan Andronikos Vatatzes olduğunu söylemektedir (Runciman, II, s. 345). Ancak amcasının oğlu olması için bu kişinin Komnenos soy ismini taşıyor olması gerekmektedir. 1234 Kroniği'nin isim vermeden kız kardeşinin oğlu olarak işaret ettiği kişi, Manuel'in kız kardeşi Eudokia Komnene'nin, Theodore Vatatzes ile yaptığı evlilikten doğan Andronikos Vatatzes olmalıdır. Nitekim Ioannes Kinnamos da Andronikos Vatatzes'in Manuel'in yeğeni olduğunu açıkça beyan etmektedir (Kinnamos, s. 215). Aynı şekilde Khoniates de Andronikos'un imparatorun yeğeni olduğunu ifade eder (Khoniates, s. 126).

aynı millettendir ve size karşı gizli bir plan içerisindeyler. Bunlar sizi öldürecekler.” Sonra mektubu bir oka bağlayarak fırlattılar. Dışarıda bulunan Yunanlılar mektubu okuduklarında akılları karıştı ve Tanrı onları zaferden uzaklaştırdı. Kadınlar gibi titremeye başladılar ve içlerine düşen korku yüzünden kaçtılar. Bunun üzerine şehirde bulunan Türkler dışarı çıkarak peşlerine düştü ve onlardan binden fazla kişiyi öldürdüler. Yanlarında getirmiş oldukları her şeyi de aldılar. İmparatorun kız kardeşinin oğlu öldürüldü. Türk Zünnûn ise yakalanarak, perişan ve acınacak bir halde zincire vuruldu.

Roma İmparatorluğu ve Anadolu Selçukluları arasında yaşanan diplomasi ana maddelerinden biri de Kılıçarslan’ın el koyduğu Amasya, Sivas, Tokat ve Niksar gibi eski Danişmend şehirleriydi. Nureddin’in ölümünün ardından II. Kılıçarslan bu şehirleri ele geçirmiş, şehirlerin sahibi olan Zünnûn ise Roma’ya sığınmıştı³⁷⁹³. II. Kılıçarslan’ın Anadolu egemenliğini kendi elinde toplama gayreti, hâkimiyet mücadelesi verdiği kardeşi ve Ankara ile Çankırı’nın hâkimi olan Şahinşah’ın da Roma’dan medet ummasına sebep olmuştu.

Kılıçarslan’ın bu faaliyetlerinden rahatsız olduğunu daha önce belirttiğimiz Manuel, Anadolu’da Selçuklulara karşı denge unsuru olarak gördüğü Danişmendliler’in topraklarına yeniden sahip olmasını istiyordu. Bu talebi de çok geçmeden Kılıçarslan’a ilettil. Manuel’in Anadolu’daki tehditkâr tavrından endişelenen Kılıçarslan ise Manuel ile yürüttüğü diplomasi sürecinde ve yapmış olduğu barış taleplerinde, her seferinde Manuel’in Danişmendli topraklarının iadesi talebiyle karşılaştı.

Görünüşe göre Manuel’in asıl niyeti, Anadolu’daki Danişmendli bakiyeleri ve biraz da Şahinşah’ın desteğiyle II. Kılıçarslan’dan kaynaklanan sorunları tamamen ortadan kaldırmaktı ve hazırlıklarını bu yönde sürdürmekteydi³⁷⁹⁴. Zira Miryokefalon’a giden süreçte İmparator, hedefine Selçuklu başkenti Konya’yı koymuştu. İmparator Manuel, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Konya üzerine gitmek için harekete geçti. Aynı zamanda, Zünnûn’un da dâhil olduğu yaklaşık 30 bin kişilik bir orduyu da Paflagonya bölgesine gönderdi.

³⁷⁹³ Danişmendliler’in Sivas kolunun ortadan kalkmasıyla neticelenen bu süreç ve Zünnûn hakkında bilgi için bkz, Muharrem KESİK, “Zünnûn”, TDVİA, Cilt: EK-2, 2016, ss. 702-704

³⁷⁹⁴ Runciman, Türk işini kesin olarak halletmeye niyetli olan imparatorun, bir önceki yılın yaz aylarında elde ettiği birkaç önemsiz başarıyı papaya mektup yazarak anlattığını ve onu, zamanın yeni bir Haçlı seferi için müsait olduğunu ve Anadolu’dan geçen yolu ilelebet güvence altına alacağı yönünde teşvik ettiğini söyler (Runciman, II, s. 345). Nitekim Khoniates de imparatorun amacının Türkleri ortadan kaldırmak ve Konya surlarını bizzat yıkmak olduğunu ifade eder (Khoniates, s. 123).

Anadolu'daki Müslüman varlığının devamlılığı için büyük önem arz eden Miryokefalon sürecine dair, ilginçtir ki, elimizdeki İslâm kaynaklarının hiçbirinde bilgi yer almamaktadır. Bu kaynaklar bu dönemde Suriye, Irak ve Filistin'de cereyan eden hadiselerle ilgilenmektedirler. Buna karşın Miryokefalon Savaşı ile ilgili bilgiler, *1234 Kroniği* haricindeki Süryani kaynaklarında ve doğal olarak Grek kaynaklarında yer almaktadır.

Elimizde bulunan Grek kaynaklarından Kinnamos, I. Manuel Komnenos ile II. Kılıçarslan arasında yaşanan süreci geniş detaylarla vermekte ve Manuel'in sefer hazırlıklarına da değinmektedir. Miryokefalon Savaşı'ndan hemen önce sona erecek olan Kinnamos'un çalışmasının son cümleleri, imparatorun yeğeni Andronikos Vatatzes'i bir orduyla birlikte, kendisine katılmak isteyen Niksar'a gönderdiği bilgisini vermektedir. Devam eden süreci takip edebileceğimiz diğer Grek kaynağı ise Niketas Khoniates'in eseridir. Ne var ki Khoniates de imparatorun Neacaeserea (Niksar) üzerine gönderdiği söylenen ordu ve orada yaşananlar hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Hatta satır arasında bilgi olarak verdiği ve Paflagonya ile Karadeniz Ereğlisi'nden toplanan orduyla birlikte Amasya sınırını Türklere karşı koruduğunu söylediği imparatorun yeğeni Andronikos'un, Miryokefalon Savaşı'nda öldüğü ve başının bir mızrağın ucuna takıldığını söylemektedir³⁷⁹⁵. Ancak Khoniates'in paylaştığı bu bilgi, Süryani tarihçilerin verdikleriyle tam olarak tezat oluşturmaktadır. Her ne kadar *1234 Kroniği* imparatorun göndermiş olduğu ordunun içerisinde Zünnûn'dan başka bir kimsenin ismini vermemişse de bu bilgi Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'da mevcuttur. Ancak onlar da isim vermemekte ve Bar Hebraeus, imparatorun kız kardeşinin oğlu ifadesini kullanırken Mihael Rabo yalnızca yeğeni demekle yetinmektedir. Her iki tarihçi de ismini vermedikleri ancak, bizim diğer kaynaklardan Andronikos Vatatzes olduğunu tespit ettiğimiz kişinin, Niksar önünde yaşanan hadiselerde öldürüldüğünü ifade etmektedirler. Runciman da Roma ordusunun Paflagonya seferinin, Eylül ayı başlarında Niksar surları önünde bir felaketle sonuçlandığını, öldürülen Vatatzes'in başının, zaferin bir nişanesi olarak Sultan'a gönderildiğini söylemektedir³⁷⁹⁶.

Andronikos Vatatzes detayı dışında üç Süryani kroniği de Roma ordusunun Niksar üzerine yaptığı girişim ile ilgili hemen aynı bilgileri paylaşmaktadırlar. Buna göre Niksar halkı, şehri muhasara altına alan Roma ordusuna, aralarında bulunan

³⁷⁹⁵ Khoniates, s. 126

³⁷⁹⁶ Runciman, II, s. 345

Zünnûn'un şehir içerisindeki Türklerle aynı millettten olduğunu ve eninde sonunda Romalılara ihanet edeceğini içeren bir mesaj göndermişti. Bu durum karşısında tedirgin olan ve panikleyen Romalılar geri çekilmeye başlamışlar, onların bu zaafını değerlendirmek isteyen Niksar'daki garnizon bir çıkış hareketi yaparak Romalılara saldırmış ve imparatorun yeğeni de dâhil olmak üzere içlerinden pek çoğunu öldürmüşlerdir³⁷⁹⁷. Bu mücadelenin neticesinde 1234 Kroniği Zünnûn'un yakalandığını ve zincire vurulduğunu söylerken Mihael Rabo ise onun kuzey yönünde kaçtığını ancak Romalılar tarafından yakalanarak, kaderinin imparatorun kararına bırakıldığını söylemektedir³⁷⁹⁸.

[468] İmparatorun İlerleyişini Sürdürmesi ve Ordularıyla Birlikte Tüm Mallarını Kaybederek Başkente Perişan Biçimde Geri Dönmesine Dair:

İmparator Manuel olanları işitince aşırı derecede öfkeleni ve bulunduğı yerden hareket ederek, beş günlük bir yolculuğun ardından Türklerin bölgesine ulaştı. İmparatorun geldiğini haber alan Sultan, onun önünden kaçtı ve tepelere sığındı. Bölgede bulunan Türkmenler ise imparatorun yaşadıkları yerlere geldiğini görünce, deniz kıyısında bulunan mağaralara gizlendiler.

s.184

Sultan'ın kendilerine yardım edemeyeceğini anlayınca, dağlardan, düzlüklerden ve sağdan-soldan toplanarak imparatorun karargâhının etrafını sardılar ve onların önünden hareket ederek gidecekleri yollardaki tüm samanlıkları ve besin kaynaklarını ateşe verdiler. İmparatorun ordusu geriden gelmekte ve halkın kendilerinden saklamış olduğu besin kaynaklarına ulaşamadıkları için hem kendileri hem de atları açlık ve susuzluk çekmekteydi. Zira ilâhi merhamet onların uzağında kalmıştı. Üç yün bin kişilik ordudan, Türklerin peşine düşecek ya da yiyecek temin edecek on kişi bile karargâhtan çıkamıyordu. Hepsi korku içinde karargâhın içine yığılı vaziyette duruyordu. Yapacak bir şey bulamayınca hayatlarından geçerek Konya şehri üzerine ilerlemeye başladılar. Türkler ise onların zayıf düştüklerini anlayınca cesaretlendiler ve arkalarından saldırarak onları büyük bir katliama uğrattılar. Peşlerinden gitmekte olan arabalarını, davar ve at sürülerini, yüklerini ve sahip oldukları sayısız miktardaki tüm varlıkları ele geçirdiler. Sadece imparatora ait olan altın miktarı elli yük gelmekteydi. Türkler saldırarak onları da aldılar. Açlık, susuzluk ve çaresizlik içerisindeki Yunanlılar onları Konya'nın uzak bir yerine kadar kovaladı ancak burada da dağlardan inen Türkler onlara saldırarak adeta vahşi hayvanlar gibi onları parçalamaya başladılar. Sonra da onlara geceleyin baskın vereceklerini

³⁷⁹⁷ Michael, s. 712; Bar Hebraeus, II, ss. 421-422

³⁷⁹⁸ Michael, s. 712

Sultan'a bildirmek için elçi gönderdiler. Gece olunca önlerinde meşaleler taşıyarak ve bağırarak harekete geçtiler. Halk ve ordu büyük bir korkuya kapıldı. Elleri ve ayakları titremeye başladı ve korku içinde imparatora haykırdılar: "Bize merhamet et!"³⁷⁹⁹ Sende olan altını Türklere gönder ki bizleri rahat bıraksınlar."

s.185

İmparator da bilmekteydi ki kendisine kimse yardım etmeyecekti. Sultana bir elçi yolladı ve şöyle söyledi: "Önceden senin ve benim aramdaki dostluğu hatırla. Buraya gelmeyi ben istemedim. Senin soyundan birileri fesatçılık yaptı; bundan sonra iyilik ve barış olsun. Bunun karşılığında sana üç tane şehir ve başka yerler veriyorum." Sultan, imparatorun bu çağrısı karşısında ikna oldu ve imparatorun ailesinden bazılarını ile ileri gelenlerden elli kişiyi barışın teminatı olarak rehin aldı. İmparatora da onu yönlendirmeleri için bir ordu gönderdi. Fakat Türkmen halkı ikna olmamıştı ve arkalarından bağırarak peşlerine düşmüşler ve başkente varıncaya kadar onlara şiddet uygulamışlardı. Böylece Manuel'in bu seferi kötü bir şekilde son buldu.

Bu yılda, yağmurlar az yağdığı için kıtlık oldu. Ertesi yıl ise daha büyük bir kıtlık yaşandı. Özellikle Filistin, Suriye'nin iç bölgeleri, Şam, Fenike ve Huran bölgelerinde. Ne buğday ne de arpa bulunamayan pek çok yerleşim yeri ıssızlaştı. Öyle ki buralarda bir ot bile yetişmemekteydi.

1234 *Kroniği* yazarının imparatorun olanları öğrenince çok öfkelenildiğini söylediği hadise, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Niksar önlerinde yaşananlardır. İfadeye göre I. Manuel Komnenos, Niksar önünde yaşanan bozgun ve her ne kadar yazar bundan bahsetmemiş olsa da yeğeninin öldürülmesi üzerine büyük bir öfkeye kapılarak harekete geçmiş ve Konya sultanının üzerine gitmiştir. Bu bilgileri Mihael Rabo ile yine muhtemelen ondan aktarım yapmakta olan Bar Hebraeus da vermektedir³⁸⁰⁰. Ancak her üç kaynağın da kaçırdığı nokta, eğer burada diğer kaynakların ifadelerini de dikkate alacak olursak, imparatorun Niksar'daki hadiselerin sonuçlarını beklemeden zaten yola çıkmış olduğudur³⁸⁰¹.

1234 *Kroniği* imparatorun beş günlük bir yürüyüşün ardından Türkler'in bölgesine ulaştığını söylemektedir ki bu bilgiyi, Mihael Rabo da vermektedir³⁸⁰². Ancak Grek kaynakları imparatorun seferine M.1176 yılının bahar aylarında çıktığını ifade ederler ki Miryokefalon Savaşı'nın tarihinin 17 Eylül olduğunu hesaba aktarsak,

³⁷⁹⁹ Grekçe olan sözcüğün Payne Smith sözlüğünde karşılığı, "Efendim bize merhamet et" olarak verilmektedir (Payne Smith, s. 498).

³⁸⁰⁰ Michael, s. 712; Bar Hebraeus, II, s. 422

³⁸⁰¹ Khoniates, s. 123; Kinnamons, s. 214; Runciman, II, s. 345; Cahen, s. 116

³⁸⁰² Michael, s. 712

Süryani yazarların verdiği beş günlük yürüyüş muhtemelen imparatorun son üs noktasından hareketinden itibaren kaydedilmiş olabilir. Grek kaynaklarında bu şekilde bir bilgi olmadığı gibi Khoniates'in Manuel için çizdiği güzergâhta, imparatorun Miryokefalon'a gelmeden önce en son uğradığını söylediği yer Khoma kasabasıdır ve Khoniates imparatorun buradan Miryokefalon'a vardığını söyler³⁸⁰³. Anlatımı imparatorun Miryokefalon'a varmasından önce sona eren Kinnamos ise imparatorun ordusunu “*her zaman olduğu gibi*” Rhyndakos'ta (bugünkü Mustafakemalpaşa civarı) topladığını ve buradan Laodikeia ve Menderes Nehri çevresindeki bölgelere gittiğini söylemektedir³⁸⁰⁴. Bu durumda Süryani tarihçilerin, imparatorun en son konaklama yeri olarak edindikleri bilgi, ismini bilmedikleri Khoma kasabası olabilir. Ancak burada en önemli sorun, Miryokefalon'un tam yerinin bugün dahi bilinmemesi ve bu nedenle Khoma ile Miryokefalon arası mesafeyi kestirmenin mümkün olmamasıdır³⁸⁰⁵.

Manuel'in ordusu ilerlerken, Selçuklu tarafı da onların geçeceği yollar üzerinde bulunan yiyecek ve su kaynaklarını tahrip etmişti³⁸⁰⁶. Hâlihazırda ağır savaş teçhizatları ilerlemeyi güçleştirmektedirken, şimdi bir de yiyecek ve su sıkıntısı Roma ordusunu zorlamaktaydı. Üstelik Türkler de yavaş yavaş kendilerini göstermeye başlamışlardı. Türklerin bu öncü birlikleri bir yandan bahsettiğimiz gibi Roma ordusunun yiyecek ve su kaynaklarını tahrip ediyor, diğer yandan da küçük birliklerle yaptıkları baskınlarla Roma ordusuna zayıf verdiriyorlardı.

Diğer yandan Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan da Manuel'in ordusuna karşı hazırlıklarını yapıyor ancak bir yandan da imparatora sürekli barış talebini ileten

³⁸⁰³ Khoniates'in çizdiği güzergâhta imparator başkentten çıktıktan sonra Frigya ve Laodikeia üzerinden Colossai (Khonia, Niketas'ın benim memleketim dediği yer), Lampis, Kelainai (Afyon-Dinar arasında) ve Khoma (ya da Homa. Çivril'e bağlı Gümüşsu kasabası) üzerinden Miryokefalon'a varmıştır (Khoniates, s. 123).

³⁸⁰⁴ Kinnamos, s. 214

³⁸⁰⁵ Miryokefalon Savaşı'nın gerçekleştiği yer bugün hala tartışmalıdır. Bu konu üzerinde çalışan pek çok araştırmacı savaşın bugünkü Çivril ile Akşehir arasında kalan bir bölgede cereyan etmiş olduğunu belirtirler de yine de tam bir konumlama yapılamamaktadır. Bu konudaki tartışmalar ve savaşın olası yeri hakkında bilgi veren birinci el kaynaklar ve modern çalışmalar için bkz, Adnan ESKİKURT, “Miryokefalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar”, USAD, Sayı: 6, 2017, s. 65 vd. Ayrıca kronik yazarı bölgede bulunan Türkmenlerin, imparatorun üzerlerine geldiğini gördüklerinde deniz kıyısındaki mağaralara sığındıklarını söylemektedir. Bahsi geçen bölge denize uzak olmasına rağmen pek çok irili ufaklı göle sahiptir Dolayısıyla yazarın burada kast ettiği deniz değil göl kıyısındaki mağaralar olmalıdır. Ne var ki elimizdeki kaynaklar içerisinde bir tek 1234 Kroniği'nde verilen bu bilginin de herhangi bir yardımı olmayacaktır. Zira söylemiş olduğumuz gibi bölgede çok sayıda göl bulunmaktadır. Mihael Rabo ise Roma ordusunun Konya'ya bir günlük mesafede olduğunu ifade eder (Michael, s. 712).

³⁸⁰⁶ Khoniates, s. 123; Runciman, II, s. 345

haberciler gönderiyordu³⁸⁰⁷. Nihayetinde sultan son bir teklifte daha bulundu ancak imparatorun cevabı, kendisine yanıtı Konya’da vereceği şeklinde oldu³⁸⁰⁸. Barış ile ilgili ümidi kalmayan Kılıçarslan, savaşmaktan başka çaresi olmadığını görünce, ordusuyla birlikte, kaynakların çoğunlukla savaşın cereyan ettiği yer olarak gösterdiği ve Romalıların Tzibritze Geçidi dedikleri dar bir geçidin çıkışını tuttu.

Miryokefalon Savaşı ile ilgili bilgi veren kaynakların hepsi, Roma ordusunun yaşadığı hezimetin baş sorumlusu olarak imparator I. Manuel’i işaret etmektedir. Niketas Khoniates tarafından detaylı biçimde aktarılan savaş sürecinde yazar öncelikle imparatoru, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, savaşa giden süreci kızıştırmakla, sefere çıktıktan sonra da tecrübeli komutanların önerilerini dikkate almamakla suçlamaktadır. Nihai süreçte ise orduyu, hiçbir önleyici tedbire başvurmada bahsi geçen dar geçide sokmakla ve bu büyük ve ağır ilerleyen ordunun, öncü birlikleriyle arkadan gelen asıl ordu arasındaki bağlantının kopmasına çare üretememekle suçlamaktadır³⁸⁰⁹.

Bu gayri ihtiyadi ilerleyiş, pusuda bekleyen Türkler’in ani baskını karşısında Roma ordusunun dağılmasına sebep oldu. Müttefikler ve vassallerinden aldığı takviyelerle, Roma ordusu ile aşağı yukarı aynı asker sayısına sahip, teçhizatı daha kötü olduğu halde, hareket kabiliyeti çok daha fazla olan Türk tarafı, önce çok bilindik geri çekilme taktiğini uygulayarak dağların sarp geçitlerine çekildi. İmparatorluk ordusunun geçide girdiği sırada ise tepelerden hızla inerek saldırıya geçtiler. Ağır teçhizat ve çok sayıda araba nedeniyle manevra yapamayan Roma ordusu kısıvrak yakalandı. İmparatorun kayınbiraderi Antakyalı Baudouin, kendine ait birliklerle bir çıkış yapmayı denediyse de başarılı olamadı ve öldürüldüler. Bu manzara ordunun içindeki paniği daha da artırdı. İmparator ise gözleri önünde yaşanan bu felaket karşısında ne yapacağını şaşırarak vaziyette, panik içerisinde geriye dönerek geçitten

³⁸⁰⁷ Abdülkerim Özaydın, “*Kılıçarslan II*”. Khoniates, Kılıçarslan’dan gelen bu barış teklifleri karşısında özellikle Türklerle savaş deneyimi olanların imparatora bu barış taleplerini karşılıksız bırakmaması gerektiğini, düşmanın tuzaklarla dolu ülkesini kat etmenin son derece güçlükler doğuracağını hatırlattıklarını ancak imparatorun onları değil, henüz hiçbir savaş tecrübesine sahip olmayan fakat bu konuda son derece hevesli görünen genç Roma prenslerinin söylediklerini dikkate aldığını söylemektedir (Khoniates, s. 124; Runciman, II, s. 345).

³⁸⁰⁸ Cahen, s. 116

³⁸⁰⁹ Khoniates, s. 125

çıkmaaya çalıştı³⁸¹⁰. Ne var ki ordunun arka tarafı da Türkler tarafından kuşatıldığı için geriye gidecek bir yol da kalmamıştı³⁸¹¹.

Neticede Roma ordusu sıkışıp kaldığı bu dar geçitte, hafızalardan silinmeyecek ağır bir hezimet yaşadı. Roma ordusunun kayıpları, Sur piskoposu William'ın ifadesiyle muazzam düzeydeydi ve içlerinde imparatorun çok sayıda akrabası da bulunmaktaydı³⁸¹². İmparator bu savaştan aldığı pek çok yara ile birlikte, güçlölkle kurtulabilmiş ve aynı şekilde kuşatmayı yarabilen askerleriyle geçitten çıkmayı başarmıştı. Roma ordusu ovalık bir alanda toparlanmaya çalışırken ve Khoniates'in ifadesiyle, ertesi günün kendilerine neler getireceğinin korkusuyla beklerirken, hiç beklenmedik bir olay meydana geldi. Sultan II. Kılıçarslan'ın barış için göndermiş olduğu elçiler Roma karargâhına ulaştı. Sultan imparatora, Sublaeon ve Dorylaion kalelerini yıkmak ve kimi kaynaklara göre 100 bin altın tazminat ödemek şartıyla, aralarındaki eski barışı yeniden tesis etmek istediğini ilettili³⁸¹³. Mahvolmanın eşiginden dönen imparator³⁸¹⁴, sultanın bu şartlarını büyük bir memnuniyetle kabul etti³⁸¹⁵.

³⁸¹⁰ Khoniates imparatorun, yeğeni Andronikos Vatatzes'in mızrak ucuna takılmış olan kesik başını gördükten sonra panik ve acıyla karışık bir ruh haline girdiğini ve hiçbir karara varamadığını söylemektedir. Ancak Runciman'ın verdiği bilgiye göre, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Andronikos'un Niksar önünde öldürölmüş olma ihtimali daha yüksektir. Nitekim Runciman Niksar önünde Vatatzes'in başının alındığını ve sultana zaferin bir nişanesi olarak gönderildiğini söyler. Ancak Runciman, hikâyesinin başka bir yerinde de Vatatzes'in başını bu defa Miryokefalon'da sallandırmaktadır. Bilindiğı gibi Vatatzes ailesi, Komnenos, Kontostephanos ve Angeliler gibi, bu devrin en güçlü Romalı ailelerindendir ve imparatorluğun pek çok üst düzey biriminde görev almaktadırlar. Bu ailelerin evlilik yoluyla birbirleriyle akrabalık bağlarının olduğu da bilinmektedir. Bu durumda imparatorun yeğeni ve bir başka akrabasının aynı ismi taşıyor olma ihtimali de vardır ve bunlardan biri Niksar bir diğeri de Miryokefalon'da öldürölmüş olabilir. Kaldı ki Khoniates, Miryokefalon'da imparatorun akrabalarından ölenlerin sayısının çok fazla olduğunu kaydetmiştir.

³⁸¹¹ Khoniates, ss. 124-129; Runciman, II, ss. 345-346

³⁸¹² William of Tyre, II, XXI, s. 415. William'ın kayıtlarına bakıldığında, savaş ve süreci hakkında bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. William savaşın yerini de Konya olarak vermekle, esasında nerede cereyan ettiğı konusunda da pek bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. William Miryokefalon Savaşı ile ilgili paylaşımını imparator üzerinden yapmakta ve bu savaşın ne gibi korkunç sonuçlar doğurduğu üzerine yorumda bulunmaktadır.

³⁸¹³ Abdülkerim Özeydın, "*Kılıçarslan II*"; Cahen, s. 116 (Cahen tazminat miktarını söylememektedir). Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, imparatorun gecenin bir vakti barış talebiyle elçilerini sultana gönderdiğini, kendisi de son derece korkmuş olan sultanın bu teklifi hemen kabul ettiğini kaydederler (Michael, s. 712; Bar Hebraeus, II, s. 422).

³⁸¹⁴ Bu antlaşma ile İmparator her ne kadar mahvolmanın eşiginden dönmüşse de itibarını bir daha asla düzeltememiş, Bailly'nin ifadesine göre şerefini dâhi kaybetmiştir. Bu savaşın ardından Manuel'in psikolojisi hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır (Bailly, II, s. 342). Cahen de İmparator açısından asıl önemli olanın, Kılıçarslan'ın barış için istediğı önemsiz şeylerden ziyade, bu yenilginin kendi içindeki değeri olduğunu belirtir (Cahen, s. 116).

³⁸¹⁵ Khoniates, ss. 130-131; Runciman, II, s. 346. Runciman sultanın böyle bir antlaşma yapmasını, elde ettiğı zaferin büyüklüğünü idrak edememekle açıklamaktadır. Zira Runciman'a göre sultanın asıl ilgisi doğuya yöneliktir ve batıda istediğı tek şey emniyettir.

[469] Çölden Taşıp Çıkan Kalabalık Arap Halkı Hakkında:

(AG) (1)488 yılının Nisan ayında, bilinmeyen bir Arap lisanıyla konuşan çok kalabalık bir Arap kitlesi, meydana gelen büyük kıtlığın baskısıyla, yaşadıkları yerleri terk ederek çölden çıktı ve Fırat kıyılarına kadar geldi. Kalinikus'ta oturan ve bir dönem Urhoy'da da yöneticilik yapmış olan Kutbeddin, onların geldiklerini fark edince, "Asur hükümdarının, sizleri Beyt Nahreyn'e geçmeniz için bırakmam yönünde bir emri olmadıkça benim sizin geçmenize izin verme gücüm yoktur" diyerek onların geçişine mâni oldu.

s.186

Sonra onlar, geçmelerine izin verilmesi için ona (Kutbeddin'e) beş bin altın dinar, atlar ve develer önerdiler. Kutbeddin ise bu durumu bildirmek ve geçmelerine izin verip vermemesi hususunu danışmak için Musul'a haber gönderdi. Gelen cevapta geçmelerine izin vermemesi isteniyordu. Ancak Kalinikus hâkimi, bu durumu önemsememiş ve gelen emri beklemeden onları karşıya geçirmeye hazırlanmıştı. Kalabalık aceleyle nehre girdi ve yürüyerek geçebilecekleri bir yol buldular. Yüz binden fazla erkek, kadın ve çocuk, atları ve develeriyle birlikte karşı kıyıya geçtiler. Ancak Türkler durumu fark edince, onlara karşı Kalinikus, Harran, Urhoy ve Seruc'dan birlikler toplayarak bir gece vakti üzerlerine saldırdılar. Onlara kaçabilecekleri tek istikamet olarak, gelmiş oldukları kendi ülkelerinin yönünü bırakmışlardı. Gerisin geri nehre dönen insanlar ve hayvanlardan oluşan bu kalabalık nehri geçerken üst üste yığıldılar. Görenlerin söylediğine göre, nehrin ortasında suyun akışını bile kesecek bir set oluşturmuşlardı. Bir süre sonra nehrin karşı kıyısına doğru hareketlendiklerinde, oluşturdukları bu set suyun gücüyle dağıldı ve hepsi suların altında kaldılar. İçlerinden sayısız miktarda insan boğuldu ve pek azı da perişan bir vaziyette kurtulabildi.

1234 Kroniği, kıtlık nedeniyle yaşadığı bölgeyi terk ederek Rakka'ya gelen ve burada Rakka hâkimi Kutbeddin ile birtakım sorunlar yaşayan Araplar'dan bahsetmektedir. Diğer yandan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus aynı dönem içerisinde benzer bir hikâyeyi paylaşmaktadırlar. Verilen bilgilere bakıldığında, esasında yazarların aynı hadiseyi aktardıkları anlaşılabılır ve Mihael Rabo ile Bar Hebraeus'un aktardığı hikâyenin, 1234 Kroniği'nin verdiği nazaran daha elle tutulur veriler içerdiği görülebilir.

Öncelikle 1234 Kroniği buradaki muhatabın, daha önce Urfa valiliği yapmış olan Kutbeddin olduğunu söylemektedir³⁸¹⁶. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un bahsettiği kişi ise Mardin Artuklu emîri II. Kutbeddin İlgazi'dir. Mihael Rabo ve Bar

³⁸¹⁶ Kutbeddin Yınal bin Hasan el-Menbicî. Bkz, [464] no'lu paragraf değerlendirmesi.

Hebraeus'un verdiği bilgiye göre, Kutbeddin İlgazi'nin öldüğü yönünde şayialar çıkmış, bunun üzerine çölde yaşayan çok sayıda Arap unsuru, İlgazi'nin topraklarına girerek zarar vermişlerdir. Ancak kısa zaman içinde İlgazi'nin öldüğü haberinin doğru olmadığı, bizzat İlgazi tarafından bahsi geçen Arap unsurlar üzerine yapılan akınlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Kutbeddin İlgazi, ülkesine saldıran Araplar'dan pek çoğunu öldürmüş ve ellerindeki mallara ve hayvanlarına da el koymuştur³⁸¹⁷.

[470] Sultan Kılıçarslan'ın Meliṭene Üzerine Seferi Hakkında:

s.187

³⁸¹⁷ Michael, ss. 711-712; Bar Hebraeus, II, s. 422

rahatlama oldu. Sultan Meliþene'ye girdiğinde büyük manastır, muhteşem Mor Bar Şawmo'da bulunan patrik Mihael de onu ziyarete geldi. Sultan ona kelimelerin çok ötesinde büyük bir hürmet ve sevgi göstererek onu onurlandırdı; ardından da manastıra uğurladı.

Miryokefalon'daki görkemli zaferin ve Roma imparatoru ile yapılan barış antlaşmasının ardından Sultan II. Kılıçarslan, ülkesinin batı sınırlarını emniyet altına almış olmanın verdiği güvenle yüzünü doğuya döndü. Malatya üzerine giden Sultan, dört aylık bir kuşatmanın ardından 11 Cemaziyevvel 574/25 Ekim 1178 tarihinde şehri eline geçirdi³⁸²².

Malatya'da cereyan eden hadiseler çok zaman Süryani yazarların kayıtlarında yer almaktadır. II. Kılıçarslan'ın Malatya şehrini Danişmendli Nasırüddin Muhammed'den alarak, Danişmendli Beyliği'nin bu kolunu ortadan kaldırdığı bu hadise de yine üç Süryani yazar tarafından da takip edilmiştir. Her ne kadar Bar Hebraeus bu hadiseyi ana hatlarıyla aktarmış olsa da *1234 Kroniği* ve şehrin alınmasının ardından Sultan II. Kılıçarslan ile görüşen ve bir süre onun yanında kalan, dönemin Süryani patriği Mihael Rabo'nun kayıtları çok daha detaylıdır³⁸²³.

s.188

[471] Sultan'ın Kardeşinin Frenklerin Eline Düşmesi Hakkında:

Aynı yıl yani (AG) 1489 yılında Sultan Mes'ud'un oğlu ve Kılıçarslan'ın kardeşi olan Şahinşah, gemiyle Laodikya limanına doğru giderken, orada hazır bekleyen Antyukyā prensi tarafından yakalandı ve zincire vuruldu. Onunla birlikte çok sayıda altın, kumaş ve atlar ele geçirildi. Şahinşah, Yunan imparatorunun yanından, başkentten geliyordu. Oraya sığınmak için gitmiş ve orada Hristiyan olmuş ve kendisine büyük bir zenginlik verilmişti. Ancak o, imparatora karşı bir hata yaptı ve Meşreyn'e, Şalaheddin'in yanına gitmek istedi. Bu nedenle Tanrı onu Frenklerin ellerine teslim etti. Onunla birlikte üç oğlu, önemli adamlarından kırk tanesi ve hizmetkârları da yakalandı.

Elimizdeki kaynaklar üzerinde yapmış olduğumuz araştırmaların hiçbirinde Sultan II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şahinşah ile ilgili bu yönde verilmiş bilgiye rast gelmedik. Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda Şahinşah'ın ismi en son, Miryokefalon Savaşı'ndan önceki süreçte, Danişmendli emîri Zünnûn ile birlikte Roma imparatoru I. Manuel Komnenos'a sığındıkları dönemde geçmektedir. Elimizde Şahinşah'ın

³⁸²² Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarslan II"

³⁸²³ Bar Hebraeus, II, ss. 423-424. Mihael Rabo, II. Kılıçarslan'ın Malatya'yı alması ile ilgili bilgileri verdikten sonra (Michael, s. 714) Sultan ile aralarında geçen diyaloglar ve ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir (Michael, ss. 726-727; daha fazla detay için, Michel le Syrien (Fr), III, ss. 394-395).

bundan sonraki durumu ile ilgili bilgi bulunamamaktadır. Ancak 1234 *Kroniği*'nin verdiği bu bilgiler eğer doğru ise bu durumda, II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şahinşah'ın Mısır'a gitmek isterken Haçlılar tarafından esir edildiğini bildiren tek kaynak 1234 *Kroniği* olacaktır.

[472] Şalaḥeddin'in Askalan'da, Remle³⁸²⁴ Diye Bilinen Yerde Frenklere Mağlup Olması Hakkında³⁸²⁵:

(AG) 1489³⁸²⁶ yılında Mısır hükümdarı Şalaḥeddin büyük bir şevk ve ihtişamla ve kalabalık bir orduyla harekete geçti. Ordusunda 33 bin zırhlı süvari ve 12 binden fazla piyade ile birlikte zırhlıları, silahları ve gıda ve ihtiyaç maddelerini taşıyan develer bulunmaktaydı. Askalan yakınlarına geldiğinde Frenklerin kralı merhum Aimery'nin oğlu Bagduin'i aşagılamak için sınırları geçmeye cüret etti. Bagduin cüzam hastalığından muzdaripti³⁸²⁷. İnsanlar onun sağlığına kavuşmasından ümitlerini kesmişlerdi ve adı "hastalıklı kral" olarak anılır olmuştu ki, bu hastalık yüzünden bir süre sonra da ölmüştü. Baudouin, hastalığına rağmen Şalaḥeddin'in karşısına çıkmaya cesaret edebildi. Onunla birlikte "Frer" olarak anılan "kardeşler" bulunmaktaydı³⁸²⁸. Ayrıca yine beraberinde on beş yıllık hapis hayatından kurtulmuş olan prens Arnag³⁸²⁹ da vardı. Frenkler Türklerle savaşa başladılar ve iki gün süren zorlu bir mücadelenin ardından Tanrı'nın emri vuku buldu ve cesaretleri artan Frenkler, Türklere karşı zafer kazandılar.

s.189

Tanrı'nın öfkesi onlara yöneldi ve kaçmaya başladılar. Frenkler ise peşlerine düştü ve tüm gün boyunca, yakaladıklarını kılıktan geçirerek onları takip

³⁸²⁴ مملکة إسرائیل'de Askalan'ın yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda şehir.

³⁸²⁵ Batılı kaynaklarda Montgisard Muharebesi olarak geçen 25 Kasım 1177 tarihli savaş.

³⁸²⁶ Mihael Rabo hadiseyi, AG.1489 yılının Teşrîn (Ekim) ayı olarak tarihlemekte (Michael, s. 715), Bar Hebraeus ise hem Hicrî tarih olarak H.573/M.1177-1178 hem de Seleukos takvimine göre AG.1489/M.1177 vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 423). İslâm kaynakları da hadisenin tarihi olarak H.573/M.1177-1178 yılını vermektedirler (İbnü'l Esir, XI, s. 354; İbn Kesir, XII, s. 522; İbn Şeddâd, s. 76; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 184).

³⁸²⁷ Bar Hebraeus Kudüs kralı IV. Baudouin'in elefantiasis (Fil hastalığı olarak da bilinir) hastası olduğunu söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 423) ancak tüm kaynaklar IV. Baudouin'in aslında cüzamlı olduğunu söyler ki pek çok kaynakta cüzamlı ifadesi, IV. Baudouin'in lâkabı olarak kullanılmaktadır.

³⁸²⁸ Tapınak Şövalyeleri. Batı dillerindeki söyenişiyle Templier, Arapça ifadeyle Dâviyye. M. 1119 yılında Huguens de Payens tarafından, Hristiyan hacıları korumak amacıyla kurulan ve başlangıçta 9 şövalyeden müteşekkil bir yapılanmanın adıdır. Bilgi için bkz, Ramazan ŞEŞEN, "Dâviyye ve İsbîtarîyye". Daha geniş bilgi için bkz, Muhittin ÇEKEN, Tapınak Şövalyeleri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020

³⁸²⁹ Chatillonlu Renaud. Eski Antakya hükümdarı. Nureddin Mahmud Zengi'nin komutanlarından Mecdüddin tarafından M.1161 ya da 1162 yılında esir edilerek Haleb'e götürülmüş, on beş yıllık esaretin ardından II. Seyfeddin Gazi tarafından fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.

ettiler³⁸³⁰. Çöle kaçmayı başaranlar ise korku içinde geçirdikleri beş günden sonra açlık ve susuzluktan kırılıp gittiler ve onların pek çoğu bu şekilde öldü. Şalaheddin ise güç bela Meşreyn'e kaçabildi. Bu yenilgi tüm bölgelerde yaşayan Müslümanları derin bir kedere sevk eden unutulmaz bir mağlubiyet olmuştu.

Anadolu'da Miryokefalon Savaşı ve sonrasındaki süreç yaşanırken Selâhaddîn Eyyûbî, H.573 yılının Cemaziyelevvel ayında (M.1177 Kasım) beraberindeki kalabalık orduyla birlikte Mısır'dan yola çıkarak Filistin'e, Haçlı egemenliğindeki bölgelere doğru ilerledi.

Selâhaddîn'in Mısır'dan çıktığı ve doğruca Haçlı topraklarının üzerine geldiği haberi ulaştığında Tapınak şövalyeleri, Gazze'yi müdafaa etmek üzere hazırlıklarını yapmaktaydı³⁸³¹. Anlaşılan o ki Haçlılar, Selâhaddîn'in öncelikle Gazze'ye saldıracığını düşünmekteydi. Steven Runciman Selâhaddîn'in Gazze ile hiç ilgilenmeden dosdoğru Askalan'a ilerlediğini söyler³⁸³². Ancak Ramazan Şeşen'in verdiği bilgilere bakılırsa Selâhaddîn, Dârûm ve Gazze'yi yağmaladıktan sonra Askalan'a ilerlemeye devam etmiştir³⁸³³. İki bilgiyi de değerlendirmek gerekirse, eğer Runciman'ın verdiği bilgi doğruysa Selâhaddîn, Gazze'de yapılan tahkimatı haber almış ve Gazze'de hem boşuna zaman kaybetmek istemediğinden hem de asıl hedefinin başka olması nedeniyle buraya hiç gitmemiş olabilir. Ramazan Şeşen'in verdiği bilgiye göre ise Selâhaddîn, aynı şekilde Tapınakçıların Gazze'ye tahkimat yaptıklarını öğrenmiş ve arkasında tehdit oluşturabilecek bir kuvvet bırakmamak için bu tehdidi bertaraf etmek istemiş olabilir.

Diğer yandan Kudüs kralı IV. Baudouin'in son sürat Askalan'a gelmesi, muhtemelen Selâhaddîn'i planlarında değişiklik yapmaya itti. Askalan'da bulunan Kudüs kralını oyalaması için arkasında küçük bir birlik bırakan Selâhaddîn, kendisiyle arasında hiçbir askeri güç bulunmayan Kudüs'e yöneldi. Ne var ki Selâhaddîn, belki de Runciman'ın ifade ettiği gibi kendine fazla güvenmesinden dolayı, ya da belki de Kudüs kralını arkasında bırakmış olmanın verdiği rahatlıkla ordusunun disiplinini gevşetti ve askerlerin çevreye dağılarak yağma faaliyetlerine girişmelerine müsaade

³⁸³⁰ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Haçlıların Türkleri beş gün müddetince takip ettiklerini söylemektedirler (Michael, s. 712; Bar Hebraeus, II, s. 423) ancak 1234 Kroniği'nin verdiği iki gün bilgisi daha olasıdır.

³⁸³¹ Runciman, II, s. 348

³⁸³² Runciman, II, s. 348

³⁸³³ Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 96

etti³⁸³⁴. Zira İbnü'l Esir de ordunun bu durumunu, “*Haçlıları hiç ciddiye almıyorlardı*” ifadesiyle tasvir etmektedir³⁸³⁵.

Öte yandan Kudüs kralı IV. Baudouin Askalan’dan, civardaki eli silah tutan tüm Frenklere çağrı yaparak, Selâhaddîn’e karşı kendisine destek olmalarını istedi. Gazze’de bulunan Tapınak şövalyelerine de haber göndererek, kendisine katılmalarını emretti. Kral bunun ardından Askalan’dan çıktı ve sahil boyunca hızla ilerleyerek İbelin’e gitti ve buradan ülkenin içine yöneldi. Selâhaddîn ve ordusu, 25 Kasım 1177 tarihinde Remle’nin yaklaşık sekiz kilometre güneydoğusunda yer alan Gezer beldesinde, Montgisard Kalesi yakınlarında Haçlı ordusunun saldırısına uğradı³⁸³⁶. Bu ani baskın karşısında, ordusunun büyük bölümü yanında olmayan ve kalan kısmını da derhal savaş düzenine sokamayan Selâhaddîn, ağır bir yenilgi aldı. Selâhaddîn’in ordusu henüz ilk saldırıda dağılmış ve askerlerin pek çoğu kaçmaya başlamıştı. Geri kalanlar da Haçlı saldırılarını püskürtmekte başarılı olamayınca yenilgi kaçınılmaz oldu³⁸³⁷.

Müslümanlar için ağır bir hezimet, Haçlılar için ise parlak bir zafer olması nedeniyle hadise, İslâm kaynaklarında verilmekle birlikte, birtakım muğlâk ifadelerle aktarılmaktadır³⁸³⁸. Bunun yanında Mihael Rabo ve yine onu takip eden Bar Hebraeus da savaşın kayıtlarını vermektedirler³⁸³⁹. Ancak bekleneceği üzere hadiseyi en geniş biçimde veren kaynak Sur piskoposu William’ın kroniğidir. Galip tarafın en önemli yazarı pozisyonunda bulunan ve aynı zamanda dönemin çağdaşı olan William, Flanders kontu Philip, Trablus kontu III. Raymond ve Antakya hükümdarı III. Bohemond’un, Antakya yakınındaki Harim’i kuşatması ve Selâhaddîn’in, neredeyse

³⁸³⁴ Runciman, II, s. 348

³⁸³⁵ İbnü'l Esir, XI, s.354. Karşısında önemli bir direniş görmeyen Selâhaddîn Eyyübî, muhtemelen askerlerinin çevreyi yağmalamalarına izin vermişti.

³⁸³⁶ 25 Kasım 1177 tarihinde cereyan eden savaş batı kaynaklarında Montgisard Muharebesi ismiyle anılmaktadır.

³⁸³⁷ Şeşen, Salâhaddîn ..., ss. 96-98; Runciman, II, s. 349; İbnü'l Esir, XI, ss. 354-355; İbn Kesir, XII, s. 523; İbn Şeddâd, ss. 75-77; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 184-185; William of Tyre, II, XXI, ss. 428-432; Michael, s. 715; Bar Hebraeus, II, s. 423

³⁸³⁸ İbnü'l Esir bu yenilginin en önemli sebebinin Müslümanlar’ın Haçlıları ciddiye almaması olarak gösterir (İbnü'l Esir, XI, s. 354). İbnü'l Esir her ne kadar açıkça ifade etmese de askerlerin büyük bölümüne izin vererek, onların yağma amacıyla civara dağılmasına ve ordunun zayıflamasına sebep olduğu için belki de Selâhaddîn’i dahi suçlamaktadır. İbn Kesir de pek derinine inmeden hadisenin ordunun yağma amacıyla dağılmış olması nedeniyle yaşandığını ifade etmektedir (İbn Kesir, XII, s. 522). Makdisî de yenilginin nedenini aynı gerekçeye bağlamaktadır (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 185). Bunun yanında gayrimüslim yazarlar Müslüman askerlerin Haçlı saldırısı karşısında dağılarak kaçtıklarını iddia ederken, Müslüman müellifler bu detayı ikinci plana atmakta ve daha ziyade Selâhaddîn’in çevresindekilerin kahramanca savaşarak geri çekilmiş olduklarını ön plana çıkarmaktadırlar.

³⁸³⁹ Michael, s. 712; Bar Hebraeus, II, s. 423. Bu iki Süryani tarihçi, *1234 Kroniği* ile aşağı yukarı aynı bilgileri vermektedir.

tüm Hristiyan ordusunun orada olduğunu haber alması üzerine Mısır'dan hareket ettiğini ifade eder. William Selâhaddîn'in bu hareketiyle iki sonuçtan birinin gerçekleşmesini beklediğini bildirir. Selâhaddîn ya askerin olmadığı Haçlı ülkesini kolayca ele geçirecek ya da Haçlı topraklarına girdiğini haber alacak olan Hristiyanlar, Harim üzerindeki muhasarayı kardıracaktı³⁸⁴⁰.

William'ın ifadesine göre devam edersek, Selâhaddîn bir araya getirdiği devasa orduyla Mısır'dan yola çıkarak Daron ve Gazze'yi geçmiş ve bir anda Askalan önlerinde görünmüştü. Bu gelişmeyi haber alan Kudüs kralı IV. Baudouin, derhal krallık arazisinde kalmış olan savaşıları topladı ve hızla Askalan üzerine gitti. Her ne kadar Trablus kontu yanına yüz kadar seçkin şövalyeyi almışsa da özellikle Tapınak şövalyelerinin büyük kısmı hala krallık topraklarındaydı ve Selâhaddîn'in saldırma olasılığına karşı Gazze'yi muhafaza etmekteydiler. Gece boyu Askalan önlerinde kalan Müslümanlar, ertesi gün Remle'ye doğru ilerlediler. Selâhaddîn'in Kudüs'e gitmekte olduğunu öngören şehir halkı büyük korkuya kapıldı; öyle ki, pek çoğu şehri terk etmeye hazırlanmaktaydı. Ancak tüm bunlar cereyan ederken Müslümanların ordusunun, ülkenin içerisinde dağınık vaziyette olduğu ve Selâhaddîn'in yanında artık çok fazla askeri bulunmadığı haberi geldi. Kudüs kralı her tarafa haber göndererek, eli silah tutabilen herkesi yardıma ve Selâhaddîn ile yapılacak savaşa çağırdı. Kral toplanan kuvvetle birlikte 25 Kasım günü, Montgisard denilen bir mevkide Selâhaddîn'in ordusuna saldırdı. Gün batana ve gece çökene kadar süren savaşta Haçlılar, kaçan Müslümanları on iki milden fazla bir mesafe takip ederek kılıçtan geçirdiler³⁸⁴¹.

William, Haçlı ordusunun bu parlak zaferini bekleneceği üzere uzun uzun anlatmaktadır ve William'ın yalnız savaşla ilgili değil, daha derin detaylarla ilgili bilgi sahibi olduğu da ifadelerinden anlaşılmaktadır³⁸⁴².

[473] Hadım Kumuştigin'in Öldürülmesi ve Frenklerin Anıyukyâ Yakınlarında Bulunan Hısnı Harim Üzerine Yaptıkları Sefere Dair:

Bu dönemde Haleb'de Nureddin'in sarayında Kumuştigin isminde tanınmış soylu bir hadım bulunuyordu. Nureddin ölünce tahta, küçük oğlu Melik Şalih

³⁸⁴⁰ William of Tyre, II, XXI, s. 426

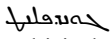
³⁸⁴¹ William of Tyre, II, XXI, ss. 426-434; Runciman, II, ss. 348-349

³⁸⁴² William, savaş öncesinde Selâhaddîn'in ordusu, ordunun düzeni hatta birliklerin ve Selâhaddîn'in kıyafetlerine kadar tasvir etmektedir. Ayrıca, her ne kadar doğruluğu teyide muhtaç da olsa, savaş sonunda Selâhaddîn'in bir deveye bindirilerek savaş alanından kaçırıldığı bilgisi de bir tek William'ın kayıtlarında yer alır. Runciman bu detayı vermese de Selâhaddîn'in bizzat kendi memlûklerinin çabaları sayesinde kurtulduğunu söylemektedir.

oturdu. Yaşı küçük olduğu için yetişmesi ve eğitimi süresince bilgili ve inançlı biri olan bu Kumuştigin onun naibi oldu. Kumuştigin idareyi eline aldıktan sonra yapmış olduğu uygulamalarda başarı gösterdi ve iyice ünlendi. Genç hükümdarın naibi olarak, onun idaresi altında bulunan bölgeleri başarıyla koruyup yöneterek genç Melik Şalih'e de iyi bir örnek teşkil etti. Türklere ve Frenklere karşı da becerisini ortaya koyarken otoritesini, idaresi altında bulunan tüm şehir, köy, kale ve hisarlar da hissettirdi. Bu kalelerden biri de Antakya yakınlarında bulunan Harim Kalesiydi. Burası, Nureddin'in sağ olduğu dönemden beri onların elindeydi. Bir zaman sonra Kumuştigin, hükümdarı olan genç Melik Şalih'i, kıskanmaya ve onu yanlış yönlendirmeye başladı. Ancak yaptığı fark edildi ve yakalanarak öldürüldü. Kumuştigin'in öldürülmesi üzerine Harim'de bulunan askerler Melik Şalih'e karşı isyan ettiler ve kaleyi teslim etmediler. Bununla birlikte Frenklere haber göndererek onlara sığınmak istediklerini ve kaleyi kendilerine teslim edeceklerini bildirdiler. Frenkler bu teklifi büyük bir sevinçle kabul ettiler ve onları koruyacaklarına dair Haç ve İncil üzerine yemin ettiler.

s.190

Bunlar yaşanırken Gundflant³⁸⁴³ isminde biri Hristiyanlara yardım etmek amacıyla deniz yoluyla bölgeye ulaşmıştı. Gundflant Frenkleri büyük bir birlik şeklinde bir araya topladı. Böylece Urişlem ve deniz kıyısındaki diğer şehirlerden askerler toplandı. Bu birliğe Trablus kontu, Antyukyâ prensi ve Kilikya hâkimi Ermeni Rupin de destek veriyordu. Beraberlerindeki çok sayıda piyadeyle birlikte sayıları 30 bini bulmuştu. Frenk şövalyeleri büyük bir coşkuyla harekete geçti ve şehri yani Harim Kalesi'ni kuşatma altına aldılar. Kaleyi Ekim ayı başından Mart sonuna kadar muhasara altında tuttular. Sadece kaleyi değil civarda bulunan köyleri ve tepelerde yaşayan halkları da el koymak ve yağmalamak suretiyle baskı altına almışlardı. Ayrıca bu baskıyı mallarını, gıda maddelerini ve çiftlik hayvanlarını ellerinden almak suretiyle Antyukyâ ve civarında yaşayan Hristiyanlara karşı da yaşıyorlardı. Bu nedenle Tanrı onlara kızdı ve yardım etmedi. Zira her şey O'nun elindedir ve O, zaferi kime isterse ona verir. İşte bu yüzden onlara değil, kalenin içindeki Türklere yardım etti. Sayıları az olmasına rağmen cesaretleri çoktu. Kaledekiler, ellerindeki taş fırlatan savaş makinelerini ve tüm savaş yöntemlerini kullanarak Frenklere karşı çetin bir saldırı başlattı. Frenklerin pek çoğu üzerlerine fırlatılan taşlar ve oklar nedeniyle; ayrıca surlardan dökülen kızgın nefis yağı yüzünden helak oldu. Bir süre sonra her iki taraf da savaştan bıkmış ve pes edecek vaziyete gelmişti. Bahsettiğim hem içeridekiler hem de dışarıdakiler. Kale içindeki Türkler iyice halsiz kalmıştı ve artık kendilerini korumaya güçleri

³⁸⁴³ Bu ifade muhtemelen Flanders Kontu ifadesinin bozuk bir biçimidir. Zira burada bahsi geçen kişi Flanders kontu Philippe'dir.

bulunmuyordu. Öyle ki her şekilde teslim olmaya hazırdılar. Ancak yine de kendi aralarında düşündüler ve Frenklere değil de Müslümanlara teslim olmanın kendileri için daha avantajlı olacağına karar verdiler. Bu nedenle Haleb'e, Nureddin oğlu Melik Şalih'e haber göndererek eğer kendilerini Frenklerden kurtarırsa kaleyi ona teslim edeceklerini bildirdiler.

s.191

Haberi alan genç hükümdar gizlice Frenklerin her bir liderine ayrı ayrı bir elçi gönderdi ve bu şekilde onları birbirinden ayırmayı başardı. Özellikle Antıyukyā prensine 50 bin dinar ödedi ve onun civar köyleri boşaltmasını sağladı. Antıyukyā hükümdarı ve ordusu ayrılınca güçlerini kaybeden geri kalanlar da büyük bir hayal kırıklığı ve orada bulunanların alayları ve aşağılamaları ile oradan ayrılmak zorunda kaldılar.

Önceki bölümlerde Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümü ardından yaşanan gelişmeleri değerlendirirken, Nureddin'in oğlu el-Melikü's-Sâlih'in, Sâdeddin Gümüştekin'in niyabetine teslim edildiğine değinmiştik. Gümüştekin uzun süre Melikü's-Sâlih'e naiplik yaptıktan sonra, ikilinin arasındaki ilişkiler bozuldu. 1234 *Kroniği*'nin nedenini, Gümüştekin'in Melikü's-Sâlih'i kıskanması olarak gösterdiği süreç için İbnü'l Esir ve muhtemelen ondan alıntı yapan Makdisî farklı bir hikâye anlatmaktadır. Adı geçen tarihçilere göre Haleb'in önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Sâlih bin el-Acemî isimli biri ile Gümüştekin'in arasında bir rekabet vardı. Bir süre sonra Ebû Sâlih, Bâtınîler tarafından öldürüldü ve Haleb halkı bunun için Gümüştekin'i sorumlu tuttu ve Melikü's-Sâlih'e, Gümüştekin'i cezalandırması yönünde baskı yapmaya başladı. Kaynaklar Gümüştekin'in, Melikü's-Sâlih üzerinde tam bir otorite kurduğunu ve onu istediği gibi yönlendirdiğini eklemektedir³⁸⁴⁴.

Antakya sınırı yakınlarında bulunan Harim Kalesi bir süre önce Melikü's-Sâlih tarafından Gümüştekin'e iktâ olarak verilmişti. Yukarıda bahsedilen sürecin ardından Melikü's-Sâlih Gümüştekin'i tutuklatmış ve kaleyi kendisine teslim etmesini istemişti. Haber ulaştığı zaman Harimdekiler, kaleyi teslim etmeyi reddettiler. Bunun üzerine Melikü's-Sâlih, Gümüştekin'i kalenin teslim edilmesini sağlamak için, tutuklu vaziyette Harim'e gönderdi. Kalenin önünde Gümüştekin'e işkence yapılmasına rağmen Harimdekiler yine de kaleyi teslim etmediler ve Gümüştekin, bu işkenceler sırasında öldü³⁸⁴⁵.

³⁸⁴⁴ İbnü'l Esir, XI, ss. 356-357; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 189-190

³⁸⁴⁵ İbnü'l Esir, XI, s. 357; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 190. İbn Kesir Melih Sâlih'in Gümüştekin'i ayaklarından baş aşağı astırdığını, burnunun altından duman tütürdüğünü söyleyerek, İbnü'l Esir'in söylediği işkencenin şeklini tanımlamaktadır (İbn Kesir, XII, s. 523). İbn Şeddâd ve Runciman ise Melik Sâlih'in Gümüştekin'i idam ettirdiğini söyler (İbn Şeddâd, s. 76; Runciman, II, s. 348).

Ancak Gümüştekin'in ölümü Harim Kalesi'nin teslim edilmesi için yeterli olmadı ve kaledekiler Melikü's-Sâlih'e karşı isyan ettiler. İbnü'l Esir ve İbn Şeddâd, Haçlıların bu durumu öğrenince Harim üzerine yürüdüklerini söyler ancak metinde de görüleceği üzere *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo Harimdekilerin, Melikü's-Sâlih'e karşı Haçlılardan yardım istediklerini belirtirler³⁸⁴⁶. Surlu William ise Flanders kontu Philippe'in Trablus'a gelmesinin ardından, Trablus kontu III. Raymond ile birlikte bir sefere çıkmayı kararlaştırdıklarını söyler. Öncelikli hedef olarak Humus ve Hama belirlenir ve bu şehirler üzerine sefer düzenlenir. William'ın ifadesine göre bu iki şehrin yakınında bir süre duran Haçlı ordusu, Müslümanlara birtakım kayıplar veririr ancak William bu süreçte herhangi bir savaştan bahsetmemektedir. Daha sonra bu Haçlı ordusuna Antakya prensi III. Bohemond da dâhil olur ve aralarında yaptıkları toplantıların ardından Haçlı liderleri, Harim üzerine gitmeye karar verirler³⁸⁴⁷. William bu kararın alınmasına herhangi bir gerekçe göstermemekte, yalnızca bunun nihai karar olduğunu söylemekle yetinmektedir.

Netice itibarıyla Haçlı orduları Harim önüne gelerek şehri muhasara altına aldı ve yine William'ın söylediğine göre, uzun sürecek bir kuşatma için hazırlık yaptılar³⁸⁴⁸. Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere William, Haçlıların Harim'i kuşattığı haberini alan Selâhaddîn Eyyûbî'nin, Mısır'dan hareket ederek Kudüs krallığının topraklarına girdiğini söylemekte ve Selâhaddîn'in Remle'deki yenilgisinin kayıtlarını vermektedir. William, bu kayıtların ardından tekrar Harim'e döner ve bu süreçte Harim'i kuşatmakta olan Haçlıların hiçbir sonuç elde edemeden çekildiklerini ve Haçlı liderlerinin kendi bölgelerine gitmek için ayrıldıklarını söyler. Ancak *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo gibi yerel Hristiyan kaynaklar, Haçlıların çekilmesinde en önemli payı Haleb hükümdarı el-Melikü's-Sâlih'e vermektedirler. Bu noktada her iki yazar da Melikü's-Sâlih'in Antakya prensi III. Bohemond'a para ödeyerek geri çekilmesini sağladıklarını söylerken, *1234 Kroniği* bu paranın miktarını 50 bin, Mihael Rabo ise 20 bin dinar olarak vermektedir³⁸⁴⁹.

³⁸⁴⁶ Michael, s. 715

³⁸⁴⁷ William of Tyre, II, XXI, s. 425

³⁸⁴⁸ William of Tyre, II, XXI, s. 426. William Haçlıların, bir zamanlar ünlü bir şehir olan ancak artık eski önemini yitirmiş olan, Antakya'dan yaklaşık 20 km uzaklıktaki Harim'i, tüm savaş aletleriyle birlikte çepçevre kuşattıklarını ve kışın yaklaşması nedeniyle sazlardan kendilerine kulübeler yaptıklarını ve istihkâmlarını, sert rüzgârlara ve yağmurlara dayanacak şekilde güçlendirdiklerini söylemektedir.

³⁸⁴⁹ Michael, s. 716

İslâm kaynakları da tıpkı Süryani yazarlar gibi Haçlıların geri çekilmesini Melikü's-Sâlih'in müdahalesine bağlamaktadırlar ancak verilen bilgiler biraz daha karmaşıktır. İbnü'l Esir Melikü's-Sâlih'in Haçlılara haber göndererek, Selâhaddîn'in bölgeye gelmekte olduğunu, kaledekilerin muhtemelen Harim'i ona teslim edeceklerini bildirdiğini, bunun üzerine Haçlıların kuşatmayı kaldırarak geri çekildiklerini söyler³⁸⁵⁰. İbn Şeddâd, H.573 yılının Ramazan ayının son on günü içerisinde (M.12-22 Mart 1178) isyancıların, Harim Kalesi'ni Melikü's-Sâlih'e teslim ettiklerini, bunun üzerine hiçbir şey elde edemeyen Haçlıların geri çekildiklerini söylemektedir³⁸⁵¹. İbnü'l Esir ve İbn Şeddâd'ın rivayetlerine de çalışmasında yer veren Makdisî, Süryani yazarların belirtmiş olduğu gibi, Melikü's-Sâlih'in Haçlılara belirli bir ödeme yaptığını söylemektedir³⁸⁵². İbn Kesir Melikü's-Sâlih'in, Harim'den ayrılmaları için Haçlılara, istedikleri parayı verdiğini ve esirleri serbest bıraktığını söylemektedir. Ancak İbn Kesir, Süryani yazarların söylediği Melik'in parayı kime verdiği bilgisini vermemekle birlikte iki taraf arasında hem belirli bir ödeme yapılması hem de esirlerin serbest bırakılması gibi şartları içeren bir antlaşma yapıldığı izlenimini vermektedir.

[474] Şalaḥeddin'in Suriye'ye Gtmek İçin Meşreyn'den Hareket Etmesi; Musul Hâkimi Seyfeddin'in Ölümü ve Kardeşinin Hükümdarlığı; Bu Dönemde Yaşanan Diğer Hadiseler Hakkında:

(AG) 1490³⁸⁵³ yılında Şalaḥeddin Darmsuq'a geldi. Oradan da valisi kendisine karşı isyan halinde olan Ba'albek'e giderek kamp kurdu.

Aynı dönemde Musul hâkimi Seyfeddin öldü ve yerine, Asur, Musul ve Nişibin'e kadar olan bölgenin hükümdarı sıfatıyla, kardeşi İzzeddin geçti. Onun yönetimi altında tüm doğu bölgelerinin idaresinin sorumluluğu Mücahidüddin Kaymaz³⁸⁵⁴ isminde bir hadıma aitti. Şayger³⁸⁵⁵ sınırlarına, Musul hükümdarının kardeşi İmadeddin hâkimdi. El-Cezire bölgesini Seyfeddin'in genç oğlu Sencerşah idare etmekteydi. Erbil, Şehrizer ve civarı, yukarıda bahsettiğimiz Zeyneddin Ali Kutşag'ın oğlunun idaresindeydi. Urhoy'un hâkimiyeti ise yukarıda da söylemiş olduğumuz gibi Nureddin zamanından beri Türk emir Fahreddin Mes'ud bin (Zafrani?)'nin elindeydi. Fahreddin yine Nureddin

³⁸⁵⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 357

³⁸⁵¹ İbn Şeddâd, s. 77

³⁸⁵² Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 190-191

³⁸⁵³ AG.1490/M.1179 yılı Mihael Rabo ve Bar Hebraeus tarafından da verilmektedir. İslâm kaynakları da hadisenin tarihini H.574/M. 19 Haziran 1178-8 Haziran 1179 kayıtlarında verirler.

³⁸⁵⁴ عيسى بن منصور Ebû Mansur Mücahidüddin el-Hâdim Kaymaz er-Rûmî (ö: 595/1199). II. Seyfeddin Gazi'nin saltanat naibi.

³⁸⁵⁵ Sincar.

*zamanından beri Hama, Hımş, Barin'in ve civar yerlerin idaresini yürütüyordu.
Nureddin öldüğü ve oğlunun naibi olarak Kumuştığın yönetimi aldığı zaman
Fahreddin kaçarak önce Urhoy'a gelmiş, oradan da doğuya Musul'a gitmişti.
Burada Urhoy'un idaresini Seyfeddin'den almıştı.*

Selâhaddîn Eyyûbî Şam'ı aldığında şehrin idarecisi konumunda Şemseddin Muhammed bin Abdülmelik el-Mukaddem bulunuyordu. Selâhaddîn, Şam'ı kendisine devretmesi karşılığında İbn Mukaddem'e Baalbek şehrini vermişti. Şam'da ise ağabeyi Şemsüddeve Turan Şah, Selâhaddîn'in naibi olarak kalmıştı. Ancak bir süre sonra Selâhaddîn Şam'a geldiğinde Turan Şah'ı eğlenceye dalmış şekilde buldu ve onu azletti. Turan Şah bu azil karşısında kardeşinden, İbn Mukaddem idaresi altındaki Baalbek'i istedi³⁸⁵⁶. Selâhaddîn, olumlu bulduğu bu talep karşısında İbn Mukaddem'e şehri Turan Şah'a teslim etmesini söyledi ancak İbn Mukaddem bu isteği geri çevirerek şehrin kapılarını kapattı. Bu tavır karşısında Selâhaddîn, ordusuyla Baalbek üzerine giderek, şehrin önünde kamp kurdu. Şehri muhasara eden Selâhaddîn, daha sonra muhasarayı sürdürmesi için bir askeri birliği burada bırakarak ayrıldı. Muhasaranın uzaması nedeniyle üzerindeki baskı artan İbn Mukaddem, bir süre sonra Selâhaddîn'e haber göndererek, Baalbek karşılığında kendisine başka bir yer verilmesi durumunda şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu isteği olumlu karşılayan Selâhaddîn İbn Mukaddem'e, kaynakların ismini vermediği bir başka yer verdi ve Turan Şah, Baalbek'e giderek şehri teslim aldı³⁸⁵⁷. Ne var ki kaynaklar Turan Şah'ın Baalbek'de uzun süre kalmadığını ve bir süre sonra kardeşinden İskenderiye'nin valiliğini istediğini, buraya gittikten kısa bir süre sonra ise öldüğünü kaydederler³⁸⁵⁸.

1234 Kroniği II. Seyfeddin Gazi'nin ölümünü, yukarıda değerlendirmiş olduğumuz İbn Mukaddem'in isyanı ve Baalbek'in Turan Şah'a devredilmesi ile aynı dönem olarak gösterir. Fakat İslâm kaynaklarına baktığımızda iki hadisenin arasında

³⁸⁵⁶ Ramazan Şeşen, “*Selâhaddîn-i Eyyûbî*”. İbnü'l Esir, Baalbek'de doğup büyüdüğünü ve burada eğitim gördüğünü söylediği Turan Şah'ın Baalbek'i çok sevdiğini ve bu şehri, diğer şehirlere tercih ettiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 361).

³⁸⁵⁷ İbnü'l Esir, XI, s. 361; İbn Kesir, XII, s. 526. İbn Kesir Selâhaddîn'in bu sırada Humus'ta bulunduğunu, Baalbek'i vermek istemeyen İbn Mukaddem'in Humus'a, Selâhaddîn'in yanına gitmediğini, bunun üzerine Selâhaddîn'in bizzat Baalbek'e geldiğini söylemektedir. İbn Kesir ayrıca Selâhaddîn'in İbn Mukaddem'e Baalbek'e karşılık daha fazla yer verdiğini söyler ancak o da isim vermez. Mihael Rabo da konu hakkında bilgi verir. Onun kayıtlarında İbn Mukaddem ile Haçlılar arasındaki ilişki de yer almaktadır. Buna göre İbn Mukaddem, Heliopolis ya da Güneş'in Şehri de denilen Baalbek'te bulunduğu dönem boyunca Haçlılara çeşitli hediyeler göndererek onlara boyun eğdiğini bildirirdi. Ne var ki Selâhaddîn, bahsi geçen mevzu nedeniyle şehrin önüne geldiğinde, Haçlılardan İbn Mukaddem'e hiçbir yardım gelmedi. Tüm ümitlerini kaybeden İbn Mukaddem, Selâhaddîn'den aldığı taahhütler karşılığında şehri ona teslim etti (Michael, s. 717).

³⁸⁵⁸ Ramazan Şeşen, “*Selâhaddîn-i Eyyûbî*”; İbn Şeddâd, s. 77; İbnü'l Esir, XI, s. 368; İbn Kesir, XII, s. 535

bir zaman farkı olduğu görülmektedir. İslâm kaynakları Baalbek meselesini H.574/M.1178-1179 yılı hadiselerinde verirken, Seyfeddin Gazi'nin H.576/M.1180-1181 yılı kayıtlarında vermektedirler³⁸⁵⁹. Ancak verdiği yanlış tarihe rağmen 1234 *Kroniği*, Musul hâkimi Seyfeddin Gazi'nin ölümünü kaydeden elimizdeki tek gayrimüslim kaynağıdır.

Bir dönem Suriye'de Selâhaddin'in en güçlü rakibi konumunda olan Seyfeddin Gazi bin Kutbeddin Mevdûd bin İmadeddin Zengi, Hicrî 576 yılının Safer ayının üçüncü günü (29 Haziran 1180), yakalandığı menenjit hastalığı nedeniyle, 30 yaşındayken öldü³⁸⁶⁰. Konu hakkında bilgi veren İslâm kaynaklarına göre Seyfeddin ölümüne yakın, yerine oğlu Muizüddin Sencerşah'ı geçirmek istemiş ancak emîrler ve Mücahidüddin Kaymaz'ın, Muizüddin'in yaşının küçük olması nedeniyle bu işi daha liyakatli birine vermesi gerektiği tavsiyesi neticesinde, tahtını kardeşi İzzeddin Mesud'a bıraktı. Emîrler ayrıca Seyfeddin'e, İzzeddin'den habersiz hiçbir iş yapmamaları kaydıyla, ülkenin bir kısmının idaresini iki oğluna devretmesini ve Mücahidüddin Kaymaz'ın da oğullarının naibi olmasını teklif ettiler. Seyfeddin bunları kabul etti ve iki oğlundan biri olan Muizüddin Sencerşah'a Ceziret ibn Ömer ve civarını, diğer oğlu Nasirüddin Kesek'e de Akr el-Humeydiye Kalesi'ni bıraktı³⁸⁶¹.

Bu noktadan itibaren 1234 *Kroniği* Musul'a bağlı olan bölgelerin hâkimlerini vermektedir ancak bu bilgiler, elimizdeki İslâm kaynaklarında verilmediği için mukayese yapabilmeye olanağımız bulunmamaktadır.

s.192

[475] Urhoylular'ın Yöneticilere Karşı İthamları Hakkında:

Bahsi geçen Fahreddin'in Urfa'da bulunduğu sırada birtakım hadiseler cereyan etti. Akılsız ve cahil bir grup insan, toplanan vergilerin harcandığını iddia ederek, şehrin idaresini ele geçirmek niyetiyle harekete geçti. Ancak bunu başaramayınca, Frenkler'in idaresi döneminde alışmış oldukları gibi, fakirlerin ve dul kadınların evlerini yağmaladılar. Bu amaçla şehrin hâkimlerine karşı toplanarak kargaşa çıkarmaya başladılar. Kilisede toplanarak tüm gün boyunca orada beklediler. Bir yandan da cemaate ve hakla seslenerek, bunları tüm şehir ve yoksullar için yaptıklarını dile getiriyorlardı. Diğer yandan da İncil ve Haç'ı kilisenin ortasına koymuşlar, her gelenden yemin alıyorlardı. Tüm bu kötülük ve fitnenin başındaki kişi Mlih oğlu Bar Şawmā isminde yaşlı biri ile (ܠܡܝܚ ܒܪ ܫܐܘܡܐ)

³⁸⁵⁹ İbnü'l Esir, XI, s. 369; İbn Kesir, XII, s. 535; İbn Şeddâd, s. 77

³⁸⁶⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 369; İbn Kesir, XII, s. 535

³⁸⁶¹ İbnü'l Esir, XI, s. 369

idi. Onlarla birlikte olan bir başka provakatör de Sbabrekli Basil isminde genç bir hadımdı ve şehrin meydanlarında toplanan Ermenileri tahrik etti. Sonra içlerinden bazılarını Musul'a gönderdiler. Emir tarafından, taleplerini dinlemek için yanların biri geldi. Ancak onlar bu geleni görünce yine şehirde bağırıp çağırmaya başladılar. Tek ses halinde birleşerek, bir zamanlar ataları Bar Hatem'in yaptığı gibi, şehrin hâkiminin bulunduğu yere gittiler. Öyle de oldu ve bundan ne bir fayda sağladılar ne de zarar gördüler. Fahreddin, hediye ve rüşvetlerle yanına gelenlerin gözlerini kör etti; onlar bu hediyelerle oyalanırken, yanlarından ayrıldı. Daha sonra Musul'a gitmek istedi ve Musul'dan kendisine gönderilen kişi de onunla gitmek için yola çıktı.

s.193

Urhoylular da onunla birlikte Musul'a gitmek için hazırlık yaptılar ve ikinci defa Musul'a gittiler. Bahsi geçen şehrin yönetici ise onlarla gitmemişti ancak yerine çeşitli hediyeler gönderdi. Urhoylular harap içimde geldikleinde Fahreddin de hazırlığını yaparak Musul'a gitti ve Urhoylular da üçüncü defa oraya gittiler. Ancak kendisine hediye ve rüşvet verdikleri şehrin hâkimi tarafından şehirde kargaşa çıkardıkları gerekçesiyle yakalandılar ve oğulları ve kadınlarıyla birlikte şehirden çıkarıldılar. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Bar Şawmā, (بركشاه) ve ihtiyar İbrahim de onlarla birlikteydi. Bunlar hep birlikte Şamişat'a gittiler. Ancak orada da birtakım hadiseler yaşandı. Şehre çok kayıp vererek ve sayıları azalmış olarak girdiler ancak şehirde yaşayanları da şehrin hâkimine düşman ettiler ve böylece isimlerini kötüye çıkardılar.

Bu dönemde Harran hâkimi olan, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Zeyneddin Ali'nin oğlu Muzafferüddin isminde bir genç vardı. Musul hâkimine bağlıydı ve ondan Urhoy şehrini pek çok defa istemiş, karşılığında da çeşitli hediyeler vermişti. Ancak Musul hâkimi onun bu isteğini yerine getirmemiş, bu nedenle Muzafferüddin'in kalbinde doğunun hâkimlerine karşı öfke birikmişti. Nihayetinde Muzaferüddin, Şalaheddin'e gizlice mektup yazmış ve elçiler gönderdi. Bunun sonunda Şalaheddin onu, Fırat ötesinin meliki yaptı.

Yazarın bu bölümle ilgili vermiş olduğu ve yine spesifik olarak niteleyebileceğimiz bilgiler teyide muhtaçtır. Doğru olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşündüğümüz bu bilgiler ne herhangi bir İslâm tarihçisi ne de hadiselerin önemli bölümünün merkezinde olduğunu gördüğümüz Ermenilere ait kayıtların içerisinde yer almamaktadır. Yazar, Ortaçağ dünyasında sıklıkla karşılaştığımız bu türden yerel isyan hareketlerinin bir örneği olan bu hadiseye, bir ihtimal şahit olmuş ya da daha yüksek bir olasılıkla bilgileri yine birinci ağızdan elde etmiş ve önemli olduğunu düşündüğü için eserinde yer vermiş olmalıdır. Ancak hem genel siyasi duruma bir etkisi olmamasından, dahası bu bilgileri karşılaştırabileceğimiz ikinci bir

veri bulunmamasından dolayı bizler de konuyu olduğu gibi bırakmak ve değerlendirme dışında tutmak durumundayız.

[476] Nureddin'in Oğlu Melikü's-Sâlih'in Ölümü ve Haleb'de İzzeddin'in Hükümdarlığı Hakkında:

(AG) 1493 yılında Nureddin'in oğlu Melikü's-Sâlih, Haleb'de öldü. Yerine ise amcasının oğlu, kardeşi Seyfeddin'in ölümünden sonra Musul'un idaresini devralan İzzeddin'in geçmesini emretti. İzzeddin, bahsetmiş olduğumuz gibi o sıralarda Urhoylulara karşı çeşitli ithamlarda bulunmuştu. Hızla harekete geçti ve Haleb'e giderek yönetimi devraldı.

s.194

Şayger'de daha önce de bahsettiğimiz gibi, kardeşi İmadeddin hüküm sürmekte ve sürekli olarak birbirlerine saldırmakta ve savaşmaktaydılar. İzzeddin, kendisi Haleb'de fakat kalbi Musul'daydı. Ayrıca kardeşinin kendisine sürekli tehdit oluşturmasından dolayı da endişe etmekteydi. Bu nedenle bir plan yaptı ve kardeşine elçiler göndererek onunla bir barış sağladı. Buna göre Şayger ile Haleb'i değiştireceklerdi ve öyle de yaptılar. İzzeddin Haleb'den çıktı ve amcası Nureddin zamanından beri orada bulunan hazinenin de hepsini aldı. İmadeddin de Haleb'e gelerek buranın idaresini eline aldı. İzzeddin de Şayger'i aldı ve burayı bir diğer kardeşi Şahabeddin'e verdi.

Nureddin Mahmud Zengi'nin oğlu, henüz küçük yaşta olmasına rağmen pek çok badireler geçirmiş olan el-Melikü's-Sâlih, İbn Kesir'in verdiği tam tarihe göre, 25 Receb 577/4 Aralık 1181 tarihinde Haleb'de öldü³⁸⁶². Kaynaklar Melikü's-Sâlih'in, ölümünün hemen öncesinde emîrlerini çağırarak Haleb şehrini, amcasının oğlu İzzeddin Mesud'a vermelerini vasiyet etti. Emîrlerin bazıları ona babasının, amcasının oğlu ve aynı zamanda kız kardeşinin eşi olan Sincar hâkimi İmadeddin'i çok sevdiğini, onun elinde Sincar'dan başka yer olmadığını ve bu nedenle Haleb'i ona teslim etmesinin daha iyi olacağını söylediler. Ancak Melikü's-Sâlih, onun Haleb'i koruyacak kadar güçlü olmadığını, diğer amcaoğlu İzzeddin Mesud'un ise geniş bir ülkeye hükmettiği için çok daha güçlü olduğunu, Selâhaddîn'in Haleb dışında tüm Suriye'yi eline geçirdiğini ve Haleb'i ancak İzzeddin'in koruyabileceğini söyledi.

³⁸⁶² İbn Kesir, XII, s. 540; İbnü'l Esir, XI, s. 377; İbn Şeddâd, s. 79; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 213. İbnü'l Esir yalnızca Receb 576/M.1180-1181 tarihini vermektedir. İbn Kesir Melik Sâlih'in ya emîr Âlemüddin Süleyman tarafından, salkımına zehir sürülen bir üzümü yediği için ya da Yakut el-Esedî'nin kendisine vermiş olduğu zehirli bir kadeh şarabı içtiği için zehirlendiğini ve bu nedenle öldüğünü ifade eder. İbn Şeddâd onun şiddetli bir sancı sonrasında öldüğünü söylemektedir. İbn Şeddâd'ın bu ifadesi, İbn Kesir'in Melik Sâlih'in zehirlendiği iddiasına uygun olmakla birlikte, her iki tarihçinin de vermiş olduğu, ölüm döşeginde geçtiği söylenen anekdot ile tezat durmaktadır. Bar Hebraeus Melik Sâlih'in ölüm nedenini, İbn Kesir'in öne sürdüğü iddialardan biri olan zehirli üzümü yemesi, bir başka rivayete göre ise belkemiği hastalığı olarak verir (Bar Hebraeus, II, s. 427).

Melikü's-Sâlih'in ölümünün ardından Haleb ileri gelenleri İzzeddin Mesud'a haber gönderdiler ve gelişmeleri bildirerek, şehri teslim alması için onu Haleb'e çağırdılar³⁸⁶³. İzzeddin kısa sürede Haleb'e gelerek şehri teslim aldı. Fakat bir süre sonra kardeşi, Sincar hâkimi İmadeddin'in elçileri, Haleb ile Sincar'ı takas etme teklifiyle İzzeddin'in huzuruna geldiler. İzzeddin kardeşinin kendisine yaptığı teklifi reddettiysede kardeşinden bu defa, eğer bu takası kabul etmezse Sincar'ı Selâhaddîn'e verme tehdidi geldi³⁸⁶⁴. Bunun üzerine, başta Mücahidüddin Kaymaz olmak üzere Haleb'li bazı emîrlar bu teklifi kabul etmesi yönünde telkinde bulundu ve İzzeddin teklifi kabul etmek durumunda kaldı. İzzeddin Mesud, Haleb'i kardeşi İmadeddin'e vererek Sincar'ı aldı³⁸⁶⁵.

[477] Şalaḥeddin'in doğuya doğru harekete geçmesi:

Bu sıralarda daha önce bahsetmiş olduğumuz Harran hâkimi Muzafferüddin, kalktı ve Hama'da bulunan Şalaḥeddin'in yanına gitti ve doğuya bir sefer yapması konusunda ona baskı yaptı. Şalaḥeddin ise İzzeddin'in Haleb'den çıktığını ve orayı kardeşine verdiğini görünce bu bölgelerdeki zayıf yönetimleri ele geçirmeyi düşündü. Hama'dan hareket ederek Haleb önlerine geldi ve karargâhını kurdu. Bir süre burayı muhasara altında tuttuktan sonra ayrıldı ve karşıya geçmek için Fırat kıyılarına yöneldi. Fırat'ı geçmeden önce Mabug'u kuşattı ve savaş yoluyla eline geçirdi. Mabug bu dönemde, daha önce Urhoy'un idarecisi olan Kutbeddin bin Hasan'ın hâkimiyeti altındaydı. Şalaḥeddin orada bulunan ve Urhoy'dan haklı haksız toplanmış hazineyi ve her şeyi aldı. Ardından oradan ayrıldı ve Fırat'ı geçerek Harran'ın karşısına kampını kurdu. Burada birkaç gün dinlendikten sonra ordusunu Urhoy'u kuşatmaya gönderdi.

³⁸⁶³ Bar Hebraeus Melik Sâlih'in ölümünün ardından, şehirlilerin İzzeddin Mesud'un Haleb'e hâkim olmasını istemesi, şehir dışında yaşayan Türkmenlerin ise İmadeddin'i istemesi nedeniyle Haleb şehrinde ihtilaf çıktığını söyler. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre şehir dışındaki Türkmenler İmadeddin'e haber göndererek onu çağırmış, şehir içindekiler ise, İmadeddin'in gelmesi halinde onu yakalayarak zincire vuracaklarını söylemişlerdir. İmadeddin'in gelmemesi üzerine İzzeddin Mesud Haleb'e gelerek şehrin hâkimi oldu. Bar Hebraeus İzzeddin'in, Melik Sâlih'in annesi ile evlendiğini söylemektedir ancak bu yanlıştır. Zira Melik Sâlih'in annesi İsmet Hatun'un, Selâhaddîn Eyyûbî ile evlendiği bilinmektedir (Bkz, Hilal Görgün, "İsmet Hatun"). Bundan başka Bar Hebraeus İzzeddin Mesud'un, Antakya hükümdarı III. Bohemond ile iki yıllık bir barış antlaşması yaptığını söylemektedir ki bu bilgiyi veren tek kaynak Bar Hebraeus kroniğidir (Bar Hebraeus, II, s. 427).

³⁸⁶⁴ Bar Hebraeus İmadeddin'in ailesi ve tüm mal varlığını alarak Circesium'a (Busayra) gittiğini ve Selâhaddîn'e iltica etmeye niyetli olduğunu söyler. Bunun yanında Bar Hebraeus İmadeddin'in İzzeddin'den Haleb, Musul ya da tüm Beyt Nahreyn'i istediğini, İzzeddin'in, oğlu Nureddin'in kalede kalması şartıyla ona Haleb'i teklif ettiğini ancak İmadeddin'in bunu da kabul etmemesi karşısında yeni tekliflerde bulunduğu ve nihayet Haleb'e karşı Sincar'ı almak üzere anlaştıklarını söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 428).

³⁸⁶⁵ İbnü'l Esir, XI, s. 378; İbn Kesir, XII, ss. 540-541; İbn Şeddâ, ss. 79-80; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 214; Bar Hebraeus, II, s. 427; Michael, s. 724. İbn Kesir İzzeddin Mesud'un Haleb'e karşı yalnızca Sincar değil, Habur, Rakka, Nusaybin, Suruç ve bazı başka yerleri de aldığını ifade eder.

İbnü'l Esir Selâhaddîn Eyyûbî'nin, İzzeddin Mesud'un Haleb'i aldığını duyunca, buradan kolaylıkla Şam'a ve diğer şehirlere gelerek ele geçirebileceği düşüncesiyle tedirgin olduğunu, bir süre sonra ise İzzeddin ile kardeşi İmadeddin arasında yapılan ve yukarıda değindiğimiz anlaşmaya binaen, Haleb'in İmadeddin'e geçtiğini haber alınca hemen yola çıkarak Suriye'ye yürüdüğünü söylemektedir³⁸⁶⁶. Aynı şekilde İbn Kesir de Selâhaddîn Eyyûbî'nin bu gelişmeler üzerine harekete geçtiğini ifade ederken bunun Selâhaddîn'in Mısır'ı son görüşü olduğunu da eklemektedir³⁸⁶⁷. İbn Şeddâd ise Selâhaddîn'in hâlihazırda Melikü's-Sâlih'in ölüm haberi üzerine, Suriye'yi Haçlılardan korumak için harekete geçtiğini söylemekte ve ilk etapta Haleb ile ilgili meseleye değinmemektedir³⁸⁶⁸.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin faaliyetleri, gelen haber üzerine doğruca Haleb'e gitmediğini gösterir. Mısır'dan çıktıktan sonra Şam'a giden ve bir süre Haçlılarla çeşitli mücadeleler yapan Selâhaddîn, Suriye ve Filistin'de yaklaşık beş ay kadar zaman geçirdikten sonra el-Cezîre bölgesine gitti³⁸⁶⁹.

Selâhaddîn'in el-Cezîre'ye gidişi kaynaklar tarafından küçük bazı detaylar haricinde, aşağı yukarı aynı bilgileri paylaşarak verilmektedir. İbnü'l Esir Harran emîri Muzafferüddin Gökbörü'nün, o sıralarda Beyrut'u muhasara etmekte olan Selâhaddîn'e, kendisine bağlı olduğunu ve eğer Fırat'ı geçip el-Cezîre'ye gelirse, ona yardımcı olacağını ifade eden bir mesaj gönderdiğini söyler. İbnü'l Esir Muzafferüddin'in bu şekilde, Selâhaddîn'in el-Cezîre'yi ele geçirme arzusunu kamçıladığını ifade etmektedir. İbnü'l Esir'e göre Selâhaddîn, gelen mesaj üzerine Beyrut'tan ayrıldı ve el-Cezîre'ye doğru harekete geçti³⁸⁷⁰. İbn Kesir, Selâhaddîn'in Beyrut muhasarasını karıştırmadan, onun Haçlılarla yaptığı mücadelelerden galip ayrıldıktan sonra, Haleb üzerine gittiğini söylemektedir. İbn Kesir bunun nedenini, Musul ve Haleblilerin, Haçlılarla iş birliği yaparak onları Selâhaddîn'e ait bölgelere saldırtmaları olarak açıklamaktadır³⁸⁷¹. İbn Şeddâd ise Selâhaddîn'in Beyrut'tan Şam'a döndüğünde Musul idarecilerinin Haçlılarla iletişime geçerek onları,

³⁸⁶⁶ İbnü'l Esir, XI, s. 378

³⁸⁶⁷ İbn Kesir, XII, s. 541. Makdisî de Selâhaddîn'in Melik Sâlih'in ölüm haberini alınca Suriye ile ilgili planlarını yeniden yürürlüğe koyduğunu belirtir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 214).

³⁸⁶⁸ İbn Şeddâd, s. 81

³⁸⁶⁹ Kaynaklar bu beş aylık dönemde Selâhaddîn ve yeğeni Ferruh Şah'ın Haçlılarla yapmış oldukları mücadeleler ve bu arada Selâhaddîn'in Beyrut'u muhasarası ile ilgili bilgiler vermektedir (İbnü'l Esir, XI, ss. 380-383; İbn Şeddâd, ss. 81-82; İbn Kesir, XII, ss. 542-543; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 214-215)

³⁸⁷⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 383. Ramazan Şeşen Selâhaddîn'in Haçlıların harekete geçmesi üzerine Beyrut muhasarasını kaldırarak geri çekildiğini ifade eder (Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 105).

³⁸⁷¹ İbn Kesir, XII, s. 543

Selâhaddîn'e saldırmaya kışkırttıklarını öğrendiğini ifade eder. İbn Şeddâd, Selâhaddîn'in Beyrut muhasarasını kaldırma sebebini, Haçlıların ona karşı toplanarak onu geri çekilmeye zorlaması şeklinde açıklamaktadır³⁸⁷².

Bar Hebraeus Selâhaddîn'in el-Cezîre'ye gitme sebebini, beraberindekilerden birinin tavsiyesine bağlamaktadır. Buna göre Haleb'e karşı gitmek için Mısır'dan çıkan Selâhaddîn'e, yanındakilerden biri, önce Fırat'ı geçerek Beyt Nahreyn ve Asur şehirlerini almasını, bunu gerçekleştirirse Haleb'i almasının çok daha kolay olacağını söylemiş, bu tavsiyeyi uygun bulan Selâhaddîn, yönünü el-Cezîre'ye çevirmiştir³⁸⁷³. Bar Hebraeus'un bu ifadesinden, Selâhaddîn'in Haleb'e gitmeden yönünü el-Cezîre'ye çevirdiği sonucu çıkmaktadır ancak İslâm kaynakları onun Haleb'e gittiğini, şehrin önünde üç gün kadar kaldıktan sonra buradan ayrılarak, el-Cezîre yönünde ilerlediğini söyler³⁸⁷⁴. Mihael Rabo, İbnü'l Esir'in verdiği yakın bir gerekçe vermektedir. Mihael Rabo, AG.1492/M.1181 tarihinde, ismini vermediği Harran ve Urfa hâkiminin Musul hükümdarına isyan ederek Selâhaddîn'e katıldığını ve Selâhaddîn'in bu kişi sayesinde Beyt Nahreyn'i kontrol ettiğini söyler³⁸⁷⁵. Ancak Mihael Rabo, Selâhaddîn'in el-Cezîre'ye gelişiyi ilgili bundan başka bir detay vermemektedir.

Selâhaddîn'in el-Cezîre bölgesine gelmesinin ardından yaşanan gelişmeler de yine kaynaklarda benzer şekilde verilmekte ancak kaynaklar arasında yine de birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu süreci en ayrıntılı aktaran yazarlardan biri olan İbnü'l Esir, Muzafferüddin ile birleşen Selâhaddîn'in öncelikle, hâkiminin kendisine daha evvel itaatini sunmuş olduğu Bîre Kalesi'ne gittiğini ve buradaki köprüden Fırat'ın doğusuna geçtiğini söyler. Öte yandan Selâhaddîn'in Suriye'ye geldiğini haber alan İzzeddin Mesud, Mücahidüddin Kaymaz ile birlikte ona karşı gelmek için hazırlıklar yapmak maksadıyla Nusaybin'e gitti³⁸⁷⁶. Ardından Dara'ya ilerleyen İzzeddin, Selâhaddîn'in el-Cezîre bölgesine gelmiş olduğunu haber alınca, Urfa'yı muhafaza için bir birlik gönderdi ve kendisi Musul'a döndü. Selâhaddîn ise Fırat'ı geçtikten

³⁸⁷² İbn Şeddâd, s. 82

³⁸⁷³ Bar Hebraeus, II, s. 429

³⁸⁷⁴ İbnü'l Esir, XI, s. 383; İbn Kesir, XII, s. 543; İbn Şeddâd, s. 82. İbn Şeddâd Selâhaddîn'in Haleb önüne 18 Cemaziyülevvel 578/19 Eylül 1182 tarihinde geldiğini, üç gün şehir önünde bekledikten sonra ayrıldığını söyler.

³⁸⁷⁵ Michael, s. 723

³⁸⁷⁶ Mihael Rabo bu iki ismin yanında Mardin ve Amid şehirleri hâkimlerinin yanında Şah Ermen olarak isimlendirilen, Ahlât hâkimi II. Nasırüddin Sökmen'in de bulunduğunu, ancak bu ittifakın, Selâhaddîn'in karşısına çıkamadan dağıldığını söylemektedir (Michael, s. 723).

sonra bazı bölge yöneticilerine haber göndererek, onları kendi safında bulunmaya çağırmıştır.

[478] Şalaḥeddin'in Urhoy Üzerine ve Musul'a Kadar Olan Beyt Nahreyn Şehirleri Üzerine Seferi:

(AG) 1494 yılında Şalaḥeddin, bu bahsetmiş olduğumuz Harran hâkimi Muzafferüddin ve orduları ile birlikte Urhoy'u kuşattılar.

s.195

O sırada Urhoy şehrinin hâkimi ise söylediğimiz gibi Fahreddin idi. Üst kalede de Musul hükümdarı İzzeddin tarafından oraya yerleştirilen Hamim (?) isminde doğululardan biri vardı. Şehrin güney tarafından saldırı başlayınca kaledeki bu emir bir hileye başvurdu ve 10 bin altın (rüşvet) aldı. Fahreddin bu hileyi anlayınca o da kendi adına barış yaptı ve şehri teslim etti. Böylece Şalaḥeddin şehre hâkim oldu ve burayı Muzafferüddin'e verdi. Sonra da oradan ayrılarak Kalinikus yani Rakka'ya gitti. Orayı da aldı ve kısa bir süreliğine Fahreddin'e verdi. Ardından Rakka'dan ayrılan Şalaḥeddin önce Habur'a, oradan da Şayger'e gitti. Şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattı ve birkaç gün içerisinde burayı da ele geçirdi. Oradan da dönerek Musul üzerine gitti. Şehri kuşatma altına aldı ve buraya karşı da şiddetli bir saldırı başlattı. Büyük ordusuyla Dicle Nehri'nin her iki tarafından kuşatma ve saldırı sürdüğü esnada, amcası Şirikun'un oğlu Nasirüddin'in kendisine karşı isyan etme hazırlığında olduğu haberini aldı. Babasının hizmetkârlarının desteğini ve kalabalık bir orduyu da yanına alan Nasirüddin devletin yönetimini eline geçirmek istiyordu. Şalaḥeddin bu haberi alınca Musul'dan ayrıldı ve geri dönerek Harran'a ulaştı. Buradayken ağır bir hastalığa tutuldu. Dediklerine göre aslında bu bahsettiğimiz Nasirüddin ona bir şekilde ölümcül bir zehir vermişti. Şalaḥeddin hastalığı sürecinde Harran'da dört aydan fazla kaldı.

Selâhaddîn'in El-Cezîre hükümdarlarına yapmış olduğu çağrıya icabet eden Hısnıkeyfâ Artukluları hükümdarı Nureddin Muhammed, Selâhaddîn'den Amid'in ele geçirilmesi durumunda kendisine verileceği sözünü almıştı³⁸⁷⁷. Selâhaddîn'in bu seferi, hâkimiyet sahasını genişletmesi bakımından gayet verimli geçti. Kaynaklarda, Selâhaddîn'in bu seferinde aldığı yerler konusunda bilgi verirken pek çok şehrin ismi geçmektedir. Ancak çok zaman bir kaynağın verdiği şehri bir diğeri vermemektedir. Kaynaklar bu bilgileri verirken üç ya da dört şehrin ismin vermekte ve ardından "ve daha pek çok yeri eline geçirdi" ifadesiyle listeyi kısa kesmektedirler. Ancak kaynakların verdiği şehirler listesinde, tüm kaynaklar tarafından ismi verilen şehirler

³⁸⁷⁷ Michael, s. 723; İbnü'l Esir, XI, s. 384

Rakka ve Urfa şehirleridir³⁸⁷⁸. Bundan başka Selâhaddîn'in aldığı Nusaybin, Münbiç, Suruç gibi şehirlerin isimleri de verilmektedir³⁸⁷⁹.

Selâhaddîn'in Urfa'yı alması ile ilgili *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgiler İbnü'l Esir'in kayıtlarıyla büyük uyum içerisindedir. İbnü'l Esir, *1234 Kroniği*'nin Urfa'nın hâkimi Fahreddin olarak söylediği kişinin Fahreddin Mesud ez-Za'ferânî olduğunu söylemekte ancak kroniğin Hamim tesmiye ettiği kişinin kimliği hakkında bilgi vermemektedir. İbnü'l Esir, Fahreddin'in şehri teslim etmesinin ardından, iç kaleyi teslim eden bir kale dizdârından bahseder. Bir ihtimal, *1234 Kroniği*'nin Hamim olarak tanıttığı kişi bu olabilir. Urfa, Selâhaddîn'in şiddetli saldırısı sonucunda, hâkimi olan Fahreddin tarafından Mısır Sultanı'na verilmiş, Selâhaddîn de Urfa ve Harran'ı Muzafferüddin'e vermiştir³⁸⁸⁰.

Selâhaddîn Urfa'nın ardından Rakka'ya giderek burayı da egemenliği altına aldı. Rakka, Habur ve Nusaybin gibi şehirleri ele geçiren Selâhaddîn, nihayet İzzeddin Mesud'un şehri Musul önüne geldi³⁸⁸¹. Ne var ki güçlü surları ve savunmasıyla Musul şehri, fethetmek için Selâhaddîn'in gücünü aşmaktaydı. Bu nedenle bir süre kaldığı Musul önlerinden ayrılarak Sincar'a gitti. Sincar'ı, şehrin hâkimi ve İzzeddin Mesud'un kardeşi Şerefüddin'den eman yoluyla aldı. Bu şehre kayınbiraderi Saadeddin bin Muinüddin Unur'u bırakarak önce Nusaybin'e, ardından kışı geçirmek için Harran'a gitti³⁸⁸².

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Musul önünden çekilmesinin nedeni kaynaklarda çok farklı ifadelerle anlatılmaktadır. İbnü'l Esir Selâhaddîn'in İzzeddin'e barış talebiyle elçiler gönderdiğini, İzzeddin'in kendisinden alınan yerlerin iadesini barış için şart koştığını söyler. Selâhaddîn, Haleb karşılığında aldığı yerleri vermeyi taahhüt etmiş ya da Haleb üzerine yapacağı bir harekâta, İmadeddin'e askeri destek vermemesini istemişse de İzzeddin, İmadeddin'in kardeşi olduğunu ve ona çeşitli sözler vermiş olduğunu ileri sürerek bunları da kabul etmemiştir. Daha sonra Azerbaycan hâkimi ile Ahlât hâkimleri de barış görüşmelerinde aracılık etmiş ancak bir anlaşma sağlanamamıştır. Musul'u alamayacağını, hiçbir şekilde barış antlaşmasının da

³⁸⁷⁸ Mihael Rabo Selâhaddîn'in bu şehirleri ele geçirme sürecinden bahsetmemektedir.

³⁸⁷⁹ Runciman, II, s. 363. Bar Hebraeus Selâhaddîn'in ele geçirdiği şehirleri söylerken, Araban ve Makisîn isimlerini vermektedir ki bu isimleri İbnü'l Esir de verir.

³⁸⁸⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 384; İbn Kesir, XII, s. 543; İbn Şeddâd, s. 82

³⁸⁸¹ İbnü'l Esir Selâhaddîn'in Nusaybin'i aldıktan sonra emirlerini toplayarak Musul, Sincar ya da Cizre'den hangisi üzerine yürümeleri gerektiğini müşavere ettiğini, emirlerin Musul'u önermeleri üzerine bu şehre doğru hareket ettiklerini belirtmektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 385).

³⁸⁸² İbnü'l Esir, XI, s. 388

gerçekleşmeyeceğini gören Selâhaddîn, bu nedenlerden dolayı Musul'dan ayrılmıştır³⁸⁸³.

Süryani kaynakları da birbirinden farklı görüşleri ileri sürmektedir. Mihael Rabo Selâhaddîn'in Musul muhasarasını kaldırmasını şiddetli yağmura ve başka birtakım nedenlere bağlamaktadır³⁸⁸⁴. Bar Hebraeus'un sunduğu gerekçeye göre, Selâhaddîn'in Musul'u muhasara etmesi üzerine şehrin hâkimi İzzeddin, Abbâsî halifesi Nâsır-Lîdinillâh'tan yardım istemiş, halife de Selâhaddîn'e bir elçi göndererek ricada bulunmuştur. Selâhaddîn, halifenin ricası üzerine Musul yöneticilerinden, yapmış olduğu masrafı kendisine ödemelerini ya da Haleb'i teslim etmelerini istemişti. Musul halkının Selâhaddîn'e cevabı, verecek paraları olmadığı, Haleb'in ise kendilerine ait olmadığı gibi, kendilerine ait olmayan bir yeri nasıl verebilecekleri şeklinde olmuştu. Gelen cevap karşısında, zaten Musul'u alamayacağını anlamış olan Selâhaddîn, şehrin önünden ayrılarak Sincar'a gitti³⁸⁸⁵.

Görüldüğü üzere kaynaklar, Selâhaddîn'in el-Cezîre seferi ile ilgili kendi hikâyelerini yazmışlardır. Kaynakların bu seferle ilgili vermiş oldukları bilgiler karışıktır ve hadiselerin farklı bir sıralamayla verilmesi, hangi şehirlerin tam olarak ne zaman ve hangi sıralamayla alındığını tespit etmeyi güçleştirmektedir. Bu sefer ile ilgili kesin olarak söylenebilecek olan, Selâhaddîn'in Mısır'dan çıktıktan sonra birkaç ay Suriye'de oyalandığı, ardından Haleb'e gittiği, üç gün kadar burada kaldıktan sonra el-Cezîre bölgesine giderek burada peş peşe bazı şehirleri aldığıdır. Nihayetinde Selâhaddîn Musul üzerine gitmiş ancak şehri zapt etmeye muvaffak olamamış ve yine kaynakların farklı gerekçelerle verdiği şekilde, Musul'dan ayrılmıştır. Buraya kadar olan bölüm, kaynakların genel hatlarıyla üzerinde ittifak ettiği bölümdür. *1234 Kroniği* dışındaki kaynakların bahsetmediği detay Selâhaddîn'in ihtimal, zehirlenmek suretiyle bir süre Harran'da hasta yattığıdır. Anlaşılan o ki, kroniğin yazarı yine kronolojik bir hataya düşmektedir. Zira elimizdeki kaynakların hiçbirinde Selâhaddîn'in bu dönemde hastalandığına dair bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte Selâhaddîn'in, kayıtlara geçecek kadar önemli görülen hastalığı, *1234 Kroniği*'nin işaret ettiği tarihten yaklaşık üç yıl sonra gerçekleşecektir. Ayrıca kronik, Selâhaddîn'in hastalığına, kimilerine göre Nasırüddin tarafından kendisine verilen zehrin neden olduğunu söylemektedir. Ancak ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz üzere, kaynaklarda Selâhaddîn'in hastalığının

³⁸⁸³ İbnü'l Esir, XI, ss. 386-387; İbn Şeddâd, ss. 84-85

³⁸⁸⁴ Michael, s. 723

³⁸⁸⁵ Bar Hebraeus, II, s. 429

nedeni ile ilgili bilgi bulunmazken, Nasırüddin'in ani ölümünün arkasında Selâhaddîn'in olması ihtimalinden bahsedilmektedir. Bu bilginin doğru olabileceği düşünülürse, *1234 Kroniği* yazarı ya da onun kaynağı, burada verilen bilgileri karıştırmış olmalıdır.

s.196

[479] Türkmenlerin Kürtlerle Yaptığı Savaş Hakkında:

Ertesi sene Türkmenler ile Kürtler arasında anlaşmazlıklar çıktı ve savaşıma başladılar. Aralarındaki şiddet giderek arttı ve merhametsizce birbirlerini kırmaya başladılar. Bu çatışmalarda sivillerden çok fazla ölen oldu. Özellikle dalga dalga çıkan Türkler yalnız Kürtleri değil, yollarına çıkan tüm düşmanlarını yok ediyorlardı. Köyleri yakıp yıkıyor ve yollarda seyahat eden tüccarları yağmalıyorlardı. Bu eylemlerini özellikle Sultan Şalaheddin'in şiddetli bir şekilde hasta olduğu ve onun öleceği haberlerinin yayıldığı bir dönemde yapıyorlardı. Dağlarda yaşayan Kürtlerin çok sayıda köyü tahrip edilmişti ve onlar buralar ıssızlaştıktan sonra kaçarak şehirlerin etraflarına yerleşmeye başladılar. Türkler bu zamandan sonra ihtiyaç duydukları her şeyi yağmalamış ve çoğunu da yok etmişlerdi.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, gerek *1234 Kroniği* gerekse diğer yerel kaynaklarda kimi zaman münferit mahallerde gelişen birtakım hadiselerin kayıtları bulunmaktadır³⁸⁸⁶. Kimi zaman bir şehirde yaşayan halk ya da belirli grupların arasında cereyan etmiş, tarihi açıdan büyük önem aksettirmeyen küçük çaplı bu olaylara kroniklerde mütemadiyen rast gelmek mümkündür. Bu tür hadiseler, genellikle aynı kaynaklardan beslenen ve birbirine paralel kronolojiler içeren vakayinamelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, herhangi bir bölgede meydana gelebilecek bir hadise, eğer ki belirli bir toplumu ya da dini cemaati alakadar etmekteyse, bu hadisenin kayıtlarını yalnızca o topluma ya da cemaate aidiyeti olan tarihçilerin eserlerinde görmek mümkün olmaktadır. Çalışmamızda ele almış bulunduğumuz *1234 Kroniği*'nin ya da *1234 Kroniği*'nin değerlendirmesini yaparken kullanmış olduğumuz diğer kaynakların içeriğinde bu ve benzeri kayıtları mütemadiyen müşahade etmiş bulunuyoruz.

Burada bahsi geçen hadise de ilk bakışta münferit bir olay gibi durmaktadır. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da kendi kroniklerinde bu hadiseye yer vermekte ve bu yanıyla yukarıda bahsetmiş olduğumuz tanıma uymaktadır. Ancak aynı hadise ile ilgili

³⁸⁸⁶ Bkz, [475] no'lu paragraf.

kayıtların İbnü'l Esir ve İbn Şeddâd'ın eserlerinde de yer almış olması, bahsi geçen hadisenin, yerel bir çatışmanın çok daha ötesinde olduğunu göstermektedir.

1234 Kroniği'nin bir sonraki sene olarak tarihlendirdiği yani, bir önceki kayda bakıldığında AG.1495/M.1183-1184 yılı olayları arasında değerlendirdiği vaka, Bar Hebraeus tarafından 1497/M.1185-1186 yılı, Mihael Rabo tarafından AG.1496/M.1184-1185, İbnü'l Esir tarafından ise H.581/M.1185-1186 yılı kayıtlarında verilmektedir. İbn Şeddâd Selâhaddîn'in Harran'da bulunduğu sırada amcası Şirkûh'un oğlu Nasırüddin Muhammed'in ölüm haberini aldığını, Nasırüddin Muhammed'in 9 Zilhicce 581/3 Mart 1186 tarihinde öldüğünü ve bu sıralarda Türkler ile Kürtler arasında çatışmalar meydana geldiğini kaydeder³⁸⁸⁷. *1234 Kroniği*'nin tarihlemeye verdiği en önemli ipucu, olayların Selâhaddîn Eyyûbî'nin hasta yattığı dönemde cereyan ettiğini söylemesidir. Bu tarih İslâm kaynaklarında H.581/M.1185-1186 yılı olarak verilir³⁸⁸⁸.

1234 Kroniği bahsi geçen olaylar hakkında bilgi vermektedir ancak bu olayların nerede ve neden çıktığı üzerine pek de bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer kaynaklar ise bu sorulara cevap verebilecek bilgiler içermektedir. Örneğin İbnü'l Esir bu olayların el-Cezîre'de, Musul, Amid, Ahlât, Suriye ve Şehrîzor ve Azerbaycan'da cereyan ettiğini söylemektedir ki bu bilgi, hadiselerin geniş bir alanda cereyan ettiğini gösterir. Bar Hebraeus olayları daha dar bir sahada, Nusaybin civarında göstermektedir. Mihael Rabo da Şabaktan, Nusaybin ve Tur Abdin yörelerini işaret eder.

İbnü'l Esir'in kayıtlarında olayların başlangıcı, Türkmenlerin bir düğün konvoyunun, Kürtlere ait olan ez-Zevzân Kalesi'ne gelmesiyle olmuştur. İbnü'l Esir, kaledeki Kürtlerin Türkmenlerden kendilerine bir düğün ziyafeti vermelerini istediklerini, Türkmenlerin bunu reddetmesi üzerine aralarında çıkan münakaşanın daha sonra çatışmaya dönüştüğünü söyler. Kale hâkiminin damadı yakalayarak öldürmesi, olayları iyice kızıştırmış, toplanan Türkmenler Kürtlere saldırarak pek çoğunu öldürmüşler, Kürtler de buna aynı şekilde karşılık vermişlerdir. Nihayetinde Mücahidüddin Kaymaz, Türkmenlerin ve Kürtlerin liderlerini bir araya getirerek bu düşmanlığın sona ermesini sağlamıştır³⁸⁸⁹.

³⁸⁸⁷ İbn Şeddâd, s. 103

³⁸⁸⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 409; İbn Kesir, XIII, s. 16; İbn Şeddâd, ss. 102-103

³⁸⁸⁹ İbnü'l Esir, XI, s. 410

Bar Hebraeus da konuya aynı bilgileri vererek başlamakta ancak olayların gelişimi onun kitabında farklı ilerlemektedir. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Kürtler, sayıca üstün oldukları için Türkmenleri mağlup etmişler ve gelini de kaleye kaçırmışlardır. Bunun üzerine iki taraf arasında çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ve her iki taraftan yaklaşık on bin kadar insan ölmüştür. Daha sonra 30 bin kadar Kürt toplanarak Habur civarında Türkmenlerle savaşmışlar ancak yenilerek pek çokları maktûl düşmüştür. Türkmenlerle Kürtler, iki defa da Musul civarında karşı karşıya gelmişler ve Türkmenler ikisinde de Kürtleri yenmişler, hatta onları Kilikya'ya kadar kovalamışlardır³⁸⁹⁰.

Mihael Rabo ise olayların başlangıcını daha farklı bir sebebe dayandırmaktadır. Buna göre, büyük sürülere sahip olan göçebe Türkmenler kışı, daha sıcak olan Güney Suriye'de geçirmiş, bahar geldiği zaman ise kuzeye doğru göç etmeye başlamışlardır. Yolculuk sırasında Kürtler, bu Türkmenlere ait pek çok hayvanı çalmışlar, bazı Türkmenleri de öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Türkmenler, hayvanlarını korumak için kalabalık gruplar halinde hareket etmeye başladılar. Şabaktan bölgesine geldiklerinde yüz kadar Kürt'ün, onları yağmalamak için pusu kurduklarını öğrendiler ve onlardan önce hareket ederek hepsini öldürdüler. Böylelikle iki halk arasındaki düşmanlık daha da arttı ve çıkan çatışmalarda her iki taraftan yaklaşık on bin kişi öldü³⁸⁹¹. Bundan sonra Mihael Rabo ile muhtemelen sonraki kayıtları kendisinden almış olan Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler aynıdır. Her iki tarihçi de aynı ifadelerle Türkmenlerin, Suriye ve Beyt Nahreyn'de bulunan Kürtleri tamamen yok ettiklerini, ardından girdikleri Ermeni bölgelerinde de pek çok kişiyi öldürdüklerini söylemektedir.

[480] Şalaḥeddin'in İyileşmesi ve Nasırüddin'in Ölümü Hakkında:

Şalaḥeddin'in sağlığı düzeldi ve Harran'dan ayrıldı. Yolda giderken, amcasının oğlu ve kız kardeşinin³⁸⁹² eşi olması dolayısıyla aynı zamanda eniştesi olan Nasırüddin'in Hımş'ta öldüğü haberini aldı. Hımş'a geldiğinde, Hımş kalesinde bulunan bir kule dolusu malzemeye, hazinenin tümüne ve sayısız miktarda at ve deveye el koydu.

Önceden de belirtmiş olduğumuz üzere Selâhaddîn Eyyûbî, rahatsızlığı nedeniyle bir süre Harran'da kalmıştı. Ağır bir hastalık geçirmesi nedeniyle öleceği

³⁸⁹⁰ Bar Hebraeus, II, ss. 439-440

³⁸⁹¹ Michael, ss. 729-730

³⁸⁹² Sittü's-Şam Hatun. Selâhaddîn Eyyûbî'nin kız kardeşidir.

düşünölmüş, hatta kimi yerlerde öldüğü dedikodusu dahi yapılmıştı. İbnü'l Esir'in, bu sürecin önemli bir kısmında Selâhaddîn'in yanında bulunduğunu söylediğı Nasırüddin Muhammed, Selâhaddîn'in yanından ayrıldıktan sonra, kendisine ait olan Humus'a gitmiş, buradan da Şam'a haber göndererek, Selâhaddîn'in ölümü durumunda şehri kendisine teslim etmelerini istemişti. Ancak Nasırüddin Muhammed, Selâhaddîn'in ölüm haberinin gelmesini beklerken, kendisi öldü. İbnü'l Esir, bir rivayete göre Selâhaddîn'in en-Nâsıh bin el-Amîd isimli birini Nasırüddin'in yanına göndermiş ve bu kişi, Nasırüddin'in dostluğunu kazandıktan sonra bir gece içkisine zehir katarak onu zehirlemişti³⁸⁹³.

Nasırüddin Muhammed'in ölümü hakkında kaynaklarda bulunan tek detaylı bilgi, yukarıda vermiş olduğumuz İbnü'l Esir'e ait olandır. Bunun haricindeki kaynaklarda yalnızca Nasırüddin Muhammed'in öldüğü bilgisi verilir. Bununla birlikte kaynakların hiçbirinde Selâhaddîn'in, Nasırüddin'e ait olan Humus'u aldığı yönünde bilgi bulunmamaktadır. İslâm kaynakları Selâhaddîn'in, Nasırüddin'in ardından, ona ait olan yerleri oğlu Esedüddin'e verdiğini söyler³⁸⁹⁴.

[481] Haleb Şehrinin Ele Geçirilmesine Dair:

Şalaḥeddin Damsuq'da bir süre bekledikten sonra ordularını topladı, hazırlığını yaptı ve Haleb üzerine gitti. Şehri kuşattıktan sonra saldırı başlatarak baskı altına aldı. Bir süre sonra şehrin hâkimi olan ve daha önce Şayger'in idarecisi olan İmadeddin, karşılığında Şayger'i tekrar almak üzere Şalaḥeddin ile barış yaptı ve Haleb'i ona teslim etti. İmadeddin Şayger ile birlikte Rakka, Seruc ve tüm Habur ve Nusaybin bölgelerini eline geçirmiş oldu. Böylece Şalaḥeddin de Haleb'i almış oldu.

s.197

Suriye egemenliğinin taht merkezini eline geçirmiş olması dolayısıyla rahatlamış oldu. Buranın idaresini ismi Gazi Melikü'z-Zâhir³⁸⁹⁵ olan oğluna verdi. Meşreyn'e de ismi Osman Melikü'l-Âziz³⁸⁹⁶ olan diğer bir oğlunu koydu.

³⁸⁹³ İbnü'l Esir, XI, s. 409

³⁸⁹⁴ İbnü'l Esir, XI, s. 409; İbn Kesir, XIII, s. 18

³⁸⁹⁵ *ملک زاهر* Melikü'z-Zâhir (M.1172-8 Ekim 1216). Selâhaddîn Eyyûbî'nin üçüncü oğludur. 1186-1216 yılları arasında Haleb Eyyûbî emiridir. Geniş bilgi için bkz, Abdülkerim ÖZAYDIN, "el-Melikü'z-Zâhir, Gâzî", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 83-84

³⁸⁹⁶ *ملک عثمان* Melikü'l-Aziz (M.1172-29 Kasım 1198). Selâhaddîn Eyyûbî'nin ikinci oğludur. Selâhaddîn'in M.1193 yılındaki ölümüne kadar Mısır'da babasının naibi olarak görev yaptı. Bu tarihten itibaren ise Mısır Eyyûbî sultanı oldu. Geniş bilgi için bkz, Cengiz TOMAR, "el-Melikü'l-Aziz", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 61-62

Darmsuq'a en büyük oğlu olan Ali Melikü'l-Efdal'i³⁸⁹⁷ yerleştirdi. Hıms'ta ise bahsetmiş olduğumuz Nasırüddin'in yani kız kardeşinin oğlu Şalaheddin bulunmaktaydı. Hama ve etrafındaki bölgelerin hâkimi, Şalaheddin'in kardeşi Âdil'in oğlu Takiyüddin'e³⁸⁹⁸ verilmiş; Şalaheddin'in kardeşi olan Melikü'l-Adil Ebu Bekir³⁸⁹⁹, Meşreyn hükümdarlığının idaresinden sorumlu tutulmuştu. Böylelikle tüm bölgelerin hâkimiyeti kendisinin ve kardeşlerinin soyundan gelenlere ait olmuştu.

Selâhaddîn Eyyûbî el-Cezîre'ye yapmış olduğu seferinde, Haleb dışında neredeyse tüm bölgeye hâkim oldu. Bu süreçte, kronoloji olarak daha önce olmasına rağmen, 1234 *Kroniği*'in daha sonra ele aldığı Amid ve Anteb şehirlerinin alınmasının ardından Selâhaddîn, Haleb üzerine ilerledi. H.579 yılının Muharrem ayında (M. Nisan-Mayıs 1183) Haleb önlerine gelen Selâhaddîn, şehrin önünde kamp kurdu. Kaynaklar bu sırada şehrin hâkimi İmadeddin'in maddi açıdan son derece sıkıntılı olduğunu zikrederler. Öyle ki İmadeddin, şehrin savunmasını yapan askerlere verecek para bulamamakta ve yanındakiler ona, eşinin ziynet eşyalarını satmasını dahi söyleyebilmektedir. İmadeddin'in bu müşkül durumu, iki taraf arasında bir değiş-tokuş anlaşmasıyla nihayete erdi. Bu anlaşmaya göre İmadeddin Haleb'i Selâhaddîn'e verecek ve karşılığında Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruç'u alacaktı³⁹⁰⁰. Anlaşmanın bir önemli maddesi de İmadeddin'i, Selâhaddîn'e tabi kılan maddeydi. Buna göre Selâhaddîn'in ihtiyaç duyması durumunda İmadeddin, mazeret göstermeden Selâhaddîn'in yanında ordusuyla birlikte yer alacaktı. Anlaşma bu şartlar altında gerçekleşti ve Selâhaddîn Haleb'in yehi sahibi olurken, İmadeddin de bahsi geçen şehirlere giderek buraların yönetimini eline aldı³⁹⁰¹.

³⁸⁹⁷ Ebu'l Hasan Melikü'l-Efdal Nureddin Ali (M.1169-1196). Selâhaddîn Eyyûbî'nin en büyük oğludur. M.1186-1196 yılları arasında Eyyûbîler'in Şam kolunun hükümdarıdır. Bilgi için Ramazan ŞEŞEN, “*el-Melikü'l-Efdal, Ali*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 62-63

³⁸⁹⁸ Takiyüddin Abbâs. Selâhaddîn Eyyûbî'nin kardeşi Melikü'l-Adil'in oğludur.

³⁸⁹⁹ Melikü'l-Âdil (M.1145-1 Ağustos 1218). Selâhaddîn Eyyûbî'nin kardeşi ve M.1200-1218 yılları arasında Eyyûbîler Mısır sultanı. Bilgi için Ramazan ŞEŞEN, “*el-Melikü'l-Âdil*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 59-60

³⁹⁰⁰ İbnü'l Esir bu anlaşmada İmadeddin'in Haleb'i çok ucuza sattığını, Haleb gibi bir kaleyi vererek karşılığında köy ve mezralar aldığını ifade eder. İbnü'l Esir Selâhaddîn için de Haleb'i almakla sallantıda olan tahtını sağlamlaştırdığını ve Haleb'i almadan önce uçurumun tam da kenarında durduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 394). İbnü'l Esir'in bu yorumundan şöyle bir manzara çıkarılabilir: Haleb son derece müstahkem bir şehir olmasının yanında, bulunduğu konum itibarıyla da çok önemli bir yere sahipti. Bu noktadan hem doğu, Musul tarafı hem de kuzeyde Anadolu çok daha kolay izlenebilir ve kontrol edilebilirdi. Bununla birlikte Haleb'in Antakya'ya olan yakınlığı, Antakya Haçlı prensliğini de kontrol edebilmeyi kolaylaştırmaktaydı.

³⁹⁰¹ İbnü'l Esir, XI, ss. 393-394; İbn Kesir, XII, s. 546-547; İbn Şeddâd, ss. 86-88; Bar Hebraeus, II, ss. 432-433

Selâhaddîn'in Haleb'i alması ile ilgili detayları oldukça iyi aksettiren 1234 *Kroniği* yazarı, Selâhaddîn'in egemenliği altındaki bölgelerin kimler tarafından yönetildiği bilgisini de aynı şekilde vermektedir. Yazarın Eyyûbî Devleti'nin idari taksimatı ile ilgili verdiği bilgiler, İslâm kaynaklarıyla tamamen örtüşmektedir.

[482] Şalaḥeddin'in Yeniden Doğu Seferine Çıkması:

(AG) 1495 yılında Şalaḥeddin ordularıyla birlikte yeniden harekete geçti ve Mayferkaṭ'a giderek burayı ele geçirdi. Daha sonra da Amid üzerine gitti ve burayı kuşatma altına aldı. Bu dönemde Amid şehrinin hâkimi Nisan Hanesi'nden birisiydi. Müslüman olan bu ailenin üyeleri, birinden sonra diğeri gelecek şekilde şehrin hâkimleri ve koruyucularıydılar. Pek çok Müslüman hükümdar değişik dönemlerde bu şehri ele geçirmek istemişlerse de hiçbiri bunu başaramamıştı. Nihayet Şalaḥeddin geldi ve şehri kuşatarak güçlü bir saldırı başlattı. Kısa bir süre sonra da ele geçirdi. Şehir düştükten sonra uzun bir zaman içerisinde biriktirilen tüm zenginlikleri ve malları yağmalandı. Bununla birlikte şehir halkına hiçbir şekilde zarar verilmedi. Şalaḥeddin şehri Timurtaş oğullarından, Nureddin bin Davud bin Karaarslan'a verdi. Şalaḥeddin daha sonra buradan ayrıldı ve ikinci defa Musul üzerine giderek şehri kuşattı ve öncekinden daha şiddetli bir şekilde şehre saldırdı. Ne var ki bu ikinci saldırıdan da bir sonuç elde edemedi. Bu esnada deniz kıyısında bulunan Frenklerin güçlenerek bir araya geldiği ve Şalaḥeddin'in topraklarına zarar vermeye başladıkları haberi ulaştı. Gelen haber üzerine Şalaḥeddin oradan ayrıldı ve Darmsuq'a döndü.

1234 *Kroniği*'nin diğer kaynaklarla tezat biçimde Haleb'in Selâhaddîn tarafından alınmasından sonraya koyduğu Amid ve Anteb'in ele geçirilmesi, aynı yıl fakat birkaç ay önce cereyan etmiştir³⁹⁰². Yazarın bir başka hatası da Meyyâfârikîn'in Selâhaddîn tarafından alınmasını, Amid'in alınışının hemen öncesine koymasındır ki Meyyâfârikîn'in alınışı, H.581/M.1185 yılında gerçekleşmiştir³⁹⁰³.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin el-Cezîre seferi boyunca yanında Hısnıkeyfâ Artukluları hükümdarı Nureddin Muhammed bin Kara Arslan da bulunuyordu³⁹⁰⁴. Selâhaddîn ile Nureddin arasında yapılan bir anlaşmaya göre Selâhaddîn, Amid şehrini

³⁹⁰² Amid 28 Nisan, Anteb 13 Mayıs 1183 tarihlerinde alınmıştır (Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 79)

³⁹⁰³ Ahmet SAVRAN, "Meyyâfârikîn", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 511-512; İbnü'l Esir, XI, ss. 407-408; İbn Şeddâd, s. 101

³⁹⁰⁴ Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere Selâhaddîn, el-Cezîre seferine çıkarken bölge hükümdarlarına çağrıda bulunarak, kendi yanında yer almalarını istemiş, bu çağrıya ilk icabet eden kişi Hısnıkeyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed bin Kara Arslan olmuştu. Bkz, [478] no'lu paragraf değerlendirmesi.

ele geçirirse, burayı Nureddin Muhammed'e verecekti³⁹⁰⁵. Musul muhasarasından eli boş dönen Selâhaddîn, yönünü Amid şehrine çevirdi ve 17 Zilhicce 578/13 Nisan 1183 tarihinde şehrin önüne gelerek muhasara altına aldı³⁹⁰⁶.

1234 *Kroniği* yazarının ismini bilmediği, yalnızca *Nisan Hanesi'nden biri* olarak ifade ettiği kişinin ismini, İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus, Bahaüddin bin Nîsan³⁹⁰⁷ olarak vermektedir³⁹⁰⁸. Selâhaddîn tarafından şehre karşı başlatılan şiddetli saldırı karşısında Bahaüddin'in tutumu, İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus tarafından farklı verilmektedir. İbnü'l Esir Selâhaddîn'in saldırısı karşısında Bahaüddin'in yönetimini son derece kötü olarak nitelemektedir. Ona göre Bahaüddin halka hiçbir şekilde yardımcı olmamış, yiyecek ve para vermemiş ve onlara kendileri için savaşmalarını tembihlemiştir. Karşılarındakilerin kâfir olmadığını ileri süren halk ise bu kötü yönetim karşısında Selâhaddîn'in şehri alması için savaşmayı bırakmıştır. Durumu gören Bahaüddin ise eşlerini Selâhaddîn'in veziri Kadı Fadıl'a göndererek, ailesi ve malları için güvence istemiş, güvenceyi aldıktan sonra da şehri teslim etmiştir³⁹⁰⁹.

Bar Hebraeus'un hikâyesinde ise Bahaüddin, daha cesur ve şehri savunmak için her şeyi yapan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bar Hebraeus'a göre Bahaüddin, şehri muhasara edenlere karşı cesaretle savaşmış ancak şehir halkı ondan yüz çevirmişlerdir. Bar Hebraeus bunun nedenini de Selâhaddîn'in askerlerinden surların arasına giren bir grubun, şehir halkının saldırısı sonucu öldürülmeleri üzerine Selâhaddîn'in, şehir halkını ve Bahaüddin'i şiddetli biçimde tehdit eden mesajları okların ucuna sararak şehre fırlattırması sonucunda halkın ümitsizliğe kapılması olarak göstermektedir. Bu ifadelerin devamında çaresiz kalan Bahaüddin, belirli birtakım şartları öne sürdükten sonra şehri teslim etmiştir³⁹¹⁰. Bundan sonra kaynakların

³⁹⁰⁵ İbnü'l Esir Nureddin'in sefer boyunca Selâhaddîn'den, Amid'e giderek şehri almasını istediğini belirtir (İbnü'l Esir, XI, s. 391).

³⁹⁰⁶ İbn Esir, XI, s. 391

³⁹⁰⁷ Ramazan Şeşen bu ismi Mes'ud bin Nisan olarak vermektedir (Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 79).

³⁹⁰⁸ İbnü'l Esir, XI, s. 391; Bar Hebraeus, II, s. 430. İbnü'l Esir şehrin, Bahaüddin bin Nisan'ın yönetimi altında olduğunu ve şehrin hâkiminin onun yanında sözünün geçmediğini söylemekte ancak şehrin hâkimi olarak ifade ettiği kişinin kim olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Aynı şekilde Bar Hebraeus da Bahaüddin bin Nisan'ı şehrin emîri olarak gösterir ki birbiriyle örtüşen bu bilgiler, Bar Hebraeus'un bu veriyi ya İbnü'l Esir'den ya da onunla aynı kaynaktan edinmiş olduğunu gösterir. Aynı bilgiyi veren 1234 *Kroniği* yazarının ise çağdaş ve birbirine yakın yaşlarda olması nedeniyle İbnü'l Esir'den alıntı yaptığını düşünmüyoruz. Zira verdikleri bilgiler her ne kadar birbirine paralel olsa da 1234 *Kroniği*, İbnü'l Esir'in verdiği kadar ayrıntılı bir paylaşım yapmamaktadır. Dolayısıyla 1234 *Kroniği*'nin detay içermeyen bu anlatımının, farklı bir kaynaktan ve muhtemelen birinci ağızdan gelen bir rivayete dayandığını düşünmekteyiz.

³⁹⁰⁹ İbnü'l Esir, XI, ss. 391-392

³⁹¹⁰ Bar Hebraeus, II, ss. 430-431

bildirdiği şekilde şehri teslim alan Selâhaddîn, verdiği söz üzere Amid'i Nureddin Muhammed bin Kara Arslan'a verdi.

Bu iki hikâyeden hangisinin daha doğru olduğunu tespit etmenin pek mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Ancak dönemin bizzat çağdaşı olması, hadiselerin detaylarını birinci ağızlardan öğrenebileceği ihtimaliyle birlikte, İbnü'l Esir'in ifadelerinin daha doğru olması muhtemeldir. Aynı durum *1234 Kroniği* yazarı için de geçerli olmalıdır. Ancak *1234 Kroniği*'nde hadisenin çok daha yüzeysel anlatılıyor olması, yazarın hadise ile ilgili daha az detay veren bir kaynağı ya da daha kuvvetli bir olasılıkla birinci ağızdan bir rivayeti kullandığını göstermektedir. *1234 Kroniği* yazarının nispeten daha zayıf kaynakları kullanması, Selâhaddîn'in Amid'i aldıktan sonraki faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Yazar Selâhaddîn'in Amid'i aldıktan sonra ikinci defa Musul üzerine giderek şehri kuşattığı bilgisini vermektedir ki daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, diğer kaynaklara göre bu hadisenin gerçekleşmesine daha üç yıl vardır. Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi kronolojiyi karıştıran yazar, Amid'in alınmasının ardından gerçekleşen Haleb'in alınması hadisesini, bu hadisenin önüne koyduğu gibi, Amid'in alınmasının ardından gerçekleşen Anteb ve Tell Hâlid'in alınmasına ise hiç değinmemektedir. Bunun da ötesinde, metnin içeriğinde de yazarın, Hittin Savaşı'na kadar cereyan etmiş olan hadiselerin hiçbirine değinmediği görülmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, son derece hareketli geçen bu dönemle ilgili pek çok hadisenin kayıtlarını görmekteyken, *1234 Kroniği*'nin bu süreçle ilgili sayfalarının boş kalması, Chabot tarafından bu yönde herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen, orijinal metinde birtakım eksiklikler olabileceğini düşündürmektedir.

s.198

**[483] Frenklerle Yapılan Savaş ve Mağlup Edilmeleri; (Frenklere Ait)
Şehirlerin Ele Geçirilerek Tahrip Edilmesi ve Toprakların Yağmalanması;
Urişlem'in Alınması ve Orada Yaşayanların Tamamen Mahvolmaları:**

Yunanlıların 1498³⁹¹¹ yılının Temmuz ayında Şalaheddin hazırlıklarını yaptı ve tüm doğu, batı ve Meşreyn'den kalabalık bir ordu topladı. Taberiye Gölü'nün yukarısındaki Havran Ovası'na gelerek kampını kurdu. Diğer yandan Frenklerin tamamı da toplanarak yapacakları savaşın hazırlıklarına

³⁹¹¹ AG.1498 yılı, Hittin Savaşı'nın cereyan ettiği M.1187 yılına tekabül etmesi bakımından doğru bir tarihlemidir.

giriştiler³⁹¹². Her iki taraf da ...³⁹¹³ denilen yerde birbirlerine karşı savaş düzeni aldılar³⁹¹⁴. Aralarında yaptıkları savaşta zafer Müslümanlara verildi ve Frenkler, kötü yönetimleri nedeniyle hazin bir mağlubiyet alarak perişan oldular. Ayın dördünde, Cumartesi günü, onlardan pek çoğu kılıçtan geçirilerek telef oldu ki bunların sayısı 30 binden fazlaydı. İçlerinden 20 binden fazlası ya ok yağmurunun altında kalmış ya da esir edilerek tıpkı köpeklerin bağlandığı gibi bağlanmışlardı. Esir edilenler arasında Urişlem kralı da bulunuyordu³⁹¹⁵. Ayrıca Şidon'un efendisi yani hâkimi ve Cebele'nin hâkimi, Barzan oğlu³⁹¹⁶ ve Syto'nun iki oğlu ve Şbark³⁹¹⁷ Kalesi hâkimi Sör Renaud³⁹¹⁸ da yakalananlar arasındaydı. Bunlarla birlikte Frer ve Spiterler'in³⁹¹⁹ liderleri ile soylulardan 150'den fazla kişi esir edilmişti. Yaşlı prens Renaud hariç hepsi Darmsuq'a, hapse gönderildi. Renaud'ın başı Şalaḥeddin'in önünde kesildi³⁹²⁰. Onunla birlikte, yakalanan liderlerden pek çoğu da öldürüldü; hatta ölenlerden bazıları kendilerini asmışlardı.

s.199

Şalaḥeddin, zaferden iki gün sonra Taberiye şehrini alarak iki gün boyunca ateşe verdi³⁹²¹. Daha sonra Akka üzerine giderek, beş günlük kuşatmanın ardından ayın dokuzunda şehri barış yoluyla aldı. Şehirde yaşayan halka zarar verilmedi. Ardından Naşrat'ı³⁹²² aldı ve yağma için orayı Urhoy hâkimi Muzafferüddin'in ordusuna verdi. Naşrat yağmalandı, erkekleri kılıçtan geçirildi, kadınlar ve çocuklar ise köle ve hizmetçi olarak alındı.

³⁹¹² Runciman, Haçlıların o güne kadar çıkarmış oldukları en büyük ordunun toplandığını söylemektedir (Runciman, EK: II, s. 413).

³⁹¹³ Boşluk. Eksik kısımdaki ifade "Hittin"dir.

³⁹¹⁴ 4 Temmuz 1187 tarihinde cereyan eden Hittin Savaşı.

³⁹¹⁵ Guy de Lusignan (M.1150-8 Temmuz 1194). Kudüs kralı IV. Baudouin'in kız kardeşi Sybilla ile evlenmiş, IV. Baudouin'in ölümü üzerine tahta geçen ancak bir yıl sonra ölen Sybilla'nın oğlu V. Baudouin'in yerine, M.1192-1194 yılları arasında Kudüs kralı olmuştur.

³⁹¹⁶ İbelinli Balian (M.1143-1193). Balian, babası Barisan'a (ö:1150) bîanen bazı Haçlı kaynaklarında *Küçük Barisan* olarak da anılmaktadır. *1234 Kroniği* yazarı da muhtemelen bu nedenle kendisini *Barzan oğlu* şeklinde ifade etmiştir.

³⁹¹⁷ Chabot bunu Şubak (Lût Gölü'nün yaklaşık 55 km güneyindedir) ve Kerak (Lût Gölü'nün yaklaşık 25 km doğusunda ve Şubak'ın yaklaşık 85 km kuzeyindedir) olarak düzeltmektedir (Cilt: II, s.198, Dn.2).

³⁹¹⁸ Renaud de Chatillon

³⁹¹⁹ هسپتالیر Hospitalier şövalye tarikatı.

³⁹²⁰ Kimi kaynaklara göre bizzat Selâhaddîn tarafından.

³⁹²¹ Diğer kaynaklara bakıldığında Selâhaddîn'in Hittin'in ertesi günü Taberiye'ye gittiğini anlıyoruz. Hittin Savaşı'nın 5 Temmuz'da cereyan ettiğini göz önüne aldığımızda ve diğer kaynaklarda bu yönde bir bilgi olmamasına rağmen eğer ki *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi Selâhaddîn Hittin'den iki gün sonra Taberiye'ye gitmiş ve iki gün Taberiye'de kalmışsa, bu durumda Taberiye'den çıkış tarihinin 9 Temmuz olması gerekir. Ancak kronik Selâhaddîn'in Akka'yı beş günlük bir kuşatmanın sonunda, ayın dokuzunda aldığını söylemektedir. *1234 Kroniği* yazarının kronolojisine bakıldığında Akka'nın, en erken 14 Temmuz'da alınmış olması gerekmektedir. Üstelik bu hesaba göre Selâhaddîn, Taberiyeden çıktıktan sonra aynı gün Akka'ya gitmiş olmalıdır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre yazar, ulaştığı bilgiyi herhangi bir değerlendirmeden geçirmeden nakletmektedir.

³⁹²² نصیرا Nasıra.

Böylece bölgenin ve deniz kıyısının tüm şehir ve kaleleri birer birer ele geçirildi; yağmalandı ve tahrip edildi. Ordular, sayısız miktarda mal, köle ve hizmetçi elde ettiler.

Şalaḥeddin daha sonra Şur'u kuşatmak için geldi, fakat elde edecek bir şey bulamayınca oradan ayrıldı ve Askalan üzerine giderek burayı kuşattı ve şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Bu saldırıda Şalaḥeddin, ordusundan çok sayıda kayıp verince, Askalan'ı kendisine teslim etmesi için, Darmsuq'da bulunan kralı³⁹²³ getirtti ve şehri böylece ele geçirdi. Kralı ise istediği yere gitmesi için, çeşitli hediyeler ve kıyafetler vererek serbest bıraktı ve onu Botran ve Syto'nun oğullarıyla birlikte Şur şehrine gönderdi. Şalaḥeddin böylece bir Cumartesi günü Askalan'ı aldı ve tamamen tahrip etti. Şehrin surlarını yıktırdı ve harap bir şekilde bıraktı. Trablus kontu³⁹²⁴ ise yaşadığı bozgunun ardından kendi bölgesine kaçtı ve kısa bir süre sonra burada kederinden öldü. Zira kimileri bu yenilginin nedeninin onun Frenklere ihanet etmesi olduğunu söylemektedirler.

Diğer yandan Akka şehri güçlü bir şekilde tahkim edildi ve oraya şehri korumaları için, güçlü savaşçılardan oluşan bir ordu yerleştirildi. Ayrıca şehre, başka idarecilerle birlikte Karakuş³⁹²⁵ isminde bir hadım konuldu.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, 1234 Kroniği'nin herhangi bir bilgi vermediği Haleb'in alınması ile Hittin Savaşı arasında geçen zamanda, iki tarafı da savaşa sürükleyecek pek çok hadise cereyan etmiştir. Kroniğin konuları arasında yer almadığı için bizim de detayına girmeyeceğimiz bu süreç hem Selâhaddîn Eyyûbî'nin temsil ettiği Müslüman tarafı hem de Kudüs krallığı merkezinde Haçlı tarafı açısından oldukça hareketli geçen bir dönem olmuştur³⁹²⁶.

Sonuçları itibarıyla gerek İslâm âlemi ve Eyyûbî Devleti gerekse Kudüs krallığı özelinde doğu Haçlı devletleri için son derece belirleyici olan Hittin Savaşı, dönemin hemen tüm kaynakları tarafından geniş yer verilen önemli bir tarihi hadise olarak durmaktadır³⁹²⁷. Ancak öncesi, süreci ve sonrasıyla bir bütün halinde değerlendirilmesi gereken ve 1234 Kroniği'nin içeriğinde, öncesine ait kayıt

³⁹²³ Hittin'de esir edilen Guy de Lusignan.

³⁹²⁴ III Raymond.

³⁹²⁵ ⲕⲁⲣⲁⲕⲱⲥ Yazarın kast ettiği kişi Şerefüddin Karakuş (ö: 1212) olmalıdır. Ancak Karakuş Selâhaddîn'in, başta Libya ve Tunus olmak üzere Kuzey Afrika'da faaliyet yürüten komutanıdır ve ne Hittin Savaşı ne de sonraki süreçte kaynaklarda ismi geçmemektedir.

³⁹²⁶ Selâhaddîn Eyyûbî'nin Haleb'i almasıyla Hittin Savaşı'na kadar olan süreç için bkz, Bar Hebraeus, II, ss. 433-440; İbnü'l Esir, XI, ss. 395-422; İbn Kesir, XII, s. 546-XIII, s. 22; İbn Şeddâd, ss. 86-110; Runciman, II, ss. 373-380; William of Tyre, II, s. 489 vd. William'ın kayıtlarında Hittin Savaşı ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

³⁹²⁷ Kaynaklar arasında savaş hakkında en kısa bilgiyi veren Mihael Rabo kroniğidir. Diğer kaynakların verileriyle karşılaştırıldığında kısa olmasına rağmen Mihael Rabo verdiği bilgiyle, aslında savaşı birkaç cümleyle gayet güzel özetlemektedir.

bulunmayan ve bu nedenle yalnızca süreci ve sonrasında ilgili değerlendirme yapabileceğimiz bu savaşla ilgili bilgi veren diğer kaynakların aktardığı bilgiler de çok çelişkilidir. Bu çelişkili bilgi kalabalığı, Haçlı tarihçisi Steven Runciman'ı dahi, eserinin sonunda Hittin Savaşı ile ilgili bilgi veren kaynakların mukayesesini yaptığı bir ek bölüm yazmak zorunda bırakmıştır³⁹²⁸.

1234 Kroniği savaşın evveliyatı üzerine bilgi vermemesine rağmen biz yine de iki tarafı savaşa götüren süreci kısaca ele alarak, değerlendirmemizi buna göre sürdürmeyi uygun görüyoruz.

Bilindiği üzere Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümünden sonraki süreçte, içlerinde Selâhaddîn Eyyûbî'nin de bulunduğu bazı emîrlere, Nureddin'in oğlu el-Melikü's-Sâlih'in niyabeti üzerine üstü kapalı bir mücadeleye girişmişti. Bu çok yönlü çekişme döneminde Selâhaddîn, birkaç defa Suriye'ye gelmiş ve işin aslı, her gelişinde Suriye'nin bir parçasını kendine bağlamıştı. Nureddin Mahmud Zengi'nin M.1174 yılındaki ölümünün ardından Mısır ile Suriye arasında gidip gelen Selâhaddîn, H.578/M.1182-1183 yılı itibarıyla harekât üssünü Şam olarak belirlemiş ve tüm faaliyetlerini buradan hareketle gerçekleştirmişti. Selâhaddîn daha sonra Suriye'nin kuzeyine yönelmiş, Fırat'ı geçerek el-Cezîre'ye girmiş ve bölgede Urfa, Anteb, Sincar, Nusaybin, Harran ve nihayet Halep gibi pek çok şehri egemenlik sahasına dâhil etmeyi başarmıştı. Bu süreçte Musul'u iki defa kuşatmasına rağmen alamamış, ikincisinde şehrin hâkimi İzzeddin Mesud ile anlaşma zemini bulmuştu. Haçlılar ile olan mücadelesinden de hiç taviz vermeyen Selâhaddîn yine bu dönemde Levant'taki Haçlılara ait şehir ve kaleler üzerine pek çok harekâta bulunmuştu. Selâhaddîn Beyrut'u kuşatmış ancak alamamış, yine bu dönemde Antakya prensi Renaud de Chatillon'un idaresi altındaki Kerak Kalesi üzerine birkaç denemesi olmuşsa da bu müstahkem kaleyi almaya muvaffak olamamıştı³⁹²⁹.

Selâhaddîn Eyyûbî, Suriye ve el-Cezîre bölgelerini itaat altına almaya çalışırken, Kudüs'te ise kral IV. Baudouin son günlerini yaşamaktaydı. İlerlemiş olan

³⁹²⁸ Runciman bu ek bölümde, savaş ile ilgili bilgi veren kaynakların verilerini mukayese etmektedir ki bu verilerin pek çoğu savaş öncesine ait olup *1234 Kroniği* sayfalarında yer verilmemiştir. İlgili bölüm için bkz. Runciman, II, EK: II, ss.409-413

³⁹²⁹ Bölgedeki faaliyetleri çoğunlukla Müslümanlara ait kervanlara ve civardaki Müslüman yerleşimlerine baskın yaparak soygunculuk yapmak olan Kerak hâkimi Renaud de Chatillon, Selâhaddîn'in el-Cezîre'de bulunması nedeniyle zengin Müslüman gemilerine taarruz etmek ve nihai amaç olarak dillendirdiği, Müslümanlar'ın mukaddes şehri Mekke'yi ele geçirmek için Kızıl Deniz'e bir donanma göndermişti. İslâm âlemini dehşete düşüren bu hareket, Melikü'l-Âdil tarafından Mısır'dan gönderilen donanma ve ordu sayesinde bertaraf edilmiş, Selâhaddîn ise Renaud'un bu alçakça hareketini asla affetmeyeceğini söylemişti (Runciman, II, ss. 366-367).

cüzam hastalığı nedeniyle artık el ve ayaklarını dahi kullanmayan kralın yerine geçecek kişi için kız kardeşi Sybilla ve Kudüs patriği Heraclius, Sybilla'nın eşi ve Askalan ile Yafa hükümdarı Guy de Lusignan için kulis yapmaktaydı. Ancak Guy de Lusignan'ın, Müslümanlarla *Câlût Havuzları* olarak bilinen yerde yapmış oldukları savaştaki kararları, diğer Haçlı liderleri tarafından korkaklık addedilmişti³⁹³⁰. Guy de Lusignan'ın tavırları, Kudüs'e dönüşünde kralla da arasının açılmasına neden olmuştu. Kral onu naiplikten azlederek, kız kardeşi Sybilla'nın ilk evliliğinden doğan altı yaşındaki oğlu Baudouin'i veliaht ilan etmişti. Bu karara itiraz eden Guy de Lusignan ise kendine ait Yafa ve Askalan'a çekilerek isyan etmişti³⁹³¹. Devam eden süreçte IV. Baudouin ölmüş ve yerine henüz çocuk yaştaki V. Baudouin geçerken, kral naibi de Trablus kontu III. Raymond tayin edilmişti. Ne var ki V. Baudouin de bir süre sonra öldü ve kraliyet tacı, uzun münakaşaların ardından önce annesi Sybilla'nın ve bizzat onun elleriyle eşi Guy de Lusignan'ın başına geçti. Guy de Lusignan'ın yeni kral olarak taç giymesi ülkedeki sorunların daha da artmasına vesile oldu. İçlerinde Trablus kontu III. Raymond, İbelinli Balian gibi önemli Haçlı kontlarının bulunduğu bir grup Guy de Lusignan'ın krallığını tanımadıklarını açıkça dile getirdiler. Ancak bu muhalefet uzun süremedi ve Onfroi de Toron ile başlayan biat sürecine diğer pek çok Haçlı kontları da dâhil oldular; yalnızca Raymond ve İbelinli Balian krala biat etmemekteydi³⁹³².

Diğer yandan, kral IV. Baudouin'in ölümünü takip eden dönemde yaşanan kıtlık nedeniyle Haçlı kontları, Raymond önderliğinde Selâhaddîn'e dört yıllık barış teklif etmişler, bir yandan Mısır'daki akrabaları arasında çıkan bazı anlaşmazlıklarla, diğer yandan Musul hükümdarı İzzeddin Mesud ile uğraşmak zorunda kalan Selâhaddîn bu teklifi kabul etmişti³⁹³³. Bu barış ortamı iki tarafa da yarar sağlamış ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir süreden beri kesintiye uğramış olan ticari faaliyetler yeniden canlanmıştı. Ne var ki bu barış süreci, M.1186 yılının sonlarında Renaud de Chatillon'un zengin bir Müslüman kervanına saldırarak yağmalaması ile sona erdi ve tüm huzuru kaçırdı. Selâhaddîn olayı duyunca Renaud'ya elçiler

³⁹³⁰ Câlût Havuzları hadisesi için bkz, Runciman, II, ss. 367-368

³⁹³¹ Selâhaddîn Eyyûbî, 17 Eylül 1183 tarihinde Filistin üzerine bir sefere çıktı ve ona mukabil gelen, Guy de Lusignan önderliğindeki Haçlı ordusu ile *Câlût Havuzları* (William buranın ismini Sythopolis olarak verir, William, II, XXI, s. 493) denilen bir mevkide karşı karşıya geldiler. İki ordunun savaşmadan geri çekildiği bu karşılaşmanın ardından Guy de Lusignan, askerleri ve Haçlı liderleri tarafından korkaklıkla suçlanmıştır (Runciman, II, ss. 367-368).

³⁹³² Runciman, II, ss. 375-377

³⁹³³ Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 109; Runciman, II, ss. 372-373

göndererek esirlerin serbest bırakılmasını ve zararın tazminini istedi. Renaud'nun dinlemeye bile yanaşmadığı elçiler bu defa Kudüs kralı Guy de Lusignan'a gittiler. Kral Guy Renaud'ya, Selâhaddîn'in taleplerini karşılamasını emrettiyse de Renaud bu emri dikkate almadı³⁹³⁴. Zira Selâhaddîn'in de Renaud'nun özrü hususunda pek bir ümidi olmayacak ki, savaş hazırlıklarına başlamıştı.

Selâhaddîn Eyyûbî, Mısır, Suriye ve el-Cezîre'den gelen birliklerini Havran'da topladı. 25 Haziran 1187 günü savaş nizamındaki ordu, Taberiye Gölü istikametinde ilerlemeye başladı. Selâhaddîn birliklerinin bir bölümünü Taberiye şehri üzerine gönderdi ve her ne kadar iç kale, III. Raymond'un eşi Eschiva tarafından savunulmaya devam ettiyse de şehir, bir saat kadar direnebildi³⁹³⁵. Bir yandan Eyyûbî saldırılarına direnmekte olan Eschiva, aynı zamanda Haçlılara haber göndererek yardım istemişti.

Diğer yandan Akka'da toplanan Haçlı liderleri harekât üzerinde tartışılar ve Raymond'un, havanın sıcaklığını ve su kaynaklarının azlığını gerekçe göstererek savunmada kalma tavsiyesine kulak asmayarak, Selâhaddîn'in üzerine gitmeye karar verdiler. Harekete geçen Haçlı ordusu önce Sephoria'da³⁹³⁶ konakladı, ardından gelen yardım çağrısını da değerlendirerek, Taberiye üzerine doğru ilerlemeye devam etti. Ancak iklim Raymond'u haklı çıkardı; sıcak hava ve yetersiz su kaynakları Haçlı askerleri için büyük sıkıntı oluşturdu. Ordu, Taberiye gölü yakınlarındaki Hittin Köyü'ne geldiğinde bitkin bir durumdaydı; dahası, su ile aralarında Selâhaddîn'in ordusu duruyordu. Haçlı ordusu Hittin Boynuzları olarak adlandırılan, köyün yakınındaki iki volkanik tepenin yamacında karargâh kurmuştu³⁹³⁷. Sabah olduğunda Haçlılar, etraflarının Müslümanlar tarafından kuşatıldığını gördüler. 25 Rebiülahir 583/4 Temmuz 1187³⁹³⁸ Cumartesi günü, güneşin ilk ışıklarıyla Müslümanlar'ın

³⁹³⁴ Ramazan ŞEŞEN, “*Hittin Savaşı*”, TDVİA, Cilt: 18-1998, ss. 165-167; Runciman, II, s. 377

³⁹³⁵ Runciman, II, s. 382; Kimi kaynaklara göre Selâhaddîn, kendi seçme askerleriyle Taberiye'ye bizzat gitmiştir (Ramazan Şeşen, “*Hittin Savaşı*”)

³⁹³⁶ Nasıra'nın hemen kuzeyindeki Saffuriye.

³⁹³⁷ İki tarafın Hittin Savaşı'ndaki ordu mevcutları ve savaş sonundaki kayıplar, *1234 Kroniği*'nde yer almadığı için biz de değerlendirmeye almıyoruz. Bu konuda diğer kaynakların ilgili bölümlerine bakılabilir.

³⁹³⁸ İbn Şeddâd Hittin Savaşı'nın, 23 Rebiülahir 583/2 Temmuz 1187 Cuma günü gerçekleştiğini söylemektedir (İbn Şeddâd, s. 111). Ancak aynı İbn Şeddâd, Selâhaddîn'in Taberiye'yi almasını ise ertesi gün olarak verirken, tarihi bu kez 25 Rebiülahir 583/4 Temmuz 1187 olarak vermektedir. İbn Şeddâd bir ihtimal Hittin Savaşı'nın gerçekleştiği gün hakkında bilgiyi, muhtemelen savaşa da katılmış olan ve Runciman'ın Hittin Savaşı'nı ısrarla Cuma günü olmuş gibi göstermeye çalıştığını söylediği İmadeddin'den almıştır (Runciman, II, EK: II, s. 411). Zira İbn Şeddâd'ın verdiği bilgilerin İmadeddin'den alınmış olduğu aşîkârdır. İbn Şeddâd, Hittin Savaşı'nın cereyan ettiği dönemde henüz Selâhaddîn Eyyûbî'nin yanında değildir (Casim AVCI, “*İbn Şeddâd, Bahâeddin*”, TDVİA, Cilt: 20, 1999, ss. 373-374) ancak İmadeddin'in bu savaşta bulunduğu bilinmektedir (Ramazan ŞEŞEN, “*İmâduddin el-İsfahânî*”, TDVİA, Cilt: 22, 2000, ss. 174-176).

taarruzu başladı. Aklında yalnızca su olan Haçlı askerleri kuşatmayı yarmaya çalıştıkça öldürülüyorlardı. Kuşatmayı yarmayı ilk başaran III. Raymond oldu³⁹³⁹. Ardından İbelinli Balian ve Sidonlu Renaud kuşatmadan kurtulmayı başarmışlar ancak onların dışında kalanlar çembere alınmıştı. Kuşatmanın içinde kalanlar, çemberi kırabilmek için çeşitli denemelerde bulunmuşlar ancak bunların hiçbiri başarılı olmamıştı. Nihayetinde Haçlılar büyük bir bozgun yaşarken, neredeyse tamamı ya kılıçtan geçirilmiş ya da esir alınmıştı³⁹⁴⁰. Esirlerin arasında Kudüs kralı Guy de Lusignan, Renaud de Chatillon, üvey oğlu Onfroi de Toron, Tapınak şövalyelerinin büyük üstadı Gérard de Ridefort, Cübeyl³⁹⁴¹ ve Botrun hâkimleriyle krallığın pek çok asilzadesi bulunuyordu³⁹⁴².

Kaynaklar Selâhaddîn'in esirlere oldukça nazik davrandığını, içlerinden bir tek Renaud de Chatillon'u, kimi kaynaklara göre ettiği yemine binaen, kimi kaynaklara göre ise bulundukları yerde, yaptığı tüm kötü hareketleri yüzüne söyledikten sonra, Renaud'un ona ters cevaplar vermesi nedeniyle bizzat öldürdüğü ya da öldürttüğünü söylemektedirler³⁹⁴³. Savaşın ardından Selâhaddîn Eyyûbî'nin elinde çok sayıda Haçlı esir vardı. Bunların bir kısmı fidye karşılığı serbest bırakılırken, çoğunluğunu asillerin oluşturduğu diğer bir kısmı da Şam'a gönderildi. Ancak Müslümanlara yapılan saldırılarda başrollerde olan Hospitalier ve Tapınak şövalyelerinin hepsi öldürüldü³⁹⁴⁴.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, sonuçları itibarıyla hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için büyük önem arz eden Hıttin Savaşı'nın

³⁹³⁹ Raymond'un savaş meydanından kaçarak kendi bölgesine gittiği ve bir süre sonra da öldüğü bilgisini diğer kaynaklar da vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 424; İbn Kesir, XIII, s. 24; Michael, s. 731). Bar Hebraeus, Raymond'un sonu hakkında bilgi vermemekle birlikte, onun savaş meydanından kaçmasının Frenklerin yenilgisine neden olduğunu çünkü geri kalanların hiçbirinin birbirine güveni olmadığını söyler

³⁹⁴⁰ İbnü'l Esir'in tasvirine göre, cesetleri görenler kimsenin sağ kalmadığını, esirleri görenler ise kimsenin ölmediğini düşünebilirdi (İbnü'l Esir, XI, s. 424).

³⁹⁴¹ İbn Şeddâd'ın tercümesini yapan Reignier Conder bu kişinin ismini III. Hugh de l'Embriaco olarak vermektedir.

³⁹⁴² Şeşen, Salâhaddîn ..., ss. 111-112; Runciman, II, ss. 382-385

³⁹⁴³ *1234 Kroniği* Renaud de Chatillon'un Selâhaddîn'in önünde öldürüldüğünü söylemekte ancak diğer tüm kaynaklar Renaud'u bizzat Selâhaddîn'in öldürdüğü bilgisini vermektedir. Kaynakların aktardığına göre hadisenin gelişimi ise şu şekilde olmuştur: Savaşın ardından Selâhaddîn, Kudüs kralı, onun üvey oğlu olan Onfroi de Toron ve Renaud de Chatillon'un çadırına getirilmesini istemiş, geldiklerinde krala elindeki soğutulmuş gül suyunu ikram etmiş; suyu içen kral kadehi Renaud'a verince Selâhaddîn tercümana, "*Krala söyle, o adama suyu ben değil, kendisi verdi*" diyerek, Renaud'a karşı öfkeli olduğunu göstermiştir. Bunun ardından İslâm kaynaklarına göre Selâhaddîn, Renaud'u başka bir çadıra götürerek İslâmiyet'i kabul etmesini istemiş, ancak Renaud ret cevabını verince onu öldürmüştür. Zira İslâm kaynakları Selâhaddîn'in, biri Mekke'ye saldırarak istemesi, ikincisi de barışın bozulmasına sebep olan Müslüman kervanına yaptığı saldırı nedeniyle, eline geçirirse Renaud'yu öldüreceğine yemin ettiği söylerler. Diğer kaynaklara göre Selâhaddîn, bulundukları yerde Renaud'a yapmış olduğu kötülükleri anlatmış, Renaud'un kendisine ters cevap vermesi üzerine onu öldürmüştür.

³⁹⁴⁴ Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 112; Runciman, II, s. 386

sonunda Haçlıların aldığı mağlubiyet kaynakların müşterek ifadesiyle, Haçlıların doğuya geldiklerinden beri aldığı en büyük yenilgi olarak tarihe geçti. III. Raymond'u dinlemeyerek, savunmada kalmak yerine hücum etmeyi seçen Haçlılar, Hittin'deki savaş meydanında ordusunun neredeyse tamamını kaybetmiş, kralları ile birlikte en önemli liderlerini de tutsak vermişlerdi³⁹⁴⁵. Artık Haçlılara ait şehirler ve özellikle Kudüs ile Selâhaddîn arasında hiçbir engel kalmamıştı.

Burada bir paragraf da Trablus kontu III. Raymond'a açmak gerekir. Zira onun savaş alanını terk etmesi, pek çoklarına göre savaşın kaybedilmesinin en önemli sebebiydi. Hatta öyle ki, pek çok kaynak tarafından Raymond'un Haçlılara ihanet ettiği kaydedilmiştir. İslâm kaynakları Raymond'un savaş meydanından kaçtığını ve kendi memleketinde kısa bir süre sonra öldüğünü söylemekten öteye gitmemektedirler. Steven Runciman, yukarıda bahsetmiş olduğumuz ek kısmında savaşla ilgili bilgi veren kaynakları mukayese ederken, Süryani ve Ermeni kaynaklarının hepsinin Raymond'u hain olarak tasvir ettiklerini söylemektedir. Ancak *1234 Kroniği*'nin satırlarına baktığımızda, yazarın bu yönde bir hükmünün olmadığını, bunu yalnızca bir rivayet olarak aktardığını müşahade etmekteyiz. Mihael Rabo da tıpkı *1234 Kroniği* gibi, krallığı elde etmek isteyen fakat bunu başaramayan III. Raymond'un, savaştan kaçarak Haçlılara ihanet ettiği şeklinde bir rivayet bulunduğunu söylemektedir ancak yenilginin asıl nedenini, bir din adamına uygun biçimde, Tanrı'nın Haçlıları terk etmesine bağlamaktadır³⁹⁴⁶. Runciman'ı haklı gösteren tek kaynak Bar Hebraeus'dur. Bar Hebraeus Raymond'un Araplarla (ki aslında Türklerle) önceden anlaşmış olduğunu ve bu nedenle savaş meydanından kaçabilmesi için düşmanların onu bilerek bıraktıklarını söyler. Bar Hebraeus Selâhaddîn ile önceden anlaşılan Raymond'un, en başta savaşılmaması gerektiği yönünde tavsiyede bulunduğunu, savaş başladıktan sonra da Frenklerin savaşı kazanmalarından endişe ettiğini de ifade eder³⁹⁴⁷. Sonuçta Runciman'ın ifade ettiği ve Süryani kaynaklarının hepsinin III. Raymond'un hain olduğu görüşünde oldukları iddiası, Bar Hebraeus'un verileri dışında çok yerinde değildir. Kaldı ki Runciman, Süryani kaynaklarını değerlendirirken yalnızca Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'u ele almıştır. Runciman *1234 Kroniği*'nden hiç bahsetmezken, Bar Hebraeus'un verdiği

³⁹⁴⁵ İbnü'l Esir, savaştan bir yıl sonra Hittin'e gittiğini, savaş meydanında ölenlerin kemiklerinin uzaklardan dahi görülebildiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 425).

³⁹⁴⁶ Michael, s. 731

³⁹⁴⁷ Bar Hebraeus, II, s. 442

bilgilerin de hatalı olduğunu söylemektedir³⁹⁴⁸. Bununla birlikte Ermeni Smbat Sparapet'in eserinde III. Raymond'un açık bir şekilde hain ilan edildiğini görebiliriz. Smbat, Tanrı'yı inkâr eden Trablus kontunun Selâhaddîn'e, "*Hıristiyanları sudan uzak bir yere götürürsem bana ne verirsin? Sen ve birliklerin giderek suyun olduğu yere yerleşebilirsiniz*" şeklinde bir haber gönderdiğini ve Selâhaddîn'in yazılı cevabında ona çok şeyle birlikte büyük bir hazine vaat ettiğini söylemektedir. Raymond bundan sonra krala tavsiyelerde bulunarak Haçlı ordusunu dağlık bir yere götürmüştür³⁹⁴⁹. Runciman'ın Haçlı kroniklerinden aktardığına göre Raymond, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Haçlılar henüz Akka'da iken savaşa ya da en azından hücum etmeye karşı olduğunu beyan etmişti. Daha öncesinde ise Renaud de Chatillon'un Müslüman kervanına saldırarak barışı bozması üzerine, savaşın artık kaçınılmaz olduğunu anlayan Antakya prensi Bohemond, Selâhaddîn ile arasındaki ateşkes anlaşmasını yenilemiş, ardından Raymond da kendi kontluğu namına Selâhaddîn ile bir mütareke imzalamıştı. Aynı zamanda Selâhaddîn'in teveccühünü de elde eden Raymond, kral olma hususunda onun tarafından destek göreceğinin de vaadini almıştı. Runciman Raymond'un bu hamlesinin politik açıdan akıllıca olduğu kadar devlete ihanet olduğunun altını çizmektedir³⁹⁵⁰. Dolayısıyla, her ne kadar *1234 Kroniği* ve Mihael Rabo bunun bir söylenti olduğunu ifade etseler de diğer kaynakların verilerine bakıldığında III. Raymond'un, Haçlılara ihanet ettiği söylenebilir. III. Raymond, tüm kaynakların müşterek olduğu üzere, Hittin Savaşı'ndan kısa bir süre sonra öldü. Ölüm nedeni kimi kaynaklarda zatürre olarak belirtilmektedir ancak birçoklarına göre aslında utanç ve kahrından ölmüştür³⁹⁵¹.

Hittin zaferi, söylemiş olduğumuz gibi Selâhaddîn için Kudüs yolunu açtı. Karşısında, kale ve şehirlerdeki nispeten küçük olan garnizonlar dışında direniş gösterebilecek herhangi bir ordu bulunmayan Sultan, nihai hedefi Kudüs üzerine gitmeden önce, bu şehre herhangi bir şekilde yardım gönderebilecek olan diğer Haçlı şehirlerini ortadan kaldırmayı kararlaştırdı. Bu amaçla zaferin hemen ardından, en yakınında bulunan ve hâlihazırda şehrin alındığı fakat iç kalede direnişin sürmekte olduğu Taberiye'ye gitti. İç kaleyi savunmaya devam eden kalenin sahibesi ve III.

³⁹⁴⁸ Runciman, II, EK: II, s. 413. Runciman'ın da işaret ettiği gibi Bar Hebraeus örneğin, Kudüs kraliçesi Sybilla ile III. Raymond'un eşi Eschiva'yı birbirine karıştırmaktadır.

³⁹⁴⁹ Smbat Sparapet, *The Chronicle of Smbat Sparapet*, Tr: Robert BEDROSSIAN, SAT, New Jersey, 2005, s. 68

³⁹⁵⁰ Runciman, II, s. 378

³⁹⁵¹ Runciman, II, s. 393

Raymond'un eşi olan Eschiva, Selâhaddîn'in de gelmesi üzerine direnişi daha fazla sürdüremedi ve Selâhaddîn'e haber göndererek teslim olma şartlarını ilettiler. Eschiva'nın şartlarını kabul eden Selâhaddîn, onun, ailesinin ve mallarının güvenle kaleden çıkmasını temin ettikten sonra Hittin Savaşı'nın hemen ertesinde, Miladî 5 Temmuz 1187 Pazar günü kaleyi teslim aldı³⁹⁵².

Sultan Selâhaddîn, Taberiye'nin ardından Akka üzerine gitti. Runciman şehri savunan Joscelin de Courtenay'ın yalnızca kendini düşündüğünü, 8 Temmuz günü Selâhaddîn şehrin önüne geldiğinde, halkın hayat ve mallarına dokunulmaması şartıyla şehri teslim etmeyi teklif etmek üzere Pierre Brice isimli birini ona elçi olarak gönderdiğini söyler. Şehir halkı ise bu davranışı onursuzluk olarak addetmiş ve isyan ederek pek çok evi yakmıştı. Ta ki 10 Temmuz günü Selâhaddîn şehri, formalitelere uygun biçimde alınca düzen yeniden sağlanmıştı³⁹⁵³. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Selâhaddîn'in Akka'ya gelmesi üzerine şehirdeki asilzadelerin deniz yoluyla Sûr şehrine kaçtıklarını söylerler³⁹⁵⁴. *1234 Kroniği* gibi diğer Süryani tarihçilerin de birer cümle ile verdiği Akka'nın alınışı, İslâm kaynaklarında biraz daha detaylı verilmekle birlikte, hadise esasında çok da ayrıntı içermeyen ve kısa süre içerisinde gerçekleşen bir olaydır. Örneğin İbnü'l Esir Akka'nın alınışı ile ilgili, Selâhaddîn'in Akka'ya geldiği zaman surların üzerinde toplanan halkın şehri teslim etmeyip direndiklerini görerek şaşırıldığını, hâlbuki şehir halkının Haçlıların ordusunun yok edildiğini biliyor olmaları gerektiğini ifade eder. Selâhaddîn tam şehre saldırmaya hazırlanırken, şehirden kalabalık bir grup çıkarak Selâhaddîn'den eman dilemiş, Selâhaddîn de onlara güvence vererek gitmek ya da kalmak isteyeninin emin olacağını söylemiştir. İbnü'l Esir'in Akka ile ilgili verdiği bilgiler, Müslümanların şehre girdikten sonra şehirde buldukları ganimetle ilgilidir³⁹⁵⁵. İbn Kesir de Selâhaddîn'in, Rebiülahir ayının sonunda³⁹⁵⁶, Çarşamba günü Akka'ya vardığını, Cuma günü şehri sulh yoluyla

³⁹⁵² Runciman, II, s. 386; İbnü'l Esir, XI, ss. 424-425; İbn Kesir, XIII, s. 25. Bar Hebraeus Selâhaddîn'in kraliçeyi and içmek üzere kandırdığını söylemektedir. Ancak çelişkili biçimde, sonrasında onu tüm maiyeti ve malları ile birlikte, hediyeler de vererek Trablus'a gönderdiğini de söyler (Bar Hebraeus, II, s. 443). Mihael Rabo ise Selâhaddîn'in Taberiye'yi yaktığını ve içindeki herkesi öldürdüğünü söylemektedir (Michael, s. 731).

³⁹⁵³ Runciman, II, s. 386. Joscelin'in Selâhaddîn'e sunmuş olduğu teklif ile Runciman'ın onun hakkında yapmış olduğu bencillik saptaması tezat gibi durmaktadır.

³⁹⁵⁴ Michael, s. 731; Bar Hebraeus, II, s. 443

³⁹⁵⁵ İbnü'l Esir, XI, ss. 425-426. İbn Şeddâd, s. 116; Makdisî, Akka'nın fethini İbn Şeddâd, İmadeddin ve başka ravilerden nakletmektedir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss.293-299).

³⁹⁵⁶ İbn Şeddâd 30 Rebiülahir 583/9 Temmuz 1187 açık tarihini vermektedir (İbn Şeddâd, s. 116).

fethettiğini söylemekte, bunun yanında yaklaşık yetmiş yılın ardından Müslümanların sahilde ilk defa Cuma namazı kıldıkları yönünde bir de ayrıntı vermektedir³⁹⁵⁷.

Kaynaklar, Akka'nın fethinin ardından Selâhaddîn'in diğer Haçlı egemenliğindeki şehirlere yöneldiğini ve bunlardan pek çoğunu kısa sürede ele geçirdiğini ifade etmekte ancak kaynakların hiçbirisi bu yerlerin fethiyle ilgili detay vermemekte, yalnızca alınan yerlerin isimlerini listelemektedir. Kaynakların birbirinden ayrıldığı nokta, Selâhaddîn'in Akka'dan sonra hangi yöne gittiğidir. Tarihi süreç açısından çok önem arz etmeyen bu ayrıntının asıl önemli noktası, Selâhaddîn'in Haçlı şehirlerini birer birer ele geçirerek, nihai hedefi Kudüs'ün etrafındaki çemberi yavaşça daraltıyor olmasıdır³⁹⁵⁸.

1234 Kroniği Selâhaddîn'in bir sonraki hedefinin Sûr olduğunu söylemektedir ancak İbn Şeddâd, Selâhaddîn'in bunu düşündüğünü fakat askerlerinin dağınık vaziyette olmasından dolayı böyle bir girişimden vazgeçtiğini belirtir³⁹⁵⁹. İbnü'l Esir Sultan'ın bu yönde bir girişimi ya da düşüncesi olduğundan dahi bahsetmemektedir. İbnü'l Esir, Selâhaddîn'in fethettiği şehirlerden kaçan Hristiyan halkın sığındığı Sûr şehrine gelen ve ismini *Merkiş*³⁹⁶⁰ olarak söylediği bir Frenk soylusunun şehrin idaresini devralmasını ve şehirde yaptığı icraatları anlatır³⁹⁶¹. Bar Hebraeus da Sûr halkının şehri teslim etmek üzere olduğu bir sırada Markis isminde bir kontun şehre gelerek, burayı müdafaa ettiğini söyler³⁹⁶². Ancak *müdafaa* ifadesini kullanırken, bunun ne şekilde yapıldığını söylememekte ve herhangi bir çatışmadan da bahsetmemektedir.

Kaynakların vermiş olduğu farklı istikametlere rağmen birleştikleri nokta Selâhaddîn'in nihayetinde Askalan önüne geldiğidir. İbnü'l Esir'in, Kudüs ile birlikte Mısır yolu üzerinde olmaları nedeniyle Selâhaddîn'in son derece önem verdiğini

³⁹⁵⁷ İbn Kesir, XIII, s. 25

³⁹⁵⁸ *1234 Kroniği* Selâhaddîn'in Akka'dan Nasıra'ya gittiğini söylerken İbnü'l Esir, onun Akka'da kaldığını, Nasıra, Hayfa ve Saffuriye gibi civar bölgelere askerlerinden bir kısmını gönderdiğini söyler (İbnü'l Esir, XI, s. 426). İbn Kesir Selâhaddîn'in Akka'dan Gazze, Askalan bölgesine gittiğini söylemekte (İbn Kesir, XIII, s. 25), İbn Şeddâd, gittiğinin etesi günü aldığı Sayda'ya gittiğini söyler (İbn Şeddâd, s. 116). Mihael Rabo'nun çizdiği istikamet Caesarea, Yafa, Samaria ve Nasıra'dır (Michael, s. 731); Bar Hebraeus ise Selâhaddîn'in güzergâhını Hayfa, Nablus, Tabnin, Sayda, Caesarea, Yafa, Beyrut ve Nasıra olarak sıralamaktadır (Bar Hebraeus, II, s. 444). Makdisî ise detayları atlamaktan sakınırcasına, bu dönemde Selâhaddîn'in ele geçirdiği tüm şehirleri ve hükmettiği bölgeleri tek tek saymaktadır (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 303). Ancak bu kaynakların hiçbirinde Nasıra'nın Muzafferüddin Gökbörü'ye verildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

³⁹⁵⁹ İbn Şeddâd, s. 117

³⁹⁶⁰ Montferrat markisi Conrad (M.1140-28 Nisan 1192).

³⁹⁶¹ İbnü'l Esir, XI, ss. 428-430

³⁹⁶² Bar Hebraeus, II, s. 444

söylediği Askalan, Mısır kuvvetleriyle birleşen Selâhaddîn tarafından, İbnü'l Esir'e göre 16 Cemaziyelahir 583/23 Ağustos 1187, İbn Şeddâd'a göre ise 26 Cemaziyelahir 583/2 Eylül 1187 tarihinde muhasara altına alındı³⁹⁶³. Hittin zaferi ile Kudüs'ün alınması arasındaki, belki de en önemli fetih olan Askalan'ın alınması da kaynaklarda çok farklı hikâye edilirken, örneğin İbn Kesir'in kayıtlarında hiç yer almaz; İbnü'l Esir ve Makdisî birbirine yakın kayıtlar tutarken İbn Şeddâd çok kısa bilgi verir. Süryani kronikçilerden Mihael Rabo çok kısa ve hatalı, Bar Hebraeus ise daha uzun ve daha fazla yanlışlar içeren bilgiler vermektedir.

İbn Şeddâd'ın verdiği bilgi, Selâhaddîn'in şehre karşı mancınıklar kurdurarak çok şiddetli bir saldırı gerçekleştirdiği ve aynı ayın sonunda şehri teslim aldığından öteye geçmemektedir. İbnü'l Esir ise çok daha ayrıntılı bilgi verir. İbnü'l Esir'in hikâyesine göre Beyrut'tan hareket ederek, kardeşi Melik el-Âdil'in Mısır ordusuyla birleşen Selâhaddîn, Şam'da esir tutulan Kudüs kralı Guy de Lusignan ile Tapınak şövalyelerinin lideri Gérard de Riteford'u yanına getirterek, Askalan'ın teslim olmasını sağlamaları durumunda kendilerini serbest bırakacağını taahhüt etti. İki Haçlı lideri, Askalan'dakilere haber göndererek şehri teslim etmelerini istediler. Şehirdekiler bu teklifi reddetmekle kalmamış, Guy ve Gérard'a çok ağır hakaretlerde bulunmuşlardı. Şehri bu şekilde alamayacağını anlayan Sultan, Askalan'a karşı mancınıkları kurdurdu ve yoğun bir saldırı başlattı. Nihayetinde bu ağır baskıya dayanmakta güçlük çeken savunmacılar, birtakım şartlar ileri sürerek teslim olacaklarını bildirdiler. Selâhaddîn'in sunulan şartları kabul etmesi üzerine şehir, 30 Cemaziyelahir 583/6 Eylül 1187 tarihinde Sultan'a teslim edildi³⁹⁶⁴.

İslâm kaynaklarına mukabil Süryani kaynaklarının verdiği bilgiler çok daha farklıdır ve yalnız İslâm kaynakları değil, Runciman'ın değerlendirdiği Haçlı kaynaklarıyla da tezat oluşturmaktadır³⁹⁶⁵. Mihael Rabo'nun çok kısa olduğunu belirttiğimiz kaydı, Selâhaddîn'in Askalan'a karşılık elinde esir olan Kudüs kralını verdiği ve şehri bu şekilde ele geçirdiği şeklindedir³⁹⁶⁶. Bar Hebraeus ise Mihael Rabo'nun verdiği bilgileri daha da detaylandırarak vermekte ancak bu yaptığıyla

³⁹⁶³ İbnü'l Esir, XI, s. 430; İbn Şeddâd, s. 117

³⁹⁶⁴ İbnü'l Esir, XI, ss. 430-431; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 312-313. İbnü'l Esir Askalan kuşatmasının Miladî 23 Ağustos-6 Eylül tarihleri arasında on dört gün sürdüğünü söylerken, fetih tarihini aynı tarih yani 6 Eylül olarak veren İbn Şeddâd'a göre kuşatma, 2-6 Eylül tarihleri arasında beş gün sürmüştür.

³⁹⁶⁵ Steven Runciman'ın hadiseleri takip ettiği Haçlı kroniklerinin verdiği bilgiler büyük oranda İslâm kaynaklarıyla uyum içerisindedir. Runciman'ın Haçlı kronikleri için bkz, Runciman, II, ss. 409-413

³⁹⁶⁶ Michael, s. 731. Mihael Rabo ayrıca Askalan'ın fetih tarihini AG.1499/M.1188 yılının Ekim ayına tarihlemekle birlikte, kronoloji hatası da yapmaktadır.

Mihael Rabo'nun hatasını geliştirmekten öteye gitmemektedir. Bar Hebraeus Selâhaddîn'in içerisi savaşıyla dolu olan Askalan'a saldırdığını ancak almaya muvaffak olamayınca, esiri olan Taberiye hâkiminine³⁹⁶⁷, Askalan'ı teslim ettiği takdirde kendisini serbest bırakacağını taahhüt ettiğini söyler. Bunun üzerine kral, Askalan hâkimini çağırarak şehri teslim etmesini istemiş, Askalan hâkimi buna itiraz edince kral, kendisini esir tutan Araplara, şehrin hâkimini ve beraberindekileri zincire vurmalarını söylemiştir. Askalan hâkimi ve beraberindekiler, kralın söylediği üzere zincire vurulunca kral şehir halkına teslim olarak canlarını kurtarmalarını söylemiş, şehir halkı da krala itaat ederek şehri teslim etmiştir³⁹⁶⁸. Bar Hebraeus'un çok zaman yaptığı gibi Mihael Rabo'dan alıntı yaptığı hatta bunun yanında en az bir başka kaynaktan da yararlandığı açıktır. Ancak bizim elimizdeki kaynakların hiçbirinde ya da günümüzde hala modern zamanların en iyi Haçlı Seferleri Tarihi çalışması olarak görülen Runciman'ın eserinde, hadiselerin bu yönde geliştiğine dair en küçük bir işaret bile bulunmamaktadır.

[484] Urişlem'in Alınmasına Dair:

Aynı yılın Eylül ayında Şalaheddin, ordusu ile birlikte Askalan'dan ayrıldı ve Urişlem üzerine gelerek şehre karşı karargâhını kurdu.

s.200

Ardından şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Zira her yerden kaçıp kurtulanlar burada toplanmışlardı ve ne onları kurtaracak biri vardı ne de bir yerden gelmesini bekleyebilecekleri bir yardım vardı. Sıkışmışlardı. Frenkler, şehri teslim etmek için teminatlar istediler ve bu teminatları alınca şehri teslim ederek ayrıldılar. Onlara istedikleri yere gitmeleri için izin verilmişti. Ne var ki onlar ellişerli ve yüzerli gruplar halinde şehirden uzaklaşırken, şehrin dışında bulunan Müslüman birlikler tarafından saldırılara maruz kalmış ve çok kayıplar vermişlerdi. Şehirde kalan Ermeni, Rum ve Süryani halka ise her bir erkeğe on, her bir kadına beş dinar olmak üzere belirlenen bedeli ödemek kaydıyla istedikleri gibi çıkıp gitmelerine olanak sağlanmıştı. İnsanlar bu bedelleri ödeyebilmek için mallarını çok ucuza satmak istiyor fakat zaten iyice fakirleşmiş olan halktan hiç kimse bunları almıyordu.

Bu sıralarda biz acizler de Urişlem'de bulunuyor ve meydana gelen hadiseleri yazıyoruz. Aslında gözlerimizle şahit olduğumuz günahları, kutsal eşyaların nasıl başka milletlerin ellerinde pazarlarda satıldığı, kilise ve diğer kutsal

³⁹⁶⁷ Wallis Budge ve Ömer Rıza Doğrul bu hatayı Kudüs kralı olarak düzeltmektedir.

³⁹⁶⁸ Bar Hebraeus, II, s. 444

yerlerin atların ve diğer hayvanların ahırları haline nasıl getirildiğini anlatmaya ya da yazıya dökmeye dilimiz yetersiz kalmakta.

s.201

İnsanlar rezillik içerisinde yaşıyor, kadınlar metres yapılmış ve utanç içerisindeki ruhaniler, diğer insanlarla birlikte bu iğrençliklere teslim olmuş vaziyettedirler. Erkek ve kız çocukları Türklerin köleleri ve hizmetçileri haline getirildi ve dört bir yana dağıtıldılar. Kiliselerdeki demirler, tahtalar ve kapılar, duvarlardaki ve yerlerdeki mermer kaplamaların hepsi söküldü ve başka yerlere götürüldü. Bunu sadece Büyük Kıyame Kilisesi'ne yapmadılar, zira oradan kazanç elde etmeyi düşünüyorlardı. Kapısına muhafızlar koydular ve oradaki Kutsal Mezar'a ibadet etmeye gelen her bir Hristiyan'dan on dinar alıyorlardı.

Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, Levant bölgesindeki Haçlı şehirlerinin büyük bölümünü fethettikten sonra nihayet, Kudüs üzerine gidebilirdi. Çünkü artık onu durdurabilecek ne bir Haçlı ordusu ne de Kudüs şehrine herhangi bir yerden gelebilecek yardım vardı³⁹⁶⁹. Kudüs ile Selâhaddîn'in arasında, yaklaşık bir günlük yol ve şehrin surlarından başka bir şey bulunmuyordu.

Askalan'da gerekli hazırlığı yapan Selâhaddîn, orduya toplanma emrini verdikten sonra hareket ederek, 15 Receb 583/20 Eylül 1187 günü, Kudüs'ün önünde karargâhını kurdu ve Runciman'ın ifadesine göre hemen saldırıya başladı³⁹⁷⁰. Diğer yandan Kudüs'ü savunma işi ise İbelin kontu Balian'ın üzerindeydi³⁹⁷¹. Runciman Balian'ın şehri savunmak için elinden gelen her şeyi yaptığını söylemektedir. Ancak şehir nüfusu, tüm civardan gelen ve tamamını sivillerin oluşturduğu kalabalık mülteci grubundan oluşmaktaydı ve bunların içerisinde savaşılmaya muktedir insan yok denecek kadar azdı³⁹⁷².

³⁹⁶⁹ İbnü'l Esir, Selâhaddîn'in Kudüs'e deniz yoluyla gelebilecek yardımın önüne geçmek için Kudüs'e doğru yola çıkmadan önce, Mısır'a haber göndererek, donanma komutanı Hâcib Hüsameddin Lü'lü'den tüm filosuyla denize açılmasını emrettiğini söyler. Bu şekilde denize açılarak bekleyen donanma, gelen ticaret gemilerini yağmalıyor, savaş gemilerine ise el koyuyordu (İbnü'l Esir, XI, s. 431).

³⁹⁷⁰ Runciman, II, s. 389. İbnü'l Esir Selâhaddîn'in şehrin etrafını beş gün boyunca dolaştığını, yerleşmek için uygun bir yer aradığını ve nihayet ordugâhını, en müsait yer olarak tespit ettiği, şehrin kuzey tarafına kurmuş olduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 432; Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 114).

³⁹⁷¹ Askalan'ın fethedildiği sırada Balian, Kudüs'te bulunan ailesini Sûr'a götürmek için Selâhaddîn'den şehre gitmek üzere izin istemiş ve Selâhaddîn, silahsız olmak ve yalnızca bir gece kalmak şartıyla ona bu izni vermişti. Ne var ki Balian Kudüs'e geldiğinde şehir halkı onun gitmesine müsaade etmeyerek, savunmayı üstlenmesini istemişti. Müşkül bir durumda kalan Balian, verdiği sözü bozmak zorunda kaldığını ve bunun gerekçesini Selâhaddîn'e bildirmiş, Selâhaddîn ise onun özrünü kabul etmenin yanında, Balian'ın ailesini, maiyetini ve mallarını Sûr'a nakletmek için bir de refakat birliği göndermişti (Runciman, II, s. 388).

³⁹⁷² İbnü'l Esir bu sırada Kudüs'te, mevkii kralın da üzerinde olan Kudüs patriği ile birlikte Hittin'den kurtulan şövalyelerin de bulunduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 432). Ancak Runciman'a göre durum böyle değildir. Runciman, şehirde yalnızca iki tane şövalyenin bulunduğunu ve bu nedenle Balian'ın, asil ailelere mensup on altı yaşını aşmış çocuklarla birlikte şehir halkından otuz kişiyi şövalye yaptığını kaydetmekle birlikte, patriğin de şehirde olduğunu teyit etmektedir (Runciman, II, s. 388). İbn

İbn Şeddâd, İbn Kesir ve Runciman'a göre Selâhaddîn şehri batı tarafından, İbnü'l Esir ve Makdisî'ye göre ise kuzey tarafından gelerek kuşatmıştı. Ancak beş gün sonra ordugâhını, şehrin doğu tarafındaki Zeytin Dağı'na taşıdı³⁹⁷³. Bu noktadan devam eden şiddetli saldırı neticesinde, 29 Eylül günü surlarda bir yarık oluştu. Şehrin müdafileri tüm güçleriyle burayı savunmaya çalıştılar ancak karşılarındaki düşman son derece kalabalıktı. Haçlılar, son bir çıkış hareketi yaparak kuşatmayı yarmak istedilerse de bunun çok kötü sonuçlar doğurabileceğini söyleyen Kudüs patriği ve onun bu görüşünü olumlu bulan Balian, bu planın uygulanmasını engelledi. Balian ertesi gün, 30 Eylül tarihinde Kudüs'ün teslim şartlarını müzakere etmek için Selâhaddîn'in yanına gitti³⁹⁷⁴.

Selâhaddîn ile Balian arasında geçen diyalog, tarih kitaplarının hemen hepsinde yer verilen önemli bir sahne olarak tarihe geçmiştir. Bu görüşmede Balian, Kudüs'ü teslim etmek için şartları görüşmek istemiş; Selâhaddîn şehri, tıpkı M.1098 yılında Haçlıların aldığı gibi kılıçla alacağını, o zaman Müslümanlara yapmış olduklarını şimdi kendisinin Hristiyanlara yapacağını, başka türlü bir düşüncesinin

Kesir, Kudüs'tekiler dışında Haçlıların mevcudunun 60 bin olduğunu, o sırada Kudüs valisinin Balian bin Balzan olduğunu ve onunla birlikte Tapınak ve Hospitalier tarikatlerine mensup şövalyeler bulunduğunu söylemektedir (İbn Kesir, XIII, s. 26). İbn Kesir'in bu hiç de akla yatkın olmayan rakamları, ilginç biçimde İbn Şeddâd tarafından da verilmektedir. İbn Şeddâd güvenilir kaynaklara göre şehir, kadın ve çocuklar hariç, 60 binin üzerinde atlı ve yaya askerle dolu olduğunu ifade etmektedir (İbn Şeddâd, s. 118). Kudüs'ün fethi ile ilgili ilk verileri İbn Şeddâd'dan yapan Makdisî de bu rakamları aynı şekliyle paylaşmaktadır (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 317). Bar Hebraeus da 60 bin rakamını vermekte ancak o, Haçlıların Müslümanlara galip geldikleri şeklinde çok farklı bir iddia ortaya koymaktadır (Bar Hebraeus, II, s. 444). Son dört kaynağın verdiği rakamların mübalağalı olduğu açıktır. Zira Hittin Savaşı'nda Haçlı ordusunun ortalama mevcudunun 10-15 bin kişi olarak verildiğini ve bu savaşın kazanılması üzerine Selâhaddîn'in, kendisine mukavemet gösterecek bir ordu olmaması nedeniyle, Levant bölgesinde dilediği gibi yayılarak peş peşe pek çok şehri fethettiğini hesaba katarsak, Kudüs'te 60 bin kişilik bir Haçlı ordusunun bulunmasının pek de mümkün görünmemektedir.

³⁹⁷³ Runciman Sultan'ın önce şehri batıdan kuşattığını ancak bulundukları yerde güneş ışığının askerlerin görüş alanını etkilemesi ve onları rahatsız etmesi nedeniyle ordugâhı taşıdığını ve istihkâmcıların, 88 yıl önce Godfrei de Bouillon'un şehre girdiği yerden pek de uzak olmayan Sütunlu Kapı'nın yan tarafından surların altına lağımlar açmaya başladıklarını ifade eder (Runciman, II, s. 389). İbn Şeddâd Sultanın ordugâhını önce şehrin batısına kurduğunu daha sonra yeni yerin daha iyi bir sadırı noktası olacağını düşünerek, şehrin kuzeyine taşıdığını söylemekte ve bu şekilde belki de İbnü'l Esir'in, şehrin ilk kuşatıldığı noktası ile ilgili olan eksik bilgisini tamamlamaktadır (İbn Şeddâd, s. 118). Zira İbnü'l Esir'de Selâhaddîn'in ordugâhını taşıdığı bilgisi yoktur. İbn Kesir ise yön belirtmeden Sultan'ın ordugâhını, daha geniş ve manevra yapmaya daha uygun olduğunu düşündüğü Şam tarafına taşıdığını söylemektedir (İbn Kesir, XIII, s. 26). Makdisî Kudüs kuşatmasının bu bölümünü İbn Şeddâd'dan nakletmektedir ancak o İbn Şeddâd'ın verdiği ve kuşatmanın ilk yapıldığı yerin şehrin batısı olduğu yönündeki bilgiyi kullanmadan, ordugâhın doğruca şehrin kuzeyine yerleştiğini söylemektedir (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 317). Bununla birlikte bu konuyu tartışan kaynakların hepsi Selâhaddîn'in ordugâhını, ilk kurulduğu yerden yeni yerine, beş gün sonra taşıdığına hemfikirlerdir.

³⁹⁷⁴ İslâm kaynakları Balian ile Selâhaddîn'in görüşmesinden önce, durumun vahametini kavrayan Kudüs halkının, şehrin ileri gelenlerinden bir heyet oluşturup Selâhaddîn ile teslim müzakeresi yapmak istediklerini söylerler (İbnü'l Esir, XI, s. 432; İbn Kesir, XIII, s. 27; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, ss. 321-322).

olmadığını söylemiştir. Balian ise buna karşılık Selâhaddîn'e, Kudüs'te çok kalabalık bir halkın bulunduğunu ve söylediği gibi bir şeye kalkışması halinde şehir halkının, ölmeden önce Kudüs'te ne varsa, tüm binaları, mukaddes yapıları ve işe yarar her şeyi yakıp yıkacaklarını ve ellerindeki Müslüman esirlerin hepsini öldüreceklerini³⁹⁷⁵ ondan sonra da çıkıp ölünceye kadar onlarla savaşacaklarını, çünkü artık kaybedecek bir şeyleri olmadığını söyledi. Selâhaddîn, kayıtsız şartsız bir teslimiyet ve kendi otoritesinin kabulü durumunda af ve müsamahaya hazır olacağını bildirerek Balian'ın teklifini kabul etti³⁹⁷⁶. Bundan sonra Selâhaddîn, Kudüs halkının şehri terk etmesini birtakım şartlara bağladı. Buna göre Kudüs'te mukîm her erkek için on, her kadın için beş ve her çocuk için iki³⁹⁷⁷ dinar olmak üzere, kurtuluş fidyesi belirledi. Ancak Balian, şehirde bu parayı ödeyemeyecek durumda olan binlerce insan olduğunu söyledi. Selâhaddîn bu defa hepsi için 100 bin dinar istedi ancak Balian bu parayı bulmalarının mümkün olmadığını söyleyince, 7 bin kişinin özgürlüğü için 30 bin dinar karşılığında anlaştılar³⁹⁷⁸. Ardından Balian, Kudüs'teki askerlere silahlarını bırakmalarını söyledi ve Selâhaddîn, 27 Receb³⁹⁷⁹ 583/2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs'e girerek şehri teslim aldı³⁹⁸⁰.

Tarihi vesikalara yönelik eleştiriler üzerine, genellikle sonuç bölümünde yapılabilecek bir eleştiriyi, yeri geldiği için ifade etmeyi uygun görüyoruz. Çalışmamıza başlarken yapmış olduğumuz ön araştırmada, *1234 Kroniği* yazarının, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethettiği sırada şehirde bulunduğunu tespit etmiştik.

³⁹⁷⁵ İslâm kaynaklarına göre Kudüs'te 4 bin Müslüman esir bulunuyordu.

³⁹⁷⁶ Müslüman müverrihlerin verdiği bilgiye göre Selâhaddîn'in, Hristiyanların kılıçla ve katliamla aldıkları Kudüs'ü, aynı şekilde geri alacağını söylediği diyalogun muhatabı, Balian'dan önce onunla görüşenlerdir. Ancak Haçlı kaynakları bu diyalogun Selâhaddîn ile Balian arasında geçtiğini belirtirler (Runciman, II, s. 390; Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 116). Bar Hebraeus'un verdiği bilgi ise her iki iddiayı da birleştirmektedir. Buna göre Frenkler, kendilerine hiçbir şekilde yardım gelmeyeceğini görünce, içlerinden bilgili iki kişiyi seçerek Selâhaddîn'e göndermişler ve canlarının korunması için söz istemişlerdir. Selâhaddîn özür dileyerek, "*Bu şehri ancak kılıçla fethedeceğim ve siz bu şehri aldığınızda ne yaptı iseniz aynısını size yapacağım*" cevabını vermiştir. Selâhaddîn'in cevabı üzerine Frenklerden biri, yukarıda Balian tarafından söylendiğini ifade ettiğimiz konuşmanın bir benzerini yapmış, bundan dolayı hayrete düşen Selâhaddîn onlara bir yerde beklemelerini söyleyerek, kurmaylarıyla bir toplantı yapmış ve nihayetinde Frenklerin teklifini kabul etmiştir (Bar Hebraeus, II, s. 444). Bar Hebraeus tüm bu süreçte İbelinli Balian'dan hiç söz etmemektedir.

³⁹⁷⁷ Runciman'a göre bir dinar.

³⁹⁷⁸ Kaynaklar Selâhaddîn'in daha sonra, içlerinde Kudüs kraliçesi Sybilla'nın da bulunduğu çok sayıda kişiyi bedelsiz bir şekilde serbest bıraktığını söylemektedir. Bu konuda detay için bkz, Runciman, II, ss. 390-391

³⁹⁷⁹ Bu tarihin, İslâm Peygamber'nin Mirâc'a yükseldiğine inanılan tarihle aynı gün olması, Müslüman yazarların hadise ile ilgili heyecanını artırmakta ve bu şekilde olaya ilahî bir mahiyet de vermelerine vesile olmaktadır.

³⁹⁸⁰ İbnü'l Esir, XI, s. 433; İbn Kesir, XIII, s. 27; İbn Şeddâd, s. 119; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 330; Bar Hebraeus, II, s. 446. Mihael Rabo'nun Kudüs'ün fethiyle ilgili verdiği tarih AG.1499/M.1188 yılıdır (Michael, s. 731).

Bu detay bizleri çok heyecanlandırmıştı; zira Kudüs'ün fethinin canlı tanığı olan birinin, böylesine önemli bir hadise için söyleyecek çok sözü olmalıydı. Ancak eserin bu noktasına geldiğimizde büyük bir sükût-ı hayale uğradığımızı itiraf etmeliyiz. Pek çok hadisenin naklinde ayrıntılara bu kadar önem veren yazarın bizzat şahit olduğu ki, önemi zamanla anlaşılacak değil, bizatihi yaşandığı dönem için bile büyük bir hadise olan Kudüs'ün fethi konusunda neredeyse hiçbir bilgi vermemiş olması, üzerine bir de fethin ardından yaşanan hadiseleri, son derece yüzeysel ve genel ifadelerle aktarmış olması bizleri ziyadesiyle şaşırtmanın yanında hayal kırıklığına uğratmış bulunmaktadır.

Ulaşabildiğimiz veriler, Kudüs'ün fethi sırasında şehirde bulunan iki kronik yazarından birinin *1234 Kroniği*'nin yazarı olduğunu göstermektedir. Bir diğer yazar, Steven Runciman'ın çokça atıfta bulunduğu, İbelinli Balian'ın at uşağı, sekreteri ve bir yandan da gözlemlediği ve duyduğu hadiseleri kaydederek aynı zamanda bir Haçlı kronikçisi olan Ernoul'dür³⁹⁸¹. Runciman, sona erene kadar çok sık takip ettiği Sur piskoposu William'ın kayıtları bu döneme gelmediği için, William'dan sonraki süreci Ernoul'den takip etmektedir³⁹⁸². Runciman'ın Ernoul kroniğinden aktardığı veriler, tüm bu hadiselerle görgü tanığı olan ve birinci ağızdan kaydedilmiş notlar olarak dikkati çekmektedir. Runciman'ın Ernoul'den naklettiği kayıtlarda Selâhaddîn, tıpkı Müslüman yazarların verdiği gibi bir profile sahiptir³⁹⁸³. Selâhaddîn'in kişiliği üzerinde Haçlı kronikleri, İslâm kaynaklarına yakınlık gösterirken, *1234 Kroniği* yazarının bu gibi ayrıntılara hiç girmemesi ve yalnızca, Kudüs'te yaşandığını söylediği acı hadiseleri konu edinmiş olması da dikkat çekici bir detaydır.

³⁹⁸¹ Runciman'ın, Hittin Savaşı ve sonrasındaki süreci çoğunlukla takip ettiği Haçlı kaynağı Ernoul'ün kroniğidir.

³⁹⁸² Ernoul de keninden önceki dönem için William'ın kayıtlarını yoğun biçimde kullanmıştır.

³⁹⁸³ İslâm kaynakları bekleneceği üzere Selâhaddîn'in üstün meziyetlerini övmekte ve onu, İslâm birliğini yeniden tesis etme çabasının yanında, düşmanlarına dahi sonsuz merhamet gösteren bir karakter olarak sunmaktadır. Aynı çizgi Runciman'ın eserinde de kendisini gösterir. Runciman, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Ernoul'ün verdiği bilgileri aktarırken, Selâhaddîn'in insancılığını ve özellikle I. Haçlı Seferi sonrasında Hristiyanların Kudüs'teki Müslümanlara yaptığını yapmaması nedeniyle yüceltmektedir (Runciman, II, s. 391, orijinal metinden *krş.*, Steven RUNCIMAN, *The History of The Crusades, III Cilt*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1951, Vol: II, *The Kingdom of Jerusalem (Kudüs Krallığı)*, ss. 466-467

**[485] Frenklerin Yeniden Harekete Geçmeleri ve Akka Üzerine Seferleri;
Alman Kralının Karadan Yürüttüğü Hareket ve Kilikya'da Ölmesi
Hakkında:**

Ertesi sene, Frenk topraklarında cereyan eden elim hadiselerin haberleri gelince Frenk kontlarından Markiz³⁹⁸⁴ isminde biri hazırlıklarını yaptı ve deniz yoluyla gelerek Şur şehrine çıktı ve şehrin yönetimini eline aldı. Ardından ordusuyla birlikte hareket ederek, Fenike'deki Akka şehrine geldi ve şehre karşı kamp kurdu. Diğer yandan Şalaheddin de ordusunu toplayarak hazırlıklarını yaptı ve o da bölgeye gelerek Frenklerin karşısına kampını kurdu. Böylece Frenkler, Akka'nın içindekilerle savaşırmaktayken bir anda iki arada kalmış oldular. Bu durum iki yıl kadar sürdü.

Yine aynı dönemde Alman kralı³⁹⁸⁵ Hristiyanların yardımına gelmek için harekete geçti ve kara yoluyla Konstantinopolis'e ulaştı. Oradan hareketle Rum toprakları üzerinden Konya'ya vardı ve burayı ele geçirerek yağmaladı ve çok sayıda insanı öldürdü. Konya'dan ayrıldıktan sonra yanlış bir karar vererek Kilikya'ya yani Müslümanların topraklarına girdi³⁹⁸⁶. Belki de bunu kendisine çok güvendiği için yapmıştı zira onun gelişi tüm bölgeyi tedirgin etmişti ve önündeki ve Suriye'deki Müslümanların hepsi, onun gelişi karşısında dehşete düşmüşler ve ona karşı herhangi bir hamle yapmaya korkuyorlardı.

s.202

Kral bu şekilde Kilikya bölgesine girmişti ne var ki yıkanmak amacıyla girdiği gölde boğuldu ve ordusu da perişan oldu. İçlerinden bazıları hastalanarak öldü; geri kalanlar ise elleri boş vaziyette Antıyukya'ya kadar geldiler. Böylece hiçbir yarar elde edemedi dağılmış oldular.

Selâhaddîn Eyyübî, Hittin Savaşı'nın kazanılmasının ardından, Levant'taki pek çok Haçlı kale ve şehrini ele geçirmişti. Kudüs'ün alınmasının ardından ise fethedilen kale ve şehirlerin sayısı daha da arttı. Fetihten sonraki bir yıl içerisinde alınan kale ve şehirlerin ardından Antakya hükümdarı Bohemond, Müslümanların tüm kazançlarını onaylayan bir barış teklif etti. Sincar'dan gelen yeni birliklerle takviye olmuşsa da uzun zamandan beri tempolu biçimde fetih hareketinde bulunan ordu yorulmuştu. Bunu da göz önüne alan Selâhaddîn, Bohemond'un bu teklifini kabul etti.

³⁹⁸⁴ *محمّد* Daha önce de bahsetmiş olduğumuz Montferrat markisi Conrad.

³⁹⁸⁵ Alman kralı Friedrich Hohenstaufen ya da Frederick Barbarossa (M.1122-10 Haziran 1190). Miladî 18 Haziran 1155-10 Haziran 1190 tarihleri arasında, I. Friedrich unvanıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru.

³⁹⁸⁶ Yazarın bu ifadesi hatalıdır zira bu dönemde Kilikya, Müslümanların değil, Ermenilerin kontrolü altındadır. Bar Hebraeus, Kilikya Ermeni krallığı hükümdarı, Büyük Leon'un torunu, Stephan oğlu Leon'un Tarsus'a gelerek ona bağlılığını sunduğunu ifade etmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 454). Yazarın Müslümanların bölgesi olarak kast ettiği belki de Anadolu'nun iç kesimidir. Ancak bunun da bir hata olmadığı açıktır zira Friedrich ve ordusu Anadolu'dan geçerken, her ne kadar birtakım Selçuklu akınlarına maruz kalmışlarsa da yine de pek bir kayıp vermeden, üstelik Selçuklu başkentine dahi girerek ve burayı yağmalayarak, Kilikya bölgesine ulaşabilmişlerdir.

M.1188 yılının sonunda Haçlıların elinde kalan şehir ve kale sayısı yalnızca birkaç taneydi³⁹⁸⁷. Haçlıların elinde kalmış olan şehirlerden biri, kimi İslâm kaynaklarının Hittin'den sonraki süreçte alınmadığı için hayıflandığı, Runciman'ın ise Selâhaddîn'in almamakla en büyük hatayı işlediğini söylediği Sûr şehriydi³⁹⁸⁸. Esasında şehrin hâkimi olan Renaud de Sidon³⁹⁸⁹, Hittin Savaşı sonrasında, Selâhaddîn'in Levant kale ve şehirlerini hızla eline geçirdiği süreçte Sûr'un teslimi için Selâhaddîn ile müzakerede bulunmuş hatta Selâhaddîn, iç kaleye asılması için şehre iki tane sancağını dahi göndermişti. Ancak Hittin Savaşı'ndan on gün sonra, Montferrat markisinin oğlu Conrad, Sûr'a geldi³⁹⁹⁰. Conrad'ın gelişi Sûr'un kaderini değiştirdi. Şehrin savunması ona tevdi edildi ve Selâhaddîn ile yapılan müzakereler sona erdirildi. Conrad, batıdan kendilerine yardım gelinceye kadar şehrin savunulabileceğine inanmaktaydı; özellikle Kudüs'ün düşmesinin ardından ise bu yardımın geleceğinden emindi³⁹⁹¹.

1234 Kroniği'nin bu noktaya kadar verdiği bilgiler kısa da olsa, diğer kaynakların verileriyle örtüşmektedir. Ancak yazar, aradaki önemli bir detayı atlamaktadır. Conrad ya da genel olarak Haçlıların, Akka üzerine giderek orayı ele geçirmelerinden önce, Selâhaddîn'in Sûr üzerine yapmış olduğu saldırıyı bertaraf etmeleri gerekmiştir³⁹⁹². Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Runciman'ın alınmamakla büyük hata edildiğini söylediği Sûr şehri, halkının Conrad'ın varlığıyla artan motivasyonu ile Selâhaddîn'in muhasarasına direnmişler, Selâhaddîn'in geri çekilmesinin ardından Akka'ya giderek şehri kuşatma altına almışlardır³⁹⁹³.

³⁹⁸⁷ Runciman, II, s. 394. Runciman Antakya hükümdarı Bohemond'un elinde yalnızca Antakya, Trablus ve Süveydiye, Hospitalierler'in elinde Markâb ve Krak de Chevaliers, Tapınak Şövalyeleri'nin elinde ise yalnızca Antartus'un kaldığını ifade etmektedir (Runciman, II, s. 394 ve III, s. 16).

³⁹⁸⁸ Runciman, Akka'nın alınmasının ardından tüm kuvvetiyle şehre saldırsaydı, şehri koruyan muazzam surların onun gücüne karşı koyamayacağını söylemektedir.

³⁹⁸⁹ Renaud ya da Reginald Grenier (y: 1130-1202). M.1171-1202 yılları arasında Sayda ve Sûr şehirlerinin hâkimi.

³⁹⁹⁰ Runciman, o güne kadar Konstantinopolis'te yaşayan Conrad'ın, adının bir cinayete karışması üzerine Filistin'e giden bir hacı grubunun arasına karışarak Roma başkentinden kaçtığını ifade eder. Runciman ayrıca, Conrad'ın Filistin'de cereyan eden hadiselerden haberi olmadığı için önce Akka'ya gittiğini ancak Akka'da bir şeylerin ters gitmekte olduğunu anlayınca gemisiyle Sûr'a yöneldiğini söylemektedir (Runciman, II, s. 394). Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi bu hikâyeyi İbnü'l Esir de desteklemektedir (İbnü'l Esir, XI, ss. 428-430).

³⁹⁹¹ Runciman, II, s. 395

³⁹⁹² Esasında Akka'ya giden Haçlı ordusu, Pisa ve Sicilyalılar'ın desteğini almış olan Guy de Lusignan tarafından komuta edilmekteydi (Runciman, III, s. 19). Bu takviye kuvvetin Sicilyalılar'dan oluşan kısmı, birazdan değineceğimiz üzere, Sicilya kralı II. Guillaume tarafından gönderilen, III. Haçlı Seferi'nin doğuya ulaşan ilk birlikleridir.

³⁹⁹³ Runciman Selâhaddîn'in, Sûr'un tesliminin önceden kararlaştırılmış olması nedeniyle biraz gecikmiş olduğunu ancak bu sırada şehre ulaşan Conrad'ın böyle bir düşüncesinin olmadığını ifade etmektedir. (Runciman, III, s. 16). Runciman'ın gecikme olarak ifade ettiği sürede Selâhaddîn, Kudüs'ün fethini gerçekleştirmiş, Ekim sonu ya da Kasım başında Sûr üzerine yürümüştür.

Selâhaddîn Kudüs'ü aldıktan bir süre sonra Sûr şehrine giderek, burayı muhasara etmiş ancak şehrin güçlü tahkimatı karşısında burayı alamayacağını anlamıştı. Sultan Selâhaddîn, elinde esir olarak tuttuğu Conrad'ın babasını getirterek, şehri teslim etmemesi durumunda onu öldürteceğini söylemiş, ne var ki Conrad, hiç taviz vermemişti. Selâhaddîn daha sonra Askalan üzerine gitmek için muhasarayı kaldırmış, Askalan ve Kudüs'ü ele geçirdikten sonra, M.1187 yılı Kasım ayında, yeniden Sûr önüne gelmişti³⁹⁹⁴. *1234 Kroniği* metni içerisinde yer verilmediği için değerlendirmeye almayacağımız Selâhaddîn'in ikinci denemesi de başarılı olmadı ve bir süre sonra Sultan, ordusunu çekerek Sûr önünden ayrıldı³⁹⁹⁵. M.1188 yılının Nisan ayında, Selâhaddîn'in serbest bıraktığı eski Kudüs kralı Guy de Lusignan, Sûr önüne gelerek, krallığın kendisine ait olduğunu ve hâkimiyetin kendisine verilmesini talep etti. Her ne kadar bu talep Conrad tarafında karşılık görmediyse de tam da o sıralarda batıdan gelen Pisalılar'ın da kendisine katılmasıyla güçlenen Guy, kendisine başkent yapacak bir şehir bulmak amacıyla Akka üzerine yürümeye karar verdi³⁹⁹⁶.

Selâhaddîn Sûr önünden ayrıldıktan sonra Safed (ya da Sıfd), Kavkâb, Kerak ve Beaufort gibi kalelerin ele geçirilmesiyle uğraştı. Selâhaddîn, Guy de Lusignan'ın ordusuyla birlikte harekete geçmiş olduğunu Beaufort önündeyken öğrenmiş, bunun önce, kendisini Beaufort'tan çekilmeye zorlamak için yapılan bir hareket olduğunu düşünmüştü³⁹⁹⁷. Ancak Selâhaddîn, Guy de Lusignan'ın amacının Akka'yı almak olduğunu öğrenince onlara uygun bir yerde saldırmayı düşünmüş, ne var ki danışmanları Haçlı ordusunun, Akka önüne kadar gitmesine izin vermesini, kendilerinin de oraya gitmesi sonrasında Haçlıların, oradaki garnizon ile Selâhaddîn'in

³⁹⁹⁴ İbn Kesir, Selâhaddîn'in 25 Şaban 583/30 Ekim 1187 tarihinde Sûr'a gitmek için Kudüs'ten ayrıldığını söyler (İbn Kesir, XIII, s. 32). Makdisî de Sultan'ın 25 Şaban 583/30 Ekim 1187 tarihinde Kudüs'ten ayrıldığını söyler ancak İbn Kesir'in aksine Selâhaddîn'in, bu tarihte Akka'ya gitmek için hareket ettiği bilgisini verir. Makdisî Selâhaddîn'in kardeşi Melikü'l-Âdil ile birlikte, 1 Ramazan 583/4 Kasım 1187 tarihinde Akka'ya, 9 Ramazan 583/12 Kasım 1187 tarihinde de Sûr'a geldiğini söyler (Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 341). İbnü'l Esir de 9 Ramazan 583/12 Kasım 1187 tarihini Selâhaddîn'in Sûr'a varış tarihi olarak vermektedir (İbnü'l Esir, XI, s. 437). Ancak İbnü'l Esir Selâhaddîn'in Kudüs değil, Akka'dan yola çıktığını söyler. İbn Şeddâd da Selâhaddîn'in Akka'dan yola çıktığını söyler ve bunun tarihini 5 Ramazan 583/8 Kasım 1187 tarihi olarak verir (İbn Şeddâd, s. 121).

³⁹⁹⁵ İbnü'l Esir muhasaranın kalktığı tarihi 22 Ramazan 583/25 Kasım 1187 olarak verirken (İbnü'l Esir, XI, s. 437), İbn Şeddâd 23 Ramazan 583/24 Kasım 1187 tarihini vermektedir (İbn Şeddâd, s. 121). Ramazan Şeşen'in çalışmasında 25 Kasım tarihi, şehre yapılan saldırının başladığı tarih olarak verilmektedir. Şeşen Sultan'ın muhasarayı, 1 Ocak 1188 tarihinde kaldırdığını ifade eder (Şeşen, Selâhaddîn ..., s. 118).

³⁹⁹⁶ Runciman, III, s. 19

³⁹⁹⁷ İbn Kesir Selâhaddîn'in haberi aldıktan sonra Şam'dan yola çıktığını söyler (İbn Kesir, XIII, s. 41).

ordusunun arasında sıkışıp kalacaklarını söylemişlerdi. Selâhaddîn danışmanlarının bu önerisini kabul etti³⁹⁹⁸.

1234 Kroniği'nin bu bölümle ilgili verdiği bilgi bu kadardır. Bu noktadan itibaren III. Haçlı Seferi'nin, Alman Haçlı Seferi olarak isimlendirilen ve Friedrich Barbarossa komutasındaki Alman ordusunun Haçlı seferi ayağı ile ilgili kayıtları vermektedir. Yazar, Akka'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi hadisesini ise bir sonraki paragrafta ele almaktadır.

Haçlı ordusunun Hittin'de Selâhaddîn Eyyûbî tarafından imha olunduğu, hemen arkasından Kudüs'ün kaybedildiği ve belki de en kötüsü, koyu dindar Hristiyanları çok derinden yaralayacak olan, Gerçek Haç'ın Müslümanlar'ın eline geçtiği haberi Avrupa'da derin bir sarsıntı yarattı³⁹⁹⁹. Diğer yandan, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Hittin, Kudüs ya da Selâhaddîn'in ele geçirdiği herhangi başka bir Haçlı kale ya da şehrinden kaçmayı başarabilenler Sûr, Trablus ya da Antakya'ya sığınmış, bir kısmının kaçışları Avrupa'ya kadar sürmüştü.

Söylemiş olduğumuz gibi Kudüs'ün düşmesi, Avrupa'da büyük bir hezeyana yol açtı. Sûr şehrine sığınmış olan Haçlı baronları şehrin piskoposu Josias'ı, yardım getirmesi için Avrupa'ya gönderdiler. Josias önce Sicilya kralı II. Giullaume'nin yanına gitmiş, Kutsal Topraklar'da yaşanan hadiseleri önceden haber almış olan kralı son derece üzgün vaziyette bulmuştu. Bu dönemde Roma ile Selanik üzerinde bir mücadele içerisinde olan Sicilya kralı, durumun vahameti üzerine Roma ile barış yaparak, Trablus üzerine acele bir donanma gönderdi. Josias buradan Roma'ya geçti. Doğudaki Haçlıların yaşadığı felaketi öğrenen yaşlı papa III. Urbanus⁴⁰⁰⁰, muhtemelen üzüntüden 20 Ekim 1187 tarihinde ölmüş ve yerine VIII. Gregorius⁴⁰⁰¹ geçmişti. Gregorius hiç vakit yitirmeden tüm batı Hristiyanlarına hitaben bir duyuru yayınladı. Bu duyurunun ana fikri, beklendiği üzere herkesi, yeni yapılacak olan Haçlı seferine davet niteliğindeydi. Ne var ki Papa Gregorius da çok yaşamadı ve iki ay sonra öldü. Yerine papa seçilen III. Clemens⁴⁰⁰², müteveffa III. Urbanus ile uzun süre aralarında büyük sorunlar yaşanan Alman kralı Friedrich Barbarossa ile görüşmeye giderken,

³⁹⁹⁸ Runciman, III, s.20

³⁹⁹⁹ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 145; Runciman, III, s. 3

⁴⁰⁰⁰ Uberto Crivelli (M.1120-20 Ekim 1187). 25 Kasım 1185-20 Ekim 1187 tarihleri arasında Roma Katolik Kilisesi Papa'sı.

⁴⁰⁰¹ Alberto di Morra (y.1105-17 Aralık 1187). 21 Ekim 1187-17 Aralık 1187 tarihleri arasında Roma Katolik Kilisesi Papa'sı.

⁴⁰⁰² Paolo Scolari (M.1130-20 Mart 1191). 19 Aralık 1187-20 Mart 1191 tarihleri arasında Roma Katolik Kilisesi Papa'sı.

Josias da İngiltere ve Fransa krallarıyla görüşmekteydi. İngiltere ve Fransa arasında uzun yıllardan beridir sürmekte olan savaş, bu vesileyle bitirildi ve iki taraf arasında bir barış yapıldı. Ne var ki bu barış, yapılmasından kısa süre sonra bozuldu ve iki taraf yeniden savaşılmaya başladılar. Bu sırada İngiltere'nin yaşlı kralı II. Henry⁴⁰⁰³ öldü ve yerine tahta, Fransa kralı Philippe⁴⁰⁰⁴ ile daha iyi ilişkiler içerisinde olan Richard⁴⁰⁰⁵ geçti. Richard'ın tahta geçmesi İngiltere ile Fransa arasındaki tansiyonu düşürmüştü de her iki kral da Doğu Hristiyanları ve yeni Haçlı seferi ile ilgili girişimlere karşı biraz ihmalkâr davranmaktaydılar⁴⁰⁰⁶.

Diğer yandan Alman imparatoru Fredrich Barbarossa, Richard ve II. Philippe'den daha hızlı davrandı ve doğudan gelen haberler mukabilinde, gerekli hazırlıklarını yaparak M.1189 yılının Mayıs ayında, şimdiye kadar münferit biçimde Haçlı seferi yapan en büyük orduyla⁴⁰⁰⁷ birlikte Regensburg'dan yola çıktı⁴⁰⁰⁸. Kral Friedrich'in Roma başkentine geliş sürecinde cereyan eden hadiseler, yerel Hristiyan kaynakların bu konudaki haber alma kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle, bu eserlerde yer almamaktadır. Dolayısıyla *1234 Kroniği* yazarı da yalnız Friedrich'in karayoluyla Konstantinopolis'e geldiğini bilmekte, ancak öncesiyle ilgili hiçbir bilgi vermemektedir⁴⁰⁰⁹. Alman ordusunun Anadolu'ya geçmesinin ardından haber alma olanağı biraz daha geliştiği için, sürecin bundan sonrasında ilgili bilgiler daha detaylıdır⁴⁰¹⁰. Sonu, Alman imparatorunun ölümü ve Alman ordusunun dağılmasına

⁴⁰⁰³ 5 Mart 1133-6 Temmuz 1189. 25 Ekim 1154-6 Temmuz 1189 tarihleri arasında İngiltere kralı.

⁴⁰⁰⁴ 21 Ağustos 1165-14 Temmuz 1223. M.1180-14 Temmuz 1123 tarihleri arasında Fransa kralı.

⁴⁰⁰⁵ I. Richard ya da daha ziyade biline adıyla, Aslan Yürekli Richard (8 Eylül 1157-6 Nisan 1199). 6 Temmuz 1189-6 Nisan 1199 tarihleri arasında İngiltere kralı.

⁴⁰⁰⁶ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 145; Runciman, III, ss. 3-8

⁴⁰⁰⁷ Runciman, Arnold von Lübeck'in ordu mevcudunu 50 bin atlı ve 100 bin yaya olarak, Alman tarihçilerin ise genellikle 100 bin rakamını verdiklerini ifade eder (Runciman, III, s. 10). Yerel kaynaklarda verilen rakamlar değişiklik gösterir. Bar Hebraeus bu mevcudu 200 bin kişi olarak verirken (Bar Hebraeus, II, s. 452), Ermeni Smbat Sparapet, sayı vermeden çok kalabalık olduğunu (Smbat, s. 68), bir diğer Ermeni kaynağı Vardan ise 150 bin olarak vermektedir (Vardan Areveltsi, The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, Robert W. THOMSON, Dumbarton Oaks, Vol: 43, 1989, pp. 125-226, s. 210). Müslüman yazarlardan İbn Kesir'in verdiği mevcut 300 bin gibi hayli mübalağalı bir rakamdır (İbn Kesir, XIII, s. 43).

⁴⁰⁰⁸ Friedrich Barbarossa, M.1147-1149 yıllarında gerçekleşen ve pek çokları için felaketle sonuçlanan II. Haçlı Seferi'ne amcası, kral III. Konrad ile birlikte katılmıştı. Runciman Barbarossa'nın II. Haçlı Seferi'nden döndüğünden beri Müslümanlara karşı yeni bir savaş yapmak arzusunda olduğunu belirtir (Runciman, III, s. 9).

⁴⁰⁰⁹ *1234 Kroniği* Alman Haçlı seferinin kayıtlarını belirtmiş olduğumuz haliyle verirken, kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan Fransızların ve süreci bakımından çok önemli addedilen, İngiltere kralı Richard'ın dâhil olduğu Haçlı seferleriyle ilgili hiçbir bilgi vermemektedir.

⁴⁰¹⁰ Bu durum, Mihael Rabo (s. 733), Bar Hebraeus (II, s. 452) ve Smbat Sparapet'te (s. 68) de böyledir. Tüm bu yerel Hristiyan tarihçiler kayıtlarını, Friedrich'in Konstantinopolis'e gelişle başlatmaktadırlar. Anlaşılan o ki, yerel Hristiyan yazarların hiçbirinin, Konstantinopolis ötesinden bilgi edinebilecek bir kaynağı bulunmamaktadır. Buna tek istisna, Vardan Areveltsi'nin kayıtlarıdır. Vardan, Alman imparatorunun kara yoluyla gelerek, Berroa, Philippopolis. Adrianapolis ve daha pek çok kale

yani olabilecek en kötü neticeye çıkan bu ünlü sefer, Konstantinopolis'e kadar olan süreçte batılı kaynaklardan, sonrasında ise konu hakkında bilgi veren tüm kaynaklardan aşağı yukarı aynı bilgilerle takip edilebilmektedir⁴⁰¹¹.

Friedrich Barbarossa komutasındaki Alman ordusu, M.1190 yılının Mart ayında Çanakkale Boğazı⁴⁰¹² üzerinden Anadolu'ya geçerek Philadelphia'ya (Alaşehir), oradan da Laodikeia'ya ulaştı. Laodikeia'dan Anadolu'nun içlerine girerek, M.1176 yılında Roma imparatoru I. Manuel Komnenos'un Miryokefalon felaketini yaşadığı yoldan ilerleyerek 17 Mayıs günü Konya'ya vardı. Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan, maiyetiyle birlikte Konya'dan çıkmıştı. Friedrich ve ordusu Konya'ya girdi⁴⁰¹³. Yerel Hristiyan kaynaklar Friedrich'in şehri yağmaladığını ve pek çok kişiyi öldürdüğünü söylemektedirler ki bu bilgiler muhtemelen doğru olmalıdır. Alman ordusu, altı gün kaldığı Konya'dan hareketle, 30 Mayıs'ta Karaman'a ulaştı. Ardından Toros Dağları geçitleri üzerinden Silifke yönüne ilerleyen ordu, 10 Haziran günü Silifke Ovası'na ulaştı. Burada muhtemelen serinlemek için Kalykadnos (Göksu) Çayı'na giren imparator, en olası ihtimalle boğularak öldü⁴⁰¹⁴.

ve şehri ele geçirerek ilerlediğini, oğlunu Romalılarla savaşmak için önden Konstantinopolis'e gönderdiğini söylemektedir. Vardan, Konstantinopolis halkının imparatora merhamet için yalvardıklarını ve ona yüklü bir ödeme yaparak Anadolu'ya geçmesine yardım ettiklerini söylemektedir (Vardan, s. 210).

⁴⁰¹¹ Bu seferin Konstantinopolis'e kadarki süreci için Runciman, III, ss. 9-15. Bu süreçle ilgili batılı kaynaklar Runciman'ın çalışmasında değerlendirilmektedir. Ancak burada İbnü'l Esir dikkat çekici bir detay vermektedir. İbnü'l Esir, Alman ordusunun üzerine gelmekte olduğunu haber alan Roma imparatoru II. Isaakios'un, Selâhaddîn Eyyûbî'ye elçi göndererek onu durumdan haberdar ettiğini ve ülkesinden geçmesine müsaade etmeyeceğine dair ona söz verdiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 36). Sürecin başka bir değerlendirmesi için bkz, Demirkent, Haçlı Seferleri, ss. 148-152

⁴⁰¹² İbnü'l Esir Alman ordusunun İstanbul Boğazı'ndan karşıya geçtiğini söyler (İbnü'l Esir, XII, s. 36).

⁴⁰¹³ Bu detaylar, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere diğer yerel Hristiyan kaynaklarında da neredeyse aynı ifadelerle verilmektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus Alman imparatorunun, Roma başkentine gelerek Romalılarla savaştığını ve sonunda onlara üstünlüğünü kabul ettiklerini söylemektedir. İki yazar ayrıca Friedrich'in, Anadolu'ya geçtikten sonra Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah'ın topladığı ordunun saldırısına uğradığını ancak Türkmenleri mağlup ederek kaçırdıklarını ifade ederler (Michael, s. 733; Bar Hebraeus, II, s. 454). Smbat Sparapet ise Friedrich'in önce Konstantinopolis'e geldiğini ardından da Konya'ya gelerek şehri zapt ettiğini söylemektedir. Smbat ayrıca farklı bir detay daha vermekte ve Alman imparatorunun, Kılıçarslan'ın kuvvetlerini mağlup ettiğini, Kılıçarslan'ın imparatora, önde gelen adamlarından 30 tanesini rehin olarak verdikten başka, 100 bin dinar da ödeme yaptığını ve bu şekilde iki taraf arasında anlaşma sağlandığını ifade eder. (Smbat, s. 68).

⁴⁰¹⁴ Runciman, III, ss. 12-13. Runciman'a göre Alman İmparatoru ya şiddetli akıntıya kapılarak ya da suyun soğukluğu nedeniyle vücudunun şoka girmesi yüzünden veya atından suya düşerek, zırhının ağırlığı nedeniyle dibe batması neticesinde boğularak ölmüştür. İslâm kaynakları içinde İbnü'l Esir imparatorun yıkanmak için nehre girdiğini ve suyun, insanın beline dahi gelmeyen bir yerinde boğularak öldüğünü söyler (İbnü'l Esir, XII, s. 37). Yerel Hristiyan kaynakların bir kısmı da örneğin, Mihael Rabo ve Smbat Friedrich'in boğularak öldüğünü söylemektedir (Michael, s. 733; Smbat, s. 68). Bar Hebraeus ise imparatorun nehirde yüzmek istediğini ancak havanın çok soğuk olması nedeniyle hastalandığını ve bu nedenle öldüğünü söyler (Bar Hebraeus, II, s. 454). Bar Hebraeus'un ifadesine nazaran diğer kaynakların verdiği bilgi hem daha tutarlı hem de akla yatkındır. Vardan ise bu hadise üzerine yine çok farklı bir hikâye sunmaktadır. Buna göre ordusunu nehrin karşı kıyısına geçiren

Yerel Hristiyan kaynakları Friedrich'in ölümünün ardından kısa bilgiler eşliğinde ordusunun dağıldığını ve bu Alman Haçlı seferinin büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlandığında öte bilgi vermemektedir. Bu kısa bilgiler içerisinde örneğin Mihael Rabo yalnızca Friedrich'in oğlunun, imparatorun cesedini Antakya'ya kadar götürdüğünü ve kendisinin de oradan Akka'ya geçtiğini söylemektedir⁴⁰¹⁵. Bar Hebraeus da aynı şekilde Almanların, imparatorun cesedini Antakya'ya götürdüklerini, daha sonra ise Trablus'a gittiklerini söyler. Bar Hebraeus'a göre yolculuk nedeniyle bitkin durumda olan Almanlar'ın bazıları, deniz yoluyla Akka'ya gitmişlerdi; içlerinden pek çoğu ise hastalıklar nedeniyle Kilikya'da ölmüştü⁴⁰¹⁶. Smbat, imparatorun ölümünden sonra, oğlu Schwaben dükü Friedrich'in Akka'ya kadar gittiğini ve altı ay kadar sonra burada öldüğünü, ordusunun ise dağıldığını söylemekle yetinmektedir⁴⁰¹⁷. Vardan ise imparatorun cesedinin Sis'e (Kozan) götürüldüğünü söyler ve oğlu Friedrich'in, Akka'ya gitmesinin ardından öldüğü bilgisini verir⁴⁰¹⁸.

Alman imparatorunun ölümünün ardından yetkiyi, oğlu Friedrich devraldı ve babasının, bozulmaması için sirkeye yatırılmış cenazesini Antakya'ya götürdü. Bu sırada beraberindeki asilzadelerden bazıları Avrupa'ya geri dönmeyi kararlaştırmış, bir kısmı da Silifke ya da Tarsus'tan Sûr'a gitmek için gemilere binmişlerdi. Ordu komutanları, askerlerin iâşesini sağlamakta güçlük çektikleri için ordunun düzeni bozulmaya başladı⁴⁰¹⁹. İçlerinden pek çoğu hastalıktan muzdaripti, hatta bizzat Friedrich de hastalanmış ve bir süre Çukurova'da kalmak durumunda kalmıştı. Alman ordusu onu geride bırakarak yola devam ettiyse de Antakya yolunda baskına uğrayarak ağır kayıplar verdi. Güçlkle Antakya'ya ulaşan ordu mensuplarından pek çoğu daha ileriye gitmeyi reddederek burada kalmaya devam etti. Friedrich ise bir süre sonra,

imparator, geceyi nehrin beri yakasında geçirmek istemiş, sabah erken saatte iki adamıyla birlikte yüzmek için nehre girmiştir. Bu sırada adamlarından biri akıntıya kapılınca imparator, onu kurtarmak için hamle yapmış ancak o da akıntıya kapılarak boğulmuştur (Vardan, s. 210). Her ne kadar yerel Hristiyan kaynakların, Friedrich'in seferinin Konstantinopolis'ten sonraki süreci hakkında bilgi verdiğini söylediysek de bu türden detaylar bu çalışmalarda verilmemektedir. Bahsi geçen kaynaklar bu süreci ana hatlarıyla vermektedir. Detaylı bilgiler için başvuru kaynakları yine batılı eserlerdir.

⁴⁰¹⁵ Michael, s. 733

⁴⁰¹⁶ Bar Hebraeus, II, s. 454

⁴⁰¹⁷ Smbat, s. 68

⁴⁰¹⁸ Vardan, s. 210

⁴⁰¹⁹ Runciman muhtemelen içinde yaşadığı çağın da etkisiyle Almanların, mutlaka bir *führer*'e tapmaktan hoşlandıklarını ve o *führer*'in ortadan çekilmesi durumunda tüm mücadele güçlerini kaybettiklerini; Friedrich'in ölümünün de Alman ordusunda aynı etkiyi yarattığını söylemektedir (Runciman, III, s. 14). Runciman'ın Haçlı Seferleri Tarihi isimli eserini, XX. yüzyılın ortalarına doğru vücuda getirdiğini göz önüne aldığımızda, belki de II. Dünya Savaşı'nın da tesiriyle ve bir İngiliz olarak Almanlara, *führer* kavramı üzerinden bir eleştiri getirdiğine müşahade etmekteyiz.

beraberinde artık çok daha küçük bir orduyla birlikte, Sûr'a gitmek üzere Antakya'dan yola çıktı⁴⁰²⁰.

Friedrich'in ölümü Haçlı fikri için çok ağır bir darbe oldu. Zira yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere imparatorun, şimdiye kadarki en büyük Haçlı ordusuyla gelmekte olduğu haberi, Suriye sahilinde çarpışan şövalyelere büyük cesaret vermişti. Tek başına onun ordusu bile Müslümanları geri püskürtmeye yetecekken, bir de arkasından Fransa ve İngiltere krallarının gelecek olması, Kutsal Ülke'nin Hristiyanlar lehine kazanılması anlamına gelmekteydi. Onun gelişi, başta Selâhaddîn olmak üzere doğunun Müslüman hâkimlerinin korkuya kapılmasına vesile olmuştu⁴⁰²¹. Hatta Selâhaddîn, kâtibi İbn Şeddâd'ı, halifeye göndermiş, İslâm âlemini bu tehlide karşı birlik olmaya davet ederek kendi yanında toplanmaları için çağrıda bulunmuştu⁴⁰²². Ancak imparator Friedrich'in ölüm haberi, Müslümanları ve özellikle Selâhaddîn'i çok rahatlatmıştı⁴⁰²³.

[486] Akka'nın Frenkler Tarafından Alınmasına Dair:

Söylemiş olduğumuz gibi Frenklerin Akka'yı kuşatma altına aldığı iki yılın ardından zafer onlara verildi. Frenkler şehre yaptıkları baskıyı artırmaya başladı. Türkler ümitlerinin kalmadığını görünce şehirdeki Hristiyanların hepsini öldürdüler. Nihayetinde ise Frenkler şehri kılıç zoruyla almayı başardılar ve şehre girerek orada bulunan Türklerden pek çok kişiyi öldürdüler. Onlar ki, şehri korumaları için oraya yerleştirilmiş cesur gönüllülerdi. Şalaheddin ise Frenklerle birkaç yıllığına barış yaptı ve Darmsuq'a geri döndü.

1234 Kroniği yazarı, araya Almanların Haçlı seferine ait kayıtları girdikten sonra, Akka muhasarasına geri dönmektedir. Ancak verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu kuşatmanın sürecinden ve sonucunun, şehrin Haçlıların eline geçmesi haricindeki detaylarından haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Akka garnizonu, Selâhaddîn ve Haçlılardan müteşekkil üçgenin iki yıl boyunca şehir için mücadele ettiği doğrudur fakat bu süreçte cereyan etmiş olan pek çok hadise, 1234 Kroniği'nin

⁴⁰²⁰ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 152; Runciman, III, ss. 14-15. İbn Kesir Almanların ancak 5 bin kişiyle Akka'ya vardıklarını söylemektedir (İbn Kesir, XIII, s. 46). İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre imparatorun ölmesinin ardından oğlu kral olmuş ancak adamları arasında anlaşmazlık çıkınca bazıları geri dönmek istemiş, bazıları da yeni kralın kardeşini kral olarak görmek istemişlerdir. Yeni kral ise kendisiyle birlikte olanlarla Antakya'ya gitmiş, burada ordusunu teftiş eden kral, mevcudun 40 bin kişi kadar olduğunu görmüştü. Ne var ki daha sonra orduda veba salgını çıkmış ve pek çoğu da burada ölmüştü. Kalanlarla yoluna devam eden kral, Akka'ya varmış, ancak aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle geri dönmüşler, yolda gemileri batmış ve hepsi ölmüştü (İbnü'l Esir, XII, s. 37).

⁴⁰²¹ İbn Kesir, XIII, s. 43; Runciman, III, s. 14

⁴⁰²² Bar Hebraeus, II, ss. 452-453; Runciman, III, s. 14

⁴⁰²³ Runciman, III, s. 14

satırlarında bulunmamaktadır. Evvelce de değinmiş olduğumuz gibi yazar, bu dönemle ilgili Fransız ve İngiliz krallarının hadiselerle duhûlü hakkında bilgi vermemektedir⁴⁰²⁴.

1234 *Kroniği*'nin yetersiz kaldığı bu hadise üzerine diğer yerel Hıristiyan kaynakları çok daha fazla bilgi içermektedir. Bu kaynaklar, Alman Haçlı seferi ile ilgili kısa kayıtlarının ardından bu konu hakkındaki bilgileri paylaşmaktadır ve Fransa ve İngiltere krallarının doğuya doğru harekete geçtiklerini ve ilk olarak Kıbrıs'ı Romalılarından aldıklarını söylerler⁴⁰²⁵. Bu noktaya kadar pek çok hadisenin kaydında Mihael Rabo'yu takip etmiş bulunan Bar Hebraeus bu noktada, Mihael Rabo ve diğer yerel tarihçilerden ayrılmakta ve Akka'nın Haçlılar eline geçmesi sürecini oldukça uzun ve detaylı biçimde vermektedir⁴⁰²⁶.

İslâm kaynakları da meselenin bir tarafı olarak Akka muhasarası ve şehrin Haçlıların eline geçmesi hadiseleri üzerine detaylı kayıtlar tutmuşlardır. Bu kayıtlar içerisinde şüphesiz en detaylı ve uzun olanı, pek çok hadisede bizzat Selâhaddîn'in yanında bulunan İbn Şeddâd'ın kayıtlarıdır. Aşağı yukarı iki yıl kadar süren bu süreç, İbn Şeddâd'ın çalışmasının önemli bir bölümünü kapsamaktadır⁴⁰²⁷. Hadise üzerine Makdisî, İbn Kesir ve Akka'nın düşmesini büyük bir ihmalin sonucu olarak gören İbnü'l Esir'in de oldukça detaylı kayıtları bulunmaktadır⁴⁰²⁸.

Neticede iki yıl kadar süren muhasaranın ardından, kurtuluş ümidi günden güne azalan Akka garnizonu, şehri Haçlılara teslim edeceğini bildiren bir mesajı Selâhaddîn'e gönderdi. Sultan her ne kadar buna sonuna kadar karşı çıkmaya meyilli de olsa Miladî 12 Temmuz 1191 günü, daha cevabını yazarken şehrin burçlarına Haçlıların sancaklarının çekildiğini gördü. Bu teslim işi kendi rızası dışında

⁴⁰²⁴ Haçlıların Akka muhasarası ve şehrin Haçlılar eline geçiş süreci hakkında detaylı bilgi için bkz, Şeşen, Salâhaddîn ..., ss. 131-157

⁴⁰²⁵ Mihael Rabo (s. 733), Bar Hebraeus (II, s. 454) ve Vardan (s. 211) bu bilgiyi birer cümle halinde vermektedirler. Smbat İngiltere kralının Kıbrıs'ı, isyancı Isaakios Komnenos'un elinden aldığı bilgisini ilave etmektedir (Smbat, s. 68). İngiltere kralının Kıbrıs'ı ele geçirmesi hadisesi batılı kaynaklarda çok daha detaylı biçimde ele alınmaktadır. Bu detaylar için bkz, Runciman, III, ss. 38-41

⁴⁰²⁶ Diğer kaynaklar Akka'nın ele geçirilmesi hususunda yine kısa bilgiler vermektedir. Mihael Rabo iki kralın da gelmesiyle birlikte Haçlıların Akka'ya şiddetli bir saldırı gerçekleştirdiklerini, her iki taraftan da çok kişinin öldüğü mücadeleler neticesinde Akka'nın AG.1502/M.1191 yılının Temmuz ayının başında Haçlıların eline geçtiğini söyler. Mihael Rabo ayrıca, Türklerden 20 bin kişinin öldüğünü ve bunların cesetlerinin Akka'nın kapılarının önünde yakıldıklarını da eklemektedir (Michael, s. 733). Akka'nın aynı şekilde alındığını ifade eden Smbat ise 36 bin Türkmen'in öldürüldüğünü ve Selâhaddîn'in kaçtığını söylemektedir (Smbat, s. 68). Vardan ise bu bilgiyi, "*Selâhaddîn'in elit askerlerinden 10 bin tanesi öldürüldü*" şeklinde vermektedir (Vardan, s. 211). Bar Hebraeus'un verdiği sayı ise çok daha düşük, 1800 kişidir ki bu sayı gerçeğe daha yakın olmalıdır (Bar Hebraeus, II, s. 457).

⁴⁰²⁷ İbn Şeddâd, s. 141 vd

⁴⁰²⁸ Makdisî, RHC Or (Fr), V, s. 406 vd; İbn Kesir, XIII, s. 40 vd; İbnü'l Esir, XII, s. 38 vd

gerçekleşmiş olmasına rağmen Selâhaddîn buna itiraz etmedi ve ordugâhını bulunduğu yerden kaldırarak geri çekildi⁴⁰²⁹.

Gerek *1234 Kroniği* gerekse diğer kaynakların belirtmiş olduğu gibi Akka'nın Haçlılar tarafından alınması kılıç zoruyla değil, anlaşma yoluyla gerçekleşmiştir. Bu minvalde şehrin ele geçirilmesi sırasında pek çok Müslüman'ın öldürüldüğü iddiası da cereyan eden pek çok çatışmada öldürülenler bu hesabın dışında bırakılırsa gerçeği yansıtmamaktadır. Ancak bu, Akka ele geçirildikten sonra kimsenin öldürülmediği anlamına da gelmemektedir. Akka'nın alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılmasının ardından İngiltere kralı Richard, Kudüs'e ilerlemek için şehirden ayrıldı. Bu sırada beraberinde çok sayıda Müslüman esir de bulunuyordu. Runciman, yanında ağırlık yapan bu esirlerden kurtulmak isteyen Richard'ın, Selâhaddîn'in anlaşmanın bir kısmını yerine getirmedeği gerekçesiyle bu esirlerin iki bin yedi yüz tanesini öldürttüğünü söylemektedir⁴⁰³⁰.

[487] Şalaḥeddin'in Ölümü Hakkında:

Şalaḥeddin, (AG) 1504⁴⁰³¹ yılında Frenklerle bir barış yapmış ve Darmsuq'da oturmaktaydı. Bu sırada Urhoy hâkimi Erbil'i ve Şehrizar bölgesini aldı. Bu nedenle Urhoy, Şalaḥeddin'in kardeşinin oğlu Takiyüddin'e⁴⁰³² verildi. Harran, Şamişat ve Mayferkaṭ'a de hâkim olan Takiyüddin iki yıl kadar bekledikten sonra Klat bölgesine savaşmaya gitti. Erzurum'u⁴⁰³³ kuşattığı sırada hayatını kaybetti. Onun ölümünden sonra yerine Muhammed Melikü'l-Mansûr⁴⁰³⁴ ismindeki oğlu geçti. Şalaḥeddin, bir yıl sonra bahsetmiş olduğumuz bölgeyi yani Urhoy ve çevresini kardeşi Melikü'l-Âdil Ebu Bekir'e⁴⁰³⁵ verdi. Dahası ona Fırat Nehri üzerindeki müstahkem Ca'ber Kalesi'ni de verdi. Melikü'l-Âdil kendisine verilen yerleri teslim almak için bölgeye geldiği sırada kardeşi, büyük ve güçlü Sultan Şalaḥeddin, 1504 yılının Şubat ayında Darmsuq'da öldü.

⁴⁰²⁹ Runciman, III, s. 44; Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 157

⁴⁰³⁰ İbn Şeddâd, ss. 273-274; Runciman, III, s. 47; Demirkent, ss. 156-157

⁴⁰³¹ AG.1504 yılı M.1192 yılını karşılamaktadır. Selâhaddîn ile Haçlılar arasında yapılan antlaşmanın tarihi Eylül 1192 yılıdır ve bu bakımdan *1234 Kroniği*'nde verilen tarih doğrudur. Bu tarihi kaynaklar farklı vermektedir. İbn Kesir 17 Şaban 588/28 Ağustos 1192 tarihini verirken (İbn Kesir, XIII, s. 66), İbn Şeddâd ise 23 Şaban 588/3 Eylül 1192 tarihini vermektedir (İbn Şeddâd, s. 385). Kimi kaynaklarda bu antlaşmanın tarihi 1 Eylül olarak da verilmektedir (Ramazan ŞEŞEN, “*Selâhaddîn-i Eyyübî*”).

⁴⁰³² Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer bin Nureddin (Nurüddin) Şahinşah (M.1139-10 Ekim 1191). Selâhaddîn Eyyübî'nin yeğeni ve Eyyübî Devleti'nde ordu komutanıdır.

⁴⁰³³ Erzen. Harabeleri günümüzde Siirt'in Kurtalan ilçesinin Yunuslar Köyü yakınlarındadır.

⁴⁰³⁴ *هو الملك محمد بن عمر* Melikü'l-Mansûr Nasirüddin Muhammed bin Ömer (y: 1172-Ocak 1221). M.1191-1220 yılları arasında Eyyübîler'in Hama melikidir. Bilgi için Angelika HARTMANN, “*el-Melikü'l-Mansûr*”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 70-71

⁴⁰³⁵

s.203

Şalaheddin, yerine bir veliaht tayin etmemişti ve açıkçası bunu isteyen kimse de yoktu⁴⁰³⁶. Zira oğulları ve kardeşlerinin hepsi, önceden de söylemiş olduğumuz gibi, kendilerine verilmiş olan bölgelerin idaresiyle meşgullerdi.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere *1234 Kroniği* yazarı, III. Haçlı Seferi'ni yalnız Almanlar'ın yapmış olduğu seferden ibaret olarak vermekte ve bu sıralarda cereyan eden Fransa ve İngiltere krallarının seferi ile ilgili bilgi vermemektedir. Bununla birlikte, bahsi geçen Haçlı krallarının Levant'a gelmesinin ardından cereyan etmiş olan pek çok hadise ki, bunlar bölgenin bundan sonraki siyasi kaderinde çok önemli sonuçlar doğuracak olan hadiselerdir, bunların hiçbirisi *1234 Kroniği*'nin kayıtları arasında yer almamaktadır⁴⁰³⁷. Yazar, gelişiyile birlikte Levant'taki Haçlı iktidarının lideri konumuna gelen İngiltere kralı Richard ile Selâhaddîn arasındaki münasebetleri de yine konu dışı bırakmaktadır. Bu uzunca süreci atlayan yazar kayıtlarına Selâhaddîn'in Frenklerle yaptığı barıştan söz ederek devam etmekte ancak bunun içeriği ve ne gibi koşullar altında bu barış antlaşmasının tesis edildiği konusunda bilgi vermemektedir⁴⁰³⁸.

Yazar bu ifadelerle, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Haçlılar ile olan mücadelesini, barış yoluyla çözdüğünü bildirmekte ardından Selâhaddîn'in son döneminde, ülkenin iç durumu ile ilgili birtakım bilgileri paylaşmaktadır. Yazar ilk olarak Urfa hâkiminin, Erbil ve Şehrizor şehirlerini aldığını ve bu nedenle Urfa'nın Takiyüddin Ömer'e verildiğini söylemektedir. *1234 Kroniği*'nin belli belirsiz verdiği bu bilginin daha açık ve anlaşılabilir şeklini, isim de veren Mihael Rabo vermektedir. Mihael Rabo, AG.1502/M.1191 yılında Zeyneddin Ali Küçük'ün oğlu ve Erbil hâkimi Zeyneddin'in ölümü üzerine kardeşi, Urfa hâkimi Muzafferüddin'in Urfa, Harran ve Samsat'ı terk ederek Erbil'e gittiğini ve buranın hâkimi olduğunu söyler⁴⁰³⁹. Mihael Rabo'nun Muzafferüddin olarak ismini verdiği kişi, Erbil atabegi Zeyneddin Ali Küçük'ün oğlu, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Harran, daha sonra da Urfa valisi olarak tayin ettiği ve onun

⁴⁰³⁶ Yazar bu bölümde Selâhaddîn'in kendisine bir veliaht tayin etmediğini ifade etmekte ancak [489] no'lu paragrafta ise oğlu Melikü'l-Efdâl'i kendisine veliaht olarak tayin ettiğini söylemektedir.

⁴⁰³⁷ Guy de Lusignan'ın ve hemen arkasından Selâhaddîn Eyyûbî'nin Akka'ya gitmesi, Avrupa'dan gelen yeni Haçlı unsurları ile Fransa ve İngiltere krallarının bölgeye gelişinin ardından cereyan eden hadiselerin takibi için bkz, Runciman, III, s. 3 vd; en detaylı haliyle, İbn Şeddâd, s. 141 vd; İbn Kesir, XIII, s. 40 vd; Makdisî, RHC Or (Fr), IV, s. 406 vd; Bar Hebraeus, II, s. 456 vd; Michael, bölümler halinde, s. 733 vd.

⁴⁰³⁸ Müslümanlar ve Haçlılar arasında uzun süre gerçekleşen müzakereler çok zaman savaşıla kesilmekte ve iki tarafın arasındaki anlaşmazlığın en önemli maddesi ise Askalan'ın kime bırakılacağıydı. Nihayetinde hükümdarlar, güneyde Yafa'ya kadar olan sahil şeridinin Haçlılara bırakılması hususunda, 2 Eylül 1192 tarihinde, beş yıl geçerli olacak bir antlaşmaya imza attılar (Runciman, III, ss. 64-65).

⁴⁰³⁹ Michael, s. 733

el-Cezîre seferinde yanında olan ve aynı zamanda kız kardeşi Sıttı Rabia Hatun ile evli olması vesilesiyle, Selâhaddîn'in eniştesi de olan, Muzafferüddin Kökböri'dir⁴⁰⁴⁰. Ancak Kökböri'nin Erbil'e gidiş süreci Mihael Rabo'nun verdiği kadar detay içermektedir.

Kökböri, Harran ve Urfa hâkimi iken kardeşi Yınal Tegin, babasının şehri olan Erbil'in sahibiydi. Yınal Tegin, kardeşiyle birlikte Selâhaddîn Eyyûbî'nin saflarında pek çok savaşa katılmış, Akka müdafaasına katıldıktan sonra rahatsızlanarak 28 Ramazan 586/29 Ekim 1190 tarihinde hayatını kaybetmişti. Yınal Tegin'in ölümü üzerine Kökböri, Selâhaddîn'e müracaat ederek, 50 bin dinar ve elindeki yerler karşılığında Erbil'i istedi. Selâhaddîn bu talebe karşılık, Haçlılar ile olan mücadelesinde çok yararlılık gösteren Kökböri'ye Erbil'in yanında Şehrîzor ve Karabeli derbendini de verdi⁴⁰⁴¹. Onun Erbil'e gitmesinin ardından Selâhaddîn muhtemelen Urfa ve Harran'ı, yeğeni Takiyüddin Ömer'e vermiştir. Kaynaklarda Takiyüddin, Hama hâkimi olarak geçmekte ve bazı kaynaklarda Urfa ve Harran'ın da ona bağlı olduğu yazılmaktadır⁴⁰⁴²; ne var ki buraların kendisine ne zaman ve hangi şartlar altında verildiği belirtilmemektedir. Mihael Rabo Selâhaddîn'in İran'daki bazı bölgeleri yeğenine verdiğini ifade eder ancak Urfa ve Harran şehirleri, hiçbir kaynakta İran'a ait gösterilmediği için, Mihael Rabo'nun burada kast ettiği şehirler muhtemelen adı geçenler değildir⁴⁰⁴³. Ancak *1234 Kroniği* de diğer kaynaklar gibi Takiyüddin'in Ahlât bölgesine gittiğini ve burada öldüğünü söylemektedir⁴⁰⁴⁴. Bu durumda Mihael Rabo'nun kast ettiği bölgeler buralar olmalıdır.

Takiyüddin Ömer'in ölümünün ardından ona ait bölgelerin bir kısmı, Hama, Maaratünnuman, Kal'atünnecm ve Selemiye bölgeleri oğlu el-Melikü'l-Mansûr'a verildi. Ancak bir yıl kadar önce babasına verilmiş olan ve yukarıda ifade etmiş olduğumuz, Urfa, Harran ve Meyyâfarikîn gibi Fırat'ın doğusunda kalan bölgeler ondan alınarak, Selâhaddîn'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil'e verildi⁴⁰⁴⁵.

⁴⁰⁴⁰ Bkz, [477] no'lu paragraf değerlendirmesi. Muzafferüddin Kökböri hakkında bilgi için bkz, Gülay Öğün BEZER, "Kökböri", TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 234-235

⁴⁰⁴¹ Gülay Öğün BEZER, "Kökböri"

⁴⁰⁴² İbn Kesir, Urfa ya da Harran ismini zikretmez ancak Selâhaddîn'in Cezîre'deki pek çok şehri, gözdesi olan yeğeni Takiyüddin'e verdiğini söyler (İbn Kesir, XIII, s. 60).

⁴⁰⁴³ Michael, s. 733

⁴⁰⁴⁴ İbn Kesir, XIII, s. 60; İbn Şeddâd Takiyüddin Ömer'in 19 Ramazan 587/10 Ekim 1191 tarihinde Ahlât'tan Meyyâfarikîn'e dönerken öldüğünü söylemektedir (İbn Şeddâd, s. 315).

⁴⁰⁴⁵ Angelika HARTMANN, "el-Melikü'l-Mansûr"

Selâhaddîn Eyyûbî, İngiltere kralı Richard ile antlaşma yaptıktan sonra önce Kudüs'e ardından⁴⁰⁴⁶, 4 Kasım 1192 tarihinde Şam'a döndü.⁴⁰⁴⁷ Elli dört yaşındaydı ve sağlığı giderek bozulmaya başlamıştı. 15 Safer 589/20 Şubat 1193⁴⁰⁴⁸ Cuma günü, Mekke'den dönmekte olan hacı kafilesini karşılamak için hazır bulundu; aynı günün akşamı, şiddetli ağrı ve ateşten yakınmaya başladı. Gece yarısından hemen önce ise ateşi çok yükseldi. Sultan'ın oğlu Melikü'l-Efdâl, babasının hayatından ümidini kesmiş olacak ki, emîrlerin itaatlerini sağlamak için harekete geçti. Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, 27 Safer 589/4 Mart 1193 Çarşamba günü hayatını kaybetti⁴⁰⁴⁹.

İslâm kaynaklarının verdiği bilgilere göre Selâhaddîn Eyyûbî, ölümünden önce ülkesini oğulları arasında taksim etmiş ve yerine büyük oğlu Melikü'l-Efdâl'i geçirmişti. Melikü'l-Efdâl, yukarıda da belirttiğimiz üzere, babasının son günlerinde, diğer emîrlerin itaat yeminlerini almış ve Şam hâkimi olarak Eyyûbî hanedanının başına geçmişti. El-Efdâl'in diğer kardeşi el-Melikü'l-Azîz, Mısır hükümdarı konumunda, bir diğer kardeş olan el-Melikü'z-Zâhir⁴⁰⁵⁰ ise Haleb hâkimiydi. Selâhaddîn'in kardeşlerinden Tuğtekin Yemen hükümdarı, el-Melikü'l-Âdil ise el-Cezîre ve Kerak, Şubak gibi güney Ürdün bölgelerinin hükümdarıydı. Diğer yandan Zengi hanedanının geriye kalan temsilcileri İzzeddin Mesud Musul'da, II. İmadeddin Zengi ise Sincar'da bulunuyordu⁴⁰⁵¹.

[488] Doğu'nun Hâkimlerinin Ayaklanması Hakkında:

Daha önce de söylediğimizi gibi Musul'da İzzeddin hüküm sürmekteydi. Kardeşi İmadeddin de Şayger'in hâkimiydi. Bu ikisi, Şalaḥeddin'in öldüğünü duyunca fikir birliği içinde hazırlıklarını yaptılar. Onlara Mardin hükümdarı Kutbeddin ile Amid hâkimi de katıldı. Birlikte harekete geçerek Riş'aynâ yakınlarındaki Tel Muzlat'a kadar geldiler. Burada yaklaşık üç ay kadar beklediler. Seferlerini

⁴⁰⁴⁶ Runciman Selâhaddîn'in, İngiltere kralının, ülkesine geri dönmek üzere Akka'dan denize açıldığı haberi gelene kadar Kudüs'te beklediğini ifade eder (Runciman, III, s. 67).

⁴⁰⁴⁷ Ramazan Şeşen Selâhaddîn Eyyûbî'nin 2 Kasım 1192 Çarşamba günü Şam'a döndüğünü söyler (Şeşen, Salâhaddîn ..., s. 190). Ancak 2 Kasım 1192 tarihi, Pazartesi gününe tekabül etmektedir. Dolayısıyla doğru tarih 4 Kasım 1192 Çarşamba olmalıdır.

⁴⁰⁴⁸ Bu tarihi İbn Şeddâd vermektedir (s. 398); Runciman bunu 19 Şubat 1192 gününe tarihler (II, s. 68); İbn Kesir'in verdiği tarih 11 Safer 589/16 Şubat 1192 Pazartesi'dir (İbn Kesir, XIII, s. 70).

⁴⁰⁴⁹ Selâhaddîn'in hastalığı ve ölüm sürecinin tamamı ve detayları için kendi ifadeleriyle, İbn Şeddâd, s. 400 vd; Selâhaddîn'in hastalığı, ölümü, kişiliği ve hayatından birtakım örnekler için İbn Kesir, XIII, s. 70 vd; Makdisî, RHC Or (Fr), V, s. 95; İbnü'l Esir, XII, s. 69 vd; Bar Hebraeus, II, ss. 463-465; Michael, s. 734; Runciman, III, ss. 68-69; Michael, s. 734; Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 163; Şeşen, Salâhaddîn ..., ss. 190-200

⁴⁰⁵⁰ *الملِكُ الزَّاهِرُ* Melikü'z-Zâhir bin Selâhaddîn Yusuf bin Nedmeddin Eyyûb (30 Nisan 1173-9 Ekim 1216). Selâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu ve Eyyûbîler'in Haleb kolu hükümdarı. Geniş bilgi için bkz, Abdülkerim ÖZAYDIN, "el-Melikü'z-Zâhir, *Gâzî*", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 83-84

⁴⁰⁵¹ İbn Kesir, XIII, s. 75; Runciman, III, s. 70

Harran üzerine mi yoksa Urhoy üzerine mi yapacaklarına bir türlü karar veremiyorlardı. Diğer yandan Melikü'l-Âdil de az miktardaki ordusuyla Harran'da bulunuyordu. Bu esnada geçen üç ayın ardından Musul hâkimi İzzeddin hastalandı ve diğerlerinden ayrılarak Musul'a döndü. Onun ayrılmasından sonra diğerleri de dağıldı. İzzeddin döndükten kısa bir süre sonra öldü ve onun yerine büyük oğlu Nureddin hükümdar oldu. Bununla birlikte Şayger hâkimi İmadeddin ve Mardin hâkimi Kutbeddin de peş peşe öldüler⁴⁰⁵². Melikü'l-Âdil, Musul kuşatmasına hazırlanmak için gittiği Nişibin'e vardı. Nişibin'deyken kendisine barış talebi gönderildi. Barış karşılığında Şayger de dâhil olmak üzere Rakka ve Seruc'u aldı.

Melikü'l-Âdil daha sonra Klat üzerine gitti. Burada sonbahara kadar kaldı; pek çok yeri ele geçirdi, tahrip etti ve yağmaladı. Kar mevsimi geldiği zaman da oradan ayrılarak geri döndü. Tüm bunlar (AG) 1505⁴⁰⁵³ yılında oldu.

Tarihte bazı devletler vardır ki, onların gerçek ömrü çoğu zaman, genelde kurucusu olan hükümdarın ömrü kadardır. Cengiz Han'ın Moğol devleti ya da Büyük İskender'in Makedon imparatorluğu buna verilebilecek iki örnektir. Bu devletler, adı geçen hükümdarların dönemindeki faaliyetleriyle tarihe kazınmışlar, ancak bu hükümdarların ölümünün ardından, hemen olmasa da sistemli işleyen bir devlet mekanizmasının oluşmamış olması nedeniyle, zaman içerisinde yok olup gitmişlerdir. Selâhaddîn Eyyûbî'den sonraki Eyyûbî Devleti için de aslında aynı durum geçerlidir. Zira Selâhaddîn ne Selçuklu hanedanından ne de Zengi atabeglerinin soyundan gelmiyordu; o memlûk kökenliydi. Selâhaddîn'in tüm başarısı, şahsi şecaatinden gelmekteydi. Bu nedenle devletin bekası da onun arkasından gelecek olanların meziyetlerine göre belirlenecekti. Bu meziyete haiz olan tek idareci de Selâhaddîn'in ardından gelecek olan Melikü'l-Âdil olacaktı ancak ondan sonrakiler için aynı şeyi söylemek mümkün değildi.

Selâhaddîn'den sonra iktidarı devralan oğlu Melikü'l-Efdâl'in, babasının meziyetlerine sahip olmadığı kısa zamanda ortaya çıktı. Halk tarafından seviliyordu ancak devlet yönetecek bir kabiliyeti ve tecrübesi yoktu. Çoğu zaman veziri Ziyaüddin İbnü'l Esir'in⁴⁰⁵⁴ tesirinde kalıyor ve babasının değer verdiği pek çok kıymetli devlet görevlisi ve âlime karşı kırıcı davranıyordu. Bu nedenle çok geçmeden İbn Şeddâd, İsfahanî ve Kadı el-Fâzıl gibi önemli kişiler onu terk ederek Mısır'a, kardeşi el-

⁴⁰⁵² Yazarın burada verdiği bilgi hatalıdır. Mardin Artuklu hükümdarı II. Kutbeddin İlgazi, bahsi geçen dönemden çok önce, M.1184 yılında ölmüş ve yerine oğlu Hüsameddin Yavlak Arslan geçmiştir (Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 390); Coşkun Alptekin, "Artuklular"

⁴⁰⁵³ AG.1505/M.1194 tarihi diğer iki Süryani kaynağı tarafından da verilmektedir.

⁴⁰⁵⁴ Ziyaeddin İbnü'l Esir (M.1163-1139). El Kâmil fi't-Tarih yazarı İzzeddin İbnü'l Esir'in kardeşidir.

Melikü'l-Azîz'in yanına gitmişlerdi⁴⁰⁵⁵. Ziyaeddin'in etkisi altındaki Melikü'l-Efdâl'in tutumları, Selâhaddîn'in vassallerini de isyana teşvik etmişti⁴⁰⁵⁶.

El-Melikü'l-Efdâl'in iktidardaki başarısız ve kötü yönetimi Eyyûbî devletinde iç meselelerin doğmasına ve özellikle Melikü'l-Efdâl'in, kardeşi Melikü'l-Azîz ve amcaları Melikü'l-Âdil ile arasında cereyan eden bir iktidar mücadelesinin yaşanmasına sebebiyet verdi. Bu süreçteki iktidar zafiyetinden faydalanmak, hâkimiyet sahasını genişletmek ya da iktidarın zafiyeti karşısında yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle, bazıları hanedan içinden olan birtakım yerel hükümdarların, otoriteye karşı birtakım faaliyetler içerisinde bulundukları da muhakkaktır.

1234 *Kroniği*'nin bu bölümde vermiş olduğu bilgiler, diğer Süryani kroniklerinde de verilmektedir. Buna göre, Selâhaddîn Eyyûbî'nin ölümü üzerine, bir dönem onu çok uğraştırmış olan Musul hâkimi İzzeddin Mesud, Eyyûbî hanedanının içerisinde bulunduğu karışıklıktan faydalanarak, Eyyûbîler lehine ellerinden çıkmış olan bazı bölgeleri geri alabilmek için kardeşi, Sincar hâkimi II. İmadeddin Zengi, yeğeni Cezîre emîri Sencerşah ve Erbil emîri Muzafferüddin Kökböri ile bir ittifak tesis etti. Onların bu faaliyetini haber alan Melikü'l-Efdâl, amcası Melikü'l-Âdil, kardeşleri Mısır hükümdarı Melikü'l-Azîz ve Halep hâkimi Melikü'z-Zâhir'den yardım istedi. Buralardan derlenen ordu, Melikü'l-Âdil komutasında İzzeddin Mesud'un üzerine gönderildi. Ancak iki taraf arasında bir savaş yaşanmadı zira İzzeddin Mesud'un bu sırada ölmesi, ittifakın dağılmasına neden oldu⁴⁰⁵⁷.

[489] Şalaheddin'in Oğlu Melikü'l-Azîz'in İsyanı ve Darmsuq Üzerine Gitmesi Hakkında:

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere Şalaheddin, henüz hayattayken elindeki bölgeleri oğullarına paylaştırarak yönetimlerine vermişti. Büyük oğlu Melikü'l-Efdâl'e Darmsuq'u vermiş ve onu kendisinden sonraki hükümdar olarak ilan etmişti.

s.204

Şalaheddin'in ölümünden sonra (AG) 1406⁴⁰⁵⁸ yılında, Meşreyn hükümdarı olarak oraya konulan Melikü'l-Azîz, Darmsuq'a gitmek için hazırlandı. Melikü'l-Azîz kendisinin hükümdar olarak ilan edilmesini istiyordu ve Darmsuq'a gelerek şehrin karşısına kampını kurdu. Darmsuq'daki hükümdar

⁴⁰⁵⁵ Ramazan ŞEŞEN, “el-Melikü'l-Efdâl, Alî”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 62-63; Cengiz TOMAR, “el-Melikü'l-Azîz”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 61-62

⁴⁰⁵⁶ Runciman, III, s. 71

⁴⁰⁵⁷ Michael, s. 735; daha detaylı biçimde, İbnü'l Esir, XII, ss. 72-74; Bar Hebraeus, II, ss. 466-467

⁴⁰⁵⁸ AG.1506/M.194 olacak.

Melikü'l-Efdâl, amcası Melikü'l-Âdil'e kendisine yardım etmesi için haber gönderdi. Yardım çağrısı üzerine Melikü'l-Âdil, ordusuyla birlikte Urhoy'dan hareket etti ve Darmsuq'a gelerek, kardeşinin Meşreyn hükümdarı olan Şalaheddin'in oğlunun karşısında savaş düzeni aldı ve onu yendi⁴⁰⁵⁹. Mücadeleyi kaybeden Melikü'l-Azîz, Meşreyn'e geri döndü. Melikü'l-Âdil onun peşine düştü ve Meşreyn'e kadar onu takip etti. Meşreyn'de ikisi arasında barış yapıldı. Yaptıkları anlaşmaya göre Meşreyn hükümdarı Melikü'l-Azîz, Meşreyn, Suriye, Beyt Nahreyn ve doğuya kadar olan tüm bölgelerde tek hükümdar olarak ilan edilecek; Melikü'l-Âdil de Darmsuq ve civar bölgelerinin hükümdarı olacaktı. Bu anlaşma sonrasında Melikü'l-Âdil, yola çıkarak Darmsuq'a geldi ve kardeşinin oğlu Melikü'l-Efdâl'den oranın yönetimini devraldı. Melikü'l-Âdil, Melikü'l-Efdâl'e Buşra ve Serhad'ı⁴⁰⁶⁰ verdi. Melikü'l-Efdâl elleri boş bir vaziyette hükümdarlıktan çekildi.

Yukarıda kısaca bahsetmiş olduğumuz gibi Selâhaddîn'in ölümünün ardından yerine geçen oğlu Melikü'l-Efdâl'in kötü yönetimi, hanedan içerisinde bir iktidar mücadelesini beraberinde getirmişti. Veziri Ziyaüddin İbnü'l Esir'in tesiri altında kalan Melikü'l-Efdâl'in kötü yönetiminden kaçan devlet adamları ve çeşitli âlimlerin Mısır hükümdarının yanına sığındığını daha önce belirtmiştik. Bu kişilerin telkinleri neticesinde Melikü'l-Azîz, Eyyûbî hanedanını yeniden tek elde toplamak için Mısır'dan ordusuyla hareket ederek, Şam üzerine geldi ve şehri muhasara altına aldı. Melikü'l-Azîz kardeşinden Şam'daki hutbenin kendi adına okunmasını ve adına sikke basılmasını istediye de bu istekleri Melikü'l-Efdâl tarafından kabul edilmedi. Melikü'l-Efdâl amcası Melikü'l-Âdil'den yardım istedi ve Melikü'l-Âdil'in hakemliği neticesinde Melikü'l-Azîz, kardeşiyle bir antlaşma yaparak Mısır'a döndü⁴⁰⁶¹.

1234 Kroniği Melikü'l-Azîz ve kardeşi arasındaki mücadeleyi tek bir hadise olarak göstermektedir ancak diğer kaynaklara baktığımızda Melikü'l-Azîz'in aynı maksatla Şam'a birden fazla geldiğini görmekteyiz. İbn Kesir Melikü'l-Azîz'in ilki Cemaziyevvel 590/Nisan-Mayıs 1194, ikincisi H.591/M.1195 ve üçüncüsü Receb 592/Haziran-Temmuz 1196 tarihinde olmak üzere üç sefer Şam'a geldiğini söylemektedir. İbnü'l Esir'in kayıtları da İbn Kesir ile örtüşmektedir⁴⁰⁶². 1234 Kroniği'nin vermediği bilgiyi, İbn Kesir ile paralel biçimde Bar Hebraeus da vermektedir. Bar Hebraeus da Melikü'l-Azîz'in Şam üzerine üç sefer geldiğinin

⁴⁰⁵⁹ Taraflar arasında bir savaş yaşanmamıştır.

⁴⁰⁶⁰ 1234 Kroniği yazarı bu şehrin ismini Selkat olarak vermekte, Runciman ise Salhad olarak telaffuz etmektedir (Runciman, III, s. 71).

⁴⁰⁶¹ İbn Kesir, XIII, s. 79; Cengiz TOMAR, “el-Melikü'l-Azîz”

⁴⁰⁶² İbnü'l Esir, XII, ss. 79-80, ss. 86-87, ss. 88-90

kayıtlarını vermektedir⁴⁰⁶³. Bu iki tarihçinin vermiş olduğu bilgiler, modern çalışmalar tarafından da kabul görmekte ve Melikü'l-Azîz'in Şam üzerine üç sefer gittiği bu çalışmalarda da zikredilmektedir⁴⁰⁶⁴. Ancak *1234 Kroniği*'nin verdiği bu bilgilerin, detaylar bir kenara bırakılırsa tüm bu sürecin bir özeti olduğu ve son tahlilde, bu bilgilerin olabildiğince doğru olduğu görülmektedir.

[490] Frenklerin Tibnin Kalesi⁴⁰⁶⁵ Üzerine Seferi:

(AG) 1507 yılında Frenkler, yapılan barışın⁴⁰⁶⁶ süresinin dolması üzerine hareketlendiler ve Şur yakınındaki Tibnin denilen kalenin önlerine gelerek kamp kurdular. Frenkler direnişle karşılaşınca bu zorlu savaş uzadı. Daha sonra Melikü'l-Âdil de bölgeye geldi ve Frenklerin karşısına kampını yerleştirdi. Ne var ki onları buradan uzaklaştırmaya yetecek bir gücü bulunmuyordu. İçeridekiler ise yaşadıkları güçlükler ve yokluk nedeniyle teslim olmaya hazırlanıyorlardı. Ancak tam bu sırada Melikü'l-Azîz'in Meşreyn ordusu aniden gelerek Frenklere baskın verdi. Frenklerden hiç kimsenin mukavemet edecek durumu yoktu; bu nedenle oradan ayrılarak Akka'ya gittiler ve kaleye sığındılar. Türkler ise gidip deniz kıyısındaki Yafa şehrini kuşattılar ve savaş yoluyla ele geçirdiler. Şehir zapt edildikten sonra, şehirde buldukları tüm erkekleri öldürdüler; çocuk ve kadınları ise köle ve hizmetçi olarak aldılar. Bu, Yafa'nın ikinci defa zapt edilişiydi.

s.205

Yafa şehri alındıktan sonra Meşreyn ordusu Meşreyn'e, Melikü'l-Âdil de Darmsuq'a geri döndü. Urişlem, Meşreyn'in idaresine verildi. Melikü'l-Âdil daha sonra Frenklerle birkaç yıl geçerli olacak bir barış anlaşması yaptı ve oradan ayrılarak Urhoy'a gitti.

Selâhaddîn Eyyûbî ve İngiltere kralı Richard, yıllar süren zorlu bir mücadelelerin ardından, Miladî 2 Eylül 1192 tarihinde beş yıl geçerli olmasını öngördükleri bir barış antlaşması imzalamışlardı⁴⁰⁶⁷. Ortaçağda iki hükümdar arasında tesis edilen barışın süresi ne kadar olursa olsun, barışı imzalayan hükümdarların birinin ölümü durumunda, hayatta kalan hükümdarın ya da ölen hükümdarın yerine gelen yeni iktidar sahibinin bu antlaşmayı tanımadığı; barışı bozduğu ve şartları antlaşma öncesine döndürdüğü, örneği pek çok defa müşahade edilmiş bir durumdur. Kimi

⁴⁰⁶³ Bar Hebraeus, II, s. 468

⁴⁰⁶⁴ Cengiz TOMAR, “*el-Melikü'l-Azîz*”; Ramazan ŞEŞEN, “*el-Melikü'l-Efdâl, Alî*”

⁴⁰⁶⁵ سحر Sûr'un yaklaşık 20 km doğusunda yer alan Tibnine ya da Tebnine şehri.

⁴⁰⁶⁶ Bkz, [486] no'lu paragraf.

⁴⁰⁶⁷ Barışın süresi için kimi kaynaklar beş yıl (Runciman, III, s. 64), kimi de üç yıl sekiz ay ifadesini kullanmaktadır (İbnü'l Esir, XII, s. 63).

zaman da yapılan barış antlaşması öngörülen süre boyunca yürürlükte kalmakta ve barışın iki tarafı bu süre zarfında birbirlerine silah çekmemektedirler.

Selâhaddîn Eyyûbî ile I. Richard arasında tesis edilen barış antlaşmasının durumu, kaynakların verdiği bilgilere göre, diğerlerine nazaran daha farklıdır. Zira *1234 Kroniği* yazarına göre Frenkler, barışın süresinin dolmasının ardından harekete geçerek Müslüman arazilerine saldırmışlardır. Bar Hebraeus ise yanlış bir tarihlemeyle, H.593/M. 24 Kasım 1196-13 Kasım 1197 yılında Melikü'l-Âdil'in, İngiltere kralı Richard'ın ölümü üzerine, ağabeyi ile aralarında yapılmış olan antlaşmanın fesholdüğünü ileri sürerek Frenklere savaş açtığını söylemektedir⁴⁰⁶⁸. Bar Hebraeus'un verdiği tarih, Müslümanlarla Haçlılar arasındaki mücadelenin yeniden başlaması açısından doğru olmakla birlikte, İngiltere kralının ölüm tarihinin iki yıl öncesidir. Kaldı ki İngiltere kralı, Selâhaddîn ile yapmış olduğu antlaşmanın ardından ülkesine geri dönmüş, bu tarihten itibaren doğuda cereyan eden hadiselerin uzağında kalmıştır. Dolayısıyla Selâhaddîn'in ölümünün ardından barışın bir süre daha devam etmesinde Richard'ın etkisinin ne denli olduğu tartışmalıdır.

İslâm kaynakları da iki taraf arasındaki mücadelenin yeniden alevlenmesinin gerekçesini, barışın ömrünü tamamlamasına bağlamaktadırlar. İbnü'l Esir, Selâhaddîn'in ölümünden sonra el-Melikü'l-Azîz'in, Selâhaddîn ile Richard arasında yapılan barış antlaşmasının süresini yeni kral Henry⁴⁰⁶⁹ ile uzattığını ve bu antlaşmanın da belirlenen tarihe kadar yürürlükte kaldığını söylemektedir ve iki taraf arasında yaşanan hadiseler antlaşmanın vadesinin dolmasından sonra husule gelmiştir⁴⁰⁷⁰. İbn Kesir yalnızca (eğer ikinci bir antlaşma var idiyse) ilk antlaşmanın üzerinden giderek, bu antlaşmanın süresinin dolmasının ardından Frenklerin silahlarına davranarak Müslüman topraklarına saldırıya geçtiklerini söylemektedir⁴⁰⁷¹. Ancak İbn Kesir'in verdiği bilgi bu kadardır ve devamında Melikü'l-Âdil'in Haçlıları, Mercü'l-Akka'da bozguna uğrattığını ve mallarını ganimet edindiğini söylemekten öteye gitmemektedir.

⁴⁰⁶⁸ Bar Hebraeus, II, s. 469

⁴⁰⁶⁹ Henry de Champagne (29 Temmuz 1166-10 Eylül 1197). M.1192-10 Eylül 1197 tarihleri arasında Kudüs kralı.

⁴⁰⁷⁰ İbnü'l Esir, XII, s. 92. İbnü'l Esir ilk antlaşmanın süresinin üç yıl sekiz ay olduğunu söylemekte ancak Melikü'l-Azîz ile Henry arasında yapılan ve ilk antlaşmanın süresinin uzatıldığını söylediği görüşmelerin tarihi ve koşulları ve bu yeni antlaşmanın yürürlük süresi hakkında bilgi vermemektedir. İbnü'l Esir'in hesabına göre ilk antlaşmanın süresi, Şubat 1196 tarihinde dolmaktadır. Onun kayıtlarında anlattığı hadiselerin tarihleri Temmuz-Ağustos 1197 tarihlerinde cereyan ettiğine göre, eğer bu antlaşma uzatılmışsa, bunun süresi en fazla bir buçuk yıl olmalıdır.

⁴⁰⁷¹ İbn Kesir, XIII, s. 88

Görüldüğü üzere yerel kaynakların verdiği bilgiler, antlaşmayı iki taraftan birinin bozduğu yönündedir. Ancak Haçlı kroniklerine ve bu kroniklerin verdiği bilgileri esas alan Runciman'ın kayıtlarına göre durum, görünenden daha farklıdır. Bilindiği üzere ister Müslüman ister Hristiyan olsun, yerel kaynakların tamamı Haçlıları, önce genel bir isimlendirmeye Franklar ya da Frenkler olarak tanımlarlar. Eğer belirtilmesi gereken bir husus mevcutsa o zaman bu Frenklerin hangi millete ait olduğu belirtilir; ancak yine de birinci tanım bu isimlendirmenin aslını oluşturur.

Bu bölümde bahsi geçen hadisenin Haçlı kronik yazarları tarafından tutulan kayıtlarına ve bu kayıtları değerlendiren Runciman'ın çalışmasına baktığımızda, yerel kaynakların söylediğinin aksi bir durumun husule geldiğini görmekteyiz. Bu kaynakların verilerine göre bahsi geçen antlaşmayı bozan ne Haçlılar ne de Müslümanlar olmuştur. Burada Frenkler olarak zikredilenler, Alman imparatoru VI. Heinrich'in⁴⁰⁷² doğuya gönderdiği Almanlardan başkası değildir⁴⁰⁷³.

Runciman'ın verdiği bilgiye göre, III. Haçlı Seferi dâhilinde gerçekleşen Alman Haçlı Seferi'nin, babası Friedrich Barbarossa'nın da ölümüyle birlikte acınacak derecede etkisiz kalması neticesinde Alman imparatoru VI. Heinrich, yeni bir Haçlı seferi düzenleme konusunda son derece kararlıydı. Heinrich, Avrupa'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Kutsal Ülke'deki Alman itibarını yeniden yüceltmek istiyordu. Bu amaçla Adolf von Holstein komutasında ve Mainz başpiskoposu Konrad'ın da ruhani rehberliğinde kalabalık bir orduyu doğuya gönderdi. Alman imparatorunun gönderdiği birliklerin ilk kısmı M.1197 yılının Ağustos ayında Akka'da karaya çıktılar.

Diğer yandan, Eyyûbîlerle aralarında bir antlaşma yapılmış olan kral Henry, amaçları belli olan Alman ordusunun gelişinden hiç memnun kalmamıştı⁴⁰⁷⁴. Zira kısa zamanda Henry'nin endişelerinin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Öncü Alman

⁴⁰⁷² Heinrich von Hohenstaufen (Kasım 1165-28 Eylül 1197). Friedrich Barbarossa'nın oğlu ve M.1169-1197 yılları arası Alman kralı, M.1191-1197 yılları arası Kutsal Roma-Germen imparatoru, aynı zamanda M.1186-1197 yılları arasında da Sicilya kralıdır.

⁴⁰⁷³ İbnü'l Esir bu olayları naklederken, bu gelenlerin ekserisinin Almanlardan müteşekkil olduğunu bildirmektedir (İbnü'l Esir, XII, s.

⁴⁰⁷⁴ Runciman iki taraf arasında yürürlükte olan antlaşmanın gayet sağlam bir şekilde ilerlediğini ve bu barış sürecinin, ne Melikü'l-Azîz ne de Melikü'l-Âdil tarafından bir türlü dizginlenemeyen Beyrut'un deniz korsanlığı yapan emîri Usame'nin faaliyetlerine rağmen ayakta kaldığını ifade etmektedir (Runciman, III, ss. 79-80). Hâlbuki İbnü'l Esir, barış sürecinin bitmesini Usame'nin faaliyetlerine bağlamaktadır. İbnü'l Esir Usame'nin Frenklere ait gemilere saldırdığını, mağdur durumda kalan Frenklerin, Melikü'l-Azîz ve Melikü'l-Âdil'e başvurarak yardım istediklerini ifade eder. İki Eyyûbî hükümdarının Usame'nin faaliyetlerini engelleyememeleri üzerine Frenkler bu defa Avrupa'dan yardım istemişlerdir (İbnü'l Esir, XII, s. 92).

kuvvetlerinin, Akka'da karaya çıkmalarıyla Celile'deki Müslüman topraklarına saldırımları bir oldu⁴⁰⁷⁵. Ancak Runciman Almanların ya da genel olarak Haçlıların Tıbnîn üzerine yapmış oldukları spesifik bir eylemden bahsetmemekte, bilakis Melikü'l-Âdil'in üzerlerine gelmekte olduğu haberini alınca Akka'ya doğru kaçtıklarını söylemektedir. Runciman'ın verdiği bilgiye göre bu kaçış öyle hızlı olmuştur ki şövalyeler, sayıları çok daha fazla olan piyadeyi kaderleriyle baş başa bırakmıştır. Haberi alan Henry, elindeki şövalyeleri Alman piyadesini takviye etmek için göndermiş, Almanların üzerine gitmekte olan Melikü'l-Âdil, bu orduyla bir meydan savaşına girmek istememiş ve yönünü değiştirerek Yafa üzerine gitmiştir. Melikü'l-Âdil'in Yafa'yı muhasara etmesi üzerine Henry, şehri kurtarmak için yeni bir ordu vücuda getirmek için hazırlıklara başladı. Ne var ki ordusunu teftiş etmek için çıktığı saray penceresinden dengesini kaybederek düştü ve öldü⁴⁰⁷⁶.

Henry'nin ölümünü takip eden süreçte Müslüman ve Hıristiyan orduları bölgede farklı yerlerde faaliyet gösterdiler. Melikü'l-Âdil'in bu gelişmeler sonrasında Sayda ve Beyrut'u elde tutmak için bir çaba göstermediği, hatta biraz da isteyerek Haçlılara terk ettiği anlaşıyor. Zira Melikü'l-Âdil, özellikle Almanlardan müteşekkil Haçlı güçlerinin asıl amacının Kudüs'ü ele geçirmek olduğu istihbaratını almış ve muhtemelen buranın daha iyi müdafaa edilebilmesi için Haçlıları bölgeden mümkün olduğunca uzak tutmayı yeğlemişti. İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre Melikü'l-Âdil, Haçlıların kendi bölgelerinde kalacağını düşünerek ordunun bir kısmını geri göndermişti. Bu sırada bir Haçlı ordusunun Tıbnîn üzerine geldiği haberi ulaştı. Bunun üzerine Mısır'daki Melikü'l-Azîz'den yardım isteyen Melikü'l-Âdil, Tıbnîn üzerine gitmekteyken Haçlıların geri çekildiği haberi geldi. Daha sonra Melikü'l-Azîz Mısır'a dönerken Melikü'l-Âdil de yeni kral Amaury⁴⁰⁷⁷ ile beş yıl sekiz ay geçerli olacak bir antlaşmaya imza attı⁴⁰⁷⁸.

⁴⁰⁷⁵ Runciman, III, s. 80

⁴⁰⁷⁶ Runciman, III, s. 81; İbnü'l Esir, XII, s. 92. İbnü'l Esir Henry'nin ölümünün Frenkleri geciktirdiğini ve Melikü'l-Âdil'in de bu sırada Yafa'yı ele geçirdiğini ifade etmektedir.

⁴⁰⁷⁷ Amaury ya da Aimery de Lusignan (y.1155-1 Nisan 1205). M.1196-1205 yılları arasında Kudüs kralı.

⁴⁰⁷⁸ İbnü'l Esir, XII, ss. 93-94; İbn Kesir, XIII, s. 90; Makdisî, RHC Or (Fr), V, ss. 152-153

[491] Mardin Üzerine Sefer, Melikü'l-Âzîz'in Ölümü ve Bu Dönemde Cereyan Eden Diğer Hadiselere Dair:

(AG) 1509⁴⁰⁷⁹ yılında Melikü'l-Âdil tüm Suriye ve doğudan kalabalık bir ordu topladı. Darmsuq'da küçük oğlu Şerefüddin Melikü'l-Muazzam'ı⁴⁰⁸⁰ bıraktı. Urhoy, Harran ve Şamişat'ta bir diğer oğlu Melikü'l-Kâmil⁴⁰⁸¹, Mayferkat'da yine diğer bir oğlu Melikü'l-Vahad⁴⁰⁸² ve Amid'de de damadı, Timurtaş oğullarından Kutbeddin bin Nureddin bulunmaktaydı.

Bu dönemde müstahkem bir yer olan ünlü Mardin Kalesi'ni, yukarıda söz ettiğimiz Kutbeddin'in hizmetkârlarından biri idare etmekteydi⁴⁰⁸³. Ayrıca ismi Nizameddin olan iki küçük oğlundan büyük olanı da oradaydı. Melikü'l-Âdil bu güçlü kaleyi almayı düşündü ve kalabalık bir atlı ve piyade ordusu toplayarak bölgeye doğru hareket etti. Önce tüm bölgeyi itaat altına aldı, daha sonra da (AG) 1511⁴⁰⁸⁴ yılının Ekim ayında, tüm gün süren bir savaşın ardından kalenin dışında kalan şehri eline geçirdi. Kale için yapılan savaş kış mevsimi boyunca sürdü. Kaledekiler açlık ve yokluk nedeniyle büyük sıkıntı çekmeye başladılar. Nihayetinde o yılın Ocak ayında, Meşreyn hükümdarı Melikü'l-Âzîz'in ölüm haberi geldi. Ayrıca babasının liderleri ve hizmetkârları Melikü'l-Efdâl'i alarak Meşreyn hükümdarı yapmışlardı. Melikü'l-Efdâl Meşreyn hâkimi olunca kötü niyetli bir hareketle, Darmsuq'u ele geçirmek için Meşreyn ordularını da alıp Meşreyn'den yola çıktı.

s.206

Melikü'l-Âdil bu haberi duyunca tüm orduyu Urhoy hâkimi olan oğluna bırakarak, ayrı bir şekilde hareket etti ve çöl yolundan bir gece vakti Darmsuq'a ulaştı. Melikü'l-Âdil şehre girdikten bir süre sonra Meşreyn'den hareket etmiş olan Melikü'l-Efdâl de Darmsuq'a ulaştı. Melikü'l-Efdâl vardıktan hemen sonra Haleb'den gelen, Haleb, Hama ve Hımş hâkimi kardeşi Melikü'z-Zâhir de Darmsuq'a geldi. Hepsini birleşerek Darmsuq'u kuşatma altına aldılar ve şehre saldırıya geçtiler.

⁴⁰⁷⁹ AG.1509 tarihi Miladî 1198 yılına tekabül etmektedir. Melikü'l-Âdil'in Mardin'i kuşatması için İslâm tarihçileri H.594 yılının Ramazan ayını vermektedirler. Bu tarihin Miladî karşılığı Temmuz-Ağustos 1198'e karşılık gelmektedir. Bu bakımdan 1234 *Kroniği* yazarının vermiş olduğu tarih doğrudur.

⁴⁰⁸⁰ Ebû'l Feth el-Melikü'l-Muazzam Şerefüddin İsa bin Melikü'l-Âdil (y:1182-11/12 Kasım 1227). M.1218-1227 yılları arasında Eyyûbîler'in Şam meliki. Geniş bilgi için bkz, Cengiz TOMAR, "el-Melikü'l-Muazzam", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 71-73

⁴⁰⁸¹ Ebû'l-Me'Âlî el-Melikü'l-Kâmil Nasırüddin Muhammed (19 Ağustos 1180-9 Mart 1238). M.1218-9 Mart 1238 yılları arasında Eyyûbî hükümdarı. Geniş bilgi için bkz, M. Serdar BEKAR, "el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 68-70

⁴⁰⁸² Evhad Necmeddin Eyyub (ö: 1210). M.1200-1210 yılları arası Eyyûbîler'in Meyyâfariğin kolu hükümdarı.

⁴⁰⁸³ İbnü'l Esir bu kişinin ismini Yarankuş olarak vermektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 100).

⁴⁰⁸⁴ AG.1511 Miladî 1199 yılına karşılık gelmektedir. İbnü'l Esir de Mardin'in kale dışında kalan yerlerinin H.595/M.1198-1199 yılında ele geçirildiği bilgisini vermektedir. 1234 *Kroniği* yazarı AG.1511 yılının Ekim ayını verdiğine ve bu ay Süryani takviminde yılın ilk ayı olduğuna göre, İbnü'l Esir ile verilen tarihlerin uyduğuna söyleyebiliriz.

Melikü'l-Âdil Haçlılarla olan meseleleri, kral Amaury ile yaptığı barış antlaşmasıyla çözüme ulaştırdıktan sonra önce Şam'a döndü, ardından el-Cezîre'ye giderek Mardin'i muhasara etti. Bu hadise ile ilgili bilgi veren kaynakların hiçbirinde Melikü'l-Âdil'in neden Mardin'e saldırdığına dair bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda da değerlendirmiş olduğumuz üzere, Selâhaddîn'in ölümünün ardından Musul hâkimi İzzeddin Mesud'un önderlik ettiği bir ittifak, Eyyûbîlere karşı harekete geçmiş ancak İzzeddin'in ölümü üzerine bu eylem sonuca ulaşmadan sona ermişti. Melikü'l-Âdil'in Mardin üzerine yapmış olduğu bu saldırı, bu ittifakın eylemlerine karşı bir misilleme gibi durmaktaydı. Ancak işin aslında, Eyyûbî tahtını isteyen Melikü'l-Âdil, er ya da geç yeğenleri, özellikle Melikü'l-Efdâl ve Melikü'l-Azîz ile bir hâkimiyet mücadelesi vermesi gerekeceğini bilmekteydi ve bu nedenle, o gün gelene kadar konumunu güçlendirmesi gerektiğinin farkındaydı. Bunu yapabilmesi için de önce kendi hâkimiyet sahasını genişletmesi gerekmektedir. Bu noktada en müsait bölge el-Cezîre görünüyordu.

Melikü'l-Âdil H.594 yılının Ramazan ayında (M. Temmuz 1198) Mardin önüne gelerek şehri kuşattı. Şehir bu dönemde Mardin Artukluları hükümdarı Hüsameddin Yavlak Arslan'ın idaresindeydi fakat yaşının küçük olması nedeniyle tüm yetki, *1234 Kroniği*'nin Kutbeddin II. İlgazi'nin hizmetkârı olarak işaret ettiği Nizameddin Yarankuş isimli bir memlûkun ellerindeydi⁴⁰⁸⁵. İbnü'l Esir, Melikü'l-Âdil'in şehirden bazılarıyla gizlice anlaştığını ve bu kişilerin, şehrin dış mahallelerini ona teslim ettiklerini söylemektedir. İbnü'l Esir, şehrin bu bölgelerinin ele geçirilmesinin ardından Melikü'l-Âdil'in askerlerinin görülmemiş kötülükler yaptıklarını, her yeri ve herkesi yağmaladıklarını söylemektedir⁴⁰⁸⁶. Aynı bilgileri, *“kalenin içindekiler ihanet ettiler, şehri Âdil'e teslim ettiler ve askerler şehre girerek onu yağma ettiler, tüyler ürperten zulümler yaptılar ve kaleye karşı şehir içinden muharebeye devam ettiler”* ifadeleriyle Bar Hebraeus da vermektedir⁴⁰⁸⁷. Mardin kalesini uzun süre muhasara eden Melikü'l-Âdil, yeğeni Mısır hükümdarı Melikü'l-Azîz'in ölüm haberi üzerine oğlu Melikü'l-Kâmil'i Mardin'de bırakarak, Mısır'a gitmek üzere oradan ayrıldı⁴⁰⁸⁸. Ancak o Mısır'a gidmeden Melikü'l-Efdâl,

⁴⁰⁸⁵ Bar Hebraeus bu ismi Yakş oğlu Nizameddin olarak vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 470).

⁴⁰⁸⁶ İbnü'l Esir, XII, s. 100

⁴⁰⁸⁷ Bar Hebraeus, II, s. 470

⁴⁰⁸⁸ İbnü'l Esir, XII, ss. 100-101; İbn Kesir, XIII, s. 94; Ramazan Şeşen, *“el-Melikü'l-Efdal, Ali”*; Ramazan Şeşen, *“el-Melikü'l-Âdil I”*

kardeşinin yerine Mısır hükümdarı olmuş ve Şam'ı ele geçirmek için ordusuyla harekete geçmişti.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Mısır hükümdarı olan oğlu Melikü'l-Azîz, 20 ya da 21 Muharrem 595 (22 ya da 23 Kasım 1198) tarihinde bir av kazasında, atından düşerek yaralandı ve birkaç gün sonra da öldü⁴⁰⁸⁹. Melikü'l-Azîz'in ölümü üzerine Mısır'daki emîrlerin bir kısmı Melikü'l-Âdil'in iktidarı almasını isterken, bir kısmının tercihi ise Melikü'l-Efdâl'den yanaydı. Melikü'l-Âdil bu sıralarda, yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere Mardin'i muhasara etmekteydi; dolayısıyla Mısır'a uzaktı⁴⁰⁹⁰. Sarhad'da bulunan Melikü'l-Efdâl ise kısa sürede Mısır'a gelerek, Melikü'l-Azîz'in küçük yaştaki oğlu Melikü'l-Mansûr'un naibi sıfatıyla iktidarı eline aldı⁴⁰⁹¹.

Melikü'l-Efdâl bir süre sonra, Şam'ı almak için Mısır'dan hareket etti. Melikü'l-Âdil bu sırada Mardin'den ayrılmış ve süratle Mısır'a gitmekteydi. Ne var ki o yetişmeden Mısır'ın yeni hâkimi belirlenmiş ve bu yeni hâkim, Şam'ı ele geçirmek için harekete geçmişti bile. Melikü'l-Âdil, yeğeninin Şam'a gelmekte olduğunu haber alınca bu şehre yöneldi ve Melikü'l-Efdâl'den iki gün önce Şam'a ulaştı⁴⁰⁹². Melikü'l-Efdâl'in yanında kardeşi ve Haleb hâkimi Melikü'z-Zâhir de bulunmaktaydı ve Şam'ı alması fikrini ona verenlerden biri de oydu⁴⁰⁹³. Diğer yandan Melikü'l-Efdâl'in Mısır naibi olmasına karşı çıkan ve bu nedenle Mısır'ı terk ederek Kudüs civarına çekilen emîr Fahirüddin ve beraberindekiler de gelerek Melikü'l-Âdil'in safına yerleştiler⁴⁰⁹⁴. Kısa bir süre sonra da Melikü'l-Kâmil'in, ordusuyla birlikte babası Melikü'l-Âdil'in yardımına gelmesiyle birlikte, eli zayıflayan Melikü'l-Efdâl geri çekilmek zorunda kaldı⁴⁰⁹⁵.

⁴⁰⁸⁹ İslâm kaynakları ve verdiği bilgileri onlardan aldığı belli olan Bar Hebraeus olayı şu şekilde nakletmektedir: Melikü'l-Azîz avlanmak için çıktığı bir gün atıyla ilerlerken bir kurt görmüş, onun peşinden gittiği sırada (Bar Hebraeus'a göre kurt onun peşine takılmıştır) atının ayağının tökezlemesi yüzünden atından düşerek yaralanmış ve birkaç gün sonra da ölmüştür (İbnü'l Esir, XII, s. 101; İbn Kesir, XIII, ss. 92-93; Bar Hebraeus, II, s. 471). İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus onun atından düştükten sonra hummaya yakalandığını söylerler ancak İbn Kesir yalnızca yaralandığını söylemektedir.

⁴⁰⁹⁰ İbnü'l Esir, Melikü'l-Azîz'in ölümünden sonra Mısır emîrlerinin yeni hükümdarın kim olacağı üzerine yapılan tartışmalarda Melikü'l-Âdil'in isminin ortaya atıldığını fakat bazı emîrlerin onun uzakta olması nedeniyle itiraz ettiklerini ifade eder (İbnü'l Esir, XII, s. 102).

⁴⁰⁹¹

⁴⁰⁹² İbnü'l Esir, XII, s. 103; İbn Kesir'de Melikü'l-Efdâl'in, Melikü'l-Âdil'den iki gün önce Şam'a ulaştığı yazmaktadır ancak metin içerisindeki bilgiler muhtemelen bunun bir baskı hatası olduğunu göstermektedir. Zira hadisenin ilerleyişi, İbnü'l Esir'in verdiği bilgilerle neredeyse aynıdır (İbn Kesir, XIII, s. 94).

⁴⁰⁹³ İbnü'l Esir Melikü'z-Zâhir ile birlikte Humus hâkimi ve amcasının oğlu olan Esedüddin Şirkûh bin Muhammed'in de Melikü'l-Efdâl'i Şam'ı alması için teşvik ettiğini söyler (İbnü'l Esir, XII, s. 103).

⁴⁰⁹⁴ Fahirüddin'in Melikü'l-Efdâl'e karşı olan tutumu ve Mısır'dan ayrılma süreci için bkz, İbnü'l Esir, XII, ss. 102-103

⁴⁰⁹⁵ İbnü'l Esir, XII, s. 104; İbn Kesir, XIII, s. 98; Ramazan Şeşen, "el-Melikü'l-Efdal, Ali"

[492] Mardin Kalesi'nin Kurtulması Hakkında:

Mardin kalesi, bahsettiğimiz gibi yokluk ve açlık nedeniyle çok zayıf düşmüştü. Bu yüzden teslim olmak için güvence istediler. Ayrıca kendilerine Darmsuq'dan yani Melikü'l-Âdil'den de güvence gelmesini istediler. Melikü'l-Kâmil üst kaleye çıktı ve oradakilere yiyecek, içecek, altın ve çeşitli hediyeler verildi. Dışarıdakilerden başka hiç kimse içeri girmedi ve barışın sağlanması amacıyla istenen teminat için Darmsuq'a elçi gönderildi. Diğer yandan içeridekiler son derece zayıf düştükleri için kendilerine müttefik arayışına başladılar. Kendi yerlerine geçecek cesur ve güçlü adamlar için Musul hâkimi Nureddin bin İzzeddin'e elçiler yolladılar. Nureddin, Şayger ve Cizre hâkimi olan amcasının oğlu ve orduları ile birlikte kısa bir süre içerisinde gelerek onları bastılar. Daha sonra Mardin'in her yerinden adamlar toplanmaya başladı ve daha önceden Melikü'l-Âdil'in karargâhını kurmuş olduğu dağın eteklerinde toplanarak büyük bir halk kitlesi haline geldiler. Böylece bu defa Melikü'l-Kâmil ve beraberindekiler içeride mahsur kalmış oluyorlardı. Cesaretlenen doğulular kaleye hücum ettiler ve tüm gün yiğitçe savaştılar.

s.207

Kale içindekiler (Melikü'l-Kâmil tarafı) sabah erken vakitte kaleden inmek için hazırlandılar. Fakat aşağıda bulunanlar da bulundukları yerden bastırınca ortada kaldılar.

Geceleyin Melikü'l-Kâmil tarafı tüm ağırlıklarını ateşe vererek dağın doğu tarafından Mayferkaş yönüne kaçmaya hazırlandı. Ancak orada bulunan birinin ihbar etmesi üzerine kargaşa çıktı ve istediklerini gerçekleştiremediler. Yine de kargaşadan faydalanarak kaçmayı başardılar. Sabah olduğunda üst kaledelikler aşağı indi, doğulular ise kaleye çıktı. Kaçanlardan kalan her şeyi, malları, savaş gereçlerini, çadırları ve her çeşitten hayvanı yağmaladılar. Peşlerinden gidilmesine müsaade edilmedi. İşte böylece, alındıktan kısa bir süre sonra Mardin Kalesi kurtulmuş oldu. Âdil'in oğlu Kâmil beraberindeki orduyla birlikte Mayferkaş ve Amid yönüne gitti. Sonra Sbabrek yoluna girerek Urhoy'a geldi. Musul hâkimi de oradan ayrıldı ve Urhoy üzerine sefer yapmak için Riş'aynâ'ya gitti. Ancak Riş'aynâ'da bir süre kaldıktan sonra hastalandı ve ordusuyla birlikte Musul'a geri döndü.

Daha önce değinmiş olduğumuz üzere Melikü'l-Âdil, Mardin kalesini muhasara altına almış ancak Melikü'Azîz'in ölüm haberinin gelmesi üzerine, komutayı oğlu Melikü'l-Kâmil'e devrederek bölgeden ayrılmıştı. Hadiseyi bizlere aktaran İbnü'l Esir ve Bar Hebraus, yaşanan gelişmeler üzerine hemen hemen aynı bilgileri vermektedirler. Buna göre, muhasarayı sürdürmekte olan Melikü'Kâmil ise şehrin kalesinin ikmal yollarını kestiği için içeride bulunanlar ciddi sıkıntılara katlanmak zorunda kaldılar. Melikü'l-Kâmil'in kale üzerine kurduğu baskının artması

üzerine içeridekiler, kaleyi teslim etmeyi düşünmeye başlamışlardır. Ancak Melikü'l-Âdil'in Mardin'i kuşatması, yakındaki Musul emîri Nureddin Arslanşah bin İzzeddin Mesud'u tedirgin etmişti. Nureddin, haber gönderdiği Sincar hâkimi ve amcasının oğlu olan Kutbeddin Muhammed bin II. İmadeddin Zengi ve diğer bir amcaoğlu Cezîret-i Ömer hâkimi Muizüddin Sencerşah bin II. Seyfeddin Gazi ile birlikte Düneysir'de⁴⁰⁹⁶ toplandılar⁴⁰⁹⁷. Bu sırada şehri fiilen yönetmekte olan ve gelmekte olan yardımdan haberdar olmayan Nizameddin Yarankuş, Melikü'l-Kâmil'e haber göndererek, kendilerine biraz yiyecek gönderilmesi şartıyla kaleyi belirlenen bir vakitte teslim edeceğini bildirdi. Melikü'l-Kâmil bu teklifi kabul etti ve kale teslim oldu. Ancak tam da bu sırada Nureddin Arslanşah ve beraberindekilerin gelmek üzere oldukları bilgisi ulaştı. Bu haber üzerine yerli halk cesaretlendi ve direnmeye karar vererek kaleden aşağı indi ve Nureddin Arslanşah'ın saflarına katıldı. Bu defa kuşatma altında kalan Melikü'l-Kâmil tarafı kaleden aşağı inerek Nureddin'in askerleriyle çarpışmaya başladı; ancak yenilerek geri çekildiler. Gece olduğunda Melikü'l-Kâmil ve beraberindekiler, malzemelerini arkalarında bırakarak Mardin'i terk ettiler⁴⁰⁹⁸. İbnü'l Esir, Melikü'l-Kâmil'in Mardin'den çıktıktan sonra Meyyâfarikîn'e, ardından Harran'a gittiğini söyler. Nureddin'in ise önce Düneysir'e, ardından da Harran'ı muhasara etmek için Resulayn'a gittiğini söylemektedir. Bar Hebraeus ise Melikü'l-Kâmil'in önce Harran'a daha sonra da Şam'a, babasının yanına gittiğini ifade etmektedir. Bu iki veriyi birleştirdiğimizde Nureddin'in, Melikü'l-Kâmil'in peşinden gitmek istediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak Nureddin daha ileri gitmedi. Yine İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre Melikü'l-Kâmil'in ayrılması ve Mardin'in Artuklular elinde kalmasının ardından Melikü'z-Zâhir'in elçisi gelerek hutbenin onun adına okunmasını ve yine onun adına para basılmasını istediğini iletmış, bu talebi beğenmeyen ve zaten hasta da olan Nureddin ise Musul'a geri dönmeye karar vermiştir⁴⁰⁹⁹.

⁴⁰⁹⁶ Kızıltepe.

⁴⁰⁹⁷ İbnü'l Esir bahsi geçen emîrlerin daha önce, Melikü'l-Efdâl'in çağrısı üzerine ona biat ettiklerini söylemektedir.

⁴⁰⁹⁸ İbnü'l Esir, XII, ss. 107-108; Bar Hebraeus, II, s. 471. Her iki yazar da (Bar Hebraeus muhtemelen bu bilgileri İbnü'l Esir'den almaktadır) Melikü'l-Kâmil'in askerlerinin kaleden inerek Nureddin'in müttefik ordusuyla savaşa girmelerinin hata olduğunu söylemektedir. Zira nasıl ki Melikü'l-Kâmil, kale kendiliğinden teslim oluncaya dek kaleyi almayı başaramamışsa, kalede kalmaları durumunda Nureddin tarafının da kaleyi almasını mümkün olamayacağını söylemektedirler.

⁴⁰⁹⁹ İbnü'l Esir, XII, s. 108

[493] Melikü'l-Kâmil'in Darmsuq'a Gitmesi ve Gittiği Şehirde Cereyan Eden Hadiseler Hakkında:

Hatırladığımız gibi Şalaḥeddin'in oğulları Darmsuq'u kuşatmışlar ve tüm gün boyunca şehre şiddetli saldırılar düzenleyerek, dışarıdan amcalarına büyük bir baskı yapıyorlardı. Buna karşılık Melikü'l-Âdil de akıllıca ve cesurca hareket ederek bu baskılara direnmeye çalışıyordu. Melikü'l-Âdil'in sözünü ettiğimiz oğlu, Mardin'den döndükten sonra ordusunu topladı ve babasının yardımına, Darmsuq'a gitti. Şehre yaklaştığı zaman, Şalaḥeddin'in oğullarının ordularını, onun gelişinden dolayı korku sardı. Ağırlıklarının hepsini arkalarında bırakarak geceleyin her biri kendi bölgesine kaçtı.

s.208

Haleb'den gelen⁴¹⁰⁰ kendi şehrine giderken, Melikü'l-Efdal de Meşreyn'e doğru kaçmıştı. Melikü'l-Âdil, oğlunun gelişini büyük bir sevinçle karşıladı. Darmsuqlular da şehirden çıkarak, kaçanların arkalarında bıraktığı her şeyi yağmaladılar. Melikü'l-Âdil daha sonra oğluyla birlikte ordusunu aldı ve Meşreynliler'in peşine düştü. Onları Meşreyn kapılarına kadar takip ettiler ve orada Melikü'l-Efdâl ile savaşa tutuştular. Meşreynliler savaşı kaybetti ve el-Efdâl kaçarak şehre girdi. Meşreynliler Melikü'l-Âdil'i karşılamaya çıktılar ve onu Meşreyn'in büyük hükümdarı olarak ilan ettiler. Melikü'l-Efdâl ise bir gece vakti ailesini de yanına alarak Buşra'ya kaçtı.

Melikü'l-Azîz'in ölümü üzerine Mardin önünden ayrılan Melikü'l-Âdil Mısır'a gitmekteyken, Melikü'l-Efdâl'in Mısır ordusunu ve birtakım Eyyûbî emîrlerini de yanına alarak Şam üzerine geldiğini haber aldı. Yönünü Şam olarak belirleyen Melikü'l-Âdil, yeğeninden iki gün önce Şam'a ulaşarak, niyetinin Şam'ı almak olduğunu bildiği Melikü'l-Efdâl'e karşı savunma tedbirlerini almaya başladı. Mısır'ın yeni hükümdarı Şam önüne gelip karargâhını kurdu; şehri kuşatma altına aldı ve şehre karşı saldırı başlattı. Melikü'l-Âdil ise bir yandan bu saldırılara karşı direnç gösteriyor, diğer yandan ise Melikü'l-Efdâl'in yanındaki emîrleri ya da komutanları kendi tarafına çekmek için uğraşıyordu. Bu çabalarının sonunda Melikü'l-Âdil, yeğeninin komutanlarından bazılarının aklını çelmeyi başarmış ve bu kişiler Melikü'l-Efdâl'e, kardeşinin gelmesini beklemesi gerektiğini söyleyerek, onu oyalamaya çalışmışlardı. Nihayetinde kısa süreli bir ateşkes sağlandı. Ancak bir süre sonra Melikü'l-Efdâl'in beklediği takviyeler geldi ve şehre daha şiddetli bir saldırı başlatıldı.

⁴¹⁰⁰ Melikü'z-Zâhir.

Melikü'l-Âdil için işlerin kötüye gittiği sırada oğlu Melikü'l-Kâmil, beraberinde kalabalık bir orduyla Şam'a geldi⁴¹⁰¹.

Ne var ki Melikü'l-Kâmil'in gelmesi yeterli değildi zira, Melikü'l-Efdâl'in ordusu hala çok güçlüydü. Melikü'l-Âdil bu sorunu kardeşlerin, özellikle Melikü'l-Efdâl ile Melikü'z-Zâhir'in arasını açarak giderdi ve aralarındaki ittifak bozulan kuşatmacılar, 17 Safer 596/8 Aralık 1199 tarihinde geri çekilmek durumunda kaldı. Haleb ve Humus hâkimleri kendi beldelerine giderken, Melikü'l-Efdâl de Mısır'a döndü⁴¹⁰². Ancak daha Mısır yolundayken amcası Melikü'l-Âdil'in ordusuyla birlikte Mısır'a hareket ettiğini haber aldı. Hemen Mısır ordusunu bir araya getirmeye çalıştıysa da askerlerin pek çoğunun memleketlerine dağılmış olması nedeniyle bunu başaramadı. Melikü'l-Âdil kısa bir süre sonra gelerek Kahire'yi muhasara etmeye başladı. Durumun vahametini gören Melikü'l-Efdâl, amcasına barış talebinde bulunarak, Şam'ı istedi. Melikü'l-Âdil'in bu talebi reddetmesi üzerine bu defa Harran ve Urfa'yı istedi ancak amcası buna da rıza göstermedi. Nihayetinde Meyyâfarikîn, Amid, Samsat ve Cebel Cûr⁴¹⁰³ karşılığında Mısır'ı teslim etme konusunda anlaştılar. Melikü'l-Âdil 18 Rebiyülahir 596/6 Şubat 1200 tarihinde Kahire'ye girdi. Melikü'l-Efdâl ise aynı gün, daha önceki ikâmet yeri olan Sarhâd'a, oradan da kendisine verileceği vaat edilen bölgeye doğru yola koyuldu⁴¹⁰⁴.

Hadisenin İslâm kaynaklarında vuku bulan şekli böyledir ki biz de bu hikâyenin doğru olduğu kanaatindeyiz. Ne var ki Bar Hebraeus, çok farklı bir hikâye anlatmaktadır ve bu noktada diğer kaynaklarla çelişki halindedir. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Melikü'l-Âdil, M.1198 yılında⁴¹⁰⁵ Mısır topraklarına girmiş, el-Efdâl her ne kadar amcasına karşı ordusuyla hareket etmişse de yenilerek geri çekilmiştir. Bar Hebraeus bundan sonraki süreçte, İbnü'l Esir'de verilen ve el-Efdâl ile amcasının Kahire'de, Mısır'ın teslimi üzerine yapmış olduğu pazarlık hakkındaki bilgileri vermektedir. Devamında Melikü'l-Efdâl Sarhâd'a gitmiş, kendisine vaat edilen Mayyâfarikîn'i istemiş, el-Âdil'in oğlu Necmeddin'in şehri teslim etmemesi

⁴¹⁰¹ Abdulhalim OFLAZ, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi), Siyer Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 148-149

⁴¹⁰² Esasında Melikü'l-Efdâl tarafı, kışı geçirdikten sonra Şam'a tekrar saldırmayı düşünmüş, bu nedenle de çok uzaklaşmadan kışı geçirmek için Havran bölgesine gitmeyi kararlaştırmışlardı. Bu amaçla gittikleri Resu'l-Ma'ya bölgesinde kışın çok sert geçmesi nedeniyle kararlarını değiştirerek, kendi hâkimiyet bölgelerine dağılmışlardı (İbnü'l Esir, XII, s. 111; Ofraz, s. 149).

⁴¹⁰³ Bugünkü Bingöl.

⁴¹⁰⁴ İbnü'l Esir, XII, s. 112; Ofraz, s. 153

⁴¹⁰⁵ Bu tarih Ö.R. Doğrul'un çalışmasında H.586 yılı olarak verilmiş, bu tarihin Miladî karşılığı olarak 1198 yılı verilmiştir. Ancak Hicrî olarak verilen bu tarihin Miladî karşılığı 1190-1191 yıllarına tekabül etmektedir.

üzerine el-Âdil'e durumu şikâyet etmiş ve anlaşıldığı kadarıyla Sarhâd'da kalmıştır⁴¹⁰⁶.

Bundan sonra Melikü'l-Âdil yeğeni Melikü'l-Azîz'in oğlu Melikü'l-Mansûr'un adının hutbelerden çıkarılmasını istemiş, Mısır eşrafı durumu Melikü'l-Efdâl ile kardeşi Melikü'z-Zâhir'e bildirerek onları Şam'a saldırma konusunda kışkırtmışlardır. Melikü'l-Âdil bu durumu öğrenince Şam'daki oğlu Şerefüddin İsa'ya haber göndermiş ve Sarhâd'a giderek Melikü'l-Efdâl'i yakalamasını emretmiştir. Melikü'l-Efdâl ise bunu öğrenince Haleb'deki kardeşi Melikü'z-Zâhir'in yanına giderek, oradan beraberce Münbiç'e geçmişler; bu şehri ve Necm Kalesi'ni ele geçirmişlerdir. Daha sonra iki kardeş, biri Şam diğeri Mısır hâkimi olmak hususunda anlaşarak Şam üzerine gitmişler ancak bu sırada aralarında fikir ayrılığı doğmuştur. Bunun üzerine şehir eşrafı Melikü'l-Âdil'e meyletmiş, durumun zor olduğunu gören iki kardeş de amcalarından sulh istemişlerdir. Melikü'l-Âdil Meliküz'-Zâhir'e Haleb yanında Münbiç, Efemiyye, Kefertâb gibi yerleri verirken Melikü'l-Efdâl'e de Samsat, Suruç, Resulayn ve Cebel Cûr'u vermiştir. Anlaşmanın sağlanmasının ardından Melikü'l-Âdil Şam'a, diğerleri de kendi bölgelerine gitmiştir⁴¹⁰⁷.

Görüldüğü üzere Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler genel itibarıyla doğru addedilebilecek de olsalar, yine de bir karışıklık olduğu göze çarpmaktadır. Bu ifadelerden Bar Hebraeus'un elindeki bir kısım bilginin kronolojisini karıştırdığı ya da bu bilgilerin ona bu haliyle yani karışık vaziyette ulaştığı anlaşılmaktadır.

[494] Melikü'l-Kâmil'in Meşreyn'deki Hükümdarlığı ve Aynı Dönemde Suriye'de Cereyan Eden Hadiselere Dair:

Melikü'l-Âdil Meşreyn'de hükümdar olduktan sonra, istediği gerçekleşmiş ve artık Sultan olmuştu. Daha sonra Urhoy'un hâkimi olan oğlu Melikü'l-Kâmil'i Meşreyn'e göndermiş ve oranın idaresini ona vermişti. Melikü'l-Âdil ardından Meşreyn'den çıkarak Şam'a geldi. Bir diğer oğlu olan Melikü'l-Fâiz'i, beraberinde başka idareciler ve ordu komutanlarıyla birlikte Urhoy'un idaresine verdi. Hama'nın hâkimi olan Melikü'l-Mansûr bin Takiyüddin, Melikü'l-Âdil'in kardeşinin oğullarına karşı galip geldiğini görünce, kendi

⁴¹⁰⁶ Bar Hebraeus, II, ss. 472-473

⁴¹⁰⁷ Bar Hebraeus, II, ss. 472-473. Melikü'l-Âdil'in, Melikü'l-Mansûr'un isminin hutbelerden çıkarılması yönündeki emri, İslâm kaynaklarında da verilmektedir. Hatta İbnü'l Esir ve İbn Kesir, daha sonra değerlendireceğimiz Melikü'l-Efdâl ve Melikü'z-Zâhir'in amcalarına isyan etmeleri ve Şam üzerine yürümelerinin çıkış noktası olarak bu emri vermektedirler (İbnü'l Esir, XII, s. 115; İbn Kesir, XIII, s. 105).

hükümdarlığını ona bıraktı. Melikü'l-Âdil ile bir barış yaptı ve Mabug ile birlikte, Fırat üzerinde bulunan Necm Kalesi'ni ona teslim etti.

Melikü'l-Âdil, Mısır'ı yeğeni Melikü'l-Efdâl'den aldıktan sonra artık tartışmasız bir şekilde Eyyûbî Devleti'nin hükümdarı konumuna gelmişti⁴¹⁰⁸. Yeni sultan, Mısır'ın idaresini oğlu Melikü'l-Kâmil'e tevdi etti ve ardından Mısır'dan ayrılarak Şam'a döndü. Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Fâiz, 1234 *Kroniği*'nin dediği gibi bu tarihten sonra değil, daha önceki bir tarihte ve Urfa değil Harran hâkimi olarak atanmış bulunuyordu. Ancak kaynaklarda bu atamanın ne zaman gerçekleştiği hususunda bilgi yer almamaktadır. Kaynaklar bu hadiselerin cereyan ettiği dönemde Melikü'l-Fâiz'den Harran emîri olarak bahsetmektedirler⁴¹⁰⁹. Bunun yanında Takıyüddin'in oğlu Melikü'l-Mansûr'un Münbiç ile birlikte Necm Kalesi'ni Melikü'l-Âdil'e teslim ettiği bilgisi de hatalıdır. Bu iki yer, bir yıl sonra Melikü'l-Efdâl ve Melikü'z-Zâhir'in bir defa daha Şam'ı almayı deneyecekleri hadisenin öncesinde Melikü'z-Zâhir tarafından alınacaktır⁴¹¹⁰.

[495] Konya Sultanı Rükneddin'in Seferi Hakkında:

(AG) 1512 yılında Melikü'l-Âdil Meşreyn'de bulunuyorken, Rükneddin⁴¹¹¹ bin Kılıçarslan, kardeşi Muizüddin'in⁴¹¹² bulunduğu Meliğene üzerine gitmek için Konya'dan hareket etti. Muizüddin, Melikü'l-Âdil'in kızıyla⁴¹¹³ evliydi yani damadıydı. Bu nedenle Melikü'l-Âdil, Urhoy'da bulunan orduyu, şehri koruması için Meliğene'ye gönderdi.

s.209

Bu dönemde Haleb hükümdarı Melikü'z-Zâhir oldukça güçlenmişti. Mabug üzerine yürüdü ve orayı ele geçirerek surlarını ve kalesini yıktırdı. Ardından Fırat üzerindeki söylemiş olduğumuz kaleyi ele geçirdi ve oradan ayrılarak Efemiye'ye doğru gitti. Amcasıyla anlaşma yapmış olan Hama hâkiminin topraklarının tümünü yağmaladı ve ardından da Hama yakınlarına kamp kurdu. Şehre karşı gün boyu şiddetle saldırdı ve bu saldırılar tüm ay boyunca sürdü. Baskının ağırlıyla ezilen Hama halkı, onunla barış yaptı. Melikü'z-Zâhir oradan

⁴¹⁰⁸ Melikü'l-Âdil her ne kadar sultan olarak anılmışsa da Abbâsî halifesi tarafından bu unvanla tanınması, M.1207 yılında, Nâsır-Lidinillâh tarafından gerçekleştirilmiştir (Ramazan Şeşen, “*el-Melikü'l-Âdil I*”

⁴¹⁰⁹ İbnü'l Esir, XII, s. 120; İbn Kesir, XIII, s. 106; Makdisî, RHC Or (Fr), V, s. 134

⁴¹¹⁰ Oflaz, ss. 165-166; İbnü'l Esir, XII, s. 116; Bar Hebraeus, II, s. 473; Abdülkerim Özaydın, “*el-Melikü'z-Zâhi, Gâzî*”

⁴¹¹¹ ركن الدين Rükneddin II. Süleymanşah (ö: 6 Temmuz 1204). M.1196-6 Temmuz 1204 tarihleri arasında Anadolu Selçuklu Sultanı. Bilgi için bkz, Selim KAYA, “*Süleyman Şah II*”, TDVİA, Cilt: 38; 2010, ss. 105-108

⁴¹¹² ركن الدين Muizüddin Kayserşah. Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Malatya meliki.

⁴¹¹³ İsmetüddîn Zehra Hatun.

ayrıldı ve bu defa da Darımsuq'ı kuşatmak için hazırlanmak üzere kampını Hıms yakınlarına kurdu.

Suriye, Mısır ve el-Cezîre'de bahsetmiş olduğumuz hadiseler yaşanırken, Anadolu'da da Selçuklu sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah, Anadolu Türklerini tek çatı altında toplamak gayesiyle birtakım faaliyetler içerisindeydi. Babası II. Kılıçarslan ölmeden önce ülkesini oğulları arasında paylaştırmış, Süleyman Şah'ın payına da Tokat melikliği düşmüştü. II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen I. Gıyâseddin Keyhüsrev⁴¹¹⁴, her ne kadar Roma'ya karşı başarılı fetihlerde bulunmuşsa da kardeşleriyle birlik oluşturamamış ve kardeşlerin hemen hepsi, kendi bölgelerinde bağımsız hareket eder olmuşlardı. Süleyman Şah önce iki kardeşi, Kutbeddin Melikşah ve Muhyiddin Mesud'u itaat altına aldı. Daha sonra diğer kardeşi I. Gıyâdeddin Keyhüsrev'in oturduğu Konya'daki Selçuklu tahtını ele geçirmek için harekete geçerek Konya'yı kuşattı. Kuşatmanın sonunda I. Gıyâseddin Keyhüsrev, tahttan feragat ettiğini açıkladı ve Süleyman Şah, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı konumuna geldi⁴¹¹⁵. Ancak Süleyman Şah'ın kardeşleri içerisinde hala kendisine itaat etmeyenler bulunuyordu ki Malatya hâkimi Muizüddin Kayser Şah da bunlardan biriydi. Kayser Şah, henüz Selâhaddîn Eyyûbî'nin sağlığında, Melikü'l-Âdil'in kızlarından biriyle evlenmiş ve bu nedenle Eyyûbîlerle arasında akrabalık bağı husule gelmişti. Muizüddin Kayser Şah'ın, II. Rükneddin Süleyman Şah'ın hükümdarlığına tabiiyet göstermemesinin bir nedeni de mutlaka, Melikü'l-Âdil'in damadı olmasıydı. Ancak Rükneddin Süleyman Şah, kardeşinin bu konumundan çekinmedi ve Malatya üzerine harekete geçti ve H.597 yılının Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 1201) şehri ele geçirdi⁴¹¹⁶.

Elimizdeki kaynaklar içerisinde Süleyman Şah'ın Malatya'yı alması ile ilgili verilen bilgiler oldukça kısadır. Bu kaynaklarda Süleyman Şah'ın Malatya üzerine seferi, şehri ele geçirmesi ve ardından Malatya'dan ayrılan Muizüddin Kayser Şah'ın, kayınpederi Melikü'l-Âdil tarafından Urfa civarının kendisine verilmesi suretiyle burada ikamet ettiği dışında bilgi bulunmamaktadır. Süleyman Şah'ın Malatya'ya gitmesi üzerine Melikü'l-Âdil'in Urfa'da bulunan orduyu, şehrin müdafaasına yardım

⁴¹¹⁴ I. Gıyâseddin Keyhüsrev (ö: 1211). M.1192-1196 ve M.1205-1211 yılları arası iki dönem Anadolu Selçuklu devleti sultanı. Bilgi için Ali SEVİM, "Keyhusrev I", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 347-349

⁴¹¹⁵ İbn Bibî, Nasırüddin Hüseyin bin Muhammed er-Rugadî el-Münşî, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk Nâme), Haz: Mürsel ÖZTÜRK, T.C Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, 2 Cilt, Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1996, Cilt: I, s. 55

⁴¹¹⁶ İbnü'l Esir, XII, s. 121; Bar Hebraeus, II, s. 474 (Bar Hebraeus, M.1200 tarihini verir); Ali Öngül, SelçuklularTarihi, II, s. 97; Selim KAYA, "Süleyman Şah II"

etmesi için gönderdiği bilgisi, elimizde bulunan kaynaklar içerisinde bir tek 1234 *Kroniği* tarafından verilmektedir.

1234 *Kroniği* yazarının bu bölümde vermiş olduğu bir diğer bilgi Haleb hükümdarı Melikü’z-Zâhir’in faaliyetleri ile ilgilidir. Bu konu, yukarıdaki bölümde bahsettiğimiz ve Bar Hebraeus’un, kronolojiyi karıştırdığını belirtmiş olduğumuz hadise hakkındadır. Bu hadisenin devamında Melikü’l-Efdâl ve kardeşi Melikü’z-Zâhir, birazdan değerlendirmeye alacağımız bölümde de takip edileceği üzere Şam şehrini, Melikü’l-Âdil’in elinden almayı bir defa daha deneyeceklerdir.

[496] Amid Hükümdarının Ölümü ve Musul’daki Kiliselerin Yağmalanması Hakkında:

Bu dönemde Amid’in hâkimi, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kutbeddin isminde yakışıklı bir gençti⁴¹¹⁷. Dicle Nehri üzerindeki Hısnı Keyfâ’da iken bir gece vakti, kölesi onu boğdu ve yatak odasının penceresinden bahçeye attı. Sabah olduğunda onu ölmüş vaziyette buldular. Kutbeddin’in Hısnı Mansur’da Nasırüddin isminde bir kardeşi vardı. Nasırüddin, haberi aldıktan sonra üç gün içerisinde Amid’e ulaştı ve kardeşinin idaresi altındaki tüm bölgeleri ve kaleleri ve kendi otoritesi altında topladı. Kutbeddin’in en sevdiği hizmetkârlarından olan Fahirüddin⁴¹¹⁸, onun döneminde oldukça yükselmişti. Ayrıca ona kız kardeşini eş olarak vermiş ve bu arada bahsetmiş olduğumuz kardeşini de sürmüştü. Ancak bu Nasırüddin bir hile ile yönetimi eline geçirdi ve Fahirüddin’in tüm mallarını yağmaladı ve onu işkencelere tabi tutarak bir kuyuya attırdı. Sonra da ölmüş olan kardeşinin karısını kendisine eş olarak aldı ki o kadın Melikü’l-Âdil’in kızıydı.

s.210

Bu dönemde Musul hâkimi ordusuyla birlikte şehir dışında ve batıya gitmeye hazırlanırken, şeytanın kışkırtması sonucu, Ninova bölgesindeki Barîle⁴¹¹⁹ Köyü’nde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında kavga meydana geldi. Köyün yöneticisi şikâyet edilince Musul’a geldi ve bir Cuma günü büyük camiye girerek oradaki Müslüman cemaati tarafından sorgulandı. Haberin yayılmasıyla birlikte şehirde büyük bir kargaşa yaşandı ve galeyana gelen büyük bir grup, Bardle’ye gitmek ve orayı yerle bir etmek amacıyla camiden çıktı. Ancak şehrin kapılarına geldiklerinde, kapıların tutulmuş olduğunu gördüler ve bu kez öfkelerini yakınlarında bulunan Tikritlilerin büyük kiliselerine çevirdiler. Kilisenin kapılarını kırarak içeri girdiler ve buldukları her şeyi yağmalamaya başladılar.

⁴¹¹⁷ Mesud Kutbeddin II. Sökmen (1185-1200).

⁴¹¹⁸ Fahirüddin Ayaz.

⁴¹¹⁹ ܡܠܝܬܐ

Oradaki tüm güzelliklere zarar verdiler ve bu güzel kilisenin tüm taşınır mallarını, muazzam örtülerini, haçları, İncilleri, kadehleri, kâseleri, altın ve gümüşün tamamıyla birlikte kilisede bulunan çok sayıda değerli malları da aldılar. Mafıryan bu sırada Musul'da değildi. Kalabalık onun hücreğine de girdi ve orada bulduklarını da aldılar. Ayrıca hücrenin zeminini kazdılar, duvarları, dolapları ve kapıları yerinden söktüler. Kiliseden çok miktarda yiyecek ve her türden gıda maddesini de alıp götürdüler.

Hısnıkeyfâ Artukluları hükümdarı Nureddin Muhammed M.1185 yılında öldüğünde arkasında iki oğlunu bırakmıştı. Bunlardan Kutbeddin, II. Sökmen unvanıyla Artuklu tahtına çıkarken, İbnü'l Esir'in kendisinden nefret ettiğini söylediği kardeşi Nasırüddin Mahmud'u da Hısnı Mansûr'a sürgüne yollamıştı⁴¹²⁰. Kutbeddin Sökmen, çok sevdiği memlûku Fahirüddin Ayaz'ı kız kardeşiyle evlendirmiş ve kendisine de veliaht yapmıştı. Ne var ki Kutbeddin Sökmen, M.1200 yılında, Dicle kıyısında bulunan sarayının çatısından düşerek öldü⁴¹²¹. Ölümünün ardından veliaht olarak tayin ettiği Fahirüddin Ayaz, tahtın sahibi olmuşsa da bu durum yalnızca birkaç gün sürmüş, kardeşinin ölüm haberini alarak gelen Nasırüddin Mahmud, Ayaz'ı indirerek tahta kendisi geçmişti⁴¹²². İbnü'l Esir, Mahmud'un Ayaz'ı bir süre hapsettiğini daha sonra araya Selçuklu hükümdarı Rükneddin II. Süleyman Şah'ın girmesiyle onu serbest bıraktığını ve Ayaz'ın da Anadolu'ya giderek Selçuklu beylerinin arasına katıldığını söylemektedir⁴¹²³.

Yazarın paragrafın ikinci bölümünde aktardığı hadise yalnız *1234 Kroniği*'nde yer alan ve Musul'da geçtiği söylenen oldukça yerel bir olayın kayıtlarıdır. *1234 Kroniği* dışında hiçbir kaynakta bulamadığımız için teyit edemeyeceğimiz bu olaylar, anlaşıldığı kadarıyla Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'ın, yukarıda bahsi geçen ve Melikü'l-Efdâl ve Melikü'z-Zâhir'in amcaları Melikü'l-Âdil'e karşı oluşturdukları ittifak çerçevesindeki eylemlerinin hemen öncesinde gerçekleşmiştir. Bu ittifak ve Nureddin Arslanşah'ın faaliyetlerini ilgili bölümde ele alacağımız için burada herhangi bir değerlendirme yapmıyoruz.

⁴¹²⁰ İbnü'l Esir, XII, s. 122

⁴¹²¹ Kutbeddin II. Sökmen'in diğer kaynaklarda bahsedilen ölüm şekli, *1234 Kroniği*'nin söylediğinden çok farklıdır. Ancak bu kaynaklar da yalnızca Kutbeddin'in sarayın çatısından düştüğünü söylemekte, bunun arkasında herhangi bir suikast girişimi olduğundan bahsetmemektedirler. *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgi ise açık bir şekilde Kutbeddin'in öldürüldüğüdür. Verilen bu iki farklı bilgiyi birleştirecek olursak Kutbeddin'in ölüm nedeni, diğer kaynakların söylediği gibi sarayın çatısından düşmesi değil, atılması ya da *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi belki önce öldürülmüş sonra atılmış ya da doğrudan sarayın çatısından ya da penceresinden aşağı atılması sonucu olabilir.

⁴¹²² İbnü'l Esir, XII, s. 122, Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 369-370.

⁴¹²³ İbnü'l Esir, XII, s. 122

[497] Meliþene Hakkında:

(AG) 1512 yılının Haziran ayında⁴¹²⁴ Kılıçarslan'ın oğlu Rükneddin Meliþene üzerine geldi ve sekiz günün sonunda þehri aldı. Gördüğü baskı karşısında içerideki kardeşi⁴¹²⁵ þehri teslim etti ve sahip olduğu tüm bölgeleri bırakarak elleri boş ve kırgın bir vaziyette oradan ayrılarak Urhoy'a gitti⁴¹²⁶.

Aynı dönemde tüm Meşreyn'de büyük ve şiddetli bir kıtlık yaşandı. Nil Nehri'nin suları azaldığı için sulama yapılan yerlerde kuraklık oldu ve bu nedenle büyük bir kıtlık meydana geldi. Öyle ki, insanlar ölü hayvanları yemek zorunda kalıyor, mezbahalardaki satılık olanlar ise çürüyorlardı.

s.211

Kıtlığın ardından bir de salgın hastalıklar insanları vurdu. Zenginler ve fakirler ölümlerinde beraberdiler. O kadar çok insan öldü ki köyler ve şehirler ıssızlaştı. Kalanlar da başka çareleri olmadığı için mecburen yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldılar. Hastalıklı ve yokluk içinde ayrılarak Babil'in aşagılarına kadar olan tüm bölgelere dağıldılar.

Daha önceki değerlendirmelerimizde pek çok tarih yazarının eserlerinin içerisinde, gerçekleşen bazı doğal afetler hakkında bilgiler verdiğini, *1234 Kroniği* yazarının ise bu konulara çok fazla değinmemiş olduğunu belirtmiştik. Yazar bu bölümde, Mısır'da gerçekleşen ve yerli halka büyük sıkıntılar veren önemli bir kuraklık ve kıtlık hakkındaki bilgileri vermektedir. Bar Hebraeus'un da kaydettiği bu kıtlık ve arkasından gelen veba süreci muhtemelen çok etkili olmuş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuş olmalıdır ki İslâm kaynakları da H.597/M.1200/1201 yılı kayıtlarında bu vakadan bahsetmektedirler. Makdisî'nin kısaca değindiği bu hadise ile ilgili İbnü'l Esir ve daha detaylı olacak şekilde İbn Kesir'de de kayıtlar mevcuttur ve *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgilerle hemen hemen aynıdır⁴¹²⁷.

[498] Doğuluların Bir Araya Gelerek Darmsuq Üzerine Yürümleri ve Melikü'l-Âdil'in Meşreyn'den Hareket Etmesi Hakkında:

Bu dönemde daha önce bahsettiğimiz Şalaheddin'in oğulları bir defa daha bir araya geldi ve Darmsuq üzerine yapacakları sefere hazırlandılar. O yılın Haziran ayında gelip kamplarını kurdular. Doğulu hükümdarlara elçiler göndererek, toplanarak Urhoy'u kuşatmalarını bildirdiler. Musul, Şayger ve Cizre hükümdarları hazırlıklarını yaparak harekete geçti ve Duneysir'e kadar

⁴¹²⁴ Haziran 1200.

⁴¹²⁵ Muizüddin Kayserşah.

⁴¹²⁶ Bu bölümde verilen bilgileri [495] no'lu paragrafın tahlilinde değerlendirmiş olduğumuz için burada tekrar ele almıyoruz.

⁴¹²⁷ Bar Hebraeus, II, ss. 474-475; Makdisî, RHC Or (Fr), V, s. 147; İbnü'l Esir, XII, s. 122; İbn Kesir, XIII, ss. 104-105

ilerlediler. Ardından oradan ayrılarak Riş'aynâ'ya geldiler. Onların bu ilerleyişi Urhoy ve Harran'ı korkudan titretmeye yetmişti. Doğulular herhangi bir tehdit olmaksızın, bulundukları yerde üç ay kadar bekleyip etraflıca düşündüler. Amid hâkimi de ordusunu toplayarak Urhoy'a, kayınbiraderlerinin⁴¹²⁸ yanına gitti ve doğulularla savaş hazırlıklarına başladılar. O sırada Melikü'l-Âdil'in Meşreyn'den hareket ederek Urişlem'e ulaştığı haberi geldi. Cesaretleri kırılan doğulular barış istediklerini bildirdi. Böylece, hiçbir sonuç elde edemeden her biri kendi bölgesine geri döndü.

O yılın Temmuz ayında Melikü'l-Âdil, Meşreyn'den çıkmış ve Urişlem'e gelmişti. Bu sırada kardeşinin oğulları Darmsuq önünde karargâhlarını kurmuşlardı. Darmsuq'da hükümdar konumunda daha önce bahsetmiş olduğumuz Şerefüddin⁴¹²⁹ ile birlikte becerikli bir yönetici olan Şarmüddin⁴¹³⁰ isminde biri bulunuyordu. Urhoy'da bulunan ordu, doğuluları rahatsız ettiği için, bir şekilde barışın tesis edilerek onların kendi bölgelerine dönmesini sağladı.

s.212

Diğer yandan Rum sultanı Rükneddin, Erzun'i kuşatmaya gitti. Urhoy hâkimi Melikü'l-Fâiz de bu durumu fırsat bilerek, barış yapılan doğulu hükümdarları da yanına aldı ve Darmsuq'un yardımına gitmek için hazırlıklara giriştiler. Melikü'l-Âdil çeşitli dedikodu ve entrikalarla kardeşinin oğulları arasına nifak sokmayı başardı. Ardından en yaşlı olan Melikü'l-Efdâl'e Şamişat ve Seruc kalelerini vererek onunla barış yaptı. Melikü'l-Efdâl barış sağlandıktan sonra Darmsuq'dan ayrıldı. Haleb hâkimi⁴¹³¹ ise gece vakti kaçmak zorunda kaldı. Darmsuqlular tekrar şehirden çıkarak onun karargâhını yağma ettiler ve o, ikinci defa alay konusu haline geldi. Melikü'l-Âdil Darmsuq'a geldi ve oğlu Melikü'l-Fâiz'e Aleksandryâ'nun idaresini verdi. Melikü'l-Fâiz'den boşalan Urhoy yönetimini de Urişlem'de bulunan diğer bir oğlu Melikü'l-Eşref'e⁴¹³² verdi ve onu beraberinde bir orduyla birlikte Urhoy'a gönderdi.

Bu bölüm, bir süreden beri bahsetmekte olduğumuz ve Melikü'l-Efdâl ile kardeşi Melikü'z-Zâhir'in de içinde bulunduğu, hatta başını çektiği, Sultan Melikü'l-Âdil'e karşı girişilen isyan hareketi ile ilgilidir. 1234 Kroniği yazarı bu süreçle ilgili

⁴¹²⁸ Yazarın Amid hâkiminden kast ettiği kişi, Hısnı Keyfâ Artukluları hükümdarı Nasırüddin Mahmud, kayınbiraderleri olarak işaret ettiği kişiler ise Melikü'l-Âdil'in oğullarıdır. Yazar bu şekilde [496] no'lu paragrafta verdiği ve Nasırüddin'in, ölen kardeşi Kutbeddin'in eşiyle evlendiği ve bu kişinin Melikü'l-Âdil'in kızı olduğu yönünde verdiği bilgiyi teyit etmektedir.

⁴¹²⁹ Melikü'l-Muazzam.

⁴¹³⁰ Feleküddin Süleyman bin Şirve. Melikü'l-Âdil'in anne bir kardeşidir (Ofraz, s. 168, Dn.419).

⁴¹³¹ Melikü'z-Zâhir.

⁴¹³² Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Musa (M.1180/1182-27 Ağustos 1237). M.1200-1237 yılları arasında Eyyûbiler'in Şam ve el-Cezîre kolu hükümdarı. Bilgi için, Önder KAYA, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsa", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 64-66

birtakım ön gelişmeleri metin içerisinde münferit hadiseler olarak vermiş, bu bölümde ise hadiseyi genel hatlarıyla kaydetmiştir.

Melikü'l-Âdil, sultan sıfatıyla Eyyûbî tahtına çıktığı zaman, ülkede kendisine karşı pek çok muhalifin olduğunu farkındaydı. Bu muhaliflerin içinde yeğenleri, Selâhaddîn Eyyûbî'nin iki oğlu Melikü'l-Efdâl ile Melikü'z-Zâhir ise şüphesiz en etkili olanlarıydı. Aradaki akrabalık ve arkalarındaki kamuoyunun da varlığı nedeniyle Melikü'l-Âdil yeğenleriyle giriştiği mücadelelerde, her ne kadar galip gelmişse de onları ortadan kaldırmak gibi bir yola başvurmamış, idarelerine verdiği hâkimiyet bölgelerinde, gözden uzak kalmalarını beklemişti. Diğer yandan bu iki isim kadar etkili olmayacak ancak tutacakları saflar vasıtasıyla yeni bir iç mücadele yaşanması durumunda, sonuç için belirleyici etkisi olacak olan çeşitli emîr ve komutanlar da Melikü'l-Âdil için bir başka sorunu oluşturmaktaydı.

Eyyûbî ordusunun önemli güç merkezlerinden ikisi, Salâhiye ve Esediye birlikleriydi ve Salâhiye, Melikü'l-Âdil'e muhalif olmakla biliniyordu⁴¹³³. Melikü'l-Âdil'in muhalefeti dizginlemek amacıyla Salâhiye birliklerini zayıflatma girişimi, bu grubun isyan ederek Melikü'l-Âdil'i tahttan indirmeye çalışacakları bir sürecin başlangıcı oldu⁴¹³⁴. Bu amaçla harekete geçen Salâhiye komutanları önce, bir nevi rakipleri pozisyonunda olan Esediye birliklerine teklif götürdülerse de olumsuz yanıt aldılar. Daha sonra ise Melikü'l-Âdil'i tahttan indirme teklifiyle Melikü'l-Efdâl ve Melikü'z-Zâhir'in yanına gittiler. Kısa süre önce elçilerini amcasının yanına gönderen ancak onların, Melikü'l-Âdil cephesinden küçük düşürücü hareketlere maruz kalarak dönmüş olmalarına hayli öfkelenmiş bulunan Melikü'z-Zâhir, bu isyan fikrine sıcak baktı. Diğer yandan amcasından nefret eden Melikü'l-Efdâl, her halükârda böyle bir hareketin bir parçası olmaya hazırdı. Arada sürekli gidip gelen elçiler vasıtasıyla Melikü'l-Âdil'i devirme planı ortaya çıkmaya başladı. Buna göre Selâhaddîn'in oğulları müştereken Şam'a saldıracaklar, Melikü'l-Âdil bunu engellemek için Mısır'dan çıktığı sırada Salâhiye birlikleri tarafından yakalanarak onlara yelsim edilecek ve böylece Eyyûbî Devleti, yeniden Selâhaddîn'in oğullarının olacaktı. İki

⁴¹³³ Salâhiye ya da Selâhiye birlikleri, Selâhaddîn Eyyûbî'ye bağlı memlûklardan oluşmaktaydı; Selâhaddîn'in Melikü'n-Nâsır lâkabından hareketle Nâsiriye birlikleri olarak da anılırlardı. Esediye birlikleri ise Eseddüddin Şirkûh'a bağlı memlûklardan müteşekkil orduydı.

⁴¹³⁴ İbnü'l Esir, XII, s. 115. İbnü'l Esir, İbn Kesir ve Bar Hebraeus, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Melikü'l-Âdil'e karşı başlatılan isyanın, Sultan'ın Melikü'l-Azîz'in oğlu Melikü'l-Mansûr'un isminin hutbelerden çıkarılması için verdiği emirden kaynaklandığını söyler. Buna göre Sultan'ın bu emrine rıza göstermeyen Mısırlı emîrler, Selâhaddîn'in oğullarıyla irtibata geçerek Sultan'ı devirmek için çalışmalara başladılar (İbnü'l Esir, XII, s. 115; İbn Kesir, XIII, s. 105; Bar Hebraeus, II, s. 472).

kardeş Şam'ı ele geçirdiklerinde, Mısır alınana kadar burası Melikü'l-Efdâl'e verilecek, Mısır ele geçirildiği takdirde bu defa Mısır el-Efdâl'in olacak, Şam ise ez-Zâhir'e teslim edilecekti ⁴¹³⁵.

Ancak Melikü'l-Efdâl'in talihsizliği midir yoksa basiretsizliği midir bilinmez, plan açığa çıktı. Melikü'l-Efdâl bu isyan hareketine destek sağlamak için Melikü'l-Âdil'in yakın adamlarından biri olan İzzeddin Usame'ye, kendilerinin tarafına geçmeyi teklif etti. İzzeddin Usame, işin aslını öğrenmek için bu teklifi kabul etti ve böylece Melikü'l-Efdâl'den tüm planı, en ince detayına kadar öğrendi ve bunu Melikü'l-Âdil'e anlattı. Bu gelişme üzerine Melikü'l-Âdil oğlu, Şam'daki naibi Melikü'l-Muazzam'a, Sarhâd Kalesi'ne giderek Melikü'l-Efdâl'i yakalamasını emretti. Ne var ki Melikü'l-Efdâl bu gelişmeyi haber alarak buradan ayrıldı ve Haleb'deki kardeşi Melikü'z-Zâhir'in yanına gitti. İsyan hareketinin açığa çıkması üzerine Salâhiye birlikleri de Sarhâd'a giderek, Melikü'l-Efdâl'in yerine bıraktığı kardeşi, Melikü'z-Zâfir'in emrine girdiler ve Melikü'l-Efdâl ile Melikü'z-Zâhir'e Şam'a hücum etmelerini tavsiye ettiler⁴¹³⁶.

Melikü'z-Zâhir, Şam üzerine yürümeden önce birtakım stratejik eylemlerde bulunulması gerekliliğiyle önce, kendi bölgesi ile Şam arasında bir nevi tampon bölge olan ve Melikü'l-Âdil'e bağlı olarak Melikü'l-Mansûr tarafından idare edilen Hama'nın oluşturduğu tehdidin bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Varlığıyla tehdit oluşturan bir diğer bölge de Hama hâkimiyetinde olan ve Haleb'e çıkan yolların üzerinde bulunan, Yukarı Fırat ve Diyar'ı Mudar bölgelerinin bağlantı yolu üzerindeki Münbiç ve hemen yanı başında, Fırat kıyısındaki Necm Kalesi'nin de alınması gerekiyordu.

1234 Kroniği'nin daha önceki bölümlerde bahsettiği hadiselerin bir kısmı, bu noktadan sonra cereyan etmektedir. Harekete geçen Melikü'z-Zâhir, öncelikle Münbiç, Necm ve Kefertâb gibi yerleri eline geçirdi. Ardından daha önemli hedef olarak gördüğü Hama üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Ancak burayı almaya muvaffak olamayan Melikü'z-Zâhir, bir aylık bir zaman kaybının ardından muhasarayı kaldırarak, Şam'a gitmek için Banyas'a yöneldi. Burada isyanın diğer unsurları, Salâhiye birlikleri ve Melikü'z-Zâfir ile birleştiler.

⁴¹³⁵ Oflaz, s. 163. Bu bilgileri İslâm kaynaklarıyla birlikte Bar Hebraeus da vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 473).

⁴¹³⁶ İbnü'l Esir, XII, s. 116; Bar Hebraeus, II, ss. 472-473; Oflaz, s. 165

Yeğenlerinin kendisine karşı tertiplenen bir isyan hareketi içerisinde olduklarını öğrenen Melikü'l-Âdil, bir yandan bu koalisyonu dağıtacak tedbirler almaya çalışıyor, bir yandan da savaş için ordusunu hazırlıyordu⁴¹³⁷. Kısa süre sonra da ordusuyla hareket ederek Nablus'a kadar geldi.

İsyancı müttefik ordusu ise Ağustos 1201 tarihinde Şam önlerine gelerek şehre saldırılara başladılar. Ancak Melikü'z-Zâhir, aralarında yapılan anlaşmanın hilafına Şam'ı Melikü'l-Efdâl'den isteyince aralarında anlaşmazlık çıktı⁴¹³⁸. Melikü'l-Efdâl, kardeşinin aralarında yapmış olduğu anlaşmayı bozmasının hemen akabinde Melikü'l-Âdil'den bir mesaj aldı. Melikü'l-Âdil, kuşatmayı kaldırdığı takdirde ona yeni yerler vermeyi vaat etmekteydi. Kardeşinin kendisini yüz üstü bırakmasına içerlemiş olan Melikü'l-Efdâl kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Kardeşinin desteğinden mahrum kalan Melikü'z-Zâhir, Ekim 1201 tarihinde, iki ay süren kuşatmayı sonlandırmak zorunda kaldı⁴¹³⁹.

Böylelikle Selâhaddîn'in oğullarının amcalarına karşı giriştikleri bu eylem de başarıya ulaşmadı ve devlet Melikü'l-Âdil'in elinde kaldı. Melikü'l-Âdil, yeğenleriyle anlaşma yaparak eski bölgelerine ek olarak Resulayn, Habur, Samsat, Meyyâfarikîn ve bazı başka yerleri Melikü'-Efdâl'e, Münbiç, Efemiye, Kefertâb ve Maarra'yı da Melikü'z-Zâhir'e verdi⁴¹⁴⁰.

Tüm bu hadiselerin cereyan etmeye başladığı dönemde, Melikü'l-Âdil'in yayılmacı politikasından endişeli olan Musul hâkimi Nureddin Arslanşah, amcasının oğlu Kutbeddin bin II. İmadeddin Zengi ve Mardin hâkimi Nasırüddin Mahmud, Melikü'z-Zâhir ile Melikü'l-Efdâl'in Şam üzerine harekete geçmesi karşısında Harran ve Urfa üzerine yürüdüler. Ancak yaz ortasında yaptıkları bu sefer başka sıkıntıları ortaya çıkardı. Resulayn'a geldiklerinde, aşırı sıcaklar nedeniyle askerler arasında hastalıkların baş göstermesi ve tam da bu sırada Selâhaddîn'in oğullarının, amcaları Melikü'l-Âdil ile anlaşmak üzere oldukları haberini aldılar. Bu durum karşısında, Melikü'l-Âdil'in Harran emîri olan oğlu Melikü'l-Fâiz'in daha önce kendilerine

⁴¹³⁷ Melikü'l-Âdil, kardeşinden ayrılması için Melikü'z-Zâhir'e, el-Cezîre bölgesinin bir kısmını teklif etmişse de onu ikna edememişti.

⁴¹³⁸ Kimi tarihçilere göre bu anlaşmazlığın kaynağı, 1234 *Kroniği*'nde de verildiği gibi iki kardeşin her birine, Şam'ı diğerinin istediği yönünde mektuplar gönderen Melikü'l-Âdil idi.

⁴¹³⁹ İbnü'l Esir, XII, s. 117; İbn Kesir, XIII, s. 106. İbn Kesir, Şam'ı almak isteyen Melikü'z-Zâhir'in, kardeşinin bunu kabul etmemesi üzerine Melikü'l-Âdil'e haber göndererek barış istediğini kaydetmektedir. Ancak Melikü'l-Efdâl'e oranla daha saldırgan bir yapıya sahip olan ve bu isyan hareketinin en etkili figürü konumundaki Melikü'z-Zâhir'in, Melikü'l-Efdâl ile Melikü'l-Âdil'in anlaşmasından önce böyle bir teklifte bulunmuş olması pek akla yatmamaktadır.

⁴¹⁴⁰ İbnü'l Esir, XII, s. 117; İbn Kesir bu yerleri yalnızca, Cezîre'de bazı bölgeler olarak ifade etmektedir (İbn Kesir, XIII, s. 106); Of laz, s. 172

yapmış olduğu barış teklifini kabul ettiklerini bildirdiler ve barışa sadık kalacaklarını taahhüt ettiler. Gönderdikleri elçiler vasıtasıyla Melikü'l-Âdil'den de teminat alan hükümdarlar, seferi yarıda keserek geri döndüler⁴¹⁴¹.

[499] Mardin Üzerine Sefer, Rükneddin'in İberyahılar Karşısında Yenilgisi ve Bu Dönemde Meydana Gelen Diğer Hadiselere Dair:

(AG) 1513⁴¹⁴² yılının Nisan ayında Melikü'l-Âdil, kardeşinin oğlu olan Haleb⁴¹⁴³ hâkimi ile barış yaptı. Oğlu Melikü'l-Eşref'i ordusu ile birlikte Mardin'e gönderdi. Ordu Duneysir'e geldi ve Mardin Dağı eteklerinde kamp kurarak tüm yaz orada bekledi. Bölgenin tahılını tükettiler ve etrafı tahrip ettiler. Daha sonra barış sağlandı.

Melikü'l-Âdil, yeğenleri Melikü'l-Efdâl ve Melikü'z-Zâhir'in kendisine karşı başlattıkları hareketi bertaraf ederek onlarla barışmış; nihayetinde Büyük Sultan olarak tanınmış ve böylece Eyyûbî devletinde sükûneti sağlamaya muvaffak olmuştu. Melikü'l-Âdil daha sonra Eyyûbî hanedanı mensuplarıyla bir anlaşma yaparak, hanedan mensuplarına ait olan yerlerin tespitini yaptı⁴¹⁴⁴.

Sultan ertesi yıl oğlu Melikü'l-Eşref'i, el-Cezîre bölgesindeki hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla, Mardin Artukluları'nın başkenti Mardin üzerine gönderdi⁴¹⁴⁵. Şehri muhasara eden ordu, civardaki köy ve kasabaları yağmaladı. Kaynakların bildirdiğine göre, Mardin muhasarasında Melikü'l-Eşref'e Musul ve Sincar hâkimleri olan Nureddin Arslanşah ile Kutbeddin'in orduları da eşlik etmekteydi. Bölgedeki orduların Mardin üzerine konuşlu olmasını fırsat bilen bir grup Türkmen'in eşkıyalık yaptığı haberinin gelmesi üzerine Melikü'l-Eşref'in ordusunun bir bölümü ayrılarak Resulayn tarafına gitmişti. Kalanların muhasarası ise başarılı olmadı fakat bu defa Melikü'z-Zâhir, iki taraf arasındaki barışı sağlamak için aracı oldu ve barışı tesis edeceğini bildiren bir mektubu amcası Melikü'l-Âdil'e gönderdi. Melikü'l-Âdil'in talebi üzerine Mardin hükümdarı Hüsameddin Yavlak Arslan, Eyyûbîlere tabi olmayı, 150 bin dinar ödemeyi, hutbelerde Melikü'l-Âdil'in ismini okutmayı ve parayı da onun adına basmayı kabul etti. Melikü'z-Zâhir bu anlaşmadan da kendi payına 20 bin dinar

⁴¹⁴¹ Oflaz, ss. 172-173; İbnü'l Esir, XII, s. 120; İbn Kesir, XIII, s. 116

⁴¹⁴² AG. 1513 yılı M. 1202 yılını karşılamaktadır ve doğru bir tarihlemidir.

⁴¹⁴³ Melikü'z-Zâhir.

⁴¹⁴⁴ Buna göre Mısır, Şam, tüm sahil şeridi, Kudüs ve el-Cezîre'de kendisine ait olan yerler Melikü'l-Âdil'in olacak, Haleb ve buraya bağlı bölgeler Melikü'z-Zâhir; Hama, Maarra, Selemiye ve Bârin Melikü'l-Mansûr; Humus, Rahbe ve Tedmür Melikü'l-Mücâhid; Baalbek ve bağlı bölgeler Melikü'l-Emced ve Samsat da Melikü'l-Efdâl'e bağlı olacaktı (Oflaz, ss. 175-176).

⁴¹⁴⁵ Önder KAYA, "el-Melikü'l Eşref, Mûsa"; İbnü'l Esir, XII, s. 127; İbn Kesir, XIII, s. 116; Bar Hebraeus, II, s. 475

ve Şabaktan bölgesindeki Kuradî Köyü'nü aldı. Bu anlaşmanın sonunda Melikü'l-Eşref ve ordu, Mardin'den çekildi⁴¹⁴⁶.

***[499] Rükneddin'in İberyahılar Karşısında Yenilgisi ve Bu Dönemde Meydana Gelen Diğer Hadiselere Dair:**

Ertesi sene Kılıçarslan'ın oğlu Rükneddin, İberyahılar karşısında büyük bir yenilgi aldı. Erzen ve etrafındaki bölgeleri alıp, Hanzit ve Hısnı Ziyâd'ı itaat altına aldıktan sonra Ermenistan bölgesinde karargâhını kurduğu bir esnada İberyahılar onlara saldırdı ve büyük bir katliamla birlikte ağır bir darbe indirdi. Pek çok şeyleri yağma edildi ve ordudan yaklaşık on bin kişi öldürüldü. Ayrıca içlerinde Rükneddin'in kardeşinin de olduğu çok sayıda kişi esir edildi.

Güneyde bu hadiseler cereyan ederken kuzeyde, Anadolu'da, Selçuklu sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere Malatya'yı kardeşi Muizüddin Kayser Şah'tan alarak sınırlarını, diğer bir kardeşi Mesud'un elinde tuttuğu Ankara haricinde, babası II. Kılıçarslan'ın sahip olduğu sınırlar ölçüsünde büyütmeyi başardı. Ancak Gürcüler, kraliçe Tamar'ın⁴¹⁴⁷ iktidarında saldırgan bir politika izlemekte ve sınırlarını genişletmek için sürekli olarak askeri faaliyetler yürütmekteydiler. Gürcülerin Erzurum'a kadar gelmeleri Selçukluları alarma geçirmiş ve sultan Rükneddin, Gürcülerin bu ilerleyişine bir son vermek için, tâbi bulunan tüm Selçuklu beylerine, Gürcülere karşı yapacağı savaşta kendisine destek olmaları için haber göndermişti. Topladığı orduyla Erzurum üzerine giden Sultan, buranın hâkimi Saltuklu beyi Melikşah'ı, tâbiyetinde samimi olmadığı gerekçesiyle hapsedti ve böylece Saltuklular Beyliği ortadan kalkmış oldu⁴¹⁴⁸. Diğer yandan Gürcü kraliçesi Tamar'a mektup göndermiş, Selçuklu tâbiyetine girmeyi kabul ederek savaşmadan teslim olmasını istemiş, ayrıca İslâm'ı kabul ederse kendisiyle evleneceğini ve Gürcistan'ı da çeyiz olarak kabul edeceğini bildirdi⁴¹⁴⁹.

⁴¹⁴⁶ İbnü'l Esir, XII, s. 127; İbn Kesir, XIII, s. 116; Bar Hebraeus, II, s. 475

⁴¹⁴⁷ Tamar ya da Tamara (M.1160-1213). 27 Mart 1184-18 Ocak 1213 tarihleri arasında Gürcistan kraliçesi.

⁴¹⁴⁸ İbn Bîbî, I, s. 93. 25 Haziran 1202. Saltuklu Beyliği, Ebü'l-Kâsım İzzeddin Saltuk tarafından Malazgirt Savaşı'nın ardından M.1071 tarihinde kurulmuştu.

⁴¹⁴⁹ Selim KAYA, "Süleyman Şah II". Ancak kimi kaynaklarda verilen bilgi tam aksi yöndedir. Bazı kaynaklar Gürcü kraliçesinin Süleyman Şah'a âşık olduğunu ve ona bir mektup gönderip evlenmek istediğini söylerler (İbn Bîbî, I, ss. 88-89. İbn Bîbî bu bölümde Gürcü kraliçesinin Süleyman Şah'a gönderdiğini söylediği mektubu da paylaşmaktadır. Ancak İbn Bîbî bu mektubun Süleyman Şah'a, henüz babası II. Kılıçarslan'ın hayatta olduğu dönemde geldiğini ve bu mektup üzerine öfkelenen Süleyman Şah'ın babasıyla tartıştığını da söylemektedir). Ne var ki Süleyman Şah, kraliçenin bu teklifini reddetmiş, bunun üzerine hayal kırıklığı öfkeye dönüşen Tamar, savaşa başlamıştır. Süleyman Şah, Gürcülere karşı sefere çıktığında Gürcü kraliçesine ağır hakaretler içeren bir mektup göndermiştir. Sultan'ın mektupla birlikte yollamış olduğu elçi Süleyman Şah'ın mektubunu okuduktan sonra,

Bu sırada Selçuklu ordusu Erzurum'dan çıkarak doğuya doğru ilerlemiş ve Micingerd Kalesi⁴¹⁵⁰ yakınlarında ordugâh kurmuştu. Ordunun istirahat ettiği bir sırada aniden saldıran Gürcü ordusu karşısında toparlanamayan Selçuklular, Gürcüler önünde çok ağır bir yenilgi aldılar⁴¹⁵¹. Savaş sırasında Mengüçüklü Beyi Fahirüddin Behramşah ile bazı Selçuklu beyleri esir düştü; Sultan, kardeşi Tuğrul Şah ve diğer beyler önce Erzurum'a çekildi, ardından Konya'ya döndüler.

s.213

[500] Ordunun Mardin'den Geri Dönüşüne Dair:

Mardin'deki ordu, söylediğimiz gibi yaz boyu orada bekledikten sonra kış bastırınca oradan ayrıldı ve Urhoy'a geri döndü.

Ertesi yıl yağmurlar çok az yağdığı için tüm ülke için zorlu bir yıl oldu. Yiyecek ve yem sıkıntısı yaşandı. Öyle ki mısırın bir ölçüsü on zuzeye kadar çıktı. Bu kıtlık tüm ülkede o yıl boyunca sürdü.

Aynı yılın Nisan ayında ordu yeniden Mardin'e gitmek için hazırlandı. Mardin bölgesindeki idareciler bu tehlikeyle yüz yüze kalınca ve kendilerine yardım edecek kimse olmadığını da görünce, Melikü'l-Kâmil'in Mardin'den kaçarken yağmalamış olduğu Riş'aynâ'ya karşılık 150 bin altın dinar vermeyi kabul ettiler. Böylece Mardin hâkimleri oradan ayrılmak zorunda kalmadılar. Riş'aynâ da daha sonra Şalaheddin'in oğlu Melikü'l-Efdâl'e verildi. Ancak ertesi yıl amcası ona kızınca ondan Seruc ve Riş'aynâ'yu geri alarak buraları Urhoy hâkimi olan oğluna⁴¹⁵² verdi.

Ertesi yıl Amid hükümdarı⁴¹⁵³, Sbabrek hâkimine öfkelenildi ve onu yakalatarak hapse attırdı; ardından onun tüm malvarlığına el koydu.

Bir sonraki yıl, Kilikya hükümdarı⁴¹⁵⁴ Anıyukyâ üzerine gelerek şehre yoğun bir baskı uyguladı. Şehrin tüm çevresini tahrip ederek gıda stoklarını da tüketti. Ertesi yıl şehre, daha güçlü bir baskı uygulandı. Batı tarafından yapılan baskılar sonuç verdi ve şehre girerek ele geçirdiler. Bu gelişme üzerine Frenkler silahlandılar ve hükümdarı aramaya başladılar. Ancak o şehirden çıkarak kaçmayı başardı. Frenkler her ne kadar onun peşinden gittilerse de yakalamayı başaramadılar. Nihayetinde şehir kurtulmuş oldu.

yukarıda yer alan ve kraliçenin İslâm'ı kabul etmesi durumunda onunla evlenebileceğini, aksi halde cariyeye olacağını içeren sözleri söylediğini ifade ederler (Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 100-101).

⁴¹⁵⁰ Günümüzde Sarıkamış'ın İnkaya Köyü sınırları içerisinde.

⁴¹⁵¹ İbn Bîbî başlangıçta savaşın Selçuklular lehine geliştiğini ancak Sultan'ın sancağını taşıyan sancaktarın, atının ayağının sürçmesi yüzünden düştüğünü gören Selçuklu beylerinin, Sultan'ın başına bir şey geldiğini düşünerek kaçmaya başladıklarını ve bu nedenle savaşta ibrenin düşmanın lehine döndüğünü, bu nedenle Selçukluların yenildiğini söylemektedir (İbn Bîbî, I, s. 94).

⁴¹⁵² Melikü'l-Fâiz.

⁴¹⁵³ Nasirüddin Mahmud.

⁴¹⁵⁴ II. Leon (M.1150-Mayıs 1219. Kral statüsünde taç giydiği için I. Leon olarak da anılır). M.1198/1199-Mayıs 1219 yılları arası Kilikya Ermenileri kralı.

Sonraki yıl Amid hükümdarı Fırat üzerindeki (صلبا) kalesini kuşattı ve saldırdı. Ne var ki ordusundan pek çok kişi bu kuşatma esnasında öldürüldü ve bu nedenle kuşatmayı kaldırarak hiçbir sonuç elde edemedi geri döndü⁴¹⁵⁵.

s.214

(AG) 1514 yılındaki hadiseleri günümüze kadar yazdık. Efendimiz bize merhameti ile yardım etsin ve halkına ve kilisesine barış ve esenlikle hükümsin. Âmin.

1234 Kroniği yazarı bu paragrafta, birbirini takip eden yıllarda cereyan etmiş olan, pek çok farklı hadise hakkında bilgiler vermektedir. Ancak yazarın üslubundan edinmiş olduğumuz tecrübeye baktığımızda burada birkaç yıllık bir süreçten bahsetmekte olduğunu görürüz. Bu bölümden önce verilen son tarih AG.1513/M.1202'dir ve metnin devamında, *ertesi yıl* ifadesiyle AG.1514/M.1203 yılında cereyan eden hadiseler verilmektedir. Ancak bu bölümün sonunda ise yazar, AG.1514 yılına kadar olan hadiseleri kaydettiğini söylemektedir. Birazdan değerlendireceğimiz Harput muhasarasının tarihini İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus Şaban-Ramazan 601/Mart-Mayıs 1205 olarak vermektedirler. Dolayısıyla yazarın buradaki anlatımını, hadiselerin aktarımını AG.1513 yılından önce başlattığı ve kronolojik olarak yine hata yaptığı şeklinde iki ayrı saptamayla belirleyebiliriz.

Bu bölümde yazarın ilk bahsettiği konu muhtemelen, Melikü'l-Âdil'in Mardin'in kuşatması esnasında Mısır'da Melikü'l-Azîz'in ölümü üzerine yaşanan süreç olmalıdır. Zira Melikü'l-Âdil'in ayrılmasının ardından komutayı devralan oğlu Melikü'l-Kâmil'in, Mardin'i almayı başaramayınca Urfa yönüne çekildiğini biliyoruz. Arada ülke genelinde yaşanan kıtlık ile ilgili küçük bir kayıt tutan yazar, bir sonraki yıl yeniden Mardin'in kuşatılması ile ilgili bilgi vermektedir. Ancak bu bölüm, yukarıda değerlendirmesini yaptığımız ve iki taraf arasında Melikü'z-Zâhir'in arabuluculuğuyla gerçekleşen antlaşmayla sona eren sürecin kayıtlarıdır. Bu bölümler, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, önceki hadiselerin kısa bir tekrarıdır.

İkinci bölümde Amid hâkimi olarak verilen kişi, Hısnı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasırüddin Mahmud olmalıdır ancak Nasırüddin Mahmud'un bu yıllara ait diğer kaynakların verilerinde Siverek hâkimi ya da Siverek üzerine herhangi bir eyleminden bahsedilmemektedir. Nasırüddin Mahmud ile ilgili kaynaklarda verilen bilgi Harput ile ilgilidir. İbnü'l Esir ve Bar Hebraeus'un ortak kayıtlarına göre Hısnı Keyfâ hükümdarı Nasırüddin Mahmud, Melikü'l-Eşref'in Musul hâkimiyle yaptığı

⁴¹⁵⁵ Elimizdeki kaynaklarda böyle bir hadiseye ait kayda rastlayamadık.

savaşa, daha sonra Harput üzerine giderek burayı alması ve kendisine vermesi karşılığında destek vermişti. Selçuklu sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümü üzerine, amcasının oğluna ait olan bu şehri ele geçirmek istedi ve bu isteğini Melikü'l-Âdil'e iletti. Eyyûbî sultanı bu iş için oğlu Melikü'l-Eşref'i görevlendirdi. Melikü'l-Eşref, Cezîre bölgesi ordusunu alarak M.1205 yılının Mayıs ayında Harput önüne geldi. Şehri kısa sürede alan Melikü'l-Eşref, iç kaleyi muhasaraya başladı. Şehrin hâkimi Nizameddin, Selçuklu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'den yardım istedi ve Selçuklu sultanı ona 6 bin kişilik bir kuvveti, başlarında Melikü'l-Efdâl ile birlikte gönderdi. Bu ordunun gelmesi üzerine kuşatmacılar, Harput önünden ayrılarak ovaya, Hayratu's-Semâin isimli gölün kıyısına indiler. Ardından karşılıklı birtakım görüşmelerin sonrasında kuşatmacılar geri döndü⁴¹⁵⁶.

1234 Kroniği yazarının Kilikya Ermeni hükümdarı Leon'un faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler, aşağı yukarı aynı dönemde cereyan eden hadiseler üzerinedir.

Antakya hâkimi III. Bohemond'un⁴¹⁵⁷ Miladî Nisan 1201 tarihindeki ölümü üzerine, onun büyük oğlu Raymond⁴¹⁵⁸ ile Ermeni prensesi Alice'in⁴¹⁵⁹ oğlu olan Raymond-Ruben⁴¹⁶⁰, tahtın meşru varisi oldu. Ancak III. Bohemond'un diğer bir oğlu olan Trablus kontu Bohemond⁴¹⁶¹, Tapınak şövalyelerinin de desteğini alarak Antakya'ya geldi ve IV. Bohemond unvanıyla idareyi eline aldı. Bu durumdan hoşnut olmayan çok sayıda soylu, şehirden ayrılarak Leon'un Sis'teki sarayına iltica etti⁴¹⁶². Leon, duruma müdahale ederek, görünüşte Raymond-Ruben'in hükümdarlık hakkını muhafaza etmek için Antakya üzerine yürüdü. IV. Bohemond hemen Eyyûbî meliki Melikü'z-Zâhir'den yardım istedi. Melikü'z-Zâhir, Leon'un Antakya'ya saldırmasına engel olmak için Kilikya üzerine yürüdü⁴¹⁶³. Bu gelişme üzerine Antakya önlerinden

⁴¹⁵⁶ İbnü'l Esir, XII, s. 147; Bar Hebraeus, II, s. 487

⁴¹⁵⁷ Antaklayı Bohemond (M.1144-Nisan 1201). M.1163-Nisan 1201 tarihleri arasında III. Bohemond unvanıyla Antakya hükümdarı.

⁴¹⁵⁸ Trablus kontu IV. Raymond (ö: 1199). III. Bohemond'un büyük oğlu ve M.1187-1189 yılları arası Trablus kontu, M.1193-1194 yıllarında Antakya'da hükümdar naibi.

⁴¹⁵⁹ Ermenistanlı Alice (M.1182-1234 sonrası). Kilikya Ermeni hükümdarı III. Ruben'in kızıdır.

⁴¹⁶⁰ Raymond-Ruben (M.1198-1121/1122).

⁴¹⁶¹ Trabluslu Bohemond ya da IV. Bohemond (y:1172-Mart 1233). Tek gözlü Bohemond olarak da bilinir. Çeşitli dönemlerde ve nihayet M.1219-1233 yılları arasında Antakya hükümdarı.

⁴¹⁶² Smbat bu kişilerin bazılarının isimlerini vermektedir (Smbat, s. 71). Smbat bu gelişmeleri haber vermektedir ancak Melikü'z-Zâhir'in hadiseye dâhil olması ile ilgili hiçbir şey söylememektedir. Konu hakkında bilgi veren diğer bir kaynak olan Bar Hebraeus da aynı şekilde Melikü'z-Zâhir'in ismini vermemekte, IV. Bohemond'un Leon'u bir suikast ile öldürmeyi düşündüğünü, bunu haber alan Frerler'in ona haber vermesi üzerine, zarar görmeden kaçmayı başardığını söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 498).

⁴¹⁶³ Abdülkerim Özeydin, "Abdülkerim Özeydin, "el-Melikü'z-Zâhir, Gâzî"

çekilmek durumunda kalan Leon, ertesi yıl bir defa daha Antakya üzerine yürüdüysse de yine Melikü’z-Zâhir’in devreye girmesi sonucu, Melikü’z-Zâhir ile sekiz yıllık bir mütareke imzalayarak çekilmek zorunda kaldı.

[501] Meşreyn’de Meydana Gelen Salgın Hakkında:

(AG) 1515 yılında, yukarıda da yazmış olduğumuz Meşreyn’deki büyük ve zorlu kıtlığın ardından Nil Nehri, âdeti olduğu üzere yükseldi ve arazileri sulamaya başladı. Ne var ki bu defa her zamankinden çok daha fazla yükselerek taşkın halini aldı ve tüm bölgeye yayılarak bir süre de o şekilde kaldı. Ardından ise ani bir salgın başladı ve bu nedenle çok sayıda insan öldü. Öyle ki, kimin nerede gömüldüğü bile bulunamamıştı. Bu salgında sayısız insan perişan oldu.

Elimizdeki kaynakların verilerinde M.1203-1204 yılları için kaydedilmiş bir kuraklık, kıtlık ya da salgın hastalık vuku bulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Yazar muhtemelen daha önce bilgisini vermiş olduğu hadiseleri tekrar etmektedir⁴¹⁶⁴.

[502] Frenk Krallarının Konstantinopolis’e Çıkmasına Dair:

Ertesi yıl⁴¹⁶⁵ Frenk kralları, Suriye Hristiyanlarına yardım etmek ve eğer yapabilirlerse kutsal şehirleri Müslümanların ellerinden almak amacıyla harekete geçtiler. Önce adalara ulaştılar, oradan da Konstantinopolis’e geldiler. Şehre şiddetle saldırarak Yunanlılardan aldılar ve şehrin yeni hâkimleri oldular. Yunanlıların tahttan indirerek gözlerini kör ettikleri eski imparatorun⁴¹⁶⁶ oğlunu⁴¹⁶⁷ tahta çıkardılar. Ancak kısa bir süre sonra o da tahttan indirildi ve bir daha imparator olamadı. Bu genç imparatorun annesi Frenklerden⁴¹⁶⁸. Genç imparator Frenklerden yardım istemesine rağmen Frenkler Konstantinopolis’e kendileri hâkim oldu ve Paskalya Perhizi’ne kadar tüm kış boyunca orada kaldılar. Ardından Konya sultanı Rükneddin bin Kılıçarslan ile bir barış antlaşması yaptılar. Bu antlaşmaya göre Rükneddin’in ülkesinden geçerken izleyecekleri yol belirlendi ve onlara yolda ihtiyaç duyacakları her türlü malzeme ve gıda maddesi temin edildi.

s.215

Frenkler daha sonra deniz kıyısına geldiler ve Fenike’deki Şur, Şidon ve Akka’ya ulaştılar. Buradan hareketle yağma yaparak Urişlem ve Taberiye yakınlarına

⁴¹⁶⁴ Bkz, [497] no’lu paragraf ve değerlendirmesi.

⁴¹⁶⁵ AG.1516/M.1204.

⁴¹⁶⁶ II. Isaakios Angelos (Eylül 1156-Ocak 1204). M.1185-1195 ile M.1203-1204 tarihleri arasında iki dönem Roma imparatoru.

⁴¹⁶⁷ IV. Aleksios Angelos (y:1182-8 Şubat 1204). Ağustos 1203-Ocak 1204 tarihleri arasında Roma imparatoru.

⁴¹⁶⁸ Esasında üvey annesi. II. Isakios’un ikinci evliliğini yapmış olduğu Macaristanlı Margaret, Isakios ile evlendikten sonra vaftiz ismi olan Maria’yı kullandı.

kadar ilerlediler. Buralardaki Müslüman köylerinden çok kişiyi esir aldılar. Aynı zamanda Meşreyn'e gitmekte olan pek çok kişiyle birlikte, Darmsuq'dan Meşreyn'e gitmekte olan bazı liderlerin eşlerini ve çocuklarını da esir ettiler.

XI. yüzyılın sonlarında, Kutsal Topraklar'ı kâfirlerin elinden kurtarmak inancıyla ortaya çıkan Haçlı fikri, geçen bunca zamanda en iyi sonucu, Birinci Haçlı Seferi'nde vermişti. Bu ilk sefer sonunda, Haçlı düşüncesinin temelinde yatan ülkü paralelinde Kutsal Topraklar kurtarılmış hatta başta Kudüs, Antakya ve Urfa olmak üzere doğuda çeşitli Haçlı devletleri de vücuda getirilmişti. İslâm âleminin başlangıçta zayıf ve ümit vaat etmeyen reaksiyonu, zaman içerisinde güçlenerek artmış ve iki taraf arasında, bahsi geçen coğrafyada kalıcı bir mücadele evresine girilmişti. Aradan geçen yaklaşık yüz yıllık zaman içerisinde batıdan doğuya insan akını sürerken müteaddid askeri seferler de husule gelmişti. M.1101 yılındaki felaketle neticelenen seferin yaklaşık elli yıl ardından gerçekleşen II. Haçlı Seferi'nin katılımcıları da benzer akıbetlere uğramışlardı. Doğudaki mutad mücadelede güç dengesi yavaş yavaş Müslümanlar lehine dönmüş ve nihayetinde M.1187 yılında Selâhaddîn Eyyûbî'nin, başta Kudüs olmak üzere pek çok yeri Haçlıların elinden alması Avrupa'ya o dönemin en şiddetli travmasını yaşatmıştı. Bu makûs gelişmenin hemen arkasından yapılan III. Haçlı Seferi, seferin en büyük katılımcılarından biri olan Almanlar için tam bir felaket, İngilizler için ise başarı sayılabilecek sonuçlar doğurmuştu. Ancak bu başarı, doğuda Müslümanlar ile yapılan bir barış antlaşmasından öteye gitmemişti. Karşılıklı çatışmaların minimize edildiği bu dönem, bölgenin en büyük Müslüman gücü Eyyûbîler'in hanedan içi mücadelesiyle geçerken bölgedeki Haçlı liderleri için hala büyük bir tehdit oluşturan Eyyûbî gücüne sataşmak tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinden, onlar da esasında kendi meseleleriyle uğraşmak cihetindeydiler.

Doğuda durum bu minvalde ilerlerken Avrupa'da yeni heyecanlar yaşanmaktaydı. Kısa bir süre önce papalık tahtına çıkmış olan III. Innocentius⁴¹⁶⁹, ilk andan beri yeni bir Haçlı seferi için kamuoyu oluşturma telaşındaydı. Innocentius ve onun ateşli vaizlerinin faaliyetleri sonuç verdi ve Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin ateşini yaktı. Haçlı davetine Avrupa'nın pek çok asilzadesi icabet etmekteydi⁴¹⁷⁰. Ancak bu yeni seferin önünde birtakım güçlükler bulunmaktaydı. Roma devleti eski

⁴¹⁶⁹ Lotario dei Conti di Segni (22 Şubat 1161-16 Temmuz 1216). 8 Ocak 1198-16 Temmuz 1216 tarihleri arasında, III. Innocentius unvanıyla Katolik Kilisesi papası.

⁴¹⁷⁰ Yeni sefere katılmak için Haç'ı kabul eden asilzadelerin bir kısmını Geoffrey de Villehardouin, eserinde vermektedir (Villehardouin, Memoirs of the Crusades, Villehardouin & De Joinville, Tr: Frank MARZIALS, London & New York, 1908, s. 2)

gücünden uzaktı ve karadan, Roma arazisinden yapılacak bir yürüyüş hiç de emniyetli olmayacaktı. Mesele yalnız Roma topraklarında geçmek de değildi, bunun ötesinde bir de Anadolu'yu kat etmek gerekecekti ki Haçlıların geçmiş deneyimleri, bunun yolculuğun belki de en tehlikeli süreci olacağını onlara söylemekteydi. Bu nedenle bu Haçlı seferinin deniz yoluyla yapılması öngörülmekteydi ve plan, İngiltere kralı Richard'ın, Filistin'den ayrılırken beyan ettiği üzere, İslâm devletinin en zayıf noktası olarak tespit edilen Mısır'a gitmekti⁴¹⁷¹. Ancak bu da yeni bir sorunu gündeme getiriyordu; bunca adamı Mısır'a götürecek sayıda gemiyi bulabilmek. Haçlı liderleri⁴¹⁷², bu meselenin çözümü için Venediklilerle müzakerelerde bulunmuş ve anlaşmışlardı⁴¹⁷³. Ne var ki Venedikliler'in hadiseye dâhil olması tüm planları değiştirdi. Venedik *dogesi* Enrico Dandolo⁴¹⁷⁴, Haçlı seferini yönetecek olan Boniface de Montferrat'yı ikna ederek seferin güzergâhını değiştirdi⁴¹⁷⁵. Yeni güzergâhın ilk durak noktası olan Zadar'da⁴¹⁷⁶ bulundukları sırada, Alman kralı Philip von Schwaben'in kayınbiraderi olan IV. Aleksios Angelos'tan, kendisini Roma tahtına çıkarmaları için yardım etmelerini isteyen bir çağrı aldı. Aleksios, yapacakları yardım karşılığında Haçlılara, Venedik'e kalan borçlarını ödemeyi, Mısır'ın zaptı için gereken her şeyi, ayrıca on bin kişilik bir takviye kuvveti ve belki de en önemlisi, Konstantinopolis kilisesinin Roma'ya itaatini vaat etmekteydi⁴¹⁷⁷. Bu teklif üzerine Haçlı ordusunun rotası, varış noktası Roma başkenti olacak şekilde yeniden düzenlendi ve yola çıkan Haçlı donanması 24 Haziran 1203 tarihinde başkent Konstantinopolis önlerine geldi. Haçlılar şehre saldırdılar ancak almayı başaramadılar. Yine de IV. Aleksios, babası eski imparator II. Isaakios Angelos ile birlikte müşterek imparator ilan olundu. Ancak Roma'nın yeni iktidarı vaatlerini gerçekleştirmedi, üzerine bir de Latin hâkimiyetini kesinlikle reddeden başkent kilisesi ve onunla birlikte

⁴¹⁷¹ Runciman, II, s. 98

⁴¹⁷² IV. Haçlı Seferi'ni idare etmesi düşünülen kişi önce Thibaut de Champagne idi. Ancak onun Miladi 1201 yılının Mart ayında ölmesi üzerine Haçlı reisliği Boniface de Montferrat'a verildi.

⁴¹⁷³ Venediklilerle müzakereler ve anlaşma şartları için *bkz.*, Runciman, II, s. 100

⁴¹⁷⁴ Enrico Dandolo (y:1107-Mayıs 1205). 1 Haziran 1192-Mayıs 1205 tarihleri arasında Venedik Devleti hükümdarı.

⁴¹⁷⁵ Ostrogorsky, s. 384; Vasiliev, II, s. 454. Dandolo Haçlı ordusunu, Macaristan krallığı ile bir süreden beri yaşanan mücadelede önemli bir nokta olan Zadar şehrine saldırmak için kullandı. Papa III. Innocentius, Vatikan'a sadakatle bağlı olan Macaristan krallığına karşı yapılan bu saldırı karşısında dehşete düşmüş, her ne kadar bazılarını sonra affetmişse de ilk başta tüm Haçlı seferini aforoz etti (Runciman, II, s. 102).

⁴¹⁷⁶ Günümüzde Hırvatistan sınırları içerisinde ve Adriyatik kıyısında bir şehirdir.

⁴¹⁷⁷ Runciman, II, ss. 102-103. Bu teklif Boniface ile Dandolo'nun çok hoşuna gittiyse de amaçları yalnızca Müslümanlarla savaşmak olan bazı Haçlı liderlerinin tepkisine neden olmuş ve Haçlı ordusuna mensup bazı birlikler, ordu henüz Zadar'da bulunduğu sırada ayrılarak deniz yoluyla Filistin'e gitmişlerdi.

hareket eden muhalefetin eylemleri eklendi. M.1204 yılının Şubat ayında muhalefet ve halkın gerçekleştirdiği bir saray darbesiyle IV. Aleksios tahttan indirilerek yerine Nikolaos Kanabos⁴¹⁷⁸ imparator yapıldı. Bir süre sonra ise Kanabos tutuklandı ve yerine, muhalefetin en güçlü adamlarından biri olan Aleksios Murtzuphlos, V. Aleksios unvanıyla tahta çıktı. Ancak V. Aleksios'un tahta çıkması Roma'ya yapılan Haçlı ve Venedik saldırısını önlemeye yetmedi ve Konstantinopolis, Miladî 13 Nisan 1204 tarihinde Haçlı-Venedik ittifakı tarafından ele geçirildi, halkından pek çok kişi katledildi ya da esir alındı. Konstantinopolis şehri, tarihte eşi görülmedik biçimde yakıldı, yıkıldı ve yağmalandı. Nihayetinde buradaki Roma otoritesi devrildi ve yerine bir Latin devleti vücuda getirildi. Bu yeni devletin ilk hükümdarı IX. Baudouin de Flandre⁴¹⁷⁹ oldu⁴¹⁸⁰.

Konstantinopolis'in ele geçirilmesi son derece önemli bir olaydı ve bu nedenle dönemin pek çok tarih yazarı gibi yerel kaynaklar da bu hadiseyi, ellerindeki veriler ışığında kayıt altına almışlardır. Elimizdeki kaynakların verdiği bilgilere baktığımızda bu konu hakkında en az bilgiyi veren kaynağın *1234 Kroniği* olduğunu görmekteyiz. Bar Hebraeus verdiği ve aralarındaki benzerliğe bakıldığında muhtemelen İbnü'l Esir'den almış olduğu bilgiler çok daha fazla detay içermektedir⁴¹⁸¹. *1234 Kroniği* yazarı ile İbnü'l Esir'in aynı dönemde yaşadıklarını biliyoruz; hatta her ikisi de birkaç yıl arayla ölmüş olmalıdırlar. Bu durumda hayatını Suriye ve Irak'ta geçirmiş olan İbnü'l Esir'in, *1234 Kroniği* yazarına nazaran hadise ile ilgili çok daha fazla bilgi sahibi olması, herhalde onun mevkiinin de yüksek olmasından kaynaklanmaktadır⁴¹⁸². İbnü'l Esir'in sahip olduğu bu imtiyaz sayesinde, Konstantinopolis'in ele geçirilmesi hakkındaki bilgileri resmi yazışmalardan ya da hadiseye bizzat şahit olmuş olan bazı Haçlı temsilcilerinden veya daha düşük olasılık olmakla birlikte Romalılarından edinmiş olması muhtemeldir. Diğer yandan böyle bir sığa haiz olmayan *1234 Kroniği*

⁴¹⁷⁸ Hakkında pek bilgi yoktur, Latinlere karşı Roma senatosu tarafından imparator ilan edilmiş ancak kısa bir süre sonra tahttan indirilmiştir.

⁴¹⁷⁹ IX. Baudouin de Flandre ya da Konstantinopolis devleti hükümdarı olarak I. Baudouin (Temmuz 1172-1205). 16 Mayıs 1204-1205 tarihleri arasında Latin devletinin ilk hükümdarıdır.

⁴¹⁸⁰ Haçlılar ve Venedikliler'in Konstantinopolis'i kuşatması ve ele geçirmesi süreci için bkz., Runciman, II, ss. 104-109; Villehardouin, ss. 32-68; çok daha detaylı biçimde Niketas Khoniates, *O City of Byzantium*, Tr: Harry J. MAGOULIAS, Wayne State University Press, Detroit, ABD, 1984, ss. 295-322; Vasiliev, II, s. 450 vd; Ostrogorsky, s. 384 vd; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, ss. 167-182; Bailly, II, ss. 369-370

⁴¹⁸¹ Bar Hebraeus, II, ss. 483-484; İbnü'l Esir, XII, ss. 138-140; İbn Kesir, XIII, s. 120

⁴¹⁸² İbnü'l Esir'in Musul atabeginin elçisi olduğu hatta Selâhaddin Eyyûbi ile yüz yüze görüştüğü, onun Antakya üzerine düzenlemiş olduğu sefere tarihçi sıfatıyla katıldığı bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz., Abdülkerim ÖZAYDIN, “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, TDVİA, Cilt: 21, 2000, ss. 26-27

yazarının, konu ile ilgili verdiği bilgilerin eksik ve kulaktan dolma olduğu açıktır. Eserinde İbnü'l Esir'den faydalandığını düşündüğümüz bir diğer yazar da anlatımını daha kısa tutmakla birlikte İbn Kesir'dir. İbn Kesir'in verdiği bilgilerin pek çoğu da yine İbnü'l Esir ile örtüşmekle birlikte Haçlıların Konstantinopolis'e saldırılarının sebebi olarak öne sunduğu argümanlar, İbnü'l Esir'in verdiklerinden farklıdır. Bu nedenle İbn Kesir bir başka kaynaktan da faydalanmış olabilir. Ancak bu noktada İbn Kesir'in bu argümanlarının doğruluğundan bahsetmek pek mümkün değildir.

1234 Kroniği yazarı, verdiği eksik bilgilere bir de yanlış eklemektedir. Yazar, Konstantinopolis'i ele geçiren Haçlıların, Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah ile anlaşarak Anadolu'dan geçtiklerini ve Filistin'e gittiklerini söylemektedir. Ancak bu bilgiyi teyit edecek hiçbir kaynak bulunmamaktadır.

Roma başkentinin Haçlılar lehine kazanılması Avrupa'da büyük bir sevinç yaratmış, bundan sonra doğuya gidecek olan Haçlılar için Konstantinopolis'in Haçlıların elinde olması büyük bir avantaj doğuracağı düşünülmüştü. Ne var ki bekledikleri gibi olmadı ve Haçlılar Konstantinopolis'in ötesine, doğuya gitmediler. Kudüs kralı unvanı taşıyan II. Amaury⁴¹⁸³, yaz mevsimi geçip de hiç kimsenin yardımı gelmediğini gördüğünde, çareyi Melikü'l-Âdil ile yeni bir anlaşma yoluna gitmekte buldu ve M.1204 yılı Eylül ayında altı yıllık bir mütareke imzalandı⁴¹⁸⁴. Gerçekte ise IV. Haçlı Seferi'nin Levant'da bulunan Hristiyanlara hiçbir müspet faydası dokunmadı. Haçlılardan hiç kimse doğuya gitmediği gibi, başkent civarında, Trakya'da ya da Yunanistan'daki güzel arazilerin varlığı, Filistin'deki arazilerini kaybetmiş olan pek çok şövalyeyi buralara çekmekteydi⁴¹⁸⁵.

Netice itibarıyla IV. Haçlı Seferi'nin Filistin'deki Hristiyanlara ve Haçlı devletlerine hiçbir faydası dokunmadığı gibi, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere, pek çok şövalyenin de yeni bir gelecek umuduyla buralardan ayrılması neticesinde zararı bile oldu. IV. Haçlı Seferi sürerken Filistin'de yaşanan birtakım hadiseler yazarın bu yönde düşünmesine neden olmuş olabilir ancak bunların IV. Haçlı Seferi'ne katılanlarla bir ilgisi yoktur; bu hadiseler Melikü'l-Âdil ile Kudüs kralı II. Amaury'nin

⁴¹⁸³ Amaury de Lusignan (M.1153-1 Nisan 1205). M.1195-1205 tarihleri arası Kıbrıs, M.1197-1205 tarihleri arasında Kıbrıs ve Kudüs kralı.

⁴¹⁸⁴ Runciman, II, ss. 113-114 ve s. 89

⁴¹⁸⁵ Runciman, II, s. 114. Runciman bu bölümde, Roma başkentini ele geçirmiş olmakla birlikte büyük bir başarı kazandıklarını düşünen IV. Haçlı Seferi liderlerinin, esasında ne kadar büyük bir hata yaptıklarını ve bu geçici başarının hem doğu Hristiyanları hem de Avrupa'nın gelecekteki tarihine ne denli olumsuz sonuçlar doğuracağının tahlilini yapmaktadır.

otoritesi dâhilinde cereyan etmiştir⁴¹⁸⁶. Dolayısıyla *1234 Kroniği*'nin bu bölümün sonunda vermiş olduğu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Yazarın verdiği bu bilgiler en yakın olasılıkla V. Haçlı Seferi'nde cereyan etmiş olmalıdır.

[503] Melikü'l-Eşref'in Doğu Seferi ve Doğulularla Yapılan Savaş:

Yunanlıların 1515⁴¹⁸⁷ yılında Musul hâkimi Atabek Nureddin, amcasının oğlu Şayger hâkimine olan kızgınlığından dolayı, ordusunu hazırlayarak Tel A'fer'i kuşatmaya gitti. Bu gelişme karşısında Şayger hâkimi⁴¹⁸⁸ de Melikü'l-Eşref'den yardım istedi. Melikü'l-Eşref bu çağrı karşısında, Şayger hâkimine yardım etmek amacıyla ordusunu topladı ve Urhoy'dan hareket ederek, Beyt Şayze⁴¹⁸⁹ denilen köyün karşısına kampını kurdu. Orada Melikü'l-Eşref'in kardeşleri, Mayferkaş hâkimi Melikü'l-Evhad, Amid hâkimi Melikü'z-Zâhir ile Cizre ve Şayger hâkimi bir araya geldiler. Musul hükümdarı Nureddin bunu haber alınca ordusunu alarak onlara karşı gitti. Karargâhını kurarak savaş düzeni aldı ve davullar çalındı, borular üflendi. Ne var ki Tanrı, Musul hâkiminin üzerine bir rüzgâr gönderdi ve onların gözleri tozdan ve yoğun dumandan hiçbir şey göremez hale geldi⁴¹⁹⁰. Böylece Musul tarafı yenildi ve kaçtı. Bu savaş, Melikü'l-Eşref'in ilk zaferi olmuştu. Melikü'l-Eşref ve beraberindekiler oradan ayrılarak Musul yakınlarına geldiler ve bölgede ve ambarlarda bulunan tüm yiyecek maddesini tükettiler; köyleri yağmaladılar ve geri döndüler.

1234 Kroniği yazarı yeniden yaşadığı bölgenin siyasi hadiselerine dönmektedir ve el-Cezîre'de yaşanan birtakım olayların bilgilerini vermektedir. Yazar, Musul atabegi Nureddin Arslanşah ile amcasının oğlu, Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed arasında yaşanan ve bölgenin diğer bazı hükümdarlarının da dâhil olduğu hadise hakkında bilgi verirken bunun, Nureddin'in amcasının oğluna karşı bir şekilde bir kızmış olması nedeniyle yaşandığını söylemekte ancak bu kızgınlığın nedeni hakkında bilgi vermemektedir. Bu konudaki bilgiyi bize diğer kaynaklar verebilir zira elimizdeki kaynaklar içerisinde bu konu hakkında bilgi verenler, neredeyse tamamen

⁴¹⁸⁶ IV. Haçlı Seferi sürdüğü dönemde Melikü'l-Âdil'in Sayda bölgesindeki bir valisi, Haçlılara ait bölgelere ve gemilere baskınlar düzenlemekteydi. II. Amaury bu durumu Melikü'l-âdil'e şikâyet etse de Sultan başta bunları ciddiye almadı. Ancak onun bu tutumu Amaury'yi harekete geçirdi ve Haçlılar, Mısır'dan Suriye'ye gitmekte olan yaklaşık yirmi gemilik bir filoyla saldırarak, içindeki yaklaşık iki yüz kişi ile birlikte 60 bin dinarlık malı ele geçirdi. Amaury'nin bu hamlesi, karşılıklı birtakım eylemleri beraberinde getirdi. Bu süreç, yukarıda bahsetmiş olduğumuz barış mütarekesiyle sona erdi (Oflaz, ss. 277-278).

⁴¹⁸⁷ M.1204

⁴¹⁸⁸ Kutbeddin Muhammed.

⁴¹⁸⁹ ܡܝܬܪܝܬܐ Wallis Budge tercümesinde *Bushazzah*, Ö.R. Doğrul çevirisinde *Buşazze* (Bar Hebraeus, II, s. 485), İbnü'l Esir'de *el-Bak'â* olarak verilmektedir.

⁴¹⁹⁰ Nureddin Muhammed'in savaşı bu nedenle kaybettiği yönündeki bu bilgi başka bir kaynaktan geçmemektedir.

aynı şekilde hadiseyi aktarmakla birlikte bu gelişmelerin sebeplerini de ortaya koymaktadırlar.

İbnü'l Esir bu ikisinin arasında baştan bir düşmanlık olduğunu ancak daha sonra (Melikü'l-Âdil ve Eyyûbîlere karşı) müttefik haline geldiklerini ve aralarındaki ilişkilerin bu dönemde iyi olduğunu ifade etmektedir⁴¹⁹¹. İki hükümdarın arasındaki bu iyi ilişkilere daha sonra Cizre hâkimi Muizüddin Sencerşah'ın da dâhil olması, Melikü'l-Âdil'i, kendisine karşı yeni bir ittifakın doğabileceği konusunda tedirgin etti ve bunların arasındaki bu birliği bozmanın yollarını aramaya başladı. Bu amacına da Kutbeddin ve Muizüddin'e, hutbeyi kendi adına okutmayı sağlayarak ulaştı. Eyyûbîlerle baştan ilişkileri hiç iyi olmayan Nureddin Arslanşah bu gelişme üzerine, Kutbeddin'e ait olan Nusaybin üzerine yürüyerek şehri zapt etti. Nureddin şehri ele geçirip de iç kaleyi muhasara altında tuttuğu sırada, Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri'nin Musul bölgesine saldırdığı ve Ninova'yı yağmaladığı bilgisi kendisine ulaştı. Muhasarayı kaldırarak hemen Musul'a dönmek için yola çıkan Nureddin, Beled şehrine geldiğinde, Muzafferüddin'in bölgeden ayrıldığı haberini aldı. Ninova'nın kendisine anlatıldığından daha kötü duruma getirildiğini öğrenen Nureddin, Erbil'e bağlı Tell A'fer'e giderek şehre saldırdı. Bu sırada Urfa'da bulunan Melikü'l-Eşref de Kutbeddin'e yardım etmek için Resulayn'a geldi. Nureddin Muhammed, Melikü'l-Eşref, Kutbeddin Muhammed, Kökböri, Muizüddin Sencerşah ve Nasirüddin Mahmud'un kendisine karşı ittifak halinde olduklarını öğrendi. Bunun üzerine Tell A'fer'den yola çıkarak Bûşerâ'ya geldi ve karargâhını kurdu. Havanın sıcaklığı ve askerlerinin yorgun olması nedeniyle onların civara dağılmalarına izin veren Nureddin bu sırada müttefiklerin baskınına uğradı. İki taraf arasında cereyan eden savaş kaybeden Nureddin, beraberinde yalnızca dört kişiyle Musul'a dönebildi. Geri çekilen Nureddin'i takip eden müttefikler Musul yakınlarına kadar onu takip ettikten sonra peşini bıraktılsa da bölgeye büyük çapta zarar verdiler ve ayrıldılar⁴¹⁹².

⁴¹⁹¹ İbnü'l Esir, XII, s. 140. Bar Hebraeus da muhtemelen İbnü'l Esir'den aldığı bu bilgiyi vermekte ve her iki hükümdarın bu dönemde birbirleriyle çok iyi şartlar altında yaşadıklarını söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 484).

⁴¹⁹² İbnü'l Esir, XII, ss. 140-141; Bar Hebraeus, II, ss. 484-485; Bahattin KÖK, "Nüreddin Zengî, Arslanşah", TDVİA, Cilt: 33, 2007, ss. 258-259; Oflaz, ss. 245-247

s.216

[504] Sultan Rükneddin'in Ölümüne Dair:

(AG) 1517⁴¹⁹³ yılında Sultan Rükneddin bin Kılıçarslan bin Ebu'l-Feth, öldü. Yerine çocuk yaştaki küçük oğlu Kılıçarslan Şah⁴¹⁹⁴ geçti ve Rum topraklarının hükümdarı oldu. Aynı dönemde genç sultanın amcası Keyhüsrev Şah⁴¹⁹⁵ harekete geçti. Keyhüsrev, kardeşi Rükneddin'den kaçarak başkente⁴¹⁹⁶ gitmiş ve orada misafir edilmişti. Ayrıca orada Yunanlı bir kadınla da evlenmişti⁴¹⁹⁷. Kardeşinin öldüğünü duyunca Konstantinopolis'ten çıktı ve Türkmenlerin desteğini de alarak Konya'ya geldi ve kardeşinin oğluyla savaşıma başladı. Yeğeni mağlup eden Keyhüsrev, kuşattığı şehri ele geçirdi. Genç sultanı da ele geçirdi ve onu hapsetti. Ayrıca Kılıçarslan'ın ileri gelenlerini de yakalayıp onları öldürdü. Tüm Kapadokya ve Pontus bölgelerinde korkuya neden olan bu gelişmelerin sonucunda Keyhüsrev Şah, Rum topraklarının hükümdarı oldu.

Anadolu Selçuklu Devleti sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah, yaklaşık sekiz yıl süren iktidarında, babası II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra, oğullarının güç mücadelesi nedeniyle bozmuş oldukları Anadolu'daki siyasi birliği önemli ölçüde onarmayı başarmıştı. Bu konuda kendisine karşı duran tek isim olarak, bir başka kardeşi ve Ankara meliki Muhyiddin Mesud kalmıştı. M.1202 yılında Gürcüler karşısında beklemediği ağır bir mağlubiyet alan Sultan hem bu yenilginin intikamını almak hem de bu tarihten sonra Doğu Anadolu'daki Türk şehirlerine akınlarını sıklaştıran Gürcüleri durdurmak için, onlar üzerine bir sefer daha yapmayı düşünmekteydi. Ancak bunu yapmadan önce, hâkimiyet sahasını Eskişehir, Bolu ve Kastamonu'ya kadar genişletmiş olan kardeşi Mesud üzerine giderek, Ankara'yı ve kardeşinin sahip olduğu diğer yerleri almak ve tüm Selçuklu sahasını tek elde toplamak istiyordu. Bu amaçla harekete geçen Sultan, Ankara'yı muhasara altına aldı. Kuşatma beklenenden uzun, üç yıl⁴¹⁹⁸ kadar sürdü ve nihayetinde Mesud, kardeşiyle müzakere etmeyi kabul etti. Yapılan anlaşma karşılığında Mesud, kendisine ait yerleri terk ederken karşılığında ise Uc bölgelerinden bir kale alacaktı. Ancak Mesud ve iki oğlu

⁴¹⁹³ AG.1517 tarihi Miladi 1205 yılına tekabül etmektedir. Hâlbuki II. Süleyman Şah, 6 Temmuz 1204 tarihinde ölmüştür.

⁴¹⁹⁴ İzzeddin III. Kılıçarslan. Temmuz 1204-Şubat 1205 tarihleri arasında Anadolu Selçuklu Devleti sultanıdır. Bilgi için Ali SEVİM, "Kılıçarslan III", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 403-404

⁴¹⁹⁵ الملك المنصور I. Gıyâseddin Keyhüsrev.

⁴¹⁹⁶ Konstantinopolis.

⁴¹⁹⁷ Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahttan indirildikten sonraki hayatı için bkz, İbn Bîbî, I, ss. 55-77

⁴¹⁹⁸ Bar Hebraeus'a göre bir yıl (Bar Hebraeus, II, s. 485).

kendisine vaat edilen kaleye gitmek için yola çıktıktan sonra, Sultan tarafından gönderilen bir birlik tarafından öldürüldüler⁴¹⁹⁹.

Sultan Rükneddin Süleyman Şah, kardeşi Mesud'un öldürülmesinden birkaç gün sonra öldü. Kaynaklarda onun ölümü hakkında birbirine yakın ancak farklı anlatılan rivayetler bulunmaktadır. Bar Hebraeus onun, kardeşinin ölümünden beş gün sonra bir sırt ağrısı nedeniyle öldüğünü söylemektedir⁴²⁰⁰. İbn Kesir, kardeşini öldürtmesinin ardından Sultan'a bir kulunç ağrısının musallat olduğunu ve yedi gün sonra öldüğünü ifade eder⁴²⁰¹. Aynı bilgileri biraz daha detaylı veren İbnü'l Esir, sultanın kardeşine ihanet ettiğini ve beş gün sonra kulunç hastalığına yakalandığını söylemekte ve İbn Kesir gibi, yedi gün sonra öldüğünü ifade etmektedir⁴²⁰². İbn Bîbî ise yalnızca sultanın dermansız bir hastalığa tutulduğunu ve kısa bir süre sonra da öldüğünü bildirmektedir⁴²⁰³.

Rükneddin II. Süleyman Şah'ın ölümünün ardından tahta, küçük yaştaki oğlu İzzeddin III. Kılıçarslan geçti⁴²⁰⁴. Ancak onun tahtı fazla sürmedi ve Rükneddin I. Süleyman Şah'ın tahttan indirerek sürgün ettiği kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisine halen bağlı bulunan bazı beylerin daveti üzerine Konya üzerine gelerek şehri kuşatma altına aldı. İlk etapta şehri almayı başaramasa da daha sonra Konya ahalisinin daveti üzerine şehre girdi ve tahta oturdu⁴²⁰⁵. III. Kılıçarslan ise muhtemelen gönderildiği Gâvele Kalesi'nde öldü.

[505] Keyhüsrev Şah'ın Melikü'l-Eşref Karşısındaki Yenilgisi:

Bu dönemde Keyhüsrev Şah ile Haleb hâkimi Melikü'z-Zâhir arasında bir birlik gerçekleşti. Melikü'z-Zâhir harekete geçerek Hama üzerine geldi ve şehri kuşattı. Bu kuşatmada sekiz ay boyunca her gün savaş oldu. Daha sonra Melikü'l-Eşref, amcasının oğlu Melikü'z-Zâhir'i Hama'dan uzaklaştırmak için bölgeye gitmeye karar verdi. Zira Hama, Melikü'l-Eşref'in kız kardeşine çeyiz olarak verilmişti. Melikü'z-Zâhir, Melikü'l-Eşref'in harekete geçtiğini ve Mabug'a kadar geldiğini öğrenince Kapadokya sultanı Keyhüsrev Şah'tan kendisine bir ordu göndermesini istedi. Keyhüsrev de bu istek karşısında ona

⁴¹⁹⁹ İbnü'l Esir, XII, s. 143; İbn Kesir, XIII, s. 121; Bar Hebraeus, II, s. 486; Selim Kaya, "Süleyman Şah II"

⁴²⁰⁰ Bar Hebraeus, II, s. 486

⁴²⁰¹ İbn Kesir, XIII, s. 121

⁴²⁰² İbnü'l Esir, XII, s. 143

⁴²⁰³ İbn Bîbî, I, s. 95

⁴²⁰⁴ İbn Kesir bu ismi Eflah Arslan olarak verir (İbn Kesir, XIII, s. 121).

⁴²⁰⁵ İbn Bîbî, I, ss. 104-114; İbnü'l Esir, XII, ss. 145-146; hemen tüm bilgileri İbnü'l Esir'den almış olan Bar Hebraeus, II, s. 486; Ali Öngül, Selçukluar Tarihi, II, ss. 106-109

Ancak kısa bir hükümdarlık döneminin ardından öldü. Onun ölümünün ardından kargaşa başladı⁴²¹¹. Başkentteki ileri gelenler arasında yeni hükümdar konusunda fikir ayrılıkları oluştu. İçlerinden her biri kendi dediğinin olmasını istiyordu. Bir kısmı kendilerini Keyhüsrev Şah'ın kardeşi⁴²¹² olan Erzurun⁴²¹³ hâkiminin yönetmesini isterken, bir kısmı da Mardin hâkiminin⁴²¹⁴ hükümdarlığını istemekteydi. Bu sırada içlerinden bir grup da Büyük Sultan Melikü'l-Âdil'e haber göndermişler ve ondan oğullarından birini kendilerine hükümdar olarak yollamasını istemişlerdi. Nihayetinde kendi içlerinden birini hükümdar olarak seçtiler. Bu kişi emirlerden Balaban⁴²¹⁵ isminde biriydi.

Bu sırada Mayferkaş hâkimi olan Melikü'l-Âdil'in oğlu Melikü'l-Evhad bölgeye geldi ve sınırın yakınındaki kaleleri ele geçirerek karargâhına geri döndü. Mardin hâkimi de ordusunu ve piyadelerini hazırladı ve Klat'ın kendisine teslim edilmesi için bölgeye girdi. Balaban bölgeyi çok isteyen olduğunu görünce kendisi için en uygun olanın, Baytimur'un genç oğlunu öldürmek olduğunu düşündü. Mardin hâkimi ise Klat'ın kendisinin olmayacağını görünce, çok sayıda altın haricinde hiçbir kazanç elde edemedi Mardin'e geri döndü.

s.218

Erzen hükümdarı da Balaban ile hileli bir barış yaptı ve bulduğu ilk fırsatta onu öldürdü. Mayferkaş hâkimi, babasının gönderdiği ordu ile birlikte bölgeye girdi ve onu hükümdar olarak görmek isteyenlerle birleşerek yönetimi devraldı. Melikü'l-Evhad, Klat şehrine girdi ve bu bölgedeki çok sayıda kaleyi ele geçirdi. Bu kalelerin içinde müstahkem bir konumda olan Malazgirt kalesi ve civarı da bulunuyordu. Erzurun hâkimi ise Balaban'ı öldürdüğüne pişman olmuştu.

1234 Kroniği yazarı bu bölümde Ahlâtşahlar Beyliği ve Ahlât merkezli hadiseleri aktarmaktadır. Yazar hikâyesini, kimi eksikliklerle birlikte M.1185 yılında, II. Sökmen'in ölümünden itibaren ele almakta ve bu beyliğin ortadan kalkma sürecini paylaşmaktadır.

Balaban'ın iktidarına kadar olan dönemle ilgili bilgiler, detaylardaki bazı farklılıklara rağmen genel hatlarıyla diğer kaynaklarla uyum içerisindedir⁴²¹⁶. Balaban'ın kısa süreli iktidarı ise aynı zamanda Ahlâtşahlar Beyliği'nin tarihten

⁴²¹¹ Bu bölümde yazarın bilgi eksikliği bulunmaktadır. Hezâr Dinarî'nin ölümünden sonra Ahlâtşahlar Beyliği'nin başına küçük yaşta oğlu Muhammed geçti, M.1207 yılına kadar beyliği yöneten Muhammed içki ve eğlenceye düşküncü ve dirayetsiz bir iktidarın ardından isyan eden Balaban tarafından bu tarihte önce hapsedilmiş ardından da öldürülmüştür. Balaban'ın Ahlâtşahlar hükümdarı olması, Muhammed'in ölümünün hemen öncesinde M.1207 yılında gerçekleşmiştir (Faruk SÜMER, "Ahlâtşahlar").

⁴²¹² Mugisüddin Tuğrul Şah (ö: 1225). II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Anadolu Selçuklu devletinin Elbistan ve Erzurum meliki. Bilgi için Faruk SÜMER, "Tuğrul Şah", TDVİA, Cilt: 41, 2012, ss. 346-347

⁴²¹³ Burada kast edilen Erzerü'r-Rûm yani Erzurum olmalıdır.

⁴²¹⁴ Nasirüddin Artuk Arslan.

⁴²¹⁵ إزددین یا دا سەفەددین Balaban (M.1206-1207).

⁴²¹⁶ Bu dönem hakkında bilgi için bkz, Faruk SÜMER, "Ahlâtşahlar"

silinmesiyle neticelenen dönemdir. Balaban'ın iktidarının hemen öncesinde bazı Ahlât beyleri, Mardin Artuklu hükümdarı Nasırüddin Artuk Arslan'a haber göndererek, beyliği almasını istemişler, hemen harekete geçen Nasırüddin, Balaban'ın telkinleri ve onun yokluğunda Melikü'l-Eşref'in Mardin'e saldırması üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Nasırüddin'in de çekilmesiyle işi kolaylaşan Balaban, yukarıda da belirttiğimiz gibi Muhammed'i tahttan indirerek, Ahlâtşahlar'ın yeni hükümdarı olmuştur⁴²¹⁷.

Ahlâtşahlar'ın bu sıkıntılı sürecinden yararlanmak isteyen Meyyâfarikîn Eyyûbî meliki Melikü'l-Evhad, Ahlât üzerine yürüyerek Muş ve diğer bazı bölgeleri ele geçirdi ve nihayet Ahlât önüne gelerek şehri muhasara altına aldı. Balaban, Selçukluların Erzurum meliki Tuğrul Şah'tan destek istedi ve onun yardımıyla Melikü'l-Evhad'ı mağlup etti. Hemen ardından Melikü'l-Evhad'ın almış olduğu Muş üzerine gittiler. Ancak bu sırada Tuğrul Şah, nedeni anlaşılamayan bir şekilde Balaban'ı öldürttü. Melik Tuğrul daha sonra Ahlât'ı almak için şehre gitmişse de şehir halkı kapıları kapatarak onu içeri almadı. Bunun üzerine Tuğrul Şah, herhangi bir kazanç elde edemeden kendi ülkesine geri dönerken Ahlât halkı, Melikü'l-Evhad'a haber göndererek, şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Daveti memnuniyetle karşılayan Melikü'l-Evhad, H.604/M.1207-1208 tarihinde Ahlât'a girdi ve bu sonuçla Ahlâtşahlar Beyliği ortadan kalkmış oldu⁴²¹⁸.

[507] Melikü'l-Evhad Bar Melikü'l-Âdil'in Klat'dan Çıkmasına Dair:

Erzun hükümdarı ordusunu topladı ve Klat'ı kuşatmaya geldi. Klat hâkimi, düşmanlarının kendisinden korktuğu Melikü'l-Evhad, onun geldiğini görünce Klat'dan çıktı ve Malazgirt Kalesi'ne gitti. Erzunlular da buraya gelerek kaleyi kuşattılar ve iki taraf birbiriyle savaştı. Onların savaştığı sırada Melikü'l-Evhad'ın kardeşi, Urhoy hükümdarı Melikü'l-Eşref ordusuyla birlikte kardeşinin yardımına geldi ve Klat'ı kuşattı. Şehrin kalesine saldırdı ve burayı ele geçirdi. Erzun hâkimiyle anlaşmış olan şehrin pek çok önde gelen kişisini öldürttü. Bundan sonra Melikü'l-Evhad bütünüyle Klat'a hâkim oldu.

Yazarın bu paragrafta verdiği bilgiler diğer kaynaklarla uyuşmamaktadır. Diğer kaynaklarda verilen bilgilere göre Ahlât halkı ve askerlerden bir kısmı, Eyyûbî yönetimini kabul etmeyerek, şehirden çıktı ve Van'a gitti. Bahsi geçenler daha sonra

⁴²¹⁷ Faruk SÜMER, “Ahlâtşahlar”; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 349-350

⁴²¹⁸ İbnü'l Esir, XII, ss. 183-184; Bar Hebraeus, II, ss. 489-490; çok kısa ve Balaban hakkında hiçbir bilgi vermeden, İbn Kesir, XIII, s. 136; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 350-351; Faruk SÜMER, “Ahlâtşahlar”

Malazgirt'i de ellerine geçirdiler; bunun üzerine Melikü'l-Evhad babası Melikü'l-Âdil'den yardım istedi ve o da bir diğer oğlu Melikü'l-Eşref'i yardıma gönderdi. İki Eyyûbî meliki önce Van'ı barış yoluyla teslim aldılar ancak bu sırada Ahlât halkının, şehirdeki Eyyûbî birliklerini şehirden çıkardıklarını haber aldılar. Bunun üzerine Melikü'l-Evhad ve kardeşi tekrar Ahlât'a döndü ve bu defa şehri güç kullanarak aldılar. Şehrin bu seferki ele geçirilişinde halktan pek çok kişi öldürüldü⁴²¹⁹.

[508] İberyahlar Yani Gürcüler'in⁴²²⁰ Erzurum Hükümdarına Yardım Etmek İçin Harekete Geçmeleri:

Erzurum hükümdarı Gürcülerden, Klat'ı almak için kendisine yardımcı olmalarını istedi. (Gürcüler) ordularıyla birlikte gelerek Malazgirt'i kuşattılar. Orayı aldıktan sonra savaşın yönünü Klat'a çevirdiler. Klat hâkimi de şehirden çıkarak onları karşılamaya gitti. Gürcüleri mağlup eden Melikü'l-Evhad'ın ordusu, içlerinden pek çoğunu öldürdü ve ordularını zayıf düşürdü. Böylece Klat, savaş endişesini yaşamadı. İberyahlar, kışa kadar bu şekilde bekledikten sonra hiçbir şey yapmadan geri döndüler.

Gürcü krallığı, kraliçe Tamar dönemiyle birlikte Doğu Anadolu üzerine daha saldırgan ve etkili bir politika izlemeye başlamıştı. Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi, özellikle Micingerd Muharebesi'nin Gürcüler lehine sonuçlanması ve Doğu Anadolu'daki Türk beyleri arasındaki mücadeleler, bu devletin Türklere ait bölgelere daha cesur akınlar yapmasına vesile olmuştu. Bu evrede Gürcü akınlarının ilk muhatabı, konumu itibarıyla Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün kuzeyinde kalan coğrafya, Erzurum ve Ahlât arasındaki bölgeydi. Henüz Ahlâtşahlar Beyliği'nin ayakta olduğu dönemde, M.1204-1205 yıllarında Gürcüler'in Erciş dolaylarına kadar gelmesi üzerine Ahlât hükümdarı Muhammed, Erzurum Melik'i Tuğrul Şah'tan yardım istemiş ve iki hükümdarın ittifakıyla Gürcüler mağlup edilirken, Gürcü ordusu komutanı Zakaria öldürülmüştü⁴²²¹. Gürcüler bu tarihten sonra da mütemadiyen bahsi geçen bölgelere saldırmışlarsa da bu saldırıların hiçbirinde Tuğrul Şah ile Gürcülerin iş birliği halinde olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Örneğin M.1208 yılında Gürcü ordusu Erciş'e gelerek şehri yağmalamış, ardından Ahlât yakınlarına kadar gelmiş, Gürcüler'in bu hareketleri karşısında Ahlât'ta bulunan Melikü'l-Evhad, ordu

⁴²¹⁹ İbnü'l Esir, XII, s. 201 ve 203; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 351-352; Faruk SÜMER, "Ahlâtşahlar". Bu kişilerin Melik Tuğrul Şah ile bir anlaşma yaptıkları ya da herhangi bir ilişki içerisinde oldukları bilgisi bu kaynakların hiçbirinde verilmemektedir.

⁴²²⁰

⁴²²¹ İbnü'l Esir, XII, ss. 148-149; Bar Hebraeus, II, s. 487; Faruk Sümer, "Tuğrul Şah"

mevcudunun azlığı ve şehri ele geçirdiği sırada Ahlât halkından pek çok kişiyi öldürttüğü için, şehir halkının kendisine karşı bir harekette bulunabileceği endişesiyle şehirden çıkmamayı tercih etmişti⁴²²². Ancak bu hadisenin kayıtlarında da Tuğrul Şah'ın ismi geçmemektedir. Dolayısıyla *1234 Kroniği*'nin bu bölümde vermiş olduğu bilgi, diğer kaynakların hiçbiri tarafından teyit edilmemektedir.

[509] Melikü'l-Âdil'in Doğu Seferi ve Şayger'e Yolladığı Ordu. İberyahıların Yani Gürcülerin Lideri Zakari'nin⁴²²³ Kardeşi İbanis'in⁴²²⁴ Ele Geçirilmesi Hakkında:

Yunanlıların 1520⁴²²⁵ yılında Melikü'l-Âdil ordusuyla gelerek Duneysir'i kuşattı.

s.219

El-Cezire'deki orduları topladı. Tüm doğu bölgeleri onun önünde korkudan titremişti. Ertesi yılın Ekim ayında Şayger yani Sincar'ı kuşattı ve şehre, yılın ortasına kadar sürecektir şiddetli bir saldırı başlattı. Erbil ve Şehrizar hâkimi Muzafferüddin ile Musul hükümdarı Şayger hâkimine yardıma gitmeyi kararlaştırdı. Ancak o sıralarda kırk gün sürecektir olan bir kar yağışı başladı. Bu çetin kış mevsiminde öyle çok kar yağdı ki, doğu şehirlerinin evleri, cadde ve pazarları kar ve buzla doldu. Bu zorlu kış şartları Melikü'l-Âdil'in ordusunun zayıf düşmesine neden oldu ve Melikü'l-Âdil, Şayger ile barış yaptı. Barış anlaşmasına göre Nişibin ve Habur bölgesi onun oldu. Melikü'l-Âdil oradan ayrıldı ve Harran'a gitti. Harran'da iken İberyahılar Klat bölgesini yağmalamaya başlamışlardı. İberyahılar, Klat halkından bazılarıyla şehri kendilerine teslim etmelerine dair anlaşmışlardı. Gizlice buraya geldiler. Onlara İberyahıların komutanı Zakari'nin kardeşi İbanis önderlik ediyordu. Klat hâkimi, şehir haklarından bazılarının İberyahılarla yaptığı ittifakı anladı ve bir gece vakti şehirden çıkarak İberyahıların kamplarına saldırdı. Onlara ciddi kayıplar verdirdi ve liderleri İbanis'i esir aldı. Daha sonra ise İberyahılarla barış yapıldı. İbanis kendisi ve iki bin esir karşılığında, 80 bin dinar fidye ve kız kardeşini Klat hâkimi Melikü'l-Evhad'a eş olarak vererek hürriyetine kavuştu. Bu barış Melikü'l-Âdil'i de memnun etmişti.

Musul'u idare eden Zengiler gerek Selâhaddîn Eyyûbî'ye gerekse de bir sonraki hükümdar Melikü'l-Âdil'e en baştan beri düşmandılar. Bu düşmanlık Musul'un bir sonraki hâkimi Nureddin Arslanşah döneminde de devam etti. Ancak bir

⁴²²² İbnü'l Esir, XII, ss. 206-207; Bar Hebraeus, II, s. 491

⁴²²³ Zakaria II. Mkhargdzeli (ö: 1212). Kraliçe Tamara'nın Gürcü-Ermeni asıllı soylularından ve komutanlarından.

⁴²²⁴ Ivane I. Mkhargrdzeli (ö: 1227). Zakaria'nın kardeşi.

⁴²²⁵ AG.1520=M.1208-1209

zaman geldi ve iki hükümdar arasında akrabalık bağıyla birlikte bir dostluk ortamı tesis edildi. Melikü'l-Âdil'in oğluyla Nureddin Arslanşah'ın kızı ya da kız kardeşi evlenmiş, bu evlilik sürecinde Melikü'l-Âdil ile Nureddin arasında, Sincar ve Cizre'nin ikisi arasında pay edilmesini içeren bir antlaşma da vücuda getirilmişti. Buna göre Sencerşah'a ait olan topraklar Nureddin'e verilirken, Sincar hâkimi Kutbeddin'e ait olan yerler de Melikü'l-Âdil'in oğlunun olacaktı.

Melikü'l-Âdil bu antlaşma uyarınca M.1209 yılında, civar hükümdarlarında desteklediği ordusuyla birlikte bölgeye hareket etti ve Sincar'ı muhasara altına aldı. Sincar hâkimi Kutbeddin, bir yandan savaş için hazırlık yaparken, bir yandan da Zengi hanımlarını savaştan vazgeçirmeleri için Melikü'l-Âdil'e gönderdi. Kutbeddin diğer yandan da çevredeki hükümdarlara arabuluculuk yapmaları için haber göndermiş ancak Melikü'l-Âdil, içlerinde yakın dostu Kökböri'nin de bulunduğu aracılara reddetmişti. Bu duruma bir hayli bozulan Kökböri, bu defa Melikü'l-Âdil'e karşı bir koalisyon oluşturmuş ve nihayetinde bu koalisyonu Nureddin Arslanşah da dâhil olmuştu. Bundan başka bir de Bağdâd'daki Abbâsî halifesi de Melikü'l-Âdil'e muhasarayı kaldırmasını rica eden bir elçi gönderdi. Bu gelişmeler karşısında geri adım atmak zorunda kalan Melikü'l-Âdil, Sincar hâkimi Kutbeddin ile barış yapmayı kabul etti. Melikü'l-Âdil, Nusaybin ve Habur'un kendisine verilmesi karşılığında Kutbeddin ile olan savaşına son vermeyi kabul etti⁴²²⁶.

[510] Kilikya ve Oranın Hükümdarı Leon'un Planı Hakkında:

Yunanlıların 1520 yılında Sultan Keyhüsrev Şah, Kilikya bölgesine girmek niyetiyle büyük bir ordu topladı. Kilikya hâkimi Leon, Keyhüsrev Şah'ın kendi bölgesine girmeye niyetlendiğini öğrenince onu aldatmak için bir plan yaptı.

s.220

Leon liderlerinden birini, onun önünde kendisini karalaması amacıyla sultana gönderdi. Bu kişi sultanın huzuruna çıkınca, Leon'a karşı ağır suçlamalarda bulundu ve sultana, eğer kendisine bir ordu verirse Ermeni topraklarına girip, oradaki kaleleri alarak sultana teslim edebileceğini söyledi. Sultan bu kişiye inandı ve ona karargâhındaki en cesur ve becerikli adamlarını, yanlarına çok miktarda altınla birlikte verdi. Bu şekilde sultanın yanından ayrıldılar ve onlara puslu kurdukları yere doğru gittiler. Türkler durumdan hiç şüphelenmemişti ve puslu yerine geldiklerinde üzerlerine atılarak Türklerin birliğini kılıçtan geçirdiler. Liderlerini de yakalayıp zincire vurdular. Sultan bu olayı öğrendiğinde çok öfkelenildi. Hemen ordusunu topladı ve Ermenilerden bu

⁴²²⁶ İbnü'l Esir, XII, ss. 211-214; Oflaz, ss. 247-251

yaptıklarının intikamını almak amacıyla yola çıktı. Ermeni topraklarına girer girmez yağma ve talana başladı ve Pertus denilen kaleyi ezip geçti. Bölgede daha da ilerlemeyi düşünürken, Melikü'l-Âdil'in aracılığıyla barış yapıldı ve Sultan, Ermeni topraklarından ayrılarak kendi bölgesine döndü.

Anadolu Selçukluları tahtında, Rükneddin II. Süleyman Şah'ın ölümü, ardından İzzeddin III. Kılıçarslan'ın tahta çıkması ve kısa süre sonra Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in Kılıçarslan'ı indirerek ikinci defa tahtın sahibi olması dönemi, doğal olarak Selçuklular'ın kendi iç meseleleri ile uğraşmalarına neden oldu. Keyhüsrev'in tahttaki yerini sağlamlaştırdıktan sonra, Karadeniz sahillerindeki fetih hareketleri ve Antalya'nın fethi gibi hadiselerle meşgul bulunması nedeniyle, Selçuklu tâbiyetinde bulunan Kilikya'daki Ermeni kralı Leon, Selçuklular aleyhine birtakım faaliyetlere girişti. Bölgesi dışına da çıkan Leon, Selçuklu ve Eyyûbîler arasındaki ticaret yollarına ve kervanlara saldırdı, Maraş civarına ve Göksun'a da saldırarak burada pek çok Türkmen'i esir aldı. Hatta burada da ilerleyerek Elbistan'ı dahi muhasara etti⁴²²⁷. Bu gelişmeler üzerine Gıyâseddin Keyhüsrev H.605/M.1208-1209 yılında Leon üzerine harekete geçti. İlk olarak Maraş'a gelen Sultan, Kilikya Ermenileri ile Eyyûbî meliki ez-Zâhir arasındaki mücadelelerde zaman zaman el değiştiren şehri, Selçuklu topraklarına kattı. Maraş'ı elde etmesiyle, Kilikya üzerine gideceği Ceyhan Vadisi'nin de kontrolünü eline alan Sultan, Melikü'z-Zâhir'in gönderdiği kuvvetleri de yanına alarak Ermeniler'in sınırlarına girdi ve Ermenilere ait bazı kaleleri ele geçirdi. Bunun ardından önemli bir mevkiye sahip bulunan Pertus Kalesi önüne geldi. Kaleyi kuşatıp zapt eden Sultan, Leon'un oğlu Kirkor'u da esir etti. Güç bir durumla karşı karşıya kalan Leon, Eyyûbî hükümdarı Melikü'l-Âdil'den yardım istedi ve onun araya girmesiyle iki taraf arasında Leon'un, Selçuklulara bağlılığına sadakat göstermesi, Müslüman esirleri serbest bırakması ve Anadolu-Suriye ticaret yoluna bir daha saldırmayacağına dair güvence vermesi karşılığında anlaşma sağlandı. Bu anlaşmanın ardından Gıyâseddin I. Keyhüsrev ülkesine geri döndü⁴²²⁸.

⁴²²⁷ Leon aynı dönemde güneye de harekâta bulunarak Haleb civarına gelmiş ve bu bölgeyi de yağmalamıştı. Leon'un bu saldırısı, Haleb hâkimi Melikü'z-Zâhir'i harekete geçirmiş ve biri kendi diğeri Meymûn el-Kasrî komutasında iki orduyla Leon'un üzerine gitmiş, Leon elindeki esirleri serbest bırakma karşılığında Melikü'z-Zâhir ile barış yaparak geri çekilmişti (İbnü'l Esir, XII, s. 173; Oflaz, s. 269).

⁴²²⁸ Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 113-114

[511] Sultan Keyhüsrev Şah'ın Öldürülmesi Hakkında:

(AG) 1522⁴²²⁹ yılında Keyhüsrev Şah, Yunanlıların topraklarına girmeye niyetlendi. Yunanlıların Laskaris⁴²³⁰ denilen bir liderleri vardı. Sultan ordusunu topladıktan sonra Yunanlıların ülkesine girdi ve yağma ve talana başladı. Yunanlılar sultana beraberinde hediyelerle birlikte elçiler gönderdiler ve vergi vereceklerini bildirerek barış talebinde bulundular. Ne var ki sultan onları dinlemedi. Sonra (Laskaris) başkentteki Frenklerden yardım istedi. Frenkler, Yunanlıların yardımına gelerek ülkenin girişini tuttular, orada bulunan nehre set çektiler suların tüm ovaya yayılarak her yerin çamur haline gelmesini sağladılar. Ardından Frenkler Türklere saldırdı ve onları yenilgiye uğrattılar⁴²³¹.

s.221

Sultan Keyhüsrev Şah da bu savaşta öldürüldü. Türklerin ordusu kılıçtan geçirildi; kaçmaya çalışanlar ise çamurun içine düşüp gömülüyordu. Böylece onlardan hiçbiri bile sağ kurtulamadı. Frenkler, Türklerin sayısız miktardaki atlarını, savaş malzemelerini ve altınlarını alarak sevinç içerisinde geri döndüler.

Selçuklu sultanı Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in Anadolu'daki başarılı faaliyetleri, her ne kadar bazı hususlar üzerine müttefik de olsalar, İznik imparatoru Theodoros Laskaris'i tedirgin etmişti⁴²³². IV. Haçlı Seferi'nin sonrasında bir takım Romalı aristokrat, başkent Konstantinopolis'ten kaçmış ve çökmüş Doğu Roma'nın kalıntıları üzerinde belirli bölgelerde bağımsız yönetimler vücuda getirmişlerdi⁴²³³. Bu bağımsız yönetimlerden biri de Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes'e aitti ve sultan, onun Selçuklu vassali olarak hükmetmesine müsaade etmekteydi. Ancak Laskaris ile aranın bozulmasının ardından sultan, Mavrozomes'i yanına getirterek, ona ait olan yerleri Anadolu Selçukluları adına ilhak etti. Laskaris'in karşı hamlesi ise Selçuklulara ödenen yıllık vergiyi kesmek oldu. Diğer yandan eski

⁴²²⁹ AG.1520=M.1210

⁴²³⁰ I. Theodoros Laskaris (M.1174/5-Ağustos 1222). M.1205-1222 yılları arası İznik imparatoru.

⁴²³¹ Haziran 1211 tarihinde gerçekleşen Alaşehir Savaşı.

⁴²³² Theodoros Laskaris Latinlere karşı, Balkanlar'da Bulgar ve Kumanlar'la, Karadeniz sahillerindeki Komnenoslar'a karşı Selçuklular'la ittifak yaparak, İznik'te Roma'nın varisi olarak kurduğu devletini, diğerlerinden daha güçlü bir hale getirmişti. Ancak Keyhüsrev'in Anadolu'daki faaliyetleri, Antalya'yı alması ve son olarak Kilikya Ermenileri üzerine yaptığı sefer Theodoros'u endişelendirmiş, bu sırada İznik devletinin güçlenmesini istemeyen Gıyâseddin Keyhüsrev ile arasının açılmasına neden olmuştu (Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 114-115).

⁴²³³ Ostrogorsky bu bağımsız aristokratları, Philadelphia'da Theodoros Mankaphas, Menderes Vadisi'nde Manuel Mavrozomes ve Milet'te Sabbas Asidenos olarak örneklendirir (Ostrogorsky, s. 394).

imparator ve Theodoros Laskaris'in kayınpederi III. Aleksios da Anadolu'da sultanın yanında ve onu İznik imparatorluğuna karşı kışkırtmaktaydı⁴²³⁴.

1234 *Kroniği*'nin hadise ile ilgili içerdiği bilgiler, diğer kaynakların verdikleriyle tezat oluşturmaktadır. Yukarıda kısaca özetlediğimiz dönem ile ilgili bilgi veren kaynaklarda Latin devleti kralı Henry'nin⁴²³⁵, İznik imparatoru Theodoros Laskaris ile müttefik olduğuna dair bilgi yoktur. Aksine tarihçiler Henry'nin Laskaris'e karşı Keyhüsrev ile bir iş birliği yaptığı bilgisini vermektedirler⁴²³⁶.

Hadise hakkında en detaylı bilgileri içeren İbn Bîbî Selçuklu sultanının Theodoros'u, atalarından kendilerine kalan topraklara gitmelerini engellemekle itham ettiğini ve bu tavrıyla Selçuklulara olan tâbiyetini ihlal ettiğini söylemekte ve bu nedenle sultanın ona haddini bildirmenin şart olduğu görüşünde bulunduğunu ifade etmektedir. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre sultan, devlet büyükleriyle gerekli istişareleri yaptıktan sonra ülkedeki beylere haber göndererek onları gazaya davet etmiş ve toplanan orduyla hareket etmiştir⁴²³⁷.

Gıyâseddin Keyhüsrev'in ordusu Alaşehir üzerinden Meandros (Menderes) Vadisi'ne girerek Pisidia Antiokheiası'na⁴²³⁸ ulaştı ve iki ordu burada karşı karşıya geldi⁴²³⁹. Savaş, Selçuklular'ın galibiyetiyle neticelenecekken, askerlerin yağmaya başlaması ve daha önemlisi Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in öldürülmesi, ibreyi tamamen Roma yönüne çevirdi. Kaynaklarda Sultan ile imparator'un savaş meydanında karşı karşıya geldikleri ve aralarında bir çatışma yaşandığını söylenmekte ancak kimi kaynak Sultan'ın Theodoros Laskaris tarafından öldürüldüğünü söylerken, bazı kaynaklar da Theodoros'un ayrılmasından sonra bir Romalı ya da bir Frenk tarafından öldürüldüğünü söylemektedir⁴²⁴⁰. Selçukluların savaşı kaybederek geri

⁴²³⁴ Ali Sevim, "Keyhusrev I"

⁴²³⁵ Henry de Flandre (y:1174-1216). M.1206-1216 yılları arasında Konstantinopolis merkezli Latin devleti hükümdarı.

⁴²³⁶ Ostrogorsky, ss. 396-397. Ostrogorsky bu ittifaka karşı Theodoros Laskaris'in de Kilikya hükümdarı Leon ile bir müttefiklik tesis etmek için temasa geçtiğini, hatta M.1214 yılında Theodoros'un, Leon'un yeğeni ile evlendiğini ancak bu evliliğin bir yıl sonra sona erdiğini söyler (Ostrogorsky, s. 397, Dn.2). Vasiliev Henry ile Keyhüsrev arasında herhangi bir ittifaktan bahsetmez ancak o, Theodoros Laskaris'in emrindeki batılı paralı askerlerin varlığının, Henry'i çok tedirgin ettiğini söylemektedir (Vasiliev, II, s. 515). Bu ifadelerden iki taraf arasında kurulu bir ittifaktan söz edilemeyeceği açıktır. Kaldı ki Vasiliev, Theodoros'un Türkler'e karşı kazandığı zaferin ardından Henry'e karşı açık bir düşmanlık gösterdiğini de eklemektedir (Vasiliev, II, s. 516).

⁴²³⁷ İbn Bîbî, ss. 124-126

⁴²³⁸ Isparta'nın Yalvaç ilçesinin hemen yanı başında yer alan antik yerleşim yeri.

⁴²³⁹ İbn Bîbî iki ordunun Philadelphia (Alaşehir) yakınlarında karşı karşıya geldiğini söylemektedir (İbn Bîbî, s. 127).

⁴²⁴⁰ Dönemin kayıtlarını tutan Georgios Akropolites, savaşın Pisidia Antiokheiası'nda cereyan ettiğini ve Sultan'ın bizzat imparator tarafından öldürüldüğünü söylemektedir (Georgios Akropolites, George

çekilmelerinin ardından mutlaka geride bir şeyler bırakmışlar ve bunlar, dönemin hemen her savaşının ardından olduğu gibi Romalılar tarafından yağmalanmış olmalıdır ancak bu ya da Selçuklu ordusunun tamamen yok edildiği yönünde bir bilgi, 1234 *Kroniği* dışındaki kaynakların hiçbirinde geçmemektedir.

[512] Klat Hâkimi Melikü'l-Evhad'ın Ölümü Hakkında:

Yunanlıların 1523⁴²⁴¹ yılında Melikü'l-Âdil'in oğlu Melikü'l-Evhad, Klat'da hastalandı ve hastalığı süresince dinlendi. Bir süre sonra hastalığının ciddi olduğunu anlayan Melikü'l-Evhad, Urhoy'daki kardeşi Melikü'l-Eşref'e haber göndererek, hükümdarlığını ona emanet etmek istedi. Melikü'l-Eşref haberi alıp Klat'a geldiğinde Melikü'l-Evhad öldü. Onun ölümüyle birlikte Klat ve tüm çevresi ile birlikte Mayferkat, Melikü'l-Eşref'in oldu. Melikü'l-Eşref ayrıca kardeşinin tüm hazinesini de miras olarak aldı.

Ertesi sene⁴²⁴² Türkmenler Yunanlıların imparatorunu⁴²⁴³, deniz kıyısındaki Sinop'ta⁴²⁴⁴ yakaladı ve sultanın⁴²⁴⁵ huzuruna getirdi. Sultana 200 bin kırmızı dinar verdikten sonra şehri ona teslim etti. Sultanın emriyle imparator şehirde kaldı.

Eyyûbî hükümdarı Melikü'l-Âdil H.604/M.1207-1208 yılında da kendisine ait olan bölgeleri oğulları arasında paylaştırmış, oğlu Melikü'l-Evhad'a, Melikü'l-Eşref'in emrinde olmak şartıyla Meyyâfarikîn ile Amid'i vermişti⁴²⁴⁶. Melikü'l-Evhad daha sonra, yukarıda da aksettirmiş olduğumuz gibi hâkimiyet sahasını Ahlât da dâhil olmak üzere, doğuya doğru genişletmişti. Melikü'l-Evhad bu yeni egemenlik bölgesinde yeni bir düşmanla karşılaşmış ve Gürcü saldırılarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştı. Bu saldırıların belki de en büyük tehlike arz eden, M.1210 yılında Gürcüler'in Ahlât'ı kuşattıkları seferleridir. Gürcü ordularının başkomutanı olan Ivan Mkhargrdzeli önderliğindeki Gürcü ordusu, şehri muhasara altına aldı.

Akropolites, The History, Tr: Ruth MACRIDES, OSB, Oxford University Press, New York, 2007, s. 131). İbn Bîbî ise Sultan'ın bir Frenk askeri tarafından öldürüldüğü iddiasındadır (İbn Bîbî, s. 130).

⁴²⁴¹ AG.1523=M.1212

⁴²⁴² Yazarın ertesi sene olarak verdiği tarih AG.1524 tarihi Miladî 1212-1213 yıllarına tekabül etmektedir. Hâlbuki Sinop'un Selçuklularca fethinin tarihi M.1214 yılıdır. Yazar bu tarihlemeye bir yıllık bir hata yapmaktadır.

⁴²⁴³ I. Aleksios Megas Komnenos (y:1182-1 Şubat 1222). M.1204-1222 yılları arası Trabzon imparatoru.

⁴²⁴⁴ Chabot verdiği dipnotta, şehrin isminin Grekçe orijinalinin bozuk olduğunu söylemektedir. Yine de bu şehrin Sinop olduğu bilinmektedir.

⁴²⁴⁵ I. İzzeddin Keykavus 6 Kasım 1180-7 Ocak 1220). M.1211-1220 yılları arası Anadolu Selçuklu Devleti sultanı.

⁴²⁴⁶ Harran ve Urfa'yı Melikü'l-Eşref'e, Melikü'l-Eşref'in emrinde olmak üzere Meyyâfarikîn ve Amid'i Melikü'l-Evhad'a, Şam'ı Melikü'l-Muazzam'a, Mısır'ı Melikü'l-Kâmil'e ve Câ'ber Kalesi'ni de Melik Nureddin Arslanşah'a verdi (Oflaz, s. 176).

Ancak bu sırada Ivan ve onunla birlikte olan bazı önemli Gürcü komutan ve devlet adamları, tuzağa düşürülerek Melikü'l-Evhad'ın eline geçti. Bu olay, kuşatmanın sonu olduğu gibi Gürcüler için ağır şartlar içeren bir antlaşmayı da beraberinde getirdi. Buna göre Ivan, özgürlüğünün karşılığında daha önce aldığı yerleri iade edecek, elindeki Müslüman esirlerin 5 bin tanesini serbest bırakacak ve savaş tazminatı olarak 100 bin dinar ödeyecekti. Ayrıca Ivan, kızını Melikü'l-Eşref ile evlendirecek, aynı şekilde kraliçe de kızını Melikü'l-Evhad ile evlendirecek, gerekli durumlarda Gürcüler, Ahlât'a yardıma gelecekler ve bu antlaşma otuz yıl boyunca geçerli olacaktı⁴²⁴⁷.

Melikü'l-Evhad Gürcüleri bu şekilde Ahlât'tan uzaklaştırdıktan sonra şehre döndü fakat kısa süre sonra rahatsızlandı. Hastalığının ilerlemesi üzerine kardeşi Melikü'l-Eşref'i çağırdı ve kendisinden sonra, ona ait bölgelerin yönetimini devralmasını istedi. Melikü'l-Evhad H.607/M.1210-1211 tarihinde öldü ve Melikü'l-Eşref, kardeşinin isteği doğrultusunda ona ait bölgelerin idaresini devraldı⁴²⁴⁸.

Diğer yandan Anadolu Selçuklu sultanı Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in ölümünün ardından tahta, Keyhüsrev'in büyük oğlu ve Malatya meliki İzzeddin I. Keykâvus geçmişti. Önce İznik hükümdarının, aradaki ilişkileri düzeltmeye yönelik girişimiyle iki devlet arasındaki savaş ortamını sona erdiren sultan, ardından kardeşi Alâeddin Keykubad ile olan meselesini çözdü⁴²⁴⁹. Sultan bundan sonra Karadeniz'in en önemli liman kentlerinden olan Sinop üzerine giderek şehri almayı planlamaktaydı. Selçuklular ile ilgili bilgi veren kaynaklar, bu sırada Trabzon imparatoru I. Aleksios Komnenos'un, beraberinde 500 kişilik bir kuvvetle birlikte avda olduğunu ve bu sırada Selçuklu birlikleri tarafından esir edildiğini söylerler⁴²⁵⁰. Aleksios'un şehri ele geçirme hususunda faydalı olacağını düşünen sultan, onu da yanına alarak Sinop'a gitti ve şehri kuşattı. Şehir, her ne kadar Aleksios'un esir düşmesinden müteessir olsa da direnişini sürdürdü. Ancak kara ve deniz yollarının tutulmuş olması nedeniyle kısa sürede iâşe sorunu yaşayan Sinoplular, Aleksios'un Selçuklu tâbiyetini kabul ederek serbest bırakılması, isteyenlerin şehirden ayrılmasına izin verilmesi, Sinop ve civarı dışında kalan Canik bölgesinin Aleksios ve çocuklarına ait olarak kalması gibi şartlar öne sürdükten sonra teslim oldular⁴²⁵¹. Sinoplular'ın taleplerine karşılık olarak

⁴²⁴⁷ Oflaz, s. 259

⁴²⁴⁸ Oflaz, s. 260

⁴²⁴⁹ İbn Bîbî, ss. 151-161; Faruk SÜMER, "*Keykâvus P*", TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 352-353; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 119-122; Sevim, Merçil, ss. 455-456

⁴²⁵⁰ Georgios Akropolites'te bu bilgi yer almamaktadır.

⁴²⁵¹ İbn Bîbî, ss. 168-174; Faruk SÜMER, "*Keykâvus P*"; Sevim, Merçil, ss. 456; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 123

imparator da her yıl sultana, 10 bin dinar, 500 at, 2000, sığır, 10 bin koyun ve 50 yük çeşitli hediyeler verecek ve ihtiyaç durumunda Selçuklu ordusuna asker gönderecekti⁴²⁵². Böylece Selçuklular 26 Cemaziyelahir 611/2 Kasım 1214 tarihinde Sinop'a hâkim oldular.

Diğer kaynakların verileriyle karşılaştırıldığında *1234 Kroniği*'nin verdiği bilgilerin doğruluğu biraz tartışmalıdır. Yazar, Aleksios'un yakalandığı bilgisine sahiptir fakat bunun Sinop'ta gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Sinop'un teslim edildiği anlaşmanın maddelerinden biri de Aleksios'un serbest bırakılarak Trabzon'a dönmesine müsaade edilmesi yönündedir ki bu bilgi de yine *1234 Kroniği*'nin söylediği, imparatorun şehirde kalmasına izin verildiği bilgisiyle tezat oluşturmaktadır. Ancak yine de yazarın verdiği bilgiler genel olarak Sinop'un Selçuklular eline geçtiği ve bu süreçte imparator Aleksios'un da Selçuklular'ın eline esir düştüğü bilgisi, diğer kaynaklarca desteklenen bilgilerdir. Bu noktada *1234 Kroniği*, bir diğer Süryani kaynağı olan Bar Hebraeus'un önündedir. Zira Bar Hebraeus'un bu hadise ile ilgili verdiği tek bilgi, "*Arapların 611 yılında (M.1214) Sultan İzzeddin Keykâvus, Pontus Denizi üzerindeki Sinop'a hâkim oldu ve buranın prensi olan Kir Aleks'i öldürdü*" şeklinde ve yine kısmen hatalıdır⁴²⁵³.

[513] Melikü'l-Âdil'in Urhoy'a Gelişi:

(AG) 1526⁴²⁵⁴ yılında Melikü'l-Âdil Urhoy'a geldi. Küçük oğlu Şahabeddin Gazi Melikü'l-Muzaffer⁴²⁵⁵ de onunla birlikteydi. Melikü'l-Âdil, Urhoy ve Harran idaresini ona verdi.

⁴²⁵² İbn Bîbî, s. 174; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 122

⁴²⁵³ Bar Hebraeus, II, s. 497. Bar Hebraeus Aleksios'u Sinop'un prensi olarak göstermektedir ancak Sinop, Aleksios'un kardeşi David Komnenos'un elindedir (Bilgi için bkz, George FINLAY, The History of Greece and of the Empire of Trebizond 1204-1461, William Blackwood and Sons, Edinburgh&London, 1851, s. 372). Burada dikkat çeken bir başka durum da imparator Aleksios'un yerel kaynaklarda Kir ya da Kyr Aleks ya da Aleksios olarak isimlendirilmiş olmasıdır. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiyi, çok kısa olmasından dolayı hangi kaynaktan edindiğini öğrenmemiz çok zor ancak hadiseyi uzun biçimde anlatan, çağdaşı İbn Bîbî'den ya da onunla aynı kaynaktan almadığı kesindir. İbn Bîbî de Aleksios'tan bahsederken onu Kir Aleks olarak tesmiye etmektedir. Kyr ya da Kir ifadesi Grekçe *kyrios* kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir ve "bey, ağa, hâkim, hükümdar, emîr" gibi anlamların karşılığı olarak kullanılmıştır (M.A. HACIGÖKMEN, "I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", MJH, II/I, 2012, ss. 121-130, s. 123) Bununla birlikte George Finlay, J.B. Fallmerayer'in bunu, yerel yazarların Aleksios ile Laskaris'in isimlerini karıştırmaları sonucu ortaya çıktığını söylemektedir (Finlay, s. 378, Dn.3). Ancak bu iddia bizzat İbn Bîbî'nin eserinde yersiz olduğunu göstermektedir zira bu hadise hakkında bilgi veren en önemli yerel kaynaklardan biri olan İbn Bîbî hem Theodoros Laskaris'i hem de Aleksios'u kendi isimleriyle zikretmektedir.

⁴²⁵⁴ AG.1526=M.1215

⁴²⁵⁵ *ملک المظفر شهاب الدین غازي* Melikü'l-Muzaffer Şehabeddin Gâzi. M.1211-1220 yılları arası Urfa ve Suruç, 1220-1247 yılları arası Meyyâfarikîn hükümdarı.

Bu dönemde Urhoy oldukça zenginleşmişti. Urhoy halkı bu refah ortamında, özellikle alışveriş ve bina yapımında birtakım aşırılıklar yapmaktaydı. Şahabeddin ise hükümdar olunca, Müslümanların yasasına diğer kardeşlerinden daha fazla sahip çıktı. Atının üzerinde çok güçlü ve cesur duruyordu.

Bu dönemde amcasının oğlu, Haleb hâkimi Melikü'z-Zâhir öldü⁴²⁵⁶. 1526 yılında da Melikü'l-Âdil öldü⁴²⁵⁷.

s.222

Şahabeddin Urhoy'da üç yıl kadar kaldıktan sonra, burayı kardeşi Melikü'l-Eşref'e vererek karşılığında Klaṭ ve Mayferkaṭ'ı aldı. Klaṭ'da geçen iki yılın ardından Melikü'l-Eşref burayı kardeşinden almayı düşündü. Ancak Şahabeddin bunu öğrenince Melikü'l-Eşref'e idareyi vermeyi kabul etmeyerek isyan etti ve kardeşiyle savaşılmaya hazırlandı. Bunun üzerine Melikü'l-Eşref, ordusunu topladı ve Klaṭ'a doğru hareket etti. Şahabeddin, Klaṭ şehrinin kapılarını kapatarak kendi ordusuna savaş düzeni aldırdı. Esasında Klaṭ halkının ve Şahabeddin'in ordusunun Melikü'l-Eşref'in ordusuyla savaşacak gücü yoktu. Nihayetinde Melikü'l-Eşref'in ordusu şehri zorladı ve içeri girdi. Şahabeddin yakalandı ve Melikü'l-Eşref ona Mayferkaṭ'ı verdi.

Şahabeddin, Mayferkaṭ'a gidince birtakım emirler verdi. Vergileri artırdı ve evleri haricinde Hristiyanların içki içmelerini yasakladı. Ayrıca gündüz vakti hiç kimse ortalıkta dolaşmayacaktı. Bu şekilde geçen iki yılın ardından Şahabeddin Mekke'ye Hacca gitti. Mekke dönüşünde de bu yasakları kaldırmadı ve yine vergi toplamaya devam etti. Ancak, diğer Müslümanlar tarafından da sevilmemesine rağmen yine de ne Hristiyanlara ne de Yahudilere bu defa baskı yapılmıyordu.

Melikü'l-Âdil, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi kendi hükümdarlık sahasını oğulları arasında paylaştırmış ve bu paylaşımda Harran ve Urfa, Melikü'l-Eşref'e verilmişti⁴²⁵⁸. Daha sonra Melikü'l-Evhad'ın ölümü üzerine Melikü'l-Eşref, ona ait olan Ahlât yöresini de alınca Melikü'l-Âdil, Melikü'l-Eşref'e ait bölgeleri yeniden taksim etmiş ve bu taksimatta ona ait olan Urfa ve Meyyâfarikîn'i, diğer bir oğlu Melikü'l-Muzaffer Şehabeddin Gâzi'ye vermişti. Ancak bu taksimat 1234

⁴²⁵⁶ Melikü'z-Zâhir'in ölüm tarihi İslâm kaynaklarında 20 ya da 25 Cemaziyelahir 613/4 ya da 9 Ekim 1216 olarak verilir (Abdülkerim Özeydin, "el-Melikü'z-Zâhir"). Bu nedenle 1234 Kroniği'nin verdiği tarihi doğru kabul edebiliriz. Bar Hebraeus da Melikü'z-Zâhir'in H.613/M.1216 yılında öldüğünü yazmaktadır (Bar Hebraeus, II, s. 497). İbnü'l Esir de Melikü'z-Zâhir'in ölümünü, gün vermeden H.613/M.1216 yılı olarak vermekte, ölüm nedenini de ishal olarak açıklamaktadır (İbnü'l Esir, XII, ss. 234-235).

⁴²⁵⁷ Chabot, dipnotta bu tarihi AG.1529 olarak düzeltmiştir. Bu tarih Miladi takvimde 1217 yılına tekabül eder ki aslında bu da doğru değildir zira Melik el Adil, 1 Ağustos 1218 tarihinde ölmüştür. Bu tarihin AG olarak karşılığının 1 Ağustos 1530 olması gerekir.

⁴²⁵⁸ Bkz, [512] no'lu paragraf değerlendirmesi.

Kroniği'nde verildiği gibi M.1215 yılında değil, Melikü'l-Evhad'ın M.1211 yılındaki ölümünün ardından gerçekleşmişti.

Bizim elimizdeki kaynakların hiçbirinde Melikü'l-Muzaffer Şehabeddin Gâzi'nin kişiliği ve uygulamaları ya da onun idaresi altındaki Urfa şehri ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla *1234 Kroniği*'nin onun hakkında vermiş olduğu bilgileri teyit edecek bir kaynağımız yoktur. Şehabeddin Gâzi'nin siyasi alandaki etkinliği daha ziyade, babası Melikü'l-Âdil'in ölümünden sonra, kardeşi Melikü'l-Kâmil ve ondan sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Şehabeddin Gâzi'nin Urfa'da ne kadar kaldığı ya da Urfa ile Ahlât'ın hangi şartlarda takas edildiğini bilmiyoruz⁴²⁵⁹. Ancak diğer kaynaklara bakıldığında Melikü'l-Eşref'in Ahlât'taki kardeşinin üzerine gitmesinin nedeni, sonradan bu şehri ondan almak istemesi değil, kardeşinin kendisine karşı isyankâr tavırlar içerisinde olmasıdır⁴²⁶⁰.

Esasında bu dönem, Eyyübî hanedanında yeni bir iç çekişmenin yaşandığı bir dönemdir. Melikü'l-Âdil'in ölümünden sonra tahtı devralan Melikü'l-Kâmil ile Melikü'l-Eşref'in, Şam hükümdarı kardeşleri Melikü'l-Muazzam'a karşı ittifak halinde olmaları üzerine Melikü'l-Muazzam, Ahlât hâkimi olan kardeşi Şehabeddin Gâzi'yi, Melikü'l-Eşref'e karşı isyana teşvik etti. Kardeşinin isyan etmesi üzerine Melikü'l-Eşref Ahlât üzerine gitti. Melikü'l-Muazzam ve onunla müttefik olan Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri'den destek alamayan Şehabeddin Gâzi, Ahlât'ı kardeşine teslim etmek zorunda kaldı. Melikü'l-Eşref, Şehabeddin Gâzi'nin elindeki yerlerin tamamını alırken ona yalnız Meyyâfarikîn'i bıraktı⁴²⁶¹. Şehabeddin Gâzi bu andan itibaren yalnızca Meyyâfarikîn hükümdarı olarak anılacaktır. Şehabeddin Gâzi'nin *1234 Kroniği*'nde bahsedilen Meyyâfarikîn'deki icraatları hakkında, en azından erken dönem özelinde bilgi sahibi değiliz.

[514] Kuraklık Nedeniyle Geçen Kötü Yıllar ve Acımasızca Tüketen Amansız Çekirge İstilasına Hakkında:

Yunanlıların 1534 yılında Babil'den Fırat Nehri ve Halep sınırına kadar olan bölgelerde kutluk başladı. Çünkü yağmurlar kesilmişti ve tarlalarda filizlenen ekinler çabucak kuruyordu. Daha sonra yağmur yağıyor, bu defa da filizlenen ekinleri böcekleri yiyordu. Bir başka zaman yine yağmur yağıyor, zengin mahsul

⁴²⁵⁹ İbnü'l Esir Melikü'l-Eşref'in Ahlât'ı kardeşi Şehabeddin Gâzi'ye verdiğini söylemektedir ancak bunun zamanını ve gerekçelerini belirtmemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 341).

⁴²⁶⁰ İbnü'l Esir, XII, s. 341

⁴²⁶¹ Önder Kaya, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsa"

oluyor, ekinler olgunlaşıyor ancak bu sefer de çekirgeler gelerek tüm mahsulü yiyerek tüketiyordu.

s.223

Bu nedenle tahıl fiyatları da yavaş yavaş yükselmekteydi. Önceleri bir ölçeği 15 zuze olan buğday, 25 zuzeye çıkmıştı. Aynı şekilde arpa, mercimek ve fasulye fiyatları da artıyordu. Geri kalan her şeyde de durum aynıydı; öyle ki, önceden bir zuzeye satılmakta olan bir şey artık dört zuze ediyordu. Doğunun insanları bu zor şartlar altında büyük sıkıntı çekiyorlardı. Tüm dünyanın aynı sıkıntıları çektiğini görünce, kendi acılı hayatlarından ümitlerini kestiler. Zira onlara yardım edebilecek hiç kimse yoktu ve Allah tüm dünyaya öfkelenmişti.

Daha sonra Urhoy Hristiyanları, Allah'a yakarmayı ve sadakalar dağıtmayı düşündüler. Bu şekilde O'nun, yarattıkları üzerine merhametini yeniden kazanabilir ve yağmur göndermesini sağlayabilirlerdi.

[515] Urhoylular'ın Yaptığı Yakarış:

Bu dönemde Urhoy Dağı'ndaki Hacılar Manastırı'nda ilmiyle öne çıkmış, bilge efendimiz Bar Şavmo, manastırdaki ruhbanlarla birlikteydi. Keşişler ve şehir halkı, ayağa kalkıp Allah'a yaklaşmak ve yakarmak için bir araya geldi. Şehrin dışına çıktılar, Aryanilerin bölgesinin ötesinde uygun bir yer buldular. Ardından tüm Yakubi, Yunanlı ve Ermeniler, erkek, kadın ve çocuklar, hepsi birlikte secdeye kapanarak yakarmaya ve dua etmeye başladılar. Kirli yüzleriyle birlikte yere diz çökmüş, başları ve göğüsleri açık vaziyette ağlıyor ve feryat ediyorlardı. Bu şekilde dört gün boyunca dualar ettiler ancak hiç yağmur yağmadı.

s.224

[516] Bar Şavmo ile Birlikte Olan Keşişlerin Suçlanması:

Yakubi, Yunan ve Ermenilerden oluşan halk, yağmur yağmadığını görünce, o dönem oldukça tanınmış biri olan Bar Şavmo'nun yanına yaklaştı ve ona şunları söylediler: "Allah'ın bizim üzerimize olan sevgi ve merhameti eşit değil." Birbirleriyle kavgaya tutuştular ve karanlık bastı. Sonra da sarhoş olup kusuncaya kadar şarap içerek şarkıları söylemeye başladılar. Ne Allah'tan ne de insanlardan utanmaları vardı. Onların bu halini gören akıllı ve inançlı insanlar utanıyorlardı. Onlar ki, her türlü kötülüğü yapan, hükümdarların önünde birbirlerine iftira atanlardı. Bu şekilde birbirlerini hem hayatlarından hem de mallarından ediyorlardı.

Efendi Bar Şavmo, olanları duyunca oradaki Hristiyanlardan ayrıldı ve keşişleri çağırarak onlara, "Allah bize öfkeli" dedi. Sonra onlara Allah'ın, "Adaklarının ne imanlarının ne de kendilerinin kefaretinin ödemeyeceği" sözünü hatırlattı ve şöyle söyledi: "Biz sizlerin ve evlatlarınızın hayatlarının bittiğini zaten gözlerinizden görüyoruz." Sonra halk birer birer anladı ki yağmurun

durmasının nedeni işlemiş oldukları kötü günahlarıydı. Sonra onlara birbirlerine karşı olan öfkelerini bırakmalarını, iyi müminler olmalarını ve Kutsal Kitap'ın emirlerine uymalarını nasihat etti.

[516]⁴²⁶² Urhoyluların Yaptığı Yardımlar ve Kutsal Pazar İçin Saçlarını Ve Kâküllerini Kesmelerine Dair:

Sonra Urhoylular dağıldılar ve her biri gücü yettiği kadar yardımda bulunmak için gruplara bölündüler.

s.225

Böylece, bu içlerindeki sıkıntı nedeniyle tüm çalışanlar işlerini bıraktılar ve yedi gün boyunca oruç tutarak, dua ederek ve sadaka dağıtarak bundan kurtulmaya çalıştılar. Ayrıca Allah'ın huzurunda yalvarır ve dua ederken ne kadar zavallı olduklarını bir kere daha anlamış oldular. Bar Savmo, teşvik edici konuşmalar yaparken halk onu adeta nebiyi dinliyormuşçasına dinliyordu. Manastırlardan gelen keşişler haçları ve İncilleri taşıırken, halk da dua ediyordu. Ancak yine de yağmur yağmadı. Yakarışın sekizinci gününde Bar Şavmo, bulutların yağmur taşırmış gibi kalınlaştığını gördü ancak birkaç damla dışında hiçbir şey yağmadı. Gökyüzü bulutla doluydu ama yağmur yağmıyordu. Sonra Bar Şavmo halkı hem teselli etmek hem de cesaretlendirmek için onlara bir konuşma yaptı. Onlara dedi ki; “bir insan hasta olunca ilaca muhtaçtır ve o ilaç, yavaş yavaş damarlarına nüfuz ederek yayılır ve acılar ve hastalıklar o insandan uzaklaşır. Allah da aynı şekilde, bizim gibi nefislerin yavaşça ve günbegün iyileşmesi için bizden sabırlı ve cefakâr olmamızı ister. Ama günahlarınızdan arınmadıkça ne hastalıklarınıza şifa bulursunuz ne de Allah yağmur gönderir ne dördüncü ne beşinci ne de sekizinci günde. Şimdi temizlenmek ve yeniden doğmak zamanıdır.” Raban Bar Sawmo böyle dedi çünkü çok kötü bir yıl olmuştu.

s.226

Daha sonra halka dağılmalarını ve herkesin evine gitmesini ve tekrar dışarı çıkmamalarını söyledi. Nihayet Şubat'ın dokuzunda Allah yağmuru ve bereketini gönderdi. Tüm dünyada büyük bir mutluluk yaşandı. Ancak bu durum çok sürmedi ve ertesi yıl yine yağmurlar azaldı. Toprak sıcaktan yanıp tutuştu ve yine sıkıntılar yaşandı. İnsanlar şehirdeki kadınlardan buğday ve arpa tohumları alıyorlar, bunların bir kısmını ekmeleri için fakirlere dağıtıyorlar, çok azını ekiyor, kalanını da yiyorlardı. Ertesi yıl yine çok az yağmur yağmıştı, üstelik bir de hasat zamanına yakın çekirgelere gelmiş ve mahsulü yiyip bitirmişlerdi. Benzer kötü şartlar yalnız Urhoy'da değil, aynı zamanda Harran, Seruc ve Riş'aynā ve geri kalan bölgelerin yaşanılabilirliği üzerine de büyük sıkıntılara sebep oldu. Daha sonra Mardin Hâkimi, zararlarını telafi etmek için

⁴²⁶² Aynı başlık numarası tekrar atılmış.

halka beş yıl süreyle tohum yardımı yapılmasını emretti. İnsanlar ihtiyaçları kadar tohum alabilecek, ihtiyaç fazlasını alana ise çeşitli yaptırımlar uygulanacaktı. Bu süreçte iyiliksever ve hoşgörülü bir insan olan Sultan Melikü'l-Eşref, sıkıntıdaki halka hiçbir şekilde zulmetmedi ancak Urhoy, Harran, Seruc ve Riş'aynâ'daki halka, tohumları israf etmemelerini ve bunları ölçülü kullanmalarını emretti.

Yazarın bu bölümde aktardığı bilgiler, bölgede yaşanmış olan genel bir kuraklık ve bu kuraklığın ertesinde ortaya çıkmış bir çekirge istilasına ilgilidir. Diğer kaynaklar içerisinde yalnız İbnü'l Esir, H.621/M.1223 yılında Irak, el-Cezîre, Diyarbekir ve Şam bölgelerinde ortaya çıkan bir çekirge istilasından bahsetmekte ve bunların bütün meyve-sebze ve ekinleri mahvettiğini söylemekle yetinmektedir⁴²⁶³.

Yazarın akabinde verdiği detayların inceliği, kuraklık hadisesinin Urfa özelinde değerlendirilmesi ve bu arada gıda fiyatları ile ilgili vermiş olduğu bilgiler ışığında, yazarın bu dönemde ya Urfa'da olduğu ya da bu bilgileri, bu sırada Urfa'da bulunan ve tüm ayrıntıları kendisine birinci ağızdan aktaran, muhtemelen Hristiyan birinden edinmiş olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

s.227

[517] Macarların Kralı⁴²⁶⁴ İle Frenklerin Akka Şehrine Çıkmaları ve Meşreyn Yakınındaki Dimyat Şehri Üzerine Seferleri⁴²⁶⁵:

Yunanlıların 1531 yılında, Macarların kralı ve Roma'daki Papa'nın elçisi Kardinal Pelagius⁴²⁶⁶, beraberlerinde çok büyük bir orduyla birlikte Akka'ya çıktı. Orada kendilerine Akka kralı⁴²⁶⁷ ve deniz kıyısındaki ordu da katıldı ve Meşreyn'in sahil kesiminde bulunan Dimyat şehrine gitmek için gemilere binerek denize açıldılar. Dimyat'a ulaştıklarında şehre karşı öncelikle denizden şiddetli bir saldırı başlattılar. Ardından karaya çıkan Frenkler tahtalardan büyük bir kule yaptılar ve kulenin içerisine hepsi zırhlı ve silahlı cesur ve savaştı askerler yerleştirdiler. Öte yandan Dimyat halkı da içeriden mukavemet göstermiş ve bu şekilde savaş iki yıl boyunca devam etmişti. Şehir hem karadan hem de denizden adeta bir çember gibi kuşatılmış ve ne içeri biri girebiliyor ne

⁴²⁶³ İbnü'l Esir, XII, s. 338

⁴²⁶⁴ Macaristan kralı II. Andreas (y:1177-21 Eylül 1235). M.1205-1235 yılları arası Macaristan kralı.

⁴²⁶⁵ Chabot, metin içerisinde kenarda şu şekilde bir not bulunduğunu ifade eder: "1150 yılında, günümüzde Tatarlar denilen Hun halkı, çıktılar ve kılıçlarıyla tüm Pers ülkesini geçtiler. Perslerin şehirlerini ve tüm zenginliklerini yok ettiler. Perslerin büyük sultanı Celaledin kaçtı ve İberyalıların ülkesine ve Ahlât'a yakın bir kaleye sığındı."

⁴²⁶⁶ Pelagius Galvani (y:1165-30 Ocak 1230). İspanya'daki Léon kardinali ve papa III. Innocentius'un V. Haçlı Seferi'ne liderlik etmesi için gönderdiği din adamıdır.

⁴²⁶⁷ Kudüs kralı Jean de Brienne (y:1155-27 Mart 1237). M.1210-1225 yılları arası Kudüs kralı, M.1229-1237 yılları arası Konstantinopolis Latin krallığında ortak hükümdar.

de dışarı biri çıkabiliyordu. Bu şekilde geçen iki yılın ve savaşın getirdiği ağır baskının ardından şehirde bir de açlık sıkıntısı baş göstermiş, şehir halkı ölü hayvanları bile yemek zorunda kalmıştı. İçeridekiler savaş ve açlık yüzünden zayıf düşünce Frenklerin cesareti arttı ve şehri zorla ele geçirdiler. Şehre girdikten sonra büyük katliamlar yapan Frenkler, aynı zamanda aklın alabileceğinden fazla miktarda altın, gümüş, değerli kumaşlar ve malları da ele geçirdiler. Frenkler şehre hâkim olduktan sonra Macarların kralıyla Papa'nın vekili Pelagius arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Pelagius krala şöyle söyledi: "Size ne Dimyat'ı ne de Müslümanlar'dan alınan bölgelerden herhangi bir parçayı vermeyeceğiz." Frenklerin her zamanki kötü huyları yine kendini gösterdi ve öfkelenen kral ordusunu da yanına alarak Dimyat'tan ayrılarak kendi ülkesine gitti.

s.228

Pelagius, Akka kralı ve Frer Kardeşliği, ordularıyla birlikte Müslümanların bölgelerinin içlerine doğru ilerlemeye, esir almaya ve yakıp yıkmaya başladı. Melikü'l-Âdil'in oğlu, Meşreyn'in büyük sultanı Melikü'l-Kâmil ve kardeşi, Darsuq hâkimi Melikü'l-Muazzam, Frenklerin bu şekilde güçlendiğini görünce, kendi ülkeleri için korkmaya başlamışlardı.

IV. Haçlı Seferi'nin Levant'daki Hristiyanlara neredeyse hiçbir yararı dokunmadığı gibi en büyük zararı, başkentini Latinler lehine yitiren Roma İmparatorluğu ile yine bu bölgeye gelerek buradaki yeni oluşumdan kendilerine bir fırsat yaratmaya çalışan Haçlı şövalyelerinin ayrılması neticesinde, doğudaki Hristiyan devletlerine vermişti⁴²⁶⁸. Haçlılar, ele geçirdikleri Roma payitahtında yeni bir düzenin arayışları içerisindeyken Akdeniz'in doğusu, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında, uzun zamandan beridir yaşamadığı bir sükûnet ortamını yaşamaktaydı. Doğudaki Hristiyan önderler kendi iç meseleleri ile uğraşmakta, diğer yandan Eyyûbî sultanı Melikü'l-Âdil ise yeğenleriyle yapmış olduğu hâkimiyet mücadelesini kazandıktan sonra, yine kendi ülkesinin iç işleriyle meşgul bulunmaktaydı. Melikü'l-Âdil ile Kudüs kralı Amaury'nin M.1204 Eylül'ünde yapmış olduğu altı yıllık antlaşmanın yürürlükte kalması, her iki taraf için de iç meselelerle uğraşmak zorunluluğundan dolayı son derece fayda sağlamaktaydı. Avrupa'da ise yeni bir Haçlı seferinin çağrıları ve propagandası başlamıştı bile. IV. Haçlı Seferi'nin sonuçlarından hiç de mutlu olmamış olan papa III. Innocentius, tüm etkinliğini kullanarak yeni bir Haçlı seferi için şevkle uğraşmaktaydı. Konu yine aynıydı: Kutsal Toprakları kâfirlerin ellerinden kurtarmak.

⁴²⁶⁸ Bkz, [502] no'lu paragraf değerlendirmesi.

Daha önce yapılan dört Haçlı seferinden yalnızca ilki, planlandığı gibi ilerlemiş ve yalnızca Birinci Haçlı Seferi, gerçek anlamda amacına ulaşabilmişti. İkinci ve Üçüncü Haçlı seferleri bilindiği üzere büyük felaketlerle neticelenmiş, Dördüncü Haçlı Seferi ise amacından tamamen çıkarak, Roma'yı felakete sürüklemişti. Ancak bu seferler çoğunlukla bir ya da birkaç güzergâhı takip eden toplu kabileler halinde ve en uzununu üç ya da dört yıl süren maceralardı. V. Haçlı Seferi ise birbirinden bağımsız orduların, farklı güzergâhlar izlediği ve açıkçası aralarında doğru dürüst bir birlik bulunmayan, gerçek anlamda bir başkomutanı dahi olduğunu söyleyemeyeceğimiz ve çok daha uzun vadeye yayılmış bir sefer olarak görülmektedir. İlk dört Haçlı seferi ile ilgili ortak bir başka nokta da yerel tarihçilerin hiçbirinin bu seferlerin Avrupa safhası ile ilgili bilgi sahibi olmadığı ve bunların kayıtlarını çoğunlukla, Roma başkentine gelmelerinden ya da deniz yoluyla gelenlerin Levant'ta karaya çıkmalarından itibaren tutmaya başlamış olmalarıdır.

V. Haçlı Seferi'nde durum daha farklıdır. Papa III. Innocentius'un Haçlı seferi çağrısı yapmaya başlamasının ardından uzun zaman geçmiş ve bu arada hedefe varanların, yola çıkanların sayısına nazaran çok küçük bir miktar kaldığı, tarihin en dramatik hadiselerinden biri olarak kayıtlara geçen Çocuk Haçlı Seferi yaşanmıştı⁴²⁶⁹. Avrupalı monarkların yeni bir Haçlı seferine “evet” demeleri için binlerce çocuğun kendisini feda etmesi gerekti ve hükümdar düzeyinde katılımın olduğu bu seferde, Macaristan kralı II. Andreas ile Avusturya dükü Leopold⁴²⁷⁰, M.1217 yılında Kutsal Ülke'ye doğru yola çıktılar⁴²⁷¹.

V. Haçlı Seferi'nin bu ilk safhasında cereyan etmiş olan hadiselerin hiçbirisi *1234 Kroniği*'nin sayfalarında yer almaz. Kroniğin yazarı, V. Haçlı Seferi ile ilgili duymuş olduğu isimleri zikrederek anlatımına başlamakta ve bu noktadan sonra doğrudan Haçlıların Dimyat üzerine gitmesinden bahsetmektedir. Ancak yazarın ismini verdiği Macar kralı II. Andreas ile papanın elçisi Kardinal Pelagius, Haçlı Seferi'nin hiçbir safhasında, en azından doğuda karşılaşmamışlardır. M.1217 yılının Ekim ya da Kasım ayında Filistin'e gelen Macar kralı, yaklaşık üç ya da dört ay kaldığı bölgeden, M.1218 yılı başlarında ve kutsal görevini tamamladığına kanaat getirerek ayrıldı ve

⁴²⁶⁹ Çocuk Haçlı Seferi ile ilgili kayıtlar için bkz, Runciman, III, ss. 123-127

⁴²⁷⁰ Avusturya dükü VI. Leopold (15 Ekim 1176-28 Temmuz 1230). M.1198-1230 yılları arasında Avusturya dükü.

⁴²⁷¹ Runciman, III, s. 130

Trablus, Antakya ve Anadolu üzerinden Konstantinopolis'e gitti⁴²⁷². Pelagius'un Filistin'e gelmesi ise II. Andreas'ın ayrılmasından birkaç ay sonra vuku bulmuştu.

IV. Haçlı Seferi'nin planlaması yapılırken, bu seferin hedefi olarak, Eyyûbî Devleti'nin zayıf noktası olarak tespit edilen Mısır belirlenmişti. Ancak bilindiği üzere bu seferin katılımcılarının çoğu Mısır yerine Konstantinopolis'e gitmişti. V. Haçlı Seferi için de belirlenen hedef yine aynı oldu ve Filistin'e gelen Haçlı birlikleri, 24 Mayıs 1218 tarihinde, başlarında yeni Kudüs kralı Jean de Brienne olduğu halde, Mısır'a gitmek için Akka'dan denize açıldı. Mısır'a ilk ulaşan filo, aynı ayın son günlerinde Dimyat yakınlarında karaya çıktı.

Ancak Haçlıların Dimyat'ı alması, *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi olmadı. Öncelikle yazarın bahsetmiş olduğu ahşap kule Dimyat surlarına değil, Nil Nehri üzerinde bulunan bir adacığın üzerinde, şehrin ilk savunma hattını oluşturan unsurlardan biri ve Haçlıların ilk saldırdığı nokta olan kalenin ele geçirilmesi için kullanılmıştır⁴²⁷³. Haçlıların Dimyat üzerine yaptıkları saldırıda, Haçlıların arasında yer alan ve hadisenin kayıtlarını tutan Paderborn'lu Oliver'in notlarıyla detayları veren Runciman, bu kulenin yapılmasını bizzat Oliver'in teklif ettiğini ve böylece, birbirine bağlanmış iki gemi üzerine bahsi geçen kulenin inşa edildiğini söyler⁴²⁷⁴. Haçlılar, bu ilk savunma hattını aştıktan sonra Dimyat'ı muhasara edebilmişlerdir. Ancak Haçlılar şehre hemen saldırmamış, takviyelerin gelmesini beklemişlerdi⁴²⁷⁵.

Dimyat muhasarası *1234 Kroniği* yazarının da belirtmiş olduğu üzere uzun sürdü. Haçlılar Dimyat önüne geldiğinde Eyyûbî hükümdarı Melikü'l-Âdil, Şam'da hasta vaziyetteydi ve bu haberin gelmesinden birkaç gün sonra öldü⁴²⁷⁶. Yerine geçen

⁴²⁷² Runciman, III, s. 132

⁴²⁷³ İbn Kesir buranın adını Silsile Kalesi olarak vermektedir. İbn Kesir Haçlıların Mısır'a gelmelerini Hicrî Rebiülevvel 615/Miladî Mayıs-Haziran 1218, Silsile Kalesi'ni ele geçirmelerini ise Cemaziyelevvel/Temmuz-Ağustos ayı olarak verir (İbn Kesir, XIII, s. 184). İbnü'l Esir ise Haçlıların Mısır'a aynı yılın Safer/Nisan-Mayıs ayında geldiklerini söyler

⁴²⁷⁴ Runciman, III, s. 134. Bu kayıtlara göre bahsi geçen kule ile nehrin karşı kıyısı arasına, gemilerin geçişini engellemek için bir de zincir çekilmiştir. İbnü'l Esir bu zincirin bir ucunun bahsi geçen kuleye, diğer ucunun ise Dimyat surlarına bağlı olduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 243). Ancak diğer kaynaklara bakıldığında arada önemli bir mesafe olduğu anlaşılır ve bu durumda zincirin diğer ucunun Dimyat surlarına bağlı olması pek akla yatkın değildir. Bununla birlikte, İbnü'l Esir de Haçlıların bahsi geçen kaleye saldırmak için gemilerle çektikleri kuleler kurduklarını söylemektedir. İbnü'l Esir'e göre Haçlılar dört ay boyunca buraya saldırmışlar ancak almaya muvaffak olmamışlardır. Haçlılar daha sonra bahsi geçen zincirleri kırarak gemilerini Nil Nehri'ne sokmuşlar ve Dimyat önlerine gelmişlerdir (İbnü'l Esir, XII, s. 243). Bar Hebraeus da aşağı yukarı aynı bilgileri fakat daha kısa bir özet şeklinde vermektedir (Bar Hebraeus, II, s. 498).

⁴²⁷⁵ Runciman, III, s. 135

⁴²⁷⁶ İbn Kesir ve İbnü'l Esir Melikü'l-Kâmil ve Müslümanların, Melikü'l-Âdil'in ölüm haberini aldıktan sonra son derece müteessir olduklarını ve ümitsizliğe kapıldıklarını ifade eder ve Dimyat'ın düşmesini buna bağlar (İbn Kesir, XIII, s. 186; İbnü'l Esir, XII, s. 245).

oğlu, Mısır hükümdarı Melikü'l-Kâmil de Dimyat'ı savunmak için bölgeye gelmiş, Şam'daki kardeşi Melikü'l-Muazzam'a da haber göndererek yardımına gelmesini istemişti⁴²⁷⁷. Bundan sonraki süreçte her iki taraf da birbirleriyle defalarca çatışmışlar ancak ne Haçlılar Dimyat'a girmeye ne de Müslümanlar Haçlıları uzaklaştırmaya muvaffak olabilmişlerdi. Soğuk geçen kış ve arkasından çok sıcak geçen yaz mevsimi her iki tarafı da çok zorlamış, bu zaman zarfında iki taraf da hem çatışmalar hem de salgın hastalıklar nedeniyle çok sayıda kayıp vermişti. M.1219 yılı yazının sonlarında Melikü'l-Kâmil'den gelen geçici ateşkes teklifi Haçlılar tarafından kabul edilmiş ve bu sürede her iki taraf da biraz kendini toparlamayı başarmıştı. Daha sonra Melikü'l-Kâmil Haçlılara, Mısır'dan ayrılmaları karşılığında Gerçek Haç'ı iade edeceğini, ayrıca Kudüs, Orta Filistin bölgesi ve Celile'yi onlara vereceğini vaat ettiği bir barış teklif ettiyse de Haçlılar, çeşitli gerekçelerle bu teklifi reddettiler.

Bundan birkaç gün sonra Haçlıların bir keşif kolu, Dimyat'ın dış surlarında hiç kimsenin olmadığını söyleyerek ordugâha geldi. 5 Kasım 1219⁴²⁷⁸ günü Haçlı ordusu Dimyat'a girdi ve şehirde hasta vaziyette yalnızca 3 bin kadar kişinin kalmış olduğunu gördü. Haçlılar böylelikle Dimyat'ı ele geçirdiler⁴²⁷⁹. Dimyat'ın ele geçirilmesinin hemen ardından şehri kimin idare edeceği üzerinde tartışmalar başladı. 1234 *Koniği*'nin söylediği gibi Kardinal Pelagius, çoktan çekip gitmiş olan Macar kralıyla değil fakat Kudüs kralı Jean de Brienne ile bu pazarlığı yapmıştı. Kudüs kralı şehrin kendi krallığına bağlı olması gerektiğini söylerken Pelagius ise fethedilen yerlerin Hristiyanlık adına alındığını ve bu nedenle kiliseye ait olması gerektiğini söylemekteydi. Ancak Haçlı liderlerinin ekseriyeti Kudüs kralı ile aynı fikirdeydiler

⁴²⁷⁷ Kaynakların verdiği bilgiye göre Melikü'l-Âdil'in ölümünün hemen ardından İmadeddin Ahmed bin el-Maştâb ismindeki emîrlerden biri, Melikü'l-Kâmil yerine, Melikü'l-Âdil'in diğer bir oğlu Melikü'l-Fâiz'i tahta geçirebilmek için Melikü'l-Kâmil'e bir suikast tertip etmişti. Melikü'l-Kâmil bu planı öğrenince bulunduğu yerden ayrılarak, yardıma çağırdığı kardeşi Melikü'l-Muazzam'ın gelmesini bekledi. Bu vakit kaybı sonunda Melikü'l-Kâmil bu tertipten kurtulmuştu ancak Haçlılar, onun yokluğundan faydalanarak Dimyat'ı almayı başarmışlardı (Runciman, III, s. 138; İbnü'l Esir, XII, s. 246; Bar Hebraeus, II, s. 499). İbn Kesir bu suikast tertibinin aslının olmadığını ve bunun Haçlıların bir hilesi olduğunu iddia etmektedir (İbn Kesir, XIII, s. 186).

⁴²⁷⁸ İbnü'l Esir Haçlıların Dimyat'a girişlerini 27 Şaban 617/7 Kasım 1219 gününe tarihlemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 246).

⁴²⁷⁹ Runciman, III, s. 142. İbnü'l Esir herhangi bir hastalık durumundan bahsetmemekte, yalnızca müdafilerin uzun süren savaş nedeniyle çok yorgun ve bitkin olduklarını söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 246). İbn Kesir Haçlıların şehre aman vererek girdiklerini ancak sözlerinde durmayarak erkekleri öldürdüklerini, kadın ve çocukları esir aldıklarını ve şehrin camisini kiliseye çevirdiklerini belirtir (İbn Kesir, XIII, s. 191). Bar Hebraeus Melikü'l-Kâmil'in Frenkler'den korktuğu için Mısır'dan (Kahire) kaçmadığını, durumu anlayan Dimyat halkının şehri barış yoluyla Haçlılara teslim ettiğini söylemektedir. Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Haçlılar Dimyat'ı aldıktan sonra şehir halkından isteyenlerin gidebileceği, isteyenlerin ise kalabileceğini söylemişler, bunun üzerine halkın büyük bölümü kalmayı tercih etmiştir (Bar Hebraeus, II, s. 499).

ve kral da isteğinin olmaması halinde derhal geri döneceği tehdidinde bulunmuştu. Nihayetinde Pelagius, diğerlerinin isteğine boyun eğmek zorunda kaldı ve Alman imparatoru II. Friedrich'in gelişine kadar Dimyat, Kudüs krallığına bağlandı⁴²⁸⁰.

Haçlılar bundan sonra *1234 Kroniği*'nin söylediği gibi bir hareket tarzı benimsemediler. Dimyat'a yakın yerlere birkaç önemsiz yağma akını yapmalarının dışında çoğunlukla gelecek takviye kuvvetleri beklemeye koyulmuşlardı⁴²⁸¹. Öte yandan Dimyat'ın kaybı Melikü'l-Kâmil ve Müslümanları da ümitsizliğe gark etmiş, onların cephesinde de bir hareketsizlik sürüp gitmekteydi. Avrupa'dan gelmesi beklenen Alman imparatoru II. Friedrich, Bavyera dükü Ludwig komutasında önemli bir kuvveti gönderdiğinde Haçlılar, el-Kâmil'in şartlarını Hristiyanlar lehine genişlettiği yeni bir anlaşma teklifini reddederek, artık yürüyüşe geçmenin vakti geldiğini düşündüler⁴²⁸².

Haçlılar Kahire'ye gitmek için hareket ettiklerinde Mısır ve Şam orduları da onları karşılamak için harekete geçti⁴²⁸³. Pelagius, durumun farkına vardığında ise iş isten geçmişti ve Müslüman orduları, Haçlıları kuşatmışlardı⁴²⁸⁴. Ümitsiz geri çekilme çabası, çok sayıda Hristiyan askerin hayatına mal oldu ve nihayet Pelagius, Melikü'l-Kâmil ile barışı görüşmeye razı oldu. Yapılan antlaşma gereği sekiz yıllık bir mütareke yapılacak ve Haçlılar Dimyat'ı terk edeceklerdi. Melikü'l-Kâmil, 8 Eylül 1221 günü Dimyat'a girdi. Bu sonuçla V. Haçlı Seferi, Haçlılar açısından elle tutulur bir sonuç alınmadan sona ermiş oldu⁴²⁸⁵.

[518] Urişlem'in (AG) 1536 Yılında Harap Edilmesi Hakkında:

Urişlem'in hükümdarı Melikü'l-Muazzam, gelişmeler üzerine Urişlem'in surlarının ve yapılarının yıkılmasını emretti. Emir, Urişlem'e ulaşınca Müslümanlar, Büyük Kıyame Kilisesi ve kendi camileri olarak kullandıkları Süleyman Tapınağı hariç taş üstünden taş bırakmadılar. Frenklerin gelerek şehri kuşatacakları korkusundan, o vaziyette de bıraktılar. Sonra Melikü'l-Kâmil, Urişlem ve Darmsuq hâkimi olan kardeşini, ordularını toplayarak

⁴²⁸⁰ Runciman, III, s. 142

⁴²⁸¹ İbnü'l Esir bu konuda daha farklı bilgiler vermektedir. Ona göre Dimyat'ın ele geçirilmesinden sonra Frenkler, civardaki Müslüman şehirlerine çok şiddetli akınlar yaparak buraların halkını öldürmüş, esir etmiş ya da göç etmeye zorlamıştı (İbnü'l Esir, XII, s. 247).

⁴²⁸² Runciman, III, ss. 145-146

⁴²⁸³ İslâm tarihçilerine göre Melikü'l-Kâmil'in yardımına Melikü'l-Muazzam gibi Melikü'l-Eşref de gelmiştir (İbnü'l Esir, XII, s. 248; İbn Kesir, XIII, s. 208). Bar Hebraeus bu isimlere Hama emiri Melikü'n-Nasr ile Melik Mücâhid'in isimlerini de eklemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 509).

⁴²⁸⁴ İbn Kesir, XIII, s. 208; çok daha detaylı biçimde İbnü'l Esir, XII, ss. 246-252; Bar Hebraeus, II, ss. 509-510

⁴²⁸⁵ Runciman, III, ss. 147-149

Frenklere saldırması için, Beyt Nahreyn hâkimi olan kardeşleri Melikü'l-Eşref'in yanına gönderdi. Melikü'l-Eşref hazırlıklarını yaptı ve doğu ordusuyla birlikte Arap halkından çok sayıda insanı da yanına alarak Meşreyn'e doğru yola çıktı. Meşreyn ordusu da toplandı ve Melikü'l-Eşref'in ordusuyla birlikte savaş düzenine geçtiler. Böylece iki taraf da birbirlerine karşı ilerlemeye başladılar. Müslümanların iki orduyla üzerlerine geldiğini öğrenen Frenkler telaşla toparlandılar ve harekete geçerek Müslümanları aramaya başladılar. Müslümanlar, Frenk ordularının kötü idare edildiğini görünce, onların Dimyat'tan uzaklaşmalarını beklediler. Frenkler yeteri kadar uzaklaştığında, Müslümanlar hızla Frenk karargâhını ele geçirdi ve şehre girememeleri için Dimyat'a giden yolları tuttular. Sonrasında da Müslümanlar ve Frenkler birbirleriyle dokuz saat süren kılıç kılıca bir savaşa tutuştular. Her iki taraf da tüm gün süren savaş nedeniyle yorgun düşmüş, Frenkler ise kendi hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

s.229

Gözlerini kaldırdıklarında tepelik, yüksek bir yer gördüler ve arkalarını dönerek o tepeye doğru kaçmaya başladılar. Müslümanlar, Frenklerin kaçtığını görünce çok sevindiler ve gece olduğunda büyük Nil Nehri'ne doğru geldiler ve Frenklerin kaçarak kamplarını kurmuş oldukları yerin etrafını sardılar. Frenkler burada üç gün beklediler ve hem kendileri hem de atları açlığa maruz kaldılar. Müslümanlar, şehrin dışında kalan bu Frenklerin tamamını kılıçtan geçirmeyi düşündüler. Ancak birbirleriyle yaptıkları istişarelerde, eğer Frenkleri öldürürlerse bunun şehir içindekilerin direncini artıracaklarını, ayrıca onlara silah ve gıdanın deniz yoluyla gelmesi nedeniyle güçlerini kaybetmeyeceklerini öngördüler. Bu nedenle onlarla bir anlaşma yapmaya karar verdiler. Frenklere elçiler göndererek, "Biz, sizin gibi yapmayız. Bize Dimyat'ı teslim eder ve yemin vererseniz, sizlere hiçbir kötülük yapmayacağız" dediler. Frenkler bu mesaja çok sevindiler zira açlıktan ölmek üzereydiler. Frenkler kendi adamlarını içeriye yolladılar ve hem içeridekiler hem de dışarıdakiler Müslümanlara yemin verdiler. Buna mukabil Müslümanlar da aynı şekilde yemin verdiler ve Frenkler Dimyat'ı Müslümanlara teslim ettiler. Bu, Melikü'l-Eşref'in hafızalarda kalan üçüncü zaferi oluyordu. Çünkü o iyi biriydi ve herkesin de iyiliğini isterdi. Bu anlaşmadan sonra Frenklerin her biri, hiçbir şey yapmadan kendi ülkesine geri döndü. Melikü'l-Eşref ise bir süre Meşreyn'de kaldı ve yiyip içerek ve av oyunları oynayarak zamanını geçirdi. Kardeşi Melikü'l-Muazzam da Darmsuq şehrine geri döndü. Ne var ki, kardeşleri Melikü'l-Eşref ve Melikü'l-Kâmil'in birliğini ve birbirlerini nasıl sevdiklerini görünce, bir yandan onları kıskanmaya bir yandan da kendi adına korkmaya başladı.

Haçlıların kalabalık bir orduyla gelerek Dimyat'ı ele geçirmeleri Müslümanlar'ı ve tam da bu dönemde, Melikü'l-Âdil'in ölümüyle birlikte iktidar değişimi yaşayan Eyyûbiler'i tedirgin etti. Kaynakların bize verdiği bilgiye göre (eğer doğruysa), yukarıda da bahsi geçen Melikü'l-Kâmil'i tahttan indirerek yerine Melikü'l-Fâiz'in geçirilmesi planı, Mısır'ın yeni sultanının endişelerinin daha da artmasına vesile oldu⁴²⁸⁶. Dimyat ile Kahire arasında bir seçim yapmak zorunda kalan sultan, tercihini payitaht yönünde kullanarak, el-Âdiliye'deki karargâhını terk etmiş ve Kahire'ye gitmişti ve onun yokluğu, Haçlılar için Dimyat'ın alınmasını kolaylaştırmıştı. Merkezdeki meseleyi çözen Melikü'l-Kâmil, yeniden Dimyat ve Haçlılarla ilgilenme olanağı buldu ancak Haçlıların kalabalık bir orduya sahip olmaları, onun duruma hemen müdahale etmesini güçleştirmekteydi. Bu nedenle sultan Haçlılara, yukarıda bahsi geçen antlaşmayı teklif etmişti ve bu teklifin Haçlılar tarafından kabul göreceğini düşünmekteydi. Zira pek çok yerin yanında Haçlılara Kudüs'ü ve Gerçek Haç'ı iade etmeyi tercih etmişti. Sultan el-Kâmil Kudüs'ü Haçlılara teklif etmiş ancak diğer yandan da şehrin surlarının yıkılmasını emretmişti. Bunu muhtemelen ya Kudüs'ü Haçlılar için olabildiğince işlevsiz hale getirmek için ya da kısa bir vade içerisinde tekrar geri almasını kolaylaştırmak için yapmıştı⁴²⁸⁷. Kudüs'teki yıkımın ne ölçüde olduğu kaynaklar tarafından farklı verilse de 1234 *Kroniği*'nin söylemiş olduğu gibi kutsal yapılara müdahalede bulunulmadığı açıktır.

Paragrafın ikinci bölümünde yer alan anlatım, bir önceki paragrafta bahsetmiş olduğumuz ve Müslümanlar'ın, Kahire'ye doğru ilerleyen Haçlılara karşı saldırıya geçmelerinden sonra, Haçlı ordusunu kırdıkları ve Haçlıların Dimyat'ı terk etmeleri ve iki taraf arasında bir mütareke yapılmasıyla neticelenen hadiselerin kayıtlarıdır. Yazarın verdiği bilgiler, diğer kaynakların verdikleriyle neredeyse tamamen örtüşmektedir.

⁴²⁸⁶ Kimi tarihçilere göre Melikü'l-Kâmil, oğlu Melikü'l-Mesud'un yönetimi altındaki Yemen'e kaçmayı düşünmüştü (Runciman, III, s. 138).

⁴²⁸⁷ İbnü'l Esir Melikü'l-Muazzam'ın Suriye'ye dönerken Kudüs şehrini tahrip ettirdiğini zira Müslümanlar'ın, Frenkler'in yeniden İslâm dünyasını ele geçirmelerinden korktuklarını çünkü tehdidin artık yalnız batıdan değil, İslâm coğrafyalarına doğru akın akın ilerleyen Moğollar eliyle doğudan da gelmekte olduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 247). İbn Kesir Şam hükümdarı Melikü'l-Muazzam'ın danışmanlarıyla görüştüğünden sonra, ele geçirmeleri durumunda, Şam ve civar bölgeleri de almak için Kudüs'ü basamak olarak kullanacak olan Haçlıların, bu eylemlerinin önüne geçmek için şehrin surlarını yıktırdığını söyler (İbn Kesir, XIII, s. 191). Bar Hebraeus da benzer bir gerekçe sunmakta ancak o, Kudüs'ü tahrip eden kişinin Melikü'l-Kâmil olduğunu söylemektedir. Bar Hebraeus'un gerekçesi Melikü'l-Kâmil'in Frenklere barınacak yer bırakmak istememesidir (Bar Hebraeus, II, s. 499).

En baştan beri belirttiğimiz üzere *1234 Kroniği* yazarı, eserini olabildiğince objektif ifadelerle kayda geçirmeye özen göstermiştir. Yazar, anladığımız kadarıyla çalışması boyunca buna dikkat etmiş ve pek nadir görülecek şekilde, olumlu ya da olumsuz, bu üslubunun dışına çıkmıştır. Yazar bu yönüyle, özellikle Roma'yı ve kimi zaman Müslüman ve Haçlı idarecilerini kötüleme alışkanlıkları bulunan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'tan net biçimde ayrılmaktadır. Ancak metnin içeriğinde dikkatimizi çeken bir nokta, kronik yazarının Melikü'l-Eşref'e karşı belirgin bir sempatisinin olduğudur. Önceki bölümlerde müşahade ettiğimiz detayları bu bölümde de sürdüren yazar, Melikü'l-Eşref'in başarılarını belirtmekte ve onun kişiliği hakkında olumlu görüşler beyan etmektedir⁴²⁸⁸.

s.230

[519] Pers Ülkesinin Kralı, Büyük Sultan Celaleddin'in⁴²⁸⁹ Ermenistan'daki Klat'a Doğru Gelmesi. Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref'in Kardeşleri, Darmsuq Hükümdarı Melikü'l-Muazzam'ın 1539 Yılındaki Ölümü:

Celaleddin'in kafasında birtakım kötü planlar vardı ve bu planlara Darmsuq hükümdarı Melikü'l-Muazzam'ı da dâhil etmeyi düşünmüştü. Celaleddin Muazzam'a elçiler gönderdi ve onun kardeşlerinden gizli olarak Klat bölgesini yağmalayacağını söyledi ve ayrıca güçlerini birleştirmeyi teklif etti. Bunun yanında aralarındaki ilişkiyi evlilik bağıyla güçlenecekti. Karşılıklı olarak birbirlerine hediyeler gönderdiler. Daha sonra Celaleddin, ordusunu Klat'a gönderdi ve bu bölgeyi yağmaladı.

Bu dönemde Klat'da, şehrin hâkimi Melikü'l-Eşref'in soylularından Hacib Ali⁴²⁹⁰ isminde biri vardı ve şehri o yönetiyordu. Hacib Ali, Perslerin⁴²⁹¹ saldırılarına iki yıl boyunca direnmeyi başardı ve zafer, Allah tarafından ona verildi. Perslerin bir kalesini alan Hacib Ali, ayrıca Celaleddin'in karısını ve mallarını da eline geçirmiş ve büyük bir gururla Klat'a geri dönmüştü. Meşreyn'de bulunan Melikü'l-Eşref, Hacib Ali'nin Perslerle arasında geçenleri duyunca, Melikü'l-Kâmil, Hacib Ali'yi kıskanmış ve onun başarılarını küçümsemeye başlamıştı...⁴²⁹² Celaleddin ise karısının kaçırıldığını ve

⁴²⁸⁸ [503] no'lu paragrafta yazar, Musul hâkimi Nureddin Arslanşah karşısında Melikü'l-Eşref'in ilk zaferini kazandığını söylemekte, [505] no'lu paragrafta Anadolu Selçuklu sultanı Gıyâseddin I. Keyhüsrev karşısında ikinci zaferini elde ettiğini söylerken onun kişilik özelliklerini, tıpkı bu bölümde tekrarladığı gibi övmektedir.

⁴²⁸⁹ Harezmsah Ebû'l-Muzaffer Celaleddin Mengüberti (ö: 15 Ağustos 1231). Harezmsahlr Devleti'nin 1220-1231 yılları arası iktidarda olan son hükümdarıdır. Bilgi için bkz, Aydın TANERİ, “*Celâleddin Hârizmşah*”, TDVİA, Cilt: 7, 1993, ss. 248-250

⁴²⁹⁰ Hacib Hüsameddin Ali. Kaynaklarda ismi Melikü'l-Eşref'in Ahlât valisi olarak anılmasına rağmen künyesi ve hayatı hakkında bilgiye ulaşamadık.

⁴²⁹¹ Celaleddin'in ordusu.

⁴²⁹² Boşluk.

hazinelere el konduğunu öğrenince, büyük bir ordu topladı ve Hacib Ali'den intikam almak amacıyla harekete geçti. Klat'a gelerek, şehrin karşısında kamp kurdu ve şehre karşı tüm yaz boyunca şiddetle saldırdı. Fakat şehri ele geçirmeyi başaramadı ve ayrılarak ülkesine geri döndü. Ertesi yıl tekrar harekete geçen Cemaleddin, ordusuyla gelerek Klat'ı yeniden kuşattı ve saldırdı ve bu defa şehre girmeyi başardı. Pers orduları, Klatlılarla çarpışarak şehrin ortasına kadar ilerledi. Cemaleddin'in önemli komutanlarından biri bu manzara karşısında ona bir öneri sundu ve şöyle söyledi:

s.231

“Şehrin bu kadar içlerine girmeyelim. Gücümüz Klatlıları savaşıarak yok etmeye muktedir ancak şimdi dışarıdaki karargâhımıza döner ve şehre, onları aç bırakmak suretiyle baskı yaparsak daha kolay teslim olmalarını sağlar ve buraya hâkim oluruz.” Cemaleddin bu öneriyi kabul etti ve şehirden çıkarak karargâhlarına döndüler. Kış bastırıldığında savaş henüz bitmemişti ve açıkçası Hacib Ali, ordularını daha iyi idare etmekteydi ve cesurca karşı koyuyorlardı. Bir yandan da kendi hükümdarı Melikü'l-Eşref'e her gün elçiler gönderiyor ve “Kalk ve bize yardıma gel. Çünkü bizim Perslere daha fazla karşı koyacak gücümüz kalmadı” diyordu. Melikü'l-Eşref, kardeşi Melikü'l-Kâmil'den kendisine ordu göndermesini istemiş ancak Melikü'l-Kâmil, Meşreyn ordusunun Klat'daki zorlu kış şartlarıyla başa çıkacak gücü olmadığını gerekçe göstererek bu isteği geri çevirmişti. Bu şekilde aradan iki yıl geçti ve Melikü'l-Eşref, Klat'a gitmedi.

Klat halkı açlık, savaş ve iki yıl boyunca şehirde mahsur kalmaları nedeniyle zayıf düştü. Bu sıralarda Melikü'l-Eşref ve Melikü'l-Kâmil'in kardeşi, Darmsuq ve Urişlem hükümdarı Melikü'l-Muazzam öldü. İki kardeşi hemen hareket ederek, şehri almak için Darmsuq'a giderek kuşattılar. Oradayken Melikü'l-Eşref, hizmetkârlarından birini bir orduyla birlikte, Perslilerle savaşmaları için gönderdi. Ayrıca kardeşi Melikü'l-Kâmil'in zorlamasıyla, Hacib Ali'nin öldürülmesi yönünde bir de emir vermişti. Çünkü Melikü'l-Kâmil Melikü'l-Eşref'e, “Eğer komutanına Hacib Ali'nin öldürülmesi emrini vermezsen, Klat'a gitmesi için ordu göndermeyeceğim” demişti. Melikü'l-Kâmil, Hacib Ali'yi zaten kıskanır ve sevmezdi. Bir de Hacib Ali'nin efendisine yazdığı ve içeriğinde, “Kardeşin Melikü'l-Kâmil'e benim inancım yok çünkü o kurnaz ve sinsi bir adam” ifadelerinin olduğu mektup, Allah'ın takdiri üzerine Melikü'l-Kâmil'in eline geçmişti.

s.232

Melikü'l-Kâmil, bunun üzerine kardeşine baskı yaptı ve Hacib Ali'nin öldürülmesini sağladı. Melikü'l-Eşref'in yolladığı ordu Klat'a girdi ve Hacib Ali öldürüldü.

Derler ki, Klat'da öylesine bir açlık yaşandı ki, Melikü'l-Eşref'in insanları ayaklarındaki ayakkabılarının derilerini yediler. Ahlât'takilerin katlanmak zorunda kaldıkları acıklı olayları anlatmaya yetecek kelime yoktur. Ayakkabıların derileri tükenince ve yemeye uygun temiz hayvan kalmayınca pek çoğu açlıktan öldü. Açlığın yanında bir de savaş nedeniyle teslim alınıp kılıçla öldürülmenin baskısı da vardı. Zaten Perslerin kralı da Melikü'l-Eşref gelip kendisinin karşısına çıkana kadar Klat halkını şehrin içinde hapis vaziyette tutarak açlıktan ölmelerini sağlayacağına dair yeminler etmekteydi. Ancak Melikü'l-Eşref, Perslere karşı olan savaşı bitirmek yerine Darmsuq'un muhasarasıyla meşguldü. Sonra Persler, Klat'ın kapılarına yığıldılar ve zorlayarak şehre girdiler. Tüm şehir halkını önlerine kattılar ki bunların içinde Melikü'l-Eşref'in karısı, yukarıda bahsetmiş olduğumuz İberyalı İbanis'in kızı ile Melikü'l-Eşref'in kardeşi de bulunuyordu.

Çalışmamızın muhtelif yerlerinde belirtmiş olduğumuz üzere 1234 Kroniği yazarının önemli hatalarından biri, hadiselerin kronolojilerini kimi zaman karıştırmasıdır. Bu hatayı müteaddid kereler tekrarlayan yazar, bu nedenle bazen olayların takibini okuyucu namına güçleştirmektedir. Ancak eserin siyasi tarih kısmının sonlarına yaklaşıldığı bu dönem, birbiriyle ilişkili çok sayıda siyasi hadiseyi içermesi bakımından, yazarın dahi takibini güçleştirmektedir. Yazar bu karışıklıktan kurtulmanın yolunu ise her bir hadiseyi, kronolojik düzene riayet etmeden, birbirinden bağımsız olarak kaydetmekte bulmuştur. Bu nedenle bu son dönemin birbiriyle bağlantılı, hatta pek çoğu eş zamanlı gelişen hadiselerini ayrı başlıklar altında vermektedir.

Yazar bu bölüme başlarken, bizim [513] no'lu paragraf değerlendirmesinde değinmiş olduğumuz, Mısır sultanı Melikü'l-Kâmil ile Melikü'l-Eşref'in, kardeşleri Şam sultanı Melikü'l-Muazzam'a karşı kurmuş oldukları ittifak ve bunun arkasından yaşanan hadiselerin devamını bu defa Harezmşah Devleti hükümdarı Celaleddin cephesinden kaydetmektedir. Tabii bu noktada Celaleddin Mengüberti'den biraz bahsetmek gerekmektedir.

Celaleddin'in babası, Harezmşah Alâeddin Muhammed⁴²⁹³, Moğol hükümdarı Cengiz Han ile giriştiği mücadeleyi kaybettikten sonra, ülkesi Moğollar tarafından işgal edilmiş, kendisi de maiyetiyle birlikte Hazar Denizi'ndeki küçük bir adaya kaçmıştı. Alâeddin Muhammed burada oğlu Celaleddin'i veliaht tayin ettikten kısa bir

⁴²⁹³ Alâeddin Muhammed Harezmşah (ö: 1221). 1200-1221 yılları arasında Harezmşahlar devleti hükümdarı.

süre sonra öldü⁴²⁹⁴. Sultan unvanıyla başkente giden Celaleddin, önce muhaliflerinin ve kardeşlerinin içinde olduğu bir komployla yüzleşmek zorunda kaldı ve başkent Gürgenç'den ayrıldı. Bu sırada Moğollar ile yaptıkları mücadeleyi kaybeden diğer kardeşleri Akşah ve Uzlagşah öldürüldü ve böylece Celaleddin'in karşısında taht iddiasında olan hiç kimse kalmadı. Ancak Celaleddin'in de idare edecek bir ülkesi kalmamıştı zira Moğollar, tüm Harezm ülkesini ele geçirmişlerdi. Celaleddin bir süre Hindistan'da kendisine sığınacak yer aradıysa da burada barınmadı ve batıya yöneldi. Kirman bölgesini ele geçiren Celaleddin bir süre sonra neredeyse tüm İran'a hâkim oldu ve buradan Azerbaycan üzerine giderek, bu bölgenin de önemli bir bölümünü ele geçirdi ve devletini farklı bir coğrafyada yeniden ihya etmeyi başararak, Tebriz şehri başkent olmak üzere Harezmşahlar Devletini yeniden kurdu⁴²⁹⁵.

Celaleddin Mengüberti yeni devletinde oldukça saldırgan bir politika izledi. Bu dönemde bir yandan doğu ve kuzeyden gelen Moğollarla mücadele ederken, diğer yandan Gürcistan krallığı üzerine akınlar yaptı. H.623/M.1226 yılında Gürcistan üzerine sefere giderken, başkentte kendisine karşı düzenlenen bir isyan hareketi nedeniyle yarı yoldan dönmek zorunda kaldı. Kimi kaynaklara göre bu seferden dönüşünde Melikü'l-Eşref'in Ahlât valisi Hâcib Ali'nin, Celaleddin'in ganimetini yağmalaması nedeniyle, aynı yıl Ahlât üzerine giderek şehri muhasara etti. Ancak kışın bastırması ve başkentte yaşanan hadiseler üzerine geri dönmüştü⁴²⁹⁶. Celaleddin ülkedeki iç meseleleri hallettikten sonra yeniden Gürcistan üzerine sefere çıktı ve bu defa Gürcüler'in başkenti Tiflis'i ele geçirdi.

Diğer yandan bölge siyasetinde de önemli gelişmeler cereyan etmekteydi. Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd, yaklaşmakta olan Moğol tehdidine karşı Celaleddin ile ittifak kurma amacıyla karşılıklı mektup ve elçilerin gidip geldiği bir diplomasi başlattı⁴²⁹⁷. Ancak bir süre sonra Selçuklu-Harezmşah ilişkileri bozuldu ve Alâeddin Keykubâd, Celaleddin ile kurmuş olduğu diplomasiyi kesti. Celaleddin bir yandan da kardeşlerine karşı kurduğu ittifaktan istediği neticeyi alamamış olan Eyyûbîler'in Şam hükümdarı Melikü'l-Muazzam ile yeni bir ittifak için görüşmelere

⁴²⁹⁴ Harezmşahlar Devleti hakkında detaylı bilgi için bkz, İbrahim KAFESOĞLU, Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221), 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

⁴²⁹⁵ Aydın TANERİ, “*Celâleddin Hârizmşah*”

⁴²⁹⁶ Önder Kaya, “*el-Melikü'l-Eşref, Mûsa*”; İbnü'l Esir, XII, ss. 379-380

⁴²⁹⁷ İbn Bîbî, I, s. 374 vd; Nesevî, Historie du Sultan Djelal ed-din Mankobirti (Siretü's-Sultan), Frazsızca'ya Tr: Octave HOUDAS, Ed: Ernest LEROUX, LSA, Paris, 1895, s. 241 vd.

başladı. Ne var ki bu ittifak Melikü'l-Muazzam'ın M.1227 tarihindeki ölümüyle akim kaldı.

Celaledin, kaynaklarının genelinin ortak görüşüne göre, ikinci Gürcistan seferi dönüşünde Ahlât'ı muhasara altına aldı. Onun ikinci Ahlât muhasarası yaklaşık sekiz ay sürdü. İbnü'l Esir, Ahlât'taki garnizonun teslim olmayı reddederek direndiğini, Ahlât ahalisinin de Celaledin'in askerlerinin halkın hukukuna riayet etmemesini gerekçe göstererek, şehir garnizonuna destek olduğunu söylemektedir. İbnü'l Esir ayrıca Celaledin'in şehri almak hususunda muazzam bir kararlılık ve akıllara durgunluk verecek bir sabır gösterdiğini ve nihayet, 27 Cemaziyevvel 627/14 Nisan 1230 tarihinde şehre yaptığı şiddetli bir saldırıyla şehri ele geçirdiğini bildirir⁴²⁹⁸. Şehir halkı uzun süren kuşatma sürecinde büyük sıkıntılar çekmiş, Celaledin'in ordusunun, yolları tutması nedeniyle şehrin iâşesi sağlanamamış, kışın çok sert geçmesi de halkın ciddi açlık sorunları çekmesine vesile olmuştu. Celaledin'in ordusu şehre girdiğinde Ahlât halkının büyük bölümünün şehri terk ettiklerini, kalanların ise aç, zayıf ya da hastalıklı olduklarını görmüştü.

Diğer yandan İbnü'l Esir ve Nesevî, *1234 Kroniği*'nin Ahlât'ın Celaledin'in muhasarası esnasında öldürüldüğünü söylediği Hâcib Ali'nin, Ahlât muhasarasından önce öldürüldüğünü söylemektedir. Bu bilgiye göre Melikü'l-Eşref, emîrlerinden İzzeddin Aybeg isimli birini Ahlât'a vali olarak göndermiş ve ondan Hâcib Ali'yi tutuklamasını istemişti. İzzeddin Aybeg, Ahlât'a gider gitmez Hâcib Ali'yi tutuklamış ve hemen ardından da öldürtmüştü⁴²⁹⁹. İbnü'l Esir bunun büyük bir hata olduğunu satır aralarında belirtirken, Hâcib Ali'nin iyi meziyetlerini övmekte, Celaledin'in bir önceki Ahlât kuşatmasına karşı nasıl kahramanca karşılık verdiğini, Celaledin'i buradan uzaklaştırmasının yanında ona ait bazı şehirleri ele geçirdiğini ve onun sayesinde Melikü'l-Eşref'in tahtında yüceldiğini söylemektedir. İbnü'l Esir böylesine iyi bir devlet adamının ortadan kaldırılması konusunda yine üstü kapalı biçimde Melikü'l-Eşref'i suçlarken, Hâcib Ali'nin öldürülmesinden kısa bir süre sonra, bu meselede açıkça suçlu gördüğü Celaledin'in Ahlât'ı ele geçirdiğini söyleyerek, İzzeddin Aybeg'in onun yerini doldurmayı başaramadığını ve Ahlât'ın da bu yüzden kaybedildiğini söylemektedir⁴³⁰⁰.

⁴²⁹⁸ İbnü'l Esir, XII, s. 406

⁴²⁹⁹ İbnü'l Esir, XII, ss. 403-404; Nesevî, ss. 302-303

⁴³⁰⁰ İbnü'l Esir, XII, s. 404. İbnü'l Esir, Celaledin'in Ahlât'ı alırken hakla zulmettiğini fakat onun yaptığı bu kötülüklerin yanına kalmadığını ve Allah'ın kısa bir zamanda onun başına Moğollar'ı musallat ettiğini söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 407).

Birbirleriyle çağdaş olan İbnü'l Esir ve *1234 Kroniği* yazarının, hadisenin temel birkaç detayı dışında, birbirinden çok farklı iki hikâye ortaya koyduklarını görmekteyiz. Dönemin şartları içerisinde böylesine güncel bir hadise hakkında iki yazarın ifadelerinin neden bu kadar farklı olduğunu kestirmek güçtür. İbnü'l Esir vermiş olduğu bunca detaya rağmen Ahlât'ta Melikü'l-Eşref'in eşi ile kardeşlerinin de bulunduğu bilgisini paylaşmamaktadır; *1234 Kroniği* yazarının ise bu detaydan bilgisi olduğu görülmektedir ki bu detay, diğer İslâm kaynakları ve Bar Hebraeus tarafından da teyit edilmektedir⁴³⁰¹.

[520] Darmsuq'un, Melikü'l-Eşref ve Melikü'l-Kâmil'in Kardeşinin Oğlunun⁴³⁰² Elinden Çıkışı:

Yunanlıların 1540⁴³⁰³ yılında Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref Darmsuq şehrini Melikü'l-Muazzam'ın oğlundan aldılar. Darmsuq, Melikü'l-Eşref'in oldu. Melikü'l-Eşref, kardeşi Muazzam'ın oğlunun elinde bulunan civardaki pek çok müstahkem kaleyi ve Meşreyn yolu üzerinde bulunan Şubak'ı da eline geçirdi. Melikü'l-Eşref, kardeşi Melikü'l-Kâmil'e Urhoy, Harran, Seruc, Riş'aynâ ve Rakka'yı vererek, bunların karşılığında sadece Darmsuq'u aldı. O yıl Klat Melikü'l-Eşref'in, Darmsuq da Muazzam'ın oğlunun elinden çıkmış oldu. Böylece 1540 yılında, Melikü'l-Eşref Darmsuq'un sahibi olurken, Beyt Nahreyn de Melikü'l-Kâmil'in oldu.

Önceki bölümlerde de belirtmiş olduğumuz üzere Melikü'l-Âdil, ülkesini oğulları arasında idari bir taksimatla bölüştürmüş ve yerel yönetimleri onların iktidarına vermişti. Melikü'l-Âdil'in ölümünün ardından Eyyûbî devleti için en önemli üç bölgeden biri olan Mısır Melikü'l-Kâmil, Şam Melikü'l-Muazzam ve el-Cezîre de Melikü'l-Eşref'in idaresi altındaydı. Bu hükümdarlardan Melikü'l-Muazzam Miladî 11 veya 12 Kasım 1127 tarihinde dizanteri hastalığı nedeniyle öldü ve yerine Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Davud geçti⁴³⁰⁴.

⁴³⁰¹ *1234 Kroniği*'nin kimliğini vermediği Melikü'l-Eşref'in eşi, Gürcü komutanı Ivane'nin kızı Thamta'dır. Melikü'l-Eşref'in kardeşleri olarak zikredilen kişiler Mücireddin ve Takiyeddin'dir (Bar Hebraeus, II, s. 527; Cüveyni ve Brosset'in verilerine dayanarak, Hasan GEYİKOĞLU, Doğu Anadolu'da Harezmşahlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1992, s. 98; Farbod MAZLUMİ, Cami'ü't-Tevarih'te Harezmşah Sultanları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s. 98, yalnızca Mücirüddin ve ismini vermeden Melikü'l-Eşref'in eşinden bahsetmektedir).

⁴³⁰² Nasır Davud, (1206-1259). Babası Melik el-Muazzam'ın ölümünün ardından 1227-1229 yılları arasında Suriye Eyyubileri hükümdarı.

⁴³⁰³ AG.1540 yılı Miladî 1228 yılına karşılık gelmektedir. Bu konuda açık tarih veren İbnü'l Esir, Şam'ın alınma tarihini 2 Şaban 626/26 Haziran 1229 yılı olarak vermektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 402).

⁴³⁰⁴ İbnü'l Esir, XII, ss. 390-391; İbn Kesir, XIII, s. 246; Bar Hebraeus, II, s. 523; Cengiz Tomar, "Melikü'l-Muazzam"

Melikü'n-Nâsır, genç ve tecrübesiz olmasına rağmen iktidarı, Melikü'l-Kâmil tarafından tanındı. Bundan bir süre sonra Melikü'l-Kâmil, yeğeninden Şubak'ı istemiş Melikü'n-Nâsır ise bu teklifi reddetmişti. Ancak Melikü'l-Kâmil, Melikü'n-Nâsır'ın cevabını dahi beklemeden çoktan Mısır'dan yola çıkarak Kudüs'e gelmişti bile. Melikü'l-Kâmil'in harekete geçmesi nedeniyle endişeye kapılan Melikü'-Nâsır, diğer bir amcası Melikü'l-Eşref'e haber göndererek kendisini korumasını istedi. Davete icabet eden Melikü'l-Eşref, Şam'a geldi ve bir süre burada kaldı. Daha sonra Melikü'l-Kâmil'in yanına giden Melikü'l-Eşref, dönüşünde Melikü'n-Nâsır'ı tutuklamak istediye de el-Nâsır'ın naibi İzzeddin Aybeg, erken davranarak onu kaçırdı. Bundan sonra Melikü'l-Eşref Şam'ı muhasara altına aldı ancak şehre girmeye muvaffak olamayınca Melikü'l-Kâmil'den yardım istedi. Onun da gelmesiyle muhasarayı şiddetlendiren Melikü'l-Eşref, şehre kurduğu baskıyı artırdı. Nihayetinde, daha fazla direnmenin bir fayda getirmeyeceğine kanaat getiren Melikü'n-Nâsır, şehri teslim etmeye razı oldu. Bundan sonra Melikü'l-Kâmil, Melikü'l-Eşref ve Melikü'n-Nâsır arasında bir anlaşma yapıldı ve Melikü'n-Nâsır Şam'a karşılık amcalarından Kerak, Şubak, Nablus, Gur ve Balkâ şehirleri ile birkaç tane de kale alırken Şam, Melikü'l-Eşref'in oldu. Melikü'l-Eşref de Şam karşılığında ağabeyine Harran, Urfa, Rakka, Resulayn ve Suruç'u yani el-Cezîre'yi verdi⁴³⁰⁵.

s.233

[521] Frenk Krallarının En Büyüğü Efrur'un⁴³⁰⁶ Çıkışı ve Urişlem'i Melikü'l-Kâmil'den Alması Hakkında:

Yunanlıların 1538 yılında Frenklerin büyük kralı, kalabalık bir orduyla ve Roma'nın büyük Papa'sına duyduğu kızgınlıkla Akka şehrine çıktı. Akka kralını⁴³⁰⁷ azletti ve deniz kıyısında bulunan Frenklerin gözünü korkuttu. Bölgede bulunan Müslümanları da iç kesimlere ve ihtiyatlı bir şekilde yaklaştığı Meşreyn sultanı Melikü'l-Kâmil'e gönderdi. Melikü'l-Kâmil ise ona daha sıcak yaklaştı; çok miktarda hediyeler göndererek onu onurlandırdı. Karşılığında Efrur da Melikü'l-Kâmil'e çeşitli hediyeler gönderdi ve iki hükümdar arasında

⁴³⁰⁵ İbn Kesir, XIII, s. 252; İbnü'l Esir, XII, s. 403; Bar Hebraeus, II, ss. 524-525; Cengiz TOMAR, "el-Melikü'n-Nâsır, Dâvûd", TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 76-77

⁴³⁰⁶ *إفرور* II. Friedrich von Hohenstaufen (26 Aralık 1194-13 Aralık 1250). 1220-1250 yılları arası Kutsal Roma-Germen imparatoru.

⁴³⁰⁷ Jean de Brienne. II. Friedrich'in Jean de Brienne'den Kudüs tahtını alması Akka'ya gelmesinden önce olmuştur. Müteveffa Kudüs kralı Konrad de Montferrat'ın kızı Maria tahtın varisi olduktan sonra Jean de Brienne ile evlenmiş, bu evlilikten doğan kızları Isabella (II. Isabella, Jolande olarak da anılır), tahtın bir sonraki gerçek varisi kabul edilmiş, Maria'nın ölümünün ardından Jean, Isabella'nın naibi olarak Kudüs krallığını yönetmişti. II. Friedrich Isabella ile evlenince Jean'ın niyabeti meşruluğunu yitirmiş ve II. Friedrich, resmen Kudüs kralı unvanına sahip olmuştu.

yakınlaşma gerçekleşti. Ardından Melikü'l-Kâmil Urişlem'i Efrur'a verdi ve aralarında birkaç yıllığına barış yapıldı ve böylece Frenkler Urişlem'in hâkimi oldular. Daha sonra Efrur ülkesine geri döndü.

Alman imparatoru II. Friedrich, V. Haçlı Seferi döneminden beri sürekli ertelemekte olduğu ancak her seferinde de gitmek istediğini söylediği doğuya gitmek için bu defa önemli bir gerekçeye sahipti. Kudüs'ün genç kraliçesi ve Jean de Brienne'in kızı Isabella ile yaptığı evlilik, onu doğal olarak Kudüs kralı yapmaktaydı⁴³⁰⁸. İmparatorun yola çıktıktan kısa süre sonra rahatsızlanarak karaya çıkmasına öfkelenen papa, onun yine doğuya gitmemek için bahaneler ürettiği düşüncesiyle imparatoru aforoz ettiğini ilan etti. Bu durum her ne kadar Friedrich'i çok etkilemiş görünmese de bu aforozun etkisiyle yanına az sayıda refakatçi alabilmişti. Kaldı ki o Filistin'e geldiğinde, bir önceki aforozdan affedilmeden sefere çıktığı için, papanın imparatoru bir defa daha aforoz ettiği haberi gelmişti. Bu nedenden dolayı imparator Filistin'de pek fazla destek görmedi⁴³⁰⁹. Görmediği destek imparatorun Müslümanlar üzerine sefer yapmasını olanaksız hale getirmiş ve bu nedenle II. Friedrich'in seferi, askeri olmaktan ziyade diplomatik bir sefere dönüşmüştü⁴³¹⁰. Ancak bu durumda dahi birtakım kazanımlar elde edilebildi.

Diğer yandan Melikü'l-Kâmil de gelecek olan Haçlıları dirayetle bekleyecek durumda değildi. Zira bu dönemde henüz hayatta olan kardeşi Melikü'l-Muazzam ile birtakım sorunlar yaşamaktaydı ve Harezm hükümdarı Celaleddin'in el-Cezîre bölgesine de sirayet edebilecek saldırgan politikası, Ahlât üzerinde tezahür etmişti. Melikü'l-Muazzam ve Melikü'l-Eşref, Celaleddin'e karşı bir ittifak için Melikü'l-Kâmil'e haber göndermiş ancak Mısır sultanı buna yanaşmak istememişti⁴³¹¹. Zira Beşinci Haçlı Seferi'ne karşı kazandıkları zaferin ardından bu üç kardeşin arasındaki iyi ilişkiler pek de uzun ömürlü olmamıştı. Şimdi ise Melikü'l-Eşref, Celaleddin'in kuşattığı Ahlât'ı kurtarmaya çalışırken Melikü'l-Muazzam ise Celaleddin ile müttefik durumundaydı. Bu durum Melikü'l-Kâmil'i endişelendirmiş ve o da ittifak arayışı için

⁴³⁰⁸ Diğer yandan başta bu evliliği çok isteyen ancak Friedrich'in niyabetine saygı duymadığı Jean de Brienne ise 1228 yılında Konstantinopolis tahtında bulunan çocuk yaştaki II. Baudouin'in naibi olarak eski Roma başkentinin yolunu tuttu. İmparator ve Kudüs'ün yeni kralı Friedrich, Filistin'e denize açıldıktan kısa bir süre sonra rahatsızlandığı için geri döndü; orduyu Kudüs patriği Gerold de Lausanne ile Akka'ya gönderdi. Ancak Friedrich'in geri dönmesine öfkelenen papa, onu aforoz ettiğini ilan etti (Runciman, III, ss. 152-157).

⁴³⁰⁹ İmparator Filistin'e geldiğinde, Kudüs patriği Gerold de Lausanne'ın da aralarında bulunduğu dinar kesimin çoğu aforoz edilen imparatorla iş birliğine yanaşmıyordu. Bunlara Tapınak Şövalyeleri ve Hospitalier şövalyeleri de dâhildi (Runciman, III, s. 160).

⁴³¹⁰ Runciman, III, s. 161

⁴³¹¹ M. Serdar Bekar, "el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed"

II. Friedrich'e başvurmuştu. Friedrich, Melikü'l-Kâmil'in bu müracaatını dostane bir şekilde karşılamış ve ona bir elçilik heyeti göndererek müzakereleri başlatmıştı. Melikü'l-Kâmil'in Haçlılara sunabileceği en cazip öneri, tıpkı V. Haçlı Seferi'nde olduğu gibi Kudüs'ü iade etmektir. Sorun ise Kudüs'ün Melikü'l-Muazzam'ın elinde olmasıydı. Ancak çok geçmeden, yukarıda da zikretmiş olduğumuz gibi Melikü'l-Muazzam'ın ölümüyle bu sorun kendiliğinden çözülmüş oldu. Yeni gelişen şartlar Melikü'l-Kâmil'e, küçük Haçlı bölgesi dışında tüm Filistin'e hâkim olma fırsatını sunmaktaydı. Ancak Friedrich'in tavrı da belirleyici olacaktı ve bu nedenle müzakereler uzayıp gitti. Nihayetinde uzlaşmaya varıldı ve Melikü'l-Kâmil, Yafa'ya kadar olan kıyı şeridi, Kudüs, Beytlehem, Nasırâ, Celile ve Sayda dâhil olmak üzere pek çok şehir ve kaleyi Hristiyanlara verdi⁴³¹².

[523]⁴³¹³ Türk Dilinde Tatar⁴³¹⁴, Süryanice'de İse Hunlar⁴³¹⁵ Olarak Adlandırılan ve Kuzeyden Gelerek Perslerin Büyük Hükümdarı Cellaeddin'in Ülkesini Tahrip Eden Dinsiz Türklerin Ortaya Çıkışı:

Yunanlıların 1542 yılında Cellaeddin Klat'da bulunuyor ve Mayferkaş bölgesine ve Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref'in kardeşi olan Mayferkaş hâkimi Şehabeddin Gâzi'ye baskı uyguluyordu. Bu baskıyı daha fazla taşıyamayan Şehabeddin, adı geçen kardeşlerine geldi ve onlara şunları söyledi: "Benim onurlu kardeşlerim! Bizim için kardeşimizin ve Melikü'l-Eşref'in karısının ele geçirilmesinin utancından büyük ne vardır? Dahası ise büyük taht yani Klat bizden alınmıştır.

⁴³¹² Runciman, III, ss. 163-164; İbnü'l Esir, XII, s. 401; İbn Kesir, XIII, s. 252. İbn Kesir Haçlılara yalnızca Kudüs'ün verildiğini söyler. Bar Hebraeus da Haçlılara yalnız Kudüs şehrinin teslim edildiğini, şehrin etrafının ise Müslümanlar'ın elinde kaldığını ifade eder (Bar Hebraeus, II, s. 523).

⁴³¹³ [522] numaralı konu başlığı yok.

⁴³¹⁴ Türkler'in İslâmiyet'le entegre olmalarından sonra pek çok kaynak tarafından *Türk* ismiyle anıldıkları, Müslüman olmayan Türkler'in ise çoğunlukla boy isimleriyle anıldıkları bilinmektedir. Bu durum çoğu zaman Roma tarihi kaynaklarında kendini göstermektedir. Doğu Romalı tarihçilerin hemen hepsi, Anadolu'daki Müslümanları genel olarak Türk ismiyle anarken, Kıpçak, Peçenek ve Kuman gibi Müslüman olmayan Türkleri boy ismiyle zikretmektedirler. 1234 *Kroniği* yazarı, Türkler'in Moğollara *Tatar* diyerek, kendilerinden olmadıklarını belirttiklerini söylerken, aslında onların Müslüman olmayan Türkler olduklarını dile getirmekte ve metin içerisinde de Tatarlar'ın Türk olduklarını yinelemektedir. İslâm tarihçilerinin ifadelerine bakıldığında, Moğollar ile Tatarlar'ın aynı milleti ifade etmek için kullanılan iki ayrı isim olduğu görülür. Müslüman müverrihler Moğolları işaret etmek için her iki ismi de sıklıkla kullanmakla birlikte çoğunlukla kullanılan *Tatar* ifadesidir.

⁴³¹⁵ Süryaniler'in Moğollar'ı *Hunlar* olarak isimlendirmesi, bu milletlerin Orta Asya'daki varlıklarından haberdar olduklarını gösterir. Ancak Orta Asya'dan almış oldukları bu istihbaratın sahiplerinin Moğollar ile Hunlar'ı aynı millet olarak görmeleri, günümüzde hala tartışılan Hunlar'ın Türk mü yoksa Moğol mu oldukları tartışmasında, ibreyi Moğollar yönüne biraz daha çevirecek bir ifade gibi durmaktadır.

s.234

Sizin gibi hükümdarlardan korkmuyorlar ve size bu kadar yakın bölgelerde istedikleri gibi hüküm sürüyorlar ve sizin boyunlarınız tutulmuş.” Bu sözlerle ikna olan hükümdarlar kalabalık bir ordu topladılar ve Kapadokya'nın güçlü hükümdarı İzzeddin Keykubâd⁴³¹⁶ ile ittifak kurdular. Melikü'l-Eşref ordusuyla hareket ederek Rum sultanının yanına geldi. Rum ordusu hazırlıklarını Erzincan⁴³¹⁷ bölgesinde sürdürüyordu. Sonra Melikü'l-Eşref'in ordusu oradan ayrılarak Sebastiyâ şehrinin bulunduğu bölgeye, Perslerin⁴³¹⁸ kamplarını kurmuş oldukları yere gitti. Böylece iki ordu birbirine karşı saf tuttu. Sayısız bir insan kalabalığından oluşan iki ordu, kana susamış biçimde birbirine büyük bir şiddetle saldırdı. Persler, Erzincan bölgesinde Rum ordusunu kılıçtan geçirmeye başladı ki burası kısa bir süre önce Rum devletinin eline geçmişti. Melikü'l-Eşref'in ordusu Rumların kırıldığını görünce galeyana geldiler, hiddete kapılarak ve hayatlarını hiçe sayarak Perslere büyük bir güçle saldırdılar. Persler, Melikü'l-Eşref'in ordusundaki hiddeti görünce dehşete kapıldılar ve bu şekilde Müslümanlar galip geldi. Ayrıca Allah'ın öfkesi de Perslilerin üzerineydi ve zaferi Müslümanlara verdi. Allah, Persler üzerine dayanılmaz bir rüzgâr gönderdi ve ortalık Müslümanların ordusunun kaldırdığı toz ve dumandan karardı ve ortaya çıkan bu bulut Perslerin üzerine çöktü. Persler, arkalarını dönerek Melikü'l-Eşref'in ordusundan kaçmaya çalıştılar. Müslümanların attıkları mızraklar ve oklar onlara ulaşmasa da boruların, davulların sesleri ve atların kişnemeleri kulaklarında yankılanıyordu. Persler böylece Müslümanların önünde perişan oldular ve kaçtılar.

s.235

Hem Müslümanların hem de kendilerinin kaldırdığı tozun içinde, birbirlerini iterek ve ezip öldürerek kaçmaya çalıştılar. Gözleri tozla, kalpleri korkuyla dolmuştu. Sonra Persler, bir vadiden geçerek bir tepeye çıktılar. Korkunun ve hiçbir şey görememenin verdiği panikle, o tepenin üzerinde birbirleriyle savaşmaya başladılar ve sanki surdan düşer gibi tepeden aşağıya düştüler. Orada Perslerden iki bin ya da daha fazla insan öldü. O korkunç günün ardından Melikü'l-Eşref'in orduları geldi, elbiselerini çıkardılar ve Perslerden geriye kalanları ve atlardan sağ olanları aldılar.

Celaledin ise geceleri kaçarak kendi ülkesinin yakınlarına kadar geldi. Tatarlar, Celaledin'in geldiğini duydu. Tatarlar Türk idiler ve aynı zamanda Celaledin'in düşmanlarıydılar. Çünkü karşılıklı olarak ve yukarıda da değindiğimiz gibi, Perslerin hükümdarı Türklerin hükümdarının babasını,

⁴³¹⁶ ^{الحاكم} Yazar ismi yanlışlıkla İzzeddin olarak vermektedir. I. Alâeddin Keykubâd (1190-31 Mayıs 1237). 1220-31 Mayıs 1237 tarihleri arasında Anadolu Selçuklu Devleti sultanı. Bilgi için bkz, Faruk SÜMER, “Keykubad I”, TDVİA, Cilt: 25, 2002, ss. 358-359

⁴³¹⁷ ^{ارزنجان}

⁴³¹⁸ Harezmşah.

Türklerin hükümdarı da Perslerin hükümdarının kardeşini öldürmüştü. Sonra Tatarlar, intikam almak amacıyla Perslerin sınırına yaklaştılar ve sınırın iç tarafından Celaleddin'i Klat şehrine kadar takip ettiler. Sonra da Klat'dan Amid'e kadar. Celaleddin Amid'de bekledi. Amacı Tatarların sayısını görmektir ve onların, kendi bölgelerine uzak oldukları için Celaleddin'in bölgesine daha fazla gireceklerini düşünmüyordu. Fakat düşündüğü gibi olmadı ve Türkler, Perslerin peşinden gitmeye devam etti ve onları merhamet göstermeden kılıçtan geçirdiler. Celaleddin, kaybettiğini ve Türklerin geri dönmediklerini görünce, Amid şehrinden kaçtı ve bir daha da kimse ondan haber alamadı. Kimileri onun Mayferkat yakınlarında öldürüldüğünü söylerken, kimileri de Babil'e kadar gitmiş olduğunu anlatır. İşin doğrusunu ise ancak Allah bilir.

s.236

Tatarlar yani putperest ve kan dökücü Türkler, Perslerin ülkesini silip süpürdükten sonra, onların peşinden gitmişlerdi. Onları takip ederken geldikleri Urhoy, Harran, Seruc, Amid, Mardin, Nişibin ve Mayferkat gibi şehirleri görünce, Persleri takipten vazgeçtiler ve Mayferkat civarında, Amid dolaylarından gelerek Dicle ile birleşen büyük nehrin kıyısında konakladılar. Oradan da yukarıda bahsettiğimiz şehirlere doğru yayılmaya başladılar. Kılıçlarıyla dünyayı merhametsizce tarumar eden Türkler, çok sayıda yağma yaptılar, esir aldılar ve sınırlarının içlerine geri döndüler.

Celaleddin Mengüberti, Moğollar'ın önünden kaçarak önce Hindistan, oradan da İran, Azerbaycan ve nihayet Doğu Anadolu'ya kadar gelmişti. Celaleddin yukarıda da değindiğimiz gibi yıkılan bir devleti yeniden ayağa kaldırmış, geniş bir alana hükmeden parlak bir devlet haline getirmişti. Ancak Celaleddin, doğudan hala güçlü biçimde gelmeye devam eden Moğol akınlarına karşı, bölgenin Müslüman hükümdarlarıyla ittifak kurmak yerine onlarla kavga etmeyi seçti ve Eyyûbîler'in yanında, o dönemde tıpkı kendisi gibi çok parlak bir dönem yaşayan Alâeddin Keykubâd'ın Selçukluları ile ters düştü⁴³¹⁹. Özellikle, kendisine yapılan uyarılara rağmen Ahlât'ı Melikü'l-Eşref'in elinden alması, Yassıçemen Savaşı'na giden süreci hızlandırdı ve onun sonunu hazırladı⁴³²⁰.

Alâeddin Keykubâd ile Celaleddin Mengüberti arasında ilk başta kurulan dostluk ilişkileri kısa zamanda yerini, nihayetinde iki hükümdarın birbiriyle savaşıacağı bir düşmanlığa bıraktı. Celaleddin bir yandan Alâeddin ile dostluk

⁴³¹⁹ İbnü'l Esir Celaleddin'in halkına kötü davranan, huysuz bir insan olduğu gibi yönetim işlerinde de tedbirsiz olduğunu ve hükümdarlığı döneminde etrafında yaşayan komşu hükümdarlarda, anlaşmazlığa düşmediği, düşmanlık yapmadığı hiç kimsenin olmadığını söyler (İbnü'l Esir, XII, s. 413).

⁴³²⁰ Celaleddin'in Ahlât'ı muhasara ettiği sırada Alâeddin, onun elçilerini Alâiye'de kabul etmiş ve Moğol tehlikesinin var olduğu bir ortamda Ahlât'ı kuşatmaktan vazgeçmesini istemişti (İbn Bîbî, I, ss. 382-383; Bar Hebraeus, II, s. 527).

münasebetleri kurarken, diğer yandan Alâeddin'in amcasının oğlu olan Erzurum meliki Rükneddin Cihanşah'ın topraklarına saldırdı. Daha sonra yukarıda değerlendirmesini yapmış olduğumuz üzere Ahlât'ı muhasara etti. Bu sırada Rükneddin Cihanşah, elçi göndererek kendisini metbû olarak tanıyacağını söylediği Celaleddin'e tâbiyetini bildirdi ve ardından onu Alâeddin'in topraklarına saldırması için kışkırtmaya başladı⁴³²¹.

Celaleddin'in Ahlât'ı ele geçirmesi ve Hemedân'a gönderdiği fetihnamede Suriye ve Anadolu'yu da ele geçireceğini belirtmesi, Alâeddin Keykubâd'ı iyiden iyiye endişelendirdi⁴³²². Melikü'l-Eşref'e haber göndererek kendisine destek olarak gelmesini istedi⁴³²³. *1234 Kroniği* Eyyûbî hükümdarlarının, en azından Melikü'l-Eşref'in Alâeddin'e destek için olmasa dahi, Celaleddin'in karşısına çıkmasını, kardeşi Şehabeddin Gâzi'nin söylemlerine ve teşviklerine bağlamaktadır. Bu bilgi başka bir kaynakta yer almasa dahi, yazarın oldukça canlı verdiği bu tasvir, onun bizzat böyle bir bilgiye sahip olabileceği olasılığını akla getirmektedir⁴³²⁴.

Selçuklu-Eyyûbî müttefik kuvvetleri bir araya geldikten sonra Sivas dolaylarında, Kızılırmak kenarında karargâhlarını kurdular. Sultan Alâeddin, bin kişilik bir öncü birliğini Harezm ordusuna karşı izleme göreviyle göndermişti ancak bu birlik Celaleddin'in ordusunun baskınına uğradı ve yok edildi⁴³²⁵. Harezm ve Erzurum birlikleri Sivas'a doğru ilerlerken, Selçuklu-Eyyûbî ittifakı da onlara karşı ilerledi ve iki taraf Erzincan'ın Akşehir Ovası'nda, Yassıçemen denilen bir mevkide karşı karşıya geldiler. 28 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde cereyan eden savaşta, Harezm ordusu tarafına esen şiddetli bir rüzgâr, Celaleddin'in ordusunun sağ kanadının bulunduğu yeri terk etmesine ve bu şekilde ordunun düzeninin bozulmasına neden oldu. Bunun ardından dağılan Harezm ordusu ağır bir bozguna uğradı. Savaşın

⁴³²¹ İbn Bîbî, I, s. 387; İbnü'l Esir, XII, s. 408

⁴³²² Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 156

⁴³²³ Bu bilgi kimi kaynaklarda Alâeddin'in Melikü'l-Kâmil'e haber gönderdiği ve Melikü'l-Eşref'i yardıma göndermesini istediği şeklindedir İbnü'l Esir, bu görüşü verirken (XII, s. 408), İbn Bîbî ise Alâeddin'in elçisi Kemâleddin Kamyâr'ın her iki hükümdara da gittiğini söylemektedir (İbn Bîbî, I, s. 388). İbn Kesir ise Alâeddin'in doğrudan Melikü'l-Eşref ile temas kurduğunu söylemektedir (İbn Kesir, XIII, s. 256). İslâm kaynaklarındaki ifade Alâeddin'in Melikü'l-Eşref'ten, tek başına dahi olsa gelmesini istediği şeklindedir.

⁴³²⁴ İbn Bîbî benzer bir konuşmayı Kemâleddin Kamyâr'ın yaptığını ve Şehabeddin Gâzi'nin, Celaleddin'in Ahlât'ı aldığı zaman Melikü'l-Eşref'in eşini ele geçirmesi örneğinde olduğu gibi, Alâeddin'in mahreminin Celaleddin'in eline geçmesi olasılığını öne sürdüğünü belirtmektedir (İbn Bîbî, I, s. 388). Kemâleddin'in bunu söylemesinin nedeni Alâeddin'in, Melikü'l-Eşref'in kız kardeşi Âdile Gâziye Hatun ile evli olmasıydı.

⁴³²⁵ İbn Bîbî, I, ss. 395-397. Bar Hebraeus bu birliğin 4 bin kişi olduğunu söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 528). Bu sayı kimi kaynaklarda 12 bin kişiye kadar çıkmaktadır (Bkz, Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 157).

sonunda Celaleddin'in ordusundan çok sayıda ölü vardı. Sağ kalanların bir kısmı Trabzon bölgesine kaçmışlar, içlerinde Rükneddin Cihanşah'ın ve önemli Harezmi komutanlarının da bulunduğu çok sayıda kişi de esir düşmüştü⁴³²⁶.

Celaleddin mağlubiyetin ardından az sayıda adamıyla birlikte önce Harput'a, oradan da Ahlât'a ve Azerbaycan'daki Hoy şehrine gitti⁴³²⁷. Moğol tehlikesinin yeniden baş göstermesi karşısında Melikü'l-Eşref ve Alâeddin Keykubâd'a bir ittifak çağrısında bulunduysa da kendisine duyulan güveni çoktan yitirmiş olduğu ve yanında elle tutulur bir askeri birlik bulunmadığı için bu teklifi itibar görmedi. Celaleddin Mengüberti en son olarak, Moğollar'a yenildi ve Melikü'l-Eşref'e sığınmak için Meyyâfarikîn'e giderken dağlık bir alanda öldürüldü⁴³²⁸.

XI. yüzyılın sonunda başlayan ve İslâm dünyasına büyük sıkıntılar yaşatan Haçlı Seferleri sürecinde özellikle Filistin bölgesinde kurulan Haçlı devletleri ile Müslümanlar arasında bir asırdan fazla süreyle yaşanan mücadeleler gerçekleşti. XII. yüzyılın sonlarına doğru yükselen Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü alması ve ardından kurmuş olduğu Eyyûbî iktidarının gücünün yanında, Haçlı devletleri liderlerinin kendi iç kavgaları nedeniyle Müslüman-Hıristiyan mücadelesi son yıllarda eski şiddetini kaybetti. Her iki taraf, zaman zaman küçük çarpışmalarla birbirini taciz etmekteyse de esasında iki medeniyetin arasındaki ticari faaliyetler ve buna bağlı olarak gelişecek ekonomi, hükümdarlar için daha önemliydi.

Anadolu'da ise Alâeddin Keykubâd ile birlikte en parlak devrini yaşayan Selçuklular, Anadolu'nun büyük bölümüne hâkim ve Türk nüfusun neredeyse tamamını çatısı altında toplamış güçlü bir devlet olarak durmaktaydı. Batı Anadolu'daki İznik İmparatorluğu ya da Konstantinopolis Latin Devleti ile Trabzon merkezli Roma devletinin bu dönemde Selçuklulara tehdit oluşturabilecek durumları bulunmuyordu. Gerek Anadolu gerekse Filistin, hatta Mısır, son yüz yirmi yılı batıdan

⁴³²⁶ İbnü'l Esir, XII, ss. 408-409; İbn Kesir, XIII, ss. 256-257; İbn Bîbî, I, ss. 398-410; Nesevî, ss. 344-346; Bar Hebraeus, II, s. 528; Cahen, s. 138

⁴³²⁷ İbnü'l Esir, XII, s. 409; Bar Hebraeus, II, s. 529

⁴³²⁸ Aydın TANERİ, "Celâleddin Hârizmşah"; Nesevî, açık biçimde onun Meyyâfarikîn'e giderken dağda bir grup Kürt eşkıyası tarafından yakalandığını ve öldürüldüğünü söylemektedir (Nesevî, ss. 408-409). Runciman, Celaleddin'i öldüren kişinin, yıllar önce kardeşi Celaleddin tarafından öldürülmüş olan bir Kürt olduğunu söylemektedir (Runciman, III, s. 183). Claude Cahen de Celaleddin'in Moğollar'dan kaçarken Diyarbakır'lı bir Kürt tarafından öldürüldüğünü ifade eder (Cahen, s. 139). İbnü'l Esir, eserinin son bölümüne tekabül eden hadiselerin kayıtlarını verirken, H.629 yılının Safer ayının son gününde/26 Aralık M.1231 tarihinde dahi Celaleddin'den hala haber alınmadığını söyler (İbnü'l Esir, XII, s. 422). Benzer bir bilgiyi İbn Kesir de vermektedir. İbn Kesir, H.628/M.1231 yılı kayıtlarında Celaleddin'den gelen haberlerin kesildiğini ve onun nereye gittiğinin bilinmediğini söyler (İbn Kesir, XIII, s. 259). Aydın TANERİ, "Celâleddin Hârizmşah"

gelecek tehditlere karşı kendilerini muhafaza edebilmek için teyakkuzda geçirmişlerdi. Ne var ki, batıdan gelecek tehdidin bitmeyeceğini ve bu yöne doğru her zaman tetikte olmaları gerektiğinin bilincinde olan doğunun hükümdarları, çok daha büyük bir tehdidin doğudan gelişyle yüzleşmek durumunda kaldılar.

Varlıkları XIII. yüzyıla kadar yalnız Orta ve Doğu Asya'da bilinen Moğollar, başbuğları Temüçin ya da daha çok bilinen ismiyle Cengiz Han'ın⁴³²⁹, Moğol boylarını bir çatı altında toplamayı başarmasının ardından batı yönünde son derece etkili faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Başlangıçta mücadelesini Orta ve Doğu Asya'da, Çin'in kuzey kesiminde sürdüren Cengiz Han, bu dönemde Kırgız, Nayman ve Uygur gibi boyları idaresi altına aldı. Karahıtay devletinin yıkılmasının ardından Harezmşahlar Devleti ile sınır komşusu haline gelen Cengiz'in, önceleri iyi ilişkiler içerisinde olduğu Harezmşah hükümdarı Sultan Alâeddin Muhammed bin Tekiş ile M.1218 yılındaki Otrar hadisesi nedeniyle arası açıldı ve bu süreç, Moğollar'ın Harezmşah devletini ortadan kaldırmasıyla sona erdi⁴³³⁰. Harezmşahlar'ın ortadan kalkmasının ardından Moğol akınları batı yönünde ilerlemeye devam etti.

İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla yazar, Moğollar'dan ve belirli bir döneme kadarki faaliyetlerinden ya haberdar değildir ya da bunları kaydetme gereği duymamıştır. Yazar şimdiye kadar olan bölümde, özellikle Türkler'in ortaya çıkışlarından itibaren, Türklerle ilgili geçmişe dönük bilgi sahibi olduğunu göstermektedir ancak, aynı durumu Moğollar söz konusu olduğu zaman sergilememektedir. Türklerle ilgili bilgi verirken başka kaynaklardan faydalandığı anlaşılan yazarın, çağdaşı olduğu bir vakıa hakkında, bu vakıanın evveliyatına dair bilgi vermemesi, bu konuda herhangi bir duyumu olmadığı ve herhangi bir kaynaktan da faydalanmadığına işaret etmektedir. Yazarın Moğollar ile ilgili evvelden bildiklerinin, yalnızca onların Harezmşah ülkesinde yaptıkları tahribattan ibaret olduğu, gerçekte ise Moğollar'ın nasıl bir millet olduğuna dair malumatı, kendi yaşadığı bölgeye gelmelerinin ardından edindiği görülmektedir. Zira bir sonraki paragrafta yazar Moğollar'ın, başlarında liderleri, kralları ya da komutanlarının bulunmadığını söylemekte, bu ifadelerle ne Cengiz Han ne de bir başka Moğol'un isminden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir Süryani tarihçi Bar Hebraeus

⁴³²⁹ 21 Ocak 1155-17 Ağustos 1227. Moğol devletinin kurucusu ve 1206-17 Ağustos 1227 tarihleri arasında ilk hükümdarı. Bilgi için bkz, Mustafa KAFALI, “*Cengiz Han*”, TDVİA, Cilt: 7, 1993, ss. 367-369

⁴³³⁰ Süreçle ilgili geniş bilgi için bkz, Kafesoğlu, Harezmşahlar, s. 229 vd

ise daha geç ve aslında istila değil, Moğol idaresinin olduğu bir döneme tanıklık etme fırsatı bulduğu için, Moğollar hakkında çok daha fazla bilgi sahibidir. Bar Hebraeus Moğollar'ın ilk yurtlarının detaylı tarifini vermekle birlikte, Cengiz Han'ın Kerait hükümdarı Tuğrul Han⁴³³¹ ile ilişkisine, Moğollar'ın hükümdarı olmasına ve daha sonraki süreçte, Moğollar'ın Semerkand şehri ve Harezm ülkesini ele geçirmelerini, ayrı başlıklar altında anlatacak kadar bilgi sahibidir⁴³³².

Müslüman müverrihler haliyle konuya çok daha ilgili ve daha hâkimdirler. Bu dönem gelişmelerini Celaledin cephesinden aktaran Muhammed Nesevî, bizim çalışmamızda kullanmakta olduğumuz *Siretü's-Sultan* isimli eserini Moğollar'ın kökenleri, yaşadıkları bölge ve bu bölgenin özellikleri ile erken dönem tarihleri ve Cengiz Han'ın Moğollar'ın hükümdarı oluş süreci ve erken dönemi hakkındaki bilgileri vererek başlatmaktadır⁴³³³.

Anlatımını yalnızca Ortadoğu coğrafyasıyla sınırlı tutmayıp, Hindistan'a kadar uzanan sahada, tüm İslâm coğrafyasında cereyan etmiş olan hadiseleri çalışmasına konu edinmeye çalışan İbnü'l Esir ise *1234 Kroniği*'nin Moğollar'ın Türk olduğu tespitini destekler nitelikte, onların Türkler'in bir kolunu teşkil ettiğini söyler ve Moğollar'ın hikâyesini, Karahıtay devletinin yıkılışına kadar götürür. Satır aralarında Moğollar ile ilgili bilgiler de veren tarihçi, Moğol İstilasası ile ilgili bilgi veren diğer Müslüman tarihçilerin çoğu gibi asıl hikâyeyi, Moğollar'ın İslâm coğrafyalarına saldırılarıyla başlatmaktadır⁴³³⁴. Bu noktadan itibaren İslâm kaynakları içerisinde Moğol istilasası hakkında en kapsamlı malumatı da İbnü'l Esir vermektedir⁴³³⁵. Benzer malumatlara sahip olan İbn Kesir hikâyesinin başlangıcını, Moğollar'ın Nayman

⁴³³¹ Aynı zamanda Ong Han ya da Wang Han (ö:1203). Nesturî Hristiyan olan Keraitler'in hükümdarı. Tuğrul Han kimi batılı kaynaklarda Nestuî Kilisesi'nin efsanevi yöneticisi John olduğu zikredilir. Bar Hebraeus da bu görüştedir ve Ong Han'ın aslında John olduğunu belirtir.

⁴³³² Bar Hebraeus Cengiz Han'ın (pek çok hataları barındırmakla birlikte) geçmişi, oğulları ve ünlü Cengiz Kanunları ile ilgili oldukça uzun sayılabilecek bilgileri de paylaşmaktadır. Bunların yanında Moğollar'ın inançları ve Harezmşahlar ile yapmış oldukları mücadeleler hakkında da yine uzunca bilgiler paylaşmaktadır (Bar Hebraeus, II, ss. 476-483 ve ss. 512-516). Bar Hebraeus, Moğol yurdunu tarif ederken buranın, bir uçtan diğerine sekiz aylık mesafe olduğunu zikreder (Bar Hebraeus, II, s. 476). Bar Hebraeus'un verdiği bu rakamı İbnü'l Esir, “*Moğollar'ın yurdu, İslâm sınırlarına altı aylık mesafedeydi*” ifadesiyle kullanmaktadır (İbnü'l Esir, XII, s. 285).

⁴³³³ Nesevî, ss. 7-20

⁴³³⁴ İbnü'l Esir, Moğollar'ın İslâm dünyasına girmeleri ile ilgili kayıtları yazmak için yıllarca beklediğini, Müslümanlar'ın ve İslâm'ın başına gelen böylesi bir felaketi yazmayı aslında kimsenin istemeyeceğini, ancak önünde sonunda bunu yazmamanın kimseye bir fayda sağlamayacağına kanaat getirdiği için yazmaya karar verdiğini söyler. İbnü'l Esir bunlarla birlikte vakıanın dehşetini, “*Keşke annem beni hiç doğurmasaydı, keşke tüm bunlardan önce ölüp gitseydim, adım sanım unutulsaydı*” gibi serzenişlerle bu hadiseyi, “*Allah'ın Âdem'i yarattığı günden bu yana böyle bir felaket görülmedi*” ifadeleriyle tarif etmektedir. İbnü'l Esir ayrıca Moğol istilasını yazan tarihlerin bu olayı tüm dehşetiyle ne kadar anlatsalar dahi, kıyısından bile geçemeyeceklerini eklemektedir (İbnü'l Esir, XII, ss. 281-282).

⁴³³⁵ İbnü'l Esir, XII, s. 281 vd

hükümdarı Güçlük Han ile yaptıkları mücadeleye kadar götürmektedir. İbn Kesir'in de Moğollar hakkında geniş bilgiye sahip olduğu, ifadelerinde görülebilmektedir⁴³³⁶.

Ermeni tarihçilerden Akner'li Grigor ise Moğollar'ın kökenini Nuh Tufanı'ndan itibaren ele almakta ve şecerelerini İbrahim peygambere kadar dayandırmaktadır. Grigor, Ermeni müelliflerin Moğollar'ı tanımlarken kullanmış oldukları genel ifadeyle, *Okçu Millet* olarak ifade ettiği Moğollar'ın dini inanışları, hayat tarzları ve nizamları ile ilgili de detaylı bilgiler paylaşmaktadır⁴³³⁷.

Moğollar hakkında bilgi veren bir başka kaynak ise bizzat Moğolca yazılmış olan anonim, *Moğollar'ın Gizli Tarihi* isimli çalışmadır. Erken dönem Moğol tarihi hakkında bilgi veren ve M.1240 yılında muhtemelen bir Moğol tarafından, kendi diliyle yazılan ve bu bakımdan oldukça önem arz eden bu çalışma Moğol tarihini, Cengiz Han'ın şeceresini sıralayarak başlatmakta ve bu bölümde Moğollar'ın inançları, yaşadıkları yerler ve yaşayış tarzları ile ilgili bilgiler, satır aralarında verilmektedir⁴³³⁸.

Bahsetmiş olduğumuz bu az sayıdaki kaynağın ortak özelliği Moğol vakıasının kökeni hakkında bilgi veriyor olmalarıdır. Bunların haricindeki kaynaklarda, Moğollar'ın kim oldukları ya da kökenlerine dair bilgi verilmemiş, yalnız, kronik yazarlarının bulundukları bölgelere gelmelerinden sonraki eylemleri ya da daha uzak coğrafyalardaki faaliyetleri ile ilgili bir şekilde edinmiş oldukları bilgiler paylaşılmıştır. Moğol istilası hakkında bilgi veren bunlar ve diğer pek çok kaynak eserin bir başka ortak özelliği de hadiseleri kaydeden yazarların tamamının bu vakıayı, dehşet verici düzeyde yıkıcı ve tam bir felaket olarak telakki etmiş olmalarıdır. *1234 Kroniği*'nin yalnız etnik ve dini olarak ve çok kısa biçimde tespit ettiği Moğollar hakkında bu yazarların kaydettiği notlar, her ne kadar içlerinde pek çok yanlış ve teyide muhtaç bilgiler bulunduruyor olsalar da meselenin orijinini değerlendirebilmek için önemli bilgiler ve ipuçları taşımaktadırlar.

⁴³³⁶ İbn Kesir, XIII, ss. 190-191

⁴³³⁷ H. D. Andreasyan, Ermeni müelliflerinin Moğollar için bu ifadeyi kullandığını zikretmekte ancak modern tarihçilerin bu ifadeyi genel olarak Orta Asya'nın göçebe kavimleri için kullandıklarını ve örneğin Selçuklular'ın da kimi çalışmalarda *okçu* tesmiye edildiklerini belirtir (Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev: Hrant D. ANDREASYAN, İÜEFY No: 582, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954, s. 1, Dn.1

⁴³³⁸ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, Çev: Ahmet TEMİR, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 3 vd.

[524] Yunanlıların 1543 Yılında Tatarların İkinci Gelişi:

Persleri sürmelerinin ertesi yılında, Allah'ın varlığından habersiz, duayı ve orucu bilmeyen Türkler, yeniden harekete geçtiler. Başlarında ne bir liderleri ne bir kralları ne de bir komutanları olmaksızın, yalnızca şiddetli bir öfkeyle dolu bir halk kitlesi olarak geldiler. Bunlar, Allah tarafından orada yaşayanlar için ceza olarak gönderilmişlerdi. Sonra katliamlara başladılar. Hristiyanlar nazaran Türklerin bölgelerini ve Yahudilere nazaran da Arapların bölgelerini yakıp yıktılar. Erkek, kadın ve çocuk, hiç kimseye karşı merhametleri yoktu; ellerinde tuttıkları kılıçların öfkesiyle, karşularına çıkan herkesi öldürüyorlardı. Lanetli kalplerinin katılığıyla, kılıçlarını insanlara adeta saman çuvalına saplar gibi saplıyorlardı. Sonra, Mardin'in alt tarafındaki Duneysir Kalesi'ne girdiler. Caddeleri yağmaladılar ve Müslümanların büyük camisinin kapılarını kırdılar. Ardından da Nişibin'de Müslüman bölgelerinde büyük katliamlar yaptılar.

s.237

Tatarlar daha sonra S'ard⁴³³⁹ şehrine girdiler ve her yeri yakıp yıkarak, orada yaşayan herkesi öldürdüler. Geriye birkaç kişi bile bırakmadılar ve oranın sahip olduğu her şeyi aldılar. Böylece Ermenistan'daki Nişibin'i harabeye çevirdiler ve tüm bölgeleri yağmalayarak sayısız insanı öldürdüler. Bu dediğime Tur Abdin bölgesindeki manastırlar da dâhil. Bu durum, tüm insanları dehşete düşüren bir kehanet olarak görüldü. Tüm hükümdarlar korkuya kapıldı. Çünkü onların karşularında durabilecek kimse bulunmuyordu. Allah'ın gönderdiği bu bela tüm dünyaya korku saldı. Böylece onlar yaktılar, yıktılar, yağmaladılar, el koydular ve istedikleri her şeyi aldılar. Bunların yaptıkları gibi daha önce hiç olmamıştı.

Yassıçemen Savaşı'nın sonuçları, mağlup taraf için felaketi hızlandırırken, galipler için ise biraz zaman kazandırmanın ötesine geçmemişti. Celaleddin Mengüberti bu yenilginin ardından bir daha toparlanamadığı gibi, yukarıda bahsetmiş olduğumuz akıbete dūcâr olmuştu. Yassıçemen'e giden süreçte Celaleddin'in, Doğu Anadolu'daki faaliyetleri ise bölgedeki son istikrar kırıntılarını da yok etmişti. Doğu Anadolu'daki bu siyasi istikrarsızlık ortamından faydalanan Moğollar ise M.1231 yılında birkaç kol halinde Doğu Anadolu'ya girerek Eyyübî ve Artuklular'a ait şehirleri istila ve tahrip ederek Sivas yakınlarına kadar ilerlediler. Moğollar bu süreçte Erciş, Ahlât, Erzen, Bargiri, Amid, Meyyâfarikîn, Siirt, Mardin, Nusaybin, Sincar ve Harput gibi şehirlere girerek yağma ve tahribat yaptılar⁴³⁴⁰.

⁴³³⁹ ^{هذ} Muhtemelen Siirt.

⁴³⁴⁰ İbnü'l Esir, bu sıralarda Amid'e giden bir tüccardan bizzat duyduğuna göre bu şehirdeki ölenlerin sayısının on beş bin olduğunu söylemektedir (İbnü'l Esir, XII, s. 417). İbnü'l Esir, Moğol ordusunun birkaç kola ayrıldığını ve bunların hangisinin ne tarafa gittiğini ve buralarda yaptıklarını detaylı biçimde vermektedir. Buna göre Moğol ordusunun bir kolu Siirt üzerinden Amid'e giderken, bir başkası Mardin, Nusaybin, Sincar üzerinden Habur'a gitmiş, bunlardan ayrılan bir grup Musul üzerine giderken Amid üzerine gidenler daha sonra Bitlis'e yönelmişlerdir (İbnü'l Esir, XII, ss. 416-419). İbnü'l Esir'in bu

1234 *Kroniği* yazarının Moğollar hakkında söylemiş olduğu hususlar, diğer pek çok kaynakta da bahsi geçtiği şekildedir. Konu hakkında bilgi veren hemen tüm kaynaklar (ki bunların çoğu görüldüğü üzere Müslüman müelliflerin elinden çıkmıştır) Moğollar'ın vahşiliğinden, kana susamışlıklarından ve merhametsiz bir şekilde ülkeleri ve şehirleri talan ettiklerinden bahsederler. Bununla birlikte Moğollar'ın henüz İç Asya'da bulundukları dönemlerde Müslümanlar kadar Hristiyanlarla temas kurdukları bilinmektedir. Doğu Asur Kilisesi mensupları, uzun asırlardan beri Asya kıtasının içlerine hatta ötelere kadar uzanan misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmekteydi. Bu nedenle Moğollar öncelikle çok zaman Nesturî Hristiyan tesmiye edilen Doğu Kilisesi'nin mensuplarıyla karşılaşmış ve savaş dışındaki zamanlarda, bu insanlarla iyi ilişkiler tesis etmişlerdi. Ancak durum Moğol İstilasası olarak zikredilen dönemde farklı olmuştur. 1234 *Kroniği* yazarı her ne kadar Moğollar'ın Hristiyanlara nazaran Türklerin bölgelerini tahrip ettiklerini söylemekteyse de satır arasında Tur Abdin'deki manastırların da bu yıkımdan nasibini almış olduklarını belirtmektedir.

[525] Melikü'l-Kâmil'in Amid Üzerine Seferi ve Şehri Ele Geçirmesi:

Yunanlıların 1543⁴³⁴¹ yılında, Meşreyn hükümdarı Melikü'l-Kâmil doğu bölgelerinde, Türklerin yani Tatarların sebep olduğu hadiseleri duyunca harekete geçti. Meşreyn ülkesinden Mayferka'ta kadar, Şayger ve Nişibin Müslümanları da dâhil olmak üzere büyük bir ordu topladı ve Harran şehrine gitti. Orada ay boyunca bu lanetli ve barbar Tatarları tanıyabilmek için bekledi. Ancak Tatarlar, Melikü'l-Kâmil'in Fırat'ı geçerek Harran'a gelmiş olduğunu haber alınca her şeyi bırakarak kaçtılar.

s.238

Zira Tatarların ne bir karargâhı ne de bildikleri bir yer yoktu. Onlar sadece vahşi gece kurtları gibi bir anda ortaya çıkarak, yakıp yıkmayı ve öldürmeyi bilirlerdi. Meşreyn ordusu, perişan vaziyetteki doğunun sınırlarından içeri girdi. Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref, Türklerin dağınık ve savrulmuş vaziyetini görünce, kendilerinin Amid hâkiminden⁴³⁴² başka düşmanlarının olmadığını anladılar. Bu kişi zayıf karakterli, zampara ve şehvet düşkününü biriydi. Müslüman

ifadesinden anlaşılacağı üzere Moğol birlikleri bu dönemde bahsi geçen yerlerde dönüp durmuşlar ve neredeyse ayak basmadık yer bırakmamışlardı. İbn Kesir benzer ifadeler kullanarak fakat İbnü'l Esir kadar detaya girmeyerek Moğollar'ın, Celaleddin'in peşinden Sincar, Mardin ve Amid'e kadar ilerlediklerini ve önlerine çıkan Müslümanlar'ın hepsini öldürdüklerini, mallarını yağmaladıklarını ve şehirleri yakıp yıktıklarını söylemektedir (İbn Kesir, XIII, s. 259). İbn Bibî'de Moğollar'ın yalnız Sivas'a kadar geldikleri bilgisi verilir, diğer detaylar yoktur (İbn Bibî, I, s. 420).

⁴³⁴¹ Chabot dipnotta 1545 olarak düzeltmiştir.

⁴³⁴² Mesud Rükneddin Mevdud. 1222-1231 yılları arası Hısnıkeyfâ Artuklu hükümdarı.

ya da Hristiyan birinin karısını, yaşlandığı için reddettiğini ve o kadının artık evsiz vaziyette başıboş olarak şehirlerde ve köylerde gezdiğini duyduğu zaman, gider o biçare kadını ve kızlarını serbestçe alır ve kızlarıyla utanmadan zina yapardı. Ne Allah'tan korkusu ne de idarecilerden utanması vardı. Allah, onun bu ahlâksızlıklardan dönmeyeceğini görünce intikamını, Melikü'l-Kâmil'in Amid'in yönetimini ondan almasıyla almış oldu.

Melikü'l-Kâmil ve Melikü'l-Eşref, beraberlerindeki tüm liderler ve kalabalık orduyla harekete geçerek Amid şehrine geldiler ve kamp kurdular. Şehre karşı herhangi bir girişimde bulunmadan on beş gün kadar beklediler. Çünkü Melikü'l-Kâmil, dalkavuklarının onu şehri teslim etmesi için ikna edeceğini düşünüyordu. Ancak şehrin hâkimi ikna olmadı ve bu duruma hiddetlenen Melikü'l-Kâmil ve beraberindekiler, tüm orduyla birlikte silahlarını kuşandılar. Ardından ünlü ve güzel Amid şehri bir anda düştü. Bu şehri almayı nice hükümdarlar istemişti. Ne var ki ne kadar çaba gösterseler de almayı başaramamışlardı. Melikü'l-Kâmil ise bir anda olup biten ve hiç kimsenin öldürülmediği bir savaşın sonucunda şehre hâkim oldu.

s.239

Melikü'l-Kâmil daha sonra hizmetkârlarından bir hadımı, beraberindeki küçük bir birlikle şehre gönderdi. Bu hadım, Amid hâkiminin boynuna bir mendil koyarak onu tahtından indirdi ve bir köpek gibi, Melikü'l-Kâmil'in şehrin dışında bulunan karargâhının ortasındaki çadırına kadar sürükledi. Melikü'l-Kâmil daha sonra, Amid'e bağlı ve civar bölgelerde bulunan kaleleri alana kadar hareketine devam etti. Ardından da tahtından indirdiği Amid hâkimini Meşreyn'in uzak bölgelerine sürgüne yolladı.

Celaledin Mengüberti'nin saldırganlığı karşısında Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, Eyyübîler'den yardım istemiş ve Melikü'l-Eşref'in yardıma gelmesi neticesinde Yassıçemen'de Celaledin mağlup edilmiş ve onun oluşturduğu tehdit tamamen ortadan kaldırılmıştı. Ancak Selçuklular ile Eyyübîler arasındaki bu ittifak, mutad olduğu üzere uzun ömürlü olmayacak ve iki devlet arasında, Doğu Anadolu üzerine hâkimiyet mücadelesi yeniden başlayacaktı.

Anadolu'nun doğusu, Harezmşah Celaledin tarafından ele geçirilmek üzereyken adı geçen savaşla bertaraf edilmesinin yanında, bir de yıllar içerisinde Moğollar'ın sebep olduğu ağır bir tahribata maruz kalmıştı. Bölgenin önemli bir bölümünün hâkimi konumundaki Melikü'l-Eşref ise artık Şam'da ikamet etmekte ve eskisi kadar önem vermediği bu bölgeyi valiler eliyle yönetmekteydi. Bu vesileyle, buralardaki Eyyübî otoritesi de zayıflamış ve birkaç yerel hükümdar dışında bölge, neredeyse sahipsiz bir görünüm arz etmekteydi. Alâeddin Keykubad bu durumu değerlendirmek ve Moğol hücumlarını bu bölgede karşılayabilmek ve ülkesinin

içlerine girmelerini engellemek amacıyla, M.1232 yılında Kemâleddin Kamyâr'ı Ahlât'a gönderdi. Memleket öylesine sahipsiz kalmıştı ki Kemâleddin, hiçbir direnişle karşılaşmadığı gibi Ahlât halkı tarafından sevinçle karşılandı. Aynı durum kısa zaman içerisinde Van, Bitlis ve Âdilcevaz gibi yerlerde de yaşandı ve böylece adı geçen şehirler kısa bir zamanda Selçuklular tarafından ilhak edildi. Bunun ardından Yassıçemen Savaşı sonrası mağlup tarafın pek çok emîr ve komutanı da bölgede dağınık biçimde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktaydı. Bunlar, Alâeddin Keykubâd'ın bölge şehirlerini ele geçirmesinin ardından Kemâleddin Kamyâr'a müracaat ederek, Sultan'ın hizmetine girmek istediklerini söylemişler, memnuniyetle kabul edilen bu teklif sonucu Selçuklu saflarına önemli sayıda savaş deneyimi olan komutanla birlikte yaklaşık 12 bin kişilik bir de ordu dâhil olmuştu⁴³⁴³.

Diğer yandan Alâeddin Keykubâd'ın Ahlât ve civarını ele geçirmiş olduğu haberi, Melikü'l-Eşref'in bölgeye olan ilgisini yeniden canlandırdı. Melikü'l-Eşref ve diğer Eyyübî meliklerinin, Selçuklular üzerine sefer yapılması önerileri karşısında Melikü'l-Kâmil, sefere çıktı ancak onun hedefinde Alâeddin değil, Hısnı Keyfâ Artukluları'nın elindeki Amid şehri ve bu hanedanın hükümdarı Melik Mesud Rükneddin vardı. Melikü'l-Kâmil şüphesiz, Alâeddin üzerine bir sefer yapmayı düşünmekteydi ancak kısa bir süre önce Selçuklulara tâbiyet bildiren Amid hükümdarı varlığını sürdürdüğü sürece Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'da ilerlemesi, daima arkasını kollaması gerektiren bir durumu da beraberinde getirecekti. Bu nedenle Mısır sultanı önce bu tehdidi ortadan kaldırma yoluna gitti ve 20 Zilhicce 629/7 Ekim 1232 tarihinde Amid önüne gelerek şehri muhasara altına aldı. Yaklaşık on günlük bir kuşatmanın ardından Melik Mesud şehri Eyyübîlere teslim etti. Bu olaydan bir süre sonra Hısnı Keyfâ'yı da alan Melikü'l-Kâmil, böylece Artuklu hanedanının Hısnı Keyfâ kolunu ortadan kaldırmış oldu⁴³⁴⁴.

Bu hadise ile ilgili elimizdeki kaynaklar içerisinde en detaylı bilgileri 1234 *Kroniği* vermektedir. Çalışmamızın başından beri, değerlendirmelerde en sık başvurduğumuz kaynaklardan olan İbnü'l Esir'in kayıtları H.628/M.1230-1231 tarihinde sona erdiği için, ondan alışık olduğumuz detaylara başka bir kaynakta rast gelemedik. Bar Hebraeus bu hadiseyi satır arasında tek bir cümleyle vermekte⁴³⁴⁵, İbn

⁴³⁴³ İbn Bîbî, I, ss. 426-427; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 161; Sevim, Merçil, s. 465

⁴³⁴⁴ M. Serdar Bekar, “*el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed*”; Önder Kaya, “*el-Melikü'l-Eşref, Mûsa*”

⁴³⁴⁵ Bar Hebraeus AG.1543/M.1232 yılına tarihlendiği hadise ile ilgili yalnızca, Melikü'l-Kâmil'in Amid'i emîrinden aldığını ve iâşesinin temini için ona bazı köyler verdiğini söylemekle yetinmektedir (Bar Hebraeus, II, s. 532).

Kesir de bu konuda Bar Hebraeus'tan farklı bir haber kaynağını teşkil etmemektedir⁴³⁴⁶.

[526] Erbil Hâkimi Muzafferüddin'in Ölümü ve Erbil Halkının Başına Gelen Kötü Olaylara Dair:

Yunanlıların 1545⁴³⁴⁷ yılında, Erbil ve Şehrizar hâkimi olan Muzafferüddin öldü. Öldüğünde yüz yaşını geçmeye yakındı⁴³⁴⁸. İdareyi devredebileceği oğulları olmadığı için hayattayken önceleri Melikü'l-Âdil'in oğullarına tabiydi. Daha sonra ise Bağdâd halifesine tabi oldu. Zira bu bölgeler birbirlerine yakındı ve ayrıca hilafet makamının yüceliği ve söz konusuydu. Daha sonra Muzafferüddin ölünce komutanları arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Bunlardan bazıları, başlarında hükümdar olarak Melikü'l-Âdil'in oğullarını istiyor, bazıları ise halifeyi istiyorlardı. Halifenin idaresini isteyenler, gelip şehri alsınlar diye aceleyle haber gönderdiler. Şehir halkı ise bunun çok kötü bir tercih olduğu düşüncesiyle, Melikü'l-Âdil'in oğlu Melikü'l-Eşref'i isteyen komutanlara katılmıştı.

s.240

Melikü'l-Eşref taraftarları şehrin kapılarını tutarak surlara çıktılar. Bir yandan halifenin ordusuyla mücadele ederken, diğer yandan da "Bizim Melikü'l-Eşref'ten başka hükümdarımız yoktur" diyerek onu çağırıyorlardı. Halifenin ordusu, halkın bu tutumu karşısında savaşı şiddetlendirdi ve şehir düştü. Ordu şehre girince halkı kılıçtan geçirmeye başladı. Bu şekilde halkın büyük kısmını öldürdükten sonra da şehri ateşe verdiler. Melikü'l-Âdil'in oğullarının uzakta olması nedeniyle de şehirde diledikleri gibi hüküm sürdüler. Çünkü onlardan başka şehir halkına yardım edebilecek hiç kimse yoktu; evleri yıkılmış, insanların da çoğu öldürülmüştü.

Cezîre bölgesinin önemli hanedanlarından olan Begteginliler Beyliği'nin son hükümdarı ve yaşadığı dönemde, belirlemiş olduğu saflar açısından önemli bir siyasi figür olan Muzafferüddin Kökböri, 18 Ramazan 630/28 Haziran 1232 tarihinde Beled'de öldü⁴³⁴⁹. Kökböri'nin ölümü üzerine Abbâsî halifesi el-Müstansır-Billâh, sahipsiz kaldığını düşündüğü, hilafet merkezine de nispetan yakın bir konumda bulunan Erbil şehrini almak için Şerefüddin İkbâl eş-Şerâbî komutasında bir birliği

⁴³⁴⁶ İbn Kesir'in hadise ile ilgili kayıtları H.632/M.1234-1235 yılı kayıtları arasında Melikü'l-Kâmil'in Amid ve Hısnı Keyfâ'yı fethettiği bilgisini vermektedir (İbn Kesir, XIII, s. 269).

⁴³⁴⁷ AG.1545=M.1233.

⁴³⁴⁸ Muzafferüddin Kökbörü 27 Muharrem 549/13 Nisan 1154 tarihinde doğmuştur. Dolayısıyla öldüğünde 78 yaşındadır.

⁴³⁴⁹ Gülay Ögün Bezer, "Kökböri". Muzafferüddin Kökböri, metin içerisinde de müşahade ettiğimiz üzere, Selâhaddîn Eyyübî, Melikü'l-Âdil ve Musul atabegi İzeddin Mesud gibi önemli kişilerle aynı dönemde yaşamış, özellikle Eyyübîler ile Musul atabegleri arasında cereyan eden mücadelelerde kimi zaman Eyyübîler, kimi zaman da atabegler safında yer almıştır.

Erbil'e gönderdi. Ancak Erbil halkı Halife'nin yönetimine sıcak bakmadığı için savunmaya geçti. Hilafet ordusu Erbil'e zorla girerek hâkim oldu ve Halife Erbil valiliği görevini, şehri alan eş-Şerâbî'ye tevdi etti⁴³⁵⁰.

Bu bölümle ilgili vermiş olduğumuz bilgiler, dipnotlarda da belirtmiş olduğumuz gibi muhtelif tetkik çalışmalardan derlenmiştir. Bu çalışmaların hiçbirinde Kökböri'nin ölümünden sonra Erbil halkının Melikü'l-Eşref'e haber göndererek, şehri kendisine teslim etmek istediklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Birinci el kaynaklardan İbn Kesir, kısaca değindiği hadise ile ilgili Halife'nin askerlerinin, emîr Seyfeddin İkbâl⁴³⁵¹ komutasında Erbil'e geldiklerini, çünkü Erbil hâkimi Kökböri'nin hastalandığını ve yerine geçecek bir oğlu bulunmadığını söyler. İbn Kesir'in kayıtlarına göre şehir halkı, kapıları kapatarak onların şehre girmesine mâni olmuş ancak Halife ordusu Şevvâl ayının on yedisinde şehre zorla girmeye muvaffak olmuştur. İbn Kesir, memnuniyetini dile getirdiği bu fetihten sonra şehrin valiliğine eş-Şerâbî'nin getirildiğini söylemektedir⁴³⁵². Konu hakkında kısa bir bilgi veren Bar Hebraeus kroniğinde de *1234 Kroniği* yazarının bahsettiği gibi Melikü'l-Eşref bilgisi yoktur. Bar Hebraeus, yukarıdaki bilgilere ek olarak Kökböri'nin ölümü üzerine halife Müstansır-Billâh'ın Erbil'e, Tahirüddin Ebu Ali ile ordu komutanı Bahaüddin Bunguş'u gönderdiğini, Erbil ahalisinin boyun eğmemesi karşısında ise Şerefüddin eş-Şerâbî'yi gönderdiğini ve onun da şehri zor kullanarak aldığını söylemektedir⁴³⁵³.

Diğer kaynakların hiçbirinde verilmeyip yalnızca *1234 Kroniği*'nde yer alan bu bilginin doğruluk ihtimalinin son derece düşük olmasının yanında, yazarın hadiseyi detaylı biçimde aktarmış olması da dikkat çekicidir. Bu detaylara bakıldığında yazarın, Halife'nin şehre ordu göndermesi karşısında Erbil halkından belki de küçük bir kısmının, Melikü'l-Eşref'e haber göndererek ona tabi olmak gibi bir teklif ortaya atmalarının haberini almış olması muhtemeldir. Ancak burada bahsi geçen kişinin Melikü'l-Eşref olması, böyle bir olasılığın mutlaka birkaç kaynakta daha geçmiş olmasını gerektirirdi. İfade ettiğimiz üzere, böyle bir durum olmadığına göre muhtemelen ya bu bilgiler yazara yanlış aksettirilmiş ya da bizzat yazarın kendisi tarafından yanlış yorumlanmıştır. Eserin artık son sayfalarına gelindiği bu bölümde, yazarın yaşının da hayli ilerlemiş olması gerektiğini göz önüne alırsak bu durumun,

⁴³⁵⁰ Gülay Ögün Bezer, “Kökböri”; Coşkun ALPTEKİN, “Begteginliler”, Cilt: 5, 1992, ss. 342-344; İsmail YİĞİT, “Müstansır-Billâh”, TDVİA, Cilt: 32, 2006, s. 118

⁴³⁵¹ Seyfeddin İkbâl ile Şerefüddin İkbâl eş-Şerâbî aynı kişiler olmalıdır.

⁴³⁵² İbn Kesir, XIII, s. 268

⁴³⁵³ Bar Hebraeus, II, s. 533

kendisine ulaşan bilgilerde birtakım yanlışlıklar ve karışıklıklara sebebiyet vermesi ihtimal dâhilindedir⁴³⁵⁴.

[527] Melikü'l-Kâmil'in, Kapadokya Halkıyla Savaşmak İçin Suriye'ye Doğru Hareket Etmesi ve Ertesi Yıl Yaşanan Şarap Kıtlığı Hakkında:

Melikü'l-Kâmil, (AG) 1545 yılında Suriye'ye doğru yola çıktı. Beraberinde Meşreyn, Filistin ve Darmsuq orduları vardı. Ayrıca kardeşi Melikü'l-Eşref, Hama ve Hımş hâkimi ile orduları da bulunuyordu. Onlara tüm doğu yani Musul, Şayger, Nişibin, Mardin ve Amid hâkimleri ve ayrıca kardeşi, Mayferkat hâkimi Melikü'l-Gâzî de katılmıştı. Tüm bu birlikler, ordu göndermeyen halife hariç, Melikü'l-Kâmil'in komutası altında yaklaşık 50 bin kişilik bir güç haline geldiler. Hükümdar, bu büyük ordunun ihtişamı karşısında çok gururlanmış ve sevinmişti. Bu ordu öncelikle giderek, nehir kenarında bulunan Hanzit'i kuşatma altına aldı. Buradan da Keyhüsrev Şah'ın oğlu... (Keykubad)'ın bölgesine girmek istediler⁴³⁵⁵. Bu niyetle harekete geçerek Kapadokya'ya, günümüzde Rumeli denilen yere vardılar.

s.241

Rum sultanı bunu haber alınca, bölgeye girememeleri için Melikü'l-Kâmil'in ordusunun gideceği yolları tuttu. Melikü'l-Kâmil ve beraberindekilerin bölgeye girebilmek için dağlardan geçmeleri gerekecekti ki bu da onlar için son derece zor olacaktı. Ancak elleri boş vaziyette geri dönmek de istemiyorlardı. Bu nedenle bulundukları yerde hiçbir şey yapmadan ay boyu beklediler. Ne var ki bu bekleme esnasında Melikü'l-Kâmil'in ordusunda birtakım sıkıntılar yaşanmaya başladı. Derler ki bir ölçek sütlü arpanın fiyatı 90 zuzeye kadar çıkmıştı. Atları, develeri ve katırları ise saman yerine odun gibi olmuş kargıları yiyorlardı. Yine dediklerine göre Darmsuq'da bir litre süt, dönem dönem 3 zuzeye satılır olmuştu. Daha sonra Melikü'l-Kâmil de gözlerindeki cesareti kaybetti ve yaklaşık 8 bin kişilik bir kuvveti yollayarak Hısnı Mansur'u ele geçirdi. Kaleyle birlikte içerideki erkekler, kadın ve çocuklar, tüm mallarıyla birlikte alındı ve evleri ateşe verildi. Ardından öldürdüler iki ... ki beş, tekrar ... -madı. Sonra emir verdi ki esir ... kimse alınmasın. Hükümdar oradan ayrıldı ve ... olarak bilinen nehir üzerindeki Sbabrek'e geldi.

Ertesi yıl şarap kıtlığı oldu ve ... satıldı

⁴³⁵⁴ Yazarın kendi ifadelerinden 1187 yılında Selâhaddîn Eyyübî'nin Kudüs'ü aldığında şehirde olduğunu biliyoruz. Yazar her ne kadar bu sırada kaç yaşında bulunduğuna dair bir ipucu vermemişse de Selâhaddîn'in gücünün zirvesinde olduğu ve Haçlıları sıkıştırdığı bir dönemde Kudüs'te bulunduğuna göre, çocuk yaşta olmasa gerekir. Bu durumda en erken yirmili yaşlarını sürdüğünü düşünersek, bu kaydı tuttuğu tarihte yazarın altmışlı yaşlarının sonlarında olduğu gibi bir sonuç çıkarabiliriz.

⁴³⁵⁵ Metinde boşluk olarak verilen kısmı Chabot, Alâeddin Keykubâd olarak doldurmuştur.

Alâeddin Keykubâd'ın Doğu Anadolu'daki bazı yerleri ele geçirmesinin Eyyûbî hükümdarlarını tedirgin ettiğini, bölgeye eskisi kadar ilgi göstermeyip, ikametini Şam'da sürdüren Melikü'l-Eşref'in, özellikle Ahlât'ın elden çıkmasından sonra dikkatini yeniden buraya verdiğini daha evvel söylemiştik. Durum, güçlü bir Selçuklu devleti ile sınırdaş olmaktan imtina eden Mısır sultanı Melikü'l-Kâmil'i harekete geçirdi. Kaynakların sayılarını on altı olarak verdiği Eyyûbî melikleri ile birlikte, kardeşi Melikü'l-Eşref'i de yanına alan sultan, yüz binin üzerinde bir sayıya ulaşan ordusunu Birecik'te topladı. Sultan bu büyük sefer için Mısır, Filistin, Suriye ve el-Cezîre ordularını bir araya getirmiş, Haleb-Kayseri kervan yolunu takip ederek Anadolu'ya ilerlemeye başlamıştı⁴³⁵⁶.

Diğer yandan Melikü'l-Kâmil'in üzerine geldiği bilgisini alan Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd, Türklerden, Gürcü, Frenk ve Romalı paralı askerlerden müteşekkil ve mevcudu aşağı yukarı Melikü'l-Kâmil'in sahip olduğu kadar olan bir ordu hazırlayarak komutanı Kemâleddin Kamyâr'ı, Eyyûbî ordusunun güzergâhında bulunan dağ geçitlerini tutması için gönderdi⁴³⁵⁷. Melikü'l-Kâmil, Elbistan yolu üzerindeki Akçaderbend'e geldiğinde dağ geçitlerinin kapatılmış olduğunu görünce yönünü Duzah Dere istikametine çevirdi ancak buraya geldiklerinde bu geçitlerin de kapatılmış olduğunu gördüler⁴³⁵⁸.

Alâeddin Keykubâd ev sahibi olması nedeniyle bölgeyi daha iyi tanıyor olma avantajını, Eyyûbî ordusunun yolunu kapatarak kullandı. Bu şekilde açık bir savaşa girmek zorunda kalmadan Eyyûbîler'in şevkini kırmayı başardı. Kısa bir süre içerisinde Eyyûbî ordusu içerisinde başlayan iâşe sıkıntıları ve buna bağlı olarak gıda maddesi eksikliği, seferin başarısızlığına işaret etmekteydi. Bu sıkıntılara bir de ordu ve melikler içinde yayılan dedikodular eklendi. Melikü'l-Kâmil sefere çıkmadan önce Eyyûbî meliklerine, Anadolu'da ele geçirilen yerleri kendilerine ikta olarak vereceğini taahhüt etmişti. Şimdiki durumda melikler arasında, Melikü'l-Kâmil'in Eyyûbî meliklerini Anadolu'ya sürüp, geride bıraktıkları memleketlerini ele geçireceği ve Alâeddin Keykubâd ile gizlice haberleşmekte olduğu yönünde dedikodular yayılmaya başladı. Eyyûbîler'in bu sıkıntılı durumuna bir de Selçuklu müfrezelerinin saldırıları eklenince Melikü'l-Kâmil, giderek hayal kırıklığına dönüşmeye başlayan seferde daha

⁴³⁵⁶ Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, s. 163; M. Serdar Bekar, “*el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed*”

⁴³⁵⁷ Bar Hebraeus da Alâeddin'in ordusunun aynı unruşlardan müteşekkil ve 100 bin kişinin üzerinde olduğunu söylemektedir (Bar Hebraeus, II, s. 533).

⁴³⁵⁸ Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 163-164

fazla diretmedi ve orduya, Hısnı Mansur yönünde geri çekilme emri verdi. Bu sırada Eyyûbîler'in vassallerinden Harput emîri İzzeddin Ahmed, Melikü'l-Kâmil'e haber göndererek kendisine biat etmekle Alâeddin Keykubâd'ın düşmanlığını kazandığını, şimdi kendisini savunacak gücü olmadığı için yardım etmesini, ayrıca Anadolu'nun Harput üzerinden çok daha kolay istila edilebileceğini söyledi. Bunun üzerine Mısır sultanı o tarafa yöneldi ve önce, kısa bir süre önce Alâeddin Keykubâd'ın almış olduğu Hısnı Mansur'u ele geçirdi. Ardından Fırat'ı geçen Melikü'l-Kâmil, Siverek'e gitti. Sultan Siverek'te kalırken, ordunun bir bölümünü Harput'a gönderdi. Eyyûbîler'in geri çekildiklerini haber alan Alâeddin ise Malatya'ya döndü ve derbentleri tutan birliklerine Harput üzerine gitmelerini emretti. Bahsi geçen ordu Harput'a vardığında Eyyûbî birlikleriyle karşılaştılar ve iki taraf arasında cereyan eden savaşı, bir kısım Eyyûbî melikini esir eden Selçuklu tarafı kazandı. Savaşı kaybeden Eyyûbî tarafı, Harput Kalesi'ne sığındıysa da kısa bir muhasaranın ardından Selçuklu ordusu kaleyi ele geçirmeyi başardı. Selçuklu sultanı Keykubâd, Eyyûbî meliklerine herhangi bir yaptırımında bulunmadığı gibi, onları iyi ağırladı ve serbest bıraktı. Diğer yandan seferin sonunu Siverek'te bekleyen Melikü'l-Kâmil, gelen haber üzerine, büyük bir görkemle çıktığı bu seferden, ciddi bir itibar kaybına uğrayarak ve hiçbir kazanç sağlayamadan Mısır'a geri döndü⁴³⁵⁹.

1234 Kroniği yazarı, son kaydı olan bu hadisede Melikü'l-Kâmil'in Anadolu seferini aktarmakta, bir yandan da gerek seferin seyri gerekse de Eyyûbî ordusunda yaşanan gıda sıkıntısının ayrıntılarını vermektedir. Yazar her ne kadar diğer kaynaklar kadar detay vermese de seferin genel hatlarına haizdir. Ancak metinde bahsi geçen ve Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'ya girdikten sonra Hanzit üzerine gittiğini söyleyen bilgi, diğer kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Öncelikle Hanzit yani günümüzdeki Elâzığ, diğer kaynaklarda Melikü'l-Kâmil'in izlediği söylenen güzergâhın çok dışındadır ve bu yolu gitmek için Eyyûbî ordusunun, normal güzergâhın en az iki katı yol gitmesi gerekmektedir. Bunun yanında yazar da şehrin kuşatıldığını söylemekte ancak sonrası için bilgi vermeyerek, Melikü'l-Kâmil'in Kapadokya'ya yöneldiğini söylemektedir. Diğer yandan İbn Bîbî'nin ifade ettiği ve Alâeddin'in Kemâleddin'i gönderdiği yer olan Akçaderbend, Elbistan yakınlarındadır ve bu nokta, Antakya ve Kilikya arazisine girmeden Kayseri'ye gitmenin en uygun yolu gibi görünmektedir.

⁴³⁵⁹ İbn Bîbî, I, ss. 434-439; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, II, ss. 163-165

Bu durumda Melikü'l-Kâmil'in Hanzit üzerine gitmiş olduğu bilgisi pek akla yatkın durmamaktadır.

Hısnı Mansur'un ele geçirilmesiyle ilgili verilen bilgiler, metnin bu bölümünde eksiklikler bulunması nedeniyle pek net değildir. Yine de kalenin ele geçirilmesi sırasında halktan pek çok kişinin esir alındığı ve kalenin yağmalandığı anlaşılmaktadır⁴³⁶⁰. Yazar, Hısnı Mansur'un alınmasının ardından hükümdarın Siverek'e geldiğini söylemektedir. Bu ifade Melikü'l-Kâmil'in, kalenin alınması sırasında Hısnı Mansur'da ya da yakın başka bir yerde olduğu izlenimi doğurmaktadır. Ancak bizzat yazar, Melikü'l-Kâmil'in Hısnı Mansur üzerine 8 bin kişilik bir kuvvet gönderdiğini söylemektedir. Bu durumda yazarın kast ettiği, Hısnı Mansur'un alınması sırasında Melikü'l-Kâmil'in başka bir yerde bulunduğu olmalıdır. Bu bilgi İbn Bîbî tarafından desteklenmemektedir. İbn Bîbî, Melikü'l-Kâmil ve kardeşlerinin ileriye gidemeyeceklerini anlayınca geri döndüklerini ve Hısnı Mansur üzerine giderek kaleyi ateşe verdiklerini söylemektedir⁴³⁶¹. Dolayısıyla muhtemel durum, Melikü'l-Kâmil'in Hısnı Mansur'un yakınlarına kadar geldiği, ancak daha ileriye, en azından kalenin önüne kadar gitmeden, gönderdiği bir birlik vasıtasıyla kaleyi tahrip ettirdiği şeklinde olmalıdır.

Yazarın son verdiği bilgi, ertesi yıl, AG.1546/M.1235 yılında şarap kıtlığı olduğu şeklindedir ancak metin burada sona erdiği için bununla ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bar Hebraeus'un kayıtlarında geçen ve bu tarihe en yakın kıtlık, H.640/M.1242 tarihinde kaydedilmiştir⁴³⁶². İslâm kaynaklarında da bu döneme ait bir kıtlık ya da kuraklık haberi bulunmamaktadır.

⁴³⁶⁰ Bar Hebraeus detay vermez ancak kalenin alındığını vetüm çevresinin tahrip edildiğini söyler (Bar Hebraeus, II, s. 533).

⁴³⁶¹ İbn Bîbî, I, s. 437

⁴³⁶² Bar Hebraeus, II, s. 545

SONUÇ

Üzerinde yaşamış olduğumuz coğrafyanın, Geç Antikçağ'dan itibaren yazılan tarihinde belirli konu başlıkları bulunmaktadır. Bu konu başlıklarını kısaca Roma tarihi, İslâm tarihi ve İslâm tarihi dâhilinde alt maddeler olarak Emevî ve Abbâsî devletleri, Türk-İslâm tarihi, Büyük ve Anadolu Selçuklu Devletleri, Haçlı Seferleri tarihi, Haçlı devletleri tarihi, Moğol istilasî dönemi, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi şeklinde ana hatlarıyla özetleyebiliriz. Bizim üzerinde çalışmış olduğumuz ve *1234 Anonim Süryani Kroniği* şeklinde isimlendirilen eser, bu konu başlıklarının son iki tanesi yani Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dışında kalan tüm diğerkonu başlıkları hakkında az ya da çok olmak üzere mutlaka söyleyecek bir şeyleri olan ender eserlerden biridir. Bu özelliğı nedeniyle çok geniş bir çalışma sahasının önemli bir başvuru kaynağı olma hüviyetine sahiptir. Çalışmamızın başında da belirtmiş olduğumuz üzere Süryani tarih yazıcılığının önemli bir parçasını oluşturan bu eser, özellikle İslâm sonrası dönem üzerinde çalışmak isteyen araştırmacıların mutlaka istifade edebilecekleri bir niteliğesahiptir. Eserin en önemli özelliğı olan yalın bir siyasi tarih anlatımının yanı sıra, bahsi geçen dönemlerin sosyal, dini ve iktisadi hayatları hakkında da ipuçları içeriyor olmasıdır. Bu noktada salt siyasi tarih için değil, fakat aynı zamanda sosyal, dini ve iktisadi içerikli araştırmalarda da değerlendirilmesi gereken bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm tarihi ve Türk-İslâm tarihi üzerine yazılmış olan pek çok birinci el kaynak bulunmaktadır. Aynı şekilde Roma ve Haçlı Seferleri dönemlerini içeren çalışmaların da bulunduğunu biliyoruz. Bahsi geçen bu çalışmaların hepsinin ortak özelliğı, her birinin bir aidiyet duygusuyla mensup oldukları medeniyetleri temsil etmeleridir. Bu nedenle tüm bu eserlerin objektiflikleri sorgulanabilir durumdadır. Bu durum, yalnızca verilmiş olan bilgilerin doğruluğı noktasında değil, aynı zamanda bu bilgileri aktaran yazarların dünya görüşlerinin de okuyucuyu ne yönde etkilediğı noktasıyla ilgilidir. Buradan hareketle, Geç Antik Çağ'dan itibaren herhangi önemli bir siyasi hareketin temsilcisi olmamış olan Süryani yazarların kayıtlarının, diğerklerine oranla biraz daha dikkatli incelenmesi gerektiğı kanısındayız. *1234 Kroniği*, diğerk çağdaş eserler olan Mihael Rabo ve Bar Hebraeus kronikleriyle birlikte Üç Büyük Süryani Kroniğı olarak anılmaktadır. Bu üç eserin ortak noktası ilk bakışta dikkat çektiğı haliyle, her birinin yazarının Süryani din adamları olmasıdır. Ancak çok daha dikkat çekici bir özelliğesahiptirler. Adı geçen yazarlar gerek kendi gözlemlerine dayanan kayıtlarda gerekse

de eserleri için kullanmış oldukları ve varlıklarını çok defa bu eserlerin içinde yapılan atıflardan öğrenmiş bulunduğumuz daha eski dönem Süryani yazarların kayıtlarında, Süryani toplumunun siyasi tarih gibi bir kaygısının olmaması nedeniyle, tarih çalışmalarının siyasi boyutunu, çevrelerinde hüküm süren milletler ve devletlerden oluşturmuş olmalarıdır. Bu özellik, yukarıda da değinmiş olduğumuz şekilde, siyasi bir aidiyet duygusu taşımadan yazılan bu eserlerin vermiş olduğu bilgilerin diğerlerine nazaran daha objektif bir içeriğe ve ifadeye sahip olmalarıyla kendini göstermektedir. Bu durum en basit şekliyle şöyle açıklanabilir ki; başka milletler tarih yaparken, bunu en iyi yazanlar Süryaniler olmuştur. Ancak Süryani yazarların da çoğu zaman birbirlerinden iktibas yapmış olmaları, bahsi geçen eserlerde verilen bilgilerin çoğunun, daima teyide muhtaç oldukları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada diğer birinci el kaynak eserlerle yapılacak karşılaştırmaların, güvenilir bilgiye ulaşmanın en ideal yolu olması kaçınılmazdır.

Batıda yapılan araştırmalarda Süryani kroniklerinin önemi çok erken fark edilmiş ve bu nedenle ilgili dönemlere ait yapılan çalışmalarda bu eserlerden azami derecede faydalanılmaya gayret gösterilmiştir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda başlayan, en iyi meyvelerini XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın hemen başlarında veren Süryaniyat çalışmaları ortaya birbirinden değerli eserlerin çıkmasına vesile olmuştur. Süryaniyat sahasında yapılan çalışmalar günümüzde biraz da olsa ivme kazanmış ve ortaya değerli sonuçlar çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak da yine de belirtmek gerekir ki, bizim ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalar çok geç başlamıştır ve Süryani tarih çalışmalarının Türk ilim sahasına kazandırılması söz konusu olduğunda üzülerek belirtmek gerekir ki elimizde verimli olabilecek pek fazla bir materyal bulunmamaktadır. Bu noktada adı geçen üç önemli Süryani kroniğinin yalnızca birinin, Bar Hebraeus kroniğinin Türkçe tercümesi yapılmıştır ancak o da aslı İngilizce olan bir çalışmanın tercümesidir. Bu noktada Ömer Rıza Doğrul'un çalışması karşısında saygıyla eğilmenin yanında, bu tercümenin aslı olan Ernest Wallis Budge çevirisinin vermiş olduğu bilgilere güvenmek durumundayız. Diğer yandan Mihael Rabo kroniğinin ise yalnızca Türk tarihi ile ilgili bölümleri, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olup, yaklaşık 520 sayfadan müteşekkil olan bu tek nüsha, TTK kütüphanesinde bulunmakta ve henüz bir baskısı yapılmamıştır. Dolayısıyla Mihael Rabo kroniğinin elimizde Chabot'nun Fransızca ve Matti Moosa'nın İngilizce neşirlerinden başka üzerinde çalışılabilecek versiyonları bulunmamaktadır.

Tez çalışmamıza konu edinmiş olduğumuz *1234 Kroniği*, bahsi geçen diğer Süryanice tarih çalışmalarıyla birlikte, herhangi aracı bir dil kullanmaksızın ve tamamı orijinal metinden doğrudan Türkçe'ye çevrilen ilk Süryanice tarih çalışması özelliğini taşımaktadır. Bununla birlikte çalışmamızın başında da belirtmiş olduğumuz üzere bu eserin muhtelif bölümlerinin çeşitli dillere tercümesi yapılmış olmakla birlikte, eserin tamamının yaklaşık üçte ikilik bir kısmıyla, ilk defa bu kadar geniş bir bölümünün tercümesi bizim çalışmamızda yapılmıştır. Tez çalışmamızı müteakip olarak ileride, bu eserin ilk bölümünün de tercümesini gerçekleştirerek bu kıymetli eseri bir bütün halinde Türk ilim dünyasının hizmetine sunmayı planlamaktayız.

KAYNAKÇA:

Birinci El Kaynaklar:

Süryani Kronikleri:

- Anonymi Auctoris Chronicon Ad Annum Christi 1234 Pertinens I, Versio CSCO, Ed: J-B CHABOT, Paris, 1937
- Chronicon Ad Annum Christi 1234 Pertinens (Süryanice Metin), Ed: J-B CHABOT, 2 Cilt, CSCO, E. Typographeo Reipublicae, Paris, II. Cilt, 1917, I. Cilt, 1920
- Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, Süryanice'den İngilizce'ye Çeviren: E. A. WALLIS BUDGE, Türkçe Tercüme: Ömer Rıza DOĞRUL, 2 Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1945
- Bar Hebraeus, Chronography, Translated from Syriac: E. A. Wallis BUDGE, London, 1932
- Bar Hebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum* (Süryanice/Latince metin), 3 Cilt, Tr: Joannes Baptista ABBELOOS, Leuven, Belçika, 1892
- Michael Rabo, The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great) A Universal History from the Creation, Tr: Matti MOOSA, Beth Antioch Press, New Jersey, USA, 2014
- Michel le Syrien, Chronique, Süryanice'den Fransızca'ya Tr: J-B CHABOT, Ed: Ernest LEROUX, 3 Cilt, Paris, 1899
- Nisibisli İliyo, Eliae Metropolitae Nisibeni, *Opus Chronologicum* (Süryanice metin), CSCO III-VII, Scriptores Syri, Ed: E. W. BROOKS, Paris, 1910
- The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians, Tr: Robert BEDROSIAN, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2013

- The Chronicle of Zuqnin Parts III and IV A.D 488-775, Tr: Amir HARRAK, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1999
- WALLIS-BUDGE, E. Alfred, The Chronography Of Bar Hebraeus Gregory Abû'l Faraj 1225-1286, Vol: 1, English Translation, Apa-Philo Press, Amsterdam, Hollanda, 1976

Grek Kronikleri:

- Anna Komnena, Aleksiad, Çev: Bilge UMAR, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996
- Genesios, On the Reigns of the Emperors, Tr: Anthony KALDELLIS, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1998
- Georgios Akropolites, George Akropolites, The History, Tr: Ruth MACRIDES, OSB, Oxford University Press, New York, 2007
- Ioannes Kinnamos, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı, Yay. Haz: Işın DEMİRKENT, TTK Basımevi, Ankara, 2001
- Ioannes Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History (811-1057), Tr: John WORTLEY, Cambridge University Press, Cambridge, 2010
- Ioannes Zonaras (Grekçe-Latince Metin), III, *CSHB*, Ed: Theodorus BÜTTNER-WOBST, Imprensis Ed. Weberi, Bonn, 1879
- Leo the Deacon, The History of Leo the Deacon Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, Tr: Alice-Mary TALBOT, Denis F. SULLIVAN, Dumbarton Oaks Studies XLI, Washington, 2005
- Nikephoros Bryennios, Tarihın Özü, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008

- Nikephoros, Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, Breviarium Historicum, Ed&Tr: Cyrillus MANGO, Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB), XIII, Dumbarton Oaks, Washington, 1990
- Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev: Fikret İŞILTAN, TTK Yayınları, Ankara, 1995
- Niketas Khoniates, O City of Byzantium, Tr: Harry J. MAGOULIAS, Wayne State University Press, Detroit, ABD, 1984
- PSELLOS, Michael, Chronographia 1017-1078, Tr: Edgar R. A. ASHTON, Yale University Press, New Haven, 1953
- The Chronicle of John, Bishop of Nikiu, Zotenberg Geez versiyondan Tr: Robert H. Charles, Williams&Norgate, Londra, 1916
- The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History A.D 284-813, Tr: Cyril MANGO, Roger SCOTT, Clarendon Press, Oxford New York, 1997
- Theodore the Syncellus, Homily on the Siege of Constantinople in AD 626, Bölüm: XVIII-XXXVII, 2006, Kaynak: tertullian.org

Ermeni Kronikleri:

- Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi, Çev: Hrant D. ANDREASYAN, İÜEFY No: 582, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954
- Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev: Hrant D. ANDREASYAN, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2000
- Sebeos, History, Tr: Robert BEDROSIAN, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985

- Smbat Sparapet, The Chronicle of Smbat Sparapet, Tr: Robert BEDROSSIAN, SAT, New Jersey, 2005

-Vahram, The Chronicle of Vahram, Ermenice orijinalinden Tr: Charles Fried NEUMANN, Oriental Translation Fund, Londra, 1831

Melkit Kronikleri:

-Agapius (Mahbub bin Konstantin), Kitab Al-Unvan-Historia Universale (Arapça-Fransızca metin), Tr: Alexander VASILIEV, Patrologia Orientalis, Paris, 1909

Müslüman Kaynakları:

- Belazurî, The Origins of the Islamic State, Translation of Kitab Futû al-Buldân, 2 Cilt, Tr: Philip Khuri HITTİ, Columbia University, 1916

- İbnü'l Adîm, Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler), Çev: Ali SEVİM, TTK Basımevi, Ankara, 1982

- İbnü'l Adîm, Kemaleddin, Chronique d'Alep, Recueil des Historiens des Croisades (RHC), 10 cilt, Cilt: 3, Seçme bölümler, Historiens Orientaux (Arapça-Fransızca metin), Imprimere Nationale, Paris, 1884

- İbn Bîbî, Nasirüddîn Hüseyin bin Muhammed er-Rugadî el-Münşî,, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk Nâme), Haz: Mürsel ÖZTÜRK, TC Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, 2 Cilt, Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1996

- İbnü'l-Esir, El Kâmil fi't-Tarih, Çev: M. Beşir ERYAYSOY ve diğerleri, Redaktör: Mertol TULUM, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991

- İbn Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi, 15 Cilt, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 304.

- İbn Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siret'ün-Nebeviyye), I. Cilt, Çev: İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, XCVI, AÜ Basımevi, Ankara, 1977
- İbn Kalânîsî, Zeylû't-Târih-i Dimâşk (Şam Tarihinin Devamı), Tr: Onur Özatağ, İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2015
- İbn Şeddâd, Bahâeddin, Sîretü's-Salâhiddîn, es-Sîretü'l-Yûsufiyye (Selâhaddîn Eyyûbî'nin Hayatı), The Life of Saladin or What Befell Sultan Yûsuf, Tr: C. Reignier CONDER, New Taj Publishers, Yeni Delhi, I. Baskı: 1897, II. Baskı: 1988
- Makdisî, Ebû Şâme el-Makdisî, Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbarî'd-Devleteyn Fransızca Tercümesi, Le Livre des Deux Jardins, Recueil des Historiens des Croisades (RHC), 10 cilt, Cilt: 4-5, Historiens Orientaux (Arapça-Fransızca metin), Imprimerie Nationale, Paris, 1898
- Muhammed İbn İshak, Siyer, Haz: Muhammed Hamidullah, Çev: Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988
- Nesevî, Muhammed bin Ahmed, Historie du Sultan Djelal ed-din Mankobirti (Siretû's-Sultan), Fransızca'ya Tr: Octave HOUDAS, Ed: Ernest LEROUX, LSA, Paris, 1895
- Taberî, The History of al-Tabarî, 40 Cilt, SUNYP, New York, 1989-2007
- Vakıdî, The Islamic Conquest of Syria, A Translation of Futuhussam, Çev: Mawlana Sulayman al-Kındî, Ta-Ha Press, London, 2003
- Yakubî, The Works of Ibn Wâdih al-Ya'qûbî, An English Translation, Ed: Matthew S. GORDON ve diğerleri, Brill, Leiden ve Boston, 2018

Haçlı Kronikleri:

- Anonim Haçlı Tarihi, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Çev: Engin AYAN, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013
- CARNOTENSIS, Fulcherius, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak), Tr: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009
- Villehardouin, *Memoirs of the Crusades*, Villehardouin& De Joinville, Tr: Frank MARZIALS, London&New York, 1908
- William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 2 Cilt, Tr: Emily Atwater Babcock&A. C. Krey, Columbia University Press, New York, 1943

Moğol Kronikleri:

- Moğollar'ın Gizli Tarihi, Çev: Ahmet TEMİR, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1986

Cağdas Eserler:

- AKALIN, Kutlu, DUYGU, Zafer (Edt-Haz-Çev), *Süryani Literatürü*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2017
- AKRAM, Agha Ibrahim, *The Muslim Conquest of Egypt and North Africa*, Ferozsons Ltd, Lahore, Pakistan, 1977
- ATİYA, Aziz Suryal, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005
- BAILLY, Auguste, *Bizans Tarihi*, 2 Cilt, Tr: Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974

- BARSOUM, Ephrem, History of Syriac Literature and Sciences-Kitab al-Lulu al-Manthur fi Tarikh al-Ulum wa al-Adab al-Suryaniyya, Tr: Matti Moosa, Passeggiata Press, Pueblo, ABD, 2000
- BURY, John Bagnell, A History of the Eastern Roman Empire, The Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D 802-867), MacMillan and Co, Londra, 1912
- BURY, John Bagnell, A History of the Later Roman Empire, From Arcadius to Irene (395 to 800 AD), Cilt: II, MacMillan and Co, Londra, 1889
- BURY, John Bagnell, The Rise of Saracens, Vol: II, Ed: H. M. GWATKIN, J. P. WHITNEY, Macmillan Co, New York, 1913
- BUTLER, Alfred J, Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion, Oxford, Clarendon Press, 1902
- CAHEN, Claude, Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler, Tr: Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979
- ÇEKEN, Muhittin, Tapınak Şövalyeleri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020
- ÇELİK, Mehmet, Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar), Akademi Kitabevi, İzmir, 1999
- ÇELİK, Mehmet, Süryani Tarihi, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996
- DEMİRKENT, Işın, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 1997
- DEMİRKENT, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1990
- DEMİRKENT, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146, II. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1994
- DICKENS, Mark, Medieval Syriac Historians' Perceptions of the Turks, Faculty of Oriental Studies, Cambridge, 2004

- DIEHL, Charles, L'Afrique Byzantine: Historie de la Domination Byzantine en Afrique (533-709), Ernest Leroux, Paris, 1896
- DONNER, Fred McGraw, The Early Islamic Conquests, Princeton University Press, New Jersey, 1981
- DUYGU, Zafer, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslâm, Siyasi Tarih, Divan Yayınları, İstanbul, 2017
- FINLAY George, The History of Greece and of the Empire of Trebizond 1204-1461, William Blackwood and Sons, Edinburgh&London, 1851
- FINLAY, George, History of the Byzantine and Greek Empires, From 716 to 1453, 2 Cilt, William Blackwood and Sons, Edinburgh&Londra, 1854
- GIBBON Edward, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, Tr: Asım BALTACIGİL, 5 Cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1987
- GIL, Moshe, A History of Palestine 634-1099, Tr: Ethel Broido, Cambridge University Press, İngiltere, 1992
- GREGORY, Timothy E, A History of Byzantium, 2. Baskı, Wiley-Blackwell, Malden, ABD, 2010
- HAWTING, G. R, The First Dynasy of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661-750, Routledge, Londra, 2002
- HILKENS, Andy, The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources, Doktora Tezi, University of Gent, 2014
- HILL, George, A History of Cyprus, Cambridge University Press, London, 1940
- HILLENBRAND, Carole, Turkish Myth and Muslim Symbol, The Battle of Manzikert, Edinburgh University Press, Edinburgh, İskoçya, 2007
- HITTI, Philip K, History of Syria, MacMillan Company, London, 1951

- HUMPHREYS, R. Stephen, Mu'awiya ibn Abi Sufyan, From Arabia to Empire, Oxford, Londra, 2006
- KAEGLI, Walter E, Byzantium and the Early Islamic Conquests, Cambridge University Press, Cambridge, 1992
- KAEGLI, Walter E, Byzantine Military Unrest (471-843), Pub: Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1981
- KAEGLI, Walter E, Heraclius Emperor of Byzantium, Cambridge University Press, Cambridge, 2003
- KAEGLI, Walter E, Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa, Cambridge University Press, 2010
- KAFESOĞLU, İbrahim, Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221), 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2000
- KENNEDY, Hugh, Great Arab Conquests, Da Capo Press, Philadelphia, Pennsylvania, ABD, 2007
- KENNEDY, Hugh, The Prophet and the Age of the Caliphates, 2. baskı, Pearson, Londra, 2004
- KİTAPÇI, Zekeriya, Araplar'ın Türkistan'a Girişi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000
- KİTAPÇI, Zekeriya, İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları, 4. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, İstanbul, 2004
- Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet, Yedi Kubbe Yayınları, İstanbul, 2005
- KREY, August C, The First Crusade, 2 Cilt, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1921
- MAALOUF, Amin, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, Ç: M. Ali KILIÇBAY, Telos Yayıncılık, İstanbul, 2. Basım, Nisan 1998

- MUIR, William, The Caliphate, It's Rise, Decline and Fall, John Grant, Edinburgh, 1915
- MUJAHID, Abdul Malik, The Battle of Qadisiyyah, Tr: M. A. Aziz, Darussalam, Riyad, 2013
- NORWICH, John J, Bizans Yükseliş Dönemi (MS 803-1081), Çev: Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013
- OFLAZ, Abdulhalim, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi), Siyer Yayınları, İstanbul, 2019
- OSTROGORSKY, George, Bizans Devleti Tarihi, TTK Yayınları X. Dizi, Sayı: 7, Çev: Fikret İŞILTAN, 7. Baskı (Tıpkıbasım), TTK Basımevi, Ankara, 2011
- ÖNGÜL, Ali, Selçuklular Tarihi, Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, 2 Cilt, Emek Matbaası, Manisa, 2007
- ÖNGÜL, Ali, Urfa Tarihi, İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517), Emek Matbaası, Manisa, 2004
- PALMER, Andrew, The Seventh Century in the West Syrian Chronicles, Liverpool University Press, Liverpool, İngiltere, 1993
- POURSHERIATI, Parvaneh, Decline and Fall of the Sasanian Empire, I.B Tauris, New York, 2008
- RUNCIMAN, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, III Cilt, Çev: Fikret İŞILTAN, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998
- RUNCIMAN, Steven, The History of The Crusades, III Cilt, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1951
- SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1995

- SMITH, Jessie Payne, A Compendious Syrac Dictionary Founded Upon the Thesaurus Syriacus of R. Payne SMITH, Ed: Jessie Payne Smith (Margoliouth), Clarendon Press, Oxford, 1903
- The Cambridge History of the Byzantine Empire (c. 500-1492), Ed: Jonathan SHEPARD, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- ŞEŞEN, Ramazan, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987
- TREADGOLD, Warren, A History of the Byzantine State and Society, SUNYP, Stanford, California, ABD, 1997
- TREADGOLD, Warren, The Byzantine Revival (780-842), Stanford University Press, Stanford, California, 1988
- TRITTON, Arthur S, GIBB, H. A. R, The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1933
- ÜÇÖK, Bahriye, Emevî-Abbâsî Devletleri, AÜİF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968
- VASILIEV, A.A, Bizans İmparatorluğu Tarihi Cilt: I, Çev: A. Müfid Mansel, Maarif Matbaası, ANKARA, 1943
- VASILIEV, A.A, History of the Byzantine Empire 324-1453, University of Wisconsin Press, Wisconsin, ABD, 1952
- WELLHAUSEN, Julius, Arap Devleti ve Sükûtu, Çev: Fikret İŞILTAN, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963

Makaleler:

- ACAR, Abdurrahman, “Müslümanlarla Bizans Arasındaki Yermük Savaşı’nı Anlatan En Eski Süryanice Metin”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: V, Sayı: 2, ss. 71-76
- BAYNES, Norman H, “*Successors of Justinian*”, Cambridge Medieval History, Vol: II, The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire, The Macmillan Company, New York, 1913
- BECKER, Carl Heinrich, “*The Expansion of the Saracens-The East*”, Cambridge Medieval History, Cilt: II, The Rise of The Saracens and the Foundation of Western Empire, Bölüm: XI, pp. 329-364, MacMillan Company, New York, 1913
- BROCK, Sebastian P, “*Syriac Historical Writing: A Survey of the Main Courses*”, Journal of the Iraqi Academy (Syriac Corporation), 5 (1979-1980), ss. 1-30
- BROOKS, E. W, “*Successors of Heraclius to 717*”, Cambridge Medieval History, Vol: II, Rise of the Saracens and the Foundation of Western Empire, Ch: XIII, pp. 391-417 MacMillan Company, New York, 1913
- BURY, John Bagnell, “*Mutasım’s March Through to Cappadocia in AD. 838*”, Selected Writings of J. B. Bury (1888-1923), ss. 120-129, Ed: Robert Bedrosian, 2016
- CAN, Umut, “*1234 Anonim Süryani Kroniği’nde Yermük Savaşı (636) İlgili Kısımın Tercüme ve Tahlili*”, Journal of Mesopotamian Studies (JMS), Cilt: 3, Sayı: 1, 2018, ss. 1-20
- CAN, Umut, “*Suruçlu Yakup, Şiirleri ve Dünya Görüşü*”, Süryani-Arap ve Kürt Klasikleri, Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri, Ed: M. Nesim DORU-A. KIRKHAN-Y. AYKAÇ, 15-17 Mayıs 2017, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 27-38

- ÇELİK, Mehmet, “*Süryanilerin Etnik ve Dinsel Kimlikleri*”, Diyarbakır 2 Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti, 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır, 12-13 Nisan 2010, ss. 235-241
- ÇELİK, Mehmet, YAŞAR, Şükran, “*Kuruluşundan İslâm Fethine Kadar Edessa’nın Siyasi Tarihi*”, Edessa’dan Urfa’ya, Ed: Mehmet ÇELİK, 2 Cilt, Desen Ofset, Ankara, 2007
- ÇELİK, Mehmet, GÜNDÜZ, Şinasi, YAŞAR, Şükran, “*Şehrin Dinî Yapısı*”, Edessa’dan Urfa’ya, Cilt: 1, ss. 333-485
- DEMİRKENT, Işın, KORKMAZ, Mustafa, “*İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa’nın Siyasi ve Sosyal Tarihi*”, Edessa’dan Urfa’ya, ss. 25-230
- DUYGU, Zafer, “*Zuqnin Kroniği veya Pseudo Tell Mahre Kroniği*”, Süryani-Arap ve Kürt Klasikleri, Uluslararası Klasikler Çalıştay Bildirileri, Ed: M. Nesim DORU-A. KIRKHAN-Y. AYKAÇ, 15-17 Mayıs 2017, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 3-16
- ESKİKURT, Adnan, “*Myriokephalon Savaşı’na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar*”, USAD, Sayı: 6, 2017, ss. 65-94
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “*I. Alaeddin Keykubat’ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma*”, MJH, II/I, 2012, ss. 121-130
- KAEGI, Walter E, “*Confronting Islam: Emperors versus Caliphs (641-c850)*”, CHBE, Bölüm: 9, s. 378
- LOUTH, Andrew, “*Byzantine Transformation*”, The Cambridge History of the Byzantine Empire (c.500-1492), Ed: Jonathan Shephard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 221-250

- MIYNAT, Ali, “İslâmî Dönemde Diyarbakır’daki (Amid) Sikke Basım Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Türk Tarihine Dair Yazılar III, Ed: Alparslan DEMİR ve diğerleri, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, ss. 383-403
- MOOSA, Matti, “The Crusades: An Eastern Perspective with Emphasis on Syriac Sources”, The Muslim World, Sayı:93, Nisan 2003, ss. 249-289
- ÖZER, Serkan, “Antakya’yı Haçlılara Teslim Eden Hain Zırh Ustası Fîrûz”, AÜEF Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 58, Haziran 2017, ss. 175-202
- WITAKOWSKI, Witold, “İliyo Bar Şnoyo’nun Kroniği”, makale tercümesi, Zafer DUYGU, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslâm, Siyasi Tarih, Divan Yayınları, İstanbul, 2017
- YAŞAROĞLU, Hasan, “Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek, Ali-Muaviye Mütarekesi”, Turkish Studies, International Periodical For thr Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, Vol.9/1, Winter, 2014, pp. 623-635, Ankara, s. 625
- WELTECKE, Dorothea, “A Reneissance in Historiography?, Patriarch Michael, Anonymous Chronicle AD 1234 and Bar Hebraeus”, The Syriac Reneissance, Eastern Christian Studies, No.9, Ed: Herman Teule, Peeters, 2010, ss. 95-111

Encyclopedia of Islam (EOI) Yeni Baskı: H.A.R Gibb ve diğerleri, 24 Cilt, Brill, Leiden, 1986

- BECKER, C. H, “Abdullah b. Adb al-Malik”, Cilt: 1, s. 42
- GIBB, H.A.R, “Abd al-Malik b. Marwan”, Cilt: 1, ss. 76-77
- ROTTER, G, “Maslama b. Abd al-Malik b. Marwan”, Cilt: 6, s. 740
- VAGLIERI, Laura Veccia, “Al-Dahhâk b. Kays al-Shaybânî”, Cilt: 2, s. 90
- “Bishr b. Al-Walid”, Cilt: 1, s. 1244
- STRECK, Jena M, “al-Anbâr” Cilt: 1, ss. 484-485

Oxford Dictionary of Byzantium: Ed: Alexander KAZHDAN, 3 Cilt, Dumbarton Oaks, Oxford University Press, New York, 1991

- CUTLER, Anthony ve TALBOT, Alice-Mary, “*John VII Grammatikos*”, Cilt: 2, s. 1052
- GARSOIAN, Gina G, “*Paulicians*”, Cilt: 3, s. 1606
- GREGORY, Timothy E, “*Montanism*”, Cilt: 2, ss. 1401-1402
- FOSS, Clive F. W, “*Isaura*”, ODB, Cilt: 2, s. 1014
- “*Isauria*”, ODB, Cilt: 2, s. 1014
- “*Kibyrrhaiotai*”, Cilt: 2, s. 1127
- FRANKLIN, Simon & CUTLER, Anthony, “*Varangians*”, Cilt: 3, s. 2152
- HOLLINGSWORTH, Paul A, “*Anastasios II*”, Cilt: I, s. 87
- “*Augoustalios*”, Cilt: 1, s. 232
- “*Gregory*”, Cilt: 2, s. 875
- “*Lachanodrakon, Michael*”, Cilt: 2, s. 1168
- “*Manuel*”, Cilt: II, s. 1289
- “*Mardaites*”, Cilt: II, s. 1297
- “*Michael II*”, Cilt: 2, ss. 1363-1364
- “*Theodosius III*”, Cilt: 3, s. 2052
- HOLLINGSWORTH, P.A, CUTLER, Anthony, “*Theophobos*”, Cilt: 3, s. 2067
- KAZHDAN, Alexander, “*Basielopator*”, Cilt: 1, ss. 263-264
- “*Brachamios*”, Cilt: 1, s. 319
- “*Bryennios, Nikephoros the Younger*”, Cilt: 1, s. 331
- “*Domestikos ton Exkoubiton*”, Cilt: 1, ss. 646-647

- “*Eparch*”, Cilt: 1, s. 704
- “*Genikon*”, Cilt: 1, ss. 829-830
- “*Kouropalates*”, Cilt: 2, s. 1157
- “*Lekapenos*”, ODB, Cilt: 2, ss. 1203-1204
- “*Nestorianism*”, Cilt: 2, ss. 1459-1460
- “*Parakoimomenos*”, Cilt: 3, s. 1584
- “*Protasekretis*”, Cilt: 3, s. 1742
- “*Protostrator*”, Cilt: 3, s. 1748
- “*Tagma*”, Cilt: 3, s. 2007
- “*Theme*”, Cilt: 3, ss. 2034-2035
- “*Theophano*”, Cilt: 3, ss. 2064-2065
- KAZHDAN, Alexander, CUTLER, Anthony, “*Constantine VII Porphyrogennetos*”, Cilt: 1, ss. 502-503
- “*Doukas*”, Cilt: 1, ss. 655-656
- “*John I Tzimiskes*”, Cilt: 2, s. 1045
- KAZHDAN, Alexander, MAGDALINO, Paul, “*Sakellarion*”, Cilt: 3, ss. 1828-1829
- “*Sakellion*”, Cilt: 3, ss. 1829-1830
- KAZHDAN, Alexander, ŠEVČENKO, Nancy Patterson, “*Stylite*”, Cilt: 3, s. 1971
- MCCORMICK, Michael, “*Porphyrogennetos*”, Cilt: 3, s. 1701

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA): İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988-2014

- AKTAN, Ali, “*Müstazî-Biemrillâh*”, Cilt: 32, 2006, ss. 128-129
- ALGÜL, Hüseyin, “*Fedek*”, Cilt: 12, 1995, ss. 294-295

- ALPTEKİN, Coşkun, “*Ali Küçük*”, Cilt: 2, 1989, s. 410
- “*Aksungur el-Porsukî*”, Cilt: 2, 1989, s. 297
- “*Artuklular*”, Cilt: 3, 1991, ss. 415-418
- “*Begteginliler*”, Cilt: 5, 1992, ss. 342-344
- “*Belek b. Behrâm*”, Cilt: 5, 1992, ss. 402-403
- ALTAN, Ebru, “*Yağısıyan*”, Cilt: 43, 2013, ss. 177-179
- APAK, Âdem, “*Tay (Benî Tay)*”, Cilt: 40, 2011, ss. 187-188
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “*Velîd II*”, Cilt:43, 2013, ss. 31-33
- AVCI, Casim, “*İbn Şeddâd, Bahâeddin*”, Cilt: 20, 1999, ss. 373-374
- “*Kisra*”, Cilt: 26, 2002, ss. 71-72
- “*Mu'tasım-Billâh*”, Cilt: 31, 2006, ss. 380-382
- AYCAN, İrfan, “*Haccâc bin Yûsuf es-Sekaff*”, Cilt: 14, 1996, ss. 427-428
- “*Mervan I*”, Cilt: 29, 2004, ss. 225-227
- “*Muaviye bin Ebu Süfyan*”, Cilt:30, 2005, ss. 332-334
- BAKIR, Abdülhalik, “*Basra*”, Cilt: 5, 1992, ss. 112-114
- BEKÂR, M. Serdar, “*el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed*”, Cilt: 29, 2004, ss. 68-70
- BEZER, Gülay Öğün, “*Kökböri*”, Cilt: 26, 2002, ss. 234-235
- “*Seyfeddin Gazi I*”, Cilt: 31, 2009, s. 31
- “*Şeddâdîler*”, Cilt: 38, 2010, ss. 409-411
- “*Zengî, İmâdüddin*”, Cilt: 44, 2013, ss. 258-261
- BOZKURT, Nahide, “*Hârûnürreşîd*”, Cilt: 16, 1997, ss. 258-261
- “*Mansûr*”, Cilt: 28, 2003, ss. 5-6
- “*Me'mûn*”, Cilt: 29, 2004, ss. 101-104
- “*Mehdî-Billâh*”, Cilt: 28, 2003, ss. 377-379
- BOZKURT, Nebi, “*Kubbetü's-Sahre*”, TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 304-308

- “Mescid-i Aksâ”, TDVİA, Cilt: 29, 2004, ss. 268-271
- ÇUBUKÇU, Asrî, “İyaz bin Ganm”, Cilt: 23, 2001, s. 488-489
- DEMİRKENT, Işın, “Kılıçarslan I”, Cilt: 25, 2002, ss. 396-399
- “Kürboğa”, Cilt: 26, 2002, ss. 562-563
- “Mevdûd b. Altuntegin”, Cilt: 29, 2004, ss. 427-429
- DURMUŞ, İsmail, “Mütenebbî”, Cilt: 32, 2006, ss. 195-200
- EYİCE, Semavi, “İznik”, Cilt: 23, 2001, ss. 543-545
- FAYDA, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, Cilt: 39, 2010, ss. 314-318
- “Yermük Savaşı”, Cilt:43, 2013, s: 485
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Ali b. Abdullah”, Cilt: 1, 1988, ss. 82-83
- “Abdullah b. Sebe”, Cilt: 1, 1988, ss. 133-134
- “Hâricîler”, Cilt: 16, 1997, ss. 169-175
- “Hasan”, Cilt: 16, 1997, ss. 282-285
- “Hüseyin”, Cilt: 18, 1998, ss. 518-521
- “Fah”, Cilt: 12, 1995, ss. 73-74
- GÖRGÜN, Hilal, “İsmet Hatun”, Cilt: 23, 2001, s. 140
- GÜRKAN, Saime Leyla, “Yahudilik”, TDVİA, Cilt: 43, 2013, ss.226-232
- HARMAN, Ömer Faruk, “Kudüs”, Cilt: 26, 2002, ss. 334-338
- HARTMANN, Angelika, “el-Melikü’l-Mansûr”, Cilt: 29, 2004, ss. 70-71
- İLGÜREL, Mücteba, “Çaka Bey”, Cilt: 8, 1993, ss. 186-188
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Temliknâme”, Cilt: 40, 2011, ss. 430-431
- KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, Cilt: 7, 1993, ss. 367-369
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Alparslan”, Cilt: 2, 1989, ss. 526-530
- KAN, Kadir, “Vâsık-Billâh”, Cilt: 42, 2012, ss. 548-549
- KAPAR, Mehmet Ali, “Muaviye bin Yezid”, Cilt: 30, 2005, ss. 335-336

- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “*Hamdânîler*”, Cilt: 15, 1997, ss. 446-447
- KAVAS, Ahmet, “*Trablusgarp*”, Cilt: 41, 2012, ss. 288-291
- KAYA, Önder, “*el-Melikü ’l-Eşref, Mûsa*”, Cilt: 29, 2004, ss. 64-66
- KAYA, Selim, “*Süleyman Şah IP*”, Cilt: 38; 2010
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “*Ali er-Rızâ*”, Cilt: 2, 1989, ss. 436-438
- KILIÇ, Mustafa, “*Şîrkûh el-Mansûr*”, Cilt: 39, 2010, ss. 203-204
- KOYUNCU, Mevlüt, “*Velîd I*”, Cilt: 43, 2013, ss. 30-31
- KÖK, Bahattin, “*Mevdûd b. İmâdüddin Zengî*”, Cilt: 29, 2004, ss. 430-431
- “*Nûreddin Zengî, Arslanşah*”, Cilt: 33, 2007, ss. 258-259
- KÖPRÜLÜ, Orhan F, “*Alp*”, Cilt: 2, 1989, s. 525
- KÖSE, Saffet, “*Zeyd b. Ali*”, Cilt: 44, 2013, ss. 313-316
- KURT, Hasan, “*Mervân IP*”, Cilt: 29, 2004, ss. 227-229
- “*Mesleme b. Abdülmelik*”, Cilt: 29, 2004, ss. 318-319
- “*Saîd bin Osman bin Affân*”, Cilt:35, 2008, ss. 572-573
- “*Tâhir b. Hüseyin*”, Cilt: 39, 2010, ss. 399-400
- “*Tâhirîler*”, Cilt: 39, 2010, ss. 403-404
- KUTLU, Sönmez, “*Mürcie*”, Cilt: 32, 2006, ss. 41-45
- MERÇİL, Erdoğan, “*Mirdâsîler*”, Cilt: 30, 2005, ss. 149-151
- NASKALİ, Esko, “*Sâsânîler*”, Cilt:36, 2009
- ODABAŞI, Fatma, “*Yezid b. Mühelleb*”, Cilt:43, 2013, ss. 522-523
- ONAT, Hasan, “*İsmâil bin Câ’fer es-Sâdık*”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, ss. 91-92
- ÖNKAL, Ahmet, “*Amr bin As*”, Cilt:3, 1991, ss. 79-81
- “*Bâhilî, Abdurrahman b. Rebîa*”, Cilt: 4, 1991, ss. 483-484
- “*Kays Aylân (Benî Kays Aylân)*”, Cilt: 25, 2002, ss. 91-92
- ÖZ, Mustafa, “*Câ’fer es-Sâdık*”, TDVİA, Cilt: 7, 1993, ss. 1-3

- “*Dürzîlik*”, Cilt: 10, 1994, ss. 39-48
- “*Hâkim-Biemrillâh*”, Cilt: 15, 1997, ss. 199-201
- “*Haşîşiyye*”, TDVİA, Cilt: 16, 1997, ss. 418-419
- “*Keysâniyye*”, Cilt: 25, 2002, ss. 362-364
- “*Mukanna’ el-Horasânî*”, Cilt: 31, 2006, ss. 124-125
- ÖZ, Mustafa, eş-ŞEK’A, Mustafa Muhammed, “*İsmâiliye*”, TDVİA, Cilt: 23, 2001, ss. 128-133
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “*Dânişmendliler*”, Cilt: 8, 1993, ss. 469-474
- “*Dübeys b. Sadaka*”, Cilt: 10, 1994, s. 14
- “*el-Melikü’z-Zâhir, Gâzî*”, Cilt: 29, 2004, ss. 83-84
- “*Eşdak*”, Cilt: 11, 1995, ss. 460-461
- “*İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ*”, Cilt: 20, 1999, ss. 132-134
- “*İbnü’l-Esîr, İzzeddin*”, Cilt: 21, 2000, ss. 26-27
- “*İbnü’l Kalânîsî*”, Cilt: 21, 2000, ss. 99-100
- “*Kahtabe b. Şebîb*”, Cilt:24, 2001, s. 201
- “*Kılıcarslan II*”, Cilt: 25, 2002, ss. 399-403
- “*Mahmûd b. Muhammed Tapar*”, Cilt: 27, 2003, ss. 371-372
- “*Melikşah*”, Cilt: 29, 2004, ss. 54-57
- “*Porsuk*”, Cilt: 34, 2007, ss. 325-326
- “*Saltuklular*”, Cilt: 36, 2009, ss. 54-56
- “*Seyfûddeve el-Hamdânî*”, Cilt: 37, 2009, ss. 35-36
- ÖZDİREK, Recep, ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, “*Süfyân es-Sevrî*”, Cilt: 38, 2010, ss. 23-28
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “*Kelb (Benî Kelb)*”, Cilt: 25, 2002, ss. 203-204
- “*Hişâm b. Abdülmelik*”, Cilt: 18, 1998, ss. 148-150

- “*Mukavkıs*”, Cilt: 31, 2006, ss. 137-138
- RAZÛK, Muhammed, “*İdrîsîler*”, Cilt: 21, 2000, ss. 495-497
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “*Antakya*”, Cilt: 3, 1991, ss. 228-232
- SARIÇAM, İbrahim, “*İbrâhim b. Velîd*”, Cilt: 21, 2000, s. 359
- “*Nihâvend*”, Cilt:33, 2007, ss. 98-99
- SAVRAN, Ahmet, “*Meyyâfârikîn*”, Cilt: 29, 2004, ss. 511-512
- SEYYİD, Eymen Fuâd, “*Fâtımîler*”, Cilt: 12, 1995, ss. 228-237
- “*Mehdîler*”, Cilt: 28, 2003, ss. 382-383
- “*Necâhîler*”, Cilt: 32, 2006, s. 474
- SEVİM, Ali, “*Dilmaçoğulları*”, Cilt: 9, 1994, ss. 301-302
- “*İlgazi, Necmeddin*”, Cilt: 22, 2000, ss. 89-90
- “*İnaloğulları*”, Cilt: 22, 2000, ss. 257-258
- “*Keyhusrev I*”, Cilt: 25, 2002, ss. 347-349
- “*Kılıcarıslan III*”, Cilt: 25, 2002, ss. 403-404
- “*Süleyman Şah I*”, Cilt: 38, 2010, ss. 103-105
- SÜMER, Faruk, “*Afşin*”, Cilt: 1, 1988, ss. 440-441
- “*Ahlatşahlar*”, Cilt: 2, 1989, ss. 24-28
- “*Irak Selçukluları*”, Cilt: 36, 2009, s. 387
- “*Keykâvus I*”, Cilt: 25, 2002, ss. 352-353
- “*Keykubad I*”, Cilt: 25, 2002, ss. 358-359
- “*Mengüçükler*”, Cilt: 29, 2004, ss. 138-142
- “*Mesud I*”, Cilt: 29, 2004, ss. 339-342
- “*Tuğrul Şah*”, Cilt: 41, 2012, ss. 346-347
- ŞEŞEN, Ramazan, “*Dâviyye ve İsbîrîyye*”, TDVİA, Cilt: 9, 1994, ss. 19-21
- “*Dırgam b. Âmir*”, Cilt: 9, 1994, ss. 276-277

- “*el-Melikü ’l-Âdil*”, Cilt: 29, 2004, ss. 59-60
- “*el-Melikü ’l-Efdal, Ali*”, Cilt: 29, 2004, ss. 62-63
- “*Hittîn Savaşı*”, Cilt: 18, 1998, ss. 165-167
- “*İmâdüddin el-İsfahânî*”, Cilt: 22, 2000, ss. 174-176
- TANERİ, Aydın, “*Celâleddin Hârizmşah*”, Cilt: 7, 1993, ss. 248-250
- TAŞAĞIL, Ahmet, “*Hazarlar*”, Cilt: 17, 1998, ss. 116-120
- “*Talas Savaşı*”, Cilt: 39, 2010, s. 501
- TOMAR, Cengiz, “*el-Melikü ’l-Azîz*”, Cilt: 29, 2004, ss. 61-62
- “*el-Melikü ’l-Muazzam*”, Cilt: 29, 2004, ss. 71-73
- “*el-Melikü ’n-Nâsir, Dâvûd*”, Cilt: 29, 2004, ss. 76-77
- “*Şâver b. Mücîr*”, Cilt: 38, 2010, ss. 382-383
- “*Zebîd*”, Cilt: 44, 2013, ss. 165-167
- YAZICI, Tâlib, “*Emeviyye Camii*”, Cilt: 11, 1995, ss. 109-111
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “*Abbas b. Me ’mûn*”, Cilt: 1, 1988, ss. 26-27
- “*Abdullah b. Tâhir*”, Cilt: 1, 1988, ss. 137-138
- “*Abdullah bin Zübeyr bin Avvâm*”, Cilt: 1, 1988, ss. 145-146
- “*Abdûlmelik bin Mervan*”, Cilt: 1, 1988, ss. 266-270
- “*Afşin, Haydar b. Kâvûs*”, Cilt: 1, 1988, ss. 441-442
- “*Bâbek*”, Cilt: 4, 1991, ss. 376-377
- “*Cerrâh b. Abdullah*”, Cilt: 7, 1993, s. 414
- “*Dahhâk b. Kays*”, Cilt: 8, 1993, ss. 409-410
- “*Ebü ’l-Abbas es-Seffâh*”, Cilt: 10, 1994, ss. 283-284
- “*Ebü Müslim-i Horasânî*”, Cilt: 10, 1994, ss. 197-199
- “*Emîn*”, Cilt: 11, 1995, ss. 112-114
- YILMAZ, Metin, “*Şurta*”, Cilt: 39, 2010, ss. 242-244

- YİĞİT, İsmail, “*Kuteybe b. Müslim*”, TDVİA, Cilt: 26, 2002, ss. 490-491
- “*Muhtâr es-Sekafî*”, Cilt: 31, 2006, ss. 54-55
- “*Müstansır-Billâh*”, Cilt: 32, 2006, s. 118
- “*Osman*”, Cilt:33, 2007, ss. 438-443
- “*Ömer b. Abdülazîz*”, Cilt: 34, 2007, ss. 53-55
- “*Sıffîn Savaşı*”, Cilt: 37, 2009, ss. 107-108
- “*Süleyman b. Abdülmelik*”, Cilt: 38, 2010, ss. 80-81
- “*Tevvâbîn*”, Cilt: 41, 2012, ss. 49-50
- “*Zap Suyu Savaşı*”, Cilt: 44, 2013, ss. 126-127
- YÜCESOY, Hayrettin, “*Kadisiye Savaşı*”, Cilt: 24, 2001, ss. 136-137
- YÜKSEL, Ahmet Turan, “*Ubeydullah bin Ziyâd*”, Cilt: 42, 2012, ss. 29-30

Tezler:

- ÇELİK, Sebahattin, Anonim Süryani Vakayinamesine Göre I. Haçlı Seferi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2006
- GEYİKOĞLU, Hasan *Doğu Anadolu’da Harezşahlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1992
- MAZLUMİ, Farbod, *Cami’ü’t-Tevarih’te Harezşah Sultanları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018

İnternet Siteleri:

- archive.org
- bookfi.net
- deyrulzafaran.org

- en.wikipedia.org
- kutsalkitap.org
- islamansiklopedisi.org.tr
- kuran.diyamet.gov.tr
- tertullian.org
- wikipedia.org
- tr.wikipedia.org

